Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig- en konstwoordenboek : vervattende veele middelen om zijn goed te vermeerderen en zijne gezondheid te behouden ...

https://hdl.handle.net/1874/35365

ALGEMEEN

HUISHOUDELIJK-, NATUUR-, ZEDEKUNDIG- EN KONST-

WOORDENBOEK.

J. Punt inv. et fecit. 1742.

TE LEYDEN en LEEUWARDE By JOH. LE MAIR en H.A. DE CHALMOT 1778.

OPH 3092 v.f.D.qu.100

ALGEMEEN
HUISHOUDELIJK-, NATUUR-, ZEDEKUNDIG- EN KONST-
WOORDENBOEK,

Vervattende veele middelen om zijn

GOED TE VERMEERDEREN,

EN ZIJNE

GEZONDHEID TE BEHOUDEN,

Met verſcheidene wiſe en beproefde Middelen voor een groot getal van Ziektens; en ſchoone Geheimen, om tot een hoogen en gelukkigen ouderdom te geraaken.

Een menigte van manieren, om LAMMEREN, SCHAAPEN, KOEIJEN, PAARDEN, MUIL-EZELS, HOENDEREN, DUIVEN, HONING-BIJEN, ZIJDE-WORMEN te kweeken, voeden, geneezen, en winst te doen met die Dieren.

Eene Natuurkundige Beſchrijving van HUISHOUDELIJK- en WILD-GEDIERTE, VOGELEN en VISSCHEN, en de middelen om dezelve te jaagen en te vangen.

Een groot aantal van geheimen in den TUINBOUW, KRUIDKUNDE, AKKERBOUW, LAND-BOUW, WIJNGAARD- en BOOMGAARDBOUW; gelijk ook de kennisſe van VREEMDE GEWASSEN, en haare EIGENAARTIGE KRACHTEN, enz.

Met de voordeelen van het DISTILLEEREN, VERWEN, ZEEPZIEDEN, STIJFSELMAAKEN, SCHILDEREN met Water- en Olie-verf; het maaken van BAAIJEN en STOFFEN voor deeze en andere Landen; van TURF, STEEN, enz.

Al het geen een bekwaame HUISHOUDSTER dient te weeten; als het bereiden van allerlei zoort van SPIJZEN, DRANKEN, GEBAKKEN, CONFITUUREN; het inmaaken van GROENTENS voor de Winter, enz.

Om CHITSEN en KANTEN in 't nieuw te wasſchen, enz.

Wat er in de SLACHTTIJD moet verricht worden. Het bereiden van MEED, CIJDER, AALBESIEN-WIJN, RATAFIA, veelerlei zoorten van LIQUEURS, enz.

De middelen, waar van zich KOOPLIEDEN bedienen, om grooten Handel te drijven.

Een korte ſchets van de meeste KUNSTEN, WEETENSCHAPPEN en HANDWERKEN.

Voorts alles, wat HANDWERKSLIEDEN, TUINIERS, WIJNGAARDENIERS, KOOPLIEDEN, WINKELIERS, BANKIERS, COMMISSARISSEN, OVERHEEDEN, OFFICIERS van 't Gerecht, EDELLIEDEN, GEESTELIJKEN en andere Lieden van aanzien, in de eerſte Bedieningen doen moeten, om zig welvaarende te maaken.

DOOR

M. NOEL CHOMEL.

Tweede Druk geheel verbetert, en meer als de helfte vermeerdert door

J. A. DE CHALMOT, enz.

EERSTE DEEL,

Verrijkt met Kunstplaaten.

Te LEYDEN bij JOH. LE MAIR, en *te LEEUWARDEN* bij J. A. DE CHALMOT.

MDCCLXXVIII.

OPDRACHT

AAN DEN HOOG EDELEN WELGEBOOREN
EN WYDGEBIEDENDEN HEERE

DEN HEERE

JEREMIAS VAN RIEMSDYK

GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEERLANDSCH INDIEN,
ENZ. ENZ. ENZ.

HOOG EDELE WELGEBOORE EN WYDGEBIEDENDE HEER!

Is de zucht om het welzyn zyner Kinderen door alle mooglyke middelen welke niet tegens deugd en eerlykheid ſtryden, te bevorderen, een edel en natuurlyk verlan-

gen aan alle rechtſchapene Ouders eigen; zoo wiſt ik ten aanzien van mynen Zoon Hendrik Amelius de Chalmot, thans eerſte Clercq van Politie en Secretaris van Juſtitie op Ternaate, daar niet beter aan te voldoen, dan door dit werk aan U Hoog Edeldheid allereerbiedigſt op te draagen, dewyl my zulks eene gevoeglyke gelegenheid verſchafte, om denzelven in U Hoog Edelheids veel vermogende beſcherming en gunſte, met een oprecht en vaderlyk hart ten ſterkſten te beveelen.

Uwer Hoog Edelheids uitmuntende verdienſten naar waarde aftemaalen, vereiſcht eene welbeſneedender pen dan de myne, ik zwyge er liever van, overtuigd dat iemand beneden zyne waarde te roemen, is dezelve te verkleinen.

Vergun my enkel, dat ik de dierbaarſte zegeningen over Uwer Hoog Edelheids Perzoon en luiſterryke Familie, van den Hemel afſmeeke! Godt voege ſchakel by ſchakel aan Uwer Hoog Edelheids leevensketen; doe Neerlandſch Indien onder Uwer Hoog Edelheids wys beſtuur hoe langs hoe meer bloeyen; en gunne Uw hier in grys geworden, de onverderfelyke kroone der Gerechtigheid in de zaalige Geweſten der Hemelingen.

Ik neeme voorts de vryheid, my met den diepſchuldigſten eerbied te noemen

HOOG EDELE WEL GEBOORE EN WYDGEBIEDENDE HEER!

Uwer Hoog Edelheids Onderdaanigen
en Gehoorzaamen Dienaar

J. A. DE CHALMOT.

Leeuwarden den
8 January 1778.

GOEDGUNSTIGE LEEZER.

VAn alle de redenen, die de Mensch kan hebben om zich gelukkig te schatten, van ter waereld gekoomen, niet in de vergetelheid gedompeld gebleeven te zyn, en zich dus over zyn beſtaan geluk te kunnen wenſchen, is, volgens de gedachte van zeker Schryver (*a*), het vermaak van in eene verlichte eeuw te leeven, geenszins de minſte. Het vermogen van te kunnen denken, is de rykſte gaave welke de natuur ons heeft geſchonken, en wy genieten het geluk van onze ſoort niet, als naar maate wy een goed gebruik van ons verſtand maaken. Onze Zinnen immers verſchaffen ons geene dan ſnel voorbygaande en ontroerende vermaaken, die daar by nog, wanneer daar aan een al te ruime teugel gevierd wordt, altoos gevaarlyk zyn, of voor onze gezondheid, of voor onzen goeden naam, of voor beiden teffens. Het zyn alleen de geneuchtens welke de geest of het verſtand opleveren, die zuiver zyn, en op onwrikbaare zuilen rusten; en de rede daar van is, om dat dezelve in het najaagen en verkrygen der waarheid beſtaan, dewelke, eenvouwig en onveranderlyk zynde, aangenaame en duurende indrukſelen in ons voortbrengt.

Kan dit nu op allerleye uitſpanningen des geeſtes, op ieder voortbrengſel des vernufts, op elken tak van geleerdheid en ſtudie in 't byzonder toegepast worden, zoo kan zulks ook met recht ten aanziene van dit werk in 't algemeen geſchieden, dewyl het zelve eene verzameling van zaaken bevat, ingericht om het verſtand

(*a*) GUEDEVILLE, *Atlas Hiſtorique fol. Amſt.* 1705 *tom.* I.

ſtand te verryken, en den geeſt op eene aangenaame wyze bezig te houden.

Toen ik, benevens den Heer J. LE MAIR Boekhandelaar te Leiden, mynen Compagnon in dit werk, het beſluit vormde, om het Huishoudelyk Woordenboek van N. CHOMEL voor de eerſtemaal in het jaar 1743 in de Nederduitſche ſpraak in 't licht gegeeven, op nieuw te drukken: met inzicht, om er zodaanige vermeerderingen bytevoegen, als waar toe de nieuwe ontdekkingen ſedert dien tyd in de voortbrengſelen der Natuur in 't algemeen, in de Dierlyke Huishouding in 't byzonder, voorts het verbeteren van ſommige Fabrieken, de nieuw uitgevonde middelen tot beter volmaaking van den Land- en Tuin-bouw, en een meenigte andere zaaken hier toe min of meerder betrekkelyk, overvloed van ſtoffen opleverden; dagt ik echter geenszins dat de oogst zo ruim voor handen was, om dit werk tot zeven aanzienlyke Boekdeelen te doen uitdyen, en dan nog ſtoffe genoeg ter naleezinge voor die geenen overtelaaten, welke lust mogten hebben om een aanhangſel by dit werk te voegen.

Van der jeugd af was ik een liefhebber van leezen, inzonderheid van werken over de Natuurlyke Hiſtorie, den Landbouw en al wat daar toe eenige betrekking heeft, en maakte het my tot eene gewoonte, het geen my aanmerkenswaardig voorkwam, tot myn byzonder gebruik aantetekenen: hierom dacht ik, in den waan zynde, dat het werk zelf goed was, en er niets dan vermeerderingen nodig waren by te voegen, dat zulks recht myne zaak zyn zoude, en ik de uuren welke my myne andere bezigheden overlieten, hier met genoegen en nut voor myzelven, en miſſchien ook voor eenige myner medemenſchen aan zoude kunnen beſteeden.

Dan ik vondt my in myne verwachting ten eenenmaale bedroogen, toen ik het oorſprongelyke werk met aandacht hadt doorgebladerd. In plaatze van er in te vinden, het geen 't Tytelblad op zulk eene weidſche wyze beloofde, vondt ik niet veel anders dan eene verwarde mengeling van veele zaaken, die weinig of geene betrekking tot het voornaame en bedoelde oogmerk hadden; daar by was het op veele plaatzen zoo jammerlyk door de onkunde der Vertaalers in onze ſpraak overgebracht, dat my dikwils het Franſche werk 't welk ik er teffens by vergeleek, eenen geheel anderen zin opleverde. Van ſommige Dieren, ontmoette ik niets anders dan zeer gebrekkige en onvolkomene beſchryvingen, en van de meeſten niets. — Met het Planten-geſlacht ſtondt het niet veel beter geſchapen, en veelen daar van onder uitheemſche en hier te lande geheel onbekende naamen, beſchreeven. — De Ziektekunde en de meeſte voorſchriften van geneesmiddelen, tot helping zoo wel van uit- als inwendige ongemakken, in het beloop van dat werk

werk te vinden, waren allerjammerlykſt, ja ſommigen, durf ik zeggen, zodaanig, dat, indien men er volgens de opgegeevene wyze gebruik van hadt gemaakt, men voor de allerrampzaligſte gevolgen zoude zyn blootgeſteld geweeſt.

Het beſte, dat in den eerſten druk werdt gevonden, is de beſchryving van de verſchillende wyzen, om wild Gedierte, Vogelen, Visſchen, enz. te jaagen en te vangen, en hier van is een groot gedeelte in deeze uitgaave bewaard gebleeven. Voorts is de voorgaande druk met eene meenigte artykelen opgevuld, die de plichten van de Franſche Geeſtelykheid en Kloosterlingen bevatten; zaaken die op zich zelve wel haar nut kunnen hebben, dan myn's erachtens in een werk van deezen aart ten dienſte van Nederlanders geſchikt, geheel niet te paſſe kwamen, en die ik dus gedacht hebbe met meerder nut voor myne Landgenooten te kunnen verwisſelen, in zodaanige artykelen, die, ten doele hebbende, het hart en de zeden te verbeteren, voor ieder eenen, niemand uitgezonderd, van dienſt zyn. — Artykelen, die de inſtellingen, wetten en plichten van byzondere Gildens (*Communautez*) eigenaartig tot Frankryk behoorende, voorſchreeven, hebbe ik mede agtergelaaten, en in derzelver plaatze de artykelen, DIENSTBODEN, dat van JAGT waar by de JAGT-REGLEMENTEN van alle de zeven Provintien, en die van het Landſchap Drenthe, en meer andere ſtukken van dien aart, geſteld.

Uit het gezegde blykt, dat in plaats van enkele byvoegſelen tot dit werk te verzamelen, er eene geheel nieuwe overziening en bewerking nodig was. Dit is ook het geene ik hebbe ondernomen, en door Godts ondersteuning in een tydperk van tien jaaren gelukkig ten einde gebracht.

Men heeft dan ſlegts dit werk dat wy thans uitgeeven, by het Woordenboek, dat aanleiding tot deszelfs uitgave heeft gegeeven, te vergelyken, om overtuigd te worden, dat er zeer weinig van is overgenomen, en dat ik niet alleen getracht hebbe het gebrekkige te verbeteren, maar ook het ontbreekende te vervullen. Dit vereiſchtte een grooten voorraad van allerleye zaaken, mynen geringen bundel van aantekeningen verre overtreffende; dewyl myn ontwerp was, my niet alleen by het Natuurkundige en Huishoudelyke te bepaalen, maar ook Zedekundige en andere ſtoffen te behandelen, waar van ſommigen ernſtig, anderen wat vrolyker, echter allen het voornaame doelwit in 't oog hielden, om teffens onderrichtende, beginſelen van deugd en eerbied tot Godt, als den voortbrenger van al het goede en den bron aller zegeningen, inteboezemen, en ter zelver tyd aan den geeſt tot eene aangenaame uitſpanning te verſtrekken.

Tot vervulling van deezen taak, wierden er inzonderheid twee voornaame zaaken vereiſcht: Vooreerſt eene uitgeleezene verzameling van de beſte werken over de

meeſte Konſten en Wetenſchappen, inzonderheid van de zodaanigen, dewelke over de drie Ryken der Natuure, Huishoukunde, Land-, Akker- en Tuinbouw; het kweeken van allerleie uit- en inlandſche Boomen, Heeſters, Vruchten, Bloemen, enz. handelden. Het tweede, veel bezwaarlyker, beſtondt in het vinden van zodaanige Mannen, die teffens oordeelkundig en geleerd, hunne bekwaamheid en ledige uuren wel wilden beſteeden, om myn werk met de vrugten van hunnen arbeid luiſter by te zetten, en daar door het algemeen van nut te zyn. Hoe ik ten aanziene van dit laatſte geſlaagt ben, zal ik den Leezer ſtraks nader zeggen: vooraf zal ik hem een beknopte ſchets mededeelen, van het gebruik, dat ik ten aanzien van het eerſte hebbe gemaakt. Uit het groot aantal van Boeken, die ik of door eigen ondervinding, of door anderen, wiſt de beſten te zyn om voorraad tot myn werk op te leeveren, hebbe ik het geen myn's oordeels 't beſt aan myn voornaamſte doelwit, van nuttig en teffens vermaaklyk te zyn, konde beantwoorden, getrokken; zorgvuldig vermydende, om zodaanige zaaken te plaatzen, die dikwils, onder ſchoonſchynende redeneeringen bewimpeld, verwondering baaren, maar daar van ontdaan, de toetze der waarheid niet konnen doorſtaan. Inzonderheid hebbe ik ook op myne hoede geweeſt, om in het gantſche beloop deezes werks, niets te plaatzen, dat aan Spotters eenige wapenen, hoe ook genaamd, in handen konde geeven, om door twyffelingen of ſpotternyen onzen gezegenden en alleen waarachtigen Godtsdienſt, den Godtsdienſt van Chriſtus, te beſtryden: wel verre van daar, hebbe ik in zodaanige Artykelen, daar zulks zonder gemaaktheid te paſſe kwam, Bygeloof en Huichelarye met allen mooglyken yver als allergevaarlykſte Wangedrochten ten toone geſteld, de zuiverheid van den Chriſtlyken Godtsdienſt, en den diepen eerbied dien wy aan den Almachtigen Schepper van de zienlyke en onzienlyke waereld, den Bron van alles goeds verſchuldigd zyn, aangeweezen; hem den Allerhoogſten zelven, in zyne verhevenheid en almacht zoeken te vertoonen, en zyne vriendſchap, als den eenigſten weg tot tydelyk vergenoegen en eeuwige gelukzaaligheid, ten ſterkſten aangeprezen.

Alle de Schryvers en Werken hier op te noemen, dewelke bouwſtoffen tot dit Woordenboek hebben opgeleverd, zoude niet alleen voor my een allerlaſtigſt werk zyn, maar teffens ook een arbeid, die verre weg de bepaaling, dewelke ik my in het ſchryven deezer voorrede hebbe voorgeſteld, zoude voorbyſtreeven. Ik acht het evenwel myn plicht te zyn, mynen Leezeren dien aangaande eenige rekenſchap te geeven; en zal dan aan mynen taak in deezen opzichte voldoen, door te berichten, dat ik, wat de beſchryving van den Menſch, viervoetige Dieren, Vogelen en Inſekten, in één woord het gantſche Dieren-ryk betreft, inzonder-

zonderheid gebruik gemaakt hebbe, van BUFFON *Hiſtoire Naturelle, avec la Deſcription du Cabinet du Roi par* D'AUBENTON. Van dit uitmuntend werk, benevens het volgende, dat, wat eene nette, uitvoerige en nauwkeurige beſchryving betreft, voor het gemelde in geenen deele behoeft te zwichten, en onwederſpreeklyk het beſte en volledigſte werk over de Natuurlyke Hiſtorie is, dat wy in onze Spraak bezitten, hebbe ik my voornaamelyk bediend. Ik bedoele hier de *Natuurlyke Hiſtorie of uitvoerige beſchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het zamenſtel van den Heer* LINNÆUS, door den noeſten arbeid van den Heer M. HOUTTUYN *Med. Doctor te Amſterdam*, aan zyne Landgenooten geſchonken; een werk onontbeerlyk voor de geenen, dewelke ten aanzien van de geſchaapene dingen tot de drie Ryken der Natuur beboorende, bondig zoeken onderricht te worden, en tot welks verderen voortgang ten einde toe, ik den waardigen en geleerden Schryver, leeven, gezondheid en luſt, toewenſche. Verders hebbe ik gebruik gemaakt van SEBA *Theſaurus rerum Naturalium, 4 vol. folio;* WILLOUGHBY *Hiſtoria Piscium;* BRISSON *Ornithologie ou deſcription des Oiſeaux, &c. avec plus de 500 fig. d'Oiſeaux differens, 6 vol. 4to. Paris 1760;* Juffrouw MERIAN'S *beſchryving der Europiſche en Surinaamſche Inſekten, 2 deelen, folio;* NOZEMAN en SEPP, *Huishouding, aart en eigenſchappen der Nederlandſche Vogelen, &c. met natuurlyk gekoleurde afbeeldingen;* J. BASTER *Natuurkundige Uitſpanningen;* voorts de werken van ALDROVANDUS, JOHNSTON, LEEUWENHOEK, SWAMMERDAM, REAUMUR, en eene meenigte anderen, te veel om ze hier optetellen. Uit ſommige deezer werken, en wel inzonderheid uit de *Hiſtoire Naturelle van* BUFFON, en de *Natuurlyke Hiſtorie van den Heer* HOUTTUYN, hebbe ik dikwils geheele beſchryvingen overgenoomen, ook meeſtentyds die beide Schryvers met malkanderen vergeleeken, en zodaanige byzonderheden, dewelke de een verzweeg, uit den anderen er bygevoegd. Wanneer eenige der Schryvers, waar van ik gebruik gemaakt hebbe, in een wezenlyk ſtuk van malkanderen verſchilden, hebbe ik altoos hem gevolgt, dewelke het meeſte gezag en de ſterkſte reden voor de bygebrachte zaak hadt, en in gevalle zulks aan beide kanten mangelde, en ik by andere Schryvers geene beſlisſende uitwyzing vondt, hebbe ik Mannen van kundigheid geraadpleegd, en derzelver gedachten gevolgd; dit ſcheen my toe de veiligſte gids te zyn, om zoo min doenlyk te doolen.

Het is op dezelfde wyze, dat ik, ten aanziene van alle de andere takken van wetenſchappen, waar uit dit Woordenboek is ſamengeſteld, ben te werk gegaan. Inzonderheid ben ik zeer omzichtig geweeſt, in het beſchryven van Ziektens, en het voorſchryven van middelen om die te geneezen. Schoon er onbetwiſtbaar veele

ongemakken zyn, die enkel door het houden van een goeden leefregel, zindelykheid en vereifchte lichaams-oeffening kunnen gebeterd worden, en er ontegenzeglyk ook zogenaamde huismiddelen worden gevonden, die bekwaamlyk toebereid en gebruikt, een gewenfchten uitflag kunnen hebben; is het echter altoos 't veiligft, in de meefte Ziektens een ervaaren Geneesheer te raadpleegen, en zynen raad en voorfchriften te volgen, dit pryze ik ook by alle gelegenheden ten fterkften aan. Hier by zal ik nog aanmerken, dat niets gevaarlyker is dan het oor aan Kwakzalvers en Marktdocters te leenen, dewyl deeze doorgaans met eene allergeringfte of geheel geene kennis van Geneesmiddelen, hunne Artfenyen nogthans als onfeilbaare middelen voor allerleye foorten van kwaalen uitventen, en de Lyders, die geloof flaan aan hunne grootfpraake, veeltyds, doch te laat, hunne lichtgeloovigheid op eene jammerlyke wyze doen beklaagen. Hierom is het ook dat ik geene voorfchriften van Geneesmiddelen, hoe genaamd, hebbe geplaatft, dan na alvoorens wel verzekert te zyn, dat die niets fchadelyks in zich bevatten.

Wat de befchryving der Kruiden, Planten, Boomen, als mede derzelver kweeking en 't geen verders tot dien tak van de Natuurlyke Hiftorie behoort; het aanleggen van Lufthoven en Plaifiertuinen, het Planten van Boomgaarden en Boffchen, en wat meer hier toe kan gebracht worden, betreft; dit is voor het grootfte gedeelte, naamlyk tot aan een klein gedeelte van de letter R toe, bewerkt door den Heer J. H. KNOOP, voormaals *Hortulanus* van haare Doorl. Hoogheid MARIA LOUISA, Princeffe Douairiere van Oranje en Naffau, &c. &c. &c. een Man al te wel bekend door zyne werken over de Natuurkunde en Mathematifche Wetenfchappen, dan dat het zoude behoeven hem hier een Lauwerkrans te vlechten. Doch deeze ervaare *Botanicus* door eenen ontydigen dood verhinderd, om my verder eenige hulp te bieden, zogt ik een geruimen tydt te vergeefs na niemand, die bekwaamheid en luft hadt, om zynen afgebrooken draad op te vatten en ten einde te fpinnen; dan my zulks mislukkende, fchoon ik weinig ervaarenheid in dien tak van natuurkundige en voor de huishouding zoo nuttige wetenfchap bezat, floeg ik evenwel met luft en moed zelf de handen aan den Ploeg, en volbracht dien voor my laftigen taak op zulk eene wyze, als ik aan den Leezer overlaate om te beoordeelen. De werken, dewelke my hier toe de meefte hulp verfchaft hebben, zyn: LINNÆI *Genera & Species Plantarum*; LOBEL, DODONÆUS en MUNTINGH *Kruidboeken*; MILLER en WEINMANS *Kruidkundige Woordenboeken*, benevens nog een aantal andere werken over dezelfde onderwerpen.

Ook heeft genoemde Heer KNOOP verfcheidene Artykelen tot de Wis- en Werktuigkunde behoorende, aan dit Woordenboek verfchaft, onder anderen dat van

REKEN-

REKENKONST, 't welk, ſchoon zeer goed in zyn zoort, ik echter niet twyffele of zal veelen Leezeren met my, als al te breedvoerig voor een werk van deezen aart voorkoomen, gaarne hadt ik het ook aanmerkelyk bekort gezien, dan ik moeſt zulks wel overſtappen, ten aanzien van een Man, die er ſterk op ſtondt, om het in zyn geheel geplaatſt te hebben, en zulks uit aanmerking van het nut, 't welk hy in andere opzichten aan dit werk toebracht.

Wat verders veelvuldige Artykelen, de Zedekunde, Wysgeerte, Rechtsgeleertheid, Konſten, Wetenſchappen, enz. betreft, deeze hebbe ik of zelf opgeſteld of uit de *Encyclopedie ou Dictionaire univerſel raiſonné des Connoiſſances humaines*, en wat de Fabrieken en Handwerken in 't byzonder aangaat, uit het nog veel koſtbaarer werk *Hiſtoire des Arts & des Metiers, Paris de l'Imprimerie Royale*, overgenomen; die ten aanzien van ſommige Artykels enkel een Nederlandſch kleed aantrekkende, doch veelen maar alleen ten deele vertaalende, met affnydinge van het geen myns bedunkens geheel en al niet op onzen landaart toepaſſelyk was, noch met onze eigenaartige zeden zoude ſtrooken. Ook hebbe ik de vryheid gebruikt, om by ſommige Artykelen vermeerderingen te voegen, door er dat geene in te vlechten, 't welk ik dacht niet te zullen mishaagen aan Nederlandſche Leezers, aan welken de voorbeelden van deugd en manlyke dapperheid, uit de geſchichten van hun eigen Vaderland, en de dappere daaden van hunne Voorvaderen ontleend, niet onverſchillig nog onaangenaam konden zyn. Om een paar voorbeelden onder veelen by te brengen, wyze ik myne Leezeren na de Artykels TOVERAARS en VADERLAND, daar zy, zo ik my niet bedriege, van myn gezegde zullen overtuigd worden.

Thans wordt het tyd, om, volgens gedaane belofte, mynen Leezeren verſlag te doen, wie verder met my hebben mede gewerkt, om dit Woordenboek in dien ſtaat te brengen, waar in het tegenwoordig het licht ziet. Ten deezen aanziene, eiſcht de dankbaarheid van my, in de eerſte plaats te noemen, den Hooggeleerden Welgebooren Heer PETRUS CAMPER: Op eene toevallige wyze heeft die groote Man zyn pen geleend, om dit werk met een goed aantal der beſte Artykels optecieren. Terwyl myn doelwit was, niets natelaaten van 't geen myn voorgenoomen ontwerp konde begunſtigen, en daar aan nuttig zyn; nam ik de vryheid zyne Hooggel. over eenige Artykelen van dit Werk raadpleegende, teffens te verzoeken, of zyne Hoog Gel. daar van de uitvoering niet zoude willen op zich neemen. Al wie deezen Heer van naby kent, weet, dat de voornaamſte beweegraderen van alle zyne handelingen uitloopen, om het Menſchdom in het algemeen, en ieder lid der ſamenleevinge in het byzonder, van nut te zyn; hier toe vindt hy altoos tyd, hier toe beſteedt hy onophoudelyk zyne verhevene kundigheden; geene andere inzich-

ten

ten ook dan deeze, konden zyne Hoog Gel. uitlokken, om deezen taak op zich te neemen; en het is aan zyne edelmoedigheid en bekwaamheid, dat gy een goed aantal Artykelen van het uiterſte belang in dit werk te danken hebt, te veelvuldig om hier opgenoemd te worden, en welke nog van meer anderen zouden verzeld geweeſt zyn, ware zyn Hoog Gel. door gewichtigere bezigheden daar in niet verhinderd geworden.

Aan het laatſte deel van dit werk is geen geringe cieraad bygezet, door verſcheidene uitmuntend fraaye Artykelen over Godtgeleerde en Zedekundige onderwerpen, van mynen Hooggeachten vriend, den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heere AUGUSTUS STERK, Leeraar der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydenis hier ter ſtede; een Man, die, behalven door zyne andere ſchriften, in de geleerde waereld bekend is, door de bezorging der fraaye uitgaave van J. A. TURRETTINI *Opera omnia*, by my in den jaare 1774 in drie deelen in groot 4to gedrukt, het vertaalen van MICHAELIS *Moſaiſch Recht*, en de verklaaring van HEUMAN *over het N. Teſtament*, door zyn Wel Eerw. met eenige opheldernde taal- en uitlegkundige aanmerkingen verrykt. Deeze Heer zoude ook meer tot cieraad van het laatſte deel deezes werks toegebracht hebben, ware het niet, dat zyn Wel Eerw. veelvuldige Predikdienſt, met de verdere plichten aan het Leeraarampt verknocht, gevoegd by andere werkzaame bezigheden, zyn Eerw. daar in verhinderd hadden.

Behalve deeze beide Heeren, en den reeds genoemden *Hortulanus* J. H. KNOOP, heb ik niemand gehad, die my in dit zwaarwichtig werk is behulpzaam geweeſt, uitgezondert echter in de Artykelen, NOTARIS, SUBSTITUTIE, TESTAMENT; en zo ik my wel erinnere, nog twee of drie anderen van den zelfden aart, dewelke my op eene vriendelyke wyze, op myn verzoek, door een bekwaam Heer zyn bygezet.

Welke middelen ſommige Menſchen, die den voorſpoed en naam van hunne Evennaaſten met geene andere dan nydige oogen kunnen beſchouwen, ook hebben te werk geſteld, om my in den voortgang van dit werk hinderlyk te zyn, is hun dit echter mislukt. De aanmoedingen die aan alle kanten in eene ruime maate ſamenvloeiden, hebben my zulks met Godts hulpe gelukkig ten einde doen brengen. Hoe kon het ook anders zyn? een meer dan gewoon vertier, gevoegd by het zoo zeldzaam voorvallend genoegen, van het werk dagelyks in prys te zien ſteigeren; en wat nog alles te boven gaat, de zielſtreelende en geoorloofde geneuchte, ſpruitende uit de mondelyke en ſchriftelyke verzekeringen, van verſcheidene kundige en geleerde Mannen, dat myn arbeid hun lieder goedkeuring wegdroeg, deedt my alle voorkomende zwaarigheden verachten en met moed beſtryden; en hadt by my die uitwerking, dat ik alle myne poogingen vereenigde, alle myne krachten verzamel-

zamelde, alle myne geringe kundigheden byeenbracht, om deeze ingetreeden loopbaan gelukkig ten einde te brengen. Gode alleen zy er de eere van!

Dan Menſchen van kundigheid en oordeel hebben my, geduurende de uitgaave van dit werk, dikwils te gemoet gevoerd, dat de gevel voor het gebouw veel te eenvoudig was; ik bedoel te zeggen, dat de Tytel van *Huishoudelyk Woordenboek* alleen, op verre na den inhoud van 't werk niet aankondigde, en dewyl ik zulks moeſte toeſtemmen, geraakte ik ook in de verplichting om het te verbeteren, en hier aan hebbe ik naar myne gedachten voldaan, met het zelve te noemen: *Algemeen Huishoudelyk-, Natuur-, Zedekundig- en Konſt-Woordenboek.*

Van ééne byzonderheid nog, ſchoon niet eigentlyk tot dit werk betrekking hebbende, ben ik evenwel van gedachten mynen Leezeren verſlag te moeten doen: dezelve beſtaat daar in, dat de zamenſteller of vermeerderaar van dit Woordenboek, (hoedaanig men hem ook zal gelieven te noemen) JAC. ALEX. DE CHALMOT, en de drukker daar van HENDRIK AMELIUS DE CHALMOT, hoe vreemd zulks ook moge ſchynen, ééne en dezelfde perſoon is: zie hier de oplosſing van het raadzel. Toen ik in het jaar 1758 de Boeknegotie ondernam, aanvaarde ik dien handel en hebbe dien tot heden toe gedreeven op den naam van mynen oudſten Zoon HENDRIK AMELIUS DE CHALMOT; de meeſte redenen die my hier toe bewoogen, aan den Leezer onverſchillig zynde, zal ik met ſtilzwygen voorbygaan; en alleenlyk zeggen, dat toen ter tyd myn voorneemen was gemelden Zoon, naa hem eene opvoeding te hebben doen erlangen, die my het dienſtigſte voorkwam, voorts in het behandelen van myne zaaken op te kweeken, en hem, wanneer hy daar toe genoegzaame kundigheid zoude verkregen hebben, mynen gantſchen handel over te geeven, of wel dien met hem te deelen. Dan de wyze Voorzienigheid, wiens wegen voor ſterfelyke Schepſelen niet zyn te doorgronden, heeft het anders beſtierd, en ten deezen opzichte is wederom in my de ſpreuke van den wyſten der Koningen bewaarheid: *het Harte des Menſchen overdenkt zynen weg; maar de* HEERE *ſtiert zynen gang.* Myn Zoon de jaaren bereikt hebbende, waar in men eene keuze dient te doen, om het een of ander beroep te aanvaarden, verkoos, in plaatze van den Boekhandel, zyn fortuin in de Indien te gaan beproeven; hoe zeer dit voorneemen myn gedaan ontwerp ook verydelde, moeſt ik er wel in bewilligen, en ik danke Godt dat myne flikkering van hoop van tyd tot tyd helderer wordt, dat hem zyne gedaane vrywillige keus nimmer zal berouwen. De zaaken dus geſteld zynde, begrypt den Leezer gemakkelyk met my, dat deeze myn Zoon my nimmer in myn beroep zal opvolgen; en hier uit is gedeeltelyk het by my genome voorneemen ontſtaan, om my van het laſtigſte van mynen handel te ontdoen, het voor-

***

naamſte

naamſte van myne particuliere negotie te laaten vaaren, en van woonplaats te veranderen. Hier toe hebbe ik de ſtad Campen uitgekooſen, alwaar ik met het drukken van goede en nuttige Boeken op myn eigen naam denke voort te gaan, en verders het kleine Talent door de Goddelyke Goedertierenheid aan my geſchonken, zo veel mogelyk op woeker te zetten; en behaagt het Gode, my nog eenige jaaren met de daar toe vereiſchte lighaams- en zielsvermogens in het land der leevenden te laaten, zo hebbe men nog een aanhangzel van twee a drie Boekdeelen op dit werk te verwachten, waar toe ik ook reeds bezig ben ſtoffe te verzaamelen.

Ik zal deezen ſluiten met de woorden, waar mede den Hoog Welgebooren Heer, Jonkheer G. F. BARON THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG de voorrede van het tweede deel van het GROOT PLACAAT en CHARTERBOEK VAN VRIESLAND eindigt: *Dat dan* (zegt zyn Hoog Welg.) *de bittere nyd vry en aanhoudend woede! zyne puntige tanden in ons werk ſla, en zig beroeme, van deeze Bladen te kunnen en te mogen verſcheuren! Dat ſpotzieke Geeſten hunne rol onverhindert ſpeelen, en zig als om ſtryd aangorden, om het brandend vuur van heeten yver en wakkere naarſtigheid uitteblusſchen, ten einde de veragtenswaardige onkunde op eenen hoogen en verkeerden Troon van logge vadzigheid te helpen zetten! Hier mede laaten wy het Gordyn vallen, en ſtellen zulke Lafhartigen agter het zelve, buiten de toereiking van ons gezigt.* Woorden, die hoe zeer ook veel beter in den mond van zyn Hoog Welgeb., die eer van Vrieslands Crooten, dien Mecaenas van Konſten en Wetenſchappen, en om het met één woord uittedrukken, dien waaren Vader des Vaderlands, uit wiens ſchrandere Pen wy nog meer ſchatten van geleerdheid verwachten, voegende, ik evenwel gedacht hebbe hier niet ten eenemaale ongeſchiktelyk te mogen plaatzen.

Vaar wel Leezer, en geloof de betuiging, dat ik U van harten heil wenſche, my voorts noemende

Uit myn Boekvertrek
den 8 January 1778.

Uwen Dienſtwilligen Dienaar.

J. A. DE CHALMOT.

ALPHABETISCH

ALPHABETISCH

NAAMREGISTER

Der geenen, welke de uitgaave van dit Werk door derzelver Inteekening hebben bevordert.

A.

Aarsen, *Heere van Voshol, enz. enz.*

Abresch (Frederik Lodewyk) *te Zwolle.*

Admiraal (A).

A. D. W. S. S.

A. H. H.

Alderwerelt van Croneſtein (R. van)

Alema (Dr. Frederik van) *Clercq der Edele Mogende Heeren Gedeputeerde Staaten van Friesland, te Leeuwarden.*

Alphen (Abraham van) Martens zoon, *te Leiden.*

Alphen (Mr. Daniel van) D. Z., *Heere van Achtienhove en den Boſch, Griffier der Stad Leiden.*

Alphen (F. H. van) *Capitein ten dienſte deezer Landen.*

Alphen (H. van) *Jur. Cand.*

Altena (Mr. Hector Livius van) *te Leeuwarden.*

Alting (Iſaak).

Andeles (Jouke) *oud Schepen en Raad in de Vroedſchap te Leeuwarden.*

Annes (Jan) *Mr. Chirurgyn aan de Leye.*

Appel (Willem den) *Med. Doct. Raad en regeerend Schepen der ſtad Delft.*

Appelman (Mr. J. L.) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Enkhuizen.*

Ardeſch (Mr. H. J.) *Schout van Ermelo en Ontfanger te Harderwyk.*

Arnoldi (Mr. Nicolaas) *Raad, Secretaris en Treſaurier Generaal van Zyne Hoogheid den Heere Prince van Orange en Naſſau, enz. enz. enz. Burgemeeſter en Vroedſchap der ſtad Leeuwarden, en Gecommitteerde in het Collegie ter Admiraliteit te Harlingen.*

Arntzenius (Henr. Joan.) *J. U. D. en Juris Civilis Profeſſor te Groningen.*

Arrenberg (R.) *Boekverkoper te Rotterdam, 5 Exemplaaren.*

Arum (Willem van) *Solliciteur militair van het Regiment van Zyne Excellentie den Heere Generaal H. Baron van Aylva, te Leeuwarden.*

Aſſelen (F. C. van) *Rentemeeſter en Secretaris der ſtad Bergen op Zoom.*

Aſſen (Wynandus van) *V. D. M. te Berlicum.*
Aylva (Jr. Sicco Douwe van) *Lt. Collonel en Capitein van een Compagnie Fuſeliers, onder het eerſte Bataillon van Oranje Friesland.*

B.

Baarſelman (Marcellus) *S. S. Min. Cand.*
Backer (Jan Gerrits) *Koopman tot Niewſtad Gödens.*
Bacot (Daniel Sjaffers) *V. D. M. te Honteniſſe en Oſſeniſſe.*
Baer (Abraham den)
Bakker (Joh. Theunis)
Banier (Mr. H. R.) *Drosſard van het Ooſterquartier des Marquiſaats van Bergen op Zoom, enz. enz.*
Bank (Sibertus van der) *Notaris en Procureur te Dordrecht.*
Bannier (Jillis) *Burger Vaandrik der ſtad Deventer.*
Bas (Willem) *Secretaris te Weſt-Zaandam.*
Bavius (Frans Gabinus) *te Leeuwarden.*
Becius. (Mr. Henricus)
Beckers (P.) *Ontfanger van Baarle en Caam, Baronie van Breda.*
Beits. (Nicolaas Wendelin)
Belaart (P. M.) *Heere van Emminkhoven, enz. in den Outraad te Dordrecht.*
Belder (Jacobus) *Koſter en Schoolmeeſter te Reſſen by Nymegen.*
Belkom (E. v.) *gequalificeert Collecteur in de Generaliteits Loterie, te Amſterdam.*
Beman (Hend.) *Boekverkoper te Rotterdam.*
Bentinck *tot Werkeren.*
Berg P. Z. (Cornelis van den)
Berg (C. W.) *Capitein Ingenieur.*
Berg (Mr. Pieter van den) *te Nymegen.*
Berge (T. J. ten) *Major titulair.*
Bergh (Mr. Adriaan van den) *Schepen en Raad der Stad en Hopman der Burgerye, te Nymegen.*
Berghuis (H.) *Med. Stud.*
Berghuis (Jan) *Capitein ter Zee.*
Bergſma (Wilhelmus) *Secretaris van Ooſtdongeradeel en Mede-Gecommitteerde Staat van Friesland.*
Bettingh (Annius Lodewyk) *Capitein ter Zee in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden, te Leeuwarden.*
Beylon (N.) *Chirurgyn-Major in het Regiment Mariniers van Zyn Excellentie den Heere Generaal-Major De Salve.*
Beyerman (Hugo) *Pakhuismeeſter der Ooſt-Indiſche Compagnie ter Kamer Rotterdam.*
Bezemaker (Ch.) *te Alkmaar.*
Bincquebank (E. F.) *te Amſterdam.*
Binkes (Jan) *Capitein ter Zee en Equipagiemeeſter aan 's Landswerf tot Amſterdam.*
Bisdom. (Mr. Dirk Rudolph Wijcherheld)
Blaauw (A.) *V. D. M. te Loosduinen.*
Blau (Mr. Quiryn de) *Raad ordinaris in den Hove van Vriesland, te Leeuwarden.*
Blaupot. (Marcus)
Bleeker (Klaas G.) *& Comp. te Groningen.*
Bloem. (Dirk)
Bloemhof (Hans) *Chirurgyn te Wolvega.*
Blok (Roelof) *Raad in de Vroedſchap en Oud Burgemeeſter der ſtad Enkhuizen.*
Bluffé (A.) *Boekverkoper te Dordrecht, 10 Exemplaaren.*
Boddens. (Albertus)
Bodisco. (Jan Abraham)
Boer (Jelle de) *Ingenieur van de Provincie van Friesland, en Ontvanger Generaal van de Grietenye Wimbritzeradeel.*
Boerma (P. L.) *beroepen Predikant te Schelluine.*
Boers (Mr. Frederik Willem) *Advocaat van de Ooſt-Indiſche Compagnie.*
Boes. (Gerard)
Boeye. (Iman)
Bolt (Jacob) *Boekverkoper te Groningen, 2 Exemplaaren.*
Bontjes (D.) *Heel- en Vroedmeeſter te Meppel.*
Boog (F. van der) *Leeraar der Mennoniten te Groningen.*
Boog (Jan van der) *Koopman te Sneek.*
Boom (Leendert) *Chirurgyn te Middelburg.*
Boom (Mr. P.) *te Monnikendam.*
Boonen (Mr. de) *Burgemeeſter der ſtad Harderwyk.*
Borcharen (M. van) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Gorinchem.*
Borrendamme (Georgius van) *Med. Doct., Schepen en Raad der ſtad Zierkzee.*
Boſch (J.) *Boekverkoper te Haarlem.*
Boſch. (P.)

Bosvelt (Adriaan) *Secretaris van Cillershoek.*
Botthall (Abraham) *Boekverkoper te Rotterdam.*
Bouillon (D. F.) *Med. Doct. te Sas van Gent.*
Boule (Abraham)
Bourboom (Mr. Everhardus) *Secretaris der ſtad Leeuwarden.*
Bouwer (Mr. Hendrik Frederik) *Burgemeeſter der ſtad Deventer.*
Boxhoorn (J. B.) *Med. Stud.*
Braam (Pieter van) *Boekverkoper te Dordrecht, 4 Exemplaaren.*
Brammerloo (Nicolaas) *te Moordrecht.*
Brammerloo (Wouter) *Schoolmeeſter en Voorzanger te Koorndyk.*
Brandt (Burghard) *Koopman te Amſterdam.*
Brandt (Catharina) *gebooren* Lublink.
Brandt (Jacob) Jan Coenr. zoon, *Koopman te Amſterdam.*
Branſma (Pieter) *Boekverkoper te Leeuwarden.*
Brantſen (Mr. Hendrik) *Burgemeeſter der ſtad Arnhem.*
Brantſen (Mr. D. W. A.) *Griffier van den Hove provinciaal van Gelderland.*
Brauw (A. P. de) *Oud Schepen en Raad der Stad Bergen op Zoom.*
Breda (Lemker van) *Burgemeeſter en Poſtmeeſter der ſtad Campen, en ordinaris Gedeputeerde ter vergaderinge van Haar Hoog Mog. wegens de Provincie van Overyſſel.*
Breda (Jan van) *Junior, te Dordrecht.*
Brederode (Leonardus Theodorus) *beroepen Predikant te Piersbil.*
Breedeman. (Joh.)
Breukelmam (C. B.) *Med. Doctor te Makkum.*
Broeck (Mr. J. C. van den) *Oud Burgemeeſter, Schepen en Raad der ſtad Zierkzee.*
Broeck (Mr. Johan François van den) *Raad en de Momboir in den Souverainen Raade geordonneert by Haar Hoog Mog. in 't Overquartier van Gelderland, reſideerende te Venlo.*
Brouwer. (E.)
Brouwer (Mr. Johan) *Lid der Geſwooren Gemeente der ſtad Deventer.*
Brouwer. (N.)
Brouwer (Petrus) *Ontvanger van den Dorpe Huiſum, enz.*
Bronkhorſt (Mr. Adriaan van) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Utrecht.*
Brugge (Abraham van der) *Adjunct Predikant te Dendermonde.*
Bruggeman (Ary) *Boekverkoper te Schoonhoven, 2 Exemplaaren.*
Bruin (D. R. de) *te Leer in Ooſt-Friesland.*
Brune (Johannes de) *Koopman te Amſterdam.*
Bruyn (Cornelis) *Koopman te Amſterdam.*
Bruyn (Florentinus Franco de) *V. D. M. te Binnekom.*
Bruyn (Martinus de) *te Amſterdam.*
Bulderen (H. van) *Boekverkoper te Zutphen.*
Bunnink (N.) *in de Nieuwpoort.*
Burg. (Hubertus van der)
Burgh (Jacobus van der) *Boekverkoper te Amſterdam.*
Burgh (*Juffr.* C. S. van der) *Wed. Ds.* Tiebout *te Leyden.*
Burgh (J. V. D.) *Secretaris der Dingbanke van Hilvarenbeek, Dieſſen, Riel en Waſtelbeers.*
Burmania (Jr. Duco Martena van) *Generaal Major in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden.*
Burmania (Jr. Eduard Marius van) *Old Raadsheer in den Hove Provinciaal van Friesland.*
Burmania (Jr. Jetze Edzard van) *Lt. Generaal in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden en Groot Major te Maſtricht.*
Burmania (Jr. Julius Hobbe Unia van) *Grietman van Ooſtdongeradeel, te Leeuwarden.*
Buſchman (Hendrik) *V. D. M. te Hervelt.*
Buttinghe (Nicolaus van) *Ontvanger van Wedde en Weſterwoldingerland.*
Buys (N.) *V. D. M. tot Zambeek.*
Byler. (J. C. V.)

C.

C. A. B.
Calis. (François Henry)
Calkar (Barend van) *Coopman te Goor.*
Calkoen (Mr. Jan Hendrik) *Lid van de loffelyke Etſtoel des Landſchaps Drenthe.*
Callenbach Klenk (R.) *Boekverkoper te Enkhuizen.*
Calmette (Mr. J. L. Boſch de la) *Burgemeeſter der ſtad Deventer.*
Cambrier (Mr. Jacob) *Canonnik in 't Capittel van St. Pieter te Utrecht.*

Cammen (O. van) *te Leeuwarden.*
Campen (Abraham van) *Wynkoper te Leiden.*
Campen (Jacob) *Notaris te Amſterdam.*
Cannegieter (Herm.) *J. U. D. ejusdemque Facultatis ut & Juris Naturae & Gentium, Publici Foederati Belgii & Juris Hodierni, Profeſſor Ord. te Franequer.*
Canter (B.) *Lt. Collonel in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden.*
Capelle (F. Baron van der) *Heer van Ryſſelt, Grimberge en groote Wede, beſchreeven in de Ridderſchap van de Graafſchap Zutphen, en Burgemeeſter der ſtad Groenloo.*
Cappelhof (J. H.) *Med. Doct. te Rotterdam.*
Cappelman (Abraham) *Med. Doct. te Amſterdam.*
Carſten (H. L.) *Luitenant.*
Cate (Dirk ten) Fr. z. *te Groningen.*
Cats (Jentje) *Koopman te Leeuwarden.*
Chalmot (*Mejuffrouw* S. J. M. de) *Weduwe van* Hensboom, *te Zwolle.*
Chalmot (*Mejuffer* E. C. de) *te Leeuwarden.*
Chalmot (H. A. de) *eerſte Clercq van Politie en Secretaris van Juſtitie, op Ternaate.*
Chalmot (G. A. de) *te Campen.*
Changuion (Mr. Paul) *Raad en Secretaris der ſtad Vliſſingen.*
Chombach.
Citters (Mr. Aarnout Willem van) *Secretaris der ſtad Goes.*
Citters (Mr. Willem Aarnout van) *Schepen en Raad der ſtad Middelburg.*
C. J. T.
Clant (Cornelis) *Junior, Schout en Secretaris van Calslagen.*
Clant (H.) *Heer van Hankema.*
Clement (S.) *Boekverkoper te Zwolle, 5 Exemplaaren.*
Cleveringa (Henricus) *Geconſtitueerde Richter in de Omlanden van Groningen, 2 Exemplaaren.*
Clignet (David) *te Amſterdam.*
Cock (R. T. de) *V. D. M. te Gardelsweer.*
Coemans (Abraham) *Collecteur van 't Beſtiaal te Leeuwarden.*
Collegium Medium te Leeuwarden.
Colthof (Jacobus) *V. D. M. te Klaaswaal.*
Comans (Hendrik) *te Stryen.*
Combe (Jacobus la) *te Amſterdam.*
Conynenburg (Jacobus) *te Leiden.*
Cool (Geert Jans) *Koopman te Appingadam.*
Corbelin (Thomas) *Boekverkoper te Vliſſingen.*
Coſtard de la Moraiſiere (Theodorus Marinus) Theodorus Marinus zoon, *Raad in de Vroedſchap en regeerend Burgemeeſter der ſtad Oudewater, enz. enz.*
Coudere (*Mevr.* Anna Magdalena) *Huisvrouw van de Heer Mr.* Alb. Ploos van Amſtel, J. Z.
Coulon (L.) *Architect van Zyn Doorl. Hoogh. den Heere Prince Erfſtadhouder, te Leeuwarden.*
Coulon (Mr. Willem) *Burgemeeſter en Raad in de Vroedſchap te Leeuwarden.*
Courcelles (M. Hofkens de) *Med. Doct. Oud Schepen, enz. binnen Alkmaar.*
Couvenhoven (H.)
Craan (Joh. van den) *Boekverkoper te Gouda, 2 Exemplaaren.*
Craeyvanger (Gualterus Petrus) *Commiſſaris van Hun Hoog Mog. over de uitheemſche Depeches, te Amſterdam.*
Crajenſchot (Theodorus) *Boekverkoper te Amſterdam, 3 Exemplaaren.*
Cramer (H. v.) *Rechter en Ontvanger te Delden.*
Cramer (Petrus) *V. D. M. te Hiaure.*
Crebas (Hendrik) *Boekverkoper te Groningen.*
Cremer (F. L.) *Profeſſor in de Theologie te Groningen.*
Cremer (Mr. Bernhard Hendrik) *Subſtituit Momboir des Furſtendoms Gelre en Graafſchaps Zutphen.*
Croyé (Mr. A. ter) *Secretaris te Oorſchot.*
Croyé (P. F.) *Lt. Collonel en Capitein van een Compagnie Fuſeliers onder het Regiment van de Collonel* Godin.
Cruyningen (Anthony Joan de Huibert van) *Secretaris der ſtad Amſterdam.*
Cuhne (J. v.) *Luitenant Collonel van de Infanterie, en Provoost Generaal der Troupen van den Staat der Vereenigde Nederlanden.*
Cunæus (Mr. Joh. Andr.) *te Leiden.*
Cup (Sibrandus) *Mr. Chirurgyn te St. Anne.*
Cuperus (Johannes) *V. D. M. te Amſterdam.*

D.

Dallens *Bailjuw van Monster en de goederen van Polanen.*

Datz (Johannes) *Burger Hopman te Leeuwarden.*
Decker. (Iſaak)
D. C. V. D. C. H. V. M. E. S. 2 *Exemplaaren.*
Dedden (J. D.) *SS. Theol. Stud. Friſ. Orient.*
Deden (Coenraad Willem, Baron van) *tot den Berg.*
Deel (Abraham) *in 's Hage.*
Deeter. (Bernardus)
Deinema (Tæke) *Gepenſioneert Faandrich in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden, te Leeuwarden.*
Dekker (Hendrikus) *V. D. M. te Havelte.*
Dekker (J. E.) *Indo Batavus.*
Dekkers (J. H.) *Med. Doctor.*
Delen (Steven Baron van) *Lid van de Ridderſchap en extraordinaris Gedeputeerde des Quartiers van Nymegen.*
Delfos (Karel) *Boekverkoper te Leiden.*
Delfos (Pieter) *Junior, Boekverkoper te Leiden,* 3 *Exemplaaren.*
Deneken (J. C. Fredrik) *Capitein ter Zee.*
Deutz *regeerend Schepen, enz. te 's Hertogenboſch.*
Deventer (Jan Adriaan van) *Burgemeeſter der ſtad Rheenen.*
Diertange (Mathys).
Dikkers (Jan Hendrik) *Schout en Ontvanger tot Vrieſenveen.*
Diſtelbloem (Robertus) *Bouwmeeſter en Raad in de Vroedſchap te Leeuwarden.*
Doesburg (Jacobus Gerardus van) *V. D. M. te 's Heerabts- en Sinouts-kerke.*
Dongen. (A. B. C. van)
Doorninck (Mr. Damiaan Joan van) *Lid der gezwooren Gemeente der ſtad Deventer.*
Dotingh (Mr. Johannes) *Oud Burgemeeſter en Raad in de Vroedſchap te Leeuwarden.*
Douw (Mr. J. B.)
Douzi (Jacobus) *Boekverkopor te Leiden.*
Driel (Jan van) Jansz. *Ambachtsheer van Goudſwaart, gezeebt Korendyck, Schout, Dykgraaf, enz. te Oud-Beierlandt.*
Duſen (Abraham Jacob van der) *Heer van Dertbuizen, Raad in de Vroedſchap, Oud Schepen en Ontfanger van de XX en XL Penning over de Provintie van Utrecht.*
Duyden (Johannes Jacobus van) *Koopman te Rotterdam.*
Duyvenz (Mr. J. J.) *regeerend Schepen der ſtad Enkhuizen.*
Duyving. (Jan Hendrik)
Dykſter-a van . . . . . (Anderyas) *agter de Hoven buiten Leeuwarden.*

E.

Echten (Jr. Egbert van) *Grietman van Barradeel, en Gecommitteerde in het Mindergetal der Ed. Mog. Heeren Staaten van Vriesland.*
Eck (Coenraad) *Koopman te Rotterdam.*
Eckringa (P.) *Ontvanger van Hun Hoog Mogende Convooyen en Licenten, in de Bourtange.*
Ee. (H. van)
Eickholtz (N. W.)
Elant (D.) *te Amſterdam.*
Elfvonkhof (Joh. van) *V. D. M. te Ermello.*
Elgerſma (N.) *Burgemeeſter en Raad in de Vroedſchap te Bolsward.*
Embderfelt (Dirk) *Meester Beeld- en Steenhouwer te Leeuwarden.*
Engelborg *J. U. Stud. Swoldenſis.*
Engelke (Chriſtiaan Fredrik)
Engelkes *Major in de Nieuwe-ſchans.*
Entrop (P. S.) *Boekverkoper te Amſterdam,* 2 *Exemplaaren.*
Eps (Jacobus van) *Schepen der ſtad Goes.*
Erkenswyk (Johannes Albertus) *Predikant te Ruinen.*
Erkenswyk (Mr. W. H.) *Raad en Landſchryver van het Landſchap Drenthe.*
Erp (P. J. van) *Major in het tweede Battaillon van den Lt. Generaal van Holſten in dienst van Hun Hoog Mog., te Breda woonende.*
Esvelt (P. G. van) *Secretaris der ſtad Eindhoven.*
Evers Ooſtert (J.) *in de Scheemda.*
Eyck (Mr. V. van) *Raad in de Vroedſchap en Schepen der ſtad Gouda, Ontfanger der gemeene Landsmiddelen aldaar.*
Eyk (Pieter van der) *Boekverkoper te Leyden.*
Eys (J. P. van) *Oud Schepen en Raad der ſtad 's Hertogenboſch.*

Eyſma (Pieter) *Koopman en Diſtelateur te Leeuwarden.*

Eysſchen (*Baron* D.) *Heer toe Garnar.*

F.

Faber (J. O.) *Burgemeeſter en Raad in de Vroedſchap der ſtad Leeuwarden.*

Fagel (Mr. F. B.) *Burgemeester der ſtad Haarlem.*

Falek (Georgius Tammo) *Raad in de Vroedſchap de ſtad Montfoort.*

Felder (Arnoldus)

Fellinga (A.) *Stads Bode te Dokkum.*

Fockinck (Mr. J. J.) *Burgemeester der ſtad Deventer.*

Folckers (Jan Suilman) *Boekhouder der ſtads Waage, en Vaandrig des Burgerlyken Regiments te Groningen.*

Fokertſma (Johannes) *V. D. M. te Feenwoude.*

Fooy (Petrus) *V. D. M. te Damwoude.*

Forden (Bernhard van) *V. D. M. te Buningen en Ewyk.*

Fouw (Leonard de) *Notaris en Procureur te Goes.*

Franke (*Juffer* G.) *te Hoogkerk.*

Franken (Mr. A.) *Advocaat te Zutphen.*

Franken (Leonardus) *Jur. Stud. te Leiden.*

G.

Gaaswyk (François) *Koopman in Middelburg.*

Gabry (Bartholomæus) *S. S. Theol. Stud. te Leiden.*

Gailjard (Joh.) *Boekverkoper in 's Hage.*

Gavere (P. de) *V. D. M. te Oosterend.*

Geep (Pieter de) *Subſtituit Secretaris en Notaris te Bergen op Zoom.*

Geer (J. J. de)

Geitsman (N. G.) *V. D. M. te Winſen.*

Gelre (Mr. Pieter P. van) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Zierkzee.*

Gelys (J. C.) *Canonnik en Proviſeur der Abdye van St. Michiel te Antwerpen.*

Gesſeler (Mr. H. van) *Oud Secretaris der ſtad Groningen.*

Gesſeler (Mr. J. van) *Raadsheer te Groningen, en Gecommitteerde ter Vergaderinge van Hun Hoog Mogende.*

Gevaerts (Okker) *Heer van Geervliet, enz. enz. in de Oudraad te Dordrecht.*

Gevers (Arnout) *Oud Preſident Schepen.*

Gevers (Mr. Paulus) *Bewindhebber van de geoctroijeerde West-Indiſche Compagnie te Maaze.*

G. G. B.

Ghyſelin le Sage (Mr. J. D.) *Schepen en Raad der ſtad Middelburg.*

Gilliſſen (Pieter) *Boekverkoper te Middelburg, 4 Exemplaaren.*

Glinſtra (Mr. Vincent van) *Grietman van Stellingwerf Oosteinde.*

Gobius (Mr. Henric. Antony) *Burgemeester der ſtad Montfoort.*

Godart (F.) *Baron van Lynden, Heer van Hemmen, Bruggraaf, Richter en Dykgraaf des Ryks van Nymegen, en Curator van de provinciaale Academie te Harderwyk.*

Godefroy. (Abraham)

Goes (Mr. Adriaan van der) *Raad en regeerend Schepen der ſtad Delft, en Secretaris van 't Hoogheemraadſchap van Delfland.*

Goes (Willem van der) *Penningmeester van Delfland.*

Goes (Mr. Hendrik van der) *Secretaris der ſtad Delft.*

Gonggryp (H. G.) *Clerq van het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit in Friesland, te Harlingen.*

Gonggryp (Johannes) *Med. Doctor te Leeuwarden.*

Gorter (Klaas) *Koopman te Leeuwarden.*

Graaff (A de) *Heer van Onſtaborg, Wetſing, Sauwert, enz.*

Graafland (Mr. C.) Corn. zoon, *Secretaris enz. enz. te Amſterdam.*

Graffenried (F. de) *Capitein van een Compagnie Fuſeliers in het Regiment Zwitzers van den Heere May.*

Graswinkel (David) *Raad en regeerend Schepen der ſtad Delft.*

Graswinkel (J. H.) *Commiſſaris der kleine Bank van Juſtitie te Haarlem.*
Gravia (Maria Hendrietta) *te Amſterdam.*
Greven (Jan Lucas) *Capitein onder het Regiment van zyne Doorluchtige Hoogheid* Willem Georg Frederik, *Prinçe van Oranje en Naſſau, enz. enz. enz.*
Grevenſtein (Jacob Urſinus) *Lid der gezwooren Gemeente te Zwol.*
Griethuizen (Mr. J. H. van) *Geheim-raad van Zyn Koninglyke Majeſteit van Pruiſen.*
Groeneveld. (Chriſtiaan)
Groeneveld (Jan) *Oud Burgemeester te Schoonhoven.*
Groenewolt *en* Zoon (*de Wed. van* L.) *Boekverkopers te Groningen, 2 Exemplaaren.*
Groenewout (Jacobus) *Gerechts-bode en geadmitteerde Landmeeter te Dokkum.*
Groeninx van Soelen (Cornelis) *van Ridderkerk.*
Groes (Gerrit) Jacobsz. *Oud Commiſſaris van de kleine Gerechts-zaaken te Enkhuizen.*
Groot (G. de) *en* Zoon *Boekverkopers te Amſterdam.*
Groot (Pieter de) *Eerſte en gezwoore Clercq ter Secretarye der ſtad Delft.*
Grootvelt. (Alexander van)
Grootvelt. (Bernh. van)
Gruis (J. A. J.) *Lid der Ommelanden tuſſchen de Eems en de Lauwers.*
Gruiter (Mr. Bartholomæus de) *Heer van Groenewoude, Raad in de Vroedſchap en Oud Schepen der ſtad Utrecht.*
Gruningen (Joan van) *Luitenant van de Infantery.*
Gryp (W. G. van der) *V. D. M. te Heukelum.*
Guichard (Joh.) *Art. Lib. Studioſus.*
Guitard (Jacob) *te Amſterdam.*
Gutteling (H. C.) *Boekverkoper in 's Hage.*
Gyzelaar *Penſionaris der ſtad Gorinchem.*

H.

Haak (Adriaan) *Juwelier.*
Haak (Albertus) F. Z.)
Haak (Cornelis) *Boekverkoper te Leiden.*
Haak (Dirk) *Boekverkoper te Leiden.*
Haakma (Th.) *regeerend Schepen te Leeuwarden.*
Haan (Joris Lammerts de) *Houtkoper op 't Vliet buiten Leeuwarden.*
Haan (M. O.) *Conrector der Latynſche Schoolen te Sneek.*
Haar (Joh. Willem van) *Translateur van Hun Hoog Mog. in de Hoogduitſche taale in 's Hage.*
Haas (Albertus de) *Banquetbakker en Confiturier te Harlingen.*
Haas (Hermanus de) *Boekverkoper te Middelburg.*
Habbema (Hermanus) *Notaris Public. te Leeuwarden.*
Haek. (. . . . .)
Haerſma (Mr. Jacob Boreel van) *Ontfanger Generaal van de Loſſe Renthen in Friesland, te Leeuwarden.*
Haerſolte (Jr. Rutger van) *Grietman over Barradeel, Gecommitteerde Staat ten Landsdage en mede Raad ter Admiraliteit in Friesland.*
Haerſolte (Jr. Tjalling Homme van) *Lt. Collonel in dienst van den Staat, enz. te Leeuwarden.*
Hage. (Dirk)
Hagedoorn (Mr. Adriaan) *te Deventer.*
Hagedoorn (*Mejuffer* Eilardina Jacoba) *te Deventer.*
Hagedoorn (Hendrik) Hend. zoon, *Lid der gezwoorene Gemeente der ſtad Deventor.*
Hagedoorn (Hendrik) Joost zoon, *Lid der gezwoorene Gemeente der ſtad Deventer.*
Halſema (D. F. J. van) *Rechtsgeleerde.*
Halteren (Mr. H. B. van) *Schepen der ſtad Leiden.*
Hamerſter (Dominicus) *Commis Generaal van de Provinciaale Finantien van Friesland, te Leeuwarden.*
Hamerſter (Mr. Hermannus Ulricus) *Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, te Leeuwarden.*
Hamerſter (Ludovicus) *V. D. M. te Amſterdam.*
Hamminck (L.) *gezwooren der ſtad Groningen.*
Hannema (Jan) *Distelateur te Harlingen.*
Hardehoorn. (Abbe)
Hardenbroek (*Generaal Major, Baron van, en tot*).
Harger (Johannes) *Med. Doctor te Rotterdam.*
Harinck (A). *V. D. M. te Neuſen.*
Hart (Adr. de) *V. D. M. te Hensbroek.*
Haſelhof *V. D. M. te Camperveen.*
Haſelhof (Lucas) *Ouderling en Koopman te Winſchooten.*
Havard (P.) *Koopman te Rotterdam.*

****

Haven (R. van der) *gezwooren van het Gerecht te Groningen.*
Haven (Theodorus van den) *Oudſte Hopman des Burgerlyken Regiments te Groningen.*
Haver (J. F.) *Stads Chirurgyn te Leiden.*
Heer (C. de) *Apothecar.*
Heer (O. de) *Secretaris van Maasland.*
Hein (Chriſtianus Henricus) *C. A. G. Fr. V. D. M. te Meppel.*
Heinen. (Joh. Ulr.)
Hekke (Erasmus van) *Notaris.*
Helden (Diderik van) *Gefubſt. Bailliuw en Dykgraaf der Steede Woudrichem en de Landen van Altena, Commis van 's Lands Magazynen, mitsgaders Serviesmeester van voorſz. Schout en Secretaris van Sleeuwyk, enz. enz.*
Hellinga (Sybrandus) *V. D. M. te Norch in het Landſchap Drenthe.*
Hemert (Mr. George van) *Lid der gezwooren Gemeente der ſtad Deventer.*
Hemert (R. W. Baron van) *Burgemeeſter der ſtad Campen.*
Hensbeek (Dirk van) *S. S. Theol. Stud. te Leiden.*
Hensboom (J. van) *Goud- en Zilver-kashouder te Zwolle.*
Henskes. (H. W.)
Herfst (Petrus) *Raad in de Vroedſchap en regeerend Schepen te Leeuwarden.*
Hes (Simon de) *V. D. M. te Egmond aan Zee.*
Heſſelink (Hero en Hendrik) Hendrikzoons *te Groningen.*
H. S. H.
Heufke (Cornelis) *te Zwolle.*
Heuvel (W. D.) *V. D. M. te Tilborg.*
Heuven (Jan van) *Junior.*
Heymans (Alexander) *Pract. in de Rechten.*
Heymans (H. R.) *Boekverkoper te Nymegen.*
Heinſius (Pieter) *Landmeeter van Delſland.*
Hiddingh (Willem) *Scholtus van de Wyk, Coekange, Peſſe, Echten en Anſſen.*
Hildenberg (Mr. Karel Fredrik) *Rentemeester en Castelein van Zyn Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van Orange, enz. enz. enz. wegens de Baronie, mitsgaders den Castelein van Liesvelt, Schout van Holland, Griffier der Leenen en Secretaris der ſteeden Nieuwpoort in Holland en Baronie voorſz., enz. enz.*
Hillebrands (H.) *V. D. M. te Bladel.*
Hobbelt. (T. J.)
Hoefhamer (Isbrandus) *V. D. M. te Dordrecht.*
Hoek (Egb. van) *Mr. Timmerman te Leeuwarden.*
Hoey (Jacob van) *Capitein ter Zee in dienst der Admiraliteit op de Maas.*
Hoey (J. J. van) *Capitein ter Zee.*
Hoff (Phil. Fredrik Barth.) *Commercie-raad en Reſident van Zyn Koninglyke Majeſteit van Pruiſſen, enz. enz. enz.*
Hoffman (C. F. J.) *Boekverkoper te Zwol.*
Hollander. (Dirk)
Holſtein (Pieter) *Boekverkoper te Rotterdam, 4 Exemplaaren.*
Holt (Fredrik ten) *Koopman te Rotterdam.*
Hooft (Willem) *Dykgraaf der Nieuwer-amſtel, enz. enz.*
Hogeveen (Corn. van) *Junior, Boekverkoper te Leiden, 6 Exemplaaren.*
Hoogt. (*Juffr.* Johanna van der)
Hoorn (Amelis Jan van) *Boekverkoper te Zutphen.*
Hoorn (N. v.) *Rechter van de Heerlykheid Leege.*
Houthuizen. (Adrianus)
Houtting. (P)
Houttuin (de Erven) *Boekverkopers te Amſterdam.*
Hove. (Hendrik ten)
Hovendaal (Cornelis Adrianus) *V. D. M. te Koorndyk.*
Hubert (H.) *Predikant te Amſterdam.*
Hubert (Mr. H. E.) *Secretaris der ſtad Campen.*
Hubert (Mr. P.) *Richter en Onfanger van Ootmarſum.*
Huiſing (Johannes) *in qlt. voor* S. O. V. H.
Huiſingh (L.) *Boekverkoper te Groningen, 36 Exemplaaren.*
Hunia (Roelof) *Boekverkoper te Leeuwarden.*
Huyghens (Mr. J.) *Raad en Schepen der ſtad Haarlem.*
Hyne (W.) *Boekverkoper te Campen.*

I. J.

Jacobi (C.) *Notaris te Rotterdam.*
Jannette (Johan) *V. D. M. te Brakel.*
Janſon (Baſtiaan) *te Amſterdam.*

Jarges (Coppen) *Lt. Collonel in dienst van den Staat der Vereenige Nederlanden.*
Idſinga (Mr. Jan van) *Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, te Leeuwarden.*
Jeune (J. O. le) *Postmeester van Steenbergen.*
Jindelt (Marten van) *Meester Boekbinder te Embden.*
Jonge (M. J. de) *Raad en Oud Burgemeester der ſtad Zierkzee, mitsgaders Raad ter Admiraliteit in Westvriesland en 't Noorderquartier.*
Jongh (Casparus de) *Vryheer van Spanbroek.*
Jongh (Cornelis) *te Amſterdam.*
Joode (W. de) *Schepen in de Hoog Ed. Gerichte van Tuil.*
Joosten. (Chriſtiaan)
Jordaan (P.) *Boekverkoper en ſtads Drukker te Purmerende.*
Jorisſe (Joh.) *Med. Doctor in 's Hage.*
Ippinga (Joh.) *Burgemeester, Raad in de Vroedſchap, en Boekverkoper te Franeker, 2 Exemplaaren.*
J. S. (Mr.)
Isſendorp (F.) *te Amſterdam.*
Judoci. (R. B. F.)
Juffr. C. M.
Jurrema (Gysbert Heymans) *Koopman en Diſtelateur te Leeuwarden.*
J. Z. *te Amſterdam.*

K.

Kaas (P.) *V. D. M. te Emmenes binnendyks.*
Kallewier (Abraham) *Boekverkoper te Leiden.*
Kamerling (H.) *Ontſanger van Alphen, Baronie van Breda.*
Kanneman. (J. W.)
Kanter (Jacobus de) *Boekverkoper te Zierkzee.*
Kasteren. (W. de)
Keesſel (C. G. van der) *V. D. M. te Vollenhoven.*
Keetel. (Theodorus)
Keiſer (Mr. S. H.) *te Groningen.*
Kempenaer (Mr. Jan de) *Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, te Leeuwarden.*
Kempenaar à Leymuiden (J.) *Boekhouder van de beſchreevene Middelen.*
Kerkhoven (Jacob) *Notaris aan den Leidſendam.*
Kerkwyk (Hendrik van) *Burgemeeſter te Philippyne, Ontfanger van de Convooyen en Licenten, en Tollenaar aldaar.*
Kerſies. (Jan)
Kervel. (Mr. Alexander Jan van)
Ketel (Bernard van) *te Amſterdam.*
Ketler van Upgant (Baudouin Eberhard) *Heer tot Grimerſum en Upgant in Oostvriesland.*
Kettwich (Stephanus) *Koopman te Rotterdam.*
Kieboom (J. van den) *Boekverkoper te Breda.*
Kindt. (Pieter)
Klaarenbeek. (Pieter)
Klaus. (D).
Kleef (Pieter van) *Boekverkoper in 's Hage, 3 Exemplaaren.*
Kleman (David) *V. D. M. te Voorburg.*
Klinkenberg (J. Nuys van) *A. L. M. Philoſ. Doct. en Predikant te Emmenes buitendyks.*
Klos (Joh. van der) *Boekverkoper te Gouda.*
Kluit (Ludovicus) *V. D. M. te Zuid Beierland, gezecht den Hitzert.*
Klyn (G.) *Boekverkoper te Amſterdam.*
Kniphorſt. (Mr. C.)
Knock (Hermannus) *V. D. M. te Windeweer en Lula.*
Knotnerus (J. P.) *Koopman te Greetzyl.*
Kock (Johannes) *V. D. M. in de Kaag.*
Koeſen (G. Entering) *S. S. Min. Cand. en Med. Doctor in 's Hage.*
Kolf (Gualterus) *V. D. M. te Spyk.*
Koning (Hendrik de) *Boekverkoper te Dordrecht, 3 Exemplaaren.*
Kooy (A.) *Med. Doctor te Maasſluis.*
Kooyſtra (Cornelis) *Kluftbeer der ſtad Groningen.*
Kops. (*Juffr. de Wed.* Goedſchalk)
Kops. (Nicolaas Willem)
Koten (T. van) *Koster van de Jacobyner en Galileër Kerken te Leeuwarden.*
Kouwens (C.) *Drosſaard der Heerlykheid Nieuw-Kuik, mitsgaders Secretaris der Heerlykheid Drunen.*
Kraay (Abraham) *te Amſterdam.*
Kralingen (Reyer van) *Boterkoper te Amſterdam.*
Kramer (Klaas Jansſen) *Koopman te Leeuwarden.*
Krans (Klaas) *Burgemeeſter te Dockum.*

Krap. (Martinus)
Kroe (A. van der) *Boekverkoper te Amſterdam.*
Krom (Hermannus Johannes) *eerſte Predikant te Thiel.*
Kroon (W. H.) *Boekverkoper te Utrecht, 2 Exemplaaren.*
Kruisfen (J. van) *te Groningen.*
Kruyf (Fred. de) *Boekverkoper te Amſterdam, 2 Exemplaaren.*
Kruyf (Maria de) *gebooren* Raveſtein.
Kuyper (Klaas) *Secretaris van Egmond op den Hoef.*
Kyf (F. J.) *Makelaar in Graanen te Groningen.*
Kymmel (Mr J.) *Raad en Landſchryver der Landſchap Drenthe.*

L.

Lanchorſt (C.) *en* H. G. van Delden) *te Groningen.*
Landsheer (Jacob) *Schepen en Raad der ſtad Middelburg.*
Landt (P.) *V. D. M. te Eenum.*
Langeveld (M.) *Burgemeeſter der ſtede Beverwyk, enz.*
Larcher. (Rhynhard Meno)
Lauts. (Frid. Ulrich)
Lauwerman (Arend Jan van) *te Aurich.*
Lee (Cornelis van der) *te Aarlanderveen.*
Leembruggen (Gerard) *Koopman te Leiden.*
Lees-Gezelſchap (Het) te Bergen op Zoom.
Lees-Collegie (Het) te Purmerende.
Lees-Collegie (Het) van Texel.
Leeuwenhoek (G.) *Gezwoorene van Rooſendal.*
Lemker (Mr. J. C.) *Lid der gezwooren Gemeente en Rentemeester der Pro-Abdye en Boedekeriaamen Goederen der ſtad Deventer.*
Letten (W. A.) *Apothecar te Leiden.*
Lever (Cornelis) *Koopman te Amſterdam.*
Lewe (H. F.) *Collonel in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden.*
Ley (Bente van der) *Koopman te Harlingen.*
Ley (T. T. van der) *V. D. M. te Hylaard.*
Leyden (Matthias van der) *eerſte Raad en Drosſaard der ſtad en graafſchappe van Cuylenburg.*
Lier (Mr. J. van) *Lid van den loffelyken Etſtoel en Ontfanger Generaal van het Landſchap Drenthe.*
Ligtvoet (Johannes) *te Leiden.*
Lil (W. van) *Med. Doctor, Raad in de Vroedſchap en regeerend Schepen der ſtad Schoonboven.*
Linden (Jacob van der) *Boekverkoper te Bergen op Zoom.*
Linge (A. van) *Leverancier van 's Lands Collectboeken, enz.*
Lobenfels (Mr. Ernſt van) *Burgemeester der ſtad Zutphen, en Curator van de Provinciaale Academie van Gelderland.*
Lodewyks (Iſaak) *te Amſterdam.*
Loo. (Jan Auguſt.)
Loo. (Jacobus Chriſtianus)
Loof (P.) *Med. Doctor in de Wildervank.*
Lormeyer (Mr. J. W.) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Rotterdam, en wegens dezelve gecommitteert in 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit op de Maaze, enz. enz.*
Loſecaat (J.) *Droſt en Secretaris te Asten.*
Loſel (Phil.) *en* Zoon *Boekverkopers te Rotterdam.*
Louwaard. (Jacobus)
Lourens (Gosling) *Kamerbewaarder van de Edel Mogende Heeren Staaten van Friesland.*
Looxma (B.) *te Marrum.*
Looxma (J.) *Old Schepen te Sneek.*
Lulofs (Mr. B. H.) *Advocaat te Zutphen.*
Lulofs (J.) *Profeſſor te Leiden, 2 Exemplaaren.*
Lunſiugh (W.) *Gedeputeerde Staat en Lid van den loffelyken Etſtoel der Landſchap Drenthe.*
Luſt tot Wetenſchap, te Purmerende.
Lynden (Balthazar Conſtantyn van) *Heer van Lunenburg, enz. enz.*
Lynſlager (E.) *Schepen en Raad der ſtad Amſterdam.*

M.

Maag (Jacob) *Boekverkoper te Alkmaar.*
Maanen. (Mr. J. van)

Maarſeveen (C. van) *te Amſterdam.*
Mabe (Pieter) *Leeraar der Doopsgezinde te Haarlem.*
Macare de Serooskerken (Mr. Dirk) *Bailliuw van Middelburg.*
Macare (Mr. Pieter Johan) *Secretaris der ſtad Middelburg,*
Magerus (N.) *Boekverkoper te Amſterdam, 4 Exemplaaren.*
Magnet (J. W.) *in 's Hage.*
Magnet (Samuel) *in 's Hage.*
Maire (Louis le) *Schepen en Raad in de Vroedſchap der ſtad Leeuwarden.*
Manger (S. H.) *S. S. Theol. Dr. ut & ejusdem facult. ordin. Profeſſor, als meede Academie Prediker te Franeker.*
Maneel (Jr. Cornelis Baron van) *Collonel van het Regiment van den Hoog Wel Geb. Heere Generaal* Lewe.
Mans. (W.)
Marcus (Mr. P. J.) *Veertig in de Raad der ſtad Leiden, 2 Exemplaaren.*
Marcus (Mr. Maarten) *Raad en Schepen der ſtad Leiden, Secretaris van 't Collegie der Wel Edele Heeren Hooft Ingelanden van Delfland.*
Mark (Hendrik van der) *Bailliuw van Oestgeest, Postmeester te Leiden, enz.*
Markon (Jan) Paulusz. *te Amſterdam.*
Marle (Mr. Berent) *Oud Burgemeester der ſtad Zwolle, en Ontfanger Generaal des Quartiers van Zalland.*
Mattemburgh (P. A. van) *Raad en Intendant van Bergen op Zoom.*
Matthes. (Jan Carel)
Maurik (Anthonie van) *te Sloterdyk.*
May. (F.)
Mazurel. (Moſis)
Meder (Johannes) *Doct. Medicinæ en ſtads Phyſicus te Embden.*
Meer (A. van der) *Boekhouder en Koopman*
Meer (H. van der) *Mr. Chirurgyn te Oostermeer.*
Meerſch (Michael van der) *Predikant der Remonſtranten te Rotterdam.*
Meins (Klaas) *Koopman te Leeuwarden.*
Meinſma (Abr.) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Leeuwarden.*
Memeling. (H.)
Menkema (Joh.) *Koopman te Amſterdam.*
Metelerkamp (Mr. A. H.) *Advocaat te Gouda.*
Methorſt (Mr. Willem) *Burgemeeſter der ſtad Amersfoort.*
Meulen. (*Juffrouw* A. R. ter)
Mey (Jan Fredrik de) *Oud Schepen en Raad in de Vroedſchap, enz. enz. der ſtad Alkmaar.*
Meyer (Adam) *Boekverkoper te Amſterdam.*
Meyer. (Hendrik Lodewyk)
Meyer (Manus de) *Raad der ſtad Goes.*
Meyer (Pieter) *Boekverkoper te Amſterdam.*
M. N.
Mobachius Quaat (W.) *V. D. M. te 's Hertogenboſch.*
Mocleman (J. H.) *Boekverkoper te Arnhem, 7 Exemplaaren.*
Mol (Casparus de) *V. D. M. te Oostcapelle in het Eiland Walcheren in Zeeland.*
Mol (Casparus de) Petri Fili. Joh. Frat. *V. D. M. te Oostcapelle in Walcherem.*
Mol (J. de) *V. D. M. te Oud Loosdrecht.*
Molinus (B.) *regeerend Schepen der ſtad Leeuwarden.*
Monchi (T. M. de) *Major in het Regiment Mariniers van den Heere Generaal Major* de Salve.
Mondotogny. (Jacobus)
Moor Grymalia (J. de) *Koopman te Middelburg.*
Morgan (Jacob) *Raad en regeerend Burgemeester der ſtad Schiedam.*
Morterre (J.) *Boekverkoper te Amſterdam, 2 Exemplaaren.*
Morterre (Johannes) *Junior.*
Motman (Mr. G. W.) *Drosſaard der Vryheid Rooſendaal, Baronie van Breda.*
Mouchon (Mr. A.) *Burgemeeſter der ſtad Delft.*
Mouritz (Mr. Johannes) *Schepen en Raad der ſtad Vliſſingen, en Rentmeester wegens Zyn Hoogheids Domeinen.*
Moy (Johannes Cornelis de) *R. P. en Paſtoor te Buitenveldert.*
Muilman (Henricus) *V. D. M. te Hippolitushoef en Westerland, op Wieringen.*
Mulder. (Didericus)
Muller (C.) *V. D. M. te Dungen.*
Muller (P. J.) *Luitenant ten dienſte deezer Landen.*
Mulrooy (Jan) *Apotbecar te Enkhuizen.*
Munſter (L. van) *Lid der gezwooren Gemeente te Zwolle.*
Muntinghe (Petrus) *Drost van Wedde en Westwoldingerland.*
Muntz (Jr. Johan Willem) *Equipagemeester van 't*

Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit, reſideerende te Harlingen.
Muus (Claas) *te Monnikendam.*
Noyon (Joſeph) *Koopman te Sneek.*
Nuyſink (P.) *Notaris in Schiedam.*
Nyhoff *Boekverkoper te Arnhem*, 4 *Exemplaaren.*
Nyholts (M.) *Wed.* P. Waarſema *in de Pekel A.*
Nyſingh (L.) *Scholtus van Diever en Wapſerveen.*
Nyſingh (Lodewyk) *Rentemeester der Stifts Dikninge.*
Nysſen (Mr. Willem) P. Z. *Heere van Waarden, mitsgaders Rentemeester van de West-Indiſche Compagnie ter Kamer Zeeland, enz. enz.*

N.

Nahuis. (Mr. H. G.)
Nahuis (Mr. H. J.)
Nauta (Mr. Bavius) *Burgemeester en Raad in de Vroedſchap te Dockum, als meede Gecommitteerde in het Mindergetal der Ed. Mog. Heeren Staaten van Friesland.*
Nauta (Hendrik Jan) *ƒ: U. Dr. en Boekbouder in de ſtads Pontkamer te Groningen.*
Nauta (Johannes) *te Amſterdam.*
Nauta (Mr. Marius) *Penſionaris der ſtad Leeuwarden.*
Nauta Beukens (Paulus Rombartus) *te Amſterdam.*
Nauwhuis (J. V.) *V. D. M. te Gellicum en Renooy.*
N. E. *in Friesland.*
Neck (Mr. W. van) *Burgemeeſter en Raad, mitsgaders Ontfanger van de gemeene Lands Middelen te Purmerende.*
Neeff (Petrus de) *Subſt. Griffier van de Heeren Raaden en Rekenmeeſters van den Doorluchtigen Hüize van Bergen op Zoom.*
Neledoe (Lucas) *regeerend Schepen der ſtad Enkhuizen.*
Nesſink (Mr. . . .) *Schout te Vollenhove.*
Neukirchen (J. G. L. H. Baron van) *genaamt* Nyvenheim, *Heer van Eck en Wiel.*
Neurenberg (Johan van) *Oud Burgemeeſter der ſtad Dordrecht.*
Nicolai (Sytſe Roelofs) *Schilder te Leeuwarden.*
Niehoff (S. J.) *ƒ. Dr. en Rekenmeester van de Provincie Stad en Lande.*
Nieuwold (H. A.) *V. D. M. te Leeuwarden.*
Nieuwold (J. H.) *V. D. M. te Warrega.*
Noordhoek (Johannes) *te Sluis in Vlaanderen.*

O.

Ockersſe (Mr. Willem Cornelis *Heer van 's Gravenpolder en Oud Burgemeester der ſtad Zierkzee.*
Olſt B. Z. (Arent van) *te Groningen.*
Olſt (B. van) A. Z. *Koopman te Groningen.*
Olſt (D. van) *Luitenant onder het eerſte Battaillon Oranje Gelderland.*
Olſt A. Z. (G. van) *te Groningen.*
Olzati. (Jacob)
Ommeren (Dirk van) *Koster en Schoolmeester te Winſen.*
Ommeren (Elbertus Jacobus van) *Koopman te Arnhem.*
Onder de Linde (D.) *Boekverkoper te Amſterdam, 2 Exemplaaren.*
Onderwater (Boudewyn) *Schepen der ſtad Dordrecht.*
Ooninex. (Adriaan)
Ooſterhoorn (Jan van) *te Crommenye.*
Os (Mr. Arn. van) *Advocaat te Delft.*
Os (P. van) *Boekverkoper in 's Hage, 2 Exemplaaren.*
Oſſewaarde (Pieter) *Burgemeester en Raad der ſtad Goes, en Dykgraaf van de breede Watering bewesten Yerſike.*
Otten. (Theod. van)
Oudendorp (Mr. Abraham Torrenius van) *te Leiden.*
Outeren (Phil. van) *Koopman in Pergament te Leiden.*

Outkerk (W. Haringh) *V. D. M. te Bruchem in Kerkwyk.*

Oven (Mr. C. C. van) *Land en Dyk-ſchryver des Ampts Over-Betuwe.*

P.

Pabſt (A. J. H. M. van) *Lt. Collonel en Capitein van een Compagnie Guardes te Voet.*

Pabſt. (Jan Maurits Baron van)

Paddenburg (Abraham van) *Boekverkoper te Utrecht.*

Palier *Boekverkoper in 's Hertogenboſch.*

Pannecoeck (A.) *te Harderwyk.*

Pardique (Mr. Egbert) *Ontvanger van de gemeene Middelen te Sas van Gent, enz. enz.*

Paſcher. (Iſacq)

Pauw (Mr. Franco) *Raad en regeerend Burgemeeſter der ſtad Delft, Hoogheemraad van Delfland en van den Lande van Voorne, Leenman van Voorne voornt., Bewindhebber van de Oost-Indiſche Compagnie ter Kamer Delft, enz. enz.*

P. B. N.

Pelkwyk (G. ter) *Lt. onder het tweede Bataillon van den Heere Generaal Major* Acronius.

Pichot. (Jan Willem)

Piek (Mr. H.) *Schepen en Raad te Nymegen.*

Plevier (W.) *Oud Burgemeeſter der ſtad Bergen op Zoom.*

Ploos van Amſtel *Med. Doctor te Amſterdam.*

Podt (Mr. G. A.) *Gemeensman te Zwolle.*

Polhuis (J. H.) *Muſiekmeester in 's Hage.*

Pompe van Meerdervoort (Mr. Joh.) *Veertig in den Raad der ſtad Leiden.*

Pompe van Meerdervoort (P. C.) *in den Oudraad te Dordrecht.*

Pompe van Slingeland. (Mr. P.)

Pool (J.) *Notaris te Amſterdam.*

Poolſum (*De Wed.* J. J. van) *Boekverkoopſter te Utrecht.*

Poſthumus (Nicolaus) *Burgemeeſter en Raad in de Vroedſchap te Dokkum.*

Pot (Jan) *Koopman te Rotterdam.*

Pot. (. . . van der)

Potter (Gerardus) *V. D. M. te Oostermeer.*

Pruis (*De Wed.* J. W.) *Boekverkoopſter te Amſterdam.*

Prumers *J. U. Stud.*

Pryshoff (Marten Alberts) *Koopman te Leer in Oostvriesland.*

Putman (Mr. P.) *Griffier van Hun Edele Mogende de Heeren van de Ridderſchap der Provincie van Overyſſel.*

Q.

Quack (Cornelis de) Jans zoon *Koopman in Verfwaaren te Rotterdam.*

Quæſtius (M.) *Heelmeester te Groningen.*

Quakkelſtein (P.) *Boekverkoper te Zaandam, 2 Exemplaaren.*

Quarles (L.) *Burgemeester der ſtad Gouda, en wegens dezelve gecommitteert in 't Edele Mogende Collegie der Gecommitteerde Raaden van Holland en Westvriesland.*

R.

Raaden (Ed. Mog. Heeren) 's Hofs van Friesland.

Raarda (Hendrik) *Raad en Oud Preſident Schepen der ſtad Enkhuizen, en wegens dezelve Gecommitteerde Raad ter Admiraliteit in Westvriesland en het Noorderkwartier.*

Raasvelt (P.) *Oud Burger Hopman te Leeuwarden.*

Radys. (Jan)

Raesfelt (E. E. A. van) *L. A. Stud.*

Raesvelt (J. R. Baron van) *Heer van Heemſen en Lt. Collonel*

Collonel in dienſt van den Staat der Vereenigde Nederlanden.

Ram tot Schalkwyk. (Eduard Peter Baron)

Ram. (Fredrik)

Randewyk (S. Graaf van) *Amptman van Overbetuwe, enz. enz.*

Ravens (Mr. C. J.) *Oud Preſident Schepen en Raad in de Vroedſchap der ſtad Haarlem.*

Ravens (Mr. Casper Jacobs) Jan Pieters zoon.

Ravens. (Willem Hendrik)

Rechteren (*Hoog Wel Gebooren Mevrouw* Gravin van) *tot Almelo, Vrouwe van Noordeuringe.*

Reede (Jr. G. van) *tot de Parkeler.*

Rees (M.) *in den Oudraad te Dordrecht.*

Reguleth *Sacr. Sanct. Theol. Stud.*

Reinking *V. D. M. te Batavia.*

Rengers (A. M.) *Douairiere* Lewe, *Vrouwe van Middelſtum en onderhoorige Dorpen.*

Rengers (Jr. Sjuk Gerrold Juckema van Burmania) *Old Grietman van Wymbritſeradeel.*

Repelius (Theodorus) *Boekverkoper, burger Luitenant en Proviſoor te Thiel.*

Reinierſe (M.) *Boekverkoper te Amſterdam.*

Reyntjes (Jan) *Preſident Schepen en Raad der ſtad Edam.*

Riboul (J.) *Franſch Koſtſchoolhouder te Breda.*

Rienks (Luitjen) *Koopman te Makkum.*

Riculama (R. P.) *Ontvanger van Tzummarum.*

Ritſma (Pieter) *Apothecar te Collum.*

Rocker. (Jan Karel)

Rodenhuis (Johannes) *Raad in de Vroedſchap en Apothecar te Leeuwarden.*

Roelofswaart (B.) *te Amſterdam.*

Rondhout (Dirk) *Mr. Smid te Enkhuizen.*

Roor (Mr. Caspar de) *Heer van Rooſenburg en Raad in de Vroedſchap der ſtad Delft.*

Roo. (Hendrik de)

Roos (A. de) *V. D. M. te Gilſe.*

Roosmaale (D. C. D.) *Junior.*

Roſeam. (Mr. Pieter)

Röſingh (Hermannus) *Koopman te Leer.*

Röſingh (Johannes) *eerſte Secretaris der ſtad Embden.*

Rotterdam. (Abraham van)

Rottermondt. (Adriaan)

Rouffaer (Benjamin) *V. D. M. te Stavenisſe.*

Rouwenoort (Baron van) *Heer tot de Ulenpas; der Duitſche Ordens Ridder en Commandeur, Scholtus binnen en buiten Zutphen, en Preſident van de Edele Mogende Heeren Gedeputeerden des Graafſchaps Zutphen.*

Roy (B. de) *Directeur.*

Royaards (J. C.) *Boekverkoper te Zwolle, 2 Exemplaaren.*

Royen (Mr. C. J. van) *Raad in de Vroedſchap en Oud Burgemeester, als meede regeerend Schepen der ſtad Utrecht.*

Rummerink (R.) *Luitenant Ingenieur.*

Ruuk (H. de) *Schepen der ſtad Zaltbommel.*

Ruysſenaar. (Jacobus)

Ryckvorſel. (. . . .)

Ryn. (Nicolaas Jacob)

Rypperda (Folkert) *Burgemeeſter en Raad in de Vroedſchap te Dokkum.*

Ryſer (Lambertus Zegers) *Oud Predikant te Enkhuizen.*

S.

Saagmans (Æſchinus) *J. U. Dr. en Wynkoper te Franeker.*

Saagmans (Livius) *te Franeker.*

Sabe (P. E.) *Burgemeeſter der ſtad Campen.*

Sage ten Broek (Jan Jacob) *A. L. M. Phil. Dr. Predikant van Werkendam en de Werken.*

Saint. (J. de)

Sandbergen (Abraham van) *V. D. M. te Westervoort.*

Sande (W. van de) *Raad der ſtad Nymegen.*

Sandelyn. (Wynand)

Sandra (Mr. J. P.) *te Leiden.*

Sandra (Joachim) *te Leiden.*

Santen (*Wed.* J. A. van) *te Zwolle, 2 Exemplaaren.*

Schaaf (Syds) *Koopman te Harlingen.*

Schagen. (Jan)

Schatte (Albertus van der) *Schepen der ſtad Zierkzee.*

Scheltinga (Martinus van) *Grietman van Schoterland en Ontvanger Generaal van het Edele Mogende Collegie ter Admiraliteit in Friesland.*

Scheltinga (Martinus van) *Grietman van Collumerland en Nieuwkruisland.*

Schepper (Gerrit de) *Scholtus en Ontfanger van Battem en Holten, en Lid der gezwooren Gemeente der ſtad Deventer.*

Schepper (H. N. van de)

Schepper (J. J. de) *Grietman en Ontvanger Generaal van Ferwerderadeel, benevens Gecommitteerde in het Mindergetal der Ed. Mog. Heeren Staaten van Friesland.*

Schepper (Mr. Sibrand de) *Burgemeeſter der ſtad Deventer.*

Schimmelpenninck van der Oye (F. A. Baron) *Heer van Voorſtonde, Raad en Rekenmeester in Gelderland.*

Schimmelpennink (Jan) *V. D. M. te Voorst.*

Schippers (Mr. P. L.) *Ambachtsheer van Bodegraven.*

Schmidt (L. S.) *Boekverkoper te Schiedam.*

Scholten (Pieter) *Chirurgyn te Monſter.*

Schomaker (Mr. Herman) *Secretaris der Stad, en Advocaat Fiscaal van de Finantien des Graafſchaps Zutphen.*

Schorer (Lucas Fredrik) *Raad der ſtad Vliſſingen, en Gedeputeerde in de Generaliteits Rekenkamer in 's Hage.*

Schorer. (Mr. van de Putte)

Schouten (Petrus) *Boekverkoper te Amſterdam, 2 Exemplaaren.*

Schowen (Willem) *te Edam.*

Schrader (J). *Eloq. & Hiſtor. Prof. Ord. te Franeker.*

Schrader (J.) *J. U. Dr. te Harlingen.*

Schroeder (Cornelia Geertruida) *gebooren* Meisterling.

Schultz (C. G.) *Scholæ Meppelenſis Rector.*

Schultz (H. M.) *S. R. E. Pr. &c. Amſtelodami.*

Schuylenburgh (*Mevrouwe* E. W. van) *van Bommenede, gebooren* Bigot.

Schuylenburch. (P. van)

Sels (Pieter) *Luitenant ter Zee ten dienſte van het Edele Mog. Collegie ter Admiraliteit in Holland en Westvriesland.*

Semler (Hendrik) *'s Landſchaps Bouwmeeſter van Frierland, als meede Raad in de Vroedſchap der ſtad Leeuwarden.*

Serlé (Willem) *Schout en Secretaris van Serpopekerke, en Chirurgyn te Beekerke.*

Serve (W. J. la) *Stadhouder der Hooge en Vrye Heerlykheid Dieden.*

S. G. W. A. *te Amſterdam.*

Siccama (Mr. Abelus) *Advocaat voor den Hove van Friesland, en Rentemeester der Floreenrenthe, te Leeuwarden.*

Siderius (M.) *Major van het Corps Ingenieurs in dienſte van den Staat der Vereenigde Nederlanden.*

Siertſema (J.) *in de Scheemda.*

Sisſing (Johannes) *V. D. M. te Tjamsweer.*

Sligtenhorſt *en* V. v. Rees (*De Erven* H.) *Boekverkopers te Amſterdam.*

Slingeland (Barthout van) *Vrybeer van Goidſchalxoord.*

Sloet (J. A. J. Baron) *Heer van Diepenbroek, Westerbolt, en 't Oye, enz. Burgemeester der ſtad Zutphen.*

Sloet (Jr. A. Baron) *tot Singraven.*

Sloet (J. A. Baron) *tot Warmelo.*

Sloet (R. J. Baron) *tot Everlo.*

Slooten (Wybius van) *A. L. M. Philoſ. Doctor en Predikant te Tzummarum.*

Sloterdyk (Mr. Daniel van) *Griffier van den Raad van het Edele Mogende Collegie ter Admiraliteit in Friesland.*

Slothouwer (Valent.) *Gymnaſiarcha en Rector te Leeuwarden.*

Smallenburg (Fr.) *V. D. M. te Nootdorp.*

Smazen (Jacobus) *Med. Doctor te Leiden.*

Sminia (Mr. Arent Johannes van) *Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, te Leeuwarden.*

Smit (Abraham de) *Koopman te Middelburg.*

Smit. (Cornelis)

Smit (Levy O.) *Koopman te Bonda in Oostvriesland.*

Smits (Jan) *V. D. M. te Oudbeyerland.*

Smout (Egbert van der) *Boekverkoper te Delft.*

Snethlage (Alb.) *V. D. M. te Leeuwarden.*

Societeit (De Heeren Leeden van de) te Leeuwarden.

Societeit (De) te Nymegen.

Son Hendrikz. (M. H.) *Procureur voor de Hoven van Holland en Hoogen Krygsraade, in 's Hage.*

Son (Thomas van) *Schepen der ſtad Amſterdam.*

Spaan (J. van) *V. D. M. in 's Hage.*

Spandaw (Georgius Johannes) *V. D. M. te Vries in het Landſchap Drenthe.*

Spandaw (Hajo) *Hopman des Burgerlyken Regiments, Auctionarus, Academiedrukker en Boekverkoper te Groningen, 3 Exemplaaren.*

Spandaw (*De Wed.* J.) *te Groningen.*

Sparringa (H.) *Secretaris, Ontvanger en Fiscaal van het Zylvert der beide Oldampten.*

Speelman (Mr. J.) *Heere van Nuland, Raad in de*

de Vroedſchap, en Præſident Schepen der ſtad Gouda.

Spelthaan (Jacobus) *Wentmeeſter van de Heerlykheid van Heeze, Leende en zes Gebuchten.*

Spiegel (Mr. Laurens Pieter van de) *Raad der ſtad Goes.*

Spieringshoek (Joan.) *Luitenant der Burgerye te Schiedam.*

Spriet (P.) *en* Zoon, *Boekverkopers te Amſterdam.*

Spruit (Hend). *Boekverkoper te Utrecht, 6 Exemplaaren.*

Spyk (Paulus van) *te Leiden.*

Staal (J.) *Boekverkoper te Gouda, 2 Exemplaaren.*

Staatman (Fr.) *Boekverkoper in 's Hage.*

Stanhoffius (J.) *Boekverkoper te Amſterdam.*

Starkenborgh (Edzard Jacob Tjarda van) *te Middelsweer in Oostvriesland.*

Starkenborgh (E. T. van) *Heer van Leens, enz.*

Staven (R. van der) *mede Gezworen van het Gerecht.*

Steenevelt (Chriſtianus) *V. D. M. te Scheveningen.*

Steengracht (Mr. Adriaan) *Heer van de Hoogh Wiſch en Oost- en West-Souburg, Hoogbailliuw en Rentmeester Generaal van Zeeland bewesten de Schelde, te Middelburg.*

Steenſtra (Hylke Jansz) *Mr. Chirurgyn en Vroedmeester te Sneek.*

Stel.

Sterk (Auguſtus) *Leeraar der Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelydeniſſe te Leeuwarden.*

Steveninck (Lucas van) *Med. Doctor te Middelburg.*

Steyn *Raadpenſionaris van Holland, enz. enz.*

Stierum (Jr. Fredrik Theodoor Ernſt, Graave van) *Sous Luitenant onder het tweede Battaillon van de Generaal Major* Acronius.

Stiphout (Jan Jacob) *Jur. Stud.*

Stipp (Eberhard Rudolph) *Chirurgyn te Makkum.*

Stokkelaar. (Hendrik)

Stolkert (Hendrik Boudewyn) *te Deventer.*

Stoop (Adr.) *in den Oudraad te Dordrecht.*

Stopendaal. (Daniel)

Stoppelaar (Adrianus de) *Predikant in den Oudenboſch.*

Storm (Roelof) *Burger Hopman te Leeuwarden.*

Streun (J. H.) *Koopman te Winſchooten.*

Suchtelen (Mr. G. G. J. van) *Burgemeeſter der ſtad Deventer.*

Sundorf. (Ferdinand)

Swerus (Klaas) *Boekverkoper te Harlingen.*

Swinden (Mr. Phil. van) *Advocaat voor de reſpective Hoven van Juſtitie in 's Hage.*

Swinderen (A. Q. van) *J. U. Doctor.*

Sylman (Lutgerdina) *Huisvrouw van* Menſo Johan Adriani *V. D. M. te Feerwert in het Westerquartier.*

Sypeſtein (Willem) *Secretaris te Aſſendelft.*

Sypkens (Joh.) *in de Eexta.*

Sytzama (*Mevrouw de Baroneſſe van*) *nu* Raasvelt *tot Heemſen.*

T.

Taats (Benjamin) *V. D. M. te Iſendyke.*

Talma (*Mejuffrouw de Weduwe*) *te Harlingen.*

Talma (Mr. Pybo) *Advocaat en Fiscaal Generaal van Friesland, te Leeuwarden.*

Teegel (Johann Godfried) *geheime Commercie Raad in Embden.*

Teerlink (Cornelis) *Apotheker te Leiden.*

Tenckinck (Jan Willem Coenraad) *V. D. M. te Stavoren.*

Tengnagel (Jr. B. H. Baron Ganſeneb *genaamt*) *tot Luttenberg.*

Tengnagel (Jr. L. J. G. G.) *Major en Capitein van een Compagnie Fuſeliers in het Regiment van den Lt. Generaal Graave d'Envie, Heer van den Bonkenbave Junior.*

Testard (C. A.) *Secretaris der ſtad Haarlem.*

Tevel (Jan) *Meester Bierbrouwer te Oostcapelle in Walcheren.*

Thierry (Joh.) *Boekverkoper in 's Hage, 5 Exemplaaren.*

Thilenus (Mr. D. J.) *in 's Hage.*

Thol (*De Wed.* Otto van) *en* Zoon, *Boekverkopers in 's Hage, 2 Exemplaaren.*

Tholen (Nicolaus) *J. U. Dr. Advocaat voor den Hove van Friesland, en Clercq ter Secretarie der Ed. Mog. Heeren Staaten van Friesland, te Leeuwarden.*

Thomeſe. (. . . . . de)
Thoorn (P. O. v. d.) *Boekhandelaar te Zierkzee*, 12 *Exemplaaren.*
Thuesſink (David Thomasſen a) *Burgemeester der ſtad Zwolle.*
Tichelaar (Jan Sippes) *Koopman te Makkum.*
Tiele (Johannes) *Boekverkoper te Rotterdam.*
Tiemens (S.) *Major onder de Cavallerye ten dienſte deezer Landen.*
Timmer (Chriſtiaan) *Schepen in den Edelen en Hoogen Gerichte te Zuilichem.*
Tobias (Mr. Johan Hendrik) *Secretaris der ſtad Zwolle.*
Tol (Mr. Cornelis van) *Schepen der ſtad Leiden.*
Toll (Theodorus van) *V. D. M. te Ankeveen.*
Tongerloo (*Wed.* Korn. van) *en* Zoon, *Boekverkopers te Amſterdam*, 3 *Exemplaaren.*
Topyn (*Wed. van* Paulus) *Boekverkoopſter te Rotterdam.*
Trooſt (Willem) *Boekverkoper te Arnhem*, 2 *Exemplaaren.*
Tuttel (Mr. Hilbrand) *Secretaris te Steenwyk.*

U.

Umbgrove (Mr. Jan) *Commis Generaal van de Convooyen en Licenten, wegens het Collegie ter Admiraliteit op de Maaze.*

V.

Valck (Harmen) *Jur. Utr. Stud.*
Valckenaer (Ludovicus Casparus) *Linguæ Græcæ, & Hiſtor. Patriæ Profeſſor Ordin. te Leiden.*
Valckenier (Ægidius) *Boekverkoper te Campen.*
Valckenier. (W.)
Vechelen (Jacobus van) *Burger Capitein en Subſtituit Secretaris te Breda.*
V. D. H. (*Juffr.*) *in 's Hage.*
Veenhorſt (Hendrik) *Proviandmeester der Fortreſſe Delfzyl.*
Veenkamp (Nikolaas) *Boekverkoper te Groningen*, 2 *Exemplaaren.*
Veenkamp (N). *Zuidwoldenſis.*
Velde (Tobias van de) *Koopman te Amſterdam*
Velingius (A.) *S. S. Theol. & Philoſ. Doct. en Predikant te Bergen op Zoom.*
Verbeek (J. *en* H.) *Boekverkopers te Leiden.*
Verdun (Mr. C. de) *Raadsheer in den Raad en Leenhof van Braband, mitsgaders in de Domeinraad van Zyn Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Orange en Naſſau, enz. enz. enz.*
Verhellouw (P.) *Architect in 's Hertogenboſch.*
Verhoeve (E.) *R. Pastor te Budel.*
Verhoeven (Pieter) *te Alkmaar.*
Verhorſt (Gerardus) *J. U. Stud. te Leiden.*
Verlaan (E.) *Boekverkoper te Alkmaar.*
Verlaan (Everh.) *Boekverkoper te Alkmaar*, 3 *Exemplaaren.*
Verlaan. (Hilbrand)
Vermant (Philippus) Martinus zoon.
Vermehr (Mr. C. W.) *Raad en Secretaris der ſtad Nymegen, en Rentmeester der Provinciaale Domeinen in 't Quartier van Nymegen.*
Vermeulen (Mr. P.) *Raad en Schepen der ſtad Haarlem.*
Vermey (A.) *Drosſaard van Zuid-Polsbroek, en Burgemeeſter der ſtad Oudewater.*
Verrier (J). *Agent van het Regiment Infantery van Zyn Doorl. Hoogheid den Heere Prince van Baden Durlach, enz. enz. te Leeuwarden.*
Verſchuir (Henricus Johannes) *J. U. Stud.*
Verſchuring (Hendrik) *Commies ter Finantien van Holland.*
Verſter (H.) *Raad en Oud Schepen, enz. te 's Hertogenboſch.*
Vierſen (Heſſel Jetſe van) *Commis ter Secretarie der Edele Mogende Heeren Gedeputeerde Staaten van Friesland, te Leeuwarden.*
Vis (Dirk) *Boekverkoper te Rotterdam.*
Vis (*Wed.* Dirk) *Boekverkoopſter te Rotterdam*, 2 *Exemplaaren.*

Vliet (Mr. J. van) Joachimz. *Regeerend Burgemeester en Raad in de Vroedſchap te Dokkum, en Kanunnik van St. Jan's Kapittel te Utrecht.*

Vloten (Jan van) *Confiturier te Utrecht.*

Voërſt (D. F. van) *tot Bergentheim, Dykgraaf van Salland.*

Voget (Albertus) *S. S. Theol. Hiſt. Eccleſ. Profeſſor en Academie Prediker te Utrecht.*

Volkmar (Hermanus) *Makelaar te Amſterdam.*

Vonck (H.) *Luitenant Collonel en Directeur te Coeverden.*

Vonck (W.) *V. D. M. te Maarbeeze.*

Vonk (Nikolaas) *V. D. M. te Ryswyk.*

Voogd (Hermanus) *Boekverkoper te Meppel.*

Vos (. . Baron) *tot Nyerwal, Landroſt van Vollenhoven.*

Vosſen (H. W. van) *regeerend Burgemeeſter en Raad der ſtad Enkhuizen.*

Vries van Vosſen (Mr. E. de) *Raad in de Vroedſchap der ſtad Enkhuizen.*

Vries (E. de) *Medicinæ Doctor, practiſeerende te Zutphen.*

Vries (J. de) *Landſchaps Operateur & Lector in de Anatomie, Chirurgie en Vroedkunde, enz. te Leeuwarden.*

Vries (J. de) *S. S. Theol. Stud. te Leeuwarden.*

Vrieſewyk (H. Jacobus) *Boekverkoper te Deventer.*

Vryberge (Mr. J. van) *Schepen der ſtad Zierkzee.*

Vyg. (*Juff.* Suſanna Katharina)

Vygh (J. Baron) *Heer van de Snor en Appelenburch, eerſte Raad en Stadhouder van de Leenen des Furſtendoms Gelre en Graafſchap Zutphen.*

W.

Waal (Mauritius Cornelis de) *Heer van Lexmonde, Achthoven en Lakerveldt, Decan. van Oudmunſter, Heemraad van de Lekkendyk bovendams, enz. enz.*

Waal (Samuel de) *Boekverkoper te Utrecht.*

Waard. (Pieter de)

Wall. (H. van der)

Walle (Tjaard van der) *te Leeuwarden.*

Wallendal. (Alb. van)

Walraat. (Abraham)

Walraet (Zeno Diderick) *Baron van Tengnagel, Heer van Bronkhorſt.*

Walree (J. van) *Koopman te Haarlem.*

Wapperom. (Antony)

Warmeling. (Henricus)

Wasmuth. (Anth. Phil.)

Waſſenaar (Graave van) *Heere van Twikkel, enz.*

Waſſenberg. (Adr. L.)

Waſſenfeller *Capitein Lt. van de Artillery.*

Wattie (Antony Nicolaas) *Capitein ter Recherche by het Edele Mogende Collegie ter Admiraliteit in Friesland, te Leeuwarden.*

Weddik. (J. P.)

Weiſcher. (Daniel Joh.)

Wendt (Mr. Eco de) *Secretaris van de ſtad Sneek.*

Wenſinck (Lambertus) *Præceptor der latynſche Schoolen te Leiden.*

Wenthin (Chriſtophor.) *Boekverkoper te Embden, 2 Exemplaaren.*

Wentholt (Mr. Jan Bartholt ten Behm) *Ontfanger der Convooyen en Licenten te Arnhem.*

Werkhoven (Marinus van) *Franſch Koſtſchoolhouder te Zwyndrecht.*

Werndley (Mr. J. A.) *te Groningen.*

Werumeus (A. A.) *J. U. Dr. en Gezwooren der ſtad Groningen.*

Werumeus (Arnold Sicco) *Rentemeeſter der ſtads geeſtelyke Goederen te Groningen, benevens Ambtman en Rentemeeſter des Kapittels St. Pieter te Utrecht, in en omtrent den Lande van Drenthe.*

Weſtenbergh *Capitein onder het Regiment van de Generaal Randwyk.*

Weſtrenen (J. André van) *geëligeerde Raad, enz.*

Weyden (Hendrik van der) *te Meppel.*

Wiekevoort Crommelin (Mr. H. S.) *Secretaris te Haarlem.*

Wielinga (Mr. Epeus) *Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, te Leeuwarden.*

Wierdſma (Mr. Theodorus Kluerda) *Penſionaris der ſtad Leeuwarden.*

Wiegeri (E. W.) *te Wolvega.*

Wilderik (R.) *V. D. M. te Zutphen.*

Wildt (Mr. Hugo de) *Artillerymeeſter te Leiden.*

Willeboort (Jan) *Koopman te Middelburg.*

Winckelman (Mr. Iſaacq) *Raad en Burgemeester der ſtad Vliſſingen, en Commies Generaal der Convooyen en Licenten.*

Winckler (S. H.) *Apothecar te Leeuwarden.*
Wingene (Aaldrich van) *te Embden.*
Wingene (Paul van) *te Embden.*
Winter (Johan Adolph) *Koopman te Amſterdam.*
Wit (Herm. de) *Boekverkoper te Amſterdam.*
Witt (Mr. Corn. de) *Vryheer van Jaarsveld, Raad en oud Burgemeester der ſtad Dordrecht, Curator van 's Lands Univerſiteit te Leiden, enz. enz.*
Witteveen (J.) *J. U. Stud.*
Wittich (J. G.) *Boekverkoper te Dordrecht.*
Wobbenhorſt (J.) *Lyftrawant van Zyn Doorluchtige Hoogheid den Heere Prince van Oranje en Nasſau, enz. enz. enz.*
Woerden (Antony van) *Apothecar.*
Wolffen (Hendrik) *Boekverkoper te Nymegen.*
Wuyſter (Gerardus) *S. S. Min. Cand. te Leiden,*
Wuytiers. (Barchman)
Wychgel (Jr. L.) *Rekenmeester van de Provintie van Stad en Lande, Heer van Schatterſum en Waarboek, mede Heer van Hellum en Schilwolda.*
Wychgel (L.) *Gepenſioneerd Vaandrich.*
Wyckel (Mr. Aſſuerus Regnerus van) *Secretaris van Leeuwarderadeel, en Mede Gecommitteerde Staat ten Landsdage, te Leeuwarden.*
Wyckel (Mr. Johan van) *Raad Ordinaris in den Hove van Friesland, te Leeuwarden.*
Wydenbrugh (Mr. Ernſt Willem van) *Grietman van Hemelumer Oldephaart en Noordwolde, als mede Raad-Fiscaal en Advocaat van het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit van Friesland, enz. enz. te Leeuwarden.*
Wyk (Abraham van) *te Alkmaar.*
Wylink (J. van) *Med. Doct. en Secretaris te Aarlanderveen.*
Wynen (Dirk Gerryt) *Apothecar te Middelburg.*

Y.

Yntema *en* Tiboel, *Boekverkopers te Amſterdam, 4 Exemplaaren.*
Ysbrands Durks *Koopman te Makkum.*

Z.

Zeeberg (Mr. A. van) *Secretaris der ſtad Haarlem.*
Zeeper (Jan) *te Leeuwarden.*
Zegerius (Zeger Johannes) *V. D. M. te Epe op de Veluwe.*
Zegers (Henrick) *te Deventer.*
Zeylſtra (R.) *Boekverkoper te Sneek, 2 Exemplaaren.*

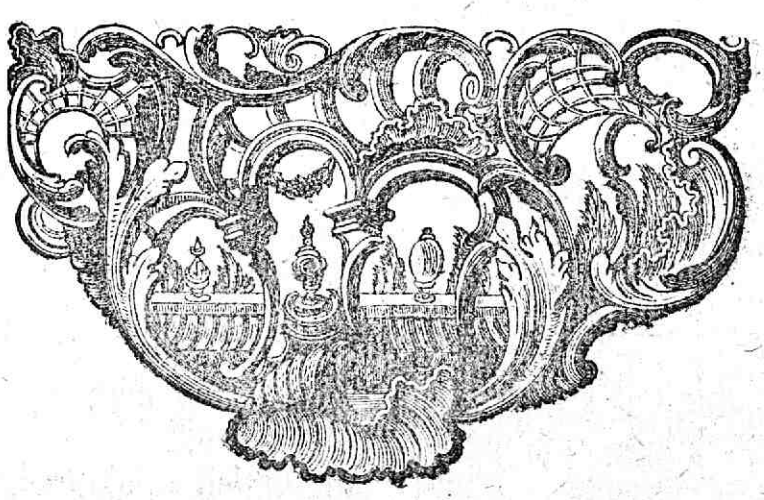

BERICHT

VOOR DEN BOEKBINDER.

De Tytels van alle de zeven deelen moeten weggenoomen, en deeze bygaande met rood gedrukt, in derzelver plaats geſteld worden. Dient verder tot naricht, dat de Tytelplaat, Opdracht, Voorrede, en verbeterde benevens vermeerderde Alphabetiſche Naamlyſt der Intekenaaren, tot voorwerk van het eerſte deel moet verſtrekken, en daar by gebonden worden; eindelyk, dat het blad, waar op dit bericht is gedrukt, moet uitgeſneeden worden.

HUISHOUDELIJK WOORDENBOEK.

A.

A. zie ANA.

AABAM; hier word in diverſe Chymiſche Proceſſen of Werkingen Lood door verſtaan; veel vind men het bij de Oude, doch zeer luttel bij de hedendaagſche Scheijkundige Schrijvers gebezigt.

AAK; is een Vaartuig, waar meede de Moezel en Rhijnſche Wijnen naar Holland overgevoert worden, het is van onderen breed, heeft een vlakken Bodem, en hooge Boorden.

AAKSTER; in 't latijn *Pica*, (*Corvus albo nigroque varius, caudâ cuneiformi*, LINN. *Faun. Suec.* 76.) is een zoort van Roofvogel, dewijl hij zoo wel op vleesch, als vruchten en graanen aast; de gedaante van deezen Vogel is al te wel bekent, om 'er hier eene beſchrijving van te geeven; wij zullen maar alleen zeggen, dat hij zwart en wit-bont van coleur is, een lange puntige ſtaart heeft, en dat deeze vogelen eene zonderling konſtige manier hebben, om hunne nesten zaamen te vlechten, die zij geheel van boven met doornige takken toefluiten, aan de zijde enkel een bekrompen gat tot den ingang laatende; zij zijn gewoon zeven of acht eijeren te leggen, die van coleur wit zijn met pekzwarte vlekken getekent; vroeg in het voorjaar broeden zij, en wanneer hun nest, waar toe zij de toppen der hoogſte boomen kiezen, geſtoort word, leggen zij veeltijds weder op nieuw eijeren, en brengen nochtans jongen voort; dapper verdedigen zij hun kroost tegen allerleij Roofvogelen, doch zelven zoeken zij de teelt van veelerleij gevogelte te vernielen, en ſlurpen deszelfs eijeren uit, inzonderheid die der Meerlen, waar van het nest zeer open is. In zommige plaatzen van Vrankrijk word deeze Vogel, jong zijnde, als iets lekkers gegeeten. Het is meede een leerzaam Dier, dewijl het jong wordende gevangen en huisſelijk opgevoed, niet onaardig leert klappen, en allerleij geluid van vogelen en menſchen nabootst; doch dewijl zij diefachtig van aart zijn, dient men ze in kooijen op te ſluiten, dewijl zij alles kaapen, wat maar onder hun bereik koomt. Dat het ook een ſchaadelijk gevogelte is, blijkt klaar uit de aanmoedigingen en præmiën, door de Staaten van verſchedene Provincien der Vereenigde Nederlanden, tot vernieling van dit Gedierte geſtelt.

AAL; *Paaling*; in 't latijn *Anguilla*, (*Muræna maxilla inferiore longiore, corpore unicolore*, LINN. *Sijſt. Nat.* 10.) is een Viſch, die zig in zoet of brak water ophoud, doch echter zomwijlen tot in de zoute Zee overſteekt; behoort tot het geſlacht van de *Vivipara*, of zodanige Dieren, die hunne Jongen leevendig ter waereld brengen. Daar zijn twee zoorten van Aalen, wordende in gemeene en Schier-aalen onderſcheiden; de eerste zijn ten eenemaal bruin en leelijk, doch de tweede wit aan de buik en blauwachtig langs de rug; de Schier-aalen worden verre weg voor de besten gehouden. Deeze Viſch is lang, rond en dun, gelijk een Slang. Zijn bek is gewapent met veele zeer kleine tanden, en de vinnen zijn achter de ooren of kieuwen. Men kan den Aal met de hand zeer bezwaarlijk vast houden, om dat het vel ſneerig en zeer glad is; doch als men wat zand in de hand neemt, kan men hem lichter houden.

Het vet van deeze Viſch in het oor gedaan, is een middel tegens de doofheid; men gebruikt het ook tegens de ſpeenen, tegens de vlakken van de kinderpokken, en om de hairen te doen groeijen. Zommige Geneesmeesters prijzen de lever van den Aal, en deszelfs gal ook in een moeijelijke verlosſing der Kraamvrouwen. Het vel van een Aal gezouten, is een goed middel voor den uitval of zinking van de Baarmoeder. De rook van dit vel in de Moeder opgevangen, was het beproefde middel van den Geneesheer MICHAEL tegens deeze kwaal.

Gedroogde Aalshuiden boven de knie op het bloote vleesch gedragen, als kousſebanden, word gezegt een beproeft middel tegens de kramp te zijn; veele menſchen hebbe ik geſproken, die dit middel met een gewenschten uitſlag hadden te werk geſtelt.

De Aalen houden zig meest in de modder, en worden nooit in groote meenigte teffens gevangen, dan bij overſtroomingen, en wanneer het water onklaar is.

Middel om een meenigte Aal of andere Visch, aan Zet-angels te vangen.

Hier wijst men de manier aan, om *Aalen* en andere Visch te vangen, met eene lange en ſtilleggende lijn,

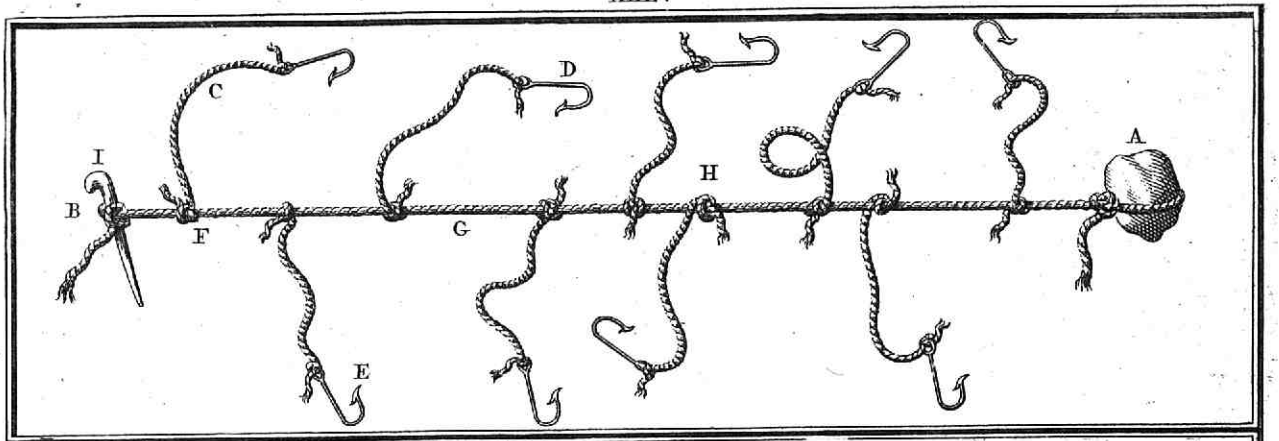

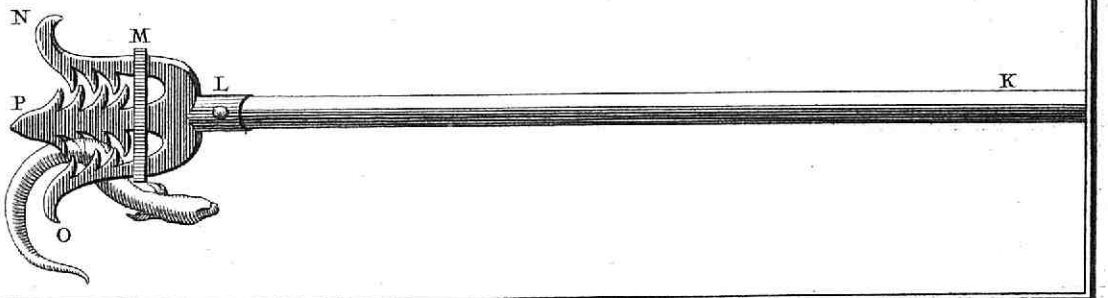

Fig. 1.

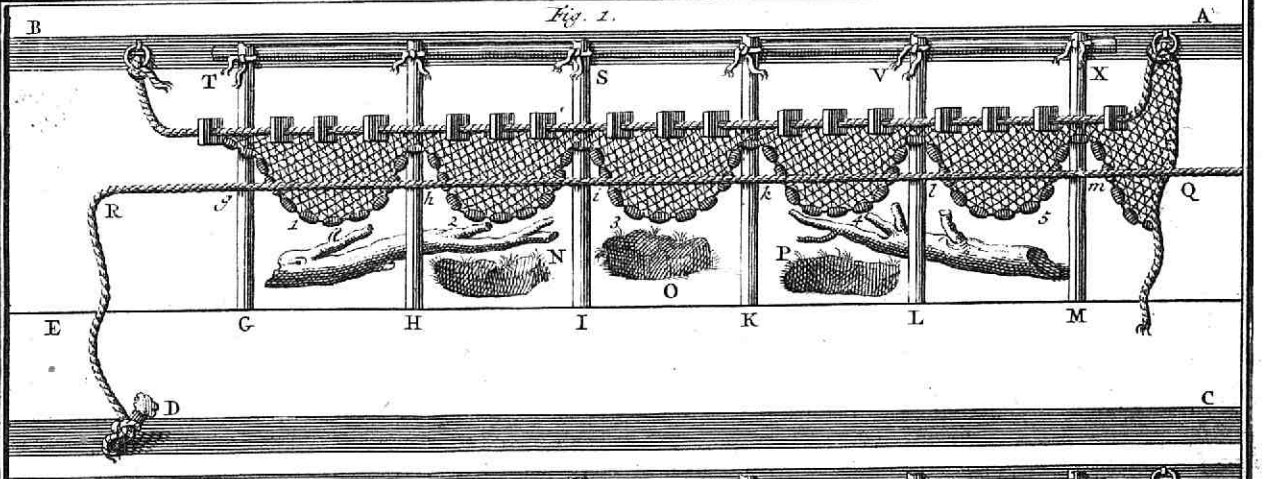

Fig. 2.

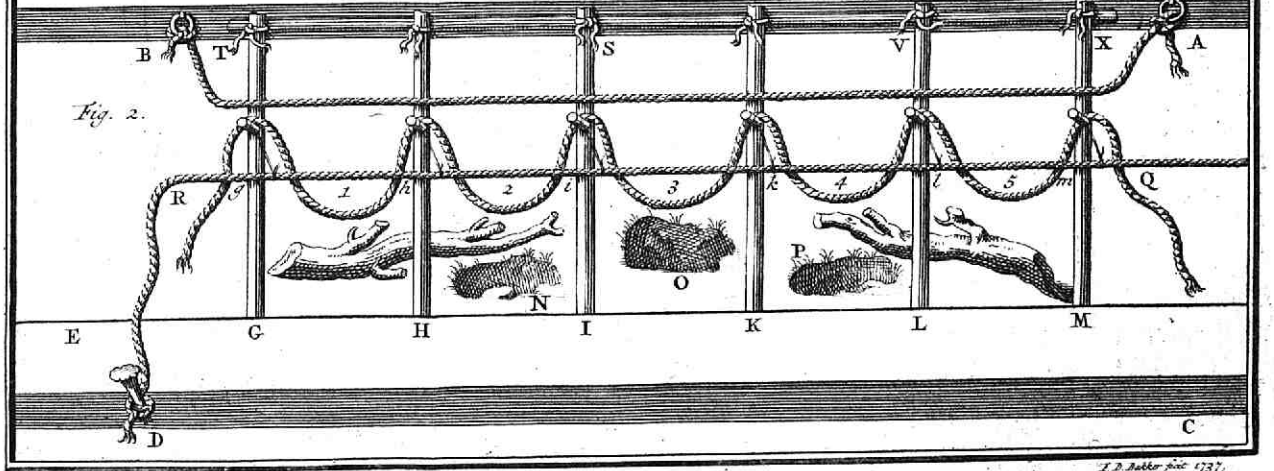

J. D. Bakker fecit 1737.

KARPER.

voorzien met verſcheide angels; niet om dat men 't voor iets nieuws wil uitgeeven, maar alleen om de nieuwsgierigen te voldoen, en te verzekeren, dat men zijnen tijd niet zal beklagen, als men de moeite wil neemen, om dagelijks in een rivier, of anderzins ſtilſtaand water zijne lijnen te ſpannen. Indien gij u met dit zoort van Visſcherij wilt vermaaken, maak dat gij altijd een goed getal ſtaale angels gereed hebt, van een duim lang, ieder voorzien met een houvast, gelijk gij in de bijgaande Figuur No. 1. onder de letters C. D. E. ziet. Bind dan aan ieder houvast van elke angel een touwtje (of liever een ſtukje ineengevlochte koperdraat, om dat ze de touwtjes wel eens afbijten) ter lengte van omtrent twee voet; en als gij ze wilt ſpannen, neemt dan eenige kleine visſchen, 't zij Voorntjes of Blij, of groote Pieren, dewelke gij kunt vangen, zoo als onder den tijtel van de *Wormen* zal geleert worden. Of nog beter, zoo gij kleine Prikken neemt, ter dikte van een ſchrijfpen, en die men in het ſlijk omtrent den Oever van de zelfde Rivieren vind; neemt dan deeze regen-wormen, of kleine visſchen, doe 'er één aan elken haak, en neemt voorts eene lange lijn, gaat daar meede naar de plaats, daar gij denkt te visſchen; en daar zijnde, moet gij de lijn langs den oever uitſpannen, en alle de koortjes daar de haaken aan zijn, van twee tot twee voeten daar aan vast binden, bij wijze als de letters F. G. H. aantoonen; invoegen de koorde van elken angel de lengte van één of anderhalve voet hebbe, van 't aas af tot aan de groote lijn toe te reekenen. Als de angels of haaken dus alle aangehecht zijn, bind dan het einde B. aan eenen ſtok I. ofte aan eenen tak of grooten ſteen, ga vervolgens van daar naar 't andere einde A., bind daar aan eenen zwaaren ſteen van drie of vier pond, en denzelven in uwe rechterhand vattende, ſmijt ze in 't water zo verre als gij kunt; dus zal deeze ſteen alle de hengels met zig neemen, die de rivier dan van overdwars zullen bezetten, zodanig, dat 'er geen visch voorbij zal gaan, zonder het aas te ontdekken. Deeze reep moet men daar ter plaatze laaten leggen, om 'er den volgenden morgen vroeg na te zien en ze naar u te haalen. Gij zult daar visch tot uw genoegen aan vinden, zoo 'er maar eenigzins visch in het zelve water is. Draag echter zorg; dat deeze lijn geſpannen zij op eene plaats, daar geen ruig of hout in 't water is, om niets te verliezen, alzoo de Aal en Paaling beſpeurende, dat ze gevangen zijn, zig om al het geen heen ſlingeren, dat ze ontmoeten, om zig van den angel, die haar vast houd, los te arbeiden.

Zommigen bedienen zig in plaats van angels, van ſtopnaalden, of lange doorens, daar ze het koordje in 't midden aan vast binden, en ſteeken die naalden of doorens in de wormen of vischjens, 't geen zij noemen *op den doorn visſchen*. Doch voor mij, ik vinde het beter, en minder werk, angels te gebruiken.

Andere manier om Aal te vangen.

Men gebruikt in Vlaanderen en elders een zeker tuig, dat men een *Fouine*, bij ons *Elgers* noemt, en het welk in deeze Figuur afgebeeld ſtaat. Het is van een plat ſtuk ijzer gemaakt, ter dikte van een paar ducatons, en heeft een koker L. als die van eene ſpaade, daar men de aarde meede delft, om een eind van eene ligte en ſterke ſtaak of ſteel K. L. daar in te ſteeken, die vijftien voet lang dient te zijn, en met een paar ſpijkers moet vast gemaakt worden. Dit platte ijzer is gemaakt op de manier van eene drietandige vork of gaffel, hebbende drie takken, N. P. O. lang ieder omtrent 9 duim, waar van de twee buitenſte N. en O. buitenwaarts aan de punten omgebogen zijn. De middelſte P. is ſpits als een Slange-tong, doch rond. Alle drie zijn ze weerhaakend, en zij moeten zoo vast gehouden worden door twee ijzere banden M. die in elkanderen geploegt en geſchooven zijn, zoo dat de takken zig niet wijder kunnen openen, nochte nauwer in een ſluiten als zij gezet zijn; nochte een Aal, hoe klein hij ook mochte zijn, tusſchen de tanden door kan, ten zij met de grootſte moeite. Deeze ruimte moet nochtans groter zijn omtrent het einde P. Ik zal niets meer van den toeſtel daar van zeggen, dewijl men niet misſen kan, als men de evenredigheid in acht neemt, die de tekening aanwijst.

Om zig van deeze Elger te bedienen, moet men de graften of andere wateren langs gaan, daar men denkt dat zig Aal onthoud, ſteekende met dit werktuig in de grond, even of men polste, om de visch uit te aagen. Zoo 'er Aal is, zal hij zich gevangen vinden tusſchen de takken van de Elger; men haalt 'er meenigmaal twee of drie teſſens in eenen ſtoot meede op. Veel Boeren in de Nederlanden, daar overvloed van Aal is, weeten zich van dit gereedſchap zeer wel te bedienen.

Nog een andere manier om Aal te vangen, in 't gemeen Aalpoeren genaamt.

Neemt 30 à 40 van de grootſte zoort van Dauwwormen, en rijgt die met behulp van een ſtopnaald in ſterk gaarn; dit gedaan zijnde, zoo maakt 'er een bosje van, ter lengte van 6 duimen, 't welk gij met ſteevig bindgaarn of klapkoorde vast bind, laatende aan het zelve de lengte van 10 voeten, meerder of minder, naar maate van de diepte die het water heeft, waar in gij zult visſchen; neemt verders een ſtuk lood, drie-vierde pond zwaar, hebbende één en een half duim in zijn omtrek, en in wiens midden of centrum een gat geboort is, om de klapkoord, die aan het bos wormen vast zit, door te kunnen ſteeken; dit lood aan de bovenkant op het bosje wormen rustende, doet het zelve, in 't water zijnde, zinken; maakt wijders een ſterke ſtok, ter lengte van 5 à 6 voeten, aan het einde der voornoemde klapkoorde vast: Willende visſchen, neemt men een open ſchuitje of praam, 't geen men op de diepte van de rivier of ander water aan een paar ſtaaken vast maakt, om niet te kunnen voortdrijven; dit gedaan zijnde, zoo doet uw aalpoer of bos met wormen te water, de ſtok, waar aan hij vast is, op het boord van 't ſchuitje laatende rusten; het bos wormen moet een handbreed van de grond gehouden worden, en al geduurig heen en weeder bewoogen; zoo dra 'er nu Aal op de wormen aast, word men zulks terſtond gewaar door de trilling of ſchudding die zulks veroorzaakt, en dewelke men oogenblikkelijk aan de ſtok voelt, daar de Aalpoer aan vast zit; haalt dan heel zoetjes op en ſchud uw vistuig boven het ſchuitje af, als wanneer gij zomtijds 5 à 6 Aalen, die met hunne tanden aan het gaarn blijven hanhen, te gelijk zult vangen. Dit is eene van de vermaakelijkſte wijzen van visſchen, en dikwils kan men op één nacht 3 à 400, ja meer Aalen vangen; de beſte tijd tot deeze Visſcherij is in Julij, Augustus en September, zijnde de nachten dan doorgaans aangenaam en niet koud; de wasſende maan is beter om te vangen, dan de afgaande; men begint met het vallen der nacht te visſchen, uitſcheidende wanneer de dag aanbreekt, dewijl men als dan zeer zelden meer vangt: Drie tot vier perzoonen toe, kunnen te gelijk dit vermaak in één ſchuitje neemen, mits het zelve groot genoeg zij, dat een ieder zonder belemmering zijn Poer kan ophaalen.

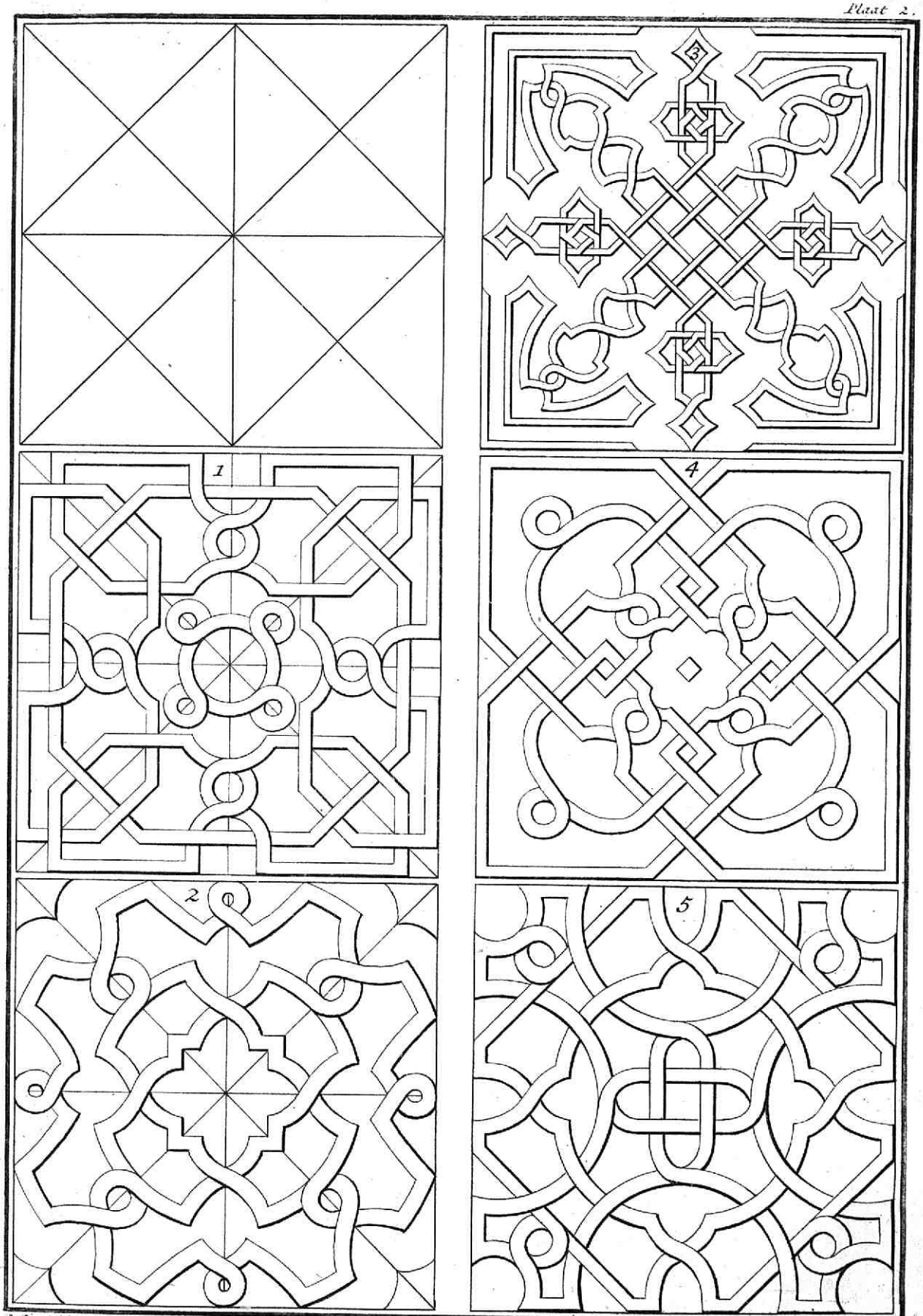

B. Picart del.

BLOEMPERK.

F. de Bakker fecit, 1741.

De Aalen hebben een fijne en geurige ſmaak, hoewel dezelve voor niet zeer gezond geacht worden, 't welk wel hoofdzaakelijk plaats vind, wanneer ze niet ter deegen zijn toebereid; men kan 'er op de volgende wijzen zeer ſmaakelijke Spijzen van gereed maaken.

Om Aalmoes te bereiden.

Neemt Schier-aal, die afgeſtroopt, gezuivert, wel gewaſchen, en in ſtukjes, zoo groot men wil, geſneeden zijnde, met een weinig zout gekookt, en als ze wel geſchuimt is, direct uit het kookend water genomen; hakt vervolgens kervel, beete, porcelein, een weinig marjolein en timiaan, preij, zuuring en petercelie onder één; doet dit alles in het aalnat kooken, 'er nog wat geſtooten foelie, peper, weiten meel, en de ruimte boter bijvoegende; dit te zaamen gaar gekookt zijnde, zoo doet 'er de Aal weder in, en laat het dan nog zoo lang te vuur, tot dat de Aal ter deegen week is, als wanneer men het kan aanrichten.

Een blanke Soup van Aal.

Handelt met de Aal op de voorſchreven wijze, tot dat dezelve uit het kookend nat genoomen word; neemt dan peterzelie en ſchorſoneer-wortels, zelderij, artichokke bodems (indien men ze heeft), ſnijd dit ordentelijk klein, wijders kruim van wittebrood of biscuit, en de ruimte boter, laat het in 't aalnat kooken, 'er ſpecerijen na goedvinden bijvoegende; gaar zijnde, zoo bind het met geklopte eijerdooijers, daar fijn gehakte petercelie bijgedaan is, doet dan de Aal weder in de ſoup, en men zal ze kunnen opdiſchen.

Bruine Soup van Aal.

De Aal geſtroopt en wel gewaſchen zijnde, ſnijd men in ſtukken ter lengte van een vinger, droogt ze wel met een doek af, en berolt ze in weiten meel, met een weinig zout gemengt; fruit ze dan met boter in een pan, tot dat ze bruin is; neemt vervolgens groentens, die men gewoon is tot ſoup te gebruiken, als peterſelie, kervel, zuuring, enz., fruit dezelve, fijn geſneeden zijnde, meede in boter, doet 'er dan water, eenige citroen-ſchijven, een weinig fijn gewreeven falie en kruiderijen na goedvinden bij, als meede 2 à 3 geſtooten biscuiten, laat het dan gaar kooken, en opgediſcht zullende worden, zoo roert 'er de gefruite Aal met de bruine boter in.

Geſtoofde Aal.

Snijd de Aal, wel gezuivert zijnde, in langwerpige ſtukken, en zet ze in een pan of caſſerol overeind, 'er genoegzaam water bij voegende, verders fijn gewreeven falie, met wat geſtooten nagels en foelie, zout en geſtooten biscuit; laat het dan op een confoir zagtjes ſtooven, tot dat de Aal gaar is, doet 'er dan wat lamoen-zap over, en diſcht het op.

Aal in 't blauw gekookt.

De Aal, zoo als voorſchreeven is, behandelt zijnde, ſnijd men in ſtukken van een vinger lang, en kookt ze in water, waar in zout en falie is gedaan, gaar zijnde, diſcht men ze op, en eet dezelve warm of koud na goedvinden, met boomolie, azijn en gehakte petercelie.

Fricaſſée van Aal.

Snijd de Aal in ſtukken na goedvinden, kookt ze zoo lang in water, waar in een weinig zout, tot dat de ſchuim 'er af is, neemt ze dan uit het nat, en laat ze in een caſſerol of pan met fijn geſneeden chalotten, een weinig in boter fruiten, doet 'er dan wat tarwen of weiten meel, één of twee laurierbladen, een weinig geſtooten nagels, foelie, citroen- of lamoenzap met een glas water bij (wil men 'er een weinig Rhijnſche wijn bijvoegen, is meede niet kwaad), en laat het te zaamen zagtjes ſtooven, tot dat het gaar is, als wanneer men eijerdooijren, waar in wat fijn gehakte falie en petercelie geklopt, neemt; om de ſaus te binden, is een ſmaakelijk kostje.

Op een andere manier.

Droogt de Aal, in ſtukken geſneeden zijnde, ter deegen af, roert ze in weiten meel, waar in zout, falie en peper gemengt is, ter deegen om, en fruit ze in de boter gaar; op een ſchotel gedaan zijnde, zoo ſtrooit 'er wat fijn gehakte petercelie over; doet dan citroen- of lamoenzap in de pan, daar de Aal in gebakken is, en ſchud het ter deegen om, tot dat het zig bind, als wanneer men het over de Aal giet; niet onſmaakelijk zijn hier kappers of ansjovis bij.

Aal op de Rooster gebraaden.

Droogt de Aal, in ſtukken geſneeden zijnde en aan beide kanten gekorven, wel af; trekt ze door geſmolten boter, en wentelt ze in weiten meel, waar in zout, peper, fijne falie en gehakte petercelie gemengt is, legt ze dan op de rooster, en laat ze zagtjes gaarbraaden, dezelve zomtijds, als meede bij het omkeeren, met boter bedruipende; wanneer men dezelve opdiſcht, kan men 'er lamoen- of citroenzap na genoegen over doen. De dikſte Aalen zijn hier toe de bekwaamſte.

Aal met Rijs toebereid.

Neemt 2 pond Aal, die wel gezuivert op voorſchreeven manier, in ſtukken van een vinger lang word geſneeden, zet ze regt op in een caſſerol of ſtoofpan, doet 'er een half pond rijs bij, zout, falie, water, peper, nagels en boter, laat het zagtjes op een comfoir gaar ſtooven, zorge draagende, dat het dekzel 'er wel op ſluite, op dat de waasſem 'er in blijve; zommige voegen hier een-vierde pond beste rozijnen bij, en als dan word het gewoonlijk *Aalbon* genaamt.

Gemarineerde Aal.

De Aalen wel gezuivert en in ſtukken geſneeden zijnde, zoo laat ze een weinig in zout doortrekken, dan afgedroogt, braad men ze op de rooster of in een pan, tot dat ze ter deegen bruin en gaar zijn; koud geworden, zoo legt ze dicht in elkanderen in een verglaasde ſteenen pot, tuſſchen beiden eenige laurierbladen, foelie, heele peper, falie en rozemarijn voegende; kookt dan beste wijnazijn, en giet dezelve, koud geworden zijnde, op de Aal, tot dat ze geheel overdekt is, en legt 'er één of meer leijſteenen op, op dat ze ter deegen onder de azijn bedooken blijve; dit voorſchreevene in acht neemende, kan het verſcheidene maanden duuren, en is een aangenaam en ſmaakelijk eeten, wordende koud met of zonder boomolie en azijn genuttigt.

Gerookte Aal.

Stroopt het vel van de Aal, waar na men ze wel zuivert, waſcht en ter deegen afdroogt; kerſt vervolgens de geheele Aal aan weerzijden met fijne kerven, en bewrijft het met zout, nagelgruis, peper en falie, trekt 'er als dan

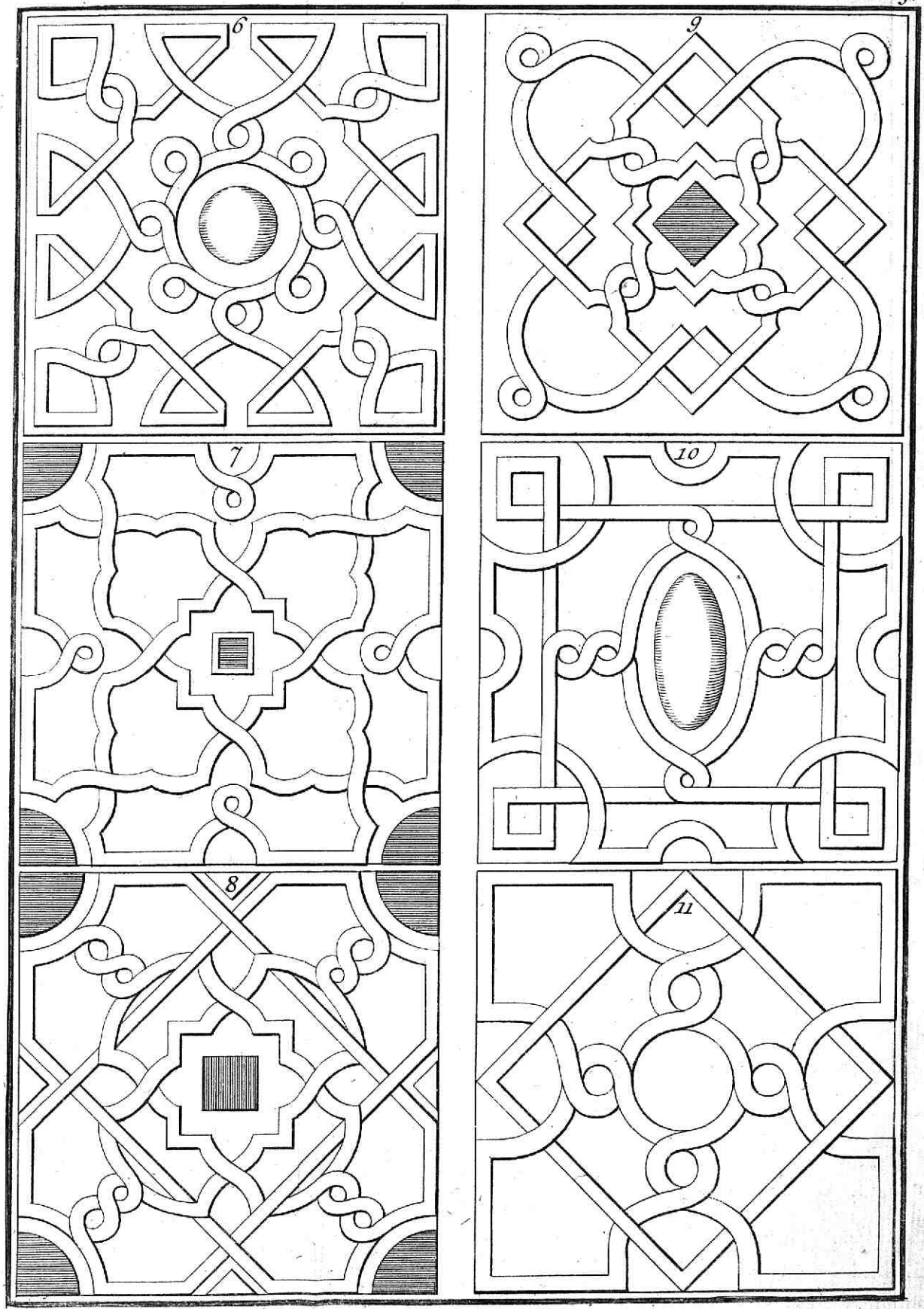

BLOEMPERK.

het vel weder over, na dat het wel gezuivert en afgewasschen is, en hangt ze in de schoorsteen, tot dat ze bekwaamelijk droog zijn; wanneer men ze vervolgens tot het gebruik wil gereed maaken, trekt men het vel 'er weder af, en men braad ze een weinig op de rooster of in de pan, is een zeer goed eeten; men kan ze ook bij witte en andere kool stooven.

Om Speetjes Aal te bereiden.

Snijd de Aal ter lengte van een vinger, na dat ze wel gezuivert en gewasschen is, bestrijkt ze met peper, zout, salie en gestooten biscuit, en steekt ze aan een dun smal hangelspeetje; bedruipt ze van tijd tot tijd met boter en lamoenzap; is zeer smaakelijk.

Een Schotel-pasteij van Aal.

De Aal ter deegen gereinigt zijnde, zoo snijd dezelve in stukken of schijfjes, na dat ze groot is, kookt ze dan in water en zout, tot dat het schuim 'er af is, dan in een schotel gelegt zijnde, zoo doet 'er chalotten, fijn gehakte petercelie, een stuk boter in meel gewentelt, een weinig foelie, citroen in schijven gesneeden, laurierbladen, als meede half water en half witte wijn bij, maakt 'er dan een fijne korst over, (wiens bereiding men op het articul van Schotelpasteij kan vinden,) en bakt ze: gaar zijnde, zoo maakt van boven een opening in de korst, licht 'er een gedeelte voorzichtig af, en neemt eenige welgeklopte dooijeren van eijers, waar in lamoenzap en een weinig nootemuscaat, zet het op een comfoir en roert het gestadig om, tot dat wel gebonden is, als wanneer men het in de pasteij doet, en dezelve dan opdischt, ook kunnen 'er *Moriljes*, *Moeserons*, enz. bijgevoegt worden.

AALBESIEN, ook *St. Jans Besiën*, lat. *Ribes*; (*Ribes inerme floribus planius culis, racemis pendulis*, LINN. *Spec. Pl.*) van deezen telt men drie zoorten, als roode, witte en zwarte. Best worden ze van tierige looten in de herfst of vroeg in het voorjaar gestooken en voortgeteelt; men steekt ze ter plaatze daar ze zullen blijven doorgroeijen, of wel elders bij malkander op één bedde, behoudende de afstand van ongeveer één voet van elkander; na verloop van een jaar, als wanneer zij bewortelt zijn, verplant men ze ter plaatze daar men begeert. Zij beminnen een goede, losse, liefst wat zandachtige en wel gemeste aarde, waar door ze meerder grooter als gewoonlijke Besiën verkrijgen; hier om moet men ze ook jaarlijks met oude koe- of paardemest rijkelijk voorzien; doch langer als 5 of 6 jaaren brengen ze zelden goede en veele vruchten voor; derhalven doet men voorzichtig, alle jaaren een gedeelte nieuwe boomen op gemelde wijze aan te kweeken, om de oude afgaande te vervangen: Zoo wel om goede vruchten te verkrijgen, als om de boomen fleurig te houden, moet men ze jaarlijks in de winter, of vroeg in 't voorjaar snoeijen, 't geen zeer ligt te doen is; men kort de jonge éénjaarige looten tot op 3 à 4 botten of oogen in, en snoeit de overvloedige, inzonderheid de tedere looten, als meede de oude en dorre takken geheel weg, invoegen dat 'er maar een maatige hoeveelheid van takken blijven, en dus luchtig staan; dit snoeijen, gevoegt bij het jaarlijks bemesten der boomen, als meede de zorg die men moet draagen, dat ze niet te dicht bij elkanderen geplant worden, is het eenigste geheim, om de vrucht groot en smaakelijk te doen worden: Men kan ze struikswijze of op korte stammen kweeken, zijnde dit laatste het beste, en waar toe men niets anders behoeft te doen, als de jonge looten, die tot stammen zullen gekweekt worden, hunne benedenste botten door afsnijden te beneemen. De Aalbesiën maaken bladen, gelijk aan die van den Wijnstok of Populierboom; zij hebben veele takjes, zijnde zagt en buigzaam; van deeze hangt een ronde vrucht, als Druive-trosjen of Barbarisjen; ieder Aalbesie is gemeenlijk zoo groot, als een peperkorn, doch somtijds veel grooter, na maate van de grond, waar in ze gekweekt worden.

Dit Heestergewas groeit op 't veld, en word van daar in de hoven verplant. Het bloeit in de Meijmaand; de bloesem is geel en witachtig, hebbende de gedaante van een roskam.

De roode Aalbesiën zijn koud en droog in den tweeden graad, en is een zeer aangenaame en verkwikkende vrucht, inzonderheid in warme dagen en voor heete natuuren; zij verslaan den dorst, verwekken appetijt, en zijn geenzins ongezond, op wat tijden van den dag men ze eete; zelfs mag een zieke ze zonder vreeze van nadeel, maatig nuttigen; zij verkoelen de hitte van de gal en brandende koortzen, wederstaan de verrotting, bedwingen het braaken en galachtige buikloop, zijn zeer goed voor de bloedgang, ook in alle pestilentiaale en brandende krankheden. De Geleij van Aalbesiën, ook Rob genaamt, als meede de Sijroop, heeft dezelve kracht en uitwerking, verdrijft daar en boven de hartklopping, opwerping van de Maag, enz.; rauw eet men de Aalbesiën met of zonder zuiker, en ze worden voor naspijze opgedischt, zijnde de zoort van roode Aalbesiën, die geele steelen hebben, doorgaans de zoetste.

De witte Aalbesiën zijn doorgaans zoeter, dan de roode, doch zoo oogzienlijk niet, derhalven minder geacht; ze zijn nochtans in kracht weinig van de roode onderscheiden, als hebbende genoegzaam dezelve eigenschappen.

De zwarte Aalbesiën, of de jonge knoppen op brandewijn of jenever gezet, zijn een bekwaam geneesmiddel tegen het graveel, en den steen; deszelfs bladeren of ook knoppen der bladeren in spijzen gedaan, zijn zeer gezond, verdrijven de wormen, en wederstaan het vergif.

Om Geleij of Rob van roode Aalbesiën te maaken.

Neemt 4 pond wel gezuiverde en van hunne steelen geplukte roode Aalbesiën, laat dan 4 pond beste broodzuiker smelten, en in uw confituurpan 5 of 6 walmen opkooken, doet 'er dan uw besiën in, en laat het te zaamen nog 8 walmen kooken; wel zorge dragende, dat gij met de schuimspaan de Aalbesiën ter deegen onder de kookende zuiker houd; neemt ze vervolgens van 't vuur, en doet alles op een teems, drukt 'er dan zagtjes met de schuimspaan op, op dat al het nat, zoo veel moogelijk is, 'er doorloope, doet dat nat dan weder in uw pan, schuim het ter deegen, en laat het zagtjes zoo lang kooken, tot dat het de dikte van Geleij heeft verkreegen, 't geen men kan gewaar worden, 'er een weinig met een lepel uitscheppende, en op een koud bord doende.

Dewijl men gemeenlijk in groote huishoudingen overvloed boven fraaiheid kiest, kan men ook op 4 pond zuiker, 6 pond van hunne steelen geplukte Aalbesiën neemen, en dezelfde behandeling houden, die voorschreeven is, alleen met dit geringe onderscheid, dat het als dan wat langer moet kooken, eer het zig tot Geleij zet, het geen zig van zelven ontdekt; op deeze wijze zal men zeer schoone Geleij of Rob van Aalbesiën bekoomen; van deeze Geleij kan men een guldens dikte op alle natte roode confituuren doen, dit zal dezelve bewaaren en beletten dat zij niet schimmelen nog candelisseeren.

Om

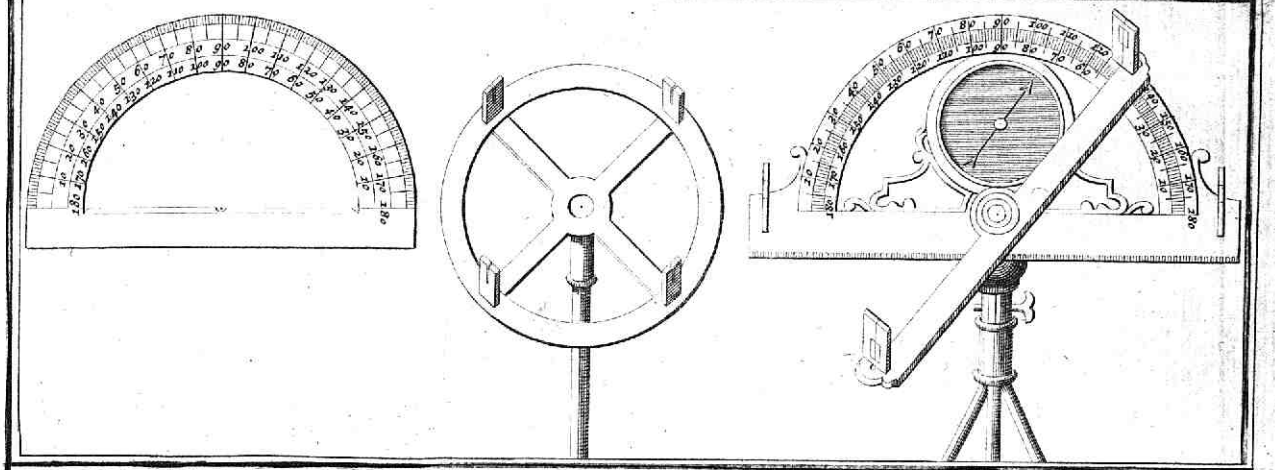

BUNZING.

BUNZING.

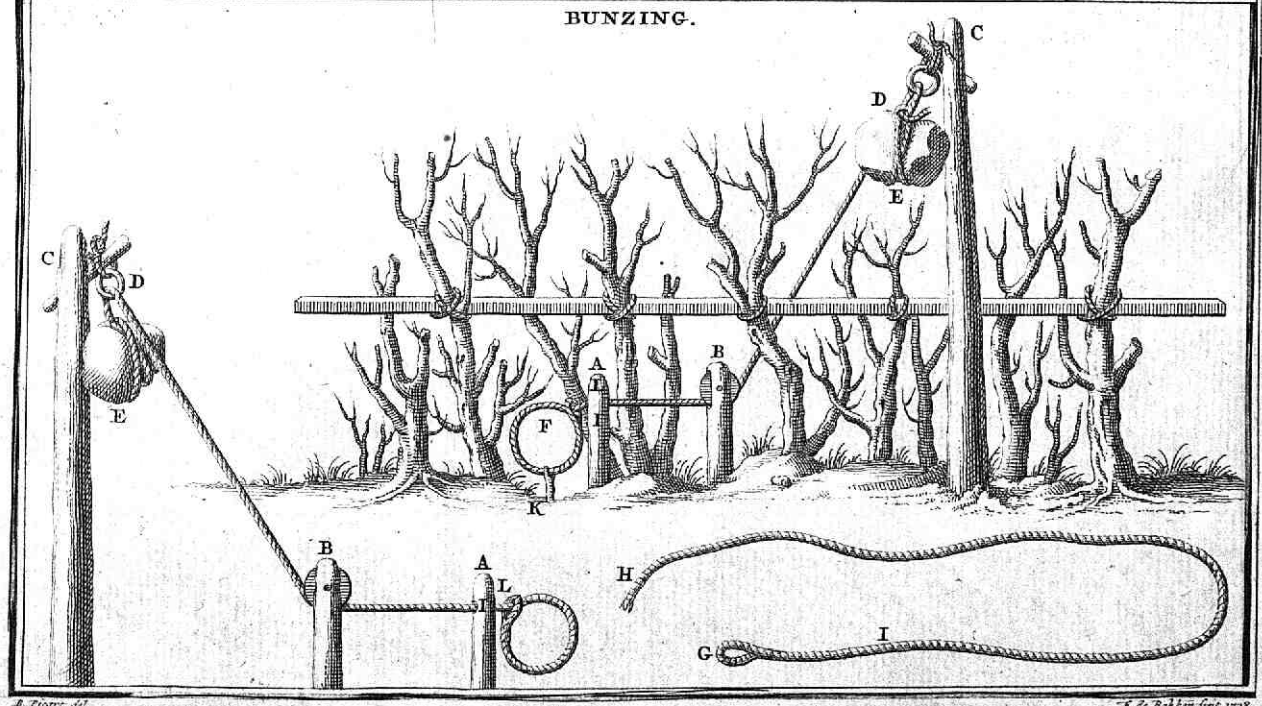

B. Picart del. E. de Bakker fecit 1738.

Om Geleij van Aalbeſiën op een andere manier te maaken.

Neemt 6 pond Aalbeſiën, plukt ze van hunne ſteelen, en verplettert ze met een houten lepel in een verglaasde pot; drukt het dan door een ſervet, om 'er het zap uit te krijgen; laat 4 pond broodzuiker ſmelten, en een half kwartier lang kooken, doet 'er als dan uw beinat bij, past wel op ſchuimen, en laat het alles kooken, tot dat het Geleij word, in de plaats van broodzuiker, kan men ook minder zoort neemen, doch hoe beter zuiker, hoe doorſchijnender en ſmaakelijker dat de Geleij word.

Nog een andere wijze om Geleij van Aalbeſiën te maaken.

Neemt 5 pond Aalbeſiën en 1 pond Framboozen, kneust die onder malkanderen, en behandelt het verders op dezelfde manier, als hier vooren beſchreeven is, zoo zult gij een Geleij bekoomen, waar in de aangenaame geur en friſſe ſmaak van de Frambozen volmondig zal geproeft worden; men kan 'er ook eenige Oranjebloesſems bijvoegen.

Om Roode Aalbeſiën te confijten.

Neemt 4 pond uitgezochte roode Aalbeſiën, plukt ze wel van hunne ſteelen, neemt dan van deeze 4 pond één pond af, die gij zult verpletteren, om 'er het zap uit te drukken; neemt dan 4 pond zuiker, laat ze ſmelten en eenige walmen opkooken, dezelve intuſſchen wel ſchuimende, werpt 'er dan uw 3 pond Beſiën in, als meede het nat van 't pond, dat gij uitgeperst hebt, laat dit alles twintig walmen opkooken, neemt het van 't vuur, ſchuimt het, en laat het koud worden; koud zijnde, doet 't weder op 't vuur, en laat het kooken, tot dat de ſijroop een bekwaame dikte heeft verkreegen; gij kunt 'er de 4 pond Beſiën ook alle indoen, zonder 'er van te verpletteren, doch uw confijtuuren zullen als dan zulk een heldere en fraaije coleur niet verkrijgen.

Om Roode Aalbeſiën droog te confijten.

Men moet zoo veel van de ſchoonſte risten Aalbeſiën uitzoeken, als men verlangt; zuiker laaten kooken, die men zorge draagt ter deegen te ſchuimen, en 'er de risten Beſiën indoen, laat ze 5 of 6 walmen opkooken, neemt ze van 't vuur en laat ze koud worden; zet ze dan voor de tweedemaal op 't vuur, laat ze nog eenige walmen opkooken, en doet ze vervolgens in een teems, om uit te loopen, waar na men de risten Beſiën op leijen naast elkanderen legt, wel oppaſſende, dat zij zig niet roeren, men poeijert ze met lijne zuiker, en men zet ze in een flauw geſtookte oven om te droogen; wanneer ze aan de ééne kant droog zijn, wend men ze om, en beſtrooit ze nochmaals met zuiker, en zet ze als dan weder in de oven, tot dat ze geheel droog zijn, dan neemt men ze van de leijen, en doet ze weder op teemzen, en laaten ze dan nog eenigen tijd in een flauwen oven, verders bergt men ze zindelijk in doozen, en draagt zorg, dat ze op drooge plaatzen ſtaan.

Om Aalbeſiën-zap te maaken.

Wringt het nat uit uwe Beſiën, doet het in bouteljes, en laat het zoo lang in de zonne ſtaan, tot dat het uitgewerkt heeft, als wanneer gij de flesſchen toeſtopt, en tot gebruik op een koele plaats wegzet: Men kan ook het uitgeperste nat eenige walmen laaten opkooken, en ter deegen ſchuimen, en als dan koud geworden zijnde, in vlesſchen doen, die men aanſtonds toeſtopt en bergt. Beide manieren zijn goed, ſchoon ik het laatſte voor het beste houde. Het Beſiën-zap is een ſchoone vervulling in de huishouding, het word niet alleen tot veelerleij ſauzen gebruikt, maar men maakt 'er op zig zelve ook een ſpijze van, die zeer aangenaam en verfriſſende is, wordende op de volgende wijze toebereid: Neemt Beſiën-zap, zo veel gij wilt, laat het eenigen tijd kooken, doet 'er zoo veel zuiker bij, als noodig is, als meede wat gepoeijerde caneel, en een weinig citroen-ſchel; doet dan in een tinnen ſchotel, dun geſneeden oud wittebrood of biscuiten, giet 'er uw nat op, en laat het op flaauw vuur zagtjes ſtooven, doet 'er dan een weinig geſmolten boter en zuiker over, en diſcht het warm op: Men kan 'er ook een zoort van Beſiën-flade van bereiden, doet als dan een vierde portie Rhijnſche of witte Franſche wijn in uw Beſiën-zap, als meede behoorlijk zuiker, caneel en citroen-ſchel, laat dit te zaamen zoo lang kooken, tot dat het eenigzints conſiſtentie begint te krijgen, doet 'er dan zoo veel ter deegen ſijn gewrevene biscuit onder, dat het behoorlijk tot een pap is, eet het warm; is zeer ſmaakelijk en teffens gezond.

Om Wijn van Aalbeſiën te maaken.

Neemt 20 mengelen uitgeperst zap van roode Aalbeſiën, en 20 pond zuiker; doet dit in een anker, houdende 40 mengelen; vult het verders met zuiver putswater, dat vooral niet ziltig of brak moet zijn, roert het ter deegen om, en laat het dus 4 à 5 weeken uitgesten, alle morgens het vat met zap van Aalbeſiën, waar in een derde water gemengt is, aanvullende; volkomen uitgegist zijnde, zoo tapt het zuiver af in een ander anker, dat te vooren gezwavelt is, ſtopt ter deegen het ſponsgat en lugtpennetje, en laat het dus 5 à 6 weeken ſtil leggen, als wanneer gij het op vlesſchen kunt tappen.

Een andere manier.

Neemt 20 mengelen nat van roode Aalbeſiën, een half mengelen nat van Framboozen, 30 mengelen zuiver water en 30 pond bruine zuiker; doet dit te zaamen in een ketel, en laat het een weinig opkooken, zorge draagende, het zelve ter deegen te ſchuimen, 't welk geſchied zijnde, zoo giet het in een ſchoone houten tobbe, laat het daar in koelen, en giet het vervolgens in een vaatje, dat gij ter deegen toeſtopt, en ſtille tot in 't laatst van September laat leggen, als wanneer gij het in flesſchen kunt aftappen.

Nog een andere manier.

Neemt 25 à 30 pond roode Aalbeſiën, die van de ſteelen geplukt zijn, doet die in een ketel, met zoo veel water 'er bij, dat ze ongeveer bedekt zijn, hangt ze over 't vuur, en ſtookt ze tegens het kooken aan; als dan neemt men ze af, en perst ze uit, en laat ze door een teems of doek loopen; roert hier dan 20 pond zuiker in, en giet het te zaamen in een anker; dit niet vol zijnde, zoo vult het met zuiver water aan, en laat het dan 3 à 4 dagen werken, waar na gij het in een ſchoon anker, dat gezwavelt is, aftapt, dit ter deegen toeſtoppende, en eenige weeken laatende rusten, waar na gij het op vlesſchen kunt tappen, is zeer ſmaakelijke roode wijn. Merkt aan, dat indien men witte wijn wil hebben, men witte in plaats van roode Aalbeſiën moet neemen, zijnde de behandeling anders volkomen het zelfde.

AALGRONDELS, in 't latijn *Anguillaris*, (*Gobius pinna dorſali unica*, Linn. *Sijſt. Nat.* 10.) is een Vischje uit China, wiens lijf de gedaante van een Aal heeft, en glad en glibberig is, zijnde de huid bijna doorſchijnende.

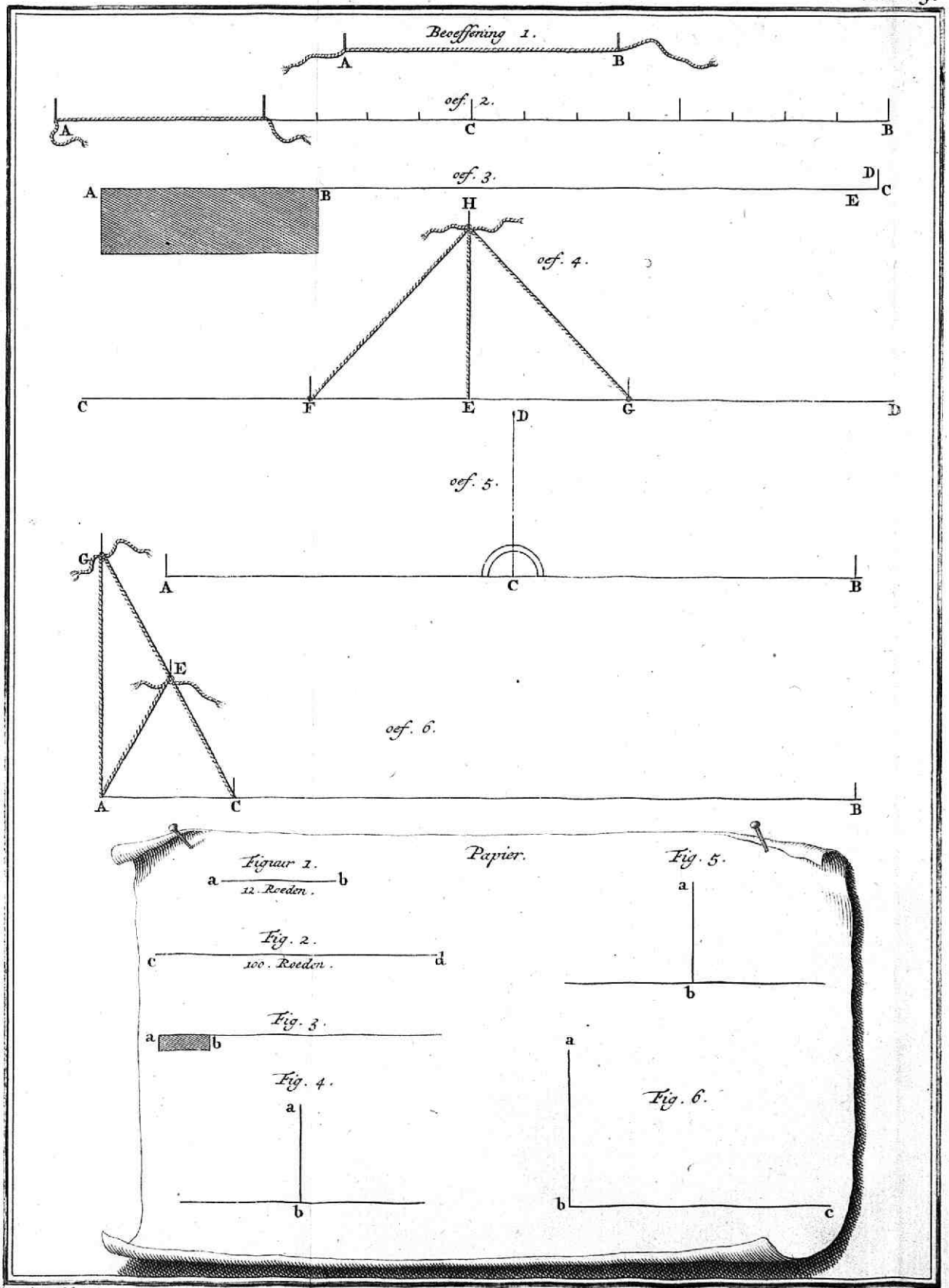

B. Picart del.

F. de Bakker fecit, 1741.

BLOEMPERK.

AALKWAB, zie KWABAAL.

AAM, is twee-derde van een Oxhoofd, houdende 4 Ankers, of 160 Mengelen.

AAMBORSTIGHEID, Kortademigheid, Kuch, droge Hoest, in 't Grieksch *Asthma*, is eene ziekte der Long, meenigmaal zonder koorts, met een hoest; voortkoomende uit een dik, taai en grof vocht, dat zig zedert langen tijd in de holligheden vergadert, en de luchtgaten of buizen ſtopt, belemmert en benauwt.

Men mag met veel waarſchijnlijkheit zeggen, dat de *Aamborstigheit* ſpruit uit de ontbinding der weiachtige deelen van het bloed, die door de roode deeltjes moesten gebonden zijn, en bijeen blijven. Deeze ontbonde weiachtige deelen, door den ommeloop van 't bloed in de long komende, dringen weegens haare fijnigheid in de blaasjes, die niet dan lucht moeten ſcheppen; en hier uit ontſtaat de moeijelijkheid in 't adem haalen.

Die aan de Zinkingen onderhevig zijn, en oude Menſchen, of die een nauwe en kwalijkgeſtelde borst hebben, zijn deeze ziekte onderworpen, en niet te geneezen.

Dit ongemak heeft zijne tusſchenpoozing en tijd, want telkens, als het kwaade vocht van nieuws in de longaderen toeſchiet, en als de ſtof zig bij vochtig weer ontbind, of wanneer men te veel heeft gedronken, zig verſpreid; word men zoodanig door Aamborstigheid aangetast, dat men alle oogenblikken meent te ſtikken.

Dit ongemak is zeer gevaarlijk, en zomwijlen doodelijk op ſtaande voet. Veele bedriegen zig omtrent de moeite van ademen, zig verkeerdelijk inbeeldende, dat ze Aamborstig zijn; maar ze moeten weeten, dat de lever, de milt, de baarmoeder, 't weeke der zijden, of andere deelen, als meede dat in de waterzucht de zweeren of hartgezwellen van de long of haar verderf, de ademhaaling benauwt kunnen maaken, als ze zig aan de ribben vast zetten: Dus moet men zulke geſteltenisſen niet aanzien voor een Aamborstigheid, maar voor ziektens, die eene bijzondere geneezing vereisſchen.

Oude luiden, zoo zij 'er van worden aangetast, zijn niet te helpen; dus moeten ze zig niet doen aderlaaten, ten waare daar een verſtopping van Ambeijen of Speenen bij kwame, of zoo ze eenige ontſteeking te vreezen hebben, of niet zonder koorts zijn.

De Vrouwen zijn weinig aan de Aamborstigheid onderworpen, en zoo zij 'er al van aangetast worden, zijn ze lichter te geneezen, dan de Mannen. Zoo haare maandſtonden niet vloeijen, moeten ze op den voet gelaaten worden. Andere, die in haar bloeijende jaaren zijn, dienen etlijke reizen gelaaten te worden, en zig te zuiveren of te *purgeeren* met pillen, toebereid van *Aloë*, *Agarik*, of *Rhabarber*; wanneer ze 's avonds aan tafel, of te bedde gaan, of 's morgens moeten ze om den anderen dag anderhalf lood *Diafenic* inneemen, met een glas van afgekookte boomvaaren. Ook moet men haar een klisteer zetten, dus toebereid; neemt het nat van een oude haan, een lood ſtof van Aloë, vier lepels vol gemeene olie, een hand vol gemeen zout, en vier lood honig, mengt dit alles te zaamen; of laat vier oncen gemeene honig ſmelten, in een half pint azijnwater.

Zij moeten 's morgens, als ze opſtaan, van het zap van de beetwortel, gemengt met het zap van vlierbladen, en een half vierendeel-loots geraspte Nootemuscaat inſnuiven. Zomwijlen moeten ze driakel inneemen met een glas vol ſchurftkruidwater, of een lood terpentijn in een eij gegooten, en nu en dan 's avonds van dit koeldrankje; neemt armoniakzout, een vierendeel-lood zaad van tuinkersſe, en toebereide kalfs-long, van ieder een once, en vier grein ſaffraan; maakt 'er een poeijer van, en laat het in zes oncen honigwater ſmelten, om het 's morgens en 's avonds op twee reizen in te neemen.

Als de Patient zwaaren dorst heeft, moet men hem wat gezuikert gerstwater geeven, of drop van zoethout, om 't in den mond te houden; of laat hij anders deezen drank nuttigen:

Neemt omtrent een hand vol pisſebedden, die men gemeenlijk *Sint Anthonis Verkens* hiet, wind ze in een doekje op de wijze van een zakje, en hangt ze in een flesch of kan met witte wijn; na vier uuren tijds geeft 'er de Lijder bij tusſchenpoozen van te drinken, ieder reis een half glas vol; in de grootſte aanſtoot van koorts moet hij geen ſterke middelen gebruiken, de volgende zijn als dan zeer heilzaam:

Neemt een look, die wel gevoed en ſchoon wit is, hakt hem ter deege klein, en mengt het onder twee oncen verſche boter, anderhalf once zuiker, en een dooijer van een eij, laat het te zaamen een uur trekken, en geeft 'er telkens de grootte van een nootemuscaat van aan den Lijder.

Of doet onder drie oncen gerſtewater een lood zuiker, vijf grein gepulveriſeerde ſaffraan, en laat 'er den Zieke telkens kleine teugen van drinken.

Zoo men in 't ſterkſte van de benauwtheid overgroot gevaar te gemoet ziet, moet men een *Fontanel* of Zijpgat op de holligheid der maag, of koppen op de ſchouderen en dijen zetten. Of men moet de buitenſte deelen ſterk wrijven of binden, of een *Fontanel* zetten aan den arm en het been.

In gemeene aanvallen, neemt mastik, wierook, ſtorax, levendige zwavel, van ieder een vierendeel-loots, maakt het tot ſtof en mengt het met eijerdooijer en een vierendeel-lood terpentijn, kneed het tot een deeg, en ſteekt 'er een weinig van op een ſtokje aan brand, laat den Zieken den waasſem en rook daar van door den mond naar zig haalen; of maakt dit drankje, om het 's morgens en 's avonds in te neemen, in vijf pinten goede wijn, doet vijf vierendeel-ponds honig, anderhalf once ſnuiftabak, drie oncen gekwetſte boomvaaren, als meede zoo veel alantswortel, na 'er 't pit uitgenomen te hebben; laat het alles te zaamen acht dagen weeken, zijgt het door een hijpokraszak, of een andere dikke doek; doet verders het nat in een welgeſtopte flesch, en geeft 'er de Patient elke reis zes oncen van te drinken. Of wel, neemt een vierendeel-ponds tabaksbladeren, laat ze in anderhalf pint water tot op de helft verkooken, zijgt het door, en doet 'er een pond zuiker bij, zet het dan weder op het vuur, en kookt 'er een ſijroop van; de maat is een once met een glas honigwater.

Men moet hem het kauwen, maar niet het rooken, zoo van ſalie als van tabak verbieden, als meede het eeten van ſterke en machtige kost, of van vleesch dat niet wel gaar is; het koude drinken is zeer kwaad voor hem, en hij moet zig wel wachten, om veel vocht op een maal te gebruiken.

Het afziedzel van pokhout is boven maaten goed tegen deeze ziekte; men kan 'er 's morgens een glas vol van neemen.

Andere Chijmiſche Geneesmiddelen tegens de Aamborstigheid, de Teering en andere Borst- en Longe-ziekten.

Het zulfer getrokken uit bergrood van ſpiesglas; de maat is van twee tot acht grein.

De

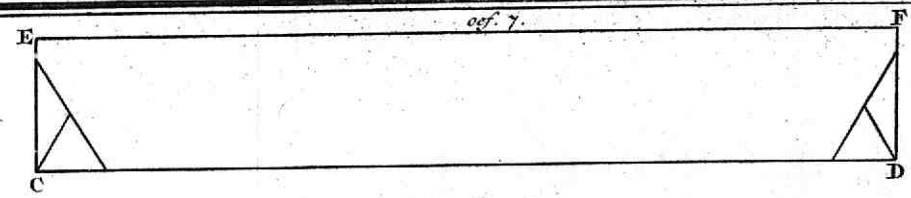
oef. 7.
E
F
C
D

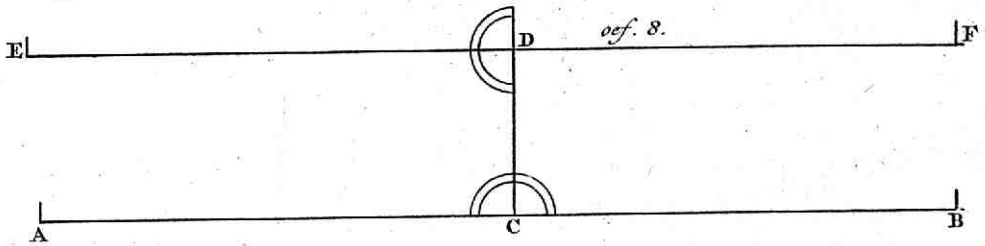
oef. 8.
E
D
F
A
C
B

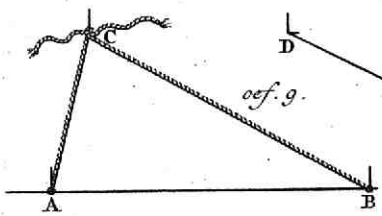
oef. 9.
C
A
B

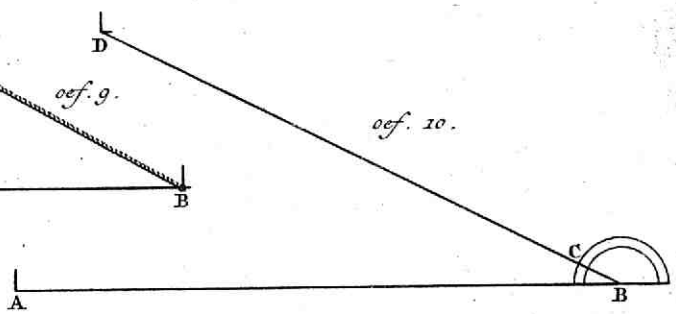
oef. 10.
D
C
A
B

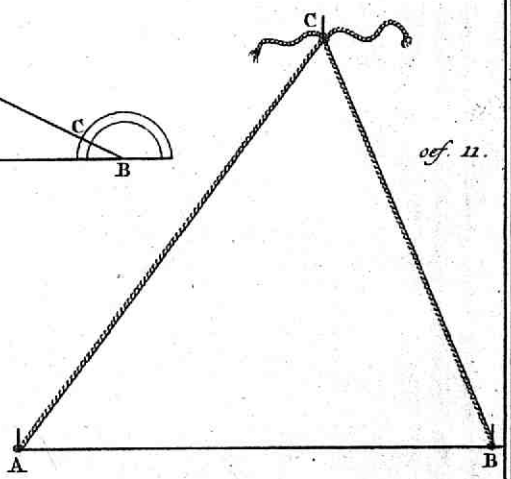
oef. 11.
C
A
B

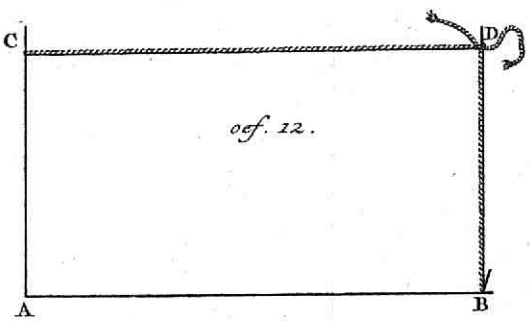
oef. 12.
C
D
A
B

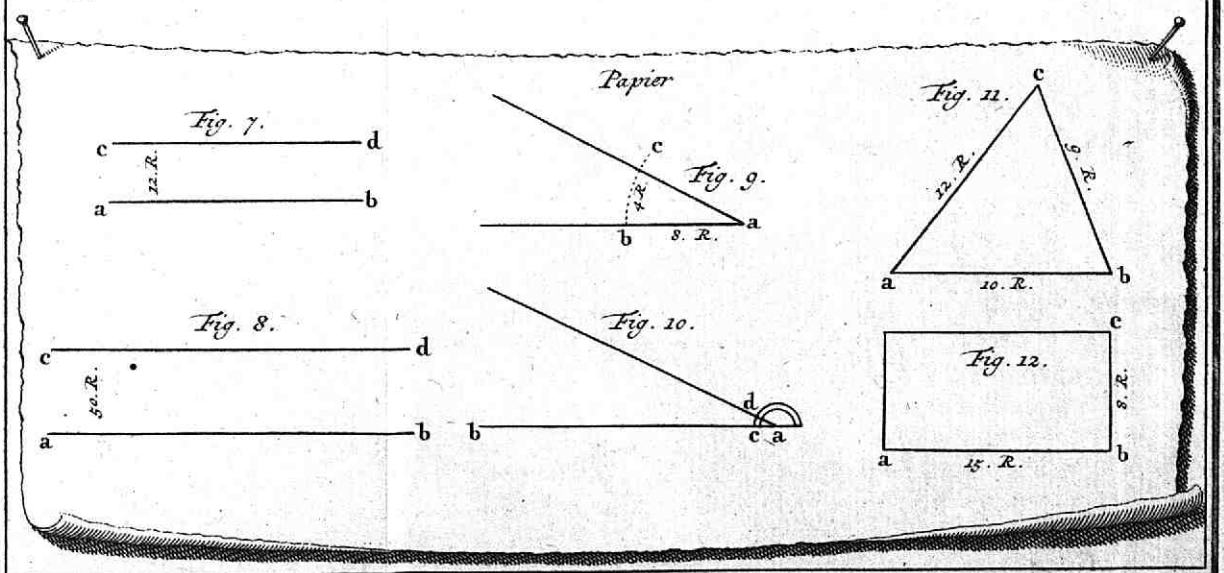
Papier
Fig. 7.
c
d
12. R.
a
b
Fig. 9.
c
4. R.
b
8. R.
a
Fig. 11.
c
12. R.
9. R.
a
10. R.
b
Fig. 8.
c
d
50. R.
a
b
Fig. 10.
d
b
c
a
Fig. 12.
c
8. R.
a
15. R.
b

BLOEMPERK.

De olie van roode moppen of klinkerts uitwendig gebruikt.

Bloem van zwavel, van 10 tot 30 grein.

Bergrood of vermilioen, van 2 tot 12 grein.

Staaltinktuur getrokken met armoniakzout, van 4 tot 20 droppen.

Aethiops mineralis, van 2 tot 12 grein.

Magiſterium van zwavel, van 6 tot 16 grein.

Zwavelbalzem, van 1 tot 6 droppels.

Verſcheidene andere Middelen tegens de Aamborſtigheid.

Begint de geneezing met te doen braaken, geeft hem dan een ſijroop, toegemaakt uit groene tabak en hoefblad of paartsklauwen, ieder even veel; kookt ze met water tot op twee-derde na in, maakt 'er voorts met zuiker een ſijroop van, naar de kunst; men neemt 'er dagelijks eenige lepels vol van in.

Neemt olie van zoetgemaakt koperrood, en anijsolie, ieder even veel; de maat is ettelijke droppels.

Neemt de bast van pokhout grof geſtooten, laat ze in drie pinten water kooken, tot dat het de koleur krijgt van roode wijn; men drinkt 'er 15 tot 20 dagen van.

Drukt het zap uit witte wijngaard, maakt het helder en klaar, volgens de kunst; neemt 'er een once van, en een vierendeel-loods geest van koperrood; de maat is eenvierde lood met witte wijn.

Neemt alle dag tien of vijftien droppels Peruaanſche balzem, gemengt met een dooijer van een eij week gekookt, doet het in 't nat van eenig gevogelte.

Dezelfde balzem geneest de roode-loop, de koortzen, die uit verſtoppingen ontſtaan, de nierpijn, 't bederf van de vochten, de dampen ſpruitende uit eenig bederf, de rauwigheid der maag, herſtelt de verduwing, goede ſmaak, geneest de toevallen der lijfmoeder, behoud de jeugd; en een maand lang een vierendeel-loods genoomen, bevrijt hij van de ſteen.

Voor gemeene drank neemt een once gember, vijf pond fontein- of welwater, laat het tot op een pond na inkooken, en doet 'er een lepel vol zuiker, en zoo veel honig bij. Of

Neemt ſtof van droge ſalie, en geſtoote bruine kandijzuiker, van ieder twee oncen, laat het te zaamen met witte wijn in een pot een uur lang kooken, en zijgt het door een doek; de maat is 's morgens, en als men te bed gaat, twee lepels vol. Anders

Neemt waal- of ſmeerwortel, twee oncen, een groote hand vol rogge, vier oncen honig, laat het te zaamen in drie pinten water tot twee-derde verkooken, en doet 'er de volgende ſijroop bij; ſmelt eerst vier oncen poeijerzuiker, en doet 'er dan een once bloem van zwavel bij, en roert het op 't vuur wel om, giet het ſchielijk uit in een koperen bekken, waar door het zoo hard zal worden als rood metaal, vermorzel het terwijl het warm is, en mengt 'er het wit van zes harde eijeren onder, hangt het als dan in een doek in de kelder, en gij zult 'er een geele olie van krijgen; de maat is een halve lepel vol, in twee pinten gerſtewater. Nog anders,

Neemt een vierendeel-lood wit nieskruid, kookt het in wijn, tot dat het week word, trek het 'er dan uit, en giet 'er de wijn af, laat deeze wortel een nacht in wijn weeken, welke wijn heet moet zijn, en 's morgens gedronken worden; zoo men hem ſterk wil hebben, drukt men de wortel zachtjes uit; men neemt van deeze wijn een vierendeel-lood bij aanhoudentheid in; deeze dus toebereide wijn is ook goed tegen de raazernij. Men bereid het nieskruid nog op een andere wijze:

Neemt wit nieskruid, een half lood, laat het 24 uuren weeken in zes oncen goede witte wijn; de maat is een lepel vol; het doet veele fluimen zachtjes loozen, en maakt met een loslijvig; ook dient het tot andere dranken. Een halve lepel vol van deeze wijn, gedaan onder een openend geneesmiddel, purgeert zonder braaken.

Ander Middel tegens de Aamborſtigheid, en om de Borst te ſterken.

Neemt drie pond heele zwavel, zet ze in een nieuwe pot met vier kannen kookend water over 't vuur, en laat ze omtrent een kwartier uur kooken, giet 'er het water zachtjes af, en kookend water in de plaats, en doet dit als boven tot 10 of 12 reizen, de laatſte reis het water zachtjes hebbende afgegooten, haal 'er dan den zwavel uit, en doet hem in een andere drooge en ſchoone pot, welke gij met papier toedekt, en met het brood in een bakoven ſchiet; binnen anderhalf of twee uuren zal de zwavel tot olie worden; haalt 'er dan de pot uit, laat hem koud worden, en breekt hem aan ſtukken, om 'er den zwavel uit te krijgen, die gij in een vijzel klein moet ſtooten, en door een fijne zeef doorziften.

Om het te gebruiken, doet 'er twee of drie goede lepels vol van op een aarde of porceleine bord, en boven op vijf vierendeel van een lepel vol vermorzelt roozezuiker; maakt 'er een deeg van met eenige druppelen waters, en neemt 'er nuchteren van, de grootte van een middelmaatige noot, en 's avonds een uur voor den eeten; de zwavel moet geen reuk altoos hebben. Dit middel is uitneemende voor de Aamborſtigheid, maakt een losſe buik, en zuivert de gal ongevoelig. Of

Neemt ijzopbladeren, ſchurftkruid, citroenkruid, longe- of aardveil, bloem van ſalie of leverkruid, van ieder even veel, laat dit te zaamen weeken in witte wijn, en doet bij een pintje van dit aftrekzel twee oncen brandewijn met wat honig, geeft 'er den Zieken verſcheide maalen op een dag een lepel vol van; zoo gij 'er een drop geest van zwavel bij doet, is het nog uitſteekender.

Anders: Neemt twee of drie vijgen, weekt ze in brandewijn, en laat ze den Zieken 's morgens nuchteren eeten.

Zie onder 't Articul *Sijroop*, de toebereiding van een Sijroop, die goed is voor Aamborſtige menſchen.

Eetregels en Gedrag, welke de Aamborſtige moeten waarneemen.

Zij moeten zappig vleesch, en dat licht te verteeren is, nuttigen, maar grof en vast vleesch, als meede zeevisch, en al 't geen fluimen en winden kan veroorzaaken, mijden; geen wijn drinken, en zig voor de nevels en moerasſige plaatzen wachten.

AAMBEIJEN, zie AMBEIJEN.

AANGEZICHT, is dat gedeelte van het menſchelijke lighaam, waar op de mond, neus, oogen, kin, enz. geplaatst zijn, en waar op zig alle de zintuigen als vereenigen; het verſtrekt in veele opzichten tot eene ſpiegel der ziele, dewijl 'er zig zeer duidelijk alle de hartstochten en gemoedsbewegingen op vertoonen; dit gedeelte van het lighaam aan de lucht en zon blootgeſtelt zijnde, word zomtijds wel door eenige ongemakken aangetast, waar voor wij hier de noodige hulpmiddelen aanbieden.

Middel,

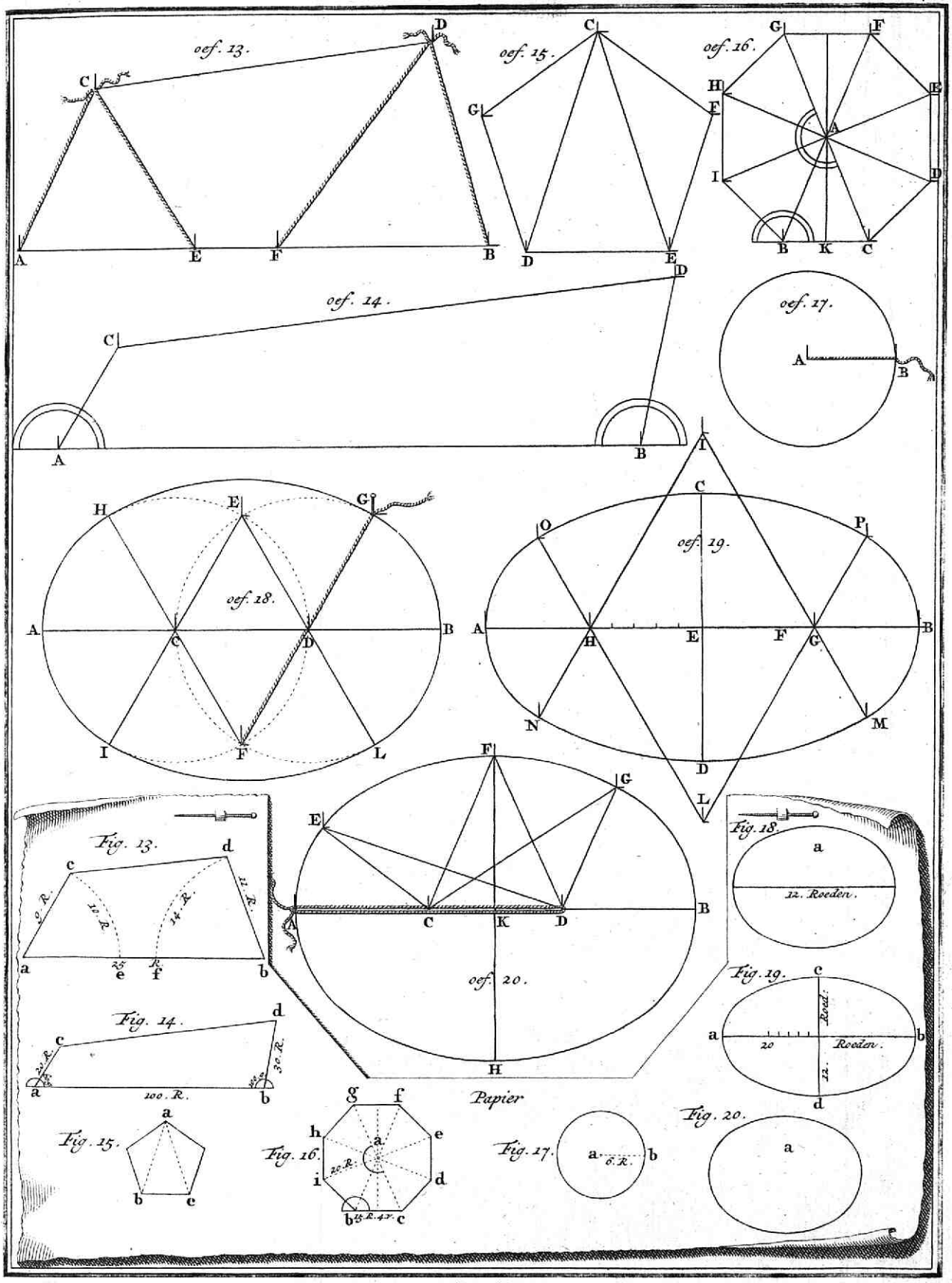
oef. 13.
oef. 15.
oef. 16.
oef. 14.
oef. 17.
oef. 18.
oef. 19.
oef. 20.
Fig. 13.
Fig. 14.
Fig. 15.
Fig. 16.
Fig. 17.
Fig. 18.
Fig. 19.
Fig. 20.
Papier
12. Roeden.
Roed.
Roeden.

BLOEMPERK.

Middel, om de Puisten van het Aangezicht en Voorhoofd te verdrijven.

I. Neemt een once campher, even zoo veel zwavel, een halve once *litharg ijrium* of glit, nevens een halve once mijrrhe, zet dit onder malkander gemengt en gepulveriſeert op een mengelen brandewijn; laat het dus zeven of acht dagen ſtaan, dit gedaan zijnde, moet gij 'er een linnen doek in doopen, en daar meede uw Aangezicht betten.

II. Neemt een half pint zap van *Scabioſa* of ſchurftkruid door het vuur geloutert, en door een linnen doek gelaaten, werp 'er een half once borax, met een vierendeellood campher in, en beſtrijk 'er na verloop van twee of drie dagen uw Aangezicht meede.

III. Neemt een once campher, even zoo veel zwavel, een halve once mijrrhe, nevens een halve once wierook, pulveriſeer dit onder een, zet het op een half pint roozewater, laat het zeven of acht dagen ſtaan, en gebruik het daar na, om uw Aangezicht te beſtrijken.

Middel, om de Rimpelen van het Aangezicht te verdrijven.

I. Beſtrijk 's avonds, te bed gaande, uw Aangezicht met olie van mijrrhe, en bedek het zelve met gewascht linnen.

II. Neemt een once olie van wijnſteen, een half once *Pſijllium* of vlookruidzaad, of, zoo gij wilt, van queeappelen, een lood en twee vierendeel loodwit, een halve drachma borax, even zoo veel ſteenzout, en een halve once olie van olijven, roert het een tijd lang in een aarde ſchotel onder malkander met een houte lepel, en wrijft 'er dus uw Aangezicht meede.

III. Neemt twee verſche eijeren van den zelven dag, breekt dezelve en doet ze in een ſchotel van Rouaans of Delfs porcelein, beſtrooit ze met anderhalf vierendeellood ſublimaat, en laat ze dus vier-en-twintig uuren lang ſtooven; neemt vervolgens 25 korrels van de vierkoude zaaden, drie oncen bittere amandelen, twee oncen zoete amandelen, en ſtoot die in een marmere vijzel, beſproeit ze allengskens met een pintje rivierwater, en laat ze door een linnen doek zijgen; dit gedaan zijnde, werp het overblijfzel der amandelen met de koude zaaden andermaal in een vijzel, ſtamp het wederom, doet 'er evenveel water bij, doorzijgt het andermaal, en voegt het tweede vocht bij het eerſte; neemt vervolgens een halve once kandijzuiker, een drachma uitgebrande aluin, voegt het te zaamen bij de voornoemde twee eijeren, en ſtampt het met elkander, beſproeijende het met 't gemelde vocht, zijgt het door een teems, en giet het in een glaze fles; en zoo dikwils als gij dit middel gebruiken wilt, moet het alvoorens wel geſchud en omgehutzelt worden.

Middel, om het Aangezicht te verſieren.

Neemt twee oncen gemaalen tin, vier oncen ſterkwater, en zet dezelve in een groot aarden vat onder een ſchoorſteen, of in 't midden van een open plaats, laat ze aldaar vier-en-twintig uuren lang ſtaan, giet vervolgens het water, nu klaar ſchijnende, in een ander aarde pot, en giet 'er evenveel pekel op, laat het met elkander vier-en-twintig uuren ſtaan, gij zult 's anderendaags het ſtof van tin op de grond vinden, giet 'er het water zoetjes af, en na dat gij het gemelde ſtof zeven of acht maal met gemeen water hebt afgewaſchen, laat het in de zon droogen, en mengt het met pomade van jasmijn, of van ſchaaps- of kalfs-ſchenkels.

Middel, om het Vel van 't Aangezicht blank te maken, en van Rimpels, Puisten en Plekken te zuiveren.

Neemt 6 handen vol verſch geplukte bloeizels van groote of roomſche boonen, en een hand vol roode roozebladeren, kookt dit in een nieuwe verglaasde ſteenen pan met 4 mengelen water, laat het op de helft verkooken, en koud geworden zijnde, door een doek lekken, wascht hier 's morgens en 's avonds uw Aangezicht meede, en gij zult 'er een goede uitwerking van ondervinden.

Pomade, om het Aangezicht te verſieren.

Neemt wortels van *Sigillum Salomonis*, of Salomons zegel, leliebollen, van beide twee oncen, laat ze wel afgewaſchen zijnde, zes dagen in verſch water weeken, vervolgens gedroogt en fijn geſneeden zijnde, mengt het met ſchaapevet en varkensreuzel, van ieder omtrent vier oncen, giet 'er water op, en laat het dus zes dagen lang ſtaan, ververſchende het water tweemaal 's daags, na verloop van zes dagen mengt men water en reuzel te zaamen, laat het door een teems zijgen, en doet 't in een aarde pot, ververſchende het dagelijks met ander water, men mengt het voorts na proportie van ieder once met zoo veel drachmen van parelpoeijer; deeze pomade verſiert niet alleen het Aangezicht, maar neemt ook de roode opdrachtigheid, vuurigheid, puisten en andere ongemakken weg.

Middel voor de roode Puisten in 't Aangezicht.

Neemt een once rotsaluin, even zoo veel zwavel gepulveriſeert, een once roozewater, of van zilverkruid, mengt het zaamen in een glaze fles, en gebruik het na verloop van vier-en-twintig uuren.

Vitriool met weegbreezap is ook een goed middel; insgelijks ſchaapenat; men gebruikt het eenige dagen achter een 's morgens en 's avonds.

Middel om de roode Vlekken in 't Aangezicht wech te neemen.

Neemt 32 once of 2 pond ſchaapebeenen, verbrand die, en pulveriſeert ze tot ſtof, doet dit poeijer in een mengelen witte franſche wijn, en na dat het 24 uuren zal getrokken hebben, zoo laat het zachtjes door een doek loopen, en wascht 'er uw Aangezicht meede.

Middel voor natuurlijke Vlekken in 't Aangezicht.

Neemt twee oncen boraasjewortelen, ſnijd ze zeer fijn, en zet ze op vier oncen wijnazijn met roozewater, de ſterkſte is de beste, laat de wortelen dus vier-en-twintig uuren lang uittrekken; de Vlekken hier meede ieder avond afgewaſchen zijnde, zullen zekerlijk verdwijnen.

Middel voor de Zomerſproeten in 't Aangezicht.

I. Neemt de wortel van patientiekruid, en rijp meloenenvleesch, van elk twee pond, een halve once zalpeter, twee oncen gecalcineerde wijnſteen; laat het te zaamen distilleeren, en gebruik 's avonds, te bed gaande, het water, dat 'er van gedistilleert word.

II. Neemt het zap van ajuin, en ſtrijkt het op de Sproeten.

III. Men kan ook olie van eijeren gebruiken, of de melk van een zeuge, of wel het nat van jonge centaurie.

IV. Neemt bladeren van klimop in wijn gekookt, of het bloed van een haas; of wijnazijn op zilverſchuim, en bet 'er uw Aangezicht meede.

V. Neemt

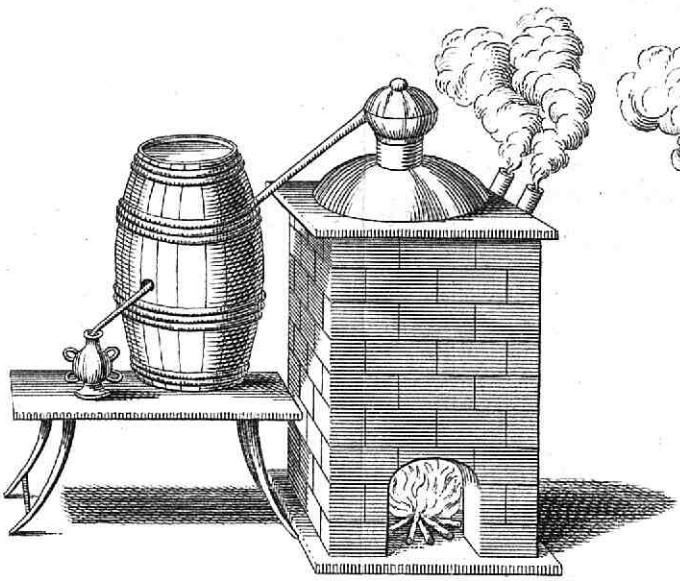

I

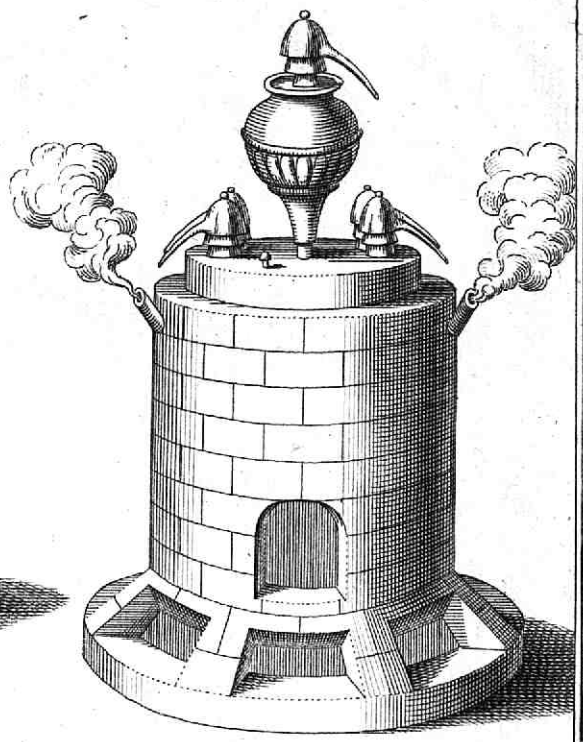

II

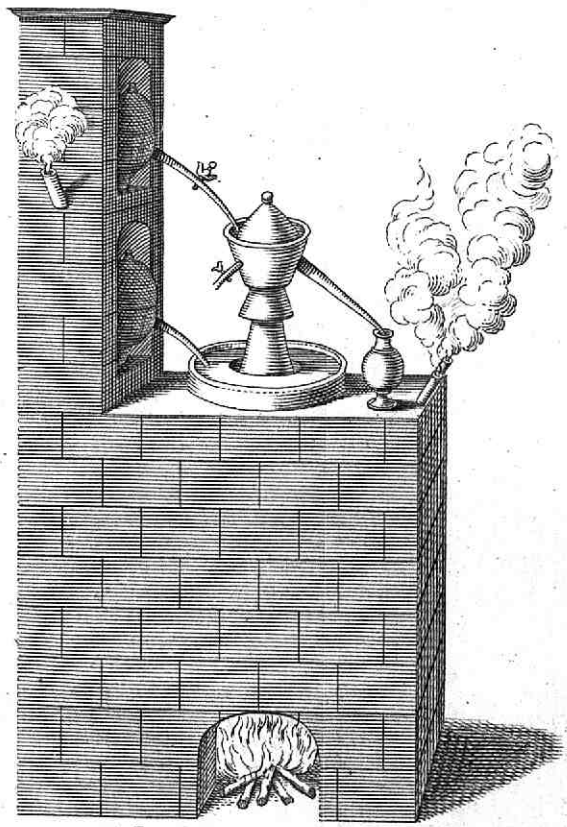

I.

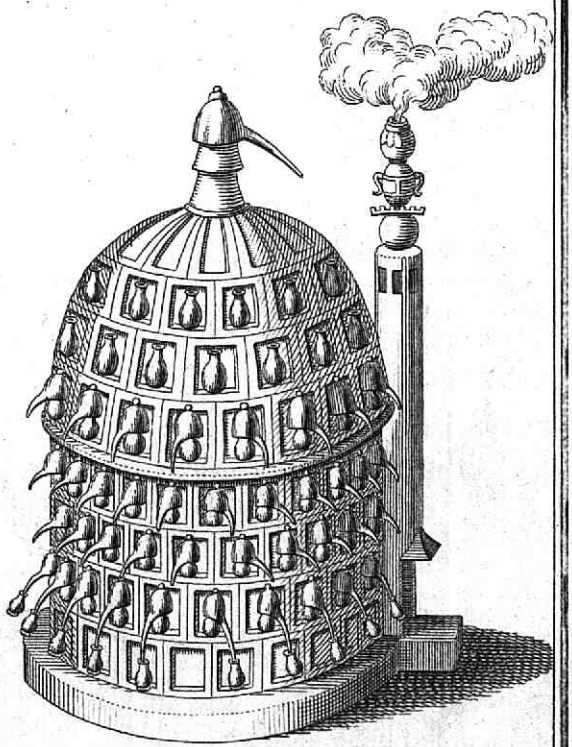

III.

DESTILLEERING.

R. de Bakker fecit 1758.

V. Neemt vijgenmelk, of het zap van *Cijclamen*, (Verkensbrood) en beſtrijk 'er uw ſproetig Aangezicht meede.

VI. Neemt twee oncen zap van waterkers, een once honig, mengt het te zaamen, zijg het door een linnen doek, en bet 'er 's avonds de Sproeten meede.

Middel voor de Puisten in 't Aangezicht.

Rol zalpeter in los linnen, zijnde alvoorens in klaar water geweekt, en bet daar uwe Puisten meede.

Middel voor het opzwellen van het Aangezicht en Wangen.

Neemt vier oncen verſche boter, twee lepels vol roozewater, laat het zachtjes gemengt worden, en warm gemaakt zijnde, wrijft 'er het Aangezicht meede; legt 'er kladpapier op; doet dit twee of driemaal 's daags. Ondertuſſchen is ook het Aderlaaten goed, als meede een Klisteer, om het uitwendig middel te hulp te koomen.

AANKOPPELEN; een woord ter Jacht gebruikelijk, en beteekent zoo veel als de Jachthonden zaamen te binden, wanneer men zal gaan jaagen.

AANQUIKKEN; een Kunstwoord, tot de Toets- en Scheijkunst behoorende, en beteekent, wanneer het Goud en Zilver met hamers plat geſlagen zijnde, dusdanig met Quikzilver door wrijven word vermengt, dat het zig met het Goud en Zilver vereenigt, en tot eene masſa word; 't geen echter naderhand weder van het Quikzilver door buidelen word geſcheiden; blijvende het Ertz in de hairen buil, doch het Quik 'er doorgaande; verders word dit in kroezen gedaan, en door een behoorlijke warmte van het nog bij zig hebbend Quikzilver gezuivert, en eindelijk in Lood afgedreeven.

AANSCHIETEN; is een ſpreekwijze, die men ten opzichte van een Hond gebruikt, wordende gewoonlijk gebezigt, wanneer hij toeſchiet, om iets aan te tasten.

AANSLAAN; betekent, wanneer een Hond eenig Wild heeft opgedaan, daar voor blijft ſtaan, en dit aan de Jagers door zijn blaffen te kennen geeft. In een andere zin word dit van alle zoorten van Honden gezegt, als zij bij dag of nacht iets vreemds vermerkende, beginnen te blaffen, dan is men gewoon te zeggen, de Hond *ſlaat aan*, en niet de Hond *blaft*.

AAP; in 't latijn *Simia*. In drie Geſlachten kan men behoorlijk deeze Dieren onderſcheiden. Onder het eerſte, dat geen of ten minſten een zeer korten Staart heeft, worden de gemeene Aapen en Baviaanen begreepen, die onder alle de reedelooze Dieren, die géene zijn, welke, zoo wel ten opzichte van hunne uitterlijke gedaante, als ten aanzien van hunne ingewanden, 't meeste overeenkomst met den Mensch hebben; deszelfs tanden, ooren, oogen, oogleden en wenkbrauwen gelijken volkoomen aan de onzen, en de Wijfjes hebben, gelijk de Vrouwen, twee teepels aan hunne mammen, die zij, in teegenſtelling van andere Dieren, aan de borst, en niet tuſſchen de twee achterſte pooten geplaatst hebben; zij gebruiken de twee voorſte pooten als armen en handen, en gaan gewoonlijk op de achterſte; over hun geheele lighaam, en een gedeelte van hun aangezicht, dat platachtig is, zijn zij met leelijk ros hair bezet; van natuuren zijn deeze zoort van Aapen zeer vernuftig en leerzaam, en willen, al 't geen zij de menſchen zien doen, nabootzen; daar door is 't ook een gevaarlijk Dier, dat huisſelijk gewent zijnde en los raakende, dikwils veel ſchaade te weege brengt; zij zijn van een zeer geilen aart, en verſcheidene Reizigers berichten ons, dat Baviaanen Vrouwen alleen aantreffende, dezelve verkrachten. In de Artzenij word het hart der Aapen door zommigen geroemt, als een voortreffelijk hartſterkend middel; en men ſchrijft het de hoedanigheid toe, van de zwaarmoedigheid te verdrijven, en de geest te vervrolijken.

Het tweede Geſlacht behelst de geſtaarde Aapen of Meerkatten, waar van verſcheidene zoorten, als met en zonder baarden, kuiven, enz.; onder deeze zoort zijn veele grimmige en boosaardige, die zelfs niet ontzien, den mensch aan te tasten.

Onder het derde Geſlacht plaatst men die met ſcherpe kromme klauwen, zoo als de Luijaard en Mierenecter.

AAP; *Vliegende Aap*; behoort onder het geſlacht der Vledermuizen, heeft vlerken als deeze, een korte ſtaart, bloedroode ooren, en is donkerbruin van coleur; onthoud zig in de Indiën.

AAP; *Zee-Aap*; is een kraakbeenige Visch, die zig meerendeels in de Roode Zee ophoud; hij heeft een ſchaal zoo hard als de Schilpad, zwemt zeer ſnel, en zweemt door zijn coleur en gelaat volkoomen na een Aap.

AARDAKKERS; *Aardmuizen*; *Muizen met Steerten*, (*Lathijrus pedunculis multifloris, cirrhis diphyllis: foliolis ovalibus, internodiis nudis*, Linn. *Spec. Plant.*) is een zoort van langleevende *Lathijrus*, die knobbelachtige eetbaare wortels voortbrengt; men noemt ze *Aardmuizen* of *Muizen met Steerten*, om dat de wortelen lanwerpig rond en van buiten zwart, doch van binnen wit zijn; en aan het uiteinde een lange dunne veſelwortel hebben, naar een ſtaart gelijkende; hebbende de dikte van een duim, min of meer. Dezelve groeijen in de zandachtige bouwlanden van Nederland, Frankrijk en elders, en worden inzonderheid veel in Gelderland, een gedeelte van 't Sticht van Utrecht en Overijſsel gevonden, alwaar ze meenigvuldig in de Akkers groeijen, verſtrekkende zelfs voor een onkruid, dewijl ze opſchietende, dikwils de graanen onderdrukken, en als ſmooren; zij zijn ook niet wel uit te roeijen, daar ze eens plaats gevat hebben; het is nochtans voor veele een aangenaame ſpijze; hebbende toebereid veel overeenkomst met de Caſtanjen, zoo wel ten opzichte van de ſmaak, als ten aanzien van deszelfs aart en eigenſchappen, zijnde zoo wel als deeze voedzaam en ſtoppende; in het Najaar worden ze, wanneer het loof vergaat, door gemeene Arbeiders uit de grond gegraaven en opgezocht, en veel naar Holland, Friesland en andere Provincien gezonden en verkocht; men kan ze geduurende de geheele winter bewaaren, indien men maar zorge draagt, om ze in de kelder in zand te leggen.

Kweeking der Aardakkers.

Wil men ze kweeken, dat echter zelden geſchied, zoo behoeft men ſlechts de wortelen in het voor- of naajaar, op een bedde of akker in rijën, de diſtantie van een voet afſtand van elkanderen, ter diepte van drie vingeren breed te planten, als dan zullen ze genoegzaam voortgroeijen; zij tieren 't best in een zandachtige grond.

Manier om de Aardakkers te bereiden.

Men maakt water aan de kook, en doet 'er wat zout in, dan werpt men de Aardakkers bij beetjes in het kookende water, zorge draagende, dat het vooral niet van de kook raake, dewijl ze anders hard worden; dit in acht genomen hebbende, laat men ze twee uuren zachtjes kooken, dischт ze op, en geſchilt zijnde, eet men ze warm met een weinig koude boter, tot deſert of naſpijze.

AARDAMANDELEN; *heete Cijperus*; is een zoort van *Cijper* of *Wilde Galanga-wortel*; in 't latijn *Cijperus*

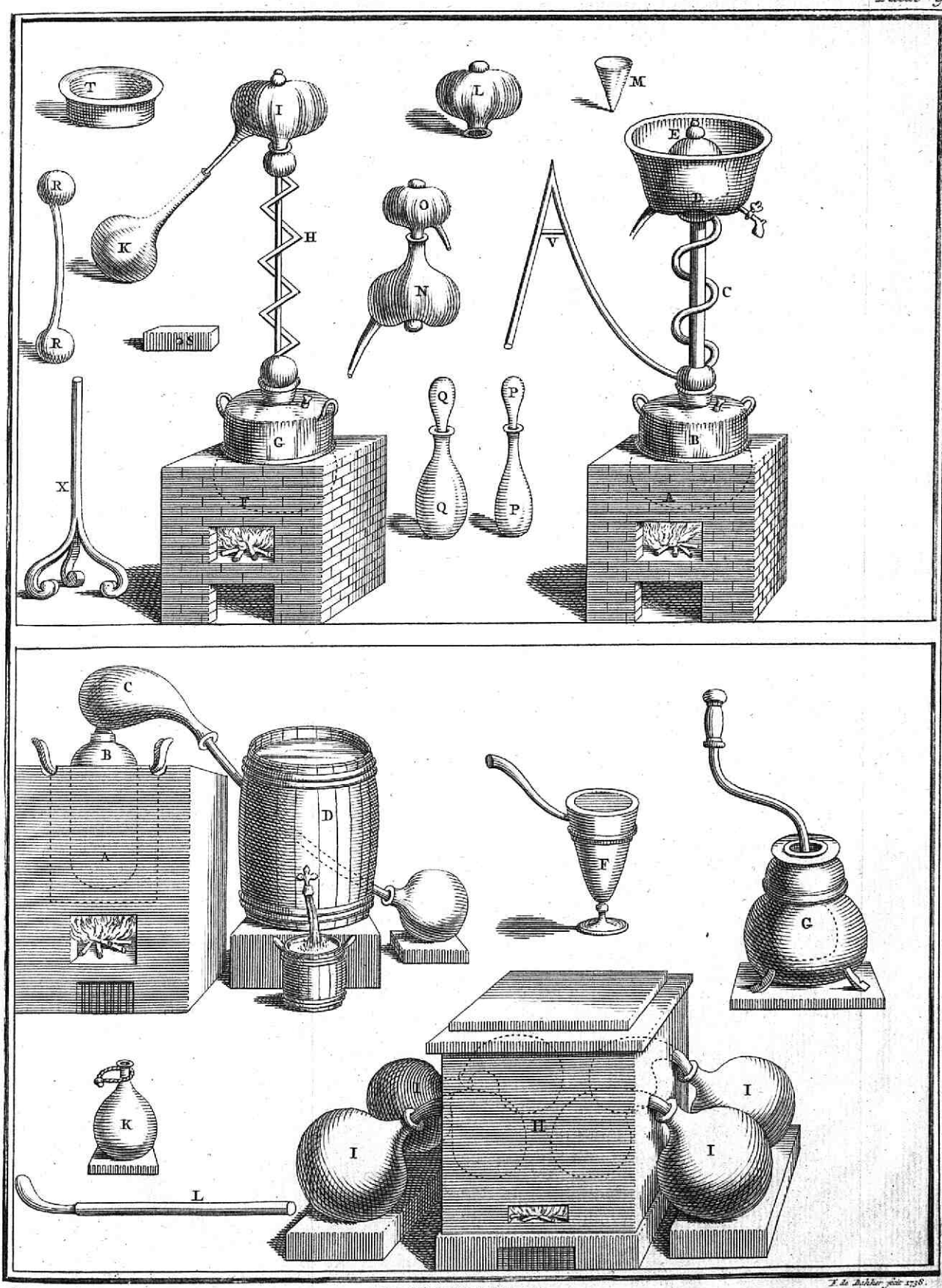

DESTILLEERING.

radice esculata; (*Cijperus culmo triquetro nudo, umbella foliosa, radicum tuberibus ovatis: zonis imbricatis*, LINN. *Spec. Plant.*) dezelve brengt kleine knobbelachtige wortelen aan lange vefelwortels voort, die eetbaar en zoet van geur zijn, en bijna de fmaak, grootte en gedaante van Amandelen hebben, waar van zij ook den naam hebben verkreegen.

De natuurlijke Groeiplaats van dit gewas is *Italien*, *Sicilien*, *Sijrien*, *Africa*, en andere warme Landftreeken; in deeze koudere Gewesten, worden ze meestendeels door zommigen enkel uit liefhebberij gekweekt.

Om dezelve te kweeken, plant men ze in 't voorjaar, in een goede losfe, zandige grond, op de afftand van een halve voet van elkanderen, en ter diepte van twee à drie vingerbreed; doch zulks moet op een warme voordeelige plaats gefchieden, anders zal 'er hier te lande weinig van koomen, dewijl ze de warmte en een warme grond begeeren, weshalven ze ook beter in een losfe zand-, dan in een ftijve kleijgrond zullen tieren en groeijen. In 't naajaar, als 't begint te vriezen, moet men ze uit de grond graaven, en in de kelder in zand bewaaren, dewijl ze geen vorst kunnen verdraagen.

Op wat wijze de Aardamandelen genuttigt worden.

Men eet ze gewoonlijk rauw of gekookt, gefchilt zijnde, als Amandelen of eenige andere fnoeperij; zij zijn geenzins ongezond, en geeven ook een goed voedzel; men kan ze ook bij andere fpijzen, gelijk de Amandelen toebereiden; bij voorbeeld tot vulzel in ganzen, endvogels, in pasteijen, enz.

AARDANGEL; in 't latijn *Tribulus terreftris*; (*Tribulus foliolis fexjugatis fubæqualibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) is een eenjaarig Gewas dat fteekelachtige Vruchten draagt, en door zommige Liefhebbers in de Bloemthuinen gekweekt word, moetende in de maand Maart of April in de Broeibak gezaait worden, wordende in Maij daar uit elders verplant waar men zulks begeert; dit Gewas tiert 't best in eene goede losfe zandachtige aarde; natuurlijk groeijend, word het zelve gevonden in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Sicilien*, enz.

AARDAPPELEN; *Tartouffels*; in 't latijn *Solanum tuberofum efculentum* (*Solanum caule inermi herbaceo, foliis pinnatis integerrimis.* LINN. *Spec. Plantar.*) is een zoort van wortelen zonder ftam, rond, hobbelig, bruin of donker, ook wel roodachtig van buiten, dog van binnen wit; zij zijn zeer ongelijk van grootte, de meeste nochtans zijn in den omtrek als een gewoon hoender-eij; geen Aardvrucht is 'er zoo vruchtbaar als de Aardappelen, en die met minder arbeid geteelt word, dewijl zij in maatige gronden tot honderd, ja zomtijds tot honderd vijftig voud vermeerderen. In allerleij zoort van gronden willen zij tierig groeijen, uitgenomen alleen in die welke al te vettig of kleijig is, en daar geheel geen zand is onder vermengt; in dorre gronden, daar men geen graan behoorlijk kan kweeken, willen nochtans de Aardappelen groeijen, fchoon, gelijk men licht begrijpt, zij als dan op verre na zoo meenigvuldig niet vermeerderen.

De Aardappelen worden in de Moestuinen gebouwt. Het is een uitlandfche Vrucht of Gewas, dat voor ongeveer eene eeuw uit de West-Indiën, eerst in Frankrijk, van daar in Engeland, en vervolgens ook na Duitsland en de Nederlanden gebracht is, daar ze zeer wel willen groeijen, dog kunnen geen vorst verdraagen.

Men heeft twee zoorten van Aardappelen, als roode en witte, zijnde de laatften de fmaakelijkfte en gezondfte; de rooden groeijen grooter, doch zijn meestentijds waterig, en dus ongezond; zijnde dit de reeden, waarom ze hier te lande zeer weinig meer gebouwt worden.

Kweeking der Aardappelen.

Tweederlei manieren zijn 'er, om de Aardappelen te bouwen; en fchoon wij de laatfte voor de beste keuren, zullen wij ze nochtans beide aan de keuze der Landbouwers overgeeven. De eerste manier is deeze: Na dat men het Land laat in den Herfst geploegt en zeer weinig gemest heeft, wacht men tot dat de koude uit het aardrijk is getrokken, als dan ploegt den Landman zijnen akker voor de tweede maal, en laat zich in het ploegen door iemand volgen, die op ongeveer een fchreede of voetftap van elkanderen, in de eerste groeve, die door den ploeg op nieuws is geopent, Aardappelen fteekt; de groef die daar nevens word gemaakt, verftrekt enkel om de eerste met aarde te vullen; doch in de derde worden wederom Aardappelen geplant, als in de eerste, wordende deeze insgelijks met de aarde van de vierde groef bedekt; en dus word 'er ten einde toe meede voortgegaan; 't welk verricht zijnde, men de egge over den beplanten akker laat gaan, en voorts de kluiten en brokken aarde met de fpade breekt en effen maakt; dit is al den arbeid, die de Aardappelen vereisfchen, tot der tijd toe, dat het land, waar op zij geplant zijn, van onkruid moet gezuivert worden; wanneer de jonge planten beginnen op te koomen, moet men naukeurig toezien, of het onkruid ook zodanig is toegenoomen, dat het jonge gewas daar door verdrukt zoude kunnen worden; als wanneer men het om de jonge fpruiten niet te befchaadigen, met de handen moet uitwieden; doch wanneer zij een half voet of daar omtrent boven de grond gefchooten zijn, kan men daar toe een fpade, fchoffel of hak gebruiken; de aarde die hier omgewroet word, haalt men even als een molhoop rondom de jonge planten heen, dit maakt dat men 'er weinig van kan zien, en de wortel trekt 'er het voordeel uit, dat veele bladeren in hunnen groei belet worden; tusfchen de rijën op de ledige plaatzen, kan men Kool, of, dat nog beter is, zoogenaamde Groote of Boere Boonen planten.

De tweede manier, om Aardappelen te bouwen, die voor de voordeeligfte gehouden word, beftaat hier in: Indien men een ftuk Land met Aardappelen wil beplanten, waar op nog van 't voorgaande jaar roggeftoppelen ftaan, zoo gaat men in 't voorjaar toe, wanneer de koude genoegzaam uit het aardrijk is getrokken, en ploegt ter deegen het land, waar na het door de egge bekwaam en effen word gemaakt; dit gefchied zijnde, worden de Aardappelen op de volgende wijze geplant: De Landman neemt een ftaak, ter dikte van 8 à 9 duim in zijn omtrek, wiens onderfte gedeelte is fpits gemaakt, om gemakkelijk in de grond te kunnen dringen; hij boort daar meede de gaten van 3 à 4 duimen diepte in de grond, een fchreed afftand van malkanderen, van 't eene einde des akkers tot het andere toe; in ieder gat doet hij na de grootte, één, twee of meer Aardappelen, (dewijl de kleinften alzoo bekwaam tot het planten zijn als de grooten, en men de allergrootften in verfcheidene ftukken kan fnijden, zullende even tierig groeijen en vruchten voortbrengen, als of het geheele Aardappelen waaren,) waar op hij voorts een weinig mest legt, en dit met zoo veel aarde bedekt, dat de geheele akker wederom vlak kan gemaakt worden; de eene regel gedaan zijnde, begint hij op voorfchreeven wijze een andere te beplanten, en gaat dus voort, tot dat de geheele akker bezet zij; de regels maakt men gemeenlijk ook een fchreed wijd van malkanderen: In plaats van

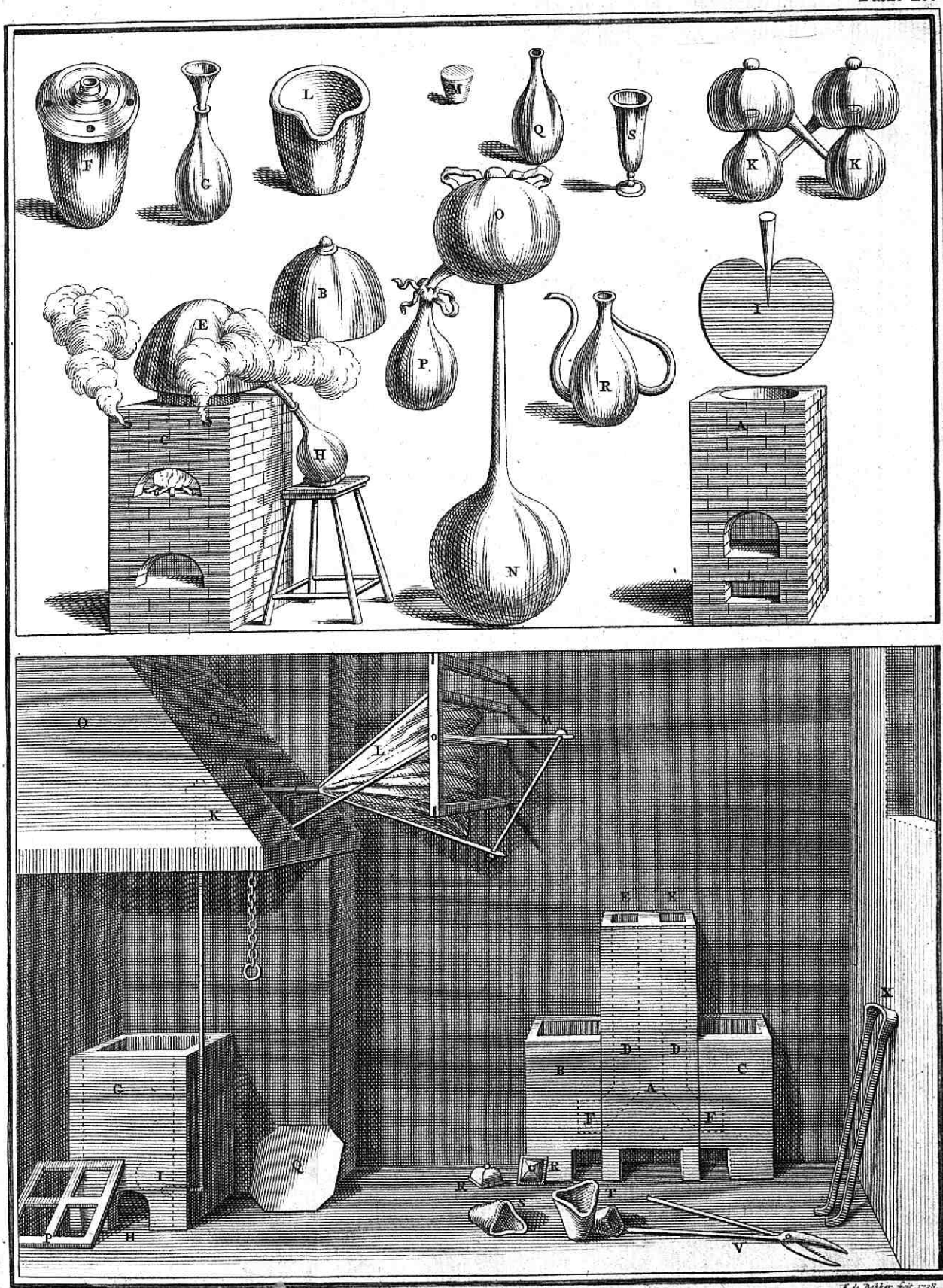

DESTILLEERING.

een Staak kan men ook een Spade of Leppe gebruiken, gaande als dan het werk ſchielijker voort, en is ook ruim zoo goed. Wil men nu meer Vruchten van 't land trekken, en Kool of Boonen, of wel beide te gelijk tuſſchen de Aardappelen zetten, als dan word ieder plant in het midden tuſſchen de vier naast aan elkander ſtaande Aardappel-planten geplaatst; tot dien einde word 'er met de ſpade een kuil gemaakt, waar in de plant gezet zijnde, eerst met aarde om de wortel, dan met mest belegt, en voorts met aarde aangevult word.

In 't laatst van Augustus, of wel eerder, na dat het jaargetij voordeelig is, ſnijd men 't loof der Aardappelen af, die tijd daar toe waarneemende, dat de bloemen volkomen in de knop ſtaan, als dan word de geheele plant een half voet boven den grond afgeſneeden; dit dient niet alleen tot voordeel van de vrucht, welke des te beter groeit, maar de afgeſneeden bladen kunnen ook tot voedzel voor zulke Koeijen dienen, die men gewoon is op ſtal te houden; in den beginne willen zij 'er traag aan, doch als men hun 's morgens geen ander voedzel geeft, zoo gewennen zij 'er licht toe, dit doet de beesten vette melk geeven, kenbaar aan de room, die meenigmaal wel tot een-vierde vermeerdert; verders dient men op te merken, dat het Aardappelen loof afgeſneeden word, naa maate de Koeijen het zelve gebruiken, op dat zij dus alle dagen versch kruid krijgen. In 't laatst van de Herfst, vooral voor de vorst, moet men de Aardappelen uit de grond neemen, dewijl zij geheel geen vorst kunnen verdraagen; en dit is ook de reeden, waarom zij des winters in drooge kelders bewaart en met ſtroo gedekt moeten worden.

Geen Veldvruchten zijn 'er, waar van de hoedaanigheden, ten opzichte van 't veelvuldig gebruik, zoo naa aan die van Graanen koomen. Deeze Aardvrucht, welke hedendaags in de meeste Landſchappen gebouwt word, leert de ondervinding, dat tot een zeer goed voedzel verſtrekt; en van den gemeenen man niet alleen tot noodruft, maar van den vermogenden zelfs om de ſmaak gebruikt word; daar bij word het tot ſpijze voor veele huishoudelijke Dieren gebezigt. In 't Bisdom Spiers aan den Rhijn, worden ze tot voeder van Koeijen en Oſſen gebruikt; om ze hier toe bekwaam te maaken, kapt men ze onder gehakt ſtroo, wortelen, koolbladen en ander afval, 't welk men dan te zaamen met heet water mengt, en *Siede* genaamt word; de Koeijen geeven hier meer melk van als van eenig ander voedzel, de melk is meede vetter, en dus levert zij meerder boter uit. De Oſſen met Aardappelen onder het hooi gevoed, worden beter en in korter tijd vet. Gekookte Aardappelen zijn meede zeer dienſtig om Verkens te mesten; men maakt ze tot dien einde met een weinig zemels tot een zoort van deeg, 't geen men als dan met zuur huij of ſpoeling week maakt en verdunt; hier van geeft men hun 's morgens en 's avonds een trog vol; ook kan men 'er tot het zelfde gebruik brood van bakken, 'er een zesde deel grof rogge- of gerſtemeel bijvoegende; dit brood word in zuur huij geweekt, die men op 't vuur heet maakt, en dan zoo veel laat verkoelen, dat men 'er de hand in kan houden, waar na men het aan de Verkens geeft, wordende zij dan al zoo vet en lekker, als of ze met koorn gemest waaren. In gelijks verſtrekt deeze Aardvrucht tot voedzel van Ganzen, Hoenderen, en allerleij gelijkzoortig Gevogelte. De Ganzen kunnen ze rauw verteeren, doch voor 't overige Pluimgediert moeten ze gekookt worden; men maakt 'er als dan met een weinig meel gemengt een deeg van, om daar meede Hoenders, Kapoenen en Kuikens te mesten, wordende hun vleesch daar door malsch en zappig. Indien men 'er Kalkoenen meede wil mesten, zoo ſteekt men ze een zoort van makronnen of proppen uit gemelde deeg bereid in de keel, zijnde de nuttigheid hier van onderzocht geworden.

Al 't geen wij hier omtrent de cultuur en het nut der Aardappelen, dat meede op ondervindingen van verſcheidene onzer Landgenooten ſteunt, aangeteekent hebben, zijn wij meerendeels verſchuldigt aan de *Abhandlungen der Konin. Schwed. Academie der Wiſenſchaften*, van welk nuttig werk wij nog meer dan eens hoopen gebruik te maaken.

Op welke wijze de Aardappelen toebereid worden.

Op veelerhande manieren worden deeze Aardvruchten toebereid; het is geen onſmaakelijke ſpijs bij Schelvis, Zoute Vis, Snoek, enz., als wanneer dezelve in water gaar gekookt worden, waar in men een weinig zout doet; men eet ze ook veel met zout gaar gekookt zijnde, met een ſauze van mostert en boter, en het is op deeze wijze dat ze veel om deszelfs goedkoopheid, door de gemeene menſchen genuttigt worden. Men kan Aardappelen, gaar gekookt zijnde en koud geworden, met boomolie, peper en azijn eeten, dienende dus tot een ſpijze in de Vasten, en is gantsch niet onſmaakelijk; ook worden ze wel aan ſchijven geſneeden, in ragouts en pasteijen, in plaats van Artiſchokke-ſtoelen gedaan, dit maakt een gebondene ſaus.

Aardappelen op een ſmaakelijke wijze toebereid.

Laat geſchilde Aardappelen half gaar in water kooken, ſnijd ze vervolgens in plakken of daalders, neemt verders rauwe uijen, ſnijd die meede in plakken of ſchijven, en legt dan beurtelings uw Aardappelen en Uijen in een holle aarde of tinnen ſchotel, te weeten eerst een laag Aardappelen, vervolgens een laag Uijen, enz., tot dat uw ſchotel vol is, doet 'er dan bij room, boter, nootemuscaat, peper en zout, alles na goedvinden; bedekt uw ſchotel wel, op dat de waasem 'er in blijve, en laat het zachtjes op een confoir ſtooven, tot dat alles ter deegen gaar is; dit is een ſmaakelijk, doch zaadzaam en machtig kostje.

Om Brood van Aardappelen te maaken.

Doet geſchilde Aardappelen, ter deegen gaar gekookt, in de bak- of broodtrog, en overdekt dezelve met kookend water, ſtampt ze als dan tot dat ze volkoomen tot pap zijn; deeze pap moet zeer gelijk en zonder 't minſte brokje weezen; men vermengt de helft of minder van deeze pap met gewoon deeg, en bewerkt het voorts te zaamen als gewoon brood; door deeze vermenging bekoomt men brood dat een zeer goede ſmaak heeft, en voedzaam is.

Om Stijfzel en Meel uit Aardappelen te bereiden.

Om de Aardappelen tot Stijfzel te maaken, laat men ze geduurende 12 uuren ongeſchild in 't water leggen, waar na men ze ſchilt, en dan weder 2 à 3 uuren in het water zet; men raspt ze vervolgens op een rasp zoo fijn als doenlijk is, of ſtampt ze in een mortier, vooral zorge dragende, dat alles ter deegen fijn word; waar naa men het fijn geraspte met water mengt, en door een hairen zeef wrijft, moetende het doorgewreevene in ſchoon water vallen; laat het dan zakken, tot dat de ſtof zig ter deegen na de bodem

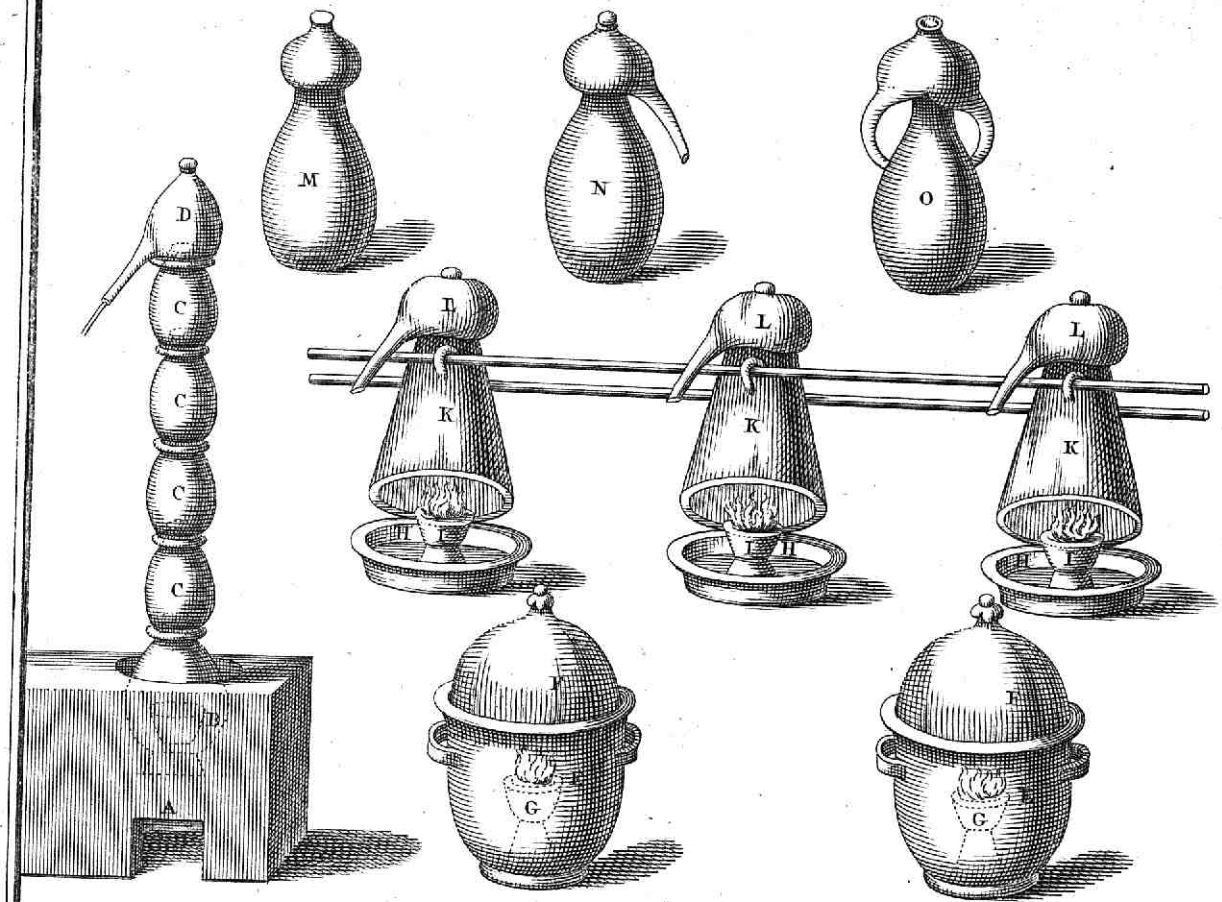

Fig. 1.

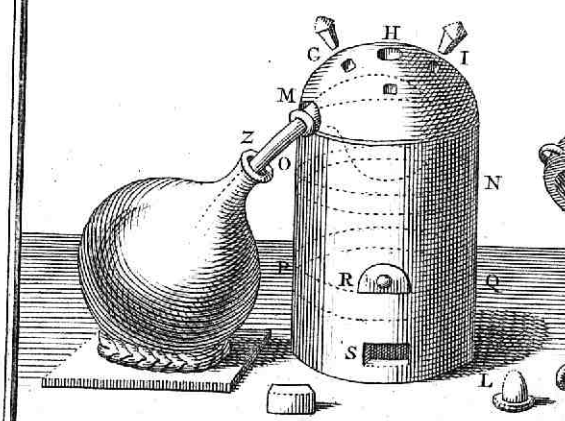

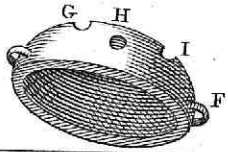

Fig. 2.

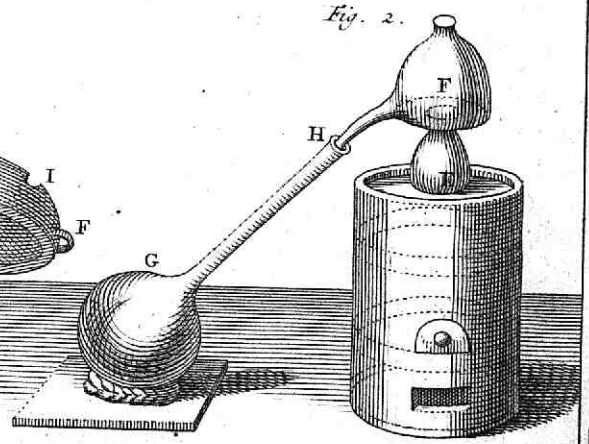

DESTILLEERING.

F. de Bakker fecit 1738.

heeft begeeven, en giet 'er dan het water af; doet 'er op nieuw weder ſchoon water bij, ter deegen de ſtoffe die op de bodem zit, omroerende; men vaart zoo lange voort, met 'er telkens, wanneer de ſtoffe na de bodem is gezakt, ſchoon water bij te gieten, tot dat het water geheel zuiver blijve, draag zorg dit laatſte water 'er zoo ſchoon af te gieten, als moogelijk is, en zet dan de te rug gebleevene ſtoffe in de zon, of wel in een flauwe oven, op dat het dus langzaamerhand drooge en zig bevestige. Wil men nu hier Meel van hebben, behoeft men het maar fijn te maaken, is zeer goed om veele zoorten van Gebak te bereiden. Om 'er Poeijer uit te verkrijgen, doet men de drooge Stijfzel in een dunne lederen zak, klopt die dan, en ziſt de Poeijer door een fijne zeef.

Op een andere manier.

Neemt van de witſte Aardappelen; ſchoon gewasſchen zijnde, ſchilt ze duntjes af, wrijft ze daar naa op een wrijfijzer in een kom of pot met ſchoon water, het ijzer met dit water dikwils afſpoelende; als men dan een genoegzaame kwantiteit gewreeven heeft, moet men het water dikwils omroeren, om alle onreinigheden en vliezen daar van af te ſcheiden; vervolgens laat men 't na de grond zakken, en men giet dan het water zachtjes af; daar naa wringt men de Aardappelen door een doek, om de fijnſte ſtoffe daar van te vergaderen, die men dan in ſchotelen doet, en zachtjes laat droogen, dus zal men een ſchoone witte Stijfzel verkrijgen, die in 't gebruik even zoo wit en goed, zoo niet beter als de ordinaare Stijfzel is; en die men ook tot Meel, om 'er ſpijze van te bereiden, gebruiken kan, inzonderheid tot Pannekoeken. Het grove dat na de uitperzing overgebleeven is, kan dienen tot voedzel voor de Hoenders en ander Vee.

Om Jenever van Aardappelen te ſtooken.

Laat de Aardappelen week kooken, ſtoot ze tot pap, en bewerkt ze dus dat het een klomp van taai deeg word; verdunt dit deeg met kookend water, tot dat het aan een dunne brij gelijk zij, laat het dan ſtaan te *fermenteeren*, en wanneer het neer geſlagen is, zoo doet het in de distilleerketel, en handelt 'er even eens meede, als of gij Jenever van koorn ſtookte.

AARDAPPELEN, zie TRUFFELS.

AARDARTISCHOKKEN; *Artiſchokken onder de Aarde*; van zommige ook *Aardpeeren* genaamt; in 't latijn *Helenium Indicum tuberoſum*, (*Helianthus foliis ovato-cordatis: nervis intra folium unitis*, LINN. *Species Plantar.*) Dit is een zoort van Zonnebloemen, groeijende met hooge ſtengen van 5 à 6 voeten, en hebbende bladen van gedaante als die der Zonnebloemen, doch kleinder, bloemen brengen ze hier te lande niet of zelden voort; de wortel beſtaat uit veele knobbels, van een vuist min of meer grootte, die met kleine vezels aan malkanderen hangen, op de wijze als de Aardappelen, en dewelke tot ſpijze dienen.

Dit is geen Europiſch Gewas, maar ruim een eeuw geleeden, uit de Landſchappen van *Virginien* en *Canada*, in America gelegen, in Europa overgebracht, daar ze zeer wel willen tieren, en de ſtrenge winterkoude kunnen doorſtaan.

De voortkweeking van dit Gewas is zeer gemakkelijk, want men heeft flechts de kleine wortelen of alleen ſtukken daar van in de moestuin in 't voor- of naajaar op een voet of meer afſtand te planten; op deeze wijze zullen ze in overvloed voortgroeijen, zoo dat men ze in 't vervolg niet behoeft te herplanten, nog iets anders daar aan te doen, dewijl ze in allerleij losſe gronden en ſtandplaatzen overvloedig voortloopen, en lange jaaren kunnen duuren. In 't naajaar graaft men zoo veel van de wortelen uit de grond, als men voor winterſpijze denkt noodig te zullen hebben; 't geen men echter op alle andere tijden meede doen kan, ten zij de grond bevrooren is.

Hoe de Aardartiſchokken tot Spijze bereid worden.

Dezelve geſchilt, gezuivert, en in bekwaame ſtukjes gefneeden zijnde, kookt of ſtooft men ze in vleeschnat kort af, als raapen, of ook wel met lang nat ſoupswijze, 'er boter, peper en ſoelij bijvoegende; men kan ze ook bij versch vleesch kooken, voornaamelijk bij rundvleesch, daar ze ſmaakelijk bij zijn; bij veele worden ze boven de Raapen en Aardappelen geſchat, en voor een aangenaam voedzel geacht. Zij kunnen ook op dezelfde wijze als de bodems van Artiſchokken toebereid worden, en dan hebben ze ook genoegzaam dezelfde ſmaak, zijnde die overeenkomst de naamsoorſprong van de Aardartiſchokken. Hier dient noch aangemerkt te worden, dat dit Gewas niet voor zeer gezond word gehouden, dewijl het van natuuren waterig is, doch om dit te verbeteren, moeten de ſpecerijen, inzonderheid peper 'er niet bij vergeeten worden, en dan zullen ze weinig ſchaaden.

AARDBESIE-PLANTE; in 't latijn *Fragaria* (*Fragaria flagellis reptans*, LINN. *Spec. Plantar.*) Het is een Plant, wiens ſteelen, ſpruitende uit de wortelen, en bladen dragende, langs de aarde kruipt; de bladeren zijn gelijk aan die van Vijfvingerkruid, hoewel veel grooter, en rondom gekartelt; drie ſtengelen groeijen op eene ſteel. De bloesſem is wit, en doorgaans van vijf bladen. De Aardbeſiën zelve zijn rond, of eijrond, en doorgaans rood; de ſteelen zijn kort en ruig; de wortelen klein en meenigvuldig. Zommige Aardbeſiën zijn wit.

Deeze Plant groeit natuurlijk in *Duitsland*, *Frankrijk*, op zommige plaatzen van de *Nederlanden* en elders, in de bosſchen, op de heuvelen, en onder de ſtruiken; bloeijen in April en Maij, en de vrucht word in Junij of Julij riip.

Het zap of wijn uit de Aardbeſiën geperst, is zeer goed, om de opdrachtigheid en puisten van het aangezicht te verdrijven; insgelijks een middel voor roode oogen, vlekken en puisten van lazerij. Een Decoctum van de wortel en loof verdrijft de Geelzucht, als men eenige dagen lang 's ochtens daar van neemt; voorts om de maandſtonden der vrouwelijke ſexe te bevorderen; om de witte vloed, en roode loop te ſtremmen. Dit zelve Decoctum als een gorgelwater gebruikt, zuivert en verſterkt het tandvleesch en tanden, verdrijft de zinkingen, enz.

Deeze Vruchten zijn een zeer aangenaam eeten in de warme zomerdagen, doch men moet ze niet te overmaatig gebruiken, anders zouden ze al te ſterk kunnen verkoelen en nadeel toebrengen; men nuttigt ze op verſcheiderleij wijze, als op boterhammen van wittebrood met zuiker; ook wel met roode, witte of Rhijnſche wijn; zommige drukken 'er 't zap van een citroen over, of eeten ze met room; moetende bij alle deeze verſcheidene wijzen, de ruimte van zuiker niet vergeeten worden; met citroen of room verkoelen ze nochtans al te ſterk, weshalven men ze op deeze wijzen toebereid, zeer maatig moet nuttigen; met wijn zijn zij zekerlijk 't gezondſte, en voor veelen ook 't ſmaakelijkſte.

Men kan 'er ook Wijn en Sijroop, gelijk aan die der Aalbeſiën, van bereiden; als meede geurige Azijn, op de zelfde wijze als die der Framboozen, welke behandeling men bij dat Articul kan nazien.

In

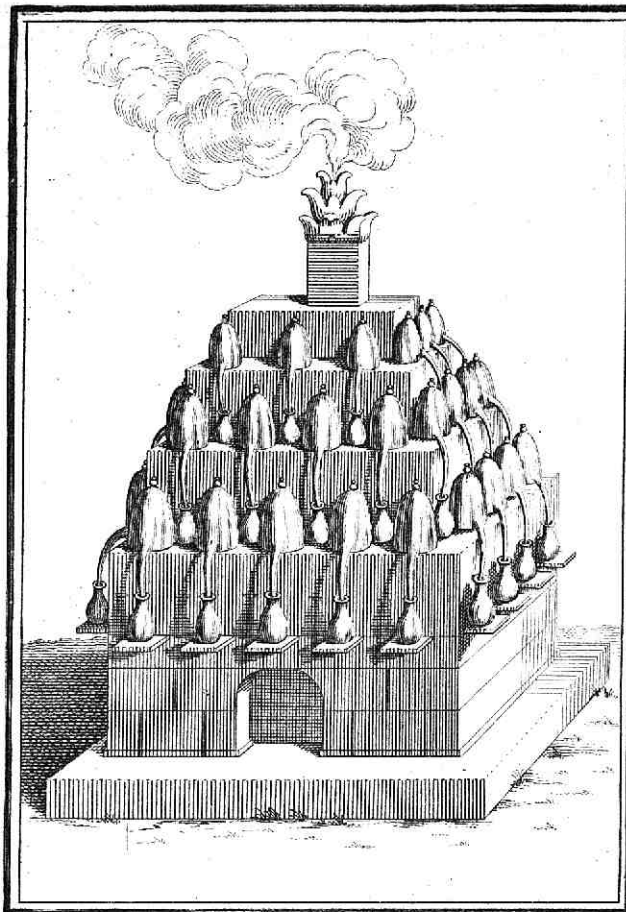

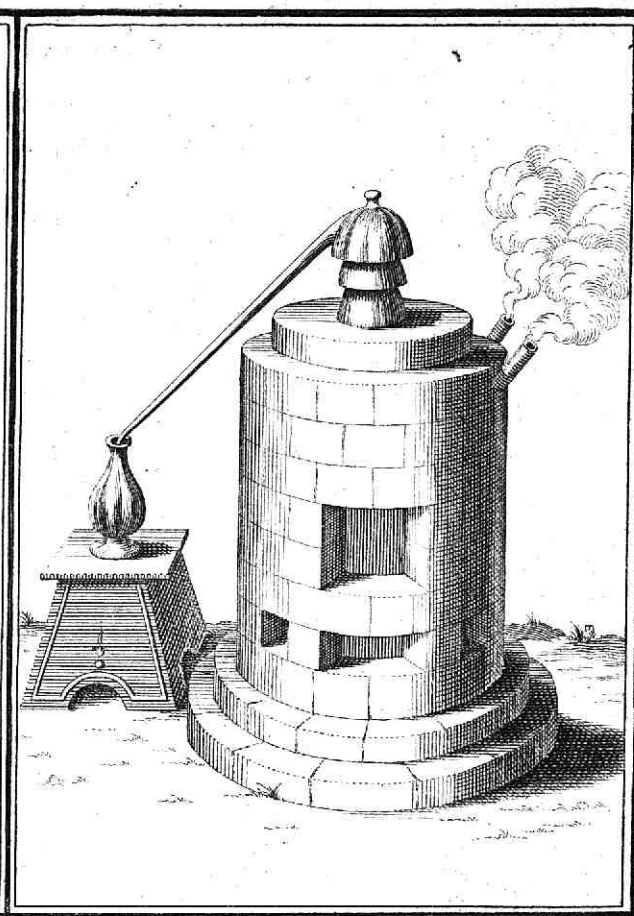

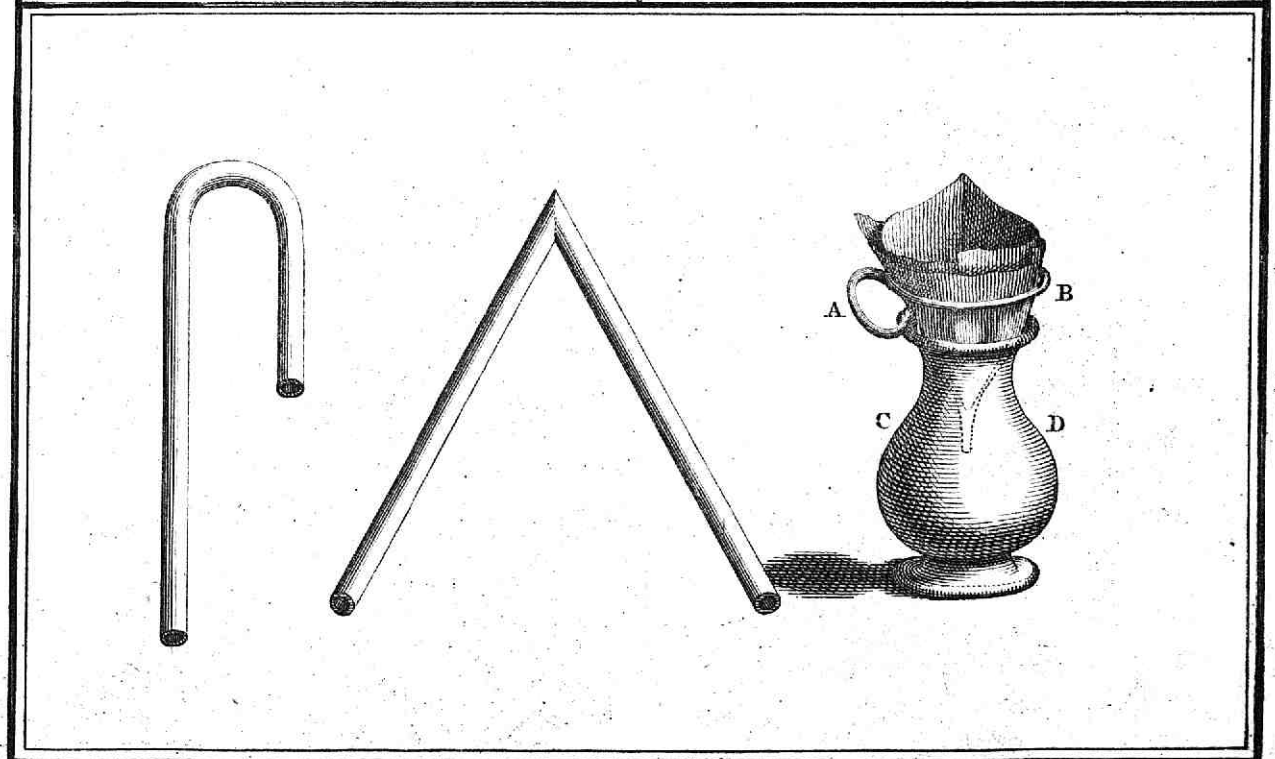

DESTILLEERING.

F. de Bakker fecit. 1742.

In de Apotheeken van zommige Landſchappen, word 'er een water, zoo wel uit de Plant, als Vruchten gedistilleert, dit water is verkoelende, en word uitwendig gebruikt, om de huid van allerleij vlekken te zuiveren.

De Aardbeſiën verſchaffen niet veel moeite, om voort te kweeken, dit geſchied door de ranken of zoogenaamde loopers, die jaarlijks uit de plant ſpruiten, en op de grond voortkruipen, men plant ze op bedden of akkers op een voet min of meer afſtand in het verband, 1 à 2 plantjes bij malkanderen; men kan ze ook op rabatten, of rondsomme bedden, die met ander gewas beplant zijn, plaatzen; de tijd om ze te planten, zijn de maanden Maij en Junij, voor dat de grootſte hitte aankoomt, of wel in het naajaar, in Augustus of September; dienende men hier toe een reegenachtige tijd of betrokkene lucht waar te neemen.

De Aardbeſiën begeeren, om wel te groeijen en groot te worden, een goede losſe, vette, of met oude vergaane paardemest wel doormengde en liefst zandachtige grond; in vaste ſtijve aarde zal 'er weinig van worden; voorts tamelijk veel vocht, en wat ſchaduwe, of geen al te heete op de brandende zon blootgeſtelde plaats.

Om van de bedden, die vroeg met jonge Aardbeſiën beplant zijn, nog eenig voordeel te hebben, zoo kan men tusſchen de jonge planten, Ajuin, Kropſalaad, of eenige andere kleine, niet wild groeijende, Groentens plaatzen; doch men moet zorge draagen, dat de Aardbeſiën, om ze in 't vervolg goed te hebben, noch van eenig gewas, noch van het onkruid verdrukt worde, en tot dien einde is ook zeer dienſtig, dat men de planten jaarlijks in de zomer van de jonge ranken of loopers ten grootſten deele zuivere, en dezelve op ſtoelen, zoo als men het noemt, houde.

Wil men de Aardbeſiën van zaad voortkweeken, zoo zaait men het zelve in 't voor- of naajaar, op een klein bedde, en verplant dan 't volgende jaar de jonge planten op voorgemelde wijze; doch dewijl de Aardbeſiën lichtelijk door de loopers voortgekweekt worden, zoo zaait men ze zelden. Om het zaad te verkrijgen, moet men de wel rijpe Aardbeſiën met water in een kom ſpoelen en afwaſſchen, zoo zal 't zaad in de kom met 't water te rug blijven, dat men vergadert en droogt, want het zaad zit van buiten op de Aardbeſiën, zijnde de kleine geele knopjes die men daar op ziet.

Wanneer het Weder in de bloeitijd der Aardbeſiën droog, dor, of vorstig is, zullen 'er doorgaans weinig Aardbeſiën wasſen, en in teegendeel veele met bekwaam vochtig weder en warmte; het is derhalven zeer noodig, dat men de Aardbeſie-planten bij droogte, wanneer zij bloeijen, met water, door middel van een gieter, bevochtige, doch dit moet nooit dan in den vroegen morgen of laaten avond gedaan worden, dewijl zulks, wanneer de zon kracht heeft, meer na dan voordeel zal toebrengen.

De voornaamſte zorge omtrent deeze Plantgewasſen, is, dat ze in een tijd van droogte behoorlijk beſproeit worden. Ten anderen, dat men aan ieder ſtam drie of vier der ſterkſte ſteelen laate. Ten derden, dat men aan ieder ſteel niet meer dan drie of vier Aardbeſiën laate, en wel die het naaste aan de grond zitten, en eerst zijn uitgeſprooten. Men moet bij gevolg alle andere bloesſem afnijpen, die ontelbaar veel aan de ſteelen der geenen, die reeds gebloeit hebben, of noch bloeijen, voortkoomen. Zelden ziet men deeze laate bloesſem knoppen zetten of rijp worden. De eerste worden alleen behoorlijk rijp. En als men wel zorge draagt, om de overtollige bloesſem af te plukken, zal men doorgaans goede Aardbeſiën hebben. Wij hebben elders de kunst, om vroege Aardbeſiën te hebben, aangetoont. De liefhebbers kweeken tweederleij Aardbeſiën, roode en witte, doch ieder op bijzondere bedden.

Aardbeſiën geplant zijnde, draagen het volgende jaar zeer wel; te weeten, zoo ze in de maand Meij geplant zijn. In het tweede jaar draagen ze uitneemend wel; doch vervolgens geduurig minder; waarom om het tweede of derde jaar nieuwe bedden dienen aangelegt te worden. Die in 't Zuiden of Oosten geplant zijn, worden eerst rijp, te weeten in 't einde van Maij; maar die in het Noorden zijn geplant, worden laat rijp.

De verſcheidenheid der Aardbeſiën geeft het onderſcheid der Aardbeſie-planten te kennen; waar van wij de kweekerij reeds beſchreeven hebben. Maar om 'er noch iets bijzonders van te zeggen, merken wij aan, dat 'er vier zoorten van Aardbeſiën zijn, namelijk witte, groote roode, zoogenaamde caprons, en kleine roode, of wilde.

Om goede en ſierlijke Aardbeſiën te hebben, ſteekt men bij ieder plant een ſtokje, daar men de ſcheutkens van ieder plant met een matje zachtjes aanbind; waar door het geſchied, dat behalven de keurlijkheid en grootte der Aardbeſiën, Slakken, Padden en Kikvorſchen daar van geweert worden; die anderzins, als de planten op de grond leggen, op de beste Aardbeſiën aazen.

Men maakt jaarlijks nieuwe bedden, na dat de oude vier of vijf jaaren geleegen hebben, en zeer beginnen af te neemen, zoo wel ten opzichte van de ſmaak, als grootte der Aardbeſiën.

Het is zeer goed, den grond der Aardbeſiën met een weinig fijne oude mest, even voor de vorst, te beſtrooijen, en de buitenſte bladen af te plukken, gelijk men omtrent de Zuuring doet; hier door zal de vrucht beter worden.

Een zandige grond is de beste; waarom de liefhebbers die boven al verkiezen, boven de dichte aarde.

Wilt gij in de Oogstmaand Aardbeſiën hebben, gij moet 'er de eerste bloesſem afplukken, vooral eer zig dezelve tot vrucht zet; dus zullen 'er uit een volgende bloesſem, laatere Aardbeſiën voortſpruiten.

Middel om groote Aardbeſiën te bekoomen.

Laat in de Paden van uw Tuin of Hof, in plaats van zand of kif, zaagmeel ſtrooijen, dit 'er negen maanden of een jaar in gelegen hebbende, is genoegzaam verrot; neemt vroeg in 't voorjaar twee-derde van dit vergaane zaagmeel, en een-derde oude koeijemest en losſe aarde, van elks de helft, mengt dit alles wel onder malkanderen, en beſtrooit 'er uw Aardbeſie-bedden meede, zoo als men gewoon is, met kif of run te doen, en gij zult het genoegen hebben, van ſchoone en dikke Aardbeſiën te bekoomen.

Middel, om de Aardbeſie-planten voor de Wormen te bewaaren.

De voornaamſte vijanden deezer Planten zijn zeekere groote en witte Wormen, die in de maanden Meij en Junij de wortel doorknaagen, waar door de Planten noodzaakelijk moeten ſterven; waarom men dezelve in dien tijd naukeurig moet doorzoeken en wroeten; wanneer men wel lichtelijk die Wormen, kruipende van de eene plant tot de andere, zal ontdekken en dooden.

Om verkoelend Aardbeſie-water te maaken.

Zet een pond Aardbeſiën op een pint water, verplet-

tert dezelve daar in; doet 'er vijf oncen zuiker bij, en drukt 'er het zap van een citroen in; zoo de citroen ſterk is, is één voor twee pinten nat genoeg; laat het zaamen een tijd lang ſtaan, en zijgt het door een zak, en gij zult een verkoelende drank hebben, die aangenaam is.

AARDBESIE-BOOM; *Zeekerſe-boom*; in 't latijn *Arbutus* (*Arbutus caule erecto, foliis glabris ſerratis, baccis polijſpermis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Deeze Boom groeit in *Italien* en *Spanjen*, op Berg en ſchaduwachtige plaatzen; dezelve brengt na 't bloeijen Vruchten of Beſiën voort, die in gedaante en coleur veel na Aardbeſiën gelijken, en hier door is het, dat deeze Boom den naam van Aardbeſie-boom heeft gekreegen: Zomtijds word hij hier te lande door de Liefhebbers in de Hoven gekweekt, en door inlegging of ſteeking voortgezet; moetende men de takjes in een pot of potten ſteecken, en dezelve in een warme runbak zetten, en bekwaamelijk vochtig houden, willende anders geen wortelen ſchieten; 's winters moet deeze Boom in de Oranjerije of Stoof gezet worden, dewijl hij geen vorst kan verdraagen.

AARDE. Het woord *Aarde* kan op verſcheiderhande wijze, doch hooftzaakelijk op tweederleij aangemerkt worden; als ten eersten in een algemeene; en ten tweeden in een bezondere zin, voor de Aardſtoffe.

In de eerste of algemeene zin, verſtaat men door het woord *Aarde*, die Aard- en Waterkloot, waar van wij Menſchen, benevens de Dieren en andere leevendige Schepzelen, Bewoonders *zijn*, en op dewelke wij, als onder de Dieren, het reedelijkſte, en met een verſtandige ziel door den Schepper begaaft, veele andere natuurlijke dingen ontdekken, en met verwondering beſchouwen. De Aarde word het best en bevattelijkſte, in drie bijzondere zoogenaamde *Rijken*, de Rijken der Natuur genaamt, onderſcheiden; als 1. Het Rijk der Dieren, (*Regnum Animale*). 2. Het Rijk der Planten, (*Regnum Vegetabile*). En 3. Het Rijk der Mineralien of Steenen, (*Regnum Minerale*); welke alles in zich bevatten, dat op deeze onze Aardkloot gevonden word. Het is de plaats hier niet, om verder hier over uit te weiden, of breedvoerig daar van te ſpreecken; wij willen alleen den Leezer herinneren, dat dit Werk van die Drie Rijken der Natuur handelt, enkel om ons aan te wijzen, wat de Mensch het dienstigſte en nuttigſte, ten opzichte van de *Oeconomie* of het Huishoudelijke, uit die Drie Rijken kan trekken, om, onder Gods bijſtand, als de Schepper en Onderhouder van die dingen, ja van alles dat wij zien en niet zien, gezond, gelukkig en voorſpoedig te leeven.

Dog we moeten van deeze onze Aardkloot nog eenige dingen in het algemeen aanmerken; als 1. dat dezelve noch op verſcheiderhande wijze kan beſchouwt worden, als 1. volgens de *Geographie*; 2. de *Astronomie*; 3. De *Phijſica*; 4. de *Chijmie*, of *Analijſis*; 5. de *Medicinaale Weetenſchap*; en eindelijk 6. de *Oeconomie*, of het Huishoudelijke.

Ten opzichte van de *Geographie* merkt men aan, dat de Aardkloot een ronde (of bijna ronde) Kloot is, en uit Water en Landen beſtaat; doch hooftzaakelijk word in de *Geographie* gehandelt van de legging der bijzondere Landſchappen en Wateren, waar in de Aardkloot, 't zij door de Natuur, of volgens de Staatkunde en Regeering van bijzondere Natien en Volkeren verdeelt is.

Volgens de *Astronomie*, word de Aardkloot aangemerkt als een der 7 *Planeeten* of Dwaalſterren, en dezelve leert ons, dat de Aardkloot, gelijk de overige Planeeten, met een Dampkring (*Atmoſphæra*) omringt zijnde, in het *Vacuum* (of in de fijne Lucht, *Æther*) zweeft of drijft, zoodanig, dat ze, volgens de heedendaagſche *Copernicaanſche* ſtelling, binnen een jaar een omloop rondsom de Zon, die als in het middeſtip der waereld ſtaat, verricht, waar door de Jaarstijden, als Lente, Zomer, Herfst en Winter voortkoomen; maar teffens ook binnen de 24 uuren zig eens rondsom haare Asſe wentelt, waar door de dagen en nachten ontſtaan, dewijl dezelve door de Zon verlicht word; dit is, gelijk gezegt hebbe, het heedendaags gevoelen van de beweeging der Aarde, dat ook van de meeste Geleerden toegeſtemt word; maar de Ouden waaren van meening, dat de Aardkloot in 't midden der waereld ſtil ſtond, en dat de Zon, Planeeten en Sterren zig dagelijks rondsom de Aarde bewoogen, en daar en booven de Zon ook teffens een jaarlijkſchen, en de overige Planeeten en Sterren een periodijken omloop om de Aardkloot hadden; dit gevoelen word heedendaags ook nog van zommige Geleerden, en boven al van het Gemeen vastgeſtelt, en zulks enkelijk, om dat men zich de Zon dagelijks van 't Oosten tegen het Westen ziet beweegen, daar nochtans het zelfde verſchijnzel eenvoudiger en natuurlijker kan geſchieden door de omwenteling des Aardkloots rondsom zijn Asſe; doch het is hier de plaats noch ons voorneemen niet, om daar over uit te weiden, laatende elk zijn gevoelen in deeze; men ziet in beide ſtellingen, de Almacht van den Schepper, gelijk in alle andere Gods werken, meer als wij kunnen begrijpen; ſchoon het geoorlooft is, om dezelve tot zijner eere te moogen naſpooren.

De Aardkloot, volgens de *Phijſica* of Natuurkunde beſchouwende, leert men daar eigentlijk uit, uit wat ſtoffe de Aardkloot beſtaat. In 't algemeen geſprooken, is de Aardſtoffe een bijzondere ſtoffe, en maakt één der vier Hooftſtoffen of Grondbeginzelen (*Elementen*) van alle andere te zaamen geſtelde Lighaamen uit; welke vier Hooftſtoffen zijn; 1. de *Aarde*, 2. 't *Water*, 3. de *Lucht*, en 4. het *Vuur*; uit welke men op allerleij wijze bevind, dat alle de aardſche Lighaamen wezentlijk en natuurlijk te zaamen geſtelt zijn; ſchoon de Chijmisten andere Hooftſtoffen of Elementen in de Lighaamen ſtellen, als *Zwavel*, *Mercurius* en *Aarde*; doch de zaak in de grond naaſpeurende, zoo bevind men, dat deeze Chijmiſtiſche beginzelen uit en door de voorige Hooftbeginzelen natuurlijk gebooren worden of ontſtaan.

De Aarde dus als een Hooftſtoffe beſchouwende, zoo word dezelve omſchreeven en bevonden te zijn, een Lighaam, dat zig in geen vloeibaare ſtoffe laat oplosſen; of volgens andere, dat echter op 't zelve uitkoomt, een Lighaam, dat zich noch in 't vuur, noch in water en olie, noch in de lucht laat oplosſen. Dat alle natuurlijke Lighaamen ten deele uit Aarde beſtaan, zal niemand ontkennen, als hij maar aanmerkt, dat dezelve, door vernietiging of verandering van haar weezen of zaamenſtel, op de een of andere wijze, 't zij door rotting of verbranding, in aarde verandert worden; dus ziet men, bij voorbeeld, dat verrotte of verbrande Dieren, Planten en Mineralien een volkoomene Aarde uitleeveren, waar van de overige te zaamengeſtelde Hooftſtoffen afgeſcheiden zijn. Doch men moet zich niet verbeelden, dat de grove Aarde, of die, welke men gewoonlijk *Aarde* noemt, naamelijk waar uit de Akkers der Tuinen en Velden beſtaan, en waar in de Planten groeijen, zoodanige hooftſtoffelijke Aarde zij; neen, dezelve beſtaat wel voor een gedeelte daar uit, maar is met andere grover aardſche ſtoffen, als Zand, Steen, Turf, enz. vermengt, en dus

een

een te zaamengeſtelde Aarde. De eigentlijke *elementaire* of hooftſtoffelijke Aarde is een zeer fijne ſtoffe, gelijk die is, welke men in 't zuiver water ontdekt, als men het zelve eenige tijd laat rótten; of als men aarde met water omroert, en na dat men 't groſſte heeft laaten zinken, men dan het water door een vloeipapier laat lekken, want dan bevat en vertoont dit water eindelijk een aarde, die zeer fijn is, en niet licht van het water affcheid, zoo dat ze met 't zelve in de allerkleinſte poriën van allerleij Lighaamen indringt; ſchoon deeze fijne ſtoffe eigentlijk nog niet de elementaire deelen der Aarde uitmaaken, waar uit de Lighaamen natuurlijk gebooren worden of beſtaan.

De beroemde Chijmist BECHER, en na hem veele andere geleerde Mannen, onder anderen de geleerde Chijmicus en Profesſor STAHL, zijn van gevoelen, dat de Aarde met 't Water alleen de waare Beginzelen of Elementen zijn, waar uit alle vermengde Lighaamen oorſpronkelijk ontſtaan; doch BECHER ſtelt, tot voortbrenging der gemengde Lighaamen, drie zoorten van Aardens, als 1. een *Glaszoortige*, 2. een *Brandbaare*, en 3. een *Mercuriaaliſche* Aarde. De eerſte houd hij voor de Moeder en baſis van de overige Aardens, zoo dat dezelve geen *mixtum* of mengzel zonder dezelve voortbrengen kunnen; en die eerſte Aarde, die hij zegt, in 't vuur een glasachtige, of naar glas gelijkende vloeibaarheid en conſiſtentie aan te neemen, doch zomtijds ook wel vast te blijven, en zich dan in een kalk- of gijpsachtige gedaante te vertoonen, zoude zich, volgens zijne gedachten, in alle de drie Rijken der Natuur bevinden, en de oorzaake weezen, dat 'er zoo veele voorwerpen van verſchillende dichtheid, droogheid en andere diergelijke eigenſchappen zijn. Doch dat ze zich wel hooftzaakelijk in de onderaardſche Rijken bevind, en tot voortkooming van Ertzen, Metaalen, Steenen, en allerleij *Concrementen*, onvermijdelijk noodig was. Ook zoude ze zich in de wateren, zoo wel die boven als onder de Aarde zijn, ja ook in de Lucht, onder eene zeer fijne en zout- of roetachtige gedaante onthouden.

De tweede of brandbaare Aarde zoude, volgens BECHER, de eigentlijke ſtoffe des Vuurs en ongemeen vlug zijn, doch met 't water zich niet gaarne willen vermengen, maar zoo veel té liever met de andere aardens; ze zou de oorzaak zijn van de coleuren der Lighaamen, en van de glans der Metaalen, en dat deeze zig door den hamer laaten drijven en rekbaar zijn; om dat, wanneer deeze Metaalen tot asch of kalk gebrand zijn, dezelve hunne voorige hoedaanigheid en glans weeder verkrijgen, als bij dezelve deeze Aarde (Koolen) gevoegt word. Ze is in de meeste voorwerpen, en bijna overal, zoo wel in de Aarde, als in het Water en de Lucht verſtrooit, want al 't geene dat zig, 't zij op zich zelfs, of met de Salpeter ontſteekt, en een coleur en metaaliſche glans heeft, is uit deeze Aarde voor een gedeelte te zaamen geſtelt, bevindende zich dus in meenigte in de Zwavel, voorts in de Bergharzen, in alle volkoomene en onvolkoomene Metaalen, in alle geverfde Steenen en Aardens, in de Zalpeter, en diergelijke; vervolgens in de Dieren en Planten, en daar uit voortkoomende deelen, in 't vleesch, bloed, zenuwen, huit, hairen, veeren, hoorens, klauwen, drek, pis, zweet, eijeren, vet of ſmeer, visſchen, ſchelpen, en wat men maar van de Dieren bedenken kan: Dus ook in de bladen, bloemen, vruchten, zaaden, basten, houten, wortels, harzen, enz.; als meede in door kunst gemaakte dingen; uitgeperste en gedistilleerde olie, in harzen en extracten; brandbaare geesten en azijnen; in loogzouten, zoo wel vaste als vlugge; in de balzems, in 't pik, in de traan, in 't roet; in de *Phosphori* en *Pijrosphori*, in de zeepen; kortom in veele duizenden verſcheiderhande dingen, doch in het eene meer als in 't andere.

De derde of *Mercuriaal*-aarde, zoude volgens BECHER de Metalen haaren bijzonderen glans, droog- of weekheid, en vloeibaarheid in het vuur, met een woord haare metaaligheid bijzetten, en dezelve, als ze in groote meenigte daar in is, geduurig vloeijend maaken, gelijk het Kwikzilver is; ze zou in de meeste voorwerpen met de tweede of brandbaare Aarde nauw verbonden en ongemeen fijn, vlug en doordringend; doch op zich zelfs tot de *Aggregatie* onbekwaam zijn; en wijders, gelijk BECHER vermoed, een venijne hoedaanigheid hebben; doch wat haare eige natuur en geſchaapenheid betreft, zou dezelve noch zeer verborgen en duister zijn.

Wijders ſtelt BECHER, STAHL, en andere, dat wanneer die aarde met 't water op 't nauwſte verbonden word, daar uit een zuur zout zoude ontſtaan; dat ze het *Acidum primogenium vel primordiale* (eerst geboorene of eerst ontſtaane zout) noemen, gelijk in de zwavel, vitriool en aluin gevonden word, en dat in de natuur op zich zelfs, of met andere ſtoffen ongemengt, zoude beſtaan of in zijne zuiverheid aldus aangemerkt moet worden. Maar als nu dit *Acidum primigenium* tot iets verbrandbaars komt, gelijk in de vermenging des zwavels, of tot iets ijzer- of koperachtigs, gelijk in het mengzel des vitriools, of tot iets krijtachtigs, gelijk in de vermenging des aluins, dan word het daar naa gemeenlijk het *Acidum vitriolicum vel ſulphureum* genaamt, in welke drie compoſitien of mengzels het zelve eenerlei is; zoo dat men dit zuur als de hooftſtoffe van al het zuur aanmerken moet.

Maar ontmoet dit eerstgeboorene zuure zout de tweede of brandbaare Aarde, die van zommige *ook* brandbaare ſtoffe (*Phlogiston*) genaamt word, en word daar meede op 't nauwſte vermengt, zoo ontſtaat daar uit een zalpeterachtig zuur (*Acidum nitroſum*), gelijk men in de voortkooming des zalpeters ziet; doch is het, dat 't gemelde eerstgeboorene zuur, de derde of *Mercuriaale* aarde ontmoet, en daar meede naukeurig vereenigt word; zoo ontſtaat daar uit het zoutachtig zuur (*Acidum ſalinum vel ſalis communis.*) Dit is het ſijſtema of de ſtelling van de vermaarde BECHER, en van veele andere die hem hedendaags daar in navolgen. Het zelve is eenvoudig, in navolging van de Natuur, die eenvoudig werkt, en niet veele zaaken tot de voortbrenging van allerleij, ja van alle natuurlijk te zaamen geſtelde Lighaamen van nooden heeft. Dog op wat wijze de verborgene Natuur daar in wèrkt, dat is, om alleen uit Aarde en Water allerleij zoo zeer verſchillende zoorten van aardſche Lighaamen voort te brengen, dit is weder een bezondere ſtudie van naaſpeuring, en die moogelijk nooit aan de mensch volkoomen ontdekt zal worden, of liever waar toe de kennisſe en het begrip des menſchen te gering is, om zulks in de grond te bevatten; ſchoon den eenen mensch meer als den anderen is begaaft, om de eerste oorzaak der dingen en natuurlijke oorſpronken in te zien, en door gepaste proeven te ontdekken. Ondertusſchen neeme men, ten opzichte van de voortkooming en verandering der dingen, als een zaak van groote opmerking, in overweging en bedenking, hoe dat het toegaat, of te begrijpen is, dat alle de dingen in de zoogenaamde drie Rijken der Natuur, door een geduurige omloop uit het eene Lighaam, in 't

in 't andere verandere; of zoo men het eenvoudiger neemen wil, hoe dat het eene tot voortbrenging van het andere dient. Merkt tot een voorbeeld van de omloop, den Mensch, als het volmaakſte Schepzel aan, doch die natuurlijker wijze ook aan de verandering onderworpen is; dezelve eet allerleij dingen, voornaamelijk uit de twee zachte Rijken der Natuur; hij eet bij voorbeeld uit het vegetabiliſche Rijk, kruiden, wortelen, vruchten, zaaden, en andere dingen, die daar uit bereid worden, als meel, brood, gebak, en hondert andere zaaken; hij drinkt wijn, of andere nuttige dranken, die uit water en vegetabilien bereid worden, en na de wijn de gezondſte zijn. Uit het animaliſch Rijk eet hij vleesch van allerleij dieren, en het geene daar van komt, als melk, boter, kaas, enz. Uit het mineraaliſche Rijk gebruikt hij zout, en bij een ziekelijke omſtandigheid, nuttigt hij verſcheidene andere mineraaliſche dingen meer. Geduurende zijn leevenstijd geeft hij veel zweet, drek, en pis van zich, die weederom ten deele in de Lucht overgaan, of in de vegetabilien bij het mesten der akkers, of tot voortkooming der zalpeters of ſalmiaks toebrengen, of in het water de viſchen, of ook aan andere dieren, als verkens, eenden, zwaanen, enz. tot voedzel dienen. Als de Mensch geſtorven is, gaat van de verrotte uitwaazemingen een gedeelte in de Lucht, vervolgens een gedeelte in het vegetabiliſche, en een gedeelte in 't mineraaliſche Rijk, gelijk ook een ander gedeelte in het animaaliſche Rijk, tot voedzel der wormen, of ook andere dieren. En dus is 't geleegen met alle de dieren, viſchen, vogelen en ongediertens, met houten, kruiden, vruchten, zaaden, en ook mineraaliſche dingen; zoo dat 'er een geduurige omloop in de waereld is, die op veele duizenderleij, jaa bijna onbeſchrijflijke wijze geſchied, en dit maar als een ſchets dient, om de zaake verder over te denken en naa te ſpeuren.

Gelijk nu de bovengemelde zoutige beginzelen uit het mineraaliſche Rijk ontſtaan zijn, zoo geeven ook de enkelde drie Hooftaardens, volgens haare evenreedige vermenging, en min of meer zuivere hoedaanigheid, allerleij drooge mengzels, metaalen, ertzen, ſteenen, bergſtoffen, enz., waar van men nader nazien kan BECHERS *Phiſica ſubterranea*, en de Schriften van de Heer STAHL.

Volgens de *Medicijne* of Geneeskunde, betracht men de Aarde in haar deugd en toevloed, ten opzichte der Dieren, of Inwoonders, en der Luchtgeſteltheid, Zon, Zee; vervolgens haare nuttigheeden, uit en inwendige krachten.

Ten opzichte van de *Chijmiſche* of Scheijkundige betrachting der Aarde en andere aardſche ſtoffen, zoo maaken de Chijmisten en Apothekers haar werk zoo wel als de Natuurkundigen, om de enkelvoudige en te zaamen geſtelde Lighaamen uit alle de drie Rijken der Natuur te onderzoeken, en ze teffens verſcheidentlijk naar de kunst, met of zonder vuur, te ontleeden, te ſcheiden en haare zaamenſtellende ingredienten te ontdekken; verſcheidentlijk worden ze door de *Phiſici* en *Medici* tot veelerleij gebruik en nut van 't algemeene best bereid en beſteed. In de ontbinding der Lighaamen, inzonderheid door Vuur, is de Aarde het laatſte beginzel dat te rug blijft, en niet opgeheeven kan worden, het welke aangezien word als 't fondament en ſteun van alle vermengingen, en waar van het voornaamelijk is, dat de Lighaamen haare droogheid, vastheid en hardheid hebben, als ze zich in groote meenigte daar in bevind; welke te rug blijvende en van alle andere hooftſtoffen afgeſcheidene aarde door de Chijmisten gewoonlijk Doode Kop (*Caput mortuum*) genaamt word; gelijk ook een na 't uitloogen overgebleevene ſmaakelooze aarde van hen dus geheeten word; doch men moet aanmerken, dat 'er geen Lighaam of Aarde door distilleering of uitlooging volkomen van de andere beginzelen kan berooft worden; maar ze zal noch eenige geesten bij haar behouden, of telkens eene kracht hebben, om in de lucht geſtelt zijnde, haar verloorene Geesten of de *Spiritus mundi* weederom aan zich te trekken.

Dus word volgens de Chijmie door de Aarde verſtaan de grondſtoffe van elk hard lighaam, die noch in 't water, noch in olie, noch in geest ontbindbaar, noch ook in 't vuur, noch in 't water vloeibaar is, uitgenoomen het zout en olie, dat 'er meede vermengt is, en die in 't vuur tot glas of kalk overgaat, naar dat het al of niet met zout vermengt is.

Volgens het *Oeconomiſche* of Huishoudelijke, of liever volgens de Tuin- en Veldbouw (*Agricultura*) betracht men de verſchillige oppervlaktens der Aarde, als de moeder der Planten en Dieren, voor zoo verre zij tot wasdom en vruchtbaarmaaking aan dezelve verſtrekt; deeze vruchtbaare oppervlakte der aarde, word dikwils de Schors der Aarde genaamt, gaat gemeenlijk zoo diep als de zon ſtraalen in dezelve kan dringen, en is van verſchillende coleur, doch wel meest bruin of zwartachtig; dezelve is doorgaans fijner en meer gecoleurt, als de aarde, die in meerder diepte zit: Ze word eene delfbaare aarde genaamt, en bevat het voedend zap der planten, dat eerst door de zaadlobben bij 't zaaijen, vervolgens door de vezelwortelen in de planten dringt; doch deeze aarde is veeltijds met zand, keizel, ſteenen en andere ſtoffen vermengt, en daar door min of meer handel en vruchtbaar, en dus ook van allerleij zoorten.

BOERHAVE in zijne *Chijmie*, beſchrijft de Aarde te zijn, een delfbaar Lighaam, door geen vuur, water, noch lucht te ſmelten, zonder ſmaak, vast in het vuur, en altoos verſtuifbaar; doch in deezen engbeperkten zin word 'er nauwelijks Aarde gevonden. De Aardens die zomtijds de eenvoudigſte ſchijnen, hebben eigenſchappen, die aan zuivere aarde niet worden toegeſchreeven.

Van dusdaanige Aardens, zijn 'er eenige eenvoudig en niet te veranderen, als Kalk en Puimſteen, andere vetachtig en zaamengeſtelt, als de bruine, roode en witte Bolusſen; hier bij moeten verſcheidene zoorten van Medicinaale Aardens gevoegt worden.

Alle deeze Aardens nu, konnen tot olie ontbonden worden, en geeven een weinig zuur zout en verkalkte poeijer, zijnde dit alles de Hooftſtof, of de eigentlijke zoogenaamde Aarde.

Bij de Natuurkundigen word het Zand meede voor een zoort van Aarde gehouden, doch dit heeft geene eigenſchap, dewijl de Zanden eigentlijk kristallen zijn, die verkalkt wordende, met bijvoeging van een vast loogzout, ſmeltbaar kunnen gemaakt, en in glas verandert worden.

Vette Aarde word door behulp van zand vruchtbaar gemaakt, en daar door bekwaam om planten en kruiden te voeden.

Het zand met kleijaarde vermengt, zullen de openingen ontſluiten, en de aarde zelve los en ongebonden worden, verſchaffende daar door aan de zappen het middel om bewoogen te kunnen worden en op te klimmen, en aan de planten om daar door hun voedzel te bekoomen.

Een gewas dus alleen in zand, of vette kleij geplant, zal geen groei noch wasdom krijgen, maar vermaageren of

of verſtikken; doch de kleij en zand onder een gemengt, zal eene vrugtbaare Aarde opleeveren.

Door het Zand word de Aarde, om zoo te ſpreeken, werktuiglijk gemaakt, kunnende door de openingen of tusſchenwijdten, die het zand verſchaft; de zappen der aarde in de wortels der planten gedreeven worden.

De Aarde beſtaat uit twee deelen, waar van de eerste het bed of rustplaats is, en de tweede uit vruchtbaarmaakende zouten beſtaat. Het bed of rustplaats is een leevenlooze klomp, en verſtrekt alleen tot een verblijfplaats voor de zalpeterachtige en vrugtbaarmaakende zouten; de Aarde is dus op zich zelven maar een dood Lighaam, 't welke door de meedewerking van water, zon en lucht in beweeging word gebragt, en de groeijing bevordert; doch word zij van deeze vrugtbaarmaakende zouten en geestrijke deeltjes berooft, zoo is zij niet in ſtaat, om planten, kruiden, noch boomen voort te brengen.

Deeze vrugtbaarmaakende zouten, of zalpeterige deeltjes zijn met verſchillende hoedaanigheden behebt, en na maate de aarde, met alle of zommige daar van min of meer voorzien zijn, is ze meer of min vrugtbaar; en na maate zij eenige derzelver in grooter overvloed bevat, dan anderen die onder elkanderen in zaamenſtelling verſchillen, brengt zij de verſcheidene zoorten van grond voort, die geſchikt zijn tot vermenigvuldiging van in aart verſchillende planten, waar van de openingen haarer wortels geſchikt zijn, om die zouten, welke met haar overeenſtemmen, te ontfangen, en volgens haar natuur, dezelve aan te trekken.

Door de meesten worden de Aardens in drie zoorten onderſcheiden, als Kleij, Leem en Zand, en dit ſteunt, dewijl alle andere zoorten, in eenige opzichten van deeze drie afhangen, en met dezelve overeenkoomen.

Onder de zandige zoort reekent men *Keizelgruis*, benevens alle opene gronden, tot dat men aan de leembedding koomt.

De zaamenbindende Aardens, van de leem af tot dat men bij het krijt koomt, worden geſchat onder de kleijachtige zoort te behooren.

Alle die verſcheidene zoorten van Aardens zijn min of meer geſchikt om te doen groeijen, en hebben haare zouten daar toe dienstig, doch in een ongelijke hoeveelheid; men rekent dat de kleij tweemaal zoo veel zout in zig bevat als de leem; en de leem insgelijks tweemaal zoo veel als het zand; zijnde dus de kleij viermaalen rijkelijker daar van voorzien, als het zand.

Voorts kan men de Landbouwers of Tuiniers aarde gevoeglijk op volgende manier onderſcheiden; als

I. De Aarde word genaamt ſcherp, bitter en ſtinkende, het welk men ontdekt uit het water, waar in de Aarde geweekt is, als men naamelijk dat water maar eenigzins proeft.

II. Zij word genaamt leem- of kleijachtig, als ze nabij de natuur van leem komt, zijnde vet, taai en koud, ook in het doorſnijden, als boter; ſplijtende in de zomerhitte.

III. Men noemt ze goede Aarde, als ze het geene daar in geplant of gezaait is, naar wensch voortbrengt; maar kwaade Aarde, wanneer nog het een, nog het ander behoorlijk voortkomt.

IV. Warme of brandende Aarde word ze genaamt, als ze zoo licht en droog is, dat op de minſte warmte, die daar toe komt, al het Plantgewas, dat 'er op ſtaat, verwelkt ende vergaat.

V. Steenachtig word de Aarde genaamt, wanneer de grond met kleine ſteenen en gruis gemengt is.

VI. Men noemt ze taaije Aarde, als ze in 't omſpitten als klei is. Dit zoort van Aarde is niet wel te bebouwen, om dat de grond door het water zoo week, als versch beſlagen kalk word; daar in tegendeel de hitte der Zon de oppervlakte ſteenhard doet worden, en opſplijten.

VII. De Aarde word hard en zagt genaamt, wanneer ze zonder kleijachtig te zijn, gelijk is aan de grond van een goede weide, en als ze gehandelt word, aan de vingeren kleeft, en zich in allerleij vormen laat beelden.

VIII. Men noemt ze koude, vogtige en traage Aarde, wanneer ze in de lente bezwaarlijk warm genoeg kan worden, om de eerſte vrugten voort te brengen; zoo dat 'er alles laater uit voortkomt, als uit de nabuurige Landſtreeken.

IX. Vroegdragend word ze genaamt, wanneer de vrugten haast rijp worden; zoo als in tegendeel de traage Aarde alles langzaamer en laater tot rijpheid brengt.

X. Losſe en lichte Aarde noemt men, die geen lighaam heeft, en weinig van een zandachtige grond verſchilt.

XI. Nieuwe Aarde word genaamt, die nog nooit iets voortgebragt heeft. Zodanige is, die drie, vier of meer voeten van de oppervlakte af is.

XII. Braakland noemt men die Aarde, die een, twee of meer jaaren zonder om te ſpitten of iets te draagen gelaaten word.

XIII. Bewerkte Aarde word genaamt, die een geruimen tijd zonder ophouden van zelfs, en buiten mesten, gedragen heeft.

Middel, om te weeten, of een Aarde goed voor een Tuin is.

Men ontdekt, dat de grond van een Tuin goed is, en in 't bijzonder voor vrugtdraagende boomen; voor eerst, indien al het geene die Aarde voortbrengt, het zij van zelve, het zij door toedoen van den Hovenier, zijn volle groei en kragt heeft, ook overvloedig genoeg voortkomt.

Ten tweeden, als men 'er een hand vol van aan de neus brengt, en bemerkt, dat ze geen kwaade reuk van haar geeft.

Ten derden, als ze ligt om te bewerken, en niet ſteenachtig is.

Ten vierden, als ze in 't hanteeren wel los is, maar niet droog, en ligt gelijk veenland, of ten eenemaal zandachtige Aarde.

Ten vijfden, als ze niet al te vochtig is, gelijk moeraſſige of kleiachtige Aarde.

Wat eindelijk de kleur deezer Aarde aangaat, men houd de donkergrauwe voor de beste; hoewel ook een zoort van roodachtige Aarde zeer goed is.

De diepte, die goede Aarde moet hebben.

Het is noodig, dat onder de oppervlakte der Aarde, die goed ſchijnt te zijn, ten minſten drie voet diergelijke Aarde gevonden word; waar van men zig door het graaven en delven op vijf of zes plaatzen verzekeren moet.

Men bedriegt zig, als men met een mindere diepte te vreeden is, voornaamelijk ten opzichte van boomen, planten, en lange wortelen, als artiſchokken, beetwortelen, ſchorſoneerwortel, pinſternaken, enz.

Van het bewerken der Tuinaarde.

Het bearbeiden der Hoven of Tuinen, is eigentlijk niet anders, als een omwroeting van de oppervlakte der Aarde, tot een zekere diepte, zoo dat het onderſte boven ge-

keert word. Dit nu geſchied op meer dan eenerleij wijze.

Voor eerst met hakken en ſpaaden, als de Aarde ligt is.

Ten anderen, gebruikt men vorken tot ſteenachtige Aarde, en die nochtans zwaar genoeg is.

Vervolgens moet men weeten, dat de oorzaak van het bearbeiden der Tuin-aarde niet alleenlijk is, om dezelve voor 't oog aangenaam te maaken, hoewel ze waarlijk aangenaamer daar door word; maar of om ze beweegbaar te maaken, zoo ze het niet is; of om ze in een goeden ſtaat zijnde, daar in te onderhouden. Hoewel de voornaamſte oorzaak is, om ze vrugtbaar te doen zijn; zoo ze anders gewent is, iets voort te brengen; want Aarde, van natuuren onvrugtbaar, word te vergeefs bearbeid.

Als ik ſpreek van de Aarde beweegbaar te maaken, dan verſta ik, dat men ze eenigzins zandachtig en los maakt; ten einde de vochtigheid en warmte van buiten daar beter kan indringen; en dat ze niet al te dicht op elkander zij gepakt, gelijk een kleiachtige grond, en die uit de natuur niet bekwaam is, om gewaſſen voort te brengen.

En wanneer ik zegge, dat men moet tragten de Aarde vrugtbaar te maaken, dan verſta ik, dat het bearbeiden moet meedewerken, om een temperament van warmte en vochtigheid in eene Aarde te brengen, welke anderzins voorzien is van zout, zijnde een voornaam gedeelte van vrugtbaarheid. Doch het temperament van warmte en vochtigheid is zoo noodzaakelijk aan de Aarde, dat zonder dezelve het zout ten eenemaalen onnut is; invoegen zodanig eene Aarde geacht word niet in ſtaat te zijn, om eenig plantgewas voort te brengen. Het roeren en losmaaken der Aarde, dient ook, om de wortelen der daar in gezaaide of geplante gewaſſen beter te doen doordringen.

II. Maar het is niet genoeg, dat men reeden geeft, waarom de Aarde der Hoven moet bearbeid worden, want men moet ook een zekere wijs aan de hand geeven, waar op de Aarde tot het bovengemeld temperament kan gebracht worden.

Hier omtrent moet ik zeggen, dat 'er een zoort van Aarde is, welke zeer gemakkelijk verwarmt word, als bij voorbeeld ligte en losſe Aarde; waarom men met diergelijke grond ten opzichte der warmte weinig moeite heeft. Maar aangezien zodanige Aarde doorgaans zeer droog is, zoo heeft men wel zorg te draagen voor haare vochtigheid. Andere zoorten van Aarde worden bezwaarlijker warm; als bij voorbeeld een zwaare en koude grond. Hier toe word meer moeite vereischt, om ze tot een zeekere trap van vocht te brengen. In tegendeel hebben ze dikwils al te veel vocht; als wanneer meer moeite vereischt word, om ze te verwarmen.

Ja dat meer is, zekere plantgewaſſen vereiſchen meer vocht, dan anderen; bij voorbeeld, artiſchokken, ſalaad, zuuring, planten met dikke wortelen; waarom de grond van deeze zodanig moet gelegen zijn, dat 'er het regenwater bekwaamelijk intrekken, en dezelve vrugtbaar kan maaken. Andere aarde vereischt minder vocht; bij voorbeeld, die van vrugtboomen, aspergien, enz. omtrent welke aan te kweeken men minder moeite heeft. Maar hoe het zij, gelijkerwijs wij niets in onze Tuinen hebben, dat te veel warmte of vocht verdraagen kan, dus kan ook zonder warmte en vocht niets groeijen. Zon, regen, en onderaardſche wateren brengen het haare toe; en het is onze plicht, te vervullen het geene daar aan ontbreekt. Dit nu geſchied door zorgvuldig en verſtandig te hovenieren; waar van het bebouwen der Aarde een voornaam gedeelte is.

Dit bearbeiden moet op verſcheide tijden geſchieden, en zelfs op meer dan eenerleij wijze, naar de verſcheidentheid der Aarde zelfs, ende der jaargetijden. Aarde, die van natuuren warm en droog is, moet 's zomers bewerkt worden, of een weinig voor, of onder den regen, of ten minſten onmiddelijk daar na. In tegendeel moet men ze niet bewerken geduurende een groote hitte, ten zij men ze teffens beſproeije. Deeze bearbeiding der Aarde maakt, dat 'er de regen behoorlijk doortrekt, en tot aan de wortel dringt, al waar ze van nooden is; daar de regen anderzins op en omtrent de oppervlakte der Aarde zoude blijven, en dus grootendeels vruchteloos door de hitte der zon opgehaalt worden. Insgelijks opent het bearbeiden der Aarde een doortocht voor de warmte, zonder welke de regen geen voordeel doen zoude.

Koude, zwaare en vochtige Aarde in tegendeel moet geduurende den regen niet worden bearbeid, maar veel eer in de grootſte hitte; ten einde de warmte daar door dringende, de koude van omtrent de wortel verdrijve; waar door anderzins het groeijen belet word, en de boomen plantgewaſſen noodzaakelijk verwelken.

De natuur der Aarde leert ons hier in, als anderzins, dat ze wil geregelt zijn; om dat ze aan de eene zijde wel gehandelt zijnde, onze verwachting beantwoord, maar in tegendeel dezelve te leur ſtelt, in geval men haar niet op zijn tijd bearbeid. Het ſaizoen, om het meerder gedeelte der zaaden te zaaijen, die doorgaans in eenerleij jaargetijde gezaait worden; de tijd, om enten of griffelen te maaken, te ſnoeijen, en te planten, het zij wijnſtokken, het zij boomen, het welk insgelijks niet dan in zekere maanden geſchied; dit alles leert ons, en is gelijk als een onderwijzing der natuur, om wel acht te geeven, wat de Aarde vereischt, en op welken tijd zij het doet. Hier uit heb ik door een langduurige en naukeurige opmerking geleert, om den grond te bewerken of te roeren, dat men omtrent de boomen veel moet bezig zijn, het zij dezelve een ligte en drooge, het zij ze een zwaare en vochtige grond is; doch omtrent de eerſte in regenachtig, omtrent de laatſte in warm weêr.

Deeze menigvuldige bewerking der Aarde, van mij tot hier toe aangeweezen, baart een zonderlinge nuttigheid, want behalven dat ze belet, dat een gedeelte der Aarde door het geduurig voortbrengen van plantgewaſſen en andere vrugten, niet uitgeput word, zoo veroorzaakt ze ook, dat allerleij onkruid uitgeroeit en onder de aarde bedolven zijnde, den grond dies te vetter en vrugtbaarder maakt. Doch dit alles is niet genoeg, ten zij tuſſchen beiden het onkruid, het welk in het bijzonder in den zomer en herfst het aardrijk bedekt, uitgeroeit en gewied worde, voor al eer het in 't zaad ſchiet, ende het goede gewas verſtikke.

Ik moet hier als in 't voorbijgaan aanmerken, dat wanneer de boomen bloeijen, en de wijngaard begint uit te botten, de aarde niet moet aangeraakt worden. De grond in de lente versch omgeſpit, waasſemt veele dampen uit, die op de minſte vorst wit worden, het welk in dat ſaizoen zeer gemeen is. Deeze dampen nu op de oppervlakte der aarde blijvende, bevochtigen ook de bloesſem, die bij gevolg door den opkomenden vorst ook verflenst. Maar aarde in dat ſaizoen niet bewerkt, maar hebbende een hardere oppervlakte, zal ook geene dampen uitwaasſemen, en uit dien hoofde voor de vorst niet bloot gelegt zijn.

Uit het gene ik boven gezegt hebbe tot voortzetting van

de vrugtbaarheid der boomen, volgt, dat ik het gebruik der geenen afkeure, die gewoon zijn, het zij moeskruiden, aardbeſiën of bloemen, nabij de wortels der boomen te zaaijen of te planten, dewijl dit zeer nadeelig voor de boomen is. De regelmaat, welke ik houde in het hovenieren omtrent de boomen, zoo wel 's winters, als in de lente, beſtaat daar in, dat ik omtrent drooge en ligte aarde het bearbeiden laate vermenigvuldigen zoo met het begin, als het einde van den winter; ten einde de regen in de lente gemakkelijk in de aarde trekke, welke veel vocht van nooden heeft; maar omtrent zwaare en vochtige Aarde laate ik in de maand van October maar weinig arbeiden, enkel om de onkruiden weg te neemen; en ſtelle de verdere bewerking uit tot in April of het begin van Maij, wanneer de vrugten zig beginnen te zetten, en de meeſte vogtigheid voorbij is; invoegen de oppervlakte deezer aarde hard, zwaar en geſloten zijnde, het water van de winter en lente zeer weinig heeft ingezwolgen, dat wij hier geenzins van nooden hebben, zijnde de ſneeuw geſmolten, en deszelfs water meest op de aarde gebleven, ten deele als dampen opgetrokken, en ten deele naar maate van den afhellenden grond, in de naaste grachten of zivieren geloopen.

Ik moet alhier aanmerken, dat 'er niets dus doordringt, als ſneeuwwater. Ik heb nooit gezien, dat het regenwater meer dan een voet diep is doorgedrongen; daar in tegendeel het ſneeuwwater wel twee tot drie voeten diep in de aarde dringt; als zijnde zwaarder, dan het regenwater; behalven dat de ſneeuw zachtjes nedervallende, zoo dat het onderſte van de ſneeuw nog door de winden, nog door de ſtraalen der zon geraakt zijnde, zeer gemakkelijk diep in de Aarde kan dringen.

Het is om deeze reeden, dat ik aan de eene zijde vreezende voor al te veel ſneeuw omtrent zwaare en vochtige aarde, dezelve van omtrent de vrugtdragende boomen, zoo veel mogelijk is, doe wechneemen, en aan de andere zijde zoo veel ſneeuw en vocht, als mogelijk is, omtrent losſe en drooge aarde doe verzamelen.

Doch men zal zeggen, dat 'er wel boomen zijn, die gelukkig dragen, al is het, dat de aarde rondom dezelve niet word bearbeid, maar de wortel rondom met ſteenen belegt is. Dog ik antwoorde voor eerst, dat diergelijke boomen doorgaans ſtaande onder een afdrop van een dak, waters genoeg door de voegen der ſteenen in de aarde dringt, om de boomen vrugtbaar te maaken; ten anderen, dat het vocht, dus in de reeten der ſteenen dringende, langer in de aarde blijft, als nog voor de winden, nog voor de hitte der zon bloot leggende. Onderwijlen houde ik niet op, het bearbeiden der aarde aan te prijzen, zoo ten opzichte van de aarde zelve, en de plantgewaſſen, als van het aangenaam gezicht. De algemeene ondervinding, die wij 'er van hebben, kan door een geringe tegenwerping niet omver geſtooten worden; alzoo weinig als iemand het gebruik van kleederen met recht kan wraaken, alleenlijk daarom, dat zommige willen naakt loopen. Vijgeboomen, oranjeboomen, en andere planten in bakken ſtaande, geeven genoeg te kennen de noodzaakelijkheid van het bearbeiden der aarde, om het water, waar meede ze beſproeit worden, bekwaamelijk te ontfangen; bij gebrek van het welke zij verſlenſen, en dikwils geheel en al vergaan.

Beſluit. Het bearbeiden en roeren van de grond omtrent de in groeij ſtaande boomen en allerleij andere gewaſſen in de zomertijd, op bekwaame tijden, is van een zeer groote nuttigheid; want onder anderen word daar door

1. het onkruid vernielt, dat anders aan de goede planten niet alleen veel voedzel ontrooft, maar ook dezelve dikwils verdrukt of verſtikt, zo dat ze niet behoorlijk kunnen groeijen, gelijk ze anders wel doen zouden. 2. Zoo dient de roering des gronds geduurende de groei der planten krachtig daar toe, dat de aarde zoo veel te beter de vruchtbaare regen en dauw, en wel inzonderheid ook de invloed der lucht kan ontfangen, waar door de planten van allerleij zoort een groote verkwikking aan haare wortelen bijgezet word, 't welke dezelve vervolgens zoo veel te fleuriger doet groeijen, bloeijen en goede vruchten voortbrengen. Wat groote nuttigheid de zomerroering des gronds op bekwaame tijden aan den veldbouw, ten opzichte om zwaarder en meerder koornairen te verkrijgen, zoo wel als aan de tuinbouw toebrengt, kan men klaarlijk zien aan de proeven en ondervindingen, welke de Heeren Du Hamel, Chateau-vieux en andere daar over in de jaaren 1750 en vervolgens genomen hebben, en die na gezien kunnen worden in de *Nieuwe Wijze van Landbouwen*, door den Hooggeleerden Heere P. Camper, Hoogleeraar in de Genees-, Heel-, Ontleed-, Scheij- en Kruidkunde te Groningen, in 't licht gegeeven. Wij zullen in 't vervolg onder een ander *Articul* gelegentheid hebben, daar van iets meerder te zeggen.

Van het Mesten der Aarde.

Het mesten is niets anders, als een verbetering der aarde, 't welk door allerleij zoort van aarde geſchieden kan. Wij zullen van de beweegredenen, het gebruik, en de wijze op welke dit mesten geſchieden moet, ſpreeken.

Wat de beweegredenen aangaat, het is zeker, dat wij de aarde mesten moeten, om ze vruchtbaar te maaken, zoo ze het niet en is; dat is, zoo ze niet in ſtaat is, om vrugten of plantgewaſſen voort te brengen, en bijgevolg die nooit voortbrengen zoude, ten waare men haar te hulp kwam; ende het noodzaakelijke toebragt. Men moet derhalven de aarde min of meer mesten, *na maate der vrugten, die men daar van verwacht.* Dus word bij voorbeeld veel mest vereischt, zal de aarde moeskruiden voortbrengen, welke in korten tijd overvloedig groeijen. In tegendeel heeft men weinig of geen mest van nooden, voor boomen, die langzaam voortkoomen, en maar middelmaatig vrugtbaar zijn. En al is het, dat deeze boomen een geruimen tijd ter zelver plaats blijven, daar zij ſtaan, trekken ze nochtans door middel der wortelen, wijd en zijd, het voedzel, dat ze noodig hebben. Voeg hier bij, dat de aarde, door haar zelven vrugtbaar zijnde, minder mest vereischt, als onvrugtbaare. En eindelijk moet koude en vochtige aarde meer gemest worden, dan droge en warme.

Het is in 't algemeen bekent, gelijk wij boven gezegt hebben, dat de grootſte gebreken der aarde beſtaan, of in al te veel vogt, zijnde doorgaans met koude gepaart, behalven dat zodanige aarde ook zeer zwaar is; of wel in een al te groote droogte, die ook gemenlijk veroorzaakt, dat die aarde zeer ligt, ja zelfs brandende is. Ook merkt men aan, dat zommige zoorten van mest vet en ververſchende zijn, gelijk die van runderen; zommige warm en ligt, als die van ſchaapen, paarden, duiven, enz. En aangezien een geneesmiddel een tegengeſtelde kracht moet hebben, van het kwaad, dat daar door zal geneezen worden, zoo moet men heete en ligte mest gebruiken omtrent vochtige, koude, en zwaare aarde, om dezelve te verwarmen, ligt en beweegbaar te maaken; maar rundermest in ſchraale, droge en ligte aarde, om ze vetter en ſtof-

felijker te maaken, en door dit middel te beletten, dat het ſteeken der zon in de lente, en de hitte des zomers haar niet benadeele.

Aanmerkingen.

I. De Wijsgeeren en Scheijkundigen geeven zig veele moeite met het onderzoek, welke zoort van mest de beste zij. En hier omtrent zijn ze zoo naukeurig, als een Wiskunſtenaar in zijne betoogingen, wat 'er tot een rechte linie enz. vereischt word. Het gemeen is aan deeze onderzoekers verplicht, die met zoo veel oplettenheid de geheimen der natuur naſpeuren. Onderwijlen geloof ik, dat men wel zal doen, als men 'er eenvoudige, en niet al te naukeurige en ſtipte aanmerkingen over maakt, onderſtellende dat de vruchtbaarheid der aarde geenzins in een ondeelbaar ſtipje, om dus te ſpreeken, beſtaat. Het is 'er ondertusſchen zoo verre van daan, dat wij voor onze Hovenieren de minſte zwaarigheid in dit ſtuk zouden opperen, dat wij veel eer zullen trachten, om het bewerken der Tuinen, zoo veel ons doenlijk is, gemakkelijk te maaken.

Tot dien einde moet ik zeggen, dat men zig een zeker denkbeeld van den rijkdom der aarde kan maaken, ſteunende op dien grond, dat 'er in de ingewanden der aarde een zeker zout huisvest, zijnde de oorzaak van haare vruchtbaarheid; en dat bij gevolg dit zout de eenige en waare ſchatkamer der aarde is.

II. Moet men gelooven, en als een zekere zaak onderſtellen, dat de aarde geſchapen is met een natuurlijke bekwaamheid, om plantgewaſſen voort te brengen; en dat 'er (behalven zommige ſteenen en ertzen, zijnde buitengewoone uitwerkzelen der natuur) niets op de aarde is, het welk niet uit haaren ſchoot is voortgekomen, en zulks wel door een groeijende kracht. Bij gevolg al het geene wij van plantgewaſſen zien, is een gedeelte deezer aarde. En dus kan men met waarheid zeggen, dat 'er niets is, (hoe het ook zoude moogen zijn, als het maar ſtoffelijk is) dat niet zoude dienen om de aarde te mesten; naamelijk door een tusſchenkoomende verrotting, onder welke gedaante het tot dezelve wederkeert; om dat al het geene wederom tot de aarde keert, aan dezelve eenigermaaten weder geeft, het geene zij had verlooren, het zij in de zelve gedaante, het zij in de zelve kracht. En trouwens, het word wederom aarde, gelijk het voorheenen geweest was. Dus moeten allerleij linnen en andere ſtoffen, alle zoorten van vleesch, huid, beenderen, klaauwen van dieren, hout, vruchten, bladen der bomen, hooi, ſtroo en graanen; met een woord, al het geene tastbaar is, en onder de uitterlijke zinnen valt op aarde, wederom aarde worden, en dienen, om dezelve te mesten.

III. Daarenboven word een groot gedeelte der aarde, die wij bewoonen, belet om iets voort te brengen; bij voorbeeld die, op welke huizen, kasteelen, en andere gebouwen gezet worden. Deeze aarde blijft, gelijk de Wijsgeeren zeggen, altijd even vruchtbaar in vermoogen, dat is, altijd even zeer in ſtaat, om iets voort te brengen, en zoude ook werkelijk uit haaren rijken ſchoot iets voortbrengen, ten waare ze belet, en gelijk als onderdrukt wierd. Ten opzicht der aarde, die vrugtbaar zijnde, iets draagt, in geval men aan dezelve haare plantgewaſſen weder geeft, gelijk dikwils ter plaatze, alwaar geoorloogt word, geſchied, deeze plantgewaſſen zullen op de oppervlakte der aarde verrottende, aan dezelve min of meer die kracht wedergeeven, die ze in het voortbrengen had beſteed. Immers de aarde ontfangt haar zout weder, dat ze verlooren had; ja zij word wederom zoo rijk en vrugtbaar, als ze geweest is.

En in geval men van een ſtuk lands, al het geene daar op gegroeit is, wegneemt, gelijk zulks doorgaans geſchied; en aan de andere zijde aan het zelve ſtuk min of meer zoo veel gewas van een ander ſtuk lands wederom geeft, en wel gemengt met verrot ſtroo en mest der beeſten, als zijnde oorſpronkelijk uit de aarde, ende een gedeelte van dezelve; die aarde, dus haar verlies geboet hebbende, zal zig wederom even rijk bevinden, dat is, haare kracht en vermoogen van vrugtbaarheid weder erlangen.

IV. Men moet derhalven de mest aanmerken met betrekking tot de aarde, gelijk een zoort van munt, de ſchatkameren der aarde vervullende. Want gelijk 'er veelerleij geldſpecien zijn, de eene min, de andere meer dierbaar, hoewel ze alle goed en gangbaar zijn, en den rijkdom vermeerderen; dus zijn 'er ook verſcheide zoorten van mest, de eene beter, de ander ſlegter; doch alle bekwaam, om de ſchaade, die de aarde door het voortbrengen van vrugten geleeden heeft, te vergoeden. Dus word het weezen der aarde door het gebruik geenzins vernietigt, zoo dat men zoude konnen zeggen, dat ze verminderde. Want waar zou dezelve nu zijn, na dat ze zoo veele eeuwen lang vrugt gedraagen heeft? Neen, maar het is eigentlijk het zout der aarde, dat vermindert word, of, om beter te ſpreeken, dat van plaats verandert, en door die geduurige verandering de aarde wederom in haar voorgaande ſtaat ſtelt.

De distilleerketels der Scheijkundigen geeven genoeg te kennen, wat het zout is, doende in 't klein zien, hoe weinig 'er van nooden is, om een groote meenigte van aarde wederom gelijk als te bezielen.

V. Bij deeze gelegenheid moet ik aanmerken, dat de mest omtrent de aarde verſcheiden is, gelijk het zout omtrent het vleesch. Gelijk fijne zoorten van vleesch, als van ſchaapen, patrijzen, enz. een ander en minder zout vereisſchen, als rundvleesch, enz. Dus is het ook met de aarde gelegen, die na haare hoedanigheid meer of minder mest vereischt.

Voorts, gelijkerwijs het eene zoort van zout bekwaamer is om te zouten, als het ander zoort; bij voorbeeld, gelijk het grauwe zout het witte in kracht overtreft; dus is de eene mest meer, de andere minder bekwaam, om de aarde vet en warm te maaken. De mest van ſchaapen en paarden is warmer.

Andere mest, gelijk die van runderen en varkens, verbeteren de aarde meer, maar verwarmen ze minder; men moet derhalven de eene en de andere zoort voorzichtig en naar vereisch van den grond gebruiken. Voorts wat de warmte van de mest aangaat, dezelve blijkt genoegzaam door de ondervinding. Dus zal bij voorbeeld een hoop paardemest van zelfs wel in brand raaken, maar van Koeimest nooit, indien dezelve niet met ſtroo of eenige andere ruigte gemengt is, en dan nog veel langzamer als paard-mest.

Bij gevolg, indien iemand ligte en zandachtige aarde, die weinig verwarming van nooden heeft, met paarde- of ſchaapemest wilde mesten, hij zoude den grond meer nadeel, dan voordeel toebrengen. In tegendeel vereischte diergelijke aarde rundermest, als veel vetter, en minder warm zijnde. De mest daarentegen, welke nadeelig is voor warme en drooge aarde, is goed voor koude, ſtijve kleiachtige en vochtige. Dus moet aarde, die van natuuren ſlegte kruiden voortbrengt, door mest verwarmt zijn, om in ſtaat gebragt te worden, betere gewaſſen voort te brengen.

Beſluit.

Beſluit. Het is met alle mest of mesting zoo gelegen, dat ze wel een zoogenaamt zout in zig bevatten; dog het is niet alleen dit zout, dat eene aarde vrugtbaar maakt; maar de natuurlijke aart des gronds brengt daar zelfs veel toe; want het is de lijvigheid die het gemelde zout moet bij zig houden, of kunnen houden, anders zal het wel haast vervliegen en meest onnut zijn, gelijk men aan de dorre zand- en veengronden zeer duidelijk door de ondervinding ziet: Geeft men aan dezelve door de kunst, die een navolgſter der natuur is, eenige ſubſtantie of lijvigheid; wel haast zal men zien, dat ze vrugtbaar wordt, of ten minſten vrugtbaarder, dan ze te vooren waaren. Ik wilde derhalven hebben, dat men niet alles aan het zout toeſchreef, of zig duidelijker daar over verklaarde; ſchoon ik meede toeſtem, dat 'er wezentlijk een vrugtbaarmaakend en groeiverwekkend zout in de natuur is, dog dat van niemand nog klaar genoeg gekent en beſchreven is; maar het koomt mij voor, dat de allerfijnſte of elementaire aarddeelen, benevens het water, de voornaamſte deelen zijn, waar door een lighaam gevoed word en aangroeit, en dat de zoutdeelen alleen een dispoſitie der aard- en waterdeelen veroorzaaken.

De mest dient derhalven, om de aarde vrugtbaar te maaken, in verſcheide opzichten; als 1. om aan de losſe en heete zandige aardens eene lijvigheid of ſubſtantie, benevens eene koele of getemperde warmte bij te zetten; of 2. om de ſtijve en vaste gronden losſer en roerbaarder te maaken, en te verwarmen; 3. ook om de al te vochtige gronden op te droogen; hoewel dit best door afleiding van het overvloedige vogt, volgens de kennisſe van de veld- en tuin-oeffening geſchied; het is derhalven geen wonder, dat allerleij mest in alle gronden niet even dienſtig is, aangezien de eene meer of minder lijvigheid of ſubſtantie en vrugtbaarmaakende deelen als de andere bezit. Hier van ſtaat meer gezegt te worden onder het Articul van *Mest*; alleen moet ik hier nog aanmerken, dat veele menſchen, die in de bemesting der gronden onkundig zijn, hoorende ſpreeken van vrugtbaarmaaking der gronden door mest, zig verbeelden dat het even veel is, of ze nieuwe of oude mest, te weeten van dieren, gebruiken; maar hier in is een groot onderſcheid; het moet oude mest zijn, die geheel of bijna vergaan, en als tot aarde geworden is; want in nieuwe of verſche mest geenerleij gewasſen wortelen ſchieten nog groeijen kunnen; te meer, als dezelve met ſtroo of andere ruigte gemengt is; de wortelen der planten zullen in dezelve, door zijn ſcherpte, aangeſtooken worden, en te gelijk met de geheele plant bederven, of, zoo ze hard van aart zijn, ten minſten aan het kwijnen raaken.

Van gebruikte Aarde.

De grond der aarde laat zig lang gebruiken, doch hoe veel zout zij ook bezitte, blijft ze niet altoos in eene even gelijke vrugtbaare ſtaat. Men zou kunnen zeggen, dat het met de aarde bijna gaat, gelijk met de ſchatkamers van ieder Staat. Daar zijn buiten tegenſpraak rijke ſchatkamers, maar daar zijn 'er ook, die zeer weinig bezitten. Dit maakt, dat de eene in ſtaat is, om een langduurigen oorlog uit te houden, en groote onkosten te verdraagen; waar toe een andere ſchatkamer niet bekwaam is. Ondertusſchen zijn de eerstgemelde ſchatten niet oneindig, nog onuitputtelijk; gelijk het daarom niet zelden gebeurt, dat ze of door kwaade behandeling, of te groote onkosten uitgeput worden. En men heeft niet zelden, om zoo te ſpreeken, vreemde verbeteringen van zulken ſtaat van nooden; als bij voorbeeld, een voordeelige koophandel, alliantie, vreede, en voorzichtige beſtieringe der inkomſten. Op dezelve wijze zal de beste aarde uitgeput worden door het onophoudelijk vrugtdraagen, dat is te zeggen, van zulke vrugten, waar toe de aarde gelijk als gedwongen is; maar niet door zulke, die ze van zelfs voortbrengt. Dus zal, bij voorbeeld, goed weiland niet alleen niet uitgeput worden, door jaarlijks zijne gewoone vrugten te draagen, maar in tegendeel zig van jaar tot jaar daar toe, gelijk als bekwaamer toonen, even als of het vermaak had, zijne natuurlijke neiging te volgen. Maar als men dat zelfde weiland noodzaakt van zijne natuurlijke neiging te veranderen, en het in plaats van gras en klaver, graanen of iets anders, dat hem niet eigen is, wil doen voortbrengen, zal men weinig jaaren de gewenschte nuttigheid daar van trekken; en het zal wel haast te kennen geeven, dat het uitgemergelt is, en dat het moet te hulp gekoomen worden, om wederom tot zijne voorgaande krachten te koomen.

Het zelve mag men zeggen van aarde, die een langen tijd wijnſtokken, vrugtboomen, enz. gedragen heeft; want ingeval men die plantgewasſen daar uit roeit, men zal bevinden, dat die zelfde aarde zig niet aanſtonds met het zelve voordeel zal laaten gebruiken. Ondertusſchen heeft ze haare nuttigheid niet geheel en al verlooren, maar zij kan nog wel een langen tijd mindere plantgewasſen, en die minder voedzel vereisſchen, voortbrengen. Bij voorbeeld, moeskruiden, boonen, enz. maar eindelijk zal deeze grond den aart van de andere aarde volgen, en te kennen geeven, dat ze verſleeten en uitgemergelt is.

Hier moet een bekwaam Hovenier zorgvuldig gade ſlaan, op welke wijze een ieder plant van zijnen hof voortkomt, om geen tijd te verliezen tot het gebruiken der aarde omtrent gewasſen, die traag voortkomen. Hij moet onderwijlen niet het minſte gedeelte van den hof braak laaten; maar de zaaden en peulvruchten alleenlijk verplaatzen. Nooit is zijn grond dus uitgeput, dat dezelve geheel onnut zoude zijn. Waarom de Hovenier ze moet bezigen, om het eene voor, het andere na te dragen; mits hij den grond met het nodige te hulp koome. Maar ingeval hij dezelve zoorten van plantgewasſen ter zelver plaats wederom wil doen voortkomen, bij voorbeeld, nieuwe boomen in plaats van die geene, welke geſtorven zijn, heeft men het een en het ander in acht te neemen. Waar van wij beneden op de Articulen van *Bloemhof* en *Tuinmanswerk* nader zullen ſpreeken.

Van Onbezaaide Aarde of Braakland.

Onbezaaide Aarde noemt men zodanig een grond, die braak of ledig word gelaaten, om zig te herſtellen, het zij door den invloed der lucht, het zij wel voornaamelijk door den regen; want het is zeker, dat de regen grootelijks daar toe meedewerkt. Om dit te bewijzen, heeft men maar aan te merken, dat de regen vallende op een zachte ſtoffe, bij voorbeeld, op hout, dezelve allengskens een groene oppervlakte veroorzaakt, zaamengeſtelt uit een menigte ondeelbaare vezeltjes, die bij elkander vergadert zijnde, deeze kleur veroorzaaken. Maar in geval de regen op een harde ſtoffe valt, dan doet hij op dezelve mosch koomen, waar in door middel van een vergrootglas, een ontelbaare menigte van kleine bloemen gezien worden. Waar uit men veilig mag beſluiten, dat indien dit zaad was gevallen op een lighaam, dat bekwaam was, om wortel te vatten, het zelve bladen, bloesſem en vrugt zoude hebben voortgebracht, waar van men zeg-

gen kan, dat het zaad in de regen zelf gevonden word, welke ſchijnt geſchikt te zijn, om de aarde, als 't waare, te bezielen.

Dus kan men zeggen, dat de lucht en regen een vrugtbaarheid aan de aarde bijzet en dezelve herſtelt, als men ze een langen tijd braak laat leggen, en in dien tijd behoorlijk roert en van het onkruid zuivert; want de lucht is vol van zodanige fijne zout- en andere deeltjes, welke aan de aarde een vrugtbaare kracht kunnen geeven, en die aan de aarde inzonderheid toegebracht worden door middel van de wind en regen, als ook door de ſneeuw in de wintertijd; en men heeft bevonden, dat de noordlijke winden meerder vrugtbaarheid aanbrengen dan andere; dewijl dezelve meer voedende zout- of andere deelen toevoeren. Ondertuſſchen is het dienſtig en noodig, dat men de braaklanden te hulpe koome met een weinig mest, die naar den aart der aarde moet geſchikt zijn, naamelijk om aan de zandige meer lijvigheid, en aan de taaije en vaste meer losſigheid bij te zetten; want de zandige gronden geen ſubſtantie hebbende, kunnen anders de haar door de lucht en regen enz. toegebracht wordende vrugtbaare deeltjes, niet bij zig behouden, maar dezelve vervliegen door de uitwaazeming, die door zon en lucht veroorzaakt word, wederom zeer ſnel. Om deeze redenen is het ook nuttig, dat men, als de mest ontbreckt of ſchaars is, de planten die op 't land gegroeit zijn, als ſtoppels van graanen, heide, varekruid, enz. op 't land laat verrotten, of dezelve verbrand, en de asch over het land ſtrooit; dat zet aan de losſe dorre zand- en andere gronden niet alleen eenig voedzel bij, maar maakt ook, dat de uit de lucht haar toegebracht wordende vrugtbaare deelen, zig met dezelve beter vereenigen en behouden blijven. Wij hebben van de nuttigheid door het verbranden der heide en andere kruiden, tot verbetering der landen, ondervinding genoeg in deeze en andere Provincien, daar men met de zandige en veenige heidlanden op de gemelde wijze te werk gaat: Doch men moet niet denken, dat men een dorre of ſchraale grond geheel en al in een volkoomene goede of vrugtbaare kan veranderen; dit is ondoenlijk, genoeg is het, dat men dezelve te hulp weet te koomen, om 'er eenig, of veel meer voordeel uit te trekken, dan voorheen.

Van de Verplaatſte Aarde.

Ten opzichte van Verplaatſte Aarde valt weinig aan te merken, als alleen, dat het eene nieuwigheid is, die men in deeze tegenwoordige tijden omtrent de Hoven heeft ingevoert. VIRGILIUS heeft 'er in zijne Landgedichten niet het minſte gewag van gemaakt; hoewel hij van het onderſcheid der aarde zeer nauwkeurig gehandelt heeft. Men verplaatst de aarde, wanneer men een tuin wil aanleggen ter plaatze, daar geene aarde is: dat nochtans omtrent groote tuinen zelden gebeurt. Hoewel bij deeze verplaatzing wel dient acht gegeven te worden, dat 'er geene kwaade voor goede aarde verplaatst worde.

Goede aarde zo wel als kwaade ſchijnt eenigzins door deeze verplaatzing verbetert te worden. En hier van daan is 't, dat men zegt: deeze of geene tuin kan geen kwaade grond hebben, om dat hij uit enkel verplaatſte aarde beſtaat. Het valt niet bezwaarlijk de reden deezer verbetering door het verplaatzen der aarde te bevatten, om dat, of door het omwroeten der aarde de lucht daar beter door heenen dringende, in dezelve een beginzel van werkzaamheid verwekt, dat voorheenen verborgen was, of om dat de lucht in ſtaat is, om die omgewroete en verplaatſte aarde van kwaade hoedanigheden te zuiveren, en dezelve met haare vrugtbaarmaakende deeltjes te bezwangeren, of wel eindelijk, om dat de verplaatzing en roering, dezelve ook losſer maakt, en dat daar door de wortelen beter in haar kunnen dringen en groeijen.

Van de Nieuwe Aarde.

Door Nieuwe Aarde verſtaan ik zulke, die nooit zon gezien heeft. Dit is een behulpmiddel, dat onlangs in onze Hoven is ingevoert, en misſchien niet minder onbekend bij de ouden, als het verplaatzen der aarde, waar van wij boven geſproken hebben. Wij hebben 'er veel meede op, en om de waarheid te zeggen, men kan 'er niet te veel meede op hebben; aangezien het zeker is, dat diergelijke nieuwe aarde al het eerſte en oorſpronkelijke zout bevat, 't welk aan haar bij de ſchepping is gegeven; en welk zout zich in die verborgene aarde bewaart, tot dat ze bij de oppervlakte komende, van de lucht bekwaam gemaakt word, om haar vrugtbaarheid, waar meede ze begaaft is, in het voortbrengen der plantgewaſſen bij uitneementheid te toonen.

Het is gemakkelijk te begrijpen, wat Nieuwe Aarde is. Alle aarde is oorſpronkelijk van het oogenblik der ſchepping af. God heeft door zijn bevel aan haar het vermoogen gegeeven, om voort te kunnen brengen, welk vermoogen in den beginne nog niet werkzaam was. Zedert dien tijd konde de oppervlakte van dat aardſche lighaam niet meer nieuw genaamt worden; want alle aarde, die bekwaam geweest is, om iets voort te brengen, heeft niet opgehouden werkzaam te zijn, tot op den huidigen dag. Maar aangezien 'er veele plaatzen gevonden worden, alwaar de grond twee of drie voet beneden de oppervlakte altijd buiten werkzaamheid gebleven is; en andere plaatzen, alwaar de oppervlakte insgelijks belet is, werkzaam te zijn, daar door geſchied het, dat wij veelerleij nieuwe aarde hebben, om ze, daar het noodig is, te gebruiken. Het geene wij derhalven Nieuwe Aarde noemen, is eigentlijk zulke, die nog niet gedient heeft, om eenig plantgewas voort te brengen; bij voorbeeld, aarde die drie voet en meer onder de oppervlakte legt, mits het werkelijk aarde zij. Of wij verſtaan 'er zodanige door, die, na dat ze eenige gewaſſen gevoed heeft, een geruimen tijd braak heeft gelegen. Bij voorbeeld, aarde op welke men een gebouw geſticht heeft. Wij zeggen het, en de ondervinding bevestigt zulks, dat de eene en de andere aarde in de eerſte jaaren wonderlijk vrugtbaar is, voornaamelijk in de Hoven. Alle zoorten van plantgewaſſen en peulvrugten groeijen 'er zeer weelderig op. Boomen van een goeden aart, en behoorlijk geplant, beantwoorden 'er ook doorgaans de verwachting.

Men kan op 't oog niet wel onderſcheiden, of een zekere aarde nieuw, dan of ze reeds gebruikt is. Men moet het derhalven van elders weeten. De eene en de andere gelijken elkander wonder wel; en men zou met reden moogen zeggen, dat kwaade aarde, het zij ze van zelfs dus is, het zij ze dus geworden is, eenigzins gelijk is aan buskruid, dat, hoewel zijne krachten verlooren hebbende, zoo dat het geen vuur kan vatten, op 't oog nochtans goed ſchijnt. Dus ook aarde, van natuuren kwaad en onvrugtbaar, of wel uitgemergelt zijnde, na dat ze goed geweest was, niets hebbende, waar door ze bezield word, blijft gelijk als uitgeſtorven; zoo dat de planten daar in niet kunnen groeijen, en gevolgelijk moeten vergaan.

Hier uit volgt, voor eerst, dat het noodig is, een nieuw beftek op goede nieuwe aarde te maaken; ten anderen, dat alle die geenen, welke nieuwe Hoven aanleggen, die voorzichtigheid moeten gebruiken, dat ze een zoort van magazijn gereed hebben, om daar uit te haalen, het geene zij bij het planten van nieuwe boomen of andere gewasfen noodig zijn.

Van Goede Aarde.

De kleur en het zekerfte merkteeken van de deugdzaame aarde beftaat in haare vrugt. Zommigen houden de donkergrauwe kleur voor de beste, als zijnde de aangenaamfte voor het gezicht.

Men heeft dit onderzoek niet onlangs beginnen te doen; maar men vind voornaame Autheuren in de Oudheid, die dit reeds hebben onderzogt. Wat mij aangaat, ik ben daar omtrent met geen vooroordeel ingenomen, maar heb door de ondervinding geleert, dat 'er goede aarde van allerleij kleur is. Hoewel men niet kan ontkennen, dat de donkergrauwe kleur, die de goedkeuring zedert veele eeuwen gehad heeft, doorgaans, maar niet onfeilbaar, een merkteken van goede aarde is. Men vind zomwijlen rood- of witachtige aarde, die uitneemend goed is; maar zelden zwarte, het zij op bergen, het zij in dalen. Het is een zoort van dood zand, op zijn best heide en brem draagende.

Men moet derhalven zeggen, dat het waare merkteken van goede aarde in haare kleur niet moet gezocht worden; alzoo weinig, als in haare diepte; maar dat de hoedanigheid van het geene ze voortbrengt, dit gefchil moet befliffen. Bij voorbeeld, op een groot veld zullen kentekenen van goede aarde zijn, zulke kruiden, die de Beesten het liefst eeten, als braamftruikjes, en wilde vlier; onder de moeskruiden groote artifchokken, latuw en zuuring, enz. Maar voornaamelijk goed vrugtdragend geboomte, maakende fterke en weelderige looten, breede en hooggroene bladen, enz. Hier op alleen kan men veilig ftaat maaken. De grootheid of kleinheid der vrugten komt ook wel in aanmerking, maar men kan 'er geen overtuigend bewijs uit trekken; dewijl men zomtijds wel groote vrugten op boomen ziet, die nochtans de beste van aart niet zijn.

Van Steenachtige Aarde.

Deeze zoort van aarde brengt weinig graanen voort. Wil men 'er een goed gebruik van maaken, men moet ze zoo veel als moogelijk is, van fteenen zuiveren, en ze behoorlijk hebbende bewerkt, met andere goede aarde weder vervullen.

Als ik fpreek van bewerken, wil ik, dat men ze zoo diep omwroet, als men ontdekt, dat de grond goed is; maar als men zonder onderfcheid allerlei zoorten van aarde omwroet, en bij gebrek van kennis, kwaade aarde op goede brengt, men zal weinig vorderen, ter oorzaak, dat de goede door de kwaade belet word, haar vermogen te oeffenen.

Van de Mest, eigen aan fteenachtige Aarde.

Deeze aarde bewerkt zijnde, doch buiten zonnefchijn, ten einde zij van natuure weinig lighaam hebbende, door de ftraalen der zon haare krachten niet geheel en al zoude verliezen, en daar door belet worden, iets voort te brengen, maar om haar natuurlijk vermoogen te hulp te koomen, en ze te doen draagen, bedient men zich van fchaapemest, die door zijne vettigheid, boven alle andere zoorten van mest, en het gezaaide, en de moeite rijkelijk vergeld; bij gebrek van fchaape-, kan men ook koeijemest gebruiken, die in deeze gronden meede zeer dienftig is.

Van Onbewerkte Aarde.

Veele zullen moogelijk niet weeten, wat door Onbewerkte Aarde verftaan word. Tot onderrichting van dezelve dient, dat het aarde is, die nooit ergens anders toe gedient heeft, als om boomen te draagen; welke opzettelijk worden uitgeroeit, om 'er graanen op te zaaijen.

Diergelijke aarde is in de eerfte jaaren zeer vrugtbaar, om dat ze in haare langduurige rust een overvloed van vermoogen heeft vergadert; zijnde daar en boven door de verrotte bladen en gras, het welk in de bosfchen en onder de boomen gevonden word, overvloedig gemest, en in ftaat gebragt, om een rijken oogst van graanen voort te brengen.

Om een zeker ongemak te vermijden, het welk geburt, als men diergelijke aarde voor de eerfte maal bezaait, en hier in beftaat, dat de halmen zoo digt op elkander wasfen, dat het bijna niet dan ftroo en kaf, met weinig graanen in de airen draagt en voortbrengt. Om dit te vermijden, zaait een verftandig Landbouwer 'er voor eerst niet dan haver in, om dus de overtollige vettigheid der aarde weg te neemen. In het volgende jaar zaait hij tarwe, en ziet zijne verwagting vervult. Het is niet noodig, deeze aarde in de vier eerfte jaaren te mesten.

Van Zandige Aardens.

Daar zijn tweederleij zoort van Zandige Aardens; de eene beftaat uit grof en geel zand; deeze is de beste, en bekwaam om graanen voort te brengen. De andere wit en droog; deeze dient tot niets anders, als om 'er een bosch van te maaken, of Turkfche tarwe op te zaaijen.

De eerfte zoort zou nochtans niet zeer vrugtbaar zijn, ten waare men dezelve met mest te hulp kwame. Maar zoo dra dit zand gemengt is, half met koeijemest, half met flijk, zijnde alvoorens te droogen gelegt, kan men zeggen, dat dit mengzel van een uitneemende kracht is, en twee gebreken van dit zand, of zandige aarde, hoe goed anderzins, verbetert.

Voor eerst word de al te fterke droogte, door de warmte ontftaande, door het flijk van natuuren vogtig weggenoomen. Ten anderen, verkrijgt de zandige aarde door het flijk en mest meer lighaam of lijvigheid, om daar door de vrugtbaarheid, door invloed van de lucht en regen haar toevloeijende, bij zich te behouden, en dus de daar in gezaait of geplant wordende gewasfen, beter te doen groeijen. De tijd om deeze aarde te bewerken, is best in een vogtig faifoen.

Van Krijtachtige Aarde.

Daar zijn landen, alwaar de aarde vol krijt is; en deeze is geenzins vruchtbaar in graanen. Maar gelijk men moet te vreeden zijn met het land, dat ons van den Hemel gegeven word, zoo moet men dezelve met bekwaame mest te hulp koomen, en ze daar meede overvloedig mengen. Twee zoorten van mest fchijnen zeer bekwaam te zijn, voor dit flag van aarde, naamelijk fchaapemest en koeijemest. Wil men 'er nog wat flijk onder mengen, en het zaamen laaten rotten, men zal ondervinden, dat het van een goede uitwerking is.

Wat het onderzoeken en doorgronden der aarde betreft, hier van moet een Landbouwer of Hovenier, die onder-

vinding

vinding heeft, weeten te oordeelen; en hij kan zulks zonder moeite doen, onder het omſpitten; ontdekkende, of de oppervlakte verſchilt van het geene daar onder is.

Van Moerasſige Aarde.

Men zou ſchier twijffelen, of men van een moerasſige grond wel graangewas zou konnen inoogſten. Immers men zal 'er het kooren zelden wel zien opkoomen. Of zoo het geſchied, het zal zijn, wanneer de grond eerst versch is toegemaakt. Anderzins zal men haver maaijen, alwaar men tarwe gezaait heeft. Of zoo de graanen, die men 'er gezaait heeft, in haare zoort koomen op te ſchieten, het zal in zulken weeldrigen overvloed zijn, dat men veel ſtroo en kaf, maar weinig graanen inoogſten zal. Waar uit blijkt, dat zulk een grond beter tot weijland, dan tot zaailand bekwaam is.

AARDGEWASSEN. Om ze te vervroegen, of te vertraagen. Zie VERHAASTEN.

AARDHARS, zie AMPELITUS.

AARDMOSCH; of *Wolfsklauw*, in 't latijn *Muscus terreſtris clavatus*, of *Lijcopodium*. Dit Mosch kruipt met veele dunne rankjes, die met menigvuldige kleine blaadjes ſchubsgewijze bezet zijn, over de aarde; draagt ook diergelijke ſchubachtige kolfjes, tuſſchen welke niergedaantige peultjes zitten, die een zeer fijn geel zaad in zig beſluiten, 't welk veel naar zwavelbloemen gelijkt, en ook een zwavelige eigenſchap heeft, dewijl het in een kaars geblaazen, of op koolen geſtrooit, zig even als deeze ſtoffe ontſonkt en brand.

Plaats. Het zelve groeit in *Duitsland*, *Poolen*, *Moscovien*, op zommige plaatzen van de *Nederlanden*, enz., meest op dorre gras en heidachtige plaatzen, en zomtijds in de bosſchen.

Eigenſchap. Dit gewas heeft een verkoelende, opdroogende en zaamentrekkende kracht. Het zaad of poeijer, dat in de Apotheeken van zommige Landſchappen, onder de naam van *Semen vel ſulphur Lijcopodii* bekent is; word zeer geroemt tegens de vallende ziekte, nachtmerrie, zenuwziektens, vliegende jicht, graveel en lendenpijn; als meede ook tegens de longzucht, teering en bloedſpuwen; uitwendig word het aangepreezen tegens het bloeden der wonden, droogt dezelve op en geneest ze, als meede de ſchurft en jeukte. De Polakken gebruiken veel dit zaad, zoo wel als 't kruid, tegens hunne landziekte, de *Haarylecht*, die aldaar zeer gemeen is, en gezegt word, door dit middel verdreeven te worden.

AARDNOOTEN; *Aardkastanjen*; in 't latijn *Bulbo castanium*; of *Cicutaria bulboſa*, (*Bunium*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort van wilde kervel, met een ſmaakelijke ronde wortel. Men vind 'er twee zoorten van, als de *Groote* en *Kleine Aardnoot*.

Plaats. Zij groeijen van zelfs in *Holland*, *Zeeland*, *Brabant*, *Duitsland*, en elders, in zandige gronden.

Dezelve worden door het zaad gekweekt, 't welk men in het voorjaar op een bedde of akker duntjes zaait; zij tieren het best in een losſe, hooge zandachtige grond; tegens de winter graaft men ze uit, en bewaart ze als Aardakkers in zand; weinig worden ze in deeze landen gebouwt, en meestendeels door de liefhebbers in 't wilde gezogt. Men kan ze eeten als radijs, of ook met boter, een weinig room en nootemuscaat ſtooven, 't welk geen onſmaakelijke ſpijze is.

AARDOLIE; *Oleum Terrae*. Is een Olie van een zeer aangenaame reuk, die uit de aarde of rotzen vloeit; daar zijn twee zoorten van, als roode en zwarte; de eerſte koomt uit Oost-Indiën, doch is hier te lande zeldzaam; de tweede of zwarte, die ons uit de West-Indiën gebracht word, en in de meeſte onzer Apotheeken word gevonden, is de gemeenſte; dezelve word grootelijks gepreezen tegens de verlamming der leden, en hardigheden in de klieren, uitwendig daar meede geſmeert; men vermengt ze meede onder veele zalven en ſmeeringen.

AARDROOK, zie DUIVEKERVEL.

AARDVEIL, zie ONDERHAVE.

AARS; in 't latijn *Anus*. Deeze naam draagt het benedenſte uiteinde van de *Inteſtinum rectum*, wordende hier door de grove *foeces* uit het lighaam geworpen. Hij bevat drie ſpieren, waar van twee dienen om hem te verwijden, en de derde die *Sphincter*, of ſluitſpier genaamt word, om hem gefloten te houden.

AARSKRABBER; in 't latijn *Aniſcalptor*; dus word de breedſte Spier genaamt, bedekkende bijna het gantſche achterſte gedeelte van 't lijf. Hij verſtrekt ook om de arm van ter zijden naar achteren, en om laag te trekken.

AARSSPIEGEL; in 't latijn *Aniſpeculum*. Is een Heelkunstig Werktuig, dienende om den *Anus* te verwijderen, ingevalle die plaats door de een of de andere kwaal aangetast zijnde, door een dies kundige moet onderzocht worden.

AARSVOET; *Groote gekuifde of gehoornde Duiker*, in 't latijn *Chriſtatus* (*Colymbus pedibus lobato fiſſis, capite rufo, collari nigro, Remigibus ſecundariis albis*, LINN. *Fauna Suec.*) Is een Watervogel zich in de meiren van Europa, als meede in zee onthoudende; heeft bijna de grootte van een hoen; zijn kleur is van boven donkerbruin, van onderen zilverwit; de kop, waar op een groote kuif die in tweën verdeelt is, is van boven zwartachtig, aan de zijden en keel bleek vaal, het bovenſte van den hals, dat ros is, is in 't midden met lange zwarte vederen omringt; de vederen der wieken en de pennen van den ſtaart, die zeer kort is, zijn ten deele wit.

AAS, of *Lokaas;* is al het geene waar van men zich bedient, om visſchen of vogelen te vangen, of te lokken. Het gemeenſte Aas tot visſchen, zijn de Wormen of Pieren. Zie het woord *Pier*, op wat wijze die te vangen.

Verſcheide zoorten van Lokaas. Manier om Boonen te kooken, en eene meenigte Visſchen daar meede te vangen.

Wanneer gij de plaats gevonden hebt, daar veele *plompen bladeren* zijn, waar onder de visch graag ſchuilt, zoo maakt een aas op deeze wijze:

Neemt een nieuwe pot van binnen verglaast, laat daar in een maatje, wat meer of minder, boonen in ſchoon water kooken, na dat gij ze alvoorens, geduurende den tijd van zeven of acht uuren lang, in laauw water hebt laaten weeken. Als ze dan ten naasten bij half gaar zijn, doet 'er dan drie of vier oncen honig bij, naar maate dat gij veel of weinig boonen hebt, en twee of drie grein muscus; als dan nog eenigen tijd gekookt hebbende, zoo neemt men ze van het vuur, en gebruikt ze 's avonds en 's morgens op volgende wijze:

Zoekt een plaats daar geen groente in 't water is, en daar de visch de boonen op de grond van 't water kan zien en opeeten, werp daar uwe boonen, 's morgens en 's avonds in, geduurende zeven of acht dagen achter een, om de visch daar heen te lokken en te wennen. Gaat daags daar na voor dat gij visſchen wilt, en voeder ze weder

weder van de zelve boonen, gekookt als gezegt is, uitgezondert dat is een oogenblik, eer gij ze van 't vuur neemt, de grootte van twee boonen *Aloë Succotrina* daar onder moet doen; laat dit zaamen opkooken, neemt ze dan van het vuur om 'er meede te *aazen*. De visch die daar van eet, zal alles ontlasten wat hij in zijn lijf heeft, en dan eenigen tijd vasten, waarom hij daar na weder vroegtijds uit het wier en kroost zal voor den dag koomen, om de kost te zoeken ter plaatze daar hij gewoon is, zijn *aas* te te vinden. Daarom moet men tegens den middag ten twee of drie uuren klaar zijn, om de netten te spannen. En wanneer die gezet zijn, gooit dan acht of tien handen vol boonen uit, en gaat weder weg tot 's avonds laat, wanneer gij verzelt van drie of vier man kunt wederkoomen.

Het uur om te visschen verscheenen zijnde, laat u dan met al uw manschap op de toebereide plaats vinden, stelt uw volk in ordre, (*zie Plaat I. Fig.* 1.) zo dat één man op de kant sta van den kantstok C. D. en het eind D. van de lijn Q. R. D. met zijn hand vatte; dat de anderen zagtjes zonder het minste geraas te maaken, tamelijk verre van de plaats gaan, alwaar gij het *aas* gestrooit hebt; dan moeten zij wel luisteren naar den geenen, die de lijn D. vast houd; alzoo deeze het zein aan den anderen dient te geeven, 't welk gegeven zijnde, de anderen die verre van hem afgegaan zijn, elk een langen stok moeten hebben, waar meede zij het water zullen polzen op den grond en langs de kanten, om de visschen te noodzaaken de vlugt te zoeken, en zig naar hunne gewoone schuilplaats te begeeven, 't welk zij doen zullen zoo dra men 't water zal beginnen te slaan. Daarom moet hij, die het touw D. vast houd, het welk het valnet moet doen neederdaalen, gereed staan, om het zelve te trekken op het zelfde oogenblik, als het gedruisch in 't water begint; dus doende zal het met 't lood voorziene touw, dat onder aan het net is, naar om laag vallen, en het uitspanzel den pas affnijden naar de gaderplaats der visschen, dewelke zig spoedende naar het gat, daar ze uitgekoomen zijn, op het verneemen van de beweeging in 't water, in uwe laagen zullen vervallen, en met het net opgehaalt worden. Zie het woord *Karper*, daar zult gij de manier vinden, om dit valnet te spannen.

Als de anderen, die het water gepolst hebben, weder bij 't net koomen, zullen zij al zoo veel genoegen vinden als de meester voordeel, wegens de menigte groote visch die ze daar zullen vinden, indien de plaats vischrijk, en de legplaats wel uitgekoozen is.

Ander Aas, om allerhande Visch in alle tijden te vangen.

Neemt eenige bladeren van de sterkriekende bloem *Nardus*, of Spijkbloem, wilde *Gallan* van Smirna, ter grootte van eene boon, comijn zoo veel men tusschen drie vingers kan vatten, een hand vol anijszaad, stoot het klein, en slaat het door een zift, doet dan van dat poeijer in eene bus, tot dat gij het van nooden hebt. Neemt verders Aard- of beter Mestwormen, drukt die uit, en wascht ze af, dan in een pot of vaatje gelegt, doet 'er van 't voorschreeven poeijer bij, wrijft het te zaamen klein, en maakt 'er met een weinig meel kogeltjes van, die men eenige uuren te vooren op die plaats in het water werpt, daar men voorneemens is, te gaan visschen.

Om Visschen met de Handen te vangen.

Neemt gepoeijerde kokkels-korls, met comijn, oude kaas, tarwen meel en wat brandewijn, wrijft het al te maal zaamen, en maakt 'er pillen af, ter grootte van een erwet, gooit deeze in het water, daar veel visch is, alle die 'er van eeten, zullen als dronken boven op het water koomen om te spartelen, zoo dat men ze met de handen, of nog beter met een schepnetje kan vangen. Dit is een beproeft middel, en men mag de visschen veilig en zonder eenige schroom eeten.

Om allerhande zoort van Visschen op eene plaats te doen vergaderen.

Neemt osse- of schaapebloed, dunne ossedrek, thijm, orego, poleikruid, peperkruid, majoraan, wijnmoer van eenen geurigen wijn, elks een deel, dan vet of het merg van deeze beesten, welk van beiden gij wilt; stoot alles bijzonder, of met malkanderen, en maakt het tot kleine klompjes, die gij moet uitwerpen ter plaatze, daar gij denkt dat visch zij, een uur te vooren, eer gij denkt te visschen; spant daar na uw net, of omcingelt ze met de zeege.

Een ander, om allerhande zoort van Visch te vangen.

Neemt geite- of schaapebloed, wijnmoer van eenen geurigen wijn, deeg van gerste-meel, mengt het onder een, doet 'er bij van de long van een schaap, klein gesneeden of gehakt. Men zegt 'er bij, dat men, om een visscher te beletten, dat hij niets vange, zout rondsom zijn net moet smijten.

Nog een ander Lokaas om Visch te vangen.

Neemt kalver- of schaapelong, hakt die fijn, en mengt 'er een weinig gestooten comijn en anijszaad, tarwenmeel en osse- of ander bloed onder; kneed dit te zaamen tot een deeg, en maakt 'er kleine koekjes of kogeltjes van, die dan gebruikt worden, zoo als vooren beschreeven is.

Of neemt masch, zijnde 't uitgekookte mout, dat na 't brouwen overblijft, werpt daar van de ruimte in 't water, ter plaatze daar gij 's anderendaags denkt te gaan visschen, zoo zullen de visschen op het masch aazen, en op die plaats vergaderen: Deeze beide middels zijn uitneemend om visch te lokken, en het zij men aldaar met angels of netten gaat visschen, zal de ondervinding leeren, dat men zijn tijd niet gespilt heeft, maar dat in teegendeel een rijken vangst, de genoomen moeite van den visscher dubbeld zal beloonen. In plaats van masch, kan men ook gemaalen mout neemen, en daar met water en honig kogeltjes van maaken, die men als de voorige gebruikt.

Niet zeer bekent Middel, om de Visschen te lokken en te vangen.

In 't begin van Augustus sweeven 'er boven de rivieren en andere zoete wateren in de voor de midnagts uuren, een groote meenigte kleine witachtige vlindertjes of kapelletjes, welke op dien tijd van water-insektjes, door gedaante verwisseling (*metamorphosis*) voortgekomen zijn; deeze kapelletjes verstrekken tot een uitneemend lokaas voor de visschen; dewijl men dezelve vangende, en behoorlijk gebruikende, 'er een groote meenigte riviervisch van allerleij zoort, meede zal kunnen vangen; tot dien einde vermengt men ze met 't een of ander voedzel, daar de visschen gaarne op aazen, als bij voorbeeld, *gemaalen mout*, *masch*, *meel*, *raap-* of *lijnkoeken*, *gehakt vleesch*, *leever*, *long*, of iets anders, als dan maakt men 'er kogeltjes of koekjes van, en werpt ze ter plaatze in 't water, alwaar men voorneemens is, het zij met angels, of op eenige andere manier, te gaan visschen. Men gebruikt dit

mengzel ook, om in zetnetten, foeken en vischkorven te doen. Om nu deeze waterkapelletjes in meenigte machtig te worden, moet men op de volgende wijze te werk gaan: Men neemt een bekwaam groot, plat en breed ſchip, en gaat daar meede op de gemelde tijd, zoo dra men die inſekten heeft ontdekt, in de voornagt op de rivier, alwaar men dan ſtroo aan boschjes gewonden, in de brand ſteekt; als dan vliegen deeze kapellen naar het licht en vlam toe, verbranden de vleugels, en vallen in het ſchip; op deeze wijs vangt men 'er eene meenigte, die men na gedaan werk, opzamelt, en in een pot tot gebruik bewaart.

Aas, om allerhande Visch te vangen.

Neemt kalfs maagen, doet ze in een oude aarden pot, laat ze daar vier à vijf dagen in ſtaan, ſmijt dit vervolgens in 't water, en vischt 'er met pieren boven.

Of neemt zeemosſelen, ſlaat ze aan ſtukken, en werpt ze met de ſchellen in 't water, en dan met ſtukken van mosſelen aan den hengel op die plaatze gevischt.

Om Braaſem te vangen, is niets beter, als dat men een once campher laat weeken in een kanne zuiver water, het geen in een wel geſloten fles of kruik moet bewaart worden, dewijl anderzins de kragt van de campher vervliegt, mengt 'er na verloop van eenige dagen koeijedrek, dauwwormen, kraailook, rein vaaren en kleij bij, waar meede men dan de visſchen vooraf voedert, en verders daar boven met pieren vischt.

Om Baars te vangen, neemt men geſtooten ſaffraan en kruidnagelen, zoo veel men wil, doet het in een pot en daar bij dauwwormen, die een nagt of twee in reine mos van aarde gezuivert gelegen hebben; vischt hier meede, en zoo 'er Baars is, zult gij rijkelijk vangen.

Garſtenmeel met ſchaape- of runderbloed vermengt, en met een weinig honig tot een deeg gemaakt, is zeer goed om in den herfst meede te visſchen. Het zaad van zonnebloemen aan den hengel gedaan, vangt meede veel visch.

Of laat garst in een aarden pot ter deegen week kooken, doet daar bij roggenmeel met wat kleij gemengt, maakt hier kleine balletjes van, en werpt die in 't water, ter plaatze daar gij voorneemens zijt te gaan visſchen, als wanneer gij van de gemelde garst in brandewijn geweekt, aan den hengel moet doen.

Beproeft Lokaas om Karpers te vangen.

Neemt wintergarst en boonen, van elks een half maat, laat ze tweemaal 24 uuren in versch water weeken, en dan zoo lange kooken, tot dat de garst begint te ſplijten; giet 'er verders het water ten naasten bij af; neemt dan 6 pond versch roggenbrood, in ſtukken geſneeden, de korsten daar aan laatende blijven, als meede 6 lood corianderzaad, 3 lood anijszaad, 4 lood gemaalen fennegriek, 1 lood laurierolie, benevens drie mengelen bruin zoet bier; laat dit alles te zaamen zoo lange kooken, tot dat het brood tamelijk taai, en de boonen en garst geheel geſpleeten zijn; met dit aas voert men ter plaatze, daar men gedenkt te gaan visſchen, driemaalen daags, als 's ochtends, middags en 's avonds, telkens drie à vier handen vol in het water werpende, en hier meede vier à vijf dagen vervolgende, als wanneer men daar na ieder dag maar een kleine handvol inwerpt, om ze graag te houden; ieder keer, als men 's anderendaags denkt te gaan visſchen, moet men 's avonds te vooren een dikkorstig ſtuk zoet roggenbrood, van een-vierde pond of daar omtrent in 't water werpen, op dat de Karpers daar den geheelen nacht aan kunnen zuigen, en als dan zal men 's morgens 't gezelſchap vergadert vinden; om te visſchen maakt men een deeg van versch zoet roggenbrood, met honig en wat vleeschnat, of nat van de ketel, als men pekelvleesch kookt, hier doet men ſtukken als een groote knikker van aan den hoek, en men moet op een plaats visſchen, daar de grond ſchoon en hard is; de hoek met het deeg en het lood, dat een duimbreed van de hoek moet zijn, dient te zaamen plat op de grond te leggen, en de dobber op zijde, dewijl de Karper, die meerder om hoog opzet, dan geheel onderhaalt; de ſlag is ook veel ſecuurder, wanneer de dobber plat legt; ook moet den angelſtok vooral niet boven het water gehouden worden, op dat de visch, die niet kan zien, dewijl de Karper zeer ſchuw is, alwaaromme, hoe meerder ſtilte, en minder omſlag, hoe beter. De bekwaamſte plaatzen tot deeze visſcherij, zijn kort bezijden tuinhuizen of ſteigers, daar 4 à 5 voet water is, en de Karper zich verſchuilen kan; ook kort aan middelpaalen van bruggen over eenige vaart leggende, daar 6 à 7 voet water is; voorts bij ſchutſluizen, of in loopende rivieren achter de kribben, daar het water ſtil is; de beste tijd om te vischen is 's morgens van acht tot tien uuren, en 's namiddags van vier uuren tot donker toe. Telkens wanneer men uitſcheid, moet men eenig voeder in het water werpen, als meede eenige ſtukken korst van roggenbrood, hebbende ruim de grootte van een vingers lid. De grond, bij de plaats daar men vischt, moet somtijds door den Tuinman ſchoon met de hark opgehaalt worden, op dat 'er geen bladen nog takjes zijn, maar zij dient gantsch zuiver gehouden te worden, en hard te weezen.

Om de Wormen tot de Vischvangst te bereiden.

Neemt een rest wormen uit oude mesthoopen, zijnde deezen de beste, doet die in een pot met wat losſe of ruige oude mest, en doet 'er een weinig wilde thijm bij, die ook quendel genaamt word, dekt dan de pot toe, en bewaart de wormen tot dat gij wilt gaan angelvisſchen; op deeze wormen aazen de visſchen gaarne, lokkende hun de reuk en ſmaak van bovengemeld kruid; men kan bij de thijm ook orego, marjolein of poleij voegen.

AASEN. Een ſpreekwijs der Jagers, betekenende het voedzel van 't wild.

ABALIENATUS; *Verdorven.* Spreekwijs in de Heelkunde gebruikelijk, en word eenig Lid of Deel van het menſchelijke Lighaam door verſtaan, dat verdorven is; het zij door koudvuur aangetast, of op een andere wijze verſtorven, 't welk men dus verplicht is, te *amputeeren*, of af te zetten.

ABAPTISTA; *Abaptiston*; Heelkundig Kunstwoord, betekenende zoo veel als *Trepaan*, of *Panboor*, waar meede de Hersſepan doorboord word, in hersſenkwaalen door contuſie, enz. veroorzaakt.

ABARNAHAS. Een Kunstwoord tot de Scheijkunde behoorende, en wel in het bijzonder tot de *Metallurgie*, en in de verandering of verſinelting der Bergſtoffen; *Abarnahas* betekent zoo veel, als Zilverertz, dat vol *Magneſia* of *Bruinſteen* zit; ook word het voor de *Magneſia* zelven wel gebezigt.

ABARTICULATIO. Word een natuurlijke zaamenvoeging der Beenderen door verſtaan, waar door zij een zichtbaare beweeging hebben, zoo als de armen, beenen, vingeren, teenen, enz.

ABBREVIATIO; *Abbreviatura*; *Verkorting*; *Afkorting.*

korting. Hier word gewoonlijk eene verkorting der woorden in het ſchrijven door verſtaan; als bij voorbeeld, wanneer men maar eenige letters, in plaats van het geheele woord, of anders ook wel tekenen of *caracters* op het papier ſtelt. Dit geſchied veel op de Academien door de Studenten in het *Auditorium*; als meede bij de Geneeskundigen, in het ſchrijven der Recepten. Wij vinden niet ongevoegt, hier bij aan te merken, dat dikwils met de woorden al te veel te verkorten, het geſchreevene veelmaals onverſtaanbaar word, en daar door wel groote misſlagen in het geeven of bereiden der Geneesmiddelen door de Apothekers Knegts kunnen gebeuren. Wat de Medicijnſche en andere *caracters* betreft, kan men onder dat *Articul* nazien.

ABDOMEN, zie ONDERBUIK.

ABDUCTIO; een zoort van Beenbreuk, die bij een gewricht voorvalt, en daar door een taamelijke verwijdering der gebrookene beenderen te weege brengt.

ABELMOSCH. Is een zoort van vreemde Heemst, in 't latijn *Althea Ægyptiaca villoſa*, (*Hibiscus foliis ſub peltato-cordatis ſeptem angularibus ſerratis hispidis*, LINN. *Spec. Plant.*) welks zaad, dat bruinachtig grauw en ruw is, en de gedaante van kleine niertjes hebbende, een aangenaame reuk heeft, als amber en muscus onder malkanderen gemengt. De plant groeit regt opwaarts, en heeft breede, groote en groene bladen, die in 't aanraaken, zoo zacht als fluweel zijn; de bloemen hebben de gedaante van heemst of maluwebloemen, dog zijn geel met roode vlekken gemengt, na welke driehoekige bruine zaadhuisjes volgen, ter lengte van een vinger.

Plaats. De natuurlijke groeijplaats van dit gewas is *Ægijpten*, *Oost-Indiën*, een gedeelte van *America*, de *Antilliſche Eijlanden*, en andere warme gewesten meer.

Hoedanig dit Gewas gekweekt word.

Zommige liefhebbers van vreemde planten en bloemen, kweeken dit gewas in hunne tuinen, dog dewijl het uit een heet climaat zijnen oorſprong hebbende, meer warmte vereischt dan onze luchtſtreek nan natuuren bevat, zoo moet deszelfs zaad omtrent de maand April in een warme broeibak gezaait, en de jonge planten daar na in potten, niet meer als één in elke pot verplant worden, men moet ze vervolgens in een runbak of trekkas agter glazen koesteren, dewijl ze in de open lucht ſtaande, geen bloem, veel minder zaad zouden voortbrengen, het is een éénjaarig gewas.

Gebruik van het zelve.

Wanneer men het zaad op brandewijn laat trekken, verkrijgt dezelve een aangenaame muscus geur; onder de klederen of linnen geſtrooit, zal het een diergelijke reuk aan 't zelve meededeelen. De Turken en Arabieren gebruiken het veel, klein geſtooten zijnde, onder hunne *Coffij* en *Sorbet*.

ABEELBOOM; of *Witte Populier*; in 't latijn *Populus alba*. *Beſchrijving.* Het is een zoort van Populierboom; zijn hout is wit en ligt; de bast is digt en witachtig; de bladen zijn bijna rond, hard en bleekgroen, rondsom gekartelt. De vrugt van deeze populierboom beſtaat in ſchillen, zijnde lang en zwart, vol bladeren met punten. De wortel van deezen boom dringt zeer diep in de aarde.

Plaats. Deeze boom bemint het water, groeit op moerasſige en andere vochtige plaatzen, langs rivieren en meiren.

Eigenſchap. Zommigen houden de bladen van deezen boom voor een geneesmiddel, om de pijn der jicht te ſtillen; men moet ze vergruizen, en op de pijnlijke plaats leggen.

Nuttigheid. Het drooge hout van deezen boom, zijnde wit, zacht en taai, is zeer dienstig en geacht van Beeldhouwers, Klompmaakers, en andere Werklieden in hout, dewijl het geenzins door de zon of droogte berst, zoo als de meeste andere zoorten van houten; men plant derhalven deezen boom met voordeel, rondsom boere- en andere buitenplaatzen, daar ze teffens groot geworden zijnde, tot een nuttige bemantelinge of windbreeking dienen; het word echter zoo goed niet geſchat, als het zwarte populierhout. Om het op de haard voor brandhout te ſtooken, is het gantsch niet van 't beste, dewijl het weinig hitte geeft, en ſchielijk van den haard is.

Kweeking der Abeelboomen.

Om den leezer niet met onnutte herhaalingen op te houden, zal ik van de kweeking deezer boomen niets melden, dewijl iemand, die kundigheid heeft om *Populier-* en *Ypen-boomen* te kweeken, ook de kunst verſtaat, om *Abeelboomen* te behandelen. Een goed Huisvader zal zorgen, dusdanige boomen rondsomme zijn landgoed of hiem te planten, zullende het voordeel, dat deeze boomen toebrengen, rijkelijk zijnen moeite en arbeid beloonen. Zie verders *Populierboom*.

ABLAB, zie LABLIB.

ABLACTATIO; ſpeening der kinderen. Zie SPEENING.

ABLUENTIA; *Abſtergentia*, (*ſcil. medicamenta*,) hier worden Geneesmiddelen door verſtaan, die het ſcherpe bloed hunne bijtende hoedanigheid beneemen, en dus verzachten, en waar door voornaamelijk de krimp der buik in de ingewanden huisvestende, verdreeven word; onder deeze middelen telt men alle *Mineraale wateren*, als meede *Coffij*, *Thee*, en meer andere Waterdranken.

ABLUITIO; *Ablutio; Afwaſching. Pharmaceutiſch* of Apotheekers Kunstwoord, betekenende de zuivering van een Geneesmiddel, of iets anders van zijne onreinigheid. Door *Abluitio* word bij de Scheijkundigen ook verſtaan, het dikwils herhaalen eener distillatie, als meede de afwaſching der ſcherpigheid van eenige kalk, of nedergeſtort poeijer, door herhaalde op en afgieting van ſchoon water, 't geen ook wel zoetmaaking genaamt word. Zie DULCIFICATIO.

ABORTIENS vel *Abortivus Flos*; is in de Kruidkunde een *Onvrugtbaare Bloem*. Zie verder MASCULUS FLOS.

ABORTIVA; Miskraam veroorzaakende dingen.

ABORTUS, zie MISDRAAGEN.

ABRA. Dus noemt men in Poolen een zekere zilvere Munt, ter waarde van dertien ſtuivers, zes duiten Fransch geld. Deeze *Abra* is gangbaar te Conſtantinopolen, en in het gantſche gebied van den grooten Heer, doende aldaar een-vierde van een *Aſelani*, en Hollandſchen Daalder.

ABRICOOS-BOOM; in 't latijn *Armeniaca Malus*, (*Prunus floribus ſeſſilibus*, *foliis ſubcordatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit is een zoort van Pruimboom, dog verſchilt daar van eenigzins in de groeijwijze, naamelijk dat de bladeren grooter, korter, breeder, gladder, en de vrugten grooter zijn; deszelfs bloeizels zijn voor dat zij open gaan, roozekleurig, dog open zijnde, van binnen wit, gelijkende anderzins veel na die der Pruimen. De

vrugten grooter dan de meeste zoort der Pruimen, hebben een zoogenaamde naad of kloof, gelijk meede verſcheidene der fijnſte Pruimen; haar coleur is geel, en zomtijds aan de eene zijde roodachtig of met die koleur geſpikkelt; de vrugt wel rijp zijnde, is deszelfs ſmaak zeer aangenaam, en overtreft die der meeste Pruimen. Daar zijn verſcheidene zoorten van, die in grootte, coleur en ſmaak eenigzins verſchillen; zie hier de optelling der voornaamſte en beste zoorten.

1. De *Abricoos uit den Bosch*, of *Bosſche Abricoos.*
2. De *Bredaſche*, of *Dubbelde Abricoos*, zijnde op één na de grootſte.
3. De *Klooster Abricoos.*
4. De *Oranje Abricoos*, zijnde de geelſte van coleur.
5. De *Princeſſe Abricoos*, of *Kleine Vroege Abricoos*, die de kleinſte van allen, dog teffens de geurigſte is.
6. De *Witte Abricoos*, die witachtig geel, en de grootſte van allen is, dog niet zoo ſmaakelijk als de overige.

Deeze opgetelde zoorten zijn alle door den tijd uit het zaad voortgekomen.

Plaats. De natuurlijke groeijplaats deezer vrugten, naamelijk daar ze van zelven in 't wild voortkoomen, is *Moscovien*, *Armenien*, en elders. In *Moscovien* heeft ze de vermaarde Kruidkenner AMMAN in't wild groeijende gevonden, dog met drooge en onzappige vrugten, en het is zeker, dat alle de verſchillende tamme zoorten allengskens door de cultuur, gevallig uit het zaad zijn voortgekomen.

Manier, om Abricooſeboomen te kweeken.

Alle zoorten van Abricooſen worden 't best door oculeering of zuiging op wilde Pruimboomtjes, die uit zaad of van uitloopers voortgekweekt zijn, voortgezet; tot de zuiging dienen de uitloopers van de *Boere witte*, of van *zwarte Damaspruimen* 't beste; men kan ze nochtans ook op jonge boomtjes van *Abricooſe-korls* voortgekweekt, oculeeren of zuigen; dog in onze gewesten geſchied het 't meest op Pruimſtamtjes; het oculeeren is ook het meest bij ons in gebruik, ſchoon het zuigen zeer doenlijk is, moet het nochtans op bejaarder en dikker ſtammetjes geſchieden. Hoedanig men de *oculeering*, *enting* of *zuiging* werkſtellig maakt, zal men ten duidelijkſten bij die *Articuls* aangeweezen vinden; wij vergenoegen ons hier eenige nuttige aanmerkingen over de Cultuur van deezen Boom te laaten volgen.

I. Tiert en groeit zij 't best, in goede losſe zandachtige gronden, en kan ook onze felſte winterkoude verdragen.

II. Moet men, om goede en welrijpe vrugten te bekomen, dezelve aan muuren, ſtekkaadjen of espaliers (zijnde losſe latwerken) planten, en de takken wel uitbreiden, deeze dienen 't best op 't zuid-oosten geplaatst te zijn; wil men op ſtam teelen, dat onder onzen luchtſtreek zelden van een goeden uitſlag is, zoo moet men daar toe de *Princeſſe Abricoos* kiezen, die bij ons nog 't beste op ſtam wil aarden en draagen.

III. Dewijl deeze Boom vroeg bloeit, en de bloeizels de vorst niet kunnen verdraagen, zoo moet men bedacht zijn, om dezelve in koude voorjaaren, inzonderheid des nachts voor de vorst te bedekken, dit moet te werk geſtelt worden, zoo dra de bloeizels beginnen open te gaan, en men gebruikt 'er zeildoeken of rietmatten toe, die 'er 's nachts voor gehangen worden, tot dat de vrugten gezet zijn: Wij vinden niet ondienſtig, de volgende aanmerking hier nog bij te voegen, naamelijk, dat wanneer men eens zijne boomen voor de vorst bedekt heeft, zulks naukeurig alle dagen moet waargenoomen worden, dewijl één dag of avond verzuim, alle voorheen genoomene moeite en zorge te niete kan maaken; zelfs kunnen nog de reeds gezette vrugten vervriezen, indien het koud en vorstig is, zoo als niet zelden in ons climaat gebeurt.

IV. Moeten de *Abricooſeboomen* jaarlijks geſnoeit worden, waar bij dit volgende dient in acht genoomen; men moet de eenjaarige looten, inzonderheid die aan de einden der takken of elders te overvloedig voortgekoomen zijn, meest weg ſnoeijen, en alleen de getemperde of maatigst gegroeide looten behouden, die men op 3, 4 à 8 oogen, na derzelver ſterkte, inkort, zodanig, dat de boom niet te veel oude nog jonge takken hebbe, en dezelve niet te digt aan malkanderen ſtaan; zomtijds wanneer de boom oud is, moet men hier en daar een oude tak, met alle deszelfs zijdetakken, geheel wegſnoeijen, om de overige meer lucht en ruimte te geeven. Deeze ſnoeiwijze, zal niet alleen een beter gedaante aan den boom geeven, maar ook ſchoonder vrugten doen voortbrengen, en den boom langer doen duuren. De ſnoeijtijd van deezen boom is in den winter, of ten minſten voor dat de boomen beginnen te bloeijen.

V. De boom geſnoeit zijnde, moeten de takken netjes naast en nooit over malkanderen aan de espalier gebonden worden, dewijl zulks de groei der goede looten en takken zoude belemmeren; de takken moeten zodanig naast malkanderen geſchikt worden, dat ze als een waaijer vertoonen; het aanbinden geſchied best met dunne wilgen tienen van de taaiſte zoort, die in den winter dienen geſneeden te worden; de muuren of ſtekkadien daar de boomen tegens aanſtaan, moeten met latten voorzien zijn, om 'er de boomen aan vast te kunnen binden; bij 't aanbinden van de gemelde tienen is een zekere weetenſchap bij het omdraaijen noodig, die 't best door een kleine daadelijke aanwijzing geleert word; 't geen verders hier omtrent moet in acht genomen worden, zal men vinden onder de tijtel *Espalier.*

De Abricoos is een zeer geachte en aangenaame vrugt, wordende gewoonlijk in de maand Julij, kort na de kerzen rijp, is van veel dienst in het huishoudelijke, en daar kunnen veelerleij aangenaame ſpijzen van bereid worden, als *compot*, *marmelaade*, *taarten*, enz. men maakt 'er ook verſcheidene zoo natte als droge *confituuren* van, wordende deeze confituuren, bij veele voor de lekkerſte van alle andere vrugten gehouden, uit oorzaake, dat dezelve door 't kooken en toemaaken, een geur verkrijgen, die men door geen kunst nog bijvoeging van ſpecerijen aan andere vrugten kan geeven. Wat deeze vrugt haar natuurlijke eigenſchap betreft, is ze geenzins ongezond; de pitten uit de ſteenen worden gepreezen tegens 't graveel en ſteen, en men kan 'er zoo wel als van de andere ſteenvrugt-pitten een aangenaame *ratafia* van maaken.

Manier, om Abricooſen te droogen.

Men neemt de Abricooſen, als ze ter deegen rijp zijn, dog in plaats van ze te openen, gelijk de perſiken, om den ſteen daar uit te neemen, vergenoegt men zig met dezelve te duwen naar de plaats van den ſteel, daar ze dan uitſpringen, zoo dat de Abricooſen heel blijvende, men ze alleenlijk plat drukt; zonder dat ze open gaan, daar na droogt men ze gelijk de perſiken.

Andere manier om ze te droogen.

Neemt de Abricoosen, doet de groote van een erwet broodzuiker, in plaats van den steen, doet ze dan in een aarden pot, die van binnen verglaast is, maakt over uw pot een dekzel van brooddeeg, en zet ze in den oven, wanneer het brood coleur begint te krijgen, (men dient verdacht te zijn, dat hier van roggen, en niet van tarwen brood gesproken word), laat dezelve daar in tot de oven koud word; dit gedaan zijnde, legt ze op horden, en wanneer ze droog genoeg zijn, bestrooit ze dan, nog warm zijnde, met zuiker; twee dagen na dat ze gedroogt zijn, mag men ze wegsluiten, en ter deegen toedekken.

Groene Abricoosen in te leggen.

Men neemt groene (onrijpe) Abricoosen, zoo versch opgegadert als moogelijk is, doet ze in een handdoek of servet, en naar maate van hun getal, zoo neemt men een hand vol zout, dat zeer fijn is gestooten, strooit dat daar over, laat ze verders in de servet, en besproeit ze met een lepel vol water of azijn, zoo zal al de wol daar af gaan; smijt ze daar na in versch water, en waschtze ter deegen af; wanneer ze nu wel gewasschen zijn, zoo doet ze andermaal in versch water, om ze dus ter deeg te wasschen; voorts moet men water bij de hand hebben, dat in een stoof- of braadpan kookt; wanneer de Abricoosen dan ter deegen op een zift of vergiettest afgedroopen zijn, zoo smijt ze in 't kookende water, schuimt ze van tijd tot tijd, en steekt ze bij wijlen met eene speknaalde; als die 'er gemakkelijk ingaat, is 't een teeken, dat ze genoeg gekookt hebben, (want men moet ze niet te lang laaten kooken), men neemt ze dan van 't vuur, en zet ze weder in versch water; daar na neemt men geklaarde zuiker, en terwijl de zuiker kookt (die ook niet te lang moet kooken), zoo werpt men de vrugt daar in, en laat ze heel zagtjes kooken, dan worden ze terstond groen; men moet ze vooral een weinigje laaten rusten, om zig van haar water te ontlasten, en de zuiker te doen aanneemen; zoo dra ze nu een weinig hebben gestaan, mag men ze ten eersten toemaaken, op dat ze haar groen behouden.

Begeert men eene andere wijze om ze te pellen, zoo maakt eene aschloog van versch hout, als de loog gekookt heeft, zoo smijt 'er de Abricoosen in, en laat ze daar meede zoo lang kooken, tot dat het bovenste vel daar af gaat, wanneer men ze zagtjes met de hand wrijft; maar zoo men geene goede asche heeft, zoo kan men eene loog maaken met potasch; daar na smijt men ze in versch water, en ze wel gewasschen hebbende, herhaalt men het afwasschen in ander versch water, om ze schoon te maaken, en 't vel daar af te neemen. De eerste wijze met het zout is de beste en vaardigste, ze worden ook groender en fraaijer; wat de zuiker betreft, dient men te weeten, dat 'er pond tegens pond moet genoomen worden, indien men ze lang wil goed houden.

Andere manier, om Groene Abricoosen in te leggen.

Neemt eenige groene Abricoosen, doet ze in een confituurpan, die half vol water is, smijt daar na twee of drie goede handen vol asch van versch hout, of anders voor omtrent een stuiver potasch daar in; deeze loog gemaakt zijnde, en zeven of acht maal opgeborrelt hebbende, zoo werpt'er de Abricoosen in, die gij zagtjes met den schuimspaan moet omroeren, om te zien, of ze haare huid afleggen, en zoo dra ze dat doen, zoo neemt ze daar uit, en doet ze in koud water, en wrijft met de vingers 't vel daar af, tot dat ze geheel schoon zijn; werpt ze dan weder in ander schoon water; daar na giet kookend water in eene confituurpan, en werpt ze daar in, om ze blank te doen worden, dat is, doet ze kooken tot dat gij met eene spelde gemakkelijk daar in kunt steeken; daar na neemt omtrent zoo veel witte zuiker, als 'er vrugt is, doet die in eene kopere pan smelten, en smijt dan uwe Abricoosen kookende daar in, na dat gij het water alvoorens op een vergiettest hebt laaten afloopen; laat ze dus een paar dozijn borrels zagtjes opkooken, tot ze beginnen groen te worden, het welk ziende gij haar nog zeven of acht scheutjes schielijk moogt laaten kooken, en ze dan van 't vuur afneemen; dit gedaan en ze ter deegen geschuimt hebbende, moogt gij ze laaten koud worden en bewaaren.

Geconfijte rijpe Abricoosen.

Neemt een dozijn rijpe Abricoosen, klooft die in twee stukken, en verbrijzelt de steenen, om de pit daar uit te krijgen, die gij dan moet pellen en gereed houden, om 't daar na bij 't ander confituurzel te doen; neemt dan een half pond zuiker, laat die in eene confituurpan smelten, en wanneer die gekookt heeft, zoo legt uwe halve Abricoosen daar in, laat ze omtrent dertig scheutjes opkooken, en voegt 'er uwe pitten bij; neemt ze dan van 't vuur, en roert ze zagtjes, om 't schuim met een papiertje daar af te doen; na dat nu de Abricoosen haar water uitgeworpen hebben, moet gij ze weder te vuur zetten, en ze tien of twaalf borrels doen opkooken; vind gij nog wat schuim, zoo ligt het daar af, laat ze dan koud worden, en sluit ze weg.

Indien uwe Abricoosen bij geval te hard waren, haalt ze weder door 't water, laat ze eens opkooken, en zig dus weder van het water ontlasten, eer gij ze in de zuiker doet. Men kan ze ook eerst schillen, zommige doen het, andere niet, elk naar zijn zinlijkheid: wanneer ze gepelt zijn, is het confituurzel schoonder, maar min smaakelijk, alzoo het met het vel meerder naar de vrugt smaakt, 't geen ook aangenaamer is. Men dient ook te weeten, dat eer men ze in de zuiker doet, dezelve eerst tot sijroop moet gekookt zijn, dewijl anders alles tot marmelade of pap zoude worden.

Gerooste Abricoosen.

Neemt zoo veel Abricoosen, Perssiken, of Pruimen, als gij wilt, doet ze op een rooster over een heet vuur aan alle kanten braaden, en schelt ze dan met de vingers zoo net als moogelijk is, zet ze vervolgens in een aarde schotel, of ook in eene zuivere confituurpan, strooit 'er dan een paar handen vol poeijer-zuiker over, als meede een half glas water; daar na moet gij ze over 't vuur omschudden, en ze vier of vijf stootjes laaten opkooken, ten einde de zuiker smelte; dan kan men ze van 't vuur afneemen, en ze laaten koud worden; wanneer gij vorneemens zijt om ze te gebruiken, kunt gij 'er wat zap van citroenen of oranjen over doen.

Confituuren van Groene Abricoosen.

Dit zijn de eerste vrugten die men confijt, men neemt ze terwijl ze teder zijn, en de steen nog niet hard is; ze worden gezuivert in schoon water, als men daar wat wijnsteen in doet, om het buitenste vel daar af te krijgen, dan wrijft men ze een voor een zagtjes af, en confijt ze, neemende een pond zuiker tegens een pond vrugt; indien men ze gestooft wil eeten, dan is een half pond zuiker tegens een pond vrugt genoeg.

Ander Confijt van Abricooſen, die niet te groen nog te rijp zijn.

Neemt zodanige Abrikooſen, en indien gij die heel wilt houden, zoo maakt eene kleine opening met een mes, en ſtoot den ſteen met het zelve naar agteren uit; als gij dan vier pond op die wijze klaar gemaakt hebt, moet gij kookend water te vuur hebben, en ze daar in werpen, dat noemt men blank maaken; past dan wel op, dat ze in 't water niet aan ſtukken gaan, zoo dra ze dat dreigen te doen, zeo neemt ze met een ſchuimpaan daar uit, en laat ze op een vergiettest afdruipen; hebt dan vier pond gekookte zuiker gereed, 't geen tot vliegens toe dient te kooken, (dat is, tot dat 'er vezels afvliegen, wanneer men iets daar van in eenen lepel neemt en daar in blaast,) legt 'er dan uwe Abrikooſen een voor een zagtjes in, zet ze te vuur, en laat ze maar twee of drie walmen opkooken, dan van 't vuur genoomen, en koud laaten worden, zoo zullen ze haar water ontlasten en de zuiker aanneemen. Voorts moet gij de zuiker weder laaten afdruipen, en ze weder doen kooken; zes of acht walmen gekookt hebbende, de Abrikooſen al weder daar in, dewelke gij dus nog vijf of zes walmen moet laaten kooken, en dan twee of drie uuren rusten, of zoo gij wilt wachten tot 's anderen daags, moet gij ze weder te vuur zetten, dan voltooijen en ze vochtig met haaren ſijroop in aarde potten bewaaren; wilt gij ze droog maaken, zoo moet gij ze, na dat ze wel uitgelekt hebben, op leijen leggen, en dan met fijn geſtoote zuiker door een zijde doekje beſtrooijen, en in een flauwe oven of warme plaats zetten; aan de eene kant droog zijnde, keert ze om, en zet ze op een zift of vergiettest, beſtrooit ze wederom op de voorgaande wijze met zuiker, en wanneer ze geheel droog en koud geworden zijn, legt ze dan in een houte doos met grauw papier daar tuſchen; indien ze eenigen tijd daar na weder vochtig wierden, zo doet 'er maar verſch papier bij; wil men ze in halve ſtukken maaken, of in vierde deelen, men kan het op dezelfde wijze doen. Ook kan men dus allerhande zoorten van Pruimen en Perſiken gereed maaken.

Wanneer de Abrikooſen haare volkomene grootte hebben, worden ze met en zonder ſchil geconfijt; men ſtoot 'er den ſteen uit, en laat ze een weinig opkooken, om de rauwſte ſchil daar af te ſcheiden, doch zonder ze te wrijven of af te droogen, zet men ze in zuiker, die maar met een weinig water gebrooken is; daar na worden ze op dezelfde wijze geconfijt en toebereid, als de Pruimen, neemende men vijf-vierde deel pond zuiker tegens een pond vrugten.

Wanneer ze over rijp zijn, moet men ze, 't zij geſchilt of ongeſchilt, in de gebrooke zuiker zetten, met zeer weinig water, zonder ze alvoorens te kooken, en men behoeft niet te vreezen, dat ze aan ſtukken zullen gaan, want de zuiker maakt ze vast, en ze koomen heelder (om dus te ſpreeken) uit de pan, dan ze daar in koomen.

Zommige doen 'er de pitten uit de ſteenen bij, ſteekende daar telkens een tusſchen de leedige hoeken van de Abrikooſen, wanneer ze in de potten zijn; wil men ze daar bij hebben, zoo zou ik u raaden, ze bijzonder in een weinig zuiker te confijten, want zoo men ze ongekookt daar bij doet, zouden ze uwe confijtuuren doen dun worden en ſchimmelen.

Andere confijten de Abricooſen nog op eene andere wijze, met ze te pellen, en in plaats van ze in 't water te ſteeken, ſtrooijen ze 'er geſtooten zuiker over, en laaten ze een paar dagen ſtaan trekken, tot de zuiker geſmolten zij, daar na zetten zij ze te vuur, en na ze een wallempje te hebben doen kooken, laaten ze dezelve weder twee dagen in haaren ſijroop ſtaan, na verloop van welke zij ze voorts afkooken en de Abrikooſen in potten doen, laatende den ſijroop nog eens kooken, en gieten dezelve dan daar over; doch deeze manier is moeijelijk, en niet zoo goed als de voorgaande.

Ander Confijt van Abricooſen, dat zeer ligt is om te maaken.

Men ſteekt de Abrikooſen rondsom vol gaatjes met ſpelden, ten einde de zuiker in 't kooken te gemakkelijker daar in dringe; dus geprikt zijnde, legt men ze in 't water, alwaar een half uur of daar omtrent in gelegen hebbende, men ze in ander water een weinig laat opkooken, waar na men ze van 't vuur neemt, en koud laat worden; en dewijl het een van de voornaamſte ſchoonheden deezer confituuren is, dat ze fraai groen zijn, zoo zet men ze korteling daar na weder op een klein vuur, en laat ze voor dien tijd toegedekt, mits wel acht geevende, dat ze evenwel niet kooken, anders zouden ze tot marmelaade worden; wanneer ze dan de vereiſchte koleur hebben, zoo doet men ze uit het water, en laat ze koelen; dit gedaan zijnde, zet men ze weder in water, waar in twee lepels zuiker tegens een lepel water zijn gedaan, waar meede men zoo lang voortgaat, tot dat de Abrikooſen omtrent daar in bedooven zijn; en in dien ſtaat laat men ze tot 's anderen daags, wanneer men ze in eene pan weder te vuur zet, daar ze maar effen moeten fruiten en niet kooken, 't geen men haar belet, met ze door middel van eenig houtje of lepel geduurig zagtjes te roeren; eindelijk neemt men ze daags daar na, laat ze afdruipen, en de ſijroop zeven of acht walmen opkooken, dan legt men ze zagtjes daar in; en wanneer ze bruiſen, haalt men ze terſtond van 't vuur af, en laat ze zoo tot 's anderen daags, als wanneer men ze vijftien of twintig walmen moet laaten kooken, en daar nog wat zuiker bij doen; den volgenden dag kookt men de ſijroop in deezer voegen, dat wanneer men den voorſten vinger daar in ſteekt, en dus op den duim drukt, zig eenige draaden daar van aan ſpinnen, die echter terſtond breeken, en druppels wijze blijven ſtaan; dit gedaan zijnde, laat men het nog tot 's anderen daags ſtaan, en dan kookt men de ſijroop een klein weinigje op, om hem te vaster te doen worden; wanneer men ziet dat hij dusdanig is, zoo doet men de Abrikooſen daar in, die men maar even op het vuur laat ſnerken; eindelijk zoo laat voor de laatſte reis de ſijroop nog eens kooken, doet 'er de vrugt zoetjes in, en laat het zeven of acht walmen opzieden, mits toegedekt zijnde, en bij wijlen geſchuimt wordende, als ze dan gekookt hebben, zoo maakt men ze op, en bewaart ze.

Andere Geconfijte Abricooſen.

Neemt wat Abrikooſen, en zoo gij ze met de ſchil wilt confijten, wascht ze in een pan daar verſche asch in is, geſchiedende zulks op deeze wijze; zet de asch in water gedaan op 't vuur, en ſchuimt 'er het bovendrijvende af, en wanneer nu deeze loog gekookt heeft, en gij ze ſterk genoeg oordeelt, zoo zet ze van 't vuur en laat ze rusten, om niet dan 't klaare daar af te neemen; dit gedaan zijnde zet deeze loog weeder op 't vuur, en zoo draa ze begint te kooken, doet 'er twee of drie Abrikooſen in, en ziende dat de wol die aan de ſchil vast is, daar gemakkelijk afgaat, doet 'er de rest in, om ze daar naa in een doek te gieten, waar meede men ze wrijft en

ſchoon

ſchoon maakt; wijders doet men ze in ſchoon water om ze wel af te waſchen; 't welk gedaan zijnde, prikt men ze met een priem, wascht ze nog eens over in versch water, dan weder in ander waater, waar in ze wakker moeten kooken, zoo lang tot dat ze week zijn; wanneer dit naauwkeurig gedaan is, zoo neemt geklaarde zuiker, zet die op 't vuur, en wanneer ze begint te kooken, zo doet 'er uwe Abrikooſen in, na dat ze wel afgedroopen hebben, handelt ze met zagt vuur tot ze groen worden, en als ze de zuiker gevat hebben, zoo laat ze weder op een vergiettest afdruipen; dit gedaan, giet 'er ſijroop over tot ze overdekt zijn, en ze dus tot s anderen daags gelaaten hebbende, zet het te zaamen op 't vuur te preutelen, geſnerkt hebbende doet ze in eene aarde pot en laat ze den volgenden dag over een vergiettest afdruipen, terwijl gij den ſijroop ondertusſchen zeven of agt walmen laat opkooken, en hem nog wat zuiker bijzet; vervolgens doe uwe vrugt daar in, en laat ze maar even preutelen; herhaalt dit vier of vijf dagen aldus agter den anderen, vermeerdert uwen ſijroop t'elkens met wat zuiker, en laat ze maar even ſnerken; om ze gereed te maaken, doet ze maar zoo lang kooken tot gij de ſijroop dik genoeg oordeelt; zet ze dan in potten om te bewaaren.

Marmelaade van Abricooſen.

Men maakt ook zeer goede Marmelaade van Abrikooſen, wanneer men ze wel rijp zijnde neemt, en met zuiker kookende een half pint waters teegens twee pond zuiker en drie ponden fruit neemt, laatende haar kooken tot de behoorlijke dikte, om te bewaaren; dan doet men ze in potten of kopjes, haar gelijk andere confituuren handelende.

Andere Marmelaade van Abricooſen.

Neemt Abrikooſen, die ter deegen rijp zijn, doet 'er alle hardigheeden, vlakken en rottigheit af, ſnijt ze aan ſtukken in een confituur-pan, veegt die pan eerst af, om 'er dan vier pond van deeze welgeſneedene fruit in te doen, dewelke gij tot op twee pond moet afkooken; neemt daar naa twee pond geſtooten zuiker, na dat gij uwe pan alvoorens gewoogen hebt, om te zien of de vier ponden tot twee gebragt zijn; de zuiker met eene ſpaadel wel daar onder geroerd zijnde, zet ze dan weeder te vuur, om de zuiker te doen ſmelten en inzuigen, 't geen geſchieden kan omtrent in den tijd van een minuit, waar naa gij ze in potten moogt doen, gij kunt ze daar naa in deeg op leijen zetten, of in blikke vormen, 't geen bij uitſtek lekker is, ofte ook met een paar kort geſtoofde appelen twee of drie lepels van deeze Marmelade mengen, en 'er heerlijke taarten van maaken, ook wel met eene gebraade peer het zelfde doen; daar zijn weinig menſchen die weeten hoe aangenaam deeze Marmelaade is.

Marmelaade op de Franſche manier, koſtelijk en zeer lekker.

Men neemt riipe Abrikooſen en ſchelt die, waar naa ze door kookend water gebaalt worden; draagt wel zorg, dat ze zoo weinig als moogelijk is van malkanderen gaan. Men zet ze om uit te druipen, ſlaatze door een zeef en doet ze afkooken om haar vogt in te zwelgen. Tegens elk pond van deeze Marmelaade neemt een pond geklaarde zuiker, die gij tot vliegens toe moet kooken; laat hem dan een weinigje verkoelen, en doet 'er uwe Marmelaade in, dewelke gij met de ſpaatel moet omroeren en weeder voor eenen oogenblik te vuur zetten, op dat zig alles wel vereenige. Dog let wel; dat het niet te veel nog te weinig kooke, zoo zult gij zien dat uwe Marmelaade ſchoon helder en doorſchijnende is; doet ze dan in aarde potten, laat ze koud worden, en dekt ze wel toe. Dus kan men op beide wijzen ook met Perſiken doen, naamelijk met heel of half zuiker; heel zuiker noemt men pond tegen pond; half zuiker, als men een half pond zuiker tegens een pond fruit neemt; men kan dit ook in deeg of taart zetten.

Om Abricooſen op een andere wijze nat te confijten.

Neemt ter deeg rijpe Abricooſen, (men kan ze ſchillen, of niet ſchillen, de ſteenen 'er uit neemen of inlaaten, alles na goedvinden,) kookt ze in geklaarde zuiker-ſijroop eenige borrels op, laat ze dan in de ſijroop een dag à twee rusten, in welken tijd de ſijroop door de vochtigheid die in de Abricooſen is, waterig zal worden; kookt dan deeze ſijroop met de Abricooſen 'er in van nieuws op een zagt koolenvuur, dit doet het overvloedige vocht van de ſijroop uitwaasſemen, en men moet onderwijlen 't ſchuimen niet vergeeten; wanneer de confituur dus een behoorlijke conſiſtentie bekomen heeft, zoo doet dezelve in confituur-potten, die men koud geworden zijnde, met een blaas 'er over toebind; indien, gelijk veelmaalen in onze vochtige climaaten gebeurt, na verloop van eenige dagen, de confituuren waterig worden, of als 'er water boven op drijft, zoo moet men dezelve weder in de confituurpan doen, en op nieuw zagtjes opkooken, en dus het overvloedige vocht doen uitwaasſemen, als wanneer men ze wederom als voorheen bewaart; is het noodig, zoo moet men zelfs dit herkooken tot driemaal toe herhaalen, dienende dit zeer tot behoud van deeze en alle andere natte confituuren.

Nog een andere manier om de Abricooſen nat te confijten.

Schilt de Abricooſen, en doet 'er de ſteenen uit, doet ze als dan in een aarden verglaasde pot, en voegt 'er zoo veel gewigt aan beste witte poeijer-zuiker bij, als 'er zwaarte Abricooſen is, en laat ze dus tot 's anderen daags ſtaan; neemt dan de Abricooſen uit de pot, en laat de ſijroop op een zagt vuur geſtadig kooken, dezelve ter deegen van haaren ſchuim zuiverende, 't welk gedaan zijnde, men de Abricooſen weder voorzichtiglijk in de kookende ſijroop doet, waar in men ze zoo lang laat kooken, tot dat de Abricooſen bekwaam week zijn, en de ſijroop ſpint of dik genoeg is, onderwijlen het ſchuim 'er ter deegen afneemende, dat 'er nog op zoude meugen koomen; verders doet men de Abricooſen in confituurglazen of potjes, en als ze daar in ter deegen koud geworden zijn, giet men 'er de ſijroop ook koud over, men moet vooral in acht neemen, dat bij allerleij op deeze wijze toebereid wordende natte confituuren, de ſijroop koud over de koude vrugten moet gegooten worden.

Aanmerking. Om te weeten, of de ſijroop voor allerleij natte confituuren dik genoeg is, doet men eenige druppels daar van op een tinnen bord, dit een oogenblik geſtaan hebbende, ſtipt men 'er met de vinger op; wanneer zig nu de ſijroop als een draad laat uittrekken, het geen men gewoonlijk ſpinnen noemt, is zulks een teken, dat de ſijroop genoeg gekookt en bekwaam tot gebruik is. Dit is eene aanmerking, die men bij alle confituuren zorgvuldig moet in acht neemen, wil men dezelve goed houden; gelijk wij reeds gezegt hebben, moet men de ſijroop

der *natte confituuren*, wanneer men beſpeurt, dat dezelve dun of waterig worden, van nieuws opkooken, en dit zoo dikwils herhaalen, als men zulks vermerkt; men begrijpt ligtelijk, dat de vrugten 'er zoo lang uitgenomen worden; wij dringen op deeze herkooking der zuiker zoo veel te ſterker aan, dewijl zulks 't eenige behoud der confituuren is, die men anders het verdriet heeft, van te zien bederven.

Zie hier op wat wijze men de Zuiker-ſijroop, die men tot in te leggene vrugten gebruikt, klaart of zuivert; men klopt eijwit zoo lang tot dat het geheel in ſchuim verandert is, dit doet men in de kookende ſijroop, als wanneer die ſterk begint te ſchuimen, dit ſchuim 'er ter deegen afgenoomen, word de ſijroop zuiver en klaar, die men vervolgens met of zonder de vrugten, na vereisch der confituuren die men bereid, tot behoorlijke dikte of conſiſtentie laat kooken. Voor de zulken, die niet zeer kundig in deeze oeffening zijn, dient nog aangemerkt te worden, dat de beginzelen of eerſte ingredienten van de Zuiker-ſijroop, niet anders zijn, als beste witte poeijer of canariezuiker, in genoegzaam water gesmolten, 't geen vervolgens op een maatig koolen-vuur, en onder geſtadig roeren, op dat het niet aanbrande, tot een behoorlijke dikte of *conſiſtentie* gekookt word; men voegt hier ook zomtijds verſcheide zoorten van ſpeccrijen bij, zoo als op zijn plaats bij het *confijten* of inmaaken der bijzondere vrugten zal aangeweezen worden

Wij hebben ons hier over 't een ander wat breedvoerig uitgelaaten, dewijl deeze geplaatſte aanmerkingen, bij het bereiden der meeste confituuren in agt diende genomen te worden, en bij alle het zelfde zijn; alwaarom men bij de volgende Artijkels van deezen aart in dit werk voorkoomende, 'er niets van zal vinden, en men als dan dit zal kunnen nazien.

Men kan de Abricooſen ook zo wel als andere vrugten, met goede witte honig in plaats van met zuiker confijten; moetende de honig tot dien einde, met een weinig ſchoon water tot een behoorlijke dikte gekookt, en geduurende het kooken ter deegen geſchuimt worden; de proef, om te weeten of de honig dik genoeg gekookt is, kan door middel van een eij geſchieden; want dit in de ſijroop doende, en daar op drijvende, is het een teeken dat ze genoeg is gekookt; gebeurt het naderhand, dat deeze honig-ſijroop dun en waterig word, moet 'er eeven eens meede gehandelt worden, als hier vooren ten aanzien van de zuiker-ſijroop is geleert.

Om Abricooſen Koekjes te maaken.

Neemt rijpe Abricooſen die geſchilt en waar uit de ſteenen genoomen zijn, kookt die in fijn geraspte broodzuiker tot moes, zoo lange, tot dat het bekwaam dik is en bind; elke pond vrugt moet een half pond zuiker bijgevoegt worden; wanneer het gebonden is, neemt men het van 't vuur en laat 't koud worden, dan legt men het bij ronde brokjes of koekjes op leijen of blikken die men met zuiker heeft beſtrooit, over de koekjes meede zuiker raspende, laat het dan in de zon of op een andere warme plaats droogen, dezelve van tijd tot tijd omkeerende, en op nieuw met zuiker beſtrooijende, tot dat ze wel droog zijn, als wanneer men ze in een doos tusſchen ſchoon papier op een drooge plaats bewaart; dit is een aangenaam en verkwikkent confijt.

Om Abrikooſen droog te confijten.

Indien men de Abricooſen heel wil houden, zoo neemt 'er de ſteenen bij de ſteelen uit, de vrugt moet vooral ter deegen rijp zijn, en niet geſchilt worden, kookt ze in een dunne zuiker-ſijroop een weinig op, laat ze dan een paar dagen in de ſijroop ſtaan, en ſpoelt ze daar na, op een ſchuimſpaan leggende, met heet water af, legt ze vervolgens op een zeef of teems, en doet ze op een warme plaats of ſtoof droogen, (men verſtaat hier door een ſtoof, een vertrek dat door een kagchel verwarmt wordende, tot gebruik van diergelijke zaaken dient,) en keert ze zomwijlen om, dezelve als dan met fijne zuiker beſtrooijende, ter deegen droog zijnde, bewaart men ze in doozen tusſchen ſchoon papier, zorge draagende, dat ze op een drooge plaats ſtaan.

Om Sijroop van Abricooſen te maaken.

Neemt tot drie pond rijpe in ſtukken geſneedene Abricooſen, ongeveer een mengelen water, en laat ze daar in ter deegen week of gaar kooken, haalt ze dan uit het water, en een weinig verkoelt zijnde, zoo wrijft of klenst ze door een zeef, mengt dit doorgewrevene dan weder bij het water, daar ze in gekookt zijn, en laat dit alles te zaamen door een kous lekken; voegt dan bij dit nat twee pond broodzuiker en laat het te zaamen op een koolen-vuur, tot de dikte van ſijroop kooken, 't afſchuimen niet vergeetende; daar na laat men het koel worden, en doet het in bouteljes of ſijroopglazen.

De proef, of deeze en alle andere zoorten van Sijroopen hunne volkoomentheid hebben, beſtaat hier in, men laat eenige druppelen daar van met de ſchuimſpaan in een glas met koud water vallen, indien dezelve zonder zig te verdeelen, op de grond van het glas nederdaalen, is zulks een teeken, dat de Sijroop goed is.

ABROTANUM, zie AVERUIT.

ABRUPTE; *Afgeſcheurt.* Dit woord word in de nieuwe *Botanie* gebezigt.

ABRUS; of *Roode Indiaanſche Erwte;* in 't latijn *Piſum indicum coccineum* (*Glijcine*, LINN. *Spec. Plantar.*) genaamt, is een zoort van erwte of klimboon; op de wijze als de laatstgenoemde opgroeijende; wiens bladen met zonnen ondergang ſluiten, en met deszelfs te rug komst zig weeder openen. De vrugt gelijkt naar een erwt, en heeft een ſchoone roode coleur als koraal, met een zwart plekje.

Plaats. Dit gewas groeit in *Arabien*, *Ægijpten*, als meede in *Oost-* en *West-Indien*, en word hier door zommige kruidminnaars om deszelfs aangenaame roode vrugten gekweekt, moetende om dat het uit heete landen oorſpronkelijk is, in de maand April in potten gezaait, vervolgens in een broeij- of trek-kas agter glazen gekoeſtert en onderhouden worden, anders kan het niet wel groeijen, nog de zaaden rijp worden; het is een jaarlijkze plant. In de ooſterſche landen daar dit gewas natuurlijk groeit, worden de vrugten als erwten gegeeten; ook worden zij als koraalen tot vercierzelen gebezigt.

ABSCESSUS, zie ETTERGEZWEL.

ABSCISSIO, zie AFZETTEN.

ABSINTHIUM, zie ALSSEM.

ABSINTHIUM DULCE, zie ANIJS.

ABSORBENTIA; *Opſlurpende*, of *Zuurbreekende* en *Temperende Geneesmiddelen.* Hier toe behooren de koraalen, perlamoer, ſtaalvijlzel, ijzerroest, gemeeneen Armeniſche bolus, alle gezegelde aardens, en nog veele andere dingen meer, die door kundige handen bereid, in veele ziektens en gebreken met veel nut kunnen gebruikt worden.

ABSORBENTIA. Worden ook genaamt die allerkleinſte Vaten van het menſchelijke lighaam, welke door hun inzuigen en opſlurpen in ſtaat zijn, van dat geene, 't welk uitterlijk op de deelen geplaatst word, iets in de vochten zelven te leiden, 't geen aan 't bedoelt oogmerk des Heelmeesters voldoet.

ABSTRACTEN; Kunstwoord tot het Orgelmaaken behoorende; het zijn die langwerpige houten, die van beneden tot boven aan de pijpen gaan, en de Orgelpijpen doen ſprecken, wanneer ze door het duwen op 't Clavier naar beneden getrokken worden.

ABSTRACTITIUS. Chijmisch of Scheijkundig Kunstwoord, betekent de zogenaamde brandende geest (*ſpiritus ardens*), die door meenigvuldige *abſtractie* of aftrekking van den gemeenen brandewijn boven welriekende kruiden bereid word, om dus de geur en hoedanigheid derzelver plant na zich te trekken. Dit word als dan eene *ſpiritus abſtractitius* genaamt, in tegenſtelling van die, welke door de gesting (*fermentatie*) bereid worden.

ABUTILON; of *Vreemde Heemst met geele Bloemen*; in 't latijn *Althea peregrina latea*. Dit gewas groeit met ronde, maatig harde getakte ſtengen, van drie of meer voeten hoog, de bladen zijn breed, rondachtig, een weinig ruig en zagt; de bloemen zijn van gedaante als die der *Maluwe* of *Heemst*, doch zijn geel van coleur, en groeijen aan de ſteelen tusſchen de bladeren; het zaad is zwartachtig, en gelijkt niet kwalijk na kleine niertjes, komende in platte en van onderen rondachtige zaadhuisjes, die op de bloemen volgen.

Men kweekt het zomtijds bij ons in de bloemtuinen, moetende het zaad in de maand April gezaait, en even eens als van de *Abrus* gezegt is, behandelt worden. Dit gewas groeit natuurlijk in de beide Indiën, en is éénjaarig.

ACACIA. Daar zijn voornaamelijk twee zoorten van, als de *Acacia vera*, en de *Acacia Germanica*.

De *Acacia vera*, of *oprechte*, is een dik zap, dat in ballen overgebragt word, weegende elk vijf of zes oncen, en zijnde in dunne blaazen gerolt; dit zap is geperst uit de vrugt van eenen doornagtigen boom of ſtruik, die in Ægijpten en Arabien groeit, en dezelve naam draagt, wordende het zap, in de ſchaduwe gedroogt zijnde, zwart en dik; zoo het zaad of vrugt daar het uitgeperst is, rijp is, wat roodachtig; zoo 't niet rijp is, wat geelachtig; zommige persſen het zap uit de bladeren en zaad teffens.

LINNÆUS in zijne *Spec. Plant.* noemt deezen boom, *Mimoſa ſpinis ternis; inter medio reflexo, foliis bipinnatis, floribus ſpicatis.*

Acacia Germanica, is een zap geperst uit gekookte wilde pruimen, en tot de dikte van drop gebragt door 't vuur of door de zon, het welke in koekjes gevormt en bewaart wordende, veeltijds in plaats van de oprechte *Acacia* word verkocht. Zie SLEEDOORN.

De eerſte is buiten twijffel de beste, en deeze is het ook die in de theriaak word gedaan, en die men moet neemen, zoo meenigmaal als men maar enkelijk *Acacia* voorſchrijft.

Om de regte *Acacia* wel te onderſcheiden, zoo dient ze, wanneer ze opregt goed zal zijn, niet te zwart, maar hoog rood te zijn; taamelijk hard, vast en zwaar, nochtans ligt om te breeken; als men 'er met een hamer op ſlaat, dan kan men eerst zien, of ze van binnen ſchoon en blinkende is; ze moet ook ſcherp en zeer wrang of zaamentrekkende dog niet onaangenaam van ſmaak zijn.

Om deeze *Acacia* wel te gebruiken, moet men de blaas daar aftrekken, en wanneer ze de zoo even genoemde goede teekens heeft, zonder dat 'er kruimen van binnen zijn, geeft men ze in, zonder eenige andere toebereiding; maar indien ze die hoedanigheden niet heeft, moet men ze aan ſtukken ſlaan of ſtampen, en ze in ſchoon water op een maatig vuur doen ſmelten, dan heel warm door een grauw papier laaten loopen, en na dat het vogt op een zagt vuur uitgewaasſemd is, moet men die geſmolte ſtoffe in een wel verglaasde aarde pot kooken, tot de dikte van een taai *Extract*.

De oprechte *Acacia* is zaamentrekkende, verdikt de vochten, ſtuit de bloed- en buikloopen, is goed voor de kwaalen der maage, lever, en der oogen; men gebruikt ze inwendig en uitwendig, te weeten in gorgeldrankjes en oogzalven.

ACACIA, is ook een Boom, in *Virginien* en *Canada* te huis hoorende, dragende in 't latijn de naam van *Acacia Robini flore odorato* (*Robinia* LINN. *Gen. Plant.*) deszelfs wortel is dik, lang, van een geelachtige koleur, en de ſmaak is met die van het Zoethout (*Glijzijrrhiza*) overeenkomende. Deeze Boom maakt een zeer hooge en dikke ſtam, die zig in verſcheidene takken verſpreid; deszelfs bladen zijn langwerpig, bij paaren aan een ſtengel zittende, wiens uiteinde een enkeld blad is; de bloemen zijn fraai, van coleur wit, en zeer lieffelijk en aangenaam van reuk; na de bloem koomt een zaadhul, waar in het zaad, hebbende de gedaante of vorm van kleine niertjes, opgeſloten is; deeze Boom bemint een ligte, dog eenigzins vette losſe grond, en wil in alle gemaatigde climaaten zeer wel tieren; deszelfs voortkweeking is gemakkelijk, en geſchied door het zaad. Eertijds pleeg men in Vrankrijk veel *Allées* of Laanen van deezen Boom te planten. Deszelfs hout is hard en hobbelig, van binnen welgetekent, en word door de Draaijers gebruikt om ſtoelen van te maaken.

ACALICES PLANTAE; *zonder kelkige Planten*; worden dusdanig in de Kruidkunde genaamt, wiens bloemen geen kelk (*calijx*) hebben, gelijk de Tulpen, witte Lelien, en meer anderen.

ACAJOU; ook *Cajou* en Orientalisch *Anacardium* (*Avicennia* LINN. *Spec. Plantar.*) genaamt, een vrugt min of meer zoo groot, als een caſtanje; langwerpig, hard en glad van buiten, hebbende de gedaante van een ſchaape-nier, en de coleur van een olijve; zij is zoo groot als een ordinaire peer, en heeft een zeer dunne ſchil; het inwendige, of vleesch, is ſponsachtig en kleeverig, hebbende in den beginne een melkagtig, zoet, ſcherp en aantrekkend zap, maar de coleur en ſmaak van dit zap verandert naar maate, dat het begint te gisten, en word vervolgens zoo wijnachtig, dat het in ſtaat is, om dronken te maaken; men verzekert, dat linnen met dit zap geverft, de coleur van ijzer aanneemt, die 'er onmogelijk weder kan uitgewaſſchen worden, voor al eer de boom *Acajaiba* genaamt, wederom begint te bloeijen. Men braad de vrugt onder heete asch, om ze te eeten; de boom is hoog en rond, gelijk een caſtanjeboom; de takken zijn zeer buigzaam, en hangen naar beneden; het hout is ſterk, maar ligt, nu eens wit, dan roodachtig; de wormen hebben 'er geen vat op; het is zeer bekwaam tot huisraad en ſcheepmaakerij; de bast is gelijk die van een Eike; in de zomer druipt 'er een helder, welriekend en doorſchijnende gom uit, gelijk de Arabiſche gom; de bladen zijn van gedaante en coleur gelijk die van een Okkernoote-boom, dog ſterker van reuk; de bloesſem is

klein, zittende hondert meer of min aan eene tros, en ieder van vijf bladen, zijnde wit, als ze zig openen, het welk gemeenlijk in het begin van September geſchied, vervolgens worden ze vleeschverwig, van een purpere koleur, en van reuk zoo aangenaam, als *Lelien der daalen*; in 't midden van elke bloem, ſpruit een ſteel, hebbende boven de gedaante van een capiteel.

De noot of caſtanje van *Acajou* is in den beginne groen, maar rijp, murf en droog wordende, onfangt ze de kleur van eene olijve; de ſchil is dik, hard, houtagtig, ſponsagtig, en van binnen zwart; hebbende een amandelkern van een witte coleur; men pleeg deeze noot onder de heete asch te braaden, gelijk een caſtanje; de amandelkern is zeer aangenaam van ſmaak, omtrent gelijk een hazelnoot, maar van een aantrekkende kragt; het inwendige van de ſchil is ſponsachtig, waar uit een zoort van ſcherpe en zwarte olie zijpt, voornaamelijk wanneer de vrugt verſch is, en men ze warm maakt; hoewel 'er deeze olie op verſcheide wijze uitgehaalt word; zommige openen de ſchil, en maaken ze aan een brandende kaars warm, om 'er dus de olie te doen uitzijpen; anderen perſen ze uit; als de vrugt niet verſch meer is, word 'er de olie bezwaarlijker uitgehaalt; men gebruikt dezelve als een geneesmiddel voor vuurige ſchurfdigheit, en om verouderde zweeren te zuiveren.

ACAJOU, zie ook ANACARDIUM.

ACANTHA, zie RUGGEGRAAT.

ACANTHUS, zie BEERENKLAUW.

ACARNA, zie CARLINA.

ACAULIS; *zonder Stenging*; *Stengloos*; wanneer een Plant geen Steng opſchiet.

ACCIPENSER, zie STEUR.

ACCIPITER. In de Heelkunde word hier door een bandagie of windzel verſtaan, die in de wonden der neuze gebruikt worden.

ACCIPITER BUTEO; de *Groote Visch-arend*, hier is eene zoort van, die haaren roof den kop verbrijzelt hebbende, in de hoogte opwerpt, en dezelve dan in den opene bek weder opvangt.

ACCIPITER FRINGILLARIUS, zie SPERWER.

ACCIPITER PALUMBARIUS, zie HAVIK.

ACCOORD; Verdrag die een Koopman of iemand anders met zijn Schuldeisſchers maakt. In de Muſijk verſtaat men 'er door de zaamenſtemmende toonen van een Inſtrument.

ACCIJS; eene ſchatting of belasting, waar meede Koopmanſchappen, van wat aart zij ook moogen weezen, bezwaart zijn.

ACER; *Ahornboom*; *Eschdoorn*. Zie aldaar.

ACERATOS; Kunstwoord, betekenende zoo veel als ongemengde en zuivere vochten.

ACERIDES; worden zodanige Pleisters genaamt, die zonder wasch vervaardigt worden.

ACEROSUS; *Naaldformig*.

ACER VIRGINIANUM, zie LIQUID AMBERBOOM.

ACETABULUM; in de Anatomie word 'er de hollígheid van 't Heupebeen (*osſis coxae*), die de pan van het dijebeen inſluit, door verſtaan. Het betekent meede eene Apothekers maat der Ouden. Bij de Kruidkenners word het Venus Navelkruid (*Umbilicus Veneris*) meede *Acetabulum* genaamt. De *Androſace*, en een zekere zoort van *Coraalplant*, draagen ook deezen naam; In het huishoudelijke betekent het eene *ſalaade* van kruiden, met zuur toebereid.

ACETOSA, zie SUURING.

ACETOSELLA, zie KLAVERSUURING.

ACHATA, ACHATES, zie AGAATSTEEN.

ACHLIJS; in 't gemeen word dit Kunstwoord gebezigt voor eene verdonkering, ontroering of verdikking der lucht, door wolken of opſtijgende dampen ontſtaande. Het betekent ook eene ſchemering van het gezigt of oogverduistering (*Amblijopia*), veroorzaakt door een overgebleeven lidteeken, die 't zwart van den oogappel bezet, en zijn oorſprong heeft van een oppervlakkige zweer in 't hoornvlies.

ACHNE; uitgeravelt Linnen, waar van wieken gemaakt worden, om op wonden te leggen.

ACHOR, zie DAUWWORM.

ACHROI; noemt men menſchen die bleek van weezen zijn, het zij zulks uit droefgeestigheid, of eenige ziekte, zijnen oorſprong hebbe; dit heeft meede plaats ten aanzien van Vrouwlieden, die aan de maagdeziekte kwijnen, en die daar door de frisheid van hunnen koleur verlooren hebben.

ACHIJRANTHES (LINNÆI *Gen. Plantar.*) is eene zoort van *geaarde Amaranth* in *Sicilien* groeijende; daar zijn ook meedezoorten van, in *Indien* te huis hoorende. Zie LINN. *Spec. Plantar.*

ACIA, zie FILUM CHIRURGICORUM.

ACIDULÆ, zie ZUURBRONNEN.

ACIDULARUM SAL, zie BRONWATER ZOUT.

ACIDUM; *Zuur*. Dus word het zap, of de fijne geest van kruiden en metaalen genaamt, hebbende de hoedaanigheid, om de blauwe zappen der kruiden, en 't blauw papier rood te maaken, zijnde deeze kragt ook deszelfs waare kenmerk; het bruischt met het *Sal alcali* op, en maakt met het zelve een middelzout (*Sal medium vel neutrum*), ontbind ook, wanneer ſterk genoeg is, de metaalen, ſteenen, aardens, ſchelpen, en andere aardachtige dingen; als meede de harde deelen der dieren. Het *Acidum naturale*, of natuurlijk vitriolisch zuur, word van veele ook voor het Hooftbeginzel (*Elementum*) van alle natuurlijke lighaamen gehouden. Zie onder het articul AARDE, wat hier van gezegt is.

ACIDUM SPONTANEUM. Zuur, 't welk in de maag of 't gedarmte door een bederf der galle veroorzaakt word; vernielende deszelfs bitterheid eigentlijk, het zuur dat uit de ſpijzen ontſtaat.

ACINA; ook *Acini*; zijn kleine korlen, die of openlijk als de vlierbesſen wasſen, of wel als de druivekorrels in de beſiën beſloten zijn; de kernen der mispelen worden ook onder deeze benaaming begreepen. Veele Latijnſche Schrijveren noemen de Beſiën zelve *Acini*.

ACINESIA, word eene onbeweeglijkheid van het geheele lighaam, of ook van eenige deszelfs deelen door verſtaan, zodanig in beroertens, flauwtens en jicht dikwils voorvalt; van zommigen word hier ook de ſtilſtand der *Pols* door begreepen.

ACININACI FORMIS; Zabelformig, of krom gebogen, en aan de eene zijde ſcherp als een zabel; deeze naam word ook door zommigen aan de rok of bekleedzel van het oog gegeven, die doorgaans het druivenvlies genaamt word. in't latijn *Tunica Acinoſa*, ook *Uvea*.

ACINUS; door dit woord begrijpen zommige het *lelletje* in de keel.

ACMASTICA FEBRIS, zie SIJNOCHUS.

ACME. Door dit Kunstwoord word de hoogſte trap eener ziekte verſtaan; dewijl aan ieder ziekte vier tijdperken of termijnen gegeven worden, die zig op de volgende

de wijze verdeelen: 1. Als ze de Patient aantast, en de ziekte-ſtof nog rauw is. 2. Als die ſtof begint te werken. 3. Als ze in volkoomen werking is, en dit noemt men eigentlijk *Acme*, als waar in de *Criſis* voorvalt, die den Lijder doet leeven of ſterven. 4. Als ze begint te verminderen, en de Lijder buiten gevaar is.

ACMELLA BLADEN; in 't latijn *Bidens Zeilanica flore luteo.* Dit zijn zagte, gekartelde en dunne bladen, die uit Ceijlon gebragt worden, hebbende de gedaante en grootte van de bladen der doovenetelen, dezelve groeijen aan een plant met vierkante ſtengen en van een voet min of meer hoogte, die door LINNÆUS word genaamt, *Verbeſina foliis oppoſitis, lanceolato-ovatis petiolatis ſerratis pedunculis, uniflroiis dichotomiæ caulis, Spec. Plant.* Deeze bladen zijn eerst zedert het jaar 1690 door de Nederlandſche Scheepen uit Ceijlon gebragt, de wortel is wit en vezelachtig; de bladen worden gepreezen als een goed zweet, pis- en ſteendrijvend middel; dog zij zijn zeldzaam en luttel in de Apotheeken bekent, ten waare in Holland.

ACOELIOS; zoo veel als buikeloos, wordende hier iemand door verſtaan, die dusdanig is uitgeteert, dat hij bijkans geen buik meer heeft.

ACONE. Hier word bij zommigen een *Wetſteen*, als ook een *Bal* of *Mortier* door begreepen.

ACONITUM, zie WOLFSWORTEL.

ACONITUM SALUTIFERUM, zie ANTHORA.

ACONTIA, zie SCHIETSLANG.

ACOPUM; Geneesmiddel uit verzachtende en verwarmende middelen zaamengeſtelt, en dienende om het lighaam door eene al te ſterke beweeging vermoeit, te hulpe te koomen.

ACOR. *Zuure ſcherpheid in 't bloed;* het duid ook aan, het bederf der vochten of vloeibaare deelen in 's Menſchen lighaam, wanneer die beginnen zuur te worden, of het reeds zijn.

ACORUS ADULTERINUS, zie LISCH.

ACORUS VERUS, zie CALAMUS.

ACOSMIA; kwalijk geſtelde toeſtand van een Mensch, wiens uitterlijke gedaante zig bleek en ziekelijk vertoont.

ACOTILEDONES PLANTÆ; *zonder lobbige Planten;* dus worden in de Kruidkunde zodanige Planten genaamt, wiens zaaden geen lobben (*Cotijledones*) hebben, even als de *Moſſen*, en meer andere. Zie verder op COTIJLEDON.

ACOSTI; Kunstwoord bij de Kooplieden in zwang, waar meede ze de plaats, waar na toe zij ſchrijven, betekenen; als bij voorbeeld, *over veertien dagen hoope ik uw* Acosti (dat is tot uwent) *in welſtand te vinden*, enz.

ACOUTI; klein Americaansch viervoetig Dier, dat van lijf en tanden niet kwalijk na eenen Haas gelijkt; doch de ſtaart is kort en glad, de ooren rond, en de kop is als die van een rat, het is met rood hair bezet, en ruig en ſteekelig als een ſpeenvarken; het heeft aan de voorpooten vier, doch aan de achterpooten zes toonen; het voed zig met boomwortelen, en woont in holle boomen; twee of drie maalen in 't jaar werpt het wijfje twee jongen, die ze op mos van boomen koestert, en eenige dagen zoogt, dog ze daar na in eenen hollen boom brengt, en zoo lang van kost voorziet, tot dat ze die zelfs kunnen zoeken; het is een ſtinkend Dier, dat zig ook laat tam maaken, en leert op de achterſte pooten gaan, en de ſpijs in de voorſten neemen, gelijk de eekhoorentjes.

ACQUIT; zoo veel als *Kwijting* of *Quitantie*, *Voldoening-brief.*

ACRAIPALOS; hier word al het geene door verſtaan, 't welk de dronkenſchap verhindert, zoo als amandel- en boomolie, als meede de *Alcalia*, die het zuur des wijns kunnen bedwingen of dempen.

ACRASIA; onbehoorlijke en toomelooze opvolging zijner lusten, zoo wel in 't eeten, drinken, als minneſpel; het zij men 't zelve niet wil bedwingen, of wel dat de poogingen, die men 'er toe aanwend, de natuurlijke neigingen niet kunnen vermeesteren of betemmen.

ACRATOS; *rein, zuiver, onvermengt*, het zij men van wijnen of eenige andere vochten gewaagt.

ACRIMONIA; ſcherpheid des bloeds, inzonderheid op de zulken toepaſſelijk, die met Scheurbuik gekweld zijn: Dus zegt men *Acrimonia ſcorbutica*, *Acrimonia lactis*, *Acrimonia ſalivæ*; *Scheurbuikige ſcherpte*, *ſcherpe melk*, *ſcherp ſpeekzel.*

ACRISIA. Eene ziekte in dien toeſtand, dat de noodige en gewoone ontlastingen der natuur geheel te rugge blijvende, de toeſtand eener krankheid dusdanig verwert, dat de *Medici* niet in ſtaat zijn, om een zeker oordeel over den ſtaat der ziekte te kunnen geeven.

ACRIVIOLA; *Indiaanſche Kerſſe.* Zie KERSSE.

ACROCHORDON; klein doch ſmertelijk uitwas, zijnde een zoort van wratten, die als trosjes aan een ſteel hangen.

ACRODRIJA; zodanig worden allerleij Boomvrugten genaamt, inzonderheid de zulken, die als de *amandelen, nooten, caſtanjen*, enz. een houtachtigen dop of koker, onder het eerste groene bekleedzel hebben.

ACROMIUM; ſpits of punt van het ſchouderbeen.

ACROMPHALIUM; middelpunt van den navel.

ACROPATHOS; verborgen Kreeftgezwel; ook eene ziekte die eenig lid van het bovenſte gedeelte des lighaams aantast; het betekent ook eene kwaal aan de mond der Lijfmoeder.

ACROPOSTHIA; het uitterſte deel der voorhuid, dat nog heden bij de Jooden en Turken door de beſnijdenisſe weggenomen word.

ACROPSILON. Een aan zijn uitterſte einde ont bloot lid.

ACROS; dus noemt men in de Geneeskunde de hoogſte graad eener ziekte; het betekent ook het uitſteeken der beenen; de uitterſte toppen der vingeren; als meede de bovenſte puntjes der bloemen. In de worstelperken der *Griecken* en *Romeinen* wierd door *Acros* verſtaan, wanneer eenig Kampvechter alle zijne krachten tevens inſpande, om de zege over zijnen Tegenſtreever te behaalen.

ACROTERIA; betekent de uitterſte deelen des lighaams; in de Bouwkunde worden hier ook de Voetſtukken der Gevels door verſtaan, daar men *groupen, beelden*, of eenig ander vercierzel op plaatst.

ACROTERIASMUS; Heelkundig Kunstwoord, betekenende, wanneer eenige leden, als hand of voet door het koud vuur aangetast en bedorven, afgeſneeden of gezaagt word.

ACROTICHIUM; is een geſlagt van *Varenkruid.*

ACTÆA LINNÆI, zie CHRISTOFFELSKRUID.

ACTIE, is het recht, dat een ieder heeft, om iemand voor den Rechter te roepen; *iemand Actie maaken*, is hem te dagvaarden, en in rechten te vervolgen.

ACTIEN; zijn aandeelen, die men in 't een of ander Fonds heeft; dus zegt men *Actien* van de *Oost- en West-Indiſche Compagnie*, enz.; deeze *Actien* alle te zaamen genomen, maaken de geheele macht of hoofdzom van de Compagnie, Genoodſchap, of Maatſchappije uit.

ACTIO; is eene handeling, beweging of werking, die met het geheele lighaam, of wel met eenige van derzelver deelen, onder meedewerking van het zenuwzap, en de dierlijke geesten geſchied. Deeze werkingen zijn verſcheiden, naar maate van deszelfs oogmerken; zommige ontſtaan door de beweeging der werktuigen, die tot de gewaarwording, het verſtand, en de wil behooren, en worden zinnelijke genaamt; anderen gebeuren door de werktuigen onzes lighaams, als het kauwen, de ſpijsverteering, chijlmaaking, voeding, kinderteelen, enz. verſtrekkende dus zoo wel tot onderhoud van ons beſtaan, als tot voortkweeking van onzen zoort.

ACTIONEEREN; is zoo veel als iemand, het zij om ſchuld, of eenige beleediging, in rechten aanſpreeken, om betaaling, of voldoening, van het geleeden ongelijk.

ACTUEEL, of *Daadelijk*; dus zegt men een *actueele* of daadelijke ſchuld. Hij is *actueel* of op de daad betrapt.

ACUDIA; een Vogel in de West-Indiſche Eijlanden te huis hoorende, is kleinder als een musch, en heeft de gedaante van een ſlak; om de oogen heeft hij twee plekjes als ſterretjes, als meede twee onder de vleugelen, zijnde alle vier vochtig, en geevende een helderen glans van zich, al 't geen met dit vocht beſtreeken word, glinſtert insgelijks.

ACULEUS; in de Kruidkunde betekent dit een ſteekel, doorn, ſpits of ſcherpe punt, zittende aan de uitterſte ſchil eener plant, wordende door dezelve de bloemkelkjes of draagknopjes beſchut; van dien aart zijn de doorns van *Roozen*, *Framboozen* en *Brambeſiën*.

ACUS, zie NAALDEN.

ACUS MAGNETICA, zie COMPASNAALDE.

ACUS MARINA, zie ZEENAALDE.

ACUSTICA; verſtaat men zodanige Geneesmiddelen of Werktuigen door, die tot herſtelling of verbetering van het gehoor voorgeſchreeven worden.

ACUSTICUM PAR NERVORUM; is het zevende paar zenuwen, die tot het gehoor dienen, en dus Gehoorzenuwen genaamt worden.

ACUSTICUS TUBUS, zie OORHOORN.

ACUTENACULUM, zoo veel als *Naaldgeleider*, *Naaldbeſtierder*, is een Heelkundig werktuig, waar meede de hegtnaalden in allerleij operatien in 't bijzonder bij die van de *Haazenlip* vast gehouden en beſtiert worden.

ACUTUS, zie HEFTIG.

ADAMAS, zie DIAMANT.

ADAMITA; harde witte ſteen, die men in de blaas van zommige menſchen vint.

ADAMSAPPEL; in 't latijn *Pomum Adami*; tusſchen deeze en de Limoenen is weinig onderſcheid, want hoewel de boom, waar op ze groeijen, grooter bladen als de limoenboom heeft, zijn nochtans de takken genoegzaam eenerleij; de bloesſem is gelijk aan die van een citroenboom; de vrugt is wel twee of driemaal zoo groot als een oranje-appel; zijnde rond, en van een bleeke, zenuwachtige en ongelijke ſchil, en heeft uitwendig eenige klooven, als of ze met de tanden daar in gebeeten waaren, zijnde dit de naams-oorſprong van deezen vrugt.

Plaats. Men vind ze veel in *Italien*.

Eigenſchappen. De Adamsappelen leeveren veel zap uit; het vleesch is zuur, en weinig verſchillende van limoenen, maar het is ondertusſchen zoo aangenaam van ſmaak niet; het zap heeft dezelve eigenſchappen met die van limoenen, maar min krachtig; in tweën geſneeden zijnde, en beſprenkelt met ſijn geſtooten wierook, voorts op heete asch verwarmt, is het een goed geneesmiddel voor ruidigheid en ſchurft.

ADARCA; ſchuimachtige Zeeplant, of Zoutſchuim, dat zig aan Zeeſchelpen of Stoppelen zet, en zeer ſcherp en bijtende van aart is.

ADARTICULATIO; *Atrodia*; *Diarthroſis*; dus danig word de vlakke zaamenvoeging der beenderen genaamt, zoo als bij voorbeeld die van het ſleutelbeen met 't ſchouderblad en borstbeen; die nochtans in hunne beweeging vast gehouden worden.

ADDAD; een Africaansch gewas, wiens bladeren boven gemeen bitter, en de wortel zulk een ſnel vergif in zig bevat, dat, water op die wortel getrokken, en maar een weinig van gedronken, ogenblikkelijk de dood te weege brengt; de *Africaanen*, wiens aart wraakzuchtig en wrevelig is, bedienen zig 'er veeltijds tot uitwerkzelen hunner haat van; ook doopen zij 'er 't ſpits hunner pijlen in, wanneer ze den vijand zullen gaan beſtrijden.

ADDE; betekent in Geſchriften, en Geneeskundige *Recepten*, zoo veel als voegt of doet 'er bij.

ADDEPHAGIA; gulzigheid in 't overmaatig eeten, dat zommige kinderen doen, 't geen men meerendeels voor een ziekte of ongemak mag houden, door de wormen ontſtaande.

ADDER; in 't latijn *Vipera* (*Coluber Vipera*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Is een zoort van Slang wiens beet zeer vergiftig is; deszelfs hoofdt is platter en breeder als van eenige andere ſlangen; het uiteinde van deszelfs bek is omgeboogen, niet kwalijk naar een verkens ſnuit gelijkende; hij is een duim dik, en heeft min of meer de lengte van een half elle; zijn bek is onder en boven met zestien kleine onbeweeglijke tanden gewapend, hebbende boven dat aan de beide hoeken der opperſte kinnebak, twee andere groote, die zeer ſcherp en ſpits zijn, en 'er als gekorvene hondstanden uit zien; de wortel of grond der tanden, is met een blaasje omringt, gevult met een geel vogt; in teegenſtelling van Slangen die twee rijën tanden in ieder kinnebakken hebben, heeft de Adder 'er maar één; de ſtaart is ook korter als die van een Slang, en daar is niets ſtinkends aan een Adder, daar in teegendeel de ingewanden van andere Slangen een onverdraaglijke ſtank verwekken. De Adder kruipt zeer langzaam, zonder gelijk de andere Slangen op te ſpringen; dog getergt zijnde, is ze ſnel in 't bijten; het mannetje heeft zijne teelleeden dubbeld; het wijfje heeft een dubbelde baarmoeder; het lighaam is van tweederlei koleur, ligt of donkergraauw, of geel trekkende naar goudgeel of rood; de huid is doorzaaid met lange en bruine vlakken; de ſchubben, zittende dwars onder de buik, hebben de gedaante van gefleepen ſtaal; de Adder werpt haare jongen, daar andere Slangen eijeren leggen, en die toedekken, tot dat ze uitgebroeit worden; hier van daan noemt men de Adder *vivipara*; als ze haare jongen werpt, zijn ze in vliesjes gewikkelt, die ze aan den derden dag ſcheuren; zij werpt tot twintig jongen in eene dragt, dog dagelijks maar een; en nogtans zegt men, dat de jonge Adder in de geboorte haar moeder dood.

Men vind door geheel *Europa* Adders, dog meest in de zuidelijke deelen, zoo als *Griekenland*, *Portugal*, *Spanjen*, *Italien*, *Zuid-Frankrijk*, enz.; zij worden nogthans ook in *Engeland*, *Duitschland* en de *Nederlanden* gevonden; 't meest onthouden zij zich in bosch of zandagtige, drooge landſtreeken en heijën, en zeer zelden ontmoet men ze in moerasſige of nabij de zee leggende oorden.

Daar zijn 'er die beweert hebben, dat ze Adderen zig niet

niet gelijk andere Slangen konden oprollen of in bogten leggen, dog dit is met de ondervinding ſtrijdende; de Adder is nogthans zoo vlug niet, als een andere Slang; hij ſpringt nooit en kruipt langzaam; nimmer zal hij ook een mensch bijten indien deeze hem niet getergt heeft, of dat hij in benauwtheid is; allerleij inzekten en andere kruipende dieren, als torren, ſcorpioenen, haagdisſen, padden, kikvorsſchen, muizen, mollen en diergelijken, verſtrekken den Adder tot ſpijze; verſcheidene maanden lang, kunnen zij zonder eenig voedzel leeven.

Ook zijn 'er, die geheel tegengeſtelde experimenten omtrent de Adder gedaan hebben; zommige beweeren, dat al haar fenijn geleegen is in de twee blaasjes, in welke de tanden zitten, en waar uit een geelagtig vogt komt, wanneer de Adderen bijten, maakende dat de wonde vergiftig zij; anderen zeggen in teegendeel, dat het gemelde vogt niet vergiftig is, om dat men ondervonden heeft, dat duiven daar niet aan ſterven. Hier uit mag men beſluiten, dat het fenijn beſtaat in de getergde geesten der Adder, die onder het bijten uitgeworpen worden, zijnde zoo koud, dat ze het bloed op ſtaande voet doen ſtremmen, en den omneloop beletten. Want men moet toeſtaan, dat 'er niets aan een Adder is, nog eenige zappen, nog drek, nog eenig gedeelte, zelfs de gal niet, het welke ingeſlokt zijnde, den dood zoude veroorzaaken; in teegendeel zijn en gal en het vleesch van een Adder een voortreffelijk geneesmiddel voor veelderlei ongemakken; men zegt, dat het hert zeer begeerig na Adderen-vleesch is; het is eene dwaaling van zommigen, geloovende, dat nuchteren ſpeekzel van een Mensch voor een Adder doodelijk zij.

De beet van een Adder is zeer gevaarlijk, aangezien haar fenijn zig zeer ſnellijk met het bloed vermengt; die daar van gebeeten zijn, worden bleek, en vervolgens blaauw; voorts droefgeestig en onrustig, en eindelijk ſlaaperig; hun pols ſtaat zomwijlen ſtil, zonder door de ſlaan; zij gevoelen zig huiverig, walgagtig en eenigzins beroert; en zoo men ze niet op ſtaande voet met geneesmiddelen te hulp komt, ſtremt hun bloed, en zij geeven den geest; dog het ſchijnt, dat ze in deeze koudere landen, niet zoo venijnig zijn, en dus haar beet zoo gevaarlijk niet is, als in de heete gewesten, wel te verſtaan, wanneer 'er in tijds bekwaame hulpmiddelen gebruikt worden; dewijl ze hier anders niet minder dan in de warme gewesten den dood veroorzaaken.

Middelen teegen de Beet van een Adder.

Men kan zig niet genoeg haasten, om de werking van het Adder-fenijn te beletten, dat zig met het bloed in de aderen vermengt, en deszelfs omloop belet; men heeft daar toe uitwendige en inwendige geneesmiddelen nodig; de uitwendige middelen moeten op ſtaande voet gebruikt worden, zoo ze anders werken zullen; dog de inwendige middelen zijn van veel meer kragt.

Uitwendige Middelen.

I. Zoo dra als men gebeeten is, moet men, zoo het mogelijk is, het gekwetste deel, booven de wonde vast binden, en het verband zoo digt als doenlijk is, toeſluiten.

II. Ingeval men het gebeeten deel niet kan binden, moet men 'er het hoofd van de Adder boven op leggen, zijnde alvoorens verplettert, of bij gebrek van deezen Adder, het hoofd van een andere.

III. Men maakt een mes, of andere ijzere plaat gloeijend, en houd het zoo nabij de wonde, als het de Lijder verdraagen kan.

IV. Men laat op de wonde een weinig buskruid verbranden.

V. Men maakt een inſnijding in de wonde, en men legt 'er op Theriaak, of knoflook en ſal-armoniac onder malkander geſtooten.

VI. Terſtondt na de beet een doorgeſneeden ziepel of uije met wat zout op de wonde gelegt, word grootelijks gepreezen om 'er het vergif uit te trekken.

Inwendige Middelen.

I. Men kan hem, die gebeeten is, het vlug-zout van beesten laaten inneemen.

II. Het vliegend zout van een Adder is veel beeter, dan van andere dieren, ter oorzaake van de fijnheid van deszelfs deelen, die aanſtonds doordringen.

III. Zoo men geen vliegend zout van Adderen heeft, gebruikt men dat van hertshoorn, liever als van andere dieren; of men gebruikt dat van pis.

IV. De theriaak is uitneemend goed, mits dezelve oud, en door de gisting van de groove deelen van het opium, dat daar in komt, gezuivert zij.

V. De ruimte van wijn-azijn, op ſtaande voet met een weinig theriaak bij lepels vol ingegeeven; is boven maaten dienstig, dewijl de azijn het ſtremmen des bloeds belet, en hier bij de zijpels uitwendig gebruikt, het reeds geſtremde weeder doet ſcheiden en vloeijen.

De wijze, hoe men het Adder-poeder maakt.

Neemt versch gevangene Adderen, beneemt hun hoofd en ſtaart, en ſtroopt 'er het vel af, neemt 'er voorts de ingewanden uit, behalven het hert en de leever; laat ze in een bakoven, zoo dra 'er het brood uitgehaald is, zagtjes op eene teene horde droogen; vergruist ze vervolgens; en doet vier onces van dit Adder-poeder in één glaze-retort, beſproeit het met met tinctuur van mirrhe; wederom gedroogt zijnde, beſproeit het met fijne geesten van zout, daar onder eenige muscus-greinen gemengt zijn; droogt het poeder wederom op een matig vuur, en voegt 'er eindelijk een halve once peruaanſche balzem bij.

ADDERS-TONG; in 't latijn, (*Ophioglosſum fronde ovata*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een plantgewas met een dik blad; gelijk aan dat van weegbree, waar onder aan een ſteeltje groeit, hebbende op zijn top gelijk als een bleek ſlangen-tongetje; en daar van daan heeft deeze plant haaren naam; de wortel is fijn, en heeft weinig vezeltjes.

Plaats. Deeze plant groeit in vogtige weiden; dog duurt niet langer als van 't midden van meij, tot het einde van Junij.

Eigenſchappen. De Adders-tong droogt op zonder een groote warmte; zij is zeer goed, om de wonden te doen zamen gaan; ook is ze een goed geneesmiddel voor het zakken der darmen, en den breuk, voornaamentlijk der kinderen; de verſche bladen op een wonde gelegt, geneezen dezelve gelukkig; en de geheele plant in drabbige wijn gekookt, is een goed geneesmiddel voor traanende oogen, die met dat afkookzel (*decoctum*) meenigmaal moeten beſtreeken worden.

ADDUCTORIA VASA; *aanvoerende Vaten;* worden die vaten of buizen des menſchelijken lighaams genaamt, welke uit het middelpunt der herzenen of van 't harte, het zenuwzap en bloed, naar de overige deelen des lighaams voeren.

ADECH. THEOPHR. PARACELSUS noemt dusdaanig 's menſchen geest, of de inwendige mensch.

ADELAAR; *Arend;* in 't latijn *Aquila* (*Falco cera lutea*,

lutea, pedibus femilanatis, corpore fertugineo nigricante ſtriis flavis, LINN. *Sijſt. Nat.*) is eene der grootſte Roofvogelen die in Europa gevonden worden; de ſchrandere Natuur-onderzoeker LINNÆUS plaatst hun onder 't geſlacht der Valken; haare kenmerken zijn, den bek haaks wijze krom, de tong in tweën geſpleeten, en de kop digt met vederen gedekt. De Heer BRISSON, in tegenſtelling van de Heer LINNÆUS, onderſcheid de *Arenden* van de *Gieren*, en hij telt vijftien onderſcheidene zoorten van Arenden op, waar van elf, 't zij in geheel, of in een gedeelte van Europa gevonden worden.

De Latijnſche naam *Aquila* word gezegt, zijnen oorſprong te hebben, om dat de meeſte deezer Roofvogelen van een bruine coleur zijn; zommige leiden dien af van deszelfs vlug en hoog vliegen, waar in de Arend alle de andere Vogelen overtreft; ook wil men het toeſchrijven aan het ſcherp gezicht dat hij heeft, en daar men bij veelen, wonderen van verhaalt vind, die meerendeels verdienen op de lijst van beuzelachtige ſprookjes geplaatst te worden; onder anderen, dat deezen vogel zoo ſcherpziende is, dat zig met een ſnelle vlucht verre boven den dampkring begeevende, zig aldaar tot zulk een hoogte verheft, dat een mensch hem nauwlijks kan beoogen, en dat hij nochtans de viſchen in het water, en het klein gedierte in 't kreupelbosch kan zien; als meede dat hij de kragt van 't gezigt zijner jongen toetst, met dezelve aan de ſchijnende zon bloot te ſtellen, en de zulken als bastaarden verwerpt, die hij de oogen ziet ſluiten, of de kop omdraaijen. De Duitſchers noemen hem *Adler* of *Adelaar*, waarſchijnelijk om den adeldom, die hem als Koning der Vogelen word toegeſchreeven; men wil, dat 'er nog Provincien en Steeden zijn, die in erkentenisſe van ontfangene Keijzerlijke Privilegien, een leevendigen Adelaar moeten onderhouden; maakende een Adelaar, in wiens klauwen een Scepter en Waereldkloot, het Keizerlijke Wapen uit. Daar word nog van de Arend verhaalt, dat hij bijna van ouderdom bezwijkende, zoo hoog als het doenlijk is, boven de wolken ſtijgt, om de duisterheid zijner oogen door de hitte van de zon te doen verdrijven, dat hij zig als dan driemaalen in koud water dompelt, 't welk verrigt zijnde, hij zig in zijn nest begeeft, en als door een zoort van koorts bevangen, tusſchen zijne jongen kruipt, en door dezelve word gevoed, dit duurt zoo lange, tot dat hij zijne oude vederen verlooren hebbende, wederom met nieuwe pluimagie word voorzien. Hoe ongegrond en fabelachtig dit ook voorkoome, is het nochtans zeker, dat den Arend eene verandering van vederen ondergaat, veele bij die der andere vogelen verſchillende, en deeze verandering doet hem ongetwijffelt geheel jeugdig en fris weder te voorſchijn koomen, zijnde dit ook het geen waar van in den 103 Psalm word gewaagt, *Die uwen jeugt vernieuwt als eenen Arends.* Onder alle de ongegronde wonderen, die ons door veele oude Natuur-beſchrijvers, en die niet weinig door zommige hedendaagſche worden gevolgt, van den Arend worden meedegedeelt, zullen wij nog enkel de volgende fabel bijbrengen; naamelijk, dat het wijfje niet in ſtaat is, de jongen uit te broeden, voor en al eer het mannetje een *Arend-* of *Klapperſteen* in het nest brengt. Zie ADELAARSTEEN.

De weezenlijke eigenſchappen der Arenden beſtaan 1. In een ſcherp gezigt; 2. Zijn ze meerendeels ontembaar; 3. Zijn zeer gulzig, ja bijna onverzaadelijk; 4. Kunnen lang vasten; 5. Hebben een ſtinkenden adem; 6. Drinken zeer ſpaarzaam, dewijl het bloed van de door hun verſcheurde dieren, hun voor drank verſtrekt, en vocht genoeg tot hunne ſpijsverteering oplevert; 7. Zijn zij boven maaten geil.

Hunne nesten zijn zij gewoon op rotzen, ook op zwaare boomen te maaken, het is vlak en het onderſte gedeelte beſtaat uit taamelijk dikke boomtakken, die zij kruisſelings over malkanderen vast weeten te hechten, en deeze overdekken zij met biezen, waar op een laag van heij volgt, die weder door een dekking van biezen word vervangen; hier legt het wijfje haare eijeren, gewoonlijk vier in 't getal; de jongen uitgebroed zijnde, voeden ze die met hunnen roof, 't welk in hoenders, ſchaapen, haazen, en al 't ander gedierte, dat zij onder hunne ſcheurzieke klauwen kunnen bekomen, beſtaat; zoo dra de jongen in ſtaat zijn, zelven de kost te zoeken, worden ze door de ouden verre van het nest gedreeven en verjaagt.

BELLONIUS verhaalt, dat op zommige plaatzen, de boeren een Arendsnest op eene rots, berg of hoogen boom vindende, de jongen daar uit haalen, op een andere plaats brengen en vast maaken; waar op de ouden die te eeten brengen, 't geen voldoende is om een geheel huisgezin te onderhouden. Volgens het getuigenis van den kundigen Heer PLUCHE, hebben de Herders in het *Gevaudan* de gewoonte, wanneer zij een Arendsnest ontdekken, aan de voet van den rots, waar op het nest geplaatst is, een huisje te bouwen, om zig voor de woede der ouden te beveiligen, wanneer zij de jongen van hunnen prooij berooft hebben. De Arenden daaglijks op buit uitgaande, rooven allerleij zoort van keuken-gevogelte, als meede geiten, lammeren, varkens, patrijzen, faiſanten, haazen, conijnen, en allerleij ander zoort van wild, het geen zij in het nest bij hunne jongen brengen; zoo dra de Herders zien, dat de ouden vertrokken zijn, plaatzen zij hunne ladders, klimmen op den rots, en neemen het aas weg, geevende in deszelfs plaats aan de jongen het ingewand of darmen derzelven; wanneer het jong bijna in ſtaat is, om te kunnen wechvliegen, maaken zij het in 't nest met een ketting vast, wordende als dan nog eenigen tijd door de ouden gevoed, die het ten laatſten, wederom willende broeden, verlaaten, en elders een ander nest maaken; zoo dat het jong in 't uitterſte is gebragt, om van gebrek te moeten ſterven, ten zij door de Herders, die hun voordeel van deeze dieren hebben, in vrijheid geſtelt en los gelaaten worden.

Schoon den Arend meest op klein-vee en gevogelte aast, zoo zijn 'er echter voorbeelden, dat hongerig zijnde, zij groote dieren durven aanranden, gebruikende, zoo als gezegt word, de volgende list, om dezelve te bemachtigen: Den Arend maakt eerst zijne vleugelen in water nat, en bewentelt zig dan in zand en ſteengruis, vliegende, na zulks verrigt te hebben, regt op een Hert aan, die hij het zand zodanig in de oogen ſlaat, dat het dier blind wordende, in zijnen woesten loop, ligt van een berg of ſteilte ſtort, en den hals breekt, en op zulk een wijs den Arend ten prooij word. Zeker Man uit het Kerspel van *Noorderhouch* of *Ringerige*, verhaalde aan den Heer PONTOPPIDAN, dat een Jongetje van twee jaaren, naakt op het land kruipende, door eenen Arend wierd aangerand, die 'er zijne klauwen in ſloeg, en het kind in tegenswoordigheid van zijne Ouders, die niet verre van daar aan 't werk waaren, oplichte en wegvoerde, laatende hun in de naarſte droefheid en ontſteltenisſe gedompelt.

ADELAARS-HOUT, wast in *China*, in de Provintie

tie van *Quantung*, heeft een zeer aangenaame reuk, geraspt zijnde, word detzelfs afkookzel tot verwen gebruikt, en geeft een ſchoone purpere coleur.

ADELAAR-STEEN; ook *Klapperſteen*; in 't latijn *Aetites* of *Lapis Aquilæ*. Is een bruine, geelagtig-grauwe, meesttijds langwerpig ronde Steen, verſchillende in grootte; hebbende van binnen in zig nog een andere ſteen, of ook wel kleijachtige aarde beſloten, waar door hij geſchud wordende, een geluid geeft, bijkans als een ratel, en het is hier door, dat hij de naam van *Klapperſteen* heeft verkreegen; dog die van *Arend-* of *Adelaarſteen* zou daar van ontleent zijn, om dat hij enkel in Arendsnesten werd gevonden; dog dit zijn vertellingen, die op geen de minſte reeden ſteunen; zekerder is het, dat men in Duitsland en elders, meestendeels aan de voeten der bergen en oevers der rivieren deezen Steen vind, alwaar hij naar den aart der ſteenen, natuurlijk groeit; van even veel gewicht is de gewaande kragt, die deeze Steenen worden toegeſchreeven, naamelijk om de miskraamen te beletten, de baaring te bevorderen, de vallende ziekte te geneezen, iemand in liefde te ontſteeken, of tot groote rijkdommen te brengen; alle deeze zaaken moogen met grond voor loutere verdichtzels gehouden worden. Dalæus en anderen houden hem voor eenen *Temperans*. Daar zijn verſcheidene zoorten van deezen Steen, in grootte en koleur ook veel van malkanderen verſchillende; de Oosterſche zijn de kleinſte. Het voornaamſte onderſcheid derzelver, ſpruit uit het geene zij beſluiten, en dusdanig beſchouwt, telt men drieërleij zoort van Adelaar-ſteenen; de eerſte, die boven anderen de naam van *Aetites* draagt, en die een andere ſteen *Callimus* genaamt, in zig bevat. De tweede, *Geodes* ook *Bastert Arend-ſteen*, deeze vind men veel in Engeland, op zandige plaatzen, is rond, lang, rosachtig, en dikwils zoo groot als een vuist, en van binnen met zand of kleij vervult. De derde, *Hijdrotides*, die van binnen water beſluit. Ook word 'er in *Sicilien* een zoort van gevonden, *Siciliaanſche Aarde* of *Bezoar* genaamt, dewijl hij niet onaartig na de *Oosterſche Bezoar* gelijkt, en gezegt word, in kwaadaardige koortzen van nut te zijn. Ook maakt Ettmuller nog gewag van eene zoort, de geur en reuk van vioolen hebbende, die daarom ook de naam van *Lapis violaceus* draagt.

ADELOS, 't geen men niet zichtbaar gewaar word; hier word inzonderheid die ongevoelig en niet zigtbaare doorwaasſeming van 's menſchen opperhuid door verſtaan, die de Latijnen *Perſpiratio inſenſibilis* noemen.

ADELBESIEBOOM, zie SORBENBOOM,

ADELVISCH; in 't latijn *Lavaretus* (*Salmo maxilla ſuperiore longiore, radiis pinnæ dorſi quatuordecim*, Linn. *Sijſt. Nat.*) van deeze visch zijn vijf verſchei dene zoorten, wordende meerendeels in *Zwitzerland*, *Savoijen*, *Denemarken* en *Zweeden*, in de rivieren en meiren gevangen, behooren onder het geſlacht van de Zalmen, en gelijken veel op de brazemen, is ſmaakelijk, en word ingezouten zijnde, elders verzonden.

ADEN, *Klier*, of *Kliertje*. De klieren van 's menſchen lighaam zijn tweezoortig van gedaante, kogelvormig (*conglobata*), of zaamengeſtelt (*conglomerata*); onder de eerſte behooren de darmſcheidsklieren (*glandulæ meſenterii*), als meede de pijnvormige en liesſchen-klier (*glandula pinealis & inguinalis*), dienende deezen om de te rug gehoudene vloeibaare ſtoffen na de aderen te zenden. Onder de tweede begrijpt men de (*glandulæ ſalivales*) of ſpeekzel-klieren, wiens zap door zekere buizen in de voornaamſte openingen verdeelt word. Aan de venusbuilen (*bubones venerei*) worden zomtijds ook deezen naam gegeeven.

ADENOLOGIA, word dat gedeelte der *Anatomie* of Ontleedkunde door verſtaan, 't welk over de klieren van 's menſchen lighaam handelt.

ADEPS, dusdanig word het *Vet* van de dieren die niet herkauwen, genaamt; in tegenſtelling van *ſevum* of *ſmeer*, 't welk gebezigt word, om de vetheid der herkauwende dieren uit te drukken.

ADEPS, zie VET en AXUNGIA.

ADEPTI; noemt men de zulken, die in alle Weetenſchappen, voornaamelijk in de Genees- en Scheijkunde, in geleertheid en ervaarentheid boven anderen uitmunten. Bij eenigen word het woord *Adeptus* voor *Receptus* of *Adoptatus* verklaart, 't welk zoo veel wil zeggen, als iemand die uit een bijzondere genade, tot iets verkooren en afgezondert is. Ook vind men 'er, die het liever van *Adipiscor*, *erlangen*, afleiden, om reden dat de zulken *Adepti* genaamt worden, die uit een bijzondere genade iets verhevens in kennisſe en geleertheid, boven hunne meedemenſchen verkreegen hebben. Theophr. Paracelsus is de eerſte Schrijver, die 'er gewag van maakt, en zig zelven een *Adeptus* genaamt heeft, ſchoon hij veele wonderlijke zaaken heeft voortgebracht, heeft nochtans de ervaarenheid geleert, dat hij een bedrieger was. Helmond, zijn Leerling, voor ervarender en geleerder gehouden dan Paracelsus zelve, noemt zig meede een *Adeptus*, en roemt zig gelukkig wegens die gaave, zeggende in zijn werk, dat hij door vlijt en zwoegen, een verhevener trap van licht heeft bereikt, als zijnen Meeſter. De Alchijmisten of gewaande Goudmaakers wilden ook boven alle anderen *Adepti* genaamt worden, noemende hunne Wijsbegeerte meede *Adepta*; dog de ervaarentheid heeft ons geleert, dat veelen van deeze zoort van Geleerden, na hun eigen goed, en dat van alle de zulken, die zij dwaas genoeg vonden, om aan hunne ijdele voorgeevingen geloof te ſlaan, verteert te hebben, zommigen in de uitterſte armoede zijn vervallen, en van kommer en gebrek vergaan.

ADERBREUK, *Aderſpat*, ook *geborstene Ader* genaamt, is een blaauwe of zwartagtige uitzetting of knobbelagtigheid aan de Aderen, met weinig, ja zomtijds zelfs zonder de minste pijn verzelt; het ſpruit voort, wanneer het binnenste adervlies, door eenig geweld of anderzins gebrooken is, 't geen uit veelerleij oorzaaken kan ontſtaan; dezelve koomen meest aan de beenen, ook zomtijds aan de ſlaapen des hoofds, als meede aan de benedenbuik en ballen voort; welke laatsten een balzaks-aderbreuk genaamt worden; ze zijn geenzins gevaarlijk, zoo lange ze niet berſten, maar dit gebeurende, volgt 'er dikwils eene groote en gevaarlijke bloedſtorting op, die derhalven op het ſpoedigſte dient geſtuit te worden.

Middelen om een Aderbreuk te geneezen.

Maakt een zalf van aluin met wijnſteen, of van zwarte ſlakken met phlegma van vitriool.

Of neemt driemaal gebrande vitriool, Arabiſche gom, en gom traganth, van elks een once, deeze gommen beide tot een ſlijm geſmolten, verders gepoeijerde tutie een ſcrupel, ceruis, twee ſcrupels, kijm van quee-korls, zoo veel genoeg is; maakt 'er een ſmeerzel van, waar meede men den Aderbreuk dikwils ſmeert.

Of neemt geiten-drek, meel van lupijn-boonen, en azijn, waar in een gloeijend ijzer verſcheidene maalen gekoelt

koelt is, maakt 'er een pap van, en legt ze op de breuk, zulks drie maalen daags vernieuwende.

Indien geene van de voorſchreevene dingen willen helpen, moet de ader-ſpat of breuk door een Heelmeester naar de konst geopend en geneezen worden.

ADEREN; *in 't latijn Venae;* zijn twee zoorten van in het menſchelijke lichaam, namentlijk de eigen genaamde *Venae* of bloed-aderen, en de *Arteriæ* Pols-aderen; de eersten voeren het bloed uit alle de deelen van het lighaam naar 't hert, de tweede ontfangen het van 't hert en voeren het weeder naar alle de deelen te rug; de bloed-aderen zijn meede tweederleij, nauwe en wijde; de eerste word holle ader (*Vena cava*) genaamt, en de andere poort-ader *Vena portae.*)

ADERLAATEN, *Bloedtlaaten*; in 't latijn *Phlebotomia*; *Venaesectio*; *Sanguis-misſio*, is een handgreep der heelkonst, beſtaande in de vaardige opening eens Aders, om bloed te verminderen of van een plaats af te trekken, of beide; wanneer door 't lancet, een Ader geopend, en bloed daar uit gelaaten word; de volgende waarneemingen zijn 'er bij in agt te neemen, voor eerst de tijd wanner men zal laaten, die is tweederleij; iemand gewoon zijnde zig jaarlijks te doen laaten, kan daar toe de tijd kiezen dien hij goedvint, zijnde de beste in de maand Maij, (indien nogthans de lucht niet te koud is, anders is het raadzaam nog wat te wagten,) want om deezen tijd van het jaar raakt het bloed in een meerdere beweeging; de dag die men hier toe kiest, moet helder zijn, en de uur 's morgens, wanneer het lighaam al min of meer in beweeging is geweest, en de omloop des bloeds in eene meerdere drift gebragt; altijd moet de laating 's morgens voor het eeten geſchieden, dewijl zig de chijlus na den eeten nog met het bloed niet heeft vereenigt; dog ingevalle de noodzaakelijkheid eene Aderlaating vereischt, moet men na geen tijd nog ſaizoen zien, maar alle uuren zijn 'er als dan goed toe; wanneer iemand door een pleuris, longs-zweering of zwaare keelziekte aangetast, tot 's anderen daags met laaten wilde wagten, zoude hij ligtelijk in die tijd kunnen ſterven. Gewoonlijk telt men drie-derleij zoort van Aderlaatingen, als 1. *Ontlastende*, 2. *Tegengeſtelde*, en ten 3. *Aftrekkende* Aderlaating. Men noemt *ontlastende Aderlaating* wanneer dezelve geſchied om de al te volle en gezwolle Aderen en bloedvaten van het overtollige bloedte ontlasten, en daar door de overlaadene deelen te verlichten, en de vrijheid van de circulatie of omloop des bloeds daar door te hulp te koomen en te vermeerderen. Door *teegengeſtelde Aderlaating* verſtaat men, wanneer die word gedaan, om het bloed dat elders in een te groote meenigte naa toe vloeit, en 't een of 't ander deel boven maaten uitzet en overlaad te rug te doen keeren, of na een andere plaats te leiden; zoo word iemand door de pleuris aangetast zijnde op de regter arm, daar de pijn en benauwtheid in de linker zijde word gevoelt, en het geſchied op de linker arm wanneer de pijn in de regter zijde is. De *aftrekkende Aderlaating* heeft tot een doelwit, om het bloed in een of ander deel ſnelder en met meer overvloed te doen vloeijen, wanneer derhalven in zwaare hoofdpijn en bezetting der hersſenen het Aderlaaten op de voet van geen gewenschten uitſlag is, dan laat men wel op de keel-ader; zo word in de opſtopping der maandſtonden, de moeder-ader op de voet, die het hoogſte van boven af komt geopend, als wanneer het bloed door die ſnelle loop na onderen, de vloed der maandſtonden herſtelt.

De kenmerken dat de Aderlaating noodwendig vereischt word, zijn de volgende; als zwaare benauwtheeden, inflammatie of ontſteeking van eenig deel, het zij het zelve uit al te veel en te dik bloed, of uit eenige andere oorzaak ontſtaat, een aanhoudende overſtorting van bloed, het zij uit de neus, long of baarmoeder. Men moet voorzigtig met het Aderlaaten te werk gaan, ten opzigte, zo wel van oude als zwakke menſchen, wiens kragten beginnen te vervallen of reeds uitgeput zijn, als meede de zulken die zwak van pols zijn, of wiens pols bij tuſſchenpozing ongelijk ſlaat, kragtelooze en vervallene geſtellen, die met de galziekte gekwelt zijn, en zwakke ingewanden hebben, dusdanige menſchen moeten zig zeer ſpaarzaam doen Aderlaaten.

In de ontſteeking der long en pleuris, is het dikwils herhaalen der laating noodzakelijk, dog dan moet een kundig Geneesheer zulks beſtieren op dat 'er op eenmaalen niet te veel bloed afgetapt werde. Voor zwangere vrouwen die volbloedig zijn, is eene Aderlating nuttig, indien dezelve de derde of vierde maand van haar zwanger gaan word te werk geſtelt; hier bij moet in agt genoomen worden dat een zodaanige laating op den arm geſchiede.

Schoon het Aderlaaten bij veele als eene der gemakkelijkſte handgreepen van de Heelkonst word aangezien, zoo merken wij hier aan, datze eene van die operatien is, die met de uiterste omzigtigheit moet geſchieden, voornamentlijk bij vette menſchen, wiens Aderen men zomtijts veel werk heeft om te kunnen onderſcheiden; nog dient 'er in agt genoomen te worden dat het windzel ter deegen worde vastgemaakt, dewijl men niet zelden gevallen heeft gezien, dat het windzel in de ſlaap los gaande, iemand 's morgens in zijn bed dood wierd gevonden. Zie hier nog eenige aanmerkingen omtrent deeze operatie.

1. *Noodzaakelijkheid.*

Zij word vereischt, wanneer 'er te veel bloed is, of het hart van de vochten te veel teegenſtand ontmoet, en de beweeging, door de groote geſpannentheid der vaten belet word; wanneer het bloed te dik, en te ſtollende, of verdikt, of 'er verſtopping is van ontſteeking, en deeze groot is, 't welk de pijn, de zwelling, roodheid, hitte, benaauwdheid, opſtopping van zweet, ſpog en pis te kennen geeven. Wanneer de beweeging der vochten te groot is, of door verdeeltheid te klein, of de hitte te veel, of het bloed te veel naa de eene kant gedreeven wordt, of wanneer de bekende natuur der ziekte het te kennen geeft, of de ouderdom, kunne, levenswijs, gematigheid, of de kwaade geſteltheid der vochten, of om plaats voor geneesmiddelen te maken, op dat men veilig in grote kwalen, groote beweging zoude kunnen maken.

Als 'er ontſteeking aan hersſenen, long, keel, zijde, of eenig ander deel, of ingewand, van belang is, moet men 't Aderlaaten niet ontzien, al was 't drie of vier maalen op eenen dag, en al waaren de laatingen al vrij groot, best doet men ze met een ruim gat.

2. *Schaadelijkheid.*

Zij ſchaad in veele ſleepende ziektens inzonderheid die door verſtoppingen veroorzaakt worden, in oude luiden, in zwakke geſteltheden, in ziekten, die door uitwaaſeming best geneezen worden, wanneer de ziekte begint te ſcheiden, en 'er zwakte is.

3. *Waar men Aderlaaten moet.*

Men Aderlaat in veele deelen van 't lighaam, naar de ziekte

ziekte is, waar in Gelaaten word; meest Laat men op den arm; men houd het nuttigst in alle inwendige ziektens, daar Laaten in vereischt word, als die der borst, der zijde, der onderbuik, en in alle heete en geduurige koortzen; ook in ontſteekingen der oogen, been breuken, zware wonden aan 't hoofd, neusbloeden en bloedſpuwen.

In opſtijging doet men 't op den voet, gelijk ook in alle geweldige hoofdkwaalen, waar in men ook wel een ader aan 't hoofd opent.

Gelijk men in een ontſteeking der lever, en kwaalen der melancholijken, best keurt een ſpeenader te openen.

4. *Hoe veel Bloed men aftappen moet.*

De veelheid van 't bloed, dat men aflaat, word na den ouderdom, kragten en ſtaat van den zieken bepaalt. Men moet een kind en zwakken zoo veel bloeds niet ontneemen, als een volwaſſen en ſterken. De eene ziekte vereischt ook zwaarder Laaten dan de andere, maar tien oncen begint een ſtijve Laating te worden.

5. *Voorzorgen, welke een Heelmeester neemen moet, om te Aderlaaten.*

Om de toevallen voor te koomen, welke zomwijl in 't Laaten gebeuren, zal de Heelmeester letten. 1. Dat hij den zieken plaatst op eene wijze, hem gemakkelijk. 2. Dat hij maakt, dat hij de ader wel voelen kan, die hij zal openen. 3. Dat hij het van ſlagaders en trekkers wel onderſcheide, inzonderheid in magere luiden. 4. Of heeft hij een vleesſigen voor, moet hij den arm met heet lijwaat wrijven, om het gemakkelijker te voelen. 5. Leggen de vaten diep, zoo moet hij den band wat ver van de geleding des arms leggen, om ze zoo veel hooger te doen opſpringen. 6. Maar zijn zij wat rollende, moet 'er de band dicht bij leggen, om ze vast te zetten. 7. Zoo heet lijwaat niet genoeg was, om de vaten te doen voor den dag koomen, moet men den arm eenigen tijd in warm water houden. 8. 't Zelfde moet ook geſchieden, zoo men op de hand of duim wil laaten, en men moet twee banden leggen, eenen boven den elleboog, en eenen een vinger breed of vier boven de hand, en alzoo de laatſte niet dient, dan om het bloedvat vast te houden, hoeft ze zoo vast niet te leggen, als de eerſte. 9. Een Heelmeester moet het vaardig doen, en met een vaste hand, die wel rust, niet ſteekende, maar ſnijdende; het gat moet naar de ader weezen. 10. Zoodra de Laating geſchied is, moet hij den band een weinig los maaken, op dat de ſlagader niet belet worde, nieuw bloed te verſchaffen. 11. Maar in luiden welke vleesſig zijn, en rollende aders hebben, moet men zig wagten, dat het vel, door losmaaken en 't draaijen des arms, of 't verſchuiven van 't vel onder 't Laaten, niet voor 't gaatje geſchooven worde.

6. *Toevallen, welke zomwijlen in het Aderlaaten gebeuren.*

De toevallen, welke zomwijlen in het Laaten gebeuren, worden, of door het beweegen van den zieken, of door ongelukkige omſtandigheden veroorzaakt, welke niet wel te voorzien zijn, of wel door een kwaade behandeling van den Heelmeester.

Zoo de zieke onvoorzigtig zijnen arm met uitſteeken, of buigen beweegt, eer de wonde toe is, zal 'er zomwijl bloed, of water onder 't vel zetten, 't geen daar bederven, en een verzweering veroorzaaken zal, die min of meer pijnlijk is; maar die, met het opleggen van een pap, en 't doorbreeken van den etter, of't doorſnijden van het gezwel, ligt tegeneezen is.

De toevallen, die van den Heelmeester koomen, waaren dikmaal voor te koomen, als 'er een was, die nuchteren, verſtandig, tot zijne jaaren is, een goed gezigt, een vaste hand en fijn gevoel heeft, ſtout is zonder reukeloosheid, en ondervinding heeft.

Maar 't gebeurt zomwijl, zoo bij gebrek daar van, als door eenig toeval, dat de ſlagader word geopent, en de trekker, of het vleesſige deel van de tweehoofdige ſpier word gekwetst. Om 't eerſte toeval voor te koomen, moet men, als men in de lever-ader Laat, zig verzekeren, waar de ſlag-ader legt; daar na den band leggen, en ze ſtijf toehaalen, om de ſlag-ader neder te drukken, en de ader te doen opkoomen; welke men zoo ver van de binnenſte knokkel van 't armbeen zal openen, als moogelijk is.

Men ontgaat het ſlag-ader openen, gemakkelijk met in de hoofd-ader te laaten, ten zij door een ſpel der natuure de verdeeling der ſlag-ader in iemand hooger, dan naar gewoonte geſchiedde; dan zoude eene van derzelver takken, die ader verzellende, gevaar kunnen loopen van te worden gekwetst.

Dat men een ſlagader heeft gekwetst, is gemakkelijk daar aan te zien, dat 'er een helder rood bloed, met geweld en ongelijke horten voor den dag komt, en in de kom een rood oranjeſchuim maakt, dat ſtolt, of een oogenblik na dat het 'er is uitgekoomen, in klonten zet.

Bij een gekwetſte ſlagader kan men niet te ſchielijk zijn, om het gevaar der gevolgen; daarom moet een Heelmeester terſtond na de gemaakte opening zien; zoo zij naar gelang des ſlag-aders zij, en het bloed daar wel uit wil, zal 'er geen ſlagader-ſpat van koomen; en hij zal meer bloed, dan men gewoon is, aftappen, ja tot bezwijmens toe; dit zal hem het bloed gemakkelijker doen ſtoppen, en de ſlagader doen vereenigen; ondertuſſchen moet hij op de geſchiktheid, en den aart van den zieken letten, want zoo het iemand van een tedere geſtaltheid is, of die door langduurige ziekte verzwakt is, moet men het bloed ontzien, en voor al, zoo het een zwangere vrouw is. Zoo de aderlaating daar in te overvloedig was, zoude het de vrugt ſchaaden, ja doen ſterven.

Zoo de opening te klein was, of die van 't vel niet regt tegen over die van de ſlag-ader; moet men aanſtonds zijn werk maaken, om het bloed te ſtempen, en de ſlagader te vereenigen, om dat het bloed onder 't vel zoude kunnen raaken, en een aderſpat veroorzaaken. Als het bloeden geſtelpt is, moet men den arm buigen, en in zoo een houding ſtellen, waar in ze naderhand blijven moet; en de ader in 't middel- en binnenſte deel van den arm door een ſterk en handig man doen drukken, die de vingeren, ſterk op den tronk van 't vat zal drukken, of daar op een tourniket zetten, maar op een andere wijs, als in 't afzetten van een lid. De wonde daar na gezuivert hebbende, moet men daar papier, door een gezonden gekauwt, en naderhand uitgedrukt, ter groote eener noot, op leggen. Zoo men ſtelpwater had, zoude het dienſtig weezen, het papier voor 't opleggen, daar in nat te maaken; dit papier zal men door middel van een groot getal van drukdoeken, van kleinder grooter wordende, doen houden, en daar een lang windzel overheen doen, dat de zijdlingze deelen niet drukt, maar alleen de vouw van den arm; als men den drukdoek en 't windzel daar op legt, moet men maaken, dat de voorſte en middelſte vinger malkander bij beurten op de opening onderſteunen,

op dat zij nooit zonder drukking zij; als het verband legt, zal 'er altijd iemand de vinger op de plaats houden, die over de opening komt, tot dat de Heelmeester een langer drukdoek op den binnen-arm legt, welke hij met eenige omgangen van windzels ſtijf aangehaalt, zal vasthouden. De zelfde man en eenige anderen zullen bij beurten den arm, den tijd van tweemaal vier-en-twintig uuren, met gezegde vingers, op het verband rustende, ter plaatze der ſlagader-wond vasthouden, terwijl de duim op de achter-arm legt, en de arm geboogen en in een ſjarp onderſteunt word.

Na dat die tweemaal vier-en-twintig uuren om zijn, moet men 'er het windzel afneemen, de drukdoeken veranderen, welke van zelf zullen afvallen, wagtende zig wel van die af te haalen, die nog vast leggen, en veel minder nog het gekauwt papier, 't geen van zelf los moet worden; men moet 'er dan andere drukdoeken, in de plaats der afgevallene, opleggen, en ze met het zelfde verband vast maaken, en laten dit verband ook tweemaal vier-en-twintig uuren leggen, die tijd om zijnde, zoo de ſlagader geen bloed meer geeft, is 't een goed teeken; dan zal men dat tweede verband nog eens veranderen, en leggen 'er een derde om, en dat twee of drie dagen laaten leggen; en ſchijnt dan de ſlag-ader volkoomen vereent, zal men geen werk maaken van een vierde.

Zoo na het tweede verband, de ſlag-ader nog bloed gaf, is 'er van een verband niet te hoopen, en men moet tot de operatie koomen, die door een wakker ervaaren Wondheeler moet gedaan worden.

Men moet hier aanmerken, dat het verband, waar van wij daar ſpreeken, op groote wonden meerder dienst doet, dan op kleine, om dat 'er dan ander bloed tuſchen vel en vleesch gaat zitten. Men moet ook aanmerken, dat dit zelfde verband in openingen van aders gebruikt moet worden, die digt bij een ſlag-ader leggen, om dat 't zoude kunnen gebeuren, dat de Heelmeester door de ader heen ſteekende, de buitenſte rok der ſlag-ader, in 't Laaten zoude kunnen gekwetst hebben, en dus daar van een waare aderſpat zoude kunnen koomen. Men moet zich dan van een verband bedienen, te vooren beſchreeven, daar de vingers op zetten, na dat het gelegt is, het 'er drie, vier dagen op laaten leggen, zonder afneemen.

Zoo in weerwil van alle de genomene maatregels, het verband geen dienst doet, en 'er een aderſpat koomt, moet men tot de operatie koomen; maar men moet aanmerken, dat 'er twee zoorten van aderſpatten zijn; de waare, die door uitzetting van een vat geſchiet, en de onwaare, die door lekking van een vat veroorzaakt word. De eerſte word door 't kwetzen van een ſlagader-rok veroorzaakt; dus blijſt het bloed wel in zijn ader, maar de ader zet uit, en maakt een zagt gezwel, waar in men eene beweeging, als in de pols voelt, geen vel verandert ziet, en het gezwel ook van ons drukken weg gaat. Men geneest zulk zoort van aderſpatten, door een onderſteunend windzel met een kusſen; dit tuig vind men in de winkels der Breukmeesteren. De onwaare aderſpat word door bloed uit een ader tuſchen het vel en vleesch gelopen, veroorzaakt. Als zig dit in overvloed uitſtort, komt 'er een zwaar gezwel, dat zig menigmaal tot den okzel toe uitſtrekt; dit zoort van aderſpat word niet dan door de operatie geneezen, welke een bekwaam Meester vereischt. Even eens is het met alle aderſpatten, waar ook door veroorzaakt, geleegen.

7. *Kwetzuur van een Trekker.*

Het kwetzen van een trekker is van gevaarlijke gevolgen; een Heelmeester word dit ligt door de wederſtand gewaar, welke hij vind dat zijn lancet bejegent; en de zieke voelt het nog beter door de ſteekende pijn, welke hij gewaar word; men vind daar na een geklop met roosagtigheid, ontſteeking, een hevige koorts met trekkingen, die den dood doen vreezen.

Om dit te helpen, moet men verſcheidemaalen op den anderen arm Laaten, zoo de ontſteeking groot is; dit beneemt de kragt van 't bloed, de ontſteeking, en de pijn; maar in 't begin kan 't dikmaal alleen door een pap geholpen worden, die na het aderlaaten echter moet aangewend worden, en waar meede men moet voortgaan, zoo 'er een verzweering komt; de verzagtende zijn hier de beste.

Gebeurde het dat 'er verſtikking bij kwam, die de verſterving dreigde, moet men 't handelen, gelijk 't koudvuur.

8. *Kwetzing van het vliesagtig deel der tweehoofdige Spier.*

Het kwetzen van het vliesagtig deel der tweehoofdige ſpier, word door een pijn ontdekt, welke de zieken aanſtonds in den gantſchen voor-arm, tot aan de vingers toe gewaar word, en door een ſpanning, van ontſteeking verzelt, en van een zweering gevolgt, die door het laatgat uitkomt.

Dit voorval *is* gemeenlijk van geen groot gevolg, maar om het voor te koomen, zijn verzagtende medicamenten, inzonderheid van buiten opgelegd, en het gaatje door vettigheeden te bewaaren van groot nut; hoe dit te handelen zij; zie Cowper *Myotomia Reformata.*

Maar is de ontſteeking groot, moet men niet ontzien eens en meermaalen te laaten, en 't als eene zware ontſteeking te handelen, van andere kwaadaardige, hier toeſchietende vochten te droomen, kan onnozele alleen bedriegen.

De Wondheeler kan het kwetzen van den trekker ontgaan, die gemeenlijk onder de *Mediana* legt, door den arm een weinig te buigen, hier door wijkt de ader wat van dezelve af, en hij moet ze zoo naa bij de binnen-knok van den elleboog openen, als hem moogelijk is.

9. *Toevallen die kwalijk te voorzien zijn.*

Onder de ligte toevallen van het Aderlaaten, en welke naauwelijks te voorzien zijn, rekend men in 't bijzonder de flaauwten daar een zieke in 't loopen van 't bloed in vallen kan; het geronnen bloed 't geen onder het vel kan koomen en 't gaatje kan verſtoppen 't geen te klein in de Ader gemaakt is; het blaasje 't geen aan de opening deur een gekwetſt waterblaasje op komt; de verzweering die door de ſnee of kwaade hoedanigheid van het lancet komt; de ſtrammigheid in den gantſchen voor-arm door een zenuwtakje te kwetzen, of 't half af te ſnijden en de ſpanning van den arm.

Men geneest de flaauwten met den zieken, eenige druppen waters in 't aangezigt te werpen of hem den neus en ſlapen van 't hoofd met wijn-azijn, of *eau de la Reine*, of andere geest te wrijven; zoo de flaauwte bleef aanhouden, moet men het gaatje met den vinger ſtoppen, om het bloeden op te houden, den zieken met 't hoofd laag nederleggen, hem bij de neus en ooren trekken, of hem wat hard in de handen ſlaan.

Om het zetten van geronnen bloed voor te koomen, moet men de Ader zeer wel ſluiten, welker opening niet groot genoeg is; en kan men daar door 't koomen van bloed

bloed tusſchen vel en vlees niet voorkoomen, moet men het ten eersten doorſteeken, en leggen daar terſtond, tusſchen de twee eerste voudzels van den drukdoek gemeen zout op.

Om een zweering te geneezen, moet men een zagt rijpmaakend middel gebruiken.

Een klein blaartje koomt van zelfs voor den dag, en verdwijnt gemeenlijk, maar geviel het anders, legt men 'er een Diapalm-pleister op, of een druk-doek, in *eau de la Reine* nat gemaakt, of in een wondwater met brandewijn gedestilleerd.

Een verzwerinkje moet als zodaanig gehandeld worden, zoo 't van zelfs niet heen gaat.

Om een ſtijfheid te geneezen moet men een weinig brandewijns met roozen-olie, of olie van zoete amandelen mengen, en daar dikmaals den arm meede ſmeeren.

De verzagtende en ontbindende pappen, maaken de ſpanningen zagt. Zie weegens dit ſtuk, boven over het kwetzen der trekker.

10. *Aderlaaten op de Voet.*

Buiten de oplettentheeden welke wij aangeteekend hebben, om zig van de Ader te verzeekeren, en den band te leggen; moet de Heelmeester den zieken nog op eene gemakkelijke wijze, of op de bed ſponde, of op een ſtoel met zijnen voet in warm water zetten, hier in moet hij een langen tijd voor 't Aderlaaten zitten; de voet en 't been moeten zagtelijk gewreeven worden, en de band moet zeer naauw aangehaald worden, zo om de Ader vast te zetten, als om de Ader te doen opbulten. Zo des niet teegenſtaande, de ader niet genoeg voor den dag komt, moet men den zieken voor 't Aderlaaten wat laaten gaan, op dat die beweeging ze des te beeter zigtbaar maake.

De Aders welke men op den voet laat, zijn de binnenſte Moeder-ader, en zomtijds de buitenſte; zoo de eerſte genoeg voor den dag komt, moet men de ader in 't lang ſnijden, op de zijde van den binnen-enkel; maar zo men 't zonder gevaar niet doen kan, moet men eene andere ader aan de buitenkant van den voet, of tusſchen den grooten toon zoeken, mijdende altijd den trekker.

Zoo dra de opening gedaan is, moet men de voet weeder in water zetten. Men zal den band allengskens, en als trapwijze lōs maaken; ſchoon 'er zijn die ze terſtond los maaken.

Men moet maaken, dat het bloed boogswijze ſpringt; om dat te doen, moet de Heelmeester zijne hand onder de voetzool zetten, om de aders op te ligten en te drukken; zoo men daar niet op let, beurt het wel dat het bloed wat dik zijnde, in 't gaatje ſtolt, en 't bloeden aanſtonds ophoud.

11. *Toevallen die in 't Laaten op den voet voorvallen.*

Zelden koomen 'er toevallen naa het Laaten op den voet; egter kan de ongeduurigheid, en onbeſcheidentheid van den zieken, en de onbedreeventheid, of onoplettentheid van den Wondheeler maaken, dat 'er verſcheidene toevallen koomen, welke gemakkelijk te helpen zijn.

Zoo de Zieke opſtaat en te vroeg gaat, kan hij ontſteekingen maaken, en kleine verzweeringen ter plaatze der Aderlaatinge; zoo de Wondheeler het been-vlies in 't openen raakt, zal 'er eene ligte ontſteeking, en vervolgens een kleine verzweering zig op doen. Zo hij een zenuwtakje geheel affnijdt, 't geen den ader verzelt, zal 'er een ſtijfheid koomen, maar zoo hij het alleen kwetſt, zal 'er een pijn deur 't gantſche been koomen, ja zomwijl door de dijë, zo dat men daar niet raaken kan, zonder den zieken een zoort van trekking te veroorzaaken, die na het ſluiten der kwetzuure overblijft; 't kan ook gebeuren, dat 'er eene ſpanning en een zwaare pijn zij, die den zieken de ſlaap belet.

12. *Geneesmiddelen voor de toevallen van 't Aderlaaten op den Voet.*

Zo 'er naa 't Aderlaaten op den Voet eene ontſteeking, met een pijnlijke ſpanning komt, moet men op de wonde de Waspleister van GALEEN, of een drukdoek in warme brandewijn nat gemaakt, 'er op leggen; zo de pijn en de ſpanning met meer geweld aankoomen, moet men niet ontzien, verſcheidene reizen, is 't noodig, op den arm ader te laaten, en 'er pappen op te leggen; of een pleister van het *unguentum divinum*, of de bruine pleister, of iet desgelijks; maar de wonde wil doorgaans geen vet veelen; als de verzweering geëindigd is, zal men de wonde opdrogen, het zij met het wit van *Rhaſes*, of met de Pompholijx, of met gebrande ceruis.

Wat de ontſteeking en de verzweering belangt, die na het kwetzen van 't been-vlies voorvalt, men moet pijnſtillende en afveegende reeds gewaagde middelen daar voor gebruiken; wordt de kleine zenuw gansch afgeſneden, dan koomen 'er geen groote toevallen, dan moet niet alleen het been, maar ook de dijë met de geest van lavendel met brandewijn, of andere geestige vogten geſmeerd worden, dog best is een verzagtende groote pap.

13. *Van het Aderlaaten op verſcheidene plaatzen van het Hoofd.*

Wanneer men aan 't Hoofd Aderlaat, is 't gemeenlijk aan de hals-ader, of in de twee takken welke men in 't voorſte van den hals voelt, en meenigmaal grooter zijn, als de tak zelve, geevende bloeds genoeg om ze met vrugt, en immers zo veilig te openen; men laat ook in de ſlaap-ader op 't voorhoofd, in den grooten hoek van 't oog en onder de tong.

Als men de Hals-ader laat, of in haare takken, maakt men van een doek een beuling, om den band te leggen. 1. Legt men hem op 't midden van de nek, en de twee einden kruist men van vooren, boven op 't borſtbeen, geevende die aan iemand te houden, om ze zo naauw als noodig is toe te haalen, om de vaaten zonder ongemak van den zieken zigtbaar te maaken. 2. Of men kan 't midden van den band aan de kant van den hals leggen, daar men het openen van de ader voor heeft, kruiſende de twee einden onder den Oxel van de andere zijde, en haalende hem zo naauw toe als noodig is. 3. Men kan den band om laag aan den hals leggen, met ze tweemaal om te winden, en den knoop in den nek te leggen; maar men moet zorg draagen, dat men een ſmalle drukdoek tusſchen de band en de aders legt, op dat de aders eerder dan de longe-pijp gedrukt worde; of men kan de twee einden van den band iemand in de hand geeven; dus maakt men, dat hij adem kan haalen; dit te beletten zoude een groot ongemak zijn, 't geen men altijd in 't laaten aan den hals moet tragten voor te koomen, hoe men den band ook leggen mag.

Als de band legt, en de ader voor den dag is gekoomen,

zal 'er de Wondheeler overlangs een vrij groot gat in maaken, belasten den zieken de tong en 't kakebeen wakker te roeren, en 't hoofd achter en voor over te beweegen, om het bloed in de buitenste aders meer te doen koomen; hij kan hem ook een klein ſtukje zoet-hout te kaauwen geeven; zo het bloed daar met geen geweld genoeg uitliep; om in een bekken gevangen te worden, moet men het door een kaart die gevouwen is, als een gootje daar in leiden; en als men 't genoeg heeft uitgehaald, moet men op de opening een drukdoek leggen, die men met een band vast maakt, die niet te naauw is toegehaald, om het ademhaalen niet te beletten.

Men gebruikt dezelfde manieren van banden te leggen, waar men ook aan 't hoofd laaten mag, ja zelfs als men het onder de tong doet, om dat het alle takken van de hals-ader zijn; maar zo 'er een ſlag-ader in de ſlaap van het hoofd geopend moet worden, moet den band een weinig boven de plaats leggen, welke men openen moet; dragende zorg, dat men daar een drukdoek tusſchen de takken der ſlag-ader en den band legt; zo men ze aan den hals lag, of beneeden de plaats, daar men laaten wilde, zoude men het bloed ophouden, 't geen van beneeden na om hoog gaat, en 't noodzaken elders heen te gaan; daar 't minder teegenſtand bejegende.

Eer wij dit Hoofdpoinct eindigen, moeten wij aanmerken, dat, zoo het Aderlaaten aan iemand niet te doen is, men hem een half dozijn bloedzuigers aan den rand van zijn *fondament kan zetten*; na dat men het eenigen tijd met laauwe zoetemelk geſtoofd heeft: als 'er de bloedzuigers afgevallen zijn, moet men den zieken op een ſtoof met een gat zetten, daar men een pot met kookend water in gezet heeft; de waasſem van dit water zal het bloed uitlokken, om zoo veel te krijgen als nodig is; maar dat bloed af tappen, word meest in ziekten van de ingewanden des buiks gebruikt.

14. *Aanmerking op de Lancetten.*

Om zorg te draagen, dat men de ader deurſteekende, geene trekkers, of ondergeleegen deelen kwetze, heeft LOUWER een Lancet verzonnen, dat aan de eene kant geheel een ſnelle ſneede heeft, en aan de andere kant maar aan de punt, en zoo ver maar, als in ſtaat is, om 'er meede door de ader te koomen, terwijl de rest ſtomp is; zoo dra het Lancet door de ader is, wil hij het al ſnijdende na boven en van zig af gebruikt hebben, wanneer men geen gevaar zal loopen den ader door te ſtooten; dog hij ſtaat toe, dat dit goed voor leerlingen is; maar zij, die in de konſt ervaaren zijn, hebben zulks niet nodig.

ADHADOTA; is eene Noot voortbrengende Plantengeſlacht van verſcheidene zoorten op *Ceijlon*, *Malabaar*, en elders in Indiën groeijende, wordende door LINNÆUS in zijne *Species Plantarum*, pag. 15. *Juſticia* genaamt.

ADIANTHUM ALBUM, zie MUURRUIT.

ADIANTHUM NIGRUM, zie VROUWENHAIR.

ADIANTHUM AUREUM, zie WEDERDOOD.

ADIANTHUM RUBRUM, zie WEDERDOOD.

ADIAPNEUSTICA, zoo veel als belemmerde verſtopte doorwaasſeming, die zijn oorſprong heeft van eene verſlijmering of verſtopping van de zweetgaatjes in den opperhuid.

ADIAPTOTOS, dus worden de geneesmiddelen genaamt, die tegens het colijk of buikwee gebruikt worden.

ADIARHOEA. Is eene verſtopping van al het geen, waar van men zig door den afgang moet ontdoen.

ADIB; dus word door AVICENNA de Wolf genaamt, wiens lever hij als een uitmuntendt middel tegens alle leverziektens voorſchrijft.

ADIBAT; dus noemen de Arabieren het Kwikzilver, of de *Mercurius*.

ADIMNAIN; een Africaansch Dier, tam van aart, zijnde van groote als een kalf, zweemt van gedaante na een ſchaap, heeft lange neerhangende ooren, en zeer zachte, dog korte wolle; in *Numidien* en *Lijbien* daar het veel gevonden word, handelt men 'er even eens als een ſchaap meede, en de inwoonders voeden zig met deszelfs melk. Dit dier, waar van het wijfje hoorns draagt, dog het mannetje niet, is zoo ſterk, dat het met gemak een mensch kan draagen.

ADIPOSA TUNICA, zie VETVLIES.

ADIPSA, Geneesmiddelen die dorst leſchen dezijn.

ADIPSIA; betekent gebrek van dorst in heete koortzen, 't geen doorgaans als een voorteeken van zinneloosheid moet aangemerkt worden.

ADJUDICIEEREN, een Rechtsgeleerde uitdrukking, betekenende zoo veel als dat den Rechter aan iemand iets op een gerechtelijke wijze toewijst.

ADJUVANTIA MEDICAMINA, in de recepten of voorſchriften der Geneesmeesters, worden hier dusdanige zaamengeſtelde of enkelde Artzenijen door verſtaan, die de werking der bijgevoegde middelen des te meer kragt bijzetten; dit heeft voornaamelijk plaats in de purgeer- of buikzuiverende middelen, en worden dus niet oneigentlijk meedehelpende of prikkelende geneesmiddelen genaamt.

ADIIJLISTOS, dusdanig word de wijn genaamt, die nog niet gezuivert is, en op zijn moer legt.

ADMINISTATOR; *Adminiſtratie*; het bewind, opzigt, of beſtiering over het een of 't ander te hebben.

ADNASCENTIA, ook *Epiphijſis*, *Additamentum*, men noemt zodanig de nieuwe ſcheutjes of takskens, die zomwijlen in de lente van de planten uitſpruiten, en waar van in 't vervolg een nieuwe plant voortgebragt word; dit vind voornaamelijk plaats in de bolgewasſen, zoo als *hijacinthen*, *tulpen*, enz. Ook werd 'er een aanwas des beens door begreepen, naamelijk wanneer 'er een been aan het groote been gewasſen is.

ADNATA; *Albuginea*; *Tunica conjunctiva*; 't aangewasſen oogvlies, wit van koleur, ſterker dan de anderen, uit beenvlies ontſtaande, dog teffens ſlap en beweeglijk; heeft in 't midden voor 't hoornvlies een groot gat, verſtrekkende tot doorſtraaling van de regenboog en oogappel. Dit vlies is boven maaten gevoelig, en bevat veel bloed en polsadertjes, die in de oog-ontſteekingen ſterk opzwellen, en dan ook duidelijk kunnen worden gezien. Men kan het zelve als dubbeld aanmerken, wordende dat gedeelte, 't welk de inwendige oogenvlakte bedekt, *Adnata Palpebrarum* genaamt; dog daar ze de *Sclerotica*, of 't donkere hoornvlies bekleed, draagt het de naam van *Adnata Oculi*; en ook *Tunica Conjunctiva*.

ADOLESCENTIA, Jongelingſchap, word gerekend van het vijfde, anderen zeggen van het veertiende, tot het twintigſte of vijf-en-twintigſte jaar; de tijd der Jongelingſchap duurt eigentlijk zoo lang, als het lighaam in lengte groeit, 't geen ook klaar uit het woord zelve blijkt, dewijl *Adoleſco* zoo veel als wasſen of groeijen betekent.

ADONIS EXOCETUS, een Zeevisch, die om deszelfs fraaiheid en levendige koleuren, de ſchoonſte onder de visſchen genaamt word, en daar door de naam van *Adonis* draagt; zijnde dit een bevallig en welgemaakt

Jongeling

Jongeling geweest uit het Eijland Cijprus, daar volgens de Fabeldichteren, *Venus* de Godinne der Liefde, op verliefde.

ADONIS FLOS, zie BRUINETTE.

ADOPTEEREN; in 't latijn *Adoptio*, van *ad* en *opto*, 't geen zoo veel betekent als *eligo*, ik kieze, hier door verſtaat men een Vreemdeling aan te neemen, hem als Zoon te erkennen, en een even gelijke erfportie, als zijne eigen kinderen toe te leggen. Bij de Romeinen was dit eene plegtigheid, die in 't openbaar geſchiede; men was gewoon, de Kinderen onder de mantel of rok van de geene, die hun *adopteerden* (of voor Kinderen aannamen), te plaatzen, als of men had willen veinzen, dat ze van hun afſtamden of voortgeteelt waaren; en dit is de oorſprong van het nog hedendaagſche gebruik in veele landen, om de Kinderen in onecht geteelt, terwijl zij wettig gemaakt worden, onder een ſpreed of laken te plaatzen. Bij de Romeinen kreegen de *geadopteerde* Kinderen een gelijke Erfportie met de eigen Kinderen, de geene ook die onder hun *geadopteerd* wierden, waaren aanſtonds aan de Vaderlijke magt onderworpen, van de geene die hun aannamen, dog in tegendeel ontſlagen en bevrijd van die van hun eigen Vader.

ADOR, zie SPELT.

ADOS; *Koelwater*; is zulk water, waar in gloeijend ijzer of ſtaal is gelescht of gekoelt, het heeft eene openende kragt.

ADOXA, zie MOSCHATELLINA.

AD PONDUS OMNIUM, Artzenij kunstwoord, word veelmaalen in de recepten of voorſchriften der Geneesheeren gevonden, wil zoo veel zeggen, dat men van het laatst voorgeſchreeven geneesmiddel, zoo veel in gewigt moet neemen, als het gewigt van alle de bovenſtaande zaamen bedraagt; bij voorbeeld

Anijszaad, een lood.
Karweijzaad, een half lood.
Korianderzaad, een half lood.
Klein gepelt cardamomzaad, een vierde lood.
Zuiker, zoo veel als alles te zaamen weegt, of *Ad Pondus omnium*, zijnde volgens dit voorſchrift, twee en een vierde lood.

ADPRESSUS, of *Appreſſus*, aangegroeit, of dus groeijende.

ADSCHIAR, zie AZIA.

ADSIGNATIE, zie ASSIGNATIE.

ADSPERSUS, zie ASPERSUS.

ADSTANTES, worden in de ſchriften van zommige de zulken meede betekent, die een Zieke of Patient oppaſſen.

ADSTRICTIO; zaamentrekking, zoo als bij voorbeeld *Adſtrictio Alvi*, betekent hardlijvigheid, of een geſloten lijf.

ADSTRINGENTIA; *Zaamentrekkende Middelen*, die door hunne bijzonderen aart, en wrangen ſmaak, de eigenſchap hebben, om de vloeijende zappen, die teegennatuurlijk zijn, te bedwingen, en door de krimping, die zij in de vaten te weege brengen, te ſtoppen; voorts door hun zaamentrekkend vermoogen, de vezelen een nieuwe kragt bijzetten.

ADULTEREEREN; *Vervalſchen*; *Vervalſching*; kunnende dit in allerleij dingen plaats vinden; naamelijk wanneer men een goede zaak om winst te doen, met een ſlegte ſtoffe, of ook met vreemde dingen vermengt, en die dikwils zeer nadeelig in 't gebruik kunnen zijn; inzonderheid wanneer ze tot geneesmiddelen, of ſpijs en drank dienen; deeze handelwijs word egter nimmer door een eerlijk man in 't werk geſtelt; hij geeft zijne waaren echt en zonder vervalſching, en laat zig liever wat duurder betaalen.

ADUNCUS; *Omgekromt*, *Krom*, *Omgeboogen*.

ADURENTIA MEDICAMINA; zijn die middelen, welke een brandend vermoogen bezitten, en gebruikt worden om kwaad vleesch weg te bijten; men bedient 'er zig van bij kwaadaartige zweeren, in de plaats van een *cauterium* of brandijzer.

ADUSTIO; is de operatie van branding met de *Moxa* tegens de Jicht en Podagra, die ook dikwils met een gewenschten uitflag in die kwaalen is gebruikt, waarom wij niet ondienstig achten, dit middel, en hoedanig het gebruikt word, wat nader te beſchrijven. De *Moxa* is eigentlijk de witte, wolagtige en ſpinnewebs-wijze huid, die van buiten aan een zoort van Bijvoet gevonden, en van het kruid zelve, als 'er de ſtengel afgenoomen is, kan gemaakt worden; het heeft de gedaante van een langen ſtengel, zoo dik als een ſtroohalm, en veelverwig van koleur, dog na den grijzen hellende; dit middel is voor omtrent vijftig jaaren uit Oost-Indien tot ons gebragt, en word op de volgende wijze gebruikt: Men maakt 'er puntige en langagtige rolletjes van, op de wijze als reukkaarsjes, die men in krankzinnigheid en vallende ziekte op 't hoofd, dog in de jicht en podagra op de handen en voeten zet, als dan ſteekt men ze in brand, en laat ze dus inbranden, 't geen met weinig pijn geſchied, en veeltijds, zoo men zegt, door eene op ſtaande voets geneezing word gevolgt.

ADVENT, betekent zoo veel als 't aanſtaande Geboorte-feest van den Heiland; dus word het genoomen voor dien tijd, welke voor Kerstijd gaat, en beloopt vier weeken, beginnende op *St. Andries* dag, indien die op een Zondag invalt, en anders Zondags te vooren, of wel daar na.

ADVENTITIA BONA, zijn zulke goederen, die de kinderen niet van hunne ouders, maar van anderen, het zij door legaat, gifte, of op een andere wijze verkrijgen; men verdeelt dit in *Regularia* en *Irregularia*; *Regularia* word door verſtaan, wanneer de Vader 't vrugtgebruik, dog het Kind de eigendom toekomt; en *Irregularia*, als vrugtgebruik en eigendom beide het Kind behooren.

ADVERSARIA, Schrijf- of Klad-Boek waar in alles na vervolg word aangeteekend, dat een Koopman uit- of inſlaat, als meede de daagelijkſche ontfang en uitgaaf, om naderhand elks bij het zijne in 't groot Boek te worden overgebragt: Men noemt mede *adverſaria* een Boek, waar in Menſchen van ſtudie of liefhebbers van leezen gewoon zijn, hunne aanmerkingen in op te tekenen.

ADVIJS-BRIEF, voegt men bij Wisſel-Brieven en gezondene goederen; die dient tot narigt, dat men een wisſel van zulk eene zom op hem, aan wien men ſchrijft getrokken heeft; en men voegt 'er het verzoek bij, die te willen accepteeren, en op den vervaltijd betaalen. Op dezelfde wijze berigt men, goederen verzendende, *zulke goederen, ter waarde van zoo veel, gezonden met de Schipper of Voerman N. N.* Men berigt 'er de bedongene vragt bij; en verders als 't geen men dienstig oordeelt: Geen Koopman accepteert, veel min betaald een wisſel zonder voor af gaande Advijs-Brief.

ADIJNAMON, dusdanig word een zoort van gebrouwen Wijn genaamt, beſtaande uit twee deelen most, en een deel water.

AEGAGROPILAE, zie GEITE BALLEN.

AEGERINON, zie POPULIER ZALVE.

AEGIA, is een witte vlek in 't gezigt van 't oog.

AEGIDION, *Aegropoſon*, dusdanig word een Geneesmiddel voor de oogen genaamt.

AEGILOPS, *Anchilops*, *Corax*, is een vuurig gezwel aan de oogen. *Anchilops* betekend eigentlijk een zweertje tuſſchen den hoek van 't oog en den neus, 't welk nog niet geopend is: Door *Aegilops*, wordt wel een gelijkzoortig gezwel verſtaan; dog met dit onderſcheid, dat wanneer het niet bij tijds geopend word, het neusbeen gevaar loopt om daar door aangetast en weggegeeten te worden; of op zijn best dat het daar een fistel of etterhol maakt. Een zeker onkruid *Dravig* of *wilde Haver* genaamt, draagt meede de naam van *Aegilops*.

AEGLEUCES, is een zoort van zoeten Wijn, die altoos de ſmaak van Most behoudt.

AEGOPODIUM; *Wilde Angelike*; *St. Gerardskruid*. Zie ANGELIKE (KLEINE WILDE). Een zekere gekoleurde Steen, draagt meede deezen naam.

AEGIJPTION, anders *Aegijptiacum Unguentum*; Egijptiſche zalf, is een zalf, rood na 't purper hellende van koleur, en word uit twee oncen ſterken Wijn-azijn, en zes drachmen ſpaans groen toebereid, zij is zeer dienſtig voor Scheurbuikig tandvleesch, als meede om de zweertjes bij de nagels en beenderen te zuiveren; het word bij veele Heelmeesters gebruikt om verrot vleesch te geneezen.

AEIPATHIA; dus noemt men een lang aanhoudende ſmertelijke aandoening.

AEMBEELD, in 't latijn *Incus*, is een grootere of kleindere klomp of blok van ijzer, 't welk op een houten voet ſtaat; wordende dit door de Smeeden en andere Handwerkers die in bergſtoffen werken, gebezigt. De Aembeelden moeten van zuiver ijzer geſmeed worden, en dewijl die dikwils verſcheidene hondert ponden weegen, en zulks gloeijend moet geſchieden, kan men ligt begrijpen dat 'er een groot werktuig vereischt word, om het uit en in 't vuur te ligten. PLINIUS noemt eenen CIJNIRA, als uitvinder van het Aembeeld, Tang en Hamer: Waarſchijnelijker kan men het aan TUBAL-KAIN toeſchrijven, dewijl MOSES *Gen.* IV: 22. van hem getuigt, dat hy een Leermeester was van alle werkers in koper en ijzer.

AENOSIS. Begieting, beſprenging.

AEOLIPILA, *Wind-* of *Damp-Kogel*, is een holle kloot of kogel van koper of eenig ander vast Metaal, waar aan een nauwe pijp met ſlaglood gezoldeerd is, die aan 't eene eind zulk een nauwe opening heeft, dat men 'er met moeite een fijne naald kan inbrengen; dog welke pijp hoe digter ze aan den kogel koomt, hoe wijder ze moet zijn. Deeze kloot of kogel gloeijend heet gemaakt, en die dan in water geſtooken, zal 'er het water indringen en de ruimte, die bijna lugtledig is, vervullen; wanneer men deeze kloot dan weder bij het vuur zet, zal 'er het water onder de gedaante van eenen uitwazemende damp, met veel geraas en geweld, en bij vlaagen uitgedreeven worden; geſchiedende zulks door de verdunning en uitzetting van de inwendig heet geworden lugt. Zommigen hebben beweert, dat men dus het water of eenige andere vloeijſtoffe in wind koste veranderen, en veele oude Natuurkundigen zijn van gedagten geweest, hier door de oorſprong en aardt van den wind te kunnen verklaaren; dog de ſchrandere Heer WOLFF heeft oordeelkundig aangemerkt, dat men deeze kogel wel luchtledig, en vervolgens het daar in beſloteene water, door een ſterk vuur in de gedaante van een dampigen windt weder daar uit koste drijven; dog dat daar door geenzins beweezen wierde, dat de beweeging der lugt, waar in de wind beſtaat op een gelijke wijze in de natuur voortgebragt werde, gelijk de beweeging der dampen uit de kogel Men ziet niet onaardig uit deeze kogel, hoe ſterk de kragt van een beſloten lugt werkt, die verdunt en los breekt.

AEON. De ouderdom of 's Menſchen leeftijd.

AEQUAAL-PRINCIPAAL, is een Muſikaal kunstwoord, betekenende, dat de benedenste ſleutel niet boven E loope, maar agt voet toon hebbe, zoo als de gemeene Bas van een Menſchen-ſtem. Door zommigen word bij een Orgel het *Principaal* genoemt, dat nog laager dan agt voeten is, en *Aequaal-Principaal* als het maar met de diepſte zoort van 32 voeten bereikt.

AEQUAAL STEM-WERK. Dit woord gebruiken de Orgel-maakers om eenerleij toon, geluid en pijpen, die evenwel van verſcheiden aart zijn, uit te drukken; als een Stem-werk of zoort van pijpen, agt voeten toon heeft en het andere ook zoo veel, dan noemt men ze *Aequaal*.

AEQUALIA noemt men zulke dingen, die met malkanderen in grootheid gelijk zijn en over een koomen.

AEQUATIS COROLLA; *Een gelijke Bloem*, word in de Kruidkunde een Bloem genaamt, waar van de bloembladen alle gelijk zijn.

AEQUATOR, noemt men eene der grootſte kringen van de oppervlakte des aardkloots, of van eenig ander bolrond, zijnde even wijd of negentig graaden van haare beide aspunten (*Poli*) gelegen. Door de Zeevaarende bolde *Aequator* van de waereldkloot de *Linie* genaamt.

AEQUILIBRIUM, zie EVENWIGT.

AEQUINOCTIUM, word die tijd genaamt, wanneer op den geheelen aarbodem dag en nagt even lang is, en dus van twaalf uuren; als dan gaat de zon in het teken van de *Ram* of *Waag*; dit gebeurt tweemaalen 's jaars, naamelijk in de lente, dan word het *Aequinoctium Vernale*, en in de herfst *Aequinoctium Autumnale* genaamt.

AEQUIPOLLENTIA, verſtaat men door, wanneer twee *Propoſitien* of Stellingen van even veel gewigt zijn, hoewel ze nochtans in uitdrukkingen en woorden eenigzins verſchillen.

AEQUIVALENT, geeft zoo veel te kennen, als een zaak van gelijke waarde; ſchoon deeze betekenis 'er niet meede overeenkoomt, indien het in een andere zin genomen word; en wel in deeze, dat wanneer iemand in zommige Provintien der Vereenigde Nederlanden, eenig Ampt bekoomt, hij verpligt is, een zekere daar toe geſtelde zomma gelds in 's Lands kas te betaalen, en dit word *Aequivalent* genaamt, dog zeer oneigentlijk, dewijl die betaalde penningen nimmer in waarde tegens het Ampt kunnen opweegen.

AEQUIVOCA, of *Hononijmia*, worden zulke woorden genaamt, die tweederleij betekenis hebben.

AEQUIVOCA GENERATIO; tweezinnige voortteeling, betekent in de Kruidkunde zoo veel, als iets, waar van men de voortteelings-wijze niet eigentlijk weet.

AER, zie LUCHT.

AERA, verſtaat men een zekere Jaar-rekening of Tijd door, naar welke de jaaren pleegen getelt te worden. Zie hier meerder van op EPOCHA.

AERARII, zijn zodanige Handwerks-lieden, die in metaalen werken; als bij voorbeeld Munters, Goud- en Zilverſmeeden, Tingieters, en anderen.

AERDATI, dus noemde PARACELSUS de Luchtgeesten, dien hij waande hem toegedaan te zijn, en licht bij te zetten.

AERIS CRIJSTALLI. zie KRIJSTALLEN van KOPER.

AERIS FLOS, worden bij zommigen de hoekjes of korrels genaamt, die uit het ontbonden ertz of metaal ſpringen; dog bij anderen word 'er *overgehaalt Spaansch-groen* door verſtaan.

AERIS LAPIS, *Koper-ertz.*

AERIS SQUAMA, *Schuim van Koper.*

AERIS VIRIDE, zie SPAANSCH-GROEN.

AEROGRAPHIA, dusdanig word de beſchrijving van de Lucht genaamt.

AEROIDES, zie JASPECH.

AEROMANTIA. In de eeuwen doen het Bijgeloof de eerſte zetel onder de menſchen had, wierd hier de kunſt van waarzeggen uit het lucht-geſtel door betekent.

AEROMEL, zie LUCHT-HONING.

AEROMOTRIA, dusdanig noemt men de kunſt, om de kragten en eigenſchappen der Lucht te meeten.

AEROSIS, zie LUCHTS-VERANDERING.

AERUGINOSUS; *Koperroestig*; men zegt ook *Aeruginoſo Bilis*, waar meede een groene en buitenmaatigen lelijke Gal-ſlijm betekent word.

AERUGO, zie SPAANSCH-GROEN.

AES, zie KOPER.

AES, betekent ook Ertz, Geld, als meede de waarde van iets.

AES CALDARIUM, zie KLOKKEN-SPIJS.

AES USTUM, zie GEBRAND KOPER.

AESCHINOMANA PLANTAE; *Gevoelige Planten*; zijn zodanige, die eenige tekenen van gevoel bij het aanraaken vertoonen; bij voorbeeld, een nederdaaling en inkrimping der bladen; zoo als men aan de *Herba viva vel ſenſitiva* gewaar word.

AESCHOS, ongeſteltheid van het geheele lighaam, of wel van een deel derzelver.

AESTAS, zie ZOMER.

AESTIMATIO, de waarde of prijs, waar op eene zaake is geſchat.

AESTIMATOR LITIS, noemt men de beſlisſer van een geſchil.

AESTIMEEREN, achten, waardeeren, ſchatten. Aangedaane hoon of verongelijking niet te *aeſtimeeren*, nog 'er zig over te wreeken, is het kenmerk van een edele en verheven ziel. De Injurien *aeſtimeeren* is het aangedaane ongelijk op een zeker ſtuk geld te ſchatten, tot welkers betaaling de beledigde het recht heeft, om zijnen belediger voor den Rechter te roepen, en hem actie te maaken; men noemt *Litem aeſtimare*, wanneer de *Gedaagde* in zulk een hooge boete word veroordeelt, als den *Impetrant* heeft geëiſcht.

AESTIVUS; *Zomers*, dat in de zomer voortkoomt of rijp word, gelijk veele planten en vrugten.

AESTPHORA, is de verbranding van 't vleesch, of van eenige lighaamelijke zelfſtandigheid.

AESTUARIUM, noemen de Heelkundigen een zeker werktuig, dat tot verwarming van verkoude leden word gebruikt. Ook word door dit woord een *Badſtoove* verſtaan.

AESTUS (FEBRILIS), hitte en brand van een koorts, die dikwils met dorst verzelt is.

AESTUS, is die hitte, welke door 't vermeerderent ſneller ſlaan van 't hart en der levenszappen en geesten in de aderen en zenuwen veroorzaakt word, en die volgens de Barometer van FAHRENHEIT, van boven de 80 tot aan 107 graaden toe kan opſtijgen, wordende die voor de grootſte trap der koorts-hitte gehouden.

AESTUS MARIS, zie EBBE EN VLOED.

AETAS, zie OUDERDOM.

AETERNITAS, zie EEUWIGHEID.

AETHALE; *Fuligo*, *Schoorſteen-roet*, word door de Miniatuur of Waterverf-ſchilders gebezigt: Om het te gebruiken laat men 't met ſchoon water kooken; een kwartiers uur gekookt bebbende, doet men het door een doek lopen, om 'er de vuiligheid van af te zonderen, waar na men het weder op 't vuur ſtelt, en op nieuw zoo lange laat koken, tot dat het de conſiſtentie of dikte van dunne ſijroop heeft verkreegen; als dan bewaart men het in een vlesje, en het willende gebruiken, neemt men 'er een weinig van op een vlak glaasje, moetende als dan na behooren met ſchoon water verdunt worden; het levert een fraaije bruine koleur op.

AETHER, hier door verſtaat men 't vuurige of ſijne deel der lucht, dat door de geheele waereld uitgebreid is, en alle de ruimtens tusſchen de groote en vaste lighaamen vervult. Alle de zulken, die de aarde in het middelpunt van de gantſche geſchapene waereld plaatzen, noemen die luchtſtreek, die boven de lucht van ons element gevonden word, en de ſijne ſtoffe dier luchtſtreek, *Aether*; waarom ook de waereld in een *Elementariſche* en *Aetheriſche* luchtſtreek word verdeelt; in de eerſte worden de elementen, in de tweede de ſterren, planeeten en andere hemel-lighaamen of verſchijnzelen geſtelt. Zommigen zijn van gedachten, dat de *Aether* van een vuurige natuur zij, en de vuurige luchtverſchijnzelen veroorzaakt en te weege brengt; zij weet ook zomtijds in de zappen der lighaamen te geraaken, waar zij door de longen in 't bloed dringt, en aldaar veele beweegingen maakt. De naam van *Aether* word ook aan een zeer ſijne *Alcahol vini* gegeven, als meede aan een dikwils overgehaalde geest van *Koperrood*, die men zegt, voortreffelijke kragten te bezitten.

AETHIOPIS, zie MOORKRUID.

AETHIOPS, zie MORIAAN.

AETHIOPS MINERALIS, is een zamengeſteld middel, of *compoſitum* in de Apotheeken, 't welk uit een gelijke kwantiteit *Kwikzilver* en *Zwavel* word bereidt; geſchiedende dit voor 't vuur door geſtadig roeren, of zonder vuur door wrijven, tot zoo lange dat het een zwarte masſa of poeder word. De groote BOERHAVE ſchrijft dit middel luttel kragt toe, en zegt dat het van weinig of geen gebruik in de Geneeskunde is.

AETHNA, deeze naam draagt een vuurſpouwende Berg in het eijland *Sicilien*. Dusdanig noemt men ook allerleij zoorten van zwavelig vuur dat uit de Lijm-putten ontſtaat.

AETIOLOGIA, is de grond en oorzaak met de gezonde reeden overeenkomende, die men van alle de natuurlijke en boven natuurlijke dingen, welke in 's Menſchen Lighaam voorkomen, kan geeven. Om deeze reeden is het *Pars Aetiologica* der Artzenij-kunde, dat geene, 't welke de hoofdoorzaaken der ziektens en krankheeden aantoont.

AETITES, zie ADELAAR-STEEN.

AEVUM, wordt in drie betekenisſen genomen: Als ten eersten, in 't algemeen ieder duurzaamheid: Ten tweeden de eeuwigheid; en ten derden een tijdt, die wel een begin, dog geen einde heeft.

AFDRIJVEN, noemt men wanneer het zilver op den drijff-haard van Lood word afgezondert. De Papiermaakers noemen afdrijven, wanneer zij het papier met een ijzeren inſtrument boven en beneeden gelijk maaken.

AFFECTIO,

AFFECTIO, in een algemeene zin beteekent dit een onaffcheidelijke eigenfchap van iets; dusdanig is de hoeveelheid, het gewigt, de groote, en de gedaante, *affecties* of hoedanigheden van alle Lighaamen.

AFFECTUS, dus noemt men zekere Gemoedsbeweegingen, die ons aanporren om het geene goed is te beminnen en te begeeren, en het kwaade te mijden en te haaten: De hartstochten van liefde en vriendfchap worden meede dus genaamt.

AFFECTUS, of *Pathema*; hier door worden alle de krankheden en natuurlijke fmerten en lijden, waar meede ons menfchelijk lighaam behebt is, begreepen.

AFFIGEEREN, is het een of 't ander opentlijk ter bekendmaaking aanplakken, gelijk met Placaaten, Billetten van Verkoopingen, en meer andere dingen gefchied.

AFFION, of *Amfion*, is het zelve als *Opium*. Ook draagt een zeker Conferf, dat door de *Indiaanen* op het Eijland *Bantam* en elders bereid word, deezen naam; de Indiaanen houden hier de bereiding van voor een geheim, zij gebruiken het om geile lusten en wreedheid gaande te maaken.

AFFODILLE (WITTE), in 't latijn *Asphodelus* (*Asphodelus caule nudo, foliis enfiformibus, carcinatis lævibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) van deeze plant zijn twee zoorten, als getakte en ongetakte, brengende beide kleine witte lelieagtige bloemen voort, ook is 'er van beiden een groote en kleine zoort; dezelve groeijen natuurlijk in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, en andere warme gewesten: Hier te lande worden ze door de liefhebbers in de bloemtuinen gekweekt, en door fcheuring of deeling der wortel-fpruiten voortgezet, beminnende een losfe zandachtige grond, en een warme plaats.

AFFODIL-LELIE, *Dag-lelie*, of *Lelie van een Dag*, meede ook *Lelie zonder Klijfters* genaamt, in 't latijn *Lilio-Asphodelus*, (*Hemerocallis fcapo ramofo, corollis monopetalis*, LINN. *Spec. Plant.*) dit gewas heeft bladen en bloemen, die veel op die der Lelien gelijken, dog heeft geen klijfter, maar vezel-wortelen; het zelve word in de bloemtuinen gekweekt. Daar zijn twee zoorten van, als met geele en met roode of vuur-koleurige bloemen, en van beiden is 'er een groote en kleindere zoort; ligtelijk worden zij door fcheuring der wortelen gekweekt, zijnde de bekwaamfte tijd daar toe vroeg in het voorjaar; in allerleij goede gronden willen zij zeer wel tieren en groeijen: De bloem word *Dag-lelie* genaamt, om dat ze maar eenen dag duurt, dagelijks wederom andere knoppen opengaande.

AFFUSIO, *Opgieting*, Scheijkundige bewerking, wanneer men 't een of ander vogt op iets uitgiet.

AFJAAGEN, is een woord bij de Herte-jacht in gebruik, wanneer het dier binnen de netten gedreeven zijnde, zoo lang heen en weder word gejaagt, dat het van vermoeitheid ter aarden valt, en dus door de honden word gevangen.

AFKOOKZEL, zie DECOCTUM.

AFORUS; *zonder groeven*, of *zonder vooren*, in teegenftelling dat zommige zaaden of andere dingen als voorenswijze gegroeft zijn.

AFRICAANE, zie TUNETAANE.

AFROD, hier word bij de Scheijkundigen alle onreine lighaamen, als meede het lood door verftaan.

AFSPRONG, word van een haas gezegt, als hij gejaagt en door de honden vervolgt, ter zijden uitfpringt.

AFVAL, dus noemt men hoofden, voeten, maagen, levers, enz. van alle eetbaare viervoetige dieren, keukengevogelte en wild.

AFVERFZEL, zie TINCTUUR.

AFZETTEN, *Amputeeren*, een Heelkundige fpreekwijs, waar door verftaan word, als eenig lid van 't Menfchelijk Ligham, door koud vuur of verfterving aangetast, om den lijder te behouden, dit deel van het gezonde word afgefcheiden.

AFZETTEN, zie AFZUIGEN.

AFZETZELS. Tot deeze manier om Boomen en Planten te vermeenigvuldigen, worden jonge en fterke looten of takjes genomen, men fplit die looten van onderen tot aan het eerste knoestje, dan doet men twee of drie Gerfte-korls in de fneede, op dat die fpleet open blijve, vervolgens fteekt men het ter lengte van vier duimen in de grond: Men kan het ook in een mandtje planten dat met goede aarde gevult is, dit mandtje hangt men aan een fterke tak op, en draagt wel zorge, dat het niet verdrooge, wanneer het wortel gefchoten heeft, verplant men het op de plaats daar men de boom wil hebben, op deeze wijze lijden de jonge boomen weinig.

AFZIEDEN, zie DECOCTUM.

AFZIEDZEL, is het water, waar in kruiden of zaaden zijn opgekookt.

AFZUIGEN, en *Afzetten*, ook *Afleggen*. Zegt men van den Wijngaart, Vijgeboomen, Kweeboomen, enz. wier takken men overbuigende, en vijf of zes duimen diep in de aarde leggende, zij als dan wortelen fchieten; en dat word een *Afzetzel* genaamt, als het zijne wortel gefchoten hebbende, afgefneden en verplant word om 'er eenen boom van te kweeken, gelijk die daar het van genomen is. Zie 't woord *Januarius* of *Loumaand*, daar van 't *Afzuigen* van boomen word gefproken.

De bloemen zet men insgelijks af, en inzonderheit de nagel-bloemen of angelieren, met een kleine fpleet onder een knop van een tak te maaken, en deeze fpleet wat open buigende, en met wat fijne aarde aan te vullen, en een of twee duimen hoog van dezelve aarde daar boven op te leggen, 't zij in een blikken horentje, dat van boven vast is aan de takken, die te hoog zijn om in in de grond gelegt te worden, het zij in de pot of open grond; in welke omftandigheid men wel meest de takken verkiest, die 't naast aan de grond leggen, en nieuwe uitfpruitzels zijn, dewelke op de voorengezegde wijze ingekorven, en met een houten haakje onder de aarde gehegt worden; dus zegt men, ik hebbe een douzijn fchoone afzetzels voor uw, enz. Zie ANGELIER en KWEEKEN.

AGAAT-STEEN, in 't latijn *Achates*, *Achata*; een zoort van Edelgefteente, dat gladder en harder is dan de *Jaspis*, zijnde half doorfchijnend; de *Agaat-fteen* is in agting door de verfcheidentheit van zijne koleuren: Veel wordt het gebezigt om alderhande fnuisterijen, als fnuifdoozen, rotting-knoppen en meer andere zaaken van te vervaardigen; dikwils ziet men de aardigste teekeningen in dezen fteen, en de natuur wrogt 'er niet zelden, de gedaantens van diertjes, infekten, boomtakjes en wolken, enz. in. De beste en fraaiste worden uit *Oost-Indien* gebragt, daar aan volgen de *Siciliaanfche*, en *Duitschland* levert ons de gemeenften op. Hij ftopt den buikloop en bloedftortingen; men ftoot hem aan ftukken, en gebruikt hem inwendig als het koraal.

AGALOCHUM, zie PARADIJS-HOUT.

AGAPES, ook *Agapae*, naam die aan de maaltijden is gegeven, welke de eerste Christenen, ter gedagtenis van

van het laatſte Avondmaal des Zaligmaakers met zijne Discipelen hielde; het is van het Grieksche woord ἀγάπη afkomſtig, 't welk zoo veel als *vriendſchap* en *liefde* beteken, dewijl die gastmaalen, als liefde en eendrachts bijeenkomſten wierden aangemerkt. Zij pleegen in de Kerk te geſchieden, na dat men het H. Avondmaal had ontfangen. De kosten daar van wierden door de Rijken gedraagen, die 'er de Behoeftigen bij nodigden. Schoon nu deeze bijeenkomſten in den beginne, prijsſelijk en onſchuldig waaren, zoo zijn ze egter naderhand verboden en afgeſchaft, om de misbruiken van ſlempen, enz. die 'er bij in zwang ricken. TERTULLIANUS en andere Kerkvaderen, maaken dikwils gewag van deeze *Agapes*, welke voornaamelijk bij Geboortens, Huwelijken en Begraaffenisſen wierden gevierd.

AGARICUS, *Lorken-ſwam*, is een zoort van *Kampernoulje*, of ſponsagtig uitgroeizel van de ſtam der *Lorkenboomen*, die veelvuldig in de *Zwitzerſche*, *Tijrolſche*, *Tridentijnſche*, en andere gebergtens groeien: Deeze Kampernoulje koomt niet, gelijk de meeste andere zoorten, in eene nacht voort, maar groeit langzaam aan; en aanmerkelijk is het, dat hij niet uit gezonde en fleurige, maar uit oude zieke boomen wast; en tot een teken verſtrekt, dat de boom gaat ſterven. De beste *Agaricus* moet wit, glanzend, ligt en zagt in 't aanraaken zijn, hebbende eerst een zoetagtigen ſmaak, dog die daar na bitter en walchelijk word. Dezelve is verwarmend, laxeerende, en teffens iets zaamentrekkende, zeer dienstig om de dunne weij, ſlijm en andere galagtige vochten en vuile ſlijmen uit het lighaam, inzonderheid uit het hoofd, de maag en longe af te voeren; en word dus aangepreezen in ſlijmerige verkoudheid, catharren en zinkingen, ſlijm des hoofts, der borst en longe. Men geeft hem gepoeijert tot een drachma, of in infuſie tot een halve drachma; dat is, van omtrent die zwaarte in water, thee of beter in wijn getrokken; dog dewijl hij veeltijds wel eenige buikkrimpingen en walging veroorzaakt, zoo moet men 'er eenig corrigeerend middel, als bij voorbeeld gepoeijerde gengber, kruidnagelen, of wijnſteen-chrijſtallen bijvoegen. In de Apotheeken van zommige landen maakt men 'er koekjes (*Trochiſci de Agarico*) van, die met zeer veel nut in de gemelde gebreken gebruikt worden; hij word ook onder andere *Compoſita* of zaamengeſtelde middelen gebezigt.

Daar is nog een ander zoort van Kampernoulje, die ook *Agaricus* word genaamt, dog van de vorige geheel verſchillende, groeit aan de oude eiken boomen, is hard en heeft de groote en gedaante van een paardehoef. Deeze Kampernoelje heeft een ſterke bloedſtempende kragt, en word grootelijks gepreezen, plat geklopt zijnde, om het bloed van zwaare wonden te ſtremmen; men legt tot dien einde deeze *Kampernoulje* of *Spons* met de zijde die aan de boom vast gezeten heeft, op de wonde of bloedende ader, zoo dat dezelve 'er wel meede gedekt zij, vervolgens moet alles met een goed verband of windzel ter deegen bevestigt worden. Veele kundige Heelmeesters weeten zig hier van met groot voordeel en nut te bedienen.

Daar word ook een ſnel vuurvattende tondel uit deeze eiken ſwam of ſpongie bereid; om deeze hoedanigheid aan de ſwam te geeven, laat men hem eenigen tijd in een loog van houtasch weeken, waar na men hem gedroogt zijnde, met een hamer of ander zwaar inſtrument zoo lange beukt en klopt, tot dat hij geheel week en zagt is, als wanneer hij ligtelijk door middel van een vuurſteen en ſtaal vonken vat. In Duitschland en elders, daar deeze Eikenboom menigvuldig groeit, bedient men zig veel van deezen tondel. Deeze tondel is meede een deftig bloedſtempent middel.

AGENDA, een Memorie-boekje, waar in men gewoon is, een en andere zaaken ter loops aan te tekenen, om ze vervolgens nader in een ander boek over te draagen.

AGENT, is iemand, die de belangen van een ander waarneemt, het zij de bezigheden van eenig groot Huis, Koopman, ofte wel van Hoven der Vorsten en Koningen. In de Provintie van Friesland noemt men *Agenten*, die de zaaken van de Militie waarneemen, hunne ſoldijen naar de guarniſoenen bezorgen, en alles verrigten, het geene in Holland die geene doen, welke men *Solliciteur Militair* noemt. Zie op dat Articul.

AGER, betekent een Bouwland dat bezaait word, of reeds bezaait is.

AGERASIA, *Inceneſcentia*, word de toeſtand des lighaams genaamt, wanneer iemand in jaaren toeneemende, en dus verouderende, nochtans even fris en jeugdig van gelaat blijft.

AGERATUM, zie LEVERBALSEM.

AGGREGATUS FLOS, *Vergaderde Bloem*, is een zodanige, die in een gemeenzaame kelk veel kleine bloemtjes heeft, het zij met of zonder eige ſteeltjes.

AGGREGATÆ PLANTÆ, *Vergaderde Planten*, zijn zodanige, die de voorgemelde vergaderde bloemen voortbrengen.

AGIO. In de koopſteden, daar openbaare Wisſelbanken zijn, drukt men door 't woord *Agio*, de wisſel of onderſcheid uit, die 'er tusſchen 't bank en casgeld heerscht. De *Agio* van de Bank is bijna op alle plaatzen verſcheiden; te Amſterdam is zij gewoonlijk 3 à 4 ten honderd. Deeze ſpreekwijze is van de *Italiaanen* herkomſtig, en betekent in die ſpraak zoo veel als *helpen*, als of men zeide; dienende om den handel van de Bank en Wisſel ligter te maaken, en te gemoet te koomen.

AGITACULUM, betekent in de *Pharmacie* en anders een *Omroerſtok*.

AGNOSCEEREN, zoo veel als *erkennen*, dit word gezegt van iemand, wiens hand onder een Brief of Rekening ſtaande, verplicht werd, om die voor den Rechter te erkennen.

AGNUS, zie LAM.

AGNUS CASTUS, zie KUISCHBOOM.

AGNUS SCIJTICUS, vel *Tartaricus*, *Tartarisch Lam*, is een zekere plant in *China* en *Tartarijen* groeijende. Zie TARTARISCH LAM.

AGON, betekent een *Kamp*, *Worsteling*, als meede het uitterſte levensgevaar, wanneer de nog overig zijnde levenskrachten met de ziekte van eenen zieltogenden kranke als worſtelen, en haare uitterſte pogingen in 't werk ſtellen; hier van daan word 'er van iemand, die de laatſte ſnik ſtaat te geven, gezegt, *hij agoniſeert*.

AGONIA, dus word een gemengde gemoedsdrift genaamt, uit vrees en toorn, of hoope en droefheid zaamengeſtelt, 't welk een zoort van ſtrijd tusſchen twee tegenoverſtaande hartstochten verwekt. Zomtijds word ook die naam aan de onvrugtbaarheid, zoo wel van de mannelijke als vrouwelijke kunne gegeven.

AGONIA, zie ONVRUGTBAARHEID.

AGONISTICON; bij enkelde Schrijvers vind men dit woord gebezigt, om het *allerkoudſte water* uit te drukken.

AGOUTI, zie ACOUTI.

AGRESTA, zie VERJUIS.

AGRIFOLIA, zie HULST.

AGRIMONIE, *Eedel Leeverkruid*, in 't latijn in de Apotheeken onder de naam van *Agrimonia* bekendt, (*Agrimonia foliis caulinis pinnatis, fructibus ſpipidiis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas heeft langwerpige, eenigzins ruwe, rontsom gekorvene bleek groene bladeren, de bloem aan dunne, harde hairige ſteelen groeijende, is klein, altoos vijf-bladig en geel van koleur, de vrugt is langwerpig, en bevat rouw en ſteekelagtig zaad, in twee kerntjes beſloten.

Plaats. Het groeit in *Neder-* en *Hoogduitſchland*, *Frankrijk* en elders, naast de wegen, heggen, kanten van dijken, weiden en elders op dorre plaatzen. Het wordt ook wel in de Hoven gekweekt. MILLER zegt, dat geen thuin ze moet ontbeeren. Men gebruikt enkel de bladen en toppen. De plant ſchiet een ſtronk van omtrent twee voeten, zij word door de wortels in de herfst of voorjaar door ſcheuren aangekweekt, dog kan ook gezaait worden; zij wil bijna in allerleij gronden groeijen; dog liefst in een losſe en zandige, men plantze op een kleine voet afſtand, van malkanderen.

Kragt. Dit gewas is maatig verwarmend, afvagend, iets zamentrekkend, bloedzuiverend, verſterkend en wondheelend; weshalven het inzonderheid zeer dienstig is voor een ſlappe en zwakke maag; als meede voor de lever en milt; kan dus met veel nut gebruikt worden in de Borſt-kwaalen, als hoest, long en teeringziekten, ſlijmziekte, bloed-ſpouwen, bloedpisſen, witte vloed der vrouwen, verouderde en beſmettelijke zaadloopen; het is meede een zeer goed wond-kruid, en word met veel baat in wonddranken gebruikt, ter geneezing van kwade wonden en geſweeren.

AGRIUM dat in 't wilde groeit; De wilde Honing word ook *Mel Agrium* genaamt.

AGROSTHEMA LINNÆI, zie ZAAD-LYCHNIS.

AGROSTHES, dusdanig word allerlei zoort van *Gras* genoemt.

AGROSTOGRAPHIA, *Graskunde*; is die leer, welke alle de verſcheidene zoorten van Gras leert kennen.

AGRYPNIA, *Slaaploosheid*, word dikwijls veroorzaakt door eene al te ſterke beweeging der leevensgeesten; wanneer onruſt, bekommering, droefheid, zorge, ongeduld of eenige andere hertstogt, de menſch als vermeeſtert; ook gaat dit moeijelijk toeval wel met andere ziektens gepaart. Wanneer dit akelig ongemak te lange duurt, word het niet zelden van razernij gevolgt. Als deeze kwaal iemand overkomt, moet hij niet toeven met een kundig Geneesheer te raadpleegen; dewijl men dit in den beginne verzuimende, dikwils den lijder een aldernaarſte en zeekere dood veroorzaakt.

AGUAPA, een Americaanſche Boom, meerendeels in het Landſchap *nieuw Granada* groeiende, wiens ſchaduw men zegt zoo nadeelig voor de gezondheid te zijn, dat iemand 'er zich onder te ſlaapen begevende, door zulke zwaare toevallen word aangetaſt, dat hij 'er zeer zeldzaam het leeven van afdraagt.

AGUL, *Alhagi Maurorum*; *Genista*; *Spartium ſpinoſum*, *foliis Polygoni* BAUHIN. *Pin.* (*Hedijſarum foliis ſimplicibus, lanceolatis obtuſis, caule fructuoſo ſpinoſo*, LINN. *ſpec. plantar.*) is een klein, zeer ſtekelig Boomtje of Struik, 't welk in *Macedonien*, *Perſien* en *Arabien* groeit, deszelfs *bladeren* zijn als die van onze *Centinodia* of *Knoop-gras*, langwerpig; zij dragen een meenigte bloempjes, die rood van koleur zijn, volgende na dezelve roode zaad-ſchillen; de wortel is lang en purperverwig; 's morgens worden op de bladen een zoort van Manna gevonden, hebbende de groote van koriander-zaad, dit ſmelt zoo dra 'er de Zon op ſchijnt, en is gelijk van ſmaak als de Franſche Manna; men zegt dat de bladeren van dit kruid een buikzuiverende kragt hebben.

AGURKEN, zie KOMKOMMERS.

AGIJRTA, zie KWAKZALVER.

AHENUM, *kopere Ketel der Pharmacie.*

AHORNBOOM, zie ESCHDOORN.

AHOUAI, *Aouai Theveti*; *Haouvai Nerii*, *flore luteo Plumenii*; *Arbor Americana*; *Arbor Americana foliis Pomi*, *fructu triangulo*; is een Braſiliaanſche boom, waar aan altoos groene bladeren zijn, gelijk als die van onze appelboomen; haar baſt is wit, zeer ſcherp en vol zap; de bloesſem beſtaat uit maar een blad, gelijk een tregter gevormt, en in veele deelen gekorven, uit het midden van welke een ſcheutje ſpruit, waaruit de vrugt word gebooren; de vrugt is wit, zoo groot als een caſtanje, en van gedaante driehoekig als de *Tribulus Aquaticus*, de kern die in 't midden der vrugt zit, is zeer vergiftig, en de vrugt zelve ook nadeelig voor de gezondheid: 't Verhaal van zommige Reizigers berigt ons, dat de Wilden zich van de harde en klinkende ſchillen dier kern bedienen, om arm- en halscieraden te vervaardigen. Als men in de baſt van dezen Boom ſnijdt, ziet men 'er een melkagtig, dog zeer ſtinkend zap uitzijpen, hebbende meerendeels den reuk van Knoflook.

AHOUPASTIHIS. Een Boom op het Eijland *Madagascar* groeijende, waar aan een aangenaam ſmaakende vrugt, ter groote van een dadel wast.

AI, *Luijaard*; in't latijn, *Bradijpus manibus trijdactijlis*, *cauda brevi*; *Ignavus*; *Tardegradus Ceijlanicus*; *Bradijpus manibus didactijlis*, *cauda nulla.* Twee zoorten zijn 'er van deeze Dieren bekendt.

Het eerſte, De *Luijaard met drie vingerigehanden en een korten ſtaart*, wordt door de Amerikaanen *Ai* of *Ouaikaré* genaamt. Dit dier heeft de groote van een gemeene Huis-kat, en is gewoonlijk twee voeten lang; de hals is het hair meede gereekend vier vingeren dik, de voorpooten zijn zeven vingeren lang, dog de agterpooten maar zes: Zoo als de Beeren en Aapen heeft het twee prammen aan de borst; zijhe pooten zijn plat dog zeer ſmal; de nagelen geelagtig wit, nederwaards gekromt, aan den bovenkant rond, aan de onderkant hol of geutswijze, en zeer ſcherp van punt; de kop is klein en rond, die zoo wel als de kin en gorgel met kort en zagt hair voorzien is; de ſnoet is als die van een Aap, kort en kaal; de tanden klein als bij de Lammeren, niet puntig maar breed; de neus zonder haijren, zwart, en van boven omgebogen; de oogen klein, zwart en toegelooken. Het heeft uitwendig geene ooren, maar alleen gaten in 't hoofd tot gehoor; de ſtaart is eijvormig en heeft de lengte van een halven vinger. Dit dier is over het geheele lijf digt, met lang hair bezet, en aschgraauw van koleur; het aangezigt en de rug is geheel wit, behalven dat over het midden van den rug een donker bruine ſtreep loopt, die digt bij de agterpooten eindigt. Het hair van den hals is 't langſte, en maakt aan beide zijden neerhangende lokken. Dit dier is het weerlooſte van allen, en zoo verwonderlijk traag in zijn gang, dat men verzekert dat het

nau

nauwelijks vijftig ſchreeden op een dag voort gaat; het onthoud zig bijna altoos in de boomen; waar in het nog al met veel gemak klautert, en deszelfs uitſpruitende bladeren eet. Dit dier ſchijnt niet te drinken, en is zeer vreesagtig voor regen; verſchrikt zijnde, buigt het den kop, dan over deeze en dan over geene zijde, het huilt en lagt zomtijts in eenen adem, en kan ijsſelijk ſchreeuwen, voornamentlijk wanneer het door vreeze werdt bevangen, beevende dikwils op het gedreun van de enkelde voetſtap eenes mensch; als dan opent hij zijn kleinen bek en maakt een gegil en gejank als een jonge kat, herhalende ieder reis tot zesmaalen toe *Ai*, *Ai*, hebbende dit geleegentheid gegeeven om het Dier dus te noemen. Het wijfje werpt twee of drie jongen, en voedt ze zoo lang met melk, tot dat ze kruipen en even eens boom-bladeren eeten als zij.

De tweede, *den Luijaard met twee vingerige handen, zonder ſtaart*; heeft twee klaauwen aan de voor-, en drie aan de agterpooten, die beeter den naam van vingeren verdienen als die van den eersten Luijaard, wiens pooten niet verder als de wortels der nagelen verdeeldt zijn. Zijne nagelen zijn lang, ſterk en haakswijze krom, zeer wel geſchikt om zig in 't geboomte te kunnen vasthouden, dog op den vlakken grond kan hij niet ſtaan, en buitelt geduurig. Hy heeft de ooren, die tamelyk groot zyn, uitwendig, doch verborgen onder 't hair, tegens 't hoofd dat klein en rond is plat aanleggende. Over 't geheele Lyf is het zoo wel als de *Americaanſche Luijaard* met digt hair bezet, doch de ſnoet ſtrekt een weinig meer uit. Langs den Rug heen is de kleur bruinrood met golven, en onder aan den Buik bleek graauw, aan de borſt heeft het twee prammen. Dit Dier woont op 't Eylandt *Ceylon*, en leeft op eenen altoos groenen en bladerryken Boom, waar van het alleenig de bladeren eet, zonder ook gelyk de Americaanſche, die veel gulziger is, den Baſt te raaken; men treft in Ooſt-Indien zomtyds op een enkelen Boom geheele Familien van deze zoort van *Luijaards* aan. Deze Ooſtindiſche is grooter en nog veel leelyker dan de Americaanſche *Luijaard*; het jong van dit Dier ter weereldt komende, heeft geen Hair en gelykt naar een jong Hondtje.

AIABUTIPITA, is een ſtruik van omtrent twee voeten hoog, in *Brazilien* groeiende; Hy draagt een zwarte Vrugt, niet ongelyk aan de Amandelen. De Wilden persſen 'er een zoort van zwarte olie uit, waar mede zy de Ledemaaten der machteloosen beſtrycken, en hun nieuwe kragten daar door verleenen.

AIGRETTE, is een Vogel die zich ontrent de *Americaanſche Eylanden* onthoudt; hy is fraai van geſtalte, een weinig grooter dan een *Kraey*, heeft ſneeuw-witte Vederen, rode Bek en Voeten, en een cierlyke Pluim op het Hoofd; hy begeeft zig dikwils verſcheidene mylen ver in zee, en verſtrekt den Reyziger niet zelden tot een teeken dat het Land naby is.

AIPATHIA, word de toeſtand eenes menſch genaamt, die, offchoon op 't uiterlyk aanzien gezond, nogthans eenige ſmerte of onpaſſelykheid gevoelt.

AIPII, is de naam die eene zeekere Drank draagt, welke door de Brazilianen uit de wortel *Apimaxaxera* word bereid, zy kooken de wortel klein geſneeden met water, tot dat het 'er als karnemelk uitziet, waar na zy het laaten uitgiſten en bewaaren.

AISTHETERIUM, dus wordt dat gedeelte der herſſenen genaamt, daar de zin-zenuwen eindigen, en de *Medulla-oblongata* of het lange merg, zyn aanvang neemt.

AJUGA, zie VELD-CYPRES.

AJUIN of ZIEPEL, latyn *Cepa*. (*Allium ſcapo nudo inferne ventricoſo longiore, foliis teretibus*, LINN. *Spec. plantar.*)

Beſchryving. Het is een Plantgewas, dat ronde en holle bladen maakt, ter lengte van omtrent een voet. De ſteel of ſtam, uit het midden der bladen voortſpruitende, is rond, hol, en beneden dikker als boven, zynde drie voet hoog, en hebbende een bloembol, met een ronde tros bloemen, wit of purperverwig. Op die bloemen volgt de vrugt, behelzende bijna ronde en zwartagtige zaaden. De wortel welke gemeenlijk *Ajuin* genaamt word, is een ronde bol, dog onder en boven eenigzints plat, zamengeſtelt uit veele witte of roode over malkander leggende ſchillen, die onaangenaam van reuk zijn, en die, doorgeſneeden zijnde, de oogen doen overlopen. Daar zijn twee zoorten van, als Roode en Witte, zijnde de laatſte aangenaamer van ſmaak.

Plaats. Men queekt de *Ajuin* in de Moestuinen. Zij moet een vette' grond hebben. Voorts als men van *Ajuin* ſpreekt, verſtaat men doorgaans de bol, waar van in de keuken gebruik word gemaakt.

Eigenſchappen. Hoewel *Ajuin* een gering voedzel is, is ze nogtans zeer gezond. Die nugteren *Ajuin* met honing nuttigt, zal zijne gezondheid bewaren, mids de *Ajuin* zeer verſch zij. De drooge is gezonder als de groene; gekookte gezonder als de raauwe; de geconſijte gezonder als de drooge. De drooge gebruikt men tot ſalaad, geſtoofde en andere ſpijzen.

Het zap van *Ajuin* doet het hair wederom groeijen, zuivert de vuile en zwerende ooren, neemt de witte vlekken van het aangezigt en elders weg.

Ajuin met wat zout geſtampt, en op de wonde door een ſlang, adder of ander giftig dier gebeeten, gelegt, trekt 't venijn uit, en is een beproeft middel.

Ajuin met Venkelnat genomen, geneeſt de Waterzugt in haar beginzel; opgeſneden zijnde zuivert ze de herſſenen; met hoendervet gemengt is 't een geneesmiddel voor winter-hielen, en neemt, met een linnen doek daar op gelegt zijnde, de pijn weg; met wijn-azijn gemengt is het goed voor het bloeden uit de neus, als het met plukzel in de neusgaten gedaan word.

Ajuin gekookt met zuiker, olie en wijn-azijn, neemt den hoeſt weg, en is goed voor Aamborſtigheid. Neemt het hert uit een *Ajuin*, en vervult de plaats met gepulverizeerd komijn, ſtopt het gat wederom toe, en laat de *Ajuin* dus onder gloeijende aſch braden; het zap daar dan uit gedrukt, is een goed geneesmiddel voor het zuisſen der ooren en doofheid, als het in de ooren gedaan word. De buitenſte ſchil van *Ajuin* onder heete aſch gebraden, geneeſt de ſcheele-hoofdpijn, als men 'er een ſtukje, met roozen en laurier-olie beſproeit, van in 't oor ſteekt, aan de zijde daar de pijn is. *Ajuin* met verſche boter geſtooten, verzagt de Aambijen; met honing en zout geſtampt, is 't een beproeft middel voor den beet van een dollen hond; met Hoendervet gemengt, neemt het alle vlekken van het aangezicht weg; in wijn of water gekookt, en dan geſtooten en met gemeene olie gefruit, voorts als een pleiſterpap gemaakt, en onder de navel gelegt, ſtilt het de darmkrimpingen der Kraamvrouwen. Gemengt met wijn, en olie van leliën, en dus op heete koolen gekookt, helpt het een gezwel aan 't zweeren. Neemt het hart uit een *Ajuin*, vult het weder met *Theriaak* of *Mithridaat*, geſmolten en gekneed met Citroen-ſap; ſtopt de opening toe met een

geſſnede ſchijf; doet het met elkander onder heete aſch braaden tot dat het wel door elkander is getrokken; mengt het vervolgens met malkander, en drukt alsdan de *Ajuin* uit, en geeft het ſap den genen die van de peſt geraakt is te drinken; dekt hem daarop warm toe, en doet hem zweeten. Dit is een weergaloos middel voor de Peſt, mids de Lijder aan 't zweeten geraakt.

Queeking van Ajuin.

Ajuin, het zij witte, het zij roode, word niet anders dan door zaaijen voortgeteelt. Men zaait ze niet digt op malkander, en men haalt 'er de rijf over, om de zaaden met aarde te bedekken. Ingeval het gezaaide al te digt opſchiet, moet men het dunnen, en wanneer de *Ajuin* haar meeste groeij heeft gedaan, moet men het loof neertrappen, waar door de wortelen of bollen nog merkelijk aangroeijen en grooter worden.

Men heeft *Ajuin* van driederlei kleuren, wit, bleek en purper-rood; ik zeg van driederlei kleuren, zonder agt te geeven dat het drie zoorten zijn; aangezien ze bijna een en dezelve ſmaak hebben, latende voorts de Kruidkundigen over derzelver eigenſchappen oordeelen.

Men kan bij de *Ajuin* ook andere Kruiden, die vroeg verorbert worden, zoo als by voorbeeld kropſalaad, zaaijen, dog beeter is het dat men ze alleen op een bed plaatst, in vette aarde, en zulks niet te digt.

Ook kan men ze verplanten als het loof tot een vinger lengte opgeſchoten is, dog dit doet men hier te lande zelden; maar zulks is dienſtig met de Spaanſche zoort van *Ajuin*, die door dit middel zeer groot word, als men dezelve op de afſtand van een voet van malkanderen plaatst, en verders wel behandelt; verkrygende deeze zoort, door een goede cultuur, zomtijds wel de groote van een klein tafelbordt.

Als men ziet dat de bladen droog worden, en de *Ajuin* rijp is, moet men ze geheel opneemen, zoekende naauwkeurig tot de kleinſte toe, en ze op hoopen laten droogen. Als ze dus eenige dagen op haar eigen land gelegen hebben, brengt men ze zamen op een plaats, daar ze een drooge lugt hebben.

Om zaad van *Ajuin* te verkrijgen, moet men de grootſte bewaaren, en dezelve na het eindigen van den vorſt in wel gemeſte aarde planten. Daar moeten geene ſteenen in de grond zijn, want deeze ſteenagtige aarde is voor *Ajuin* zeer nadeelig. Zij moeten niet in de lengte, maar in de breedte van een bed, en zeer diep geplant worden. De groefjes, waarin ze gedaan worden, moeten een halve voet van malkander leggen. Als de *Ajuin* tot zaad is opgeſchooten, loopt ze gevaar om door de wind omver geſlagen te worden, wegens de zwaarte van het hooft en zwakke ſteel, die geknakt zijnde, en met de graanen op de grond liggende dezelve doet verrotten, in plaats van ze rijp te doen worden. Om dit te verhoeden, moet men rondom het bed een afſcheidzel maaken; of men ſteekt ſtokken in de grond, bindende vier of vijf ſtaaken aan ieder ſtok, maar zoo voorzigtig dat ze niet kneuzen.

Als de ſtam droog word, en het hooft zich opent, en de zaaden vertoont, is het een teeken dat de *Ajuin* rijp is. Men moet ze derhalven uitplukken, en de ſteelen daar af hebbende gebrooken, moet men de hoofden op een doek leggen, om verder te droogen; maar de zaaden, die 'er van zelfs uitvallen, afzonderlijk vergaderen, als zijnde de beſte; dog naderhand ook de andere tuſſchen de handen wrijvende daar uit haalen.

Zoo men het zaad niet te gelijk wil uitwrijven, hangt men de Ajuinhooſden aan bosſen geregen op, in een kachelkamer, en het zaad zal nog beter worden. De bedriegerij omtrent Ajuin-zaad is zoo groot, dat het beſt is, het zelve niet te koopen, maar van zijn eigen zaad te zaaijen. Om te weeten, of het Ajuinzaad goed is, moet men zoo veel als men tuſſchen twee vingeren kan vatten, in een kommetje doen, en met water nat gemaakt zijnde een weinig tijds op heeten aſch leggen; zoo het goed is zal het uitſpruiten, zoo niet, mag men het veilig wegwerpen.

Ragout van Ajuin.

Men laat ze in water week kooken, dan het water weggegoten zijnde, zet men ze in een ſchotel op een comfoor, laatze met verſche boter, zout, peper en notemuſcaat ſtoven en meuken. Dus omtrent genoeg geſtooft zijnde, doet men 'er een weinig wijn-azijn bij, en men eet het warm.

Salaad van Ajuin.

Neemt *Ajuin* in Potagie, of onder heeten aſch gaar gemaakt, en maakt 'er koud of warm een ſaus op van olie, zout en wijn-azijn. Men kan 'er ook peper bij voegen, en dezelve mede met een zuure boterſaus eeten. Veel worden ze ook in ſpijzen gebruikt, en zijn niet onſmakelijk in een *Ragout* van Rundvlees en Schaapvleeſch, als meede bij groene erweten gekookt. Tot Stokviſch is een ziepelſaus voor veelen zeer ſmakelijk.

Het ſchijnt onnodig te zijn te herinneren, dat men de buitenſte ſchil van de *Ajuin* afneemt, het zij men dezelve bij potagie, het zij men ze als een ragout eet. Men verkieſt daar toe gemeenlijk de blanke boven de roode, als zijnde veel aangenaamer van ſmaak, hoewel kleinder.

AJURU-CATINGA. Dus wordt een zekere zoort van Papegaaijen in *Brazilien* genaamt, zijnde aldaar zeer gemeen.

AJURU-CURAU. Worden twee zoorten van Papegaaijen door begreepen, zijnde zeer fraaij met rood, groen, geel, blaauw en zwart geſchakeerd.

AIZOIDES, *dik of Vetbladig*, Plant die dikke vleeſchbladen heeft, zoo als de Huis-look, Aloë en meer anderen.

AIZOON; *Aloides; Altijdlevend-kruid; Water-Aloë; Waterbitter; Water-ruiters-kruid; Krabben-klaauw. Aloë paluſtris ſedum Aquatie.* DODON. (*Stratiotes foliis enſiformi triangulis, ciliato-aculeatis.* LINN. *ſpec. Plant.*) Dit Kruid groeit hier te lande en elders, veel in de ſlooten en moerasſige plaatzen, uiterlijk van gedaante niet kwalijk na de gemeene *Aloë* zweemende, ſchoon de bladen veel kleinder zijn, en aan de uiterſte hoeken ſtekelig; uit het midden van de bladen groeijen kleine pijpjes, die zeer wel na kreeft-ſchaaren gelijken; wanneer deze zig openen, vertoonen ze witte bloemen van drie bladeren, in welker midden kleine geele haairen zijn. De Wortels zijn langwerpige witte draaden, die 'er net als wormen uitzien. Dit Kruid groeit weelig in moerasſen, en op andere vogtige plaatzen. Het bevat veel zout en weinig olie; de bladen worden in de Geneeskunde uiterlijk geappliceert, dienende om de vogten te verkoelen en te verdikken. *Aizoon* heeft zijnen oorſprong van de twee Griekſche woorden ἀεὶ en ζάω 't welk altijdleevende beteekend, om dat het een *ſemper vivum* of altijdgroenend gewas is. Door de benaaming van *Aizoon* verſtaat men in de kruidt-kunde

al dat geene wat zelfs buiten de aarde doorz ijn eigen ſap langen tijd in 't leeven kan blijven.

AKAMOS-BOOM is een zeer dikke en hooge Boom, groeijende op het Eiland *Montferrat*, wiens bladeren lang en glad zijn, hebbende een geele vrugt, die zeer wel na onze pruimen gelijkt, dog zoo bitter, dat ze niet konnen gebezigt worden, dan alleen door een zoort van wilde Duiven, wiens vleeſch daar door ook bitter van ſmaak word. Wanneer men de baſt, die aſchverwig van koleur, en met rimpels bezet is, opent, vliet 'er een witachtig vogt uit, na melk gelijkende.

AKELEY; lat. *Aquilegia*, (*Aquilegia reſtariis incurvis.* LINN. *ſpec. Plantar.*) van dit Gewas zijn twee zoorten, als wilde en tamme; de eerſte zijn meestentijds blaauw, dog zij worden 'er ook caſtanje bruin en wit gevonden. Deeze groeit in *Duitsland* en elders in 't wild, op zand- en bergagtige plaatzen; van de tamme zoort vindt men dubbelde en enkelde, beide met zeer fraaije koleuren, als blaauw, purper, rood, incarnaat, wit, bondt, geſpikkelt of geſtreept; alle welke door de Liefhebbers in de bloemtuinen, inzonderheid de dubbelde en bonte, gekweekt worden.

Kweeking van den Akeleij.

Men zaait het zaad, van de dubbelde en fraaiſte koleuren gewonnen, in het voor of najaar, niet al te digt, en verplant daar na de jorge planten, in het tweede volgende voorjaar, ter plaatze waar men zulks begeert, dewijl ze het eerſte jaar niet bloeijen: Zij kunnen de winterkoude zeer wel tegenſtaan, en beminnen lieſt een grond die wat zandig is; als mede een ſtandplaats die niet al te zeer aan de brandende zon is blootgeſtelt; men kan ze ook door ſcheuring der wortel-ſpruiten kweeken en voortplanten; dit geſchied 't beſt in 't voorjaar, in 't laatſt van maart of april. Tot zaaijen is 't zaad van witte *Akelijen* 't beſte, dewijl die 't meeſte haare bloemen veranderen, en allerlei aangenaame coleuren verkrijgen; de bloemen zijn in gedaante mede zeer van malkanderen onderſcheiden; zommige hangen naar beneden, anderen ſtaan opwaards; deze zijn als klokjes, geene wederom ſteenvormig, enz.

Eigenſchap.

Deeze Plant is van veel nut in de Geneeskunde, dewijl het zaad buitengemeen zweetdrijvende is, en word zeer dienſtig geacht om de *Kinder-pokjes* en *Mazelen* te doen uitzetten, als mede in heete en beſmettelijke Koortzen, Peſt-ziekte, inwendige Ontſteekingen, Duizelingen en meer andere ongemakken; men geeft van het zaad tot een drachma gepocijert, ook maakt men 'er eene melk (*Emulſio*) van, met *Carde benedicte*, of eenig ander bekwaam water. De Tinctuur uit de bloemen getrokken, heeft meede een uitdrijvende kragt, en word als een zonderling geneesmiddel in de Kinder-pokjes geroemt; ook is deeze Tinctuur, met *Lac-gom* gemengt, zeer dienſtig tegens de ſprouw en bedorven tand-vleeſch: De edik hier uit bereid, word uitwendig tegens de heete Koortzen gebruikt.

AKER, zoo noemt men de Vrugten, van de Eike, Beuken, Steen-Eike en Kork-boomen, welke ook de naam van *Eikels* draagen; zij zijn het beste voeder voor Verkens, en waar van het lekkerſte en hardſte ſpek groeit.

AKKERBOUW, zie BOUWERIJ.

ALA, *Alæ*, *Vleugel*, heeft veele verſchillende beteekenisſen; in 't algemeen ziet het op de wieken of vlerken van 't Gevogelte en vliegende Inſecten; ook worden dusdanig de wieken der windmolens genaamt. In de Ontleedtkunde, ontmoet men veeltijds het woord *Ala*, en heeft aldaar verſcheidene beteekenisſen, dewijl zommige deelen des lighaams dus genoemt worden, als bij voorbeeld *Alæ Aurium*, de Oorlapjes; *Alæ* of *latera Naſi*, de zijden der neus of neusvleugels; *Fœtor Alarum*, dus noemt men het ſtinkende zweet der oxelen; de holligheid onder de armen, inwendig met klieren en van buiten met haair bekleedt, wordt meede door *Alae* begreepen. De *Nijmpharum pinnulæ*, anders *labia pudendi muliebris*, of vrouwelijkheids lippen, draagen ook de naam van *Alæ*. In de *Tubæ Fallopianæ*, of Trompetten der Baarmoeder, worden de dunne vliesjes *Alæ Vespertilionum* of Vleermuizen-vleugels genaamt. In de Kruidkunde, worden de bloem-bladeren van zommige hulzen vrugten, die naam gegeeven, als meede de holligheid van den ſtam, die of het blad, of de ſtengel van het blad met de takken maakt. Ook word door de Franſchen de holte tuſſchen de takken en 't blad, *Aiſſelles des Plantes*, of oxels der Planten genaamt.

A LA BRACHE, noemt men zulke ſpijzen, die in een pot wel toegemaakt zijnde, dat 'er geen lugt uit kan, van onder en boven met vuur worden gaar gemaakt, en als geſmoort.

A LA DAUBE, noemt men, bij voorbeeld een Speen-varken, Kalkoen, Hoenders, een Schapenbout enz., dat met fijne kruiden en ſpecerijen ſmakelijk toebereid en gaar gemaakt, koud word opgedifcht, zijnde rondsomme overdekt met eene doorſchijnende *Geleij*, welkers bereiding men op zijne plaatze zal aangeteekent vinden.

ALABAND-STEEN, in 't latijn *Alabandicus lapis*, is een zoort van edel-geſteente, waar van zommige de roodheidt hebben tuſſchen de *Robijn* en de *Granaat* dog andere zwartagtig geel zijn; beide zoorten zijn doorſchijnend; In Europa zijn ze weinig bekend; de eerſte zoort word met de Ooſterſche Granaaten op eenen prijs waard geſchat.

ALABASTER, *Bloem-knop*, wanneer dit woordt op de Roos toegepaſt wordt, verſtaat men 'er de groene blaadjes door, die de knop omringen.

ALABASTER, zie ALBAST.

ALANA, *Tripel-aarde*, *Tripel-ſteen*, is een ligte, graauwe en eenigzints rosſe Steen, welke uit zommige Italiaanſche en Franſche mijnen gehaald wordt; deze Steen wordt door de juweliers, goudſmeden en koperſlagers gebruikt, om hunne werken wit en glanzig te maaken. Eene zoort die minder is, word tot ſchoonmaking van het keuken-gereedſchap gebeezigt, inzonderheid tot het geen men droogſchuuren noemt.

ALANTWORTEL, in 't latijn, *Helenium*, *vel Enula Campana*, (*Inula foliis ovatis ſubtus tomentoſis, calijcum ſquamis ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*) De bladen welke uit de wortel van dit plantgewas voortkomen, zijn groen, boven bleek, en onder wit, zittende aan korte ſteelen, en voorts rondsom gekartelt, en langs de grond kruipende. De ſteng ſpruitende uit het midden der bladen, is roodagtig, regt opgaande, en wollig in 't aanraaken; ter hoogte van vier of vijf voet, maakende rondsom bladen zonder ſteelen; de bloesſem is eenigzins welrickend, geel, ſtraalswijze gevormt, en elk een bloemkroon verbeeldende, en groeijende op de toppen van den ſtam en takken. Het zaad is langwerpig, hebbende van boven gelijk als een kuifje, en beſloten binnen bollen, die op de bloesſem volgen. De Wortel is vleesſig, van een ſter-

ke reuk, van een bittere ſmaak, van binnen donker van koleur, dog van buiten wit.

Plaats. Deeze plant groeit op het gebergte, in weiden, en voorts in vette en ſchaduwagtige plaatzen van Frankrijk, Hoogduitſchland en elders; men plantze ook in de Hoven, geſchiedende de kweeking of vermeerdering, door middel van ſcheuring of deeling der wortelſpruiten, die men in de maanden van Maart of April op een bedde op een a twee voeten afſtand plant, kunnende drie à vier jaaren, op dezelve plaats blijven ſtaan. Dit gewas tiert 't best in een goede grond die wat vogtig is.

Eigenſchap.

Deeze Wortel is openende, afvaagend, ten hoogſten maag-verſterkendt en borstzuiverend, word derhalven met nut gebruikt teegens een korte en bezwaarlijke ademhaaling, kuch en hoeſt, zwakke maag, winden, buikpijn, hipocondrij en beeving der leeden: men laat tot dien einde de verſche of drooge wortelen op wijn of bier trekken, of men geeft van de drooge gepoeijerde wortel tot een halve drachma in; of men neemt van de geconſijte wortel, die inzonderheid 's morgens genuttigt, zeer dienſtig voor de maag is. Het afkookzel van *Aland* met *Venkel-wortel*, werd ook zeer gepreezen om de *Mercurius* of het Quikzilver, dat na eene *ſalivatie* in het lighaam gebleeven is, uit te drijven. Van de verſche wortel, maakt men meede een zeer goede zalf teegens de ſchurft, door middel van dezelve, 't zij alleen, of beeter met *Peerdijk* anders *Britannica wortel*, klein geſtampt of gewreeven zijnde, in verſche booter zonder zout, wel te kooken of te fruiten, en dan doorgezeegen zijnde, hier bij wat fijn gepoederde *Swavel* of *Swavel-bloemen* te mengen.

Om Alandwijn te maaken.

Heeft men maar van de verſche of drooge wortelen een weinig op beſte witte, rhijnſche of eenige andere wijn te laaten trekken, zoo zal die een aangenaame ſmaak verkrijgen, en zeer dienſtig voor de maag en borst zijn; dog in de wijnlanden maakt men die door middel van deeze wortel, met de most of nieuwe wijn te laaten gisten. Hoe men deeze en andere wortelen inmaakt, en zoo wel droog als nat confijt, kan onder het artijkel *Confituuren* gezien worden.

ALANTOIS, ALANTOIDES, *Tunica Farciminalis vel Urinaria*, 't Pis of worstenvlies der ongeboorene Vrugt; dit heeft de gedaante van een worſt, bij de Koeijen en andere viervoetige Dieren; dog bij den menſch is het eenigzints rond; het is geplaatst tuſschen het *Chorion* en *Amnion*, of 't ader en lams-vlies, en het omvat de vrugt alleen als een halve kring, de pis der vrugt ontfangende, en die tot op den tijdt der baaringe behoudende. Zommige zijn egter van gedagten, dat het in de Vrouwen niet word gevonden.

ALATERNOIDES; (*Phijlica foliis linearibus verticillatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) is een klein heester-gewas, omtrent de *Kaap de Goede Hoop* in *Africa*, groeiende; heeft kleine ſmalle bladen, en witte bloem-trosjes, is een zoort van *Alaternus*, waar van MILLER drie verſcheidene optelt; het meest is zij door haar zaad van de *Alaternus* te onderſcheiden, dewijl de *Alaternoides* zijne zaden bloot draagt, dog de *Alaternus* zijne drie zaden in een bes heeft beſlooten. Deeze Plant wordt door zommige bloem-minnaars in Europa gekweekt, en door ſteeking of inlegging der takjes in potten, die dan in de run-bak moeten gekoeſtert worden, om wortelen te maaken en te kunnen groeijen; 's winters moet dit gewas in een getemperde ſtook-kas, daar matig in geſtookt wordt en die niet bedempt maar lugtig is, overwinteren; en men moet zorgen dat de aarde altijd bekwaamelijk vogtig blijve, want dezelve eens door verzuim uitdroogende, is de plant onfeilbaar bedorven en ſterft.

ALATERNUS, (*Rhamnus inermis*, *Floribus dioicis ſtigmate triplici.* LINN. *Spec. Plant.*) Een Heester of kleine boom, die in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, en andere warme climaaten groeit, en bij de Kruidkenners van de *Phillijrea* daar door onderſcheiden word, dewijl deszelfs bladen, die tamelijk groot, langwerpig, glad en van vooren puntig zijn, verſtrooit aan de tak, en niet tegen malkanderen over, gelijk bij de *Phillijrea*, ſtaan. Daar zijn twee zoorten van, als met grooter en kleindere bladen, ook vind men ze met vergulde en verzilverde bladen, die alle bij de Liefhebbers van vreemde planten, hier te lande gekweekt worden; geſchiedende zulks door middel van de uitloopers bij de wortel, of door inlegging der takken, of ook door ſteeking der takjes in potten: Om deeze wel te doen wortelen en voort groeijen, moet men de potten in een warme runbak zetten, wordende de bewortelde jonge planten daar na in het volgende voorjaar in andere potten overgeplant. 's Winters moet dit gewas, dewijl het geen vorſt kan veelen, in het Orangehuis bewaardt worden. In de gemelde warme gewesten, maakt men van dit gewas fraaije heggen in de lust-tuinen, Men zegt dat van de bladen een gorgeldrank gemaakt, het zelve dienſtig tegens de gezonke huig, keel en mondontſteeking is.

ALATHAR, een Mineraal, behoorende onder het Vitriool.

ALATUS, dus wordt iemandt genaamt, wiens ſchouderbladen agter wijd uitſteecken, zijnde dit, zoo men zegt, een teeken van teering.

ALAUDA, zie LEEUWERIK.

ALAUSA, zie ELFT.

ALBAANSCHE WYN, *Vinum Albanum*, is wijn die in Italien omtrent *Alba* in den *Kerkelijken Staat* groeit, men heeft 'er twee zoorten van, als witte en roode. Te Romen houd men 't meest van de witte; deeze bekoomt den Vreemdeling ook beeter dan eenige andere zoort, dewijl die van een gemaatigde hitte en niet ſterk is.

ALBATIO, *Dealbatio*, Alchijmiſtiſch kunſtwoordt, behoorende tot de verandering der metaalen, inzonderheip van kooper in zilver; of wanneer de tinctuur der ertzen van roodt in wit word verandert: Ook word hier door verſtaan, als men onzuivere dingen, bij voorbeeldt de tanden wit maakt en reinigt.

ALBAST, in 't latijn *Alabastrum;* Is een ſteen, die uit de Bergmijnen wordt gegraaven, daar het marmer uitgehaalt wordt. Veele houden het voor onrijp marmer: De albast nog in de mijnen of ſteen groeven zittende, is zoo week, dat men dezelve gemakkelijk met een mes kan ſnijden; dog in de lugt komende, ontdoet hij zig allengskens van zijn vogt en wordt hardt: Verbrandt wordende, gaat hij tot kalk, zijnde de loog daar van bereidt, niet minder ſcherp als die van levende kalk. Hoe witter de Albast is, hoe meerder doorſchijnentheid hij ook heeft. In zommige van deeze ſteenen worden aderen of ſtreepen gevonden, waar door hij zomtijds niet kwalijk naar de Onijx gelijkt. In andere vint men zwarte vlakken, die dikwils zodanig geſchakeert zijn, dat zij kruiden en boomen verbeelden, wordende deeze zoort Boom-Albast genaamt. De Albast wat moeite men 'er ook toe aan-

aanwende, kan nimmer zo zuiver nog blinkende gepolijst worden als het marmer, dewijl gelijk reede gezegt is, in geenen deele dezelfde hardigheid bezit. Veel wordt zij egter gebruikt om ſchoorſteen-mantels, tafels, beelden en meer andere zaaken van die natuur van te vervaardigen. Schoon 'er verſcheidene zoorten van Albast ten aanzien van de koleuren zijn, onderſcheidt men ze nogtans hoofdzaakelijk in twee, die *oosterſche* en *gemeene* genaamt worden. De *oosterſche*, die veel fijnder, glansrijker en harder van ſtof is dan de gemeene, is ook meerder geagt en duurder in prijs. Wat de gemeene betreft, die is gantsch zoo zeldzaam niet, en wordt bij menigte in *Italien*, *Frankrijk*, *Duitschland* en elders gevonden.

Deeze ſteen is in de Geneeskunde weinig in gebruik, behalven in de zalf, die men *unguentum alabastrinum* noemt. Nogtans ſchrijft DIOSCORIDES, dat hij gebrand, en met hars of pek gemengt zijnde, alle harde gezwellen verweekt, en met een was-pleister (*ceraat*) gemengt, de maag-pijn verzagt, als 't men daar buiten op legt; als meede dat hij het tandvleesch vast maakt. Men kan 'er bij voegen, dat hij de ſcherpigheden inzwelgt, die in de blaauwe ſchuit op het tandvleesch komt, en dat hij de tanden wit maakt.

Daar is een zoort van *Plaaster-ſteen*, die de naam van *valſche Albast* draagt, en die zig in geen zuur vogt laat oplosſen, en verſchilt bijgevolg veel van de regte Albast; deeze ſteen die zagt is, wordt met geringen arbeidt verwerkt; door de bank is zij witagtig, en min of meer doorſchijnende.

ALBATROSS in 't lat. *Exulans* (*Diomeda Alis pennatis pedibus tridactijlis* LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Vogel, die zig meerendeels aan de *Kaap de Goede Hoop* onthoud, zijnde in groote bijna met de *Fregat-vogel* overeenkomende; het geheele lijf van boven, zoo wel als de top des hoofds, is uit den bruinen rosachtig, met zwartagtige vlakken en dwars-ſtreepen geteekend, van onderen is hij wit, zijnde de hals en zijden bruin geſtreept; de groote ſlagpennen zijn zwart, dog de kleindere, als meede de ſtaartpennen, zijn van een zwarte lood-coleur; de bek, die vuilagtig geel is, heeft de lengte van zes duimen, en ſchijnt uit verſcheidene geleedingen zamengeſtelt; de neusgaten, op de onderkaak zittende, zijn keegelswijze buisjes, waar van de punt agterwaards is gekeert. Deeze vogel is zeer ſnel in 't vliegen en ſtijgt hoog in de lucht.

ALBIFICATIO, *witmaaking*, dit word inzonderheid van 't koper gezegt, wanneer het met wit *Arſenicum* en wit gebrande wijnſteen geſmolten, en tot een wit metaal werd gemaakt, dat wel giet, maar niet rekbaar is.

ALBINI, *Albarii*, ook *Incruſtatorii*, dusdanig worden die geene genaamt, welke in gips of pleister werken.

ALBORA, witte ſchurft, zijnde een zoort van lazerije.

ALBUGINEA, is 't wit oogvlies, dat uit de vezelen of ſpieren der oogzenuwen ontſtaat, en om dieswille ook *Aponeurotica* word genaamt; het is met veele ſlagaderen en zenuwen doorweeven, en dus gevoelig; het heeft zijn oorſprong van het hersſepan-vlies of *Pericranium*.

ALBUGO, ook *Leucoma*, is een wit vlekje, dat zomtijds in het hoornvlies van 't oog ontſtaat, het zij uit de vogten, dog meerendeels uit een oogzweer ontſtaande.

ALBUM, in 't algemeen word hier een *Stamboek* of *Register* door verſtaan; dog in 't bijzonder betekent het woord *Album*, een boekje van wit ſchrijfpapier, doorgaans zeer fraai en zindelijk gebonden, waar in de Heeren Studenten gewoon zijn, door hunne goede Vrienden, 't een of 't anders Versje of Spreukje, met hunne naamtekening 'er onder, eigenhandig tot een gedagtenis in te laaten ſtellen.

ALBUMEN OVI, zie EIJWIT.

ALBUM GRÆCUM, *witte Klemeij*, dusdanig word de witte Drek der Honden genaamt, die ze gewoonlijk in de maand Meij na 't eeten of pluizen van beenen loozen; men zegt, dat dezelve zeer dienstig is, tegens de derde en vierdedaagſche koortzen, kolijk, roode loop, kropklieren, bloedvinnen en wratten; als meede tegens de keel-ontſteekingen.

ALBUM NIGRUM, zie MUSCERDA.

ALBURNUM, is de derde bast aan zulke boomen, die alle jaaren een nieuwen houtcirkel maaken; de eerſte of ruwe ſchors noemt men *Cortex*, en de groene of zagte bast daar onder *Liber*.

ALBURNUS, zie WITVISCH.

ALCA, zie LOM.

ALCAHEST. Van HELMONT is de eerſte, die zig van dat woord bedient heeft, (zegt de franſche ſchrijver, ſchoon 't waarſchijnelijker is, dat hij dit Arabiſch woord van PARACELSUS ontleend hebbe) om daarmeede een algemeen *ſcheidvocht* te betekenen. Dit is een vocht, 't welk alle de bergſtoffen, planten en gediertens oplost, en doet ſmelten; indiervoegen, dat het de zamen-weving van alles ontbint, en de verſcheide deeltjes, waar uit ieder lighaam zaam geſtelt is, wel van elkander ſcheit, maar niet in 't minſte verandert. En na de ſcheiding kan men het *Alcaheſt* weder daar af ſcheiden, zonder dat het zelve iets van zijne kragt verlooren heeft. De *Alchimisten* vertellen wonderen van hun *Alcahest*; maar zij uiten zich in zoo duistere ſpreekwijzen en raadzels, dat men wel kan zien, dat zij zich niet hebben willen doen verſtaan. Daarenboven bekennen de oprechtſte Geneesheeren, dat ze zulk een algemeen vocht nooit hebben kunnen vinden, wat moeite ze ook daar toe aangewend hebben. Anderzins gelooft men, dat dit *Alcahest* uit het kwikzilver gemaakt wordt.

De *Alcahest* van GLAUBER is het *vaste zout van Salpeter*, dat in de kelder in een ongeſloten glas tot een *liquor* of vogt ſmelt, en tot het beste Scheijvogt dient, om de *gommen* en *harſen* te ontbinden, en de beste kragt 'er uit te trekken.

ALCALESCENTIA SANGUINIS, ſcherpheid des bloeds, hebbende zijnen oorſprong uit vlugtig bijtende zouten.

ALCALI; is een zout, dat in alle deelen hoekig of hobbelig, ongelijk, en vol gaatjes is, en op de tong een ſcherpe ſmaak verwekt. Dit zout heeft de naam gekreegen van zeker kruid, *Cali* genaamt, op de kusten van Languedoc en Spanjen groeijende. Als men dit kruid verbrand, en een zoort van loog uit de asch trekt, word het water van eene groote meenigte deezes zouts, waar van wij ſpreeken, vervult.

Alle overige vogten met deeze *alcaliſche* zouten bezwangert, worden ook *alcaliſche* vogten genaamt, (al zijn ze niet uit het kruid *Cali* getrokken) deeze vogten bij eenig zuur gegooten, verwekken eene ſterke gisting en opbruisſching, als of men water op levende kalk goot, en zij doen de ſijroop van vioolen groen worden. Wanneer men eenig *alcalisch* vogt, met een zuur nat vermengt; bij voorbeeld, ſterkwater met olie van wijnſteen door ſmelting gemaakt (*oleum tartari per deliquium*), ontſtaat 'er aanſtonds eene gisting, verzelt met eene hitte, en kleine water-ſpuitingen, die uit het midden van de oppervlakte van 't

van 't vogt oprijzen; en teffens ontſtaat daar uit een zout, dat op den grond nederzakt.

De Chijmisten noemen *vast Alkalisch zout* dat geene, 't welk het hevigſte vuur, zonder vlug te worden, nog te verliezen, kan verdraagen.

Het water van kalk, wijnſteen, geest van pis, en van *Sal ammoniac zijn alkaliſche* vogten; dewelke men gebruikt voor pijn en gezwellen, die door zuure vogten veroorzaakt worden. Het vogt van kalk en van wijnſteen, doet de gezwellen verdwijnen. De geest van *Sal ammoniac* met levenden kalk toebereid, verzagt de pijn van 't voet-euvel. Ontſteekingen, roos, kneuzing van zenuwagtige deelen en gezwellen der borsten, veroorzaakt door het hard worden van de melk, worden door dezelve middelen geneezen.

ALCALI SPONTANEUM, eene ſcherpheid des bloeds in den Mensch, die van zelven ontſtaat.

ALCALINUM, noemt men een aardagtig lighaam, dat met eenige alcaliniſche zouten bezet is; of 'er ten minſten op eenigerleij wijze meede overeenkomt, voornaamelijk wanneer het met een *acidum* of zuur lighaam vermengt word; zoo als de coraalen, kreeftsoogen, kalken, *magiſterien*, en meer andere dingen van dien aart.

ALCANNA, of *Alhenna*, anders ook *Alcanet* of *Blanket-boom* genaamt; in 't latijn *Liguſtrum Ægijptiacum verum* (*Lauſonia ramis inermibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) is eene Heester met bladen, gelijkende na die van *Liguster* of *Mijrtus*, en met vijfbladige kringswijze bloemen, waar op eene enkelde zaadpeul met klein zaad volgt; het groeit veel in *Ægijpten*, *Sijriën*, en elders, en word hier te lande zeer zelden bij de liefhebbers van vreemde gewaſsen gevonden. In de gemelde gewesten worden de bladen veel gebruikt, om 'er een ſchoone roode, of ook geele verf uit te bereiden; en dewijl deeze bladen of verfſtoffen in *Europa* zeer zeldzaam zijn; zoo heeft men in haar plaats een zekere wortel geſtelt, en die *Alcanet-wortel* genaamt; het is deeze die men bij de Drogisten en Apothekers vind, en waar meede men ook ſchoon rood kan verwen; zijnde dezelve een zoort van *Anchuſa*, in 't latijn *Anchuſa parva vel puniceis floribus* (*Lithospernium villoſum*, *caulibus erectis ſimplicisſimis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

ALCAOLISEEREN, is die wetenſchap in de Scheijkunde, welke leeraart, om harde en digte ſtoffen tot een onbegrijpelijk fijn poeijer te maaken; als meede om de geesten van het onreine te zuiveren; hier van daan heeft de oorſprong, dat de gerectificeerde wijngeest *Alcohol vini* genaamt word.

ALCE, zie ELAND.

ALCEA; *Sigmaarts-kruid*; *Oog-Appel*; *Wilde Malve*; (*Malva caule erecto foliis multi partitis ſcabriuſculis*, LINN. *Species Plant.*) is eene plant die 2 à 3 voeten hoog groeit, met diep ingekorvene en eenigzins hairige bladen; de bloemen die ſchoon purperverwig van koleur zijn, gelijken zoo wel als het zaad, na die van de *Maluwe*. Dit gewas groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk*, en elders. De wortel hier van heeft veel overeenkomst met die van de *Heemst*, en word gepreezen tegens het graveel, en ſcherpigheid der pis; men gebruikt hem meede in verzagtende ſtoovingen. De wortel als een *Amulet* om de keel gehangen, word gezegt, de donkere oogen op te helderen, en 't gezicht te verſterken.

Daar zijn nog meer zoorten van deeze plant, als onder anderen de *Alcea* met hennipbladen, en de *Thuringſche Alcea* met groote incarnaatkleurige bloemen; waar van de eerſte in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Sicilien*, en elders groeit; dog de tweede in *Thuringen*, *Boheemen*, *Hongarijen*, *Tartarijen*, enz. Deeze zoorten worden van zommige liefhebbers om de verandering van gewaſsen gekweekt; geſchiedende de kweeking door ſcheuring, en moetende de planten in potten, 's winters in de Oranjerij, inzonderheid de eerſte zoort, voor de koude bewaart worden.

ALCEDO, ALCIJON, zie IJSVOGEL.

ALCHIMILLA, zie SIJNNAUW.

ALCHITRUM, *Jenever-Olie*, *Vloeibaar Hars*. Zomtijds word 'er ook geprepareert *Arſenicum* door verſtaan.

ALCHIJMIE, in een algemeene zin word hier de *Scheijkunst* door begreepen; dog in het bijzonder verſtaat men daar die weetenſchap door, welke leeraart, om de Metaalen te veranderen, en wel hooftzaakelijk om die tot Goud te maaken; als meede om een algemeen Geneesmiddel, of de *Lapis Philoſophorum* te vinden; of dit nu wezentlijk kan geſchieden, of ooit geſchied zij, word bij veelen aan getwijffelt; het is ten minſten zeker, dat zeer luttel Stervelingen tot de kennisſe van dit geheim geraaken; en dat indien 'er al zulken geweest zijn, zij het zekerlijk meede in 't graf genomen hebben. Die de kunst van Goudmaaken wil leeren, kan niet beter doen, als zig met ijver en vlijt toe te leggen, op die post, waar in de wijze Voorzienigheid hem geplaatst heeft. Veele *Alchijmisten*, die met tijdelijke middelen gezegent, en rijk waaren, hebben in plaats van Goud uit geringer metaalen te verkrijgen, al hun goed uit de ſmeltkroes laaten wegvliegen, en zijn eindelijk arm en elendig geworden, en op 't ſtroo geſtorven. Vooral moet men zig voor de zulken wachten, die onder voorwendzel van wonderen te kunnen uitvoeren, het geld van onnozelen zoeken te lokken, en na zig te trekken; het zijn al te maal Bedriegers; en die zig met hun inlaat, hij mag zich zoo voorzigtig waanen, als hij wil, zal vroeg of laat door hun opgeligt worden; gelukkig, raakt hij met een deege neep in zijn beurs vrij. Met geen te groote naukeurigheid kan de Overigheid waaken, om deeze pesten van de zaamenleving uit een land te weeren.

ALCOHOL, of *Alcool*, is een zuiver en fijn weezen, waar van alle onreinigheid geſcheiden is; dus word zuivere fijne en meer als eens overgehaalde *ſpiritus* of geest *Alcohol* genaamt, mits 'er geen de minſte *Phlegma* of water meer onder zij; hij moet zoo vlug zijn, dat hij in brand geſtooken, ten eenemaalen verteert, zonder eenig vogt na te laaten, en zelfs na de verbranding het daar in geſtrooide buskruid in vlam doen opvliegen: De beste en zekerſte proef van de *Alcohol* is, dat een druppel daar van ter hoogte van 4 à 5 voeten uitgegooten zijnde, niet op de grond valt, maar in het nederdaalen in de lugt verdwijnt. Tot deeze zoort behoort de ſterkſte Voorloop van *Kooren-brandewijn*. De Chijmisten noemen ook veeltijds *Alcohol* een zeer fijn ontastbaar gemaakt poeijer.

ALCOHOLISEEREN, *Alcaliſeeren*, is die Scheijkundige bewerking, welke de vlugge geesten van alle onzuiverheden reinigt, en doordringender maakt; of harde digte ſtoffen tot een fijn ontastbaar poeder brengt.

ALCIJON, zie IJSVOGEL.

ALCIJONIUM, zie ZEESCHUIM.

ALE, is een zoort van Bier, dat in *Engeland* word gebrouwen, en tot ons overgevoert; het is helder, zeer ſchoon van koleur, als meede aangenaam en fris van ſmaak; iemand die het niet gewoon is, zal het ligter aandoen

doen als wijn, en dronken maaken, als wanneer het zwaare hooftpijn verwekt.

ALECTORIUS LAPIS, zie HAANENSTEEN.

ALEMBIC; *Helm*; *Distilleer-helm*, dit gebruikt men in de Scheijkunde, op kolven, of zijpglazen, om de opklimmende dampen te vangen, en in een ander vat over te ſtorten; van binnen is het als verwulſt, dog van buiten moet het uitgebogen of bol gekromt zijn; het is met een bek of ſnuit voorzien, tot nederlaating der dampen. Tot kolven gebruikt men glazen helmen, dog tot de blazen of ketels, koperen. Een blinden helm word een zulke genaamt, die geen opening heeft, en enkel tot het *digereeren* of trekken van kruiden, enz. gebruikt word. Door de oude *Chijmici* wierd dit werktuig ook *Caput Mauri* genaamt. Zie verder op het Artikel DISTILLEERING.

ALEMBROTH, *Filoſophisch Zout*, of de zogenaamde *Sleutel tot de Scheijkunst*, is een zoort van een door kunst bereid zout.

ALEXIPIJRETON; *Alexijpijreticum*; hier worden zonder onderſcheid alle koortsdrijvende middelen door verſtaan.

ALFACIDAM; dus noemt men 't ſchuim van zilver, kooper, ijzer en andere metaalen.

ALFSRANKE; *Bitter-zoet*, *Hoe langer hoe liever*; in 't latijn *Dulcamara*, of *Amara Dulcis*, ook *Solanum ſtandens*. (*Solanum Caule inermii fruteſcente fluxuoſo foliis ſuperioribus haſtatis, racemis cijmoſis*, LINN. *Spec. Plant.*) dit heeſteragtig Kruidgewas groeit hier te lande en elders veel op vogtige plaatzen, naaſt en in de ſlooten en gragten. Het draagt de naam van *Bitterzoet*, om dat de takjes gekauwt wordende, eerst bitter zijn, maar de ſmaak hoe langer hoe zoeter word.

Eigenſchap. Dit kruid is maatig verwarmend, afvaagend en pisdrijvend; wordende inzonderheid gepreezen tegens een verſtopte leever, geel- en waterzugt; als meede tegens engborſtigheid, zinkingen op de borst en etterborst; men maakt tot dien einde een afkookzel van de toppen der jonge takken. Het zap uit de beſiën, half met ſchoon reegenwater gemengt en het gezigt daar zomtijds mede gewaſchen, verdrijft deszelfs vlekken, en maakt een ſchoon en blank vel.

Daar is ook een zoort van *Alfsranke*, met geel goude bladen; deeze wordt door de liefhebbers in de hoven gekweekt, en door ſcheuring, inlegging of ſteeking in het voorjaar ligtelijk voortgezet en vermeerdert; beminnende liefst een vogtige aarde, en lommerige plaats.

ALFT, zie NESTELING.

ALGA, zie WIER.

ALGA MARINA, zie ZEE-NEETEL.

ALGA SACCHARIFERA ISLANDICA; zie YSLANDSCH ZUIKERRIET.

ALGAMA, *Algamatodes*. Hier word het ſmertlijk en droevig gevoelen dat door aandoening der zenuwagtige deelen des lighaams als in de hersſenen werd gedrukt, door begreepen. In 't algemeen beteekent het allerlei pijn en ſmert, die de menſch gevoelig aangrijpt.

ALGATRAAN een harsachtige ſtoffe, die de zee opwerpt, en die wanneer men ze bij 't vuur brengt, zoo hard als pik word; in welks plaats zij ook word gebruikt. Bij hoog water word dezelve meest digt bij de oevers vergadert, en in potten of kannen bewaart.

ALGEROTH; dus noemt men een ſterk braakmiddel, dat door de Scheijkunde uit de *Butijrum Antimonii* word bereid, en 't welk beſtaat in eene ontbinding van den *Regulus*, of 't koningsken van ſpies-glas in een ſcherp vogt; wordende daar na deeze ontbondene ſtoffe met laauw water afgezoet. Dit poeder, 't welk ook de naam van *Mercurius Vitæ* draagt, heeft de kragt om zeer heevig te doen afgaan en braaken. Het water waar meede dit is afgezoet, levert een ſcherpen geest, die men *Philoſophiſchen Geest van Kooperrood* noemt.

ALHAGI, zie AGUL.

ALHENNA, zie ALCANNA.

ALICA, ook HALICA, zijn zulke ſpijzen die uit geſchilde vrugten beſtaan, als bij voorbeeld de gepelde gerst, enz.

ALIFORMIS, de *Vleugel-ſpieren*, hebbende de gedaante van een vleermuis vleugel. De beide ſpieren van het beneden kinnebakken, zoo wel als het uitſtek van het beitel-formig been aan beide zijden van het geheemelte, worden hier onder begreepen.

ALIMENTEEREN, zoo veel als onderhouden, word bij de Regtsgeleerden door verſtaan, alle die noodzaakelijkheeden, zonder welke het menſchelijke lighaam niet kan beſtaan; als bij voorbeeld, ſpijs en drank, klederen en huisvesting: veeltijds komt dit in Regten voor, wanneer een Mansperzoon een Kind in onecht verwekt hebbende, den Rechter hem verwijst, om het Vrouwsperzoon te *doteeren*, of een zeekere zomme, na de omſtandigheeden verſchillende, te geeven, en het Kind te *alimenteeren*. Wanneer dusdanige Alimentatie aan iemand tot zijne mondige jaaren toe gemaakt word, zoo zijn de Erfgenaamen verplicht, is het een jongetje, hem tot zijn agtiende, dog een meisje tot haar veertiende jaar te onderhouden.

ALIMENTUM, *Voedzel*, *Onderhoud*, van menſchen, dieren en planten, zie ook NUTRIMENTUM.

ALIPAENOS, droog uitwendig Geneesmiddel, waar in geen de minſte Olie of andere vogtigheid is vermengt.

ALIPASMA, een zeeker Poeder met olie gemengt, daar het lighaam meede beſtreeken zijnde, het zweet belet uit te breeken.

ALK, in 't latijn *Torda*, (*Alca rostris ſulcis quatuor, linea utrimque alba a rostro ad oculos*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een Water-Vogel, meestendeels in de zeën der *Noordelijke landen* wordende gevonden, ſchoon men hem zomtijds ook op de kusten van *Engeland* en *Frankrijk* verneemt: Hij heeft omtrent de groote van een eendvogel, dog is ſmalder van rug; heeft een breede bek, die op zijn kant plat en ſtomp is; de pooten ſtaan hem zoo verre agterwaards aan het lijf, dat hij overend moet loopen, waar door zijn gang ongemeen waggelend is, van boven is zijn kleur zwart, dog van onderen wit; de keel en 't bovenſte gedeelte van den onderhals zijn roetverwig; zijn bek, pooten en nagelen zijn zwart, de ſtaartpennen meede zwartagtig, dog de kleinſte flagpennen hebben witte tippen. In een verbazende meenigte onthouden zig deeze Vogelen op de *Faro-Eilanden:* Ongemeen diep kunnen zij onder water duiken; haalende zomtijds de haringen en andere kleine viſchen tot op 10 à 20 vademen diepte uit zee. Zij zijn mede zeer vlug in 't zwemmen, en overtreffen daar in alle zoorten van andere water-vogels. Hunne nesten maaken zij in de klooven van hooge en ſteile rotzen; alwaar de eijeren, die de groote van die der Eenden hebben, en van koleur wit met zwarte vlekken zijn, in gemeenſchap beurt om beurt door hun worden uitge-

broeid; deeze eijeren zijn zeer goed van ſmaak en worden door de inwoonders gegeeten, die met veel behendigheid, dog teffens gevaar, de ſteile rotzen weeten te beklimmen, daar deeze vogelen hun kroost broeden: Dog het dier word enkel om de ſchoone veeren en pluim gevangen, dewijl zijn vleesch, gantsch niet ſmakelijk is, maar een onaangename ſterkte bevat.

ALKERMES, zie KERMES-BOOM.

ALLEEN, zie LAANEN.

ALLEGORIA, *Verbloeming*, is een wijze van ſpreeken, die op iets anders ſluit als 't geen men wezentlijk verhaalt. Dus is het Oude Verbond vervult met *Allegorien* op de wonderen van het Nieuwe toepaſſelijk. Onder de Nederduitſche Schrijvers heeft de Heer HEEMSKERK in zijne *Bataviſche Arcadia*, op een bijzonder aangenaame *Allegoriſche* trant, of verbloemde ſchrijfwijze, den oorſprong van het oud Batavien, deszelfs zeeden, gewoonten, enz. beſchreeven.

ALLIABAERIS, Scheijkundig kunstwoord, zijnde dit de naam die het Philoſophisch ertz draagt. Het word ook *wit ertz* en *water van Mercurius* genaamt.

ALLIARIA, zie KNOFLOOKS-KRUID.

ALLIGADOR, een dier in America huisvestende, 't welk de gedaante van een haagedis heeft. Zommige brengen het tot de *Crocodillen* te huis, dog anderen onderſcheiden het van dezelve, als minder wreedt. Onder elk zijner voeten heeft het een balletje, 't welk gedroogt zijnde, een aangename geur verſpreid. Het vleesch van dit Dier dat een ſterke muscus-reuk heeft, word niet goed gehouden om tot ſpijze te gebruiken.

ALLIUM, zie KNOFLOOK.

ALLIUM MONTANUM, zie VICTORIE-WORTEL.

ALLUVIES, *Aanſpoeling*, *Aanſtrooming*, of ongemerkte aanwas van aarde en vaſt land, aan de ſtranden van zeën en meiren; dusdanig men veele in de Grietenije van het Bild en eenige anderen in Friesland aan de oevers van de zuider-zee, als meede in andere landen veelvuldig vind. Hier van daan heeft zijnen oorſprong het *Jus Alluvionis*, of het recht van aanſpoeling en aanwas.

ALLOIJ, *Aloij*, een kunstwoord behorende tot het Munten, als mede tot de werken der Goud- en Zilverſmeeden. Het goud of zilver, waar van het geld word geſlagen, moet van zulk een fijnte zijn als de Souverein door zijne wetten heeft bepaalt, of het is van quaad *Alloij*. Het goud moet op een zeekere caraat fijnte verwerkt worden, om van goed *Alloij* te zijn. Het zilver moet een zeekere hoeveelheid penningen fijns konnen houden, of het is van ſlegt *Alloij*. Dit woord word meede in een zedekundige en allegoriſche zin gebruikt; dus zegt men, *dit geneesmiddel is van geen goed Alloij*, het is vervalscht: *Deeze Man is van het beſte Alloij niet*, willende hier meede te kennen geeven, dat hij niet veel deugd, en men weinig op zijne eerlijkheid kan betrouwen en ſtaat maken. Zie ook ESSAIJ.

ALMAGRA, een woord tot de Scheijkunde te huis hoorende, en zoo veel beteekenende als gewaſchen. Anderzints word een roode *bolus*, *laton*, roode aarde, ja de *Lapis Philoſophicus* zelfs dus genaamt.

ALMANACH, beteekent zoo veel als *afdeeling* of *telling*, en is uit het voortzetzel der Arabieren *Al*, en het Hebreeusch werkwoord *Manah* tellen, verdeelen, zamengeſtelt. Hier van onderſcheid men twee zoorten, namelijk die der Christenen en die van de Joden. De Almanach der Christenen wierd eertijds naar de oude ſtijl of *Juliaanſche Calender* gereekent; dog die tijdreekening te verre verloopen zijnde, volgde men zedert het jaar 1582 de *Gregoriaanſche Calender* of nieuwe ſtijl: Maar dewijl veele Proteſtanten deeze niet wilden aanneemen, zoo bragt men in 't begin van de agtiende eeuw, de verbeeterde Almanach voort, die zeer luttel van de Gregoriaanſche verſchilt, en hedendaags in alle hervormde Landen, zelfs door de Roomschgezinden gebruikt wordt. In dezen Almanach word de natuurlijke omloop en verdeeling van den tijd aangeweezen, maanden, weeken, feest en vierdaagen, met hunne afzonderlijke naamen, de Quatertempers en Zondags-evangelien, den loop der verſcheidene Aſpecten, Eclipſen en Planeeten; derzelver intreede in de Hemels-teekenen; op- en ondergang van Zon en Maan; de verandering van de Maan, het verlangen en verkorten der dagen, en wat dies meer is. Verders de aanwijzing der Vacantien voor de verſchillen-Regtbanken; het luiden der poort-klokken; de watergetijden; het vaaren der veer-ſcheepen en trekſchuiten; 't rijden der post-wagens; 't aankomen en vertrekken der posten; de kermisſen en andere jaarmarkten enz. Hier uit ziet men, van wat nut den Almanach voor bijna een ieder is: Zoude iemand, die het niet wist, wel kunnen gisſen, dat een zaak, die enkel tot gebruik is ingeſtelt, dusdanig word misbruikt, dat ze dikwils tot een richtſnoer voor de jonge lui verſtrekt, om hun zaaken te leeren, wiens kennis het beter waare, dat zij tot de mannelijke jaaren ontbeerden. Hoe veele, ja van de gemeenſte zoort van Almanachen ziet men niet vervult, met vuile vertelzelen, onkuiſche uitdrukkingen, wulpſe liedjes, ja zelfs zomtijds plaatjes, die door hunne oneerbaare afbeeldingen, de driften der jongelingen, wiens harten voor zulke indrukzelen zeer vatbaar zijn, gaande maaken, en hun niet zelden tot hun verderf met 'er daad doen zoeken, 't geen zij in afbeelding gezien hebben. De Ouders en Opzienders kunnen dus niet te oplettende waaken op een zaak, die oppervlakkig beſchouwt, van zoo weinig belang ſchijnt, en die nochtans blijkt dikwils het eerſte werktuig te zijn, om een jeugdig hart verdervende zeeden in te boezemen. Geen beter, nuttiger, nog leerzaamer Almanach word 'er in onze Nederlanden gedrukt, als de *Hiſtoriſche*, *Geographiſche Kunst en Reis Almanach*.

De Almanach der Jooden, word niet alleen na de Zon, maar ook na de Maan ingericht, dewijl de Jooden beide Zonne- en Maan-jaaren tellen: Om te vermijden, dat deeze niet al te verre van het Zonne-jaar afwijken, hebben zij zomtijds een Schrikkel-jaar van 384 dagen, daar hun gemeen Jaar uit 354 dagen, in twaalf maanden verdeelt, beſtaat. Zoo wel in de gemeene als ſchrikkel-jaaren, tellen zij echter, gelijk de Christenen, zomwijlen een dag meer of minder. Zij hebben ook een dubbeld Jaar, waar van het eerſte *Kerkelijk Jaar* genaamt, met de maand *Niſan* of Maart, en het tweede of *Staatkundig Jaar*, met de maand *Tisri* of September een aanvang neemt. Even als wij, verdeelen zij hun Jaar in vier getijden.

ALMANDINE, Edel-geſteente, wiens waarde tusſchen die van de *Granaat* en *Robijn* geſtelt word, zij is veel ligter en zoo hard niet als de Oosterſche Robijn, en haar kleur ſweemt meer na die van de Granaat. Zij word nochtans onder de meest geachtſte Edel-geſteentens gerekent, dog in Europa is zij weinig bekent.

ALMELIATU, dus word door AVICENNA een bovennatuurlijke hitte genaamt, die, wanneer de koorts over is, zomtijds agter blijft.

ALMIZADIR,

ALMIZADIR, betekent Spaans-groen; deeze naam word ook aan het mercuriaal water der Filoſophen, in de *Proceſſus* van de *Lapis Philoſophicus* gegeven.

ALNUS, zie ELZENBOOM en PIJLHOUT.

ALOE; in 't latijn *Aloë aculeata major*, eene bekende plant, die men meest op de vensters van veele Apotheeken ziet ſtaan, en ook in de Tuinen en Oranjerijen aankweekt; haare bladen gelijken naar die van de zee-ajuin; zij zijn zeer lang, uitneemende dik, vleeschagtig, wat hol van boven als een goot, van binnen vol zap; zij komen voort uit de wortel, en zijn van agteren open; ze zijn aan beide zijden als een zaag getand, en met ſcherpe doorentjes voorzien; de ſtam, die uit het midden der bladen opſchiet, en zomtijds wel 30 voet hoog word, maakt veele takken, die pijramijds wijze rondsom ſtaan en veele bloemen, zomtijds tot 4 à 6000 voortbrengen, op dewelke vrugten volgen, die elk in drie huisjes verdeelt, en vol zijn van een plat zaad. Deeze geheele plant is ſtinkende, zeer bitter van ſmaak, en ſtaat op eene eenige wortel, als een paal in de aarde gehecht; ze groeit in overvloed in de *Indien*, in *Arabie*, en andere zeekusten. Men vind ze echter ook in *Spanje*.

Daar zijn veelerleij kleine zoorten van *Aloë*, die in de Geneestuinen en bij de Liefhebbers van vreemde gewaſſen hier te lande gekweekt worden.

De *Aloë* der Apotheeken, dat het zap uit de gemelde plant is; is zagt, purgeerend, afvaagend, maag verſterkend, worm doodend, verrotting tegenſtaande, en zeer wondheelend, bij gevolg zeer dienstig voor *Hijpocondrij* of mildzugt, geele ziekte, en meer langduurige kwijnziektens, daar het purgeeren dienstig is; dog zelden word ze alleen gebruikt, maar is de baſis van de meeste purgeerpillen en veel andere purgeermiddelen; egter ſtaat nog aan te merken, dat ze voor de heete en galagtige natuuren, als meede voor de teeringachtige menſchen, en die met aambeijen gekwelt zijn, nadeelig is, dog inzonderheid als ze alleen en veelvuldig gebruikt word; maar in verſtopte aambeijen is ze dienstig om dezelve te openen.

Zommige Natuurkundigen hebben gezegt, dat de *Aloë* niet bloeide, dan alle hondert jaaren eens, en dat, bij 't doorbreeken van de bloemſteng, een ſlag geſchiedde, als de ſchoot van een pistool, en dat haar ſteel dan binnen korten tijd ongemeen hoog opſchoot. Dog niets diergelijks is in de Leidſche nog andere tuinen waar bevonden, daar men ze nochtans heeft zien bloeijen, zonder een deezer wonderteekenen.

Andere hebben aangemerkt, en met meerder waarheid, dat de *Aloë* zomtijds alle vijftig, en zomtijds vroeger, ja zommige planten om de zes-en-dertig jaaren eens bloeijen. In deeze koude gewesten is het de warmte in de ſtookkaſſen, die dit gewas in de bloem moet brengen; het welk bij ons vroeger of laater geſchied, naar maate ze meer of min door een behoorlijke en bekwaame warmte gekoestert worden; dog onder de 40 jaaren, bloeijen ze zelden bij ons.

Het verdikte zap van deeze plant, zijnde het eenigſte van dit gewas, 't welk in de Geneeskunde gebruikt word, heeft denzelven naam behouden; en men telt 'er drie zoorten van, te weeten, *Aloë ſuccotrina*, *Aloë hepatica*, en *Aloë caballina*.

De *Succotrina* heeft haaren naam van 't eijland *Socotora*, daar men eertijds eene groote menigte van daan kreeg: Om goed te zijn, moet ze ros van kleur, vet, zuiver, en van buiten blinkende zijn; van binnen citroen-kleur, ligt om te breeken en te wrijven, bitter van ſmaak, onaangenaam van reuk, en geel wordende, als ze tot een poeijer word gemaakt; men vergadert dit zap door eene opening in de plant te maaken, en 't vogt dat daar uit komt, word daar na door de zon dik gemaakt, en gemeenlijk in eene blaas bewaart en overgezonden.

De *Aloë hepatica* is aldus genaamt, om dat haare inwendige kleur naar die van lever gelijkt; daar is geen ander onderſcheid tuſschen haar en de *Succotrina*, als de donkere kleur.

De *Aloë caballina* is de groſſte en aardagtigſte, en heeft den naam van *Caballina* gekreegen, om dat men ze aan de paarden geeft, als ze ziek zijn. Om deeze *Aloë* te bekoomen, ſtoot men de plant, en drukt het zap met eene pars daar uit; daar na laat men 't in de zon of bij het vuur dik worden.

De *Aloë* maakt een zagten ſtoelgang, en verſterkt de maag, met haare gomachtige deelen, men moet ze onder het eeten gebruiken; in tegendeel verwekt haare *reſina* (of harsachtige deelen), pijn en ſnijdingen, de gulde ader, en de maandſtonden, dood de wormen, en verdunt de koude en taaije ſlijm; ze belet insgelijks de verrotting, als men ze uitwendig gebruikt, en ze heeft balzamijke deelen, die de wonden opdroogen en heelen.

Om de *Aloë* op de wijze der Chijmisten te bereiden, moet men ze zuiveren, met ze in gedistilleerde wateren, en in zap van roozen of vioolen te doen ſmelten, daar na door een grauw papier laaten loopen, en dik worden.

Men neemt een half pond *Aloë*, van de beste die men kan krijgen, en doet ze in een glaze kolf, giet daar op anderhalf pond zap van vioolen; men dekt de kolf met een geſloten of blinden helm; en laat het 48 uuren lang ter *digestie*, (om op te losſen) geduurende welken tijd de *Aloë* in 't zap ſmelt, en zoo 'er eenige aardagtige onreinigheid in is, die zakt te grond; men giet het geſmolte zagtjes af, en laat het door een grauw papier loopen, daar na laat men 't in een verglaasde aarde pot of pan uitwaasſemen, op een heel zagt vuur (of *Balneum Mariæ*) en maakt het tot een deeg, waar van men pillen kan maaken, ter zwaarte van zes of acht grein, neemende hier één van, een half uur voor 't avond-eeten, om een open lijf te houden, en als ongevoeliger wijze de vuiligheden en ſlijm van de maag af te zetten; men maakt 'er ook ter grootte van een ſpeldeknop, en noemt ze Frankforter pillen; eindelijk noemt men deezen deeg ook *Aloë violata*, of *Aloë roſata*, wanneer ze met zap van roozen is opgelost.

Men kan de *Aloë* ook met zuiver put- of regenwater oplosſen, de ondervinding leerende, dat de gomdeelen dus 't ligtst van de hars geſcheiden worden, 't geen zommige Apotheekers verkeerdelijk met brandewijn doen; want de brandewijn beide die deelen, teffens oplosſende en vermengende, gebeurt het, dat de ſchaadelijke werkingen van 't hars zig in 't gebruik van de *Aloë* met de brandewijn opgelost, openbaaren.

ALOIDES, zie AIZOON.

ALOGOTROPHIA, is een ongelijke en onevenredige voeding, waar door eenig gedeelte van het lighaam meer voedzel ontfangt, dan de anderen.

ALOPECUROIDES; *Alopecurus*, dat naar een vosſteaart gelijkt; zoo als de bloemen van zommige planten, onder anderen van eenige *Amaranthen*.

ALOPECIA, dus word het uitvallen van het hair genaamt; voor dit ongemak is niets beter, dan een afkookzel van *Averone*, *Roozemarijn* en *Maluve*, waar meede het hoofd dikwils gewaſchen, dit ongemak binnen kort

zal doen ophouden; enkel raapen of knollenzap zal dezelfde uitwerking, dog langzaamer doen; het vet van mollen in honigwater ontbonden, word ook als zeer heilzaam voor dit ongemak aangepreezen.

ALOSA, zie ELFT.

ALPHABET, word door de Kooplieden, dat Register genaamt, waar in na ordre van het A, B, C, de Naamen der *Debiteuren* of *Crediteuren* geplaatst ſtaan, met de aanwijzing der pagina of bladzijde van het Groot-boek, daar men hunne rekening kan vinden. De Boekverkopers en Drukkers noemen Alphabet, een getal van 23 bladen, zijnde het geheele A, B, C, de letter W. enkel uitgezondert. Op ieder blad, beneden aan, word een Letter van het Alphabet gedrukt, geſchiedende dit, om te weeten, hoedanig de bladen op hunne behoorlijke ordre volgen, als meede tot een richtſnoer voor de Boekbinders, in het vouwen en binden der boeken.

ALPHITIDON, dusdanig word een Beenbreuk genaamt, wanneer het been tot gruis is verbrijzelt, en ten eenemaalen verplettert.

ALPHITON, geroost Gersten-meel.

ALPHUS, *Wit Schurft*, geeft aan de huid een witte en eenigzins ruige kleur, die overal affchilfert, en ſchijnt als op het vleesch of aan de huid geſprengt te zijn; zij word ook *Morphæa* genaamt.

ALPINUS, dat op zeer hooge gebergtens groeit.

ALRATICA, dus word een gebrek in de vrouwelijke kunne genaamt, 't welk beſtaat, wanneer de vrouwelijkheid een al te kleine opening, of geheel geene heeft, 't zij zulks uit de natuur, of door eenig ongemak is voortgekomen.

ALSARNAC, Waterblaasje.

ALSINASTRUM, *Elatine* LINNÆI, is een zoort van *Alſine*, of daar na gelijkende; groeit op waterachtige plaatzen, in de ſlooten en elders.

ALSINE, zie HOENERBEET.

ALSIRACOST, zie MANNA.

ALSSEM; in de Apotheeken zijn tweederleij zoorten van Alsſem in gebruik; deeze twee zoorten alleen gaan ik beſchrijven, alle de anderen, als van weinig nut, daar laatende. De eerſte word genaamt *Abſinthium Ponticum*; *Abſinthium tenuifolium.* DODONÆI (*Artemiſia foliis multipartitis ſubtus tomentoſis, floribus ſubrotundis nutantibus, receptaculo nudo*, LINN. *Spec. Plantar.*) Pontiſche, Roomſche, Italiaanſche, of ook wel *Tuin-alsſem*, deeze word in de tuinen gekweekt, heeft ſmaller bladen als de andere zoort, en die 'er benedenwaarts witagtig uitzien; TOURNEFORT en BAUHINUS noemen dezelve *Abſinthium Ponticum vulgare folio inferius albo*, deeze Alsſem word hedendaags zeer weinig gebruikt.

De tweede zoort, die *Abſinthium Ponticum, ſeu Romanum Officinarum*, ook *Abſinthium latifolium*, nog *Abſinthium ruſticum vel commune*, en door de groote Kruidkenner LINNÆUS *Artemiſia foliis compoſitis multifidis, floribus ſubgloboſis pendulis, receptaculo villoſa* genoemt word; groeit op woeste plaatzen, in *Neder-* en *Hoog-Duitsland*, en elders, word ook in de hoven gekweekt, en door ſcheuring of deeling der plant ligt voortgezet, beminnende liefst een losſe wat zandagtige aarde; bloeit in Julij, ruikt aromatisch en ſmaakt zeer bitter; zij groeit ter hoogte van drie tot vier voet, ſpreidende veele hout- en witagtige takken en zijdſcheuten; haare bladen zijn langwerpig, met menigvuldige diepe doorſnijdingen gekorven, zagt, uit den groenen grijsagtig; haare takjes zijn bezet met eene menigte kleine geele knoppen, op dewelke een zeer klein zaad volgt; haare wortel is ſterk en houtagtig, en van geen 't minſte gebruik, dewijl alleen de bladen en knoppen gebezigt worden; ze heeft een zwavelachtige geest, of liever een uitneemend ſterke olie, die haaren geur uitmaakt, veel zouten weinig water.

Ze dient om de wormen in 't lighaam te dooden, verſterkt de maag, is wond heelende, openende, helpt de ſpijs verteeren, verwekt de maandſtonden, men gebruikt ze in lever, mild en maagziektens.

Om Extract van Alsſem te bereiden.

Neemt fijn geſneeden Alsſem-bladeren, giet 'er na proportie zuiver water bij, kookt het twee uuren lang in een wel toegedekt verglaast aarden vat, laat dit afkookzel koud worden, en drukt de bladeren wel uit, giet het vervolgens in een kolf, en laat het zagtjes in zand distilleeren, op deeze wijze verkrijgt men een zuiver Extract van Alsſem.

Sijroop van Alsſem.

Kookt de Alsſembladeren op dezelfde wijze, als in het voorige artijkel gemelt is, laat het dan wel filtreeren, of door vloeipapier loopen, op dat het vogt zuiver worde, doet 'er als dan twee deelen zuiker bij, en laat het bekwaamelijk dik tot eene ſijroop kooken; op deeze wijze verkrijgt men naar de kunst eene Alsſem-ſijroop, die met veel vrugt voor kinderen gebruikt word, die met wormen gekwelt zijn, hun van dezelve 's morgens nuchteren een goed eijerlepeltje vol van ingeevende.

Vinum Abſinthicum, of Alsſem-wijn.

Doet op ieder twee mengelen witte Franſche wijn, een hand vol ſijn geſneeden Alsſem bladeren, laat het zelve in een beſloten glazen of ſteenen vat 3 à 4 dagen in de zon trekken, giet het als dan zuiver af door een fijne doek of teems, en gij zult goede Alsſem-wijn hebben.

Cereviſia Abſinthiaca, of Alsſem-bier.

Doet in plaats van hoppe, dezelfde kwantiteit Alsſem in uw brouwzel, of laat uw bier daar meede gesten, zoo zult gij eèn zeer aangenaam bitter in uw bier verkrijgen, van deeze wijn of bier een glas of twee na de maaltijd gedronken, doet de ſpijs verteeren en ſterkt de maag.

Vinum Abſinthii Compoſitum, of zaamengeſtelde Bitter-wijn.

Voegt bij uw Alsſem een gelijke kwantiteit *kleine Santorij, Carduus Benedictus, Gentiaan-wortel, Citroen-* en *Oranje-ſchellen, Alandswortel*, een weinig *caneel, foelij* en *nagelen*, dit alles na goedvinden en naar maate dat iemand van ſpecerijen houd, laat het op dezelfde wijze, als te vooren bij de Alsſem-wijn beſchreeven is, trekken, en gij zult een aangenaame en hartſterkende *Bitter-wijn* bekomen, die met veel vrugt in de buikweën, door koude ontſtaande, kan gebruikt worden.

ALT, *Altus*, is een vierſnaarig Inſtrument, geheel aan een viool gelijk, behalven dat het grooter is. De *Alt-ſleutel* is de hoogſte der middelſtemmen, onmiddelijk boven den *Tenor*, tuſſchen de allerhoogſte, *Discant* genaamt, en de *Bas*, zijnde de laagſte.

ALTANEN, zijn een zoort van Tuinen of Parterres, boven op de vlakke daken der huizen geplaatst, beſtaande in groote van binnen ter deegen bepekte bakken, met lood bekleed, waar in allerhande bloemen geplant worden; veeltijds ziet men zelfs in 't midden van dezelve een

ſpringend

ſpringende fontein, wordende 't water door een kunstwerktuig van den kundigen A. GARTNER uitgevonden, naar bovenen gevoert. Veelvuldig ziet men deeze *Altanen* in Opper-Duitschland, Italien, Spanjen, en op zommige plaatzen van Engeland, dog zeer zelden in ons Vaderland; 't welk na alle gedagten moet toegeſchreeven worden, dewijl ons climaat zoo warm en beſtendig niet is, als van die voorſchreeven Landſchappen.

ALTERANTIA, zijn bloedzuiverende middelen, die zonder afgang of braaking te verwekken, het bloed verbeteren en zuiveren.

ALTERATIE, word eigentlijk eene verandering door verſtaan, het zij in eenige ziekte of anderzins; hier word ook door begreepen, wanneer iemand een ſchrik of ontſteltenis is overgekomen, waar door 't bloed en de leevensgeesten aangedaan, en als ontroert worden.

ALTERNUS, een om 't andere; bij beurten groeijende of anderzins voorkomende.

ALTERUM TANTUM, noemt men, wanneer de Intresſen van een uitgezet Capitaal zoo hoog opgeloopen zijn, dat de somma daar van even hoog als het capitaal is geworden; en wanneer de Intresſen hooger als het Capitaal zelve klimmen, dan noemen het de Rechtsgeleerden *Tertium Tantum*, hoewel zulks in Rechten niet word gevalideert. Iemand geld uitzettende, doet voorzigtig het zoo lange niet te laaten loopen, maar op een behoorlijke tijd zijn intresſen te doen betaalen; of heeft men zomtijds redenen, om zulks niet ten ſterkſten te vergen, dan dient den Crediteur ten minſten zorge te draagen, om, voor dat de intresſen tot het *Alterum Tantum* geſteegen zijn, een Obligatie dier opgeloopene renten van den Debiteur te eisſchen.

ALTHEA, *Heemst*, in 't latijn *Althea*, vel *Ibiscus & Bismalva* (*Althea foliis ſimplicibus tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*) dit gewas groeit met hooge ſtengen, aan welke groote, breede, gekerfde en van vooren toegeſcherpte ruige bladen voortkomen; de bloemen zijn bleek-rood of vleeschkleurig, en gelijken, zoo wel als het zaad, na die van de Maluwe. Het groeit natuurlijk in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, *Engeland*, *Frankrijk*, en elders, op vogtige plaatzen. Tot het medicinaal gebruik, kweekt men het ook wel in de tuinen, wordende door ſcheuring, in de maand Maart of April ligtelijk voortgekweekt, men plant het op beddens 1 en een half à 2 voeten van malkanderen af, en het tiert 't best in een vogtige grond.

Eigenſchap. De wortels, zoo wel als de bladen en het zaad van dit gewas, zijn verweekend, laxeerend, pijnſtillend, en de ſcherpe vogten betemperende, zoo wel in- als uitwendig; het word derhalven met veel baate in zwaare hoest, rauwe borst en keel, graveel en ſteenſmerten, brandende pis, long- en andere ontſteekingen en pleuris gebruikt; tot dien einde word het afkookzel, of de infuſie van de wortels, bladeren, of 't zaad, inwendig ingenomen. De Wortel met Kaneel gekookt, in een tamelijke hoeveelheid water, zuivert de Baarmoeder, en zet de Nageboorte en Kraamvloed zachtjes af. Uitwendig is het zeer dienstig, om allerlei pijnen te verzagten; de Gezwellen te verweeken en rijp te maaken; tot welken einde 'er pappen, ſtoovingen en voetbaden van gemaakt worden. Kortom, het is een Gewas dat van veel nut is, in de gemelde en in meer andere gebreeken. In de Apotheeken word 'er eene Sijroop van bereid, die inzonderheid in de Borstziektens veel dienst doet. Daar word ook eene zalf (*Unguentum Altheæ*) van gemaakt.

ALTHEA ÆGIJPTIACA, zie ABEL-MOSCH.

ALTHEA FRUTEX, ook *Althea Arborescens*, of *Ketmia* genaamt, *Boomachtige Althea*, (*Hibiscus foliis ovato-lanceolatis, ſuperne inciſo-ſerratis, caule arboreo*, LINN. *Spec. Plant.*) is een heesterachtig gewas, dat drie of vier voeten hoog kan groeijen, hebbende hoekige en gladde bladen; de bloemen gelijken veel op groote *Maluwe-bloemen*, en zijn rood, purperwig, wit of geel; men kan 'er aardige kleine boompjes van teelen, die men in de bloem-tuinen op de rabatten en elders plant: Zij geeven een ſchoon gezigt, voornamentlijk in hunnen bloeitijd.

Men kweekt ze door uitloopers of wortelſpruiten, inlegging of ſteeking voort, moetende zulks in de maanden van Maart of April geſchieden; jaarlijks moeten ze een weinig beſnoeit en ingekort worden, om ze een goed fatzoen te doen behouden. De winterkoude van ons climaat, kunnen ze tamelijk wel toegenſtaan, dog in ſtrenge winters heeft men veel werk om ze over te houden, dewijl zij uit een warm gewest, naamentlijk uit *Sijrien*, tot ons overgebragt zijn.

ALTIMETRIA, is dat gedeelte der Mathematiſche wetenſchappen, welke leeraart, om eene hoogte, 't zij dezelve regt of niet regt zij; of men daar bij kan komen dan niet, als bij voorbeeld een Berg, Toren of iets anders af te meeten,

ALTINICAR, dus word een zoort van toebereid Zout, dat tot ſmelting en zuivering der Bergſtoffen dient, genaamt.

ALTO RIPIENO is de laagste toon in de Muſijk, die door het groote Choor gezongen of geſpeelt word.

ALUCO, Een Roofvogel, behorende tot het geſlagt der Nagt-uilen, zijnde van verſchillende groote, zommigen als een Capoen, anderen als een Duif. Hun koleur is loodverwig, met wit geſpikkelde vlekken; de kop die geen ooren heeft, is groot, en als met een kroone van pluimen verciert; de oogen hebben zij groot en zwart, met veele kleine pluimen bezet, die ze zeer diep in het hoofd doen ſtaan; de bek is wit; de ſchenkels zijn met witte pluimen omringd; de pooten zijn meede ruig, en aan deszelfs einden ziet men lange, ſterke en ſpitze klaauwen, waar mede zij hun prooij vatten en vermeesteren; zij nestelen in de gaten van vervallen gebouwen, oude torens, als mede in holle eikenboomen; 's avonds en 's nagts, zijnde de tijd dat ze 't best kunnen zien, vliegen ze heen en weder om aas te zoeken; Rotten, Muizen, Exters en ander klein gevogelte is hunne ſpijze; zeer wijd is hun keel, zo dat ze groote ſtukken kunnen verſlinden. Die op het land duive-kotten hebben, mogen 'er 's avonds de gaten wel zorgvuldig van ſluiten, dewijl jonge duiven een lekkernij voor hun is, en zij nimmer de gelegentheid laten ontſnappen, als 'er kans op is om bij te komen. Het vleeſch van deze Vogelen, bevat veel vliegend zout en olie. Men ſchrijft aan de hersſenen of het brein de kragt toe van Wonden te geneezen; en het gedroogde en als dan gepulverizeerd bloed, word gezegt een goed middel tegens de Aamborstigheid te zijn.

ALUDEL, ook ALUTEL; dus noemen de Chijmisten en Apothekers, aarde en glazen potten of pijpen zonder bodem, dewelke op malkander gezet, en van boven hoe langer hoe enger worden, zoo dat de eene pot in het midden van den anderen ſluit. Men gebruikt deze pijpen om te *ſublimeeren*, (dat is om den rook of damp van eenige Bergſtoffen of Zouten op te vangen, en tot een fijn lighaam te brengen.)

ALUIN; in 't latijn *Alumen;* Is een zuur mineraal Berg-zout van verſcheide koleuren; dat in de landſtreeken van *Vrankrijk*, *Italien*, *Engeland*, *Duitschland* en elders valt, en natuurlijk in de aarde gevonden, dog meest uit aluinagtig water gekookt en toebereid word; kunnende dus in natuurlijk, of wel door konst gemaakt, verdeelt worden. Het meest word dit zoort van Zout in de mijnen gevonden, daar aard-koolen gegraaven worden; als meede in die waar in zig de bruine en ſchilferagtige aardens, zoo als de leijen enz., outhouden; niet zelden vind men ze ook bij de vuurſteenen. Als men dit Zout in water laat ontbinden en uitdampen, zet het zig tot Kristallen, die de gedaante van agtkantige lighamen vertoonen. Als het droog, vaſt en wit van koleur is, dan is het zoo ſcherp niet als *Vitriool*, maar nog zamentrekkender. Die in de berg-mijnen word gevonden, is de natuurlijke, en daar van zijn driederhande zoorten, als *Rots-Aluin*, of ook wel *Ys- of Kriſtal-Aluin* genaamt, *Roomſche Aluin* en *Pluim-Aluin*.

De *Rots-* of *Berg-Aluin* komt uit *Engeland*, en is wit en helder als kristal, word voor eene der ſterkſte zamentrekkende middelen gehouden, en is zeer dienstig tegens het zwaar bloeden der neus, het bloed-ſpuwen, zware bloedvloeijingen der Vrouwen, op wat tijd hun zulks ook overkoome; als mede wanneer iemand geſtoken of geſchooten zijnde, het bloeden moet geſtelpt worden: In dusdanige ſnelle en gevaarlijke Bloedſtortingen, moet den Lijder hoe ſpoediger hoe beter ader-gelaten worden, en men geeft hem eenige, het zij roode of witte *Rots-Aluin* in; zijnde de doſis een achtſte lood in een ouwel gewonden, waar na men hem gerſte water, waar in de zelfde zwaarte bast van Smeerwortel gekookt is, laat toe drinken. Het gebruik van dit geneesmiddel moet alle vier uuren herhaalt worden, inzonderheid wanneer de Bloedſtortingen gevaarlijk zijn; voor al dient dit bij de Bloed-ſpuwingen in agt genomen te worden, en waarmede men niet moet ophouden voor dat dezelve begint te minderen: Wanneer het gevaar over is, doet men den Lijder dit genees-middel enkel 's avonds en 's morgens gebruiken. Wat de Bloed-vloeijingen door den afgang betreft, moet men vooral geduurende het gebruik dier pilletjes, wanneer het fondament door de ſterke persſingen van den afgang ſmert, het zelve met water waar in *Aluin* geſmolten en *Weegbree* getrokken, van ieder eeven veel, wasſchen; na zulks neemt men geſtooten *Aluin* met *Gom-Dragant* vermengt, en maakt 'er een zet-pil van, die men als dan appliceert. Wanneer de Vrouwen meer bloed dan zij gewoon zijn, of natuurlijk is, loozen, moeten zij des morgens nugteren, geduurende zeven of agt dagen voor den tijd der gewoone ontlasting, een half vierendeel loots *Ros-Aluin* in pilletjes gebruiken.

De *Roomſche Aluin*, die roodagtig, en van binnen doorſchijnend; zuur en zamentrekkend van ſmaak is, vind men niet verre van *Civita Vecchia* in den *Kerkelijken Staat*, men calcineert tot dien einde een zoort van witte ſteenen, die daarna op een hoop gelegt zijnde, zo lang met water worden beſproeit, dat zij geheel tot poeder worden; dat poeder in water gedaan, laat men uitdampen, vormende zig dan tot bleek roode doorſchijnende Kristallen. In het dal van *Solfoterra*, daar veelvuurige dampen uit de grond komen opzetten; word beide *Zwavel* en *Aluin* gevonden. De Aluin die op de grond verſtrooit leggende, 'er niet kwalijk als meel uitziet, word door middel van bezemen bij malkander geveegt en verzamelt, en voorts door ontbinding en uitdamping tot Kristallen gebragt. Men gebruikt hem uitwendig om het bloed te ſtillen, om de tanden blank te maken, en in de gorgelwaters voor de ontſteeking der keel. Men noemt hem *gebranden Aluin*, als men hem *gecalcineert* (dat is verbrand) heeft, om hem van zijn vogt te ontdoen, en dan bedient men 'er zig van om den kanker te openen, en om allerhande uitwasſingen en wild vleeſch weg te bijten.

De *Pluim-* of *Veder-Aluin* heeft de gedaante van een kleine plant, en beſtaat uit veele regte draadjes of vezeltjes, die zeer wit, blinkende en kristalagtig zijn. Men vind deeze zoort op eenige Eilanden van den *Archipel*, in *Macedonien* en *Egijpten*. Hij is zeer raar, en daar zijn hier en daar maar eenige liefhebbers, die hem in hunne kabinetten bewaren.

Bij deze drie zoorten van *Aluin* kan men een vierde voegen, te weeten die men bij de Drogisten voor *Pluim-Aluin* verkoopt. Dog dit is niet anders dan een talk, draadagtig, zagt in 't gevoel, en gelijkende naar de Amiant-ſteen, zijnde een Berg-ſteen, die in 't vuur niet vergaat, waar van hij echter onderſcheiden moet worden. Deze talk ſmelt in het water niet, en is zelf moeijelijk om te *calcineeren* of te verbranden; ze verwekt blaaren en puiſten op het vel, die men met olie geneeſt. Men brengt ze uit de *Negropont*.

Daar zijn vier zoorten ven gemaakte *Aluin*. (1.) De *Succarijnſche*, die bereid word met *Berg-Aluin*, rozewater, en wit van eijeren, zamen gekookt tot de vastigheid van eenen deeg. (2.) De *Aluin Catin*, of *Alumen Catinum*, die niet anders is, dan de aſch van 't kruld *Cali*, of ook eenige andere aſch of *Alkaliſch* zout, uit planten getrokken. (3.) De *Aluin* van de grondzap van wijn gedroogt en gebrand. Dan ook nog de *geſchilferde Aluin*, die van de *Lapis Specularis*, dat is *Spiegelſteen*, (in 't Fransch *Miroir d'ane*, dat is *Ezels-ſpiegel*,) gemaakt word.

De *Aluin* is van een groot gebruik bij de verwers, en tot het afzetten met waterverwen; hij is 't die de leevendigheid en glans aan de koleuren bijzet, en als tot een band dient tusſchen de verf en de ſtoffen. De beste wijze om den *Aluin* te gebruiken in het *Lisch-groen*, of andere beridingen van zap-koleuren, die anders zonder toedoen van de *Aluin* zouden verſchieten, is, dat men hem tamelijk klein ſtoote, en met wat water op 't vuur zet, want anders zou hij nooit wel ſmelten; en dan met dat water de bloemen of zappen der verwen nat maakt; dog hoe minder *Aluin* hoe beeter, want als men te veel neemt, zoo verbrand hij de koleur en de ſtoffe.

De Heer GLASER, een Hoogduitsch Chijmist, zegt, dat de *Aluin* wel toebereid zijnde, ook inwendig kan gebruikt worden. Dezelve Schrijver haalt hem over en *calcineert* hem teſſens, en zegt dat de geest die men 'er uithaalt, gemengt in den drank van die de koorts hebben, dienstig is om ze te verkoelen, om dat hij zeer pisdrijvende en oplosſende is, en ook zeer bekwaam om de Kanker van den mond te geneezen; maar dewijl hij een walgelijke ſmaak heeft, zoo kan men in deszelfs plaats bij alle geleegentheeden de geest van *Vitriool* gebruiken. Hij beweert ook, dat het water van de *Aluin* zeer goed is in de oogwaters en oogzalfjes voor de ontſteeking der oogen, voor de roos, en om de wonden en zweeren te wasſchen.

Om Aluin-water te bereiden.

Neemt hier toe een pond *Rots-Aluin*, ſtoot die ter dee-

deegen fijn, en giet 'er een mengelen kookend water op; geſmolten zijnde, zoo laat het nog eenigen tijd op heeten aſch ſtaan; doe 'er dan nog zoo veel geſtooten *Rots-Aluin* bij, tot dat dit water geen *Aluin* meer wil ontbinden; verſtrekkende zulks tot een teeken, dat de deelen van het water daar ten eenenmale meede vervult zijn: Laat het als dan ter deegen rusten, waar na het klaar door een linnen doek moet afgegooten worden, en vervolgens in glazen flesſen bewaart. Dit water is van veel nut, en word in ligte bloed-ſtortingen gebruikt, wanneer eenige kleine bloed-vaten gekwetſt of gebrooken zijn.

ALUIN-AARDE, in 't latijn *Terra Aluminoſa*; noemt men zulke Aarde, waar uit door looging de *Aluin* word getrokken; zij is zagt en zamentrekkende van ſmaak, geevende een zwavelagtige damp van zig, wanneer in het vuur word ontſtooken.

ALUMEN FAECUM, in 't nederduitsch *Droezem-zout*, brand men van de wijn-droesſem, en word door de *calcinatie* een ſcherp zout.

ALUMEN PLUMOSUM, zie AMIANTHSTEEN.

ALUTA, het zeems leder, waar van de Heelmeesters of Chijrurgijns hunne plaasters maaken.

ALVEARIUM, *Alveolus*, is het oorgat in den gang van het oor, alwaar het ſmout der ooren zig verzamelt. Ook betekent *Alvearium*, een Bijekorf.

ALVEOLI; dus noemt men de kasſen der tanden, waar in de kinnebaks-tanden, anders kiezen genaamt, geplaatst zijn. In de Kruidkunde, verſtaat men door *Alveolus*, een zaphokje. zap- of honigkasje, gelijk in zommige bloemen gevonden word.

ALVEOLUS LAPIS, dus noemt men het ſteentje, dat in het benedenſte gedeelte der ſteen *Belemnites*, als in een kasje beſloten, gevonden word.

ALVEUS, heeft drie betekenisſen: Voor eerst verſtaat men 'er dat geene door, 't welk tusſchen de beide oevers van eenige ſtroom uitgediept is. Ten tweeden, worden 'er allerleij, dog inzonderheid houten vaten door begrepen, draagende de grooten de naam van *Alvei*, en wanneer ze klein zijn *Alveoli*. Ten derden, word de bodem of buik van een ſchip, meede dus genaamt.

ALVI ADSTRICTIO, zie HARDLIJVIGHEID.

ALVI FLUXUS, zie BUIKVLOED.

ALVI TORMINA, zie WINDEN.

ALVUS, Buik, zijnde het onderſte gedeelte des lighaams, waar door zig de *foeces* of overtolligheden natuurlijker wijze ontlasten.

ALIJCE, dus word eene benauwtheid van 't hart, die met lighaamelijke ongerustheid gepaart gaat, genaamt.

ALIJPIAS, dus noemt men eene zoort van *Turbith*, zijnde een geneesmiddel tot verdrijving van de zwarte gal.

ALIJSMA, zie MOEDERWORTEL.

ALIJSSON DIOSCORIDIS, zie MAAN-VIOLIER.

ALIJSLON GALENI ET CLUSII, (*Marrubium foliis cuneiformis, verticillis in volucro deſtitutis*, LINN. *Spec. Plant.*) is een gewas, aan wien tot nog toe geen Nederduitſche naam is gegeven, het word bij ons uit zaad geteelt, dat uit Spanjen is gebragt, dog het kan ook door ſcheuring der wortel-planten gekweekt worden; men moet dit gewas in potten houden, en 's winters in de Oranjerije voor de vorst beveiligen. Het heeft grauwe gekroesde bladen, en purperverwige bloemen, die uit ſteekelige knoppen voortkomen; zoo dat het niet kwalijk na de *Malruwe* en *Andorn* ſweemt. Men ſchrijft het een verteerende en zuiverende kragt toe, en zommige houden het voor een goed middel tegens de *Hijdrophobia* of *Watervrees*.

AMALGAMA, Chijmiſche of Scheijkundige Operatie, door het welke men 't goud of zilver tot een zoort van deeg brengt, het zelve met de *mercurius* of kwikzilver, volgens zekere proportien van gewigt of hoeveelheid vermengende.

Om Amalgama van Goud en andere Metaalen te maaken.

Neemt van het fijnſte ducaate-goud, tot kleine plaatjes geſlagen of gevijlt zijnde, een drachma; ſmelt het met 't ſterkſte vuur in een kroes, maakt teffens een drachma of even veel kwik (*Mercurius vivus*) in een aarde kroes zoo heet, tot dat 't begint te rooken, giet dan het geſmoltene goud bij de kwik, en roert het met een ijzertje een tijd lang om, zo zal het zig vereenigen, en een week *Amalgama* worden; dog dat zig niet daar meede vereenigt heeft, ſcheid men daar na daar van af door middel van het *Amalgama* in een doek of leer te doen, en het kwik 'er uit te drukken. Ook moet men het *Amalgama* daar na voor het gebruik van zijn zwartigheid, door middel van het zelve met water dikwils te waſſchen, zuiveren. Het zelve dient voor de Vergulders, om meede te vergulden.

Op dezelfde wijze word ook het *Amalgama* van *zilver*, *tin*, *lood* en *koper* gemaakt, dog het koper laat zig bezwaarlijk *amalgameeren*, en het ijzer geheel niet. Andere neemen wat meer kwik als metaal. Men kan de metaalen ook *amalgameeren*, door dezelve met de rook van de kwik te doordringen, dog dit gaat langzaamer en bezwaarlijker toe.

Als men nu de amalgameerde metaalen in een poeder begeert te hebben, zoo heeft men het *Amalgama* maar in een ſmeltkroes te doen, en de kwik op een zwak koolen vuur daar van te laaten in de lugt vliegen, zoo zal 'er een fijn ontastbaar poeijer der metaalen te rug blijven; en dus is de *amalgamatie* eigentlijk een *calcinatie* of kalkbranding der metaalen, die door 't kwikzilver geſchied; waar van de Chijmisten tot heden toe, de waare reden nog niet hebben kunnnen geeven; dog het ſchijnt, dat de kwik, door een natuurlijke aart of gelijkheid van weezen met de metaalen, of door een aantrekkings-kragt, in de porien der metaalen indringt, en dus de *ſub-elementaire* deelen van elkander ſcheid, en tot een poeder maakt, als hij daar van weder afgeſcheiden word.

AMANDEL-BOOM, in 't latijn *Amijgdalus*, (*Amijgdalus foliis petiolatis, ſerraturis infimis glanduloſis*, LINN. *Spec. Plantar.*) is een boom, die in de tuinen gekweekt word, en wiens bladen en bloesſem zeer gelijk is aan die van den *Perſik-boom*; hij bloeit voor de lente, en op zijne bloem volgt eene vrugt, die hard, houtagtig, langwerpig en met eene grijze groenagtige ſchors bedekt is, waar in een *Amandel* beſloten legt: Hier van zijn twee zoorten, als de *Zoete* en *Bittere Amandelen*: Die omtrent het Landſchap *Avignon* in *Vrankrijk* wasſen, zijn de ſchoonſte, en worden 't meest geacht.

De *Zoete Amandelen* zijn weekmaakende, of verzagtende, openende, goed voor de borst, en pisdrijvende; zij geeven een heel goed voedzel, en maaken een zeer goed en zuiver bloed, wanneer men ze dagelijks met rozijnen nuttigt; men maakt 'er amandelmelk af, en ze hebben veel olie in zig.

Kweeking

Kweeking der Amandel-boomen.

De Amandel-boomen worden in onze Nederlanden, hoofdzaakelijk door zuiging op jonge Pruim-ſtammetjes voortgekweekt, willende het oculeeren op Pruim-boomtjes zoo wel niet ſlagen; zij begeeren een goede losſe, lieſst zand- of ſteenagtige vrugtbaare grond, en een warme, wel op de zon gelegen en voor de winden gedekte plaats; dog ſchoon ze in ons climaat, aldus geplant, tamelijk wel groeijen, zoo worden egter de vrugten niet behoorlijk rijp, en veeltijds zelfs brengen ze geen of maar zeer weinige vrugten voort, dewijl de boom vroegtijdig bloeit, en daar door de bloeizels dikwils vervriezen.

Manier, om de Olie uit de Zoete Amandelen te haalen.

Na dat men de *Amandelen* uitgezogt, en de harde ſchors daar af gedaan heeft, pelt men ze met warm water, droogt ze in een linnen doek, en ſtampt ze heel klein in een marmere mortier met een houte ſtamper, zoo lang tot ze tot een deeg worden, dewelke men in een zakje van *Kannefas*, fijn *Etamijn* of linnen doet, en onder eene pars zagtjes uitdrukt, zonder ze warm te maaken; door deeze manier krijgt men de *Zoete Amandel-olie* zonder vuur, dewelke goed is om in te neemen. Dog om deeze Olie opregt te hebben, moet men toezien dat 'er geene bittere nog oude *Amandelen* onder zijn, maar al te maal versch en wel gepelt, om dat de ſchil eenigzins zaamentrekkende is, ten einde de Olie te zuiverder en verzagtender zii.

Om ze zonder heet water te pellen, doen zommigen de *Amandelen* zes uuren lang in koud water weeken, om ze dus ligtelijk met de hand te pellen, daar na zetten zij ze drie of vier uuren tusſchen twee linnen doeken te droogen; andere droogen ze met zemelen in eene pan, op een zagt vuur, en roeren ze met de hand om, tot dat de ſchil berst en door de warmte aan ſtukken valt; daar na ziften zij ze om de zemelen daar af te ſcheiden, dan doen zij ze in een nieuwe grove linnen zak, en wrijven ze ſterk daar in, om ze van de overige ſchillen geheel te zuiveren. Men moet altoos verdagt zijn, tot wat gebruik men de *Amandelen* ook wil bezigen, om ze van hun geel of bruinagtig vel te ontdoen, dewijl dit ſcherp en harsagtig van aart zijnde, ligtelijk de keel ontſteekt.

Men haalt de voornoemde Olie zagtjes en met poozen daar uit, en niet met groot geweld, op dat de Olie te klaarder worde; want anders zou ze troebel en van minder deugd zijn, ook niet zoo aangenaam om in te neemen.

De Heer Mesue wil, dat men, om de Olie van *zoete Amandelen* door 't vuur uit te haalen, de gepelde *Amandelen* omtrent vijf uuren lang in eene warme plaats houde; of dat men ze een uur in 't *Balneum Mariae*, of op heet zand of asch kooke; maar deeze manier is niet beter dan de eerſte; want de *Amandelen* dus heet geworden zijnde, word haare Olie, die gemaatigt moet zijn, met 'er haast heet en brandig, zoo dat ze dus in plaats van te verzagten, zou verhitten. Derhalven mag men zig vrij bij de eerſte manier houden, en die van Mesue daar laaten, zijnde deeze eerſte ook bij de Apotheekers in gebruik.

De *Bittere Amandelen* zijn openende, ſlijmverdunnende, en veel meer pis-afzettende dan de zoete; men zegt, dat ze beletten om dronken te worden, als men 'er aanſtonds van eet, na dat men gedronken heeft, of ook voor dat men genoodzaakt is, veel te drinken; zij verlichten de hoofdpijn, als men ze pelt en op 't voorhooffd legt; ze zuiveren de inwendige deelen, en ontlasten de vogten, die de uiteindens der aderen verſtoppen; zelfs geneezen ze de pijn omtrent de milt, ook van de nieren en dikke darmen, die uit dezelve oorzaak voortkomt; ze verwekken meede ook de eetlust, zetten de maandſtonden en de waterloozing voort. De Alsſem en pitten van Perſiken en Kersſen, worden bij gebrek van *Bittere Amandelen*, wel in derzelver plaats gebruikt.

Manier, om de Olie uit de Bittere Amandelen te haalen.

Men neemt drooge *Bittere Amandelen*, en dezelve ter deegen ſchoon gemaakt hebbende, ſtampt men ze in een marmere vijzel met een houte ſtamper, tot dat ze als een deesſem worden; daar na doet men ze in een linne of etamijne zak, om de olie warm onder de pers daar uit te drukken.

Want men maakt de *Bittere Amandelen* warm, om de Olie daar uit te haalen, om dat ze dan te meer geeven, de rede daar van is, om dat alle zoorten van *Amandelen* meer Olie uitleveren, als ze warm gemaakt zijn, dan anders; alzoo haar olieagtig vogt, door toedoen van de warmte, fijnder, dunner en vloeibaarder word. Om de *Amandelen* warm te maaken, moet men ze in een glas doen, dat in een pot of ketel vol kookend water op het vuur ſtaande, geſtooken word, ten einde de Olie niet bedorven worde, door 't aanraaken van 't vuur, en de vermenging met het water.

De *Zoete Amandel-olie* is dienstig om de ſchorheid en ſcherpigheid van de keel, long en nieren, en van de uitwendige deelen te verzagten, en om de hardigheid en droogheid der gewrigten en andere deelen van 't lighaam te geneezen, voornaamelijk wanneer zij met de een of de andere borst-ſijroop is vermengt. Die van *Bittere Amandelen* is goed om het ſuisſen der ooren te ſtillen, om de verſtopping der lever te openen, als meede die van andere ingewanden, te verdunnen en te zuiveren, en om allerhande hardigheden van bijzondere deelen, als meede van de zenuwen te verzagten.

Om Amandelen te pellen.

Werpt de *Amandelen*, waar van de buitenſte bast afgedaan is, in kookend water, laat ze zoo lang weeken, tot dat de bast 'er afgaat, wanneer gij ze tusſchen uw vingeren wrijft, giet 'er als dan het water af, en gij zult ze met gemak kunnen pellen.

Om Amandel-melk te maaken.

Neemt 6 of 8 lood gepelde *Amandelen*, ſtampt ze in een vijzel, of nog beter in een ſteenen mortier fijn, 'er een weinig kookend water bijvoegende; dit gedaan zijnde, zoo doet 'er nog ongeveer een half mengelen kookend water bij; en als alles ter deegen gemengt is, zoo wringt het door een ſchoone doek; zet vervolgens dit doorgezeegen vogt, 't welk zoo wit als melk is, op het vuur, en laat het een weinig kooken, 'er na believen witte poeijer-zuiker bijvoegende, dit is een uitneemende friſse en verkwikkende drank, en in veele ziektens heilzaam; men kan 'er, om ze ſmaakelijker te maaken, in 't kooken wat rooze-water, en een weinig gebrookene of fijn gepoeijerde caneel bijvoegen. In plaats van water, kan men ook melk, of nog beter half melk en half water neemen, zijnde deeze Amandel-melk als dan zeer ſmaakelijk en voedzaam. Zommige voegen 'er in 't kooken ook één of meer, wel geklopte dooijers van eijeren bij, waar door

door het nog voedzaamer word; dog oude, zwakke, of van een ziekte herſtelde menſchen, moeten 'er niet te veel op eenmaal van gebruiken, dewijl, hoe heilzaam deeze drank ook is, het hun ligtelijk de maag zou drukken en bezwaaren.

Om Amandel-pap te maaken.

Neemt een half pond of meer gepelde Amandelen, ſtoot ze klein, met bijvoeging van een weinig roozewater, roert 'er lauwe zoetemelk onder, en giet het door een teems, of zeef, doet 'er dan wat zuiker en een ſtukje caneel onder, zet het dan op 't vuur, en roert het geſtadig tot dat het dik word; neemt verders 4 à 5 dooijers van eijeren, en zuiker na maate gij het zoet begeert, klopt het een en ander ter deegen met roozewater, en roert het onder uw pap, terwijl dezelve dik wordende kookt, wel zorge draagende, dat ze niet ſchift. In plaats van rooze- kan men ook oranjewater gebruiken.

Om zogenaamde Amandel-boter te maaken.

Neemt een mengelen zoete room, zet die in een tinnen kom, of nieuw verglaasde ſteenen pan, op 't vuur; de room aan de kook zijnde, zoo doet 'er in zes dooijers van eijeren, die ter deegen geklopt zijn, roert het wel om, op dat de eijeren zig met de room vereenigen, neemt het dan van 't vuur, en voegt 'er een half pond zoete Amandelen bij, die in een mortier met een weinig roozewater ter deegen zijn fijn geſtampt; na dit alles wel onder een geroert te hebben, zoo doet het in een hairen teems of zeef, en laat het zoo lang uitlekken, tot dat 'er geen vogt meer uitkoome; het nat of weij dat 'er uitlekt, is bij uitneementheid fris en aangenaam om te drinken, dog moet vroegtijdig gebruikt worden, dewijl het niet kan duuren, en binnen korten zuur word; wanneer 'er geen vogt meer door de teems koomt, zoo drukt 't overgebleevene, boven een ſchoon bord met een zilveren of nieuwe houten lepel door, en mengt 'er fijn geraspte broodzuiker na welgevallen onder; dit doet men in glazen kopjes, of wel in boter-ſchoteltjes, en plaatst het op 't deſert, is bij uitſlek aangenaam en lekker.

Om groene Inlandſche Amandelen te confijten.

Plukt de Amandelen, eer dat de binnen-bast houtig geworden is, af, en prikt ze, de groene bast 'er om blijvende, met een ſpeknaald door en door, zet ze dan met koud water over 't vuur, en kookt ze ter deegen gaar; als dan moet men ze geduurende twee uuren in ſchoon water zetten, om uit te trekken, waar na ze op een vergiet-test of gatje-panne gedaan worden, om uit te lekken; ſteekt dan in ieder van uwe Amandelen een ſtukje caneel, en twee of drie oranje-ſnippers; neemt voorts eene hoeveelheid zuiker, evenredig met uwe Amandelen, en laat die zoo lange kooken, tot dat ze draaden trekt, doet 'er dan uwe Amandelen in, en laat het te zaamen kooken, wel op ſchuimen paſſende, tot dat ze wel doortrokken zijn en na de grond zinken, 't welk het teken is, dat uwe confituur zijne volmaaktheid heeft, neemt ze dan terſtond af, doet ze in potten, giet 'er de ſijroop over, en bewaart ze op een droge plaats.

Geblaaze Amandelen.

Neemt gepelde zoete Amandelen, ſnijd die aan kleine ſtukjes, doet 'er wat raspzel van citroen-ſchillen, als meede het wit van een eij, dat niet geklopt is, en de noodige hoeveelheid poeijer-zuiker bij, mengt het dan te zaamen tot een leenige pap; maakt van deeze pap kleine balletjes, ter groote van een knikker of hazelnoot; leg die op een vel ſchoon papier, zodanig, dat ze elkanderen niet raaken, en doet ze in een flaauwe oven droogen, waar na men ze in blikke trommels bewaart, zorge draagende, dat die op geen vogtige plaats geſtelt worden. In plaats van de oven, kan men ze ook in een taarte-pan met zagt of weinig vuur droogen.

Gekandeliſeerde Amandelen.

Neemt Amandelen, pelt die met ze in warm water te doen, dog draagt zorge, dat zij 'er niet te lang in leggen, op dat ze niet taai mogen worden, gepelt zijnde, zoo laat ze hard droogen; doet dan wat ordinaire gom ſmelten, 'er een weinig beste broodzuiker bijvoegende, werpt uwe Amandelen hier in en ſchud ze, de bekken boven het vuur houdende, ter deegen heen en weder, zoo dat de geſmolten gom en zuiker zig aan de Amandelen hegten, als wanneer men ze hard laat droogen; zet dan de nodige hoeveelheid beste broodzuiker met water op het vuur te ſmelten, ſchuimt en klaart ze ter deegen, en laat ze zoo lange kooken, tot dat de zuiker even begint te ſpinnen, als wanneer zij van het vuur moet genomen worden; doet verders uwe Amandelen in het kandeliſeer-bekken, en ſtort 'er de zuiker over, dog niet voor dat zij ter deegen koud geworden is; laat het dan twee etmaalen ſtaan, neemt als dan de Amandelen uit de zuiker, en zet ze in een flaauwe oven te droogen; doet ze, gedroogt zijnde, weder in de kandeliſeer-bekken, en ſtort 'er op nieuw geprepareerde zuiker over, en handelt 'er ten eenemaal gelijk meede, als de eerſte keer, herhaal dit tot driemaalen toe, en gij zult ſchoone gekandeliſeerde Amandelen hebben.

Grijze gezuikerde Amandelen.

Smelt een pond zuiker, werpt daar dezelfde zwaarte ongepelde Amandelen in, ſchuimt het, en laat het zoo lange kooken, tot dat de Amandelen beginnen te ſpringen, neemt ze dan van 't vuur, en roert ze met een ſpatel of de ſteel van de ſchuimſpaan om, en blijft 'er nog zuiker in de pan over, zoo zet 't nog eens op 't vuur, en laat het 'er zoo lange op ſtaan, tot dat alle de zuiker aan de Amandelen is gehegt, geſtadig moet men 't omroeren, dewijl 't anders ligtelijk zoude aanbranden. Wil men *wit gezuikerde Amandelen* hebben, zoo volgt men dezelfde behandeling, enkel met dit onderſcheid, dat de Amandelen gepelt worden.

Roode gezuikerde Amandelen.

Worden op dezelve wijze behandelt, alleen met dit onderſcheid, dat wanneer de Amandelen de zuiker na zig genomen hebben, zij niet weder op het vuur moeten gezet worden, maar men ziſt ze, als dan voegt men bij de zuiker, die door de zeef is gevallen, nog een-vierde pond zuiker en een weinig water bij, en laat het te zaamen kooken, tot dat het ſtijf word; waar na men 'er een weinig conchenille bij doet, die eerst met een weinig water, aluin en *cremor tartari* is opgekookt, waar door zij een ſchoone koleur verkrijgt; en dewijl de conchenille de zuiker verdunt, zoo doet men ze op nieuw weder kooken, tot dat ze als voorheen ſtijf word; werpt 'er dan de Amandelen in, dezelve aanſtonds daar na van 't vuur neemende, en roert ze zoo lang met een ſpatel, tot dat ze geheel droog zijn.

Ys-amandelen.

Bereid een zoort van kunst-ijs uit wit van eijeren, witte poeijer-zuiker en oranje-bloeizel, het zelve ter deegen met een roede kloppende, werpt dan gepelde Amandelen in dit mengzel, en rolt ze zoo lang, tot dat ze dit konst-ijs na zig neemen; doet ze dan op een blad ſchoon wit papier, en legt ze in een taarte-pan, met flauw vuur onder en boven, tot dat ze gaar zijn.

Kaneel-amandelen.

Doet in een nieuwe verglaasde pot een pond op voorſchreeven wijze bereide gezuikerde Amandelen, beſprengt ze met water, tot dat ze een weinig nat zijn, en ſchud ze dan ter deegen om, 'er zoo veel borax bijvoegende, dat ze effen rood worden; ſpreid dan een half lood zeer fijn geſtooten caneel op een blad ſchoon papier, doet 'er uw bereide Amandelen op, en ſchud ze zoo lang, tot dat die geheel met caneel bedekt zijn, als wanneer men ze op voorſchreeven wijze ter deegen droogt.

Om gebraaden Amandelen te maaken.

Neemt twee pond wel uitgezogte Amandelen, één, of vijf vierendeel pond zuiker, laat de zuiker kooken tot dat ze ſpint, ſmijt 'er de Amandelen dan in, roert ze met uwe ſpatel wel om, en draagt zorg, dat ze niet aan den bodem van de pan gaan vast zitten; roert ze geſtadig zoo lang, tot dat ze al de zuiker opgezwolgen hebben, en wel geroost zijn; zet ze dan zagtjes op een klein vuur, om de korreltjes zuiker te doen ſmelten, en te maaken dat 'er niets van overig blijft, maar alles rondsom de Amandelen aanzette; draagt wel zorg, dat ze niet tot olie ſmelten; als ze genoeg gebraaden zijn, beginnen ze te kraaken, dan moet men ze afneemen, maar in de pan laaten en toedekken, om ze weder te doen droogen, daar na laaten koud worden en in doozen doen. Op dezelve wijze kan men ook Hazelnooten bereiden.

Amandel-taart.

Neemt een pond gepelde en fijn geſtampte Amandelen, een half pond geraspte broodzuiker, meer of min na maate iemand een liefhebber van zoet is, voegt 'er 12 of 14 eijeren bij, waar van de helft de witten afgedaan, als meede een weinig geraspte citroen-ſchil; klopt dit ter deegen onder malkanderen, beſmeert dan uw taartepan dunnetjes met boter, doet 'er 't voorſchreeven beſlag in, en bakt het gaar; wil men hier een korst om hebben, zulks kan meede geſchieden, als dan moet men een dun taartedeeg eerst in de pan leggen, waar op het beſlag vervolgens gedaan word.

Om zogenaamde Amoureusjes van Amandelen te bereiden.

Neemt een pond zoete en een vierendeel bittere ter deegen fijn geſtampte Amandelen, voegt hier bij een pond zuiker en twee eijeren, en kneed dit tot een taai deeg, neemt dan wat fijn geſneeden oranje-ſnippels, ſucade en geſtooten caneel na goedvinden, voegt hier bij de dooijer van een eij, met een weinig zuiker en geraspte citroenſchel, roert dit te zaamen in een potje ter deegen om: rolt dan de deeg zoo dun uit als het moogelijk is, en ſnijd ze in twee gelijke ſtukken, doet op de eene helft 't mengzel uit uw potje, en legt 'er dan de andere helft van het deeg over heen; waar na men deeze zoort van taart in ſtukjes van een duim in 't vierkant, of kleinder ſnijd, beſtrijkt dan deeze ſtukjes rondsomme met wel geklopt eijwit, waar in een weinigie zoetemelk is geroert, wentelt ze daar na in grof geſtampte broodzuiker, vlijt ze op ſchoon papier, en laat ze zagtjes in een taarte-pan gaar bakken, vooral niet te veel vuur boven nog onder doende, dewijl te felle hitte dit gebak ten eenemaal zoude bederven; men bewaart ze in doozen of trommels op een drooge plaats.

AMANDELEN; *Tonſillae*; zijn ſpongieachtige klieren aan beide zijden van den tong, bij het keelgat en ſtrotlap. Behalven deeze zijn 'er nog andere kleine Amandelen agter aan de kinnebakken, onder de tong, enz.

AMANDEL-GEZWEL, of *Gezwollene Amandelen.* Dit is een gezwel der Klieren aan de hals, aan ieder zijde der Keel eene, die *Amandelen* genaamt worden, uit oorzaake van de gelijkenis die zij met de Amandel-vrugt hebben. Door dit zwellen word ook dikwijls de Keel ontſtooken en pijnlijk, daar ook zomtijds Koorts bij koomt, en uit welke ontſteeking ook zomwijlen eene verzweering ontſtaat;

Middelen hier teegen, zijn de volgende. Neemt ſalie-bladen en vlier-bloemen, van elks een halve hand vol; kookt die in twee mengelen water, tot op omtrent de helft; doorgezeegen zijnde, doet 'er een romer goede Brandewijn bij met wat honing; moetende de Lijder hier zomtijds warm mede gorgelen.

Of neemt Vijgen, en kookt dezelve in Melk; ter deegen week gekookt zijnde, zo drukt het door een zeef, doet 'er als dan eenige druppelen geest van *Sal-Amoniac* bij, en gebruikt het als 't voorgaande.

Of neemt Huislook, ſtampt die en perst 'er 't zap uit, doet 'er eeven zoo veel Brandewijn en een weinig water bij, en gorgelt 'er meede op voorſchreeven wijze.

Of neemt water van Vlierbloemen en Weegbree, van elk vier oncen; Wijngeest zes drachma, mengt het en gebruikt het om meede te gorgelen.

Of neemt roode Peonie-bloemen, of de donkere roode bloemen van Stok-roozen, een halve hand vol, kookt ze zagtjes in anderhalf mengelen Melk, tot op een mengelen. Hier meede moet de Lijder dikwils warm gorgelen.

Indien 'er niet bij tijds middelen gebruikt zijn, of de ontſteeking zo hevig is dat ze niet kan verdeelt worden, zo volgt 'er gemeenlijk een verzweering op; waar van het teeken is, wanneer de zwelling en roodheid in de Keel meer als drie dagen, zonder eenige verligting met dezelfde hevigheid blijft duuren: In deze toeſtand is de volgende Gorgeldrank van veel dienst, *Camille-bloemen* en *Heemst-wortel* van elk een half once, *Fenugreek-zaad* en *Lijnzaad* van elks een once; dit alles klein geſneeden, en de zaaden geſtoten zijnde, zo kookt het geduurende de tijd van een half uur in twee mengelen water, dan doorgezeegen zijnde, moet de Lijder daar van geſtadig in de mond houden, en van tijd tot tijd zig van dat nat in de keel laten ſpuiten: Van de gekookte Kruiden kan men met bijvoeging van wat kruim van wittebrood en geſtooten mostert-zaad een pap maaken, die men zo warm het kan uitgeſtaan worden, tusſchen een doek gedaan op de Keel legt. Zie ook KEEL-GEZWEL.

AMANDEL-KOEKJES, zie MAKRONS.

AMANDEL-KRAAIJ; een Vogel in groote met een Vlasvink overeen komende, hij is helder blauw en op den rug bruin: Bij ons te lande broeit hij niet, dog koomt in den graan-oogst over; zijnde een groot liefhebber van koorn; ter deegen vet zijnde, is het een zeer lekker eeten.

AMANDEL-NAANTJES, in 't latijn *Amijgdalus nana; (Amijgdalus foliis petiolatis basi attenuatis*, LINN. *Spec. Plant.)* Is een zoort van kleine heesteragtig groeijende *Amandel-boom*, gelijkende zeer wel van bladen, bloemen en vrugten na de gemeene Amandel, behalven dat ze in alle deelen kleinder is. Hier te lande brengt dit gewas geen vrugten voort, en men verciert 'er enkel de bloem-tuinen en rabatten mede, om de keurlijke bloemen die zij in de Lente voortbrengen: Ligtelijk kan men ze door wortel-ſpruiten of inlegging der jonge takken voortkweeken; zij kunnen onze winterkoude tamelijk wel verdragen.

AMANDIN-STEEN; een Edel-geſteente van verſcheidene koleuren, aan welke men de kragt toeſchrijft het gift te kunnen weerſtaan.

AMARACIJNON; is een Zalve, uit verſcheidene kruiden en oliën zamengeſtelt, wiens bereiding bij DIOSCORIDES kan nagezien worden.

AMARA DULCIS; zie BITTER-ZOET.

AMARANTH of *Duizend-ſchoon*, ook *Fluweel-bloem* genaamt; in 't latijn *Amaranthus*, *(Celoſia* LINN. *Spec. Plant.)* Is een Plant, ſchietende een ſtam ter hoogte van omtrent twee voet. Hare bladeren zijn gelijk aan die van de Majer, bruin-groen van koleur en roodachtig aan de kant. Hare bloemen zijn zeer vermakelijk, zij ſtaan in een bosje bij malkander als een koorn-air, en zijn ſcharlaken rood. Ze gelijken wel naar een pluimagie, die purper-rood geverft is, en zijn zo leevendig, dat ze een zeer langen tijd zoo blijven, zonder iets van hare koleur te verliezen, als men ze in een oven of anderzints ſchielijk droogt. Men bewaart ze tot in den winter, en wanneer men ze dan in 't water zet, krijgen ze de glans en koleur wederom die ze in den zomer gehad hebben.

Hare vrugt heeft de gedaante van een doos, die in 't midden open gaat, gelijk de zaep-dozen. Ze houd in zig een klein zaad, dat bijna rond, maar zeer glad, zwart en blinkende is, te weeten als ze wel rijp zijn, hoewel ze zelden tot die rijpheid komen.

Men teelt deze Plant in de tuinen; ze bloeit gemeenlijk van 't einde van oogstmaand af, tot in het laatſte van den herfst; ze ſtaat graag op eene plaats daar de zon niet veel bij komt, in eenen goeden grond, dien men dikwijls moet begieten. Men geeft aan de bloem den naam van Fluweel-bloem, en in 't franſch *Paſſe-velours*, of *Fleur de Jaloufie.*

Daar zijn hooftzakelijk vier zoorten van *Amaranthen*, die men in de bloem-tuinen cultiveert.

I. *De geairde of gepluimde Amaranth*, in 't latijn *Amaranthus ſpicatus*, die groote roode, regt op groeijende bloei-trosſen voortbrengt, als een pluim of vederen boſch.

II. *De hangende Amaranth*; in 't latijn *Amarantus caudatus*; die roode, lange en nederwaards hangende bloeij-trosſen geeft, na ſteerten gelijkende, waarom ook *vosſeſteerten* genaamt worden; deze zoort is de minst tedere om voort te kweeken.

III. De *Amaranth Hanekammen*, in 't latijn *Amaranthus Criſtatus*, die platte, uitgebreide bloeijtrosſen voortbrengen, zeer natuurlijk, van wegens deszelfs gedaante, naar de kammen van Haanen gelijkende, en die wanneer de Planten door vermeerderde warmte in broeikasſen gekoestert worden, wel een platte hand groot, en zelfs grooter kunnen worden. Men heeft 'er van verſcheiderhande zeer fraaije koleuren, als min of meer rood, purper, paars, rooſe- en vuur-koleurig, geel, oranjekoleurig, wit enz. Ook wel zoodanig, dat de randen van 't overige der Bloemen van coleur verſchilt, 't geen cierlijk ſtaat. Deeze Bloem is inderdaad ook, wanneer zij haare volmaaktheid door een goede cultuur heeft verkregen, eene der fraaijſte, die in eene aanzienlijke Bloemtuin gehouden worden; zij vertoonen zig't best in potten, hier en daar in de Parterres geplaatst. Geene van deeze Bloemen hebbe ik ooit fraeijer nog grooter gezien, als in de queek-liefhebberij van den Heere Burgemeeſter J. O. FABER te *Leeuwarden*; die Heer, een kundig kenner van al wat Flora betreft, ſchijnt een bijzondere weetenſchap te bezitten, om deezen *Amaranth* te cultiveeren, en van een buitengemeene grootte voort te brengen.

IV. De *drie-koleurige Amaranth*, ook *Papegaaij-veeren* genaamt, in 't latijn *Amaranthus tricolor*: De fraaijigheid van deze zoort, beſtaat alleen, inzonderheid die van het zoo genaamde wijſje, uit drie bijzondere van elkander verſchillende koleuren, namentlijk uit groen, geel en rood, welk een cierlijke ſchakeering voor 't gezigt maakt: Deze zoort moet ook in de broeijkas gekweekt worden, hoewel men dezelve zo wel als de voorgaande als zij bijna haare volmaaktheid heeft, in potten hier en daar tot cieraad van den bloem-tuin in de opene lugt kan plaatzen.

Voor een vijfde zoort zoude men nog kunnen tellen de *bolachtige Amaranth*; *Amaranthus globoſus (Gomphrena;* LINN. *Spec. Plant.)* Schoon dit een bijzonder geſlagt van Plant is, word hij nogtans ook *Amaranth* genaamt, om reeden dat de bloemen, die een rond of ovaal hoofdje vertoonen, gedroogt zijnde haar koleur behouden en lang duuren, eeven als de vorigen: Ten aanzien van de koleur heeft men 'er twee zoorten, namentlijk met purpere en met witte bloemen, deeze vereiſchen ook een warme broei-kas, om bij ons in bloeij te geraaken, en rijp zaad voort te brengen.

Deze Bloemen worden ook *immortelles*, dat is onvergankelijk genaamt, (het geen de naam van *Amaranthus* ook te kennen geeft, 't welk in 't grieks *onverwelkbaar* beteekent,) dewijl zij gedroogt zijnde, zeer lange kunnen duuren, en haare natuurlijke koleur bewaaren. Deze en meer andere lang-duurende bloemen, zijn niet onaartig om in de winter *bouquets* voor de Juffers van te maaken, en door de fraaije ſchakeering en verſcheidentheid haarer koleuren, zoude men in der daad zeggen dat het verſche bloemen waaren.

Aanmerking. Om deeze en andere diergelijke langduurende bloemen, of zoogenaamde *immortelles*, wel te droogen, zomoet zulks ſchielijk, 't zij in een matig warme oven of omtrent een goed vuur geſchieden; dewijl het langzaam geſchiedende, de bloemen hunne koleur verliezen of plakkerig worden; ook moeten ze, eer ze gedroogt worden, tot haare volkomen wasdom gekomen, en dus niet te jong en te week zijn.

AMARIL; *Smirgel*; in 't latijn *Smiris*; is een zeer harde ſteen, of ſteenagtige *Marcaſit*, heeft een ijzerverwige koleur, wordende in *Spanjen*, *Engeland* en *Zweeden* uit de koper- en andere mijnen gegraaven; de eerste kan men aan de goudaderen, die ze in zich bevat van de andere onderſcheiden; men zegt ook dat 'er het goud kan uitgehaalt worden. De Sweedſche, die enkel uit de koper-mijnen gegraven worden, is uiterlijk eenigzints roodachtig. De laatste is het die 't gemeenſte, en ook 't meeste in gebruik is, deeze word in Engeland op daar toe geſchikte Molens tot een fijn poeijer gemaalen. Bij de Drogisten vind men de *Smergel* zo wel gepoeijert als

in zijn geheel, zeer veel word zij tot polijsten van ijzer en andere harde metaalen gebruikt.

AMARITUDO ORIS; zie BITTERHEID DES MONDS.

AMARIJLLIS; zie LELIEN-NARCISSE.

AMAUROSIS; Is eene verdonkering der oogen, zijnde een gebrek der gezigt-zenuw die zig niet uiterlijk vertoont, en ook geen de minste vlek in 't oog maakt, en nogtans de Lijders steeke-blind doet zijn; dit ongemak ontstaat dikwijls in heete ziektens, het bestaat enkel in eene beroerte of levenloosheid der gezigt-zenuw, (*Paralijsis nervi Optici*,) dit ongemak word ook zomwijlen *Gutta serena* of steeke-blindheid genaamt; iemand dit gebrek overkomende word 'er zeldzaam van geneezen, het eenigste en beste dat men 'er toe doen kan, is om *Setonnen* in de nek te zetten.

AMAUSUM, word al het zodanige Smeltglas door verstaan, dat tot emailleeren gebruikt word.

AMAZOON; zie PAPPEGAAI.

AMAZOONTJES; een zoort van snoeperij, wordende op navolgende wijze toebereid. Neemt ter deegen fijn geraspte broodzuiker, zift die door een nieuwe teems, roert dan zo veel van deze zuiker in zes, agt of tien (na believen) geklopte witten van Eijeren, tot dat het redelijk stijf word; voegt 'er dan na goeddunken fijn gesneden sukade en oranje-snippers, als mede een weinig geraspte citroenschil bij; kneed dit alles zo lang onder malkanderen tot dat het ter deegen vermengt is; rolt dit deeg uit, maakt 'er balletjes van ter groote van een knikker, legt die op een vel wit papier, dat eeventjes met zuiker bestrooit is, doet dat in een taarte-pan, en laat het met zeer weinig vuur onder en boven, gaar bakken; of wel legt uw papier op een ijzeren plaat, en schiet die in een oven die ruim laauw is; koud geworden zijnde, bewaart men ze op een drooge plaats in doozen. Men kan ze van allerlei koleuren maken; bij voorbeeld blau, met een weinig aftrekzel van indigo in het eijwit te mengen; orange met orleans; rood met conchenille, purper met florentijnsche lak, enz.

AMBARES; *Ambare Indica*; Een groote dikke boom, welke in de Indiën groeit; heeft bladen gelijk aan die van onze okkernoten-boom; deszelfs bloemen zijn klein en wit, en de vrugt, die ook niet qualijk na een okkernoot gelijkt, is eerst groen, wrang van smaak en sterk van reuk, dog wanneer dezelve rijp geworden is, verandert haar koleur in geel, word lieffelijk van reuk en verkrijgt de smaak van een aangenaam zuur; de Kern der vrugt is hard en knobbelig; men confijt de vrugt met wijn-azijn en zout, zijnde als dan gal-temperende en eetlust verwekkende.

AMBARVASTI; *Vervattes*; een zoort van Boom of Gewas, zeer gelijk aan de Spaansche Jasmijn, en die gewoonlijk de hoogte van een kersseboom heeft; haar bloeijzel is welriekende, latende een zoort van peul, na een zak gelijkende, terug; waar in een meenigte graantjes van een aangename smaak, en de gedaante van wikken hebbende, besloten zijn: Op verscheidene plaatzen geeft men de bladen van dit Gewas aan de Zijde-wormen tot voedzel.

AMBAIJBA; Is een Boom in America, aan de Vijgeboom niet ongelijk, groeit in geen bosschen, maar op bebouwde landen. Het fijn geschaafde hout 'er van, op een verse wonde gelegt, geneest dezelve spoedig, De bladen van dezen boom zijn zo scherp, dat men 'er hout mede kan schaaven.

AMBE, ook AMBONE; Is een Werktuig tot de Heelkonst behorende, daar verwrongene en uit haar verband gerukt zijnde Leeden, mede herstelt worden. Het beteekend ook de oppervlakte van een uitsteekend been aan het lighaam.

AMBELOES; een zoort van *Berberis-beziën* in de *Indiën* groeijende, en volkomen met de onze in gedaante en smaak overeenkomende.

AMBER; in 't latijn *Ambra*; men stelt drie zoorten van *Amber*, de *Ambergrijs*, (of grijze *Amber*) de *witte Amber* en de *zwarte*. Daarenboven geeft men ook den naam van *geelen Amber* aan de Barnsteen.

De *Ambergris* is een kostbare stoffe, droog, ligt, donker, grijs en welriekend; ze is bijna zoo hard als een steen. Men vind ze bij stukken van verscheide groote, drijvende op het water in verscheide streeken van de groote zee, of den Oceaan.

De *witte Amber* verschilt van de *grijze* zo wel in koleur, als om dat ze minder is van kragt.

De *zwarte Amber* is alleen bij de *Parfuim* of reukwerk-verkoopers in gebruik.

Wij zullen ons hier in geen omstandig verhaal inlaaten over de verscheide gevoelens wegens den oorsprong van de *Amber*; want daar is misschien geene stoffe, waar over de Natuurkundigen het minder eens zijn: KLOBIUS telt wel agtien verscheide gevoelens daar van op. Zommigen, die meer moeite schijnen aangewend te hebben, om den oorsprong daar van te ontdekken, gelooven dat het een zamenvoegsel van honing en wasch is, dat door zekere bijën om de steen-klippen der zee gelegt is, en vervolgens door de straalen van de zon gekookt word, waar aan ze bloot gestelt is, en dat ze daar na in zee vallende, eene verdere volmaaktheid ontfangt, voorts door storm op strand geworpen word, alwaar men ze vind.

Het gevoelen van de Heer P. DUDLEY, te vinden in de *Philosophische Transactien* 387, *pag.* 267, strijdt hier geheel teegen; dien Heer is van gedagten dat de *Amber* zijn oorsprong heeft uit het lighaam van een zoort van Walvisch, *Cachelot* genaamt, 't welk in zee geraakt, verder zijne vereischte hoedanigheeden bekoomt.

Hoe 't ook zij, de *Amber* moet, om goed te zijn, heel zuiver, droog en van binnen met kleine zwarte streepjes geteekent zijn; en een zoete aangename reuk hebben. Die vogtig, week en morsig is, moet men verwerpen; ze spreit een veel sterker reuk als ze tot poeder gestampt en met andere Drogerijen vermengt is, dan wanneer ze in een kiomp is.

De *Amber* versterkt het hert, de maag en hersenen grotelijks. Dog tedere menschen, als geletterde persoonen en vrouwen, kunnen ze niet verdraagen; ze verwekt dampen, opstijgingen en duizelingen aan deeze laatsten; nogtans word ze in de rook-poeijers voor de mannen gedaan, om het zaad aan te zetten. De *dosis* of gewigt daar van inwendig is een half tot vier grein toe. Men maakt 'er ook *Extracten*, *Tinctuuren* en *Essentien* van.

Essentie of Tinctuur van Amber en Muscus; Koninglijke Tinctuur, (Tinctura Regia) genaamt.

Neemt twee scrupels *Amber-grijs*, en een scrupel *Muscus*, mengt en vereenigt dit ter deegen met een drachma canarijzuiker, doet het dan in een fles, en giet 'er vier oncen sterke *witte Brandewijn* bij, laat het vervolgens eenige dagen in de zon of op een warme plaats staan te trekken, en giet dan de Tinctuur zagtjes af in een ander

der flesje, en bewaart het, wel gesloten zijnde, tot gebruik.

Eenige druppels van deze *Essentie* of *Tinctuur*, met wat wijn of eenig ander vogt ingenoomen, versterkt de hersenen en leevensgeesten en vervrolijkt het hert en gemoed; geeft ook overal daar men maar eenige weinige druppels bij doet, een heerlijke reuk en geur van zich; dog voor Vrouwen die geen sterke geuren konnen verdragen, moet het in 't geheel niet, of ten minsten zeer voorzigtig gebruikt worden.

AMBEIJEN; wordende ook *Speenen* en *Gulden-Ader* genaamt; in 't latijn *Hæmorrhoides*. Is eene ontsteeking of zwelling der kleine Aderen van de zogenaamde speenader, in het uiterste van den *Endeldarm*, of aan het *Fondament*; vertoonende zig veeltijds als kleine knobbeltjes of wratten: De Ambeijen zijn tweezoortig, als *blinde* en *opene* of *vloeijende*.

De blinde *Ambeijen*, bestaan en worden gekent uit de swelling en groote pijn in en omtrent het *Fondament*. De vloeijende *Ambeijen* zijn van de andere onderscheiden, dat 'er bij de afgang, en ook voor en na dezelve bloed uit de speenen vloeit en gelost word. Beide zijn ze wederom tweederlei, als *uit-* en *inwendige*; naar dat de ontsteeking meer van binnen of van buiten is; en meestentijds zijn de blinde pijnlijker dan de opene.

De oorzaak van dit lastig en pijnlijk ongemak is veeltijds eene bloedrijkheid; of ook een scherp, scheurbuikig en driftig bloed; ook kunnen ze voortkomen van 't overmatig gebruik van sterk gespecerijde spijzen en dranken, als meede van scherpe dikwijls herhaalde purgatien, inzonderheid van *Aloë*, of daar veel *Aloë* bij is; wijders van sterke en zwaare lighaamsbeweegingen, heevige gemoedsaandoeningen, als *drift*, *toorn* enz. Ook kan men ze wel krijgen als men op een stoel gaat zitten, daar iemand met de *Ambeijen* gekwelt, lang op gezeten heeft, of dat men bij een zodanige slaapt: Dog de natuur van de eene mensch, helt meer tot de *Ambeijen* als die van een ander: ook is de vloeijinge bij zommigen heilzaam, hen voor andere zwaarder ziektens bewaarende; en alschoon dit ongemak zeer pijnlijk is, is het nogthans niet doodelijk; en word niet zelden tot een gewoonte, indien men het niet bij tijds zoekt te geneezen. Dienstige middelen tegens dit ongemak, zijn de volgende.

Geneesmiddelen tegens de blinde Ambeijen.

I. Neemt *kleine Gouwe*, de wortel alleen of wel met de bladen, een weinig gestampt zijnde, zo kookt of fruit ze in *lijn- of raap-olie*, zijgt het door een doek met uitpersing, en bestrijkt daar mede de *Ambeijen*: dit is een beproeft en zeer goed middel, om de *Ambeijen* te geneezen en de pijn te stillen.

II. Toppen en Bloemen van *Lijn-kruid*, *Wol-kruid* en *roode Roosen*, klein gesneeden, kookt of fruit die in verse *ongezoutene boter* of *lijn-olie*, dan door een doek geperst, gebruikt als vooren.

III. *Ajuin* of *Huislook*, fruit die in *raap-* of *lijn-olie* tot een zalfje als vooren; onder alle deeze voorschreevene middelen, kan men een weinig *ceruis* of *wit krijt* mengen.

IV. *Eijwit* en beste *boom-olie*, ter deegen onder malkanderen geklopt, en 'er dan *gecalcineerde* of anders heel fijn gestootene *oester-* of *mossel-schulpen*, *ceruis* of ook *wit krijt* onder gemengt, zo veel genoeg is, is meede een zeer goed middel tot pijnstilling.

V. Neemt een half pond van de oudste vat-boter die gij krijgen kunt, zelfs beschimmelt zijnde is ze zo veel te beeter, laat die in een mengelen water, tot op de helft verkooken; vult het dan weder met een half mengelen water aan, en laat het voor de tweede maal tot op de helft verkooken, als wanneer gij het van 't vuur neemt en koud laat worden; dan zet de boter zig tot een bodem, die men 'er afneemt en in een verglaast of keuls potje bewaart. Dit middel willende gebruiken, smeert men 'er een weinig van op een schoon linnen doekje, en legt het zo goed doenlijk op de *Ambeijen*, of besmeert 'er dezelve van tijd tot tijd mede; is een beproeft middel.

VI. Het onderste uit de bakken der Olijslagers, voornamentlijk van lijn-olie, of het dikke onder uit een lamp, en als vooren gebruikt, is mede zeer goed.

VII. Neemt een stuk kurk, verbrand die tot een kool, waarna gij hem, koud geworden zijnde, fijn vrijft, en onder een klompje ongezoute boter mengt, bestrijkt dan met dit smeerzel de *Ambeijen*.

VIII. Neemt de dooijer van een *versch eij*, de grootte van een hazelnoot *brood-zuiker* en 3 lood *lijn-olie*, klopt dit ter deegen onder malkanderen en bestrijkt 'er dikwijls de *Ambeijen* meede.

IX. Neemt een hand vol *Huislook* en een hand vol *Kervel*, stampt het te zaamen in een vijzel en drukt het door een schoon doekje, voegt 'er dan een klompje ongezouten *boter*, ter grootte van een okkernoot, als mede zo veel *honing* en twee *dooijren van eijeren* bij, mengt het wel te zamen, en legt van dit smeerzel, op een doekje gestreeken, op de pijnlijke plaats. Merkt aan, dat wanneer de *Ambeijen* veel binnenwaards zitten, men de smeerzels met een veertje moet inwaarts strijken, of zulks door een ander laten doen.

X. Zet een aarden pot met melk op een heet comfoor, onder een stoel waar op den Lijder zit; de waasem der heete melk zijn lighaam dus stoovende, zal de pijn en vuurigheid der *Ambeijen* verzagten en geneezen: Dit middel gebruikende, moet men 't een of ander om het lighaam en stoel hangen, en de openingen van het zelve zo veel doenlijk is sluiten, op dat de waasem der melk zo veel te beeter opgevangen worde, en het lighaam raake.

XI. De *Ambeijen* heevig ontsteeken, of zeer pijnlijk zijnde, zo maakt het volgende smeerzel: Neem een lood *eijer-olie*, *tichel-steen-olie* en *geterpentijnde zwavel-balzem*, van elks twee drachma, mengt het tot een zalfje en gebruikt het als vooren.

XII. Zie hier nog een deftig middel, dat zelden vrugteloos gebruikt word. Neemt *wit wasch*, gestootene *oester-* of *mossel-schelpen* en *paarde-hoefzel*, van elks even veel, strooit hier van op gloeiende koolen, en berookt daar mede het *fondament*, drie of meermalen s'daags; dit middel word zeer gepreezen: Het geschaafde *paarden-hoefzel*, dat men genoeg bij de Smids kan bekomen, die gewoon zijn paerden te beslaan, voldoet veeltijds alleen, als men 'er op voorschreevene wijze het *fondament* mede berookt.

Benevens de voorschreevene uitwendige middelen, is het zomtijds zeer dienstig om 'er inwendige bij te voegen, die veeltijds deze Kwaal alleen geneezen. Bij voorbeeld,

Neemt een half once *Speenwortel*, maakt die tot poeijer, en neemt het 's morgens en 's avonds met warm bier of eenig ander vogt, in viermalen in: Of neemt 's morgens en 's avonds een halve lepel vol gepoeijerde *zeeschuim*.

Middelen tegens de Vloeiende Ambeijen.

Neemt *bovist*, maakt 'er met *eijwit* en wat *boom-olie* een zalfje van, en ſmeert daar de *Ambeijen* meede. Of neemt *loodwit*, weekt zulks tot poeijer gemaakt zijnde, geduurende een nagt in wijn-azijn; de *azijn* 'er dan af, gegooten zijnde, zo mengt het met *boom-olie* tot een zalfje en gebruikt het als voren.

Of legt 'er ſterke *jenever* of *voorloop* met cattoen op: Warm gemaakte *terpentijn-olie* is mede goed.

De bovengemelde rooking met *paardshoef ſchrabzel*, is hier ook dienstig; of men kan van de volgende inwendige middelen gebruik maken.

Geeft den Lijder eenige dagen agtereen 's morgens nugteren een paar lepels vol uitgeperst zap van *duizendblad* en *weegbree* in.

Of neemt *geest van vitriool* een half once, doet 'er allengskens zo veel *vlug zout van hertshoorn* bij, dat het niet meer te zaamen opbruiſcht; hier van neemt men om de uur of twee uuren 15 a 20 druppels met een glas vol weegbree-water of eenig ander vogt, tot dat het bloeden ophoud.

Ook is dienstig *draken-bloed*, geprepareerd *rood coraal*, *gezegelde aarde* en *gezuiverde aluin*, van elks een drachma, dit alles tot een fijn poeijer gemaakt zijnde, zo mengt het met genoegzaame *conſerf van roode rooſen* tot een brok, waar van de Lijder om het uur een achtſte lood neemt.

Of neemt *Tinctuur van Catechou*, drie of viermaalen 's daags 10 a 15 droppels van in.

Eens of meermalen adergelaaten, is zo wel in de ontſtookene als vloeiende *Ambeijen* zeer nuttig en nodig, inzonderheid als het ongemak uit bloedrijkheid is ontſtaan. Dog vooral dient in agt genoomen te worden, dat men de vloeiende *Ambeijen* niet te vroeg moet ſtoppen; dewijl zulks veeltijds andere zwaarder ongemakken kan veroorzaken, dewijl de natuur zig dikwijls van dat middel bedient, om het overtollige bloed door die weegen af te voeren; waarom het ook zomtijds nodig is, wanneer de *Ambeijen* niet kunnen verdreeven worden, en bij iemand veroudert zijn, of de vloeijing op zommige tijden een gewoonte geworden is, dat men de geſlotene *Ambeijen* opene en aan 't bloeden brenge, het welk geſchied door dezelve met verſche *vijgebladen*, of met 't zap van *verkens-brood*, (*Cijclamen*) of wel met geſmoltene *aloë* te wrijven; de *aloë* tot een purgatie gebruikt, is hier mede zeer dienstig toe: Dog ingevalle de *Ambeijen* verſtopt zijn, zal men voorzigtig doen met een Geneesheer te raadplegen, dewijl deeze opſtopping dik werf kwade gevolgen en ziektens kan veroorzaken.

Voorts is het nodig, om van de *Ambeijen* geneezen te worden, of 'er ten minſten weinig ongemak van te lijden, dat men een goede leevensreegel in agt neeme. Men moet zig derhalven inzonderheid wagten voor ſterk gezoutene ſpijzen en ſpecerijen, gezouten en rookvleeſch, zee-viſch, ſpek, ſcherpe kaas, ajuin, als mede voor veel wijn en andere geestige of ſterke dranken.

AMBIDEXTER, verſtaat men iemand door, die met zijn linkerhand zo wel alles kan doen als met zijn regter, bij voorbeeld ſchrijven enz.

AMBLOTICA, Geneesmiddelen die Vrugt-afdrijvend zijn.

AMBLIJOPIA, ook *Mijopia*, *zwakheid*, *duiſterheid der Oogen*; bij oude menſchen word dit gebrek *beneevening des Gezigts* (*Caligo*) genaamt; ontſtaande uit eene belemmerde invloed der levensgeesten: Het beste middel om dit te hulpe te komen, zijn vergrootende en gezigt odhelderende brillen.

AMBULON, een Boom in *Oost-Indien*, gelijkende na de witte *Moerbezie-boom*: Volgens berigten is zijne vrugt als het Coriander-zaad van gedaante.

AMBUSTA, ook *Catacauma*; *Brand*; *Verbrandheid*; het zij zulks door vuur, kookend water, of eenige andere oorzaak geſchiede en het lighaam beſchadige; wanneer deeze beſchadiging oppervlakkig en niet zwaar is, laat ze zig ligtelijk herſtellen; dog zwaar zijnde valt ze moeijelijk om te genezen, voornamentlijk wanneer 'er peezige deelen geraakt zijn, als wanneer door een flegte behandeling ligt heet en koud vuur kan ontſtaan. Niet diep ingebrand zijnde, kan men het blaar-trekken beletten, met ſiepel- of uijen-zap, zout, zeep, pis of ſterke pekel op de gebrande plaats te ſtrijken en dan voor het vuur te laaten drogen; dog is de wonde diep, dan moeten 'er andere middelen in 't werk geſtelt worden. Zie verders hier over BRANDING.

AMEIRA; *Lacerta cauda verticillatâ longâ*, *ſcutis abdominis triginta*, *collari ſubtus ruga duplici*. LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Haagdis in de beide *Indien* te huis hoorende; zijnde blauagtig van koleur en met een meenigte vlekken geplekt; heeft een lange geronzelde ſtaart, dertig ſchilden aan den buik, en de halskraag is van onderen met een dubbelde plooij bezet.

AMELDONK, of anders *witte Stijfzel*, in 't latijn *Amijdum* of *Amijlum*; word uit tarwe bereid, door middel van dezelve met ſchoon zoet water te laaten weeken; ter deegen geweekt zijnde, word het water afgegooten, en men legt het vervolgens in de zonne te drogen. De *Ameldonk* of *witte Stijfzel* is van veel nut en gebruik in de Huishouding, wordende inzonderheid veel door de waſchters, ſtijfſters, zuikerbakkers, boekbinders, pruikmakers enz. gebruikt. In de Geneeskunde heeft het mede zijne nuttigheid, zijnde verkoelend, opdroogende en ſtoppende, weshalven dezelve gepoeijert, dienstig is voor de *ſmerting* der kinderen, of die iemand door 't ſterke gaan of te paarde rijden verkreegen heeft; ook wanneer iemand zig door een langduurige ziekte doorgelegen heeft, als wanneer men de beleedigde plaats 'er meede beſtrooit. De pap daar van is goed tot het ſtremmen van de Buikloop. Om de tarwe te beſpaaren, begint men thans op veele plaatzen goede Stijfzel uit *Aard-appelen* te bereiden. Zie hoe men dezelve maakt op het woord AARDAPPELEN, als meede nog verſcheidene zaaken over deeze ſtoffe, op het Artikel STIJFZEL.

AMENTACEÆ PLANTÆ; *Katjes* voortbrengende Planten.

AMENTUM, *Katje* of *Katte-ſteertje*; is in de Kruidkunde de langwerpige Bloeijtros, die zommige zoorten van boom-gewaſſen, als de *Haſelaar*, *Wilg* en meer andere voortbrengen.

AMENTIA, Onzinnigheid; Dolheid.

AMEOS, of *Ammei-zaad*; is een van de vier kleine warme zaaden: De beste *Ammei* komt van *Candia* of *Alexandrijen*. Dit koorntje is klein, bijna rond en kruidagtig (*aromatijk.*) Men moet de zuiverſte uitzoeken, die heel verſch is, den ſterkſten reuk heeft, en wat bitter van ſmaak is. De Plant die 'er uit voorkomt, is takagtig; het zaad is pisdrijvende, heeft een verdeelende en verwarmende kragt, en word ook gebruikt in darm-krimpingen, en voor beeten van vergiftige dieren, alsmeede in de opſtijging, witte vloed en onvrugtbaarheid der Vrouwen; 't is eene der ingredienten van de *Theriaak*.

Wil

Wil men dit gewas hier te lande in zijne liefhebberij kweeken, heeft men niet anders te doen, dan het verſche zaad op een warme plaats van de tuin, of nog beter in een broeijbak of broeijkas te zaaijen en behoorlijk te behandelen.

AMETHIST; in 't lat. *Amethistus;* Is een edelgeſteente, hard en doorzigtig: Van dezelve zijn verſcheide zoorten, zommige zijn wit, andere rood en wederom andere violet-koleur. Men vind ze in alle deelen der waereld; na de *Smaragd* is het de beste der edelgeſteenten. Vierkantig geſleepen zijnde, heeft de *Amethist* de koleur van ſatijn, maar op de gewoone trant geſleepen, is dezelve als fluweel.

De *Amethist* is eeven hard als het *rots-kriſtal*, en formeert zig mede op dezelfde wijze, namentlijk in zes hoekige piramiden, die wederzijds met een zeshoekige punt ten einde loopen; zeldzaam is het dat deze zeskantige ſtukken bijna nooit geheel violet gevonden worden, maar meestentijds voor een groot gedeelte wit, zijnde dit witte zuiver *rots-kristal*; waar uit het dus volledig blijkt, dat de *Amethist* eigentlijk niet anders dan *rots-kristal* is, dat op de een of d'andere wijze, tot nog toe aan ons onbekent, de koleur aanneemt, die wij in dezelve zien.

De Oosterſche *Amethisten* zijn de hardſte, en ligtpaars; die van Carthago hebben de koleur van een violetbloem, die van Duitſchland van een drieverwige violetbloem. Men noemt ze zomwijlen Violet-Robijnen, als ze nog ongeſleepen zijn. Daar zijn ook Oosterſche *Amethisten* van een purper-koleur, andere wit, gelijk een diamant; zij zijn zeer glansſig en hard, en laten zig wonderlijk fraaij ſlijpen. De minste van waardij zijn die van 't eiland Madagascar. In Auvergne worden 'er ook gevonden, maar van weinig belang: door het ſlijpen worden ze fraaijer, en bijgevolg kostelijker; die van een ſatijn- of fluweel-koleur zijn, worden voor de beste geſchat.

AMETHODUS; In 't algemeen word hier door begrepen dat zonder ordre is; dog in 't bijzondere past men dit op een Geneesmeester toe, die onbezoest en zonder eenige geſchiktheid of regels der kunst waar te neemen, te werk gaat; in een woord, hier word niet oneigentlijk een Kwakzalver, of waare verderver van 's menſchen gezondheid door uitgedrukt.

AMETHIJSTA, Hulpmiddel tegens de dronkenſchap, dusdanig de bittere Amandelen enz. zijn.

AMETHIJTHEA LINNAEI, is een nieuw plantengeſlacht, in de gebergtens van *Siberien* groeiende, hebbende fraaije blauwe bloemtjes in een blauwe bloeiair.

AMETRIA, is tegens *Sijmetria* overgeſtelt, en betekent dus zoo veel als iets dat van de regte maat en proportie afwijkt.

AMFION, zie AFFION.

AMIANT-STEEN, in 't lat. *Amianthus; Lapis Albestus,* is een vezelagtige donker-groene Steen, die men tot pluimen of vederen kan ſcheuren; men beweert, dat deezen ſteen tegens het vuur beſtand zij, en niet kan verbranden. De Romeinen en eenige Oosterſche Volkeren, pleegen hier een lijnwaad van te bereiden, waar in zij de Lijken der voornaamſten onder hun bewonden, en aldus lieten verbranden, om de asch zuiver, zonder met die van het hout gemengt, te kunnen bewaaren. De beste *Amiant* word uit *Aſië* tot ons gebragt; men zegt, dat het Eijland *Corſica* meede zeer ſchoone *Amiant* oplevert; die, welke uit de andere gedeeltens van *Europa*, zoo als *Sijberien*, *Thuringen*, *Beijeren*, in zommige plaatzen van *Engeland*, digt bij *Namen*, enz. koomt, is veel te broos, om geſponnen te kunnen worden. Zommigen hebben de *Alumen plumoſum*, of *Pluim-aluin* voor de *Amiant* gehouden, dog dit is geheel mis, dewijl de laatſte zig volkomen door het vuur laat oplosſen, en de andere niet alleen het vuur wederſtaat, maar 'er zelfs blanker en zuiverder in word. Den *Amiant* groeit in de aderen van zommige bergen, tusſchen een harde donkergroene ſteen, die met buspoeder word verbrijzelt. Schoon veele waanen, dat de manier, om Lijnwaad uit deezen ſteen te bereiden, in onze dagen eene verborgentheid zij, is het nogthans zeker, dat men 'er op de volgende manier draaden van kan ſpinnen. Men laat de Steen een wijle tijds in eene loog van *indigo* zagtjes kooken, tot dat hij weekagtig word, en in ſtaat is, om met de handen bearbeid te worden; men kneed hem dan in laauw water, als wanneer 'er zig een zoort van aarde, niet kwalijk na kalk gelijkende, van affcheid, en het water een koleur als melk bijzet; men moet dit wasſchen en kneeden zoo dikwils telkens in ſchoon water herhaalen, tot dat het water geene onzuiverheid meer aanneemende, zijn natuurlijke koleur bewaart; als dan ſpreid men deeze gezuiverde ſtoffe, die ten eenemaal tot vezeltjes is gebragt, op een zeef, laatende het zelve 'er zoo lange op leggen, tot dat het water 'er ten eenemaal van is afgezondert, en de ſtoffe droog zij; neemt dan twee breede wolkammen, wiens tanden eng zijn, en trekt hier meede zagtjes de vezeltjes uit malkanderen, dezelve tusſchen de twee over elkanderen liggende kammen dusdaanig bewaarende, dat 'er de uiterſte einden maar uithangen; maakt uwe kammen dan aan een tafel vast, en neemt een dusdaanig klosje of ſpil, dat bij de Franſchen *un fuſeau* genaamt word, hier boven aan zit een klein ijzeren haakje, hegt hier een fijn geſponnen draad van gewoon vlas of ſajet aan, maakende met als dan de vezeltjes van den *Amiant* zoo goed doenlijk aan deezen draad vast; men moet onder het ſpinnen zorge draagen, de vingeren van tijd tot tijd met olie te bevogtigen, dit doet den *Amiant* gemakkelijker om het vlas of de wol vatten, en belet ook dat de vingers door de ſcherpheid van de ſtoffe niet gekwetst werden; een genoegzaame hoeveelheid van dit gaarn hebbende, kan men 'er op de gewoone wijze doek of lijnwaad van vervaardigen; geweeven zijnde, laat men dit lijnwaad een poos in het vuur branden, en het zuivert zig aldus van de vlasdraaden of wolle, die 'er meede vereenigt zijn. De *Amiant-ſteen* word in de Geneeskunde gebruikt, om een verzagtende zalf voor kwaadaardige ſchurft van te bereiden.

AMICULUM, zie LAM-VLIES.

AMMA, een *Breukband.*

AMMI, zie AMEOS.

AMMITES, *Rogenſteen*, een zoort van *Tuffſteen*, beſtaande uit ronde zaamengegroeide deeltjes; veeltijds gelijken zij zeer wel op erweten, of andere zaaden.

AMMOCHRIJSUS, *Goudzand*, word uit een ſteen vervaardigt, die 't menigvuldigſte in Boheemen valt, en zomwijlen zeer hard is, dog zig gemakkelijk laat vergruizen; men vind 'er roode en geele, beide met goud-glinſterende ſtippen gemengt, zoo dat men op het oog zoude gisſen, dat 'er zig goudſtoffe onder bevond; deeze ſteen fijn gemaakt, word voor ſtrooizand gebruikt.

AMMODIJTES, is de naam van een groote vergiftige Slang, die zig menigvuldig in het zandig gedeelte van *Lijbiën* ophoud.

AMMONIAK, in 't latijn *Ammoniacum*, vel *Gummi Ammo-*

Ammoniacum, is de gom van zekeren boom van den zelfden naam, van welken men de uiteindens in den zomer affnijd, en het zap dat daar uit komt, word hard en verandert in eene gom, die men *Ammoniak* noemt. Dus word het genaamt, om dat het eertijds bij den Tempel van Jupiter *Ammon* in *Lijbien* verzamelt wierd.

PLINIUS noemt den boom, daar 't uit gehaalt word, *Metopium*; maar DIOSCORIDES is van een ander gevoelen, en gelooft, dat deeze gom niet van een boom komt, maar van eene ſtruikagtige plant, *Agaſijlis* genaamt; wat hier ook van zij, is men egter tot nog toe in 't onzekere, uit wat voor gewas deeze gom eigentlijk koomt, ſchoon de meeſten hier in overeenkomen, dat dezelve in *Africa* groeit.

Om de beste *Ammoniak* uit te kiezen, moet men toezien, dat ze zuiver zij, zonder vermenging van eenige vuiligheid, gekorrelt als wierook, omtrent de reuk naar *caſtoreum* zweemende, bitter van ſmaak, en dat ze week worde als men ze met de vingers wrijft, dat de koleur van buiten geel, van binnen wit zij. Deeze gom aldus geſtelt, word van DIOSCORIDES *Thraufma* geheten; maar de andere, die vermengt is, *Phijrama*.

De *Ammoniak* is zoo verweekende, dat ze van buiten opgelegt zijnde, de hardigheden en gezwellen der gewrigten doet verdwijnen, alsmede de klieren en kropzwellen, vooral zoo ze in azijn opgelost is; ze trekt zoo ſterk, dat ze de vuiligheden uithaalt, en de zweeren doet rijp worden; inwendig gebruikt, is ze zoo openende, dat ze de taaiſte verſtoppingen wegneemt, is derhalven dienſtig tegens verſtopte ingewanden, hijpocondrij, opſtijging der moeder, aamborſtigheid, en veelerlei andere kwijnende ziektens. Ook drijft ze de maandſtonden en het water, zet het graveel en ſteentjes af. Onze Schrijver wil, dat ze de nieren blaaze-ſteen breekt; maar dit is een oud gevoelen, door de hedendaagſche ondervinding genoegzaam wederleit: In een gorgeldrank gemengt, doet ze de ſluimen opkoomen en uitwerpen; kortom, deeze gom is een heerlijk middel in veele uit- en inwendige gebreeken.

De Chijmisten, of Stookkundigen maaken 'er, met ze over te haalen, verſcheide heerlijke geneesmiddelen af. GLASER trekt 'er een geest en een olie uit, wier uitwerkingen wonderbaarlijk zijn. Hij zegt, dat deeze geest groote kragten bezit, die nergens anders van daan koomen, dan van 't vlugge zout, dat 'er in is; maar alzoo hij met een zuur vermengt is, dat zijne werking belet, en zijne kragt vermindert, wijst hij het middel aan, om die tweederhande geeſten van een te ſcheiden, dewelke volgens zijne aanmerking bekwaam zijn, om geheel teegenſtrijdige werkingen te doen. Die begeerig is, om deeze manier te weeten, neeme zijne toevlugt tot den gemelden GLASER, of tot LEMERIJ, en andere hedendaagſche Chijmiſche Schrijvers.

Zij ſpreeken alle van de eigenſchappen van deezen geest, en zeggen, dat het een groot middel is, om de blaauwſchuit of ſcheurbuik te geneezen, en alle verſtoppingen op te losſen. Men neemt ze ook in voor de beroertens; nog is ze bijzonder dienſtig tegens de pest, en alle zicktens, door eenige verrotting veroorzaakt. De doſis is van zes tot twintig druppels, in eenig bekwaam vogt ingenoomen.

Haar olie is insgelijks wonder kragtig, zij verweekt en lost de hardigheden en gezwellen van de milt op, doet de knobbels verdwijnen, en is goed voor de zogenaamde opſtijging der moeder. Alle deeze uitwerkzelen koomen alleen voort van 't vlugge zout, waar meede deeze gom zeer vast vereenigt is.

AMMONION, een *Oogmiddel*, tot veele gebreeken van het oog zeer dienſtig.

AMMONS-HOORN, in 't latijn *Cornu Ammonis*; dus noemt men zekere Steenen, die uit de aarde of grond gegraaven worden; men heeft ze van verſchillende groote en gedaante, dog de meeſten gelijken na rams-hoorns, en zijn als de ſlakke-huſsjes gedraait: Zommige hedendaagſche Geleerden houden dezelve ook voor de waare verſteende Zeeſlak-huisjes: De Italiaanen geeven ze den naam van *Verſteende Slang*; zij worden in leemige en lijmige gronden van verſcheidene Landſchappen gevonden, veeltijds ziet men ze bij de ijzer-ſteen.

AMMUNITIE, word alle de voorraad onder begreepen, die tot de Artillerije behoort, als kanon, mortieren, affuiten, bomben, granaaten, kruid, lood, enz.

AMNION, dit woord betekent in de Kruidkunde het binnenvlies of capzel der vrugt, die het zaad dekt. Zie ook op LAMVLIES.

AMNOSTEOS LAPIS, zie OSTEOCOLLA.

AMOLIJNTUM, een geneesmiddel, dat de handen niet bemorst, van de geene die het bereid.

AMOMUM, is een naam eigen aan verſcheidene vrugten.

De *Amomum* aan trosſen, *Amomum racemoſum* DIOSCORIDIS, is eene dikke, ronde klomp of tros, gekorrelt als wijndruiven, beſtaande in purperagtige koorntjes, bijna vierkant en met dunne vliezen van een geſcheiden; deeze korls hebben geen ſteel, maar zijn als aan een gelijmt aan een zoort van zenuwe, die haar tot een ſteunzel verſtrekt; ze word uit Oost-Indiën in klompen, en zelden in korrels overgebragt; ze groeit aan een boomtje, dat een krom en rood hout maakt, welriekende is, en lange ſmalle bladen en witte bloemen heeft.

Als ze heel goed is, moet ze zwaar, en haare purperkorrels ſterkruikende en ſcherp van ſmaak zijn; de witagtige ſchors of ſchaal is nergens toe dienſtig; men gebruikt de koorntjes alleen, die de eetlust en maandſtonden der vrouwen verwekken; zij drijven de winden, verſterken de maag, bevorderen de verteering der ſpijze, en beletten de werking van 't vergift.

Men geeft den naam van *valſche Amomum* aan eene kleine zwarte vrugt, zijnde een zoort van doornbesjes.

Het geen de Franſchen *peper van Jamaica*, of *van Thevet* noemen, word bij de Engelſchen *Amomi* genaamt, en is de vrugt van een zekere boom op *Jamaica* groeijende.

De *Peper van Thevet* word bij de Portugeezen en Hollanders insgelijks ook *Amomum* genaamt, en is eene vrugt van groote en gedaante als peper, ſcherp en kruidig, hebbende den ſmaak van kruidnagelen, waar van hij de deugden ook bezit, en daarom ook wel *Ronde Kruidnagel* genoemt word. Zie NAGELS-KOPPEN.

De *Amomum Plinii* is wederom een geheel ander gewas. Zie NAGTSCHAJE.

AMOR INSANUS, zie RAAZENDE MOER.

AMORPHA LINNÆI, *Americaansch Jupiters-baard*, is een nieuw ontdekte boom of heesteragtig plant-geſlagt, in *Noord-America*, en inzonderheid op *Carolina* groeijende.

AMOURETTE, *Beevend Gras*, in 't latijn *Gramen tremulum* (*Briza* LINN. *Spec. Plantar.*) is een zoort van gras dat *Beevend Gras* genaamt word, om dat de knopjes der kleine bloemſtang, die aan zeer dunne draadjes zitten, door de minſte roering der ſteng of wind, zig bewegen en als beeven of trillen, dat geen onaardige vertooning

tooning maakt; dit gewas word door 't zaad voortgekweekt, 't geen men in 't voorjaar in de bloemtuin zaait, en daar na verplant word, waar men zulks begeert; ook kan het door de wortel-ſpruiten voortgekweekt worden; een zandagtige grond, doet deeze plant het weeligſte groeijen.

AMOUREUSJES, zie AMANDELEN.

AMPELUS, zie BOHEEMSCHE KRAAIJ.

AMPELITIS, *Terra Ampelites*, is een ſteenagtige Hars, *Aard-hars* genaamt, zeer veel na *Jooden-lijm* gelijkende, dog niet zoo ligt brandende, nog ſterkruikende, het laat zig meede gemakkelijker in ſchilfers ſplijten; zeer dienſtig is deezen *Aard-hars* om bij de wijnſtokken te ſtrooijen, dewijl ze de kleine wormpjes dood, die dezelve veel nadeel toebrengen.

AMPHEMERINUS, alledaagſche krankheid; ziekte die een mensch dagelijks aantast; dusdanig de alledaagſche koorts, enz.

AMPHIARTHROSIS, in de Ontleedkunde word hier eene geleding door verſtaan, wanneer 'er tusſchen 't hooft en de pan een of meerdere kraakbeenen leggen; als bij voorbeeld, tusſchen de onderſte kinnebakken en de ſlaapen des hoofts; als meede tusſchen 't heupe- en ſchaambeen, enz.

AMPHIBIUM; een Dier, dat zoo wel in 't water, als op 't land kan leeven; onder dit zoort behoort de *Zee-koe*, *Otter*, *Bever*, en meer andere: Een rond gat dat deeze Dieren tusſchen de beide ooren van het hart hebben, als meede een ſlagaderlijke buis, loopende van de longſlagader af, tot in de groote ſlag-ader, belet dat zij in het water zijnde, de longen niet kunnen uitzetten, dewijl 'er geen doortocht voor 't bloed is.

AMPHIBLESTROIDES, zie NET-GEDAANTIG VLIES.

AMPHIBOLIA, dus word een reden, die op geen genoegzaame grond ſteunt, maar twijffelagtig is, genaamt.

AMPHIBRANCHIA; deeze naam voert al dat geene, wat bij en om de long of lugtpijp is.

AMPHIPNEUMA, word een zoort van bezwaarlijke ademhaaling door verſtaan.

AMPHISBÆNA; deeze naam draagt een Slang, die ook *Ring-ſlang*, als meede *Blinde Slang* genaamt word; zij is van vooren en agteren even dik, zoo dat men bezwaarlijk kan ontdekken, aan wat kant de kop zit; over het lijf is zij met bontverwige ringen voorzien, waar van daan zij de naam van *Ring-ſlang* draagt; zij verſchilt hier in van andere Slangen, dat zij geen tanden heeft, of ten minſten zoo klein, dat zij niet gezien kunnen worden. Deeze zoort van Slangen zijn gulzig, en zij ſlokken geheele dieren in. De naam van *Blinde Slang* draagt zij, om dat men 'er geen zigtbaare oogen aan kan ontdekken.

AMPHISILON, dus noemt men een zoort van vreemde Viſchen, die een ſnavelswijzen ſtaart hebbende, kop en ſtaart bijna even gelijk maaken.

AMPHISMILA, Ontleedkundig werktuig, waar meede men gewoon is, doode Lijken te openen.

AMPHODONTA, hier worden die Dieren door verſtaan, welke gelijk de Menſchen en alle viervoetige Dieren, eene rij tanden in beide de kinnebakken hebben; in tegenſtelling worden *Herodonta* genaamt, de zulke, die herkauwen, en aan wien de bijt-tanden in de bovenſte rij ontbreeken

AMPHORA, heeft eertijds bij de Romeinen verſcheidene betekenisſen gehad; hedendaags verſtaat men door *Amphora*, 1. een tobbe of kuip met twee ooren of handvatzels; 2. een Aam van 40 Stoop, of 2 Duitſche Emmers.

AMPLEXICAULIS, *Steng-* of *Steel-omvattend.*

AMPLIEEREN, in 't latijn *Ampliatio*, *Amplificatio*, is zoo veel als eene uitbreiding, of nadere verklaaring van iets, dat twijffelagtig of tweeledig koste begreepen worden; dus zegt men, dat *Placaat*, die *Wet is geamplieert.*

AMPULLA, *Ampulet*, is een glazen flesje, hebbende een ronde buik en engen hals. De Chijmisten of Scheijkundigen noemen de groote vaten, zoo als de *Helm*, *Pellicaan*, en meer andere, *Ampullæ.*

AMPUTATIO, zie AFZETTEN.

AMULET, *Halsdragt*, is een zoort van geneesmiddel, dat men aan den hals hangt om zekere ziektens, voornaamelijk de ſtuipjes van kinderen, en de pest te geneezen of voor te koomen. Dus wil men, dat de camfer aan den hals gehangen, de ander- en derdendaagze koorts geneest; welk laatſte nog eenige ſchijn van reden heeft, wegens de ongemeen ſterke reuk der camfer; maar omtrent andere omhangzels, als van een wolfs-tand, elants-klaauw, bern-ſteen, en diergelijke drooge dingen, is het meer bijgelovigheid dan nut.

AMURCA, het onderſte of de droesſem van allerleij zoort van Olien.

AMUSSIS, een rij of richtſnoer, dusdanig Timmerlieden, Metzelaars en meer andere Handwerkers gebruiken.

AMIJGDALATUM, *Amandel-melk.*

AMIJGDALÆ; de *Amandel-klieren* aan den hals. Zie AMANDELEN.

AMIJLUM, zie AMELDONK.

ANA, een woord, 't welk de Geneesheeren gewoon zijn in de Recepten te gebruiken, en dat zij veeltijds met A. A. uitdrukken, wordende hier den Apotheker door te kennen gegeven, om een gelijke maat, of gewigt van de *Simplicia* in het bereiden van zijn geneesmiddel te neemen; bij voorbeeld, in een recept ſtaat *Kreefts-oogen*, zonder bijvoeging van het gewigt hoe veel, en daar volgt onmiddelijk op *Herts-hoorn A. A. 2 drachma*; dan betekent dit, dat 'er een gelijke hoeveelheid gewigt Kreefts-oogen als Herts-hoorn, naamelijk 2 *drachma*, in het geneesmiddel moet gedaan worden, enz.

ANABASIS, het verergeren, of toeneemen eener ziekte.

ANABATICA, iets dat aanhoudend is: Weinig word dit woord in een andere zin gebruikt, dan wanneer men van een aanhoudende alledaagſche koorts ſpreekt, 't welk door *Febris Anabatica* word uitgedrukt.

ANABROSIS, *Doorbijting* van ſcherpe vogten des lighaams.

ANACAMPSEROS, is een zoort van *Sedum*, die vettige, zappige bladen; bosgewijze vijf-bladige bloemen, en een vijfvoudige vrugthulze heeft. Daar zijn verſcheide zoorten van, zie *Sedum* en *Portulaan*, LINN. *Spec. Plantar.*

ANACARDIE, *Olijphants-luis*, in 't latijn *Anacardium*; *Pediculus Elephantis*, is de vrugt van een boom, die in *Sicilien* op den Berg *Ætna*, als meede op verſcheidene plaatzen van de *Indien* groeit; deeze vrugt heeft de gedaante van een vogels-hart, is bruin van koleur, heeft tusſchen de ſchil en de pit een bloedrood zap als honing, en in 't midden een kern na een Amandel gelijkende.

ANACARDIE, zie ACAJOU.

ANACARDITES; een ſteen, na *Anacardie*, of *Olijphants-luis* gelijkende.

ANACATHARSIS, zoo veel als *Lighaams-reiniging*, inzonderheid die, welke van boven, door braaken, niezen, enz. geſchied.

ANACESTOS, *Ongeneesbaar.*

ANACHREMPSIS, eene *uitwerping*, die door oprisping geſchied.

ANACINEMA, Lighaams oeffening, of beweeging.

ANACOLLEMA, word in 't algemeen allerleij lijming door verſtaan; dog in 't bijzonder draagt meede deezen naam, een middel tegens het neusbloeden, zijnde een *Voorhoofds-band* of *Pleister*, uit zaamentrekkende middelen beſtaande, zoo als *Draakenbloed*, *Armeniſche Bolus*, *Vitriool*, *Aluin*, enz.

ANACONCHOLISMUS, zie GORGELDRANK.

ANACIJCLEON, zie KWAKZALVER.

ANACIJCLUS, is een Kruid-geſlagt van de *Cotula* of *Camille*, waar van verſcheidene zoorten zijn. Zie LINN. *Spec. Plant.*

ANADIPLOSIS, eene verdubbeling van koortze.

ANADOSIS, ook *Anarrhopia*, dus noemt men de drift der zappen, die na boven ſtijgen.

ANADROME, dusdaanig noemt HIPPOCRATES de overgang van eenige pijn of ſmerte van de benedenſte na de bovenſte deelen.

ANADROMI, noemt men die Viſchen, welke tegens de ſtroom in zee opzwemmen, om in de rivieren en beeken hun kuit des te veiliger te konnen ſchieten en laaten uitbroeden: Van dien aart zijn de *Steur*, *Spiering*, *Zalm*, *Zee-ſnoek*, en meer anderen.

ANAGALLIS, *Guichelheil*, (*Anagallis*, LINN. *Spec. Plant.*) is een klein eenjaarig gewas, met kleine vuurroode, of ook blaauwe bloemtjes, gelijkende in gedaante veel na 't *Alſine*, *Muur-* of *Vogel-kruid*, anders hier te lande *Erf* genaamt: Het zelve groeit zoo wel in de Nederlanden, als in Hoog-Duitsland, Frankrijk en elders, in vette gronden, in en naast de akkers der tuinen en velden.

Eigenſchap. Dit kruid is afvagend en zagtjes te zaamentrekkend, en een zeer nuttig en heilzaam kruid in de wonddranken; men zegt ook, dat het afkookzel van de zoort met roode bloemen, een ſouverein middel tegens de dulle honds-beet is, ja zelfs wanneer de gebeetene reeds door de dolheid is aangetast; weshalven 't zelve in *Beijeren* bij een openbaar Placaat is bevoolen, om tegens de beet der dulle honden te gebruiken. Volgens Dr. MICHAEL en anderen, is het zelve ook zeer nuttig tegens de *melancolie*, en de daar uit dikwils ontſtaande dolheid (*mania*), die niet zelden voor eene *bezetentheid*, of ten minſten groote kwaadaardigheid des lijders aangezien word; tot dien einde bereid men van dit kruid met *St. Janskruid* en *Ezelsbloed* een *eſſents*, die men zegt, veelen van deeze kwaal geholpen te hebben. Het zap tot een gorgel-water gebruikt, neemt de ſluimen weg, en ſtilt zomtijds de tandpijn; door de neus opgeſnooven, zuivert het de herzenen van allerleij ſlijm; uitwendig met honing gemengt, gebruikt, maakt het een helder gezigt: De roode en blauwe bloesſem geſtampt, en op de oogen gelegt, of het zap daar in bij droppels gedaan, neemt de ontſteekingen weg, heldert het gezigt op, en verdrijft de gezwellen. De blaauwe bloesſem is zonderling, met zout en water gekookt zijnde, goed om de ſchurfdigheid der handen weg te neemen, mits men dezelve dikwils daar in waſſche.

ANAGALLIS AQUATICA, zie WATER-GUICHELHEIL.

ANAGALLIS MONELLI, of *Guichelheil van Monellus*, (*Anagallis foliis indiviſis caule erecto*, LINN. *Spec. Plantar.*) is een zoort van de voorgaande *Anagallis* of *Guichelheil*, die een groot aantal fraaije blaauwe bloemen voortbrengt, welke in de zon een ſchoone glans van zig geeven, en derhalven door de Bloem-beminnaaren hoog geacht worden: Het is een jaarlijks gewas, dog kan door een goede behandeling ook langer duuren, naamelijk wanneer men dezelve 's winters in de oranjerij bewaart, en niet te droog laat worden, nog ook te veel vogt geeft, zijnde tot het overhouden, de jonge planten de bekwaamſte. Men kan 't zelve door zaad voortkweeken, 't welk men in de maand April in een pot met aarde zaait, en dan in een run- of broei-bak zet, de aarde bekwaamelijk vogtig houdende: Dog dewijl 't zaad bij ons veeltijds niet rijp word, zoo kan men deeze plant ook door jonge takjes voortkweeken, die men in 't voorjaar of zomer in een pot ſteekt, de pot vervolgens in een run- of zon-bak zettende, en op zijn tijd op 't bevogtigen en 't lugten der bak over dag paſſende, zoo zullen de takjes wortelen ſchieten, en jonge planten worden, die men vorders in de nazomer, elk in een potje van bekwaame groote plant, en vervolgens doet overwinteren, gelijk gezegt is; ook kan men ze te zaamen in de pot houden, en eerst 't volgende voorjaar verplanten: De aarde, waar in men dit gewas doet groeijen, moet vet, los en wat zandig zijn. Dit gewas vertoont zig in zijn bloeijtijd zeer fraai, wanneer men deszelfs takken in een pot geplant ſtaande, aan een klein bloem-eſpalier of zogenaamde waaijer uitbreid en vast bind.

Daar is ook nog een andere zoort van dit gewas, draagende de naam van *Breedbladige Spaanſche Anagallis*, of *Guichelheil* met groote blauwe bloemen, (*Anagallis foliis cordatis amplexicaulibus, caulibus compreſſis*, LINN. *Spec. Plant.*) cierlijk vertoont zig dit gewas in zijn bloeitijd, natuurlijk groeit het in *Spanjen*, en is een jaarlijkſe plant: Men kweekt het door zaad voort, dat in de maand van Maart of April in een broeibak word gezaait, wordende de jonge planten vervolgens in de opene lugt verzet.

ANAGLIJPTICA, zie CAELATURA.

ANAGOGE, iets dat van boven of door de keel word uitgeworpen.

ANAGRAPHE, een Medicinaal Voorſchrift of Recept.

ANAGIJRIS, *Ebbenhout*, of *Boonenboom*, ook *Boomklaver*; draagende deeze laatſte naam, om dat 'er altijd drie bladen bij malkanderen aan een lange ſteel groeijen, gelijk de klaver: In 't latijn *Anagijris non foetida vel Laburnum*, (*Cijtiſus foliolis ovato-oblongis, racemis ſimplicibus pendulis*, LINN. *Spec. Plantar.*) dit is een heesteragtig boomgewas, kunnende tot 10 à 15 voeten hoogte, boomsgewijze opgroeijen, en brengt veele geele vlinterbloemen in lange hangende trosſen voort, die in haar bloeitijd, zijnde de maand Maij, geen onaangenaam gezigt uitleveren, weshalven dit gewas ook bij ons en elders in de bloem-tuinen, en plaiſier-boschjes geplant word.

Deeze boom groeit natuurlijk in de gebergtens van *Zwitzerland*, *Savoijen*, *Oostenrijk*, *Hongarijen*, en elders, en word bij ons door uitloopers, of wortelſpruiten en inleggers voortgekweekt; die men in 't voorjaar plant waar men begeert, beminnende dit gewas lieſst een goede zandige grond.

Merkt aan, dat dit niet het waare zwarte *Ebbenhout* is, gelijk veele voor deezen verkeerdelijk gelooft en gezegt hebben;

hebben; nogtans kan dit hout ook, dewijl het zelve hard, glad en effendraadig is, tot lijstwerk als anderzins gebeezigt worden, en door de kunst zwart geverft zijnde, koomt het nabij het echte. Het waare *Ebbenhout* groeit in Oost-Indiën. Ziet onder het Articul van dien naam.

ANAGIJRIS (STINKENDE), *Stinkend Ebbenhout*, in 't latijn *Anagijris foetida*, (*Anagijris*, LINN. *Spec. Plant.*) is een Heester-gewas, dat in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Sicilien*, *Spanjen*, en elders, op bergagtige plaatzen groeit, brengende ook geele bloemen, dog niet trosswijze, gelijk de voorgaande *Anagijris*, maar digt aan de fteel of takken voort. Dit gewas word hier te lande door Beminnaars van vreemde planten gekweekt; het zelve begeert een goede losfe zandagtige grond en warme ftandplaats, en kan geen ftrenge koude verdraagen; weshalven het nodig is, 't zelve in potten te houden, en 's winters in huis te bewaaren. De vermeerdering geſchied door uitloopers of inlegging.

ANALDES, zoo veel als ongezond.

ANALEPTICA, verfterkende middelen, waar door de verloorene kragten opgebeurt en verkwikt worden, hier heeft de naam van *Analeptica Medicamina* zijnen oorfprong van, gelijk zijn *Spaanfche Wijn*, *Caneel-water*, en meer anderen.

ANALGES, zonder kragten, zwak.

ANALGESIA, noemt men, wanneer de pijn en fmert van een Lijder vermindert, uit kragteloosheid voortkoomende.

ANALOGIA, verftaat men een gelijkheid en proportie tusfchen zekere dingen door.

ANALOGISMUS, betekent zoo veel als een verbeelding der hulpmiddelen, door gelijkenisfen.

ANALIJSIS, is de oplosfing, of ontbinding van een geheel in zijne deelen. In de Ontleedkunde betekent het ook de verklaaring van een ieder deel des ligchaams. Voornaamelijk behoort dit tot de Scheijkunde, om dus zoo veel te beter de kragten der Enkelen (*Simplicia*), door derzelver ontbinding tot de eerfte hoofdftoffen te kunnen bepaalen.

ANAMNISTICA, worden die tekenen genaamt, welke een voorgaande ftaat van gezondheid of ziekte wederom aankondigen; wordende daarom ook *Remorativa* genaamt. Door *Anamniftica Remedia* verftaat men zulke middelen, die de geheugenis verfterken, zoo als de *vluggе zouten*, *geeftige olien*, *esfentien*, *balzemen*, en meer andere.

ANANAS, in 't latijn *Pinea Indica*, (*Bromelia*, LINN. *Spec. Plant.*) is een zeer aangenaame Indiaanfche vrugt, zoo wel ten aanzien van de fmaak, als ten opzigte van de geur en reuk, overtreffende in beide, na 't oordeel van veelen, alle andere vrugten; het vleesch fmelt in de mond, en men acht in 't zelve de fmaak en geur van appelen, perfiken, queën, ardbefiën, en muscadel-druiven te vinden.

De plant van deeze vrugt, gelijkt in gedaante na een *Aloë*, of beter na het *Waterruiters-kruid*, (*Aloides vel Aizoon paluftre*), zijnde de bladen blauwagtig-groen, lang en fmal, boven puntig, in het midden langs het blad met een holte, en de bladen aan de kanten met kleine kromme doorens bezet; uit het midden van de plant groeit een fteng van 2 à drie fpannen hoog, op welke de vrugt groeit, die knobbelagtig is, en de gedaante van een artifchok vertoont, verkrijgende gewoonlijk de groote van een middelmaatige meloen; op de knobbels der vrugten groeijen kleine bleek-groene, om de rand lijf-koleurige bloemtjes, dewelke afgevallen zijnde, de vrugt allengskens rijpt, als wanneer zij een goud-geelagtige koleur, en een aangenaame reuk verkrijgt; boven op de vrugt groeit een zoogenaamde kroon, beftaande uit veele bladen, gelijk aan die der plant, dog kleinder, en vertoonende een jonge plant; ook groeijen 'er dikwils boven aan de fteng, of nevens de vrugt, jonge fpruiten met bladen, die zoo wel als de kroon geplant wordende, in het vervolg weder vrugtbaare planten uitleveren.

Daar zijn verfcheidene zoorten van den *Ananas*; de voornaamfte zijn, 1. de groote zoort, die taamelijk hoog groeit, en wit vleesch heeft; 2. de middelzoort, wiens vrugt in de gedaante van een zuikerbrood groeit, en geel of wit vleesch heeft; 3. de kleinfte, die het aangenaamfte van fmaak is. Ze groeijen alle in de heetfte gewesten van *Oost-* en *West-Indiën*, en worden hedendaags ook veel in ons *Nederland* en elders, door de kunst gekweekt en voortgezet. Men nuttigt dezelve aan plakken gefneeden, met of zonder een weinig zuiker of wijn. Uit de beide Indiën worden ze ook geconfijt tot ons overgebragt; deeze zoo wel als de raauwe vrugten, zijn zeer aangenaam en hartfterkende; dog men zegt, dat deeze vrugt voor de zwangere vrouwen geheel niet dienftig is.

Kweeking der Ananasfen in Europa.

Deeze plant word, gelijk gezegt is, door de kroon der vrugt, en de fpruiten nevens de vrugt voortgezet; men zet ze, na dat de vrugt rijp en verorbert is, in potten, die niet al te groot zijn, neemende daar toe ter deegen fijne, wel toebereide, taamelijk zandige aarde, welke aarde het best vervaardigt word, uit oude vergaane paardemest, oude vergaane boombladen, of andere goede losfe tuin-aarde en zand, dit mengt men ter deegen onder malkanderen, en de daar in geplante *Ananasfen* zullen 'er uitneemend tieren; wel te weeten, als men aan dezelve, dewijl ze natuurlijk in een heet climaat groeijen, en dus veel meer warmte vereisfchen, als ons climaat kan geeven, eene door kunst vermeerderde warmte bijzet; tot dien einde moet men ze 's winters in een ftookkas bewaaren, waar in de warmte, volgens een *Thermometer*, op de graad van bloedwarmte, iets minder of meerder, naar omftandigheden onderhouden word. Daar na moet men de planten in de maand April in een welgefchikte hooge run-bak, die voorheen toegeftelt, en de run reeds aan 't broeijen is, zetten, tot aan den rand toe de potten daar in begraavende. Dit plaatzen der potten in broeijende run, doet de groeij van deeze zoo wel als van allerleije andere vreemde uit de heetfte gewesten van daan zijnde gewasfen, grootelijks bevorderen, dewijl dezelve van aart een veel verwarmende aarde begeeren; voor al moet men niet verzuimen, om de bak zomtijds over dag, inzonderheid bij zonneschijn, wat te lugten, dewijl anders de hitte door de vergaderde zonneftraalen in de geflotene bak, bij de warmte der run gevoegt, al te fterk kan worden, zoo dat ze zelfs in ftaat is, de planten te verbranden, fchoon anders veel warmte begeerende; bij regenagtig en koud guur weer, moet men de bak met riet-matten of luiken dekken; op deeze wijze zullen de vrugten van de vrugtdraagende planten meestendeels tegens het naa-zomer of herfst rijp zijn. Wanneer in het najaar de zonnewarmte vermindert, en het koude en guure weer aankomt, moet men de planten weder uit de bak in de ftookkas overbrengen: Nog ftaat 'er aan te merken, dat men de planten, eer men ze in de runbak overbrengt, kan verplanten, om haar een nieuwe aarde, en om de wortels, die men dan meest weg fnoeit, meer ruimte te geeven; dog

wanneer de vrugtdraagende planten, reeds de vrugt in de ſtookkas toonen, of men 'er die van verwagt, dan oordeele ik het best te zijn, dezelve niet te verplanten; maar de pot te klein zijnde, moet men ze met wortel en aarde in een grooter pot overzetten. Zie deeze korte, dog duidelijke ſchets der cultuur, van de bij veele zoo zeer geachte *Ananasſen*. Die dit in alle zijne deelen wel waarneemt, ben ik verzekert, dat het genoegen zal hebben, ſchoone vrugten te bekoomen.

ANANTHOCIJLUS, word een bloem door verſtaan, uit veele kleine zamengeſtelt, en wiens kelk mede met bloemtjes aangevult is.

ANAPALLUS, een Oost-Indisch Gewas, hebbende lange, ronde bladen, bleek-geele bloesſem, en kleine ſteekels, is zeer koud van aart.

ANAPHALANTIASIS, het uitvallen van 't hair uit de wenkbrauwen.

ANAPLASIS, of ANAPHASIS: Hier word de herſtelling en geneezing van eenig gebrooken lid door verſtaan, zodanig dat de plaats daar de breuk geſchied is, weder zamengevoegt zij.

ANAPLEROSIS, *Invulling; Opvulling; Vervulling*; wanneer iets dat ledig is, op nieuw word volgemaakt: In de Heelkonst verſtaat men 'er dat geene door 't welk de Franſchen *un nez postiche, des dents poſtiches*, &c. noemen; een door konst gemaakte neus, of ingezette tanden, daar anderen ontbreken; als mede het vervullen eener diepe wonde met vleesch.

ANAPLEUSIS, Heeft twee betekenisſen; in de eerſte plaats geeft het zoo veel als *ademhaaling* te kennen, en ten tweeden verſtaat men 'er 't waggelen van losſe tanden of eenige andere verzwakte ledematen door.

ANAPODOPHIJLLON, (*Podophijllum* LINN. *Spec. Plant.*) Is een Kruidgeſlacht, in *Virginien*, *Canada* en elders in *Noord-America* groeiende; brengt een vrugt voort die de gedaante van een appel heeft, en daar zijn twee zoorten van. Zie op MAIJ-APPEL.

ANAPSIJXIS, Verkouding, die door eenige togt of windvatting ontſtaan is.

ANARCHIE, een Staat of Gemeenebeſt daar geen Hoofd is, en dus in verwarring, niet weetende wie dat beveelen of gehoorzaamen moet.

ANARISTESIS, beteekent eene onthouding van het middagmaal.

ANARHICAS, zie ZEEWOLF.

ANARRHINUM: Een Vloeijing uit de Neuze.

ANARRHOPIA, zie ANADOSIS.

ANAS, zie ENDVOGEL.

ANASARCA, zie WATERZUCHT.

ANASTASIS, beteekend eene Ontlasting van kwade ſtoffen die uit hun plaats worden verdreeven, ook eene prikkeling tot ſtoelgang.

ANASTATICA, dus word door LINNÆUS de *Roos van Jericho* genaamt, zie op dat artikel.

ANASTOMOSIS, heeft twee beteekenisſen; als ten eerſten de vereeniging of zamenvoeging der uit einden van de Water- en Bloedvaten, 't welk ook *Oſculatio* genaamt word: Het beteekend mede, een teegennatuurlijke werking, van eenig uitwendig vat, waar door een uitvloeijing van eenig bloed of andere zappen word voortgebragt.

ANASTOMOTICA, verſtaat men Geneesmiddelen door, die de zweetgaten enz. openen; het zweet uitdrijven, ſtoelgang verwekken; en de pis van het bloed ſcheiden.

ANATASIS, eene uitſpanning der Lighamen in de bovenſte deelen.

ANATHREPSIS, hier worden verſterkende en verkwikkende middelen door verſtaan, waar door een verſwakt Lighaam herſtelling van kragten bekoomt.

ANATHIJMIASIS, deezen naam word gegeeven aan eene opſtijging van dampen uit de maag voortkomende.

ANATOMIE, zie ONTLEEDKUNDE.

ANATRESIS, *Doorbooring*; weinig word het anders gebruikt, als om 'er het *Trepaaneeren* of doorbooren van de Hersſenpan meede uit te drukken.

ANATRIPSIS, 't wrijven der Geledere; ook de verbrijzeling van een ſteen in 's menſchen Lighaam.

ANATRUM of *Natrum*, die ook *Glas-gal* genaamt word, is een zoort van natuurlijke Salpeter, waar van de ouden veel gemeld hebben, wordende eertijds alleen in *Ægijpten*, dog nu ook bij *Jena* in *Saxen* en elders gevonden, dezelve heeft een loogachtige ſmaak, en kan in plaats van zeep gebeezigt worden, dienende meede tot het glas maken. Zie verder GLAS-GAL.

ANATROPE, een hevige Maagpijn, veroorzaakt door ſterk braaken, 't geen men oneigentlijk wel eene *Submerſio Stomachi* of omkeering der maag pleeg te noemen.

ANATTE, is een zoort van roode verwe, die van een roode bloem word gemaakt, welke op een boom of ſtengel van 7 a 8 voeten wast, en die gelijk als de Indigo, in het water word geworpen om te rotten; de bloemen alleen worden hier toe gebruikt, en afgeplukt gelijk men de roozen doet; men laat de bladen op malkanderen gepakt, zo lange in 't water leggen tot dat ze ter deegen zijn verrot, en als tot eene maſſa of klomp zijn geworden, voorts roert men ze ter deegen, tot dat 'er gelijk als de indigo een zoort van deesſem van komt; als dan giet men 'er het water ſchoon af, en men maakt die deesſem tot rolletjes en koekjes, die men eindelijk in de zon legt te droogen.

ANAUDIA, ook *Anapthia*, is eene ziekte waar in de ſpraak of ſtem min of meer belemmerd word, door eenig ongemak in de *Larijnx* of 't Strottenhoofd. Ten onrechte word zomtijds de ſtomheid dusdanig genaamt.

ANBLATUM, zie SQUAMARIA.

ANCEPS MORBUS; is eene ziekte, wiens uitkoms ten eenemalen onzeker en twijfelagtig is.

ANCEPS REMEDIUM, zijn zulke Geneesmiddelen die men twijfelagtig noemt, en waar toe men enkel in hoopelooze ziektens toevlugt neemt.

ANCHUSA, zie ALCANNA en OSSETONG.

ANCON, zie ARM.

ANCONÆUS MUSCULUS, dus noemt men die kleine Spier, die nevens den uit en inwendigen Armſpier en den langen Uitrekker, de Pees vormt die men gemeenſchappelijk noemt, en die zig uitſtrekt over de hiel van 't elleboogbeen, en 't zelve naar buiten omdraait.

ANCONÆUS PROCESSUS, de Hiel- of Elleboogs-punt.

ANCTERES, zijn zoodanige ſterk zamentrekkende Pleisters, waar mede de gaapende wonden zamengehegt worden.

ANCUBITUS, noemt men wanneer de oogen 'er rood uitzien en overloopen, zijnde zulks veroorzaakt door het invallen van zand, of eenige andere vreemde ſtoffen.

ANCIJLE, dus word een zoort van Kramp genaamt, waar door de gewrigten worden zamengetrokken, en in hunne werking verhindert, zo als dikwils in de teenen en vingeren gebeurt. Zie SPASMUS.

ANCIJLOTOMUS: ook *Scalpellum*, noemt men in 't algemeen alle Chirurgicale mesſen, en in 't bijzonder, die geene welke gebruikt worden om den Tongriem te ſnijden.

ANDA, een Braſiliaanſche Boom, wiens hout ligt en ſponſieagtig is, met ſpits, langwerpig en geaderd loof, de bloemen geel en rood; zijnde de vrugt een zoort van noot met een dubbelde ſchel, en als twee eikels bevattende, die even als castanien ſmaaken. Uit deze vrugt word door de Wilden een olie geperst, waar mede zij zich ſmeeren; men zegt dat twee of drie 'er van genuttigt, tot een braak- of purgeer-middel verſtrekken, dog de ſchil van de vrugt ſtopt den Buik-loop, aan welke de kragt ook word toegeſchreeven, in 't water geworpen zijnde, de visſchen te doen ſterven.

ANDAS, in zommige oude Schrijvers vind men dit woord nog gebeezigt, voor oplosſen of disſolveeren van zout.

ANDIRA, een boom in Brazilien groeiende, zijnde het hout hard en tot timmeren bekwaam, deszelfs bast is aschgraauw, en de bladen, hoewel kleinder, zijn de lauwrier-bladen gelijk; hij draagt zwarte knoppen, waar uit een meenigte bloemen, die digt bij elkanderen zitten, te voorſchijn komen. De vrugt die eerſt groen is en de gedaante van een eij vertoont, heeft op de eene zijde als een naad en word rijpende zwart, zijnde bitter en ſterk van ſmaak. Dezelve is met een halve ſchaal overtoogen; binnen in de vrugt is een geelagtig zaad, zijnde zamentrekkend en leelijk bitter van ſmaak; de geſtootene kern ingenoomen, zegt men een heilzaam middel tegens de wormen te zijn; de *dozis* is een half ſcrupel telkens; meer op eenmaal als een ſcrupel hier van neemende, word het als een doodelijk vergift aangemerkt; nogthans aaſt het wild op deze vrugt en mest 'er zich mede. Vrugt, Hout en Bast van dezen boom, word in bitterheid bij de *Aloë* vergeleeken. Daar is nog een andere zoort van *Andira*, geheel aan deze gelijk, behalven dat ze geen ſmaak heeft.

ANDIVIE, zie ENDIVIE.

ANDROGINÆ PLANTÆ; *man-wijvige planten*; zijn de zodanige, die teffens mannelijke en vrouwelijke bloemen voortbrengen.

ANDROGIJNUS, zie HERMAPHRODIJT.

ANDRODAMANTA, is een zoort van Bloedſteen, die ook met regt zeil-ſteen mag genaamt worden, dewijl hij het ijzer trekt; op een ſlijpſteen gewreven wordende, laat hij een rood zap van zig.

ANDROSACE, *Berg-Sanikel* (*Androſace perianthiis maximis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit eenjarige gewas heeft lange en breede bladen, aan die van de Weegbree gelijkende, dog zijn rondsomme getand; de bloem is klein en wit, vijfmaal gekorven, en boven met een ſtaart of pluim, waar op een vrugt volgt als een erwt, met rood langwerpig zaad; de wortel is dun en vezelagtig: Het groeit natuurlijk tusſchen het koorn, aan zee en in de bosſchen: Daar is mede nog een kleinder zoort van, die in de Gebergtens van *Zwitzerland* en elders gevonden word. Zomtijds word de eerſte zoort door de Kruid-minnaars in de Bloem-tuinen gekweekt; moetende het zaad in de maand maart of april ter plaatze gezaait worden, daar het zal blijven groeien, dewijl het zelve 't verplanten niet kan verdragen, willende anders in allerlei goede losſe gronden zeer wel tieren. Het zaad bevat veel olie en is laxeerende. Men zegt dat het goed is voor de Jicht, Opſtopping der pis en waterzucht.

ANDROSÆNUM, zie St. JANS-KRUID.

ANEILEMA, ook *Aneileſis*, word de opſtopping der winden, en ook de krimping door buikpijn veroorzaakt, genaamt.

ANEMIUS, zie WIND-OVEN.

ANEMONE, *Flos venti*; Een plant, die van hare wortel af bladeren uitſchiet, dewelke bijna geheel rond zijn, dog de eene breed en groot, en de andere klein; zommige zijn diep gekorven, andere niet zo diep. Uit het midden van de bladen ſchieten kleine ſteelen, tot op de helft van hare lengte naakt, maar daar na met drie bladeren als een kraag omcingelt. Deze ſteelen hebben op hunne toppen elk een bloem, die tamelijk breed, rond, van veel bladeren als een roos, enkel of dubbeld, en van veelerleij koleuren is, als geel of wit, purper, vleeſchkoleurig, blauw, rood of viool-koleurig, ook met een boschje daar boven op, dat men het *pluisje* noemt. De vrugt die op de bloem volgt, is meestentijds langwerpig, zij behelst een pit of knop, bevragt met verſcheide korrels; in 't gemeen is elk graantje bedekt met een wolagtig vlies, haare wortel is een klauw: De bloem heeft denzelven naam van *Anemone*, ook wel *Anemoonroosje*.

De fraaiheid van de *Anemones* beſtaat in haare groote en rondte; vooral als de groote bladen wat grooter zijn dan de pluis. Ook moet het buitenſte einde van de groote bladen ſtomp zijn, zo wel als die van hare bekken, dewelke breed en niet ſmal moeten zijn. De ſteel moet met zijne hoogte gematigt zijn naar de groote van de bloem, en ſterk genoeg om ze te dragen zonder krom te worden. Het blad moet gekrult zijn, het pluisje laag digt bewasſen, en van gedaante als een ronde kap of koepel, verciert met uitſtaande haakjes.

De krans moet een weinig uitſteeken, en van eene gelijke hoogte zijn met de eerſte bekjes, maar als hij zo dik is, dat hij de gedaante van een dikken koepel vertoont, zo is 't een gebrek. Alle korrels en knopjes die op den krans uitſteeken, ſtaan leelijk, daarenboven moet het kransje van een andere koleur zijn als de groote bladen.

Kweeking der Anemonen.

Daar zijn hooftzaakelijk vier zoorten van *Anemonen*, die men in de bloem-tuinen plant, als

I. De breedbladige gefterde *Anemone* met fraaije hoogroode, purperroode, bleek purpere, violette enz. bloemen: Zijnde dit de eerſte zoort van DODONÆUS.

II. De ſmalbladige gefterde *Anemonen*, met bloemen van koleuren als de voorgaande: Zijnde de tweede zoort van DODONÆUS.

III. De fijnbladige *Anemone*, met hoogroode, bleekroode, blauwe, violette en meer andere koleuren van bloemen: Dit is de vierde zoort van DODONÆUS.

IV. De Turkſche of Aſiatiſche *Anemone*, is die geene waar van den Autheur hoofdzakelijk ſpreekt; hier van zijn veele zoorten met fraaije koleuren, die om ieder zoort te onderſcheiden, met een verſchillende naam genoemt worden, zo als men in de lijsten der Hollandſche *Bloemisten* kan nazien. Dit zijn alle zeer fraaije bloemen, die eerst uit *Turkijen* en *Aſien* in deze gewesten zijn overgebragt, en waar van de verſcheidene zoorten van koleuren van tijd tot tijd door de Bloemisten uit 't zaad zijn gewonnen.

De drie eerstgemelde zoorten, die ook ſchoone bloemen voortbrengen, groeijen natuurlijk in *Italien*, *Spanjen*, *Turkijen* en elders: De verſcheidene koleuren en

dubbelde zoorten zijn door de cultuur uit 't zaad voortgekomen.

Zij hebben alle knobbelagtige wortels, waar uit in de grond geplant zijnde, vezel-wortels ſpruiten, en haare bladen, zijn min of meer grover of fijner gefnippelt.

Wat de kweeking der drie eerſte zoorten betreft, die worden op dezelfde wijze geplant en vermeerdert als andere gewasſen, te weeten door ſcheiding of deeling der knobbelwortels, 't welk vroeg in 't voorjaar of najaar verrigt word; jaarlijks behoeven ze niet verplant te worden; twee of drie jaren kunnen ze op dezelve plaats blijven ſtaan, dog men moet haar een warme, voor winden gedekte plaats, en een goede losſe wat zandige vrugtbaare grond geeven; en dewijl ze in 't geheel geen ſtrenge vorst konnen tegenſtaan, zo moet men ze in ſelle winters met eenige drooge ruigten dekken, of men legt 'er boomtakken over heen, daar men als dan een bedding van ſtroo of ſtrooagtige paarde-meſt op legt, die men 'er na de vorst weder afneemt.

De kweeking der *Turkſche Anemones* geſchied mede door de knobbel-wortels; dog deeze neemt men gewoonlijk alle jaaren uit de grond, dewijl ze anders veeltijds in de grond verrotten, of op een andere wijze verminderen: Dit opneemen der wortelen moet geſchieden, zo dra men na de bloeijtijd ziet dat de bladen beginnen te verwelken en geel te worden, 't geen tot een teeken verſtrekt, dat haar groei gedaan is; opgenomen zijnde, wascht men ze zuiver af, en legt ze vervolgens op een lugtige plaats in een doos, tot de tijd der herplanting, 't welk vroeg in het voorjaar moet geſchieden, zo dra de vorst uit de grond is, want hoe vroeger men ze als dan plant, hoe beter ze zullen bloeijen: Gewoonlijk plant men ze op beddens, veelerlei zoorten bij malkanderen, veroorzakende dit in den bloeijtijd een aangename ſchakeering en verſcheidentheid van koleuren en een fraaije vertoning voor het gezigt; zij moeten op vier à vijf duim afſtand in 't verband, en een à een en een halve duim diepte gezet worden; dog eer men ze plant moet men de groote wortels door ſcheuring of breeking deelen, om ze dus te vermeerderen; de kleine wortels en brokjes die geheel niet, of wel zeer gering bloeijen, plant men gewoonlijk elders op een bijzonder bed en digter als de anderen, om aan te groeijen, en tegens het volgende jaar bekwaam te zijn bloemen voort te brengen. In het planten moet men voorzigtig weezen, om niet het bovenſte der wortel, waar uit de bladen ſpruiten, benedenwaards in den grond te ſteeken, gelijk door onkundigen ligt kan gebeuren; het bovenſte gedeelte kent men aan zekere platte en iets puntige verheeventheeden, die ook doorgaans niet zo effen nog glad, als het overige der wortel is.

De grond tot kweeking dezer bloemen, moet los, min of meer zandig en vrugtbaar, dog niet bemest of te vet zijn; dewijl in vette aarde de wortelen rotten; men kan tot derzelver kweeking een grond bereiden, uit goede losſe tuin-, woud- of blad-aarde, (beſtaande deze aarde uit verrotte bladen, planten en allerleij andere vuilnis, zijnde die inzonderheid voor alle bloem-gewasſen zeer dienſtig,) wat oude tot aarde gewordene paardemest en zand, dit ter deegen onder malkanderen gemengt zijnde, maakt men 'er eene bedding boven op de andere grond van, daar men eerst zo veel aarde wegneemt als men denkt nodig te zijn om het bed niet te hoog te doen worden; men moet mede zorge draagen haar een goede warme plaats te geeven, zonder dat zij egter aan eene al te ſterk brandende zon blootgeſtelt worden; en alſchoon deze wortels al een tamelijke felle vorst kunnen doorſtaan, zo moet men egter de zulken die in het najaar geplant zijn, in ſtrenge winters op dezelfde wijze dekken, als van de drie voorige zoorten gezegt is. Dog het meeste lijdenze veeltijds in het voorjaar, wanneer ze reede boven de grond zijn, van het ſneeuw-water; dewijl dit ſcherpe water bij de jonge bladen indringende, de bladen zo wel als de wortel ſmert en bederft: Weshalven ook zommige liefhebbers van bloemen, het bedde waar op zij hunne fraaijſte *Anemonen* en *Renonkels* in 't najaar planten, rondsomme met planken, broeijbaks-wijze voorzien, om ze dus teegens de vorst en ſneeuw met houte luiken te kunnen dekken, als wanneer men 'er bij ſtrenge vorst nog ſtroo of lange mest bij voegen kan. Dog alle deeze omſlag is men niet nodig, wanneer men tot vroeg in het voorjaar met 't planten der *Anemonen* wagt, zullende het voordeel dat men door de herfstplanting meent te verkrijgen, namentlijk dat de bloemen daar door groter en fraaijer zouden worden, zeer weinig zijn, mits dat men de wortels zo vroeg als iets doenlijk is, in 't voorjaar in de grond zette.

Voorts ſtaat aan te merken, dat wanneer men begeert, dat deeze bloemen zig in haar bloeij-tijd fraaij zullen vertoonen en lange duuren, men dezelve noodwendig voor de ſterke zon en zwaare reegen moet beſchutten, en dus, het zij met een kleed, tent of iets anders overdekken; ook moet men ze bij onſtuimig weder voor ſterke wind tragten te beſchermen, dewijl ze daar door zeer ſpoedig verſlingert en bedorven worden: Is 'er een aanhoudende droogte, in de tijdt dat deeze bloemen in knoppen ſchieten, moet men vooral 's avonds of 's morgens vroeg, dog vooral niet over dag in de zonneſchijn, op gieten paſſen; dit verzuimende, zoude 'er weinig van de bloemen komen, dewijl ze, inzonderheid in de bloeij-tijd een vogtige grond beminnen.

Om *Anemonen* in potten te kweeken, verwekt te veel omſlag, dewijl men ze geduurig zoude moeten gieten; ook bloeijen ze daar in zoo wel niet als in de grond, ten waare men de potten tot boven de rand in de aarde begroef, om ze als dan in de bloeijtijd in een kamer of elders te kunnen plaatſen.

ANEMONE (BOSCH-), *Woud Anemone*, ook *Bosch-* of *Woud-Ranunkel*, in 't latijn *Anemone nemoroſa*; hier worden hooftzaakelijk de volgende zoorten van in de bloemtuinen gekweekt.

I. De *Bosch Anemone*, met witte enkelde of dubbelde bloemen, zijnde de enkelde, de vijfde *Anemone* van Dodoneus. Dog in de hoven plant men alleen de dubbelde, die zeer aangenaam bloeit.

II. De *Bosch Anemone*, met purpere enkelde of dubbelde bloemen.

III. De *Bosch Anemone*, met groote donker violette of blauwe bloemen.

IV. De driebladige *Bosch Anemone*, met witte en purperverwige bloemen.

De eerſte en tweede enkelde zoorten, groeijen in *Neder-* en *Hoog-Duitſchland*, in bosch en lommerige plaatzen; dog de derde en vierde zoort, worden in warmer gewesten, als *Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, *Engeland*, en elders, op bergen en boschagtige plaatzen gevonden.

Zij worden, gelijk andere plantgewasſen, door ſcheuring of deeling der knobbel-wortels, in het gewoone plantſaizoen, zijnde 't voorjaar, gekweekt, en beminnen liefst een goede zandagtige grond en lommerige plaats, kunnen onze wintervorst vrij wel wederſtaan; dog de derde en

vierde

vierde zoort, is hier zoo wel niet tegens beſtand, en verëischt een tederder cultuur.

ANEMONOSPERMOS, (*Arctotis*, LINN. *Species Plant.*) is een Africaansch gewas, dat in *Ethiopien*, en omtrent *de Caap de Goede Hoop* groeit: Daar zijn verſchillende zoorten van, wiens onderſcheid hooftzaakelijk gelegen is, in de verſcheidene gedaante der bladen en variatie van koleuren der bloemen; van binnen zijn ze wit, goudgeel of oranjekleurig, dog van buiten meest donker of purperrood, of dusdaanig geſtreept; en dewijl deeze bloemen zig cierlijk vertoonen, en de plant veele bloemen geeft, zoo worden dezelve, voornaamelijk die van een geele koleur, door de Bloem-minnaars gekweekt; dog dezelve moeten in potten geplant, 's winters in de oranjerije, of in een getemperde ſtookkas, daar niet of weinig meer in geſtookt word, dan om de vorst 'er uit te keeren, bewaart worden; zomers zet men ze op een warme plaats, daar voor 't merengedeelte van den dag, de zonne ſchijnt; haare vermeerdering geſchied bij ons, door ſteeking van jonge takken in potten, die men in een warme run- of broei-bak moet zetten, om ze te koeſteren en te doen groeijen, dewijl ze in de opene lugt zeer bezwaarlijk aan 't wasſen kunnen raaken.

ANEMOSCOPIUM, zie WIND-VAAN.

ANEMOSCOPUS, is een werktuig, tot een zoort van weerglas verſtrekkende, beſtaande in een klein houten mannetje met kwik gevult, dat daar door in een glazen pijp of Baromeeter, in de hoogte klimt, wanneer de lugt zwaar en helder is; en na beneden daalt, in geval de lugt ligter word, en het beginnen zal te regenen; zoo dat men door dit werktuig, de verandering der lugt, winden en weder, als meede het onweder waarneemen kan. Het is uitgevonden door een Burgemeester van Maagdeburg, OTTO GUERICKE genaamt.

ANETHUM, zie DILLE.

ANEURISMA, zie ADERSPAT.

ANGEIOLOGIA, dus word dat gedeelte der Ontleedkunst genaamt, 't geen tot de bloed- en water-vaten des lighaams betrekking heeft.

ANGEIOSPERMÆ, is dat zoort van planten of kruiden, door LINNÆUS de planten van de *Didijnamia Claſſis* genaamt, wiens zaaden in zagte of drooge vrugthuisjes verborgen leggen.

ANGEIOTOMIA, word eene aderlaating aan het voorhoofd, of wel aan de ſlaapen des hoofds, door verſtaan.

ANGELIER, *Nagelbloem*, in 't latijn *Carijophijllus hortenſis* (*Dianthus*, LINN. *Spec. Plantar.*) is een bloem-gewas, het welk in de bloem-tuinen word gekweekt.

Beſchrijving. Het is een plantgewas, wiens bladen, ſpruitende uit de wortel, lang, hard, groen en ſmal zijn; uit het midden der bladen ontſtaat een ſteng van verſcheidene hoogte, draagende boven fraaije bloemen, die uit veele bladen beſtaan; naast aan de bloem volgt een langwerpig rond zaadhuisje, vol platte zaaden; de bloem is verſcheiden van koleur, en zeer aangenaam voor 't gezigt; de reuk is zeer geurig, en eenigzins gelijk aan die van een kruidnagel.

Daar zijn vijf hooft-zoorten van, die men voornaamelijk in de hoven cultiveert, als

I. De *Gras-angelier*, ook *Veer-angelier*, of *Pluimkens* genaamt: Hier van zijn verſcheidene zoorten, of liever veranderingen, als met witte, roode of paarſe bloemen, ook met witte of bleekroode met een donkerrood of purper hart, en deeze alle zijn of enkeld of dubbeld; waar van inzonderheid de dubbelden voortgezet worden.

II. De *Gras-angelier*, met diep geſnippelde bloem-bladen; enkelde en dubbelde, wit of paars.

III. De kleine laage *Gras-angelier*, met maar eene witte of purpere geſnippelde bloem op elke ſteng, (*Armerius flos* 3. DODON.) Deeze *Gras angelieren* groeijen natuurlijk in *Oostenrijk*, *Hongarijen*, en elders, op dorre berg- en heuvelagtige plaatzen, en zijn langleevende; de dubbelden zijn door cultuur uit het zaad voortgekomen.

IV. De *Chineeſche Angelier*, met fraaije, roode, witte of bonte bloemen; enkelde en dubbelde, dog zijn zonder reuk.

V. De *Groote Angelier*, anders *Violette* genaamt. Dit is een der ſchoonſte bloemen van haar tijd, en heeft een zeer aangenaame reuk; weshalven dezelve bij de Bloembeminnaars in groote waarde is; wel te weeten, de dubbelde; daar worden veele zoorten of veranderingen, zoo wel ten aanzien van de koleur, als groote, en gedaante van gevonden, die alle uit het zaad zijn voortgekomen; dagelijks verkrijgt men door de cultuur nog meer variaties uit het zaad, die gewoonlijk in drie hooftzoorten verdeelt worden, als

1. in *Picottées*.
2. in *Bizards*, of *Bizarrées*.
3. in *Peinted Ladies*.

De eerſte zijn min of meer geſtreept of geſtipt met rood, purper, enz. op een witte of geele grond, en beſtaan dus uit twee koleuren; dog de geele zijn zeldzaam.

De tweede zijn met twee, drie of meer koleuren fraaij geſtreept.

De derde zijn boven op de bloem-bladen met rood of purper gevlekt; maar van beneden zijn de bloem-bladen witagtig, op dezelfde wijze als de *Chineeſche Angelieren*.

De Bloemisten en andere Liefhebbers, die nieuwe fraaije zoorten uit 't zaad gewonnen hebben, geeven gewoonlijk aan ieder bijzondere zoort, een willekeurige naam, om de zoorten van elkander te onderſcheiden; dit doen zij meede aan andere bloemen, als *tulpen*, *hiacinthen*, *anemonen*, enz., welke naamen men in de lijsten des Haarlemmer en andere Bloemisten kan nazien.

Eigenſchappen. De *Angelier*, inzonderheid de groote zoort, is een goed middel voor beroertheid, duizeling, en vallende ziekte; zij maakt een doorſtraaling, en weederſtaat de kragt van 't fenijn; met een woord, zij is hartſterkend, en een hulpmiddel tegen hoofdpijn; men gebruikt de enkele *Angelieren*, en onder die voornaamelijk de roode, in de Medijcijnen.

Kweeking der Angelieren.

De drie eerstgemelde zoorten, naamelijk de *Gras-angelieren*, worden zeer gemakkelijk door ſcheuring, of deeling der wortel voortgekweekt; men legt ook de takken, die zig gewoonlijk in de Maijtijd over den grond uitbreiden, in de grond, dezelve met aarde overdekkende; zij maaken als dan wortelen, en men ſnijd ze in het volgende voor- of najaar van de ouden af, en verplant ze, waar men zulks begeert; vooral moet men niet verzuimen, de ingeleide takken, bij aanhoudende droogte te gieten; ook moet men, indien 'er te veel takken zijn, de kleinſte wegſnoeijen, op dat de zwaardere, die men ingelegt heeft, meerder lugt en ruimte bekomen. Door het zaad kunnen dezelve ook gekweekt worden; men zaait ze in de maand van Meij, op een bedje, een vinger diep in de aarde, en in Augustus daar aan volgende; verzet men de

jonge

jonge plantjes op een ander bedje, circa een halve voet van elkanderen, om tot in 't volgende jaar te wachten, wat zoorten 'er uit voortkomen, die dikwils maar enkeld, en weinig fraais hebben, weshalven men ook zelden deeze zoorten van Angelieren zaait; zij willen in allerleij goede losse gronden tierig groeijen, en kunnen de sterkste vorst wederstaan.

De *Chineesche Angelieren*, die kleine dog fraaije bloemen voortbrengen, worden alleen door het zaad voortgekweekt, dat men in de maand April in een niet al te warme broeibak moet zaaijen, wordende de jonge planten daar na in de maand Maij in de bloemtuinen, daar men 't begeert, verzet; liefst hebben zij een warme plaats, en een goede losse wat zandagtige grond. Men kan 'er ook van in in potten planten, één of twee op zijn hoogst in ieder pot, deeze moeten vooral wel met gieten onderhouden worden: Dit zoort van *Angelieren* kan geen sterke vorst tegenstaan, dog in maatige winters blijven ze dikwils over, en bloeijen dan in de volgende zomer zoo veel te beter: Die, welke men in potten heeft geplant, kan men 's winters op een lugtige plaats in huis voor de vorst bewaaren: Ook kan men ze in Julij of Augustus in een pot zaaijen, en de jonge planten in huis doen overwinteren, om ze na de vorst te verplanten, waar men zulks begeert.

Wat de kweeking der *groote Angelieren*, of *Violetten* betreft, deeze worden vermeerdert en voortgezet, of door inlegging of steeking der jonge loten, of wel door 't zaad: Door inlegging geschied zulks aldus; men plukt de bladen der looten van onderen op voorzigtig tot aan het midden of de helft der loot af, en kort ook de einden der overblijvende bladen, een weinig in; daar na snijd men de loot midden in een knoop, met een scherp pennemes tot op de helft door, en doet dan nog een sneede, iets na bovenwaarts, zoo dat de loot eenigzins opgespouden word; vervolgens buigt men hem benedenwaarts, en legt het omgekromd in de aarde, in diervoegen, dat de spleet van elkanderen gebogen zijnde, in de grond koomt, en omtrent een duimbreed of meer met aarde bedekt worde; om deeze loot in de grond vast te doen blijven, moet men dezelve met een haakje van dunne rijsjes gesneeden, in de grond vast haaken; op deeze wijze zullen de looten met 'er haast wortelen schieten en jonge planten worden, mits men ze bij droogte zomtijds 's avonds giet. De tijd om de *Angelieren* in te leggen, is de maand Julij of Augustus, en niet laater, dewijl ze anders geen wortelen kunnen maaken.

Men kan de *Angelieren* ook voortkweeken, door steeking der jonge takken of looten, die men in de maand Junij of Julij in een koud broeibakje met een glas 'er over steekt; moetende men deeze looten in een knoop affnijden en wat opspouden: Men steekt ze 4 à 5 vingerbreed van elkander, en 2 à 3 vingerbreed diep in de grond; vooral moet men wel zorgen, om dezelve over dag voor de brandende zon te dekken, en geduurig bekwaamelijk vogtig te houden; ook behoorlijk door opzetting van het glas, over dag te lugten, anders zal 'er niets van koomen; en schoon men alle deeze voorzorgen naukeurig in agt neemt, zoo zullen ze zelden of nooit alle bewortelen en voortkoomen; zoo dat de vermeerdering door inlegging, de zekerste en gemakkelijkste wijze is. Indien de looten aan een oude plant te hoog boven de grond mogten zijn, zoo kan men 'er een pot naast vast maaken, en dezelve daar in leggen: Wanneer dan de looten wortelen gemaakt hebben, snijd men ze in September, of in 't begin van October, van de moederplant los, en plant ze daar men begeert, het zij op een bed in rijën op ongeveer een voet afstand, of in potten, in ieder pot één plant; moetende de potten, middelmaatig van grootte zijn, van omtrent 7 duim wijdte, en ook zoo van veel hoogte. Gewoonlijk plant men de fraaiste zoorten in potten, niet alleen om ze in haar bloeitijd te kunnen plaatzen, waar men zulks begeert, maar ook om dezelve 's winters in huis te kunnen zetten.

De grond, die de *Angelieren* begeeren, moet niet te zandig, nog ook te kleiagtig of vast, maar los en voedzaam zijn: Eene aarde, toebereid uit woud- of bladaarde, oude vergaane koe- en paardemest, wat vrugtbaare losse tuin-aarde, en wat zand, ter deegen onder malkanderen gemengt, is de beste aarde voor de *Angelieren*; die, welke men voor de *Pot-angelieren* bestemt, moet door een aard-zeef geworpen worden. Nog staat aan te merken, dat de *Angelieren* in 't geheel geen verschе mest, of die nog niet wel verteert en tot aarde geworden is, kunnen verdraagen, raakende daar door aan 't kankeren, worden geel, kwijnen, en gaan eindelijk versterven.

De *Angelieren* kunnen vrij sterke vorst verdraagen, dog als dezelve zeer fel is, en langduurende, lijden ze 'er merkelijk van; weshalven het veiligste is, dat men ten minsten de fraaiste en beste zoorten, 's winters als het sterk begint te vriezen, dog niet eerder, in huis op een lugtige plaats brengt, daar niet of zeer maatig gestookt word, dewijl ze ook weinig vuur-warmte kunnen verdragen; men moet ook zorgen, om 't vertrek, waar in zij staan, bij zagt onvorstig weder door openzetting der glazen te lugten, en het begieten vooral niet verwaarloozen, als de grond droog word; de vorst voorbij zijnde, zet men ze weder buiten in de opene lugt, dog in 't eerst op een warme voordeelige plaats: Om 's winters minder omslag met potten te hebben, kan men de afgelegde en bewortelde looten, in 't najaar in één, of meer houten bakjes met aarde gevult, digt bij malkanderan planten, en ze daar in op voorgaande wijze doen overwinteren; in de maand van Maart of April neemt men de looten uit de bakjes, en verplant ze in potten of elders, waar men wil; men laat vooral een klompje aarde om de wortelen, dan zullen zij even goed tieren en bloeijen, als of zij in het najaar in de potten geplant waren.

Wat het zaaijen der *Angelieren* betreft, zulks geschied meerendeels om nieuwe fraaije zoorten te verkrijgen: Men zaait het zaad op een klein bedje van goede losse aarde, of wel in een koude broeibak, niet al te digt, na dat het zaad 24 uuren in water, waar in schaape-mest geweekt is, gelegen heeft; voorts bedekt men het met een vinger dik aarde: De zaaitijd van deezen bloem is in 't midden of laatst van Meij, en niet eerder, dewijl vroeger gezaait wordende, dikwils de jonge planten in 't najaar nog in bloem schieten, die als dan wegens de afneemende warmte, geen genoegzaame trap van volmaaktheid kunnen verkrijgen, om over deszelfs fraaiheid te oordeelen; zoo dat het veel beter is, om ze niet vroegtijdig te zaaijen, en de bloemen eerst in het volgende jaar af te wagten: Wanneer de opgekomene jonge planten bekwaamelijk zijn groot geworden, verplant men ze op bedden van goede en losse aarde, op den afstand die boven gemeld is; men moet in 't verplanten, indien zulks doenlijk is, regenagtig weder, of ten minsten een betrokkene lugt waarneemen; (Liefhebbers beweeren, dat om veele dubbelde bloemen te bekomen, men ze één of twee dagen voor de volle maan moet zaaijen, wat hier van zij, laat ik aan de ondervinding over;) vervolgens heeft men 'er niets meer aan te doen, als om ze van 't onkruid te zuiveren, en bij droogte zomtijds

tijds te gieten. Gewoonlijk zoekt men 't zaad van d efraaiſte dubbelde zoorten te winnen, niet tegenſtaande 't zeker is, dat dikwils uit de geringſte zoorten van koleur, ſchoonder en volmaakter bloemen voortkomen, dan uit de fraaiſte; egter moet men 't zaad uit de dubbelde en ſchoone koleuren vooral tragten te winnen, dewijl de beste bloemen daar van verwagt worden, hoewel het zaad bij ons, voornaamelijk in koude of natte jaaren, zelden wil rijpen: Dewijl ook uit 't zaad veele enkelde, en dubbelde bloemen voortkoomen, die ten opzigte van haar koleur en gedaante niets bijzonders hebben, zoo moet men een menigte zaad zaaijen; en de Bloem-liefhebbers zijn zeer wel te vreeden, wanneer ze uit eenige hondert planten, maar weinige verkrijgen, die in de vereischte hoedanigheden uitmunten; de overige minder volmaakte of enkelde bloemen, kunnen tot andere gebruiken dienen, inzonderheid die met roode bloemen. In de Medicijnen worden ze veelvuldig om haar hart- en hoofdſterkende kragt gebruikt.

Zie hier, waar in de Bloem-kenners de vereischte hoedanigheden en volmaaktheid van een *Angelier* agten te beſtaan.

1. Moet de *ſteng* hoog opſchieten en ſtevig zijn; gelijk ook de *bloemſteelen* niet te ſlap, en nog minder nederwaarts hangende.

2. De *opene bloem* moet groot en ter deegen dubbeld zijn, dog zodanig, dat de bloem-blaadjes wel geſchikt zijn, en de buitenſte blaadjes niet nederwaarts hangen, nog ook regt op, maar vlak uitgebreid zijn: Ook moet de *bloem* verder wel gekuift zijn, 't geen wil zeggen, dat ze niet plat, maar na 't midden toe bolswijze verheven zij: Men kan zelfs de bloem ook vergrooten en opſchikken, wanneer men die te hulpe koomt, door middel van de blaadjes wat uit te rekken, en in order te vlijën; dog dit moet geheel ſubtijl en met drooge en zuivere vingeren geſchieden.

3. Moet het *wit der bloemen* zuiver, en niet beſmult zijn, zoo als ook de *koleuren*, die ook niet moeten vloeijen, maar van malkanderen ter deegen moeten geſcheiden zijn.

4. De *Bloemkoker* moet wat langwerpig, en niet rond zijn, of een zogenaamde bobbe-kop vertoonen, ook niet opbersten; hoewel 't bersten der kookers, in zommige, inzonderheid natte jaaren, wel aan zoorten gebeurt, die zulks in andere jaaren niet doen; dit ongemak, dat de bloem doet verflenzen, kan men te hulpe koomen, door middel van de kooker boven te openen, en hier en daar na beneden toe, met een ſcherppuntig mesje voorzigtig eenige inſnijdingen te maaken, zonder de bloem van binnen te raaken; of wel de koker bij tijds met een bandje van nat gemaakte *Muscoviſche mat*, dog niet al te vast te ombinden: Ook bedienen zig de Liefhebbers daar toe, van dunne platte te zaamen geboogene kopere ringetjes, van allerleij groote, om 'er eene uit te zoeken, die om de kooker past: De bloem groot zijnde, en de bloembladen door 't bersten der kooker of anderzins neederwaarts hangende, is 't ook veeltijds dienſtig en nodig, dat men de bladen door middel van een cirkelrond geſneeden ſtevig papier of kaarte-blad, en dat in 't midden rond is uitgeſneeden, onderſteune; makende men dit boven de kooker, beneden de bloemblaadjes zindelijk vast; gelijk de oeffening in deezen nader zal aanwijzen.

Daar zijn dubbelde *Angelieren*, die de eene kooker en bloem, uit de andere voortbrengen, en die op zig zelven gelaaten, van geener waarde ten opzigte van fraaijigheid zijn; dog door een kundige hand geholpen, worden zij verwonderenswaardig groot en aanzienlijk; om dezelve te hulpe te koomen, en tot volmaaktheid te brengen, moet men de vliezen van de tweede of bovenſte kooker, wanneer de bloem in 't opengaan is, zeer voorzigtig uitpluizen, dan zullen zig de bloemblaadjes van de tweede bloem, met die der eerſte, of die uit de eerſte kooker voortkoomen, vereenigen, waar door de bloem een volkoomene goede gedaante en bovenmaatige groote zal verkrijgen; inzonderheid wanneer teffens de bloemblaadjes, gelijk boven gezegt is, een weinig te hulp worden gekoomen, met dezelve te vlijën of in ordre te ſchikken: Van deezezoort van *Angelieren* en dusdanig behandelt, heeft men 'er gehad, die bijna 5 duim in hun diameeter groot waaren, en waar over Liefhebbers der bloemkweeking, deeze behandeling onkundig zijnde, verſtelt ſtonden, en bekennen moesten, nooit diergelijke groote *Angelieren* gezien te hebben: Zoo veel vermag de kunst en kennis van goede weetenſchappen.

Voorts ſtaat aan te merken, dat men, om de *Angelieren* in de bloeitijd fraai te hebben, en het genoegen te ſmaaken, van derzelver aangenaam gezigt, langer als na gewoonte te genieten, men dezelve noodzaakelijk voor de brandende zon, en zwaare reegen moet dekken, en ook voor ſterke wind beſchermen, 't zij door een kleed of zogenaamde tente, of wel door middel van ze in potten geplant ſtaande, onder een afdak te plaatzen; vooral moet men ze niet op een plaats ſtellen naast muuren, of tusſchen hooge gebouwen, daarde lugtdoor wederomſtuiting der zonneſtraalen, doorgaans zeer broeijende is; want zij zouden daar even zoo ras, en dikwils eerder, dan in de opene lugt en zon verflenzen: Een plaats, die de morgenzon tot 10 à 11 uuren geniet, en daar bij lugtig is, oordeelt men de beste; ook moet men niet verzuimen, om dezelve bij droogte in den bloeitijd 's avonds te gieten, inzonderheid de zulken, die in potten geplant ſtaan. Nog dient aangemerkt te worden, dat de verſcheidentheid van differente zoorten van koleuren en ſchoonheid, zoo wel van deeze, als andere zoorten van fraaije bloemen, een verrukkende ſchakeering verwekt, en tot een groot genoegen voor het oog der Bloem-liefhebbers verſtrekt, gevende meede aanleiding tot nuttige beſpiegelingen, over de wonderbaare en nooit volpreezene werken van den Almagtigen Schepper.

In de bloeitijd zijn de *Angelieren* meede aan een groot ongemak onderworpen, door de zogenaamde *Oorwormen* veroorzaakt; deeze dieren knaagen de bloembladen benedenwaarts in de kooker af, en veroorzaaken daar door, dat de bloem ſchielijk vernielt word en verflenst: Het beste middel hier tegen is, dat men een hoorn of holle klaauw van een dier, of anders een papieren peper-huisje, waar in men eenige drooge ruigte, als mos, enz. doet, boven op de Angelier-ſtok ſteeke, of wel naast de bloemen vast maake; hier in zullen deeze wormen over dag gaan ſchuilen; zoo dat men ze als dan daar uit ſchudden en dooden kan; dog veeltijds blijven ze ook over dag in de bloem ſchuilen, moetende men ze in dit geval als dan bij tijds voorzigtig opzoeken en vernielen.

Nog zijn 'er andere vijanden der *Angelieren*, die niet zoo zeer de bloemen, als wel de planten vernielen, naamelijk de haazen; want deeze 's winters in een bloemtuin koomende, daar *Angelieren* geplant ſtaan, zullen die als een lekkernije 't eerſte aantasten en afeeten, ſchoon 'er ook overvloedig van andere kruiden in waaren, die ze anders ook wel lusten; hier tegens weet ik niets dienſtiger,

dan netten over de Angelier-bedden te ſpannen, en dezelve hier door 's winters voor deeze dieren te beveilgen.

Conſerf of Koekjes van Angelieren.

Neemt een vierendeels pond karmozijn-roode *Angelieren*, ſnijd 'er de onderſte witte punten af, en ſtampt ze inneen marmere vijzel zoo lang, tot dat ze de gedaante van bladen verliezen. Kookt voorts een pond zuiker, zoo als men doet, om conſerven te maaken; de ſijroop dus gekookt zijnde, moet men dezelve van het vuur neemen, en 'er de Angelier-bloesſem geſtampt zijnde, allengskens onder geduurig omroeren in doen, en zoo dra het geſtolt en koud geworden is, legt men het bij kleine ſtukjes op papier, en laat het verders in een laauwe oven op plaaten gelegt zijnde, droogen.

Om aangenaame Snuiftabak van Angelieren te maaken.

Neemt 100 of meer roode *Angelieren*, ſnijd de onderſte witte punten van de bloembladen af, droogt ze langzaam op een papier buiten de zon, en maakt ze vervolgens tot een poeder; giet 'er dan een weinig *wijngeest* of ſterke *brandewijn* op, zoo verkrijgt het een ſchoone roode koleur; en om 'er een aangenaame reuk aan te geeven, zoo doet 'er eenige druppelen gedistilleerde *olie van roozenhout*, van *lavendel-bloemen*, of *olie de Cedro* bij, zoo verkrijgt men Snuiftabak, die niet alleen aangenaam is, maar teffens ook de hersſenen verſterkent, en zeer dienſtig voor hoofdpijn, duizeling, een zwak geheugen, vallende ziekte, enz. Men kan 'er ook goede gepocijerde ſnuiftabak onder mengen.

ANGELIER (INDIAANSCHE), zie AFRICAANE en TUNETAANE.

ANGELIKE-WORTEL, *Engel-wortel*, in 't latijn *Angelica; Costus niger; Radix S. Sancti*, deeze plant groeit van zelfs op de gebergtens van *Zwitzerland*, *Boheemen*, en elders; bloeit in de hooi- en zomermaand, en is verwarmend, zweet- en pisdrijvend, openende, verdunnende en oplosſende; maar voornaamelijk uitſteekende tegens het vergift en beſmetting. Dus zij bij wijze van een drank of zap gebruikt, of dikwils gekauwt wordende, tot een tegengift tegens de pest dienſtig is. Het poeder van de wortel is uitneemende voor de hart-flaauwtens.

Deeze plant is niet alleen *Angelike*, maar (in Vrankrijk) ook *Heilige Geest wortel* genaamt, wegens de wonderbaare eigenſchappen die ze heeft tegens zeer kwaade ziektens en vergiften, behalven de ſchoone reuk die ze vanzig geeft. Daar zijn vier zoorten van *Angelike*, maar die, van dewelke wij ſpreeken, is de grootſte en draagt in't latijn de naam van *Angelica ſilvestris* (*Angelica foliis æquaovato-lanceolatis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*) heeft breede bladen, rondsom gekorven en gemengelt met eene bleekgroene koleur; haar ſteng is twee of drie voet hoog, hol en geribt, (als met gooten uitgeholt.) De gedaante van haare bloem is kroonagtig (*umbellata*), gelijkende na die van de venkel; de bloemen zijn geel, het zaad rond, plat en witagtig, ſcherp van ſmaak, maar aangenaam van reuk; men kweekt ze ook in de hoven, 't welk ligtelijk in het voorjaar door ſcheuring der wortelen geſchied, zij beminnen liefſt een goede losſe vette, een weinig zandagtige grond. Deeze wortel enkelijk in den mond gehouden, bewaart ons voor de kwaade lugt en pest, en gegeten zijnde, drijft ze het vergift door het water af, of door het zweet; verteert de wateragtige vogten en ſlijm, ſtuit den hoest, verdeelt de dikgeworde melk der vrouwen, verſterkt de maag, vervrolijkt het hart, herſtelt de eetlust, geneest de beeten van dolle honden, en dood de onkuisheid; gekauwt zijnde, beneemt ze den ſtinkenden adem, ze koomt ook in de *theriakel* en *orvietaan*, ze verwarmt en droogt op in den tweeden graad. Daar is nog een andere plant, die zeer wel naar *Angelica* gelijkt, dewelke men *Imperiatoria* noemt, en dezelve deugden heeft, daarom kan men bij gebrek van de eene, de andere in haare plaat sneemen.

Daarenboven is haare wortel een zeer goed middel tegens de pest, beſmettelijke koortzen, en alle zoort van vergift, als men maar een klein ſtukje daar van in den mond houd, of des winters in de morgenſtond maar twee vingeren hoog wijn en roozewater drinkt, daar zij ingetrokken is, of dat men van de gepoeijerde wortel een weinig inneemt, zoo zal men den geheelen dag beveiligt zijn, voor de beſmetting van de kwaade lugt. Het is ook een zeer goed middel voor een zwakke maag, winden, opſtijging der moeder, en verſtopte ſtonden. De Engelſchen gebruiken de bladen en wortels van dit kruid in de ſaus van hun vleesch, te meer, om dat zij de grove vogten verbeteren, den ſtinkenden adem beletten, en de verduwing van de maag bevorderen. De bladen van *Angelica* geſtooten met bladen van wijnruit en honing, en als een opflag omgebonden, geneest de beeten van een dollen hond, en de ſteeken der ſlangen. Als men ze op het hoofd van iemand legt, die de koorts heeft, trekken ze alle de hitte der koorts aan zig. Deeze wortelen worden ook geconfijt, en zijn als dan meede zeer dienſtig voor de gemelde ongemakken.

Om een water of geest van Angelica te maaken.

Neemt een lood *Angelike*, gelijke veel kaneel, een half lood kruidnagels, maſtix, koriander en groene anijs; een lood aloës-hout, dit alles geſtooten in een vijzel, en op een kan brandewijn gezet, en van 's avonds tot 's morgens hebbende ſtaan trekken, in een glazen kolf gedaan, dan gedistilleert, en van deeze overgehaalde esſentie op een kan brandewijn gedaan van één tot drie oncen toe, naar believen, dan wat amber en muscus daarbij, zoo veel als betaamelijk is.

Andere Esſentie van Angelike.

Neemt water daar een once vaste ſalpeter (of *nitrum fixum*) in geſmolten is, of anders zoo veel zout van wijnſteen, alwaar gij dan agt oncen wortel van *Angelike* op moet zetten om te trekken, of andere wortel, die gij wilt uittrekken; invoegen dat 'er een agtſtedeel ſalpeter zij, ten opzigt van de wortelen; laat het water met de wortel en den ſalpeter allengskens kooken, om de kragt daar uit te trekken; zijgt het dan door een doek, en laat het, met zagtjes over een klein vuur uit te laaten waasſemen, zoo dik als honing worden; zet het dan op zes deelen brandewijn, om het tot een esſentie te maaken, of tot een extract, met den brandewijn daar wederom door een distilleer-kolf af te haalen.

Op deeze wijze kan men uit alle zoorten van gewasſen exſtracten maaken, dewelke met water willen opgelost zijn. Maar ten opzigte van de harsagtige planten en gommen, op dewelke het water niet werkt, moet men zig van brandewijn met zout van wijnſteen bedienen. De rede waarom men den brandewijn met wijnſteen aanzet, is, om dat het vaste zout van den wijnſteen het zaamenſtel van de hars-agtige en taaije deelen der gewasſen ontbint en opent, dat zig anders in de maag zou affcheiden, en in

zijne

zijne plooijen blijven vast zitten. Deeze eſſentie aldus bereid, laat zig in een waterig bijvoegzel oplosſen, zonder eenige ſchifting, alzoo het vaste zout, en de aarde van de plant, door den brandewijn niet aangedaan is.

ANGELIKE (BESIEDRAAGENDE), zie ARALIA.

ANGELIKE (KLEINE WILDE), *Geraerds-kruid*, *Haanepoot*, in 't latijn *Herba Gerardi*, *Podagraria*, *Angelica ſilveſtris minor*, (*Ægopodium foliis caulinis ſummis ternatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit kruid wast in de hoven, naast de heggen en elders; en daar het eens ingewortelt is, verſtrekt het voor een groot onkruid, dat wegens zijn loopende wortelen, bezwaarlijk is uit te roeijen. Het zelve is van veel nut in de Geneeskunde, koomende met de regte *Angelike* genoegzaam in kragten overeen, dog word weinig gebruikt, behalven dat het tot een *ingredient* in het middel van HIJCKE BOOTES tegens de dolle-hondsbeet verſtrekt.

Zommige gebruiken ook de groene bladen in het voorjaar, dewijl het vroeg uitſpruit, om benevens andere vroege kruiden, in de keuken groen-moes van te bereiden, zijnde bij uitſtek gezond.

ANGELOT, Is een goude Munt, in Engeland geſlagen, alwaar men nog eenige vind; zij draagt de naam van *Angelot*, om dat 'er het beeldtenis van een Engel op geprent ſtaat. Zij is een rijksdaalder waard, en doet drieen-twintig karaaten, en drie-vierendeel fijn goud. In Vrankrijk is ook een *Angelot* geſlagen, met de beeldtenis van *St. Michaël*, houdende het zwaard in zijne rechterhand, en met de ſlinker-hand een Schild met drie Leliën, ende een Slang onder zijne voeten.

De zilvere *Angelots*, die de Engelſchen, Parijs in hunne magt hebbende, in het einde der regeering van Koning CAREL DE VI. en het begin van CAREL de VII. aldaar lieten ſtaan, hadden insgelijks het beeld van een Engel, dog met de Wapens van Vrankrijk en Engeland; waar meede HENRIK DE VI. te kennen gaf, dat hij Koning van beide die Koningrijken was; deeze zilvere *Angelot* deede toen vijftien Stuivers.

ANGELOT-KAAS, zie KAAS.

ANGINA, *Keel-ontſteeking*, *Worg-gezwel*, *Bruine*. Zie aldaar.

ANGIOSPERMÆ PLANTÆ, *Gedekt zaad voortbrengende planten*, naamelijk daar het zaad in een zaadhuis en niet bloot voortkoomt.

ANGOSIA, met dit woord noemt HIPPOCRATES dikwils de lijfmoeder.

ANGUILLA: zie AAL.

ANGUIS, zie ADDER en SLANG.

ANGUIS MARINUS, een zoort van hoorns of ſchelpen, wordende *Zee-pijpen* of *Zee-wormhuizen* genaamt, zij gelijken niet kwalijk na ſlangen.

ANGURIE, zie CITRULLE.

ANGUSTI FOLIUS; *Smalbladig*.

ANHELATIO, zie KORTADEMIGHEID.

ANHIMA, is een *Braziliaanſche Roof- en Water-vogel*, hebbende de groote van een zwaan; dog wiens kop zo klein is, als die van een haan; boven den bek op de kop heeft dit dier een hoorn, ter lengte van ruim twee vingeren, zijnde zo dik als de dunſte looten van een wilg; dezelve is aan de punt krom, rond, en wit gelijk een been, omringd met korte, zwarte en witte pluimen; de hals is ruim zeven duim, en het lijf bijna anderhalf voet lang; de ſtaart, die de breedte van die van een gans heeft, is vier vingers lang, en de vlerken zijn groot en veelverwig; de pooten hebben vier teenen en zijn met klaauwen gewapent. Nooit vind men dezen vogel alleen, maar altoos is het wijfken door het manneken verzelt; zijnde het wijfken doorgaans bijna de helft kleinder als het manneken. Zij vervaardigen hun nest van kleij, niet kwalijk na een oven gelijkende, en kiezen daar toe de gaaten in de boomen, of ook wel de grond. Wanneer manneken of wijfken ſterft, overleeft hem zelden lang de andere. Men ſchrijft aan den *hoorn* van deze vogel de deugd toe, dat eene nagt in wijn getrokken, dit aftrekzel een goed middel is in de kwaalen der lijfmoeder, en om eene moeijelijke baaringe te gemoet te koomen, als mede de kragt te bezitten van gift weerſtaande te zijn.

ANHINGA; een *Braziliaanſche Water-vogel*, met cierlijke vederen voorzien, is bijna zo groot als onze *Endvogels*; de bek is drie vingers breed lang, zijnde van onderen en boven met een meenigte kromme ſteekels voorzien; de hals is lang en ſmal; de kop en nek geelverwig; het bovengedeelte van den rug bruin met geel geſpikkelt, voorts zijn de overige deelen van dezen vogel wit, als zilver glinſterende.

ANHUIBA, dezen naam draagt een zoort van Sasſafras-boom, op zommige plaatzen van Oost-Indien groeijende.

ANI; (*Crotophaga*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Een Vogel behoorende tot het geſlagt der *Teek-Eeteren*, en naar den *Papegaaij* of *Aakſter* gelijkende; heeft ongeveer de groote van een *Meerl*, en een bek die een duim lengte en drie vierde duim dikte heeft; de ſtaart is zeven duimen lang; van koleur is hij violetagtig zwart; zijnde de randen der vederen donker groen, met een zuivere koperkoleur vermengt: De klauwen zijn zwart, zo wel als de bek, en deeze heeft om de wortel van de bovenkaak, een kring van ſtijve borſtelhaairtjes, voorwaards gekeert, welkers haairtjes mede ſtijf en lang zijn; deze vogelen maken in de haagen of klein geboomte, grote nesten, leggende in een enkel nest zomtijds wel vijftig van deze vogelen hunne eijeren te gelijk en broeden die uit: Hun vleeſch is niet eetbaar; zij worden door MARKGRAAF om de fraaiheid van hunne koleur onder de *Parkietjes* geplaatst.

ANIL of *Indigo*; (*Indigofera leguminibus arcuatis incanis*, *racemis*, *folio brevioribus*; LINN. *Spec. Plant.*) Is een heesteragtig gewas, dat in *Oost-* en *West-Indien* groeit, en door de Indianen *Anil* word genaamt: Uit deszelfs bladen word de bekende blauwe verfſtoffe vervaardigt, die de naam van *Indigo* draagt, en van zulk een groot gebruik is, zo wel bij ſchilders, als wel inzonderheid bij de blauwverwers: Dit gewas groeit circa ter hoogte van twee voeten, heeft aan beide zijden van zijn ſtengel, van boven donker groene, dog beneden witte, als zilver glinſterende ronde bladen, die niet groter dan de nagel van de pink of kleine vinger zijn; de bloesſem die roodagtig is, gelijkt zeer wel na die van onze erweten, hier op volgen lange, dunne en eenigzints kromme peulen, waar in kleine zaaden zijn beſloten, hebbende een olijvenkoleur, en na raapzaad gelijkende. Zie verders INDIGO.

ANIMAL. Zie DIER.

ANIMALCULA: Zie DIERTJES.

ANIMALE REGNUM. Zie DIEREN-RIJK.

ANIME GUMMI, ook *Cancamum*, iseigentlijk een gomachtige Hars uit een boom in de *West-Indien* vloeijende, die *Setaiba* genaamt word, en altijd groen is;

de bladen gelijken eenigzints naar die van den *Mijrthus*; het hout is hard en wit, en van een geſpikkelden bast voorzien: De zoort die witagtig is, en als barnſteen doorſchijnende, is de beste: Deeze aangenaam riekende Gom word meest op gloeijende koolen gelegt, en uitwendig voor *zinkingen* en *zenuwkwaalen* rookswijze gebruikt; men maakt 'er meede een zoort van plaaster tot die kwaalen dienſtig, van; ook een gediſtilleerde Olie: Is mede een voornaam ingredient in veelerlei Verniſſen.

ANIMELLAE, dusdanig worden zekere Klieren agter de ooren zittende, genaamt.

ANIMO INJURIANDI, een rechtsgeleerde ſpreekwijze, zo veel beteekenende, als iemand met opzet te ſchelden en te verongelijken: Dus zegt men ook *Animo nocendi*, of iemand met moetwil en voorgenomen wille, benadeelen.

ANIMI DELIQUIUM: Zie ONMAGT.

ANIMUS: Zie GEMOED.

ANINGA. Is een Wortel, die in de *Antiliſche Eilanden* groeit. Men gebruikt tegenwoordig het afziedzel daar van in de zuiker-rafinaderijen, als zijnde veel veiliger, dan het *Sublimaat* en *Arſenicum*, dat men eertijds daar toe gebruikte, toen deze kragt van de *Aninga* nog niet bekent was.

ANI PROCIDENTIA, dus noemt men 't uitgaan van den Endel- of Aars-darm. Zie ENDELDARM.

ANI SCALPTOR: Zie AARSKRABBER.

ANI SPECULUM: Zie AARSSPIEGEL.

ANISUM: Zie ANIJS.

ANISUM STELLALUM: Zie STER-ANIJS.

ANKER, reekent men gewoonlijk op een zesden van een oxhoofd, houdende 40 mengelen.

ANNUA PLANTA; dus noemt men een jaarlijkſe Plant of Gewas, die van 't voorjaar tot in den Herfst duurende, in dat beſtek van tijd uit zaad voortkomt, bloeit, zaad geeft en eindelijk verdort.

ANNUS: Zie JAAR.

ANNUS, een wortel in Peru wasſende, hebbende de lengte en dikte van een duim: Men zegt dat de zulken, die dezen wortel eeten, de hoedanigheid verliezen om kinderen te verwekken.

ANO, zijn zodanige maagzuiverende Geneesmiddelen die van bovenen werken, en hunne kragt door *vomeeren* oeffenen: Dit is het tegengeſtelde van *Kato*, 't welk van onderen te purgeeren beteekend.

ANODMOS, dat zonder reuk is.

ANODUS, dus noemt men de ſtoffen, die uit de ſpijze in de nieren worden afgeſcheiden.

ANODIJNA, Pijnſtillende en verzagtende middelen.

Anodijnum, of pijnſtillend middel van den Koning van Engeland.

Neemt anderhalf once wel uitgezogte *opium*; ſnijd die in kleine ſchijfjes, *bast van vlier-hout*, *ſchors van ſaſſefras*, elks een half once; maakt het tot een poeijer, doet het in een glaze fles, en giet 'er een pond of mengelen brandewijn op, ſtopt het met een graauw papier toe, dat eenige reizen dubbeld gevouwen zij, in 't welk gij met een ſpelde verſcheide gaatjes moet ſteken, en bij 't vuur zetten op eene bekwame afſtand, of in de zon, als zij op hare kragt is, laat 't vijf dagen ſtaan trekken, met het nu en dan eens om te ſchudden, daar na laat het door eenen trechter met vloeij- of filtereerpapier voorzien, loopen, en bewaart het. Dit watertje ſtilt de hevigſte pijnen in de heete koortſen, ſlapeloosheid, borst-pijn, ſcheel-hoofd-zeer, hoest, kolijk, jigt, hevig voet-euvel, ſmertelijke wonden, en al wat den ſlaap belet, dog in de Beroerte is het van weinig kragt.

De maat is van tien tot zestien druppels in *Spaanſche Wijn* genomen, of in eenig gedistilleert water, als dat van *ſchorſonnere*, *melisſe*, *klaproozen* enz. Als het middel geene uitwerking doet, moet men 't na verloop van vierentwintig uuren nog eens neemen, en de maat met twee of drie druppels vergrooten, twee of drie uuren voor of na den eeten, dog de avond is de bekwaamſte tijd, ten ware de nood het anders vereischte, dan geeft men het ter aller uure, mids drie uuren van het maal af blijvende. Als de kwaal niet ophoud, kan men opklimmen tot veertig druppels toe, dog niet meer dan telkens met twee of drie druppels teffens op te klimmen, binnen den tijd van vier en twintig uuren.

ANOEA, zo veel als Zinneloosheid.

ANOLIS, is een zoort van Hagedis, meestop de *Amerikaanſche Eilanden* wordende gevonden, hebbende een lange geronzelde ſtaart: Dit Dier, dat gewoonlijk zeven of acht duim lengte heeft en de dikte van een pink, is op de rug groen met blauwe en grauwe ſtreepen, van den nek tot aan de ſtaart; deszelfs buik is geel; de pooten vijfvingerig; de kop is weinig dikker dan den hals; van boven gedekt met groote ſchubben; zijnde de ſchubben aan het lijf in tegendeel zeer ſijn en klein: Deze *Hagedis* heeft een doordringend geluid, veeltijds bij nagt roepende. LABAT zegt, dat zijn vleeſch niet onaangenaam, maar mals en ligt te verteeren is; en dat hij veeltijds tot ſpijze gebruikt word, vinden wij mede bij verſcheidene andere Schrijvers aangeteekent.

ANOMALIA, wil zo veel zeggen als *afwijking van den gemeenen reegel*, 't zij zulks op natuurlijke verrigtingen, dan op ziektens en ongemakken met derzelver gevolgen toe te paſſen zij: Alles wat buitengewoon, dwalend en weifelend is, word ook *Anomalos* genaamt; dus beteekend *Febris Anomala* een ongeregelde of onregelmatige koorts.

ANONA, ook *Annona*; (*Annona foliis ovali lanceolatis glabris nitidis planis, pomis muricatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een Boom op het eijland *Java* en in de meeſte Gewesten van de *West-Indien* groeijende: De Heer MILLER telt 'er zeven verſchillende zoorten van op: beſtaande de verſcheidentheid van de meesten in de gedaante van de bladen en koleur van de bloemen. Gewoonlijk groeit dezen Boom van drie tot vier vademen hoogte; heeft enkelde langwerpige bladen; driebladige bloemen; zijnde in de meeste zoorten geel van koleur: De vrugt, die na ponds-peeren gelijkt, is bruin en rood van koleur, en zoet en aangenaam van ſmaak; de ſchil, die uitermaaten dun is, eet men gewoonlijk met de vrugt: Voor dat ze ter deegen rijp zijn, worden ze gemeenlijk afgeplukt, dewijl de *Vleermuizen* 'er ſterk op aazen. De Inwoonders leggen ze in rijs om verder rijp te worden.

ANONIS: Zie STALKRUID.

ANONIJMUS, *Naamloos*, wiens naam verborgen is: Dus zegt men een *Anonijmiſch boek*, een *Anonijmiſchen Schrijver*, om een naamloos geſchrift of boek mede te betekenen. De Kruidkenners maaken ook gebruik van dit woord, en zijn gewoon dusdanig de *Planten* en *Kruiden* te noemen, waar voor zij geen naam weeten te vinden.

ANOREXIA, *Verlooren eetlust*; Dit gebrek heeft twee-

tweërlei oorzaken, als ten eersten een gebrek aan *levensgeesten*, waar door zommige menſchen als verzadigt zijn eer zij ter tafel gaan; en ten tweeden door rauwigheeden en niet wel verteerde ſpijzen in de maag, waar door de eetlust ten eenemaalen word benoomen.

ANRAMATICO, een Gewas op 't eijland *Madagascar* groeijende: Het bereikt omtrent de hoogte van twee ellen, heeft lange bladen en op den bovenſten top een van binnen holle bloem, waarin wanneer 't reegent een meenigte water vergadert. Men heeft 'er beide met roode en met geele bloemen. De vrugt heeft de gedaante van een kannetje, waar op een dekzel is.

ANSCHELIJKE-BOOM, Is een Boom grooter dan onze Eijk, in de *Indien* groeijende en de inwoonders dienende om 'er ſcheepen van te timmeren.

ANSER. Zie GANS.

ANSERINA. Zie GANSERIK.

ANSJOVIS, *Enchraſichelus*; ook *Aphiæ* of *Apuæ*; (*Clupea maxilla ſuperiore longiore*, LINN. *Sijſt. Naturæ.*) Zijn Vischjes van bijna een vinger lang, zomtijds iets grooter. In de *Middelandſche Zee* zijn zij zeer gemeen en werden aldaar op de kust van *Provence*, als mede bij *Genua*, omtrent de maand Meij, Junij en Julij gevischt. 's Nagts worden zij gevangen, ſteekende de visſchers dikwils vuur of ligt op de agterſteevens van hunne ſchuiten, dewijl hun dit een menigvuldiger vangst verſchaft; dog men zegt dat die zo goed niet zijn, als de geene welke zonder vuur gevangen worden: Wanneer de vangst t'huis gebragt is, worden 'er direct de koppen afgeſneeden, om reden dat dit Vischje de gal zeer hoog en als in de kop heeft zitten, en deze 'er aan blijvende, het gantſche Vischje zoude bitter maaken: Men haalt 'er mede de ingewanden uit, en pakt ze dan met zout in kleine tonnetjes of aarde kruiken. Te *Baijonne*, aan de *Spaanſche Zee* vangt men 'er ook veele die dezen naam voeren, dog zij zijn grooter, en komen digter bij de *Sardijnen* of *Sprot*; zij worden egter veel voor *Anſjovis* geſleeten: Van den eigenſten aard, zijn die, welke in zommige jaaren zo menigvuldig op de *Zeeuwſche ſtroomen* en bij *Bergenopzoom* gevangen worden: Deze en de vooren aangehaalde zijn 't best door hunne platheid van de egte *Anſjovis* te onderſcheiden.

De ingezulte *Anſjovis* is voor veele een lekkere verſnapering, en worden veeltijds bij 't *deſert* geplaatst: Op een *Collation* maakt het ook geen onaangenaam ſchoteltje, en is zeer bekwaam, om een glas wijn goed te doen ſmaaken: Gewoonlijk eet men ze als zalaad: Na dat ze van de graaten zijn afgetrokken, laat men ze na maate zij zout zijn, in water of nog beter in dun bier uittrekken; ſchikt ze dan netjes op een bord of ſchoteltje, en men nuttigt ze met gehakte pietercelij, boom-olij en azijn, als mede voor iemand die van de ſmaak houd, een weinig *orego:* Zij wekken den eetlust op, en zijn zeer goed om de ſpijzen te doen verteeren, ook worden zij in veelerlei zauſen gebruikt.

ANTACIDA, zuur tegenſtaande middelen, komt over een met *Abſorbentia.*

ANTAGONISTA, *Tegenſtrever*, *Tegenwerker*: dus zegt men wanneer iemand eenig ampt of bediening vraagt, en hij een mededinger tot bekoming van dat zelve ampt heeft, *deeze*, *of die is de Antagonist van N. N.* In de Ontleedkunde word dit woord aan zommige Spieren voor een eigen naam gegeeven: Bij voorbeeld de *af-* en *aantrekkende Arm-ſpierkens*, (*Abductor & Adductor*,) zijn *Antagonisten* of Tegenwerkers van malkanderen.

ANTALGICA MEDICAMENTA, noemt men zulke Geneesmiddelen, die tot verlichting van de pijnen in 't werk geſtelt worden.

ANTALIUM, deeze naam draagen een zoort van pijpswijze mosſelen of ſchelpen.

ANTAPHRODISIACA, dus noemt men de middelen tegens de geilheid of wellust: Geene beeter dan een ſterke lighaams-oeffening; beſtendig werken en het leezen van goede en nuttige boeken.

ANTAPOPLECTICA; middelen tegens de beroerte, en beſtaan of in eigentlijke Genees- of in Behoedmiddelen, tegens deze kwaal dienstig.

ANTARTHRITICA, Geneesmiddelen die tegens de *Podagra* of 't Voet-euvel en Jigt gebruikt worden. Zie op die beide Artijkels.

ANTASTHMATICA, zijn middelen tegens 't moeijelijk adem haalen en benaauwtheid in de borst, en beſtaan in zagte, afdrijvende of zoete middelen.

ANTECEDENTIA, verſtaat men de teekenen door, die voor eene ziekte of krankheid reeds waargenoomen worden.

ANTENDEIXIS, is in de Geneeskunde dat geene, het welke de eerſte tekenen in een ziekte teegenſpreekt, of 't welk een *Medicus* belet om dusdanige middelen aan een zieke (uit oorzaak van zwakheid, enz.) te doen neemen, dan hij anders, indien hij een ſterk geſtel had, na de aard en loop der ziekte zoude voorſchrijven.

ANTENEASMUS; dus noemt men een *gevaarlijke Zinneloosheid*, die dit bijzonders heeft, dat die geene die 'er meede aangetast is, getergt of vertoornt wordende, dikwils zijn heul zoekt, met de handen aan zig zelven te ſlaan en zig van kant te helpen.

ANTENNÆ, dus noemt men de hoornen of ſpitzen, die zommige *Inſecten* voor 't hooft dragen; zij bedienen zich hier van tot een werktuig van 't gevoel; uit derzelver geſtalte en maakzel, word de grond afgeleid om de veelerleij zoorten van *Capellen*, *Vlinders* en andere Inſecten te onderſcheiden en te verdeelen. In de Kruidkunde beteekent *Antenna* zo veel als *Stijlus:* Zie aldaar.

ANTEPILEPTICA, zijn die Geneesmiddelen, welke men gewoon is, tegens de Vallende Ziekte te gebruiken.

ANTHANOR. Zie ATHANOR.

ANTHILIX; Is de rand van het uitwendige oor eener menſch, leggende tegens den *Helix* ofte tegenrand van de ſlaapen over.

ANTHELMINTICA, dus noemt men alle die middelen, welke de wormen afdrijven en dooden.

ANTHEMIS, is een zoort van Moederkruid of *Matricaria.* Zie KAMILLEN.

ANTHONIS LINNÆI, is een Planten-geſlagt, waaronder veele zoorten bevat zijn, behorende de Kamillen daar onder.

ANTHERA; *Cacumina*; *Apex*; *Testiculus*; *Capſula ſtaminis*, is het helmtje of bovenſte topje en ſpitsje der ſtijltjes uit het midden der bloemen voortkomende. Deze zijn de bewaar-plaatzen van een vrugtbaare ſtoffe, 't welk in de ſtampertjes of vrugtholte der bloemen, door tot nog toe onbekende weegen dringt, en aan 't zaad een leeven bijzet. Na de verſcheidentheid der kruiden of planten, heeft dit ſtof ook verſchillende gedaantens: In de nieuwe ſchikwijze der Planten, die men op het zoogenaamde man- en vrouwelijke geſlagt grond, worden

deze bloemſpitzen of helmtjes de *mannelijke deelen* genaamt. Thans worden de geſlagten der Kruiden, ſchoon eerst na 't getal der bladen, vervolgens ook naar 't getal der helmtjes (*Antheræ*) beſchreeven.

ANTHEREON, het voorſte gedeelte of de benedenſte ſpits van de kin, of eigentlijk die plaats waar de baard groeit.

ANTHINES. Zie KRUIDER-WIJN.

ANTHINUM, word al dat geene door verſtaan, 't welk uit *Roosmarijn* is bereid.

ANTHOPHIJLLI. Zie MOEDERNAGELEN.

ANTHORA. Zie WOLFSWORTEL.

ANTHOS; Dit woord beteekend in zijn eigentlijken zin *Roosmarijn*, en wel inzonderheid deszelfs bloezem; dog het word ook algemeen voor bloem genoomen, en zomtijds word het zelfs ten aanzien van Berg-ſtoffen gebeezigt.

ANTHOSMIAS; *zuivere Wijn:* Wijn die zig door zijne reuk, koleur en ſmaak aanprijst: In een woord, een wijn die alle de hoedanigheeden heeft, welke vereiſcht worden, om een zuivere, welriekende en keurlijke wijn uit te maaken.

ANTHOSPERMIUM LINNÆI, is een *Heester* of *Boomtje*, dat in *Æthiopien* en elders in *Africa* groeit, naar *Amber* ruikende.

ANTHRACES; Zie STEENKOOLEN.

ANTHRACITA; beteekent een hoop brandende koolen; en wel inzonderheid die geene, welke op daar toe gemaakte ſteene toorens op zommige Eijlanden en Havens, tot tekenen en baakens voor de zeevarenden bij nagt gebrand worden.

ANTHRACOSIS OCULI; een leelijk en bloedig gezwel aan 't oog, dat met ontſteeking gepaart gaat; deeze ontſtaan niet zelden uit giſtige koortzen, en worden ook wel een *Karbonkel* aan 't Oog of Oogleeden genaamt.

ANTHRAX; *gloeijende Kool*: Met dit woord word ook dikwils een *Pest-buil* of *Karbonkel* beteekent, die als een gloeijende koole flikkert en ontſteeken is. Aan den vuurigen *Robijnſteen*, geeft men wegens zijne brandende koleur mede de naam van *Anthrax* en *Carbunculus*.

ANTHRISCUS. Zie MIJRRHIS.

ANTHROPOLOGIA; is dat bijzondere deel der Natuurkunde, *Menſchenleere*, genaamt; 't welk ons volkomen van de geſteldheid en toeſtand van den menſche, als mede van al het geene zijne natuurlijke eigenſchappen betreft, onderrigt.

ANTROPOMORPHIS, beteekent zoo veel als iets dat naar een menſch gelijkt.

ANTHIJLLIDA. Zie KORAALKRUID.

ANTHIJLLIS, ook *Vulneraria*, in 't Nederduitsch *Wond-kruid* genaamt; is een Plant met geveerde bladen en vlinter-bloemen; die te zamen in een hoofdje of tros ſtaan, en waar op zaad-peultjes volgen; men kweekt dezelve bij ons in de bloemtuinen. Verſcheidene zoorten zijn 'er van, als

I. De gemeene *Anthijllis*, met geele, roode of witte bloemen, (*Anthijllis herbacea, foliis pinnatis inæqualibus, capitulo duplicato*, LINN. *Spec. Plant. Anthijllis lenti ſimilis*, DODON.) Deze groeit in *Hoog-Duitschland, Boheemen, Frankrijk* en elders in de weiden.

II. De vijfbladige *Anthijllis*, of klaver met blazen, (*Anthijllis Herbacea, foliis quaterno pinnatis, floribus lateralibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Deze zoort groeit mede op de Gebergtens van *Switzerland* en *Zuid-Frankrijk*.

III. De hairige *Anthijllis* met purperroode bloemen, (*Anthijllis herbacea, foliis pinnatis, æqualibus, capitulo terminali*, LINN. *Spec. Plant.*) Deze zoort groeit op de gebergtens van *Switzerland* en *Zuid-Frankrijk*.

IV. De Spaanſche *Anthijllis*, (*Anthijllis herbacea foliis pinnatis inæqualibus, capitulis ſolitariis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze zoort groeit natuurlijk in *Spanjen*.

De eerſte en vierde zoorten zijn langleevende Planten, en worden met weinig moeite, in het voorjaar door ſcheuring gekweekt; kunnende de winterkoude van ons climaat tamelijk wel verdragen.

De tweede en derde zoorten, zijn jaarlijkſe Planten die men in het voorjaar op een warme plaats zaait, en daar na de jonge planten verzet waar men zulks begeert; men zaait ook wel eenige korrels zaad, daar men voor heeft de planten te laten bloeijen, zonder dezelve te verplaatzen; dit is geen onaangenaam bloemgewas.

ANTHIJPNOTICA, zijn zodanige middelen, welke de ſlaapziekte tegengaan, en de menſch wakker doen blijven; zij worden ook *Exitantia* of opwekkende middelen genaamt; hier onder behooren het gebruik van *thee* en ſterke *coffij*.

ANTHIJSTERICA, zijn zulke middelen, welke tegens het opſtijgen van de moer genomen worden; onder dezen behooren de *Asfa Foetida*, (Duivelsdrek) *Castoreum*, (Bevergeil,) *liquor cornu cervi* (Geest van Hertshoorn,) *Carminativi* (windbreekende middelen,) en meer anderen.

ANTI, een griekſch woord, betekenende zo veel als *tegen*, veeltijds word het in de Geneeskunde voor andere woorden gezet, om daar door de kragt en werking der Geneesmiddelen aan te toonen of te beteekenen.

ANTIADES, dus noemt men de *Amandelen* of Keelklieren: Het word ook zomtijds wel gebruikt om gezwollene Amandelen mede te betekenen.

ANTIBALLOMENA, zijn zulke Geneesmiddelen, welke in plaats van anderen, die zo ſpoedig niet zijn te bekomen worden gegeven; en waar mede men ook het zelfde oogmerk, dewijl ze bijna van eene uitwerking en kragt zijn, kan bereiken.

ANTICAHETICA, Geneesmiddelen, welke tegens de ſlijm gebruikt worden, hier toe zijn voornamentlijk ſpecerijen en ſtaalmiddelen dienſtig.

ANTICARDIUM, dus noemt men 't Herte-putje.

ANTICATARRHALIA, Geneesmiddelen die tegens verkoudheid en zinkingen dienſtig zijn.

ANTICAUSOTICA, dus noemt JUNGKEN die middelen, welke tegens heete Koortzen gebruikt worden.

ANTICHEIR, hier word de duim aan de handen, en de groote teen aan de voeten door verſtaan.

ANTICHOARÆDIA; Geneesmiddelen tegens de Kropzweeren en Kliergezwellen dienſtig.

ANTICIPANS MORBUS, zegt men van zulke ziektens, waar in de toevallen vroeger als zulks gewoonlijk geſchied, koomen: Dit vind meermalen plaats, in de afwisſelende Koortzen.

ANTICNEMION, dus noemt men het buitenſte of voorste been der ſcheen van de knie af, tot beneden toe.

ANTICOLICA, alle zulke Geneesmiddelen die tegens het colijk dienſtig zijn.

ANTIDINIGA, zijn de Geneesmiddelen tegens de duizeligheid en draajingen van 't hoofd; van dien aard zijn de meeste welriekende Specerijen, Balzemen enz.

ANTIDOTARIUM, is zo veel als een lijst of naamregister van de tegengiften.

ANTIDOTUM, *Tegengift* of vergift weerſtaande genees-

neesmiddelen; zijn zulke, welke door hunne kragt, alle de ingevreetene ſcherpheeden des gifts in de lighamen kunnen verſtompen en uitroeijen.

ANTIEKE KAPEL, is een Nagt-kapel met gepluimde ſprieten, geen zuiger vertoonende; met platagtige wieken; de bovenſte met een wit maantje aan den agterhoek: De Rups van dit vliegend diertje, wiens gewoone groote een duim is; aast op de bladen van pruimen, peeren, elzen, eiken, hagedoorn, dog meest op die van wilgen, zij hebben zestien pooten, en zijn ruighairig, dof en zwart van koleur, met eenige geele ſtreepjes, en hier en daar roode knobbeltjes, waar uit borſteltjes van lange hairen, die zwart en geelagtig zijn, voortkomen; van onderen is het lijf groenagtig zwart: Zeer vlug en ſnelloopende zijn deze rupzen; wanneer men haar aanraakt laaten zij zig van den boom vallen, en buigen het lijf als een hoepel. Gewoonlijk maaken zij in het laatst van julij hun ſpinzel en veranderen in een pop. Het mannetje is een cierlijk, vlug en leevendig *Kapelletje*; dog in tegendeel het wijfje log en lomp. De eijtjes van deze *Kapel* door de microscoop beſchouwt, gelijken niet kwalijk na de *bezien* van den *Taxisboom*.

ANTIHECTICUM POTERII; *Poeder teegens de Teering van* POTERIUS; in 't latijn *Antimonium Diaphoreticum joviale*. Neemt twee deelen *antimonium*, *vijlzel van ijzer* een deel, *ſalpeter*, witte *wijnſteen*, van elk anderhalf deelen, doet het ſtof van 't *ijzer* in eenen kroes gloeijen, in voegen dat de kroes maar voor 't vierde deel vol zij, en wel op een zeer ſterk vuur; daar na doet 'er de *Antimonie* ook in, en ſmelt het alles; wanneer het dan helder is, zo werpt 'er een lepel vol van uwen gemengden wijnſteen en ſalpeter in, en dekt de kroes terſtond toe; als het opbruizen der dampen gedaan is, gooit 'er al weder zo veel in als de eerste reis, en doet zoo vervolgens, tot dat al uw mengzel daar in is; ſtookt dan het vuur heftig aan, en als het wel aan 't vloeijen is, zo giet het uit in een ijzere kroes, volgens de kunst. Is uw *regulus* dan niet gekristallizeert, zo als het behoort, herſmelt en zuivert hem met *ſalpeter* en *wijnſteen*. Anders kunt gij hem ten eersten ſchoon krijgen, als gij in plaats van *ſalpeter* en *wijnſteen*, *potasch* neemt.

Neemt van dezen *regulus* twee oncen, *engelſch tin* vier oncen. Als het geſmolten is, giet het in de ijzere kroes of vijzel, ſtampt het dan tot poeijer, doet 'er drie maal zo veel zuivere *ſalpeter* bij, laat het met lepels vol weder opploffen (*detoneeren*) naar de kunst, latende de dampen na elke inwerping voorbij gaan; en geſmolten zijnde; laat het drie uuren lang dus in de vloeijing ſtaan op een matig vuur, op dat het niet weder tot een *regulus* worde, en al uw arbeid verloren zij, na verloop van deze drie uuren zo ſtort het in een marmere vijzel, ſtoot het en zoet het af met warm water, *filtreert* het door vloeijpapier, maakt het papier droog, doet 'er eens zo veel *ſalpeter* bij, en laat het *detoneeren* of opploffen als te voren, het geen gij nog eens moet herhalen, dan weder afzoeten met water, droogen en bewaaren: De *doſis* is van een halve ſcrupel tot een heele toe, dat is tot twintig grein.

Gebruik. Neemt zestien grein van dit *Antihecticum*; en twintig grein *ſal Amoniak*, dit gemengt en in ſtroop van aardveil, (*hedera terrestris*) ingegeeven, is een kragtig middel tegens de teeringkoorts, anders de *Hectica* genaamt. Deze *doſis* deelt men in tweeën, de eene om 's ochtends en de andere om's avonds in te neemen, en dus voortgevaren.

ANTIHELMINTICA: Zie ANTHELMINTICA.

ANTIMONIE, of *Spiesglas*, in 't latijn *Antimonium Stibium*, is eene bergſtoffe, zeer nabij koomende de natuur der metaalen, ze is blinkende, zwaar, zwartagtig of loodverwig, en breekt ligt, is met ſtreepen te zaamen geſtelt als lange naalden, en als dezelve opregt en onvervalscht is, moet ze roode ſtippen hebben. Men vind ze omtrent de metaal-groeven, en die van Hongarijen is wel de beste, dog wat ſchaars; daar zijn ook Mijnen van in *Duitschland*, en in *Vrankrijk*, onder anderen in de Provintien van *Poitou*, *Auvergne*, en elders.

Het afkookzel van rauwe *Antimonie* is zweetdrijvende, inwendig word dezelve zelden gebruikt, dog zommige prijzen ze in de vallende ziekte, dauw-worm en vuile ziekte. De *doſis* van de rauwe *Antimonie* is van twaalf tot twintig grein; dog men moet letten op de ſterkte, of zwakheid der geenen, aan wien men ze geeft.

Zuivering van de Antimonie.

De rauwe *Antimonie* is die geene, dewelke men in langwerpige klompen overbrengt, en die al eens door 't vuur is gegaan; men zet ze te ſmelten in potten of kroezen, en laat ze door een ſchuim-lepel loopen, en giet ze in andere potten over, om de aardagtige vuiligheid daar af te krijgen. Daar na ſlaat men de potten aan ſtukken, en als het koud geworden is, kiest men die de blinkenſte vezels heeft, en die zig ligt laat aan ſtukken breeken.

De *Antimonie* word op verſcheiderhande wijzen bereid, volgens de kunst, en 'er dus verſcheidene geneesmiddelen uit geprepareert; de voornaamſte zijn de volgende:

1. *Flores Antimonii*, Spiesglas-bloemen.
2. *Vitrum Antimonii*, Glas van Antimonie, of Braakſpies-glas.
3. *Crocus metallorum*, Saffraan der metaalen. *Hepar Antimonii*, Lever van Antimonie. *Aqua benedicta Rulandi*, Gezegent Water van Rulandus.
4. *Tartarus emeticus*, Braak-wijnſteen.
5. *Sulphur Antimonii*, Zwavel van Antimonie.
6. *Pulvis Algeroth*, of *Mercurius vitæ*, Levens-kwik.
7. *Antimonium diaphoreticum*, Zweetdrijvend Spiesglas.
8. *Bezoardicum minerale*, Mineraale Bezoar.
9. *Tinctura Antimonii*, Tinctuur van Antimonie.
10. *Cerusſa*, Ceruis van Antimonie.
11. *Materia perlata*, Geparelde Stoffe.
12. *Regulus*, of het Koningje, op verſcheiderhande wijze.

Het is hier onze zaak, nog oogmerk niet, om de preparatien van alle deeze dingen te beſchrijven; wij zullen alleen maar eenige der voornaamſte en nuttigſte bereidingen aanwijzen. Die begeerig is, meer daar van te weeten, gelieve te zien de Werken der Chijmisten, als LEMERIJ, BOERHAVE, NEUMANN, KEIL, en andere; inzonderheid ſchrijft 'er NEUMANN en KEIL zeer wel over, zonder andere Schrijvers, die in meenigte zijn, te laaken.

1. *Bereiding van de Saffraan der Metaalen.*

Neemt *Antimonie* en *Salpeter*, van ieder even veel, brengt elk bijzonder door wrijving tot een heel fijn poeder, dan wel vermengt zijnde, doet het in een in 't vuur ſtaande gloeijend gemaakte ruime ſmelt-kroes, of ijzere pot, en ſteekt het met een gloeijend ijzer in de brand, best geſchied zulks onder de bloote hemel, als dan de opploffing gedaan is, zal 'er een ſaffraan of lever-koleurige

ſtoffe

ſtoffe voortkoomen, die *Lever van Antimonie* genoemt word. Deeze ſtoffe moet men met warm water zoo dikwils afwaſſchen en zuiveren, tot dat het water ten eenemaal en ſmaakeloos blijft; vervolgens de ſtoffe gedroogt en tot een poeder gemaakt, zoo heeft men den *Saffraan der Metaalen*.

Deeze *Saffraan* is een goed dog ſterk braakmiddel, zuivert de maag van de galagtige vogten, opent de verſtoppingen uit taaije ſcherpe ſlijmen ontſtaande, en is derhalven dienſtig tegen ander- en derdendaagſche koortzen, maag-euvel, hijpocondrij, vallende ziekte, enz. Dog men geeft dezelve zelden in ſubſtantie, dewijl zulks altemets te ſterk werken kan, en dus niet al te veilig is; maar men laat een halve ſcrupel daar van in een paar oncen Spaanſche of andere goede wijn een nagt lang trekken, en daar na door een vloeipapier hebbende laaten lekken, geeft men deeze wijn 's morgens, of tegen het aankoomen der koortzen in; wordende deeze wijn aldus bereid, *Aqua benedicta Rulandi* genaamt. Dog men moet egter voorzigtig wezen, met het gebruik van dit braakmiddel, en wel agt ſlaan op den ouderdom, de kragten, en geſteltheid des ligbaams. De *Braak-wijnſteen* is veiliger te gebruiken.

2. *Bereiding van de Braak-wijnſteen.*

Neemt *Crijſtallen van Wijnſteen*, anderhalf once, *Saffraan der Metaalen* een once, geſtooten zijnde, kookt het in een verglaasde pot, met ongeveer een klein mingelen zuiver water, eenige uuren lang, tot dat 'er zig een vliesje op de oppervlakte vertoont; laat het dan door een vloeipapier lekken, en ſtelt het vervolgens in een glas op een koude plaats of kelder, om crijſtallen te ſchieten, zijnde dit de *Braak-wijnſteen*, die een der zagtſte en beste braakmiddelen is, en waar van men van twee tot zes greinen, naar den ouderdom en kragten, met wijn of ook onder iets anders gemengt, ingeeft. Hij doet de ſlijmen en kwaade vogten uit de maag gemakkelijk overgeven, en is dienſtig in boven bij de *Saffraan der Metalen* gemelde en andere ziektens, daar een braakmiddel te paſſe koomt.

3. *Bereiding van een Gulden-zwavel van de Antimonie.*

Neemt één of meer ponden geraffineerde *Salpeter*, doet die in een groote kroes, en zet 't op koolen, het vuur langzaamerhand vergrootende, en dat de kroes een dekzel hebbe, die men met de tang daar af kan neemen. Als de *Salpeter* geſmolten en vloeijend is, ligt het dekzel op, en werpt 'er een paar vingergreepen vol geſtampte *houts-koolen* in, (zijnde die van wilgen de beste,) doet dan het dekzel terſtond weder toe, en herhaalt het zelve zoo lang, tot de koolen niet meer in brand vliegende, op den *Salpeter* leggen blijven, zonder te branden, 't geen binnen den tijd van vier uuren geſchied.

Neemt dan dit vaste *Salpeter-zout*, doet het in warm water ſmelten, 't welk gij door een vloeipapier moet laaten loopen, en door een linnen doek teffens. In dit zoute water doet fijn geſtoote *Antimonie*, ter helfte van het gewigt des zouts, doet het te zaamen kooken, in eene wel gezuiverde ijzere pan, en laat al het water afrooken, zoo zal uwe *Antimonie* met het vaste zout overblijven, 't welk gij in een ſmeltkroes tuſſchen gloeijende koolen moet zetten, en omtrent twee uuren in 't vuur houden, van tijd tot tijd met een ijzere ſpatel omroerende; daar na neemt deeze geheele ſtof in een fijn poeijer, en laat het kooken in dezelve pan of ketel, met water dat op levende kalk, die heel klaar is, geſtaan heeft, zoo zal het eene roode loog worden; filtreert deeze loog door een floeipapier, in een ſchoone aarden pot, ſtort 'er dan wat azijn in, zoo zal de poeijer van de *Antimonie* op den grond vallen, zoo rood als bloed; gaat voort met dus te kooken in voorzegde kalkwater, zoo lang als gij eenige roode koleur uit het overblijfzel van deeze maſſa kunt trekken, giet dan op het nedergedaalde poeijer eene groote menigte gemeen water, om het verſcheide maalen af te waſſchen, en de reuk van den zwavel en *Antimonie* daar af te krijgen, daar na droogt dit poeijer in de zon.

De doſis is van twee of veertien grein, ja tot dertig in tijd van noodzaakelijkheid, met wat zuiker, wijn of nat ingenoomen, of ook met conſerf van roozen. Het is goed voor het voet-euvel, graveel, waterzugt, vallende ziekte, peſt, alle zoorten van koortzen, en vooral de derdendaagſche. Men kan wat vleeschnat nuttigen, zoo dra men dit middel heeft ingenoomen, maar daarna moet men vier uuren zonder eeten blijven.

4. *Bereiding van de zweetdrijvende Antimonie.*

Neemt vier oncen rauwe *Antimonie*, en twaalf oncen fijne *Salpeter*, wel gecriſtalliſeert, dat is te zeggen, dat men tegens één deel *Antimonie*, drie deelen *Salpeter* moet neemen; dog anderen agten het beter, dat men maar twee deelen Salpeter neeme.

Stampt en wrijft de *Antimonie* tot een fijn poeijer, zo dat 'er niets blinkends meer in blijve; dan ſtoot ook uwen *Salpeter* klein, tot een heel fijn poeijer, mengt dan beide die poeijers in een vijzel zoo wel, dat alles overal even zwart ſchijnt.

Dit gedaan zijnde, zoo zet een ſmeltkroes in een kool vuur te gloeijen, dekt hem met een tegel in dier voegen, dat gij het dekzel met de tang ligtelijk daar af kunt ligten, en weder toedoen, zet uwe kroes zoo vast in de koolen, dat hij zonder vrees van omver te raaken, daar in kan blijven ſtaan.

Als de kroes heel gloeijende is, neemt dan een lepel vol van uw poeijer, ontdekt de kroes met de tang, gooit het poeijer daar in, en ſluit de kroes met der haast weeder toe, dewelke toe moet blijven, tot dat hij gantsch gloeijende is.

Ziet gij dan, dat het poeijer geheel rood is, werpt 'er dan weder een lepel vol in, als te vooren, en is deeze tweede lepel insgelijks gloeijende, zoo doet 'er de derde in, en vervolgt aldus tot den laatſten toe, tot al het poeijer daar in, en alles wel uitgebrand is.

Als gij dan gedaan hebt met uwe ſtoffe dus te laaten oploſſen, zoo laat uw kroes begraaven in de koolen, tot dat de koolen alle vergaan en verbrand zijn, en roert de ſtoffe nu en dan eens om, om ze op den bodem van de kroes te doen zakken, en om ze te gemakkelijker om te roeren, dient men een ijzeren ſtaſje te hebben, als een leuwerks ſpit gemaakt.

Wanneer het vuur uit, en de kroes nog heel heet is, doet dan wat pompwater kooken, waar in gij uw kroes moet zetten, tot dat de ſtof geheel opgelost en tot poeijer geworden is; ſtort ze dan uit in ander heet water, en laat het nog wat kooken; als dit gedaan is, neemt de kroes uit het water en laat hem droog worden, om hem op een anderen tijd weder te gebruiken.

Om nu uw poeijer daar uit te krijgen, als het in 't heete water geheel opgelost is, moet gij eene ſchoone pan hebben, om het water, dat wit van poeijer is, daar in te gieten, en ten dien einde roert het poeijer en 't water met

met eenſtok in de pan, daar in gij het 't eerst gekookt hebt, giet het dan terſtond te zaamen over, in de andere ledige aarde pan, en blijft 'er wat van 't poeijer te rug in de eerſte pan, gebruikt het niet; of zoo gij niets wilt verliezen, zoo bewaart het om u daar van op een ander tijd te bedienen, als gij het zelve poeijer weder maakt, om het dan te herkooken.

Vervolgens laat het witte water, dat gij dus overgegooten hebt, in de tweede pot wat rusten, en dus vieren-twintig uuren geheel ſtil geſtaan hebbende, giet het klaare water heel zagtjes daar af, wagtende u zoo veel doenlijk voor ſchudden en ſtooten, en zoo dra gij ziet, dat het poeijer meede over wil vallen, zoo houd op met uitgieten.

Dan moet men weder heet pompwater hebben, het zelve op het poeijer gieten, dat in de aarde pot gebleven is, dan met een houtje omroeren, en weder vier-en-twintig uuren laaten ſtil ſtaan, daar na het water zachtjes afgieten, zoo als van te vooren geſchied is.

Dit afwasſchen met water, moet drie of viermaal geſchieden, ja zelfs meermaalen, tot dat het laatſte daar af loopende water geen de minſte leelijke of ſalpeteragtige ſmaak meer hebbe.

Als dan giet het poeijer met het weinige water, dat'er nog op mogte ſtaan, (want het is onmoogelijk het water zoo geheel daar af te gieten, dat 'er niet het minſte op zou blijven,) op een graauw papier, uitgeſpreid over een hordeken of roostertjen, nogtans een dunne linnen doek onder het papier leggende, op dat het papier niet aan ſtukken berſte, en als het water geheel in 't papier en linnen getrokken is, moet gij 't poeijer doen droogen, zonder het van 't papier af te neemen, op een hoop aſſche, dewelke gij alvoorens door een haire ziſt zult geſlagen, en op eene plaat wat plat gemaakt, en naar de groote van 't papier geſchikt hebben; want de asch zal de vogtigheid van het poeijer en van 't papier allengskens inzuigen.

Na dat het poeijer dus bereid is, moet men 't in eene aarde ſchotel doen, en 'er goede brandewijn opgieten, te weeten dubbelde overgehaalde brandewijn, invoegen dat het een vinger breed over het poeijer heen ſtaat; daar na moet men de brandewijn in de brand ſteeken, en met een ſtokje omroeren, zoo lang tot het ophoude met branden, vervolgens het poeijer in dezelve ſchotel zachtjes gedroogt op heete asch, tot dat 'er geene de minſte vogtigheid meer overig zij.

Dit is de echte bereiding van het waare *Antimonium diaphoreticum*, of zweetdrijvende poeijer van *Antimonie*; zijnde zeer bekwaam om de zweetgaten te openen, en de uitwaasſeming voort te zetten.

Men kan 'er alle morgens twintig of meer grein van neemen in wat wijn, of koſſij; het is dienſtig voor de water-ziekte en andere verouderde kwaalen; zelfs in kwaadaardige koortzen, om de uitdrijving van 't fenijn door de zweetgaten te bevorderen, dewelke door dit heerlijk middel geopent worden.

Indien men in verkoudheid, of andere ſchielijke overvallen, 't zij van buikloop, hoofdpijn en diergelijke, ter deegen wil zweeten, neemt men het 's avonds naar bedde gaande, en drinkt 'er wat warme wijn op.

Tot vijf of zes grein, met zoo veel kreefts-oogen gemengt, mag men het aan kleine kinderen in geeven, zijnde een heerlijk middel voor de buikpijn en al te ſterke afgang.

5. *Om het Bezoardicum mineraale, of 't Mineraale Bezoar te maaken.*

Dit zeer nuttig geneesmiddel word op verſcheiderhande wijze bereid; wij zullen den leezer deeze volgende meededeelen, die het kortst is.

Neemt gerectificeerde *Boter van Antimonie*, zoo veel gij wilt, doet dezelve in een glazen vat, en druipt 'er dan *Spiritus*, of *Geest van Salpeter* in, tot dat het niet meer opbruist, zoo zal 'er zig een wit poeder van afſcheiden; doet dit poeder in een ſmeltkroes, en zet het in 't vuur tot dat 't bijna gloeijend is, het zelve daar in een half uur ſtaan laatende. Het poeijer koud geworden zijnde, giet 'er weder *Geest van Salpeter* op, en doet als vooren, zoo zal 'er een wit zwaar poeder overblijven, dat het begeerde *Bezoardicum minerale* is.

Dit poeder word *Bezoardicum* genaamt, om dat het een deftige zweetdrijvende en hier door genezende kragt heeft, en daar in met de *Bezoar-ſteenen* niet alleen overeen komt, maar zeer waarſchijnlijk nog meer uitwerking doet, behoorlijk gebruikt zijnde; zoo dat, als men dit middel bij de hand heeft, men den zoo zeer geachten *Bezoar* wel misſen kan. Het komt anderzins genoegzaam overeen met het *Antimonium diaphoreticum*, dog word nog beter in kragt geacht: Het doet wel zweeten, en word zeer gepreezen in kwaadaardige en beſmettelijke koortzen, harde klieren, zwaare pijnen der leeden, borstwater, enz.

6. *Hoe men de Tinctuur van Antimonie bereid.*

Neemt beste *Antimonie*, een-vierde pond, *geſalpeterd Wijnſteen-zout*, een half pond, geſtooten zijnde, mengt het wel onder malkander, doet het in een ſterke kroes op een ſterk vuur en calcineert het 6 of 7 uuren lang, ſtort dat deeze ſtoffe in een koperen mortier, en voorts geſtoten zijnde, doet het terſtond in een glas met een langen hals, en giet 'er *Alcohol van wijn*, of *gerectificeerde brandewijn* op, zo veel, dat die 3 à 4 vingerbreed daar over heen ſtaat, laat het dan wel geſloten, eenige dagen op een warme plaats ſtaan te trekken, tot dat de Tinctuur een roode koleur verkreegen heeft, die men vervolgens afgiet, of beter door een vloeipapier zijgt, om ze klaar te hebben.

Andere manier van bereiding.

Neemt gepoeijerde *Antimonie*, een once; heel fijn gewrevene *Wijnſteen*, drie oncen; mengt het onder malkander, en werpt het bij beurten in een gloeijende ſmeltkroes, calcineert het vervolgens drie uuren lang; doet het dan in een glas, en giet 'er zoo veel gerectificeerde brandewijn op, dat die 2 à 3 vingerbreed 'er over ſtaat, en laat het op een warme plaats zoo lang trekken, tot dat gij een geele of roode *Tinctuur* verkrijgt, die men dan door vloeipapier laat lekken, en vervolgens bewaart. Deeze *Tinctuur* word ook nog op andere manieren gemaakt.

Dezelve is zagtjes zweet- en pisdrijvend, verdunt en verdeelt de taaije ſlijmige vogten, en zuivert het bloed, is derhalven heel dienſtig in kwaadaardige ziektens, jeukte, allerleij ſchurft en meer diergelijke onzuiverheden des bloeds, en der huid; komende anders in kragten genoegzaam overeen met de *Tinctuur van Wijnſteen-zout*. De *doſis* is van 40 tot 60 druppels.

In zommige kunsten en handwerken is de *Antimonie* mede van nut. De Glasſlijpers gebruiken dezelve, om zommige glazen te polijsten. Onder koper vermengt, word

het zelve klinkender van geluid. Het ſtof, dat tot de drukletters gebezigt word, beſtaat uit lood, waar in een weinig *Antimonie* met *Tzer* word gedaan, ſcheidende zig dit 'er naderhand weder af; dog door dit middel bekoomt het een hard- en vastigheid, dien het te vooren ontbeerde. In een zeker verglaasſel, 't welk tot zommige porceleinen gebruikt word, en geelagtig is; word meede *Antimonie* gebruikt.

ANTINEPHRITICA, zijn middelen tegens de nierkwaalen; verſtaande men hier inzonderheid door, die ſteen-oplosſende, graveel-afzettende en pisdrijvende zijn.

ANTIPARALIJTICA, Geneesmiddelen tegens de Lammigheid.

ANTHIPATHES, is een zoort van *zwarte koralen*, eenigzints naar *hoorn* gelijkende.

ANTIPATHIE; *Afkeer*; *Tegenzin*; Een natuurlijke tegenſtrijdigheid van verſcheide lighamen, die zig onmogelijk met malkanderen kunnen vereenigen, nog te zamen beſtaan, maar geheel en al van een tegengeſtelde natuur zijn. In 't bijzonder vind dit plaats omtrent menſchen, die vijandſchap tegens malkanderen voeden, zonder dat zij dikwils reeden kunnen geeven waarom, zo dat men de geene teegens wie men een *Antipathie* heeft, dikwils niet zien, hooren nog verdragen mag. Onder zekere dieren, ja kruiden zelfs, heerscht eene *Antipathie*. De *Simpathie* of natuurlijke trek en geneigtheid die tusſchen twee menſchen regeeren, ſtaat hier tegens over. Zie dit breeder op het woord SIMPATHIE verhandelt.

ANTIPERISTASIS, word de tegenſtand der koude tegens de warmte; en weerkeerig, die der warmte tegens de koude door verſtaan; ook de werking der koude in de menſchelijke lighamen, om dezelve ſterk en de maag hongerig en warm te maaken: Mede word hier de kragt en werking der koude lugt, die de ſappen doet verſtijven, door begreepen: zijnde dit ook de oorzaak, dat de longontſteekingen, borſtkwaalen en 't zijdewee, veeltijds winterziektens zijn.

ANTIPHTHISIACA, Middelen die men teegens de Teering gebruikt: Hier onder behoort in de eerſte plaats een welgepaste leevensreegel, en bekwaame lighaams-oeffening; voorts het gebruik van ligt verteerende ſpijzen, als *gepelde gerſt*, *havergort*, *zoete vrugten*, enz. het drinken van *melk*, inzonderheid die der *Ezelinnen* en *Geijten*, met *Seltzer*, of andere dienſtige bronwateren.

ANTIPODAGRICA, zie ANTARTHRITICA.

ANTIPODES, zoo veel als *Tegenvoeters*, worden die Inwooners der waereld genaamt, welke dat gedeelte van den aardkloot bewoonen, 't welk *diametraal* onder ons is, en ons dus de voeten toekeeren.

ANTIPRAXIA VISCERUM, is zoo veel als een tegenwerking of ſtrijdigheid van geſtel van zommige of eenig deel des lighaams, tegens eenig ander deel; als bij voorbeeld, wanneer de lever warm is, en in tegendeel de maag koud, of wanneer 'er een tegenſtand van en in de kleinſte vaten tegens het harte is, waar door de circulatie van het bloed onegaal word en belemmert; hier uit ontſtaan allerleij ziektens.

ANTIPIJRETA, zijn de geneesmiddelen dienſtig tegens de koortzen; deeze middelen dienen beproeft, en tegens de oorſprong der koortzen beſtand te zijn; weshalven het zeer dienſtig is bij zulke gevallen, met een ervaren Geneesheer te raadpleegen, en niet zelven met zommige zogenaamde huismiddelen te pielen, die zomtijds wel voor een tijd de koorts opſtoppen, maar wel verre van die in den grond te geneezen; dikwils in 't vervolg met meer woede doet uitberſten, en niet zelden beklaaglijke gevolgen na zig ſleepen.

ANTIQUARIUS, dus word iemand genaamt, die liefhebberij voor Oudheden heeft, in wat tak derzelve het ook mag beſtaan, het zij hij een cabinet van oude penningen, ſteenen met *inſcriptien*, of iets anders tot de Oudheid behoorende, verzamelt.

ANTIQUARTIUM, Geneesmiddel tegens de derdendaagſche Koorts, zoo als de Kina (*Cortex China Chinæ*), die meede *Antiquartium Peruvianum* genaamt word.

ANTIQUA ULCERA, dus worden oude ongeneeslijke zweeren genaamt, en wiens geneezing dikwils veel nadeel aan het lighaam zoude toebrengen, dewijl zij niet zelden tot ontlasting der ſcherpe en ongezonde vogten verſtrekken.

ANTIQUE, word in een algemeene zin gebezigt, vooral wat oud is; dog in 't bijzonder behoort dit tot de *Beeldhouwers*, *Schilder-* en *Bouwkunde*, om daar meede in die verſcheidene kunsten, zodanige ſtukken te betekenen, die bij de oude *Griecken* en *Romeinen* vervaardigt zijn.

ANTIQUI MORBI, noemt men verouderde, langduurige en ſleepende ziektens, die zomwijlen verſcheidene jaaren aanhouden.

ANTIRRHINUM, zie LEEUWE-BEK.

ANTIRRHOPE, bij HIPPOCRATES word dit woord gebruikt, om een krom gebogen neus te betekenen: Eigentlijk zegt het zoo veel als eene neiging of helling naar een tegengeſtelde of verkeerde zin.

ANTISCORBUTICA, middelen tegens de *Scorbuit* dienſtig, en die de ſcherpte des bloeds uit die kwaal voortſpruitende, verzagten en geneezen. Zie SCORBUIT.

ANTISECOSIS, word in de Geneeskunde door verſtaan, de herſtelling der kragten, door middel van ſpijs en drank.

ANTISPASIS, zoo veel als terugdrijving van 't bloed; wanneer men naamelijk door een aderlaating, de ziekteſtoffen van de edele deelen, na mindere voornaame gedeeltens van het lighaam zoekt te brengen, en toe te leiden.

ANTISPASMODICA, noemt men zulke geneesmiddelen, die, het zij in- of uitwendig gebruikt, tegens de kramp of zenuwtrekking dienſtig zijn.

ANTISTATHMESIS, zie ANTISECOSIS.

ANTISTERIGMA, betekent een ſtut of ſteunzel; HIPPOCRATES verſtaat 'er de ſpalken door, die bij een beenbreuk gebruikt worden.

ANTISTERNON, de Ruggraat.

ANTISTROPHA, dus worden de twee bovenſte der zeven ribben genaamt.

ANTITASIS, twee inwendige lighaams-deelen, die tegens malkanderen overgeſtelt zijn, als bij voorbeeld, de *milt* en *lever*.

ANTITHENAR, dus noemt RIOLANUS de derde aantrekkende ſpier van den duim.

ANTITHESIS, tegenſtelling, die een opgeworpene ſtelling tegengaat, en om verre werpt.

ANTITRAGUS, word het dikke deel van het buitenſte oor-randje, tegens over den oorbok of *Tragus*, genaamt.

ANTIVENEREA, zijn die middelen, welke tegens de *Venus-ziektens* gebruikt worden.

ANTLIA PNEUMATICA, zie LUGT-POMP.

ANTOPHIJLLI, Moeder-nagels. Zie NAGELS.

AN-

ANTOPHIJLLUS, een *Bloem-beminnaar*, een *Bloem-liefhebber*, en die vermaak ſchept, dezelve te cultiveeren.

ANTOXANTHUM LINNÆI, is een geſlacht van gras.

ANTRUM, zoo veel als *holligheid:* In 't zaamenſtel des menſchelijken lighaams zijn verſcheidene holligheden; als bij voorbeeld, de kromme holligheid tot aan 't inwendige oor (*Antrum Buccinoſum*), de holte in 't bovenſte kinnebakken (*Antrum Highmori*), de holte van het hart, die ook *ventriculi cordis* genaamt word.

ANTIJLION, een verband, dat zaamentrekkende is.

ANULARES FIBRÆ, zijn de *ringswijze vezelen*, die om de holten des lighaams, het ingewand, de maag, het harte, en meer andere deelen, geplaatst zijn, en tot een middel van de zelverbeweeging verſtrekken.

ANULARIS PROCESSUS TEMPORUM, is het ringswijze kraakebeen der ſlaapen; of zoo veel als de rand van het trommel-vlies.

ANUS, zie AARS.

ANUS CEREBRI, dus noemt men het beginzel der vierde holligheid inde hersſenen; maakende het ronde gat of aars, tuſſchen de zogenaamde billen uit, en zijnde een doorgang van de vierde holligheid door de ſpleet, na den tregter.

ANIJS, *Anijskruid*, in 't latijn *Aniſum*; *Abſijnthium dulce*; (*Pimpinella foliis radicalibus trifidis inciſis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas heeft ronde diepgekorvene bloeibladen, die aan de opſchietende en ſterkruikende ſteng allengskens ſmaller worden, welke ſteng hol is, ter hoogte van drie voeten opſchietende, en een bloeikrans (*umbella*) met witte bloemen voortbrengt, op de wijze als de Venkel, waar op klein grijsagtig-groen zaad volgt.

Het zelve is éénjaarig, en groeit natuurlijk van zelfs in *Ægijpten*, *Sijrien*, en elders; dog het word ook in veele plaatzen van Europa, om het gebruik van het zaad, gebouwt, als in *Spanjen*, *Italien*, *Maltha*, *Frankrijk* en *Duitſchland*, inzonderheid veel omtrent *Bamberg*. Men teelt het ook in Holland, omtrent *Alkmaar*; dog het Spaanſche, dat van *Alicanten* koomt, en 't *Maltheeſche* zaad is het beste, en het Hollandſche 't minſte.

Wil men dit gewas hier te lande zelfs kweeken, zoo heeft men niet anders te doen, dan 't zaad in het voorjaar op bedden in een goede vette losſe grond en op een warme zonnige plaats, niet al te dik of digt, te zaaijen, en verder met wieden, enz. wel te onderhouden; dog het zelve bemint lieſt een zandagtige grond.

In de Geneeskunde word alleen 't zaad van deeze plant gebruikt, dat een aangenaame reuk en een zoete, ſpecerijagtige, eenigzins ſcherpe op de tong bijtende ſmaak moet hebben, zijnde ook doorgaans het groenſte en grootſte 't beste. Dit zaad is zeer verwarmend, windbreekend, maagverſterkend en borstzuiverend, vermeerdert de melk der zuigvrouwen, en is derhalven zeer dienſtig tegen de winden in de maag, moeder- en buikkrimpingen, als mede kolijk uit koude en winden ontſtaande; verwarmt en verſterkt de maag en alle ingewanden zeer, en bevordert de kooking; waar toe de confectie of het met zuiker overtrokkene Anijszaad heel dienſtig is, na de maaltijd gegeten; het dient ook zeer tegen een ſtinkenden adem.

Men maakt confectie, ſpiritus en tweederleije olien uit 't zaad, als uitgeperſte en gedistilleerde of eſſentieelolie; deeze ſchuilt meer in de ſchil des zaads, maar die door uitperzing voortkomt, meer in de kern, dog deeze is niet of weinig in gebruik. De gediſtilleerde olie heeft onder alle diergelijke olien drie bezondere eigenſchappen, als 1. dat ze het ſterkſte van alle andere olien ruikt; 2. dat ze in de koude bevriest, en als tot boter overgaat, gelijk ook de wijnruit- en venkel-olie doet; en 3. dat ze den zwavel meest en zeer ras ontbind, en tot een *zwavel-balzem* maakt. Deze olie is een deftig middel in alle bovengemelde gebrekens; men geeft ze tot 20 druppels met wijn of met iets anders vermengt; dog ze word niet zeer dienſtig en zelfs ſchaadelijk geacht in bijzondere borſtkwaalen; uitwendig is ze dienſtig, om blauwe vlekken van geſtolt bloed en gezwellen te verdeelen. De geest van Anijszaad met het zap van gemeene blauwe lisch aan de waterzugtige gegeven, is van een zeer goede uitwerking, om het water af te drijven.

Voorts word het zaad ook in de keuken bij deeze en geene ſpijzen, daar het bij past, gebruikt, inzonderheid bij appelen, die men ſtooft of braad; de groene zaadkroontjes kan men bij agurkjes inleggen, gelijk het dilzaad.

Eſſentie, of geest van Anijs.

Men moet een pond, of vijf-vierendeel goede groene Anijs neemen, dewijl dit de beste is, doet die in een kolf van negen of tien pinten groot, en giet 'er zes pinten goede brandewijn op, zet het des avonds te trekken op heete asch, en dekt het wel toe, dan moet men het des ochtends overhaalen op een fornuis, comfoir, of drievoet, met een zagt en altijd evenredig vuur, wel zorge draagende, dat men dezelfde warmte onderhoud, zonder het te heet of te koud te laaten worden, en dat het waterige vogt niet in den helm overga. Dus kan men drie pinten goede eſſentie, van deeze zes overhaalen, of daar omtrent. Zoo dra men ziet, dat de witte druppels beginnen te komen, moet men het van het vuur neemen, alzoo het anders een branderige reuk en ſmaak zoude krijgen.

ANIJS (STER) *Chineeſche Anijs*, of *Venckel*, in 't latijn *Aniſum ſtellatum; Badiani; Zinghi.* Dit is een zaad of vrugt, die uit Oost-Indiën gebragt word, voortkomende van een booomgwas, dat in *China*, *Tartarijen*, de *Philippiniſche Eijlanden*, en elders groeit: Het word *Ster-Anijs* genaamt, om dat het als Anijszaad ſmaakt en ruikt, en de gedaante van een Ster, met zeven of meer punten of takken heeft, die uit het midden voortkomen, boven open ſpringen, en elk met een korrel voorzien zijn: Het zelve is van buiten geel-bruin en van binnen glinſterend geel, en deszelfs zaad gelijkt naar lijnzaad, maar is veel grooter; de ſmaak is als Anijs- en Venckel-zaad onder een gemengt, en de reuk zeer aangenaam. De Chineeſen gebruiken het bij de thee en coffij, om die een aangenaame geur te geeven, en een aangenaame adem te verwekken; 't welk ook van de Hollanders opgevolgt word. Andere Oosterſche Volkeren doen het, om dezelfde redenen, bij hun drank, *Sorbet* genaamt.

Anderzins word aan deeze *Ster-Anijs* dezelfde kragt en eigenſchap toegeſchreeven, als aan het gemeene *Anijszaad*, en kan in deszelfs plaats in de Geneeskunde gebruikt worden; dog de meeste kragt is in de zaad-takken, en buitenſte ſchil opgeſloten.

De bast die van dit gewas koomt, en in gebruik is, zweemt naar de *Caſſia*, en word *Anijs-bast*, of *Anijs-caſſie* genaamt, hebbende bijna dezelfde ſmaak.

Het hout daar van, dat uit *China* in groote grijze ſtukken overgebragt word, heeft de reuk van *Anijs*, en word van de Kist- en Cabinetmaakers tot fraaije werken gebruikt.

AOCHLESIE, word die ſtaat genaamt, waar in men geen verdriet, nog pijn gewaar word: Dit ziet voornaamelijk op de toeſtand van een zieke, dewelke door het ingeeven van *Opium*, of eenig ander ruſtend en pijnſtillend middel, voor een poos als gevoelloos is.

AORTA, zijn die gedeeltens der longe, welke op beide zijden nederhangen. Zie ook ARTERIA MAGNA.

AOUARA, is een vrugt in *Africa* en in de *West-Indiën* groeijende, aan een hooge en ſteekelige zoort van *Palmboom*, zij wast aan trosſen in hulzen, en heeft de groote van een hoender-eij: Wanneer de bast van de hulze rijp geworden is, ſpleet dezelve van één, en doet de tros bloot hangen; de vrugt, die goud-geel van koleur is, is vleesſig, en word door de inwoonders gegeeten; in 't midden der vrugt zit een zoort van noot, hebbende de groote van een perſik-ſteen, wiens dop zeer hard is; de pit daar in beſloten, is ſneeuw-wit, en heeft geen onaangenaame, dog eenigzins ſcherpe ſmaak; men zegt, dat de vrugt voor den buikloop heilzaam is; uit de pitten perſen de inwoonders olie, waar van zij zig tot verſcheidene gebruiken bedienen.

AOUIJ, dus noemen de Indiaanen de *Malva hortenſis*; waar van voornaamelijk in *Japan* veele zoorten gevonden worden.

APAGMA, noemt men de verwijdering van eenig lid of deel des lighaams van zijn gewoone plaats.

APALLAGE, dus word de geneezing, als meede de bevrijding eener ziekte bij HIPPOCRATES genaamt; zomwijlen word 'er ook een zagte purgeering door verſtaan.

APANTESIS, ook *Apantoma*; betekent zoo veel als een begaane misſlag verbeteren; inzonderheid heeft dit zijne betrekking op een Geneesheer, die de gedaane miszetten van een zieke, door goede raad, en voorſchrijving van een regelmaatige levenswijs, met behulp van gepaste geneesmiddelen, tragt te verhelpen, en te regte te brengen.

APANTHISMUS, betekent, wanneer eenig lighaams deel ten eenemaal bedekt, en als verdweenen is; dit vind het meeſte plaats omtrent de kleine bloedbuisjes, nabij het hart; ook meede bij vette menſchen, wanneer een Heelmeeſter zullende aderlaaten, dikwils moeite heeft, den ader te ontdekken.

APANTHROPHIA, het zelfde als *Mijſantrophia*; is een zoort van menſche-haating, of afkeerigheid van het gezelſchap zijner meede-ſchepzelen, en een groote geneigtheid tot het eenzaame: Veeltijds ontmoet men dit bij zwaarmoedige en mildzugtige geſtellen: Wanneer de waterzugtigen hier meede behebt zijn, word het voor een kwaad voorteeken gehouden.

APARACHIJTUM VINUM, noemt GALENUS zuivere onvervalſchte wijn, en zodanig, als die zonder eenige vermenging van de druiven is geperſt.

APARINE ASPERA, zie KLEEF-KRUID.

APARINE LÆVIS, zie WALT-MEESTER.

APELLA, dusdanig word iemand genaamt, die geen voorhuid heeft, het zij zulks, door eenige ziekte, of wel door de beſnijdenis zij voortgekoomen: Men verſtaat hier meede een zulke door, wiens voorhuid dusdaanig is zaamengetrokken, dat het roeden-hoofdje niet door het zelve kan bedekt worden; om deeze reden word door de wandeling een Jood *Judeus Apella* genaamt.

APEPSIA, is eene ziekte der maage, beſtaande in eene ſlegte verteering der ſpijzen, en gebeurt gemeenlijk, wanneer 'er weinig of geheel geene chijlmaaking geſchied; veeltijds heeft dit zijn oorſprong, door overdaadig of te vet te eeten.

APER, zie WILD ZWIJN.

APERIENTIA, dus noemt men openende middelen, die inwendig indringende, de verdikte ſtoffen verdunnen, en na buiten doen gaan; als meede de zweetgaten openen, en daar door de kwaade ſtoffen doen uitwaasſemen. Hier onder begrijpt men meede de milt, lever en nier openende, als meede de purgeer-, braak- en pisdrijvende middelen.

APERISTATOS, GALENUS gebruikt dit woord, om eene verzweering, die niet gevaarlijk is, meede uit te drukken.

APERITIVUM, zie APERIENTIA.

APETALOS, dus worden de bladelooze bloemen genaamt, die enkelde vrugthuisjes hebben; men begrijpt hier meede de bloemen van het vrouwelijke geſlagt door, wiens pijpjes het vrugtbaarmaakende ſtof der mannelijke bloemen ontfangen.

APEUTISMENOS, de zogenaamde regte darm, of *mast-darm.*

APEX DIGITORUM, het punt, of de ſpits der vingeren.

APHACE, zie LINZEN.

APHESIS, heeft drie betekenisſen; 1. de vermoeidheid van eene of meer lighaams-deelen; 2. de herſtelling, of het ophouden eener ziekte; en ten 3. het afſchieten van pijlen.

APHOCA, zie LATHIJRUS.

APHONIA, *Linguæ ligatio. Obmuteſcentia;* Spraakeloosheid, Stemmeloosheid; kan voor een tijd, of altoosduurende zijn; veelerleij ongemakken zijn oorzaak van deeze kwaal, als onder anderen vallende ziekte, zinkingen, verſtikkingen, wonden der borst, moederplaag, belediging der zenuwen en hersſenen, bekkeneelsbreuk, verrukking van het kaakebeen, en meer andere, te veelvuldig om hier op te tellen; men begrijpt ligtelijk, dat de geneezing van dit ongemak, na den aart der oorzaaken, waar uit het ſpruit, moet werkſtellig gemaakt, en beſtiert worden.

APHORISMI, dus noemt men de korte leerſtellingen, waar door de waarheden van eene weetenſchap, beknoptelijk dog bondig in 't dagligt geſtelt worden.

APHORME, dus noemt men de kennelijke oorzaak, waar uit het een of ander ontſtaat. Doorgaans word het voor eene voorafgaande oorzaak der ziektens genoomen.

APHOS, den afgang, vuiligheid, drek.

APHRODES, dus word de ſlijmagtigheid genaamt, zo wel ten aanzien van den afgang, als het bloed.

APHRODISIA, *Bijſlaapen, vleeſchelijke vereeniging van Man en Vrouw.* Ook word de ziekte, die uit het al te dikwils herhaalt gebruik van het bijſlaapen ontſtaat, *Morbus Aphrodiſius* genaamt.

APHRODISIACON, is de naam van al 't geen tot wellust of ontucht aanſpoort.

APHRODITA, dus worden zekere *Zee-Inſecten* genaamt, hebbende een ovaale gedaante, en wiens rug met een gat is doorboort.

APHROGALA, *Lac ſpumoſum*; verſtaat men melk door, die zoo lange is geklenst of gekarnt, dat ze geheel tot ſchuim is geraakt. Bij zommigen word door dit woord ook het vet, of de room van de melk door begreepen.

APHRONITRUM, is natuurlijke *Salpeter*, die men aan

aan de muuren en gewulften vind, beftaande uit kleine en fijne *crijftallen*, waarom zij ook de naam van *flos nitri* draagen; dit zoort van *Salpeter* koomt vrij nader aan de waare of eigentlijke *Salpeter*, dan de gemeene; en word ook *Halinitrum* en *Spuma nitri* genaamt.

APHROS, zie SCHUIM.

APHTAE, zie SPROUW.

APHTARTOS, onvergankelijk, iets dat geen verderf onderworpen is.

APHIJSES, noemt men al het geen dat windverwekkende is, en opblaazingen veroorzaakt.

APIARIA, zie JASMIJN.

APIASTRUM, zie MELISSE.

APICES, zijn de *punten*, *toppen* of *vezeltjes*, die in't gemeen in de bloemen aan de zogenaamde draadjes zitten; bij zommige Kruidkundigen worden zij ook *Croci* genaamt.

APIONTA, zijn de uitwerpzelen des menfchelijken lighaams, voornaamelijk word door dit woord, den afgang, de pis, het zweet, als meede het mannelijke zaad door begreepen; men noemt zulks ook *Excreta*.

APIOS, is een *Americaansch* langlevend gewas, in *Virginien* groeijende, heeft een knobbelagtige wortel, en fchiet hooge ranken, die bij een ftok opgeleid en vast gebonden worden; vereischt een goede losfe en eenigzins zandige grond, moet bij droogte ook dikwils bevogtigt worden; dit gewas brengt aangenaame bloemen voort, weshalven het door de liefhebbers van vreemde gewasfen bij ons in de tuinen word gecultiveert: De vermeerdering gefchied door deeling der wortel-fpruiten, en kan onze winter-koude tamelijk wel verdraagen; voorzigtig is het nogtans, deszelfs wortel, tegens de winterkoude met eenige ruigte te bedekken.

Daar is nog een andere zoort van *Apios* met knobbelagtige wortelen, zijnde een zoort van *Lathijrus*. Zie aldaar.

APIS. Zie BIJE.

APITES, is een zoort van *wijn* die uit *Peeren* word geperst, eeven eens als de *Cijder* uit de appelen: Ook verftaan 'er zommigen *beffe wijn* door.

APIUM HORTENSE. Zie PETERZELIJ.

APIUM HORTENSE LATIFOLIUM, zie ZELLERIJ.

APIUM MACEDONICUM. Zie PETERZELIJ.

APIUM MONTANUM. Zie BERG EPPE.

APIUM VULGARE. Zie GEMEENE EPPE.

APLEPSIA, onverzadelijkheid, begeerlijkheid die nooit voldaan word: Is een bedorven geneigtheid van 't gemoed, en tegens de vergenoegtheid overgeftelt.

APLEUCOS, *Ribbeloos*; iets dat geen ribben heeft.

APNOEA, beteekend een *moeijlijke* en *bezwaarlijke Ademhaaling*.

APOCATASTASI, beteekend dat wanneer iemand uit een ziekte komende, tot zijne vorige gezondheid is herftelt.

APOCATHARSIS, zuiveren des Lighaams, het zij door braaken of afgang.

APOCERIGMA, is het berigt, dat den kranken wegens zijne ziekte gegeven word.

APOCHOREON, noemt men al dat geene, wat door de verfchillende wegen uit het lijf gworpen word, en tot ontlasting verftrekt.

APOCHREMPSIS, de uitwerping van het Speekzel.

APOCLASMA; beteekent wanneer het een of ander deel des Lighaams afgefcheurt word.

APOCOPE, Wegneeming, affnijding van eenig deel des Lighaams.

APOCRISIS; verftaat men al dat geene door, dat als overtollig van het Lighaam word afgefcheiden en uitgeworpen.

APOCRUSTICA, zijn zamentrekkende middelen, die de ontfteeking in een Lighaam wel wegnemen, dog de kwaade ftoffe het Lighaam injagen.

APOCIJNUM, ook *Periploca* of *Hondendood*: Is een zoort van vreemde *Winde*, die een wit melkagtig zap van zig geeft, hebbende bladige, fterswijze gedeelde, onregelmatige bloemen, waar op lange peulen volgen, meest twee bij malkanderen aan een fteel, waar in het zaad in een zoort van katoen of wolligheid, legt opgefloten. Dit gewas purgeert fterk, dog is bij ons in geen gebruik. Men zegt dat *Honden*, *Vosfen* en *Wolven* van dit kruid eetende, daar van fterven, en dat het om die reeden den naam van *Hondendood* draagt.

De Liefhebbers van vreemde Gewasfen, kweeken 'er deze volgende zoorten van in hunne Hoven; als

I. De *Apocijnum*, met rondagtige, hertvormige groene of zeegroene, en met dunner of dikker bladen. (*Cijnanchum caule erecto dicaricato, foliis cordatis glabris.* LINN. *Spec. Plantar.*)

II. Klimmende *Apocijnum*, met langwerpige ronde bladen, (*Periploca, floribus interné hirfutis*, LINN. *Spec. Plantar.*) deze gemelde zoorten groeijen natuurlijk in *Sijrien*.

III. De klimmende *Apocijnum*, met langwerpige hertformige, gladde bladen, (*Cijnanochum caule volubili herbaceo, foliis cordatis-oblongis glabris*, LINN. *Spec. Pl.*) deze zoort groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en elders.

IV. De *Apocijnum* van *Canada*, met breede bladen, (*Afclepias foliis lanceolatis, caule fuperné divifo, umbellis terminalibus congestis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

V. De *Apocijnum* van *Canada*, met fmalle bladen, deze twee groeijen in *Canada* en *Virginien*.

VI. De *Apocijnum*, met *Androfemums* of eijronde bladen; (*Apocijnum caule rectiufculo herbaceo, foliis ovatis, utrinque glabris cijmis terminalibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

VII. De *Virginifche Apocijnum*, met groenagtige bloemen en heel lange kuiven; (*Apocijnium caule rectiusculo herbaceo, foliis oblongio, cijmis lateralibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) deze twee zoorten groeijen in *Virginien* als mede in *Canada*.

VIII. *De Veneetfche Zee-Apocijnum*, met wilge bladen en purperverwige bloemen; (*Apocijnum caule rectiusculo herbaceo, foliis ovato-lanceolatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) deze zoort groeit omtrent *Venetien*.

IX. De *Sijrifche regt op groeijende Apocijnum*, met hangende bloemen, (*Afclepias foliis ovalibus fubtus tomentofis, caule fimplicifimo, umbellis nutantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

X. De oude *Americaanfche Apocijnum*, *Wifank* genaamt, met witte, van binnen purpere bloemen, (*Asclepias foliis ovatis nugofis nudis, caule fimplici, umbellis fubfesfilibus; pedicellis tomentofis*, LINN. *Spec. Plantar.*) deze heeft knobbelagtige wortelen.

XI. De *Americaanfche Apocijnum*, met lang-ronde bladen, en aangenaame purperroode bloemen, (*Afclepias foliis ovatis fubtus pilofiusculis, caule fimplici, umbellis nectariisque erectis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deze drie laastgemelde zoorten, groeijen in *Noord-America*, *Canada* enz.

XII. De *Apocijnum uit Nieuw-Engeland*, met oranje-geele bloemen, en knobbelagtige wortelen, (*Aſclepias foliis alternis lanceolatis, caule divaricato piloſo*, LINN. *Spec. Plantar.*) Groeit in *Nieuw-Engeland* en *Canada*.

XIII. De *Apocijnum* van *Curaſouw*, met oranjegeele bloemen en vezel-wortels, (*Aſclepias foliis lanceolatis petiolatis glabris, caule ſimplici, umbellis erectis ſolitariis* LINN. *Spec. Plantar.*) groeit op het eiland *Curaſouw*.

XIV. De *breedbladige Ægijptiſche Apocijnum, Beid el Oſſar* genaamt, met geele of purperagtige bloemen, (*Aſclepias foliis amplexicaulibus, oblongo ovalibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort in *Ægijpten* en *Indien* groeijende, en de grootſte van allen.

Daar zijn nog meer andere zoorten van dit Gewas, dog de opgenoemde zijn de voornaamſte. Zij worden alle door ſcheuring of deeling der wortelen in het voorjaar vermeenigvuldigt, en willen in allerlei goede, losſe wat zandagtige gronden zeer wel groeijen, dog beminnen een warme plaats; en ſchoon ze de vorst redelijk wel kunnen tegenſtaan, zo is het egter in ſtrenge winters nodig, derzelver wortelen met eenige ruigte, ſtroo of iets diergelijks te overdekken; dog de XIII. en XIVde zoorten moeten in potten geplant ſtaande, noodzakelijk 's winters in de Orangerij, of wel in een ſtookkas overgehouden worden.

APODA; Dieren die voeteloos zijn, als *Slangen*, *Viſſchen* en meer anderen.

APOEON, is iets dat geen ſmaak heeft; ſmakeloos.

APOGALACTISMUS: is het ſpeenen der kinderen van 's moeders borst.

APOINT, betekent bijna het zelfde als *ſaldo*. Een Wisſelbrief word gewoonlijk *Apoint* genaamt, wanneer dezelve per ſlot van rekening getrokken word.

APOINTEMENT, Is een loon, eene vergelding of betaaling die men aan iemand voor gedaane arbeid doet. In Rechten noemt men *Apointement* als iemand een Request of Verzoekſchrift aan den Rechter inlevert, en dezelve daar op zijn goed bedunken ſtelt. Dit word alsdan een *Apointement op 't Request* genaamt.

APOLEPSIS; Stremming van Bloed en Levensgeesten; HIPPOCRATES verſtaat 'er eene verſtopping van ſtoelgang, of pis door.

APOLEXIS, dus word eene ouderdom genaamt, die aan 't afneemen is, en wiens einde met raſſe ſchreeden nadert.

APOMATHEMA, is zo veel als wanneer men iets geleerd hebbende, het zelve 't zij door langduurigheid van tijd of anderzints heeft vergeeten.

APOMELI; Is een verkoelende drank uit *Honing* en *Azijn* toebereid.

APONEUROSIS; dus noemt men in de Ontleedkunde, de uiteinden en peezen der zenuwen; hier zijn twee zoorten van, als de eene *vleeſig*, en de andere *zenuwagtig*.

APONEUROTICUM, al dat geene wat uit de uitgebreide zenuwen der ſpieren zamengeſtelt is; als bij voorbeeld 't *wit van het oog*, 't welk uit de zenuwen der oogſpieren beſtaat, en ook *Tunica Aponeurotica* word genaamt.

APOPALLESIS, eene uitſtooting, uitdrijving.

APOPHLEGMATISMUS, ſlijmzuiverend Geneesmiddel, drijvende de onzuiverheid uit de ſpeekzelklieren in den mond: Van verſcheiderlei aard zijn deze middelen, als Gorgeldranken, Likzels, 't een of andere om te kauwen en meer zoortgelijke. Bij 't gebruik dezer middelen dient in agt genoomen te worden, dat men dezelve nugteren moet gebruiken, en niet na den eeten, wanneer de maag met ſpijze is opgevult, en zij dus van haar benodigt ſpeekzel of vogt zoude berooft worden, om een behoorlijke kooking en ſpijsverteering te weege te brengen. Het menigvuldig gebruik dezer middelen bederft ook den eetlust, en het Lighaam word 'er door uitgeput.

APOPHIJSIS, is eene uitwasſing of uitſteekzel van een been. Een vleezig uitwas aan eenig vleezig deel des Lighaams, word mede door HIPPOCRATES dus genaamt.

APOPLECTA, is de Krop-Slagader, gaande van de *longpijp* na boven toe.

APOPLEXIA. Zie BEROERTE.

APOPSIJCHIA, een langduurige zwaare flaauwte of onmagt.

APOPTOSIS, betekend wanneer een kwetzuur enz. tot zo verre is geneezen, dat de bandagie of windzels worden agtergelaten.

APORHOEA, is eene ongevoelige uitdamping des huids door de zweetgaten.

APOSCEMMA, dus noemt men, wanneer eenige Vogten die zekere plaats of lid in 't lighaam beſlagen hebben, dat gedeelte verlaten, en na elders wijken: Het is ook om deze reeden, dat de veranderingen der ziektens aldus worden genaamt.

APOSCEPARNISMUS; dus noemt men een zoort van breuk aan de hersſenpan, of eenig ander been, die 'er uitziet als een ſtuk hout, dat met een bijl van een geſpleeten is.

APOSPASMA, dus worden de geweldige uitrekkingen om de geleedingen der beenderen genaamt.

APOSCHACELESIS, beteekend, wanneer in wonden of breuken, door een al te ſterk binden of zwagtelen, het vleeſch verſterft.

APOSPHINXIS, zo veel als zamentrekking, wanneer eenig deel des Lighaams met windzels word zamengetrokken.

APOSPONGISMUS; noemt men het gebruik van een ſpongie, het zij dezelve droog of vogtig gebruikt worde, om de pijn of het jeuken te verzagten, of wel om de onreinigheeden weg te neemen.

APOSTAGMA, ook *Apostalagma*, noemt men die most, welke uit de wijnpersſen loopt, voor dat de druiven geperst worden. Hier uit word de eelſte wijn bereid.

APOSTASIS; ook *Apostrophe*; eene afkeer of walging van ſpijze.

APOSTEEM; Groot Gezwel, dat men kan doen uitzweeren of verdwijnen.

Middel voor een Aposteem in 's Menſchen Lighaam.

Zo 'er een *Aposteem* in 's menſchen lighaam is, daar de Heelmeester geen opening in kan maken, zo neemt vier oncen wondkruiden, als *citroen-kruid*, *kervel*, *fanikel*, *duizend gulde-kruid*, *gulde roede*, *pimpernel*, *weegbree*, *eerenprijs*, en meer andere diergelijke, van wat zoort gij best kunt krijgen; zet ze op een kanne witte wijn, hoe ouder hoe beeter, geduurende agtien uuren; laat de zieke 's morgens ten zeven uuren daar een glas vol van drinken, en laat hem een uur daar na vleeſchnat nuttigen, vervolgt hier mede twaalf of veertien dagen agter een, ten ware het Gezwel eerder ophield met zich

zich te ontlasten; want van 't begin af kan men zien of het open gegaan is, als de etter zig door den ſtoelgang ontlast. Dit is een zeer goed middel.

Behalven het geen wij hier van *Aposteem* zeggen, zie ook wat 'er van gezegt word op het woord GEZWEL en GEZWEER of VERZWEERING.

APOSTERIGMA; eene vasthouding of ſteun, die zonder band of windzel om eenig beledigt deel of lid word gelegt.

APOSTEUNIE. Zie ETTERGEZWEL.

APOSIJRMA; Vervelling van de huid.

APOSIJRMATA; Schurft, droge Krawagie.

APOTERAPIA; heeft tweederlei betekenisſen; in de eerſte plaats word het genomen voor een middel om de vuiligheid af te drijven, en tot een behulp voor de magteloosheid; en ten tweden verſtaat men 'er de verkwikking na eenen moeijelijken arbeid door.

APOTHEEK; *Medicijn-winkel*; in 't latijn *Apotheca*, daar het duitſche woord van afkomſtig is; is een winkel, daar men allerlei enkelde Geneesmiddelen, (*Simplicia*) uit de drie Rijken der Natuur voortkomende, niet alleen bewaard en te koop houd, maar daar men ook uit de enkelde dingen allerlei te ſamen geſtelde Geneesmiddelen, (*Compoſita*) volgens de konst, zo wel *Galenijch* als *Chijmiſch* bereid: Weshalven een goede Apotheek met genoegzame ruimte, tot bewaar- en werk-plaatzen, en de nodige inſtrumenten en gereedſchappen, doozen, glazen enz. dient voorzien te weezen, en wat verder tot een goede Apotheek nodig is, hier te wijdlopig en ook de plaats niet om te melden.

APOTHEEKER; *Apothecarius*; is een man die een goede kennisſe moet hebben, om niet alleen allerlei Geneesmiddelen, op de ordonnantie van een *Medicus* te mengen en gereed te maaken, maar die ook de konst moet verſtaan, om van allerlei dingen uit de drie Rijken der Natuur, zo wel enkele als ook te ſamen geſtelde Geneesmiddelen, zo als ze hedendaags in gebruik zijn, of opgegeeven worden, te bereiden: Daarenboven moet hij een goed *Chijmicus* zijn, dewijl men zig in onze tijden, niet zonder veel nut tot herſtelling van de verloren gezondheid der menſchen, veel van *Chijmiſch* bereide Geneesmiddelen bedient: Ik behoeve niet te zeggen, dat een *Apotheeker* ook het latijn moet magtig zijn, niet alleen om dat de *Formulæ* van toebereiding der Geneesmiddelen, anders gewoonlijk *Recepten* genaamt, volgens oude gewoonte van de Geneesheeren in 't latijn geſtelt worden, maar ook om dat men de beste Autheuren zo wel over de *Pharmacie* en *Chijmie*, als Genees- en Heelkunde in 't latijn heeft, behalven zommige die vertaalt, of ook opzettelijk in onze tijden, daar men alles meer faciliteert, van geleerde Mannen in de Duitſche taal geſchreeven zijn, als onder anderen de werken van NEUMANN, GORTER en meer anderen. Dog het is te beklagen, dat de onkunde in de latijnſche taal bij veele Apothekers zo zeer heerscht, datze dikwils nauwelijks een Recept van een ervaren Geneesheer kunnen gereed maken; of ook wel grote misſlagen, zo wel door de onkunde in de taal als anderzints begaan.

Dewijl nu de kunst der *Pharmacie* een groote kunst is, daar veel wetenſchap en oplettenheid toe vereischt word, als ze behoorlijk wel zal uitgevoert worden, inzonderheid wat de *Chijmie* betreft, koomt hier ook van daan, dat de leerlingen verſcheidene jaaren, min of meer, naar haar vlijt of ingeborene bekwaamheid, bij een ervaren Meester moeten geſtaan en geleert hebben, eer ze voor een bekwaam Knegt of Gezel, veel minder voor Meeſter kunnen verklaart worden; dog elk Landſchap heeft hier in zijne bijzondere gebruiken, hoe lang een leerling als zodanige bij de konſt weezen moet; in welke tijden hij zig ook neerſtig in de *Botanie* moet oeffenen, of ten minſten in de kennisſe der Kruiden, die hooftzakelijk tot de Medicijnen dienen, en tot dien einde in de winkels gehouden en gebruikt worden; aangezien de *Vegetabilia* niet het kleinſte, ja misſchien wel 't nuttigſte deel van de *Pharmacie* uitmaaken: Waar bij hij egter niet verzuimen moet, om ook de dingen der overige twee Rijken te onderzoeken en te beſtudeeren.

En om dat de *Pharmacie* van veel belang is voor het menſchelijke geſlagt, tot herſtelling der verloore gezondheid, zo is het ook in de meeste Landſchappen en Steeden gebruikelijk, dat Gecommitteerde uit de Magiſtraat, geasſiſteert van eenige *Medici* en *Apotheekers*, de Apotheeken jaarlijks gaan viſiteeren, om te zien of de Medicijnen en andere winkelwaren, naar 't oordeel der *Medici*, behoorlijk wel zijn.

Al zedert ouds heeft men aangemerkt, dat de *Apotheeker* de linkerhand, en een goede *Chirurgus* de rechterhand van den *Medicus* is, die in deze dingen als 't hooft verſtrekt, zo wel in de ordonnantie als keuze, kennisſe en gebruik der Geneesmiddelen, waarover hij op de hooge Schoolen tot dien einde geſtudeert heeft.

Een zaake heb ik nog aan te merken, welke het oude ſpreekwoord betreft, namelijk dat men dikwils zegt, *in de Apotheek is alles duur*; of *men heeft het uit den Apotheek gehaalt*, als men iets duur gekogt heeft. Mijn gedagten hier over zijn, dat men in de Apotheekers-winkels zo goed koop niet kopen kan als in andere winkels, ten eenen, om dat de præparatie van veele dingen veel moeite en kosten vereiſchen, en ten anderen, om dat een Apotheeker ook veele dingen houden moet, daar dikwils in jaar en dag niet naar gevraagt word; of dat het *Vegetabilia* enz. zijn, waar van veele niet langer als een jaar kunnen dienen, en 'er ondertusſchen geen of weinig debiet van is: Kan derhalven een Apotheeker wel anders, dan de overige langer duurende dingen wat duurder te houden, om zijn ſchade of verlies te vergoeden? Genoeg is het, als alle de Geneesmiddelen goed zijn: Dog tegen een overmatige en ongeoorloofde prijs der Geneesmiddelen, zo als die uit de winkels verkogt worden, voorziet in ſommige Landſchappen de hoge Overigheid, door jaarlijks, naar de tijden een bepaalde *Taux* op dezelve te zetten.

APOTHESIS, Herſtelling van eenig gebrooken lid volgens de regels der konst.

APOTALIMMA, zo veel als uitgedrukt zap.

APOIJOMARLI; deze naam draagt een zeker Kruid, in *Florida*, zijnde een *West-Indiſch* Landſchap, aan den oever van zommige ſtroomen wasſende; Het heeft eene na ſpecerijen ruikende knobbelige wortel, zijnde lang en dun; hier uit ſchiet opwaarts een ſtengel gelijk biezen, hebbende bladen als look, en kleine bloemen; de wortel in de zon gedroogt, word zeer hard; de Inwoonders maaken 'er koraalſnoeren van, die in waarde gehouden worden; ook drukken zij het zap uit het kruid, waarmede zij hunne leeden beſtrijken, en daar door waanen het lighaam ſterker te maaken: Men zegt dat het Kruid met vleeſchnat gegeeten, een ruime borst maakt, en de drooggemaakte wortel fijn gewreven, en in wijn gebruikt, voor de winden in de blaas, en de ſteen dienſtig is.

APOZEEM, *Afziedzel*, *Kookzel*, *Drankje*; Is anders niet dan eene afkooking van wortelen, hout, fchors en fchillen, bladeren, bloemen, zaaden en andere deelen der Planten, om de vogten te bereiden tot zuivering en zomtijds tot ontlasting. Altoos het is een Geneesdrank om in te neemen tegens alderhande ongemakken, en koomt volkomen overeen met een *Decoctum* of afkookzel.

Het onderfcheid dat 'er is, tusfchen een *Apozeem* en *Julep*, is dat een *Apozeem* nooit gemaakt word met gedistilleerde wateren, gelijk de Juleppen, maar alleen met de afkookzels naar de hoedanigheden die zij hebben. Daar zijn tweederhande zoorten van *Apozeemen* of *Decoctums*, als *altereerende* (veranderende) en *purgeerende*. En na de deelen daar ze toe gefchikt zijn, zijn 'er ook zo veele zoorten als 'er voornaame deelen zijn in 't menfchelijk lighaam; als voor 't hoofd, lever, milt enz.

APPARATUS, verftaat men in 't algemeen allerlei toerusting en bereiding van veelerhande dingen door. De Heelmeesters gebruiken dit woord, om de gereedmaaking van hunne Inftrumenten, en benodigde Geneesmiddelen die zij bij een patient van doen zijn, mede uit te drukken. In de Ontleedkunde beteekent het mede de in order fchikking der Inftrumenten, tot 't verrigten dier konst nodig.

APPELBOOM. In 't latijn *Malus vel Pomus*, (*Pijrus foliis ferratis*, *umbellis fesfilibus*, LINN. *Spec. Plant.*) men onderfcheid de *Appelboomen* in wilde en tamme.

Befchrijving van de wilde Appelboom.

Deze is kort getakt en bogtig, zijne bladeren zijn gelijk die van een tamme *Appelboom*, hoewel kleinder; de bloesfem is fchoon en roodagtig, en aangenaam van reuk, maar de vrugt is zuur of wrang, en niet bekwaam om te nuttigen.

Plaats. Deze Boom groeit in de bosfchen en op bergen van *Frankrijk*, *Hoog-Duitschland*, en elders.

Eigenfchappen. De bloesfem der *wilde Appelboomen* verfchaft honing voor de Bijen. De *Appelen* dienen om 'er verjuis in de maand October van te maken; en als men ze tot het einde van December bewaart, kan men 'er goede *Appeldrank* van bereiden.

Befchrijving van de tamme Appelboom.

Dezelve heeft doorgaans maar eene ftam, welke met dezelve dikte onder en boven opgroeit, en kan een tamelijke groote en oude boom worden. Zijn bast is dik, veelzints met mos bezet als hij oud word. De bladen zijn middelmatig van grootte, rondom eenigzints gekartelt. De bloesfem is wit of roozenrood, gelijk ook telkens vijf blaadjes een roosje vertoonen, zijnde aangenaam van reuk. Op de bloesfem volgt een vleesfige vrugt, die men *Appel* noemt, en waar van veelderlei zoorten gevonden worden, zo ten opzigte van de fmaak, als van groote of gedaante.

Plaats. Men plant de *Appelbomen* overal, daar een goede grond is. Zij bloeijen in April en Meij.

Eigenfchappen. De *Appelen* zijn gezond, en hebben een openende kragt, als ze volkomen rijp zijn. Ook zijn ze een goed middel voor den brand, wanneer ze als een plaafter daar op gelegt worden. *Appel-fijroop* is een hartfterkend middel, maakt de buik los, en is dienstig voor hart-klopping en hijpokondriake of miltzugtige geftellen.

Gekookte *Appelen* zijn gezonder dan raauwe, ook zijn ze gezonder die 's winters als die vroeger gegeeten worden; zelfs mag een zieke gekoofde en wel toebereide *Appelen* nuttigen. De goudgeele zijn de gezondfte.

Onrijpe *Appelen* gegeeten, verwekken kwade zappen in het lighaam, onder anderen ook galagtige, en voorts dikwils verfcheide ziektens; zij veroorzaken huivering als van een koorts, maar rijpe *Appelen* zijn beter om te nuttigen, en maken een gezonder voedzel, want om dat ze zo rauw noch fcherp niet zijn, maaken ze den afgang gemakkelijker. De zuure *Appelen* veroorzaken ook kwade zappen, en zijn zamentrekkend, en om het met een woord te zeggen, men moet de *Appelen* matig gebruiken, naar mate dat men uit de fmaak haare natuur en eigenfchappen leert kennen.

Men kan goede zuure *Appelen* nuttigen, wanneer de maag verzwakt is, het zij van een al te groote hitte, of door al te veel vogt, dewijl ze de maag verfterken en appetijt verwekken. Het is best onmiddelijk na de maaltijd *Appelen* te eeten, als dan bevorderen ze de kooking, en maken een gemakkelijke ontlasting.

Daar zijn zeer veele zoorten van *Hof-appelen*; oneindig in geur en fmaak verfchillende; als mede de tijd wanneer dezelve rijp en eetbaar zijn: Wij vinden het dienstig de beste en voornaamfte zoorten, en die het waardigfte zijn om in een goeden hof geplant te worden, hier met hunne meernaamen, (*fijnonima*) in een alphabetifche order te plaatzen.

Angelier-appel.
Anijs-appel.
Apis, *Pomme d'Apis*, *blanche & rouge.*
Aurea libertas, zijnde een zoort van *Pepin d'or.*
Belle-fleur. (Hollandfche of Brabandfche)
Belle fleur. Zie ook *Pomme madame.*
Bloem-zoete; (*Zomer- of Herfst-*) *Hollandfche zoete*; *Goede zoete.*
Bloem-zoete. (*Witte*)
Bloem-zuure; *blanke Rabauw.*
Borftorffer appel; *witte Leipziger appel*, *Reinette batarde*; vroege en laate zoort.
Calville blanche d'été; *Witte zomer-calville.*
Calville blanche d'hijver; *Witte winter-calville*; *Calville blanche a cotes.*
Calville rouge d'été; *Roode zomer-calville.*
Calville rouge d'hijver; *Roode winter-calville*; *Sanguinole*; *Calville fanguinole*; *Calville musquée.*
Catalonier Appel.
Citroen-appel; (*Zomer of vroege*) *Tafel-appel.*
Citroen-appel; (*winter*) *Limoen-appel.*
Court-pendu gris; *Grauwe Courtpendu*; *Renette Courtpendu*; *Pomme de Bardin.*
Court-pendu rouge; *Court-pendu rofat*; *Renette courtpendu rouge*; *roode Court-pendu.*
Cuifinot of *vroege Kroon-appel.*
Dantziger Kant-appel; *roode Kant-appel.*
Doeke-Martens.
Dolphijn; *zoete Dolphijn*; *zoete Bellefleur*; *zoete Pigeon*; *zoete Pasfe-pomme.*
Drap-d'or; *Renette drap d'or.*
Duif-appel. Zie *Pigeon.*
Engelfche Carolijn; *Carolin d'Angleterre*; *Carlijn-appel*; *Prefent roijal d'été.*
Enkhuizer-appel; *Enkhuizer Aagtje*; *Trijn-weuwfter.*
Eijer-appel; *Weijburger.*
Fenouillet; *Pomme d'Anis*; *Anijs* of *Venckel-appel.*

Fe-

Fenouillet douce; *zoete Venckel-appel.*
Framboos-appel; *Calville d'automne raijé*; *geſtreepte Herfſt-calville.*
Franſche kroon.
Grauwe zoete; *grauwe Holzoete*; *Hol-zoete*; *Vlaamſche zoete.*
Gulderling (*geele*); *fijne Gulling*; *enkelde Gunderling*; *Goud-appel.*
Gulderling (*grauwe*); *fijne grauwe Gulderling*; *enkelde grauwe Gulderling.*
Gulderling (*dubbelde grauwe*).
Gulderling (*roode*).
Gulderling (*Franſche*).
Gulderling (*zoete*).
Heer-appel; *groote Heer-* of *Prince-appel*; *Prescat roial d'hijver.*
Holaart. Zie *zoete Holaart.*
Jopen-appel; *roode zuure Jopen.*
Jopen (*roode zoete*); *roode zoete Pepping.*
Jopen (*witte zoete*); *zoete Neyen*; *Water-zoete.*
Kantjes-appel; *Zieppel-appel*; *Kaasjes-appel.*
Kantjes-appel (*zoete*).
Krappe-kruin; *dubbelde geele Reinette*; *Pomme Durant.*
Kroon-appel; *fijne Kroon*; *Aagt-appel*; *Engelſche of Hollandſche Aagt*; *Lekkerbeetje.*
Kroon-appel (*roode*); *roode Kroon*; *roode Aagt*; *Tulpkroon.*
Kroon-appel (*zomer*); *Zomer-aagt*; *Quiſinot d'été*; *couleur de chair.*
Kroon-appel (*zoete*); *zoete Aagt.*
Kruid-appel, of *vroege Kruideling*; is een zoort van *zomer-calville.*
Kruid-appel (*witte*); *St. Jacobs-appel*; *lange witte Appel*; *Pomme de Paleſtine.*
Kruid-appel (*Louweris*) of *enkelde Kruid-appelen*; *Sneeuw-appel.*
Kruid-appel (*Juffers*); *Juffers Kruidling*; *Juffers-appel.*
Kruis-appel; *Gelders kruis*; *Bastart-kroon*; *Bastert-Aagt.*
Lange witte. Zie *Kruid-appel.*
Maij-zoet.
Maij-zuur.
Mees-koops-zoete.
Moscoviſche Appel; *Tranſparente de Muscovie*; *de Nalivé.* Deze Appel is doorzigtig als glas; zo dat men veeltijds de zaadkorls van binnen kan zien leggen.
Nel guin.
Oranje-appel.
Paasch-appel.
Paradijs-appel; *vroege Paradijs-appel*; *St. Jans Appel*; *Naantjes-appel*; roode en witte zoort.
Paradijs-appel (*vroege zoete*).
Paradijs-appel (*enkelde roode winter*).
Paradijs-appel (*dubbelde roode winter*).
Parmain d'été; *zomer of herfſt Parmain*; *Pepin Parmain d'été*; *zomer of herfſt Parmain-Pepping.*
Parmain d'hijver; *Pepin Parmain d'hijver*; *Winterparmain* of *Parmain Pepping*; *grauwe of blanke Pepping van vander Laan*; *Zeeuwſche Pepping.*
Parmain roial, *Engelſche Kings of Konings-Peppings*; *Merveille Parmain*; *dubbelde Parmain*: Deze verſchilt van de voorgaande, om dat ze groter en dikker is.
Peer-zoete (*Grauwe*); *Keizers-zoete*; *zoete van Dekker*; *Pomme-poire.*
Pepping of Pepling, witte of blanke, grauwe en groene.
Pepping (*Engelſche*); *Engelſche grauwe of blanke Pepping.*
Pepping Kent; *Kentſche Pepping*; *Kent-appel*; *Bloemeling.*
Pepping (*goud-*); *Pepin d'or*; *Engelſche Goud-pepping*; *Little Pepping*, *Pomme d'or*; *Goud-appel*: Dit is een van de ſmakelijkſte en waardigſte Appelen.
Pepping (*roode*).
Pieterjelie-appel.
Pieterzelie-appel (*zoete*).
Pigeon; *Duifappel*; *Paſſe-pomme.*
Pigeon (*bonte*). *Paſſe Pomme panachée*; *Pomme de Jeruſalem.*
Pomme St. André; *St. Andries Appel*; *rood Banket.*
Pomme Douce.
Pomme figue; *Fijg-appel*; *Pommes ſans fleurir ou ſans pepins*; *Renette ſans fleurir.*
Pomme Madame; *Wijker-pepping*; *Hollandſche Pepping*; *roode Belleſleur*; *Renette Belle-fleur.*
Pomme-roſe de France, *Franſche Roos-appel.*
Post-appel.
Princes-appel.
Princes-appel (*zoete*).
Princesje-noble; *Franſche-noble*; *Pomme Noblesſe.*
Renette-blanche; *Renette-franche*; *Renette Triomphante*; *witte Reinet*; *blanke Reinet*; *witte Reinet met ſtippen.*
Renette griſe; *grauwe Reinet*; *grauwe Franſche Reinet.*
Renet (*dubbelde grauwe*); *Franſche of Spaanſche Rabauw.*
Renette jaune; *geele Reinet.*
Renette d'oré; *goud-Reinet.*
Renette rouge; *roode Reinet*; *Granaat-reinet.*
Renette verte; *groene Reinet*, *Groene Franſche Reinet.*
Renette griſe musqué; *zoete grauwe Reinet*; *zoete Franſche Reinet.*
Renette nonpareil; *zoete geele of geel-grauwe Reinet*; *zoete Goud-reinet.*
Roos-appel.
Roos appel (*Franſche*), *zie Pomme-roſe.*
Silverling (*witte zoete*); *witte of blanke zoete.*
Silverling (*geele zoete*).
Soete Holarrt; *Holaart*; *Binder-zoete*; *Kaneel-zoete.*
Son-appel.
Son-appel (*zoete.*)
Spiegel-appel.
Suiker-appel.
Sijden-hemmetje.
Veentjes- appel-zoete.
Venckel-appel. Zie *Fenouillet.*
Vrouwe-zoete.
Vrouwtjes-appel; *Pomme notre Dame*; *Zeeuwſche Guldenarm.*
Wijn-appel.
Wijn-appel (*roode*); *Dragonderappel.*
Tzerappel; *Hard Tzer*; *Steen-appel.*
Zieppel-appel. Zie *Kantjes.*

Lijst der Appelen, volgens de maanden waar in ze rijp of eetbaar zijn.

JULIJ. AUGUST.

Pomme Figue.
Paradijs-appel, witte en roode.
Paradijs-appel, zoete.

AUGUST. SEPTEMB.

Calville blanche d'Eté.
Calville rouge d'été.
Citroen-appel (zomer).
Gulderling (zomer).
Kroon-appel (zomer); of *Cuifinot.*
Kruid-appel (enkelde).
Kruid-appel (witte).
Kruid-appel (Louweris).
Moscovifche-appel.
Pomme St. André.

SEPTEMB. OCTOB.

Bloem-zoete (zomer of herfst).
Bloem-zuure.
Dantziger Kantappel.
Doeke Martens.
Engelfche Carolijn.
Framboos-appel.
Kruid-appel (dubbelde).
Kruid-appel (juffers).
Parmain (zomer of herfst).
Peerzoete (grauwe).
Prefent (zomer).

OCTOB. NOVEMB.

Bloem-zoete (witte).
Borftorffer (vroege).
Calville rouge d'automne.
Eijer-appel.
Fopen (roode).
Fopen (roode zoete).
Fopen (witte zoete).
Paternoster-appel (zuure).
Pomme-rofe.
Suiker-appel.
Wijn-appel (roode).
Wijn-appel (witte).

NOVEMB. DECEMB.

Aurea Libertas.
Franfche Gulderling.
Franfche Kroon.
Heer-appel.
Pepping (witte of blanke).
Pigeon.
Princefe appel.
Roos-appel.
Silverling (geele).
Sijden-hemmetje.

DECEMB. JAN.

Angelier-appel.
Belle-fleur (lange).
Bloem-zoete (winter).
Calville rouge d'hijver.
Dolphijn (zoete).

Gulderling, de geele grauwe en dubbelde.
Krappe-kruin.
Kroon-appel (zoete).
Oranje-appel.
Parmain d'hijver.
Pepping (Engelfche).
Pepping (grauwe).
Pepping (roode).
Pepin d'or, of *Goud-pepping.*
Pomme Madame.
Princes-appel (zoete).
Silverling (witte).
Soete Holaart.
Son-appel (zuure).
Son-appel (zoete).
Vrouwe-zoete.

JAN. FEBR.

Apis (witte en roode).
Belleffeur (Hollandfche).
Borsdorffer.
Calville blanche d'hijver.
Court pendu, blanche & rouge.
Cuifinot d'hijver.
Enkhuifer (zoete).
Fenouillet douce.
Grauwe Holzoete.
Gulderling (roode en witte).
Gulderling (zoete).
Kantjes-appel.
Kantjes-appel (zoete).
Kroon-appel.
Kroon-appel (roode).
Paternoster-appel.
Pepin d'or
Renette blanche.
Renette grife.
Reinet (dubbelde grauwe).
Renette jaune.
Renette d'oré.
Reinet (zoete geele).
Renette nonpareil.

FEBR. MAART.

Catalonier-appel.
Citroen-Appel (winter).
Court pendu (zoete).
Kruis-appel (Gelderfche).
Kruis-appel (Gelderfche roode).
Nel-guin.
Paasch-appel.
Paradijs-appel (enkelde roode).
Parmein roial.
Pepping (Kentfe).
Pomme-douce.
Post-appel.
Renette d'oré.
Reinet (grauwe zoete).
Reinette rouge.
Reinette verte.
Spiegel-appel.
Vrouwtjes-appel.
Yzer-appel.

MAART. APRIL.

Maij-zuur.
Maij-zoet.
Pepping (groene).

En zommige vande voorige maand, die dikwijls tot in Maij duuren.

Daar zijn nog meer andere zoorten van Appelen, dog gering van ſmaak, en niet waardig om in een goed hof geplant te worden.

Kweeking der Appel-boomen.

De bekende zoorten van Appelen, worden alle door 't enten of oculeeren voortgezet en vermeerdert, op jonge, wilde, uit 't zaad of de pitten der Appelen gewonne *Appel-plantzoenen*, of op *Paradijs-ſtruik*; zijnde deze laatſte, uitloopers der wortelen van het *zomer Paradijs-appeltje*. Tot hoog en half-ſtamde boomtjes, gebruikt men jonge uit 't zaad gewonnene ſtammetjes; dog tot laage *Buiſſons* of *Espalier-boomen*, verkiest men de *Jonge Paradijs-ſtammetjes*, dewijl de boomen hier op geënt wordende, kleiner blijven, en niet zoo wild of overvloedig groeijen, tegens het oogmerk deezer boomen, en ook vroeger draagbaar zijn.

Zoo wel de hoog- als laagſtamde Appel-boomen, ent men gewoonlijk 3 of 4 vingerbreed boven de grond, en men laat die, welke hoog- of half-ſtamde zullen worden, met een enkelde ſtam opſchieten, tot dat ze ruim haare hoogte verkreegen hebben, als wanneer men ze op de hoogte afkort en zij-takken laat ſchieten: Hoewel men ze ook op bekwaame hooge ſtammen boven kan enten, en uit de begroeide *ent* de kroon formeeren. Dus kan men ook op de niet zeer dikke takken van een bejaarde boom enten, en verſcheiderhande zoorten van Appelen op één boom kweeken. Op wat wijze het enten geſchied, kan op de Artijkels van ENTEN en OCULEEREN nagezien worden; hoewel de Appelen zelden geoculeert, maar meest geënt worden.

Om jonge *Appel-boomen* uit zaad tot 't enten te kweeken, moet men pitten uit de beste en vroegſte zoorten van Appelen vergaderen, die men in 't najaar, of beter vroeg in 't voorjaar, na dat ze vooraf eenigen tijd in vogtig zand te meuken gelegt hebben, op een bed niet al te digt moet zaaijen, en met een vingerbreed dikte aarde bedekken; of wel, men legt ze in greppels een voet van malkanderen. Het voorjaars zaaijen is 't best, dewijl het zaad anders in de winter dikwils door de muizen word opgegeeten en vernielt. De jonge boomtjes opgekoomen zijnde, moet men ze zorgvuldig door wieden van het onkruid zuiver houden; en men verplant ze dan het volgende eerſte of tweede voorjaar op bedden in rijën; de rijën ruim drie voeten en de Plantzoenen in de rij een voet van malkanderen: Bij welke planting men niet moet verzuimen, de pen-wortel in te korten, om goede zijdwortels te maaken. Als dan de jonge *Plantzoenen* de dikte van een vinger of wat meerder verkreegen hebben; zijn ze bekwaam om *geënt* te worden; dog tot 't *oculeeren* behoeven ze maar een kleine vingers dikte te hebben, of nog minder.

Het is aanmerkelijk, dat uit het zaad zoo wel van deeze, als van alle andere zoorten van ooft-vrugten, doorgaans meest ſlegtere en geringere zoorten van vrugten, ten opzigte van de ſmaak voortkoomen, en niet als bij geval of geluk, een regt goede ſmaakelijke zoort uit verkreegen word; gelijk ook op deeze wijze alle de nu bekende goede zoorten van ooft-vrugten voortgekomen zijn: Was het derhalven, dat de zorgrijke Voorzienigheid geen ander middel dan de zaaijing, tot voortzetting der zoorten beraamt haddde, en niet gelukkig de *Ent-kunſt* uitgevonden waare, zoude men een goede zoort niet langer kunnen behouden, dan de boom duurt, die ze draagt; daar men nu door dit middel, dezelve tot in 't oneindige kan vermeerderen. Maar wil iemand nieuwe goede zoorten van Appelen uit 't zaad winnen, zoo moet hij een groote menigte jonge uit 't zaad gewonnene Appelboomtjes bij malkanderen boschwijze planten, en dezelve zonder verënten laaten opgroeijen en vrugten doen draagen; wanneer hij dan één, of wel eenige beste zoorten daar uit verkrijgt; heeft hij reden vergenoegt te zijn. De overige boomen kan men in 't vervolg tot brand- of werkhout bezigen.

De Appel-boom wil in allerleij goede vrugtbaare gronden zeer wel groeijen, dog bemint liever een kleijagtige of lijvige, dan een heel losſe zandgrond. Men plant dezelve meest op ſtam en tot *Buiſſons*, Struik- of Naantjes-boomen, en weinig aan *Espaliers* of tot heggen; hoewel dit laatſte nog al geſchied, om de cieraad in fraaije tuinen, of om de grond te beſpaaren; dog dan moet men van de fijnſte en draagbaarſte zoorten verkiezen, als *Pepin d' Or*, *Renette d'oré*, *Parmains*, *Pomme d' Apis*, *Pomme de Paleſtine*, *Cuiſinot*, enz., en die moeten op *Paradijs-ſtruik* geënt zijn, op dat ze niet te weeldrig groeijen.

Van de Appelen kunnen verſcheiderhande ſmaakelijke ſpijzen, en die wel verre van ongezond te zijn, voor veele, inzonderheid hardlijvige en hijpocondriſche geſtellen, zeer nuttig zijn, in de keuken bereid worden; wij zullen 'er de voornaamſte, benevens derzelver toebereiding, van aanwijzen.

Om Marmelaade of Moes van Appelen, ook Appel-ſmods genaamt, te maaken.

Neemt van de beste zoort van zuure Appelen, ſchilt ze, ſnijd ze in kwartieren, en doet 'er de klokhuizen ter deegen uit, kookt ze met een weinig water zagtjes week, en doet 'er boter en zuiker bij, na maate gij het zoet begeert; voorts een weinig geſtooten caneel en citroenſchel, roert het op 't laatſte met een houten lepel tot moes; zoo is het gereed om op te disſchen: Is het te dun en waterig, kan men wat fijn gewreeven wittebrood of geſtooten biscuit daar onder mengen; zommige doen hier ook krenten in, dat het gantsch niet bederft. Deeze *Marmelade* ſmaakt zeer aangenaam, bij allerleij zoort van gebraden of geſtooft vleesch, als meede gebakken visch.

Appelen gedampt of geſmoort.

Neemt goede zuure Appelen, ſnijd 'er de bloem en ſteel uit, en doet ze zonder dezelve te ſchillen, in een pot of pan, met een weinig water, boter, zuiker en gezuivert anijszaad, ter deegen toegedekt, op een zagt vuur langzaam ſtooven, tot dat ze gaar en week zijn.

Gedampte Appelen, op een andere wijze.

Neemt Appels als boven, haalt 'er met een ſmal puntig mesje, zoo veel doenlijk is, de klokhuizen uit, zet ze dan in een pan of pot, en doet 'er een glas Rhijnſche of witte Franſche wijn, benevens wat citroen- of oranjeſchellen, caneel, zuiker, en genoegzaam boter bij, dekt de pot digt toe, en laat het op een klein vuur twee uuren lang zagtjes ſtooven of ſmooren, is zeer ſmaakelijk.

Zoete Appelen met Spek.

Neemt zoete Appelen, ſchilt ze of laat ze ongeſchilt, na believen, ſnijd ze in kwartieren, doet 'er de klokhuizen uit, en laat ze met een weinig water, boter en zuiker

ker zagtjes gaar ſtooven; zommigen doen 'er ook gezuivert anijszaad en fijn geſneeden citroenſchel bij: Van tijd tot tijd moet men deeze Appelen omſchudden, dewijl ze anders ligt aan de pan zetten: Het ſpek (dat gerookt of gedroogt moet zijn), dient mager of wel doorgroeit te weezen, zal 't lekker zijn, en men laat het bijzonder gaar kooken, als wanneer men het in dunne ſtukken geſneeden zijnde, in een ſchotel legt, 'er de gekookte Appelen over doende, en alzoo opdischt; ook laaten zommige het gekookte ſpek in zijn geheel, en leggen het boven op de Appelen. De beste zoort van Appelen hier toe, zijn de witte en geele Zilverlingen, zoete Reinetten, enz.

Om Appel-koekjes te maaken.

Neemt van de beste zoorten van zuure Appelen, ſnijd die, geſchilt zijnde, in dikke ſchijven, en doet 'er de kroos of 't klokhuis uit, maakt dan een taamelijk dik beſlag van tarwen-meel, waar in de ruimte welgeklopte eijeren, wat rooze-water, een weinig gepoeijerde caneel, en een klein ſcheutje brandewijn gedaan is, trekt door dit beſlag uw ſchijven appel, één voor één, en laat ze in kookende reuzel of boter zoo lange kooken, tot dat ze een bekwaame koleur hebben bekoomen, als wanneer men ze warm of koud na believen voordischt, na 'er poeijerzuiker over geſtrooit te hebben; is een aangenaam en lekker gebak.

Appel-Struif.

Neemt van de voorſchreevene marmelaade of appelmoes, zoo veel op een *asſiet* gaat; doet 'er dan vijf of zes fijngeſtootene biscuiten, een weinig caneel, geſmolten boter, zes ter deegen fijn geklopte eijeren en een vierendeels pond beste corenten bij, roert dit wel door malkanderen, en laat het in een taarte-pan met zagt vuur van onderen en bovenen gaar bakken.

Om een Appeltaart te maaken.

Neemt beste zuure Appelen, benevens één of twee quee-peeren, ſchilt ze, ſnijd ze in ſtukken, en doet 'er de klokhuizen uit, kookt 'er dan een behoorlijk dik moes van, bij het welk men geſtooten caneel en zuiker naar goedvinden voegt, als meede vier of vijf geſtooten biscuiten, na dat de Appelen vogtig zijn, en men de taart wil groot maaken; wijders doet men 'er boter, fijn geſneeden ſucade, en het uitgedrukte zap van een citroen bij, laat dit dan te zaamen nog een weinig opkooken, en wanneer het koel geworden is, zoo doet het in een fijne taarte-korst, en laat het met langzaam vuur, onder en boven gaar bakken, kunnende gemeenlijk in een half uur geſchieden.

Op een andere manier.

Neemt Appelen als vooren, ſchilt ze en ſnippelt ze klein, doet 'er zuiker, corenten, een weinig citroenſchil, oranjeſnippels, en fijn geſneeden ſucade bij, laat dit te zaamen met een goed ſtuk boter en een bier-glas Rhijnſche of witte Franſche wijn, of bij gebrek van dien, met zoo veel water opſtooven, tot dat de Appelen week worden; neemt ze dan van 't vuur, en laat het koud worden, als wanneer het in een fijne taarte-korst gedaan, en gaar gebakt word, als boven.

Om een Appel-pasteij te maaken.

Neemt een diepe koperen taarte-pan, die wel vertint is, doet 'er een korſte deeg in, zamengeſtelt uit tarwen-meel, boter en water, zodanig, dat 't deeg over de rand komt; neemt dan beste zuure Appelen, die geſchilt zijnde, in kwartieren worden geſneeden, legt die op uw deeg, tot dat de pan vol is, doet 'er dan zuiker, boter, geſtooten caneel en een weinig foelie bij, bedekt het met een boven-korst, die gij aan de onder-korst vast knijpt, en laat het op voorſchreeven wijze langzaam gaar bakken.

Een zoogenaamde Popeline van Appelen.

De Appelen tot bekwaam dik moes gekookt zijnde, zo mengt 'er zes eijeren onder, waar van de helfte zonder 't wit, en die alvoorens ter deegen geklopt zijn, als meede wat zoete room, zuiker en kaneel na goedvinden; beſmeert dan uw taarte-pan ter deegen met boter en geſtooten biscuit, doet 'er uw bereid Appel-moes in, en wederom biscuit 'er over; laat het dan met weinig vuur onder en boven gaar bakken, is zeer ſmaakelijk.

Appel-zop, of zogenaamde Appel-en-bolle.

Neemt tarwen-brood, hoe ouder hoe beter, ſnijd het aan zeer dunne plekken, neemt verders van de beste zoort van zuure Appelen, ſnijd die, geſchilt zijnde, aan dunne ſtukjes of ſchijven, en mengt onder uw Appelen, zuiker, een weinig geraspte citroen-ſchil, en zoo men wil, wat korenten; neemt dan een pan die taamelijk diep is, ſchikt hier eerst een laag brood in, daar na een laag van uw toebereide Appelen, voorts weder een laag brood, en zoo vervolgens, tot dat de pan bijna vol is, tusſchen ieder laag moet een weinig boter gedaan worden; voorts neemt men de helft witte wijn, en de helft water, en giet dit in de pan, tot zoo veel dat alles bekwaamelijk bevogtigt zij, laat het dan met een dekzel, dat ter deegen ſluit, 'er opgedaan, zagtjes gaar ſtooven, gaar zijnde, doet men de pan onderſte boven op een ſchotel, als wanneer het niet kwalijk na een Appel-taart gelijkt, en ook niet minder van ſmaak is; daar zijn 'er, die op de bodem der pan een laag van dun roggen-brood leggen, dit is zeer goed voor het aanbakken. Ook kan men min kostbaarder *Appel-en-bolle*, het zij voor een groote huishouding, kinderen of dienstbooden, maaken, die nogthans zeer ſmaakelijk is; men neemt maar gemeener zoort van Appelen, en in plaats van tarwen, grof weiten brood, het zelve voorts met water, waar in een genoegzaame hoeveelheid bruine pot-zuiker of ſijroop geſmolten is, om het zoet te maaken, bevogtigende; en 'er verders niets dan wat boter bijdoende; de behandeling is anders het zelfde, als de voorſchreevene.

Om een Appel-vlade te maaken.

Neemt Marmelaade of Appelmoes, op voorſchreevene wijze toebereid, giet 'er bij een half mengelen zoete room, de kruim van een ſtuivers oud tarwen brood fijn gewreeven, wat zuiker, een weinig gepoeijerde caneel, en roert het ter deegen door malkanderen; beſtrijkt dan uw ſchotel met boter, waar op wat fijn geſtooten biscuit geſtrooit is, en doet hier uw bereid Appelmoes in, waar over gij meede wat geſtooten biscuit en boter zult doen, laat het zagtjes gaar bakken, is een lekker eeten.

Op een andere manier.

Neemt zes of agt goede zuure Appelen, ſchilt die, ſnijd ze aan ſchijven en neemt 'er de klokhuizen uit, bakt ze in de koekpan in boter; gaar zijnde, zoo doet ze in een holle tinnen of aarden ſchotel; neemt verders de kruim van

van een ſtuivers wittebrood, laat dat in melk weeken, voegt hier bij zes eijeren, die ter deegen geklopt zijn, twee lepels vol witte poeijer-zuiker, wat citroen-ſchil en een weinig gepoeijerde kaneel, roert dit alles ter deegen onder malkanderen, en doet het dan op de Appelen, waar na men 'er een taarte-dekzel oplegt, en met een weinig vuur onder en boven eengroot kwartiers uur lang laat bakken, is zeer ſmaakelijk.

Om Appel-brij te maaken.

Neemt van de beste zoort van zuure Appelen, ſchilt die en ſnijd ze aan kwartieren, 'er ter deegen de klokhuizen uitneemende, kookt dan de Appelen met bijvoeging van een weinig boter en roozewater tot moes, roert 'er dan wat tarwen of witten meel in; laat in een aparte pot karnemelk geduurende een uur lang zagtjes kooken, roert hier dan uw Appelen, enz. in, en laat het dan nog eenigen tijd opkooken, ter deegen op roeren paſſende, een bekwaame dikte bekoomen hebbende, dischtmen het warm op, en eet het met een weinig zuiker.

Om Appelen te confijten.

Men neemt hier toe de beste, en van de droogſte zoort van zuure Appelen, die, na dat men dezelve dunnetjes geſchilt, en de klokhuizen 'er ter deegen uitgehaalt zijn, tot week wordens toe in water laat opwellen, daar twee uuren lang wijngaards ranken in zijn gekookt; week begonnende te worden, doet men ze op een doorſlag, en beſteekt ze met week gekookte geſnipperde citroen-ſchillen; neemt verders zoo veel gewigt broodzuiker, als uw Appelen weegen, drukt 'er na de hoeveelheid van uw confijtuuren, het nat van 3 of 4 citroenen onder, en kookt uw zuiker tot een ſijroop, opſchenkende dezelve ter deegen te ſchuimen, waar na gij 'er uwe Appelen in doet, dezelve eenige wellen laatende op kooken, tot dat ze bekwamelijk week zijn, als wanneer men ze uit de ſijroop neemt, en koud geworden zijnde, in potten doet, met de ſijroop koud 'er over, bewaart ze op een droge plaats, is een aangenaame en gezonde Confijtuur.

Om Geleij, of Rob van Appelen te maaken.

Neemt hier toe van de beste zoort van zuure Appelen, raspt die op een diergelijke rasp, daar men gewoon is, peperwortel meede te raspen, drukt dan het nat door een ſchoone doek, en voegt bij ieder mengelen zap, 't zap van twee citroenen, als meede drie-vierde pond zuiker bij ieder pond zap, en behandelt het verders even eens als bij het maaken van de Aalbeſſen-geleij of Rob geleert is.

Op een andere manier.

Neemt een dozijn *Franſche Renetten*, of andere goede Appelen, ſnijd ze in kleine ſtukken, giet 'er drie of vier pinten water op, en kookt ze tot op twee pinten af; drukt ze vervolgens door een linnen doek, om 'er al het zap uit te perſſen; weegt dan bij die twee pinten zap vier pond zuiker, laat het met malkanderen kooken, tot dat 'er een Geleij van word; maar om 'er een aangenaame ſmaak aan te geeven, kan men 'er een citroen in uitdrukken; men gebruikt zodanige Geleij van Appelen, om met dezelve allerleij witte Confituuren te dekken en te bewaren.

Om de Appelen te droogen.

Men kan de Appelen ook, het zij geſchild of ongeſchild, droogen, en dezelve als dan tot een goede winterſpijze gebruiken, wanneer de groentens, als kool, wortelen, raapen, enz. tegens het voorjaar meest geconſumeert en verorbert zijn. Veel geſchied dit in *Hoog-Duitſchland* en *Frankrijk*. Dit is in het huishoudelijke ook zeer voordeelig, want als 'er een goed vrugt-jaar is, dat menigvuldig ooft voortbrengt, moet men dikwils een menigte Appelen zien verrotten en bederven, die men niet verkoopen nog zelfs verorberen kan: Is het dan in een diergelijke omſtandigheid niet voordeelig en nuttig, de overvloedige Appelen te droogen, om ze in een faizoen, daar weinig in te bekomen is, voor zig zelven en zijn huisgezin tot ſpijze te gebruiken? te meer, dewijl de geſtoofde drooge Appelen, geen ongezond nog onaangenaam voedzel zijn.

Om Appelen te droogen, behoeft men niet anders te doen, dan dezelve, 't zij geſchilt of ongeſchilt, in kwartieren te ſnijden, de kroos of klokhuizen 'er uit te doen, en ze vervolgens op planken met gaten doorboort, of op van rijs gevlogtene horden te leggen, en in een bakkersoven, na dat het brood 'er uitgenoomen is, langzaam te laaten droogen; tot dat alle vogt 'er genoegzaam uit is, wanneer men ze op een drooge plaats in vaatjes of doozen bewaart. In *Duitſchland* en *Frankrijk* is men gewoon, niet alleen om de *Appelen*, maar ook om *Peeren*, *Queën*, *Pruimen*, *Abricoozen*, enz., als meede allerlei groentens, voornaamelijk *Bloem-kool*, *Erte-* en *Boone-peulen*, *Artiſchokke-ſtoelen*, en meer andere, te droogen, zig hiertoe van een oven bedienende, die in 't vierkant van ongeveer 10 voeten lengte, 6 of 8 voeten breedte, en ook zoo veel hoogte opgemetzelt is, wordende van onderen geſtookt, en zijnde boven het vuur of ſtookruimte, met ijzere plaaten rook digt gedekt; van binnen is dezelve met ijzeren ſtaaven overdwars boven elkanderen geplaatst, voorzien; om daar op de planken of horden met de vrugten te zetten; hebbende de oven tot dien einde aan de eene zijde een deur, die digt kan geſloten worden; wijders heeft den oven van boven een klein lugtgat, dat men na vereisch kan ſluiten en openen. In zodanige ovens worden een groote meenigte vrugten en groentens van allerlei zoort, tot een nuttig gebruik gedroogt; en dus kan een Huisvader op 't land woonende, en wiens hof van veele vrugten is voorzien, een diergelijke oven tot zijn gebruik en voordeel laaten toeſtellen, kleinder of grooter, naar de omſtandigheden of omſlag; of anders, gelijk gezegt is, zig behelpen met een bakkers-oven.

Als men de geſchilde Appel-kwartieren, geduurende het droogen, zomtijds met beste fijn geraspte broodzuiker beſtrooit, en dezelve niet al te ſchielijk droogt, zoo zal men gedroogde Appelen verkrijgen, die voor geen confituuren behoeven te wijken.

Om Appel-drank, of Cijder te maaken.

Van veele manieren, om deeze drank te bereiden, heb ik 'er bij eigen ondervinding, geene beter bevonden, dan deeze, waarom ik mij ook zal vergenoegen, deszelfs bereiding op die wijze alleen te plaatzen.

De Appelen die men hier toe gebruikt, behoeven geenzins van de besten te zijn, ja de minſte in geur en ſmaak zijn zeer goed om deezen drank te bereiden, alleen dient men zorge te draagen, dat ze hunne volkoomene rijpheid bekoomen hebben.

In *Normandien*, aan wiens inwoonderen de uitvinding van deeze drank word toegeſchreeven, bedient men zig tot kneuzing der Appelen, van een groote cirkels-wijze

kuip, waar in een zwaar blok, op de wijze van een molensteen, door een paard word bewoogen: Dog in onze gewesten, daar men telkens zulk een menigte van die drank niet bereid; kan men zeer gevoeglijk de Appelen in een kuip, wiens bodem ter deegen sterk en vast is, met een blok, waar aan een handvatzel zit, bij wijze van een stamper, door een mensch laaten kneuzen; vervolgens perst men deeze gekneusde Appelen, ter deegen in een pers, die zodanig is toegestelt, dat het vogt door middel van een geutje, in een daar bij gestelt vat loopt; voorts giet men dit zap in een ton; bij voorbeeld, een anker, houdende de groote van 40 mengelen: Neemt dan een-agtste mengelen drooge gest, die niet wreed is, voegt hier zoo veel *Jalappe* bij, als op een bezemtje stuiver kan leggen, doet dit te zaamen in een pot, die 4 mengelen of meerder houd, en giet 'er allengskens van het uitgeperste zap bij, het zelve onderwijlen met een zuivere boender ter deegen onder malkanderen klenzende, het welk geschied zijnde, giet men dit mengzel in het vat, het zelve ter deegen door het spongat omroerende; wanneer 't dan begint te gesten, zoo moet het spongat alle morgens met de vinger schoon gemaakt worden, en het vat geduurig aangevult, op dat het vol blijve; in de eerste vijf of zes dagen, zal de gest bruin en taai zijn, dog men moet 't nat zoo lang laaten werken, tot dat de gest wit en helder worde, 't geen gewoonlijk in 14 of 15 dagen gebeurt; als dan moet het gesten belet worden, om dat anders de *Cijder* veel van deszelfs kragt zoude verliezen.

Om deeze gesting, die geweldig is, te doen ophouden, zoo moet het vogt in een schoon vat overgestooken worden; dit vat bijna vol zijnde, zoo doet 'er bij 12 lood grof afschuurzel van roode gebakken steen, en roert het zelve ter deegen met een stevige stok om, vult dan het vat tot op schraag een vierde mengelen, laat het dus vijf of zes uuren rusten, en giet 'er dan zoo zagt mogelijk een-vierde mengelen koorn-brandewijn bij, waar na men het spongat digt moet toestoppen, dog laaten 'er het zwikje of luchtpennetje nog een dag of twee uit; na verloop van welken tijd men het ook in de opening moet steeken, en sluiten het allengskens digter, tot dat het geheel toe is; laat dus het vat ten minsten een jaar leggen, en is het sterke *Cijder*, zo zal ze, hoe langer men ze bewaart, hoe zwaarder worden. Vind men bij het aftappen op vlesen, dat zij niet helder is, zoo kan men ze op deeze manier klaaren en schoon maaken. Neemt een half mengelen *oud bier*, en doe daar in een *drachma vischlijm*, dat ter deegen is geklopt en fijn gesneeden; laat dit 3 of 4 dagen staan, het zelve van tijd tot tijd omroerende, op dat de lijmagtige stoffe zig niet aan den bodem zette, en dus belette, behoorlijke uitwerking op het vogt te doen; wanneer het nu een dikke en taaije lil is geworden, zoo klets het ter deegen met een boender in een pot, 'er eenige Cijder onder mengende, voegt 'er dan een-vierde pond gruis van gebakken steen bij, en roert het met bijvoeging van eenige Cijder, nog eens ter deegen om, waar na men dit mengzel in het vat giet, behoorlijk met de roerspaan onder malkanderen mengt, en het vat weder digt toesluit: De volgende dag lugt geevende, zal men de Cijder helder en klaar vinden, en behoorlijk kunnen aftappen.

De Cijder zuur geworden zijnde, kan men dit op de volgende wijze verhelpen: Neemt tot een anker Cijder, een half mengelen melk, en doe daar in een halve drachma ter deegen fijn geklopte *vischlijm*; dit een half uur te zaamen gekookt hebbende, zoo giet het door een doek, waar na het tot een taaije lil geworden zijnde, ter deegen met een boender moet geklenst worden, en 'er omtrent een half mengelen van de *Cijder* onder gemengt, waar na men 'er een half pond gebrand krijt, en een-vierde pond gebrande oestersschulpen, ter deegen fijn gemaakt, bijvoegt, en 't zelve, benevens nog een mengelen van de *Cijder*, ter deegen onder malkanderen klutst, en dit geheele mengzel vervolgens in het vat giet; waar na alles ter deegen moet omgeroert worden, het welk geschied zijnde, het zuure gedeelte zig aanstonds door het spongat zal ontlasten; laat het dan één uur openstaan, en stopt het vervolgens toe; na verloop van 4 of 5 dagen, moet men het in een zuiver vat aftappen, en 'er een-agtste mengelen klaarzel bijdoen, waar na eenigen tijd gerust hebbende, het zelve op bouteljes moet afgetapt worden.

Zomtijds is de *Cijder* olieagtig, spruitende dit gebrek voort, dat de Appelen niet van een en dezelfde hoedanigheid geweest zijn; dewijl het zap van onrijpe vrugten zig zelden in de gisting met dat der rijpe wil vereenigen; het zuure deel van 't eene overwint het andere, en scheid 'er de olie-deeltjes van, geevende dit een vuile en onaangenaame smaak aan het vogt; het middel, om dit te verbeteren, bestaat hier in: Neemt tot een anker, een halve drachma *zout van wijnsteen*, en één drachma half zoete *geest van salpeter*, mengt dit te zaamen onder een half mengelen afgeroomde melk, en klenst het ter deegen onder een; doet het vervolgens in het vat, roert het om, doet het sponsgat ter deegen toe, en laat het dus twaalf of vijftien dagen rusten; de olieagtige deelen zullen door dit middel boven drijven, en men zal het vogt schoon van zijne moer en olie kunnen aftappen; wanneer men een kraan een duim hoogte boven den bodem steekt; vooral moet men in agt neemen, wanneer het langzaamer begint te loopen, of 'er ook olieagtige deelen uitkoomen; het welk niet gebeurt, voor dat het goede vogt meest daar af is, doet bij het afgetapte een-agtste mengelen klaarzel, om het helder te maaken, en sluit het vat digt toe, kunnende men het dan, na verloop van agt of veertien dagen, in vlesen aftappen.

Zomtijds word de *Cijder* wel dradig of lijmerig, en dan is 'er geen beter middel om ze weder te regt te brengen, dan dit volgende: Een anker met heel taaije Cijder hebbende, zo klenst dezelve drie kwartier-uur met de roerspaan door, en doet 'er dan drie kwart pond gemeene fijn gewrevene *Aluin* bij, roer het circa een half uur lang, met de *Aluin* 'er in, en stop als dan het vat toe; binnen agt dagen zal al de slijmerigheid verdunt worden, en de *Cijder* tot een goede gesteltheid gebragt zijn: Tapt ze dan in een zuiver anker over, en doet 'er een achtste mengelen klaarzel bij, roert dit ter deegen door en stopt het vat digt. De slijmerigheid van minder belang zijnde, moet 'er ook minder *Aluin* bij gedaan worden, en voor 't overige op dezelve wijs behandelt.

Door de slegte hoedanigheid der vrugten, word de *Cijder* zomtijds wel vliezig: als mede dat het vat niet ter deegen is schoon geweest, dikwils om die zelve reden muf: Om deze beide gebreken te verbeteren, moet men ze op nieuw door middel van *Gest* en *Jalappe* aan 't werken helpen, en ze drie a vier dagen laten gisten; steekt ze dan op een schoon vat over, en giet 'er twee ons *zoete geest van salpeter* bij; stopt dan het vat toe; Dit beneemt haar de onaangename geur, en bewaart ook de *Cijder* voor laf worden.

Veeltijds is de *Cijder* wit: Om haar nu een aangename en fraaije koleur te geeven, moet men niet anders doen dan een half pond witte poeijer-zuiker in een ijze-

ren

ren pot of pan op het vuur te laaten branden en braden, tot dat het geheel zwart en bitter is; giet 'er dan een half mengelen kokend water op, roert het ſterk om, en laat het een quartier uur hevig met malkanderen kooken, vervolgens koud geworden zijnde, zo doet het door een fijne doek loopen, en bewaart het in flesſen; met een achtſte mengelen van dit nat waar in een dragma fijn gewreven *Aluin* is gedaan, geſchiedende dit om de koleur beſtendig te doen zijn, kan men een geheel anker kleuren.

Nog dient aangemerkt te worden, dat aan het inſtrument waar mede de appelen worden gekneust en geperst, geen ijzer of eenig ander metaal moet zitten, dat de Appelen kan raaken, dewijl zulks de *Cijder* een onaangenaame koleur mededeelt.

APPEL DER LIEFDE, zie GULDEN-APPEL.

APPETITUS AMISSIO, zie ANOREXIA.

APPETITUS CANINUS: *Hondshonger*; is een geduurige trek en begeerte tot eeten; zo dat de geene die hier mede gekwelt is, het geene dat hij heeft gegeeten, ſchielijkzonder dat het verteert is, het zij door braaken of afgang weder kwijt raakt. De oorzaak hier van is een hevige zamentrekking der maage, wederom uit drie bijzondere kwaalen ſpruitende; als ten eerſten een ſcherp zuur, zijnde tot deszelfs geneezing niet beter, dan temperende middelen, (*Abſorbentia*) en wel inzonderheid *zout van wijnſteen*; ten tweeden wormen, daar bittere dingen goed voor zijn; en ten derden een zwaare koude in de maag, zijnde hier niets dienstiger voor als verwarmen de middelen, wordende in dit ongemak het maatig gebruik van *Canariſche ſek* of *Spaanſche wijn* zeer aangepreezen.

APPETITUS DEPRAVATUS: *Bedorven eetlust*, welke men gevoeglijk in twee zoorten kan verdeelen: Onder het eerſte dat gebrek bevattende, behoort, wanneer iemand kalk, ſteen-, aarde of eenige andere dingen, die niet onder de eetbaare zaaken behooren, nuttigt: Deze ziekte word *Pica* genaamt. Onder de tweede zoort begrijpt men, de lusten waar aan zommige vrouwen in de drie eerſte maanden van haare bevrugting onderhevig zijn; wanneer die lust zig mede op iets dat anderzints niet eetbaar is, vestigt; en 't geen dikwils veroorzaakt dat een zulke vrouw, dit niet bekomende, een miskraam krijgt, of wel een vrugt baart, die een zogenaamd moeder-teeken of plek heeft; deze ziekte draagt de naam van *Malacia*.

APPETIJT; Trek of lust tot eeten en drinken: Men verſtaat hier ook andere natuurbegeertens door, als lust tot wandelen, ſlaapen enz.

APPLICATIO; is zo veel als wanneer de Geneesmeester eenig werk verrigt; als bij voorbeeld zelve aan een zieken, eenige in- of uitwendige medicijnen geeft: ook beteekent het verbinden van wonden, en opleggen van plaaſters door den Heelmeeſter.

APPROPRIATA; zijn zodanige Geneesmiddelen, welke aan een zeeker deel des lighaams en deszelfs ziekte, alleen eigen zijn; bij voorbeeld de hooftmiddelen, (*Cephalica*) de levermiddelen, (*Hepatica*) en meer anderen, die alleen tot deze ziektens haare betrekking hebben.

APRACTA; Schaamdeelen, die tot het bijſlaapen en voorteelen onbekwaam zijn.

APRICOSEN, zie ABRICOZEN.

APRIL, zie GRASMAAND.

APTERIA; dus word in het ſijstema van LINNÆUS, het zevende of laatſte zoort van Inſecten, dat vleugelooze diertjes zijn, genaamt.

APSIJCHIA; Magteloosheid, verval van kragten.

APTISTOS, Vrugt die ongeſchild is, Koorn of Zaad.

APUA, zie SARDIJN.

APIJRENA BACCA; Eene bezie die geen kernen heeft; hier word ook een zoort van druiven zonder pitten door verſtaan.

APIJREXIA; Dit is de tijd wanneer een zieke zig zonder pijn gevoelt, of wel die tusſchenpoozing, die 'er tusſchen twee verheffingen van ziekte of koorts verloopt.

APIJROMELE; Een Spatel zonder knop of oorlepel.

APIJRON METALLUM, word dusdanig metaal door begrepen, 't welk zo dra het uit de mijn gehaalt is, zonder nog in het vuur geweest te zijn, zuiver en goed is: Gemeenlijk word levendige zwavel ook *Apijron* genaamt.

AQUA, zie WATER.

AQUA ALMA & CÆLESTIS; is fijne ſterke dikwils overgehaalde Brandewijn.

AQUA ALREGI; Kalkwater.

AQUA ARTICULORUM, zie LEDEWATER.

AQUA BENEDICTA, zie GEZEGEND WATER.

AQUA BITUMINOSA, ſtinkend water, dat met een zoort van vuil hars of berg-olie opgevult is.

AQUA DISTILLATA; overgehaald water; is tweeledig: 1. Beſtaat het in ſchoon regen-water dat overgehaalt is, om het des te zuiverder te hebben, en ten 2. in het overgehaalde vogt van een of verſcheidene zoorten van Planten en Kruiden.

AQUA DIVINA, zie WONDER-WATER.

AQUA ELSABON; Deze naam draagt mede het gemeene zout water.

AQUA FONTANA; *Fluviatilis*; *Nivis*; *Pluvialis*; *Roris*. Bron, Rivier, Reegen, Sneuw en Dauw-water, zijn van alle wateren de zuiverſte, en behelzen enkeld een weinig ſalpeter met eenige kalk-aarde.

AQUA FORTIS, zie STERK WATER.

AQUA GLAREALIS, zie LEDEWATER.

AQUA INTER CUTEM; dus word het water tusſchen vel en vleesch zittende, genaamt.

AQUA MARINA, zie ZEEWATER.

AQUA MARTIALIS; *Staalwater*, van dezen aard zijn verſcheidene Bronwateren; als die van *Spa*, *Pijrmont* en anderen.

AQUA MERCURIALIS, zie KWIK-WATER.

AQUA MINERALIS; *Mineraal-water*, *Bron-water*, water dat met veele deeltjes van verſcheidene mijnſtoffen behebt is.

AQUA OPHTALMICA, zie OOGWATER.

AQUA REGIA, zie KONINGSWATER.

AQUA VULNERARIA, zie WOND-WATER.

AQUÆ DUCTUS; Eene waterleiding, wordende door middel van daar toe gemaakte canaalen of buizen, het water van verre geleid, waar men zulks begeert te hebben. Het betekent ook verſcheidene buizen of canaalen des menſchelijken lighaams; als bij voorbeeld de openingen der *hersſen-kameren*, die van de een in de ander loopen.

AQUALICULUS, zie ONDERBUIK.

AQUATILE; Hier word al dat geene door verſtaan, wat in 't water leeft of groeit. Alle Dieren verdeelt men, of in *Aquatilia*, zijnde de geene die in 't water;

Ter-

Terrestria die op 't land en in 't water leeven: Ook heeft men veele kruiden, die onder de *Aquatilia* behooren; die enkel in het water groeijen.

AQUEUS HUMOR OCULI; Het waterachtige vogt der oogen, is in 't voorſte gedeelte van 't oog, aan de hoornagtige huid beſloten, en word door zijn eigen buisjes van en naar het oog gevoert: Door dit vogt bewaart het oog zijne ronde gedaante, dewijl het de gezigt-ſtraalen als te zamen brengt, en de regenboog of *Iris* 'er als in zwemt, wordende ook door deszelfs verduiſtering veele ziektens veroorzaakt.

AQUILA, zie ADELAAR.

AQUILA, zie AREND-VISCH.

AQUILA; In de Scheijkunde word dezen naam aan verſcheidene *Præparata* of bereidingen gegeven. Dus word het *Ammoniak-zout*, enkel *Aquila*, ook *Aquila Alba* en *Aquila cœlestis* genaamt. Het geen men uit de ſublimatie van *Spaanſch groen* en *Ammoniak-zout* verkrijgt, draagt de naam van *Aquila veneris*: Door *Aquila nigra* word mede de *Spiritus Cadmiæ* verſtaan.

AQUILEGIUM, zie AKELEIJ.

AQUILINUS, zie ADELAAR-STEEN.

AQUOSUS; wateragtig.

ARABISCHE GOM; *Gummi Babijlonicum vel Thebaicum*; is een klaare doorſchijnende wit geele Gom, die een wateragtige en ſlijmige ſmaak heeft; zij vloeit uit een zoort van *Denneboomen*, en word in kleine ſtukken in groote vaten tot ons overgebragt; zelden is zij onvervalſcht, en meerendeels is de geene die onder die naam verkogt word, een mengzel van allerlei andere Gommen, uit *Perzik-*, *Pruim* en *Kerſe-boomen*; dog dit bedrog kan men ligt ontdekken, dewijl de echte Gom in het water gelegt zijnde, terſtond ſmelt, dat de vervalſchte geenzints doet. De beste dezer gom is vast, glinſterend, klaar en doorſchijnende, een weinig zoet, dog bijna ſmakeloos in den mond, en van gedaante naar gekrompene wormen gelijkende: Weinig Geneesmiddelen worden 'er van bereid; men prijst ze nogtans tegens den rooden loop, ſcherpe pis, hoest, rauwe keel en zinkingen, als zeer heilzaam aan.

ARABISCH JAAR; is een maan-jaar beſtaande in 354 dagen, en bij de Turken in gebruik.

ARABISCHE STEEN; Is een wit marmer in *Arabien* wordende gevonden, en dat veel overeenkomst met het wit albaster heeft.

ARACHNEUS, zie SPINNEKOP.

ARACHNOIDEA TUNICA; word door de Ontleedkundigen die *ſpinnewebswijze rok*, of *tweede huid der hersſenen*, tuſschen het harde en zachte *Hersſenvlies* zittende, genaamt; zij heeft veel gelijkenis na 't weefzel dezer Dieren, en men kan 'er geen de minſte bloedvaten in beſpeuren.

ARACK; Is een gedistilleert water uit de *Suri* van den *Cocus-boom* wordende geſtookt; het word bij de *Indiaanen* in plaats van brandewijn of jenever gedronken, en komt in kragt met het eerstgenoemde vogt zeer wel overeen: Veel word het in *Engeland* en zelfs ook in *Nederland* tot de *Punch* gebezigt.

ARADOS; een bederf in de vogten, uit een ongeregelde gisting of fermentatie in de maag ontſtaande.

ARÆOMETER; Is een Werktuig, wordende gebruikt om de zwaarte der vloeiſtoffen of vogten te meeten; Gewoonlijk is het zamengeſtelt van een dunne glazen bol, met een lange hals, van boven verzegelt, en met zo veel zeer ſijne looden hagel, of nog beter kwik aangevult, als daar toe nodig is.

ARÆOSIJNCRITOS; Dus word een menſch van een zwak lighaamsgeſtel genaamt.

ARALIA; *Bezien-dragende Angelica.* (*Aralia* LINN. *Spec. Plant.*) is een langlevend Kruidgewas, natuurlijk in *Virginien* en *Canada* groeijende, en dat hier te lande zomwijlen in de kruidhoven gekweekt word: Door ſcheuring word het in de maand maart of april voortgezet, en vereischt een goede grond en warme ſtand-plaats. Daar is ook een boomachtig groeijende zoort van, in *Virginiën* wasſende; dog die minder bij ons bekend is. Van de kragten dezer Kruiden, kan men niets met zekerheid melden.

ARANÆA, zie SPINNEKOP.

ARANÆA; Dit is ook een bergſtof van zilver, die men nergens anders, dan in de mijnen van *Potoſi* en *Catamito* in *America* vind. Zij heeft den naam van de gelijkheid die 'er tuſschen deze bergſtof en een ſpinneweb gevonden word. Het beſtaat uit fijne zilvere draden, hebbende de gedaante van een zilveren galon of boordzel dat uitgebrand is. Het is eene der rijkſte Mineraalen.

ARBEID VAN EEN KRAAMVROUW, zie BARENSNOOD.

ARBOR, zie BOOM.

ARBOR DIANÆ VEL PHILOSOPHICA, zie BOOM VAN DIANA.

ARBORESCENS; *Arborens*; boomachtig groeijende.

ARBORETUM; Bosch of Plantagie van geplante Boomen.

ARBOR JUDÆ; *Judas-boom*; (*Cercis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deze Boom bloeit in het begin der lente; de bloesſem is van een violet-koleur, trekkende naar den rooden, gelijk de Indiaanſche Saffraan. Hij word door zijne takken voortgeplant, die ligtelijk willen bewortelen; dog om het zekerder te neemen, moet men de takken inſnijden, onder de aarde leggen, en dus doen wortel ſchieten.

ARBOR MORTIS, zie TAXIS-BOOM.

ARBOR REGUNDORUM FINIUM; Is een Boom in *Mexico* groeijende, uit wiens zaad-korrels de bekende oranje verw *Orleans* bereid word.

ARBOR TRISTIS; zie TREURBOOM.

ARBOR VITÆ; zie BOOM des LEVENS.

ARBUSCULA; kleine Boom.

ARBUTUS; zie AARDBEZIE-BOOM.

ARCANUM; *Geheim*; *Geheim middel*; of wel een zodanig middel dat de kragt heeft om de een of andere ziekte of kwaal te geneezen, en wiens toebereiding door den vinder geheim word gehouden om 'er zijn voordeel mede te doen: Veel misbruik word 'er van dit woord bij de *kwakzalvers* gemaakt, die meerendeels waanen *Arcana* te bezitten, en veeltijds den Lijder deerlijk bedriegen; 't welk een onaffcheidelijke eigenſchap aan dat zoort van volk is.

ARCANUM DUPLICATUM; anders ook *Nitrum vitriolatum* en *Panacea holſatica* genaamt; is een zeer goed middel als het bij aanhoudentheid gebruikt word, tegen allerlei koude koortſen, inzonderheid ook voor de derdendaagſche koorts, als mede tegen de uitteering (*Atrophia*) der kinderen, met wat *ijſer-ſaffraan* en *antimonie* vermengt; Ook is het dienstig in verſtopping der ingewanden en hijpochondrie of miltziekte en melancholie. Door zijne heilzame en deugdrijke eigenſchappen heeft het de naam van *Panacea* gekreegen. De *doſis* is

tot

tot een ſcrupel. Dog men kan in deszelfs plaats gebruiken de *Tartarus vitriolatus* of *gevitrioolde wijnſte n*, die niet alleen dezelfde uitwerking doet, maar ook nog kragtiger in de gemelde en andere gebreeken is.

Wil men het gemelde *Arcanum* zelfs maaken, zo neemt men de dode kop (*caput mortuum*) van ſterk water (dat van *ſalpeter* en *vitriool* gemaakt is;) ontbind het in water, filtreert dan dit water, en laat het helder gefiltreerde vogt over 't vuur uitdampen, tot dat 'er zig een vliesje op vertoont, ſtelt het dus op een koude plaats, zo zullen 'er witte crijſtallen ſchieten, die het begeerde *Arcanum* zijn. Dog indien deze Crijſtallen al te groen worden, en men ze witter begeert, moet men dezelve in een ſmeltkroes wat branden en dan in 't water ontbinden, en op de vorige wijze weer tot Crijſtallen laten ſchieten.

Maar als men geen *Dode-kop* van ſterk water kan bekomen, zo ontbind *groene* of *ijzer-vitriool* in water, en doet bij de ſolutie, in water ontbonden vast *ſalpeter-zout* of *gezuiverde potasch*, tot dat 't *geſatureert* is, dat is te zeggen, tot dat het niet meer opbruiſcht; zo zal 'er een ſtoffe nedervallen, die het begeerde *Arcanum duplicatum* en even zo goed als 't vorige is, welke men moet afwaſſchen en droogen; men kan het ook in een ſmeltkroes wat afbranden, gelijk boven gezegt is.

Daar zijn nog meer *Arcana*, dog onnodig hier te melden, dewijl 'er dikwijls andere geringer middelen zijn, die dezelve in de uitwerking van genezing overtreffen.

ARCANUM CORALLINUM; Is eene bereiding uit de *Mercur. Præcipitat.* wordende ten minſten zes maalen met *ſpiritus vini* uitgebrand.

ARCANUM COSMETICUM; Is een blanketzel dat extra goed is, en word bereid uit een half once *Talc. Venet.*, benevens een once *Campher-olie*; dit onder malkanderen gemengt zijnde, moet men zo lange in een heetwaters-bad (*balnæum mariæ*) laten digereeren, tot dat het geheel wit is geworden.

ARCENTIA; Verdrijvende middelen; gelijk de *Anthelmintica*, *Exanthematica* en *Pthijriaca*.

ARCHÆUS; HELMONT verſtaat hier door in zijne ſchriften de inwendige hooft-oorzaken van alle dingen, of wel een zekere waerelds-geest. Ten aanzien van het menſchelijke lighaam verſtaat men 'er door, het beginzel des levens, of de dierlijke geesten, (*Spiritus Animales*) die alle de voornaamſte verrigtingen waarneemen.

ARCHETIJPUS; dus word de ſtaalen Stempel der Letgieters genaamt.

ARCHIATER; Door dit woord begrijpt men doorgaans *Lijf-artzen* van Koningen, Vorsten; of wel Geneesheeren die over geheele landſchappen geſtelt zijn. Deze tijtel word mede veeltijds aan de oudſte of voorzittende van een *Collegium Medicum* gegeeven.

ARCTOLIS, zie AMENOSPERMOS

ARCTIUM LINNÆI, zie KLISSENKRUIT.

ARCTOS, zie BEER.

ARCUALIA OSSA; Dus noemen zommige de beenderen van het voorhoofd, dog anderen in tegendeel die van de ſlaap.

ARCULARIA; Dus noemt men een ſchulpige mosſel, die om haar uiterlijke gedaante de naam van *Kastje* draagt; zijnde deze naam afkomſtig van het latijnſche woord *Arcularius*, Kistemaker.

ARCUS AORTÆ; Is de boogswijze omdraaijing der ſlagader; waneeer dezelve uit de agterſte holte van het harte haren oorſprong genomen heeft.

ARDEA, zie REIGER.

ARDESIA, zie LEIJ.

ARDOR; Een hitte of brand, die in of uitwendig, zig aan eenig gedeelte van het Lighaam laat gevoelen.

ARDOR STOMACHI, zie ZOODE.

ARDOR URINÆ, zie HEETE-PIS.

AREA, zie HAIREN.

ARECA; *Pinang*; *Fauffel*; bij de Indianen *Chofool* genaamt; is een Oost-Indiſche vrugt, van koleur en inwendige marmering, zeer wel naar de *notemuscaat* gelijkende, dog niet in gedaante; zijnde na beneden plat en bovenwaarts ſcherpagtig. De boom die deeze vrugt draagt, is *Areke* of *Pinang-boom* genaamt, en gelijkt zeer wel naar een *Palm-* of *Dadel-boom*: In 't latijn draagt hij de naam van *Areca*, *ſeu Faufel*; *Avellana indica verſicolor*; (*Areca frondibus pinnatis*; *foliolis plicatis oppoſitis*; LINN. *Spec. Plant.*) De vrugt heeft een opdroogende en zamentrekkende kragt, ſtilt het braaken, buik en roode loop; ſtelpt het bloeden van 't tandvleeſch en maakt de tanden vast: Dezelve word zomtijds in de *Chocolade* gemengt; dog het meeste gebruik dat de Indianen van deze vrugt maaken, is, dat zij een ſtuk daar van op een blad van het kruid *Betele* leggen, zulks met wat *mosſel-kalk* beſtrooijen, en het dan te zamen kauwen, tot dat ze den mond vol ſpeekzel hebben, als wanneer ze het uitſpuwen of ook wel doorſlikken, om de ſpijsverteering te bevorderen; het zuivert den mond en de tanden, maakt roode lippen en verwekt een zuiveren adem; dog de Indiaanen maaken 'er een misbruik van, gelijk elders met 't tabakskauwen onder het gemeene volk geſchied: Uit deze vrugt word ook de *Terra Japonica* of *Catechou* bereid.

AREFACTIO; Is zo veel als droogmaking van vogtige of natte dingen.

ARENA, zie ZAND.

ARENARIA, Deze naam dragen in 't algemeen alle de Kruiden die best in het zand tieren en groeijen. Hier word meede een Plant-geſlagt door verſtaan, waar onder LINNÆUS verſcheidene zoorten van *Alſine* bevat.

ARENARIUS; Dusdanig word door RUMPHIUS een zoort van Mosſelen, *Arenarius ſolen*, Zandpijpen genaamt.

AREND, zie ADELAAR.

AREND-GIER; *Ægijptiſche Berg-valk*; lat. *Perenopterus*, (*Vultur remigibus nigris*, *margine exteriore* (*præter extimas*) *canis*, LINN. *Sijſt. Nat*). Deezen Roofvogel is bijna zo groot als een *Arend*; heeft een bek als die der *Gieren*, tot over de helft met geel wasch bedekt; de kop is eenigermaaten driepuntig en van boven plat, hebbende een ſtreep van zeer kleine vedertjes zamengeſtelt, die niet qualijk naar hair gelijken; de hals is van boven met verſcheide ſtaande vederen bedekt, zijnde van onderen meest kaal, dog om laag met veeren bezet: Zijn rug, buik, als mede de zijden zijn plat, daar en teegen zijn de ſchouders rondagtig, en ſteeken min of meer uit; de rug word in 't geheel niet door de wieken bedekt, voegende zig deezen plat teegen de zijden. Hij heeft agt en twintig ſlagpennen en veertien groote ſtaartpennen. De buitenſte vinger of toon is door behulp van een vlies aan de middelſte vastgehegt; Zijn pooten die kaal en wrattig zijn, zijn met ſterke kromme nagelen of klauwen gewapent: Het mannetje en wijfje verſchillen ten eenemaalen van koleur, zijnde het mannetje ovet 't geheele lijf graauw; hals en ſchouders zwartagtig met witte plekken aan de randen; zwarte ſlagpennen met grauwe randen, dog de vier uiterlijkſte geheel zwart. Het wijfje is ten eenemaalen wit, met zwarte ſlagpennen, wiens bui-

tenſte randen, behalven de beide uiterſten, bont zijn; en de kop is bleeker geel dan die van het mannetje. Deze vogel die niet hoog vliegt, laat zich niet ligt door eenig gerugt vervaaren en van zijn prooi berooven: Hij giert afſchuwelijk en heeft een naar geſchreeuw: Veel vind men ze bij *Kairo*, alwaar zij zich met het afval van geſlagte dieren en krengen voeden.

AREND-VISCH; *Zee-arend*, lat. *Aquila marina*, (*Raja corpore glabro, aculeo longo ſerrato in cauda pinnata* ARTED. *Gen.* 72.) Is een zee-visch behoorende onder het geſlagt der *Rochen*; heeft een lange ſtaart, waarin een zoort van pijl zit, zijnde hier van de ſteek vergiftig. Deze visch die zich omtrent *Napels*, als mede bij de *Golf van Venetien* en elders onthoud, is ſterk van ſmaak, en word in 't geheel niet tot ſpijze gebruikt.

AREOLA; Deze naam draagt een zoort van ſchulpige mosſel, behorende tot de claſſe der *ſtorm-hoeds-mosſelen* (*Caſſiades*); zij word ook om hare ruitswijze vierkante gedaante, *Dambord* of *Schaakſpel* genaamt.

ARGEMON, ook *Argema*, is een zweertje dat zich in het regenboogs-huitjen van het oog plaatst, zijnde van buiten roodagtig, dog inwendig wit.

ARGEMONE, zie MAANKOP.

ARGENTILLA, zie GANSERIK.

ARGENTINA, zie GANSERIK.

ARGENTUM, zie ZILVER.

ARGENTUM MUSICUM, is een compoſitie, waar meede men hout, ſteen, of iets diergelijks kan verzilveren, zodanig, dat het natuurlijk zilver gelijkt: Zie hier op wat wijze het bereid word: Neemt drie lood zuiver *tin*, laat dat in een kroes ſmelten, en bijna geſmolten zijnde, zoo voegt 'er drie lood *bismuth* bij; roert dit mengzel met een dunne ijzeren ſpatel, tot dat gij verzekert zijt, dat de *bismuth* is geſmolten; neemt dan de kroes van het vuur, en laat hem een weinig verkoelen, doet als dan drie lood *kwikzilver* in het geſmoltene, en roert het ter deegen om, op dat de *kwik* zig volkomen met alle de deelen van het mengzel vereenige, 't geen gij vervolgens op een ſteen zult uitgieten, op dat het ſtolle: Wanneer men zig hier van wil bedienen, zoo ontbind van deeze compoſitie in *eij-wit*, *vernis*, of wel *geest van brande-wijn*, waar in *Arabiſche gom* is opgelost, en ſtrijkt het met een penceel op 't werk, dat gij begeert, 't geen gij, droog zijnde, met een wolfstand zult kunnen polijsten, als wanneer het in glans en fraaiheid, het zilver zal evenaaren; deeze compoſitie is beproeft. Merkt aan, dat hoe meer *kwik* in dit mengzel gedaan word, hoe beter het zig uitſpreid, nogthans moet men zorge draagen, 'er niet te veel in te doen: Na maate men veel of weinig *Argentum Muſicum* wil maaken, kan men min of meerder hoeveelheid der ingredienten neemen.

ARGENTUM VIVUM, zie KWIKZILVER.

ARGILLA, Kleij, Pottebakkers aarde.

ARGOS, verſtaat men door, al wat ruw en onbereid is.

ARGUS, (*Coluber Argus*, LINN. *Siſt. Nat.*) is een zeer fraaije blauwagtig gekoleurde *Arabiſche Slang*, met een menigte oogen op de rug getekent, waar van hij zijnen naam ook ontleent; deszelfs oogen, dat zeer zonderling is, zitten op den huid, en hij heeft een dubbelde bult op het agterſte van den kop. Een zoort van *Vlinders* of *Kapellen*, draagen meede den naam van *Argus*. Ook word door dit woord, zekere Porcelein-mosſelen verſtaan, die cirkels-wijze in de gedaante van oogen geſchakeert zijn.

ARGIJRADAMAS, dus word een zoort van *Berg-crijſtal* genaamt, beſtaande uit vierkante op malkanderen leggende zilver-koleurige blaadjes.

ARGIJRITES, eene zilververwige glinſtering.

ARGIJRODENDROS, (*Protea*, LINN. *Spec. Plant.*) Zilverboom; is een boomgewas, dat omtrent de *Caap de Goede Hoop* groeit, en heel fraaije zilververwige zachte bladen heeft, brengende kegelvormige vrugten voort; hier van zijn verſcheidene zoorten, of liever veranderingen, ten aanzien van de bladen, vrugten en groeiwijze, die men meest alle in BOERHAVE *Index alter Plantar.* afgebeeld vind.

ARGIJROPOEIA, dus noemt men de verandering van geringere metaalen in goud en zilver.

ARGIJROTROPHEMA, is een zoort van melkſpijze, dienſtig om de inwendige hitte te temperen.

ARIA VAN THEOPHRASTUS, *Berg-ſorbenboom*, (*Cratægus foliis ovatis inæqualiter ſerratis, ſubtus tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*) deeze boom, die een zoort van *Sorbenboom* is, groeit natuurlijk in de *Zwitzerſche* en *Alpiſche gebergtens* en elders, brengende kleine beſiën in trosſen voort, die zeer aangenaam van ſmaak zijn; hier te lande word hij zomtijds door de Liefhebbers van vreemde gewasſen gecultiveert, dog is zeldzaam; men kweekt hem voort, door de uitloopers der wortel, of wel door inlegging der takken, even eens als de *Linde-* en *Tpe-boomen*.

ARICIJMON, dus word eene Vrouwe genaamt, die ſpoedig ontfangt, en van eenen vrugtbaaren aart is.

ARIDURA, vermagering, uitteering, wanneer het lighaam van dag tot dag afneemt, en de kragten verminderen.

ARILLUS, *Zaad-ſchil*; is de buitenſte vliesagtige ſchil des zaads; zommigen verſtaan daar ook door, de zaadſteentjes in de beſiën. Zie ACINUS.

ARINDRATO, is een Boom, op *Madagascar* groeijende, wiens verrot hout, wanneer het verbrand word, eenen aangenaamen geur van zig geeft.

ARIOBARZANIOS, dus noemt men eene Pleiſter, dienſtig tegens verharde ſtrot- en klier-gezwellen.

ARISAH, een aangenaame vrugt in *Anerica* en de *West-Indien* groeijende, heeft de groote van onze lijvigſte zwarte kersſen, dog groen van koleur, en naar de ſteel als een peer ſpits toeloopende; heeft kernen, niet kwalijk na mostert-zaad gelijkende; de ſmaak is eenigzins ſcherp, dog lieffelijk, en dermaaten gezond, dat een zieke ze zonder ſchroom kan nuttigen.

ARISARUM, *Kleine Arum*, *Breedbladige Kalfsvoet*, (*Arum acaule, foliis cordato-oblongis, ſpatha biſida*, LINN. *Spec. Plant.*) is eene plant, die groene puntige bladen voortbrengt, zittende aan lange ſteelen; tusſchen beiden koomt een korte ſteng uitſteeken, getekent met roode vlakken, en draagende om hoog een bloem, van gedaante als een Monniks-kap; de vrugt daar van, zijn roode beſiën; de wortel is omtrent zoo dik als een olijf, maar veel zuurder en ſterker dan de *Aron-wortel* of *Kalfs-voet*; de bladen gelijken naar dit kruid, behalven dat ze wat kleinder zijn; de ſtam is dun, boven op welken de bloem zit, van eene kant open, waar uit een tongetje bleek van koleur voortkomt. Dit gewas groeit in *Portugal*, *Frankrijk*, *Spanjen*, enz. op heuvels, zandige plaatzen, en langs doornheggens en groote wegen; bloeit in de maand November, December, Januarij en Februarij. In de Geneeskunde is ze bij ons van geen gebruik, dog koomt veel met de *Arum* overeen, maar is veel ſcherper.

ARISTA,

ARISTA, dus worden de hairen, of de uitvezelingen aan de koorn-aïren genaamt; in 't algemeen betekent dit meede, de vrugtdraagende ſpitzen van alle zoorten van gras.

ARISTOCRATIE, is eene Regeerings-vorm, daar 't Oppergezag of de Souverainiteit bij een zekere Vergadering uit de Edelen en Aanzienelijkſten des Volks verkooren, berust. Deeze zoort van Regeering word bij de Staatkundigen (*Politici*) voor de beste gehouden.

ARISTOLOCHIA, zie HOLWORTEL.

ARISTON MAGNUM ET PARVUM, dus worden de Geneesmiddelen genaamt, die tegens de longziektens, buikpijn en vermengde koortzen gebruikt worden.

ARITHMETICA, zie REKENKUNST.

ARISTOPHANEION, is de naam van een verzagtende en weekmaakende Pleiſter.

ARM, in 't latijn *Brachium*, is een der twee voornaamſte leden van het menſchelijke lighaam, hebbende verſcheidene deelen, als ſchouder of oxel, elleboog, het gewrigt van de hand, als meede de hand zelve: Zeven verſcheidene ſpieren (*musculi*) beſtieren de beweging van ieder arm; dus bewerkt de driehoofdige ſpier (*musculus deltoides*), dat hij zig naar boven kan heffen, koomende hem hier in te hulp, de *musculus ſuperaſpinatus*; door middel van de groote armſpier (*musculus rotundus major*), word hij wederom nedergelaaten; verſtrekkende de groote borſtſpier en de ravenbeks-armſpier (*musculi pectoralis majori & corabrachiali*), om hem naar vooren te trekken; wordende de tegenſtrijdige beweging, naamelijk de trekking na agteren, door de *musculus rotundus minor*, ende *musculus infraſpinatus* uitgewrogt; naar de zijde word hij gewend, door de onderſchouderblads-ſpier (*musculus ſubſcapularis*), maakende zijne beweging in 't rond, door middel van alle deeze ſpieren zaamengevoegt. Wonderlijk kunsttuig, daar alle menſchelijke vernuft voor moet zwigten, en dat enkel door een alvermoogend Schepper heeft kunnen voortgebragt worden!

ARMADIL, in 't latijn *Cataphractus*, is een dier, in de beide *Indien* te huis hoorende, en waar van door de Natuurkundigen zes verſcheidene zoorten opgetelt worden, koomende alle hier in overeen, dat zij over het geheele lijf met een beenig bekleedzel, dat op verſcheiderleij wijzen in ſchilden en banden is verdeelt, zijn bezet: Hun lighaam van vooren tot agteren, is dus in een holle ſculp beſloten, hebbende om de middel eenige platte gordels van dezelfde ſtoffe, die door een vlies zaamengevoegt zijn. Deeze gordels met derzelver vliezige banden, dienen als zoo veele geleedingen aan dit beest, om zijne ſchilden over elkanderen te kunnen ſchuiven, en zig op de wijze der *Egels*, rond gelijk een kloot te maaken; verbergende den kop, pooten en buik, in diervoegen, dat het zonder nadeel kan geſchopt, getrapt en geſlagen worden: Dus heeft de alverzorgende natuur, aan dit anderzins weerlooze dier, evenwel een middel verſchaft, om de ſcheurzieke tanden der roofdieren te ontſnappen. De *Armadil* aast op mieren, wormen, inſecten en vischjes, als ook op zommige vrugten; onthoud zig op moerasſige plaatzen, en graaft op de wijze der *Konijnen*, diepe holen in de grond. De Indiaanen houden de *Armadillen* met zes ſchilden voor vergiftig; dog die met agt ſchilden, verſtrekt hun tot een aangenaame ſpijs, dewijl het vleesch mals en lekker is. De ſchilden, worden eveneens als de ſchulp der Schilpadden, tot het vervaardigen van allerleij ſnuisterijen gebezigt. De Americaanen, neemen een-vierde loods van deezen ſchulp tot poeijer gemaakt in, in die verbeelding, dat het tot geneezinge der venusziektens, door middel van zweeten zoude verſtrekken.

ARMARIUM, bewaarplaats van gereedſchappen.

ARMBAND, zie ARMILLA MANUS.

ARMEHALS, zie MOLENAAR.

ARMENIACA MALA, zie ABRICOOS.

ARMENISCHE ROODE AARDE, in 't latijn *Bolus Armeniæ*, draagt deezen naam, om dat ze in vroegere tijden enkel uit *Armenien* tot ons overgebragt wierde; dog hedendaags word diergelijke *Bolus* of aarde op verſcheidene plaatzen in *Europa* gevonden. Die in de Apotheeken gebruikt word, is gemeenlijk van *Tokaij* in *Zevenbergen* herkomſtig, en word *Bolus Toccavienſis* genaamt; zij moet, om deugdzaam te wezen, glad, blinkende en geenzins zandig zijn; wanneer zij een korten wijl in de mond gehouden word, moet zij daar inne ſmelten, en vooral niet aan de tonge kleeven. Deeze *Bolus* word, gegraaven zijnde, eerst met water tot een zoort van pap gemaakt, en van zijne onreinigheden geloutert; daar na in een zoort van vormen tot vierkante ſtukken gebragt, die de Drogisten *Brouillamini* noemen; zommige Geneesheeren keuren de ongewaſchene *Bolus* voor de beste, als hebbende de andere veel van haaren kragt verlooren. Deeze *Bolus* word dezelfde deugt, als aan de gezegelde aarde (*terra ſigillata*) toegeſchreeven; de Heelmeeſters gebruiken ze onder pappen, enz.

ARMENISCHE STEEN, in 't latijn *Armenius Lapis*, noemt men dus, om dat hij 't eerst uit *Armenien* is gebragt, thans werd hij meede in *Tijrol* en andere plaatzen gevonden; is een Steen die de groote van een gemeene knikker heeft, groenagtig-blauw van koleur, en op verſcheidene plaatzen met kleine glinſterende zand-korreltjes als diamanten bezet: Veeltijds word hij bij het berggroen (*chriſocolla*) gevonden; heeft een openende kragt, dog 't meest word hij tot ſchilderen gebruikt: De bereiding van het bergblauw (*cæruleum montanum*) geſchied uit deezen Steen; na dat hij ter deegen is fijn gemaakt, gewaſchen, en van de kleine ſteentjes en het zand gezuivert. Van de *Lapis Lazuli* is hij hier in onderſcheiden, dat zijn blauwe koleur minder ſchoon en na het groene trekt, daar bij dat hij in de Zilver- en andere Mijnen, en nooit in de Goudmijnen, zoo als deeze gevonden word.

ARMILLA MANUS MEMBRANOSA, is de dwarszenuw bij de wortel van de hand, die de *Armband* genaamt word; zij omvat op de wijze van een ring, de wortel van de hand, en verſtrekt tot bewaaring van de hairvezelkens der ſpieren, die naar de vingeren loopen.

ARMONIA, ook *Coagmentatio*, word eene zaamenlijming of wel zaamenvoeging op de wijze van een enkele linie door verſtaan; als bij voorbeeld, de zaamenvoeging der beenderen van het opper-kaakebeen.

ARMORACIA, zie PEPER-WORTEL.

ARMOZIJN, dit is een zijde ſtoffe, of een zoort van taft, en word te *Lijons*, en in verſcheide Italiaanſche ſteden gemaakt; daar is ook een ſlegte zoort, *Demi-armoiſin* genaamt, het welk te *Avignon* bereid word, maar van minder waardij is. Men brengt ook *Armozijn* van allerleij koleuren uit *Oost-Indiën*, in het bijzonder uit *Callambazard*, over *Bengalen*. Men meent, dat het zijne benaming heeft van het Italiaansch *Armeſino*.

De *Oost-Indiſche Armozijnen* zijn min ſterk, en bijgevolg van minder waardij, als die in *Europa* gemaakt worden; de koleuren, voornaamelijk carmozijn en rood,

zijn doorgaans valsch; ook hebben ze minder glans; van deeze ſtoffen zijn zommige effen, andere geſtreept of met ruitjes, wederom andere gebloemt. Het ſtuk is van zeven tot vier-en-twintig ellen lang; en zeven en een-zestiende, tot vijf en een-zesde vierendeel ellen, breed.

ARNICA, *Woudbloem*, *Valkruid*, in 't latijn *Doronicum, plantaginis folio alterum*, *Chrijſanthemum latifolium* DODON. (*Arnica foliis ovatis integris: Caulinis geminis oppoſitis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit kruidgewas is een zoort van *Doronicum*, geele bloemen voortbrengende, als die van de *Chrijſanthemum* of *Koe-oog*: Het groeit natuurlijk in *Neder-* en *Hoog-Duitſchland*, op zandige en dorre plaatzen, en word inzonderheid veel in de Provintie van *Friesland*, in het Quartier der *Zevenwouden*, in de dorre zandagtige veengronden gevonden.

De kragt en eigenſchap van dit kruid en deszelfs bloemen, beſtaat hier in; dat zij openende, inſnijdende, verdeelende en zeer pisdrijvende zijn; wordende inzonderheid zeer gepreezen, voor geronnen bloed en gekwetſte deelen in het lighaam, door vallen, ſtooten of kneuzing voortgekoomen; als meede de daar uit ontſtaande bloedſpuwing, bloedpisſen en ruggepijn; van 's gelijken word het zeer heilzaam tegens de hoest en teering of longzucht geoordeelt: Men laat tot dien einde de bladen of bloemen, of wel beide, als thee trekken, en drinkt 'er zomtijds warm een paar kopjes van: Ook kan men het op wijn of bier, bij het vuur laaten trekken, en gebruiken 'er van tijd tot tijd een roemer van; ſterk moet men het niet kooken, dewijl het als dan ingenoomen zijnde, braaking veroorzaakt; dog het ſterke afkookzel is, uitwendig gebruikt, zeer dienſtig voor blauwe vlekken der huid, door ſlagen, ſtoopten of vallen veroorzaakt; moetende men hier een weinig brandewijn bijmengen, en daar meede de bezeerde plaats dikwils warm wasſchen, of ſtooven.

Het ware te wenſchen, dat de nuttigheid van dit kruid, in de opgenoemde gevallen, beter bij het gemeen bekend waare; dewijl het zoo overvloedig in onze Vereenigde Provintien groeit, en de aangehaalde ongemakken, zoo wel den Steedeling als Landman in zijn perzoon of huisgezin, niet zelden overkoomen. De bladen van dit kruid gedroogt zijnde, kunnen met geen minder nut en ſmaak als tabak gerookt worden; dog dit gewas brengt weinige en kleine bladen voort.

AROMATA, ook *Aromatica; welriekende ſpecerijen;* hier onder worden alle ſpecerijen begreepen, zoo wel die geene, welke in de Apotheeken tot bereiding van zommige geneesmiddelen, als die welke in het huishoudelijke gebruikt worden; als *Galanga* en *Zedoar-wortel*, *Amber*, *Muscus*, *Caneel*, *Nootemuscaat*, *Kruidnagelen*, *Foelie*, en een groot getal anderen.

AROUGHEUN; dus noemt men zeker Dier in *Virginien*, in alles gelijk aan een Bever, behalven dat het als een Inkhoorntje op de boomen ſpringt, en aldaar zijn voedzel zoekt. De Engelſchen hebben met het bontwerk van dit dier veel op; en het zelve maakt een groot gedeelte der koopmanſchap tusſchen hen en de Wilden, die op de grenzen hunner Colonie gevonden worden.

ARQUEBUSADE WATER, zie WONDWATER.

ARRHÆA, verſtaat men in 't algemeen alle verſtopte vloed door, waar van afkomſtig is *Dijarrhæa* Buikloop betekenende. HIPPOCRATES drukt door dit woord verſtopte maandſtonden uit.

ARRHEPIS, dus word het elfde wervelbeen van de borsts-wervel-beenderen genaamt.

ARRHOSTIA, HIPPOCRATES bezigt dit woord veel, met 'er eenvoudig ziek zijn door uit te drukken, dog de eigentlijke betekenis is eene zwakheid van verſtand.

ARSENICUM, zie ROTTEKRUID.

ARSENICUM CITRINUM, zie OPERMENT.

ARTEDIA LINNÆI; is een zoort van *Gingidium*, met venkel-bladen, en ſchubagtige vrugten.

ARTEMISIA, zie BIJVOET.

ARTERIA, zie SLAGADER.

ARTERIACA, dus worden die middelen genaamt, welke de uitwerping bevorderen.

ARTERIOLÆ, noemt men de kleinſte enden der ſlagaderen, daar ze zich met de kleinſte aderen verbinden; of op eene andere wijze in de dampbuisjes of watervaatjes uitloopen.

ARTERIOLOGIA, verſtaat men de leer door, welke de plaatzing, legging, gebruik, enz. van alle de ſlagaderen in 't menſchelijke lighaam onderwijst.

ARTERIOSUS CANALIS, in kinderen voor dat ze ter waereld gekoomen zijn, noemt men dus die weg des bloeds, loopende uit de voorſte holligheid van 't hart, in de groote ſlagader. De longen zig in de ongeboorene vrugt nog niet uittrekkende, en bijgevolg geen bloed opvattende, zoo word het bloed, dat geduurende het ademhaalen, door de long-ſlag-ader, uit de voorſte kamer van het harte in de long word geleid, nu in deeze geſteltheid van de longe afgevoert. Na 's menſchen geboorte vergroeit deeze buis, en verandert in een band, de ſlagaderlijke band (*Ligamentum arterioſum*) genaamt, leggende tusſchen de beide ſtam-ſlagaderen van 't harte.

ARTERIOTOMIA, verſtaat men de bloed-trekking uit eene ſlag-ader in plaats van eene ader door. Deeze Operatie word bij veele Geneesheeren als zeer gevaarlijk verworpen, en verwekt niet zelden, wanneer zij in 't werk geſtelt word, eene bloeding, die niet is te ſtelpen, en dus de dood te weege brengt.

ARTETISCUS, dus word iemand genaamt, aan wien het een of ander lid van 't lighaam ontbreekt.

ARTHEMITA; CICLAMEN, zie VERKENSBROOD.

ARTHRITIS, zie JICHT.

ARTHROSIS, de zaamenvoeging of zaamenwrigting der beenderen, onder malkanderen; wordende hier door tot hunne verrigtingen en werkingen bekwaam gemaakt: Van dien aart zijn de gewrigten der vingeren, teenen, enz.

ARTICULATIO; *Geleeding*; leedenſorm of gedaante.

ARTICULATUS; *Articuloſus*; Lidformig of met leeden toegeſtelt; of dat de gedaante van leden heeft.

ARTICULUS; Een lid of gewrigt des lighaams. Ook betekent *Articulus* of *Artikel* een gedeelte of afdeeling van een geheel ſchrift of iets anders, waar in van een andere zaake geſprooken of gehandelt word, dan voorheen: Bij voorbeeld men zegt, dat *Placaat*, die *Reekening* beſtaat uit zo veel Artijkels.

ARTIPLEX, zie MELDE.

ARTISCHOK, in 't latijn *Cijnara vel Scolijmus* (*Cijnara foliis ſubſpinoſis pinnatis indiviſisque, calijcinis ſinuatis ovatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Is zeker eetbaar Distelkruid; het ſchiet uit zijn wortelen bladen voort, die een of anderhalf voet lang, breed en diep ingeſneeden

den zijn, van een groene aschverwige of witagtige koleur; zij hebben punten zomtijds ook doornen; uit 't midden van deeze bladen, ſchiet omtrent ter hoogte van twee voeten een ſtam, die geribt, voos en zagt is van binnen; hij verſpreid zig in verſcheidene takken, die om hoog een ſchobachtige en doornige vrugt draagen. Dit is het, dat men doorgaans de *Artiſchok* of *Appel* noemt, en toebereid om te eeten; het draagt een groote bloem, van gedaante, als een bosje van een menigte purperagtige bloemtjes zaam gebonden, die boven uitgezet en als riemtjes of draatjes geſneeden zijn. Als de bloemen afgevallen zijn, komen 'er langagtige graanen in de vrugt, alle met een witte kuif of pluim verziert. De wortel is middelmatig lang, maar dik.

Daar worden in de *Nederlanden* vier zoorten van Artiſchokken gekweekt, als

1. De *Groene Artiſchok.*
2. De *Zeeuwſche roode Artiſchok.*
3. De *Engelſche roode Artiſchok.*
4. De *wilde doornige Artiſchok*, ook *Cardons*, *Kaerden* of *Spaanſche diſtel* genaamt.

De tweede en derde zoort verſchillen van de eerſte, meest daar in, dat de vrugten grooter en derzelver ſchubben rondagtiger en vleeziger zijn, als meede geheel geene doorns, en een roodagtige koleur hebben.

De vierde is de eigentlijke natuurlijke zoort, waar uit de andere door het zaad voortgekomen zijn. Deze wilde zoort brengt meest kleine zeer doornige vrugten voort, en word alleen door zaaijing voortgekweekt, om de ſteelen der bladen tot ſtoving te gebruiken; welke tot dien einde in het na-jaar als *Endivie* te zamen gebonden, en met ſtroo of lange paarde-mest omdekt worden, om ze geel en mals te maaken; hoewel de bladen van alle andere zoorten van *Artiſchokken* hier ook toe kunnen dienen.

De wilde zoort groeit natuurlijk in de velden van *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Sicilien*, *Spanjen* en elders, en is een langleevend gewas.

De *Artiſchokken* worden door de wortel-ſpruiten vermeerdert en voortgeplant, die men in 't voorjaar van de oude planten, 't zij men die verplant of niet, afneemt, en op bedden van vier voeten breedte, die ter deegen met oude dong bemest zijn, twee rijen op elke bedde plant; de planten twee en een half a drie voeten van elkanderen in de reij, als mede in het verband of ruitswijze; een pad van anderhalf voeten breedte tusſchen de bedden laatende: Men kan twee, of ook drie kleine ſpruiten bij malkanderen planten, die men vervolgens bij droogte met gieten onderhouden moet, tot dat ze ter deegen aan de groeij zijn, als dan zullen ze nog het zelfde jaar vrugten geven; ook is het dienstig, dat men de Planten, zo wel jonge als oude, wanneer ze in vrugt ſchieten, en het als dan droog weer is, dageljks begiet; dewijl de vrugten anders klein en dor blijven.

De jonge ſpruiten op gemelde wijze geplant zijnde, kan men drie a vier jaaren op dezelfde plaats, zonder te verplanten, laaten ſtaan, mids dezelve 's winters voor de koude dekkende, en alle voorjaaren de grond tusſchen de planten, door middel van oude vergaane mest, 't zij uit de broeijbakken of van elders 'er behoorlijk diep onder te ſpitten, en dus wel te bemesten, dewijl ze een vette grond beminnen, dat de vrugten ook grooter doet worden.

Om groote *Artiſchokken* te verkrijgen, is het ook zeer dienstig dat men in het voorjaar, de overvloedige jonge wortel-ſpruiten van de oude planten, na dat men ze wat van de aarde ontbloot heeft, wegſnijde, en maar drie, vier of vijf van de beste ſpruiten behoude, die dan veel beter of grooter vrugten zullen geeven, als wanneer de planten alle de wortel-ſpruiten behielden; en niettegenſtaande dit wegſnijden, zullende planten egter niet nalaaten, op nieuw andere ſpruiten te ſchieten voor het toekomende jaar.

Men kan de *Artiſchokken* ook door het zaad voortkweeken (dat men van elders moet ontbieden, dewijl het hier te lande niet wel rijp word), men zaait het zelve op beddens, drie a vier korreltjes in een kuiltje, de kuiltjes op dezelfde diſtantie als boven van de jonge wortelſpruitjes gezegt is, of wel wat digter; meestentijds koomen uit 't zaad, maar kleine doornige ſlegte vrugten voort, hoewel het zomtijds ook nog wel gebeurt, dat men 'er eenige weinige planten uit bekoomt, die heel goede vrugten draagen; dog het zaaijen van dit gewas vind in ons land weinig plaats, en word enkel door zommige liefhebbers gedaan. De *Cardons* of Kaarden worden op gemelde wijze door het zaad gekweekt, dewijl men hier niet de vrugten maar de bladen van gebruikt.

's Winters moet men ze dekken, om ze voor de vorst te beſchutten. Om dit te doen zijn 'er verſcheide middelen. Eenige, na dat zij alle de planten tot op een voet nabij den grond afgeſneeden, en de rest van de bladen zaamgebonden hebben, vergenoegen zig, van 'er aarde, als of 't een groote molhoop was, om heen te doen, zo dat 'er de bladen maar omtrent twee vingers uitkijken, om de plant niet ten heelen te verſtikken, en leggen 'er groven mist boven op, waar door ze voor de koude en 't regen-water gedekt zijn.

Andere maaken tusſchen ieder rije, groeven, en werpen de aarde daar van op de planten in de gedaante van een Ezels-rug, om 't water aan weerkanten te doen afloopen, en dekken ze op twee vingeren na, als boven.

Zommige leggen niet dan grote misthoopen rondom ieder *Artiſchok*, en laten ze evenwel den winter zonder gevaar overbrengen. Deze drie manieren zijn alle zeer goed.

Andere bedienen zig tot dekking der *Artiſchokken* van ſtelpen, die op de wijze als Bijekorven, dog kleinder, van ſtroo zijn gevlogten, en die zij, na dat de *Artiſchokken* een kleine voet boven de aarde zijn afgeſneeden, bij aankomende vorst over ieder plant ſtelpen, en dezelve dan met lange paardemest overdekken, welke manier ook zeer goed is.

Men kan de *Artiſchokken* ook tegens de vorst uit de grond graven, en ze in een luchtige kelder, daar het niet vriest, in zand planten, en aldus doen overwinteren. Of wel men maakt een langwerpige kuil in de tuin, van een paar voeten diepte, en zulks op een hooge drooge plaats, daar men dan de *Artiſchokken* tegens de vorst in plant, en de kuil vervolgens met planken overdekt, en daar over lang ruig ſtroo of ſtrooagtige paardemest legt; de planten vervolgens na de winter weder op beddens in de tuin plantende. Dog behalven dat deze behandeling veel werk kost, zo geeven deze herplante planten, ook laater en kleinder vrugten. De manier om ze met aarde aan te hoogen, en dan met los ſtroo of ſtrooagtige paardemest te overdekken, of ſtelpen te gebruiken, agte ik de gemakkelijkſte en beste, mids dat ze op een drooge plaats geplant ſtaan, daar het winterwater hun niet kan

deeren; dewijl dit hun zeer ſchadelijk is, en veeltijds doet vergaan.

De *Artiſchokken* zijn nog een ongemak onderhevig, te weten, dat ze in de wintertijd veeltijds door de muizen worden aangetast, die de wortelen onder de dekking knaagen en opeeten; niets is hier dienſtiger tegen, als dat men *geele peen*, of *roode bete-wortel* bij de *Artiſchokken* legge of ingraave; dewijl de muizen deeze vindende, dezelve liever dan de *Artiſchokken* lusten, en dus deeze behouden blijven.

Men moet ze niet te vroeg dekken, uit vreeze dat ze mogten verrotten. Dog zo gij 'er een meenigte van hebt waar te neemen, draagt zorg dat u niet eenige groote vorst overvalle. Zo gij 'er in den herfst vrugt van wilt hebben, moet gij niet anders doen dan den ſtam van de eerste afſnijden, die in 't voorjaar hebben gedragen, om te beletten, dat ze niet te veel afzetzels of ſpruiten ſchieten, zo zullen ze niet misſen van in den herfst goede en ſchoone vrugten te krijgen, mids dat men ze wel bearbeid, en als 't nodig is begiet, ook alle de uitſpruitzelen ter zijden wegneemt, die anders het voedzel aan de plant zouden onttrekken.

De vorst voorbij zijnde, ontdekt men de *Artiſchokken* niet ſchielijk op eene reis, maar langzamer hand, uit vrees dat de koude hen 's nachts bederve; wegens de teerheid die ze hebben, van in de aarde zo lang gedekt te zijn geweest.

Deugd der Artiſchokken.

Zij zijn hartſterkende, zweetverwekkende, openende, pisdrijvende, voedende en bekwaam om 't bloed te reinigen. De wortel daar van in wijn gekookt en gedronken, is onfeilbaar tegen het moeilijk wateren, tegen den ſtank der oxelen en voeten, en een middel voor de waterzugtigen en tegens de zaadloop.

Gewoone wijze om de Artiſchokken gereed te maaken.

De gewoone manier om *Artiſchokken* te bereiden; is dat na men ze eenige uuren in ſchoon water heeft laaten uittrekken, men ze vervolgens ter deegen in water waar in een weinig zout gedaan, gaar kookt, en dezelve warm met een zuure eijerſaus, of een ſaus van aalbeſien-zap, zuiker en boter toebereid, nuttigt. Veel worden de ſtoelen der *Artiſchokken* ook in *Ragouts* en *Pasteijen* gedaan, 't geen niet alleen een gebondene ſaus, maar ook een aangenaame ſmaak verwekt.

Artiſchokken met een zuure Peper-ſaus.

Neemt tedere en malſche *Artiſchokken*, ſnijd ze in vierendeels, doet 'er het hair en de kleine bladen af, ſchilt het bovenſte, en laat 'er niet aan dan de groote bladen: en zo dra gij 'er een geſchilt hebt, werpt ze in verſch water, om voor te komen, dat ze niet zwart en bitter worden, kookt ze dan week, en en wanneer gij ze wilt opdisſchen, legt ze op een ſchotel of tafelbord, in de gedaante van een pijramide en beſprenkelt zè met water. Op de rand van de ſchotel legt wat peper en zout te zaamen klein geſtooten.

Gebakke Artiſchokken.

Snijd de groote ſtoelen van *Artiſchokken* in vierendeels, en na ze boven tot op het wit gepelt te hebben, maakt de ſtukken omtrent een duim dik. Doet 'er het hair af, en beſnoeit ook de punten van de bladen; dan gooit die ſtukken in 't water, tot dat gij ze wilt bakken: Neemt ze dan uit het water, beſtrooit ze met meel, en ſnerkt ze in heeten reuzel, of gebraade en heel heete boter, zoo dat als gij 'er een ſtuk in doet, het groen terſtond opdroogt. Als ze genoeg geſnerkt zijn, legt ze droog, beſtrooit ze met fijn zout, doet 'er wat azijn op, en wat veel pieterzelie, die middelmatig in een braad-pannetje geſnerkt is.

Hier toe is 't nodig dat de pieterzelie heel blijve, wel gewaſchen en droog zij. Dan werpt ze met een ligte hand, zonder drukken in 't pannetje, en haalt ze 'er aanſtonds met een ſchuimleepel uit, laat ze afdruppen en ſtrooit ze op de *Artiſchokken*.

Geſtoofde Artiſchokken.

Neemt de ſtoelen van de *Artiſchokken*, ontdoet ze van 't hair en van de bladen, ſnijd ze in ſtukken of in vieren, van een middelmatige dikte; maakt ze blank, dat is, men moet ze eerst wat opkooken, en ze half gaar laaten kooken in zuiver water, met een weinig zout, keul of zaturij en wat prei, laat ze dan op een doorſlag uitlekken, en ſtooft ze voorts met room en boter, 'er wat zout en foelie bij doende. Laat ze wel ſtoven, en ten laatſten doet 'er wat verjuis of azijn bij, of een witte ſaus van eijeren en azijn. Een weinig daar na ſchept ze op, en raspt 'er wat notemuscaat over.

Anders.

Neemt de ſtoelen, doet 'er 't hair en de bladen en al wat groen is, af. Gooit ze in ſchoon water, laat ze 'er een quartier uurs in weeken, en verſchoont ze eens of tweemaal van water; zo ze te hard zijn moet men ze eſſentjes laaten opkooken met wat zout; dog dan zullen ze min of meer van haar ſmaak verliezen. Daar op ſtooft de *Artiſchokken* in een aarde ſchotel met boter, zout en een of twee kruidnagels, houd ze toegedekt tot dat ze half gaar zijn. Doet 'er dan een weinig verjuis of azijn bij, waar voor zommige wijn neemen, en een weinig korst van geraſpt brood; gaar zijnde, raspt 'er wat notemuscaat bij, en diſcht ze warm voor.

Nog op een andere wijze.

Men weet, dat men de *Artiſchokken*, om ze klaar te maken, eerst in water opkookt, en dan laat uitdruppen, het gat om hoog houdende; en wanneer ze een weinig koud en handelbaar zijn, zonder zig te branden, doet men ze open, om 'er 't hair van binnen uit te haalen. Daar op diſcht men ze op met een ſaus van boter, azijn, zout en notemuscaat.

Om Artiſchokke-ſtoelen voor de winter te bewaaren.

Snijd de *Artiſchokken* af, wanneer ze bijna volwaſſen zijn, en voor dat zij hunne volkomene hardheid hebben, ſnijd 'er met een mes alle de bladen af zonder 'er eenig groen aan te laten; na mate dat gij ze bereid, zo werpt ze in zuiver water, dit belet hun om zwart te worden: Wanneer gij dus een genoegzame hoeveelheid gereed hebt, zo doet ze in een ketel met kookend water, en laat ze zoo lange kooken tot dat ze volkomen gaar zijn om te kunnen gegeeten worden; neemt ze dan uit de ketel, en na mate gij 'er het hair zult uitgenoomen hebben, zo werpt ze in koud water, waar na gij

ze

ze ter deegen in tarwe meel moet omwentelen, en vervolgens op hordetjes leggen, die gij in een flauwe warme oven moet plaatzen om te laaten drogen; ter deegen droog, dat is te zeggen zo hart als hout zijnde en doorfchijnende, als perkament, zo doet ze in een linnen of papieren zak, en hangt die op een drooge plaats, dewijl ze anders zouden befchimmelen. Wanneer men 'er van wil eeten, zoo neemt men zo veel *Artifchokken* als men denkt nodig te hebben, en doet die in een ketel met water die aan de kook is, men voegt 'er een ftuk boter bij in tarwe meel omgekeert, ter groote van een duim, dit doet hun wit worden: deze ketel laat men drie uuren lang bij het vuur ftaan, zonder dat het aan de kook raake, maar dat het nogtans kookende blijve; zo zullen de *Artifchokken* geheel bekoomen, en men zal ze met een faus als voorfchreven is, kunnen aandisfchen.

Men kan ze meede ook droogen, zonder ze alvorens te kooken, maar dit doende, zo moet men ze vierentwintig uuren lang in lauw water laten weeken, en ze dan op dezelfde wijze als versch geplukte *Artifchokken* laaten kooken.

Andere manier, om de ftoelen van Artifchokken te bewaaren.

Na dat men ze uit het water heeft genomen, legt ze tusfchen twee fervetten, om ze heel droog te maaken; doet ze dan in een pot, met zo veel azijn of verjuis, dat het 'er twee of drie vingeren boven op zwemt, doet 'er dan wat zout bij, en 's anderen daags wat olie en zet ze dus in de kelder; dog zulke *Artifchokken* hebben bijna geen fmaak, dewijl zij ze in den azijn verliezen.

De *Artifchokken* kunnen zig wel veertien dagen of meer goed houden, als ze in fchoon water met zout en boter gekookt worden, die 'er een duim boven moet ftaan. Men behoeft ze maar vijf of zes reizen te laten opwellen, en ze dus in de boter bewaren.

Men kan op dezelve wijze de ftekelige blanke *Artifchokken* als ook de aspergies konfijten en goed houden. Bij voorbeeld, laat de aspergies half gaar kooken; legt ze in de lengte in eenig vaatwerk, doet 'er boter bij, die twee vingeren boven op drijve. Men kan ze ook raauw vijf of zes dagen laten leggen, dat ze verwelken, dan legt men ze als boven, in de lengte, dekt ze met pekel, olie of boter, om ze dus te bewaren.

Men legt ook op deze wijze komkommers in, twee of drie dagen na dat ze geplukt zijn. Men kan 'er een of twee notemuskaten, eenige kruidnagels en wat heele peper bij doen. Maar het is zo noodzakelijk niet, dat men olie boven de pekel giete.

Om Artifchokken voor de winter in te leggen.

Ontdoet de verfch geplukte *Artifchokken* van haare bladen, en kookt ze zo lange, tot dat 'er het haar gemakkelijk kan afgenoomen worden, legt ze dan op een gaatjes-pan te verkoelen en uit te lekken; ter deegen koud zijnde, zo vlijt ze in een wijde Keulfe kroeg of pot; en giet 'er dan zo veel pekel op, waar in een eij kan drijven, tot dat ze ter deegen bedooven zijn; een weinig wijnazijn in de peekel gedaan is niet kwaad; giet op de pekel een vinger breed gefmolte boter, en dekt de pot ter deegen met een blaas of ftevig papier toe, en zet dezelve in de kelder; men moet zorge draagen om ze van tijd tot tijd te bezigtigen, en naauwkeurig de fchimmel die zomwijlen op de boter koomt wegneemen. Ook moet men wel zorgen nooit met de vingers in de pot te koomen, maar altoos een tinnen, houten of zilveren lepel te neemen, om de ftoelen uit de peekel te neemen: Vierentwintig uuren laat men ze in ruim water ververfchen, eer men ze bereid. De ftoelen van *Artifchokken* op deeze wijze ingemaakt, worden 't meest tot *Paftei-jen* en *Ragouts* gebruikt.

ARTISCUS; ook *Throchiscus*; Dit woord beteekend in 't algemeen zulke Geneesmiddelen, die de form of gedaante van kleine koekjes hebben. In 't bijzonder noemt men die koekjes *Artisci*, welke uit *flangen-vleefch* worden bereid, en tot een ingredient van de *Theriaak* dienen.

ARTISTA; Allerlei zoort van Konstenaaren worden door dit woord verftaan, dog inzonderheid die geene welke in de Scheijkunde bedreeven zijn.

ARTUS; Hier worden de Ledematen, inzonderheid handen en voeten door verftaan.

ARTZ; Is een geletterd of geftudeert perzoon, die na bekoming van een Doctoraale Bul, vrijheid heeft de Geneeskunde in 't openbaar te oeffenen, en die ook de naam van *Medicinæ Doctor* draagt.

ARUA, zie KALFSVOET.

ARUNDO, zie RIET.

ARUNDINACEUS; Dat 'er als riet uitziet of dus groeit.

ARVENSIS; Dat op de *Akkers* of Bouwlanden groeit.

ARVUM; Een Akker die niet bezaait is; of Braakland.

ARIJTENOIDEÆ CARTILAGINES; Dus worden de twee tregterswijze Kraakbeenen in de lugt-piip genaamt, wordende door de fpieren, die hier hunnen naam van ontleenen, beftierd en bewoogen; zij zijn behulpzaam tot 't maaken van den toon of klank der ftem, enz.

ARIJTHMUS; Ongeregelde Pols, word mede ook *Cacarijdmus* genaamt.

ASA, ook ASSIS; Een Apothekers of Chijmisch pond, houdende 12 oncen of 24 lood.

ASA, zie ASSA.

ASAPHIA; Een fchorre ftem, door een droge keel, of eenig ander ongemak veroorzaakt.

ASARUM, zie HAZELWORTEL.

ASBEST, zie AMIANTH.

ASCARIDES; Zijn kleine wormen in den Endeldarm zittende. Over den aard, eigenfchap, voortbrenging enz. van dit Infect, heeft de Heer M. VAN PHELSUM, Medicinæ Doctor te Sneek, een geleerde en kundige verhandeling gefchreeven, die eerst in 't latijn, en 1 a lerhand met vermeerdering in het nederduitsch het ligt heeft gezien.

ASCH; In 't latijn *Cinis*, komt van hout, turf of andere brandbare ftoffe, die geheel en al door het vuur verteert is. Alle *Asch* bevat min of meer een zout in zich, dat men loogzout noemt, zijnde een vast *Alcalisch* zout; dat door *uitlooging* en *uitdamping*, of *crijftallifatie* daar uit word verkregen. Men gebruikt ze in plaats van mest, om weiland, bouwland en tuinen te mesten. Zo 'er nog geen loog van gemaakt is, en ze nog nergens toe is gebruikt, heeft ze een wonderlijke kragt: en al is het, dat ze tot loog reeds gebruikt is, en dus de geeften of 't zout verlooren heeft, zo zal ze evenwel door

de

de lugt weder als bezielt worden, gelijk men ziet omtrent de aarde, waar uit door middel van loog de salpeter gehaalt is, of schoon ze een dood lighaam schijnt te zijn, dat ze nogtans wederom een nieuw zout ontfangt.

ASCH-KRUID, zie ST. JACOBS KRUID.

ASCIA; Verstaat men in de Heelkunde, een zoort van zwagtel of windzel door.

ASCITES; word een wateragtig Gezwel aan den onderbuik, de schenkelen, of ook aan de mannelijke schagt door begrepen; zelden gaat dit ongemak zonder andere zwaare toevallen gepaart.

ASCLEPIAS, zie SWALUWE WORTEL.

ASCLEPIA AIZOIDES, zie STAPELIA.

ASELLI, zie PISSEBEDDEN.

ASELLUS, zie STOKVISCH.

ASEMA; In de Geneeskunde verstaat men hier door eene onverhoopte verandering der krankheid en waar van geen de minste voorafgaande tekenen bespeurt zijn.

ASIA, zie AZIA.

ASPALATHI LIGNUM; *Rhodisch-hout*; Is een zoort van hout, of spaan van een wortel, die men zegt dat van 't eiland *Rhodus* koomt; volgens anderen groeit het mede in *Sijrien* en *Egijpten*; egter is men nog niet in 't zekere onderrigt van welken boom dat hout eigentlijk koomt: Het is hard en van binnen roodagtig of dus gevlekt, en met een dikke grauwe schors gedekt: Het geeft, gebrand wordende, een aangename reuk van zig, en men zegt dat het in de kragten veel overeenkomt met het *Paradijshout* of *Agallochum*, en dit daar mede veeltijds vervalscht word: Het is egter van het *Agallochum* te onderscheiden, dewijl het geen hars in zig bevat, zo als dit.

ASPARAGUS; *Wortelspruit*; Dus noemt men in de Kruidkunde de eerste tedere spruiten uit de wortelen in 't voorjaar, die naderhand in steng, bladen enz. aangroeijen; zo als de *Aspersies*, *Hoppe* en meer andere.

ASPERSIE; *Sparsie*; *Spargel*; in 't latijn *Asparagus*, (*Asparagus caule herbaceo erecto, foliis setaceis, stipulis paribus*; LINN. *Spec. Plant.*) Deze plant word onder de moeskruiden gereekent, komt uit in de lente, en is bijna bij ieder een bekend. Zij begint hard te worden, zo dra 't hooft aanvangt te ontluiken: Een kundig Tuinier kan ze ook in den winter uitbroeijen door nieuwe paardemest.

De *Aspergies* als ze geplant zijn, schieten eerst uit de wortel korte stronken of spruiten, die een dikken en spits-toeloopenden kruin krijgen, welke open gaat en een menigte takjes voortbrengt, met dunne bladen als de venckel, maar korter. Uit deze koomen kleine bloemtjes, en daar na ronde besiën als paarlen, die eerst groen, naderhand rood zijn, en 't zaad in zig bevatten. De wortel is sponsagtig, en vol haairen of vezels, gelijk aan 't nies-kruid.

Aankweeking van de Aspersies.

Men zaait ze in 't begin van de Lente, als ander zaad; dat is op eenige welbereide bedden, wat dunnetjes, en om ze met aarde te dekken, egt men ze met een klauw van ijzer. Een jaar daar na, indien ze sterk genoeg van stengel zijn, dat niet misen kan, zo de aarde goed en wel bereid is, of ten minsten twee jaaren daar na, kan men ze in 't laatst van *Maart*, en zelfs de gantsche maand van *April* door, verplanten, en daar toe bedden maken, van drie of vier voeten breed, en door een smal pad van den anderen afgescheiden. Wanneer het maar gemeene aarde is, zo spit men het bed ruim een voet diep uit, en brengt de aarde weg, en doet andere goede vette aarde in de plaats: Dog is de aarde vet en vogtig, zo is het best de bedden niet uit te graven, maar ze in tegendeel wat hooger te laaten dan de paden zijn, want al te groote vogtigheid is haar doodelijk.

De *Aspersies* dus gezaait, maaken wortelkuiven rondom het oog, dat is ter plaatze daar de steng staat uit te komen. Deze wortels spreiden zig tusschen twee gronden, en om ze te verplanten, het zij op een vlak of verheven bedt, graaft men de aarde wel om. Zo dezelve niet al te goed is, doet men 'er wat mest bij. Vervolgens legt men twee tot drie voeten van de jonge plant nog wat mest, en men zet ze rijgswijze net boven op het bedde, zonder het uiterste van de wortelen te korten, of ten minsten zeer weinig. Indien het oogmerk is deze *Aspersies* uit te graaven, wanneer ze sterk genoeg zijn, zo zet men die maar een voet van den anderen; dog zo ze zullen blijven staan, anderhalf voet van een, in 't verband of ruitswijze. Dus geplaâtst, overdekt men haar met twee tot drie duimen aarde, en als ze in een maand of twee niet uitschieten, kan men ze weer stoffeeren en opmaaken, eeven eens als men de andere geplant heeft, alleen zorg draagende, ten opzichte van de nieuw geplante, om ze nu en dan geduurende de groote hitte te begieten, en altoos wel van onkruid te wieden, ook de aarde rondom met een truffel geroert te houden. Of men teikent de ontbloote plaatzen met kleine stokjes, en wagt tot het volgende voorjaar om ze te stoffeeren. Men dekt alle jaaren het gantsche bedde met een weinig aarde die men uit het pad neemt, en het pad weer met oude aarde en mest vult. Om de twee jaaren mest men ze redelijk, en laat ze de eerste drie of vier jaaren in 't zaad schieten, zonder haar te snijden, tot dat men ziet dat ze dik beginnen te worden, als wanneer men ze kan beginnen te snijden, dat vijftien jaaren kan duuren zonder haar te vernieuwen; en alle jaaren snijd men alle de steelen, in 't najaar, in november digt bij de grond af. Hier te lande steekt men de *Aspergies* voort als ze een weinig boven de grond verschijnen, en dit geschied om ze wit te hebben; dog in der daad valt 'er meer van te eeten, wanneer men ze wat hooger boven de grond laat opschieten, schoon ze dan zo wit niet, egter even smakelijk zijn.

Men moet niet verzuimen alle jaaren in 't einde van *Maart* of in 't begin van *April*, dat is een weinig eer dat de *Aspergies* natuurlijk uitschieten, de aarde ter diepte van drie tot vier duimen, om te spitten op ieder bedde, dog zoodanig dat de spade de planten niet kwetze, dienende dit om het onkruid te doen versterven, en 't bovenste van de aarde rul of zagt te maken, en bekwaam om de voedzame reegen van *April* en den dauw van de *Meij*-maand in te zuigen, waar door de stal-plant gevoed word, en de *Aspergies* beter uitkomen.

De eigentlijke en gevaarlijke vijanden der *Aspergies* zijn kleine vlooijen, die zig zomtijds aan de steelen hegten en de groei beletten, voornamelijk in drooge en zeer heete jaaren, want in andere jaaren verneemt men die niet, en tegen dit kwaad is nog geen hulpmiddel uitgevonden.

Zie hier op wat wijze men heerlijke en groote *Aspergies* kan teelen, die wel vijf a zes duim in den omtrek

trek dik worden. Men verkiest tot dien einde een plaats in de moestuinen, die wel op de zon ſtaat en niet te vogtig is, aldaar graaft men de grond zo verre anderhalf a twee voeten diep uit, als men denkt bedden met *Aspergies* te planten, de bedden op twee a twee en een half voet breedte reekenende, dog de lengte onbepaalt: De grond uitgegraaven, en de aarde naar elders weggebragt zijnde, zo moet de beneden-grond, indien het goede aarde is, nog een ſpit of ſteek diepte omgegraaven worden, dan brengt men in die kuil andere aarde, welke moet beſtaan uit een deel goede *woud-aarde*, dat is aarde die men uit de wouden van onder de boomen of heggen, daar de afgevalle bladen, takken enz. verrot en tot aarde geworden zijn, wegzamelt: Of dit niet kunnende bekoomen, neemt men aarde van verrotte bladen, hout, zaagmeel en allerlei vuilnis, wijders uit een ander ruim deel oude vergaane paarde en koemest; een deel goed rivier- of meer-zand, en een gedeelte van de uitgegraavene aarde, indien dezelve los en vrugtbaar is; dog vaste kleigrond zijnde, moet men ze niet gebruiken, dewijl de *Aspergies* een losſe grond begeeren; in deszelfs plaats neemt men dan andere goede losſe tuin-aarde: Als men zandachtige ſlijk uit zoete meiren, daar veel riet groeit, kan bekomen, is zulks mede uitmuntend: Deze aardſtoffen laat men ter deegen door malkanderen mengen en droogen, waar na men ze door een aardzeef doet loopen, op dat 'er geene ſteentjes enz. in blijven; wederom behoorlijk bevogtigt zijnde, vult men 'er de kuil mede iets hooger als de ordinaris grond of andere bedden: Vervolgens verdeelt men dit ſtuk toebereid land in reijen naar de tuin-linie, de reijen een en een half voet of wat meer van malkanderen, en dus in zo veel rijen als 'er op het land kunnen komen; daar na verdeelt men in de reijen de plaatzen met ſtokjes of prikjes af, daar de *Aspergie-planten* zullen geplaatst worden, namentlijk ook een en een half voet min of meer van malkanderen in de reij, en men maakt kleine ronde heuveltjes van twee a drie duimen hoog rondsomme de ſtokjes, waar op men de jonge *Aspergie-planten*, twee naast malkanderen legt, en wel zodanig dat de wortelen ter deegen rondsomme verſpreid leggen. Dit gedaan zijnde worden dezelve met gelijke goede aarde als boven gezegt is, twee a drie duimen hoog overdekt, in diervoegen dat 'er tuſſchen twee en twee rijen een pad van een voet breed blijft, dat wat laager dan de overige grond is, en men na de linie netjes moet afperken: Hier mede is dan de *Aspergie-planting* voltooit; die men dus twee a drie jaaren laat groeijen, eer dat men ze begint te ſteeken; en als men de grond wel op gemelde wijze heeft bereid, zal men wonderlijk dikke en ſchoone *Aspergies* verkrijgen: Nog moet men zorgen dat in de drie eerſte jaaren de bedden allengskens met aarde aangevult worden, op dat de *Aspergie-planten* ongevoelig zes a agt duim onder de bovengrond mogen koomen; dit verhoogen moet jaarlijks in de maand van maart geſchieden; men ſpit tot dien einde ongeveer een voet diepte uit de paden tusſchen de bedden, welke aarde men als dan op de bedden verdeelt, en de uitgegravene greppel wederom met half vergaane mest uit de broeijbakken of van elders aanvult; die als dan het volgende jaar weder uit de paden gegraaven en op de bedden verdeelt worden, geſchiedende dit drie jaaren aan een; verſtrekkende dit mede tot een jaarlijkſe bemestiging. Deze tijd verloopen, brengt men jaarlijks wat oude mest in de winter of voorjaar over de bedden, die als dan, wanneer de vorst een einde heeft genoomen, voorzigtig, vooral zonder de wortels of kruinen der *Aspergies* te kwetzen, onder de aarde geſpit en geroert word, waar door de *Aspergies* jaarlijks een nieuw voedzel verkrijgen; en op deeze wijze kunnen ze twaalf a vijftien jaaren goed blijven, mits dat men ze zomers vooral niet langer ſteeke als tot omtrent St. Jans dag, zijnde den 24 junij, dewijl de planten anders hunne kragt verliezen; en dat men mede zorge draage, bij het ſteeken der *Aspergies* voorzigtig te zijn, om niet in de koppen of wortels der *Aspergies* te ſnijden, moetende voor 't overige de bedden ook altoos van onkruid zuiver gehouden worden. Het is waar, dat deze kweeking der jonge *Aspergieplanten* in den aanvang veel moeite en kosten veroorzaakt; dog indien men overweegt, dat men door dit middel heerlijke *Aspergies* zo wel in ſmaak als dikte en lengte bekoomt, en daar bij in aanmerking neemt dat het niet voor een of twee jaaren is, maar dat men geduurende twaalf a vijftien jaaren in een ruime maat de vrugt van zijn arbeid enz. geniet, zal men zig dit geenzints beklaagen.

Om in de winter Aspergies te hebben.

Het is zonder tegenſpraak vermaakelijk en aangenaam, wanneer men in de ſtrengſte winters zelfs, aard en andere vrugten op zijn tafel kan brengen, die men natuurlijker wijze niet dan in de zomer heeft te verwagten: Dit kan ten opzigte van de *Aspergies* plaats vinden, die men zo wel in de winter, (ſchoon men ligt begrijpt niet in die overvloed), als in de zomer kan hebben. Om *Aspergies* in dit guure jaargetij de te bekoomen, zo graaft het pad rondsom uw *Aspergie-bed* een voet breed en een of anderhalf voet diep uit, de uitgegravene aarde wegbrengende, of ter zijden van de kuilen leggende; laat vervolgens bij deze kuilen zo veel verſchbroeijende paarde-mest brengen, dat men de kuilen daar mede kan aanvullen, en ook nog anderhalf voet hoog boven de grond van het bedde opzetten; moetende de mest ter deegen getrapt worden, op dat die niet te veel zakke; legt vervolgens planken over het bedde, zodanig dat de beide enden der planken op de mest in de paden gelegt, rusten, zo dat 'er eene holte overblijft; vervolgens overdekt de planken mede met verſche mest; zo zal de mest de aarde van het bed rondom verwarmen, en de *Aspergies* binnen een week a twee uit de grond doen ſpruiten, als wanneer men het bedde ontdekt, en ziende dat de *Aspergies* te voorſchijn zijn gekomen, ſteekt men ze, en dekt het bedde op gemelde wijze weder toe; op deze wijze zal men het genoegen hebben drie a vier maalen *Aspergies* te kunnen ſteeken.

Men kan het zelfde ook uitwerken, met maar verſche broeijende mest, twee voet dik over het bedde te ſtrooijen, zonder kuilen in de paden te graaven, dit zal het bedde genoegzaam verwarmen, om de *Aspergies* uit te drijven; dog dit doende, moet men ter plaatze waar de *Aspergie-planten* ſtaan, lange ſtokken ſteeken, om bij het ontdekken die plaatzen te weeten, en de uitgekoomene *Aspergies* niet af te ſtooten. Nog beter manier is het, dat men groote wijde potten, of expres daar toegemaakte ſtelpen van planken te zamen geſpijkert, over de planten ſtelpt, en daar tusſchen en over dezelve heen de mest ſtrooit: Ook kan men in plaats van potten of ſtelpen, rondsomme de planten ſtokjes ſchuins ſteeken, in voegen dat 'er een holte onder de mest blijft. De *Aspergieplanten* die op deze wijze in de winter gebroeit worden, lijden veel daar van, en moeten de volgende zo-

mer niet geſtookenworden. Gewoonlijk neemt men hier *Aspergie-bedden* toe, die bijna uitgedaan hebben, en dog vernieuwt moeten worden.

Men kan ook *Aspergies* in de winter doen uitſpruiten, door middel van de planten uit de grond te graaven, en die in een warme broeibak, die met drie a vier vingerbreed dikte aarde bezet is, digt naast malkanderen planten, en dan met vijf a zes duim aarde overdekken, leggende men vervolgens glazen over de bak, die bij vorst of regenagtig weder met riet of ſtroo-matten moeten gedekt worden, zo zullen de *Aspergies* binnen korten ſpruiten en te voorſchijn komen; dog de broeibak moet niet al te heet, maar de eerſte hette van de mest wat vervlogen zijn; anders zouden de planten verbranden, men gebruikt hier mede oude planten toe, die bijna uitgedient hebben, dewijl de planten nog goede *Aspergies* voortbrengende, daar toe te kostbaar zijn.

Geſtoofde Aspergies.

Om ze te eeten, laat men dezelve in water week kooken, en uit het water geſchept zijnde, beſtrooit men ze met wat fijn zout, waar na men ze met de hoofden binnewaarts in een ſchotel legt, en opdischt met een ſaus van boter, azijn, zout en nootemuscaat wel gebonden, of met boter alleen, daar men een Citroen in kan drukken.

Aspergies met geroerde Eijeren.

De *Aspergies* gekookt zijnde, ſnijd men dezelve aan ſtukjes, en klopt zo veel eijeren als men goedvind, doende die in een tinnen of aarden ſchotel, met de *Aspergies* 'er in; voorts wat zout, nootemuscaat, een goed ſtuk boter, een lepel of twee vol ſjeu van kalfs-, ſchaape-, of rundvleesch; zet dan de ſchotel op een comfoor met vuur, en roert het geen 'er in is geſtadig met een mes of lepel, zodanig dat 't geen aan de ſchotel bakt, 'er geſtadig afgeroert word; bekwaamelijk dik zijnde, dischtmen het warm voor. Gewoonlijk neemt men hier toe dunne *Aspergies*, die, wanneer men *Aspergies* kookt om met ſaus of boter te eeten, 'er kunnen uitgeſchift worden, en tot ditgebruik bewaart, zijnde zeer gereedzaam wanneer men buiten zijnde, de eene of andere een ſchielijk overvalt, zo is men, een ſtuk vleesch of ham op ſchotel hebbende, en dit 'er bij gereed gemaakt zijnde, gered.

Aspergies op de wijze van kleine Erweten toebereid.

Snijd ze in kleine ſtukken, laat ze in kookend water, blank kooken, ſtooft ze met boter in een ſchotel; daar na doet 'er wat melk of room bij, maakt ze ſmakelijk met zout, peper en fijne kruiden, en zo dra gij meent dat het ſtoofzel gaar is, beſlaat twee eijerdoijers met room, en doet het bij de *Aspergies*; de zaus dan gebonden zijnde, kan men ze opſcheppen. Gewoonlijk neemt men hier toe de kleinſte en dunſte *Aspergies*.

Men gebruikt de *Aspergies* ook om ſoepen te ſtoffeeren, 't zij ze vet zijn of mager.

Ingezulte Aspergies.

Neemt de kleinſten, ſnijd ze aan ſtukken, en beſprengt ze met grof geſtoote kruidnagelen en zout. Doet ze in een verglaasde aarde pot, dan een laag zout, dan een laag *Aspergies*, tot boven aan. De eerſte en laatſte laag moet van zout wezen. Dan giet de pot vol goeden azijn, en doet hem digt toe: Zo gij 'er eenige wilt uithaalen, bedien u van een zilveren of houten, maar geen ijzeren leepel. Draag ook zorg dat uw hand den azijn niet beroere.

ASPERIFOLIÆ PLANTÆ, ruwbladige planten.

ASPERITAS, is de ruwheid, hobbeligheid, en ongelijkheid van de oppervlakte eenes lighaams, dat tot een hinderpaal aan de hand verſtrekt, om 'er ombelemmert over te wrijven.

ASPERSIO, zo veel als beſproeijing, wanneer men zommige poeders, of andere dingen, die droog zijn, bevogtigt.

ASPERUGO, zie OSSETONG.

ASPERULA, is een klein jaarlijks gewas, dat om deszelfs bloemen, zomtijds door de Kruidbeminnaars in de hoven word gekweekt: Daar zijn twee zoorten, als

I. *Asperula* met blauwe bloemen, *Asperula coerulea*, DODON. (*Asperula foliis ſenis, floribus ſesſilibus aggregatis terminalibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

II. Kruipende *Asperula*, met blauwe bloemen, (*Scherardia foliis omnibus verticillatis, floribus terminalibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beide deeze zoorten groeijen natuurlijk in *Vlaanderen*, *Engeland*, *Frankrijk*, en elders. In de hoven worden ze ligtelijk door het zaad voortgekweekt; dat men in 't voorjaar ter plaatze zaait, daar het zal blijven groeijen; men doet eenige korltjes in een kuiltje bij malkanderen.

ASPERULA ODORATA, zie WALDMEESTER.

ASPHALITES, deeze naam draagt het vijfde der Lende-wervel-beenderen van 's menſchen lighaam.

ASPHALT; *Jooden-pik*; *Jooden-lijm*; in 't latijn *Asphaltum*; *Bitumen Judaicum*, is een zoort van hard en droog hars; dat men zegt, dat uit het *Asphaltiſche* of *Doode Meir* in *Judæa* gelegen, herkomſtig is, en waar van het ook *Jooden-pik* of *Jooden-hars* genaamt word. Het word nogthans ook in andere landſtreeken gevonden, als in *Nieuw Mexico*, en meer plaatzen van de *West-Indien*. Dit hars is 'er niet veelvuldig, en dus niet zeer gemeen; zijnde dit de oorzaak, dat het veeltijds met *Aſſephalt*, of zwart zweedsch pik, daar het veel op gelijkt, word vermengt; dog het echte *Jooden-pik* moet harder en niet zo lelijk van reuk zijn, als het pik. Weinig word het in de Geneeskunde gebruikt. De Plaatſnijders maaken uit dit *Pik*, met *Mastik* en *Wasch* gemengt, een zeer goede compoſitie, om de koperen plaaten over te ſtrijken, als zij daar met ſterkwater in zullen etzen.

ASPHALTITES, ook *Nephritis*, is de naam die het eerſte der Lende-wervel-beenderen draagt.

ASPHALTITES TRIFOLIUM, is een zoort van Drieblad, na pis ruikende.

ASPHODELUS, zie AFFODILLE en MARTAGON.

ASPHIJXIA, dus noemt men in flaauwtens, en andere verzwakkingen des lighaams, de zwakke en bijna onnaſpeurlijke polsſlag.

ASPIC, lat. *Aspis* (*Coluber Aspis*, LINN. *Sijst. Nat.*) is een zoort van *Slang* of *Adder*, wiens beet men zegt, niet vergiftig te zijn; men vind hem in alle vier waereld-deelen, en is veelvuldig omtrent Paris: Hij is dunder en een weinig korter dan de gewoone Adder, zijnde zijn kop ook niet zo plat, daar bij een zeer dunne hals, dog heeft gelijk de *Vipers*, beweeglijke tanden; zijn koleur is rosagtig grauw, met zwarte plekken, verdwijnende deeze plekken op zekere tijden.

ASPREDO, deeze naam draagt een zekere ziekte, die zig aan de oogleden vestigt, en in een zoort van ſchubbig en jeukerig ſchurft beſtaat.

ASSA DULCIS, zie BENZOIN.

ASSA FOETIDA, zie DUIVELS-DREK.

ASSAIJ, zie ESSAIJ.

ASSIGNATIE, is een zoort van Wisſelbrieſje, waar door iemand van een ander geld moetende hebben, aan een derde, het zij tot betaaling van iets, dat hij hem ſchuldig is, of anderzins, door dit brieſje regt geeft, om dat geld in te vorderen: De geene aan wien de *Aſſignatie* gezonden word, moet voort na de ontfangst, dezelve aan die geene, op wien getrokken is, laaten aanbieden; belooft deeze om ze te betaalen, is het wel, en dan laat men aan zulk een perzoon, indien men hem niet volkomen kan, of dat 'er eenig mistrouwen huisvest, onder de *Aſſignatie* ſtellen *geaccepteert*, met onderſchrijving van zijn naam; dog weigert hij op de aanbieding om ze te betaalen, wat redenen hij ook mag bijbrengen; zoo moet men dezelve direct aan de zender of trekker terug zenden. Zie hier op wat wijze men gewoonlijk een *Aſſignatie* inrigt:

De Heer JAN GOMMERS, UE. *gelieve te betaalen aan de Heer* PIETER WATERLEE, *de zomma van* DRIE HONDERT CAR. GULDENS, *'t zal* UE. *tegens mijn valideeren, voor* TWEE HONDERT POND GELEVERDE SAJETTEN IN ZOORTEN.

Actum LEEUWARDEN *den* 17 MAIJ 1768.

PIETER HEINS.

Ligtelijk begrijpt men, dat al het geen hier met Capitaaltjes geſtelt is, naar tijds omſtandigheid verandert. Ook moet men de zom van het montant, als meede het getal der koopmanſchappen, nimmer met cijffers, maar altoos met volle letterwoorden uitdrukken.

ASSOCIATIE, is eene overeenkomst of verbintenis, tusſchen twee, drie, of meerder perzoonen, om de eene of de andere *Fabrijk* of *Handel* zaamen te beginnen, en de winst of verlies, die daar van koomt, met malkanderen evenredig te draagen, en te deelen.

ASSORTIMENT, hier door worden Koopmanſchappen verſtaan, die verſcheiden en niet van eene zoort zijn, en welke verzamelt worden, om eene winkel van te vormen, of op te zetten. De Boekverkoopers noemen *Aſſortimenten*, alle de ongebondene Boeken, welke zij, behalven hunne eigen gedrukte werken, in de winkels, of op de pakzouders hebben leggen.

ASSURANTIE, *Aſſureeren*, is eene verzekering die iemand doet, het zij op *Huizen*, *Scheepen*, *Waaren* en *Koopmanſchappen*; waar door hij zig verbind, mits daar voor twee, drie, meer of minder, naar maate van het gevaar, van 't hondert trekkende, om de ſchaade, die dit verzekerde overkoomt, te hoeden: De geene die deze verzekering doet, word *Aſſuradeur* genaamt; en 't geen hij voor de *aſſurantie* geniet, draagt de naam van *Premie van Aſſurantie*; *Polis van Aſſurantie* is het Contract door den Verzekeraar ondertekent, waar in alle de voorwaarden of conditien van de *Aſſurantie* vermeld ſtaan.

ASTARILLOS; PARACELSUS geeft deezen naam aan een kwaadaardige en invreetende zweer van het Scheenbeen.

ASTER, zie STERREKRUID.

ASTERLING, zie NESTELING.

ASTHMA, zie KUCH.

ASTRAGALUS, of *Wilde Cicer*, in 't latijn *Cicer ſilveſtre*, (*Aſtragalus cauleſcens proſtratus, leguminibus ſubgloboſis inflatis mucronatis piloſis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een langleevend Plantgewas, dat natuurlijk in *Oostenrijk*, *Zwitzerland*, *Italien* en elders groeit, maakt kleine takjes, nauwelijks een hand hoog, enkel, hol, trekkende na den rooden, aan beide zijden bezet met veele kleine bladen, zijnde kort en ſpits, hairig, eenigzins bitter, ſtaande de eene tegen over de andere, of twee aan twee aan eene zijde, eindigende met een enkel blad; de toppen zijn bezet met een menigte van bloesſem, gelijk die van peulvrugten, purperverwig of wit, digt op elkander gepakt; op de bloesſem volgen kleine peulen, langwerpig rond, rooodagtig en vol zaaden, in de gedaante van kleine niertjes; de wortel is omtrent anderhalf voet lang; ten minſten een duim dik, hard, houtagtig, met een dikke bruine ſchors, maar van binnen wit, en zoet van ſmaak; deeze wortel verdeelt zig om hoog in verſcheide takken, drie of vier duim lang, hebbende de gedaante, als of ze wortelen van verſcheidene planten waren.

En wortel en zaad ſtoppen den buikloop, en zetten het water af, als 'er een afkookzel van gemaakt word; uitwendig zijn zij goed, om wonden te zuiveren.

Men plant dit gewas zomtijds in de bloemtuinen; worden de ligtelijk door ſcheuring der wortelſpruiten in 't voorjaar, als meede door 't zaad voortgekweekt.

Daar zijn ook nog meer zoorten van *Astragalus*, die door de Kruid-beminnaars in de hoven gekweekt worden; als

I. De *Astragalus*, *wilde hairige Berg-cicer* genaamt, met geelagtige gearde bloemen; lat. *Cicer montanum lanuginoſum erectum*, (*Aſtragalus cauleſcens erectus piloſus, floribus ſpicatis, leguminibus ſubulatis piloſis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Duitschland*, *Zwitzerland*, *Siberien*, en elders, op bergagtige plaatzen.

II. De *Astragalus* met gearde purpere, helder-blauwe, of bonte bloemen; in 't latijn *Onobrychis ſpicata*, *flore purpureo*, (*Astragalus cauleſcens diffuſus, pedunculis ſpicatis, vexillis floreduplo longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeijende in *Oostenrijk*, *Hongarijen*, en elders.

III. De *Astragalus* der *Alpen*, met een lange trosbloem, en wollige kelken en peulen, (*Astragalus cauleſcens, ſpicis cylindricis ſubſeſſilibus, calicibus leguminibusque lanatis*, LINN. *Spec. Alant.*) groeit in de gebergtens van *Spanjen*.

IV. De *Astragalus*, *wild Zoet-hout* genaamt, met bleekgeele bloemen, en halve maanformige zaadpeulen, (*Astragalus cauleſcens proſtratus leguminibus ſub-tri-quetis arcuatis, foliis ovatis pedunculo longioribus*, LINN. *Spec. Alant.*) groeit in *Zwitzerland*, *Italien*, en elders in de beemden.

V. De *Astragalus* met ſmalle bladen, de bloemen en peulen op een lange ſteel, ſterswijze bij elkander zittende; in 't latijn *Stella leguminoſa*, LOBEL. (*Astragalus cauleſcens procumbens, ſpicis pedunculatis, leguminibus prismaticis rectis triquetris, apice uncinatis*, LINN. *Spec. Alantar.*) groeit in *Sicilien*, *Spanjen*, *Portugal*, enz. en is éénjaarig.

VI. De *Astragalus* met ſmalle bladen, de bloemen en peulen digt aan de ſteng zittende, in 't latijn *Vicia ſaſamacea apula* (*Astragalus cauleſcens diffuſus capitulis ſubſeſſilibus lateralibus, leguminibus erectis ſubulatis, acumine reflexis*, LINN. *Spec. Alant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk* en *Italien*, en is éénjaarig.

De vier eerſte zoorten worden door ſcheuring der wortelſprui-

ſpruiten in het voorjaar gekweekt, meede ook door het zaad; begeeren een losſe zandige grond, en een warme plaats. De vijfde en zesde zoorten éénjaarig zijnde, worden dus alleen door het zaad in 't voorjaar gecultiveert; men zaait het op een warme plaats, wordende de jonge planten, in de groei zijnde, verplant; of men doet in een kuiltje eenige korrels zaad, ter plaatze daar de plant zal blijven doorgroeijen.

ASTRANTIE, *Bastert-zwarte Nieswortel*, in 't latijn *Veratrum nigrum Dioſcor.* DODON. (*Astrantia*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit langleevend gewas, groeit natuurlijk op de *Alpiſche*, *Pijreneeſche* en andere gebergtens van *Zwitzerland*, *Italien* en elders, en word hier te lande zomtijds in de bloemtuinen geplant, hoewel de bloem, die troswijze groeit, niet zeer fraai is: Daar zijn twee zoorten van, als

I. De groote *Astrantie* (*Astrantia foliis quinquelobis, lobis trifidis*, LINN. *Spec. Plant.*)

II. De kleine *Astrantie*, (*Astrantia foliis digitatis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Deeze plant word ligtelijk in het voorjaar door ſcheuring gekweekt, groeijende tierig in alle losſe gronden, en kan de ſterkſte winter-koude verdraagen.

ASTRINGENS, zie ZAMENTREKKEND MIDDEL.

ASTROLOGIE, zie STERREWAAN.

ASTRUM, betekent een Geſternte; bij de Scheijkundigen word dit woord dikwils gebruikt, om de kragt van groote dingen uit te duiden, die zij uit hunne bereidingen erlangt hebben.

ATENIA, betekent een zwakheid der vezelen van eenig lid des menſchelijken lighaams.

ATHANOR, zie LUIJE HENRIK.

ATHEROMA, dus noemt men een hard gezwel, als in een zoort van blaaze beſloten, dat zeer hard is, en zomtijds niet min gevaarlijk: De oorzaak van dit gezwel is een vette lijmagtige ſtoffe des bloeds.

ATHLETICUS HABITUS, zo veel als een ſterk wel gemaakt lighaam, dat nogthans door zijn bloedrijk geſtel, aan eenige ſchielijke ziekte onderhevig is.

ATLAS, in de eerſte plaats, noemt men dus eene verzameling van Land- en Zee-kaarten, die bij malkanderen zijn gebonden; hebbende dit zijnen oorſprong van het verhaal der Fabel-dichters, welke ons berigten, dat eenen hoogen berg in Mauritanien, *Atlas* genaamt, het gantſche Hemelgewelf torschte. Ten tweeden, draagt deezen naam het eerſte wervelbeen van den hals, en wel om deeze reden, dewijl het met zijne twee holligheden, het daar op rustende hoofd draagt. Ten derden, noemt men *Atlas* een zoort van *Vlinders* of *Capellen*, wiens wieken breed en bruinagtig zijn, hebbende op de agterſte drie oogen, waar van het onderſte zeer groot is.

ATMOSPHÆRA, betekent de *Lugt* of *Dampkring*, die onzen Aardkloot omringt, en waar inne de Menſchen, Dieren en Planten leeven en groeijen. Zie verder op 't woord LUCHT.

ATOMI, dus worden debijna onzigtbaare, en door menſchen vermoogen ondeelbaare ſtofkens, waar uit, volgens 't denkbeeld van verſcheidene Wijsgeeren, alle de andere wezens voortgekoomen zijn, en waar in zij alle wederom zullen opgelost en ontbonden worden, genaamt. De ſtofkens, die wanneer men de zonne door een nauwe reet ſchijnt, in derzelver ſtraalen ziet zweeven; draagen meede de naam van *Atomi*. Ook geeft men deezen naam aan zekere Wormpjes, die zo klein zijn, dat ze onder een bekwaam *Microſcoop* beſchouwt, niet grooter dan het nietigſte ſtofje ſchijnen, en waar aan men egter verſcheidene voeten, en een geſchubden rug kan beſpeuren.

ATONIA, Kragteloosheid, Zwakheid, dus zegt men *Atonia Fibrarum*; *Atonia Ventriculi*, kragteloosheid der zenuwen, zwakheid der maage, enz.

ATRA-BILIS, dus noemt men de *zwarte gal*. Bij verſcheidene Schrijvers word dezelve voor de oorzaak der *melancholie* of droefgeestigheid gehouden.

ATRACHELUS, dus word een mensch genaamt, die kort van hals is.

ATRACTIJLIS, zie CARTHAMUS.

ATRÆTI; ook *Atrætæ*; *Imperforati*. Van beiderleij geſlagten, noemt men dus die geene, wiens aars, of ſchaamdeelen, met een zoort van huid overtoogen, of wel met vleesch bewaſſen zijn: Beide en uit de natuur, of door eene ziekte kan dit ongemak zijnen oorſprong hebben; hoe het ook koome, moet den lijder niet zuimen, om met een kundig Gences- en Heelmeester te raadpleegen.

ATRAGENE, verſtaat men in de Kruidkunde een zoort van planten door, behoorende tot de *Aolijandria-polijginia Claſſis*; deszelfs zaad is geſtaart, en de bloem uit twaalf bladen zaamengeſtelt.

ATRAMENTUM, zie INKT. Door dit woord word meede *Vitriool* of *Koperrood* betekent.

ATRAMENTUM SINITICUM, zie OOSTINDISCHE INKT.

ATRAPHAXIS, LINNÆUS noemt dus een zoort van *Melde*.

ATRIPLEX, zie MELDE.

ATROON, *Ophooping*, verſtaat men in 't bijzonder de zinkingen en vogten door, die zig in eenige gedeeltens van het menſchelijke lighaam plaatzen en zetten.

ATROPHIA, ook *Tabes*; *Contabeſcentia*; *Macies*; verſtaat men de Teering door; zijnde dit eene ziekte, waar door of het vleesch van het geheele ligbaam, of wel van eenig lid derzelver, geheel afneemt, en als verdwijnt.

ATROPIA LINNÆI, zie BELLADONA.

ATTAGEN, zie HAZELHOEN.

ATTELABUS ARACHNOIDES, zie WATERSPIN.

ATTENUANTIA, verſtaat men zulke geneesmiddelen door, bekwaam om taaije vogten wederom te ontbinden en vloeibaar te maaken; deeze middelen zijn verſcheiden, na den aart der oorzaaken, waar uit deeze verdikking van vogten ſpruit.

ATTESTATIE, zo veel als Tuigſchrift, dat de een aan den ander verleent, van een voorgevallene zaak; om, het zij in een *Proces*, of anderzins, tot een getuigenis te verſtrekken.

ATTOLLENS-MUSCULUS, *opheffende Spier*; worden alle die ſpieren genaamt, welke eenig deel des lighaams opligten, of na boven heffen; zo als de *opheffende Oogſpier*, enz.

ATTRACTIO, *Aantrekking*, als men 't een of 't ander aan, of tot zig trekt: Dus word het zuigen der melk door een kind uit de borsten *Attractio* genaamt.

ATTRAHENS, een middel, dienſtig om het vogt en geeſten uit de huid en het lighaam te trekken.

ATTRITIO, zoo veel als *aanwrijving*, word in verſcheidene betekenisſen gebezigt; als 1. wanneer de huid door drukking en wrijving gekwetst is; 2. voor een uitterlijk verbrijzelen; en 3. voor een inwendige verplettering in het gisten, wanneer de inwendige zwavelagtige,

zoute

zoute en aardſche deelen, malkanderen door eene wrijvende beweeging verteeren.

ATTRITUS, ook *Intertrigo*, is zo veel als een *Blikaars* of ontvelling tusſchen de beenen; wordende veeltijds, door te paard rijden, ſterk gaan en zweeten veroorzaakt; veel zijn de jonge kinderen door de ſcherpheid der pis, aan dit ongemak onderhevig. Geen beter middel is hier voor, als de zalf van olie en paardevijgen, wiens bereiding op het artijkel BRANDEN kan worden nagezien. Zie ook BLIK-AARS.

ATIJPOS, word genaamt, dat van de gewoone en dagelijkſche regel afwijkt: Dus zegt men, *Atijpos Morbus*; *Febris Atijpa*; eene ongeregelde onordentelijke ziekte, of koorts.

AUCHMUS, een ſterke droogte, het zij dezelve bij zomer, of wel in de winter voorvalle.

AUCTIE, *Auctie houden*, noemt men in het huishoudelijke, als iets bij den opſlag of meerder bieding word verkogt. Voornaamelijk en meest vind deeze bewoording plaats, ten opzigte van de verkooping van Boeken bij den opſlag.

AUCTORISATIE, zie AUTHORISATIE.

AUCTUS CALIJX, *Calijx Calijculatus*; betekend in de Kruidkunde een vermeerderde of *dubbelde kelk*, die beneden eenige bladjes of ſchubbetjes heeft; en daar door als in een tweede kelk ſchijnt te zitten.

AUDITORIUS MEATUS, zie GEHOORWEG.

AUDITUS, zie GEHOOR.

AUGUSTUS, zie OOGSTMAAND.

AUMELETTE, is een zoort van Struif van eijeren toebereid, waar in men deeze of geene groente doet; ook wel plakken ſpek, enz., is zeer gereedzaam, wanneer men niet weet, wat te zullen eeten, of dat 'er een ſchotel ontbreekt. Zie hier de manier, om verſcheidene zoorten van *Aumeletten* te bereiden.

Om een Aumelette met Spek, anders Spek-ſtruif te maaken.

Neemt gerookt ſpek, ſnijd het zelve aan dobbelſteentjes, en braad het in de koekpan, tot dat het gaar is; hebt dan ter deegen geklopte eijeren gereed, waar in een weinig zout, en indien men zulks goedvind, wat tarwemeel in melk geroert; doet dit te zaamen in de pan bij 't ſpek, en laat het zagtjes gaarbakken, van tijd tot tijd met de punt van een mes 'er inſteekende; men keert hem niet om, maar van boven nog niet volkoomen droog zijnde, dischт men 't op en eet het warm.

Om een Aumelette van Kalver-nier te bereiden.

Een *Kalver-loenie* of *Nier-ſtuk*, gebraaden of gekookt zijnde, neemt men 'er het *nier* met 't vet dat 'er om zit, uit, en hakt het koud geworden, met bijs- of ſnijlook en petercelie fijn, doet het verders in de koekpan, braad het geduurende eenigen tijd, dog niet te lang; hebt dan uw eijeren gereed, zo als bij de *Aumelette met Spek* geleert is, en behandelt het op dezelfde wijze.

Aumelette met Appelen.

Neemt van de beste zoort van Appelen, ſchilt die, ſnijdze aan dikke plakken of daalders, doet 'er met een puntig mesje de klokhuizen uit, en laat ze in de koekpan zagtjes met boter week fruiten, doet 'er dan de eijeren bij, zo als voren geleert is, opgedischt zijnde, ſtrooit men 'er na goedvinden, gepoeijerde zuiker en caneel over, is ſmaakelijk.

Op dezelfde wijze bereid men *Aumeletten* met *asperſies*, *zuuring*, *kervel*, of eenige andere groentens; gelijk reeds gezegt is, laat men de groentens eerst een weinig in de boter fruiten; dog wil men het met *asperſies* doen, zoo moeten de *asperſies* eerst gekookt worden, dan in ſtukken geſneeden, en met de eijeren te gelijk in de pan gedaan.

AURANTIUM, zie ORANJE-APPEL.

AURANTIUS; Oranje-koleurig.

AURATUS, verguld, goudverwig.

AURATUS CIJPRINUS, *Goud-visch*, of *Goud-karper*, is een zeer fraaije goud- of ook zilverkoleurige Visch, in *China* te huis hoorende, dog die hier te lande ook zeer wel wil aarten, en door zommige Liefhebbers in de vijvers en zelfs in groote glazen konnen opgevoed worden. De afbeeldingen der diverſe zoorten van dit Vischje, als meede een naukeurige beſchrijving der zelven, zijn wij aan den kundigen Natuur-onderzoeker, den Heere JOB BASTER verſchuldigt, te vinden in de *Verhandelingen, uitgegeven door de Hollandſche Maatſchappije der Weetenſchappen te Haarlem, 7de deel, 1ſte ſtuk, pag. 215 en verv.* Zie ook GOUD-VISCH.

AURA VITALIS, dus noemt men het beginzel of oorſprong des levens in het bloed.

AURELIA, een *Vlinder*, of *Kapel*, waar van drie zoorten zijn; als de *groote*, de *kleine*, en de *gehakkelde Aurelia*; de rups der groote, die zwart van grond, met geele ſtreepen en rondsom met geele getakte doorns bezet is, aast onverſchillig op ijpen-, kersſe-, peere- en wilge-boomen: De koleur der poppen is geelagtig vaal, hebbende veeltijds vier of zes ſtippen als van goud of zilver: De Kapel is vuurkleurig, zijnde de wieken aan de voorſte rand geel, dog in den overigen omtrek zwart gezoomt; de agterſte wieken zijn met blauwe vlekken bezet; de onderkant van de Kapel is grauw-bruin, naar den omtrek toe geelagtig, en met een blauwe ſtreep geboort. De *kleine* en de *gehakkelde Aurelia* verſchillen eenigermaate in koleur en vlekken met de groote. Het beſtek van ons werk laat niet toe, om dit alles omſtandig te beſchrijven, kunnende den onderzoek lievenden leezer zig ten deezen opzigte ten eenemaalen voldoen in de ſchoone werken van de Heeren SEPP en ROEZEL.

AUREUS, goud-geel, goudverwig.

AUREUS NUMERUS, zie GULDEN-GETAL.

AURICHALCUM, *Meſſing*, *Geel-koper*, word door een hitzig en ſterk vuur, uit koper en kalamint-ſteen bereid.

AURICULA MURIS, zie MUISOOR.

AURICULA URSI, zie AURIKEL.

AURICULA CORDIS, *Oortjes van 't Hart*, dus noemt men de twee kleine vliezige holligheden aan het bovenſte en breedſte deel des harten; zijnde aan ieder kant van het hart één; deeze oortjes verſtrekken aan 't bloed, dat na 't harte loopt, voor een verblijf-plaats, waar in het bloed zig zo lange ophoud, tot dat zig de holligheid opent, en het zelve ontfangt.

AURICULÆ JUDÆ, zie JUDAS-OOREN.

AURICULARIS, dus noemt men de Pink, of de kleinſte Vinger.

AURIGA, deeze naam word door GALENUS aan een zoort van bandagie gegeven, die in zommige borst-ziektens gebruikt worden.

AURIGA, zie GEEL-ZUGT.

AURIKEL, *Beeren-oor*, in 't latijn *Auricula Urſi*; *Sanicula alpina*, (*Primula foliis ſerratis glabris*, LINN.

Spec. Plant.) Is een gewas, dat in de bloemtuinen zeer bekent is, het groeit natuurlijk in de koude *Zwitzerſche*, *Oostenrijkſche*, *Italiaanſche*, *Alpiſche*, *Pijreneeſche* en andere gebergtens; heeft dikke vleeschagtige bladen, die veeltijds witagtig en als met meel beſtrooit zijn; en de bloemen koomen bij trosſen, verſcheidene op een gemeenzaame hoofdſteng, die ongeveer een handbreed hoog, midden uit de plant opſchiet, zijnde de bloemen, welke in het wild groeijen, meest geel, of purperagtig blauw van koleur; dog in de hoven cultiveert men veele zoorten van allerleij zeer fraaije koleuren, die door den tijd en neerſtige kweeking, uit het zaad zijn gewonnen, en nog geduurig anderen gewonnen worden. Het zaad is klein en hoekig van gedaante en bruin van koleur.

Kweeking der Aurikels.

Wat de kweeking of cultuur der *Aurikels* betreft, dezelve worden door ſcheuring der wortel of de wortelſpruiten, als meede door het zaad, voortgezet en vermeerdert. Door ſcheuring geſchied zulks in de Maijtijd, voort na dat de bloemen gedaan hebben, of wel in de maand Augustus, na dat de ſterkſte zomerhitte voorbij is; niet vroeger nog laater, want indien men ze vroeger in 't voorjaar plant, zullen ze ſlegte bloemen voortbrengen; en plant men ze laater dan in de maand Augustus, kunnen ze niet genoeg bewortelen, om tegens de volgende winter te beſtaan, en ook om 't volgende jaar wel te bloeijen: Dog de geene daar men zaad van wil winnen, moeten vooral niet voort na de bloeijtijd verplant worden; Bij het planten heeft men anders niet te doen, als de jonge wortelſpruiten, die gemeenlijk eigen wortelen geſchooten hebben, van de oude uit de grond genomene plant met de wortelen af te ſcheuren, en als een nieuwe of jonge plant op zig zelven te planten; dog wanneer de ſpruit zig niet gemakkelijk van de oude plant laat affcheiden, of geen eigen wortels geſchooten heeft, moet men zulks door middel van een mes te hulp koomen, en men mag als dan zelfs van de oude plant iets meede affnijden, om een of meer wortelen aan de jonge ſpruit te behouden. Men kan de planten in de bloemtuim zetten, waar men begeert, dog men plaatst de fraaije zoorten, gemeenlijk op een bed bij malkanderen, op ongeveer drie à vier duim afſtand. Dit doet men niet alleen om de verſcheidenheid van de koleuren der bloemen in de bloeijtijd bij malkanderen te zien, dat door deszelfs ſchakeering een verrukkelijke vertooning aan het gezigt uitlevert; maar ook om ze als dan beter voor de ſterke zon en regen te kunnen dekken; of men plant ze ook veeltijds in potten, in ieder pot eene plant, om ze vervolgens te plaatzen waar men zulks goedvind; gewoonlijk worden ze in den bloeitijd pijramidiſche wijze onder een afdak geplaatst, beminnende dezelve liefst een ſchaduwagtige plaats.

De aarde die deezen plant begeert, moet taamelijk vet en lijvig, dog los en eenigzins zandig zijn; voor de fraaije zoorten, kan men ze bereiden, uit goede losſe vrugtbaare tuinaarde, wat woud- of bladaarde, een weinig oude vergaane mest en zand; welke ſtoffen, wel door malkanderen moeten gemengt, en vervolgens door een aardzeef geworpen of gezift worden, ten einde om ze fijn te maaken, en van ſteentjes, enz. te zuiveren: Voorts moet men niet verzuimen, de jonge ſpruiten, na 't verplanten, als meede ook in heete dagen, inzonderheid, die in potten ſtaan, te begieten; en men zet ze na het verplanten, ook eenigen tijd in de ſchaduwe, of overdekt ze met 't een of 't ander; dit waarneemende, zullen ze tierig groeijen: Ze kunnen onze ſterkſte winter-koude verdraagen en tegenſtaan: dog het is nogthans dienſtig, dat men ze 's winters voor de ſcherpſnijdende koude winden beſcherme, die voor alle gewasſen, hoe hard ook van aart, altoos nadeelig zijn: De beste zoorten die in potten ſtaan, kan men ook wel geduurende de vorst binnens huis op een warme plaats zetten; dog daar moet niet of weinig geſtookt worden. Gebeurt het, dat een plant in de winter, of op andere tijden begint te rotten, zo moet men het verrotte of de rottende ſpruit, bij tijds geheel wegſnoeijen, op dat de rotting niet verder ga, en de geheele plant bederve. Ook moet men, als 'er geele bladen benedenwaarts aan de planten koomen, dezelve wegneemen, niet alleen om de zindelijkheid, maar ook om de rotting voor te koomen; en dat men ze van onkruid altoos moet zuiver houden, is een zaak die van zelven ſpreekt.

Wat de kweeking der *Aurikels* uit het zaad betreft; men moet het in 't na- of heel vroeg in het voorjaar direct na de vorst, op een bedje van goede losſe aarde lugtig zaaijen, en zulks met ruim een ſtroo-breed dikte overdekken. Dog de najaars zaaijinge is de beste, en het bedje moet niet op al te ſterke brandende zon, maar liever wat in de ſchaduwe en voor de ſterkſte winden gedekt leggen. Wanneer de jonge planten opgekomen zijn, moet men ze zorgvuldig van het onkruid zuiveren, ook bij droogte hun 's avonds van het nodige vogt voorzien; als wanneer zij zeer wel zullen groeijen; het volgende na- of voorjaar, kan men deeze jonge planten dan, op een ander diergelijk bedje op 2 à 3 duim afſtand van elkanderen verplanten, om 'er de bloemen van te verwagten, en 'er als dan de beste zoorten en fraaiſte koleuren uit te zonderen, en verder te cultiveeren en te vermeerderen, gelijk voorheen gemeld is.

Daar zijn op deeze wijze, door zaaijing, zeer veele fraaije zoorten, of liever veranderingen van *Aurikels* uit het zaad voortgekomen, die bij de Bloem-liefhebbers in achting en ook in der daad waardige en treffelijke bloemen zijn; beſtaande de fraaijigheid en veranderingen inzonderheid in de zo zeer van malkanderen verſchillende ſchoone koleuren der bloemen; wordende ieder zoort door de *Bloemisten*, of andere Liefhebbers die ze winnen, met een bijzondere naam gedoopt, om door dit middel, de zoorten of veranderingen van elkander te onderſcheiden.

Ten opzigte van de bloemen of *Bloemisterij*, onderſcheid men ze in twee hoofdzoorten, als in *Engelſche* en *Luikſche*: De bloemen van de eerſte zoort, zijn bont geſtreept, en min of meer als met een meelagtig poeijer beſtrooit. De *Luikſche* daarentegen zijn eenkoleurig en zonder meelagtig poeijer.

Het zal niet ondienſtig zijn, om voor de nieuwe nog onkundige Bloem-minnaars, hier de kentekenen, waar in de fraaiheid der *Aurikels* beſtaat, aan te tekenen; zij zijn vierderleij, als

I. De *Bloem-ſteng* moet bekwaam hoog, ſtevig, en geezins ſlap of hangende zijn, als meede veele bloemen voortbrengen.

II. De bloem moet groot, vlak uit geſpreid, en niet of weinig hol zijn.

III. Het zogenaamde *oog der bloem*, moet groot, rond en van een zuivere witte of geele koleur weezen; ook moet de middelſte opening niet te wijd, taamelijk gevult, en geen ſtampertje te zien zijn.

IV. De

IV. De koleuren der bloem moeten zuiver, en in de *Engelſche zoorten* wel verdeelt en gefneeden of geſcheiden, en niet al te ſterk gepoeijert zijn.

Voorts ſtaat nog aan te merken, dat men om de *Engelſche zoorten* in de bloeitijd fraai te doen bloeijen, en het ſchoone gezigt van de bloemen lang te genieten, dezelve noodzaakelijk met een zoort van kleed of tent moet bedekken, om ze voor dauw en regen te beſchermen; dewijl anders de meelagtigheid der bloemen verdwijnt, en bijgevolg haar aanzien geheel word bedorven; ook dient deeze dekking tegens de brandende zon, die mee de nadeelig voor haar is; de in potten ſtaande *Aurikels* worden het best, gelijk reede gemeld is, in den bloeitijd onder afdakken geplaatst.

De *Luikſche zoorten* zijn zo teder niet, en kunnen beter zon en regen verdraagen.

De *Aurikels* hebben meede haare kragt in de Geneeskunde; het zap der bladen of het afkookzel daar van, word in en uitwendig tegens de breuken en wonden gepreezen; als meede uitwendig tegens de bevroorene ledemaaten, en zogenaamde kak- of winter-hielen. De *Spanjaarts* distilleeren 'er een water van, dat zij voor de hoest gebruiken.

AURIPIGMENTUM, zie OPERMENT.

AURIS, zie OOR.

AURISCALPIUM; Een oorlepeltje; een werktuigje waarmede men de ooren reinigt.

AURORA: Het Morgenrood; of de Morgenſtond, dit is voor de mensch de geſchiktſte tijd tot ſtudie, en andere verrigtingen, zijnde het lighaam als dan uitgerust; door de ſlaap verkwikt en als met nieuwe geesten vervult: Hier van daan het ſpreekwoord, (*Aurora Muſis amica.*) *De morgenſtond heeft goud in de mond.*

AURUM, zie GOUD.

AURUM FULMINANS; *Donderend goud*; *Slaggoud*; zie aldaar en onder GOUD.

AURUM MUSICUM: *Goudbrons*; Is eene compoſitie die tot glas-ſchilderen, prenten af te zetten, en meer andere liefhebberijen gebruikt word: Zie hier de manier om dezelve te bereiden. Neemt gelijke hoeveelheden best *Tin*, *Kwikzilver*, *Zwavel* en *Ammoniac-zout*; laat het Tin in een kroes ſmelten, en geſmolten zijnde giet 'er de Kwik bij, en laat dit mengzel koud worden; doet vervolgens de Swavel ſmelten, en ſtrooit 'er het fijn geſtootene *Ammoniac-zout* in, roert dit te zaamen ter deegen om, en laat het koud worden, waar na gij het tot een ontastbaar fijn poeijer zult wrijven, en 'er al wrijvende uw mengzel van Tin en Kwik bijvoegen, alles gelijk gezegt is ter deegen fijn zijnde en wel gemengt, zo doet het te zamen in een ſterke glaſen matras, die op de bodem ter deegen *geluteert* is, en waar van de hals lang zij; drie vierde gedeeltens van de matras moeten leedig blijven; dit glas zult gij met een blikken dekzel ſluiten, en wel *luteeren*; daar moet nogthans van bovenen een gat ter groote van een erwt in zijn, welk gaatje met een kurkje moet geſtopt worden, op dat 'er geen rook kan uitgaan; ſtelt deze matras op een *zandbad*, en ſtookt hem in den beginne met zagt vuur, de hette allengskens vermeerderende, tot dat het mengzel begint rood te worden; neemt als dan het kurkje uit uw dekzel, en ziet of 'er geen rook meer uitkoomt; tot meerder zekerheid zult gij het na dat de rook opgehouden is, nog twee a drie uuren in een egaale hitte laaten ſtaan; na verloop van wel een tijd, gij een zeer goed *Aurum Muſicum* zult hebben bekoomen.

AURUM POTABILE; *Drinkbaar-goud*; Deze naam draagt een drinkbaar Geneesmiddel, dat van opgelost goud toebereid word; en waar aan men voor deezen een groote kragt toeſchreef, die louter in verbeelding beſtond; dewijl het goud in geen vloeiend vogt kan opgelost worden, en buiten dat geen groote dienst in het menſchelijke lighaam tot geneezing van ziektens toebrengt. Indien dan het *Aurum Potabile* ooit van eenige kragt in de Geneeskunde geweest is, zo is dat geenzints aan het goud zelve toe te ſchrijven, maar aan de *ingredienten*, inzonderheid aan het *Alcali*, dat tot de bereiding van het *Aurum Potabile* word gebezigt; en even eens is het ook met de vermaarde *Goud-tinctuuren* en *Goud-poeijers* geleegen.

AUSTER, De Zuide-wind.

AUSTRO-AFRICUS; Deze naam word aan de *zuid-zuid-weste-wind* gegeeven.

AUTENTIJCK, ook *Autentijcq*; Is iets dat volkoomen geloof verdient, en alle de vereischtens heeft door de wetten bepaalt, om tot een volledig bewijs te verſtrekken: Dus noemt men *Authentijcque ſtukken*, zulke verklaaringen waar op recht gedaan word.

AUTHORISATIE; *Authoriſeeren*; Is zo veel als iemand volmagt verleenen, om de eene of de andere zaak in zijnen naame, als of het voor hem zelve was, uit te voeren en waar te neemen.

AUTOCHIRIA; Betekend een Zelfs-moord; wanneer iemand de handen aan hem zelven ſlaat, en zich het leeven beneemt.

AUTODIDACTUS; Deze naam draagt iemand, die uit eigen vernuft of vinding, zonder behulp van een leermeester, iets heeft geleert of uitgevonden.

AUTOGRAPHUM; Dus word het origineel, het zij van eenig Contract, Koopbrief enz. genaamt. Hier van draagt de commisſie, die alle drie jaaren na Leiden geſchied, om het origineel van de verbeterde overzetting der Bijbel en de handelingen van het nationale Sijnode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden, na te zien, de naam van *Commiſſio* of wel *Deputatio ad Autographa.*

AUTOLITOSTHOMUS; Dus noemt men iemand, die zich zelven van den Steen ſnijd.

AUTOMATUM; Een werktuig, wiens beweegende kragt van binnen verborgen, door zich zelven of zonder hulpe ſchijnt te beweegen; hier onder kan men een uurwerk, draaij-kraan enz. tellen. Dezen naam word somtijds ook aan de natuurlijke driften in den mensch, het zij in gezondheid en ziekte ontſtaande of werkende, gegeven.

AUTOPSIA; *Oogenſchijnelijkheid*; iets dat voor het gezigt blijkbaar is; waarneeming die door eigen oogen gedaan word.

AUTOPIJRUM; Dus word het brood genaamt, dat uit de blom, of het alderfijnſte der tarwe gebakken word.

AUTUMNALIS, dat in de herfst voorkomt, groeit, bloeit of rijp word.

AUTUMNUS, zie HERFST.

AUWERHAAN, zie OUWERHAAN.

AVARIJ; Is die ſchade welke aan een huis, ſchip of goederen overkomen, die geaſſureert of verzeekert zijn; moetende die ſchade, in gevalle meer als drie ten hondert bedraagen, door den *Aſſuradeur* geboet worden.

AVARIJ, zie HAVERIJ.

AVE-

AVELLANA, zie HAZELNOOT.

AVENA, zie HAVER.

AVENA STERILIS, zie GERSTE-WALCH.

AVERNI; Zommige oude Natuurkundigen verſtaan hier door zekere onderaardſche holen of poelen, daar de lucht met ſtinkende en ongezonde dampen vervult is; ook noemt men dit wel *Mephites.*

AVERONE; of *Averone 't mannetje*; *Averuit*; in 't latijn *Abrotanum mas* DODON. (*Artemiſia foliis ramoſiſſimis ſetaceis, caule erecto fruticoſo*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een heesterachtig kruidgewas, ſchietende verſcheidene dunne ſtengen uit de wortel, van vier a vijf voeten hoogte, die zomtijds roodachtig zijn: Deszelfs bladeren zijn heel ſmal getakt, geurig van reuk, bitteragtig en ſcherp van ſmaak: De bloezem en 't zaad gelijken na die van Alsſem. Het groeit natuurlijk in *Sijrien* en *Capadocien*, op heuvel- of bergagtige plaatzen: In ons land word het tot gebruik der Medicijnen in de kruid-tuinen gekweekt, geſchiedende zulks ligtelijk door middel van ſcheuring der wortel in het voorjaar; moetende op een en een half a twee voeten distantie op een bedde geplant worden: Het tiert zeer wel in allerlei losſe, doch liefst zandagtige gronden, en kan onze ſtrengſte winterkoude verdragen.

De kragt van dit kruid is inſnijdent, openend, verdunnend, zeer afvagend, de verrotting weerſtaande, ſtonden-drijvend en worm-doodend: In kragten heeft het veel overeenkomst met de *Alsſem*, en is mogelijk in veele gevallen dienſtiger, mij toeſchijnende dat deszelfs kragten nog niet genoeg onderzogt en beproeft te zijn. Het afkookzel daar van uitwendig gebruikt, is zeer dienſtig voor kwaade ſchurft en hairworm der kinderen, als mede voor het uitvallen derzelve.

Daar is ook nog een andere zoort van *Abrotanum* of *Averone*, 't wijfje genaamt, zie SANTOLINE.

AVERSIO; *Afkeer* of *Walging*; Men verſtaat hier ook zeeker middel door, welke bewerkt, dat de beweeging van een vogt, door eenige ziekte veroorzaakt, van een ongelegene na een bekwamer plaats word afgeleid en he e ngedreeven.

AVES CIJPRIÆ; Dus worden de welriekende kaarsjes, die in 't fransch de naam van *Oiſelets* draagen; genaamt.

AVES HERMETICÆ; Dus worden de opklimmende geeſten onder het distilleeren genaamt.

AVICULÆ HERMETICÆ: Verſtaat men het zout door, dat uit den dauw word vergadert.

AVIS, zie VOGEL.

AVIS PARADISIACA, zie PARADIJS - VOGEL.

AVIS TARDA, zie TRAPGANS.

AXILLA; De oxel of holligheid onder den arm.

AXILLARES GLANDULÆ; Klieren onder den arm: Wanneer dezelve zwellen en met kwade ſtoffen zijn vervult, dragen zij de naam van *Bubones Axillares.*

AXILLARIS ARTERIA; De Pols-ader onder den Arm.

AXILLARIS PEDUNCULUS vel FLOS; Is een Bloem-ſteel of bloem, die uit de oxels der bladen of takken voortkomt.

AXILLARIS VENA; De Oxel ader, daaagt mede de naam van onderſte ſpier-bloed-ader ter plaatze daar zij uit de Borst naar boven ſtijgt: Deze ader eindigt in twee takken, den uit en inwendigen genaamt, zijnde de inwendige de arm of lever-ader, (*Baſilica*) en de uitwendige de hoofd- of Borstſchouder-ader (*Cephalica.*)

AXIOMA; Eene grondſtelling, waar uit men gevolgen afleid.

AXIS; *Aſſe*; Betekent in de Kruidkunde het middelſte lange deel, waar aan andere deelen rondsom vastgehegt zijn: Bij voorbeeld het middelſte lange deel of draadje der katjes-bloemen enz.

AXIS MUNDI; 's Waerelds as, verbeeldende wij daar door in onze gedagten een regte lijn van het eene aspunt, loopende door het middelpunt der waereld tot het ander aspunt; ſchijnende onzen aardkloot hier omme te draaijen.

AXON, ook *Axis*; Dus word het derde wervelbeen van den hals genaamt.

AXUNGIA; *Vet*, *Smeer*, dus noemt men: *Axungia Anguina*, *Anatis*, *Anſeris*, *Apri*, *Ardeæ*, *Caninæ*, *Caponis*, *Castoris*, *Cati*, *Ciconiæ*, *Gallinæ*, *Leporum*, *Lucii*, *Lupi*, *Porci*, *Serpentum*, *Taxi*, *Urſi*, *Viperarum*, *Vulpis*, &c. Schaapen, Eenden, Ganſen, wilde Verkens, Reigers, Honden, Capoenen of Haanen, Bever, Katten, Ojevaars, Hoender, Haazen, Snoeken, Wolfs, Slangen, Dasſen, Beeren, Adderen, Vosſen Vet, en meer anderen.

AXUNGIA LUNÆ, Dus word de Goldbergſe of Lignitzer gezegelde aarde genaamt.

AXUNGIA SOLIS, Is de naam van de Strigenſche gezegelde aarde.

AXUNGIA VITRI, zie GLAS-GAL.

AIJRI; Een Braziliaanſche Boom, wiens hout, dat hard, zwart en zo zwaar is dat het in 't water zinkt, en voor een zoort van *Ebben-hout* word gehouden; de bladen gelijken veel op die van den *Palm-boom*, en de ſtam is met ſcherpe ſtekeldoorns bezet; De vrugt beſluit een wit pit dat oneetbaar is.

AZAROLUS; Een zoort van Mispelboom; in 't lat. *Mespilus apii folio laciniata*; Dezen boom, die natuurlijk in *Italien*, *Zuid-Frankrijk* en andere warme landen groeit, heeft bladen niet ongelijk aan de pieterzelie, dog veel grooter; de bloesſem die groen is, is tros-wijze, en heeft de gedaante van een roos; beſtaande uit veele bladen, die op een dikwils gekurvene kelk zitten; uit deze kelk groeit na 't afvallen der bloem-bladen, een vleezige vrugt, in den beginne groen en hard, dog tot rijpheid gekomen, word ze week, geurig en zoet van ſmaak, alsmede rood van koleur; de vrugt, die kleinder als een gewoone mispel is, heeft een kroontje, en bevat drie harde ſteentjes of korlen; heeft eenig zuur zout, veel olie en vogt: Rauw of ingemaakt is zij zamentrekkende, maagverſterkende, en een goed middel teegens afgang en braaken.

AZAZIMITSTEEN; Is een Steen die op de *Mallabaarſche kust* in de grond word gevonden; en in kragt volkomen met de *Portugeeſche* gezegelde roode aarde over een komt; zij is koortsverdrijvende, verbetert de rauwigheid der maag, en is voor den bloedgang dienstig.

AZEDARACH, DODON. (*Melia foliis bipinnatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een Boom, wiens bladen veel naar die van den *Eſchen boom* gelijken, brengt blauwe bloemen voort, en groeit natuurlijk in *Sijrien*: Men vind hem bij DODONEUS afgebeeld en beſchreeven. Daar zijn ook nog twee mede zoorten van; als eene die op 't eijland *Ceijlon* groeit, en veel op de vorige gelijkt; dog met dit onderſcheid, dat de laatſte altoos groene bladen draagt

draagt en geduurig bloeit. De andere groeit in *Malabar* en elders in *Indien*, gelijkt ook veel op de vorige. LINNEUS noemt deze *Melia foliis pinnatis.*

AZIA, ook *Adſchiar*; bij de Indianen dragen alle de wortelen, kruiden en vrugten, met azijn en zout ingemaakt, dezen naam: Dog wij verſtaan hier enkel door dat zuur het welke uit de Indien tot ons werd overgebragt, en uit dikke looten van zuikerriet word bereid; dezen hebben zomtijds de dikte van een arm, en worden diep uit de aarde gegraaven; men laat ze een korte wijl in water kooken, daar na worden ze in ronde ſchijven geſneeden, met zout beſprengt, en dus eenige dagen hebbende gelegen, in potten gedaan, die men met palmwijn-azijn op de helfte met grof geſtooten mostert-zaad verkookt, aanvult en ter deegen met blaazen toebind, dat 'er geen lucht kan bij komen; dus worden ze alomme verzonden, en bij gebraad genuttigt, hebbende een zeer ſcherpe ſmaak.

Om ſmaakelijke Azia te maaken.

Struiken van kool, knollen en rammelats zijn hier toe het bekwaamſte: Snijd die, na dezelve geſchilt zijn, zo veel doenlijk is na de gewoone gedaante van de *Ooſterſche Azia*, en laat ze vierentwintig uuren in een pekel ſtaan zo als men gewoon is op boter te doen; doet ze dan, na twee uuren op een vergiettest gelegen te hebben om uit te lekken, in een Keulſche pot of kroeg, en maakt 'er de volgende ſaus over, zodanig dat ze ter deegen bedooven zijn. Drie mengelen *wijn-azijn*, een mengelen *water*, drie ons wit gekneust *mosterd-zaad*; twee ons geſchilde *knoflook*, aan ſpeetjes geſtooken, *kurkema*, *Braziliſe peper* en *gember* van elk een half lood, de *gember* aan ſchijfjes geſneeden: Dit laat men te zamen een uur kooken, en koud geworden zijnde giet men het op de groente: Tot drie maalen toe, moet men alle drie weeken deze ſaus van de *Azia* afgieten, en ze op nieuw kooken, wanneer ze koud geworden zijnde, 'er wederom word opgedaan: Het voorſchrevene wel in agt neemende, kan men ze twee jaaren, ja langer bewaaren en goed houden. Men begrijpt ligtelijk dat men na de hoeveelheid van *Azia* die men begeert te maaken, de quantiteit van de ſaus ook moet ingerigt worden; wij hebben hier de maat enkel maar bijgevoegt, om de evenredigheid der ingredienten aan te toonen.

AZOTH; BLANKAART verſtaat hier een *hars van bergſtoffen* door, als mede de *zilver-lijm*, die door de koude verdikt word, dog door de warmte vloeibaar gemaakt.

AZUREUM: Dus word een zekere harde, door de Scheijkonst bereide maſſa genaamt, beſtaande uit twee deelen *kwiks*, een derde deel *zwavel*, en een vierde deel *ſal-armoniak.*

AZUR-STEEN, in 't lat. *lapis Cijanus*; *Lapis Lazuli*; is een kostbaare harde ſteen, hebbende een ſchoone hemels-blauwe koleur, en is met kleine goud- of zilver-adertjes verciert.

Men heeft 'er twee zoorten van: Eene die 't geweld van 't vuur kan verdragen; deze word uit *Aſia* en *Africa* gebragt, en daarom *Ooſterſche* genaamt. De andere kan de kragt van het vuur niet weerſtaan, en dat is die, welke men op eenige plaatzen van *Italien* en *Duitſchland* vind; deeze is veel weeker dan de *Ooſterſche*. Beide zoorten worden uit de goud-, zilver- en koper-mijnen getrokken.

De beste *Azur-ſteen*, moet levendig blau van koleur zijn, met eenige goud-aartjes doorzaeit; hard en bezwaarlijk te breeken, en de levendigheid van de koleur moet door het vuur niet verdwijnen nog verdooven.

Men ſchrijft aaan dezen ſteen de kragt toe, om van onderen en boven te purgeeren. Zommige Schrijvers prijzen ze mede tegens de *melancholij*; derdendaagſche koorts en beroertens.

Uit deze ſteen word een kostbaare verf-ſtoffe bereid: Die welke uit de *Ooſterſche Azur-ſteen* word vervaardigt, draagt de naam van *Ultramarijn*, en is zeer beſtendig van koleur, wordende nimmer door den tijd deszelfs fraaijheid verwelkt. Het blauw dat men uit de tweede zoort van *Azur-ſteen* vervaardigt, is in geenen deele zo geagt, dewijl het aan de lugt bloot geſtelt zijnde, ligtelijk verandert, en na verloop van tijd groen word.

Op wat wijze men de Ultramarijn bereid.

Neemt van de beste *Ooſterſche Azur-ſteen* aan ſtukken of brokken; calcineert die in een ſmeltkroes in een koolen vuur, en bluscht die tot twee maalen in koud water; waar na gij die ſtukken ſteen tot een ontastbaar poeder zult wrijven. Neemt vervolgens *hars*, *pek*, *maſtic*, *wit was*, *terpentijn*, *wierook* en *lijn-olie*, van elks even veel; laat dit alles op een langzaam vuur in een nieuwe verglaasde pot ſmelten; zorge draagende het ter deegen met een klein ſtokje om te roeren, op dat alles zig vereenige; 't welk geſchied zijnde, zo werpt het in koud water, en bewaart het tot uw gebruik.

Neemt verders tot elke pond gepulverizeerde *Azur-ſteen* 10 onces van voorſch. deeg, welk deeg gij in een nieuw verglaasde pot op zagt vuur laat ſmelten; geſmolten zijnde, werpt gij 'er bij beetjes het poejer in, en roert het alles ter deegen met een klein ſtokje om; wel gemengt zijnde, giet men het in koud water, en na de handen met lijn-olie beſmeert te hebben, maakt men 'er koekjes van, die men veertien dagen lang in het water doet leggen, 'er alle twee dagen versch water op doende. Na verloop van dezen tijd, doet men deze koekjes in een ſchoon vertind koperen bekken, of nieuwe verglaasde ſteenen pot, en giet 'er warm water op, dat ter deegen zuiver is; het water gekoelt zijnde, doet men 'er weder warm op, en vervolgt hier mede, tot dat de koekjes zig door de warmte van het water ontbinden; dit vermerkende, giet men 'er weder warm water op, en als dan ziet men het water een blauwe koleur aanneemen; dit gekoleurde water decanteert of giet men af in een andere verglaasde pot, en men giet al wederom warm water op de koekjes; dit water mede koleur aannemende, *decanteert* men het zo als 't eerſte; en vervolgt hier mede zo lange het water koleur aanneemt, waar na men al dit vergaderde water door een fijne teems laat loopen: Boven de oppervlakte van dit water drijft een olijagtig vet, waarom men het 24 uuren moet laaten ſtaan rusten; deze tijd is voldoende om alle de verf na de grond te doen zinken: Als dan moet men het water en vet dat 'er op drijft *decanteeren*, en 'er weder ſchoon water op doen, waar na men het ter deegen omroert, en door een fijne teems laat loopen; als dan hecht zig een gedeelte van het olieachtige aan de teems: Men herhaalt dit tot drie maalen toe, telkens zorge dragende de teems wel uit te wasſchen en te reinigen; de koleur moet men in verglaasde aarde potten doen, en 'er het water ten laatſten zoetjes van *decanteeren* of afgieten; als dan zal de verf van zelven allengskens droogen. Door deze behandeling bekoomt men zeer ſchoon en zuiver *Ultramarijn.*

AZIJGES; Dus word het *Wiggebeen* genaamt; zijn-

de dit het beitelformige ongepaarde been in den opperkaak; het draagt mede de naam van *Vomer*.

AZIJGOS; Deze naam draagt de *groote ongepaarde Bloed-ader*, zijnde op de zijde der wervelbeenderen geplaatst.

AZIJMUS, ongezuurd, iets dat niet gezuurt is, meerendeels word hier ongezuurt brood door verſtaan.

AZIJN, *Edik*; Dus word allerlei zuur vogt genaamt, dat uit zappen van planten en vrugten, door gisting en uitgooring, waar door de fijnſte deelen uitwaasſemen en de zouten uitgebreid worden, ontſtaan is. Drieërlei zoorten van *Azijn* worden 'er gewoonlijk gebruikt, als *wijn-azijn*, *bier-azijn* en *cijder-azijn*, zijnde deze laatſte het zuur gewordene zap van appelen of peeren: De eerſte, die van de wijn koomt, is de beste, hoewel de anderen indien ze regt goed zijn daar zeer nabij koomen. In plaats van deze *Azijnen* kan men ook de uitgeperste zuure zappen van kruiden en vrugten gebruiken, als wel inzonderheid het zap van *citroenen*, *kweën*, *onrijpe druiven* en insgelijks de *wijnſteen* in water geſmolten.

De *Azijn* verſtrekt tot groot nut in veelerleij, zo wel in- als uitwendige gebreken, dewijl dezelve eene verkoelende, ververſchende, verſterkende en vergift-tegenſtaande kragt heeft. Wanneer iemand van eenig vergiftig kruid of venijnige mosſels heeft gegeten, moet men hem terſtond de ruimte Azijn bij lepels vol laaten drinken; zijnde dit meede zeer dienſtig tegens de dollehonds- en ſlangen-beet, inzonderheid wanneer 'er een weinig *theriaak* bijgevoegt word; de Azijn belet het ſtollen des bloeds, en doet het zelve *circuleeren*. De Wijn-azijn is ook zeer dienſtig, met water vermengt zijnde, tot verkoel-dranken, in heete koortzen en andere gelijkzoortige ziektens of verhittingen des lighaams; tot tempering der ſcherpte van het zuur, en om de aangenaamheid van de ſmaak, kan men 'er wat zuiker bij doen. Deezen Azijn word, inwendig gebruikt, ook zeer gepreezen als een heilzaam middel tegens de *Gangræna* of 't *heete vuur*; en uitwendig met de ruimte van water en een weinig zee-zout vermengt, tegens de *opene kanker*, wordende dezelve daar meede gewaſſchen, of doeken daar in nat gemaakt en om de beledigde plaats heen geſlagen. Meest alle de Azijnen zijn, uitwendig gebruikt, meede een uitneemend middel, om allerleij gezwellen en inflammatien of ontſteekingen te doen *reſolveeren* en weggaan, tot dien einde bevogtigt men 'er doeken meede, die men 'er dan warm omſlaat: Voor neus-bloeden en hoofdpijn is zij meede dienſtig, het zij een doek daar meede bevogtigt om het hoofd gebonden, of wel de Azijn warm gemaakt, en de damp daar van opgeſnooven: Een weinig Azijn op een heete ſteen gegooten en de kamers meede berookt, is zeer nuttig in huizen daar kwaadaardige en beſmettelijke ziektens heerſchen, dienende om de onzuivere en kwaade lugt uit de vertrekken te drijven. In de Apotheeken vervaardigt men ook *geinfundeerde* of door inweeking gemaakte Azijnen, alsvan *roozen*, *vlier-bloemen*, *gouds-bloemen*, *wijnruit*, *viool-bloemen*, *zee-ajuin*, *framboozen*, en meer anderen, hebbende alle haare nuttigheid, zo als onder de bijzondere artijkels deezer gewaſſen nader ſtaat aangeweezen te worden. In zommige Apotheeken vind men meede twee zoorten van zaamengeſtelde of *gecompoſeerde* Azijnen; als 1. de Tegengift of Venijndrijvende Azijn (*Acetum theriacale bezoardicum*); en 2. de Moer-azijn (*Acetum hijſſericum*); de eerſte heeft een venijn-weerſtaande en zweetdrijvende kragt, wederſtaat de verrotting, pest en andere beſmettelijke ziektens, en is derhalven in beſmettelijke tijden, zo wel in als uitwendig gebruikt, van veel nut; men neemt 'er een lepel vol van in, houd dezelve uitgaande onder de neus, en berookt 'er de vertrekken meede. De tweede is zeer dienſtig voor de Vrouwen, tegens de opſtijging der moeder of moederpijn, zo wel uitwendig daar aan gerooken, als inwendig een halve of heele lepel vol van ingenoomen. Zie hier op wat wijze deeze Azijnen bereid worden.

Om Tegengift-azijn te bereiden.

Neemt *angelijke-wortel*, *zwaluwen-wortel*, *lavas-wortel*, *zedoar-wortel*, *tormentil-wortel* en *valeriaan-wortel*, van elks een half once, *gentiaan-wortel* twee drachma, *ſcordium* twee handen vol, *vlier-bloemen* drie vingergreep, beste *mijrrhe* zes drachma, *ſaffraan* twee drachma, verſche *citroen-ſchel* één once, *geel zandel* en *paradijs-hout* van elks drie oncen, *campher* anderhalf drachma, en *gezuivert opium* één drachma. Dit alles grof geſneeden en geſtooten, doet men in een fles, en giet 'er tot de hoogte van drie à vier vinger-breed beste Wijn-azijn op, en laat het dus eenigen tijd op een warme plaats ſtaan te trekken; laat dan den Azijn door een fijne doek loopen, en bewaart ze tot gebruik.

Om Moeder-azijn te vervaardigen.

Neemt versch gedroogde *wijnruit* twee oncen, *lavas-wortel*, *gom ſagapeen*, *galbaan* en *bevergeil* van elks twee drachma, *duivels-drek* één drachma: Dit alles klein gemaakt, doet men in een fles, en giet 'er ter hoogte van drie à vier vingerbreed beste Wijn-azijn op, laat het dus eenige dagen op een warme plaats ſtaan te trekken, vervolgens door een fijne doek loopen, en bewaart het tot gebruik.

De Azijnen worden ook gebruikt, om veelerleij aard- en kalkagtige ſtoffen, als *coraalen*, *eijerſchaalen*, *kreefts-oogen*, *paarlemoer* en andere *mosſelſchelpen*, ook geviild *ijzer* en *gecalcineert lood* en *koper* te ontbinden; ook lost dezelve de *harsagtige gommen* op.

Voorts is het genoeg bekent, dat de Azijnen en andere zuuren, van veel gebruik in het huishoudelijke zijn, zij worden tot het bereiden van een meenigte aangenaame en gezonde ſpijzen, ſauzen en ſalaaden gebezigt, zo dat men ze niet wel in de keuken kan misſen.

Om Azijn te maaken.

Neemt *wijn* of *cijder*, zijnde dit het uitgeperste zap van appelen of peeren, dat gegist heeft, doet het in een vaatje daar Azijn in geweest is, en legt het op een warme plaats, zo zal het goede Azijn worden.

Om ſchielijk Azijn te maaken.

Neemt een ſtuk tigchel-ſteen, maakt die gloeijend, en blust die in de *wijn* of *cijder* uit, herhaalt zulks tot drie of viermaalen.

Of neemt verſche of gedroogde onrijpe *mispelen*, *cornoeljen*, *moerbeſiën*, of *ſlee-pruimen*, doet ze in de *wijn* of *cijder*, zo zal het met 'er haast goede Azijn worden.

Om ſlappe Azijn ſterk te maaken.

Neemt twee deelen van de verſlapte Azijn, maakt die heet, en giet het dan bij het overige derde deel, laat het dan eenige dagen in de zon of op een warme plaats ſtaan, zoo zal hij zijn voorige zuurheid weder bekoomen; of

blust

blust 'er eenige maalen een gloeijend ijzer of gloeijende tigchelſteen in uit, heeft dezelfde uitwerking.

Om heel ſterke of geconcentreerde Azijn te maaken.

Neemt goede Azijn, laat die in de winter bij ſterke vorst bevriezen, zo zal alleen het wateragtige of *phlegmatijke* daar van tot ijs worden, en het geestigſte of ſterkſte onbevrooren blijven; dit vergadert en bewaart men, zijnde zeer ſterke Azijn, die in alle bovengemelde gebruiken van veel nut is.

Gedistilleerde Azijn.

Deeze word in de Apotheeken uit de retorte gedistilleert; men vult tot dien einde, de retorte tot omtrent op de helft met goede Wijn azijn, en laat dan de *phlegma* of het waterige, eerst op een zagt asch of zandvuurtje overdrijven; waar na men het vuur allengskens vermeerdert, en de zuure geest in een andere ontfanger of *recipient* overhaalt, die vervolgens tot het gebruik bewaart word. Deeze *Azijn* met *honing* gemengt, en inwendig gebruikt, is een deftig middel tegens de bedurven gal, de vogten verbeterende, en verwekt meede eetlust. In de *Chijmie* of Scheijkunde, word de gedistilleerde Azijn ook veel gebruikt.

Om drooge Azijn te maaken.

Neemt een half pond *witte wijnſteen*, wascht ze ter degen met warm water, droogt ze dan in de zon, of bij 't vuur, en maakt het gedroogt zijnde, tot een fijn poeijer; beſprengt dit poeijer dan met wijn-azijn, en droogt het weder op voorgaande manier, waar na gij op nieuw weder met azijn beſprengt, herhaalt dit tot tienmaalen toe, waar na gij het in een glazen flesje 't best kunt bewaren, zorge draagende, dat 'er geen vogt kan bijkoomen; dit poeijer is bij uitſtek op reis gemakkelijk, dewijl men 'er een weinig van in ſchoon water doende, direct uitſtekend goede en ſmaakelijke Azijn bekoomt. Zie ook EDIK.

B.

BAAK, *Baaken*, *Brandaris*, *Vuurbaak*, in 't latijn *Pharus*; zijn zekere getimmertens op Havens, Reën, Stranden, hoeken van Eijlanden, enz., zijnde zommigen als Toorens getimmert, waar op 's nagts lantaarnen, of een vuur van koolen branden; geſchiedende dit laatſte zelden anders als op Eijlanden of uitſteekende hoeken van de vaste kust, daar zulks geen brand in nabijſtaande huizen kan verwekken; anderen zijn enkel gevaartens van hout opgetimmert. De een zo wel als de anderen verſtrekken om bij nagt en dag, de Schippers tot kenmerken te verſtrekken, waar zij zijn, en hoedanig zij hunnen koers moeten inrichten, om niet op ſtrand te geraaken.

BAAL, noemt men in 't ſtuk van koophandel, alle zulke goederen, die in matten of grove linnens, enz. gepakt zijn: Dus zegt men, een *Baal Coffij*, een *Baal Catoen*, enz.

BAAL, ook *Bal*; dus word een Dans-partij genaamt, uit verſcheidene perzoonen van beiderleij kunne, onder het geluid van muſijk-inſtrumenten wordende verrigt: Een *Baal* word gewoonlijk door een *menuet* of twee geopent, waar na 'er *contradancen* gemaakt worden.

BAAR, heeft drieërleij betekenisſen; als 1. word dit van zilveren en gouden Staaven gezegt, die meede *gouden zilver-baaren* genaamt worden. Ten 2. noemt men *Baar-geld*, gereede of contante penningen; als bij voorbeeld, iemand die ſterft, en eene erfenis nalaat, zegt men wel, daar is aan *Baar-geld*, dat is aan leggende penningen, zo of zo veel gevonden. Ten 3. word dit woord gebezigt, wanneer twee onderſcheidene perzoonen, een koop van 't een of 't andere zullende ſluiten, het niet over de prijs kunnen eens worden; als dan een derde, of wel na 't belang der zaake, aan weerskanten één of twee onpartijdige menſchen kiezen, om de prijs te bepaalen, wordende gewoonlijk een boete geſtelt te voldoen, door die van beide, welke zig niet aan de gedaane uitſpraak of bepaaling wil houden; dit noemt men *Baar-maaken*.

BAARD, in 't latijn *Barba*, word het hair door verſtaan, dat de mannelijke kunne om den mond en kin wast, 't welk eerst in den aanvang der mannelijke jaaren begint te groeijen, en wanneer de ſtem der jongelingen verandert en doorgaans grover word. Bij ouds en nog hedendaags word de *Baard* bij veele volkeren in eer en achting gehouden; en zulks wel inzonderheid bij de *Jooden* en *Turken*: Een zwaare Baard, word ook gezegt, een ſterke en manbaare natuur te kennen te geeven, 't geen bij veelen ook door de ondervinding word bevestigt. Aanmerkelijk is het, dat 'er ook Vrouwsperzoonen gevonden worden, die door de natuur met een Baard begiftigt zijn; de meeſte van deeze zijn moedige en manbaare Heldinnen.

In de Kruidkunde noemt men meede Baard of *Barba*, het benedenſte deel van de ongeregelde gelipte bloemen, die in een helm of baard verdeelt worden. Gebaard word meede al dat geene door verſtaan, dat ruig zijnde, naar een baard gelijkt.

BAARD-GIER, in 't latijn *Barbatus*, (*Vultur albidus, dorſo fusco, jugulo barbato, roſtro incarnate, capite linea nigra cincto*, Linn. *Sijſt. Nat.*) Is een Roofvogel, behoorende onder het geſlagt der Gieren; word door Gesnerus en Johnston *Goud-* of *Gulden-gier* genaamt, onthoud zig in de *Alpiſche Gebergtens*; en heeft de groote van een *Arend*: Deszelfs bek is purper-vleeſchig van koleur; deeze Vogel heeft aan den onderkaak een bosje zwarte veeren, dat taamelijk groot is, en waar door hij de naam van *Baard-gier* heeft gekreegen; aan de binnenzijde is de mond blauw; boven de kring van het oog, die helder geel is, zit boogwijs een rood velletje cierlijk van koleur; de kop, hals, buik en dijën zijn met witte vederen bekleed, waar op zig een ſchoone rosagtige en bruine glans vertoont, die den Vogel eenigermaate goudverwig doet ſchijnen; over het geheele lijf zit onder de vederen, een wit zagt dons, zijnde de ſchenkels daar meede door bekleed; rug, wieken en ſtaart zijn donkeragtig tusſchen bruin en zwart gekoleurt; de voeten zijn loodkleurig, de nagelen donker, en de vingers door een ſterke huid aan malkanderen gehegt.

BAARDMANNETJE; in 't latijn *Biarmicus*, (*Parus vertice cano, cauda corpore longiore*, Linn. *Sijſt. Nat.*) Een Vogeltje, onder het geſlagt der *Meeſen* behoorende, onthoud zig in de moerasſige plaatzen van *Denemarken*, *Jutland*, *Engeland* en elders; heeft omtrent de groote van een *Plakker*, en is van boven roskoleurig, dog onder aan zijn lijf bleek aschgrauw.

BAARENSNOOD, is dat tijdſtip, waar in de Vrouwen, haar dragt voldragen hebbende, de vrugt, die negen maanden of minder, bij haar heeft gehuisvest, poogingen doet, om uit haar enge woonplaats te geraaken,

en daar door aan de Moeder, die zwaare pijnen en ſmerten veroorzaakt, die men *vlaagen* en *weën* noemt.

Over de oorzaaken deezer *vlaagen*, zijn alle de gevoelens niet eenerleij: De gedagten van den Heere MELLET, te vinden in de *Recueil de Medicine, Chirurgie, &c. pour Octobre* 1756. *p.* 294. als meede in de *Uitgez. Verhandel. 4de deel pag.* 263. ſteunt wel op de meeſte gronden: Zie hier 't geen dien Heer daar omtrent bepaalt.

„ Het is bekent, dat de Lijfmoeder, die een kleine „ vrugt (*fœtus*) bevat, grooter en wijder word, na maate dat deeze vrugt aangroeit, en, als dit ingewand ten „ deele uitgeſpannen is, wijken deszelfs hals en mond, „ op hunne beurt, tot zekeren trap: De vezels, die op „ deeze plaats gevoeliger zijn dan in eenig ander gedeelte van den Lijfmoeder, koomen in zaamentrekking, en „ veroorzaaken pijn: Dit zijn die pijnlijkheden, welken „ de Vrouw heeft in den loop haarer zwangerheid; voor„ al wanneer de tijd haarer verloſing nadert.

„ De Lijfmoeder kan derhalve niet tot zaamentrekking „ koomen, zonder dat zijn mond toegehaalt worde, en „ die toehaaling zal meer of minder aanmerkelijk zijn, „ naar de ſterker of zwakker perzing, welke de Lijfmoeder lijd, en naar de gemakkelijkheid, die zij heeft, „ om zig zelve op het kind in te trekken. Daar uit beſluit ik, dat de oorzaak der pijnen in de verloſinge beſtaat: 1. In de ſterke perzing, welke het lighaam des „ Lijfmoeders lijd van de ſpieren des onderbuiks, die „ hem op het kind drukken: 2. In de ruſting van het „ hoofd des kinds tegen den inwendigen mond, waar „ door dezelve tegen de beenderen gedrukt word; alles „ door de werking van 't lighaam des Lijfmoeders op het „ kind. Dus zal telkens, wanneer de Lijfmoeder zig „ op de vrugt zaamentrekt, een ſcherpe pijn ontſtaan, „ veroorzaakt wordende door het hoofd op den mond, „ wegens de enkele drukking van 't zelve tegen de beenderen, die het geweld aandoen. Van deeze waarheid „ kan men zig overtuigen, door de langwerpige gedaante, „ die het hoofd des kinds genoodzaakt word aan te neemen, om zijnen uitgang te bevorderen.

„ AMBROSIUS PARE, dien men aanmerken mag als de „ herſteller der Vroedkunde, is de waare oorzaak der „ pijnen van den arbeid niet onbewust geweest. Hij weet „ dezelven wel toe te ſchrijven aan de verwijding van „ den hals des Lijfmoeders, *Want dit deel*, zegt hij, „ *dat rond is, kan zig niet uitzetten, zonder dat de Vrouw „ veel ſmerten lijd, uit hoofde van de zenuwagtige vezelen, die zig aldaar bevinden.* Zie zijn XXVI Boek, „ over de Voortteeling, cap. 13.

„ Wanneer nu de Lijfmoeder tot zijnen laatſten trap „ van uitzetting gekoomen is, worden de ſpieren des onderbuiks, als dan uittermaate geſpannen zijnde, genoodzaakt zig zaamen te trekken: De voorſte wand van „ de Lijfmoeder, gekneld door de werking der ſpieren „ en den weerſtand van 't lighaam des kinds, 't welk zij „ bevat, is tot inkrimping gedwongen. Uit deeze zaamentrekking volgt, dat het kind geen tegenſtand kan „ bieden aan de werking des Lijfmoeders; dat het, dus „ benauwd zijnde, genoodzaakt word te wijken, en, op „ zijn beurt, met zijn hoofd, tegen den mond van den „ Lijfmoeder, die zig op den zelfden tijd toetrekt, eene zoo ſterke drukking te maaken, dat het ſteunen van „ het hoofd tegen de beenderen van het bekken, de Moeder een pijnlijk gevoel veroorzaakt. Zij zou zelfs die „ pijn niet kunnen uitſtaan, indien de kragt der ſpieren „ en die van 't lighaam des Lijfmoeders niet verminderde „ en uitgeput werde, zo dat zij ongevoelig haare kragten „ voor een oogenblik verliezen, 't geen noodwendig de „ pijn doet ophouden. Zie daar de eerſte vlaag. Deeze ruſte duurt tot dat die zelfde vezelen haare kragten „ wederkrijgen, en dan werken zij van nieuws af aan; „ de zaamentrekking van den Lijfmoeder en van de ſpieren des onderbuiks neemt aanvang gelijk te vooren, „ maakende de tweede vlaag, en zo vervolgens. De „ voortgang en aanhouding deezer pijnen, langs hoe korter op elkander komende, verwijd allengskens den mond „ des Lijfmoeders, en deeze verwijding kan niet geſchieden, dan door de perzing van het lighaam des Lijmoeders op het kind. Deeze pijnen hervatten met meerder kragt, naar maate het hoofd van 't kind verder „ tuſſchen de beenderen inſchiet, om dat het zelve den „ mond zo veel te ſterker tegen die beenderen knelt. In „ deezen toeſtand lijd de Vrouw zo geweldig, dat zij „ nauwlijks weder adem kan ſcheppen, en dit heeft plaats „ in zodanige Vrouwsperzoonen, welker beenderen een „ weinig nauw ſchijnen te zijn; daar in tegendeel die geenen, welker beenderen taamelijk wijd van elkander „ ſtaan, haare kinderen met een zo groot gemak ter „ waereld brengen, dat zij nauwlijks pijn beſpeuren; „ en dit is een bewijs, dat het onbehoorlijke zamenſtel „ der beenderen niet minder tot de weën van 't kinderbaaren toebrengt, dan de gevoeligheid van den inwendigen mond des Lijfmoeders.

„ Daar zijn Vrouwen, die, als de tijd haarer verloſſing nadert, geduurig pijn in de lendenen hebben; „ vooral zodanigen, welker ingang van 't bekken niet „ wijd is, 't geen het uitkoomen van het kind verhindert. Deeze pijnen worden veroorzaakt door de rukking der breede banden van de Lijfmoeder, die, gelijk bekend is, haare aanhegting hebben in de lendenen, wederzijds, nabij de nieren. Zij zijn zwaarder „ of ligter, naar dat de rukking, welke deeze banden „ lijden van de zaamentrekking des Lijfmoeders, ſterker of zwakker is.

„ Boven dien is 't een dwaaling, te denken dat 't lighaam van den Lijfmoeder vatbaar zou zijn voor pijnen, in het kinderbaaren; want, zulks zo zijnde, „ kon dezelve in 't geheel haare werking niet verrigten. „ Het bewijs van deeze waarheid is niet ver te zoeken. „ De ſpieren, die geſchikt zijn tot veele beweegingen, „ zouden daar toe niet in ſtaat zijn, ingevalle zij, telkens, wanneer zij zig zaamentrokken, eenig pijnlijk „ gevoel hadden: als dan zou het deel, 't welk zij moeten doen beweegen, zonder werking blijven: Dit is „ dan een reden om te denken, dat de pijn van 't kinderbaaren geen plaats heeft, dan in den mond des „ Lijfmoeders, en in deszelfs drukking of knelling, „ door 't hoofd des kinds, tegen de beenderen aan.

„ Dat men, om zig daar van te overtuigen, agt geeve op eene Vrouw, die in den arbeid is, en welker „ kind eenig ander deel dan het hoofd aanbied; deeze „ zal niet meer dan middelmaatige pijnen hebben. Aan „ de anderen kant, wanneer de Vroedmeester een Vrouw „ verloſſen zal, die geen wee heeft, terwijl het kind „ met eenig gedeelte van het lighaam voorkomt, en hij „ derhalven genoodzaakt is, om de voeten van 't kind „ te zoeken; zo gevoelt hij zeer dikwils, om niet te „ zeggen altoos, den mond des Lijfmoeders om zijn hand „ zaamentrekken, tot zulk een trap, dat het 't gevoel „ van zijn geheele hand en 't gewricht verdooft, en de „ Vrouw lijd geen ſmerte, dan terwijl de hand zig op

„ den

„ den mond bevindt, of wanneer hij ze tracht in te
„ brengen.

„ Thans blijft 'er nog over, om de zaak zekerder te
„ maaken, dat men bepaale, hoe 't wezen kan, dat een
„ Vrouw na genoeg de zelfze pijnen lijd, wanneer zij
„ van een bij uitftek kleine Vrugt of een Zuiger verlost,
„ of dat zij een miskraam heeft; waar van de reeden
„ mij zeer klaar voorkomt. Als de Lijfmoeder, naame-
„ lijk, zig ontlasten wil van iets, 't welk zij bevat, zo
„ trekken alle de punten haares omtreks zig in, en wer-
„ ken op dit lighaam; of, dewijl de kragt den weerftand
„ veel te boven gaat, zo is de mond genoodzaakt toe te
„ geeven, en zig te verwijden bij de minfte drukking,
„ welke de Lijfmoeder maakt op het lighaam, om het te
„ laaten doorgaan, en deeze geweldige verwijding kan
„ niet gefchieden, zonder dat de Vrouw eenige gevoe-
„ ligheid heeft van pijn, naar reden van het lighaam,
„ 't welk zij bevat, en den weerftand des monds van
„ den Lijfmoeder.

BAARMOEDER, ook *Lijfmoeder*, in 't latijn *Matrix; Uterus*, is onder alle de werktuigen, tot voortzetting van het menfchelijke en dierlijke geflagt, dat geene, 't welk 'er 't meefte toebrengt, dewijl het eerst tot ontfangen van het mannelijke zaad, en naderhand tot een bewaarplaats en voeding van de vrugt in 's moeders lighaam verftrekt. Bij het vrouwelijke geflagt legt dit deel in de *bekken* in den onder-buik geplaatst, tusfchen de *blaas* en den *dikken* of *endel-darm*. In Meisjes en voor dat een Vrouw bezwangert is, is ze van een geringe omtrek en uitgeftrektheid; dog zo dra als zig de vrugt 'er in heeft gevormt, word zij in ftaat, om zig in zulk een omtrek uit te breiden, dat ze het kind met zijne nageboorte en water kan omvatten, ja zomtijds zelfs tot twee, drie en meer vrugten toe, zo als de ondervinding niet zelden leeraart. In de vrouwelijke kunne heeft de Baarmoeder de gedaante van een peer of omgekeerde fles, ftaande met de hals na onderen: Het is een vleesch en vliezige zelfftandigheid, welke zodanig door haare banden (*ligamenta*), aan alle de deelen van den onderbuik is vastgehegt, dat ze niet dan met geweld kan los gefcheurt worden: Deeze banden zijn vier in getal, komende de twee bovenften, die breed zijn, van de lendenen af; en de twee onderften, die rond zijn, van de fchaamzijden (*inguina*), alwaar zij de gedaante van een ganzevoet vormen, zig tot aan het heupebeen (*os. pubis vel coxis*) en het platte deel der fchenkelen uitftrekkende: De Baarmoeder is van een hals voorzien, die *Vagina*, dat is fcheede der Baar- of Lijfmoeder genaamt word, en deeze is niet ongelijk aan een gorgel of keel, en ftrekt zig uit tot aan de uitterfte lippen der fchaamte. Voor dat het vrouwelijk lighaam met overmaatig bloed is vervult, is dit werktuig tot de voortteeling dienende, ledig en ftil, dog wanneer een Meisje van 13 tot 15 jaaren heeft bereikt, en haar Vrijfter-ftaat gewoonlijk in die van een Maagd verandert, zo onlast zig de Baarmoeder maandelijks van haar overtollig bloed, en dit worden de Stonden genaamt.

BAARS; *Rivier-baars*; in 't lat. (*Perca pinnis dorfalibus diftinctis; fecunda radiis fedecim*; LINN. *Sijft. Nat.*) Is een der fmaaklijkfte en gezondfte rivier- of zoete-waters-visfchen, en word door zommige om die reeden wel de *water-patrijs* genaamt. De koleur van deze visch verfchilt merkelijk naar de grond of 't water waar in zij zich onthouden, en dit maakt ook eene verandering in 't getal der zwarte banden of dwarsftreepen die hij over 't lijf heeft: De blankfte, zijnde dit ook de fmaakelijkfte *Baars*, word in de rivieren en meiren gevangen: In *Friesland* is de *Linde-baars* en die welke men op de *Sneeker*, *Sloter* en *Tieuke meiren* vangt, zeer geagt, en word in meenigte naar *Holland* gevoert, alwaar zij zomtijds in fchaarfe tijden tot 20 ftuiv. het pond opbrengen. De flegtfte en zwart-kleurigfte *Baars*, is die welke in de petten of poelen van veenen, zijnde de gaten daar turf is uitgegraaven, gevangen word, en niet zelden fmaakt de aldaar gevangene visch naar den aard dier grond. De *Baars* gaat zomtijds ook wel zeewaarts in; en word inzonderheid op 't Y bij *Amfterdam*, alwaar het water zout of brak is, in meenigte gevangen; deze *Baars* is ook in groote agting, zijnde zeer blank en fmakelijk. Geheel verfchillende is de groote dezer visfchen, dewijl 'er zeer kleine zijn, en men 'er ook van een hout voet, ja zomtijds grooter aantreft. De *Baars* heeft zeer ftekelige rugvinnen, en heel vast zittende fchubben: In de wijfjes vind men den eijerftok of 't kuit, lang, cijlindrisch wijze geplaatst, en bijna de geheele buiks-holligheid vullende; in tegendeel is de hom, of het vlies, waar in het zaad opgefloten is, in de mannetjes dubbeld, of uit twee deelen beftaande, die van onderen aan malkanderen gevoegt zijn; de vinnen der buik zijn rood, dog in de kuiters bleeker dan in de hom-baarzen, zijnde dit een goed merkteeken om ze te onderfcheiden, dewijl de hommers met veel reden oneindig meer geagt worden dan de kuiters, als hebbende veel zagter en fijnder vifch. De beentjes uit de kop, die in kragt met kreefts-oogen en diergelijke zuurbreekende middelen, veel overeenkomst hebben, worden door zommigen als een goed middel, voor het zuur in de maag en kolijk aangepreezen; anderen roemen het als zeer dienftig tegens het graveel. De *Baars* is zeer fnel en vlug in 't zwemmen, en evenaart daar omtrent de Snoek, tegens wien hij zich zeer moedig, door middel van zijn ftekelige vinnen, weet te verdeedigen, zo dat die vischverflinder hen zelden, en niet dan bij nood aanrand. De *Baars* is mede zeer gulzig van aard, en aast op de jongen van andere visch, zelfs zijn eigen kroost niet verfchoonende, maar gebruikt het gretig tot voedzel. Hoedanig deeze visch gevangen word, en wat tuig en lokaas het beste daar toe zij, kan men op de artijkelen AAS en VISCH nazien. Wij gaan nu tot de bereiding over.

Waterzood van Baars.

Schraapt de *Baars* zuiver af; haalt 'er niets van het ingewand uit, dan alleen de gal; om welk behoorlijk te doen, zonder dat die breeke, zo maakt onder aan de kop onder de eerfte vleesch-veer, met een fcherp mes een kleine opening, en drukt 'er een weinig tegens aan, als dan fpringt de gal 'er uit, waar na men de visch een fchuinfe fnee op de wijze van een halve maan, langs de rug geeft; vervolgens in koel putswater zuiver afgewasfchen zijnde, kookt men ze in wel gezouten water gaar; (een ieder zal ligtelijk begrijpen dat het water moet kooken eer de visch 'er in gedaan word; deze aanmerking eens voor al, dewijl die ten aanzien van allerlei zoort van visch ftand grijpt,) de visch in het water gedaan zijnde, moet het zelve ter deegen aangeftookt worden, op dat het fchielijk weder aan de kook geraake, dewijl de *Baars* anders in ftukken weekt; ligt kan men gewaar worden of ze gaar is, met 'er eenige vinnen uit te trekken, willen die 'er gemakkelijk uit, zo neemt de ketel af en dischi de vis op; dog bieden die in tegendeel weer ftand

is zulks een teeken dat de visch nog niet gaar is. Onderwijlen moet men een *Casterol* of pan over 't vuur hebben, waar in men een goed deel *peterzelij* aan de ſteelen gelaaten, als mede *petercelie-wortels*, aan ſtukken ter lengte van een vinger geſneeden, met wat zout laat gaar kooken; de pieterceiie en wortels kunnen ook voor dat de visch in de ketel gedaan word, in dat zelve water gaar gekookt worden, 't geen eeven goed en minder omſlag is; dit gedaan zijnde ſchikt men de visch in een porceleine of andere ſchotel die eenigzints hol is, en legt 'er de gekookte pietercelie en wortels tusſchen beiden, 'er voorts van het vischwater na goedvinden bij voegende, men nuttigt ze met boterhammen van wittebrood, waar op een dun ſneedje roggen-brood gelegt, niet onſmaakelijk is.

Baars a la daube of met zuur doop.

Bereid en kookt de visch, zo als te vooren is aangeweezen; dog dezelve opdisſchende, neemt men in plaats van een holle een vlakke ſchotel, waar op een tinnen of andere doorſlag gelegt word, en hier ſchikt men de *Baars* op, 'er tot cieraad eenige rauwe pietercelie over ſtrooijende: Maakt onderwijlen dat de visch in de ketel is, de volgende ſaus; doet in een ſteenen pan of vertinde *kasſerol*, twee, vier, zes of meer dooijeren van eijers, het getal derzelve regelende na mate gij visch hebt; roert of klopt die ter deegen klein, voegt 'er goede wijn-azijn bij, met ongeveer een derde water gemengt, op ieder eij ruim een lepel vol gerekent; als mede een weinig foelie aan ſtukjes gebrooken; zet dit op een zagt koolen-vuur, en roert het geſtadig met een houten lepel om; aan de kook zijnde, zo neemt het van 't vuur, en roert 'er na goedvinden boter onder; men kan 'er ook eenige citroenſchijven in doen; men dischi de ſaus apart in een kommetje voor, en bij de *Baars* op een dusdanige wijze toebereid, word gewoonlijk geraspte *peper-* of *mierik-wortel* gegeeten.

Merkt aan, dat men tot *doop-baars* de grootſte en tot *water-zood* de kleinſte *Baars* neemt:

Baars in 't blank gekookt.

Kookt de *Baars* ongeſchraapt, met de ſchubben, in water waar in behoorlijk zout gedaan is; gaar zijnde, neemt ze uit 't water en ligt 'er de ſchubben met het vel af, als wanneer ze geheel wit is, men regt ze dus op een ſchotel of asſiet aan, en eet ze met een zuure eijer-ſaus en mierik-wortel, op die wijze toebereid, als hier vooren beſchreeven is.

Baars op de rooster gebraaden.

De *Baars* ter deegen geſchraapt, en al het ingewand behalven de hommers 'er uit genoomen zijnde, laat men ze een half uur in azijn met zout ſtaan, vervolgens droogt men ze af, beſtrijkt ze met geſtooten biscuit, een weinig notemuscaat en wentelt ze dus in geſmolten boter, vervolgens laat men ze zagtjes met matig kool-vuur op de rooster gaar braden, en keert ze van tijd tot tijd om, het geſtadig druipen met boter intusſchen niet vergeetende, gaar zijnde dischi men ze op en legt 'er eenige citroenſchijven over.

Omgekeerde Arminiaan.

Neemt hier toe de grootſte *Baarzen* die gij kunt krijgen, ſchraapt en wast ze ter deegen, ſnijd ze dan bij de buik op, zo diep als gij kunt, zodanig evenwel dat de visch niet van malkanderen gaat; beſtrijkt de buitenkant met geſtooten biscuit, zout en notemuscaat, keert hem dan 't binnenſte buiten, en doet 'er boter en citroenſchijven na goedvinden in, bind ze met dik garen toe, zodanig dat de buitenſte kant binnen zij, en laat ze langzaam op de rooster gaar braaden, gaar zijnde, zo maakt ze los, en dischi ze op met een ſaus van geſmolten boter en citroen-ſap, waar in men ook kappers kan doen. Zommige vullen ze ook met gehakt vleesch of visch, waar in dooijers van eijeren en fijne kruiden gemengt zijn, en als dan draagt het de naam van *gevulde Arminiaan.*

Om Baars in de pan te braaden.

De *Baars* op voorſchreve manier gereinigt zijnde, droogt men ze in een doek ter deegen af, wentelt ze in meel, waar in een weinig zout, en bakt ze in de pan; gaar zijnde, zo legt ze op een *asſiet* in 't rond, met de koppen naar buiten; doet dan citroen-ſap en kappers in de pan daar de *Baars* in gebakken is, ſchud het ter deegen om en giet het over de *Baars* tot een ſaus, is ook zeer aangenaam; gewoonlijk worden hier toe de kleinſte *Baarzen* genomen.

BAAR-WORTEL, zie HOLWORTEL.

BABUZICARIOS, zie NAGT-MERRIE.

BACCA; *Bacceæ*; Hier worden allerlei zoorten van *Bezien* door verſtaan, het zij dezelve, zo als *druiven*, *aalbezien* en meer anderen bij trosſen aan een ſteel hangen; of wel dat ze als *moerbezien*, *aardbezien* enz. enkeld wasſen.

BACCARIS, zie HAZELWORTEL.

BACCHUS, zie STOKVISCH.

BACILLE; Deze naam draagt in 't algemeen al wat rondagtig langwerpig is.

BADT, in 't latijn *Balneum*. Men heeft tweederlei Baden; de natuurlijke en die door kunst gemaakt zijn. De eerſte beſtaan uit niet anders dan uit wijn of bergwateren, die van zig zelven ergens uitvloeijen of opwellen, bij de latijnen *Thermæ* geheten. De andere worden van gemeen water gemaakt, dat men met eenige afzettende, zuiverende, zamentrekkende middelen enz. heeft laten kooken. De kunſtige *Baden* zijn weder tweederlei; de eenen worden in 't Grieksch *Hijpokauſta* of *Lakonika*, in 't latijn *Sudatoria* geheeten, welke wij doórgaans *Badſtooven* noemen; en de anderen worden bij de latijnen *Balnea* of *Lavacra* genaamt, waar van men gemeenlijk hoort ſpreeken, als men eenvoudig van een *Bad* ſpreekt. Deze worden in drie zoorten onderſcheiden; 't eerſte heet bij de latijnen *Caldarium*, het tweede *Frigidarium*, het derde *Tepidarium*, bij ons *Warm*, *Koud en Lauw Badt*.

De twee eerſte zijn ſchadelijk; als men ze zonder noodzaak en goeden raad gebruikt, dewijl het eene al te warm het andere al te koud is. Maar het laatſte is het zekerſte en minſt gevaarlijk, want om dat het merkelijk verwarmt, zo helpt het de verduwing, kweekt de natuurlijke hitte aan, en bevordert de verdeeling der verteerde ſpijzen, als het behoort. Wat meer is, het zuivert, maakt de maag ſchoon, verzacht, drijft en zet af, en opent de zweet-gaatjes; en zo 'er van binnen iets verrot of zwart en verroet is, trekt het naar buiten, en verfrischt dus toevalliger wijze. Behalven dit alles, verdeelt en verdrijft het de overtollige vogten, door een ongevoelige doorwaaſeming; en hier om is 't, dat men het voor opdroogende houd; eindelijk het maakt het geheele lighaam buigzaam en doorwaaſemend. Dus is het gebruik daar van zeer heilzaam voor die geene, die met daaglijk-

ze

ze koortzen gekwelt zijn, of met vermoeitheid, jeuking en ſchurft. Maar de voornaamſte van de vereischte voorwaarden, om 'er zig met nuttigheid van te bedienen, is, dat men eerst vooraf den buik moet gezuivert, en de ſpijzen verteert hebben. Hoe 't 'er ook mee zij, het *Bad* is niet goed dan in 't afneemen der ziekte, (wanneer het tweederlei voordeel toebrengt; te weeten, de verdrijving der roetagtige vuiligheid, en de doorwaasſeming der overtollige vogten,) en niet in 't begin wegens de rauwheid.

Ook is het *Bad* alleen goed voor warme en drooge lieden, dewijl het hen vogtig maakt, maar niet voor die al te vogtig zijn, want zulken is het ſchadelijk, vooral, zo ze geen los lijf hebben, en zelfs voor die al te loslijvig of aan eenigen bloedloop onderhevig zijn; nademaal het bloed door het *Bad* gaande gemaakt, en in beweeging word gebragt; en ten laatſten voor die te zwak zijn, alzo het de kragten aantast.

In veele Steden van *Duitschland*, heeft men warme *Baden*, daar een ieder voor geld gebruik van kan neemen, en zeer wel door den Bad-houder, *Bader* genaamt, opgepast en bediend word; veelen hebben ook de gewoonte om zich dan teffens te doen koppen, inzonderheid wanneer men eenige loomigheid of jeuking in de huid gevoelt: na het baden is 't zeer nuttig dat men iets verfferkends gebruike, waar toe inzonderheid een glas goede wijn dienſtig is.

Konst-baden voor deeze en geene ziektens of gebreeken, kunnen uit verſcheiderlei kruiden vervaardigt worden: Tegens de *lammigheid der leeden* is het volgende zeer heilzaam.

Neemt *ſalie* en *rooſemarijn* van elks drie hand vol; *ſcharleij*, *lavendel* en *camille-bloemen*, van elks twee hand vol; *ſpijke-bloemen* een hand vol; *heemst-wortel* en *roode bijvoet-wortel*, van elks twee oncen; *anijs-zaad* drie oncen, *nigelle-zaad* een drachma en *jenever-beziën* een pond: Dit alles klein geſneeden en fijn geſtooten zijnde, word het geduurende twee uuren in water gekookt, dan door een doek gezeegen, in een vat of tobbe gedaan, en 'er zo veel warm water bijgevoegt als nodig is, moetende den Lijder het lighaam hier warm in baden en waſſchen.

Het volgende *Bad* word zeer gepreezen en dienſtig geoordeelt tegens de opgeſtopte maand-ſtonden.

Neemt de wortels van *roode bijvoet*, *angelike*, *aspergies*, *mee-krappe* en van *eppe*, van ieders twee oncen; *pietercelie-zaad*, *jenever-beziën*, *laurier-bezien* en *roode mijrrhe* van elks anderhalf drachma; *duizend-guldens-kruid*, *poleij* en *ſeyenboom* van elks een once; *venkel*, *melisſe* en *wilde thijm* van elks ſes oncen; *alsjem*, *gamander*, *andoorn*, *mercuriaal-kruid*, *glas-kruid*, *katte-kruid* en *roosmarijn* van elks een half once: Dit alles grofjes klein geſneeden en geſtooten; word 'er een *Bad*, zo als boven beſchreeven is van gekookt en bereid, moetende de Lijderesſe hier een uur lang tot aan de navel toe in gaan zitten.

De natuurlijke water-baden (*Thermæ*), zijn tweederlei, als warm en koud, en hebben ook verſchillende kragt en werkingen, naar maate der verſcheidene mineraalen die ze bevatten: Zommige voeren *zwavel*, anderen *vitriool*, *aarde*, *ijzer*, *pik*, of iets zoortgelijks met zich. Op zulke plaatzen daar men geen natuurlijke mineraale *Baden* kan bekoomen, kunnen die ook door de konst nagebootst worden: Zie hier op wat wijze men 'er eene vervaardigt, die tegens de *ziekte der leeden*, *lammigheid*, *ſteen*, *moederplaag* en meer andere kwaalen gepreezen word.

Neemt *zwavel* en *kalk* van ieder een pond, zuiver *water* agt pond; hier uit word om den anderen dag een *Bad* van bereid, nemende men tot dien einde zo veel kookend water als men nodig agt, dat verders met deze loog tot een bekwaame warmte afgekoelt word, en de Lijder plaatst 'er zig in.

Bad tot zuivering van het Lighaam.

Neemt rivier-water, maakt het heet, en doet 'er een goede hand vol zout bij; als dat geſmolten is, dan neemt het water van het vuur, eer het begint te zieden; voorts mengt 'er zes pond witten honing onder, een pond klein geſtooten witten of engelſchen aluin, en zes pinten of meer ezelinnemelk; men kan 'er ook welriekende geuren bij doen. Alles wel onder een gemengt zijnde, baad men 'er zig in, terwijl het nog meer dan laauw is.

BAD of STOOF; Een kunstwoord der Scheikunde of *Chijmie*, dat men gebruikt tot verſcheide kookingen, aftrekkingen en diergelijke werkingen, die men omtrent ſtoffen doet, die bekwaam zijn om een meenigte warmte te onderhouden. Dus zegt men een *asch-bad*, (*balneum cineris*), als men de kolf, daar de ſtof in is om uigetrokken te worden, op de asſche zet, en het vuur 'er onder doet. *Zand-bad*, (*balneum arenæ*), dat men ook een *ſchei-bad* noemt, of *vijlſel-bad* als men 'er vijlſel van ijſer toe gebruikt. *Marias-bad* of *water-ſtoof*, (*balneum Mariæ*), als men de kolf in warm water zet, waar door de dingen daar in beſloten, warm worden. Men heeft ook een *dampſtoof*, (*Balneum vaporatorium*), die een minder warmte geeft, en dus genoemt word, dewijl men een glazen vat met eenige ſtoffe daar in, warm maakt door den waasſem van het water.

BADER, in 't latijn *Balneator*; Dus word in *Duitschland* die geene genaamt, welke het opzigt over de Baden heeft, en de geene welke 'er gebruik van koomen te maaken, bedient, oppast, en het nodige verzorgt.

BADIAN, zie STER-ANIJS.

BAILE; Dus noemt men te Conſtantinopolen den Ambasſadeur van Venetien, bij de Porte reſideerende. Behalven de Staatszaaken welke deze Minister waarneemt, is hij ook eerſte Conſul der Venetiaanſche natie in die hoofdſtad van het Turksch gebied; en onder hem ſtaan alle de andere Venetiaanſche Conſuls in de Levant, die eigentlijk als vice-conſuls moeten aangemerkt worden.

BAK, is een rond, vierkant of lang houten vat, daar een Tuinder eenige bijzondere zaden in zaait. Gemeenlijk zijn ze rond, ter groote van twee ſchepelen of daar omtrent. Men laat 'er zomwijlen naar zijn eigen zinnelijkheid bij een kuiper maaken, die 'er duigen, hoepels en teenen toe nodig heeft.

BAKELAAR, zie onder LAURIER. Dit is een verbaſtert woord van BACCÆ LAURI.

BAKKEN, zie BROOD.

BALANCE; *Balans*, is een werktuig, om de gelijkheid of wel het onderſcheid van de zwaarte der lighamen of zaaken te doen kennen: Daar zijn twee zoorten van *Balancen*, waar van de eerſte reede ten tijde der Romeinen in gebruik is geweest, en een *Uncer* of *Untſter* word genaamt: De andere uit een *evenaar* en een paar houten, koperen enz. zoort van ſchotels of borden beſtaande, draagt de naam van Schaal, en is thans bij ons 't meeſte in gebruik.

BALANCE, word genaamt wanneer een Koopman op 't end van 't jaar of anderzints, zijne boeken ſluit, *debet* en

en *credit* opmaakt, en dus zijn ſtaat nagaat, en ziet wat hij zedert 't opmaaken der laatſte balance gewonnen of verlooren heeft.

BALANUS MIJREPSIA, zie BEN-BOOM.

BALATRONES; Zijn zulke menſchen, die of van natuure, of wel door eenig gebrek aan mond of tonge, zo als men zegt *breijen*, en ſpreeken als of ze de mond vol hadden.

BALBUTIES, ſtooting of ſtameling in het ſpreeken.

BALDRIAAN, zie VALERIANE.

BALEIN; een zoort van viſch-been, koomende uit de mond van den *Walvisch*, zijnde de kevels in den bovenkaak, die aldaar in reijen geſchaart zijn, en aan den viſch tot tanden, die hem ontbreeken, verſtrekken: Van deeze *Baleinen* worden 'er omtrent agt hondert, zo klein als groot in de ſmoel van dit verbazende groote dier gevonden, zijnde van drie tot zestien voeten lang; deze *Baleinen* hebben aan de einden borſtels als paarde-hair, waar op de tong rust, wordende deze hairen de *baard* van den *Walvisch* genaamt. Behalven dat deze *Baleinen* zeer veel van de keurs-lijf-, hoepel-rok- en waaijer-maakers gebruikt worden; zo zijn ze ook dienſtig tot veelerlei andere dingen, daar buigzaamheid en teffens taaijigheid in vereiscbt word, dewijl het van aart zeer taai en buigzaam is: Men maakt'er onder anderen wandelſtokken, viſchgaarden en meer andere ſnuiſterijen van.

BALLAST; in 't latijn *Saburra*; verſtaat men zekere hoeveelheid balſteenen, zand of iets diergelijks door, dat onder in de ſcheepen geladen word, om ze in evenwigt te houden. De *Ballast* beſtaat zomtijds in een derde, vierde of ook wel de helft der laading van een vaartuig, wordende dit geregelt na maate van het gewigt, of den omtrek der koopmanſchappen die in het ſchip bevragt zijn. Aan niemand is het geoorlooft, zich van zijn *Ballast* in havens, vaarten, of reeden te ontdoen, maar men is op zwaare geldboeten en andere ſtraffen verpligt, zulks op zekere daar toe beſtemde plaatzen te doen.

BALNEATOR, zie BADER.

BALNEUM, zie BAD.

BALSAMA; Zijn Geneesmiddelen, die met lijm en zwavelagtige deelen vervult zijn, onder dezen behooren alle de Balzemen, zo wel die welke natuurlijk zijn, als de door konst gemaakte.

BALSAMINE, *'t Wijfje* genaamt; in 't latijn *Balſamina fœmina*, DODON. (*Impatiens*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een eenjarig Bloemgewas, met onregelmatige vijfbladige bloemen, waar op een zaadhulze volgt; die rijp zijnde van zelfs, of als 'er maar even aangeroert word, opſpringt, te zamen krult, en 't zaad 'er uitvliegt: Het rijpe zaad is tamelijk groot, naar radiis-zaad gelijkende, en donker bruin van koleur: In de bloemtuinen worden daar twee zoorten van gekweekt; als

I. De gemeene *Balſamine*, met witte, roode purpere, of bonte bloemen. (*Impatiens pedunculis unifloris aggregatis, foliis lanceolatis, nectariis flore brevioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

II. De *Balſamine* met groote, witte, roode, purpere of bonte enkelde of dubbelde bloemen, (*Impatiens pedunculis trifloris ſolitariis, foliis angusto lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerſte zoort groeit in *Indien*, en de tweede op *Ceijlon*, in vogtige plaatzen, zijnde deze tweede zoort een der fraaiſte zaai-bloem-gewaſen, die wij hebben; inzonderheid die met dubbelde bonte bloemen, die veeltijds met drie of vier verſchillende koleuren zeer fraai geſtreept en geſprenkelt zijn, en derhalven waardig om door de bloem-liefhebbers gecultiveert te worden, verſtrekkende ook tot geen gering cieraad en vermaak in den tuin.

Kweeking der Balſaminen.

Om deeze fraaije bloemen te kweeken, moet men 't zaad omtrent in 't midden van april, in een broeibak, waar van de eerſte ſterkſte hitte vervlogen is, in regels, of anders, ter diepte van een kleine vingerbreed lugtig zaaijen; de planten opkomende, moet men de bak dagelijks bij goed weer, inzonderheid bij ſterke zonneſchijn veel lugten; dat is het glas wat open zetten, op dat de jonge planten niet al te geil of ſchielijk opſchieten, het geen haar ſlenterig en onvolmaakt zou doen worden, en ſlegte bloemen voortbrengen: Aan de andere kant dient men ook te zorgen, dat de broeibak niet te veel van haare warmte verlooren hebbe; dit zou dezelve al te traag en onvolmaakt doen groeijen: Dus tot in 't midden van meij in de bakken geſtaan hebbende, en wanneer men denkt het nagt-vriefen over te zijn, (dewijl dit gewas geen de minſte vorst kan verdraagen), verplant men de jonge planten van de eerſte of gemeene zoort, in de bloem-tuin daar men zulks begeert, dat egter om wel te groeijen en te bloeijen, op een warme plaats, en in een goede losſe vette grond geſchieden moet.

De tweede zoort, die wat tederder is, moet men als dan in potten van bekwaame groote, van 10 à 12 duimen wijdte en hoogte, met goede losſe vette, wat zandige aarde gevult, planten; in ieder pot één, die men dan vervolgens in een zonnebak, dat is een bak van bekwame hoogte, die van vooren ſchuins met glazen gedekt is, en alleen door de zon verwarmt word, plaatzen: dewijl deeze zoort meerder warmte begeert; dog men kan dezelve naderhand, wanneer ze in bloei zijn, zijnde het doorgaans dan bij ons in de warmſte zomer-tijd, wel in de tuin in de opene lugt plaatzen, mits dezelve een warme ſtandplaats gegeven worde; ook kan men wel eenige jonge planten in de Maij-tijd uit de broei-bak in de opene grond planten, op hoope, dat 'er een goede warme zomer zal koomen; dog dit jaargetijde koud zijnde, zal 'er weinig van koomen, en de bloemen ſlegt zijn: Om rijp zaad te winnen, moet men noodzaakelijk eenige potten met planten, welke de fraaiſte bloemen draagen, in de zonnebak houden, dewijl het zaad in de opene lugt bezwaarlijk rijp word, ten zij men een voordeelige en warme nazomer heeft: En dewijl dit bloemgewas veel vogt bemint, moet men niet verzuimen, de planten op zijn tijd behoorlijk te gieten, zijnde nogthans 't beſte middel om ze te bevogtigen, met onder de potten water-testen te zetten; wanneer men dezelve met de gieter van boven giet, moet zulks vooral niet over dag in de zonneſchijn, maar in de laate avond of vroege morgenſtond geſchieden, 't geen met alle fijne tedere gewaſen dient in agt genomen te worden, zijnde het begieten over dag in zonneſchijn, voor de meeſte zoorten van planten, ten uiterſten nadeelig.

Nog dient aangemerkt te worden, dat men meest altoos aan de jonge planten kan zien, welke dat bonte bloemen zullen voortbrengen; dit zijn naamelijk de zodanige, welkers geelagtig-groene ſtam van beneden na bovenwaarts met min of meer roodagtige ſtreepen getekent zijn; brengende de zulke, die zonder ſtreepen of paarsverwig zijn, doorgaans eenkoleurige witte, paarſe of roode bloemen voort: De dubbelheid der bloemen kan men meede vroegtijdig ontdekken, en zulks wel aan de bloem-

knoppen,

knoppen; zijn deeze dik en rond, kan men gerust zijn, dat de bloem dubbeld zal weezen, dog in tegendeel enkeld, wanneer de bloemknoppen dun en ſpits zijn.

Daar is nog een meede-zoort van dit gewas, de *wilde Balzamine*, of *Kruidje roer-mij-niet*, ook *Spring-kruid* genaamt, hebbende geele, en ook wel purperverwige bloemen; in 't latijn draagt het de naam van *Balſamina lutea. Herba impatiens*, DODON. of *noli me tangere.* (*Impatiens pedunculis multifloris ſolitariis, foliis ovatis, geniculis caulinis tumentibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas heeft alle die bezondere naamen verkreegen, om dat de zaadhuisjes als ze rijp zijn, aangeraakt wordende, terſtond opſpringen, te zaamen kronkelen, en 't zaad 'er uitvliegt, even gelijk de voorbeſchrevene *Balſamine*; zij doet dit nogthans ook van zelven, zonder aangeraakt te worden, wanneer het zaad ter deegen rijp is. Dit gewas groeit natuurlijk in 't wild in *Neder-* en *Hoog-Duitsland*, *Frankrijk* en elders, op ſchaduwagtige, vogtige en vette plaatzen. Wil men het in de hoven voortkweeken; zo behoeft men het zaad maar in het na- of voorjaar op een ſchaduwagtige plaats, en in een losſe en teffens vette grond te zaaijen; daar het eens gezaait is, koomt het jaarlijks, van het afgevallene zaad in overvloed van zelven, weder te voorſchijn.

BALSAMINE, *'t Mannetje*, of *Balzem-appel*, in 't latijn *Balſamina mas*, *vel Momordica*; deeze plant maakt dunne rankagtige ſteelen, van omtrent anderhalve voet hoog, dun, regt, takkig, zappig, beneden zomwijlen roodagtig, zig krullende door middel van zijne rankjes om al het geene ze bereiken kan; de bladen groeijen beurtelings, zijn glad, en hebben de gedaante van wijngaardbladen, dog veel kleinder, en van een eenigzins bittere ſmaak; de bloesſem groeit onder de bladen, aan roodagtige ſteeltjes, beſtaande elk uit vier bloemblaadjes, witagtig van koleur; op de bloesſem volgt de vrugt, hebbende de gedaante van een peertje, en is gelijk als met wratjes bezet en ruig; eerst groen, dog rijp geworden zijnde, geel; deeze opent zig van zelve, zo dat men het zaad kan zien, zijnde plat en zwartagtig, en bijna gelijk als dat van de *Citrullen*, dog rondsomme gekartelt

Men heeft 'er twee zoorten van, als 1. de *gemeene kleine Balzem-appel*, (*Momordica pomis angulatis tuberculatis, foliis glabris patenti-palmatis*, LINN. *Spec. Pl.*) 2. De *Balzem-appel* met groote vrugten, (*Momordica pomis angulatis tuberculatis, foliis villoſis longitudinaliter palmatis*, LINN. *Spec. Plant.*) deeze tweede zoort verſchilt hier in hoofdzaakelijk van de eerſte, dat de bladen wat hairig, en de vrugten grooter, langer en geelder zijn, zijnde de geheele plant ook grooter; beide groeijen ze natuurlijk in *Oost-Indiën* en op *Ceijlon*, en zijn éénjaarig: Bij ons worden ze zomtijds in de kruid-tuinen der Hooge Schoolen, en door andere Liefhebbers van vreemde zeldzaame planten, al meede om de nuttigheid der vrugt, gekweekt.

Kweeking van de Balzem-appel.

De kweeking van dit gewas koomt meerendeels over een, met de andere zoort van *Balſaminen*; men zaait het zaad in de maand Maart in een warme broeibak, of in een pot, die men als dan in de runbak plaatst; vervolgens verplant men de jonge opgekoomene planten in de maand Meij, ieder afzonderlijk in potten, en men zet dan de potten in een trek- of zonnekas agter glazen, of beter in een bekwaam hooge runbak in broeijenden run, dewijl ze veel warmte, en wel inzonderheid aan de wortel begeeren, om tierig te kunnen groeijen en rijpe vrugten voort te brengen; en dewijl dit gewas met dunne klimmende ranken opſchiet, zo moet men 'er rijsjes bij ſteeken, waar aan men de ranken vastbind, en ze dus helpen om 'er bij op te klimmen; verders moet men in agt neemen en niet verzuimen, om de bak of kas, dagelijks, inzonderheid bij goed weer en ſterke zonneſchijn, door open zetten te lugten, en de planten op zijn tijd 't nodige water in de avond- of morgenſtonden, het zij door begieting, of wel door ondergezette water-testen te geeven; als dan zal dit plant-gewas weelig groeijen en rijpe vrugten voortbrengen; zijnde die niet alleen aangenaam en bevallig voor 't gezigt, maar ook van veel nut in de Heelkunde; uit hoofde van deszelfs balzamijke, wondheelende, pijnſtillende en opdroogende aart; zijnde derhalven de olie daar van, een voortreffelijk middel voor allerleij verſche wonden en gezweeren; een wonde in weinige dagen, naar maate nogthans van deszelfs belang, geneezende; is wijders uitneemend, tegens allerleij klooven en bersten, 't zij aan de mond, handen, vrouwenborsten, enz., insgelijks tegens verbrandheid, ambeijen, lidtekenen; als meede tegens de geſcheurtheid of breuken.

De olie van de *Balzem-appelen* is zeer ligt te maaken, en dit geſchied door middel van de rijpe vrugten in een fles te doen, en 'er dan zo veel beste boom-olie op te gieten, dat de vrugt 'er een paar vinger-breed onder bedooven is, vervolgens laat men de fles eenigen tijd in de zon ſtaan te trekken. Daar word ook een zaamengeſtelde olie op de volgende wijze van bereid.

Neemt drie of vier oncen *vrugt van balſamine*, *walwortel*, *ronde hol-wortel* en *valeriaan-wortel* van ieder één once, *carde-benedicte* en *ſanikel* van ieder een half once, *Veneetſche terpentijn* twee oncen, *gepoeijerde wierook* en *mijrrhe* van elks één once; de wortelen en kruiden klein geſneeden, zo doet alles te zaamen in een fles, en giet 'er zo veel beste *boom-olie* op, dat ze drie of vier vingerbreed boven de kruiden ſtaat; ſtelt dan het glas, ter deegen geſloten, veertien dagen lang in de zon, en laat het vervolgens in een nieuw verglaasde ſteenen pot of pan een weinig opkooken, voorts door een ſchoone doek geperst, zo bewaart deeze Balzem in een fles, als een deftig middel om verſche wonden te geneezen; als meede ook tegens alle de bovengemelde uitwendige gebrecken.

BALSAMITA, zie LEVERBALZEM.

BALSAMUM ALPINUM, zie BERG-ROOS.

BALSEM, in 't latijn *Balſamus*; deeze is verſcheiden. De Joodſche of Paleſtijnſche *Balzem* koomt van een klein boomtje of heeſter, het welk eertijds alleenlijk in het dal van *Jericho*, in het gelukkig *Arabien* gevonden wierd; dog de groote Turk, hebbende *Palestijna* onder zijn gebied gebragt, heeft alle de *Balzem-boomen* van daar in zijne hoven, omtrent groot *Cairo* verplant, laatende dezelve aldaar nauwkeurig door de Janitzaaren bewaaren, zonder eenig Christen daar bij te laten koomen. Invoegen men tegenwoordig met meer regt dezelzelve *Balzem-boomen* van Ægijpten of Cairo, als van Judea mag noemen. Deeze boom maakt kleine en regte takken, bros, en vol ongelijke kwasten; de bladen gelijken na *Ruite*, dog zijn veel dikker, meelagtiger en zonder reuk; de bladen afgeſcheurt wordende, vloeit 'er uit de ſteelen, een weinig vogt, zijnde geel van koleur, zonder reuk, en min of meer bitter en zaamentrekkende; dit uitgelekte vogt word zorgvuldig in flesſen bewaart,

en op dezelfde wijze tot genezing van wonden gebruikt, als de *Peruaanſche Balſem*, komende ook, behalven de reuk, die aan dezelve ontbreekt, 'er ten eenemaal meede overeen. De bast is van buiten roodagtig, van binnen groenagtig; het hout daar onder is wit en vol merg, het welk in ſtukken zijnde gebrooken, een lieffelijken reuk van zig geeft; men brengt dikwils eenige drooge takken daar van in Europa, zonder bladen; dog deeze zijn zeldzaam en zeer duur, ter oorzaake dat ze zo bezwaarlijk te bekomen zijn; en dit is het, dat men met de Griekſche naam *Xylobalſamum*, dat is, *Hout van Balſem* noemt.

De bloesſem is als ſterretjes, en wit; na dat dezelve is afgevallen, volgt de vrugt, zijnde een beſie, ſpits eindigende, eerst groen, maar rijp geworden zijnde bruin, hangende aan een klein ſteeltje en kelkje; de graanen, die droog in Europa worden gebragt, gerimpelt en zonder zap; verwekken zaad, en ſterken de levensdeelen; men gebruikt ze als een middel tegen den beet der ſlangen, en andere vergiftige dieren; men verkiest verſche welriekende en ſterk van ſmaak; men gebruikt in plaats van dezelve, ook *cubebe* of ſteert-peper.

Witte Balſem, Sijriſche of Joodſche Balſem, of opregte Balſem, bij de Latijnen Balſamus verus of Opobalſamum genaamt.

Dit is een zeker vloeibaar harst, wit en geurig van reuk, zijpelende uit den ſtam van den voornoemden boom, als dezelve des zomers ingekorven word.

Deugd van de Witte Balſem.

Deeze verſterkt het hoofd, hart en de maag, bevordert de uitwaasſeming, en is zeer dienſtig tegens de engborstigheid, longe-ziekte, teering, hoest, bloedſpuwen, ſcorbuit, graveel, enz., inwendig gebruikt zijnde: Uitwendig gebruikt, geneest het allerlei wonden en gezweeren. Is voorts een goed middel, om de puisten van het aangezigt te verdrijven, en verzagt de huid; waarom de vrouwelijke ſexe zig daar meede wrijven, hebbende alvoorens haare handen gewaſſchen: Men maakt 'er ook een zoort van maagde-melk van, met het in overgehaalde wijn of *eau de la Reine* te doen ſmelten en ontbinden, dit dus ontbonden zijnde, mengt men het met een menigte ſlak-water, of van bloesſem van boonen, en men gebruikt het, om 't aangezigt te waſſchen.

Verkiezing van Witte Balſem.

Gelijkerwijze de opregte Joodſche witte Balſem zeldzaam en zeer duur is, dus is ze ook aan vervalſching onderworpen; zij moet van een aangenaame, en te gelijk ſterke reuk zijn, wit en doorſchijnend van koleur, eenigzins trekkende na den geelen, ſcherp en een weinig bitter van ſmaak; zij moet omtrent zo dik en lijvig zijn als de terpentijn; men vind 'er veel olie, maar weinig vliegend zuuragtig zout in; als men uit nieuwsgierigheid den Balſem distilleerde, men zoude in de eerſte plaats zeer fijnen en vloeibaaren olie daar uit trekken, daar na geelen olie, en eindelijk rooden olie, gelijk als wanneer men terpentijn distilleert; maar aangezien de witte Balſem van zelfs vlug genoeg is, doet men wel, dat men dezelve, zonder te distilleeren of over te haalen, gebruikt.

Om te weeten, of de witte Balſem opregt en versch is, laat men een druppel in een glas met water vallen; versch zijnde, verſpreid zig die druppel als een vliesje over het water in 't glas, dog zo, dat men den verſpreiden druppel ligtelijk met een zuiver ſtokje wederom bij elkander kan doen loopen; maar de Balſem oud zijnde, zal de druppel zodanig een vliesje niet maaken, maar op de grond van 't glas vallen, als hebbende meer lijvigheid, dan de eerstgemelde.

BALSEM-APPEL, zie BALSAMINE.

BALSEM (GROOTE), zie MUNTE.

BALSEM (KLEINE), zie LEVER-BALSEM.

BALSEM-KRUID, zie MUNTE.

BALSEM-NOOT, zie BEN-BOOM.

BALSEM VAN COPAIVA, of van *Braſil*, in 't latijn *Balſamus Copaivæ*. Deeze Balſem zijpelt uit een boomtje, in *Braſil* en elders in de *West-Indiën* groeijende, door een inſnijding die in het zelve word gedaan; men brengt ze over Portugal herwaarts. Daar zijn twee zoorten van; de eerſte is zo helder, als witte olie, en van een harstagtige reuk; de tweede is dikker als terpentijn, en geelagtig van koleur.

Deugd van de Balſem van Copaiva.

De eene en de andere zoort zuivert, en doet de wonden geneezen; men gebruikt ze om de zenuwen te verſterken, te ontlosſen, en de zaadloop of druipert te ſtremmen; het is ook een goed middel voor de zinkingen, verrekkingen en beenbreuk, en word inzonderheid gepreezen voor de uitteerende koorts (*hectica*) en teering. De *doſis* is van twaalf tot vier-en-twintig druppelen, of tot een ſcrupel, met de dooijer van een eij vermengt, of met iets anders ingenoomen.

BALSEM VAN PERU; in 't latijn *Balſamus Peruvianus*.

Hier van telt men drie zoorten.

De eerſte zoort is een hard harst, roodagtig en welriekend; zij zijpelt uit de takken van een boom, die in menigte in *Peru* groeit; men ontfangt dit zap in kokernoots-doppen, en legt het eenige dagen lang in de zon, of eenige ander warme plaats, om een zeker wateragtig vogt, dat 'er meede vermengt is, te doen uitwaasſemen, en de harstagtige ſtoffe harder te doen worden. Men noemt het *Drooge Balſem*.

De tweede zoort is een wit vogt, harstagtig en welriekend; deeze zijpelt uit den ſtam, en dikke takken van dien zelven boom, zijnde met een mes ingekorven; men noemt ze *Witte Balſem van Peru*; deeze zoort zweemt zeer naar de *Opobalſamum*, of ogregte *Witte Balſem*.

De derde zoort is lijmagtig, van dikheid gelijk terpentijn; van koleur donker-bruin, maar aangenaam van reuk, men kookt de bladen en takken van dien boom een tijd lang in water; en men laat het afgekookte koud worden, als wanneer de Balſem boven drijft, en men ze daar af ſchept, om in flesſen te bewaaren. Dit zoort is het gemeenſte in de Apothekers winkels; de ſmaak is eenigzins ſcherp.

Deugd van de Balſem van Peru.

De drie gemelde zoorten van Balſem, zijn goed tot verſterking der zenuwen en hersſenen, hart en maag; zij dienen om de verrotting te beletten en te zuiveren; zijnde zeer dienſtig om allerleij wonden en gezweeren te geneezen, de koude vogten te ontlosſen, ende een doorſtraaling te maaken. Ook zijn ze een middel voor de ſcheurbuit; als ze ingenomen worden, is de *doſis* van één tot zes druppelen; tot het inwendige gebruik neemt men bij gebrek van deeze Balſem, olie van *barnſteen*;

ge-

gelijk voor het uitwendig gebruik olie van *hijpericum*, of *terpentijn*.

De Indiaanen, na dat ze de donkerbruine Balſem uit de takken van den gemelden boom gehaalt hebben, laaten ze het afkookzel uitwaasſemen, tot dat het de dikte van een extract heeft; waar onder ze een weinig gom mengen, en 'er een deeg van maaken, dat ze tot kleine balletjes vormen, welke donker-bruin en welriekend blijven, voornaamelijk als ze aanſtonds met een weinig Balſem rondom beſtreeken worden. Wij ontfangen van die Balletjes in meenigte over Spanje en Portugal, en ze worden hooftzaakelijk gebruikt tot hals-coraalen en roozekranzen bij de Roomsgezinden.

BALSEM VAN TOLU; in 't latijn *Balſamum de Tolu*. Is een zoort van harst, die uit een ingekorven ſtam zijpelt; deeze inſnijding geſchied in den bast van een West-Indisch boompje, genaamt *Tolu*; het is een zoort van pijnboom, omtrent *Nieuw Carthago* groeijende; het behelst veel ſijne olie en vliegend zout, maar weinig aardſche deelen; van lighaam of dikte is het gelijk de terpentijn, roodagtig van koleur, ſterk van reuk, zwemende na die van een citroen.

Deugd van de Balſem van Tolu.

Deeze zuivert en doet de wonden heelen, wederſtaat de kanker, verſterkt de zenuwen; het is een goed middel voor de zinkingen, en heupjicht, zijnde uitwendig gebruikt; men geeft het zomwijlen den aamborstigen in; de *doſis* is van één tot vier druppelen; men gebruikt bij gebrek van het zelve olie van barnſteen om inwendig, en terpentijn of olie van *Hijpericum* of St. Jans kruid, om uitwendig te gebruiken.

BALSEM (ZAMENGESTELDE) is een Compoſitie, dienende tot een geneesmiddel, of om op wonden te leggen, of om door den lieffelijken reuk te verkwikken.

Uitneemende Balſem.

Neemt *alzem* drie hand vol, *bijvoet*, *wijnruit*, *rosmarijn*, *ſalie*, blad en bloesſem van elks twee hand vol. *laurier-beſiën*, naar maate van den Balſem, dien gij maaken wilt; maar daar word meer *alzem* en *wijnruit* vereischt, als van de andere kruiden; laat het met elkander kooken in een ketel met genoegzaame *olie* van *nooten*; deeze kruiden genoeg gekookt zijnde, het welk blijkt, als ze zwart zijn, moet men ze uit den ketel haalen, en den olie zagtjes, zo klaar als moogelijk, afgieten: drukt dan de kruiden in een linnen doek uit, ja perst ze uit, om 'er alle kragt uit te haalen; voegt deeze bij den klaaren olie; mengt 'er onder, naar proportie van de kwantiteit, één pond *teer*, een half pond *maagde-was*, die versch uit de bijekorf komt, twee drachmen *Venetiaanſchen terpentijn*, twee oncen *olie* van een *adder*, roert het te zaamen met een houte ſpatel om; alles wel door malkander gemengt zijnde, zijgt het door, om het van alle vuiligheid te zuiveren; doet vervolgens deeze Balſem in een verglaasde pot; ſluit die wel toe met parkament, en leer daar boven op; om deeze Balſem nog beter te hebben, moet men dezelve zes weeken lang onder paardemest bedelven, en ze naderhand op de onderſtaande wijze gebruiken; wil men de Balſem vloeibaar hebben, men moet 'er minder teer bij doen.

Eigenſchappen. 1. Deeze Balſem geneest binnen korten tijd allerlei verſche wonden, als zij 'er warm opgelegt word, en de wonden alvoorens met warme wijn gezuivert zijn.

2. Warm op den ſlaap van het hoofd gelegt zijnde, neemt ze allerlei hoofdpijn weg; ook moet 'er een warme linnen doek omgeſlagen worden.

Balſem, voor alle zoorten van Kwetzuuren en Kneuzingen.

Droogerijen. Neemt een half pond *noot-olie*, een half pond vloeibaare *ſtorax*, en een half pond *elemi-gom*, vier oncen *ſpiegelhars*, vier oncen *Venetiaanſche terpentijn*, één once *adder-olie*, nevens een half pond *maagde-was*.

Bereiding. Doet dit met malkander in een ſchotel, laat het ſmelten, en met malkander kooken, onder een geduurig omroeren, tot dat het de dikte van een zalf heeft.

Eigenſchappen. Deeze Balſem is zeer goed voor allerlei zoorten van kwetzuuren, wonden en kneuzingen; zij geneest de ambeijen, en ſteeken van ſenijnige beesten; insgelijks de jicht, etter-gezwellen en pest-builen; ook neemt ze allerlei pijn weg.

Andere Balſem voor Kneuzingen.

De kneuzing mag zo groot aan eenig deel des lighaams zijn, als ze wil, voornaamelijk zo het een vleesſig deel is, is het volgende een beproeft geneesmiddel.

Neemt *roozen-olie* en *wijn* te zaamen, en beſtrijkt 'er de kneuzing meede; dit gedaan zijnde, gebruikt het volgende geneesmiddel: Neemt *maagde-was* (de geele is de beste), doet dezelve in kookend water, om het gedwee te maaken, en ſtrijkt het dus als een pleiſter, op een linnen doek, om het op de kneuzing te leggen; men kan 'er ook wat *terpentijn* onder mengen, zijnde dan nog ruim zo goed.

Onvergelijkelijke Balſem voor allerlei zoorten van Kwetzuuren, diep of ondiep, Kneuzingen of Verrekkingen.

Droogerijen. Neemt een pint *roode wijn*, even veel *olie van olijven*, een once *wilde granaat-appel-bloeſem*, een halve once *drooge granaat-appel-ſchellen*, twee drachmen *ſtorax*, een halve drachme *cijpreſſe-nooten*, en drie oncen *anchuſa* of *oſſe-tong*.

Om deeze Balſem gereed te maaken, moet men alle deeze droogerijen in een vijzel ſtooten, dog niet zeer klein; daar na doet men ze in een pot, met olie en wijn, men laat ze op een maatig vuur kooken, tot op de helfte, dat is, tot dat de wijn geheel verkookt is; dit kan men weten, als men eenige druppelen op heete koolen werpt, en die aanſtonds in vlam vliegen zonder te ziſſen. Maar zo die druppelen ziſſen, moet men het nog langer laaten kooken; als nu de Balſem gereed is, moet de pot van 't vuur worden genomen, ende een half kwartier-uurs toe blijven; daar na zijgt men het door een linnen doek, en zet het op glaze flesſen, als wanneer het meer dan twee jaaren lang goed kan blijven.

Gebruik. Zo het een kneuzing of verrekking is, ſmeert de plaats met deezen Balſem, ſprenkelt 'er fijn gemalen *provincie-roozen* op, of van *mijrten-bladen*, en legt 'er vervolgens werk, van deezen Balſem doortrokken, boven op.

Doet het zelve, in geval de voet verſtuikt is, met de enklauwen te omwinden, zonder nogthans dezelve te veel te perſſen.

Is het een wonde, moet men dezelve met warme wijn afwaſchen, en met een linnen doek afdroogen; vervolgens van den Balſem daar op leggen; dit gedaan zijnde,

laat men een linnen doekje van den Balſem doortrekken, en het op de wonde leggen, ende een blad van roode kool daar boven op, of van andere kool; als dan verbind men de wonde, dog zagtkens; men verbind ze 's daags twee maal.

In geval met de wonde eenige zenuw gekwetst is, doet men een weinig terpentijn onder den Balſem, en legt het daar op zo warm, als het de lijder verdraagen kan; dit is zeer heilzaam.

Zo de wonde in 't lighaam doordringt, of diep in de dije gaat, moet men eerst warme wijn daar in ſpuiten; daar na ſpuit men 'er warme Balſem in, en men legt een koolblad op de opening, of een wiek doortrokken van den balſem; eindelijk verbind men de wonde, dog zagtjes.

Balſem, die beproeft is tegens veelerleij gebreeken.

Droogerijen. Neemt *roode roozen* een hand vol, *pimpernel-bladen* en *bladen van ſalie*, *duizend-blad*, *munte*, *marjolein*, *keule*, *ijzop* en *perſik-bladen* elks één hand vol, een pint keurlijke wijn, en olie van olijven, neevens een hand vol zout.

Toebereiding. Werpt het een en het ander, behalven het zout, in een bekwaame aarden pot, en laat het dus kooken, tot dat de wijn geheel en al verkookt is, en 'er niet anders als olie overblijft; dog zulks moet op een maatig vuur geſchieden, en geduurig omgeroert worden, ten einde de kruiden niet aanbranden; bijna dus afgekookt zijnde, doet men 'er het zout bij; eindelijk perst men het door een doek, om 'er alle kragt der kruiden uit te haalen.

Eigenſchappen. Deeze Balſem is een beproeft middel voor de kanker, gebrandheid, zwakheid der zenuwen, hoofdpijn, rouwigheid der maag, kolijk, jicht, enz.

Men wrijft 'er het zwakke deel des lighaams meede, tot dat de Balſem geheel en al in de huid is getrokken; en tot dien einde maakt men van tijd tot tijd de hand, met welke men wrijft, warm; vervolgens moet men het gemelde zwakke deel des lighaams met een warme linnen doek omwinden; men herhaalt dit wrijven drie of vier maal daags.

Maar zo men wat meer van deezen Balſem wil maken, moet men naar proportie meer van de gemelde kruiden, olie, wijn en zout neemen.

Voortreffelijke Balſem, voor allerlei zoorten van Wonden, Kneuzingen, Etter-gezwellen, Jicht en andere Smerten.

Neemt *laurier-bladen*, *bladen van alſem*, en *wedrijk* van elks twee hand vol, vier hand vol *kleine ſalie*, *roosmarijn* met zijn bloesſem, *zwarte* en *rijpe jenever-beſiën*, *olie van olijven* vier pond en een half, een pint *witte wijn*, één pond *maagde-was*, en drie oncen *adderen-olie*.

Om nu deezen Balſem te bereiden, ſtampt alle deeze kruiden te zaamen, dog niet fijn, mengt ze onder elkander, en doet ze in een nieuwe aarde pot, gier 'er de olie van olijven en wijn boven op, laat het te zaamen twee of drie dagen weeken, het van tijd tot tijd met een houte ſpatel omroerende; laat het vervolgens op een maatig vuur kooken in een ketel, het telkens omroerende, tot dat de wijn verkookt is; dan laat men het door een groven doek zijgen; men perst het ſterk, en wringt het zap in een kom; deeze kom word vervolgens op het vuur gezet, en 'er kleine ſtukjes van maagde-was bij gedaan; deeze geſmolten zijnde, doet men 'er de olie van adderen bij, en men kookt het verder te zaamen, met het geduurig om te roeren; deeze Balſem word in aarde potten bewaart.

In geval men dezelve nodig heeft, doet men 'er van in de etter-gezwellen en wonden, of men ſtrijkt 'er van op het pijnlijk lighaams deel.

Voortreffelijke Balſem voor Kwetzuuren.

Neemt *olie van hijpericum* of *St. Jans-kruid* een half pond, *Venetiaanſche terpentijn* een half pond, *elemi-gom* vier oncen, *Florentijnſche liſch* en *aloë* van elks twee oncen, *mastic*, *ſtorax*, *mijrrhe*, *draaken-bloed* en *brandewijn* van elks twee oncen.

Om deeze Balſem gereed te maaken, ſmelt men de olie, gom en terpentijn onder elkander, men laat het draaken-bloed en het overige in den brandewijn weeken en uittrekken; daar na mengt men het onder elkander, en laat het op een maatig vuur kooken; of men zet het 's zomers een maand lang in een heete zonneſchijn.

Balſem, zijnde een voortreffelijk middel voor verrot Tandvleesch.

Neemt *mijrrhe* en *kandi-zuiker* van elks even veel, vermaalt het tot ſtof, en doet het in hard gekookt midden door geſneeden wit van een eij, rijgt het aan een draad, en hangt het in een kelder op; zet 'er een glaze vat onder, en daar zal een vogt uitzijpen, waar meede men dikwils 's daags het tandvleesch beſtrijken moet; ook kan men in deszelfs plaats gebruiken, de *tinctuur van mijrrhe*, met zuiker gemengt.

Dog men moet weeten, dat de algemeene geneesmiddelen vooraf dienen gebruikt te worden.

Samaritaanſche Balſem, waar van men in het Euangelie leest.

Neemt gemeene olie en goede wijn, van elks even veel, laat het te zaamen kooken op een maatig vuur in een verglaasde pot, tot dat de wijn afgekookt is, en gij zult een goede Balſem tot uw gebruik hebben.

Men noemt het *Samaritaanſche Balſem*, om dat de barmhartige Samaritaan, waar van men in de Euangeliſche parabel leest, zig van geen andere Balſem in het geneezen van dien, die onder de Moordenaaren gevallen, en doodelijk gewond was, bedient heeft; men kan ten allen tijden deeze Balſem gereed maaken; en hoewel het een eenvoudige zoort is, heeft ze nogthans haar gebruik, als zijnde een goed middel, om enkele wonden, in 't bijzonder verſche, te geneezen.

Balſem van de Balſem-appelen.

Neemt bloesſem, bladen en appelen van de plant *Momordica* genaamt, van elks vier oncen, wortelen van *conſolida* of waal-wortel, *ſerpentina* of ſpeerwortel, *ariſtolochia* of baarwortel, en *valeriaan* of *St. Joriskruid* van elks twee oncen, *bladen van maagdepalm*, en *zanikel*, de toppen der bloesſem van *Hijpericum* of *Sint Janskruid* van elks anderhalve once, nevens vier pond *olie van olijven*.

Men verkiest de droogerijen tot deezen Balſem behorende, zo goed en verſch, als men ze vinden kan; en als men in een vijzel geſtampt heeft, het geene geſtampt moet worden, en voorts het een met het ander met olie in een glaze fles gemengt, of in een verglaas-

de

de pot, zijnde nauw van hals, gedaan, en wel toegeſtopt, zet men 't geduurende twaalf dagen in de zon; daar na doet men het in een waterſtoof (*balneum mariæ*), waar in men distilleert of overhaalt, en men laat het kooken, tot dat het vogt der droogerijen bijna vervloogen is; vervolgens zijgt men het door, en drukt het uit, en als de olie behoorlijk van het hef is geſcheiden, mengt men dezelve met een half pond olie van *zandarak* of *jenevergom*, of anders beste *terpentijn-olie*; dus is de Balſem gemaakt, men bewaart het in een ſterke glaze fles, wel toegeſtopt.

Deeze Balſem word zeer gepreezen, als een beproeft middel voor allerlei zoorten van kwetzuuren, in het bijzonder voor alle zenuwagtige deelen, en om gebrande leden te geneezen. Ook neemt deeze Balſem de pijn der ambeijen weg, geneest de ſpleeten in de tepelen der borsten, voornaamelijk als men 'er een weinig *camfer* bij doet; voorts alle lidtekens, als 'er *olie van eijeren* onder gemengt is.

Een Balſem-recept van den Commandeur van Parma, wiens Werking tegen Tzer, Vuur, Bloedvloeijing, en in den arbeid der Kraamvrouwen uitnemend is.

Neemt een once droogc of *Peruviaanſche Balſem*, twee oncen droppelen van *ſtorax*, drie oncen droppelen *benzoin*, *aloë ſuccotrina*, *fijne mijrrhe*, *wierook*, *wortel van angelica*, *bloeſem van hijpericum* of *St. Jans-kruid* van elks een halve once.

Deeze droogerijen moeten gekneust worden, voorts in een glazen fles gedaan, op twee pond brandewijn, dan de fles met een kurk, wasch en parkament toegeſtopt, en dagelijks met het begin tot het einde der hondsdagen, een uur na den opgang der zon, tot een uur voor den ondergang in de zon gezet.

Nooit moet de fles bij vogtig weer in de lugt gezet worden, maar men bewaart ze als dan op een drooge plaats; ook zet men ze uit de lugt, zo dra men ziet, dat dezelve betrekt; na de hondsdagen doet men deeze Balſem in een ander glas, of in verſcheide kleine, dog de droesſem moet niet geroert worden.

Het gebruik van deeze Balſem.

Zo de wonde door vuur of zwaard toegebragt, diep is, moet men dezelve met een veer in den Balſem geſteeken, beſtrijken, voorts van plukzel een wiek maaken, om op de wonde te leggen, vooral eer men ze verbind.

Zo de wonde met een beenbreuk gepaart gaat, moet men ze maar voorzigtig ſtooven, zo van binnen als van buiten, en ze verbinden, als vooren, wanneer de verrotte beenderen daar van zelfs zullen uitvallen. Een voorbeeld heeft men gezien, voor Verona in Italien aan een Fransch ruiter, die boven aan zijne dije gekwetst, en geene afzetting doenlijk zijnde, men het met deeze Balſem waagde, de ſplinters van het gekwetſte been, hem door den ſnaphaan veroorzaakt, vielen 'er uit, en de geneezing volgde binnen veertien dagen.

In geval de ſlag het vleesch kwetst, moet men een inſnijding maaken, en met den Balſem, gelijk boven gemeld, beſtrijken.

Zo het vuur eenig vleesch verbrand heeft, beſtrijkt men het bezeerde deel met deeze Balſem van binnen en van buiten; men zal ondervinden, dat het vleesch daar door gezuivert word, voorts wasdom en ſterkte ontfangt.

Is het een eenvoudige kwetzuur, ſtrijkt 'er van den gemelden Balſem op, en voegt de wonde zaamen, zij zal wel haast geneezen.

Is een Vrouw in baarensnood, die bezwaarlijk kan verlost worden, geeft haar vier of vijf druppelen van deeze Balſem in een weinig vleeschnat; dit zal de ſmert verzagten, en het baaren gemakkelijk maaken.

Geeft 'er insgelijks vijf droppelen in vleeschnat van aan iemand die de roode loop heeft, met onverdraagelijke ſnijdingen in den buik; hij zal 'er onfeilbaar verligting na gevoelen.

Balſem van Arceus.

Neemt *bokke-* of *ſchaape-vet* twee oncen, *verkens-reuzel* één once, *gom-elemi* en *terpentijn* van elk anderhalve once, ſmelt het zagtjes in een pantje onder elkander tot een balſem of zalf, die men tot het gebruik bewaart.

Andere betere manier.

Neemt beste *terpentijn*, *olie van St. Jans-kruid* van ieder anderhalve once, *gom-elemi* één once, *balſem van Peru* twee drachma, en *gedistilleerde wasch-olie* een half drachma; ſmelt het onder malkander, als 't voorgaande.

Balſem van Locatelli, of Italiaanſche Balſem.

Neemt *boom-olie* drie-vierde pond, *laurier-olie* één once, *St. Jans-kruid* en *peter-olie* van elk een halve once, *geel was* twee oncen, *terpentijn* een-vierde pond, *gepoeijerde mastic*, *mijrrhe*, *ſtorax* en *benzoin* van elk twee drachma, *Peruviaanſche balſem* drie drachma, fijn gepoeijert *zandelhout* twee drachma; ſmelt en mengt het behoorlijk onder malkander tot een Balſem, die men bewaart; deeze gemelde drie Balſems zijn zeer wondheelende, en dienſtig in allerlei wonden en gezweeren; gelijk ook de volgende.

Andere deftige Wond-balſem.

Neemt *gom-elemi*, *Veneetſche terpentijn*, *olie van St. Jans-kruid* van elk twee oncen, *olie van balzem-appelen* (*momordica*) een halve once, *was* twee drachma, ſmelt het onder malkander tot een Balſem.

Nog andere goede Wond-balſem.

Neemt *olie van St. Jans-kruid* een half pond, zuivere *Franſche wijn* vier oncen, kookt dit te zaamen, tot dat de wijn vervloogen is; doet 'er dan bij *gom-elemi* anderhalf once, *Veneetſche terpentijn* twee oncen, *gepoeijerde wierook* en *mijrrhe* van elk een halve once, en maakt het tot een Balſem, als vooren.

Nog andere beste Wond-balſem.

Neemt wortel van *cardebenedicte*, van *valeriane*, en van *contra ijerva* van ieder een halve once, zaad of bloeitoppen van *St. Jans-kruid* één once, weekt deeze dingen twee dagen in witte wijn, doet 'er dan bij goede oude *boom-olie* twee oncen, heele *tarwe* een once, laat dit kooken, tot dat de wijn verteert is, drukt het dan ſterk uit, en doet 'er nog bij *Veneetſche terpentijn* vier oncen, gepoeijerde *wierook* en *mijrrhe* van elk een halve once.

Zwavel- of Lijn-balſem, die zeer heerlijk voor Wonden is.

Neemt verſche *lijn-olie* twee oncen, gemeene *geele zwavel* fijn geſtampt een drachma, doet het te zaamen

in een vlakke groote aarde kroes of pan, zet het op een zagt koolen-vuur, en roert het zomtijds met een ijzere of houte ſpatel om, zo zal het hevig beginnen te ſchuimen en op te wellen, weshalven men het dan ras van het vuur moet neemen, dewijl het 'er anders zoude uitloopen; het geeft ook een zeer onaangenaame reuk van zig; wanneer het dan koud geworden is, ziet 'er de geheele maſſa als geſtolt bloed uit: Deeze maſſa ſnijd men in ſtukken, doet die in een ſterk zuiker-glas, en voegt 'er omtrent vier oncen ongezoutene boter bij, zet het dan in warm zand of bij een kagchel, op dat de boter ſmelte, roert het vlijtig om, en laat het één dag in de warmte ſtaan, zo verkrijgt de boter een bruin-roode koleur, en men zijgt het dan nog warm zijnde, door een doek, en bewaart het tot 't gebruik.

Deeze Balſem word grootelijks gepreezen, want hij verzagt de pijne der wonden en kwetzuuren bij uitneementheid, en geneest dezelve heel ſchielijk: Met *terpentijn* vermengt, word hij als 't beste middel gepreezen tegens de pijn der ambeijen: Men heeft aan te merken, dat men alle de *Wond-balſems* best warm gemaakt, gebruikt.

Wonder doende Balſem, of Balſem-eſſens.

Neemt *Balſem van Peru* en *van Tolu* van ieder een halve once, beste *ſtorax*, *mijrrhe*, *wierook*, *benzoin*, beste *aloë* van ieder twee drachma, *ſaffraan* een halve drachma, giet 'er ſterke of overgehaalde brandewijn op, en trekt het op een warme plaats uit, tot een *eſſens*; die zeer wondzuiverend en wondheelend is, als men daar meede de wonde of gezweeren altemets beſtrijkt, of een wiek daar meede bevogtigt, 'er op leit, en 'er een heelpleiſter over legt, of maar een doek en band over de wonde doet.

Zeer goede hoofdverſterkende Balſem.

Neemt *wit was* een halve once, ſmelt het in een zilvere of kopere lepel, doet 'er dan bij uitgeperst *muscaatenoot-olie* een halve once, en onder malkander geſmolten zijnde, mengt 'er bij *Balſem van Peru*, gepoeijerde *camfer* van elk een half ſcrupel, en wanneer alles begint koud te worden, doet 'er nog bij *lavendel-olie*, *marjolein-olie*, *citroen-* of *cedro-olie*, *kruidnagel-olie* van elk één drachma, *roozenhout-olie*, *barnſteen-olie* van elk een halve drachma, mengt het wel en bewaart 't voor 't gebruik, wel geſloten.

Andere heel goede hooftverſterkende Balſem.

Neemt uitgeperste *olie van muscaat-noot* zes drachma, gedistilleerde *lavendel-* en *ruit-olie* van elk vier ſcrupel, *marjolein-* en *ſali-olie* van ieder vijftien droppels, *zoete amandel-olie* zo veel genoeg is, mengt het tot een bekwaame dikke Balſem. Deeze *Hoofd-balſems* zijn zeer dienſtig tegen allerlei hoofd-gebrekens, als hoofdpijn, duizeligheid en draaijing des hoofds, zwakke memorie, enz., en verſterken den mensch.

Een zeer goede Balſem tegen de Beroerte, anders Slag-balſem genaamt.

Neemt uitgeperste *muscaatenoot-olie* een halve once, *lavendel-*, *marjolein-*, *roozemarijn-*, *kruidnagel-*, *caneel-* en *roozenhout-olie* van ieder één ſcrupel, *balſem van Peru* een halve ſcrupel, *amber gris* en *muscus* van ieder vijf grein, vermengt alles wel onder malkander, na dat de *muscaatenoot-olie* eerst in een zilveren lepel of porceleine potje zagtjes geſmolten is; men kan 'er op 't laatſte eenige greinen *gebrand ijvoir* onder mengen, als men hem zwart hebben wil, dog dit is juist niet nodig. Deeze Balſem heeft na genoeg dezelfde kragten als de voorige *Hoofd-balſems*, dienende om het hoofd te verſterken, tegen de beroerte, vallende ziekte, termijnen of ſtuipen, vervrist de geeſten en verkwikt het gemoed, zelfs in een gezonde toeſtand. en verſpreid ook een goede reuk; men ſtrijkt hem aan de ſlaapen des hoofds, op de kruin, in de nek, onder de neus, in de palm van de handen, op de pols, en 't hol van de voeten.

Pijnſtillende en ſlaapverwekkende Balſem.

Neemt *Spaanſche zeep* één once, *opium* een halve once, gepoeijerde *camfer* zes drachma, en gepoeijerde *ſaffraan* een halve once, laat de *zeep* en *opium* met acht oncen beste *brandewijn* eenige dagen op een warme plaats weeken en trekken, tot dat het geſmolten is, daar na gefiltreert zijnde, dampt het op een zagt vuur uit tot een balſems dikte, en mengt het overige, koud zijnde, daar onder; deeze Balſem op de ſlaapen, pols, hartkuiltje, enz. geſtreeken zijnde, verwekt rust en ſlaap, en ſtilt daar door ook de pijnen.

Een zeer verſterkende Balſem voor de Vrouwen.

Neemt uitgeperste *olie van foelie* twee oncen, gedistilleerde *olie van gom galbaan* een half drachma, *van lavendel*, en *barnſteen* één ſcrupel, *olie van marjoleine*, *meliſſe*, *rozemarijn*, *wijnruit*, en *van ſalie* van elk een half ſcrupel, *vet van een bever*, of anders *bevergeil* zes grein. *geest van ammoniac-zout* eenige druppels, mengt het warm onder malkander tot een Balſem, gelijk de vorige. Wil men hem rood hebben, kan men fijn gepoeijerd *Florentijnsch lak* of *kermes korrels* daar onder mengen; en als men 'er *ultramarijn*, of min kostbaarder, *Berlijnsblauw* onder mengt, verkrijgt hij een fraaije blaauwe koleur; deeze Balſem dient inzonderheid voor de Vrouwen, die geen zoete geuren kunnen veelen; hij verſterkt haar niet minder als de voorige Balſems; dient inzonderheid ook tegen de opſtijging der moeder en andere moederkwalen, als flauwte, duiſeling des hoofds, mislijkheid, enz.; men gebruikt hem als de voorige Balſems.

Om een goede Maag-balſem te maaken.

Neemt uitgeperste *olie van muscaate-noot* één drachma, gedistilleerde *olie van kruize-munte*, *roozemarijn*, *carwei*, *dil*, *oranje-ſchil*, *jenever-beſiën* en *kruid-nagels* van elks vier of vijf druppels, mengt het warm onder malkander; deeze Balſem is zeer dienſtig voor een zwakke maag, winden, opblaazingen, buikkrimpingen, kolijk, enz.; men ſmeert daar warm de buik meede, omtrent de maag en navel.

Om een goede en aangenaame Blanket-balſem te bereiden.

Neemt *pomade* één drachma, goede *jasmijn-olie* twee drachma, *geſmolten wijnſteen-olie* één drachma, *walſchot* een halve drachma, *Spaansch blanket* (*blanc d'Eſpagne*) drie drachma, mengt het warm onder malkander, tot een Balſem, waar meede men 't aangezigt en handen 's avonds ſmeert; neemende alle puistjes en onzuiverheden der huid weg, en maakt een blank vel; derhalven zeer dienſtig voor de Juffers, die haar aangezigt op een geoorloofde wijze fraai willen vertoonen. Zie ook BLANKET-MIDDELEN.

BALSEM-WORTEL, in 't latijn *Coſtus iridem redolens ſeu Indicus*, (*Coſtus*, LINN. *Hortus Cliffort. pag.* 2.) en door de Chineeſen *Chianfou* genaamt. COMMELIN, en na hem FRANCISCUS DALÆUS, zijn van gedagten, dat de *Coſtus* de wortel van een plant is, die de naam van *Tſiana Kua* draagt, en in meenigte in het gelukkige *Arabien*, *Braſilien*, de *Kust van Malabaar* en elders groeijende; wat 'er ook van zij, de *Balſem-wortel*, die bij ons in de Apotheeken gevonden word, is een wortel ter dikte van een duim, in langwerpige ſtukken geſneeden, van aart ligt en ſponsagtig, en nogthans hard, dog vergruisbaar, een weinig harsagtig, hebbende een ſcherpe eenigzins bittere ſpeecrijagtige ſmaak; is grijsagtig, zomtijds na geele *oker* zweemende van koleur, en heeft een aangenaame reuk; aan deezen wortel word de deugd toegeſchreeven, van giftweerſtaande te zijn, en verſtrekt veeltijds tot een ingredient in de *theriaak*.

BALTRACAN, is een plant in *Tartarijen* groeijende, wiens bladen niet kwalijk na die van de *rammelats* gelijken, de vrugt die zig rijp geworden zijnde, opent, verſpreid als dan een aangenaame reuk, als die van *oranjeappelen*. De *Tartaaren* op hunne togten uitgaande, voorzien zig van deeze vrugten, om zig te vervriſſen, en den dorst te leſchen.

BAMBOES; in 't latijn *Arundo Arbor*, ook *Tabixir;* is een *Indiaansch Riet*, groeijende zo hoog als een boom, zomwijlen als een Populier-boom, dog zomwijlen ook laager; voorts regt, rond en aangenaam van gezigt. Het hout is van binnen hol en vol merg, en door zeer harde knoopen geſcheiden, koomende uit deeze knoopen ſcheuten voort, die mede inwendig hol zijn, en aan de eindens met langwerpige doornen voorzien; deze ſcheuten jong en teder zijnde, hebben een bruinagtige groene koleur, en bevatten als dan een ſponſieagtig merg, dat om deszelfs aangenaame ſmaak, zeer gretig door de *Indianen* word uitgezoogen. Na verloop van eenigen tijd, worden deze ſcheuten geelagtig wit en blinkende, en dan vloeit 'er van zelve een vogt uit, dat door de hette der zonne ſtremt, en zig tot brosſe en harde droppen vormt. Uit de knoopen of leeden van dit riet, ſpruiten groene bladen van een ſpan lengte, en bij de ſteelen een duim breed, loopende naar het einde ſpits toe, zijnde gegroeft; de bloemen zien 'er uit als koren-airen; van de jonge ſcheuten word mede *Azia* bereid. De wortel maakt mede veele ſcheuten.

De *Bamboes-boomen* groeijen digt bij elkander, en vermenigvuldigen dermaten uit de wortel, dat ze dichte Bosſchen maaken, door welke men bezwaarlijk reizen kan. En hoe het hout harder is, en bezwaarlijker om door te kappen, dies te gemakkelijker het geſpleeten word. Men vind dit geboomte in *Malabar*, na de kant van *Coromandel*, langs de rivieren, en in verſcheide andere gewesten van *Indien* meer. Uit een ieder zijner knoopen vloeit gemeenlijk, gelijk wij reeds gezegt hebben, een dik vogt, zijnde wit en melkagtig; dog men kan 'er nog veel meer uit drukken. Men maakt 'er door uitdamping een zoort van zuiker van, bij de Indianen *Tabaxir* genaamt. Zij gebruiken dat melkagtig zap voor veelerhande ziekten, gelijk de zuiker bij ons gebruikt word, om de vogten te verzagten, en dewijl dat zap niet door het vuur is gegaan, zo is het nog meer pijnſtillend en bevogtigend als onze zuiker. Men ſchrijft dit zap als heilzaam tegens kolijk en roode loop voor.

De *Indianen* gebruiken het hout van *Bamboes* tot het bouwen van huizen en ſcheepen, ook tot allerlei huisraad. Dit hout is zo hard, dat twee ſtukken tegen elkander zijnde gewreeven, vuur verwekken. Als de inwoonders van het land tabak willen rooken, en hunne pijpen ontſteeken, neemen ze twee ſtukken van een geklooft ſtuk *Bamboes*, in een van welke beide ze een keep ſnijden, waar in ze het ander ſtuk wrijven, zonder dat het in brand geraakt of van vonken flikkert; maar zo dra men drooge bladen, of eenige brandbaare ſtoffe daar bij houd, ziet men 't aanſtonds vuur vatten. Groote *Bamboes* dient om ſtokken te maaken, waar bij de ſlaaven de draagbedden optillen en draagen, die ze *Palankijn* noemen, en die in 't Oosten van een zonderling gebruik zijn. Zij maaken 'er ook water-emmers van, in welke het water zeer versch blijft.

Daar zijn veelerleij zoorten van *Bamboes:* Van het dunne vliesje, het hout van eene dezer zoorten omvattende en in *China* groeijende, word door de Inwoonderen papier van vervaardigt; en de meeste Chineeſche boeken zijn op dit papier geſchreeven of gedrukt. De ſcheuten die van verſcheidene zoorten van *Bamboes* gekapt worden, zijn de rottingen welke de naam van *Bambocſen* draagen.

Men roemt het *Bamboes-hout* als zweetdrijvend, en de wortelen als pisdrijvende, en maandſtond verwekkende.

BAMIA; *Alcea Ægijptiaca;* Is een zoort van Heemst of *Ketmia*, in *Ægijpten* en elders groeiende, hebbende van onderen bladen, bijna gelijk aan die der gemeene *Maluwe*, dog aan de ſteng, die tot drie a vier voeten hoogte bereikt, zijn de bladen meerder geſnippelt: De bloemen zijn fraaij geel, met roode aderen en van binnen paars-kleurig: Het is een eenjaarig gewas, en word door het zaad voortgezet; kunnende deszelfs kweeking bij ons op een gelijke wijze geſchieden, als die van de *Abelmosch*, waar van het een mede-zoort is.

BANAAN-BOOM, zie PISANG.

BANANAS, ook *Bannanes*; Dus word in *Africa* en wel inzonderheid op de kust van *Guinea*, de *Piſang* of *Muſa* genaamt. Zie PISANG.

BANCO, zie BANK.

BANDAGIE, in 't latijn *Vinſturæ*; zijn windzelen van oud linnen, die men in de Heelkunde gebruikt, tot verband der wonden en andere gebreken, en die naar het onderſcheid der kwetzuuren en ledemaaten, min of meer breed en verſcheiden moeten gemaakt en toegepast worden; zijnde derhalven van veelderlei zoort, om welken te maaken, en inzonderheid om die wel en behoorlijk te appliceeren, een Heelmeester behoorlijk kundig behoort te zijn.

BANDEN: in 't latijn *Ligamenta;* Dus worden die werktuigen van het menſchelijk lighaam genaamt, welke tot vereeniging en bewaaring der bijzondere lighaamsdeelen verſtrekken: Ze worden in tweeën verdeelt, als *banden* voor de *weeke*, en *banden* voor de *vaste* deelen des lighaams: De eerſten zijn hoofdzaakelijk die der *lever*, *lijfmoeder*, *maag* en *ſpieren:* De tweede behelzen die der *beenderen;* welke of aan de *onbeweeglijke* of wel aan de *beweeglijke geleedde beenderen* vast zijn, en dezelve te zaamen houden. Wanneer deze *ligamenta* of banden doorſneeden of anderzints gekwetst worden, ontſtaan 'er veeltijds groote en moeijelijke toevallen; om welke te geneezen niets dienſtiger nog beeter is, dan *Peruviaanſche balzem; Balzem* van *St. Jans-kruid*, *terpentijn* of wel gedistilleerde *terpentijn-olie*, *barnſteen-olie*, en wel inzonderheid wanneer 'er gedroogde en gepoeijerde *aard-wormen* onder vermengt zijn. De volgende

balzem

balzem of zalf waar van wij hier de bereiding meededeelen; is zeer nuttig en heilzaam voor dat ongemak.

Neemt vier oncen *olie van St. Jans-kruid*; twee oncen *terpentijn*, zes drachma *gepoeijerde aard-wormen* en een weinig *ſaffraan*, ſmelt dit zagtjes onder malkanderen, en maakt het tot een zalf.

BANGUE, dit is een Indiaanſche Plant, bijna gelijk hennip, zijnde derdehalve of drie voet hoog, de ſtam vierkant en niet wel om te breeken; van koleur ligt groen, niet zo hol als hennip, dog de bast word ruim zo wel tot draaden gemaakt. De bladen zijn boven gelijk die aan groene hennip, naar beneden ruig, witagtig en ſmaakeloos. Het zaad is nog kleiner als dat van hennip, ook niet zo wit.

De Indianen eeten het zaad en bladen dezer plant, om de lust tot bijſlaapen, en om den appetijt te verwekken. Zij maaken 'er een compoſitie van, pulverizeerende het zamen met *areca*, een weinig *opium* en *zuiker*. Zij ſlikken het op als ze gerust willen ſlaapen, en hun verdriet vergeeten. Als ze in hun Droom allerlei zotte verbeeldingen willen hebben, mengen zij 'er *kamfer*, *foelie*, *kruidnagelen* en *notemuscaat* onder. In tegendeel als ze vrolijke en weelderige droomen begeeren, doen zij'er *amber-grijs*, *zuiker* en *muscus* bij.

CLUSIUS merkt aan, dat deze *Bangue* veel overeenkomst heeft met de *Mallac* der Turken te Conſtantinopolen, waarvan ze zig tegen allerlei kwaalen bedienen. Zommigen eeten 't op, om dartele luſten te verwekken.

BANILJE, zie VANILJE.

BANK, WISSELBANK van *Amſterdam*, van *Londen*, van *Venetien*, enz. Om een regt begrip van deze zaak te hebben, zullen we haar van eenvoudige beginzelen ophaalen, aldus:

In ieder ſtad kan men een zekere menigte van baar of gereed geld ſtellen, dat in den handel als rond loopt, en van de eene hand in de andere komt, het zij in koopmanſchappen, of in wisſelbrieven of in gereede penningen. Bij voorbeeld, *Jan* is ſchuldig aan *Piet*; die wederom ſchuldig is aan *Kornelis*, en deze aan *Jacob*, die het zelve wel wil leenen aan *Jan* voornoemd. Het geld zou in dat geval een onnodigen ommeloop doen; want zo deze perzoonen op eene plaats t'zamen kwamen, en elkanderen opgaven wat ze ſchuldig waren, zouden ze elkander betaald vinden, mids den een op den anderen trekkende, dat men *Aſſigneeren* noemt. *Jan* zou *Piet* betaalen door *Kornelis*, die hem aangeweezen is door *Jacob*, 't geen op de misſen en jaarmarkten dikwils geſchied, of bij ſlot van rekeningen, dat men *Balans* hiet, of vereffening en afrekening.

Maar dewijl deze wijze van betaaling niet altoos even gemakkelijk kan geſchieden, zo heeft men een ligter middel uitgevonden, dat, naar 't mij voorkomt, op deze eenvoudige onderſtelling gegrond is.

Indien *Jan*, *Piet*, *Kornelis* en *Jacob*, en vervolgens alle de Inwoonders eener ſtad niet meer dan eenen ontfanger of *Kasſier* hadden, die een lijst en boek hield voor ieder van hen, en deze kasſier alle hunne onderlinge betaalingen moest doen, zonder eenig gereed geld uit te keeren, alzo het enkel genoeg ware, op ieders boek den ontfangst en de uitgaave van en aan elkanderen op te ſchrijven, waar uit twee zaaken zouden ſpruiten.

Voorcerst, dat ze ontgaan konden niet alleen de moeite om 't geld te ontfangen en uit te tellen; maar ook de onkosten om ieder in 't bijzonder eenen kasſier en boekhouder te hebben.

Ten tweeden, dat de ſtaat van dezen kasſier zeer voordeelig zoude zijn, dewijl hij zig van hun geld kan bedienen, zonder daarom zijne bediening en last te buiten te gaan, of den loop der betaalingen te ſtremmen, alzo hij die voldoed door en in zijne ſchriften; waar uit nog een derde voordeel zoude ſpruiten, als deze dat geld aan de voorſz. deelgenoten leende, die 'er hunnen handel mee konden vermeerderen, door het zelve bij vreemdelingen, 't zij met verwisſelen of anders te gebruiken.

Dit heeft de *Republijk van Venetien* gelukkig in 't werk geſtelt, door 't invoeren van haare Bank; want zij heeft zig voor altoos-durenden kasſier van haare inwoonderen aangeſtelt. Zij nam daar toe het geld van den een en anderen, dat tot betaaling moest ſtrekken van de koopmanſchappen, in groote partijen of van de wisſelbrieven. Hierom belaste ze door een placaat, dat de betaaling der wisſelbrieven en groote partijen niet mogt geſchieden, dan in de Bank. Door dit middel waren alle ſchuldenaars en eisſchers, (*debiteuren* en *crediteuren*), genoodzaakt, de eene hun geld in de bank te brengen, en de anderen om het daar te ontfangen, dog bij enkele overbrenging of *transport*. Die in het Bankboek ſchuldeisſcher was word ſchuldenaar, zo dra hij zijn post aan een anderen overgeeft, die voor ſchuldeisſcher in zijne plaats komt, en zo vervolgens; terwijl de posten alleen van naam veranderen, zonder dat het daarom nodig is, dat 'er een werkelijke en daadelijke betaaling geſchiede.

Wel is waar, dat men het zomwijlen in 't klein en tot een bijzonder gebruik van noden heeft; vooral zijn 'er gevallen, dat men gereed geld moet hebben voor de vreemdelingen, die 't willen meede neemen, als ook ten aanzien van eenige *particulieren*, die zomwijlen verlangen hun goed in baar geld te zien, en het elders beſteden in wisſelbrieven of anders; waar om het nodig was, een kas van gereed geld te houden, die het zelve geeft aan die het wil en moet hebben; maar zulks maakt geen aanmerkelijke vermindering in het capitaal van de bank; in tegendeel deze vrijheid om het geld daar uit te haalen als men wil, dient eerder om het te vermeerderen dan om het te verminderen, niet alleen om dat 'er zo dikwils gelegenheid is om 'er geld in te brengen, als om 't er uit te haalen, maar ook om dat het zelve geld dat 'er uit gaat, niet dan voor eenigen tijd daar uit blijft, en 'er weer inkomt, door de geduurige omlooping van den handel, want het goed der kooplieden is gewoon om te zwerven, dog niet dan om in zijn oude plaats met winst weer te keeren, en bijaldien de kooplieden niet doorgaan, zo moet het zelve capitaal in den loop van den koophandel blijven, en bij gevolg in de Bank.

Door dit middel heeft zig de *Republijk van Venetien*, zonder de vrijheid van den handel te benadeelen, volſtrekt meester gemaakt van 't geld harer inwoonderen, en zonder genoodzaakt te zijn om haare toevlugt te neemen tot buitengewoone belastingen, om den oorlog zedert zo langen tijd tegens de Turk te voeren, alzo ze uit de kas de gelden heeft genomen die ze nodig had, zonder dat zulk een leenen den handel harer onderzaaten heeft gekrenkt. Het zelve capitaal bleef 'er, hoewel maar in ſchijn en bij inbeelding, dog van dezelve waarde als of 'er gereed geld was. Niemand agte zig daarom minder rijk, offchoon zijn rijkdom niet dan in de bank beſtond, want voor die bankbriefjes kon hij geld hebben, als hij maar wilde. Terwijl nu de Republijk voor zulke middelen, die in de inbeelding beſtonden, een werkelijke uitkomst

komst vond tot de nodige onkosten, dat ze nooit door gene belastingen had konnen vinden; zo moest ze daar omtrent de gedagten der handelaaren als geneezen, 't geen ze gedaan heeft door de goede order die in deze Bank geſtelt is, waar van zij beſchermſter blijft, en die bij gevolg zo duurzaam is, als de grondſlag van haare Regeering; als ook met ieder een de vrijheid in ſchijn te geeven, dat hij zijn capitaal uit de voorſz. Bank door den weg van de betaal-kas kan krijgen, welke vrijheid zo wel in de inbeelding beſtaat, als tegenwoordig het voornoemde capitaal; dewijl de Republicq altoos meester daar van blijft, en men genoodzaakt is de wisſelbrieven en groote partijen van koopmanſchap in de Bank te betaalen.

De Republijk in 't hevigſte van den oorlog met de Turken, dat kapitaal hebbende uitgeput, was genoodzaakt de voorſchreeve kas van betaaling te ſluiten, waar door de Bank eenigzints haar crediet verloor, doch zulks brak den loop des handels niet af; al het kwaade beſtond hier in, dat die geenen, die vreesden, altoos menſchen vonden, die hen holpen, met hen 85 tot 90 in baar geld te geeven voor 't hondert in de Bank; maar de Republijk eenige jaaren daar na weder geld muntende, opende met eenen de betaal-kas, waar door de menſchen van hun kwaade verbeelding geneezen wierden, zo dat de Bank briefjes op de oude waarde kwamen, en met baar geld gelijk ſtonden, op welken voet het zedert gebleeven is.

Men houd de boeken en rekeningen in groote ponden, ſtuivers en penningen. Het pond geld tien dukaaten *Bank-geld* of 240 groote penningen, dewijl een dukaat 24 penningen houd.

Door 't wisſel-geld verſtaat men altoos Bank dukaten, dat een ingebeelde munt is, waar van hondert bij openlijke Placaaten 120 gemeene dukaaten doen; met verbod aan de handelaars, om ze op een hooger prijs te ſtellen.

De Bank word vier maal in 't jaar geſloten, namelijk den 20 van *Maart*, *Junij*, *September* en *December*, en blijft altoos 20 dagen geſloten, in welke tusſchentijd men evenwel niet nalaat in Bank-briefjes en gereed geld te handelen, om het bij de opening te laaten overſchrijven. Zij word ook buitengewoonlijk geſloten de agt of tien dagen van de vasten avond, en de heilige week door, als ze niet in 't laatſte komt van de maand Maart, wanneer ze van natuure is geſloten. Nog ſluit men haar eene dag in de week, om de Balans op te maaken, dat op den vrijdag geſchied, zo 'er geen feest op valt.

De wisſel-brieven en verwisſelingen, die op de beurs en jaarmarkten gehandelt worden, moeten in de Bank betaalt worden, en zo de betaling anders geſchied, gaat ze in Regten niet door. Ook kan de verkooper niet weigeren, als men hem zijne koopmanſchappen in Bank-brieven betaalt, zo 'er geen ander verdrag omtrent gemaakt is.

De wisſel-brieven hebben, door een gewoonte, die tot een wet is geworden, na hunnen verval-dag nog zes dagen van *reſpijt*, en bij gebrek van betaaling is men niet gehouden het *protest* te doen, dan op den derden dag, na denwelken men voor de penningen moet inſtaan.

't Jaar begint, raakende de dagteekening der wisſelbrieven, eerst met *Maart*.

Zo dra de Bank geſloten is, kan men den ſchuldenaar niet noodzaaken de wisſel-brief te betaalen in geld nog op eenigerlei wijze, nog daar tegen *protesteeren*, dan na de opening derzelve; en volgens de gewoonte, eerst op den zesden dag, uitgenoomen in gevalle van een *bankroet*, wanneer een ieder zijn best mag doen, alzo de gewoone of gebruikelijke tijd, *Uſo de Banco* genaamt, voorbij is.

De *geëndoſſeerde* wisſel-brieven konnen volgens een openbaare wet niet in de Bank betaalt worden. Aan wien de brief luid, die moet volmagt zenden aan zijnen vriend of zamenhandelaar te Venetien, om 't voor hem te ontfangen, of hij moet maaken dat de brief aan voorſchreeve zeehandelaar luide en als in de eerſte hand betaald worde. Dit is een kunstje van de Bankhouders, om voor hun moeite loon te trekken, dat men *provizie* noemt.

Daar is geen uitdrukkelijk bevel nopens den koop en verkoop, die zig alleen ſchikt naar de gelegenheid van overvloed of gebrek der goederen.

Daar zijn eenige goederen of koopmanſchappen, die gemeenlijk op een lange tijd verkogt worden, bij voorbeeld de Spaanſche wollen, die men in drie of vier paaijen betaalt, met aftrekking van zes maanden, en daar en boven nog een *reſpijt-jaar*, en dus trekt men voor een jaar van twaalf maanden negen van 't hondert af, 't geen men *rabatteeren* noemt. De wolle lakenen worden op de drie of zes maanden betaalt, en zomwijlen reekent men 'er een jaar af. De goude en zijde lakenen worden doorgaans voor baar geld verkogt, en de verkooper doet twee ten hondert goed op de maat. Alle goederen worden met loopende munt bereekent buiten de Bank, behalven het kwik-zilver en olie, die men beide altoos in Bank-geld reekent. De winkel-goederen geeven gemeenlijk na den verloop-tijd nog eenige maanden; dit is ook in gebruik omtrent de Hollandſche, Hoogduitſche en andere kramers.

Belangende de overige waaren, die voor gereed of *contant* geld verkogt worden, zulks verſtaat men van een betaaling binnen een maand of daar omtrent, volgens den aard der waaren en der ſchuldenaaren. In geval van *bankeroet*, gaat de eerſte vervolger voor de andere ſchuldeisſchers, uit kragte van een algemeene wet; de verdeelingen geſchieden gelijkelijk tusſchen de vreemden en inboorlingen; dog zulks gebeurt zelden, want dewijl de eerſte vervolger het voorſchreeven voorregt heeft, zo ſchiet 'er voor de overige ſchuld-eisſchers meest al niets over.

Men is gewoon naar de wetten en de bijzondere keuren van dit Gemeene-best regt te doen. De Hoogduitſche Natie heeft haar *Foutiko* of eigen bijzonder huis, en eenige voorregten boven andere vreemde volkeren, voornaal in de tollen en lasten.

De belastingen, die te vooren op de munt en 't geld ſtonden, zijn afgeſchaft, maar naderhand andere gelegt op de inkomſten der *Republijk*, waar van men de renten alle halve jaaren betaalt, te weeten zes ten hondert, voor de eeuwig-duurende, dog tien ten hondert voor de lijfrenten.

Het handelen doet den Adel geen ſchaade, alzo hij 't vrijelijk doen mag; dog weinige daar van leggen 'er zig op toe.

Beſchrijving van de Amſterdamſche Wisſelbank.

Van de *Wisſel-bank* van *Amſterdam*, die zo wel ten aanzien van haare uitgeſtrektheid als credit, boven alle andere uitmunt en verheven is, zullen wij tragten een duidelijk denkbeeld te geeven, met deszelfs oorſprong,

voortgang, huishouding en verdere merkwaardigheeden na te gaan.

In den aanvang van de zeventiende eeuw doen de koophandel en zeevaart in het bloeijend Amſterdam dusdanig toenam, dat 'er dagelijks groote gedeeltens koopmanſchappen wierden verhandelt, en men dus verpligt wierd aanmerkelijke geld-zommen heen en weer te tellen, begon men te denken om een Bank op te regten, tot wegneeming van de belemmeringen die den koophandel noodzaakelijk ontmoete, eensdeels door het tijd-kwisten, veroorzaakt door 't tellen van zo veel geld, en ten anderen door de ongemakken van de wisſel en de verſcheidenheid der munten en geld-zoorten. Het was in het jaar 1606 dat 'er reeds in de Vroedſchap over dit gewigtig onderwerp geraadpleegt wierd; dog door deze en geene tusſchenkomende hinderpaalen, hield het tot ruim de helft van 1608 aan, eer daar omtrent een vast beſluit wierd genoomen. Als doen wierd 'er met bemagtiging van de Heeren Staaten van Holland, en met overleg van de Heeren Raaden der ſtad, door de Magiſtraat beſlooten, om in navolging van andere groote koopſteeden een *Wisſelbank* op te richten, daar een ieder zijn geld konde brengen, en zulks aldaar door openbaare perſoonen geboekt wierd, kunnende hier den handel veel ſpoediger en veiliger door geſchieden, dewijl de betaalingen zelfs van zeer groote zommen, daar door als in een ogenblik, wierden verrigt. De Magiſtraat koos de Heeren FRANS HENDRIK OETTENS, oud Burgemeeſter, Dr. DIRK BAS en DIRK DE VLAMING VAN OUDSHOORN, beide oud Schepenen, tot gemagtigden, om alles hier toe te reguleeren: Deze drie Heeren verdeelden de bediening en waarneeming van de Bank in drieën, als *Boekhouders*, *Ontfangers* en *Esſajeurs*; zullende deezen onder het opzigt van een zeeker getal Commisſariſſen ſtaan, die uit het midden der Magiſtraat zelve ſtonden benoemt te worden. Tot plaatzing van deze Bank wierd een gedeelte van het Stadhuis gekoozen, zijnde een zeer groote ver welfte kelder, tot onder den Dam; dit geſchiede op dat in gevalle van brand of oproer de ſchatten die 'er ſtonden gebragt te worden, zo veel te beter voor de woede van het gemeen, of die der vlammen mogten beveiligt blijven: Tot op den huidigen dag word de Bank nog op dezelfde plaats gehouden. De kamer van den Ontfanger der *Wisſel-bank* is boven een gedeelte der kelder geplaatst, alwaar de ſchatten van gemunt en ongemunt zilver en goud bewaart worden; deze kelder heeft een zeer zorgvuldiglijk afgeſlotene toegang, van welken Commisſariſſen der *Wisſel-bank* de ſleutels bewaaren. De *Boekhouders* en *Esſaijeurs* hebben ieder mede bijzondere kamers, daar zij hunne bezigheden verrigten. Het getal der *Boekhouders* wierd op vier bepaalt, aan wien nog twee *Clerquen* en een *Kamerknegt* wierden toegevoegt; deze zouden verpligt zijn alle dagen behalven zondags op die plaats te vergaderen, die men hun zoude aanwijzen, alwaar een ieder die rekening in de Bank had, gehouden zoude zijn 's morgens van agt uuren af tot elf uuren toe, de notitien of briefjes van 't geen zij van hun rekening op die van een ander wilden overgeſchreeven hebben, de Boekhouders aan te bieden. Wilden de geintresſeerden weeten wat betaalingen zij op de haare bekoomen hadden, moesten zij 's morgens voor agt uuren komen om zulks te verneemen. De *Boekhouders* wierden verpligt, de partijen of zommen die aangegeeven wierden, dagelijks met de uiterſte naukeurigheid op en af te ſchrijven, en zulks moeste 's namiddags met een *Clercq* gecollationeert worden: Twee maalen in het jaar zouden deze boeken worden geſloten, wordende de tijd hier toe beraamt in het einde van januarij en julij, zijnde als dan ook een ieder die reekening in de Bank heeft, verpligt binnen zes weeken na die tijd, op een boete van vijf en twintig guldens, zijne rest aan Commisſariſſen van de *Wisſelbank* te komen vraagen. Tot voorkoming van abuizen en misreekeningen wierden bij de vier Boekhouders nog vier minderen gevoegt, wiens werk het was contra-boek te houden. Drie *Ontfangers* aan wien tot behulp een knegt gegeeven wierde, ſtelde men aan, om zo wel alle inkomende penningen, als gemunt zilver en goud te ontfangen; wierden 'er eenige geldſpecien uit de *Bank* verzogt, was het mede hun pligt-werk die uit te tellen: Alle de ontfangene penningen enz. wierden zij gehouden aan de Commisſariſſen van de Bank over te leveren. Tot toetzing van het ongemunt zilver en goud, als mede vreemde geld-ſpecien, verkoor men een *Esſajeur*, die mede verpligt is de lingotten of baaren goud en zilver zuiver te gieten; deze wierd een bijzonder vertrek aangeweezen, zijnde een groote verwelfte kelder om zijn werk te verrigten.

Ten einde nu de betaaling van alle wisſelbrieven in deze Bank te trekken, wierd 'er het zelfde jaar van deszelfs oprigting, zijnde het begin van 1609, eene keur door de Regeering gemaakt, dat *alle Wisſelbrieven van zes hondert guldens en daar boven, in deze Bank zouden moeten betaald worden, zullende de betaaling die daar buiten gedaan wierde, voor quaad gehouden worden, en daar te boven de contraventeur vervallen in eene boete van vijf en twintig guldens.* In 1643 wierd de zom in plaats van zes hondert op drie hondert guldens bepaalt. Het ſtaat aan een ieder vrij om 'er *gemunte geldſpecien*, *billioen*, *klompen zilver* ofte *goud* in te brengen, dog teffens niet minder als drie hondert guldens waard, en geen kleinder geld-ſpecie dan ſchellingen: Een ieder koste ook zijn ingebragte 'er weder na goedvinden uit krijgen; en de ſtad ſtelde zig tot borg voor de zekerheid der effecten die 'er in geplaatst wierden. Dit zijn beknoptelijk de wetten bij het oprichten der Bank vastgeſtelt, wiens wijze inſtelling en naukeurige uitvoering, gevoegt bij de zorgvuldige waakzaamheid en onwankelbaare trouw der Heeren Regeerders en Opzienders, als mede de ijver en naauwkeurigheid van haare Boekhouders en andere Bedienden van de *Amſterdamſche Wisſelbank*, genoegzaam hebben gemaakt de algemeene ſchatkist van de geheele waereld, in wiens boezem het meeste goud en zilver berust, en die daar te boven om zo te ſpreeken aan den geheelen handel, zo wel binnen als buiten Europa, wetten ſtelt, dewijl veele gewesten de wisſel-prijs van deze Bank ontfangen.

De *Boekhouders*, *Contra-boekhouders* en *Clercquen* houden beurten in het ontfangen der briefjes waar op de zommen ſtaan, die op de Bank-boeken moeten afgeſchreeven worden: Die wiens beurt het is de briefjes aan te neemen, deelt zé aan de anderen volgens derzelver nommers en foliôs uit: Men houd de boeken in *guldens*, *ſtuivers* en *penningen*, dog men ſchrijft geen minder dan agt penningen af, zijn 'er meer als agt penningen, worden dezelve voor een ſtuiver gereekend. De Balans gemaakt zijnde, worden alle de afgelegde boeken, in een daar toe beſtemd vertrek op het Stadhuis bewaard.

Daar is reeds gezegt, dat iemand voor elf uuren in de Bank moet koomen, wil hij iets afgeſchreeven hebben; hij kan nogtans ook laater te regt raaken, en wel

tot

tot drie uuren 's nademiddags, mits betaalende voor ieder Bank-briefje zes ſtuivers.

Wanneer 'er ſpecien of geld in de Bank gebragt worden, om eene rekening voor te laaten openen, werd het zelve aan een der Ontfangers in handen geſtelt, die het ten bijweezen van den brenger, terſtond telt, weegt en in een zak doet, en daar op den eigenaar verzoekt om zulks zelve te verzegelen; de ſpecien die gewoonlijk in de Bank aangenomen worden zijn *goude dukaaten*, meeſtendeels 5 guld. 5 ſt. kasgeld waardig, tegens 5 guld. 't ſtuk; *dukatons* van 3 guld. 3 ſtuiv. tegens 3 guld. *kruis-rijxdaalders* van 2 guld. 10 ſtuiv. tegens 2 guld. 8 ſtuiv. en *piasters* 't mark tegens 22 guld. Zo dra de zak waar in men 't geld gedaan heeft, verzegelt is, geeft den ontfanger daar een *recepis* van, dat gedrukt is, en waar in maar alleen de dagtekening, en 't beloop der ingebragte penningen gevult word; als mede de handteekening 'er onder geſchreeven: Zie hier op wat wijze het zelve is ingerigt,

Anno 1768, *den* 10. *Februarij.*

Heeft N. N. . . . . in banco gebragt zes hondert goude dukaaten a vijf guld. 't ſtuk, met die conditie, dat hij gehouden zal zijn dezelve binnen de tijd van zes maanden daar wederom uit te haalen, mids betalende aan de Bank een half per cento, ofte dat die anderzints naar expiratie van de voorſz. tijd, zullen verſtaan worden ten voorſchreven prijze aan de Bank vervallen te zijn.

f 3000 - : - : *N. N.*

Deze recipisſen worden volgens de ſpecien die daar in vermeld zijn, *ducaats-recipisſen*, *ducatons-recipisſen* enz. genaamt, kunnende dezelve ook verhandelt of verkogt worden.

Wanneer men geen rekening in de Bank heeft, en men zig 'er eene wil laaten openen, moet men voor eens 10 guld. betaalen, en tot dien einde ook noodzakelijk Bank-geld koopen; of wel wagten dat men eenige wisſels bekoomt, die per Bank betaald zullen worden. Als men Bank-geld wil koopen, vervoegt men zig bij den eenen of anderen *Caſſier* of *Makelaar*, met wien men over de prijs der *Agio* accordeert. Het Bank-geld moet terſtond betaald worden, dat is zo men ons eenig geld afſchrijft, dat wij de waarde daar van zonder uitſtel moeten voldoen, ten zij de voorwaarden anders gemaakt werden. Een wisſelbrief in handen hebbende, om per *Banco* te betaalen, en dezelve vervallen zijnde, zodanig dat den aanneemer 't beloop afſchrijft; moet men de Boekhouders waarſchouwen, dat een dusdanige zo veel zal afſchrijven, en teſſens verzoeken dat 'er een rekening geopent werde; want in gevalle men gebrekig bleef, om daar kennisſe van te geeven, zouden zij het *Bank-briefje* aan den afſchrijver weder geeven, en hem zeggen, dat die geene aan wien de afſchrijving geſchied, geen rekening in de Bank heeft.

De Boeken worden zeer eenvoudig in de Bank gehouden, aan de linkerzijde word de naam geſchreeven en daar bij *debet* gevoegt, en op de rechter zijde *credit*; al het geene ſtel ik mij afgeſchreeven werd, werd in 't *credit* geboekt, en het geene ik afſchrijve in het *debet*. Wanneer men zig een reekening in de Bank heeft laaten openen, is men gehouden zijn gewoone handtekening aan de Boekhouders te geeven, en niet in gebreeke blijven, hun kennis te geeven, dat zulk eene zom zal afgeſchreeven worden, want al bragt men zonder dat honderd Bank-briefjes, zou geene van alle aan mij afgeſchreeven worden, zo ik hun daar van geen kennisſe nog mijne handtekening gaf.

Daar zijn ook verſcheidene boeten, welke aan die geene opgelegt worden, die de wetten van de *Wisſel-bank* niet weeten, of door onachtzaamheid verwaarloozen: Ik ſtelle bij voorbeeld; zo iemand heden 1000 guld. afſchrijft, kan men van deze ſom niet dan des anderen daags disponeeren, ten zij men met contante penningen een half per cento betaald van het geene men daar van wil afſchrijven. Daar zijn drie dagen in 't jaar dat men ogenblikkelijk van het afgeſchreevene kan disponeeren, namentlijk den tweeden dag der opening van de Bank, na dat de Balance is opgemaakt, en na de Pinxter-dagen.

Wanneer men van een grooter ſom, als men weezendlijk in de Bank heeft, *diſponeert*, moet men niet alleen 3 per cento boete betaalen, van 't geen men te veel afſchrijft, maar zelfs geen van de Bank-briefjes gaan door, voor dat men het geene daar bij laat afſchrijven, dat 'er aan ontbreekt, en 'er drie per cento van betaald heeft tot boete; dit word zonder de minſte oogluiking ingevordert, zijnde de reden hier van, dat de *Bank* aan niemand wie het ook mag zijn, eenig credit geeft, en lieten zij diergelijke misſlagen ongemerkt voorbij gaan, zouden 'er wel een menigte anderen gepleegt worden, en eindelijk een groote wanorder veroorzaaken.

De *Bank* ſluit gemeenlijk zes maal 's jaars; te weeten in *Februarij* om de *Balans* te maaken en nieuwe boeken aan te leggen, te *Paasch* en *Pinxteren*; in *Julij* om weder de *Balans* te maaken en nogmaals nieuwe Boeken aan te leggen; als mede op *Kermis* en *Kerſtijd*. Na Paasch, Pinxteren of Kermis geopend wordende, geſchied zulks altijd op een donderdag, als dan heeft men de vrijheid niet om den tweeden dag na de opening te diſponeeren van de partijen die dien dag afgeſchreeven worden; gelijk men zulks heeft op de drie andere tijden dat de Bank weder geopent word, geſchiedende die opening op een vrijdag, moogende men dan 's anderen daags, zijnde de tweede dag der opening, van alles wat afgeſchreeven word, diſponeeren.

Eens een reekening in de Bank hebbende, betaald men alleen twee ſtuiv. voor ieder Bankbrief je dat men inleeverd; houdende de Bank dit beloop van 't ſlot van rekening af.

Wanneer men een post afſchrijft die onder de 300 guldens bedraagt, moet 'er zes ſtuiv. of een zestehalf voor de Armen gegeeven worden; en na elf uuren, het zij boven of onder de 300 guldens willende laten afſchrijven, moet men zulks insgelijks voldoen.

De afſchrijving of overbrenging van eene zom of capitaal in het Bank-boek van de eene zijn rekening op die van een ander, geſchied door verzoek aan de Commisſarisſen, verbeeldende die de Stads-regeering in de Bank; de briefjes of asſignatien om een zom van de eene zijn rekening op die van een ander over te draagen, luid aldus,

De Heeren Commisſarisſen van de Wisſelbank gelieven te betaalen aan N. N.... een zomma van .... guldens en .... ſtuivers. Actum Amſterdam, den

zegge f *N. N.*

De geene die laaten afſchrijven, en dus reekening in

de Bank hebben, zijn verpligt, boven aan het gemelde briefje de nommer te ſtellen van het blad of folio, waar op hunne rekening in het Bank-boek geboekt ſtaat: geſchiedende dit om den Boekhouder als met een opſlag van 't oog de rekening te kunnen doen vinden.

Daar is rede gezegt dat alle de wisſel-brieven boven de drie honderd guldens in de Bank moeten betaald worden; zulks geſchied op de volgende wijze; de houder van de wisſelbrief ſchrijft daags na den vervaldag op de rug van die brief: *Gelieft den inhoud dezes op mijne rekening in Banco af te ſchrijven*; plaatzende hier zijne naamteekening onder. Heeft de houder van de brief geene reekening in Bank, en begeert hij daar geene te hebben, zo kan de betrokkene hem in cas-geld betaalen, maakende dan te zaamen een accoord over het opgeld of de *Agio*; deze moet dan na de betaalinge op den rug van de brief ſchrijven: *Den inhoud dezes, zijnde .... guldens Bank-geld aan Cas-geld ontfangen, met .... guld. .... ſtuiv. opgeld of agio.* Kan de houder met de betrokkene niet accordeeren wegens de *Agio*; zo mag hij de wisſel aan een *Casſier* of iemand anders verhandelen, die 'er hem de waarde voor betaald; en als dan ſchrijſt hij op den rug: *Gelieft den inhoud van de andere zijde voor mij aan N. N. af te ſchrijven; de waarde van hem ontfangen.* Die dan door koop houder van deze brief geworden is, brengt ze voorts bij de betrokkene of acceptant, om die zom in de Bank te doen affchrijven; zijnde de gewoonte om den brief bij hem te laaten berusten, intuſſchen verneemende, of de affchrijving 's daags daar aan, of ten minſten voor dat de reſpijt-dagen ten einde geloopen zijn, geſchied zij of niet. Ook kan de betrokkene den houder met een volmagt, doorgaans *Bank-procuratie* genaamt, voorzien; laatende hij dan de affchrijvinge in zijnen naame doen. De houder is nogtans niet verpligt, zijnen wisſelbrief over te geeven voor en aleer hij ten eenemaalen voldaan is; zijnde dit een gemeen recht, alle zoort van ſchuld- of verband-brieven betreffende. In gevalle den acceptant weigert af te ſchrijven, zo lange de houder de wisſelbrief in handen heeft, *moet de houder in dusdanig geval*, volgens eene keur van den 24 Januarij 1651, *de Wisſel-brief in handen van de Boekhouders van de Bank overgeeven, om aldaar te werden geregistreert; op dat de acceptant of betrokkene die aldaar zoude konnen ligten', na dat de partij of zom afgeſchreeven en valideerende bevonden is, en eerder niet.* De Boekhouders genieten hier voor eene ſchelling, die door den acceptant, tot wiens gerustſtelling deze registreering geſchied, moet betaald worden: Geſchied de betaaling of affchrijving niet op zijn tijd, ſtaat het aan de houder vrij de wisſelbrief weder uit de Bank van de Boekhouders te ligten; ten einde zijn recht met behoorlijk protest enz. te kunnen bewaaren.

Merkt nog op, dat die geene ten wiens behoeve de affchrijving of overdragt geſchied, willende weeten of zulks geſchied zij, zulks zelven of door iemand anders in de Bank moet gaan verneemen, zijnde hier de tijd toe bepaalt 's morgens tuſſchen zeven en agt uuren, dewijl de tijd van agt tot elf uuren geſchikt is om de affchrijvingen te doen; na agt uuren kan men nogtans ook berigt bekoomen, mids tot negen uuren toe ten voordeele van de Armen daar twee ſtuivers voor betaalende; dog van negen uuren tot 's nademiddags drie uuren, moet 'er zes ſtuivers voor in de armebos geſtooken worden, na drie uuren laat men niemand meer toe, ten zij in dringende nood, en daar geen uitſtel zonder gevaar kan geleeden worden.

Bij eene keur van den 9 *Maart* 1664, word aan de Boekhouders van de Bank verboden, om geene asſignatien of verzoeken van *affchrijving* aan te neemen, als uit handen van den affchrijver zelve, of wel zijn gemagtigde: De volmachten waar mede de Gemachtigden zijn voorzien, worden gelijk reeds gezegt is, *bank-procuratien* genaamt, en door de Boekhouders zelve gepaſſeert; wordende daar circa 32 ſtuiv. voor betaald; den inhoud is, dat *N. N. machtig maakt N. N., om in zijne plaats bank-asſignatien over te leeveren*, enz.; bij het aanbieden van ieder asſignatie, moet telkens gemelde procuratie vertoond worden, die niet langer dan voor een jaar goed is: Dog om enkelijk te laaten vraagen, of deze of die partij afgeſchreeven is of niet, word 'er geen procuratie vereischt, en zulks kan men laaten doen door wie men wil.

Aan een ieder dien het begeert, word door de Boekhouders dagelijks een lijst t'huis gezonden, van alle de partijen die op zijn rekening afgeſchreeven zijn, genietende de Boekhouders hier voor van den koopman, 6, 8, 10, meer of minder ducatons in 't jaar, na mate de rekeningen groot zijn: Uit deze ducatons worden eenige perzoonen, die men *Ombrengers van Bank-memorien* noemt, betaald; en het overſchot word door de Boekhouders genooten.

De folio waar op iemand zijne rekening in het Bankboek ſtaat, vol geſchreeven zijnde, moeten de Boekhouders een nieuwe beginnen, en terſtond daar van kennis geeven, aan de geene dien het aangaat; een zulke is als dan verpligt direct aan de Heeren Commisſariſen te vraagen het transport of *ſaldo* van de oude folio, op dat zij het zelve akkoord met de Bank-boeken ſtellen.

Alle verſchillen hoe ook genaamt, die over bank-rekeningen of eenigerlei partijen in de Bank ontſtaan; worden door twee of drie Commisſariſen uit de Magiſtraat van Amſterdam beſlist. Iemand komende te ſterven, die eene partij in de Bank heeft, zijn de erfgenaamen verpligt met bondige ſtukken hun recht aan de Commisſariſen van de Bank te bewijzen, wordende zonder dit geene partijen aan erfgenaamen overgedragen.

Twee maalen in 't jaar word de Bank tien dagen agter een geſlooten; geſchiedende zulks in 't laast van Januaarij of begin van Februarij, en in 't einde van Julij of begin van Augustus: Het is, gelijk rede gezegt is, gedurende dezen tijd dat de balance gemaakt word en men nieuwe boeken aanlegt: Op voornaame Feestdagen, als Paasch, Pinxteren, Hemelvaarts-dag, Kers-tijd als mede op Bede-dagen, word zij ook geſloten, dog niet zo lang: Daags na het ſluiten der Bank kan men nog 's morgens van 7 tot 9 uuren maar niet laater, gaan verneemen, of de partijen daags te vooren wel zijn afgeſchreeven. Zo wel het ſluiten als openen der Bank, word door een briefje op de deur van de Bank bekend gemaakt. Indien de reſpijt-dagen van een wisſel-brief, gedüurende de tijd dat de Bank geſloten is, verloopen, bewaart de houder egter zijn recht, en het ſtaat hem in zulk een geval vrij, om tot den derden dag na het openen der Bank met protesteeren te wagten, wordende hier door, volgens het reglement van den 31 *Julij* 1660, *zijn wisſel-recht in 't geringſte niet benadeelt.* Direct na dat de nieuwe boeken aangelegt zijn, worden alle de resten of overſchotten der openſtaande rekeningen van de oude op de nieuwe folios of rekeningen gebragt; zijnde als dan een iegelijk gehouden, die rekening in de Bank heeft, om het zij door hem zelven of wel door

door een gemagtigde te laaten vraagen of het ſaldo of ſlot met de Bank-boeken overeen ſtemt, nevens het nette getal der partijen, die in 't laatſte half jaar zijn afgeſchreeven: Dit geſchied voor de Commisſarisſen, die in een bijzondere kamer naast die van de Boekhouders, 's morgens van 9 tot 12 uuren daar toe ſungeeren, en als dan mede berigten, of iemands folio gecontinueert of verandert is. Indien het ſlot of getal van de partijen dewelke iemand op zijn lijst heeft, niet met de Bank-boeken overeen komt, moet hij een rekening van al het *ingegeevene* of *ontfangene*, en van al het *afgeſchreevene* of *getranſporteerde* in 't geheel uittrekken, en aan de Commisſarisſen overleveren, die dezelve als dan door de Boekhouders laaten nazien en onderzoeken, waar uit het geſchil ſpruit. Het abuis gevonden zijnde, ſtellen de Boekhouders onder die rekening, *nagezien*, en zomtijds ook wel *accoord met de Boekhouders;* de Boekhouders genieten voor dit onderzoek 12 ſtuiv. Volgens eene keur van den 9 *Maart* 1674, moet dit verneemen na het ſlot of *ſaldo* en het juiſte getal van de afgeſchreevene partijen van het laatſte half jaar, twee maal in 't jaar geſchieden, en zulks binnen zes weeken, op een boete van 25 guldens, wordende deze boete van de reekening van een ieder die het verzuimt, afgeſchreeven. Alle de Bedienden tot de Bank behoorende, worden uit de de Stads kas betaald, dewijl alle de hier voorgemelde boetens ten profijte van den armen koomen.

BANK VAN LEENING, ook *Lombard* genaamt, is eene door den Souverein gepriviligeerde *Bank*, alwaar een ieder tegens allerlei Panden, als goud, zilver, juweelen, kleederen, huisgeraaden, enz., voor een zekeren daar toe bepaalde intrest, geld kan bekoomen, wordende de voordeelen, die 'er van koomen, gemeenlijk of aan de Steeden, waar in de *Lombard* is, of wel aan bijzondere Godshuizen uitgekeert; daar zijn nogthans Steeden, daar de *Lombard* door een Particulier word gehouden en de voordeelen alleen door hem genoten, dog dit geſchied zeer zelden, dan in kleine plaatzen, en daar de winſten voor een groot gedeelte met de onkosten evenaaren.

De naams oorſprong van *Lombard*, word toegeſchreeven aan zekere oude Duitſche volkeren, die zig na het verval van 't *Romeinſche Rijk*, in *Italien* nederzetteden: Deeze volkeren, waar van 'er veelen zig met den koophandel geneerden, droegen den naam van *Lombarden*, en reisden door geheel *Europa*, om hunnen handel te drijven; naderhand wierd deeze handel afgebrooken, door dien ze onder de dekmantel van koophandel, allerlei woeker bedreeven, en goederen tegens ongeoorloofde intresſen beleenden, dezelve na zig trekkende, wanneer niet op den beſtemden tijd gelost wierden; waar door de naam van *Lombard* of *Lombarden* in 't vervolg zeer haatelijk wierde; zijnde tot ſtaaving van dit laatstgezegde, genoeg bekent, dat in een min verligter eeuw dan deeze, zwaarigheid gemaakt wierde, om den *Lombard-man*, of *Beſtierder der Bank van Leening*, aan de tafel des Heeren toe te laaten.

In de meeſte Steeden, en zelfs in eenige groote Dorpen en Vlekken van *Nederland* en elders, word een dusdanige *Bank van Leening*, tot gerijf der ingezetenen gevonden. Die van *Amſterdam* is conſiderabel en wel de voornaamſte, wordende door twee Commisſarien beſtiert, die dagelijks verpligt zijn, om 's morgens van elf tot twaalf uuren, na het gebouw, daar de *Bank* gehouden word, te gaan, en aldaar zelven alle de beleende Panden, van hondert guldens en daar boven, te boek te brengen: Het voornaamſte geld, dat 'er tot de beleening der Panden nodig is, berust meede onder de bewaaring van deeze twee Heeren: Verders is 'er een mindere Amptenaar, *Schout* genaamt, voerende het opzigt over alle de geringere Bedienden; nog een Kasſier, als meede een Waardeerder van goud, zilver en juweelen, en een dito, om alle andere Panden, die voorkoomen, te waardeeren; deeze Waardeerders moeten de ſchaade hoeden, van het geen de Panden bij verkoop minder mogten gelden, als 't geen, waar voor zij dezelve gewaardeert hebben. Alle maanden moet de Kasſier aan de beide Commisſarien rekening van ontfang en uitgaaf doen, en veel geld bij kas hebbende, het zelve aan hun overgeeven, of te kort ſchietende, van hun ontfangen: Eenmaal in 't jaar word door de Commisſarien aan de vier Heeren Burgemeeſteren in der tijd rekening gedaan.

Door de meenigvuldige Panden, die in deeze *Bank van Leening* gebragt worden, is men verpligt geweest, dezelve in tweën te verdeelen, wordende *Groote* en *Kleine Bank* genaamt. Door de Groote Bank worden alle de Panden van hondert guldens en daar boven beleend, raakende al wat daar beneden is, de Kleine Bank. De Kleine Bank heeft een bezondere Kasſier, benevens vier Beleenders en drie Losſers: Door deeze Beleenders worden alle de kleine Panden beneden de hondert guldens gewaardeert; deeze geeven aan den eigenaar, of de geene die het goed verzet, een brieje, waar op zijn naam, zo hij zulks begeert, en anders eenige letters, als meede de waarde en hoeveelheid van het beleende geplaatst word; dit briefje, waar van een gelijkluidend aan 't beleende goed of pand word gehangen, vertoont hij dan aan den Kasſier, die hem het geld geeft, en zulks te boek brengt; wordende door een Contrarolleur tegen-boek gehouden, dat dagelijks tot voorkooming of verbetering van abuizen, tegens dat van den Kasſier word nagezien. Het is meede de post van den Boekhouder, om van alle de Panden, die in de bijzondere kamers gezet worden, aantekening te houden: Ieder van deeze kamers draagt een verſcheiden naam, wordende nimmer een Pand, dat tot de eene kamer behoort, in de andere geplaatst: Volgens hunne zoorten, leggen de Panden ieder in zijn kamer, na de order van maand en dag, 't geen ook in ſtaat ſtelt, om alles momentelijk te kunnen vinden: Ieder kamer heeft meede zijn bezondere Oppaſſer of Pand-bewaarder, die alle Panden, aan hem ter hand geſtelt, moet verantwoorden, en wanneer 'er iets vermist word, is hij verpligt, zulks te vergoeden: De zulken, die hun goed uit de Bank willen hebben, moeten aan de Losſers de briefjes, die hun bij 't verpanden van 't goed gegeven zijn, overhandigen; de Losſer zend ze als dan aan de Pand-bewaarder, van de kamer, daar het Pand is; die zulks op vertooning van het briefje, terſtond overgeeft: Het is meede de pligt der Losſers, om aantekening te houden, van 't geen bij hun gelost word, en daar is meede een bijzondere Contrarolleur, die 'er contra-boek van houd. Alle de Bediendens der Bank ſtaan onder eede van getrouwigheid en *ſecretesſe* of geheimhouding. Om alle bedrog voor te koomen, zo zijn alle de briefjes, die gegeven worden aan de geene, die iets om te beleenen in de Bank brengen, als meede die, welke aan de Panden gedaan worden, met caracters geſchreeven, die niemand, dan de geene, die de ſleutel kennen, kunnen leezen: Tot voorkooming van dieſtallen, heeft deeze Leen-bank, twaalf waakers in haar dienst, die alle nagten moeten waaken, en geſtadig de ronde doen: De Stad

is Borg ten aanzien van de eigenaars der Panden, behalven 't geen door toeval van brand of andere gelijkzoortige ongelukken verlooren gaat. Van de Panden onder de hondert guldens, word alle weeken één penning, zijnde het zestiende gedeelte van een ſtuiver, van ieder gulden, aan intresſen betaalt. Van hondert tot vijfhondert guldens toe, geniet de Bank een half per cent 's maands; van vijf hondert tot drie duizend guldens, vijf ten hondert in 't jaar; en van drie duizend tot tien duizend en daar boven, vier ten hondert. Het verzette Pand mag ten allen tijde gelost worden, dog zo dra de week, maand of zes weeken ingegaan zijn, moet 'er vol uit de intresſen voor betaalt worden: De Panden worden door den Bank-bedienaar, op het vertoonen van 't beleen-briefje, overgegeven, zonder te onderzoeken, of de aanbieder van 't zelve, daar van eigenaar is of niet; ook mag de Bank niet weigeren, om op aangeboodene Panden, al zijn dezelve nog zo kostbaar, en al wierden ze door een allergeringſt perzoon gebragt, geld te ſchieten: Het een of ander geſtoolen goed verzet zijnde, word zulks aan den eigenaar te rug gegeven, mits tot genoegen borge ſtellende, en de daar op geſchootene penningen, met de verloopene intresſen van dien, te rug geevende: Dog in gevalle iemand beſtoolen zijnde, aan de Bediendens van de Bank daar kennis van geeft, en hun de geſtoolene goederen beſchrijft, zo worden dezelve, indien ze om te beleenen aangebooden worden, direct aangehouden, en aan den regten eigenaar, zonder dat het hem iets kost, te rug gegeven. Alle drie maanden worden de panden, die één jaar en zes weeken gelegen hebben, zonder dat 'er intresſen van zijn betaalt, bij openbaare veilinge aan de meestbiedende verkogt; de meerdere opbreng der penningen, dan de beleende zomma met de intresſen bedraagt, zijn ten voordeele van de eigenaar, mits hij binnen één jaar na dato van de verkooping, opkoome en dezelve vraage; wordende dat overſchot na dien tijd aan de armen uitgekeert.

Wanneer iemand, die goed verzet heeft, zijn beleenbriefje koomt te verliezen, is hij egter zijn pand niet kwijt, maar kan zulks onder borgtogt te rug bekoomen; dog ingevalle van bedrog, zijn de Borgen volgens verdrag, aan parate executie onderhevig. Aan een ieder, wie het ook mag zijn, is door Stads willekeuren verbooden, geheime of openbaare *Lombard* aan zijn huis te houden, of eenige goederen, van wat aart die ook moogen zijn en beneden de honderd guldens waardig, te beleenen; dog de zom hooger zijnde, ſtaat hem zulks vrij, mits een maatige intrest neemende.

Zie hier zo kort ons doenlijk is geweest, de beſchrijving van de Amſterdamſche *Lombard* of Bank van Leening. Deeze in alle opzigten wel de voornaamſte, begrijpt men ligtelijk, dat verre weg ook de meeſte Bedienden en omſlag heeft; dog het grootſte gedeelte der andere *Lombarden* in ons Gemeenebest, wat deszelfs beſtiering en huishouding betreft, na die van deeze groote Koopſtad ingerigt zijnde, kan men zig door deeze beſchrijving een voldoenend denkbeeld vormen, hoedanig 'er de zaaken behandelt worden.

BANK; Behalven het geene wij op het articul *Wisſelbank* hier van gezegt hebben, moet men nog aanmerken, dat niemand te gelijk *Agent van de Bank* en *Bankier*, of *Makelaar in de Bank* en *Bankhouder* kan weezen; dat is te zeggen, dat een Makelaar zig alleen mag bemoeijen met de zaaken van de Bank, en van den Wisſel, tusſchen de Kooplieden, Handelaars, Bankhouders, Trekkers, en andere perzoonen, die hem willen gebruiken; zonder middelijk of onmiddelijk voor zijn eigen rekening in de Bank of in den Wisſel te handelen.

BANKBREUK, is hier in van de *Bankeroet* onderſcheiden, dat deze aan verwaarloozen van zaaken, waar bij niet zelden bedrog gepaart gaat, word toegeſchreeven; daar de Bankbreuk enkel aan onvoorziene rampen en noodlottigheden den Koophandel eigen, is te wijten.

BANKEROETIER, is zo veel, als iemand, wiens zaaken geheel agter uit gegaan zijnde, en veel ſchulden hebbende gemaakt, op een bedrieglijke wijze, met het geene hij heeft, doorgaat, en dus zijne ſchuldeisſchers van het hunne berooft.

Het begin en de oorzaak van de Bankeroeten, kom meerendeels van de onervaarenheid, onvoorzigtigheid en geldgierigheid der Kooplieden, die in zin hebben, om zig te verrijken, ten koſten van hunne Schuldeisſcheren. Zulks heeft nooit eenig eerlijk man voor, maar wel een ſchelm of guit, die met alle ſtrengheid dient geſtraft te worden; daar in tegendeel iemand, die bij ongeluk door zijne verliezen en ſchaaden, die hem in den handel zijn overgekoomen, met zagtigheid en meedelijden dient behandelt te worden.

I. De onervaarenheid en onkunde der Kooplieden koomt, om dat zij in hunnen handel niet regt onderweezen zijn, of nooit bij bekwaame Kooplieden in dienſt geſtaan hebben, die hen de vereiſchte middelen en wegen, om in den Koophandel te ſlagen, hadden kunnen leeren.

II. Of dewijl zij 'er niet lang genoeg onder geſtaan en gedient hebben, maar daadelijk eigen baas willen zijn.

III. Dewijl ze, als men hen in 't lighaam der Kooplieden aanneemt, van wat zoort het ook zij, door de Hoofdlieden niet ondervraagt worden op de voornaamſte zaaken van den handel: Bij voorbeeld, op de hoedanigheden der goederen, waar in ze willen handelen, op de breedte, lengte en ſtof, die ze moeten hebben. Op de wijze om hunne boeken te houden, zoo enkeld als dubbeld, op de behandeling der wisſelbrieven en ſchuld-aanwijzingen of *aſſignatien*, zo dat ze dikwils voor meesters worden aangenoomen, na dat hunne leerjaaren verſtreeken zijn, nog even onbekwaam en onervaaren om handel te drijven, als doen zij 'er bij kwamen, niet weetende wat te doen, maar altoos in onorder en verwarring leevende, dat doorgaans de onmijdelijke klip is, waar op zij ſchipbreuk lijden; want het is zeker, dat, hoe eerlijk een Koopman is, zo hij alle deeze dingen niet grondig verſtaat, en altoos een goede order en ſchikking houd, dat hij blind zal zijn in zijne zaaken, en dezelve niet behoorlijk behandelen, maar eindelijk, hoe gelukkig anders, zonder faut in wanorder zal vervallen; het geen hem ten laatſten te gronde moet helpen, en noodzaaken te *failleeren*.

IV. De onvoorzigtigheid der Kooplieden brengt hen ook dikmaals in dat gevaar, als ze zig met al te veel goederen belaaden, en boven hunne kragten, alzo dat een dood capitaal is, dat niets voortbrengt, en de vervalle betaals-dagen of pajen veragtert, om welke te verlengen, zij zwaare renten moeten geeven. Ondertuſſchen koomen de goederen tot niet, na dat 'er de moode van over gaat, zo omtrent de koleur, als omtrent het ſatzoen, of wegens het kwaade overſchot, dat men 'er van houd: Bij voorbeeld zulke, die men ſtikt, als mede alle zijde en wolle lakenen, gekoleurde ſergen, banden, linten,

ten, enz., of die vloeibaar zijn, als de olien, wijnen en andere; of die opdroogen en vervliegen, als de Kruiderijen en Droogerijen; voorts die bederven en verrotten, als hammen, kaas, olijven, kaftanien, oranjeappels, citroenen, ansjovis, en andere diergelijke waaren.

V. De geldgierigheid der Kooplieden, en hun verlangen, om hun fortuin in korten tijd te maaken, veroorzaaken ook Bankbreuken, alzo deeze begeerte hen onvoorzigtelijk aan ieder een dringt te leenen, vooral aan zommige menfchen, die niet betaalen, dan als het hen gelegen komt, of aan jonge lieden, die geen twintig jaaren oud zijn, en meerderjaarig geworden, zig ligtelijk laaten ontflaan van alle hunne verbintenisfen en beloften, die ze gedaan hadden. Zulke fchulden putten hun wezentlijk capitaal uit, als meede dat van hunne Vrienden, die hen leenen en toebetrouwen; dit zet hen buiten ftaat, om te betaalen, en bijgevolg zijn ze genoodzaakt, hunne zwakheid te bekennen, en een Bankeroet te maaken.

VI. Nog heeft men waargenoomen, dat de ongelukken, die een Koopman overkoomen, dikwils ontftaan uit de groote onkosten en zwaare huishouding, die ze hebben, zo in de huishuur als in 't loon hunner dienstbooden en gemachtigden, uit de onnoodige kosten, die ze doen, met overvloedige kleederen, huisraad, buitenplaatzen of tuinen, en rijtuigen te hebben, met gastereeren en fpelen, en dikwils met vreemde gekamerde Vrouwlieden, die hen daar en boven den tijd, zo kostelijk voor de kooplieden, ontfteelen. Door de groote en diefagtige rekeningen hunner bedienden, terwijl ze geen agt geeven op derzelver gedrag, en handelingen. Door de Bankeroeten, die ze krijgen door hun eige fchuld, als ze hunne fchulden niet innen, of de fchuldenaars in rechten vervolgen op den tijd door de wetten bepaalt. Door den overlast van hunne kinderen, zo zij 'er een groot getal van hebben, en ze met te veel pragt opbrengen, en in kost en kleederen te deftig houden, of uit eerzugt, om aan hunne kinderen een aanzienlijk huwelijks goed te geeven, boven hunne kragten.

VII. Aan de Gros-handelaaren gebeuren nog veele andere ongelukken, die hen te gronde helpen, vooral die over zee handelen, alwaar ze gevaar loopen, van den vijand, van de roovers, van ftorm en onweer; of dat hun overgemaakte geld buitens lands mogt geftoolen worden; ook als ze willen finokkelen, en de tollen van de Hooge Overigheid te kort doen, als wanneer die goederen verbeurt worden verklaart, en ze zelve zomwijlen daar en boven in een zwaare geldboete worden verweezen; wijders de fchaade, die ze kunnen hebben met de wisfelbrieven, die ze op de Beurs noodwendig moeten koopen, om hunnen handel te doen, wanneer dezelve met protest of andere fchaade te rug koomen.

Alle deeze kwaade hoedanigheden en voorfchreevene ongemakken, eenen Koopman overkoomende, zo verliest hij wel haast zijn credit en achting, waar door hem nog andere ongevallen beftormen en geheel over hoop werpen; want om hun credit, zoo 't moogelijk ware, ftaande te houden, zo brengen ze zig zelve om hals, met hunne waaren onder de markt en fchaade aan den man te brengen, om de vervalle termijnen en de wisfelbrieven te betaalen, die men op hen trekt. Dus verre van te winnen, vaart hij telkens agter uit, en men heeft meer dan eens waargenoomen, dat een Koopman eens ten agteren, en zijn credit kwijt zijnde, noodzaakelijk moet verlooren gaan, ten waare hij door een groot geluk en buitengewoon geval gered wierd; men heeft 'er verfcheide gekent, die twintig jaaren, voor dat ze Bankeroet fpeelden, reeds bedorven waaren, en hunnen handel niet ftaande hielden, dan door het credit, dat ze dan op eens kwijt raaken. Dit zoort van Bankeroeten is zeer gevaarlijk voor de belanghebbende, die 'er meenigmaal drie-vierde van hun geld bij moeten misfen.

Het goede geluk en de voortgang der Kooplieden, ontftaat meest uit de grondige kennis, die zij hebben van den handel, dien zij drijven, en uit de lange ervaarenheid, die ze gekreegen hebben in 't dienen bij andere Kooplieden, eer ze zig zelven in de negotie begeven, uit de goede fchikking en order van hunne boeken, uit de voorzigtigheid en voor uit gezigten, om zig met geen goed te belaaden, nog geld op te neemen boven hunne kragten, uit de zorg en waakzaamheid, om hunne fchulden te innen, als ook uit de naarftigheid, om in hunnen winkel en pakhuizen te blijven, om de handelingen hunner dienstbooden en gemachtigden gade te ftaan, en om de onkosten voor hunne huishouding wel te reguleeren en te befnoeijen, daar 't nodig is; uit de goede achting, die ze hebben en moeten hebben, van eerlijke lieden te zijn, en dat ze hun woord houden, zo zij 't eens hebben gegeeven, al was 't dat ze bij dien koop of verkoop zouden verliezen; uit de grootmoedigheid en gedult, om de ongelukken en flagen te dragen, en zoeken weder te boven te koomen, die ze niet kosten voorzien, wat vlijt en moeite ze daar omtrent ook gedaan hebben. 't Is zeker, bij aldien een Koopman alle de bovenftaande hoedanigheden en deugden bezit, dat hij goed huis zal kunnen houden, hoe weinig geluk hij maar heeft, en zo hij dan geen groote zommen overwint, zal hij zig egter altoos in zijne achting ftaande houden, en met eere door de waereld raaken, 't geen aan zijne kinderen voordeeliger is, dan of hij hun groote fchatten had naagelaaten.

BANKIER; *Bankhouder;* is een Koopman in geld, die in Wisfel-brieven handelt, om in verfcheide Steeden van de gantfche Waereld geld te ontfangen, of te betaalen.

BARAKKEN, *Baraquen*, worden ook *Cafernen* genaamt; zijn hutten of kamertjes, waar in de Militie in zommige Guarnifoenen huisvesten; en welk logement hun door den Souverein voor niet tot huisvesting word gegeven: Zomtijds zijn deeze *Cafernen* op de wijze van Gasthuizen bij malkanderen in één gebouw betrokken, zijnde 'er bijzondere vertrekken voor de Officieren, Onder-officieren en Gemeenen: Ook zijn de Barakken op verfcheidene plaatzen, kamers of huisgewijs aan de wallen getimmert. In de meeste Guarnifoenen of Vestingen daar geen Barakken zijn, ontfangt de Militie naar evenredigheid van hunnen rang, jaarlijks van de Regeering der Stad, daar zij in bezetting leggen, een zekere zomma, dat de naam van Logijs-geld draagt.

BARBA, zie BAARD.

BARBA CAPRÆ, zie REINETTE.

BARBA HIRCI, zie BOKSBAARD.

BARBA JOVIS, zie JUPITERS-BAARD.

BARBARA, (*fcil. verba*), *Barbarifche of ontaaligè naamen en woorden*, worden die woorden genaamt, die zo wel in de Duitfche, Latijnfche en andere Spraaken, uit de taalen van vreemde Natien aangenoomen zijn; inzonderheid is deeze benaaming toepasfelijk op die, welke een vreemde klank en bezwaarlijke uitfpraak hebben.

BARBARA, (*Mustela fulvo-nigricans, gula pallida*, Linn.

LINN. *Faun-Suec.*) Is een Dier in *Braſil* en *Canada* woonende; behoort onder het geſlagt der *Wezels*, heeft de grootte en gelijkt niet kwalijk naar den *Marter*; deszelfs koleur is zwart, zijnde het hair ſtevig; de oorlapjes ruig en rond; heeft voor de oogen een aschkoleurige plek; midden onder den hals, dog niet aan de keel, eenige vlakken, en is met vier prammen agter de navel voorzien.

BARBARÆA, zie WINTER-KERS.

BARBATULA, zie BERMTJE.

BARBATUS, *gebaard*, dus word al dat geene genaamt, dat een Baard heeft, of naar een Baard gelijkt.

BARBEEL, in 't latijn *Barbus*, (*Cijprinus pinna ani radiis ſeptem, cirris quatuor, pinnæ dorſi radio ſecundo utrinque ſerrato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een zoete waters Visch, die in den *Lek*, *Yſel* en meer andere rivieren zeer gemeen is, en veel gevangen word; dezelve behoort tot het geſlagt der *Karpers*; word meede *Barm*, of *Berm* genaamt, ook *Mugil Barbatus*, of *Gebaarde Herder*; nog *Mijſtus fluviatilis*, of *Rivier-barbeel*: De koleur van deeze Visch is bleek olijfverwig; tot aan de buik toe hebben de ſchubben zwartagtige ſtippen; de buik zelve is zilverkoleurig geſprenkelt; de ſnoet deezer Visch is uitgeſtrekt; de bek klein en tandeloos; de bovenkaak langer dan de onderſte; de rug een weinig krom, en van een mesvormige gedaante; de ſtaart gevorkt, de vinnen zijn meerendeels rood, dog in zommige ook bleek vleeschkoleurig; men vind ze zeer ongelijk van lengte en zwaarte; doorgaans zijn zij van één voet tot één ellen lang, en van één tot drie ponden zwaar.

Het vleesch van de *Barbeel* is week en zeer blank; zelden eet men ze, dan wanneer zij oud geworden zijn, zijnde als dan ook een goed voedzel: Verſchillende worden ze toebereid; op de rooster gebraaden en met een chalotte-ſaus, is zeer ſmaakelijk; in water en zout gekookt en met een zuure eijer-ſaus gegeten, zodanig onder het articul *Baars* beſchreeven is, is meede goed; ook kan men ze ſtooven op de wijze als *Braaſemen*; in alle deze verſcheidene manieren van bereiding, moeten de ſpecerijen niet vergeeten worden, dewijl die aan deeze Visch een bijzondere aangenaame geur bijzetten; men prijst het gebruik van deezen Visch tegens de beeten van vergiftige Dieren, als meede tegens het kolijk, en om de vlocijing der ambeijen te bevorderen; deszelfs kuit is nogthans zeer ſchaadelijk, en word van zommigen voor vergiftig gehouden; zeker is het, dat zij veeltijds kwaade uitwerkingen voortbrengt, en niet zelden het *bort* veroorzaakt.

Vangſt. Het bekwaamſte middel om deeze Visſchen te vangen, beſtaat hier in: Men maakt ſtaalen hoeken, van één duim lang, waar aan pieren of kleine vischjes gehegt zijn, door middel van touwtjes aan een aalreep vast, en handelt daar meede, zo als ten aanzien van de *Aal*, pag. 2. geleert is; zie ook de bovenſte *Figuur* van *Plaat I.* Zomtijds wanneer deeze Visſchen te ſlaapen, of in het ſlijk te rusten leggen, worden zij even geijk de *palingen* met den elger geſtooken: Men zegt, dat deeze Visſchen zeer loos zijn, en te rug wijken, wanneer zij verneemen, dat men ſtrikken voor hun ſpant, en dat zij ook wel over de netten heen ſpringen.

BARDANA, zie KLISSE-WORTEL.

BARENSNOOD, zie BAARENSNOOD.

BARGEMARGEN, zie WORSTEN.

BARN-NETEL (DOOVE), ook DOOVE NETEL, in 't latijn *Lanium* en *Galeopſis*, (*Lanium foliis cordatis acuminatis ſerratis petiolatis*, LINN. *Species Plant.*)

Beſchrijving. Steel en bladen zijn gelijk die van gemeene *Barn-netelen*, dog met gene brandende ſtikkels bezet; zij zijn ſtinkende van reuk, als men ze in de handen wrijft of ſtampt; de koleur der bladen is purperverwig, zommige hebben een wit vlekje, als van melk.

Plaats. Dit zoort van Netelen groeit langs de wegen, en op de voorpleinen der huizen; zij bloeijen in *Junij* en *Julij*.

Eigenſchappen. Bladen, ſteel, zap en zaad verdeelen alle zoorten van *hardigheid*, *kanker*, *ettergezwel*, *kropzweeren* en *oorklieren*; men moet ze tweemaal des daags laauw gebruiken als een ſtoofzel of pap, met *wijnazijn* doortrokken; met zout opgelegt zijnde, zijn ze een goed middel voor verrotte *zweeren* en ineetende *kanker*.

In het bijzonder de bladen en wortelen der *Doove Netelen* geſtampt en op de neus gelegt, ſtillen het bloeden uit de neus; het zap daar van voor het voorhoofd geſtreeken, doet dezelve uitwerking; als men ze op een zelven tijd drinkt, zetten ze het water af; een ſmeerzalve gemaakt van *Doove Netelen bladen*, *zout* en *olie*, bewaart de deelen des lighaams voor alle koude en huivering; men ſtrijkt daar meede den ruggraad, de voetzoolen, en gewrigten der handen; het zap deezer *Netelen* gemengt met een weinig *zalf van Populeon*, en op het gewrigt der handen gelegt, vermindert de hitte der koorts, al zoo wel, als de bladen vergruist en met *olie van vijoolen* of *ſlaapbollen* gemengt, en op het zelve gewrigt gelegt; de waasſem van het *Decoctum* neemt de verſtopping der neus weg.

BARN-NETEL, zie NETEL.

BARNSTEEN, of *Brandſteen*, in 't latijn *Succinum*, *Carabe* of *Electrum*, is een harde, dog ligte, en gewreven of gebrand wordende welriekende en doorzigtige Stoffe, van verſcheiderhande zoorten: Dog waar deeze ſtoffe eigentlijk in beſtaat, ſchijnt men tot nog toe met geen volle zekerheid te weeten: De Ouden hielden de *Barnſteen* voor een boomhars, dat in zee gevallen zijnde, door de ziltige deelen van deszelfs water door den tijd hard geworden is; dog de hedendaagſche Natuur-onderzoekers zijn van gedagten, dat het een zuiver wezentlijk aard-pik of aard-hars zij, dat eerst week, olieagtig en vloeibaar geweest is, en daar na door zoute of vitrioolſche dampen hard is geworden. Dit denkbeeld van hardwording word ook geſtaaft, door dien men in de *Barnſteen*, zomtijds vliegen, muggen, ſprinkhaanen, boombladen, enz. vind; want ware de *Barnſteen* niet week geweest, hoe zouden die dingen 'er ingekoomen zijn? Dat het ook wezentlijk een *berghars* is, blijkt daar uit, om dat men dezelve op zommige plaatzen uit de aarde graaft; dog hoedanig 't zelve in zee koomt, is duiſter en onzeker; het beſtek van ons werk laat niet toe, om de verſchillende gedagten van veele daar omtrent te berde te brengen, alleen zullen wij aanmerken, dat zij 't meeste in de *Baltiſche* of *Oost-zee*, en wel inzonderheid omtrent *Pruiſſen* in menigte word gevonden: Daar zijn twee zoorten van *Barnſteen*, als witte en geele; de witte word voor de fraaiſte gehouden, en is ook de duurſte in prijs; men beweert, dat de geele in zout water door de kunst kan wit gekookt worden. Daar is ook *Barnſteen* die wit en geel gemengelt is, allerleij figuuren, als boomen, planten, wolken, enz. vertoonende: Enkeld word ze ook

ook gevonden, die aschgrauw of bruin is, zijnde dit de slegtste zoort. De *Franschen* noemen zeer oneigentlijk de *Barnsteen*, *Ambre jaune*, dewijl de *Barnsteen* van de eigentlijke Amber, als een geheel andere stoffe zijnde, volkoomen is onderscheiden.

Het is een aanmerkelijke bijzondere eigenschap van de *Barnsteen*, dat dezelve door sterk wrijven warm gemaakt zijnde, niet alleen een zeer aangenaame reuk van zig geeft, maar teffens ook allerleij ligte dingen, als veertjes, papiertjes, enz., naar zig trekt.

De *Barnsteen* is niet alleen zeer geacht, om deszelfs veelvuldig gebruik tot vervaardiging van allerleij fraaije snuisterijen en beeldwerken, die 'er uit gedraait en vervaardigt worden, en die in zeer hooge waarde worden gehouden, voornaamelijk wanneer ze door een kunstige hand bewerkt zijn; maar dezelve is ook, wegens het vlug zout, en de balzamijke olie-deelen, die het bij zig voert, van groot nut en gebruik in de Geneeskunde, inzonderheid de bereidzelen (*præparata*) daar van, hebbende de kragt, om de scherpe zoutagtige weij te verdeelen, en is derhalven dienstig tegens beroertens, lammigheid, slaapzugt, duizeling, kramp, vallende ziekte, graveel, steen, moeder-gebreeken en zaadloop; bevordert het pis-loozen en baaren, enz. Men bereid 'er tot dien einde in de Apotheeken volgens de kunst, *olie*, *vlug-zout*, *tinctuur* en *balzem* van. Uitwendig gebruikt, is de olie dienstig, om zwakke, stijve, te zaamengetrokkene, verkoude en verlamde leden te geneezen, als meede tegens allerleij zenuw-ziektens.

Het kleine gruis en de afval van den *Barnsteen*, word tot reukpoeijer gebruikt; zijnde de reuk hier van alleen van veel dienst in de bovengemelde uitwendige gebreken; het word meede gebruikt in de gecomponeerde of zaamengestelde reukpoeijers, waar van het de *basis* der aangenaame reuk en nuttigheid uitmaakt.

Men kan van de *Barnsteen* door oplosing meede een voortreffelijke *vernis* bereiden, wordende door de Schilders en Verlakkers hoog geschat; dog het is een groote kunst, om dezelve tot dien einde behoorlijk op te losen: Wij zullen hier van eenige beste voorschriften geeven, onder den titel van VERNIS.

De *Barnsteen* word tot dit gebruik zelfs in *Oost-Indien* en *China* gezogt, waar na ze in menigte na toe word gezonden, en in welke landen, gelijk bekend is, de beste lakwerken gemaakt worden.

De *Barnsteen* is meede van een nuttig gebruik in de Vuurwerkerskunst (*Pijrotechnia*), verwekkende een sterke en zeer verlichtende flikkering en vlam.

Al voor lange heeft men getragt, om den *Barnsteen* door kunst na te bootzen, of uit deeze en geene stoffen te bereiden, dog het schijnt, dat zulks tot nog toe niet heeft willen gelukken, schoon het na alle gedagten niet onmoogelijk is, voornaamelijk indien het gezegde waar is, dat de *Chineesen*, die zeer schrander en vernuftig zijn, uit zekere *pijnhars* een stoffe weeten te kooken, die de natuurlijke *Barnsteen* nabij koomt, zo als MARTINIUS verhaalt, ooggetuige van geweest te zijn.

BARNSTEEN (ZWARTE), ook *Berg-wasch* genaamt, in 't latijn *Gagates*; *Succinum nigrum vel fossile*; is een zoort van zwarte, glinsterende en zeer harde *aardhars*, wordende in *Duitschland*, *Frankrijk*, *Zweeden*, *Ierland* en elders uit de grond gegraaven; deeze *zwarte Barnsteen* brand als pik, en geeft een dikke sterkruikende rook van zig; word van veelen niet zonder reden voor een zoort van *steenkoolen* gehouden, hoewel ze harder, taaijer, en dus niet zo bros is. Deeze *zwarte Barnsteen* heeft ook die eigenschap, gewreeven zijnde, om allerleij kleine ligte dingen naar zig te trekken.

BAROMETER, zie WEERGLAS.

BAROS, betekent, wanneer door verkoudheid of anderzins, de gelederen als loom en traag zijn.

BAROIJCOIA, *Hardhoorigheid*, iemand die niet wel hooren kan.

BARTSC, is een drank, die door de gemeene lieden in *Polen* en *Lithauwen*, in plaats van bier word gedronken; en word uit water, waar in het kruid *beerenklauw* met een weinig *zuurdeesem*, eenige uuren heeft gekookt, bereid; men houd het heilzaam tegens heete koortzen, en is een goede dorst lesschende drank.

BASALTES, is de latijnsche naam van de zogenaamde *Toetssteen*, waar op men goud en zilver toetst, zijnde een zeer harde ijzerkoleurige steen, of zoort van *marmer*, die geen vijl aanneemt; op verscheidene plaatzen word deezen steen gevonden, dog het menigvuldigst in het *Saxisch-Meisensche*, groeijende gemeenlijk in langwerpige stukken. Men vind meede diergelijke aart van steenen, zo wel in *Duitschland*, *Nederland* als elders, in de kleine steenagtige beekjes en wateren, zijnde meede even hard en tot het zelfde gebruik al zo dienstig, als de anderen. Het koomt 'er in de toetzing van het goud, en voornaamelijk het zilver op een zwarte steen, hoofdzaakelijk op aan, dat de steen in het wrijven, het metaal aanneeme, en dat 'er vervolgens uit de koleur geoordeelt worde, van wat *alloi* het goud of zilver, in vergelijking van ander daar nevens gestreeke goud of zilver van verschillig *alloi* wezen mag: Deeze Steen is van weinig gebruik, dan alleen voor de Goud- en Zilversmeeden.

De harde, zwarte of blauwe Steen, die de Boekbinders tot het kloppen der gedrukte boeken gebruiken, worden meede *Basaltes* genaamt.

BASELLA, is een vreemd buitenlands gewas, dat zig gelijk de *convulvulus* of *winde*, als meede de *cuscuta*, om andere planten heenwind en daar bij opklimt; heeft vijfbladige regelmaatige bloempjes, waar na een roode besie volgt, uit welke men zegt, dat in *Indiën*, een schoone roode verf word bereid. LINNÆUS in zijne *Spec. Plant.* maakt gewag van twee zoorten van *Basella*, als

1. *Basella* met effene bladen (*Basella foliis planis*).
2. *Basella* met gegolfde bladen (*Basella foliis undatis*).

De eerste zoort groeit in *Malabaar* en elders in *Indiën*, en is tweejaarig; de tweede word in *Sifriën* gevonden, en is een éénjaarig gewas.

BASILICUM, *Basilien-kruid*, in 't latijn *Basilicum vel Ocijmum*, (*Ocijmum*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zeer aangenaam, eenigzins naar *citroen* ruikend kruid; weshalven het door de Kruid-minnaars veelvuldig in de bloem- en andere tuinen gekweekt word; hebbende het zijn gebruik ook in de keuken, dog in de medicijnen word het weinig gebezigt.

Daar zijn meer als twintig zoorten of veranderingen van dit gewas, bestaande het onderscheid in de natuurlijke groote der planten; de groote, gedaante en koleur der bladen, als zijnde de bladen zeer verschillende van groote, en zommigen gekartelt of effen, gekronkelt, groen, purper of zwart gevlekt, enz., ruikende alle zeer aangenaam; onder dezelve is een kleine zoort, met heel kleine bladen, die wegens haare zoete geur inzonderheid geacht word.

Deeze planten groeijen natuurlijk in *Indiën*, op

Ceijlon, en elders in de heete landen, en zijn éénjaarig.

Om dezelve bij ons te kweeken, moet men het zaad in de maand *April* in een maatig warme broei-kas zaaijen, en daar na de jonge zaailingen in *Maij* uit de bak in de grond planten, daar men zulks begeert; egter op een warme zonnige plaats, en in een goede vette, losse, zandige grond; anders zal 'er weinig van koomen; het is derhalven beter, dat men de planten in potten plaatst, niet meer als in ieder pot ééne, en de potten vervolgens agter glazen, of in een run-bak of trekkas stelt, om de planten te koesteren, en dus beter te doen groeijen, dewijl ze meerder warmte begeeren, dan ons climaat van natuuren geeft, en 'er ook anders geen rijp zaad van te bekoomen is.

Daar is nog een meedezoort van dit gewas, *Heesteragtige langleevende Basilicum* genaamt, (*Ocijmum racemis secundis lateralibus, caule erecto*, LINN. *Species Plant.*) Deeze zoort groeit ook in *Indiën*, en word bij ons door inlegging of steeking voortgekweekt; dog dewijl dezelve zeer teder is, en geen de minste koude kan verdraagen, zo moet ze zomers in de runbak gekoestert, en 's winters in de stookkas overgehouden en bewaart worden.

Eigenschappen. Dit plantgewas is pisdrijvend, windbreekend, en vervrolijkend; nogthans word het niet van allen even zeer gepreezen; want daar zijn 'er, die het verbieden inwendig te gebruiken, beweerende, dat het al te veel vuile zappen heeft, en bij gevolg schaadelijk voor de maag en oogen is, ja zelfs, dat het den geenen, die het meenigvuldig gebruiken, van hun verstand berooft.

BASILICUM (UNGUENTUM) *Basilicum-zalve*, is een zoort van Zalf die op verscheiderhande wijze gemaakt en bereid word, dog zie hier de gewoonlijkste en die het minste omslag vereischt: Neemt *geel was*, *scheepspik* en *hars*, van elk twee oncen, *raap-*, *lijn-* of *boomolie*, drie oncen, smelt het te zaamen onder malkanderen tot een zalf. Deeze Zalf is zeer dienstig, om de gezwellen rijp te maaken, en den etter uit de opene gezwellen te trekken, wordende tot dien einde op wieken gestreeken, en daar in of op gelegt.

BASILISCUS, (*Lacerta cauda tereti longa, pinna dorsali radiata occipite cristato*, LINN. *Sijst. Nat.*) Is een zoort van *Hagedis*, hebbende een affchuwelijke gedaante; deszelfs gestalte is omtrent aan die van den *Haagdis* gelijk, dog heeft langs den geheelen rug een vlerkagtige vin, niet kwalijk na die der *Baarsen* gelijkende, en zijn kop is met een kap of kuif bedekt; hij is geschubd, heeft lange gevingerde en scherp genagelde pooten, gelijk de *Haagdissen*; een dikke stompe tong, als de *Salamander*; aan de keel schijnt hij even eens als de vliegende *haagdis* of *draak*, met een zoort van zak voorzien te zijn. Volgens het gemeene zeggen, onthoud zig dit Dier in de boomen, en maakt van de vin als van wieken gebruik, om van de eene in de andere te vliegen; waar toe men zegt, dat hem ook de kap op 't hoofd dient, die hij vol wind weet te blaazen; door middel van beide, kan hij zelfs in 't water zwemmen; stil zittende, hangen hem deeze vlerken bij 't lijf neder.

Wonderen worden ons door de Ouden en voornaamelijk door PLINIUS van dit Dier verhaalt, die men voor een groot gedeelte, zo niet alle, op de lijst van beuzelagtige vertellingen kan plaatzen: Onder anderen, zoude bij menschen en dieren door zijn adem en geblaas, ja wat meer is, door zijn enkel aanzien dooden, en meer diergelijke.

BASIOGLOSSI, ook IJPSOLOGLOSSI; Dus worden de *neederdrukkende Spieren der Tonge* genaamt. Zij zijn twee in 't getal, hebbende haaren oorsprong van het tongebeen, en eindigende omtrent het midden der tonge.

BASIS, steun, fondament waar op iets rust. In de Ontleedkunde word het breede deel van 't hart, daar de twee zo genaamde ooren of hert-lapkens zijn, *Basis* genaamt. In de Wiskunde draagt de grond-linie, of vlakte, waar op eenig lighaam rust, de naam van *Basis*. In de Redeneerkunde, (*Logica*) noemt men *Basis* die grondstelling, welke tot een onderwerp van een redenvoering word genoomen, en waar uit alle de gevolgen dienen afgeleid te worden. In een *figuurlijke* of *leenspreukige* zin, zegt men ook; *het geloof is de Basis of grond waar op de geheele Godsdienst rust. Deze gestelde waarheid, is de Basis mijner redeneering. Men moet dit grondbeginzel stellen tot Basis van dat leerstuk*, enz.

BAS-RELIEFS; zo veel als vlak verheven schijnende, noemt men in de Schilderkonst, zodanige stukken die zo wel in koleur als ordonnantie, beeldhouwers werk nabootzen, en die wel gemaakt zijnde, niet zelden het oog der schranderste kenners bedriegen. Wonderlijk heeft hier den grooten Konstenaar DE WIT in uitgemunt, wiens stukken van dien aard, door de liefhebbers der schilderkonst als pronkjuweelen in hunne kabinetten worden bewaart.

BASTAARD; Deze naam word aan alle kinderen gegeeven, die uit een onwettige vereeniging gesprooten zijn. Dog volgens de bepaalinge van den Heere J. VOET eenigzints te onrechte, dewijl deze Rechtsgeleerde de zulken eigentlijk regte *Bastaarden* noemt, welke bij een hoere geteeld worden. Daar zijn 'er die beweeren, dat de speelkinderen die uit de vermenging van twee vrije personen, die malkanderen getrouw zijn en door deze of geene hinderpaal niet tot het huwelijk kunnen geraaken, verders door een al te verre gaande drift tot de onwettige bijslaaping vervallen, zulke kinderen niet voor *Bastaarden* moeten gehouden worden; zeker is het dat zij de naam van de vader kunnen draagen en zijn wapen voeren, mids 'er een *baar* of streep doorgetrokken zij, gaande deze streep van de linkerhand opwaards tot de regterhand toe. Deze kinderen erven ook van moeders zijde, met de kinderen uit een wettig huwelijk geboo-ren, dat de moeder naderhand mogt hebben aangegaan; en het staat zelfs niet in de magt van zulk een moeder om ze te onterven; ook erven zij *ab intestato* van 's moeders naastbestaanden.

BASTERT-ACACIA, *Virginische Acacia*, in 't lat. *Pseudo Acacia*, (*Robinia pedunculis racemosis, foliis impari-pinnatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een groote boom met doornen bezet, die in *Virginien* en *Carolina* groeit, hebbende geveerde of bij paaren staande bladen en vlinter-bloemen, die in een airs-wijze tros voortkomen, en wit of rooze-koleurig zijn, en aangenaam van reuk, na de bloemen volgen platte peulen met nierformig zaad. Hier en daar word het bij ons en elders in *Europa* in de tuinen der liefhebbers gevonden; wordende door de uitloopers der wortelen, of wel van 't zaad dat men van zijn natuurlijke groeijplaats moet bekoomen, voortgezet; het zaad moet in 't voorjaar in potten gezaait worden en in de trekkas gekoestert, en vervolgens worden de jonge boomtjes, in andere potten verplant zijnde, 's winters in de stoof of orangerij bewaart; dit doet men zo lang, tot dat de planten eenige jaaren oud zijn, als wanneer

neer men ze ergens in de tuin op een warme plaats en in een goede losse grond kan planten, daar zij als dan verder aangroeijen, en met 'er tijd bloemen voortbrengen.

Men vind nog de volgende mede-zoorten van dit gewas, als

I. De *Indiaansche bastert Acacia*, met groote bloemen, (*Robinia pedunculis subdivisis, foliis pinnatis, floribus foliolo majoribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

II. De *Siberische boom-agtige bastert Acacia*, (*Robinia pedunculis simplicissimis, foliis abrupte pinnatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

III. De *Siberische heesteragtige breed-bladige bastert Acacia*, (*Robinia pedunculis simplicissimis, foliis quaternatis petiolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

IV. De *Siberische heesteragtige bastert Acacia*, (*Robinia pedunculis simplicissimis, foliis quaternatis sessilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerstgemelde dezer zoorten groeit natuurlijk in *Malabar* en elders in *Oost-Indien*; dog de drie overigen in *Siberien* en *Tartarijen*, hebbende de beide laatsten een goud geele bast.

BASTERT NAGTEGAAL; in 't latijn *Modularis*; (*Motacilla supra grisco-fusca, tectricibus alarum, apice albis, pectore cærulescente-cinereo*, LINN. *Faun. Suec.*) Dit Vogeltje dat mede door zommigen bruin-gevlakt *grasmoschje*, als mede ook *Haag-moschje* en *Vliegen-vangertje* genaamt word; draagt die van *Bastert-Nagtegaal* om zijn koleur en lieffelijk gezang, dat nabij die van den *Nagtegaal* koomt; het heeft bijna de groote van een *Rood-borsje*, onthoud zig genoegzaam door geheel Europa, nestelt in de haagen, en legt eijertjes die cierlijk blaauw zijn.

Daar is een tweede zoort van dit vogeltje, de *kleine Basterd-Nagtegaal* genaamt, in 't latijn *Philomela*; (*Motacilla supra grisea, subtus cinerea, Remigibus primoribus apice obsoletis*; LINN. *Sijst. Nat.*) Dit Vogeltje dat grauw van koleur is, zo als het voorgaande, is een weinig kleinder, en door zijn lieffelijk en aangenaam gezang zeer vermaard.

BASTERT NIESWORTEL, zie ASTRANTIA.

BASTERT WEDERIJK, zie EEREN-PRIJS.

BAST VAN BOOMEN; Van deze bast, aan zeekere boomen in de *Indien* en in 't bijzonder te *Angola* groeijende; worden cierlijke stoffen bereid, die tot kleederen, tafel-spreiden enz. gebezigt worden: Deze stoffen zijn veeltijds zo fraai, dat ze voor geen gemeene zijden stoffen behoeven te zwigten. In *Muscovien* en *Lijfland* is een zoort van *bast van boomen* waar van de inwoonders pakmatten maaken, en die bij geheele meenigten tot ons overgebragt worden.

BATATES of *Patates*, ook *Inhame* genaamt, (*Convolvulus foliis cordatis, angulato-nervosis, caule repente tuberifero*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort van *Klokjes-winde*, die zeer veel in de warme gewesten van de beide *Indien* gebouwt word, met dikke min of meer langwerpige knobbelagtige wortels groeijende, die eetbaar zijn, en in gemelde gewesten veelvuldig tot spijze dienen, inzonderheid voor de gemeene lieden onder de *Indiaanen* en de *Slaaven*, in die trant als bij ons Aardappelen; men zegt dat ze voedzaam en redelijk smaakelijk zijn: Daar zijn verscheidene zoorten van, bestaande hoofdzaakelijk deszelfs onderscheid in de koleur der wortelen; zijnde zommige wit, andere bruin, rood, enz.

In de genoemde gewesten worden ze door middel van de kleinste wortelen, of ook de stukken van dien en de steelen in de grond te planten, voortgekweekt; moetende dezelve vooral met bevogtigen onderhouden worden, dat gewoonlijk aldaar Slaaven werk is. In deeze onze *Europische* landen is geen genoegzaame warmte om ze in de opene lugt te kunnen cultiveeren, dog wel gelijk andere gewassen uit warmere gewesten in trek-kassen, enz. Men zegt nogthans, dat ze in *Italien*, *Spanjen*, *Portugal*, en diergelijke warme landen, taamelijk in de opene lugt willen groeijen.

Deeze wortel word op allerleij wijze als gezooden en gebraaden, bij vleesch, zo als knollen of wortelen, enz. toebereid.

BATHMIS, deeze naam draagt de vlakte der holligheid van een been, waar in een ander been sluit, of als ingelijft is; zo als bij voorbeeld, de kromte van het elleboogs-been, zijnde hier het benedenste deel van het arm-been als ingevoegt en ingeleed.

BATHRUM; ook *Subsellium*, *Schammum Chirurgicum*, is een Heelkundig werktuig, gebruikt wordende, om verwrongene of verrekte leden, wederom te helpen en te regt te brengen.

BATIA, zie RETORTE.

BATITURA, ook *Battitura*, zommige Scheijkundigen noemen dus het *vijlzel van ijzer*.

BATOS, zie ROCHE.

BATRACHITES; *Lapis Bufonius*, in 't nederduitsch *Padde-steen*: Deeze naam draagt een zekere Steen, waar aan door veelen een meenigte bijgelovigheden gehegt zijn; ons beslek laat niet toe, de beuzelagtige vertellingen, die van deezen Steen gedaan zijn, hier plaats te gunnen: Het gevoelen van zommigen, dat deezen Steen uit de hersenen of het lighaam van een Padde (*Bufo*) zoude voortkoomen, is ten eenemaalen ongegrond, dewijl dezelve natuurlijk in de aarde groeit, gelijk meer andere gesteentens van min of meerder waarde. Men vind oordeelkundige Natuur-onderzoekers, die van gedagten zijn, dat deeze Steen niet anders is, dan de Maaltanden van de visch Zeewolf (*Lupus marinus*). Zommige Schrijvers maaken gewag van twee zoorten van deezen Steen, zijnde de eene rond, en de andere ovaal of eijrond, beide geelagtig bruin, en van boven als verwulft en glad, dog van onderen een weinig uitgeholt en plat.

BATRACHUS; ook *Rana*; *Ranula*; *Ranuncula*; dus word eene zwel of blaar onder de tonge aan den tongriem genaamt; de stoffe die in deeze blaar of gezwel huisvest, is niet altijd gelijk, zomtijds is dezelve hard en vast, en in tegendeel bij anderen week; ook zomtijds zwart, op een andere tijd wederom witagtig; veeltijds belemmert het de spraak, en zulks word erger na maate de zwelling grooter word; om dit lastig gezwel te verdrijven, is het volgende poeder zeer dienstig: Neemt gepoeijerde *bertram-wortel*, *lisch-wortel* en *gengber* van elks één drachma, *calaminth* en *orego* van elks twee scrupels, *gemeen zout* een half drachma: Uit deeze ingredienten kan men door bijvoeging van *wijn* of *bier*, meede een bekwaam gorgelwater vervaardigen, daar de mond dikwils meede dient uitgespoelt te worden: Zelden, wanneer de zwelling groot is, zal ze voor deeze middelen zwigten, en dan dient men zijn toevlugt tot een Heelmeester te neemen, die 'er met een scherp lancet of ander bekwaam werktuig een diepe insnijding maakt, op dat de stoffe zig kan ontlasten; in dit geval, maakt men een *afkookzel van gerst*, en mengt 'er een weinig *rooze- of gemeene honing* en *sal-prunel* onder, de mond

daar van tijd tot tijd meede ſpoelende, tot zo lange alle kwaade ſtoffen uitgedreeven zijn.

BATTIS FLOS; COLUMELLA noemt dus de Zeevenkel of *Crithmum*.

BATZE; een gemeene Munt, in *Zwaben*, *Frankenland*, enz. gangbaar, maakende agtien derzelven een Duitſche Rijksdaalder, en dus negen een Hollandſche of Keizers-gulden.

BAUDZGENDGE, is een zoort van Galnooten, die in *Turkijen* op zekere zoort van eiken boomen groeijen, zijnde van binnen roodkoleurig: Door de *Turken* word die veel gebruikt, om 'er met bijvoeging van *conchenille* en *wijnſteen*, een roode koleur van te bereiden.

BAURAC, is de naam, die de *Arabieren* aan de ſalpeter of het *Nitrum* geeven.

BAVIAAN, zie AAP.

BDELLIUM GUMMI, ook *Belchon* en *Maldachon* genaamt, in 't nederduitsch *Stinkende Gom*, is een vette taaije harsagtige, eenigzins doorſchijnende gom, zijnde van buiten ijzerverwig-rood van koleur, van ſmaak en reuk ſcherp en bitter, en de *mijhrre* niet ongelijk; dezelve word uit *Aſien* gebragt, en men zegt, dat de boom, daar deeze gom van koomt, doornagtig is, en deszelfs bladen, naar die van de *eike-boom* gelijken, verders heeft men 'er bij ons weinig berigt van. Deeze gom is van aart weekmaakende, en oplosſende, en teſſens ook een weinig zaamentrekkende of opſtoppende, wordende met nut gebruikt in de hoest, kuch en engborſtigheid, als meede tegens de ambeijen; waar voor inzonderheid de pillen van *Bdellium* (*Pillulæ de Bdellio*) gepreezen worden.

BECCABUNGA, zie BEEKBOOM.

BECHICA; *Expectorantia*; *Thoracica*, *Pectoralia*; *Borstmiddelen*; zijn zodanige middelen, die tegens de borst- en longziektens gebruikt worden, of eigentlijk zulken, die de uitwerping der kwaade ſtoffen bevorderen, en die 'er veelerleij, zo wel zaamengeſtelde als enkelde zijn.

BED, dus word in de Hovenierskunst, een afgeperkt ſtuk land genaamt, dat min of meer breedte en lengte heeft, en met het een of andere gewas bezaait, of beplant word.

BEDORVEN EETLUST, zie APPETITUS DEPRAVATUS.

BEEF-AAL, in 't latijn *Tremulus*, (*Gijmnotus pinna ani ad extremum, caudæ latæ truncatæ continuata, maxilla inferiore paulo longiore*, GRONOV. *Zoöphil. faſcic.* I. *N.* 169.) Een zeldzaame Visch in *America* huisvestende, en onder het geſlagt der *Blootruggen* behoorende, zijnde ſlijmerig, glad en eetbaar; onthoud zig in de rivieren en andere zoete wateren; zijnde van gedaante als een *aal*; deszelfs kop is kort, een weinig breeder dan het lijf, van boven platagtig, ſchuins van vooren afloopende, en breeder overdwars dan hoog; hij heeft veele kleine ſcherpe tanden, die digt bij perken aan de binnenkant van het kaakebeen ſtaan; de koleur van deeze Visch is van onderen, op een gedeelte van den kop en 't onderlijf, bleek ros, en 't overige van het lighaam is zwart; het vel is taai, dik, ſlijmerig en ongeſchubt; hier en daar, even als de kop, met een meenigte gaatjes doorboort, waar uit een olieagtig of ſlijmerig vogt lekt: Het zeldzaame van deezen Visch is, dat hij een electricaale kragt heeft, dewijl een mensch of beest hem, terwijl hij leeft, aanraakende, door een ſterke beeving en ſchudding word aangedaan; ja zomtijds is de ſchok zo hevig, dat dikwils de geene die hem aanraakt, op de grond word geſmeeten, en de ſlag door zijn geheele lighaam met eene kraaking der gewrigten gevoelt, zonder dat het nogthans door eenig ongemak gevolgt word: Iemand zwemmende, en onverhoeds deezen Visch aanraakende, koomt niet zelden door de verdooving, die den ſchok veroorzaakt, in gevaar van te verdrinken: De verandering van het weder, dat anderzins zo veel invloed op alle electriciteit heeft, vermeerdert of vermindert in het geheel die kragt in deeze Visch niet; dog denzelven verſcheidene maalen agter malkanderen aanraakende, vermindert die kragt voor een korten wijl, dog herſtelt zig naderhand. Die hier meerder over begeert te weeten, zie de beſchrijving van deezen Visch, door den Heere ALLAMAND, te vinden in de *Verhand. der Holl. Maatſch.* 2*de deel*, *pag.* 372. *Natuurl. Hiſtorie volgens het zamenſtel van* LINNÆUS 7*de ſtuk*, *pag.* 111. SEBA *Theſ. tom.* 3. *pag.* 108. *Uitgezogte Verhand.* 3*de deel*, *pag.* 468. enz.

BEEK-BOOM; *Beek-bonge*; *Water-bonge*; *Water-guichelheil*, in 't latijn *Beccabunga: Anagallis aquatica*, (*Veronica racemis lateralibus, foliis ovatis planis, caule repente*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit kruid groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland* en elders, naast de beeken, ſlooten en andere wateren; heeft een verdunnende, afvaagende, pisdrijvende, bloedzuiverende en wondheelende kragt; wordende inzonderheid zeer tegens de ſcheurbuik en daar uit ontſtaande gebreeken gepreezen; het is meede dienſtig tegens het graveel, verſtopte pis en ſtonden; men gebruikt het uitgeperſte zap 'er van, of wel een afkookzel: Het zap uitwendig gebruikt, word zeer gepreezen tegens de vlekken, puisten en zomerſproeten.

BEEMER, in 't latijn *Garrulus*, (*Lanibus remigibus ſecundariis apice membranaceo colorato, cauda integra*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Vogeltje, behoorende tot het geſlagt van de *Klauwieren*, woonende in de bosſchen van Europa, leeft gelijk de *Lijsters* van veelerleij beſiën of vrugten, dog aast het liefst op druiven en jenever-beſiën. Dit Vogeltje, dat een weinig grooter dan een *Leuwerik* is, is gekuift en bruinagtig-grauw van koleur over het geheele lijf, naar den kop toe bruinwit, aan de keel geheel zwart, als meede bij de oogen en neusgaten, aan den bek, pooten, ſlag en ſtaart-pennen, hebbende deeze laatſten zwarte tippen; de oog-kringen van dit Vogeltje zijn rood; hij word op dezelfde wijze als de *Lijsters*, in ſtrikken gevangen, en zijn vleesch is ſmaakelijk.

EDWARDS beſchrijjft ook een zoort van *Beemer* in *Carolina* te huis hoorende, zijnde de koleur van 't bovenlijf ros, van onderen geel, met een witte borst, de ſlagpennen blauwagtig aschgrauw, zo als meede de pooten en de ſtaart, die aan 't end goud-geel is, de vleugels der mannetjes zijn cierlijk met donker-roode ſtippen getekent.

BEEN, in 't latijn *Os*, dit is het hardſte deel van het lighaam der menſchen en dieren, gemaakt en beſtaande uit een vergadering van op elkander gepakte vezelen. Het Been ontfangt zijn voedzel van 't bloed, dat door de aderen derwaards, gelijk tot alle andere deelen van 't lighaam gevoert word.

Een Been is aan vijf zoorten van ziekten onderhevig, naamelijk de verſtuiking, beenbreuk, verrotting, uitwaſſing en knobbels; waar van de geneezing aan een ervaaren Heelmeester toevertroud word.

Middel

Middel, om een Been week te maaken.

Nemt *rots-aluin*, fmelt het in water, en doet 'er een weinig *roozewater* bij, nevens een weinig fijne en doorgezifte asch; laat het Been of IJvoir vier-entwintig uuren lang daar in weeken, wanneer het Been week zal worden; laat het vervolgens in helder water kooken, en het zal tot zijn voorgaande ftaat wederkeeren.

Een ander geheim, om een Been week te doen worden.

Zet *radijs-wostelen* en *andoorn* op *wijn-edik*, en doet 'er het Been in, zet het te zaamen onder paardemest. Het Been zal zeer wit worden, als men het in kalkwater kookt, en telkens affchuimt.

Isabella Cortesa zegt, dat men om een Been week te maaken, *koperrood* en gemeen *zout*, van elks zo veel als nodig is, moet neemen, het te zaamen ftampen en distilleeren; voorts het water tot zijn gebruik bewaaren; zo men het nodig heeft, weekt het in dit water, en het zal zagt worden.

Een geheim, om een Kolcur aan een Been te geeven.

Neemt ftcrken *wijn-azijn*, doet het in een glas, en werpt 'er het Been in; doet 'er een half pond *koper*, *vitriool* en *aluin*, zo veel als nodig is, bij, mengt het onder malkander, en laat het dus in zijn geheel één dag lang ftaan; laat het vervolgens kooken in een pot of ketel, waar in het Been is, doet 'er nog een weinig *aluin* bij, en zult het een koleur geeven, die gij wilt.

BEEN-BREEKER, zie VISCH-AREND.

BEENBREUK, is een ongelukkig toeval, dat aan allerleij beenderen des menfchelijken lighaams, door verfchillende oorzaaken, of harde aandoeningen, zonder of met wonden kan voorvallen; meeftendeels gebeurt zulks aan de armen en beenen; welke breuken geneezen worden door weder te zaamen of te regtzetting der gebrookene beenderen, die daar na met verbinding gefpalkt moeten worden, op dat het te regt gezette been te zaamen mooge blijven, moetende de Lijder vervolgens het gebrookene been te bedde leggende, zeer ftil eenigen tijd laaten rusten, als dan groeit 'er uit de natuur van zelven, zonder veel medicijnen te gebruiken, een eelt (*callus*) rondsomme het gebrookene, dat 't zelve weder te zaamen hegt, en als vooren ftcrk, ja ftcrker doet zijn; veelmaalen koomen 'er toevallen bij dit ongemak, als *ontfteeking*, *roos*, enz., waar tegens een bekwaam Heelmeester, aan wien men de geneezing moet toevertrouwen, zorgvuldig moet waaken en daar tegens dienftige middelen gebruiken, die na de omftandigheden verfchillende zijn; wij zullen hier nog enkel bijvoegen, dat den Lijder, benevens de rust een goede *diëet* of leevensregel moet in acht neemen, voedzaame en teffens ligte fpijzen gebruiken, en zig voor al van driftige gemoedsbewegingen wagten; brengende dit alles veel toe, om een fpoedige geneezing te erlangen.

BEEN-EETER; *Been-vreeter*, of *Been-bederving*, (*Caries oflis*), is de bederving van een Been, 't welk meest voorvalt in oude vuile wonden en gezweeren, en door eene toevloeijing van fcherpbijtende vogten ontftaat, als meede door gebruikt wordende fcherpe olieagtige onbekwaame geneesmiddelen, die eerst het beenvlies, en daar na het been zelve aantasten: De *Been-eeter* word gekent, indien het been bloot en zigtbaar is, wanneer het vetagtig en geel word, zijnde dit den aanvang van dit ongemak, dog wanneer het zelve den overhand genoomen heeft, dan word het been verders als doorgeknaagt en zwart: Het Been niet ontbloot en zigtbaar zijnde, kent men een *Been-eeter*, ten 1. wanneer 'er een fistel of langduurige verzweering vooraf gegaan is; 2. als 'er een overvloedige dunne en ftinkende etter uit de wonde vloeit; 3. wanneer het tent-ijzer tot op het been in de verzweering geftooken wordende, het been daar niet meede effen en glad, maar zagt of oneffen en rouw gevoelt word; 4. wanneer het gezweer eindelijk tot heelen koomende, het nieuwe vleesch flap, fponsagtig, bleek en blauw word; en eindelijk ten 5. wanneer een toegeheelde wonde of gezweer weder opbreekt, en op nieuw een gezweer word.

Om dit gebrek te geneezen, zijn de volgende middelen dienftig: Neemt gepoeijerde *mijrrhe* een halve drachma, gepoeijerde *aloë* één drachma, beste *brandewijn* vier oncen; dit onder malkanderen gemengt, en het Been daar dagelijks twee of driemaalen meede gewasfchen, of maakt 'er plukzel in nat en legt het op 't Been; moetende het zelve ontbloot worden, indien het bedekt is, of in een holte zijnde, moet het 'er ingefpuit worden.

Of neemt een halve once ronde *hol-wortel*, *toppen van alfem* en *duizend-guldens-kruid* van elks één hand vol, *zevenboom* een halve hand vol, fnijd dit alles klein, en kookt het in een mengelen (zijnde ongeveer twee pond) water, laat het op de helft verkooken, dan door gezeegen zijnde, zo doet 'er drie oncen beste brandewijn bij, als meede gepoeijerde *aloë* en *mijrrhe* van elks twee drachma, gebruikt dit dan als 't voorgaande.

Of neemt gepoeijerde *euphorbium*, mengt het zelve met *gemeene* of *roozen-honing*, en gebruikt het als een zalf op plukzel geftreeken: Dit middel word als zeer heilzaam gepreezen, als meede de *olie* of *tinctuur* van *euphorbium* bereid, insgelijks de *kruidnagel-olie*.

Het bederf des beens nog niet diep ingevreeten zijnde, en dus in zijn aanvang, moet men als dan niet toeven, om het bedorvene met een bekwaam werktuig tot op het gezonde been af te fchraapen, en vervolgens de wonden door bekwaame heelmiddelen te geneezen; maar is het been reeds diep bedorven, dan word eene branding met een bekwaam brandijzer vereischt; egter moet zulks nimmer in een fpongieus been gefchieden, zo als bij voorbeeld, het been in de hielen, dewijl de branding op zulk een been het bedorvene des beens niet doet affchilveren, of van het gezonde fcheiden, gelijk zulks moet gefchieden, zal het geneezen: Dog dewijl men tot zulk een ongemak, en voornaamelijk wanneer de fchraaping of branding vereischt word, een kundig Heelmeester nodig heeft, zo zullen wij de behandeling daar van, benevens de verdere geneezing aan deszelfs zorge bevoolen laaten.

BEEN-GEZWEL, *Been-knobbel* (*Exoftofis*), is een knobbeligheid of ongelijkheid aan het vlakke des Beens, of aan deszelfs hoofd of ftam, zijnde in het begin zagt, dog in 't vervolg dikwils hard wordende: Dit ongemak ontftaat, wanneer zig eenig vogt tusfchen het been en been-vlies heeft vastgezet. De *Beenknobbels* zijn tweezoortig; de eerfte die zig met 'er tijd van zelve genoegzaam herftellen, beftaat in een onregelmaatige voeding des beens, zo als in de *Engelfche ziekte* der kinderen, enz. Dog de tweede, die men kwaadaartig noemt, heeft gemeenlijk of altoos een befloten *Been-eeter* bij zig, zo als in de *Spaanfche pokken* dikwils aan het fchaambeen, en bekkeneel gebeurt.

De eerſte worden door uitgeperste zappen van tegenſcheurbuitige en bloed-zuiverende kruiden, of de infuſie daar van in wijn of bier, geneezen; de dienſtige kruiden hier toe, zijn *peper-wortel*, *lepel-bladen*, *waterkers*, *water-weegbree*, *patich-wortel*, en meer anderen; ook kan men voor deeze kwaal nuttige afkookzels maaken van *kliſſen-wortel*, *china-wortel*, *ſarsaparil-wortel*, *kruis-diſtel-wortel*, *ſcorſoneer-wortel*, *duive-kerwel*, enz. De kwaadaardige vereisſchen afkookzels van *houten*; wat hier omtrent dient gedaan te worden, kan men onder het articul SPAANSCHE POKKEN nazien.

BEEN-PLAAT, is een beenig beſchot, dat zomtijds dog zeer zeldzaam, bij teeringagtige menſchen in de borst groeit: Zie 'er een voorbeeld van *dans le Recueil de Medicine, Chirurgie &c. pour Mars* 1757. als meede in de *Uitgezogte Verhandelingen 4de deel, pag.* 392.

BEEN (ROOD), zie LIMONIUM.

BEENVISSCHEN, (*Oſtracion*), is de geſlacht-naam van zodanige Visſchen, die van een ongewoone lighaamsgeſtalte zijn, en het geheele lijf als met een been bedekt hebben; De kenmerken van deeze Visſchen zijn, het kieuwgat op de zijde open, in den bek voor of boven de borstvinnen, zo wel onder als boven tien lange ronde ſtompagtige tanden, en het geheele lijf met een beenig bekleedzel bedekt, ontbreekende de buikvinnen: De zoorten van deeze Beenvisſchen zijn negen in getal, als 1. Strijkijzer-visch (*Triqueter*); 2. Triangel (*Trigonus*); 3. Prikſtaart (*Bicaudalis*); 4. Driehoornige (*Tricornis*); 5. Koekkoek-visch (*Quadricornis*); 6. Zeekatje (*Cornutus*); 7. Koffer-visch (*Tuberculatus*); 8. Doosvisch (*Gibboſus*); en ten 9. Doodkist (*Cubicus*). Zie op ieder van deeze Articuls.

BEEN-VLIES, In 't latijn *Perioſtium*, is een dun en zeer gevoelig vlies, dat alle beenderen, behalven de teenen, overdekt en bekleed; dit Beenvlies gekwetst, of op een andere wijze aangedaan en beledigt wordende, verwekt eene der allergevoeligſte pijnen.

BEEN (WIT), zie LIJCHNIS.

BEEN-WORTEL, zie LIMONIUM en LIJCHNIS.

BEER, *Arctos*, ook *Urſus*, (*Urſus cauda abrupta*, LINN. *Fauna Suec.*) Is een Roofdier, in het grootſte gedeelte van *Azien*, *Noord-America*, in de *Zwitzerſche Alpen*, het *Zwarte Wald*, en andere bergagtige wildernisſen van *Europa*, dog voornaamelijk in het *Noorden* woonende. Dit Dier, wiens kenmerken zijn, zes voortanden in beide de kaaken, een gladde tong, uitſteekende neus, vingeren die genagelt zijn en van malkanderen afgeſcheiden, en de ſchaft met een omgekromd been gevult: Leeft meerendeels van roof, eetende nogthans bij gebrek van andere ſpijzen, gras, wortelen, kruiden en allerleij vrugten, dog niets nuttigt hij met meerder graagte, dan honigraaten. Zijn gewoone kost is *herten*, *koeijen*, *paarden*, *ſchaapen*, enz. Deeze Dieren bemagtigt hebbende, zuigt hij ze eerst het bloed af, en ſleept ze vervolgens in zijn hol. Dit Dier is ongemeen ſterk, en wel inzonderheid in zijne twee voorſte pooten, dewijl het op zulke wegen die door boomtakken, ſtruiken of eenige andere hinderpaalen hen belemmeren, om zijn prooi voort te ſleepen, hij het, al was 't zelfs een koe of paard, tusſchen de voorpooten neemt, en het dus op zijn agterſte pooten gaande, wegdraagt: Nimmer zal hij *paarden*, *koeijen* of *oſſen* van agteren, maar altoos van vooren aantasten; dewijl meenig Beer een paard aanvallende, dusdanig met zijn agter-pooten word gegroet, dat hij afdeinst, en het Dier met vreeden laat; zelden zal hij een mensch aanranden, die hem onbeleedigt laat, ten zij de honger hem daar toe perſe, of dat de wijfjes zuigende jongen hebben, zijnde in die toeſtand overgevaarlijk en wreed; daar het zig anders, volgens het getuigenis van verſcheidene, door een vrouwsperzoon met een ſtok zal laaten wegjaagen, en zelfs geen kinderen beleedigen nog aanranden.

De Beer zo wel als eenige andere dieren, heeft de hoedanigheid om den winter ſlaapende door te brengen; tot dien einde vervaardigt hij in 't laatst van September of begin van October, in eenig hol, of onder de overhangende top van een rots, zijn legerſteede. Hier bereid hij zig van boom-bladen, mos, of eenige andere ruigten een zagt bedde, en ſluit op zulk een behendige wijze zijn vertrek met takken, dat niemand, of hij moet 'er op afgerigt zijn, zulks zal ontdekken: In deeze verblijfplaats is het, dat hij dagen agter een in zulk een diepen ſlaap doorbrengt, dat het uitterſte geweld moet in 't werk geſtelt worden, om hem wakker te maaken; en niet tegenſtaande hij hier den geheelen winter toeſt, zonder eenig voedzel te nuttigen, koomt hij egter in het voorjaar vetter dan ooit te voorſchijn: Men zegt, dat hij geduurende deezen tijd aan zijne pooten zuigt, waar door deezen een wit ſchuim van zig geeven, 't welk ten laatſten de klaauwen zo week en teder maakt, dat hij in 't voorjaar, wanneer zijn tijd weder gekoomen is, om uit te gaan, moeite heeft, om op de harde ſteenen te loopen, en hij dan ſchijnt lam te zijn, of mank te gaan; zijn maag is als dan ook, door het lang gemis van voedzel, zwak en te zaamen gekrompen; om dit gebrek te helpen, zoekt hij zijn heul in een mieren-nest, 't welk men zegt, dat hij geheel inzwelgt; en door het kruipen, dat deeze diertjes in zijn maag doen, dezelve geheel weder herſtellen, en tot zijn voorige werking brengen.

De *Beeren* zijn zeer vernuftig, en daar worden in dat opzigt, wonderen van verhaalt, die men niet dan bezwaarlijk zoude kunnen gelooven, indien de ondervinding 'er geen overtuigende blijken van gaf; ziende men dagelijks aan de gemuilbande Beeren, die door hunne geleiders overal rond gevoert worden, op hoe veele kunstenarijen zij afgerigt zijn. In *Litthauwen* vind men zelfs een zogenaamde *Beeren Academie*, daar deeze Dieren, nog jong zijnde, in allerleij behendigheden worden g oeffent en onderweezen.

De *Beeren* verſtaan wonderlijk de kunst van zwemmen, inzonderheid de zulken, die in een groot aantal op de kusten en eijlanden van *Groenland* en *Spitsbergen* gevonden worden. Nogthans overtreffen de Witten hier in, alle de anderen, en weeten al zwemmende zeer behendig hun aas op te ſpooren, 't welk in jonge *walviſchen*, *robben*, *walruſſen*, en allerleij andere visch beſtaat, zelfs op de krengen aazende, daar de Walvis-vangers het ſpek afgeſneeden hebben. Zeer zelden worden deeze witte Beeren gevangen, uit oorzaake van het groote gevaar, dat 'er in ſteekt, om dezelve magtig te worden; en deeze Dieren ongemoeid laatende, zullen ze ook zelden menſchen aandoen: Zwemmende gebeurt het wel, dat zij een Sloep der Walvis-vangers ontmoetende, de voor-pooten op het boord van de Sloep ſlaan; het geen voor deezen veel ontſteltenis bij de zeevaarende verwekte, dog ten huidigen dage daar op afgerigt, zijn zij 'er ſchielijk bij, en kappen het Dier aanſtonds met een bijl de pooten af. Deeze witte Beeren, die ſpitzer van kop en dunner van lijf zijn, als de anderen, hebben lang

wit

wit hair, dat als wol zo zagt is, dog hun fnoet en pooten zijn zwart: Gelijk wij rede gezegt hebben, zijn deeze zoort 't menigvuldigfte in *Groenland*, alwaar zij zig voornaamelijk op het ijs onthouden; landende zomtijds met de fchotzen aan de *Kusten van Noorweegen* aan, daar men dan alles aanwend, om deeze Dieren, wiens woefte en verfcheurenden aart bekent is, af te weeren en te dooden. Op *Ysland* word men vreezelijk van hun geplaagt, dewijl zij 'er zomtijds met een noordwesten wind aanlandende, alles wat hun voorkoomt verfcheuren: Zonderling van deeze Beeren is het, dat zij maar één zoort van voedzel, geduurende hun verblijf op dit eijland gebruiken: Ontmoet hun 't eerst een Mensch, zo word het menfche-vleesch tot hunnen prooi gemaakt; is het in tegendeel een Dier, zo gaan zij op den roof van dieren uit; dog geen van beiden ontmoetende, vergenoegen zij zig met gras, hooi en andere kruiden, zonder in 't vervolg menfchen of dieren aan te randen. Met een wonderlijk vernuft zijn deeze Beeren meede begaaft, om op het ijs zelve, waar meede zij na 't eijland gevoert zijn, weder na hun vaderland te keeren; diep landwaarts ingeraakt, klimmen zij dikwils op een hoogen berg, om na het ijs te zien; bemerken zij dat het van den oever afwijkt, klauteren zij fchielijk den berg af, en volgen zo lange al zwemmende het ijs, tot dat zij het bereikt hebben. **

Behalven deezen Beer, worden 'er in de noordelijke landen van *Europa* drie zoorten gevonden, die zo wel in groote, als in koleur verfchillen. De grootfte die in *Noorweegen* huishoud, en bruin of vaal van koleur is, draagt de naam van *Gras-beer*, dewijl hij zig meerendeels met gras en andere kruiden geneert; hij onthoud zig meest in groote wildernisfen, en is gewoon zig tegens den winter met nooten en eikels te mesten. De tweede, dat een zeer verflindend Dier is, is kleinder en ook zwarter van koleur, als de eerst-befchrevene, en word *Paarden-beer* geheeten; hij voed zig meede met bladen, kruiden en boomvrugten, dog tegens den herfst valt hij op Menfchen en Dieren aan, en verfcheurt al wat hem voorkoomt. De derde, die de kleinfte van allen is, noemt men *Zilver-beer*, uit reden, dat de toppen der hairtjes blinkende wit zijn, en aan de vagt een zilverglans bijzetten.

De Beer draagt zijne vrugt maar één maand, en werpt twee à drie jongen telkens, die blind, geheel kaal, en zeer wanfchaapen ter waereld koomen. Insgelijks als de kat haare jongen doet, likt de Moêr ze geduurig, en onder dit likken, word volgens zommige, de groei van het hair bevordert, en het Dier zelven als gefatzoeneert: De Moêr heeft vier uijers of prammen aan de borst, houdende de jongen, om die te doen zuigen, met de voorpooten daar tegens aan, kunnende even als een mensch op de agter-pooten loopen. Plinius zegt, dat hoe plomp dit Dier ook van lighaams-geftalte zij, het nogthans ten aanzien van armen en beenen, zo wel als de *Aap*, meer als eenig ander Dier, met de Mensch overeenkoomt. Wonderlijk vlug en behendig weet de Beer in een boom te klauteren, en menig Mensch en Dier heeft ten kosten van zijn leeven geleert, dat hier op te klimmen geen veilig middel is, om zig voor de fcheurzieke klaauwen van dit gedrogt te beveiligen. De nagelen van den Beer, zijn, gelijk als die der Leeuw, aan de uitterfte rij der vingerbeentjes gehegt, en dit bewerkt, dat de Beer, zo wel als de zogenaamde *Koning der Dieren*, zijne nagelen in 't loopen opgeligt kan houden, en ze dus niet ftomp worden, nog flijten: Deeze nagelen die van een veel vaster zelfftandigheid zijn, als die der *Leeuw*, zijn egter kleinder en zwart van koleur. Tot het verfcheuren gebruikt de Beer meer zijne klaauwen dan bek, dewijl zijne tanden klein zijnde en de lippen dik, hier toe tot een hinderpaal verftrekken; zeer verfcheiden is de groote van dit Dier, volgens getuigenis van veelen, zijn 'er die van 't end van den fnoet tot aan 't begin van den ftaart, de lengte van vijf ellen bereiken, en weder anderen, die maar vijf voet groot zijn.

De Indiaanen van *Noord-America* eeten het vleesch der Beeren, en maaken van het vet eene olie, die zij tot veelerleij gebruiken bezigen. Zommige Reizigers berigten ons, dat den *Chineefchen Keizer* een pragtig gastmaal willende geeven, in *Tartarijen* laat jaagen, om Beeren te bekoomen, dewijl zonder dit geregt, een aangenaame lekkernij aan de maaltijd zoude ontbreeken. In de Geneeskunde word het Beeren-vet, als een kragtig middel tegens de jicht, als meede om klier-gezwellen te verdrijven, en zeere beenen te geneezen, geroemt. Scroderus prijst de gal, uitwendig gebruikt, voor een zwak gezigt, tandpijn, vuile loopende zweeren, en meer andere kwaalen van dien aart; inwendig gebruikt, zoude zij dienftig zijn, tegens de aamborstigheid, geelzugt en vallende ziekte. Swenkfeld zegt, dat iemand door een dollen hond gebeeten, en op de vagt of huid van dit Dier leggen gaande te flaapen, 'er een goede uitwerking van zoude gewaar worden; zekerder is het, dat 'er dienftige en fraaije dek-kleeden van gemaakt worden, die tot befcherming tegens de bittere en felle koude, door de reizigers in de Noordfche landen met veel vrugt worden gebruikt. Van de huiden der kleine zwarte Beeren worden moffen en andere pelterijen vervaardigt.

Veel moeite en arbeid kost het om deze Dieren te jaagen, en deszelfs vangst gaat met merkelijk gevaar gepaard. Wanneer de boeren in Noorweegen hier op uit gaan, zijn zij gewoonlijk met hun tweën of drieën, om malkanderen te kunnen bijfpringen, wanneer een het ongeluk heeft van mis te fchieten: Het dier word eerst, door eenige daar toe afgeregte honden gejaagt, ten einde het te vermoeijen; deze honden die klein gekoozen worden, (dewijl het dier de groote honden, die onder zijn bereik koomen, ogenblikkelijk beet neemt en verfcheurt,) weeten met veel behendigheid onder zijn lijf te loopen en bijten hem in het gemagt, waar door het dier als woedende word; eenigen tijd dus door deze kleine honden geplaagt zijnde, zet hij zig met den rug teegens een boom of rots, en graaft met zijn klauwen fteenen of aarde uit den grond, dien hij met veel vlugheid regts en links werpt om zig tegens de honden te verdeedigen. Den *Beer* in dezen toeftand zijnde, tragt de jaager, wiens roer of fnaphaan gewoonlijk met twee kogels gelaaden is, hem te treffen; gelukt het hem, dat hij het dier bij de ooren of in de borst raakt, zo valt het dood ter neder, dog mistreffende fnelt den Beer met een verwoede loop op den jager aan, die hem als dan met de bajonet op zijn fnaphaan, of een groot mes dat de *Noordfche boeren* op deze jagt gaande, altoos aan een koperen ketting hangende op hunne zijden draagen, afwagt, en tragt te vellen. Deze jaager geen makkers hebbende, om tot zijn hulp toe te fchieten, moet hij dikwils in zulk een geval het leeven laaten; dewijl de *Beer* hem vermeefterende, door een flag in de nek, niet zelden het vel met hair en vleesch van 't gantfche hooft afftroopt; enkeld vergenoegt hij zich ook wel om zijn overwonnen vijand zo lang met de pooten te kloppen,

tot

tot dat dezelve dood is, of zulks door 't inhouden van zijn adem ſchijnt te zijn; hebbende deze vond menig een het leeven behouden; dewijl de *Beer*, zonder grooten honger, geen mensch zal verſlinden. Dog word de Boer meester, dat wel gemeenlijk zo uitvalt, dan trekt hij de *Beer* den huid af, en hegt den kop tot een teeken van zijn overwinning en dapperheid aan de gevel van zijn huis. De *Polakken* vangen deze dieren met netten, en weeten ze aan den muil en pooten dusdanig te binden, dat zij ze met weinig moeite vervoeren, en door den tijd in een hok tam weeten te maaken, als wanneer zij 'er door geheel Europa, gelijk rede gezegt is, mede gaan reizen, en op deze wijze de kost winnen.

BEEREN-KLAUW; in 't lat. *Acanthus*, (*Acanthus foliis pinnatis inermibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) Is een gewas in *Italien* en *Sicilien* op vogtige plaatzen groeijende; bij ons kan het niet wel anders gekweekt worden, dan in potten geplant zijnde, die men 's winters in de ſtoof of ſtook-kas bewaart.

Dit kruid heeft een openende, weekmaakende en pijnſtillende kragt, en word in de gemelde landen veel gebruikt tot verweekende en pijnſtillende pappen en klijſteeren, zijnde een van de zogenaamde vijf weekmaakende kruiden, (*Herbæ emollientes.*)

Daar is ook nog een medezoort van dit gewas, 't welk met doorns bezet is; en de naam van *wilde doornige Beerenklauw* draagt; zijnde deeze de *Acanthus ſilvestris* DODONÆI. Deze groeit ook in *Italien* en elders.

BEEREN-OOR, zie AURIKEL.

BEER-MUIS, zie HAMSTER.

BEER-PIJPEN; Deze naam draagt een register en en ſtem-werk in orgels, zijnde gewoonlijk van 16, tot 18 a 20 voet toon, hebben bijna de gedaante, als twee over malkander geſtulpte trechters; dit regiſter maakt een lang gebrom.

BEERS, zie BAARS.

BEER-WORTEL, *Moeder-wortel*; in 't latijn *Meum*; of *Meum foliis Aneth.* (*Alhamanta foliolis capillaribus, ſeminibus glabris ſtriatis*; LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas, dat zeer fijne bladen, en een tamelijk dikke en lange wortel heeft, groeit natuurlijk in de gebergtens van *Switſerland*, *Italien* en *Spanjen*, en word bij ons ook wel in de hoven, tot gebruik in de medicijne gekweekt; geſchiedende de voortkweeking zeer ligt door de ſcheuring der wortel, in het na- of beter in het voorjaar; het word ergens op een bed geplant; en bemind liefst een zandagtige grond.

De wortel heeft een ſcherpe doordringende ſmaak en aangenaame reuk, bezittende een verwarmende, openende, windbreekende, zweet-, pis- en ſtonden-drijvende kragt. Zij verwarmt en verſterkt inzonderheid de maag en de moeder, en is dienstig tegens de oprispingen, winden, buik en moeder-pijn; als mede om de ſlijm der Borst te losſen. Men gebruikt de gepoeijerde drooge wortel, of kauwt dezelve, en ſlokt ze vervolgens door.

BEESTEN, zie DIEREN.

BEET van een *Dollen-hond*, *Slang*, *Spin*, *Honingbije* enz, Zie op elke van die naamen.

BEET; *Bete* of *Biete*, in 't latijn *Beta*; van dit kruidgewas, dat in de moestuinen genoeg bekend is, worden verſcheidene zoorten of veranderingen gevonden; als

1. *De gemeene witte of bleek-groene Bete.*
2. *De gemeene groene Bete.*
3. *De gemeene roode Bete.*
4. *De groote of roomſche witte en groene Bete, ook roomſche kool genaamt.*
5. *De roomſche geele Bete.*
6. *De roomſche roode Bete.*
7. *De groene roomſche Bete, met witte ribben of aderen.*
8. *De groene roomſche Bete, met geele of ook oranjekoleurige ribben.*
9. *De groene roomſche Bete met roode ribben.*

De drie eerſte zoorten zijn de gemeenſten, waar van die met witagtige bladen, de malſte en dus meest geagtſte is, groeijende dezelve natuurlijk van zelve aan de zeekanten van Neerland en elders. De groote of roomſche zoorten die zeldzaamer zijn, verſchillen van de voorige, dewijl ze veel groote bladen verkrijgen, zijnde de ſteelen en ribben of aderen mede dikker. Deze zoorten groeijen in *Sicilien*, *Sijrien* en elders.

Kweeking der Bete.

Men zaait de *Bete* in het voorjaar opeen bedde in een goede, vette losſe grond, dewijl ze de vettigheid beminnen; men moet ze niet te digt zaaijen, of dit geſchied zijnde, de jonge planten verdunnen, inzonderheid die van de roomſche zoorten, die het tierigst willen groeijen op een voet afſtand van malkanderen geplant zijnde, waar door ze grooter worden: Dit gewas moet bij droogte, ook vooral van tijd tot tijd bevogtigt worden. Om de gemeene groene en witte *Bete* altijd jong te hebben, zaait men ze ook wel op verſcheidene tijden van den zomer. Als men de bladen der *Bete* tot keuken gebruik nodig heeft, moet men dezelve niet alle kort afſnijden, maar alleen de zijdbladen voorzigtig afplukken en de hert-bladen laaten blijven; als dan zullen dezelve geduurig weder aangroeijen, en men zal 'er dus lang, zelfs tot in de winter en 't volgende voorjaar van kunnen plukken: want ze ſchieten eerst het tweede jaar in zaad; hoewel de roomſche zoorten ook wel 't eerſte jaar doorſchieten.

Om zaad van de *Bete* te winnen, moet men 'eenige planten vrij laaten groeijen, en op hun tijd doorſchieten, zonder 'er bladen van af te plukken, vervolgens bind men de zaad-ſtengen aan ſtokken vast, om dezelve tegens de wind te beſchermen, zo zal men zaad genoeg verkrijgen, 't welk rijp geworden zijnde, bij droog weer moet ingezamelt, voorts gezuivert en bewaard worden.

De *Bete*, is behalven het keuken-gebruik, ook van veel nuttigheid in de medicijnen; dewijl de bladen verweekend en van dienst zijn, om ontſtokene gezwellen en zweeren rijp te maaken en te doen open gaan: Het zap daar van door de neus opgetrokken, zuivert de herſenen, en doet nieſen, zijnde derhalven zeer dienstig, tegens drooge verkoudheid, verſtopte neus, hooftpijn, oog-ontſteeking enz.

Dog het meeste gebruik daar van is in de keuken, daar men ze in ſoupen of wel geſtooft bereid, het zij alleen op zig zelven of wel met andere goede ſoep- en moes-kruiden; zijnde de *Bete*, dewijl ze den buik los maakt, en ligt te verteeren is, inzonderheid zeer dienſtig voor Hijpocondriake geſtellen en andere menſchen die veel met verſtopping des buiks of hardlijvigheid gekwelt zijn; zij zullen groote baat vinden, als ze zulks dikwils eeten. Van de *groote* of *roomſche Bete* worden voornamentlijk de ſteelen in de keuken tot ſtooving gebruikt; die

die van zommige *Bete-kaarden* of *Kaarden van Bete* genaamt worden.

Om de Bete te ſtooven.

De bladen gezuivert en gewaſchen zijnde, kerft of hakt men ze matig klein, waar na ze in water, of nog beter in vleesch-vat met zout gekookt worden, tot dat ze omtrent gaar zijn; laat als dan het nat op een vergiettest afloopen, en doet de *Bete* in een casserol, daar bij doende een ſtuk boter in weiten meel omgekeert, wat noote-muscaat of geſtooten foelie en peper, benevens een weinig room; laat het dus ſtooven tot dat het geheel gaar is; dischet het dan op en legt om den rand van de ſchotel ſmalle ſneeden witte brood, die in de boter gefruit zijn. Zommige doen onder de *Bete* wel een vierdepart *zuuring*, 't geen mede zeer goed is.

Hoedanig de Bete-kaarden bereid worden.

Neemt bladen van de roomſche *Bete*, ſnijd 'er de ſteelen en ribben af, ſchilt ze ter deegen en ſnijd ze voorts in langwerpige ſtukjes, die gewaſchen zijnde in een casserol met goed bouillon of ſchaap-vleesch, gaar gekookt worden, en dan verders geſtooft zo als van de *Bete* gezegt is.

BEET of BETE-WORTEL; ook *Carot* genaamt, in 't latijn *Beta rubra radice rapæ*: Is een medezoort van de voorgemelde *Bete*; haar voornaamſte onderſcheid beſtaat hier in, dat zij een dikke min of meer lange roode wortel voortbrengt, die met bloed-rood ſap vervult is, hare bladen, die mede rood zijn, groeijen naar evenredigheid van de wortel niet zeer groot.

Kweeking der Bete-wortelen.

Men zaait deze wortelen even eens als de *Bete*, vroeg in het voorjaar, zeer lugtig op beddens, in een goede, vette, losse, egter niet versch bemeste grond: Het zaad opkoomende, en de jonge planten, gelijk meest geboert, te digt ſtaande, zo moet men dezelve verdunnen, in dier voegen dat ze ten minſten op een voet afſtand van malkanderen ſtaan, waar door de wortelen veel grooter zullen worden; en wel voornamentlijk wanneer men in de zomer bij vogtig weer, zomtijds de grond tusſchen beiden van boven wat omroert, en het onkruid weert. Aldus laat men ze dan tot in de herfst voortgroeijen, als wanneer men de wortelen voor de vorst uit de grond graaft, en in de kelder in zand of elders daar het niet vriest, voor de vorst bewaart, zo kunnen ze de geheele winter door, goed blijven, en tot keukengebruik dienen.

Om zaad van de *Bete-wortels* te winnen, plant men in 't voorjaar eenige van de overwinterde wortelen in de grond, die als dan in bloem opſchieten, en waar van men vervolgens het zaad verkrijgt, en op dezelfde wijze inzamelt, als in het vorige artijkel van de *Bete* gezegt is; egter ſtaat nog aan te merken, dat men tot zaadwinning altoos de grootſte, ſchoonſte en teffens roodkoleurigſte wortelen moet kiezen en de kruinen na de uitgraaving 'er vooral niet afſnijden, 't geen gemeenlijk aan de zulken geſchied die men 's winters denkt te gebruiken, belettende hun dit het uitſpruiten.

Hoedanig de Bete-wortelen ingelegt worden.

De *Bete-wortelen* in water gaar gekookt zijnde, ſchilt men ze en ſnijd ze in dunne ſchijven, vervolgens doet men ze in een confituur-glas met een wijde opening, of anders in een verglaasde of keulſe pot, en doet 'er dunne ſchijfjes peper-wortel, een weinig zout, wat foelie, heele peper en coriander-zaad bij; en giet 'er dan zo veel wijn-azijn op, die eerst moet gekookt hebben en weder koud geworden zijn, dat de wortelen ter degen bedekt worden: Om dezelve onder de azijn te houden, dat hun behoud is, leid men 'er zuivere ſtukjes leij-ſteen boven op: Het is op deze wijze dat men de *Beet-wortelen* lang goed kan bewaaren, en ze dus altijd gereed hebben, om ze als zuur bij gebraad, of bij ſalaad van endivie, vette kost enz. te gebruiken: De overblijvende azijn, na dat de *Bete-wortelen* zijn geconſumeert, is uitnemend om mostaard van te maaken, zijnde dezelve zeer aangenaam van ſmaak, en daar bij van een roode koleur.

Verfzel van de Bete-wortel.

Het verfzel word veel gebruikt, om den *wijn*, *jenever* en andere *gebrande wateren* een roode koleur te geeven, en ten dien einde doet men de wortelen aan ſchijven geſneeden in een ketel met half ziedend water; en als het maar weinig gekookt heeft, zet men de ketel van 't vuur, laat het dan een nagt ſtaan; neemt 'er vervolgens de wortelen uit, en maakt met het water allerleij zoort van vogten rood.

Hoedanig men de Bete-wortel bereid.

Men moet ze eerst in water gaar maaken; dit gedaan zijnde, doet men 'er het vlies af en ſnijd ze in ſchijven om ze met boom-olie, azijn en zout te eeten; of men nuttigt ze bij andere winter-ſalade, als *endivie*, *vette kost*, *witte* of *roode kool-ſalaad* enz. Ook kan men ze met ajuin in ſchijfjes geſneeden, ſtooven, met bijvoeging van boter, zout, peper en azijn. Of men fruit ze met boter in een pannetje, en doet 'er een ajuin bij in ſchijfjes geſneeden, die men 'er nog wat onder laat ſtooven, om ze dus op te diſſen, na ze met wat peper, zout en azijn beſprengt te hebben.

Eigenſchap der Bete-wortel.

Zij verdunnen en verzagten, helpen de maag aan 't verduwen, reinigen het bloed, en ontlosſen den buik.

BEEVEND GRAS, zie AMOURETTE.

BEGIETEN, zie BESPROEIJEN.

BEHEMOTH, zie RIVIER-PAARD.

BEHEN (WIT EN ROOD), zie LIJCHNIS EN LIMONIUM.

BEKKENEEL of *Herſſenpan*, in 't latijn *Cranium*, is een uit verſcheidene ſtukken, als met naaden te zamen gehegt, hol en hard been des hoofts, bevattende de hersſenen, en tot een beſchutzel verſtrekkende, om 't hoofd en de hersſenen tegens alle uitwendige aandoeningen te beveiligen; het zelve is gelijk alle de andere beenderen met een been-vlies overtrokken: Bij eerstgeboorene kinderen is dit deel zeer teder en week.

Bij veele, voornamentlijk oude ſchrijvers vind men het *Bekkeneel* van eenen die door een geweldige dood is geſtorven, als een heilzaam middel tegens de vallende ziekte aangepreezen en geroemt; dog andere verwerpen dit en tellen het met reden voor beuzelingen, ſchrijvende aan de Bekkeneelen in 't algemeen geen meerder nog andere kragt toe als de kreeftsoogen, paarlemoer, hartshoorn en dusdanige dingen meer van dien aard.

BELANDRE; Is een zeker vaartuig, dat van onderen plat is, niet zeer breed en tamelijk lang; word veel op de rivieren gebruikt; Het meest ziet men ze in de

Noordſche landen; dog enkeld worden ze ook in Vlaanderen gevonden.

BELCHON, zie BDELLUM GUMMI.

BELEMNITES; *Lapis Lijncis* vel *Lincurius*, ook *Dactijlus Idæus*, in 't nederduitsch *Donderſteen*, *Lijnxſteen*; is een langwerpig-ronde, ſmalle iets puntige ſteen, ongeveer van een vingers lengte, hebbende gemeenlijk een ſtreep ter plaatze daar hij ligt te klooven is; op 't eerſte aanzien ſchijnt hij als met goud en zilver overtogen te zijn: Wanneer men hem ſchaaft zo ruikt hij als *balzemſulfer*. Volgens GEOFFROI ſtamt de naam van *Belemnites* van het griekſche woord Βελεμνον een *pijl* betekende; dewijl deeze Steen niet kwalijk naar de punt, of het uiteinde van een pijl gelijkt: Dezelfde Schrijver zegt, dat hij de naam van *Dactilus Idæus* draagt om de overeenkomst van zijn gedaante met die van een vinger, als mede om dat hij op den berg *Ida* in 't eiland *Creta* gelegen, pleeg gevonden te worden; thans vind men hem meenigvuldig op veele plaatzen in *Duitschland*, *Switzerland*, *Frankrijk* en elders. Geſchraapt zijnde en met bier of eenig ander vogt ingegeeven, ſchrijft men hem de deugd toe, pis- en ſteendrijvende te zijn: Ook roemen zommige zijn kragt tegens de nagt-merrie, het kolijk en moeder-kwaalen.

BELEMNOIDES, is een puntig uitſteekzel, zittende aan den grond van de Hersſenpan.

BELLADONNA; *Groote Nagt-ſchaje* of *Dulle beſiën*; in 't latijn *Solanum furioſum vel lethale*; (*Atropa caule herbacea foliis ovatis integris*; LINN. *Spec. Plant.*) Dit is een zoort van *Nagt-ſchaje*, die groote zwarte beſiën voortbrengt, welke een zeer verdoovende, ja dolmaakende kragt hebben, wanneer men ze inwendig gebruikt: Dezelve groeijen natuurlijk in de woudagtige gebergtens van *Oostenrijk*, *Stier-mark*, *Engeland* en elders.

Eigenſchap. Schoon dit kruid, of de beſiën daar van, inwendig gebruikt, zeer ſchadelijk, ſlaapverwekkende en verdoovende zijn, of den mensch als het waare van zijne zinnen berooft, inzonderheid wanneer veel daar van in 't lighaam is gekoomen; zo worden egter de bladen uitwendig zeer gepreezen, om de harde knoest- en andere gezwellen te ontbinden en te verdrijven; worden de dezelve tot dien einde 'er gekneust opgelegt: Ook prijst men het afkookzel van de bladen in- en uitwendig gebruikt tegens de kanker. De beroemde Geneesheeren DARLUC en MARTEAU, zijn de eerſten geweest, voor zo verre men weet, die gelukkige proeven met 't inwendig gebruik van dit kruid tegens den kanker gedaan hebben; de Heer LAMBERGEN, in leeven Profeſſor te Groningen, heeft mede met een gewenschte uitſlag de bladen van dit kruid tegens een verhard klier-gezwel (*Scirrhus*) werkſtellig gemaakt. Wat roem hier door de deugd van deeze plant ook tegens de voorſchreve ongemakken verworven hebbe, heeft de ondervinding nogtans in 't vervolg geleert, dat deszelfs gebruik met al te veel gevaar gepaart is, zijnde dit ook de reden dat het zelden als nooit meer gebezigt word.

De akelige toevallen, die het eeten der beſiën van dit gewas, gewoonlijk volgen, zijn zwaare ſtuiptrekkingen, die zig meerendeels eerst in het gezigt openbaaren, en iemand als ſterk doen lachgen; dog vervolgens tot het geheele lighaam overgaan; als dan volgt 'er een hevig brandende heete koorts, houdende de ſtuiptrekkingen onderwijlen met geringe tusſchenpoozingen op het allervreesſelijkſte aan; en indien den lijder in dezen akelijken toeſtand geen ſpoedige hulp toegebragt word; geeft hij binnen vierentwintig uuren den geest. Men begrijpt dat na mate der hoeveelheid van vrugten die iemand gegeten heeft, de uitwerkzelen ook heviger zijn en ſneller voortgang maaken. Het beste middel wanneer iemand het ongeluk heeft gehad van deze beſiën te eeten, is, terſtond een goede meenigte wijn-azijn in te zwelgen, en kan men zulks ſpoedig bekoomen, is het dienstig 'er eene doſis *Theriaak* onder te mengen.

BELLEVERDURE, zie STUDENTE-KRUID.

BELLIS, zie MAAGDE-LIEFJES.

BELLOCULUS, is een zoort van Agaat-ſteen, waar op de natuur behaagen heeft geſchept, een oog van doorſchijnende *Calcedonier-ſteen* te vormen.

BEL-ROOS, zie ROOS.

BELVIDERE, zie STUDENTE-KRUID.

BENBOOM, of *Ben-noote-boom*, in 't latijn *Nux Ben*; *Balanus Mijrepſico*, *vel Glans unguentaria*. Is een boom, die men zegt, aan den *Tamarisken-boom* niet ongelijk te zijn, brengende driehoekige bruine nooten voort, die ook *Balſem-nooten* genaamt worden, van groote als een kleine hazelnoot; bevattende van binnen meede een driehoekig zaad, dat met een olieagtig zap vervult is, en een maatige bittere eenigzins ſcherpe ſmaak heeft: Men onderſcheid deeze Nooten in twee zoorten, als groote en kleine, hebbende de laatſten gemeenlijk den omtrek van peper-korls. Deeze boom groeit natuurlijk in *Barbarijen*, *Egijpten*, *Arabien*, *Sijrien* en elders.

De *Italiaanen* perſen uit deeze vrugten, die ze verſch uit hunne groeiplaatzen bekoomen, eene olie, die de naam van Ben-olie (*Oleum Balaninum*, *vel Oleum de Ben*) draagt; zij gebruiken dezelve veelvuldig tot het bereiden van allerleij welriekende olien, balzemen en zalven; en dewijl deeze olien van zig zelven geen of zeer weinig reuk heeft, en daar te boven niet zo ligt ranzig word en bederft, als veele andere olien, maar in tegendeel lange goed blijft, zo is zij hier zeer dienſtig toe. Deeze olie heeft haare nuttigheid ook in de Geneeskunde, inzonderheid uitwendig gebruikt, om de harde gezwellen te ontbinden, de ſchurft en veelerleij vlekken der huid te verdrijven, als meede tegens de koude gebreken der zenuwen en leden. De vrugten of pitten uit dezelve, worden gezegt, van boven en beneden te purgeeren; dog hier te lande zijn deeze Nooten, en derzelver Olie, luttel bekent.

Gelijk rede aangemerkt is, word de Olie uit deeze Nooten geperst, hoog geſchat, om dat hij door zijn voorengemelde hoedanigheden, bekwaam is, de reuk uit de welriekende bloemen na zig te trekken, zonder dat die eenigzins verandert: Om dit te doen, neemt men een nieuwe verglaasde ſteenen pot, die van boven wijd is, en na onderen toe allengskens nauwer word; hier in plaatst men eenige zeeven van paarde-hair gevlogten, die verſchillende van omtrek zijn, in deeze zeeven legt men de bloemen bij laagen, waar op vlokken katoen ter deegen met *ben-olie* doorweekt, gelegt worden; dit laat men dus vier uuren ſtaan, als wanneer de bloemen 'er afgenoomen, en weder nieuwen in de plaats gelegt worden; 't geen men zo lange herhaalt, tot dat de olie de reuk der bloemen genoegzaam heeft na zig getrokken; waar na de olie uit het katoen word geperst, die als dan de waare reuk der bloemen bevat.

BENEFICIEN, werden genaamt de Kerkelijke Bedieningen en Prebenden. Ook het genot van Leengoederen, enz.

Beneficien werden in Rechten doorgaans genomen voor

Pri-

Privilegien of Voorregten aan zekere perzoonen, uit oorzaake van haare jaaren, fexe, of bijzondere omftandigheden gegunt, van dewelke 'er al een vrij groot aantal gevonden word; de meest te pasfe koomende, zijn de volgende.

Beneficicium appellationis, is 't voorregt, waar door iemand zig ter vernietiging van een tegens hem geweezen Vonnis, aan een hooger Rechter kan adresfeeren.

Beneficium cedendarum actionum, is 't voorregt, waar door Borgen, en andere die te zaamen tot één en dezelfde zaak verbonden zijn, van den Crediteur kunnen eisfchen, dat hij aan haar zijn Recht tegens de andere meede-verbondene overdraage, zonder dat hij, voor dat zulks gefchied is, eenige betaaling behoeft te doen, ten ware hij van dit voorregt afftand gedaan had; laatende men gewoonlijk bij 't pasfeeren van een Borgtocht, daar van renuntieeren; gelijk meede in alle onderftaande *Beneficien* van dien aart.

Beneficium cesfionis, is 't voorregt, 't welk Debiteuren op een ongelukkige wijze, zonder haar toedoen, buiten ftaat geraakt zijnde, om haare fchulden ten vollen te betaalen, bij den Rechter kunnen verzoeken, en wanneer 't zelve, de Crediteuren daar over gehoord zijnde, werd geaccordeert, zijn zij daar door gedekt voor de last der executie en gevangenis, en de Crediteuren zijn verpligt, haar de noodigfte meubelen in de huishouding over te laaten.

Beneficium competentiæ, is een voorregt, 't welk een Ouder tegens zijne Kinderen, de eene Echtgenoot tegens den anderen, Broeders en Zusters, als ook de Meedegenooten eener gecontracteerde Societeit tegens elkanderen, gegeven is, en behelst dat die, welke het zelve competeert, door den anderen niet ten vollen geexecuteert, gantfchelijk kan worden uitgefchud, maar zo veel moet werden gelaaten, dat hij met eeren kan leeven, op moderatie van den Rechter.

Beneficium discusfionis, is een voorregt, waar door een Borge den Schuldeisfcher kan afweeren, zo lange hij den principaalen Schuldenaar zal hebben verwonnen en uitgefchud; dog dit voorregt houd op, wanneer de principaale Schuldenaar buiten 's lands, of notoir infolvent is, ook wanneer de Borge van dit voorregt afftand gedaan heeft.

Beneficium divifionis, is een voorregt, waar door een Borge zig, benevens andere Borgen verbonden hebbende, kan eisfchen, dat de fchuld gefplist, en hij niet meer als voor zijn aandeel werde aangefprooken; welk voorregt egter meede door de Borgen kan werden afgeftaan, wanneer de Crediteur ieder voor de geheele fchuld kan aanfpreeken.

Beneficium Novell. conft. Juftin. is een voorregt tot Schuldfplisfing, van gelijken aart als 't naast voorgaande, gegeven aan perzoonen, die zig te zaamen voor een en dezelfde fchuld of zaak verbonden hebben.

't Beneficie van Inventaris, is een voorregt, 't welk verzogt kan werden bij een erfgenaam, die vreest, dat de erfenis eer fchaadelijk, dan voordeelig zijn zal, en hij zig deswegens, door dezelve te aanvaarden, grootelijks zoude kunnen benadeelen: Wanneer hij dit *beneficie* bekoomen heeft, is hij daar door, voor alle fchaade beveiligt, als zijnde niet verder aanfpraakelijk, als het vermoogen der erffenis toelaat.

Beneficium ordinis, is een het zelve met 't *Beneficium discusfionis*, hier boven gemelt, hoewel men ook daar door kan verftaan, 't voorregt, gegeven aan bezitters van goederen, die door de verkoopers verpand zijn, waar door zodanige bezitters door des verkoopers fchuldeisfchers met de hijpothecaire actie op 't goed niet kunnen werden aangefprooken, voor dat de verkooper en zijne borgen uitgewonnen en infolvent bevonden zijn.

Beneficium Sen. Confult. Maced. is dat voorregt, waar door iemand, die geld geleend heeft aan een ander, die onder vaderlijke magt ftaat, buiten toeftemming van de Vader, alle actie om de geleende penningen weder te eisfchen, is benoomen.

Beneficium Sen. Confult. Vellej. is 't voorregt, waar door Vrouwen, die zig als Borgen voor anderen hebben verbonden, van alle aanfpraak werden vrij gekent, ten waare zij daar van voor een Notaris en twee getuigen afftand hebben gedaan. Hier van is nog onderfcheiden, *'t Beneficie ex Authentica Cod. Si qua Mulier.*, waar door getrouwde Vrouwen zijn bevrijd voor aanfpraak uit Borgtogten, die zij voor haare Mannen gepasfeert hebben, dog ook hier van kan door getrouwde Vrouwen afftand werden gedaan, des dat zulks gefchiede voor Notaris en twee getuigen, en nog daar te boven met eede werde bevestigt.

BENJEES, zie BIGNETS.

BENZOIN, in 't latijn *Benzoin*; *Benzoinum*; *Asfadulcis*. Is een harsagtige, en zeer welriekende Gom, die van zommigen onder de Specerijen getelt word. Het zijpelt door infnijding uit een dikke, fraaije, getakte boom in de *Indiën*, *Siam* en *Sumatra* groeijende; ook vind men ze veel in 't Koningrijk van *Lao*, alwaar menigvuldige bosfchen van dit hout zijn; dit hout is zeer hard; de boom zelve zweemt veel naar een *Amandel-boom*; dog de bladen zijn veel breeder, en aan de fteel rond, gelijkende naar die van een *Citroen-boom*, dog het groen daar van is niet zo glad en glinfterend.

De Boom, daar men denkt, dat deeze Gom van koomt, word bij de Kruidkenners *Arbor Benzoinifera*; *Arbor Virginiana citreæ vel limonii folio*, *Benzoinum fundens* genaamt, (*Laurus foliis enerviis ovatis utrinque acutis integris annuis*, LINN. *Spec. Plant.*) Men is nogthans niet ten vollen verzekert, of deezen Boom, die in *Virginien* groeit, wel de regte zij, die de *Benzoin* uitlevert, gelijk die welke in *Oost-Indiën* wast: Deeze *Virginifche* boom word ook in *Europa* bij de beminnaars van vreemde gewasfen gekweekt, gefchiedende deszelfs vermeerdering door de wortel-fpruiten, of door inlegging, of wel fteeking van takjes in potten; die met goede vette zandagtige aarde moeten gevult zijn, en in de run-bak gekoeftert worden, om wortelen te fpruiten en aan te groeijen. In de zomer kan men deezen Boom, in potten ftaande, in de opene lugt op een warme plaats zetten; dog 's winters moet men hem in de oranjerij of ftoof voor de vorst bewaren. Hij laat uit de natuur, en niet door koude, 's winters zijn bladen vallen.

Om de *Benzoin* uit de boom te verkrijgen, maakt men in deszelfs kroon, wanneer die vijf à zes jaaren oud is, infnijdingen; waar uit dan deeze aangenaame harst vloeit, die in den beginne wit, vervolgens grijsagtig, en naderhand een bruin-roode koleur verkrijgt. Wanneer men deeze hars vroegtijdig van de boom neemt, is dezelve zuiver en glinfterende, dog 'er te lang aan zitten blijvende, word hij bruin, en daar hegten zig vuiligheden aan. De jonge boomen (wel te verftaan die vijf à zes jaaren oud zijn) geeven het meefte *Benzoin*; zelden levert ieder boom meer als drie ponden.

Men brengt ons twee zoorten van *Benzoin* in *Europa*,

de eene beſtaande in droppelen of graanen, de andere in klompen, of groote ſtukken.

De opregte *Benzoin* in droppelen, die zeldzaam is, en waar van het gevolg van het Siamſche Gezandſchap een menigte in *Vrankrijk* bragt, is goud-geel van buiten, dog wit van binnen, met kleine witte en roode aderen, broos, en zonder ſmaak, en van een zeer welriekende reuk; zijnde oneindig verſchillende van die *Benzoin* in droppelen, welke gemeenlijk hier te lande verkogt word, als zijnde helder en doorſchijnend, roodagtig van koleur, doorzaait met witte vlekjes, gelijk geſplete Amandelen; waar van daan de naam van *Benzoinum Amijgdaloides*; zijnde voorts zeer aangenaam van reuk, en zoet van ſmaak.

Daar is nog een tweede zoort bij de Droogisten, die zuiver, glinſterend, broos, harsagtig en grijs van koleur is, tuſſchen geel en rood, vol witte vlekjes, gelijk de voornoemde zoort, en zeer welriekend. De zwarte, en zonder reuk zijnde, word afgekeurt. Dog deze zoort van *Benzoin* kan ligtelijk door verſcheide onder elkander geſmolte gommen vervalscht worden.

De *Benzoin* in droppelen, word boven de andere gekeurt; maar aangezien ze zeldzaam is, neemt men de even gemelde in deszelfs plaats. Deeze laatſte zoort word van de inwoonderen van *Sumatra* genaamt *Benzoin van Boninas*. De eerſte zoort, genaamt *Amijgdaloides*, is de beste; deeze moet ligt rood, zuiver, helder, en aangenaam van reuk zijn, maakende, gebrand zijnde, een damp gelijk de aloë doet.

De *Benzoin* dient tot allerleij reukwerken; als meede tot een *blanketzel* voor de Vrouwen; wordende 'er tot dien einde eene *tinctuur* en zogenaamde Juffermelk (*Lac virginis*) in de Apotheeken van gemaakt; die men ook zelven op de volgende wijze kan bereiden.

Neemt *Benzoin* alleen, of met *ſtijrax*, van elks even veel, zo veel gij wilt, doet het in een fles, giet 'er vier of zes maal zo veel ſterke witte *brandewijn*, of gerectificeerde *wijn-geest* op, zet de fles op een warme plaats, en roert het zomtijds om, tot dat de *tinctuur* bloedrood geworden is; die men dan moet afgieten en filtreeren: Wanneer men hier van een weinig in gemeen of *rooze-water* giet, word het zelve daar door zo wit als melk; het aangezigt hier zomtijds meede gewaſchen, neemt alle onzuiverheden der huid en vlekken weg, en maakt een blank vel.

De *Benzoin* in een kolf op zagt vuur geſtelt, en met een daar toe bereide papieren helm overdekt, verheft zig in bloemen, die een zilverglans hebben; deeze worden veel in reukwerken gebezigt, als meede in de gebreken der long; en men zegt, dat ze uitwendig gebruikt, dienſtig zijn, om het koud-vuur te weederſtaan.

Eigenſchappen van Benzoin.

Zij opent en verdunt, wederſtaat het venijn, verſterkt de hersſenen, het hart, en de lijfmoeder; zij is een goed geneesmiddel tegens long gezweren, en voor aamborstigheid; zij neemt de ſproeten uit het aangezigt weg, geneest de kanker, en maakt de lugt welriekend; tot ſtof vergruist zijnde, word ze als ſnuiſtabak gebruikt, om niezen te verwekken; met één woord het word zo inwendig als uitwendig voor alle ongemakken van het hoofd gebruikt.

BERBERISSE; *Boom-ſurkel*; *Sauſe-boom*; *Suur-doorn*; in 't latijn *Berberis*; *Spina acida*, Dodon. (*Berberis pedunculis racemoſis*, Linn. *Spec. Plant.*) Daar zijn verſcheidene zoorten van dit heeſteragtig boomgewas, als

1. *De gemeene Berberisſe.*
2. *De Berberisſe zonder korl.*
3. *De witte Berberisſe, of met witte vrugten.*
4. *De breedbladige Berberisſe van Canada.*
5. *De Oosterſche Berberisſe, met zeer aangenaame groote vrugten.*
6. *De Kandijsche Berberisſe.*

De eerſte, waar van men de beſchrijving en afbeelding naukeurig bij Dodonæus kan vinden, is de gemeenſte en bij ons de bekendſte: Dezelve groeit in *Hoogduitsland*, *Frankrijk* en elders in *Europa*, op rouwe boschagtige plaatzen.

De tweede zoort, die vrugten of beſiën zonder korl voortbrengt, is minder gemeen; dog men heeft bevonden, dat de plantzoenen, die vrugten zonder korls hebben gegeven, naderhand vrugten met korls voorgebragt hebben, en dus tot de eerſte zoort wedergekeert zijn; 't welk waarſchijnelijk aan de grond of cultuur moet toegeſchreeven worden, dat nader te onderzoeken ſtaat.

De derde zoort, met witte vrugten, is nog zeldzaamer; en wat de overige zoorten betreft, die zijn hier te lande weinig bekent.

De eerſte en tweede zoorten worden om het gebruik van deszelfs vrugten, in de hoven gekweekt. Ook plant men 'er heggen of heiningen van, rondsomme tuinen en hoven, tot beveiliging voor inbreuk van kwaade menſchen en dieren, dewijl dit gewas geheel heeſteragtig en digt groeit, en zeer doornig is, daar niet ligt een dier zal doorbreeken.

De voortkweeking van dit gewas is zeer ligt, geſchiedende gemakkelijk door ſcheuring der wortel-ſpruiten, en het verdraagt zonder eenig ongemak de ſtrengſte winter-koude; bemint liefſt een goede losſe zandagtige grond.

Eigenſchap. De vrugten der *Berberisſen* zijn zeer verkoelend, maagverſterkend, appetijt verwekkend, en verrotting tegenſtaande, dienende inzonderheid in allerleij koortzen, om de dorst te ſtillen en te verkwikken, als meede voor de galkoorts, driftig bloed, los-lijvigheid, en overvloedige ſtonden, enz. Men maakt 'er tot dien einde in de Apotheeken en huishoudingen, ſijroop en en koekjes van, ook confijt men ze in zijn geheel.

Om een aangenaame Julep of Koel-drank van Berberisſen te vervaardigen, zijnde zeer dienſtig in Koortzen, enz.

Neemt een half mengelen gemeen gekookt, of wel gerſtewater, doet daar bij een once *ſijroop van Berberisſen*, één once *caneel-water*, en één drachma *zoete ſalpeter-geest*; mengt het alles ter deegen onder malkanderen; en geeft 'er de lijder van tijd tot tijd een weinig van.

Hoe men de Berberisſen confijt.

Neemt rijpe *Berberisſen*, pluist 'er de korls uit, kookt dan zo zwaar beste witte broodzuiker, als 'er gewigt *Berberisſen* is, met een weinig water, tot zo lange dat het dikagtig word; giet deeze kookende zuiker over de *Berberisſen*, en laat het dus een paar dagen ſtaan, na verloop van welken tijd, men 'er de zuiker weder afgiet en nogmaals opkookt, vervolgens doet men de *Berberisſen* in de kookende zuiker, en laat het nog eenige walmen zaamen opkooken; als dan de *Berberisſen* 'er uitgenoomen

men, en in een confituur-pot gedaan, zo kookt de zuiker tot een behoorlijke dikte, tot dat ze ſpint, en giet die dan over de *Berberisſen*. De *Geleij* of *Rob*, als mede de *ſijroop* van deeze vrugt word even eens bereid als die der Aalbeſiën.

Om Berberisſen op een andere wijze te confijten.

De ſteentjes uit de *Berberisſen* gedaan zijnde, doet gezifte broodzuiker in een confituur-glas; hier op een laag *Berberisſen*, en dan weder zuiker, en zo voorts tot dat het glas vol is; zet dan het glas in een ketel met water op wat zuiver ſtroo, en laat het één uur lang kooken; dan uit het water genoomen zijnde, als 't wat verkoelt is, legt men iets op de *Berberisſen*, op dat ze bedooven leggen; bij voorbeeld, zuivere ſtukken van leijſteen; daar na moet men over een dag of 8 de ſijroop weder kooken, als men ziet, dat 't nodig is; te weeten als hij te dun en waterig is, en dus niet zoude kunnen duuren; dan weder over de *Berberisſen* gegooten, moet men ze altijd onder de ſijroop houden.

Om Berberisſe-koekjes te maaken.

Neemt *Berberisſen*, die volkoomen rijp zijn, doet 'er de ſteelen af, ſtampt ze in een mortier klein, en perst 'er vervolgens het zap uit; kookt dat zap zo lang, tot dat het op drie-vierde-parten vermindert is; doet 'er dan ſijn gewreeven broodzuiker bij, zo veel gij oordeelt genoeg te zijn, en laat het kooken tot dat het dik genoeg is, hetzelve, inzonderheid op 't laatſte, geduurig omroerende, op dat het niet aanbrande; ſchept het dan, van 't vuur genoomen zijnde, bij brokjes tot ronde koekjes op een met zuiker beſtrooit papier, dat op een vlakke plank of kopere plaat legt, laat ze dus koud worden, en droogt ze op een warme plaats; gedroogt zijnde, bewaart men ze in blikken trommels; is een aangenaame confituur.

Andere manier, om Berberisſe-koekjes te maaken.

Neemt zo veel gewigt van ſijn gewreevene *broodzuiker* als zap van *Berberisſen*, laat de zuiker op een zagt koolenvuur met bijgieting van een weinig zap ſmelten, dezelve geſtaadig roerende, en van tijd tot tijd van 't vuur neemende, om wat te verkoelen, waar na men ze 'er weder opzet; als dan de zuiker wat droog begint te worden, moet men 'er weder wat zap bijgieten, en op de voorige wijze handelen, en zodanig met bijgieting van het zap bij gedeeltens vervolgen, tot dat al het zap 'er bij gegooten is; vooral moet men zorge draagen, dat het niet aan de kook raake en geſtaadig geroert worde; als het dan ten laatſten bekwaamelijk dik is geworden, formeert men 'er koekjes van op voorgemelde wijze; of men giet het te zaamen uit op een met zuiker beſtrooit plankje of blik, en ſnijd 'er, als 't koud geworden is, kleine koekjes of *tabletten* van, die men vervolgens op een warme plaat droogt, en als vooren bewaart.

BERG-BLAAUW, in 't latijn *Cæruleum Montanum*; is een hemels-blaauwe aardagtige verfſtoffe, die uit een zekere blaauwe ſteen, zeer veel overeenkomst met de *Armeniſche ſteen* hebbende, door ſijnſtooting en wasſching bereid word. Deeze Steen, die zagter, ligter en meerder porien bevat, als de *Armeniſche ſteen*, laat zig ook niet polijsten, en is dus, behalven de verf die 'er van gemaakt word, van geen nut. Men vind hem in de gebergtens van *Italien*, *Frankrijk*, *Duitsland* en elders. Veel word dit blaauw door de Schilders gebruikt, en men zegt, dat de koleur tegens het vuur beſtand is.

BERG-DUIF, zie BERG-PATRIJS.

BERG-EEND, zie EIDER-VOGEL.

BERG-FOREL; in 't latijn *Trutta Alpina*, (*Salmo dorſo nigro, lateribus cæruleis, ventre fulvo*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een Rivier- of zoete waters-visch, onder het geſlagt der *Forellen* of *Zalmen* behoorende, en die de naam van *Berg-Forel* draagt, om dat dezelve 't meest in de meiren tuſschen de gebergtens gevonden worden: Deeze Visch, die gewoonlijk één voet lang is, heeft zeer kleine ſchubben, een gladde ovaale en ſtompe kop, getande kaaken en grijze oogkringen; de koleur van deszelfs rug is zwart, de zijde azuur- of bleek hemelsblaauw, de kop en keel wit, en de buik oranje-koleurig; het lijf is met geele ſtippen overlangs geſprenkelt; de ſtaart, die meede zo als de zijden, een hemelsblauwe koleur heeft, is gevorkt; de buikvinnen zijn rood, aan den rand wit; het vleesch van deezen Visch, dat bleek-rood is, is een aangenaam en lekker eeten. In het westelijk gedeelte van Engeland is de *Berg-Forel* zeer meenigvuldig, men vangt hem met netten, die niet kwallijk na foeken gelijken, waar in hij zig van zelven vast loopt.

BERGEN, in 't latijn *Montes*; zijn die uitſteekende oneffenheden des aardkloots, door den Almachtigen Schepper, volgens zijne eeuwige wijsheid geformeert, om aan den aardbodem ten fundament en evenwigt te verſtrekken, behalven de onderſcheidene nuttigheden, dien de opperſte Goedheid tot onderhoud en vermaak van geheele volkeren, zig in 't formeeren derzelve had voorgeſteld. Niemand zal hier aan twijffelen, dien den Bijbel als Gods woord gelooft, onder veele andere plaatzen leeze men Psalm XC. vs. 2. *Eer de bergen gebooren waren, ende Gij de aarde ende de waereld voortgebragt hadde*; men zoude het kunnen verklaaren, *en op dezelve gegrondvest haddet.* Dat den algemeenen oorſprong der *Gordel-bergen* in, en met de ſcheppinge van het geheel-al uit niets is voortgekoomen, leeraaren overvloedig de Heilige Schrift, en de gezonde reden op onloochenbaare ondervindingen gegrond. Die zelve reden en ondervindinge toonen ons ook te gelijk, dat niet alle de Bergen door God in den beginne geſchaapen zijn: Door den algemeenen zondvloed wierd op veele plaatzen de buitenſte ſchors der aarde verbrooken, en dat 'er ten dien tijde een geweldige veranderinge aan en op de oppervlakte van deezen kloot is voorgevallen, is voor mijn geoeffende bewijsbaar.

De aardbeevingen, de onderaardſche vuuren, winden, en nederzakking der bovenſte deelen, alle deeze te zaamen genoomen, hebben op onderſcheide gedeeltens deezer aarde, onder de beſtieringe van Gods almachtige Voorzienigheid meede gewerkt, om Bergen en Heuvelen te formeeren; dus ſpreekt de Psalmist in den CIV. Psalm, *Zij* (de wateren) *vlooden van uw ſchelden; zij haasteden haar weg voor de ſtemme uwes donders. De bergen reezen op, en de dalen daalden, ter plaatze die gij voor hen gegrondet had.*

Dat 'er een groote meenigte van Bergen over den geheelen aardkloot verſpreid is, is bekent, en dat dezelve als het ware, in een zeer onregelmaatige ligging, als zonder eenig bepaalt oogmerk over de oppervlakte der aarde verſpreid zijn, hebben zig veele verkeerdelijk verbeeld. Indien men met een naukeurige oplettentheid, den geheelen omtrek uit een geſtelt oogpunt beſchouwen konde, alles zoude aan 't gezigt een geheel andere gedaante vertoonen, dan men gewoon is daar van te vormen, het

onregelmaatige zoude verdwijnen, en de juiſte geſchiktheid om de oogmerken, waar toe de Oppérſte Wijsheid de zaaken dus geregelt heeft, zoude zig ten klaarſten ontvouwen. In het algemeen geſprooken, kan men zeggen, dat de aarde van verſcheidene gordels of riemen van bergen omringt word, welkers richtinge van 't oosten tot het westen zig uitſtrekt, en den kloot in verſcheidene deelen afperkende, dus aan de zon gelegentheid geeft, om door haare koeſterende ſtraalen, de oppervlakte der wateren te verwarmen, en te verdeelen, waar na dezelve in den dampkring tot een zekere hoogte worden opgeheeven, en aan de koele noordkant der bergen verdikt en tot wolken bijeen vergadert, om de dorſtige valleijen met vrugtbaare regen-druppelen te vervriſchen, en de holligheden der bergen, als zo veele vergader-bakken, waar uit de rivieren, bronnen, fonteinen en beeken haaren oorſprong hebben, met een nimmer eindigende voorraad van water te voorzien, en die na veele landen doorloopen te hebben, het zelve aan haare gemeene moeder, de zee, wedergeeven.

Men kan echter niet ontkennen, dat 'er voornaame gebergten zijn, die een geheel andere richting houden, en hunnen loop ten zuiden en noorden uitſtrekken; 't is niet wel moogelijk, om in een beknopt beſtek, zo als dit, alles bij een te verzamelen, 't zal den weetgierigen 't aangenaamſte zijn, dat van ieder iets gezegt word; en dus is het hier de plaatze, om van de *Paſaat-winden*, die beſtendig geduurende een bepaalden tijd een en den zelven cours houden, waar na zij uit den tegen overgeſtelden kant te rugge keeren, één woord te melden: Een voornaam Natuurkenner ſchrijft dit aan de richtinge deezer gebergtens toe; waar over best kunnen oordeelen, die geene, die verre tochten aan den zuid- en noordkant des evenaars gedaan hebben.

De grootſte hoogte der voornaamſte Bergen, boven het oppervlakte des oceaans, mag men veilig zeggen, dat na genoeg de vier uuren gaans is, loodregt opgerekent: Men vind in alle de waereld-deelen hooge gebergtens, onder allen rekent men de *Piek van Teneriffe* de hoogſte van den geheelen aardkloot te zijn. Het gebergte *der Maan*, dat *Africa* doorloopt, zig uitſtrekkende tot *Guinea*, alwaar het door de zee bedekt word. Het *Atlas-gebergte* maakt bijna een evenwijdige lijn met 't zelve; de *Andes* en de *Cordilleras* in *America* zijn zeer aanmerkelijk, om den regten ſtreek dien dezelve volgen, en de verbaazende uitgeſtrektheid dien dezelve van de *Straat van Magellan*, geheel *Chili* en *Peru*, *Oud* en *Nieuw Mexico* doorloopende, de *Zuider* en de *Noorder Oceaan* van één ſcheidende, aan de eerstgemelde een beſtendige kalmte, en ſchoon weder verſchaffende, terwijle aan derzelver einde in den omſtreek van *Caap Horn*, de orcaanen en onweders haaren zetel gevestigt ſchijnen te hebben. De *Pijreneen*, de *Alpes*, het *Caucaſiſche Gebergte* verdienen ook haare bijzondere aanmerkingen, of ſchoon in hoogte aan de eerstgemelde niet evenredig, zo verſchaffen zij veele aangenaamheden voor de landen, waar aan dezelve paalen.

In al de vier waereld-deelen worden brandende en vuurbraakende gebergtens gevonden, *de Ætna*, *Veſuvius*, en *de Hecla*, zijn de voornaamſte in *Europa*, en of ſchoon dezelve voor de volkeren, die in haare nabuurſchap woonen, veeltijds de ſchrikkelijkſte gevolgen hebben, en den gantſchen ondergang van geheele landſchappen door haare alles vernielende uitwerpzelen kunnen veroorzaaken, en menigmaalen alles met ſchrik en verbaastheid vervullen, zo worden de bewoonderen dier landen niet dan door nood gedwongen, om derzelver nabijheid te verlaaten, en zig te verwijderen van die zelve nabuuren, dien haar den dood dreigen; dog in veele andere opzigten overvloedige middelen verſchaffen, om het leeven gemakkelijk en aangenaam te maaken, is niet van aloude tijden, Sicilien als de koornſchuur van Europa beroemt geweest? Zijn niet de omlanden van den Veſuvius, wegens haare aangenaamheden en vrugtbaarheid, boven veele andere landen vermaard geworden? Levert de *Hecla* geene aanmerkelijke voordeelen, door haar *zwavel*, in een anderzins onvrugtbaare landſtreek? Dus is het bijna in de drie overige waereld deelen geſtelt, en over het geheel genoomen, is het onbetwistbaar, dat deeze volkoomen als zo veele ſchoorſteenen van het geheele gebouw kunnen aangemerkt worden, waar door het allesvernielend onderaardſche vuur zig op een gemakkelijke en veilige manier ontlast.

De vraage is al voor lange over en weder betwist, of de Bergen in hoogte en omtrek ook aanwiesen; Mannen van groote bekwaamheden hebben het voor- en tegengeſtelde verdedigt; 's menſchen leeftijd is te kort, de waarneemingen zijn niet genoeg agtervolgt, om daar omtrent iets zekers te kunnen bepaalen; het grondbeginzel van leeven aan al het geſchaapene meedegedeelt, doet de ſtelling ten voordeele van den groei der Bergen overhellen; dat ſteenen in haar natuurlijken ſtand blijvende, kunnen groeijen, word thans niet meer betwist; men trekt den groei der Bergen in twijffel, om dat dezelve door het ooge niet ontdekt worden, dog deeze tegenwerping is te zwak, om het tegengeſtelde om ver te ſtooten. Indien een Berg in de tijd van duizent jaar, vijftig voet in hoogte toenam, zo zal de werking der zon, de regens, de lugt, en meer andere natuurlijke oorzaaken derzelver oppervlakte merkelijk doen afneemen, en dezelve zal langzaam bij aanhoudentheid voortgroeijende, nimmer voor het oog zichtbaar in hoogte toeneemen,

De ſtof der Bergen is zeer onderſcheiden, meest overeenkoomende naar den aart der landen, alwaar dezelve gevonden worden; men vind 'er rotzen uit ſteenen van een verbaazende groote, als 't ware, zonder ordre op een geſtapelt; *krijt* en *oker*, *mergel*, *keijſteen*, daar zijn bijna geen ſtoffen bekent, of men vind, dat 'er gebergtens uit zijn te zaamen geſtelt, derzelver inwendige gedaante is niet minder aanmerkenswaardig; dog zal gevoegelijkst onder het articul der MIJNEN haare plaatze kunnen vinden.

Het *goud*, *zilver*, *kwikzilver*, *koper*, *ijzer*, *tin*, *lood*, *cinaber*, *Spaansch groen*, *diamanten*, en andere kostbaare geſteentens; alle de *marmers* en *ſteenen* tot gebouwen bekwaam, den zo hoog te waardeerene *magneet-ſteen*, worden in haare ingewanden geformeert; doch door dien derzelver bijzondere hoedanigheden en huishoudelijk gebruik onder een ieders eige benaaminge aangehaalt worden, zo vereischt daar van ter deezer plaatze geene nadere verklaaring. Niet min nuttig en noodzaakelijk zijn derzelver uitwendige voortbrengzelen. De *medicinale kruiden*, den *wijn* en het *koorn*, de *weiden*, in landen alwaar dezelve ontbreeken, de *keij-ſteenen*, zo lange als een noodelooze ballast der gebergten aangemerkt, thans zo zeer geacht, en met zo veel nut als voordeel aan de dijken van de aan zee geleegene Provintien gebruikt, toonen klaar aan, dat niets te vergeefs gemaakt, maar dat den menſche eene redenkave-

lende

lende kundigheid gegeven is, om zig ook de minſte zaaken ten nutte te maaken.

In de *Vereenigde Nederlanden*, dat meest uit vlak land beſtaat, vind men weinig gebergte: In de Provintie van *Gelderland*, en wel voornaamelijk in die ſtreek, de *Veluwe* genaamt, als meede een klein gedeelte van *Utrecht*, daar aan grenzende; zijn nogthans aanmerkelijke Hoogtens; die, kunnen zij de naam van Bergen niet voeren, ten minſten zeer groote en verhevene *Heuvelen* zijn. Veele denken, en zulks zeer waarſchijnelijk, dat deeze *Heuvelen* allengskens door watervloeden en overſtroomingen opgeworpen en gevormt zijn.

BERG-GROEN, of *Steen-groen*; latijn *Chrijſocolla*, *Terra viridis*, vel *Viride Montanum*. Dit is een groene aard- en zandagtige Berg-ſtoffe, die in de goud-, zilver- en koper-mijnen, inzonderheid in *Hongarijen*, gevonden word; dog de opregte is zeldzaam en kostbaar, en van verſcheiderhande min of meer fijne zoorten, maar ze word ook uit loodwit en ſpaans groen nagemaakt. De ſchilders gebruiken het *Berg-groen* tot 't ſchilderen.

BERG-HOEN, zie BERK-HOEN.

BERG-HOPPE; in 't latijn *Eremita*, (*Upupa viridis*, *capite flavo*, *cervice jubata*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Deeze Vogel die van groote en koleur niet kwalijk na een *Rave* gelijkt; heeft een boogswijze gekromde bek, en deszelfs vederen zijn over het geheele lijf zwart, met een groene weerglans, 't geen men 't naukeurigſte gewaar word, wanneer 'er de zonne op ſchijnt; het agter-hoofd is met langer vederen bezet, als 't overig gedeelte van 't lighaam, en dit vormt een zoort van kuif, die agterwaarts nederhangt; de bek en pooten zijn roodverwig, en de ſtaart die kort is, is zo wel als het geheele lighaam zwart.

Deeze Vogel word in verſcheidene gebergtens, dog meest in die van *Zwitzerland* gevonden; hij maakt zijn nest in de openingen van de muuren, aan de kant der ſlooten en gragten, en broed zelden meer dan twee of drie eijeren te gelijk uit.

BERG LEER; in 't latijn *Corium Montanum*; Dus word een zoort van brandbaare aarde, naar leer gelijkende, van LINNEUS genaamt.

BERG-LEUWERIK, in 't lat. *Alauda alpestris*: (*Alauda rectricibus dimidio inferiore albis*, *gula flava*, *fascia ſuboculari pectoralique nigra*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Deze *Leuwerik* die ook *winter-* of *ſneeu-leuwerik* door zommigen genaamt word; overwintert in *Carolina*, en keert van daar vroeg in 't voorjaar weer naar 't noorden: Hij heeft de groote van onze *leuwerikken*, van koleur is hij op 't boven-lijf bruin en grijs bont, van onder ros, min of meer oranje-verwig, aan de keel hoog geel met een bruine ſtreep omringd: zijn pooten en bek zijn grijsagtig bruin, en de ſtaart is min of meer gevorkt.

BERG-LOON, word dat geene door verſtaan, 't geen de eigenaars van ſcheepen of goederen, die ſchipbreuk geleden hebben, verpligt zijn voor 't geen dat daar van geborgen is, aan de vinders of wel ſtrandmeesters te betaalen. Zie verder op STRANDRECHT.

BERG-MEREL, zie MEREL.

BERG-MUNTE, zie CALAMINTE.

BERG-MUIS, zie LEMMING.

BERG-PATRIJS; ook *Berg-duif*, en *West-Indiſche Duif* genaamt; in 't latijn *Columba montana*; (*Columba obſcure rufa*, *ſubtus flava*, *orbita oculorum nuda ſanguinea*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een vogel onder het geſlagt der *Duiven* behoorende, die op *Jamaika*, *Martinique* en eenige andere *West-Indiſche Eijlanden* huisvest; heeft omtrent de groote van een gewoone duif, is van bovenen ros purperverwig van koleur; dog het onderlijf rosagtig; de hals en borst zijn van benedenen vleesch-koleurig, en de ſlag- en ſtaartpennen mede ros: Zij onthouden zig meest in berg-agtige bosſchen; en zeker zoort van beſiën, die daar menigvuldig wasſen, verſtrekken hun tot voedzel. Gewoonlijk maaken zij hunne nesten in laag geboomte, en vlijen tot dien einde takjes en rijsjes dwars over malkanderen, waar op zij een zagte bedding van hair en katoen maaken.

BERG-PEPER, zie PEPER-BOOM.

BERG-PETERSELIE, *zwarte Berg-eppe*, in 't latijn *Oreoſebinum*; *Saxifraga venetorum*; *Daucus montanus*; *Cervaria nigra*; *Veelgutta*, DODON. (*Athamanta foliolis divaricatis*; LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas, dat een zoort van wilde *Peterſelie* is, en ook diergelijke bladen en bloei-kransſen heeft, groeit in *Duitschland*, *Switzerland*, *Frankrijk*, *Engeland* en elders, op heuvel- en bergatige plaatzen. De wortel, die van binnen wit en van buiten zwartagtig is; ſpecerijagtig, eenigzints ſcherp en aangenam van ſmaak, word gepreezen, gelijk ook 't zaad, tegen 't graveel en ſteen, en om het water af te drijven: Dog dit gewas is hier te lande niet bekend, nog de wortel of 't zaad in gebruik, doende de gemeene *Peterſelie* dezelve dienst.

BERG-POLEIJ, zie POLIUM.

BERG-ROOS; *Alp-roos*; *Steen-roos*; in 't latijn *Chamærododendron*, of *Sedum Alpinum*. Daar zijn voornamelijk twee zoorten van, 1. De *gladbladige Berg-roos*, (*Rhododendron foliis glabris ſubtus leproſis*, *corollis infundi buliformibus*, LINN. *Spec. Plant.*) 2. De *hairige Berg-roos*, *Balſamum Alpinum*, LOB. (*Rhododendron foliis ciliatis nudis*, *corollis infundibuliformibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) Het zijn heester-gewasſen met dikke altijd groene bladen, brengende bleek-roode kleine welriekende bloemen als roosjes bij trosſen voort, waar van ze de naam hebben, en waar op kleine beſiën volgen. Dezelve groeijen in de gebergtens van *Switzerland*, *Savoijen*, *Italien*, *Oostenrijk* en elders. Men vind de afbeeldingen daar van bij LOBEL. Daar zijn ook nog eenige vreemde en Indiaanſche meedezoorten van dit gewas, die men bij LINNÆUS in zijn *Spec. Plant.* nazien kan.

BERG-ROT, zie MURMELDIER.

BERG-SANIKEL, zie ANDROSACE.

BERG-SLANG; in 't latijn *Orophias*; (*Boa Orophias*; LINN. *Sijſt. Nat.*) is een Slang, die behalven dat hij bruin van koleur is, volkomen na de zogenaamde *Konings-ſlang* gelijkt; dezelve is met 281 buik- en 64 ſtaart-ſchilden bezet.

BERG-SORBENBOOM, zie ARIA VAN THEOPHRASTUS.

BERG-VINK; ook *Woud-vink*; in 't latijn *Montifringilla*; (*Fringilla alarum baſi ſubtus flaviſima*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een Vogeltje dat een weinig grooter is dan de gewoone vink, en 't welk zig op de meeste gebergtens van *Europa* onthoud, voornamentlijk op de zulke daar *Braam-boschjes* zijn, dewijl hij zig meerendeels met deszelfs vrugten voed. Het mannetje verſchilt in koleur met het wijfje, dewijl het eerstgenoemde van bovenen zwart is en een roſe borst heeft, en integendeel het laatſte van bovenen bruin met een bleeke borst: Van onderen zijn zij beide wit; de ſtaartpennen van het mannetje zijn zwartkoleurig, en die van het wijfje bruin, van beide zijn zij met bleek geele randen bezet; de pooten

ten zijn grijs, de bek geelagtig en de ſtaart min of meer gevorkt.

BERG-WASCH; in 't latijn *Gagates*; *Succinum nigrum*. Is een zwart, glinſterend en zeer hard aard-hars, dat op zommige plaatzen van *Duitschland*, *Sweden*, *Frankrijk* en *Irland* uit de aarde gegraaven word: Zommige houden het *Berg-wasch* voor een zoort van *Barnſteen*, dog andere, en misſchien met veel meer redenen voor een zoort van ſteen-kolen: Het brand als pik en geeft een dikke rook van zig: Gewreeven wordende, trekt het, gelijk de *Barnſteen*, kleine draadjes en vezeltjes na zig; 't welke egter ook, behalven de *Barnſteen*, meer andere ſterk gewreeven zijnde harde lighamen doen; zo dat de *Electriſche* of aantrekkende kragt des *Barnſteens*, niet aan dezelve alleen eigen is: Wij zullen op een ander plaats daar iets meer van ſpreeken.

BERG-WEEG-BREED, zie ARNICA.

BERIBERI; Is de naam van een ziekte bij de *Indianen*; beſtaande in een zoort van verlamming.

BERILSTEEN, ook *Oosterſche Krijſtal*, in 't latijn *Berijllus* en *Aqua marina*; Is een zoort van edelgeſteente die een groenagtige blauwe koleur heeft, zeer nabij die van het zee-water koomende, waar aan dezelve ook de latijnſche naam van *Aqua marina* verſchuldigt is: De *Berillen* zijn zeer verſcheiden, zo wel ten aanzien van haare hard- als fraaiheid en levendigheid van koleur. Die welke uit het *Oosten* komen, overtreffen verre de *Weſterſche*; derzelver koleuren zijn ſtandvastiger, en gepolijst zijnde, zijn zij veel glanziger. De Oosterſche *Berillen* worden gezegt aan de oevers van de rivier de *Eufraat* en aan de voet van den berg *Taurus* gevonden te worden: De gemeenſten vind men in *Bohemen*, *Sicilien* en elders.

De nagemaakte *Berillen* worden vervaardigt, wanneer men *verkalkt koper-poeder* met *zwavel* onder *geſmolten krijſtal* mengt: de proportie is bij 25 pond *krijſtal*, 2 ons *verkalkt koper-poeder* en 1 ons *zwavel*.

BERKE-BOOM; of *Birken-boom*; *Birk*; in 't latijn *Betula*, (*Betula foliis ovatis acuminatis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een in *Europa*, dog inzonderheid in de noordlijke landen, zeer bekent Boomgewas; en derhalven niet nodig, een breede beſchrijving van te geeven, zal alleen maar zeggen, dat ze geen heel groote boomen worden, en dat 'er eenig onderſcheid in deszelfs groeiwijze gezien word, want de meeſte dezer bomen groeijen met haare takken regt opwaarts; dog daar zijn 'er ook, welkers takken nederwaarts hangen. Ook is 'er een kleine of laage zoort met *rondagtige gekartelde* bladen, dog die minder gemeen is, en in 't latijn *Betula nana*, *vel pumila* genoemt word, (*Betula foliis orbicalatis crenatis*, LINN. *Spec. Plant*). Daar zijn ook nog eenige zoorten of veranderingen van, die in *Virginien*, *Canada*, en daar omtrent groeijen; dog hier te lande tot nog toe weinig bekent.

Groeiplaats. De eerſte zoort van *Birk* groeit natuurlijk voornaamelijk op dorre zand- en boschagtige plaatzen van *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, enz. dog niet of zelden in de digte bosſchen of wouden van groote boomen, maar wel daar naast, tusſchen de heggen en ſtruiken, of maaken zelfs kleine bosſchen uit. De tweede zoort groeit in *Hoog-Duitschland* en elders op diergelijke plaatzen, maar die wat vogtiger en ſchraalder zijn, als meede ook op bergagtige wilde plaatzen. Hier te lande en elders word de eerſte zoort veel aangekweekt, om daar bosſchen van te planten, en het hout der boomen in het vervolg bekwaam groot geworden zijnde, tot brandhout en tot andere nuttige dingen te gebruiken, gelijk we ſtraks nader zullen zeggen; moetende eerst aanwijzen, hoe men de *Berke-boom* hier te lande het voordeeligſte kweekt.

Kweeking van de Berke-boom.

Om jonge *Berke-boomen* aan te kweeken, zo neemt men van haar zaad, dat versch en goed is, en zaait het in de maand van November, eer het begint te vriezen, en de grond daar toe onbekwaam word, of anders vroeg in 't voorjaar, in *Maart* of *April*, op akkers of bedden uit de losſe hand, en niet al te dik of digt; als dan vervolgens de jonge boomen opgekoomen zijn, moet men dezelve door wieden en ſchoon maaken des gronds wel onderhouden, tot dat ze 2 à 3, of meer jaaren oud geworden zijn, als wanneer men ze kan verplanten, ter plaatze daar men begeert, waar bij dan in agt te neemen ſtaat, dat men de wortels der jonge plantzoenen wat inkorte, maar vooral niets van de top of takken affnijden moet, dat dezelve in de groei grotelijks zoude beletten; maar hebben ze een jaar geſtaan, en daar door bewortelt zijnde, kan men ze wel een paar vingerbreed boven de wortel afkorten, ingevalle men een regtſcheutige ſtam begeert.

Men moet hier bij aanmerken, dat deeze boom, om wel te groeijen, natuurlijk liever een zand- dan kleijagtige grond begeert; in welke laatſte hij bezwaarlijk groeit; egter is het zeker, dat de eene zandgrond daar toe bekwaamer, als de andere is, want in heel dorre ſchraale gronden willen ze niets of weinig van belang groeijen; hoewel de roering en bearbeiding des gronds zeer veel tot deszelfs verbetering, en de groei der daar in gezaait of geplant wordende gewasſen toebrengen kan; waar van wij in een ander Articul nader denken te ſpreeken.

Gebruik en nuttigheden van de Berke-boom.

De *Berke-boom* kan hooftzaakelijk dienen in onze landen, daar het Brandhout ontbreekt, of niet overvloedig is, om daar van bosſchen tot kap-hout te planten, inzonderheid in zandige gronden, die anders weinig voordeel, door andere bebouwing van graanen, enz. kunnen aanbrengen, gelijk nu ook reeds veele oplettende en ſchrandere Ejigenaars in deeze Provintien, van zandige landerijen, zedert ongeveer een halve eeuw ondernoomen hebben; want het hout is een der beste tot kleine branding, geevende, klein geklooft zijnde, een aangenaame vlam; hoewel deszelfs kragt van branding meest in de ſchors, die taamelijk dik is, beſtaat, dewelke doorgebrand zijnde, het overige legt te ſmeulen, ten zij men teffens veel op het vuur ſmijt.

Wil nu een eigenaar van zandige, of half zand en veenige gronden voordeel van dezelve behaalen, kan hij niet beter doen, dan dezelve met bosch van Berkeboomen, waar bij men ook ander houtgewas kan voegen, te beplanten, egter niet onverſchillig; ik wil zeggen, zonder bearbeiding des gronds; men moet 'er in 't begin eenige kosten aan doen, die in 't vervolg van tijd dikwils door een goede groei van 't geplante, weder honderten meervoud vergoed worden. De bearbeiding des gronds beſtaat hier in, dat men den grond, die men denkt met bosch te beplanten, moet laaten *delven*, dat is, na maate van den bovengrond een half, 1 à 2 voeten diep ter deegen laaten omroeren en los maaken; want dit brengt niet alleen veel

toe,

toe, dat het daar in geplante bekwaamelijk en weelderig wortelen kan ſchieten, maar ook dat het vogt, inzonderheid in de winter, beter daar in na beneden in de diepte kan zakken, waar door de gewasſen in het vervolg in haar groeijtijd in de zomer, bij droog en heet weer veel, ja meer verkwikt worden en tieriger groeijen, als veele weeten, aangezien het in de diepte nedergedaalde vogt door de zomerwarmte oprijzende, aan de gewasſen het noodige voedzel verſchaft, dat ze anders in drooge tijden niet zouden kunnen verkrijgen: Voegt hier bij, dat de vrugtbaarmaakende deeltjes der lugt, waar meede dezelve rijkelijk bezwangert is, zig beter met een diep of wel bearbeide aarde kunnen vereenigen, dan met een onbearbeide. Dog hier op zouden zommige onkundige planters kunnen antwoorden en zeggen, hoe? is het dan ook niet goed of genoeg, dat men een grond tot beplantingen laat omploegen; dit is immers ook een opening des gronds? 't Is waar, dit is ook een bearbeiding, maar men moet onderſcheid maaken, tusſchen *ploegen* en *delven*, en wat voor gewasſen men in een grond denkt te zaaijen of te planten; dog om hier in deezen niet te wijdloopig te gaan, zo gelieve de begeerige leezer, het articul van DELVEN in te zien. Alleen moet ik hier nog zeggen, dat men de geplante bosſchen tot brandhout gewoonlijk om de 8 à 10 jaaren in de wintertijd kapt; dog dit is eigentlijk geen vaste regel; maar zulks hangt af van de minder of meerder groei des houts, en naar dat men het hout dikker of dunner begeert te hebben; dog zijnde in het algemeen het dikke gekapte hout voordeeliger voor den eigenaar, ten opzigte van de verkoop, dan het dunne, ſchoon men een paar jaaren, of wat langer wagten moet.

Men plant deeze en andere boomen tot kap-bosſchen gewoonlijk op 8 à 10 voeten diſtantie; dog men kan ze ook wel de helft digter planten; egter met dat oogmerk, dat men na eenige jaaren groeijens, de helft, min of meer, wegkapt, tot klein hout; waar door de overige meer ruimte en lugt verkrijgen, zo veel te beter en ſchielijker aangroeijen, en in 't vervolg op haar tijd meer voordeel geeven.

De gekapte bosſchen ſpruiten in 't vervolg weder rijklijk uit de wortel, en leveren daar na nog meerder hout als bij de voorige kappingen; dog ze moeten niet te digt aan of in, maar een paar duim boven de wortel afgekapt worden, anders zouden ze verſterven.

De *Berke-boom* word niet alleen geplant tot wilde bosſchen, om 'er voordeel door het brandhout, enz. van te verkrijgen, maar men plant die ook in groote aanzienlijke lusthoven tot *bosquets* of plaiſier- en wandelbosſchen, 't zij alleen, of meest met andere *bosquet*- of plantagie-gewasſen doormengt; niet alleen om dat ze ſchielijk aangroeijen en haare groente bevallig voor 't oog is, maar om dat dezelve ook een aangenaame en verkwikkende reuk van zig verſpreiden, voornaamelijk 's morgens en avonds, of ook na een zagte regen. Deeze plaiſier-bosſchen moeten ook op haar tijd, te weeten als ze beginnen te oud en onaanzienlijk te worden, gekapt worden, om ze door nieuwe uitſpruiting weder te verjeugdigen, en welk gekapte hout dan ook tot zijn gebruik kan dienen. Om de zo even gemelde aangenaame reuk der bladen van deezen boom, inzonderheid in de Maijtijd, als dezelve onlangs uitgeſprooten zijn, is het ook, dat men in *Duitschland* en elders, daar deeze boomen veel in 't wild groeijen, de gewoonte heeft, om in de Maijtijd, wanneer deeze boom nieuwe groente verkreegen heeft, inzonderheid omtrent Hemelvaarts-dag, of Pinxter, verſcheidene groote afgekapte takken daar van in de vertrekken of elders in de huizen te plaatzen, dat behalven de aangenaame groente, een verkwikkende geur, verkoeling en gezonde lugt in het huis te weege brengt.

Men plant de jonge *Berken* ook wel in de plaiſier-tuinen tot ſcheerheggen, dog hier toe zijn ze niet zeer bekwaam, om dat ze niet digt genoeg begroeijen, en na het knippen zeer hol en bladeloos zijn.

Tot timmeragie is dit hout van weinig dienst en gebruik, zo wel om dat het, ſchoon taai zijnde, los en zagt is, als om dat het zelden heel dik, tot groote boomen groeit, dog het kan voor de Draaijers en andere dienen; en de groote wortels van oude boomen worden gezogt van de Cabinetmaakers, om daar dunne ſpaanen van te zaagen, tot het bekleeden en maaken van ſierlijke kabinetten en kaſſen, dewijl dezelve fraai geadert zijn. De takken van deeze boom zijn heel dienſtig tot hoepen van allerlei klein en groot vaatwerk, zelfs beter als de hoepen van wilgen hout, om dat ze langer duuren, en van de rijzen maakt men wegens haare taaijigheid, goede ſtal- en andere bezems; en ze dienen ook tot goede ſpitsgaardens en roedens, om de ongehoorzaamen daar meede te tugtigen. De koolen van 't hout gebrand, worden van de Zilver- en Goudſmids en andere die metaalen ſmelten en behandelen, veel geacht, om dat ze ſterke hitte geeven, lang gloeijen, en het hoofd met geen ongezonde dampen bezwaaren.

Het is aanmerkelijk, dat de ſchorſe van deeze boom zeer vast en langduurend is, veel langer duurende als het hout zelfs, gelijk daar aan blijkt, dat dikwils aan boomen, die in de opene lugt leggen, het hout van binnen geheel vermolmt en vergaan zijnde, egter de ſchors nog geheel gaaf en in haare volle kragt is; en hier van daan is het, dat men in de noordlijke landen, als in *Zweeden*, *Noorweegen*, enz. deeze ſchors veel gebruikt tot dekking der daken van gemeene huizen, op 't land, zelfs ook in de ſteeden, gelijk te *Upſal* en elders; welke daken vervolgens met aarde beſtrijkende, of met zodens belegt wordende, waar in allerleij kruiden en bloemen groeijen, een zoort van tuinen vertoonen; waar van onder anderen LINNÆUS, en ook MAUPERTUIS in *Figure de la Terre determinée*, *pag.* 29 en 30 getuigen.

Men maakt uit deeze ſchors, wegens haare vastigheid en langduurendheid, in de gemelde noordlijke landen ook zeer aardige doozen, gevlogtene vaatwerken en korfjes, die men geheel niet voor uit boom-ſchors, maar uit leder gemaakte dingen aanzien zoude; ook worden daar uit ſterke touwen gevlogten; en men maakt 'er heel helder brandende toortzen van, door middel van de verſche ſchors der takken te zaamen te rollen tot bekwaame dikte, en dezelve dan te droogen, die zeer verligten en lang branden; dog wil men ze nog beter hebben, zo moet men de gedroogde toortzen met eenige olie doordrenken, of 'er van binnen geſmolten pik of hars ingieten.

In aloude tijden, eer het *papier* en *parkement* uitgevonden was, heeft men de binnen-baſt (*liber*) van deeze boom, gelijk meede die van de *lindeboom*, gebruikt, om daar op te ſchrijven, zo als veele Schrijvers zulks getuigen; men maakte 'er boeken van, die zeer lang konden duuren, en waar van de naam van *libri* (boeken) zijnen oorſprong ſchijnt te hebben; gelijk 'er nog hedendaags zodanige ſtukken der oudheid, als bezondere

zeldzaamheden in de Bibliotheeken van groote vermoogende Heeren bewaart worden: Onder anderen maakt MUNTING van een zodanig oud ſtuk gewag, dat in den jaare 1662 te Brusſel, door den Graaf van ST. AMANT, Gouverneur van Arras, voor den Keizer, voor de zomma van 8000 en eenige guldens gekogt is, voor deezen uit de Boekerij van den Cardinaal MAZARIJN gekoomen zijnde, en waar in geſchreeven was, het tot nog toe niet in 't ligt gegevene Werk van MARCUS CICERO, *de Ordinanda Republica & de inveniendis orationum exordiis*; welk oud Schrift nu te *Weenen* in de Keizerlijke Bibliotheek te zien is. Ook meld TRAGUS in zijne *Hiſt. Stirp. lib.* 3. *cap.* 75. dat hij te *Chur* in *Zwitzerland* eenige Verſen geleezen heeft, die van VIRGILIUS op de bast van deezen boom geſchreeven waren.

In de Geneeskunde heeft deeze boom geen of weinig gebruik; maar men zegt voor zeker, dat het zap, dat in het voorjaar uit dezelve druipt, als men zig op de eene of andere wijze wond, zeer bloedzuiverende en pisdrijvende is, en inzonderheid dient tegen de ſchurft en andere onzuiverheid der huid; als meede om het graveel en de ſteen af te drijven, en tegen andere gebreeken der nieren en blaas; welk zap men in het gebruik ook met wat beste witte wijn vermengen, en aldus gebruiken kan. Om dit zap op te vangen en te verzamelen, zo moet men tegen de Maijtijd, wanneer deeze boom begint te botten, een gatje met een boor in de ſtam booren, een weinig ſchuins opwaarts, waar in men een veer-pijlk of ander pijpje wel ſluitende ſteekt, en daar onder een fles of pot zet, zo zal 'er het zap allengskens indruipen. Wil men vervolgens dit zap bewaaren, om 'er zig buiten de tijd van te bedienen, zo moet men één of meer flesſchen met enge halzen tot aan de hals toe of iets meer daar meede aanvullen, en dan beste witte boomolie boven opgieten, tot dat de fles vol is, die men dan verders wel digt ſluit, op dat 'er geen lugt bij koomen kan; op welke wijze men niet alleen dit, maar ook allerleij ander zap uit planten een geheel jaar lang goed kan houden, mits het zelve op een koele plaats zettende.

Ten laatſten moet ik nog aanmerken, dat in die landſchappen, daar veele *Berke-bosſchen* zijn, zig in dezelve een zekere vogel onthoud, die van de knoppen dezes booms leeft, en derhalven *Berk-hoen* genaamt word. Zie deszelfs beſchrijving onder zijn gemelde naam.

BERK-HOEN; ook *Korhoen*; in 't fransch *Coq de Bruijere*; in 't latijn *Urogallina*; *Tetrax*; (*Tetrao pedibus hirſutis, cauda bifurcata, remigibus ſecundariis baſin verſus albis*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een Vogel, die omtrent de groote van een tam Hoen heeft, zijnde de Haan eenigzins grooter; is zwart violetagtig van koleur, en de Hen ros met zwarte dwarsſtreepen omzet, de kleine ſlag-pennen zijn wit met bruine tippen en witte randen, en aan de Hen zwart of overdwars geſtreept; op ieder ſchouder hebben, zo wel het mannetje als wijfje, een witte vlak; de keel van het wijfje is wit, beide hebben de bek zwart en een gevorkte ſtaart. Rijkelijk vind men dit wild op de moerasſige heijen in de berkenbosſchagien der noordlijke landen van *Europa*, voornaamelijk in die gedeeltens van *Engeland* en *Schotland*, als ook in de *Zwitzerſche Alpen*. Weinig *Berk-* of *Korhoenderen* beſpeurt men in onze Vereenigde Gewesten, behalven in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*; het Overkwartier van *Gelderland*, het landſchap *Drenthe*, bij de *Bourtang*, en eenige weinige andere plaatzen, die nabij moerasſen gelegen zijn. Gewoonlijk houden zig de mannetjes bij troepen, van de wijfjes afgezondert; 's morgens gaan zij uit om hun kost te zoeken, en 's namiddags begeeven zij zig weder naar de bosſchen, alwaar zij somtijds op de boomen roesten; 's winters kruipen zij veeltijds om de warmte te zoeken onder de ſneeuw, zijnde als dan de *Hermelijnen* hunne gedugtſte vijanden, dewijl deeze ze onder de ſneeuw, daar zij het niet kunnen ontkoomen, aantasten, vernielen en opvreeten. Als eene groote bijzonderheid word door LINNÆUS aangemerkt, dat deeze Vogelen, op hunne eijers zittende te broeden, geen reuk hebben. Deeze Vogel behoort tot het wild, en deszelfs vangst is dus alleen tot de Jagtgeregtigden, volgens Reglementen in de verſcheide Provintien daar af zijnde, bepaalt: Het raapen of opneemen van derzelver eijeren, is meede ongeoorlooft en bij geldboeten of andere ſtraffen verbooden: Zommigen vangen deezen Vogel met zekere zoort van netten, dog dit is bezwaarlijk, 't beste middel is om hem te ſchieten; en dit valt niet zeer moeijelijk, dewijl hij laag vliegt; de beste tijd om hem te betrappen, is in Februarij of Maart, zijnde dit de tijd dat zij geneigt zijn tot paaren, en dan veel onbezuisder vliegen als anders.

Het vleesch van *'t Berk-hoen* is zeer geacht, en word als een lekkernije op de tafels der Vorsten en Grooten voorgedient. Men bereid ze eveneens als de Patrijzen; dat is te zeggen, de jongen worden aan het ſpit gebraaden; dog de ouden tot *fricaſſées*, en *à la daube* vervaardigt.

De *Berk-hoenderen* kunnen ook huisſelijk, zo als hoenderen en ander keuken-gevogelte gewend en opgevoed worden; ten dien einde is het best, de eijeren door een tamme hen te laaten uitbroeden; zijnde de kuikens gewoonlijk tam, dog groot wordende, zouden ze zekerlijk wegvliegen, indien men hun de vleugels niet kortede; jong zijnde, kan men ze met ſijn gebrooken gort voeden, vervolgens met *jenever-beſiën*, *kools-bladen*, *boekweit*, enz. als meede met wormen vliegen, en bijna alle onkruid; 's winters verſtrekken hun de knoppen van *berken-boomen* tot een goed voedzel, als meede het loof van den *witten populier* en *wilge-boom*, de *bladen van hoppe*, ook *melk-distel*, *verkens-gras* en *paarde-bloemen*; deeze Dieren beminnen boven al tot hun drank, zuiver water. In *Zweeden* heeft men met een gewenschten uitſlag de proef genoomen, om dit gevogelte in het tamme op te voeden, en behalven het gebruik van 't vleesch tot een aangenaame ſpijs, bezigen zij den dons en de vederen.

BERLIJNS-BLAUW; ook wel *Pruiſſisch Blauw* genaamt; is een zeer fraaije blauwe Verfſtoffe, die door DIEPPEL in 't begin deezer eeuwe of daar omtrent, bij geval uitgevonden is, toen hij zijn *Oleum Microcosmicum*, of vlugge olie uit menſche-bloed wilde bereiden. Het zelve evenaart niet alleen, maar overtreft zelfs het kostbaare *Ultramarijn*, dewijl het even zo fraai en daarenboven min kostbaar is, en zo wel tot water- als olieverwe kan gebezigt worden; zijnde het in 't bijzonder ook een voornaame deugd deezer verf, dat ze in de lugt beſtendig blijft; dat de meeſte andere blauwe koleuren niet doen. Men vind hedendaags veele verſchillende voorſchriften, om het *Berlijns-blauw* te maaken: Zie hier eene, volgens welke men het te *Berlijn* op de kortſte wijze vervaardigt. Neemt bij 't vuur gedroogt *oſſe-* of *koe-bloed*, verſche *levendige kalk-ſteenen* van elk drie pond, en twintig oncen *ſalpeter*, mengt dit alles, grof geſtooten zijnde, onder elkander, doet het in een ſmeltkroes, en

zet

zet 't in een groot fournuis, met gloeijende koolen 'er omheen, het vuur allengskens vermeerderende, tot dat alles, na 2 of 3 uuren tijds, tot een masfa of klomp geworden is, die niet meer rookt, maar overal even gloeijend uitziet; werpt deeze masfa dan bij lepels vol in twee emmers vol kookend water, om een loog te worden, die men vervolgens filtreert; laat daar na zes pond *rauwe aluin* en twintig oncen *groene ijzer-vitriool* in heet water fmelten, gefmolten zijnde, giet deeze *folutie* warm bij de voorige loog, ook warm zijnde, en roert 't om, zo zal 'er zig daar na een grondzinkzel, dat het begeerde *blauw* is, op de grond zetten, en ongeveer zeven of agt oncen bedraagen: Van deeze verf giet men dan het vogt zagtjes af, en men giet 'er fchoon water eenige maalen bij, om het te wasfchen en te zuiveren, deeze zig telkens laatende zetten; op 't laatfte giet men het te zaamen door een uitgefpannen fijne doek, zo blijft de verf boven op de doek, gelijk een brij of pap, die men vervolgens droogt en bewaart, en men zal een zeer fchoon *Berlijns-blauw* hebben: Maar wil men de kunst weeten, om veel meer *Berlijns-blauw* te verkrijgen, dat egter zo fraai als het voorige is, zo moet men neemen drie pond *gedroogt osfe-bloed*, zes pond *levendige kalk*, twee pond *roode wijnfteen*, en twintig oncen *falpeter*, dat men op de voorgemelde wijze te zaamen in 't vuur calcineert en daar van een loog maakt; dan maakt men een folutie van vier pond *aluin*, en één pond *groene vitriool*, die men bij de voorige loog, beide warm zijnde, giet, en verders handelt, als boven gezegt is: Deeze manieren, om *Berlijns-blauw* te maaken, zijn zeer goed; dog wij zullen 'er nog de volgenden bijvoegen, die op eigen ondervinding fteunen en heerlijk blauw opleveren.

Andere manier om Berlijns Blauw te maaken.

Neemt *falpeter* en *wijnfteen* van elks agt lood, ftampt het in een vijzel of mortier onder een, tot dat het ter deegen fijn is; maakt dan een ijzeren pot gloeijend, en werpt bij beetjes uw ondereen gemengde *falpeter* en *wijnfteen* 'er in; als wanneer het als boskruid zal branden; neemt het nog heet zijnde uit de pot, en ftoot het fijn: Neemt dan gedroogt *osfe-bloed* 13 lood, en mengt het wel ter deegen met de bovengemelde verbrande *falpeter* en *wijnfteen*, vooral zorge draagende dat het bloed fijn gewreeven worde; doet dit mengzel dan in een ijzeren pot of fmeltkroes die ter deegen met een dekzel moet gefloten worden, en rondsomme alle de openingen met klei waar onder zand gemengt, befmeert worden; zet dit vervolgens in een hitzig vuur, en laat het daar inne zo lang ftaan tot dat het geheel gloeiend is, als wanneer men het uit 't vuur moet neemen; koud geworden zijnde, zo doet men 't geen in de kroes of pot is in twee a drie kannen water, en laat 't een quartier lang in een ketel kooken, dit nat vervolgens door een doek laatende loopen om het te zuiveren, en dus verkrijgt men een klaare loog, die in een houten vat dat wel zuiver en fchoon is, alleen moet bewaaat worden.

Neemt dan 3 lood *koper-rood*, brand het tot dat 't geheel rood is; en giet 'er omtrent drie mengelen water op, roert het ter deegen om, laat het dan wel zinken, en giet 'er het water door een doek klaar af, bewaard dit mede alleen.

Laat vervolgens een half pond *aluin* fmelten in twee kannen water, gefmolten zijnde en nog warm, zo doet 'er het koper-rood-water bij, giet het dan in een wel gezuivert houten vat, en doet 'er uw bloed-looge bij; dan bruist het op en fchift; uitgewerkt zijnde, zo giet het op een doek, dan blijft het blauw daar op leggen, 't welk vervolgens bekwamelijk gedroogt word. In plaats van *falpeter* en *wijnfteen* kan men dezelve quantiteit *potasch* neemen, die als dan vooraf moet gezuivert worden, dog het blauw met *potasch* zal zo fraai niet zijn als 't geen met *falpeter* en *wijnfteen* toebereid is. Om het bloed te droogen, moet men een groote ketel hebben, en laten het over een klein vuur zagtjes uitdampen, het zelve geftadig omroerende, tot dat het tot een *confiftentie* is geraakt, dan kan men het dunnetjes op een zouder fpreiden, en laten het daar volkomen droogen tot dat het hard is, kunnende als dan zonder eenig bederf bewaard worden. Vooral moet men zorge draagen, dat al 't geen tot 't vervaardigen van dit kostbare blauw gebruikt word, ter deegen zuiver zij, dewijl hier van voor een groot gedeelte de goede uitflag van de bereiding afhangt.

Om Berlijns Blauw op een andere manier te maaken.

Neemt *osfe-* of *koeije-bloed*, roert het zelve, nog warm zijnde, ter deegen om, op dat het niet fchifte; doet het voorts in een ketel en vervolgt met roeren, op dat het niet aanbrande; ter deegen dik gekookt zijnde, zo fnijd het in kleine ftukken, en droogt die tot hard worden toe in de zon, waar na het fijn moet gepulverizeerd worden, 't geen zeer gevoeglijk op een hand- of groote koffijmoolen kan gefchieden; fijn zijnde bewaart het tot 't gebruik.

Neemt dan 3 pond *falpeter* en vier pond *wijn-fteen*; ftampt die elk bijzonder fijn, en zift ze vervolgens door een hairen zeef; mengt dan de *wijnfteen* en *falpeter* onder malkanderen; werpt dit mengzel bij kleine handen vol in een ijzeren pot die gij van onderen zult gloeiend gemaakt hebben, en welke pot van bovenen nauwer moet zijn als van onderen; roert het ingeworpene geduurig met een lange ijzere fpatel om, dog draagt zorg niet met het gezigt boven de pot te ftaan, en de handen wel bedekt te hebben; ook niet te veel van het ondereengemengde *wijnfteen* en *falpeter* te gelijk in de pot te doen, dewijl de vlam te hevig zoude worden, en ligtelijk een ongeluk veroorzaken: Alles ter deegen verbrand zijnde, fchept men met een ijzeren lepel het terug geblevene uit de ijzeren pot, en laat het koud worden; waar na men het in een aarden pot doet, en wel zorge draagt dat het op een drooge plaats ftaat en wel gefloten zij, dewijl de minfte vogtigheid, het zoude doen fmelten, en in water veranderen.

Voorts moet men twee ketels van koper of blik hebben, voorzien met dekzels en tuiten, even als aan een koffijkan: Deze ketels moeten zo groot zijn, dat ze twee emmers water kunnen bevatten, en aan ieder een merk om ze van malkanderen te kunnen onderfcheiden. Nog een derde ketel op de zelfde wijze gemaakt, dog veel kleinder, en de hoeveelheid van een halve emmer vogt kunnende bevatten: Een of twee groote fmeltkroezen met hunne dekzels, zo als de zilver-fmeeden gebruiken: Vier *chasfinetten* of raamtjes van twee voet in 't vierkant, met grof en teffens digt linnen bekleed; moetende het linnen hier niet als gewoonlijk om gefpannen worden, maar in 't midden als een zak hangen: Drie van deze raamtjes worden gebruikt om de loogen te filtreeren, en het vierde om 't blauw te ontfangen.

Dit alles in gereedheid hebbende, zo neemt twee pond

van het bereid *wijnſteen-zout*, en twee pond fijn gemaalen of gepulveriſeerd *oſſen-bloed*; mengt dit in een vijzel ter deegen onder malkanderen, waar na het in een der voorſchrevene ſmelt-kroeſen moet gedaan worden, die ten minſten een derde part grooter moet zijn, als het geen 'er in gedaan word; legt dan het dekzel op de kroes, en zet hem op twee of drie tichel-ſteenen, zodanig dat hij van onderen lugt hebbe; legt 'er dan houts-koolen van alle kanten om en op, en vormt 'er voorts een muur van loſſe tichel-ſteenen, op de wijze als een oven om; ſteekt dan de houts-koolen aan alle kanten in brand, zo zal de kroes langzamerhand beginnen te gloeijen, en de ſtof die dezelve behelst in een gloeijende kool verwandelen: Wanneer men denkt dat de ſtoffe ten eenemaalen gecalcineert is, 't geen gewoonlijk in de tijd van vijf kwartiers-uur geſchied, moet men met een vuur-tang het dekzel van de kroes ligten, en de ſtoffe met een lange ijzeren ſpatel omroeren; gaat 'er nog rook of vlam uit op, moet hij wederom toegedekt worden, en nog zo lang in 't vuur blijven tot dat geen van beiden meer beſpeurt word; als dan neemt men de kroes uit het vuur, en giet de daar in zijnde ſtoffe in een ijzeren vijzel en ſtoot dezelve tot gruis. Onderwijlen dat de ſmeltkroes in het vuur ſtaat, hangt men de beide groote ketels met water op 't vuur: Gelijk rede gezegt is, moeten ze vooral gemerkt worden om ze te kunnen onderſcheiden: Zo dra het water aan de kook is, doet men in de eene ketel vier pond beste *aluin*; allengskens dezelve bij ſtukken 'er in werpende, dewijl zulks op eenmaal geſchiedende, het water zoude doen overloopen. In de andere ketel doet men met een ijzeren lepel de gecalcineerde en in de vijzel geſtootene ſtof. Dit zo wel als de *aluin* laat men dus een uur lang zagtjes kooken. De derde of kleine ketel moet onderwijlen ook over het vuur hangen, en op vijf of zes vinger-breed na met water gevult zijn; het zelve aan de kook zijnde, moet 'er twaalf oncen *roomſche vitriool* in gedaan worden; dog dit niet hebbende, kan men in deszelfs plaats groene *berg-zwavel* neemen; dog als dan zal het blauw op lange na zo fraaij niet worden: Laat dit ſchraag drie kwartiers-uur kooken, en filtreert het dan door een van de voorſchreeven raamtjes; waar na het in de ketel bij de *aluin* gedaan word, moetende dan te zamen nog een kwartiers-uur kooken. De beide loogen dus een uur gekookt hebbende, neemt men de beide ketels van 't vuur, en laat de *bloed-looge* zo dikwils door eene der raamtjes filtreeren, dat dezelve ten eenemaalen helder en klaar zij: Onderwijlen dat dit geſchied moet men de keetel ter deegen laaten zuiveren en ſchuuren, waar na de gefiltreerde *bloed-looge* 'er weder in gedaan word. De *Aluinloog* laat men insgelijks eens door een der doek-raamtjes loopen, en doet die ook weder in de ketel, na dat dezelve mede ter deegen gereinigt is; als dan worden de beide ketels weder over het vuur gehangen, en de *loogen* kookende heet gemaakt; intuſſchen moet men een ſchoone tobbe of kuip gereed hebben en twee menſchen moeten elk eene ketel van 't vuur neemen, en de *loogen* te gelijk zagtjes en egaal in de tobbe gieten; terwijl een derde het zelve geduurig met een ſtokje omroert, om te beletten dat het door 't opbruiſchen en ſchuimen, niet toe de tobbe uitloope: Wanneer nu de *loogen* geheel in de tobbe zijn, en ter deegen onder een geroert, moet men het dus drie uuren lang in de tobbe laaten ſtaan uitwerken; waar na men het zagtjes door eene der vier gemelde linne raamtjes dat nog niet gebruikt is, laat loopen, en het water dat 'er af lekt in een groote kom die ter deegen zuiver is, ontfangt. De kom ten naaſten bij vol zijnde, giet men dat water wederom door het raamt, en vervolgt hier mede zo lang, tot dat het water 'er ten naasten bij ſchoon en zuiver doorlekt; op deze wijze ontfangt men al het blauw op 't raamt, zonder dat 'er iets verlooren gaat: Vervolgens moet men dit opgevangene blauw in een tobbe met ſchoon regen-water doen, het zelve ter deegen met een ſtokje door het water roeren en vervolgens laaten zinken; wel gezonken zijnde, *decanteert* men het water, of 't geen nog beter is, moet 'er een kraan een duim van de bodem af in de tobbe zitten, waar door men het water kan aftappen: Men giet 'er als dan voor de tweede maal ſchoon regenwater op, roert het op voorſchrevene wijze weder om, en gezakt zijnde, word het water insgelijks weder afgetapt; dit herhaalt men tot tien maalen toe; waar na het blauw uit de tobbe word genoomen, en door een fijne zeef gegooten; voorts op een tamelijk fijn linnen raamt gedaan, daar men het volkomen laat uitlekken, als dan vormt zig het blauw tot een dikke deeg; dit deeg legt men voorts aan kleine brokjes op ſchoon papier buiten de zon op een warme plaats daar geen ſtof kan bij koomen, te droogen; en men verkrijgt dus heerlijk *Berlijns-blauw*.

Wil men dit *blauw* in menigte maaken, en 'er eene Fabrijk van oprichten; zo dient men een bekwaam *laboratorium* of werkplaats daar toe te laaten vervaardigen; waar' in voor eerst twee ſteenen fornuizen moeten gemetzelt worden, elk met zijn koperen ketel, voorzien met houten dekzels; op dezelfde wijze toegeſtelt als in de brouwerijen; dog niet grooter zijnde als van twee vademen in den omtrek: Deze ketels dienen tot het kooken der *bloed-* en *aluin-loogen*. Een derde ketel, dog drie parten kleinder als de twee anderen, moet 'er zijn tot het zieden van de *vitriool*: Voorts moet men nog twee andere ketels hebben om de *loogen* op te warmen, dewijl het te veel omflag zoude zijn om de twee gemetzelde ketels ieder keer ſchoon te maaken: Alle deze ketels moeten aan de bodems met ſuffiſante kraanen voorzien zijn, om 'er gemakkelijk de *loogen* uit te kunnen tappen: Voorts is men in plaats van ſmelt-kroeſen, twee groote ijzeren potten met gelijke dekzels nodig, om het bloed enz. te calcineeren: Mede word 'er een oven vereischt, van onderen met een ijzeren rooster, en van bovenen met een ſchoorſteentje voorzien; den oven dient zo ruim te zijn, dat men tuſſchen en rondsom en boven op de ijzeren potten houtskoolen kan leggen, om ze ter deegen door en door te kunnen laaten gloeijen; daar worden mede verſcheidene tobben en raamtens vereischt, om de *loogen* te filtreeren, het blauw te waſchen, op te vangen enz. Voor het overige moet men in alle opzigten dezelfde behandeling waarneemen, die hier vooren geleert is.

Om Berlijns Blauw uit ijzer te maaken.

Door herhaalde proefneemingen heeft men ontdekt, dat dit fraaije blauw eigentlijk zijnen oorſpronk heeft uit de ijzer-deeltjes die in het bloed gevonden worden; zie hier de manier om het zelve uit ijzer in plaats van bloed te bereiden.

Neemt twee oncen zuiver *ijzer-vijlzel* dat bij herhaling in water is afgewaſchen; maakt dit met het in een kroes te branden, en op een marmer-ſteen fijn te wrijven tot een ontaſtbaar poeder; doet hier bij 12 oncen *ſalpeter*, een

een once ruwe *zwavel* en een once ſtof van *houtskoolen*; laat het te zamen in een kroes ſmelten en zo lange branden, dat 't geen rook meer van zig geeft; koud geworden zijnde, zo ontbind het in heet water: Neemt dan een ſmeltzel van *aluin* en *ijzer-vitriool* of *koperrood*, giet dat bij uw *ijzer-loog*, zo zal het ogenblikkelijk beginnen te bruiſchen, en het blauw zal na de grond zinken; waar mede verders op dezelfde wijze word gehandelt als hier boven gezegt is. Dit blauw uit ijzer bereid, heeft in alle opzigten dezelfde hoedanigheden als dat geene 't welk uit bloed word vervaardigt: Zo wel als dit laatſte wederſtaat het alle zuuren, (uitgezondert pekel, die zo wel de eene als de andere ogenblikkelijk doet geel worden), en is voort beſtendig in de lucht.

Men kan insgelijks uit beenen, hoornen en hairen, zo wel van menſchen als dieren, *Berlijns-blauw* vervaardigen; dat geenzints minder fraaij is dan dat met bloed is bereid.

BERLIJNS-GROEN; is een compoſitie van *Berlijns-blauw* en *Schijt-geel*; 't geen men op de volgende wijze bereid. Neemt twaalf oncen *Berlijns blauw* dat versch gemaakt, vloeijende, en nog tot brij of pap is; voegt hier bij vier oncen *ſchijt-geel*; vrijft het ter deegen onder malkanderen op een ſteen, en legt het zo als bij 't maaken van *Berlijns blauw* geleerd is, aan kleine klompjes op zuiver papier, buiten de zon te droogen, op een plaats daar geen ſtof kan bij koomen; op deze wijze zal men een zeer fraaije groene verf-ſtoffe bekoomen. Wil men hier een helder en fraaij groen van maaken, om huizen of iets anders mede te verwen of te ſchilderen; zo heeft men het groen maar met olie op de ſteen te wrijven, en 'er zo veel wit onder te mengen als men goed vind, is een beſtendige en fraaije koleur. Wil men het in tegendeel donker en bruinagtig hebben, zo doet 'er een deel *ſmalte* en een half deel *zwavel-bloemen* bij.

BERMTJE; ook *Gruendling*; *Groundel*; *Smerling*; in 't latijn *Barbatula*; (*Cobitis cirris oris ſex, capite inermi compreſſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Een Vischje, behoorende onder het geſlagt der *Meir-ſlangen*, en word menigvuldig in de meeste rivieren van *Europa* gevonden; gemeenlijk heeft het de lengte van vier a vijf duimen, en de dikte van een vinger. In maakzel en koleur zweemt dit vischje veel na de eigentlijke *Rivier-grondel*; dog het is veel kleinder, en glad en glibberig, heeft ſchubben bijkans zo groot als die van de *Baarſen*: De koleur van deeze visch is vuil geel; zijnde de kop, rug, ſtaart en vinnen met zwartagtige vlekken bezet; de oogen zijn klein met geele ringen omboord: Dit vischje teelt gewoonlijk in de maand April. Zij worden in *aalkoryen*, *fuiken* en andere netten, dog die heel fijn moeten zijn, gevangen: Het vleesch van dit vischje word bij veelen als zeer lekker en aangenaam gehouden; gewoonlijk bakt men ze in de pan, op de wijze van *ſpiering* en kleine *baars*, en eet dezelve met een ſaus van citroen-ſap, kappers enz.

BERMUDIANA, (*Siſijrinchium caule foliisque ancipitibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit is een gewas met grasagtige bladen en blauwe regelmaatige bloemen, dat natuurlijk in *Virginien*, en ook in de *Bermudes Eilanden* groeit, waar van het zijn naam heeft.

BERNAGIE, of *Borrage*, ook *breedbladige Oſſetong* genaamt, in 't latijn *Borrago*, (*Borrago foliis omnibus alternis, calicibus patentibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit eenjaarig gewas groeit hedendaags in *Europa*, op veel plaatzen in 't wild door het verſtrooide zaad; maar heeft zijn afkomst uit *Sijrien*, daar 't zaad eerst van daan gekoomen is. Het is een bekend kruid, met lange breede en ruwe bladen en fraaije blauwe kleine bloemen. Men zaait het jaarlijks in de medicijn- en moes-tuinen op bedden, willende in allerleij goede losſe gronden niet bezwaarlijk groeijen, en heeft verder weinig cultuur noodig; ook koomt het dikwils jaarlijks van zelfs op, daar het eens gezaait is.

Dit kruid heeft zijn gebruik in de Geneeskunde, want de bladen en inzonderheid de bloemen zijn hart- engeestverſterkende, en worden zeer gepreezen voor hijpocondriake en melancolijke menſchen: Men trekt de bloemen tot dien einde als thee, dog beter is 't, dezelve op wijn of bier te laaten trekken, of men maakt 'er een drooge *conſerf* van. In de Apotheeken word 'er ook een nuttig water uit dit bloeijende kruid gedistilleert, en de bloemen zijn een van de zogenaamde *vier hartſterkende bloemen*. De bladen van dit kruid kan men ook zeer gevoeglijk in de keuken in groen moes gebruiken; en van de bloemen bedient men zig in de zomer als een toekruid bij kropſalaad. Hoe men de *conſerf* van de bloemen maakt, kan men onder 't Articul van dien naam nazien.

BERNAGIE (BASTERT), zie OMPHALOIDES.

BERNIOLÆ, zie EINDVOGELS en SCHELPEN.

BEROERTE; *Geraaktheid*; in 't latijn *Apoplexia*, ook *Morbus Attonitus*; *Gutta*; *Sideratio* enz. genaamt; is eene ſnelle ophouding van alle beweegingen der zintuigen en dus eene berooving en verlies, van de *dierlijke*, *natuurlijke* en *levenskragten*.

Zonder tegenſpraak is het de hevigſte en gevaarlijkſte van alle de ziektens, dewijl ze in een ogenblik alle gevoel en beweeging beneemt, en niet zelden ogenblikkelijk de dood veroorzaakt.

Men verdeelt deeze ziekte in ſtoffelijke en onſtoffelijke. Stoffelijk is ze, als ze veroorzaakt word door het bloed of ſlijm, of dus genaamde zwarte gal, of door winden, of door overlopende gal; dog de eerstgenoemde oorzaaken zijn wel de gemeenſte, en de anderen vallen zeldzaamer voor. Het beledigde deel zijn de hersſenen, uit welke de zenuwen haren oorſpronk hebben, en de doorſtraaling van het zenuw-zap, tot het gevoel en beweging der leden nodig, belet word.

Onſtoffelijk is ze, als de vaten der levens-geesten door eene andere inwendige geſteltheid dusdanig verſtopt zijn, dat ze in haren omloop geſtuit worden, ofte niet naar het hart kunnen toevloeijen; ofte als de bloed- of ſlag-aderen der hersſenen zodanig verſtopt en opgeſpannen zijn, dat zij de hersſenen drukkende, deze doorſtraling der zogenaamde levens-geesten of zenuw-zappen ſtuiten, zo dat de oorſprong van deze in het hart geſtelt word.

Verder word de *Beroerte* verdeelt in zwaare, kleine en middelmatige. In de zwaarſte voelt men altoos geen pols, ziet geene ademhaaling, bemerkt geen gevoel nog eenige beweeging.

In de kleine is de ademhaaling kort en zagt, de pols heel zwak, en het voedzel word gemakkelijk doorgezwolgen.

In de middelmatige is de ademhaaling bezwaart en afgebroken, en de lijder ſnorkt als iemand die in eenen diepen ſlaap ligt; dog de ronking is dikwils zo hevig als of hij verſtikken wilde, en van de groote persſing der ſpieren van de borst, komt 'er ſchuim uit

den mond; en al wat men ingeeft, komt ter neus weder uit.

De voorboden van *Beroerte* zijn een ſchielijke en zwaare hoofdpijn, opzwelling der aderen aan de keel, flikkerende of ſchemerende oogen, koude handen en voeten, met klappertanden en trekking door alle leden des lighaams, groenagtig of zwartagtig water, en het geen zig daar in op de grond zet als ſtuivend meel.

Als de zwaarſte Beroerte iemand overvalt, is zij zo hevig dat hij ter neder ſtort, zonder het te voren te merken, en aanſtonds den geest geeft.

Maar als men in de kleine Beroerte ſtaat te vervallen, begint men in 't gemeen een groote gil of ſchreeuw te geeven, en daar op volgen diepe zuchten, als of men ſtond te ſtikken; en dan is men aanſtonds weg, zonder gevoel of beweeging, vervolgens komt het bruisch voor den mond.

De tekens van de *bloedige*, of uit het bloed ontſtaande *Beroerte*, (*apoplexia ſanguinea*), zijn; een rood aangezigt en oogen, dewelke allengskens door het afneemen der natuurlijke warmte, in eene groenagtige en daar na zwarte koleur veranderen; ook zijn de aderen onder de tong en die van de keel en 't voorhooft geſpannen. Deze zoort komt de menſchen meest over, als zij verzuimt hebben zig te doen aderlaten op den tijd die ze gewoon waren; en te meer, zo ze ondertuſſchen veele al te voedzaame en te veel bloedmaakende kost gegeeten hebben.

De tekens van de ſlijmerige *Beroerte* zijn eene witte of bleeke koleur, druipende leep-oogen, een altijd ſnotterige neus, zo dat ze zig geduurig moeten ſnuiten, en insgelijks veel ſpuwen, altijd ſlaapen, een lui leeven leiden, en veel vogtige kost eeten; veele hebben een dik en zwaar hooft, eenen korten hals, en zijn onderhevig aan flauwtens, die hen dikwils overkomen.

De *Beroerte* die van eene verzweering in de hersſenen komt, voert met zig het toeval van eene ſterke geduurige koorts, zonder eenige tusſchenpoozing, en daar men zelden van opkomt.

De oude luiden, die veel aan draaijingen of duizelingen onderhevig zijn, ſterven in 't gemeen aan eene *Beroerte*.

Als het water van den lijder in de *Beroerte* heel rood is, is zulks gewoonlijk een doodelijk teeken.

De kinderen, welke onder de zeven jaaren zijn, en door de *Beroerte* aangetast worden, ſterven zelden daaraan; alzo hare warmte in 't gemeen ſterk genoeg bevonden word om de ſlijm te verteeren, waar van ze veroorzaakt word.

Van de zeven tot veertig jaaren zijn de menſchen weinig aan *Beroertens* onderhevig; maar van veertig tot zestig zijn 'er veele aan onderworpen.

Ook ſtaat aan te merken, dat 'er verſcheide uiterlijke toevallen zijn, die de *Beroerte* kunnen veroorzaaken; bij voorbeeld de dampen van eenig metaal, die van doove koolen, als mede overdaad in wijn, brandewijn, bier of andere ſterke dranken, ofte ook eene buitenſpoorige blijdſchap, een onverwagte droevige tijding, ſchielijke ſchrik, of geweldige gramſchap.

Middelen voor de Beroerte.

Om zig te wagten voor de *Beroerte* van bloedrijkheid voortkomende, moet men zig drie of vier maal in 't jaar doen aderlaten, bij 't vernieuwen van de maan, (op welke omſtandigheid anderen echter niet letten, om dat de ondervinding leert, dat de maan-wisſeling weinig verſchil in het aderlaten maakt); dog men kan het wel meer dan vier maal in 't jaar doen, als men bevind dat het bloed de overhand krijgt. Die geenen, wien de ſpeen- of andere gewoone bloedvloeijing geſtremt is, moeten zig zo dikwils op den voet doen laaten, als zij 'er verligting van bevinden, en zullen eene buikzuivering neemen, het zij van *manna*, of purgeerende *ſijooop van roozen*, of *pillen van aloë*, of van *angelica*, die ze 's avonds voor den eeten, of bij het ſlaapen gaan neemen, en de maat of gewigt daar van verzwaaren of verminderen, naar hunne natuur hard of zagt is om te beweegen. Daar bij moeten ze egter geene andere dan lugtige kost gebruiken, die weinig voedzel in heeft en weinig bloed maakt: Vooral niet te veel, of geen zwaaren wijn drinken, zonder dezelve met water te vermengen; want het is aanmerklijk, dat die welke in die zoort van *Beroerte* vervallen, zelden daar van opkomen; daarom is het goed, dat men ze voorkoome.

Die van de ſlijmerige *Beroerte* gedreigt worden, moeten dikwils vasten, ook niet anders dan ſpijze van weinig voedzel eeten, en eerder dat gebraaden, dan dat gezoden is; zij mogen wel een maatig glas wijn drinken, dog de witte zal haar wel zo dienstig zijn als de roode. Zij moeten zig ſterk beweegen, weinig ſlaapen, en om kort te gaan, zij moeten alles doen, wat wij in de hooftpijn van kouden ſlijm ontſtaande, voorgeſchreeven hebben.

Aan de *Melancholijken* moet men eene tegenſtrijdige leevenswijze voorſchrijven, dan aan de voorgaande; men moet ze drie of vier maalen in 't jaar doen aderlaten en insgelijks purgeeren, met *ſené-bladeren*, *rhabarber* of *agaricus*, gelijk voorgeſchreeven is in de hooftpijn, ontſtaande uit *melancholie* (of *zwarte gal.*)

Aangaande de geene die de *Beroerte* gekreegen hebben, door den damp van eenig *metaal* of *koolen*, of door te veel *most* te drinken; deze behoeft men niet te doen laaten, men zal hen maar drie of vier leepels *brandewijn* doen inneemen, en hen het hooft, de ooren en de ſlaap van 't hooft daarmede ſtrijken; en hen wat poeijer van *betonie* in de neus blaazen, of van *katte-kruid*, *peper* of *gember*; ook mag men hen wel een braak-middel geeven. Twee of drie uuren daar na, mag men hen een glas wijn te drinken geeven, daar men wat *notemuskaat*, *kaneel* en *zuiker* in te trekken heeft gezet.

Als de *Beroerte* komt van de overdaad van wijn of anderen drank, zo is het gereedſte middel de *braaking*, en dat men de Patient dikwils ſoepen geeft daar veel *zuuring*, *ſalade*, *porcelein*, *zuur druiven-nat*, *limoen-*, *citroen-*, of *oranje-zap* in gedaan is; of men laat hem *cider* drinken, of *limonade-* of *gerſte-water*, of ſchoon *pomp-water*, daar men vier of vijf druppels *geeſt van zwavel* in gedropen heeft, of *geest van vitriool*, of een-vierde loots gezuiverde *wijn-ſteen*, (*cremor tartari*), tot een poeijer gemaakt.

Indien de *Beroerte* van overmatige blijdſchap ontſtaat, of van een ſchielijke droevige boodſchap, of van gramſchap en diergelijke toevallen, zal men deze te hulp komen naar maate van den ouderdom, temperament en onderſcheid der kunne, het zij door de aderlaating op den arm of voet, of eenig hartſterkend middel, als *theriaak*, *roſſoli*, *conſerf van hijacinten*, *Spaanſche wijn*, en door eene wijze voorzorg van ze op een anderen tijd voor te komen.

Die van een hevige *Beroerte* worden aangetast, ſterven veeltijds in het nedervallen.

Maar de geene die in een kleine of middelmatige *Beroerte* vallen, moet men op een ſtoel zetten, en het hooft zo hoog overeind houden als men kan, dan wat *zout* in den mond doen, ter zelver tijd de aderen aan beide armen openen, verder een *Spaanſche vlieg* agter elk oor leggen, maar geene *koppen* zetten, om dat zij de ademhaaling benaauwen; men kan hen ook een *klijſteer* zetten, van een afkookzel van *ſalie*, *betonie*, *majoraan*, *wijnruit*, *duizend-gulde-kruid*, en een hand vol *witte nies-wortel*, in elke klisteer doet men ſmelten één once *benedictum*; twee oncen mercurialen *honing*, en zo veel *braak-wijn*, (*vinum emeticum.*)

Ofte in plaats van alle deze kruiden kan men een lood *ſenébladen* kooken, een lood *agaricus*, met een half lood *coloquinten*, en als ze opgekookt zijn, daar in doen ſmelten een half lood *aloë*, twee lood gemeen *zout*, of een half lood *ammoniac-zout*, of *ſal gemmæ*, met een half lood *oſſen-gal*, als die te krijgen is; zo niet, neemt men een bekwaam zout in derzelver plaats. Neemt poeijer van *aloë*, poeijer van *zwarte en witte nies-wortel*, van elks een half vierendeel-loots, poeijer van *coloquinten*, vijf of zes grein, en mengt de voornoemde poeijers met twee oncen wel gekookten *honing*. Heeft men de gezegde middelen zo vaardig niet bij de hand, men mag in die tusſchentijd vast *klisteeren* geeven van *pis*, met twee of drie lood gemeen *zout*, daar en boven kan men 'er ook wat van doen inneemen met een weinig *olie*.

Nog kan men op den buik leggen een weinig poeijer van witte *nies-wortel* met wat *honing* gemengt.

Men moet het hair van het hooft afſcheeren en het met een ſervet wrijven, die men indoopt in een kookzel van *ſalie*, *laurier*, *rosmarijn*, *thijm* en *wijnruit*. Deze kruiden mogen droog of groen zijn, het is even-veel.

Insgelijks moet men wat van dit kookzel zien in de neus te krijgen, zo niet, wat poeijer van *ciclamen*, dat is wortel van *verkens-brood*, of *pijrethrum*, anders *bertram* genaamt, of *nieskruid*, of *peper*, of de neusgaten wrijven met ſterken *brandewijn*, daar wat *mostert-zaad* in gewreeven is.

Terwijl men deze middelen in 't werk ſtelt, moet men twee oncen *braak-wijn* ingeeven, ofte vijf of zes grein *tartarus emeticus*, of agt grein *gebranden vitriool* met een paar lepels *vleeschnat* gemengt.

De ondervinding heeft geleert, dat als men eene heete *vuur-* of *beddepan* digt over 't hooft van den lijder houd, zo dat de hairen daar van ſchroeijen, zulks van eene wonderlijke uitwerking is; ofte op de kruin van 't hooft een *kop* gezet, midden op de naad van 't *bekkeneel*, is bijna van dezelve uitwerking.

Daarenboven kan men de braaking bevorderen met een half glas *zap van porcelein*, of *kookzel van radijzen*, met anderhalf vierdendeel loot *zout* daar bij te doen, ofte een veder in *lijn-olie* of *leliën-olie* te ſtrijken, en die in den hals te ſteeken.

Zo de lijder na het gebruik van alle deze middelen niet aan 't niezen raakt, en geduurig afgaat, zo is het een teken dat hij 'er zeer bezwaarlijk van zal opkomen.

Ander middel voor dit kwaad.

Neemt zeven of agt druppels *eſſentie van rosmarijn* in een glas goeden wijn.

Let, dat de zieke moet overeind zitten, en dat men hem de maag moet wrijven, om het middel wel te doen doordringen: gelukt het in de eerſte reis niet, het zal in de tweede niet misſen.

Ander middel teegen de Beroerte.

Doet een goede hand vol *zout* ſmelten in een glas *azijn*, als het geſmolten is, zo laat het door een doek loopen, om de onreinigheid daar af te krijgen; laat de zieke dezen azijn in een, twee of drie reizen inneemen, zo zal hij kort daar na overgeeven, en een weinig tot zig zelven komen. Eene pooze na de braaking moet men hem doen laaten, het een of ander purgeerend klijſteer zetten, en door allerhande middelen tragten om hem het ſlaapen te beletten, tot dat hij zig gantſchelijk afgemat en verzwakt bevind en de koorts krijgt. Deze beweeging moet men hervatten als de koorts ophoud, invoegen hij de koorts ten minſten vierentwintig uuren hebbe zonder te ſlaapen, waar na men hem in rust mag laaten, om te kunnen ſlaapen.

Als het toeval grooten haast vereischt, moet men den patient de tanden met een lepel opbreeken, hem den mond vol *grof zout* ſtoppen, en ten eerſten doen aderlaaten. Zo dra de lijder het zout gevoelt, werpt hij een menigte taaije ſlijm uit, die het zout hem in den mond trekt, en 't welk hem door zijne prikkeling wakker maakt.

Ander middel.

Eau de la Reine, van een vierdendeel loot, tot een half loot toe genomen, ofte overgehaalde *brandewijn*, van een vierdendeel loot tot drie vierdendeel toe, verlicht mede veel. Insgelijks de *braak-wijn* van een halve once tot twee en een halve toe; ofte *tartarus emeticus ſolubilis*, van vier tot vijftien grein.

Nog voor 't zelfde.

Geef wat *eſſentie van rosmarijn* en *brandewijn*, een half roemertje van elks; (of liever maar tien of twaalf druppels *extract van rosmarijn* met een heelen lepel *overgehaalde brandewijn*); geef vervolgens een braak-middel in *zalij-water* of eenig ander gevoeglijk vogt; zo 'er eene koorts op volgt, is het een goed teeken; men kan het braak-middel twee of drie maalen herhaalen, en men mag ook wel het ſterkſte zweet-middel in een halve maat *ſalij-water* geeven, om de lammigheid voor te komen, en dan moet men den patient wel toedekken.

Een ander.

Insgelijks is de geest van *ſalie* een goed middel voor deze kwaal, en het hooft te koppen is mede zeer dienstig.

Als mede een *pik-pleiſter* over het gantſche hooft gelegt, zo dat het zelfs de ooren mede bedekt, is ook wonderbaarlijk goed.

Insgelijks, trekt *tabak* met *geest van wijn*, en geeft 'er drie lood van met gemeene *rozen-honing* aan den zieken, hij zal eene kragt van water en ſlijm losſen, en geneezen; maar men moet dit twee of drie maal herhaalen.

Om zig te bewaaren voor de Beroerte, als men daarmeede gedreigt word.

Vult een dun en fijn linnen dockje met *gemeen zout*, wind

wind den hals daarmeede eer gij te bedde gaat, en doet zulks alle avonden.

Ander middel om zig te bewaaren.

Neemt drie groote *vijgen* heel klein gehakt, doet 'er witte *mostaart* bij, en het zaad van *kattekruid* van elks twee leepels, mengt alles zamen in een vijzel, met eenen lepel vol van 't een of ander gedistilleert water, *lavendel*, *leliën van den dale*, en een halve once *violen-zap*. Daar van neemt men alle morgens de groote van één *okker-noot*.

Het aanhoudende gebruik van *elixir proprietatis* geneest de *beroerte*, *lammigheid* en *uitteering*. Dog die met bloedvloeijingen gekwelt zijn, konnen deze elixer niet wel verdraagen, alzo het langduurig gebruik derzelve de ſpeen verwekt.

Ander middel om de Beroerte voor te komen.

Neemt een pint *witte wijn*, *brandewijn*, een half pint verſche *melisſe* in Junij opgedaan, hakt 'er drie hand vol van kort, drooge *citroen-ſchil* tot een poeijer gemaakt een once; *kruidnagelen*, *kaneel*, elks een half once; alles geſtooten en vier en twintig uuren laaten trekken; dan overgehaalt door een koelvat, en 'er maar een half pint van getrokken; als iemand dan het hooft zwaar word, eenen lepel vol daar van genomen.

Nog een beproeft middel tegens de Beroerte.

Neemt één ons beſte *bevergeil* (*caſtoreum*), ſnijd die klein; anderhalf once fijn geſtooten *wit moſtert-zaad*; een hand vol drooge *lavendel-bloemen* tuſſchen de handen gewreeven; een half mengelen beſte *witte brandewijn*; doet dit te zamen in een fles die twee mengelen kan houden, en laat het drie dagen in de heete zon, of anders in broeijende paardemest ſtaan te trekken; giet 'er dan nog bij een half mengelen *linde-bloeizel*, even zo veel *lavendel-water*, laat het dus na dat de fles ter deegen is omgeſchud, wederom tien a twaalf dagen op voorſchreeven wijze trekken; na verloop van welken tijd men 'er aanſtonds gebruik van kan maaken, en het zelve wel twintig jaaren en langer bewaaren, mits men zorge draagt, dat de fles wel gefloten blijve; men kan het ook, getrokken zijnde, door een doek perſen om van de uitgetrokkene kruiden te ſcheiden, en daar na gefiltreert zijnde in een zuivere fles doen; dit is beter als het op de kruiden te laten ſtaan. Wanneer iemand aan beroertens onderhevig, zig eenigzints ontſteld bevind, waar uit hij gist dat dit ongemak zoude kunnen gebooren worden, gebruikt hij 'er 's morgens nugteren, en 's avonds een uur na den eeten, twee leepels vol van, en vervolgt hier eenige weeken mede, de doſis verminderende naar mate hij beterſchap gevoelt. Iemand ſchielijk door een *Beroerte* wordende overvallen, moet hij 'er aanſtonds drie lepels vol van inneemen, en van twee tot twee uuren weder een lepel vol; hier mede aanhoudende tot dat men beterſchap gevoelt, en dan geduurende eenigen tijd het 's morgens en 's avonds gebruiken. Het is mede een uitneemend middel voor vrouws-perzoonen die met de moeder-plaag gekwelt zijn; wanneer zij voelen dat zulks hun aankomt, moeten zij hier maar een leepel vol op ſtaande voet van inneemen, en zij zullen een goede uitwerking gewaar worden.

BERTRAM; *Bertrams-wortel*; in 't latijn *Pijrethrum*; *Pijrethrum flore bellidis*, (*Anthemis caulibus ſimplicibus unifloris decumbentibus*, *foliis pinnato-multifidis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit langleevend Kruid-gewas heeft fijne bladen, naar de *Camille* gelijkende, en ook diergelijke gefterde, dog grooter bloemen, die geel of wit zijn; het zelve groeit natuurlijk in 't wild in verſcheiderhande waerelds-deelen en landſchappen, als in *Africa*, *Aſia*, *Europa*, en in dit laatſte deel voornaamelijk in *Candien*, *Apulien*, *Boheemen*, *Thuringen*, *Heſſen*, en elders meer; dog de wortel word in de warme gewesten veel dikker en langer dan in de koudere; hoewel zommige twijffelen, of de *Europiſche* en die van de andere waereldsdeelen wel een en dezelfde zoort zijn: Men kweekt ze in *Neder-* en *Hoog-Duitſchland* en elders ook wel in de hoven: beminnende dezelve liefst een goede losſe zandagtige warme grond, en word door ſcheuring of deeling der wortel of wortel-ſpruiten in het voorjaar ligtelijk voortgezet.

Gebruik. In de Geneeskunde word alleen de wortel gebruikt en in de Apotheeken bewaart, die van natuuren heel heet en op de tong brandende is; maar hier door heeft ze een inſnijdende, doordringende en losmaakende kragt; weshalven ze inwendig zeer dienſtig is, om de taaije ſlijmen der borst en long los te maaken en af te voeren, en de koude maag en moeder te verſterken; men gebruikt tot dien einde gevoeglijk de fijn gepoeijerde wortel met honing tot een ſlikking gemengt; of de geconfijte wortel: Uitwendig is ze dienſtig, in de mond gekauwt wordende, tegen tandpijn en koude zinkingen des hoofds, om dat ze de kwaade of overvloedige vogten en ſlijmen uit het hoofd trekt, die veeltijds de oorzaak van tand- en hoofdpijnen, dikke wangen, en andere zwaarder ongemakken zijn; om welke redenen dit gebruik ook dienſtig is voor de geene, die in gevaar zijn van beroert te worden, als meede tegen de vallende ziekte; ook is ze aldus gebruikt, zeer nuttig voor lammigheid der tong uit beroerte voortgekoomen, en tot meer andere in- en uitwendige gebreken.

BERTRAM (WILDE), zie DRAGON.

BERIJL-STEEN, zie BERIL-STEEN.

BERIJTON, deeze naam word aan een zeker Geneesmiddel gegeven, tegens de roode loop dienſtig. Ook noemt GALENUS dus een zeker oogmiddel, wiens bereiding door hem in de *Epiphora* is beſchreeven.

BESCHERM- of BEHOED-MIDDELEN, zie DEFENSIVA.

BESCHUIT, zie TWEEBAK.

BESEM-KRUID, zie STUDENTE-KRUID.

BESIEN-ZAP, zie AALBESIEN.

BESMETTING; *Infectio*; is als iemand door de ziekte van een ander, bij voorbeeld, door de *peſt*, *kinderpokjes*, *kwaadaardige koortzen*, enz. aangeſtooken of beſmet word: Dus noemt men ook *beſmettelijke*, *aanſteekende*, of *inficeerende* ziektens, zodanige, waar door iemand kan beſmet worden, en dezelfde ziektens verkrijgen.

BESPROEIJEN, *Begieten*, of *Oozen*, betekent in de tuinerij, aan de aarde, waar in gewaſſen geplant ſtaan, 't zij in potten of in de opene grond, bij droog weer het noodige vogt te geeven; 't welke gewoonlijk geſchied door middel van een gieter, met een pijp of buis, van koper of vertind ijzer-blik, min of meer groot, na welgevallen; hebbende de pijp op 't einde een knop die vooraan platrond-verheven en vol kleine gaatjes is, om daar door beſproeijende, de regen-druppels na te bootzen; dog welke

welke knop men ook kan afneemen, om uit de volle buis te gieten. Zie verder op GIETER.

Regels, aangaande het beſproeijen der Planten.

Men moet nooit de gewaſen over dag in de zonneſchijn beſproeijen, maar 's avonds na, of 's morgens voor zonnen opgang, dewijl zulks aan de gewaſen, inzonderheid als ze teder zijn en zelfs meede nat gemaakt worden, voornaamelijk omtrent de wortel, zeer nadeelig is; dog is het een betrokkene en niet broeijende, maar koele lugt, dan kan men op alle tijden van den dag oozen, als zulks nodig is.

Gewaſen die in potten of andere vaten ſtaan, hebben inzonderheid noodig, dat ze niet verzuimt worden, met hun het noodige vogt bij droog weer dagelijks te geeven, zullen ze wel groeijen; dewijl ze geen of weinig voordeel van de uit de benedengrond optrekkende vogtigheid en van de nagt-dauw, zelfs ook niet van kleine regens kunnen genieten.

Daar is ook nog een andere maniere van bevogtiging der planten, die in potten ſtaan, te weeten, men zet de potten in opzettelijk daar toe gemaakte aarden bakjes of testen, die men met water vult, zo dat het benedenſte des pots ongeveer drie of vier duim diep in het water ſtaat; zo zal de aarde en de wortels het vogt in een korte tijd door de gaten des pots in zijn bodem van onderen aantrekken: Dit is een zeer natuurlijke bevogtiging, en die ook op alle tijden des daags, zo wel in de zonneſchijn als anderzins, geſchieden mag; hoewel het egter best bij avond verrigt word. Op diergelijke wijze kan men ook de potten eenige duimen diep in de grond zetten, en de aarde rondom de potten in drooge tijden 's avonds rijkelijk oozen, zo zullen de gewaſen insgelijks het noodige vogt van onderen op en aantrekken.

Gewaſen die 's winters in de ſtoof of oranjerij, of in de ſtook-kaſen bewaart worden, moet men niet te veel oozen, en maar maatig vogtig houden, egter moet men ze ook niet geheel of al te zeer laaten uitdroogen, waar door ze zekerlijk zouden bederven; even zo wel als van al te veel vogt; 't zij binnen of buitens huis; hoewel het eene zoort van gewas wel wat meer vogt als 't andere van natuuren begeert.

Het is een dwaaling der oude Schrijvers, dat men de gewaſen met warm water in de winter moet begieten, ja zelfs is haar dit zeer nadeelig; genoeg is het, als het voor tedere gewaſen 's winters binnens huis maar niet ijs koud is: En dus is het ook gelegen met het begieten der planten, met *melk* of *wijn*, enz., dat voor de planten, inzonderheid voor de zieke, zeer heilzaam zoude zijn, gelijk veele oude Schrijvers gedroomt hebben: De zieke planten moeten op een geheel andere wijze geneezen worden, en *water* is het voornaamſte voedzel der planten; waar toe allerleij zoet water dient, als 't maar zuiver en helder is; dog onder allen is het *regen-*, *rivier-* en *bron-water* het beste, tot beſproeijing der gewaſen; ziltig of brak water doet de gewaſen verſterven.

Dit gezegde, aangaande de beſproeijing der gewaſen, betreft hooftzaakelijk de fijne en tedere bloem- en andere gewaſen, die in potten of bakken moeten onderhouden worden, of ook die in de grond geplant ſtaan; voor grove gewaſen, als *moes-kruiden* en andere, is de beſproeijing of bevogtiging des gronds bij aanhoudend droog weer ook wel dienſtig en voordeelig, maar het valt te werkzaam, om dagelijks het veele noodige water tot alle de akkers aan te haalen; dog in zodanigen gevalle kan men zig, als de kosten niet ontzien worden, en 't water niet te ver afgelegen is, met voordeel van een machine, als een brandſpuit toegeſtelt, bedienen, met een lange lederen buis, en ſpuit als een gieter, waar door in een korte tijd, een groot ſtuk land bevogtigt kan worden; en gelijk dit ook op verſcheidene plaatzen in de tuinen van vermoogende Heeren in *Hoog-* en *Neder-Duitsland* word in 't werk geſtelt.

BETA, zie BETE.

BETELE, of *Betle*; (*Piper foliis ovatis oblongiusculis acuminatis ſeptem-nerviis, petiolis bidentatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit *Oost-Indisch* gewas, 't welk een zoort van *Peper* is, maakt lange takken, gelijk onze *Klimop*, en die zig overal omſlingeren, 't zij aan de naast aan ſtaande boomen, 't zij aan ſtaaken, die 'er bij geplant worden, om 'er zig aan vast te houden; de bladen zijn gelijk die van een *citroen-boom*, dog veel langer, en aan 't einde boven ſmaller; zij hebben verſcheide aderen of ribben, van onderen tot boven in de lengte; zijn bitter van ſmaak, en vol rood zap, en na het zeggen der *Oosterlingen*, hartſterkende en goed voor de tanden; voorts om een aangenaamen adem te maaken; de vrugt heeft de gedaante van een *haagdisſe-ſtaart*, twee duimbreed lang, beſtaande uit twee langwerpig ronde basten, als een koord in malkander gevlogten, van een kruidigen ſmaak, en zeer welriekend.

Deeze Plant groeit op *Malabar*, *Malacca*, en meer andere plaatzen van *Oost-Indiën*.

De koophandel, die met de bladen van de *Betel* geſchied, is aanzienlijk, en word zelfs van de grootſte kooplieden gedreeven, bijna door het geheele Oosten, alwaar het gebruik zo gemeen is, dat grooten en kleinen, rijken en armen zelden zonder *Betel-bladen* in hunne doozen gevonden worden; zij bieden ze elkander aan, als de een den anderen ontmoet. Deeze plegtigheid vind men niet alleen bij mannen, maar ook bij vrouwen, als ze malkander noodigen; ja, men neemt het als een verſmaadheid op, of zo het iemand niet aanbied, of zo een ander het weigert. Het geene deezen handel gemakkelijk maakt, is, dat de *Betel-bladen* een geruimen tijd onbeſchaadigt kunnen blijven.

Deeze bladen verdunnen den ſlijm der hersſenen, en verſterken de maag, ook maaken ze het tandvleesch gezond en vast. De Indiaanen mengen ze met *areca*, *cardamom* en *kruid-nagelen*, of met *oester-ſchulpen* tot ſtof gemaalen, om een zuivere mond te hebben; dog onder het kauwen ſpuwen ze 't eerſte zap uit, zijnde zo rood, als bloed.

De *Betel* is goed en gezond, maatig zijnde gebruikt; dog de meeſte Indiaanen maaken 'er een misbruik van, want zij hebben ze altijd in de mond; zelfs ſlapende, waar door hunne tanden zoo zwart worden, als een koole. Zie ook ARECA.

BETONICA, zie BETONIE.

BETONIE; in 't latijn *Betonica*, (*Betonica ſpica interrupta, corollarum lacinia labii intermedia emarginata*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit Kruid-gewas heeft lange, zagte, gekartelde bladen, omtrent de wortel, uit welke in de zomer vierkante tamelijk lange ſtengen opſchieten, waar aan purperverwige (en zomtijds, dog zelden, ook witte) gelipte bloemen airswijze voortkoomen.

Het zelve groeit natuurlijk in het wild, in de drooge weiden en beemden van *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, *Frankrijk*, en elders; dog men plant het ook tot 't me-

dicinale gebruik in de hoven, wordende ligtelijk door ſcheuring voortgekweekt, en groeit in allerleije losſe gronden niet bezwaarlijk, dog bemint liefst een drooge zandagtige. Men plant het op bedden op ongeveer één voet afſtand.

Zo wel de bladen als de bloemen van dit kruid zijn inſnijdend, verdunnend, verwarmend, pisdrijvend, en inzonderheid zeer hoofd- en zenuw-verſterkend, en derhalven dienſtig tegen de gebreeken des hoofds, als zwakke hersſenen, heele en halve hoofdpijn, draaijing des hoofds, ſuizen en klinken der ooren en hardhoorigheid; men gebruikt tot dien einde het zap uit de bladen of bloemen, zo wel uit- als inwendig, of dezelve getrokken als thee; deeze thee, of ook het gepoeijerd kruid onder wat *honing*, als een *conſerf* gebruikt, is ook dienſtig in graveel en borst-kwaalen, als meede voor een zwakke maag, het uitbraaken der ſpijzen en de zoode. De gedroogde bloemen doen ook niezen en worden met nut in de nies-poeders gebruikt. In de Apotheeken maakt men een gedistilleerd water en ſijroop uit de bloeijende plant, en *conſerf* uit de bloemen, die in de bovengemelde gebreken zeer nuttig zijn. Ook word 'er een pleister uit dit kruid, benevens andere ingredienten, gemaakt, dat zeer heerlijk in allerleij hoofdwonden is; het zal derhalven geenzins onnut zijn, om de bereiding daar van hier te laaten volgen.

Bereiding van de berugte Emplastrum de Betonica.

Neemt *ſtijrax* één once, *ladanum* een halve once, *muscaatenoot-olie* anderhalf once, ſmelt dit op een zagt vuur te zaamen, doet 'er dan bij gepoeijerd *gom tacamahaca* en *anime* of *elimi* van elk vijf drachma, *wierook* een halve once, *gedistilleerde lavendel-* en *marjolein-olie* van elk een halve drachma; als dit alles met malkander gemengt is, doet 'er bij tot pap geſtampte verſche *betonie* (best met de bloemen) één once, en van verſche *marjoleine* en *rozemarijn* van elks een halve once; wijders *gepoeijerde barn-ſteen* en *aloës-hout* van elks twee drachma, *ſaffraan* één drachma, mengt dit alles behoorlijk tot een pleiſter. Als men deeze compoſitie, gelijk ze van veele opgegeven word, in de grond inziet, zo beſtaat de kragt van deeze pleister meer in de bijgevoegde ingredienten, dan in de weinige *Betonie*, die daar bij koomt; egter laat het niet na, een zeer goede pleister voor de wonden en ook andere gebreken des hoofds te zijn; weshalven men het zelve ook pleisters-wijze op de ſlaapen des hoofds, van het hair ontbloote hersſen-ſchedel, of op de wangen, tegen bovengemelde hooft-gebrekens gebruiken kan. Eenvoudiger kan men de bladen tot pap geſtampt, uitwendig in alle de voorgemelde hoofd-gebreken gebruiken; dog waar bij men wel het eene of andere van de voorgemelde ingredienten tot het pleister, als men ze bij de hand heeft, voegen mag, die alle zeer goede hoofdmiddelen zijn. Voorts moet ik nog aanmerken, dat men de *Betonie* ook met voordeel in de zogenaamde *kruid-wijnen*, of *maij-dranken* gebruikt; en het is aanmerkelijk, dat de wortel van dit kruid, gelijk gezegt word, een braakende en purgeerende eigenſchap zoude hebben, even zo als de *zwarte nies-wortel*, dat egter nader ſtaat te onderzoeken.

BETULA, zie BERKE-BOOM.

BEUKE-BOOM, zie BOEKE-BOOM.

BEUL; in 't latijn *Carnifex*, (*Lanius corpore rubro, faſcia oculari, remigum rectricumque apicibus nigris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deze Vogel, die om zijne ſcheurzieken en verſlindende aart, de naam van *Beul* heeft verkregen, behoort tot het geſlagt der *Klaauwieren*; woont in de *West-Indien* en voornaamelijk op *Surinaamen*; koomt in groote en maakzel zeer wel met den *Europiſchen Beemer* of *Zijde-ſtaart* overeen; deszelfs koleur is over het geheele lighaam rood, dog aan de zijden der kop, borst, hals, vleugelen en rug donkerder; een top dien hij op 't hoofd draagt, en van een heldere en zeer ſchoone hooge roode koleur is, brengt niet weinig toe, om deezen Vogel voor het oog bekoorlijk te maaken; de ſtaart en het onderſte van het lijf zijn insgelijks geverft, dog het uitterſte der vederen is zwart geboord, pooten en vingeren zijn van een bruinagtige geele koleur.

BEULINGEN, zie WORST.

BEUNHAAS; deeze naam draagen zulke Ambachtslieden, die hunne proef nog niet gedaan hebbende, en dus het Gilde niet gewonnen, evenwel het ambacht, dat zij geleerd hebben, onder de hand als Meester en voor zig zelven oeffenen. *Beunhaas* word ook een zodanige genaamt, die niet tot het lighaam der *Makelaars* behoorende, nog beëdigt zijnde, niet te min onder de hand zig met makelen ophoud.

BEVANGING; Deeze naam draagt eene ziekte of ongemak, waar aan de Paarden veel onderhevig zijn. Zie de beſchrijving en manier, om het zelve te geneezen, onder het articul PAARD.

BEVER; in 't latijn *Castor*; ook *Fiber*; (*Caſtor cauda ovata plana*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Is een Dier, behoorende tot de *Amphibia*, en leeft dus zo wel in 't water als op het land: Op den geheelen aardbodem word hij gevonden; 't menigvuldigſte nogthans in de *Noordelijke ooorden*, voornaamelijk in *Canada*, ſchoon men hem ook in de zuidelijke deelen van *Europa*, *Africa*, en de *Indien* aantreft: De lengte van dit Dier gaat zelden twee tot vier voeten te boven; meest zijn zij tusſchen de twee en drie voeten, en hun omtrek of dikte is gewoonlijk met die van hunne lengte gelijk; veeltijds heeft de ſtaart, die platagtig is, elf duimen tot een voet lengte, en in 't midden drie duimen breedte, loopende aan het end ovaal-rond uit; de kop is genoegzaam rond, de mond of bek is gelijk die der *eekhoorntjes* en andere gelijkzoortige dieren, met vier ſcherpe ſnijtanden gewapent, waar van twee in de boven-, en de twee anderen in de onderkaak zitten; behalven deeze is het nog met zestien andere tanden voorzien; de oogen zijn klein en zwart; de ooren kort, rond, van buiten met hair bezet, dog van binnen bijna kaal; de beenen kort; aan ieder poot is dit Dier met vijf vingeren voorzien, zijnde die van de voorſten ten eenemaalen van malkanderen afgezondert, dog in de agterſten met een ſterk vlies te zaamen gevoegt; zijn voorſte pooten verſtrekken hem, zo als die der *aapen*, tot handen; behalven de ſtaart, die geheellijk met ſchubben bedekt is, tusſchen beiden met eenige hairtjes bezaait, heeft dit Dier over het geheele lijf een dikke vagt van zeer zagt hair; dit hair is tweezoortig, zijnde 't geene dat zig van buiten vertoont lang, dog daar onder op de huid zit een zoort van dons, dat bij uitneementheid fijn en digt is, en omtrent één duim lengte heeft; deeze vagt is onderſcheiden van koleur, zijnde in zommigen ligt en in anderen bleek kastanje-bruin; hoe meer na 't noorden toe, en dus hoe kouder land zij bewoonen, hoe donkerder zij ook van koleur zijn, wordende 'er zomtijds geheel zwarte gevonden; zeer enkel ziet men ze grauwagtig wit.

De leeftijd van den *Bever*, is gewoonlijk veertien à agtien

tien jaaren; de wijfjes die hunne jongen vier maanden draagen, en 'er telkens twee, drie of meerder voortbrengen, zijn van vier prammen voorzien, waar van twee zo als die der vrouwen, op de groote borst-fpier zijn geplaatst, en de twee anderen wat hooger aan den hals.

De *Bever*, zo wel mannetje als wijfje, hebben vier groote beurzen of zakken, zittende niet verre beneden het fchaambeen; dit zijn de vergader- en bewaar-plaatzen van die ftoffe, welke de *Bever* van alle andere Dieren onderfcheid, en gewoonlijk *Bevergeil* genaamt word. Zie op dat Articul.

Volgens het getuigenis van den Heer BUFFON, is de *Bever* een zagtaartig Dier, taamelijk gemeenzaam, min of meer droefgeestig, zonder fterke driften nog hevige lusten te bezitten; is nogthans zeer met de begeerte behebt om in vrijheid te zijn, knaagende tot dien einde gevangen zijnde, de deuren van het vertrek, waar in hij is opgefloten, aan ftukken, doende dit nogthans zonder dat het met eenige woede gepaart gaat: Behalven de zugt tot vrijheid, fchijnt dit Dier ten eenemaalen onverfchillig, nimmer zoekende te fchaaden, en ook zelden te behaagen; hij is zeer vreedzaam, en wel verre van andere Dieren aan te vallen, fchijnt hij in dit opzigt geen vernuft te hebben, om zig zelven wel te verdedigen; nogthans bijt hij verwoed, wanneer men hem aangrijpt.

Het maakzel en den aart van de *Bever* zo duidelijk en naukeurig, als ons moogelijk was, befchreeven hebbende; is het hier thans de plaats, om de kunstige werkingen, die deeze vernuftige Dieren tot het vervaardigen van hunne woonplaatzen, in het werk ftellen, na te gaan.

Het is in de maanden *Junij* en *Julij*, dat de *Bevers* bedagt beginnen te worden, om een winter-verblijf en bekwaame wooning voor hun te bereiden, daar zij niet alleen tegens de guurheid van het winterfaizoen en koude gedekt kunnen zijn, maar teffens ook van voedzel en voor hun het niet te ontbeerene water voorzien zijn: Tot uitvoering van hun voorgenoomen arbeid, verzamelen zij zig tot twee à drie honderd, ja zomtijds meerder bij malkanderen, en vormen dus een zoort van maatfchappije, om gezaamentlijk aan het werk te gaan; gewoonlijk kiezen zij tot den aanleg van hun gebouw, den fteilen oever van een rivier, beek, of meir, wiens bodem flibberig is; hier is het dat zij hun ontwerp aanleggen en volmaaken; een rivier zomtijds hondert of meer voeten breed, moet 't geweld des ftrooms van gebroken worden; de nijvere en arbeidzaame *Bevers* gaan met lust aan 't werk, en 't geen bijna onbegrijpelijk is, vormen een dijk, die dezelfde lengte heeft, als de rivier wijd is, en van onderen twaalf voeten dikte heeft, zijnde teffens volkomen waterdigt.

Om een vaste *baſis* of grondfteun voor zulk een groot werkftuk te hebben, gebruiken zij een boom, die dwars in de rivier is gedreeven, of 'er geene na hun genoegen vindende, vellen zij 'er een, die op den oever ftaat, en fchikken dezelve, na hem van takken ontbloot te hebben, in de lengte, om 'er gelijk gezegt is, de *baſis* van hun dijk van te maaken; voorts vellen zij tot fteunzel van den dijk, kleindere boomen, doende zulks door middel van knaaging met hunne fcherpe tanden; wonderlijk voorzigtig weeten zij zig te hoeden, om niet door 't vallen der boomen verplettert te worden, en fpringen ten dien einde zeer behendig weg, als ze zien, dat de boom begint te waggelen; in de tijd van een kwartiersuur verftaan zij de kunst, om een boom van een vierendeel ellen in zijn omtrek dik, om verre te haalen; het gebeurt zomtijds wel, dat zulk een boom, door andere nabijftaande boomen verhindert word te vallen, dog dit fchrikt de vlijtige *Bevers* niet af; maar zij trekken aan 't werk, om deeze boomen meede te vellen, of deszelfs takken, zo verre zij ze kunnen bereiken, af te bijten; gebeurt het dat zij in hunnen arbeid geftoort worden, of door deeze of geene andere hinderpaalen niet tot hun oogmerk kunnen koomen, zo dat intusfchen de boom droog word, laaten zij hem op die wijze half gevelt leggen, zo als 'er dikwils van dien aart in de bosfchen gevonden worden.

De boom gevelt zijnde, word 'er meede vereischt, dat hij klein gemaakt worde, om te kunnen vervoeren; tot dien einde bijten zij hem in ftukken, die gemeenlijk vijf vierendeel ellen lengte hebben; dog indien de boom extra zwaar en dik is, weeten zij 'er door middel van hunne fcherpe, lange en fterke tanden, korte ftukken af te knaagen, die zo effen en glad zijn, als of zij met een bijl geklooft waaren: De gelegentheid zulks toelaatende, bezitten zij het vernuft, om dit hout de rivier tot aan hunne woonplaats toe, te laaten afdrijven; dog dit niet door de ver afgelegentheid van den oever kunnende doen, fleepen zij het langs de grond voort, gaande hier toe één of meer *Bevers* op de rug leggen met uitgeftrekte pooten, als wanneer anderen dezelve vol hout ftapelen, en bij de tanden en pooten voorttrekken: Dit hout aangebragt zijnde, gebruiken zij het tot paaltjes, en vormen 'er een digt in een geftrengelt heijwerk van, 't welk verfterkt en aangevult word met ruigte en kleij tusfchen de ingeheide paaltjes te werpen; dit is nauwelijks verrigt, of andere *Bevers* niet min zorgvuldig om 't haare tot vervaardiging van hun algemeene veiligheid te bezorgen, brengen een zoort van kalk aan, die zij met hunne pooten uit kleij, flijk en vergaane boom-bladen hebben bereid, hier meede vullen zij de ledige plaatzen en tusfchen-ruimtens, en beftrijken 'er de zijden meede, gebruikende hier toe, om zulks effen te krijgen, hun platte en breede ftaart, als een troffel: Het is op deeze wijze, dat zij verfcheidene rijën maaken, die alle van binnen ter deegen gemetzelt zijn: Om het overtollige water te ontlasten, vervaardigen zij aan de kruin van den dijk twee of drie openingen, die zij na maate dat 't water hoog of laag is, enger of wijder weeten te maaken; gebeurt het dat 'er door de felle ftroom een dijkbreuk word veroorzaakt, fpoeden zij zig in aller ijl, om zulks te herftellen.

Deeze dijk mag men aanmerken, als een algemeen gebouw, waar aan het geheele genoodfchap van *Bevers* te zaamen en als gelijkerhand werken; dog dit voltooit zijnde, verdeelt zig de groote maatfchappije in verfcheidene kleindere kluften, rigtende voor hun elk in 't bijzonder een voegzaame verblijfplaats op; zij verdeelen dus het groote of algemeene gebouw in kleindere vertrekken; beftaande die in een ronde of ovaale hut, waar in doorgaans drie verdiepingen gevonden worden; zijnde de benedenfte daar van veeltijds onder water, de tweede met het water gelijk, en de derde geheel droog; dit alles is op een welgevult heijwerk gebouwt, teffens tot een grondflag en vloer dienende; deszelfs muuren hebben bijna de dikte van twee voeten, zijn fteevig gemetzelt, en even gelijk de algemeene muur, met een zoort van kalk of pleister beftreeken, die 'er zo effen oplegt, als of het door menfchen handen gevormt was; dit werk is van de reegen niet te doordringen, en de hevigfte ftormwinden zijn niet

in ſtaat, om het te verpletteren: Deszelfs grond weeten zij met een groen tapijt van zooden te vloeren, waar op zij geen de minſte vuiligheid dulden: Ieder van deeze hutten heeft twee uitgangen, één aan de land, en één aan de waterkant; die aan de waterkant dient hun om zig voor een groot gedeelte van den dag te baden; zij houden zig hier regt in overeinde, hebbende 't hoofd en het voorſte gedeelte van het lighaam opgeheeven, en alle de agterſte deelen in het water; de grootſte hunner hutten zijn van acht tot tien, en de kleinſte van vier tot vijf voeten middellijns: In de eerſten woonen zestien, achtien of twintig, en in de anderen acht, zes, ook dikwils maar twee *Bevers*: De grootſte buurten, of woonplaatzen der *Bevers*, zijn van twintig tot vijfen-twintig hutten, zij worden 'er egter zelden van die uitgeſtrektheid gevonden, bepaalende zig de meeſten tot het getal van twaalf of daar onder; alle deeze hutten of verſcheidene wooningen, hebben gemeenſchap met malkanderen, door middel van onderaardſche gangen: Ieder van dit zoort van gemeene-besten heeft zijne grensſcheidingen, wordende binnen den omtrek van hunne muuren, nimmer een vreemdeling gedult.

Deeze vernuftige Dieren, dusdaanig hunne winterwooningen voltooit hebbende, zijn bedagt, zig voorraad te beſchikken, om in het barre jaar-getij van te kunnen leeven; tot dien einde kappen zij met hunne tanden een menigte groen meest *popelen-* en *wilgen-hout*, in ſtukken van bekwaame lengte, en voeren die na hunne hutten, alwaar zij dezelve van tijd tot tijd diep in het water leggen, om hun geduurende den winter tot voedzel te verſtrekken, knabbelende 'er den bast af, en zelfs zomtijds ook 't zagtſte gedeelte van 't hout eetende.

Dus alles vervaardigt en verzorgt zijnde, gaan zij vreedig den rust van hunnen arbeid plukken, en genieten de huisſelijke zoetigheden en alle de vermaaken des huwelijks. Mannetje en wijfje heeft eene legerſteede, daar zij met het lighaam boven water op een droog bedde van riet en andere ruigte leggen, terwijl de ſtaart in een waterſlootje hangt, waar in altijd eenige brokken van het voorſchreeven hout drijven, wiens bast hun tot voedzel verſtrekt. Gebeurt het, dat 't water klimt of zakt, en daar door over hunne dijken loopt, of hun gebrek aan water doet hebben, verſtaan zij de kunst, om het in te laaten, of af te dammen; en vervaardigen tot hunne veiligheid in de rivier nog andere dijken en dammen, die zomtijds derzelver bedde zodanig verſtoppen, dat het daar omſtreeks leggende laage land 'er niet zelden van overſtroomt word.

Hoe uitgebreid deeze zoort van maatſchappije ook zij, heerscht 'er egter een onophoudelijke rust en geduurige waakzaamheid; en om ons van de Heer BUFFON zijne uitdrukking te bedienen, wanneer deeze onderlinge vrienden eenige vijanden te gemoet zien, hebben zij het vernuft, om dezelve te vermijden; en onderrigten malkanderen daar van, met door hunnen ſtaart op het water te ſlaan, welke ſlagen door alle de gewelven van hunne wooning heenklinken; de oplettende *Bevers* dit zein van hunne makkers hoorende, toeven niet, maar verbergen zig of in het water, of wanneer zij zulks veiliger oordeelen, binnen hunne muuren.

De *Bevers* die in een verheeven grond aan den oever van eenig water woonen, draagen de naam van *Landcastooren*, en hun arbeid is niet minder vernuftig dan die van de anderen. De aanleg van hunne wooning word met een gat begonnen, dat min of meer van vooren in 't water uitkoomt; zo dat zij, ſchoon het ijs dik is, altijd van onder 't zelve water kunnen bekoomen; dit gat of opening heeft niet meer breedte, dan voor hun noodig is, om 'er door te koomen; binnenwaarts, graaven zij ter diepte van vijf of zes voeten, een kom, die drie of vier voeten wijdte heeft, en deeze verſtrekt hun om zig 'er ten allen tijde in te kunnen baaden; voorts booren zij loopgraaven in den grond, die zig al langs hoe meer verheffen, ten einde om wanneer het hoog water word, droog te kunnen zijn; op het verhevenſte gedeelte vervaardigen zig deeze *Bevers* een bed van gras of biezen. Men heeft van dit zoort van holen of loopgraven gevonden, die over de honderd voeten lang waaren. Gelijk reeds gezegt is, heeft de *Bever* aan het uiterſte van den oever, daar de hut zig bepaalt, maar een enkel naauw pad, dat onder water loopt, dog verder op heeft hij wel tien paden en zomtijds meer, die hij ruim en ſchoon houd; het meeſte van zijn arbeid doet hij 's nagts, houdende zig over dag zeer ſtil, behalven op eenzaame plaatzen, daar hij door geen menſchen geſtoort word; dit Dier is zo zindelijk, dat hij altoos zijn gevoeg buiten de wooning doet.

De manier, om de *Bevers* te vangen, is zeer verſcheiden, het geſchied door middel van ſchieten, netten, ſtrikken of vallen; het ſchieten doet zelden veel op; de vangst met netten is de gewoonlijkſte, hier toe heeft men netten met zeer wijde maazen, in ieder van welke een ſtrik van paarde-hair zit, en aan de bovenkant van het net zijn oogen van touw, waar door een ſterke lijn loopt, die op den oever aan ſteevige ſtokken word vastgemaakt, hier aan is een ſchelletje gehegt, wiens geluid tot een teken verſtrekt, dat 'er een *Bever* gevangen is, ſchuivende het net zig als dan te zaamen; zomtijds worden 'er wel drie à vier te gelijk in één net gekreegen. In *Zweeden* en *Noorweegen*, daar men zomers op de Beverjagt gaat, om 'er het Bever-geil van te bekoomen, plaatzen de jagers ſtilletjes de netten voor de gaten, waar in zij zig onthouden, en indien 't hun gelukt, om deeze Dieren uit hunne wooningen te drijven, doen zij zomwijlen een rijke vangst. Daar worden *Honden* toe gebruikt, die op deeze jagt afgerigt zijn, en in de holen kruipen, om de *Bevers* daar uit te jaagen, of door het geluid der bellen, die zij om hebben, de plaats aan te wijzen, waar men in den grond moet graaven, om de *Bevers*, die door de honden bij de ſtaart gevat zijn, met een ſpies-ijzer, dat met weerhaaken is voorzien, en aan een lange ſteevige ſtok vast zit, 'er uit te haalen; men moet, gelijk reeds aangemerkt is, vooraf de opening van het hol in 't water uitkoomende met een net ſluiten; en het gezelſchap der jaagers moet ſterk zijn, dewijl zommigen aan den oever, en anderen in ſchuitjes in 't midden der rivier moeten gereed ſtaan, om met diergelijke ſpiesſen de *Bevers*, die bezijden het net, daar over heen of onder door ſluipen, te vellen, waar toe veel kragt en behendigheid vereischt word. Om deeze Dieren magtig te worden, gaan zommigen ook wel heen, en drijven ze door middel van rook uit hunne wooningen: Niet zelden worden op deeze jacht menſchen en honden door de ſcherpe tanden en klaauwen van dit anders zoo zagtzinnige Dier deerlijk gekwetst.

In *Zweeden* is men gewoon, een zoort van *Fuik* tot de *Bever-vangst* te gebruiken; deeze *Fuik* word van pijnboom-takken, daar de bast om zit, vervaardigt, zijnde

zijnde twee en een-vierde ellen lang, en een-vierde ellen in het vierkant breed, dog aan beide enden even wijd; aan 't agter-end word eene rooster van ijzeren ſtaven geplaatst, die ter deegen aan 't vierkante raam moeten vast gemaakt zijn, daar de takken aan elkanderen zijn verbonden, en dusdaanige raamen dienen 'er in de lengte van de *Fuik*, om dezelve ſteevig te maaken, drie of vier te zijn, nogthans zonder roosters, gelijk men ligt begrijpt: Aan 't voor-end word, het zij van takken, of van een zwart plankje, een valdeur vervaardigt, die men door middel van een ſteen, welke daar aan is gebonden, digt houd; om dit deurtje open te zetten, dient een taaije teen, die midden aan de rand van 't zelve word vastgehegt, en agter om het end van de *Fuik* heen gehaalt, wordende dezelve van onderen na 't midden toegebragt, gaande aldaar tuſſchen de takken door, en dus aan de eene zijde in de *Fuik* gebonden; voorts word digt aan de ijzeren rooster van binnen een boſchje *groene popelier-knoppen* gehangen: De *Fuik* dus toegeſtelt, laat men die in 't voorjaar, door middel van ſteenen, in het water zinken, daar men weet dat zig *Bevers* onthouden, en dezelve word zodanig geplaatst, dat de valdeur zonder eenige belemmering kan nederſlaan. De *Bever* hier inkruipende, 't geen hij door de reuk van het voedzel gelokt, gretig zal doen, zo vind hij de dwars doorzittende teen in zijn weg; om deeze belemmering te ontkoomen, bijt hij dezelve ſtukken, waar op het deurtje valt, en hij dus gevangen word; hij tragt wel voorwaarts te ontkoomen, maar daar breekt hij zijne tanden op het ijzer, en doet vrugteloozen arbeid; ten laatſten verſlikt hij bij gebrek van lugt.

In *Canada* geſchied de *Bever-jagt* midden in de winter, dewijl de vagten als dan op 't best zijn; daar worden gemeenlijk een zoort van vallen toe gebruikt, gelijkende naar die, waar in de *Bunſings*, *Mudden*, en dusdaanige Dieren meer, in gevangen worden.

Daar zijn nog veele andere manieren, om de *Bevers* te vangen; bij voorbeeld met *ijzeren haaken*, waar mede dezelve uit hunne holen gehaalt worden; met een groote breede *Elger* kunnen ze ook worden geſtooken; en zomtijds worden ze wel in de netten betrapt, die om visch te vangen zijn uitgeworpen, als meede enkel in aal-korven.

Het vleesch der *Bevers* is vet en mals, en niet tegenſtaande deszelfs eenigzints bitteren ſmaak, eetbaar. De *Indiaanen* zijn 'er groote liefhebbers van, en wel in het bijzonder van de ſtaart, die ter deegen toebereid, niet minder als *lampreij* word geſchat; dog voor iemand die dit vleesch niet gewoon is te eeten, is het om deszelfs geilheid en ſterke reuk walgelijk.

De vagten der *Bevers* zijn veel fraaijer en beter geſtoffeert, dan die der *Otters*, en een uitmuntend beſchutzel tegens de koude, dog zelden bedient men 'er zig uit oorzaake van deszelfs zwaarte en kostbaarheid van, voor en al eer dat het hair daar is afgenoomen: Gelijk rede aangemerkt is, zijn de *Bevers* met twee zoorten van hair bezet; waar van het eene kort, zeer digt, fijn als dons, en voor het water ondoordringbaar is, wordende door het tweede, dat veel langer en wreeder is, als t ware beſchermt; dit laatſte is van geen, of ten minſten zeer weinig waarde, dog de dons, of het eerſte hair, dat onmiddelijk de huid bedekt, is dat geen, waar van men zig bedient, om kousſen en mutzen te weeven, en hoeden te vervaardigen: Voor deezen was men in de verbeelding, dat kousſen en wanten of handſchoenen uit *Bever-hair* bereid, een goed middel tegens de jicht was, dog de ondervinding heeft geleert, dat het op weinig gronden ſteunt. Rondeletus prijst ſchoenen, daar uit vervaardigt, als een goed middel tegens het *podagra*, of voeteuvel. Een weinig van de ſtaart der *Bever* afgeſneden, en aan een Vrouw, in baarensnood zijnde, ingegeven, word in *Zweeden* als een dienſtig middel geacht, om de verloſsing te bevorderen: Het ſmeer of vet van de *Bevers* prijzen zommigen als een zeer doordringend middel aan: Het zelve uitwendig op de huid geſtreeken, is van veel dienst in de lammigheden en beevinge der leeden, als meede in 't kolijk en andere kwaalen der zenuwen. De olie uit de ſtaart loopende, wanneer die gebraaden word, ſchrijft men een ontbindende en verwarmende kragt toe, en dus meede in bovengemelde ongemakken dienſtig.

BEVER-GEIL, in 't latijn *Caſtoreum*. Is een ſtoffe die van de voorheen beſchreevene *Bever* komt: Eertijds heeft men gedagt, dat het *Bevergeil* de ballen van de *Bever*, of daar uit voortkomende was, maar door nader onderzoek weet men hedendaags, dat het *Bevergeil* in bijzondere zakjes, omtrent de ſchaamdeelen dezer dieren gelegen, opgeſloten is. Het beste *Bevergeil* moet van binnen met kleine veezeltjes en velletjes doorwaſsen en zwaar, hard en fijn zijn. Het zelve heeft veel vlug olieagtig zout in zig, en word derhalven zeer gepreezen en gebruikt in alle hooft- en zenuw-ziektens, als in beroerte, lammigheid der tong, duizelingen, ſtuiptrekkingen, vallende ziekte, buikpijn en moederkwaalen; bevordert ook de maandſtonden en kraam-zuivering. Met wijn gebruikt, is het dienstig voor koude zinkingen en zenuwtrekkingen. Men maakt 'er in de Apotheeken een tinctuur van, die men van 15 tot 25 druppels, in de bovengemelde gebreken met goede wijn of iets anders gebruiken kan. Gepoeijert word zij mede veel gebruikt, en dan is de gifte zelden meer te gelijk als een ſcrupel of halve drachma; veeltijdts word het onder poeijers, pillen of drankjes gemengt; het laat zig mede in olie ontbinden, en deze zo wel als de olie die van 't *Bever-geil* gedistilleert word, gebruikt men uitwendig met veel vrugt, om in lammigheden, ſlaapziektens, beroertheid, kolijk, opſtijging en meer andere ſoortgelijke kwaalen, de ledemaaten mede te beſtrijken: Een ſpons met azijn doortrokken waar in *castoreum* geſmolten is, en aan de neus gebragt, doet de verdooving der levensgeesten ophouden, veroorzaakt door de dampen van glimmende koolen, of die van gistend *bier* of *wijn* in een kelder beſloten: Tegens het ruiſchen en ſoeſen der ooren is niets beter als een vlokje katoen in *olie van Bever-geil* gedoopt in de ooren geſtooken. In veele zamengeſtelde middelen, die in de apotheeken gevonden worden, gebruikt men het; insgelijks bij veele *opiaaten*, inzonderheid in de *theriaak*, *mithridaat* enz. Zomtijds word het ook bij ſcherpe purgeer-middelen gevoegt, die men dan in grooter gifte veel veiliger kan doen werken.

Bij veelen vind men aangeteekent, dat het *Bever-geil* oud, zwart en bedorven zijnde, van een heilzaam middel in vergift verandert; en wel zo kwaadaardig, dat die geene welke het gebruiken, na kortſtondige ogenblikken gek worden, de tonge zwelt, en een koorts krijgen die hun ten grave ſleept. Als men gade ſlaat dat het *Bever geil* een vette dierlijke zelfſtandigheid is, zo kan 't niet anders zijn of moet door het bederven wrang worden, en zulks zo veel te ſcherper; na mate dat haare deelen vlugger zijn; bij gevolg is het zeker dat haa-

re werking als die van vergift moet zijn; zijnde hier niets dienstiger teegen als het braaken door middel van zuure dingen, die teffens met verzagtende gemengt zijn; zo als bij voorbeeld *honing* in water ontbonden, waar bij *azijn* en *boter* gedaan.

BEVING, of *trilling der Leeden*, in 't latijn *Tremor*; Is een ongeregelde beweeging van eenig deel des lighaams, zig nu uittrekkende dan inkrimpende; men kan het ook noemen een kleine ſtuiptrekkende beweeging, die bij oude en zwakke lieden door kragteloosheid ontſtaat, en mede in de koortzen beſpeurt word.

De oorzaake dezer *Beving* is in jonge lieden meer uitwendig dan inwendig; ontſtaande of uit al te veel wijn drinken, of killend koud water, of door meer lighaams oeffeningen, als de jaaren en kragten kunnen verdraagen. In geval de pis van kinderen, die de koorts hebben, groen is, zullen ze of beroert worden, of in een buitengewoone ſterke *Beving* vallen.

Hooft en handen zijn de *Beving* meer onderworpen dan voeten en dijen, ter oorzaak dat ze nader bij den oorſprong der zenuwen zijn.

De *Beving* is menigmaal een zoort van *Beroertheid* of *Stuipen*; naar mate dat de ſtoffe dun en fijn, of grof en dik is. Is de droogte oorzaak, moet men aan de geneezing wanhoopen. Wanneer de onderlip begint te beeven, is 't een teken van een aanſtaande braaking.

In oude lieden is de vreeze dikwils een oorzaak van *Beving*; dog gemeenlijk de zwakheid der ſpieren en vermindering van natuurlijke warmte.

De *Beving* is ook een toeval der koortze of andere ziekte, dog die niet gevaarlijk nog aanhoudende is. Zo ze in een ijlhoofdigheid komt, geneest ze dezelve of ten deele of in 't geheel.

Middelen voor de Beving.

Zo wel jonge lieden, als die in den bloei hunner jaaren zijn, konnen van de *Beeving* geneezen worden, zo ze een goede dieet en matigheid in agt neemen, en zo ze 's morgens vroeg nugteren een drachma *theriaak* met een weinig wijn gebruiken; of wel met een weinig water van *Buglosſa*; voorts zo ze zig den ruggraad laten beſtrijken met *olie uit tichelſteenen* getrokken, anders *Philoſophiſche olie* genaamt; met *olie van eijeren*, of met *merg-olie van een hert*; of indien ze zig in plaats van deze olien, droog laten koppen, zonder inſnijding in de huid te maaken.

Geduurende den tijd van veertien dagen konnen ze ook een groot glas *decoctum* van een once *Guajac*, en van twee oncen *Salſaparil* 's morgens nugteren neemen, en zien daar op te ſlaapen; maar in dien tusſchentijd moeten ze zig van *wijn* en *brandewijn* onthouden, drinkende niets anders dan *meede* of *honingwater*, *cijder*, *dun bier* of *gerste-drank*.

Oude lieden kunnen het zelve gebruiken, zo nogthans dat hun de wijn niet volſtrekt word verboden. Doet daarbij dat het bad zeer goed is voor jonge lieden, mits allerlei welriekende kruiden daar in gemengt zijn, als *zalie*, *rosmarijn*, *lavendel*, *alſem* en andere, nevens twee oncen ongebrande *zwavel*, een half once *ſalpeter*, en zo veel *aluin* zamen gekookt in een gedeelte van het bad-water. Zie ook TRILLING DER LEEDEN.

BEVOGTIGEN, zie BESPROEIJEN en GIETER.

BEWEEGING, in 't latijn *Motus*, is die werkzaamheid, waar door een natuurlijk lighaam, dan deze en dan geene plaats inneemt; draagende dit de naam van *motus localis*. Een geweldige beweeging (*motus violentus*) heeft zijnen oorſprong van een uitwendige oorzaak, als bij voorbeeld het ſnellen van een pijl uit den boog; het ſchieten van een kogel uit de ſnaphaan enz.; als mede het trekken van een wagen door paarden; of het rond draaijen der molenſteenen: Dusdanige beweegingen zijn in den beginne doorgaans 't ſterkst, en verflauwen allengskens, dewijl de uiterlijke kragten van tijd tot tijd door de geduurige tegenſtand vermindert worden. Dierlijke beweeging, (*motus animalis*), is die beweeging welke door de vogten in alle dierlijke lighaamen word verrigt, zijnde hier van de voornaamſte oorzaak de levensgeesten, die door de zenuwen tot de beweegbaare vezelen als de werktuigen der beweeging gebragt zijnde, dezelve opblaazen en dus de vereenigde deelen van de eene ruimte tot de andere overbrengen. Tegen-natuurlijke, of ſtuip- en kramptrekkende beweegingen, (*motus convulſivi*), worden die geene genaamt, welke eenig deel des lighaams tegen wil en dank, en dus onnatuurlijk beweegen. Deze beweegingen draagen ook de naam van ſtuip- en kramp-trekkingen, (*convulſiones*), zijnde deze eene ſtremming der natuurlijke beweeging, waar door de geprikkelde vezel-draadjes dusdanig ſterk worden zamengetrokken, dat ze niet weder willen ontſpannen, toegeeven nog van malkanderen wijken, maar dat 't lid, 't welk hier door aangetast word, ſtijf en ſtram blijft.

BEZETTE, of *roode Bezette*, ook *Blanket-lapjes* genaamt; in 't latijn *Bezetta rubra*. Zijn lapjes van het fijnſte lijnwaad, die met *conchenille* wel geverft en hoog rood gemaakt worden; komende de beste van *Conſtantinopel*. Men gebruikt ze om daar mede rood te verwen, of *wijn*, *aqua vitæ* en andere vogten een ſchoone roode koleur te geeven, en de vrouwen bedienen 'er zig van om te blanketten. Daar komt uit *Portugal* ook een zo genaamde *rode wolle*, zijnde katoen met *conchenille* geverft en tot de groote en dikte van een rijksdaalder gebragt. Nog worden 'er uit *Zuid-Frankrijk* lapjes gebragt, die met het zap van *Torneſol* paarsagtig rood geverft zijn, maar zulk een ſchoone koleur niet als de vorige geeven.

BEZIEN, zie BACCA.

BEZOAR-BOK, in 't latijn *Cervicapra*, (*Capra cornibus teretibus dimidiato-annulatis contortis*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Is een dier, zijnde een zoort van *Gazelle*, en door LINNÆUS onder het geſlagt der *Geiten* betrokken; woont voornamentlijk in de *Indien* en andere gewesten van *Aſien*, niettegenſtaande dezelve ook zomtijds in *Africa* worden aangetroffen. Dit dier het welk de egte *Orientaalſche Bezoar* oplevert, heeft de koleur van een *Rhee*, de buik wit en een zwarte ſtaart; zomtijds vind men ze egter, wiens vagt met een verrukkelijke mengeling van koleuren geſchakeert is, niet kwalijk na een tijgerhuid gelijkende: Deszelfs hoornen zijn lang, bijna regt, dog een weinig na den rug toe omgeboogen. BONTIUS zegt, dat de *Bezoar* aan deze dieren tot ruim zo veel ongemak verſtrekt, als de ſteen in de blaas aan de menſchen doet, en dat men aan hun snel of traag loopen kan ontdekken, of de ſteen die zij bij zig draagen groot of klein is.

BEZOARDICA; Deze naam draagen alle zweetdrijvende en gift-weerſtaande middelen.

BEZOARDICUM MINERALE; of *Mineraale Bezoar*, is een poeijer dat in de Apotheeken bereid, en dus genoemt word, om dat deszelfs zweetdrijvende kragt niet alleen met de twijfelagtige *Bezoar-ſteenen* geagt word over-

overeen te komen, maar die zelfs te overtreffen; en is derhalven zeer dienstig in veele kwaadaartige en besmettelijke ziektens; als harde klieren, zwaare pijnen der ledemaaten, voornamelijk die binnen zekere gezette tijd weerom komen. Dit poeijer koomt veel in kragt overeen met het *Antimonium Diaphoreticum* of *zweetdrijvend Spiesglas*, hoewel 't nog beter geagt word; de gifte van de *Minerale Bezoar* is van 10 tot 15 grei.

BEZOAR-HERT, *Maccama* of *Mazama* genaamt, in 't latijn *Cervus Bezoardicus*; (*Cervus cornibus ramosis teretibus erectis, ramis tribus*, LINN. *Sijst. Natur.*) Is een dier meest in *Zuid-America* woonende; SEBA plaatst het onder 't Geiten-geslagt; dog veele anderen, waar onder LINNÆUS, brengen hem tot dat der Herten te huis; zeker is het, dat deszelfs gestalte veel overeenkomst met de *Europesche Herten* heeft, dog veeltijds kleinder; deszelfs hals is dik en kort, met twee hoornen voorzien, op de punten omgekromt, en zo evenredig gevormt, dat ze op een draaij-bank schijnen bewerkt te zijn: De ooren, die bij 't hoofd neerhangen zijn groot; de oogen levendig; de staart is stomp en dik; de koleur van het hair is verschillende, zijnde in zommigen wit, en in anderen rosagtig rood. Dit dier is ongemeen woest en wild, en geheel ontembaar; niet zelden, wanneer het gewond is, valt het op de jagers verwoedelijk aan, die 'er als dan dikwils het leeven bij inschieten. In deze zoort van *Herten* word zo wel als in de *Bezoar-bok* de steen gevonden die de naam van *Bezoar* draagt en *Occidentaalsche* of *Westersche Bezoar* genaamt word.

BEZOAR-STEEN, in 't latijn *Lapis Bezoar*; is een Steen die men in den buik vind van verscheide Oostersche dieren, als *Bokken*, *Herten*, *Varkens* en *Aapen*: Ook worden dezelve in de gal-blaas van zommige menschen en dieren gevonden, die nogthans veel ten aanzien van de koleur, zelfstandigheid en kragt, onder malkanderen verschillen. Deze steen bestaat uit schijven, die bijna eenerlei middelpunt hebben, en op malkander vast liggen, rondom een pit als een noot, zomtijds onbeweeglijk, zomtijds rammelend, als men de *Bezoar* schud. Deze noot is altoos verschillende van het overige des steens, en bevat meestal eenige vrugt of zaad-korrels.

Men noemt ze *Bezoar*, of van de Hebreeuwsche woorden *Bel*, Meester, en *Zaard*, Vergif; als of men zeide *Meester van 't Vergif*, wegens de hartsterkende deugden die deze steen heeft; of van het Indiaansche dier *Bezard*, dat dezen steen voortbrengt, en voor een zoort van *Bokken* word gehouden, doorgaans ros van koleur. Men vind 'er veele in *Persien* en *Indien*, naar 't landschap van *China*, op de bergen. Dezen steen heeft het Dier in de Maag of andere holligheden van 't lighaam. Hij is zeer verscheiden van koleur, dan wat donker en zwart, dan wat geelagtig en bleeker, dat niet alleen voortkomt van de verschillende natuuren dier dieren, maar ook van de verscheide voedzelen die ze gebruiken.

Zijn aangenaame en specerijagtige reuk komt van de volkoome verteering zijner stof, waar door hij teffens hartsterkende is. En gelijk hij uit de natuur der dieren en voedzelen zekere fijne hitte krijgt, zo is hij zweetdrijvende en lugt makende.

Men stelt tweederlei *Bezoar* ten aanzien der landen daar hij van daan komt, te weeten de Oostersche en de Westersche, welke laatste gevonden word in den buik van een dier, hier vooren beschreeven onder de naam van *Bezoar-hert*. Daar en boven is deze Westersche *Bezoar* lang zo uitstekend niet dan de Oostersche, dewijl deze laatste van een dier koomt, dat zig met veele specerijagtige kruiden voed.

Om dan vaste tekenen te hebben dat die van 't Oosten goed is, moet hij groenagtig zwart zijn, en ganschelijk bestaan uit heel dunne en gladde schillen, die men een na een al breekende kan afligten, en zeer aan elkanderen gelijk moeten weezen, hebbende van binnen in zig eenig stroo, aarde of andere vreemde stof besloten. Zo men egter eenige korlen of zaad vind, waar over de *Indianen* den *Bezoar* door kunst maaken, die moet verworpen worden.

Om zijne deugdzaamheid te beproeven, kan men drie wegen inslaan. Voor eerst, als men ongeleschte kalk in 't water werpt, en 'er den steen mede wrijft, zo moet hij geelagtig worden; ten tweeden, als men papier met wit *krijt* of *loot-wit* heeft bestreeken, en 'er den steen op wrijft, dan moet hij groene streepen maaken; ten derden, als hij menschen die vergift in hebben, van de dood bevrijd, als ze dezelve door den mond inneemen, is zulks het onfeilbaarste en zekerste teken.

Wat de *Westersche Bezoar* betreft, die moet zeer weinig rieken, van koleur aschverwig en zo blinkende niet zijn als de eerste, en dikker schilfers of schobben hebben, men vervalscht hem om zijne zeldzaamheid, eenige met *krijt*, *assche*, *schulpen*, opgedroogt *bloed*, en kleine *Bezoar-steenen* tot stof of gruis gemaakt, dat men altemaal onder een mengt. Anderen gebruiken *berg-rood*, *spies-glas* en *kwik-zilver*, onder een gemengt door middel van 't vuur; maar dit zoort van *Bezoar* kan in de medicijnen niet gebruikt worden, zonder groot gevaar, in plaats van de zieken te helpen en geneezen; waarom het noodzaakelijk is, dat men den regte ter deegen kenne.

Aangaande de eigenschappen van den *Bezoar*, zo is boven gezegt, dat de waare eenige fijne hitte heeft, waar door hij lugtmaakende is. Zijne deugd bestaat in de vlugtige *alkalijne zouten*, waar uit hij gevormt is; hier door verdrijft hij het zuur en verwekt het zweeten. Hij staat het vergift teegen, sterkt het hart, dood de wormen, maakt den steen klein, bevordert de maandstonden, en is goed voor de opstijging. Hij is met een woord zo hartsterkende, dat alle genees-middelen, die strijdig zijn met het vergift, *Bezoardica* genaamt worden. Men gebruikt hem uit- en inwendig.

Inwendig is hij goed in zwijmeling, vallende ziekte, flauwte, hartklopping, geel-zugt, kolijk, roode-loop, wormen en steen. Ook gebruikt men ze dus, om een kraam-vrouw te doen bevallen, en de maandstonden te bevorderen; maar in 't bijzonder in kwaadaardige koortzen en vergif. Uitwendig gebruikt men de *Bezoar* voor de kliergezwellen, zweerende kanker en diergelijke ongemakken. De dosis is van 4 tot 16 greinen.

De zeldzaamheid en zonderlinge kragt heeft den *Bezoar* zeer vermaard gemaakt. Dog tegenwoordig begint deszelfs prijs te daalen; en veele vermaarde Geneesheeren merken het enkel aan als een zuur-breekend middel; anderen agten het *zweetdrijvend Antimonie* of de *mineraale Bezoar*, eeven zo goed ja beter om te doen zweeten, als den waaren *Bezoar*.

Men kan zeggen dat alle steenen, of gal, van wat dier het ook mag zijn, een *Bezoar* is, hoewel min of meer werkzaam, naar de verscheidenheid der luchtstreeken, in welke zij gewoont hebben. De *Bezoar*, die wij uit *Peru* ontfangen, en die uit de *West-Indien* herwaards word gezonden, is van minder kragt. De dosis is van 6 greinen tot 2 scrupels.

Daar

Daar zijn nog twee andere zoorten van *Bezoar*, die in de Geneeskunde zeer geagt zijn; namentlijk die van een *Zwijn* en van een *Aap*.

De *Bezoar van een Zwijn*, in 't latijn *Bezoar Porci* of *Lapis Porcinus*, in 't fransch *pierre de Porc* genaamt, is een ſteen, omtrent zo groot als een hazel-noot, wit van koleur, trekkende een weinig naar groen; dog zomwijlen van een andere koleur en van een verſcheide gedaante, zijnde van buiten zeer effen en glad. Men vind ze in de gal van de *Steekel-varkens* (*Hijſtrix*) in *Malacca*, en op andere plaatzen meer. De *Indianen* noëmen dezelve in hunne taal *Mastica de Soho*, de *Portugeezen Pedro de Vallar* of *Pedra de Puerca*, en de *Hollanders Pedro del Porco*. Hij is zeer zeldzaam, en men beweert, dat hij de Oost-Indiſche *Bezoar* overtreft. Als 'er van deze *Bezoars* te Amſterdam aankomen, het welk zelden boven het getal van vijf of zes, zelfs met de grootſte lading, is, die uit de Oost-Indiën komt, word het ſtuk zomtijds voor twaalf tot vijftien hondert gulden gekogt; niet door de kooplieden om ze in de commercie te gebruiken, of 'er koophandel meede te drijven, en dus winst bij te doen; maar door de rijke Ingezetenen, het zij om 'er aan lieden van aanzien een geſchenk van te doen, het zij om ze in hunne familie te bewaaren, als een uitneemende ſchat. Die ze bezitten ſluiten ze veeltijds in een goude doos, zijnde rond en vol gaten, met een goude ketting daar aan vast, om ze, in geval dat men ze wil gebruiken, in een of ander vogt op te hangen.

De *Indiaanen* zoeken de *Bezoar* zorgvuldig op, zo wel als de inwoonderen van *Malacca*, daar ze meest gevonden worden; houdende dezelve voor een beproeft Geneesmiddel voor eene ziekte, bij hen *Mordoxi* genaamt, ontſtaande uit een overlooping van gal, en aan den lijder geen minder ongemak veroorzaakende, als aan hen, die van de pest beſmet zijn.

Kragten van de Pedro del Porco.

Men gebruikt hem tegen fenijn, kinderpokjes, opſtijging der moêr, kwaadaardige koortzen, en opſtopping der maandſtonden; als men 'er zig van bedienen wil, laat men hem een tijd lang in water en wijn weeken, en men neemt deezen drank een weinig na dat men voedzel genuttigt heeft; de ſmaak is een weinig bitter, dog niet onaangenaam.

De *Bezoar van den Aap* is zo groot als een hazelnoot, zwartagtig en eijrond; men vind ze in een zoort van *Aapen* op het *Oost-Indiſche Eijland* van *Macasſar*; ze zit in de gal van den Aap; deeze Steen is zeer zeldzaam en duur; TAVERNIER getuigt, dat men ze ter groote van een noot voor meer dan hondert rijksdaalders verkoopt.

Kragten van de Bezoar van den Aap.

Men gelooft, dat deeze *Bezoar* zweetdrijvende is, en meer kragt heeft, om de kwaade ſlijmen en vogten te verdunnen, als alle andere zoorten van *Bezoar*; men gebruikt ze ook tegen de pest en andere aanſteekende ziekten; de *doſis* is van twee tot zes greinen: Men kan in 't algemeen zeggen, dat 'er nauwelijks dieren zijn, in welker ingewanden niet een zoort van *Bezoar* word gevonden, aan welke men een buitengewoone kragt pleeg toe te ſchrijven, die ze moogelijk nooit gehad hebben; en moogelijk is het ook zo met verſcheide andere van die Steenen, zo bij de oudheid, als tegenwoordig.

Men vind de *Bezoar* niet alleen in verre gewesten, maar ook in *Europa* in verſcheide dieren; zodanig zijn die der wilde Geiten in *Duitſchland*, der wilde Zwijnen, Runderen en Paarden; ook die welke der Menſchen genaamt worden. Het zijn eigentlijk Steenen, die in verſcheide deelen van het lighaam deezer dieren groeijen, als in de nieren, blaaze en gal; die in de gal gevonden worden, zijn meest in gebruik.

De *Bezoar* van een *wilde Geit*, is zweetdrijvend, en word gebruikt voor de pest, kinderpokjes, en kwaadaardige koortzen; de *doſis* is van tien greinen tot een ſcrupel.

Die van een *Rund* is zweetdrijvende en openende, wederſtaat het fenijn, en ſtilt den buikloop: men gebruikt ze ook in de vallende ziekte; de *doſis* is van zes grein tot een ſcrupel. De Schilders in miniatuur gebruiken ze tot geel.

Die van een paard, *Hippolitus* genaamt, heeft dezelve kragt met de laatstgemelde; de *doſis* is van een halve tot twee ſcrupels.

De *Bezoar* van een mensch is zweetdrijvend. Zie ook GAL-STEENEN.

Mineraale Bezoar, in 't latijn *Ammites* genaamt, is een zandagtige Steen, en word gevonden op het *Zwitzerſche Gebergte*, omtrent *Bern*, beſtaande uit op elkander gepakte ſchubben of ſchulpen, gelijk de *Bezoar*, wiens koleur hij ook heeft; het is ook een uitwaasſemend *Antimonie*. Zie ANTIMONIE.

BI, of *Bis*, betekent twee of dubbeld.

BIBA, is die boom, op welke de vrugt groeit, die de naam van *Anacarden* en *Acajou* draagt. Zie op die beide de Artijkels.

BIBITORIUS, dus word de Spier van het oog genaamt, die het oog naar de neus toe draait.

BIBLIOTHEEK, zie BOEKERIJ en BOEKKAST.

BICAPSULARIS, Kruidkundig woord, zo veel betekenende, als een gewas, dat twee zaad-kapzels bij malkander voortbrengt.

BICAUDALIS, zie PRIKSTAART.

BICEPS: een tweehoofdig *Wan-ſchepzel*, zijnde een Misdragt, die zo wel ten aanzien van menſchen als dieren plaats vind. De Ontleedkundigen noemen ook *Biceps* de twee-hoofdige ſpier van de groote elle of arm-pijp, zijnde in het voorſte deel gelegen; dezelve ontſtaat uit twee verſcheidene hoofden, waar van de eene boven de pan van het ſchouderblad, en de andere van de bek of ſnavelswijze uitſteekzel van het ſchouderblad afkomſtig is, vereenigen zig voorts in een pees, die zijn einde in 't uitſteekzel van den *radius* neemt, en teffens ook tot een breede band en omkleedzel van de *middel-arm-ſpieren* verſtrekt. Deeze naam word meede aan de *tweehoofdige buig-ſpier* der *fibula* gegeven, neemende met zijn eene hoofd aanvang, van het uitſteekzel des *heupenbeens*, en met het andere uit het midden der dije, te zaamen in den top der *fibula* eindigende.

BICEPS-SERPENS, is een *tweehoofdige Slang*, zig in *Oost-* en *West-Indiën* onthoudende, is witagtig van koleur, zijnde de randen der ſchubben ijzergrauw, en het lijf met bruine banden bezet; 't end van de kop en ſtaart is ongeringt, heeft gewoonlijk de dikte van een duim, en één voet iets min of meerder lengte.

BICHERNIUS; word iemand door betekent, die aan beide zijden gebrooken is, en dus aan weerskanten mank gaat.

BICORNE OS; ook *Hijoides Os*, is het *Tongebeen*, waar op de tong zig als een ſpier vestigt en beweegt; dit been, het welk 't eenigſte in 't menſchelijke lighaam is, dat

dat geene geledingen heeft, zweeft tusſchen de ſpieren in, die 'er gedeeltelijk uit afkoomen, en gedeeltelijk in eindigen: Het beſtaat uit drie kleine beentjes, zijnde onder het zelve 't middelſte het grootſte en eenigzins uitgeholt, en de twee anderen aan het zelve op de wijze van hoornen gevoegt; deze hoornen, dat eigentlijk de zaadbeentjes (*Oſſa ſeſamoidea*) zijn, zitten met de hoornen aan het ſchildgedaantige kraakbeen (*Cartilago thijroidea*) aan het ſtrottenhoofd vast. Het *tongbeen* word door vijf ſpiertjes beſtiert en bewoogen; het eerſte dat de naam van *geniohijoidæus* draagt, neemt zijn aanvang inwendig bij de kin, en dient om de tong na vooren te trekken: Het tweede *mijlohijoidæus* genaamt, begint aan de inwendige zijde van het kinnebakken, en werkt uit, dat de tong zig zijdwaarts, en naar boven kan beweegen: Het derde, zijnde de *ſtijlohijoidæus*, heeft zijn beginzel van de *proceſſus hijoidæus*, wendende zig van daar na de hals van het *Os hijoidæum*, om het zelve op zijde te trekken: Het vierde, dat *corachijoidæus* genaamt word, heeft zijn oorſprong bij de *proceſſus hijoidæus* van het ſchouderblad, deeze verſtrekt om de tong nederwaarts en ook ter zijden te beweegen: Eindelijk het vijfde, dat de naam van *ſternohijoidæus* voert, begint bij het borſtbeen (*Os ſterni*), en verſtrekt tot een middel, om de tong naar beneden te trekken.

BICORNIS, betekent *Tweehoornig*.

BICORNIS; ook *Tricornis Musculus*, dus word de twee- of drie-hoornige ſpier van den duim genaamt, om dat hij in de drie lid-beentjes (*phalanges*) van den duim, met twee of drie peezen eindigt.

BIDENS, ook *Cannabina aquatica* genaamt, is het *Hepatorium aquatile*, of Water-boelkens-kruid van DODONÆUS, (*Bidens corollis floſculoſis, calicibus ſubfolioſis, ſeminibus erectis, foliis trifidis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Is een eenjaarig hoog, breed en uitgeſtrekt water-gewas; deszelfs ſteelen zijn hard, ruig en roodagtig van koleur, de bladen gelijken niet kwalijk na die van de *hennip*, zijnde gemeenlijk ieder in drie, ook wel in vijf deelen verdeelt, ruig en getand; de bloem is een tros uit verſcheidene geele bloempjes beſtaande, die bovenwaarts ſterrewijs open ſtaan; het zaad is platagtig en lang, met twee punten eindigende; de wortel is vezelig. Dit gewas, dat veel zout bevat, groeit op vogtige en moerasſige plaatzen, naast gragten, ſlooten en andere wateren, in *Frankrijk*, *Hoog-* en *Neder-Duitſchland* en elders.

Dit kruid word heilzaam geacht tegens de beeten der *ſlangen*, *adders*, en andere dieren van dien aart; voorts gift-weerſtaande, afveegende en buikzuiverende, meede word het onder de *nies-poeders* gebruikt. De naamsoorſprong is het twee-takkig zaad, dat dit gewas bevat.

BIDENS ZEIJLANICUM, zie ACMELLA-BLADEN.

BIENNIS, *Twee-jaarig*; iets dat niet langer dan twee jaaren duurt; van dien aart zijn veele *planten* en *kruiden*.

BIER; in 't latijn gewoonlijk *Cereviſia* genaamt; dog heeft ook nog andere latijnſche naamen, als *Zijthus* of *Zijthum*; *Vinum hordeaceum*; *Liquor Cereris*, enz. In 't franſch noemt men het *de la Biere*. In 't duitſch heeft het veeltijds ook nog andere bijzondere naamen, als *Mol*, *Wip*, *Kluin*, *Breijhaan*, *Mumme*, *Ale*, *Joopen*, *Knieſenak*, *Hond*, *Spelde*, enz. die alle zoorten van Bier zijn, ſchoon ze die naam niet voeren. Wat Bier is, is bij elk genoegzaam bekent, zijnde naamelijk een drank, die uit mout van zommige graanvrugten, inzonderheid van *gerſt*, *weit* en *haver* met *hoppe* en *water* gekookt, en verder behoorlijk toebereid is; en waar van men zig voornaamelijk in die gewesten van *Europa* en daar buiten, zo wel tot dorstleſching, als voeding en verkwikking, bedient, die veel noordelijk leggen, en 'er dus geen wijngaarden groeijen, of de druiven niet rijp kunnen worden, om 'er wijn van te maaken, die anders in de warme gewesten, daar de wijngewaſſen weeldrig voortkoomen, en de druiven haare volkomene rijpheid verkrijgen, gelijk in *Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, en veel meer andere landſchappen, de gewoonlijke drank is, en men aldaar weinig van Bier weet; zo dat het Bier het gebrek van de wijn in de noordlijke gelegene landſchappen vervult. Het is een zekere zaak, dat in de aloudſte tijden het water alleen de drank voor de dorst geweest is, en dat 't zelve moogelijk ook wel de gezondſte is, dog zulks onſmaakelijk of zonder geur zijnde, zo hebben de menſchen naderhand andere dranken, die ſmaakelijker en aangenaamer zijn, tragten uit te vinden, waar onder wel hooftzaakelijk het *Druivenat* (Wijn) de eerſte plaats heeft, aangezien daar van reeds in de oudſte tijden gewag van werd gemaakt, zie Geneſis IX: vs. 20, 21. *Ende* NOACH *plantte eenen wijngaard, ende hij dronk van dien wijn*, enz.; eerst lange daar na is 't *Bier*, *Cijder*, *Meed*, enz. uitgevonden. Dog in welke tijden het *Bier*, daar wij nu hier in 't bijzonder van handelen, uitgevonden zij, kan men niet eigentlijk zeggen, ondertuſſchen is het zeker, dat deszelfs gebruik reeds zeer oud is, gelijk men uit verſcheidene Arabiſche en Griekſche Schrijvers, die van het Bier gewag gemaakt hebben, opmaaken kan; om dezelve niet alle aan te haalen, zo zullen wij alleen maar zeggen, dat ARCHILOCHUS, die omtrent 720 jaaren voor Christi geboorte geſtorven is, van het Bier, onder de naam van *Vinum hordeaceum* (Gersten-wijn) geſprooken heeft. DIODORUS SICULUS, die ten tijde van JULIUS CÆSAR omtrent de eerſte eeuw van Christus geboorte leefde, ſpreekt ook op verſcheide plaatzen, inzonderheid in het 20ſte en 24ſte Hooftdeel, van de drank uit gerſte bereid (*Zijthus*), die hij zegt, van de *Egijptenaren* uitgevonden te zijn, en in aangenaamheid, ſmaak en kragt, niet veel voor de wijn behoevende te wijken. Ook ſpreekt de vermaarde Romeinſche Hiſtorieſchrijver TACITUS, die in de eerſte tijden na Christi geboorte geleeft heeft, van het Bier, en verhaalt, dat de Duitſchers omtrent 't jaar Christi negen-en-negentig nog geen wijn hadden, maar een drank uit gerst en water kookten, dien ze Bier (*Cereviſia*) noemden; waar uit men ziet, dat het Bier ten minſten reeds over de 2488 jaaren in de waereld geweest is; maar of de ouden het Bier op dezelfde wijze bereideden, daar van kan men niets zekers zeggen, zij noemden het zelve gerſten-wijn (*vinum hordeaceum*), buiten twijffel, om dat de gerſten-drank of 't *Bier* van gerst bereid wierd, en daarenboven de plaats van wijn vervulde; behalven dat het Bier in andere omſtandigheden veel overeenkomst met de wijn heeft; als bij voorbeeld, 1. in de koleur en helderheid, dewijl men Bier bereiden kan, dat blank of rood, en zo helder en klaar als wijn is; 2. in de fermentatie, dewijl het als wijn gefermenteert word; en 3. dewijl het een kragt heeft als de wijn, niet alleen om te verſterken, maar ook om dronken te maaken.

Daar zijn eigentlijk maar twee hooftzoorten van *Bieren*, als *Bruin* en *Wit*, waar van het eerſte min of meer bitter, en het andere zoet is; deszelfs onderſcheid is

hooftzaakelijk gelegen in de ingredienten en toebereiding: Dog van deeze twee hooftzoorten, inzonderheid van de eerfte, zijn'er weder zeer veelerleij verfchillende veranderingen, zo in fmaak, koleur als hoedanigheid, fchoon ze ook van eenerleij ingredienten, namelijk van *gerst*, *weit* of *haver*, en op dezelfde wijze gemaakt worden: Dewijl nu weinige de oorzaake daar van weeten, zo zal het, denk ik, niet onaangenaam nog onnut zijn, om hier, eer we verder gaan, kortelijk eenige zaaken aan te merken, waar door het groote verfchil der Bieren ontftaan kan: Veelerleij dingen en omftandigheden kunnen daar van de oorzaak zijn, als

1. Kan zulks afhangen van het onderfcheid der landfchappen, en haar climaat.
2. Van de fituatie der fteeden of plaatzen, ja van de plaats der Brouwerij zelf.
3. Van het jaars-faizoen en het weer.
4. Van de ingredienten, zo wel aangaande derzelver aart en verfcheidentheid, als de proportie die men daar in gebruikt.
5. Van het water, dat tot 't brouwen gebruikt word.
6. Van de Brouwer zelfs, en de wijze hoedanig hij de mouting, brouwing, gesting, enz. behandelt.

In 't algemeen zijn de warme landen niet zo bekwaam tot het Bier-brouwen, dan de getemperde en koude, als waar in de Bieren veeltijds niet zo goed willen worden, of ook, fchoon ze zo goed uitvallen, niet zo lang kunnen duuren, dan in de koude landen; gelijk dit genoegzaam de ondervinding bevestigt, door de heerlijke Bieren, die men in *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, *Engeland*, *Deenemarken*, *Zweeden*, *Poolen*, *Pruisfen*, enz. brouwt, en die wegens haar geur en duurzaamheid, ook dikwils zeer verre naar heete landfchappen, en zelfs na *Oost-* en *West-Indiën* verzonden worden, gelijk onder anderen met de *Mumme*, *Joopen-bier*, en diergelijke gefchied.

Dat ook de fituatie of legging der fteeden of dorpen, enz. daar Bier gebrouwen word, een merkelijk verfchil aan het Bier kan geeven, fchoon het op dezelfde wijze toebereid word, is een bekende zaak aan die, welke zig met brouwen bemoeijen, of ten minften haar oog, of opmerking en gedagten daar over laaten gaan; ja zelfs kan de fituatie of plaats van de Brouwerij, de oorzaak van het onderfcheid des Biers zijn, fchoon 't zelve op eenerleij wijze, zo in 't brouwen als in alle andere dingen behandelt word; bij voorbeeld, men heeft in eenige fteden van Hoog- en Neder-Duitschland, inzonderheid te *Crosfen* bevonden, dat men in de ftad geen zo goed Bier kan brouwen, als in het flot aldaar; men heeft hier op naukeurige onderzoeking gedaan, wat tog de oorzaak daar van zijn mogte; tot dien einde heeft men uit het flot alle de ingredienten en gereedfchappen, zelfs het water van 't flot, kortom alles wat op 't flot tot het brouwen gebruikt wierd, ja zelfs ook de Brouwer met zijn knegts in de ftads Brouwerij gebragt, en alles onder gezwoorene opzienders laaten behandelen, even zo als het op 't flot gefchiede, egter was het Bier in alle omftandigheden op verre na zo goed niet, als dat op 't flot gebrouwen wierde. Dog dit voorbeeld van *Crosfen* is het alleen niet, men heeft diergelijke onderzoekingen ook in onze Nederlanden en elders werkftelliggemaakt, en zulks vind ook plaats niet alleen met het Bier, maar ook met andere dingen, als zulker-rafineerderijen, en diergelijke; wat is nu de oorzaak hier van?

Aangaande de derde omftandigheid, naamelijk het jaargetijde en 't weer, waar door de Bieren min of meer goed en duurzaam kunnen worden; dit is bekent, en elk weet, dat het Bier, dat in de zomer gebrouwen word, nooit zo goed nog duurzaam is, dan 't geene dat in het najaar of winter, en wel inzonderheid 't geen in de maand Maart toebereid word; maar elk een weet niet, wat de oorzaak daar van is; Dat het Bier in de zomer zo goed niet worden wil, als in de winter, daar van is buiten alle twijffel de warmte de oorzaak; dog niet zo zeer aangaande de brouwing, maar wel ten opzigte van de gisting des Biers, aangezien de gisting door de warmte of hitte der lugt al te ftark aangezet of anderzins beroert word; gelijk dit inzonderheid plaats heeft, bij eene ftarke broeijende lugt, 't zij met of zonder donderbuijen, kunnende een met gistende deelen vervulde en broeijende lugt, zelfs het reeds gegiste en gevate Bier (en diergelijke gefermenteerde vogten) weder aan het werken brengen en doen veranderen en bederven, zo men daar niet in voorziet, dat egter altijd ook niet doenlijk is.

Hier uit kan men dan ook niet bezwaarlijk opmaaken, waarom het in 't na- en voorjaar gebrouwen Bier 't beste en duurzaamfte is, naamelijk het is, ten minften voor een groot gedeelte, de koelte, die het Bier bij de eerfte gisting goed maakt, en vervolgens goed houd.

Daar is weinig over het Bier-brouwen in het neder-duitsch gefchreeven; dog zeekere Doctor MARTIN SCHOKIUS te Groningen, heeft eertijds een klein tractaat in 't latijn *de Cerevifia Groningæ*, of van het Groninger Bier, dat hedendaags gewoonlijk *Kluin* genaamt word, in 't ligt gegeeven, waar in hij tragt aan te toonen, dat de deugd en duurzaamheid des Biers, dat in 't voorjaar gebrouwen word, hooftzaakelijk afhangt van de leevensgeesten, die het water en andere natuurlijke dingen, dan weder zouden verkrijgen, en daar door als op 't nieuw herleeven; dog fchoon het waar is, dat veele natuurlijke dingen, inzonderheid in 't Rijk der Planten en Dieren, in het voorjaar gelijk als een nieuw leeven en een nieuwe kragt ontfangen, zo kan men egter de deugd en duurzaamheid van het voorjaars Bier, voor zo verre het water daar in toebrengt, niet aan die dingen toefchrijven, maar veel eer, om dat het water in de zomer meer verwarmt en met allerleij verrotte en andere onzuiverheden voorzien is, van welke onzuiverheden het water in de winter door de koude en vorst weder gereinigt word in een bekwaame hoedanigheid, maar geenzins nieuwe levens-geeften, verkrijgt, om in 't voorjaar tot goed en duurzaam Bier te dienen: Hoewel eigentlijk de aart des jaar-faizoens en een bekwaame gisting misfchien wel het meefte daar toe contribueert.

Betreffende de vierde omftandigheid, waar van het onderfcheid der Bieren afhangt, zo is het zeker, dat de ingredienten, die tot het Bier-brouwen gebruikt worden, zo wel aangaande derzelver verfcheidentheid in zoorten en deugd, als de hoeveelheid, die men 'er bij 't brouwen van bezigt, zeer veel toebrengen, om verfcheiderhande Bieren te verkrijgen; dus zal de *weit* een ander zoort van Bier uitleveren, als de *gerst*, en deeze weder een andere als de *haver*, welke drie zoorten van graanvrugten wel 't meest tot het Bier-brouwen dienen, dog hooftzaakelijk de *gerst*; hoewel 'er ook des noods andere graanen en zaaden tot het Bier-brouwen kunnen gebezigt worden, als *rogge*, *fpelde*, *boekweit*, *rijst*, *geers*, *erten*, *boonen*, *cicers*, en in 't algemeen alle meelagtige zaaden, die weinig of geen reuk, en geen kwaade of walgelijke nafmaak hebben; en de Bieren van deeze zaaden

zullen

zullen wederom bijzondere zoorten uitmaaken, dog waar van de meeſte maar van een geringe ſmaak, egter drinkbaar zijn, zo dat men zig in tijden van nood evenwel daar van bedienen kan. Vervolgens hangt het onderſcheid der Bieren ook af, van de verſchillende manier van het mout maaken, als meede van het onderſcheid en gebruik der *hoppe*, en eindelijk ook van de *gest* en *gisting*. Dat de proportie of min of meerder hoeveelheid van *mout*, die men bij een brouwzel hier beezigt, onderſcheid in het Bier maakt, is een zaak die van zelve klaar is, want na maate dat men veel of weinig *mout* neemt, zal het Bier ook ligter of zwaarder worden. Voorts moet ik hier nog aanmerken, dat de nieuwe of verſche graanen, of ten minſten die van eenerleij gewas en ouderdom zijn, het best tot Bier-brouwen dienen, dewijl daar van het beſte *mout* gemaakt word; waar van onder zijn Artijkel meer zal gezegt worden.

Dat het water meede de oorzaak is, dat de Bieren verſchillende zijn, ſchoon ze in alles op eenerleij wijze gebrouwen worden, daar aan behoeft men niet te twijffelen, vermits het zoete water, dat alleen tot Bier-brouwen dient, op verſchillende plaatzen van zeer verſcheidene aart is, niet uit zig zelfs als een element, of enkele hooftſtoffe aangemerkt, maar door de vermenging van deeze of geene vreemde ongelijkſlagtige fijne deeltjes, die het zelve op honderd, ja duizenderleij wijze ontfangen kan, en die zig met het zelve vereenigen, ſchoon men dezelve niet oogzienlijk, nog ook door veel proeving daar in kan beſpeuren; bij voorbeeld, de opper- en onderaardſche vloeijende wateren kunnen in haar vloeijing deeze of geene mineraliſche deelen ontmoeten, die ze tot zig neemen, of ze neemen de deelen tot zig, van de in 't water verrotte dingen, 't zij van dieren, planten, enz., op wat wijze dezelve ook daar in moogen gekoomen zijn; zo dat alle deeze dingen, hoe weinig ze ook zijn moogen, eene verandering in het water, en gevolgelijk ook in 't Bier kunnen veroorzaaken.

Dog ſchoon de gemelde dingen eenige verandering aan het water en Bier kunnen geeven, zo bedient men zig egter tot 't brouwen doorgaans van het water, dat men het gereedſte en gemakkelijkſte verkrijgen kan, mits acht geevende, dat het zelve zoet, zuiver en klaar zij; en inzonderheid word het goede rivier- en ſtroom-water in de Nederlanden veel geacht, en niet zonder reden, om dat door de vloeijing en ſtrooming het water zeer gezuivert word. Dog het is aanmerkelijk, dat de ondervinding aan deeze en geene Brouwers geleert heeft, dat het onzuivere, lelijke of onaanzienlijke water, daar allerleij vuil- en ſmeerigheden, van leertouwers, verwers, enz. zelfs van ſecreeten, zig in ontlasten, veeltijds beter Bier uitlevert, als 't zuivere en klaare water; en men zegt, diergelijke ondervindingen te hebben bij het zeep maaken, waſſchen, kooken, bakken, verwen, zuiker rafineeren en meer andere dingen; wat de oorzaak daar van zijn mag, ſchijnt nog niet onderzogt, en alleen bij ondervinding bekent te zijn; en de ambagts-lieden noemen zodanig water doorgaans *week* of *zagt water*, daar en tegen 't geene dat hen niet zo wel dient, *hard water*, ſchoon ze de rede van het onderſcheid zelfs niet, en niets anders dan bij ondervinding of naaming weeten. Ondertuſſchen is het bij de brouwerij, en andere dranken die met water gekookt of toebereid worden, noodig, dat men eene zaak waarneeme, naamelijk dat men zig wagte, om het water te gebruiken uit rivieren, vaarten, ſlooten, meiren, enz. daar een dood aas of meer van een dierlijk lighaam in de nabuurſchap, 't zij in of buiten 't water legt, want men heeft ondervonden, en het ſteunt op redenen, dat het Bier daar door een lelijken of walgelijken ſmaak en ongezonde hoedanigheid verkrijgt, welke lelijkheid en ongezondheid zig niet zo zeer openbaart in het kooken, maar wel hooftzaakelijk bij de gisting, en naderhand bij het gebruik.

Hier bij moet men, terwijl we van het water tot 't Bierbrouwen noodig, ſpreeken, nog twee dingen aanmerken; als eerſtelijk, dat het water het voornaamſte en grootſte deel, en de *baſis* van het Bier uitmaakende, eigentlijk het dorſtlesſchende deel van het Bier is, tot welken einde het Bier hooftzaakelijk gebrouwen word: want ſchoon 'er meer andere dranken buiten het enkele water zijn, die de dorſt kunnen ſtillen, zo is egter het water, of de waterigheid altijd de *baſis* daar van, waar uit men niet bezwaarlijk kan beſluiten, dat het water eigentlijk tot de dorſtlesſching, zo wel voor menſchen als dieren, geſchaapen is. Dog daar bij hebben de na het water uitgevondene dranken, als *bier*, *wijn*, *cijder*, enz. ook die groote nuttigheid, dat ze teffens voeden, welke voeding beſtaat in de ſtoffelijke deelen der tot het brouwen gebruikt wordende dingen, die bij de brouwing met het water gebrouwen, en daar meede vereenigt worden; en hoe beter en gezonder die dingen zijn, hoe nuttiger en dienſtiger, ja ſmaakelijker ook die dranken zullen wezen: Dienende het water bij deeze en allerleij andere dranken, behalven de dorſtlesſching, ook als een *vehiculum* of voertuig, om de voedende deelen in het lighaam te verſpreiden.

De tweede aanmerking, waar van ik gewaagt hebbe, is, dat men ondervonden heeft, dat het gedistilleerde water niet tot dorſtlesſching dient: Wat is tog de reden hier van? Daar moeten dan bij de distillatie de dorſtſtillende deelen vervliegen, of niet meede kunnen overgehaalt worden, zijnde dit laatſte het waarſchijnelijkſte, dewijl anders die deelen bij de kooking van het Bier ook moeſten vervliegen en wegraken, 't welk men anders bevind. Het is zeer waarſchijnlijk, dat de Schepper in het water iets bijzonders geſchaapen heeft, en dat ſchoon het water onſmaakelijk is, en zuiver ſchijnt, het egter zeer fijne aardagtige en verkoelende *ſaliniſche* deelen bezit, die een dorſtlesſchende eigenſchap bezitten, en niet distilleerbaar zijn.

Ten zesden en laatſten ſtaat, ten opzigte van de verſcheidentheid en deugd der Bieren, ook nog aan te merken, dat dezelve niet weinig afhangen van de behandelinge des Brouwers bij het Bier brouwen; want het is bekend genoeg, dat de eene Brouwer, zo wel in het mouten, als brouwen, gisten, enz. deeze manier, en de andere weder een andere manier, 't zij uit gewoonte, of ook uit andere reden, tot voordeel of anderzins, opvolgt; en het ſpreekwoord, *Hij brouwt zo wat naar zijn zin*, word bij de meeſte Brouwers bewaarheid. Inzonderheid koomt het, om goed en deugdzaam Bier te brouwen, hooftzaakelijk op goede graanen, het wel mouten en de gisting aan, gevoegt bij een bekwaame jaarstijd en behandeling.

Dus verre van de verſcheidentheid der Bieren in 't algemeen, en van de oorzaaken daar van in 't bijzonder geſproken hebbende, zo zullen we nu ook gaan aanwijzen, op wat manier het Bier best gebrouwen word; niet om zulks de Brouwers, die 'er opzettelijk hun werk van maaken, te leeren, maar tot dienst van groote huishoudingen; want het zeer bekend is, dat 'er veele huishoudingen in

de Nederlanden en elders zijn, die hun eige Bier brouwen; en ſchoon ook deeze reeds vooraf het Bier-brouwen mogten verſtaan, zo zullen ze egter moogelijk nog aanmerkingen uit ons zeggen kunnen maaken, die hen nuttig en dienſtig kunnen zijn. Dog eer we tot 't brouwen zelve overgaan, zal het niet onvoegzaam zijn, dat we vooraf de voornaamſte Gereedſchappen, die tot 't brouwen noodig zijn, vermelden.

Behalven het *Brouw-huis*, of de *Brouw-plaats*, die groot en ruim genoeg, en daar bij lugtig moet zijn, heeft men de volgende Gereedſchappen noodig, als

I. Een *Beſlag-kuip*, waar in het mout, des avonds van te vooren beſlagen word, als men de volgende morgen denkt te brouwen.

II. Een *Los-kuip*, waar in het in de ketel met 't mout gekookte water, dat het Bier word, te zaamen overgegooten en vervolgens het enkele nat door een gat in de bodem, waar in een langſteelige prop is, afgetapt word in een onderbak, die onder deeze kuip in de uitgegraavene grond ſtaat; van waar het zelve vervolgens in de koel-bakken of gest-kuipen overgebragt word.

III. *Gest-* of *Geil-kuipen*, waar in het Bier tot gisting gedaan word, om 't te doen gisten en daar door zuiver en klaar te doen worden. Alle deeze Kuipen en Bakken dienen met ijzere hoepen, om de ſterkte, voorzien te weezen.

IV. Een paar *koperé Ketels* met kopere kraanen tot aftapping voorzien, naamelijk een *Water-ketel*, om heet water tot 't beſlaan van 't Bier te maaken, en een tot het Bier- en Hop-kooken; hoewel men het zeer wel met een ketel tot die beide gebruiken af kan, indien de Brouwerij niet heel groot is; of als men maar voor zijne eige huishouding brouwt; moetende deeze ketels in een muur bemetzelt zijn, zodanig, dat men 'er bekwaamelijk vuur onder kan ſtooken.

V. *Vaten*, om het nu klaar gemaakt zijnde Bier daar in te vullen en te bewaaren. Wijders ten

VI. *Roer-ſtokken*, *Scheppers*, *Gooten* of *Pompen*, tot overbrenging van het vogt uit het eene vat in het andere, en meer andere kleine dingen, tot 't gerijf noodig, die de practijk aan de hand geeft.

Alle welke dingen niet alleen ſterk en hegt, maar ook voor het gebruik ter deegen zuiver moeten zijn, want de minſte onzuiverheid die daar aan blijft, geeft aan het Bier de eene of andere ondeugd; en inzonderheid dienen de Vaten, waar in 't Bier bewaart word, voor al zuiver gemaakt te zijn; want daar koomt het zeer dikwils van daan, dat het Bier, ſchoon nog zo wel gebrouwen, een lelijke en onaangenaame ſmaak, of een andere kwaade en voor het menſchelijke lighaam niet dienſtige, ja ſchaadelijke hoedanigheid bekoomt.

Dit zijn de voornaamſte werktuigen die men nodig heeft om Bier te brouwen, volgens de gewoonte. Dog behalven deze behooren tot groote Brouwerijen ook nog meer andere gereedſchappen en gerijflijkheeden, die wij kortelijk bij malkander zullen opnoemen, als *Graanſouders*, *Hop-ſouders*, *Mouterij*, *Koolen*, *Hout*, en de bewaarplaatzen daar toe; *Bier-kelders*, *Kuiphuis*, *Water-ſchuit*, *Paarden*, *Wagen* en *Sleeden*, enz., en eindelijk ook twee of meer *Menſchen* om het brouwen waar te neemen; onder welke de Brouwer veeltijds, als hij door andere bezigheden of verhinderingen 't oog niet zelfs altijd over het werk houden kan, het opzigt aan eene toevertrouwt, die de meeste kennis daar van heeft.

Aangaande de kelder of kelders moet ik dit, eer we verder gaan, nog aanmerken, dat het 'er, om het gebrouwen Bier goed en lang te bewaaren, grotelijks op aan komt, om goede koele kelders te hebben, want dit bewaart het Bier voor een nieuwe fermentatie of gisting en verder bederf. Waar komt het tog anders veel van daan, dat men in de noordlijkſte landſtreeken het Bier lange, ja veele jaaren kan goed houden en bewaaren, als door de kelders, die wegens haare diepte onder de grond zeer koud zijn.

De wijze om Bier te brouwen.

Om nu tot 't Bier-brouwen zelfs te komen, zulks geſchied als volgt: Men doet van het gemaalen mout of mout-meel, dat maar grof gemaalen moet zijn, zo veel in de beſlagkuip als na de proportie van de hoeveelheid Biers dat men wil brouwen, en naar deszelfs ſterkte die het hebben zal, nodig is. (Een loopen mout tot een tonne Bier, geeft zeer goed Bier.) Hier op giet men water, dat in de kopere ketel, die niet verre van daar moet ſtaan, ziedend heet gemaakt is, dog niet kookt; waar door 't mout zoude verbroeijen; en welk opgieten geſchied door middel van het water uit de ketel in een goot te ſcheppen of te pompen, en het dus in de beſlag-kuip te laaten loopen; moetende ondertusſchen het mout en water geduurig met een houte roerſtok wel geroert, en met elkander vermengt worden. Als dan dit mengzel of beſlag een nagt min of meer geſtaan heeft, word het zelve bij het begin van het brouwen of kooken uit de beſlag-kuip in de brouw-ketel, op de vorige wijze, namelijk door middel van overſchepping, bekwamelijk lange gekookt, namelijk tot dat de kragt uit 't mout, alle in het water overgekookt is; dog waar bij ook geſtadig of dikwils 't mengzel met een roer-ſtok moet omgeroert worden, op dat het niet aanbrande; en als de ketel niet groot genoeg is, om het mengzel of beſlag in eens daar in te doen, gelijk wel meest gebeurt, zo word het beſlag in twee of meermaalen in de ketel gedaan, en gekookt, en bij welk kooken men ook altijd nog meer water kan bijvoegen, in gevalle de beſlag-kuip te klein was, om ten eersten het nodige water bij het mout te doen.

Geduurende het kooken, of ook voorheen, word de los-kuip op de bodem met goed ſtroo over en over belegt, en ook de langſteelige prop van 't los-gat met ſtroo omwonden, of ook nog wel teffens een digte korf daar om heen gevoegt, dienende deze toeſtel om het gekookte mengzel of beſlag vervolgens daar in te *coleeren*, of het nat van het uitgekookte mout, (dat dan *masch* of *bostel* genoemt word), af te ſcheiden; waar bij aan te merken ſtaat, dat het ſtroo versch en zuiver moet zijn, en vooral geen muffe of kwaade reuk hebben, want hier door zoude het Bier ook een kwaade ſmaak verkrijgen. De los-kuip dan dus bereid, en het beſlag in de ketel genoegzaam, 't zij in een of meer reizen, uitgekookt zijnde, word het zelve uit de ketel telkens op de vorige wijze, door overſchepping, met een goot in de los-kuip overgebragt, tot dat alles in de los-kuip is.

Ondertusſchen, of op 't laatſte, zo men wil, tapt men iets van het gekookte uit de los-kuip, zo veel men genoeg agt, door het los- en ſijg-gat klaar af, doet het in de ledige brouw-ketel, en dan daar bij zo veel ponden *hoppe* als de quantiteit des Biers vereischt; als dan dit met elkander genoegzaam gekookt heeft, word dit af-

afkookzel ook in de los-kuip overgebragt bij het vorige afkookzel. Hoe langer de hop gekookt word, hoe 't bier bruiner word; dog middelmaatig gekookt is 't best.

Dit alles dus ver gedaan, en het afkookzel alle in de los-kuip zijnde, laat men het wat ſtaan, tot dat zig het uitgekookte *mout* of 't *masch*, met de *hop* wat nedergezet heeft; als dan word het klaare nat daar van, door middel van meergemelde lange prop des los-vats, maar een weinig te roeren, en het los-gat daar door iets te openen, in een onder het los-gat ſtaande bak afgetapt, en uit deze in de koel-vaten of gist-kuipen, die of in 't zelfde brouw-huis, of in een daar naast zijnde koel- en gist-huis, dat beter is, op de meergezegde wijze, door een goot overgebragt, en dan is het aan het gisten en zuiveren van het Bier toe; dog eer we daar van ſpreeken, moeten we vooraf nog zeggen, dat men van het na de gemelde aftapping des nats, uit de los-kuipen op de overgebleevene uitgekookte *mout* en *hop*, nieuw gekookt water kan gieten; welk nat men dan, na dat het een tijd lang daar op geſtaan en getrokken heeft, op de vorige wijze klaar aftapt, en in bijzondere gist-kuipen overbrengt, om 't te doen gisten, en daar van een dun Bier te maaken, dat voor tafel-bier dienen kan, en geenzints onſmaakelijk is: Ja men kan nog eens op dit overgebleevene in de los-kuip, gekookt water doen, en een derde bier daar van bereiden, maar dat dan heel dun is en *Scharre-bier* genaamt word, alleen voor gemeene menſchen, of voor een geringe drank dienende, die dog beter als klaar water is, wanneer het wel behandelt en gegist heeft.

Om nu tot de gisting des Biers te komen, waar aan zeer veel gelegen is, en dat 't Bier min of meer goed maaken, of ook bederven kan, zo doet in het in de gest-kuipen overgebragte afkookzel, na dat het zo veel verkoelt is, dat men even een laauwe warmte kan voelen als men 'er de vinger in ſteekt, zo veel gist als men nodig oordeelt, roert 't dan wel om, dekt 't met planken of deekens lugtjes toe, en laat 't zo ſtaan, tot dat het volkomen aan 't fermenteeren of gisten is, 't welk men daar aan ziet, als 'er boven op krullen als ſchuim koomen, en het met gist beleid is; of dat een brandende kaars daar boven gehouden wordende, uitbluscht; dus verre aan het gisten zijnde, dan vaat men het terſtond in ſchoone tonnen, die in de kelder naast malkander op ſtellingen gelegt zijnde, plaatst men 'er tusſchen twee en twee een houtene moute onder, om de gist van het nog gistende Bier op te vangen, en als 't Bier zitten gaat, zo vult men het altemets eens op, tot dat het na twee of drie dagen niet of weinig meer gist; als wanneer men het vat of de ton met de ſponning wel ſluit, en daar over heen pot-aarde, daar wat zout onder gemengt is, ſtrijkt, wordende het zout onder de pot-aarde of kleij gemengt, om dat die daar door vogtig blijft en niet ligt berst, maar indien hij evenwel droog en hard wierde en opberste, zo moet men het vooral weer digt ſtrijken. Als dan het Bier, aldus geſloten, veertien dagen of langer gelegen heeft, kan men het beginnen op te ſteeken en te gebruiken, of ook langer leggen laaten, naar dat het Bier ſterk en in bekwaame jaargetijde gebrouwen is; dog waar bij aan te merken ſtaat, dat wanneer een vat aangeſtoken is, men het zelve na vervolg dient ten einde te gebruiken, dewijl het Bier in een niet vol zijnde vat, zo lang niet kan duuren dan in een dat vol is, ſchoon het ook wel geſloten word.

Wij hebben voorheen aangetoont, dat aan de *fermentatie* of gisting veel gelegen is, om goed Bier te verkrijgen, het zal derhalven niet onnut zijn, om hier eenige aanmerkingen bij te voegen, ten aanzien van de bijzondere manieren van gisting en de daar door ontſtaande uitwerkingen, om goed of ſlegt Bier te maaken.

1. Dewijl de gist zeer verſchillende is, als goed, ſlegt, zoet, zuur, bitter, ſtinkend enz.; zo is 't zeker dat dezelve ook altijd iets daar van aan het Bier overzet, dat 't zelve beter of ſlegter kan maaken.

2. Maakt 't onderſcheid in 't Bier, of het zelve heel open dan overdekt gegist word.

3. Als meede of de gist in heel heet Bier, en dus al te vroeg of ter regter tijd, of ook te laat, als 't Bier te koud geworden is, daar in gedaan word.

4. Ook word het Bier anders, als 'er te weinig of te veel gist genomen word, dan wanneer men de bekwaame proportie, naar maate van de hoeveelheid des Biers gebruikt.

5. Is 'er weer een groot onderſcheid, of het in wijde kuipen, of alleen in de tonnen gegist word, gelijk ſommige doen; als mede of 't half in de kuipen en half in de tonnen uitgegist word.

6. Toont zig ook onderſcheid daar in; als 't Bier dat in kuipen gegist is, te vroeg of te laat gevaat word; gelijk mede als men het Bier dat in de tonnen gegist word, te vroeg of te laat opvult.

De uitwerkingen nu, die uit het eene of andere kunnen ontſtaan, zijn ten naasten bij de volgende.

I. Hoe meer lugt aan het in de gisting gezette Bier gegeeven word, hoe heviger, ſterker en raſer 't zelve gist.

II. Het Bier dat men in opene, of maar weinig gedekte kuipen laat gisten, word wel klaarder en doorſchijnender dan 't geene dat in digter getlotene kuipen gegist heeft, maar verliest egter daar door van zijn deugd en ſterkte.

III. Geſchied zulks zo veel te meer, als 'er te veel gist bij gedaan is; maar,

IV. Komt 'er te weinig gist bij, zo blijft het Bier zoetagtig en verkrijgt geen regte geestagtigheid; gist ook niet regt volkomen door; en behoud de gist meest bij zig, waar door een ongezond, purgeerend, winden en krimpingen veroorzakend Bier ontſtaat.

V. Komt de gist bij Bier dat nog te heet is, zo word dezelve verbroeit, en daar door ten deele bedurven; het overige geraakt in een hevige, ſchielijke gisting, waar bij de meeste geesten en de beste kragten des Biers verlooren gaan.

VI. Komt de gist te koud in het Bier, zo wil de gisting niet aan de gang; inzonderheid in koúde tijden, of als men zulks wanneer 't Bier gevaat is, in de kelder met kolen-vuur of andere warmte zoekt te verhelpen, zo word 'er egter zelden wat goeds van, maar 't Bier behoud meest zijn gist en troebelheid.

VII. Word het Bier in de tonnen of andere vaten gegist, daar naar proportie weinig vrije lugt op kan werken, zo word het zo klaar en doorſchijnend niet, dan wanneer het in groote opene kuipen gegist heeft; dog daarentegen word het in de tonnen gegiste, veel kragtiger, ſterker en beter.

VIII. Wanneer daarenboven het Bier lau-warm in de tonnen gevaat en dus in de kelder, als hij wat koel is, gegist word, zo gist het zeer gemakkelijk en langzaam in de tonne, en word een zo veel te kragtiger, ſterker en

duurzaamer Bier; ja door welke manier van gisting in de tonnen men het allerbeste en kragtigfte Bier kan verkrijgen, als de gisting en opvulling maar wel waargenomen word: Is het dan, dat 't zelve niet aanftonds klaar genoeg is, zulks komt met de tijd door langer leggen, of door aftapping, en door andere goede middelen, waar van hier na.

IX. Dog men moet het lau-warm gegist Bier niet geheel vol aanvullen, en ook moet de kelder niet digt gefloten, maar lugtig zijn, want anders zoude het Bier door al te veel aanvulling, geheel uit de tonnen weggisten, en daar en boven,

X. Zo is de ruimte en opene lugt, bij gistend Bier zo wel in de gist-plaats van het brouw-huis als in de kelders, ten hoogften nodig, en zulks ook daarom, dewijl het Bier geduurende de gisting een zekere zeer fijne geest, van zommige *Gas* genaamt, uitwaasfemt, die zeer venijnig of verftikkend is, en een mensch of dier in een ogenblik kan dooden, als hij in een heel digt gefloten plaats komt, daar het Bier, of ook andere gistende vogten, in gisting ftaan; gelijk men daar van droevige voorbeelden heeft; maar is de kelder of gist-plaats groot en ruim genoeg, en niet heel digt gefloten, zo heeft 't geen nood met de verftikking; dog zal men, in een zodanige plaats komende, altijd eenige aandoening of prikkeling in de neus en 't hooft gevoelen, en zelfs als dronken worden, als men 'er lang in blijft.

Uit 't gezegde kan dan een opmerkende niet bezwaarlijk leeren, wat hem, ten opzigte van de gisting te doen ftaat om goed Bier te verkrijgen, en zig voor fchade te wagten; zijnde de manier van gisting des Biers die wij te vooren bij 't Brouwen aangeweezen hebben, anders de meest gewoone, die ook zeer goed en bij allerlei Bieren practicabel is.

Maar dewijl het geene dat boven van het brouwen gezegt is, inzonderheid zijn betrekking heeft op 't *bruine Bier*, dat het meest gebrouwen word, zo moeten wij nog kortelijk iets zeggen van het *witte Bier* of *Mol* en *Bottel-bier*.

Tusfchen het *witte Bier* of *Mol*, in Duitschland *Breijhaan* en elders nog anders genaamt, en het bruine Bier is geen ander onderfcheid in het brouwen, als dat 'er geen, of maar zeer weinig *hop* in gebrouwen, en dezelve ook niet zo fterk of lang als in 't bruine Bier, in de brouwketel gekookt word, weshalven 't zelve ook zoet van fmaak en meer verkoelend is; het word van verfcheiderhande graanen gebrouwt, het zij van *gerst*, *weite*, *boekweite* en *haver*, of ook van verfcheide dezer graanen onder malkander, te weeten tot mout gemaakt zijnde, en zommige brouwers voegen 'er nog deze of geene zoetigheden en kruiderijen bij om het finakelijker en aangenaamer te maaken, als bij voorbeeld *honing*, *zuiker*, of *zuiker-ftjroop*, *zoet hout*, *kruid-nagels*, *muscaat* en diergelijke.

Bottel-bier of *Bouteille-bier*, is een zoort van wit of ook bruin Bier, dat aan 't gisten gebragt, maar de gisting door digtfluiting en koude geftuit is: Om zulks te maaken, neemt men goed versch, heel of meest uitgegist Bier, doet het, koud zijnde, in fterke glazene of beter in aardene flesfen, en voegt 'er bij in ieder fles een weinig *zuiker* of *honing*, benevens een of twee *kruid-nagels* en wat *citroen-fchil* en *coriander*, zo men wil, kurkt dan de flesfen terftond wel vast toe en bind de kurk nog met bindgaren aan de bovenfte ring der fles kruislings wel vast; bewaart vervolgens de flesfen in een koele kelder of op een andere wel koude plaats; als men vervolgens de flesfen bij het gebruik ontkurkt en opent, zal het Bier door de geftuite gisting met groot geweld in de gedaante van fchuim daar uit en in de hoogte vliegen; weshalven men zig bij de opening wat voorzigtig gedraagen moet, om niet befpat of anderzints befchadigt te worden. Bij het aanvullen moeten de flesfen vol gevult, en vooral op een koude plaats bewaart worden, want anders zouden ze in ftukken fpringen. Dit Bier heeft een aangenaame verkwikkelijke fmaak, inzonderheid in de zomer, en word veel in *Duitschland* en *Engeland* gemaakt.

Het gezegde wegens de manier van Bier te brouwen, zal, denk ik, voldoen; ik weet wel dat 'er meer andere manieren en behandelingen zijn, inzonderheid in de coleering of doorzijging van het gekookte *mout-water*, maar het Bier word op veel plaatzen, daar het beste Bier gebrouwen word, gelijk voren genoemt is, op de bovengemelde wijze behandelt en bereid, en in 't wezentlijke komen alle manieren van brouwen daar mede over een.

Zie hier nog een korte fchets van het Bier brouwen, of van die dingen, die om goed Bier te brouwen, waar te neemen zijn, om zulks in een opflag van 't oog te kunnen zien.

I. Moet het *mout*, als het hooft-ingredient, van goed graan of zaad, en behoorlijk wel gemout, ook niet al te fijn gemaalen zijn. Zie 't Artikel MOUT.

II. Moet het water tot 't brouwen, zoet, dog van geen harden aard zijn, gelijk puts-water en diergelijke is; zijnde het rivier- en ftroom-water 't beste daar toe.

III. Moet het water tot 't beflaan van het *mout*, niet te heet nog te koud zijn, en het *mout* bij het beflaan met 't water wel omgeroert en vermengt worden.

IV. Moet vervolgens het Beflag in de brouw-ketel al langzamerhand bij graaden aan 't kooken gebragt, en dus het vuur allengskens meer aangeftookt worden; dog het mout moet wel uitgekookt, en door roering zorg gedragen worden, dat het niet aanbrande.

V. Het gekookte nat in de los-kuip overgebragt zijnde, moet men het zelve zo klaar aftappen als doenlijk is, dewijl zulks mede veel toebrengt om daar na door de gesting klaarder te worden.

VI. Het nat vervolgens in de koel- of geil-kuipen gedaan zijnde, om het door de gesting te zuiveren en tot Bier te maaken, moet bekwaamelijk verkoelt zijn, zodanig dat het maar omtrent lau-warm is; ook moeten de geil-kuipen niet vol, maar wat min of meer half vol zijn.

VII. De *gist-plaats* moet in de zomer koel, maar in de winter warmer, egter ruim en niet heel digt gefloten zijn: In de winter kan men de geil-kuipen wat losjes dekken, maar in de zomer is 't niet nodig.

VIII. Als men het Bier alleen in de vaten gist, moet het Bier lau-warm daar in gedaan worden, na dat voorheen de gist daar onder gemengt is.

IX. Het Bier moet, 't zij dat men het alleen in de vaten gist, of dat het voorheen in de geil-kuipen reeds gegist heeft, van tijd tot tijd opgevult worden, tot dat de gisting meest gedaan heeft, als wanneer men de vaten terftond wel digt moet fluiten, behalven het zwik-gat dat men nog eenige dagen open laat, en allengskens digter fluit.

X. De gist, daar de gisting mede gedaan word, moet altijd versch en zuiver zijn, en het is niet alleen zeer dienstig om altemets van gist te veranderen, dewijl de

de gist van 't zelfde Bier geduurig vermindert; maar ook gist van ſterk en ſmaakelijk Bier bij minder Bier te gebruiken, waar door dit zeer verbetert word. Ook moet men niet te veel nog te weinig gist tot de gisting bezigen; dog in de winter mag men wel wat meer als in de zomer neemen. Men kan de traage gisting in de winter, of op andere koude tijden, ook aanzetten, door 'er eenige heete dingen, bij voorbeeld *peper* of diergelijke bij te voegen.

XI. Wegens de brand tot kooking ſtaat anders niets te zeggen, als dat men daar toe gebruikt zodaanige brandſtoffen, die men best en goedkoopst verkrijgen kan, het zij *turf*, *hout*, of *ſteen-koolen*, moetende de turf of 't hout wel droog zijn, want anders maakt het veel belemmering in het kooken en brouwen.

XII. Alle de tot het Bier-brouwen gebruikt wordende Gereedſchappen moeten wel gezuivert, en inzonderheid ook de Vaten of Tonnen, waar in het Bier gevaat word, ter deegen ſchoon zijn; want anders zal het Bier, ſchoon het ook wel gebrouwen is, onſmaakelijk worden, of geheel bederven.

XIII. Word eigen goede opzigt van de meeſter Brouwer, of van de Huisvader of Huismoeder, bij het brouwen vereischt; aangezien men zig niet altijd op de arbeiders, tot het Bier-brouwen nodig, nog ook op de Meeſter-knegt verlaaten kan; en voor het overige moet de ondervinding alles nader leeren.

Om op een korte en raſe wijze Bier te brouwen.

Neemt grof gemaalen mout, 't zij van *gerst*, *weit*, *haver* of *boekweit*, zo veel gij wilt; beſlaat het met genoegzaam lauw-warm water, en laat het een nagt over ſtaan te meuken; kookt het vervolgens in een bekwaame groote ketel, 't zelve roerende; genoegzaam gekookt zijnde, naamelijk tot dat de kragt of ſubſtantie uit het mout gekookt is, zo laat 't zo koud worden, dat men 'er de vinger in lijden kan zonder zig te branden, ſchept of giet dan het klaare boven af, of zijgt 't door een ſijne teems, en doet het nat dus warm in een vaatje of ton, doet 'er voorts wat gest bij, om te gisten; dog de ton moet omtrent, egter niet geheel vol zijn, en men moet het zomtijds opvullen; als het dan uitgegist heeft, fluit men het ſpongat of opening digt toe, en men kan het dan voorts opſteeken en gebruiken, zullende zoet en ſmaakelijk zijn. Dog wil men het nog zoeter hebben, zo moet men wat *zoet hout* daar in bekooken; andere neemen *honing*, of *zuiker-ſijroop*, of eenig ander zoet; maar wil men hebben, dat het duuren zal, zo moet men een weinig *hoppe*, in plaats van de voorgemelde dingen, 'er mede in bekooken; dog dan word het bitteragtig, of *Bitter-bier*. Men begrijpt voorts ligtelijk, dat hoe meer water men bij het mout gebruikt, hoe dunder, en hoe minder water, hoe ſterker dit Bier word; en men ziet hier uit, dat de bovengemelde wijdloopige toeſtellen van het brouwen, alleen maar dienen en noodig zijn, als men veel Bier te gelijk moet brouwen.

Ander gemeen Dun-bier te kooken.

Neemt maar grof gemaalen *roggen-meel*, beſlaat en kookt het zelve, en handelt verder daar meede op de voorgemelde wijze, zo zal men een heel goed drinkbaar Bier verkrijgen.

Om aan het Bier een aangenaame geur en ſterkte bij te zetten.

Schoon het Bier, dat wel gebrouwen en toebereid is, uit zig zelfs een genoegzaame aangenaame ſmaak heeft, zo kan men het zelve egter, door bijvoeging van deeze of geene dingen ſmaakelijker maaken, of een aangenaame geur bijzetten, die de bijzondere ſmaaken van verſchillende menſchen voldoet. Dus kan men het ook door de kunst eenigzins ſterker en kragtiger maaken; bij voorbeeld:

Vult het verſche of meest gegiste Bier op tonnen daar goed zwaar en ſmaakelijk Bier, als *Breemer-*, *Joopen-*, of *Hamburger-bier*, *Mum*, enz. in is geweest, en eerst kortelijks uit getapt is, zo zal het Bier niet alleen de geur van 't geene verkrijgen, dat 'er in geweest is, maar ook kragtiger worden.

Of vult het Bier op vaten, daar goede *wijn* of *brandewijn* in geweest is, het zal een zeer aangenaame geur en ook te gelijk meer kragt verkrijgen; en het kan niet ſcheelen, of de moer nog op de gemelde Bier- of Wijnvaten, enz. is, als de vaten maar onlangs afgetapt zijn, en dus dezelve en de moer niet muf of ſtinkende zijn.

Of neemt *moer* van beste *zoete wijn*, of van *Canarie-ſec*, fermenteert of gest het nieuwgebroude Bier daar meede, het zij alleen of te gelijk met wat andere goede Bier-gest; gij zult een zeer ſmaakelijk en heerlijk Bier verkrijgen.

Of doet in een vat of tonne nieuw gevaat Bier, twee lood geſtooten *laurier-beſiën*, of één lood *coriander*, of een half lood *kruid-nagels*, of van elks een weinig, zo zal het Bier zeer ſmaakelijk worden.

Of neemt gepoeijerde *kruid-nagels*; of *nootemuscaat*, of van beide, doet daar van maar een weinig in 't nieuwe Bier, dat tot de gisting gezet is, om meede te gisten, zo zal men zeer aangenaam Bier verkrijgen; dog de *nootemuscaat* past het best in wit Bier.

Of neemt een verſche *citroen*, beſteekt die met eenige *kruid-nagels*, en doet ze in de ton van nieuw uitgegist Bier, eer gij ze geheel fluit; het Bier zal heel aangenaam worden.

Of tapt goed en klaar Bier op bouteljes of flesſen, doet dan in elke fles één of twee *kruid-nagels*, met wat *citroen-ſchil* en *zuiker*, als meede *coriander*, twee of drie *lange rozijnen* zo men wil, kurkt dan de flesſen wel toe, en zet ze op een koele plaats; als men dan in het vervolg de flesſen opent, zal het opborrelen en ſchuimen, dat men *roomen* noemt, op diergelijke wijze als *Bottel-bier*, en zeer aangenaam van ſmaak, ook niet ongezond, en verkwikkende zijn.

Of neemt van de opregte of eigentlijke zoort van *ſcarleij*, in 't latijn *horminum* genaamt, bekookt daar van iets in het Bier, met de hop of anderzins, of laat het met 't Bier gisten, dat beter is, zo verkrijgt het Bier een zeer aangenaame ſmaak; dog men moet 'er niet te veel van bij doen, anders is het voor het hooft nadeelig, en maakt dronkenſchap en hooftpijn. Ook past het beter in Wit, dan in Bruin-bier.

Zommige Brouwers in deeze en andere Provintien en Landſchappen, bekooken in het Bier met, of in plaats van de *hop*, het kruid *Gagel*, ook *Post* genaamt, in 't latijn *Mijrtus Brabantica*, of *Chamelæagmus* Dodon., niet alleen om de *hop* te beſpaaren, maar ook om een aangenaamer ſmaak, en meer ſterkte aan het Bier te geeven; dog men dient te weeten, dat dit kruid 't Bier wel eenige geurigheid en kragt bijzet, maar het maakt ſchielijk dronken en berooit het hoofd te zeer, ja maakt den mensch als dol en raazend, inzonderheid als 'er veel in 't Bier bebrouwen is, en 'er veel van gedronken word.

Dus

Dus is het ook gelegen met de *cokkels-korrels* en meer andere dingen, die zommige Brouwers of Bier-tappers in het Bier doen, om 't zelve een zogenaamde kragt en ſterkte bij te zetten, en ras dronken te maaken, en dus de naam te verkrijgen, dat ze ſterk Bier hebben; maar dit is ten hoogſten nadeelig en verfoeijelijk; gelijk ook om zout in het Bier te doen, en daar door de menſchen dorstiger te maaken, en meer te doen drinken.

Andere Brouwers neemen in plaats van de *hoppe*, om dezelve te ſpaaren, *alsſem*, maar ſchoon dit het Bier juist niet ongezond maakt, zo geeft het egter aan 't Bier een niet zeer aangenaame bitterheid, en het Bier kan ook zo wel niet duuren. Dus is ook de *oſſe-gal*, die zommige om de bitterheid gebruiken, hier toe ondeugend.

Om het Bier een aangenaame geur te geeven, kan men ook één of twee grein *amber*, of *muscus*, met zuiker vermengt, bij de gisting in het Bier doen; dog zommige menſchen, inzonderheid vrouwen, kunnen niet wel over deeze zoete geur, ſchoon anders niet onaangenaam.

Daar zijn veel meer anderen, ja hondert en meerderleij dingen, die men in het Bier kan doen, om aan het zelve een aangenaamer geur, of ook meer kragten bij te zetten; dog dezelve dienen meer tot voldoening van de bijzondere ſmaaken, of tot medicijnen, als tot verbetering van het Bier. Wij zullen eenige der voornaamſte daar van opnoemen; zulke zijn, de *alands-wortel*, *calmus*, *Florentijnſche lisch-wortel*, *galgan-wortel*, *kostwortel*, *oranje-ſchillen*, *nagel-baſt*, *nagel-koppen*, *coriander-zaad*, dit zaad geeft inzonderheid een aangenaame ſmaak, *cardamome*; wijders *melisſe*, *kruizemunte*, *hijſop*, *baſilicum*, *zoet-hout*, enz. Alle deeze dingen geeven een aangenaame, dog verſchillende geur aan 't Bier, als men daar van een weinig met in het Bier bekookt, of alleen daar in hangt; of men laat daar van iets met 't Bier gisten, dat de beſte wijze is, inzonderheid als de dingen geeſtrijk zijn; dog om de regte waarheid te zeggen, zo zijn zodanige Bieren meer medicinaal als noodig, wanneer het Bier alleen voor een gewoone drank zal dienen.

Om 't Bier vet te maaken.

Hier toe gebruiken zommige eenige gezuiverde *kalfspooten*, die ze met het Bier bekooken, waar door het Bier eene kleeverigheid verkrijgt, maar eigentlijk niet vetter word. Als men wat *weit* onder de *gerſt* of *mout* doet; of ook in 't zoete Bier wat *zoet-hout* bekookt, dan roomt of ſchuimt het Bier wel.

Om het Bier goed te bewaaren.

Wanneer het Bier wel en ter regter tijd, naamelijk in de Maart, gebrouwen is, en in een koele kelder bewaart word, kan het lange, ja veele jaaren goed blijven, inzonderheid als het wat zwaar en wel gegist is. Dog men bedient zig ook wel van deeze en geene middelen, om het Bier goed te houden en voor zuurigheid te bewaaren. Bij voorbeeld, men doet één of meer ponden ongel in het vat Bier; of men doet 'er een dikke kaars van ongel in; of men doet 'er eenige eijeren in, daar het Bier op teert, en het is aanmerkelijk, dat de buitenſte eijerſchaalen in 't Bier geheel verteert worden, maar het overige geheel blijft, dat men na de aftapping des Biers vind.

Andere doen eenige handen vol beſte *weit* of *hoppe* in de ton, en wederom andere doen 'er wat *krijt* in.

Om het Bier helder en klaar te maaken.

Als het Bier troebel is en niet helder wil worden, zo neemt één pond *viſchlijm*, breekt die in kleine ſtukken, laat ze dan in wat goed oud Bier ſmelten, en dan door een teems gegooten zijnde, doet ze in het Bier, en roert het wel om, zo zal al het grove en dikke met de *viſchlijm* naar beneden zinken, en het Bier klaar worden.

Of neemt beſte *Arabiſche gom*, ſmelt het zelve in oud Bier, en gebruikt het als 't voorige.

Of neemt het *wit van eijeren*, klopt die met een roede van taaije rijzen, tot dat het ſchuim word, doet dan daar bij een glas vol goed Bier, daar een weinig zout in geſmolten is, en klopt het wederom, tot dat het ſchuimt, doet het dan in 't Bier, en roert het wel om. Dit is een heel goed middel, het maakt 't Bier langzaam maar heel klaar, als het maar wel gegist is.

Of neemt *wijnſteen-zout*, of maar gezuiverde *potasch*, laat ze in wat goed water of bier, op een weinig vuur eenige uuren trekken, dan doorgezijgt zijnde, en nog wat geſtaan hebbende te zinken, giet het klaare af, en gebruikt het op de voorige wijze.

Andere neemen zuiver *zand*, dat niet aardagtig is, en roeren het met 't Bier om; en nog andere neemen het uitgekookte ſlijm van de *wal-wortel*; dog de eijeren en het viſchlijm zullen wel de beſte middelen zijn.

Om verandert of vuil-ſmaakend Bier te verbeeteren.

Als het Bier lang of taai geworden is, zo is 'er geen beter middel, als 'er *mout-wijn* of *brandewijn* bij te doen.

Is het Bier weerig of anderzins kwalijk of vuilagtig ſmaakende, dan zijn de volgende middelen dienſtig: Neemt een warm witte-brood, zo als het uit de oven komt, hangt het in 't Bier. Of legt op 't ſpongat een warm doorgeſneeden gersten-brood. Een hand vol geſtootene *jenever-beſiën* in de Bier-ton geſmeeten, of een *citroen* met *nagels* geſpekt, verbeteren ook zeer de kwaade ſmaak des Biers. Wat *hop*, *mostert-zaad*, *peper-wortel*, of *alsſem* op zulk Bier gedaan, is ook niet kwaad.

Om zuuragtig geworden Bier weder te herſtellen.

Neemt *Armeniſche bolus*, of *krijt*, eenige ponden, klein geſtooten zijnde, doet het in de Bier-ton, zo zal het allengskens zijn zuurigheid verliezen; waar na men het op een andere wel gelugte ton moet aftappen, zonder dat 'er van de moer bijkoomt, en doet 'er wat *mout-wijn* en eenige handen vol goede *hop* op. *Aſch van boeken-hout*, of *pot-aſch* in 't Bier gedaan, is ook heel goed.

Of neemt gepoeijert *zoet-hout*, *krijt*, gemaalen *mout*, en wat *pot-aſch*, mengt het onder malkanderen, en doet het in 't Bier. Dog zuuragtige, of anderzins bedorvene Bieren, worden nooit weder zo volkoomen herſtelt, dat ze zo goed als andere goede Bieren zouden zijn, en het is ook beter, dat men ze met der haast uittapt en verbruikt.

Om het Bier een ſchoone hoog-bruine koleur te doen hebben.

Kookt eenige ponden *klapper-roozen*, of *alkanet-wortel* bij het brouwen in 't Bier, zo zal de koleur mooi hoogbruin worden.

Om Morelle-bier te maaken.

Neemt *morelle-kerſen*, 't zij verſche of gedroogde, breekt ze met de ſteenen in ſtukken, en doet ze op Bier

dat

dat gegist heeft; of anders in de geil-kuip, en laat ze met het Bier gisten.

Op dezelfde wijze kan men ook *Frambooze-* en *Aalbeſie-bier* maaken.

Voornaamſte goede en kwaade Eigenſchappen des Biers.

Het Bier moet, zal het goed wezen, van goed *mout* gekookt, wel gegist, klaar en niet te versch, maar wat belegert zijn, moetende wijders zuiver en niet zuuragtig van ſmaak, maar wel iets ſcherp of prikkende op de tong zijn; daarenboven moet het bij het inſchenken een wit roomtje of ſchuimtje behouden, en wel doen water losſen; Bieren die zodanige eigenſchappen hebben, kan men met reden goed en gezond noemen.

Daar en tegen zijn het kwaade en ongezonde Bieren, als dezelve niet wel hebben gegist, en dus dik en gistig zijn, of als ze al te versch, of ook te oud zijn, of beginnen zuur te worden; de gistige Bieren doen purgeeren, veroorzaaken winden, opblaazingen, buikkrimpingen, enz., en van de zuuragtige ontſtaan weder andere ongemakken. Van allerleij kwaade Bieren ſpruiten koude pisſe, graveel, ſteen, kolijk, de zoode, kramp, en meer andere ziektens voort.

De zwaare Bieren zijn wel voedzaamer als de ligte, maar dienen maatig gebruikt, inzonderheid van menſchen die van een heete natuur zijn. Het beſte Bier voor de dorst en dagelijkſche drank, is dat geene, dat niet te zwaar, nog ook te dun is, gelijk het zogenaamde *vier guldens Bier*, en dat de voorgaande goede eigenſchap bezit. Het bruine Bier dient best in de winter, en bij ander koud weer; maar het witte Bier is een goede drank in de zomer bij warme tijden, dewijl het meer verkoelende, als het bruine Bier is; dog op wat tijden het ook zijn mag, zo moet men zig in agt neemen, om niet te ſchielijk te drinken, als men verhit is, want dit is niet alleen nadeelig, maar dikwils doodelijk, gelijk men daar van zeer veele droevige voorbeelden heeft.

BIERSEM, zie MUSCUS.

BIESEN, ook *Ruſchen* genaamt; in 't latijn *Juncus*; zijn verſcheidene zoorten van, dog hooftzaakelijk koomen 'er vier van in aanmerking; als 1. De *Groote* of *Matte-bieſen*. 2. De *zagte Bieſen*. 3. De *ſcherpe Bieſen*. 4. De *kleine Bieſen*; ze groeijen alle zo wel in *Neder-* als *Hoog-Duitſchland* en elders; de eerſte inzonderheid op waterige plaatzen, en de overige in vogtige en dorre zand- en veen-gronden, en daar dezelve groeijen, is 't doorgaans een teken, dat de grond ſchraal of ondeugend tot den akkerbouw is. Dezelve zijn in de medicijnen van geen gebruik, ſchoon L'EMERIJ zegt, dat het zaad de buikloopen en bloedvloeden der Vrouwen ſtuit, en ſlaap-verwekkende is. Van de groote zoorten maakt men matten en ander vlegt werk, en het binnenſte voiſe merg, uitgeſneeden zijnde, word van de gemeene menſchen gebruikt tot lemmetten of pitten in de lampen, die gewoonlijk *Ruſſche-pitten* genaamt worden, dog ze branden niet heel lang nog helder, en men moet dikwils andere in de plaats doen.

Te *Genemuiden*, door de wandeling *Geelmuijen* genaamt, zijnde een volkrijk Dorp of Vlek in de Provintie van *Overijſſel*, is een groote handel van drooge Bieſen, wordende dezelve van de omleggende plaatzen, als meede uit het nabuurig *Friesland*, daar na toe gevoert; de meeſte Inwoonders beſtaan hier van 't matte-maaken, die ze in *Holland*, *Friesland*, en elders te koop veilen en vertieren.

BIESLOOK, *Sneelook*; in 't latijn *Porrum ſectile*, *vel ſectivum*, ook *Coepula*, en *Schænopraſum* DODON., (*Allium ſcapo nudo adæquante folia teretia ſubulato-ſiliformia*. LINN. *Species Plantarum.*) Dit gewas dat een zoort van *Look* of *Ajuin* is, heeft nogthans een veel ſijnder ſmaak, als de gemeene *Ajuin*: Het zelve groeit natuurlijk in de bergagtige plaatzen van *Zwitzerland*, *Zweeden* en elders; brengt een menigte ronde pijpagtige van binnen holle bladen voort, die op het eerſte aanzien niet kwalijk na gras gelijken; de bloemen zijn purperverwig, en in kleine boschjes bij een zittende; men kweekt het in de moestuinen tot het gebruik der keuken, dienende tot ſauzen, en als een toekruid bij ſalaad, enz. wordende ligtelijk door ſcheuring in 't voorjaar voortgezet, en bemint een goede vette grond, en liefst een lommerige plaats. Om eene Struif van *Bieslook* te bereiden, zie AUMELETTE.

BIEST; in 't latijn *Coloſtrum*, is de eerſte en nieuwe melk of zog der Kraamvrouwen na de geboorte, dat geen regte, maar een wateragtige melk is, dienende, om het *Meconium* (of zwarte darmdrek) der nieuw geboorene kinderen af te drijven. Inzonderheid word zodanige eerſte melk der koeijers van de huislieden *Biest* genaamt; deeze eerſte *Biest* of melk, als meede de tweede, word altoos aan het jong geworpen kalf te drinken gegeven; dog de derde en vierde, enz. veel door de huislieden gebruikt, om met bijvoeging van meel, enz. pannekoeken en zelfs wafelen van te bakken, vervullende dit teſſens de plaats van eijeren en melk: Ook word het veel door de bakkers gebezigt, om hun biscuit of tweebakken bros en ſmaakelijk te maaken.

BIET, zie BEETE.

BIFERÆ PLANTÆ, of *Arbores*; tweemaal in 't jaar vrugten voortbrengende Planten of Boomen.

BIFIDA ANIMALIA; worden de Dieren genaamt, die geſpleeten klauwen hebben.

BIFIDUS, al 't geen dat in tweën gedeelt is.

BIFLORUS, twee Bloemen op één ſteel voortbrengende planten.

BIGAMIE; *Bigamia*; *Huwelijk-ſchending*; is wanneer Man of Vrouw getrouwt zijnde, zonder voorafgaande geregtelijke ſcheiding, het zij onder een bedekte naam, of op een plaats daar hij of zij niet bekent zijn, zig op nieuw aan een ander verbind, en in huwelijk treed, en dus één man twee vrouwen, of één vrouw twee mannen in leeven heeft. Dit word bij alle beſchaafde volkeren ten ſtrengſten geſtraft, en zelfs zijn 'er landen daar deeze misdaad met de dood moet geboet worden.

BIGNETTEN, of *Beignetten*, ook *Benjees* genaamt, is een gebak in verſcheidene zoorten beſtaande, en waar van veele veranderingen zijn. Zie op GEBAK.

Om Room-bignetten te maaken.

Neemt een-vierde mengelen *zoete room*, agt *eijeren*, waar van de helft het wit is afgenoomen, twee gewoone lepels vol *tarwen-meel*, een half vierendeels pond geſtooten *amandelen*, een weinig *kaneel*, een lepel vol ſijn gewreeven *broodzuiker*, en een ſcheutje *oranje-bloeizel-* of *rooze-water*; mengt en klopt dit alles ter deegen onder een, dat het wel eſſen zij; doet het dan in een ſchoone verglaasde ſteenen pan op een koolen-vuur, en roert het zo lang, zonder dat het aan de kook raakt, tot dat het begint dik te worden; doet het dan ſchielijk uit de pan, in een groote tinnen ſchotel, of op een koperen plaat, die alvoorens met *tarwen-meel* beſtrooit is, en laat het dus koud worden, waar na men het in kleine ſtukken van

één duim in 't vierkant, of na goedvinden groter fnijd, en dan het fatzoen geeft dat men begeert; legt deeze ftukken in een taarte-pan te bakken, met wat vuur van bovenen, dog in 't geheel niet van onderen; is in een oogenblik gaar, en zeer fmaakelijk.

Honing-bignets.

Neemt een half pond *witte honing*, een vierendeelspond *boter*, en vier *eijeren*, doet 'er de kruim van een oud ftuivers wittebrood ter deegen fijn gewreeven, onder, voorts wat geftootene *kruid-nagelen*, *kaneel* en *gengber*, kneed het een weinig warm gemaakt zijnde, tot een deeg, doet het in vormen, of fnijd het aan ftukjes na uw believen, en laat het in de taarte-pan gaar bakken. In plaats van eijeren, kan men 'er een weinig zoete room of bij gebrek van dat zelfs water in doen, om het tot de bekwaame dikte te maaken, en als dan kunnen het de Roomschgezinden in de vasten en op verboden dagen eeten.

BIGNONIA, zie TROMPET-BLOEM.

BIGOMINATUS; Tweemaal dubbeld.

BIGOT; *Bigotterij*; de regte betekenis van dit woord, duid iets meer aan als bijgeloovig; en fchetst eigentlijk het caracter van een zulke, die met een blinde, en om zo te fpreeken dollen ijver, deeze of geene geloofs-gezindheid aankleeft, zonder de gronden 'er van te begrijpen; 't is genoeg, dat zo een maar in 't denkbeeld gebragt word dat deze of geene zijne gezindheid zoekt nadeel te doen of te ondermijnen, om zonder het minfte onderzoek en de verregaanfte woede, een zodanige of de zulken tot het uiterfte toe te vervolgen: Wanneer het domme gemeen met *Bigotterij* befmet is, ziet men niet zelden de akelijkfte gevallen gebeuren. Het rampfpoedig einde van den braaven CALAS, op zulk een onregtvaardige wijze door het Parlement van *Thoulouse* ten ftraftoneele gevoert, is enkelijk een uitwerkzel van verregaande *Bigotterij* geweest.

BILIOSUS; *Cholericus*; *Galrijk*; Dus zegt men van een mensch die al te veel *Gal* bezit, of daar van ziek is.

BILIS, zie GAL.

BILIS-ATRA; de *zwarte Gal*. In de tijden van HIPPOCRATES, GALENUS en meer andere oud-vaders der Geneeskunde, wierd de *zwarte gal* voor de oorzaak der *melancholia* of droefgeestigheid gehouden.

BILLON; ook *Billoen*; dus noemt men zulke geldfpecien, die of van een flegt *alloij* zijn, of wel de waarde niet hebben, waar voor zij in de cours gaan, en om die redenen, door den Souverein worden afgekeurt en *Billon* verklaart, 't geen zo veel wil zeggen, dat zij niet meer gangbaar zullen zijn, en aan een ieder verboden word, om dezelve voortaan uit te geeven en te ontfangen.

BIL-NAAD, zie PERINÆUM.

BILOCULARIS; iets dat twee bewaarplaatzen, vakken of celletjes naast malkanderen heeft, zo als veele zaadhulsjes van zommige planten.

BILSEN-KRUID; *Slaap-kruid*; in 't latijn *Hijofchijamus*. Daar zijn verfcheidene zoorten van, dog de volgende zijn de voornaamfte; als 1. Het *gemeene zwarte Bilfen-kruid*, *Hijofcijamus vulgaris & niger*, (*Hijofcijamus foliis amplexicaulibus*, LINN. *Spec. Plant.*) 2. Het *witte Bilfen-kruid*, grooter en kleiner zoort; *Hijofcijamus albus*, *major & minor*, (*Hijofcijamus foliis petiolatis*, *floribus feffilibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) 3. Het *Kandifche Bilfen-kruid*, groote en kleine zoort, (*Hijofcijamus foliis petiolatis*, *floribus pedunculatis*, LINN. *Spec. Plant.*) 4. Het *kleine goudgeele Bilfen-kruid met leuwebeks-bladen en fleekelige bloem-kelken*, (*Hijofcijamus foliis lanceolatis fubdentatis*, *calijcibus fpinofis*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerfte zoort groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland* en elders, op vervalle plaatzen, naast de wegen, muuren en elders; de tweede zoort groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, enz.; de derde zoort in *Kandia*; en de vierde in *Perfien*; zijnde alle éénjaarige planten; men kweekt ze ook wel in de tuinen, inzonderheid de drie laatfte zoorten, om de bloemen of verandering van gewasfen; wordende voortgezet van het zaad, dat men in het voorjaar in kuiltjes, te weeten maar eenige korrels bij malkanderen zaait, daar men begeert, zonder de jonge planten daar na te verplanten, dat ze niet kunnen veelen; beminnende liefst een losfe zandagtige grond.

Eigenfchap. Dit geheele kruid is zeer flaap-, doof- en dronken- of zelfs onzinnig maakend, en word derhalven nooit inwendig gebruikt; maar uitwendig, is het verkoelend, oplosfend en pijnftillend, en kan van veel dienst zijn tegen heete gezwellen, kanker, ambeijen, jicht en podagra; de warm gemaakte bladen daar op gelegt, of met de olie gefmeert, die door inweeking der bladen en bloemen in boom-olie gedaan, en in de zon gezet, gemaakt is. De roots van het zaad met wat wasch gemengt, in de mond bij de holle tanden door een tragter laaten komen, ftilt de tandpijn, uit wormen in de tanden ontftaande.

Heeft iemand bij ongeluk veel van dit kruid binnen het lighaam gekreegen, zo is de *wijn-azijn* en *theriaak* een goed tegenmiddel.

BINGEL-KRUID, *Mercuriaal-kruid*; in 't latijn *Mercurialis*, ook *Cijnocrambe*; daar zijn eigentlijk drie zoorten van; als 1. Het *gemeene Bingel-kruid*, *Mercurialis*, *mas & fœmina* DODON., (*Mercurialis caule brachiato*, *foliis glabris*, LINN. *Spec. Plant.*) 2. Het *Berg-bingelkruid*, *Mercurialis montana*, *mas & fœmina*, (*Mercurialis caule fimplicisfimo*, *foliis fcabris*, LINN. *Spec Plant.*) 3. Het *grijze heefteragtige Bingel-kruid*, *Mercurialis Phijllon dictum*, (*Mercurialis caule fubfruticofo*, *foliis tomentofis*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerfte zoort, die éénjaarig is, groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, enz. op grazige plaatzen, in en naast de velden en tuinen; de tweede zoort, lang levend zijnde, groeit meer in de boschagtige plaatzen; en de derde zoort word gevonden in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, enz. Wil men het in de tuinen kweeken, zo geschied zulks door het zaad, dat men in het voorjaar op een bedde zaait, en met wieden, enz. behoorlijk onderhoud. De tweede en derde zoort kan ook door fcheuring der plant voortgezet worden; zij beminnen alle liefst een goede losfe zandagtige grond, en ook een fchaduwagtige plaats. De derde zoort moet 's winters in huis voor de vorst bewaart worden.

Eigenfchap. Dit kruid, voornaamelijk van de eerfte zoort, is verweekend, atvaagend en laxeerend, en word derhalven gebruikt in verweekende en losmaakende afkookzels en clijfteeren. Men kan het ook met voordeel in de keuken gebruiken tot foupen en groen-moes: Alleen of onder andere moes-kruiden, als *fpinagie*, *bete*, geftooft en genuttigt, maakt het den buik zagtjes los, en is mitsdien inzonderheid zeer dienftig voor menfchen, die hardlijvig zijn. Men maakt 'er in de Apotheeken van zom-

zommige Landſchappen *gedistilleert water*, *ſijroop* en *honing* van, in de gemelde gebreken dienſtig zijnde.

BIOLIJCHNIUM, zo veel als de *leevens-vlam*, of de *natuurlijke ingeſchaapene warmte*, die de menſchelijke levensgeesten uitmaaken. Zie ook BLOED-LAMP.

BIPETALUS FLOS; Bloem uit twee bloem-bladen beſtaande; tweebladige Bloem.

BIRKEN-BOOM, zie BERKEN-BOOM.

BISCHOP; is een aangenaame drank, die veel in Engeland gebruikt, en op de volgende wijze bereid word: Neemt twee flesſen goede *roode wijn*, doet die in een tinnen kan, die ruim drie flesſen houd, voegt 'er bij een halve fles *water*, neemt voorts vier bittere *oranje-appelen*, beſteekt die met *kruid-nagelen*, en laat dezelve op een rooster zo lange braaden, tot dat ze door en door heet zijn, ſnijd ze vervolgens in vieren, zodanig nogthans, dat de ſtukken aan malkanderen blijven zitten, doet ze dus heet in de kan met wijn, en voegt 'er na goedvinden, geraspte *brood-zuiker*, als meede *kaneel* in grove ſtukken gebroken bij, laat het dan zaamen bij het vuur door heet worden; dit is een verkwikkende hart- en maagſterkende drank; men kan 'er het water ook uit laaten, dog als dan dient 'er minder van gedronken te worden.

BISCUIT, zie TWEEBAK.

BISCUTELLA, zie KERSSE (BOERE).

BISERRULA, zie PELECINUS.

BISMALVA, zie ALTHEA.

BISMUTH; of *Wismuth*; ook *Marcaſite*; in 't latijn *Bismuthum*, is een zilververwig metaal, dat veel in de *Saxiſche Ertz-gebergtens* en elders gevonden word, dog is meest altijd met *Cobalt* gemengt, en gefmolten zijnde, ſcheid zig de *regulus* of de eigentlijke metaalige ſtoffe daar van af; egter is het eigentlijk geen waar metaal, dewijl het noch rekbaar noch fmeebaar is. De kunstenaars bedienen 'er zig van in 't fmelten van verſcheide metaalen onder een; en daar worden ook bloemen (*flores*) van gefublimeert, waar van een ſchoon blanketzel gemaakt word. Zie BLANKETZEL (SPAANSCH).

Daar word ook een *Bismuth* gemaakt, anders *ſtannum Anereum* genaamt, bereid wordende uit *tin*, *wijnſteen* en *ſalpeter*, dat ook tot de voorgemelde dingen dient.

BISON; in Duitschland *Wiſent* genaamt; (*Bos cornibus divarcatis*, *juba longiſſima*, *dorſo gibboſo*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Is een Dier, behoorende onder het geſlagt der *Koeijen* of *Oſſen*; en waar van drie zoorten opgetelt worden; als 1. de *Schotſche* of *Witte*; 2. de *Duitſche*; en ten 3. de *Americaanſche*. De *Schotſche* is volkoomen aan de gewoone *Stieren* gelijk, behalven dat zijn koleur ten eenemaalen wit is, en dat hij omtrent, gelijk de *Leeuw*, lange maanen aan den hals draagt. GESNERUS getuigt, dat deeze Dieren zo wild zijn, en zodanig voor menſchen ſchuw, dat vrugten, boomen en kruiden door dezelven aangeraakt, in ſtaat is, hun verre daar van te doen vlugten. Deszelfs vangst is zeer ongemakkelijk, en gaat met veel gevaar gepaart, dewijl zij vervolgt wordende, niets ontzien, maar verwoedelijk op jagers, honden, en al wat hun verder ontmoet, aanvallen; gevangen zijnde, laaten zij zig geenzins temmen, nog huisboudelijk gewennen, maar ſterven kwijnende en als van verdriet; hun vleesch is voedzaam, lekker en geenzins ongezond: Weinig worden deeze Dieren meer gevonden, als alleen in de bergagtige gedeeltens van *Schotland*.

De *Duitſche Biſon*, die door KLEIN de naam van *Wilde Stier* word gegeven, is niet alleen door de koleur van de voorige onderſcheiden, maar daar te boven ook nog door een bult, die de andere niet heeft; behalven de maanen, draagt deeze nog een baard of ſik, gelijk de *bokken*.

De *Indiaanſche* of *Americaanſche Biſon*, die bij veelen onder de naam van *Stier van Mexico* of *Quivara* bekent is; is kleinder dan de gewoone *Os*; heeft korte en dikke pooten; een groote kop; breede borst, waar van het agterſte gedeelte ſmalder is; de ſtaart die een voet lengte heeft, is kaal zonder hair, behalven aan 't end, daar dezelve met een groote kwast is voorzien; de hoornen die aan de wortel dik zijn, gaan opwaarts geboogen en zijn binnenwaarts inwijkende; zijn rug is met een groote en hooge bult bezet; zijn vagt is zwartagtig en bruin van koleur: In de winter is zijn geheele lijf met lang ruig hair bedekt, dat tegens de zomer, behalven aan de kop, die het geheele jaar door ruig blijft, ten eenemaal afvalt, en een zwarte rimpelige huid te voorſchijn brengt: het hair, dat door het mannetje op 't voorhoofd word gedraagen, heeft een voet lengte, is dik en gekrult; zijn hoornen zijn haakig, daar bij puntig, van koleur zwart en glimmende; de oogen die groot zijn, vertoonen iets woests en verſchrikkelijks, en is zomtijds of 'er vlammende vonken uitſchitteren; de tong is zo ruw, dat hij lekkende het vel afrukt, en 'er 't bloed doet uitkoomen; het lange hair, waar meede zijn hals in meenigte verſiert is, heeft een reuk als muscus.

Dit Dier, dat in de bosſchen van *America* woont, is eene der verwoedſten, die men daar omſtreeks vind; het laat zig nogthans temmen, en word als dan handelbaar; zomtijds word het wijfje wel door de *tijgers*, die daar menigvuldig zijn, aangevallen, en dan ontſtaat 'er, indien de *bul* nabij genoeg is, om tot deszelfs hulp toe te ſchieten, een vreezelijk gevegt, dat egter meerendeels ten nadeele van de *Biſon* uitvalt; en word deeze gevelt, dan moet 'er de *koe* ook aan gelooven, en word meede door de *tijger* verſlonden. De hoornen van dit Dier worden voor zweetdrijvende, als meede gift-weerſtaande gehouden; de *doſis* is van een halve ſcrupel, tot één drachma, fijn geſchraapt, en met eenig vogt ingenoomen.

BISONIS, zie TWEEBAK.

BISTORTE, zie SLANGEN-KRUID.

BITHIJNOS; dus noemt GALENUS een Pleiſter, dienſtig tegens de waterzugt.

BITTERHEID DES MONDS, of *Bittere ſmaak in de Mond*; in 't latijn *Amaritudo Oris*; dit koomt meest doorgaans voort, als de gal niet wel in order, of kwalijk geſtelt is; zijnde daar van wel hooftzaakelijk de oorzaak, als de maag niet wel kookt, zo als men het gewoonlijk noemt; of liever dat de maag met bittere galagtige rauwigheden bezet is. Een purgatie van *rhabarber* is in dit gebrek dienſtig; vervolgens zuure dingen, bij voorbeeld

Neemt uitgeperst zap van *zuuring* of van *citroen*, mengt 'er wat zuiker bij, naar believen, waar van men zomtijds een lepel vol neemt.

Of neemt drooge *citroen-ſchil*, *venkel-zaad* en *zedoarwortel* van elks een halve once, *krijstallen van wijnſteen* één once, maakt 'er een poeijer van, waar van men na de maaltijd een halve of heele eetlepel vol inneemt.

De *rob* of *ſijroop van berberisſen*, of van *aalbeſiën* is ook heel goed.

Of neemt 's morgens en 's avonds 15 tot 20 grein *tartarus vitriolatus*, met eenig warm vogt in.

BITTERHEILIG, zie HIERA PICRA.

BITTER-ZOET, zie ALFSRANKE.

BITUMEN; hier worden in 't algemeen alle de *harsſen* door begreepen, die uit de aarde gegraaven worden, en in olieagtige en delfbaare ſtoffen beſtaan. Zie AMPELITIS, ASPHALT, BARN-STEEN, enz.

BITUMEN JUDAICUM, zie ASPHALT.

BIVALVIS; *Tweeſchillig*; bij voorbeeld *Bivalve pericarpium*, tweeſchillig zaadhuisje, gelijk de zaadpeulen van kool hebben.

BIVASCULARIS, *Twee-vakkig*; betekent in de Kruidkunde zo veel als *Bicapſularis*, of dat twee zaadkapzels bij malkanderen voortbrengt.

BIVENTER; *Tweebuikige Spier*. Zie SPIER.

BLAAR, zie PUIST.

BLAAR-PLEISTERS, of *Blaartrekkende Pleiſters*, in 't latijn *Vesicatoria*; zijn uitwendige geneesmiddelen, die op vliezige deelen gelegt, blaaren verwekken; de meest in gebruik zijnde van deeze middelen, zijn de *Spaanſche vliegen* (*Cantharides*) die met bijvoeging van andere dingen tot een pleiſter worden gemaakt; zie hier de eenvoudigſte en beste manier om dezelve te vervaardigen. Neemt *zuur-deeg* en *betonie-zalf* van elks een ons, *gepulveriſeerde Spaanſche vliegen* een drachma, doet hier bij zo veel beste *wijn-azijn* als genoeg is om het tot een bekwaame zalf te maaken, en maakt 'er een pleiſter van op *zeemsleer* gedreeken; de plaats daar deeze pleiſter gelegt word is verſcheiden; veeltijds word zij tusſchen de ſchouderbladen, agter de ooren, aan de hals enz. meest na goedvinden, gelegt. Wanneer men zulk een pleiſter zal applicceeren, moet eerst de plaats daar men hem zal leggen met azijn gewaſen worden, en is dezelve min of meer met hair bezet, zulks afgeſchooren; de pleiſter op de begeerde plaats gelegt zijnde, moet op dezelve een ten minſten vierdubbelde compres gelegt worden, en voorts alles met een goed windzel vast gehouden; deeze pleiſter 'er dus 6 à 8 uuren of na goedvinden langer op gelegt hebbende, neemt men 'er dezelve voorzigtig af, en als dan word de opgevulde blaar met een puntſchaartje open geſneeden, op dat het water daar kan uitvloeijen, zelden laat men ze eerder opdroogen, voor dat 'er de ſcherpe vogten in een genoegzaame hoeveelheid zijn uitgeloopen; wil men deeze uitvloeijing een tijd lang aan de gang houden, behoeft men 'er ſlegts maar een *koolblad* met *olie* of verſche *boter* beſtreeken op te leggen; dog is men voorneemens de uitvloeijing te ſtremmen legt men een zagt ſchoon doekje dat men enigen tijdt in de handen heeft gewreven, of wel een *diapalm-pleiſter* op de wonde.

Volgens de Heer ROBERT WHIJT is eene der natuurlijkſte uitwerkingen van deeze pleiſters, dat zij de pols verſnellen, en de kragt van den omloop des bloeds vermeerderen. Deeze uitwerking word niet alleen door middel van de pijn en ontſteeking voortgebragt die dezelve in de lighaams-deelen verwekken, daar zij opgelegt worden, maar ook dewijl 'er fijne deeltjes van de *Spaanſche vliegen* in het bloed dringende, daar door het zelve bekwamer gemaakt word, om het hart en de vaten tot zamentrekking aan te zetten.

De bevreesheid (vervolgt dien Heer,) dat de *blaarpleiſters* in allerleij gevallen, de beweeging van het bloed verſnellen moeſten, ſchijnt de reeden te weezen, dat eenige uitmuntende Geneesheeren onwillig waaren, dezelve in koortzige en ontſteekende ziektens te gebruiken, voor en aleer de kragt der ziekte ten grootendeele ware afgenomen en de pols aan 't verſlauwen geraakt was. Een oplettende waarneming, egter, van de uitwerkingen, die 'er op 't appliceeren van *blaarpleiſters* in deeze ziektens volgen, zal toonen, dat zij de ſnelheid van de pols in plaats van te vermeerderen, veeltijds aanmerkelijk verminderen. Hier op laat de Heer WHIJT tot ſtaving zijner gezegdens verſcheidene gevallen volgen waar in de zulken, die met benauwtheid, kwaade hoest, pijn in de regter zijde enz. bezet waaren, door 't leggen van *blaarpleiſters* niet alleen merkelijke verligting zijn gewaar geworden, maar dat het zelfs veel tot de geneezing heeft toegebragt. Zie PHILOSOPH. TRANSACT. *vol.* L. *part.* II. *pag.* 569. *for.* 1758. en UITGEZOGTE VERHANDELINGEN, Vde *deel pag.* 77.

BLAAS; in 't latijn *Veſica*; is de bewaarplaats van alle weijagtige en wateragtige deelen, die van de nieren nederdaalen, en vervolgens door het daar toe geſchikt canaal geloost worden; bij de mannen zit de Blaas in den onderbuik, boven den endeldarm; dog bij de vrouwen zit dezelve tusſchen de lijfmoeder en het *os pubis* of ſchaambeen; zij is langwerpig rond, hebbende een pijp of doorloop, waar door het water geloost word; haar weezen is vliesagtig, om zig te kunnen uitrekken, en naar vereisch weder intrekken; zij beſtaat uit twee vliezen, het binnenſte neemt zijnen oorſprong van den *pens-zak*; het buitenſte, zijnde zeer dik, is met drie zoorten van vezelen voorzien, van welke de binnenſte regt, de buitenſte dwars, en de andere ſlangswijze loopen. Ook heeft de Blaas veele *aderen*, die zig door dezelve verſpreiden, nevens twee *zenuwen*, van welke de eene van het zesde paar, de andere van het uitterſte van den ruggegraad ontſtaat. Zij heeft een *ſpier*, die rondom den hals omringt en vast houd, om te beletten, dat de pis niet zonder noodzaakelijkheid daar uit loopt; de hals der Blaas is vleesſiger, dan het overige; ook langer en wijder bij mannen, dan bij vrouwen, hebbende boven twee kleine klieren, *proſtatæ* genaamt, daar de *zaad-vaten* aan paalen.

Van de Ziektens der Blaas.

De Blaas is onderworpen aan de ſteen en verzweering, die een zwakheid of opſtopping van het water, met of zonder pijn, veroorzaakt.

Van de Steen in de Blaas.

De *Steen* in de Blaas koomt zomwijlen van de *nieren* door de *waterpeezen*, of hij word aldaar geteelt van een grof en zeer rauw zap, met het water van de *aderen* afdruipende, welk zap door de warmte der Blaas, droog en hard word.

Tekenen van een Steen in de Blaas.

De zekerſte tekenen zijn de ſmerten aan den hals van de Blaas, welke in het water-maaken vermeerderen, en groote jeukte aan het einde der roede, nevens een zwaarte rondsom de ſchaamte, en een begeerte, om te wateren en af te gaan, zonder nogthans iets kwijt te kunnen raaken; voegt hier bij, dat men het niet op de beenen kan houden, nog zitten, nog leggen, nog wandelen, nog eindelijk te paard rijden, zonder de uitterſte pijn te gevoelen.

Middelen voor de Steen in de Blaas.

De geneesmiddelen voor de ziekte der nieren, zijn ook voor de Blaas goed; men moet ondertusſchen aanmerken, dat, in geval men de ſteen der Blaas wil loozen, men eerst

eerst met een ligt openend gerſten-water moet beginnen; dog dit moet nugteren, of vier uuren na de maaltijd geſchieden.

Zie hier eenige geneesmiddelen, die men met een volkome zekerheid kan gebruiken:

I. Neemt één drachma poeijer van *ſteen-krobben*, één once *brandewijn*, een halve pint afkookzel (*decoctum*) van *wikken*; verdeelt dit zaamen in twee deelen, en geeft 'er tweemaal 's ochtends nugteren van.

II. Neemt één drachma gepoeijerde *ſteen-krobben*, een halve drachma verſche *eijer-ſchaalen*; mengt het zaamen in een glas *witte wijn*, en doet 'er een lepel vol zap van *witte uijen* bij.

III. Laat den Lijder zes weeken lang 's morgens nugteren een glas gedistilleert water van *witte wijn* drinken.

IV. Neemt twee oncen wortelen van *goud-wortel*, anders *ſchel-kruid* genaamt, zijnde wel afgeſneeden, zet ze op een half pint *witte wijn*, en geeft 'er 's ochtends nugteren een half glas vol van. Hoe meer deeze drank gebruikt word, hoe meer verligting den Lijder zal gevoelen.

In geval alle deeze geneesmiddelen geen baat bijbrengen, moet men de Steen laaten ſnijden, waar voor men dies te minder heeft te ſchrikken, om dat 'er nu verſcheidene bekwaame Meesters gevonden worden. Zie ook STEEN DER BLAAS.

Gezweer in de Blaas.

Zo het gezweer op de grond der Blaas, of aan den doorgang van het water is, zal men de pijn rondsom de ſchaamte gevoelen; en men zal nooit zo wel kunnen wateren, nog ook zo ſterk, ten zij men een pijpje door de opening van de ſchaft ſteeke.

Zo het aan den hals van de Blaas is, zal men aan het einde van de ſchaft jeukte gevoelen, en pijn in 't watermaaken; en zo het water ſterk perſt, zal men behalven de hevige pijn, zig nog leggende, nog overeind kunnen houden. De Lijder zal dan eens van de koorts aangetast, dan eens door ſlaaploosheid afgemat worden; met één woord, het gezweer zitte in de Blaas, waar het zitte, de Lijder loopt gevaar van waterzugt, of *Cachexie*, zijnde een ongedaantheid van het geheele lighaam.

Zodanig een gezweer in de Blaas is bezwaarlijker te geneezen, als dat van de nieren, als zijnde vleesſig, maar de Blaas ſchraal en zenuwagtig. Het gezweer openbaart zig ook door het ſtinkend water, gemengt met afſchrapzel, en etteragtige materie.

In geval het gezweer door de gal begint, zal het water gezond zijn, maar in geval het uit een vuile ſlijm ontſtaat, dan zal het bleek-wit van koleur wezen.

Onder alle enkele ongemakken, die een ſchielijke hulp vereisſchen, is ook het gezweer der Blaas, want zo het maar het minſte verzuimt is, word het ongeneeslijk; waarom men wel doet, zo dra men dit ongemak gevoelt, dat men zig onthoud van *wijn*, van iets *kouds* te drinken, van *gezouten vleesch*, of dat met *ſpecerijen* en *zuiker* is toegemaakt; voorts van een opſtoofzel (*ragout*) met *look*, *ajuin*, van *verjuis* en *wijn-azijn*; in tegendeel moet men het met *melk* houden, het zij dezelve rauw, het zij ze gekookt zij; men moet zig eens en andermaal doen aderlaaten; men moet dikwils een klisteer neemen, met afgekookt nat van *darmen*, en *dooir van een eij*; eens of tweemaal 's maands met zuivere *kaſſie*, het zij bij wijze van een *bolus*, of brok genoomen, het zij in een weinig *melk* ontlaaten, of een once dubbelde *Catholicum*, in een glas water van *cichoreij* geweekt.

Zo lang als men de bovengemelde geneesmiddelen gebruikt, moet men deeze navolgende *Spuit-middelen* aanwenden:

I. Neemt het *wit* van vier ongekookte *eijeren*, klutst het met twee oncen *zog* van een *vrouw*, of andere *zoete melk*, twee oncen *ſlijm van quee-appelen-zaad*, of *vlookruid*, een halve once fijn gepoeijerde *Armeniſche bolus*, zijnde roode aarde, die de Vergulders gebruiken, en even zo veel *draaken-bloed*; mengt dit onder malkander, en ſpuit het in den ſchaft.

II. Neemt een vingergreep *zaad van quee-peeren*, even zo veel van *witte maluwe* en *lijn-zaad*, doet het zaamen in een half pint *water*, zet het op heete asch, voegt bij ieder twee oncen van dit vogt, dat gij door een linnen doek moet zijgen, één once *nenufar-olie*, zijnde *olie van water-roozen*, voorts twee grein *ſaffraan*, en één grein *opium*; het moet eenigzins warm gemaakt zijn, vooral eer men het gebruikt om in te ſpuiten.

III. Neemt één once *verſche boter*, laat die in een pintje *melk* ſmelten, doet 'er een halve lepel vol *honing* bij, met drie grein poeijer van *ſaffraan*, dit moet, eenigzins warm gemaakt zijnde, drie of viermaal 's daags ingeſpuit worden.

IV. Mengt een halve drachma *aloë*, en tien grein *campher* in vier oncen *nat van ſmeer-wortel*, en zo veel van *weegbree*, en gebruikt het om te ſpuiten, gelijk boven gezegt is.

V. In geval met het gezweer de koude pis gepaart is, neemt vier oncen *born-water*, twee oncen *weegbree-water*, even veel *rooze-water*, een half once *gewaſſchen lood-wit*, één drachma *campher*, mengt het onder malkander, en gebruikt het dikwils om te ſpuiten.

VI. Of wel, neemt een pintje *melk*, doet 'er een halve once *komkommer-zaad* in doorſlaan, of het *zaad* van een *kauwoerde*, of van *meloenen*, met even zo veel *mankop-zaad*, het *wit* van *twee eijeren*; gebruikt dit om in te ſpuiten.

Aanmerkingen.

I. Zo de pijn op zijn hoogſte is, kan men het bad gebruiken; of anderzins op de lijdende partijen een ſtooving leggen; naamelijk, neemt het *wit* van vier verſche *eijeren*, drie lepels vol *wijn-azijn*, een pint *water*, een halve drachma *campher*, klutst het zaamen, en doet het eenigzins lauw worden, doopt 'er een linnen doek in, en legt die in de liezen.

II. Men kan zig ook bedienen van deeze koekjes, zijnde beproeft wegens hun langduurig gebruik. Neemt van de vier verkoelende zaaden, en voorts *mankop*, *maluwe*, *porcelein*, *quee-peeren*, *dragant-gom*, *Arabiſche gom*, *zoethout*, *zoete amandelen*, en *gepelde gerst* van elks twee drachmen; *Armeniſche bolus*, *draaken-bloed*, *grauwe tutia* of *ſpodium*, *roode roozen*, *mijrrhe* van elks een halve once; maakt het zaamen tot een poeijer, en vormt 'er dan met ſlijm van *vlookruid* koekjes van; de *doſis* is van twee drachmen, 's ochtends nugteren genoomen.

III. Deeze geneesmiddelen moeten niet alleen gepaart gaan met een goede eetregel (*dieet*), maar men moet zig ook wagten voor dorst, honger, vermoeitheid, onmaatige beweegingen, bekommernis, lang waaken, en lang ſlaapen.

Van de Iſchuria, of Pis-opſtopping.

Deeze opſtopping van 't water ontſtaat of uit een na-

tuurlijk ongemak der Blaas, door ontſteeking, of uit een gebrek der *water-leiding*, of eindelijk der *pis-buizen*, als ze verſtopt zijn.

Van de Pis-opſtopping wegens ongemak der Blaas.

Zo 't is wegens zwakheid, geeft ze haar ongeſteltheid te kennen door haare uitſpanning; en de hoedanigheid van het water toont, of het door de ontſteeking is.

Van de Pis-opſtopping, uit ongemak der Water-leiding.

Het gebeurt, dat deeze verſtopt is, het zij door de *Steen*, het zij door *gruis van zand*, of door een dik en taai *vogt*, of door *etter*, of eindelijk door eenige oorzaak van buiten, als *klieren*, *wratten* en *gezwellen*.

Van de Pis-opſtopping, ontſtaande uit een ongemak der twee Pis-leiders.

Het is niet anders als gruis of ſteen, dat het waterloozen belet.

Van de Pis-opſtopping, die uit eenige andere oorzaak ontſtaat.

De opſtopping van het water is ongeneeslijk, in geval dezelve uit een wonde ontſtaat, of ook uit een ontwrigting van een wervel-been, of eindelijk uit de verheffing eener heete koorts; zij is ook doodelijk, indien ze veroorzaakt word door geſtolt bloed.

Geneesmiddelen voor de opſtopping van 't water.

I. In welk jaargetij, of in welken ouderdom des levens iemand van dit ongemak aangetast word, is de aderlating altijd goed en noodzaakelijk; vervolgens moet de Lijder één once *kasſie* inneemen, nevens een halve once *manna*, gedaan in een glas van afgekookte *maluwe*; een dag of twee na de purgatie, doet men hem twee drachmen *pijnboom-hars* met *vleeschnat* drinken; hier meede gaat men eenige dagen lang voort, des ochtends nugteren; anderzins doet men hem twee drachmen gepulveriſeerde *ſlakken-huisjes* in een glas *pis* van een jong kind drinken.

II. Men legt hem op den buik *glas-* of *muurkruid*, en *kruis-wortel* met het afzetzel van *knoflook*, zaamen in *wijn* gekookt; ter zelver tijd kan men den navel wrijven met eenige droppelen *ſcorpioen-olie*; tuſſchen de maaltijden kan men gebruiken *gerste-water*, toegemaakt met bladen van *agrimonie*, of *wortelen van aspergies*.

III. Anderzins neemt men eens en andermaal één drachma *barnſteen* gepulveriſeerd, in een glas *witte wijn*; men kan 'er zelfs een popje van aan 't hoofd van den ſchaft leggen.

IV. De *rook van ſprinkhaanen*, zijnde van onderen ontfangen, is een volſtrekt geneesmiddel voor de opſtopping van 't water, ontſtaande uit dikke en taaije vogten. De *rook van geite-* of *herte-hairen* doet dezelve uitwerking.

Ondertuſſchen moet men aanmerken, dat, in geval de geneesmiddelen inwendig genoomen, veel water op eenmaal doen loozen, men dezelve moet maatigen, om de Blaas niet te zeer te doen ontſpannen.

V. In geval de opſtopping van het water ontſtaat uit eenige *klieragtigheid* of *eelt*, moet men zijn toevlugt neemen tot een bekwaam Heelmeeſter, die een dun *waschkaarsje*, gewreeven met een bekwaam middel, om 't vleesch te verteeren, in den ſchaft moet ſteeken; vervolgens moet men het bad gebruiken.

VI. Zo het water word opgeſtopt wegens een dikke ſtoffe, moet men een halve once *kasſie* mengen met een halve drachma *poeijer van aloë*; dit zuiverend middel moet 's morgens genoomen worden, zo lang, als het de noodzaakelijkheid vereischt.

Het is aanmerkelijk, dat in een tijd van droogte de opſtopping van water gemeen is bij galagtige en oploopende menſchen; en de herfſt is in het bijzonder ſchaadelijk voor zulken, die daar meede behebt zijn.

VII. Wanneer de opſtopping van 't water volgt op een ontſteeking der ingewanden, of der lijfmoeder, ſterft de Lijder binnen agt dagen, ten zij 'er een koorts bijkoome, die een opening voor het water maake; waarom men zodanige aanſtonds op den arm moet aderlaaten, en ze 's anderen daags doen purgeeren met *kasſie* en *ſijroop* van *bleeke raozen*, ontlaaten in een glas *decoctum* van *maluwe* of *violier-bloemen*, of van *weij*; anderzins neemt twee oncen *manna* in wat *vleesch-nat*.

Daar na moet men den Lijder dikwils klisteeren met *melk* en *eijerdooiren*, *bruine zuiker* of *honing* en *waterroozen*; vervolgens geeft men hem bij tuſſchenpoozingen een koeldrank, toegemaakt met bladen van *agrimonie*, *wortelen van aardbeſiën*, *zoet-hout* en *aspergies*.

Of men geeft den Lijder 's ochtends en 's avonds een drankje, gemaakt met de vier verkoelende zaaden, *ſijroop van violen*, of *van water-roozen*, of *van vrouwenhair*.

Men geeft den Lijder 's ochtends en 's avonds een koeldrank, toegemaakt met twee oncen *maluwe-water*, even zoo veel *water van violen*, of van derzelver afkookzel, gemengt met een once *ſijroop van althæa*, of *witte maluwe*, of van *witte mankop*, of van *water-roozen*.

Anderzins geeft men den Lijder twee oncen wel gezuiverde *zemelen*, met één once *olie van olijven*, of *olie van zoete amandelen*, één once *ſijroop van witte maluwe*, daar bij voegende het *zap* van een *citroen*.

Laat hem dagelijks voor het middagmaal een half once *gezuiverde kasſie*, of met het begin der maaltijd *weeke kaas* zonder *zout* neemen.

Andere Aanmerking.

Zo de opſtopping tot het uitterſte gekoomen is, bind men een *knoflook-bol* in een linnen doek, en maakt het aan den ſchaft vast, en men zal aanſtonds wateren; het zelve geſchied meede, als 'er een flak aan gebonden word; men kan daarenboven een weinig *witte wijn* drinken.

Men kan ook deeze navolgende inſpuiting gebruiken: Neemt *merg* uit het been van een *koe*, *olie van waterroozen*, en van *zoete amandelen*, het *zog van een vrouw*, of *melk van een koe*, van elks twee oncen; mengt het onder malkander, een weinig lauw zijnde gemaakt, en ſpuit het van tijd tot tijd in den ſchaft.

Voor vrouwen is niets zo heilzaam en kragtig, als dat men ze van onderen met den *rook van ſprink-haanen* ſtoove.

Men moet aanmerken, dat, in geval de opſtopping uit geſtremd bloed ontſtaat, dezelve doodelijk is, en zo de pisleiders ten eenemaal verſtopt zijn, ſterft men op den elfden of twaalfden dag.

Zo lang als men de bovenſtaande geneesmiddelen gebruikt, moet men zig wagten voor *vleesch*, dat zwaar om te verduwen is, voor *zout*, *peper*, *ſalaad*, *gebak*, *rauwe vrugten*, en *zuivere wijn*.

BLAASER, zie DOLPHIJN.

BLAAS-ERTE, zie COR-JUDUM.

BLAAS-GEZWEL, zie WIND-GEZWEL.

BLAAS-GROEN, zie SAP-GROEN.

BLAAS-KIKVORSCH, ook witte *Surinaamſche Kikvorsch*; in 't latijn *Boans*; (*Rana corpore lævi, ſubtus punctis contiguis; pedibus palmatis, plantis pendactijlis, palmis tedractijlis, unguibus orbiculato-dilatis.* LINN. *Sijſt. Nat.*) De geſtalte van deeze *Kikvorsch* die zig in de moerasſige ſlooten, beeken en andere wateren van de *West-Indien* onthoud, komt zeer wel met de Europiſche overeen, dog hij is grooter en 't lijf van agteren ongemeene dun en rank; deszelfs koleur is veeltijds geelagtig, zijnde zommigen met rosſe plakken geſpi kelt; daar zijn 'er nogthans ook die geheel wit zijn; de meeste hebben groote blaazen aan de zijden van den kop, die in het *kwakken* eveneens opzwellen, als die van de mannetjes der *groene waterkikvorſchen* bij ons; en zij maaken ook omtrent het zelfde verveelende geluid.

BLAAS-NOOT, zie PIMPERNOOT.

BLAAS-VISCH; ook *Opblazer*, in 't latijn *Lagocephalus*; (*Tetraodon abdomine aculeato, corpore lævi, humeris prominentibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een vischje behoorende tot het geſlagt der *ſtekelbuiken*; word in de *Oost-* en *West-Indien* gevonden, heeft gewoonlijk de groote van drie tot zeven duimen, deszelfs lijf is rond, niet kwalijk na een kloot gelijkende; dood zijnde vertoonen zij zig als een ledige blaas, zijnde dit ook de naamsoorſprong van *Blaasvisch*; deszelfs koleur is op de rug zwartagtig met witte vlakken geſpikkelt, aan de buik en op de zijden is het vuilwit, met kleine ſtekeltjes bezet.

BLAD, *Folium.* Zijn die deelen der planten waar door dezelve niet alleen verciert worden, maar die ook, zo als veele denken, grootelijks dienen tot den aangroei der gewasſen, dewijl ze de zappen die uit de wortel opklimmen, hooger opwaarts voeren; ook wazemen ze bij droog weer uit en bij koelte en regen zuigen ze het vogt en andere voedende deelen der lugt in; waar door de groei der planten bevordert word, en zij dus ook eniger maaten dezelve dienst doen als de long der dieren. Hoe zeer de bladen tot de groeijing toebrengen, kan men daar aan zien, wanneer men dezelve van een boom of heester in de zomer wegneemt; want dan zullen dezelve geen groei maaken en zomtijds geheel bederven. Is iemand begeerig over de dienst en nuttigheid der Bladen, ten opzigte van de groeijing, meerder te weeten, die kan daar over nazien het geleerde en fraaije werk van HALES *Groeijende Weegkunde.*

BLAD, (INDIAANSCH) zie MALABATHRUM.

BLAESITAS; dus word iemand genaamt, die door eenig aangebooren gebrek aan de tonge, deeze of geene letters inzonderheid de R niet wel kan uitſpreeken; dit noemt men in 't nederduitsch wel *Brijen.*

BLAESUS; deeze naam draagt een gebrek aan de uitwendige ledemaaten; inzonderheid word hier een zulke door verſtaan, wiens ſcheenbeenderen buitenwaarts uitſtecken.

BLAFFERT; is een *Keulſche munt*; waar van 11 circa een Rijksdaalder uitmaaken.

BLANKETZEL; in 't latijn *Cosmetica*, *Tucus*, hier door verſtaat men in het algemeen alle zodanige dingen, die men gebruikt om de zuiverheid en ſchoonheid der huid, inzonderheid van het aangezigt te bewaaren, of te verbeteren, en te herſtellen, dat is, om allerlei puisten, blaaren, vlekken, ſproeten, wratten, enz. door goede middelen weg te neemen, en dus de huid des aangezigts een gezond, ſchoon en natuurlijk gelaat, dat aan elk aangenaam is, naar mogelijkheid, te doen hebben. Daarentegen zijn *opſmukkende Blanketmiddels*, (*Commotica*) zodanige, waar door men de huid of alleen het aangezigt, 't zij leelijk, of ook anders fraai genoeg, een nog grooter aanzien of luister wil bijzetten dan de natuur geſchonken heeft; en dit *Cosmeticum* of Blanketzel heeft inzonderheid plaats bij de vrouwelijke ſexe. Eertijds was het in *Frankrijk*, *Italien*, *Engeland*, *Duitschland* en elders de mode aan de Hoven en bij andere voornaame Dames, dat ze door blanketmiddels haar aangezigt een bloezende roze-roode koleur, die de natuurlijke koleur van een jonge en gezonde dame of juffrouw is, zogten te verkrijgen; maar hedendaags ſchijnt het meer de mode geworden te zijn, dat dezelve haar ſchoondeid ſtellen, in een zogenaamd blank vel, dat is te zeggen, dat de huid des aangezigts, handen, enz. fraai, wit en gezond uitziet en zonder eenige vlekken, rimpelen of diergelijke zij. Veel is 'er voor en tegengeſproken en geſchreeven, of het geoorloft zij, zig te blanketten, maar deeze questie is nog niet ter deege opgelost. Zo als het mij voorkomt, zo moet men voor eerst twee dingen vooronderſtellen, 1. of het Blanketten geſchied om zig of zijn aangezigt en huid te zuiveren, en enigzins blanker en ſchooner te maaken, dan, of het ten 2. geſchied om dezelve op te ſmukken of op te pronken en nog oogzienlijker te maaken, dan ze van natuure zijn; inzonderheid als ze uit zig zelfs ſchoon genoeg zijn. Wat 't eerste aangaat, zo gelove wel, dat 'er niemand weezen zal die 'er op kan tegen hebben, dat men zijn aangezigt, of andere deelen der huid, die 't eerst in 't oog vallen, door bekwaame middelen van deeze of geene puisten, vlekken en rimpelen, enz. mag zuiveren en reinigen, ja ook zagter en bevalliger op 't oog maaken, want wat is 'er dog onaangenaamer als een lelijke of rouwe gefronste tronie te zien of te ontmoeten, als het anderzins maar verbetert kan worden. Maar wat aanbetreft om het aangezigt, dat uit de natuur reeds gezond en ſchoon genoeg, of ook zo gij wilt, gezond en lelijk is, door een bedrieglijken ſchijn op te pronken, of met een gemaakte roode of blanke koleur te bekladden, en dus niet vergenoegt te zijn, met 't geen de natuur ons gegeven heeft; dit kan men niet anders als ten hoogſten af keuren, en vast ſtellen, dat het een groote dwaasheid zoude zijn, om zijn lighaam of koleur anders te willen maaken dan ze ons van God gegeven zijn. Ik voor mij wil dat gaarne toeſtaan, dat de dames en juffers wel enige wasſching of pomades mogen gebruiken, om een zuiver, blank en bevallig aangezigt en aanzien te verkrijgen, als ze mij maar willen belooven, dat zij 'er geen hovaardij in zullen ſtellen, of om daar door de mansperzoonen op een ongeoorlofde wijze aan te lokken; wij zullen haar dan zelfs middelen aan de hand geven die zeer goed zijn om een zuiver en blank aangezigt te verkrijgen.

Middelen om een zuiver, ſchoon en blank aangezigt te verkrijgen.

Neemt gedistilleerd water van *roozen* en van *bonenbloeizel*, van elks twee oncen; *geſmolten olie van wijnſteen* één once, mengt 't en wascht of beſtrijkt daar mede 't aangezigt 's morgens of beter 's avonds, en wascht 't 's morgens na met wijn, of met rooſe of gemeen water.

Of neemt *water van weegbree*, van *rooſen*, van *Salomons-*

mons-zegel en van *kikvorſchen-zaad*, van ieder een halve once; wijders zeer fijn gepoeijerde *ceruis*, een halve drachma; gepoeijerde *Veneetſe borax*, een half ſcrupel, *loodzuiker* agt grein, *geprepareerde tutie* een halve ſcrupel; mengt het en gebruikt 't als 't voorige, wat omgeroert. Als men al de gemelde wateren niet koste verkrijgen, zo neemt maar een of meer van de overige, tot dat het 't gemelde gewigt uitmaakt, het zal even goed zijn.

Of bereid een zogenaamde *juffermelk* aldus; neemt *goudglitte*, kookt dezelve in wijn-azijn, daar na door een fijne doek of vloeipapier gezijgt zijnde, doet 'er bij wat *geſmolten olie van wijnſteen*, zo zal het wit als melk worden, hier meede wascht het aangezigt zagtjes, als vooren.

Of neemt *benzoin* een lood, *camfer* twee ſcrupels, doet dit in een vleschje en giet 'er op gerectificeerde wijngeest of voorloop, vier oncen, dat is een half vierendeeltje, laat het op een warme plaats ſtaan tot dat 't geſmolten en rood geworden is, giet het dan door een vloeipapier en bewaart 't in een vlesje; als men dan van deeze tinctuur enige druppels in een glas *witte wijn* of *rozewater* druppelt, zo zal het een melk worden die men gebruikt als de voorige. Men kan hier toe ook andere gedistilleerde wateren neemen, als van *witte lelien*, van *bonenbloeizel*, van *Salomons-zegel*, van *waterrooſen*, of van *kikvorſchen*, 't zij alleen of onder malkander gemengt; en deeze wateren alleen zijn dienſtig en kragtig om de huid zagt en blank te maaken. Ook heeft men niet nodig de *tinctuur van benzoin* zelfs te maken, dewijl men ze in meest alle apotheken vind. En wil men aan alle deeze Blanketzel wateren een nog aangenaamer geur bijzetten, zo heeft men maar een of twee greinen *amber* of enige weinige druppelen *tinctuur* van *amber* of *Koninglijke tinctuur* daar bij te voegen; dog veele vrouwtjes kunnen niet over deeze zoete reuk.

Deeze Blanketzel-wateren neemen alle de onzuiverheeden der huid, puisten en ligte vlekken, enz. weg, maaken de huid glad, blank en fraai; dog indien de huid zeer puistagtig was, dan is het volgende heel dienſtig.

Neemt opgeheeven kwik of *ſublimaat* (*mercurius ſublimatus*), twee drachma, doet 't in een vles met een half mingelen of wat meer zuiver water, en laat 't 24 uuren lang op een warme plaats ſtaan, 't zelve altemets omroerende, tot dat de *ſublimaat* geſmolten is, zo zal het water zwartagtig worden; laat het dan door een vloeipapier lekken, zo word het wederom helderder; met dit water beſtrijkt men het aangezigt of andere puiſtige en onzuivere plaatzen der huid zagtjes met een fijn lapje, des avonds na bed gaande. Dit middel is zeer goed voor puisten, enz. neemt ook de zwarte ſtippen weg die zomtijds op en omtrent de neus en aan 't voorhoorſt voortkoomen, en niet ligt door eenig ander middel verdreven worden; maar men moet bij het bereiden van dit middel zeer voorzigtig met de *ſublimaat* en ook met 't bereide water omgaan, dewijl het zelve binnen 't lighaam een dodelijk vergift is; het voorzigtigſte is, om het in de Apotheeken te laaten bereiden.

Wil men liever enige zalf of pomade gebruiken, zo kan men de volgende gereed maaken. Neemt *rooſen-olie*, en ſcherpe *wijn-azijn* van elk 8 lood, op 't aller fijnst gewreven, *goudglit* 4 lood, *campher* vier drachma, roert het in een vijzel om, altemets wat olie en dan wat azijn 'er bij gietende, en maakt het dus tot een zalf, waar meede men 't aangezigt of andere plaatzen der huid 's avonds beſtrijkt, en zig den volgenden morgen met *warme wijn*, *rooze-* of eenig ander van bovengemelde *wateren*, of ook met gemeen *warm water*, en *Spaanſche zeep* wascht.

Of neemt *camfer* en *levendige zwavel* van elks twee drachma, *gebrande aluin* en *ceruis* van elks één drachma, *pomade* of *verkens-reuzel* twee oncen, *olie van roozenhout*, vier of zes druppels; mengt het volgens de kunst tot een zalf, die men gebruikt als de voorige.

Anders is de *witte camfer-zalf* ook heel dienſtig voor allerleij puistjes, zeertjes, vlekjes, enz., die men met wat *rooze zalf*, of een paar druppels *roozen-olie* daar onder te mengen, een aangenaamer reuk kan geeven. Zie verder onder AANGEZIGT, PUISTEN en ROOZEN-DRUP.

BLANKETSEL (PORTUGEESCH); in 't latijn *Charta Hiſpanica*; word gemaakt, zo men meent, van de *Alkanet-wortel*, (*Anchuſa*). Zie onder ALCANNA.

BLANKETSEL (SPAANSCH); *Blanc d'Eſpagne*; *Magiſterium marcaſitæ*; dit word op de volgende wijze bereid: Neemt grof gepoeijerde *marcaſijt* of *bismuth* één once, ontbind het in drie oncen *geest van ſalpeter*, of in *ſterk-water*, giet dan op de ſolutie, in een aarden kom gedaan zijnde, allengskens 5 of 6 pond water, waar in te vooren een halve once *zee-zout* geſmolten is, zo zal zig een wit poeder op de grond zetten, dat eenige maalen met zuiver water moet afgewaſſen en verzoet, en vervolgens gedroogt worden, zo heeft men 't *Blanc d'Eſpagne* of Spaanſche Blanketſel, het welke van de vrouwen gebruikt word om het aangezigt te blanketten, en een wit vel te maaken; het word tot dien einde met gedistilleert *water* van *witte lelien*, of van *Salomons-zegel* en van *roozen* gemengt, en daar meede dikwils gewaſſchen; of men mengt het onder *pomade*.

BLANKET-BOOM, zie ALCANNA.

BLANKET-LAPJES, zie BEZETTE.

BLANKET-WORTEL, zie ALCANNA.

BLANKE VOORN, zie VOORN.

BLATTA, *Mot*, *Schaaf*. Zie MOT.

BLATTA-BIJSANTIA; ook *Unguis Odoratus*; is een kleine ſchulp, zijnde omtrent een halve vinger lang, ſmal en donker-bruin van koleur, voorts van gedaante als een *dieren-klauw*, het dient tot dekzel van een zekere zoort van ſchulp, die de naam van *Conchijlium* draagt, waar in een klein langagtig rood vischje is beſlooten, zijnde aangenaam van reuk, en wordende in de *Oost-Indiſche* meiren, tuſſchen de *Nardus* in gevonden, waar van het leeft, geevende deeze *Nardus* een aangenaame reuk aan het *Blatta-Bijſantia*, die het eenige dagen behoud, na dat uit 't water is gehaalt; dog deeze reuk niet anders dan uit eenige vlugge deelen van den *Nardus* beſtaande, die zig aan de oppervlakte van de ſchulp vastgehegt hebben, vervliegt dezelve na maate dat de ſchulp droogt, en dit is de reeden, dat die gene, welke tot ons overgebragt worden, zonder reuk zijn; De *Blatta-bijſantia* vervat veel olie en vlug zout.

Tot een poeijer fijn gewreeven en inwendig gebruikt, is het buikzuiverende, afvaagende en vogten verdunnende, neemt de verſtoppingen van de milt en het darmſcheil weg; voor vrouwen die met de moeder-plaag gekwelt zijn, is het zeer dienſtig, laatende men het tot dien einde op koolen rooken; de reuk koomt genoegzaam met die van gebrand hoorn overeen.

BLATTARIA, zie MOTTEN-KRUID.

BLAUW; dit is eene der vijf enkele of hoofd-koleuren,

leuren, waar van zig de Verwers bedienen, om andere verwen te maaken. Men heeft verſcheiderhande blauwe verſtoffen, die min of meerder fijn, ligter en donkerder zijn. Zie AZUR-STEEN; VERF; SCHILDEREN, enz.

BLAUW (BERLIJNS), zie BERLIJNS BLAUW.

BLAUW-BORSTJE; ook *Wegſteckin* genaamt; in 't latijn *Motacilla Suecica*, (*Motacilla pectore ferrugineo faſcia coerulea, rectricibus fuſcis verſus baſin ferrugineis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een klein Vogeltje, behoorende tot het geſlagt der *Kwikſtaarten*, en ſchoon dezelve in 't latijn de bijnaam van *Zweedſche* draagt, word hij egter in de meeſte bergagtige deelen van *Europa* gevonden.

BLAUWE VLEKKEN DER HUID; door *ſtooten*, *ſlagen*, *vallen*, enz. in 't latijn *Sugillatio*; *Contuſio*. Dit is meest doorgaans een ligte kneuzing der huid en van het onderleggende vleesch, waar door de kleine bloedvaten breeken, en het daar uit vloeijende bloed ſtikkende, een blauwheid of zwartheid in en onder de huid veroorzaakt; dog dit is zelden gevaarlijk.

Goede middelen hier tegen zijn: Neemt verſche *wortel van Salomons-zegel* of *wal-wortel*, ſtampt ze met wat *brandewijn* tot een pap, en legt ze op het bezeerde.

Of neemt *hijſop* of *peterſelie*, ſtoot het klein en perst 'er het zap uit, hier bij mengt een weinig *brandewijn*, en legt het met een doekje 'er op.

Of neemt *beste brandewijn*, of *ſterke jenever*, en wascht het blauwe en bezeerde daar dikwils warm meede, of maakt 'er een doekje in vogtig, en legt het 'er op, dat men dikwils op nieuw bevogtigt. De *camfer ſpiritus* is, als men die bij de hand heeft, nog beter.

Of legt 'er een *cumijn-* of *ſlijrax-pleiſter* op, of beſtrijkt het met *wasch-olie*; de *Peruviaanſche baljem* in een eijerdooir, of in geest van brandewijn ontbonden, is ook een heerlijk middel, inzonderheid als 'er meede eenige zenuwagtige deelen gekneust zijn.

Of kookt *betonie*, *ſalie*, *roosemarijn*, *camille* en *witte lelie-wortel* in water, en bet of wascht het beledigde daar dikwils warm meede. Zie verder KNEUSING.

BLAUWE VLEKKEN DER HUID VAN SCHEURBUIT, zie SCHEURBUIT.

BLAUW-HAAIJ; in 't latijn *Squalus glaucus*, (*Squalus foſſula triangulari in extremo dorſo, foraminibus nullis ad oculos*, ARTED. *gen. 69. n. 13.*) Is een *Haaij*, die zo wel in de *Oceaan*, als *Noord-* en *Middelandſche zeën* woont; hij overtreft de meeſte *Haaijen* in groote, en in verſlindentheid wijkt hij voor geene van zijn zoort; deszelfs lengte is gewoonlijk zes of zeven ellen, en hij is op de rug donker-blauw van koleur, dog aan de buik zilververwig; hij heeft zeer ſcherpe tanden, zijnde de huid minder ruw dan die van de andere *Haaijen*; zijn vleesch, dat traanig, hard en ſterk is, is egter voedzaam, en geenzins ongezond voor de zulken, die het kunnen verteeren.

BLAUW-LISCH, zie LISCH.

BLAUW-MERRL; in 't latijn *Turdus ſolitarius*; (*Turdus coeruleus; remigibus rectricibusque nigris, abdomine lineolis cinereis undulato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een vogel tot het geſlagt der *Lijsters* behoorende; in *Italien*, op 't eiland *Kandia* en elders woont hij, en heeft bijna de groote van de gewoone *Meerl*; is blauw van koleur, de buik met aschgrauwe ſtreepjes gegolfd, en deszelfs ſlag en ſteertpennen zijn zwart.

BLAUW-REIGER, ook *Gekuifde-Reiger*, in 't latijn *Ardea cinerea*; (*Ardea occipite criſtâ pendula, dorſo cæruleſcente, ſubtus albida, pectore maculis oblongis nigris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze Reiger word door geheel *Europa* gevonden; hij is kleinder als een *Oijevaar*; blauwachtig van koleur, met aschgrauwe ſtaart-pennen, waar van de tippen bruin zijn, de bek van bovenen is groenagtig geel, en van onderen geelagtig, aan 't eind zwart; deszelfs pooten zijn groenvervig; zijn kop heeft hij veeltijds tusſchen de ſchouderen ingeſtooken, met den hals omgedraaid. Deeze vogels maaken hunne nesten in zeer hooge boomen, en veeltijds in zulke groote menigte bij malkanderen, dat de boomen als onder die last bezwijkende 'er niet zelden van ſterven: In *Frankrijk* en enige andere landen brengen dusdanige nesten door het verkoopen der jongen, niet weinig voordeel aan den eigenaar van het bosch daar zij nestelen; dog in onze vereenigde Provintien, daar men de *Reigers* volgens 's lands plakaaten onder het *edel-gevogelte* rekent, wiens nesten niet mogen berooft nog uitgeroeit worden, ziet men ze met zulk een groot vermaak niet: Deeze zo wel als andere zoorten van *Reigers* zoeken even als de *Oijevaaren* hun voedzel, aan de zee-ſtranden, rivieren en ſtaande wateren; het is een ongemeene visch-verſlinder en dood 'er veele met zijn ſcherpe bek, die hij niet zelden om deszelfs zwaarte verpligt is te laaten leggen. Zonder twijffel moet men aan de geſteltheid van zijn gedarmte, 't geen ten eenemaalen van die der andere vogelen onderſcheiden is, dewijl hij maar met een enkelde blinden darm is voorzien, toeſchrijven, da de *Reiger* dikwerf een *aal* of *ſlang* wel tot drie a viermaalen moet doorzwelgen, dewijl die dieren hem ogenblikkelijk weer van agteren uit het lijf kruipen: De broeitijd van dezen *Reiger* duurt drie weeken, hunne eijeren zijn groenagtig met grauwe vlakken, en zij zijn gewoon 'er drie teffens uit te broeden. Deeze *Reiger* inzonderheid de jongen dient men als een ſmaakelijk geregt op de tafels der *groote* voor; dit vind inzonderheid in *Frankrijk* plaats, daar men 'er veel werk van maakt; de jongen worden tot dien einde met de ingewanden van vleesch of visch gemest en vet gemaakt. Het vet van den *Reiger*, zegt men een goed verzagtend en oplosſend middel te zijn; en zeer dienstig tegens het voeteuvel, als meede om het gezigt op te helderen, en de doofheid te geneezen. Men geeft voor dat de visch, voornamentlijk de *aal*, door de aantrekkende reuk van hunne pooten, zodanig worden verlokt, dat de visſchers de vingers der pooten afgeſneeden hebbende, dezelve in de plaats van wormen aan den hoek ſlaan; het aas om te visſchen met *Reiger-vet* bereid, word meede voor een uitnemend middel gehouden om veel visch te vangen. Hoedanig deeze dieren gejaagt en gevangen worden, zie op REIGER.

BLAUW-SCHUIT, zie SCHEURBUIT.

BLAUWSEL, in 't latijn *Smalta*. Dit word gemaakt van de afgeroosterde *cobalt*, die met een zeker deel zand en potasch wederom vermengt en tot een donkerblauw glas geſmolten word; 't welke vervolgens geſtampt en op een molen tusſchen twee harde ſteenen tot een fijn meel gemaalen en in verſcheide zoorten geſorteert word. Het zelve word veel bereid in de Saxiſche ertzgebergtens, en van daar overal verzonden; zijnde van zeer veel gebruik, zo wel tot verfwerken, als wel inzonderheid voor de vrouwtjes tot *blauw ſtijfzel*.

BLAUW-SPECHT, ook *Grauw-ſpecht*; *Picus cinereus ſive ſubcæruleus* GESNER. (*Sitta rectricibus nigris; lateralibus quatuor infra apicem albis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze vogel die zig in de meeste gedeeltens van

Europa onthoud, is van groote met de *Leuwerik* overeenkoomende; deszelfs koleur is op het bovenlijf blauwagtig na het aschgrauwe hellende, van onderen bleek ros; de keel witagtig, loopende een zwarte ſtreep over de oogen heen; de neusgaten zijn met kleine zwarte veertjes bedekt, die voorwaards gekeert ſtaan; de dekvederen en ſtaartpennen zijn zwart, en de groote ſlagpennen bruin met witte randen; de bek is loodkoleurig en de pooten grijs. Dit vogeltje heeft bijna dezelfde levenswijs als de *Spechten*, langs de ſtammen der boomen opkruipende, en tot zijn voedzel wormen of rupzen van onder de bast weghaalende; hij eet nogthans ook nooten, die hij op dezelfde wijze als de *nootekraker*, met zijn ſcherpe en ſterke bek aan ſtukken breekt; wonderlijk konstig weet hij den toegang van zijn nest, dat hij meerendeels in gaten van boomen maakt met kleij zodanig toeteſtellen, dat hij enkel een kleine opening tot zijn doortogt laat: Zeer levendig en werkzaam is dit vogeltje, en teſſens zorgvuldig en waakzaam in 't bewaaren en opvoeden zijner jongen: In 't voorjaar maakt het mannetje een zeker geluid, waar meede men zegt dat hij zijn wijfje roept, en 't geen op *guiric*, *guiric* uitkoomt; de jongen zijn zo dra niet vlugtig of mannetje en wijfje ſcheiden zig van elkanderen, gaande ieder waar het hem gelust.

Daar is nog een zoort van dit vogeltje die de naam van *kleine Amerikaanſche Blauw-ſpecht* draagt, hij verſchilt weinig van de voorbeſchrevene dan dat hij veel kleinder is.

BLEEKEN, zie WASSCHEN.

BLEEKHEID uit een *zittend leven*; *Hijpocondrij*, *Mildzugt*, enz. ontſtaande, is dit middel zeer dienstig voor; neemt anderhalve once *vijlzel van ſtaal*, en laat het met *wijn-azijn* in een ijzere kom kooken, tot dat het geheel rood en tot asſche word; ſtampt deeze asſche in een mortier, met een of twee *geconfijte nooten*, ende een weinig *ſaffraan*; doet 'er wat *zuiker* bij, en maakt 'er vervolgens negen pillen van. Negen dagen lang moet men alle morgens een van deeze pillen neemen, en 'er onmiddelijk een ſlokje witte wijn op drinken; zo dikwils men dit ingenomen heeft, voornamentlijk voor de eerſtemaal, moet men een ſterke ligbaams beweeging doen, zig bij voorbeeld verlustigende met te paard rijden, wandelen of iets diergelijks. Indien de natuur na het innemen van dit middel helt om te doen vomeeren of overgeven, moet men dit door geene middelen tragten te keer te gaan, maar integendeel het zelve als een goede uitwerking aanmerken.

Een ander middel voor de Bleekheid.

Neemt een pintje *water*, vier oncen fijne *zuiker*, ende een halve once *vijlzel van ſtaal*; als de zuiker in 't water geſmolten is, doet 'er dan het *vijlzel* bij, en zet het zamen op het vuur, zonder het daar af te neemen, vooral eer het dik is geworden; ſtort het dan op een taſel, om het koud te laten worden; daarna ſnijd het tot koekjes, elk twee drachmen min of meer aan gewigt.

Van deeze koekjes moet de zieke ieder ogtent eene nemen, en twee uuren daarna wat *vleeschnat*; een weinig voor en na het nemen van dit nat moet hij wandelen; gaande op deze wijze twintig dagen voort; voor en na dit geneesmiddel moet men hem doen purgeren.

BLENA; ook *Blenna*; is de ſnot en ſlijm, die uit de neus en mond geworpen en geſnooten word.

BLENNUS, zie ZEE-NAALDE.

BLEPHAROCIJSTUM; is een Heelkundig inſtrument, gebruikt wordende, om de winkbrauwen uit te trekken, en aan dezelve eene rondheid bij te zetten.

BLESTRISMUS; HIPPOCRATES noemt dus een onrustige beweeging des ligbaams, uit eene overmaatige opborreling van het bloed in heete koortzen voortkoomende.

BLEIJ, of *Bliek*; in 't latijn *Ballerus*, (*Cijprinus pinna ani quadraginta*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een zoete waters Visch, wordende bijna door geheel *Europa* gevonden, deszelfs koleur is uit den blauwen zilveragtig; hij behoort tot het geſlagt der *Karpers*, en ſchoon deze Visch weinig geacht is, en uit zig zelven onſmaakelijk, word hij nogthans door de gemeene man gegeeten.

BLIK; in 't latijn *Lamina*; deeze naam draagt in 't algemeen alle metaal, dat tot dunne bladen is uitgeſlagen; dog in 't bijzonder is deeze naam eigen aan dun uitgeſlagen ijzer, dat wit word vertint, en veel gebruikt om 'er allerleij zaaken voor de huishouding, inzonderheid tot keuken-gebruik van te vervaardigen; ſchoon deeze vaten niet van de ſterkſte zijn, worden zij nogthans om de zindelijkheid en goedkoopens veel gebruikt.

BLIK-AARS; *Ontvelling*; *Smerting*; in 't latijn *Intertrago*; *Attritus*; *Excoriatio*. Is eene roodwording en ontvelling tuſschen de beenen en billen, omtrent de ſchaamdeelen en aars, ook wel aan de hals en onder de armen, enz., die iemand verkrijgen kan door het zweeten bij ſterk gaan en te paarde rijden, enz., inzonderheid in heete tijden; dog valt wel meest bij de kinderen voor, als dezelve in de luijeren piſſen, en niet behoorlijk op zijn tijd verſchoont en droog gehouden worden; ook kan het gebeuren bij oude ziekelijke lieden, die lang te bedde leggen.

Middelen tegens de Blik-aars of Ontvelling.

Neemt *wit krijt* of *ceruis*, maakt het tot een fijn poeijer, doet het in een linnen doekje, dat niet heel digt is, bind het losjes toe, hier meede klopt men zagtjes op de bezeerde deelen, waar door het fijne ſtof door het linnen daar op vliegt; 't welk men dikwils herhaalt, en 'er ſchoone drooge linnen doeken op en tuſschen legt, zo zal het verwonde opdroogen en geneezen.

In plaats van *krijt* of *ceruis*, kan men ook *gepoeijerde tutie*, *oog-niet* of *gebrand hertshoorn* of *calamint-ſteen* neemen.

Of neemt maar van de ordinaire *poeijer*, of *weiten meel*, of het *ſtof* of *meel* uit het oude wormagtige vermolmde *hont*, en gebruikt het als de voorige, dit is zeer goed.

Indien 'er veel hitte en roodheid of ontſteeking bij was, zo neemt lauw-warme *melk*, en ſtooft daar meede de ontvelde deelen, in 't begin, tot dat de pijn en roodheid wat vermindert is, vervolgens van de gemelde poeijers gebruikende, waar bij men in dit geval ook wat *loodzuiker* mengen kan; of beſtrijkt het met *witte camfer-zalf*, of met *diapompholigos-zalf*; voorts moet 'er zorg gedraagen worden, dat de kinderen behoorlijk met drooge doeken verſchoont worden.

BLIND-AAL; in 't latijn *Anguilla cæca*, (*Muræna apterijgis*, *roſtro acutiusculo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Visch, tot het geſlagt der *Aalen* behoorende, en ook veel op dezelve gelijkende, behalven dat hij geheel geene vinnen heeft; oogen kan men 'er meede niet in bekennen, maar wel verſcheide openingen of doorboorde ſtippen, waar van 'er zeven aan 't agterhoofd, als meede zeven boven op den kop in 't midden, en nog van vooren vier paaren geplaatst

plaatst zijn; deszelfs kaaken zijn met ſcherpe tanden gewapent; de neusgaten zitten buiswijze onder de ſnoet; deeze Visch onthoud zig 't meeſte in de *Middelandſche zee.*

BLIND-GEZWEL; of *Mol-gezwel*; ook *Schilpadsgezwel*; in 't latijn *Atheroma*; *Talpa*; *Teſtudo.* Is een zoort van gezwel, dat op 't hoofd voortkomt, zijnde breed, zagt en niet zeer verheven, en de gedaante en koleur van een *Mol* of *Schildpadde* hebbende, waar van het de naam verkreegen heeft; in 't zelve is een taaije vetagtige ſcherpe ſtoffe, in een bijzonder vliesje of zakje beſloten, die dikwils de hersſenpan aantast, doorknaagt en bederft.

Dit gezwel is zeer gevaarlijk, inzonderheid als het boven een naad is, of de hersſenpan aantast en veroudert is; om het zelve te geneezen, zijn in het begin oplosſende en verdeelende middelen dienſtig; bij voorbeeld, men wascht het zelve met *kalkwater*, of met *camfergeest*, of men legt 'er een pleiſter op van *kikvorſchen* met of zonder *kwik.*

Of bereid deeze volgende pleiſter: Neemt *gom ammoniak*, *galbaan* en *ſagapeen* in *azijn* ontbonden, *vloeijende ſtijrax* van ieder anderhalf drachma, *pleiſter van melilote*, van de *ſlijmen*, van elk twee drachma, mengt het behoorlijk tot een pleiſter, waar van men oplegt, na dat de hairen afgeſchooren zijn.

Of neemt *heemst-wortel* drie oncen, *lisch-wortel* één once, *maluwe-bladen*, *kool-bladen*, *bloemen van camille*, van *melilote* van elks één hand vol, gekneust *lijn-zaad* twee drachma, kookt het in water week en ſtampt het dan in een vijzel klein, mengt 'er vervolgens bij verſche *paarde-drek* twee oncen, *gekookte ajuin* een halve once, *verkens-reuzel* en *olie van camille* van elks één once; van deeze pap legt men op 't gezwel, zulks dagelijks ververſchende.

Maar zo het gezwel door deeze middelen niet kan verdeelt en verdreeven worden, moet men ſterk rijpende middelen gebruiken, om het te openen en van de ſcherpe ſtoffe te ontlasten, en zulks hoe eerder hoe beter; bij voorbeeld, neemt verſche wortelen van *witte lelien* anderhalf once, *ajuin* onder de asch gebraaden één once, *heemst-* en *maluwe-bladen*, en *bloemen van melilote* van elk een halve hand vol, *vette vijgen* zes ſtuks, kookt deeze dingen in water week, ſtampt ze dan in een mortier klein, en doet 'er bij *boone-meel* anderhalf once, *Baſilicum-zalf* één once, één à twee *eijerdooijers*, mengt het onder malkander tot een pap en legt daar van warm op; deeze pap maakt kragtig rijp, dog men behoeft niet te wagten, tot dat het geheel rijp is, maar men opent het als 't bijna rijp is, met een diepe inſnijding, om de hersſenpan voor de invreeting te bevrijden, zo ze maar niet reeds geſchied is, wordende vervolgens gezuivert en geneezen, gelijk een ander gezwel of gezweer. Hier bij ſtaat nog aan te merken, dat het vlies van het zakje, daar de ſtoffe in beſloten is, vooral wel weggenoomen moet worden, want anders komt dit kwaad in korten tijd wederom te voorſchijn, of 't worden fiſtelagtige zweer-gaten; tot deze uitroeijing moet de inſnijding in het werk geſtelt worden, of men bedient zig, als 't gezwel geopent is, van bijtende middelen, als van *Spaansch groen*, *gebrande aluin*, *geest van vitriool*, met *rooſen-honing* gemengt, *ſublimaat*, enz., dog de inſnijding is de beste en zekerſte wijze, en het welke door een kundig Chirurgijn moet geſchieden.

Indien het gezwel de overhand heeft genoomen, of verhard was, dan zijn de verweekende en rijpmaakende middelen verder te vergeefs, en het zoude daar door erger worden; en in zodanigen gevalle moet men zig wenden tot de geheele uitſnijdinge of ſterk uitbijtende middelen, dienende dan tot dien einde de *Lapis infernalis* en 't *Butijrum antimonii*, enz. die men daar op legt, en waar door de onderleggende vliezen weggebeeten worden, en vervolgens de voortgekoome korst of roof weggeligt zijnde, de ſtoffe een uitgang verkrijgt, of zo ze hard geworden is, meede verteert word; hier bij agt geevende, dat het vlies, gelijk voorheen gezegt is, geheel uitgeroeit worde: Als het gebeurt, dat de hersſenpan reeds aangetast of ingevreeten is, dan zijn alle middelen hulpeloos, ten ware, dat de invreeting nog maar weinig is, als wanneer de affchraping der hersſenpan, tot op 't gezonde, of de trepaneering nog wel eens van zeer goede hulpe is; maar is het gezwel boven de naad des hoofts, dan moet men het zelve onaangeroert laaten. Voorts is het best, dat men de geneezing van zodanige gezwellen aan een kundig Chirurgijn toevertrouwt, die, gelijk men uit het gezegde verſtaan kan, dikwils de hand-operatie of uitſnijding daar bij gebruiken moet, en ook veeltijds de beste en ſecuurſte is, en het gezegde dient hooftzaakelijk, om de niet zeer kundige Chirurgijns een betere aanleiding tot de geneezing van deeze en andere diergelijke gezwellen te geeven, gelijk onder anderen ook de *Pap-*, *Spek-* en *Honing-gezwellen* zijn; zie aldaar.

BLIND-SLANG; in 't latijn *Anguis fragilis*; (*Anguis ſcutis abdominis caudaque* CXXX. Linn. *Faun. Suec.*) Is een Slang die in *Italien*, *Vrankrijk*, *Duitschland*, *Zweeden*, *Kleefsland*, en meer andere gewesten van *Europa* word gevonden; hij heeft gewoonlijk de lengte van agt à negen duimen, en ſchraag een halve duim dikte, het lijf is bijna rol rond, wordende van den kop tot den aars toe allengskens een weinig dikker; de ſtaart, die half zo lang als het lijf is, en een weinig dunder, loopt ſtomp uit, en heeft aan zijn uitterſte een ronde en dikke tip, zijnde met drie-en-veertig rijën ſchubben omringt; de geheele Slang is aschgrauw-bruin van koleur; zijn kop is klein, van vooren ſmal en ſtompagtig ſpits, van boven met ſchubben gedekt, die onregelmaatig en plat zijn, zo als ook aan de zijden; de oogen, die met oogleden zijn voorzien, zijn klein, zwart en nauwelijks zigtbaar, waar door zij 'er ook zo luttel gebruik van kunnen maaken, dat dit hun de naam van *Blind-ſlang* verworven heeft; de onderkaak is iets korter dan de bovenſte; de tanden die tamelijk groot en evenredig in beide de kaaken ſtaan, zijn elsvormig, en min of meer binnenwaarts geboogen; de tong, die aan het uiteinde twee punten heeft, is breed.

De bijzonderſte eigenſchap van deeze *Slangen* is, dat zij hunne jongen levendig, gelijk de *adders*, ter waereld brengen, en dus onder de *Viviparæ* behooren: Men zegt, dat ze zo broos zijn, dat de ſlag van een dun rijsje bekwaam is, om hun aan ſtukken te ſlaan; de beet van dit Dier word voor niet gevaarlijk gehouden, en in de Geneeskunde kan zij tot het zelfde gebruik dienen, als de overige *Europiſche Slangen.*

BLIND-SLANGEN; deeze zoort maaken een geheel geſlagt van deeze kruipende Dieren uit, die van de te vooren beſchreevene *Blind-ſlang* onderſcheiden zijn; deszelfs kenmerken zijn, het geheele lijf en ſtaart gerimpelt, hebbende aan de bovenlip twee voelers, die na de ſprieten der *nagt-kapellen* gelijken; op de zijden zijn zij met naakte rimpels bezet: De Natuur-beſchrijvers tellen 'er twee zoorten van op; als

I. *De geſpriete Blind-ſlang, hebbende* 135 *rimpels aan*

het lijf, en aan de ſtaart geene; in 't lat. *Cæcilia tentaculata*, (*Cæcilia tentaculata*, LINN. *Amæn. Acad. pag.* 489. *tom. XVII. f.* 1.) Deeze *Slang*, die in *Surinaamen* en meer andere *West-Indiſche* oorden woont; heeft een bruine hemels-blauwe koleur, en omtrent de lengte van één voet, en één duim dikte; het lijf overal even dik, is van vooren tot agteren rol-rond; de huid heeft geen ſchubben, dog is met 135 rimpels bezet, die in de zijden het meeſte zigtbaar zijn; op de rug zitten eenige verheven pukkeltjes, zijnde voor 't overige glad; aan de bovenkaak zijn de voelers door hunne kortheid nauwelijks te zien; de neusgaten die klein zijn, ſtaan verre van malkanderen; de oogen die zig maar als geringe ſtippen vertoonen, ſchitteren nogthans door de huid, waar onder zij als verborgen zijn, heen; de tanden zijn meede ongemeene klein, en niet weinig met die der *onſchaadelijke Slangen* overeenkomende; de ſtaart die kort en ſtomp is, is met een menigte rimpelen bezet, digt aan 't end hebben zij een aarsgat, 't welk met twee ſtippen word geſloten.

II. *De ſlijmige Blind-ſlang, hebbende* 340 *rimpels aan het lijf, en aan de ſtaart* 10.; in 't latijn *Cæcilia glutinoſa*, (*Serpens Cæcilia Ceilonica*, SEBA *Tom. II. Tab. XXV. n.* 2.) Is een Slang, die met de voorige bijna overeenkomt, behalven dat zijn koleur bruinder is, en dat hij een witagtige ſtreep op de zijden heeft; woont in *Oost-Indien* en wel voornaamelijk op *Ceijlon*.

BLIND-VISCH; ook *Naald van Ariſtoteles*, of *Zeskantige Naald-visch*; in 't grieksch *Tijphle*, (*Cijngnathus pinnis caudæ ani pectoralibusque radiatis, corpore ſexangulato*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Is een Vischje onder het geſlagt der *Naald-visſchen* behoorende, en daar door vermaard, dewijl het gelijk de meeſten van dit geſlagt, geen kuit ſchiet, maar insgelijks als de *Aalen* en *Lampreijen*, zijne jongen levendig werpt; uitterlijk gelijkt hij niet kwalijk na de *Blind-ſlang*, en dit is ook waarſchijnlijk de reden, waarom hij *Blind-visch* word genaamt; men vind hem in de *Oost-* en *Middelandſche zeën*, als meede in de *Noorder Oceaan*, wordende aldaar aan de kusten en oevers gevangen; deszelfs lengte is gewoonlijk van een halve tot drie-vierde el, en de dikte drie-vierde duim.

BLITUM, zie MAIJER.

BLIXEM; in 't latijn *Fulgur*; ontſtaat door verzamelingen van zwavelagtige en zalpeterige dampen, die allengskens in de lugt worden opgeheven, aldaar vergaderen, en door een lugtwind of draaijing des dampkrings zodanig in een worden geperst en gedrongen, dat 'er alle vogtige lugtdeelen worden uitgejaagt, en de zwavelagtige en zalpeterige deelen, zig zodanig onderling vrijwen, dat ze verhit wordende eindelijk in brand geraaken en berſten, zijnde dit mede de oorzaak van de ſlagen en gerommel die men *donder* noemt. De werkingen van de *Blixem* zijn verſcheiden; de geene die door den zelven getroffen en gedood worden, ſterven of door eene verſtikking, dewijl hun door 't geweld des *Blixems* de adem benoomen word, en zij zig in eene lugtleedige ruimte bevinden; of door een ſtilſtand in hunne zappen, die door de *zuure zwavel* des *Blixems* word te weege gebragt, of eindelijk door verwonding die dezelve aan het lighaam toebrengt. Zie ook DONDER.

BLOED; in 't latijn *Sanguis*; is een rood vogt in de aderen der menſchen en dieren vloeijende en tot 's levens onderhout dienende; ook kan men 't noemen, 't eerſte en overal in 't lighaam verſpreide hooftvogt, dat door zijne innerlijke beweeging en omloop, het leeven en de beweeging aan 't geheele lighaam der dieren geeft, en dat dagelijks door de *chijl*, die uit de ſpijs en drank voortkomt, vermeerdert, en waar door deszelfs verlies, veroorzaakt door de voeding en afgang, geduurig weder herſtelt word; het harte is het werktuig, waar door het Bloed door de aderen en ſlag-aderen geſtadig regelmaatig omgedreeven word; als het onregelmaatig vloeit, of in eenig deel koomt ſtil te ſtaan, veroorzaakt het eene ziekte, of een ongemak aan dat deel; en deszelfs geheele ſtilſtand of verlies veroorzaakt onveilbaar de dood; daar en tegen is een regelmatige en ongeſtoorde omloop des Bloeds, die op elke dag ontelbaare maalen geſchied, de hoofdoorzaake van de gezondheid des lighaams; hoewel anderzins de overvloed des Bloeds, of ook deszelfs vermenging met vreemde en kwaade of overvloedige ſtoffen, als galle, zout, ſlijmen, verrotte ſtoffen, of tegennatuurlijke deeltjes, ook voornaamelijk de oorzaak van een ongezonde geſteltheid des lighaams en van allerleij ziektens is. Men heeft door de vergroot-glazen waargenoomen, dat het Bloed uit zeer kleine ronde roode bolletjes beſtaat, die zig elk weder in zes geele, en ieder van deeze geele wederom in zes witte *lijmphatiſche* of wateragtige bolletjes laaten verdeelen; de roode koleur des bloeds ontſtaat uit deszelfs vet en uit zijn vlugge zout, het welke te zaamen zo vast vereenigt is, dat het niet ligt kan geſcheiden worden; dog anderen, die de koleuren aan de ligt-ſtraalen toeſchrijven, willen, dat die koleur daar van afhangt, om dat de bloedbolletjes meest de roode ligt-ſtraalen op haare oppervlakte wederom ſtuiten; en volgens nog anderen, zou die roode koleur ontſtaan door de nauwe vermenging van de zwavel en het alcalisch zout, die altoos in het Bloed te vinden zijn: Dog het Bloed is altijd met een zeker gedeelte van een zoort van water of weij vermengt, gelijk men bij het ader-laaten ziet; en hoe evenrediger en zuiverder de maat van deeze vermenging is, hoe gezonder ook 't Bloed, en gevolgelijk de mensch is.

Men zegt, bevonden te hebben, dat de hoeveelheid van het Bloed in 't lighaam van een volwaſsen mensch, agt-en-twintig of ook wel meer ponden bedraagt, en de menigte van alle de overige vloeibaare ſtoffen, rekenen zommige nog grooter; het is derhalven geen wonder, dat een mensch veel bloed, bij 't een of 't ander toeval kan verliezen, zonder dat het doodelijk zij, maar het verlies van veel Bloed te gelijk, maakt den mensch flaauw en kragteloos; weshalvan men ook bij het aderlaaten niet te veel bloed te gelijk moet aftappen, maar als het nodig en dienſtig is, veel bloed af te tappen, dan is het beter, zulks op verſcheide maalen, na verloop van eenige uuren te doen, ten ware dat het ruime aderlaaten in zommige gevallen heel noodzaakelijk was. Zie ook CHIJL.

Men gebruikt in de Geneeskunde het Bloed van veelerleij dieren, onder anderen dat van een *gans*, *endvogel*, *geit*, *houtduif*, *tortelduif*, *duiven*, *veldhoenderen*, *haazen*, *herten*, *bokken*, *ſchildpadden*, *ſlieren*, en *groene kikvorsſchen*; maar geen Bloed is in de Geneeskunde meer in gebruik, als dat van een mensch; in deszelfs plaats, als men het niet kan hebben, gebruikt men het Bloed van een *zwijn*, *bok*, *haas* en *duive*; inzonderheid word het gedroogde *bokkebloed* zeer gepreezen.

Maar men moet wel zorge dragen, dat het Dier gezond zij, en wel gedaan, van een middelmaatigen ouderdom, en dat het Bloed hoog rood zij; het moet nog van 't eerſte, nog van 't laatſte zijn, dat uit de aderen word

word getapt; alzo het eerſte al te weijagtig, en 't laatſte te dik, en van geeſten ontbloot is.

Het Bloed van een mensch word gedroogt, met het in de zon te zetten, of zoo lang te laaten ſtaan, tot dat het hard is, en tot ſtof kan gewreeven worden. De *doſis* is één tot twee ſcrupels; men gebruikt het inwendig als een zweetdrijvend middel voor kwaadaardige koortzen en vallende ziekte; uitwendig word het gebruikt, om op te losſen en te verſterken.

De *Dogmatijken* maaken 'er ook een pleiſter *contra rupturam* (tegen den breuk) van; en de Chijmisten trekken 'er een zout uit, nevens een voortreffelijk water, dienende om het Bloed te verbeteren, *koortzen* te geneezen; voorts voor de *vallende ziekte*, *ſcheurbuik*, en allerleij *opſtoppingen*. De *doſis* van dit zout is van zes tot vijftien grein, in zijn eigen water, of in eenig ander vogt genoomen.

Uit het gezond menſchenbloed word een *geest* bereid, die, met de *eſſentie* of *tinctuur van bevergeil* gemengt, en met *gegalbaneert ſwaluwe-water* aan menſchen, die de vallende ziekte hebben, ingegeven, gezegt word, van groote dienst te zijn. Andere hebben gezegt, dat 't warme bloed van een mensch, die onthoofd word, aan iemant die met de vallende ziekte behebt is, ingegeven en dezelve daar op te doen loopen, of andere ſterke lighaams-bewegingen te doen maaken, een fouverein middel tegens die ziekte zoude zijn; dog men heeft 't niet onveilbaar gevonden.

Wie zoude ooit voorheen gedagt hebben, dat het Bloed zulk een ſchoone blauwe koleur koste uitleveren, indien het Dieppel niet bij geval gevonden hadde. Zie BERLIJNS-BLAUW.

Uit het Bloed word ook, zo wel als uit de pis, de *phoſphorus* bereid.

BLOED-BRAAKING; in 't latijn *Sanguinis vomitus*; de oorzaak van een *Bloed-braaking* is meesttijds, wanneer eenig groot bloedvat ofte ader in 't lighaam gebrooken is, 't welk op veelerleij wijze, als door een zwaare val, ſtoot of ſlag, of diergelijke voorkoomen kan, waar op dan veeltijds een zwaare Bloed-ſpuwing of Bloed-braaking volgt, die een ſchielijke hulpe, rasſer als een gemeene of zagte Bloed-ſpuwing, van noden heeft; want anders zouden 'er dikwils zeer kwaade gevolgen van verſtikking, enz. uit kunnen voortkoomen. Dienſtige middelen zijn de volgende.

Middelen tegens de Bloed-braaking.

Neemt *draaken-bloed*, *roode coraalen*, *gezegelde aarde*, en *gezuiverde aluin* van elk één drachma, alles gepoeijert zijnde, mengt het met *conſerf* of *ſijroop van wal-wortel*, of van *roode rooſen*, zo veel genoeg is, tot een brok, en geeft 'er om 't uur het agtſte deel van in.

Of neemt *water van weegbree*, en van *roode roozen*, van elks drie oncen, *gepoeijert draakenbloed*, anderhalf drachma, *gezegelde aarde*, een drachma, *tinctuur van opium*, zes druppels, *ſijroop* van *roode roozen* of van *witte maankoppen*, een half once; mengt het tot een drankje, waar van men om de uur een lepel vol geeft.

Of neemt gepoeijert *coraal* en *maſtix*, van elks even veel, mengt het met *conſerf* en *ſijroop van roode roozen*, en laat den lijder daar van altemets ſlikken.

Of neemt verſche *weegbree*, *duizend-blad*, *herderstasch* en *brand-netels*, van elks even veel; ſtampt deze kruiden, perst 'er daar na 't zap uit; mengt hier bij een weinig *wijn-azijn* en *gepoeijerde aluin*, en geeft 'er alle uuren een lepel vol van, of wat meer.

Of neemt *verkens-drek*, (zijnde best van een gras eetend verken), laat die in een half mengelen verſche zoete melk lauw-warm trekken, dan doorgezijgt zijnde, laat men den lijder over dag in drie of vier reizen op drinken; dit, ſchoon morsſige middel, word egter zeer gepreezen.

BLOED-EGEL, zie BLOED-ZUIGER.

BLOEDENDE NAVEL; in 't latijn *Haematomphalos*; is een ongemak, dat zomtijds eerstgeboorene kinderen bejegenen, wanneer het overblijfzel van de navelſtreng al te ſpoedig afvalt, en daar door eenig bloed uit de nog niet geneezene *navel-ſlag-aderen* vloeit.

BLOED-GANG; hier door word meest doorgaans een al te ſterke of geduurige vloeijing der *maandſtonden* verſtaan. Zie aldaar.

BLOED (GISTEND of VERHIT); *Drift of Gisting des Bloeds buiten een merkelijke ziekte*; in 't latijn *Sanguinis ebullitio*; dit is een drift of bovenmatige beweging des bloeds in het menſchelijke lighaam, bij een gezonde ſtaat, kunnende ontſtaan uit verſcheidene oorzaaken, als door uitwendige ſterke beweging en verhitting, inzonderheid in warme zomer-dagen, of door bloedrijkheid, of door een overmaatig gebruik van heete ſpijzen en dranken, en door driftige gemoeds-bewegingen, enz.; dog inzonderheid zijn de heete en galrijke naturen daar aan 't meest onderhevig; maakende de drift des bloeds den mensch zeer benauwt en ongemakkelijk, en doet al de leden trillen.

Is het dat dit ongemak door bloedrijkheid voortkomt, dan is een aderlaating zeer nuttig en nodig, of men gebruikt een goede purgatie. Vorders zijn de verkoelende middelen zeer dienſtig, om de drift des bloeds te temperen; bij voorbeeld, in de zomer-tijden een ſalade van *kropſalade*, *porcelein*, *komkommers*, of *zomer-endivie*, en in de herfst en winter van *winter-endivie*, of *vette kost* (anders winter-ſalade genaamt), en *bete-wortelen*, met *boomolie* en *azijn* toegemaakt; men zal 'er zig wel bij bevinden.

Of laat wat gezuiverde *ſalpeter*, of *geſalpeterde wijnſteen* in een fles vol goed dun-bier of in water ſmelten, en drinkt 'er zomtijds van; dit is zeer goed.

Of neemt een *citroen*, ſnijd ze in dunne ſchijven, giet 'er dan ruim een mengelen water op, en laat het wat trekken; doet 'er dan *witte zuiker* bij na believen, en giet 't vervolgens drie of vier maalen over, uit de eene pot of kanne in de andere, om het wel te mengen, 't welk men gebruikt als 't vorige.

Of neemt *merg van tamarinde* één of twee oncen, laat dit op goed dun-bier trekken, en dan doorgezijgt zijnde, gebruikt men het als 't voorgaande; *dit is* ook een goede en aangenaame drank.

Of neemt *zuuring*, de wortel of bladen, of van beide, kookt ze in wijn, bier of weij, en gebruikt het afkookzel, doorgezijgt zijnde, als de vorige dranken; en alle deeze dranken mag men ook gebruiken tegen de dorst in heete en andere koortzen; dog hoe men tegen deze koortzen verder medicineeren moet, ziet onder haare articuls; alleen moet ik hier nog aanmerken, dat men nooit te koud nog ook te ſchielijk moet drinken, als men ſterk verhit is, zijnde dit zeer ſchaadelijk, ja zomtijds doodelijk.

BLOED (GESTOLT of GESTREMT); in 't latijn *Sanguinis coagulatio*, *vel congrumatio*; de oorzaak van geſtolt bloed binnen het lighaam is meesttijds een zwaare val, ſtoot of ſlag, waar door één of meer bloed-aderen in het lighaam koomen te berſten, en het bloed uit

te laaten, 't welk geen uitgang vindende, aldaar koomt te ſtollen, en zeer nadeelig kan zijn, wordende daar aan gekent, als men na een val of ſtoot, enz. eenig geſtolt bloed komt te ſpuwen of zodanig van onderen afgaat; hoewel zulks ook wel in 't lighaam opgeſloten kan blijven, zonder daar van te losſen, als wanneer het ook nadeeliger is; men moet derhalven na een zwaare val, ſtoot of diergelijke harde aandoening, aanſtonds goede middelen in het werk ſtellen, om het vermoede geſtolde bloed in het lighaam te verdeelen en af te drijven; waar toe de volgende zeer dienſtig zijn.

Neemt *agrimonie*, *ſcordium*, *marjoleine* van elks een halve hand vol, *St. Jans-kruids-bloemen*, *wol-kruid-bloemen* van elks een vinger-greep, *anijs-* en *venkel-zaad* van elks één drachma, *jenever-beſiën* twee drachma, dit alles klein geſneeden zijnde, kookt het in anderhalf mengelen water of dun-bier tot op een mengelen, dan doorgezijgt, laat de Lijder daar van altemets een glas vol warm drinken.

Of neemt *wortel van meekrap*, en van *carijophijllate* van elk één once, *bloemen van St. Jans-kruid* een halve hand vol, kookt het, klein geſneeden zijnde, in ruim een mengelen goed bier of wijn, en gebruikt het als 't vorige.

Of neemt *woud-bloem* (*Arnica*), die veel in Friesland in de *Zevenwouden* groeit, de bladen of bloemen, of beter beide te zaamen, één hand vol, kookt die in anderhalf mengelen bier of witte wijn, tot op een mengelen, zijgt het dan door, en laat den Lijder daar van altemets warm drinken; dit is een deftig beproeft middel.

Of neemt *kervel* en *peterſelie*, maakt 'er een afkookzel van, en gebruikt het als 't vorige; laat daar benevens goede ſoupen eeten, waar in veel *kervel* en *peterſelie* be kookt is, men zal hier bij veel baat bevinden.

Of neemt *geſtoote kreefts-oogen* één once, ontbind dezelve in een half mengelen *wijn-azijn* op een warme plaats, waar van men den Lijder 's daags drie of viermaalen een lepel vol, of wat meer geeft; dit is ook een heel goed middel.

Anders word het *gedroogde bokke-bloed* ook als een deftig middel gepreezen, men geeft 'er een halve drachma van in, driemaal 's daags. Zie verder ook BLOEDSPOUWING, KNEUSING en VALLEN.

BLOEDING DER AMBEIJEN, zie AMBEIJEN.

BLOEDING UIT DE NEUS, zie NEUS-BLOEDING.

BLOED-KRUID, of *Roode Patich*; ook wel *Draaken-bloed* genaamt; in 't latijn *Lapathum rubrum*, *vel ſanguineum*, DODON. (*Rumex floribus hermaphroditis: valvulis integerrimis*, *unica granifera*, *foliis cordato-lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort van *Lapathum* of *Patich*, die ſcherpe of puntige en donker-groene of ook dikwils roodagtige bladen heeft, waar van de aderen of zenuwen altijd bloedrood zijn, en dat de naams-oorſprong ook van dit kruid is. Het zelve is eerst uit *Virginien*, daar het natuurlijk in 't wild groeit, in *Europa* overgebragt, te weeten deszelfs zaad, dog nu groeit het ook hier en daar in de tuinen zo wel van *Neder-* als *Hoog-Duitſchland*, *Frankrijk*, *Engeland* en elders van zelve, door het nedergevallene zaad, inzonderheid in zandagtige gronden; men kan het ook op bedden, tot het gebruik zaaijen, gelijk hier en daar ook van de liefhebbers gedaan word; koomende de cultuur of kweeking volkomen overeen met die van de *bete*, moetende men het niet te dik of digt zaaijen, of het overvloedige der jonge planten bij het wieden verdunnen; beminnende liefſt een goede vette, dog wat zandagtige grond, en een opene warme plaats.

Eigenſchap en gebruik. Dit kruid is week- en losmaakende, dog heeft ook daar benevens eenige adſtringeerende kragt, en word derhalven gepreezen niet alleen om den buik te verzagten, maar teffens ook weder te ſtoppen, en mits dien dienſtig zijnde tegens de buikloop, inzonderheid uit ontſteltheid of koude, of rauwe genootene ſpijs en drank ontſtaan, als meede tegen moedervloed, enz.

BLOED-LAATEN, zie ADER-LAATEN.

BLOED-LAMP; ook *Levens-kaars* genaamt; in 't latijn *Biolijchnium*; is de naam die een gewaande lamp of kaars draagt, door middel van de Scheijkunde uit 's menſchen bloed vervaardigt, en die men zegt, niet alleen geduurende de leeftijd van den mensch, uit wiens bloed het bereid is, te branden, maar zelfs ook door haar flauwer flikkeren, of helder en donker ſchijnen, de veranderingen van 't menſchelijk gemoed, als meede deszelfs gezonde of ziekelijke ſtaat, naukeurig te kennen geeft, en zo dra de mensch ſterft, van zelven uitbluscht. Hoe ongerijmt dit alles ook voorkoome, zo is het nogthans door verſcheidene Schrijvers als eene bekende waarheid te boek geſtelt.

BLOED-PISSEN, of *Bloed-wateren*; *Bloedige Pis*; in 't latijn *Micus cruentus*. Is een ongemak, waar bij den Lijder niet alleen bloedige pis loost, maar zomtijds ook bloed, dat met de pis niet vermengt is, afgaat; het zelve kan uit verſchillende oorzaaken ontſtaan, als 1. door een belediging of ſcheuring der bloedvaten in de nieren, blaas of piswegen, 't zij door de ſteen, of door tilling van iets zwaars, of ook door een val, ſtoot, enz.; 2. door een overvloed van bloed, dat een uitgang zoekt; dog hier bij word de Lijder geen pijn, maar veel eer een verzagting gewaar; of 3. door een ſcheurbuitige ſcherpte des bloeds, die de kleine bloedvaatjes in de piswegen *corrodeert*; of 4. door het gebruik van, of in 't lighaam verkreegen hebbende ſcherpe dingen, als bij voorbeeld, *Spaanſche vliegen*, en diergelijke.

Indien het bloed-wateren door de ſteen, of door een val, ſtoot, enz. voortgekomen is, zijn de temperende en balſamijke middelen dienſtig; bij voorbeeld

Neemt *Veneetſche terpentijn* een halve once, ontbind die in een *eijerdooijer*, en geeft dit in twee maal, 's morgens en 's avonds in, met *witte wijn*, of eenig ander vogt.

Of neemt beste *terpentijn* een halve once, *zoete Spaanſche wijn* zes oncen, *ſijroop van heemst* één once, ontbind den *terpentijn* in een eijerdooijer, en mengt dan alles onder malkander, zo word het een melk, waar van de Lijder om de twee of drie uuren een paar lepels vol neemt. Of geeft hem drie of viermaal 's daags agt à tien druppels *geterpentijnde balſem-zulfer* met eenig vogt in.

Of neemt *agrimonie*, *duizend-blad*, bloemen van *St. Jans-kruid* en *gras-wortel* (van *kweek-gras*), van elk een halve hand vol, ſnijd het grofjes klein, en kookt het in anderhalf mengelen water tot op een mengelen; doet 'er op 't laatſte van 't kooken bij klein geſneedene *wal-wortel*, één lood, *heemst-wortel*, *gekneust lijnzaad* en *zoethout* van elk een half lood, en laat het nog een weinig kooken, dan doorgezijgt zijnde, moet de Lijder daar van zomtijds warm drinken, en als gewoone drank gebruiken.

Of kookt het kruid *paardeſteert* in *wijn*, *bier* of *melk*, en

en gebruikt het als 't vorige, dit is zeer goed; of laat 't, droog zijnde, ſterk trekken als *thee*, om daar van zomtijds te drinken.

Of geeft de Lijder 's morgens en 'savonds een halve drachma gepoeijert droog *duizendblad*, met een halve drachma gepoeijerde *Armeniſche bolus*, in een glas verſche *ſchaape-* of andere *melk:* Of uitgeperst *zap van weegbree* en *duizend-blad* van elk één once, met een halve drachma geprepareerde *roode coraalen* of *kreefts-oogen*; zijnde de coraalen of kreefts-oogen, benevens allerleij andere middelen te gebruiken, heel nuttig, inzonderheid als het bloed-wateren door een val of ſtoot ontſtaan is.

Of neemt *Spaanſche zeep* één once, geprepareerde *kreefts-oogen* een halve drachma, geterpentijnde *zwavelbalſem* 30 druppels, mengt het in een ſteene mortier, en maakt 'er 30 pillen van, waar van de Lijder 's morgens nugteren en 's avonds te vijf uur telkens drie inneemt.

Behalven de gemelde middelen, zijn hier ook dienſtig, alle de bij de bloed-ſpouwing aangeweezene middelen, inzonderheid de aldaar gemelde *melk* en *brok*.

Ook kunnen 'er, benevens de inwendige middelen, uitwendige inſpuitingen gebruikt worden; bij voorbeeld, een afkookzel van *agrimonie*, *weegbree*, *harders-tasch*, *paardeſteert*, *porcelein*, *droogе roode roozen*, het zij van een alleen, of van verſcheide te zaamen.

Indien het bloed-wateren voortkomt uit eene vol- en ſcherpbloedigheid, dan is een aderlaating, benevens een ſtrenge *dieet* zeer nodig, gelijk de aderlaating ook nuttig bij andere ſterke bloed-watering is; voorts moeten tegen het ſcherpe bloed, tegen-ſcheurbuikige middelen gebruikt worden, om het bloed te temperen, waar over men het articul van SCHEURBUIT nazien kan.

En wat aanbetreft de bloed-watering, die door eenige in 't lighaam verkreegene ſcherpte ontſtaat; hier tegen zijn de olieagtige dingen dienſtig, als *warme melk*, *verſche boter*, *boom-olie*, *vette ſoupen*, enz.

Een Middel voor alle die geenen, die niet willen, of niet kunnen iets inneemen.

Zo het kinderen zijn, mengt één once zap van *ruit*, één once *oſſe-gal*, met een halve once gepulveriſeerde *aloë*, doorweekt in dit vogt een ſtuk gebruikt wit linnen, legt het tuſſchen de holligheid der maag en den navel, maar bind 'er een ander ſchoon linnen boven op, en laat het dus met bindzels vast gemaakt zijnde, tot 's anderen daags vroeg zitten, en gij zult vinden, dat het kind wel gezuivert is. Het zelve middel is goed voor die ouder zijn, mits de *doſis* verdubbelt worde; men moet het aan zwangere vrouwen niet geeven.

De oorzaaken van het bloedig water-maaken ontſtaan of uit de zwakheid der nieren, of uit de hoedanigheid en hoegrootheid van het bloed in zijne vaten, of uit het loozen van een ſteen, of door de etter van een gezweer, of door vermoeitheid van te paard te rijden, of door al te veel beweeging, of door zig geſtooten te hebben, of eindelijk door een zwaare val.

Het gebeurt ook wel, hoewel zelden, dat het bloed uit de blaas loopt, of door een vloeijing der ambeijen, of der maandſtonden; het een en 't ander is een toeval van een ſtilſtand of ſchielijke verandering (*criſis*) der ziekte.

In dit laatſte geval moet men de natuur niet ſtremmen.

BLOEDRIJKHEID of *overvloed van Bloed*, in 't latijn *Plethora*. Hier door word verſtaan, dat iemand al te veel bloed in 't lighaam, of liever in zijne aderen heeft; en zodanige bloedrijke perſoonen worden *Sanguinei* genaamt. Het is een geſchil onder de Geneesheeren, dat nog niet ten vollen is uitgeweezen, of iemand ook te veel goed bloed in zijn lighaam kan hebben, nademaal de natuur meest doorgaans, ten ware bij een bijzonder buitengewoon geval, niet meer voortbrengt, dan ze tot haar eigen onderhoud, (van een lighaam), benodigt is, en het overige of overvloedige door andere wegen wegzend en 'er zig van ontlast; dog als men de zaaken wel inziet, zo ſchijnt het onbetwistbaar, dat 'er door vette, zeer voedende ſpijzen en dranken, gevoegt bij weinig arbeid of lichaams-beweeging, een overvloed van *chijl*, en bij gevolg ook van bloed kan ontſtaan; hoewel het ook een zeekere waarheid is, dat de bloedrijkheid veel, zo niet meest, afhangt van een ingeborene natuur of aart des menſchen; want tengere menſchen, al eeten en drinken ze ook nog zo veel van al wat vet en voedzaam is, zij zullen egter geen overlast van te veel bloed nog vet hebben, daarentegen zijn 'er anderen die maar weinig en zelfs magere ſpijzen eeten, en egter de grootſte *Sanguinei* en *Vet-buiken* zijn. De arbeid, 't zij met het hooft of andere leden des lighaams daar toe geſchikt, vermindert zekerlijk het bloed, of houd het zelve in een gematigde evenredigheid, daarentegen is het de lédigheid, of te weinig bézigheden en beweeging, die het bloed kunnen vermeerderen, en zelfs ongezond maaken.

De overvloed van bloed word gekent aan de volgende kenmerken.

I. Aan de bloоſende roode koleur des aangezigts; hoewel deze koleur 'er juist niet altijd bij is, en de bloedrijke menſchen veeltijds een bleeke en magere gedaante hebben; maar dan hebben ze meest doorgaans

II. Dikke en opgezwollene of zeer zienbaare aderen.

III. Een volle ſterke pols.

IV. Een driftig bloed met dorst, waar bij veeltijds trilling der leeden voor een tijd, met benauwtheid is.

V. Een even gelijke ſterke warmte in het geheele lighaam; en

VI. De ſterke lighaams-kragten geeven ook een volheid van bloed te kennen.

Dewijl nu door overvloedig of al te veel bloed, veelerleij ongemakken kunnen ontſtaan, als onder anderen *pleuris*, *long* en *lever-ontſteeking*, *rot-*, *heete-* en andere *koortzen*, *ambeijen*, *overmatige ſtonden* en meer andere ongemakken; zo is het zeer nuttig ja nodig voor iemand die volbloedig is, dat hij daar in bij tijds voorzie, om zijn lighaam, zo veel menſchelijker wijze geſchieden kan, bij gezondheid en voor ſchielijke overvallen te bewaaren.

Het gereedſte en misſchien het beste middel om het overtollige bloed weg te neemen, dat in dit geval zonder ſchroom op bekwaame tijden mag geſchieden, is de aderlaating, en ik zoude aanraaden, dat een *Sanguineus* of bloedrijke, de aderlating ten minſten twee maal s'jaars liet doen, als in 't voorjaar en in de herfst; dog ik zoude 'er voor wezen, niet te veel te gelijk af te tappen, maar liever de lating op verſcheide tijden te hervatten, ten ware eenige gevaarlijke ziekte, bij voorbeeld *pleuris*, of een of andere in- of uitwendige ontſteeking een prompte en ruime laating vereiſchte.

In plaats van het aderlaaten, kan men ook, om de bloedrijkheid te verminderen, zig nu en dan op bekwaame

me tijden koppen laaten zetten met inſnijdingen; en als iemand gewend is zig jaarlijks een- of meermaalen te doen laaten of te koppen; zo dient hij zulks te agtervolgen, dat de bloedrijke menſchen altijd voordeelig is.

Anderzins is het ook dienstig, dat de bloedrijke menſchen nu en dan eens een goede purgatie neemen van *rhabarber*, *manna* of eenige goede pillen; 's morgens een paar groote glazen goed water gedronken met *oranje-zap*, *verjuis* of *zuuring-zap*, is ook van veel nut. Voorts is het nodig dat bloedrijke en vette menſchen een goede dieet of levens-regel onderhouden, en zig inzonderheid ſpeenen van allerlei ſterk voedende ſpijzen en dranken, dewijl een zobere leevenswijze 't bloed merkelijk vermindert en ook verbetert. Daar en boven moeten ze zig wagten voor 's middags te ſlaapen, en zig veele lighaamsbeweegingen door wandelen, rijden, jaagen, visſchen en diergelijke, maaken.

Daar is ook nog een andere zoort van Bloedrijkheid, *valſche* of *Bastert-bloedrijkheid* genaamt, dog die van de regte niet of weinig onderſcheiden is, dan dat 't bloed teffens ſcheurbuikig is; 't welk veeltijds jeukte in de huid, deze of geene gezwellen, kortademigheid bij de minſte ongewoone beweeging, benaauwtheid om het hart, hartklopping, hooftpijn en diergelijke ongemakken meer, veroorzaakt. Dog deze ongemakken worden meest doorgaans weggenomen door een goede purgatie, en vervolgens door tegen-ſcheurbuitige middelen, (zie SCHEURBUIT). hoewel een maatige aderlaating hier bij ook nuttig is, en de lijders moeten zig wagten voor allerlei grove, zoute en ſcherpe dranken.

BLOEDSPOUWING; *in 't latijn Sanguinis ſputio*; deeze verſchilt van de bloedbraaking daar in, dat het bloed niet zo overvloedig te gelijk uit het lighaam opkomt, maar alleen met het ſpeekzel, of bij een hoest met tusſchenpoozingen uitgeſpoogen word; dog de oorzaak daar van kan ook veeltijds dezelfde zijn, als van het bloedbraaken, naamelijk een zwaare val, ſtoot of ſlag, enz., waar door de aderen binnen het lighaam koomen te berſten en 't bloed te ontlasten. Daar zijn egter ook nog meer oorzaaken, die het bloedſpouwen kunnen veroorzaaken, als een overvloedig en gistend, of een ſcherp bloed, waar door de kleine vaatjes der long en andere inwendige tedere deelen doorknaagt worden, voornaamelijk bij tedere menſchen; opgeſtopte maandſtonden en ambeijen, en meer andere; en dit gebrek is gevaarlijk, als het niet bij tijds geholpen word, want dan kan 'er een long-verzweering of long-zugt, of eenige andere teering of ziekte uit voortkoomen.

Ingeval het Bloedſpouwen ontſtaat uit den *ſlok-darm*, uit de *maag*, *long*, of *ſtrot-ader*, of wel uit de *borst*, is het zorglijker, als wanneer het uit de *tong*, *gehemelte*, *tandvleesch*, of uit de holligheid der *neus* zijnen oorſprong had.

Zo het uit den *ſlok-darm* ontſtaat, raakt men wel minder bloed kwijt, maar met meer moeite, wegens de tederheid der aderen; ja, dat meer is, als men inſlokt, moet men een pijnelijke braaking ondergaan.

Ontſtaat het uit de *maag*, dan gaat 'er een braak-lust voor af; boven dien raakt men ook met den afgang geronnen bloed kwijt.

Het gebeurt zomwijlen, dat men na het innecmen van eenige medicijnen bloed ſpuwt; ook wel, als men een zwaare ſlag of ſtoot ontfangen heeft, in welk geval het bloed, dat men uitſpouwt, zwart en brokkelig is, en men gevoelt pijn omtrent de plaats, alwaar het kwaad zit.

Zo het uit de *ſtrot-ader* ontſtaat, dan is het warm en hoog-rood, gemengt met een weinig etter, en altijd met een kug gepaart, die zeer pijnlijk is.

Koomt het uit de *lever*, dan loost men weinig bloed teffens, maar hoog-rood en dun, heet en ſchuimend.

Als het van de *borst* naar de *lever* gebragt is, hoe weinig het ſchijnt, als men 't uitſpouwt, het is nogthans met pijn, en een hevige hoest verzelt, en het bloed is zwart, dik en klonterig.

Zo het uit de holligheid der *neus*, in de *keel* zakt, ontdekt men 't door een kitteling, of door een droppel bloed, die te vooren uit de neus druipt; zo het in de ſtrot-ader valt, verwekt het een kuch, die verholpen word door een weinig zwaare *wijn*, in welke *ijzer* gekoelt is, of met *conſerf van roozen*, of ook met een glas *water van weegbree*, waar in een weinig *geleij van aalbesſen* gedaan is, of een weinig *zuiker* of *honing*; de *honing* is gevoegelijker voor bejaarde menſchen.

Als het Bloedſpouwen met geen koorts gepaart is, word het voor een goed teken gehouden; want met een weinig *poeijer van koraal*, of een weinig *mastik*, gemengt met een weinig *conſerf van roosen*, zal men het ligtelijk ſtelpen, dog anderzins is het kwaad.

In een tijd, wanneer de vrouwen veel bloed kwijt raken, en haar-lieden een *Bloedſpouwen* overkomt, word het bloed-vloeijen aanſtonds geſtelpt.

Bij jonge lieden is het Bloedſpouwen gevaarlijker, dan bij oude.

Als 'er een groote ader geopent of geborſten is, word het hart verſtikt, en de kragten ontbreekende, volgt 'er de dood op.

Die aan het Bloedſpouwen onderworpen zijn, moeten hun gezigt niet vestigen op het geene rood is.

Middelen tegens het Bloedſpouwen.

Bij al het Bloedſpouwen is het nodig, dat men ſtilzwijge, ruste, zijnen ademtogt maatige, en zig dikwils doen aderlaaten, maar weinig bloed teffens aftappe.

Als 'er een bloedvat door het vloeijen van een ſcherp en ziltig vogt geopent of geborſten is, moet men nog meer voorzigtigheid met het ader-laaten gebruiken, en zeer weinig bloed aftappen.

In geval het ader-laaten niet aanſtonds zijne werking doet, kan men koppen in de liezen en op de billen zetten, anderzins haalt men een ſterk bindzel om de dijën, en geeft den Lijder bij tusſchenpoozen *ſijroop van granaat-appelen*, of van *quee-peeren*, van *mijrthe* of *gedroogde roosen*, *aalbeſiën* in *weegbree-water* gemengt, *porcelein* of *bol-kruid*; of men laat hem een half glas *zap van zuuring* met één once *ſijroop van drooge roosen*, of *roosen-honing* drinken.

Twee of drie dagen daar na geeft men hem een purgatie van een *decoctum*, beſtaande uit twee drachma *ſchors van mirabolan*, gemengt met één once *ſiroop van roosen*; of men geeft hem één once gezuiverde *kasſie*, met één drachma *poeijer van rhabarber*, in een glas *weegbree-water*, of een afkookzel daar van; of wel één once *manna*, met even veel *ſijroop van Chichoreij*, ontlaaten in een afkookzel van twee oncen *tamarinde* of *purgeer-dadels*.

Na de purgatie kan men de volgende geneesmiddelen gebruiken:

Neemt *dragant-gom* een halve once, fijne *bolus armeniæ* twee drachmen, *gezegelde aarde* één drachma, *maſtik* en *coraal* ieder een halve drachma, maakt 'er een poeijer van, en voegt 'er twee oncen *conſerf van roo-*

ſen

ſen bij, en even zo veel *ſijroop van granaat-appelen*, of van *aalbeſiën*. De *doſis* is ter groote van een noot, en moet 's ochtends en 's avonds ingenoomen worden.

Anderzins kan men ook in een glas *zap van water-kers* en halve drachma *koraal* doen ſmelten, en nugteren drinken, vier of vijf dagen agter een. Of wel men laat den Lijder een weinig tijds na het Bloedſpuwen, één once *weegbree-zap* neemen, en even zo veel *zap van porcelein*, waar in een drachma *coraal* ontlaaten is.

Of neemt een once *ijzer-vijlzel*, met een halve once gebrande *hertshoorn*, laat het kooken in tien oncen *weegbree-zap*, tot op de helfte, zijgt het afkookzel door, en voegt 'er een once *porcelein-zap* bij, met twee oncen *ſijroop van gedroogde rooſen*; verdeelt het in twee deelen, het eene voor den ochtend, en het ander voor den avond.

Boven dien ordonneert men ook voedzel, dat ververſchend en zaamentrekkend is; bij voorbeeld *vleeſchnat*, toegemaakt met *komkommers*, *zuuring*, *porcelein* en *latuw*, gekookte *peeren*, geconfijte *quee-peeren*, *kreeften*, zelfs eenige *geers* in *vleeſchnat*; *koel-water* daar gloeijend ijzer in gekoelt is, of *rauw water* met een korst *geroost brood* gedronken. Men moet zig wagten voor *honing* en *azijn*, tot een ſijroop gekookt (*oxijmel*), voor *azijn* en *citroen-zap* in 't eeten of drinken; eindelijk moet men uitwendig niets gebruiken, dat of al te koud, of zamentrekkende is, uit vreeze dat het bloed naar de longe zoude te rug gedreeven worden.

Zie hier nog eenige deſtige, zo gemeene als kostbaardere middelen tegens de Bloedſpouwing, die zeer goed bevonden zijn:

Neemt *wal-wortel* een halve once, *brandnetels* en *weegbree-bladen* van elk een halve hand vol, ſnijd ze klein en kookt ze in anderhalf mengelen water, tot op een mengelen, op 't laatste van het kooken 'er bij doende, klein geſneeden *zoet-hout* een half lood, zijgt het dan door, waar van de Lijder 's daags eenige kopjes vol warm drinkt op verſchillende tijden. Men kan 'er ook, zo men wil, wat *ſijroop van quee-peeren*, *aalbeſien*, of van *roode rooſen* bijvoegen. Ook kan men de gemelde kruiden, droog zijnde, als *thee* laaten trekken, en daar van dagelijks twee of drie maalen drinken, met wat zuiker, als men wil. In plaats van de gemelde kruiden, of met dezelve, kan men ook de volgende gebruiken, als *agrimonie*, *witte andoorn*, *bruinelle*, *duizendknoop*, *ganſerijk*, *tormentille*, enz.

Of neemt *wal-wortel* twee oncen, *brandnetels* of *herderstasch*, *weegbree* en *duizend-blad* van ieder één hand vol, ſtoot deeze kruiden, verſch zijnde, klein, perst 'er dan het zap uit, en vermengt zulks met *zuiker*, of met *honing* (best *rooſen-honing*), tot een likking, waar van de Lijder 's daags twee of driemaalen een lepel vol moet neemen.

Of neemt *boom-longen-kruid*, dat aan de oude eiken boomen groeit, kookt het in wijn of water, en dan doorgezijgt zijnde, moet de Lijder daar van altemets drinken; in plaats van het *boom-mos*, kan men ook de *eiken-bladen* aldus gebruiken.

Of bereid deeze Melk-drank; neemt *wal-wortel* één drachma, *weegbree* en *brandnetels* van elk een vingergreep, laat dit op kookend water wel trekken als thee, tot een afrekzel, en zijgt het vervolgens door; neemt dan geſchilde *zoete amandelen* zes ſtuks, wit *mankopszaad* twee drachmen, ſtoot het in een vijzel klein, en giet 'er allengskens bij beetjes bij, twee bier-glazen vol van het gemelde afrekzel; dan doorgezijgt zijnde, voegt 'er nog bij een halve once *ſijroop van rooſen*, of van *witte maankoppen*; dit moet de Lijder in twee maalen 's morgens en 's avonds, telkens de helft, warm inneemen, en men maakt het alle dagen verſch.

Of neemt *Arabiſche gom* één drachma, ſmelt die in genoegzaam *weegbree-water*, tot de dikte van een dikke likking, doet 'er dan bij gepoeijerde *roode coraalen* twee ſcrupels, verſche *zoete amandel-olie*, *ſijroop van wal-wortel* en van *heemst* van elk één once, mengt het, waar van de lijder om 't uur een lepel vol moet neemen.

De twee eerſte middelen, voorheen onder het articul *Bloed-braaking* gemeld, zijn ook zeer dienſtig tegen Bloedſpouwing, en tegen allerleij andere Bloed-vloeijingen, het zij van boven of benedenwaarts, moetende men van de brok 's daags twee of drie maalen 't agtſte deel, en van de drank om de twee of drie uuren een paar lepels vol neemen.

Indien een overvloed van bloed, of verhit bloed, of ook opgeſtopte ſtonden en ambeijen, de oorzaak van Bloedſpouwing zijn, is de aderlaating boven al zeer nuttig, en moet als dan niet verzuimt worden, inzonderheid als dezelve groot is. Maar als de Bloedſpouwing voortkomt uit, of gepaart gaat met een ontſteeking of verzweering der long, lever, pleuris, longzugt, teering, enz., dan moeten 'er teffens middelen tegens die gebreken gebruikt worden, die men op zijn plaats vind: Tegens geſtolt Bloed in 't lighaam, zie ook op zijn plaats.

BLOEDSTEEN; in 't latijn *Haematites*, ook *Lapis Sanguineus*, is een harde, vaste, zwaare ſteen; die meer of min ijzerdeelen in zig bevat; zijnde roodagtig bruin van koleur, dog tot een poeijer gewreeven is bij bloedrood; deszelfs uiterlijke gedaante is als ſpitze draaden of naaldens: hij word in *Spanjen*, *Boheemen*, *Engeland*, omtrent *Hildesheim* en elders uit de ijzermijnen gegraaven; voor de beste en meest geagtſte houd men die, welke uit *Poſtel* in *Spanjen* koomt; kennende men dezelve aan haare zuiverheid, zwaarheid, hard- en vastheid, en teffens aan de ſchoone draaden die van een donkere koleur moeten zijn, van binnen na *vermillioen* gelijkende, dog van buiten met zwartagtige ſtreepen.

De kragt van deeze ſteen, is zamentrekkende, opdroogende en bloedſtelpende; hij word tot een zeer fijn poeder gevreeven, en zo wel in- als uitwendig gebruikt; inwendig is de doſis van 15 greinen tot een drachma; uitwendig word het met een weinig *muscaate-noot-olie* gemengt, en in de wonden gedaan; tegens het bloeden der neuze laat men de Lijder de bloote ſteen wel in de hand houden, dat veeltijds van een goede uitwerking is. Uit de Bloedſteen worden mede met bijvoeging van *Ammoniak-zout*, bloemen geſublimeert, die gewoonlijk de naam van *Philoſophiſche ſpecerij*, (*Aroma philoſophorum*) draagen. Hier uit word met bijvoeging van *wijngeest* (*ſpiritus vini*) eene *tinctuur* vervaardigt, die men tegens 't bloedſpouwen; bloedwateren, longenzucht als mede 't bloeden der neuze aanprijst en gebruikt.

Daar word ook nog een zoort van deezen ſteen gevonden, die bij de drogisten de naam *van Bruin ſteen* draagt, dezelve heeft genoegzaam de eigenſte hoedanigheeden als de andere.

Daar zijn nog verſcheidene andere zoorten van *Bloedſteenen* die weinig onder malkanderen verſchillen dan in de min of meerdere bruinheid van koleur: Die welke de naam van *Bastaard-bloedſteen* (*haematites ſpurius*)

draagt, en uit *Engeland* gebragt word, verſchilt hier in van de voorgaande dat hij geen draaden heeft, en ook zo hard niet is, dewijl men hem gemakkelijk ſnijd om 'er pennetjes van te bereiden; zijnde dit de zoort die *rood krijt*, of *roode aarde* genaamt word; men kiest dezelve donkerrood, zwart, glad, vast en zagt in 't aanraaken; is mede zamentrekkende van aart.

BLOEDSUIGER; in 't latijn *Hirudo* of *Sanguiſuga*; is een zoort van een bloedeloos diertje, zig onthoudende in moerasſen en poelen; het is een pink lang, in de gedaante van een groote worm, hebbende nog been, nog graat. Het hoofd is voorzien met drie kleine, ſpitze en ſterke tanden, waar mede het niet alleen de huid van een mensch, maar zelfs van een paard en rund kan doorbooren; de koleur is verſcheiden; daar zijn veele zoorten, en van verſcheide groote: Die in de geneeskunde gebruikt worden, zijn de kleinſte; doorgaans is een *Bloedſuiger* zwartagtig, of donker-rood; men vind ook *Bloedſuigers* in zee; maar zonder eenig gebruik in de geneeskunde. De *Bloedſuigers* zijn manwijfjes, hebbende beide de natuuren gelijk al het kruipende gedierte, dat zonder been is.

Gebruik der Bloedſuigers in de Geneeskunde.

De *Bloedſuigers* zuigen het bloed; men gebruikt ze om een verandering in de bloedvloeijng te maken, en het overtollig bloed, dat zig in zekere plaats verzamelt, gelijk als in de ambijen, te verminderen.

Maar aangezien men zomwijlen het bloed niet kan ſtremmen, daar deeze diertjes aan gezogen hebben, ontſtaat 'er doorgaans een ſterke bloedvloeijing, die den Lijder zeer verzwakt.

Een levende *Bloedſuiger* ingeſlokt, kan door het zuigen der adertjes van de maag droevige gevolgen veroorzaken; hier voor dient tot geneesmiddel het drinken van pekel, of zout water; voorts het inneemen van een purgatie, met eenige *Mercuriaalſche ſublimatie* gemengt.

Verkiezing der Bloedſuigers.

Om de *Bloedſuigers* wel uit te kiezen, moeten ze niet zwart of ruig zijn, maar groen op de rug, en rood onder den buik; voorts moeten ze in helder en loopend water gevangen zijn; ook eenige dagen voor en al eer ze gebruikt worden, mits ze ondertusſchen in helder water worden bewaart; op dat ze dus uitgehongert zijnde dies te greetiger in het bloedzuigen zijn.

De kleine zijn beter, dan de groote, als zijnde minder ſchadelijk; in 't bijzonder, die een ſtreep over den rug hebben; haar gebruik beſtaat daar in, dat ze het overtollig bloed uitzuigen, en dus de gezondheid bevorderen, dat anderzins door koppen geſchied.

Manier, om de Bloedſuigers te gebruiken.

Vooral eer men ze aanzet, om te zuigen, moeten ze een tijd lang in helder water hebben geſtaan, om zig te ontlasten; ende een halve dag in een doos zonder water; vervolgens moet men de plaats, alwaar men ze wil laten zuigen, eerst wrijven, het zij met zout van ſalpeter, bloed van eenig gevogelte, vette aarde, melk, of warm water. Men opent de doos ter plaats daar ze zuigen zullen; want met de vingers vast gehouden zijnde zouden ze niet zuigen; men ſnijd het uiterſte van de ſtaart af; om het bloed te zien loopen, en de veelheid daar van te bepalen; en ten einde ze beter zouden zuigen; alzo het zelden gebeurt, dat ze van zelfs ophouden te zuigen, en men ze met geweld niet zonder gevaar daar kan aftrekken, werpt men zout, asch, of gebrand linnen, enz. op haar hoofd; als zij 'er nu af zijn laat men nog een weinig bloed loopen, en wascht de plaats daar ze in gebeten hebben, met zout water af; voorts neemt men een compres, doorweekt in eenig bloedſtillend water, ingeval het bloed niet word geſtelpt, of in Brandewijn, zoo 'er een ontſteking bij komt; de compres moet met een bindzel vastgemaakt worden, hoedanig een met het beledigt lighaams deel overeenkomt.

BLOED-VIN; *Bloed-zweer*; in 't latijn *Furunculus*; is een klein, zeer hard, puntig en roodagtig gezwel, dat zelden grooter als een duiven-eij word, maar zeer pijnlijk is, komende voort uit een puistje in de huid, tusſchen vel en vleesch, dat allengskens grooter word, en van boven een wit blaartje verkrijgt, waar uit, als 't doorgeſtooken word, men wat etter met bloed vermengt, kan drukken: De oorzaake van dit gezwel, is een ſcherp, zuuragtig, of anderzints onzuiver bloed, dat door de natuur, tot eigene verbetering, afgeſcheiden wordende, op de eene of andere plaats des lighaams deze Bloed-vinnen veroorzaakt; komende dezelve meest op de armen voort, en dikwils meer als een, of ook in groote aantallen te gelijk: Ze zijn zelden door middelen te verdeelen, en worden ook niet gemakkelijk tot rijpheid gebragt.

Dienstige middelen om de Bloed-vinnen te verdeelen, of tot rijpheid te brengen.

Men legt 'er een *Diachijlons-pleister met gommen*, of *Melilote-pleister* op; of anders een *Honing-pleister*.

Of, om de Bloed-vin te doen rijp worden, neemt een paar *vette vijgen*, ſtampt ze tot een pap, en legt ze 'er op.

Of neemt een blad van *roode kool* of van *boere kool*, kneust het wat en legt het 'er op.

Of legt onder de asch gebraadene *ziepels*, als een papje 'er op.

Of neemt *witte lelie wortel*, kookt ze in melk week, en ſtampt ze in een mortier tot een pap: mengt 'er dan wat *honing* of een *eijerdooijer* onder, en legt het 'er op: Deze dingen maaken kragtig rijp.

Of neemt een paar *ziepels* in heete asch gebraaden, ſtampt ze in een vijzel met een goede hand vol *zuuring*, en kookt dit vervolgens met wat *reuzel*, zo veel als genoeg is om een pap te worden, daar men van oplegt.

Of neemt *zuuring* vier hand vol, *verſche boter* twee oncen, en *rogge-meel* zo veel als genoeg is; maakt hier van op een heel zagt vuur een pap, die men gebruikt als de vorige.

Wanneer dan de Bloedvin door een van deze middelen open gegaan is, moet men 'er den etter altemets zagtjes uitdrukken, komende daar veeltijds een geheele prop uit, en men ſmeert het van binnen met *olie van zevengetij* of van *witte lelien*, of met eenige andere goede *wond-olie* of *wond-balzem*, en legt 'er een *Diachijlons-pleister met gommen*, of een andere heel-pleister op: Kort om, het word als dan geneezen als een ander *Gezwel*. Zie verder op dat artijkel.

Zommige onkundige noemen een Bloedvin *negen-oog*, dog dit is een heel ander en veel gevaarlijker gezwel: maar met de Bloed-vinnen komen veel over een de roode puntige puisten in 't aangezigt, en die ook op dezelve wijze geneezen worden; of men beſtrijkt ze in het begin met *honing*, die met wat *geest van vitriool* of *zwa-*

vel

vel zuur gemaakt is; waar door ze veeltijds weer verdwijnen. Ook is het dikwils dienstig, dat de lijder zijn aangezigt met *Rhijnſche wijn* of *Ongariſch water* (*eau de la Reine*) waſſche.

Indien iemand dikwils en veel met de Bloed-vinnen behebt is, moet hij inwendig bloedzuiverende en bloedverdunnende middelen gebruiken en purgeeren: Ook is het aderlaaten of koppen voor bejaarden tot dien einde nuttig. Hier nevens moet zig de lijder vooral ook wagten voor allerlei zoute en ſcherpe ſpijzen en dranken, die veeltijds de oorzaaken van deze gezwellen en puisten zijn. Zie ook PUISTEN, ROZENDRUP en VIN.

BLOED-VINK, zie GOUD-VINK.

BLOEDVLOEIJING, in 't latijn *Hæmorhagia*; dus worden allerlei Bloedvlocijingen in 't algemeen genaamt, uit wat plaats des lighaams dezelve voortkomen; dog in 't bijzonder verſtaat men 'er meest het *bloeden der neus* en *baar-moeder* door.

Middelen voor allerlei zoorten van Bloedvloeijingen, van onderen of van boven, veroorzaakt door eenig geborſten ader van het lighaam.

I. Neemt een drachma wortelen van *hertstong* gepulverizeert, mengt het in een vingerhoed of twee *witte wijn*. Zo de lijder de koorts heeft, moet het hem in *vleesch-nat* gegeeven worden. De *Bloedvloeijing* zal zekerlijk ophouden, al was het dat de lijder zijnen afgang van boven kwam te loozen. In geval de *Bloedvloeijing* zeer hevig is, voornamentlijk bij een vrouw, geeft haar dit poeijer in een *klisteer*, gemaakt van *hoender-nat* met twee *eijer-dooijren*. Anderzints kan men het bovengemelde middel maar gebruiken, en de navolgende pleiſter op de maag, naar de zijde van het hart leggen: Neemt een *quee-peer*, onder heeten asch gebraaden, maakt 'er met een zilvere lepel een deeg van; beſprenkelt het met geſlooten *kaneel* en *kruid-nagels*, en legt het op de maag.

II. Neemt van het kruid, genaamt *osfetong*, maakt het droog en pulverizeert het. De *dosis* is een drachma, inwendig genomen. Het zelve kruid kan men ook gantsch versch onder de voetzoolen leggen.

III. Drinkt omtrent vier vingerhoed zap of afkookzel van *doove netelen*, anders *witte netelen* genaamt; of maakt een klisteer met *weegbree-zap* en zap van de plant genaamt *paarde-ſtaart*. Gebruikt het nat van gekookte *kool*, het zap van *granaat-appelen*, *ſalaad*, *weegbree* en *zuuring*; kauwt dikwils *rhabarber*.

BLOEDVLOEIJING DER NIEREN; in 't latijn *Hæmorhagia Renum*. In geval het bloed zonder ſmert door de waterlozing word geloost, zuiver, en hoog rood en overvloedig is, ontſtaat het uit een geborſten ader der nieren. Zo de nieren geknaagt zijn, zal 'er het bloed allengskens en met pijn uitzijpelen; maar zo het gebeurt dat iemand door het wateren veel bloed loost, met een zwaarte aan de regter zijde van het bovenſte des buiks, gelooft men dat het bloed van de lever ontſtaat.

Alle *Bloedvloeijingen der Nieren* geeven een zwakheid te kennen, gemeenlijk veroorzaakt door een zwaare ſlag of ſtoot, of door iets ſcherps, ziltig of kruidigs te eeten, of door zig al te veel aan de vrouwlieden over te geeven.

Pis, die dik is, en waar in men draadjes gelijk als haaijren ontdekt, is een teken dat de *Bloedvloeijing* uit de nieren ontſtaat. Hier aan is de jonge jeugd veeltijds onderworpen.

Zo men de *Bloedvloeijing* verwaarloost, word ze van een zwijmeling of ſchielijke dood gevolgt.

De *Bloedvloeijing* uit de blaas ontſtaande, kan zo ras niet als die uit de nieren komt, geneezen worden, tegens deze bloedvloeijing kan men van die middelen gebruiken, die onder het artijkel van *Bloedſpouwen* gemeld zijn.

BLOEDVLOEIJING UIT WONDEN, in 't latijn *Hæmorhagia Vulnerum*. Deeze bloedvlocijing te doen ophouden is de eerſte noodzaakelijkheid bij het behandelen en geneezen van een wonde; want eensdeels kan, zo lang de wonde bloed, dat veel of weinig zijn kan, geen heel-middel in 't werk geſtelt worden, en ten anderen als de Bloedvloeijing groot is, zo is het zeker dat de gewonde mensch daar door veel kragten verliest en flauw word; ja zo dezelve met veel uitvloeijing aanhoud, het leeven daar door verliezen kan.

Het is derhalven zeer noodzaakelijk, dat men bij een wonde goede middelen weete in 't werk te ſtellen, die het bloed kunnen ſtelpen; dewelke hooftzakelijk in adſtringeerende middelen beſtaan.

Middelen om het Bloeden der Wonden te ſtillen.

Als de wonde klein is, en het bloed maar maatig of weinig vloeit, zo kan men het bloed ſtempen door middel van de wonde eenigen tijd met de duim of vingeren toe te houden, tot dat het bloed in de wonde geſtolt en dik geworden is, en daar door de opening der bloedvaten geſloten is; of men gebruikt bekwaame bindzels en windzels.

Neemt de uitterſte tedere toppen of bladen van *brandnetelen*, ſtampt ze in een vijzel klein, en legt het als een pap op de wonde, en bind 'er iets om, 't bloeden zal zekerlijk ras ophouden. Of als gij geen *brandnetels* kunt verkrijgen, zo neemt *herderstasch* of *maagdepalm*, en gebruikt ze op de vorige wijze; dit middel is ook dienſtig voor *Neus-bloeding*, in de neus gedaan.

Of neemt *eike-bladen*, of *akers*, of *galnooten*, kookt ze in *roode wijn*, of maar in *water*, tot een ſterk afkookzel, mengt het dan met *meel* en wat *eijwit* tot een dikke pap, en gebruikt het als 't vorige,

Of neemt gepoeijerde *aluin* en *weiten* of ander *meel*, mengt dit met *azijn* of *eijwit* tot een pap, en gebruikt het als 't vorige.

Of neemt *bovist*, vult hier meede de wonde, of mengt het met *eijwit*, en legt 't 'er op, dit ſtempt het bloed kragtig.

Of neemt *aloë* één lood, *wierook* twee lood, en *aluin* een half lood, tot een poeijer gemaakt zijnde, mengt het met *eijwit* of *terpentijn*, en gebruikt het als 't voorgaande.

Of neemt *Armeniſche bolus* een half lood, *wierook* en *Cijperſche vitriool* van elk één drachma, maakt het tot een poeijer, en mengt 'er *meel* en *eijwit* of *terpentijn* onder, en gebruikt het als 't vorige.

Of neemt hoog gerectificeerde *brandewijn* of *voorloop*, maakt 'er een vierdubbelde doek in nat, legt het op de wonde, en bind ze wel toe; dit is een kragtig bloedſtempend middel.

Of neemt in het voorjaar een goede partij van het *kikvorſchen-zaad*, laat daar meede twee of meer ellen linnen wel doortrekken, en droogt het dan in de zon, herhaalt deeze doortrekking met het gemelde zaad op nieuw twee of meermaalen, en bewaart het linnen tot het gebruik, hier in beſtaande, dat men met een ſtuk daar van

de wonde dubbeld bedekt. Dit word gezegt, een beproeft middel te zijn, om 't bloeden aanſtonds te doen ophouden.

Als men anders niet bij de hand heeft, kan men maar goede *wijn* of anders *azijn* met fijn *weiten meel* en *eijwit* tot een dikke pap mengen, en zo los of met plukzel op de wonde leggen.

Of kookt een *ſpongie* in half *water* en *azijn*, en legt die, uitgedrukt zijnde, op.

Dog het ſtaat aan te merken, dat men het bloeden der wonden niet aanſtonds moet ſtelpen, (ten ware ze reeds lang gebloed hadden,) maar men moet ze wat laaten uitbloeden, om dat dan de wonde niet zo ſterk zal zweeren of ontſteeken; derhalven is het zelfs ook bij groote en ſterk bloedende wonden dienſtig; voorts in het begin matig ader te laaten, om het bloed van de wonde af te trekken.

BLOEDZUIVERENDE MIDDELEN; in 't latijn *Sanguinem purificantia*; zijn zodanige middelen, die het bedorven of kwalijk geſtelde bloed verbeteren, en weder te regte brengen, waar uit anders allerleij uit- en inwendige ziektens of ongemakken kunnen ontſtaan, als jeukte, ſchurft, puisten, gezweeren, ſcheurbuit, rotkoortzen, ja hondert en meer andere ziektens; dog die verſcheiden kunnen zijn, naar de omſtandigheden en oorzaaken; inzonderheid dienen daar toe de zweetdrijvende en purgeer-middelen (*ſudorifera* en *purgantia*). Het zal niet onaangenaam nog onnut zijn, om hier eenige der voornaamſte bloedzuiverende inwendige middelen aan te haalen, om dus dezelve te leeren kennen, en op zijn tijd weeten te gebruiken: Onder de *Vegetabilien* of Planten zijn inzonderheid de volgende dienſtig; *Angelijkewortel*, *contrairery-wortel*, *China-wortel*, *ſarſaparil-wortel*, *meester-wortel*, *ſcorſeneer-wortel*, *peper-wortel*, *aloë*, *duive-kervel*, *eerenprijs*, *lepel-kruid*, *muurruit*, *rijnvaar*, *ſcordium*, *cardebenedicte*, *duizend-gulden-kruid*, *chamædris*, *ſalie*, *hoppe*, *taraxacum*, *pokhout*, *ſaſſefras*, *jenever-beſiën*, enz.; van deeze dingen maakt men afkookzels, of men gebruikt de in de Apothecken daar van toebereide geneesmiddelen. Wijders uit het *animalisch* en *mineralien-rijk*, de *ſnoek-*, *baars-*, *ſchelvisch-* en *kreeftſteenen*; de gezegelde *lemniſche* en andere diergelijke *aardens*, *Oost-* en *Weſterſche bezoar*; voorts de *alcaliſche* zouten, als *wijnſteen-zout*, *alsſem-* en *cardebenedictezout*, enz.; de vlugge zouten, als *zout van hertshoorn*, van *piſſe*, *geest van ammoniac-zout*, van *roet*, van *adderen*, enz.; de vlugge zoute dingen, als *bezoar-tinctuur*, *tinctuur van antimonie*, *mixtura ſimplex*, *gebarnſteende liquor van hertshoorn*, enz.; de vaste zoutagtige dingen, als *zweetdrijvende antimonie*, *getartariſeerde wijnſteen*, *arcanum duplicatum*, *berg-* en *ſpiesglas-cinnaber*, *zwavel-bloemen*, en meer andere. Alle welke dingen, het bedorvene bloed kunnen verbeteren, en weder te regte brengen, als ze met oordeel en ter regter tijd gebruikt worden. Men zal in 't vervolg bij de ziektens, daar de Bloedzuiveringen nuttig en nodig bij zijn, de beste of dienſtigſte zoorten aanwijzen, zie onder anderen SCHEURBUIT.

BLOEI-MAAND, of *Meij-maand*; *Majus*; dit is de vijfde maand des jaars, van *januarij* af, na onze burgerlijke jaarrekening gereekent: Dezelve heeft 31 dagen, en op den 21 treed de zon in het teken der *Tweelingen*. Hij word *Bloeimaand* genaamt, om dat als dan de meeste boomen, heesters en kruiden haare bloemen vertoonen, en de velden en akkers als met bloemen overdekt zijn. De kragten van de groeij der planten ſchijnen in de maand *Maart* nog maar kleine poogingen der natuur geweest te zijn, of wierden verhindert door de guurigheid der lugt; de planten begonnen maar eeven te ſpruiten en als een nieuw leeven te vertoonen; de knoppen der boomen te zwellen, en zig tot groeijen en bloeijen te ſchikken, behalven zommige die uit een bijzonder natuurlijken aart haare bloemen vroegtijdig vertoonen: Deze kragten hebben we in de *April* zien vermeerderen, zaaden opkomen, planten groeijen, bloem- en vrugtknoppen zetten, enz.; maar in *Meij* komende, zien we de Moeder de natuur, haar volle kragten vertoonen, om die in de volgende maanden van *Junius* en *Julius* ſtaande te houden: De groeij der planten wint merkelijk aan, de boomen en kruiden openen haare bloemen en worden met bladen en nieuwe groene takken bekleed; de vrugten zwellen, zommige beginnen rijp te worden, en de gantſche aarde is als met een groen kleed overdekt en met allerleij bloemen verciert; en men kan met reeden zeggen, dat de maand *Meij* de aangenaamſte en verkwikkelijkſte maand van het geheele jaar is.

Werk in deeze Maand in de Moes-tuinen te doen.

Wanneer deze maand heet en droog is, vertraagt het de groeij der planten grotelijks, inzonderheid in drooge gronden, de gezaaide en geplante moes-kruiden neemen geen of weinig voortgang; de bloesſem der bloeijende boomen vallen af, zonder in vrugt te zetten, of de reeds gezette verdorren wel meest, en ruijen af; maar is de maand vogtig, dan worden de markten overvloedig voorzien van veele zoorten van vroege moeskruiden. Dog het vogtige weer doet niet alleen de goede planten ſterk groeijen, maar ook de ſchadelijke, namelijk 't onkruid: Derhalven is het als dan de tijd voor de tuiniers en warmoeziers, om in de weer en arbeidzaam te zijn, met het onkruid door wieden, hakken, ſchoffelen, enz. te keer te gaan en uit te roeijen, willen ze niet zien dat het onkruid hunne planten verſtikke, en hunne waranden wildernisſen worden; want als dit uitroeijen verzuimt word en het onkruid, dat doorgaans 't ſterkſte groeit, de overhand verkrijgt, verzwakt het de jonge planten zo zeer dat dezelve daar na bezwaarlijk haare volkomene ſterkte weer verkrijgen, en nooit tot die groote komen, die ze zouden verkreegen hebben, als ze niet door het onkruid waren verhindert geworden; daarenboven word 't zaad van veele zoorten van onkruid in korten tijd rijp, 't welk dan op de grond vallende, en ſchielijk weer uitſpruitende, het onkruid grootelijks vermeerdert, en daar na bezwaarlijk, ja in verſcheide jaaren niet uit te roeijen is: Men behoort derhalven het onkruid zo vroeg te verdelgen als het mogelijk is; ook daar om, om dat het groot wordende, zich zo vast bewortelt, dat het daar na niet alleen bezwaarlijker door wieden uit de grond te krijgen is, maar ook de daar naast ſtaande planten, als ze jong of teder zijn, daar door komen te lijden; om deze laatſte reeden is het ook dienstig, dat men, na dat de bedden met tedere gewaſen gewied zijn, dezelve 's avonds met water beſproeit, inzonderheid bij droog weer, om de losgeraakte wortels weer te bevestigen. Om dezelfde bovengemelde redenen, moet men ook de mest en aardhoopen bij tijds van het onkruid zuiveren, en zulks in het vervolg dikwils herhaalen, dewijl anders de plaatzen daar die mest of aarde in de tuinen of potten gebragt word, door het daar in gevallene zaad met onkruid zouden opgevult worden.

De

De meeste keuken-gewasfen moeten in de vorige maand reeds gezaait zijn, maar men zaait in 't begin dezer maand nog *fteek-falade*, men vaart voort met *krop-falaad*, *radijzen*, *tuinkersfe*, *erwten* en *groote boonen* te zaaijen, welke van twee a drie weeken, tot drie weeken behoort te gefchieden, om 'er in te blijven, te weeten de *krop-falaad* tot *Augustus* en de *erwten* en *groote boonen* tot in het begin van *Julius*; van het laater gezaai komt zelden iets goeds: De *radijzen* kan men de geheele zomer zaaijen, maar zulks moet op een plaats gefchieden daar geen of weinig zon komt, want anders fchieten ze haastelijk door, en hier toe dienen best de *knol-radijsjes*: Men kan ook om de drie of vier weeken *geele wortels* zaaijen, om dezelve altijd jong te hebben; en men zaait deze wortels tegen 't midden van deze maand voor winterwortels.

In 't begin van deze maand legt men de eerfte *turkfe boonen* in de opene grond, als mede *comcommer-zaad*; dog als de lugt en grond nog koud is, moet men daarmede langer wagten, dewijl het zaad anders niet kan opkomen, en in den grond meest verftikt, of nog al opkomende, de jonge planten weinig voortgang maaken: Men verplant als dan ook de jonge planten van *turkfe boonen*, *comcommers*, enz., die men te voren op een broeij-bak onder glazen gekweekt heeft, om de vrugten vroeger te hebben, en men legt *kalbasfen* en *pompoenen* op mesthoopen, of op andere vette plaatzen.

Men zaait nu ook in het begin van deze maand *porcelein* in de opene grond; als mede nog *fpinagie* en *kervel* op een plaats daar weinig zon komt en de grond vogtig is, om niet ras op te fchieten. Of men zaait in plaats van *fpinagie*, *melde*, die niet zo ras tot zaad opfchiet.

Men verplant nu ook *bloem-* en allerlei andere *kool*, *krop-falade*, *felderij*, *porreij*, *Roomfche beete*, *Spaanfche ziepels*, en als de lugt mild word, ook *marjoleine* en *bafilicum* uit de broeibak.

Tegen 't midden van deze maand zaait men *bloem-kool* voor de winter, en *broccoli* voor de lente. Men zaait ook nog witte *raapen* en *Parijfche raapen*, als men regen te gemoet ziet, want anders bij droog weer zal 'er zelden veel van komen; maar men moet de witte *raapen* daar na verdunnen op 6 a 8 duimen afftand van malkander; gelijk men nu ook die *raapen* verdunnen moet welke in de vorige maand gezaait zijn.

Men zaait in 't begin van deze maand mede *artifchokken* en *cardons* in de koude grond, op bedden in groefjes, als het niet reeds in de vorige maand gefchied is; dog met de *cardons* dient men tot tegen 't laatfte van deze maand te wagten, want anders fchieten ze in fteelen op en verkrijgen vrugten, waar door de *cardons* tot 't gebruik meest onbekwaam worden. Op de bedden, tusfchen de reijen dezer jonge *artifchokken* of *cardons*, kan men *beete* planten, of ook eenig ander gewas, om van de ledige grond te profiteeren: En dewijl de gezaaide *artifchokken* wel meest kleine doornige en maar zelden goede groote vrugten voortbrengen, zo zoekt men deze in het najaar uit, om ze te bewaaren en voort te zetten, de overige kan men als *cardons* gebruiken: Men ziet de oude *artifchokken* nu ook weer over, en neemt de wortelfpruiten weg, die na de vorige zuivering weer voortgekomen zijn; ook moet men, om groote *artifchokken* te verkrijgen, de kleine *artifchokken* die aan de zijdtakken voortkomen, en de naam van *zuigers* draagen, wegfnoeijen; die men egter gebruiken kan, wordende rauw met *azijn*, *peper* en *zout* gegeeten.

Men zuivert de *aardbefiën* van de overvloedige ranken, indien het niet reeds in *April* gefchied is, waar door de vrugten grooter worden; en bijaldien het in de bloei- en zettijd der *aardbefiën* droog weer is, is het zeer dienftig, om dezelve 's avonds wel met water te befproeijen, want ze begeeren als dan veel vogt, bij welk gebrek 'er anders weinig en kleine vrugten van voortkomen. Ook kan men nog de geheele maand door bedden met *aardbefien* beplanten, daar men het eerste jaar *ajuin* tusfchen zaaijen kan.

Men roert de grond met een daar toe bekwaame fmalle fchoffel in een lange fteel tusfchen het wintergewas, als *ziepels*, *look*, *geele* en andere *wortels*, *pinxternakels* en veelerlei andere gewasfen, niet alleen om het onkruid te verdelgen, maar de roering bevordert ook kragtig de groeij der planten.

Men zuivert de plaatzen tusfchen de *erwten* en *boonen*, daar *fpinagie*, *kervel* of *radijs* geftaan heeft; en haalt bij vogtig weer de aarde wat tegen de *erwten* en *boonen* aan, dat het uitdroogen belet, en de groei bevordert, en men fteekt nu ook rijzen bij de *erwten*, als mede ftokken bij de *Turkfe boonen*, als ze beginnen op te fchieten.

Men zaait *fcorzeneer-*, *falfefij-* en *zuiker-wortelen* voor de winter, dewijl de vroeger gezaaide ligt in zaad fchieten, inzonderheid de *zuiker-wortelen*, en dan zo goed niet zijn als die zulks niet doen.

Men zaait ook kleine *finochia* of *Italiaanfche venkel*, in greppels, anderhalf of twee voeten van malkander, om ze vervolgens aan te aarden gelijk *felderij*, maar de grond moet ligt, vet en nat zijn, anders fchieten ze, in deze tijd gezaait, ligtelijk in zaad, inzonderheid bij droog weer.

Ook kan men wat *endivie* zaaijen om dezelve vroeg te hebben, dog deze fchiet ook ligtelijk op, als hij in geen fchaduwagtige plaats verplant word.

Men kan ook nog ftek fteeken van *rozemarijn*, *falie*, *lavendel*, *fpijke*, *ijfop*, *kruifemunte*, enz., 't welk op een fchaduwagtige plaats gefchieden moet, of men moet ze voor de zon dekken en 't vogtig houden niet verzuimen: De overjaarfche takken dienen hier toe 't best.

De *meloenen* en *comcommers* in de broeijbakken, moet men nu over dag veel lugten, op dat ze niet verbranden en om ze allengskens aan de lugt te gewennen; en als de zon zeer fterk is, moet men ze nog 's middags een paar uuren tegen de fterkfte hitte dekken. Die welke men onder klokken kweekt, of uit de bak daar onder geplant heeft voor laate vrugten, moet men volle vrijheid laaten om te groeijen, tot dien einde de klokken, als de ranken lang worden, met drie fteenen of kraphouten opzettende: Dog als de nagten koud zijn, moet men ze 's nagts met matten wel dekken. Dus kan men ook als de lugt warm word, de bakken opligten en de ranken der *meloenen* daar onder laaten doorfchieten: Gebeurt het dat 'er een heel milde en zagte regen valt, kan men de *meloenen* en *comcommers* van de glazen en klokken ontdekken, waar door ze zeer verkwikt worden, mits dat de lugt en regen, gelijk gezegt is, warm zij.

Voorts moet men bij droog weer niet verzuimen, allerlei gewasfen, zo veel doenlijk is te befproeijen, inzonderheid de tedere en die van de meeste aangelegentheid zijn, als mede die men verplant heeft; zijnde het ook heel dienstig, dat men in zodanige tijden de bedden of plaatzen daar men planten wil, vooraf wel doorvogtigte.

Vrugten van de Moestuin.

Van de overgeblevene of oude heeft men nog *raapen, koolrapen, aardappelen, aard-artiſchokken, gele-wortels, pinxternakels, zuiker-ſcorzeneer-* en *ſalſifij wortels, ſpruit-kool, porreij* enz.: Dog deze oude *raapen, geele wortelen* en *aardappelen* zijn nu zeer onſmaakelijk. Van de nieuwe aankomende groente heeft men *ſteek-ſalaad, dunſel van krop-ſalaad, tuin-kersſe, radijzen, ſpinagie, kervel, peterſelie, zuuring, jonge ziepels, porrei, aſpergies, pimpernel, dragon, vroege raapen,* zomtijds ook *aardbeſiën* in een warme grond, en voorts groene *kruisbeſiën* en *aalbeſiën* om te ſtooven en voor taarten. Uit de broeijbakken kan men hebben *concommers, vroege meloenen, porcelein, turkſe ſtamboontjes, laage erwtjes, aardbezien* en *bloem-kool.*

Werk in de Vrugt-tuin en Enterij.

Men ziet in het begin of midden dezer maand de *muuren espalier-boomen* over, om al te welig groeijende en kwalijk geplaatſte of voor uit ſteekende ſcheuten weg te neemen, dewijl zodanige welige ſcheuten niet alleen de overige goede vrugttakken en jonge vrugten verzwakken, maar ook dikwils verwarring veroorzaken.

Indien de *perſik-* en *apricooſe-boomen* te veel vrugten gezet hebben, zo moet men 'er een gedeelte, en wel de kleinſte van afplukken, en nooit twee of meer bij elkander laaten zitten; want hier door worden niet alleen de overige vrugten veel grooter en ſmaakelijker, maar het verſterkt ook de boomen voor de volgende jaaren; ja als de boom zwak is, gaat hij door de overlading van vrugten dikwils geheel verſterven, inzonderheid de *perſik-boomen.* Het is ook zeker, dat een douzijn ſchoone geurige vrugten meer waardig zijn, dan zes douzijn kleine onſmaakelijke: De hoeveelheid der vrugten die men aan een boom en tak laat, moet dus geſchikt zijn naar derzelver gewoone groote, en wel inzonderheid naar de ſterkte des booms. Het welke men ook omtrent andere zoorten van vrugten, inzonderheid die van waarde zijn, behoort in agt te neemen.

In 't laatst van deze maand zuivert men de wijngaarden van de zogenaamde *dieven,* dat is, van de kleine dunne zijd-rankjes, als mede van de dunſte en zwakke onvrugtbaare ranken; want zo men dezelve blijven laat, verzwakken ze de vrugtdraagende, en de ſterke in 't volgende jaar vrugtdraagende ranken zeer, en maaken veel verwarring: Ook moet men de vrugtdraagende ranken twee a drie botten boven de bovenſte vrugt-tros inkorten als deze goed is, anders ſnijd men deze niet weg, zijnde het genoeg als de rank maar twee, of ten hoogſte drie goede trosſen behoud.

Indien 't een aanhoudende droogte is, moet men niet verzuimen alle de jonge bomen, die onlangs geplant zijn, in de avonduuren wel te oozen, en ook zelfs 't water over de takken te ſproeijen, 't welk haar zeer verfrischt en verſterkt, doende de door de droogte ingekrompene zap-buisjes en porien weer openen, door welkers geſlotenheid zij zeer veel komen te lijden, en niet konnen groeijen.

In het begin van deze maand kan men nog *appelen* en *peeren* enten en allerleij boomen zuigen; dog tot 't enten moeten de ent-rijzen vroeg gebrooken of afgeſneden en op een ſchaduwagtige plaats met de afgeſneedene eindens in een vogtige grond bewaard zijn.

Men ziet ook na de vroeg geënte en andere jonge boomen, om de waterloten die uit de ſtam en elders voortkomen, alsmede de wortel-ſpruiten weg te neemen; ook de banden los te maaken; en als de enten of de oculatien van het voorlede jaar ſterke ſcheuten maaken, is het dienstig om deze aan ſtokjes vast te binden, om dus niet in gevaar te zijn van door de wind gebrooken te worden; en ook om ze regt opwaards te leiden, als de *oculatien* krom geboogen groeijen.

Men moet ook op de *rupzen* letten en dezelve zoeken te vernielen, op dat ze de bladen van de enten der nieuw geënte en van andere jonge boomen niet afeeten, waar door dezelve veel komen te lijden, en de nieuw geënte boomtjes of de enten verſterven.

Men moet niet verzuimen de zaad-bedden van jonge *appel-, peer-* en andere *boomtjes* bij tijds te wieden, en ook bij droog weer te oozen, want anders zullen ze verſtikt worden en in dat jaar weinig voortgang maaken.

Men kan nog allerlei heester- en boom-gewaſen in leggen.

Voorts moet men den grond der *enterij* en *vrugt-tuin* door roering of hakking gedurig wel ſchoon houden van het onkruid, om dezelfde reden hier voren in de moestuin gezegt, namelijk om dat het zelve de boomen van het voedzel berooft, en niet bij tijds verdelgt wordendende, zig grootelijks vermenigvuldigt; ook moet men geen moeskruiden tuſchen de boomen, inzonderheid tuſchen jonge boomen planten, dewijl die insgeliiks het voedzel de boomen ontneemen, en dezelve verzwakken en ongezond maaken.

De *wijngaarden, apricooſen, quetſen* en andere *vrugtboomen* die men in trekkaſen heeft, 't zij dezelve tegen muuren of in vaten ſtaan, moet men nu door openſtelling der glazen, als 't weer het maar eenigzints toelaat, veel lugt geeven, anders worden de ſchillen taaij en de vrugten zelfs onſmaakelijk. En dewijl de regen door de glaze raamen 'er van afgehouden word, zo moeten dezelve ook dikwils begooten en overſproeit worden.

Vrugten van deze Maand.

Men heeft zomtijds nog eenige zoorten van *appelen,* als *reinetten, peppin d'ors, nonpareil, pomme d' Apis, veentjes, zoete kannetjes,* enz., als ze wel bewaart zijn.

Van de *peeren, winter-bonchretien, bergamot de paques, beſij de chaumontel,* enz. Ziet ook onder de artijkels van APPEL- en PEER-BOOM.

Van de *Kersſen,* de vroege *meij-kers; vroege Praagſe muscadel.*

In de *Trek-kas, apricozen, amandel-perzik, druiven, framboozen,* enz.

Werk in de Bloem- en Plaiſier-Tuin.

Het is in deze maand dat *Flora* haaren geheelen ſchat van rijkdom volkomen opent, door de menigte van allerleij bloemen, die zig nu vertoonen, waar onder de fraaije *lente-tulpen, hijacinthen, tacetten, iriaſſen, aurikels, primulaveris, ranunkels, anemones, dubbelde violieren* en *goud-laken* uitmunten, en die het oog des zienders niet alleen kunnen vermaaken, maar hem ook opleiden tot den grooten Schepper van deze fraaije en alle andere geſchaapene dingen van het Geheel-Al.

Men moet dan zorg draagen, als men het gezigt en vermaak van de fraaiſte *tulpen, hijacinthen, aurikels, renunkels, anemones,* enz. wat langer genieten wil, dezelve voor de heete zon en regen, door middel van een dek-kleed te beſchermen, kunnende inzonderheid de *Engelſche aurikels* geen vogt verdraagen, waar door ze haa-

re

re fraaijigheid verliezen; en als deze uitgebloeit hebben, zet men die in potten ſtaan in de ſchaduwe, tot dat men ze, als de zomerhitte over is, verplant, het welke egter ook voorts na 't bloeijen geſchieden kan, mids in de ſchaduwe zettende. Men verplant nu ook, als de koude nagten over zijn, en de lugt mild word, de tedere gewasſen die men in de broeijbak aangekweekt heeft, als *balſaminen*, *jalappe*, *leucojen* of *violieren*, *africanen* en *tunetanen*, *Turkſche roggenbloemen* en meer anderen, op de rabatten van de bloem-tuin of elders, het welke best bij een regenagtige of betrokkene lugt geſchied; dog de lugt lange helder en droog blijvende, en dat het verplanten geen verder uitſtel lijden kan, zo moet men niet verzuimen de verplante bloemen met groene boom-takjes of iets anders, zo veel doenlijk is te beſchaduwen en dezelve na de planting 's avonds bij aanhouding te bevogtigen, ten minſten tot dat ze in de groeij zijn; zijnde het ook dienstig, dat men de grond ter plaatze daar men ze planten wil, vooraf door oozen ter deegen vogtig maake; ook moeten de jonge planten vooraf in de broeibak, door veel lugtgeeving, aan de lugt wat gewoon gemaakt worden, anders zullen ze, uit de warmte ſchielijk in de koude komende, bezwaarlijk aan de gang raaken, en meeſtentijds bederven.

Men kan ook nog zaai- of eenjaarige harde bloem-gewasſen in de koude grond zaaijen, daar ze zullen blijven ſtaan, op plaatzen daar het in de vorige maand nog niet geſchied is.

Na 't midden van deze maand zaait men de *angelieren* en niet vroeger, dewijl ze anders dikwils nog laat in 't jaar ſtengen ſchieten, dog onvolmaakte bloemen voortbrengen, van welkers deugd, of min of meerder fraaijigheid, men dan niet oordeelen kan; verwagtende dus van de laat gezaaide liever 't volgende jaar volmaakte groeijende bloemen.

Het is nu ook de beste tijd om bloemen te verplanten die knobbelwortels maaken, en in de herfst bloeijen, (indien men ze verplanten wil, zijnde het anders niet nodig), als men ziet dat haare bladen verdorren, als *cijclamen*, *herfst-pancratium*, in de herfst bloeijende *ſterhijacinth*, enz. Ook neemt men de bollen op van de opregte *crocus* of *ſaffraan*, en andere zoorten van in de herfst bloeijende *crocus*, *amarijllis* en *pancratium*; die men in de ſchaduwe droogt, en daar na in *Julius* weer in de grond plant.

Men ſteekt nu ook takjes van allerlei vreemde tedere bloem- en andere gewasſen in potten, die men in de runbak zet, om te doen wortelſpruiten en groeijen; moetende het beſproeijen en lugten der bak op zijn tijd niet verzuimt worden: Ook kan men *goudlaken*, *muurbloemen* en diergelijke harde gewasſen in de koude grond die los en bekwaam vet is, op een wat ſchaduwagtige plaats ſteeken; zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen, mits dat men het oozen bij droogte niet verzuime.

Men legt nu een nieuwe hooge broeij-bak aan voor de *amaranthen*, *dubbelde balſaminen* en andere tedere vreemde bloem- en andere gewasſen: Men zet dezelve in grote potten met goede aarde, en vervolgens de potten in de broeijbak, vullende de tusſchenruimte op met losſe aarde, die men van tijd tot tijd bevogtigt, zo zullen ze zeer groot en ſchoon worden; mits het lugten ook op zijn tijd niet verzuimende, inzonderheid bij ſterke zonneſchijn.

Men kan eenige *tuberooze-bollen* in een matige warme broeijbak zetten, om de bloemen laat te hebben.

Ook kan men nu de ſtengen van de bijna uitgebloeit hebbende *damast-bloemen*, *dubbelde conſtantinopolen*, *phlox* en *ſmalbladige herfst-aster* in ſtukken van twee leden ſnijden, en dezelve op een ſchaduwagtige plaats ſteeken, zo zullen ze, zo niet alle, egter de meeste daar van, bij de knoppen bewortelen en ſpruiten, en goede jonge planten worden; mits dat men ze bij droogte vogtig houde.

Tegens het laatſte van deeze maand, neemt men de vroege *Tulp-bollen*, als meede zo men wil, de *Lentecrocus* en *Naakende Meisjes* op, als men ziet, dat haare bladen verdorren.

De potten of tobben, daar men voorheen *tulpen*, *hijacinthen*, *narcisſen*, *ireasſen*, en andere bolwortelige bloemen in gezaait heeft, moet men nu in een ſchaduwagtige plaats zetten, dewijl de ſterke zon grootelijks nadeelig aan de jonge planten is; die, welke men op bedden gezaait heeft, kan men op het heetſte van den dag met matten overſchaduwen.

Men brengt ſtokken bij de opſchietende bloem-gewasſen, om dezelve daar aan met nat gemaakte Moscoviſche matten ordentelijk van tijd tot tijd vast te binden, en dus ſierlijk te doen ſtaan: Deeze ſtokken moeten naar de hoogte, die de plant in 't vervolg ſtaat te verkrijgen, geſchikt zijn.

Men vaart voort met de tuin te zuiveren, en van het onkruid, door wieden, ſchoffelen en opklauwen, ſchoon te houden, dat grootelijks tot ſieraad en vermaak van een bloem- en plaiſier-tuin verſtrekt; want wat fraaijigheid is 'er aan een zodanige tuin, als bij vol met onkruid begroeit is? Ook brengt men op 't nieuw zand, turfmot, ſchil, of ſteen-gruis in de paden en allées, daar het nodig is, zo het niet reeds in de voorige maanden is geſchied.

Men maait het gras-werk, zo dra het zelve wat lang begint te worden, en men rolt en klopt het; dog eer zulks geſchied, moeten de wilde kruiden, die 'er dikwils tusſchen 't gras voortkomen, uit gewied worden, dewijl anders het gras zeer ras verwildert.

Ook is het nu de beste tijd, om de *Palm* der rabatten en lofwerken te knippen, niet alleen om dat de hitte nu nog niet te ſterk is, maar ook om dat het palmwerk zig dan ook in de aangenaamſte tijd des jaars, het fraaist vertoont; daar en tegen de *Palm* midden in de zomer geknipt wordende, gelijk veele tuiniers doen, lijd dezelve zeer veel, indien het heet en droog weer is.

Bloem-planten, die in deeze maand bloeijen.

Veelerleij Planten bloeijen in deeze maand in de Bloemtuinen, die men niet alle opnoemen kan; dog waar onder de voornaamſte zijn, laate *tulpen*; verſcheiderhande zoorten van *ranunkels*, *anemones*, *narcisſen*, *tacetten*, *bol-* en andere *ireasſen*, *gladiolus*, *lelien*, *krol-lelien*, *martagons*, *witte* en *geele affodillen*, *vuur-lelien*, *hijacinth van Peru*, *ſter-* en *druif-hijacinthen*, *aurikels* en *primulaveris*, *violieren*, *goud-lakens* en *muur-bloemen*, *lelie van daalen*, *madeliefjes*; verſcheide zoorten van *ſaxifrage* en *oijevaar-bekken*, *dubbelde Conſtantinopelen*, *enkelde* en *dubbelde duizendſchoonen* en *gras-angelieren*, *damast-bloemen*, *peonie*, *turkſche*, *oranje-koleurige* en *doornige maankop*, *roode* en *witte fraxinellen*, *papaſchoen*, verſcheiderhande *klokjes*, *leuwebekken*, *vingerhoed*, *motten-kruid*, *dubbeld moeder-kruid*, *goude* en *zilvere knoopjes*, 't regte *koe-oog*, *penſéen* of *drie-koleurige violen*, overblijvende *rogge-bloemen*, *roode* en *witte valeriane*, *blauwe* en *witte griekſche valeriane*; verſcheidene zoorten van *eerenprijs*, en van *enkelde en dubbelde lijchnis*,

nis, *pik-anjelier*, *maan-violieren*, en meer andere, ook nog zommige van de voorleede maand.

Van de Heesters en Boomen bloeijen nu verscheidene zoorten van *sijringen*, *Persiaansche sijringe*, *dubbelde naantjes-amandel*, *gemeene* en *Italiaansche kamperfoelies*, *honing-bloem*, *maand-roos*, *kaneel-roos*, *damast-roos*, *pimpinelblads-roos*, *bottel-roos*, *Geldersche roos*, *anagijris* of *klaverboom*, *vogel-kers*, *boomagtige ketmia*, *spiræa* met wilge bladen, met *St. Jans-kruid-blad*, en met *opulus-bladen*, *geele besiën draagende jasmijn*, verscheide zoorten van *phlomis* of *salie-boom*, *emerus* of *coluthea scorpioides*, *cijtisus* of *netelboom*, *colutea* of *lombarsche linsen*, *hagedoorn met dubbelde bloemen*, en die met *haanespooren*, *amelanchier*, *aria van Theophrastus*, *viorne*, drie zoorten van *clematis*, eenige zoorten van *cistus*, *castanje equine* en nog eenige andere.

Werk in het Oranje-huis en Trek-kas.

Tegens het midden van deeze maand, als het weer mild en de nagten warm zijn, brengt men de *Oranje-*, *Citroen-* en *Limoen-boomen*, en alle andere buitenlandsche gewasfen, die tot hier toe binnens-huis hebben moeten blijven, als meede de harde gewasfen uit de stook- of trek-kasfen, die 's zomers in de opene lugt kunnen staan, naar buiten in de opene lugt; en zulks, indien het geschieden kan, bij een warme zagte regen, dat haar zuivert en zeer verkwikt; dog men moet ze voor eerst niet op een al te heete zon, maar wat voor de sterkste dag-hitte gedekt zetten: Vervolgens zuivert men dezelve van alle dorre bladen en overvloedige takken, en kort de takken van veele gewasfen min of meer in, om haar een goede gedaante en meer kragt te geeven: Ook verplant men nu deeze en meer andere boomen en heesters, enz., die 't verplanten, wegens de veelheid der wortelen, of om dat de vaten te klein zijn, nodig hebben, indien het niet reeds voorheen binnens-huis geschied is; moetende bij het verplanten, (dat voorzigtig en zo veel doenlijk, zodanig geschieden moet, dat de aarde meest aan de wortel blijve,) de wortelen wat ingekort en de gewasfen ook, na maate dat ze aangroeijen en grooter worden, een grooter vat, tobbe of pot gegeeven worden; die, welke het verplanten nog niet nodig hebben, voorziet men egter van bovenen met versche vette aarde; de oude aarde boven, en ter zijden van het vat, wat naar beneden toe, wegneemende, het welke haar te beter doet groeijen en bloeijen; voorts het oozen op zijn tijd niet verzuimende.

Men kan nu *Oranje-boomen*, *Jasmijnen*, *Granaat-boomen*, en meer andere boomen en heesters zoogen; ook maakt men inleggers van *Mijrte-* en *Granaat-boomen*, *Pasie-bloemen*, *Kappers*, en andere tedere heesters; of men steekt van de gemelde en veelerleij andere buitenlandsche heesteragtige, zo bloem- als andere gewasfen, in potten, die men in een maatig warme run-bak zet, om haar meer warmte van onderen en boven te geven, en dus gemakkelijker te doen bewortelen en beter te groeijen; maar men moet niet verzuimen, dezelve in den beginne tegens de sterkste daghitte te dekken, tot dat men ziet, dat ze aan de groei zijn; ook moet men ze dikwils bevogtigen, het welke gevoegt bij de warmte, de wortelspruiting zeer bevordert; dog men moet haar niet te veel water te gelijk geeven, en ook moet men de bak over dag bij warm weer genoegzaam lugten: Op dezelfde wijze steekt en behandelt men ook de zappige planten, als de *Ficoides*, *Sedum*, *Cotiledon*, *Cereus*, *Euphorbium*, enz.; maar men legt deeze eerst vooraf een dag of acht of langer op een drooge beschaduwde plaats, op dat de wonden opdroogen, anders willen ze, versch gestooken wordende, ligtelijk rotten: Dog bij deeze jonge bewortelde planten, staat nog een zaak van belang aan te merken, naamelijk dat zodanige, die taamelijk hard van aart zijn, en daar na in de oranjerij zullen overgehouden worden, tegen 't najaar allengskens door openzetting der glazen, en vervolgens dezelve uit de bak op een warme plaats te zetten, aan de opene lugt moeten gewent worden; want als men dezelve uit de warme run-bak eensklaps in de opene lugt, of in het oranje-huis brengt, gaan ze meesttijds versterven; maar geheel anders is het, als ze uit de bak in de trek- of stookkasfen overgebragt worden.

Indien het heet weder is, moet men de stook- of trekkas en rundbak, daar de tedere buitenlandsche gewasfen in staan, op 't midden van de dag beschaduwen, en haar de vrije lugt laaten genieten, na dat 't weer warm is: Ook verplant men nu die gewasfen, als ze het verplanten nodig hebben.

Men kan nu ook kroonen afsnijden van zodanige *Aloës* en andere diergelijke gewasfen, die zelden afzetzels maaken, om ze te kunnen vermeerderen; want hier door zal de steng min of meer nieuwe scheuten tot voortkweeking uitspruiten, en zulks zo veel te meer, als men de plant in een maatig warme broei- of run-bak zet; maar men moet benedenwaarts, twee of drie bladen aan de steng laaten zitten, om 't zap op te trekken, anders verdort de steng veeltijds, in plaats van te spruiten.

Indien de hitte der run in de *Ananas-bak* vermindert, moet men de run oproeren, en 'er wat nieuwe bij mengen, waar door de hitte vernieuwt word, en het welke zeer veel toebrengt tot aangroei en volmaaking der vrugten; dog bij sterke zonneschijn moet men niet verzuimen, de bak op 't heetste van den dag een weinig te lugten. Men kan nu ook die *Ananas-planten*, welke het volgende jaar vrugtbaar zijn, in grooter potten zetten, om de wortels meer ruimte te geeven; dog de potten moeten ook niet al te groot zijn, want zulks zou aan de groei eerder hinderlijk, dan voordeelig zijn.

Daar zijn in deeze maand veelerleij buitenlandsche gewasfen in 't oranje-huis en de stook-kas in bloei, onder anderen van de bekendste, zommige *Oranje-*, *Citroen-* en *Limoen-boomen*, *Anemonospermos*; verscheide zoorten van *Ficoides*, *Mijrtus*, *Indiaansch bloeijend Riet*, *Laurus tinus*, enz.

Huismans-werk, en deszelfs voordeelen in deeze Maand.

Omtrent het begin van deeze maand, is het de bekwaamste tijd, om *Boekweit* te zaaijen, want als men die vroeger zaait, zo gebeurt het niet zelden, dat dezelve opgekoomen zijnde, vervriest; dewijl 'er veeltijds in deeze maand nog gevoelige nagt-vorsten kunnen voorvallen, en de *Boekweit* geen de minste vorst veelen kan; weshalven men ook zomijds de vroeg bezaaide Boekweit-akkers weder omploegen, en op nieuw bezaaijen moet.

De Huisman brengt nu ook mest op de Braak-landen, en ploegt dezelve voor de eerste maal.

Men brengt ook in 't begin van deeze maand, de Koeijen en Osfen uit de stal in de weide, om ze daar nagt en dag te laaten loopen, en de Huisman krijgt 't nu volhandig, met boter en kaas te maaken, die nu beter word, als de winter- of hooi-boter, en derhalven wel gewilt is, en den Vee-fokker veel voordeel aanbrengt.

Indien het in 't laatst van deeze maand warm weer is,

kunnen

kunnen de Schaapen geſchooren, en de Wol gewaſchen worden.

De Hoenders en Eenden leggen nu nog rijkelijk eijeren, die men ter markt moet ſtuuren, want ze beginnen in deeze tijd weder duurder te worden, en zijn niet bekwaam om te bewaaren.

Heeft men nu veel jonge Hoenders, men zal 'er goed voordeel meede doen, als men ze in de ſteeden naar de markt ſtuurt, want ze zijn doorgaans wel gewilt, gelijk ook de jonge Duiven, die 'er nu in overvloed zijn, en alle die men niet nodig heeft, om de duive-matten te voorzien, moet men verkoopen.

In deeze tijd beginnen de jonge Kalkoenen te komen, daar men zorg voor draagen moet, om ze vroeg te laaten uitbroeijen, en wel op te kweeken, want het is zeeker, dat ſchoon ze veel moeite hebben, om op te brengen, zij egter de moeite en kosten, die men 'er aan beſteed, rijkelijk beloonen.

En gelijk het vette Vee, als vette *Oſſen*, *Koeijen*, *Kalven* en *Schaapen*, altijd wel aan de man kan gebragt worden, en het zelve in deeze tijden geldig is, zal men zijn moeite niet vergeefsch aangewend hebben, als men maakt dat men nu tijdig daar van voorzien zij, om het te kunnen verkoopen.

Het is in deeze maand ook, dat de Huisman zijne over hebbende jonge *Lammen* en *Speen-varkentjes*, als meede *Oſſen*, *Koeijen*, en jong *Rundvee* ter markt ſtuurt; of zo hij 'er gebrek of niet genoeg van heeft, moet hij ze op de markten gaan koopen, niet alleen om zijn kudden te vervullen, maar ook om dezelve vet te weiden, en dan te verkoopen, indien hij de ruimte van weide heeft; want met deeze handel zal hij veel voordeel kunnen doen, als hij zig des verſtaat, en dat ze wel behandeld worden.

De Maij-maand is de regte tijd voor hun, die kooren te verkoopen hebben; want het is nu zedert de laatſtvoorige oogst al vrij vermindert en geldig; maar komt het eens te gebeuren, dat het beter koop is, als in de winter, zo volgt men egter de meening van alle die, welke voor wakkere Huishouders te boek ſtaan.

Nog verwisſelt men zijn *Honing* en *Wasch*, die men van zijne Bijën gewonnen heeft, in geld.

BLOEM; in 't latijn *Flos*; Is dat deel der Plant, dat van de overige deelen, door zijn bijzondere fijne gedaante, reuk, kragt en koleur, die dikwils zeer fraai en aangenaam zijn, onderſcheiden is; en om welke redenen ook de fraaije Bloemen van de Bloem-beminnaars niet zonder vermaak en vergenoeging in de Bloemtuinen gekweekt worden; dog dit is eigentlijk de hooftzaake der Bloemen niet; de Bloem bevat de edelſte of voornaamſte deelen der plant, die door de natuur geſchikt zijn, tot vermeerdering van ieders geſlacht en zoort; zijnde de Bloemen tot dien einde voorzien met verſcheide bezondere deelen, als werktuigen tot de voortteeling dienende, welke deelen hooftzaakelijk beſtaan in 1. De *Bloem-kelk* (*Calijx*). 2. De *Bloem-krans* (*Corolla*). 3. De *Helm-ſtijltjes* (*Stamina*). En 4. Het *Stampertje* (*Piſtillum*). Dog alle welke deelen in de Bloemen der verſchillende planten zeer verſchillig gevormt zijn; verſtrekkende alle daar heen, om een vrugt met zaaden (die ook wederom zeer verſchillig van gedaante zijn) voort te brengen, tot onderhouding van ieders geſlacht; En, de zaake wel inziende, zal men ook moeten toeſtemmen, dat zo wel de planten zelfs, als alle haare deelen in 't bijzonder, voornaamelijk de vrugten; meede geſchaapen zijn, tot voedzel en onderhoud van menſchen en dieren; gelijk de dagelijkſche ondervinding leeraart. Die over de ſtructuur der Bloemen en andere Botaniſche dingen meer wil weeten, gelieve in te zien de *Philoſophia Botanica* en andere werken van LINNÆUS; als meede VAILLANT *de Structura Florum*.

BLOEM, of BLOEM-GEWAS; daar is bijna geene plant die niet haare bloemen voortbrengt; dog de hoveniers en bloemisten verſtaan door het woord van *Bloemen* of *Bloem-gewaſſen*, zodanige die in de hoven gekweekt worden wegens haare ſchoonheid of aangenaame reuk, en die tot veel cieraad van de plaizier-tuinen verſtrekken.

Alle *Bloemen* of *Bloemgewaſſen*, zijn of *lang-levend*, dat is veele jaaren duurend; of *eenjaarig*, die 't eerſte jaar bloeijen en zaad geeven en daar na verſterven, of *tweejaarig*, bloeijende eerst in 't tweede jaar en verſterven daar na, als ze zaad gegeeven hebben.

Deze alle kan men weer onderſcheiden in drie zoorten, als 1. in zodanige, welkers wortelen *vezel-* of *draatswijze* groeijen, gelijk de meeste gewasſen. 2. In *bol-* of *klijſter-gewaſſen*, die dikke vleezige wortelen hebben, waar uit jaarlijks nieuwe vezelwortels ſpruiten, gelijk de *tulpen*, *hijacinthen*, *narciſſen*, *kroon-imperiaal*, *witte leliën* enz. en 3. in zulken die knobbelagtig zijn, waar uit ook jaarlijks nieuwe vezel-wortelen ſpruiten, gelijk de *anemones*, *ranunkels*, *tuberoozen*, *cijclamen*, enz.

Nog worden de *bloem-* en andere *gewaſſen* onderſcheiden in *kruiden*, *heesters* en *boomen*; waar van de eerſte met zagte bladen en ſtengen, en de laatſte houtagtig en meest hoog en met maar een ſtam opgroeijen, maar de *heeſters* een middelzoort tuſſchen beiden uitmaaken, en min of meer houtagtig en hoog groeijen, ook gewoonlijk met meer als eene ſteng uit de wortel opſchieten. Zie verder onder ieders naam.

Schoon nu alle planten natuurlijker wijze bloemen en zaaden voortbrengen, zo kunnen egter alle bloemgewasſen niet door 't zaad voortgekweekt worden, en zulks uit verſcheiderhande oorzaaken, als onder anderen.

1. Om dat 't zaad van veele *Bloemen*, inzonderheid die uit een vreemde warme landſtreek van daan zijn, bij ons dikwils niet rijp word.

2. Om dat de voortkweeking en vermeerdering van zommige *Bloemen* door 't zaad zeer langzaam toegaat: gelijk van de *bol-* of *klijſtergewaſſen*, als *tulpen*, *hijacinthen*, *narciſſen*, *leliën* enz., die eerst over veele jaaren uit 't gezaaide zaad Bloemen voortbrengen.

3. Om dat uit 't zaad dikwils veele verouderde en flegte of enkelde Bloemen voortkomen.

4. Om dat zommige gewasſen geheel geen zaad geeven, gelijk veele dubbelde Bloemen, waar onder de *Indiaanſe kerſe*, en veel anderen; derhalven worden zodanige best op andere manieren voortgekweekt, namentlijk door de wortel-ſpruiten of jonge bollen en knobbelwortelen, of ook door inlegging of ſteeking. Dog wat de jaarige of tweejaarige Bloem- en andere gewasſen betreft, deze kunnen niet anders als door 't rijpe zaad gekweekt worden, 't zij in de opene lugt of in de broeibak, naar dat ze min of meer teder van aard zijn: Wij zullen hier niet verder over 't zaaijen en planten der Bloemen ſpreeken, dewijl wij in een bijzonder artijkel over de *Kweeking der Gewaſſen of Planten* in het algemeen denken te handelen, daar de Bloem-liefhebbers een volkomen aanwijzing zullen vinden, hoe men allerlei gewasſen op verſchei-

ſcheiderhande manieren voortkweeken kan, en wat daar bij in agt te neemen ſtaat; daar en boven zo vind men ook bij ieder Bloem- en ander gewas, die in dit werk gemeld zijn, zijn cultuur en behandeling, ſchoon zomtijds in het kort, egter duidelijk, en men vind ook goede onderrigting dienaangaande bij ieder maand des jaars. Hier zullen we alleen maar eenige bijzondere dingen aan de liefhebbers ontdekken en mededeelen.

Hoe men dubbelde Bloemen kan verkrijgen.

Van alle *Bloemen* zijn inzonderheid die veel geagt, welke dubbeld zijn, weshalven de Bloem-beminnaars reeds zedert ouds hebben tragten uit te vinden, op wat wijze men uit 't zaad van enkelde Bloemen, dubbelde zoude kunnen verkrijgen; dog ze hebben daar in niet wel geſlaagt, en de middelen die ze aan de hand geeven, houden geen proef: Maar zie hier eene handelwijze die nog niet, of ten minſten bij weinigen bekend is. Zoekt onder een groot getal jonge planten die in de bloei ſtaan, (bij voorbeeld van *violieren*), of gij 'er ook een of meer planten onder vinden kunt, onder welkers bloemen eenige zijn, die meer bloem-blaadjes hebben als gewoonlijk, bij voorbeeld van de *violieren* en *gouden-lakens*, (die gewoonlijk vier bloem bladjes hebben), vijf of zes; laat hier van het zaad rijp worden, inzonderheid van de tak waar aan die meerbladige Bloemen zitten; of als het te laat in 't jaar is, dat het niet kan rijp worden, zo bewaart zodanige planten zorgvuldig tot 't volgende jaar, om 'er als dan zaad van te winnen; uit dit zaad zullen onfeilbaar veele planten met dubbelde bloemen voortkomen; ja men heeft gezien, dat onder een groot aantal *violier-planten* van zodanige, bijna geen een enkelde was, om 'er weer zaad van te kunnen winnen; dog indien het gebeurt, gelijk wel meest voorvalt, dat men geen meerbladige bloemen vind, wat dan te doen? dan is 'er weder een ander middel op, om in het vervolg van tijd zodanige bloemen en goed zaad te verkrijgen, 't welke hier in beſtaat, dat men het zaad met de volle maan of beter een of twee dagen van te vooren zaait, en daar na de jonge planten ook weer op zodanige tijd verplant; dan zal men zekerlijk daar na onder de bloemen der jonge planten zodanige Bloemen met meer bloembladen vinden; dog zo niet, zal het onfeilbaar geſchieden, als men bij 't zaaijen van het gewonne zaad van deze met de volle maan gezaaide planten, in het vervolg de volle Maan weder waarneemt; ja het kan gebeuren, dat men uit het zaad dat op zodanige maans-tijd gezaait en verplant is, zo voorts veele planten met dubbelde Bloemen verkrijgt; want het is door de ondervinding zeeker, dat de maan in dezen veel invloed op de Bloemen heeft. Veele beroemen zig, dat ze *violier zaad* hebben, dat altijd veele dubbelde Bloemen uitleevert, maar men mag vastelijk gelooven, dat dit niet anders dan bij geval is, namelijk dat het zaad bij toeval in een goede tijd gezaait is.

Men zegt ook, dat men aan het zaad van *violieren*, *goudlakens*, *muur-bloemen* enz. zien kan, welke planten dubbelde Bloemen zullen voortbrengen, namelijk zodanig zaad, dat niet effen of glad en ſterk gevoed, maar wat gekronkelt en ongedaan, en niet 't grootſte is; dog dit durf ik niet verzekeren; dewijl ik het niet zelfs ondervonden hebbe; het ſtaat egter ligt te onderzoeken.

Middel om Bloemen en Vrugten in de winter of vroege lente te hebben.

Schoon het door de ondervinding in de jaars-ſaizoenen zeeker is, dat de groei en bloei der planten hooftzaakelijk afhangt van de warmte, die door de werkzaamheid der zon voortgebragt word, waar door de zappen der aarde in beweeging gebragt en in de planten gevoert worden en opklimmen; zo leert egter ook de ondervinding, dat alle andere dingen, bekwaam om de grond en lugt te verwarmen, en de zappen te beweegen, eeven veel kragt hebben om de groei der planten te bevorderen, en dezelve vroeger buiten het gewoone ſaizoen haare bloemen en vrugten te doen voortbrengen: Hier van is het, dat men door de konst, die een nabootſter der natuur is, verſcheiderhande zoorten van *broei-bakken*, *broeij-* en *ſtookkaſſen* uitgevonden heeft, waar door de lugt en aarde verwarmt worden en dus de bloem- en andere gewaſſen die men daar in geplant, of met de potten 'er in geplaatst heeft, vroeger in de groei komen, en even als in haar natuurlijke groeitijd, groeijen en bloeijen, in voegen dat de hoveniers en bloem-beminnaars, door deze middelen in de winter of vroeg in de lente een wonderlijke verſcheidentheid van Bloemen, als *tulpen*, *hijacinthen*, *tacetten*, *crocus*, *jonquilles* enz., of ook deze en geene ſmakelijke vrugten konnen doen voortkomen, dat in zulk een jaargetij zeer vermaakelijk en aangenaam is.

Dog men moet niet denken, dat dit zeer gemakkelijk of ligt geſchied; daar moet veel oplettenheid bij gebruikt en de natuur door de konst nagevolgt worden, zo in de trappen der warmte als lugtgeeving of ververſching der lugt, bewaaring voor de vorst, inzonderheid 's nagts en veele andere dingen meer: Daar en boven, ſchoon men de gewaſſen door de konst wel warmte kan geeven, zo hebben ze egter de zon nodig, dewijl zonder derzelver verkwikking op zommige tijden, geenerlei gewas wel kan groeijen: Dog hier van zal in het vervolg in het artikel van BROEIJKONST meer onderrtiging gegeeven worden.

Hoe men Bloemen in zijn kamer op water kan vervroegen, en in de winter hebben.

Deze uitvinding, die nog niet zeer oud is, om de Bloemen in zijn kamer te zien groeijen en bloeijen, is niet onvermaakelijk, te meer dewijl de behandeling zeer gemakkelijk en van weinig omſlag is; hier toe dienen hooftzaakelijk de bolgewaſſen, als *vroege tulpen*, *hijacinthen*, *tacetten* of *tros-narciſſen*, *crocuſſen*, *vroege colchicum* enz. Om dit in 't werk te ſtellen, zo neemt men een *cijlindrisch* of onder en boven evenwijdig glas, dat niet te wijd en min of meer hoog is, na dat de bol die men daar op zetten wil, korter of langer wortels ſchiet; boven op dit glas voegt men een dunne rond geſneeden loden plaat, waar in in 't midden een cirkel-rond gat is uitgeſneeden, een weinig kleinder als de bol die men 'er wil op zetten, zo dat dezelve 'er niet kan doorvallen; is het glas wijd en de bol niet groot, zo kan men 'er twee of drie gaten in uitſnijden, om 'er zo veel bollen te gelijk op te zetten: Dog in plaats van zodanig met loot toegeſtelde glazen, zo vind men thans bij de meeste glasverkoopers bloem-glazen, die opzettelijk tot dit gebruik geblaazen zijn, en boven min of meer wijde openingen hebben: Dusdanig toegeſtelde glazen hebbende, heeft men niets anders te doen, dan de glazen met ſchoon zuiver regen- of ander goed zoet water te vullen, en 'er de bollen boven op te zetten, zodanig dat de bollen met haar benedenſte deel waar uit de wortelen ſpruiten, maar voor een klein gedeelte door het gat van het loot of glas in het water ſtaan, en dezelve dan op een warme plaats in

in de kamer, bij voorbeeld op de ſchoorſteen-mantel, of als 'er met een kachel geſtookt word, niet verre daar van daan te zetten, zo zal men het vermaak hebben om binnen korten de wortelen en daar na ook de bladen te zien uitſpruiten, en allengskens grooter worden, en eindelijk ook de bloemen in volmaaktheid zien voortkoomen; dog hier bij ſtaan nog eenige dingen aan te merken, als voor eerst, dat men het water van tijd tot tijd, naar mate dat het vermindert, moet opvullen; ten tweeden, dat men het water ook om de week eens, geheel moet ververſchen, of ander water in de glazen doen, dat niet behoort verzuimt te worden, en wel voornaamelijk als men ziet dat het water van koleur verandert, want hier door zoude bol en bloem beide bederven. Ten derden, Dat wanneer 'er met een kachel gevuurt word, men de glazen vooral niet te digt bij of boven de kachel plaatzen moet, op dat het water niet warm worde; want dit zouinsgelijks de wortelen en alles bederven. Ten vierden, dat als men ziet, dat de bol in het water vuil of ſlijmerig word, 't welk dezelve zou kunnen doen rotten, men die vuiligheid voorzigtig met een veer, om en tusſchen de wortelen moet wegneemen, en dus de bol zuiveren. Ten vijfden, dat men de glazen bij mooi zonnig weer, als het niet vriest, in de zon moet zetten, dat de bloemen zeer verkwikt tot beter groeijing. Op deeze wijze zal men zeer vroeg aangenaame bloemen in zijn kamer kunnen hebben. Heeft men een ſtook-kas zo kan men op dezelfde wijze de gemelde bloemen daar in doen bloeijen, en men zet dan de glazen digt bij, of niet verre van de venſters af. Daar zijn 'er, die een klein weinig *ſalpeter* in het water laaten ſmelten, om de groei aan te zetten; dog dit is niet nodig, en dikwils eer ſchadelijk. Maar het ſtaat aan te merken, dat deze, of ook op andere wijzen vervroegde Bloem-bollen heel kragteloos worden, en daar na niet of weinig meer deugen, maar als men ze voorts na 't bloeijen in de grond zet, na dat de wortelen en bladen afgeſneden zijn, maaken ze dikwils nog jonge bollen tot voortkweeking.

Om allerlei zoorten van Bloemen lange te bewaaren.

Plukt de Bloemen met de ſteelen voorzigtig af als ze nog niet volkoomen open zijn, en zulks bij helder droog weer; legt ze dan ordentelijk in een pot, en giet 'er zagtjes pékel over, die van wijn, of water en zout gemaakt is, zo dat de Bloemen van de pékel wel overdekt zijn en blijven; bind dan de pot met een blaas en papier digt toe, en zet hem ergens op een drooge koele plaats. Als men 'er nu eenige wil uitneemen, zo moet men niet met de hand in 't vogt tasten, maar de Bloemen met een houtje 'er uit haalen, die men dan in versch water affpoelt, en van verre tegen het vuur houd om te droogen.

Andere manier om de Bloemen te bewaaren.

Laat een houte kist maaken, van groote na uw believen, die van binnen met blik bekleed en ter deegen gedroogt is; neemt dan ſchoon en zuiver duin- of rivier-zand, 't welk zo lange met water moet gewasſchen worden, dat het ten eenemaalen van alle aanklevende aardſche deeltjes is gezuivert en ontbloot; dit zand vervolgens in de zon, of bij het vuur ter deegen gedroogt zijnde, dat 'er vooral geen de minſte vogtigheid meer aan is, moet door een zeef gezeeft worden; vult dan de bodem van uw kist een hand breed hoog met zand, en ſteekt hier in de Bloemen die gij zoekt te bewaaren met het onderſte gedeelte van haaren ſteel, wel zorge draagende, dat ze elkanderen in geenen deele aanraaken; de Bloemen die hier toe gebruikt zullen worden, moeten vooral droog zijn wanneer men die plukt; zodanig dat ze doorgaans door geen de minſte reegen nog dauw bevogtigt zijn, en de tijd om dezelve te plukken is best op den middag, als wanneer de zon op het hoogst de vogtige dampen die 'er nog op zouden kunnen leggen, na zig trekt; men dient de Bloemen, hier toe geſchikt, eerder te plukken, voor dat dezelve ten eenemalen open gaan, of ten minſten terſtond, zo als ze beginnen te bloeijen, want hebben ze reeds een of twee dagen gebloeit, is het grotelijks te dugten dat de bladen zullen afvallen, en dus alle kosten en moeite met een ſlegte uitſlag bekroond werden; men moet zig ook vooral wagten, om de Bloemen en hunne ſteelen bij het plukken of plaatzen in de kist, eenigzints te drukken, veel minder de bladen van de Bloemen te bezeeren of te beſchadigen. Wil men *Tulpen* bewaaren, zo moet men alvoorens de in het midden van de Bloem over eind ſtaande ſteel, daar het zaad in opgeſloten legt, voorzigtig 'er uitſnijden.

De Bloemen dus in de kist geplaatst zijnde, zo laat men door een tregter het bovengemelde zand, dat ter deegen droog is, overal rond loopen, en als de ſteelen tot aan de Bloemen met zand bedekt zijn, vult men ook de Bloemen zelve van binnen en aan al de zijden ter deegen met het zelfde zand, en vult het dan nog twee of drie vingeren hoog boven dezelve, zo dat ze aan alle kanten ter deegen bedekt zijn. Deeze nu op zodanige wijze met Bloemen en zand gevulde kist, plaatst men in een warm en droog vertrek, digt bij het vuur, en laat ze dus rusten, wel in agt nemende dat ze niet geſchud, of dat 'er tegens aan geſtooten worde. Men moet niet te veel Bloemen in eene kist doen; vooral behoort dusdanigen kist niet al te breed te weezen, op dat de warmte aan beide zijden ter deegen mag doordringen; dog de lengte kan niet deeren en na goedvinden bepaalt worden. Wil men maar kleine Bloemtjes of eenige weinige bewaaren, dan kan een glas met een ruimen hals tot het zelfde gebruik dienen als een kist. Indien 'er bij het neemen der Bloemen uit de kist of glas, eenig droog zand aan dezelve mogt kleeven en blijven hangen, zo moet men dat voorzigtig 'er af ſchudden of afveegen, ja zelfs wel zoetjes met water 'er af wasſchen, zonder te vreezen dat zulks de Bloemen eenig nadeel zal toebrengen. Die hier nader over wil leezen, ziene na het werk van den meergemelden Jeſuit JOH. BAPT. FERRARIUS *de Florum Cultura, Amſt. 1646 quarto, pag.* 433; en de *Verhandeling van de Heer* JOSEPHUS MONTIUS *over het bewaaren van Bloemen in haare ſchoonheid*; te vinden in de *Uitgezogte Verhandelingen enz. te Amſt. bij* F. HOUTTUIN, *tweede deel, pag.* 11. *en vervolgens.*

Om de Bloemen te droogen, dat ze haar natuurlijke Koleur behouden.

Hier toe dienen alleen de Bloemen, die drooge en hardagtige bladen hebben, gelijk verſcheide zoorten van *gnaphaliums* met witte en geele bloemen, *kattepootjes*, *Oostenrijkſche ptarmica* of *xeranthemum*; verſcheide zoorten van *elijchrijſums*, *amaranth-haanekammen* en andere, *vosſe-ſteert*, *amaranth* met bolagtige bloemen; en zommige andere zoorten van bloemen. Om deeze Bloemen te droogen, moet men dezelve bij droog weer affnijden, wanneer ze in haar beste fleur, en dus niet te oud nog te jong zijn, anders krimpen ze te zaamen, of verliezen de koleur; vervolgens hangt men ze bij een vuur om te

droogen, het welke niet te langzaam, egter ook niet te ſchielijk moet geſchieden, want in beide gevallen verliezen hunne koleur of bederven: Men kan ze anders ook gevoeglijk in een flauw-warme bakkers oven droogen, als 't brood 'er uit genoomen is. Van deeze gedroogde Bloemen kan men heel aardige *winter-bouquets* maaken, waar tuſchen of agter men eenige groene bladen van *laurier* of andere lang groen blijvende bladen bind, die zig als dan zeer fraai, even als van levendige bloemen gemaakte *bouquets* vertoonen; inzonderheid als ze van verſcheiderhande gekoleurde Bloemen kunſtig zaamen zijn gevoegt en gebonden. De voornaame Juffers en Dames bedienen 'er zig van, om 'er 's winters de borſt of 't hoofd meede te verſieren, en 'er word zomtijds voor een dusdanig fraai *bouquet*, wel een ducaat betaalt.

Om andere nieuwe Koleuren aan de Bloemen te geeven.

Veel hebben de Ouden in de Boeken geſchreeven, hoe men de koleuren der Bloemen zou kunnen veranderen, en een koleur, die men begeert, doen aanneemen; bij voorbeeld, om *groene*, *geele*, *roode*, *blauwe*, *zwarte*, enz. Bloemen te verkrijgen; naamelijk, dat men dan 't zaad der Bloemen in water, dat met zodanige koleur geverft is, als men begeert, moeſte laaten weeken, of de planten dikwils daar meede begieten, en meer andere middelen; maar men mag deeze dingen wel voor loutere beuzelingen en enkele hersſenſchimmen houden; dewijl ze met de ondervinding niet overeenkoomen; en dus is het ook gelegen met de Bloemen een nieuwe of andere reuk te geeven, waar toe de oude Schrijvers ook deeze en geene middelen aan de hand hebben gegeven, onnut om hier te melden: De natuur werkt in deezen geheel anders, maar ze is zo geheim en verborgen in haare voortbrengingen, dat men dezelve niet, of maar luttel naſpeuren en ontdekken kan.

Dog dit heeft de ondervinding bij geval geleert, dat men zommige eenkoleurige Bloemen, inzonderheid de *violieren*, bont of geſprenkelt kan doen worden: Zie hier hoe zulks geſchied; men mengt onder de aarde, waar in men de jonge *violier-planten* denkt te planten, een gedeelte oude vergaane en bijna tot aarde gewordene *ſchape-mest*, dan zal men bevinden, dat de planten, in plaats van eenkoleurige roode of paarſe Bloemen, fraai geſprenkelde Bloemen zullen voortbrengen: Men kan zelfs maaken, dat de *violier-planten*, die reeds eenkoleurige Bloemen voortbrengen, bonte bloemen geeven; namelijk, als men de planten, of om beter te zeggen, de aarde, daar ze in geplant ſtaan, 't zij in potten of in de opene grond, voor dat ze in bloem ſchieten, dikwils met water begiet, daar men *ſchape-mest* in heeft laaten weeken. Andere prijzen ook de *duive-mest* hier toe aan.

Dus weeten de kundige *Bloemisten* ook een geheim, om die zoorten van *tulpen*, welke *baguetten* genaamt worden, en bleek-paarsagtig van koleur zijn, fraai bont of gevlamt, van verſcheiderhande koleuren te doen worden; of als ze van bont verloopen en eenkoleurig geworden zijn, gelijk ze wel willen doen, hen haare voorige bontheid weder te doen verkrijgen: Het geheim, zegt men, hier in te beſtaan, dat men de bollen in een grond moet planten, die met wat fijne gebluſchte kalk, of met fijn geſtooten kalk van oude puin en met asch gemengt is, moetende de grond ook niet te vet van mest-aarde zijn, ten ware met aarde van vergaane *ſchape mest* vermengt.

Wil men Bloemen van verſcheiderhande koleuren op een plant of boom doen voortkoomen, kan dit geſchieden door middel van 't *oculeeren*, als de plant daar toe bekwaam is; dus kan men, bij voorbeeld, verſcheiderhande zoorten van *Rooſen* in de maand *Junij* of *Julij* op een ſtruik of ſtam *oculeeren*, waar toe de *Frankforter- en Damast-rooſen* de bekwaamſte zijn.

Om de Bloemen groot en fraai te doen worden.

Het is door de ondervinding bekent, dat de Bloemen en andere gewaſen in de eene grond of aarde beter en voorſpoediger groeijen en bloeijen, dan in een andere, ſchoon ze beide op 't uitterlijke aanzien dezelfde hoedanigheid, ten opzigte van de los- en roerbaarheid, vogtigheid, ſtandplaats, enz. ſchijnen te hebben; daar moet dan in de eene aarde iets meer verborgen of opgeſloten wezen, dat de groei voorſpoediger maakt, dan in de andere, het welke men egter niet wel naſpeuren en ontdekken kan, dog men ſchrijft het gewoonlijk toe aan een zeker natuurlijk voedend en groeiverwekkend zout der aarde, dat zig natuurlijker wijze in de eene aarde meer bevind, als in de andere; dog wat deeze voedende ſtoffe ook zijn mag, zo leert ondertuſchen de ondervinding, dat 'er van de toebereide aardens bijna geene is, daar allerleij fijne bloem-gewaſen, het zij in potten, of in de opene grond, beter in willen groeijen, en de Bloemen grooter en fraaijer worden, dan die, welke uit allerleij verrotte *vegetabilien* en *animalien*, (dat is, uit verrotte planten en dieren, of haare deelen) ontſtaan is, in welke de planten wonderbaarlijk willen tieren, gelijk men onder anderen zien kan aan de planten en boomen, die in zodanige gronden in 't wild groeijen; waar van de reeden is, om dat zodanige aarde veele fijne *elementaire* aarde en andere ſtoffen bevat, die de planten tot haare groeijing nodig hebben; dog om zodanige aarde nog kragtiger en bekwaamer te maaken, zo moet men 'er wat oude vergaane en tot aarde gewordene mest, het zij van *paarden*, *oſſen*, *koeijen* of *ſchaapen*, of ook andere vette aarde, naar vereisch, mede onder mengen, als meede wat goed zand, na dat de gewaſen een min of meer zandige aarde begeeren.

Een kundig *Hovenier* of *Bloem-beminnaar* zal derhalven niet verzuimen, om jaarlijks alle de afgevallene boom-bladen, uitgetrokkene of vergaane planten, erte- en boonen-ſtroo, afvallen van groente in de keuken, jonge boom-takken, knipzel van ſcheer-haagen, kortom, al wat van de planten koomt, te vergaderen of te doen vergaderen, en op een hoop brengen, om te rotten en tot aarde te worden, om dus altijd een *magazijn* van goede aarde voor zijne Bloem- en andere gewaſen te hebben, waar bij hij zig ten dien opzigte zeer wel zal bevinden; dog ſtaat aan te merken, dat de vetſte of lijvigſte planten en andere dingen hier toe het best zijn; maar men moet zig wagten, om het onkruid, dat rijp zaad heeft, op zulke hoopen te werpen, inzonderheid als het reeds gebroeit heeft en vergaan is, want daar door zou de aarde met het zaad van 't onkruid vervult en vervolgens in de tuin of potten overgebragt worden. Ook kan tot deeze aarde dienen, oud vermolmd hout, zaagmeel, run, bloed van dieren en de afvallen daar van, of ook de dieren zelven; en dusdanige aarde noemt men gewoonlijk *Blad* of *Hout-aarde*. Bij gebrek van deeze aarde kan men ook zogenaamde *Woud-aarde* gebruiken, zijnde zodanige, die in de boſchen van zandige gronden van onder de boomen en ſtruiken, daar de afgevallene, vergaane en tot aarde gewordene bladen, takken,

takken, enz. meede vermengt zijn, vergadert en weggehaalt word, die ook heel goed is, maar die men nog met goede mest-aarde vermengen en verfterken moet. Zie hier een voorbeeld, hoe men eene goede aarde voor de Bloem- en andere gewasfen kan toebereiden:

	deelen.
Neemt *Aarde van verrotte Bladen, Planten*, enz.	10
Oude vergaane Paarde-mest	6
Dito Koemest	4
Beste losfe vrugtbaare Tuin-aarde	6
Zand, zo veel genoeg is.	

Deeze ftoffen in het najaar bij een gebragt zijnde, moeten wel door malkander gemengt worden, en dan op een hoop gezet zijnde, ftrooit men 'er wat zuivere *hout-asch* of wat *falpeter* over, en laat ze dus zo leggen, tot in het voorjaar, als wanneer het weder wel door malkander moet gemengt, en vervolgens door een *aardzeef* geworpen worden.

	deelen.
Of neemt *Aarde van verrotte Bladen, Planten*, enz., of *woud-aarde*	10
Oude vergaane Paarde-mest	6
Dito Schaape-mest	3
Dito Koemest	3
Oud verrot Zaag-meel of Run	4
Oude vette Slijk uit zoete wateren	5
Goede losfe Tuin-aarde	5
Zand, zo veel genoeg is.	

Mengt en bereid dit als het voorige.

Men kan ook door middel van min of meer *mest*, *blad-* of *woud-aarde* en *zand* te neemen, de aarde altijd ligter of zwaarder maaken, naar begeeren of vereisch der zoort van planten, het zij bij de eerfte bereiding, of als men de aarde bij de zaaijing of planting gebruiken wil.

Is men begeerig te weeten, wat voor Bloemen in ieder jaar-faifoen of maand in de Bloemtuinen bloeijen, zo kan men zulks van de meefte en voornaamfte vinden in de Artijkels van ieder *Maand des Jaars*.

BLOEM DES LIJDENS, zie PASSIE-BLOEM.

BLOEMEN (*de vier hartverfterkende*); *Quatuor Flores cordiales*. Dus wierden de Bloemen van *Bernagie*, *Osfe-tong*, *Roofen* en *Violen* van ouds genaamt; hoewel 'er zedert meer andere bekend geworden zijn, die niet minder het hart verkwikken.

BLOEMEN; *Flores*, worden in de Chijmie genoemt, de fijnfte deelen die door de *fublimatie* of opheffing van de grovere mineraale of metaale lighaamen, in een droge gedaante afgezondert zijn; waar van veelerleij zoorten, die haar nuttig gebruik hebben, dog waar van wij enkel de voornaamfte zullen aanmerken.

BLOEMEN *van Ammoniak-zout*; in 't latijn *Flores falis ammoniaci*; om deeze te maaken, zo neemt *Ammoniak-* en *zee-zout*, dat op 't vuur uitgeknapt is, van elks even veel, geftooten en gemengt zijnde, doet het in een fteene kolf, die in 't zand gezet word, doet 'er een blinde helm op, en luteert de voegen digt, dan vuur 'er onder gedaan zijnde, ftookt dit allengskens trapswijze aan, tot dat de Bloemen onder de gedaante van meel opklimmen, houd dan het vuur zo gaande, en als men befpeurt, dat 'er niets meer opklimt, laat dan de vaten koud worden, ligt het hooftdekzel zagtjes af, en vergadert de Bloemen met een veer.

Deeze Bloemen openen zeer fterk, en zijn doordringende, verdunnen de dikke vogten, doen wel zweeten, bevorderen het wateren en de omloop des bloeds, en zijn een uitneemend koortsmiddel: De *dofis* is van 8 tot 10 grein.

Men maakt ook *geftaalde Bloemen* van *Ammoniak-zout*, van *ijzer-* of *ftaal-vijlzel* gemengt met *Ammoniak-zout*, op dusdanige wijze als de vorige, die in de lendevang en diergelijke ziektens aangepreezen worden. Ook maakt men ze van *Ammoniak* met *Bloed-fteen* (*Hæmatites*) gemengt.

BLOEMEN *van Antimonie*; in 't latijn *Flores Antimonii*; worden uit het *Glas van Antimonie* met de *Antimonie* zelfs door fublimeering in een glazen retort bereid: Het is een zeer hevig en veeltijds gevaarlijk braakmiddel, derhalven weinig in gebruik, dewijl men andere en veel zagtere braakmiddelen heeft.

BLOEMEN *van Benzoin*; in 't latijn *Flores Benzoes*. Om deeze te maaken; neemt zeer fijn gepoeijerde *benzoin* vier deelen, *zuiver zand* een deel, doet dit te zaamen in een aarden pot, op de wijze van een kolf gemaakt, of anders; zet 'er een papieren tragter op, die om de pot wel fluit, zet de pot dan op een zagt vuur, zo zullen na verloop van omtrent een half uur, de Bloemen beginnen op te klimmen, die men om het half uur met een veer uit de tragter moet verzamelen, ondertusfchen een ander tragter opzettende, zo lang tot dat de Bloemen beginnen olieagtig te worden; wanneer men dan de pot van 't vuur weegneemt, en de rest tot de bereiding van olie kan bewaaren.

Andere manier.

Neemt *benzoin*, één pond, doet ze in een glazen retort, en giet 'er zes oncen *fpiritus vini*, of beste witte *brandewijn* op, zet ze dan in het zand, luteert den ontfanger 'er aan, en vermeerdert het vuur trapsgewijze, zo zal 'er een dikke boteragtige ftoffe in de ontfanger overgaan, en zig aan deszelfs hals vast zetten, koomende eindelijk een zwarte olie te voorfchijn, en wanneer niet meer overgaat, neemt men den ontfanger weg, en men fcheid de olie van de geest, maar de olie doet men in een pan, giet 'er water op, en laat het op 't vuur een weinig kooken, om in 't water te fmelten, 't welke men dan zo heel heet door dubbeld vloeipapier moet filtreeren in een warm gemaakte en van boven wijde kroes, op dat 'er de olie, die 'er nog bij is, niet meede doorga, waar op de Bloemen, geduurende de verkoeling, in een oogenblik aanfchieten; dit laat men vier of zes uuren dus ftaan, naderhand giet men het water 'er af, en men maakt het op 't vuur weder warm, en laat 't een weinig uitdampen, daar na filtreert men het wederom, zo fchieten 'er weder Bloemen aan, die egter niet zo fraai als de eerfte zijn; men droogt vervolgens deeze en de eerfte Bloemen, die veel witter, blinkender en uitneemender zijn, als de op voorgaande eerfte gemeene manier bereid, dezelve koomen ook veel grooter te voorfchijn.

De *Bloemen van Benzoin* zijn zeer dienftig in de aamborftigheid, korte en bezwaarlijke ademhaaling, hoest, kuch, en in allerleij long- en borst-ziektens, voerende de flijmagtige vogten uit. De *dofis* is van 5 tot 8 grein; men neemt ze met een *eijerdooijer* of met wat *balfem van Peru*, of van *Copaiva* in; uitwendig dienen ze ook tot fnuif, met zuiker en hooftverfterkende olien vermengt, voerende aldus de flijmagtige vogten uit het hoofd.

BLOEMEN *van Cheijri van* PARACELSUS, in 't latijn *Flores Cheijri Paracelfi*; zijn de *Flores* of *Bloemen van Antimonie*, die zo lang gefublimeert zijn, tot dat ze vast blijven.

BLOEMEN *van Indigo*; (*Flores Indi* of *Fleurs d'Inde*), is niets anders, als 't ſchuim dat bij de bereiding van de *indigo*, zig aan de ketel ter zijden aanzet, voorts vergadert en gedroogt, en aan de onkundige voor *indigo* verkogt word. Daar worden ook diergelijke in Duitschland en elders bij de bereiding van het blauw uit *wouwebloemen* gemaakt.

BLOEMEN *van Koper* (*Flores Veneris*); dus word van zommige het *Spaansch groen* genaamt. Andere verſtaan daar door het gedistilleerde *Spaansch groen*. Kortom het zijn de fijnſte uitgetrokkene deeltjes van koper, die een groene koleur geeven.

BLOEMEN *van Lood en Tin* (*Flores Jovis vel ſtanni & ſaturni, ſive plumbi.*) Om deeze te maaken, neemt men *gevijlt tin* of *lood* vier oncen, *ſalpeter* twaalf oncen, onder malkander gemengt zijnde, word het gedistilleert als de Bloemen van *antimonie* in een retort met pijpen; ook worden ze nog op andere manieren bereid: Ze dienen tot blanketzels, dog zijn weinig in gebruik; wordende in derzelver plaats het *Blanc d'Eſpagne* gebezigt.

BLOEMEN *van Marcaſijt*, of *Spaansch Blanketzel*, (*Flores Marcaſitæ*). Om deeze te maaken; neemt gecalcineerde *bismuth* en *ammoniac-zout* van elks even veel, mengt dezelve en ſublimeert het op de gewoone wijze, zo verkrijgt men de Bloemen; die men daar na kan laaten ſmelten, en met geest van *ammoniac-zout*, of met geſmolten *wijnſteen-zout* weder kan doen nederzinken, en vervolgens met water verzoeten, zo heeft men het zogenaamd *Blanc d'Eſpagne* of *Spaansch Blanketzel*.

Andere manier van bereiding.

Neemt *bismuth*, ſtoot dezelve grofjes klein, doet het in een ruim glas, en giet 'er *ſterk-water* of goede *ſalpeter-geest* allengskens bij, tot dat alles of 't meeſte opgelost is; giet dan het klaare zagtjes af in een ander groot glas, en doet 'er bij een goede partij gedistilleert gemeen water, giet dan bij deeze ſolutie allengskens bij beetjes een ſolutie van zout, die bijzonder gemaakt en ook met meer water geëxtendeert of verlengt is, zo zal 'er terſtond een zeer wit en fijn poeijer op de grond vallen, dat daar na met water *geëdulcereert* en afgewaſchen, en vervolgens gedroogt word: Men kan de ſolutie des *bismuths* ook met een ſolutie van *ammoniak-zout*, of met hoog gerectificeerde *wijngeest* doen. Dit *Blanc d'Eſpagne*, dat ook *Magiſterium Marcaſitæ vel Bismuthi* genoemt word; is een deftig Blanketmiddel, wordende tot 't gebruik met *pomade* of eenig aangenaam en zuiverend gedistilleert water, als *rooſen-*, *boonen-bloeizel-* of *witte lelien-water*, of ook met goede *witte wijn* gemengt. Zie ook BLANKETSEL (SPAANSCH-) en BLANKETMIDDELEN.

BLOEMEN *van Spaansch-groen*; meest doorgaans *gedistilleert Spaansch-groen* genaamt, (*Flores viride æris, vel Criſtalli æris* of *veneris*). Dit zijn ſraaije groene crijſtallen, die om een ſchoone groene water-verf tot 't illumineeren van kaarten en getekende plans te maaken, zeer dienſtig zijn: Dezelve zijn niets anders, als bloemen van eenige koper-deelen, die met het zuur des wijn-ſteens zijn opgevult en tot zout of vitriool gemaakt.

Men bereid ze op de volgende wijze: Neemt *Spaansch groen*, gepoeijert zijnde, doet 'er *gedistilleerde azijn* op, en laat 't op een warme plaats trekken, giet 'er daar na de geverfde azijn van af, en weder andere daar over, tot dat zig de azijn niet meer verft; giet dan de uittrekzels te zaamen, filtreert het en laat het dan op 't vuur uitdampen, tot dat 'er zig een vlies boven op vertoont, dan op een koele plaats gezet zijnde, zullen 'er wel haast crijſtallen aanſchieten; daar na giet men het vogt af, en laat het weder uitdampen en crijſtalliſeeren als vooren, en zulks zo lang, als 'er crijſtallen willen aanſchieten, welke men telkens verzamelt, droogt en bewaart.

Om hier van een ſchoone groene vloeibaare verf of inkt te maaken, zo neemt van dit *Spaansch groen*, heel fijn geſtooten of beter gewreeven, drie deelen, fijn geſtootene *crijſtallen van wijnſteen* één deel, benevens wat *Arabiſche gom*, doet het in een fles, en giet 'er maatig veel goede *wijn-azijn* met wat water gemengt op, en laat het in de zon of bij een vuur eenige tijd trekken, het zelve altemets omſchuddende, zo zal men een zeer ſchoone natte groene verf of inkt verkrijgen, tot het ſchilderen met water-verf en 't afzetten van kaarten zeer dienſtig, en die men ook door bijvoeging van wat *gutte gom*, tot verſcheiderhande groene koleuren kan maaken. Zie ook MINIATUUR SCHILDEREN.

BLOEMEN *van Swavel* (*Flores ſulphuris*). Deeze zijn niet anders als de geſublimeerde of opgehevene zwavel, wordende in een aarden vat of kolf met een daar op geſtelde opene helm geſublimeert; dezelve koomen in kragten genoegzaam over een met de gemeene zwavel, dog worden inwendig inzonderheid gepreezen en gebruikt tegen de borst- en long ziekten, met eenig vogt of borst-ſijroop gemengt; de *doſis* is van 5 tot 15 greinen; uitwendig dienen ze tegen de ſchurft, als meede tot wond-balſems.

Men maakt in zommige Apotheeken ook zogenaamde *gemijrhte Swavel-bloemen* (*Flores ſulphuris mijrrhatæ*), op de volgende wijze: Neemt *ſwavel-bloemen* twee oncen, beste *aloë* en *mijrrhe* van ieder één once, maakt het alles heel fijn, en mengt het onder malkander; deeze Bloemen worden zeer gepreezen tegen de pest, ſteekingen in de zijde en kwaadaartige koortzen.

BLOEMEN; VRUGTEN, enz., van *zuiker* en *wasch* te maaken. Zie onder CONFECT en WASCH.

BLOEMEN *van Tzer* (*Flores martis*); is de *Tzer-ſaffraan*.

BLOEMEN *van Zink* (*Flores Zinci*). Daar zijn verſcheide manieren van bereiding van dit zeer nuttige Oogmiddel; zommige bereiden dezelve op de wijze als van de *Marcaſijt*; dog de beste is wel de volgende, die ook eenvoudig is: Neemt een ſmeltkroes, werpt 'er eenige ſtukken *Zink* in, en ſtelpt 'er een ander ſmeltkroes omgekeert over, dan in 't vuur gezet zijnde, geeft men agt, wanneer de *Zink* begint te ſmelten, als dan roert men dezelve met een ijzertje om, zo begint hij terſtond te branden en te vlammen, even als de *pis-phosphorus*, en teffens wazemen ook eenige zeer fijne Bloemen in de gedaante als zeer wit ſpin-rach uit, die zig in de overgeſtelpte kroes vast hegten, en de grover Bloemen zetten zig aan het bovengedeelte van de benedenſte kroes van binnen aan; wanneer het dan niet meer vlamt, zo roert men het wederom, en vervolgt hier mede tot dat alle de *Zink* op gemelde wijze geſublimeert is. Aanmerkelijke vertoningen kunnen de liefhebbers, zo ten aanzien van de vlam als ſpinrach bij de bereiding van deeze Bloemen zien; en wij zullen hier alleen nog zeggen, dat deeze Bloemen, als ze maar opregt zijn, een zeer deftig middel uitleeveren voor veelerlei oog-gebrekens; dienende inzonderheid voor geinflammeerde en roode oogen, oog-traaningen en zinkingen op de oogen, enz.; men ſtrijkt daar van maar iets droog in

in de oogen; of men mengt het met eenig goed oog-water; bij voorbeeld, met *roose-water*, *venkel-water*, enz., of met *Rhijnsche wijn*; men zal 'er veel baat bij bevinden.

BLOEMEN *van Zout* (*Flores salis*). Deeze koomen voort in de mijnen, daar 't *steen-zout* gegraven word, schietende uit het steen-zout in de gedaante van boomtjes of takjes; dog zijn hier te lande zeldzaam.

BLOEM-KELK; *Kelk*; ook *Bloem-kas* en *Koker* genaamt, in 't latijn *Calijx*, of *Calijx Florum*; is dat deel der Bloem, waar in dezelve voortkomt en zig eindelijk bij de aangroei daar uit ontwind, en te voorschijn komt, hoewel egter alle Bloemen geen kelk of koker hebben; gelijk onder anderen de *tulpen*, *lelien*, enz.; en de Bloem-kelken zijn weder van verscheiderhande gedaante en zoort, en voeren derhalven in de *Botanie* veelerleij benamingen, als 1. *Perianthium*. 2. *Involucrum*. 3. *Amentum*. 4. *Spatha*. 5. *Calijptra*. 6. *Gluma*. En 7. *Volva*. Ziet hier over, de bijzondere Articuls van deeze naamen; en vervolgens de groote Meester in de Botanie en Natuurkunde LINNÆUS, in zijne *Philosophia Botanica*.

BLOEM-KNOP, zie ALABASTER.

BLOEM-KOOL, zie KOOL.

BLOEM-PAP; is een zoort van *Vlade*, wordende op volgende wijze bereid: Neemt twee mengelen verschе *zoete-melk*, doet die in een holle tinnen schotel op een comfoir met vuur, roert dezelve gestadig, op dat 'er geen fluis opkoome, kookende heet zijnde, zo roert 'er in vier gewoone zilveren of tinnen lepels vol *bloem*, of best *weiten meel* met drie *dooijers van eijeren* en een weinig *zout*, dat te vooren met een weinig *melk* ter deegen gemengt is; laat het dus te zaamen zo lang op het vuur staan, al gestadig roerende, tot dat het bekwaamelijk dik is, als wanneer men het met wat zuiker en gepooijerde kaneel eet: Is een zagte en voedzaame spijze, dienstig voor jonge kinderen en oude menschen.

BLOEM-PERK; *Parterre*; Is een zoort van een Hof, verdeelt in verscheidene perken, die gemeenlijk rondom met palm zijn bezet, en met geel zand om dus te spreeken, verguld, of met wit zand verzilvert, zijnde geschikt voor bloemen en kleine boomtjes; daar zijn 'er gelijk als een borduurzel geschakeert, hebbende krullen, lofwerk, lelien, en allerleij figuuren van palm geplant; deeze hebben bijna geene bloemen, dan rondsom op de rabatten; andere worden eigentlijk *Bloem-perken* genaamt; verstaa daar door *Parterres* van een vierkante, langwerpig vierkante, eijronde, cirkel-ronde, of eenige andere figuur met bloemen bezet; ook zijn 'er die men *Boulingrins* noemt, zijnde vlaktens of pleinen van aangelegde fijne zooden in een tuin, welke zooden allerleije figuuren vertoonen; van welke wij hier eenige opgeeven, in de 2*de* en 3*de Plaat*, *fig.* 1, 2, 3, 4, 5, en vervolgens. Zie ook op de articuls PARTERRE, BOULINGRIN, LANDHUISEN, LUST-TUIN, TUIN en HOF.

Men kan in 't algemeen zeggen, dat de breedte der Bloem-perken moet gelijk zijn, of zelfs nog breeder, als de voorgevel van een Gebouw; ten opzigte der lengte moet men een evenredigheid in agt neemen, en als men nabij het huis is, moet men met een opslag van het oog het geheel Bloem-perk, en alle deszelfs verdeelingen en cieraaden kunnen zien. Zie op het articul van KRUIDHOF.

Voorbericht, aangaande eenige meetkundige Aftekeningen, en hoe dezelve van 't papier op den grond van een Bloem-perk te brengen.

De wijze, om een ontwerp of aftekening op een grond te maaken, bestaat meer in oeffening, als in een schrander begrip; men heeft maar eenige regelen van de oeffenende Meetkunde te verstaan, om 'er in weinig tijds zeer bekwaam in te worden. De ondervinding, oeffening omtrent de grond, en een zekere gewoonte helpen hier toe 't meest. Ondertusschen moet men zig zonder een voorafgaande kennis der regelen, en een ontwerp op het papier gemaakt te hebben, niet tot het maaken van Bloem-perken begeeven, of anders zal men dikwils vergeefsche moeite doen; dat is niet te zeggen, dat iemand alvoorens de Meetkunde moet kundig zijn, het welk van een Hovenier niet word vereischt; ook zoude dus doende een hof lang braak moeten leggen, wagtende na de bekwaamheid van den Hovenier omtrent de Meetkunde, om welke volkomentlijk te leeren, dikwils het leven van een mensch vereischt word.

Ook word het van een Hovenier niet vereischt, dat hij Meetkundige boeken en tractaaten hebbe, hoewel zeer goede en kortbondige gevonden worden.

De eigenaar van een stuk goed, die een nieuwe plaisier-tuin wil aanleggen, zoekt tot de inventie en het maaken van een plan of schets op 't papier een bekwaam *Architect*, die een goede kennisse en smaak in deezen heeft; schoon de zulken 'er zeer luttel gevonden worden; en de Hovenier moet in staat zijn, om 't *plan* op de grond te kunnen uivoeren; waar toe hem de volgende twintig regelen dienstig zijn.

Om een plan of aftekening op de grond te maaken, gebruikt men verscheidene werktuigen; het voornaamste is een halve *cirkel*, benevens een *winkelhaak*.

Een *graphometer* of *halve cirkel*, anders *Astrolabium* genaamt; is doorgaans van geel koper, en moet zijn ter groote van een halve voet, tot 12 en 15 duimen diameter. Hoe dezelve grooter is, hoe bekwaamer ook tot het gebruik. Deeze *halve cirkel* bestaat in 180 graaden, zijnde de helft van een volmaakte cirkel, bestaande in 360 graaden. Dit werktuig heeft twee vaste visieren op zijn grondstuk, en een beweeglijke wijzer, met twee visieren, *alhidade* genaamt; zie de afbeelding in *Plaat* IV.

De *winkelhaak*, die door de Hoveniers en Landmeeters word gebruikt, verschilt veel van den *winkelhaak* der metzelaars en andere ambagtslieden. Het is een volmaakte cirkel, in vier gelijke deelen verdeelt, door twee onbeweegbaare dwarsstukken, vertoonende in het midden de gedaante van een kruis; zie *Plaat* IV. Dit werktuig is gemeenlijk van ijzer, hoewel 'er ook wel van koper gemaakt worden. Aan de omtrek des werktuigs ziet men vier zogenaamde regt opstaande visieren, die twee en twee regt tegen malkanderen over, en met het middelpunt des werktuigs in een regte linie staan, zodanig, dat die linien zig in het middelpunt regthoekig doorsnijden.

Ook gebruikt men ten zelven einde een roede, of Landmeeters maat van tien voeten; een lijn; staande stakens, daar men naar plant, en stokken om het meetsnoer vast te maaken; het een en het ander is zo noodzaakelijk in het tuinieren, dat men 'er bijna een dagelijks gebruik van maaken moet, om dat 'er nauwelijks

één

één dag in 't jaar is, op welke een Tuinman niet het een of het ander gebruiken moet.

De roede is een regte ſtok, lang tien voeten, waar op de verdeeling met kleine nageltjes of ſtreepen geteekent ſtaat; een voet word verdeelt in twaalf duim, de duim in twaalf linien, de linie in twaalf ſtippen. Men gebruikt de roede, om de lengte en wijdte der paden, laanen, en andere dingen af te meeten.

Men gebruikt ook *ketenen*, van drie of vier roeden lang, met *ſtokken*, aan welke ze vast gemaakt en geſpannen worden; deeze ketenen zijn tot een groote maat veel beter, dan de roeden.

Men neemt doorgaans de lengte der lijn van tien tot vijftien roeden. Om te beletten, dat zig de lijn langer uitrekt, moet men ze dubbeld neemen, en 'er van 4 tot 5 voeten een knoop in leggen. Ook maakt men ſleuven aan de eindens, om ze aan *ſtaaken* of *pennen* vast te kunnen maaken; gelijk als wanneer men een *cirkel*, een *halve maan*, enz. wil teekenen.

Aangezien een lijn zekere ongemakken onderhevig is, namentlijk met zig uit te rekken of in te krimpen, naar maate dat ze min of meer getrokken word; zig uit te rekken als ze droog is, maar in te krimpen als ze nat gemaakt is, zo kan men ketentjes van dunne ijzer-draaden gebruiken, of koorden gemaakt van linde-basten, of van gedraaide esſe-takjes. Deze rekken of krimpen niet.

Als men het oog al te digt bij de ingeſtoken pen of ſtaak houd, kan men de misſtand der anderen niet wel waarneemen, aangezien zig de gezigt-ſtraalen geduurig verſpreiden. Men moet zig derhalven drie of vier voet daar van daan ſtellen, en een weinig neerbukkende het een oog toeſluiten en met het ander mikken; als wanneer alle ſtaaken dus lijnregt moeten ſtaan, dat ze op 't gezigt niet konnen onderſcheiden worden, maar dat het ſchijnt een eenige ſtaak te zijn, al ſtonden 'er dertig in een rije.

Het is niet nodig dat alle *ſtaaken* even hoog uit de aarde ſtaan; dan alleen in het *water-paſſen*. Het komt 'er derhalven niet op aan, of de eene ſtaak een halve voet hooger ſtaat als de andere. Het is genoeg dat de eene lijnregt over de andere geplaatst is. In een lange afpaſſing moeten kleine ſtokjes in de aarde geſtooken worden op een zekere tusſchenruimte langs het ſpoor; eensdeels om het geheele ſpoor niet uit te wisſchen, anderdeels om het zelve van verre te onderſcheiden.

Als men een afteekening op de grond maakt, moet men het ſteek-ijzer een weinig in de grond ſteeken, om de tekening eenigzints breeder en dieper te maaken. Dit herhaalt men eens en andermaal, om de tekening nog duidelijker te maaken, en te verhoeden dat ze door de regen en wind niet vernielt worden.

Men moet de ſtaaken niet uit de aarde rukken, voor en al eer de afteekening duidelijk gemaakt is. Ook laat men 'er altijd ten minſten twee op ieder rije ſtaan, zo om boomen te planten als om andere maaten te neemen, in geval zulks in 't vervolg vereiſcht word; of men maakt met de ſchop kleine greppeltjes, naar de linie of afteekening.

In het aftekenen moet men de voorzigtigheid gebruiken, dat men altijd een lijn van drie of vier roeden lang bij zig heeft, om kleine maaten te neemen en kleine perken te maaken. Ook moet men een groote winkelhaak hebben van hout, om de kleine regte hoeken en krommens te maaken, die in het ontwerp voorkomen.

Wij moeten hier aanmerken, vooral eer wij tot de volgende beoeffening overgaan, om den Hovenier niet af te ſchrikken, die de kunst der afteekeningen verlangen te leeren, door de zwarigheden die hem zouden kunnen voorkomen, het zij ten opzigte van het ontwerp, bij hem volſlagen nodig geoordeelt, om de kunst der tekening te verſtaan, het zij ten opzigte der moeite, die hij hem zelve voorſtelt, om alle de hier bij gevoegde figuuren te begrijpen en in 't werk te ſtellen.

Ten opzigte der eerſte zwarigheid kan men zeggen met betrekking tot alle Hovenieren en Landlieden in 't gemeen, dat het niet nodig is, dat zij de tekenkunst verſtaan, maar dat het genoeg is, dat zij een ruw ontwerp weten te maaken; en dat zij als men hen eene tekening op het papier geeft, daar na het Bloemperk op den grond kunnen fatzoeneeren. Dit geſchied door eene kleine dubbelde ſtreep, verdeelt bij roeden, en genaamt de Meetlijn, (*ſcala*), zijnde doorgaans beneden op het papier vertoont. Aangezien nu alle de bijzondere deelen van een ontwerp naar deze meetlijn zijn gemaakt, en dezelve een onfeilbaare ſtokregel is, om het Bloemperk daar na te maaken, zo heeft zig de hovenier maar te ſchikken naar de meet-lijn, en te zien in hoe veele roeden dezelve verdeelt word. Tot dien einde moet hij een *paſſer* hebben, waarmede hij alle de deelen van zijn beſtek of platte grond afmeet; en een *liniaal*, om de ſtreepen langer te maaken, en de middelpunten, die hij op het papier moet vinden; en dezelve afmeetende naar de verdeeling zijner *ſcala* of meetlijn, zal hij ontdekken hoe veel roeden ze in de lengte en in de breedte hebben. Ook moet hij een klein werktuig hebben, *Rapporteur* genaamt, en in *Plaat* IV. vertoont; dienende voorts om zig van de openingen of groote der hoeken te verzeekeren.

Aangaande de tweede zwaarigheid, beſtaande in de groote moeite, die zig een Hovenier voorſtelt, in het begrijpen der onderſtaande beoeffeningen; men kan verzekeren, dat, in geval hij dezelve zonder vooroordeel gelieft te leezen, hij mag zo weinig verſtand hebben, als hij wil, hij zal moeten bekennen, dat ze geenzins boven zijn begrip gaan. Men heeft getragt, deeze beoeffeningen tot een klein getal te bepaalen, en ze in een gemakkelijke en natuurlijke orde te ſchikken, behalven dat men alle omwegen en duiſtere bewoordingen heeft vermijd, en alle vreemde kunstwoorden uit de Landmeetkunde gehaalt, overgeſlagen; met een woord, men heeft getragt, op zijn Tuinmans te ſpreeken, om zig dies te klaarder te doen verſtaan. Men ſchrijft derhalven niet voor ervare *Landmeters*, nog voor Geleerden, en die in dit ſtuk geoeffent zijn; maar alleenlijk voor Landlieden, en Liefhebbers van Bloemkweekerij.

Na dit kort Voorbericht kan men tot de volgende Beoeffeningen overgaan, die men onderſtelt op het papier getekent te zijn, onder den naam van een ſchets of platte grond, en de ruimte daar naast te zijn de grond, waar op ze naar een evenredige proportie zijn gebragt, dat is te zeggen, uit het klein in 't groot, zijnde voorts begrepen in de 5de, 6de en 7de plaaten.

Men kan uit deeze overeenkomſte van het papier met den grond oordeelen, van de betrekking, die ze onder elkander hebben; en men kan met waarheid zeggen, dat deeze Beoeffeningen behelzen al het geen een Hovenier van de Landmeetkunde moet verſtaan, om allerlei zoorten van Figuuren op den grond af te tekenen, zij moogen zo moeijelijk zijn, als ze willen, behalven dat hij om *loofwerken*, en diergelijke op den grond te brengen,

zig

zig wat in de handtekening van zodanige dingen op het papier moet geoeffent hebben.

Vergelijking van het papier met den grond, aangaande de wijze van tekening, gebragt tot Twintig Beoeffeningen.

EERSTE BEOEFFENING.

Een regte Linie op de grond te trekken, met een Lijn.

Laat a b. (*Plaat* V. *Fig.* 1.) de regte Linie zijn, die men onderſtelt twaalf roeden lang te weezen; deeze lengte moet men naukeurig afmeeten op den grond A en B van dezelfde *Plaat*, *Oeffen.* 1. alwaar men twee ſtaaken moet planten, en vervolgens een lijn van de een tot de andere trekkende, moet men met een ſteek-ijzer of puntige ſtok deeze linie op de grond aftekenen, volgende de lijn, zonder dezelve te rekken, of eenigzins te verzetten.

Aanmerking.

Deeze Beoeffening kan niet geſchieden, dan op een ruimte van ontrent twaalf of vijftien roeden, om dat het bezwaarlijk valt, een lange linie naar een lijn te trekken. Intuſſchen is het ook dienſtig, dat men de lijn met haakjes van boomtakken geſneeden, hier en daar vast haake, op dat dezelve bij het aftekenen niet uit de linie wijke.

TWEEDE BEOEFFENING.

Een regte Linie op de grond af te tekenen, met houte Pennen.

Veronderſtelt zijnde, dat de linie, die getrokken moet worden op het beſtek, de lengte van hondert roeden heeft, gelijk de linie van c d. (*Plaat* V. *Fig.* 3.) Zo moet men op de grond aan het eene einde deezer linie een houte ſtok ſteeken; bij voorbeeld, aan A. (*Plaat* V. *Oeffen.* 2.) en een ander aan het einde van B. zijn de hondert roeden de eene van de andere afgelegen; een derde word geſtooken omtrent het midden, gelijk C. Daar na verdeelt men de groote lengte van A. tot B. in genoegzaame deeltjes, invoegen elk niet meer dan zes of agt roeden lang is. Voorts word 'er een lijn van de eene pen tot de andere getrokken, en de linie in verſcheidene reizen getekent; dit gedaan zijnde, kunnen de houte pennen weg genomen worden, die gedient hebben, om de lijn te ſpannen; en in derzelver plaats kleindere ſtokken gezet, zijnde maar weinige voeten van elkander, om de tekening dies te beter weder te vinden.

DERDE BEOEFFENING.

Om een regte Linie op de grond te verlengen.

Men onderſtelt in deeze Beoeffening, dat de linie, die verlengt moet worden, van een muur of gebouw word getrokken, gelijk a b. (*Plaat* V. *Fig.* 3.) wanneer men zig moet ſtellen aan het tegengeſtelde uitterſte einde der linie, die verlengt moet worden, gelijk aan A. (*Plaat* V. *Oeff.* 3.) en ſteeken aan de overzijde van den hoek B. een ſtaak, gelijk aan den hoek C. in diervoegen, dat deze ſtaak niet afwijke van de linie A. B. na D nog na E. en men tekent de linie B C. naar de lengte deezer linie: Dus kan dit ook geſchieden, indien A. B. een linie, en A. en B. twee ſtokken waren, in die linie loodregt geſtooken.

VIERDE BEOEFFENING.

Tekenen met een Lijn, een regte linie regthoekig op een ander getrokke linie.

Laat de regte linie op de grond getrokken zijn C. D. (*Pl.* V. *Oeff.* 4.) en de houte pen E. op 't punt der hoek geſtooken worden, van waar de maat naar de eene en andere zijde omtrent vier of vijf roeden moet ver gebragt worden; ſteekt daar twee houte pennen, gelijk F. en G. maakt daar na met een lijn van geproportioneerde lengte in F. vast zijnde, omtrent H. een boog *a b* op de grond, en dan ook met dezelfde lengte der lijn in G. vast gemaakt, een boog *c d*, daar zig die twee boogen ſnijden, ſteekt een ſtaak in H. dan trekt een andere lijn van E. tot H. en tekent de linie H. E. die is regthoekig met de linie C D. gelijk *a b.* in het beſtek, *Fig.* 4.

Aanmerking.

Om deeze en de volgende 6de Beoeffening in 't werk te ſtellen, moet men een lijn van vijftien tot twintig roeden lang neemen, een ſleuf aan beide einden maaken, en ze vervolgens dubbeld vouden, en beide eindens gelijk trekkende een derde knoop in 't midden maaken; als men dan de ſleuven aan de pennen F. en G. hegt, en de lijn bij de knoop uittrekt, zo zal de knoop het ſtip H. aanwijzen.

VIJFDE BEOEFFENING.

Met een inſtrument een loodregte linie te tekenen, op een getekende regte linie.

Laat de regte linie A B. (*Plaat* V. *Oeff.* 5.) op de grond getekent worden, en de houte pen C. op 't punt geſteeken, van waar de loodregte linie moet beginnen, gelijk op het beſtek door a b. (*Plaat* V. *Fig.* 5.) getekent is. Zet den halven Cirkel of 't *Aſtrolabium* op zijn voet waterpas boven de houte pen C.; rigt vervolgens de viſieren van zijn grondſtuk naar de houte ſtok A, of na B; en zet de wijzer-naald, genaamt *Alhidade*, op 90 graaden; ſtelt dan een ſtok naar de viſieren der wijzernaald in D, volgens een afſtand overeenkoomende met de lengte, die deeze loodregte linie moet hebben; vervolgens moet gij deeze linie van de houte pen D. trekken tot C. Deeze linie zal loodregt zijn ten opzigte der getrokkene linie A B.

ZESDE BEOEFFENING.

Een loodregte Linie op het uitterſte van een getekende regte linie met een lijn te trekken.

Als men op het papier heeft de linie a b. (*Plaat* V. *Fig.* 6.) loodregt met de linie b c. die op de grond moet afgetekent worden; om daar toe te koomen, meet van het uitterſte der linie A B. bij voorbeeld zes roeden, en ſteekt daar een houte pen gelijk C. Neemt een dubbelde lijn van omtrent zes of zeven roeden; ſteekt de twee ſleuven der uitterſte eindens in de houte pennen A. en C. trekt de knoop van het midden naar E. en ſteekt daar een houte pen; trekt vervolgens de ſleuf van de houte pen A. te rug, en ſteekt ze in een andere houte pen G. zodanig, dat deeze houte pen G. in een regte linie met E. en C. zij, trekt dan een andere lijn van de pen A.

tot G. en de linie G A. zal loodregt zijn met de linie A B.

Aanmerking.

Men kan dit ook verrigten door middel van het *Aſtrolabium*, ſtellende het loodregt boven de houte pen van eene der uitterſte eindens, en de viſieren van het onderſte daar van, naar het andere uitterſte rigtende, en voorts de wijzer-naald ſtellende op 90 graaden; en gaat dan verders te werk, gelijk in de Vijfde Beoeffening geleert is.

ZEVENDE BEOEFFENING.

Met een lijn te tekenen, een linie parallel of evenwijdig met een regte getrokke linie.

Geſtelt, de twee parallele linien op het beſtek zijn a b. en c d. (*Plaat* VI. *Fig.* 7.) afſtaande de eene van de andere twaalf roeden; en geſtelt, de regte linie a b, op de grond is C. D. verheft aan ieder deezer twee uitterſten C en D. een loodlinie, volgens de naastvoorgaande oeffening; geeft aan ieder de lengte van twaalf roeden, gelijk hier van C tot E. en van D tot F. en trekt van het punt E. tot F. de linie E. F. en zij zal met de linie C. D. parallel zijn.

Anders.

In de grondlinie C D twee pennen willekeurig, dog wat wijd van malkander geſtooken hebbende, in G en H, zo hangt de ſleuf der lijn in een der pennen, als in G, en maakt met de lijn van 12 roeden bij I. een boog; vervolgens maakt ook op dezelfde wijze uit H. met dezelfde juiste lengte der lijn, een boog bij K; ſpant een lijn van E. tot F zodanig, dat ze net aan de bogen langs ſtrijkt, en trekt de linie E F, die zal parallel of evenwijdig met de linie C D zijn. Deeze manier is korter en gemakkelijker als de voorgaande, en dient wel inzonderheid, als de parallel-linien niet al te ver van malkander moeten zijn.

AGTSTE BEOEFFENING.

Te tekenen met een halve Cirkel, een linie parallel met een getrokke regte linie.

Geſtelt, dat de twee parallele linien op het beſtek a b, en c d. (*Plaat* VI. *Fig.* 8.) zijn; dat de eene van de andere 50 roeden afſtaat, en dat de linie A B op de grond getrokken is, waar na een parallele moet worden getrokken op dezelve tusſchenwijdte van 30 roeden: Van het ſtippunt C naar welgevallen genomen op de linie A B. verheft met het inſtrument een groote loodlinie, naar de vijfde Beoeffening; brengt vervolgens het inſtrument op het ſtippunt D. dertig roeden van het ſtippunt C afſtaande; rigt de vaste viſieren van 't onderſte naar de houte pen C, en terwijl de wijzer-naald op 90 graaden ſtaat, ſteekt daar door een pen in E. en een in F. en ontwerpt de linie E F. volgens de eerſte of tweede Beoeffening, naar de lengte, die deeze linie op het beſtek heeft.

Aanmerking.

Wanneer men verſcheide linien moet aftekenen, die parallel zijn aan een en dezelve linie, dan heeft men de tusſchenwijdte van de eene tot de andere maar af te paſſen, het zij volgens de zevende Beoeffening, de loodlinien aan de uitterſte eindens opheffende, of volgens deeze zig van den winkelhaak te rug keerende met den halve cirkel tot ieder der ſtippunten, naar het midden van de groote loodlinie afgemeeten.

NEGENDE BEOEFFENING.

Met een lijn te tekenen, een hoek gelijk aan een hoek op het papier getekent.

Meet op 't beſtek uit de hoek een lengte na uw welgevallen, gelijk hier van agt roeden; maakt met de punt van de paſſer van de hoek a. (*Plaat* VI. *Fig.* 9.) een boog gelijk b c. waar door de beide zijden van deezen hoek zamengevoegt worden; en meet den afſtand der twee ſtippunten b en c. bij voorbeeld van vier roeden, zijnde het geene men noemt de lijn van den boog b en c. Meet vervolgens in een linie op de grond afgetekent, agt roeden, gelijk van A (*Plaat* VI. *Oeff.* 9.) tot B. en neemende een lijn van vier roeden, waar van de ſleuf in de pen A. is geſteeken, en een van agt roeden, waar van de ſleuf door de pen B. geſteeken is, en voegt te zaamen in het ſtippunt C. alwaar een houte pen moet geſteeken worden. Daar na tekent men de linie C. B. maakende met de getekende linie A B. den hoek A B C., gelijk met die van het beſtek.

TIENDE BEOEFFENING.

Te tekenen met een inſtrument, een hoek gelijk aan een hoek getekent op het beſtek.

Meet den hoek getekent op het beſtek met een *Transporteur*, plaatzende zijn middelpunt op het ſtippunt a. (*Plaat* VI. *Fig.* 10.) en zijn onderſte ter lengte langs de linie a b. Telt vervolgens, hoe veele graaden 'er van c tot d. gevonden worden; als bij voorbeeld 30 graaden, en onthoud dat getal, om het naukeurig op den grond te brengen, onderſtellende de getekende linie A B. (*Plaat* VI. *Oeff.* 10.) en het ſtippunt B. van waar de hoek gelijk met die van het beſtek moet getrokken worden. Stelt het middelpunt van het *Astrolabium* loodregt op het ſtippunt B., rigt de vaste viſieren naar de pen A. en ſtelt de wijzer-naald op 30 graaden in C., die gij met den *rapporteur* op het beſtek van 't papier hebt gevonden; ſteekt dan een houte pen volgens de wijzernaald naar D. en tekent de linie B. D., zo is de hoek A B D. gelijk met die van 't beſtek.

ELFDE BEOEFFENING.

Te tekenen met de lijn, een Driehoek gelijkvormig met een driehoek, getekent op het beſtek.

Onderſtelt den Driehoek a b c, (*Plaat* VI. *Fig.* 11.) meet de zijden van ieder hoek, en cijffert ze op het beſtek, tekent vervolgens het gevonden voetſtuk A B, (*Plaat* VI. *Oeff.* 11.) bij voorbeeld van 10 roeden; neemt volgens de maat der twee andere zijden een lijn van 12 roeden lang, ſteekt 'er de ſleuf van op de houte pen A. en een ander van 9 roeden, en ſteekt 'er de ſleuf van op de pen B. en voegende haare uitterſte eindens zaamen, gelijk in C. zet daar een pen, en trekt vervolgens de twee linien A C. en B C. en de Driehoek A C B. zal gelijkvormig zijn met die van het beſtek.

Eerſte Aanmerking.

In geval de Driehoek drie gelijke zijden heeft, dat men *æquilateraal* noemt. moet men maar twee lijnen neemen,

men, waar van de lengte gelijk is met die van het voetſtuk, op beide einden van 't welk twee pennen moeten ſtaan, in welke de ſleufen moeten geſteeken worden; en voorts de twee eindens deezer twee lijnen om hoog zaamen voegende, moet men een pen ſteeken, alwaar ze kruisſelings over malkander gelegt worden; vervolgens moeten de twee linien getrokken worden.

Tweede Aanmerking.

In geval de Driehoek zo groot is, dat men hem met geen lijn kan aftekenen, moet men een der hoeken, gelijk bij voorbeeld a. met den *transporteur* meeten, voorondergeſtelt zijnde van 50 graaden, en de zijde a b. van 100 roeden, en A C, van 120 roeden. Na dat de linie A B. van 100 roeden op de grond getekent is, volgens de tweede Beoeffening, moet men den halven cirkel op 't ſtippunt A. ſtellen, deszelfs vaste viſieren rigtende op het punt B. en de wijzer-naald ſtellende op 50 graaden, meet 120 roeden van de houte pen A. en ſtelt op den afſtand de ſtaak C. en tekent van daar na die van B. de linie C B. en men zal met de linien A C. en A B. den voorgeſtelden Driehoek vinden.

TWAALFDE BEOEFFENING.

Te tekenen een lang vierkant, genaamt Paralellogrammum Rectaugulum, of Regthoekige langwerpige Vierhoek.

Na dat de lengte a b. en de breedte b c. van den langwerpigen vierhoek (*Plaat* VI. *Fig.* 12.), op het papier getekent zijnde, is gemeeten, en aangetekent, gelijk als van 15 en van 8 roeden, moet de linie A B. (*Plaat* VI. *Oeff.* 12.) van 15 roeden getekent worden, en aan een van deszelfs einden, gelijk als aan A. een loodregt nedergaande linie van 8 roeden lang, bij voorbeeld van A tot C, volgens de zesde Beoeffening getrokken. Vervolgens maakt een lijn van 15 roeden aan de pen C. vast, en eene van 8 roeden aan de pen B. maakt ze kruisſeling door de uitterſte eindens in D. en zet daar een pen, en tekent de linien B D. en C D. welke met A B. en A C. den langwerpigen Vierhoek A B C D. zullen maaken.

Eerſte Aanmerking.

In geval het langwerpig vierkant veel grooter is, als dit; moet men met een inſtrument aan de eindens der linie A B. twee loodregte linien maaken, volgens de Aanmerking der zesde Beoeffening, en ieder van deeze met de breedte van den langwerpigen vierhoek gelijk maaken.

Tweede Aanmerking.

Om een volmaakt vierkant te tekenen, gaat men te werk, zo als boven gemeld is, behalven dat de twee loodregte linien even lang als het grondſtuk voor het vierkant moeten gemaakt worden.

DERTIENDE BEOEFFENING.

Te tekenen een irreguliere of ongeregelde Figuur van vier zijden.

Onderſtelt de irreguliere Figuur *a b c d.* (*Plaat* VII. *Fig.* 13.) van het ſtippunt *a*, en de tusſchenruimte *a c*, tekent met een paſſer een boog, gelijk *c e.* en van het ſtippunt *b*, en tusſchenruimte *b d*, maakt een andere boog, gelijk *d f*, meet de lengte van *a b*, die onderſtelt word te zijn van 25 roeden, *a c* van negen, *b d* van elf, en de lijnen der boogen of tusſchenruimten van *c e* van tien, en *f d* van veertien roeden; tekent op den grond de linie A B. (*Plaat* VII. *Oeff.* 13.) van 25 roeden lang, voegt van A tot E. negen, en van B tot F. elf roeden; zet twee pennen op de ſtippunten van E en F. Daar na neemt een lijn van negen roeden, vast gemaakt aan de pen A. en een van tien roeden aan de pen E; ſlaat ze kruisſeling door haare eindens op het ſtippunt C. alwaar een pen moet geſtooken worden. Het zelve moet men aan de andere zijde doen, gelijk aan de pen B. waar aan men moet vast maaken een lijn van elf roeden, en een van veertien aan de pen F. Die men insgelijks kruisſeling moet doen gaan door haare eindens op het ſtippunt D. en de linien A C, C D, en D B. tekenende, zullende dezelve met het voetſtuk A B. het voorgeſtelde vierkant maaken.

VEERTIENDE BEOEFFENING.

Te tekenen met een inſtrument een irreguliere Figuur van vier zijden.

Wij onderſtellen, dat de vierzijdige Figuur *a b c d* (*Pl.* VII. *Fig.* 14.) verre groter is, als de voorgaande, zijnde haar voetſtuk lang 100 roeden, de zijde *a c* 20 roeden, en de zijde *b d* 30 roeden; meet met den *rapporteur* de twee openingen van den hoek, die het voetſtuk *a b* heeft. Onderſtelt hier den hoek *a* van 60 graaden, en den hoek *b* van 100 graaden; cijffert naukeurig alle hoeken op het beſtek, en tekent op den grond de linie A B. (*Plaat* VII. *Oeff.* 14.) van 100 roeden lang, volgens de tweede Beoeffening; zet vervolgens den halven Cirkel op de pen A. maakt daar een hoek van 60 graaden, dat is te zeggen, gelijk met den hoek *b a c* op het papier, volgens de tiende Beoeffening: geeft aan zijne zijde A C 20 roeden naar het beſtek; ſtelt daar de pen C. Maakt insgelijks aan de pen B een hoek van 100 graaden; geeft aan de zijde B D. dertig roeden; ſtelt een pen op D. en trekt van daar tot de pen C. de linie D C. en zij zal met de linien C A. D B. en het voetſtuk A B. een vierzijdige irreguliere Figuur gelijkvormig met die van het beſtek maaken.

Aanmerking.

Alle Figuuren van veele zijden, hoedanig ze zijn mogen, regulier of irregulier, worden *Polijgona* of Veelhoeken genaamt. Zij ontfangen haaren naam van het getal haarer zijden, van een Vierhoek tot de Figuur van 12 zijden, na welke de Veelhoeken geen bijzonderen naam meer hebben.

Een Figuur van	5	zijden	word	genaamt	*Pentagonum.*
-	-	-	6	-	-	-	*Hexagonum.*
-	-	-	7	-	-	-	*Heptagonum.*
-	-	-	8	-	-	-	*Octogonum.*
-	-	-	9	-	-	-	*Enneagonum.*
-	-	-	10	-	-	-	*Decagonum.*
-	-	-	11	-	-	-	*Hepdecagonum.*
-	-	-	12	-	-	-	*Dodecagonum.*

VIJFTIENDE BEOEFFENING.

Om allerlei veelhoekige Figuuren met een lijn te trekken.

Stelt een regulier *Polijgonum* van vijf zijden, genaamt

Pentagonum; trekt van zijn uiterſte of bovenſte hoek *a* (*Plaat* VII. *fig.* 15.) twee linien na de uiterſte eindens van zijn grondſtuk *b* en *c*, welke zullen maaken den driehoek *a b c*; meet maar eene van zijne twee linien a b, en cijffert ze op 't Beſtek, want de andere a c haar gelijk is. Tekent vervolgens op den grond den driehoek C D E, (*Plaat* VII. *Oeff.* 15.), gelijkformig met die van *a b c* op het papier, volgens de elfde Beoeffening. Neemt twee gelijke lijnen met het voetſtuk D E, maakt haar ſteuven vast aan de pennen C en D, en laat ze kruisſelings over elkander gaan, en zij zullen u het ſtippunt G geeven; brengt deze twee linien op de pennen C en E doet ze insgelijks kruisſelings gaan, en zij zullen u het ſtippunt F geeven, alwaar gij een pen moet ſteeken, zo wel als op G. Trekt de linien D G, G C, C F en F E, zij zullen u met het voetſtuk D E, een regulieren vijfhoek (*Pentagonum*), gelijkvormig met dat op het beſtek maaken.

Aanmerking.

Om eenig ander *Polijgonum* of Veelhoek te teekenen, moet men het eerst tot een driehoek maaken, gelijk in de voorgaande figuur getoont is: en brengen vervolgens een ieder zijner Driehoeken de eene na de andere op den grond, op dezelve order als ze op 't papier ſtaan. Dit moet ook van de irreguliere veelhoeken (*Polijgona*) verſtaan worden, zo wel als van de reguliere, zijnde het onderſcheid dat in de reguliere veelhoeken, de driehoeken gelijk zijn, en bij de irreguliere zijn ze ongelijk.

ZESTIENDE BEOEFFENING.

Om te tekenen met een Inſtrument, hoedanig een Veelhoek men wil.

Aanmerking.

Deze Beoeffening kan op twee verſcheidene wijzen geſchieden; want het kan gebeuren dat het grondſtuk van den veelhoek op de aarde geteekent zij, of datmen een vast ſtippunt heeft, alwaar zijn middelpunt moet geplaatst worden.

Eerſte werking.

Laat de linie B C, (*Plaat* VII. *Oeff.* 16.), getrokken worden, en gelijk zijn met een der zijden van het *Octogonum* of achtzijdige Veelhoek *a*, bij voorbeeld van 15 roeden 4 voet. Meet op het papier met den rapporteur een der hoeken gemaakt door de ontmoeting van twee der zijden van den achthoek, gelijk *c b* en *b i*, het welk men den hoek van een veelhoek noemt; ſte't de halve cirkel op den grond op het ſtippunt B, alwaar men een hoek moet maaken, gelijk met die van den agthoek, zijnde van 135 graaden, volgens de lijst hier onder ſtaande; geeft aan dezelfs zijde B I vijftien roeden vier voet, zijnde de lengte van het voetſtuk *b c* in 't beſtek. Doet het zelve op 't ſtippunt I H G F E D, alwaar men pennen moet ſteeken, en trekt de zijden van den veelhoek van de eene pen tot den anderen, om regulier en gelijkvormig met *a* op het papier te worden.

Tweede Werking.

Als men maar het middelpunt van den achthoek op den grond genomen heeft, gelijk bij voorbeeld de pen A, moet men op het beſtek de linien van het midden punt *a* naar alle hoeken van den achthoek trekken; neemt de lengte van eene dezer linien, genaamt ſtraalen (*radii*), gelijk *a i*, de andere daar aan gelijk zijnde, en alle voor ondergeſtelt van twintig roeden. Meet vervolgens op het beſtek met den rapporteur, den hoek gemaakt door de ontmoeting van twee dezer linien of ſtraalen, op het middelpunt *a*, gelijk *a b* en *a c*, zijnde van 45 graaden, volgens het tafreel, en genaamt de hoek aan het middelpunt. Stelt op den grond den halven cirkel, op het middelpunt of pen A en teekent vervolgens agt hoeken van 45 graaden, volgens de tiende Beoeffening. Meet op ieder linie dezer hoeken, van de pen A 20 roeden, en zet daar de pennen. Teekent vervolgens de linien van de eene pen tot de andere; en zij zullen een reguliere agthoek, gelijk met die van het Beſtek maaken.

Tweede Aanmerking.

Aangezien het dikwils gebeurt, dat men met het maaken van een agthoek verlegen is, wanneer namentlijk een der hoeken voor een wandeldreef (*Allee*) valt, in plaats van een zijner zijden; dan moet men dit dus verhelpen:

Men ſtelt aanſtonds die linie van het midden K L getrokken op de grond, en het beperkte middelpunt A. van waar in plaats van het inſtrument van 45 graaden te openen, zijnde de hoek van het middelpunt van den agthoek, men alleenlijk de helfte, namentlijk 22 en een half graaden opent, en bepaalt door een pen de linie of ſtraal A B met een lengte overeen komende met de grootheid, welke men aan den veelhoek wil geeven. Vervolgens neemt men van de andere zijde den afſtand der pen B tot de linie van het midden K L, zig van den winkelhaak afwendende, waar door de pen en de gantſche voorvlakte van den agthoek zal bepaalt worden; moetende door een der twee voorgaande werkingenworden volbragt.

Derde Aanmerking.

Men kan deze zestiende Beoeffening gemeen maaken met alle reguliere veelhoeken, zelfs ten opzigte van driehoeken en vierhoeken, tot de figuur van twaalf hoeken (*Dodecagonum*), en zig voegen naar het onderſtaand beſtek, waar in men ziet de hoeken van een veelhoek en van het middelpunt; en het is genoeg te meeten of een der zijden van den veelhoek, of de linie getrokken van het middelpunt tot een zijner hoeken, dat is de *radius* of ſtraal.

Naamen der Veelhoeken.	*Getal der Graaden van den Veelhoek.*	*Getal der Graaden van den hoek aan 't Middelp.*
Triangel.	60	120
Quadrangel.	90	90
Pentagonum.	108	72
Hexagonum.	120	60
Heptagonum.	$128\frac{4}{7}$	$51\frac{3}{7}$
Octogonum.	135	45
Enneagonum.	140	40
Decagonnm.	144	36
Hendecagonum.	$147\frac{1}{2}$	$32\frac{8}{3}$
Dodecagonnm.	150	30

Derde Werking.

Ten opzigte der irreguliere veelhoeken, kan men zig be-

bedienen van de middelén in deze Beoeffening voorgeſtelt, het zij met ze te verdeelen in driehoeken van een ſtip of middelpunt, geſtelt naar welbehaagen in het midden van dezelve; van waar men met de rapporteur meet alle hoeken, en alle linien of ſtraalen getrokken naar de hoeken van den Veelhoek; waar aan men op den grond geeft alle dezelve openingen en lengtens, die men op 't beſtek vind; of wel, meetende ieder hoek van den Veelhoek met de rapporteur, en vervolgens de zijden gelijk boven gezegt is, dog de werking uit 't midden is nauwkeurig er.

ZEVENTIENDE BEOEFFENING.

Een Cirkel op de grond af te teekenen.

Voorondergeſtelt zijnde, dat de pen A, (*Plaat* VII. *Oeff.* 17.) het middelpunt van den cirkel is die men trekken wil, meet men op het Beſtek den *radius* of ſtraal, dat is den afſtand van het middelpunt A tot den ommetrek meeten, bij voorbeeld van *a* tot *b*, (*Plaat* VII. *fig.* 17), onderſtelt van vier roeden, zijnde de halve *diameter* of *ſtraal*; ſteekt de ſleuf van een lijn, zes roeden lang, op de pen A en ſteekt de punt van een ſteekijzer of puntig hout, in een ſleuf, die gemaakt moet zijn aan het ander einde B. Op deze wijze kan men den cirkel volkomen afteekenen, zorge draagende dat de lijn altijd gelijk getrokken zij, zonder dat dezelve ergens geſtremt worde, en houdende altijd het ſteek-ijzer zonder deszelfs punt te verzetten. Boven dien laat de pen A van het middelpunt door iemand loodregt houden; want anderzints zou de cirkel grooter worden als die van het beſtek.

Aanmerking.

Het valt ligt te begrijpen, dat deze Beoeffening kan in 't werk geſtelt worden, om een halve of vierendeel van een cirkel te teekenen, en in 't algemeen welk gedeelte van een cirkel men wil.

ACHTIENDE BEOEFFENING.

Om een eijrond te teekenen, waar van de groote diameter alleenlijk op 't Beſtek is bepaalt.

Stelt het eijrond *a* op het papier, waar van de groote diameter alleenlijk is bepaalt tot 12 roeden; tekent op de grond de linie A B van 12 roeden lang, en verdeelt ze in drie gelijke deelen, en ſteekt aldaar de pennen, in de punten C en D, (*Plaat* VII. *Oeff.* 18.) Neemt een lijn, ter lengte van D B of van C A, en tekent daarmede twee cirkels, waar van de middel-punten zijn de pennen C en D, welke cirkels kruiſelings zullen loopen in de ſtippunten E en F, alwaar men twee pennen moet ſteeken, en de ſtippunten C D E F zullen de vier middel-ſtippen van 't eijrond zijn. Maakt een lijn vast aan de pen F die de pen D voorbij gaat, en trekt ze uit tot dat ze den omtrek van een der twee cirkels doorſnijd in een ſtip, alwaar men een pen moet zetten gelijk in G. Doet het zelve aan de andere zijde, om de pen H te zetten op den omtrek, en van het middelpunt F zonder de lijn te veranderen, trekt de boog G tot H. Verandert de lijn en brengt ze op de pen E alwaar men het zelve moet in 't werk ſtellen, om de pennen L en I te plaatzen, en den boog I L te teekenen, en voegende deze twee boogen bij de twee kringdeelen der uiterſte eindens A B moet men het overige dezer cirkels uitwiſſchen, geteekent door de ſtippunten C en D, welke in het midden van 't eijrond gevonden worden, dan zal alleen het eijrond overblijven voor het gezigt.

NEGENTIENDE BEOEFFENING.

Om een eijrond te tekenen, waar van de twee diameters op het papier gemerkt zijn.

Laat (*Plaat* VII. *fig.* 19). *a b c d* het eijrond zijn, wiens groote diameter is van twintig roeden, en de kleine twaalf, op het papier uitgecijffert. Tekent op de grond de linie A B van 20 roeden in de lengte, die men door pennen moet bepaalen. Verdeelt ze in twee gelijke deelen, gelijk in het ſtippunt E. ſtelt daar een loodregte linie op, namelijk C D van 12 roeden lang, volgens de vierde Beoeffening, nemende zes roeden aan ieder zijde, van het ſtippunt E. Neemt vervolgens eene der twee helften E C van deze loodregte linie met een lijn, die men moet trekken naar de groote diameter A B, en beginnende aan eene dezer uiterſte eindens, als van het ſtippunt B naar F. Verdeelt de ruimte, die overig is van F tot in 't midden van E in drie deelen, en zet een deel voorbij 't punt F tot in G. Neemt de ruimte, die 'er is van het punt G tot het midden in E, en brengt dat op de andere zijde, als van het punt E tot het punt H. plaatst dan pennen in G en H regt in de linie A B. Tekent de twee gelijkhoekige driehoeken H I G en H L G, volgens de eerſte aanmerking der elfde Beoeffening; verlengt vervolgens de zijden dezer driehoeken door de onbepaalde linien die men moet maaken gelijk I H N en I G M, enz. De vier ſtippunten G H I L zullen de middelpunten zijn, van waar men het eijrond op de navolgende wijze trekt: Steekt de ſleuf van de lijn op de pen G, ſtrekt ze uit tot het uiterſte van A B, en tekent een gedeelte van den cirkel tot de onbepaalde linien M en P die de teekening zullen ſluiten. Brengt vervolgens deze lijn van dezelve lengte op de tegengeſtelde zijde, en ſteekt de ſleuf door de pen H en tekent van daar een ander ſtuk van een cirkel, tot dat men de onbepaalde linien N en O ontmoet, en aldaar de tekening geſluit word. Zet kleine pennen op de afteekening der linien, gelijk op de vier punten M P N O. Neemt daar na een langer lijn, ſteekt 'er de ſleuf van op de pen I, vereffent de lengte tot de punt D, en trekt de boog N D M, tot dat gij vind het ſpoor en de pennen van de deelen des cirkels, alwaar het ſteekijzer dezelve net moet ontmoeten. Volbrengt den ommetrek van het eijrond te teekenen, brengende de ſleuf der lijn van de andere zijde, en ſteekende hem op de pen L, teekent van daar ook de boog O C P. Deze twee boogen, welke zig vereenigen aan de twee deelen van de cirkel, maaken het eijrond volmaakt. Daar na wischt men de linien uit, die maar tot grondſlag gedient hebben, zo dat 'er niet dan de tekening van het eijrond over blijft, overeenkomende met dat op het beſtek, dat veronderſtelt word getrokken te zijn door dezelve Beoeffening, die men doorgaans op het papier gebruikt.

Aanmerking.

Als men twee ovaalen of eijronden wil teekenen, namentlijk het een in het ander, bij voorbeeld een ommeloop rondom een ovaale kom, en men het eerſte eijrond van de kom geteekent heeft, volgens de voorgaande Beoeffening, heeft men maar de linien der ver-

deelingen te verlengen, naar de wijdte die men aan den ommeloop wil geeven, en van dezelve middelpunten het tweede ovaal te teekenen, waar van men zig gemeenlijk op het papier bedient.

TWINTIGSTE BEOEFFENING.

Om op de grond een eijrond te tekenen, gemeenlijk Ovaal der Hovenieren genaamt.

Als men een *Ovaal* naar welbehagen wil trekken, zonder een beftek te hebben, of zo men een op 't papier heeft, waar van de diameters niet zijn bepaalt door cijffers, moet men op de grond tekenen de linie A B, (*Plaat* VII. *Oeff.* 20.) welke moet bepaalt worden door pennen, en van daar neemt men de lengte naar welgevallen, omtrent een derdedeel gelijk van A tot C. en men fteekt twee vaste pennen bij de twee punten C en D. zijnde de twee middelpunten van het *Ovaal.* Neemt voorts een lijn zonder fleuven, trekt ze rondom de pen D, en rekt ze dubbeld tot 't uitterfte van A, alwaar men de twee einden der fleuven moet zaamenvoegen, waar door men 't fteek-ijzer moet laaten gaan. Gaat met het fteek-ijzer voort van A tot E. van E tot F. van F tot G. enz., met de lijn altijd even gelijk gefpannen te houden, zo dat dezelve onbelemmert rondsom de pennen C en D loopt; laat de lijn en fteek-ijzer verder voortgaan, tot dat men weder komt tot de pen A, van waar men had begonnen; en door de verfcheide driehoeken, welke de lijn zal maaken, met zig of uit te rekken, of in te krimpen, zal ze het *Ovaal* tekenen zonder verandering, volgens de gewoone wijze der Hovenieren, waar van daan dit *Ovaal* den naam ontfangen heeft.

Aanmerking.

Als men een *Hoveniers Ovaal* wil doen gaan door vier punten op den grond gemaakt, moet men maar tragten de twee middelpunten te vinden. Men onderftelt, dat deeze vier punten zijn de uitterfte eindens der twee diameters A B, F H. (*Plaat* VII. *Oeff.* 20). Men moet met de lijn de lengte van B K of A K. neemen, zijnde de helft van den grooten diameter, en dezelve brengen naar 't einde F of H van de kleine diameter, en van daar gelijk middelpunten met het fteek-ijzer tekenen de boogen van den Cirkel, doorfnijdende de linie A B in de punten D en C, zijnde de twee middelpunten, van waar men het *Ovaal* trekt, volgens de voorgaande Beoeffening.

Wij voegen hier geene betooging van alle gemelde Beoeffeningen bij; menfchen, eenigzins in de Landmeetkunde ervaaren, zijn 'er genoeg van overtuigt; Liefhebbers en Hoveniers, die 'er gebruik van willen maaken, konnen 'er ten vollen van verzekert zijn, om dat ze op vaste grondbeginzelen fteunen.

BLOEM-STEEL; in 't latijn *Pediculus* of *Pedunculus*, is dat deel der plant, waar door de bloem aan de plant of tak gehegt is; hoewel de bloemen van alle planten juist geen fteelen hebben, maar veeltijds aan de plant of tak zonder fteel vast zitten, of op andere wijze voortkoomen.

BLOEM-STENG, of *Bloei-fteng*; in 't latijn *Caulis florifera*; hier door verftaat men in de Kruidkunde de *Steng der Planten*, 't zij grooter of kleiner, die uit de wortel regt opwaarts fchiet, en min of meer bladen en bloemen voortbrengt; dog men onderfcheid dezelve in twee zoorten, als in *enkelde Steng* (*Caulis fimplex*), die tot boven toe in eens, zonder takken voortgaat; en *te zaamengeftelde Steng* (*Caulis compofitus*), wanneer dezelve in verfcheide takkingen, min of meer verdeelt word; nog heeft men ook aan te merken, dat veele planten meer als eene fteng uit de wortel regt opwaarts fchieten.

BLOEM VAN CONSTANTINOPEL, zie LIJCHNIS.

BLOEM VAN DAMAST, zie DAMAST-BLOEM.

BLOEM-ZUIGERTJE; ook *Kolubrietje*; in 't latijn *Trochijlus*; is een Vogelen-geflagt, waar van zeventien bijzondere zoorten zijn; deszelfs kenmerken behelzen een elsagtige draadswijze bek, die langer is dan de kop; zijnde in zommigen regt, in anderen opwaarts, en ook wel nederwaarts gekromt; de onderkaak word door de bovenfte als van een fcheede omvat, de tong die in tweën is gedeelt en buisagtig, is draadswijze; noemende BRISSON die met veel reden, twee halve aan malkanderen gevoegde cijlindrifche buisjes, te zaamen een zoort van pompje vormende, die zij op de wijze der *Spechten* voor uit den bek fteeken, om met dezelve de honing uit de bloemen te zuigen; de pootjes zijn bij uitnemenheid kort. Geene van dit Vogelen-geflagt worden 'er levendig in *Europa* gevonden, zommige woonen in *Oost-Indiën*, dog verre de meeften in de *Americaanfche gewesten.* Wij zullen nu tot de befchrijving van ieder bijzondere zoort van dit fraaije Vogeltje overgaan, waar van de oude *Natuur-onderzoekers* weinig kennis fchijnen gehad te hebben, en voor korte jaaren eerst ter deegen zijn bekent geworden.

I. Het *Langftaartige Mexicaanfche Bloem-zuigertje*, ook *Paradijs Kolobrietje* genaamt, en door SEBA *Honingeetend Vogeltje* gedoopt; in 't latijn *Trochijlus Paradifeus*; (*Trochijlus curviroftris ruber, alis cæruleis, capite criftato, rectricibus duabus longisfimis*, LINN. *Sijft. Nat.*) Is het grootfte Vogeltje van dit geflagt, zijnde van het end des beks, tot aan 't uiteinde van den ftaart, agt en een half duim lang; de bek die krom is, is ruim een duim lang; het heeft een gekuifde kop; twee lange ftaartpennen, die zo wel als het lijf rood zijn, de vlerkjes zijn blauw, het woont in *Mexico.*

II. Het *Africaansch Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Trochilus Afer*; (*Trochijlus curvirostris, corpore viridi, alis cæruleis, rectricibus nigris, intermediis longisfimis*, LINN. *Sijft. Natur.*) Is een weinig kleinder als het vorige, heeft meede een kromme bek, de middelfte ftaart-pennen zeer lang en zwart-koleurig, het lijf is groen en de wiekjes blauwverwig; men vind het in verfcheidene oorden van *Afrika.*

III. Het *Surinaamfche Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Pella*, (*Trochijlus curvirostris, rectricibus intermediis longisfimis, corpore rubro, capite fusco, gulâ aurata, uropijgisque viridi*, LINN. *Sijft. Nat.*) Word door KLEIN *het groen-keelige Bloem-zuigertje*, en door EDWARDS *de groote roode Kolobriet* met een lange ftaart genaamt; is een allerfierlijkst gefchakeert Vogeltje, zijnde ruim zeven duim lang; boven op het lijf is het hoog oranje van koleur, aan het onderlijf rood, de keel goud-groen met een zwarte ftreep; de kop is glinfterend zwart; de borst roofe verwig, het benedenfte gedeelte van den rug en de ftuit groen, de twee middelfte ftaart-pennen zeer lang en bruin-violet van koleur, en de zijdelingfe oranje-rood; bek, pooten en nagelen zijn zwart; het onthoud zig in *Surinamen.*

IV. *Jamaikaasch Zwart-kopje*; in 't latijn *Polijthmus*; (*Trochijlus curvirostris, rectricibus lateralibus longisfimis, corpore virefcente, pileo rectricibusque fufcis*, LINN. *Sijft. Nat.*) Dit *Bloem-zuigertje*, dat nauwlijks een duim lang

lang is, heeft een gevorkte ſtaart van zeven duimen, zijnde de bek tien linien; boven op het lijf is zijn koleur geelagtig, en van onderen goud-groen, met een hemels-blauwe weerſchijn; de kop is van boven uit den blaauwen zwart; de vlerken zijn met witte randen gezoomt, en de ſtaart-pennen zijn zwart; het woont op *Jamaica.*

V. Het *Vorkſtaartig Blauw kopje*; in 't lat. *Trochilus forcificatus*, (*Trochilus curvirostris, rectricibus lateralibus longisſimis, corpore viridi, pileo rectricibusque cæruleis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is iets groter dan het voorig beſchrevene, zijnde een duim lang, de ſtaart ſchraag vijf duim, en de buik ruim een duim; dit Vogeltje, dat het ſchoonſte en heerlijkſte is, dat zig immer voor het oog heeft vertoont; is op het lijf, zo wel als op de ſtaart-pennen groen-koleurig, met een flikkerende goud-glans, en een hemels-blauwe weerſchijn; de onderbuik is wit, en de top van het hoofd ſierlijk blauw, de ſtaart is zeer gevorkt; het word te *Cajenne* gevonden.

VI. Het *roodborstig Kolubrietje*; in 't latijn *Trochilus Colubris*, (*Trochilus rectricibus nigris, lateralibus tribus apice albis, guld rubra*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is ſchraag een duim groot; de pootjes zijn zeer kort; de bek agt linien lang, en de ſtaart een duim, boven op het lijf is de koleur goud-groen, met een koper-koleurige weerſchijn, van onderen vuil wit, met bruin-grijs 'er ondergemengt, onderhals en keel zijn goud-purperverwig, en de zijdelingſche ſtaart-pennen bruin-purper; zij huisvesten in *Zuid-America*, ſchoon ze zomers ook in *Carolina* en *Canada* gevonden worden.

VII. *Bruin-goudkoleurig Bloem-zuigertje*; in 't lat. *Trochilus ourisſia*, (*Trochilus rectricibus ſubæqualibus, fusco aureis, corpore aurato, remigibus nigris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is in zijn geheel, met bek en ſtaart gereekent, ruim vier duim groot, over het geheele lijf bruin goud-koleurig, met zwarte ſlag-pennen; woont in de *Indiën.*

VIII. Het *Rood-ſtaartig Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Mosquitus*, (*Trochilus rectricibus æqualibus ferrugineis, extimis apice fuscis, corpore nigro-aureo, remigibus nigris*, MUS. ACAD. FR. II.) Dit Vogeltje, dat in groote zeer wel met het voorige overeenkoomt: is op het lijf zwart-koleurig, met een goud-glanzige weerſchijn, zijnde de ſlag-pennen zwart; en de ſtaart-pennen aan de randen bruin; onthoud zig in de *Indiën.*

IX. Het *Zwartbuikig Bloem-zuigertje*; ook *Rankertjes* genaamt; in 't lat. *Trochilus holoſericeus*, (*Trochilus curvirostris, rectricibus æqualibus ſupra nigris, corpore ſupra viridi, pectore cæruleo, abdomine nigro*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Het lijf van dit Vogeltje is twee duim groot, de bek, die krom is, een duim, en de ſtaart mede een duim; deszelfs lijf is van bovenen goud-groen-koleurig, met een koperen weerſchijn; van onderen is het git zwart, met een goud-groene dwarsſtreek over de borst; de ſtaart-pennen, die aan 't end gelijk zijn, zijn glinſterend zwart; over den onderbuik heeft het mannetje een witte dwarsſtreep; het huisvest in *Braſil*, en verſcheidene andere gedeeltens van *Zuid-America.*

X. Het *Honing-zuigertje*; in 't lat. *Trochilus mellifugus*; ook *Avis Tſioei*, (*Trochilus rectricibus æqualibus cæruleis, corpore virid-aureo, remigibus atro cæruleſcentibus*, MUS. ACAD. FR. II.) Dit Vogeltje, dat door de *Peruvianen Pilleo*, en door de *Mexicaanen Holtzitziltototl* genaamt word, heeft de lengte van vier duimen, kop en ſtaart 'er onder gereken; het lijf is goud-groen-koleurig, de wieken en de borst zijn met kleine witte ſtippeltjes geteekent; de ſlag-pennen zijn blauwagtig zwart, en de einden der ſtaart-pennen blauw; het woont in *Mexico*, *Peru*, en andere gedeeltens van *America.*

XI. Het *Surinaamſche Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Trochilus Surinamenſis*, (*Trochilus rectricibus ferrugineis, remigibus nigris, corpore aureo ſubtus albicante*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is ſchraag een duim groot, heeft gevederde pootjes; is boven op het lijf goud-koleurig, dog van onderen ſchieragtig wit, heeft zwarte ſlag-pennen, en roest-koleurige ſtaart-pennen; onthoud zig op *Surinamen.*

XII. Het *Vliegen-vogeltje van Cajenne*; ook *Zwart Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Trochilus niger*, (*Trochilus rectricibus ſubæqualibus, corpore nigro ſubtus aurato, ano alba*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vogeltje is iets grooter dan de voorbeſchreevene elfde zoort; heeft gevederde pootjes; het lijf goud-groen van koleur; een witte ſtuit, en zwarte ſlag-pennen; men vind het in de beide *Indiën.*

XIII. Het *gekraagde Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Trochilus mellivorus*, (*Trochilus rectirostris, rectricibus nigris, lateralibus albis, capite cæruleo, dorſo viridi, abdomine albo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit vogeltje, wiens lijf ruim een duim groot is, draagt een wit kraagje om zijn hals; de kop is blauw van koleur, de rug groen, en de buik wit, het heeft zwarte ſtaart-penen; onthoud zig op *Surinaamen.*

XIV. Het *Rood Bloem-zuigertje*; in 't latijn *Trochilus ruber*, (*Trochilus rectricibus lateralibus violaceis, corpore teſtaceo, fusco, ſubmaculato*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Koomt van groote met het voorige overeen; het lighaam is bleek-rood met bruine vlakken, en de zijdelingſe ſtaart-pennen zijn violet-koleurig; onthoud zig meede op *Surinaamen.*

XV. Het *Jamaikaſche Kolobrietje*; in 't latijn *Mango*, (*Trochilus rectricibus ſubæqualibus ferrugineis, corpore testaceo, abdomine atro*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vogeltje dat bek en ſtaart 'er onder betrokken, ruim vier duim lang is, is op het lijf bleek-roodkoleurig, heeft een zwarte buik, en roestverwige ſtaartpennen, onthoud zig op *Jamaika.*

XVI. Het *gekuift Bloem-zuigertje*, in 't latijn *Trochilus cristatus*; (*Trochilus rectirostris viridis, alis fuscis, abdomine cinereo, cristâ cærulescente*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Het lijf van dit Vogeltje, dat circa een duim lengte heeft, is goud-groen koleurig met een koperen glans; het heeft een kuifje op zijn kop, 't geen wanneer 'er de zon op ſchijnt, als een ſter glinſtert, de pootjes zijn met bruine veertjes bezet, het woont te *Caijenne* en in andere oorden van *America.*

XVII. Het *allerkleinst Bloem-zuigertje*, in 't latijn *Trochilus minimus*, (*Trochilus rectricibus lateralibus margine exteriore albis, corpore fuſco nitente, ſubtus albido*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is onder alle de bekende Vogeltjes het kleinſte, zijnde 'er verſcheidene vliegen die hem in groote te boven gaan; het lijf dat van bovenen glimmend bruin is, is van onderen witagtig, zo als ook de buitenſte rand der ſtaartpennen; het word in verſcheidene deelen van *America* gevonden.

De algemeene eigenſchappen van deze zoort van Vogeltjes zijn, dat zij zig enkel met het zap der bloemen voeden, zweevende op de wijze der *kapellen* en *bijen*, rondsomme de bladen en bloemen der planten, zeer zeldzaam zig 'er op neer zettende: Door middel van hunnen langen bek en het uitſteeken der tong, die gelijk we reeds hebben aangemerkt, pompswijze is gevormt, weeten zij de honing uit de bloemen te trekken: Ongemeen

vlug

vlug en geduurig is de wappering hunner wiekjes, als zij dus hun voedzel verzamelen; zij vliegen van bloem tot bloem, zonder zig ergens aan te hegten of te gaan zitten; onder dit geduurig heen en weder zweeven kweelen zij gestadig, zijnde hun gezang een zeker zagt en teffens helder gebrom, aangenaam om te hooren.

Zeer aardig en vernuftig weeten zij hunne nestjes toe te rusten, die zij in de lugt aan dunne takjes van *oranje*, *citroen* of *granaat-appel-boomen* vasthegten, verschaffende deszelfs bloemen hun mede een aangenaam voedzel; zomtijds vervaardigen zij ze ook wel onder aan de rieten daken der huizen, of op de eene of andere plaats, daar zij voor wind, regen en zonneschijn beveiligt zijn: Het mannetje vergadert op zekere boomen een zoort van katoen, dat hij aan het wijfje brengt, die daar op aanstonds aan het werk trekt, en op een kunstige wijze met haar bekje en pootjes, bijna draadje voor draadje dit katoen uitspreid, en 'er dus een zamenweefzel van vormt, dat zij eindelijk met mos en houtvezeltjes omringt; deze nestjes, die gewoonlijk de groote van een half hoender-eij hebben, zijn verrukkende net en fijn gewrogt: Nooit leggen zij meerder als twee eijeren, die de groote van gemeene erweten hebben, zijnde wit van koleur met eenige geele vlakken gespikkelt; beurtelings broeden het mannetje en wijfje, dog het wijfje neemt deze post het langste waar; nimmer verlaat zij haar nest, dan 's avonds en 's morgens om voedzel te zoeken, en in die tijd gaat het mannetje op de eijertjes zitten; de tijd van broeijen is tien a twaalf dagen, en wanneer de jongen uitgekomen zijn, hebben zij nauwelijks de groote van een gewoone vlieg, en worden allengskens met een fijn dons bekleed, dat vervolgens in die cierlijke geschakeerde vederen, zo als boven beschreeven is, verwisselt.

Deze vogeltjes, waar van de meesten in de zuidlijke gedeeltens van *America* huisvesten, worden door middel van rietjes gevangen, die overdwars aan een stokje zijn gebonden, en met een zoort van vogellijm bestreeken, die uit het zap van zekeren boom word bereid, 't welk dik word, als men 't maar in de hand wrijft; de kinderen verbergen zig met een dusdanig toebereid stokje onder een bloeijende heester, en dit rietje zagtelijk over de bloemen zwaaijende, worden de *Kolobrietjes* of *Bloemzuigertjes* door de glans van de gom gelokt, steeken 'er hunne tong in, en raaken gevangen, zonder dat in 't minste hunne vedertjes beschadigt worden; gevangen zijnde, sterven zij schielijk, en als dan drukt men haar een houten pennetje van agteren in 't lijf en haalt 'er dus de ingewanden uit; waar na zij in papier worden bewonden, en door middel van een kachel gedroogt, die niet te hetfig moet zijn, dewijl zulks nadeelig voor de heerlijke koleuren van zijne vederen is, die door hun gloed van goud met hemelsblaauw en purper gemengelt, en daar bij nog van een fraaije weerschijn voorzien, verrukkelijk schoon zijn. Deeze fraaije vedertjes worden in *America* in de kostbaarste gouden stoffen, behangzels en tapijten verwerkt, dat hun geen geringe luister bijzet: De kleinste zoort, die ook *Vliege-vogeltjes* genaamt worden, draagen de *Indiaansche* vrouwen als *orlietten*. Als iets zeer raars worden deze gedroogde Vogeltjes in de Europische kabinetten der natuur-liefhebbers gevonden.

BLOOT-KOP; in 't latijn *Gijmno-cephalus*, (*Esox maxillis æqualibus, operculis obtusissimis, capite denudato*, Linn. *Sijst. Nat.*) Is een *Indiaansch* Vischje, door Linnæus onder het geslagt der *Snoeken* geplaatst, gewoonlijk is het drie a vier duimen lang.

BLOOT-RUGGEN, in 't latijn *Gijmnoti*, is een geslagt van visschen dat dezen naam draagt, om dat in de meesten de rug ongevind is; deszelfs kenmerken zijn, zijdelingse dekzels aan den kop; aan de bovenlip twee sprieten; vijf straalen in het kieuwen-vlies; een zamengedrukt lijf, van onderen met een vin gekield. Men telt drie hoofdzoorten van dezen visch; als

I. De *West-Indische Bloot-rug*, in 't latijn *Carapo*; (*Gijmnotus nudus, dorso apterijgio*, Linn. *Sijst. Nat.*) Deze zoort, in *Brasilien* woonende, heeft de kop effen, ovaal en klein, met zagte wratten overspreid; de bek is met kleine tanden gevult; hij heeft vleeschagtige lippen, zijnde de onderste het langst; aan ieder van de bovenlip zit een baardje of korte spriet; heeft enkelde neusgaten, zittende bijna boven den kop verheven; de oogen dien hij klein heeft, zijn met een vel gedekt; het lijf, dat circa de lengte van een voet heeft, is langwerpig en smal; deszelfs rug dik, min of meer rond, van onderen gekield, en naar de staart toe allengskens gescherpt en elsvormig; de schubben, die rond zijn, leggen over malkanderen, en zijn met ringswijze en dwarse rimpels bezet: De koleur van zommige dezer zoort is bruin, in anderen ros, in eenigen met schuinse witte streepen, ook enkeld geheel wit. Deze Visschen worden menigvuldig in de rivieren en meiren van *Brasilien* en andere oorden van *Zuid-America* gevangen; de Inwoonders houden ze voor een goede spijze, schoon ze vol graat zijn.

II. De *Oost-Indische Bloot-rug*; in 't latijn *Gijmnotus Asiaticus*, (*Gijmnotus squamosus, dorso pinnato*, Linn. *Sijst. Nat.*) Deze Visch, wiens koleur donker-grauw is, met bruine randen, is hier in van de andere *Bloot-ruggen* onderscheiden; dat het zeer duidelijke schubben heeft, die glad en rond zijn; de kop die meede met diergelijke schubben bezet is, heeft vijf uitgeholde stippen, als meede eenige stippen op het agterste van het lijf, en in de rugvin; hebbende deeze Visch de rug geenzins ongevind, het geen anders een kenmerk van de *Bloot-ruggen* is; hij woont in de *Oost-Indiën*.

III. De derde hoofdzoort, vind men hier vooren beschreeven op het artijkel BEEF-AAL.

BLUTS-KOORTS of *Vlek-koorts*, ook *Peper-koorts* genaamt: in 't latijn *Petechiæ*; *Febris petechialis*, vel *peticularis*, *punticularis*, *purpurata*. Is een van de allerkwaadste zoort van heete koortzen, die met hevige en moeijelijke toevallen verzelt is; als met schielijke kragteloosheid, benauwtheid om 't hart en onrustigheid; en waar bij doorgaans verscheide vlekken op het lighaam, dog voornaamelijk op de borst, rug en dijen uitbreeken, zijnde deeze het algemeene kenteeken dezer koorts. De oorzaaken van deeze koorts zijn veeltijds hevige beweegingen des gemoeds, als vreeze, schrik en gramschap, of eenig gestolt bloed, dat de natuur door de koorts en vlekken naar buiten tragt te drijven.

Tot de Geneezing moet men alleen gebruiken ontbindende en zweetdrijvende middelen, om de kwaade stoffe door een zagte zweet naar buiten te leiden; waar van 'er veele zijn, als onder anderen *zweetdrijvend Antimonie*, *cinnaber van Antimonie*, *mineraale Bezoar* met *azijn van Theriaak*, en de *Theriaak* zelve; of de *mixtura simplex*, *bezoar-tinctuur*, *gebarnsteende liquor van hertshoorn*, *geest van hertshoorn*, *gezegelde aarde*. Onder de kruiden de *angelike-*, *calmus-*, *contrajev-* en *scorzeneer-wortelen*; de *cardebenedicte*, *pruinelle*, *scordium*, *rei-*

reinette, *vlierbloesem* en meer anderen; uit welke dingen veelerlei zaamengestelde middelen kunnen bereid worden, zijnde onder anderen de volgende dienstig.

Neemt *zweetdrijvend antimonie* een drachma; *geprepareert hertshoorn* en *mijrrhe* van elks een scrupel; *cinnaber van antimonie*, vijftien grein; maakt 'er een poeijer van, waar van men den lijder om de uur of twee een mespunt vol geeft met eenig vogt.

Of neemt water van *vlierbloemen* en van *cardebenedicte*, van elk twee oncen; *zweetdrijvend spiesglas* één drachma; *geprepareert hertshoorn* een half drachma; *mijrrhe* een scrupel; *rob van vlierbessen* een halve once, mengt dit tot een drankje, waar van men om de uur een lepel vol geeft, wel omgeroert.

Of neemt *angelijke-wortel* een halve hand vol; *scorzeneer-wortel* een hand vol, *vette vijgen* vier stuks, en *geraspt hertshoorn* een once; kookt dit in anderhalf mengelen water tot op een mengelen, dan doorgezegen zijnde, laat den lijder daar van altemets iets warm drinken.

Of geeft den lijder 's daags drie of vier maal een mespunt vol *theriaak* met 't afkookzel van *vlierbloesem* in.

Of neemt water van *vlierbloemen* drie oncen, te zamen gestelt water van *theriaak* een once, *zweetdrijvend spiesglas* twee scrupel, *geprepareerde barnsteen* een scrupel; *contraijerv-wortel* een drachma; *sijroop van de vijf openende wortelen*, of *rob van vlier-bessen* een halve once; mengt het tot een drankje en geeft daar van om de uur een of twee lepels vol.

Hier nevens moet de lijder vooral warm gehouden worden, en geen koud drinken hebben, op dat de vlekken niet mogen inslaan, 't welk meest doorgaans dodelijk is; dog kunnen de ingeslagene vlekken zomtijds weer uitgedreeven worden, als men de bovenstaande middelen in een grooter dosis geeft, bij voorbeeld het laastgemelde drankje in twee reizen, twee uuren na malkander, en den lijder warm dekkende.

Of neemt *zweetdrijvend spiesglas* en *zwavel-bloemen* van elk een drachma; *vlug zout van hertshoorn* tien grein; mengt het, dat men in twee reizen geeft als vooren.

BOA, is de naam van een Water-slang volgens JONSTON, die zoo verbaazende groot is, dat hij in staat zoude weezen een geheelen *Os* te verslinden: De nederduitsche naam van *koeije-melker*, word haar gegeeven om dat zij het groote vee volgt, en de uijers der koeijen uitzuigt: Dog dewijl wij bij weinige natuur-beschrijvers en reizigers, behalven de zulken die JONSTON hier en daar uitgeschreeven hebben, gewag van dit gruwzaame dier gemaakt vinden, laten wij het aan onze leezers, om over de wezendlijkheid van het zelve na hun goeddunken te oordeelen.

BOANS, zie BLAAS-KIKVOKSCH.

BOA OROPHIAS, zie BERG-SLANG.

BOCIUM, zie GORGEL-GEZWEL.

BOCIA, dezen naam draagt een zeker glazen vat of fles, hebbende een lange hals en ronde buik; het zelve word gebruikt om 't een of 't ander op eene scheijkundige wijze in op te heffen, of wel te laaten trekken, en daarom word het ook *cucurbita* en *ovum sublimatorium* genaamt.

BOCKING, zie BOKKING.

BODEMERIJ, verstaat men in de eerste plaats door, wanneer een Schipper door onweer of anderzints, schade aan zijn schip geleden hebbende, verpligt is het zelve in een vreemde haven te kalfateren en daar toe geld te leenen: Het is hem niet geoorlooft meer dan een vierde der waarde van 't schip op te neemen, en dit zijn de Reders van het zelve gehouden te betaalen, mits de wettigheid der schuld door een *attestatie* van de Overheid, ter plaatze daar het schip is herstelt, geblijke. Ten tweeden, word door *Bodemerij* verstaan, wanneer een Schipper tot zijn aanstaande togt waaren koopt om 'er handel mede te drijven, en daar toe geld opneemt; deze penningen worden zonder eenige borgtogt of andere verzekering, als des Schippers goede naam, trouwe en hoope van een gelukkige en behouden reize geschooten; zijnde dit ook de reeden dat 'er zomtijds tot 25 per cent van moet betaald worden. Blijft schip en lading behouden, heeft iemand die op zulk een wijs geld heeft geleend, *preferentie* boven alle anderen die iets hebben te eischen; dog word 'er schipbreuk geleeden, als dan kunnen nog Reeders nog Schipper tot vergoeding van de geschootene penningen aangesprooken worden. *Bodemerij-brieven* zijn de Obligatien die door den Schipper tot bewijs van zijn schuld aan de geene gegeeven worden, die hem op bovengenoemde voorwaarde geld schiet.

BOEKDRUKKEN, zie DRUKKONST.

BOEKE-BOOM; *Beuken-boom*; *roode Boeken* of *Maijboeken*; in 't latijn *Fagus*; (*Fagus foliis ovatis obsolete serratis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Deze Boom kan heel groot en hoog worden; deszels bladen zijn ovaal rond, glad en blinkende: De Bloemen zijn onderscheiden in mannelijke en vrouwelijke, komende op verschillende Boomen voort; het zijn de vrouwelijke alleen die vrugten geeven, zijnde klein, driekantig, puntig, glad en van koleur bruin, bevattende elk een driekantig nootje of pit van binnen, die aangenaam van smaak is.

Plaats. Deze Boom groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland* en elders, natuurlijk van zelfs op berg- en boschagtige plaatzen, inzonderheid in zandagtige gronden: In *Duitshland* worden 'er uitgestrekte wouden van gevonden, van eenige uuren gaans groot.

Gebruik van de Boeke-boom.

Deze Boom word op groote Buitenplaatzen gebruikt tot planting van *allées* of laanen, die groot geworden zijnde, cierlijk en aangenaam staan: Ook plant men 'er zo wel laage als hooge *scheerheggen*, als mede *cabinets*, *prieëlen* en *berceaux* van, die wegens de glanzende bladen niet minder fraaij als de *allées* staan en aangenaam op 't oog zijn, als ze wel onderhouden worden; dog ze hebben een gebrek, dat ze bij zommige haar waarde in dezen doet verliezen, te weeten dat ze in het voorjaar niet te gelijk uitbotten, als mede voornamelijk in de winter haare dorre bladen meest behouden, en die niet eer laaten vallen dan in 't voorjaar, wanneer ze weer op 't nieuw staan uit te botten, het welk veroorzaakt dat als dan de plaizier-tuinen, daar veel van deze heggen zijn, met dorre bladen vervult en onzuiver gemaakt worden: Dog ik meen dat dit met weinig moeite en kosten, door de bladen te doen opklauwen en weg veegen, kan verholpen worden, en daarom dit gewas tot planting van scheerheggen niet behoort verworpen te worden.

De grootste zwarigheid is, dat deze boomen niet in allerleij gronden willen groeijen; beminnende voornaamelijk een goede losse zand- en ook wel wat steenagtige grond; in vaste stijve kleijgronden is het vrugteloos de-

zelve te planten, want daar in zal 'er geen of weinig groeij van komen; ten ware dat ze in een zodanige grond aangekweekt waren, en dan nog bezwaarlijk. Deeze Boomen worden wijders ook in zodanige gemelde zandgronden geplant tot wilde bosschen, om in het vervolg wat groot geworden zijnde, tot brandhout te dienen, en ik zou 'er niet vreemd van wezen, dat zulks ook op veele plaatzen in Friesland in de zandige gronden van de *Zevenwouden* en elders, die anders geen of weinig voordeel aanbrengen, van nut zoude kunnen zijn, als de planting behoorlijk geschiedde, om dat ze zeer goed Brandhout uitleveren; hoewel het waar is, dat ze niet heel ras aangroeijen; dog men kan ze ook tot kaphout planten.

In de landstreeken daar deze Boomen menigvuldig van zelfs groeijen, kan men de jonge Boomen tot planting in de tuinen uit de bosschen genoeg verkrijgen; dog in de Nederlanden worden ze meest van het zaad of de bovengemelde vrugten aangekweekt.

Kweeking der Boeke-boomen.

Om deze Boomen te kweeken, zaait men het rijpe zaad in de herfst, of vroeg in het voorjaar op bedden in greppels, die drie voeten van malkander gemaakt zijn, niet al te dik of digt, zodanig dat wanneer de jonge boomtjes opgekomen zijn, dezelve circa een voet in de reij van malkanderen staan, dog als ze zulks niet staan, kan men ze altijd verdunnen, en ook de jonge overvloedige boomtjes tot voortzetting op een ander bedde verplanten; weshalven het ook best is, dezelve liever wat te dik als te dun te zaaijen, dewijl men ook niet altijd van de deugd des zaads verzekert is: Men kan het zaad dat men in het voorjaar denkt te zaaijen, de winter over in vogtig zand laaten weeken, waar door het daar na vroeger en beter opkomt. Vervolgens moet men de jonge boomen van het onkruid wel schoon houden, op dat ze niet verstikken; en men laat ze aldus 4, 5, 6 of meer jaaren groeijen, zonder 'er iets aan te snoeijen, 't geen ze niet kunnen verdragen en dezelve bederft; dog om 'er stamboomen van te maaken, snoeit men de takken allengskens weg als ze wat ouder worden; staande het wel aan te merken, dat deze boomen niet liefst zeer oud willen verplant weezen, als wanneer ze ligtlijk gaan versterven of ten minsten niet wel aan de groeij raaken.

De tusschenwijdte die men aan deze Boomen geeft, wanneer men ze tot *allées* of *laanen* plant, moet, om dat ze met der tijd groote kroonen kunnen maaken als ze wel groeijen, ten minsten 30 voeten of daar omtrent zijn; maar tot scheer heggen, plant men de jonge plantzoenen op een en een half à vier voeten afstand, naar dat de plantzoenen groot zijn en de heggen hoog zullen worden. Wil men ze planten tot opgaande bosschen voor Brandhout, zo kan zulks veel digter als tot *allées* geschieden, als het oogmerk is, om naderhand, als ze te digt in malkander groeijen, de overvloedige weg te kappen.

Huishoudelijk gebruik van de Boeken-boom.

Het hout van deze Boom is hard en een van de beste tot Brandhout, zelfs beter als het eiken hout, want het geeft een heldere vlam en sterke hitte; ook komen 'er tamelijk goede koolen van voor de zilver- en andere smids en tot verdere gebruiken. In die landschappen daar dit hout veel groeit, maakt men een zout uit deszelfs asch door uitlooging, gewoonlijk *potasch* genaamt, hoewel dezelve ook uit de asch van eiken- en meer andere zoorten van hout bereid word.

Dit Hout dient ook, om dat het hard is, voor de wagenmaakers, als mede om 'er allerlei dingen in de huishouding, als kommen, schotels, doozen, bakjes, vaten, tobben enz. van te maaken: Maar het heeft dit gebrek, dat het in de opene lugt ras stokkig word en dan ligt breekt; weshalven ook kundige Huisvaders nooit hunne wagens en andere rijtuigen daar van gemaakt willen hebben, ten minsten wat de asfen, wielen en diergelijke betreft, daar de sterkte meest op berust: Tot fijn lijst- en kistemaakers-werk is het ook niet zeer bekwaam, dewijl het niet wel glad kan bearbeid worden.

Men maakt op zommige plaatzen ook uit de schors van deze Boomen vaatjes, doosjes, korfjes enz. gelijk van de *Berken-schors* gezegt is: Ook gebruikte men in aloude tijden deze schors om 'er op te schrijven; en men meent dat de *Boeken* daar van deezen naam zouden verkreegen hebben.

De jeugdige buigzaame takken worden van de landlieden gebruikt om 'er horden van te vlegten, dog zijn niet zo lange duurende als die van eiken takken, wanneer ze in de lugt en vogtigheid gebruikt worden.

De vrugten van dezen Boom, gewoonlijk *Boeken* genaamt, zijn gelijk boven gezegt is, zoet van smaak, dog worden weinig van de menschen gegeeten, maar dienen in de landen daar ze veel groeijen, tot mesting der verkens, die 'er heel vet van kunnen worden; dog het spek van zodanige verkens is niet zeer goed, dewijl het, schoon zoet zijnde, los en olieagtig is, en bij de zomer ras druipt, ook geel en ranfig word, en ligt bederft. Men kan uit de *Boeken* ook eene olie persen, die zeer zoet is, en waar van zig de gemeene menschen op veel plaatzen van *Duitschland* bedienen, niet alleen tot branding in de lampen, maar ook tot bereiding van spijzen, in plaats van *raap-olie*, die men in deze Nederlanden veel gebruikt. Deze olie word in zommige landschappen ook gebezigt bij de manufactuuren tot 't wol-wasschen, inzonderheid in *Engeland*; zijnde aldaar eerst in het jaar 1713 door eenen AARON HIL tot dit gebruik uitgevonden; en de uitvinder wegens deze nuttigheid, van den Koning geprivilegeert.

In de medicijnen word dezen Boom of deszelfs deelen weinig gebruikt, schoon aan dezelve deeze en geene eigenschappen toegeschreeven worden, dog die onzeker en nog niet genoeg bekend zijn.

BOEKEN in *Koopmans stijl*; hier door verstaat men alle de Registers, waar op de *Kooplieden*, *Bankiers* enz. hunne zaaken aantekenen, die eenige betrekking tot hunnen handel hebben. Dus zegt men, *De Boeken van dezen Koopman zijn in goede staat. Die Bankier houd een volmaakte ordre in zijne Boeken. Daar is geen order, geen de minste naukeurigheid in de Boeken van die Koopman.*

De kooplieden kunnen zig onmogelijk zonder Boeken behelpen, en zij zijn 'er zelfs door de wetten toe verpligt, maar den aart van hun bedrijf en de menigvuldigheid hunner omslag, regelt het getal der Boeken die zij nodig zijn.

Twee wijzen van Boek-houden zijn 'er, waaar van de eerste eenvoudig, en de tweede zamengestelt of *Italiaansch* Boekhouden genaamt word. Kleine kooplieden en winkeliers hebben weinig Boeken nodig, een *Journaal-* en *Groot-boek* is voor hun voldoende, het eene om alle de posten die zij op credit verkoopen, als mede 't gee-

geene zij van anderen ontfangen, na vervolg in aantekenen, en het *Groot-boek* om de reekening op te maaken en de posten die in het *Journaal* of *Klad-boek* door malkanderen ſtaan, een ieder bij de zijne op eene bladzijde te voegen; dit is 't geen *eenvoudig Boekhouden* genaamt word. *Zamengeſteld Boekhouden*, het geen men best onder de naam van *Italiaansch Boekhouden* begrijpt, en dat haaren naam verkreegen heeft, om dat het de *Italiaanen* zijn, en wel voornamelijk die van *Venetien*, *Genua* en *Florence*, die aan de andere volkeren van *Europa* deze zo nuttige manier van Boekhouden geleert hebben; heeft meerder omſlag.

De groote Kooplieden, Wisſelhandelaars en Bankiers volgen deze manier van Boekhouden, daar min of meerder Boeken toe vereischt worden, na mate der omſlag en uitgebreidheid van handel die een koopman drijft: Deze Boeken worden in tweën onderſcheiden; als *algemeene* en *bijzondere*. De *algemeene*, die een koopman van wat aard zijn handel ook mag zijn, niet kan ontbeeren, zijn drie in getal, en dragen de naam van *Journaal*, *Memoriaal* en *Groot-boek*: De *bijzondere* die ook *Bij* of *Hulp-boeken* genaamt worden, zijn veelerleij, en gelijk reeds gezegt is, geſchikt naar de bijzondere aart van een ieder zijn handel; onder dezelve telt men het *Bank-boek*, *Factuur-boek*, *Rekening-courant-boek*, *Caſſaboek*, *Reederij-boek*, en nog meer andere. Behalven veele nuttigheeden, die het *Italiaansch Boekhouden* aan groote kooplieden verſchaft, is het buiten dat zeer aangenaam, dat men hier door accuraat (de *Balans* opmaakende) kan weeten, wat men gewonnen of verlooren heeft.

BOEKEN; in 't latijn *Libri*. Wat Boeken zijn, is iets dat zo algemeen bekend is, dat wij 'er niet over zullen uitweiden, alleenlijk oordeelen wij dienstig aan te merken, dat men de groote of het formaat der *Boeken* onderſcheid met ze in *folio*, in *quarto*, in *octavo*, in *duodecimo* enz. te noemen. Door in *folio* word verſtaan, wanneer het blad zonder vouwen in zijn geheel word gelaaten, en dus vier pag. of zijden beſlaat; in *quarto*, wanneer het eenmaal toegevouwen zijnde, bij gevolg agt pag. of zijden heeft; in *octavo* zestien, in *duodecimo* vier en twintig enz. Schoon 'er enkeld wel kleinder formaat, als bij voorbeeld in 32 of 64 deelen worden gedrukt, geſchied dit egter zeer zeldzaam en meer tot cieraad of om de aardigheid als tot eenig nut of dienst.

BOEKERIJ, ook *Bibliotheek*; dusdanig word dat vertrek genaamt, waar in iemand zijn Boeken in daar toe geſtelde kasſen geplaatst zijn; en dewijl het zonder tegenſpraak zeer onaangenaam is, wanneer men een Bibliotheek of collectie van Boeken heeft, om diktwerf de beſte werken van de wormen te zien doorknaagen; zo heeft ons dat bewoogen zodanige middelen aan de hand te geeven, die ſchoon eenvoudig, proefkundig zijn, en zulks voorkomen: In de eerſte plaats dient men zorge te draagen dat het vertrek daar de Boekerij geplaatst is, droog en aan de zon bloot geſtelt zij; dat men bij ſchoon weder de glasraamen en deur open zette, om doortogt aan de lugt en wind te geeven, 't geen teffens heilzaam voor de vogtigheid is, die het papier gemeenlijk na zig trekt en als inzuigt. Ten tweeden, moet men zeer voorzigtig zijn in de keuze der Boekekasſen; wel zorge draagende, dat die van best greenen, of nog beeter van eiken hout vervaardigt worden, waar aan geen de minſte kant of ſpint zij; het zij men dezelve laat ſchilderen of niet, moeten alle jaaren deeze boek-kasſen dunnetjes met terpentijnwater overſtreken worden, en zomtijds de kas met *campher* berooken, en hier en daar ſtukjes *campher* inleggen. Ten derden, moet men zommige Boeken in rus-leer laaten binden en die tusſchen de andere in plaatzen, of wel hier en daar op de planken ſnippels rusleder leggen. Die deeze geringe voorſchrevene dingen in agt neemt, kan verzekert zijn, 't verdriet niet te zullen hebben, zijne Boeken door de wormen te zien bederven: Dog dewijl dit verdervend gedierte, door een zoort van mot of vlindertje voortgebragt, een bekwaam voedzel vind in de gewoone ſtijfzel of plakzel die tot het binden der boeken gebezigt word, zo kan men hun dit voedzel beneemen, en dus de oorzaak wegneemen, indien men deze ſtijfzel in plaats van met gemeen water, met een afkookzel van *tanacetum* of *wormkruid* en *alsſem* bereid; men behoeft maar op ieder kan water twee lood van de voorſchreven kruiden twee uuren lang te laaten kooken, dan ſchoon laaten doorloopen en voorts gebruiken zo als met het gewoone water tot het bereiden van de ſtijfzel geſchied.

BOEKWEIT; ook *Heide-koorn* genaamt; in 't latijn *Fagopijrum*; *Fagotriticum*; *Erijſimum cereale*, *folio hederaceo*, (*Polijgonum foliis cordato-ſagittatis*, *caule erectiuſculo inermi*, *ſeminum angulis æqualibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een jaarlijkſche plant, die meede onder de graan-gewaſen, om 'er ſpijze en dranken van te bereiden, gerekent, en daar toe ook veel gebruikt word. Wij zullen van deszelfs gedaante, die men in DODONÆUS duidelijk beſchreven en afgebeeld vind, niets anders zeggen, als dat dezelve in de bloei-tijd veele bloemen bij een, troswijze voortbrengt, waar op zaaden volgen, die driekantig, bruin en glanzende zijn, van binnen in de buitenſchil een zoete meelagtige korrel hebbende; het zaad gelijkt volkomen na dat van de *Boeke-boomen*, dog is veel kleinder, waar van ook de Boekweit haaren naam verkreegen heeft.

De Boekweit groeit natuurlijk in 't wild in *Aſiën*; maar word in veele gewesten van *Europa* gebouwt, en wel hooftzaakelijk in zand-, veen- en heidagtige gronden, daar geen ander graan-gewas, wegens de ſchraalheid, wel kan groeijen, dewijl hij met een ſchraale grond, een weinig door de cultuur geholpen, te vreeden is, en wel groeit.

Daar is ook nog een ander meede-zoort van, die in *Moscovien* en *Siberien* groeit, en getand zaad voortbrengt; dog in deeze landen nog weinig bekent is; ook is 'er een meede-zoort van, die *zwarte Winde*, in 't latijn *Helxine Ciſſampelos*, *Convulvulum nigrum*, DODONÆI; (*Polijgonum foliis cordatis*, *caule volubili*, *floribus planiuſculis*, LINN. *Spec. Plant.*) genaamt word; die aan de kanten van de velden en hoven, naast de heggen, tuinen en elders op onbebouwde plaatzen in *Neder-* en *Hoog-Duitſchland*, enz. voorkoomt, hebbende ook driekantig zaad, volkomen gelijk aan dat van de Boekweit, maar kleiner, dog dit zaad is tot nog toe in geen huishoudelijke of medicinaale gebruiken gebezigt, of tot dien einde onderzogt; ſchoon het waarſchijnelijk is, dat het van nut zoude kunnen zijn, als men het wilde bouwen, en onderzoeken; te meer, dewijl het harder van natuur is, en dus met minder moeite en gevaar te bouwen.

Kweeking van de Boekweit.

Om de Boekweit tot een nuttig huishoudelijk gebruik

te bouwen, word dezelve op behoorlijk omgeploegde akkers, uit de volle hand gezaait, gelijk andere graanen, niet al te dik, nog ook te dun; maar dewijl de Boekweit zeer teder van aart is, zo dat de jonge opgekomene planten geen de minfte vorst kunnen verdraagen, als waar door dezelve zekerlijk ten eenemalen bederven; zo moet de zaaijing niet te vroeg, maar tegen of in de Maijtijd gefchieden, wanneer men geen vorst meer te gemoet ziet; egter kan het evenwel nog gebeuren, dat de opgekoome planten, in buitengewoone langduurende koude voorjaaren, in eene nagt door een nagt-vorst vernielt worden, gelijk aan de landlieden bij ondervinding wel bekent is; maar wat is hier als dan in te doen? Het beste middel zoude ik oordeelen te zijn, om, als de Boekweit door de vorst vernielt is, terftond het land weder om te ploegen, en 't zelve op 't nieuw met Boekweit te bezaaijen; want men heeft ondervonden, dat dit tweede gezaaij, fchoon men daar toe meer arbeid en zaad moet beftceden, meesttijds zeer wel flaagt, als de na-zomer maar eenigzins gunftig, te weeten niet te koud of guur is, aangezien de Boekweit fchielijk groeit, en met een bekwaame warmte rijp word.

Ik heb reede aangemerkt, dat de Boekweit met een geringe grond te vreeden is, en dezelve derhalven met voordeel in allerlei fchraale gronden, daar geen andere graanen, als bij voorbeeld *gerst*, *rogge*, *fpelte*, enz. groeijen kunnen, gezaait word; om die redenen is het ook, dat men dezelve veel in de Provincie van Friesland in de zogenaamde *Zevenwouden*, in de dorre zand- en veenagtige gronden bouwt, en daar dezelve ook zeer wel flaagt, zodanig, dat zij de geheele Provincie voorziet en fpijzigt, wordende weinig andere in-, en ook geen of weinig uitgevoert: En het is waarlijk niet minder aangenaam te zien, dan 't gezigt van andere graanen, wanneer men in de bloei-tijd van de Boekweit, de Boekweit-velden even als met een wit laken overfpreid ziet. Dit moet ik, aangaande de cultuur nog aanmerken, dat men in deeze en andere Provincien, daar men de Boekweit op de heidvelden bouwt, de heide voorheen affnijd en dan verbrand, niet alleen om den grond bekwaam tot de roering of omploeging te maaken, maar ook om dat de asch, over het land verfpreid zijnde, een vrugtbaarheid aan den grond geeft, waar door de Boekweit beter groeit; want de mesting ook meest doorgaans in de landftreeken, daar een fchraale grond is, weinig gevonden word, of bezwaarlijk en kostbaar van elders aangebragt kan worden, om de landen daar meede te verbeteren, tot bouwing van het een of andere graan: Dog aangaande de *mest* en *mesting* der gronden, zal op een ander plaats in het vervolg op zijn artijkel meer gezegt worden.

Gebruik van de Boekweit.

Dit graan dient om daar van *meel* en *gort* te maaken, die in deeze *Nederlanden* en andere *Noordlijke* gewesten zeer veel tot fpijs-bereiding, inzonderheid van de gemeene menfchen gebruikt worden; men bereid 'er, met water of melk en boter of ander vet, brij of pappen, en voornaamelijk pan- en andere koeken van, die niet onfmaakelijk zijn; dog dit graan is zo voedzaam niet, als de *weit* of andere graanen; 't welk klaarlijk daar aan blijkt, dat de menfchen na 't eeten van fpijzen uit Boekweiten-meel of gort toebereid, fchielijk weder hongerig worden, ten ware zij andere voedzaamer fpijzen daar benevens nuttigen.

De Boekweit word ook tot het bier-brouwen gebruikt, inzonderheid tot de zogenaamde witte of zoete bieren, dog zelden alleen, maar met ander mout gemengt, geevende aan het bier een zoete fmaak en roode koleur. Daar kan bij gebrek van ander meel, ook brood van Boekweiten-meel, 't zij alleen, of met ander meel vermengt, gebakken worden, dog 't zelve is wateragtiger en flaauwer, als dat van tarwen- of roggen-meel, en ook veel minder voedzaam. Het Boekweiten-meel is meede dienftig onder de oplosfende en weekmaakende pappen gebruikt.

Voorts is de Boekweit ook een zeer goed voedzel voor de verkens, hoenders, kapoenen, duiven, en meer ander gevogelte; maakende dezelve in een korte tijd zeer vet, inzonderheid als men hun de Boekweit in melk gekookt, te eeten geeft, en ze in een nauw hok opgefloten worden.

In zommige warme landfchappen, daar de weide fchaars is, word de Boekweit ook wel, 't zij alleen of met *wikken* vermengt gezaait, tot voeder voor het vee, inzonderheid na de inoogfting der graanen, tot herfst-voeder, dewijl dezelve ras uitfpruit en aangroeit; 't rund- en ander vee eeten dit kruid ook zeer gaarne, en de koeijen geven 'er veel en goede melk van. Aan de hoenderen in 't voorjaar in plaats van ander koorn gegeven, doet hun zulks vroegtijdig eijeren leggen.

Het ftaat ook nog aan te merken, dat de Boekweitbloemen aan de *bijen* een goed voedzel verfchaffen, namelijk, dat ze daar uit in de bloei-tijd veel honing en wasch vergaderen; weshalven ook de *bije-vokkers* in deeze en andere Provincien, die verre van de Boekweit-velden afwoonen, hunne bije-korven omtrent de tijd dat de Boekweit begint te bloeijen, naar de Boekweit-velden toe voeren, en daar door veel voordeel, ten opzigte van de *honing* en *wasch* genieten; inzonderheid als het jaar-faifoen dan niet te nat of regenagtig is.

De Boekweite doppen van het gemaalen zaad, in de bakkers ovens uitgebrand zijnde, dienen veel, gelijk de doove koolen, tot verwarming der kamers en andere dingen; geevende een zagte warmte, geen of weinig damp, en blijven lange glimmend.

In de medicijnen heeft dit gewas geen of er weinig gebruik, voor zo verre bekent is.

BOELKENS-KRUID; *Koninginne-kruid*; in 't latijn *Eupatorium cannabinum*; *Hepatorium* Dodonæi; (*Eupatorium foliis digitatis*, Linn. *Spec. Plant.*) Dit kruid groeit op wateragtige plaatzen, naast de gragten, flooten en andere wateren, zo wel in deeze als meer andere landfchappen van *Europa*; het fchiet ronde roodagtige ftengen, waar aan langwerpige, puntige, en aan de kanten wat gekartelde bladen, gemeenlijk vijf, dog ook wel meer, aan een hooft-fteel voortkoomen; de bloemen, die op de toppen der ftengen in een hooft of kroontje veele bij malkander voortkoomen, zijn klein en ligtrood of lijfverwig van koleur, die daar na in ftuifjes verdwijnen.

Daar is ook nog een andere zoort van dit kruid, *Water-boelkens-kruid* genaamt; in 't latijn *Hepatorium aquatile* Dodonæi; (*Bidens corollis flosculosis, calijcibus subfoliosis, seminibus erectis, foliis trifidis*, Linn. *Spec. Plant.*) Het zelve gelijkt veel naar het voorgemelde *Boelkens-kruid*, maar brengt op zijn takken en toppen gefterde geele bloemen voort; groeit ook op diergelijke wateragtige plaatzen, als het vorige, en zelfs zomtijds midden in de ondiepe wateren; dog is in de medicijnen van geen gebruik.

Het

Het eerstgemelde kruid heeft een verdunnende, opennende, zuiverende en opdroogende kragt, en is derhalven inzonderheid zeer dienstig tegens de jeukte, schurft en diergelijke onzuiverheden der huid, als meede niet minder tegens onzuivere wonden en gezweeren: Men zegt ook, dat het goed is tegens de verstopte ingewanden, inzonderheid van de milt, lever en gal-blaas, en de daar uit voorkoomende gebreeken, als *geelzugt*, *hijpo-condrij*, *opgestopte stonden*, en ook de *ander-* en *derde-daagsche koortzen*, enz.; men gebruikt tot dien einde het afkookzel daar van, 't zij van dit kruid alleen, of met andere tegen die gebrekens dienende kruiden, en andere dingen gemengt; of ook het uitgeperste zap van dit kruid.

BOERE-KERSSE, zie KERSSE (BOERE-).

BOERE-KOOL, zie KOOL.

BOERE MOSTERT, zie KERSSE (BOERE-).

BOERSEKENS-KRUID, zie HERDERS-TASCH.

BOETSEEREN, dus word die kunst genaamt, om uit *wasch*, *potaarde*, *pleister* of *gijps*, en andere zagte stoffen, allerleij Loof- en Beeld-werk uit de vrije hand, zonder gieting of vormen, zo wel in 't klein, als groot, te maaken; dit is een niet minder groote kunst, dan het *Beeldsnijden* of *Beeldhouwen*, te weeten, als beide wel en fraai uitgevoert worden; want bij het eene en andere moet de meester niet alleen de teken-kunst in de grond verstaan, maar ook de gedaante, die hij formeeren of boetseeren wil, vooraf wel in 't hoofd verbeeld hebben: Dog bij het boetseeren heeft men dat voordeel boven het Beeldsnijden of Beeldhouwen, dat wanneer men een deel van een stuk werk mogte verbroddelt of niet wel getroffen hebben, men zulks gemakkelijk, door bijvoeging of wegneeming van de weeke stoffe, weder kan herstellen of verbeteren, dat geenzins in hout, en nog minder in steen geschieden kan: De stoffen, om te boetseeren, behoorlijk bereid zijnde, zo bestaan de instrumenten, die men daar toe gebruikt, in zeer weinige, te weeten hooftzaakelijk in kleine gladde houtjes en ijzertjes, die aan haar punt verschillige gedaantens hebben, om ze naar gelegentheid te gebruiken, moetende een kunstige hand het meeste hier bij verrigten. De *Italiaanen* zijn inzonderheid groote meesters in het boetseeren, en om allerleij *loofwerken*, *beelden*, *basreliefs*, enz. uit *pleister-werk* (dat men anders ook *stucadoor-werk* noemt,) te maaken, waar door veeltijds de zouders der vertrekken en andere plaatzen van aanzienlijke huizen verfiert worden; en men kan de kunst en fraaiheid van zulk werk dikwils niet genoeg en zonder verwondering betragten. Men boetseert van *wasch*, enz. ook conterfaitsels van menschelijke tronien en lighamen, enz. naar 't leeven, zo wel in 't klein, als groot, dog voornaamelijk op de eerste wijze, die vervolgens met natuurlijke koleuren opgeschildert, en van kunstenaars zo naukeurig gemaakt kunnen worden, dat ze het levendige origineel volkomen, even als een *pourtrait*, en zelfs beter, gelijken. Het Boetseer-werk van *pot-* of *pijp-aarde* word meest doorgaans in een oven hard gebakken, maar dat van *pleister* of *gijps* verkrijgt door het droogen zijne hardigheid. Zie ook PLEISTER-WERK.

BOEUF A LA MODE, of *Runder-schijf*, word op de volgende wijze toebereid: Neemt een *runder-schijf*, ter dikte van 4 à 5 vingeren, klopt hem ter deegen met het plat van een hakmes, *lardeert* hem dan bekwaamelijk vet, met runder-vet, of langwerpige vierkante stukken spek, in *peper*, gestooten *kruidnagelen* en *zout* onder elkanderen geroert, ter deegen omgewentelt; legt hem dan twee of drie dagen in half *wijn-azijn* en half *water*, waar na men hem in een steenen pan doet, waar op een dekzel, dat ter deegen sluit; voegt 'er dan bij, de vierde-part van een fles goed dik of zwaar *bier*, en eenige *laurier-bladen*, strijkt voorts 't dekzel met een deeg van water en meel toe, dat 'er geen de minste lugt uit kan koomen, en zet het dus 's avonds op de heete asch, 's morgens doet men 'er zo veel vuur onder, dat het heel zagtjes stooft, en hier vervolgt men meede, tot dat hij ter deegen gaar is; zijnde hier toe een uur of drie nodig, na dat hij een nagt op de heete asch heeft gestaan; wil men 'er een gebondene saus over hebben, zo schept dezelve opdisschende, het vet boven af, en laat het met weiten-meel in de pan bruin braaden, 't geen vervolgens in de saus geroert word, en dezelve bind; zommigen doen 'er in de plaats van bier, roode wijn bij, dog bier is ruim zo goed.

BOFFERT, zie GEBAK.

BOGAART, zie BOOMGAARDE.

BOHEEMSCHE GAAIJ; is de naam, die de Engelschen aan de *Beemer* geeven, hier vooren beschreeven.

BOHEEMSCHE KRAAIJ; is een zoort van *Beemer*, wiens vleesch zeer mals en lekker is.

BOK; in 't latijn *Hircus*, (*Capra cornibus carinatis arcuatis*, LINN. *Faun. Suec.*) Is het mannetje van de gewoone *Geit*; de meeste deezer Dieren zijn gehoornd, dog men vind 'er zoorten, daar mannetje en wijfje beide geen hoornen hebben; de koleur van het hair, dat hun vagt uitmaakt, is zomtijds zeer verscheiden in een en 't zelfde land, als meede hunne groote; het gelaat van de Bok heeft iets vriendelijks, dat met loosheid gepaart gaat; zij zijn wispeltuurig van aart, aandoenlijk voor liefkoozingen, dog men kan 'er niet veel op vertrouwen, dewijl zij zomtijds al speelende iemend stooten en met de hoornen kwetzen; zeer veel verschillen zij in zagtaardigheid met de schaapen, en vallen dikwils op iemand aan, die hun in 't allergeringste niet beledigt; de wispeltuurigheid van hun natuur, ontwimpelt zig door de ongeregeltheid van hunne bedrijven; zonder eenige wezentlijke oorzaak, dan die van eene verbaazende vlugheid van zintuigen en wonderlijke lijnigheid van ledematen, loopen zij en staan stil, springen, huppelen, verbergen zig of vlugten, en zulke tegenstrijdige verrigtingen volgen malkanderen beurtelings; zij zijn zo vreesagtig niet als de schaapen, en onder al het vee zijn zij de gemeenzaamste met den mensch; ten opzigt van elkanderen beminnen zij de eenzaamheid, en beklauteren steile plaatzen, om te gaan nederleggen; daar door zijn zij niet zeer gemakkelijk, om aan kudden te houden en te leiden.

De *Bokken* en *Geiten* verkiezen hooge drooge landen, gebergten, heuvelen, heijen en kreupel-bosschen, boven moerasige en vogtige weiden, hoe weeldrig die ook met gras moogen pronken; veel warmte is meede voor hun zeer genoeglijk en geen heete zonneschijn verdriet hun; in tegendeel kunnen zij geen of weinig koude verdraagen, en in *Vrankrijk* is men zelfs verpligt, hun 's winters op stal te zetten; hunne legplaats moet zindelijk wezen en dagelijks gezuivert worden, dewijl zij vijanden zijn, om in drek en vuiligheid te leggen; tot hun voedzel vergenoegen zij zig met het kortste gras, en zelfs met veele groentens en ruigte, die andere Dieren geenzins willen eeten. Zeer nadeelig zijn ze in de bosschen en plantagien, dewijl zij greetiglijk de jonge scheuten en knoppen

van 't geboomte afknabbelen, en zelfs de bast van de boomen ſchillen, zo dat men wel moet zorgen, om ze buiten moestuinen, lusthoven en aanleg van houtgewas te weeren; 's winters is hun gewoone voedzel *hooij*, en kunnen zij *kool*, *wortelen*, *aard-appelen* of *raapen* krijgen, verſtrekt hun zulks tot een groote lekkernije.

Voor geen Dier ter waereld behoeven de *Bokken* in geilheid te zwigten, voornaamelijk de zulken, die gehoornt zijn; de afſchuwelijke ſtank die hun altijd verzelt, is 'er ook een duidelijk en klaar bewijs van; de geilheid van dit Dier, gaat met een buitengemeene ſterkte en bekwaamheid tot het voortteelen gepaart; een Bok voldoet, om geduurende twee of drie maanden, hondert vijftig *Geiten* te beſpringen; dog door deeze drift worden hunne kragten ook dusdanig verſpilt, dat wanneer zij vijf of zes jaaren bereikt hebben, men ze reeds voor afgeleeft rekent. De *Bokken*, die tot het beſpringen uitgekoozen worden, moeten bijna den ouderdom van twee jaaren bereikt hebben, groot van maakzel zijn, met een korte en dikke hals, een ligtige kop, hangende ooren, vleesſige billen en vast op de pooten ſtaan; voorts van een lange baard, en een dik en zagt zwart-koleurige vagt voorzien; tot de keuze der *Geiten* is zo veel naukeurigheid niet nodig, nogthans houd men hier toe voor de besten, die vlug ter been zijn, en niet te min de agterdeelen zwaarlijvig hebben, daar bij van groote pramnen en lange tepels voorzien, als meede zagt en dik hair: Schoon een *Bok* van één jaar, en een *Geit* van zeven maanden ter voortteelinge wel bekwaam zijn, zo brengen zij egter zelden door deeze vroege paaring goede jongen voort: Hoewel de *Bokken* en *Geiten* altoos vaardig zijn, om te ſpringen, houd men egter de beste tijd daar toe het najaar, en voornaamelijk de maand van *Oktober*, dewijl de jongen daar uit geteelt, zo verre gekoomen zijnde om te kunnen grazen, als dan bekwaam en jong kruid vinden, dat door hunne teere maagen kan verteert worden: De *Geit* draagt vijf maanden, en zij voed de jongen met haare melk gewoonlijk vier of vijf weeken: Meestendeels werpt de *Geit* telkens maar één jong; dog zomtijds ook twee, zeer zelden drie, en nimmermeer als vier: Zeven jaaren bereikt hebbende, houd haare vrugtbaarheid op; als dan laat men ze vet weiden, het geen meede ten aanzien van de oude *Bokken* geſchied; dog het vleesch zo wel van de eene als de andere is geenzins ſmaakelijk en buitengemeen taai; de jonge *Bokjes* een half jaar oud geſneeden zijnde, en dan vet gemest, leveren beter en malſer vleesch, dog het is op verre na zo veel niet geacht, als dat der *lammeren*; behalven in zulke landen daar het ſchaapvleesch laf en ſmaakeloos is; denkelijk zouden deeze Dieren den ouderdom van tien of twaalf jaaren wel kunnen bereiken, dog dewijl deszelfs vleesch na maate dat hunne jaaren klimmen, minder word, ſpaart men ze zelden langer, dan de tijd uit dat zij tot de voortteeling bekwaam zijn: De ſtank, die den Bok altoos verzelt, huisvest in de huid, en niet in 't vleesch.

Om bovenſtaande redenen, zijn de *Geiten* in onze *Nederlanden*, als meede in *Duitschland* en *Frankrijk* in weinig achting, dog in de *Oosterſche* landen, en in het Noordelijk gedeelte van *Africa* is het 'er anders meede gelegen, daar verſtrekken die Dieren voor een aangenaam en lekker voedzel, en hun vleesch word 'er beter gekeurt, als dat der *ſchaapen*: In de bergagtige gedeeltens van *Noorweegen* draagt de Landman geen meerder zorg, tot aanfokking van eenig vee, als wel voor dat der *Geiten*; dewijl dezelve de kost op plaatzen weeten te vinden, die voor de *Schaapen* en *Koeijers*, uit oorzaake van hunne ſteilheid, ontoegankelijk zijn: Verſcheidene Schrijvers bevestigen, dat 'er in de Stad *Bergen* alleen jaarlijks meer dan zeventig duizend onbereide *Bokke-vellen* na elders afgeſcheept worden.

De Heer PONTOPPIDANS in zijne *Natuurl. Hiſtor. von Norwegen*, *II theil*, *pag.* 15. verhaalt, dat op *Nordland* en *Sundmoer*, (zijnde het eerſte een Zweedsch landſchap ten noorden tusſchen *Noorweegen* en de *Bothniſchen Zeeboezem* gelegen, en het andere een *Provintie* meede tot het *Zweedſche Rijk* behoorende,) de beste *Bokken* gevonden worden, 's winters en zomers op de bergen als wild omzwervende, en den ouderdom van tien tot twaalf jaaren bereikende; de Huisman aan wien ze toebehooren, eenige van dezelve willende hebben, is verpligt, om ze te ſchieten, of anders met list te vangen: Zij zijn zo moedig en ſtrijdens gezind, dat zij door een *Wolf* alleen aangerand wordende, gantsch niet voor hem wijken; honden bij zig hebbende, helpen zij de geheele kudde verdedigen: Dikwils voeren deeze *Geiten* met *Slangen* en ander kruipend gedierte krijg, en wanneer zij door deezen gebeeten of geſtooken worden, maakt men van haar eigen melk warm, en wascht de wonde daar meede: in 't algemeen wreeken zij zig zelven aan de *ſlang*, met hem op te vreeten, ſleepende denzelven lange met zig om, eer zij hem kunnen doorzwelgen, en bevinden zig eenige dagen daar na gantsch niet wel; dog men weet niet, dat zij 'er aan ſterven. In het diſtrict *Salten*, nabij *Roerſtadt*, is een vlakke berg gelegen, die wit van koleur is, met grauwe ſteenen, waar op geen gras nog kruid groeit, dat iets vergiftigs ſchijnt te hebben, dan alleen voor de *Geiten* en *Bokken*, want alle andere dieren gaan 'er veilig over, en dit vee valt aanſtonds, dien berg betreedende, in onmagt neder, en raakt om hals, indien hen geen ſpoedige hulp toegebragt word; dus verre de Heer PONTOPPIDANS.

Volgens algemeene waarneemingen, haalen de *Bokken* en *Geiten* den adem door de ooren, en niet door de neus: Een teken van hun gezondheid is, wanneer zij wel willen drinken; ſchielijk worden zij door ziektens aangetast, die hun ras wegrukken, indien 'er geen ſpoedig hulpmiddel bij der hand is; veele kwaalen, die de *ſchaapen* bejegenen, zijn zij ook onderhevig; onder anderen de galligheid, ontſtaande uit zekere wormen, die in de lever huisvesten, en door haare gedaante *botjes* genaamt worden; wanneer zij te vogtig loopen, of in de vette weiden grazen, worden zij veeltijds door een beſmettelijke koorts overvallen, die zijn oorſprong uit eene verhitting in 't bloed ſchijnt te krijgen; de middelen, die tegens deze kwaal aangewend worden, zijn eene aderlaating en onthouding van voedzel; een dusdanig ziek beest moet zorgvuldig van de kudde afgezondert worden, dewijl deeze ziekte zo kwaadaardig is, dat zij ligtelijk de geheele hoop aantast; meede zijn zij aan een zoort van waterzugt onderhevig, waar tegens niets dienſtiger is, dan hun de huid voorzigtelijk onder het ſchouder te openen, waar door het overtollige water dan van zelven ontlast, en men geeft hun in dien tijd niets als droog voedzel: De *Geiten* jongen geworpen hebbende, zijn zomtijds aan een opzwelling en opdrooging der uijeren onderworpen; 't beste middel tot derzelver geneezing, is om ze van tijd tot tijd met warme vette melk te wrijven.

De *Geiten* geeven veel melk, zijnde dezelve ook gezonder,

zonder, dan die der *Schaapen*, en ſchoon zij zeer dun is, in die hoedanigheid bijkans met de *Ezelinne-melk* overeenkoomende, word 'er egter ſmaakelijke kaas van bereid; ontegenſpreekelijk is het, dat dezelve veel meer vlugge deelen en ſcherpe zouten bevat, als de *Koeije-* en *Schaape-melk*; dewijl de *Geiten* dusdanige kruiden eeten, die de bovengemelde dieren niet willen nuttigen; voornaamelijk ſchijnen zij zeer belust te zijn, op de *wolfs-melk* en meer andere gelijkzoortige planten, wiens zappen heet en ſcherp van aart zijn; de *weij* of *huij* van deezen melk overtreft verre die van *koeije-melk*, om de waterloozing te bevorderen en verſtoppingen te verdrijven: De *Geiten* zijn zo mak en tam, dat ze zig ligtelijk, zelfs door kinderen laaten zuigen, aan wien deeze melk tot een goed en gezond voedzel verſtrekt, gelijk meede aan menſchen, die aamborstig zijn, een benauwde ademhaaling hebben, of met bloedſpuwen gekwelt zijn, ook nog voor meer ongemakken van dien aart: Men zegt, dat 'er zeekere zoort van vogelen zijn, anders van kapellen en inſecten leevende, die de *Geiten* veeltijds uitzuigen; volgens zommige Schrijvers, zoude het de bekende *Nagt-ſwaluw* zijn, welke om die reeden ook *Geitemelker* genaamt word: Dat zij zomtijds zo wel als de *koeijen* en *ſchaapen*, door de *ſlangen* aan de tepels gevat worden, is iets dat onwederſpreekelijk is.

Het ſmeer of vet van de *Bok* en *Geit*, word veel gebruikt tot zaamenſtelling van zalven en pleisters, is ontbindende, verzagtende en weekmaakende; het word ook in de klijſteeren tegens de roode loop gemengt, en tot geneezing van verzweeringen der darmen, word het zelfs als een wond-drank ingegeeven, men kiest het zulke, dat hard droog en wit is. In *Engeland*, *Frankrijk* en elders word het meede gebruikt om kaarzen van te maaken: Het merg van de *Bok* word dezelve kragt, als het ſmeer toegeſchreeven, en daar te boven nog van zeer goed tot verſterking van de zenuwen te zijn.

L'EMERIJ zegt, dat 'er zomtijds in de gal-blaas van deeze Dieren, kleine ſteenen gevonden worden, die *Pſeudo-bezoar* zouden kunnen genaamt worden, dewijl zij zeer openende en zweetdrijvende zijn, en in kragten weinig aan den echten *Bezoar* behoeven toe te geeven. Dezelfde Schrijver getuigt, dat de *Geiten-drek* afvagende, opdroogende, ontbindende en ettermaakende is, vervattende veel vlug en ſcherp zout, en zeer dienſtig is, inwendig genoomen, voor de ſteen, om pis en maandſtonden te verwekken, en voor de verſtoppingen van de milt; uitwendig word het gebruikt tegens de ſchurft en hardigheden van milt en lever.

Zedert lange is het *Bokke-bloed* reede in groote achting geweest; in menigte word het uit de gebergtens van *Savoijen* en *Zwitzerland*, naar *Frankrijk* en elders gebragt, zijnde dit het gedroogde en toebereide bloed van de *Steen-bokken*; egter zijn zommigen van gedagten, dat dat der tamme *Bokken* veel beter is, en zelfs zijn 'er, die dit Dier tot dien einde drie à vier weeken lang met geurige kruiden, als *petercelie*, *pimpernel* en diergelijke meer, voeden; vervolgens opent men hun de flag-aderen; waar uit het bloed dan in een groote kom of bekken word gevangen, om het dus vrijelijk te laaten uitwaasſemen, waar na het in de zonneſchijn of op een zagt vuur gedroogt word, als wanneer men het in flesjes, die ter deegen toegeſtopt zijn, bewaart, en dus verſcheide jaaren kan goed houden: Door veelen word een bijzondere kragt aan dit bloed toegeſchreeven; en wel voornaamelijk, om geſtolt of geronnen bloed, dat zig ergens in het lighaam heeft zaamengepakt, te ontbinden en te verdunnen; voorts zoude het eene zweetdrijvende, giftweerſtaande en oplosſende hoedanigheid bezitten: In veele oorden houden het de Landlieden voor een zeer dienſtig geneesmiddel, tegens de pleuris, het kolijk, enz. De *doſis* is één drachma met *kreefts-oogen*, *draaken-bloed*, en meer andere gelijkzoortige dingen vermengt: In veele Apotheeken vind men 'er een middel van bereid, dat de naam van *Arcanum ſanguinis Hircini* draagt.

In *Engeland* zijn de *Bokke-vellen* ruim zo zeer in achting, als die der *ſchaapen*, zij worden eveneens als de *herte vellen* bereid, en zijn niet minder zagt; ook word 'er het *Turkſch leer* of zogenaamde *Marroquin*, en meer zoorten van keurlijk leder van vervaardigt, die verſcheidentlijk gekoleurt worden, als zwart, rood, geel en blaauw: Tot het *Turkſch leder* word de ruige zijde tot de buitenkant bereid, dog tot het *Spaansch leder* dat enkel uit *Bokke-* en *Geite-huiden* gemaakt word, en tot bovenleder van ſchoenen dient, neemt men de gladde zijde buiten; het *Spaansch leder* word door geheel *Duitſchland*, voornaamelijk in de *Hanſee-ſteeden* en te *Bergen* in *Noorweegen* bereid.

In het *Oosten* bedienen zig de inwoonders van deeze huiden, om lederen zakken van te maaken, waar in zij *wijn*, *olie*, *terpentijn* en meer andere vloeibaare dingen bewaaren en vervoeren: De *Tartaren* bedienen zig 'er meede als blaazen van, om rivieren en andere ſnelvlietende wateren zonder ſchroom over te zwemmen. Het hair word in de paruiken gebruikt, met vermenging van menſche hair, en hier toe is de zik of baard het dienſtigſte.

De *Geit* van *Angora*, die door de Heer BRISSON onder de naam van *Bok met zeer lang gekrult hair over het geheele lijf*, beſchreeven word; verſchilt weinig van de gewoone *Geit*, dan in de fraaiheid van het hair, dat gemeenlijk agt of negen duimen lang, ſchieragtig-wit van koleur, van natuuren gekrult, en zo zagt en fijn als zijde is: Deze *Geiten* zijn menigvuldig in de velden van *Angora*, een landſchap in het *Aſiatiſche Turkijen* gelegen, omtrent zestig mijlen ten noord-oosten van *Smirna*; van het hair deezer *Geiten* word volgens getuigenis van den Heer TOURNEFORT *in zijne reize naar de Levant*, het zogenaamde *Turkſche gaaren* vervaardigt, dat onder de naam van *Kemels-hair* verkogt word; al het *gaaren* dat *Smirna* tot deszelfs fabrijken van *kamelotten* nodig heeft, verſchaft haar *Angora* en *Berbazar*, twee ſteeden, beide in *Galatien* gelegen, en buiten dat worden 'er jaarlijks omtrent wel twee duizend baalen van naar *Engeland*, *Frankrijk*, en de *Nederlanden* afgeſcheept.

In de *Matiere medicale* van de Heer GEOFFROI word nog van een zoort van *Geiten* geſprooken, dien hij *Heraclijſche Geiten* noemt, en volgens zijne beſchrijving, genoegzaam met de voorige overeenkoomen, zo dat wij met reden denken, dat het dezelfde zoort is.

BOKKEN-VISCH, zie KLIP-VISCH.

BOKKING, of *Boekking*; is niets anders als vette gerookte *haring*, waar van voornamelijk twee hoofdzoorten zijn; de eene zoort *Eij-bokking* genaamt, zijnde niet gezouten en maar weinig gerookt, bijna versch; de tweede zoort, die gewoonlijk de naam van *Diepwaterſche Bokking* voeren, worden wat gezouten en dan gerookt, dog maar weinig, zo dat ze week blijven; en beide zoorten worden niet uitgenoomen, maar blijven in hun geheel.

Men

Men vangt ze in de najaars- en winter-tijden bij groote menigte op vele plaatzen in de *zuider-zee*, en van de *Diepwaterſche* worden inzonderheid de *Harderwijkſche* boven andere, als de vetſte en ſmaakelijkſte, veel geagt. Men nuttigt de *Bokkings* behoorlijk toebereid zijnde, meest als een toeſpijze bij ſalaad of iets anders, zijnde geen onaangenaam eeten. Hoe dezelve moeten bereid worden, is bij ieder bekend; namelijk men opent de buik van boven tot beneden, neemt ze uit, en breid dan de beide zijden des buiks in de rug van malkander, zo dat ze plat worden; vervolgens braad men ze in de pan, met wat boter na behooren, waar bij nog aan te merken ſtaat, dat men ze in 't begin op de buik en niet op de rug in de pan moet leggen, anders krimpen ze rond te zamen; bij de *Eijbocking* moet wat zout gedaan worden, en men ſtrooit over beide ook wel wat geſtooten peper; zommige ſnijden de koppen af, anderen niet. Men kan de *Bokkings* ook in pannekoeken bakken, dat geen onſmaakelijk eeten is, wordende dezelve tot dien einde eerst gezuivert en in ſtukken geſneeden, en dan het beſlag 'er bij gedaan.

Daar worden uit *Engeland* ook een zoort van *Bokkings* gebragt die naar de *Diepwaterſche* zweemen, maar zijn drooger en harder, dog ook heel aangenaam van ſmaak, en duuren tot in de zomer.

Men heeft ook nog een ander zoort van *Bokkings*, gewoonlijk *Stroo-bokkings* genaamt, die heel droog gerookt en in ſtroo ingepakt, verzonden worden, deeze zijn niet vet maar dor, egter niet onſmaakelijk voor de liefhebbers, als ze goed en niet te klein zijn: Men eet ze gewoonlijk maar zo droog, na dat de buitenhuid 'er af getrokken is, en deze heeft men gewoonlijk in het voorjaar, daar de vorige van de herfst tot in 't voorjaar duuren.

Ook worden hier te lande en elders *Bokkings* uit de overgebleevene pekel-haringen, door rooking gemaakt, dog deze zijn al te zout en van weinig ſmaak, dienende maar voor 't gemeen; ze zijn ligt kenbaar daar aan, dat ze ontkeelt zijn; deze draagen de naam van *Slabbertjes*. Zie verder op HAARING.

BOKS-BAARD, *Joſephs-bloemen*, of *wilde Scorzenneeren*; in 't latijn *Tragopogon*; *Barba hirci*; *Scorzenera ſilveſtris*; (*Tragopogon calijcibus corollæ radium æquantibus*, *foliis integris ſtrictis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Deze Plant heeft ſmalle, lange, grasagtige, puntige bladen, die wat krom nederwaards hangen, zeer gelijk aan die van de *haver-wortel* of *ſalſifij*: Uit de wortel, die wit en lang is, ſchiet een ſteng met zijdtakken, welke met diergelijke bladen als gezegt is, bezet zijn, en op welkers top-einden geele veelbladige Bloemen voortkomen, zeer gelijkende naar die van de paardebloemen of *Taraxicum*, die met 't opgaan der zon open gaan en zig plat uitbreiden, maar omtrent de middag zig weer ſluiten; en de bloem uitgebloeit hebbende, volgen grijze fijne ſtuif-pluisjes, die met de wind verwaaijen, waar onder een langwerpig, puntig en zwart zaad zit.

Dit gewas groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitshland* en elders, hier en daar in de weijen en op onbebouwde woeſte en eenigzints vogtige plaatzen: Het is een tweejaarige plant, die eerst in het tweede jaar haar zaad voortbrengt en dan vergaat. Men kweekt ze ook wel in de hoven tot het huishoudelijke en medicinaale gebruik; komende haare cultuur volkomen overeen met die van de *ſalſifij* en *ſcorzeneere*, welke men dus op die plaats kan nazien, en het is zeer waarſchijnlijk, dat deze plant dezelfde is met de *Italiaanſche ſalſifij*, of zeer veel daar mede overeen komende.

Gebruik van de Boks-Baard.

Men gebruikt 'er de wortel van in de keuken, tot ſpijsbereiding, zo wel geſtooft als tot ſoupen en ſalade, op dezelfde wijze als de *haver* en *ſcorzeneer-wortelen*. In de medicijnen is ze weinig in gebruik, maar men zegt dat ze in kragten meest overeenkomt met de *ſcorzeneer-wortel*, wordende inzonderheid gepreezen voor de ontſteeking der lever en andere leverziektens; ook voor de borst als mede voor de maag, nieren, teering, ſteenſmerte, opgeſtopte pis en winden; want ze is zagtjes pisdrijvende en zuiverende. Men kan ze ook confijten, gelijk andere wortelen, en aldus in gemelde gebreeken gebruiken, zie SCORZENEERE.

BOKS-BOONEN, zie DRIEBLAD (WATER-) en LISCH.

BOKS-DOORN, zie DRAGANTH.

BOKS-DOORN, zie WIJTING.

BOKS-MELDE, zie MELDE.

BOL, *Bol-wortel*, *Klijſter-* of *Klijſter-wortel*, in 't latijn *Bulbus*; zijn zodanige wortelen van zommige Planten die een ronde gedaante hebben, gelijk die van de *ajuinen*, *tulpen*, *narciſſen*, *lelien* enz., maar ze worden weer onderſcheiden, in *vaste bol*, (*Bulbus ſolidus*), gelijk de *crocus*; *geſchilferde bol* of *met rokken* over elkander (*Bulbus tunicatus*), zo als de *ajuinen* enz; *geſchubde bol*, (*Bulbus ſquamoſus*), gelijk de *lelien* enz. en *lidformige bol* (*Bulbus articulatus*), gelijk de *witte affodille*.

Zodanige *Bol* is eigentlijk geen wortel der plant, maar wel betragt, eer een zoort van *knop* (*gemma*), waar in de geheele plant en haare algemeene vermeerdering uit 't zaad, en bijzonder uit de bol, gelijk de bladen en geheele nieuwe tak enz. in een *boom-knop* opgeſloten zijn, ſpruitende de bollen jaarlijks nieuwe vezelwortels, dat eigentlijk de wortelen der plant zijn.

BOLETUS, beteekent een zoort van ronde *kampernoelje* of *ſponſie*, die van buiten de gedaante en koleur van leer hebben, maar van binnen een fijn poeijer beſluiten, gelijk de *bovist* en anderen: Dog in 't bijzonder word *boletus cervinus*, in 't duitsch *herts-ſponſie* of *herts-zwam* genaamt, een diergelijke gemelde ſponſie, die rond, zwart en hard is, en van buiten een leeragtige gedaante heeft, maar van binnen met een zwart ſtof opgevult is; van welke men zegt, dat dezelve zoude voortkomen uit 't zaad der Herten, dat deze dieren in haar bronstijd, of tijd van paaring, op de aarde laaten vallen; maar dit is een oude beuzeling en geheel valsch, aangezien deze *Boletus* of *Kampernoelje* ook gevonden word op plaatzen daar nooit geen Herten komen. Even zo beuzelagtig is ook het zeggen, dat deze *Boletus* aan de vrouwen of vrijſters gegeeven, zulks onfeilbaar zoude te weege brengen, om den gever daar van te beminnen; maar het kan wel zijn, dat ze de begeerlijkheid of geilheid zo wel van de mannen als vrouwen aanzetten, gelijk meer zoorten van *Kampernoelje* en andere dingen doen: Uitwendig word dezelve gepreezen tegen moederziekte en moeijelijke Baaring.

BOLETUS ESCULENTUS, zie MORILJE.

BOLLEN, zie GEBAK.

BOLUS; dit woord heeft tweeërlei betekenisſen; want in 't algemeen verſtaat men 'er alle vette aardens door; dog in 't bijzonder een geele of bleekroode vette aarde, die

die in 't water gedaan, fmeltbaar is. Ook word *roode Bolus*, of *roode aarde* en *rood krijt* genaamt een zekere harde fteenagtige dog zagte ftoffe, die de timmer- en andere werklieden veel gebruiken; zo als mede de fijnfte zoort daar van ook veel gebezigt word door de Schilders tot het maaken van fraaije tekeningen; de Chirurgijns bedienen 'er zig ook van om het bloed te ftempen. Zie ook ROODE AARDE.

Men kiest zodanige *Bolus* die zuiver is en niet fteenagtig, voorts rood, blinkende, zagt in 't aanraaken, en die men gemakkelijk tot een poeijer kan wrijven: De *Bolus* uit de fteenkoolen komende, is veeltijds fteenagtig; om dezelve daar van te zuiveren, wascht men ze verfcheidene maalen en zondert 'er dus het gruis van af, als dan word 'er een hard deeg van bereid, die vervolgens in ftukken van een vinger lang gefneeden worden, en *Bolus* in bollen genaamt word.

De *Bolus* heeft een opdroogende en zamentrekkende hoedanigheid, is dienftig tegens de buikloop, bloedloopen en bloedfpuwen, inwendig gebruikt: Uitwendig word zij gepreezen om het bloed te ftempen, als mede de toevloeden der zinkingen te beletten.

BOLUS, beteken in de geneeskunde ook zo veel als een *brok*, beftaande uit *conferven* en *poeijers*, tot een bekwame dikte gemengt; waar bij ook wel eenige fijroop gevoegt word, als 'er veel poeijers bij moeten zijn, om dit Geneesmiddel zijn regte conftiftentie te geeven. In plaats van de *conferven* word ook wel *rob van vlier-beften* en *jeneverbeften*, of *theriaak* en *mithridaat* gebruikt, naar de omftandigheden. Ziet hier een voorfchrift van een *Bolus* of *Brok*.

Neemt gepoeijerde *jalappe-wortel* vijftien grein; *gutte-gom* vier grein, *koekjes van alhandel* twee grein; *conferf van bleeke roozen* twee fcrupel; mengt het tot een brok, die men in eens neemt om te purgeeren.

Om te zweeten kan men de volgende *Brok* bereiden. Neemt *zonder vuur bereid hertshoorn* een fcrupel; *mineraale bezoar*, een half fcrupel; *cinnaber van antimonie*, drie grein; *rob van jeneverbeften*, zo veel genoeg is; mengt het tot een brok, die in eens moet ingenomen worden.

BOLUS ARMENIÆ; *Armenifche Bolus*; is een aardagtige, vette, zwaare, bleekroode ftoffe, die veel ijzerdeeltjes bij zig voert, hebbende een zamentrekkende fmaak, en word gewoonlijk in vierkante ftukken bij de Drogisten verkogt: Hij voert dien bijnaam om dat hij eertijds uit *Armenien* gebragt wierde, dog hedendaags vind men dezelve ook op verfcheide plaatzen van *Europa*, als in *Frankrijk*, *Hongarijen*, *Zevenbergen* en elders meer, wordende de *Hongarifche* inzonderheid veel geagt. Hij moet, om goed te zijn, glad, blinkende en niet zandig zijn, en niet op de tong kleeven, als hij een weinig tijds in de mond gehouden word, maar veel eer door 't fpeekzel fmelten.

Men zegt dat deze gegraavene *Bolus* eerst met water doorweekt word, om dezelve van zijne onzuiverheeden te reinigen, en dat men hem daar na tot vierkante ftukken formt, die van zommige Drogisten *Brouillamini* genaamt word; hoewel zommige Geneesheeren de ongewasfchene, of zo als die gegraaven word, zonder hem te zuiveren, voor de beste houden. Deeze *Bolus* heeft een zaamentrekkende en teffens *abforbeerende* of opflurpende kragt, dog niet gelijk andere *abforbentia*, die door het zuur kunnen ontbonden worden, maar deze *Bolus* niet, en hij beneemt door vermenging het zuur en de fcherpigheden zijn kragt, en is derhalven nuttig in veelerleij in- en uitwendige ziektens, daar het zuur de baas fpeelt, wordende inzonderheid gepreezen tegen de roode en buikloop, 't zij alleen of met andere bekwaame dingen gemengt: Andere zeggen dat het met de *gezegelde aarde*, (*terra figillata*), eenerleij kragt heeft; en nog andere houden hem voor 't inwendige gebruik gevaarlijk, dat egter nog niet klaar genoeg aangetoont is, en de ondervinding anders leert: Uitwendig dient de *Bolus*, en word van de Heelmeesters veel gebruikt tot ftuiting van fterke Bloedvloeijingen uit wonden en kneuzingen; wordende tot dien einde fijn gepoeijerd zijnde, vermengt met *eijwit* of *terpentijn* tot een pap, die men met vlas of hennip oplegt en daar over heen een linnen in azijn met water gemengt, nat gemaakt, en verder de wonde verbonden: Anderzins dient het ook als een ingredient tot de te zamen geftelde Bloedftuitingen. Men prijst deze *Bolus* ook in onverdragelijke jeukte, zo wel in wonden als anderzints; tot dien einde mengt men heel fijn gepoeijerde *Armenifche Bolus* met *roozen-olie* tot een zalf, en beftrijkt daar mede de jeukige plaats of legt het als een pleifter op; is het een wonde, zo word die verder behandelt zo als het behoort.

Die ftoffe, welke de naam van *witte Bolus* draagt, is niets anders dan *mergel* of een zoort van *kleij*, die een zamentrekkende kragt heeft, dog geenzints in haare heilzaame uitwerkingen bij de *Bolus* is te vergelijken.

BOMBAX, zie KATOEN.

BOMBIJLUS, zie HOMMEL.

BOMBIJX, zie ZIJDE-WORM.

BONASUS, ook *Monops*, *Loni* en *wilde Buffel* genaamt (*Bos cornibus in fe flexis, juba longifima*, LINN. *Syft. Nat.*) Dit dier, dat onder het geflagt der *runderen* of *koeijen* behoort, heeft de gedaante van een *ftier*, zijnde eenigzints korter dog zwaarder als een *os*; kop en hals beide zijn met geele hair-lokken bedekt, niet kwalijk na de maanen van een *paard* gelijkende, dog veel langer en fijnder; de hoornen zijn cierlijk blinkende zwart, een weinig binnenwaards en tevens na beneden toe omgekromt, omtrent als die van een *ram*; over het geheele lijf is het hair aschgrauw naar den rosfen trekkende van koleur; de huid is zo hard dat het dier geen aandoening van ftokflagen heeft: Ten aanzien van de groote des lijfs is de ftaart klein.

In veele handelingen is dit dier overeenkomftig met de *ftier*; zo wel als deeze graaft hij met zijn voorfte pooten in de grond en fchopt met de agterfte; de gedaante zijner hoornen beletten hem, om aangevallen zijnde, 'er veel nut tot zijne verdediging van te hebben; hier toe zegt men gebruikt hij een ander middel, want door de jaagers vervolgt, en in 't nauw gebragt, zodanig dat hij de honden niet kan ontkoomen, weet hij dezelve met zijne vuiligheid af te weeren, die hij eenige fchreeden ver kan uitwerpen, en die zodanig fcherp is, dat een houd op wiens huid die valt, ter dier plaatze kaal word; zelfs zegt men dat de *koe*, voor dat zij jongen werpt, zo 't ware als tot haare beveiliging, de plaats daar zij zig bevind, met haaren drek omringt: Dit Dier woond in verfcheidene oorden van *Azia* en *Africa*; de inwoonders eeten zijn vleesch, dat zeer fmaakelijk is; en van de huiden maaken zij fchilden, waar door een musket-kogel niet in ftaat is te dringen: L'EMERIJ zegt dat zijn horens zamentrekkende, zweet-drijvende en gift-weerftaande zijn.

BONDUC; *Indiaanfche erweten*, (*Guilandina aculeata, foliolis ovatis acuminatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit

is een Boom- of Heestergewas, dat op de meeste plaatzen in de *Indien* groeit, brengende peulen of vrugten voort, die de dikte van een vuist hebben, en van buiten roodagtig en doornig, maar van binnen glad zijn; bevattende ieder dezer vrugten twee ronde korrels, van grootte als een kleine noot, die witagtig, glad, blinkende en hard zijn, en geen zeer aangenaame fmaak hebben. De *Indianen* eeten deze vrugten, groen gekookt.

BONET, of *Bonite*, in 't lat. *Belamijs*; (*Scomber pinnulis inferioribus ſeptem, corpore lineis utrinque quatuor nigris*; LOEFL. *Epist.*) Is een Visch, behoorende onder het geflagt der *Makreelen*, die circa de lengte van twee a drie voeten heeft; deszelfs rug is met kleine fchubbetjes bedekt, die zo digt aan elkander fluiten, dat men ze ter nauwer nood kan gewaar worden; op de rug is de koleur leijagtig blauw, hier en daar een weinig na 't groene hellende, de buik is paerel-gewijs, dog word op de zijden na de rug toe al langs hoe bruinder; vier geelagtige ftreepen, loopen zo te zeggen paralel langs het geheele lijf, neemende haaren oorfprong bij de kop, en zig bij de ftaart vereenigende, die volkomen in maakzel met die van de *Makreel* overeen komt; op de rug, nabij de ftaart zijn zes vierkante kleine vinnetjes, gaande de hoogte van een duim niet te boven, en van onderen zijn 'er zeven; de oogen die als paerlen van git in zilverkoleurige kringen ftaan, zijn groot en fchraal.

Wel tagtig of hondert mijlen in 't rond van de *Kanarifche-Eilanden* en *Madera* grimmelt den *oceaan* van deze visfchen; men ziet ze dikwils tien of twaalf voeten hoog uit het water fpringen, om hun aas, dat in vliegende vischjes beftaat, te agtervolgen en te betrappen; zij worden met kleine harpoentjes en hoeken op dezelfde wijze als de *Dorade's*, in wiens gezelfchap men ze veeltijds ziet zwemmen, gevangen. Men zegt dat deze Visfchen aan de *Franfche kust* tusfchen de rivieren de *Loire* en de *Garonne* zeer menigvuldig zijn, en aldaar den naam van *Germon* draagen. Deszelfs vleesch is lekker, droog, vast, voedzaam en gezond.

BON POUR NICLE, zie POMPERNIKKEL.

BONT, *Bont-werk*; anders ook *Peltwerk*, of *Pelterijen* genaamt; dus noemt men de vellen of vagten van allerleij Dieren, die met de hairen toebereid zijn; wordende zodanig een, die de vellen dus bereid, en ook allerleij dingen daar uit vervaardigt, gewoonlijk een *Bontwerker* genaamt. Van veelerlei gebruiken zijn deze Bontwerken, gelijk niet onbekent is, dog dienen hooftzaakelijk tot kleedagien in de wintertijd, om zig voor de koude te bewaaren; men gebruikt ze derhalven tot voering van klederen, en men maakt 'er handfchoenen, moffen, mutfen enz. van. Men heeft *bont-* of *peltwerken* die zeer kostbaar en van een hooge prijs zijn, als onder anderen de *hermelijnen*, *zabels*, *zwarte vosfen* enz., die alleen voor groote perfonagien dienen: Dog het gebruik der Bontwerken is algemeener in de heel koude noordlijke landen, gelijk in *Zweeden*, *Moscovien*, *Polen*, *Hongarijen* enz., dan in deze meer zuidlijk gelegene gewesten.

BONTE-HAAIJ; in 't latijn *Canicula*, (*Squalus rufo-varius, pinna ani medio inter anum & caudam pinnatam.* ART. *Gen.* 68. *Sijn.* 97.) Is een verflindende Visch, wiens naam genoegzaam aanduid, dat hij onder het geflagt der *Haaijen* behoort; zijn gewoone lengte, volwasfen zijnde, is anderhalf ellen; van koleur is hij roodagtig met veele zwarte vlekken geftippelt, en verfchilt van de gewoone *Haaijen*, niet alleen, door dien zijn rug breder is, maar ook om dat hij korter en ftomper fnoet heeft, en zeer luttel over den bek uitfteekende; ook is de huid van deeze *Haaij* veel ruwer, dan die van de andere zoorten. Veel word hij in de *Middelandfche zee*, en aan de kusten van de *Noord-zee* gevonden.

BONTE-KRAAIJ; ook *Aschgrauwe Kraaij*, *Winterkraaij*, en *Zee-kraaij* genaamt; in 't latijn *Cornix*, (*Corvus cinerafcens, capite, gula, alis caudâque nigris*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een Vogel, tot het geflagt der *Raaven* behoorende; zijnde bijna zo groot als de gewoone *zwarte Kraaij*; van koleur is dezelve aschgrauw, dog de kop, keel, wieken en ftaart zwart, en dit maakt een dusdaanige fchakeering, dat het Dier met een tabbaard of mantel zonder mouwen fchijnt omhangen te zijn; in de meeste deelen van *Europa* worden dezelve gevonden, onthoudende zig in de bosfchen, gemeenlijk in de elze-boomen, zij vliegen troepswijze, en verftrekken tot een voorteeken van onweer en wind, in die landfchappen welke aan zee gelegen zijn; hun voedzel beftaat in de krengen van veelerleij dieren, dog aazen meede op *infecten* en *rupzen*; zij zuiveren weiden en velden van de wormen, die het hooi-gewas vernielen; ook eeten zij de koppen van *kikvorfchen*, en gaan somtijds aan de oever der zee, om *wormen* en *fchulp-visjes* te zoeken. Zommigen fchrijven aan deeze Vogelen het vernuft toe, dat zij de *mosfelen* met de bek niet kunnende openen, uit der hoogte op de klippen aan ftukken laaten vallen; als meede dat zij een jaager vermerkende, of hem hoorende fchieten, de andere vogelen door hun gefchreeuw waarfchouwen; indien men de handelingen van zommige dieren gade flaat, die het menfchelijk begrip te boven gaan, zo zal men dit ook geenzins als onwaarfchijnlijk kunnen verwerpen.

De *Bonte-kraaijen*, jong gevangen zijnde, kunnen huisfelijk gewend en opgebragt worden, en nooit zullen zij hun hok verlaaten, indien men maar zorge draagt, hun van fpijze te voorzien; dog de ouden zijn zo loos, dat die zelden levendig gevangen worden.

Op *Jamaica* is ook nog eene *Kraaij*, die dezelfde groote heeft; door RAJUS word hij *Cornix nigra garrula* genaamt, en verfchilt weinig van de Europifche *Kraaijen*, als door zijn geluid, dat geheel anders is, dewijl hij onophoudelijk als de *aakfter* fnatert; hij leeft van *infecten* en *befiën*, en onthoud zig meest in de bergagtige oorden van 't noordelijkfte des eilands.

BONTE-PAD; in 't latijn *Rana variegata*, (*Rana corpore verrucofo, abdomine albo nigro maculato, prica gulari*, LINN. *Sijft. Nat.*) Is een zoort van kruipend gedierte, dat in *Oost-* en *West-Indien* woont, en zeer wel na de gewoone *Pad* gelijkt, behalven dat hij kleinder is, en het bovenlijf geheel zwart rondsomme met knobbeltjes als wratten bezet heeft; zijn onderlijf is wit en zwart-bont; aan de voorpooten zijn vier gefpleete vingeren, de agterpooten hebben 'er ieder vijf, die met vliezen aan malkanderen gehegt zijn, zo wel voor- als agter pooten zijn ongenagelt, onder aan den hals heeft hij een dwarfe rimpel.

BONTE-SPECHT; in 't latijn *Picus variegatus*, koomen ons vier voornaame zoorten van voor, als

I. De *groote Bonte-fpecht*; in 't latijn *Picus variegatus major*, (*Picus albo nigroque varius, ano occipiteque rubro*, LINN. *Sijft. Nat.*) word alomme in *Europa* gevonden; hij heeft ruim de groote van een *meerl*; is van bovenen zwart, dog van onderen rosagtig-grijs, en aan 't onderfte van den buik rood; aan weerskanten van de hoeken des beks, langs den hals tot op de borst, loopt een

een zwarte band; de ſtaartpennen, uitgezondert de drie buitenſten, zijn meede zwart; zijnde die drie rosagtig met vuil witte tippen, en met zwarte ſtreepen overdwars: Het mannetje verſchilt hier in van het wijfje, dat 't geen roode ſtreep aan het agterhoofd heeft; zij leeven enkel van inſecten, die zij op een zonderlinge wijze uit 't hout weeten te haalen. Zie SPECHT.

II. De *middelbaare Bonte-ſpecht*; in 't latijn *Picus medius variegatus*, (*Picus albo nigroque varius, ano verticeque rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Verſchilt weinig van de voorgaande, daar hij ook gemeenlijk onder huishoud, behalven dat hij een weinig kleinder is; van onderen witagtig-geel, en aan de ſtuit rooze-koleurig; RAIJUS zegt, dat deeze in 't bijzonder de begaaftheit heeft, zijn bek in de ſcheur van een boom te ſteeken, en dan door dezelve dikwils heen en weder te beweegen, een ſchel en helklinkend geluid maakt, dat men van verre kan hooren.

III. De *kleine Bonte-ſpecht*; in 't latijn *Picus minor variegatus*, (*Picus albo nigroque varius, vertice rubro, ano albido*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze, die in *Italien*, *Engeland*, en elders zijn verblijf heeft, is een weinig grooter dan een *muſch*; van bovenen is zijn koleur zwart, met witte ſtreepen overdwars, en van onderen is hij rosagtig hier en daar met zwarte vlakken getekent, langs den hals heeft hij meede een zwarte ſtreep; het hoofd van 't mannetje is van bovenen rood; de buitenſte ſtaartpennen van beiden zijn met witte tippen bezet.

IV. De *drievingerige Bonte-ſpecht*; in 't latijn *Picus tridactijlus*, (*Picus albo nigroque varius, pedibus tridactijlis*, LINN. *Faun. Suec.*) Word in *Zweeden*, *Siberien*, *Lapland*, *Dalecarlien*, *Hudſons-baaij* en zekerlijk op veele andere plaatzen meer gevonden; deszelfs groote is bijna als die van een *meerl*, van bovenen is zijn koleur zwart, met verſcheidene dwarſe witte vlakken; van onderen is hij wit, hebbende in de zijden zwarte dwars-ſtreepen; onder de oogen een witte band; de ſtaart-pennen, die zwart zijn, zijn ten deele met rosagtige en witte tippen voorzien; het hoofd van 't mannetje is met een geele top verſierd, 't welk in zommigen ook wel rood is; 't meest waar in deze Vogel van de overige zoorten verſchilt, is door zijne pooten, dewijl hij de eenigſte van de *Bont-ſpechten* is, die maar drie vingers of klauwen aan ieder poot heeft.

BONT-VISCH, zie STEKEL-BUIK.

BONTZEM, zie BUNZING.

BONUS HENRICUS, zie GOEDE HENDRIK.

BOOGEN-GANG, *Berceaux*; is een ſmalle min of meer lange gang, die aan beide zijden van ſcheerhagen geplant, en van boven verwulfswijze overgroeit is; dezelve heeft aan de eene zijde, of ook wel op beide, zogenaamde ſpiegels, zijnde venstersgewijze openingen, die aan de bovenkant cirkel- of ovaal-rond zijn, welke openingen bij de ingangen, die men gewoonlijk omtrent de beide eindens, of ook in 't midden maakt, tot beneden op de grond gaan; en die ook dikwils nog ter zijden met vooruitſteekende *pijlaaren*, en boven met een *fronton* of iets anders verſiert worden, zo dat ze een *portique* of portaal-werk vertoonen. Ook maakt men het middelſte deel van het *berceaux* veeltijds verhevener, en zodanig, dat het boven een *coepel* of *lantaarn* vertoont. Deeze *berceaux* worden ook wel op de wijze van een *arcade* of *colonnade* gemaakt, waar van de ſtammen der boomen (tegen malkander over in het vierkant geplant zijnde,) de colommen vertoonen en het *berceaux* overal doorzigtig is, alleen maar van boven met een boog gedekt zijnde, die uit zo veel kruis-bogens beſtaat, als 'er ruimtens tuſschen de afſtanden der boomen zijn: Deeze zoort van *berceaux* kunnen ook aan de eene zijde digt geſloten blijven, en alleen aan de voorzijde een colonnade met bogen vertonen. Nog worden ze ook zodanig gemaakt, dat ze alleen aan de eene zijde een *arcade* of *colonnade* vertoonen en van boven ſchuins afdakswijze gedekt zijn; behalven op meer andere manieren, dat van de goede ordonnantie van den Tuin-architect afhangt.

Deeze *berceaux*, die niet te ſmal en laag, maar haare breedte en hoogte naar proportie van de groote des tuins geſchikt moeten zijn, geven, gelijk de ſimpele *arcades* of *boog-ſtellingen*, een fraaije vertooning in een plaiſier-tuin en de geſlotene met ſpiegels dienen ook om daar in, in de ſchaduwe te kunnen wandelen, maar ze zijn wat kostbaar, want derzelver gedaante moet vooraf van boog- en latwerk, gelijk de *arcades* geformeert worden, waar aan de takken der boomen vervolgens geleid en aangebonden worden; ook dienen ze door dezelve dikwils te knippen, of de takken aan te binden, wel onderhouden te worden, zullen ze zig ſierlijk vertoonen. De gewasſen, waar mede men deeze *berceaux* kan beplanten, zijn dezelfde, gelijk bij de BOOG-STELLING gezegt word; dog men kan dezelve ook met *wijngaarden* beplanten en bekleeden, inzonderheid de geſlotene, en hier toe dient voor andere een zoort van *wilde Virginiſche wijngaaad*, *Vigne vierge* in 't fransch genaamt, dewijl die weeldrig en digt begroeit, en een aangenaam loof heeft. Tot kleine Booggangen kan men ook wel, gelijk tot *prieelen*, de *caperfolie*, *brijonie*, en gemeene *witte jasmijn* gebruiken; dog deeze laatſte kan niet wel tegen onze winter-koude.

BOOG-HOUT, zie ESCHDOORN.

BOOG-STELLING; *Arcade*, dus word in de Bouwkunde genaamt, wanneer een rij Boogen, op Colommen of Pijlaars rustende, naast malkander geſtelt worden, hebbende boven langs heen een lijstwerk, en dienende tot ondersteuning of draaging van een gedeelte van een aanzienlijk gebouw, of tot overdekte gaanderijen en wandelgangen, om daar onder droog, en ook wel daar boven te kunnen gaan en wandelen; tot dien einde met een kruis-verwulf overdekt zijnde.

Men bootst ook diergelijke *Arcaden* in de tuinerij door naast malkander geplante boomen na, waar van de ſtammen de colommen vertoonen, die vervolgens bovenwaarts hegswijze plat geſchooren worden, en waar in de boogen als een halve cirkel naast malkander uitgeſneeden zijn. Ook vertoont men diergelijke *Arcaden* door ſcheerheggen, die met opene boogen naast malkander doorſneeden zijn, wordende beide zoorten doorgaans ook nog met pijramijden of ronde knoppen, of ander krulwerk boven op verſiert.

Deeze *Arcades* worden op een ruime uitzigt, of ook rondom groote waterkommen, *boulingrins*, en elders daar het te paſe koomt, geplaatst; en ze geeven een fraai gezigt in een groote plaiſier-tuin, als ze wel geordonneert zijn en net onderhouden worden; maar om dezelve de behoorlijke gedaante te kunnen geeven, zo moeten de boogen en 't hegwerk van hout- en latwerk vooraf geformeert worden, waar aan vervolgens de takken der daar tegen aan geplante heg-gewasſen, na maate dat ze aangroeijen, uitgebreid en vast gebonden worden; wanneer de boomen daar na bejaart, en de takken dus dik en ſtevig geworden zijn, kunnen ze de gedaante der boogen

zelfs onderhouden, zonder behulp van eenig boog- of latwerk.

De boom-gewasfen hier toe het dienftigfte, zijn *ijpen*, *linden*, *boeken*, *haagboeken*, *eike*, *haag-eike*, en ook *taxis*; in goede gronden zijn inzonderheid de *ijpen* en *haag-eiken* hier toe zeer bekwaam, dewijl die fchielijk aangroeijen.

BOOM, in 't latijn *Arbor*; is een zodanige plant die houtagtig gewas maakt, en meestentijds met maar eene min of meer dikke fteng, gewoonlijk de ftam (*truncus*) genaamt opgroeit, verder zig doorgaans in het bovenfte gedeelte in verfcheidene zijdtakken verdeelende, waar aan de bladen groeijen, en op hun tijd de vrugten en bloemen voortkoomen. *Boom* ftaat tegens *Heester* over, dewijl veele dog niet alle *Heesters*, ook wel houtagtig gewas maaken, dog die brengen doorgaans meer ftengen uit de wortel voort, wordende deze ook nimmer zo hoog en dik als die der *Boomen*. Zie HEESTER.

De ftammen en takken van *Boomen*, dwars doorgefneeden zijnde, vertoonen aan het oog drie verfchillende zaaken, als ten 1. de *fchors* of *bast*, ten 2. het *fpint*, ten 3. het *hout*.

De *fchors* bevat drie van malkander verfchillende deelen; als 1. het *dunne vlies* dat onmiddelijk het hout raakt en *liber* of *binnen-fchors* genaamt word; 2. de *middelfchors* en 3. de *buiten-fchors* die alle de gedeeltens der ftam en takken omvat: Bijzonder is het, dat de *binnen-fchors* zig in het voorjaar affcheid, en tot de houtige zelfftandigheid overgaat, vormende een nieuwe kring van aangroeij rondsomme het zelve; tot een bewijs hier van verftrekt, dat wanneer deze fchors van de eene of de andere plaats des Booms weggenoomen word, het hout aldaar niets meer aangroeit.

Een Boom doorgefneeden zijnde, befpeurt men ligtelijk zijn jaarlijkze aanwas, en zommige zeggen dat men uit zijne kringen het getal zijner jaaren kan opmaaken: De buitenfte of laatfte kring die de fchors raakt, is van een ligter zelfftandigheid dan het overige des houts, en dit is het 't geen de naam van *fpint* draagt, wordende als van weinig nut en ligt aan bederf onderworpen, door de Ambagtslieden verworpen. De heer BUFFON zegt, dat als men in het voorjaar, wanneer in Boomen en andere gewasfen de zappen het overvloedigfte opklimmen, de Boomen van hunne fchors berooft, die 'er zig dan zeer gemakkelijk laat affcheiden, en dusdanig de Boom het geheele jaar door laat ftaan, zij in het volgende voorjaar, nog eenige bladen uitfpruiten, dewelke afgevallen zijnde, men de Boom uitroeit, en door deze behandeling van dezelve vast en duurzaam hout bekoomt; en het *fpint* daar door mede al zo vast en duurzaam word als het hart van 't hout zelve; dewijl het in die tijd dat de Boom nog ftaande blijft, na dat dezelve van haaren *fchors* ontbloot is, dusdanig in kragt toeneemt, dat het anderzints nuttelooze en onbruikbaare *fpint*, al zo bekwaam word om te verwerken als het overige van 't hout. In zommige oorden van *Duitschland*, als mede in *Zwitzerland* daar veel hout tot fchrijnwerken bekwaam, en ten grooten deele in noteboomen beftaande, groeit; verftaan de inwoonders mede deze behandeling, en maken 'er hun voordeel van.

De *pijpjes* of *luchtvaten* tot het werktuiglijk zamenftel van het hout behoorende, beftaan in zeer fijne draadjes of vezelen, die men ligtelijk kan vermerken, wanneer men de fchors van de groene takken affnijd; zonder het hout te kwetzen, voorts het houtagtig lighaam zagtjes verbreekt, en dan de gebrookene deelen in een tegenftrijdige zin van malkanderen aftrekt; door deze *luchtvaten*, die in maakzel vrij veel met die der Infecten overeen komen, is het ongetwijffelt dat de lucht in de planten dringt, om de opklimming der vogten te bevorderen en als te hulpe te komen: Deze *luchtvaten* hebben hun uitgang in de inwendige oppervlakte van de *fchors*.

De *zap-vaten*, die zig van onderen tot bovenen in den Boom uitftrekken, en het vogt bevatten dat aan een ieder op zig zelven eigen is, beftaan uit holle buisjes; waar van zommige *harfen*, andere *gommen*, eenigen een zoort van *melk*, *honing*, of *manna* zijn.

De *water-vaten* behelzen een vogt, dat in veele Boomen weinig van zuiver water verfchilt; van die aard van zap bevat de wijnftok een menigte, dat 'er gewoonlijk in het begin van 't voorjaar uitvloeit, en ophoud wanneer de bladen beginnen uit te fpruiten; dit water is zeer verfcheiden van het eigentlijke zap, in welke de voornaamfte kragt en groei der planten opgefloten is.

Van de keuze der Vrugt-boomen om te planten.

Men moet zo veel het mogelijk is, zig bij trouwe menfchen vervoegen, om de regte zoorten van Boomen te kopen, en hen de naam van de vrugt op ieder pakje laaten zetten. Van zijn kant moet men bezorgen, dat 'er aan ieder Boom een klein tafeltje gehangen word, daar zijn naam, of ten minften een cijffer op ftaat, die men over draagt in een register, daar de verfcheide naamen van des eigenaars Boomen en vrugten in uitgedrukt zijn.

De *peere-boomen*, die men wil planten, moeten van het beste zoort zijn. Ook moet men altoos meer *herfst-* dan *zomer-peeren* neemen, en meer *winter-* dan *herfst-peeren*. Betreffende de *appel-boomen*, daar omtrent moet men het zelfde waarneemen, ten aanzien van de zoorten; en de *perzik-boomen* vereifchen dezelve opmerkinge.

Omtrent de *pruim-boomen* moet men ook keuze maaken, om de beste zoorten te krijgen. Ziet hier van breeder bij ieder woord op zijn plaats.

De *peere-boomen*, die op *kwee-boomen* geënt zijn, zijn de beste voor kleine en laage Boomen. Zij draagen veel eerder en veel fchoonder vrugten, dan die op tamme geënt zijn, groeijen ook niet zo groot en wild. Men moet zig wagten om de Boomen, die op een tamme ftam geënt zijn, in zwaare aarde te zetten; dat zou het middel zijn, om niet dan na langen tijd vrugt te hebben, en altoos veel hout. (Wat men door tamme ftam verftaat, ziet hier agter in dit artijkel.)

De beste tijd om jonge Boomen te planten, is, als ze drie of vier jaaren oud zijn. Jonger weezende, hebben ze langer tijd nodig om de *latwerken* te bedekken, of om een *naantje* te formeeren. En zo ze te oud zijn, fchieten ze niet dan onnutte takken, die de hoop van veele en goede vrugten te bekoomen, te leur ftelt.

Men moet de Boomen met mos bewasfen, afkeuren, want uit een flegte grond komende, belooven ze weinig goeds, als ook die knoesten hebben, of niet fchijnen haaren vollen wasdom gehad te hebben.

De Boomen moeten een goed beloop hebben, een gladde ftam, een duim of anderhalf dikte, en helder van hout zijn. Men moet zorg draagen dat de *Ente* zijn ftam of tak wel gedekt hebbe, en om laag met takjes voorzien zij, op dat het latwerk daar door te beter bekleed worde.

De Boom die men uitkiest, moet gezonde en fchoone wortelen hebben, geproportioneert zijnde met de ftam; die niet

niet dan vezelen heeft, moet uitgeſchoten worden. Betreffende de *perzik-* en *abricoos-boomen*, die een jaar geoculeert zijn geweest, moeten boven die van twee jaaren geſtelt worden. De *perzikboomen* op een *amandel* geënt, komen beter voort in drooge en ligte aarde, dan in zwaare en vogtige; terwijl in tegendeel die op een *pruim* geënt zijn, beter in lijvige dan losſe aarde.

't Is genoeg, dat de *appelboomen* op een *paradijs* en *peerboomen* op *quee* geënt, een halven duim dik zijn; de ſtam-boomen mogen wel een a twee duim dikte hebben, en de ſtam mag wel zes of zeven voet hoog zijn. Thans kweekt men ook zogenaamde halfſtamde vrugtboomen van vier voet hoog, om minder door de wind te lijden; deze onderhoud men met ſnoeijen op dezelve wijze als de naantjes.

Men neemt altoos een ſchoonen dag waar, om de boomen uit den grond te haalen, en zo veel als mogelijk is, draagt men zorg, dat ze in 't overdraagen geen letzel krijgen.

De beste en wenſchelijkſte keuze geſchied in den Boomgaard of Enterij zelve, tegens half September, om de Boomen te tekenen die men kiest om te planten. Maar dit is altoos niet mogelijk, wegens de afgelegenheid der plaatzen, daar goede Boomſchoolen zijn. Als men dan op de plaats zelf kan komen, moet men acht geeven op zulke Boomen, die dat jaar weelig geſchooten hebben, en gezond ſchijnen zo van blad, als aan 't einde der looten en een gladde en heldere bast, zo dat men in 't algemeen moet uitſchieten zulk ſlag van Boomen, die niet dan zwakke loten van een jaar hebben, of wel in 't geheel geene; of wiens bladeren veel kleinder zijn dan naar behooren, of reeds geel voor den tijd dat de bladeren afvallen; ook zulke, welker loten voor 't einde zwart en dood zijn, of die een gerimpelde en ruigen bast hebben, en vol mosch zitten; ook indien het *peere*, *kersſe*, *pruime* of *appel-boomen* zijn, aan welker ſtammen of wortelen men gom vind, of zulke Boomen daar men kanker aan ziet. Hier bij komen nog bijzondere teekenen van kwaade Boomen, die ik hier zal laten volgen, om dat ze van groot belang zijn. De *perzik-boomen*, die ouder geoculeert zijn dan van een of twee jaar, zonder om laag takjes te hebben geſchooten, deugen niet, en hebben groote moeite om voort te ſchieten op den ouden ſtam; zo is 't ook geſchaapen met die om laag dikker zijn dan een duim, en die op oude Boomen geënt, en omtrent vier of vijf duim dik zijn. De *pruim-*, *abricoos-*, *mispel-*, *appel-* en *peere-boomen* kunnen beſtaan als ze een duim dikte hebben, dog moogen ook wel wat dikker zijn. Daar is niet aan gelegen, of het Ent een, twee of drie jaaren oud is, en of het gedekt is dan niet; maar niet dunner nog ouder zou ik ze willen hebben.

Dit ſlag van Boomen, 't welk een bekwaame dikte heeft in zijn eerſte, of ten minſten in zijn tweede jaar, is doorgaans uitneemend, dewijl het een teeken is van een goede voet.

De laage *appel-boomen* op een *paradijs* en de vroege *kersſen* zijn goed van een tot anderhalf duim.

De *ſtamboomen* moeten heel regt en ten minſten ruim zes voeten hoog zijn, en dik van een tot drie duim; zij moeten geen hobbelige bast hebben, maar in tegendeel helder van bast zijn, tot een blijk van haare jonkheid, en van den goeden grond daar ze uit komen.

Wat de wijze betreft, hoe de Boomen moeten geſtelt zijn, ik achte, dat voor alle zoorten van laage Boomtjes, of die tegens latwerk zullen komen, het beter is, dat ze regt zijn met een lot en een enkel ent, dan dat ze twee of drie enten, in verſcheide takken hebben. De nieuwe looten, die uit den eenen ſtam van een ontkruinde en nieuw geplante Boom voortſpruiten, zijn bekwaamer om geleid te worden naar iemands zinlijkheid, om een ſchoonen Boom te formeeren, dan of ze twee looten hadden, of oude takken; dewijl men niet wel kan weeten van wat kant de oude takken van een nieuwgeplanten Boom, nieuwe looten zullen ſchieten, en veeltijds komen ze zeer kwalijk van pas, terwijl ze zig onder elkanderen vlegten, en wanorde veroorzaaken; zo dat men gehouden is, hen heel en al af te kappen, en bij gevolg den Boom te kwetzen, 't welk maar tijd is verkwitst om den Boom mooi en de vrugten vroeg te hebben. Ik wil dan dat mijne Boomen om laag gantsch geene takken hebben, maar dat men 'er ſchoone oogen in zie, die goede takken beloven, vooral wat de *perzikboomen* aangaat, zo dat men nooit zulke moet neemen, wier oogen altemaal als blind zijn, dat is, als de plaats daar ze uit komen, geſtopt is, om dat 'er zelden nieuwe takken van voortſpruiten. Ook gaat het zo vast, dat men niet dan een lot wil hebben, dat men doorgaans, indien 'er twee enten zijn, het zwakſte wegſnijd, om het ſterkſte en dat het best geplaatst is, te behouden. Egter mag men wel Boomtjes neemen die twee of meer takken geſchooten hebben, als die maar goed en wel geplaatst zijn.

Wat de *ſtam-boomen* betreft, die men in de open lugt wil zetten, men ziet geerne, dat ze om haaren kruin eenige takken hebben, die men bij 't planten inkort: Wij verciſchen omtrent dezelve zo groot eene nauwkeurigheid niet, aangaande hunne fraaijheid, gelijk wel bij de laage Boomtjes; 't is genoeg, als ze omtrent een ronde kruin maaken, om mooi en fraaij genoemt te worden.

Indien de Boomen reeds uit de aarde zijn gehaalt, moet men niet alleen alle de voorſchreeve waarneemingen nakomen, zonder een over te ſlaan, maar men moet nog toezien, of die Boomen niet al te oud daar uit gehaalt zijn; wanneer ze een rimpeligen bast en droog hout hebben; dat misſchien al dood is. Of wanneer de bast te zeer *afſchilt*, of de plaats van 't ent door 't binden als verſtikt is, of zo ze te lang geënt zijn, en zulks wel voornamelijk in de *perziken*, zo dat men, om de wortelen wel te leggen, dat volſtrekt nodig is, gedwongen zou zijn het ent meede te begraven; of zo ze te hoog geënt zijn, waar door ze het latwerk niet behoorlijk kunnen bekleeden, nog een fraaije hegge formeeren; alzo beide zes of zeven duim boven de grond moeten beginnen.

Dit is 't nog niet al; men moet in 't bijzonder en meest op de wortels zien; want al vond men alle de gemelde kentekenen van een goeden boom, zo hij een groote faut heeft aan de wortelen, moet men hem houden voor ondeugend en afkeuren.

Dog om te kunnen zeggen, dat een Boom wel geconditioneert is, aangaande zijne wortelen, moet het eerst geſchikt zijn naar evenredigheid met de dikte van de ſtam, dat is, dat 'er ten minſten eene moet zijn, ſchier zo dik als de ſtam zelven; want zo ze al te maal klein en als vezelen zijn, is 't bijna een onfeilbaar teken, dat de Boom zwak is en haast zal ſterven, of ten minſten, dat hij niet veel goeds zal voortbrengen. Zelfs is een al te groote meenigte van vezelen geen goed teken.

Ten tweeden; moeten de hoofd-wortelen niet verrot, nog ſchilferig of ſplinteragtig, niet doorvreeten, droog nog hard wezen, want zijn ze rottig, dan betekenen ze een groote zwakheid in het begin van 't leven aan ieder

Boom, alzo de wortelen nooit rotten, zoo de Boom gezond is; zijn ze ſchilferig of ſplinteragtig op de plaats, daar ze uitkoomen, zulks is, om zo te ſpreeken, eene ongeneeslijke kwetzuur, de verrotting en de kanker zal 'er onfeilbaar in koomen.

Daarom behooren zij, die de Boomen uit de grond haalen, wel zorg te draagen, dat zij het geſchikt en zagtjes doen, na eerst groote gaten gemaakt te hebben, om niets met geweld uit te trekken; anders kan 't niet misſen, of zij zullen eenige goede wortelen ſchilferen of aan ſtukken breeken.

Zo ze insgelijks zeer doorvreeten of geſchilt zijn op de plaatzen, die behouden moeſten worden, zulks zijn al gevaarlijke kwetzuuren, vooral aan de *kersſe-boomen*, gemerkt zig de gom daar aanſtonds aan voort teelt.

En eindelijk, zo de wortels droog zijn, 't zij dat ze bevrooren of te oud verplant zijn, of al te lang te vooren in de lugt hebben gelegen, dan moet die Boom zonder eenig bedenken verworpen worden; dewijl het zeker is, dat hij nooit weder zal aankoomen.

En boven dit alles is het te wenſchen, dat de Boom, dien men wil uitkiezen, de wortels zo geplaatst hebbe, dat, als men 'er de kwaade, zo om hoog als om laag, uitgekapt heeft, daar omtrent twee, drie of vier goede en zwaare overblijven, die bijna in de rondte van de ſtam ſtaan, of dat ze ten minſten zo geplaatst zijn, dat men haar, als men den Boom plant, gemakkelijk naar den kant van de goede aarde kan wenden; men maakt bijzonderlijk werk van de jonge of nieuwgeſchoote wortelen; die komen gemeenlijk boven aan digt bij den vlakken grond, en men geeft weinig om de oude, die doorgaans hobbelig, en aan *peere-*, *pruim-* en *wilde Boomen* zwartagtig zijn, daar in tegendeel de jonge roodagtig en tamelijk glad zijn, in de *Amandel-boomen* zijn ze witagtig, in *Moer-beſiën* geelagtig, en in de *Kersſe-boomen* roodagtig.

Toebereiding der Boomen.

De toebereiding is van zo een groot gevolg, voor den groei van een Boom, dat hij dikwils blijft ſtaecken zonder weder aan te koomen, of een ſchoonen kruin te formeeren, alleenlijk om dat hij niet wel toebereid is, voor dat hij verplant word.

Men heeft dan twee zaaken toe te bereiden, de eene is min noodzaakelijk, naamelijk het *hoofd* of *kruin*, maar de andere ten hoogſten, naamelijk de *voet*, of de *wortels*.

Ten aanzien van *'t hoofd*, daar ſteekt weinig geheim in, 't zij in *Stam* of in *laage Boomen*; men behoeft daar omtrent maar twee zaaken indagtig te wezen: Eerst, dewijl men groot nadeel toebrengt aan een Boom, die men uit den grond haalt, alzo hij zekerlijk verzwakt word, of men vermindert ten minſten zijne kragten en uitwerking voor een tijd, zo behoort men hem te ontkruinen, dat is, de takken min of meer in te korten, naar maate dat men hem die uitwerking en kragt beneemt, gelijk men ze hem zonder twijffel beneemt, met hem van plaats te verwiſſelen en van wortelen te ontblooten. Dit is een ſtelregel, die geen bewijs nodig heeft.

Het tweede is, dat men hem geen ſtam moet laaten, dan naar maate van de plaats, daar hij ſtaat te koomen. Want de eene Boom word geſchikt om zijn uitwerking heel laag te doen, als de *Naantjes* en *Spalieren*, en daarom moet men ze heel kort ſnoeijen; een ander om zijn uitwerking heel om hoog te doen, gelijk de *Stam-boomen*, die bij gevolg een aanzienelijke hoogte moeten houden; dog men kort geenerleij Boom in, tot die hoogte als hij moet blijven, of alle de werking omtrent de wortelen dient eerst gedaan te wezen; zie hier, hoe zulks geſchied. Voor eerst moet men al de vezelen uitſnoeijen, zo digt als het moogelijk is, aan de plaats, daar ze uitkomen, ten ware men den Boom op dat zelve oogenblik verplante, als hij uit den grond is gehaalt; anderzins, het minſte dat hij in de opene lugt leit, word alles zwart, dat anders goed zou zijn om te behouden; dat is te zeggen, de kleine witte en vezelige wortelen, die dan te leur gaan en ſterven. Het ſchijnt, dat zij niet meer de lugt kunnen verdraagen, als zekere *visſchen*, die oogenblikkelijk ſterven, als ze uit het water raaken.

De gelegenheid om de witte vezelen te bewaaren, komt niet voor, dan wanneer men den Boom maar op een andere plaats van denzelven tuin wil verplanten; als dan kan men iets daar van behouden, dat niet afgebrooken is, en dat aan zijn einde nog levende ſchijnt, en op een goede plaats uitkomt. Indien 'er dat alles niet bij is, moet men het verwerpen; en zelfs om 't andere beter te behouden, moet men 'er teffens, als 't moogelijk is, iets van de oude aarde aan laaten, en onder 't planten van dien Boom waarneemen, dat men die vezelagtige wortelen wel plaatze en uittrekke.

Laat ons weder tot den Boom koomen, die vrij lange uit den grond is geweest; men moet hem van alle de hairen of vezelen ontdoen, welke nogthans van veele Hovenieren met zo veel zorg en zo weinig reden 'er aan gelaaten worden; en zelfs, als men een menigte Boomen teffens heeft te planten, moet men aanſtonds aan alle Boomen beneemen, 't geen hen dient benoomen te worden, eer men ze plant, 't zij bij dag in eenige hoek van den tuin, of bij nagt en bij de kaars in huis, om geen ander werk te laaten leggen dat haast heeft, en niet dan buitens huis kan geſchieden. Ondertusſchen heeft men de nagt te baat, die in den tijd van 't veel Boom-planten zo ongemakkelijk en zo ſchielijk koomt.

Het hair van de wortelen weggedaan zijnde, waar door de dikke wortelen heel en al koomen bloot te leggen, kan men met mindere moeite de kwaade vinden, om ze gantſchelijk af te ſnijden, en de goede te behouden; daar op bepaalt men aan ieder de juiſte lengte, die men haar wil laaten, en dikwils, als de wortels van zulke Boomen eenigzins ſchijnen verdroogt te wezen, laat men ze zeven of agt uuren in water weeken, eer men ze in den grond zet.

Wanneer men van goede of kwaade wortelen ſpreekt, ſchijnt het, dat men 'er niet dan gebrooke, geſchilferde, verrotte of verdroogde onder verſtaat; maar men wil ondertusſchen wat meer zeggen, naamelijk, dat alle geplante Boomen, voor al die van een enterij, menigmaal niet dan goede of niet dan kwaade wortelen voortſchieten, of te gelijk goede en kwaade, op deeze wijze:

Een Boom met alle die toebereiding geplant, als wij gezegt hebben, moet zekerlijk nieuwe wortels ſchieten, of anders ſterft hij; want de oude wortels zijn hem onnut, zo 'er geen nieuwe koomen. Van die nieuwe zijn 'er meede eenige dik en goed, andere dun en zwak; de goede koomen of al te maal aan het einde van die men 'er aan heeft gelaaten, 't welk dan het wenſchelijkſte is, of zij koomen elders, dat is, of uit het lighaam van den Boom, en bij gevolg boven de oude wortels, of omtrent de oude en naast bij den Boom, terwijl de ouden niets, of maar kleine worteltjes aan haare eindens voortgeſchooten bebben, en eenige dikke wat verder van de eindens.

In beide deeze gevallen, doen de dikke wortels, die uit

uit den Boom zelve, of uit de oude wortelen, maar niet aan haar einde, zijn voortgekoomen, alle de andere ongevoelig fterven, zo wel oude als jonge, en bij gevolg moet men zulke voor kwaad reekenen, als die den Boom op eenige plaats bij zijn kruin zullen doen geel worden en kwijnen.

Het is niet bezwaarlijk, om de goede wortels van de kwaade te onderfcheiden; want genomen, gelijk het zeker is, dat het onderfte des ftams van een Boom, dien men plant, aan welk onderfte de wortels hangen, die men heeft behouden; genomen, zegge ik, dat volgens den loop der natuur, dat onderfte altoos dikker is dan de rest; zo moet het zig ook in dien ftaat houden; merkt men evenwel, dat die plaats in tegendeel dunner koomt te worden, dan eenige plaats hooger op, daar in der daad ettelijke fchoone wortels uitkoomen; als dan moet men die plaats houden voor ongelukkig en door de natuur verlaaten, die naar 't fchijnt, vermaak fchept een andere te begunftigen, en derhalven dient dat zwakke deel met al het geen het te vooren had kunnen voortbrengen, afgefneeden te worden. Zommige tuiniers noemen zulks, een *fpil* (*pivot*), maar bedriegen zig, gelijk wij ftraks zullen zien.

Het eerfte, dat men daar te doen heeft, is, dat men alles, 't welk dus verlaaten is, geheellijk uitfnoeije digte bij de plaats, die wel gevoed, en om zo te fpreeken, in goede gunst is; om niet te behouden dan zulke wortels, die uit zo een gelukkig deel uitkoomen, zij moogen ook zijn, hoe ze willen, en hoe weinig in getal; want hun getal kan in der daad nooit groot zijn, voor al dewijl men gehouden is, het grootfte gedeelte der oude wortelen weg te kappen; die verre van fris, wakker, levendig en van een fchoone koleur te wezen, 'er zwart, gerimpelt, hobbelig en gefleeten uitzien; waarom men geen ftaat moet maaken, als op nieuwe wortels, die teffens op een goede plaats ftaan.

En deeze moet men kort houden, na maate van haare lengte; in de *laage Boomtjes*, moet de langfte, hoe dik ze ook is, nooit meer als 8 of 10 duim lang zijn, en in *Stam-boomen* niet boven één voet; dog de *moerbefie* en *amandel* mag ze wel iets langer hebben; want de eerfte zeer zagt en week, en de tweede zeer droog en hard zijnde, loopen gevaar van te fterven, zo men haare wortelen al te kort fnoeit.

Hebbende de lengte bepaalt van de dikfte wortelen van onze *Fruit-boomen*, moet men weeten, dat de zwakke volftaan kunnen, met 4, 5 of 6 duimen lengte, en wel ieder na maate van haare dikte; het is hier juist verkeert en het tegendeel van 't geen wij zeiden, van de fnoeijing der takken.

Eene laag wortelen is genoeg; zelfs maakt men meer werks van twee of drie goede wortelen, die wel geplaatst zijn, waar van hier boven, dan van twintig middelmaatige; men vereischt, dat alle Boomen, eer ze geplant worden, op die wijze gereed zijn gemaakt, dat ze op haare wortelen over end kunnen ftaan, als kegels, voor al daar men *Naantjes* van wil maaken, of *Stam-boomen* in de open lugt; want betreffende die tegens latwerk zullen komen, dewijl ze altoos wat fchuins moeten gelegt worden, en het best is, dat ze geen wortels naar de kant van de muur hebben, zo moet men zulke al te maal wegfnoeijen, die tegens de muur zouden komen; dog men moet het zo fchikken, dat de flegtfte wegraaken, en de beste overblijven, om binnen tuins gelegt te worden. Deeze regels zijn zo gemakkelijk te verftaan, dat iemand, die maar een Boom heeft zien gereed maaken, ook aanftonds alle andere zoorten kan bereiden; voornaamelijk de *Quee-*, *Kersfe-*, *Pruim-* en tamme of ongeënte *Boomen*, enz.; maar omtrent de wilde Boomen, uit gezaaide *Korrelen* of *Neuten* gewasfen, en diergelijke; heeft het een weinig meer moeite in.

Men heeft niets minder te vreezen, dan dat de vorst iets zou bederven op die plaats waar de Boom gekort is; daar koomt nooit eenig ongemak van, dewijl de ervaaring zulks genoeg leert.

Om de lengte van den ftam buiten de grond te regelen in allerleij flag van laage boomen, zo merkt, dat indien ze klein zijn, en in drooge aarde moeten geplant worden, dezelve maar zes of zeven duim dienen hoog te wezen, ten einde de kruin den voet mooge dekken tegens de zonnehitte, en in vogtige aarde moogen ze wel 9 tot 10, of 11 tot 12, of meer duimen lang zijn, op dat de kruin niet belette, dat de zon den voet kan befchijnen, die ze noodig heeft.

Wat de *Stam-boomen* betreft, die moeten in allerlei grond zes of zeven voeten hebben; grooter, worden ze al te veel door de winden gefchud en loopen gevaar om uitgerukt te worden; en korter, voldoen ze het gezigt niet, ten ware het een heele rije mogte zijn van halve *Stam-boomen*, gelijk men met *Pruim-* en *Kersfe-boomen*, enz. wel doet.

Bij de *Perfik-boomen* moet men gade ftaan, dat ze twee of drie goede telgen hebben in de lengte, die ze houden, anders loopen ze gevaar, niet dan wilde looten te fchieten.

Men heeft reeds gezegt, dat voor alle zoorten van Boomen, in 't bijzonder voor de kleine en laage, men niet dan een regt lot begeert; dog in de *Stam-boomen* eenige takken; men behoud de zwakke gaarne lang, fchoon die niet tot de fraaiheid van geftalte bijbrengen, maar eerder vrugt geven; wat de dikke takken betreft, behoud men 'er twee of drie, ja zelfs vier van, die wel geplaatst zijn, en een mooi rond beginnen, die men elk tot op agt of twaalf duim min of meer inkort, naar maate van haar dikte en kragt, bij welk inkorten men wel moet in agt neemen, om de takken altijd fchuins af te fnijden, van binnen de kruin na buitenwaarts, waar door de gemaakte wonde veel ligter en fpoediger weder begroeit; deeze fchuinze fnoeijing dient bij allerlei takken en wortels, zo wel groote als kleine, naukeurig in agt genoomen te worden.

Wijze om de Boomen te planten.

Eerfte aanmerking. In den planttijd, die een ieder weet, dat van 't einde van *Wijnmaand*, tot midden in *Maart* duurt, of van dien tijd af aan dat de Boomen hunne bladen kwijt raaken, tot dat ze op 't punt ftaan, om nieuwe voort te fchieten, moet men droog en zagt weer daar toe waarneemen, zonder, gelijk in oude tijden, op de maangeftalte agt te geeven; het regenagtig weer is niet alleen ongemakkelijk voor den Hovenier, maar gevaarlijk of fchaadelijk voor de Boomen, die men plant; gemerkt de aarde dan ligt als mortel aan een pakt, en niet bekwaam is, om de wortels rondsom te dekken, zo dat 'er holten blijven, 't geen zeer fchaadelijk voor de groei is, en de Boomen dikwils doet verfterven. Dog hoewel alle die maanden even bekwaam zijn om te planten, zo dat het zelfs fchijnt, hoe men eerder daar meede gedaan heeft, hoe 't beter is; nogthans gelijk men in drooge en ligte aarde garen zoekt te planten van *St. Marten* af, zo

zoekt

zoekt men in koude en vogtige aarde niet te planten voor het einde van *Sprokkel-maand*. De Boomen kunnen 'er niets uitregten in den winter, en dus zouden ze eer bederven, dan zig goed houden; daar ze in tegendeel in ligte aarde van den herfst af kunnen beginnen kleine wortelen te ſchieten, en dat is voor hen veel gewonnen, zo dat ze op den weg zijn, om in het voorjaar wel te wasſen.

Tweede aanmerking. Men moet naukeurig de tusſchenwijdte reguleeren, die de Boomen zullen hebben; 't zij voor latwerk, of voor *Naantjes*, of *Stam-boomen*, om dus juist te weeten, zo wel het getal van allen in 't gemeen, die men te planten heeft, als in 't bijzonder dat van ieder zoort.

Derde aanmerking. Ook moet men heel juist de plaatzen bepaalen, zo voor ieder zoort van Boomen, als voor ieder Boom in het bijzonder. Men pleeg de *Fruit-boomen* van eenerleij jaargetij in dezelve ſtreek of land te zetten.

Vierde aanmerking. Men laat, na een lijn geſlagen te hebben, gaten maaken in de groote van een paar voet middellijns, onderſtellende, dat de grond voorheen diep om gearbeid, en de ſnoeijing wel gedaan is, zo dat het gat, hoe klein ook, groot genoeg is, om den Boom te planten; want tijd, moeite en kosten zouden maar vergeefsch wezen, zo men het gat grooter wilde maaken. Om heggen te planten, laat men een kleine greppel maaken naar de lijn, indien de Boomen digt mogten koomen te ſtaan.

Vijfde aanmerking. Men brengt ieder Boom bij zijn kuil, eer men 'er een van begint te planten; en wil men heggen planten rondsom eenige vierkanten, of een planting in 't verband maaken, dan verkiest men doorgaans de ſchoonſte en best geconditioneerde, om ze op de hoeken der vierkanten of der rijen te plaatzen. Insgelijks zo ze zullen dienen, om tegens een heining te plaatzen, is het raadzaam, de ſchoonſte en die de beste vrugt beloven, te planten, daar ze het meest in 't oog vallen; bij voorbeeld, digt bij de deuren, en langs heiningen, daar de fraaiſte laanen zijn.

Schoon wij hier een verkiezing maaken van de fraaiſte Boomen, zo volgt daar niet uit, dat men 'er nooit een mag planten, die niet fraai is, en egter goede hoope geeft, van wel te zullen aankoomen; want het is zeker, dat wat zorge men ook draage, om niet dan ſchoone en welgemaakte Boomen uit te kiezen, egter de eene altoos veel fraaijer en ſchooner zal zijn, dan de andere.

De Boomen nu bij de kuilen nedergelegt zijnde, en men dan aan 't planten wil gaan, begint men met die op den hoek van ieder vierkant, om tot een rigtſnoer te ſtrekken aan alle de andere; en zo het aardrijk pas te vooren geroert is, en gemengt met genoegzaame mest, dan moet men de Boomen niet dieper planten, dan dat de wortel even met aarde bedekt zij; want na verloop van eenige maanden, zal men bevinden, dat de Boomen diep in de grond zullen gezakt zijn; zelfs is het wegens het nederzakken dienſtig, om de grond rondsomme de plaats, daar de boom zal gezet worden, hooger te maaken, dan de overige grond; en dit is inzonderheid ook zeer nuttig, als de grond, waar in men plant, nat en waterig is, om daar door het water van de wortels der jonge Boomen af te leiden. Boomen die dieper geplant zijn, misſen nooit, binnen weinige jaaren te vergaan.

De Hoek-boomen geplant zijnde, ſtelt men een man bij dien van de rije, welke men wil beplanten, op dat bij oppaſſe, of ze in een regte lijn te ſtaan koomen; men neemt nog een ander man met een ſpa, om de wortels te bedekken, zo als men ze op die plaats houd, terwijl de voorige man waarſchuwt, dat zij wel en in een regte lijn ſtaan; dus kan men op een morgen 4 tot 500 voet heggen planten.

Het is nog veel gemakkelijker, in minder tijd veel meer Boomen tegens heiningen of latwerk te planten, dewijl men niet van nooden heeft, toe te laaten zien, of ze in een regte lijn ſtaan.

Maar om een planting in 't verband te maaken, vereischt wat meer tijd en moeite; want dewijl ieder Boom juist op twee rijen moet paſſen, zo heeft men twee oppaſſers van nooden, naamelijk een voor ieder rije, en zo verloopt 'er altoos eenige tijd, eer de Boom met beide de rijen te gelijk overeenkoomt.

Voorts moet men niet alleen zorg draagen, om de Boomen wat hoog en regt op te planten, maar zonderling om de voornaamſte wortelen naar den goeden grond te keeren, dat hier het grootſte point is, zelfs zodanig, dat (ſchoon het wenſchelijk is, dat alle Boomen, die tot haagen zullen dienen, regt op haar voeten ſtaan, wanneer ze geplant zijn; indien egter de geſteltheid der wortelen vereischt, dat de Boom een weinig ſchuins moet ſtaan, om de wortels wel te doen leggen, ten einde hij liever tusſchen tweederleij grond, dan te diep komt,) maakt men gantsch geen zwaarigheid, om het hoofd van den Boom wat krom te houden, dog altoos naar de getrokke ſlag-lijn; ja men raad het zelfs aan, als zeer noodzaakelijk; dewijl anders de van nieuws uitſpruitende wortels altoos de neiging volgen van die daar ze uitkoomen, zal 't haast gebeuren, dat die wortels eindelijk doordringende tot de kwaade aarde in den grond, of zelfs te diep nederſchietende, en vooral buiten het bereik van 't regenwater, de Boom daar door zal kwijnen, en 'er ſlegt uitzien, kwaade vrugt draagen, en eindelijk uitſterven.

Van het geene wij zo aanſtonds zeiden, raakende de goede gelegenheid der wortelen, volgt; dat men, zo 'er eenige Boomen langs eene laan moeten geplant worden, zig moet wagten, van de voornaamſte wortels naar de kant van die laan te brengen. Om meerder reden moet men 't zelve waarneemen, als men latwerken wil beplanten, zo dat geen van de goede wortelen naar de muur heen moeten koomen; het overhellen van den kruin der kleine Boomen moet geen de minſte zwaarigheid nog vreeze maaken, voor de fraaiheid van hun geſtalte, want het gaat met de takken, die 'er uit voortkoomen, niet even eens als met de wortelen, alzo de takken geenzins de ſchuinsheid van den Boom volgen, maar in tegendeel regulier wasſen, heel regt rondsom den ſtam, en dus, dewijl ze digt bij den grond uitkoomen, zo maaken de Boomen eene figuur, die al zo net geſchikt is, als of ze regt op hun middelpunt geplant waren. Omtrent de Stamboomen in de open lugt, is men genoodzaakt, hen zo veel men kan, loodregt op hun middelpunt te planten; anders zou die ſtam altoos ſchuins blijven, en een ſlegte geſtalte vertoonen; voegt hier bij, dat de Boom dies te meer bloot ſtaat voor 't geweld der winden, en bij gevolg gevaar loopt, van om ver te ſtorten; en uit vreeze voor de winden, dient men ze een weinig dieper, dan andere Boomen te planten; egter niet zeer diep, dewijl ze anders zekerlijk zouden bederven; dog tegens de winden dient het best, dat men 'er ſtaaken bij zette, om ze daar aan vast te binden, tot dat ze ter deegen bewortelt zijn.

Alle de Boomen geplant zijnde, dekt men den voet met

met een laag mist van twee of drie duim, die men wederom met een weinig aarde toedekt, om 'er het gezigt van te beneemen, dat niet aangenaam zou weezen; deeze mist dient zo zeer niet om de aarde te verbeteren, want men onderſtelt, dat ze goed en wel toebereid is, als om te beletten, dat de aarde bij droog weer niet uitdrooge, 't welk de groei grootelijks zoude ſtremmen, en niet zelden de Boomen geheel doen verſterven.

Heeft men geen mist, dan vergenoegt men zig met den voet van de Boom te dekken met wat *varen* of andere wilde kruiden, of met *run* of ruig *ſtroo*; zeer nuttig en van veel dienst is deeze dekking; en zo 'er een groote droogte is, moet men drie of vier maanden lang alle agt dagen, den Boom met een emmer water bevogtigen, maakende eerst een ronden kring rondom, op dat het water ten vollen mag doordringen, en zo dra het ſchijnt doorgetrokken of ingezoogen te zijn, maakt men den kring weder toe; maar is het weer een weinig regenagtig, dan is het beſproeijen onnodig.

De tusſchenwijdte der Boomen moet geſchikt worden na de deugd van de aarde, en in 't bijzonder na de hoogte der muuren; dus kan men ze aan hooge muuren digter bij elkanderen zetten, en wat verder van een, aan laage muuren. Ook moet gelet worden, hoe ver zig de zoorten der vrugtboomen in 't vervolg van natuuren kunnen uitbreiden.

Betreffende de gemeene tusſchenwijdte aan latwerk of heiningen, die word bepaalt op 6 à 7, of 12 à 14 voeten; wel verſtaande, indien de muuren 12 of meer voeten hoog zijn, dan moet men een Boom in de hoogte laaten opſchieten tusſchen twee anderen, die om laag de heining moeten dekken; en in zulken geval, kan men de Boomen 6 of 7 voeten van elkander zetten; maar zo de muuren niet hooger zijn dan 6 of 7 voeten, dienen ze omtrent 12 à 14 voeten tusſchen beide te hebben; de wijdte der *Naantjes* moet wezen van 10 tot 12 voeten, zelfs iets meer, zo het *Pruim-boomen* zijn, of *wilde Boomen* van *korlen* opgewaſſen; en in *Stam-boomen* van 18 tot 24 à 30 voeten, naar dat de Boomen zig van natuur min of meer uitſpreiden.

Men moet weeten, dat in een goede grond de Boomen verder van elkanderen dienen af te ſtaan, dan in een kwaade, dewijl zij aldaar weeliger zullen waſſen, en dus de toppen zig meerder uitſpreiden.

Ten aanzien van de ſtand, die ieder zoort van Boomen aan muuren, *eſpaliers*, enz. vereischt, is dit een ſtuk, dat wel onderzogt en geleert moet worden. In 't algemeen is de ſtand naar 't zuiden in onze landen de beste, en die naar 't noorden de ſlimſte; de ſtand naar het oosten is niet min goed, dan naar 't zuiden, vooral in warme landen; eindelijk die naar het westen, is niet kwaad voor *Perſik-*, vroege *Pruim-* en *Peere-boomen*; maar deugt niet voor *Druiven*, en andere laate vrugten.

Van 't ſnoeijen der Boomen.

Om het ſnoeijen redelijk wel te verſtaan, moet men ten minſten weten den *tijd*, de *oorzaak* en vooral de *wijze* van ſnoeijen.

Rakende den *tijd*, die begint met dat de bladen afvallen, tot dat 'er andere in de plaats koomen. Men moet, wat Boom het ook zij, hem niet meer dan eens in 't jaar ſnoeijen; en 'er dit bij waarneemen, dat het best is, de zwakſte vroeger, en de ſterkſte laater te ſnoeijen.

Betreffende de *oorzaak*, de eerſte is om de Boomen grooter en ſchoonder vrugten te doen voortbrengen; en de tweede, om ze ten allen tijde vermaakelijker aan 't gezigt te vertoonen, dan of ze niet geſnoeit waren. Om dit laatſte te verkrijgen, moet men ieder Boom zijn behoorlijke en vereischte figuur weeten te geeven. Het onderſcheid daaromtrent ſtrekt zig alleen uit tot de *naantjes* en *latwerk-boomen*; want omtrent de *ſtam-boomen* bind men zig zo zeer niet om ze dikwils te ſnoeijen.

De groote en dikke takken kunnen alleen de figuur geeven, welke men noodwendig wel moet verſtaan, zo dat men ze geduurig dient voor oogen te hebben.

Een *naantje*, 't geen fraai zal zijn, moet laag van ſtam, in 't midden open, rond in haar omtrek, en gelijkelijk gedekt zijn aan alle kanten. De voornaamſte van deze vier voorwaarden is, dat ze in 't midden open moeten zijn; gelijk het daar tegen de grootſte fout is, zo ze in 't midden verward zijn, en al te veel hout hebben, welk gebrek zorgvuldig te mijden ſtaat.

Indien een *eſpalier* of heining de behoorlijke volmaaktheid zal hebben, zo moet de kragt van een Boom en zijn takken aan weerzijden gelijkelijk verdeelt zijn, op wat plaats de kruin ook mag beginnen, het zij hij laag van ſtam is, in welk geval de takken een halve voet van de grond moeten beginnen, het zij hoog van ſtam, wanneer ze gemeenlijk van het einde des ſtams, op zes of zeven voet beginnen.

Het geheim hier omtrent beſtaat in het onderſcheid, dat men moet maaken onder de takken, en in het goede gebruik daar van. De takken zijn of dik en ſterk, of dun en zwak. Alle hebben ze haar reden, of om lang te blijven, of om kort geſnoeit te worden. Onder beide vind men goede en kwaade.

De goede zijn die in de natuurlijke orde en plaats komen, en wel gevoedde niet te ver van malkander afſtaande oogen, maar de kwaade hebben platte oogen, die ver van een ſtaan, waarom men de kwaade takken ook *waterlooten* noemt.

Om die natuurlijke orde te kennen, moet men vooreerst weeten, dat de takken niet moeten komen dan aan de geene die in de laatſte ſnoeijing gekort zijn; en dus alle die op andere plaatzen voortkomen, zijn takken van valsch hout; ten tweeden, dat de orde van nieuwgeſchoote takken is, dat indien 'er meer zijn dan een, die aan 't einde dikker moet weezen en langer, dan die 'er onmiddelijk om laag op volgt; en deze weder dikker en langer dan de derde, en zo met de rest; en bijgevolg, zo men 'er een vind die dik is, op die plaats daar ze moet dun weezen, die is ook een tak van valsch hout; daar zijn hier omtrent eenige kleine uitzonderingen, maar ze komen zelden voor.

De kleine en goede takken in *nooteboomen* en vrugten met korlen of pitten, dienen voor de vrugt, en de dikke die goed zijn, voor 't hout; het tegendeel heeft plaats in *vijgeboomen* en *wijnſtokken*.

De wijze van ſnoeijen word zwaarder opgegeeven en gelooft dan ze inderdaad is; zo dra men de beginzelen weet, die heel ligt zijn te verſtaan, vind men een groote gemakkelijkheid omtrent dezen arbeid, die waarlijk het meesterſtuk is van 't behandelen der vrugtboomen.

De voornaamſte grondregels zijn voor eerst, dat jonge Boomen ligter zijn te ſnoeijen dan oude, en vooral als die meermaalen kwalijk geſnoeit zijn, en de gedaante niet hebben die ze wel moesten: De bekwaamſte Hoveniers vinden werks genoeg om oude gebreeken goed te maaken.

Ik geeve op zijn plaats bijzondere reegels voor zulke ongemakken.

Ten tweeden, dat de fterke takken kort gefnoeit en op vijf, zes of zeven duim gebragt worden; in zekere gevallen nogtans houd men ze wat langer, dog zulks gebeurt zelden.

Ten derden, dat men onder de overigen zommige korter, andere langer kan laaten, te weeten tot 8, 9, of 10 duim, ja zelfs tot een en een halve voet, en misfchien daar boven; vooral in *perzik-*, *pruim-* en *kersje-boomen*, tegens een heining; zulks bepaalt zig naar de kragt en dikte, waarmede ze bekwaam zijn, om zonder te breeken, de toekomende vrugt te draagen en wel te voeden.

In fterke en *vigoureufe* Boomen, die teffens fchoon van gedaante zijn, konnen niet te veel vrugtdraagende takken weezen, zo ze maar geen verwarring maaken; maar ten aanzien van de dikke takken, die niet dan hout uitleveren, moet men 'er doorgaans in allerhande zoort van Boomen niet meer dan één laaten blijven, van alle die uit ieder fnoeijing van 't voorgaande jaar zijn voortgekomen.

Ten waare, indien de Boomen fterk en welig zijn, dat de eindens der nieuwe takken zig ver van elkanderen bevinden, en aan weerskanten verfpreiden, vooral zo deze nog kaal zijn, zo dat het nodig is, ten eerften beide zijden te dekken, om de figuur te volmaaken. En in dat geval mag men wel twee of drie takken laaten blijven, mits dat ze alle van verfcheide lengte zijn, en nooit de gedaante van een vork hebben.

De vrugtdraagende takken verfterven, na dat ze uitgedient hebben, met dit onderfcheid dat zulks in noteboomen gebeurt ten einde van één, twee of ten langfte drie jaaren; dog in vrugtboomen met korlen, gebeurt het niet dan na dat ze vier of vijf jaaren gedient hebben.

En bijgevolg is het ten hoogften noodzakelijk te voorzien, dat men nieuwe vrugt-takken doe voortkomen in de plaats van zulke, die men weet dat vergaan zullen, anders heeft men het ongenoegen van zijne Boomen onvrugtbaar te zien worden.

Dit zoort van vrugtdraagende takken is goed, op wat plaats de Boom hen voortbrengt, binnen of buiten; dog een dikke tak is altoos kwaad, wanneer hij binnen de haage komt, ten ware hij diende om een anderen te rug te houden die te ver uitfpringt, gelijk doorgaans gebeurt in de Franfche *boter-peeren*.

De fraaiheid van een Boom, en de meenigte en mooijigheid der vrugt, hangt dan meest af van hem wel te fnoeijen, zekere takken wel te leiden, die teffens dik en goed zijn, en anderen die dik en kwaad zijn, geheel weg te fnoeijen.

Dewijl het meenigmaal gebeurt, dat een tak die voorleden jaar laag is gehouden om de vrugt, nu meer voedzel begint te kriigen dan hij natuurlijk behoorde te hebben, en bijgevolg dik word, en andere dikke takken voortbrengt; dan beftaat de voornaamfte zorg van 't fnoeijen daar in, dat men niet alleen die tak handelt als andere takken die voor enkeld hout dienen; maar voornaamelijk, dat men hem geen dik loot laat behouden aan zijn einde, ten ware men voornemens was, den geheelen Boom te laaten opfchieten, en 'er een ftam-boom van te maaken.

Deze goede manier leert iemand om de Boomen doorgaans laag en kort te houden, alzo het beter is onder 't fnoeijen de hoogfte takken, die dik zijn, heel en al weg te neemen, en enkel de laagfte te houden, dan het tegendeel te doen.

Het zij dan dat de hoogfte beter geplaatst zijn, om den Boom een fchoone geftalte te geeven, dan de laagfte, dat zelden gezien word; want in zo een geval moet men die om laag wegkappen, en de andere om hoog houden. Het oogmerk is hier omtrent, om fraaije Boomen te krijgen, wel verzekert dat de vrugtbaarheid van mooije vrugten, nooit mist een gevolg te zijn van zo eene gedaantgeeving, alzo men geen van de kleine vrugttakken wegneemt, maar hen in tegendeel zoekt te vermeerderen en te zuiveren van alles dat hen fchadelijk kan weezen.

Dat kort houden van een Boom maakt, dat al het zap 't welk in de bovenfte tak of takken, (die men heeft afgefnoeit), zou gegaan zijn, nu naar die tak toefchiet, die aan het einde is van den afgefneeden tak, en bijgevolg word hij veel fterker, en bekwaam tot grooter en meerder uitwerking dan te vooren; en dewijl zomtijds tegen de ordre der natuur zwakke takjes voorkomen aan 't einde van een dikken, die gekort is geweest om de zwakke te houden, dan fnoeit men aan de dikke takken dat zwakke takje, 't welk beneden de nieuwgefchoote zwakke tak of takken ftaat, en best voegt om de fraaiheid van den Boom te volmaaken.

Behalven het fnoeijen komt men zomwijlen tot een ander middel, dat men *nijpen* noemt, en doorgaans meer nut doet aan *perfik-*, dan aan andere *vigoureufe* Boomen. De uitwerking van 't *nijpen* is, dat de takken niet te dik, en dus onnut worden om vrugt te draagen, nog te lang, waar door de Boom al te fchielijk zou opfchieten, of de takken gevaar loopen van door den wind gebrooken te worden.

Ook dient het *nijpen*, om in plaats van een tak verfcheide te doen voortkomen, waar van 'er zommige klein zijn, en goed om vrugt te brengen, andere dik om hout te maaken: Men bedient zig van dit middel in de *Meij* en *Junij*-maanden, en 't beftaat hier in; men fcheurt de tak met zijn nagel op 't uiteinde af, namentlijk zulke takken, die de lengte van een halve voet of iets meerder hebben verkreegen, en bekwaamelijk beginnen dik te worden en zig uit te zetten.

Om op zijn pas te nijpen, moet men dien dikken tak maar drie of vier oogen laaten houden, en zo hij genegen is zig dik uit te zetten, moet men voortvaaren met hem geduurig een neep te geeven, maar zulks nooit aan zwakke takjes doen.

Op het woord HOF of TUIN en SNOEIJING zal men meer onderregting vinden, zo wel omtrent het fnoeijen als ten aanzien van het behandelen der vrugtboomen.

Raakende het fnoeijen van *wijngaarden* en *vijgeboomen*, ziet daar over deze *artijkelen* na.

Aanmerkingen omtrent oude Boomen.

Merkt aan dat men oude Boomen weer kan verjeugdigen of verfterken wanneer men ze van een goed gedeelte van haare takken ontdoet, die ze zomtijds in een al te groote overvloed hebben, 't geen hun ontkragtigt en verzwakt; dit moet men in de wintertijd werkftellig maaken.

Men kan ook aan oude Boomen de kruin weg kappen, tot op een voet boven de arm- of vorktakken, om ze te verjongen; 't welk men ook doen moet aan de heiningen en *naantjes* op *kweën* of wilde Boomen geënt, wanneer ze al te oud zijn, en hunne bladen buitengewoon geel wor-

worden, dat een teeken is dat ze krank of aan hun einde zijn; de wonde beſtrijkt men met een pap van vette aarde en paarde- of koe mist wel onder een gemengt, dit belet de Boomen uit te waasſemen en hun kragt te verliezen, waar door ze met der tijd weer uitbotten en zig herhaalen, zonder gevaar van te rotten; dog oude *kerſe-* en *pruim-boomen*, en in 't algemeen alle de zulken die gommen uitwerpen, zijn hier toe onbekwaam; ſpruitende dus, gekort zijnde, zelden weder uit.

Dit mengzel van vette aarde is ook goed voor 't enten, en voor allerlei inſnijdingen in 't lighaam van een Boom, vooral als 'er koemist onder gedaan is, waarmeede men ook de kankers beſtrijkt, na dat ze tot op het leeven zijn uitgeſneeden.

De geene die netter willen weezen, en wat meer onkosten doen, om op hunne enten en de kwetzuuren van jonge Boomen te leggen, kunnen een derde wasch, een derde hars, en een derde kaarsſmeer neemen, en dit zamen wel geſmolten en gemengt hebbende, op de voorſz. enten en kwetzuuren leggen; dog ze moeten de voorzigtigheid hebben van hunne vingeren te voren met wat olie te ſmeeren, anders zal dit mengzel koud en gehanteert zijnde aan hunne handen blijven kleeven.

Ten aanzien van groote Boomen op een wilde geënt, als men gewaar word dat ze nodig hebben gemest te worden, dan ontſchoeit men ze in *November* een halve voet diep, vier of vijf voet rondom de ſtam naar zijn dikte, en ſmijt 'er goede vette mist op, die half verrot is, een halve voet hoog, op een voet nabij den ſtam; een maand daar na werpt men de aarde weer boven op de mist, leggende de zooden onder.

Dit ontſchoeijen en dongen verbetert zo de meenigte, als de hoedanigheid van vrugt in grootte en fraaiheid; en daarom dient het dikwils te geſchieden, omtrent alle twee jaaren.

Wil men de Boomen niet mesten, dan vergenoegt men zig met ze in *November* te ontſchoeijen, dog men wagt tot in *Maart*, om ze weder te dekken; dus word hun grond door de wintervogten vet, en deeze dringen tot onder de wortel door; dog dit heeft inzonderheid in drooge gronden plaats.

Dit kan en moet ook geſchieden aan Boomen geënt op een *quee*; maar wil men ze verjongen, dan ontdekt men de wortelen, zo handig men kan, en ſnoeit drie voeten of meer van haar ſtronk, in de gedaante van een geitevoet; dit gedaan zijnde, dongt men ze en herdekt ze als vooren; door dit middel zullen uwe Boomen behouden blijven, om zo te ſpreeken, zo lange gij maar wilt.

Dit ſlag van werk is goed te doen in het voorjaar, als de Boomen moeten geſnoeit worden.

Men moet de mos, die aan de Boomen komt, met een houte mes, of heij-boender afdoen, als het regent; of men beſpuit de Boomen tegens 't voorjaar met loog van asch, of met kalk-water, waar door de Boomen geheel zuiver worden; die mos is de ſchurſt van de Boomen, die hen en de vrugten merkelijk ſchaad.

Van de leiding der Boomen.

De Boomen tegens *latwerk* of *heiningen* ſtaande, behooren meest al in de Meijtijd geleid te worden; dat hier in beſtaat, dat men de takken en nieuwe looten van ieder Boom ter regter- en ter ſlinker-hand ordentelijk weet te leiden, zodanig, dat 'er niets verwart, ledig of gekruist koomt te blijven.

Maar gemerkt, een *heining* door leedige plaatzen het meest ontſiert word, zo moet men geen zwaarigheid maken om te kruiſen, als men geen ander middel ziet om het voorſchreevene gebrek voor te koomen.

Men moet die leiding zo dikwils herhaalen, als de takken lang genoeg ſchijnen, om ze te kunnen binden, zo ze anders geen gevaar loopen van te breeken; voor al is 't nodig, alle de goede takken, die een *Perſik-boom* in de zomer uitſchiet, aan te houden, ten ware 'er zo groot een meenigte van waren, dat ze in elkanderen wasſen en zig verwarren, dat evenwel zelden voorvalt in Boomen, die wel geleid zijn.

Maar in allen geval, zo het de nood vereischt, moet men met groote voorzigtigheid eenige van de hardnekkigſte affcheuren of wegkappen, om te beletten, dat de geene die verborgen zijn, niet te lang, en ook onnut worden, gelijk het ook in *Peere-boomen*, die tegen een muur- of latwerk ſtaan, niet kwaad is, de takken van valsch hout weg te doen, die zomwijlen vooruit groeijen, en in hagen zulke, die in het midden voortkomen.

Nuttige aanmerkingen, zo wel ten aanzien van de hooge Stam-boomen, als Enterijen.

De hooge *Stam-boomen* moeten zo geplant worden, dat ze gedekt zijn tegen de ſterke winden, inzonderheid in onze landſtreeken, die uit den zuid-westen waaijen, zo het eenigzins doenlijk is, want deeze winden werpen wel de helft of drie vierde van hunne vrugten af in de maand *September*; hierom is het zeer dienſtig, de tuin- of boomgaarden, rondsomme met eene manteling van wild hoog opſchietend boomgewas te dekken.

Manier om hooge Stam-boomen te planten.

Nadien het oogmerk der Boom-ſchoolen en Enterijen niet is, om ze op de plaats te laaten, daar ze geplant ſtaan, maar om ze elders in een goeden en vrugtbaaren grond te zetten, en 'er dus het voordeel en genoegen van te genieten, dat men 'er zig in 't begin van voorgeſtelt heeft; zo is het nodig, om onzen leezer te onderregten, hoe die grond geſchaapen moet wezen; en hoe hij hem moet verbeteren en bekwaam maaken voor zijne goede Boomen, om hen het behoorlijke voedzel te geeven, dat ze van nooden hebben, om op hunnen tijd goede vrugten, en zulks in menigte uit te leeveren.

Mij dunkt, dat wij deeze ſtoffe tot hier toe bijna genoegzaam afgehandelt hebben, en dat de leezer het overige daar ligtelijk zou kunnen bij doen; dog om ons zelven niets te verwijten, gaan we alles bij een brengen, dat de bewerking of practijk kan verligten.

Om dan te beginnen, zullen we zeggen, dat de voornaamſte en nodigſte zaak, om goede en ſchoone *Stam-boomen* te hebben, is, hen te planten in een goede grond, die niet te veel blootgeſtelt is aan de winden, nog bevogtigt door ſtilſtaande wateren, of andere die 'er ontſpringen, en dat ook niet al te dor en droog is.

Men zal zeggen, dat men niet altoos kan uitkiezen, en en dat ieder zijn eigen grond moet doen gelden en bearbeiden; dog het antwoord hier op is, dat men niet altoos gelukkig is in 't geene men voorneemt, bij gebrek van goede hoedanigheden, en van zulke onderwerpen te vinden, die bekwaam zijn tot het geen, waar toe men ze wil gebruiken; de natuur en de kunst zijn twee zeer verſcheide zaaken; de eerſte doet de aarde altoos zulke uitwerkzelen voortbrengen, die haar eigen zijn; terwijl

de kunst nooit zo wel de voorneemens beantwoord, als wel de natuur, het geene haar eigen is.

Maar dezelve natuur helpt veel, om de kunst, arbeid en vlijt te volmaaken, zo dat men 'er zijne rekening wel bij zal vinden, en zijn oogmerk bereiken; laat ons dan zien, hoedanig wij een grond door kunst en arbeid moeten toeſtellen, om 'er met reden, een goede uitwerking van te verwagten.

Zo men een goeden grond heeft, is het oogmerk voldaan; is dezelve maatig, dan moet men hem verbeteren, en hoe goed een grond ook zij, mag men hem egter volmaaken en verbeteren. Om zeker te zijn, dat eenig aardrijk goed is, om 'er in te planten, moet men niet gade ſlaan, of het ſchoone graanen in overvloed voortbrengt, en zodanig als men ze kan begeeren; maar nevens die goede hoedanigheid moet men zien, of het vastigheid genoeg heeft, om een Boom te voeden, die ſterker en magtiger voedzel behoeft, dan een kooren-halm; of liever, of hij in de diepte zodanig geſtelt is, dat 'er Boomgewaſſen voorſpoedig in kunnen groeijen.

Daar en boven kan een grond of aarde goed zijn, ten aanzien van eene hoedanigheid, en teffens de anderen ontbeeren; zo men nu in zulk een grond wil planten, moet men anderen arbeid doen voor die eene zaak, dan voor het geheel.

Ik onderſtel, dat gij wilt planten in een land, het zij een regt of lang, rond of langwerpig-rond, of wat gedaante het mag hebben; verder onderſtel ik, dat het behoeft gemest te worden; als ook, dat het geen water heeft nog onder de aarde, nog het welk 'er op ſtil ſta, want in deeze tweederlei gronden zou ik u niet raaden te planten, op die wijze als wij zullen zeggen; in beide deeze gronden plant men, met 'er hoopen aarde op te brengen, en de grond te verhoogen, maar niet met de aarde te doorgraaven, en naar goeden grond te zoeken.

Om te weeten, hoe men planten, en hoe veel Boomen men op zijn land, wat *Figuur* het ook mag hebben, zal zetten, is het nodig, dat men weete, hoe men zig van een Landmeeters *winkel-kruis* bedient, (zie *Plaat* IV.) of dat men een bekwaam Landmeeter aanneemt, want mist men in het begin of elders maar één duim, zo zal men zijne rekening nooit goed maaken; behalven dit *winkel-kruis*, dient men een *roede* te hebben, die redelijk lang zij, of liever twee, die gemakkelijk en wel zaamengevoegt zijn, zo dat ze niet los raaken; deeze *roede* moet juist zo lang wezen, als de tusſchenwijdte, die men tusſchen ieder Boom wil laaten; goede planters gebruiken liever hier toe een lat of lange ſtok als een koorde, die zig of door het rekken verlengt, of nat geworden, in een krimpt, en nooit zo naukeurig meet, als een houte roede, nog in geenen deele zo gemakkelijk ook is; daar en boven moet men zo veel paaltjes of ſtokjes hebben, als men Boomen wil planten. Deeze drie zaaken gereed hebbende, zo neemt men een helderen dag en mooi weer waar, (want om de aarde te bearbeiden, dient men altoos ſchoon weer te hebben) en kiest de zijde, die het regtst en het meest in 't gezigt legt, en haar wel betragt hebbende, neemt men het *winkel-kruis*, en trekt de eerſte lijn heel regt op het land.

Deeze lijn wel getrokken zijnde, zo ſteekt het eerſte ſtokje op de plaats daar 't *winkel-kruis* gezet was, om aldaar den eerſten Boom van deeze eerſte lijn te planten, welk ſtokje men niet ſteeken moet voor of agter het kruis, maar door het gat; op dezelve linie neemt men de houte maatſtok, het midden van 't eerſte ſtokje, niet voor aan nog ter zijde, en ſteekt dan naar het *winkel-kruis* het tweede ſtokje, om de plaats te tekenen voor den tweeden Boom, welk ſtokje men niet ſteeken moet aan 't einde van de roede, maar zo dat het einde van de roede regt in 't midden valt van het ſtokje, om reden, dewijl het eene wel wat dikker kan wezen, als het ander, gelijk ook de eene Boom dikker valt, dan de andere; en zo men de tusſchenwijdte der Boomen wilde afmeeten binnen of buiten, en niet van 't midden des omtreks van het ſtokje of Boom, kan men ligt begrijpen, dat de afmeetingen, wegens de ongelijkheid van diktens, zo juist niet op elkanderen zullen paſſen, als wanneer men wel verſtaat en nog beter opvolgt het geene men hier onderregt; dit tweede ſtokje op dezelve linie geſtelt zijnde, ſteekt men 'er nog een derde door hulpe van 't *winkel-kruis* en de *maatſtok* op dezelve wijze als boven; dus zal men in een regte linie drie ſtokjes hebben, die alle even ver van elkander ſtaan.

Houd hier meede op in deeze lijn of rij, en begint een tweede, die zo ver af zij van de eerſte, als het eene ſtokje van 't ander afſtaat: Om 't eerſte ſtokje van de tweede rij te ſteeken, zo ſtelt het *winkel-kruis* in 't gat van 't hoek-ſtokje, om in een regte hoek een ander lijn te trekken, tot aan 't einde van het land.

Meet in deeze lijn de plaats af voor 't eerſte ſtokje, van de tweede rij; plaatst daar op het tweede en derde ſtokje met behulp van 't *winkel-kruis*, even als in de eerſte rij geſchied is; dus heeft men in ieder van beide rijen drie ſtokjes, om de plaats te tekenen van zo veel Boomen; laat het tweede hier bij blijven, om de derde lijn of rij te trekken, op deeze wijze:

Plaatst het *winkel-kruis* bij 't eerſte ſtokje van de tweede rij, zo dat het daar op, en op het hoek-ſtokje doele; meet de wijdte af, en ſteekt 'er een ſtokje voor de derde rij; brengt het *winkel-kruis* dan bij dit laatst geſtoke ſtokje, en meet de plaats af voor de twee overige ſtokjes van de derde rij, enz.

Dus zal men negen ſtokjes hebben, even ver van elkanderen, en van alle kanten in een regte lijn, die net een kegel-ſpel vertoonen, zo dat, hoe de ſtokjes ook beſchouwt worden, men altoos drie ſtokjes in een regte linie zal zien, als zo veele kegels; dit moet tot een grondſlag ſtrekken van het geheele vlak; want deeze drie rijen dus begonnen, moeten verlengt worden tot het einde toe van het land, in dezelve orde en gedaante; dit doet mij nogmaals herinneren, dat men wel agt moet geeven op de meeting: als men zijn ſtokjes ſtelt, en even zorgvuldig wezen, als men de Boomen wil planten, nadien het meeſterſtuk hier in beſtaat, en men anders nooit wel zal uitkoomen; (dat men egter ook door een gemaakte ſchets naar de groote van het terrein, op het papier vooraf weeten kan.) Het land dus met lijnen betrokken en met ſtokjes beplant hebbende, weet men juist, hoe veel Boomen 'er op het land zullen koomen, en bij gevolg hoe veel gaten men maaken zal, om ze 'er te planten. Om deeze wel te maaken, en zig niet te bedriegen, moet men de ſtokjes heel vast in de aarde ſlaan, ten einde hen niemand uit kwaadaardigheid kome uit te rukken, nog ze door den wind of eenig beest om ver gehaalt worden; men neemt daarom doorgaans een blok of dik ſtuk hout, dat men doorzaagt op de lengte van een voet, en dan in vieren klieft, zo dat ieder ſtuk omtrent de dik-

te heeft van een wijngaard-ſtaak; deeze ſtukken hout ſlaat men in de plaats van de ſtokjes diep in de aarde, en laat ze maar een paar duimen uitſteeken, om niet genoodzaakt te worden, van alles nog eens af te meeten.

Hier op neemt men een *maatſtok* van zes voeten, en maakt in 't midden een merk, om daar meede de gaten zes voeten breed in de ronde te maaken, voor Boomen die in de open lugt geplant worden. Men maakt ook een merk op dezelve maatſtok bij den vijfden voet, dienende om de diepte van ieder kuil tot vijf voeten te brengen; als dan ſteekt men een ijzere pin juist in het middelpunt van de kuil, en legt 'er het midden van de *maatſtok* op, daar het merk ſtaat, en men draait hem in de ronde, om den uitterſten kring van het gat te tekenen, welke kring men wat duidelijker moet maaken, met een ſchop of ſpa; laat 'er dan drie voet aarde uitgraaven, zo ze zo vergoed is, en doet die goede aarde ter zijde weg; daar op laat men nog twee voeten graaven, om de voorſz. diepte aan de kuil te geeven, en deeze laatſte aarde moet bijzonder weggedaan worden van de eerſte, ten ware dat ze goed mogte zijn.

Uit het maaken van deeze eene kuil, kan men dikwils zien, hoedanig de grond van het land geſchapen is.

Bij aldien na die eerſte drie voeten aarde, of eerder de grond verandert, en men 'er in plaats van goede aarde eene aantreft, die *ſteen-*, *klei-* of *leemagtig* is, of *brandend*, *rood* en *geel zand*, of diergelijke kwaade ſtoffe, kan men ligt oordeelen, dat een Boom zou verlooren zijn geweest, zo men hem geplant had, zonder die gaten gemaakt, of de grond gekent te hebben; ook dat men die kwaade ſtoffe daar niet weder in mag doen, zo men ondervind, dat de ſchop niet in de grond wil, maar een houweel moet gebruikt worden, om die ſtof te breken, en de kuil te graaven, zulks is een zeker teeken, dat, zo de wortel van den Boom tot op dien grond was geraakt, zij verdroogt zoude zijn, en den Boom hebben doen verdorren bij zijn kruin, want daar aan kan men altoos zien, hoedanig de wortel is: men moet dan toezien, waar heen die kwaade ſtoffe gebragt, en waar van daan 'er goede aarde moet gehaalt worden, om die gaten te vullen, en den grond te verbeteren.

Het is bekent, dat 'er niets voordeeliger of beter is, om de gaten van een *heining* te vullen, dan de aarde van zwaare wagenſpooren op groote wegen; zo men het gemak en de vrijheid heeft, om 'er zig van te bedienen, laat dan eene rij gaten heel uitgraaven na elkanderen weg; en laat de aarde, zo ze het van nooden heeft, bij voorbeeld, als ze vol groote ſteenen of keijſteentjes is, door een horde werpen, op de kant van de kuil, zo dat 'er de goede aarde in, en de ſteenen buiten vallen; wanneer nu de kar met goede aarde van de groote wegen komt, om de kuil weder te vullen, bevragt dan dezelve kar met de ondeugende ſtoffe, die u niet dient; om dus het land niet te belemmeren met het vuilnis van alle gaten te gelijk, maar men laat telkens maar eene rij gaten uitgraaven en weder vullen. Zijn 'er gronden in het land, die men wil gelijk maaken, laat 'er dan alle goede aarde van daan haalen, om ze tot het vullen te gebruiken, en die kwaade in plaats brengen. Men maakt nogthans naderhand gaten in die kwaade aarde, maar vervult ze heel en al met zeer goede en nieuwe aarde; dan zullen 'er zig de Boomen niet kwalijk bij bevinden; want alle die kwaade aarde gemengt met *klei*, of iets anders, is beter dan alleen op haar zelve gelaaten, waar door de wortels voor zeker zouden geſtorven zijn.

Wij willen wel belijden, dat 'er twee maal geplant wierd op een plaats, alwaar de aarde heel goed ſcheen, maar dewijl 'er die ordre en wijze niet gehouden was, die hier voorgeſchreeven is, zag men de Boom dikwils uitſterven, tot dat men het gebrek vond, (daar we van geſprooken hebben) en het verbeterde op voorſchreeve wijze, en weest verzekert, dat de Boomen toen wonderlijk wel droegen.

Wij hebben heel zwaare en dikke vrugtboomen uit den grond doen haalen, maar nooit gevonden, dat de wortel vijf voet diep lagen, ſchoon het bekent is, dat de *Peere-boomen* dieper dan eenige andere, hunne wortelen in de aarde ſchieten, en 'er zig beter vestigen, dan de *Boeke-* of *Eike-boomen*.

Indien men geen goede aarde gemakkelijk kan krijgen, om de gaten te vullen, of andere nieuwe aarde, die zedert een langen tijd braak heeft gelegen, kan men die neemen, welke op het land tuſſchen beide, dat is, tuſſchen twee Boomen ligt, en haar door de horde laaten zuiveren, met goede verrotte mist verbeteren, en daar meede de gaten vullen, en de rest, die niet deugt, weder over 't land ſtrooijen; de regen, hitte of vorst zullen die aarde, behalven de keijſteenen (die men elders heen moet brengen) wel verbeteren. Dog zo men goed en deugdzaam werk wil maaken, moet men dat geene nakoomen, 't welk wij ten aanzien van de kuilen voorgeſchreeven hebben; te meer, om dat men die onkosten niet meer dan eens doet, wanneer men den Boom plant; maar op die wijs kan hij veele menſchen overleeven, en met merkelijken woeker vergoeden, 't geen men 'er aan beſteed heeft.

Zijn 'er, die het vermoogen hebben, van hunne landen en gaten wel te mesten; deezen raad ik zulks te doen, en op den grond van die kuilen één voet hoog oude mist te leggen, daar op één voet aarde, dan anderhalf voet mist, en de rest opvullen met goede aarde, gemengt met mist die volkomen verrot is.

Bij aldien men *Duiven-mist* kan hebben, die is heel goed; maar men moet 'er niet meer dan omtrent een kleine halve voet van op den grond der kuil leggen, en daar op een voet aarde; dog dan moet 'er geen *duivemist* weder op, maar *koemist*, dewijl de andere te heet is, en heel onder in de kuil wonderen uitwerkt, doende de vettigheid om hoog ſtijgen, gelijk een pot zijn ſchuim; en dewijl deeze mist zo gemeen niet is, moet men hem in zo veele kuilen verdeelen, als het mogelijk is.

Wanneer die kuilen gemaakt en gevult zijn, waar toe men van *Maart* af, tot *November* moet arbeiden, en men het zelve jaar zijne Boomen wil planten; dan moet men zonder verandering in de maand van *November* geduurig planten, nog vroeger nog laater, indien men zig een goeden voortgang wil belooven, omtrent zijne Plantagie.

De gaten weder gevult zijnde, moeten ruim een voet goede aarde boven den platten grond hoog zijn, dewijl dezelve ſterk zakt. Om daar in nu wel te ſlagen, zou het niet kwaad zijn, de gaten dus een jaar lang te laaten blijven, zonder daar de Boomen in te planten, ten einde, wanneer de aarde wel gezakt is, de Boomen niet te diep in den grond koomen te ſtaan, gelijk wel gebeurt, als men zig haast om ze te planten, zo dra de kuilen gemaakt zijn. Voor al moet men zorg draagen, van de

wortelen der Boomen niet op de mist te leggen; zo men dat doet, of zo men enkelen mist legt boven op de wortels, het zij onder 't planten, of daar na, dan zal de Boom zonder faut fterven. Men heeft gezien, dat zommige menfchen hunne Boomen in *November* hebben ontfchoeit, zo dat men 'er de wortels van zien kon, en in *Maart* boven op die wortels verfche koemist gelegt, dewijl ze gehoort hadden, dat men de Boomen moest mesten; maar wat volgde 'er op? een maand daar na waren die Boomen tot op hun wortels verdort, alleen door deze kwaade behandeling.

Dewijl men in 't graaven van de kuilen alle de ftokjes heeft weggenoomen, die 'er het middelpunt van aantoonden, en de plaats is, daar de Boom ftaan moet; om nu hier in niet te misfen, moet men van vooren aan dezelve plaatzen weder vinden, door hulpe van 't *winkel-kruis*, *houten maatftok* en de andere ftokjes, gelijk wij boven geleert hebben; met dit onderfcheid, dat men 'er in plaats van ftokjes, fchoone, goede en wel toegereede Boomen moet zetten, 't zij dat ze gekogt, of uit de *enterij* genomen zijn, mits men niet vergeete, hunne wortels te korten.

De *enterij*, waar uit men de Boomen wil neemen, moet een goeden grond hebben, en op geen plaats wezen, daar grondig of ftilftaand water is. De deugd van zo een grond is kennelijk aan den bast der Boomen, die dan glad, groen, rood, of witagtig zal zijn, want zo de bast ruw of geborsten en fchraal is, of vast aan het hout kleeft, dan deugt de Boom niet, en is niet te goed om tot brandhout te gebruiken.

Ook moet men geen Boomen neemen, die gekankert of met mos begroeit zijn, of 'er geel uitzien van den worm; want dat is een teken, dat de voet niet deugt; kiest altoos de beste, en fpaart 'er geen geld aan, om redenen, die wij boven bijgebragt hebben; zo men over den prijs eens is, befnoeit ze dan, merkt ze teffens, en fchrijft ze op een papier aan, zoo ze geënt zijn, om alle verwarring voor te koomen; zo niet, is 't genoeg, dat men aan de Boom merkt, wat zon ze gehad hebben, om hen altemaal, wanneer men ze verplant, zodanig te plaatzen, dat ze dezelve zon moogen hebben, als ze gehad hebben ter plaatze, daar men ze van daan heeft gehaalt.

Als de Boomen dus gemerkt en uit den grond zijn gehaalt, is het raadzaam, hen op de plaats zelve te knotten met een goed fnoeimes, dat heel fterk en fcherp is; dewijl een gemeen fnijmes zo wel niet dient, als een krom fnoeimes, om juist te fnoeijen, daar men 't wil hebben. Een mensch houd den Boom om hoog, indien hij groot is, terwijl een ander de takken bij den kruin fnoeit, zo lang of kort, als 't hem belieft, of als hem geraaden word daar ter plaatze, alzo 'er geene vaste wetten op zijn; maar doorgaans fnoeit men ze op een halve voet na bij den ftam, 't welk altoos van binnen fchuins uitwaarts, in de gedaante van een geite-voet moet geschieden, waar door de wonde beter begroeit. Wanneer men ook een hoogen *Stam-boom* verplant, moet men niet vergeeten, zijn kruin op die hoogte te befnoeijen, ten einde hij fraaijer hout maake, zonder agt te geeven, zo hij geënt is, of hij knoppen heeft dan niet, ter plaatze daar men hem fnoeit. Wil men *Vrugt-boomen* kiezen om te verplanten, neemt 'er dan geene die zig zelve niet kunnen overend houden; en zijt nooit zo onagtzaam, van Boomen te planten, die met een voet of ftut moeten onderfteunt worden, want dit bederft dikwils den Boom, behalven dat het voor 't oog onaangenaam ftaat; men moet ook zorge draagen, fraaije en na behooren geënte Boomen te bekomen.

De Boomen ftaan fraaist, zo ze drie roeden (ieder van 12 voeten) van elkanderen afftaan; en men moet zig nooit laaten belemmeren door een ouden Boom, die geplant is ter plaatze, daar men meer andere wil zetten; ook dient men ze al te maal in 't zelve jaar te planten, en zo veel het doenlijk is, Boomen van gelijke dikte enouderdom.

Zoekt men van zijne nieuwe plantagie vroeg vrugten te hebben, om uit de hand te eeten, daar toe zijn de vroege *Zomer-* en *Herfst-peeren* het bekwaamfte, en die vervolgens ook fchoon geld zullen aanbrengen; men moet egter ook niet verzuimen, goede *Winter-peeren* te planten; zo wel de zulken die tot *tafel-peeren* dienen, als die men in de keuken voor de pot gebruikt: De groote zoorten van *peeren* dienen egter niet wel voor hoog-ftamden; ook worden zommige, zo als de *Bon-chretiens*, *Colmar*, *Crafane*, *St. Germain*, *Roijale*, enz. in ons climaat op ftam nooit ter deegen rijp; moetende dus aan muuren of *espaliers* geplant worden; dit behoed hun ook, om niet door de fterke herfst-winden, die gewoonlijk in *September* en *October* heerfchen, afgeworpen te worden; loopende de vroege *peeren* van verfcheiderhande zoorten, eenige weinigen uitgezondert, dit gevaar niet, dewijl ze eerder verkogt en gegeeten worden, als de tijd daar is, dat deeze winden opkoomen; ook zijn de vroege *peeren* veel williger dan de *appelen*, zo wel om dat deeze laatften veel gemeener zijn, als om dat ze laater aankomen.

Men moet wel onthouden, dat men verfcheidene *enterijen* dient te bezigtigen, om goede Boomen te kiezen, en zig niet verklaart, hoe veel Boomen men moet hebben, voor dat men dezelve gezien, en in de *enterij* opgetelt heeft, wat van dienst kan zijn. Ontziet geen geld voor een goeden en wel geconditioneerden Boom te befteeden, en wel voornaamelijk niet, indien gij hem met die vrugt geënt vind, die u aanftaat, op zulk een voorwaarde nogthans, dat de verkooper moet inftaan, dat 't de bepaalde vrugt is; want de fleurige groei der Boomen, en haar rijkelijke voortbrenging van fchoone en lekkere vrugten, zullen de eerst gedaane kosten in een ruime maate vergoeden.

Is men genoodzaakt, zijne Boomen zelf te enten, om dat men ze ongeënt uit de *enterij* heeft genomen, ent dan nooit, dan zulk fruit dat gij eerst geproeft hebt en wel kent, en maakt meer werk van een goede vrugt, die wel fmaakt, dan van andere, die onbekende naamen hebben, alzo men altoos den naam van goede fruit kent, zo wel als van goede wijnen. Om een Boom te hebben, die 'er wel zal uitkoomen, moet men altoos de enten neemen van het voornaamfte en opperfte gedeelte, maar niet ter zijde van een Boom; en om te meer van zijn vrugtbaarheid verzekert te zijn, moet men het ent van een *Peere-boom* neemen, die vrugtbaar is, en reeds knoppen heeft; en nooit andere dan fterke en korte enten, die fchoone groote oogen hebben, maar geen lange, die de oogen ver van een ftaan.

Deeze koomen nooit zo wel voort, als de korte enten, met goede oogen; onthoud deeze les wel, want ze is van eenen goeden en bekwaamen meester; laat nooit de kragt van een Boom, die men vreest, dat het niet

weder

weder op zal haalen, zig verdeelen door twee enten. Omtrent de *fteen-vrugten*, dient men meede een goed *enter* te zijn; de flordigheid in 't maaken van de poppen der enten, is veel eer de reden, dat ze niet wel voorfchieten, dan het gebrek van enten; daarom moet men zorg draagen, om iemand te gebruiken, die het maaken van de poppen, of *entrijzen* en *oculatien* wel verftaat. Ook dient de Boom, welke men ent, een weinig fchuins als een geite-voet afgefneeden te zijn, op dat het water niet in de fpleet kan loopen, het geen gefchied, zo de Boom heel plat afgefneeden is; dit fchuinfe affnijden is ook zeer dienftig, om de *ent* zo veel te beter met de ftam te doen vereenigen en begroeijen.

Weest zorgvuldig, om altoos de naamen van uw geënte vrugten in een boek op te fchrijven, en laat het niet op uwe geheugenis aankoomen.

Als de enten uitfchieten, zo vergeet niet, om ze wel te wapenen met een ftok van een goede lengte, die niet al te dik zij; bind hier de *ent* aan vast, want zo men ze op deeze wijze niet voor de wind beveiligt, en het *ent* koomt te breeken, vooral in *Augustus* zoude men ligt en Boom en ent beide verliezen.

Wanneer de *enten* veel hout maaken, fnoeit 'er niets van in de drie eerfte jaaren: maar draagt zorge, van de voornaamfte fcheut wel te leiden, en na dien tijd fnoeit weg, 't geen men best oordeelt; maar van te vooren moet men de natuur laaten begaan, en een Boom zig laaten affloven met hout te maaken, om hem naderhand vrugten te doen voortbrengen. Men moet het zelfde doen met Boomen dus op *quee* geënt, die een bekwaamen grond vindende, zo veel hout maaken als tamme Boomen.

Zaait dog nooit geen klaveren in uw plantagie, alzo 'er geen fchaadelijker kruid voor is dan dit, wegens zijne wortelen; en zo de plantagie nieuw is aangelegt, moet men ten minften twee voeten rondsom de ftammen niets zaaijen.

Zo men zijne Boomen wil bewaaren voor de *mos* en *geele mot* of *worm*; laat dan bij hunne kuilen lang ftroo leggen; niets is nuttiger nog voordeeliger voor de Boomen, dan deeze geringe onkosten. Als nu de *mos* of *geele mot* beginnen voor den dag te koomen, zo dra men zulks maar merkt, maakt dan ftroowisjes, en wanneer het mistig weer is, (ik fpreek van geen regen,) en de Boomen 'er wat vogtig van zijn, veegt ze dan met die ftroowisfen, en het zal 'er al te maal fchoon van afgaan.

Ziet men, dat de een of de andere Boom het bij 't *ent* laat blijven, en niets voortbrengt, dat deugend is; dan beziet hem wel, of het niet een van die Boomen is, daar wij boven van fpraken, wier bast ruw of geborften is, en als op een Boom vast fchijnt gelijmt; en zo 't dat is, gebruik hem dan maar voor brandhout, en zet 'er een levende en goede voor in de plaats; het zelve moet men meede doen met zulke Boomen, die zekere zwarte en verftorve aderen hebben, tusfchen het tamme en levende hout of hart, en 't welke den Boom zijne gladdigheid en zagtheid van de eerfte zappige fchil doet verliezen, 't geen regtdraads naar den kanker toeloopt. Men weet geen beter middel voor een kwijnende Boom, die het 'er bij laat zitten, dan fchielijk een ander in zijn plaats te zetten; en met hem te verliezen, zal men veel winnen.

Hebbende in 't maaken van de gaten en in 't planten van de Boomen het gebrek van den grond ontdekt, en al het werk afgedaan, en niets meer te doen, als de plantagie te onderhouden; dan moet men bezorgt zijn, om die kuilen of gaten te befchutten, indien men het noodig oordeelt. Merkt, zo men in goede aarde geplant heeft, die niet dan met kwaade omgeeven is, dat men dan alle jaaren eenige groeven of kuilen moet maken, om 'er na een ieder zijn gelegenheid en vermoogen, goede voor in de plaats te brengen; dat niet alleen dient om aan de wortels plaats te maaken om zig te verfpreiden, maar ook om de heele grond te verbeteren en bekwaam te maaken tot het draagen van koren- of peul-vrugten.

Zo het aardrijk van de plantagie niet boven de twee voet goede aarde heeft, en men 'er gaten in gemaakt heeft, die zes voet breed en vijf voet diep zijn, 't geen noodzakelijk moet wezen, kan men het daar bij laaten berusten, zo men wil, want de Boomen zullen 'er nooit letzel van hebben; maar is 'er minder, ziet dan toe, om boven de zes voet met der tijd nog drie voet goede aarde op den grond te krijgen, ter oorzaak van de voortloopende, en niet van de nederdaalende wortelen.

Wat het mesten of dongen betreft, neemt daar omtrent waar, 't geen wij gezegt hebben, toen wij van de *heiningen* en *latwerken* fpraken, als mede, wanneer 'er een Boom in uw plantagie fterft, en gij 'er een anderen in de plaats wilt zetten.

Voor 't laatfte moet ik nog omtrent de hooge ftamboomen zeggen, dat een van de grootfte zorgen moet zijn, van ze voor den *wolf* te bewaaren, boven al 't ander ongedierte; want niets is fchadelijker voor de vrugten, en niets ftelt den arbeid meer te leur, dan dit vergif; daarom, zo dra men ziet, dat 'er eenig *wolf* geteeld word door de nevels of fchadelijke winden, denkt dan om het uit te roeijen, op dat de poppetjes niet door een nieuw opkomend ongeval zig mogen vermenigvuldigen; en wanneer de bladen zijn afgevallen, beziet dan naarftig alle uwe Boomen, zonder u op den tuinier te verlaaten; en eenige menfchen mee hebbende genoomen, (die met een dubbele ladder en bekwaame ftokken om de rupzen uit de Boomen te haalen, voorzien zijn), laat heel zorgvuldig wegneemen, afkappen en verbranden al wat gij vind, zo van poppen als van kleine ondeugende bladen, die gij ligt daar uit kunt kennen, als ze onder 't lostrekken vast houden en aan de wolagtige ftoffe van die poppen blijven kleeven. Vergenoegt u niet, met deze reiniging en uitmonftering in den herfst en winter te doen, men moet ze ook, en zelfs dikwils herhaalen in 't begin van de lente, te meer, om dat 'er rupzen en uiltjes zijn, die als ronde kringen zig aan de kleine bladen hangen, en zo ligt niet gemerkt worden; welke uitgebroeit zijnde zig in de zwaarfte takken en niet in de poppen begeeven, en dus fchielijk eenen Boom vernielen.

Derhalven, als men eenige bladen of bloeizel ziet doorgevreeten of vol gaten, laat dan goede onderzoekingen doen, en de voorfchreeve takken met ftroowisfchen wrijven; op die wijze zal men ze ontdekken en dooden. Heeft men eenig gezag of aanzien bij 't Gerecht, bewerkt dan dat 'er een gerechtelijke keur gemaakt, en ieder een op een vastbepaalden dag op zekere geldboete belast worde, den wolf uit zijne Boomen te haalen; de vrees zal dan alle Boeren wel doen oppasfen, om hunne Boomen rein en zuiver te houden; en 't is te verwonderen, dat men zulks niet overal in 't werk ftelt, gemerkt de groote fchade die dit vergift veroorzaakt, vooral in een jaar wanneer ze menigvuldig zijn.

Waar-

Waarneemingen, omtrent de Enterijen, en de wijze om 'er Boomen uit te haalen.

Men dient te weeten, dat alle menſchen niet bekwaam zijn, om Boomen uit den grond te haalen; daarom, om ſchaade voor te koomen, zo kiest 'er zulke toe, die het verſtaan en meer gedaan hebben; weet men 'er zulk eene, zo laat hij naukeurig dit onderſtaande in agt neemen.

Voor eerst, tekent alles wat gij uit ieder rije wilt hebben, met een ſnoeimes, en zulks wel aan de zuiderzijde, om ze naderhand juist weder zo te planten, dat ze dezelve zon behouden; daar op ſchrijft de naam van de vrugt op een cedel van papier of perkement, en bind het omgekeert op een der takken vast met een draad, en zet 'er buiten op een letter, of liever een cijffer, om dat de cijffers verder ſtrekken, en in het oneindige voortloopen.

Dit alles zo beſchreeven, gebonden en gemerkt zijnde, brengt in uw boekje, daar de naamen der Boomen in geſchreeven ſtaan, die cijffers over, ter behoorlijke plaats en naam, en om naderhand, als men de Boomen meede neemt of verzend, alle verwarring voor te koomen; of zo men ze naderhand verkoopt, dan geeft aan den kooper dezelve cijffers op, ten einde hij verzekert zij, van 't geen hij zal krijgen. Hier op treed men tot het uithalen van die gemerkte Boomen, dat op deeze wijze geſchied: Men gebruikt, om de aarde weg te neemen, een goede ſpade, onderſtellende, dat de wortels diep genoeg leggen, om zulks toe te ſtaan, zonder beſchadigt te worden; dan bedient men zig van de vork, om de aarde tusſchen de wortels los te maaken, die men 'er met een ſchop uithaalt, dog men moet voor al wel zorge draagen, de wortels niet te ſchillen, of te kwetzen.

De opening rondsom den Boom, moet zo groot zijn, als het de naast aanliggende Boomen lijden kunnen.

Zo men de wortels wel ziet open leggen, die doorgaans overdwars met de wortels van andere Boomen vermengt zijn, moet men ze wel van den anderen onderſcheiden, om op zijn tijd weg te ſnoeijen, 't geen van noeden is, dog men moet zo weinig doorſnijden, als immers moogelijk is, om ſchier alle wortels te behouden; daar op ſtaat men, wanneer de Boom groot en zwaar is, met zijn drie of vieren rondom den Boom, en beweegt hem van allen kant, zo ſterk men kan, en eindelijk trekt men al te zaamen, met verſcheidene rukken, tot dat men 'er den Boon uit heeft.

Zijn 'er eenige hardnekkige wortels, die niet meede geeven, en men genoodzaakt is, haar door te ſnijden, zulks moet geſchieden met een ſcherpen ſchrijnwerkers beitel, en een houten hamer; of met een ſcherpe ijzere ſchop, zonder de voornaamſte en moeder-wortels, om zo te ſpreeken, te kwetzen, die men zo lang, als 't vallen kan, moet zoeken te behouden. Gelooft vrij, indien de grond wel toebereid en zagt is geworden, onder het planten, en naderhand wel onderhouden, dat men dan weinig moeite zal hebben, om de Boomen uit den grond te haalen, want de aarde zal zagt, de wortels ſchoon en meenigvuldig zijn, en de Boom ſchijnt vermaak te ſcheppen, van iets groots en fraais in een goeden grond voort te brengen.

Het is waarlijk om 'er deernis meede te hebben, zo als zommigen de Boomen uit ongeduld uitrukken, gelijk doorgaans geſchied, om dat ze te digt bij een zijn geplant; evenwel is het een verderf voor een Boom, zo men hem niet dan een ſtomp van wortels laat; terwijl het daar en tegen zijn behoudenis is, zo men de wortels met wat meer geduld en tijd los maakt.

Zo men in ſtaat, en jong genoeg is, om een *enterij* te beginnen te planten, dient men alles waar te neemen, wat wij hier vooren gezegt hebben. Dog in het derde jaar, 't welk het jaar is van de *plantagie* uit te zetten, en de kruinen der Boomen te formeeren, zoude men noodwendig alles moeten verplanten, beginnende met het eerſte Boompje van de eerſte rije, tot de laatſte, nogthans na eerst de zuiderkant met een teken gemerkt te hebben. Geduurende drie jaaren moest men driemaal zo veel land bereiden en bekwaam maaken, als de *enterij* groot is; en naar maate dat men 'er de Boom had uitgehaald met alle zijne wortelen, moest men hem in dezelve orde, en tegens dezelve zon herplanten, alleen met dit onderſcheid, dat, daar ze te vooren één voet van elkanderen ſtonden, zij nu drie of zo veel voeten van een moeten ſtaan, als hun kragten en wortels toelaaten.

Men kan ligt oordeelen, dat men de Boomen daar door niet zou veragteren, maar oneindig voortzetten, met hen van grond te doen verwiſſelen, en dat zulke Boomen niet te duur kunnen betaalt worden, te meer, om dat men hen in den tijd, als men ze wil verplanten, niet alleen gemakkelijk kan ontſchoeijen, maar alle hunne wortels vinden, zonder eenige andere te kwetzen, daar men in tegendeel anders om een goeden Boom te hebben, twee dient te bederven.

Boomen in de opene lugt of wind, hooge of Stam-boomen.

Dit is al een en 't zelve; men gebruikt deeze uitdrukkingen om Boomen te betekenen, die natuurlijk hoog wasſen, en niet geſnoeit worden. Zekere Vrugt-boomen zijn beter in de opene lugt, dan dat men ze kort houd, en 'er haagen van maakt, of tegens heiningen plant, dewijl ze aldus geene of weinig vrugten geeven.

Een Lage of Naantjes-(Dwerg)-Boomtje.

Dus noemt men een Boom, die men laag houd, en niet meer dan een halve voet ſtam laat bewaaren; men ſnoeit ze vanbinnen hol en ledig, op dat deszelfs takken zig naar alle kanten uitſpreidende, de vrugten overal beter, door de zon kunnen beſtraalt worden.

Heining-Boomen.

Van zo een Boom zijn de takken uitgeſtrekt en tegens een *espalier*, *heining* of *muur* gebonden, in de gedaante van een waaijer, 't welk men vlakke of platte ſnoeijinge noemt. Men ſnoeit ook wel Boomen, die in de open lugt bloot ſtaan, op die wijze als heggen; derzelver takken worden in 't eerst met ſtaaken onderſtut, gezet in de gedaante van een raket.

Tamme Boomen.

Zo noemt men de Boomen, die geënt zijn op een wilden Boom, voortgekomen uit de korrelen of het zaad van eenig fruit, of uit den opſlag der wortelen van wilde Boomen. Dus zegt men, een tamme *Peere-boom*, om hem te onderſcheiden van een *Peere-boom*, geënt op een *Quee*; of een tamme *Appel-boom*, tot onderſcheid van een, die op een *Paradijs* geënt is.

Afgematte Boomen.

Deeze naam geeft men aan Boomen, met welke het haast gedaan is, 't zij van ouderdom, of bij gebrek van goed

goed onderhoud, of van bekwaame grond, zo dat ze verder geen fraaije looten nog mooije knoppen van bloeizel voortbrengen, maar in tegendeel lelijk beginnen te worden van *mos* en *ſchurft*, en niet dan ontallige knoppen ſchieten, agter op den bloesſem. Deeze nieuwe knoppen hebben goed bloeijen, alzo ze of gantsch geene, of zeer kleine ondeugende vrugten voortbrengen.

Hoewel wij al veel omtrent de Boomen gezegt hebben, ſchiet 'er nogthans nog veel over; bij voorbeeld, zommige Boomen wasſen op uit zaad, men plant ze in de enterij, en daar uit komende dienen ze om 'er een kreupelbosch van te maaken, of ze tot hooge Stam-boomen te gebruiken. 't Is dienſtig, dat men alle zulke tijtels of artikels na ſlaat, en meer andere, die eenige betrekking hebben tot de Boomen, als DELVEN, SNOEIJING, TUIN, BOOMGAART, PLANTEN, ENTERIJ, AARDE of GROND, enz.

BOOMAGTIGE PEPER, zie PEPER-BOOM.

BOOM DER KUISCHHEID, zie KUISCH-BOOM.

BOOM DES DOODS; *Arbor mortis:* Dus word de *Taxus-boom* genaamt; dewijl dat men zijn bladen en vrugten ſchadelijk en doodelijk agt; zie verder TAXUS-BOOM.

BOOM DES LEEVENS; in 't latijn *Arbor vitæ; Thuija* THEOPHRASTI & LINNÆI; zijn twee zoorten van, als

I. De gemeene *Arbor vitæ*, en

II. De *Arbor vitæ* met groener bladen, gehaakte ſchubvrugten (*ſtrobili*), en terug geboogene ſcherpe ſchubben.

De eerſte zoort, die ter hoogte van een kleine Boom kan opgroeijen, maakt veele getakte takken, die overal met kleine puntige blaadjes, naar cijpresſebladen gelijkende, bedekt zijn, en als over malkander leggen, op de wijze als de *zeven-boom*, dog de takken zijn niet rond, maar platagtig: aan het uiteinde der takken komen kleine geelagtige bloemtjes voort; waar op kleine ſchubagtige vrugten, naar de pijnappels zweemende, volgen, die het zaad in zig bevatten.

Deze zoort groeit natuurlijk in *Canada*, van waar ze eerst ten tijde van den Franſchen Koning FRANCISCUS DE I, in *Frankrijk* overgebragt, en van daar wijders in *Europa* door de cultuur verſpreid is; zijnde 't eerst door CAROLUS CLUSIUS in Holland gebragt.

De tweede zoort verſchilt van de eerſte weinig, dan alleen dat de takken en bladen wat grooter en mooijer groen zijn, als mede ook geen reuk hebben, gelijk de eerſte zoort, die een bijzondere heel ſterke reuk van zig geeft: Daarenboven is 'er eenige verandering in de vrugten, volgens bovengemelde naam. Deze heeft haaren oorſprong uit *China*, dog is bij ons nog niet zo veel bekent als de eerſte zoort. Het zijn beide altijd groenende gewasſen, behoudende 's winters hunne bladen.

Kweeking en gebruik van de Boom des Leevens.

De voortkweeking en vermeerdering van deeze *Boomen* geſchied door inlegging der takken, of ook door ſteeking van afgeſneedene jonge takken, die men in het voorjaar op een ſchaduwagtige plaats ter diepte van vier a vijf vingeren breed ſteekt, en dezelve vervolgens met ſchoon houden en oozen, bij droogte onderhoud; als dan zullen ze niet nalaaten wortelen te ſchieten, en na twee a drie jaaren bekwaam zijn om ze te verplanten waar men begeert; ze beminnen liefſt een goede zandagtige aarde, en de eerſte zoort kan onze ſtrenge winterkoude heel wel verdragen, dog verliest in de wintertijd zijne ſchoone groene verw en word geelagtig of vaal, egter verkrijgt hij in de mei-tijd zijne vorige groenigheid weder en word als weer levendig; waar van hij ook zijn naam ſchijnt verkregen te hebben. De tweede zoort is teederder als de eerſte en kan onze wintervorst niet wel tegenſtaan, moet derhalven, in potten of bakken geplant zijnde, 's winters in de *ſtoof* of *oranjerij* bewaart worden.

Aangaande het gebruik dat men van dit gewas maakt, zulks is niet veel; men plant deze Boomen, te weeten de eerste zoort, alleen hier en daar in de tuinen of in de *plaiſier-boſquets*, om de groente en verandering van gewasſen; want tot cierlijke ſcheerheggen zijn ze niet zeer bekwaam, dewijl de takken te los, ſlenterig en nederwaards hangende groeijen, maar ze kunnen beeter dienen om kleine *prieelen* en *berceaux* daar meede te bekleeden, moetende de takken als dan op zijn tijd daar aan vastgebonden worden.

Wat kragten dit Gewas in de Geneeskunde heeft, is nog niet bekend, of mogelijk ook nog niet onderzogt; dog dat de eerſte zoort niet kragteloos is, maar misſchien tot veele gebrekens zou kunnen dienen, blijkt uit haar ſterke reuk en bitteragtige ſmaak.

BOOM-DRAAK, zie DRAAK.

BOOMEN, zie HOUT.

BOOM-GAARDE, *Bogaart;* ook wel *Vrugt-* of *Appel-hof* genaamt; is een zodanige *Gaarden* of *Hof*, waar in niet anders dan hoogſtamde Vrugtboomen, van allerlei zoort geplant ſtaan en verder niet of weinig daar in gebouwt word of kan worden, dewijl tuſſchen of onder de Boomen, te weeten als ze bejaart en groot geworden zijn, geen andere gewasſen zouden kunnen groeijen; dog wanneer de Boomgaarden eerst nieuwelijks aangelegt zijn, en dus de Boomen nog klein, kan men zeer gevoeglijk van de grond profiteeren, door zaaijing en kweeking van allerleij *groente* of *keuken-gewasſen*, op bedden tusſchen de regels der Boomen; want het zoude al te ſchaadelijk zijn, om zijn grond zonder voordeel te laaten leggen, tot dat de Boomen groot geworden zijn; maar hier omtrent moet men aanmerken, dat men niet digt bij de jonge Boomen zaaijen en planten moet, inzonderheid gewasſen die hoog groeijen, als *erwten*, *Turkſche boonen*, enz. want dit zoude zeer nadeelig voor dezelve zijn; ook moet men, na maate dat de Boomen grooter worden, met ſpitten en zaaijen verder van de wortelen der Boomen afblijven, op dat haare wortelen niet geroert of gebrooken worden, en eindelijk om die reden, met de zaaijing en planting geheel ophouden; ook moet men geen verſche mest op de moesbedden brengen, inzonderheid daar *kerſe-* en *pruim-boomen* ſtaan, om dat die de mest, als de wortelen daar in koomen, geheel niet kunnen verdraagen, inzonderheid de *kerſe-boomen*, maar aan 't kwijnen raaken, en eindelijk verſterven; dog oude vergaane mest is niet onbekwaam, want hier door word de grond verbetert, waar door de vrugt-boomen (dog niet de *kerſen*) in 't vervolg met de wortelen daar in koomende, zo veel te beter zullen groeijen.

Wat verder de jonge Boomen, ten opzigte van haare planting, tuſſchenwijdte, enz. betreft, hier van vind men genoegzaame onderrigting in de artikels van BOOMEN, HOF, TUIN, enz.; zal alleen hier nog maar zeggen, dat 'er aan deeze hoog- of halfſtamde Boomen, die men gewoonlijk in zodanige Boomgaarden plant, weinig anders in het vervolg te ſnoeijen valt, dan dat men de overvloedige takken, die te veel zijn of verwarring en verſtopping veroorzaaken, als meede de dorre takken,

jaarlijks in de winter, digt aan de moeder-tak moet wegſnoeijen of afbeitelen, want de Boomen daar door meer ligt en zon verkrijgende, zullen ze niet alleen beter groeijen, maar ook ſchooner vrugten voortbrengen, inzonderheid zo het bejaarde Boomen zijn; men laat ze voor het overige in vrijheid groeijen.

Wijders moet men in dezelfde tijd ook neerſtig naar de rupſe-nesten zoeken, om die te vernielen; als meede, zoo de Boomen met *mos* begroeit zijn, dat haar zeer nadeelig is, dezelve daar van zuiveren; 't welk best geſchied, als men dezelve door middel van een ſpuit met *loog van asch* of *kalkwater* over al beſpuit, waar door het *mos* onveilbaar weggaat, en verſcheide jaaren wegblijſt: Ook vernielt dit ſpuiten veelerlei klein ongedierte, of haar zaad, die de Boomen nadeel doen.

Men laat de bejaarde *Boom-gaarden* gewoonlijk met gras begroeijen, om het werk van ſchoonhouding te beſpaaren; dog dan is het evenwel dienſtig en noodzaakelijk, dat men rondsom den Boom op anderhalf à twee voeten afſtand, een ronde kring zonder gras open en van het onkruid ſchoon houde, waar door de Boomen beter zullen groeijen, en in een goede ſtaat blijven.

Een *Boom-gaarde* kan den eigenaar al vrij veel voordeel aanbrengen, als 'er een goed vrugt-jaar is, en hij de vrugten vertieren kan; dog men bevind, dat het voordeel groter is, wanneer 'er in 't algemeen maatig vrugten groeijen, dan wanneer dezelve overal in overvloed zijn, inzonderheid *Appelen* en *Peeren*, want dan is de Vrugtmarkt doorgaans heel laag, en 'er word dikwils nauwelijks weinig meer voor betaalt, dan de moeite en kosten van het plukken, en vervoeren der vrugten, enz. bedraagt.

Een eigenaar die een nieuwe *Boom-gaarde* aanlegt, zal wel doen, dat hij meest van de weldraagenſte en beste zoorten van vrugten plant, dewijl die doorgaans 't meest gezogt en best betaalt worden. Hier te lande en elders verkoopen de Heerſchappen en andere Eigenaars van *Boom-gaarden*, gewoonlijk hunne jonge vrugten van *appelen* en *peeren* aan de Boomen in de zomer, aan de zogenaamde *Hofkers*, voor een zeker ſtuiver, zo als ze best kunnen accordeeren; die dezelve dan, als ze rijp geworden zijn, inzamelen en vertieren; het welke gemakkelijk voor den eigenaar is, en hem veele moeite en kosten in deezen beſpaart.

Hier bij moet ik aanmerken, dat de *appelen* en *peeren*, als men ze in overvloed heeft, ook nog op andere wijzen voordeel kunnen aanbrengen, te weeten, dat men 'er goede *Cijder* en *Cijder-azijn* van kan maaken; dog dit is tot nog toe in onze Nederlanden niet of weinig in gebruik; ſchoon de *Cijder*, wel bereid zijnde, een zeer goede drank, en de *Cijder-azijn* niet veel minder als de *wijn-azijn* is; maar zulks geſchied zeer veel in *Engeland*, *Normandijen* en *Hoog-Duitschland*.

BOOM-KIKVORSCH; in 't latijn *Rana arborea*; (*Rana corpore lævi ſubtus punctis contiguis tuberculato, pedibus fiſſis, unguibus orbiculato-dilatatis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een zoort van *Kikvorsch*, die in *Frankrijk* den naam van *St. Maartens Kikvorsch*, (*Grenouille de St. Martin*) draagt; hier van zijn verſcheidene zoorten, die in de verſchillende waereld-deelen huisvesten. De *Europiſche*, die men zelden in de *Noordelijke landen* aantreft, onthoud zig op de bladen of het loof der boomen; deszelfs koleur is op de rug blij-groen, en het gantſche lijf van onderen witagtig, wordende deze beide koleuren door een heldere geele ſtreep, die langs de zijden loopt en in de agterpooten eindigt, geſcheiden; aan hunne vingeren of toonen hebben zij kleine ronde knobbeltjes, die hun veel hulpe verſchaft, om zig aan de bladen der Boomen te kunnen vast houden; zijnde behalven dit, hier mede toe dienſtig zeker lijmig vogt, dat hun aan al 't geen zij raaken, doet kleeven; wanneer men ze in de haagen *brex*, *brex* hoort kwakken of roepen, zou men ſchier denken dat 't vogeltjes waren, dewijl de geene, die zulks onkundig ziin, dit gedierte in de boomen niet zullen verwagten; zij ſpringen veel vaerdiger dan eenig ander zoort van *Kikvorsſchen*; hun voedzel beſtaat enkelijk in *Inſecten*; ſchoon zommigen ook zeggen dat zij de jonge bladeren en tedere ſpruiten der Boomen eeten. Dit dier verſchuilt zig 's winters in de grond, en koomt tegens het voorjaar weder te voorſchijn; waarſchijnelijk is het, dat deze zo wel als de andere dieren, die zig 's winters in de aarde, ſlijk of water verbergen, en dat jaargetij 'er als leevenloos doorbrengen, daar toe genoodzaakt worden; eensdeels om dat hun het nodig voedzel ontbreekt, en ten anderen om dat zij van de warmte verſtooken zouden zijn, die zij tot behouding van het leeven niet kunnen ontbeeren. De paaring van deezen *Kikvorsch* geſchied onder of in het water, en zulks doorgaans in het vroegſte van de meijmaand; de jongen hebben veel meer tijd nodig tot hunne gedaante-wisſeling, als de gemeene zoort van *Kikvorſchen*, en men zegt dat zij den ouderdom van vier jaaren moeten bereikt hebben om te kunnen voortteelen.

BOOM-KLAVER, zie ANAGIJRIS.

BOOM-KLOPPER, zie SPECHT.

BOOM-KNOP, zie KNOP.

BOOM-KRUIPERTJES; Is een geſlagt van Vogelen, waar van LINNÆUS vijf zoorten optelt, en tot deszelfs kenmerken ſtelt, een boogswijze dunne omtrent driekantige bek met een ſcherpe tong; dit geſlagt van Vogeltjes is in de meeste landen zijnen naam verſchuldigt aan een eigenſchap, waar in het bijzonderlijk uitmunt, namentlijk dusdanig bij de ſtammen en takken der Boomen op en neer te loopen, dat het op een zeer ſnelle wijze, langs dezelve ſchijnt te kruipen; de vijf zoorten die de Heer LINNÆUS 'er van optelt, zijn de volgende,

I. Het *gemeen of Europisch Boom-kruipertje*, in 't latijn *Certhia familiaris*, (*Certhia ſupra griſea, ſubtus alba, remigibus fuscis, decem macilla alba*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vogeltje, door geheel *Europa* gemeen, is weinig grooter dan het grootſte zoort van *Kolobrietje* of *Bloemzuigertje*; deszelfs koleur is van boven rosagtig bruin, met eenige witagtigheid om de oogen; het onderlijf is roodagtig wit en de ſtuit ros; de ſlagpennen zijn bruin, waar van de tien agterſte met een witte vlek zijn geteekent; de ſtaartpennen, die rosagtig grijs zijn, zijn aan de enden puntig, het maakt zijn nest in gaten van boomen, wiens ingang dikwils zo naauw is, dat men het 'er veeltijds met geen mogelijkheid kan uithaalen; zomtijds broed het 15 of 20 eijeren teffens uit: Het voedzel van dit Vogeltje en die der volgende zoorten, beſtaat in wormen en andere inſecten; kunnende die langs de boom kruipende, op een behendige wijze uit het hout haalen.

II. Het *Oostindiſch Kleintje*, in 't lat. *Certhia puſilla* genaamt; (*Certhia ſupra griſea ſubtus alba rectricibus fuscis extimis apice albis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vogeltje is nog veel kleinder dan het *Europiſche*; deszelfs koleur is van bovenen bruin, met een koperkoleurige glans voorzien; van onderen is het geheel wit; boven de oogen

gen loopt een witte ſtreep, en tusſchen de bek en die ſtreep, wederzijds nog een bruine ſtreep; de ſtaartpennen zijn zwartkoleurig, en de pooten en bek bruin.

III. Het *Blaauwtje van Caijenne*, in 't latijn *Certhia cærulea*; (*Certhia cærulea, remigibus rectricibusque nigris*; LINN. *Sijſt. Nat.*) SEBA geeft dit Vogeltje de naam van *Houtzillin*, en KLEIN die van *Kapelvalkje*, (*Falcinellus papilis*). In groote overtreft het 't *Europeſche*; heerlijk is dit Vogeltje met koleuren geſchakeert, zijnde over het geheele lijf glanzig hemels-blauw, min of meer na 't purper trekkende; de kop is iets bleeker; en de keel, als mede een ſtreep, door de oogen loopende, zijn glimmende zwart; de ſlag- en ſtaart-pennen mede zwart, zo als ook de bek en nagelen, doch de pooten geel.

IV. Het *Bengaalsch Boom-kruipertje*, in 't latijn *Certhia cruentata*; (*Certhia nigro-cæruleſcens ſubtus albâ, vertice, cervice, dorſo uropijgioque rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vogeltje, 't kleinſte van zijn geſlagt, is van boven zwartkoleurig, naar 't blauwe trekkende, van onderen wit; aan de hals, op de kop en midden op de rug een roode vlek; de bovenſte dek-veertjes van de ſtaart zijn meede rood, de pennen blauwagtig zwart; bek, pooten en nagelen zwart; woont op *Bengaalen* en andere gedeeltens van de *Oost-Indiën*.

V. Het *Zuiker-vogeltje*, in 't lat. *Certhia flaveola*, (*Certhia nigra, uropijgio pectoreque luteo, ſupercilliis, macula alarum, rectricumque apicibus albis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Vogeltje is over het geheele lijf zwart, dog de ſtuit en borst geel, de wenk-brauwen en tippen der ſtaart-pennen wit; men vind ze in *Surinaamen*, *Jamaica*, en elders.

Behalven deeze vijf beſchreevene zoorten, zijn 'er nog eenige anderen, door verſcheidene Autheuren aangehaalt die egter weinig van de vijf gemelde verſchillen.

BOOM-LUIS, zie ONGEDIERTE.

BOOM-MALVE, zie ALTHEA FRUTEX en KETMIA.

BOOM-MOS, zie MOS.

BOOM-OLIE, zie OLIJF-BOOM.

BOOM-SAP, zie GROEIBAARHEID, en ZAP DER PLANTEN.

BOOM-SCHOOL; betekent zo veel als *Enterij*, of *Kweekhof van Boomen*; zie aldaar.

BOOM-SLANG; in 't lat. *Anguis canina*, (*Boa Canina*, MUS. ACAD. FRID. I. *p.* 39. *T.* 3.) Is een Slang, wiens koleur ligt zee-groen is, met groote witte vlekken, over dwars langs den rug heen gemarmert, en aan de buik bleek-geel: Deeze Slang woont in *America*, onthoudende zig aldaar in de boomen, en word, volgens getuigenis van ROLANDER, door de Wilden aangebeeden: niettegenſtaande deeze Slangen extra fierlijk gekoleurt en getekent zijn, zijn zij egter afſchuwelijk van gedaante, door dien zij een groote wijde bek, ſcherpe haakige tanden, benevens groote oogen en dikke lippen hebben: Men zegt, dat deeze Slangen dikwils in de huizen koomen, en niemand beleedigen, ten zij men ze tergt, als wanneer zij verwoedelijk bijten, zijnde hunne beet van wegens de verſcheuring door de haakigheid der tanden veroorzaakt dikwils ook zeer gevaarlijk.

BOOM-SMIENT; in 't latijn *Anas arborea*, (*Anas griſea, capite ſubcriſtato, abdomine albo nigroque maculato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Water-vogel, tot het geſlagt der *Eenden* behoorende, en in *Gujana*, *Jamaica*, en elders woonende; van bovenen is zijn koleur bruin, met de randen der vederen rosagtig, en zijn onderlijf is wit met zwarte vlekken getekent; de top van 't hoofd, en de ſtuit zijn zwartagtig; keel, onderhals en wangen wit; de borst is ook met zwarte vlekken; de ſtaart-pennen en bek zijn meede zwart, en de pooten loodverwig.

BOOM-SURKEL, zie BERBERISSE.

BOOM-STEENEN; in 't latijn *Denterites*, ook *Dendrophores*; noemt men zulke Steenen, in wiens oppervlakte zig het afbeeldzel van *boomen*, *kruiden*, *dieren*, enz. vertoonen. De Heer LINNÆUS plaatst dit zoort van ſteenen, onder de *Petrafacta*. Men vind veele *Agaatſteenen*, waar in bosſchen, bergen, toorens, ruijnen van gebouwen, enz. als op geſchildert zijn, en die in groote waarde gehouden worden; wordende hier van, gepolijst zijnde, ſchilderijtjes, ſnuiftabaks-doozen, enz. vervaardigt, en zelfs wanneer ze zeer fraai en klein zijn, in ringen gezet.

BOOM-UILTJE; in 't latijn *Scops*, (*Strix capite auriculato, penna ſolitaria*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is volgens RAIJUS de allerkleinſte der *Nagt-roof-vogelen*; zijn lengte is zeven drie-vierde, en deszelfs hoogte ruim zeven duimen; over het geheele lijf is zijn koleur zeer fraai uit ros, bruin, grijs en zwart gemengelt; van onderen heeft het grijs, dog van bovenen het bruin de overhand; de hoorntjes of ooren beſtaan uit een enkel vedertje of pluimpje, en de pooten zijn tot aan 't begin der klauwen met rosagtige grijze vederen bedekt; met alle andere *Uilen* heeft hij gemeen, dat hij heel ſcherpziende is; hij huppelt, ſpringt en maakt wonderlijk potzige postuuren en gebaarden; zijn naams-oorſprong is hij verſchuldigt, om dat hij altoos zijne nesten in uitgeholde boomen maakt; hij woont door geheel *Europa*.

BOOM-VALK; in 't latijn *Subbuteo*, (*Falco cerâ pedibusque, dorſo fusco, nucha albâ, abdomine pallido maculis oblongis fuscis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) De groote van deezen Vogel, koomt met die der *Rots-* en *Berg-valken* overeen, zijn koleur is van bovenen bruin, van onderen wit met bruine vlekken gemengelt; aan de beenen en onder aan de buik is hij ros, de ſtaart-pennen zijn grijsbruin, en de zijdelingſe inwaarts overdwars rosagtig geſtreept; zijn nest maakt hij altoos in de boomen, en hij woont in veele gedeeltens van *Europa*: Een ongemeene liefhebber is deeze *Valk* om *Leuwerikken* te knappen, en dit Vogeltje is zo bang en bevreest voor hem, dat hij zig op deszelfs gezigt, tot onder de kleederen der menſchen verbergt.

BOOM-VALKJE, zie BOOM-KRUIPERTJE.

BOOM VAN DIANA, zie DIANA-BOOM.

BOOM-VAREN, zie EIKEN VAREN.

BOOM-VEIL, zie KLIM-OP.

BOOM-WOL, zie KATOEN.

BOOM-ZAP, zie SAP DER PLANTEN.

BOON (GROOTE); *Boere- of Roomſche Boonen*, ook *Sloffen* genaamt; in 't latijn *Faba ſativa vel major*; *Bona ſeu Phaſelus* DODONÆI; (*Vicia caule erecto, petiolis abſque cirrhis*; LINN. *Spec. Plantar.*) Deze Boonen ſchieten uit de wortel, die vezelagtig is, vierkante holle ſtengen op, van ongeveer drie voeten hoogte, aan dewelke bladen beurtswijze voortkomen, die uit verſcheide kleine lang-ronde, vet- of dikagtige, aan een lange ſteel dwars tegen malkander over zittende bladjes beſtaan; de Bloemen, die ter zijden van de ſteng, bij de oorſprong der bladen, twee of meer bij een voortkomen, zijn meest doorgaans wit en met zwarte plekken gevlekt; dog zomtijds ook paarsagtig bruin- of zwartagtig, waar op lange, dikke, iets plat-ronde peulen volgen, waar in 3. 4 of 5, zelden meer, groote wat langwerpig ronde, platte Boo-

nen in een zagte wolagtige ſtoffe opgeſloten zijn, van een beſmult witte, of zomtijds ook van een rood-paarsagtige koleur; wordende de peulen, als ze volkomen rijp en gedroogt zijn, zwart en hard. Men vind hooftzaakelijk twee zoorten van deeze Boonen; als *I.* Met breede Peulen en zaaden of Boonen, en *II.* Met ſmaller en langer peulen en zaaden: Ook is 'er nog dit onderſcheid, dat de eene zoort veeltijds meer Boonen in de peulen voortbrengt als de andere.

Eigenſchap der groote Boonen.

De groene of verſche Boonen, worden gehouden voor koud en vogtig van aart en voedzaam; ze geven, behoorlijk bereid zijnde, een tamelijk goed voedzel, dog al te veel 'er van gegeten, bezwaaren ze zeer, maken dom of bedwelmt, en veroorzaaken winden en zwaare droomen. De drooge Boonen worden voor gezonder geagt, hoewel ze zo aangenaam niet te eeten zijn, ten waare van de ſchillen ontdaan en wel toebereid zijnde. Het Boonen-meel is verkoelend, verdikkend, oplosſend en afveegend, wordende geprezen om den Buik- en Spijsloop te ſtoppen, als men 'er met melk een dikke pap van kookt, waarbij men een paar dooijers van eijeren kan voegen; uitwendig is 't zelve ook dienſtig om ontſteekingen en allerleij gezwellen te ontbinden, en te verdrijven of rijp te doen worden, paps-wijze opgeleid; zijnde dit meel een van de IV zoogenaamde *reſolveerende* meelen. Het gedistilleerde water uit *Boonen-bloeizel* zuivert het aangezigt van puistjes en vlekken, en maakt de huid glad en ſchoon. De loog uit de aſch van het verbrande drooge geheele kruid bereid, word zeer gepreezen tegen graveel, ſteen en waterzugt, gelijk ook 't zout uit de asch vervaardigt, en de asch is mede van veel nut in allerlei zweren. Boonen-bloeizel in boom-olie gedaan en in de zon laaten trekken, word een goede Balſem of heelmiddel voor verſche wonden; waarbij men ook nog andere dingen kan laten trekken, als bloemen van *St. Jans-kruid*, van *zeven-getij*, van *witte lelien*, *weegbree*, *tormentil*, *ſanikel*, enz. waar door de balſem zoo veel te kragtiger word.

Kweeking der groote Boonen.

De kweeking deezer Boonen is ligt en heeft niets bezonders; men legt dezelve in een wel en diep genoeg omgeroert bedde in kleine greppels op een en een-tweede à twee voeten distantie, dwars over het bed, naar de tuin-linie dat met een hak of ander tuin-werktuig moet gemaakt zijn, zoodanig, datde Boonen daar in 3 à 4 duimen diep, en ongeveer een kleine halve voet afſtand min of meer te leggen koomen, waar na men de greppels weer aanvult, en dus is het planten gedaan; dog men kan dezelve ook met minder moeite planten, te weeten, als 't bedde wel omgeroert en gereed gemaakt is, maakt men dwars over 't bedde, naar een tuin-linie, wijde gaten, door middel van een taamelijk dik rond plant-hout, dat beneeden niet al te ſcherp maar wat bot is, waar in men in elk gat, een Boon legt, en de gaaten vervolgens met aarde vult; op deeze wijze gaat men van reij tot reij voort, tot dat het bedde of de beddens bepoot zijn, zo zullen de Boonen niet nalaten op beide manieren wel te groeijen en goede vrugten voort te brengen, als de grond anderzints maar bekwaam is; men kan ze ook rondom breede bedden, daar anders niet zeer hoog groeijend keuken gewas op gezaait of geplant is, op de gemelde tweede manier pooten, en dan heeft men dubbelt voordeel van die bedden dewijl de Boonen aan de andere gewaſen geen of weinig hinder, maar zelfs voordeel kunnen doen, mits dat het ruime of breede bedden zijn. Dog men moet wel aanmerken dat deeze Boonen in allerleij goede vrugtbaare, inzonderheid losſe kleijagtige en moerige gronden zeer wel groeijen willen; en in 't bijzonder in een wat zandagtige, zeer zagt van ſchil en ſmaaklijk worden; maar in een ſterk bemeste grond ſlagen ze niet wel, om dat ze daar al te geil groeijen en dus zo wel weinig peulen, als ook weinig Boonen in de peulen voortbrengen.

Wat de tijd betreft, wanneer men de Boonen moet planten, is 't voorjaar, zoo draa de grond na de vorst roer- en handelbaar is, om te bearbeiden; want hoe vroeger men ze kan planten, hoe meer en beter vrugten zij zullen geven; egter plant men dezelve ook wel laater, in de maand van Maij of Junius, om de groene vrugten langer tot 't keuken-gebruik te hebben maar daar komt meeſttijds weinig van. Zommige zaaijen deeze Boonen ook, om ze vroeger te hebben, in de maand van Januarius of Februarius in potten of bakken, die ze dan in huis voor de vorst bewaaren, om uit te ſpruiten, en om de uitgeſprotene jonge planten daar na in 't voorjaar uit de bakken te verplanten, maar dit wint niet veel uit; behalven nog de moeite die daaraan verknogt is, dog zodaanige vroeg verplante Boonen willen doorgaans meer laaden, dat is meer peulen voortbrengen; het is ook goed dat men de Boonen voor de poting een paar daagen in zuiver of beter in mestwaater weekt, waardoor zij veel vroeger zullen uit de grond ſchieten als ongeweekt, en ook beeter gewas en vrugten voortbrengen.

Als dan de *Boonen* in de groei zijn, moet men ze van het nadeelige onkruid wel ſchoon houden, gelijk het met allerleij andere gewaſen behoort te geſchieden; ook is het dienſtig, de grond tusſchen de rijen bij vogtige en donkere lugt wat te roeren, dat zeer veel tot de groei toebrengt, mits de wortelen niet te nakoomende, en wanneer ze aan het bloeijen gekomen zijn, knipt men gewoonlijk de bovenſte toppen der ſtruiken af; 't welke dient om niet alleen de peulen en Boonen groter te doen worden, maar ook om zeekere wormtjes en muggen weg te neemen, die in de bloeitijd dikwils aan de toppen huisvesten, en de planten doen kwijnen.

Om 'er zaad van te winnen, houd men een bezonder bed toe, of men laat de grootſte en ſchoonſte peulen in het afplukken tot het gebruik aan de plant zitten, die men vervolgens rijp, zwart en droog laat worden, en als dan afplukt, verzaamelt op een bekwaame tijd uitpuilt, en tot de herzaaijing of ander gebruik op een drooge plaats bewaart; zommige houden het beter, dat men de Boonen in de peulen laat zitten tot dat men dezelve tot de zaaijing noodig heeft, dat ook niet kwalijk gedaan is, mits dat men ze op een drooge plaats bewaare.

Men zaait de groote Boonen ook wel op akkers van de velden uit de volle hand, om de rijpe en drooge vrugten daarvan tot winter-ſpijze te gebruiken, dog deze worden zo groot niet als de in de tuinen gekweekte.

Het drooge ſtroo of de ſtoppels behoeft men niet weg te ſmijten of te verbranden; maar men ſmijt het op een hoop en laat het rotten, dat in korten tijd geſchied, dan geeft het een goede aarde of mesting tot verbeetering der gronden, ja meer als men zoude denken; of men werpt het op de mesthoopen, waardoor de mest beter en vrugtbaarder word.

Manier

Manier om de groote Boonen ſmakelijk te bereiden.

Dopt de Boonen uit en neemt de geele draatjes aan de koppen weg; kookt ze in goed water, zonder zout, (want door het 't zout willen ze niet wel week worden, en het is ook beſt dat men ze ſchielijk kookt,) gaar of omtrent gaar zijnde, zo laat ze op een gatjes-pan verzijgen, doet ze dan in een *pot* of *caſſerol* met wat verſche *boter*, gehakte *peterzelie*, of *boonenkruid* of wel van beide, en bekwaam *zout*; dit wel onder malkander gemengt zijnde, zo laat het ongeveer een half uur zagtjes ſtoven, mits dat 'er ook wat van 't doorgezijgt *zap*, of anders *bouillon* bij gedaan zij, want anders zouden ze al te droog zijn, of aanbranden, ook kan men 'er een weinig *room* en *ſpecerijen* bij voegen, als men wil; als dan gaar zijnde, dischт men ze op, en 't zal een ſmakelijk eeten zijn; dog nog beeter, als men op de ſchotel rondom den rand dun geſneeden gekookte of niet al te ſterk uitgebradene ſtukjes mager *ſpek* legt of anders gekookte *ham*, of *coteletjes*, enz. het ſtaat aan te merken, dat de Boonen hiertoe niet al te oud of groot moeten zijn, als ze lekker en ook 't gezondst zullen wezen, aangezien ze anders te hard of droog blijven en aan 't lighaam een grover voedzel geven; niettegenſtaande de gemene menſchen meer van de oude Boonen, die omtrent rijp zijn en zwarte koppen hebben, houden, om dat ze den buik en honger meer ſtoppen; die dezelve ook maar ſimpel met *ſpek* en wat *petercelie* of *boonenkruid* gaar kooken, ſchoon ze op deze wijze bereid ook voor die menſchen een goede ſpijze zijn, maar niet voor tederder geſtellen.

Dewijl de Boonen ook doorgaans tijdig zijn, wanneer de nieuwe gezouten *haring* die op de kusten van *Engeland* gevangen worden, aangekomen zijn, zo is een zodanige nieuwe *haring* met wel geſtoofde groote Boonen gegeeten, geen onſmaakelijke kost, tot verandering van ſpijzen en verkwikking, en zelfs onthaalen zig aanzienlijke menſchen op een zodanige *portie*.

Andere manier, om de groote Boonen met de ſchil te bereiden.

Men kan de groote Boonen, te weten de peulen, ook toebereiden op diergelijke wijze als de Turkſche Boonen, maar hier toe moeten de peulen heel jong en dus de Boonen in dezelve nog klein en teder zijn, men ſnijdze tot dien einde in ſnippels, gelijk men de Turkſche Boonen doet, dog wat grover of dikker, vervolgens laat men ze in kookend water doorkoken, en dan het water meest weggegooten zijnde, ſtooft men ze met *boter*, *petercelie* en *boone-kruid*, alsmede wat *zout* en *melk* of *room*, op de voorgemelde wijze, en dan opgedischt wordende, garneert men de rand der ſchotel rondom met *coteletjes*, *ſpek*, *ham* of eenig ander *vleesch*, gelijk vooren.

Om drooge groote Boonen in den wintertijd te bereiden.

Deeze worden op dezelfde wijze gaar gekookt en vervolgens geſtooft als de verſche Boonen, 'er wat verſche gehakte *petereelie*, als dezelve te verkrijgen is, bijvoegende, anders neemt men hier toe gedroogde *petercelie* of *boonenkruid*, en dan is het geen onſmakelijke winterkost. Dog nog beter, gezonder en ſmakelijker zullen ze zijn, als men ze ontſchilt, het welke geſchied door middel van dezelve in tamelijk heet, maar geen kookend water, eenige tijd te laaten weeken; want dan zal men de buitenſchil der Boonen kunnen aftrekken, waarna men ze ſtooft, als gezegt is. Men eet ze ook veel, het zij geſchilt of ongeſchilt en week gekookt zijnde met een gebonden *ſaus* van *boter* of *vet* en *petercelie* of *boonenkruid*, benevens wat *peper*, *zoete room* en een ſcheutje *azijn* toebereid, ſmaakende inzonderheid het *braadvet* en het *vet* van uitgebraaden *ſpek* zeer goed, zo wel bij de verſche als drooge Boonen, en zommige eeten 'er ook *mostaart* toe.

Om de verſche groote Boonen in te leggen en te bewaaren.

Neemt van de kleinſte of middelmatige groote Boonen, puilt ze uit en doet dan de Boonen in drooge vlesſchen, dog dezelve moeten niet vol gedaan worden, maar ſchaars tot aan den hals toe; ſtopt dan de vlesſchen met kurken wel toe, en bind 'er een blaas overheen, zet ze vervolgens in een ketel daar wat ſtroo in op de bodem gelegt is, en giet 'er dan water op, daarna over 't vuur gehangen zijnde, laat men het een uur of anderhalf zagtjes kooken, en dan de vlesſen uit het water genomen en verkoelt zijnde, legt men ze in de kelder op latten 't onderſte boven, tot dat ze gebruikt zullen worden; als wanneer ze uit de vlesſen genomen en afgewaſchen zijnde in regenwater eens worden opgekookt en dan met gedroogt *boonenkruid* of *petercelie*, *boter*, enz. geſtooft, gelijk boven van de verſche Boonen gezegt is; zijnde dit een aangenaam eeten in de winter.

Men kan deze Boonen ook goed bewaaren zonder die te kooken, als maar de vlesſen wel digt geſlooten en op latten in een koele kelder bewaart worden, 't geen veele beter agten als dezelve in de vlesſchen te kooken, moetende men ze dan ook bij 't uitpuilen, en het doen in de vlesſen zagtjes hanteeren, en de vlesſen, die zuiver en droog moeten zijn, hoe eer hoe beter ſluiten en bergen.

BOON (KLEINE); anders ook *Veld-* of *Paarde-boonen* genaamt; in 't latijn *Faba minor vel equina*. Deeze koomt in gewas en hoogte gendegzaam overeen met de voorgemelde *Groote Boon*, behalven dat de bladen, peulen en vrugten of Boonen veel kleinder zijn; dog brengen ook meer bloemen en vervolgens peulen voort, zo dat ze in deezen vrugtbaarder zijn; en het is waarſchijnelijk, dat de voorgemelde *Groote Boonen* uit deeze *Kleine* haaren oorſprong door de cultuur hebben; egter weet men bij ons nog niet zeker te zeggen, waar ze eigentlijk van zelfs uit de natuur voortkoomen of groeijen; gelijk alle planten een zeker landſchap tot geboorte of natuurlijke groeiplaats hebben.

Daar is een zoort van *wilde Boonen*, in 't latijn *Faba ſilveſtris fructu rotundo atro*, door DODONÆUS *Bona ſilveſtris* genaamt, die in 't gewas ook grootelijks met de *Groote* en *Kleine Boon* overeenkomt, dog ze heeft op 't uiteinde van de hooftſteel der bladen gekrulde draadjes, gelijk zommige *Wikken*, en de Boonen zijn nog kleiner, ronder en zwart van koleur, groeijende deeze zoort in *Zuid-Frankrijk*, *Engeland*, en elders; en het kan zijn, dat deeze de Groot-moeder van de voorgemelde *groote* en *kleine* zoort is; dog wij zullen dit nu niet nader hier onderzoeken.

Kweeking der Kleine of Veld-boonen.

Men zaait dezelve op veele plaatzen van *Europa*, en in 't bijzonder ook menigvuldig in onze *Nederlanden*, in de velden uit de volle hand, gelijk andere graanen; bemiſtnet-

de dezelve liefst een goede, vette, wat zandagtige, en niet al te vogtige grond, en die wel bearbeid of geploegt moet zijn; men moet ze niet al te dik zaaijen, en wel met de egge onder de aarde bearbeiden, want anders gaat 'er niet alleen veel van verlooren, maar ook de *duiven* en ander gevogelte veele, zo niet de meeste weghaalen. Men zou ze in greppels kunnen leggen, of pooten gelijk voorheen van de *groote Boonen* gezegt is; maar dit zoude al te veel werk voor den Landman in het algemeen veroorzaaken; de beste wijze zou ik oordeelen te zijn, om het land, eens behoorlijk diep omgeploegt zijnde, voor de tweede maal in diepe vooren om te ploegen, en daar na de Boonen te zaaijen, en vervolgens het land bekwaamelijk over te eggen, om de Boonen met aarde te bedekken.

Gebruik van de Kleine of Veld-boonen.

Dezelve worden hoofdzaakelijk gebouwt, om tot voeder te dienen voor de *paarden*, *verkens*, *duiven*, *hoenders*, en ander gevogelte; deeze Boonen zijn in 't bijzondere een zeer goed voedzel voor de *paarden*, 't zij ze op zig zelfs, of grof gemaalen en tot brood gebakken zijn, gelijk de *Engelfchen* veel doen; dog dienen voor de *paarden* niet alleen de Boonen, maar ook het ftroo daar van, klein gefneeden zijnde, inzonderheid als men hun daar wat *haver* bij geeft; weshalven men ook in deeze en andere landen het gebruik heeft, om zomtijds *boonen* en *haver* onder elkander te zaaijen, en dan het rijpe ftroo met de vrugt ingeoogst, en vervolgens te zaamen klein gefneeden zijnde, aan de *paarden* te geeven; 't welke ook niet minder dienftig voor andere beeften, als *koeijen*, *fchaapen*, enz. is; dog men zegt, dat de *paarden* van veel Boonen eeten, dampig en benauwt worden; ook beweert men, dat de *hoenders*, die met Boonen gevoed worden, eijeren leggen met heel dunne, brosfe fchillen, die zeer ligt breeken.

Voorts verftrekken deeze *Kleine* of *Veld-boonen* niet alleen tot goed voedzel voor de gemelde en andere dieren, maar ze kunnen ook aan de menfchen tot een goede fpijze dienen; wordende tot dien einde ook veel van de gemeene man in de wintertijd, in plaats van *grauwe erwten*, en op dezelve wijze toebereid, genuttigt; dog hier toe gebruikt men voornaamelijk de beste zoort, die witagtig zijn en een dunne fchil hebben; en men agt inzonderheid daar toe het best, de zogenaamde *Terp-boonen*, dat is, zodanige, die op *terpen* of hoogtens, gelijk men in *Friesland* veele vind, gebouwt zijn, dewijl die het best willen breeken; egter zijn ze zo fmaakelijk niet, als de *grauwe erwten*; geven ook een grover voedzel, en bezwaaren den mensch zeer en veel meer als de *groote boonen*, ten zij hij 'er veel beweeging op hebbe; en nog erger zijn ze, als ze niet wel gaar, of week gekookt zijn; dienende inzonderheid geheel niet voor zulke geftellen, die aan de fcheurbuit onderhevig, of zwaarmoedig van aart zijn. Men kan 'er ook *meel* van maaken, en *brood* van bakken, dog dit brood is ook bezwaarlijk te verteeren, en dient maar bij gebrek van andere graanen, in duure en benaauwde tijden; deeze Boonen worden ook wel tot de bier-brouwerij gebruikt, daar ze grof gemaalen zijnde, en met eenig goed *mout* vermengt, van veel nut en voordeel kunnen zijn, om rede, dat door de gesting, de grove deelen die van het Boonen-meel koomen, afgefcheiden worden. Wil men 'er een *fpiritus* of geest van maaken, zo handelt men daar meede, gelijk met andere graanen, te weeten, men laat de Boonen behoorlijk fermenteeren, en distilleert die daar na; maar om dat deeze *fpiritus* juist niet op zig zelfs zo aangenaam word als van andere graanen, enz., zo voegt 'er maar wat *jenever-befien* of *angelijke wortel*, of diergelijke bij de distillatie, zo zal de *fpiritus* of geest beter fmaak verkrijgen.

Eene zaake ftaat van deeze *Paarde-boonen* nog aan te merken, te weeten, dat men dezelve ook gebruiken kan om de fchraale gronden te verbeteren, en vrugtbaarder te maaken; tot dien einde bezaait men zodanige gronden met Boonen, taamelijk dik, en wanneer dezelve vervolgens bijna uitgebloeit hebben, maait men ze af, en ploegt ze wel onder de grond, zo zullen ze binnen korten vergaan, en aan de grond een zeer goede verbetering geeven, waar in men dan in 't volgende na- of voorjaar, op 't nieuw omgeploegt zijnde, even als in braakland, deeze of geene andere vrugten of graanen zaaijen kan, die zeer wel groeijen zullen, en de Landman zal geen reden hebben, om zig te beklagen, over het verlies van het gezaai der Boonen, aangezien de volgende vrugt zulks heel aanmerkelijk vergoeden zal. Op deeze wijze kan men ook *aard-appelen* en meer andere gewasfen tot verbetering der fchraale gronden planten of zaaijen, daar de mest fchaars is; dog hier van zal op een ander plaats meer gezegt worden.

In de Geneeskunde hebben deeze Boonen, om kort te gaan, genoegzaam dezelfde nuttigheid en gebruik, gelijk boven van de *groote Boonen* gezegt is.

BOON (TURKSCHE); *Klimboonen*; *Italiaanfche Boon*; in 't latijn *Phafeolus*; *Smilax hortenfis*; (*Phafeolus & Dolichos*; L'NN. *Spec. Plantar.*) Dit is ook een bekend keuken-gewas, dat met lange ranken bij ftokken of rijfen, zig van zelfs daar om heen windende, taamelijk hoog op kan klimmen, hoewel 'er ook zoorten van zijn, die niet klimmen, maar laag blijven; de bladen wasfen meest doorgaans drie bij zamen aan een hooftfteel, en de vlinterformige Bloemen zijn van de meeste zoorten wit, waar op lange, min of meer platte peulen volgen, die vier, viif, zes of meer meest doorgaans witte dog ook wel gekoleurde zaden of Boonen in zig bevatten, en als ze rijp zijn, een nierformige gedaante hebben, ook min of meer groot zijn, naar den aard der bijzondere zoort. De groene peulen van die zoorten die men tot keuken-gebruik beezigt, worden gewoonlijk *fnijboontjes* genaamt, om dat ze tot de fpijsbereiding gefnippelt worden: Daar zijn veele zoorten van *Turkfche Boonen* die men in de hoven tot het huishoudelijke gebruik kweekt, dog welke niet alle even goed, of liever voordeelig en fmaakelijk zijn. Zie hier de voornaamfte zoorten die in onze tijden in deze *Nederlanden* en elders gekweekt worden.

I. De *gemeene oude zoort*, die wat hard is.

II. De breede *Turkfche Boon*, gewoonlijk *flag-zwaard*, wegens de aanmerkelijke breedte der peulen en gedaante, genaamt.

III. De *langer en fmaller Turkfche Boon*; *Bastert-flag-zwaard* genaamt, zijnde langer en iets fmaller als de voorgaande, maar veel draagbaarder, ook zagter en malfer in 't kooken, te weeten de groene peulen, en is derhalven, weegens haare ruime uitleevering en deugd veel geagt.

IV. De *lange fmalle Turkfche Boon*; zijnde wat langer en fmaller van peul als de vorige, dog ook heel draagbaar en goed.

V. De zogenoemde *Krombek-boonen*, om dat de peulen wat krom wasfen.

VI. De

VI. De kleine *Aspergie-* of *Princesſe-boontjes*, die behoorlijk toebereid, zeer lekker zijn.

VII. De *Laage* of *Stam-Boontjes*, die niet opklimmen.

VIII. De *Laage* of *Stam-Boontjes*, met breede peulen, zijnde veel zagter van peul als de vorige.

Deeze zoorten worden gewoonlijk in de keuken-tuinen gekweekt, dog die de beste zoort heeft om te zaaijen, zal zig het best daar bij bevinden. Egter zijn 'er ook nog veele andere zoorten van *Klim-boonen*, die men enkel uit liefhebberij in de bloem-tuinen kweekt; waar van de voornaamſte zijn, de volgende:

IX. De *Indiaanſche Boonen*, van allerlei zeer fraaije bonte koleuren, te weeten de rijpe Boonen, die meest klein vallen.

X. De *Indiaanſche Boon*, met groote zaaden, die of fraaije hoog-roode, of ook witte bloemen voortbrengen, komende van die met roode bloemen, purper bonte of zwaartagtige Boonen; maar van die met witte bloemen, ook witte Boonen voort.

XI. De *Egijptiſche Boon*, *Lablab* genaamt, met zwart of roodagtig zaad.

XII. De *Indiaanſche Boon*, met rooſe-roode bloemen en wollig zaad.

XIII. De *Indiaanſche Boon*, met ſlaksgewijze gedraaide bloemen, *Caracalla* genaamt; behalven meer andere zoorten, dog de gemelde zijn de voornaamſte: Van de overige zal men op zijn plaats onder haar bijzondere naamen kunnen nazien.

Alle deeze Boonen zijn geen *Europiſche* gewaſſen van oorſprong, maar afkoomende uit verſchillige gewesten van de *West-Indien*, daar ze, als in een warmer climaat, natuurlijk van zelfs groeijen, en van waar ze van tijd tot tijd in deeze *Europiſche* landen, door de ſcheepvaart overgebragt zijn; wordende alle van het zaad voortgekweekt, en zijn éénjaarig, behalven de 11, 12 en 13de zoort, die langer kunnen duuren.

Kweeking der Turkſche Boonen.

Men zaait deeze Boonen op bedden of akkers in rijen, die dwars over het bedde, op ongeveer twee voeten afſtand, en twee à drie vingerbreed diep, naar de *tuinlinie* gemaakt zijn, waar in men de Boonen niet al te dik, naamelijk ongeveer op één à twee duimen afſtand van elkander ſtrooit, en daar na de greppels aanvult. Men kan ook breede ronde ondiepe kuiltjes naar de linie op de afſtand als vooren maaken, en de kuiltjes in de rijen één voet van elkander; waar in men 5 of 6 Boontjes in het ronde legt, in welkers midden vervolgens een lange ſtok geſtooken word.

Men zaait ze in zommige landſchappen ook op de akkers der velden, uit de volle hand in vooren, op die wijze als hier vooren van de *Kleine* of *Veld-boonen* gezegt is; dog hier toe dienen hooftzaakelijk die zoorten, die niet of weinig klimmen, of geen lange ranken maken, gelijk de *Laage* of *Stam-boontjes*, om 'er geen ſtokken bij nodig te hebben; wordende deeze inzonderheid ook zeer veel in *Zeeland*, tuſſchen de *Meekrappe* gebouwt, en dat de eigenaars aldaar veel voordeel aanbrengt, de wijl ze daar op deeze wijze heel wel groeijen willen, en 't voordeel der *Meekrap-akkers* vergrooten: Men heeft dit ook op dezelfde wijze in *Friesland* voor ongeveer twintig jaaren met de *Meekrap bouwerij* onderleid; dog dit is niet al te voordeelig gelukt, zeer waarſchijnlijk, om dat het climaat hier iets noordlijker is, en misſchien wel voornaamelijk, om dat de grond taaijer en van een andere natuur is, als in *Zeeland*; maar als men ondernam, de *Meekrap* te planten in de beste zand-gronden in *Friesland*, dan ben ik van gedagten, dat de bouwerij van het eene en andere, beter en voordeeliger zou ſlaagen; ik zegge, in de beste vrugtbaare zand-gronden, want in de ſchraale zou 'er zekerlijk weinig goeds van kunnen koomen. Zie verder MEE-KRAP.

De zogenaamde *laagſtamde Boontjes*, (No. 7 en 8 boven gemeld,) kan men ook op de voorgaande wijze in rijen rondsom breede bedden of akkers planten, beletende zulks niets of weinig aan het overige gewas der bedden.

De tijd om de *Turkſche* of *Snijboonen* te zaaijen of te planten, is in het laatst van *April* of begin van *Maij*, en niet vroeger; want dewijlze uit heete gewesten afkomſtig zijn, zo kunnen ze in een koude grond, gelijk die bij ons meesttijd voor *Maij* nog is, niet wel uitſpruiten en opkomen; of opgekomen zijnde, vergaan ze door de nagt-koude, of raaken ten minſten aan het kwijnen, zo dat 'er dan weinig goets van komt; dog men zaait ze ook wel laater, tot half *Junius* toe, om van deze tot laat in 't najaar groene peulen tot keukengebruik te hebben.

Als dan de Klimboonen opgekomen zijn en ranken beginnen te ſchieten, word het tijd om 'er lange dunne ſtokken, ſtaken of anders rijzen bij te ſteeken, waar bij ze kunnen opklimmen. Deze ſtokken worden op een en een twede voet afſtand in de rijen der Boonen zodanig geſtoken, dat dezelve van twee rijen boven met de topeinden te zaamen of een weinig, kruiswijze, over malkander komen, en die men dan aan een dwars ingelegde andere dunne ſtaak vaſt bind, om dezelve tegen de wind vaſt te doen ſtaan; aangezien deze Boonen geen de minſte ſlingering van de wind (gelijk men bij ons veel in het najaar heeft) kunnen veelen, als waar door de groene Boonen of peulen plakkerig en onbekwaam tot het gebruik worden. Dat men de ſtaaken van twee rijen boven te zaamen voegt, dient hooftzaakelijk, om tuſſchen twee en twee rijen meer lugt en zon te doen komen, waardoor ze niet alleen veel fleuriger groeijen, maar ook meer vrugten voortbrengen; behalven dat het ook dient, om beter tuſſchen de rijen te kunnen komen, om de Boonen af te plukken, en men zal niet kwalijk doen, dat men de eerſt opſchietende ranken, naar de ſtokken toeleid en daar aan vast bind; inzonderheid die wat ver daar van af zijn, want anders zoekenze doorgaans de ſtokken meest van zelfs, om daarbij op te klimmen; waar bij ook nog dient in agt genoomen, dat men de peulen bij het afplukken tot 't keuken gebruik niet met geweld afſcheuren maar voorzigtig afplukken moet, want door de harde afſcheuring lijden de planten veel, dat de jonger peulen, die anders naderhand grooter en bruikbaar worden, daar door bederven.

Verders brengt tot de goede groei deezer Boonen ook veel toe, een goede losſe wel bearbeide grond; inzonderheid die wat zandagtig en niet te vogtig, egter vrugtbaar is, want in zwaare of ſtijve koude of waterige gronden, gelijk ook in heel dorre zandgronden, zal 'er weinig goeds van komen; de grond mag wel met oude vergaane mest of met verrotte kruiden en blaaden, enz. maar niet met verſche mest bemest zijn, en ze zullen in 't bezondere ook wel groeijen op bedden, die het voorige of voor twee jaaren wel bemest zijn, en daar kool of andere groente op gebouwt is geweest, waardoor de

grond

grond los en rul geworden is; daar en boven is 't een zaake van belang, om aan deeze Boonen een goede, warme en voor de winden zoo veel moogelijk gedekte ſtandplaats te geeven; inzonderheid aan die welke laat gezaait worden, om nog van de vrugten of groene peulen in het laate najaar te kunnen genieten; aangezien ons climaat, inzonderheid in het najaar aan ſterke winden onderheevig is.

Om zaad van deeze Boonen, die men in de tuinen bouwt te winnen, is het best, dat men de eerſte en beste peulen van de vroeg gezaaide laat zitten om rijp te worden; dog hierbij ſtaan twee zaaken aan te merken, als voor eerſt, dat men de rijpe peulen en Boonen moet afplukken en verzaamelen, zoo dra ze wit of geelagtig geworden zijn, want laat men ze zitten tot dat ze volkomen rijp en droog zijn, zo ſpringen ze bij heete zonneſchijn op, en de Boonen raaken daaruit en gaan verlooren; dog verzaamelt men de Boonen bij vogtig weer, zoo willen de Boonen in de peulen ligt rotten of ten minſten ſchimmelig werden, en worden tot de zaaijing onbekwaam; dit gezegde gaat hooftzaakelijk die Boonen aan, die van de voornaamſte zijn, en welke men in de moestuinen cultiveert: Die welke op 't veld gebouwt worden, ſchoon ook teeder, hebben zo veel voorzorg niet nodig, maar men laat dezelve, in verwagting van gunſtig weer, rijp worden, en dan bij droog weer ingeoogst en op een drooge plaats bewaart zijnde, worden dezelve van de Landman op bekwaame tijden uitgedorst; op die wijze als met de groene, grauwe en andere erwten geſchied. Men moet de Boonen inzonderheit die men tot het zaaijen gebruiken wil, vooral ook op een drooge plaats bewaaren, want anders ſchimmelen ze ligtelijk omtrent de kiemen, en worden tot de zaaijing onbekwaam, of geeven op 't beste maar ſlegt gewas.

Dit in 't algemeen de *Turkſche* of *Snijboonen* betreffende, die men tot ſpijze gebruikt, moet ik nog kortelijks iets zeggen van de bovengemelde Boonen (No. 9-13.) die men alleen uit liefhebberij kweekt. De *Gekoleurde Boonen* (No. 9.) die meest alle kleinder zijn als de overige, kan men op dezelve wijze op bedden zaaijen en bouwen als de voorige; dog men zaait ze gewoonlijk maar enkeld hier of daar, of bij kleine perceelen, om 'er weer nieuw zaad van te winnen.

Die met roode bloemen (No. 10.), zaait men gewoonlijk hier of daar in de bloem-tuinen bij hooge ſtokken, of ook aan priëeltjes en elders, om dezelve daar meede te bekleeden, en zulks wel hooftzaakelijk wegens de aangenaame roode bloemen; dog de peulen en boonen zijn egter ook eetbaar.

De 11de en 12de zoort, zijn tederder als de voorgaanden, en moeten derhalven in een goede losſe grond op een warme plaats tegen een muur of ſtekkagie in de Maijtijd geplant, en daar bij opgeleid worden; of men plant ze in potten, en koeſtert ze in een trek-kas; en dezelve kunnen ook 's winters in een warme kas behoorlijk behandelt wordende overblijven, inzonderheid de *Lablab*, dat een langleevend gewas is, en waar van men de vrugten in *Egijpten* en elders, gelijk onze Boonen tot ſpijze gebruikt.

De 13de zoort, of de *Caracalla*, is nog tederder, en moet derhalven noodzaakelijk in potten gekweekt, en 's winters, dewijl het een langleevende plant is, in een warme kas overgehouden worden; men kan ze zo wel door inlegging of jonge takken, die men in potten ſteekt, en in den run-bak koeſtert, als van zaad aankweeken; dog dit zal hier genoeg gezegt zijn van deeze Boonen.

Eigenſchap der Turkſche of Snij-boonen.

Dezelve zijn verzagtend, openend en de buik losmaakend, te weeten, de groene geſtoofde Peulen, en zijn een heel aangenaam en gezond eeten in haar tijd; maar de drooge Boonen of zaaden zijn harder van aart en meer ſtoppende, dog geeven ook een heel goed voedzel, als ze wel week gekookt zijn, koomende daar in meest over een met allerleij drooge *erwten*. In de medicijne zijn ze van geen gebruik, dog men zegt, dat het meel daar van kan dienen in plaats van het meel der *groote* of *Roomſche Boonen*; zie aldaar.

Hoe men de groene Turkſche Boonen ſmaakelijk ſtooft.

Neemt de Peulen, eer ze nog te oud en hard zijn, trekt 'er de draaden aan beide zijden wel af, en ſnijd ze vervolgens ſchuins in kleine ſnippels, doet ze dan, gewasſchen zijnde, in een pan of casserol met water, of beter goed vleeschnat en wat boter, en laat ze zo zagtjes gaar ſtooven; doet 'er op 't laatſte wat zout en fijn gehakte petercelie bij die niet lang met ſtooven moet, om dat ze anders zwart word, ſchud voorts de Boonen geduurende het ſtooven altemets om, waar door ze gebonden worden; als dan gaar zijnde, worden ze opgedischt met *coteletten* op de rand van de ſchotel, of dun geſneeden ham, zo als men wil; of anders met gekookte of gebraadene *ſaucijsjes*, kunnende men de ſaucijſen met de Boonen gaar kooken, dat dezelve geenzins bederſt, maar ſmaakelijker maakt.

Andere manier.

De Boonen afgetrokken en klein geſneeden zijnde, kookt ze in ſchoon water gaar, laat ze dan verzijgen, en vervolgens in een pot of casserol gedaan zijnde, doet ze met wat *nat*, *boter* en *zout* doorſtooven, voegt 'er op het laatst wat klein gehakte *petercelie* bij, en ſchud het dikwils om; doende 'er tegen 't aanregten nog wat koude *boter* bij, om het meer gebonden te maaken; de Boonen met de boter wel omſchuddende; men mag 'er ook wel een weinig geſtoote *foelie*, *nootemuscaat* of liever *peper* bij doen, dat het geenzins onſmaakelijker maakt.

Nog op een andere wijze.

Trekt de Boonen af en ſnijd ze in fijne ſtukken, als vooren, neemt dan goed *lamsvleesch*, en zet het over 't vuur te kooken, als het dan wel afgeſchuimt is, doet 'er de Boonen bij; dan neemt één of twee ſmaakelijke zuure *appels*, ſchilt ze en ſnijd ze in ſtukken, de klokhuizen 'er wel uitgeſneeden zijnde, doet ze met wat gehakte *petercelie* tegen 't laatst bij de Boonen; eer het dan aangerigt word, doet men 'er *boter* en wat *zout* bij, en ſchud het wel om; dit is ook een goed eeten, op zijn *Geldersch*.

Hoe men de Aspergie- of Princeſſe-boontjes ſmaakelijk toebereid.

Neemt groene *Aspergie-boontjes*, die niet al te oud zijn, trekt 'er de vezels af, bind ze dan in bosjes, en kookt ze in water gaar, laat ze voorts uitlekken, en los gemaakt zijnde, legt ze rondsom in een ſchotel, gelijk men met de *aspergies* doet, met wat gehakte *petercelie* op de rand, giet 'er dan een ſaus bij van geſmolte *boter* en *muscaat*, met een weinig *azijn*, als men wil; dit is een heel aangenaam eeten.

Op deeze wijze kan men ook andere *Snij-boontjes* bereiden,

reiden, mits dat die heel jong zijn, kunnende de *aspergie-boontjes* wel wat ouder wezen, zo dat 'er reeds taamelijk groote Boontjes in de peulen zijn, en ook kan men dezelve met *boom-olie* en *azijn*, als een ſalaade eeten.

Hoe men de Snij-boontjes inlegt.

Neemt ſchoone jonge *Snij-boonen*, haalt 'er de draaden af en ſnijd ze fijn, gelijk men gewoon is; neemt dan een nieuw boter-vatje, of dat anders door uitbroeijing en berooking wel ſchoon gemaakt is; of een groote ſteenen pot, als men niet veel inleggen wil, ſtrooit onder in het vatje wat zout, en legt daar op een laag geſneedene Boontjes, ſtrooit daar op weder wat zout, dan weer een laag Boontjes en zout, en zo voorts, tot dat de Boonen alle daar in zijn, of 't vatje vol is, kunnende men de laagen Boonen met het overgeſtrooide zout wat omroeren; dan legt men op 't laatſte een ſchoone dubbelde doek over de Boonen, en daar op een rond zuiver houten dekzel, en men bezwaart dezelve met een ſteen, op dat de Boonen altijd onder de peekel blijven, die 'er vervolgens opkoomt, want dit is 't behoud der Boontjes; weshalven men ook in 't vervolg, als men ziet dat 'er geen peekel over de Boonen ſtaat, 'er verſche peekel over moet maaken: Men moet de Boonen bekwaamelijk, dog niet al te ſterk zouten, dewijl ze daar door haar kragt en ſmaak verliezen; ook moet de ſteen of het gewigt, dat men boven op legt, niet al te zwaar zijn, om dat de Boonen daar door ook bederven of minder worden; zijnde het gewigt zwaar genoeg, als de Boonen maar onder de peekel blijven.

Wanneer men nu de Boontjes in de winter- of voorjaars-tijd wil gebruiken, zo neemt men de ſteen met het dekzel daar af, en vervolgens ook de doek, dezelve voorzigtig gaar ſlaande, om 'de vuiligheid, die 'er gewoonlijk boven op komt mede af te ligten; dan zoo veel Boonen 'er uitgenomen hebbende als men noodig heeft, legt men den uitgewaſchen doek met het dekzel en de ſteen 'er weder over; zoo 'er dan geen peekel genoeg op is, maakt men 'er wat peekel over heen, gelijk boven gezegt is.

Andere manier, om de Snij-boontjes in te leggen.

Als de Boonen klein geſneeden zijn, zo doet ze in kookend pomp-water, en laat ze ongeveer zo lang zonder zout kooken, als men viſch kookt, laat ze dan op een gatje-pan verlekken, en legt ze in de lugt op een tafel om koud te worden; daar na zout men ze in een zuiver vatje of pot, op dezelfde wijze als boven gezegt is; dog men agt de voorige manier beter, als deeze, en is ook aan minder werk onderhevig.

Hoe men de ingeleide Snij-boonen ſtooft.

Neemt de Boonen uit het vat, daar ze in ingeleid zijn, en kookt ze, zonder eerst te waſchen, in ruim water ſnellijk gaar; doet ze dan in ruim verſch water, en laat ze wat uittrekken, wegens het zout, daar na afgewaſchen en in een pot of caſſerol gedaan zijnde, doet 'er wat goede *bouillon* of anders water, *boter* en fijn gehakte *peterſelie*, of bij gebrek van het zelve, gedroogde *peterſelie*, met een weinig gevreevene *muscaat* of *peper* bij, en laat het doorſtooven.

Andere mengen 'er bij het opſtooven wat gaar gekookte drooge *witte boonen* onder; dit is ook een goede manier, om dat de *Snij-boontjes* daar door beter gebonden en niet onſmaakelijker worden. Zommige waſchen ze, als ze uit het vat genoomen zijn, terſtond af, of laaten ze een nagt in het water trekken; maar dit is zo goed niet: Deze ingeleide Boontjes zijn een zeer goede winter-ſpijze.

Om Snij-boontjes zuur in te maaken, tot Salaade, of een Bij-eeten.

Neemt heel jonge Boontjes, die ongeveer één vinger of wat meer lang zijn, en dus nog geen harde draaden hebben, ſnijd voor en agter de einden kort af, waſcht ze, en laat ze in kookend water eens opwellen; neemt ze dan uit het water, en koud geworden zijnde, vlijt ze in een potje, met wat *laurier-bladen*, eenige ſtukjes *foelie*, wat heele *peper*, benevens een weinig *zout* daar tuſſchen; giet 'er dan gekookte goede *wijn-azijn* over heen, en bind de pot met een *blaas* toe, als het dan een dag of agt geſtaan heeft, zo giet de azijn af, en kookt die weder op, dezelve wel affchuimende; welk afkooken men tot drie maal toe moet herhaalen, den afgekookten *azijn* telkens weder over de Boontjes gietende, en men legt eenige ſtukken van zuivere *leij-ſteenen* over de Boontjes, op dat ze wel onder de azijn bedolven blijve, vervolgens de pot met een blaas toebindende, zo zullen ze de geheele winter goed blijven; dog is 'er na 't opkooken van de azijn te weinig, om de Boonen te bedekken, zo moet men 'er wat verſche *azijn* bijvoegen. Deeze ingeleide Boontjes worden gegeeten als ingeleide *comcommers*, *bete-wortels*, enz. bij gebraaden en ander vleesch, en men kan 'er met *boom-olie* ook een *ſalaad* van maaken; dient nog in agt genomen te worden, dat de *azijn* eerst moet koud geworden zijn, voor dat men ze op de Boontjes giet.

Hoe men de groene Snij-boontjes kan droogen.

Neemt jonge verſche of groene Boontjes, trekt ze af, en ſnippelt ze dan fijn, legt ze voorts op een horde of maar op papier, en droogt ze in een warme ſtoof of bakkers oven, na dat het brood daar uit genoomen is.

Op een andere manier.

De jonge Boontjes afgehaalt zijnde, laatze heel, legt ze op borden, of planken met gaten doorboord, en droogt ze vervolgens in een bakkers-oven, op de voorgaande wijze. Als men een bijzondere droog-oven heeft, waar van onder het articul van APPELEN, hoe men dezelve droogt, geſprooken is, kan men ze ook gemakkelijk in dezelve droogen.

Hoe men de groene gedroogde Boonen ſtooft.

Men zet ze 's avonds te vooren in ſchoon water, en laat ze uitdijen; zijn het nu geſneede Boontjes, zo laat men ze in een pot of caſſerol in ruim water gaar kooken, dan giet men het water meest af, en laat ze vervolgens met *boter*, klein gehakte *petercelie* en wat *zout* doorſtooven, gelijk de verſche *Snij-boonen*; maar zijn de Boontjes heel gedroogt, dan ſnijd men dezelve, na dat ze geweekt hebben, in zo groote of kleine ſtukjes, als men begeert, en ſtooft ze vervolgens op de voorgemelde wijze; dit is ook een zeer goed eeten, en zommige achten ze beter als de ingezoutene of ingeleide Boontjes.

Om groene Aspergie- of Princeſſe-boontjes te droogen.

Deeze droogt men gewoonlijk, na dat ze afgetrokken

zijn, in hun geheel, en ze moogen wel wat ouder zijn, als de gemeene groene *Snij-boonen*, die men droogen wil; men kan ze op de voorgemelde wijze, in een bakkers oven zagtjes droogen, of men rijgt de peulen aan draaden, en hangt ze in de zon, of in een andere warme plaats op; en bij allerleij gedroogde Boonen, of ook andere gedroogde dingen, ſtaat wel aan te merken, dat men dezelve, eerst wel droog zijnde, ook daar na in doozen op een ter deegen drooge plaats, tot het gebruik bewaaren moet, want anders worden ze ligtelijk weder vogtig, en bederven, of worden ten minſten muf en onſmaakelijk.

Hoe men de gedroogde groene Aspergie-boontjes toebereid.

Dezelve worden, om kort te gaan, op dezelfde wijze, na dat ze een nagt over in water geweekt hebben, als de verſche *Aspergie-boontjes*, boven gemeld, te weeten, met wat *zout* gaar gekookt zijnde, met geſmolte *boter*, wat *foelie* of *noote-muscaat* bereid; zijnde een lekker winter-eeten; wil men ze met *boter* of *boom-olie* en *azijn* eeten, het ſmaakt ook niet kwalijk, en dient in de vasten voor de Roomschgezinden.

Hoe men de drooge witte Boontjes bereid.

Hangt wat *lams-*, *ſchaape-* of jong *rund-vleesch* in een pot of ketel over het vuur, en als 't zelve aan 't kooken en wel afgeſchuimt is, doet 'er de Boontjes bij, om het te zaamen gaar te kooken; op 't laatst van het kooken, naamelijk als de Boontjes omtrent gaar zijn, doet 'er wat fijn gehakte *petercelie* en *marjoleine*, dog als men deeze kruiden niet versch kan hebben, zo doet ze gedroogt en gepoeijert zijnde daar bij, met wat geraspte *nootemuscaat* en behoorlijk *zout*; het zal een ſmaakelijke potagie zijn. Merkt aan, dat de *marjoleine* alleen, of teſſens met wat *noote-muscaat*, een zeer geurige ſmaak en kragt aan deeze Boontjes geeft; maar men moet ze op 't laatst van het kooken 'er bijvoegen, anders vliegt de geur en kragt daar van met de damp weg.

Andere manier van toebereiding.

Kookt de Boontjes in ruim water week of gaar, op 't laatſte 'er bekwaam *zout* bijvoegende, ſchept ze dan door middel van een lepel met gaatjes droog op de ſchotel, of giet het water 'er af, doet 'er dan een *ſaus* over, of apart bij, die van geſmolten *boter*, met een weinig *azijn*, *meel*, droge *marjoleine* en *muscaat* of *kruidnagels*, iets gebonden, toebereid is, zo heeft men een ſmaakelijk en gezond winter- en voorjaars-geregt, wanneer de groentens ſchaars worden. Men kan tot de *ſaus* ook maar alleen *boter*, waar in wat fijn gehakte *petercelie* met wat *muscaat* gefruit is, gebruiken: Maar het ſtaat aan te merken, dat de Boonen van een goede breekbaare zoort moeten zijn, want als ze in 't kooken hard blijven, en niet genoegzaam week willen worden, zijn ze niet alleen onſmaakelijk of onaangenaam, maar ook zeer ongezond. Zommige zoeken deeze hardigheid der Boonen in 't kooken te verhelpen, gelijk men ook wel met allerleij harde erwten doet, door bijvoeging van wat *wijnſteen-zout* of maar *potasch*, dog dit heeft weinig te beduiden; want ſchoon ze daar door wel iets meer breeken, zo hebben de dus gekookte Boonen egter die kragt en aangenaamheid niet, gelijk andere uit de natuur in 't kooken week wordende boonen en erwten; ſchoon anderzins de *potasch* niet hinderlijk aan 's menſchen lighaam is.

BOONEN-BOOM, zie ANAGIJRIS.

BOONEN-KRUID, zie KEULE.

BOOTS-HAAK, zie DREG-DOLPHIJN.

BORAX, of *Borrax*, ook *Goud-zoldeerzel*; *Atincar* en *Santerna* genaamt; is een zoort van mineralisch doorſchijnend zout, daar men tot heeden toe nog geen regt en maar een verwart berigt van heeft, wat het eigentlijk is, of op wat wijze het voortkoomt, of toebereid word. Het geene dat in deeze *Nederlanden* verkogt en gebruikt word, komt genoegzaam meeſt al uit *Oost-Indiën*, en wel voornaamelijk van *Ceijlon*, en men zegt, dat die aldaar in bezondere mijnen voortkomt; die in Holland overgebragt zijnde, aldaar vervolgens gerafineert word: Dog anderen berigten, dat men dezelve te *Venetie* en elders door de konst uit deeze en geene zouten, als onder anderen uit *ſalpeter*, *kali* en *piſſe*; of uit *ammoniak-zout*, *ſalpeter* en gemeen *zout* bereid; hoe het zijn mag, wij zullen dit hier nu niet verder onderzoeken, en alleen zeggen, dat de *Borax*, om goed te zijn, moet grof, wit, doorſchijnende en uit krijſtallen die meerendeels zes vlakten hebben en aan de beide uiteindens ſtomp zijn zaamengeſteld en met geen *aluin* vermengt of vervalscht wezen: Deszelfs ſmaak is in 't begin taamelijk zoet, voorts op de tong ſcherp en prikkelend; de reuk is in den eerſten opſlag aangenaam, dog werd allengskens loogzoutig en pisagtig. Het is een nuttige ſtoffe, ſchoon deszelfs afkomst onbekent is; ten 1. is het in de medicijnen een zeer goed digeſtijv en pisdrijvend middel, dienende wel voornaamelijk om de verſtopte ſtonden der vrouwen te bevorderen, tot een halve of heele ſcrupel ingenomen; alsmede in zwaare geboorte of baarensnood, als de kraamweën ontbreeken, tot dien einde is bij voorbeeld 't volgende dienſtig.

Neemt beste *Borax* en *vrouwen-ijs*, van ieder een half ſcrupel, beste *mijrrhe*, vijf grein; hier van een poeijer gemaakt, geeft men het aan de baarende vrouw met eenig hertſterkend vogt; ook prijst men dit middel grootelijks teegens de witte vloed.

Voor opgeſtopte ſtonden, neemt *Borax* 20 grein, *mijrrhe* 12 grein, *ſafraan* 3 grein, *caneel-olie* 1 droppel, maakt het tot een poeijer, en geeft het de vrouw of jonge dogter wiens ſtonden verſtopt zijn, met een weinig wijn in.

2. Bedienen 'er zig ook de Heelmeesters van, tot zuivering van vuile wonden en gezweeren en om het rouwe of wilde vleesch weg te bijten.

3. Word de *Borax* veel gebruikt van de Goud- en Zilverſmeeden, tot gemakkelijker ſmelting der metalen, en ook tot derzelver ſoldeering.

4. Gebruiken die ook de Schilders, tot 't bereiden van verven en vernisſen; behalven dat hij ook tot meer andere nuttige dingen dient.

BORBORIJGMUS; dus noemen zommige oude Schrijvers het gerommel in den buik, door beſlootene winden veroorzaakt.

BORDUURSEL, *Broderie*, noemt men zoodanig naaijwerk, dat op linnen, of wollen en zijden ſtoffen geſtikt is; beſtaande in allerleij figuuren, als loofwerk, krullen, bloemen, dieren, beelden, naamen, wapens, enz. welke dingen met linnen-, wollen- of zijden-, of ook met zilver- en gouden draaden, veel- of een-koleurig, met de naalde gemaakt worden; dienende tot kleederen, mutzen, dekens, behangzels en meer andere gebruiken. Het is een konst om zulk werk wel te maaken, want die zulks doet, moet behalven de behandeling en 't gebruik van de naalde en draad bij dit werk, ook de teeken- en ſchilderkonst

derkonst verſtaan, ten minſten voor zo verre de ordonnantie en affchaduwing der koleuren betreft, zonder het welke geen fraai of konſtig *Borduurſel* kan gemaakt worden. Behalven dat in de voornaame ſteeden inzonderheid te *Berlijn*, *Parijs*, *Londen*, enz. *Borduurders* gevonden worden, die alleen hun werk van 't *borduuren* van fraaije dingen maken, zo is het *borduuren* ook dikwils een tijdkorting en aangenaame bezigheid voor de aanzienlijke juffrouwen en dames, om de tijd te paſſeeren, en men ziet niet zelden heel fraaije van haar gemaakte Borduurzels.

Men noemt in de tuinereij ook *Borduurzel-werk* of *Broderie*, zodanig werk, dat op diergelijke wijze als het bovengemelde naaijwerk, met krullen en beeldwerk, enz. van fijne *palm* geplant en vervolgens met allerleij koleuren uitgeſchakeert word; wordende tot de koleuren gebruikt wit en geel zand, turfmot, of grofgeſtotene gebakke geele, roode, zwarte en andere ſteenen, marmer, albaster, coralen, ſteenkoolen, enz.

Men maakt deze broderie-werken gewoonlijk in de *parterres* of *boulingrins*, alsmeede ook veel tegen ſchuins leggende *terrasſen*, en op andere plaatzen, daar ze een aangenaamheid voor het gezigt kunnen geven; dog zullen deeze werken zig altijd fraaij vertoonen, zo moeten ze met wieden geduurig wel onderhouden, en de *palm* op zijn tijd geknipt en fijn gehouden worden.

BOREAS; ook *Aquilo*; betekent de *Noord-noord-ooste wind*.

BORGE, is iemant, die datgeene, waar toe een ander verpligt of verbonden is, aanneemt te betaalen of te volbrengen, de eigentlijke ſchuldenaar teffens verbonden blijvende; hoedanige borgtogten plaatze kunnen hebben, niet alleen in geldſchulden maar in allerhande verbintenisſen, zelfs in misdaaden, die niet aan den lijve geſtraft worden.

Borgen, kunnen zijn alle die zig kunnen verbinden, met uitzondering egter van krijgslieden en vrouwen, de eerſte uit een verbot, waar van geen afſtand gedaan kan worden, en de laatſte uit een voorregt, waar aan zij kunnen renuncieeren.

De *Borgen* hebben verſcheidene voorregten, haar in regte gegeven, waar over op 't woord *beneficie* nader onderrigt kan worden bekomen.

BORGTOGT, is die daad of verbintenis waar door iemant zig tot *Borge* voor een ander ſtelt; ook verſtaat men daar door wel de *acte* of 't geſchrift waar uit die verbintenis blijkt; zodanige acten moeten met omzigtigheid worden gemaakt, om de verſcheidene voorregten (onder 't woord *beneficie* opgetelt) aan de *Borgen* in regte gegeeven, en waar van zij ten nadeele van de crediteur gebruik kunnen maaken; en vermits dezelve, na de verſchillen en omſtandigheden, ook verſchillende zijn, zo doet iemant voorzigtigst, zig tot 't opſtellen van diergelijke verbintenisſen te bedienen van perzoonen, dusdanige zaaken kundig zijnde. In gemeene geldſchulden, worden dezelve gewoonlijk ingeſteld op deze of diergelijkewijze.

Ik ondergeſchrevene verklaare mij ten behoeve van A. te ſtellen, tot Borge voor B. voor ende ter voldoening van de ſomma van . . . . . die gemelde B. uit oorzaake van . . . . . aan voornoemde A. ſchuldig is, en zulks ten eerſten inſtantie aanſpraakelijk; ten dien einde renuncierende, van 't beneficie van discusſie *mij in zijn kragt bekend, onder verband mijner goederen en ſubmisſie van mijn perzoon aan alle hooge en lage Geregten.*

BORRAGO, zie BERNAGIE.

BORST; in 't latijn *Pectus*; daar door verſtaat men gewoonlijk de bovenſte of middelſte holligheid des lighaams, en zo wel de in- als uitwendige deelen daar van; van binnen is ze overal met het ribbe vlies (*pleura*) bekleed, en bevat in zig 't hart, de longe, de flok-darm die naar de maag gaat, de grootſte ſlag-ader, die benedenwaarts in den onderbuik loopt, en zig voorts door haare takken, naar boven in de Borst uitbreid; het onderſte hals-kliertje (*glandula thijnus*) enz.; zijnde dit deel door het middel-rif (*diaphragma*) van de onderbuik afgeſcheiden; van buiten is de Borst bedekt met de huid, het vet, en de ſpieren. De beenderen, welke de Borst omringen, en dezelve in geduurige beweeging houden en ondersteunen, zijn de zogenaamde *claviculæ* of *ſleutelbeenderen*, die door eene zaamenwrigting (*arthrodia*) in 't bovenſte gedeelte des Borstbeens ingeleed zijn, en dienen om de Borst door haare ſpieren om hoog te heffen en te verwijden: Van vooren word dezelve door de *ribben* en het *borstbeen* omvat; zijnde het laatstgenoemde met verſcheidene ſpieren voorzien, die het zelve boven en onderwaarts kunnen doen beweegen: Tot de agterſte ſteun van de Borst, verſtrekken de twaalf *wervel-beenderen* van den rug, en deeze zijn van buiten en van binnen met vezelen en ſpieren vast bekleed, die insgelijks tot volvoering van de nodige beweegingen verſtrekken: De binnenſte vlakte is door het *borst-* of *ribben-vlies* overtoogen, zijnde dusdanig ingerigt, dat uit derzelver vereeniging of zaamenkomst, het middelſchot ontſtaat, zijnde dit zo wel onder 't borst-been, als agter aan den rugge-graat te zien, en uit een vette tusſchenruimte beſtaande, waar in veelerleij vaten zijn, wordende door dit middelſchot, de borst in twee ongelijke deelen geſcheiden; hellende het middelſchot naar de linker zijde over, waar door de regter borst-holte de grootſte word. Het middel-rif, dat in de gedaante van een halve cirkel, onder de valſche ribben legt, ſcheid, gelijk reeds gezegt is, de borst-holte van den onderbuik.

BORST of BORSTEN; *Mammen*, ook *Prammen*; in 't latijn *Mammæ*; betekenen die verhevene deelen op de borst, vooral bij de Vrouwen, welke tot werktuigen verſtrekken tot bereiding en inhouding der melk, voor de voedinge der kinderen na de geboorte; deeze bolronde heuvels of lighaamen, die met zogenaamde *tepels*, tot uitzuiging der melk, voorzien zijn; beginnen bij de meisjes eerst aan te groeijen, en vervolgens haar groote te verkrijgen, wanneer ze vrijſters en huwbaar worden, dat is, zo dra ze haare maandelijkſche ſtonden of zuivering verkrijgen, dat meesttijds in het 13de of 14de jaar geſchied, dog bij de eene jonge dogter wel wat vroeger of laater, dan bij de andere; ook worden dezelve bij de eene zo groot niet, als bij de andere, afhangende van de bijzondere natuur of lighaams-aart van ieder vrouw of vrijſter; deeze Borſten zijn te zaamen geſteld, en beſtaan uit een ſpons- en klieragtig wezen, met vet doormengt, waar door veele bloed-aderen heen loopen, dienende, gelijk gezegt is, tot toebereiding en bewaaring der melk van de kraam-vrouwen, tot eerſte voedzel der jonge kinderen verſtrekkende; komende de melk niet eerder voort, dan wanneer de vrouwen gebaart hebben; want dan word de overvloed des bloeds, na dat de vaten van den baarmoeder zijn toegevallen, door de drift van het harte, naar de borsten geleid; deeze nieuwe omloop des bloeds, verwekt dan gemeenlijk een zogenaamde melkkoorts, die egter meestentijds van weinig belang is, en gewoonlijk na voorafgaande koude, met hitte, dorst en

zwaare hoofdpijn verzelt gaat; dog deeze melk is in de eerſte dagen nog waterig en van een ſcherpe zuuren aart en ſmaak, egter dient die grootelijks aan de nieuwgeborene kinderen, om dezelve van het *meconium*, en van andere onreinigheden in de darmen te zuiveren, die daar door met den afgang weggaan, en waar door ze in een gezonder ſtaat geraaken; maar na eenige dagen word de melk overvloediger en zuiverder in de Borsten; 't welke de vrouwen meesttijds eenige pijn onder de oxelen of daar omtrent veroorzaakt, dog die niet heel lange duurt, en niet gevaarlijk is. Het gebeurt ook wel, dat de eerſte melk der kraamvrouwen te onzuiver, en zo wel voor moeder als kind nadeelig is, en waar door de vrouwen ontſtookene en gezwollene Borsten, enz. kunnen verkrijgen; in zulken gevalle is het beste middel, dat men het kind geen of maar weinig melk in 't begin van de moeder, maar van een andere zuig-vrouw drinken laat; en dat de moeder zig de melk van iemand laat uitzuigen, die dezelve wegſpuwt; daar benevens bekwaame inwendige temperende en zweetdrijvende middelen, als geprepareerde *kreefts-oogen*, *alſem zout*, zweetdrijvend *antimonie*, geprepareerde *hertshoorn*, enz. gebruikende; dog als de Borsten reeds ontſtooken of gezwollen zijn, dat 'er veeltijds van koomt, als men niet bij tijds daar tegen gezorgt heeft; dan moeten 'er teffens uitwendige middelen gebruikt worden; gelijk we in 't vervolg zullen aanwijzen.

Het ſtaat ook nog aan te merken, dat het wel gebeurt, dat de vrijſters melk uit de Borsten geeven; dog dit is geen regte melk, maar een witagtig vogt, ontſtaande meest doorgaans bij zommige vrijſters, als haare ſtonden verſtopt, en zij dus ongezond zijn; ja men heeft gezien, dat echte mans-perzoonen melk uit de Borsten gegeven hebben; dog dan waren hunne Borsten ook dikker of verhevener, als gewoonlijk; en men kan dit niet wel anders als voor een *luſus naturæ* aanmerken. Voorts kan tot voortbrenging van veel melk in de Borsten, ook veel toebrengen, vette voedzaame ſpijzen en dranken en andere melk veroorzaakende dingen; waar van men onder het artijkel van MELK nader kan nazien.

Daar zijn vrouwen, wiens tepels zo klein zijn, of om beter te zeggen, zodanig inwendig, dat de zuigelingen dezelve nauwelijks kunnen vatten; men vind 'er andere, wiens tepels met klooven of bersten bezet zijn, dat een vrouw zodanige ſmerten verwekt, dat wanneer het kind 'er aan zuigt, zij zulks nauwelijks kan verdraagen, en dikwils door de hevigheid der pijn, gedrongen word, het uit te gillen. Eenvoudige, dog dienſtige middelen voor beide deeze ongemakken, zijn de volgende.

Om de Tepels der Vrouwen te doen uitpuilen.

Neemt eene kleine glaze fles, die een engen hals heeft, vult ze met warm water, en ſtopt ze wel toe, ten einde zij door warm worde, en het water haar zijne warmte meedeele; giet 'er dan het water uit, en zet de opening van den hals van de fles tegens de borst, zo dat de tepel daar in kan trekken; zo zal hij zig uitrekken en daar in blijven, tot dat het glas koud word; is hij dan nog niet lang genoeg, men kan het herhaalen.

Een ander middel, om de Tepels der Vrouwen te doen uitpuilen.

Neemt twee van de grootſte zoort van *nootemuscaaten* holt die van binnen uit, en legt die op de plaats der tepels, zo zullen zij allengskens uitpuilen en grooter worden. Of laat twee ringen van *geel wasch* draaijen, ter dikte van een-vierde duim, gebruikt die als de nootemuscaaten, en zij zullen de zelfde uitwerking doen; zie ook TEPELS.

Middel voor opgeſpleete Tepels.

Het is bij uitneementheid kostelijk, als men neemt *wasch-olie* met *eijer-olie* gemengt, en daar meede de tepels beſtrijkt.

Een ander middel voor de opgeſpleete Tepels.

Dit middel zo eenvoudig in zig zelven, is nogthans zeer heilzaam voor deeze pijnlijke plaag, waar meede de vrouwen, die zoogende kinderen hebben, zo veelvuldig gekwelt zijn; het beſtaat in 't volgende.

Neemt een klein potje, dat van binnen glad of verglaast is, doet 'er *raap-olie* in, en laat het op de helft verkooken, neemt het dan van 't vuur, en roert 'er zo veel *ceruis* in, dat het bekwaamelijk de dikte van zalf heeft, laat de lijdende vrouw dit op haare geborste tepels ſmeeren, en zij zal daadelijk verligting gevoelen; het zoogende kind zal in 't begin, uit oorzaake van deeze zalf, niet aan de borst willen, dog de honger en dorst zullen 'er hem ſchielijk toe noodzaaken, en 'er een of tweemalen doorgedronken hebbende, is bij 'er aan gewend.

Of neemt *goud-glid* en *lood-wit* van elks één vingerhoed vol, roert dit in een weinig *eijwit*, gemengt met *wijn-azijn* en *water*, zodanig, dat het de bekwaame dikte van ſmeerzel heeft; beſtrijkt daar meede van tijd tot tijd de ſpeenen, en de lijderesſe zal binnen korten geneezen zijn. Dit middel, 't welk wij als uitmuntend voorſchrijven, moet bij in agt genoomen worden, dat ieder maal als het kind of iemand anders de vrouw zal zuigen, eerst de tepels met lauw water wel afgewaſchen moeten worden; zie ook op TEPELS.

BORST-ADER; in 't latijn *Vena thoracica*; hier zijn 'er twee van, die de naam van onderſte en bovenſte *Borstader* draagen, hebbende haaren afkomst van de lever-ader (*Vena hepatica*).

BORST-ADEREN; ook *Mam-aderen* genaamt; in 't latijn *Venæ Mammariæ*, zijn die aderen, welke van de beide zijden van het ſleutel-been (*clavicula*) voortkoomen.

BORST (BENAUWDE), zie AAMBORSTIGHEID, ENGBORSTIGHEID en BORST-MIDDELEN.

BORSTEN (DROOPENDE) in 't latijn *Lactis abundantia vel emisſio*; is een gebrek, dat de zuig-vrouwen zomtijds overkoomt, naamelijk dat haar de melk van zelfs ontloopt; het welke voortkoomen kan uit het nuttigen van al te ſterk voedende vette ſpijzen en dranken, en daar door ontſtaande bloedrijkheid, of ook door een ſlapheid van het geſtel der Borsten, om de melk te kunnen inhouden, als mede door het al te ſterk zuigen der zuigelingen; veelerleij goede middelen zijn hier tegen om 't weg te neemen; bij voorbeeld:

Neemt *wasch*, twee oncen, *rooſen-* en *camillen-olie*, van elk twee drachma, *lood-zuiker* één drachma, ſmelt en mengt het onder malkander tot een zalf, waar meede men de Borsten zomtijds beſtrijkt.

Of neemt *wit wasch* en *ſchaape-ongel*, van elk een once, *terpentijn*, een halve once, ſmelt dit onder malkander tot een zalf, en gebruikt ze als de voorige; of legt ze als een pleister over de Borsten.

Of neemt *rooſen-olie* of *rooſen-zalf* alleen, of met wat ge-

gepoeijerde *ceruis* of *krijt* gemengt, en legt het als een pap op, of ſmeert 'er de Borsten dikwils meede.

Of neemt *kruizemunt* en *peterſelie* of *kervel*, kookt 'er met kruim van *roggen-brood*, en wat *water* met *wijn-azijn* gemengt, met een weinig *zout*, een pap van, en legt die op.

Of neemt jonge *eike bladen*, *wijn ruit* en *cumijn-zaad*, maakt 'er een afkookzel van, en daar in doeken nat gemaakt zijnde, ſtooft de Borsten daar meede; of kookt 'er een pap van, die men oplegt.

Dog hier nevens moet de vrouw een zobere levenswijze, inzonderheid in het drinken, onderhouden, voornamentlijk indien de overvloed en droop van de melk uit vette en overvloedige ſpijzen ontſtaat, dat men niet bezwaarlijk beſpeuren kan.

BORSTEN (HARDIGHEID DER); of *harde Borſten*; het gebeurt wel dat de vrouwen, en zelfs ook de vrijsters harde of klonterige borſten verkrijgen, zonder dat ze eenige of maar weinige pijn daar van gevoelen: komende dit ongemak zomtijds de zogende vrouwen, door de ſtremming der melk over; en bij de vrijsters kan het ontſtaan door opgeſtopte ſtonden of een ongeregelde levenswijze, en als 'er in beide gevallen niet bij tijds dienſtige middelen gebruikt worden, zo kunnen daar uit zwellende en etterende borſten, ja ook de kanker ontſtaan. De volgende middelen worden zeer geprezen tegen harde borſten uit geſtremde melk der zogende vrouwen voortkomende.

Neemt maar beste *witte brandewijn*, en wascht daar mede de borſten dikwils, dog nog beter is het om *camfer-ſpiritus* te gebruiken, die veel kragt in deezen bezit.

Of legt 'er een *cumijn-pleister* op, dat zeer goed is.

Of neemt *kruiſemunt* en *moederkruid*, van elk een handvol, ſtampt het in een vijzel met wat goede *brandewijn* tot een pap, en legt die warm op de borſt of borſten.

Maar als het gebeurt, dat de dikte of hardigheid tot een ontſteking of gezwel overgaat, zo moet men middelen gebruiken die daar tegen dienſtig zijn, en hier na onder zijn artikel aangewezen worden; gebeurt het, dat dit gebrek bij de vrijsters door opgeſtopte ſtonden en kwijning ontſtaat, dan moet men hooftzaakelijk inwendige middelen tegen die gebreken in 't werk ſtellen, waar nevens men ook de gemelde uitwendige gebruiken mag.

BORSTEN (KANKER DER), zie KANKER.

BORSTEN (KLOOVEN DER), zie BORST, of BORSTEN en TEPELS.

BORSTEN (ONTSTEEKING DER); of *gezwollene Borſten*. Dit kan ontſtaan uit 't verſtikte bloed of overvloedige melk in de borſten, of uit derzelver verkouding of ook uit andere oorzaaken te kennen aan de pijn, roodigheid en het zwellen der borſten.

Indien het gezwel nog maar in het begin of ſlegts maar een ontſteking is, zo moet men het tragten te ontbinden en te verdrijven; waar toe de volgende middelen dienen.

Neemt *camfer-ſpiritus*, of goede *brandewijn* met wat *theriaak* gemengt, en maakt 'er linnen doeken in nat, en legt ze op de borſten, die men, als ze droog worden, op nieuw bevogtigt.

Of neemt *groot huislook* of *nagtſchaaije*, of van beiden; wat geſtampt zijnde, perst 'er het ſap uit, doet daar omtrent eeven zo veel goede *witte brandewijn* bij, en gebruikt het als het voorgaande.

Of neemt *heemstblaaden*, *alſem*, *camille-* en *vlierbloemen*, van elk een handvol klein geſneeden, kookt dit in goed dun bier of water wel uit, dan doorgezegen, doet bij het afkookzel wat *Franſche wijn* of *brandewijn*, en gebruikt het als 't voorige.

Of neemt de gemelde kruiden, kookt ze in water week, daar na in een vijzel klein geſtampt zijnde, mengt 'er wat *weiten-meel*, en een agſte lood *ſaffraan* met een klompje *verſche boter* of *verkens-reuzel* bij, om 'er een pap van te maaken, die men warm opleid en zulks tweemaalen 's daags herhaalt.

Of neemt *witte brood*, kookt het met melk week, doet 'er dan bij een agſte lood gepoeijerde *ſaffraan* en wat *verkens-reuzel* of *verſche boter*, en maakt 'er een pap van, die men gebruikt als de voorgaande.

Of neemt *verkens-reuzel*, *witte honing*, *boom-olie*, en *bloem van tarwemeel*, van elks drie oncen; de dooijers van drie *eijeren*, en *gepoeijerde ſaffraan* een agſte lood; mengt het alles wel door malkander het meel 'er op 't laatſte in roerende, en gebruikt het dan als een pap, gelijk de voorige, dit is ook een heel goed middel; en deze middelen ſtillen de pijn, en ontbinden 't gezwel indien het geſchieden kan, of anders brengen ze het zelve, inzonderheid de vier laatſtgemelde zagtjes tot rijpwording, ettermaking en opbreking; dog als de ontſteking of het gezwel door deze middelen niet weg wil gaan nog opbreken, zoo moet men ſterker rijp- en ettermakende middelen gebruiken, zo als de volgende zijn.

Neemt een paar *witte lelie-bollen*, kookt dezelve in melk of water week, dan in een vijzel klein geſtampt zijnde, mengt 'er bij geſtoten of tot meel gemaalen *lijnzaad*, of geſtootene *lijnzaad-koeken* en *verkens-reuzel* of *verſche boter* met een paar *dooijers van eijers*, en gebruikt 't als een pap, dezelve op de borſten leggende.

Of neemt een paar *ziepels* of *witte lelie-bollen*, braad ze onder heete asch in een papier gewonden; gaar zijnde, ſtampt ze dan in een vijzel met een handvol of twee *ſuuring*, laat vervolgens alles een weinig fruiten in *verken-reuzel* zo veel genoeg is; om 'er een pap van te maaken, die men oplegd.

Of legt 'er een *diachijlums-pleiſter* met *gommen*, of een pleiſter van *ammoniak-gom* op.

Als dan het gezwel nog niet van zelfs wil doorbreeken, gelijk veeltijds gebeurt, en men egter beſpeurt, dat het rijp en 'er etter in is, zo moet men het zelve hoe eer hoe beter, met een lancet of ander ſcherppuntig werktuig laaten openen; op dat de etter het gezwel niet erger maake; welk openen dient te geſchieden aan de benedenkant der borst, indien doenlijk is, dewijl daar door de etter, die altijd naar beneden zakt, beter uitgelost word; maar is de borst aan de bovenkant open gebrooken of geopent, zo moet de etter dagelijks naar bovenwaarts daar uit zagtjes en bij beetjes gedrukt worden, om de wonde te zuiveren; wordende dezelve vervolgens niet bezwaarlijk geneezen, door eenige wond-olie of wond-balsſem, gelijk andere geopende gezwellen en gezweeren; zie aldaar.

BORSTEN (PIJN DER); deeze kan uit veelerleij oorzaaken ontſtaan, bij voorbeeld uit ſtremming der melk, of ontſteeking en zwelling der Borsten, waar van zo even geſproken is; dog het gebeurt ook wel, dat in 't bijzonder de zwangere vrouwen eenigen tijd voor de baaring, eenige pijn in de Borsten gevoelen, 't welke zijn oorſprong heeft door een ſterke en overvloedige toevloed van melk ſtoffen; dog welke pijn gemeenlijk van zelfs weggaat, zo dra de vrouw gezoogen word; gebeurt het egter, dat de pijn langer aanhoud, zo is het dienſtig, de Borsten te waſchen met *camfer-ſpiritus*, of men legt 'er linne zakjes op, die losjes gevult zijn met klein geſneedene *alſem-* of

moeder-kruid, *heemst-bladen*, *Roomſche camille*, *vlier-bloemen* en wat *weiten meel*, moetende men de zakjes warm gemaakt, opleggen; of men kookt deeze kruiden in *wijn*, of *water*, en maakt dan dubbelde doeken in 't doorgezijgde afkookzel, waar bij men wat *brandewijn* voegt, vogtig, die men 'er vervolgens oplegt; en waar door de pijn meestijds allengskens verdwijnt.

BORSTEN (ROOS DER); de Borsten kunnen ook pijnlijk en ontſtooken worden door de *Roos*; en deze word gekent en geneezen op dezelfde wijze gelijk de roos op andere plaatzen des lighaams; zie ROOS.

BORSTEN (SLAPPE OF VERWELKTE.) Dit kan zoo wel de vrijsters als de vrouwen overkomen: Bij de getrouwde en zuigende vrouwen is het natuurlijk, dat de borſten allengskens, naar maate dat ze veel kinderen zuigen en ook door de ouderdom flapper worden; bij de vrijsters kan dit voortkoomen, uit ziekte of kwijning, of ook door ſterke perſing of veele behandeling der borſten, en uit meer andere oorzaken; dog om dezelve weer ſtijver en harder te maaken, word zeer geprezen om 'er dagelijks tot pap geſtampte *maagdepalm* of *klimbladen* of *ſinnauw* op te leggen; of men maakt een afkookzel van deze kruiden met wijn of water, waarin men doeken bevogtigt en dezelve op de borſten legt; of

Neemt *ſinnauw* en *moederkruid* maakt 'er een afkookzel van, en gebruikt het als 'tvoorige. Dog komt dit gebrek bij de vrijsters of vrouwen uit ziekte of kwijning voort, zo moeten eerst middelen daar tegen gebruikt worden.

BORSTEN OP TE DROOGEN, zie MELK.

BORSTMIDDELEN; in 't latijn *Bechica*; *Expectorantia*; *Pectoralia*; *Thoracica*, zijn zodanige, welke dienſtig zijn tegens de Borst- en Longziektens, *heeschheid*, *hoest* en ſcherpe of taaije vogten in de keel en borst; de uitwerping bevorderende, en worden veeltijds in een afkookzel met water gebruikt; zodanige zijn, de *ſcabioſe*, *eerenprijs*, *hoefbladen*, *ſcordium*, *maluwe*, *heemſt-ijzop*, *vrouwen-hair*, *camille*, *maagdeliefjes* en *koorn-roze-bloemen*, *alandwortel*, *lavaswortel*, *Florentijnſe liſch-wortel*, *holwortel*, *taraxicum-wortel*, *ſoethout*, *anijs-* en *venkelſaad*; *St. Jans-brood*, enz. wijders zijn ook dienſtig de *ſijroop van violen*, van *witte maankoppen*, *ſijroop capillaire*, *confijte alandwortel*, *witte* en *zwarte borſtkoekjes*, *de borſt-ſijroop*, *borſt-elixir*, *borſt-ſpiritus*, *ſpiritus* van *ammoniak-zout* enz.

Aftrekzel, tegen de Borſtziektens.

Neemt *eerenprijs*, *agrimonie*, *heemſt-bladen* en *hijzop* van ieder een handvol, *zoethout*, twee oncen; alles groſjes klein geſneden en gemengt zijnde, laat men daar van een thee-kopje vol in een trekpot trekken als thee, en drinkt 'er dikwils warm van.

Of neemt *eerenprijs*, *ſcabioſe*, *hoefbladen* en *maluwe-bladen*, van elk een handvol, *heemſt-wortel* en *zoethout* van elk een once; gebruikt het als 't voorige; bij welke dranken men ook wat honing voegen kan; deeze afkookzels dienen ook in pleuris en long-ontſteeking enz. en indien de hitte en dorst groot mogte zijn, dan kan men 'er wat gezuiverde ſalpeter bij doen.

Middel tegen de benauwde Borſt.

Neemt *ſijroop van heemſt-* en van *vrouwen-hair*, van ieder een once; *walſchot*, twee oncen; mengt dit wel onder malkander; waar van de Lijder 's daags driemaal, of ook alle twee uuren, een lepelvol inneemt.

Of neemt *zoete amandel-olie* en *ſijroop van violen*, van elk een once, *walſchot* een halve once, mengt dit wel en gebruikt het als 't voorige. Dit zijn twee deftige middelen voor aamborſtigheid of benauwtheid in de borſt. Men kan anders ook maar *goede honing* neemen en dezelve met *walſchot* vermengen, 't welke ook zeer dienſtig is.

Uitnemend middel voor de bezetheid op de Borſt door verkoudheid veroorzaakt.

Neemt 4 ons *witte honing*, een half ons *conſerf van vlaar*, en een lepel vol zoete ongezouten *boter*, laat dit te zaamen eens doorkooken, waar na men 'er de *dooir* van een *eij* dat wel is geklopt inroert; neemt hier van zomtijds een eijerlepeltje, en men zal gewaar worden dat de borſt ruimer word en de hoest vermindert.

Ander middel voor de verkoudheid op de Borſt.

Neemt *alands-wortel*, *gentiaan*, *lavas*, *angelica*, *gallanga* en *zoethout* van elk even veel, ſnijd het klein en mengt het onder malkanderen, voorts als thee getrokken, en voor gewoone drank gebruikt, is uitneemende dienſtig en maakt de taaije ſlijmen los.

BORST-PRUIMEN, *roode Borſt-beſien* of *Jujuben*, in 't latijn *Jujubæ* of *Ziziphæ*; dit is een uitlandſche zoort van pruimen, zijnde langwerpig, de gedaante en groote hebbende van olijven, met een kern of ſteen van binnen, en hebben rijp zijnde, een roode koleur en zoete aangenaame ſmaak: De boom die dezelve voort brengt, word *Borſt-beſienboom*, in 't latijn door DODONÆUS *Ziziphus* en van LINNEUS *Rhamnus aculeis geminatis rectis*, *floribus digijnis*, *foliis ovato-oblongis*; *Spec. Plantar.* genaamt. Dezelve is van een tamelijke hoogte, gelijk de *pruimbomen*, en overal aan de takken voorzien met puntagtige dubbelde doorns; de bladen zijn langwerpig rond, niet zeer groot, wat hard en iets gekertelt; de bloemen, die nevens de bladen voortkomen, en uit vijf bladjes beſtaan, zijn klein en bleek of groenagtig van koleur; waar na de gemelde vrugten volgen. Deze boom groeit hedendaags veel in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, en andere warme Landſchappen, daar hij nu menigvuldig gecultiveert word, maar heeft zijnen oorſprong uit *Sijrijen* en *Cappadocien*, alwaar hij van zelfs in 't veld voortkomt, en van daar bij ouds, omtrent Chriſti geboorte, in de gemelde Land-ſchappen overgebragt is; hij word ook wel in *Neder-* en *Hoogduitſchland* door de beminnaars van vreemde gewaſſen gekweekt; geſchiedende de vermeerdering door uitlopers of inlegging der takken, of beter door het zaad uit de versch verkregene vrugten; dog dewijl deze boom onze winterkoude niet tegen kan ſtaan, zo moet dezelve in potten of bakken geplant zijnde, 's winters in de ſtoof of orangerij overgehouden worden; zij geven bij ons geen vrugten, dog dezelve worden ons, gedroogt zijnde, uit bovengemelde gewesten, tot 't gebruik in de geneeskunde toegezonden, moetende dezelve versch, dik, vleesſchig en ter deegen droog zijn.

Deze *Borſt-pruimen* hebben een aangenaame, verkoelende en vogtigmakende kragt, en zijn heel dienſtig tegen ſcherpe vogten die op de borst en long vallen, en daar uit ontſtaande heesheid, hoest, borst-ziektens, en bloedſpouwen; als mede tegens brandende droppelpis, graveel en driftig bloed, want ze temperen de ſcherpe vogten en het verhitte bloed en doen de ſlijmen uitwerpen; men maakt 'er tot dien einde een afkookſel van, 't zij alleen, of met *ſebesten* en andere dingen van dien

aart vermengt; ook word 'er in zommige Apotheken een *ſijroop* van gemaakt, die in voorgemelde gebreeken zeer dienſtig is.

BORST-PRUIMEN (SWARTE); zie SEBESTEN

BORST-VLIES, ook *Ribbe-vlies* in 't latijn *Pleura*, is dat vlies 't welk de geheele holligheid der *borst* van binnen bekleed; over al is het dubbeld dewijl 't uit twee tedere vliezen beſtaat, hebbende het binnenſte, dat tegens de holligheid aan de borst is geplaatst, een glibberige en als uitgeholde oppervlakte, zijnde dit inzonderheid dienſtig om de long voor harde ſtooting te bewaaren; het buitenſte vereenigt zig met de ſpieren, die tusſchen de ribben leggen, en deszelfs oppervlakte is ruw, ongelijk en verheeven. Het voornaamſte gebruik van het *Borst-vlies* beſtaat hier in, dat het de zijden van de binnen-borst glad en effen maakt, en dus de long beveiligt om in hare beweeging niet gekwetst te worden; vervolgens ſtrekt het tot bevestiging van de ſpieren die tusſchen de *ribben* leggen, en bewaart ook de ribben zelve in haar natuurlijke toeſtand en ruimte.

't BORT; *Braakziekte* of *Gal-ziekte*; in 't latijn *Cholera*; is een gevaarlijke ziekte, waar bij den Lijder gedurig moet braaken en teffens een ſcherpe galagtige afgang heeft, verzelt met krimpingen in de buik, pijn voor 't hart, een onlijdelijken dorſt, koude zweet, en flauwtens, kleine rasſe pols, en eindelijk verkrijgt hij ſtuiptrekkingen die hem van zijn kragten berooven, en ten grave brengen, of zeer bezwaarlijk en langzaam, wegens de vervallene kragten weer doen opkomen, indien hij niet bij tijds door goede middelen geholpen word. De oorzake dezer ziekte is een grote ſcherpigheid der vogten in de maag, die deszelfs beijde monden en de vezeldraatjes der darmen prikkelende, een tegen natuurlijke beweging veroorzaaken, en de gemelde toevallen tewege brengen.

Zeer nuttige middelen tegen deze benauwde ziekte zijn de volgende.

Neemt een drachma *Alzem-zout*, geeft het met een lepelvol goed *lamoen-zap* in; dat men na 6 of 12 uren herhaalen moet.

Of neemt droge *berberisſen* en *borſtpruimen*, kookt 'er een afkookzel van en laat den Lijder daar van altemets warm drinken.

Of neemt wel toebereid *qwee-vleeſch*, mengt daar bij een weinig beste *wijn-azijn*, met wat gepoejerde drooge *beste Oranje ſchil* en *galanga-wortel*, waar van de Lijder veel baat zal bevinden en geneezen worden.

Of neemt *zuuring-wortel*, met de bladen zo gij wilt, en verſche of gedroogde *berberisſen*, of *quee-appels*, maakt 'er een afkookzel van, waar van de Lijder iets om 't half uur moet drinken. Deze middelen zijn alle zeer goed, maar wij zullen 'er de volgende nog bijvoegen.

Neemt uitgeperst zap van *quee-peeren* of van *zuuring*, of van beijde, vier oncen, mengt daar bij fijn geſtoten *kaneel* en *muscate-noot*, van jeder een halſlood, met wat zuiker; hier van geeft men de Lijder om de uur een paar lepels vol.

Of neemt *kruiſemunt-water*, te zamen *geſtelt zedoarwater*, van elks drie onzen, *geprepareerde kreefts-oogen* of *coraalen* twee drachma; *geest van vitriool*, een ſcrupel, *tinctuur van opium*, 4 à 5 droppels, *ſijroop van limoenen* of van *quee-peeren*, een once; mengt 't tot een drankje, waar van men alle uuren een lepelvol geeft, wel omgeroert.

Of neemt *kruiſemunt-water* en *weegbree-water*, van elk drie oncen, *tinctuur van theriaak*, anderhalf drachma, *geest van ſalpeter*, een ſcrupel, *geprepareerde kreefts-oogen* en *herts-hoorn*, van elk een drachma, *ſijroop van witte maankoppen* of van *quee-peeren*, een once; mengt het tot een drankje en gebruikt 't als 't voorgaande.

Of neemt *conſerf van roode roozen* en van *quee-peeren*, van elks twee oncen, *geprepareerde kreeftsoogen* en *herts hoorn*, van elk een half drachma, *laudanum opiatum*, vier grein, *ſijroop van limoenen* een once, mengt 't en laat den lijder daar van, om de twee uuren zo veel nemen, als een noot groot.

Of kookt geſchilde *quee-peeren* met *water* en wat *wijnazijn* tot een dik moes, doet hier bij wat gepoejerde *galanga-wortel* en *oranjeſchil* met wat *zuiker*, en laat de lijder daar van 's daags drie of viermaal, zo veel nemen als een okker-noot groot.

Nevens de gemelde middelen is het ook zeer dienſtig, dat den lijder veel goede *thee* of *coffij* drinke, dat de ſcherpigheden verzagt. Ook kan men van buiten de maag ſmeeren met olie van *alzem* of van *kruiſemunt*, of van *maſtix*, of met *theriaak* in *brandewijn* geſmolten; welke ſmeeringen zeer nuttig zijn, en waar nevens de lijder zig warm moet houden.

Daar ſtaat ook nog aan te merken, dat 'er nog een andere zoort van *Bort* of *Gal-ziekte* is door zommigen het *droge bort* (*Cholera ſicca*) genaamt, waar bij den lijder, zonder bovengemelde toevallen, alleen maar opblaazingen en winden in de onderbuik, maag en om 't hert gevoelt, die hem benauwt maaken, en die hij van onderen en boven los, waar bij ook zomtijds een ligte braaking komt: Deze zoort van *bort* wort veel ligter geneezen, als de voorige, en hoofdzakelijk door windbrekende en verdrijvende dingen (*carminativa*), op diergelijke wijze als de *windzugt*; bij voorbeeld door *anijs-* of *vinkel-zaad*, *galange*, *calmus-* of *zedoar-wortel*, *oranje-* en *citroen-ſchillen*, *windbrekend water*, *oranje-* of *limoen-esſents*, *zoete geest van ſalpeter*, *geest van ammoniak-zout*, enz. en ook is de gedistilleerde olie van *camillen*, *kruiſemunt*, en *carweij* hier toe zeer dienſtig, zo wel uit als inwendig gebruikt; verder zijn dienſtig de middelen onder windzugt gemeld wordende.

BOS, zie OS.

BOSBOOM, zie PALM-BOOM.

BOSCH; WOUD; in 't latijn *Sijlva*; *Arboretum*. Om dit woord van *Bosch*, dat ongelijk genomen of verſtaan word, eenigzins te verklaaren, zo dient aangemerkt, dat men onder het woord van *Bosch* eigentlijk verſtaat, een wild *Bosch* van kleine of laage boomen, of van heesters die niet hoog groeijen, gelijk de *birken*, *elzen*, *hazelnoten* en meer andere, en die dikwils door malkander, min of meer digt van zelfs opwaſſen, gelijk men zulke in *Neder-*en inzonderheid in *Hoogduitſchland*, *Frankijk*, *Engeland* en elders, zo wel op de vlakke grond als ook op de heuvels en hoogtens vind (in 't latijn *Nemora* genaamt), en waar tusſchen veeltijds allerleij wilde, zelfs zeer dienſtige medicinaale kruiden en meer andere gewaſſen, uit de natuur voortkomen, die men elders te vergeefs zoude zoeken: Maar door *Woud* of *Wouden* (in 't latijn *Sijlva*) verſtaat men meest zodanige Bosſchen, die uit heel dikke en dikwils zeer hooge boomen, inzonderheid uit *eike-* of *boeke-boomen*, beſtaan; dog waar tusſchen ook veeltijds laage heester- en andere houtagtige gewaſſen en medicinale kruiden groeijen, gelijk men zodanige inzonderheid ook veele in *Hoog-Duitſchland* vind, die zomtijds 5, 6 en meer uuren groot zijn; als onder anderen het *Thuringer-woud*,

het

het *Zwarte-woud*, het *Hartz-gebergte*, enz. zijn de nog overblijfzelen van het oude *Hercijnſche-woud*, dat in voorige tijden omtrent de geboorte Christi, en vroeger, bijna geheel *Duitſland* overdekte, maar naderhand van tijd tot tijd uitgeroeit is, om 't land te bebouwen en beter bewoonbaar te maken; en men zegt, dat 'er ook in *Frieſland* in de *Zevenwouden* bij ouds zodanige boomen gegroeit hebben, en waar van dit deel zijn naam zoude ontvangen hebben; dog hoe 't zij, wij haalen dit hier maar aan, om aan te toonen wat verſchil 'er tuſſchen *boſſchen* en *wouden* is, dewijl men in 't algemeen daar in geen onderſcheid maakt; dat nogthans behoorde te geſchieden.

Egter noemt men ook *Boſſchen* zodanige die met opzet geplant zijn, om in 't vervolg te dienen 't zij tot kap- en brandhout, of tot timmeragie, en zulks geſchied van verſcheiderhande houtgewas, dog inzonderheid in deze landen, van *eik*, *els*, *berk* en *esch*, of ook van *wilgen*, op vogtige plaatzen, tot 't gebruik van de teenen voor de korfmaakers, enz. Ziet verder HOUT-GEWAS.

BOSCH-RAAF, zie BERG-HOPPE.

BOSCH-ROT, zie PHILANDER.

BOSCH-VINK; in 't latijn *Fringilla ſilvatica*; (*Fringilla artubus remigibus rectricibusque nigris, duabus, utrinque extimis, a medio extrorſum albis*, LINN *Faun. Suec.*) Is een Vink met wit en zwarte wieken, veel in *Sweeden* huisvestende.

BOSEA LINNÆI, ook IJERVA MORA; is een Heeſter of Boomgewas, dat langagtige en van onderen witagtige bladeren met purpere aderen heeft, brengende ook purpere vijf bladige bloemen in trosſen bij malkanderen voort; het groeit natuurlijk in de *Canariſche Eilanden*, en heeft de naam van *Boſea* verkregen van de Heer BOZE voornaam handelaar en groot liefhebber van allerleij in en uitlandſche zeldzame gewasſen en andere *naturalia* te *Leipzig*, daar men dit gewas 't eerst in de Duitſche landen door de konst in ſtookkasſen fleurig heeft zien groeijen en bloeijen, dog het geeft in deeze landen geen vrugt of zaad, en is verder nog niet zeer bekent.

BOSQUET; *Plaizier-bosch*, in 't latijn *Arboretum*; is een bosch dat in groote plaizier-tuinen met opzet geplant is, om daar in onder 't gelommer van de aangenaame groente en bloemen, benevens het hart verheugende gezang der vogelen van allerleij zoort, die daar in even vermakelijk huisvesten, en meer andere bekoorlijkheeden, te wandelen of ook hier en daar te rusten; zijnde deeze *Bosquets* tot dien einde met veele wel geordineerde *wandelpaden*, *cabinets*, *prieëlen*, *berceaux*, *kommen*, *vijvers* enz. voorzien, en ze worden doorgaans van allerleij wild boomgewas, door malkander geplant, inzonderheid van *boek*, *eiken*, *birk*, *dennen*, *pijnbomen*, *ijpen*, *kaſtanje equine*, als mede andere die altijd groen blijven; of ook aangenaame voor het gezigt of een verre reuk verſpreidende, heesteragtige bloem-gewasſen, als *kaperſoelie*, *roozen*, *gemeene jasmijn*, *honing-bloem*, *ſijringen*, *vlierbloemen*, en veel meer andere, waar van onder het artikel van *Plantagie-gewasſen* meer gezegd word; en dient nog eens tot herinnering, dat iemand die een ruime grond heeft om daar van een aanzienlijke plaizier-tuin te maaken, deeze *Bosquets* met haar toebehooren, niet moet vergeeten dewijl dezelve een der voornaamſte vermaaken en verkwikkingen van een zodaanige tuin uitmaaken, (kunnende dezelve ook grooter of kleinder geordineert worden, naar een ijders beſtek van grond): Die daar van nader overtuigt wil zijn, behoeft maar in een zodanig wel beplant en onderhouden Boschje in de zomertijd alleen of met eenig aangemaan gezelſchap te treeden, gelijk men die in Holland en andere Provincien, (om nu niet van de Koninglijke plaizier-bosſchen te *Verſailles* te gewagen,) hier en daar en onder anderen ook op de Princelijke lustplaatzen te *Oranjewoud* in Friesland, op 't *Loo* in Gelderland, en te *Soesdijk*, enz. vind, die zeer fraaij en vermakelijk zijn; ook zijn zodanige *Bosquets* niet ten eenemaalen zonder voordeel; want als het wilde geplante houtgewas te groot en daar door te oud en onaanzienlijk geworden is, dan kan en moet zulks omtrent de wortel gekapt worden om weer jong hout uit te ſpruiten en op 't nieuw fleurig en aangenaam te worden; dienende dan het gekapte hout, gekloofst en droog zijnde, tot goed brand-hout en een winter-verkwikking; dog hier bij ſtaat nog aan te merken, dat men zodanige Bosſchen of *Bosquets* niet altemaal te gelijk afkapt, want daar door zoude men zig van alle het vermaak, dat deeze Bosſchen kunnen geeven, berooven; maar men doet ze bij perceelen in de wintertijd afkappen, dat is te zeggen, het eene jaar dit gedeelte, en het ander jaar weder een ander gedeelte; dus doende, behoud men altijd 't meeſte over voor 't eerſte oogmerk, en men heeft egter alle jaaren voordeel van het hout.

BOT, zie BOTH.

BOT, zie KNOP.

BOTANICA, *Botanie*; *Kruid-* of *Plant-kunde*. Is een natuurkundige wetenſchap, waar door men de planten leert kennen, in geſlagten, zoorten en veranderingen, op een ſijſtematiſche wijze te onderſcheiden, en elk bij zijn naam te noemen; en dus is *Botanicus*; *Botanist*, *Kruid-* of *Plant-kennaar*, een man, die grondige kennisſe heeft van de planten en haar verdeeling. In onze tijden, word de heer *Profeſſor* LINNÆUS te *Upſal* in *Zweeden* voor de grootſte *Botanicus* gehouden, en zijne geſchreven werken zeer geagt, ook zijn *ſijſtema* over de botanie van de meeſte opgevolgt; en aan de liefhebbers der botanie of kruidkunde, die de latijnze taal magtig zijn, kan men inzonderheid de volgende werken van LINNÆUS aanprijzen, als zijn *ſijſtema naturæ*; *philoſophia botanica*, *genera & ſpecies plantarum* enz. Daar zijn al zedert ouds zeer veele boeken over de planten, en haar cultuur enz. geſchreven, die men in een bezonder werk van SEGUIERIUS, *Bibliotheca botanica* genaamt, opgetekent vind, en daar in door de liefhebbers, kunnen nagezien worden.

BOTANOGRAPHIA, betekent de *beſchrijving* der planten na derzelver geſtalte en kenmerken, zonder een ſijſtema, methode of leerwijze waar te neemen, en zonder opzigt op het gebruik of werking der planten; en *Botanographus* word die gene genaamt, die de planten aldus beſchrijft.

BOTANOLOGIA, betekent de *beſchrijving* der planten volgens de geſteltheid haarer gronddeelen, en wil nagenoeg zo veel zeggen als *Botanica*, wordende anders ook *Phiſiologica plantarum*, of *natuurleer der planten* genaamt. Dus is *Botanologus* een man die van de planten aldus ſpreekt of ſchrijft.

BOTANOPHILUS, *kruid* of *Plant-beminnaar*; is zodanig een, die agting voor de planten en goede kennisſe daar van heeft, ſchoon hij eigentlijk niet enkel zijn werk van de *botanie* maakt, om dezelve te leeraaren.

BOTARGE, *roode Kaviar*; in 't latijn *Botargum*, word van de kuit uit de visch *Mugil* of *Cephalus* (ook *Harder*) genaamt), bij *Thunis* in *Barbarijen*, als meede omtrent *Marſeille* in *Frankrijk* en elders gemaakt; geſchiedende zulks op de volgende wijze. Zij nemen de kuit, beſtroojen die met grof zout en laatenze dus vier of vijf uuren ſtaan,

daar

daar na leggen zij ze tusschen twee planken, die ze met weinig gewigt bezwaaren, en laaten dit zo 24 uuren ſtaan; dus uitgeperst zijnde, wasſchen ze het af, en droogen het 14 dagen in de zon, dog het 's nagts bedekkende of in huis zettende, of ook in de rook hangende; waar na het gereed is, en verzonden word. Deze *Botarge* of *Kaviaar* word gegeeten om de eetlust te verwekken, en de *Roomſchen* nuttigen ze inzonderheid in *Italien* en *Frankrijk*, veel in de vasten met *boom-olie* en *limoen-zap*; de beste moet roodagtig zijn. Daar is ook nog een andere zoort van *Kaviaar*, die in *Moscovien* omtrent de rivier *Wolga*, van de kuit uit de *Steur* gemaakt word. Zie KAVIAAR.

BOTER, in 't latijn *Butijrum*; is het vette en olieagtige gedeelte uit den melk, die door ſterke en lange roeringe of beweeging met een roerſtok of ſtamper in een hoogagtig vat, zig daar van affcheid en bij een vergadert; geſchiedende deze roering, dat gewoonlijk *karnen*, *kernen* ook *tjennen* genaamt word, met de handen, of in grote koemelkerijen door middel van een kern-molen, die door een paard aan de gang gehouden word; wordende de melk, die na dat de *Boter* gemaakt is, overblijft, *kerne-* of *boter-melk*, in Friesland *ſuip* genaamt; dog de melk moet, eer ze gekernt word, in vlakke houten tobbetjes of aarden vaten een nagt geſtaan hebben, waar door zig de room die eigentlijk het vette der melk bevat, daar van affcheid, en boven op plaatst; als wanneer de room boven afgeſchept en dan gekernt word; de overgebleve-ne dikke melk, dient vervolgens tot het maaken van grouwe kaas; dog als men geen kaas van de melk maaken wil, kan ook de melk met de room te gelijk gekernt worden, en dan blijft 'er meer kerne-melk over, dog die dikker en drabbiger is: dienende de kerne-melk tot het bereiden van ſpijze en drank, of ook het overvloedige tot drank voor de verkens.

Als dan de *Boter* gemaakt is, word ze met zuiver water wel doorgewasſchen, op dat 'er de melk uitkome; en dus wel gezuivert zijnde, word dezelve bekwamelijk gezouten, moetende het zout 'er wel door gearbeid worden, en men bewaartze vervolgens in potten of vaten.

De *Boter* dient niet alleen voor een dagelijks voetzel, zo op zig zelfs met brood gegeeten, maar ook tot bereiding van allerleij ſpijzen, gelijk bekent genoeg is. Dog daar en boven heeft ze ook veele nuttigheid in de geneeskunde, zo wel voor vee als menſchen, in en uitwendig; want ze wederſtaat 't venijn, en inzonderheid is ze dienſtig tegen het *Arſenicum* (*Rottekruid*); verzagt de verſtopping des lighaams en opent dezelve; dient ook in clijſteeren tegens 't colijk en de roode loop; uitwendig zuivert en geneest ze de wonden; dog tot dit alles moet de boter verſch en ongezouten zijn. Een of twee lepels vol ongezouten boter, en een weinig wasch, op een zagt vuur onder malkander geſmolten, en 'er een geklopt versch ei bij geroert, is een treffelijke brandzalf, die ook in vervrorene leden zeer dienſtig is. Verſche *Boter* met een weinig honing gemengt, is goed tot beſtrijking van tand-vleeſch der jonge kinderen, om de tanden met minder pijn, en beter te doen uitkoomen.

Verſche *Boter* in een ſchoon pantje bruin gefruit, is een goed middel voor *leep-oogen* en als 'er zig dikke kleverige vogten in de ooghoeken of rondom de oogen vaſtplakken, als meede in andere oog-gebreken.

Men agt de *Maij-boter* doorgaans voor de beſte, om dat dezelve vet, aangenaam en geel van koleur is; het welk buiten twijfel voortkoomt, om dat de beesten als dan van het beſte nieuwe gras en bloemen gevoed worden; hoewel de *Boter* de geheele zomer tot laat in het najaar aangenaam kan zijn, als de weide maar vet en goed is; dog de *winter boter* is altijd wit en mager, veel ſchuim van zig gevende. De *Boter* word van de landlieden ook wel, om ze geel en oogzienlijker te doen zijn, geverft met een zeeker verfzel dat uit *goudjes-bloemen* of *orleane* toebereid is; dog de natuurlijke geele koleur is zeekerlijk de beste.

Wanneer de *Boter* verſch zal gebruikt worden; dan dient ze weinig gezouten, maar als ze lange duuren zal, moet ze meer zout hebben en het zout wel met de *Boter* vermengt worden; wordende vervolgens in vaten gekneed, waarbij aantemerken is, dat tot de vaten best eikenhout dient, en 't welke geen zogenaamt ſpint moet hebben, dewijl de *Boter* van het ſpint een onaangename of ſterke ſmaak verkrijgt, ook de pekel daar door raſſer verteert, en om deze laatſte reden moeten de vaten vooral ook niet lek zijn; dog als men de *Boter* voor het winter-gebruik in de huishoudingen wil bewaren, zijn de aardene verglaasde vaten of potten altijd de beste, ten zij de huishouding groot was; want de *Boter* zig daar in beter houd en verſcher blijft als in houten vaten. Men doet ook wel, de winter boter eerst tegen het najaar op te ſlaan, om dat die wegens de koelte in die tijd beter duurt; moetende dezelve ook op een koele plaats bewaart worden, en in het bezondere is het ook nodig, zal de *Boter* ſmakelijk zijn en lange duuren, dat ze wel gewasſchen en het zout behoorlijk daar onder gemengt, en dezelve ook wel digt in de vaten gekneed zij.

Beproeft middel om de Boter 's winters ſmeudig te hebben

De *Boter* gekarnt zijnde, zo zet dezelve zo lange ongezouten weg, tot ter tijd toe dat 'er weder *Boter* zal gemaakt worden, als wanneer deze *Boter* voor de tweede maal in de karn-ton word gedaan en dus op nieuw geklenst; neemt vervolgens deze gezamentlijke *Boter* en bearbeid dezelve ter deegen; herhaalt zulks drie dagen agter malkanderen, de tweedemaal 'er het nodige zout bijvoegende; kneed ze voorts in een kroeg of vaatje; en men zal dus den geheelen winter door, ſmeudige *Boter* hebben.

Om ſterk-ſmaakende Boter te verbeteren.

Maakt een pekel van witte potzuiker en water, boort met een ſtokje tot op de grond van uw botervat gaten, giet 'er deze zuiker-pekel over, en de *Boter* zal binnen weinige dagen haar ſterkte ten eenemaalen verliezen.

BOTER-BEESJES, zie GEBAK.

BOTER-BEESTJE, zie KERN-BIJTER.

BOTER-BLOEM; *Hanevoet*, in 't latijn *Ranunculus pratenſis minor*; of *Ranunculus acris*; *Ranunculus hortenſis* DODONÆI. (*Ranunculus calijcibus patulis, pedunculis teretibus, foliis tripartito-multifidis, ſummis linearibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit gewas groeit overvloedig in de weiden; heeft geſnippelde bladen en goud-geele, glinſterende vijf bladige kleine bloemen: Men zegt dat deze boter-bloemen door de koeijen in de weiden afgegraast wordende, zulks de melk vermeerdert en aan de *Boter* de goud-geele koleur geeft; dog deze koleur kan ook van andere geele bloemen, als van de *paardebloemen* (*taraxicum*) enz. voortkomen.

Dit kruid heeft een zeer ſcherp, bijtend en blaartrekkend zap in zig, en kan daar door de wratten verdrijven, maar heeft anders geen gebruik in de geneeskunde;

dog men verzeekert, dat het water uit de bloemen door de helm gedistilleert, een zeeker middel is tegens aanhoudende koude koortzen; de dosis of gifte daar van is van een tot 6 lepels vol, naar den ouderdom en sterkte; het zelve veroorzaakt een ligte braaking: Een zeeker Geneesheer in *Pruisen* heeft zig bij de twintig jaaren daar van gelukkig bij zijne Lijders bedient. Men prijst de bloemen, met honing ingenomen tegen een kwaade keel, en gepoeijert en met vleeschnat of wijn ingenomen, tegen de geelzugt.

Daar is ook een zoort van deze *boter-bloem* of *ranunkel* met aardige dubbelde bloemen, die men in de hoven kweekt, behalven meer andere zoorten; zie onder RANUNKEL.

BOTER VAN ANTIMONIE, in 't latijn *Butijrum Antimonii*; is die bijtende zelfstandigheid, bij 't bereiden der *cinnaber* uit 't *spiesglas*, voortkomende; wordende uit de *sublimaat* en *antimonie* overgehaalt, en een metallisch deel van 't *spiesglas* uitmaakende, die door de *geest* van *vitrioolzout*, die zig in de *sublimaat* bevind, ontbonden is: Uit deze boter word door nederploffing de *mercurius vitæ* bereid.

Hoe de Boter van Antimonie gemaakt word.

Neemt *rauwe Antimonie*, zeer fijn gewreven, vier delen.

Bijtende opgeheven Kwik, een deel.

Mengt dit nauwkeurig in een steenen lauw-warm gemaakte mortier, dan in een glaazen *retort* met een wijden hals gedaan zijnde, haalt het op zand over in een *recipient*, die wel toe geluteerd moet zijn; het vuur bij trappen vermeerderende, zo zal de *Boter*, eerst als een dun en daar na als een dik vogt uit druppen; zo deze in de hals of 't begin van den *recipient* stremt, hout 'er voorzigtig een gloeijende kole toegen, op dat het smelte, want anders zouw het glas bersten; dus vaart men met 't overhaalen voort, tot dat alle de damp of rook verdwenen is; vervolgens word het overgehaalde, door het nog eens over te haalen, gerectificeert; zoo heeft men de *Boter van Antimonie*.

Als men na de overhaaling der *Boter*, een ander *recipient* voorhangt, die men niet moet luteeren, en het vuur zoo sterk laat worden, tot dat de *retort* begint te gloeijen, en daarmeede een half uur of langer aanhoud, zo zal de *cinnaber van de Antimonie* op vliegen, en zig aan de kanten van de hals des *recipients* vast hegten; men laat het vervolgens langzamer hand koud worden en men vergadert den *cinnaber*, die men met zuiver water afwasschen, en op 't nieuwe sublimeeren kan, om hem zuiver en schoon rood te hebben.

Deze *Boter van Antimonie* dient in de heel-kunde voor een bijt- of dadelijk brandmiddel in kwaadaartige toevallen; maar de onkundige zij gewaarschouwt, om voorzigtig met alle deze stoffen, zo wel bij de operatie als anders, om te gaan.

Uit deze *Boter* word ook het zeer nuttige *Bezoardicum minerale*, of de *mineraale Bezoar* gemaakt. Zie onder ANTIMONIE.

BOTER-VISCH; in 't latijn *Gunnellus*; (*Blennius maculis circiter decem, limbo albo, utrimque, ad pinnam dorsalem* ARTED. *Gen.* 27.) Is een visch tot het geslagt der *Snot-visschen* behoorende; heeft gewoonlijk de lengte van een half voet en een duim breedte; zijn koleur is ros donker groen met witte streepen; bij de rugvin zijn overlangs tien zwarte vlakken met witte randen geplaatst; enkel word hij in de *Noord-zee* gevangen.

BOTH, of *Bot*, in 't latijn *Flesus*; (*Pleuronectes oculis dextris, linea laterali aspera, spinulis ad pinnas*, LINN. *Faun Suec.*) Is een zoort van visch onder 't geslagt der *Plat-visschen* behoorende, en al te bekend om 'er hier een uitgestrekte beschrijving van te geeven, wij zullen 'er maar alleen van zeggen, dat zij zeer verschillende van koleur zijn, zijnde de eene veel bruinder dan de andere. Gemakkelijk kan men ze ook van de kleine *schelletjes*, die gemeenlijk hun verzellen, onderscheiden, eensdeels om dat ze smaller en dikker van lijf zijn, en ten anderen, dewijl zij ruuwe knobbeltjes op de bruine zijden langs de vinnen hebben: Veel *Both* word 'er in de *Zuider-zee* en elders gevangen, 't geen gemeenlijk met daar toe expres vervaardigde groene zijden netten geschied: 't Best wil deze visch op een zandige en teffens slibberige grond aarten, en zij schijnen, minder zoute en stilder wateren boven de zee te verkiezen, dewijl ze zelfs de rivieren en andere wateren in de zee uitkomende opzwemmen; meest worden ze egter in de inhammen en aan de stranden gevangen, wordende inzonderheid de *Y-Both*, voor Amsterdam gevangen, zeer geroemt; als mede in Friesland die uit de Stads-gragten van *Franeker* of *Donjumer vaart* word gehaalt.

Hoe men de Both kookt.

Men neemt de gal uit de *Both*, zuivert en snijt ze, min of meer naar believen, vervolgens kookt men ze gelijk baars of andere visch, en als men 'er een waterzoodje van hebben wil, kookt men 'er *petercelie* bij, en bereid ze gelijk baars, wordende 'er zomtijds ook wel *garneelen* bijgevoegt, zijnde dit zeer smakelijk; of men eet ze met een *eijer-zaus*, wiens bereiding bij het artijkel *baars* is aangewezen; ook met een *zuuring zaus*, die op de volgende wijze kan gemaakt worden; neemt een goed deel *zuuring*, snijd ze twee of drie maal door, doet ze in een pan met een weinig water, en laat 't gaar worden, dan van 't vuur genomen zijnde, doet 'er een klomp boter, die in weiten meel omgerolt is, in, en roert 't zo lang tot dat de boter gesmolten is, zo is de *zaus* gebonden en gereed. Men kan ook een *eijer-zaus* maaken en de gaar gekookte *zuuring* daar in roeren.

Hoe men de Both braad.

Uitgenomen en gezuivert zijnde, kerft men ze niet heel diep, besprengt ze met een weinig *zout*, laat ze dan wat staan, vervolgens droogt men ze af, wentelt ze in weiten meel en braad ze in de pan met *boter*, gelijk andere visch; opgedischt zijnde drukt men 'er *citroen* over.

Both op de rooster gebraaden.

De *Both* gezuivert en iets gekorven zijnde, legt men ze in *azijn*, dan wel afgedroogt, en met *boter* bestreeken zijnde, braad men ze op de rooster, en bedroopt ze dikwils met gesmolten *boter*; vervolgens eet men ze met gesmolten *boter* en *limoen-zap*.

BOTRIJOIDES, Druifagtig, dat naar een Druiventros gelijkt.

BOTRIJS, zie DRUIVE-KRUID.

BOTTEN, *uitbotten*, *knoppen zetten*. Dit is een tuiniers-woord, betekenende dat de boomen knoppen beginnen te krijgen, (waar uit de bloesem en bladen voortkomen.) Dus zeggen de tuinlieden: *Onze boomen botten of zetten dit jaar sterk. De peere-boomen hebben in 't voorgaande jaar zeer slegt gezet. Onze perziken hebben wel gezet*, enz.

BOTTELS, in 't fransch *Gratecu*; Dit zijn roode vrugten van zekere *rooze-boomen*; waar van men 'er twee zoorten heeft, als *kleine Bottels*, die van wilde roozen, *Honds-roozen* genaamt, komen, en *groote Bottels*, van roozen komende, die men wegens deze vrugten in de hoven kweekt; ziet ROOZEBOOM. Deze vrugten of *Bottels* gedroogt zijnde, dienen tot een aangenaame bijfpijze en worden ook geconfijt.

Hoedanig de Bottels gedroogt worden.

Wrijft van de rijpe afgeplukte *Bottels* de hairtjes met een fchoon doekje af, fnijd ze dan in 't lang midden door, en doet 'er de korls met 't pluis ter deegen uit; legt ze vervolgens op een platte fchotel of horde, zet ze in een warme bakkers oven, laat ze droog worden, en bewaart ze in een doos, op een drooge plaats. Men kan ze ook heel droogen, en dan pluist men de korls met een opgefneden pen 'er boven uit.

Hoe men de gedroogde Bottels ftooft.

Laat ze in water uittrekken, doet ze dan in een pan of casferol met een glas *water* of *Rhijnfche wijn*, wat *brood zuiker*, een ftuk *caneel* en een weinig *citroenfchil*, en laat ze zagtjes ftoven.

Hoe men de Bottels confijt.

Wrijft de rijpe *Bottels* af, dog die niet al te rijp moeten zijn; fnijt 'er de kroontjes van, haalt 'er met een opgefneeden pen de korrels wel uit, of fnijt ze ten dien einde open of door, zo als men wil; kookt ze dan in fchoon water op, dezelve in het water doende als het kookt, en als ze week genoeg zijn, fchept ze op een doorflag en laat ze wel verlekken; maakt dan een bekwame dikke *fijroop*, van *zuiker* met *water*, en goed *aalbefie-zap*, als men wil, dat 'er een goede geur aan geeft, tot ieder pond *Bottels* een pond *brood-zuiker* neemende, als dan te vooren de *fijroop* geklaart en dik genoeg is, zo doet de *Bottels* daar in, en laat ze met dezelve wat kooken tot dat ze zagt genoeg zijn, op het laatfte van 't koken een weinig gefnippelde *citroen-fchil* 'er bij doende; dan uitgefchept en in een glas of pot gedaan, die men wel toe moet fluiten.

Op een andere manier.

Snijd de *Bottels* op, en neemt 'er de korrels uit; dan in een bakje gedaan zijnde, zet ze in een kelder tot dat ze murf geworden zijn; maakt dan een *fijroop* van *zuiker* en giet die over de *Bottels*, in een confituur-glas of pot, en laat het een dag of 8 ftaan, daarna giet de *fijroop* af, kookt die weder dik, giet die dan op nieuw over de *Bottels*, en bewaart ze als boven; dit is een zeer goede manier.

Om de Bottels te candilarifeeren.

Hiertoe worden de *Bottels* geconfijt als boven op de eerfte manier, dog de *fijroop* moet niet zo dik zijn; dan neemt men de *Bottels* uit de *fijroop* en legt ze 1 à 2 daagen op de rand van een fchotel dat 'er de *fijroop* wel kan afloopen, wentelt ze daar na in fijne *broodzuiker* om, en zet ze voor 't vuur of in een warme ftoof, en laat ze ter deegen droog worden; bewaart ze vervolgens in een doos op een drooge plaats.

Om merg van Bottels te maaken.

De *Bottels* van buiten en binnen wel gezuivert zijnde, zet ze in de kelder, gelijk boven gezegt is, tot dat ze zo murf worden, wrijft ze dan door een ftremijn of teems en neemt vervolgens zo veel gezifte zuiker als merg, roert 't wel onder malkander, en dan in een glas gedaan en op een drooge warme plaats bewaart.

Om Paftеijtjes of Koekjes van het merg te maken.

Als 't merg door gewreven is, kookt een heel dikke ftijve *fijroop*; dezelve dan van 't vuur genomen en wat geroert zijnde, roert 'er het merg in, dan in vormen gedaan en in een kasje laaten droogen.

BOTS-KOP, in 't latijn *Orca* (*Delphinus rostro furfum repando, dentibus latis ferratis;* LINN. *Sijft. Nat.*) Is een zoort van *Dolphijn*, die gewoonlijk 24 of 25 voeten lang is, zijnde dus veel grooter als eenig ander zoort van *Dolphijnen*; de naam van *Bots-kop* fchijnt hij verkreegen te hebben, dewijl zijn kop die van vooren ingedrukt is, niet kwalijk na een omgekeerde boot gelijkt en dus zeer lomp of bot is; het end van zijn bovenkaak fteekt nogthans een weinig uit, zo dat die min of meer opgewipt gelijkent, dog zijn kop is voor en agter even dik en niet fcherp, zo als die der *Dolphijnen*; de beide kaaken zijn met ftompe tanden bezet, en de onderkaak is veel dikker en grooter dan de bovenfte, de oogen gelijken naar die der Bullen, en hij heeft op de kop een canaal, waar door hij water uitwerpt; deszelfs rugvin is langer als drie voeten; de huid die zeer glad is, is zwart op de rug: Deze visfchen behooren, zo wel als alle de andere van dezen rang, onder de *Vivipara* of levendig baarende Dieren, hangende de jongen doorgaans aan de prammen van de moer, of worden door dezelve met de vinnen vast gehouden: Veel worden ze in de *Wester-oceaan* gevonden, en menigvuldig te *Zund-moer* aan de Noorweegfche kust gevangen; tot dien einde roeijen hun de visfchers maar agter na, en door het geklop en het gepols in het water, jaagen zij die domme dieren op het droog, alwaar zij dan afgemaakt worden, zij bevatten een meenigte *thraan*, en hun vleesch word door de Inwoonderen gegeeten en voor niet onfmakelijk gehouden.

BOUILLON, *Vleefchnat*; dus word het nat genaamt, waar in vleesch, inzonderheid rundvleesch, gaar gekookt is, zonder of ook met 't vet, het welke van veel gebruik in de keuken is, als dienende niet alleen tot foupen, maar ook tot fauzen en om 'er deze en geene groentens in te kooken of te ftooven, waar door ze veel fmakelijker worden, dan wanneer men enkel water, behalven de *boter* of 't *vet* gebruikt. Wil men ras een goede foup klaar maaken, als men *Bouillon* heeft; zo neemt *witte brood*, fnijd 't in dunne ftukken, en rooft die bruin, bewrijft ze dan met *muscate-noot* en in een fchotel gelegt zijnde, giet 'er heete *Bouillon* over, zo zal men een fmakelijke en gezonde foup hebben, inzonderheid als de *Bouillon* wat vet is. Men kan ook eerst wat kruiden, als *peterzelie*, *kervel*, *beete*, *ajuin*, *kool*, *bloemkool*, enz. in de *Bouillon* week of gaar kooken, als men wil; zie verder SOUP. Om altijd goede *Bouillon* gemakkelijk op reis te kunnen medevoeren, zie op SOUP en TABLETTEN.

BOUISSON, dus word een *Naantjes-boom* ook dikwils genaamt, die maar een ftam van een halve of heele voet hoog en daar op een ronde holle kroon heeft; wordende doorgaans cieraadshalven, met fnoeijen dus kort en cierlijk onderhouden: Zie ook *Naantie* onder het artikel BOOM. Daar ftaat nog van deze laage bomen aantemerken, dat men daar toe meest *appel*, *peer* en *kerfeboomen* gebruikt, dewijl andere zoorten kort gehouden

wordende, weinig vrugten geven; zelfs moet men tot de gemelde alleen van de weldragende zoorten, verkiezen, wil men veel vrugten van de *Bouisfon* of *Naantjes* verwagten. Ook moeten de *appelen* noodzakelijk op *paradijs*, en de *peeren* op *quee* gegriffelt zijn, want op wilde ſtammetjes gegriffelt, groeijenze te ſterk, en zijn bezwaarlijk kort en cierlijk te onderhouden.

BOULINGRIN, is een term der hoveniers-konst, en betekent, een grote plaats in een lust-tuin met fijn gras gedekt; en van een aangenaame reguliere gedaante rondom, 't zij vierkant, langwerpig-vierkant, agtkant, rond, ovaal of met hoeken, enz. Het woord *Boulingrin* komt af van de engelſche woorden *Boule*, dat een bal betekent, en *grin*, betekenende een met groen gras bedekte grond, dewijl de Engelſchen, die de uitvinders van de *Boulingrins* zijn, op dezelve met de bal pleegen te ſpeelen; dezelve zijn van twee hooftzoorten, als *gemeene* en *te zamengeſtelde*; de eerſte zijn alleen ſimpel van gras, zonder enige andere vercierzels, dog de tweede zoort zijn met figuuren en krullen uitgeſneden; ook zomtijds met loof- en borduurzelwerk van palm geplant, tuſſchen beiden gemengt, en met platte banden, of met rabatten rondom voorzien, die dikwils met *taxis*, *bloemboomtjes*, *ſtatuen* of *vaaſen*, en de padjes overal met zand en ſteengruis van verſcheiderhande koleuren, verciert worden: Ook wordenze zomtijds met hoge plantagie boomen, als *ijpen*, *kaſtanje-equine*, of met heggen rondom, of aan twee zijden beplant: Beide zoorten zijn weer tweërleij, namelijk ze leggen of op de effene grond, of iets verdiept, met een *terras* rondom, gelijk ze wel meest gemaakt worden, en aldus ook 't fraaiſt ſtaan. Men legt ze gewoonlijk op een groote plaats van de tuin, die op het uitzigt is of ook wel in de groote *bosquets*, en elders daar het te pas koomt.

Deze *Boulingrins* geven, wel geordineert zijnde, een fraai gezigt, en maaken een der voornaamſte ſtukken van een grote plaiſier-tuin uit: Dog om zig cierlijk te vertonen, zo moeten ze van fijn gras aangelegt zijn, en 't zelve, door het dikwils af te maaijen en te rollen of te kloppen, kort en zindelijk gehouden worden; moetende derhalven ook, de wilde kwade kruiden, altijd voor het maaijen naukeurig uitgewied worden; want is het gras niet fijn en kort, of dat 't verwildert, zo zullen dezelve in plaats van anders fraai te ſtaan, een ſlegte vertoning maaken.

BOUTEILLE, dus noemt men gewoonlijk een glazen *vles*, die een rondagtige buik en op dezelve een korte nauwe hals heeft, zijnde dit eigentlijk een franſche naam; dezelve zijn min of meer groot, dog wel meeſt van die groote, dat ze een mingelen (zijnde ongeveer twee pond) nat kunnen bevatten: Men gebruikt ze hooftzakelijk, om 'er wijn in af te tappen en te bewaaren, of te vervoeren, dog zijn ook tot andere gebruiken zeer gerijflijk: Dezelve worden veel in de glasblaazerijen van *Frankrijk*, gelijk meede ook in *Duitſchland* en elders vervaardigt; beſtaan meest uit groen glas, en zijn ſterk. Daar is ook nog een andere Franſche zoort van *Bouteilles*, die platagtig en meestijds met wit rijs-werk, om niet ligt te breken, bevlogten zijn, waar in voornamentlijk de beste *Bourgogne-* en *Champagne Wijnen* verzonden worden.

BOUW-LAND, word doorgaans genaamt, zodanig land, dat met allerlei veld-vrugten bezaait word, in tegenſtelling van *Wei-land*, dat met gras begroeit is, en tot weiding van het vee en hooi dient. Zie LANDBOUW en WEILAND.

BOVINA AFFECTIO, dezen naam draagt een zeeker klein wormtje, zig tuſſchen vel en vleesch vestigende, en die eindelijk de huid doorboort.

BOVIST, *Wolfs-feest*; in 't latijn *Boviſta*; *Crepitus lupi*; *Orbicularis*, (*Lijcoperdon ſubrotundum*, *lacerato dejciſcens* LINN. *Spec. Plantar.*) Is een ronde of eijronde zoort van *Fungus* of ſpons, die bijna geen ſteel heeft, en van verſchillende groote groeijende. In 't begin is dezelve overtrokken met een witte huid, en heeft van binnen een wit merg, maar daarna word de huid bruinagtig, en 't merg verandert in een fijn, droog, bruin en ſtinkend poeijer of meel. Men vind dit gewas op drooge wei-landen en op andere dorre grazige plaatzen. De *Bovist* is zeer adſtringerend, opdrogend en verdikkend, dog word alleen, te weeten meest 't bovengemelde poeijer daar uit, uitwendig gebruikt, om allerleij bloedvloeijingen uit wonden te ſtempen, dat 't zelve kragtig en ſchielijk uitwerkt; wordende tot dien einde 't poeijer met wat eijwit gemengt 'er op gebonden, of op een andere wijze gebruikt, ook ſtilt dit poeijer het bloeden der neus en der ambeijen; en mede droogt het de vogtige vloeijende gezweeren op; maar men moet zig wagten dat 'er niets van 't poeijer in de oogen kome, waar voor het zeer ſchadelijk is.

BOXHORN, zie FENUGREEK.

BOXUS; beteekent een *Marentak* of *Mistel*, die op verſcheiderhande boomen groeit. Zie MISTEL.

BOZA, is een zeker zoort van *Bier*, wordende uit *gerst* met *gierst* gemengt, en te zamen tot mout gemaakt, en bereid, de gemeene lieden in *Turkijen* gebruiken het voor hunnen gewoone drank, dog is onaangenaam van ſmaak, en hooft-bedwelmende.

BRAADEN, zie BRADEN.

BRAAD-VISCH, ook *Jeſes*; (*Cijprinus pinna ani quatuordecim*, *rostro redundito*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een visch onder het geſlagt der *Karpers* behoorende, wiens kop en lijf zeer breed zijn, deszelfs koleur is op de rug donker-blauw, aan de zijden zilveragtig en aan de buik geelverwig; de ſtaart is gevorkt, hij heeft gewoonlijk de lengte van derde half voet, en is zelden meer als vier duim dik; veel word hij in de rivieren de *Donau* en *Oder* gevangen; is zeer ſmakelijk en wel voornamentlijk gebraaden zijnde, waar door hij ook de naam van *Braad-visch* heeft verkregen.

BRAAKING, in 't latijn *Vomitus*. Deze beſtaat in een bedorvene beweeging der maag, of wel der maagvliezen, waar door alles wat in dezelve is, door den mond uitgeworpen word: De Braaking ontſtaat of door inwendige, of door uitwendige oorzaaken.

Door *inwendige* oorzaken ontſtaat dezelve, het zij door een rauwigheid, of door eenige bedorve zappen, of door een verandering van een koorts, of door een ſijmpathie van de herzenen, of van de milt, of van de lever, of van de blaas, of van de gal, of van de lijfmoeder, of van de ingewanden, of eindelijk van eenige geborſten aderen.

Door *uitwendige* oorzaaken komt ze voort, of door de kwaade hoedanigheid, of door de menigte van voedzel of drank, als mede door 't zien braaken van een ander, of door eenig vergif, of door een ineetend middel, of door een breuk of kwetzuur, of door een ſlag of ſtoot, of door een hooftwonde, of door een ongewoone beweeging. De *Braaklust* is ongemakkelijker als het *Braaken* zelve, om dat de kwaade ſtoffe zig aan de maag vaſt zet, en haare vliezen prikkelt.

De voorbooden van *Braaking* zijn walging, beeving van den

den onderlip, opſpanning van den onderbuik, ende een onklaar gezigt. Ingevalle het uitbraakzel zuur is, zonder dat men dorst heeft, geeft het een koude geſteltheid te kennen; zo het geel is, of groen, ſtrekt zulks ten teken dat men dorst heeft, dat de mond bitter is, dat men een prikkeling in de maag gevoelt, dat tong en gehemelte rauw en droog zijn; en deze *Braaking* ontſtaat uit de gal. Indien met het uitbraakzel een etteragtige ſtoffe gemengt, en de ſmaak en reuk affchuwelijk is, ontſtaat ze uit bedorve vogten en zappen; of zo het gene men uitbraakt, de kleur van latouw-zap heeft of groen is, ontſtaat de *Braaking* uit fluimen; maar indien ze ontſtaat uit een geborſten ader in de maag, zal men 'er de hitte maar van gevoelen; zoo ze van de ſlokdarm komt, zal men pijn in 't nederſlikken gevoelen, en in de rug; maar als het uitbraakzel ſchijnt hard te zijn, en gelijk als kleine brokken vleesch, is het een teeken, dat 'er een verzweering in de maag is.

Een toevallige *Braaking*, die iemand in 't begin der ziekte overkomt, zonder eenige voorafgaande tekenen van kwaade kooking der maag, is altijd ſchadelijk, zo wel als in een zwaare koorts.

Het dikwils *Braaken* is menigmaal een voorbode van hagchelijke ziektens.

Een *Braaking*, enkel uit de gal ontſtaande, of ook uit fluimen, of droefgeestigheid, is zeer gevaarlijk.

Groen uitbraakzel, of ſtinkend, in het begin van een ziekte, is niet zelden doodlijk.

Alle *Braakingen*, zijnde donker geel en ſtinkende, beteekenen veeltijds de dood.

De *Braaking* in een vallende ziekte een opkrimping der zenuwen veroorzaakende, is dodelijk, ten zij die gevolgen binnen korten tijd ophouden.

Roode oogen en de hik, volgende na de *Braaking*, zijn doodelijke tekenen.

De Bloed-braaking buiten koorts, is zomtijds niet gevaarlijk.

Uitbraakzel met gal en ſlijm gepaart, verligt en zuivert de maag; die geenen, welke afgemat zijn door een langduurigen buikloop, als zij aan het braaken koomen, zijn ze genezen; ook geneest 't braaken van bloed, de vrouwelijke Sexe, welke aan den Bloedgang onderhevig zijn

Gelijk nu de braaking van zelfs, door deze of gene oorzaak kan voortkoomen, zo kan dezelve ook opzettelijk, door verſcheiderhande braakmiddelen verwekt worden, en deze middelen zijn in veelerleij ziektens en gebreeken geenzins de geringſte, om dezelve te geneezen, dewijl ze het lighaam in de eerſte plaats ontlasten van de onzuiverheeden die zig in de maag onthouden, en veeltijds de oorzaaken van een ziekte zijn; dog dewijl dezelve daarenteegen ook wederom nadeelig en zelfs gevaarlijk kunnen zijn, in andere ziektens en omſtandigheden; zo dienen ze niet onverſchillig, zonder kennisſe en oordeel gebruikt te worden.

In welke ziektens en gevallen de Braakmiddelen nuttig, en in welke dezelve nadeelig zijn.

1. Dezelve zijn nuttig in een verſlijmde en overlaaden maag, maag-pijn, euvelheid, afkeer van eeten, zuure oprispingen, andere- en derdedaagze koortzen, geel- en waterzugt, langduurige aanvallen van aamborſtigheid, hardnekkige oogzweeren, jigt, zinkingen op de borst, voor al 's winters; hardnekkige kolijk, buikloop, keel-ontſteeking, en in 't algemeen geſproken, in alle gevallen daar men reeden heeft te vermoeden, dat de maag met kwaade rauwe, ſlijmige of wel galagtige ſtoffen bezet is.

2. Daarentegen zijn de Braakmiddelen nadelig, bij zwakke menſchen en zwangere vrouwen, in duizeling, vallende ziekte en beroerte, borstziekte, teering of longzugt, bloedſpuwen, bloedbraaken, overvloedige ſtonden der vrouwen, moeders-opſtijging en uitvalling, ſtuiptrekkingen; ontſteeking der ingewanden, ſchoon 'er een walging bij was; voorts in graveel en breuken.

Middelen om 't Braaken te verwekken.

Daar zijn voornamentlijk drie zoorten van *Braakmiddelen*, als, *zagte*, *middelmatige* en *ſterke*; of *zagte*, *ſterke* en zeer *ſterke*; die men anders ook onderſcheid in Braakmiddelen van de eerſte, tweede en derde graad.

1. De *zagte* verwekken het braaken zonder eenige ongemakkelijkheid, en zijn zulke, die het vlies dat den ſlokdarm bekleed, zagtjes prikkelen; van dezen aart zijn, als men een veer in de keel ſteekt; het drinken van een groote meenigte warm water, of maager vleeschnat met ongezouten *boter* of *boom-olie* vet gemaakt; *oxijceratum* (dat is *azijn* met *water* gemengt), of *oxijmel* (*azijn-honing*) met een glas lauw *water* gemengt; of vier *radijzen* of *knollen*, met een half pint *water* tot op de helft gekookt, en dan warm gemengt met drie of vier lepels vol *boom-olie*; de bloemen of takken van *gemeene* of *ſpaanſche brem* in *water* gekookt; wijders de zaaden van *dille*, *melde*, *ajuin*, *porreij*, *nardus*, enz.

2. De *middelmatige Braakmiddelen* zijn de *hazel-wortel*, in ſubſtantie tot een half drachma, of de wortel getrokken in *wijn* (en niet in water, want dan doet ze niet braaken maar overvloedig 't water loozen), tot anderhalf once; of 't afkookzel in water, tot een halve once: Of als men de bladen van de *hazel-wortel* gebruikt, neemt men 'er vijf of zes in ſubſtantie, of agt om op *wijn* te trekken, of 10 à 12 om in een pint water te kooken; maar van het *extract* van de *hazel-wortel* word 'er maar tot een ſcrupel genomen.

De gepoeijerde bladen van *gratiola* van een ſcrupel tot een drachma; of van de gepoeijerde wortel *gratiola*, of van *cijclamen* tot een drachma; of dezelve getrokken in *wijn*, tot een drachma.

Gepoeijerde wortelen van *concommers* of *meloenen*, in eenig gevoeglijk vogt, tot een drachma.

De ſchors der wortel van *vlier* of *hadik*, tot een drachma, in *vleeschnat* met een weinig *citroen ſchil* gekookt; of 't zap van dezelve wortel in een bekwaam vogt, van twee tot drie drachma; de middelſte groene ſchors der jonge *vlier takken*, gelijk ook de bladen, hebben dezelfde kragt, in genoegzaam *water*, of *vleeschnat* met wat *kaneel* of *citroen-ſchil* gekookt.

't Zaad van *colutea* of *lombardſche linſen* tot twee drachma, in een genoegzaame menigte *meede* genomen.

De *tabaks-plant*, die hier te lande ook geteelt word, is een goed braak-middel bij gebrek van andere, als men agt of tien bladen in water kookt, mits ze daar in werpende, als het reeds kookt: Het zap dezer bladen, van een tot twee drachmen in vleeschnat, of witte *wijn* genomen, doet dezelve werking; hoewel verſcheiden in verſcheide menſchen; want de *tabak* zuivert zommigen door braaking, anderen door den afgang: De *tabak* doet ſlapen, en waaken; doet zommigen niezen, andere rachelen en ſpuwen; maakt dronken en nugteren; zijnde dus een verſcheiden middel in de medicijne, ja bijna een algemeen geneesmiddel, want men trekt uit den *tabak*, *zuure geesten* voor de aamborſtigheid en verſtoptheid; een olie voor de wonden, ende een zout voor kwa-

de zweeren; en is daar- en boven een ſterk oplosſend of verdunnend middel, omtrent kwaadaartige vogten en ſlijm, die naar geen ander middel luisteren.

De *Ipecacuanha-wortel*, word hedendaags zeer geprezen, als het beste braak-middel, dat men in alle gevallen daar een braak-middel nodig is, zonder eenig gevaar kan gebruiken; de *doſis* of *gifte* is van 20 tot 30 grein, gepoeijert met *ſoup*, warm *bier*, of icts anders in te nemen.

Wijders gebruikt men nog verſcheiderhande mineraale en chijmiſche dingen tot 't middelmatige braaken, dog waarvan zommige zulks al vrij ſterk doen, als

Tartarus emeticus of *Braak-wijnſteen*, van vier tot zeven grein.

Mercurius vitæ of *Levens-kwik*, tot drie grein.

Vitriolum album of *witte Vitriool*, tot een half drachma.

Turpethum minerale, tot vijf grein.

Vitrum antimonii, of *glas van antimonie*, 10 à 12 grein. } in twee oncen Rijnſche of andere beste witte wijn, een nagt getrokken, en daarna door een vloeipapier gelekt, tot een *Braak-wijn*.

Crocus metallorum, of *ſaffraan der metalen*, 8 á 10 grein. }

Onder deze alle is de *Braak-wijnſteen* zo wel als de *Ipecacuanha*, ook een zeer goed en uitnemend braakmiddel, dat in allerlei omſtandigheden veilig kan gebruikt worden: Nog heeft men in de Apotheeken een *braak-ſijroop (angeli-ſalæ)*, tot zes drachma, en een *braak-ſijroop van tabak*, waarvan de *doſis* is van twee drachma tot een halve once.

3. *Sterke braakmiddelen* zijn de *witte nies-wortel* het zaad van de *wonder-boom* (*Ricinus*) en van de *cataputia*; 't zap van *wilde concommers*, en van *wilde wijnruit*; *gecalcineerde vitriool*, *crocus metallorum* in ſubſtantie genomen; dog deeze worden nooit gebruikt, ten waare bij heel ſterke menſchen, en dan is het nog altijd zeer gevaarlijk.

Daar zijn ook dingen die uitwendig het braaken verwekken, als ze op de maag gelegt worden, gelijk *witte nies-wortel*, of *verkens-brood* (*cijclamen*) gepoeijert en met *honing* of verſche *boter* gemengt; of de *gal* der dieren, enz., ook zijn 'er die men in de handen of onder de voet wrijft; dog deze worden zelden gebruikt, ten ware iemand geheel niet inneemen konde.

Voorts zijn 'er nog eenige dingen bij 't neemèn van een braakmiddel aan te merken; 1. als dat men van alle deze braakmiddelen min of meer geeft, naar den ouderdom; 2. dat men de geheele *doſis* of *gifte* niet in eens te gelijk behoeft te neemen, maar dat men zulks in twee of drie reizen na malkander doen kan, naar dat het werkt; en dus genoeg gebraakt hebbende, 't overige te rug laat; want het lighaam van de eene mensch veel ligter tot 't braaken overhelt als dat van een andere; 3. moet men ook na 't innemen van een *braakmiddel* veel warme *thee* of *vet vleesch-nat* drinken, waar door de ſtoffe in de maag los gemaakt en dus gemakkelijker uitgeloost word; ook moet men na de inneeming veel beweging maaken, en zig-warm houden, inzonderheid in de wintertijd; 4. is het ook dienſtig, als 'er walging of perſing tot 't braaken is, maar de braaking niet volgen wil, dat men dan de vinger of een veer in de keel ſteeke, 't geen het braaken zeer bevordert; 5. de beste tijd om een braakmiddel te nemen is 's morgens nugteren, want de genuttigde ſpijs en drank maaken het middel onkragtig; dog het mag ook wel op andere tijden geſchieden, als het de noodzakelijkheid vereischt; 6. wanneer de braaking geheel over is, is een maag verſterkend middel zeer dienſtig, bij voorbeeld een glas *goede wijn*, of eenig goed *maag-elixir*, enz. waar bij men een weinig ligt eeten nuttigt.

Indien het gebeurde, dat de braaking te hevig ware of te lang duurde, zo moet men vette *ſoupen* gebruiken, of wel *amandel-* of *boom-olie*; of men geeft water waar in een weinig *geest van vitriool* gedaan is, zo veel dat 't een aangename zuurte verkregen heeft; of geeft verſch uitgeperst *citroen-* of *limoen-zap* met wat *ſoup* of *wijn*, en men kan een pleiſter van *theriaak* op de maag leggen.

Middelen om het Braaken te ſtuiten.

Indien het gebeurt, dat iemand van zelfs aan het braaken raakt, zonder andere merkelijke ziekte of toevallen, 't zij door overlaading van de maag, of dat dezelve onzuiver is, waar door de natuur zig zelfs zoekt te redden en te zuiveren, in zodanig geval moet men het braaken zijn gang laaten gaan, dewijl zulks meest doorgaans van zelfs ophoud, als de maag gezuivert is; maar als de braaking lange aanhoud of te overvloedig mogte zijn, dat groot nadeel zoude kunnen te wege brengen, dan moet men dezelve zoeken te ſtuiten; waar bij dient aangemerkt, dat als de braaking ontſtaat uit *zuure* of *galagtige* rauwigheden der maag, als dan de *zuuragtige* en *aardagtige* middelen dienſtig zijn, maar ontſtaat dezelve uit *ſlijmagtige* ſtoffen, dan dienen best de *ſpecerijen* en *geeſtige dingen*; dog men kan ook van beijde onder malkander mengen.

Neemt goed verſch *citroen-* of *limoen-zap*, of uitgeparst *zap* van *zuuring*, en geeft daar van altemets een lepel vol met wat wijn.

Of neemt altemets een glas vol van het afkookzel van *berberisſen*, of van *zuuring-wortel*.

Of kookt *quee-peeren* met *zuiker* en *kaneel*, en eet daar van met 't nat; of in plaats van dit, gebruikt altemets geconſijte *quee-peeren*, of *quee-vleesch*; ook is een once rauw *quee-zap* gedronken, uitnemend om de *braaking* te doen ophouden; want de *quee-peeren*, op wat wijze ook bereid, zijn een heerlijk middel tegen de braaking en dienen inzonderheid ook tegen het braaken der zwangere vrouwen.

Of neemt *quee-vleesch*, vier oncen; *ſijroop van berberisſen*, twee oncen; gepoeijerde *galanga-wortel* of *oranje-ſchil* of van beide, twee drachma, en mengt het zelve onder elkanderen, waar van den lijder 's morgens en avonds zo veel neemt als een okernoot groot.

Of neemt *zaad* van *zuuring* en *porcelein*; drooge *kruiſemunt* en *gebrand hertshoorn*, van elks twee drachma; *roode roozen*, twee ſcrupel, elk bezonder gepoeijert zijnde, mengt 't onder malkander, waar van men 's morgens en avonds t'elkens een half drachma neemt, met wat *vleesch-nat* of *wijn*, of maakt 't met anderhalf once *quee vleesh* tot een brok, om 'er 's morgens en avonds de groote van een okernoot van te neemen.

Of neemt *water* van *kruizemunt*, vier oncen; *geest van vitriool*, anderhalf ſcrupel; *ſijroop tegens de winden*, een halve once, mengt 't tot een drankje, hier van neemt men om de uur een of twee lepels vol.

Of neemt *te zamengeſtelt zedoar-water*, vier oncen; *tinctuur van catechou* en gepoeijerde *kreefts-oogen*, van elk een drachma; *ſijroop* van *roode roozen*, of van *quee-peeren*, een halve once, mengt het tot een drankje, dat men gebruikt als 't voorige, wel omgeſchud.

Of

Of neemt *water van kruiſemunt* vier oncen; *zout van alzem*, twee ſcrupel; *ſijroop van limoenen*, twee oncen; mengt 't tot een drankje, dat men in twee reizen neemt, een half uur na malkanderen.

Of neemt fijn geſtotene *kaneel*, droge bladen van *kruiſemunt* en *muscate-noot*, 's morgens een halve lepel vol met goede *wijn* in, zulks nog eens of meermaalen herhaalende. Een gifte *theriaak* met een week gekookt *eij* genomen, is ook dikwils dienſtig, gelijk ook een ſcrupel of 20 grein gepoeijerde *maſtix* met wat *ſoup* ingenomen, of men kauwt zo veel *maſtix-korrels* in de mond en ſlokt 't neer.

Ook zijn veeltijds uitwendige middelen alleen van goede uitwerking; bij voorbeeld, neemt een *ſponſie*, kookt die in goede *wijn azijn*, en dan wat uitgedrukt zijnde legt hem zo warm op de maag of hart-kuil, en eet een ſtuk geroost witte-brood dat met *muscaate-noot* wel gewreven of beſtrooit is.

Of neemt de korst van *witte-brood*, zo groot of grooter als een hand, weekt die wat in *wijn-azijn*, beſtrooit ze vervolgens met fijn geſtooten *muscaat*, *kruidnagels*, en *kaneel*, en bind ze warm op de maag.

Of legt een pleiſter van *theriaak* op de maag, dit helpt ook veeltijds.

Het dient nog aangemerkt, dat dikwils ook een Braakmiddel zeer nuttig is, om de maag van de flijm- of galagtige ſtoffen te ontlaſten, waar na men de maag weer met goede ſpeceerijagtige dingen moet verſterken.

Ingeval de *Braaking* door de voornoemde middelen niet ophoud, moet men den Lijder drie grein *laudanum*, met een drachma *aloë* met wat *ſijroop* van *bleeke-roozen* gemengt, ingeeven; of drie a vier druppels *tinctuur van opium* met wat ſoup.

Als de *braaking* word veroorzaakt door een flijmagtige ſtoffe, kronkel-darm, of ontſteeking der herſſenen, milt, of lever, moet men, om bekwame genees-middelen te hebben, op de afzonderlijke artijkelen van deze ziektens nazien.

Slijmen en vogten, die naar geene purgerende middelen luiſteren, worden dikwils door een *braaking* uitgeworpen, wanneer de natuurlijke geſteltheid, de hoedanigheid der vogten, en het jaargetijde een veerdige en gemakkelijke ontlaſting maaken.

Want het is zeker, dat een galagtige ſlijm door een *braaking* gemakkelijker word ontlast, dan door eenig ander middel; dat de zomer bekwaamer is, om de *braaking* met voordeel te bevorderen, als de winter; en eindelijk, dat die genen, welke een borstziekte onderworpen zijn, bezwaarlijker braaken, als anderen.

Middelen tegen de Braaking der kleine kinderen.

Het gebeurt veeltijds, dat de kleine kinderen dikwils braaken; hier tegen dienen de volgende middelen.

Neemt fijn gepoeijerde *muscaat*, *kruidnagels* en gepreparceerde *kreefts-oogen*, mengt 't onder malkander, en geeft 't kind daar van een weinig, met melk of wat pap in.

Of neemt *kruid-nagels*, een half drachma; *maſtix*, een ſcrupel, maakt 'er een poeijer van en gebruikt 't als 't voorige; of kookt het in wat wijn, en geeft daar van altemets een zuiker-lepeltje vol.

Of geeft 't wat *te zamengeſtelt zedoar-water*, als 't voorige; dit is zeer goed.

BRAAK-LAND, noemt men zodanige akkers, die men na de inoogſting der vrugtgewaſſen een geheel jaar lang laat leggen, zonder te bebouwen; om dezelve, na dat ze door de jaarlijkze bebouwing uitgemergelt zijn, en ſlegt of weinig vrugtgewas meer geeven, door de ruſte weder te herſtellen en vrugtbaar te doen worden: Dog het is eigentlijk niet de ruste die zulks te wege brengt, maar het zijn de vrugtbaarmakende of groeiverwekkende deeltjes, die aan de aarde door de *influentie* of indringing van de *lugt*, *regen*, *ſneeuw*, *hagel*, *dauw*, *vorſt*, enz. geduurende haare rust toegebragt worden, en waar door ze wederom ontfangt 't geene ze door de jaarlijkze teeling meeſtendeels verlooren hadde: Maar zal deze *braaking* van vrugt zijn; zo is het niet alleen nodig dat de akkers in ruste leggen, maar dezelve moeten ook behoorlijk door den Landman toebereid worden, om de gemelde toegebragt wordende vrugtbaarmakende deeltjes bekwamelijk te kunnen ontfangen, en bij haar te behouden; hierom is het, dat de *braak-akkers* op verſcheide tijden des jaars behoorlijk en diep genoeg met de ploeg moeten omgeroert en los gemaakt worden; gewoonlijk geſchied de eerſte ploeging in het najaar na de laatſte in-oogſting; het welke eene der voornaamſte is, om de vrugtbaarheid des winters te ontfangen, daar na word de tweede ploeging verrigt in het voorjaar, zo dra de bezigheden van het ploegen en zaaijen der overige akkers zulks toelaat; vervolgens geſchied in het laatſte van *Maij* of in *Junius* de derde ploeging, welke hooftzakelijk dient, om het onkruid te vernielen, dat anders 't land van de toegebragte vrugtbaare deelen zoude beroven, en om welke reden het ploegen ook nog wel eens in de maand *Julius* of *Augustus* hervat word, indien het de overige drukke bezigheden des Landmans in die tijden toelaaten; eindelijk geſchied de laatſte ploeging in het najaar, om deze akkers als dan, gelijk andere met veldvrugten te bezaaijen; dog het ſtaat aan te merken, dat men de akkers, inzonderheid die uit de natuur ſchraal zijn, ook nog te hulpe moet komen met deze of geene meſting, die men het gereedtst kan hebben, zijnde inzonderheid de koemest in zulke akkers de beste; welke mest, indien die oud en reeds wat verrot is, voor de laatſte ploeging over de akkers gebragt en geſtrooit word; maar is hij verſch, dan is het beter, dat zulks voor de ploeging in *Maij* of *Junius* geſchiede, dog men moet nooit de mest lang op de grond leggen laaten, maar, zo dra doenlijk is, onderploegen. In plaats van mest is ook allerlei verrot vuilnis, bagger, asch van verbrand hout en planten, mergel enz. zeer dienſtig. Daar is ook nog een andere gemakkelijke manier tot bemestiging dezer akkers, te weeten, dat men een kudde *ſchaapen*, die over dag door een Herder in 't veld geweid worden, 't nagts in een met horden omheint vierkant perk, op de akker beſluit, en dat de Herder om de derde of vierde nagt zodanig verplaatst en met paaltjes bevestigd, dat ze een vierkant naast 't voorige uitmaaken. Hier door zal de akker, naamlijk door de mest die de ſchaapen 's nagts laaten vallen, aanmerkelijk verbeterd en vrugtbaar gemaakt worden. Zie verder MEST.

Wonderbaarlijke vrugtbaarheid brengt de *rust* of *braaklegging* der akkers aan dezelve toe, zo dat ze daar na weederom voortbrengen 't geene zij te voren weigerden, of niet konden, dewijl ze uitgeput waren; en het is buiten twijffel voor 't grootſte gedeelte hier om, dat *God* aan de kinderen *Israëls* gebood, hunne akkers om het zevende jaar te laten rusten en niet te bebouwen, ſchoon het land *Canaan* anders boven maaten vrugtbaar was. In *Neder-* en *Hoogduitſchland* is men gewoon, de ſchraale zandige

dige en andere akkers elke vierde jaar te braaken; waar na ze het eerst met *graanen* bezaait worden, die veel en een fterk voedzel begeeren, gelijk *weite* (indien het land niet van een geheel flegten aart is, of anders met *rogge*,) 't tweede jaar met *rogge* of *garst*, en 't derde met *haver* en andere ligte veld-vrugten, waar na het weer braak blijft leggen.

BRAAK MAAND; dus word de *Wiedemaand* of *Junius* op veel plaatzen genaamt, dewijl in die maand gewoonlijk de *braaklanden* geploegt worden; zie WIEDEMAAND

BRAAK-NOOTEN, zie KRAANS-OOGEN.

BRAAK-VOGEL, zie WULP.

BRAAK-WIJN, *Vinum emeticum*; deze word bereid uit *glas van Antimonie* (*Vitrum Antimonii*) of uit *Saffraan der Metalen* (*Crocus Metallorum*), waar van men tien grein ten hoogften, op twee oncen *fpaanfche* of andere befte *witte wijn*, een nagt lang wat warm laat trekken, en dan door een vloeipapier laat lekken, en vervolgens in geeft; dog deze *Braak-wijn*, fchoon hij de maag van de gal- en flijmagtige vogten wel zuivert, werkt wat fterk, en dient derhalven niet wel anders dan voor fterke natuuren; tedere en zwakke menfchen, of die een verouderde kwaal in 't lighaam hebben, moeten 'er zig vooral voor wagten. Deeze *Braak-wijn* met de *faffraan* der *metaalen* toebereid, word anders ook *Aqua benedicta Rulandi* genaamt.

BRAAK-WIJNSTEEN; in 't latijn *Tartarus emeticus*; zie deszelfs bereiding, en gebruik onder ANTIMONIE.

BRAAK-ZIEKTE; zie 't BORT.

BRAAM-BESIEN, zie BRAMBOZEN.

BRAASEM; in 't latijn *Brama*; (*Cyprinus pinna ani radiis viginti feptem, pinnis fufcis* LINN. *Faun. Suec.*) Is een zeer bekende zoete waters-visch, die genoegzaam door geheel *Europa* word gevonden, en mede zeer menigvuldig in onze *Nederlanden* is; zelden ziet men ze in fterkvlietende wateren; enkel in rivieren, dog meest in meiren en moerasfige poelen, wordende nimmer gevonden daar een harde zandgrond en dus het water helder is: Zeer ongelijk van groote zijn deeze visfchen, men vind 'er die tot zes pond weegen; deszelfs maakzel is breed, plat van zijden, klein van kop, fcherp van rug en buik en met breede fchubben gedekt; de koleur der rug en die der vinnen is bruin of zwartagtig, aan de zijden en buik witagtig of bleek; dog in de geene die oud zijn, goudgeel: Volgens de Heer KLEIN, krijgen de mannetjes in de maanden *Maart* en *April* witagtige harde knobbeltjes of nageltjes uit de huid en fchubben voortkomende, gaande vervolgens van zelven weder weg: Hun paartijd is volgens LINNÆUS wanneer de mannetjes *Jeneverboom* bloeit, en zijn fluifmeel laat vallen; zij aazen op 't flibber en flijk en gebruiken mede tot hun voedzel de kruiden en infekten die 'er in groeijen. Het vleesch van de *Braasfem* is vast, voedzaam en lekker en word geenzints voor ongezond gehouden: Zie hier de verfcheidene wijzen, hoedanig dezelve op het fmaakelijkfte worden toebereid.

Hoe men de Braafem bereid.

Men fchrapt 'er de fchubben af en doet 'er de gal uit, even als uit de baars, dan gekurven en gewasfchen zijnde, kookt men ze in ziedend *water* met *zout* gaar, gelijk andere visch; voorts maakt men een faus van *boter* en gehakte *peterfelie*, en de visch aangerigt zijnde, giet men 'er de faus over.

Op een andere manier.

De visch klaar gemaakt en gekookt zijnde als vooren, maakt men een *ziepel-faus* aldus, fnijd eenige kleine *ziepels* in dunne fchijven, braadze zagtjes in *boter*, dog niet bruin, doet 'er dan *azijn* met wat *water* gemengt, *peper*, *zout* en *zuiker* bij, en laat 't kooken tot een faus, dezelve met een weinig weiten *meel* bindende, dog niet dik; gietze dan over de aangeregte visch.

Nog op een andere wijze.

Kookt de *Braafem* zo als boven gezegt is, en rigtze op een fchotel aan; neemt dan goede *boom-olie*, *citroennat*, wat *peper*, geraspte *notemuscaat*, zo veel *rijnfche wijn* als *citroen-nat*, klopt het wel door malkander tot een faus; ftrooit dan eerst wat fijn gehakte *peterfelie* over de aangerigte visch en giet 'er de faus over; men kan het warm of koud eeten, en is goed voor de Roomsgezinden in de laatfte dagen der vasten.

Op deeze wijze kan men ook kleine *fnoekjes*, *baars* en *aal* toerigten.

Hoe men de Braafem ftooft.

De *Braafem* gefchrapt, en gezuivert zijnde als boven, legt hem in een fchotel met *boter*, *zout*, *peper*, en een weinig geraspte *muscaat*, en laat hem op een kolenvuur ftooven; men kan 'er ook wat gehakte *peterfelie*, en *champignons*, als men wil, bij doen; als ze dan gaar is, drukt men 'er een *citroen* over uit.

Op een andere manier.

De *Braafem* behoorlijk ontweid zijnde en wel zuiver gewasfchen, voorts niet te diep aan weerskanten gekorven, legt men dezelve in een vertinde koperen of wel aarden holle *fchotel*, doet 'er een weinig *water*, de ruimte *boter*, *room* en *notemuscaat* bij, legt 'er vervolgens een taarte-dekzel met vuur op, en draagt zorg, om het van tijd tot tijd te begieten; gaar zijnde en gereed om op te disfchen, zo neemt eenige dooiren van *eijeren* met wat *limoen-* of *citroen-zap*, klopt het wel en roert het in de faus, om te binden, zorge dragende dat het niet fchifte; men kan ook eenige plakken *citroen* op de visch leggen en 'er *kappers* bij voegen; is een fmaakelijk eeten.

Om de Braafem met een zoete faus te ftooven.

In plaats van *water* en *room*, zo doet 'er *witte franfche wijn* en na goedvinden *zuiker* bij; voorts *boter*, wat fijn gefneeden *chalotten*, *zout* en *note-muscaat*, bedroopt het wel en doet 'er ten laatften geftooten befchuit over, om de faus te binden.

Braafem op de roofter gebraaden.

Neemt de *Braafem*, maakt ze fchoon en ontgaltze, het ingewand 'er in latende, dan gekorven zijnde, wrijft ze ter deegen rondom met *boter* en fteekt 'er ook een ftukje *boter* in, legtze op de roofter, bedruipt ze vervolgens altemets met gefmolten *boter*, en keert ze ook dikwils om, tot dat ze bruin en gaar zijn; neemt dan verfche *boter* en laat die in een pot fmelten, doet daar fijn gehakte *peterfelie*, wat *wijn* of *water* met *azijn*, een weinig *zout*, *limoen-zap* en wat *meel* in, om te binden, laat het dan op 't vuur kooken, en een gebonden faus worden, die men over de aangerigte *Braafem* giet.

Andere gieten 'er gefmoltene *boter* met kappers over, daar men ook wat *limoen-zap* of *azijn* bij doen kan; ook maa-

maaken zommige een ſaus van *boter*, *limoen-zap* of *azijn* en *chalotten* of *ajuin*, klein geſneden.

Op een andere manier.

De *Braaſem* uitgehaald, wel gewaſchen en aan beide kanten niet te diep gekorven zijnde, zo laat dezelve een uur of twee, aan de ſtaart vast gemaakt, in de lugt hangen, voorts met een doek afgedroogt; neemt dan ter deegen fijn gehakte *chalotten*, *peterſelie*, een weinig *majoraan* en *zout*, mengt dit onder geſtoten beſchuit, en bewrijft hier meede de visch, bedruipt hem voorts met *boter* en legt hem op de rooſter, met niet te veel vuur 'er onder, te braaden; van tijd tot tijd moet dezelve omgekeert worden, en met geſmolten *boter*, waar in *citroen-zap* gedaan is, bedruipt worden; gaar zijnde, dischtmen hem voor met een ſaus van *eijerdooijers*, *citroen-zap* en *boter*, op de wijze van een zuure ſaus gemaakt, dog niet te dik. In plaats van vuur onder de rooſter, kan men ook dus te werk gaan; zet de rooſter op een groote ſteenen ſchotel, of wel een blikken braad-pan, de visch 'er toebereid opgelegt zijnde, zo doet 'er een taarte-dekzel over, 't welk zo groot moet zijn, dat het de geheele rooster kan bedekken, doet hier dan vuur op, en laat het dus zagtjes gaar braaden, van tijd tot tijd dezelve omkeerende en bedruipende. Ook kan men in plaats van op de rooster, de visch maar in een koperen vertinde ſchotel leggen, en daar een taarte-dekzel met vuur op, zonder vuur onder de ſchotel te doen, van tijd tot tijd omgekeert, en voorts behandelt, zo als boven geleert is.

BRACHE, zie A LA BRACHE.

BRACHIÆUS, *Arm-ſpier*, zie SPIER.

BRACHIALE, ook *Carpus*; *Raſceta*, is de *Voor-hand*, uit agt beenderen van verſchillende gedaante zaamengeſtelt; wordende dezelve door ſterke banden, van de *elle-en armpijp* voortkomende, gebonden en als te zaamen getrokken; deeze agt beenderen, zijn zodanig geplaatst, dat vier 'er van aan de elle-pijp, en de vier overigen met de beenderen van de na-hand vereenigt zijn.

BRACHIALIS ARTERIA; deezen naam draagt een gedeelte der *Oxel-ſlag-ader*.

BRACHIALIS INTERNUS ET EXTERNUS; zijn die twee ſpieren, welke van 't binnenſte en buitenſte deel des ſchouderbeens ontſtaan, en teffens met de lange en korte uitrekker, en den kleinen *anconæus*, een gemeene pees vormen, dienende om de elleboog te doen uitſtrekken.

BRACHIATUS; dat armen heeft; of van boomen ſpreekende, betekent het dat takken heeft, of getakt is.

BRACHIUM, zie ARM. Ook betekent zulks bij vergelijking, de tak van een boom.

BRACHIJCHRONIUS; oudtijds wierd hier eene kortduurende ziekte door verſtaan.

BRACHIJLOGIA; is iets dat op een korte wijze word voorgeſtelt, dusdanig de *Aphorismi* van HIPPOCRATES zijn. *Brachijlogus* noemt men een zulke, die in weinig woorden, zijne gedagten weet uit te drukken, en voor te ſtellen.

BRACHIJPNOEIA; hier word een zwakke, en benauwde ademhaaling door verſtaan.

BRACTEA; een Blik of uitgeklopte Plaat, die de Heelmeesters in verſcheidene toevallen gebruiken. Zie ook FOLIUM FLORALE.

BRACTEATUS FLOS; Bloem met bloei-bladen.

BRADEN, betekent in het huishoudelijke, om iets, inzonderheid allerlei vleesch en gevogelte, met geen of weinig nat, maar alleen met boter of vet, door 't vuur gaar en eetbaar te maaken, 't zij aan het ſpit, of in een pan of pot, over vuur of in een bak-oven; moetende een gebraad, zal het aangenaam ſmaaken en oogzienlijk zijn, bekwaam bruin gebraaden, egter niet gebrand, nog te gaar zijn; wij zouden breeder over dit articul uitweiden, ware het niet, dat bijna bij ieder zoort van vleesch, enz. aangeweezen wierde, hoedanig het zelve moet behandelt worden.

BRADIJPEPSIA; betekent een zeer langzaame verteering der ſpijzen, door een gebrek aan levensgeesten, of zuure galagtige, en ſlijmige rauwigheden voortſpruitende; het kan meede ontſtaan, wanneer het maagvogt niet wel geſtelt, of de maag zelve al te zwak is; dit ongemak heeft veel overeenkomst met de *Apepſia*; zie aldaar.

BRADIJPUS, zie AI.

BRAMBLING, zie BERG-VINK.

BRAMBOSE; *Brambeſie*, of *Brommelbeſie*, ook *Bramen* genaamt, in 't latijn *Rubus*; van deeze vrugten heeft men drie zoorten, als

1. De groote of *zwarte Bramboſe*; (*Rubus foliis quinato-digitatis*, *ternatisque*, *caule petiolisque aculeatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De kleine of *blauwe Bramboſe* (*Rubus foliis ternatis nudis*, *caule aculeato*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *groote Bramboſe* met dubbelde witte bloemen.

De eerſte zoort groeit hooger op, als de tweede en heeft zwartagtige groote vrugten: Daar word ook een verandering van gevonden met witte vrugten, dog die hier te lande zeldzaam is, maar men vind ze meer in *Engeland*. De tweede zoort heeft kleindere blauwagtige *beſiën*: Deze beijde zoorten groeijen in *Neder-* en *Hoogduitschland* en elders overvloedig in de heggen, bosſchen en op andere rouwe plaatzen, in zand- en ſteenagtige gronden.

De derde zoort is heel doornig en heeft kleine dubbelde witte bloemen als roosjes; men kweekt dezelve uit liefhebberij wegens de bloemen in de tuinen, wordende door de wortel-ſpruiten ligt voort gezet. Daar zijn ook nog eenige veranderingen van deze *Bramboſe*, als, met geſnippelde bladen, met fraaije bonte bladen, en zonder doorns; behalven nog eenige vreemde zoorten, uit *Canada*, die ook zomtijds van de liefhebbers gekweekt worden.

De rijpe vrugten van de beide eerstgemelde zoorten zijn zeer volzappig en zoet, dog met eenige amperheid of trekking vermengt, egter niet onaangenaam, inzonderheid de kleine zoort, die zoeter als de groote is, maar hier te lande minder gevonden word: Dezelve hebben een adſtringeerende of te zaamen trekkende kragt, inzonderheid als ze nog niet ter deegen rijp zijn; zij verkoelen en droogen op: De onrijpe Beſiën en 't zap van de rijpe kunnen gebruikt worden als de *moer-beſiën*; zie aldaar. Uit het zap van de rijpe Beſiën kan men met zuiker een aangenaame roode wijn maaken, op de wijze als van *aalbeſiën*, die voor maag- en hartverſterkend gehouden word; men maakt 'er ook *geleij* of *rob*, en *ſijroop* van, gelijk van *aalbeſiën*, die dienſtig zijn tegens de gebreken in de mond en keel; het afkookzel van de jonge ſcheuten en bladen, of van de onrijpe beſiën, of ook het daar uit geperste zap, met wat *weegbree* of maar gemeen water gemengt, word gepreezen tegens gezweeren van de mond en keel, gezwollen amandelen, als meede tegen bedorven tandvleesch en losſe waggelende tanden, als men daar wat *honing* bij doet, en 'er meede gorgelt. Ook is het ge-

melde afkookzel of zap dienſtig tegens de roode loop en allerleij bloedvloeijingen.

De jonge rijzen der Bram-beſiën zijn taai, en worden van de landlieden gebruikt, om deeze of geene dingen meede te binden of te vlegten, als bij voorbeeld Bijekorven, enz.

BRANCA LEONIS, zie SIJNNAUW.

BRANCA URSINA, zie SPHONDIJLIUM.

BRANCHIÆ, ook *Bronchiæ*; heeft tweederleij betekenisſen, wordende 'er in de eerſte plaats, de uitterſte ſpitzen van de lucht-pijp door verſtaan, welke hun einde in de lucht-blaasjes der longe neemen; draagende deszelfs bloedvaten de naamen van *arteriæ* en *venæ Bronchiales*. Ten tweeden, begrijpt men 'er die werktuigen der visſchen door, die hun als tot longen verſtrekkende, het middel verſchaft, om in 't water adem te ſcheppen, en gebruik van de lugt te kunnen maaken, die zig in het water bevind.

BRANCHOCELE; deeze naam draagt een gezwel, dat zig aan de lucht-pijp vestigt; en uit verharde klieren, of wel van buidel-gezwellen; van verwijderde bloedaderen, of eindelijk van de uitgezette lucht-buis zelven ontſtaat.

BRANCHUS; dus noemt men een zoort van zinking, die zig in de lucht-pijp en hals zet, en ook de naam van heeschheid (*raucedo*) draagt; zie aldaar.

BRAND (HEETE); 't *Heete Vuur*, ook *St. Antonius Vuur* genaamt; in 't latijn *Gangræna*. Dit gevaarlijke toeval is de hoogſte trap van ontſteeking en een beginnende verſterving van de zagte deelen, als *vel*, *vleesch*, *aderen* en *zenuwen*, die veeltijds volgt op een langbijblijvende ontſteeking, ontwrigtingen, zwaare kneuzingen, wonden, zwaare branding, vervrorene leden, beten van dolle honden, enz., als mede ook dikwils een gevolg is, van ſterke windzels of binding der deelen.

De *Heete Brand* word daar aan gekent, wanneer de pijn en zwelling, die eerst groot was, vermindert, het gevoel in het lijdende deel begint weg te gaan of verſtompt, en 't zelve bleek of blauwagtig begint te worden: Wanneer nu niet bij tijds goede hulpmiddelen hier tegen worden in 't werk geſtelt, of dat dezelve geen baat aanbrengen, dan ontſtaat 'er een geheele verſterving, van het lijdende deel of lid, welke gekent word, als de hitte in koude verandert, de pijn geheel weg gaat en 'er geen gevoel meer in het lijdende deel is, hoe men 'er ook in ſnijd of ſteekt, 't zelve word blauw en zwartagtig, daar vertoonen zig hier en daar zwartagtige blaazen, vol van een geelagtig water; het lijdende deel verliest de huid, en als 'er in geſtooken word, verneemt men nauwlijks een druppel bloeds, alle beweeging van de polsſlag en de gevoeligheid zo wel in het vleesch als in de peezen gaat weg, en na verloop van eenige tijd verneemt men een ſtank als een aas: en dit word dan de *koude brand* of 't *koude vuur*, in 't latijn *Sphacelus* genaamt, die ongeneesbaar en doodelijk is, ten zij dat het lijdende deel kan afgezet worden, waar door nog veele in leeven kunnen behouden worden, als de afzetting bij tijds geſchied.

Tegen de *Heete Brand* worden de volgende middelen gepreezen.

Neemt *ſcherp perſikkruid* (*perſicaria acris*), twee handvol, *ſcordium*, een handvol, kookt dit in ruim een half mengelen *roode wijn*, tot dat 'er een derde verkookt is, zijgt 't dan door, en perst 't wel uit; in dit vogt maakt men een vierdubbeld linnen doek nat, en legt 't heel warm op 't vuurige deel, den doek weder met dit afkookzel bevogtigende, als 't droog word; en 't zelve dus daar mede ſtovende, waar neevens de lijder twee à drie theekopjes vol van dit afkookzel over dag moet drinken.

Of neemt *water-eppe*, vijf handvol, *toppen van alzem*, *ſcordium*, *ſalie*, *wijnruit*, van elk een handvol, ſnijd het klein en kookt er met kruim van *witte-brood* en *wijn* een pap van, waar bij men wat *brandewijn* mengt, en dus warm op de lijdende plaats legt.

Of neemt *water-eppe*, twee handvol, *alſem toppen*, *ſcordium*, *wijnruit*, *kandiſche dictam*, van elk een handvol, kookt dit, klein geſneden zijnde, in anderhalf mengelen *witte wijn*, tot op een mengelen, zijgt 't dan door en mengt 'er bij een lood *theriaak*, hier mede ſtooft het lijdende deel dikwils wel warm, op de wijze als in 't eerſte gezegt is: Men kan deze dingen ook in goed *bier* kooken en bij het doorzijgzel wat *brandewijn* met de *theriaak* doen. Of

Neemt *angelijke-wortel* en *lavas-wortel* van elk een once, *ſcordium*, *wijnruit*, *cardebenedicte* en *ſalie*, van elk een handvol; *mijrrhe* en *mastix*, van elk zes drachma, *ammoniak-zout*, een halve once; *ſpaansch-groen*, een half drachma; *gebrande aluin*, drie *drachma*; alles klein geſneeden en geſtooten zijnde, kookt het in genoegzaam *kalk-water*, *franſche wijn*, en *camfer-brandewijn* onder malkander, van elk zo veel men wil, hier mede moet men de beſchadigde partij warm ſtoven, wordende dit middel bij veelen geprezen.

Of neemt peekel van *limoenen* of van *zuurkool*, en ſtooft daar meede. *Zeewater* of anders *peekel* met *alzem* gekookt, is meede zeer goed.

Of neemt verſche *paarde-mest*, kookt die met *pis* en *loog* tot een pap, en legt 't op.

Of neemt ſterke *brandewijn*, gepoeijerde *armeniſche bolus* en *camfer*, mengt 't tot een pap, en legt 't op.

Of neemt geſmoltene *potasch*, mengt 'er een weinig *vitriool* of *aluin* onder, en legt 't op; dit word veel geprezen.

Dog zo de lijder door deze middelen niet ras verligting gevoelt, dan moet het lijdende deel met al het geene rondom nog gezond is, met een *lancet* of *vlijm* in geſneeden worden met veele vlijmingen, en zulks min of meer diep, na dat het *vuur* hooger of dieper zit, tot dat de lijder het gevoelt, op dat de opgeleide hulpmiddelen te beter kunnen indringen, moetende het deel na de vlijming altemets gewaſchen worden met *terpentijn-geest*, of met *ſterke brandewijn* daar *theriaak* in geroert is, of met *camfer-brandewijn*, of met *geest van ammoniak-zout*, daar een weinig *Egijptiſche zalf* in geſmolten is, of met *tinctuur van mjirrhe* of *aloë*, of met *elixer proprietatis*; of men ſtrooit 'er in gepoeijerde *mijrrhe* of *aloë*; dog nog beter worden geagt de *gedistilleerde olien* van *kruidnagels*, *pokhout* of van *jeneverbeſien*; men gebruikt verder een der voorgemelde ſtoovingen of pappen.

Nevens alle de gemelde dingen, moeten 'er ook inwendige middelen gebruikt worden, welke abſorbeerend en zweetdrijvend zijn; zijnde inzonderheid dienſtig de *tinctuur van mijrrhe*; *elixir proprietatis*; *bezoar-tinctuur*; *geest van hertshoorn*; *ſpiritus matricalis*, enz. wijders *kreeftsoogen*, *zweetdrijvend antimonie* en *gebrand hertshoorn*. Dog men heeft zedert niet langen tijd bevonden, dat onder allen de *kina-kine* een zeeker en beproeft middel is, om het *heete vuur* te ſtuiten, 't zij alleen, of gevoeglijker benevens een der voorgemelde uitwendige middelen, waar toe inzonderheid het eerstgemelde middel geprezen word; men neemt tot dien einde gepoeijerde *kina-kine*, zes drachma; *ſijroop van kruid-nagels*, of van *rabarber*,

rabarber, een once; mengt het, waar van de Lijder om de drie of vier uuren het zesde deel neemt. Of geeft de Lijder om de 4 uuren maar een drachma fijn gepoeijerde *kina-kine* met wijn.

Of neemt *cardebenedicte-water* en *melisse-water*, van elk drie oncen; gepoeijerde *kina-kine* zes drachma; *diascordium*, anderhalf drachma; mengt het tot een drankje, waar van men om de uur een lepelvol geeft, wel omgeroert; met deze *kina* moet men aanhouden tot dat 'er een goede etter komt: Wordende de ftuiting des vuurs voor eerft gekent, wanneer het kwaad niet verder voortkruipt en 'er een fcheiding tusfchen het gezonde en bedorvene komt, die meeftttijds een roodagtige zeer gevoelige kring tusfchen beijden maakt, waar in gemeenlijk gezonde witte ftoffe is, waar op de verettering volgt; dog als de etter veel en dun is, dat den Lijder grotelijks verzwakt, inzonderheid als hij oud is, en waar van hij ook ligt kan komen te fterven, zo moet men met de *kina* aanhouden tot dat de etter wit, dik en weinig word; en men gebruikt verder zuiver- en heelmiddelen gelijk bij andere gezweeren. Maar als de middelen zodanig vrugteloos zijn, dat 'er een geheele verfterving of 't *Koude Vuur* op volgt, dan is 'er geen andere toevlugt, om het leven te redden, dan de afzetting des lids, indien zulks doenlijk is.

BRAND (KOUDE), *Koud-vuur*; zie hier over in 't vorige artikel van *heete brand*.

BRAND; *Koorn-brand*; ook het *Swart* genaamt, in 't latijn *Uftilago*. Dit is een bederving en zwartwording der koorn-airen en graanen, waar door ze 'er uitzien, als of ze door vuur gefengt, en als met een zwart poeijer beftrooit waren: De oorzaak van dit kwaad, denken zommige te zijn, wanneer in de voor-zomer de airen, als ze nog teder en tegen of in het bloeijen zijn, door regen bevogtigt wordende, 'er fchielijk een brandende zon opvolgt, welke fchielijke verwisfeling als dan veele airen doet bederven, en zwart worden. Dog andere fchrijven zulks toe aan een kwaade nevel of dauw; of ook aan de blixem; wederom andere aan een bedorvene vrugtbaarmaaking in de bloeitijd; en nog anderen denken, dat de vogtigheid of eenige andere kwaade geftaltheid der aarde de oorzaak daar van zij, dog alle zeer onwaarfchijnlijk, inzonderheid het laatfte: Hoe het zijn mag, de oorzaak van de brand fchijnt nog niet zeker genoeg bekent te zijn: 't Komt ons voor, dat men daar van de oorzaak moet zoeken in de bederving des zaads, dat gezaait word, en wel inzonderheid ook van het zaad-fpruitje; dat door fchimmel of op eenige andere wijze nadeel geleeden heeft en aangeftooken is: En dewijl men tot nog toe niet zeker de waare oorzaak van dit gebrek des koorns weet, zo zijn ook de middelen, die men daar tegen aan de hand geeft, en op zommige buitenlandfche plaatzen in 't werk ftelt; als onder anderen, om 't zaad met *zout-* of *kalk-water* voor de zaaijing te bevogtigen, niet toereikende genoeg bevonden; het beste middel zouden we oordeelen te zijn, als 'er jaarlijks veel *brand* in de graanen voortkwam, dat men nieuwe goede graanen van elders tot de zaaijing gebruikte; ten minften zou men dit ligtelijk kunnen onderzoeken. Deeze *brand* word onder allerleij graan-vrugten gevonden, en dus ook verfchillig genaamt, als *tarwen-brand*, *roggen-brand*, *gersten-brand*, enz. dog komt meest in de eerfte; egter word dezelve juist niet alle jaaren even veel, en dikwils geheel niet onder de graan-vrugten vernomen. Als deeze brandige of zwarte graan-korrels meede onder het goede koorn zijn, en gemaalen worden, maaken ze een zwart en ongezond brood. Is men begeerig, over deeze *brand* of 't *fwart des koorns* meer te weeten, zo vind men daar van breedvoerig gemeld in de *Nieuwe wijze van Landbouwen*, *III deel*, *pag.* 91 en vervolgens; als meede in de *Uitgezogte Verhandelingen VI deel*.

BRANDARIS, zie BAAK.

BRANDEN, of *Branding*; in 't latijn *Ambufta*, of *Combuftio*; dit is gemeenlijk een kwetzing van de huid, door brandende zaaken, 't zij door wezentlijk vuur, of door gloeijende en gefmoltene metaalen, of door kookend water, olie, of andere vloeiftoffen, of ook door buskruid.

Daar zijn drie trappen van *Branding*; in de eerfte trap is het vel rood, de fmert groot en fteekend, even als of men de huid met *barnetelen* geflagen had; de gebrande huid zwelt op met puisten vol helder water, en 't oppervellettje zondert zig af. Voor eerst en vooral moet men zorge draagen, dat 'er geene water-puisten of blaaren ontftaan, het welk kan voorgekoomen worden, met het gebrande lid aanftonds in olie te fteeken, of in heet water, of een doek in heet water geftooken, en 'er opgelegt; of ook met het zelve zo nabij het vuur te houden, als mogelijk is, want het vuur zelve is 't eigentlijke tegenmiddel der Branding: Zo dra men zig met kookend water of iets anders gebrand heeft, moet men de beledigde plaats zorgvuldig toedekken, en voor de lugt bewaaren, dit belet het blaar trekken. Voorts prijzen wij ook de volgende middelen aan.

Middelen voor de Branding.

Neemt een *uije*, kookt ze; gekookt zijnde, verplettert ze wel, en maakt 'er gelijk als een zalfje van, legt dat op den brand; fnijd onderwijlen een *uije* in twee of meer ftukken, ftampt ze een weinig, en legt ze op het bezeerd lid, tot dat de andere *uije* gaar is. Dit alleen kan genoeg zijn.

Neemt *grauwe Spaanfche zeep*, fchrapt dezelve, en legt dit affchrapzel op den brand, wrijft 'er het linnen meede, dat gij 'er op bind, en de brand zal wel haast geneezen. *Brandewijn* of *camfer-geest* is 'er een uitneemend middel voor. Men moet den brand aanftonds met dezelve beftrijken, en 'er een linnen doek, in *brandewijn* nat gemaakt, op leggen. Of

Zo dra gij u gebrand hebt, neemt *wijn-azijn*, en zuivert 'er den brand meede; legt 'er voorts een linnen doek in *wijn-azijn* nat gemaakt, op, en ververscht het van tijd tot tijd. Of ftooft de brand terftond met gewoone *fchrijfinkt*, zulks van tijd tot tijd herhaalende. Of fmelt *vitriool* in water, en gebruikt het als de *inkt*. Of neemt *eijwit* en *boom-olie* door malkanderen geklopt, ftrijkt dit op de gebrande plaats, zulks van tijd tot tijd herhaalende, is uitmuntend, en ftilt binnen korten de pijn, 'er de brand uittrekkende.

Een uitneemende Zalf voor Branding.

Neemt verfche *paarde-drek*, kookt die twee uuren lang met *raap-olie*, drukt het lauw geworden zijnde, door een doek, en bewaart het in een fles; het zij iemand zig met kookend water, vuur, of iets anders brand, en van deeze olie op de bezeerde plaats doet, zal binnen weinige ogenblikken de pijn ftillen, en de brand 'er uit trekken, en binnen korte dagen de gebrande plaats ten eenemaalen geneezen; men moet zorge draagen, om telkens, wanneer het gebrande begint te fteeken en pijnlijk

te worden, van de voorſchreevene olie op een ſchoone linnen doek geſtrooken, 'er op te doen; dit middel heeft de eigenſchap, dat hoe ouder het word, hoe meerder het in kragt toeneemt.

Zo dra men zig met kookend water, of iets anders gebrand heeft, moet men zonder te vooren een ander middel te gebruiken, direct van deeze olie 'er op doen.

Een ander middel voor branding.

Smelt één once *wasch*, in kleine ſtukken geſneeden, in vier oncen *boom-olie*, werpt 'er twee harde *eijerdooijers*, in ſtukjes geſneeden, in; mengt het met elkander, en zet 't op heete *asch*, tot dat 't de dikte van zalf ontfangt. Om het te gebruiken, ſtrijkt het, koud geworden zijnde, op een linnen doek, zo dat het zelve maar geel word, en legt het op het bezeerde; doet dit tweemaal 's daags, tot aan de geneezing, welke gewoonlijk op den negenden dag volgen zal.

Andere Geneesmiddelen, voor allerlei Brand, door het Vuur ontſtaan.

Neemt een afkookzel van *raapen*, met *loog* van ongebrande kalk; of een *uije* onder de *asch* gebraaden; of *noot-olie*; of een *eijerdooijer* met *olie* gemengt; of *hoender-drek* met *roofe-olie* gemengt; of wel *mos* van *zwarte doornen*, zo fijn als gij ze kunt vinden, droogt het in een oven, of in de zon, maakt het tot ſtof, mengt het met *melk* van een zoogende vrouw, maakt 'er een zalfje van, om op de gebrande plaats te leggen. Of wel neemt *zout water*, of *pekel*, maakt 'er een linnen doek in nat, en legt het op den brand; of *zeep* met *honing* en *boter*; of *zap* van *uijen*; of *olie* van *eijeren*; of ſmelt *aluin*, *koperrood*, en zeer weinig *camfer*, in *fontein-water* en goede *wijn-edik*; giet dit water dikwils uit den eene pot in den anderen; maakt het lauw, en legt een linnen doek, daar in nat gemaakt zijnde, op den brand. Of neemt het wit van twee *eijeren*, ſchud het zaamen met *noot-olie* en *roofe-water*; giet 'er het bovenſte van het water, waar in kalk gelescht is, bij; ſchud het andermaal zaamen onder malkander, en laat het vervolgens ſtil ſtaan.

Een ander middel voor Branding.

Smelt *wit wasch* en *olie* van *olijven*, werpt 'er wat *kamfer* in, als het begint te zieden, roert het vervolgens om, en wanneer het tot de dikte van zalf geworden is, doet het in een bus, en bewaart het tot uw gebruik.

Andere Zalve voor Branding.

Neemt *menie*, laat het ſmelten in *wijn-azijn*, en een weinig dik geworden zijnde, doet 'er na proportie *raapzaad-olie* bij, en ſtampt het in een warme mortier van lood wel door malkander.

Legt een ſchop in 't vuur, zo dra dezelve gloeijend is, legt 'er ſtukjes *ſpek* op, die vol *haver* geſtooken zijn, en laat het afdruipen in een ander pot met water, ſchept het geene 'er boven op drijft, af, en maakt 'er een zoort van *pomade* van, en ſmeert 'er den brand meede, tot dat hij volkomen geneezen is, het welk eerlang geſchieden zal.

Of neemt *lijn-olie*, mengt het met *eijerdooijer* tot een zalfje, en ſmeert de brand daar meede.

In den *tweeden graad* zwelt het gebrand deel aanſtonds op, word rood, verwekt een hevige pijn, en werpt te gelijk blaaren op, en de lijder klaagt over een ſterke opſpanning der huid, aangezien ze door de kragt van 't vuur uitgerekt, en deszelfs zaamenvlechting heeft doen inkrimpen; in dit geval de huid gebrand en ingekrompen zijnde, moet men geen middel gebruiken, dat van *uijen* gemaakt is, nog van *zout* of *zeep*; maar men moet 'er verzagtende middelen, zijnde warm en vogtig, opleggen; bij voorbeeld, de onderſtaande zalven, waar meede de geheele brand moet bedekt worden; vooral moet men de blaaren niet aanſtonds openen, maar wel een dag daar na, dewijl het anders te veel pijn veroorzaakt.

Neemt een once *baſilicum*, *olie van roojen* en *witte lelien*, ieder een halve once; twee *eijerdooijeren*, mengt het te zaamen, en als gij het op den brand hebt gelegt, doet 'er een compres op, in *oxijcraat*, of *water* en *edik* nat gemaakt, en bezwagtelt het voorts. Men kan bij 't zalfje een weinig *ſaffraan* voegen, en zelfs *opium*, in geval de pijn ongemeen groot is.

Of neem *wasch*, *lijn-olie* en *ſchaape-ongel*, ſmelt het onder malkander tot een zalf, en gebruikt ze als de voorige.

Of neemt *boom-* of *lijn-olie*, anderhalf once, *wasch* een once, twee *dooijers* van hard gekookte *eijeren*, klein gewreeven, maakt hier van over 't vuur een zalf, die zeer goed is.

Of neemt *witte camfer-zalf* twee oncen, *roofen-* of *lijn-olie* een once, *menie* of *ceruis* een halve once, ſmelt het onder elkander tot een zalf.

Of neemt *wasch* vier oncen, ſmelt het op 't vuur, en doet 'er bij één of twee lepels vol *lijn-olie*, en één once *ceruis*; wel gemengt zijnde, doopt 'er lappen van ſchoon linnen in, die men vervolgens gebruikt tot pleiſters en verbanden; dog als 't vleesch verbrand is, moet men in de geſmoltene zalf plukzel doopen en opleggen, en daar over heen dan de gemelde lap.

Of neemt *menie* twee oncen, *lijn-olie* vier oncen, *wijn-azijn* tien drachmen, laat het te zaamen kooken, tot dat het dik word, doet 'er dan *geel wasch* bij, zo veel genoeg is, om een zalf te worden; die men gebruikt als de vorige.

Of neemt *nutritums-zalf* en *blauwe lood-zalf*, van elks even veel, mengt het om meede te ſmeeren: Deeze zalf is zeer deftig; ze verkoelt en heelt, en dient inzonderheid ook voor de branding van buskruid.

Of neemt van de middelſte groene *baſt* van *vlierboomstakken*, kookt die met of ook zonder *witte lelie-wortel* in *lijn* of *raap-olie*, of in *ongezouten boter*, zijgt het dan, wat verkoelt zijnde, door een doek, en ſmelt 'er dan wat *wasch* onder, dat het een zalf worde; waar bij men ook wat *ceruis* en *camfer* mengen kan.

Of neemt *ſlijm* van *kwee-korls*, *gom traganth* met *roofe-* of *gemeen water* getrokken, mengt 'er eens zo veel *eijer-* of *roofen-olie* onder met wat *azijn*, hier meede beſtrijkt de gebrande plaats altemets; dit verkoelt en verzagt kragtig; daar na om te heelen, dekt de gebrande plaats met een fijn linnen, en ſmeert het zelve dagelijks tweemaal, met een zalf gemaakt uit *lijn-olie*, *terpentijn* en *geel wasch*, dat men te zaamen ſmelt; het linnen niet wegneemende, tot dat het van zelfs afvalt.

Aanmerkt, dat men de verbrande plaats zeer zagtjes behandelen moet, anders verwekt het aan den lijder groote pijn.

In de *derde graad* van de *Branding*; op het oogenblik dat de oorzaak van het kwaad nog bij het lijdende deel is, word het vel zwart, of ten minſten blauw, en verliest bijna het gevoel, als men 'er in ſnijd, dan is de huid hard, en niet anders dan een uitgedroogde korst; maar opgeligt zijnde, openbaart zig een diepe en ſtinken-

de

de wonde. Deeze *derde graad van Branding* is zeer gevaarlijk, aangezien de huid reeds verkankert zijnde, de verſterving van dezelve gemakkelijk aan de deelen, die 'er onder zijn, meede gedeelt word. Men moet derhalven de korst met *ongezouten boter*, of een van de gemelde verweekende zalven, ſmeeren en week maaken, om dezelve daar na te kunnen wegneemen; voorts het ſcherfijzer gebruiken, en tot het vleesch toe inſnijdingen doen, en wel op verſcheide plaatzen; en zulks moet op den eerſten of tweeden dag geſchieden; daarna kunnen de bovengemelde zalven gebruikt worden, naamelijk die voor den tweeden graad van branding. Men moet daarenboven den lijder eens en andermaal doen aderlaaten, naar vereisch van zaaken; daar benevens moet een ſtooving gebruikt worden, om de pijn te ſtillen, de huid te verzagten, en een verettering te maaken. Neemt twee oncen *heemſtwortel*, *zaad* van *quee-peeren* en *Grieks hooi*, van ieder een half once, *bloeſem* van *camille* en *melilote*, van elks een hand vol, laat het zaamen kooken in *fontein-* of *regen-water*, zo veel als voor een ſtooving genoeg is, en doet 'er wat brandewijn bij: Dog in geval de Branding zo aanmerkelijk is, dat 't geoordeelt word, koud vuur te zijn, moet men voorzigtig te werk gaan, geene andere geneesmiddelen gebruikende, als die de verrotting wederſtaan, en zodanig als men in het koude vuur gewoon is te gebruiken. Zie BRAND (KOUDE).

In alle zoorten van Branding moeten de puisten of blaaren geopent worden, om het weijagtig vogt daar uit te doen loopen, waar uit niet als kwaad, door deszelfs ſcherpigheid en hitte, ontſtaan kan, en men moet zelfs de huid der blaar met een ſchaartje wegknippen, op dat de geneesmiddelen zo veel te beter op de brand kunnen geappliceert worden.

BRANDENDE KOORTS, zie KOORTS (HEETE).

BRANDEWIJN, *Wijn-geest of Geest van Wijn*, in 't latijn *Spiritus vini*. Onder deze naam word in het bezonder en wel hooftzakelijk verſtaan, de geest die uit de wijn gedistilleert word, gelijk onze voorouderen in oude tijden, ook van geen andere geweten en gedistilleert hebben; maar na dat men van tijd tot tijd door ondervindingen geleert heeft, dat men uit allerlei groeijende dingen, behalven uit de wijn, diergelijke geest als *wijngeest*, door de distillatie kan verkrijgen, en dat de *wijngeest*, gerectificeert zijnde, niets bezonders boven de wel gerectificeerde geesten van andere vegetabilien, ten waare alleen de ſmaak, voor uit heeft, of in het gebruik beter zij, zo worden tegenswoordig door het woord *wijngeest* of *ſpiritus vini* in 't algemeen allerleij geeſten verſtaan, die uit vegetabiliſche dingen gemaakt zijn; dog die anders ook alle onder de algemeene naam van *brandbaare geeſten* (*ſpiritus ardentes* of *ſpiritus inflammabiles*) begreepen worden, dewijl dezelve door het vuur kunnen ontſtoken worden en branden, het welke andere geeſten uit 't *animaliſche* of *mineraliſche* rijk, of de zogenaamde pisagtige en zuure geeſten niet doen; maar daar kan geen geest uit *vegetabilien* getrokken worden, ten zij die voorheen *gefermenteert* of gegist, en daar door een zuure wijnagtige reuk verkreegen hebbe: Dog ſchoon nu alle *vegetabilien* of haare deelen niet bekwaam tot de *fermentatie* of gisting zijn, zo zijn het egter de meeſte; onder andere kan 'er een Brandewijn of geest gedistilleert worden, van alle zoete vrugten en derzelve zappen, als van *wijndruiven*, *roſijnen*, *appelen*, *peeren*, *kweeappelen*, *kerſen*, *pruimen*, *vijgen*, *dadelen*, *mespelen*, *moer-beſiën*, *kruis-* en *aal-beſiën*, *bram-* en *frambeſiën*, *aard-beſiën*, *vlier-beſiën*, *honing*, *manna*, enz. vervolgens van alle eetbaare meelagtige veld-vrugten, als *rogge*, *weit*, *gerst*, *ſpelte*, *haver*, *rijst*, *erwten*, *boonen*, *linzen*, *geers*; en van verſcheidene *kruiden* en *bloemen*, als *lepelblad*, *kerze*, *drieblad*, *rooſen*, *vlier-bloemen*, enz. desgelijks van eenige dingen die uit de vorige reeds tot andere gebruiken toebereid zijn, als van *zuiker*, *bier*, *mede* en *cijder*, en ten laatſten ook uit de afgeſcheidene *bier-* en *wijn-gist*. Alle deeze dingen geeven na voorafgaande gisting een brandbaar vogt, dat, gelijk voorheen gezegt is, in 't algemeen *ſpiritus vini*, of *ſpiritus inflammabilis vel ardens* genaamt word; dog het eene geeft meer en ook aangenamer geest als 't andere, waar in, nu het begin al 't onderſcheid beſtaat; gevende de druiven of wijn, van allen de meeste kwantiteit brandewijn, en die de aangenaamſte ſmaak heeft: Ondertuſſchen bedient zig ieder land tot 't maaken van brandewijn van zodanige voorwerpen, die 't meest en goed koopst te verkrijgen is: Dog word in *Europa* de brandewijn wel hooftzakelijk uit tweederleij dingen gemaakt, namelijk in de *wijnlanden* uit 't *druive-nat* of *wijn*, en in de bierlanden uit *graanen* of *koorn*; weshalven deeze ook wel tot onderſcheid *koorn-brandewijn* (*ſpiritus frumenti*) genaamt word; dog in deze Nederlanden voert hij gewoonlijk de naam van *jenever*, dewijl, om 'er een beter ſmaak en kragt aan te geven, *jenever-beſiën* mede gedistilleert worden; de *brandewijn*, die in grote menigte uit *Frankrijk* gebragt word, word aldaar gedistilleert zo wel uit wijn, als ook uit de gegist hebbende droezem der druiven, waar uit de wijn geperst is; en dus word ook in *Duitsland* aan den *Rhijn* uit de droezem van uitgeperſte druiven de *rhijnze brandewijn* gemaakt, die heel geurig is. In *Engeland* word veel brandewijn of geest, die uit de overblijfzels van de zuiker, bij de zuiker-plantagien in *America* gemaakt word, gebruikt. In *Zwitzerland* maakt men veel geest uit de *wilde kerſen*, die heel aangenaam is, en niet ſchaars, om dat daar veel van die vrugten groeijen. In *Oost-Indien* heeft men de *arak*.

Schoon nu de *Brandewijn*, of een *brandbaare geest*, uit veelerlei dingen kan gemaakt worden, zo is egter in het gebruik, de eene in der daad niet beter als de andere, als ze behoorlijk gemaakt en gerectificeert zijn, en kunnen alle, zo wel in de *Chijmie*, als *Pharmacie* en *Medicijne* op dezelfde wijze gebruikt worden; en wat de bezondere natuurlijke bijſmaak aangaat, die kan door de rectificatie en andere middelen verandert of verbetert worden; zo dat 't maar een wanbegrip is, dat de *wijn-brandewijn* in de *Pharmacie* beter zoude zijn, als de *koorn-brandewijn* en andere diergelijke weltoebereide *geesten*: Hoe de *koorn-brandewijnen* hier te lande en elders gedistilleert worden, is bekent genoeg; dog men zal daar van onderrigt vinden in de artijkelen van DISTILLEERING en STOOKEN.

Begeert men te weeten, wat de *wijn-* en *koornbrandewijn*, en alle andere diergelijke *brandbare geesten* zijn, en waar uit zij beſtaan; zo dient aangemerkt, dat dezelve een door de *fermentatie* of gisting voortgebragt en gedistilleert, ſmaakhebbend, fijn en brandbaar vogt zijn, en eigentlijk beſtaan uit water, in 't welke de olie, die in de ſtoffe geweest is, waar uit de geesten ontſtaan, door de gisting dun gemaakt, en door middel van een ſubtijl zuur met het water geheel verbonden en vereenigt is.

Eer we verder nog iets van de hoedaanigheid dezer geesten gaan ſpreeken, zoo zal het niet onnut zijn, om aan te toonen, op wat wijze men de ſterkte der Brande-

wijnen kan probeeren, en dus weeten of hij de vereischte proef kan houden, en zuiver is.

Proef der Brandewijnen.

1 *ſte Proef.* Voor eerst moet de Brandewijn, 't zij van wijn of koorn, enz. geſtookt, in het glas fraai, helder en klaar zijn, 't welke een proef en eigenſchap van goede Brandewijn is.

2. Als men hem proeft, hoe minder ſcherpte en walglijke ſmaak en reuk hij heeft, hoe beter hij is.

3. Giet men wat *boom-* of *amandel-olie* in een vlesje en daar op de *brandewijn*, hoe raſſer dan de olie in de hoogte rijst en de oppervlakte bezet, hoe ſlegter ook de Brandewijn is.

4. Men vult een klein *cijlindrisch* of onder en boven evenwijdig vlesje half vol brandewijn of jenever, houd de vinger op de opening en ſchud het dan braaf om, hoe meer hij dan paarlt of ſchuimt, en de paarlen langer houd, hoe beter hij is.

5. Of vult een lange *phiool* (dat is een vles met een lange hals) tot de helft vol met *wijn-brandewijn* of *jenever*, geeft dan een harde ſlag met de vlakte van de hand teegen de bodem van 't glas, zo zal 'er zig op de oppervlakte van 't vogt een kring of kroon van blaasjes vertoonen, die eenige tijd duurt, en dit word voor een zekere proef gehouden van Brandewijn die opregt en verkoopbaar is, waar van zig veele Distillateurs, Brandewijn-kopers, Makelaars, Tollenaars, enz. in de meeste ſteeden en zeehavens van *Europa* bedienen, om van de ſterkte der Brandewijnen te oordeelen; dog deze proef is bedrieglijk, want als men maar weinig wijn- of zuikeragtige ſtoffe, als *most*, *theriaak*, *ſijroop*, de *ſap van vrugten*, enz. voegt bij hoog gerectificeerde Brandewijn of voorloop, zo zal dezelve zig, op de voorige wijze in de *phiool* behandelt wordende, even zoo vertoonen als ordinaris proef houdende Brandewijn, ſchoon hij veel ſterker is, dog dit bedrog kan door de volgende

6. Proef ontdekt worden, die wel de zekerſte en beſte van allen is; namelijk door het branden: Men neemt tot dien einde een zeker gemeeten of gewogen klein deel Brandewijn, maakt het in een lepel over een kaars warm, ſteekt het dan in de brand, mits dat het op een lugt ſtille plaats geſchiede; wanneer dan de helft van de Brandewijn over blijft, zo is de Brandewijn goed en houd de proef, zo als hij tot de koop en verkoop moet zijn, maar blijft 'er minder vogt te rug, zo is hij ſterker en beter als gewoonlijk, en blijft 'er meer als de helft te rug, zoo is hij ſlegt en geen koopbaare waare: Andere gebruiken tot de branding een cijlindrisch metaalen vat, om de eerste en laatste hoogte tegen malkander te vergelijken. Door deze proef kan men ook ontdekken, of de Brandewijnen of Geesten met *zuiker*, *ſijroopen* of andere diergelijke vermengt zijn, want dan zullen die ſtoffen in een dikke of drooge gedaante te rug blijven.

7. Het overgeblevene vogt heeft gemeenlijk een heel lelijken ſmaak, dog van de eene gedistilleerde ſtoffe lelijker dan van de andere; die van *franſche* of *wijnbrandewijn* is op verre na zo lelijk niet als van de *koorn-brandewijn*; weshalven men ook door de ſmaak eenigzins ontdekken kan, of 'er *koorn-brandewijn* onder de Franſche gemengt is, want dan zal het na de branding overblevene vogt van de Franſche Brandewijn een lelijker ſmaak hebben, als anders gewoonlijk. Daar zijn meer andere Brandewijns-proeven, dog men houd de gemelde 6de voor de beste.

Hoe men de Brandewijn rectificeert.

Dewijl nu de gemeene proef houdende *wijn-* en *koornbrandewijn* tot 't gebruik in de *Chijmie*, *Pharmacie*, *Medicijnen* en tot meer andere dingen meest al, behalven in zommige niet ſterk genoeg is; zo moet dezelve van zijn nog bij zig hebbend overvloedige water (*phlegma*) als mede olie- en zuuragtige deelen door de rectificatie, dat is, door een of meer nieuwe distilleeringen gezuivert en ontdaan worden, 't welke geſchied, 1. zonder, of 2. met een bijvoegzel; zonder bijvoegzel geſchied het door middel van dezelve in een kolf met een lange hals te doen, tot omtrent de helft, en hem dan door een zeer langzaam of zagt vuur, op de wijze als in een damp-bad, te distilleeren tot op de helft: Als deze gerectificeerde Brandewijn weer tot op de helft gerectificeert word, dan word hij *Spiritus vini rectificatiſſimus*, dat is, hoogst gerectificeerde Brandewijn, of *Alcohol vini*, of ook *Spiritus vini philoſophicus æthereus* genaamt, zijnde het ſcherpſte en ſijnſte weezen van de Brandewijn; van welken aart de ſterkſte zogenaamde *voorloop* van *koorn-brandewijn* is, en die ook altijd daar voor gebruikt kan worden.

Tot rectificeering met bijvoegzels, worden van zommige verſcheiderhande dingen gebruikt, waar over hij afgetrokken word, als, over *wijnſteen-zout* of *gezuiverde potasch*, over *ongebluſchte kalk*, over *gemeen zout*; over *ammoniak-zout*, en meer andere, of ook wel over *gemeen water*; dog de eerſte manier, zonder bijvoegzel, is voldoende, om goede gerectificeerde Brandewijn en *Alcohol* te verkrijgen.

Daar is ook nog een andere manier om de Brandewijn zonder distillatie te rectificeeren, 't welk geſchied op de volgende wijze:

Neemt bij voorbeeld twee pond (of een mengelen) Brandewijn, en een pond *wijnſteen-zout* of maar gezuiverde *potasch*; maakt ze bij 't vuur wel droog, doet ze dan met de Brandewijn in een vles, en laat het een paar dagen ſtaan, zulks altemets omſchuddende, dan giet men de boven 't zout drijvende geest zagtjes af, die dan van zijn *phlegma* zal gezuivert zijn; dog hij zal nog zuiverder worden, als men 't werk met 't zout of potasch nog een of meermaalen hervat; want deze zouten zijn van dien aart, dat ze het water of *phlegma* in zig trekken, maar niet den geest; dog deeze gerectificeerde geest, heeft een goed deel van 't zout in zig genomen, en word derhalven ook wel *Spiritus vini ſeu Alcohol alcaliſatus* genaamt, weshalven men dezelve ook niet tot allerlei dingen gebruiken kan, ten waare men dezelve eens distilleert, waar door hij het *alkaliſche zout* weer verliest.

Proeven van de gerectificeerde Brandewijn, en Alcohol.

1. Tuſschen de gerectificeerde Brandewijn en *Alcohol* is dat onderſcheid, dat de eerſte na 't branden in een lepel of vlak ſchoteltje nog eenig water (*phlegma*) agterlaat; maar de *Alcohol* moet niet het minſte vogt, ook niet eens een vogtige vlek nalaaten, maar geheel en al wegbranden, en de lepel droog laaten.

2. De tweede proef van de *Alcohol* is, dat men een klein weinig buskruid, of een weinig boom-wol in een lepel doet, daar op de *Alcohol* giet, en dezelve in de brand ſteekt; want dan moet de *Alcohol* niet alleen ten eenemaal uitbranden, maar ook op 't laatſte het buskruid of de boom-wol in de brand ſteeken, want de minſte waterigheid nog bij zig hebbende, laat hij het buskruid of de boom-wol onaangeſtooken leggen.

3. Als

3. Als de Brandewijn op 't hoogst gerectificeert of gealcoholiſeert is, dan zal ook een druppel daar van, als men het uit een hoogte van 5 of 6 voeten laat nedervallen, niet op de grond koomen, maar geduurende de val in de lugt verdwijnen.

Het is egter aanmerkelijk, dat men kan maaken, dat de allerbeste *Alcohol* water nalaat, en 't buskruid niet in de brand ſteekt; want tot dien einde heeft men hem maar in een maar iets verhevene vijzel te gieten, waar in een weinig kruid gedaan is, zo zal men altijd na het uitbranden iets water vinden, en het buskruid zal niet in de brand vliegen: Of men verbrand dezelve in een expres daar toe vervaardigt klein vlak ſcheepje op de tafel, zo zal hij, gelijk in een lepel, geheel wegbranden; maar zet men dit ſcheepje met dezelfde *Alcohol* op 't water, en laat het geduurig zwemmen, zonder ſtil te ſtaan, zo zal gemeenlijk een derde deel water te rug blijven: Want het is zeker, dat ſchoon door de rectificatie het water of *phlegma* uit de *Brandewijn* volkomen ſchijnt gehaalt te zijn, de *Alcohol* egter uit een water beſtaat, dat met maar zeer weinig hoogst geſubtiliſeerde eſſentieele olie, door middel van een zeer fijn zuur zout, op 't allernauwſte vereenigt en verbonden is; maakende het water het grootſte deel uit, zo dat de olie ongeveer maar het vijftigſte of zestigſte deel bedraagt; en het zuure zout, dat maar als een band tuſſchen de olie en water dient, is zo weinig, dat het niet gerekent kan worden: Schoon nu andere, aangaande de beſtaan-deelen des Brandewijns, van andere gedagten zijn, gelijk zommige willen, dat 't zoete of zuikeragtige de *baſis* daar van zij, zo word egter de gemelde ſtelling van de meeſte, zo niet alle hedendaagſche Chijmisten dus aangenomen, dewijl ze op naukeurige onderzoeken en ondervindingen ſteunt: Dog hier van genoeg, wij moeten nu nog iets van 't gebruik der Brandewijnen melden.

Nuttigheid en gebruik van de Brandewijn.

De Brandewijn is van een zeer groot gebruik in de *Chijmie* en *Pharmacie*, want hij dient tot een treffelijk ſcheijvogt (*menſtruum*), te weeten de gerectificeerde, om de kragten uit zeer veele dingen te trekken, of dezelve te ſcheiden en te ſolveeren, dus word hij gebruikt, tot distilleering en aftrekking van veele *ſpiritusſen;* tot uittrekking der *tinctuuren*, *eſſentien* en *elixirs;* tot oplosſingen der *balſems*, *harſen*, *gedistilleerde* en *eſſentieele olien*, en meer andere dingen: Hij temt en verzoet de bijtende *mineraale geeſten*, als de *olien* en *geeſten* van *vitriool*, *ſalpeter* en *zout*, en vereenigt zig zeer nauw met dezelve, die dan zoete of zoet gemaakte geeſten (*ſpiritus dulcis vel dulcificati*) genaamt, en dus inwendig met nut kunnen gebruikt worden: Dog ten opzigte van de uittrekking, vermenging en oplosſing, doet de Brandewijn zulks met het eene ſubject liever of ligter en rasſer, als met het andere.

Wil men ras een zeer goede geest van eenig kruid, bloem, vrugt, wortel of ſchors, bij voorbeeld, *geest* van *rooſemarijn* (*eau de la Reine*), *marjoleine*, *meliſſe* (*eau de carme*), *caneel*, *kruidnagels*, enz. maaken, zo neemt men de gedistilleerde eſſentieele olie van die dingen, en doet daar van een weinig, min of meer, in een fles met hoogst gerectificeerde Brandewijn, en zet het wel toegeſtopt op een warme plaats, zulks altemets omſchuddende, zo zal zig de olie met de Brandewijn ras vereenigen, en een zeer goede *ſpiritus* worden, zelfs beter of kragtiger als die, welke men van dezelfde dingen gewoonlijk door de distillatie maakt; kunnende deeze daar na, als men wil, met wat gemeene goede Brandewijn een weinig verſlapt worden: Op dezelfde wijze kan men ook kostelijke te zaamengeſtelde *olien* en *balſems* maaken, die zeer kragtig zijn; bij voorbeeld, de volgende *levens-balſem* (*balſamus vitæ*).

Neemt gedistilleerde *olie* van *lavendel*, van *rooſemarijn*, *kruiſemunte*, *marjoleine*, *kaneel*, *kruidnagels*, *foelie*, *citroen-* en *oranje-ſchillen*, en van *rooſen-hout*, van elks één ſcrupel; *Peruviaanſche balſem* een halve drachma, alles wel onder malkander gemengt zijnde, giet men 'er agt oncen hoog gerectificeerde Brandewijn op, en laat het op een warme plaats eenigen tijd digereeren: Wil men deeze Balſem nog meer reuk doen hebben, zo kan men 'er een weinig *muscus* bij doen; of men laat die maar in een gedeelte van de Balſem, na dat die veerdig en afgegooten is, op 't nieuw met de *muscus* trekken en ontbinden, om deeze bijzonder te hebben: Deeze vloeijende Balſem is treffelijk voor veelerleij gebrekens, als tegens flauwte, benauwtheden, hooftpijn, duizeling, zwakke memorie, buikkrimpingen, winden, beroerte, enz.; verſterkt zeer het harte, de hersſenen, maag, moeder, en alle ingewanden, als meede de levensgeeſten en zenuwen; verbetert ook den ſtinkenden adem. De *doſis* daar van is van vijf tot tien greinen of druppels, met wijn of iets anders ingenoomen.

In de Genees- en Heelkunde is de nuttigheid van de beste witte proefhoudende, of van de eens gerectificeerde Brandewijn zeer groot, want voor eerst verſterkt hij de maag, en bevordert de kooking; hij dient tegens de beroertheid, ſlaapziekte en zinkingen, een lepel vol daar van ingegeeven, en van buiten 't aangezigt, gewrigten, voeten, handen en borst daar meede gewaſchen: Hij verdeelt de ontſteekingen kragtig, inzonderheid als men daar wat *geest* van *ammoniak-zout*, of *kamfer-ſpiritus*, of ook *kalk-water* bij doet, en 'er warm meede ſtooft; ook is hij zeer dienſtig in kneuzingen, om de pijn te ſtillen, en dezelve te geneezen; als meede voor jigt, en pijnen der leden, lammigheid, verwrongen of verſtuikte leden, warm opgelegt of omgeſlagen, en dikwils vernieuwt, het zij alleen, of met de *kamfer-geest*.

Niet minder is de Brandewijn zeer dienſtig tot zuivering en geneezing van allerleij wonden en gezweeren, voornaamelijk als men daar meede eerst een of meer heilzaame dingen, bij voorbeeld *balſem* van *Peru*, of *Tolu*, of *terpentijn*, *mijrrhe* en *aloë*, enz. uittrekt en ontbind, en 'er dus een eſſentie of vloeijende Balſem van maakt, gelijk men 'er twee zeer goede in het artikel van te zaamengeſtelde Balſems vind; hier meede wascht men de wonde dikwils warm, of men legt 'er, als de wonde diep is, plukzel in, dat met de Brandewijn of eſſentie bevogtigt is, en daar over heen een *diachijlons-pleiſter* met *gommen*, of eenig ander goede pleiſter met een verband; zelfs is hij ook zeer dienſtig in 't koude vuur met *theriaak* gemengt.

Ook is de Brandewijn een goed middel voor de brand, mits dat hij aanſtonds daar op gelegt worde. Brandewijn met gepoeijerde *bolus* gemengt, is ook dienſtig tegens *bije-*, *wespen-* en *hommel-ſteeken*.

Om venijnige beeten geſlagen, na dat die eerst met *zout-water* of met *azijn* en *theriaak* wel uitgewaſſchen zijn, of van dit laatſte met plukzel opgelegt, en daar over heen een *diachijlons-pleiſter*, word zeer gepreezen; dog het is dienſtiger, dat men den lijder teffens terſtond eenige

eenige lepels vol *wijn-azijn* ingeeft, met wat *theriaak*, daar na verbind men de wonde dagelijks tweemaal met een *digeſtijf-zalf*, waar onder wat *roode præcipitaat* gemengt is, en houd daar door de wonde eenige weeken open, tot dat het kwaade vergift geheel ontlast zij; ondertuſſchen ook inwendig,uitdrijvende middelen, als *theriaak* of *diaſcordium*, met wat *azijn* of *wijn* gebruikende; meede kan men de lijder ook teſſens eens laaten zweeten, inzonderheid in een warm bad.

De *Alcohol* van de Brandewijn is een zeer kragtig bloedſtempend middel in wond- en neusbloedingen; men legt hem tot dien einde alleen of met wat *terpentijn-olie* gemengt op, en tegen de neusbloeding ſnuift men daar van in het bloedend neusgat op, of men ſpuit 'er een of tweemaal van in; indien de bloeding dan niet terſtond ophoud, zo doopt men een lang en zagt wiekje daar in, en ſteekt het heel hoog in het neusgat op; dog de *azijn* kan dezelfde dienst doen.

Voorts is de Brandewijn in het huishoudelijke, van geen minder groot gebruik, dienende onder anderen tot conſerveering van veelerlei vrugten; tot verbetering der *wijnen*; tot de *azijnmakerij*; tot het vervaardigen van allerleij *aquavits* of *liqueurs*; tot branding in lampen; tot het maaken van allerlei *vernisſen*, om daar meede te lakkeeren; tot de *Vuurwerkerij* (*Pijrotechnia*), en tot nog meer andere dingen.

Dog het ſtaat wel aan merken, dat de gemeene Franſche Brandewijn of Wijn geest, zo als hij hier te lande verkogt en gedronken word, geenzints opregte of zuivere Brandewijn is, gelijk dezelve in *Frankrijk* gedistilleert word; maar het is een in *Holland* of elders vermengde, en met zuiker of ſijroop zoetgemaakte, en geverfde, of zo als men 't noemt geſmeerde Brandewijn, 't welke buiten twijffel geſchied, om hem zoeter en aangenaamer te maaken en door bijvoeging van water de kwantiteit te vermeerderen, want de opregte zuivere Franſche Brandewijn moet wit zijn, en heeft geen zo zoeten, egter een aangenaamen, en geestrijken ſmaak en reuk, behalven dat hij ook ſterker en kragtiger is; gelijk men deze bij de Brandewijn-verkoopers in 't gros, verkrijgen kan; hebbende de gemelde vermengde Brandewijn, geen zo goede kragt in de medicijne, ten zij hij op 't nieuw gedistilleert en dus gerectificeert worde.

Boven is aangemerkt, dat de Brandewijn alleen, ſchoon gerectificeert, alle ſtoffen niet even ligt of gemakkelijk uittrekt, oplost, of zig daar meede vereenigt; maar als men 'er *zout van wijnſteen*, of wel gezuiverde *potasch* bij mengt, wel om ſchud, en het wat ſtaan laat, vervolgens het klaare 'er af giet, zo zal hij veel bekwaamer zijn, om de kragten uit de enkelde dingen (*ſimplicia*) te trekken, dezelve op te losſen, en zig met de gedistilleerde olien ligter te vereenigen; en deze Brandewijn word dan *getartariſeerde Brandewijn* of *wijn-geest* (*Spiritus vini tartariſatus*) genaamt; die anders ook door de distillatie gemaakt word, als men bij voorbeeld, tien oncen gepoeijerde witte *wijnſteen* met agt-en-twintig oncen beste *brandewijn* vermengt, en het uit een laage retort door een klein vuur afrekt: Evenwel dient hij niet tot alle dingen onverſchillig gebruikt; inzonderheid niet tot uittrekking van harzige, purgeerende en wondhelende dingen, als meede niet tot *alkaliſche tinctuuren*, als tinctuur van *wijnſteen*, *antimonie* der *metalen*, enz. waar toe men hoogst gerectificeerde wijn-geest gebruiken moet; gelijk ook vereischt word, als men de hars- en olie-deelen uit *wortelen*, *kruiden*, *bloemen*, *basten* en *houten* trekken wil, welke dingen daar en boven, voorheen gedrogt moeten zijn: Daar en tegen als men van *gomagtig-harzige* dingen, de beide deelen, harzige en gomagtige, te gelijk uit trekken wil, zo moet de geest niet hoog gerectificeert, maar gemeen zijn en nog eenig *phlegma* of water bij zig hebben; 't welke ook dient waargenomen, als de ſtoffe geen of weinig *hars* of *olieagtige*, maar louter *gomagtige* deelen bevat; bevorderende voor het overige, de warmte of digestief zeer veel, zo wel de uittrekking als oplosſing, en vereeniging. Zie verder DISTILLEERING.

BRAND-GANS, in 't latijn *Tadorna*; (*Anas-rostro ſimo*, *fronte compreſſa*, *corpore albo variegato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deze vogel, door de natuurkundigen onder 't geſlagt der Eenden geplaatst, is gantsch kleinder als de gewoone *Gans*; deszelfs koleur is op het lijf wit; dog de kop en boven-hals zijn groenagtig zwart, en van vooren op 't lijf heeft hij een breede rosſe band; op ieder wiek is een goud-groene vlak, die een koper-koleurige weerſchijn heeft; buik en borst zijn met zwart gemengelt; de twaalf middelſte ſtaart-pennen zijn wit met zwarte tippen, en de overige ten eenemaalen wit; zijn pooten zijn veel langer als die der *Eenden* en van koleur bleekagtig rood: Zeer enkeld ziet men de *Brand-gans* onder water duikelen; dog hij ſchijnt zijn genoegen te vinden om op deszelfs oppervlakte te zwemmen. Deze vogel onthoud zig op de zee-kusten van *Europa* en wel voornamentlijk aan het oostelijk gedeelte van *Engeland*; hij is gewoon in de klooven der rotzen en konijnenholen zijne eijeren te leggen, en uit te broeden.

BRAND-GLAS, in 't lat. *Vitrum cauſticum*; is een rond min of meer groot glas, dat op de beijde zijden *convex* of bultig geſleepen is, zodanig, dat deze bultigheid een gedeelte van de oppervlakte van een groote kogel uitmaakt, welke gedaante van het glas anders de naam van *linſenformig* draagt. Zodanig glas dient, om daar mede door middel van de ſtraalen der zon iets dat brandbaar is, in de brand te ſteeken; het welke veroorzaakt daar door, dewijl de regt en evenwijdig op 't glas vallende ſtraalen in het glas gebogen worden, zodanig dat ze agter het zelve in een punt, dat men de *focus* of 't *brandpunt* noemt, te zamen koomen, en daar door een groote hitte veroorzaaken; hoe grooter derhalven het Brand-glas is hoe meer ſtraalen 'er op 't glas vallen, en hoe ſterker bij gevolg het zelve ook zal branden; dog deze hitte kan nog zeer aanmerkelijk vergroot worden, wanneer het brandpunt van het glas door middel van een tweede Brand-glas kleinder gemaakt word. Men moet het enkelde Brand-glas zodanig tegen de zon houden, dat het met de zonneſtraalen een regte hoek maakt, en zo ver van het voorwerp af, dat het heldere brandpunt op 't kleinst is. Dewijl een zodanig glas ook de voorwerpen vergroot, zo kan het gevoeglijk gebruikt worden in plaats van een bril voor oude lieden en andere die een zwak gezigt hebben, om daar door kleine dingen of ſchrift beter te kunnen onderſcheiden en leezen.

BRAND-SPIEGEL, in 't lat. *Speculum cauſticum*; is een holle ſpiegel, wiens holligheid de gedaante van een gedeelte der oppervlakte van een holle kloot, of beter van een *parabel-formige* holte heeft: Dezelve worden meest van metaal gemaakt, en moeten van binnen niet allen wel effen, maar ook heel glad gepolijst zijn; wordende gewoonlijk op een houten geſtel bevestigt, zodanig dat men ze gemakkelijk tegen de zon keeren en wenden kan, 't welke dus moet ingerigt zijn, dat de *aſſe* van haare

re holligheid, met de zonneſtraalen evenwijdig is; als dan kaatſen de evenwijdig invallende ſtraalen op de binnenſte oppervlakte des ſpiegels weder te rug, en vergaderen in een punt, de *focus* of 't *brandpunt* genaamt, waar door ze, gelijk de *brandglazen*, een grote hitte veroorzaaken, en de brandbare ſtoffen, die van dat punt geraakt worden, terſtond in vuur en vlam ontſteeken: Deze *Brand-ſpiegels* branden veel ſterker als de enkelde *brandglazen*, inzonderheid als de holligheid een paraboliſche gedaante heeft, dewijl in een klootronde holligheid veele ſtraalen niet in het brandpunt komen: Men ziet verbaazende uitwerkingen van deze *Brand-ſpiegels* als meede van de *brandglazen*, voornamelijk als ze wat groot en de laatst gemelde dubbeld zijn; want ze ſteeken alle brandbare ſtoffen, hoe hard ook, in een oogblik in de brand en veranderen ze in asch of in glas; alle metaalen worden daar door zeer ſchielijk geſmolten en tot glas gemaakt; de edel-geſteentens van haar koleur berooft en tot poeijer gebragt; de zouten geſmolten en in geest verandert, dat geen gemeen aards vuur kan doen, enz.

BRAND-STEEN, zie BARN-STEEN.

BRAND-SIJS, ook *Vlam-ſijs* of *Fritertie*, in 't lat. *Fringilla flammea*, (*Fringilla fusca, crista flammea*, LINN. *Faun. Suec.*) Is een vogeltie onder het vinken-geſlagt behoorende; heeft de groote van een gemeene *mosch*, is mede, gelijk deeze, bruin van koleur, en heeft op zijn kop een vlammig kuifje; door geheel *Europa*, dog inzonderheid in de zuidelijkſte gedeeltens, word dezelve gevonden.

BRAND-VOGEL, zie ZEE-ZWALUW.

BRAK, zie HOND.

BRASILIE-HOUT, ook wel *Fernabuk-hout* genaamt, in't lat. *Lignum Braſilianum* of *Braſilium*, is een donkerrood of ook wel geel-bruinagtig, heel hard hout, dat een zoetagtigen ſmaak heeft, en uit *Braſil*, over *Liſabon* gebragt word: Daar komt ook een zoort van rood hout uit de *Antilliſche Eijlanden* in *America*, maar dit is zo goed niet, als 't geen dat uit *Braſilie* gebragt word, wordende hier van nog voor 't beste gehouden, dat omtrent *Fernambuk* groeit. Men verkrijgt ook van dit roode hout uit *Japan* en *Lamon*, dit is egter zo goed niet als dat van *Fernambuk*. De boom, waar van dit hout komt, is groot, dik heeft lange takken, en groene glinſterende bladen, naar die van de *palm* of *bosboom* zweemende; hij brengt roode en welriekende bloemen voort, waar op peulen volgen, die twee platte zaaden in zig bevatten; hij groeit in verſcheide *Braſiliſche Provincien* onder ander houtgewas. Het *Braſilie-hout*, of liever de ſpaanders daar van, word veel van de verwers gebruikt tot het rood verwen, tot welken einde het zelve in deze landen tot fijne ſpaanders geraspt word, zijnde het roodſte het beste: Ook weeten 'er de ſchilders ſchoone roode verwen uit te bereiden tot 't ſchilderen; waar van elders op zijn plaats zal geſproken worden. In de geneeskunde heeft dit hout geen of weinig gebruik.

BRASILISCHE AAKSTER, zie TOUKAN.

BRASILISCHE KONIJN, ook *Rot-Konijn* en *Indiaansch Varkentie*, als mede *Thabiti* of *Tabeti* genaamt, in 't latijn *Lepus Braſilienſis*; (*Lepus cauda nulla*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een dier onder het geſlagt der *Haaſen* behoorende, en van groote en maakzel zeer wel met onze *Konijnen* overeenkomende, dog heeft geheel geen ſtaart; en het lijf is mede korter en dikker; de bek is met knevels voorzien; de voorpooten zijn met vier en de agterpooten met drie klauwen bezet; deszelfs koleur is bruinagtig, dog op het voorhoofd roodverwig, en aan de keel, borst en buik wit, men vind 'er die om den hals een witte kring hebben. Het gewoone geluid van dit dier is een zeker geknor, dat niet kwalijk met dat der varkens overeenkomt, zijnde dit ook de reden waarom hij wel *Indiaansch Varkentje* genaamt word; bij verſcheidene vind men egter aangeteekent, dat dit diertje zomwijlen als een hond jankt, doende dit wel voornaamentlijk 's nagts, en wordende zulks bij de Indiaanen tot een ongelukkig voorteeken gehouden. Het vleesch van dit dier is zeer mals, en lekker, en word eveneens als de ſpeen-varkentjes toebereid; wordende zonder villen het hair 'er uitgeplukt, of met kookend water gebroeid. In *Europa* vind men ze wel die om de aardigheid huisſelijk worden gewent en de functie van kat waarnemen; zijnde goede muize-vangers, verders zagtzinnig en ſpeelziek van aart.

BRASILISCHE OTTER, zie OTTER.

BRASILISCHE PEPER; *Spaanſche Peper*, in 't latijn *Capſicum; Piper Indicum vel Hiſpanicum*; daar zijn twee zoorten van, als

I. De gemeene *Braſiliſche Peper*, met lange puntige roode of geele vrugten of peulen, (*Capſicum caule herbaceo*, LINN. *Spec. Plant.*)

II. De langleevende of heeſteragtige *Indiaanſche Peper*, met kleine puntige roode of goudgeele regt op ſtaande vrugten, (*Capſicum caule fruticoſo*, LINN. *Spec. Plantar.*) waar van een verandering van ronde vrugten is.

De vrugten van de eerſte gemeene zoort, zijn langagtig, na vooren toe puntig en rood of ook geel van koleur; deeze groeit in *Braſil*, *Mexico*, de *Barbados*, als meede ook in *Oost-Indiën*: Dog daar zijn zeer veele veranderingen van, inzonderheid ten opzigte der vrugten, welke fijn, of lang of korter; regt of krom; ſtomp, rond, hartformig, vierkant, hoekig, rood of geel; groot of klein. enz. zijn, die van de kruidbeminnaars zomtijds in de hoven gekweekt worden.

Dit gewas ſchiet een groene ſteng, met takken op van één voet, meer of min hoog, waar aan langwerpige, breedagtige, puntige gladde bladen groeijen, niet zeer ongelijk aan die van de *Nagtſchaje*, maar wat ſmaller.

Tuſſchen de takken of zijdſteelen en bladen, koomen kleine witte vijf of zesbladige bloemen voort, waar na de vrugten volgen, die heel glad en blinkende zijn, en van binnen veel geelagtig klein plat zaad bevatten.

De tweede gemelde zoort, die heeſteragtig groeit, en langleevende is, word gevonden in *Malabar* en elders in *Oost-Indiën*, en is tederder als de eenjaarige zoorten.

Kweeking van de Braſiliſche Peper.

De jaarlijkze zoorten, worden door het zaad voortgekweekt, dat men in de maand *April*, in een niet al te heete broeibak zaait, en daar na de jonge planten in de *Maij*, als de nagt-koude over is, in de Tuin verplant, in een goede losſe vette grond; maar men moet haar een warme voordeelige plaats, bij voorbeeld tegen een muur, geven, anders zal 'er zelden iets goeds van komen, en nog minder de peulen en het zaad rijp worden, dewijl ze veel warmte begeeren; ook kan men 'er glazen voorzetten, tegen de muur aan; dog nog beter is het, dat men de jonge planten, of ten minſten een gedeelte daar na in potten plant, die men vervolgens in een run-

bak koeſtert; waar door ze beter groeijen, en de vrugten rijp en volmaakter zullen worden.

De tweede langleevende zoort, kan ook van zaad op de voorige wijze voortgeteelt worden; of anders ook door inlegging, of door ſteeking van afgeſneedene takjes in potten, die men in de run-bak zet; gelijk ook dit geheele gewas 's winters in de ſtook-kas bewaart moet worden.

Eigenſchap en gebruik van deeze Peper.

Dit gewas, inzonderheid de peulen en het zaad, is zeer heet, brandende en corroſijf van aart, zo dat, als men maar het minſte van de peulen of van 't zap in de mond krijgt, zulks geweldig bijt, dat lang aanhoud; het word derhalven zeer zelden in de medicijnen gebruikt; dog men prijst de peulen, als ze behoorlijk toebereid zijn, voor de maag, om dezelve te verſterken en de kooking te bevorderen; als mede tegen de winden en engborſtigheid, en hier toe dienen inzonderheid de geconſijte en in azijn ingeleide vrugten. In *Spanjen* en elders worden de gepoeijerde drooge peulen ook veel in de keuken tot bereiding der ſpijzen, in plaats van de gemeene zwarte peper, gebruikt, en van veele zelfs boven dezelve geagt; dog dit is wat al te ſcherp; maar men kan ze bereiden en aangenaamer maaken, gelijk beneden aangeweezen word. Voorts word de *Spaanſche Peper* ook wel gebruikt van de Azijn-maakers en Jenever-ſtookers, om de azijn en jenever ſterker te maaken, dog dit is bedrieglijk, en die dingen worden daar door niet alleen te heet, maar de jenever verwekt dan ook een zeer ſterken dorst.

Om de Braſiliſche Peper te bereiden.

Maakt de gedroogde rijpe peulen tot poeijer; neemt dan tot één once van dit poeijer, een pond *tarwen-meel*; kneed dit met wat *gist* wel door malkander, tot een deesſem, en maakt 'er, na dat het wel gereezen is, broodjes van als biscuit, die men in de oven bakt, en daar na weder herbakt, dat ze droog worden, gelijk biscuit, zo is de Peper bereid; wordende de biscuit bij het gebruik tot een heel fijn poeijer geſtooten; en de Braſiliſche Peper op deeze wijze bereid, is dan heel bekwaam bij ſpijze en in ſauzen te gebruiken, maakt dezelve ſmaakelijk en hartelijk, en verwekt eetens-lust, helpt de ſpijzen verteeren, en doet een glas wijn wel ſmaaken; dient verders ook in voorgemelde gebreken, als men daar van een mespunt vol of een ſcrupel 's morgens met vleeschnat inneemt.

Hoe men de Braſiliſche Peper in zuiker confijt.

Neemt onrijpe of bijna rijpe vrugten of peulen, ſnijd ze in 't lang open, en doet 'er 't zaad uit; kookt ze dan in ruim water, niet alleen om week te worden, maar ook om de ſcherpigheid 'er af te kooken, vervolgens uit 't water gedaan zijnde, laat ze op een gatje-pan verlekken; maakt dan een *ſijroop* van *zuiker*, en als die bekwaam dik gekookt is, gelijk tot andere confijtuuren, zo doet 'er de Peper-peulen in, en laat ze nog iets met de zuiker kooken, dan van het vuur genoomen, en omtrent koud geworden zijnde, doet het te zaamen in een confijtuur-glas of pot, en bewaart het, wel toegebonden; men kan bij het laatſte kooken, ook wel wat geſtootene of heele *kruid-nagels* en *ſnippels* van *citroen-ſchil* 'er bij voegen, om de geur.

Hoe men de Braſiliſche Peper in Azijn confijt.

Neemt kleine onrijpe Peulen, kook ze heel, of open geſneeden zijnde, als vooren in ruim water, omtrent week, en laat ze dan verlekken; neemt dan een confituur-glas of pot, legt ze daar ordentelijk in, met wat *lauriers-bladen* en *kroontjes* van verſche *dil-* of *venkel-zaad* tusſchen in, gelijk men de *augurkjes* inleid, giet 'er dan beste *wijn-azijn* over, dat ze daar onder bedooven zijn, en legt 'er leij-ſteentjes op, om onder het nat te blijven, dan wel toegebonden zijnde, bewaart men ze tot 't gebruik. Men eet ze bij gebraaden vleesch en viſch, enz. gelijk *augurkjes*, doende dezelve uitwerking, zo als van het poeijer gezegt is.

BRASILISCHE REIGER, zie SCHUR-VOGELS.

BRASSICA ALBA, *gemeen Kool-kruid*, zie KOOL.

BRASSICA ALBA CAPITATA, *witte Bus-kool*, zie KOOL.

BRASSICA ALBA CRISPA, *Savoij-kool*, zie KOOL.

BRASSICA CAMPESTRIS, zie VELD-KOOL.

BRASSICA CAULIFLORA *vel Cijpria*, *Bloem-kool*, zie KOOL.

BRASSICA GONGIJLODES, *ſeu Caulo-Rapa*, zie KOOL-RAAPEN.

BRASSICA LACINIATA *ſeu Fimbriata*, *rubra & viridis*, *roode* en *groene Krul-* of *Boere Kool*, zie KOOL.

BRASSICA MARINA, zie ZEE-KOOL.

BRASSICA RADICE NAPIFORMI, *ſeu Napo-Braſica*; zie KOOL-RAAPEN ONDER DE AARDE.

BRASSICA RUBRA CAPITATA, *roode Bus-kool*, zie KOOL.

BREED-SMOEL, zie WALVISCH.

BREGMA; dit woord heeft twee betekenisſen; als ten eersten word 'er het opper-hoofds-been, gaande aan beide zijden tot aan de ſlaap-beenderen, door verſtaan, bij de jonge kinderen is dit been, door vier onderſcheidene beenderen zaamengeſtelt, die met de aanwas van jaaren, tot een groeijen, wordende door de *pijlnaad* (*ſutura longitudinalis vel ſagittalis*) vereenigt; ten tweeden begrijpt men door dit woord een opene, onbedekte, nog niet verharde en veeltijds vierhoekige plaats of vlek, aan 't hoofd van kinderen die jong zijn.

BREM, *Geniſter*; in 't latijn *Geniſta*, (*Spartium*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit is een Heeſter-gewas, waar van verſcheide zoorten zijn, als

1. *De Gemeene Brem*, *Geniſta* DODONÆI, (*Spartium foliis ternatis ſolitariisque*, *ramis inermibus angulatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. *Dezelfde*, *met witte bloemen*, deeze is zeldzaam.

3. De *Spaanſche Brem*, *met groote geele welruikende bloemen*, (*Geniſta Hiſpanica*).

4. De laage *Spaanſche Brem*, *met zeer welruikende bloemen.*

5. De *Spaanſche Brem*, *met kleine geele bloemen.*

6. De *Spaanſche Brem*, *met kleine witte bloemen.*

7. De *groote Spaanſche Brem*, *met langer rijzen*, en *groote geele bloemen.*

8. De *driebladige Brem*, *Acacia altera* DODONÆI.

De eerſte zoort groeit in *Neder-* en *Hoog-duitſchland*, *Frankrijk*, en elders in dorre landen, veenagtige onbebouwde

bouwde gronden, in de haagen, naast de weegen, en op meer andere plaatzen.

De overige zoorten groeijen in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, en *Portugal*, enz. De bloem-lief hebbers kweeken ze ook wel in de tuinen, wegens de zoet ruikende bloemen, inzonderheid de derde, vierde en zevende zoort; ze hebben alle groene dunne rijsagtige takken, en de bloemen, zijn geel en vlinterformig.

Kweeking van de Brem.

Men kweekt ze van het zaad, dat men omtrent 't laatst van *April*, na dat men het vooraf wat in water heeft laten weeken, als men wil, op een warme plaats zaait, om de opgekoomene jonge planten het volgende eerste of tweede voorjaar, als ze wat hard geworden zijn, te verplanten, op een goede warme plaats; het oozen ondertusschen op zijn tijd niet verzuimende; maar dewijl ze teder zijn, en onze winter koude niet kunnen uitstaan, zo moet men ze 's winters, op de eene of andere wijze voor de vorst dekken: dog het is beter, dat men ze in bekwaame groote potten zaait, die men tot aan de rand, in de grond gegraaven heeft, om de potten daar na met de opgekoomene jonge planten, 's winters in huis te bewaaren. Ze kunnen, als ze een paar jaaren oud geworden, en op een warme voor scherpe winden, gedekte plaats geplant zijn, onze matige winterkoude tamelijk doorstaan, maar als de winter streng is, gaan ze versterven; weshalven men ook wel enige in potten houd om ze 's winters binnen huis te bewaaren; ze begeeren ook liefst, om wel te groeijen, een goede losse zandagtige grond, want in stijve klei-gronden zal 'er weinig goeds van worden; zij maaken ook zomtijds uitloopers, waar door men ze dus in plaats van zaaijing kan voortzetten.

Wil men de eerste gemeene zoort in de tuinen kweeken, dat ze wegens de schoone geele bloemen wel waardig is, zo geschied zulks meede door het zaad, op de voorgemelde wijze; en met deeze heeft het zoo veele moeite en zwaarigheid niet, dewijl dezelve hard van aart is; dog het staat aan te merken, dat de jonge zaailingen het best tieren, als ze onverplant op de gezaaide plaats blijven doorgroeijen; dat ook aan de vreemde zoorten eigen is.

Eigenschap. De gemeene Brem, inzonderheid de bloemen en het zaad, is openend, verdunnend, pis- en graveel-drijvend, en word voornaamelijk gepreezen tegens de milt- en waterzugt, als meede tegens graveel en steen, inzonderheid de uit de asch van de verbrande toppen en bloemen, met half water en half wijn, gemaakte en gezuiverde loog.

De bloem-knoppen kunnen ook, gelijk *kappers*, ingeleid, en aldus bij de spijzen, of met olie en azijn als salade genuttigt worden, gelijk men veel in *Duitschland* en *Frankrijk* doet; men noemt ze *Duitsche* of *Brem-kappers*; ze zijn heel aangenaam, verwekken appetijt, en voor menschen, met voornoemde gebreeken behebt, zijn ze zeer nuttig.

Hoe men de Brem-kappers inmaakt.

Plukt een partij bloem-knoppen van de gemeene Brem, eer ze open gaan of de bloem nog maar weinig te zien is; laat ze een uur 3 à 4 in de schaduwe leggen, tot dat ze wat wijlig geworden zijn, doet ze dan in een pot, giet 'er azijn over, en laat ze dus ongeveer agt dagen staan, daar na uit de azijn genomen, en wat uitgedrukt zijnde, legt ze weder in de pot, en giet 'er andere goede *wijn-azijn* over, 'er een weinig *foelie* en *peper-korls* bij doende, als men wil; en legt 'er dunne leij-steentjes op, om ze onder de *azijn* bedooven te houden, dewijl ze anders kunnen bederven. Andere zetten ze voor de eerste maal in *pekel*, en gieten 'er daar na *azijn* over. Nog andere bewaaren ze alleen in sterke *pekel*, maar dan worden ze te zout, en men dient ze bij 't gebruik vooraf wat uit te wateren.

Nota. Deeze gemeene Brem wast in overvloed in de Provintie van *Friesland* in de *Zevenwouden*, daar men de bloemen of knoppen hier te lande genoegzaam verkrijgen kan, als men ze niet in de tuin heeft.

Gebruik van de gemeene Brem in de Tuinen, enz.

Het gebruik dat men van deeze Brem in de tuinen maakt, bestaat voornaamelijk daar in, dat men dezelve, wegens zijne aangenaame geele bloemen, hier of daar in de tuin, daar het gevoeglijk is, of in de *bosquets* tusschen andere boom- en heester-gewassen zaait of plant, daar hij in de bloeitijd een schoon gezigt geeft.

De rijzen van dit heester, gelijk ook van de overige zoorten, zijn taai en dienstig tot vastbinding van boomen of takken en andere dingen; men zegt ook, dat men in *Italien* en elders, daar de Brem in menigte groeit, de jeugdige rijzen in water laat rotten, en vervolgens bereid als *hennip*, om daar grove touwen voor de schepen, en tot ander gebruik van te maaken, en dat men 'er zelfs een grove stoffe van weeft, die men tot zakken gebruikt.

Het is aanmerkelijk, dat 'er zomtijds aan de wortels van de *gemeene Brem*, en zelden ergens anders, in de Maijtijd een bijzonder zoort van gewas groeit, dat geen bladen, maar witagtige welruikende bloemen, aan een of meer stengen van ongeveer anderhalf voet hoog heeft, en *Brem-rape*, in 't latijn *Orobancke*; *Hippo-spartium* Lobelii, of *Rapum Geniſtæ* Dodonæi genaamt word, (zie Dodonæus *Kruidboek*); deszelfs gebruik is weinig, maar men prijst het tegen de Breuken.

BREM (AKKER-); *Verwers-brem*, in 't latijn *Genista tinctoria*; *Flos tinctorius*; (*Genista foliis lanceolatis, ramis ſtriatis teretibus erectis*, Linn. *Spec. Plant.*) Dit heesteragtige kruid-gewas groeit in *Hoog-* en *Nederduitschland*, *Frankrijk*, enz. omtrent de *akkers*, op heuvels, en elders, in zandige gronden: Daar zijn twee zoorten van, de gemeene en een grooter zoort, die in *Spanjen* gevonden word. De gemeene *Akker-brem* groeit met lange groene regt opstaande en ook hangende rijzen uit de wortel, die met veel kleine smalle puntige bladen bekleed zijn; omtrent de toppen der rijzen komen veele bloemen, in lange trosen voort; die fraai geel van koleur zijn, gelijk die van de bovengemelde gemeene Brem, waar op de peulen met 't zaad volgen: Wil men ze in de tuin kweeken, wegens de bloemen, die het wel waardig zijn, zo kan zulks ligtelijk door 't zaad geschieden, gelijk van de gemeene Brem in het voorige artijkel gezegt is; of ook door scheuring.

Deze Brem heeft geen of weinig gebruik in de Geneeskunde, maar de bloemen daar van worden van de Verwers gebezigt, om daar meede geel te verwen.

BREM-RALL, zie KWARTEL-KONING.

BREM (STEEKENDE); *Gaspeldoorn*, in 't latijn *Genista ſpinoſa*, Dodonæi; (*Ulex foliis villoſis acutis, ſpinis ſparſis* Linn. *Spec. Plant.*) Deze Brem is zeer stekelijk, rondom en overal met veele zeer scherpe doornen

bezet en gewapent: Daar zijn twee zoorten van, als met langer, en met korter doorns; groeijende beide met verſcheide rijzen of ſtengen min of meer hoog, naar den aart, en deugd des gronds; de bloemen zijn rood of roodagtig-geel, waar op de peulen met het zaad volgen; gelijkende aan die van de gemeene Brem.

Deze Brem groeit in *Frankrijk*, *Engeland*, en ook in *Braband*, op ongebouwde woeste plaatzen.

Kweeking van de Steckende Brem.

Hij word ook wel in de tuinen gekweekt, het welke geſchied door het zaad, dat men vroeg in het voorjaar in kuiltjes of greppels, niet al te digt zaait, of daar na verdunt, ter plaatze daar het zal blijven doorgroeijen; dewijl hij het verplanten niet wel kan verdraagen, waar door hij minder groeit, of ook wel verſterft; en hij bemint ook liefst een goede losſe zandagtige grond.

Gebruik van deze Brem.

Het gebruik daar van is hooftzaakelijk, om daar digte heggen van te kweeken, tot beveiliging der tuinen of andere afgeperkte plaatzen, tegens deze en geene dieren; want dewijl dit heester met veele ſcherpe ſtevige doorns voorzien is, zodaanig dat men bijna geen vinger 'er in ſteeken kan, zonder dezelve te kwetzen; zo zullen de dieren zig wel wagten, om daar door heen te dringen, als ze wel digt begroeit zijn; Maar om het zaad te verkrijgen, zo ſtaat te weeten, dat men zulks meestijds bij de groote Zaad-verkopers in de groote Koop-ſteeden, als te *Amſterdam*, *Frankfort* en *Leipzig* vind, en van daar ontbieden kan, als het dan maar versch is.

BREUK, of *Scheurzel*; in 't latijn *Hernia*; *Ramex* of *Ruptura*: Beteekent meest doorgaans een ſcheuring, of maar groote verſlapping, van het *buik-vlies* (*peritonæum*), waar door de darmen of 't net, of beide te gelijk buiten de buik ſchieten; en men onderſcheid ze dus in *darm-* en *net-breuk*; dog een Breuk, word ten opzigte van de plaats wederom onderſcheiden in drie zoorten, als

1. In een *Zak-breuk* (*Oſchocele* of *Hernia ſcrotalis*); als de darmen of 't net in de *balzak* ſchieten.

2. Een *Liesch-breuk* (*Bubonocele* of *Hernia inguinalis*; wanneer de darmen of 't net in de *lieſen* zakt. En

3. Een *Navel-breuk* (*Exomphalos* of *Omphacele*, of anders *Hernia umbilicalis*); daar 't net of de darmen in de *navel* ſchieten; welke beide laatſte ook bij de vrouwelijke Sexe plaats kunnen hebben.

De oorzaaken betreffende, waar door een Breuk kan ontſtaan, kunnen veelerleij zijn; als zwaar tillen, draagen, ſpringen, te paard rijden, vallen, ſlaan, ſterk hoesten, braaken, moeijelijke baaring en ſterke perſing bij den afgang, en diergelijk; ja zelfs kan het ſterk zingen en lachgen, inhouding van den adem of ſtem; kort om, al 't geene dat een geweldige beweging, of drukking in de beneden-buik veroorzaakt het *darm-vlies* doen ſcheuren, of verſlappen en met de darmen of 't net doen uitwijken.

Men kent de *Darm-breuk*, 1. aan de oorzaak, naamelijk als 'er voorheen geweld geſchied is; 2. uit 't gevoel, als men de darmen buiten de buik, duidelijk voelen kan; 3. daar aan, dat 't gezwel, 't zij in de *balzak*, *lieſchen* en *navel* nu grooter dan weer kleinder word, en den lijder weinig pijn gevoelt, ten zij 'er winden in de darmen zijn, waar door de Breuk zeer opgeſpannen en pijnlijk word; gelijk ook geſchied, als 'er veel vuiligheid in de darmen is, en als deeze vuiligheid in de uitgezakte darm verhard is, dan is de Breuk verſtopt, en het gezwel neemt in groote, hardigheid en zwaarte toe; maar is het een uitgezakte net-breuk, dan is het gezwel zagt, ſlap en glibberig, en blijft bijna altijd gelijk, is ook niet zo pijnlijk als een darm-breuk, en valt meer voor, in de regter dan in de linker zijde.

Geneesmiddelen voor de Breuk.

Bezwaarlijk word een Breuk geneezen bij oude lieden, als meede wanneer de Breuk verouderd is; maar bij kinderen, jongelingen en bejaarde lieden die nog in de bloei en fleur zijn, gaat de geneezing gemakkelijker, inzonderheid met de *navel-* en *liesch-breuken*.

Het eerſte werk dat 'er gedaan moet worden, is, dat men het uitgezakte met het vlies weder terug in zijn plaats moet brengen, 't welke geſchied door middel van de vingeren; dog dat zeer voorzigtig en zagtjes verrigt moet worden, om dat het anders zeer veel pijn aan den lijder veroorzaakt, en ook ontſteeking daar door kan ontſtaan, dat het kwaad nog erger maakt; moetende de lijder op het bed leggen, met het onderlijf om hoog, om dus het uitgezakte dies te gemakkelijker weder in te krijgen: Ook kan het uitgezakte weder binnen getrokken worden, door middel van een *arſenicaliſche magneet-pleister* op de lendenen te leggen. Dog indien 'er een ontſteeking en zwelling bij de Breuk is, dat men aan de ſterke pijn, hitte en koorts beſpeurt en vermerkt, dan kan de Breuk niet ingebragt worden, voor dat de ontſteeking door bekwaame verzagtende pappen of ſtoovingen weg genomen is; gelijk ook niet geſchieden kan, als de darmen met winden, of veel en harde vuilnis vervult zijn; dat een moeijelijk toeval is, het welke men met zagte pappen of ook met clisteeren moet verhelpen; want het inbrengen der darmen, zoude als dan in beide gevallen, of niet kunnen geſchieden, of een groote pijn, ja zelfs het vuur kunnen veroorzaaken. De volgende pap is in beide gevallen dienſtig.

Neemt *heemst-bladen*, *maluwe-bladen* en *glaskruid*, *camille-* en *melilote-bloemen*, *weiten zemels* van ieder een handvol, de kruiden klein geſneeden zijnde, kookt het te zaamen in water week, ſtampt 't dan in een vijzel klein, en doet 'er nog bij gekneust *lijnzaad*, of 't *meel* daar van, twee oncen; *olie van witte lelien*, of van *camille*, een once; mengt het tot een pap, en legt ze op 't gezwel, en de onderbuik. Of

Neemt *heemst-bladen*, *maluwe-bladen* en *glas-kruid*, *camille-* en *vlier-bloemen*, van elk een handvol, *cumijn* en *venkel-zaad*, van elk een lood, klein geſneeden en geſtooten zijnde, kookt 't in anderhalf mengelen *zoete melk* tot op een mengelen, dan met zagte uitperzing door gezijgt zijnde, maakt 'er een ſtuk baaij, of een vier of zesdubbeld linnen in nat, dat men weer wat moet uitwringen, en legt 't warm op de Breuk en onderbuik, het baaij altemets weer bevogtigende. Of

Neemt maar *camille-olie*, bevogtigt daar meede warm gemaakte linnen doeken en ſtooft het gezwel daar meede geduurig; dat zeer goed is.

Teegen de winden kan men ook een afkookzel van de vier kleine verwarmende zaaden, naamelijk *ammi-zaad*, *ronde naagels* of *naagel-koppen*, *eppe-* en *geel peen-zaad*, in wijn gekookt, inwendig gebruiken; en tegen de verharde uitdijzels, gelijk gezegt is, een verzagtend clijſteer, waar toe men gevoeglijk *boom-olie* neemen kan.

Wanneer nu 't uitgezakte wederom binnen gebragt is, moet men zulks voor al tragten binnen te houden, en de

ſcheuring

ſcheuring of verſlapping van het *buik-vlies* zoeken te geneezen; 't welk geſchied door te zaamen trekkende en teſſens heelende, zo wel in als uitwendige middelen, en bekwaame windzels; benevens een dik compres of wonddoekje, dat men op de Breuk legt, om het weer uitzakken te beletten, of men gebruikt een bekwaame Breukband.

Uitwendig kan men de volgende middelen gebruiken.

Neemt verſche of droge *wal-wortel*, *wortel van Salomons zegel*, *ſinnauw* en *camille*, van elk een handvol, kookt 't in roode wijn of azijn week en ſtampt het dan in een vijzel tot een pap, die men warm oplegt en daagelijks ververscht; men kan ook wat *camille-olie* bij de pap voegen. Of

Neemt *walwortel*, een once; *granaat-* en *camillebloemen*, een handvol; *galnooten*, een drachma, klein gemaakt zijnde, kookt 't in *ſmids-water* of in *roode wrange wijn*, en ſtooft daar meede de ingebragte Breuk dikwils warm. Of

Neemt gepoeijerde *walwortel* en *granaatſchillen*, van elk een drachma; *vleesch-lijm*, een drachma; *geel wasch*, een once; maakt hier van een pleister, dat men om de twee of drie daagen vernieuwen moet.

Ook word het volgende zeer geprezen. Neemt gepoeijerde *vitriool*, *laurier-olie*, van elk vier oncen, *asch van hazel-looten*, of van *eikenhout*, *asch van eijerſchillen*, van elk een once, kookt 't een uur lang in wat water, en legt daar van dagelijks op, tien daagen lang voor oude lieden. Of

Neemt *galbanum* en *hars*, van elk twee oncen; *terpentijn*, een once; versch *geel wasch*, vier oncen; fijn gepoeijerd *drakenbloed*, *ſtorax*, *mastix*, *wierook*, *armenijſche bolus*, van elk een once; *walwortel* en *wortel van Salomons zeegel* van elk twee oncen; laat de *galbanum* van buiten wel gezuivert zijnde, en de overige ſmeltbaare dingen, in een verglaast pantje over een zagt vuur eerst ſmelten, doet er dan de overige droogerijen bij, en roert 'er op 't laatſte de wortelen, die voor af met het gepoeijerde *drakenbloed*, tot een heel fijne pap moeten geſtampt zijn, ook bij, en laat 't te zaamen, onder geſtadig roeren, een weinig kooken tot een pleiſters dikte; neemt het dan van het vuur, en als het bijna koud geworden is, maakt men 'er met de handen, die men in koud waater geſtooken, of met olie beſmeert heeft, rollen van, die men koud geworden zijnde in papier bewaart.

Van deze pleiſter ſmeert men vrij dik op ſchaapsleer en legt 't over de breuk, geſchiedende zulks beter 's avonds als de lijder te bedde gaat, als 's ogtens; de pleiſter moet, indien het een *zak-breuk* is, zodanig geſneeden worden, dat de liefchen en de roede 'er vrij van blijven, ook moet de plaats, in gevalle die ruig is, afgeſchooren worden; vervolgens moet op de pleiſter, een dik compres gelegt en de patient, met een bindzel of zagte breukband voorzien worden, zijnde 'er ten hoogſten aan gelegen, dat het wel gelegt worde; om de tien of veertien dagen ververscht men de pleiſter, en men houd daar meede aan tot de volle geneezing: Dit middel word grootelijks geprezen voor nieuwe en oude Breuken, en voor allerlei ouderdommen: Maar men heeft wel te letten, dat, wat middel de lijder ook mooge gebruiken, dezelve zig eenige weeken lang, tot de geneezing toe zeer ſtil moet houden, en nog minder eenig werk doen, zonder het welke hij niet kan geneezen worden; ja de ſtilte en weinig beweging kan veeltijds deze zoorten van Breuken alleen geneezen, als ze versch zijn, en het uitgezakte wel ingebragt is, en met goede bindzels binnen gehouden word; weshalven de lijder ook bij den afgang, of 't hoesten, enz. voorzigtig zijn, en als dan nog de vingeren op den Breuk houden moet, om het uitſchieten te beletten; daarenboven moet hij ook een goede levenswijs in eeten en drinken, enz. waarneemen, en zig inzonderheid wagten voor rauwe, ſcherpe en winden veroorzaakende ſpijzen en dranken.

In plaats van de voorgaande middelen kan men ook maar een *oxicrateum-pleister*, op de voorige wijze op leggen, dat in kragten veel daar meede over een komt; of anders het *emplesſtram contra rupturam*.

Andere prijzen ook zeer, *zilver glit* in *azijn* een langen tijd gekookt, en daar meede dikwils geſtooft.

Nevens de uitwendige middelen, is het ook zeer dienſtig inwendige middelen te gebruiken; die tot de geneezing meede werken; waar toe de volgende heel dienſtig zijn.

Neemt *wortel van Salomons zeegel*, anderhalf once, laat dezelve, klein geſneden zijnde, 24 uuren lang ſtaan te trekken op ruim een half mingelen goede witte wijn; dan door gezijgt zijnde, drinkt de lijder daar dagelijks een paar romertjes van, bij aanhoudentheid.

Of neemt *breukkruid* (*Herniaria*), een handvol; kookt het in ruim een mingelen water tot op de helft, zijgt het dan door, en laat den lijder daar van dagelijks eenige theekopjes vol drinken, waar bij hij ook wel zuiker mag gebruiken; men kan ook het gekookte kruid, tot een pap geſtampt op de Breuk leggen, in plaats van de voorige uitwendige middelen; ook kan men bij dit kruid wat *Salomons zeegel*, en *walwortel* voegen; maar men moet de *walwortel* tegen 't laatst van 't kooken 'er bijvoegen, om dat het afkookzel anders te ſlijmagtig word, als men deze wortel lang kookt; en deze middelen worden inzonderheid geprezen voor de Breuken der kinderen en jonge lieden; dog worden veeltijds ook met een goede uitwerking gebruikt bij bejaarde menſchen; wanneer men de giſte wat moet vermeerderen.

Deze volgende drank word ook zeer geprezen:

Neemt *wintergroen*, *ſanikel*, *vijfvingerkruid*, *maagdepalm*, *agrimonie* en *bijvoet*, van elk een handvol, kookt dit klein geſneeden zijnde, zagtjes in 4 mengelen water, zes uuren lang, dan doorgezijgt zijnde, drinkt de lijder daarvan 's morgens en 's avonds telkens vier of zes oncen in het bed. Deeze drank geneest dikwils de Breuk alleen, dog men kan ook van de gemelde uitwendige middelen daar neevens gebruiken.

Men prijst ook zeer 't zaad van *thalictrum*, tot een drachma, gepoeijert 's morgens met vleeschnat ingegeven; en daar neevens een der gemelde uitwendige middelen gebruikt; aan kinderen geeft men de helft of nog minder, naar den ouderdom.

Voorts zijn ook de inwendige middelen dienſtig, die in het artijkel van WONDEN gemeld worden.

Of de Breuk aan het geneezen is, ontdekt men aan het inkrimpen der huid; egter moet men geduurig voort vaaren met de gemelde middelen en ruste, tot de volle geneezing toe.

Als de gemelde middelen geen baate aanbrengen, moet men zijn toevlugt nemen, tot een bekwaam Breuk-ſnijder, en als de lijder geheel niet kan herſtelt worden, dan is een goede *breukband* zijn laatste hulpe; het welke de Breuk binnen houd en hem in ſtaat ſtelt, zijne bezigheden, zonder veel ongemak te kunnen verrigten, mits

geen heel zwaar werk ondernemende, en zig voor rouwe winden-verwekkende ſpijzen en dranken wagtende.

Daar zijn ook behalven deze waare Breuken nog eenige andere oneigentlijk genaamde Breuken, dat geen ware Breuken, maar opzwellingen zijn; als Aderbreuk of Aderſpat (*Cirſocele* of *Hernia varicoſa*); Waterbreuk (*Hijdrocele* of *Hernia aquoſa*); Windbreuk (*Pneumatocele* of *Hernia ventoſa*); Vlieschbreuk (*Sarrocele* of *Hernia carnoſa*; Zaadvaten-breuk, en meer andere; zie van ieder, onder zijn naam.

BREUK (NAVEL), zie NAVEL-BREUK.

BREUK-BAND, in 't latijn *Subligaculum*, ook *Perizoma*; is een Heelkundig werktuig, gebruikt wordende, om de uitgeſchootene darmen, 't welk een *breuk* genaamt word, te rugge en op hun plaats te houden: Daar zijn verſcheidene zoorten van *Breuk-banden*, na den aart der kwaal, als meede na de jaaren van den lijder geſchikt.

BREUK-KRUID, *Duizendkoorn*, in 't latijn *Herniaria*; *Poligonum minus*; *Millegrana*, (*Herniaria glabra*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit is een klein kruipend kruid, zijnde vol van kleine langwerpige gladde bladen; de bloemtjes zijn klein witagtig, en regelmatig vijf bladig, die veel bij zaamen, druifjes-wijze bij de bladen voortkoomen, zo dat 'er de takjes overal vol van zijn, en dewijl het dus veel bloemknopjes en zaad voortbrengt, dat heel klein is, heeft 't hier van de naam van *Duizentkoorn* verkreegen.

Plaats. Dit gewas groeit in *Hoog-* en *Neder-duitschland*, enz. op onbebouwde zandige, drooge en ook wel op vogtige plaatzen, op de akkers, aan de oevers der wateren en elders.

Daar is ook nog een medezoort van, die ruwe bladen, heeft (*Herniaria hirſuta*) en in *Engeland*, *Italien*, en elders gevonden word.

Eigenſchap. Dit gewas is opdroogend, te zaamen trekkend, pisdrijvend en zeer wondheelend, word bij uitſtek gepreezen, tegen de breuken; zo wel in- als uitwendig gebruikt, waar van het ook de naam verkreegen heeft; het drijft ook de verſtopte piſe, en 't graveel uit; vergruist den ſteen, en doet die loozen; gedroogt en gepoeijert zijnde, word 't ook voor een zeer goedmiddel gehouden, tegen de roode loop.

BREVIA VASA; deezen naam daagen de korte *ſlagader*, en de overige aderlijke vaten, welke tuſſchen de *maag* en *milt* gelegen zijn.

BREIJ-HAAN, zie BIER.

BRIEF; betekent een geſchrift, dat men aan iemand toezend, om hem 't eene of andere te doen weeten, en zijne gedagten te verzoeken, enz. kunnende kortom, zeer veelerleij dingen tót voorwerpen hebben.

Om een ſierlijke Brief te ſchrijven, niet zo zeer wat de letters, maar het zaamenſtel of ſtijl betreft, is niet zeer gemakkelijk; want zal een Brief wel geſchreeven zijn, zo behoort 'er inzonderheid op drie dingen gelet; als 1. op de Stijl of Schrijfwijze; 2. op de Order en Connexie of zaamenhang; en 3. op de Kortheid en Kragt. Niets is 'er, dat een Brief onaangenaamer in 't leezen maakt, dan wanneer de zaaken verwart en langdraadig geſchreeven zijn, en dat men dezelve met een meenigte van woorden te kennen geeft, daar het met maar weinige even goed, en zelfs dikwils beter en duidelijker uitgedrukt konde worden; en hier in beſtaat eigentlijk de kunſt, om korte of weinige woorden te gebruiken, die aangenaam en teffens kragtig zijn. Men misprijst het ook, wanneer een Brief, behalven de behoorlijke eerbetuigingen, al te gemaakt of hoogdraavend te zaamengeſtelt is, en prijst daar en tegen die, welke enkel zo geſchreeven is, als men met iemand vriendelijk zoude ſpreeken. Reeds in oude tijden heeft men aangemerkt, dat men door iemands Brief, en andere ſchriften, deszelfs aart en rijkheid van geest 't best ontdekken konde: Dog men moet ook zeggen, dat het een gave is, waar meede een mensch niet even rijkelijk beſchonken is; dewijl ondertuſſchen het onderwijs in deezen veel kan toebrengen, het zij tot vermeerdering of verbetering; dus zullen alle Huis-vaders, wiens middelen het eenigzins toelaaten, wel doen, als ze hunne kinderen, behalven andere dingen, inzonderheid ook in 't ſchrijven in het algemeen, en bijzonder in het Brief opſtellen, wel laaten onderwijzen, dewijl dit in het huishoudelijke en de zaamenleeving van het uitterſte belang is, en niet zelden toebrengt, om een jongman zijn fortuin in de waereld te doen bevorderen.

Schoon men zonder zeer uitgeſtrekt te zijn, geen formulieren of voorbeelden van alle zoort van Brieven, die in de zaamenleeving of huishouding kunnen te pas koomen, kan meededeelen; zullen wij 'er egter hier eenige plaatzen, die men wel gade ſlaande en oordeelkundig gebruikende, voorts na tijds gelegentheid en omſtandigheden veranderende, zig van nut zal kunnen maaken.

Bekend-maakings Brief, wegens de geboorte van een Kind.

Heden morgen om uuren, is mijn waarde Huisvrouw, van een welgeſchaapen Zoon (of Dogter) verlost; door Gods goedheid bevinden zig Moeder en Kind in een gewenſchten toeſtand; de vriendſchap die altoos tuſſchen ons heeft geheerſcht, doet mij denken, dat geenzins dit ons genoegen onverſchillig zult beſchouwen; het is in die verzekering, dat ik betuige, opregtelijk en van harten te zijn.

Antwoord op dezelve.

U doet mij ten vollen regt te gelooven, dat ik deel in uw genoegen neeme; van harten wensch ik, dat de Kraamvrouw ſpoedig mag herſtelt worden, en U beide het genoegen hebben, de jonggeboorene voorſpoedig en deugdzaam te zien opwaſſen. Ik verblijve na betuiging van hoogagting.

Huwelijks-bekendmaaking.

Voorneemens zijnde, met afwagting van den Allerhoogſten zijnen zeegen, en goedkeuring van wederzijdſche Ouders en Naastbeſtaanden, ons aan elkanderen door het Huwelijk te verbinden, waar van de eerſte afkondiging ſtaat te geſchieden op Zondag den Hebben wij gedagt, ons pligt te zijn, U hier kennis van te geeven, niet twijffelende, of U zult deel in onze vreugde neemen; wij beveelen ons in U vriendſchap, en betuigen met hoogagting te zijn, enz.

Antwoord op dezelve.

Van harten wenſche U geluk met de voorgenoomen Echtvereeniging: De Almagtige ſtorte zijne dierbaarſte geeſtelijke en tijdelijke zeegeningen over U Huwelijk met weerzoonen. Hij bekroone U lig groeijende en deugdzaame telgen, die U tot vreugde en ſteun in een grijzen ouderdom mooge verſtrekken. Ik beveel mij in U beider vriendſchap, en verblijve met hoogagting, enz.

Com-

Communicatie-brief van een Vrouw, wegens het overlijden van haar Man.

Het heeft den Aanbiddelijken God, in wiens hand leeven en dood is, behaagt, mijnen waarden Echtgenoot, den Heere N. N. in den ouderdom van deezen nagt om uuren, op het onverwagtſte, na een kortſtondige ziekte, uit mijne liefde-armen te rukken, en zo ik ootmoedig hoope, in een gelukkige eeuwigheid over te brengen; hoe nedrig ik mij altoos ook hebbe zoeken te gewennen, om Gods wille met onderwerping te eerbiedigen, wil ik wel bekennen, dat mij deeze zwaare ſlag ten ſterkſten treft, en zo veel te grievender ſmert, wanneer ik zes nog alle onmozele ſpruiten, dus van een Vader en ſteun berooft zie. Hartgrondig wenſche ik, dat Gods eeuwige goedheid U en aanhoorigen een lengte van dagen voor treurige gevallen wil bewaaren, enz.

Antwoord op bovenſtaande.

Met de uitterſte aandoening hebbe ik U verlies vernoomen, dat zekerlijk voor U en teder kroost allerzwaarst is. De Heere, die zig een Man der Weduwen, en een Vader der Weezen noemt, zij zelven uwen trooster, hij gunne U dat geene, het welk gij tijdelijk en eeuwiglijk zult nodig hebben, en bewaare U verders voor treffende onheilen, enz.

Communicatie-brief van iemand, die een verre Bloedvriend verliest, waar van hij Erfgenaam word.

Dewijl het God behaagt heeft, mijnen veel geliefden Oom, den Heere N. N. na een ſleepende ziekte van eenige weeken, in den ouderdom van door een zagten dood te ontbinden, en in de eeuwigheid over te brengen. Heb ik gedagt, mijn pligt te zijn, U het verlies van deezen waardigen Bloed-vriend (wiens vriendelijken omgang, en ſterke blijken van geneegenheid, zijn aandenken altoos bij mij in eerbied en waarde zullen houden,) bekent te maaken. Ik beveele mij in U vriendſchap, en verblijve, enz.

Men zoude hier meerder voorbeelden van dusdanige en andere zoort van Brieven kunnen bijbrengen, dog deeze voldoen na ons gedagten, om den leezer een volkomen denkbeeld te geeven, hoedanig dezelve na tijds omſtandigheden dienen ingerigt te worden; wij herhaalen hier nog, als iets van belang, dat vooral de kortheid moet betragt worden, en men boven al moet vermijden, om geen overtolligheden te plaatzen; het gebrek aan oordeel, doet veele menſchen hier omtrent dwaalen: Na mijn begrijp, is 'er niets aanſtootelijkers, dan in een Huwelijks-bekendmaaking, uitdrukkingen te vinden, waar uit men zoude moeten beſluiten, dat de twee jonge Lieden den tijd met bidden doorbrengen; daar ik geloof, dat de meesten in zulke omſtandigheden, 't geen ook zeer natuurlijk is, om andere zaaken denken. Nuttig, ja zelfs ten uitterſten noodzaakelijk is het, wanneer men een verbintenis van dien aart, als het Huwelijk, aangaat, den Almachtigen om zijnen zegen te ſmeeken; dog niets ongerijmder, mijns dunkens, als dat ik mijn voorgenoomen vereeniging aan de waereld bekend maakende, hun daar bij te weeten doen, dat ik in eenige opzigten, mijn pligt bij de Godheid verrigt hebbe; dog geheel anders is 't met Leedbrieven gelegen; dat ik daar in, zonder veel omhaalen en opgeſmukte woorden, door droefheid van mijn verlies getroffen, de Godheid eerbiedigende, den zelven bidde en ootmoedig ſmeeke, om die geene, aan wien ik mijn verlies bekend maake, voor rampen en ſmertelijke gevallen te bewaaren; is de taale van 't hart, en betaamt een ieder Christen.

Nog moet men bij 't ſchrijven van Brieven wel onderregt zijn, hoedanig de *adreſſen* of opſchriften dienen ingerigt te worden, dewijl de verſcheidentheid van geboorte en bedieningen of eerampten dezelve ten eenemaalen doen verſchillen; wij zullen hier eenige der voornaamſten tot voorbeelden bijbrengen. Aan een Heer van Regeering, in wat Staats-collegie hij ook mag zitten, word tot opſchrift gegeeven, *Hoog Edele Geſtrenge Heer;* dog is het een Edelman, dan zet men eenvoudig *Hoog Wel Geboren Heer*; ook wel *Hoog Wel Geboren en Geſtrenge Heer*; om dit duidelijker te doen begrijpen, zo ſtel ik, dat men aan iemand heeft te ſchrijven, die een Lid van de Staaten Generaal is, (zijnde het hoogſte Collegie in ons Nederland bekend,) als dan maakt men zijn opſchrift dus: *Hoog Edele Geſtrenge Heer, de Heer N. N. wegens Friesland gecommitteert ter Vergaderinge van Hun Hoog Mog. de Heeren Staaten Generaal*, enz. enz. Veele menſchen zijn verkeerdelijk van begrip, dat men iemand particulier de tijtel moet geeven, van het Collegie, waar in hij zitting heeft; dog dit is geheel mis, want geen particulier Heer, hoe hoog in rang en aanzien hij ook mag weezen, koomt de tijtel van *Hoog Mogende*, of *Edele Mogende Heer* toe; ten zij dezelve de een of de andere commisſie bekleed, en dus het volle Collegie verbeeld, uit wiens boezem hij is gecommitteert. De tijtel van *Wel Edele Geſtrenge Heer* word thans zo algemeen gegeeven, dat het onmogelijk is te bepaalen, aan wien dezelve met reden toekoomt; wij zouden egter van gedagte zijn, dat men ze behoorlijk kan geeven aan Secretarien van Steeden, van Ambagts-heerlijkheden, Grietenijen, enz.; als meede aan Penſionarien, zogenaamde Schouten of Scholtusſen van diſtricten, gelijk 'er veele in de Provintie van *Overijsſel*, en het Landſchap *Drenthe*, enz. gevonden worden. Voorts is men gewoon, alle de Militaire Officieren, van Generaal-Majôr af, tot Vaandrik incluis, met *Wel Edele Geſtrenge* te tijtelen, en hier word na vereisch van de afkomst en geboorte *Hoog Wel Geboren*, of enkel *Wel Geboren* bijgevoegt. Een Generaal-Luitenant, zo wel als Lt. Admiraal, verkrijgen den tijtel van *Exellentie*, wordende het opſchrift aan zulk een Perzonagie, die wij veronderſtellen van Adel te zijn, aldus ingerigt: *Aan zijne Exellentie, den Hoog Wel Geboren en Geſtrengen Heer N. N. Luitenant Generaal (of Admiraal) in dienst van Hun Hoog Mogende*, enz. enz.

De Profesſoren, in alle de diverſe takken van ſtudie, geeft men de tijtel van *Hoog Geleerde Heer*, en is het een man van afkomst, voegt men 'er *Wel Geboren* bij; dog hier omtrent is nog eene uitzondering, ten aanzien van de Hoogleeraaren in de H. Godgeleertheid, die men gewoonlijk *Hoog Eerwaarde Zeer Geleerde* noemt.

De Predikanten zonder onderſcheid, worden *Wel Eerwaarde* getijtelt, waar bij veeltijds, dog aan zommigen zeer oneigentlijk, *Zeer Geleerde* word gevoegt; zijnde dus het gewoone opſchrift van een Predikant: *Wel Eerwaarde Zeer Geleerde Heer, de Heer N. N. Bedienaar des Goddelijken Woords* (of wel om de kortheidshalven, maar enkel *V. D. M.*) *te*

De tijtel van *Wel Edele Heer*, ſchijnt in onze dagen zo aangenaam in veeler ooren te klinken, dat wij geen bepaaling durven maaken, wie eigentlijk dus behoorde genaamt te worden; en het moet al een gering per-

zoon zijn, indien men hem niet met *Mijn Heer* begroet.

Geheime Brieven te ſchrijven, die niemand anders léezen kan, dan die den ſleutel heeft.

Hier toe heeft men veelerlei *caracters* uitgevonden, die in plaats van letters dienen, welke Brieven derhalven niemand kan leezen, dan die de ſleutel heeft, dat is, die, welke weet, wat voor letters of woorden door de *caracters* verſtaan worden; egter kunnen ze evenwel nog ontcijffert worden van menſchen, die daar in geoeffent zijn. Maar daar is een manier, om geheime Brieven te ſchrijven, die niemand in ſtaat is, te ontcijfferen, dan die geene, welke de Brief ſchrijft, en aan wien hij gezonden word; 't welke aldus geſchied: De ſchrijver des Briefs verkiest een klein boek naar welgevallen, hier in zoekt hij de woorden op, die hij van 't begin af, om te weeten, nodig heeft, en zet dan alleen maar de bladzijde, regel, en 't hoeveelſte woord het in de regel is, na vervolg in de Brief; als nu die geene, aan welke de Brief gezonden word, ook dat boek van dezelfde druk heeft, zo kan hij de Brief ontcijfferen, en deszelfs inhoud weeten; daar ondertuſſchen geen mensch in de waereld, die van dit geheim niet onderrigt is, of onderrigt zijnde, dat boek niet heeft, zulks zal kunnen doen; en men begrijpt ligtelijk, dat het tuſſchen den ſchrijver, en die geene, aan welke geſchreeven word, voorheen moet afgeſprooken zijn, wat boek de ſchrijver gebruiken zal, en dat de ontvanger des Briefs zulks moet hebben, en ook teffens geheim houden; zodanige Brieven kunnen in veelerleij gevallen dienſtig zijn, als onder anderen in oorlogs-tijden, daar de Brieven van aangelegentheid in de handen der vijanden kunnen geraaken, enz.

Om een Brief met onzigtbaare letters te ſchrijven, die men zigt- en leesbaar maaken kan.

Hier toe zijn veelerleij dingen dienſtig, bij voorbeeld

Neemt *vitriool*, laat die in water ſmelten, en ſchrijft daar meede op 't papier, als men daar na het afkookzel van *galnooten*, met een ſponſie, doek of penceel over 't papier ſtrijkt, zal 't geſchrift voor den dag koomen, en leesbaar worden.

Of men kan eerst met het afkookzel van *galnooten*, dat klaar moet zijn, ſchrijven, en daar na het *vitriool-water* overſtrijken.

Of ſchrijft met het zap van *citroenen*, *limoenen* of *oranjen*, of van *ajuin*, of met *water* waar in gepoeijert *ammoniak-zout* en *gemeen zout* geſmolten is; als dan het ſchrift tegen het vuur gehouden word, zal het leesbaar worden.

Of ſchrijft met *aluin-water*, dan word het ſchrift, droog geworden zijnde, leesbaar, als men het door 't water haalt, of daar meede overſtrijkt.

Of ſchrijft met dun *gom-water*, of met vette *melk*; om dit ſchrift leesbaar te maaken, moet men 'er fijn gepoeijerde *houts-kool* overwrijven, geſchiedende best als 't papier op een vogtige plaats, of op een even vogt linnen, wat vogt aangetrokken heeft.

Aldus kan men in een gewoonlijke met inkt geſchreeve ve Brief, altijd nog iets tusſchen of bij ſchrijven, dat onzigtbaar is, en alleen van die geene kan ontdekt worden, die van 't geheim verwittigt is.

Om de geſchreeve letteren geheel uit te doen.

Neemt *vitriool* en *ſalpeter*, laat dit in water ſmelten, en beſtrijkt hier meede de letteren, die gij wilt uit doen.

Of neemt 's zomers *melk van vijgeboomen*, (dat is het witte zap dat uit de jonge takken, enz. vloeit, als ze gewond worden,) mengt die met *ceruis* tot een dikke pap, en maakt 'er kleine koekjes van, die men in de ſchaduwe laat droogen, droog zijnde, ſtoot ze fijn, mengt ze wederom met gemelde *melk*, en droogt ze, dat men tot drie of vier maalen moet herhaalen, en dan de koekjes bewaaren; als men nu dezelve gebruiken wil, zo maakt men de letteren een weinig nat, ſtrooit dan van de koekjes fijn gepoeijert daar op, en laat het een uur tien of twaalf daar op leggen, daar na, als 't wel droog is, wrijft men de letteren met een fijn rauw drie- of vierdubbeld linnen doekje, zo zullen de letteren weg zijn.

Of neemt fijn gepoeijert *ſal alcali* en *zwavel*, wrijft daar de letteren meede, zo zullen ze uitgaan. Zie ook SCHRIFT.

BRIER-VINK, zie BERG-VINK.

BRIL, in 't latijn *Specillum*; is een ter gelukkige uure uitgevonden werktuig, dewijl dezelve van groote nuttigheid voor oude lieden is, welkers gezigt door den ouderdom meest doorgaans min of meer verzwakt, en hun dus buiten ſtaat ſtelt, om klein ſchrift of andere zeer fijne dingen, zonder gewapende oogen te kunnen zien of duidelijk onderſcheiden: Deeze Brillen zijn zo bekent, dat het onnodig is, dezelve te beſchrijven; zullen alleen maar zeggen, dat niet alleen dienen voor oude, maar ook voor jonge lieden, ſchoon ze een zeer goed gezigt hebben, en wel inzonderheid voor die geene, wiens arbeid uit fijn werk beſtaat, als Zak-Horlogiemaakers, Graveurs, Kantwerkſters, enz. en zulks alleen maar, om het gezigt te bewaaren, 't welke anders bij zodanige menſchen vroegtijdiger zwak word; en hierom is het, dat men in Brabant en elders, de jonge dogteren, welke zeer fijne kanten bewerken, met de Bril op de neus ziet zitten; maar jonge lieden moeten geen andere als *conſervatie-brillen* gebruiken, dat is, zodanige die niet vergrooten en alleen maar opheldéren en 't gezigt verſterken en bewaaren; want door een Bril die vergroot, word het gezigt bij jonge lieden bedorven, althans als hij geduurig gebruikt word; maar oude lieden moogen wel een Bril hebben die wat vergroot, naar den ouderdom en gelegenheid.

Om te beletten, dat de Bril iemand niet zeer doet op de neus, en vast blijve zitten.

Neemt een maatig dik ijzer- of koperdraad, van ongeveer 6 à 8 duimen lengte, buigt het beugelswijze om, en maakt 'er aan het eene einde, door ombuiging, een lang haakje aan, en zo dat 'er de Bril maar even in kan; als men dan het andere einde des beugels, onder de paruik, hoed of muts ſteekt, en de Bril losjes op de neus zet, zal die vast blijven en niet zeer doen. Dog de gemelde beugel word best van een ſmalle ſtreek wit of geel koper blik, als een vinger-breed gemaakt, met een omgeboogen ſmaller kaak aan het eene einde, als vooren; om dat de draad onder de paruik wel wat zeer doen kan, als 't bekneepen zit.

Anders.

Neemt een dun ijzer- of koperdraad, buigt hem in de form van een galg of beugel, en de twee einden buigt krom tot een ring A en B; in het midden bij C. bind den Bril vast, en voorts bewint al den draad met eenige wol

of

of ſajet; dus ſteekt men deezen beugel aan de ſlaapen van het hoofd, die om de buigzaamheid van den draad, naar de dikte van iemands hoofd kan verwijd of nauwer gemaakt worden. *Merkt*, het eerſte middel dient best voor de mannen, en het tweede voor de vrouwen.

BRIL-EEND, in 't lat. *Anas perſpicillata*; (*Anas nigra, vertice nuchâque albis, macula nigra roſtri pone nares* LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze *Eend*, die grooter dan onze gewoone Eenden, en over 't geheele lijf zwart van koleur is, behalven de top van 't hoofd en de nek, die wit zijn; draagt de naam van *Bril-eend* om de vlakken die hij op zijn bek heeft; zijn ſtaart-pennen zijn zwart; de pooten rood; de bek oranje-koleurig, en op ieder zijde van de bovenkaak heeft hij een zwarte plek, die een weinig meer dan 't overige van den bek verheeven is, voorts van gedaante vierkant; deeze Water-vogel onthoud zig in *Noord-America*, *Canada*, *Hudzons-baaij*, enz.

BRILLANT, iets dat flikkert, glinſtert en ſchitterende is; hier van daan worden de diamanten, op een zekere wijze geſleepen, dat ze veel luister en glans van zich geeven, *Brillanten* genaamt. In een vergelijkende zin zegt men ook wel, *het gezelſchap was Brillant*, enz.

BRIL-SLANG, in 't latijn *Naija* (*Serpens Indicus, coronatus diademate ſeu conſpicillo inſignitus, luſitanis cobras de capella dictus, mas & fœmina* SEBA *Muſ.* II. *Tab.* 90. *f* 1. & 2.) Deeze Slangen die men zegt, de vergiftigſte van alle zoorten te zijn, verſchillen onder malkanderen zeer in grootte, als meede in koleur; een weinig agter den kop op den rug, heeft hij de gedaante van een *bril* geteekent, zijnde dit ook zijn naams oorſprong; deszelfs woonplaats is in verſcheidene deelen van de *Oost-Indien*.

BRITANNICA, *Britten-kruid*; *Scheurbuiks-* of *Schurft-kruid*; *Water-patich*, in 't latijn ook *Lapathum aquaticum* vel *aquatile*; *Rumex aquaticus* en *Hidro-Lapathum*; (*Rumex floribus hermaphroditis*; *valvulis integerrimis nudis*, *foliis cordatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit Kruid-gewas is een zoort van *Patich*: deszelfs wortel is vrij dik en lang, van buiten geheel zwart of zomtijds bleek-zwart, en van binnen, als ze door geſneeden word, eerst wit, maar word voorts daar na roodagtig-geel, niet zeer ongelijk aan de koleur van de *rhabarber*, en vervolgens gedroogt zijnde is ze bruin; uit deze wortel ſpruiten in het voorjaar, eenige weinige wat dikagtige bladen aan ſteelen voort, die regt opwaarts ſtaan, een voet en meer lang, drie of vier vingers breed en boven puntig zijn, hebbende een dikke ader, of ribbe in het midden langs het blad, waar uit veele fijne bleekgroene zijd-aderen voortkoomen; haare koleur is blauwagtig donker-groen, en niet of weinig blinkende, en haare ſteelen zijn gemeenlijk onder een weinig roodagtig; deeze bladen in de mond gekauwt, zijn zeer te zaamen trekkende, en beginnen in 't laatst van *Julius*, weder te vergaan; uit 't hert der bladen, ſchiet een of meer ronde ſtengen op, die hol en twee, drie of zomtijds meer voeten hoog worden, naar den ouderdom der plant, aan dewelke kleinder bladen en zijd takken voortkomen, voorzien met veele lugtige aan korte ſteeltjes hangende ronde, boven rosagtige knopjes, die zig in 't laatst van *Junius* openende, driebladige bloemtjes worden, met twaalf vezeltjes van binnen voorzien, waar op een klein driehoekig zaad in elke bloem volgt, dat rijp geworden zijnde, kaſtanje bruin is; en 't welke vroeg in het voorjaar, op een donkere wat vogtige plaats gezaait en dikwils met water beſproeit, na enige weeken op komt, en dus in de tuinen kan voortgekweekt worden; zijnde een plant die lange jaaren in het leeven blijft.

Groei-plaats. Deeze plant groeit natuurlijk in water-agtige en moerasſige plaatzen, en aan de kanten van gragten, vaarten, ſlooten, en elders; wordende inzonderheid veel gevonden in *Friesland* en *Groningerland*, als mede ook hier en daar in de overige deezer zeven Provincien.

Eigenſchap. Dit gewas is te zamentrekkend, verkoelend, zuiverend, opdroogend en heelend; en word inzonderheid zeer gepreezen tegen de *Scheurbuik*, en daar uit ontſtaande ongemakken, als, vuil en verrot tandvleesch, blauwe vlekken, ſtijfheid der leden, enz. als mede tegen wonden, vuile zweeren, krauwagie, ſchurft, kanker, ontſteeking, roos, keel-ontſteking, gezwollene amandelen, catharren, buik en roode loop, overvloedige ſtonden; *venijn*; geſcheurtheid of breuken, enz. men gebruikt inwendig in de gemelde gebreekens, 't afkookzel van de bladen en wortel of bloemen, 't zij versch of droog, met wijn, water, of gerste-water gemaakt, waar bij men zuiker voegen kan; of 't zap uit 't verſche kruid met zuiker of honing gemengt, of met zuiker tot een *rob* gekookt: In de uitwendige gebreeken gebruikt men insgelijks 't afkookzel, uit de verſche of drooge bladen en wortelen, met wijn of water gekookt, en naar gelegentheid met wat *azijn* gemengt tot wasſchingen, ſtovingen, gorgelingen, enz. of het uitgeperſte zap; als mede bovengemelde *rob*; ook kan men een *zalf* uit het zap bereiden; bij welke dingen, ook andere diergelijke kragten hebbende kruiden kunnen gevoegt worden.

MUNTING, prijst deeze plant boven andere zeer hoog, tegens de gemelde gebreeken, en hij tragt in een bezonder daar over uitgegeeven latijnsch tractaat (*de Vera Herba Britannica*) te beweeren, dat dezelve het waaren *Herba Britannica* der oude Romeinſche Geneesmeeſters zij, 't welk dezelve omtrent Chriſti geboorte met de Romeinſche Heiren in deeze *Frieſche* landen komende, tegen de ſcheurbuik en daar uit ontſtaande gebreekens der mond en beenen, van hen *ſtomacace* en *ſcelotijrbe* genaamt, waar van de Romeinen, inzonderheid die in de kasteelen lagen, zeer gekwelt wierden, op aanwijzing der Friezen gebruikten en in hooge agting hielden; dog welke plant en haar nuttigheid daar na, door de tijdsgevallen weder geheel onbekent geworden zijn, tot dat de Heer MUNTING die plant en eigenſchappen meende in het gemelde kruid weder ontdekt te hebben; maar het word van andere hedendaagze Geneesheeren nog zeer in twijffel getrokken en betwist, of deeze plant wel het waare *Herba Britannica* der Ouden zij: Veele Geneesheeren in vorige tijden hebben verſcheide geheel andere planten daar voor aangezien en gehouden, als onder andere, de *biſtorta*, *betonie*, *brunelle*, *wintergroen*, *zee-porcelein*, *longen-kruid*, *perſik-kruid*, *water-weegbree*, *lepelblad*, *beekboom*, en enige andere; dog het is zeker, dat geen van deeze kruiden het *britannica* der ouden zijn kan, dewijl ze met de gedaante die de ouden van 't *Britannica* gemeld hebben, niet of weinig overeenkomen; ten waare het *water-weegbree* (*plantago aquatica*, DODON.) dat al veel overeenkomst daar meede heeft, en ook hedendaags bevonden is, zeer nuttig tegen de ſcheurbuik en meer andere gebreekens te zijn: Dog wij zullen het nader onderzoek daar van aan de geleerde Botanisten en Geneesheeren overlaten.

BRIZA, zie AMOURETTE.

BROCARD; deeze naam daagt een zeekere gewerkte ſtoffe, die cierlijk met bloemen van allerlei koleuren na het leeven word geſchakeert; daar zijn meede Brocards die met zilver en goud worden doorweeven.

BROCCOLI, zie KOOL.

BROCHUS; deeze naam word iemand gegeeven, wiens bovenlip verre voorbij de onderſte uitſteekt.

BRODERIE, zie BORDUURZEL.

BRODIUM, is een vogt of nat, dat geen klaar water is, waar in men iets bewaart of kookt, of ook daar meede verdunt.

BROEI-BAK; dit betekent in de Tuinerij een langwerpig vierkante min of meer groote bak, van ſterke planken, lesſenaars wijze gemaakt, die bij het gebruik op een van verſche paardemest, wat grooter als de bak, opgezette mest- of broei-berg geplaatst, vervolgens met aarde ten deele gevult, en dan met glazen (of met geoliede papieren) overdekt word, om daar in *meloenen*, *comcommers*, *kropſalade*, *radijzen* en meer andere gewasſen te vervroegen, en dezelve dus buiten de gewoone tijd in de winter of vroeg in het voorjaar te hebben.

Een zodanige houten bak geeft men gewoonlijk de lengte van ongeveer 12 voeten, en de breette van 5 voeten, die vervolgens, met vier glasraamen overdekt word; de hoogte der bak of plank, agter tegen het noorden moet zijn ongeveer een en een tweede voet, en van vooren tegen het zuiden omtrent een voet; op dat de glazen wat ſchuins komen te leggen; en de beide zijdſtukken worden hier na geſchikt.

Kleine Broei-bakken kan men maaken van wilkeurige groote, 't zij van een of twee glasraamen; dienende deeze hooftzaakelijk om *meloenen*, *comcommers* en andere zaaden daar in te zaaijen, en de jonge planten daar na in een ander grooter Broei-bak, of ook in de opene grond te verplanten.

Hoe men de Broei-bak moet toeſtellen en vervolgens behandelen.

Om dit wel te doen, ſchoon het geen groote konst ſchijnt, zo laat men eerst een kuil uitgraaven, ter diepte van een en een tweede voet, en van breedte en lengte zodaanig dat ze ruim een paar voeten breeder en langer is als de houten bak; de uitgegraavene aarde wegbrengende: Daar na ſtrooit men aangebragte verſche of nog broeijende wat ſtrooagtige *paardemest*, met een vork in de kuil, omtrent een voet hoog, en zulks los en lugtig, op dat 'er overal even veel mest kome, waar na men het met de voeten overal wel neder trapt; dit gedaan zijnde, brengt men weer een laag mest als vooren op de voorige mest en trapt het weer; met deze laagen voortvaarende, tot dat de getrapte mest twee of drie voeten hoogte heeft; te weeten, men maakt deeze mest-berg hooger of laager, naar dat het vroeger in de tijd en kouder is; of ook naar dat de mest min of meer heet en broeijende is. De mestberg dan dus gemaakt zijnde, laat men die eenige dagen leggen, tot dat hij begint te broeijen, en indien hij heel droog was, moet men hem met water doorvogtigen, waar door hij eer en beeter aan het broeijen zal komen, of zonder bevogtiging aan het broeijen geraakt zijnde, de warmte al te ras vervliegt: Als de berg dan broeit, zet men de houten bak daar op, doet 'er de aarde die los en goed moet zijn, in, en legt 'er de glazen op, waar na men ze nog eenige dagen leggen laat, eer men daar in zaait of plant; of indien de mest ſterk broeit, tot dat de grootſte hitte uitgewaasſemt, en de warmte de aarde tot de zaaijing of planting bekwaam geworden is, 't welk men met de hand naar beneden in de aarde te ſteeken, kan ontdekken, of anders ook door middel van een *thermometer*; maar hier bij ſtaat nog aan te merken, dat men niet al te weinig nog ook te veel aarde in de bak moet leggen, want in het eerſte geval zouden de wortelen der jonge planten, indien de mest-berg hoog is, en ſterk broeit, gevaar loopen te verbranden; en in 't tweede geval, als de aarde te dik legt, zou de broeijing der mest, als dezelve niet ſterk is, kunnen geſmoort worden; inzonderheid in koude tijden. Ongeveer een voet dik aarde, wat min of meer, naar de omſtandigheeden, op de mest te leggen is in alle gevallen de beste proportie; dog beneeden in de bak, dat is teegen het zuiden, word de aarde ook doorgaans wat ondieper gelegt, naar de ſchuinte der bak.

Vervolgens word de bak bij ſterke koude, of daar na als de warmte der bak begint te verflauwen, met mest tot boven aan de rand omzet; en men verzuimt niet, de bak bij regen en koude inzonderheid des nagts met rietmatten te dekken, 't welk bij ſterke vorst, met drie of meer dubbelde matten behoort te geſchieden, zijnde het ook zeer dienſtig, dat men als dan eerst een hairen kleed onder de matten over de glazen legt, of dat men de matten bij zeer velle vorst, nog met ruig ſtroo of ſtrooagtige paarde-mest overdekt: Dog bij dag moet men bij alle gelegentheeden, ten waare het met een donkere lugt ſterk vroor, de bakken ontdekken, en de jonge planten de lugt en zon laaten genieten, zonder welke dezelve niet kunnen groeijen, maar bederven; en indien 't gebeurt dat de zon ſterk ſchijnt, moet men vooral niet verzuimen, de bak wat te lugten, dat is, de glazen aan de bovenkant, door middel van een houtje 'er onder te ſteeken, iets open te zetten, want anders koomen de jonge planten door de bij malkander gevoegde hitte van de mest en zon, die daar door excesſijf worden kan, zekerlijk te verbranden, en te bederven; gelijk men dan ook de bak over dag altijd min of meer, naar de omſtandigheid des weers, lugten moet.

Wil men veel planten broeijen, zo heeft men ook meer als een Broei-bak nodig, en in zodanig geval kan men deze bakken digt aan malkander in een of meer rijen plaatzen, en men maakt voor twee of meer bakken, maar een kuil en mestberg.

Voorts ſtaat, aangaande de Broei-bakken, nog een zaake van belang in 't algemeen aan te merken, te weeten dat men tot de Broei-bakken, gelijk ook tot andere broeijerijen, een plaats in de tuin verkiezen moet, die warm gelegen en voor de ſcherpſte winden, door boomen, muuren of ſtekkagien gedekt is, dog zodanig dat hij tegen 't zuiden geſtelt zij, en op 't meeste van den dag, de zon en vooral de vroege morgen-zon geniete; want als die plaats koud en niet voor de winden gedekt is, zullen de gewasſen die men tragt te vervroegen, weinig voortgang maaken, en in plaats van vroeg, veel laater aankomen, zo ze veeltijds niet geheel bederven; daarenboven is het dienſtig, dat zodaanige plaats niet ver van het woonhuis of 's tuiniers wooning, en ook niet zeer afgeleegen van de ſtalling der paarden is; eensdeels om dat de Broeibakken en andere broeijerijen, veel oppasſens en naloop bij dag, en zelfs ook dikwils bij nagt nodig hebben; en ten anderen, dat als de ſtalling nabij is, het aanbrengen van de mest veel gemakkelijker is: Ook moet de grond daar omtrent hoog en droog, en niet waterig zijn; dat veel koude aan de Broei-bakken toebrengt.

Mid-

Middelen om op eene zeer gemakkelijke wijze de lugt in de Broei-bakken te zuiveren, en derzelver warmte behoorlijk te regelen.

Neemt aan ieder zijde der bovenkant van de Broei-bak daar men *meloenen* of iets anders in heeft, een ruit uit, en maakt in plaats van die uitgenomene ruiten aan de roeden van de raam een plankje vast, dat 'er in fluit, maakt hier in een rond gat, de wijdte van vier duim, over 't kruis hebbende, dit plankje dient dusdaanig gemaakt te zijn, dat het waterpas legge, en moet dus aan het laager end van de Broei-bak veel dikker zijn, dan aan de bovenkant; op het gat van dit plankje, ftelt men een tinnen buis die meede vier duim wijdte moet hebben, en een voet hoogte; deeze tinnen buis moet van onderen met een uitgeboogen rand voorzien zijn, die in dunne richeltjes of groefjes, die tot dien einde in de plankjes gemaakt zijn, kunnen fchuiven, om ze 'er dus op een gemakkelijke wijze te kunnen opzetten en afneemen; boven op de buis moet een klapje zijn, dusdaanig toegeftelt, dat het zelve door middel van een vaantje gemakkelijk heen en weeder kan draaijen, op dat dus het opene gedeelte altoos van de wind afgekeert worde, en op deeze wijze de vervuilde damp, door de mest en de uitwaasfeming der planten veroorzaakt, zo dra dezelve opkomt daar uit kan vliegen; op deeze wijze gefchied zulks zonder dat 'er eenige koude lugt ingelaaten word, 't geen noodwendig moet gebeuren, hoe weinig ook de glazen raamen opgezet worden, en waar door de planten gevaar loopen, om door de koude benadeelt te worden: Ligtelijk begrijpt men dat 'er in groote Broei-bakken meer als twee van deeze buifen met vaantjes voorzien, benodigt zijn, om de uitwaasfeming een vrije doortogt te befchikken: In 't midden van de buis moet nog een rond klapje zijn, 't welk op een asje draait, en dient om de buis meer of min opening te geeven, naar maate men zulks nodig vind, en volgens de verfchillende trappen van hitte der *mest* of *run*, als meede de verfcheidene gematigtheeden van de buitenlugt; men kan ook onder het plankje een fchuif maaken, waar op de buis ftaat.

Het is zeer waarfchijnelijk, dat indien de planten op deeze wijs altijd verfche lugt genieten, zij beeter zullen tieren, dan wanneer zij zomtijds in den vuilen, heeten en digt opgeflooten damp van het *broei-bed* en van haare eigen uitwaasfeming als geftoord worden; want verfche en zuivere lugt, is voor de planten alzo heilzaam, en onontbeerlijk als voor de dieren. Ook is het te denken, dat de geur der *ananasfen* en *meloenen* hier door veel verheevener zal zijn, als wanneer zij op de gewoone wijze, lang in den vuilen damp van *mest* en *run*, als meede 't geen zij zelven uitwaasfemen gebroeid worden, dewijl het een bekende waarneeming is, dat de boom-vrugten weeliger tieren en ook een verheevener fmaak verkrijgen, na maate zij in een zuiverder lugt, vrij uitwaasfemen. Die hier meer af wil weeten, zie na de Verhandeling van den Heere ST. HALES *in the Gazette and London daijlij advertifer April* 16. 1757 *en Uitgezogte Verhandelingen* bij F. HOUTUIN *2de deel pag.* 222, enz.

BROEI-BEDDE; Is, wanneer men de aarde fchuins aanhoogt tegens een muur in 't zuiden, om 'er in de winter of voorjaar iets in te zaaijen, zo als *falade*, *peterceli*e, ofte iets diergelijks, dat men anders zo vroeg niet hebben zoude, en waar over men glazen fchuins tegen ne muur kan zetten.

BROEIJEN; betekent in de Hoveniers-kunst, zo veel als allerlei planten, bloemen en vrugten, door vermeerderde warmte, volgens de kunst, te vervroegen en dezelve voor haar gewoonlijke tijd, in de winter of 't vroege voorjaar volkoomen of rijp te hebben; dog het woord *Broeijen* heeft hooftzaakelijk zijne betrekking op 't geene, dat door warme mest of run in de broei-bakken vervroegt word. Zie VERVROEGEN.

BROEI-KAS, of *Vaste Broei-bak*, is een zodanige, die in de grond vast ftaat, en van onderen tot bovenen van planken aan vier ftijlen in de hoeken vast, op bekwaame hoogte toegeftelt, of ook van klinkerts opgemetzelt is, die vervolgens met fchuins leggende glazen gedekt word; moetende van binnen de grond ook één voet of meer uitgegraaven zijn, waar in bij het gebruik, de mest en aarde op die wijze als boven bij de losfe Broei-bakken gezegt is, gebragt; en ook de kas, indien ze van hout is, bij vorst met mest rondsom omzet word. Dog deeze Broei-bakken zijn hedendaags weinig meer tot laage gewasfen, als *meloenen*, *concommers*, *kropfalade*, enz. in gebruik, wegens verfcheide ongemakken, en wel hooftzaakelijk, om dat de mest en aarde in 't vervolg nederzakkende, de daar in geplante gewasfen meede nederzakken, en daar door te ver van de glazen af te ftaan koomen, dat haar groei en volmaakt-wording zeer vermindert; vermits de gewasfen, die laag groeijen, daar door te hoog opfchieten en onvolmaakt worden; daar in tegendeel de losfe Broei-bakken altijd met de mest en aarde te gelijk zakken, en dus de planten altijd even ver van de glazen afblijven; kunnende deeze losfe bakken ook altijd opgeligt en hooger gezet worden, als 't nodig is.

Maar zodanige vaste Broei-brakken, het zij van hout of fteen, kunnen gevoeglijk dienen, om daar in gewasfen, die eenigzins hoog op groeijen, als *laage erwten*, *Turkfche ftam-boonen*, *bloem-kool*, enz. te vervroegen; moetende dezelve tot dien einde, aan de boven- of noordzijde een bekwaame hoogte hebben, geproportioneert na de gewasfen, die men daar in wil teelen: In deeze bak brengt men ook gewoonlijk niet heel veel mest, om dat die gewasfen geen overmaatige hitte kunnen verdraagen; men zaait of plant dan de gemelde gewasfen aan de bovenkant in een rij, en voor dezelve benedenwaarts kan men t'effens allerlei klein gewas zaaijen of planten, en dus vervroegen. Men kan deeze Bakken zo lang maaken als men begeert, moetende voorts met dekking en lugt geeving, enz. behandelt worden, gelijk voorheen bij de losfe bakken gezegt is. Ik moet nog zeggen, dat zodanige vaste Broei-kasfen of Broei-bakken ook dienen om daar in potten te zetten met vreemde gewasfen, die meer warmte begeeren, als ons *climaat* geeft, om dezelve voort te zetten, of fraaijer bloemen of rijpe vrugten te verkrijgen, gelijk bij voorbeeld de *ananasfen*, *amaranthen*, enz. Zie RUN-BAK.

BROEI-KONST, is die konst of weetenfchap in de tuinerij, om door middel van vermeerderde warmte, in daar toe gefchikte konst-gebouwen, niet alleen allerlei kruiden, bloemen en vrugten te vervroegen, en dezelve buiten de gewoone faizoenen te hebben, maar ook om allerlei vreemde gewasfen, die uit veel warmer lugtftreeken, dan het onze herkomftig zijn, het zij uit *Africa*, *Afia*, *Oost-* of *West-Indiën*, enz. van daan gebragt worden, om die bij ons bijna even als in haare natuurlijke geboorte-plaatzen te doen groeijen, bloeijen, vrugten en zaaden doen voortbrengen en rijp worden.

Deeze konst fchijnt bij de ouden onbekent geweest te zijn: Het is een uitvinding van de voorgaande eeuw, en nauwelijks zedert hondert jaaren begonnen, gelijk men

door de vergelijking der oude met de nieuwe Schrijvers over de cultuur der planten genoegzaam afleiden kan; maar die allengskens van tijd tot tijd merkelijk verbetert, en in deeze onze tijden genoegzaam in de top van volmaaktheid gebragt is: Het is ook niet zonder reden, dat deeze konst veele beminnaars heeft, aangezien men niet alleen daar door het vermaak geniet, om de winter in de zomer te kunnen veranderen, in zo verre, dat men in de barre winter, of vroeg in het voorjaar, veelerlei aangenaame bloemen, kruiden en rijpe vrugten kan hebben, die men anders eerst in de volgende zomer of herfst zoude kunnen verwagten; maar ook vreemde zeldzaame gewasfen, uit alle de warme en heete waerelds-deelen herkomftig, bij ons kan doen groeijen en bloeijen, en veelen haare vrugten rijp en fmaakelijk voortbrengen; gelijk bij voorbeeld, de *ananas*, *muſa* of *piſang*, *coffée*, *thee*, *oranje*, *citroenen*, *limoenen*, *meloenen*, enz., welke gewasfen men anders nooit natuurlijk groeijend bij ons zoude komen te zien, nog derzelver rijpe vrugten versch te proeven, behalven de *oranje*, *citroenen*, *limoenen* en eenige weinige andere, die wij uit ver afgelegene warme plaatzen door de zeevaart ontfangen.

Dog behalven dat deeze konst vermaak aanbrengt, zo heeft ze ook haare nuttigheid, want het is door dezelve, dat men zedert haare uitvinding, meer kennisfe van de vreemde buitenlandfche planten verkreegen heeft, en de kunde in deezen grootelijks verbetert is; inzonderheid verftrekt deeze kunst ook tot nut van de medicijnen, om dat niet alleen de Studenten in de Botanie en Geneeskunde, als meede de jonge Apotheekers, veele vreemde medicinaale planten, die voorheen onbekent of nooit natuurlijk groeijend bij ons gezien waren, kunnen leeren kennen, maar ook de Geneesheeren derzelver hoedanigheid en kragten nader kunnen onderzoeken; om welke reden het ook is, dat in deeze onze tijden de Broeikonst of het cultiveeren zo wel van allerlei vreemde uitlandfche als inlandfche medicinaale en andere gewasfen, genoegzaam in alle tuinen der Academien en Hooge Schoolen (behalven in die van andere voornaame liefhebbers der planten) geoeffent word, en die tuinen tot dien einde met de nodige konst-gebouwen voorzien zijn; muntende inzonderheid in deeze Nederlandfche Provintien daar in uit, de *Amſterdamſche*, *Leidſche* en *Franeker* Academie-tuinen.

Deeze Broei-konst maakt ook geenzins het geringfte deel van de Hoveniers-konst of Tuin-oeffening, maar wel het voornaamfte uit; aangezien 'er geen deel van is, dat meer verftand, oplettenheid, als meede kosten vereischt, dan dit deel; want om daar in wel te flagen, moet men de *natuur der gewasfen*, *climaaten*, *faiſoenen*, *warmte*, enz. naukeurig kennen, en derzelver natuurlijke uitwerkingen door de konst nagebootst worden, dat geen geringe zaake, en derhalven ook niet het werk van een gemeen Hovenier is.

De konst-werktuigen en konst-gebouwen, die men tot de Broei-konst gebruikt, zijn de volgende:

1. *Glazen Klokken.*
2. *Broei-bakken*, of *Mest-bedden.*
3. *Run-bakken.*
4. *Stook-* of *Vuur-bakken.*
5. *Zonne-* of *Trek-bakken.*
6. *Stook-* of *Vuur-kasfen.*
7. *Run-kasfen.*
8. *Zonne-* of *Trek-kasfen.*
9. *Oranje-huizen.*

Deeze *Bakken* en *Kasfen* vind men onder ieder artijkel befchreeven, zal alleen hier in 't algemeen nog maar zeggen, dat het onderfcheid tusfchen een *bak* en *kas* is, dat de eerfte niet heel groot en min of meer hoog, van hout of fteen gemaakt, en met glazen fchuins overdekt zijn; daar en tegen zijn de kasfen van fteen veel grooter opgemetzelt, hebbende van vooren tegen 't zuiden fchuins opftaande glazen, en de bovenfte overige ruimte is met een fmal afloopend dak voorzien; dog ze worden grooter of kleiner, en hooger of laager gemaakt, naar de menigte en hoogte der gewasfen, die men daar in denkt te cultiveeren. Tusfchen de zonne- of trek-kasfen, en de ftook- of vuur-kasfen, is 'er geen ander onderfcheid, dan dat deeze laatften in de winter door vuurftooking in ovens en onderaardfche canaalen verwarmt worden, en de eerfte alleen dienen, om de warmte daar in buiten de winter-tijd, alleen door de zon te vermeederen, en dus tedere vreemde gewasfen, die meer warmte vereifchen als ons *climaat* geeft, daar in te koefteren; dog ze worden ook zomtijds met een of meer kagchels voorzien, om 'er 's winters de vorst uit te keeren, en dus teffens voor een ftook-kas te dienen. Deeze hooge kasfen worden gewoonlijk over de glazen met dunne houtene luiken, en zomtijds ook nog daar onder met hairen kleeden, die men naar boven toe oprollen kan, tegens de koude gedekt.

Aanmerkingen, over de behandeling der Gewasfen in de Broei-bakken, Stook-bakken, Oranjerijen, enz.

Het is niet genoeg, dat men, om bloem- en andere gewasfen te vervroegen, en allerlei tedere planten te cultiveeren, de daar toe nodige bakken, kasfen, enz. hebbe, om de planten maar daar in te zetten en haar warmte te bezorgen; daar word, gelijk we te vooren reeds aangeroert hebben, vrij wat meer vereischt; want daar bij moet gelet worden

1. *Op de grond en ſtandplaats.*
2. *Op de climaaten, waar in de gewasfen natuurlijk groeijen.*
3. *Op de jaar-faiſoenen.*
4. *Op de geſteltheid en verandering van lugt en weer.*

Behalven meer andere omftandigheden, waar op naukeurig dient agt gegeven te worden, wil men een goede uitflag van deeze cultuur der planten in konst-gebouwen verwagten; die we in 't volgende beknoptelijk zullen gaan aanwijzen.

Aanmerkingen, wegens de grond- en ſtandplaats der gewasfen.

Wat de eerfte waarneeming betreft, wegens de *grond* of *aarde*; in deezen dient agt gegeven, dat, gelijk de ondervinding leert, de verfchillige zoorten van gewasfen ook dikwils een verfchillige aarde begeeren, om wel te groeijen; dus ziet men bij voorbeeld, dat zommige natuurlijk voortkoomen in een losfe zandige, andere in een vaste kleijagtige, zommige in een min of meer fchraale, anderen weder in een vette aarde, deeze in een verfche, andere in een ziltige grond; 't welke derhalven door de konst moet nagebootst worden, om aan ieder gewas zodanige aarde te geeven, als het zelve liefst begeert: Dog in deezen is 'er weinig zwaarigheid, dewijl men altijd ligtelijk een goede aarde bereiden, en dezelve vetter of zandiger en losfer maaken kan, zo als in 't artijkel van BLOEMEN aangeweezen is.

Ten

Ten opzigt van de *ſtandplaats* dient gelet, in wat plaats een gewas natuurlijk groeit, en op wat wijze het daar in, door de lugt, zon en vogt aangedaan word; want men ziet, dat veele gewasſen, om wel te groeijen, de vrije lugt en veel zon begeeren; andere daar en tegen begeeren weinig zon en opene lugt, maar beminnen de ſchaduwe in bosſchen of elders; wederom andere groeijen op bergen, en zijn met weinig vogt te vreeden, daar en tegen nog andere in of omtrent het water, en op vogtige plaatzen voortkoomen, dewijl ze veel vogt nodig hebben, enz. Al het welke in de cultuur der gewasſen in 't algemeen dient opgemerkt en waargenomen te worden. Maar hoe zal men dit alles van vreemde gewasſen, die uit ver afgelegene landen gebragt worden, en die men in haar natuurlijke groei-plaatzen niet heeft zien groeijen, kunnen weeten? Dit moet men zoeken gewaar te worden, van die geene, die ons de gewasſen, of derzelver zaaden uit haare natuurlijke groei-plaatzen hebben toegezonden; of uit de beſchrijving der gewasſen en haare natuurlijke groei-plaatzen, van de een of andere Reiziger, die van de plant gemeld heeft; hoewel men bij de meeſte Reizigers, als meest doorgaans kooplieden, of andere zijnde, die weinig kennisſe van de kraidkunde of planten en derzelver cultuur hebbende, weinig naukeurigs over de groeiwijze der buitenlandſche gewasſen, en dikwils maar vreemde naamen, en een onduidelijke verwarde beſchrijving aangetekent vind; als men dan geheel geen berigt van de ſtandplaats en groeiwijze der vreemde planten kan verkrijgen, zal men zulks met moei te door de ondervinding moeten leeren; want zulks uit de *Phijſionomie* of gedaante der planten, of uit eenig ander kenmerk, niet kan afgeleid worden: Dog veele gewasſen uit de heete waerelds-ſtreeken heeft men nu reeds lange jaaren in *Europa* gecultiveert, waar van dus de cultuur en behandeling bekent is.

Aanmerking over de Climaaten, en de verſchillige warmte in dezelve.

Om vreemde gewasſen, die uit veel warmer gewesten afkomſtig zijn, dan het onze is, bij ons wel te cultiveeren, zo is het ook een zaake van belang, om agt te ſlaan, op het climaat, waar in dezelve natuurlijk groeijen, om haar een zodanige trap van warmte te geeven, als die is, welke ze in het *climaat* genieten, waar in ze natuurlijk groeijen; want het is bekent, dat de *climaaten* of landſtreeken min of meer warm zijn, naar maate dat ze nader bij, of verder van de *Evenaar* of *Linie* (*Equinoctiaal*) afgelegen zijn. Als men derhalven weet, gelijk men noodzaakelijk dient te weeten, in wat landſchap eenig gewas natuurlijk groeit, en teffens van de trap der warmte in dat landſchap, in de verſchillige jaar-faizoenen onderregt is, zo kan men de warmte in de broei- en ſtook-kasſen na genoeg, door middel van een *thermometeter*, op die graad, door min of meer vuurſtooking beſtieren.

Maar hier ontmoet men weder eenige zwaarigheid, naamelijk hoe men de graaden der warmte in de verſchillige *climaaten* of landſtreeken weeten kan? Dit kan men niet anders dan door het mondelijke of aangeteekende berigt van ervarene Reizigers, die de graaden der warmte in verſchillige ver afgelegene *climaaten* of landſtreeken waargenoomen hebben, gewaar worden; hoewel 'er in deezen weinig obſervatien, of op weinig plaatzen gedaan zijn, of men vind'er ten minſten weinig van aangeteekent.

Ondertusſchen kan de volgende berekende *Tafel* van nut zijn, om de graad der grootſte dag-warmte, omtrent de middag, in de verſchillige lugtſtreeken, van 10 tot 10 graaden breedte, en van teken tot teken, of maand tot maand, te kunnen weeten.

T A F E L

Van de proportie der warmte, omtrent de middag, in de verſchillige Climaaten en Jaars-faizoenen, van de Linie (Equin.) tot aan de Poolen toe.

	Breete	♑ Decemb.		♋ ♎ Jan. Novemb.		♈ ♌ Februarij Octobet		♍ ♎ Maart. Septemb.		♉ ♏ April. Auguſt.		♊ ♐ Maij Julius		♋ Junius	
	Graden.	Winter.	Th.		Th.		Th.	Lente Herfst	Th.		Th.		Th.	Zomer.	Th.
	0	917	46	938	47	980	49	1000	50	980	49	938	47	917	46
	10	834	41	864	43	930	46	985	49	1000	50	984	49	972	48
	20	725	36	764	38	853	42	940	47	989	49	1000	50	1000	50
	30	595	30	640	32	749	38	866	43	948	47	985	49	993	49
	40	446	23	497	25	622	31	766	38	879	44	940	47	959	48
	50	284	14	339	17	477	24	642	32	777	39	868	44	895	45
Amſt.	52-23	244	12	299	15	440	22	610	30	756	38	846	43	876	44
	60	113	5½	170	9	317	16	500	25	662	33	768	38	803	40
	70	0		0		148	8	342	17	522	26	685	34	688	34
	80	0		0		0		173	8	366	18	503	25	551	27
	90	0		0		0		0		199	10	345	18	399	20

TAFEL

Van de zom der Dag-warmte in de verſchillige Climaaten.

Breedte.	De Zon in ♈ ♎	De Zon in ♋	De Zon in ♑
0	20000	18341	18341
10	19696	20290	15834
20	18794	21737	13166
30	17321	22651	10124
40	15321	23048	6944
50	12855	22991	3798
60	10000	22773	1075
70	6840	23543	000
80	3473	24673	000
90	0000	25055	000

Deeze tweede *Tafel*, door de Heer HALLEIJ berekent, zie *Miſcellanea Curioſa Cap. XIX.* wijst aan, de evenredigheit of proportie van de zom der warmte van een geheele dag, in de vier verſcheidene jaars-ſaizoenen der verſchillige Climaaten, van 10 tot 10 graaden aardrijks-kunde.

Als men nu een *thermometer* heeft, waarop de bloedwarmte door de 45ſte graad aangetoont word, zo heeft men de proportien der warmte in de tafel maar te halveeren, zo toont de helft de graaden des *thermometers* van de grootſte dagwarmte, in de verſchillige climaten en jaartijden of maanden, gelijk men die ook in de tafel volgens zodanige *thermometer* daar neevens geplaatst heeft; maar heeft men een *thermometer* die op een andere wijze in graaden verdeelt is, zo kan men dezelve niet bezwaarlijk reduceeren tot de voorgemelde, als maar de graad der bloedwarmte op dezelve bekent is; of die ligtelijk, door de bol van de *thermometer* in de mond te houden, ontdekt kan worden.

De berekening dezer tafel is gegrondvest, op de min of meer ſchuinze invalling der zonneſtraalen op de oppervlakte van onze Aardkloot, vermits die min of meer warmte veroorzaaken, naar maate van de groote der hoek, die de invallende ſtraalen met de oppervlakte der Aarde maaken, om daar op wederom te ſtuiten, en waar door de ongelijkheid der warmte in de verſchillende climaaten en jaars-ſaizoenen hooftzaakelijk ontſtaat, gelijk dezelve zulks klaarlijk aantoonen.

Dog men moet aanmerken, dat veelerlei toevallige oorzaaken, de warmte die door de ſtraalen der zon veroorzaakt word, kunnen doen veranderen, en of verminderen of vermeerderen; hangende zulks veel af van de geſteltheid der lugt in onze dampkring, naar dat die min of meer met dampen, uitwaasſemingen, wolken, enz. bezet is, zo dat ze min of meer zonneſtraalen kan doorlaaten, om haare kragt op de oppervlakte der aarde te kunnen oeffenen: Dus kan ook een met *ſalpeter* en *zwavelagtige deelen* vervulde, en daar door broeijende lugt, die veeltijds *donder* en *blixem* voorſpeld, de warmte boven gewoonte vermeerderen, en zelfs zeer benauwt maaken.

De warmte der lugt hangt ook af, van de geſteltheid der winden, naar maate ons die uit warmer of kouder gewesten toewaaijen; gelijk het bekent is, dat de *noorden oostelijke* winden bij ons doorgaans koude aanbrengen. De nabuurſchap van bergen kan ook veel verandering in de warmte maaken, want indien de bergen zodanig geleegen zijn, dat de ſtraalen der zon daar teegen weer om ſtuiten, zal de warmte in de nabuurige landen vermeerdert worden, inzonderheid als ze met bergen of bosſchen omheint zijn; of ook in tegendeel, wanneer de koude *noorde* winden tegen de bergen wederom ſtuiten, of de winden, koude met ſneeuw bedekte bergen paſſeeren, verminderen ze de warmte in de omheen geleegen landen grootelijks; ook kan de nabijheid der zee, daar veel ziltige ſcherpe winden waaijen, de lugt verkouden; behalven meer andere natuurlijke omſtandigheeden, welke veroorzaaken, dat de warmte in een ſaizoen van het eene jaar dikwils warmer, als in het zelfde ſaizoen van een ander jaar is; ja zelfs is de proportie der warmte van een dag, veeltijd zeer verſcheiden, zijnde het 's morgens of 's avonds zomtijds warmer als op den middag.

Hier bij ſtaat ook aan te merken, dat de grootſte zomer-warmte juist niet altijd vält in 't *zomer-ſolſtitium*, wanneer de zon in de *kreefs* (♋) of 's middags op 't hoogſte is, maar doorgaans eenige weeken daarna, naamelijk in de maand *Julij*, in de zogenaamde honds-dagen; 't welke niet veroorzaakt word door de *hondſter (ſirius)*, gelijk de ouden meenden, maar daar door, dewijl onze dampkring, door de allengskens toeneemende en vermeerderende warmte, eerst omtrent het *zomer ſolſtitium* verhit word, welke hitte dan bij malkander blijvende, daar door eerst na 't *ſolſtitium* haare grootſte uitwerking doet, en zo lang duurt tot dat de zon weeder merkelijk afwijkt, en hier door de warmte weeder vermindert: Hoewel de gemelde warmte in de honds-dagen, niet alle jaaren even gelijk is, maar door deze of geene van de boven gemelde oorzaaken in het eene jaar merkelijk grooter of kleiner als in het andere jaar is; ja zelfs kan in deeze tijd 't weer koud en guur zijn. Dus bevind men ook, dat de grootſte dagwarmte, bij heldere zonneſchijn niet net op den middag valt, wanneer de zon op 't hoogst boven de horizont ſtaat, maar meest omtrent een uur na de middag, gelijk de *thermometer* zulks duidelijk aanwijst, en het welke meede uit de zo even gemelde reden voortkomt.

De eerſte *tafel* der warmte kan dan dienen, om zig in de cultuur van vreemde gewasſen, daar de breedte van haare natuurlijke groei-plaats van bekent is, 't geheele jaar door, als meede ook in het vervroegen van onze inlandze, daar na eenigzins te reguleeren, en de warmte die ze noodig hebben daar na te ſchikken; aangezien de tafel de grootſte warmte der climaaten, gelijk ook de proportie der warmte in de jaar-ſaizoenen, te weeten van de winter, lente, zomer en herfst warmte, na genoeg aanwijst. Om

dit wat nader op te helderen, zo ſtelt dat een gewas, dat op 30 graaden breete groeit, daar volgens de *tafel* de kleinſte graad der warmte in het jaar omtrent 30 graaden is, in ons climaat gebragt word, zo kan een zodanig gewas, bij ons in de winter overgehouden worden, door een trap van warmte die gelijk is aan onze lente of herfst-warmte, zijnde na genoeg zodanige als de gewasſen in een oranje-huis, of trek-kas zonder vuurſtooking, zo lange het niet ſterk vriest, genieten.

Wederom een gewas, van de breete van 20 graaden gebragt zijnde, daar de kleinſte warmte des jaars 36 graaden des *thermometers*, en dus meer als onze lente warmte is, kan bij ons in de winter niet zonder vermeerderde warmte, (ſchoon het niet vroor,) overgehouden worden, enz.

Dewijl nu de trappen der warmte, in de verſchillende jaar-ſaizoenen geduurig minder tot elkander verſchillen, hoe men de linie (*equinoctiaal*) geduuriger nadert, en dus de dagwarmte het gehele jaar eenpaariger is; derhalven moeten ook de gewasſen, die tuſſchen de *keerkringen* (*tropici*) van daan gebragt zijn, bij ons eene bijna eenpaarige warmte het geheele jaar in de trek- en ſtook-kaſſen genieten; en aangezien de grond in de lugtſtreeken tuſſchen de *keerkringen* door de ſterke bijna eenpaarige dagwarmte zeer verwarmt word, waar door de wortels in eene bijna geduurige werkzaamheid gehouden worden, en de meeste planten altijd groeijen; zo moet aan de gewasſen uit zodaanige lugtſtreeken van daan, ten minſten aan de tederſte, ook een meer verwarmende aarde bezorgt worden, het welk geſchied door middel van de potten in welke de gewasſen ſtaan, in een broeijend *run-bedde* te zetten, dat men 's winters in de ſtookkaſſen toeſtelt.

Ondertuſſchen moet men aanmerken, dat veelerlei gewasſen uit gematigde, niet zeer heete landſtreeken van daan, door den tijd, even als de menſchelijke lighaamen, aan meer koude en zoodanig kunnen gewent worden, dat ze bij ons door een minder graad van warmte als ze anders gewent zijn, kunnen groeijen; weshalven men zodanige gewasſen die uit zuidelijker lugtſtreeken van daan gebragt zijn, welke niet zeer veel van het onze in breette verſchillen, niet al te ſterk in de winter door warmte moet koesteren, om ze dus allengskens aan de koude te gewennen; daar zijn buitenlandze gewasſen uit warmer lugtſtreken van daan, die, om dat ze daar aan gewent geworden zijn, onze wintervorst kunnen tegen ſtaan, als die niet al te ſtreng is, en dezelve op een warme, voor de ſcherpe winden gedekte plaats geplant ſtaan, of dat de wortels der jaarlijks op 't nieuw weder uit de wortel ſpruitende, met eenige ruigte overdekt worden. Dus heeft men ook gewasſen die in *Oost-* en de *warme gewesten* van *West-Indiën* te huis hooren, en even wel bij ons 's zomers in de opene lugt kunnen groeijen, en 's winters in een oranje-huis overblijven, maar dit zijn meest doorgaans zodanige, welke in die heete gewesten, op de hooge bergen groeijen, die aldaar zoo wel als elders heel koud zijn. Men moet derhalven in dezen onderſcheid weeten te maaken tuſſchen de eene of de andere zoort van gewas, dewijl de eene tederder als de andere is, ſchoon ze in een zelfde lugtſtreek te huis hooren; gelijk men dit van onze eigen inlandze ondervind. In 't algemeen kan men zeggen, dat de week-zappige kruidgewasſen meest doorgaans van natuuren tederder zijn, als die welke heester- en boom- of houtagtig groeijen, en derhalven de eerstgemelde meer oplettenheid vereisſchen.

Onze zomer-warmte is in bekwaame zomers doorgaans ſterk genoeg, om vreemde gewasſen, die buiten de keerkringen, het zij noordelijk of zuidelijk, te huis hooren, in de opene lugt te doen groeijen; maar dewijl onze warmte in 't voorjaar te langzaam aankoomt, zo moeten zodanige gewasſen in de voorjaars-tijd in warme broeibakken of kaſſen gezaait, of de langleevende zo lange daar in gekoeſtert worden, en bewaart blijven, tot dat de voorjaars-koude over is, en de zomer-warmte begint, het welke naar de geſteltheid der lugt en winden in het eene jaar wat vroeger of laater, als in het andere gebeurt, als wanneer dezelve buiten in de opene lugt kunnen geplaatst worden, het zij in de vrije grond, of met de potten, zo als de aart van ieder zoort van plant vereischt; dog zulks moet geſchieden op een warme, en voor winden gedekte plaats: Maar zodanige gewasſen, die van tuſſchen de keerkringen, inzonderheid van omtrent de linie van daan zijn, vereisſchen dat ze het geheele jaar door in bakken of kaſſen gekoestert worden; daar en boven moeten veele, zullen ze wel groeijen, nog met hunne potten of vaten, daar ze in geplant ſtaan, in broeijende *run* gezet worden, om reden, boven reeds aangemerkt.

Maar merkt wel aan, dat men aangaande het uitzetten of verplaatzen der gewasſen uit de bakken of kaſſen in de vrije lugt, vooral agt moet geeven, dat zulks niet geſchiede zo voorts uit de warmte, maar men moet de gewasſen voor af, allengskens door geduurig vermeerderende openſtelling der glazen met lugthouten over dag, en bij aanhoudend goed weer ook 's nagts, aan de opene lugt gewennen, en dus bij trappen wat harder doen worden; want als men dit niet in agt neemt, zullen de gewasſen door de ſchielijke verandering van lugt, bezwaarlijk aan de groei blijven of koomen, en dikwils aan het kwijnen raaken en bederven.

Om gewasſen in broei-bakken te kweeken of te vervroegen, bij voorbeeld, *meloenen*, *concommers*, enz., moet de warmte der aarde niet grooter zijn dan van 40 tot 43 graaden ten hoogſten, welke laatſte graaden omtrent de warmte is, waar door eijeren uitgebroed worden, volgens een *thermometer*, waar van 45 graaden de bloedwarmte aanwijst: Indien de warmte boven de 45 graaden komt, dan is ze te ſterk voor de wortelen der planten, en zal dezelve eer doen verbranden, dan groeijen. Dog men kan de warmte der aarde, of ze naamelijk bekwaam tot de broeijing is, ook zonder *thermomeeter* beproeven, door middel van de hand tot diep naar benedenen op de mest in de aarde te ſteeken, en eenigen tijd daar in te houden, want daar door zal men de hoegrootheid der warmte kunnen gewaar worden, naamelijk of ze brandende of bekwaamelijk broeijende is; dog waar bij teffens een weinig ondervinding nodig is.

In de ſtook- en andere kaſſen kan men de *thermometers* niet wel misſen, om de graaden der warmte te kennen, dewijl dezelve door het gevoel of aandoening op onze lighaamen, niet wel en onzeker kan onderſcheiden worden; vermits onze lighaamen de aandoening van dezelfde warmte ongelijk kan gevoelen, niet alleen op verſchillende jaars-tijden, maar ook naar dat 't zelve anders als op andere tijden, aangaande de gezondheid en andere omſtandigheden enz. geſtelt is; naar die *thermometers* moet men zig derhalven ten opzigte van de warmte reguleeren, om de vuurſtooking daar na te vermeerderen of te verminderen, niet op alle tijden, het zij bij zagt of koud weer en bij dag en nagt, even gelijk te ſtooken; inzonderheid moet men letten op helder zonnig weer, wanneer het zelden noodig is te ſtooken, dewijl

wijl de zon als dan doorgaans magtig genoeg is, de bakken en kasten over dag genoegzaam te verwarmen, zelfs in de winter bij vorst; ja als men dan daar bij veel vuur ſtooken wilde, zouden de gewasſen gevaar loopen te verbranden, te meer als de kasten geſlooten blijven.

Men moet ook nog aanmerken, dat de warmte in de *trek-* en *ſtook-kasſen* niet overal even gelijk, maar meer of minder is, niet alleen naar dat de plaats nader bij of verder van de oven, als meede van de glazen af is, inzonderheid als het vriest, maar ook naar dat die min of meer hoog van de grond verheeven is, zijnde het boven in de kas doorgaans 't warmſte, dewijl de warmte altijd natuurlijk om hoog klimt, dat dikwijls 4, 5, 6 en meer graaden verſcheelen kan: Men dient derhalven zo wel in het bewaaren als vervroegen der gewasſen hier op te letten, om de in de potten ſtaande gewasſen, die de meeſte warmte begeeren, ook de warmſte plaats, zo veel doenlijk is te geeven; 't welke in agt neemende, kan men al veelderlei gewasſen, uit verſchillige climaaten van daan, in een zelfde kas onderhouden; dog indien de gewasſen veel van climaat verſchillen, zo dient men noodzaakelijk meer als eene kas te hebben, of de kas moet door afſcheidingen in twee of beeter in drie deelen gedeelt, en zodanig toegeſtelt zijn, dat men uit het eene in het ander gaan, en ook aan ieder een bezondere trap van warmte kan geeven, naar den aart der planten die men daar in onderhouden wil, op welke wijze ook de groote kasſen op plaatzen daar men veel vreemde gewasſen onderhoud, hedendaags meest toegeſtelt worden, en die ook de beste en gemakkelijkſte zijn, en dan verkrijgen die drie deelen der kas gewoonlijk verſchillende benaamingen, te weeten, het eerſte deel bij de ingang, noemt men *koude-kas*, waar in niet anders geſtookt word dan om 'er in de winter de vorst uit te keeren, komende hier in over een met een Oranjehuis; het tweede deel geeft men de naam van *getemperde kas*, waar in de gewasſen een maatige trap van warmte ontfangen; het derde deel word de *heete kas* genaamt, dienende om daar in de gewasſen uit de heetſte gewesten te cultiveeren en te koesteren; weshalven daar in ook het meeste in de winter geſtookt word.

Volgens deze drie verdeelingen, kan men ook de vreemde gewasſen, die in dezelve onderhouden worden, niet ongevoeglijk verdeelen in drie *Clasſen*, als in *koude*, *getemperde* en *heete gewasſen*.

Onder de *Koude Gewasſen* zijn begreepen:

I. Alle die geene, welke onze winter-vorst zonder of met weinig hinder kunnen doorſtaan; zulks zijn die welke in het noorder deel van *Europa* natuurlijk van zelfs groeijen; als in *Needer-* en *Hoogduitschland*, *Boheemen*, *Oostenrijk*, *Hongarien*, *Zeevenbergen*, *Moldavien*, *Zwitzerland*, *Savojen*, *Frankrijk* benoorden *Lions*, *Engeland*, *Schotland* en *Yrland*, en in alle de overige meer noordlijke geleegene landſchappen; als in *Denemarken*, *Zweeden*, *Noorweegen*, *Rusland*, enz groeijende: Deeze alle kunnen 's winters buiten in leven blijven, ten ware eenige weinige, die in de zuidelijke deelen der gemelde zuidelijkſte gelegene landſchappen groeijen, die bij ſterke vorst kunnen bederven, en derhalven in de *koude kas* of 't *oranje-huis* moeten overgehouden worden.

II. De gewasſen, die in *Noord-America* natuurlijk groeijen; als in *Virginien*, *Penſijlvanien*, *Marijland*, *Arcadien*, *Terreneuve*, *Canada* en *Louiſiana*, enz. Dog eenige die in de zuidelijke deelen van *Virginie* en *Louiſiana*, enz. groeijen, zijn wat tederder en moeten derhalven 's winters in de *koude kas* of *oranjerij* overgehouden worden; hoe wel veele van die welke jaarlijks haare ſteelen verliezen, en in het voorjaar op 't nieuw uit de wortels ſpruiten, in de opene lugt kunnen overblijven, als men de wortelen met eenige drooge ruigte, bij voorbeeld met los verwaard ſtroo, of lange ſtrooagtige paardemest, of ook met boom-bladen, enz. overdekt.

Getemperde Gewasſen zijn zodanige, die in de winter geheel geen vorst, egter ook geen groote warmte kunnen verdraagen, en derhalven bij ons in de *getemperde ſtook-kas* moeten overgehouden worden; hoewel zommige ook in de *koude kas*, of in de *oranjerij* kunnen overblijven, te weeten de hardſte. Onder deeze *clasſe* behooren

I. Die uit het zuidelijke deel van *Europa*, als uit *Languedoc*, *Provence*, *Italien*, *Spanjen*, *Portugal*; uit de *Levant*, dat is uit *Griekenland*, *Morea*, *Candien* en alle de andere *Eilanden* in de *Middelandſche Zee*, als meede uit *Barbarijen*; wijders die uit *Aſia*, als uit *Aleppo*, *Sijrien*, *Judæa*, *Perſien*, *Tartarijen*, en in 't algemeen die uit die landſchappen van daan zijn, welke tusſchen de 35ſte en 45ſte graaden noorder-breette gelegen zijn.

a. Dog onder deeze zijn, die uit *Languedoc* en *Provence* de hardſte, en veele kunnen onze wintervorst verdraagen, als die niet zeer hard is.

b. De *Spaanſche* en *Portugeeſche* kunnen geheel geen vorst veelen.

c. Van de *Italiaanſche* zijn zommige nog tederder, als de voorige.

d. Die uit de *Levant* of *Griekenland* en de *Eilanden* in de *Middelandſche Zee*, zijn meest alle heel teder, en moeten 's winters in de getemperde kas zorgvuldig voor alle vorst bewaart en gekoestert worden.

e. De *Aſiatiſche* Gewasſen uit *Judæa*, *Sijrien*, enz. zijn dikwils niet zo teder, als de voorige *Levantſche*, en veele daar van kunnen onze wintervorst doorſtaan, als die niet buiten gemeen is.

Dog de meeste gewasſen uit alle de gemelde gewesten, die men 's winters binnens huis bewaart, behoeven geen of weinig meer warmte, dan alleen om de vorst van haar af te houden.

II. De *Americaanſche* uit *Florida* en de zuiderdeelen van *groot Canada* en *Louiſiana*, koomen veel overeen met de *Italiaanſche*, *Spaanſche* en *Griekſche*.

De jaarlijkſche planten uit alle de gemelde landſtreeken, groeijen in onze lugtſtreek meest alle heel wel in de opene lugt, op een warme, zonnige en voor de winden gedekte plaats, en geeven aldus ook bij goede zomers rijp zaad; dog men doet wel, dat men die, welke het verplanten kunnen verdraagen, eerst in de broeibak zaait, en daar na daar uit in de opene lugt verplant.

Heete Gewasſen zijn die, welke door vermeerderde warmte, in de koude jaars-tijden in *ſtook-* en *broei-kasſen* moeten gekoestert worden, niet alleen om in leeven te blijven, maar ook, om dat ze meest altijd groeijen, en meer als gemeene warmte tot haar groei nodig hebben. Hier toe behooren

I. De zogenaamde *Caapſche* Gewasſen, die aan de *Caap de Goede Hoop* en daar omſtreeks groeijen; deeze koomen veel over een met de getemperde uit de *Levant*, en de *Eilanden* van de *Middelandſche Zee*, en kunnen dus in een getemperde ſtook-kas, of ook in een

warm

warm Oranjehuis gemakkelijk overgehouden worden; kunnende zelfs niet veel vuur-ſtooking veelen, om fleurig te blijven. De *Ethiopiſche* zijn wat tederder, en begeeren meer warmte.

II. De *Egijptiſche* Gewasſen koomen ook veel over een met de *Caapſche*.

III. De *Oost-Indiſche* Gewasſen, en die, welke van onder de *Linie* van daan zijn; deeze moeten altijd in de ſtook- of trek-kas gekoestert worden; ook begeeren zommige, inzonderheid die omtrent de *Linie* groeijen, nog een vermeerderde warmte omtrent haare wortelen, volgens de heete aart des gronds, waar in ze natuurlijk groeijen; weshalven zodanige best tieren, als ze met de potten of vaten in warme broeijende run ſtaan.

IV. De *Arabiſche* Gewasſen begeeren een ſterke warmte, en na genoeg zodanige cultuur als de *Oost-Indiſche*.

V. De gewasſen uit het midden van *America*, als uit *Terra firma*, *Peru*, *Suriname*, *Berbice*, de *Eilanden Curasſouw*, *Jamaica*, *Barbados*, *Hiſpaniola*, en de overige *Antilliſche Eilanden*, begeeren ook veel warmte, en moeten meest alle, gelijk de *Oost-Indiſche*, in run- en ſtook-kasſen gekoestert, en 's winters door veel warmte onderhouden worden.

VI. De Gewasſen uit het *Noorder-Mexico*, *Zuider-Peru*, *Zuider-Braſil* en *Zuider-Chili*, zijn minder teder, en kunnen 's zomers buiten ſtaan, maar moeten in de getemperde ſtook-kas overwintert worden.

VII. De Gewasſen uit de *Canarie-Eilanden*, begeeren meest alle veel warmte, en moeten dus omtrent op die wijze, als de *Oost-Indiſche* behandelt worden.

Voorts kan men in het algemeen aanmerken, dat alle gewasſen, die op eenerlei aardkloots-breedte groeijen, het zij *zuid- of noordlijk*, meest eenerlei natuur, ten opzigte van de warmte of koude hebben, en dus op eenerlei wijze kunnen gecultiveert worden: Dog maakt de natuurlijke ſtand- of groei-plaats zomtijds hier in eenig onderſcheid; want de gewasſen, die in de warme gewesten natuurlijk op hooge koude bergen groeijen, zullen minder teder zijn, en dus in de winter bij ons minder koestering nodig hebben, dan de zulke, die in dezelfde gewesten op 't vlakke veld voortkoomen, gelijk we reeds voorheen aangeroert hebben.

Aanmerkingen wegens de verſchillige Jaar-ſaizoenen.

Behalven dat men bij het cultiveeren der gewasſen, in *broei-* en *ſtook-kasſen*, enz. moet agt ſlaan op de verſchillende warmte der climaaten, zo dient 'er ook gelet te worden op de verſchillige groeiwijze der gewasſen in de 4 jaar-ſaizoenen; dewijl het zeker is, dat dezelve in 't eene ſaizoen meer warmte nodig hebben, als in het andere, dog zulks zeer verſchillig, en min of meer, na maate dat het climaat, in 't welke het gewas natuurlijk groeit, nader bij de *Linie equinoctiaal* of daar verder van afgelegen is: Het zoude derhalven boven-natuurlijk weezen, wanneer men de gewasſen altoos 't geheele jaar door een evengelijke warmte wilde geeven, en dezelve daar door tot de groei aanzetten, wanneer de natuur haar tot de rust of minder groei geſchikt heeft; of dezelve door te weinig warmte aan de rust over te geeven, wanneer ze door meerder warmte in de groei moeten voortgezet worden.

De verſchillige groei der gewasſen, die men aan dezelve bij ons en elders gewaar word, kan ons daar van een klaar denkbeeld geeven; want wij zien immers, dat de meeste gewasſen beginnen te groeijen, en om zo te ſpreeken te herleeven, in de lentetijd van ieder *climaat*, met een naderende of hooger klimmende zon, en daar door wasſende warmte, in welke groei dezelve volharden, tot dat de zon op 't hoogſte gekoomen is, en haar meeſte kragt oeffent; waar na de groei der meeſte gewasſen, na maate de zon weder geduurig meer afwijkt, en daar door de warmte vermindert, ook allengskens meer en meer afneemt, en eindelijk tegens de winter-tijd geheel ophoud, of komt als ſtil te ſtaan.

Op deeze verandering der groei in de jaar-ſaizoenen moet derhalven in de *Broei-konst* ook, zo veel doenlijk is gelet, en de warmte in de ſtook-kasſen geſchikt worden, na de aandoening die de gewasſen in haare natuurlijke groei-plaatzen in de verſchillige jaar-ſaizoenen ontfangen; waar toe wederom de voorgaande eerſte *tafel* dienen kan, dewijl men daar in de proportie der warmte in de jaar-ſaizoenen der verſchillige *climaaten* na genoeg gewaar kan worden: Men moet hier bij ook indagtig wezen, dat de gewasſen, die aan de zuidzijde van den evenaar of *linie* groeijen, de ſaizoenen omgekeert hebben, dat is, dat aldaar de herſst begint, als aan deeze of noordzijde van de evenaar de lente haar aanvang neemt, en de winter, als aan deeze zijde de zomer begint: Dog de gewasſen van daar gebragt, ſchikken zig niet bezwaarlijk naar de jaar-ſaizoenen, aan deeze zijde der *linie*.

In 't bijzonder dient op de jaar-ſaizoenen wel agt geſlagen te worden, bij het vervroegen van allerlei kruiden, bloemen en vrugten, naamelijk op wat wijze de gewasſen, geduurende de tijd van groeijing, bloeijing en rijpwording der vrugten, door de warmte aangedaan worden; het welke bij de verſchillige zoorten zeer verſcheiden geſchied; want men ziet immers, dat zommige gewasſen vroeger, en andere weder laater bloeijen, en dus verſchillige warmte in haar bloeitijd ontfangen; bij voorbeeld, de *amandelen*, *perſiken*, en *abricoſen* bloeijen vroeg; *de kersſen*, *pruimen*, *appelen* en *peeren* bloeijen laater, met meerder warmte; de *druiven* bloeijen nog laater, als de warmte reeds veel toegenomen heeft. Dus ook rijpen de vrugten in verſchillige ſaizoenen; zommige, gelijk de *aard-beſiën*, *aal-beſiën*, *kersſen*, enz. met een toeneemende warmte en ſchielijk; andere daar en tegen met een afneemende warmte en langzaam, gelijk de *appelën*, *peeren*, *perſiken*, *pruimen*, *druiven*, enz. Dit dient derhalven bij het vervroegen der gewasſen, zo veel doenlijk, nagevolgt te worden, en men leert hier ook uit, gelijk de ondervinding bevestigt, dat men geen gewasſen, die in de bloeijtijd en rijpwording verſchillen, in een zelfde kas, onder gelijke aandoening van warmte en koelte, kan vervroegen; maar dat men zodanige noodzaakelijk ook in verſcheidene kasſen plaatzen moet; ten waare het gemelde verſchil maar weinig was.

Behalven op de verſchillige graaden der warmte in de ſaizoenen te letten, heeft men ook agt te ſlaan, op de natuurlijke afwisſeling van dagwarmte en nagtkoelte, waar door de gewasſen aangedaan worden, want het is zeker, dat dezelve deeze afwisſeling even zo noodig hebben, om wel te groeijen, als eenige andere zaake of aandoening, gelijk de natuurlijke groei der gewasſen zulks klaarlijk aantoont; was het niet dat de gewasſen in de heete landſtreeken (daar de nagten immers zo koel als bij ons kunnen zijn), niet verkwikt wierden, door de koele nagten, daar zoude geen gewas kunnen groeijen,

nog in het leeven blijven; want de nagt-koelte brengt de planten meer nuttigheid toe als veele denken; zij dient niet alleen tot haare verkwikking, maar verſtrekt haar ook tot een zoort van in en uitademing en tot beeter aangroei, enz. Men moet derhalven de bakken en kasſen, niet altijd nagt en dag eenpaarig heet of warm houden, gelijk onkundige doen; in die verbeelding, als of de geduurige warmte in ſtaat was, de gewasſen beeter in groei voort te zetten, en dus de bloemen en vrugten ſchielijker te doen voortkoomen; daar ondertusſchen een geduurige eenpaarige warmte dezelve ſlenterig doet groeijen, en de bloemen en vrugten onvolmaakt worden.

Ondertusſchen moet ook zorge gedraagen worden, dat men de gewasſen, bij koude tijden, niet ſchielijk uit het eene uiterſte in het andere; ik wil zeggen, uit de warmte in de koude; of uit de koude ſchielijk in groote warmte laat koomen, want zodanige ſchielijke verandering, is zo wel voor de gewasſen als dieren, nadeelig.

Aanmerkingen aangaande de lugt en geſteltheid des weders.

Agt gegeeven hebbende, op de bijzondere hoedanigheid der warmte in de verſchillige climaaten en jaars-faizoenen, zo is het van geen minder belang, bij het cultiveeren en vervroegen van allerlei in en buitenlandze gewasſen, om dezelve een ruime en vrije lugt en zon te geeven, en hier in ook de natuur op te volgen, dewijl men ziet, dat alle gewasſen in een opene grond 't best groeijen, bloeijen en de volmaakſte vrugten voortbrengen, als ze een vrije onbelemmerde lugt en zon, zonder van het eene of andere overſchaduwt of verdrukt te worden, genieten, (behalven zommige die van natuuren de ſchaduwe begeeren;) weshalven men dan de gewasſen in de broeibakken, trek- en ſtookkasſen, enz. zodanig moet ſchikken en plaatzen, dat ze de meeste aandoening van de lugt en zon kunnen genieten; zijnde zodanige plaats hooftzaakelijk die, welke 't digtst bij de glazen is: Het is ook om dezelfde reede, dat men de gewasſen niet al te digt bij een gedrongen, maar zodanig plaatzen moet, dat ze alle door de zon en lugt, van vooren en ter zijden kunnen aangedaan worden.

Maar, om dat het veeltijds ondoenlijk is, alle gewasſen, inzonderheid als derzelver getal groot is, zodanig te kunnen plaatzen, dat ze digt bij de glazen komen, zo moet men ondertusſchen zorg draagen, om deeze plaats te geeven aan die geene, die het tederſte zijn: Als men veel potten met gewasſen te bergen heeft, is het ook zeer dienſtig en nodig, dat men dezelve op een ſtellagie, en zodanig digt bij de glazen plaatst, dat ze trapswijze boven elkander ſtaan, dog zo, dat men voor dezelve bij de glazen langs kan gaan. Het is ook van veel nut, dat men de potten of vaten, waar in de gewasſen geplant ſtaan, alteinets eens omkeert, op dat de agterzijde der planten dus na vooren koomen, en op haare beurt van de lugt en zon aangedaan worden, dewijl anders die agterzijde gevaar zoude loopen, van te verſtikken, en de takken bladeloos te worden; inzonderheid als de gewasſen niet hard van aard, en teder zijn.

Wijders moet men aanmerken, dat de gewasſen, zo wel als de dieren, om gezond te weezen, en wel te tieren, geduurig een ververſchte lugt noodig hebben, dewijl eene door lang ſtil ſtaan bedurvene lugt, dampen en uitwaasſemingen hun ten hoogſten nadeelig zijn, als waar door ze verſtikken, ſchimmelen en rotten, of anders ziek worden; hier om is het, dat men niet verzuimen moet, de bakken, kasſen, enz. over dag dikwils, door opſtelling der glazen, min of meer te lugten, naar dat de min of meerdere koude buiten-lugt zulks toelaat; en als in de wintertijd de koude een lange tijd verhindert, de glazen te durven openen, zo moet men de lugt wat ververſchen, door 't openzetten van de deur der kas, indien die binnen daks beſloten is; en als men de broeibakken, bij koud of windig weer moet lugten, kan men een mat voor de opening leggen.

Inzonderheid is het veel lugten ook van groote noodzaakelijk, bij het vervroegen van deeze of geene vrugten, en wel voornaamentlijk in derzelver bloeitijd, dewijl ze anders geen of weinig vrugten zetten, maar dezelve afruijen, en ook de gezette vrugten, als ze geen genoegzaame ververſching van lugt verkrijgen, taai of onſmaakelijk en onvolmaakt worden, of aan 't rotten gaan.

Daar en boven zoo is het lugten ook voor al nodig, bij opkoomende ſterke zonneſchijn; om dat de warmte daar door in de bakken en kasſen, zeer aanmerkelijk toeneemt en vergroot; ja brandende heet word, zelfs in de wintertijd; waardoor de gewasſen een al te groote graad van warmte zouden ontfangen, en daar door verbranden, of anderzins bederven; inzonderheid heeft dit plaats in broeijende broei-bakken, en hier op dient voor al wel geiet; want meenig hovenier heeft door het verzuim van lugten op zodanige tijden, zijne jonge planten of vrugten eensklaps verlooren.

Behalven het lugten, zo is het ook veeltijds noodig, dat men de gewasſen in de bakken en kasſen, die jong of anders teeder zijn, bij ſterke zonneſchijn op 't heetſte van den dag, 't welke omtrent de middag is, overſchaduwt; inzonderheid als voorheen een tijdlang weinig zonneſchijn geweest is, waar door ze de opkoomende ſterke zonneſchijn niet wel kunnen verdraagen; men legt tot dien einde matten, planken, of los ſtroo, of iets anders over de glazen; welke dekking men daar na omtrent 2 of 3 uur's agtermiddags weer wegneemt; en wanneer de broei-bakken dus gedekt worden, behoeft men dezelve ook niet zo veel te lugten, ten waare dat ze ſterk broeiden.

Voorts ſtaat aan te merken, dat gelijk de gewasſen in de geſlooten bakken, kasſen, enz. geen deel hebben aan het vogt van reegen, dauw, enz.; men derhalven niet verzuimen moet, haar het benoodigde vogt, op bekwaame tijd en in behoorlijke maate te geeven, want anders alle andere aangewende moeite, zekerlijk te vergeefs zoude zijn: De beste tijd van bevogtiging, is 's morgens vroeg, of 's avonds laat, dog inzonderheid de avondtijd; want als men de gewasſen bij zonneſchijn bevogtigt, zulks is haar zeer nadeelig, inzonderheid als ze jong of anders weekagtig en teeder zijn: dog bij betrokkene lugt kan men op alle tijden van den dag oozen: Men moet de gewasſen nooit te ſterk laaten uitroogen, nog ook al te vogtig houden, want beide gevallen zijn haar zeer nadeelig, en hier bij moet men ook agtgeeven, dat de eene zoort van gewas, van natuuren meer vogt begeert als de andere: Zeer gevoeglijk bedient men zig, om pot-gewasſen te bevogtigen, van pannen of testen met water gevult, waar in men de potten zet; zijnde dit een natuurlijke bevogtiging.

Dewijl ook de gewasſen in de opene grond, niet alleen gevoed en verkwikt worden, door de vogtigheid der aarde van regen, dauw, enz. maar ook door het bevogtigen der bladen, die een inzuigend vermoogen hebben; zo is het van veel nuttigheid, dat men de gewasſen in

in bakken en kasſen opgeſlooten, zelfs de allertederſte in nabootzing van de natuurlijke regen, altemets eens met ſchoon zuiver water overſproeit; dit zal haar veel en meer als men denkt, verkwikken; dog zulks dient vooral niet te geſchieden bij zonneſchijn, maar in de vroege morgen- of laate avondſtonden, of bij een betrokken lugt; ook moet men hier toe een warme of getemperde buiten-lugt waarneemen; want het is dienſtig, dat men na het beſproeijen, de bakken en kasſen enz. wegens de uitwazeming wat lugtige. Het water dat men tot 't oozen der planten gebruikt moet zuiver zijn; regen-, rivier- of fontein-water dient daar toe 't best, maar het moet niet warm zijn, gelijk zommige oude Schrijvers willen, want zulks doet in plaats van nut, eer nadeel aan de planten; genoeg is 't, als in de winter de grootſte koude 'er van af is, voor tedere gewasſen.

Zie daar liefhebbers van het vervroegen en cultiveeren van allerleij gewasſen, in broeibakken, trek- en ſtook kasſen, een korte ſchets van de algemeene behandeling der *Broei-konst*, welke opgevolgt wordende, men 't vermaak zal kunnen hebben, om niet alleen vroege bloemen in de wintertijd, of vroeg in het voorjaar, maar ook veelerleij vroege en vreemde vrugten, voort te brengen en dezelve dus buiten de gewoone ſaizoenen te genieten, als meede allerlei vreemde buitenlandſche gewasſen en vrugten bij ons te cultiveeren en voort te zetten; wel verſtaande, als men de daar toe benoodigde konst-gebouwen in gereedheid heeft; dog hier bij moet ik nog aanmerken, dat men zig niet moet verbeelden, gelijk onkundigen doen, dat het alleen genoeg is, om de gewasſen te cultiveeren, en wel inzonderheid om dezelve te vervroegen, en de vrugten volmaakt te doen worden, dat men haar door de konst, warmte, vogt, lugt, enz. bezorgt en voor het overige wel behandelt; neen, dit kan alleen geen volmaakheid in de groeij voortbrengen; het is de *zon*, die zulks door haare heldere alverkwikkende ſtraalen hooftzakelijk moet verrigten, dewijl haare invloed zo wel de planten, als menſchen en dieren niet alleen verkwikt en koeſtert, maar ook derzelver zappen een volmaakter hoedanigheid verleent. Hoe meer men derhalven bij het broeijen en inzonderheid bij het vervroegen van kruiden, bloemen en vrugten door de heldere ſtraalen der zon begunſtigt word, gevoegt bij een goede kennisſe en naukeurige oplettendheid, hoe beter de uitkomst daar van weezen zal, gelijk de ondervinding zulks bevestigt; en hier uit ziet men ook de redenen, waarom het noodzaakelijk is, dat de bakken en kasſen, enz. zodanig moeten geplaatst worden, dat ze den geheelen dag de zon onbelemmert kunnen ontfangen, dat is, dat ze vlak op 't zuiden moeten blootgeſtelt worden, en 'er geen beletzels van hooge boomen, huizen, enz. nabij moeten zijn, waar door ze zouden kunnen overſchaduwt worden: Dog indien het was, dat de gelegentheid der plaats niet toeliet, dat de bakken, enz. den geheelen dag de zon konden genieten, zo dient zulks egter zodanig geſchikt, dat ze de morgenzon met haar opgaan, en voorts op 't meest van den dag kunnen hebben; want de eerſte morgen-zon verkwikt de gewasſen, in de bakken en kasſen zeer veel.

Dewijl ook de winden zeer nadeelig aan de broei-bakken, enz. zijn, zo dient de broei-plaats met een bekwaame hooge houten heining of muur, tot afkeering der winden, omheint te zijn; en het zal nog beter weezen als 'er van verre, inzonderheid van 't *westen* door het *noorden* tot omtrent 't *oosten*, een manteling van hooge boomen of huizen is, waar door de winden gebrooken worden; want de meeſte winden hebben we dikwils in ons gewest, in de winter en het voorjaar uit die ſtreeken.

Middelen, om de groene of zwarte luizen en andere ſchadelijke ongediertjes, uit de bakken en ſtook-kasſen te verdrijven.

Het gebeurt niet zelden, dat de gewasſen in de broeien ſtook-kasſen door een menigte van zeeker ongedierte, die klein en groen of zwartagtig van koleur zijn, aangedaan worden, noemende men die gewoonlijk de *groene* of *zwarte luis*, en waar door de gewasſen aan 't kwijnen raaken en bederven, indien men geen middelen daar tegens gebruikt: Men heeft verſcheiderhande middelen tot dien einde, dog vrugteloos in het werk geſtelt; maar het beste middel heeft men bevonden te zijn, als men een goede partij *tabaks-bladen* in water kookt, en de gewasſen met dit water altemets wascht of begiet.

Of men zet 's morgens, een paar uuren voor dat men de kas lugt, eenige testen met koolen-vuur in de kas, waar op men gemeene *tabak* of gekurvene *takaks-bladen* ſtrooit, want hier door een ſterke rook ontſtaande, zal dezelve de *luizen* verſtikken of dooden, en ondertusſchen aan de gewasſen geen hinder doen, als men daar na dezelve door 't lugten weer laat uittrekken; en men moet derhalven hier toe ook een goede dag waarneemen. Dit middel is gereeder als het vorige, en men dient het eens of meermalen te herhaalen; dienende beide ook tegens andere kleine ongediertens.

Daar koomen ook zomtijds een zoort van *luiſen* aan de beneden-kant der bladen, en jonge takken van boomgewasſen; inzonderheid aan de *oranje-*, *citroen-*, *limoen-*, en *laurier-boomen* voort, die plat zijn, en 'er als kleine witagtige ſchubben uitzien, hebbende van binnen een ſlijmagtig vogt; deeze zijn bezwaarlijk te verdrijven, maar men prijst daar tegen, dat men de bladen en takken met een matig ſterke loog of met kalk-water beſproeit.

BROK; *Slik-brok*; *Genees-brok*, dikwils kwalijk *Slikpotje* genaamt, dewijl het in kleine potjes gedaan word, in 't latijn *Bolus*; is een genees-middel dat uit *conſerven* en *poeijers*, of uit *poeijers*, *conſerven* en *ſijroop* of *rob* beſtaat, dog van deeze laatſten moet niet te veel genomen worden, op dat de Brok, zijne regte conſiſtentie verkrijge, en niet vloeijend worde. Zie BOLUS.

BROM, zie KEEL-ONTSTEEKING.

BROMELIA, zie ANANAS.

BROMMEL-BESIEN, zie BRAMBOOSEN.

BROMUS, Dus noemt LINNÆUS, de *Feſtuca* of het *gramen avenaceum* (wilde haver), waar van verſcheide zoorten zijn.

BRON, zie FONTEIN.

BRONCHI, zijn vaten tot de longen behoorende, of eigentlijk zijn het takken van de *holle-ader*; want deze word eerst in twee deelen in de long, en vervolgens in kleindere takjes verdeelt, die ten laatſten in blaadjes of celletjes eindigen en het eigentlijke zamenſtel der longe uitmaken.

BRONCHOCELE, zie GORGEL- en KROP-GESWEL.

BRONCHOTOMIA, ook *Larijngotomia*; hier word eene *opening in de longepijp* door verſtaan; geſchiedende deeze operatie, wanneer iemand door een hevige keel-ontſteeking, zodanig de ſpieren van het bovenſte gedeelte der Lugtpijp (*Muſculi Larijngis*) zijn bezet en gezwollen, dat 'er volſtrekt geen doortogt voor de lugt

na de longen is, en dus de Lijder zonder deeze handgreep onfeilbaar moet ſtikken, en den geest geeven; deeze opening, die door een kundig Heelmeeſter moet gedaan worden, word gewoonlijk twee vinger breed onder de hals-zwelling, of wel tuſſchen de derde en vierde kraakbeenige ring te werk geſtelt.

BRONCHUS, zie LONG-PIJP.

BRONSTIJD; dus noemt men den tijd, in welke de Beeſten hitzig en paarens-gezind zijn: De *Herten* beginnen met *September*, en eindigen met het midden van *October*; zo wel oude als jonge. De *Bronstijd* der oude *Herten* begint eerst. Zie beneden op het artijkel van HERT.

De *Bronstijd* der *Reebokken* begint in *October*, en duurt veertien dagen.

De *Bronstijd* of eigentlijk het rammelen der *Haazen*, is in *December* en *Januarij*; hoewel deeze tijd zo zeer niet bepaalt is, als die van andere Dieren.

De *Bronstijd* der *Wolven* begint met het einde van *December*, tot aan het begin van *Februarij*.

De wilde *Zwijnen* hebben haaren *Bronstijd* in *December*; wanneer hen wilde *Zeugen* ontbreeken, ſpeelen ze met tamme.

De *Voſſen* hebben haaren *Bronstijd* in *December* en *Januarij*.

BRONWATER-ZOUT, is het *alcalisch* of zuiver zoutig deel, dat na de uitdamping der wateren overblijft, en zo als de *ſalpeter* langwerpige crijstallen vormt. Van alle de Duitſche Bronnen, geeven de *Egerſche wateren* 't meest van zulk zout op; hier een once van genomen verwekt een zagten afgang; dezelfde kragt heeft meede het *Engelſche Epſons-zout*, en het *Sal Sedlicenſe*; dit laatſte is in geenen deele zo walgelijk, nog onaangenaam te gebruiken, als het *Engelſche*, dat de meeste menſchen van natuuren zeer tegenſtaat

BRONZE, zie KLOKKEN-SPIJS.

BROOD, in 't latijn *Panis*, noemt men eigentlijk dat gebak, 't welke uit meel met water en zuurdeeg of gest van bier, tot een bekwaame dikkê deeg gekneed, en vervolgens in een *bak-oven* gaar gebakken word, ſtrekkende voornaamelijk tot voedzel van de mensch.

Brood in 't algemeen. Het voornaamſte en noodzakelijkſte voedzel, dat de Goddelijke goedheid tot onderhoud, van het menſchelijke leeven geſchaapen heeft, is zeekerlijk het *brood*, want het zelve geeft de voornaamſte verſterking aan de mensch, en dient dezelve tot 't kragtigſte herſterkende middel; ja des Heeren zeegen ſtrekt zig over dit voedzel zo verre uit, dat men 'er nooit van walgt, in tegenſtelling van andere ſpijzen daar men somtijds voor altoos een afkeer van kan krijgen; ook is het *Brood* meest doorgaans 't eerſte voedzel, daar een ziek mensch bij zijne herſtelling de eerſte trek of begeerte toe verkrijgt.

Daar zijn verſcheidene zoorten van *brood*, die men onderſcheiden kan naar de verſchillende zoorten van graanen, waar van, en naar de wijze op welke het gemaakt word.

Verſcheide zoorten van Brood, naar de verſcheidentheid der graanen.

Het *Brood* word hooftzaakelijk van *tarwe* of *rogge* bereid, waar van het eerſte het beste en ſmaakelijkſte is; het *Roggen-brood*, is niet zo wit nog ſmaakelijk, egter ook zeer voedzaam en kragtig: Men maakt ook *Brood* van half *tarwe* en half *rogge*, onder malkander gemengt, dat de naam van *Masteleinen-brood* draagt, zijnde minder als 't *tarwen-*, maar beter als het *Roggen-brood*, en ook heel ſmakelijk en voedzaam: In zommige landſchappen word ook *Brood* gebakken van *ſpelte*, dat meede niet onſmaakelijk en voedzaam is; ook kan 'er *Brood* van *gerst*, *haver*, *boekweit*, *geers*, *boonen*, *erwten*, enz. tot meel gemaakt zijnde, gebakken worden; dog dit is heel onſmaakelijk, en word alleen in duure tijden en hongersnood van de arme en behoeftige menſchen gebruikt; en ook wel tot voeding van honden gebezigt.

Verſcheide zoorten van Brood, naar de verſcheidentheid van bereiding.

Daar worden verſcheiderhande zoorten van *Brood*, en in verſchillende dog meest ronde gedaantens, hier te lande en elders van de bakkers in de ſteeden gebakken, welkers onderſcheid hooftzaakelijk beſtaat, in de min of meerder fijnheid des meels, dat of gebuidelt of niet gebuidelt is, en dat verſcheiderhande naamen draagt; bij voorbeeld, uit de *weit* of *tarwe* bakt men *weggen*, *ronde Duitſche bollen*, *fijne bollen*, *grove bollen*, *krentebollen*, fijn *Frans Brood*, verſcheiderhande *koeken*, enz. die elk in zijn zoort min of meer fijn zijn; wijders *ſtuiten*, *maagjes*, *krakelingen*, *biſcuit* of *tweebak*, en meer andere kleine zoorten.

Van de *rogge*, word in deeze zeven *Provincien*, zo wel in de ſteeden als ten platte lande, hooftzakelijk het zogenaamde *Huisbakken-brood*, in een langwerpig vierkante gedaante, en meest doorgaans van vijf en een half of elf pond zwaarte bereid, te weeten alleen uit fijn gemaalen *rogge*, zonder dat de zemels 'er uit gebuidelt zijn; ook word dit *Brood* niet gezuurt; en ſchoon het zelve grof en zwart is, zo is het egter zeer kragtig en voedzaam; dog zulks dient hooftzaakelijk voor het algemeen, dewijl de aanzienlijke lieden meest *tarwen-brood* eeten: Fijn *roggen* gezuurt *Brood*, van gebuidelt meel, gelijk men in *Duitschland* en veel andere Rijken, doorgaans voor de huishoudingen bakt, word in deeze landen heel weinig gebakken, gelijk ook het *Masteleinenbrood*; ſchoon die beide zoorten van een zeer goede ſmaak en voedzaam zijn; dog dezelve koomen in deeze tijden in de ſteden allengskens meer in gebruik: Van 't gebuidelde *roggen-meel*, bakt men meede *Rogge-tweebakken*, die inzonderheid veel gebakken worden, in de Zeeplaatzen tot *Scheeps-brood* voor de zeelieden op verre reijzen, dewijl het lang kan duuren.

Aanmerkingen om goed Brood te bakken.

Niet alleen moeten hier toe de beste graanen verkoren worden, maar ook doet 'er de moolen, het water, de bak-oven, en de vorm veel toe.

Wat de graanen aangaat, de zuivere *tarwe* word billijk boven alle andere graanen geſchat, naamentlijk boven *rogge*, *gerſte*, *haver*, ook witte en grauwe *erwten*, *boonen*, enz. hoedanige van arme lieden onder 't *tarwen-* of *roggen-meel* gemengt worden. Graanen groeijende op een ſteenagtige en ligte grond, en hebbende een dikke en ſterke halm, maaken het beste *Brood*; in tegendeel, die op hooge en zwakke halmen groeijen, maaken veel flegter *Brood*. Het *Brood* van versch kooren is doorgaans aangenamer op het gezigt, en ſmaakelijker, als dat van oude Graanen.

Omtrent de moolen is 'er weinig verſchil, of het water- dan of het wind-moolens zijn; maar men moet die geene kiezen, welke het vlugſte maalen, om dat door

die

die ſnelheid wel de graanen, maar niet de bast kleingemaalen word; 't welk op een langzaam maalende moolen geſchied. Ook doen ze meer profijt, die graanen voor een geheele maand laaten maalen, als die telkens versch gemaalen meel gebruiken. Het meel moet geduurende de hitte des zomers, in kelders of andere koele plaatzen gelegt worden, om zig beter te bewaaren.

Daar zijn vier zoorten van water, naamelijk rivier-water, bron- of fontein-water, put-water en regen-water; men kan ze alle vier in een gelijke maate weegen, en neemen het ligtſte, dat het beste om Brood te kneeden en te bakken is.

De bak-oven moet van een dik maakzel, en ſterk metzelwerk zijn, zo wel onder als boven; voorts nauw van ingang, en laag van verdieping; men moet hem van langzaamer hand heet maaken, ten einde de hitte overal even zeer indringe. Droog grof hout, in 't bijzonder beuken-hout, is beter, als takke-bosſen, of iets diergelijks, als maakende te veel asch, die 'er telkens moet uitgehaalt worden; waar door de grond van den oven niet gelijk met de overige deelen kan heet gemaakt worden.

Op wat wijze de Deesſem gemaakt, en het Brood gebakken word.

Om den deeg van Huisbakken-brood te maaken, neemt men grof gemaalen roggen-meel, en zulks in de bak-trog gedaan zijnde, giet men 'er heet water bij, en roert het met een roer-ſtok wel door malkander, dat het ter deegen gemengt, en als een dikke pap worde; dit gedaan zijnde, dekt men de trog toe, en laat het 5 à 6 uuren, of langer in de bakkerij of andere warme plaats ſtaan, zo zal het meel uitdijen, en de *deeg* dikker worden; als dan mengt men meer meel met wat heet water 'er bij, en kneed 't wel door malkanderen, tot dat het een heel ſtijve *deeg* word; maar dewijl dit wegens de taaijigheid des *deegs*, niet wel met de handen kan geſchieden, zo zijn de Bakkers gewoon, den *deeg* met de voeten door malkanderen te trappen en te kneeden: want de *deeg* tot dit Brood moet heel ſtijf zijn; en of dezelve ſtijf genoeg is, kan men gewaar worden door middel van de vuist in de *deeg* te douwen; dit dan zo zijnde, verdeelt men den *deeg* in brooden, en formeert dezelve in die gedaante, als ze zullen hebben, welke doorgaans van dit grove Brood langwerpig vierkant is; moetende de gebakkene Brooden een bepaalde zwaarte hebben, dus moeten de brokken *deeg* ook op een ſchaal afgewoogen worden, dog dan moet 'er zwaarder *deeg* worden genomen, als 't gewigt van het gebakken Brood zal bedraagen, dewijl het in de oven door het bakken ligter word.

Om den *deeg* tot *fijn* of *gebuidelt roggen-* als meede *masteleinen-brood*, enz. te bereiden, zo beſlaat men het meel in de trog met heet water, tot een niet al te dikke of ſtijve pap, zulks wel met de handen door malkander mengende, en men roert 'er dan teffens *zuurdeesſem* of *gist* van bier onder, zo veel genoeg is, om den *deeg* te laaten rijzen; welke hoeveelheid der hef-ſtoffen best door de ondervinding geleert word; dog in 't algemeen kan men zeggen, dat een weinig van die ſtoffen, een groot gedeelte *deeg* kan doen rijzen, maar dan moet het langer ſtaan, en al te veel zuurdeeg maakt het Brood te zuur: Als dan de *deeg* verſcheidene uuren op een warme plaats toegedekt geſtaan heeft, en genoeg gereezen is, word dezelve op 't nieuw met genoegzaam meel en heet water bij beurten gemengt, en met de handen tot een bekwaame ſtijve deeg wel door malkanderen gekneed; als wanneer dezelve tot vorming en vervolgens tot bakking des Broods gereed is.

Manier van den Oven te ſtooken

Als uw *deeg* in ſtaat is, zult gij beginnen te denken, om het heeten van den oven met eenige brandſtof, die u gereedst is; hier over moet ik eene aanmerking maaken, dat is, dat geklooft hout daar veel beeter toe is, dan takkebosſen, en de takkebosſen beeter zijn, dan zo veel ander hout, 't geen men gebruikt om den oven te ſtooken; men heeft 'er zelf, die genoodzaakt zijn om heide of ſtroo te gebruiken. Ik zal daar niemand over laaken, alzo zig elk gedraagt in opzigt van de brandſtoffe, na dat de natuur der plaats, daar hij woont, het toelaat, 't zij met hooi, ſtroo, krullen, boekweit-doppen, zaagmeel, turf, en diergelijke meer; mits men maar denke dat de zwaarſte brandſtof de meeste hitte geeft, en den oven het ſchielijkst heet maakt.

Men zal in 't ſtooken van den oven zorge dragen, dat over al op dezelfde tijd geen vuur brande; maar nu eens op de eene, en dan eens op de andere p'aats, doende daar geduurig met de *raketſtok* de asch af, die men na zig haalen moet.

Als men weten wil, of de oven heet is, heeft men niet anders te doen, dan een ſtok tegen het verwulft, of vloer te wrijven, en als men ziet, dat 'er kleine vonken aan koomen, is 't een bewijs dat zij heet genoeg is; en dan moet men ze niet langer ſtooken; men moet dan het hout, de brandſtof en koolen wegneemen, ſchikken eenige weinige koolen op een handbreed na tot aan de mond van den oven, welke men moet ſchoon maaken met een dweilſtok, van oud netwand of lijwaat gemaakt, en die nat gemaakt is in ſchoon water, welke men zal uitwringen eer men ze gebruikt; daar na zal men den oven een weinig ſluiten, om ze wat te laaten verſlaan, alzo het brood te zwart zoude worden, zo men ze terſtond gebruikte; en als men oordeelt, dat die hitte wat verſlaagen is, zo opent men den oven, om 'er het brood zo ſchielijk in te ſchieten, als het doenlijk is.

Hoe men 't Brood zal in den Oven ſchieten.

Men neemt eerst de *houten ovenſchup*, die altijd zindelijk moet gehouden worden; daar legt men het brood op, om 't in den oven te ſchieten; maar let wel, dat men geduurig met de grootſte brooden begint, waar meede men 't eind en de kanten van den oven belegt, houdende het midden, om 'er 't klein brood te plaatzen, en door 't midden maakt men een einde van 't ſchieten in den oven.

Van den tijd, waar op men het Brood moet uit den oven haalen.

Na het ſchieten van het brood in den oven, en het ſluiten van deszelfs mond, met een koperen of ijzeren dekzel, wiens randen nog met pot-aarde moeten worden toegeſmeert, op dat de hitte niet vervliege, word tot gebuidelt *roggenbrood* twee uuren en een half vereischt, om gaar te worden; dan kan men 'er een uit haalen, om te zien, of het gaar genoeg zij, en vóór al van onderen; men heeft 'er maar met 't einde van zijne vinger op te ſlaan, en zo het klinkt, of hard genoeg is, is het een teeken, dat het tijd is, om het 'er uit te haalen; anders zal men 't 'er nog een weinig tijds in laaten, tot dat men weet, of het gaar is.

Wat het grove brood belangt, dit moet men 'er niet,

dan na vier uuren tijds uithaalen, en men weet aan dezelfde manier van doen, welke wegens 't gebuidelde brood, a ngeteekent is, of het gaar zij; want zonder dit heeft alle het brood altijd iets onaangenaams; zo 't niet gaar is, ruikt het altijd na deeg, en zo 't al te lang is gebakken, word het zo rood, dat het de fmaak verliest; niet dan door broodmaaken, doet ons de ondervinding verftandig genoeg in die kunst worden.

Als het brood gaar is, haalt men 't uit den oven, daar na legt men het op de gaarfte zijde, op dat het onder 't kouden zig bevogtige; als bij voorbeeld, zo de boven-korst te hoog of afgebakken is, 't geen doorgaans gebeurt, als men de asch onder het heeten niet wegneemt; zo legt men het brood op rijen onderfte boven, daar men het, zo gelijk gaar is, tegens de muur over end zet, zettende het op de kant die gaar genoeg is.

Aanmerkingen over het fijne en grove Brood.

Als het brood, gelijk het behoort, is gebakken, en geplaatst, gelijk wij gezegt hebben; moet men zorg draagen, dat men het niet bergt, voor dat het is koud geworden.

Als de hitte van dat brood gantsch verflagen is, zal men het in een baktrog wegfluiten, ziende wel toe dat men 't daar op zijne kant in legge, op dat het dus, in rijen gezet, overal gelijkelijk de lugt mag hebben; men moet niet, gelijk veele doen, het op een tafel in het wilde heen in de bakkerij laaten leggen; daar word het nooit wel in bewaart, het droogt daar altijd in de zomer te veel, terwijl 't 'er in de winter bevriest; geduurende de grootfte hitte van den zomer moet men zorg draagen, dat de trog, waar in het brood is, in de kelder worde geplaatst, om door dit middel te beletten, dat het niet drooge, nog befchimmele.

Aanmerkingen over 't grove Brood.

Als het grove brood uit den oven gekomen is, en weggeflooten gelijk het behoort; raakt men aan dat brood niet, voor en aleer 't eenigen tijd is gebakken geweest; want de zuinigheid vereischt, dat men altijd een halven oven vooruit heeft, eer men meer bakt: Dit oude gegeeten zijnde, zal men eerst 't nieuwe eeten, en van die, de zulke die 't flegtst uitgevallen zijn, en minst gebakken, want de meest gebakkene worden met 'er tijd zagt.

Aamerkingen wegens de Hef-middelen, en het rijzen des Deegs, enz.

Om het Brood te doen rijzen en los worden, bedient men zig gewoonlijk van de zuurdeeg, inzonderheid tot het Roggen-brood, en hier van verkrijgt het Brood een zuuragtige fmaak, min of meer, na dat men 'er weinig of veel zuurdeeg onder mengt; maar begeert men het Brood niet zuur, en egter gereezen en los te hebben, zo moet men in plaats van zuurdeeg, *gist* van *bier* of *wijnmoer* neemen, gelijk de Bakkers ook gewoonlijk tot allerlei fijn gereezen Brood, dat van tarwen-meel gebakken word, gebruiken.

In plaats van gist, kan men ook *eijeren* gebruiken, die wel geklopt zijnde, onder de deeg worden gemengt, 't zelve doen rijzen, en los Brood maaken; dog wil men 't Brood wit houden, zo moet men alleen het *eijwit* neemen, het zelve met een roede wel breeken, tot dat het in fchuim verandert is, en dan onder de deeg mengen en bekneeden.

De *potasch*, als meede de *zeep*, doen ook den deeg rijzen en los maaken, dog niet eer, dan wanneer het Brood in den oven koomt, gelijk ook de eijers doen; de *potasch* word tot dien einde van de Koek-bakkers gebruikt, tot zommige zoete koeken, die los zullen zijn.

Voorts ftaat, wegens de rijzing des deegs, nog aan te merken; 1. dat zulks op een warme plaats dient te geschieden, het zij in de bakkerij of ergens anders, om dus de rijzing te bevorderen, inzonderheid in de wintertijd, en weshalven men de deeg als dan ook wel toedekken moet; 2. dat de bak-trog maar ongeveer ruim half vol deeg of beflag dient te zijn, dewijl dezelve zig door de rijzing zeer verheft, en dus anders ligtelijk uit de trog zoude loopen; 3. dat men de deeg niet te veel of lang, nog ook te weinig of kort moet laaten rijzen, dewijl 't Brood anders in 't eerfte geval in de oven komt te bersten, en in het tweede geval, word het niet los en gaar genoeg, en blijft kleeverig, of de boven-korst bakt van het andere met een holte af. Om de regte maate van de rijzing bij allerlei Brood te treffen, of om te weeten, wanneer het net van pas gereezen heeft, kan niet wel door woorden bepaalt worden, maar word best door de ondervinding geleert: Als men het fijne *roggen-* en *masteleinen-brood* 's avonds laat beflaat, zo zal het meest doorgaans de volgende morgen genoeg gereezen zijn, om tot een deeg gekneed te worden; hoewel eigentlijk de min of meer bijgedaane hef, en inzonderheid de warmte, het beflag vroeger of laater doet rijzen.

Om het Brood een aangenaame glans te doen hebben.

Hier toe zijn verfcheiderhande dingen dienftig, als *dik bier*; *biest*; met wat *water* geklopt *eijwit*, of vette *melk*; met deeze dingen beftrijkt men de boven-korst des Broods, van allerlei zoort, eer men het in de oven fchiet, of beter, wanneer het zelve omtrent gaar is, moetende het tot dien einde uit de oven gehaalt, en weder daar in gefchooten worden, als dan zal de korst een oogzienlijke glans verkrijgen.

Manier, om het Brood wezentlijker en voedzaamer te maaken, als naar gewoonte.

Neemt de afgebuidelde *zemelen*, werpt die in een ketel met *water*, en laat ze kooken; gekookt zijnde, laat het water door een teems zijgen, en gebruikt het, om het meel te kneeden, en gij zult bevinden, dat het Brood voedzaamer zal zijn, en dat gij teffens een zesde meer Brood zult hebben, als na gewoonte.

Een ander zoort van Brood, dat zeer uitneemend zijnde, zig een maand langer goed houd, als het gewoonlijk Brood.

Neemt rijpe *pompoenen*, en kookt die zo lang, tot dat het water flijmig is; kneed met dit gekookt water uw *meel*, en maakt 'er Brood van; gij zult bevinden, dat het uitneemend goed is, een zesde meer uitlevert, en een maand langer goed blijft, als ander Brood.

Brood, waar van één ftuk in ftaat is, om een mensch agt dagen lang te voeden, zonder eenige andere fpijze te nuttigen.

Tot dien einde neemt een menigte *ftukken*, maakt ze fchoon, droogt en pulverifeert ze, kneed het vervolgens onder wat *brood-deeg*, of alleen, en bakt het als Brood.

Om

Om extra goed Fransch Brood te bakken.

Neemt best *tarwen bloem meel*, beflaat dit 's avonds met warm *water* wat dik, en roert 'er een weinig verfche gist, of verfche deeg van ander Fransch Brood onder; laat het dus de nagt overftaan, en kneed het den volgenden morgen met *meel* en heet water door, beurtelings wat water en meel daar bij doende, (gelijk men altijd bij het kneeden van deeg tot allerleij fijn Brood doen moet,) zet het dan op een warme plaats te rijzen, daar na 'er kleine Brooden in een langwerpige gedaante, of hoe men wil, van geformt hebbende, bakt ze in een oven wel gaar.

Om lekker zogenaamd Paasch-brood, of Paasch-weggen te bakken.

Neemt vier pond *tarwen bloem-meel*, twee pond verleezene en fchoon gewasfchene *korinten*, twaalf geklopte *eijeren*, één of twee fijn geraspte *noote-muscaaten*, een half lood geftooten *caneel*, een-vierde pond gefmolten *boter*, wat lauwe *zoete-melk* met wat *zuiker* daar in, en een weinig verfche *gist*, kneed dit wel door malkanderen tot een deeg als brood; laat het op een warme plaats wat rijzen, en formeert 'er dan ronde of langwerpige Brooden van, zo klein of groot, als gij ze begeert, en bakt ze in de oven gaar, het overftrijken op het laatst niet vergeetende, om het een glans te geeven, gelijk boven gezegt is.

Om een Oven-koek te bakken.

Dit kan van dezelfde *deeg* gefchieden, als de voorige, alleen is het onderfcheid, dat men de ftukken deeg tot ieder koek met een rolftok plat maakt, dezelve maar een duims dikte laatende houden: Deeze Koeken kunnen egter ook met minder kosten gemaakt worden, als men de *korinten*, *fpeceryen* en *zuiker* 'er uitlaat, en de *deeg* alleen van *meel*, *eijeren*, *boter* en *melk* bereid, ze zullen evenwel heel goed fmaaken: Men kan boven op deeze koeken om de cieraad, zo men wil, allerlei figuuren met de punt van een mes infnijden, of ook met de vingers in nijpen, die dan in het bakken dus blijven: Wil men de koek geblaart hebben, zo heeft men niets anders te doen, dan de koek eenige maalen onder het plat maaken te vouwen en te hervouwen.

Daar worden van het Brood ook allerlei foupen en andere fpijzen bereid, die op haar plaats zullen gemeld worden.

Voorts dient aangemerkt, dat het Brood niet alleen dient tot voedzel voor den mensch, maar het heeft ook veel nuttigheid in de medicijnen, want de brood-kruimels of 't meel, inzonderheid van tarwe, is zeer dienftig tegen ontfteekingen, gezwellen, roos, enz., wordende tot dien einde een pap van de brood-kruimels gekookt, die zeer verzagtende, verweekende en pijnftillende is, inzonderheid als men daar een *eijerdooijer* en een weinig *faffraan* onder mengt; het *meel* legt men in een zakje warm op de roos: Een afkookzel of tifaan van *weiten-zemels* gemaakt, is heel dienftig voor verkoudheid en fterke hoest.

BROOD, *Citroen-brood*, *Gewend-brood*, *Italiaansch-brood*, *Konings-brood*, *Oranje brood*, *Princesfe-brood* en *Zuiker roggen brood*. Zie op GEBAK.

BROOD-BAKKEN, of enkel *Bakken* gezegt; door dit woord bakken, verftaat men om iets dat week of deeggagtig is, door middel van het vuur min of meer droog en gaar te bakken; hebbende zijne betrekking hooftzaakelijk op 't Brood, van allerleij zoort, dat uit meel toebereid en in een oven gaar gebakken word; dog men bakt ook meer andere dingen, zo wel in de oven als in pannen, enz. droog of gaar, als allerleij *koeken*, *taarten*, *paftijen*, enz. als meede zeer veelerleij *zuiker* werk. Het *Bakken*, verfchilt dus van het *kooken*, daar in, dat hier door de fpijzen met min of meer nat gaar gekookt en gegeeten worden, maar de gebakkens uit een vogtige deeg in de oven, of met weinig vogt in een pan gaar gemaakt worden: Hoe het Brood gebakken word. Zie onder BROOD.

BROOD-BAKKER, gewoonlijk alleen maar *Bakker* geheeten; is een Man die zijn werk maakt, en goede kennisfe heeft, om allerleij grof en fijn, groot en klein Brood, en andere dingen van meel-deezem, als *tweebak*, *krakelingen*, enz. behoorlijk wel en fmaakelijk te bakken: Dog behalven deeze, die alleen Brood bakken, zijn 'er nog andere bakkers, als, *koekebakkers*, die allerleij zoete koeken van meel en honing of fijroop bakken; *paftei-bakkers* die alleen zig bemoeijen met allerleij paftcijen, taarten en diergelijke te vervaardigen; dog deeze vind men alleen in de voornaame ftceden en aan der vorften hoven; en dan *zuikerbakkers*, die zeer veelerleij zuiker-gebak, als meede drooge en natte confituuren gereed maaken.

Pligten van een Bakker.

Om van de pligten van een *Broodbakker*, die in de zaamenleving zeer nodig is, iets te zeggen, zo behoort dezelve, wil hij zijn geweeten vrij bewaaren en het algemeen, inzonderheid de arme menfchen, niet te kort doen, het *Brood* op zijn bepaalde zwaarte te bakken en 't zelve altijd naar rato van de duurte der graanen te verkoopen, zodanig dat hij niet meer als een bekwame burgerlijke winst voor zijn kosten en moeite begeert: Dog dewijl dit door de overmaatige winzugt veeltijds van deeze of geene zou kunnen worden verwaarloost, is het hierom, dat de Magiftraaten van genoegzaam alle Landfchappen, gewoonlijk bij de rijzing en daaling der graanen, een bepaling of *taux* maaken, van de prijs des Broods van een zeekere zwaarte, of hoe zwaar het Brood van zeekere prijs weegen moet, waar na zig de Bakkers bij een daar toe geftelde pœne moeten reguleeren.

Een Bakker behoort ook zijn voordeel niet zoeken te vergrooten, door middel van zemels onder het Brood te mengen, want dit maakt, gelijk men ligt begrijpen kan, het brood flegter, onfmaakelijker en minder voedzaam; maar om veel voordeel te hebben, moet hij goed Brood bakken, want hier door zal hij veel neering en aftrek verkrijgen, en aldus meer winnen, dan door flegt Brood te bakken, en weinig te verkoopen.

Hij kan ook nog eenig voordeel meer behaalen, als hij de brandftoffen tot heetmaaking der ovens, goed koop verkrijgen kan; zijnde daar toe ligte turf, drooge takkebosfchen en fpaanders wel te gebruiken; dog de grootfte geoorloofde winst, die een Bakker doen kan, beftaat daar in; om, als hij het vermoogen heeft, in goede koope tijden veel graanen op te flaan, want als daar na de graanen weer komen te rijzen, gelijk meest gebeurt, en gevolglijk ook 't brood, zo zal zijn winst aanmerkelijk zijn, in vergelijking van andere Bakkers, die de graanen als dan moeten inkoopen; dog het is ook waar, dat 't inkoopen van veel graanen een hafard is, en dezelve nog goed kooper kunnen worden, dat egter niet dikwils voorvalt, of niet lang duurt; in zodanigen gevalle kan men

ze laten leggen, tot dat ze weer rijzen, en ondertusschen de goed kopere gebruiken; hoewel zo veel graanen in voorraad op te slaan, een ieder Bakker zijn werk niet is, dewijl 'er veel geld toebehoort.

In *Duitschland*, *Frankrijk* en elders, is elk huisvader, dog inzonderheid die in het land woont, zijn eigen Bakker, doende zijn spijs-brood voor zig en zijn huisgezin, zelfs bakken; en tot dien einde heeft hij zijn eigen bakoven of bruikt dezelve met verscheide buuren in communie; dog dit is in deze Provincien behalven op zommige plaatzen van *Gelderland*, *Overijssel* en 't *Landschap Drenthe*, niet of weinig in gebruik; maar elk koopt zijn brood bij de Bakker. Zie verder BROOD.

BROOD-SUIKER, zie ZUIKER.

BROUILLAMINI, zie ARMENISCHE ROODE AARDE.

BROUWEN; aldus word gewoonlijk het kooken en toebereiden van *bier* genaamt; hoedanig zulks geschied, en wat daar bij al waar te neemen is, ziet onder het artijkel BIER.

BROUWER; hier door word een man verstaan, die zijn werk maakt, en goede kennisse heeft, om allerlei *bier* te brouwen; dog veeltijds bemoeijen ze zig alleen met maar één zoort, het zij bruin of wit, van verschillige zwaarte te brouwen: Wil een Brouwer veel voordeel behaalen, zo moet hij omtrent dezelfde dingen in agt neemen, als van de *Brood-bakker* gezegt is; te weeten, hij moet onder anderen goed *bier* voor de gewoonlijke prijs maaken en leveren; want dit zal hem veel neering en aftrek doen hebben; vervolgens dient hij, als de graanen goed koop zijn, veel daar van zien op te slaan, en te zolderen, dan zal hij, als de graanen merkelijk rijzen, zekerlijk voordeel kunnen hebben; hoewel anders de versche graanen de beste tot het mouten en bierbrouwen zijn; andere geoorloofde voordeelen met de *graanen*, *branding*, *hop*, enz. zal hij zelfs door de ondervinding wel leeren.

BRUCHUS; deeze naam draagt de *Sprinkhaan*, voor dat zij vleugelen heeft.

BRUIDJE; in 't latijn *Anas sponsa*, (*Anas crista dependente duplici*, *viridi cæruleo alboque varia*, LINN. *Sijst. Nat.*) Is een water-vogel, onder het geslagt der *Eenden* behoorende; hij is kleinder als onze gewoone *Eend*; het mannetje, dat een van de fierlijkste vogels is, verschilt veel in koleur van het wijfje, 't welk over haar geheele lighaam bruin is; dog het eerstgenoemde, is op zijn bovenlijf donker bruin, met een goudgroene weerschijn, het onderlijf is wit, de kop aan de bovenkant goudgroen, de zijden als meede 't bovenste van den hals, is glanzig violet; boven de oogen heeft hij een witte streep, de kuif of kapzel (waar om LINNÆUS hem zekerlijk de naam van Bruidje heeft gegeven), is goudgroen, violet en wit onder malkanderen gemengelt; de borst is kastanje-koleurig met witte vlakken; de zijden zijn overdwars wit en zwart gestreept; en op de vlerken heeft hij een goud groene vlak, met een blauw en violetkoleuren weerschijn, en van ondere met een witte streep; de twee middelste staart-pennen zijn donker goudgroen. Deze vogel onthoud zig in *Noord-America*, alwaar hij zijn nest, in de gaten van zulke boomen maakt, die aan de waterskant groeijen.

BRUINE, zie KEEL-ONTSTEEKING.

BRUINEEREN; dus noemt men Goud- of Zilver-polijsten; dit geschied met een wolfs-tand, honds-tand, of bloed-steen: Als men goud of andere ertzen bruineert, maakt men den bloed-steen in wijn-azijn nat; maar als men bladen van geslagen goud op water-verwe legt, moet nog bloed-steen, nog tand nat gemaakt worden.

BRUINEER-STEEN; is een gladde Steen, die van de Schilders tot het bruineeren van het goud gebruikt word; het is een zoort van *bloed-steen*; zie aldaar.

BRUINE JUFFERS, zie BRUINETTE.

BRUINELLE, of *Prunelle*, *St. Anthonis-kruid*; in 't latijn *Brunella*; *Prunella*; *Consolida minor*; *Sijmphitum minus*; (*Prunella foliis ovato-oblongis petiolatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beschrijving. Dit gewas heeft kleine langwerpige, wat rouwe of hairige bladen, met geen of weinig reuk; uit de wortel schiet een steng op, die vierkant, bruinagtig, takkig en met bladen bezet is; op de toppen van de steng en zijdtakken koomen de bloemen in een langwerpig hooftje, en veele bij malkanderen voort, die gelipt en donker-purperagtig, en zomtijds, dog zelden, wit zijn, waar op vier ongedekte zaaden in huisjes volgen.

Groeiplaats. Het zelve groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland* en elders, veel in en naast de weiden, wegen en beemden, inzonderheid op zand- en steenagtige plaatzen.

Daar zijn ook nog drie meede zoorten van; als 1. met groote blauwe bloemen; 2. met gesnippelde bladen en blauwe bloemen; 3. met witte bloemen; waar van de eerste in de gebergtens uit de spleeten der rotzen groeit; de tweede en derde zoort worden hier en daar in *Hoog-Duitschland* gevonden, op dorre plaatzen.

Kweeking. Wil men dit kruid in de Hoven kweeken, zo geschied de vermeerdering zeer ligt door scheuring, in het voorjaar.

Eigenschap. Dit geheele Kruid is maatig zaamentrekkend, afvaagend en wondheelend; wordende inwendig zeer gepreezen voor geronnen bloed, wonden, bloedspuwen, bloedwateren en overvloedige stonden, een afkookzel daar van gemaakt; en uitwendig word het van zommige voor een *specificum* gehouden, tegen de Bruine en andere keel- en mond-ontsteekingen, als men met het afkookzel daar van gorgelt; het welke ook dient voor vuil tandvleesch; het uitgeperste zap geneest de wonden, en men gebruikt het kruid ook in de wond-dranken.

BRUINETTE; *Brunette*; *Bruinetjes*; *Bruine Juffers*; *Vogel-oog*; *Faisanten-oog*; in 't latijn *Flos Adonis*; (*Adonis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beschrijving. Dit gewas schiet uit de wortel veele gevoorde steelen op met takken, waar aan fijne bladen groeijen, die de *camille-bladen* niet zeer ongelijk zijn; op de toppen der steelen en takken koomen niet zeer groote glanzende bloemtjes voort, van gedaante als de wilde *weij-ranunkels*, maar van verf rood, geel of wit; na de bloemen volgen langwerpige hooftjes, die uit veel bij een vergadert zaad bestaan, dat, rijp zijnde, bruinagtig word: Daar zijn verscheide zoorten van, als

I. De *wilde Bruinette*, met roode, geele, oranjeverwige of witte bloemen, (*Adonis floribus octopetalis*, *fructibus subcylindricis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

II. De *tamme Bruinette*, met kleiner donkerroode, of geele bloemen, (*Eranthemum* DODON).

III. De *Bruinette*, met groote geele gesterde bloemen, ook *Koe-oogen*, of *Bastert-nieswortel* genaamt, (*Adonis flore dodecapetalo*, *fructu ovato*, LINN. *Species Plantar. Buphtalmum*, DODON.)

Plaats. De beide eerste zoorten groeijen in *Hoog-Duitsch-*

Duitschland, *Frankrijk*, *Italien*, en elders tusschen de graan-gewassen, en zijn éénjaarig. De derde zoort word gevonden in *Hoog-Duitschland*, *Boheemen*, *Oostenrijk*, *Hongarijen*, en elders op zommige onbebouwde en heuvelagtige plaatzen, zijnde deeze langleevend; daar word ook nog een verandering van de derde zoort gevonden, daar van weinig verschillende, dan dat de bloemen grooter zijn, vijftien bloem-bladen hebben, en dezelve laater bloeit; deeze groeit in de *Italiaansche Apeninische* gebergtens, en in *Siberien*, en is meede langleevend.

Kweeking. Men kweekt ze dikwils in de bloemtuinen; de beide eerste zoorten worden van zaad voortgekweekt, dat men in het voorjaar zaait, ter plaatze daar ze zullen blijven doorgroeijen, dewijl ze het verplanten niet kunnen verdraagen. De derde zoort en haare verandering worden door scheuring in het voorjaar vermeerdert; ze beminnen alle een goede losse, liefst zandagtige grond.

In de medicijnen zijn ze van geen gebruik.

BRUINHEILIGE, zie MUNTE.

BRUIN-STEEN; in 't latijn *Magnesia*, ook *Magnesia metallica*, en *Lapis fidereus;* is een rood- of zwartagtige Steen, een zoort van *bloed-steen* zijnde, die uit de *Piemonteesche* en *Saxische* mijnen koomt; hij heeft kleine loodverwige streepen, op de wijze als de *antimonie;* dog daar zijn verscheide zoorten van, die in koleur en gedaante wat verschillen: Men gebruikt hem tot het zuiveren van 't glas, weshalven hij ook wel de *zeep van het glas* genaamt word.

BRUIN-VISCH, in 't latijn *Phocæna*; (*Delphinus corpore subconiformi, dorso lato, rostro subobtuso*, Linn. *Sijst. Nat.*) Deeze *Visch* behoort onder het geslagt der *Dolphijnen*, is gewoonlijk van vijf tot agt voeten lang; deszelfs snoet is kort en stomp, de oogen klein, en de onder- zo wel als boven-kaaken met scherpe tanden gewapent; op de kop heeft hij, even gelijk de *Walvisschen*, een gat, waar uit hij water blaast; zijn huid is glad, de koleur op de rug zwart dog aan de buik wit, hij heeft drie vinnen, waar van de rug-vin als een halve maan na agteren toe hol staat, de staart heeft de gedaante van een zeisen.

Deeze Visch word bijna in alle zeën gevonden, en zelfs veel in de *zuider-zee*, nabij onze kusten; menigvuldig worden zij aan de kust van *Tsland* gevischt, worden de aldaar uit hun spek *thraan* gekookt: Deszelfs vangst is bezwaarlijk, dewijl zij ongemeen vlug zwemmen; de inwoonders aan die kusten gebruiken daar toe sterke netten, waar van de maazen zo wijd zijn, dat de Visch 'er met de kop doorschietende, met het lijf in blijft hangen: Ook weten de *Tslanders* de gelegentheid waar te neemen, wanneer deeze Visschen hun aas vervolgen, dat meest in *haringen* bestaat die digt onder de kust komen, wanneer zij zig ligt laaten bezetten: De beste tijd tot hun vangst zegt men omtrent *St. Jan*, midden in het zomer te zijn, als wanneer zij door een klein vlies, dat zig voor hunne oogen spant bijna blind worden, en de inwoonders van *Tsland* 'er zomtijds eenige honderden meester worden. Op die tijd worden zij meede ontrent de *wester eilanden* van *Schotland* en de *Orcades* menigvuldig gevangen.

Iets bijzonders is het, dat de *Bruin-visschen* gevangen zijnde, en op 't drooge geworpen, zwaar steenen tot dat zij sterven; gekwetst zijnde stroomt hun bloed, tegens den aart der Visschen in overvloed, en is zo warm als dat der land-dieren: Men zegt, dat wanneer een van deze Visschen op zee gevangen word, men als dan die geene welke met het *scheurbuit* gekwelt zijn, de beenen in deszelfs warme bloed laat steeken, wordende dit middel als uitmuntend tegens die kwaal gehouden.

De voortteelings-deelen van deeze Visch, zo wel mannetje als wijfje, zijn zeer zigtbaar; men beweert dat zij even eens als de menschen paaren; hunne ontmoeting in zee, houd men tot een voorteeken van storm en onweer.

Bij zommige woeste volkeren aan de zee-kusten woonende, worden de *Bruin-visschen* tot spijze gebruikt; inzonderheid zoude de kop, gezouten zijnde, een aangenaam voedzel zijn: Het spek van deeze Visschen gezouten en gerookt, word veel door de *Berg-schotten* gegeeten; en de *Franschen* op *Terreneuf* pleegen het spek onder hun worste-vleesch te hakken; men zegt nogtans dat dit voedzel zwaar te verduwen, en teffens zeer ongezond is.

BRUMALIS, iets dat in de wintertijd groeit of voortkoomt.

BRUNNERII GLANDULÆ; deeze naam draagen een zeker zoort van *klieren* in den *twaalf-vingerigen-darm* (*Inteſtinum duodenum, vel dodecadactijlum*), die een zeker darmvogt van een bijzonderen aart behelzen; en niet tegenstaande 'er meer dusdanige klieren in de binnenste oppervlaktens der darmen gevonden worden, zo verstrekken egter deezen tot het meeste nut, dewijl ze een leenig en verzagtend zap behelzen, dat zeer dienstig is, om de scherpte der galle in den *twaalfvingerigen darm* te temperen: De naams-oorsprong van deeze *kliertjes* koomt van Brunnerus, die dezelve het eerste heeft ontdekt.

BRUNUS; zommige latijnsche schrijvers noemen dus het *Heilige Vuur*, of de *Roos*; zie aldaar.

BRUTO; een uitdrukking in den koophandel gebruikelijk, zo veel betekenende, als het gewigt van *waaren*, die in zakken, baalen of vaten gepakt zijn, zonder dat 'er de *tarra* van de *embailage* of het *vatwerk* nog is afgetrokken; dus zegt men, *deeze kist thee weegt Bruto*, 800 *pond*, om daar meede te kennen te geeven, dat de thee, met het houtwerk en lood, waar in dezelve gepakt is, te zaamen 800 pond weegt; zie verder op TARRA.

BRUTUS; *dom*, *onredelijk*, *redenloos*, is de naam, die men aan onvernuftige dieren geeft. Hier van 't woord *Brutaal*.

BRIJ, zie MELK en PAP.

BRIJEN, zie BLAESITAS.

BRIJGMUS; dit betekent het *klappen* en *knersen der tanden;* die men als een zoort van termijnen of stuiptrekkingen kan aanmerken, en veeltijds zulke kleine kinderen overkoomen, die met wormen gekwelt zijn; als meede in den aanvang van een koorts: Felle koude veroorzaakt meede dikwils *klapper-tanden*, waar van het spreekwoord, *Hij klappertand van koude.*

BRIJON; deeze naam word door zommigen aan het *mos* der boomen gegeven, en wel inzonderheid aan zulk, dat op *eike boomen* groeit.

BRIJONIE (WITTE), *Witte wilde Wijngaard; Quartel-beſie;* ook *Stik-wortel* en *Alfpape* genaamt; in 't latijn *Brijonia; Vitis alba*; (*Brijonia foliis palmatis utrinque calloſe-ſcabris*, Linn. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Dit gewas heeft een groote, lange en dikke wortel, die van buiten grauwagtig en van binnen wit is, uit welke veel dunne lange steelen of ranken spruiten, met bladen bezet, die naar de *wijngaards-bladen* gelijken, maar zij zijn rouw, kleiner en witter; de bloemen komen bovenwaarts in de oxels der bladen voort, veel bijeen in trosjes, en zijn klein en witagtig, waar na

kleine ronde beſiën volgen, die eerst groen zijn, maar met het rijpen zwart worden, en vol korls zitten; de ranken van dit gewas klimmen heel hoog bij heggen, ſtruiken en heesters op, waar aan ze zig met klaviertjes zelven vast hegten; daar is ook eene verandering van, die roode beſiën voortbrengt, maar zeldzaamer is.

Plaats. Dit gewas groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk*, *Engeland*, enz. naast de heggen, tuinen, en elders; 'er zijn ook nog verſcheidene buitenlandſche zoorten van, waar van één op 't eiland *Candien*, en de andere op *Ceilon*, in *Ethiopien*, en elders groeijen; zie LINN. *Spec. Plant.*

De bovengemelde gemeene zoort word ook in de hoven gekweekt; en men gebruikt ze hooftzaakelijk, om daar meede kleine *prieelen* en *berceaux* te bekleeden, waar toe ze heel dienſtig is, om dat de ranken lang worden, bladrijk zijn, en de bladen een aangenaame groente en lommer geeven: Dog men moet de ranken een weinig met aanbinding te hulpe koomen daar het noodig is.

Kweeking. De voortkweeking der *Brijonie* kan geſchieden, door jonge zijd-wortels die ze zomtijds maaken, en die men in het vroege voorjaar kan afneemen en planten daar men begeert, ook kan men ze door het zaad voortkweeken, dat men in het najaar moet zaaijen, wordende vervolgens de jonge planten verplant; dog dit gaat langzaamer en dikwils onzeeker toe, als 't zaad niet wel rijp is; ze bemint een goede vette wat zandige aarde.

Eigenſchappen. Behalven dat dit gewas in de tuinen gebruikt word, zo heeft de wortel die bitter en ſcherp van ſmaak is, ook haare nuttigheid in de geneeskunde; dezelve heeft een inſnijdende en purgeerende kragt, en voert door den ſtoelgang de water- en ſlijmagtige vogten uit het lighaam, wordende derhalven zeer gepreezen, tegen de water- en ſlijmzugt, zinkingen, jigt en podagra, duiſeling en draaijingen des hoofts, ijlhoofdigheid, beroerte, lammigheid, vallende ziekte, verſtoppingen der ingewanden, opgeſtopte ſtonden, en veele andere hardnekkige en langduurende kwijn-ziektens; men neemt tot dien einde van de gedroogde gepoeijerde wortel, van een half drachma tot twee ſcrupels, 's morgens met eenig vogt in, of het aftrekzel in wijn van een paar drachma wortels; maar weegens de ſcherpigheid deezer wortels, moet men 'er corrigeerende dingen, als wat *nagels*, *caneel* of *wijnſteenzout*, enz. bijvoegen, en in hardnekkige kwijn-ziektens, kan men dit gebruik dikwils, dog niet alle daagen, herhaalen; egter dient ze niet voor tedere en zwakke menſchen, dewijl ze het lighaam wat ſterk aantast; uitwendig is de verſche wortel, papswijze gebruikt, heel nuttig tegens knoestige knoopen, gezwellen en blauwe vlekken, door ſtooten, vallen of ſlagen veroorzaakt.

BRIJONIE (ZWARTE); *Wilde Brijonie*; *Zwarte wilde Wijngaard*, in 't latijn *Brijonia nigra*; *Vitis nigra*; *Tamnus* DODONÆI (*Tamnus foliis cordatis indiviſis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. Dit gewas groeit met dunne lange ranken, die roodagtig zijn, gelijk de *witte Brijonie*, dog de bladen zijn niet ingeſneeden, maar langwerpig-hertformig, glad en blinkende, niet zeer ongelijk aan de bladen van de klokjes-winde; en de ranken hebben geen klaviertjes, waar meede ze zig vast hegten, maar ſlingeren zig om andere gewaſſen heen; de bloemen zijn klein en wit, en koomen bij trosjes, uit de oxels der bladen voort, waar na ronde vrugten of beſiën volgen, die eerst groen zijn, maar met het rijpen ſcharlaaken rood worden, en elk vier of vijf korls bevatten: Deze *zwarte Brijonie*, ſpruit jaarlijks nieuwe ranken uit de wortel, die dik, lang, van buiten zwart, en van binnen wit is; daar in tegen de *witte Brijonie* de ranken behoud, en alleen de bladen in de winter verliest.

Plaats. Dit gewas word gevonden in de warmſte gewesten van *Hoogduitschland*, in *Frankrijk*, *Italien*, en elders; daar is ook nog een meede zoort van, die drielobbige bladen heeft en op het eiland *Candia* groeit.

Kweeking. Wil men 't zelve in de tuinen voortkweeken, zo kan zulks geſchieden op dezelfde wijze als de voorige *witte Brijonie*, en kan ook tot 't zelfde gebruik in de tuinen dienen; hoewel bij ons weinig gevonden word.

Eigenſchappen. Dit gewas word gezegt, in kragten genoegzaam met de *witte Brijonie* overeen te koomen; behalven dat het niet zo ſterk werkt, en derhalven in het gebruik ook dienſtiger geagt word; kunnende de wortel, in alle de voorgemelde ziektens en gebreken dienen: In *Zuid-Frankrijk* en *Italien*, worden de jonge wortel ſpruiten, in 't voorjaar ook gegeeten als *aspergies* of *hopſpruiten*, en men wil dat ze ſmaakelijk en gezond zouden zijn; doende zagtjes laxeeren.

BRIJTIA; dusdanig worden de *hullen* of *ſchillen* der *wijn-druiven* genaamt, na dat 'er de *most* is uitgeperst.

BRIJTON; bij zommige ſchrijvers vind men dit woord gebezigt, om een *gersten-drank* meede te betekenen.

BUBALUS, zie BUFFEL.

BUBO; betekent zo veel als *ſchaam-zijde* of *lies*; zijnde de plaats welke tusſchen de ſchaamdeelen, en 't bil of liesſchen gelegen is.

BUBO, zie BUIL.

BUBO, zie SCHUIFUIT.

BUBO INGUINALIS, zie BUIL (VENUS).

BUBO PESTILENTIALIS, zie BUIL (PEST).

BUBO VENEREUS, zie BUIL (VENUS).

BUBONOCELE; *Hernia*, of *Ramex inguinalis*, *Lies-breuk*; is een gezwel aan de ſchamelheids-zijde, of in de liesſchen, dat kwalijk een breuk genaamt word; zie BREUK.

BUCAROS, is een zoort van *gezegelde aarde*, die in *Spanjen*, en voornaamelijk in *Portugal* menigvuldig gevonden word; deeze aarde, zegt men veele deugden te bezitten, en de kragt te hebben van bloedſtempende, zamentrekkende en giftweerſtaande te zijn; de reuk van deeze aarde is zeer aangenaam; de inwoonders bereiden 'er vaten van, die van hun lieffelijken geur meededeelen aan al het geen 'er ingedaan word; wanneer 'er water in deeze vaten word gegooten, bruischt 't zelve op, en maakt veele bobbels, dog 'er lang in ſtaan blijvende, lekt het 'er allengskens uit, dewijl de aarde, waar van deeze vaten bereid zijn, zeer ſpongieus is.

BUCCA; dus worden de wangen, of zijden van den mond, die zig laaten opblaazen, genaamt.

BUCCALES GLANDULÆ; zijn die kleine *knobbelige kliertjes*, aan de zijden van den mond (*buccæ*) zittende.

BUCCACRATON, eertijds wierden hier beeten broods in wijn gedoopt, door verſtaan, en die men gewoon was, tot een morgen-ontbijt te nuttigen.

BUCCELLA; dus noemt THEOPHR. PARACELSUS een zeker neus-gewas, *Polijpus narium* genaamt.

BUCCELLATON; deeze naam draagen zodanige buikzuiverende geneesmiddelen, die in deeg van brood of koek vermengt, in den oven worden gebakken. Zie PURGEER-KOEK.

BUCCINATORES; zijn die ſpieren, welke ten deele hun begin van 't *kraaijenbeks-uitſteekzel der onderkaak*, en ten deele daar het *tandvleesch der maaltanden van beide de kaaken* ophoud, zij eindigt in de hoek van de *ronde ſpier*, en draagt in 't nederduitsch de naam van *kinnebaks-ſpier* of *kaak-ſpier*.

BUFFEL; in 't latijn *Bubalus*, (*Bos cornibus reſupinatis intortis antice planis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit Dier, 't welk onder het geſlagt der *Koeijen* behoort, koomt zeer wel van geſtalte met den *Os* overeen, behalven dat het grooter en hooger is; na de omtrek van het lighaam te rekenen, heeft hij een kleine kop, die hij altijd over zijde houd; zijne hoornen zijn lang, zwart en gedraait; zijn voorhoofd is met ſteekelig hair bezet, dog op het lijf heeft hij het kort en zwart; de ſtaart is bijna kaal, de huid zeer hard, de hals dik en de beenen kort; *in Aſien*, *Griekenland*, *Egijpten*, te *Siam*, en op 't eiland *Borneo* zijn deeze Dieren menigvuldig, egter vind men ze ook in verſcheidene gedeeltens van *Duitschland*, *Italien* en bijzonder in een onbewoonde landſtreek, op de oostkust van 't *Napelſche gebied* digt bij *Manfredonia* aan de *Adriatiſche zee*, hier geneeren ze zig met eenige aldaar groeijende kruiden en heesters, en gaan veeltijds op 't ſtrand in 't water leggen, dewijl zij de vogtigheid ongemeen beminnen.

Het gebulk, of om beter te zeggen, het gebrul van dit Dier, is verſchrikkelijk; even gelijk de *bullen* word hij door iets roods te zien, doldriftig, en ontziet als dan niets; wordende gezegt, dat zijn adem in dien toeſtand zeer ſchaadelijk voor menſchen en dieren is. Geen *Buffel* zal de gewoone *koeijen* beſpringen, en deszelfs *koe* zal geenzins aan een *runder-kalf* toelaaten, om haar te zuigen, ten zij men het te vooren met *Buffels-drek* beſmeere, en het Dier door deeze reuk misleide; van haare bevrugtiging af aan, heeft zij melk in haare uijers.

De inwoonders der landen, daar dit Dier zig onthoud, weeten het zelve zodanig te temmen, dat zij het tot een last-dier gebruiken, doende hun tot dien einde een koperen of ijzeren ring door de neus, en hier een touw of zoort van toom aan vast gemaakt zijnde, word hij door dit middel geleid en beſtiert; te zwaar belaaden zijnde, valt dit Dier aanſtonds neder, en door geen ander middel kan men het zelve weder doen opſtaan, als met het te ontlaaden; veel word dit Dier meede tot den rijst-bouw gebruikt. Het vleesch van den *Buffel* is eetbaar, en zelfs vind men het te Romen op de markt te koop; van de melk worden in het Groot Hertogdom *Toskanen* melk-kaasjes gemaakt, die redelijk ſmaakelijk zijn, en de naam van *di Cavallo* draagen; het merg en vet van dit Dier, zegt men, ontbindende en zenuwſterkende te zijn; en deszelfs hoornen en nagels goed tegens de vallende ziekte en zenuw-trekkingen; het leer van de huid bereid, is van veel gebruik in de handwerken.

EDWARDS in zijne *Hiſtoire naturelle*, enz. *Tom. IV. Tab.* 200. geeft de afbeelding en beſchrijving van een *Buffel*, die hij *le petit Bufle des Indes*, of *kleine Indiaanſche Buffel* noemt; het Dier, zegt deezen Schrijver, is omtrent zo groot als een *kalf* van een half jaar, en deszelfs lighaams-geſtalte heeft veel overeenkomst met die van de *Engelſche bullen*, uitgenomen de hoornen, die zo kort zijn, dat zij ter nauwer nood buiten het gekrulde hair, 't welk boven op de kop is, uitſteeken, en een bult die ze op den rug hebben; de ooren zijn veel grooter en langer dan de hoornen, en van binnen, daar zij geen hair hebben, vleesch-koleurig; de oogen ſtaan aan de zijden van den kop, en zijn in langwerpige zwarte plekken geplaatst; de oog-appels, die wit zijn, ſtaan in bruinagtige kringen; de neus, die taamelijk breed en plat is, is kaal en vogtig aan de buiten-kant, daar de neusgaten zijn; lippen en ſnoel zijn met eenige dunne hairen bezet; het gantſche lijf is met kort glad hair bedekt, dat aan de kop, hals, rug, ſtaart en zijden blauwagtig aschgrauw is; dog in de nek, als meede aan de kanten van de neus en boven de oogen wit; de buik is zo dunnetjes met helder hair bekleed, dat 'er de koleur van de huid door heen ſchijnt; de beenen, die iets dunder, dog niet langer als die der Runderen zijn, zijn meede ligt van koleur, wordende allengskens naar de voeten toe witter, dog van vooren gevlakt en met zwart getekent; de kwast aan 't ende van den ſtaart, is meede zwart; de hoeven, die donker-bruin zijn, hebben veel overeenkomst met die van ons *hoornvee*.

Deeze Dieren worden in zommige gedeeltens van de *Oost-Indiën*, daar zij het tamme vee uitmaaken, in plaats van *Paarden* voor de rijtuigen gebruikt.

BUFFEL-SLANG, zie KNIJPER-SLANG.

BUFFET, hier door verſtaat men een kast, waar in men gewoon is, flesſen, glazen, lepels, vorken, messen en eindelijk al wat tot de tafel behoord, te bergen.

Ook begrijpt men door *Buffet* een tafel, die in de eetzaal word geſteld, en waar op het tafel-zilver, als meede glaſen en flesſen worden geplaatst; ook word hier zomwijlen het tafel en ander zilver der huishouding zelve meede betekent, waar van daan het gewoone zeggen, *die Heer beeft een ſchoon of kostbaar Buffet.*

BUFO, zie PADDE.

BUFONIA LINNÆI, *Aſinoides* RAJI, is bij andere ſchrijvers een zoort van *breuk-kruid* met heel ſmalle gras-bladen, dat in *Engeland*, *Zuid-Frankrijk* en *Spanjen* groeit.

BUFONITES, zie BATRACHITES.

BUFONIUM HERBA, dus word ook de *Botrijs-* of het *Druive-kruid* genaamt.

BUGLOSSA of BUGLOSSUM, zie OSSE-TONG.

BUGULA, zie SENEGROEN.

BUIDEL-ROT, zie PHILANDER.

BUIK, *Onderbuik*, in 't latijn *Venter*; *Abdomen*, is dat gedeelte des menſchelijken Lighaam, den *penszak*, het *net*, de *ingewanden*, *maag*, *darmen*, *milt*, *nieren*, de *lijfmoeder*, *blaas* en andere deelen meer bevattende.

De *penszak* ofte *buik-vlies* (*Peritonaeum*); is een dun, fijn vlies, onder de huid, zijnde nogtans dubbeld. Dit vlies omringt al het geene in den Buik is, aan een ieder deel een zeker vlies mededelende, om zig in zijn natuurlijke plaats te houden.

Het *net* of *epiploon*, is ook een dubbeld vlies, beginnende van de holligheid der *maag*, en zig uitſtrekkende over de darmen, om die warm te houden, en om een ſteunzel aan de takken der *Poort-ader* te geven.

De *ingewanden* (*intestina*), dienen, om 't lighaam van den afgang te ontlasten; en den gijl te klenzen, die door de *melkvaten*, en door den *gal-* of *borst-pijp* tot het hart gevoert word. Men verdeelt de darmen in zes, hoewel ze alle van dezelve lengte zijn. Maar aangezien ze niet dezelve dikte hebben; maakt men 'er een noodzaakelijk onderſcheid tusſchen, om haare bezondere ziektens te kennen, ook onderſcheid men de darmen in dunne en dikke.

De dunne Darmen.

De eerſte word genaamt *Intestinum duodenum*, anders *Dodecadactijlum*, of *twaalf-vingerige Darm.* Deeze neemt zijn begin van de maag.

De tweede word genaamt *Intestinum jejunum*, als of men zeide, *nugtere Darm*, zijnde altijd leedig, en dus als 't waare nugteren. Deeze is nogtans vol Darmſcheils aderen, van welke ze den gijl na 't herte zend.

De derde word genaamt *Ilium*, of *omgewonde Darm*, om dat hij veele kronkels maakt.

De dikke Darmen.

De eerſte word genaamt *Intestinum coecum*, dat is, *blinde Darm*, als een zak nederhangende, ende aan het eene einde geſlooten.

De tweede word *Colon*, anders *kronkel Darm* of *kartel-darm* genaamt, en waar in de afgang tot een zekere dikte of hardigheid gebragt word.

De derde word genaamt *Intestinum rectum*, anders *endel-darm*, of *aars-darm*, lopende regeltegt naar beneden; alwaar de *ſphincter*, of *ſluitſpier* belet, dat hij zig niet buiten noodzaakelijkheid ontlast.

Onder de *ingewanden* zit een hoop *klieren*, in de gedaante van een klomp vleesch, dienende de *poort-ader* tot een ſtut, en gelijk als tot een oorkusſen.

Men noemt het *pancreas*, dat is *alvleis*; ook *buik-klier-bedde*, en *groote klier.*

Het *Meſenterium* of *Darmſcheil* is een dubbeld vlies, dat alle *Darmen* bij malkanderen houd, om niet van haar plaats te wijken; het is vol *aderen*, *zenuwen*, *vet*, en *klieren.*

Wat de *Lijfmoeder* en andere deelen, in den buik beſlooten, betreft, wij zullen daar van op zijne plaats ſpreeken.

De *Darmen* zo wel als de andere deelen des buiks, zijn aan verſcheidene ongemakken en kwaalen onderhevig, als *buik-pijn*, *buik-loop*, *verſtopping*, enz.

BUIK (DIKKE) DER KINDEREN, zie GORT-BUIK.

BUIK-KLIER BEDDE, zie CALLICREAS.

BUIKLOOP; *Buikvloed*; gewoonlijk alleen *Loop* genaamt; in 't latijn *Diarhoea* of *Alvi Fluxus*; word in vier zoorten onderſcheiden; als in *gemeene Buik-loop* (*Diarrhoea*); *Grauwe* of *Leever-loop* (*Cœliaca paſſio*); *Spijsloop* (*Lienteria*), en *Bloed-* of *Roode-loop* (*Dijſenteria*), die men elk onder zijn bijzonder artijkel nazien kan: Hier zullen we alleen van de eerſte, naamelijk van de *gemeene Loop* ſpreeken. Dit is een zoort van *Loop*, waar door dikwils veel ſlijm of galagtige of dunne zwarte ſtinkende ſtoffen afgaat: De inwendige oorzaake daar van is, de tegen natuurlijke vermeerderde wormswijze beweeging (*motus periſtalticus*) der darmen, 't welke door verſcheiderhande dingen kan veroorzaakt worden, als door het eeten van al te veel vrugten, inzonderheid die niet wel rijp of anders ongezond zijn, gelijk *meloenen*, *comcommers*, *verſche nooten*, enz. of door het drinken van *versch* of *troebel bier*, *most* of eenige andere drank: of door groote koude te lijden en op vogtige plaatzen te leggen; of ook door koud drinken; inzonderheid *wijn* met *ijs* koel gemaakt, of gemolten *ſneeuw-water*; en door ſterke gemoedsbeweegingen, gramſchap, vrees en ſchrik.

Indien het gebeurt, dat dit ongemak van zelfs komt, zonder eenige bekende oorzaaken, of voorafgaande onpaſſelijkheid, zo is het veeltijds niet gevaarlijk, maar van nut, dewijl zig dan de natuur zoekt te ontlasten van een kwaade ſtoffe in het lighaam, die anders nog meer kwaad zoude kunnen doen, of een ziekte veroorzaaken; in zodanigen gevalle, moet men de *Loop*, indien 'er geen groote pijn, of andere toevallen bij zijn, zijn gang laten gaan, zullende van zelfs weer ophouden; maar als dezelve te lang aan houd, of ook uit een der bovengemelde oorzaaken ontſtaan is, moet men daar in voorzien, want anders zoude het lighaam, daar door al te zeer verzwakt, of de ſtoffe kunnen ſcherp worden, waar uit een *roode loop* zouw kunnen ontſtaan, ja zelfs ook een teering; waar van pijn in de zijde, en een bezwaarlijke ademhaling de voorboden zijn.

Geneesmiddelen teegen de Buikloop.

Geeft de lijder *ſmids-koelwater*, waar in ijzer gekoelt is, te drinken; als het niet zuiver is, moet men het door een vloeipapier laaten lekken.

Of neemt *mastix* of *wierook* en op koolen gerooste *rhabarber*, van elk twee drachma, maakt 't tot een fijn poeijer en geeft den lijder daar van 's morgens nugteren een drachma, of 't vierde deel, met wat *wijn* of *quee-vleesch* of wel *geleij* van *aalbeſien.*

Of neemt *mos van eikenboomen*, of de *bladen* daar van, laat het met wat *caneel*, een dag en nagt in *roode* of *witte wijn* trekken, of kookt 't een weinig daar meede, en geeft den lijder daar van altemets een theekopje vol warm, met *zuiker* zo men wil.

Of neemt twee *drooge witte maankoppen*, klein geſneden zijnde, kookt ze in een mengelen *wijn*, tot omtrent de helft, en gebruikt het doorgezijgde, als het voorige.

Of neemt een half mengelen best *zoet bier*, kruimelt daar een ſtuk *roggenbrood* in, en kookt het week, doet 'er dan nog 4 lepels vol *joopen* of ander goed *dik-bier*, met even zo veel beste *boomolie* bij, en kookt 't nog iets te zaamen; hier van neemt den lijder drie of viermaal 's daags, t'elkens drie lepels vol warm; dit middel word zeer gepreezen; dog het zal nog zeekerder werken, als men daar meede teffens een goede mes-punt vol of twee, gepoeijerde *tormentil-wortel* in geeft. Of geeft maar *boomolie* met warme *melk*, lepelswijze altemets te drinken, met wat gepoeijerde *tormentil-wortel*, als boven.

Of neemt *weegbree-zaad*, kookt het, wat gekneust zijnde in water met wat *caneel*, en maakt 'er een ſterk afkookzel van, dan doorgezijgt zijnde, laat'er den lijder altemets een theekopje vol van drinken; dit is ook een deftig middel.

Of neemt *weegbree-zaad*, drie drachma, *muscaate-noot*, twee drachma, maakt 'er een poeijer van, waar van de lijder 's morgens en 's avonds, t'elkens 't vierde deel neemt, tot dat de buik geſtopt is; maar als de *loop* lang geduurt heeft, moet den lijder eerst zagtjes purgeeren, met een halve once *caſſie*, of een drachma *rhabarber.*

Of neemt drie drachma *visch-lijm*, laat die in 3 pond nat, dat is anderhalf mengelen water ſmelten; laat ook drie drachma geſlooten *caneel* in een half mengelen *pontak* of beste *roode wijn*, die wat trekkend is, warm trekken, giet dan de beide vogten te zaamen, en laat den lijder van dit vogt altemets drinken, als gewoonlijke drank.

Of neemt *tinctuur van catechou*, twee drachma, *tinctuur van opium*, tien druppels; gemengt zijnde, geeft den lijder daar van, 's daags drie of vier maal, 10 à 12 druppels met *roode wijn*, of eenig ander vogt.

Of neemt *conſerv van roode roozen*, twee oncen; *gezegelde aarde*, en *geprepareerde kreefts-oogen*, van elk een

een drachma, *diascordium*, drie drachma; mengt 't tot een brok, waar van de lijder, om de drie of vier uuren zo veel neemt, als een noot groot: Of geeft maar een drachma *diascordium*, 's morgens en 's avonds in.

Of neemt *water van kruiſemunt* en van *weegbree*, van ieder twee oncen, *gezegelde aarde*, *armeniſche bolus*, *theriaak* en *diascordium*, van elks een half drachma, *ſijroop van quee-peeren*, of van *roode roozen*, een once, mengt het tot een drankje, waar van de lijder om de uur een lepel vol neemt.

Een laxeer-middel dat teffens weer ſtopt, is dikwils van veel nut; inzonderheid als de Buikloop van zelfs ontſtaan, en 'er geen andere ziekte bij is, bij voorbeeld: Neemt *water van melisſe* en *van weegbree*, van elk twee oncen, *gerooſte rhabarber*, en *geprepareerde kreefts-oogen*, van elk een drachma, *ſijroop van witte maankoppen*, een once, mengt 't tot een drankje, waar van men om de twee uuren een lepel vol neemt.

Of maakt een afkookzel van *weegbree-bladen*; hier van neemt een glas vol en laat daar in anderhalf once *manna* ſmelten, dan door een doek gezegen zijnde, doet 'er bij, *electuarium diacatholicum*, 5 á 6 drachma; dit neemt de lijder 's morgens nugteren, in eene reis; waar op hij na het purgeeren, eenig maag-verſterkend middel neemen moet; bij voorbeeld, geconſijte *alands-wortel*, *calmus* of *oranje-ſchillen*; *conſerf* of *extract van alſem*, enz.

Tegens verouderde en ingewortelde Buikloop, word gepreezen, een hard gekookt *ei* op te eeten, na dat men het in *roozen-azijn* gedoopt heeft; 't welk men moet herhaalen.

Of men geeft een halve ſcrupel beste *ipecacuanha-wortel* gepoeijert met *wijn* of *vleeschnat* 's morgens in, het welk meede veel gepreezen word in allerlei Buikloopen; maar zo dit middel, met twee of drie giften niet helpt, gelijk het egter meesttijds doet, zo moet men zijn toevlugt, tot een ander neemen: Dit middel doet meesttijds braaken, en zulks word van veele voor het zekerſte middel, in de Buikloop gehouden; tot dien einde kan men ook een ander braakmiddel geeven; bij voorbeeld vier of zes grein *braak-wijnſteen*.

Of neemt *aſſa fætida* of *duivels-drek*, een drachma; *ipecacuanha-wortel*, een ſcrupel, tot poeijer gemaakt; geeft het in twee morgens in, t'elkens de helft: Wanneer met het braaken, ſcherpe en zuure of galagtige ſtoffen gelost worden, zulks is een goed teeken.

Indien dit ongemak ontſtaan is, uit geledene koude, of door het drinken van ſneeuw-water, of iets dat in ijs-water verkoelt is; waar bij ook dikwils krimpingen zijn, dan zijn de maag-verſterkende en verwarmende middelen dienſtig, als *calmus*, *gengber*, *caneel*, *kruid-nagels*, *kruiſemunt*, *oranjeſchil*, enz. op allerlei wijze gebruikt, 't zij geconſijt of anders: Of men neemt een *doſis*, dat is 2 of 3 agtſte lood *diascordium* of *theriaak* in; ook is het dienſtig, dat men uitwendig de buik ſmeert met *olie van mastix*, of *van kruiſemunt*, *lauwrier*, *jenever-beſien*, *nagels*; of men ſtooft de buik omtrent de maag met *brandewijn* of *jenever*, daar men wat *theriaak* bij gemengt heeft.

Een warm *witte brood*, zo als het uit de oven komt, op zijn plat doorgeſneeden, en met gepoeijerde *caneel* en *muscate-noot* beſtrooit, vervolgens op de buik gelegt, is ook zeer dienſtig.

De loop ontſtaat dikwils uit een gezwel, of zweer in de holligheid der *maag*, het welke zig openbaart aan zekere etter, die met den rauwen afgang geloost word; om dit te verhelpen, moet men een once *kaſſie* in een goed glas *weegbree-water* mengen, en laaten den lijder 's morgens nugteren daar van drinken: Gemeenlijk ordonneert men hem daar na, een *gerſten-drank*, met *witten honing* toegemaakt, doende bij ieder pint een lepel vol *wijn-azijn*.

Geduurende vijf of zes agter een volgende dagen, moet men 's morgens nugteren den lijder, in een glas zwaaren *wijn*, een half drachma *geprepareerde kreefts-oogen* geven, en de maag met *olie van quee-peeren*, of van *maſtix* wrijven.

Ingeval het ongemak uit een overvloed van eeten en drinken ontſtaat, word 'er noodzaakelijk eene onthoudenheid vereischt; mits neemende een weinig *noote-muscaat*, *rosmarijn* en *zuiker*, zaamen in *wijn* gemengt en bij tuſſchenpoozen gedronken.

Daar is nog een ander zoort van *Buikloop*, volgende op een *dijſenterie* of *roode-loop*, en ontſtaande door lidteekens of gezweeren in de ingewanden; zo dat de afgang maar half verteert is, en 'er een gedeelte van den gijl teffens meede geloost word: Hier moet men dezelve genees-middelen gebruiken, die boven in den begin gemeld zijn. Zie verders ook LEEVERLOOP en SPIJSLOOP.

BUIK-PIJN; *Buik-krimpingen*, of *Krimping in de Buik*; in 't latijn *Tormina Ventris*; Is een pijn, waar door alle de darmen te gelijk aangetast worden, en dus dezelve op alle plaatzen beſpeurt word, waar door ze van de *colijk* ten deele onderſcheiden is, die dikwils maar op één plaats gevoelt word, dog waar bij de pijn ook doorgaans grooter en gevaarlijker is; de oorzaak van dit ongemak kan veelerlei zijn; als onder anderen rauwe ſcherpe ſtoffen in de darmen, winden, verkouding, ſterke purgeer-middelen, het eeten van veel vrugten, het drinken van troebel of kwaad bier, ontſteekingen en vergiften, enz.

Om deeze pijnen te geneezen, zijn de volgende middelen dienſtig:

Neemt gepoeijerde *calmus-wortel*, *gengber*, of *zedoarwortel*, alleen of met wat gepoeijerde *caneel* of *noote-muscaat* een halve lepel vol, met wijn of eenig ander vogt in; dat men na een paar uuren kan herhaalen; men kan de gemelde wortelen ook geconſijt gebruiken.

De *beer-wortel* (*meum*) is ook een zeer goed middel, dezelve in de mond gekaauwt en neergeſlukt; of gepoeijert daar van ingenomen.

Of neemt één drachma *theriaak* of *diaſcordium*, met wijn of iets anders in.

Of neemt *kruiſemunte* en *camille-bloemen* van elk een halve of heele handvol, ſnijd het klein, en kookt het in *wijn* of *vleeschnat*, dan doorgezijgt zijnde, drinkt den lijder daar van dikwils een theekopje vol warm, en de gekookte kruiden legt men warm op de buik; deeze middelen zijn alle zeer goed, gelijk ook de volgende.

Neemt gedistilleerde *olie* van *anijs-zaad*, vijftien of twintig druppels met eenig nat in; of gedistilleerde *olia* van *kruiſemunt*, of van *camille-bloemen*, of van *carwei-zaad*, of van *oranjeſchil*, of van *jenever-beſiën*, agt à tien druppels, of geeft den lijder één once *te zaamen geſteld zedoar-water*, of één once *wind-breekende ſijroop*, of *conſerf* van *kruiſemunte*.

Of neemt *water* van *camille*, en te zaamengeſtelt *zedoar-wortel* van elk twee oncen, winddrijvende *ſpiritus* drie drachma, gebrand *hertshoorn* een halve drachma, *anijs-olie* tien druppels, *ſijroop* van *koorn-roozen* een hal-

ve once, mengt het tot een drankje, waar van men den lijder om 't uur één of twee lepels vol geeft, wel omgeſchud.

Of neemt *conſerf van kruiſemunte* één once, gepoeijerde *zedoar-wortel*, *oranjeſchil*, geprepareerde *kreefts-oogen* van elks één drachma, gedistilleerde *anijs-olie* één ſcrupel, *diaſcordium* één drachma, mengt het, en geeft het den lijder in twee of drie reizen, een paar uur na malkander.

Of neemt drooge *hoender-mest* en drooge *oranjeſchillen*, van elks even veel, ter deegen fijn gewreeven, geeft 'er de lijder een vingerhoed vol van met een lepel witte wijn in.

Ook zegt men, dat *pauwe-vet* met *honing* gemengt, zeer goed voor hevige Buik-pijn, en zelfs voor 't Colijk is.

Ook zijn de uitwendige middelen veeltijds heel dienſtig, en alleen voldoende; bij voorbeeld, men legt een warm gemaakte ſteen op de buik, of warm gemaakte doeken; of men ſmeert de buik met *mastix-*, *camille-*, *laurier-*, *jenever-beſiën-* of *anijs-olie*, of men ſtooft die met *brandewijn*, daar wat *theriaak* bij gemengt is; of men legt 'er een half dwars doorgeſneeden heet versch *witte-brood* op, dat met fijn geſtooten *muscaat* en *kruid-nagels*, of *cumijn-zaad* beſtrooit is, 't welk een goed middel is, waar nevens men wat *theriaak* of *diaſcordium* met warme *wijn* of *bier* ingeeven kan. Anders word de volgende zalf ook zeer gepreezen.

Neemt geſtooten *anijs-*, *venkel-* en *cumijn-zaad*, van elks een halve once; goede *boom-olie*, agt oncen; *Franſche wijn*, vier oncen; kookt dit te zaamen, tot dat de *wijn* vervloogen is, dan doorgezijgt zijnde, mengt 'er warm onder, *wasch* anderhalf once, *terpentijn-olie* drie drachma, gedistilleerde *venkel-* en *anijs-olie* van elks een ſcrupel, en maakt 'er dus een zalf van, waar meede men 's morgens en 's avonds den navel en buik ſmeert.

Indien de Buik-pijn ontſtaat uit vergift, als *arſenicum*, *operment*, *ſublimaat*, of uit ſterke purgeer-middelen, als uit *coloquint*, *nieswortel*, enz., dan zijn dienſtig vette *ſoupen*, *koeije-* en *geite-melk*, waar van den lijder veel moet drinken; *verkens-reuzel*, als meede geprepareert *crijſtal*, zweetdrijvend *antimonie*, *gezegelde aarde*; geſmolte *wijnſteen-olie*; welke laatſte dingen men best met *theriaak* gemengt, ingeeft. Zie ook COLIJK.

Middelen tegen de Buik-pijn, of Termijnen der Kinderen.

Dewijl de kinderen niet kunnen klaagen, waar de pijn zit, zo kan men haare Buik-pijn giſſen uit de volgende dingen; 1. uit het geduurig ſchreijen; 2. uit een groene afgang, die de gedaante als gehakte eijeren heeft; 3. uit haar draaijen en wenden, altijd waaken, krimpen en dat men bij haar beſpeurt opblaazingen, geluidmaakingen en winden des buiks; en 4. als ze tegens gewoonte niet aan de borst willen, of dezelve al te gretig aanvatten. De oorzaak is zomtijds een ſcherpte in de darmen, die haaren oorſprong hebben kan van het bij zig geboudene *meconium*, of van een kwalijk geſtelde melk, of van zuur gewordene of anders niet wel toebereide pap; of ook zomtijds door uitwendige koude.

Indien men vermoed, dat de pijn der kinderen voortkomt uit een ſcherpigheid in de darmen, dan is 't zeer dienſtig, dat men haar een zagt *laxatief*, bij voorbeeld een zuiker-lepeltje twee, drie vol, of ook meer, naar den ouderdom ingeeft, *ſijroop van rhabarber*, of *ſijroop van cichorij* met *rhabarber*, of van *bleeke rooſen* met wat geprepareerde *kreefts-oogen* gemengt. Of men geeft haar wat *Markgraven-poeijer* met een der gemelde ſijroopen in; zijnde deeze middelen in alle gevallen zeer nuttig; men kan haar ook, om de pijnen te ſtillen en te doen ſlaapen, een weinig *ſijroop* van *witte maankoppen*, met de gemelde poeijers geeven, en indien men beſpeurt, dat de kinderen met winden gekwelt zijn, kan men haar twee of drie druppels *vlugge geest* van *hertshoorn*, in *melk* of eenige ſijroop ingegeven.

Het volgende poeder word ook zeer gepreezen: Neemt *Florentijnſche lisch-wortel* twee drachma, *wortel* van *eiken varen* één drachma, *kreeftsoogen* en *ijvoor* van elks een halve drachma, beste *ſaffraan* twaalf grein, maakt alles tot een fijn poeijer, en mengt het, waar van men een weinig met pap ingeeft.

Uitwendig is zeer dienſtig, om den buik des kinds met *camille-*, *ruit-* of *dille-olie*, of diergelijke te ſmeeren; inzonderheid is hier toe zeer dienſtig de bovengemelde zalf, en welke ſmeeringen dikwils alleen voldoen, om de kinderen van deeze pijn te verloſſen.

Indien de melk der moeder of minne niet goed was, moet ze 's morgens en 's avonds tien of twaalf druppels *vlugge geest* van *hertshoorn*, of *geest* van *ammoniak-zout*, of vijf à zes grein *bloemen* van dat *zout* met eenig vogt inneemen; of laat ze neemen 's morgens en 's avonds een paar ſcrupels of mespunten vol gegrepareerde *kreefts-oogen* of *paarlen*.

BUIKZUIVERENDE-MIDDELEN, of *Purgeermiddelen*, in 't latijn *Purgantia*: Zijn zodanige middelen, die door haar bijtende of prikkelende aart de wormsgewijze beweeging (*motum periſtalticum*) der darmen vermeerderen, waar door zo wel de weij als ſlijm- en galagtige ſtoffen, teffens met de in de darmen verzaamelde vuiligheeden, uitgedreeven en weggeſpoeld worden.

De purgeermiddelen zijn buiten teegenſpraak, in veele ziektens en omſtandigheeden, heel nuttig en noodzaakelijk, dewijl ze de kwaade ſtoffen, in de eerſte weegen, naamelijk uit de maag en darmen uitdrijven, waar door veelerlei ziektens en ongemakken kunnen ontſtaan; dog dezelve kunnen daar in teegen ook in zommige omſtandigheeden zeer nadeelig en gevaarlijk zijn; en dewijl het dus nuttig kan zijn, dat men weete, in welke omſtandigheeden de purgeer-middelen dienſtig, en in welke dezelve nadeelig zijn, zo zullen we zulks, eer we van de verſcheide zoorten, enz. gaan ſpreeken, kortelijks aanwijzen.

1. *In welke gevallen de purgeermiddelen dienſtig zijn.*

Het *purgeeren* is dienſtig in walging, hardlijvigheid of langduurige terug gebleevene ſtoelgang, ongeſteltheid, en opgezwollenheid des buiks, en in andere waterige gezwellen des lighaams, zuure en bittere oprispingen en ſmaak des monds, beſlaagene witte tong, verloorene of bedorvene eetlust, hooſtpijn, duiſeling, zuiſing der ooren, winden, darm-rommeling, maag- en darmpijn, kolijk, buikloop of laxeeren dat van zelfs komt; ſlaaperigheid en loomheid; wijders in ſleepende ziektens, geel- en waterzugt; beroerte, ſlaapziekte en keel-ontſteeking.

2. *In welke gevallen de purgeermiddelen nadeelig zijn.*

Dezelve zijn nadeelig in zwaare bloedvloeijingen, ontſteeking der long, verhitte en verſtopte ingewanden, drooge

droege hoest, bloedſpuwing, inwendige pijnen, darmontſteeking en breuken, in 't begin der zinkingen, in heete en kwaadaartige koorzen, vlek- en ſtuip-koortzen; ook kunnen de afgaande of tusſchenpozige koortzen, door de purgeermiddelen weder verwekt of aangezet worden; voorts zijn dezelve nadeelig in zuiveringen, die een gereegelden loop houden, als in de maandſtonden, zweetingen, en 't kwijlen; als meede voor zwangere vrouwen, en in verval van kragten.

Aanmerkingen aangaande het purgeeren.

Behalven de voorgemelde aanwijzingen, die een purgatie aan of afraaden, zo dient 'er ook nog op verſcheidene andere dingen gelet; als

1. Dat dewijl de Buikzuiverende dingen, van verſchillende aart en natuur, als min of meer ſterk of ſcherp, of het eene vogt des ligbaams, meer aandoende, als het andere; dezelve derhalven ook geſchikt en bereid dienen te worden, zo wel naar de natuur der ziekte, als naar die der menſchen die ze gebruiken zullen; 't zij ten opzigte van deszelfs gewoonte, leevenswijze, vooroordeelen en keuze, of wat zij best gebruiken kunnen.

2. Dat men de *doſis* of *gifte* dezer middelen, moet ſchikken, niet alleen naar den ouderdom en ſterkte der menſchen, maar ook naar de ſterkte der purgeer-middelen.

3. Dat men niet al te ſterk, of te veel moet purgeeren; gelijk veele menſchen meenen, niet wel gepurgeert te hebben, wanneer ze niet ongemeen veel hebben ontlast; zijnde het beeter tweemaal, op twee volgende dagen bekwaamelijk te purgeeren, als het nodig is, dan eens door een al te ſterke purgatie: Dog waar bij men ook aanmerken moet, dat het eene ligbaam veel ligter dan het andere, door een *purgatie* te beweegen is; als meede, dat de *purgatien* in de warme zomer-dagen, eer en ſterker werken dan in de koude tijden; waar na men de *purgatien* insgelijks moet ſchikken, en dezelve min of meer ſterk geeven.

4. Ook is het een zaake van belang, dat als men den buik zuiveren of los maaken wil, inzonderheid als die zeer verſtopt is, men dezelve ingevalle 't purgeeren geen haast heeft, een paar dagen van te vooren daar toe moet bereiden; 't welk geſchied door zagte ſpijzen en dranken, als, met *ſoupen van kalfsvleesch* met *beete*, *porcelein*, *latuw*, *cichoreij* en diergelijke bereid; of met geſtoofde *ſpinagie*, *melde*, *zoete pruimen* of *appelen*; of men neemt 's avonds van te vooren, een paar drachma *wijnſteencriſtallen*; want indien men dit verzuimt, is zulks de oorzaake, waarom meenigmaal de ſterkſte purgeermiddelen geen werking doen; ook kunnen vooraſgaande klijsteeringen, als de buik zeer verſtopt is, en men dezelve geheel zuiveren wil, gebruikt worden.

5. Dient men zig te wagten, om te purgeeren, in de grootſte hitte des zomers, of bij ſterke koude, in de winter: Getempert en helder weer dient hier toe 't best; dog indien 't de noodzaakelijkheid in zodanige tijden verëischt, moet men daar toe, na een behoorlijke preparatie, in de zomer een koel, en in de winter een warm vertrek verkiezen. En ten

6. Moet men zig na 't neemen van een *purgatie*, een beweeging door wandelen, enz. maaken, waar door dezelve beeter werkt.

Daar zijn veele enkelde dingen, uit de *rijken* der *vegetabilien* en *mineralien*, (zijnde in dat der *animalien* geen ander bekent als de *gal*), die een purgeerende kragt hebben, dog welke in het eene veel ſterker, als in het andere is: Men ſcheid ze gewoonlijk in drie *claſſen* of *rangen*; als

1. In overmatig ſterk of allerhevigſte purgeerende (*Draſtica*); waar onder behooren het *euphorbium*, *elaterium*, *ſcammonie*, *gutte-gom*, *coloquint-appel*, *wilde concommers*, *zaad van de wonderboom*, *van ſpringkruid*, *wilde ſaffraan*, *witte nieswortel* en *wolfsmelk*, enz. welke derhalven ook zeer zelden, behalven in zommige ziektens, en zulks maar in een heel kleine *doſis* gebruikt worden, dog 't *Euphorbium* bijna nooit inwendig.

3. Matig purgeerende (*cathartica*); gelijk de *rhabarber*, *bastert-rhabarber*, *jalappe*, *mechoacanna*, *brijonie*, *aloë*, *ſenés-bladen*, *caſſia*, *turbith-wortel*, *hemodactijlen*, *lorken-ſwam*, *hazel-wortel*, *rhijn-beſiën*, *eiken-varen*, *zwarte nies-wortel*, *gods-genade*, *brem-bloemen*, *duizentgulden-kruid*, enz.

3. Zagt purgeerende of laxeerende (*Eccoprotica* of *Laxantia*); als *eiken-varen*, *blauwe lisch-wortel*, *blauwe violen*, *bleeke rooſen*, *perſikbooms bloemen*, *manna*, *ammoniak-gom*, *indiaanſche mijrabolanen*, *zoete pruimen*, *roſijnen*, *corinthen*, *geſtoofde* of *gebraadene appelen* met *zuiker*.

Dewijl de verſchillige *purgeermiddelen* ook op de verſchillige *ſappen* des ligbaams werken, zo worden ze ook weederom op een andere wijze in drie zoorten onderſcheiden; als

1. In *ſlijm-afdrijvende* (*Phlegmagoga*); waar toe men, uit de drie voorgemelde Claſſen brengt; de *coloquint*, *ſcammonie*, 't *zaad van wilde ſaffraan*, *laureola*, *turbith-wortel*, *hermodactijlen*, *brijonie*, *hazel-wortel*.

2. *Gal afvoerende* (*Melanagoga*); welke zijn de *ſcammonie*, *rhabarber*, *zwarte nies-wortel*, *eiken-varen*, *ſenés-bladen*, *gods-genade*, *bastert-rhabarber*, *rhijn-beſiën*, *duizentgulden-kruid*, *bleeke rooſen*, *perſikbooms-bloeizel*, *blauwe-violen*, *frangula*, enz.

3. *Water* of *weij afdrijvende* (*Hijdragoga*); waar toe men rekent de *wilde concommers* en het *zap* van deszelfs *vrugten* of 't *elaterium*; 't zaad van de *wonderboom* en van 't *ſpringkruid*, *gutte-gom*, *jalappe*, *mechoacanna*, *brijonie*, *lorken-ſwam*, *rhijnbeſiën*, *blauwe lisch*, *blauwe violen*; en meer andere: Van alle welke zoorten, in de Apotheeken, ook veelerlei te zaamen geſtelde purgeermiddelen, als *ſlikkingen*, *pillen*, *ſijroopen*, *extracten*, *poeijers*, *tinctuuren*, enz. bereid worden, of die men zelfs bereiden kan, gelijk men de bereidingen van veele in 't vervolg op zijn plaats zal vinden; en de beſchrijving van ieder dezer enkelde purgeermiddelen, benevens deszelfs kragt en doſis, enz. vind men meede onder ieder zijn *artijkel*.

Men moet zig wagten, om van een der bovengemelde hevigst werkende purgeermiddelen te gebruiken, zonder den raad of ordonnantie van een kundig Doctor, dewijl zulks grootelijks nadeelig, ja even als vergift, de dood zou kunnen veroorzaaken, inzonderheid als 'er veel van ingenoomen was; maar veele van die ſcherpe purgeermiddelen worden in de Apotheeken naar de kunst bereid en zagter gemaakt, zo dat ze daar na minder ſchaadelijk zijn, als ze in een behoorlijke *doſis* genomen worden.

Daar worden ook verſcheiderhande purgeermiddelen uit zommige mineralien op een chijmiſche wijze bereid, waar onder de zoet gemaakte kwik (*mercurius ſublimatus dulcis*), het *polijchrest-zout*, de *wijnſteen-crijſtallen*, en de *tartarus ſolubilis*, die de beste en meest gebruikelijkſte zijn, hoewel de beide laatſte eigentlijk uit *vegetabilia* voortkomen. Men heeft ook verſcheidene *mineraale zouten*, die

de buik zagtjes los maaken, als het *ebſons-zout*, *ſeidlitzer-zout*, *egerſe zout* en meer andere; wij zullen nu eenige van de beste, zo wel enkelde als te zaamengeſtelde purgeermiddelen, benevens haar gebruik, gaan aanwijzen.

Verſcheiderhande enkelde en te zaamengeſtelde beste Purgeer-middelen.

De *rhabarber* heeft niet alleen de naam, maar is ook inderdaad een der beste buikzuiverings-middelen; dewijl ze allerlei weij-, ſlijm- en galagtige vogten en onzuiverheden, zonder eenige pijn of ongemak, uit het lighaam voert; daar en boven heeft ze die eigenſchap, dat ze niet overvloedig purgeert, of den buik ontſtelt, en haare werking gedaan hebbende, weder te zaamen trekt en teffens de maag verſterkt; de *doſis* daar van is tot een drachma, en men neemt ze gepoeijert des morgens nugteren met *thee*, warm *vleesch-nat*, of eenig ander vogt. Of men neemt van de *ſijroop* van *rhabarber* tot een once, met eenig vogt. Of het *extract* van *rhabarber*, als pilletjes gerolt, tot twee ſcrupels.

Of neemt *jalappe-wortel* gepoeijert, een halve drachma; en gebruikt ze als de voorgaande; deeze purgeert inzonderheid de water- en weijagtige vogten.

De *ſenés-bladen* zijn ook een zeer deftig purgeermiddel, ſchoon het van veele, wegens zijn goedkoopheid, weinig geagt word; en men kan zeggen, dat ze van nut zijn aan armen en rijken, jonge en oude; de kinderen nog zwangere vrouwen lijden door derzelver gebruik geen nadeel; zij zetten zagtjes alle zoorten van kwaad vogt, weij, ſlijm, gal, en de zogenaamde *melancolijke* of zwartgallige vogten, enz. af; dog dewijl ze zomtijds wel eenige buik-krimpingen willen veroorzaaken, inzonderheid als ze niet wel van de ſteelen gezuivert zijn, zo is het dienſtig, dat men 'er wat gepoeijerde *caneel* of *anijszaad*, *citroenſchil*, of *wijnſteen-crijſtallen* bij voegt; men gebruikt ze op allerlei wijze, als gepoeijert tot een drachma, met een half drachma gepoeijerde *caneel* of *wijnſteen-crijſtallen*. Of men laat een halve once bladen een nagt trekken in een paar glaſen *zoete-melk*, en neemt het 's morgens in, een uur na den anderen, ieder keer de helft.

Of neemt *eiken boomvaren* een halve once, maakt 'er met een klein half mingelen *water* een afkookzel van, laat dan hier in warm trekken drie of vier drachma *ſenés-bladen* met wat *citroen-ſchil*, dan doorgezijgt zijnde, neemt men het 's morgens warm.

Of neemt gezuiverde *ſenés bladen* een lood, gepoeijerde *caneel* en *anijszaad* van ieder een drachma, bind het te zaamen losjes in een linnen doekje, en laat het met beste drooge *pruimen* in ruim nat kooken, tot dat de pruimen week zijn, waar bij men op het laatſte nog wat *witte zuiker* voegen kan, naar believen; van dit zop drinkt men 's morgens ongeveer de helfte warm, en eet 'er wat van de pruimen bij, en als het binnen een uur niet, of niet genoeg werkt, neemt men nog van 't overige, tot dat men bekwaamelijk purgeert. Of men neemt een paar oncen *ſijroop van ſenés-bladen*.

Of neemt *manna* twee à drie oncen, laat die in *thee* of *coffij*, of in een zopje ſmelten, en drinkt het 's morgens op; dit is een heel zagt purgeer- of laxeer-middel, dienende voor zwakke en tedere menſchen en kinderen, die men ongeveer half zo veel moet geeven.

Of neemt *ebſon-zout* een once, met *thee* of een *zopje* 's morgens in, dit purgeert ook heel zagtjes. Ook maaken de *wijnſteen-crijſtallen* gepoeijert tot twee drachma ingenomen, de buik zagtjes los, en voeren de ſlijmigheden af; of gebruikt in deszelfs plaats de *tartarus ſolubilis* tot twee ſcrupels, dat wat meer werkt.

Of neemt *polijchrest-zout* tot zes drachma.

Of neemt *zoete kwik*, twaalf tot vijftien grein; *wijnſteen-crijſtallen*, een half drachma, mengt het tot een poeijer, en geeft het 's morgens in eens, in eenig vogt.

Of neemt geprepareerde *ſcammonie* (*diagridium* genaamt), twaalf tot twintig grein; *crijſtallen* van *wijnſteen* een half drachma, tot poeijer gemaakt zijnde, mengt het, dat men 's morgens inneemt met een gebraaden appel, of iets anders; dit purgeert zeer wel, dog taamelijk ſterk, allerlei kwaade vogten, en is in veele hardnekkige en langduurende ziektens van groote dienst, dog dient niet voor heete en drooge natuuren en zwakke menſchen.

Of neemt gepoeijerde *zwarte nies-wortel*, een ſcrupel; met wat gepoeijerde *caneel*, of een drachma *wijnſteen-crijſtallen* in; of maakt met twee drachma van die wortel een afkookzel, daar men wat *citroen-ſchillen* of *anijszaad* bijvoegt; of neemt *extract* van *zwarte nieswortel* vijftien tot twintig grein; deeze middelen drijven inzonderheid de zwartgallige *melancolijke* vogten uit het lighaam, maar werken ook wat ſterk.

Of neemt *electuarium diacatholicon*, of *Heilig bitter* (*hiera picra*), van een tot anderhalf lood.

Of neemt *pillen* van *extractum catholicon* gemaakt, de zwaarte van 15 à 20 grein; of *polijchrest-pillen* 10 à 15 grein zwaarte; deeze *pillen* en het voorige eerſte *electuarium* purgeeren allerlei kwaade, ſlijmige, gallige en rauwe vogten.

Men kan ook een algemeene *purgeer-tinctuur* zelfs voor een huismiddel toebereiden, op de volgende wijze: Neemt beste *jalappe*, vier oncen; *zwarte nieswortel*, een halve once; *ſcammonie*, zes drachma; de buitenſte geele *ſchil* van *citroen*, drie drachma; *caneel*, twee drachma; *foelie*, een drachma; vast *wijnſteen-zout*, een drachma; alles tot een grof poeijer gemaakt zijnde, giet 'er ongeveer een half mingelen goede *brandewijn*, of beste *jenever* op, en laat het verſcheidene dagen op een warme plaats, of bij een vuur ſtaan te trekken, zulks altemets eens omſchuddende, giet daar na het klaare af in een andere fles, en zo gij het heel klaar begeert, laat het eerst door een vloei-papier lekken, en bewaart het dan in een welgeſloten fles, zo heeft men een zeer goed purgeer-middel, om zulks in allerlei gelegentheden, als het nodig is, te gebruiken; men neemt daar van 30 à 40 druppels 's morgens nugteren met eenig vogt, *thee*, *coffij*, *vleeschnat*, of iets anders, en zo het binnen 't uur niet, of niet genoeg werkt, kan men 'er nog eenige druppels meer van neemen.

Meer andere purgeer-middelen zal men in 't vervolg onder de ziektens vinden, in welke ze dienen, en elders meer; hier moeten we nog aanmerken, 1. dat de *doſis* der gemelde buikzuiverende middelen geſchikt is voor bejaarde en ſterke menſchen; voor jonge en zwakke menſchen en kinderen moet dezelve op de helft, of vierdepart vermindert worden; en 2. dat men na de purgatie als dezelve haare werking volbragt heeft, eenig verſterkend maagmiddel moet neemen; bij voorbeeld, geconfijte *alands-* of *calmus-wortel*, *oranje-ſchil*, of diergelijke; of wat *maag-tinctuur* met een glas *wijn*, enz.

Om kinderen te purgeeren, is inzonderheid dienſtig de *jalappe-wortel*, waar van men drie tot vijftien grein, naar den ouderdom van drie tot tien jaaren, met *pap*

of

of *ſoup* ingeeft. Of neemt *ſijroop* van *rhabarber* een halve once, geprepareerde *kreefts-oogen* een half drachma, dit geeft men het kind in; of men laat het wat *ſijroop* van *cichoreij* met *rhabarber* ſlikken, of wat *violen-ſijroop*.

Wat men doen moet, als een Purgatie te hevig werkt.

Indien het gebeurde, dat een purgatie al te ſterk of te lang werkte, het zij door de ſterkte des middels, of dat men wat te veel genoomen heeft, waar door het lighaam zeer verzwakt word, en zelfs een flauwte kan ontſtaan, zo moet men wat uitgeperst zap van *citroen* of *quee-peeren*, of anders bij gebrek van deeze, uitgeperst *alſem-zap* neemen.

Of men neemt een half of heel drachma *theriaak* of *diascordium* met *roode wijn*, of eenig ander nat in.

Of neemt *kruiſemunt-water*, een once; *zedoar wortel*, twee oncen; *tinctuur* van *opium*, drie druppels; *ſijroop* van *witte maankoppen*, een halve once; mengt het tot een drankje, waar van men om 't uur een paar lepels vol neemt.

BUIK (VERSTOPTE), *Ventris obſtructio*; namelijk wanneer de Buik opgeſtopt is, zo dat men geene ontlasting of zulks zeer bezwaarlijk heeft: Dit kan uit veelerleij oorzaaken ontſtaan, als door veel zitten, of weinige beweeging, 't eeten van veele zoorten van ſtoppende ſpijzen, kolijk, enz. Tegen dit lastige ongemak moet men een van de in 't voorgaande *artikel*, gemelde ſterke purgeer middels gebruiken, bij voorbeeld van *ſenésbladen*, *aloë*, *ſcammonie*, *ſwarte nieswortel*, of pillen van 't *extractum catholicon*, *polijchreſtum*, of diergelijke; dog men moet zulks in harde langduurende verſtoppingen noit eer neemen, dan na dat de Buik voor af door ſoupen met verweekende kruiden toegemaakt, wel bereid is, om dat het middel anders, indien het niet werkte, groote benauwtheid en andere zwaarder ongemakken zoude kunnen veroorzaaken. Of neemt 5 à 6 grein of wat meer *muscerda* (dat is muize-drek) die versch is, laat ze in een doekje gedaan, in zoete melk weeken, en dan uitgedrukt zijnde, geeft men het te drinken; dit ſchoon een gemeen middel, word gezegt, beproeft te zijn tegen de harde *Buiks-verſtopping*; en zo het niet voorts werkt, kan men het herhaalen. Veele vrouwen in *Duitſchland* en elders, gebruiken het ook om de kinderen een open lijf te maaken, gevende haar 2 à 3 greinen daar van gepoeijert met de pap in, of 5 à 6 van die keutels in melk geweekt.

Of neemt een jong kieken, dood het, zonder bloed te verliezen, door middel van het den hals om te draaijen, kookt 't vervolgens in een pot of pan, met veeren en al, langzaam in een mingelen of 2 pond water, tot op de helft; dan geeft men het nat in twee giften, om de vier uuren lauwwarm in. Dit word zeer gepreezen voor verouderde verſtopping des buiks, of hardlijvigheid.

Andere Buik losmaakende Middelen.

In harde verſtoppingen zijn ook de verweekende klijsteeren van veel dienst, om het lighaam te openen, en beter als de ſcherpe en ſterke purgatien, inzonderheid bij zwakke menſchen en kinderen; men maakt tot dien einde een afkookzel van *maluwe-bladen* en *viole-bladen*, doet 'er bij een paar oncen *honing*, en *lijn-* of *boomolie*, en gebruikt het tot een klijſteer: Of gebruikt daar toe alleen maar een pond *boom-olie*, 't welke in heel harde verſtoppingen zeer nuttig is, te weeten voor bejaarde menſchen: Bij jonge of zuigende kinderen, moet men zig niet bedienen als van *melk* en *gerstewater*, met een halve once *roozen-honing* bij ieder klijſteer gemengt, en als ze ouder worden, kan men haar een klijſteer geeven van *maluwe* of *caſſie* gemaakt: Dog men bedient zig bij de kleine kinderen, als ze lange hardlijvig zijn, beter en gemakkelijker van *zet-pillen*; bij voorbeeld, men neemt een ſtuk van een *bete-wortel*, en ſnijd daar van een *zet-pil*, die men met *olie* of *honing* beſmeert hebbende, in het fondament ſteekt; of men neemt een once *ſpaanze zeep*, formeert daar van een *zet-pil*, en gebruikt ze als de vorige, of men kookt een once *honing*, of gemeene *ſijroop* met een half drachma *zout* gemengt, hard, en formeert 'er een *zetpil* van; die men gebruikt als de vorige. Deeze laatste *zet-pillen* zijn ook nuttig te gebruiken voor bejaarde menſchen; om meer afgang te maaken, doet men 'er een ſcrupel of wat meer gepoeijerde *coloquint-appel*, of een drachma *aloë* of een paar drachma *bitter-heilig* bij.

Nog andere middelen om den Buik los te maaken.

Neemt *oſſe-gal*, roert 'er in een potje wat *wijnazijn*, en een weinig *zout* onder; ſtipt 'er vervolgens een *ganze-veer* in, of beſtrijkt 'er een end *was-kaars* of iets anders, van een pinks of kleine vingers lengte en dikte meede, en ſteekt 't in het fondament, waar op niet lang daar na een open lijf zal volgen; werkende dit zo veel uit als een klijſteer.

Of ſtampt *zout* met *verſche boter* en *vet*, en gebruikt het als het voorgaande. Zie ook HARDLIJVIGHEID.

BUIK-VLOED, zie BUIKLOOP.

BUIK-WATER, zie WATERZUGT.

BUIK-WORMEN, zie WORMEN.

BUIK des PAARDS, of *Paarde-buik*, in 't latijn *Venter equinus*, is een Chijmiſche ſpreekwijze, waar van zig inzonderheid de oude Chijmisten veel bedienden, beteekenende zo veel als warme paarde mest, waar in ze hunne tinctuuren en eſſentien uittrokken; dog hier toe dient beter een bak met broeijende run, op de wijze als een broei- of run-bak toegeſtelt, met een glas 'er overheen, voor de regen, dit broeit veel geſtadiger en langer als paarde-mest, om te digereeren.

BUIL, *Klier-gezwel*, in 't latijn *Bubo*; *Phijgeton*; *Panicula*: Men onderſchied drie zoorten van *builen* of *Klier-gezwellen*, als *toevallige*, *kwaadaardige* en *beſmettelijke*; tot deeze laatſte behooren de *peſt-builen*: In dit artikel zal van de eerſte of toevallige, en vervolgens van de overige geſprooken worden.

Een *toevallige Buil*, is een ontſteeking der onder de huid leggende klieren; dog koomende wel meest voort onder de oxelen, agter de ooren, en in de liesſchen: Dezelve word gekent uit 't geſwel, roodigheid, pijn, hitte, ſpanning, glinſtering en klopping, waar bij veeltijds een klein koortsje komt. De oorzaake is een onzuiver bloed, of ſcherpe ſlijmagtige ſtoffen, die zig in de klieren geplaatst hebben, en waar van zig de natuur zoekt te zuiveren; ze volgen somtijds op een voorgaande ziekte, en waar door dezelve als dan volkoomen geneezen word.

Geneesmiddelen tegens de Builen.

Deeze *Builen* zijn wel pijnlijk, maar meest doorgaans niet gevaarlijk, behalven die agter de ooren komen, die wat

meer gevaar en een voorzigtiger behandeling vereiſchen: Om dezelve te geneezen, moet men ze niet tragten te rug te drijven, maar zo ras doenlijk is, tot rijping en ettermaking brengen; 't welke kan geſchieden door dezelfde, of diergelijke middelen, die voorheen in het artikel van *bloed-vinnen* gemeld zijn.

Als dan de *Buil* rijp geworden is, dat men beſpeurt als de klopping vermindert, en niet van zelfs doorbreekt, moet men die met een lancet of ander ſcherp inſtrument openen, om dezelve van de etter ſpoedig te ontlasten, dewijl 'er anders wel een kwaad *etter-gezweer* of *fiſtel* uit kan ontſtaan, vervolgens word dezelve behandelt en geneezen als een open gezwel of gemeen gezweer.

Inwendig kan men een uitdrijvend zweet- en bloedzuiverend middel gebruiken, bij voorbeeld, *tinctuur van mijrrhe*, of *van alſem*, van *duizentgulden kruid*, van *wijnſteen*, *bezoar-tinctuur*, *geest van herts-hoorn*; of van *ammoniak-zout*, enz. of men geeft 's avonds een once *vlier-zap*, of een drachma *theriaak*; of laat den Lijder 's morgens en 's avonds een half drachma *geprepareerde kreefts-oogen* neemen, in een weinig vogt.

BUIL (PEST-); in 't latijn *Bubo peſtilentialis*; is een beſmettelijke Buil, die voortkomt in de peſt als een toeval, en veeltijds de geneezing des lijders voorſpelt, als ze maar wel behandelt word, om dat de natuur zig door die weg van de venijnige ſtoffe zoekt te ontlasten; dezelve koomen doorgaans voort aan de hals, of onder de oxels, agter de ooren, of in de liesſchen.

Om die te geneezen, moet men geen ontbindende of verdwijnende middelen gebruiken, gelijk egter zommige aanraaden, als meede ook geen aderlaatingen nog purgatien; maar inwendig zweetdrijvende en tegengiften (*alexipharmaca*), en uitwendig ſterk rijp- en ettermaakende middelen, op dat de kwaade venijnige ſtoffe na buiten getrokken en ontlast worden.

Als 'er derhalven in peſt-tijden eenige hardigheid op bovengemelde plaatzen gevoelt word, moet men 'er terſtond een bleintrekkend middel opleggen, gemaakt uit *Spaanſche vliegen* en *zuurdeeg*; 's anderen daags legt men 'er een ſterke rijpmaakende pap op; bij voorbeeld

Neemt *ziepels* onder de asch gebraaden, ſtoot ze met een weinig *theriaak* en ongezouten *boter* tot een pap, en legt ze op.

Of neemt een groote *ziepel*, holt ze wat uit, en vult ze met *theriaak* of *mithridaat*, berolt ze daar na in vogtig papier, en braad ze dus onder de asch; vervolgens ſtampt ze tot pap met wat *ſcorpioen-olie*, daar men ook wat *zuurdeeg* bij doen kan, en legt ze op.

Of neemt *diachijlons-pleiſter* met *gommen*, *pleiſter* van de *ſtijmen*, van elk drie oncen; *baſilicums-zalf*, twee oncen; gepoeijert *mostert-zaad*, anderhalf once; ſmelt dit onder malkander tot een zalf, waar van men oplegt.

Of legt 'er een *arſenicaalsch-magneet-pleiſter* op, dit rijpt ſterk, en trekt het fenijn buitenwaarts.

Men kan ook de geplukte *ſtuit* van een leevende *hen* of *duif* op de Buil appliceeren, en zulks dikwils herhaalen, waar door het fenijn uitgetrokken word, en de Buil rijpt.

Wanneer dezelve dan rijp, of maar ten grootſten deele rijp geworden is, moet ze ten eerſten geopent worden, om 'er het venijn, zo ras doenlijk is, uit te krijgen, dat anders weder naar binnen om 't hart ſlaat en doodelijk is; men houd de Buil vervolgens eenigen tijd, zo lang het maar geſchieden kan, open, zuivert en geneest ze daar na, gelijk met andere zweeren gewoonlijk geſchied; waar toe zeer dienſtig is een *digeſtijf*, gemaakt van *baſilicums-zalf*, *honing*, *theriaak* en geterpentijnde *balſem-zulfer* onder malkander gemengt. Zie ook PEST.

BUIL (VENUS-), of *Klap-oor*, in het latijn *Bubo venereus* ſive *gallicus*; is een kwaadaardige Buil in de liesſchen, voortkoomende door de vermenging met een beſmet of onzuiver vrouws-perzoon: Men kent deeze *Builen* aan de zwelling, pijn, enz. gelijk de voorige, waar bij ook veeltijds zweeren aan de roede of een druipert bijkoomt, dat derzelver kwaadaardigheid geheel ontdekt, indien de Lijder het fait niet zelfs wil openbaaren.

Geneesmiddelen tegen deeze kwaade Builen.

Om dezelve te geneezen, moeten 'er vooral geen terugdrijvende of verdeelende, nog ook purgeer-middelen gebruikt worden, dewijl daar door het kwaad in 't bloed zoude gedreeven worden, en de Lijder in de pokken vervallen; maar men moet de Buil door ſterke rijp- en ettermaakende dingen, hoe ſchielijker hoe beter, zoeken te openen en van de kwaadaardige ſtoffe te ontlasten; waar toe de volgende middelen dienſtig zijn.

Neemt *witte lelie-wortel* en *ziepels*, beijde onder de asch gebraden, van elk vier oncen; *verkensreuzel*, een once; gepoeijerde *ſaffraan*, een drachma; en een paar *eijerdooijers*, ſtoot dit in een mortier onder malkander tot een pap, en legt daar van op.

Of neemt *ziepels*, onder de asch gebraaden, twee oncen, *zwarte zeep*; *diachijlons-pleiſters met gommen*, van elk anderhalve once; *baſilicums-zalf*, een once; de zalven geſmolten en de ziepels tot pap geſtampt zijnde, mengt het met de zeep onder malkander, en legt het op.

Dog dewijl deeze *Builen* dikwils heel bezwaarlijk tot rijping en etter maaking willen overgaan, zo is het zeer dienſtig, dat men, eer de gemelde pappen 'er opgelegt worden, de Buil met de vingeren ſterk wrijft tot dat ze wat opgezwollen en ontſtoken is, of tot dat de Lijder 't wrijven niet langer kan verdragen: Of men zet een blinde kop op de Buil, om dezelve uit te haalen, en gebruikt vervolgens de gemelde middelen: Ook is een ſterke lighaams-beweeging, als ſchermen, danzen, ſpringen, enz. heel dienſtig om de ettermaking te bevorderen.

Voorts zijn beneevens de uitwendige middelen, ook inwendige bloedzuiverende middelen heel dienſtig; en wel voornaamelijk een hout-drank, gekookt van *pokhout*, *ſalſaparille*, *kliſſe-wortel*, *geſchaafte herts-hoorn*, *fijgen*, *corinten* en *zoet-hout*; waar van de Lijder dagelijks eenige glaſen vol moet drinken; en zo hij dit van 't begin af doet, zo dra hij 't ongemak beſpeurt, en 'er een *galbaan-* of *oxijcroceums-pleister* op de Buil legt, zal de Buil daar door veeltijds ontbonden worden, en weder verdwijnen, en hij dus zonder opening der Buil, geneezen worden.

Wanneer dan de Buil rijp of tot etter geworden is, moet men ze ten eerſten met een lancet openen, al was de etterſtoffe ook nog maar half rijp, op dat het venijn zig niet verder verſpreide, dat zekerlijk, zo niet de vuile ziekte, egter andere kwaader toevallen zou kunnen veroorzaaken; de Buil geopent zijnde, word dezelve vervolgens gezuivert en geneezen, gelijk andere Builen of gezweeren: Maar indien de Buil tot geen ettermaaking overgaan wil, gelijk egter meest gebeurt, dan moeten

'er kwik-middelen gebruikt worden, gelijk in de vuile ziekte (*lues venerea*).

BUIS, *Canaal*; in 't latijn *Canalis*; beteekent gewoonlijk een min of meerder lange holle doorboorde pijp, 't zij van hout, ſteen, loot, of iets anders, waar door water vloeit, en ergens naar toe geleid word: Dog in de geneeskunde worden daar door de vaten des Lighaams verſtaan, waar door de vogten vloeijen, als de *bloed-aderen*, *ſlag-aderen* en *zenuwen*, enz.

BUIS-KOOL, zie KOOL.

BUIS-WORM, of *Boor-worm*; is een zoort van Zeeen Boor-worm, die zig altijd in het zeewater onthoud, en de planken der ſcheepen doorboort. Deeze worm beſtaat geheel uit een weeke ſlijmagtige ſtoffe, en heeft een hooft of liever bek, die beenagtig hard en als een boor toe geſtelt is, waar door hij het hout allengskens doorboort; en daar deeze wormen zijn, bevinden ze zig dikwils in groote menigte, dog in de eene tijd en plaats meer of minder, dan in de andere. Wat groote ſchaade, dit ſchoon onnoozel diertje, aan de ſcheepen kan toebrengen, is aan de zee-lieden bekent; dog dit is 't niet alleen, het zelve kan nog veel grooter verwoeſtingen dreigen en geheele Provintien in ſchrik en vreeze jaagen, gelijk men gezien heeft, omtrent 't jaar 1734 en daar na, toen men ontdekte, dat de zee-dijks-paalen aan onze kusten, door een groote menigte van deeze wormen doorboort, en vernielt wierden, waar door de daar aan palende landſchappen in groot gevaar, en de uiterſte vreeze van doorbreeking der dijken bij zwaare ſtormen, gebragt wierd; dog *God* heeft daar in voorzien, en deeze landen tot hier toe daar voor bewaart, dewijl die wormen daar na, zo niet geheel weg geraakt, egter grootelijks vermindert zijn, dus men tegenswoordig daar van niet of weinig meer hoort, ook heeft men de dijken, om menſchelijker wijze, zekerder en geruster te zijn, op de gevaarlijkſte oorden, in plaats van met paalen, met groote bal- en andere ſteenen voorzien, die men met zwaare kosten uit *Noorweegen* en van elders gehaalt heeft. Men heeft allerleij middelen in 't werk geſtelt om het ſcheeps-hout en paalen, door hout-balzems en andere ſmeeringen, voor deeze wormen te bewaaren, dog men heeft tot nog toe geen kunnen vinden, die in 't algemeen kunnen helpen, voor zo verre nog bekent is.

BUIZERT in 't latijn *Butea*; (*Falco cera pedibusque luteis, corpore fusca, abdomine pallido maculis fuſis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Roof-vogel, onder het geſlagt der *Valken* behoorende, en de groote van een jong Hoen hebbende; zijne wieken uitgeſpreid zijnde, beſlaan over de vier voeten; deszelfs kop, die groot is, is van boven zeer breed en plat; de bek kort en krom, en met geel wasch bedekt: Dit dier heeft gelijk andere Roof-vogelen, een dikke vleesſige ſtompe tong; getergt zijnde, gaapt hij zeer wijd, en houd den bek eenigen tijd open, met de tong tot aan het uitterſte van den bek uitgeſtooken, waar door men 't uitdrukzel van den tong, op 't gehemelte ziet; zijn oogen zijn groot, en deszelfs kringen zijn witagtig geel, waar in een weinig rood gemengt, dog zijn ook wel geheel wit; de onderſte oogleeden, zijn met dons bedekt: Van koleur is de vogel, over het geheele bovenlijf, ros of donker geel, of om beter te zeggen, roest koleurig, met zwart gemengt; de pluimen der nek en die welke de groote veders der wieken bedekken, hebben geelagtige randen en zwarte pennen; de ſtaart-pennen, zijn met donker bruin over dwars geſtreept, en na de toppen witagtig: Deeze vogel die in zommige *Europiſche Landſchappen* gevonden word, gebruikt tot zijn gewoone voedzel konijnen, rotten, muizen, mollen, vogeltjes, enz. dog bij gebrek van dit voedzel, aast hij meede op kikvorſchen, torren, aardwormen, en meer andere inſecten; ja zelfs bij nood gebruikt hij koeijen-drek tot zijn voedzel: De eijeren van den *Buizert*, die zomtijds geheel wit zijn, vind men ook van die koleur met eenig vlakken doorzaaid, die rosagtig zijn, en zonder eenige ordre of ſchikking geplaatst: Bij ouds pleeg men te geloven, dat deze vogel drie ballen had, dog dit is geenzins door de ondervinding bewaarheid. In de geneeskunde is 'er niets aan, dat van gebruik is, behalven de ballen, die men zegt, dat tot een poeijer gemaakt, en dus ingenomen, zaad-verwekkende zijn.

Daar is nog een andere zoort van *Buizert*, die de *Duitſchers*, *Maus-falke* noemen; deeze leeft volgens het getuigenis van RAIJUS, van bijen en andere inſecten, en voed zijne jongen met de poppen der wespen; dezelve woont, zo wel als de voorgaande in de bosſchen, komt 'er in koleur ook zeer wel meede over een, en deszelfs eijeren zijn asch-grauw met bruine vlakken.

BUL, zie KOEIJEN.

BULBIFER, Bol- of Klijſter-wortelen draagend, gelijk zommige planten.

BULBO CASTANUM, zie AARD-NOOTEN.

BULBONAC, zie SILVER-KRUID.

BULBOCODIUM LINNÆI; is een Planten-geſlagt met bol-wortels, dat bij andere ſchrijvers een zoort van *Colchicum* is, die in het voorjaar bloeit, en waar van twee zoorten zijn; als 1. *Bulbocodium* met breede bladen; en 2. *Bulbocodium* met ſmalle biezen-bladen. De eerſte groeit in *Spanjen*, en de tweede in de *Zwitzerſche Gebergtens*.

BULBOSUS; Bol- of Klijſteragtig.

BULBUS, zie BOL.

BULIMUS; beteekent een groote onverzaadelijke honger; ook *Oſſe-honger* genaamt; zie aldaar.

BULLA; een Blaas, Puist; hier van komt *Bullatus*, blaasagtig of puistagtig.

BULLÆ, of *Eſſere*, zie NETEL-ZUGT.

BUNDER, zie MAAT en ROEDE.

BUNIAS, is de *Napus*, of *Stek-rape*; zie aldaar. Bij LINNÆUS word onder de naam van *Bunias*, een bijzonder Planten-geſlagt verſtaan.

BUNIUM, zie AARD-NOOTEN.

BUNTSING; ook *Bontſem* en *Ulk* genaamt, in 't latijn *Putorius* (*Mustela flavescente nigricans, ore albo, collari flavo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een dier, behoorende tot het geſlagt der *Wezelen*, van uiterlijke gedaante min of meer naar een *Vos* gelijkende, zie deszelfs afbeelding op *Plaat* IV., is kleinder dan de *Marter*; zijn rug is breed en ingedrukt; hij heeft korte pooten, korte breede ronde ooren, en ſcherpe tanden, daar hij hevig meede kan bijten; in zommigen gelijkt de ſnoet na die van een *Varken*, en in andere na die van een *Hond*; zijnde deeze laatſten gewoonlijk de kleinſte; in beide is het uiterſte van de ſnoet met knevels bezet. Dit dier, is met tweederlei zoort van hair over het lijf bedekt, zijnde het eene kort en geel, en aan de vagt een goud-geele glans verleenende, en het andere is beneedenwaarts aan de wortel asch-grauw, dog naar de enden toe kastaniebruin, en in zommigen genoegzaam zwart; de koleur van de bek is wit, en boven deszelfs hoeken, als meede aan 't begin, en in 't midden van den kop, heeft hij een geelagtige ſtreep; keel, pooten en ſtaart,

zijn zwart; de nagelen wit, en de ſtaart is bijna half zo lang als het geheele lijf; men zegt, dat men aan het getal der gaatjes, dien dit dier onder de ſtaart heeft, zijn ouderdom kan ontdekken.

De *Buntſing* is een *Europeaansch* dier, en word in de meeste gewesten van dat weereld-deel gevonden; in de bosſchen en zandheuvels graaven zij, even als de *konijnen*, holen tot hun verblijf, en hun vuiligheid ſtinkt zo geweldig, dat zij zelve, zo het ſchijnt, 'er de reuk niet van kunnen verdraagen, en dus verre van hunne holen, in een kuil hun gevoeg gaan doen; ook nestelen zij in gaten of holen, tusſchen opgehoopte ſteenen, of wel onder aan de wortels van boomen en ſchoeijingen, en onthouden zig ook gaarne aan den waterkant. De *Buntſing* heeft een dof geluid, dog getergt wordende, knort hij boosaardig, en deszelfs reuk is zo walglijk, dat hij hier door den latijnſchen naam van *Putorius* heeft verkreegen; wel voornaamentlijk is zijn reuk ondraagelijk, wanneer hij verhit is, verſpreidende zig dezelve als dan op een groote afſtand; men zegt dat deeze reuk, zijn oorſpronk heeft van twee zakjes, die dit dier niet verre van den aars geplaatst heeft, en die een zoort van balſamijk vogt bevatten, dat geweldig ſtinkt: Het wijfje werpt gewoonlijk in het laatst van *Maart* of *April*, drie à vier jongen, zuigt dezelve niet lang, en gewent ze al vroeg, om hoenders, duiven, enz. het bloed, als meede eijeren uit te zuigen.

De *Buntſing* voort na dat hij gevangen is, van de twee bovengemelde zakjes berooft zijnde, zegt men dat zijn vleesch in 't minſte geen kwaade reuk heeft, eetbaar is en van een goede ſmaak, veel na dat van een wild Zwijn zweemende; deszelfs vagt word voor een der fraaiſte van onze inlandſche bonten gehouden, en men maakt van deszelfs haair fijne ſchilders-penceelen; zijn vleesch uitwendig opgelegt, word gezegt, ontbindende te zijn; en het gedroogde bloed, als een poeijer ingenoomen, agten zommige dienſtig, om kwaade vogten door de huid uit te drijven; het vet in een klijsteer gemengt, is goed tot verzagting der pijnen van het graveel, en uitwendig als een ſmeerzel gebruikt, zoude het heilzaam zijn tegens de jigt, en teffens de zenuwen verſterken.

De *Buntſing*, is een alderſchadelijkst gedierte voor den huisman en landbewoonder; hij aast op alderhande tam gevogelte, en ſluipt ſtilletjes in hunne nagtverblijven; in duivekotten, en andere vogel-vlugten geraakt zijnde, vernielt hij al 't geen hij 'er vind, hij bijt de vogels de kop af, of verplettert dezelve, en brengt ze als dan een voor een na zijn hol; zeer greetig is hij ook na honing, 's winters ontziet hij niet de bije-korven aan te tasten, en dwingt de bijen om hem door hun vlugten, 'er meester van te laaten; in de tuinen komende, vernielt hij de meeste vrugten, die onder zijn bereik zijn, en brengt ze, om zo te ſpreeken, naar zijn voorraad-ſchuur; 's nagts is het de tijd, dat hij op aas uitgaat, en dan rooft hij alle de konijnen, eenden, hoenders, patrijzen, enz. die hij maar kan betrappen, derzelver jongen en eijeren zeer gulzig verſlindende; katten, muizen, rotten, mollen, en ander ongedierte vernielt hij meede, en zelfs zijn de visſchen voor zijn ſchraap-zugt niet beveiligt.

Dit dier word dan eensdeels om de groote ſchaade, dien hij aanregt, en ten anderen om zijn fraaije vagt gejaagt en gevangen; deszelfs verblijf plaatzen zijn zeer gemakkelijk te vinden, zo wel door den ſtank die hij agter zig laat, als aan het ſpoor, dat hij in 't loopen met zijn ſtaart maakt; hij is meede gewoon onder de hagen en ſchuttingen gaten te booren, die men dus met ſtrikken of vallen kan bezetten; dog de werktuigen die men tot derzelver vangst gebruikt, dienen zodanig te zijn, dat ze het dier aanſtonds verſtikken of verpletteren, dewijl dezelve in een ſtrik van touw of een houten val levendig gevangen zijnde, die met de uiterſte woede aan ſtukken bijt.

Buntſing-Jagt.

Men kan jagt op de *Buntſingen* maaken met Brakken, die daar op afgerigt zijn, en welke hun in de hoven door de reuk opſpooren, waar in men ze te hulpe moet koomen, met de *Buntſing*, wanneer hij zig ergens agter verſchuilt, daar de honden niet bij kunnen koomen, 'er uit te jaagen, waar op ze van de honden gevangen worden; men moet zo veel zorgen als doenlijk is, dat zij de honden niet kwetzen, en ook moeten de jaagers zig wagten, dat ze van den *Buntſing* zelve niet gebeeten worden, om dat zodanig een beet gevaarlijk, en bijna ongeneeslijk is.

Men vangt de *Buntſingen* met allerlei zoorten van ſtrikken; dog zij bijten ze doorgaans gelijk reede gezegt is, in ſtukken; waarom men, om ze gewis te vangen, een kunstwerktuig(*machine*) gebruikt in de bijgevoegde *Fig.* van *Plaat IV.* vertoont, waar in ze noodzaakelijk verſtrikt en gewurgt worden: Wil iemand het vermaak hebben, om de *Buntſingen* op deeze wijze te vangen, hij moet zig van vier of vijf van diergelijke *machinen* voorzien, om dezelve te gelijk op verſcheidene plaatzen te konnen ſtellen. Die ſtrik nu beſtaat uit een ſtok, getekent A. ter dikte van een vlegel waar meede men graanen dorscht, anderhalf voet lang, met een gat van vier duim, na bij het uiterſte einde van A., zijnde boven zeer ſpits gemaakt; en uit een tweede ſtok B. zijnde een weinig dikker, van dezelve lengte met den eerſten ſtok, hebbende een keep, van de eene tot de andere zijde, om 'er een houten katrol in te ſteeken van vier duim, nabij het dikke einde B.; daar moet nog een derde ſtok C. zijn, omtrent vijf voeten lang, een arm dik, zijnde aan zijn dik einde ſpits gemaakt, en aan de andere kant, als een vork geſpleeten; of men maakt 'er een gat in, om 'er een pin door te ſlaan, of een koord; ook moet men zo veele kabeltouwen, als *machinen* hebben; deeze touwen moeten twee of drie roeden lang zijn, en gemaakt, gelijk men op de letteren H. I. G. ziet; men moet aan het einde G. een oog maaken, om 'er het einde H. door te ſteeken, en twee voet daar van, gelijk op I. is aangeteekent, een klein bindzel, gelijk als een knoop van bindgaaren gemaakt; deeze moet twee of drie maal vast om het touw getrokken worden; daar na moet de knoop toegehaalt worden, en dus aldaar blijven; elk touw moet een ijzere ring hebben, gelijk op D. vertoont word; deze moet ook met een ander touw van twee voet lang voorzien zijn, om van de vork, die aan den paal C. is, af te hangen; men moet aan de voet van ieder *machine* een ſteen E. van dertig of veertig pond leggen, om 'er zig van te bedienen, gelijk in 't vervolg zal gezegt worden.

Men zal mogelijk denken, dat deeze ſtrik moeijelijk om te maaken is, ter oorzaake van de verſcheide ſtukken, die daar toe vereischt worden; maar als men 'er de proef van neemt, ondervind men, dat het veel minder omſlag geeft; en men heeft diergelijk eene *machine* meermaalen in minder als een uur geſpannen: Deeze twee *Figuuren* zijn elkanderen gelijk; en 't onderſcheid is klein, gelijk uit de bijgevoegde *Figuur* blijkt.

Een

Een werktuig geſtelt, om Buntzingen te vangen.

Na dat men het ſpoor van den *Buntſing* ontdekt heeft, moet men langs de heggen of ſtekkadien het hol zoeken, daar hij is doorgegaan; dit zal men ontdekken aan zijn hair, zijnde aan beide einden wit, en in het midden zwart; dit hair vindende, maakt men aanſtonds de *machine* gereed, en men zal onfeilbaar den *Buntzing* vangen.

Om te weeten, hoe men deezen valſtrik zal ſpannen, bezie de voorgaande *Figuur*, waar in een hegging vertoont word, en de plaats F. beteekenende deszelfs ſpoor; ſlaat den ſtok A. zo diep in de aarde, dat het bovenſte einde maar vier duim boven de aarde ſtaat; ſteekt een voetbreed verder den ſtok B. in diervoegen, dat het onderſte van de katrol regt tegen 't gat van den eerſten ſtok te ſtaan komt; ſteekt den derden ſtok C. in de aarde, op dezelve hegging, anderhalf of twee voet daar van daan; maakt boven aan de ſtok C. den ijzeren ring D., vervolgens ſteekt het bovenſte einde van I. door het oog van het touw G. en van daar in het gat van den eerſten ſtok A. en daar na door de keep onder de katrol van den ſtok B., en eindelijk trekt het einde van dit touw door de ijzere ring D., tot dat het bindgaaren nabij 't gat van den ſtok A. is, waar in men een pen van een duim dik moet ſteeken; neemt vervolgens den ſteen E. en heft hem op tot aan den ring D., en bind 'er het touw rondom, zo dat hij 'er aanhangt; opent vervolgens de valſtrik F. zo dat de *Buntſing* genootzaakt is, zijn kop daar in te ſteeken; in geval de opening of doorgaang al te groot is, en de valſtrik van zelfs niet vast houd, maakt ze dan aan beide zijden met een bindgaaren vast, zet 'er voorts tot meer vastigheid een vorkje K. onder; de *Buntſing* daar door willende zal zijn kop daar in ſteeken, en de valſtrik na zig ſleepen; en als het dier, gevoelende, dat het vast zit, het wil ontworſtelen, zal op de minſte kragt, die het doet, de kleine pen L. uit het gat gaan, en dus den knoop I. los maaken, waar door de ſteen E. los gemaakt zijnde, door zijne zwaarte den *Buntſing* zal worgen.

Men kan deze dieren ook vangen, door een houten val, gelijk als de *Wezeltjes*, zie de afbeelding daar van beneden op *Plaat XIV.*, en deszelfs beſchrijving op het artijkel HOEN. Ook vangt menze met een ijzere beugelval met tanden, even als de *Voſſen*, welke op *Plaat LXXV* afgebeeld is, en onder 't artijkel van VOS beſchreeven word: Nog kan men een eenvoudige knijpval van twee plankjes toeſtellen, die op geſtelt zijnde, van boven met een zwaare ſteen bezwaart word, en waar onder het gevangene dier dood blijft; deeze val zal onder het artijkel MARTER beſchreeven worden. Men zet deeze vallen ter plaatze daar deeze dieren hunne paſſagie of doortogt hebben, 't zij door een haage, of onder een ſtekkagie of muur, enz. door, en men bind een doode vogel, hoen, duif, enz., of een ſtukje vleesch aan de opſtel-houten vast, welke lok-aazen, het dier willende wegſleepen, de val als dan haar uitwerking doet. Deeze vallen zijn zekuurder, en ook gemakkelijker als de ſtrikken.

BUPHTALAMUM DODONÆI, zie BRUINETTE. LINNÆUS maakt 'er een bijzonder geſlagt van; zie onder KOE-OOG en STERRE-KRUID.

BUPLEUROIDES; *Simpla nobla canarienſis*, (*Phijllis ſtipulis dentatis*., LINN. *Spec. Plant.*) Dit is een Boom- of Heeſter-gewas, dat op de *Canarie-Eilanden* groeit, en naar het *Bupeleurum* gelijkt, brengende groene eenbladige bloemen in een kroon (*umbella*) voort, met ongedekt zaad.

BUPLEURUM DODONÆI; *Haazen-oor*; is een zoort van *Doorwas* (*Perfoliata*), met geele bloemen, en daar zijn twee zoorten van; als 1. Het breedbladige *Bupleurum*, of eigentlijke *Haazen-oor* (*Bupleurum caule dichotomo ſubnudo, in volucris minimis acutis*, LINN. *Sp. Pl.*)

2. Het ſmalbladige *Bupleurum*, (*Bupleurum umbellis ſimplicibus alternis pentaphijllis ſubtriſloris*, LINN. *Spec. Plant.*) De afbeelding en beſchrijving daar van kan men zien in DODONÆUS; ze groeijen beide op zommige plaatzen van *Duitſchland*, *Frankrijk* en elders; de eerſte zoort is langleevend, maar de tweede eenjaarig. In de medicijnen hebben ze geen of weinig gebruik. Zie ook DOOR-WAS.

BUPRESTRIS, is een zoort van *Spaanſche Vliegen*, niet kwalijk na een *Schalbijter* gelijkende, dog is kleinder; dezelve onthoud zig op de pijnboomen, en eenige andere gewaſsen; dit inſect heeft een angel, wiens ſteek, zo als die der *wespen* en *honing-bijen*, vergiftig is, doende het beledigde deel opzwellen, en teffens hevig pijnlijk zijn; om het zelve te geneezen, moet men 'er een doek in brandewijn bevogtigt, opleggen.

Deeze *Vliegen* kunnen insgelijks als de gewoone *Spaanſche vliegen*, gebruikt worden, om bladers op de huid te trekken.

BUR; VAN HELMONT bezigt deeze uitdrukking, om een zeker mineralisch zap uit te drukken.

BURDO; *Burdus*, zodanig noemt men een Veulen, zo wel ten aanzien van een Paard als Muil-ezel.

BURGAN, deezen naam draagen een zoort van *Slakken*, die op verſcheidene plaatzen van *America* aan het zee-ſtrand gevonden worden; onder de eerſte ſchaal hebben deeze Slakken een tweede, die zig als een verzilverde ſchubbe vertoont, met glinſterende zwarte vlakken; wanneer zij hunne huisjes verlaaten, ſchijnt deszelfs ingang als met paarlen bezet te zijn.

BURGONDISCH-HOOI; *Rups-klaver*; *Klaver-rups*; *Spaanſe* of *Italiaanſe klaver*; in 't fransch *Foin de Bourgogne*, *ou de Luzerne*; in 't latijn *Medica ſativa*. (*Medicago pedunculis racemoſis*, *leguminibus contartis*, *caule erecto glabro*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas ſchiet uit de wortel verſcheidene ſtengen, met zijdtakken, van twee voeten min of meer, op, waar aan bladen voortkomen bij driën ſtaande, gelijk de *weij-klaver*; de bloemen komen in trosjes, aan een lange hooft-ſteel tuſſchen de oxels der bladen voort, en zijn violet-agtig; waar op kleine peulen volgen, die als ſlakke-huisjes omgekronkelt of als te zaamen gerolt zijn, en wit nierformig zaad in zig beſluiten.

Plaats. Dit gewas groeit natuurlijk in *Spanjen*, en is langleevend: Het word ook in *Burgondien*, *Dauphiné*, *Provence*, *Languedoc* en in andere *Franſche Provintien*, als meede in *Italien* veel gezaait, tot voeder voor het vee, zo wel groen, als om 'er hooi van te maaken; want het voed zeer ſterk, beter als ander gras en hooi, de Oſſen, Koeijen en Paarden worden 'er in korten tijd heel vet van, en het doet de melk-beeſten veele melk geeven; dog moeten 'er niet te veel te gelijk van hebben, inzonderheid het hoorn-vee, dewijl het haar dan opgeblaazen, dampig, en ongezond maakt; men vermengt derhalven het hooi hier van, zeer gevoeglijk met haver- of ander ſtroo.

Om het *Burgondiſch-hooi*, met hoope van een goeden uitſlag te kweeken, dient het in een grond gezaait te worden, die door ploeging en egging wel ter degen bereid is, en van alle vreemde kruiden gezuivert: In de

zuidelijkſte deelen van *Europa*, is de bekwaamſte tijd om het te zaaijen, in de maanden van *September* of *October*, dog in de noordelijker landſtreeken, zo als de *Nederlanden* en andere gewesten, zoude 'er weinig of niet van komen, in die tijd gezaait zijnde, en men moet daar meede tot in het voorjaar wagten, tot dat de vorst over is: Een ſtuk greide van dit gewas willende aanleggen, mengt men 'er het zaad van, met de helft zo veel haver; en zaait het dus uit de volle hand, niet al te dik; de haver rijp geworden zijnde, maait men die gelijks gronds met het *Burgondisch-hooi* af, als wanneer dit laatſte weder uitſpruit, en aangroeit; zelden kan men voor het derde jaar, na deszelfs zaaijing een goeden oogst van deezen plant hebben, dewijl het als dan eerst tot zijne bekwaame hoogte opſchiet, dog dan heeft men het genoegen en voordeel ook, om het zelve tot vier à vijf maalen in een jaar te kunnen oogſten.

Zeer ligtelijk droogt dit gewas, dewijl het een ſlijmagtig zap bevat; en dit is ook de reden, dat men, wanneer de lugt heet is, niet moet wagten tot dat dit kruid ten eenemaalen droog is, om 't zelve in te zamelen, dewijl als dan het meeſte aantal der bladen afvalt, en op de akkers blijft leggen; de beste behandeling is, dat men het in de ſchuur berge, voor dat het ten eenemaalen droog is, en het dan laagswijze plaatst, met telkens een laag ſtroo tuſschen beiden; dit belet dit hooij om te broeijen en geeft 'er een aangenaame reuk aan; ook is het dus gemengt beter tot voeder van het vee, dewijl 't ongemengt zijnde, hun gelijk reeds gezegt is, ongezond en opgeblaazen maakt.

Daar zijn jaaren, dat dit gewas met een groote menigte zwarte rupzen bezogt word, die het ten eenemaalen afknaagen en vernielen, men merkt dit zo dra niet, of men laat het aanſtonds afmaaijen, waar door dit ongedierte uitgeroeit word, en de planten lijden 'er geen de minste nadeel bij, en ſpruiten op nieuw uit.

Indien men zaad van dit gewas wil inzaamelen, zo ſnijd men 'er de bovenſte toppen, wanneer het zaad rijp is, af en ſpreid het op een kleed uit, om te droogen, waar na het gedorscht word, en de ſteelen kunnen voorts, tot gebruik van voeder, afgemaait en ingezamelt worden.

Dit gewas is dus voordeelig om tot het gemelde gebruik te zaaijen, te meer om dat het wel 8 à 12 jaaren kan goed blijven, en gelijk gezegt is, jaarlijks wel 4 à 5 maal gemaait kan worden, ſpruitende geduurig weer uit de afgeſneedene ſteelen op 't nieuw uit; dog dewijl het een goede, losſe, vrugtbaare wel bearbeide grond begeert, om wel te groeijen, zo kan het in veele ſchraale gronden, daar het voeder voor het vee doorgaans ontbreekt, niet te paſſe koomen. Daar is nog een meedezoort van dit gewas, die de Heer LINNÆUS in 't vierde deel van zijne *Zweedſche gedenkſchriften*, *Zweedshooi* noemt, in 't latijn *Medicago*, *pedunculis racemoſis*, *leguminibus lunatis*, *caule proſtrato*, *Spec. Plant.* zijnde de *Medica flavo flore*, CLUSII *Hist.* welke weinig van het *Burgondisch hooi* verſchilt, dan alleen dat de bloemen geel en de peulen minder of halve maans-wijze gedraait zijn; als meede dat de ſteelen niet regt opwaarts ſtaan, maar meest neerwaarts hangen: Deeze plant, die natuurlijk in 't wilde in *Zweeden*, gelijk ook op veele plaatzen van *Hoogduitschland* groeit, word door LINNÆUS zeer aangepreezen, om tot voeder voor het vee te zaaijen, om dat ze even zo ſmaakelijk en voedzaam, zo wel groen als gedroogt, voor het vee is, als 't *Burgondisch hooi*, en in allerleij gronden, zelfs in ſchraale en dorre tierig wil groeijen; ook verſcheide jaaren lang duurt, en zonder veel moeite of toeverzigt gemakkelijk is te kweeken: Dit *Zweeds-hooi* zou derhalven zeer gevoeglijk en nuttig zijn, om 't zelve in plaats van het *Burgondiſche-hooi*, in ſchraale gronden, tot voeder voor de beeſten te zaaijen, en 'er konstweiden van te maaken, te meer, als men aanmerkt, dat het in ſlegte gronden, daar het beeſte-voeder ſchaars is, wel groeijen wil, en ligt te bouwen is.

Daar zijn nog meer andere gewaſsen, waar van men konst-weiden kan toeſtellen, als *roode* en *witte klaver*, *haane-kammetjes*, *rog-gras*, *wilde wikken* of *vitzen*; en *biezengras* (*triglochin*, LINN.) en misſchien meer andere; dog hier van zal onder het artikel van WEIDE meer geſprooken worden.

Eigenſchappen. In de medicijnen is het *Burgondischhooi* van weinig gebruik, maar men zegt, dat het verkoelende, opdroogende en heel dienſtig is in allerleij gezwellen; het drooge zaad word van zommige, gepoeijert zijnde, gebruikt in de ſpijzen, dewijl het aan dezelve, zo men zegt, een aangenaame ſmaak geeft. Men vind dit zaad in de groote koopſteeden, als *Amſterdam*, *Frankfort*, enz. bij de voornaame zaad-verkoopers of drogisten, te koop.

BURGONDISCH PIK; *Pijn-harst*; in 't latijn *Reſina Pini*; is een geelagtig hars of pik, dat natuurlijk van zelfs, of door inſnijding, uit de *pijn-boomen* vloeit, en veel in *Burgondien* en elders van de boeren vergadert word.

BURGEMEESTER, zie KOK-MEEUW.

BURSALIS; deeze naam draagt de Spier van 't ſchenkel-been, het welk eigentlijk het inwendige darm-ſpiertje is.

BURSA PASTORIS, zie HERDERS-TASCH.

BUS-KKUID; *Schiet-poeijer*; in 't lat. *Pulvis pijrius*; dit poeijer, dat hedendaags genoeg bekent is, word gemaakt van *ſalpeter*, *ſwavel*, en *houts-koolen*. Het zelve is uitgevonden in *Duitschland*, ten tijden van keijzer CAREL IV, omtrent 't jaar 1373. door een Monnik, BARTHOLD SCHWARTZ, anders CONSTANTINUS ANGHLITZ genaamt, geboortig van *Frijburg*; hij was een liefhebber der *Chijmie*, en vond zo men zegt, dit zeer kragtige mengzel bij geval, als hij iets van de daar toe gebruikt wordende ingredienten in een vijzel geſtampt hadde, en zag dat zulks eensklaps vuur vattede; 't welk hem bewoog, om deeze zaake verder te onderzoeken, en daar door vervolgens het Bus-kruid voor het ſchietgeweer uitvond. Men verhaalt, dat hij deeze konst allereerſt aan de *Venetiaanen* zou hebben bekent gemaakt, welke daar op 't eerſte gebruik van het *Buskruid* in den oorlog gemaakt hebben, en door dit middel de overwinning tegen de *Genueezen*, omtrent het bovengemelde jaar, behaalden. Men heeft verſcheidene zoorten van Bus-kruid, als grover en fijner; waar van het eerste dient tot 't grof geſchut, en het fijne tot klein ſchiet-geweer.

Het *Bus-kruid* word op bezondere *kruid-moolens* door ſtamping, vermenging en zifting bereid; zijnde een gevaarlijk werk; men heeft niet zelden gezien, dat een zodaanige molen bij ongeluk in de lugt gevloogen is, en zeer veel verwoeſting aan de omleggende plaatzen, en aan menſchen veroorzaakt heeft: Om dit zo veel mogelijk voor te komen, worden zodanige molens gewoonlijk ver van de ſteeden en andere plaatzen afgelegen, gebouwt.

't *Buskruid* verſtrekt ook voor een goede medicijne tegen

gen heete en beſmettelijke koortzen, inzonderheid tegens de *Hongariſche ziekte* en heete *veld-* of *leger-koortſen*; men geeft 'er een vingerhoed vol gepoeijert in, bij het aankomen der ziekte, dat men daar na herhaalt.

BUSQUIERE; is de naam die in 't fransch gegeeven is, aan een zoort van verſierzel, dat de vrouwen en juffers, in plaats van een zogenaamde *ſlab*, langs het keurslijf voor de borst draagen, en dat uit linten, kanten, of iets diergelijks is zaamengeſtelt.

BUSTE, word genaamt een Borst-beeld, dat van ſteen, gijps, hout, lood, enz. gemaakt is, en op een *pedeſtal*, dat naar beneden toe ſmaller is, rust; ze worden ook wel op een plank met het *pedeſtal* geſchildert en uitgeſneeden; verbeeldende doorgaans 't afbeeldzel van een voornaam Perzoon, Keizer, Koning, Krijgsheld, Philoſooph, Geleerde, enz.; men plaatst dezelve tot ſieraad in de galerijen der gebouwen, als meede in de plaiſier-tuinen, op bekwaame plaatzen naast de ſcheerheggen, of in hoeken, maakende dezelve een goede vertooning.

BUTEA; door dit woord word zo veel als eene opblaazing of zwelling van het gantſche aangezigt verſtaan.

BUTEO, zie BUIZERT.

BUTOMUS LINNÆI, zie WATER-LISCH.

BUTOOR, zie ROERDOMP.

BUTORIUS, zie ACCIPITER BUTEO.

BUTIJRUM, zie BOTER.

BUTIJRUM ANTIMONII, zie BOTER VAN ANTIMONIE.

BUX-BOOM, zie PALM BOOM.

BUXUS, zie PALM-BOOM.

BIJBEL; in 't latijn *Biblia*, is van het griekſche woord βίβλια afkomſtig, en betekent zo veel als een Boek of Boeken bij uitneementheid, en dat wegens deszelfs voortreffelijkheid aldus genaamt is: Door het woord Bijbel, word de gantſche Heilige Schriftuur verſtaan, behelzende het Oude en Nieuwe Testament.

BIJE, zie HONING-BIJE.

BIJEN-EETER; is een Vogelen-geſlagt, waar van LINNÆUS vier zoorten optelt, en tot deszelfs kenmerken ſtelt, een gekromde, zaamengedrukte en gekielde bek; de tong aan zijn tip geplooit; de vingeren met het onderſte lid te zaamen gehegt, dog de agter-vinger los, en op zig zelven.

De 1ſte *Apiaster*, of gewoone Bijen-eeter genaamt, (*Merops dorſo ferrugineo, abdomine caudâque viride coeruleſcente, rectricibus duabus longioribus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Vogel die een weinig grooter is dan een *ſpreeuw*, zijn bek is omtrent twee, en zijn ſtaart over de vier duimen lang; deszelfs koleur is van bovenen bleek-vaal, met een ſchaduwe van kaſtanje-bruin en groen; van onderen is hij zeegroen-blauw, en aan de ſtuit groenagtig na den geelen trekkende; van bovenen is de kop blauwagtig, dog van agteren, zo als ook de hals, kastanje-bruin; de keel is goud-geel; van boven zijn de ſtaart-pennen blauw-verwig met een roſſe ſchaduwe, en de zijdelingzen hebben inwaarts aschgrauwe randen, vertoonende dezelve zig als afgeknipt, en aan de tippen een weinig uitgerand, daar de twee middelſten ſpits en lang zijn; bek en nagelen zijn zwartagtig, en de pooten bruin-rood.

Deeze Vogel woont in de meeſte *Oosterſche* landen, dog inzonderheid op het Eiland *Candia*; men vind hem nogthans ook in *Italien* en *Frankrijk*, dog in *Engeland*, *Duitschland*, en meerder noordwaards gelegene Landſchappen ziet men hem zeer zelden; de naam van *Bijeneeter* heeft hij zo wel als de overige zoorten van zijn geſlagt verkreegen, dewijl hij voornaamelijk op *bijen* en andere inſecten van dien aart, aast, ſchoon hij ook het zaad van zommige planten tot zijn voedzel gebruikt.

De 2de, die de naam van *Merops viridis*, of *groene Bijen-eeter* draagt; (*Merops dorſo ferrugineo, abdomine alisque viridibus, gula caudaque coeruleis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is niet grooter dan een mosch, dog zijn lighaam is langer, dewijl hij een bek van anderhalf duim heeft; over het geheele lijf is zijn koleur groenagtig-blauw met een goudgeele glans, de vlerken zijn vaal, de ſmalle ſtaartpennen aan de enden zwart; de bek meede zwart, en de pooten en nagelen bruin; hij woont op *Madagascar*, *Bengalen*, en meer andere plaatzen van de *Oost-Indiën*.

De 3de noemt KLEIN *Merops cinereus*, of *aschgrauwe Bijen-eeter*, (*Merops rubro flavoque variegatus, ſubtus flavo rubeſcens, rectricibus duabus longiſſimis rubris*, LINN. *Sijſt. Nat.*) en is na alle gedagten dat vogeltje, het geen SEBA (*Muſ.* 1. *p.* 50. *t.* 30. *f.* 10.) zegt, dat die van Mexico *Quauhcilui* noemen, zijnde zo groot als onze *mosſchen*, dog heeft een langen ſtaart; zijn koleur is van bovenen grijs, met rood en geel gemengelt, en van onderen bleek-geel met een roode ſchaduwe; zijn kop en zijdelingze ſtaartpennen zijn grijs, dog de twee middelſten rood, en zeer lang uitſteekende; de bek is eindelijk glimmend-groen; men vind hem in *Mexico*, *Peru*, enz.

De 4de en laatſte zoort van dit Vogel-geſlagt, door LINNÆUS beſchreeven, en die hij in zijn *Sijſt. Natur.* *Merops griſeus*, *ani regione flava*, *cauda longiſſima* noemt; is grijs van koleur, met een geele ſtuit, en een lange ſtaart; woont in *Æthiopien*, enz.

BIJGELOOF; in 't latijn *Superſtitio*; ook *Waan-geloof* en *Over-geloof* genaamt, kan men verſcheidene betekenisſen aan hegten, als

I. Een valſche Godsdienst, of wel een zulke Godsdienst, die aan geſchapene dingen de eere bewijst, welke alleen aan den waaren God toekoomt: Van dien aart is de Godsdienst der Heidenen, die zon, maan, met handen gemaakte beelden, ja zommige zelfs den duivel aanbidden.

II. Is het Bijgeloof, wanneer men met een al te groote ſchroom en naukeurigheid, zonder behoorlijke waarneeming van tijd en omſtandigheden, zommige zaaken, die niet eigentlijk tot het weezen der Godsdienst zelven behooren, maar enkel als een *acceſſoir* of gevolg kunnen aangemerkt worden, waarneemt.

III. Word Bijgeloof genaamt, wanneer iemand het huilen van een hond, breeken van een ſpiegel, getal van dertien aan een tafel, en meer andere dingen van dien aart, als een voorteeken van eenig ongelukkig en akelig toeval aanmerkt.

IV. Is het Bijgeloof, zig van zogenaamde *Kopkekijkſters*, *Waarzegſters*, enz. te bedienen, om deeze en geene toekoomende zaaken gewaar te worden: Deeze Bedriegſters, dat doorgaans een allerondeugendst volkje is, zijn gewoonlijk wel zo loos, zig naukeurig van alles te onderrigten, wat die geene betreft, die hun koomt raadpleegen, en hier gronden zij hunne zogenaamde waarzeggingen en antwoorden op; raakt dit eens, zo als het ligt kan treffen, dan worden hunne antwoorden als orakels

orakels aangemerkt; en dewijl het gewoonlijk menſchen zonder oordeel zijn, die hun koomen raadpleegen, valt het hun niet bezwaarlijk, de zulken wat wijs te maaken, en het geld uit de zak te lokken; zeer voorzigtig en heilzaam hebben 's Lands Overheden, door hunne Placaaten, tegens dit ſchuim, die zulke ſlegte grondbeginzelen, inzonderheid zo ſchaadelijk voor de jeugd inboezemen, gewaakt.

BIJL-BRIEF; die ook wel *Water-brief* genaamt word, is eigentlijk de *Obligatie*, of om beter te zeggen, het *Reverſaal*, waar door blijkt, dat iemand hijpotheecq heeft, op een zodanig Schip, dat door den Scheeps-timmerman op water regt is verkogt, en welk hijpotheecq volkomen zijn kragt houd, tot zo lange de koop-penningen ten eenemaalen voldaan zijn: De vereischtens van een *Bijl-brief* zijn 1. dat de naam van het Schip 'er in uitgedrukt ſta; 2. de voorwaarden, waar op de koop is geſchied; 3. hoe veel 'er op betaalt is, en wat zom 'er is op ſchuldig gebleeven; 4. hoe veel intresſen daar jaarlijks van zullen betaalt worden; 5. dat ſchip, masten, ankers, touwen, zeil en treil, als meede de perzoon en overige goederen van den koper, daar voor ſpeciaal verbonden worden. Een dusdanige *Bijl-brief* heeft preferentie boven alle andere ſchulden, op de waarde van het ſchip met zijn toebehooren, behalven indien 'er een *Bodemerij-brief* is, waar voor hij moet agter ſtaan; ook dient men verdagt te zijn, dat men in de Provintie van Holland van een dusdanige *Bijl-brief* de veertigſte penning moet betaalen.

BIJL-BUIK; in 't latijn *Gaſteropeleſus*, ook *Sterniola*, (*Clupea pinnis flavis ventralibus minutiſſimis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Is een Vischje, onder het geſlagt der *Haringen* behoorende; word ons beſchreeven, twee en een vierde duim lang te zijn, en blauwagtig zilver-koleurig; het lijf is hooger dan breed, kort, zaamengedrukt, geſchubd en weerloos; buik en borst loopen zeer uit, en koomen in een ſmalle bijlswijze of gekielde ſtompe ſcherpte te zaamen; de navel heeft hij in 't midden van 't lijf; zijn kop is kort, hooger dan breed, ongewapent en ongeſchubt; de bek zit aan de tip van de kop; hij heeft kleine tanden in de kaaken, weerlooze vinnen, de rugvin op het end van de rug zittende en klein, heeft geen buik-vinnen; het woont in *Surinamen*.

BIJLTJES-KRUID, in 't latijn *Securidaca*: Daar zijn twee zoorten van dit gewas, als 1. Het *Groote Bijltjes-kruid*; *Hedijſarum*, of *Securidaca major*, DODON. (*Coronilla herbacea, leguminibus falcato-gladiatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. Het *Kleine Bijltjes-kruid*; *Hedijſarum*, of *Securidaca minor*, DODON. (*Aſtragalus cauleſcens procumbens, leguminibus ſubulatis recurvatis glabris*, LINN. *Spec. Plantar.*)

De eerſte zoort groeit met takkige nederwaars leggende ſteelen en geveerde bladen, veele kleine langwerpige bladjes aan een hooftſteel zittende, op de wijze der *linzen* of *wikken*; de vlinterswijze bloemen zijn geel, komende kroonsgewijze voort aan een lange hooftſteel, waar op lange peultjes volgen, die wat omgekromt z'jn. Deeze groeit in *Italien* en *Spanjen* tusſchen de graangewaſsen, en is eenjaarig.

De tweede zoort gelijkt zeer wel naar de eerſte, maar is in alle deelen kleinder, en de peulen zijn veel meer omgekromt naar buitenwaarts. Deeze groeit in *Zuid-Frankrijk* en *Italien*, ook in zommige zuidelijke Landſchappen van *Duitſchland*, en is meede eenjaarig.

Bij ons kweekt men deeze gewasſen in de bloemtuinen, het welke ligtelijk geſchied door 't zaad, dat men in het voorjaar zaait, ter plaatze, daar ze zullen blijven ſtaan, dewijl ze het verplanten niet wel kunnen verdraagen.

BIJNE, zie MOUT.

BIJSSUS, zegt men, een zoort van kostbaar Egijptisch Vlas te zijn; weshalven het woord *Bijſſinus* niet door purperverwig, gelijk zommige doen, maar voor een kostbaar *Lijnwaat* moet vertaalt worden. Dog men weet niet zeker, wat de Ouden eigentlijk voor een ſtoffe door dit woord *Bijſſus* verſtonden, dewijl ze veelerlei ſpinbaare dingen, die kostbaarder als wol waaren, onder die naam verwarden.

BIJSSUS LINNÆI, is een planten-geſlagt der *wieren* (*algæ*), zijnde een aart van klein mosch, waar van verſcheide zoorten zijn; groeijende op oud verrot hout, ſteenen, vogtige aarde, enz.

BIJSSUS; *Pinna marina*, is een zoort van kegelformige *Zee-ſlakken* of *Moſſelen*, die in tweën gedeelt, en van buiten donker van koleur, maar van binnen groen, glad en blinkend zijn; zij kunnen de lengte van twee, en in 't midden de breette van een halve voet verkrijgen, daar van binnen een kleine en goede eetbaare visch in is: Daar zijn verſcheidene zoorten van, men vind 'er zomtijds ook groote paarlen in, van een donker-roode of bruine koleur, die niet volkomen rond zijn; uit het onderſte gedeelte van deezen moſſel, die in een zeer ſtomp ſpits eindigt, koomt een bos zijde voort van een roode of bruine koleur, en 5 à 6 duimen lengte, die eigentlijk *Bijſſus* genaamt word; waar van zig deeze visch bedient, om zig daar meede aan de ligbaamen vast te hegten, daar hij ſtil wil blijven: Van deeze zijde bereid men, na dat ze in de kelder vogtig en zagt gemaakt, vervolgens gekemt en geſponnen is, kouſen en andere werken, die zeldzaam zijn; en misſchien is deeze zijde de *Bijſſus* der ouden. Men vind deeze Mosſel in de *Italiaanſche Zeën*, als meede ook in *Provence* en elders; de *Venetiaanen* noemen ze *Aſtura*, en de *Napolitaanen* *Perna*.

BIJT-MIDDEL, *Doorknaagend* of *Brandend Middel*; in 't latijn *Ruptorium*, is zodanig een middel, dat ſterk in de huid en vleesch bijt, en waar van zig de Heelmeesters bedienen, om de harde gezwellen, zonder inſnijding te openen; gelijk daar zijn de *lapis infernalis* of *helſche ſteen*; *butijrum antimonii*; *ſublimaat*; ſterke *zeepzijders loog*; *kalk*, enz. Men kan ook de volgende *bijtſteen* (*lapis ſepticus*) bereiden.

Neemt *potasch* en *levendige kalk*, van elk even veel, *water* drie maal zo veel; laat het twee dagen ſtaan weeken, het zomtijds omroerende, daar na de loog doorgezijgt hebbende, dampt dezelve over het vuur uit, tot droogwordens toe; doet dan de *masſa* in een *ſmeltkroes*, en laat ze zo lang in een heevig vuur blijven, tot dat ze gelijk *olie* vloeit, dan op een warme platte plaat geſtort zijnde, ſnijd 'er, dewijl het nog taai is, bekwaame groote ſtukken van, die men in een glazen vat wel geſloten bewaart.

Maar het dient aangemerkt, dat 'er voorzigtig met diergelijke dingen moet omgegaan worden. Zie ook CAUSTICA.

BIJVOET, *St. Jans-gordel*, in 't latijn *Artemiſia*: Daar zijn twee zoorten van dit kruid-gewas; als

1. De breedbladige *Bijvoet*; *Artemiſia latifolia*, DODON. (*Artemiſia foliis pinnatifidis planis inciſis, ſubtus tomentoſis; racemis ſimplicibus, floribus ovatis; radio quinque floro*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De

2. De ſmalbladige *Bijvoet*; *Artemiſia tenuifolia*, DODON.

Beſchrijving. Dit gewas, te weeten de eerſte zoort, ſchiet uit een houtagtige wortel, ronde getakte ſtengen op, ter hoogte van twee en een tweede à drie voeten, die wit en zomtijds ook wel roodagtig zijn; waar aan breede diep geſnippelde en gekurvene bladen voortkoomen, zijnde van bovenen groen, en van onderen wit of grijsagtig, en worden naar boven toe geduurig kleinder; de bloemen komen bovenwaarts voort, in kleine ronde knoppen, op de wijze als de *alſem*: Dezelve groeit natuurlijk van zelfs in *Neder-* en *Hoogduitſchland*, *Frankrijk* en elders, naast de weegen, velden, akkers, en op vervallene plaatzen, in zandagtige gronden, en wel inzonderheid veel ontrent de zee. Daar is ook nog een meedezoort of verandering van, die fraaije wit-bonte bladen heeft.

De ſmalbladige zoort, gelijkt genoegzaam naar de voorige, maar heeft dunner ſteelen en takken, en de bladen zijn fijner of ſmaller geſnippelt, gelijk ook de bloemknopjes kleinder zijn: Deeze groeit in *Hoogduitſchland*, meest langs de grachten, beeken en waterſtroomen; en ze zijn beide langleevend.

Kweeking. Men kweekt ze ook in de hoven, tot het gebruik in de medicijnen, inzonderheid de eerste, 't welke ligt geſchied door ſcheuring of deeling der wortel-ſpruiten, in het voorjaar; beminnende een goede lieſt zandagtige grond.

Eigenſchap. In de geneeskunde is de *Bijvoet* van veel gebruik; te weeten de eerſte zoort; dezelve is matig verwarmend, openend, verſterkend, afvaagend en moeder-zuiverend, zijnde inzonderheid zeer dienſtig en van veel gebruik in de vrouwelijke gebreeken, als verſtopte ſtonden, opſtijging der moeder en maagde- of vrijſter-ziekte; bevordert de baaring, en drijft de nageboorte af, op allerlei wijze, 't zij versch of droog, gebruikt: In de Apotheeken maakt men 'er *water*, *conſerf*, *ſijroop* en *tinctuur* van, alle in de gemelde gebreeken zeer nuttig, en van veel gebruik zijnde.

Men kan zeggen, dat de *Bijvoet* een der heilzaamſte kruiden voor de Baarmoeder is, zij kan daar in niet de minſte onreinigheid lijden; derhalven, als men met een afkookzel daar van der vrouwen buik en heimelijke deelen ſtooft, doet het de ſtonden voortkoomen, en drijft alles, wat 'er binnen van kwaade ſtoffen ſchuilt, uit; zelfs de vrugt, zo ze dood is, en de nageboorte.

Men prijst dit kruid ook tegens de vermoeidheid, en men zegt, dat als een reiziger het zelve bij zig draagt, dezelve niet ligt moede word; of als men de voeten baait in een voet-bad met *Bijvoet* bereid, zulks de vermoeidheid wegneemt.

Daar worden zomtijds oude doode wortelen onder aan de *Bijvoet* gevonden, die door de verrotting zwart zijn, en de gedaante en 't aanzien van koolen hebben; van onkundige ook daar voor gehouden worden: Het gemeene volk heeft bij ouds, zeer veel bijgelovigheeden en beuzelingen aan deze zogenaamde koolen gehegt, die misſchien nog hier en daar in weezen zijn, maar men zegt, dezelve een zeer goed middel tegen de vallende ziekte te zijn. Men vind diergelijke koolen, of zwarte wortelen, ook zomtijds aan de *alſem*, *weegbree* en andere planten.

BIJVOET (TURKSCHE); *Artemiſia Turcica*, dus word ook het *Druiven-kruid* genaamt; zie aldaar.

C.

CAA-APIA; is een kleine Plant, die in *Braſil* en elders in de *West-Indiën* groeit, hebbende bladen die blinkend groen van bovenen, en witagtig van onderen zijn; haare wortel gelijkt, zo in gedaante als koleur, wel naar de *Ipecacuanha-wortel*, dog is wat geelagtiger-grijs, en word derhalven veel met dezelve verzonden en daar voor verkogt, ze heeft egter geenzins die kragt, weshalven men zig daar voor moet wagten; men zegt, dat deeze geheele plant van de *Braſilianen* met veel nut tegens de beet der *ratel-ſlang* gebruikt word.

CAAPEBA; is een gewas, dat in *Braſilien* groeit, ſchietende uit de wortel, die gekronkelt is, en jong zijnde, omtrent de dikte van een vinger heeft en grauw is, dog volwaſſende, de omtrek van een arm bekoomt, en zwart word; ſterke klimmende ranken, waar meede het zig aan de nevenſtaande planten vast hegt; de bladen van zommige zijn rondagtig, en van andere hartformig; de bloemen, die tuſſchen de oxelen der bladen aan roſſe ſteeltjes in de maand van *Julij* voortkomen, zijn geelagtig; daar op volgt in ieder een zaad, zo groot als een erwt, zijnde van gedaante eijrond, en van buiten roodkoleurig, dog van binnen groen. Veele hebben deeze wortel gehouden voor de *contraijerva*, dog door nader onderzoek, ſchijnt ze de *pareira-brava* te weezen; deeze wortel, die van binnen vast en ſmeerig is, en een bitteragtigen ſmaak heeft, zegt men dienſtig te zijn, om de ſteen der blaas en nieren te vergruizen, als meede gift weerſtaande te zijn; men ſnijd de wortelen in ſchijven, en laat die dus eenige dagen in water of eenig ander vogt trekken, geevende dit een aangenaame ſmaak aan het water; ook kan men bladen en wortel te zaamen ſtooten, en 'er dan het zap uitwringen, en met wijn of eenige andere drank mengen.

CAARDEN, zie CARDONS en KAARDEN.

CABALE; is een geheime weetenſchap, die de *Hebreërs*, door overlevering en Goddelijke openbaaring waanen te bezitten, en door welke zij alle de geheimen der Godheid, en de werkingen der natuur verklaaren, beſtaande het meeſte daar van in diepzinnige vergelijkingen en overeenkomſten, die zij van de zaaken met 't hebreeuwſche alphabet maaken; veel vlugheid en verſtand vermerkt men in die verklaaringen, dog teffens ook een verregaande verwaantheid en bijgeloof.

CABALE; betekent in een figuurlijke zin, een ſocieteit of genoodſchap van menſchen, die in vertrouwen leeven, en dezelfde belangens aankleeven; dog gewoonlijk word het in een kwaade zin genomen, en op zulke lieden toegepast, die eenige geheime onderneemingen, of conſpiratien ſmeeden; dus zegt men, deeze menſchen hebben een *Cabale* tegens de regeering gemaakt. Ook word het woord *Cabale* veeltijds gebruikt, om uit te drukken, wanneer de leden van 't een of ander collegie het niet met malkanderen eens zijn, elk aan zijn kant kuipt, om meeſter van de ſtemmen te worden, hier van ſpruit het zeggen, *de Cabale van N. N. is meester geworden, en heeft zijn zin gekreegen*, enz.

CABAS; deeze naam draagen die korven van mat-

biezen gevlogten, waar in gewoonlijk de *vijgen* en *rozijnen* gepakt zijn, en tot ons overgebragt worden.

CABELJAUW, zie KABELJAUW.

CABINET; zo noemt men een klein bijzonder Vertrekje van een groot Heer, Koning, Prins, enz. naast het woon- of flaap-vertrek gelegen, waar in hij gewoon is, zijne geheime zaaken te verrigten; dus zegt men, *die Koning, of die Vorst is veeltijds met zijn Ministers in zijn Cabinet opgefloten*, om daar meede te kennen te geeven, dat hij werkzaam is, en de zaaken onder zijne oogen of tegenswoordigheid laat behandelen.

CABINET; betekent in de Tuinerij of Hoveniers-kunst 1. een van latwerk gemaakt en boven koepels- of dakswijze gefloten cierlijk Prieel, van een vierkante, agtkante of andere gedaante, en met één of meer ingangen, naar dat het te pasfe koomt, die veeltijds met colommen of zijd-pijlasters, van latwerk verbeeld, en *frontons*, benevens meer andere fieraaden, aan zodanig werk eigen, worden voorzien, en vervolgens het geheele werk wit of groen overgeverft: Men plaatst dezelve op het einde van een *allée*, of in de plaifier-bosquets, of ook elders, volgens een goede ordonnantie; en het is zeker, dat deeze *Cabinetten* een heerlijk gezigt in een tuin geeven; dog worden zelden anders gemaakt, dan in voornaame tuinen, dewijl ze veel kosten, zo wel om ze te vervaardigen, als in 't onderhouden, daar en boven worden ze ras bouwvallig, inzonderheid als 'er de hand niet geduurig aan gehouden word.

2. Betekent *Cabinet*, een van fcheerheggen fimpel geplant rond, vier- of agtkant, of andere figuur, van min of meerder groote, in een plaifier-boschje of elders, daar het in als befloten of verborgen is, en in het welke men uit een *allée* of ander pad gaan kan, dienende om daar in afgezondert te kunnen rusten, tot welken einde 'er tuinbanken of ftoelen in geplaatst zijn, ook beplant men dezelve, wegens de lommer, rondsom in of buiten de heggen met hoogftamde plantagie boomen, indien het niet in een lommerrijk *bosquet* is, en men verfiert ze ook wel met een beeld of *vaas* in 't midden, of met *busten* rondom tegen de heggen, ook wel, indien ze groot zijn, met een kleine vijver, droog kommetje van *gazon*, *cabinet* van latwerk, *berceaux*, enz. De eerfte zoort noemt men gewoonlijk *Cabinet van Treillage* of *Latwerk*; en de tweede *Cabinet van Hegwerk*, om ze te onderfcheiden.

CABINET, zodanig noemt men meede de een of de andere verzameling, het zij van Schilderijen, Penningen, opgezette Vogelen, of andere natuurkundige liefhebberijen; en dus is men gewoon te zeggen: *N. N. heeft een fchoon Cabinet van Naturalia, Schilderijen, Penningen, enz. nagelaaten.*

CABINET, verftaat men ook een zeker gemaakte Kast of Buffet door, van *eiken*, *nooteboomen* of ander hout vervaardigt, van binnen met laaden, enz. voorzien, en waar in men gewoon is, zaaken van belang, als meede linnen, enz te bergen en op te fluiten.

CABACHE, is een bekende en geagte Visch in *Oost-Indiën*, die ongeveer anderhalf voet lang, en 10 à 12 duimen dik is, zijn kop is eenigzins plat, en bijna vierkant, dog daar zijn twee zoorten van, als *grauwe* en *zwarte*, waar van deeze de beste zijn: Dezelve word 't meest gevangen in de rivier van *Siam*, en van de omleggende Volken zeer geagt: De Hollanders haalen dezelve ook in meenigte naar *Batavia*; en hij verftrekt, in de zon gedroogt zijnde, voor *falm* of *rookvleesch*.

CACABUS; dit woord gebruiken zommige fchrijvers voor een *Pan* of *Ketel*.

CACALIA; is een planten-geflagt, waar onder LINNÆUS veele vreemde planten bevat, die bij andere fchrijvers andere naamen dragen: Wij zullen hier alleen maar eenige zoorten melden, die het bekentfte zijn; als

1. De *Cacalia* met dikke ruige grijfe bladen, *Cacalia incano folio*, CLUSII; (*Cacalia foliis reniformibus acutis denticulatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Daar is ook een verandering, met bladen die niet grijs zijn.

2. De *Cacalia* met puntiger gladde bladen; *Cacalia glabro folio*, CLUSII.

3. De *Ethiopifche* heesteragtige *Cacalia*, met vleefchige platte lang-ronde blaaden; zijnde 't *Ant-Euphorbium* DODONÆI (*Cacalia caule fruticofo, foliis ovato-oblongis, petiolis basi linea triplici deductis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Befchrijving. De eerfte zoort, heeft taamelijk groote bijna ronde bladen, met hoeken, op de wijze als de *hoef-bladen*, daar ze ook van de oude kruid-kundigen als een meedezoort van geftelt is, zijnde van boven bleekgroen en van onderen grijs; dog zomtijds ook geheel groen: Uit de wortel fchiet een fteng op met takken, van anderhalf à twee voeten hoogte, op welkers toppen drie of meer paarsagtige vierbladige bloemtjes in een hooftje voortkomen, die daar na in ftuifjes veranderen, en langwerpige zaaden nalaaten.

De tweede gelijkt genoegzaam naar de eerfte, en is maar een verandering daar van, hebbende vetagtiger of dikker, gladde, groene bladen, en de bloemen zijn bleeker purperagtig.

De derde vreemde zoort, die een vreemde aart van *wolfsmelk* (*euphorbium*) is, fchiet uit dikke wortels, dikke vleefchige en zappige fteelen op, waar aan diergelijke dikke langwerpige bladen zitten; wordende *ant-euphorbium* genaamt, om dat men zegt, dat deszelfs zap, de fcherpheid van het *euphorbium* zoude temperen en verzagten: Men vind hetzelve afgebeeld in DODONÆUS.

Plaats. De beide eerfte zoorten, groeijen in de gebergtens van *Zwitzerland*, *Oostenrijk* en elders meer; zijnde langleevend. De derde zoort groeit in *Ethiopien* en in meer andere plaatzen van *Africa*, gelijk ook eenige meede zoorten daar van, bij LINNÆUS in zijn *Spec. Plant.* te zien.

Kweeking. De beide eerfte zoorten kunnen gekweekt worden als de *hoef-bladen*, zie aldaar. De derde vreemde zoort, met haare meedezoorten, zijn tedere planten, en moeten derhalven in de trek- en ftookasfen onderhouden worden, gefchiedende haare vermeerdering door fcheuring der wortel-fpruiten, of door fteeking van takjes in potten, die men in de runbak koeftert.

Gebruik. Deeze planten zijn bij ons van geen gebruik, maar de beide eerfte zoorten, fchijnen in kragten genoegzaam over een te koomen met de *hoef-bladen*, en men houd ze voor weekmaakend, verzagtend en wondheelend.

CACAO; *Cacavi*; *Kakauw*; *Chocolade-boontjes*; is de kern van een vreemde vrugt uit de *West-Indiën*, van gedaante en groote veel overeenkomst hebbende met de *Pistacien* of *Amandelen*, dog zijn eenigzins dikker en rondagtiger, en van koleur rood-bruinagtig, haar binnenfte pit of kern is violet-rosagtig, en heeft een eenigzins bittere dog niet onaangenaame fmaak, bevattende veel olie. Men heeft doorgaans twee zoorten van *Kakauw*; de eerfte zoort draagt de naam van *Caraques*, of *Caraques-kakauw*, om dat ze uit 't landfchap van die

naam

naam komt, welke wat grooter en platter is als de tweede zoort, die maar flegts *Kakauw*, of *Kakauw van de Eilanden*, genaamt word, om dat fe uit de *Antilliſche* en andere *Eilanden* van de *West-Indiën* gebragt worden.

Beſchrijving van de Cacao-boom.

De boom welke den *Kakauw* voortbrengt, word *Cacao-* of *Kakauw-boom* genaamt, in 't latijn *Cacao*, of *Arbor Cacavifera*, (*Theobroma foliis integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*) dezelve groeit tot een middelmaatige dikte, en hoogte, min of meer, naar den aart des gronds, en vormt meest doorgaans verſcheidene kroonen boven malkanderen; deszelfs hout is poreus en zeer ligt; de ſchorze tamelijk effen en van een ligte of donkere caneel-koleur, naar den ouderdom; deszelfs bladeren zijn ongeveer negen duimen lang, en 4 duimen omtrent het midden breed, die naar 't uiteinde puntig toeloopen, en aan dunne ſteelen van drie duimen lengte zitten, hebbende in het midden een ribbe waar uit aan ieder zijde 12 à 14 ſchuinze aderen, een om de andere, voortkoomen; deeze bladeren vallen na vervolg af, dog waar op geduurig weder andere volgen, zo dat de boom altijd groen is; zijne bloemen, die regulier vijfbladig roosformig en purperagtig, maar zeer klein en zonder reuk zijn, komen in menigte bij bosjes, aan de oxels der oude takken en bladen voort, dog die voor het grootste gedeelte afruijen, en op welke vrugten volgen, die na vier maanden, als ze volkomen zijn, de groote en hobbelige gedaante van een *konkommer* hebben, die aan 't uiteinde ſpits is, daar benevens geribt als een *meloen*, en bleekrood of geel van koleur zijn; deeze vrugten bevatten van binnen, 20 tot 30 en meer Amandelen, die wanneer de vrugten rijp zijn, door een witte lijmige ſtoffe omwonden en van elkander afgeſcheiden zijn, welke ſtoffe een lieffelijke zuurigheid bevat, die met de amandels in de mond genoomen, de tong op een aangenaame wijze ſtreelt en den dorst ſtilt. Deeze boom bloeit in alle tijden des jaars, dog 't meest omtrent de beide *ſolſtitien*; weshalven dezelve dus ook bijna 't geheele jaar door met vrugten belaaden is; van allerleij ouderdom, die na vervolg rijp worden; en het is aanmerkelijk, dat de bloemen en vrugten niet aan de kleine takken, maar uit de ſtam en hoofttakken voortkoomen, dog het welke aan dezelve niet alleen eigen is, maar ook gezien word aan de *Cocos-boom*, *Calbas-boom*, *Papaija*, en meer andere: Ook is 't zeldzaam, dat deeze *amandelen* de zaadſpruit (*germen*) van binnen niet aan het puntige eind, gelijk de *Europiſche amandelen*, maar aan het dikke eind hebben.

Plaats. Deeze boom groeit natuurlijk van zelfs in de bosſchen der heetſte gewesten van *America*, dog inzonderheid in 't landſchap *Mexico*, in de Provincien *Nicaragua* en *Guatimala*, gelijk ook langs de rivier der *Amazonen*, en op de kusten der *Caraques*, en elders. De Heer LINNÆUS, brengt bij deeze *Cacao-boom* nog een tweede zoort; die hij noemt *Theobroma foliis ſerratis*, *Spec. Plantar.* Deeze heeft bladen die naar de groote *ijpen-* of *olmboom* gelijken, en vrugten die ovaal-rond, wratagtig en purper-zwart zijn, wordende anders ook *Guazuma* genaamt, en groeit op *Jamaika*.

Kweeking. Wij zullen hier niet aanroeren, hoedanig de *Cacao-boomen* in *America* gecultiveert worden, en hoe men deszelfs vrugten inzamelt, droogt en bewaart, enz. dewijl zulks bij ons in *Europa*, daar deeze boom in de opene lugt niet groeijen en dus geen voordeel aanbrengen kan, van geen nut zoude zijn; wij zullen alleen maar zeggen, dat de *Kakauw-kweekerij* op veele plaatzen van *America*, zo wel op 't vaste land als op de eilanden, vrij aanmerkelijk en van veel belang is, wegens de koophandel en verzending van de *Kakauw*, naar bijna alle de gewesten der wereld; men legt tot dien einde aldaar *Kakauw-plantagien* aan, die men met veel zorgvuldigheid onderhoud; wordende deeze boomen van 't zaad, dat is, van de *Amandels* aangekweekt; dog die niet voor het vierde of vijfde jaar in haar volle kragt zijn.

Het zijn de *Spanjaarden* en *Portugeezen*, aan welke de *Indiaanen*, na dat ze omtrent 't jaar 1520 dit nieuwe wereldsdeel ontdekt en ingenomen hadden, 't eerst kennisſe van de *Kakauw* en deszelfs gebruik gegeeven hebben, namelijk om daar van de *Chocolade* te bereiden, waar van zij zig ook een geruimen tijd bedient hebben, eer dezelve aan andere Natien bekent geworden is: Hoe men de *Chocolade-koekjes* vervaardigt, en dezelve vervolgens tot een aangenaame drank bereid, zal in het artikel *Chocolade* aangeweezen worden; hier moeten we nog zeggen, dat men in *America* van de halfrijpe *Kakauw* ook, op de wijze als van de *oker-nooten*, een zeer aangenaam nat en ook droog confijt maakt, dat de maag verſterkt, zonder dezelve te verhitten, en welke ook naar *Europa* gebragt word, en inzonderheid uit de *Franſche Antilliſche* eilanden veel naar *Frankrijk* worden gevoert: Daar word ook eene olie uit de *Kakauw* met water gekookt, na dat dezelve gebraaden en op een ſteen tot een deeg gewreven is, die de conſiſtentie of dikte en koleur van witte boter heeft, en derhalven ook *Boter van Kakauw* genaamt word, en ook in plaats van boter kan genuttigt worden: Deeze olie heeft geen merkelijken reuk, maar die goede eigenſchap, dat ze nooit ranzig of ſtinkend word, nog ſchielijk opdroogt; in *Europa* gebragt zijnde, word ze tamelijk hard, als kaas, maar ſmelt ligt op een zagt vuur; men houd ze voor zeer pijnſtillend en dienſtig tegens ambeijen, jigt, enz., en inwendig tegen de ſcherpe vogten, die in verkoutheid op de borst vallen, met genoegzaame zuiker tot koekjes gemaakt, en daar van in de mond langzaam laatende ſmelten. De Spaanſche Dames bedienen zig van deeze olie tot een zeer goed blanketzel, of om een zagt en glad vel te maaken, want ze laat geen vettigheid of iets blinkends nog kwaade reuk na; en den geleerden Schrijver van de *Hiſtoire naturelle du Cacao*, merkt aan, dat zo men ooit de gewoonte der Ouden weder in gebruik wilde brengen, om zig met olie te wrijven, 'er geene zoude zijn, die de oogmerken welke de Ouden daar bij hadden, beter zoude beantwoorden, namelijk om daar door de deelen des lighaams te verſterken, en de ſpieren voor verſtijving te beſchermen, als meede om de zinkingen en meer andere pijnen af te keeren, enz.: Waar toe deeze olie in der daad goed zoude zijn, dewijl ze verzagt, ſchielijk opdroogt, en geen kwaade reuk van zig geeft; zelfs zoude men deeze olie ook, door vermenging met welruikende dingen, ligtelijk een aangenaame reuk kunnen geven; dog deeze zalving met olie, ſchoon ze van de Ouden als zeer nuttig aangepreezen en veel gebezigt is, is reeds zedert lang uit 't gebruik geraakt.

Manier om de olie of Boter uit de Kakauw te trekken.

Schoon de *Boter van Kakauw* voornamelijk in *America* gemaakt word, zo kan zulks egter ook hier te lande geſchieden, op de volgende wijze: Men braad van de

Kakauw, zo veel men wil, even zo als om 'er Chocolade-koekjes van te maaken; dan gezuivert en op een ſteen tot een pap gewreeven zijnde, doet men dezelve in een ruime ketel met kokend water op een helder vuur, en men laat het koken, tot dat 't water bijna geheel verkookt is, als wanneer men de ketel weder met water opvult en het zelve op 't nieuw kookt; door dit kooken zal de olie zig van de ſtoffe affcheiden en op de oppervlakte des waters gaan zitten, en naar maate dat ze met het water koud word, tot boter verſtijven; die men 'er vervolgens afneemt en bewaart: Indien dezelve niet wit genoeg was, zo heeft men ze maar in een ketel vol warm water te ſmelten, zo zullen 'er zig alle de vuile en aardagtige deelen affcheiden, en de boter zal witter en zuiverder worden. Men moet, om veel van deeze boter te verkrijgen, van de beste en verschte *Kakauw* neemen, die de meeſte olie-deelen bevatten. Ondertuſſchen is het zeeker, dat men 'er hier te lande niet zo veel boter en zo goed koop van krijgen kan, als in de *West-Indien*, daar men ze heel versch van de boomen heeft. Deeze boter kan ook dienen tot *Pomade* en tot 't *Lighaam* om Balzems te maaken.

CACHELOT, zie KAZILOT.

CACHET; is een klein zegeltje, het zij van goud, zilver, ſtaal, kristal, of eenige andere harde ſtoffe, waar op een wapen, of doorgetrokkene letters zijn geſneeden, en dan gebruikt wordende, om op het lak of ouwel van een brief te drukken, en dus dezelve te ſluiten: Deeze benaaming is van het Franſche woord *cacher* (verbergen) afkomſtig; dewijl het *cachet* tot een middel verſtrekt, om het ſchrift te verbergen.

CACHEXIA, zie SLIJM-ZUGT.

CACHINNANS, zie SPOTTER.

CACHLEX; hier worden zeekere ſteenen door verſtaan, die aan de oevers der zee, en andere wateren gevonden worden, en waar van GALENUS getuigt, dat dezelve gloeijend gemaakt, en in verſche melk gekoelt zijnde, aan die melk een genezende kragt tegens den buikloop meededeelt.

CACHOU, zie CATECHU.

CACHRIJS; *Libanotis* DODONÆI: (*Cachrijs foliis pinnatis, foliolis acutis multifidis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit gewas is een zoort van *Ferula*, of zeer daar na gelijkende, dat in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Sicilien* groeit: Ziet de afbeelding en beſchrijving van 't *Libanotis* in DODONÆUS, dat het zelfde ſchijnt te weezen; dog is bij ons weinig bekent en ook van geen gebruik.

CACHRIJS; dus word ook bij zommige ſchrijvers de *roosmarijn*, als meede deszelfs *zaad* genaamt; ook word deezen naam aan een takje van zommige boomen, als *eiken*, *dennen*, enz. gegeven.

CACHIJMIA; dit woord vind men bij THEOP. PARACELSUS gebruikt, om 'er een onvolkomen *metalisch lighaam*, of wel een onecht *metaal-ertz* meede uit te drukken.

CACOALEXITERIUM; bij zommige oude ſchrijvers vind men dit woord gebezigt, om een behoed-middel tegens 't vergift uit te drukken.

CACOCHIJLA; betekent een zodanige ſlegte voeding, dat 'er geen goede *Chijl* van kan voortkomen.

CACOCHIJLIA; hier door word het bederf in de ingewanden, door een kwaade *Chijl* voortkoomende begreepen.

CACOCHIJMA; hier door worden zodanige ſpijzen verſtaan, die tot een kwaad en ongezond voedzel ſtrekken.

CACOCHIJMIA; *Kwaadvogtigheid*, of *Kwaadbloedigheid*, waar door het aangezigt doorgaans opzwelt, of bol word, en waar van gemeenlijk de oorzaak is, dat de genotene ſpijzen, door een kwaade kooking der maag, in geen goeden *Chijl*, maar in veelerlei zuure, zoute, galagtige en andere rauwigheeden verandert worden, en waar door veelerlei ziektens kunnen vooortkoomen. Zie ook DIJSPEPSIA en MAAG.

CACODES; al het geene dat een kwaade, onaangenaame of bedorven reuk heeft, word onder deeze benaming begreepen; ook gebruikt HIPPOCRATES zomtijds dit woord, om het *braaken* meede uit te drukken.

CACOETHES; betekent een *Kwaadaartige Ziekte*; als meede *Wonden* of *Gezweeren*, die ongeneesbaar zijn.

CACOPHONIA; een *ſlegte ſtem* of *uitſpraak*: Ook word 'er een onaangenaame *klank* of *geluit* door begreepen.

CACOSITIA; *Walg* of *Affchrik* voor het eeten.

CACOSTMACHA; dus noemt men die ſpijzen, die de trek of eetlust beneemen, en voor de maag nadeelig zijn

CACOTROPHIA; is zo veel als een kwaade voeding.

CACTUS LINNÆI, zie MELOEN-DISTEL.

CACUBALUS, of *Cucubalus*; is een zoort van beſiëndraagend *hoener-beet* (*alſine*), zie aldaar.

CACUMINA, zie ANTHERA.

CADAVER; betekent een *Dood Lighaam*; een *Aas*.

CADIVUS, *Vrugten* die van zelfs afgevallen zijn.

CADMIA; *Calmeij*, *Clemeij*; is een *Mineraal*, waar van men zeer verward, en op verſcheiderhande wijze bij de oude en andere ſchrijvers gemeld vind; dog de zaake komt hier op uit dat 'er hooftzaakelijk 2 zoorten van *Cadmia* zijn, als 1. de *Cadmia nativa vel foſſilis*, die ook *Lapis calaminaris*, in het duitsch *Calmeij* of *Calamintſteen* genaamt word, en 2. de *Cadmia factitia vel plumbacea*, *ſive furnorum*, of *Lapis calaminaris factitius*, in 't duitsch *Cadmia* of *Oven-calmeij*: Van de eerſte zie *Calmeijſteen*; wat de tweede zoort betreft, dezelve is, volgens NEUMAN een aard of ſteenagtige ſtoffe, die bij de bereiding, van de door konst gemaakte *zink* toevalliger wijze ontſtaat, het geene dat bij de ſmelting van het *ertz*, daar de *zink* uit voortkomt, verbrand, en zig ter zijden van de ſmeltoven, in de gedaante van een asch-verwige korst en ſteen, aanzet; welke die eigenſchap heeft, om rood koper in geel koper te veranderen, en ook daartoe gebezigt kan worden, gelijk de *calmeij ſteen*: Deeze *zink* en *calmeij* word inzonderheid veel te *Goslar* in *Duitschland*, uit een zeekere *ertz* bereid, dat uit de digt daar bij zijnde *Rammelsberg* gehaalt word, welk *ertz* geen bijzondere *zink-ertz* is, maar allerlei metaalen en mineralien, als *goud*, *zilver*, *koper*, *ijzer*, *loot*, *zwavel*, *vitriool*, *calmeij*, enz., dog voor het grootſte gedeelte *loot* in zig bevat, en uit het welke de *zink*, enz. afgeſcheiden word. Ziet hier over meer onder ZINK.

Daar zijn egter nog meer andere ſtoffen, aan welke men de naam van *Cadmia* gegeeven heeft, ſchoon ze veel van malkanderen verſchillen, gelijk een zeeker *Arſenicaalsch ertz*, *Cobalth*, enz.

CADUCUS FLOS VEL CALIJX, betekent in de *botanie* een ras afvallende *Bloem* of *Bloem-kelk*.

CADUCUS MORBUS, OF EPILEPSIA; de *Vallende ziekte*, zie aldaar.

CADUS, betekent een *Wijnvat*, de groote van een *Oxhoofd* hebbende, dat 6 ankers of 240 mengelen houd.

CAECI COLUBRI, dus noemt COLUMELLA de *Buikwormen.*

CAECIAS, betekent de *Noord-ooste-wind.*

CAECILIA, zie BLIND-SLANG.

CAECILIA GLUTINOSA, zie BLIND-SLANGEN.

CAECILIA TENTACULATA, zie BLIND-SLANGEN.

CAEJAN, of *Cæijan;* is een *Oost-Indisch* Peulgewas, dat zeer veel naar onze *wikken* gelijkt, brengende kleine ronde groene erwten voort, van groote als *vogel-hagel*, en die men op de *Oost Indische* ſcheepen onder de *rijst* gebruikt.

CAELATURA; *Graveer-konst*; *Drijf-konst*, is die weetenſchap, om met 't een of ander werktuig, in *hout*, *ſteenen*, of *ertzen* te graveeren of te drijven.

CAELILABANI OLEUM; *Olie van Caelilaban*, of *Caeliawang*; is een Olie, die men zegt, dat op *Amboina* uit de wortel van de *nootemuscaat-* en *nagel-boomen* geſtookt word; ze is derhalven zeer *aromatijk* en heeft een verzagtende, pijnſtillende en verſterkende kragt, en word zeer gepreezen tegens de jicht, dog dewijl ze zeer heet is, en daar door de opperhuid zoude ontſteeken of ontvellen, zo word ze met andere dingen vermengt en verzagt. Deeze Olie is niet zeer gemeen, dog word in verſcheidene Nederlandſche Apotheeken en Drogiſte-winkels gevonden.

CAEMENTATIO, betekent gemeenlijk eene *te zaamenlijming* of *te zaamenmetzeling* door een hard wordende ſtoffe. In de Chijmie betekent het een zoort van *calcinatie*, welke zodanig geſchied, dat de ſtoffe, die men *calcineeren* wil, eerst tot dunne bladjes geſlagen of klein gemaakt, en daar na met gepoeijert *zout* of *zwavel*, of met beide teffens, of ook met een andere ſtoffe laagswijze, bij beurten (*ſtratum ſuper ſtratum*) in een ſmeltkroes of ander daar toe bekwaam aarden vat gedaan, en door middel van het vuur op verſcheiderhande wijzen gecalcineert word. Zie CEMENT en CEMENTEEREN.

CAESAREUS PARTUS; *Operatio Caeſarea*; *Keizerlijke Sneede*; is een Chijrurgicaale Operatie, waar door een kind, levendig of dood zijnde, uit 's moeders lighaam door een inſnijding gehaalt word: Ze word *Cæſars-* of *Keizerlijke Sneede* genaamt, om dat SCIPIO *de Africaan*, uit zijns moeders buik door middel van een ſneede (in 't latijn *cæſim*) gehaalt zijnde, om die reden *Cæſar* genaamt wierd.

CAESIUS, betekent helder groenagtig-blauw.

CAEVI-CERVUS, zie ELAND.

CAEIJAN, zie CAEJAN.

CAFFEE, zie COFFEE.

CAGASTRUM, deeze naam geeft TH. PARACELSUS aan het zaad der krankheden, die niet erffelijk aangebooren, maar toevallig kunnen genaamt worden, zo als de *Pleuris*, *Koortzen*, enz.

CAGOSANNA, zie IPECACUANHA.

CAINITO (*Chriſſophijllum* LINNÆI), is een heeſter-gewas, dat in de warme gewesten van *America* groeit, heeft eijronde bladen, die aan de benedenkant goud-geel zijn, en brengt gladde vrugten voort, zijnde van een appelagtige gedaante en purpere koleur: Een meedezoort hier van heeft vrugten van gedaante als *olijven.*

CAJOU, zie ACAJOU.

CAKILE, is een zoort van *Rakette*; zie aldaar.

CALABASSADE, zie CALBAS.

CALABURA (*Muntingia*, LINN *Spec. Plantar.*) is een boom-gewas, dat op 't Eiand *Jamaica* groeit, zijnde eene aart van *mespelen*; heeft bladen, welke na die van de *hazelnoot-boom* gelijken, en witte genavelde vrugten met veel korrels van binnen.

CALAF, *Calef* of *Ban*, ook *Saffaf* en *Zarneb* genaamt, is een zoort van Wilgeboom, die in *Sijrien*, *Perſien*, *Egijpten* en elders groeit; de bladen zijn gelijk die van onze *wilge-boom*, maar veel grooter, glad en witagtig; de bloemen zijn langwerpige witte wollige trosjes. De *Egijtenaaren* distilleeren uit deeze bloemen een water, dat ze *Macalef* of *Macahalef* noemen, en zeer prijzen en gebruiken als een verfriſchend en hartſterkend middel; ook voor een goed middel in de pest houden.

CALAMANDRINA, zie CHAMAEDRIS.

CALAMINARIS, zie CALMEIJ-STEEN.

CALAMINTE; in het latijn *Calamintha*, is een zoort van *munt* of *melisſe*, waar van verſcheide veranderingen zijn, als ten

1. De *gemeene* of *berg Calaminte* ook *Berg-munte* genaamt, *Calamintha montana*, DODONÆI; (*Melisſa pedunculis axillaribus dichotomis longitudine foliorum*, LINN. *Spec. Plant.*) Van deeze is 'er een verandering met vergulde bladen.

2. De *Berg-calaminte* met groote bloemen, *Calamintha magno flore*; (*Melisſa pedunculis axillaribus dichotomis longitudine florum*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Calaminte* met een reuk als *Poleij*, of *wilde Poleij*; *Calamintha palegii odore*; *Pulegium ſijlveſtre*, *ſive Nepeta*, DODONÆI; (*Melisſa pedunculis axillaribus dichotomis folio longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*) kleine en groote zoort, of die hooger ſtengen opſchiet.

4. De *grijſe Calaminte*, met bladen als *Baſilicum*; *Calamintha incana*, *ocijmi foliis*; (*Melisſa racemis terminalibus*, *pedunculis ſolitariis breviſſimis*, LINN. *Spec. Plant.*) deeze heeft de reuk ook als de *Poleij.*

5. De *heesteragtige Calaminte*, met bladen als 't *Marum*; (*Melisſa fruticoſa*, *ramis attenuatis virgatis*, *foliis ſubtus tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerſte zoort is de bekentſte, en 't meest gebruikelijkſte in de medicijnen; men vind dezelve met de derde zoort beſchreeven en afgebeeld in DODONÆUS.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk op de berg- en ſchaduwagtige plaatzen van *Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen* en elders. De tweede zoort groeit op diergelijke plaatzen, in *Savojen*, enz. De derde zoort word in *Engeland*, *Zwitzerland*, *Frankrijk* en *Italien* gevonden, op kleiagtige akkers of braak-landen en elders, op zommige plaatzen meer. De vierde zoort groeit in *Zuid-Frankrijk* omtrent *Montpelier* en elders. Eindelijk de vijfde zoort, hoort in *Spanjen* te huis; zijnde alle langleevende gewaſen.

Kweeking. Men kweekt, de eerſte zoort hier te lande zomtijds in de hoven; ze word ligtelijk voortgekweekt, gelijk ook de volgende drie zoorten, door ſcheuring of ook door het zaad, in het voorjaar; bemint lieſst een losſe, zandagtige grond, en verdraagt onze winterkoude taamelijk wel; dog de vierde en vijfde zoorten, zijn tederder, en moeten in potten geplant zijnde, 's winters in huis voor de vorst bewaart worden, inzonderheid de vijfde zoort.

Eigenſchappen. De eerſte zoort is inſnijdend, openend, verwarmend, opdroogend, pis- en ſtonden-drijvend; en word gepreezen tegens engborſtigheid, hoest, moeder-pijn en verſtopte ſtonden.

CALAMINTH-AARDE, is een zekere aarde, die

uit *ijzer-oker* beſtaat, en ook *oker* met *zink* bevat, dezelve word in het *Hartz-gebergte* gevonden.

CALAMINTH-STEEN, zie CALMEIJ-STEEN.

CALAMITIS, dus word een zoort van gemaakte *Cadmia* genaamt, die aan het ijzer, waar meede het geſtampte metaal geroert word, hangen blijſt, draagende deeze naam, om dat ze de gedaante als een penneſchacht (in het latijn *Calamus*) heeft.

CALAMOGROSTIS, is een zoort van getakt *Rietgras*; (*Gramen arundinaceum*), zijnde de vijfde zoort van riet (*arundo*) van LINNÆUS in zijn *Spec. Plant.*, dat op natte graſige plaatzen groeit.

CALAMUS-AROMATICUS, zie CALMUS-WORTEL.

CALAMUS SCRIPTORIUS, is de latijnſche naam van een *Schrijf-pen*.

CALAMUS SACCHARIFERUS, zie ZUIKER.

CALANDER, zie KALANDER.

CALAO, zie RHINOCEROS-VOGELEN.

CALAPPA, zie COCOS-BOOM.

CALBAS; *Kauwoorde*; *Pepoenen* of *Pompoenen*, in 't latijn *Cucurbita*; *Pepo*; daar zijn zeer veele veranderingen van, die voornaamelijk in de groote, gedaante en koleur der vrugten beſtaat, want men heeft *groote*, *middelmaatige*, *kleine*, *lange*, *ronde*, *platte*, *ſles-formige*, *ſchild-formige*, *peer-formige*, *groene*, *witte*, *geele*, *oranje-verwige*, *bonte* of *gevlekte*, *gladde*, *geribde*, *wratagtige*, enz., waar onder de groote langwerpige en ronde zoort, heel groot en zwaar kunnen worden, en zomtijds zelfs in den omtrek vijf of zes voeten beſlaan.

Beſchrijving. Deeze gewaſſen maaken lange en dikke ranken, gelijk de *concommers*, daar de bladen en bloemen ook naar gelijken, dog de bladen zijn rouwer, en de plant is in alle haare deelen grooter; de bloemen zijn geel of van zommige zoorten wit, en beſtaan in ruige klokjes, die meeſtendeels in vijf deelen tot den grond toe zijn afgeſneeden, de bloem afgevallen zijnde, verandert haar kelk in de vrugt, die, gelijk reeds gezegt is, na deszelfs zoort, min of meer grooter word, deeze vrugt is met een harde, houtige, geel, en ook wel groen-koleurige bast bedekt, deszelfs vleesch is min of meer voos, mergagtig, wit en heeft weinig ſmaak, het bevat veele langwerpige en platagtige zaaden, die met een harde, eenigzins houtige, wit- of grauwagtige bast overtrokken zijn, in deezen bast vind men een klein wit, zoet en lieffelijk ſmaakend pit beſloten, zijnde dit 't geen men gezuivert *Calbas-* of *Kauwoerde-zaad* noemt, de wortel van dit gewas is zeer teder, en vezelig, de ranken hegten zig, door middel van klawiertjes, aan paalen, priëelen, heggen, of al wat omtrent haar is, vast; maar zonder deeze ſteunzels, kruipen ze langs de aarde.

Plaats. Deeze gewaſſen, die alle eenjaarig zijn, groeijen natuurlijk in verſchillige warme gewesten van *America*, dog van zommige zoorten of veranderingen is de eigentlijke groeiplaats bij ons niet bekent.

Kweeking. Dezelve worden door haar zaad voortgekweekt, dat men in 't laatst van *April*, of in *Maij*, in een goede, vette welbemeste aarde zaait, in ronde kuiltjes, in elk eenige korrels, en de kuiltjes op 6 à 8 voeten afſtand, of men zaait ze op een oude meſthoop, of in een broeibak, dat van het voorige gewas ontledigt is, zo zullen ze niet nalaaten, wel te groeijen, en hebben verder geen hulpe nodig, alleen maar, dat men ze bij aanhoudende droogte, met het nodige vogt voorzien moet, dewijl ze veel vogt beminnen; en onder de half volwaſſene vrugten, moet men een platte ſteen of plank leggen, om dat ze anders plakkig worden of rotten; maar als de ranken in de hoogte groeijen, moet men de groote zoorten, met iets onder de vrugten te zetten, wegens haare zwaarte, onderſteunen.

Eigenſchappen. Het vleesch van de rijpe *Calbaſſen*, te weeten van de groote zoort, is vogtmaakende, verkoelende, verfriſſchende, verzagtende, en taamelijk voedzaam, dog men eet ze nooit rauw, maar gekookt of gefruit zijnde, en maakt 'er met *zuiker* een *confijt* van.

In de Geneeskunde word het zaad gebruikt tot *emulſien*, gelijk de *comcommer-* en *meloen-zaaden*, zijnde een van de *vier groote verkoelende zaaden*, het zaad is meede openende en goed voor de borſt, daar kan ook een olie uitgeperſt worden, die zeer geroemt word, om de huid of het vel te verzagten, de overige deelen der plant zijn van geen gebruik, maar men zegt, dat de groene bladen op de borſten gelegt, de melk der zuigvrouwen doet opdroogen.

Als men de rijpe *Calbaſſen* laat opdroogen, en dan de binnenſte drooge zagte ſtoffe 'er van boven uithaalt, kunnen dezelve dienen tot goede flesſen, om 'er water of ander nat in te doen, want de ſchors word in 't opdroogen even zo hard als hout, en laat geen vogt door; men bedient zig hier toe inzonderheid van die zoort van *Calbaſſen*, die de gedaante van flesſen hebben, waar van de *Pelgrims* of Beedevaarts-reizigers veel gebruik maaken, inzonderheid in de *Oosterſche* landen.

Hoe men de Calbaſſen van buiten kan verfieren.

Wil men eene aardigheid en verfierzel op de ſchors der *Calbaſſen* van buiten maaken, door daar op een figuur te vertoonen, welke op dezelve ſchijnt gewaſſen te zijn; zo tekent op een nog groeijende *Calbas*, die maar half volwaſſen of iets verder is, een figuur, zo als gij wilt; bij voorbeeld, een beeld, gevlogten naam, wapen, enz., neemt dan een ſcherpe naalde, in een ſteeltje vast gemaakt, en ſcraapt daar meede de te eening netjes na, zo dat het een weinig in de ſchors komt; zo zal de figuur in de ſchors als een eelt begroeijen, en zig vervolgens op de rijpe vrugt niet onaangenaam vertonen, zo dat onkundigen zullen denken, dat zulks van zelfs aldus gegroeit is. Diergelijke figuuren kan men ook op *appelen*, *peeren*, *meloenen*, *citrullen*, en meer andere vrugten op dezelfde wijze doen groeijen.

Om een Pap van de Calbaſſen te maaken.

Neemt rijpe vleeſchige *Calbaſſen*, zijnde de groote lange zoort de beste, ſnijd 'er het vleesch zuiver uit, kookt zulks met wat *melk* week, en roert het met een houten lepel klein, doet 'er dan nog meer *melk*, met wat fijn *meel*, een weinig *zout*, en twee of meer geklopte *eijerdooijers* bij, en kookt 't al omroerende gaar, of tot dat het dik genoeg is; men kan 'er ook wat fijn geraspte *citroenſchil* en *zuiker* meede bij kooken, als men wil.

Hoe men de Calbaſſen fruit.

Neemt het vleesch van de *Calbaſſen*, ſnijd het in dunne ſchijven, maakt dan *boter* in de koek-pan heet, en fruit daar in de ſchijven; men kan de ſtukken ook eerst met wat *meel* of fijn geſtooten *biscuit* beſtrooijen, of in een beſlag van *melk*, *meel* en *eijeren* omwentelen.

Om

Om de Calbasſen te confijten.

Men neemt het vleesch van even rijpe goede *Calbasſen*, ſnijd het in bekwaame ſtukken, kookt ze wat in *water*, maar niet te week, dan uit het water genomen, laat ze op een gaatjes-pan verlekken; maakt dan een geclarificeerde *ſijroop* van *zuiker*, die taamelijk dik is, giet die, wat verkoelt zijnde, over de ſtukken *Calbasſen*, na dat men ze in een confijtuur-glas of pot gelegt heeft, en bind het toe; als het dan dus ongeveer agt dagen geſtaan heeft, giet men de ſijroop af, kookt dezelve wederom tot een bekwaame dikte, en giet hem daar na weder over; het welke men nog eens of meermaalen moet hervatten, zo lange tot dat men ziet, dat de ſijroop niet meer waterig word, maar dik blijft. Men kan ook, zo men wil, wat *caneel* en *kruid-nagels*, of beter *citroen-ſchil* bij de *ſijroop* in 't kooken voegen, om het *confijt* aangenaamer te maaken. Dit *confijt* word veel van de *Spanjaarden* en *Portugeezen* bereid, en zij noemen het zelve *Calabasſade*, zijnde verkoelende en dorſtſtillende in allerlei koortzen.

CALBASSE-BOOM; *Kauworde-Boom*; *Guineeſche Calbas*, in zijn natuurlijke groeiplaats *Cujete* genaamt; in 't latijn *Arbor cucurbitifera*; (*Creſcentia*, LINN. *Spec. Plant.*) dit is een *Americaanſche Boom*, welke vrugten als *Calbasſen* draagt.

Beſchrijving. Deeze Boom, die de groote van een appelboom verkrijgt, heeft bladen die vijf à zes duimen lang, een duim breed, en aan het uiteinde puntig zijn, groeijende digt bij malkander langs de takken, deszelfs bloemen zijn wit, en hebben de gedaante van klokjes, waar op langwerpige vrugten volgen, die de gedaante van *Calbasſen* hebben, en eerst groen zijn, maar daar na in het droogen grijs worden; men vind 'er ook eenige veranderingen van, welkers onderſcheid hooftzaakelijk beſtaat, in de groote en gedaante, want zommige zijn groot, andere klein, zommige rond en andere langwerpig rond, enz.

Het vleesch deezer vrugten is zuuragtig, en wat te zamen trekkend, egter niet onaangenaam van ſmaak; maar in de zaaden, die de groote van appelkorrels, en de gedaante van niertjes hebben, bruin van koleur, en overal verſpreid zijn; hebben daar bij een zeer vette ſmaak, lekkerder, zo men zegt, als de zoete *amandelen*.

Plaats. Dezelve groeit natuurlijk in de heete gewesten van *America*, inzonderheid in *Braſilien*, *Virginien*, *Nieuw-Spanjen*, als meede op het *Eiland Jamaica*, op de *Antilliſche Eilanden*, en elders: Hij is uit *America* ook naar *Africa*, op de kust van *Guinea* overgebragt, daar hij nu meede veel gekweekt word.

Gebruik. De vrugten van deze boom, die eigentlijk *Cajete* in *Nieuw-Spanjen*; *Couis* in de *Franſche Antilles*, en *Machomana* in *Guinea* genaamt worden, zijn bij de *Indiaanen* en *Negers* van een groot gebruik, want dewijl de ſchors deezer vrugten zeer hard is, zo maaken zij van dezelve, na dat zij 'er het vleesch uit gehaalt hebben, veelerlei groote en kleine vaten van, als *emmers*, *vleſſen*, *kommen*, *ſchotelen*, *borden* en meer andere dingen, tot 't keuken- en ander gebruik dienſtig, waar van zig zelfs ook de *Colonisten* bedienen. De *Indiaanen* polijſten veele van deeze vaten, van buiten glad, en beſchilderen dezelve niet onaardig met *roucou*, *indigo* en andere koleuren; zommige vercieren daar en boven eenige deezer vaten, met fraaije veeren, en bewaaren ze in hunne hutten, als een cieraad, of tot heidenſche bijgelovigheeden en afgoderijen.

Uit het witte vleesch deezer vrugten, weeten de *Indiaanen* ook een drank te bereiden, die naar onze *limonade* gelijkt; en met het zap doen de vrouwen de melk ſtremmen: Ook gebruikt men op de *Franſche Eilanden* het vleesch in de medicijnen; men maakt uit het doorgezijgde en uitgeperſte nat, daar het vleesch in gekookt is, met *zuiker* een *purgeerende ſijroop*, die geprezen word, om het geronnen bloed te verdunnen en uit te drijven, als meede voor de borst. Men zegt ook, dat het gedroogde vleesch van deeze vrugt, zo aangenaam van ſmaak is, als de koek die men gewoonlijk *Peper-koek* noemt.

CALCANEUS; *Calx*; *Os calcis*; *Pterna*, dus word de *Hiel*, *Hak* of *Verſenen* in 't latijn genaamt.

CALCAR; een *Spoor*; *Calcar Floris* is de ſpoor van een bloem, gelijk aan de *Ridderſpoor*, *Vlaskruid*, enz. welke de honing-kasjes (*nectaria*) deezer bloemen zijn.

CALCAR EQUITIS, zie RIDDERSPOOR.

CALCARIA TERRA; *Kalkagtige Aarde*; word alle zodanige aarde genaamt, die door het branden zo alcalisch en ſcherp word, als *kalk-ſteen* en warm word, als men 'er water op giet.

CALCATREPOLA, zie STERRE-DISTEL.

CALCATRIPPA, zie RIDDER-SPOOR.

CALCEDONIE-STEEN; *Calcedonier*; in 't latijn *Calcedonius lapis*; deeze ſteen, die tot de rangſchikking der fijne en half doorzigtige ſteenen behoort; is van koleur als een wit doorzigtig hoorn, en met grauw, blauw en geel geſchakeert of gevlamt; dog hij word verſchillig genaamt, na dat de koleuren verſchillen; want is het blauw zo donker, dat het bijna zwart uitziet, dan draagt hij de naam van *zwart Agaat*; maar is de geele koleur zo hoog, dat ze nabij het oranje of rood komt, dan word hij *Carneool* of *Carnolijn*, ook *Sardonix* genaamt; daar zijn *Oosterſche* en *Weſterſche* van; waar van de eerſte in *Egijpten*, *Perſien* en *Arabien*, maar de tweede in *Duitſchland*, *Boheemen*, *Vlaanderen*, en elders gevonden worden; de *Oosterſche* zijn de fraaiſte en hardſte.

CALCEOLUS MARIÆ, zie PAPE-SCHOEN.

CALCHITIS, zie CHALCITIS.

CALCINATIE; *Calcineeren*; *Kalk-making*; is een Chijmiſche operatie, waar door een lighaam in een poeder verandert word, 't welke men gewoonlijk *kalk* noemt; zodanige lighaamen, die gecalcineert worden, zijn veelerlei, als de *metaliſche ertzen*, de *onvolkoomene metaalen*, *antimonie*, *bismuth*, *kalkagtige ſteenen*, *coralen*, *moſſelen*, *ſlakke-huisjes* en *eijer-ſchaalen*; ook behooren hier toe de *vitriool*, en andere vaste *zouten*, *beenen*, *hoorns*, *tanden*, *vijnſteen*, enz. Deeze *Calcinatie* geſchied op verſcheiderhande wijzen, het zij met of zonder het gemeene of zonne-vuur, of door een ſcheivogt (*menſtruum*), alleen of teffens met hulpe des vuurs; volgens de verſchillige manieren van *Calcinatie*, verkrijgt dezelve ook verſcheiderhande benaamingen, als 1. Detonatie of *Oppoffing*, 't welke in het vuur met *ſalpeter* alleen, of met brandbaare ſtoffen vermengt, geſchied. 2. Decrepitatie of *Kraaking*, gelijk met het gemeene zout in 't vuur geſchied. 3. Corroſie of *Doorbijting*, door middel van natte of drooge dingen, op verſcheiderhande wijze, het zij door indompeling (*immerſio*) in eenig ſcherp vogt, bij voorbeeld, in *ſterk-* of *Konings-water*, enz.; beſtrijking (*illitus*); door dampen (*vaporatio*); berooking (*furnigatio*), of door *amalgamatie*. 4. *Cæmentatie* of *kalk-branding*, door *zwavel* of

zout.

zout. 5. *Exſtinctio* of *uitblusſing* in water, gelijk met de ſteenen geſchied. 6. *Reverberatio* of *terugſluiting* van de vlam des vuurs op 't lighaam. 7. *Tostio* of *rooſting*. 8. *Incineratio* of *asch-branding*; zie hier over meer onder elks artijkel.

CALCINATIO, of *Præparatio philoſophica*, *Philoſophiſche Kalk-branding*, deeze heeft haare betrekking op harde beenen, als *hertshoorn*, *ijvoor*, enz. welke door de dampen van kookend water zagt en wrijfbaar gemaakt worden; het welke anders ook *Calcinatio ſine igne*, of *Calcinatie zonder vuur* genaamt word, hoewel te onregte, want zulks zonder vuur niet kan geſchieden. De harde beenen kunnen ook door een ſcherpe loog van *potasch* murf gemaakt worden.

CALCINATUM MAJUS POTERII; is niets anders dan de *witte præcipitaat*.

CALCITRAPA; is een zoort van *groote geele Santorij*, met grijze gevleugelde bladen, en wollige bloeihoofden met doorns, zijnde de 39ſte zoort van *Centaurea* van LINNÆUS zie *Spec. Plantar.*; groeit in *Portugal*, en is éénjaarig.

CALCOIDEA OSSICULA; de drie wigge beentjes aan den voet worden dus door FALLOPIUS genaamt, die meede de naam van *Cuneiformia* draagen, dewijl ze niet kwalijk naar een *wigge* gelijken.

CALCULUS, betekent de Steen, die in de maag, blaas of nieren, zo wel van menſchen als dieren gevonden word. Zie STEEN.

CALDARIUM, een *Ketel*, waar in men iets kookt: Beteekent zomtijds ook een *droog Bad* (*Balneum laconicum* en *vaporoſum*), zie BAD.

In de Tuinerij beteekent het een *heete Stook-kas*, waar in de warmte door vuurſtooking zeer vermeerdert word, inzonderheid in de winter; dienende om vreemde uitlandze gewaſſen, die uit de heetſte gewesten van *Oost- en West-Indiën* van daan zijn, bij ons te cultiveeren en te koeſteren; Zie BROEI-KONST.

CALEFACIENTIA, *verwarmende middelen*; zijn zodanige, welke een verwarmende kragt hebben, en daar door de natuurlijke warmte van ons lighaam, zo wel in als uitwendig vermeerderen, verſterken of bewaaren.

CALEFACTIO; *Warmmaaking* van allerleij dingen, hebbende in de *Chijmie* en *Pharmacie* zijne betrekking op de dingen die geweekt worden, om daar door haare kragten zo veel te eerder en beter uit te trekken, als meede om zommige vogten of zappen beter uit te kunnen perſen.

CALENDER, is zo veel als *Almanach*; zie aldaar.

CALENDER (GREGORIAANSCHE of NIEUWE), in 't latijn *Calendarium Gregorianum* of *novum*; is die *Almanach* of *Calender*, welke door Paus GREGORIUS de XIII. in 't jaar 1582 is vastgeſtelt, en waar in bij bepaalt, dat voortaan het *Paasch-feest*, waar van de bepaling der overige feesten afhangen, naar de nieuw-gemaakte *Cijcli* zullen gerekent worden. Deezen *Almanach* ofte *Calender* is nog tot op deezen dag in gebruik, bij een groot gedeelte der Roomschgezinde ſtaaten van *Europa*, en koomt ook in de meeste opzigten met de *verbeterde Calender* overeen.

CALENDER (JOODSCHE), in 't latijn *Calendarium Judaicum*, is zo wel na de Maan als na de Zon ingerigt, zie op het artijkel ALMANACH.

CALENDER, (JULIAANSCHE) in 't latijn *Calendarium Julianum*; is die *Calender* welke bij de Romeinen ten tijde van JULIUS CÆSAR is ingevoert. Deeze *Calender* bepaalde ieder jaar op 12 maanden, 52 weeken of 365 dagen; wordende om het vierde jaar altijd een dag in *Februarij* gevoegt, en dus een ſchrikkel-jaar maakende: Onder de Europiſche Christenen is deezen *Calender* tot den jaare 1582 in gebruik geweest, en tot den jaare 1700 bij de Proteſtanten in *Duitschland*; tot op deezen dag toe volgt men dezelve nog in *Rusland*, enz.

CALENDER (ROMEINSCHE), in het latijn *Calendarium Romanum*, is die *Calender* welke men zegt, in den aanvang van het Romeinſche rijk, door deszelfs ſtichter *Romulus* gevormt te zijn: Het jaar was volgens deezen *Calender* bepaalt op 304 dagen, die in 10 maanden gedeelt wierden, waar van eenige 30 en de overigen 31 dagen behelsden, ten deezen tijde wierd de eerste dag van ieder maand altoos *Calenda* genaamt.

CALENDER (VERBETERDE), in 't latijn *Calendarium emendatum*, deeze wierd door de Proteſtantſche Standen van het *Roomſche-rijk* in den jaare 1700 vastgeſtelt; hier in wierd bepaalt, dat men voortaan 't *Paaschfeest* naar de *Aſtronomiſche* berekening der *Rudolphijnſche tafelen* van KEPLERUS zoude ſchikken.

CALENDULA, zie GOUD-BLOEM.

CALI, zie ALKALI.

CALIDÆ PLANTÆ; worden in de Botanie zodanige planten genaamt, die in heel heete gewesten, gelijk in *Oost-* en *West-Indiën* groeijen. Zie onder BROEI-KONST.

CALIDUM INNATUM, ook *Archæus*; *Anima medica*; *Aura*; *Calor vitalis* en *Flamma* genaamt; hier door worden, volgens de hedendaagſche leer der Natuurkunde, de Levens-geeſten (*Spiritus vitales*) verſtaan; zie aldaar.

CALIETA; dus noemt PARACELSUS de kleine geele ſwammen, die aan de takken van de *jenever boom* groeijen.

CALIGA, zie AMBLIJOPEIA.

CALIN; is een zoort van berg-ſtoffe, veel na lood en tin gelijkende, en waar van door de *Chineeſen*, *Japonneeſen*, en de inwoonders van *Cochinchina* en *Siam*, verſcheidene huis-cieraaden gemaakt worden, zelfs bezigen zij het, om 'er hunne huizen meede te dekken; veeltijds worden ons thee-busſen uit die landen van dit metaal overgebragt.

CALITRICHON; word genaamt een middel, dat het hair doet groeijen; hier toe zegt men, dat de gedroogde en gepoeijerde *bijen* dienſtig zijn.

CALIX, zie BLOEM KELK.

CALLA LINNÆI; dit is een zoort van *Kalfs-voet*, waar van twee zoorten zijn, als

1. De *gemeene Calla*, ook *Water-kalfs voet*; *Waterſlangen-kruid*, en *Water-ſpeer-wortel* genaamt; *Dracunculus aquatilis vel paluſtris* DODONÆI; (*Calla foliis cordatis*, *ſpatha plana*, *ſpadice undique hermaphrodito*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Ethiopiſche Calla*; *Arum æthiopicum*, *flore albo odorato moſchum olente*; (*Calla foliis ſagittato-cordatis*, *ſpadice ſuperne masculo*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort heeft dunne lange kruipende ranken, in veel knopjes of leeden verdeelt, waar uit dunne veezel-wortelen ſpruiten, daar de ranken in de aarde meede vast zijn, en uit welke leden, ook de bladen aan lange ſteelen voortkomen, die hertformig, iets puntig en glad zijn; uit 't midden der bladen ſchieten ſteelen op, die aan haar top, een langwerpig-ronde hoos-

hoos-bloem (*ſpadix*), met een vlak uitgeſpreide witte bloei-hoos (*ſpatha*); beſtaande deeze hoos-bloem uit veele kleine witte draatjes rondom, waar na deeze bloem in een zoort van druiftros verandert, die eerst groen is, maar rijp wordende een roodagtige koleur verkrijgt, en het zaad bevat.

De tweede vreemde zoort, ſchiet uit de wortel iets langwerpige puntige bladen, die de gedaante van een pijl hebben, tuſſchen welke een of meer ſteelen voort komen, die aan haare toppen een bloem draagen, met een gekovelde witte bloei-hoos; hebbende deeze bloem een zoete muscus-reuk.

Plaats. De eerſte of gemeene zoort groeit in *Hoog-* en *Neder-duitschland* en elders, niet zeldzaam, op plaatzen die heel water- en poel- of broekagtig zijn. De tweede vreemde zoort word natuurlijk groeijende gevonden in *Ethiopien* en elders in *Africa*.

Kweeking. De eerſte zoort word nooit of zelden in de tuinen gekweekt; maar de tweede zoort word dikwils bij de liefhebbers van vreemde gewaſſen, en in de Academie-tuinen gevonden; men vermeerdert dezelve door ſcheuring der wortel-ſpruiten, in het voorjaar, die men in potten, met goede losſe aarde gevult, moet planten, en met water wel onderhouden, dewijl ze veel vogt begeeren; en om dat dit gewas, uit een warm climaat afkomſtig is, zo kan het onze winterkoude geenzins verdragen, en moet derhalven 's winters, in de getemperde ſtook-kas gekoeſtert worden; dog in het voorjaar, of begin van de zomer, als de koude nagten over zijn, kan men het zelve in de opene lugt, op een warme plaats zetten; moetende in het najaar weer bij tijds binnen de kas gebragt worden.

Eigenſchap. Dit gewas, te weeten de eerſte zoort, komt, zo men zegt, in kragt veel over een met de *Arum* of *Kalfs-voet*, dog is van geen gebruik in de Geneeskunde, en daar ſchijnt ook de vreemde zoort meede veel overeen te komen.

CALLARIAS; deeze naam draagt een zoort van *ſtok-viſch*, maar deeze viſch heeft alleen twee zwemvinnen op de rugge, daar de *ſtok-viſch* 'er drie heeft; zommige houden hem voor een *zee-aalrups*, en men zegt, dat hij zeer goed is om te eeten.

CALLIBLEPHARON; door GALENUS word dit woord gebruikt, om een Oogmiddel meede te betekenen.

CALLICHTIJS, zie DREG-DOLPHIJN.

CALLICREAS, ook *Pancreas*; *Buik-klierbedde*; *Schoon-vleesch*; *Alvleesch*; is een zamengeſtelde klier, die aan 't eerſte wervelbeen, onder aan 't agterſte gedeelte der maage geplaatst is; met zijn dikſte eind is hij gelegen aan den *twaalf vingerigen langen darm*, en ſtrekt zig van daar uit naar de *milt*, wordende egter niet door dezelve geraakt; hij heeft de gedaante van een honde tong, zijnde egter veel langer en beſtaat uit een groot aantal klieren; deszelfs nut is hooftzaakelijk daar in geleegen, dat het door zijne kliertjes de vogtigheid van het bloed afſcheid, en dezelve door zijn eigen gang na de darmen voert: DE GRAAF heeft aangemerkt dat 'er in dit *Buik-klier-bedde* of *Alvleesch*, een zap huisvest, dat eenigzints ſlijmagtig, zo helder als fontein-water, zomtijds ſmakeloos, ook wel ziltig, dog meeſtendeels zuurzoutagtig is; in dit *alvleesch* is een gang of buis, de *galvlees-buis* of *groote klier-buis* (*ductus pancreaticus*) genaamt; het is door behulp der takken van deezen buis, dat de vogtigheid uit het *buik-klier-bedde*, naar de darmen gevoert word; dog dit *klier bedde* in een groot en klein verdeelt zijnde, wiens laatste een aanhangzel van den *twaalf-vingerigen darm* is, zo gebeurt het dikwils dat 'er een tweede buis gevonden word, die bezonderlijk in den *twaalf-vingerigen-darm* eindigt: Het *Callicreas* ontfangt zijne ſlag-aderen, ten deele van de *milt-aderen* en ten deele van de *twaalf-vingerige-darm-ader*, ontlastende zig vervolgens in de *poort-ader*. Het zap uit dit deel dient, om de ſcherpte der galle te temperen, en de deelen van de *Chijl* zaamen te verbinden of te vereenigen.

CALLIMUS, zie ADELAAR-STEEN.

CALLITRICHE LINNÆI; *Stellaria aquatica*, LOBELLI; *Water-ſterrekruid*.

Beſchrijving. Dit is een zoort van *Kroost* of *Water-linzen*; heeft lange dunne en hairagtige ſteeltjes, aan welkers bovenſte groene ſtersgewijze bloemtjes voortkoomen, daar het den naam van draagt, en waar op vierkante vrugten volgen; de bladjes zijn rondagtig en groeijen aan de ſteelen op eenige afſtand twee en twee tegen malkanderen over; de wortelen zijn niet dan lange geele vezelen.

Daar zijn nog twee veranderingen van, hebbende de eene ſmalle, aan de punt geſpliste bladen; en de andere heeft beneden aan de ſteelen ſmalle naar boven langronde bladen.

Plaats. Het zelve groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk* en elders, in de gragten, beeken en in andere waterige plaatzen.

CALLOSUS; *Eeltagtig*.

CALLUS; *Calloſitas*; *Eelt*; *Eelt-gezwel*; is een dikke hardigheid in de vlakte der hand, of op de planten der voeten, zonder gevoeligheid of pijn, ontſtaande door ſterke geduurige wrijving der deelen, of zwaare geduurigen arbeid, enz.; om dezelve te verdrijven, moet men verweekende pappen van *camille-bloemen*, *venkel-* en *fenugreek-zaad*, enz. gebruiken; of men beſtrijkt den *Eelt* dikwils met *brandewijn*, of men legt 'er een pleiſter op van in *brandewijn* gelmoltene en door kooken weder verdikte *ammoniak-gom*; of men bet het met 't zap van groot *huislook* of *tabak*, of wel van beiden; dog zal het geneezen worden en wegblijven, zo moet men zig wagten voor de oorzaaken daar het van ontſtaan is, waar door het meest doorgaans van zelfs weg gaat, of als men het dikwils met warm water wascht.

Daar koomt ook niet zelden een *Callus* of *Eelt* in de gezweeren en fistelen; hoe men die verdrijft, ziet onder die artijkels.

CALMEIJ; *Clemeij*; zie CADMIA en CALMEIJ-STEEN.

CALMEIJ-STEEN; *Clemeij-ſteen*; *Calaminth-ſteen*; in 't latijn *Lapis calaminaris*; *Cadmia nativa vel foſſilis*. Dit is een metaalagtige Steen, of aardagtig Ertz, dat *zink* benevens *ijzer*, en dikwils ook veel *lood* bevat; hij is van verſcheidene koleuren, als grauw, rood of witagtig-geel; waar van de eerſte veel *zink*, en de tweede of roode veel *ijzer* in zig heeft; dezelve word op verſcheidene plaatzen van *Europa* in de bergen gevonden en uitgegraaven, als onder anderen in *Zweeden*, *Poolen*, *Boheemen*, *Duitschland*, *Frankrijk*, omtrent *Aaken*, in 't Hertogdom *Limburg*, *Engeland*, enz.

Het voornaamſte gebruik van deezen Steen is, om daar door het roode koper tot geel koper te maaken, waar toe de beste is die veel *zink* bevat, want het is de *zink*, of eigentlijk de daar uit verkreegene *cadmia*, waar door het geele koper deeze koleur verkrijgt; maar dee-

ze *Calmeij-ſteen* moet vooraf tot dien einde gecalcineert en bereid worden, om 'er den *zink* of de *cadmia* uit te verkrijgen; hoedanig het eene en andere geſchied, daar van zullen we onder het artijkel van KOPER ſpreeken.

Vorders is deezen Steen ook van veel nuttigheid in de Heelkunde, want het fijne poeijer daar van droogt ſterk op, en word derhalven met eenige balſem, olie of zalf gemengt, gebruikt in loopende wonden en gezweeren, en om een lid-teken te maaken, of de wonden te ſluiten. Men gebruikt dit poeijer ook als een inſtrooi-poeijer tegens de *blik-aars*, en voor de kleine kinderen, als ze tusſchen de beenen, onder de oxels, en elders door de pis rood of ontvelt zijn: Ook word 'er met *boom-* of *rooſen-olie* en *azijn* een zalf uit gemaakt, als meede het nuttige *Emplaſtrum de Lapide calaminari vel nutritum*; zie onder ZALF en PLEISTER.

De bloemen, die bij het calcineeren van deezen Steen zig in het oven-gat onder verſcheidene gedaantens aanzetten, en die gewoonlijk *Niet-wit*, en van zommigen *witte clemeij* genaamt worden, worden gehouden voor het waare *pompholix* der ouden, en zeer gepreezen om de loopende en andere wonden en gezweeren zonder pijn op te droogen en te heelen, als meede tegens de pijnen der ledemaaten, met eenige goede olie gemengt, behalven dat ze ook tegens de oog-gebreken dienſtig zijn.

CALMUS; *Calmus-wortel*; *Welruikende Lisch*; in 't latijn *Acorus verus*; *Calamus aromaticus vulgaris officinarum*; (*Acorus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De wortel van dit gewas, gelijkt eenigzins naar die van de *lisch*, zijnde langagtig, gewoonlijk een vinger dik, knobbelig, van buiten grauw en rosagtig, en zomtijds groenagtig; hebbende een ſcherpe wat bittere ſmaak, en aromatijken reuk; uit de wortel ſpruiten hier en daar bladen bij malkanderen uit, die naar die van de *lisch* gelijken, van twee tot drie voeten hoogte, en een aangenaame reuk; ter zijden van de bladen ſchiet een driekantige ſteel op, die boven een ſmal blad verkrijgt, naast 't welke bij zijn oorſprong een digt, rond, langwerpig, gerimpelt trosje (*jubu vel clava*) voortkomt, op de wijze als de *haſelaars-katjes*, maar over eind ſtaande, waar aan veele bleeke mosagtige bloemtejs zitten, en dat allengskens grooter word, en op 't laatſte de dikte en lengte van een vinger, en knobbeltjes verkrijgt, met een hoekig zaad; dog dit gewas bloeit in deeze noordelijke gewesten heel zelden.

Plaats. Het zelve groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitſchland* en elders, in water- en moerasagtige plaatzen, naast de vaarten, gragten en meiren, daar de oevers laag en waterig zijn, en word dikwils tusſchen het riet gevonden, inzonderheid veel in deeze waterige Provincien. Het zelve groeit ook in *Aſien* en *Tartarijen*, en men zegt, dat de wortel aldaar dunner en veel kragtiger is. De *Calmus*, om tot het gebruik goed te weezen, moet versch, wel gevoed, van zijne vezeltjes gezuivert, en moeijelijk om te breeken zijn; vooral moet men 'er op letten, dat dezelve niet vermolmt zij, dewijl 'er veeltijds wormen inkoomen; zij bevat in zig veel fijne olie, met vlug zout vermengt.

Eigenſchappen. De *Calmus*, waar van alleen de wortel in de medicijne gebruikt word, heeft een verwarmende, verdunnende, openende, hooft-, hart-, maag-verſterkende en gift-weerſtaande kragt, en is inzonderheid dienſtig voor een bedorven en zwakke maag, buik-pijn, ſpijswalging, draaijingen des hoofts, kwaadaartige en vlek-koortzen; zij dient ook, om de verſtopte ingewanden en maandſtonden te openen; teegen zijde, leever en borſtpijn, zinkingen, enz.; boven al is ze een goed maagmiddel, en heerlijk tegens buik-krimpingen en draaijingen des hoofts; dezelve word tot dien einde ook geconfijt, 't welke geſchied op dezelfde wijze, als men de *alands-* en andere diergelijke *wortelen* confijt, ziet onder *Confituuren*; waar van men 's morgens nugteren een weinig nuttigt: Men kan 'er ook een *Eſſentie* van maaken, door middel van de wortel op goede *brandewijn*, op een warme plaats te laaten trekken, die heel dienſtig is in alle de bovengemelde gebreeken; en wil men 'er een *Extract* van hebben, zo heeft men de *Eſſentie* maar in het *marien-bad* tot een bekwaame dikte uit te dampen: Voorts word deeze wortel ook in veelerlei te zaamengeſtelde, maag- en andere middelen gebruikt; daar word op zommige plaatzen ook een *confectie*, *Diacorum* genaamt, van gemaakt, die heel nuttig is.

Men verhaalt, dat de *Litthauwers* en *Tartaaren*, deeze wortel altijd bij zig draagen, en geen water drinken, zonder dat dezelve alvoorens daar in geweekt hebbe.

CALMUS (SPECERIJAGTIGE OF WELRUIKENDE); ook *Indiaanſche Calmus*, in 't latijn *Calamus aromaticus verus vel Indus*. Deeze *Calmus* is geen wortel, maar een zoort van een dun riet met knoopen, dat, zo als het in *Europa* droog gebragt word, van buiten bleek-geel en van binnen wit is, bevattende in zig een ligt en ſponsagtige merg, dat 'er als te zaamen gerolde ſpin-web uitziet; zij heeft ongeveer de dikte van een pen-ſchagt, en de lengte van twee tot drie voeten, en als het versch en goed is, een *ſpecerijagtige* reuk, en een ſcherpe iets bitteragtige ſmaak: Dezelve is hier te lande zeer zeldzaam, dog word zomtijds bij eenige voornaame liefhebbers en drogisten gevonden. Het is nog niet wel bekent, wat dit eigentlijk voor een gewas is, dog het word voor een zoort van takkig riet gehouden, dat gezegt word, in *Oost-Indiën*, *Egijpten*, *Sijriën* en elders te groeijen: Het is een ingredient tot de *theriaak*, maar bij deszelfs gebrek, word de gemeene *Calmus-wortel* gebruikt.

CALMUS (BASTERT-), zie LISCH (WATER-).

CALOR NATIVUS, zie CALIDUM INNATUM.

CALTHA, zie GOUD-BLOEM.

CALTHA PALUSTRIS, zie DOTTER-BLOEM.

CALVARIA, betekent zo veel als *Cranium*. Zie BEKKE-NEEL.

CALVITIES; *Calvitium*; *Kaalhoofdigheid*; waar aan de oude luiden veel, dog de eene mensch meer als de andere, onderhevig is; om zulks voor te koomen, word uitwendig gepreezen, het hooft dikwils te waſſchen met *Eau de la Reine*; en inwendig een hooftverſterkende *ſpiritus* te gebruiken.

CALVUS; een Kaal-hoofd.

CALX, zie KALK.

CALIJCIFLORÆ PLANTÆ; Planten, welkers bloemen de helmſtijltjes binnen op de kelk vastzittend hebben.

CALIJCINUS; dat aan de Kelk zit.

CALIJCULATUS CALIJX; *Auctus calijx*; *Gekelkte Kelk*; is een zodanige, die beneden eenige bladjes of ſchubbetjes heeft, en daar door ſchijnt, als in een tweede kelk te zitten, gelijk de *Angelieren*, enz.

CALIJCULATUS FLOS; *Flos completus*; Gekelkte Bloem, of volmaakte Bloem, is een zodanige, die een kelk heeft.

CALIJPTRA;

CALIJPTRA; een Dekzel. In de Botanie betekent het 't bovenſte of de dekzel der bloei-toppen van veele zoorten van *Moſſen*; anderen verſtaan daar door, de ſchil der zaaden (*arilli*) en vrugten.

CALIJX; een *Kelk* of *Beeker*. In de Kruidkunde betekent het de *Bloem-kelk*; zie aldaar.

CAMÆUS; is een zoort van *Onijx-ſteen*, die met een laag van zwartagtige, of bruine *carniool-ſteen* bedekt is.

CAMARA; is een zoort van *Americaanſche Viorne*, met fraaije oranje-verwige of roode bloemen in trosjes. Zie VIORNE.

CAMAROSIS; deeze naam draagt een zoort van *Beenbreuk*, en wel inzonderheid die in de beenderen van de hersſenpan zodanig gebeurt, dat de breuk kringsgewijze als een boog om het been gaat.

CAMBIL; dus word door zommigen, inzonderheid door RULANDUS, *de roode aarde* genaamt.

CAMBIUM; is bij de *Arabiers* de naam van de *Lijmpha*, of het voedend zap des lighaams.

CAMEEL, zie KAMEEL.

CAMELEON, zie KAMELEON.

CAMELINE, *Vlas-* of *Lijn-dotter*; *wild Moſtaart-* of *Raap-zaad*, in 't latijn *Camelina ſeu Mijagrum*, DODONÆI; (*Mijagrum ſiliculis ovatis pedunculatis polijſpermis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een eenjaarig gewas; ſchiet uit de wortel een regte ronde ſteng op, van twee à drie voeten hoogte, en in zijdtakken verdeelt, waar aan langwerpige, ſmalle, wat getande, puntige bladen groeijen, die naar die van de *Thlaſpi* gelijken; langs het uitterſte der ſteelen koomen veele kleine geele bloemtjes voort, waar na langwerpig-ronde kouwtjes volgen, met klein geel zaad, wat kleiner als dat van *Fenugreek*, dat veel olie bevat.

Plaats. Het zelve groeit op zommige plaatzen van *Neder-* en *Hoog Duitschland*, *Frankrijk*, en elders, op de akkers, inzonderheid bij en tusſchen het *vlas*, waar aan het veel nadeel in de groei kan toebrengen. Het word ook in zommige van de gemelde landſchappen met opzet in de velden, tot 't huishoudelijk gebruik, gebouwt.

Kweeking. Deeze heeft niets bijzonders; men zaait het zaad in 't voorjaar op wel omgeploegde akkers, bekwaamelijk en niet al te dik of digt, beminnende dit gewas liefſt een goede losſe, wat zandagtige grond, overeenkomende met die, waar in men *vlas* of *lijnzaad* zaait; in ſchraale zandgronden zal het weinig tieren. Als het zaad rijp of bijna rijp is, word het met de ſteelen afgeſneeden, gedroogt, en vervolgens op een doek uitgedorscht en gezuivert, gelijk het *raap zaad*.

Gebruik. Uit dit zaad word een olie geſlagen, even zo als uit het *raapzaad*, dewelke ook, gelijk als deeze, niet alleen tot branding in de lampen, maar ook tot ſpijsbereiding voor gemeene menſchen dient, en men zegt, dat deeze olie daar toe zeer goed is, en het zaad veele olie uitlevert.

CAMELO PARDALIS, zie PANTHER-DIER.

CAMERA, zo veel als *Kamer*; dusdanig word in de Ontleedkunde de holligheid van 't *oor*, als meede die van 't *oog* genaamt; wordende die van het laatste in een *voorſte* en *agterſte* verdeelt, en is onder het *hoornvlies* en voor den *regenboog* gelegen; de ruimte van het oog, die agter den *regenboog* gelegen is, noemt men de eerſte of *voorſte kamer*, en beſluit het *wateragtige vogt* (*humor aqueus*); daar de andere of de *agterſte kamer* het *krijstallijne-zap* (*Lens chrijstallina*) bevat.

CAMERA CATOPTRICA, *Spiegel-kamertje*; deezen naam draagt een zeker kastje, waar in verſcheidene ſpiegeltjes dusdanig geplaatst zijn, dat dezelve de voorwerpen terugkaatzende, in menigte voor het gezigt vermeerderen; gewoonlijk is dit kastje rondsom geſlooten, en alleen aan de voorkant open, om hier van de uitwerking te zien, plaatst men 'er een brandend kaarsje in.

CAMERA OBSCURA; *Donkere Kamer*; dus noemt men een kamer, die bij dag digt geſlooten is, en alleen maar het zonneligt door een klein rond gatje, in de blinde gemaakt, daar in komt, waar door de voorwerpen die daar buiten regt teegens over zijn, zig binnen de kamer op de tegen overgeſtelde witte muur, of op een wit papier, dat op een gepaste vérheid geplaatst is, in haare waare gedaante met haare natuurlijke koleuren vertoonen, en zulks hoe helderder de dag is, hoe klaarder, egter omgekeert, 'tonderſte boven, en 't regte op de linker zijde; dog welke omgekeerde Figuur regt over eind gebragt kan worden, door middel van *convex* geſlepene glaſen in de opening, naar de konst te plaatzen. Dus heeft men ook diergelijke groote en kleine draagbaare *Donkere kamers*, die men overal plaatzen kan; van eene zodanige donker gemaakte kamer, bedient men zig in de *Astronomie* om daar door de *Eclipſen* en vlekken der zon naukeurig waar te neemen; en de draagbaare donkere kamers zijn meede nuttig voor ſchilders of andere liefhebbers der ſchilderkonst, om daar door gezigten, inzonderheid van landſchappen naukeurig te ſchilderen, en de ſchilderkonst te volmaaken.

CAMFER, of *Kamfer*, in 't latijn *Camphora*; *Caphura*; is een witte, ligte doorſchijnende ſtoffe, die naar een wit hars gelijkt, zijnde in 't aanraaken glad als Spaanſche zeep, en heeft een bezondere zeer ſterke doordringende reuk, en ſcherpe, bittere en ſpecerijagtige ſmaak; voortkomende uit een boom die gewoonlijk *Camfer-boom* genaamt word; in 't latijn *Arbor camphorifera Japonica* BREIJNII; *Laurus camphorifera* KEMPHERII; (*Laurus foliis triverviis lanceolato ovatis*; *nervis ſupra baſin unitis* LINN. *Spec. Plantar.*) Deeze boom verkrijgt de groote van een lindeboom; deszelfs bladen gelijken in gedaante naar die van de laurier-bladen, maar zijn niet zo donker groen, ook gladder en blinkender, en geeven, als ze gewreven worden, een ſterken camferagtigen reuk van zig; de bloemen, die uit de oxels der bladen voortkoomen, zijn wit en pijpagtig, waar op purper-roode glanſende beſiën volgen, van een kruidnagel- en camferagtige ſmaak, die een korte kelk hebben en houtagtig zijn, bevattende van binnen een witagtig en in twee deelen geſcheidene olieagtige amandel, die met een zwarte huid omkleed is. Men heeft deeze boom ook in *Europa* in verſcheide tuinen van voornaame Kruid-beminnaars en der *Academien*, door de konst in warme kasſen zien groeijen; als onder andere in de Keurvorſtelijke Saxiſche tuin te *Dresden*, in de *Boſiſche* tuin te *Leipzig* en elders meer, en zulks van boomtjes die uit haare natuurlijke groeiplaats in *Europa* over gebragt waaren, moetende dezelve, om bij ons wel te groeijen, altijd door de warmte gekoeſtert, en wel gehavent worden.

Daar groeit ook nog een ander zoort van *Camferboom* op *Sumatra* en *Borneo* die *Camfer* uitlevert, en in 't latijn genaamt word *Arbor camphorifera Sumatrana*; deeze is kleinder, groeit knoopagtig als 't riet, heeft ſponsagtig

hout, en bladen, die naar die van de Nagel-boom gelijken; deszelfs vrugten zijn langwerpig, en hebben de groote van een hazelnoot, met een groote kelk, die eenigzins naar een tulp gelijkt; dezelve geeft weinig *Camfer*, maar die egter den *Japanſchen* overtreft en zelfs in *Japan* grotelijks meer geagt is als de inlandſche, dienende alleen tot het gebruik van de grooten des lands, zo dat 'er geen of weinig van in *Europa* komt.

Behalven de gemelde twee zoorten van *Camfer*, word 'er op *Ceijlon* en elders in *Oost-Indien*, ook nog een *Camfer* getrokken uit de wortel van de *caneel-boom*, als meede uit de *Ceijlonſche Zedoar-wortel*, en uit meer andere planten, dog die alle eenigzins in reuk van elkanderen verſchillen, naar de verſchillige reuken der planten, daar ze uit voortgekomen zijn.

Van de manier, om den *Camfer* uit de *Japanſche Camfer-boom* te trekken, zegt KEMPFER, dat de inwoonders van *Japan*, de wortelen en het hout van deezen boom in ſtukken en ſpaanders maaken, dezelve in een ijzeren ketel of pot met water doen, daar op een zoort van puntige helm met een bek, uit kleij-aarde gemaakt, luteeren, dien ze met ſtroo vullen, en vervolgens een distillatie in 't werk ſtellen, waar bij zig dan de *Camfer* opheft, en in de gedaante van wit roet in het ſtroo aanzet, dien ze daar na door 't ſchudden van de helm los maken, vergaderen en 'er klompen van formen, die wrijfbaar korlig en geelagtig grauw zijn, of de koleur als grove poeijer-zuiker hebben; dit word dan *rauwe camfer* genaamt, en dezelve word aldus met de Retour-ſcheepen der Hollandſche Oost-Indiſche Compagnie uit *Indien* naar *Holland* gebragt, alwaar dezelve vervolgens te *Amſterdam* gerafineert of gezuivert en voorts overal verzonden word, zijnde als dan de *camfer* zodanig als hij in de winkels verkogt, en in de Genees- en Heelkunde gebruikt word.

De *Amſterdammers* bezitten alleen het geheim, om de *camfer* te rafineeren, het welke hun geen andere natie tot hier toe heeft kunnen nadoen, of ten minſten niet zo goed; en ſchoon men in de Amſterdamſche *Camfer-rafinaderij* gezien heeft en weet, dat de rafineering door *ſublimatie* of opheffing in zekere nedergedrukte platbodemde nonne-glazen met dekzels, in het zand geſchied, zo blijven egter de handgreepen, en wat 'er misſchien bij de eerſte inzetting bijgevoegt word, verborgen: Hier van daan is het ook, dan de *Franſchen* en *Engelſchen* hunne rouwe *camfer*, die zij uit de *Indien* brengen, genoodzaakt zijn, aan de *Hollanders* te verkoopen, of dezelve in Holland te laaten rafineeren.

De *Camfer* is een door konst bereid, geheel bijzonder brandbaar mengzel, of van een bijzondere aart, want het is geen *gom*, nog *harsagtig gom*, nog *hars*, nog *olie*, nog *zout*, gelijk zommige gemeent hebben, maar van deeze alle onderſcheiden, zijnde deszelfs hoedanigheid in der daad aanmerkelijk, want daar is in het geheele vegetabiliſche rijk geen vlugger ſtoffe, en die voor de vlam vatbaarder is, als de *camfer*; brandende zelfs in 't water; daar hij ondertusſchen door een gemeen brandglas ofte brandſpiegel bezwaarlijk in brand geſtoken word; hij is zodanig vlug, dat hij in het vuur, of maar in een lauwwarme lugt geheel vervliegt; om dezelve hier voor te bewaaren, hebben veele nog de oude gewoonte, om daar zaaden, die weinig reuk hebben, als bij voorbeeld *lijn-* of *mostert-zaad*, of *peperkorls*, enz. bij te leggen; maar dit zal weinig helpen, en is te vergeefsch, indien men dezelve niet voor twee zaaken bewaart, naamelijk ten eerſten voor de aandoening van de bloote lugt, en ten tweeden en wel voornaamelijk voor de warmte; als men hem derhalven maar in papier berolt, of in doozen of andere vaten fluit, en op een koele plaats bewaart, zo zal 'er geen greintje van uitwaasſemen en verlooren gaan: Dog als men hem in een blaas doet, en dezelve vast toebind, zo zal hij niet vervliegen en zig zelfs op een heel warme plaats bewaaren.

De naam van *camfer* toont dus een bijzondere ſtoffe aan, welke met geen andere kan vergeleken worden; maar verkrijgt verſcheiderhande bijnaamen naar die dingen, daar hij uit getrokken is, bij voorbeeld *camfer* van de *caneel-boom*, van de *zedoar-wortel*, enz.

Daar is veel voor en tegen geſprooken, aangaande de eigenſchap des *camfers*, willende zommige, dat hij van een koude, en anderen, dat hij van een warmen aart zij, maar het laatſte is het waarſchijnlijkſte; dog hij kan bij toeval ook verkoelende zijn. Hij heeft een oplosſende, zweetdrijvende, pijnſtillende, zenuwverſterkende en vergift tegenſtaande kragt, en is inzonderheid zeer dienſtig tegens ontſteekingen, roos, verwrongene zenuwen, zinkingen, verkoudheid, hooftpijn en ledenpijn bij veranderinge van weer, of als men een zogenaamde *almanach* heeft; men gebruikt tegen deeze gebreken, de *Camfer-ſpiritus* of *Camfer-brandewijn*, daar men de deelen dikwils meede wascht of ſtooft; dezelve met *eſſentie van mijrrhe* of *elixir proprietatis* gemengt, is ook zeer dienſtig in het heete vuur, en met *zeep* gemengt, tegen de blauwe vlekken, of met bloed onderloopene builen, van ſtooten, vallen, enz.; hij is ook voortreffelijk in de beſlotene kanker, om de pijn te ſtillen, en de kanker in toom te houden.

Inwendig gebruikt, is dezelve niet minder dienſtig in verſcheiderhande ziektens; vier tot tien grein daar van met *conſerf* van *munte*, of de *Camfer-brandewijn* met *elixir proprietatis* gemengt, en druppelswijze gebruikt, is zeer nuttig in moederkwaalen, dienende het laatſte mengzel ook in ſicht of podagra, zaadloop, enz. De *Camfer* word ook nog zeer gepreezen tegens allerlei koude, en inzonderheid beſmettelijke koortzen met uitſlag; men zegt, dat hij de koude koortzen verdrijft, alleen maar als men hem, in een doekje gedaan, op de pols der handen bind, of op het hart-kuiltje hangt.

De *Camfer* onder poeijers of dranken vermengt, is ook van veel nut in alle inwendige ontſteekingen, waar tegen inzonderheid de volgende melk grootelijks gepreezen word.

Neemt *zaad* van *meloenen*, en van *vrouwen-diſtel*, van ieder een halve once; *camfer*, twee ſcrupels, maakt hier van met een pond of half mingelen *gerſte-water*, of eenig bekwaam gedistilleert water, naar de konst een melk; doet dan daar bij zweetdrijvend *ſpies-glas*, gezuiverde *ſalpeter*, van ieder een drachma, en *zuiker*, zo veel 'er genoeg is; hier van gebruikt den lijder alle uuren een lepel vol.

Voorts is de *Camfer* ook een der beste middelen tegens de peſt, om te præſerveeren, als men 'er de kamers en kleederen dikwils meede berookt, 't zij alleen, of met *jenever-beſiën*, of eenig ander reukwerk, en 'er ook eenige greinen dagelijks van inneemt. Ook word de volgende *olie* in deezen zeer gepreezen, zo wel om te præſerveeren, als om te geneezen.

Neemt *olie* van *camfer*, van *barnſteen*, en van *citroen-ſchillen*, van ieder even veel, en mengt het; hier van neemt men vijf of 6 druppels tot præſerveering, maar tot geneezing zes tot vijftien druppels, in eenig bekwaam vogt,

vogt, het zweet daar op verwagtende; men zegt, dat deeze *olie*, die door Dr. HEINSIUS uitgevonden is, in de pest in *Italien* wonderen gedaan heeft, en ter eere van gemelde Doctor, wegens deeze uitvinding, te *Verona* een *Statue* of Eeren-beeld, tot een eeuwige gedagtenis opgeregt is. De *Camfer-olie* word ook gepreezen tegen tandpijn, als men eenige druppels daar van met *katoen* in de holle tand doet.

Eindelijk word de *camfer* ook gezegt, dienſtig te zijn, om de kuischheid te bewaaren, als men hem bij zig draagt; dog dit laaten wij aan de proef over van de geene, die het willen onderzoeken.

Om de Camfer-brandewijn (Spiritus vini camphoratus) te maaken.

Dit geſchied zeer ligt: Neemt beste *witte brandewijn*, of gerectificeerde *wijn-geest*, zes oncen of een-vierde mingelen, doet daar zes drachma of een once *camfer* in, en laat het op een warme plaats ſmelten, zulks altemets wat omſchuddende. In plaats van *brandewijn*, kan men ook andere brandbaare gerectificeerde *ſpiritus*, als van *mieren*, *aardwormen*, *rooſemarijn*, *lavendel*, enz. neemen, en dan is de *geest* nog kragtiger in jicht, ledepijn, kramp en andere zenuw-ziektens.

Hoe de Olie van Camfer gemaakt word.

Dit geſchied op verſcheiderhande wijze, als door *diſtillatie*, of door ſmelting in eenige *olie*, of in *geest* van *ſalpeter*, welke laatſte *olie* nog wel het meeste gebruikt word. Om deeze *olie* door distillatie te verkrijgen, zo mengt men een deel *camfer* met vier deelen *roode bolus* of *pottebakkers-aarde*, en een deel *geest* van *zout*, en distilleert het door de retorte, of maar door een wijden helm, dog 't welke door een ſterk vuur moet geſchieden, want anders zet zig de *camfer* in de helm geheel wit aan, maar als het vuur zeer verſterkt word, zo ontbind zig dezelve tot een *olie* in den ontfanger.

De tweede zoort van *olie* word aldus gemaakt: Neemt *amandel-*, *boom-* of *lijn-olie*, twee oncen; doet daar bij een once *camfer*, en laat het op een warme plaats ſmelten, zulks altemets omſchuddende; deeze *olie* word meest alleen uitwendig gebruikt.

Om de derde zoort te maaken, zo neemt men een deel *camfer*, en twee deelen goede *ſalpeter-geest*, doet het te zaamen in een glas, en zet het op een warme plaats, of in warm water, zulks nu en dan eens omſchuddende, zo zal zig de *camfer* oplosſen, en als een witte olie boven op drijven, die men afzondert, dog welke ongeveer een-vierde van het *zuur* des *ſalpeters-geests* tot zig genomen heeft, en daar meede vereenigt is.

Wil men den *camfer* weder uit de bovengemelde *geest* en deeze *olien* ſcheiden en op nieuw te voorſchijn brengen, zo heeft men maar ruim water daar bij te gieten, zo zal de *camfer* weder geheel in zijn voorige gedaante te voorſchijn koomen. Het is ook aanmerkelijk, dat wanneer men de *Camfer-brandewijn* in de brand ſteekt, de brandewijn eerst alleen wegbrand, en op 't laatſte de *camfer* in de brand gaat, en met een geheel anders geverfde ſterk roetagtige vlam verbrand.

Schoon de *camfer* in het water of waterige dingen zig niet oplost, zo kan dezelve egter daar meede vermengt en vereenigt worden, door middel van eens zo veel *amandelen*, of andere olieagtige zaaden bij de *camfer* te doen, zulks wel onder malkander te ſtooten, en het dan bij het water te roeren: Of men mengt dezelve eerst met *eijerdooijer*, tot één *dooijer* ongeveer twee ſcrupels *camfer* neemende.

De *camfer* wil zig ook alleen niet gaarne laaten pulveriſeeren, maar als men dezelve met eenige druppels gerectificeerde *brandewijn* bevogtigt, dan kan zulks zonder veel moeite geſchieden.

Voor deezen vervaardigde men nog veelerlei geneesmiddelen, waar van de *camfer* het hooft-ingredient was, maar dezelve zijn meest uit het gebruik geraakt; het is de *Camfer-brandewijn* en de zuivere *camfer* die hedendaags het meeſte gebruikt worden, inzonderheid de *brandewijn*.

Voorts ſtaat ten laatſten aan te merken, dat niet alleen de bovengemelde boomen en wortelen in *Indiën*, *camfer* geeven, maar men zegt, dat men ook in *Europa* uit verſcheiderhande balſamijke planten, als uit de *rooſemarijn*, *ſalie*, *camfer-kruid*, *ijſop*, *lavendel*, *marjoleine*, *thijm*, en meer andere een *camfer* door de konst verkrijgen kan, dog eenigzints verſchillende in reuk.

Behalven het gebruik, dat de *camfer* in de Geneesen Heelkunde heeft, zo is dezelve ook van nut en gebruik in verſcheiderhande andere dingen, als onder anderen in de Vuurwerkerij, en tot Lak-vernisſen, enz. Het is ook een heerlijk middel, om de boeken, papieren, kleederen en pelterijen voor de motten te bewaaren, als men dezelve daar tusſchen legt.

CAMFER-HOUT; in 't latijn *Lignum camphoratum*; is een roodagtig-bruin, ligt en geſtreept hout, dat naar *camfer* ruikt en ſmaakt, en uit *Oost-Indien* gebragt word; maar of dit hout van de *camfer-boom* of van een andere voortkoomt, is ons onbekent.

CAMFER-KRUID, in 't latijn *Camphorata*; *Camphorosma* LINN. Daar zijn drie zoorten van, als

1. Het *ruige Camferkruid*; *Camphorata hirſuta*; (*Camphorosma foliis hirſutis linearibus*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. Het *gladde Camfer-kruid*; *Camphorata glabra*; (*Camphorosma foliis ſemitriquetris glabris inermibus*, LINN. *Spec. Plantar.*)

3. Het *gladde ſtijf-bladige Camfer-kruid*; *Camphorata glabra rigida*; *Anthijllis altera Italorum*, LOBEL; (*Camphorosma foliis ſubulatis rigidis glabris*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. Deeze gewasſen, die verſcheidene ſtengen, van ongeveer een voet hoog, uit de wortel ſchieten, hebben kleine ſmalle bladjes, die rondom de ſteelen en takjes verſpreid zijn, en naar die van de pijnboom gelijken; zijnde aan de eerſte zoort ruig, maar aan de beijde overige zoorten glad; aan het bovenſte der takjes komen kleine wol- of mosagtige geele of witagtige bloemtjes voort.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Spanjen* en *Tartarijen*, enz. De tweede in *Switzerland*, en de derde in *Italien*, *Tartarien*, enz. Bij ons zijn deeze kruiden weinig bekent.

CAMILLE; *Kamille*; *Kamomille*; in 't latijn *Chamæmelum* of *Chamomilla*. Daar zijn veel zoorten van *Camille*, die ten deele bij ons in 't wild groeijen, en ten deele in warmer gewesten voortkomen; wij zullen de voornaamſte gaan aanwijzen, en beſchrijven.

1. De *gemeene Camille*, in 't latijn *Chamæmelum vulgare*, DODON.; (*Matricaria receptaculis hemiſpæricis, radiis patentibus, ſeminibus coronato-marginatis, ſquamis calijcinis magine obſoletis*, LINN. *Spec. Plant.*) De af-

beelding en beſchrijving van deeze gemeene zoort, kan men zien bij DODONÆUS; zijnde anderzints bekent genoeg.

2. De *Roomſche Camille*; *Chamæmelum Romanum vel nobile*; *Chamæmelum odoratum*, DODON.; (*Anthemis foliis pinnato-compoſitis linearibus acutis ſubvilloſis*, LINN. *Spec. Plant.*) Hier van zijn drie veranderingen, de eerſte met dubbelde bloemen; de tweede met geele naakte bloemen, en de derde nooit bloeijende.

3. De *Zee-camille*; *Chamæmelum maritimum*; (*Anthemis foliis pinnatis denticulatis carnoſis, caule ramoſo*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *grijſe Zee-camille*, met veerswijze gedeelde dikke bladen; *Chamæmelum maritimum incanum, folio abſinthii*; (*Anthemis foliis pinnatifidis obtuſis planis, pedunculis hirſutis folioſis, calicibus tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Spaanſche Camille*, met groote geele witte bloemen; *Chamæmelum Hiſpanicum magno flore*; (*Anthemis erecta, foliorum apicibus ſubſpinoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *Italiaanſche Camille* met groote bloemen en een ſteekende bloem-ſchijf; *Chamæmelum Italicum, disco pungente*: (*Anthemis florum paleis rigidis pungentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *Ethiopiſche wollige Camille* met fraaije kelken; *Chamæmelum æthiopicum lanuginoſum*; (*Cotulæ receptaculis ſubtus inflatis turbinatis*; LINN. *Spec. Plant.*)

8. De *Africaanſche kleine leggende Camille* of *Maagdeliefjes* met naakte geele bloemen; *Bellis annua, capite aphijllo luteo*; (*Cotula foliis lanceolato-linearibus amplexicaulibus pinnatifidis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Plaats. De eerſte gemeene zoort groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, enz. op de akkers, bebouwde plaatzen en elders, en is eenjarig. De tweede Roomſche zoort, groeit op dorre heidagtige plaatzen, inzonderheid veel in *Engeland*, zijnde langleevend. De derde zoort word gevonden in *Zuid-Frankrijk* en *Italien*. De vierde, in *Kandien*. De vijfde zoort, in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*, en is eenjaarig. De zesde zoort in *Italien*, eenjaarig zijnde. De zevende zoort groeit in *Africa*; en de agtſte in *Ethiopien*, maar men zegt, dat deeze laatſte nu ook in *Oost-Friesland* omtrent *Embden* op vogtige plaatzen gevonden word; zijnde deze beide laatſte ook eenjaarig.

Kweeking. Alle deeze zoorten, behalven de eerſte gemeene, worden zomtijds van de bloem- en kruid-beminnaars, weegens de bloemen, of verandering van gewaſſen in de hoven gekweekt; het welke van de langleevende ligtelijk in het voorjaar door ſcheuring geſchied: De eenjaarige worden door het zaad gekweekt, dat men in het voorjaar zaait, of eenige korrels in kuiltjes legt, ter plaatze, daar het zal blijven doorgroeijen, dewijl ze het verplanten niet wel kunnen verdraagen, waar door ze minder volmaakt worden, en men moet haar een goede losſe grond en warme zonnige plaats geven.

Eigenſchappen. De gemeene zoort, die meest alleen in de medicijnen gebezigt word, en wel inzonderheid de bloemen, bevat veel vlug zout en oliedeelen in zig, en heeft een groote verzagtende, verwarmende, verweekende pijn en krampſtillende, verſterkende en windbreekende kragt, en word inzonderheid zeer gepreezen, tegens de winden, buikpijnen, en colijk, als meede tegens de verſtopte en brandende piſſe, harte-pijn, graveel, ſteen, pleuris, enz.; uitwendig is ze van veel gebruik in verzagtende, weekmaakende en pijnſtillende pappen en clijſteren, en ook in voet en andere baden.

In 't *colijk* als meede in buik-krimpingen en winden, is ze in 't bijzonder een heerlijk middel en een opregt *ſpecificum*, als men 'er alleen of met *kruizemunte* een afkookzel met *wijn*, *water* of *melk*, of een ſterk aftrekzel als *thee* van maakt, en 'er dikwils warm van drinkt; of als men op de buik, een pap van dit kruid legt, of dezelve met de daar van gekookte olie ſmeert; welke pap en olie ook op deeze wijze, in de bovengemelde, en allerlei andere gebreeken en pijnen des buiks van zeer veel nut is.

De poeijer van de *Camille-bloemen*, word ook gepreezen, om de koude koortzen zeeker en ſpoedig te verdrijven, als men ze in een bekwaame *conſerf*, of afkookzel gebruikt.

In de Apotheeken, vervaardigt men uit de *Camille* een *water*, *gedistilleerde* en *gekookte olie*: De gedistilleerde olie word uit de bloemen bereid, en heeft die bijzondere eigenſchap, dat ze ſchoon hemels-blauw is, diergelijke geen ander kruid uitleevert, behalven het *duizent-blad*; dog welke laatſte, zo ſchoon blauw niet is; maar het dient aangemerkt, dat de blauwe *Camille-olie* zijn koleur allengskens verliest, inzonderheid als het vlesje, daar men de olie in bewaart, dikwils geopent of niet vol gehouden word; dezelve is inwendig zeer dienſtig in bovengemelde gebreeken des buiks, tot tien druppels ingenomen; maar ze is zeer duur, dewijl een pond bloemen niet meer als ongeveer een ſcrupel olie kan geeven; en hier van daan is het, dat ze veeltijds vervalscht word.

Daar word ook op zommige plaatzen, een *ſijroop* en *zout* van de *Camille* gemaakt.

Wat de Roomſche *Camille* betreft, dezelve word met de gemeene in kragten gelijk geſtelt; hoewel zommige de *gemeene*, andere daar tegen de *Roomſche* voor kragtiger houden; ondertusſchen word bij ons en elders de gemeene zoort meest doorgaans alleen in de medicijnen gebruikt, dewijl men die ook 't gemakkelijkst en meest verkrijgen kan.

CAMILLE (WILDE); in 't latijn *Chamæmelum ſilveſtre*; *Cotula*; daar zijn twee zoorten van, als

1. De *ſtinkende Camille*, ook *Padde-* of *Honds-dille* genaamt, in 't latijn *Chamæmelum fœtidum*; *Cotula fœtida*; (*Anthemis receptaculis conicis, paleis ſetaceis, ſeminibus nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Camille zonder reuk*, of *Koe-dille*; *Chamæmelum inodorum*; *Cotula non foetida*; (*Chamæmelum receptaculis conicis, paleis ſetaceis*; *ſeminibus coronato-marginatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerſte zoort gelijkt zo zeer na de gemeene welruikende *Camille*, dat ze daar van bijna alleen door de reuk te onderſcheiden is; dog naukeurig betragt wordende, zo bevind men, dat de bladen wat breeder, en de bewaarplaats der bloem (*receptaculum*) niet half kloots wijze, gelijk in de gemeene *Camille*, maar kegelformig is, 't welke ook aan de tweede zoort eigen is, die anders ook aan de gemeene *Camille* zeer nabij gelijk is, maar geen reuk heeft; dog ze heeft ook wat grooter bloemen.

Plaats. Dezelve groeijen in *Neder-* en *Hoog-Duitschland* in de velden en bouwlanden, naast de akkers, en elders, met de gemeene *Camille*. De eerſte zoort is eenjaarig, maar de tweede, twee en meerjaarig.

Eigenſchappen.

Eigenſchappen. Deeze kruiden worden in de medicijnen niet gebruikt, maar men zegt, dat de ſtinkende zoort, pijnſtillend en openend is, en word van zommige zeer gepreezen tegen de opſtijging der moeder, 't aſtrekzel of afkookzel, of een voetbad daar van gebruikt; als mede de teegen waterzugt en vallende ziekte: Derzelven reuk toont aan, dat ze zekerlijk goede kragten heeft, maar die nog niet genoegzaam onderzogt en bekent zijn.

CAMISIA FOETUS, ook *Chorion* genaamt; is het buitenſte vlies, dat de vrugt, in 's moeders lighaam omvat; het zelve is dik, witagtig, en met zeer veele aderen doorweeven: Niet tegenſtaande het zelve maar voor een enkel vlies word gehouden kan het egter in driën worden verdeelt, waar van het middelſte doorſchijnende en zeer teder is, dog de twee anderen zijn zo doorſchijnende niet, en veel dikker, nogtans zeer teder, en van een losſe zaamenvlegting. Dit vlies is aan alle kanten aan de lijfmoeder vast gegroeit, en omkleed meede de *nageboorte* of moederkoek (*placenta*); tuſchen dit vlies en het lam-vlies (*amnion*) is een meenigte water beſlooten, het welk de naam van *liquor chorii* draagt.

CAMMARUS, zie KREEFT.

CAMPAANEN; deeze naam draagen zeker zoort van kanten, die ſchulpswijze ter zijden uitgeholt zijn: Zilvere en goude galons op dezelfde wijze bewerkt, worden meede *Campaanen* genaamt.

CAMPANA; is de latijnſche naam van een Klok, en in de Chijmie betekent het een glazen klokformig werktuig, dienende om den *zuuren zwavelgeest* te bereiden.

CAMPANACEUS, *vel Campaniformis*, *ſeu Campanulatus Flos*; betekent in de Botanie zodanige Bloemen, die de gedaante van een klok hebben.

CAMPANULA, zie KLOKJES-BLOEM.

CAMPE, zie RAKETTE.

CAMPECHE-HOUT; ook *Blauw-hout* genaamt, in 't latijn *Lignum Campeche*, *vel Campechianum*, ook *Lignum Indicum*; (*Hæmatoxijlum*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit hout koomt van een groote boom, die op verſchillige plaatzen van de *West-Indiën* in menigte in de bosſchen groeit, hebbende eenige gelijkenisſe met de *laurier-boom*, en brengt vrugten voort van groote als een *erwte*, welke zaaden in zig bevatten, die welruikende, wat ſcherp van ſmaak en dienſtig zijn, om de ſauzen een geurigen ſmaak te geeven, draagende in *Engeland* de naam van *zaad der vier ſpecerijen*; dit zaad en de vrugt beide zijn herſenen en maagverſterkende, het bevordert de ſpijsverteering, doet de vogten uitwaasſemen, en verdrijft de winden. Dit zaad met *brandewijn* overgehaalt, bekomt men een geest, die een aangenaamen ſmaak en reuk heeft, en de maag verſterkt, en die men ook door bijvoeging van zuiker, nog ſmaakelijker kan maaken.

Het hout is hard, digt en caſtanje-bruin, trekkende zomtijds naar het violet en zwart, en daar is een zoort van, dat zwart gevlekt is; men gebruikt dit hout tot fraaije meubels, dewijl het heel glad kan gemaakt worden, en nooit bederft; dog hoofdzaakelijk dient het zelve tot verwerijen, om daar blauw, grijs en zwart meede te verwen, geevende aan de zwarte ſtoffen een fluweelagtigen glans, en word tot dien einde veel van de verwers en hoedemaakers gebezigt; met *aluin* gekookt, word het afkookzel daar van zeer rood, maar zonder *aluin*, verkrijgt men een geelagtig afkookzel, dat na eenigen tijd zo zwart als inkt word.

CAMPERNOELJE, zie CHAMPIGNON en KAMPERNOELJE.

CAMPESTRIS; dat in de vlakke velden groeit.

CAMPHORA, zie CAMFER.

CAMPHORATA, zie CAMFER-KRUID.

CAMPHORASMA, zie CAMFER-KRUID.

CAMPUS; een *vlak veld*, dat voor de lugt en zon open en bloot legt.

CANAAL; *Canalis*; *Ductus*; is in de Tuinerij een zoort van een *vijver*, die vrij lang en ſmal, en aan de beide lange kanten regt is; ook betekent het een *Buis* of *Pijp*, daar iets door vloeit; het is ook in deeze zin, dat de Geneesmeesters hier door de bloed-aderen, ſlag-aderen, zenuwen en meer andere vaten, van 't menſchelijke lighaam verſtaan; de holligheid van den rug, door alle wervelbeenderen heen loopende, draagt meede de naam van *canaal*; het Heelkundig werktuig, waar in men gewoon is, een been te leggen, dat het ongeluk heeft gehad, van te breeken, en 't geen meede onder de naam van *Beenlaade* is bekent, word ook wel *Canaal* genaamt.

CANALICULATUS; zo veel als *gegroeft* of *gevoort*, dat in de lengte vooren of reepen heeft.

CANALICULI; *Buisjes*; deeze naam draagen de kleinſte bloed- en water-buisjes in 's menſchen lighaam.

CANALIS, zie BUIS en CANAAL.

CANALIS ARTERIOSUS, zie SLAG-ADERLIJKE BUIS.

CANALIS NASALIS, zie TRAAN-BUIS.

CANALIS OSSEUS; is dat beenige canaal, gedeeltelijk uit de wiggebeentjes van 't bekkeneel, en gedeeltelijk uit de ſlaap beenderen zaamengeſtelt, en dienende om de *ſlrot-ſlag-ader* en de *tusſchen ribbige-zenuw* een doortogt te geeven.

CANALIS TORTUOSUS; deeze naam word aan de *waterleiding* van FALLOPIUS gegeeven, 't welke de kronkelige weg in het *ſlaap-been* is, loopende hier het harde gedeelte der *gehoor-zenuw* door. Ook loopen in het *ſteenbeen*, drie halve cirkelswijze buiſen of canaalen, die gedeeltelijk het zogenaamde *doolhof van 't gehoor* uitmaaken, wordende het geluid hier in als gedreeven, en aan de *gehoor-zenuw* en *hersſenen* meedegedeelt.

CANALIS VENOSUS; dus noemt men de bloedweg, die van de kinderen in 's moeders lighaam, van de groote holte der *poort-ader*, tot in de *holle-ader* loopt; en welk *canaal* na de geboorte toegroeit, en als dan de naam van *Ligamentum Venoſum* verkrijgt.

CANARIE-GRAS, zie KANARIE-GRAS.

CANARIE-VOGEL, zie KANARIE-VOGEL.

CANCANUM; is een zoort van *gom*, die vreemd is, en eerder naar eene verzameling van verſcheidene zoorten van *gommen* of *harſen*, die als bij een geſtremt zijn, als naar een enkelde *gom* gelijkt. Men kan dezelve gevoeglijk in vier verſcheidene ſtoffen verdeelen, waar van ieder een bijzondere koleur heeft; hebbende de eerſte de uitterlijke gedaante van *barnſteen*, wordende zeer ligt door de hitte van het vuur tot ſmelting gebragt, en de reuk volkomen met die van de *gom-lak* overeenkomende: De tweede, die een zwarte koleur heeft, en meede door het vuur tot ſmelting word gebragt, heeft een lieffelijker reuk, dan de eerſte: De derde, die zonder reuk is, ziet 'er even eens uit als *hoorn*; en de vierde, dat eigentlijk de *gom-animé* is, ruikt zeer lieffelijk, en is wit; zie op ANIME GUMMI.

Volgens verſcheidene Schrijvers, lekken deeze *gommen*, uit een middelmaatige hooge boom *Setaiba* genaamt, wiens bladen niet kwalijk na die van de *mijrthen-boom*

then-boom gelijken, en welke in de *West-Indiën*, en inzonderheid in *Braſilien*, het *St. Chriſtoffels Eiland*, enz. groeit.

De *Cancanum* is wondheelende, afvaagende, ontbindende, verſterkende, enz.

CANCELLATUS; *Getraliet*; als tralien uitziende.

CANCELLUS; betekent een *kleine Kreeft*; maar anders word in het bijzonder daar door verſtaan, de zogenaamde *Eremijt* of *Soldaat*, die in oude verlaatene moſſel-ſchelpen woont. Zie EREMIJT.

CANCER, zie KREEFT en KREEFT-GESWEL. Deeze naam draagt meede eene der twaalf *Hemels-tekenen* in den *Dierkring*; zijnde de oorſprong van deeze benaaming, om dat de zon dit teken bereikende, na den Evenaar (*Æquator*) te rug deinst, en dus even als een *kreeft* agterwaarts gaat.

CANDEEL; of *Cordiale Drank*; dus word een zekere aangenaame, verkwikkende en verſterkende drank genaamt, die op de volgende wijze bereid word:

Neemt een fles goede *Franſche wijn*, een-vierde zo veel *water*, anderhalf of twee lood gekneusde *caneel*, twee of drie gekneusde *kruidnagels*, en drie of vier *eijers* fijn geklopt; als dan de *wijn* met de kruiderijen wat gekookt heeft, zo doet een weinig daar van bij de eijeren, en roert het geſtadig, en zo vervolgens nog wat meer *wijn* bij doende, tot dat het heet is; doet dan de *eijeren* bij de *wijn*, die men van het vuur genomen heeft, maar roert het zonder ophouden, tot dat de hitte 'er af is, want anders zoude het ſchiften, vervolgens doet men 'er een-vierde pond of meer witte *poeijer-zuiker* in, en roert het zo lang, tot dat die wel geſmolten is; dan door een fijne teems of doek gegooten zijnde, is het gereed.

Op een andere manier, met Rhijnſche wijn.

Neemt een fles *Rhijnſche wijn*, een halve fles *regenwater*, een-vierde pond witte *poeijer-zuiker*, ontrent een lood gekneusde *caneel*, en één of twee gekneusde *kruidnagelen*, kookt dit te zaamen over het vuur, en roert 'er dan bij het geele van één of twee *eijeren*, heel dun als water geklopt en dan doorgegooten, is ook zeer goed. *Nota.* Het is beter, dat men de ſpecerijen eerst met wat *wijn* op een warme plaats laat trekken. Deeze dranken zijn zeer verſterkende voor zwakke, zieke of ziek geweeste menſchen, en voor kraamvrouwen; maar men moet 'er niet te veel te gelijk van neemen.

Een ander Candeel of Cordiaal voor zieke menſchen.

Neemt een pond geſchaaft *hertshoorn*, kookt dit met twee mengelen *regenwater* tot op de helft, dan het nat daar af gegooten, en op 't vuur aan de kook zijnde, doet 'er bij wat *caneel*, en een paar *kruidnagels* aan ſtukken geſtooten, met wat *zuiker* en *Rhijnſche* of andere goede *wijn*, na dat men het zoet en kragtig hebben wil, benevens het *zap* van twee of drie *limoenen*, en laat het te zaamen opkooken; neemt dan het wit van vijf of zes *eijeren*, klopt het zo lang, tot dat 't als ſneeuw word, en roert het daar onder, laat het dan nog een oogenblik helder doorkooken, en vervolgens door een doek loopen, en is het niet klaar genoeg, zo zijgt het nog eens door, tot dat het zo klaar word als wijn; hier van neemen de zieke of zwakke menſchen nu en dan een glasje vol, dat zeer verſterkt.

CANDELA, zie KEERSEN en ROOK-KEERSJES.

CANDELA REGIS, zie WOL-KRUID.

CANDELISEEREN; *Candiſatie*; betekent eigentlijk de *crijſtalliſeering* van de *zuiker*, om de *Candij-zuiker* te maaken; maar men verſtaat daar door ook dikwils het overtrekken van veelerlei dingen, als *wortels*, *zaaden*, *ſchillen*, *bloemen*, enz. met *zuiker*, welke *confectie* genaamt worden. Zie CONFECTIE en CONFITUUREN.

CANDISATIE, zie CANDELISEEREN.

CANDOU; deeze naam draagt een zekere boom, op de *Maldiviſche Eilanden* groeijende, die geen vrugten voortbrengt, en zeer wel, zo ten aanzien van de bladen en groote, met de *witte populier-boom* overeenkomt; deszelfs hout, dat week is, zegt men, de hoedanigheid te hebben, dat wanneer 'er twee ſtukken van tegens elkanderen geſlagen worden, 'er vonken uitvliegen.

CANEEL; *Caneel-caſſie*, in 't latijn *Cinnamomum*; *Canella*; *Caſſia cinnamomea*; is de dunne binnen bast van een boom die alleen op *Ceilon* in meenigte groeit, en de naam draagt van *Arbor canellifera*; *Cinnamomum ſeu Canella Ceilanica*; (*Laurus foliis trinerviis ovato-oblongis nervos unientibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze boom verkrijgt de groote van een lindeboom; heeft breede, langwerpige, glanſende bladen, die wel naar de citroenbladen gelijken; zijne bloemen, die in groote troſſen aan de toppen der takken voortkoomen, zijn klein, pijpagtig, geſtert, groenagtig-wit en van een zeer ſterke aangenaame reuk, zo dat dezelve zelfs op een verren afſtand in zee vernoomen word, als de wind van het land komt; waar op langwerpig-ronde vrugten, als olijven of akers volgen, die eerst groen zijn, maar daar na bruinagtig en met 't rijpen zwartagtig-blauw, en heel glanzend worden, hebbende beneden een kelkje, gelijk de akers. Het hout des booms is wit en los en heeft nog reuk nog ſmaak, maar de wortel bevat wat olie, dat door de distillatie daar uit gehaalt word; gelijk ook een *Camfer*.

De jonge boomen van drie of vier jaaren oud, zijn alleen bekwaam tot de caneel-bast; (hoewel zommige zeggen, dat de jeugdige dunne takken der bejaarde boomen ook daar toe dienen, maar de *caneel* daar van zo kragtig niet is,) wordende dezelve tweemaal 's jaars afgeſchilt en vergadert, als in *Februarij* en *Augustus*, wanneer deeze bast zig 't best van de boom laat afſcheiden; deeze afgeſchilde bast word, in bekwaame ſtukken geſneeden zijnde, in lange pijpen te zaamen gerold, en dan in de ſchaduwe (andere zeggen in de zon, dat egter niet denkelijk is) gedroogt, als wanneer zij een geelagtig-roode koleur, en een zeer aangenaame reuk en ſcherpen ſmaak verkrijgt, zo als wij dezelve uit *Ceilon* ontfangen; dog men zegt, dat 'er zomtijds meede *caneel* onder loopt, die in *Indiën* of in *Holland*, van het beste en eſſentieelſte weezen (de *olie*) door distillatie of extractie berooft is, en derhalven weinig reuk en ſmaak heeft.

Eigenſchap. De beste *caneel* is dun, hoog rosagtig van koleur, ſcherp van ſmaak, en zeer aangenaam van geur: Dezelve is verwarmend, windbreekend, zeer verſterkend, en een van de voornaamſte hoofd-, hart-, maag- en moeder-verſterkende middelen, en verkwikt de leevensgeesten zeer; zijnde derhalven van veel dienst voor verzwakte kragten, door ziekte of anders; flauwtens, hartkloppingen, zwakke en pijnlijke maag; winden en windzugt, ſpijs-loop, braaking; en is in 't bijzondere ook zeer nuttig voor de vrouwen, 't zij in haar zwangerheid of in moeijelijke baaring uit zwakheid voortkoomende, drijft de nageboorte, als meede ook de ſtonden; kort gezegt, de *caneel* is een ſpecerij die in zijn doordringende,

gende, verdeelende en verſterkende kragt, alle andere ſpeceryen te boven gaat. De gedistilleerde olie daar van is zeer kostbaar, wordende voor de once wel omtrent 40 guldens betaald; dewijl die bast niet veel olie geeft, in dewelke evenwel de vooornaamſte kragt opgeſloten is; dezelve word meest alleen op *Ceilon* en te *Batavia* gedistilleert, om dat men aldaar niet alleen den *caneel* uit de eerſte hand heeft, maar de verſche *caneel* ook veel meer olie geeft, als de oude, hoewel ze ook nog wel te *Amſterdam* geſtookt word; dog men verkrijgt dezelve zeer zelden opregt, maar is, wegens haare duurte, doorgaans met de eene of andere olie, 't zij met *amandel-* of *ben-olie*, of ook met hoog gerectificeerde *wijngeest*, en zulks veeltijds wel de helfte vervalscht, dewelke wel tot uitwendige gebruiken kan dienen, maar voor het inwendige zo goed niet is als de zuivere onvervalschte olie. Deeze olie komt onder de *Levens-balſem* (*Balſamus vitæ*), en andere mengzels; zij wederſtaat de verrotting, en is zeer dienſtig in de gebreeken der zenuwen, geraaktheid en lammigheid, als meede in heet en koud vuur, want ze geeft de afſtervende deelen weder een nieuw leeven. Daar word uit de wortel van de *caneelboom* op *Ceilon* ook een bijzondere olie gedistilleert, als mede eene *camfer* die zeer wit is. Ook word 'er uit de vrugten deezer boom, een zoort van vet of ſmeer door kooking verkreegen, in Holland *wasch van caneel* genaamt, waar van kaarzen gemaakt worden, die een zeer aangenaamen reuk van zig verſpreiden.

Voorts word 'er van de *caneel* eene *tinctuur* en *gedistilleert gemeen*, en een *geestig water* met *wijn* gemaakt, die beide van gelijke kragten en de voornaamſte en beſte preparaten van de *caneel* zijn, en in alle bovengemelde gebreken dienen; oök maakt men van de olie een *caneel-balſem*, door vermenging met de uitgeperſte *muscatenoot-olie*, die men met een weinig geprepareerde *armeniſche bolus* of met heel fijn gepoeijerde *caneel* verft, om dezelve de koleur van *caneel* te doen hebben.

Daar is nog een meedezoort van deeze boom, die op *Malabar*, *Java* en elders groeit, maar welkers bast veel minder geurig en onkragtiger is, en die gewoonlijk *Malabaarſche caneel* of *caſſie*, ook *moeder-caneel* genaamt werd; zie hier van onder CASSIE.

Wij moeten hier nog aanmerken, dat de Hollanders in 't bezit zijn van alle de *caneel*, die in de wereld verbruikt word, aangezien dezelve de kusten van het eiland *Ceilon*, op welk eiland de opregte *caneel* en nergens anders groeit, in hunne magt hebben, en bij de verovering van dat Eijland, alle de andere *caneel-boomen* rondsomme *Cochin* ſtaande, uitgeroeit hebben, en dus deezen handel alleen drijven, dat hun veel voordeel aanbrengt. Men zegt, dat de hoeveelheid van *caneel*, die ze jaarlijks alleen in *Europa* verkoopen, ongeveer zes hondert duizent ponden bedraagt.

Hoe men de vervalſching der Caneel-olie kan ontdekken, en dezelve verbeteren.

Om te kunnen weeten, of de *caneel-olie* opregt, dan met gerectificeerde brandewijn, of met eenige uitgeperſte olie vervalscht zij; ze neemt een hoog glas en zulks met water aangevult hebbende, drupt 'er een of twee groote druppels van de olie in, en geeft wel agt op de groote des druppels, als meede op deszelfs zinken naar de grond; is het dan, dat de druppels geduurende het zinken kleinder worden, en iets melkagtig-wits tot een ſpoor agter zig laaten, ſchoon het maar weinig was, ook boven op het water niets vetagtigs drijft, zo kan men verzekert zijn, dat zulke *caneel-olie* met hoog gerectificeerde *wijngeest* of *brandewijn* vervalscht is; maar blijft na 't indruppen iets vets op 't water ſwemmen, of dat de druppel kort na 't indruppen vermindert, in diervoegen, dat ſchoon hij in 't begin geheel naar de grond gaat, 'er zig egter niet lang daar na iets van affcheid, dat naar boven klimt en dan boven op 't water drijft, dan is zodanige olie zeekerlijk met eenige uitgeperſte olie vermengt en vervalscht; maar als 'er niets van al 't gezegde in het water beſpeurt word, zo kan men beſluiten, dat de olie opregt zij; ten waare ze met *terpentijn*- of eenige andere *gedistilleerde-olie* vermengt, of met *terpentijn* gedistilleert was, 't welke egter bij deeze olie niet wel geſchieden kan.

Wil men nu uit de gekogte vervalschte *caneel-olie* gaarne een zuivere opregte olie hebben, zo moet men genoegzaame hoog gerectificeerde *brandewijn* daar bij gieten, dan zal de *caneel-olie* daar door opgelöst worden, maar niet de daar bij gevoegde uitgeperſte olie, indien ze met zodanige vervalscht is, die zig daar van zal afzonderen, en die men dan daar van moet ſepareeren; vervolgens trekt men de brandewijn in een *retortje* door het bad wederom van de *caneel-olie* af, zo verkrijgt men dezelve zuiver. Aldus kan dan deeze *olie* ook, door bijgieting van nog wat hoog gerectificeerde brandewijn, als men wil, gezuivert worden, indien dezelve door zodanige brandewijn of geest vervalscht was.

Om Eſſentie of Tinctuur van caneel te maaken.

Neemt van de beste *caneel* een once, doet ze, groſjes klein geſtampt zijnde, in een phiool of vles, en giet 'er een half mingelen gerectificeerde *wijngeest* of beste witte *brandewijn* op; zet het dan bij het vuur en laat 't eenige dagen ſtaan te trekken, de vles altemets eens omſchuddende, giet vervolgens de *tinctuur* zagtjes af en bewaart ze wel toegeſtopt. Dezelve verkwikt en verſterkt 't harte, maag en moeder, enz. zeer; men gebruikt 'er eenige druppels, min of meer van in wijn of eenige andere drank, daar ze ook een aangenaame geur aan geeft.

Om een verſterkende Verkoel-drank van de caneel te maaken, gelijk de Limonade.

Neemt goed gekookt water, een mingelen of meer; ſmelt daar in, terwijl 't nog warm is, en in een vles gedaan zijnde, goede witte zuiker, doet 'er dan bij wat *tinctuur van caneel*, van elk naar believen, naar dat men het min of meer zoet en kragtig begeert, en ſtopt het wel toe; is aangenaam en verkoelende. Heeft men *olie van caneel*, zo kan men in plaats van de *caneel-tinctuur* een paar druppels van de *olie* met een weinig gepoeijerde *canarie-zuiker* mengen en zulks in het water doen, 'er vervolgens meer zuiker bijvoegende, naar believen.

Op een andere wijze.

Kookt een mingelen goed water in een bouteille of vles, in een pot of ketel met water; doet 'er dan bij als het kookt en van 't vuur genomen is, ongeveer een lood grofjes geſtootene *caneel* en 2 of 3 *kruid-nagels* en ſluit de vles wel; als het dan koud geworden is, zo doet 'er bij 4 mengelen water, met zuiker naar believen; wil men minder maaken, zo kan men naar proportie van elk minder neemen; of men neemt van het eerſte gekookte en met *caneel*, enz. afgetrokkene water,

de helft of de vierdepart, en voegt 'er naar proportie *water* en *zuiker* bij.

Om Geest (Spiritus) van Caneel te maaken.

Dewijl de *brandewijn* geen kragt uit de *caneel* bij het distilleeren meede overneemt, en men evenwel een goeden *ſpiritus* van de *caneel* mogte begeeren, zo kan men zulke verkrijgen, als men eenige druppels opregte of zuivere *caneel-olie* in een once of meer hoog gerectificeerde *brandewijn* doet, die zig daar in zal ontbinden en een kragtige *caneel ſpiritus* maaken.

Om gemeen Caneel-water te distilleeren.

Neemt een vierendeel *caneel*, doet ze geſtampt zijnde met 4 mengelen regen- of ander goed *water*, in de distilleer kolf en laat ze 12 uuren op een warme plaats ſtaan trekken; distilleert het dan en haal 'er vervolgens omtrent drie mengelen van over.

Om geeſtig Caneel-water te distilleeren,

Neemt beste geſtampte *caneel*, 10 oncen, doet ze met een mingelen (2 pond) *Franſche wijn* in de kolf en laat het eenige dagen op een lauwe plaats meuken; giet 'er dan nog 2 mingelen *rooze-water bij*, en haalt 't op het zand zagtjes over, zo lange als 'er reuk en ſmaak aan het overkomende is; of men ſcheid 'er eer uit, als men het kragtiger begeert; dit *water* is zeer verſterkende en in alle boven-gemelde gebreeken zeer dienſtig: De *doſis* daar van is tot een once.

Hoe men de *caneel-olie* distilleert, ziet op 't artikel van OLIE.

Rhijns Caneel-water.

Neemt tot een aams ketel half beste *Franſche brandewijn*, en half *regenwater*, 16 pond *caneel*; breekt deeze, en laat ze in de *brandewijn* weeken den tijd van drie, of vier dagen, werpt dan een kop vol *zout* in de ketel, en ſtookt met klein vuur; 't geen 'er eerst uit komt zal weinig na caneel ſmaaken, nog kragt hebben, en 't wil met de geest van *brandewijn* niet wel overkomen, maar als 'er geesten overkomen, welke daar ſterker na ſmaaken, mag men 'er die onder mengen; men moet dikmaal proeven, of 't overkomend *water* nog na *caneel* ſmaakt, en 't zo lang overhaalen, tot dat 't wit begint te worden; want dan geeft zij eerst recht haare kragt. Dit kan alleen gehouden, of met het andere gemengt worden, om verſcheidene zoorten te hebben; als het geene dat overkomt, reuk, nog ſmaak meer heeft, moet men 'er maar uitſcheiden; zoet het dan in een vaatje met 24 pond beste *zuiker* geſmolten in vier mengelen *water*, en kookt het te zaamen in een ſchoone ketel, tot dat het aan het zieden is; doet 'er dan een halfpond zuivere *aluin* bij, ſchuimt en kookt het als visch, en neemt het dan van 't vuur, en koud zijnde, giet het in 't vaatje op het *Caneel-water*, roert het om, en laat het leggen tot dat het klaar is. Op deeze wijs kan men alle fijne *waters* zoeten: Wil men ze ſlegter hebben, men doet 'er wat minder *caneel* op, of vermengt het *Caneel-water* met goede *Brandewijn*.

Anders

Op een aams ketel doet 112 mengelen beste *Franſche brandewijn*, 16 mengelen *regenwater*, een kop *zout*, 8 pond *caneel*, en een half pond *potas*, week en distilleer, als boven. Neemt daar na 36 pond *zuiker* en 8 mengelen *regenwater*, alle te zaamen wel gekookt en geſchuimd zijnde, maakt het daar meede zoet, als boven.

Ander Caneelwater.

Neemt tot een aams ketel even zo veel, als boven gezegt is, week en distilleert het, en maak het zoet met 16 pond *honing* en 16 mengelen *water*, gekookt en geſchuimt. Anders neemt men ook wel 100 mengelen *brandewijn*, en 24 mengelen *water* met 3 pond *caneel*.

Anders.

Neemt 120 mengelen *Franſche brandewijn*, 8 pond *caneel*, een kop *zout* en 5 pond geſmolten *zuiker*, haalt het over in een aams ketel en trekt 'er 120 mengelen af, of zo lang het proef houd.

Anders.

Neemt tot een diergelijke ketel 122 mengelen *Franſche brandewijn*, 16 mengelen *water*, een kop *zout*, 8 pond *caneel*, laat 't 2 of 3 dagen trekken, distilleert het als boven; maakt het zoet met 21 pond *zuiker* en doet 'er 8 mengelen *regenwater* bij.

Anders dubbeld.

Neemt 112 mengelen *Franſche brandewijn*, 16 mengelen *water*, 4 pond *caneel*, een kop *zout*, 5 of 6 ſneeden *roggenbrood*, laat de *caneel* geklopt 2 of 3 dagen weeken, distilleer het in een aams ketel met een halfpond *potas*, en zoet het met 8 pond *honing* en *water*, en wel gekookt zijnde, ſchuimt het.

Anders Slegt.

Neemt 112 mengelen *Franſche brandewijn*, 16 mengelen *water*, 3 pond *caneel*, een kop *zout*, 5 of 6 ſneeden *roggenbrood*, klopt en weekt de *caneel* vier en twintig uuren, haalt 'er 80 mengelen *caneel-water* van over; en alzo de kragt van de *caneel* op 't laatste komt, zoet het dan met 4 pond *zuiker* en 8 pond *honing* en *water*, wel geſchuimt zijnde.

Slegt Caneelwater.

Neemt 120 mengelen *koorn brandewijn* of *jenever*; 12 pond *caneel*, weekt ze twee of drie dagen in die *brandewijn*, doet een kop *zout* in de ketel, en haalt ze zo lang over, als ze proef houdt; distilleert en trek het voorts zo lang de proef goed is, trekt 't naderhand in een ander vat, zo lang als 't nog goed is, om op maken.

Neemt dan 8 mengelen ſchoon *regenwater*, doet 'er 28 pond *honing* bij; kookt het een half uur, ſchuimt 't ter deeg, giet het dan bij 't afgetrokkene *caneelwater*; maar zo 't nog te hartig of te ſterk is, verlengt het dan met naloop.

CANEEL (WITTE); *Schors* of *Bast van Winter*; in 't latijn *Canella alba*; *Cortex Winteranus*; *Costus verus*; *Costus corticoſus albus*. Deeze bast beſtaat uit groote, dikke omgerolde harde ſtukken, die wit of grijsagtig zijn, en een aangenaame ſpecereijagtige reuk en ſmaak hebben, zijnde de ſmaak even als van *caneel*, *kruidnagelen* en *peper* of *gengber* onder een gemengt: De boom daar deeze bast van komt, is een zoort van *laurier*, in 't latijn genaamt *Canella Peruana*, of *Jamaicenſis*; (*Laurus foliis enerviis obovatis obtuſis*, LINN. *Spec. Plant.*); heeft bladen niet zeer ongelijk aan die van de laurier, behalven dat ze blauwaschverwig of zee-groen van koleur en ook weeker en aangenaamer van reuk zijn; deszelfs bloemen zijn van een

purpere

purperekoleur, waarna vrugten volgen, die groenagtig zijn, en de gedaante van kleine akers hebben; dewelke van haar buitenſte ſchil gezuivert zijnde, een ſcherpe doordringende ſmaak, en als doormengt van alle ſpecerijen hebben. Deeze boom groeit in verſcheiderhande gewesten van *America*, als onder anderen op *Jamaica*, de *Barbados*, *St. Domingo*, 't *Schilpadden Eiland*, in *Carolina*, 't land van *Magellaan*, als meede *Madagascar* en elders.

Deeze bast is het eerst ontdekt en bekent geworden door de Scheeps-capitein WINTER, in 't jaar 1567, toen hij in de berugte reistogt van FRANÇOIS DRAAK, met dezelve in 't land van *Magellaan* aanlandde, en waar van ze de naam nog van *bast van Winter* draagt, wordende aldaar, gelijk ook op *Madagascar*, *Fimbi* genaamt: Maar daar is een groote verwarring bij de ſchrijvers, aangaande de regte kennisſe van deeze bast en boom; want zommige houden deeze bast en de *cascarille*, of ook de *nagel-caſſie* voor eens; andere zijn van gedagten, dat het de *costus Arabicus* is, en wederom andere, houden ze voor de tweede ſchors van het *campeche-hout*, enz; dog alles t'onregte, want het is een bijzondere bast op zig zelven, en die van een andere boom komt.

Deeze bast heeft een verwarmende, maag-, hooft- en zenuw verſterkende kragt, en word inzonderheid zeer gepreezen teegen de ſcheurbuit; dient ook in catharren, colijk en moederkwaalen; ze word tot dien einde dikwils onder andere geneesmiddelen gemengt.

Daar word uit deeze ſchors ook een *eſſentie* of *tinctuur* getrokken, in voor gemelde gebreekens dienſtig zijnde; die men ook zelfs bereiden kan, op die wijze als voorheen van de *caneel-tinctuur* aangeweezen is.

Op *Jamaica* gebruikt men deeze ſchors, weegens haare ſcherpe ſmaak en geur, in plaats van *peper* en *kruid-nagelen*; dat ook hier te lande zou kunnen geſchieden; maar ze is te heet en ſchadelijk voor menſchen, die van een heete of galagtige complexie zijn, dog egter niet meer als andere heete ſpecerijen.

CANEEL (KLEINE of MOEDER-), zie CASSIE (HOUT-).

CANEEL (KRUID-NAGEL-), zie CASSIE (NAGEL-).

CANELLA, zie CANEEL.

CANELLA ALBA, zie CANEEL (WITTE-).

CANICULA, zie BONTE HAAIJ.

CANINA, zie BOOM-SLANG.

CANINUS, of *Cijnicus Spasmus*, zie HONDS-KRAMP.

CANINUS FAMES, zie HONDS-HONGER.

CANIRAM; dus word de boom in *Indiën* genaamt, waar op de *kraans-oogen* (*nuces vomicæ*), groeijen.

CANIS, zie HOND.

CANIS VOLANS TERNATÆA; *Vliegende Hond*; is een zoort van groote Vleermuis, met vier voeten, en een kop, gelijkende naar een honds-kop; men vind ze in *Nieuw Spanjen*, als meede in *Oost-Indiën*.

CANITIES; *Grauwe Hairen*; *Grijsheid*; dit toeval koomt gemeenlijk de oude lieden over; dog den eene mensch vroeger dan den anderen; voortkoomende uit een ingeboorene natuur, of uit ziektens, zwaare zorgen, of andere ſterke inſpanning van geest, waar door de eene mensch vroeger grijs kan worden, dan de andere: Dog men vind ook wel jeugdige menſchen, die, zonder veel zorg of ziekte te hebben, vroegtijdig grauwe hairen verkrijgen.

CANNA; dit woord heeft verſcheidene betekenisſen; als 1. betekent het in de Botanie, het *Riet*. 2. De *Pijp-caſſie*, zie aldaar. 3. Verſtaat men in de Ontleedkunde door *canna major*, het ſcheenbeen; en door *canna minor*, het kuitbeen; zie OS. 4. Betekent het bij de Heelmeesters een *ſpuit*, die ze van verſcheiderhande zoorten gebruiken.

CANNA INDICA, zie RIET (INDIAANSCH-).

CANNA SACHARIFERA, zie SUIKER.

CANNABINA AQUATICA, zie BIDENS.

CANNABIS, zie HENNIP.

CANNACORUS, zie RIET (INDIAANSCH-).

CANNULA; een klein Pijpje; klein Spuitje.

CANOE, of *Canoës*; is een klein Schuitje, waar van zig de Indiaanen bedienen, en 't welk in een uitgeholde boom beſtaat, wordende van buiten aan de beide eindens ſpits gemaakt, en zodanig gefatzoeneert, dat het zelve niet kwalijk naar een *wevers-ſpoel* gelijkt.

CANTARELLI, zie KEVER.

CANTHARIDES, zie SPAANSCHE VLIEGEN.

CANTHARIS AQUATICA; is een Water-inſect met vier vleugelen, dat uit een *water-worm* voortkoomt, en zig meest op de oppervlakte des waters onthoud, zelden vliegende.

CANTHARUS, betekent een *Kan*.

CANTIANUS PULVIS; deeze naam draagt het beroemde Engelſche Poeder, onder de naam van *Kent-poeder* bekent.

CANUS, INCANUS; betekent *grijs*, *witagtig*.

CANUTS-VOGEL; ook *Zaag-pen* genaamt; in 't latijn *Canutus*; (*Tringa roſtro lævi*, *pedibus cineraſcentibus*, *remigibus primoribus ſerratis*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Is een Vogeltje, door LINNÆUS onder het geſlagt der *Strandloopers* geplaatst; deszelfs groote koomt nabij die van de *ſpreeuw*; de koleur van zijn kop en rug is bruinagtig-aschgrauw, hebbende daarenboven een witte dwarsſtreep op de vlerken; zijn bek is zwart en glad; zijn pooten zijn aschgrauw, na het groene hellende, en de grootſte ſlag-pennen zijn zaagswijze gekartelt; dit vogeltje, dat door de Engelſchen *Knot* genaamt, en uitneemend lekker is, onthoud zig aan de water kant, en beweegt al loopende, gelijk de *kwik-ſtaarten* onophoudelijk zijn ſtaart; men vind hem in *Engeland*, *Zweeden*, enz.

CAPEL; in 't latijn *Capella*, of *Cupella*, ook *Galea*; heeft tweederlei betekenisſen, want 1. verſtaat men daar door een *Kom* of *Test*, uit asch van week hout of beenderen en andere dingen gemaakt, om goud of zilver daar in te zuiveren; waar van daan ook het daar door gezuiverde goud en zilver, *gecapelleert goud of zilver* genaamt word: Maar men moet aanmerken, dat de asch of aarde, daar de *Capel* van gemaakt word, uitgeloogt of zonder zout moet zijn, want alle aarde, zo ze eenig zout of olie in zig bevatten, gaan door een ſterk vuur tot glas over, gelijk alle ſteenen en metaalen in een volkoomen glas veranderen.

2. Word door *Capel* of *Zand-capel* verſtaan een Vat, in de gedaante van een ketel, van dik ijzer-blik of gegooten ijzer, zijnde grooter of kleinder na goedvinden, en dienende om daar uit te distilleeren, te digereeren, of te ſublimeeren; men zet tot dien einde de glazen daar in, om welke men daar na rondsom zand of asch, of ijzer-vijlzel legt, meest altijd zo veel, dat het zand, enz. met de ſtoffe in 't glas, een gelijke hoogte heeft; maar tot dit gebruik moet men het zand, zo wel als de asch, vooraf doorziften, om 't zand van de ſteenen, en de asch van de koolen te zuiveren, die anders, heet wordende,

ligtelijk de glazen zouden doen ſpringen: Maar bij welke arbeid van distilleeren, enz. tot elke een bijzondere graad van warmte moet waargenomen worden, want tot het digereeren moet het zand maar warm zijn, maar bij de distillatie moet het zo heet geſtookt worden, dat men 'er de hand niet in kan houden, en dat de ſtoffe vlocijend als een geest of water is, tot dat de druppels nedervallen, gelijk dit laatſte uit een *retorte* ook even zo toegaat; de *ſublimatie* vereischt een nog ſterker vuur en moet met zand of ijzer-vijlzel geſchieden, dat glocijen moet, voor dat de *ſublimatie* volbragt word, ook moet 'er eenige uuren lang daar meede voortgegaan worden, naar de hoeveelheid der ſtoffe. Zie onder ieders artijkel in 't bijzondere.

CAPEL, zie VLINDER.

CAPELLEEREN; *door de capel zuiveren of afdrijven*, is, als men zilver of goud, waar in nog eenig ander metaal vermengt is, daar van door middel van het *Capelleeren* zuivert; 't welke aldus geſchied: Men neemt een *capel* of *test* die tegen het vuur beſtaan, en niet tot glas ſmelten kan, groot of klein, naar de hoeveelheid der ſtoffen, men zet dezelve in een bekwaame proef of andere oven, maakt die als dan vol met koolen en laat het altemaal wel glocijen; daar na doet men een ſtuk *lood* in de *capel*, en geeft agt, als het *lood* geſmolten is, of het ſtil wil leggen, dan of het nog golven opwerpt; in dit laatſte geval is zulks een teeken, dat het nog niet heet genoeg is; weshalven men het vuur dan moet vermeerderen, tot dat het wel ſtil blijft leggen, en als drijft; als dan doet men het metaal, dat men wil zuiveren, bij ſtukken in het lood, men laat het zelve een tijd lang aldus drijven; daar na vermeerdert men het vuur, en wanneer zig dan verſcheide koleuren en bloemen laaten zien, is zulks een teeken, dat 't haast affcheiden wil; en men moet dan 't vuur nog meer verſterken, op dat het regt drijve en eindelijk af ligte; wanneer dit geſchied, en het metaal nu ſtil ſtaat en begint te verſtijven, dan laat men het nog een weinig ſtaan; vervolgens neemt men het uit 't vuur, en men beproeft het met ſterk water, of 'er nog iets koper of eenig ander metaal bij is, want dit zo zijnde, zal het ſterkwater blauw of groen worden, en als dan moet men het verder door de ontbinding ſcheiden: Maar het dient aangemerkt, dat men in het afdrijven veel lood bij de metaalen moet doen, zullen ze anders zuiver worden, naamelijk het 9de, 8ſte, 7de, 6de, ja het 4de deel; inzonderheid wanneer ze veel antimoniaale of andere vuiligheden meede voeren: Uit het lood ontſtaat dan het *lijthargijrium* in de *capel*, dat door de hitte verteert en geſmolten, in de poreuſe openingen der *capel* getrokken is. Zie ook ESSAIJ.

CAPER, zie BOK.

CAPERFOELIE; of *Camperfoelie*; *Memmekenskruid*; *Geitenblad*; *Spek-* of *Woudlelien*, in 't latijn *Caprifolium* of *Pereclimenum*, ook *Matriſijlva* en *Lilium inter ſpinas* genaamt; 'er zijn verſcheidene zoorten van, als

1. De *Duitſche Caperfoelie*; *Caprifolium non perfoliatum Germanicum*; (*Lonicera capitulis ovatis imbricatis terminalibus, foliis omnibus distinctis*, LINN. *Spec. Plant.*); met witte of bleekroode bloemen: Daar zijn ook nog eenige veranderingen van, als 1. de *laatbloeijende*, met roode bloemen; 2. met *bonte bladen*; 3. met *bogtige bladen* en 4. met *bogtige bonte bladen*.

2. De *Italiaanſche Caperfoelie*; *Caprifolium perfoliatum*; (*Lonicera floribus verticillatis terminalibus ſeſſilibus, foliis ſummis connato-perfoliatis*, LINN. *Spec. Plant.*); met witte of bleekroode bloemen: Van deeze zoort zijn ook eenige veranderingen, als 1. de *vroegbloeijende*; 2. met *bogtige bladen*, en 3. met *bogtige bonte bladen*.

3. De *Virginiſche* altijd groenende en bloeijende *Caperfoelie*; *Periclimenum perfoliatum Virginianum ſempervirens & florens*; (*Lonicera ſpicis nudis verticillatis terminalibus; foliis ſummis connatis, inferioribus perfoliatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Virginiſche regt op groeijende ſcharlakenroode Caperfoelie*; *Caprifolium Virginianum erectum, flore coccineo*; (*Lonicera ſpicis terminalibus, foliis ovato oblongis acuminatis, distinctis ſeſſilibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De beide eerſte gemeene zoorten verſchillen hooftzaakelijk daar in, dat de *Duitſche* zoort op 't uiterſte der takjes veele zeer welruikende bloemen bij zaamen voortbrengt, waar na kleine ronde roode beſiën volgen, en haare bladen alle tegen malkanderen over ſtaan; maar de *Italiaanſche* zoort heeft boven aan de takjes drie of vier ſchotels-wijze bijna ronde bladen, daar de takjes in 't midden ſchijnen als door heen gewasſen te zijn, en in welke meesttijds zes bloemen rondom voortkomen, waar op roode beſiën volgen; bloeijende deeze zoort ook vroeger als de voorige, maar de bloemen hebben geen zo ſterken reuk: Voorts kan men de beſchrijving en afbeelding van beide zoorten nazien in DODONÆUS. De veranderingen daar van worden niet bezwaarlijk onderkent door haare naamen; dog zijn minder gemeen.

De derde zoort, heeft altemaal diergelijke doorgewasſene bladen als de *Italiaanſche* en roode bloemen, die op 't eind der takjes voortkomen, en ze bloeit den geheelen zomer door, tot laat in de herfst, maar de bloemen hebben weinig reuk.

De vierde zoort, die regt opwaarts groeit, heeft tegen malkanderen over ſtaande ronde, puntige bladen, en brengt heel fraaije ſcharlaaken-roode bloemen aan het einde der takjes voort, die van binnen geel zijn, maar geen reuk hebben,

Plaats. De eerſte zoort groeit veel in *Neder-* en *Hoog-Duitſchland*, *Frankrijk*, *Engeland*, en elders; maar de tweede zoort in *Zuid-Frankrijk* en *Italien*, in de bosſchen en heggen, ſlingerende zig met haare lange ranken om andere heesters en boomen heen, en zig daar aan vast hegtende: De derde en vierde zoort behooren in *Virginien*, *Carolina*, en elders in *America* te huis. Men kweekt deeze heester-gewasſen ook veel in de tuinen, voornaamelijk de beide eerſte zoorten, weegens haare aangenaame reuk, dien ze hooftzaakelijk 's morgens en 's avonds, en na een warme regen van zig verſpreiden. Men plant ze tegens prieëlen en zitplaatzen, enz., om dezelve daar meede te bekleeden, dewijl ze ſchielijk en hoog genoeg opklimmen. Ook plant men ze dikwils in de *bosquets* onder ander wild gewas, om bij het wandelen den aangenaamen reuk daar van in haar bloeitijd te genieten: Om die redenen plant men ze ook wel hier en daar om de boomen van de wandel-laanen, waar bij ze opklimmen en geen onaangenaam gezigt geeven. Men kan 'er ook kleine ſtam-boomtjes met ronde kroonen van trekken, die men op de rabatten van de bloemtuin en elders plaatst, en door ſnoeijen in 't voorjaar de kroon in haar fatzoen houd; hoewel ze liefst haare vrijheid in het groeijen willen hebben. De derde en vierde zoort maaken in 't bijzondere een fraaije vertooning, met haare aangenaame roode blinkende bloemen; maar deeze zijn wat tederder als de *Duitſche* en *Italiaanſche* zoorten, en kun-

nen

aen onze winterkoude, als dezelve ſtreng is, niet verdraagen; moeten derhalven door dekking daar voor bewaart worden, of als ze in potten ſtaan, zet men ze in de ſtoof of oranjerij.

Cultuur. Deeze heester-gewaſſen, worden niet bezwaarlijk voortgekweekt door de uitloopers bij de wortel, of door inlegging der jonge takken, die geene bloemen draagen; of ook door ſteeking van zodanige takken op een ſchaduwagtige plaats, 't welke in het voorjaar moet geſchieden; ze willen in allerlei goede losſe gronden ligtelijk groeijen, dog beminnen liefst een wat zandagtige.

Eigenſchap. Dit gewas is verwarmende van aart, opdroogend, zeer pisdrijvend en wond-zuiverend: Men prijst het afkookzel van de bladen, of beter het daarvan gedistilleerde water, gemengt met wat water van *oranje-bloeſem* of *caneel* om de kragten der baarende vrouwen te vermeerderen, en voor hart-klopping: Ook is het afkookzel uitwendig dienſtig tot een gorgel-water voor een zeere keel; om vuile wonden en gezweeren te zuiveren en voor ſchurft, puisten en andere onzuiverheden der huid.

CAPERFOELIE, zie HONDS-KERS.

CAPEZOEN, zie CAVECON.

CAPHURA, zie CAMFER.

CAPIAT CUM CUSTODIA; dit in de medicinaale voorſchriften, of recepten ſtaande; betekent zo veel, als dat het voorgeſchreevene geneesmiddel, niet koud, maar warm moet gebruikt en ingenomen worden.

CAPILLAMENTUM; betekent in de Botanie een *Hair-wortel*; *Vezel-wortel*; zie ook FILAMENTUM.

CAPILLACEUS, of *Capillaris*; *Hairformig*: *Hairig*; *Vezelagtig*, of dat de dikte en gedaante als een hair heeft. In de Ontleedkunde heeft het zijne betrekking op de uitterſte fijne eindens der aderen, die *capillares* genaamt worden.

CAPILLARES, of *Epiphijllaſpermæ Plantæ*; *Hairkruiden*; *Hair-planten*, dus noemt men, dog oneigentlijk, die kruiden, welke haar zaad op de rug der bladen voortbrengen; gelijk bij voorbeeld, de *Hertstong*, *Vaaren*, enz.

CAPILLARIA VASA, deeze naam draagen de uitcindens der *aderen* en *pols-aderen*, en zulks, om dat ze door haare fijnheid, niet kwalijk naar haairen gelijken.

CAPILLI, zie HAIREN.

CAPILLITIUM INTRICATUM, zie HAIRVLEGT.

CAPILLORUM DEFLUVIUM, zie ALOPECIA.

CAPILLOTADE, is een zoort van ragout, wordende van fijn geſneeden vleesch, dat te vooren is gaar gebraaden of gekookt, op deeze wijze bereid; na dat men het aan heel dunne ſtukjes heeft geſneeden, doet men goed vleeschnat, of de *ſjeu* indien het van gebraaden vleesch is, 'er bij; voorts fijn geſneeden *chalotten*, een weinig *peper* en *foelie*, *zout* en *boter*, als meede *citroen-zap*, dus te zaamen een kwartiers-uur geſtooft hebbende, dischт men het warm voor; wil men 'er een gebonde ſaus over hebben, zo neemt eenige *eijerdooijers*, de kwantiteit daar van regelende naar maate dat men ragout heeft, klopt die wel, en mengt ze 'er onder, als men gereed is om op te disſchen; de *eijerdooijers* paſſen het best bij een *Capillotade* van *hoenders*, *duiven*, *Kalkoenen*, *kalfsvleesch*, enz. dog bij *rundvleesch*, *ſchaapevleesch*, enz. past het beter, de ſaus met fijn geſtooten *biscuit* te mengen.

CAPILLUS VENERIS, zie VROUWEN-HAIR.

CAPISTRATIO, zie PHIMOSIS.

CAPISTRUM, een *Toom*; maar in de Heelkunde betekent het een zoort van *Bandage* of Verband des hoofts, dat beter door het te zien, dan door zulks te beſchrijven, kan geleert worden.

CAPITA, *Hoofden*, *Knoppen*, *Bollen*, *Bloei-bollen*, enz. worden in de *Botanie* en *Pharmacie* genaamt, de bloei- en zaad-hoofden van zommige planten, als die wat groot en rond zijn, en dus de gedaante van een hoofd hebben; bij voorbeeld, van de *maankoppen* (*papaver*), *distels*, *artiſchokken*, enz.

CAPITAAL, zodanig noemt men de weezentlijke bezitting, of het fonds van iemand, waar uit zijne inkomſten voortvloeijen: Dus is men gewoon te zeggen, *die* of *deeze heeft een ſchoon capitaal*, om daar meede te kennen te geeven, dat een zulke rijk is, en veel goederen bezit. In eene figuurlijke zin word het woord *capitaal* meede gebezigt, om iets te betekenen, dat uitmunt; bij voorbeeld, men zegt wel, *dat is een capitaal huis*, om te kennen te geeven, dat het een ſchoon kostbaar gebouw is. Ook begrijpt men door *capitaale misdaad*, een zodanige, die de dood verdient; en in dien zin verſtaat men ook door *capitaale juſtitie*, *halsregt*, als iemand door vonnis van den Regter van het leeven tot 'er dood word gebragt.

CAPITATÆ PLANTÆ; *Hoofdraagende Planten*; noemt men de zulke, die dikke ronde bloei- of zaadhoofden voortbrengen. Zie CAPITA.

CAPITEEL; in 't latijn *Capitellum*; is een kunstwoord, tot de *Architectuur* of Bouwkunde behoorende, waar meede men dat gedeelte van een Pijlaar (*colom*) betekent, het welk het opperſte of dekſtuk van dezelve uitmaakt.

CAPITIS CONTUSIO; dusdanig word in 't latijn eene ſtoot of kneuzing des hoofds genaamt.

CAPITIS DOLOR, zie HOOFDPIJN.

CAPITIS INFANTUM ARDOR; ook *Siriaſis* genaamt; is eene verhitting van de voor-hersſenen en derzelver vliesen bij de kinderen, door de hitte der zonne verwekt wordende.

CAPITIS TUMOR AQUOSUS, zie WATERHOOFD.

CAPITIS VENA, zie HOOFD-ADER.

CAPITILUVIUM; *Hoofdwaſſching*; geſchiedende om het hoofd te zuiveren, of om het zelve te verſterken.

CAPITULUM; een *Hoofdje*, *Knopje* of *Bolletje*, zie CAPITA. Ook word het *helmtje* der *mos-bloemen* dus genaamt. In de Ontleedkunde draagt deeze naam een kleine *proceſſus* of verlenging van een grooter been, die door een ander been word opgenoomen, of in deszelfs holligheid ſteekt.

CAPNOS, is de griekſche naam van de *Duive-kervel* (*Fumaria*). Zie aldaar.

CAPO, zie KAPOEN.

CAPOCK, is de naam van een zoort van Boom-wol of Katoen, die op een boom in *Indiën* voortkoomt, en heel zagt en teder is.

CAPOEN, zie KAPOEN.

CAPPARIS, zie CAPPER-BOOM.

CAPPER-BOOM; in 't latijn *Capparis*; (*Capparis aculeata*, LINN. *Spec. Plant.*) van dit heester-gewas zijn twee zoorten; als 1. met, en 2. zonder doorns.

Beſchrijving. De eerſte zoort, die de gemeenſte en bekendſte is, ſchiet uit de wortel, welke dik, lang, get-

getakt en houtagtig is, verſcheidene takken of ranken, die op de aarde in 't ronde verſpreid leggen, indien ze niet onderſteunt of aan ſtokken opgebonden worden; en aan de oorſprong der bladen, welke rondagtig en iets puntig zijn, zitten kleine, kromme en ſcherpe doorns; de bloemen komen uit de oxels der bladen op lange ſteelen als witte roosjes voort, beſtaande uit vier witte bladjes, na welke vrugten volgen, die de groote van *olijven*, en de gedaante als een *peer* hebben, en kleine witte zaaden bevatten. Daar zijn ook twee veranderingen van, beſtaande daar in, dat deeze ſcherper of ſtomper bladen, en twee doornen bij malkanderen hebben.

De *Capper-boomen zonder doorns*, brengen grooter bloemen en vrugten voort, behouden des winters haare bladen, en kunnen tot de groote van kleine boomen opgroeijen.

Plaats. De *doornige Capper-boomen*, groeijen in *Italien*, *Spanjen*, *Kandien*, en andere heete gewesten natuurlijk van zelven, op rouwe onbebouwde zand- en ſteenagtige plaatzen; maar worden in *Provence* en elders ook zorgvuldig, wegens de *Cappers* gekweekt.

De *Capper-boomen zonder doorns*, worden gevonden in *Egijpten*, *Africa*, enz., en ook een meede-zoort daar van in *America*.

Kweeking. Om dezelve bij ons uit liefhebberij te kweeken, zo moet men ze op een warme plaats tegens een muur zetten, en 's winters met ſtroo voor de vorst dekken. Of men houd ze in potten, en bewaart ze des winters in de oranjerij; beminnende lieſt, om wel te groeijen, een losſe goede zand- of ſteenagtige grond. Haare voortkweeking geſchied door de wortel-ſpruiten, of door inlegging en ſteeking der takken.

Gebruik. Het is van deeze heeſter, dat de *Cappers* koomen, die menigvuldig bij de ſpijzen van aanzienlijke lieden gebruikt worden; zijnde eigentlijk de bloem-knoppen eer de bloem open gaat, dewelke in azijn geconſijt of ingeleid, en ons uit *Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen* toegezonden worden: Men houd de kleinſte en hardſte voor de beste, inzonderheid als 'er de ſteeltjes nog aanzitten; daarenboven moeten ze een ſchoone groene koleur, maar geen koperagtige ſmaak hebben, want dit laatſte toont aan, dat ze in kopere vaten of anderzins met koper behandelt zijn, om ze aanzienlijk groen te maaken; het geen nadeelig voor de gezondheid is.

Begeert men te weeten, hoe de *Cappers* geconſijt worden, dit geſchied aldus: De inwoonders der landen daar ze veel groeijen of gekweekt worden, verzamelen de bloem-knoppen, eer de bloem zig ontluikt, en leggen dezelve drie of vier uuren in de ſchaduwe te droogen, daar na doen ze die in een pot, gieten 'er goede *azijn* over, en laaten ze dus agt dagen lang ſtaan, als dan gieten ze den *azijn* af, en weder nieuwe over heen, het welke zij in dier voegen tot drie maalen herhaalen.

Eigenſchap. De geconſijte *Cappers* bij de ſpijzen genuttigt, verwekken eetlust, bevorderen de kooking, en zijn heel dienſtig tegens verſtopte ingewanden, en mits dien nuttig voor *hijpocondriake* of *miltzugtige* menſchen.

De bast der wortel, die eene van de vijf zogenaamde *kleine openende wortelen* is, is verwarmend, inſnijdend, afvagend en pisdrijvend, wordende inzonderheid gepreezen tegens de verſtoppingen der leever, milt en darmſcheil, hijpocondrie en jicht, dog men maakte 'er eertijds meer gebruik van als hedendaags, zijnde bijna geheel uit de mode geraakt, gelijk ook de uit de bast door kooking bereide *Capper-olie*.

CAPPER-BOOM (PEUL- of BASTERT-), *Wilde Capperboom*, of *Capperboom met hauwen*; in 't latijn *Capparis portulacæ folio*; *Capparis fabago* DODONÆI; (*Zijgophijllum capſulis prismatico-pentaëdris*, LINN. *Spec. plantar*). Dit kruidagtig Heeſter-gewas ſchiet jaarlijks op het nieuw, ronde gladde getakte donker-groene ſteelen uit de wortel, waar van bladen voortkoomen, die twee en twee nevens malkanderen aan een bladagtige dikke groene ſteel zitten, en lang-rond, dik of vleeſchig, donkergroen en beneden aan de plant omtrent twee duimbreed lang zijn, en naar de porcelein bladen gelijken; ſtaande de ſteelen met de bladen tegen malkander over aan de takjes; de bloemen koomen uit de oxels der bladen aan korte dunne ſteeltjes voort, zijn vijfbladig en wit; waar na groenagtige korte peulen of hauwen met veel zaad volgen, die wat naar die van de radijs gelijken, maar vijf hoeken hebben en nederwaarts hangen.

Plaats. Men zegt, dat dit gewas natuurlijk in *Sijrien* voortkomt; hier te lande word het zomtijds van de liefhebbers der gewasſen in de tuinen gekweekt. Daar zijn ook nog wel vijf meede-zoorten van, die in *Ethiopien* en elders in *Africa* groeijen, maar zijn hier te lande zeldzaamer; zie LINN. *Spec. Plantar.*

Kweeking. Om de bovengemelde zoort te kweeken, kan zulks geſchieden door ſcheuring der wortel, of door ſteeking der takjes in potten; die men in de Runbak moet koeſteren, en 's winters moet dit gewas in de orangerij bewaart worden.

CAPPERS, zie CAPPER-BOOM.

CAPPERS (DUITSCHE), dus worden de in azijn geconſijte bloem-knoppen van de *Brem* genaamt. Zie BREM.

CAPRA, zie BOK en GEIT.

CAPRA ALPINA, zie GEMS.

CAPRARIA LINNÆI; is een plant, die op 't Eiland *Curaſsouw* groeit.

CAPREOLARIS, ook *Anfractus Hederarius* genaamt, is om zo te ſpreeken, als een zaamenweeving of vereeniging van de *zaad-ſlag-aderen* met de *bloed-aderen*, 't welk niet in een regte linie gebeurt, maar als door een geſlingerde takjes, die zig op beide zijden naar de *zaad-hallen* begeeven.

CAPREOLUS, dus word de uitwendige kromme omtrek van 't oor genaamt. Het betekent in de Botanie ook zo veel als *Cirrhus*, zie aldaar. Ook draagt een *Rhee* deezen naam, zijnde een herkauwend wild dier. Zie RHEE.

CAPRICALCA, zie ROTGANS.

CAPRI-CERVA, of *Cervi-capra*, is het Dier, waar van de *Orientaalſche Bezoar* koomt. Zie BEZOAR-BOK.

CAPRIFICUS; *wilde Vijgeboom*; is de mannetjes *Vijgeboom*, die de wijfjes *Vijgeboomen* vrugtbaar maakt. Zie VIJGEBOOM.

CAPRIFOLIUM, zie CAPERFOELIE.

CAPRIMULGUS, zie GEITEMELKER.

CAPRIOOL, zie KAPRIOOL.

CAPRIZANS; betekent zo veel als een ontroerde, ongeſtadige, heen- en wederſpringende pols.

CAPRUNCULUS; een aarden Sijroop-pot, met een tuitje.

CAPSELLA; is de *Herderstasch*; betekent ook zo veel als *Capſula*; zie aldaar.

CAPSICUM, zie BRASILISCHE PEPER.

CAPSULA, *Kapſel*, betekent in de *Pharmacie* een Doos, ook een Peperhuisje. In de *Botanie* word daar door

door verſtaan een zaad-kapzel of kort zaadhuisje, waar in het zaad, 't zij in een óf verſcheidene vakken opgeſloten is, zijnde voorts van verſcheiderhande gedaante. Zie ook PERICARPIUM.

CAPSULA ATRABILARIA, ook *Glandula ſuprarenalis* genaamt, het *zwarte Gal-zakje* of *bij-Nier*, is een van binnen hol zijnde klier, boven de nieren zittende, en het welk een vogt, naar gal gelijkende, in zig bevat.

CAPSULA CORDIS, ook *Pericardium*, het *Harte-zakje*, of *Harte-vel*; is dat vlies, waar in het *hart*, als in een zak omvat en beſloten word; het zelve is uit twee dunne vliesen zaamengeſtelt, waar van 't binnenſte zijn beginzel ſchijnt te hebben, van het vliesje 't welk de algemeene vaten van het hart omvat en bekleed, dog het buitenſte neemt zijn aanvang van het middelſchot: Deszelfs nut en gebruik beſtaat hier in, dat het zelve 't hart tot eene vastigheid en als tot een muur verſtrekt; het bevat meede een vogt in zig, dat de naam van *vogt van 't harte-zakje* draagt, en 't welk ziltig van ſmaak, en bleek-rood-verwig van koleur is, dienende dit vogt om 't hart te bevogtigen en glibberig te maaken, op dat het zig gemakkelijker naar de verſchillende draaijingen van 't lighaam zoude kunnen ſchikken en beweegen.

CAPSULA GLISSONII; dus word dat vlies genaamt, het welke alle de *lever-vaten* in zig beſluit.

CAPSULA RENALIS; *Ciſterna Lumbaris*, ook *Receptaculum Chijli*, in 't nederduitsch het *Melk-zakje* of *Lenden-zak* genaamt, beſtaat uit een drievoudig watervat, waar in de *chijl* uit de melk-vaten zaamenvloeit; hier in eindigen ook de water-vaten (*vaſa lijmphatica*) der lever, nieren en overige deelen van 't onderlijf; zij draagt de naam van *Capſula Renalis*, om dat ze aan de regter nier onder de groote pols of ſlag-ader (*arteria aorta*) legt.

CAPSULA STAMINIS, zie ANTHERA.

CAPSULÆ SEMINALES; hier worden de mannelijke zaadblaasjes door verſtaan, waar in het zaad uit de *ballen*, door de zaad-afleidende vaten (*vaſa deferentia*) uitgeſtort word, zij leggen als ſlangswijze in een gerold, en zijn met een ſpieragtig weefzel omzet.

CAPUCINA, zie GESTAARTE AAP.

CAPUCIJN-CAPPERS; dus worden de in azijn geconfijte bloem-knoppen van de *Indiaanſche kerſe* genaamt. Zie KERSSE (INDIAANSCHE).

CAPUS, zie KAPOEN.

CAPUT, zie HOOFD.

CAPUT GALLINACEUM, is de *Onobrijchis*, of *Haanekammetjes*; zie aldaar.

CAPUT MAURI, zie ALEMBIC.

CAPUT MEDUSÆ, dus word een zoort van *Afrikaansch Euphorbium* genaamt.

CAPUT MONACHI; dus word ook de *Taraxicum* genaamt.

CAPUT MORTUUM; *Colcothar*; *Doodekop*; is in 't algemeen 't geen dat na de distillatie van een lighaam overblijft; dog inzonderheid word daar door verſtaan, de roode aardagtige ſtoffe, die na de distillatie van de *vitriool-geest* en *vitriool-olie* te rug blijft.

CAPUT PURGANTIA; *Hooft-zuiverende-middelen*; worden heedendaags genaamt *Apophlegmatiſantia*; welke wederom tweërlei zijn; als 1. die de kwaade ſtoffe door de mond uitleiden, welke genaamt worden *Sputatoria* en *Maſticatoria*; 2. die de ſtoffe door de neus afvoeren, en *Ptarmica* genaamt worden, zie onder elks artijkel.

CARAAT, of *Karaat*; in 't latijn *Ceratia*; is de naam van een gewigt, welke de deugd, of de *gehalte* van het goud uitdrukt. De geldmunters, of wel het gebruik, hebben de volmaaktheid van het goud op 24 Caraaten bepaalt, ſchoon men nogthans deeze kostbaare ſpecie nooit zo wel kan zuiveren, of daar ontbreeken altoos eenige gedeeltens van een *caraat* aan.

De *caraat* verdeelt zig in 4de, 8ſte, 16de en 32ſte gedeeltens; deeze gedeeltens dienen, om het min of meerder toezet van vreemde ſpecie aan te toonen; bij voorbeeld, goud van 22 *caraaten* is zulk goud, dat twee gedeeltens zilver of ander metaal, bij 22 gedeeltens fijn goud bevat.

CARAAT; dat door de *Spanjaarden* ook *Quitaal* genaamt word, is een zeker gewigt, waar van de goudſmeeden en juweliers zig gewoonlijk bedienen, om de edelgeſteentens en peerlen te weegen.

De *caraat* word in vier greinen verdeelt, en ieder van die greinen, in vieren, agtſten, zestiende en twee-en-dertigſte gedeeltens; en het is op deeze voet dat men de juweelen en paarlen waardeert.

CARABE, zie BARN-STEEN.

CARABUS; deeze naam draagt de *Hout-kever*, die uit een *hout-worm* voortkomt. Ook word een zoort van *Krabbe* of *Zee-kreeft* aldus genaamt.

CARACAL; is de naam die zeker Roofdier in *Africa*, *Barbarijen*, *Arabien*, enz. huisvestende, draagt; het meest word hij op die plaatzen gezien, daar zig *Leeuwen*, *Tijgers* en *Panthers* onthouden, zijn geſtalte heeft veel overeenkomst met die van de *Lijnx*, dog zijn vagt is niet gelijk als die van dit dier gevlekt, ook is zijn ſtaart langer, zijn ſnuit ſpitzer, en hij is veel woester van aart; hij aast op allerlei tamme dieren en gevogelte, en vergezelt veeltijds de *Leeuwen*, vergenoegende zig met het geen zij hem wel van hunnen roof willen overlaaten.

CARACALLA, zie BOON (TURKSCHE-).

CARACTER, of *Character*, heeft verſcheidene betekenisſen. In een figuurlijke zin word 'er de gemoedsgeſteltheid van iemand meede uitgedrukt, dus zegt men, *dat is een Man van een goed caracter*, om daar meede te kennen te geeven, dat het een braaf man is, en van een goeden omgang of verkeering. Tot een merkteken word het gebruikt, bij voorbeeld, als men zegt, *daar is geen hartstogt, die niet zijn bezonder caracter* (merkteken) *heeft*. Meede word 'er een zoort van weerdigheid door betekent, wanneer men zegt, *deeze Man weet zijn caracter wel op te houden. Deeze Daad is beneden het caracter van deeze of geene.*

CARACTER, is ook zo veel als een *teken* of *merk*, waar door iets in 't kort uitgedrukt word; inzonderheid heeft men in de *Genees-* en *Apotheekers-kunde* veel van zodanige Caracters zedert ouds uitgedagt, om daar door de maaten en gewigten, veelerlei ſtoffen en andere dingen, in 't kort aan te toonen, die het niet onnut zal zijn, hier te laaten volgen.

Acetum, Azijn	☥
Acetum diſtillatum, gedistilleerde Azijn	⚹
Aër, de Lugt	A
Aes, Koper	♀
Aes uſtum, gebrand Koper	♀♯
Alembicus, Distilleer-helm	⚹⚹
Alumen, Aluin	○
Amalgama	*aaa*
Amphora, Wijn-kan	≈
Annus, een Jaar	⊙

Anti-

Antimonium, Spies-glas ♁
Aqua, Water ▽
Aqua fortis, Sterk-water ▽F
Aqua pluvialis, Regen-water ▽P
Aqua regia, Koninglijk Water ▽R
Aqua vitæ ▽V
Aquarius, Waterman ♒
Arena, Zand. ∴
Argentum, Zilver ☾
Argentum vivum, Kwikzilver ☿
Aries, de Ram ♈
Arſenicum, Rottekruid ∞
Auripigmentum, Operment ⚮
Aurum, Goud ☉
Balneum, een Bad B
Balneum arenoſum, Zand-bad ΛB
Balneum Mariæ, Marien-bad MB
Balneum vaporis, Damp-bad VB
Borax ⏃
Calx, Kalk C of Cx
Calx viva, levendige Kalk Ψ
Cancer, Kreeft ♋
Caper, Steenbok ♑
Caput mortuum, Doode Kop ☠
Chalijbs, Staal ♂
Cinis, Asch E
Cinis clavellatus, Potasch ⧺
Cinnabaris, Cinnaber ⊕
Conjunctio ☌
Cornu cervi, Hertshoorn CC
Cornu cervi uſtum, gebrand Hertshoorn CCu
Crucibulum, Smelt-kroes ✠
Cuprum, Koper ♀
Diſtillare, Diſtilleeren ♌
Dies, een Dag ☌
Dies en *Nox*, Dag en Nagt ☌☽
Drachma, Vierde lood ʒ
Ferrum of *Mars*, IJzer ♂ F
Fiat, laat het worden ℞
Gemini, Tweeling ♊
Granum, een Grein gr.
Gutta, een Druppel gutt.
Hora, een Uur ♁
Ignis, het Vuur △
Jupiter, of Tin ♃
Leo, de Leeuw ♌
Libra, de Weegſchaal ♎
Libra, een Pond ℔ of *lib.*
Libra ſemis, een half Pond ℔ ß
Luna, de Maan, of Zilver ☾
Magnes, Magneet-ſteen ♁♁
Manipulus, een hand vol Mp
Mars, IJzer, Staal ♂
Menſis, een Maand ☒
Mercurius, of Kwikzilver ☿
Mercurius præcipitatus, Precipitaat ☿♃
Mercurius ſublimatus, Sublimaat ♁☿♄
Miſce, mengt het M
Nitrum, Salpeter ⊖
Nox, de Nagt ☽
Obolus, een half ſcrupel ℈ ß
Oleum, Olie ♁♁
Oleum empijreumaticum, ſtinkende Olie ♁♁
Oppoſitio, Tegenſchijn ☍
Piſces, de Viſchen ♓

Phlegma, Water ♓
Plumbum, Lood ♄
Præcipitare, Nederſtorten ♃♄
Præparare, Bereiden PP
Pulvis, Poeder of Stof, ook Aarde ♁□
Quadrans, Vierdeſchijn ☐
Quantum placet, zo veel u belieft q.p.
Quantum vis, zo veel gij wilt q. v.
Quinta eſſentia Q. E.
Recipe, Neemt of Recept ℞
Regulus, Koningje Regul.
Retorta, Retort of Kromhals ♌
Sagittarius, de Schutter ♐
Sal, Zout ⊖
Sal alcali, Alcalisch zout ♓
Sal ammoniacum, Ammoniak zout ⊖✳
Sal commune, Gemeen- of Keuken-zout ⊖
Sal gemmæ, Steen-zout ♉
Sal nitrum, Salpeter. ⊖
Sal volatile, Vlug-zout ⊖V
Saturnus, of Lood ♄
Scorpius, Scorpioen ♏
Scrupulus, een Scrupel ℈
Secundum artem, naar de kunst f. a.
Semis, Half ß
Sextilis, Sesteſchijn ⚺
Sol, de Zon of Goud ☉
Spiritus, Geest ♁
Spiritus vini, Wijn-geest of Brandewijn ♁V
Spiritus vini rectificatus, overgeh. Brandewijn ♁VR
Stannum, Tin ♃
Stratum ſuper ſtratum, laag op laag SSS.
Sublimare, Opheffen ♁
Sulphur, Zwavel △
Talcum, Talk ♌
Tartarus, Wijnſteen ♁
Taurus, de Stier ♉
Terra, de Aarde ♁ of ♁
Tinctura, Tinctuur TR
Trigonus, Derde ſchijn △
Uncia, een Once, of twee Lood ♄ ♄
Uncia ſemis, een halve Once of één Lood ♄ ß
Urina, Pis ⊡
Venus, of Koper ♀
Vinum, Wijn V
Virgo, de Maagd ♍
Viride æris, Spaansch groen ♁
Vitriolum, Vitriool ♁♄
Vitrum, een Glas ♁
Volatile, Vlug ☾

Daar zijn nog eenige andere *Caracters*, dog minder gebruikelijk; hoewel zommige niet te onregte aanraaden, de *Caracters* in het ordineeren van medicijnen geheel na te laaten, om dat daar door zeer groote misſlagen kunnen begaan worden, zo wel door het kwalijk ſchrijven der *Caracters*, als door haar kwalijk begrip, als ze niet wel gekent en onderſcheiden worden.

CARACTER, of *Character Plantarum*; *Kenteeken* of *kenmerk der Planten*; zijn de kenteekenen van de planten, waar door derzelver geſlagten worden onderſcheiden en vaſtgeſtelt. Dezelve kunnen drieërleij zijn, als 1. *Caracter Eſſentialis* (wezentlijke); 2. *Factitius* (gemaakte), en 3. *Naturalis* (natuurlijke). Volgens de eerſte, worden de geſlagten van elkander onderſcheiden door een enkel zeeker kenmerk, dat aan ieder geſlagt

ſlagt eigen is: Volgens de tweede, worden de geſlagten onderſcheiden door een zeekere aangenomene in order-ſchikking der planten: Maar volgens de derde worden alle mogelijke kenteekens des geſlagts bijgebragt; bevattende deeze *Caracter* derhalven teffens ook de *wezentlijke* en *gemaakte Caracters*. De wezentlijke *Caracters* zouden wel de beste zijn, maar deeze kenmerken zijn aan alle geſlagten nog niet ontdekt; zo ze maar in alle te vinden zijn? de gemaakte dient maar tot vervulling van de voorige, de natuurlijke is dus de beste en de grond van alle *ſijſtema's* waar door alle geſlagten onveilbaar gekent en bewaart worden. RAIJUS, HERMANNUS en andere hebben de overeenkomst der vrugten tot *caracter* of kenmerk der geſlagten genomen; maar TOURNEFORT en RIVINUS, hebben tot dien einde de bloemen en derzelver bladen opgemerkt, dog LINNÆUS volgt de natuurlijke *caracters* der planten, die hij uitgearbeid en volgens dezelve alle planten in een nieuwe order en geſlagten geſchikt heeft; welk *ſijſtema* van genoegzaam alle hedendaagze *Botanisten* opgevolgt word.

CARACTERS, zie ABBREVIATIO.

CARAFFE; deeze naam draagen een zeker zoort van glaſen flesſen, met een ronde buik en lange hals, wordende veeltijds gebruikt, om *Selſer-* of ander *mineraalwater* in te doen, en op tafel te plaatzen; deeze *caraffen* zijn gewoonlijk van zuiver wit glas geblaazen, en niet zelden ziet men ze die fraai geſleepen zijn.

CARAGANA; is de *Siberiſche* boomagtige *Bastert-Acacia*. Zie aldaar.

CARAGUATA; (*Tillandſia* LINN. *Spec. Plant.*) Is een plant, die in *Braſil* en elders in *America*, niet uit de aarde, maar op de bomen groeit; en waar van vier zoorten zijn, welkers onderſcheid hooftzaakelijk in de gedaante der bladen geleegen is; voorts is niet veel meer van dit gewas bekent.

CARAMBOLAS, ook *Chamoroch*; in 't latijn *Malus Indica, pomo anguloſo, carambolas dicta*; (*Averrhoa axillis foliorum fructificantibus, pomis oblongis acutangulis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze boom groeit in *Malabar*, *Bengalen*, en elders in *Oost-Indiën*; hij verkrijgt de groote van een appelboom, naar welks bladen ook deszelfs bladen gelijken; de bloemen zijn vijfbladig en van een witte naar rood trekkende bevallige koleur, maar zonder reuk, waar op vrugten volgen die langwerpig zijn en agt ſcherpe hoeken en vooren hebben, en als in vieren geſcheiden zijn, van groote als een middelmatige appel of groot hoender-eij, en van koleur geelagtig, bevattende tedere zuuragtige zaaden; de ſmaak der vrugt zelve is aangenaam zuur, en wat wijnagtig; dezelve worden in de ſpijzen en medicijnen gebruikt, en ook in zuiker geconfijt, wanneer ze gezegt worden, zeer aangenaam van ſmaak te zijn, de eetlust op te wekken, en het hert te vervrolijken: Men legt ze ten dien einde ook in peekel in; ze worden zeer geprezen in heete- en gal-koortzen en buikloop; de vroed-vrouwen van het land daar ze groeijen, geeven ze met *betel* vermengt, de kraam-vrouwen na haare verlosſing in, om de afgang der nageboorte te bevorderen; ook gebruikt men ze in gorgel-dranken. Daar zijn nog twee meedezoorten van deeze vrugten, die in *Malabar*, *Belimbi* en *Neli pouli* genaamt worden; welkers onderſcheid hooftzakelijk in de gedaante der bladen en vrugten en derzelver plaatſing, aan de ſtam of takken gelegen is.

CARAMEL *van Vrugten*; of *Kersſen, Aalbeſiën, Kruisbeſiën, Kastanjen, Mispelen, Appel-ſinàs*, enz. *au caramel* te maaken. Neemt tot dien einde een ſtuk *brood-zuiker*, naar de kwantiteit die men wil maaken, ſmelt die in wat water, en maakt 'er op 't vuur door ſterk kooken een dikke *ſijroop* van, die men met een houten pen aldus probeert; ſtipt de pen in een glas met *water* en dan in de *zuiker*, wanneer dan de *zuiker* aan de pen hangen blijft, zo is dezelve hard genoeg; neemt dan de pan van het vuur, en trekt de *vrugten*, een voor een, ſchielijk door de *zuiker*, en legt ze op een tinnen ſchotel, die men met wat *boter* heel dunnetjes beſmeert heeft, laat ze daar op leggen tot dat ze koud zijn, zo zijn ze tot het gebruik gereed.

CARANDAS; is een boom, die in *Bengalen* en elders in *Oost-Indiën* groeit; heeft bladen van groote en gedaante als die van de *arbutus* of *aardbeſiëboom*, en veele bloemen, die een reuk hebben als de *caperſoelie*; waar op vrugten volgen als kleine appelen, die in 't begin groen zijn, en vol van een taai melkagtig wit zap, maar als ze rijp worden, een zwartagtige koleur en aangenaamen ſmaak, als wijn-druiven, verkrijgen, en alsdan met *zout* gegeeten worden. Men legt ze ook in *azijn* of *peekel*, om ze bij gebraad, enz. tot opwekking van de eetlust te nuttigen.

CARANNA; is een taaije, harde *Gom* of *Hars*, en die, verſch zijnde zo taai als pik is; zijn koleur is grauw of geelagtig-zwart, van buiten en van binnen als hars, hebbende een ſlijmagtigen bitteren ſmaak, en een aangenaamen reuk: De witte en weekſte zoort word voor de beste gehouden. Deeze *Gom* vloeit uit een boom in *America*, die inzonderheid veel omtrent *Carthagena* in *Nieuw-Spanjen* groeit, en van de *Mexicaanen*, *Hahelicoca* genaamt word.

Eigenſchappen. Deeze *Gom* is oplosſend, pijnſtillend, wondheelend en zeer zenuw-verſterkend: Men prijst ze ſterk aan, voor allerlei pijnen en gezwellen, inzonderheid der leeden en zenuwen, voor jigt, podagra, maagpijn en benauwdheid om 't herte, enz. Men maakt 'er tot dien einde met *balſem van Peru* in een warme vijzel een pleiſter van, die men oplegt; ook dient deeze pleiſter tegens druipende oogen, tand- en hooftpijn, op de ſlaapen gelegt. Dog dewijl de *tacamahaca* genoegzaam dezelfde kragten heeft, zo word de *caranna* bij ons zelden gebruikt en derhalven ook weinig gevonden.

CARAPO, zie BLOOTRUGGEN.

CARAQUES, zie CACAO.

CARATAS, zie KARATAS.

CARAVANEN; zijn die verzamelingen of gezelſchappen van *Kooplieden*, *Pelgrims* en andere *Reizigers* in *Aſië* en verdere oosterſche gewesten, om zaamen hunne togten te doen, en de woeſtijnen en onbewoonde plaatzen, dus zekerder, veiliger en met meer gemak te kunnen doortrekken. Daar gaan jaarlijks verſcheidene van deeze *caravanen* van *Aleppo*, *Groot Cairo*, en meer andere plaatzen na *Perſien*, *Mekka*, *Thibet*, enz. die dikwils eenige honderden Kooplieden uitmaaken, en veeltijds een convoij tot dekking en beſcherming der ſtroopende *Tartaaren* en *Arabieren*, tot algemeene kosten met zig voeren.

CARAVANSERAIL; is een groot gebouw, beſtemt om de *caravanen* te huisvesten: Men vind ze veelvuldig in verſcheidene contreijen van *Aſiën*, die door de liefdadigheid of pragt van zommige rijke *Mahometaanſche* inwoonders, aldaar gebouwt en geſtigt zijn.

CARAVINA; deeze naam ploeg oudtijds een zoort van geſlepene flesſen te draagen, waar van men gewoon

was, bij bruiloften en andere plegtige maaltijden, aan een ieder der gasten, eene met wijn gevult voor te zetten.

CARAXERON; is een zoort van bolagtige *Amaranth* (*Gomphræna*), met rolronde vleeschige ſtompe bladen, en langagtige witte bloei-hooftjes, die in *Braſil*, *Curaſſouw*, en elders in *America* groeit.

CARAIJNES, zie CACAO.

CARBASUS; *Carpia*; *Plukzel* of *Carpie*; is uitgeplukt of geſchaaft linnen, dat de Heelmeesters tot de wonden gebruiken.

CARBO, zie KOOLE.

CARBONADE; *Cotelets* of *Coteletten*; *Geroost vleesch*, is zodanig vleesch, dat op een rooster of ook in een braad-pan over koolen gebraaden en gaar gemaakt is, waar van het de naam draagt; *Cotelets* word het in 't bezondere genaamt, als 'er de ribben toe gebruikt worden, en 'er word doorgaans een ſaus bij gemaakt.

Om een Carbonade of Coteletten van Kalfs- of Lams-vleesch te maaken.

Neemt een *kalfs-* of *lams-ribbe*, hakt 't been, dat de rugſtreng uitmaakt, daar van af; ſnijd dan de ribben een voor een door, en van voren 't vleesch daar van wat af, om 't been bloot te maaken en het daar bij te kunnen aanvatten; vervolgens klopt de ribbetjes met een groot mes wat plat, geſchiedende dit om murf te worden. Neemt dan wat gewreven witte *brood* of geſtooten *biscuit*, *zout*, *peper* en *nootemuscaat* en mengt het ondermalkander, dan wat *boter* in een pan geſmolten hebbende, wentelt de ribbetjes daar in om, en beſtrooit ze vervolgens wel met de geſtootene *biscuit*, enz. Legt ze dan op de rooſter en laatze gaar braaden, dezelve altemets eens omkeerende; of men kan ze ook in een pan braaden: Is een ſmaakelijk eeten 't zij dus alleen bij *groentens* of men maakt 'er een *chalotte* of *ziepel-ſaus* over van gefruite *boter*, *peper*, *zout*, geſtooten *biscuit* en wat fijn geſneedene *chalotten* of *ziepels*; met wat *azijn*, of *limoen-zap*, als men wil, om de *ſaus* wat zuur of amper te maaken.

Andere manier.

Neemt *coteletten*, dezelve bereid en geklopt zijnde als vooren, zo neemt gewrevene witte *brood* of *biscuit* zo veel men denkt nodig te hebben; mengt daar bij geraspte *citroen-ſchil*, *notemuscaat* of *kruid nagels*, *peper* en *zout*; hier meede beſtrooit men de in geſmoltene *boter* ongewentelde *coteletten*; die men vervolgens braad en toemaakt als boven.

Andere neemen geſtooten *biscuit*, fijn gehakte *peterſelie*, *peper* en *zout*, daar ze de *coteletten* meede beſtrooijen, het overige geſchied als voren.

Om de Coteletten in Papieren te braaden.

Als de *coteletten* beſtrooit zijn, zo als boven gemeld is, dan neemt tot ieder *cotelet* een half vel papier, voud daar de *coteletten* in, en bind het met een draatje wel toe; beſtrijkt het papier met *boter* en laat ze dus op de rooſter braaden; gewoonlijk worden hier toe dunne *lams-carbonaden* genomen.

Carbonade van Gevogelte te maaken.

Neemt jonge *duiven*, of ook eenige andere vogels; uitgenomen en ſchoon gemaakt zijnde, ſpouwt dezelve in de lengte van de borst tot de ſtuit in tweën, beſtrijkt ze rondsom met geſmoltene boter en beſtrooit ze dan met geſtooten *biscuit*, enz. als boven, en braad ze op de rooſter gaar: daar men dan een *chalotte ſaus* zonder zuur over maakt.

Carbonade van Rund-vleesch.

Neemt jong vet *rund-vleesch*, dat met vet doorgroeit is, ſnijd het in dunne plakken, en klopt ze wel, wentelt ze in geſmolten *boter*, en beſtrooit ze met geſtooten *biscuit* of geraspt witte *brood*, gemengt met *zout*, *peper* en wat *kruidnagelen*, braad ze dan op de rooſter gaar, of beter in de pan met ruim *boter*, om dat ze anders te droog worden; gaar zijnde, eet men ze met goed *limoen-zap* in de gefruite *boter* geroert; of met een *chalotte-ſaus*; is ſmakelijk. *Nota.* Het vleesch moet jong zijn, anders blijft het hard en taai.

Op een andere manier.

Legt de geſnedene plakken *vleesch* bij laagen in een bekwaame diepe braad-pan, met niervet en laurierbladen tuſſchen beijde; doet 'er gefruite daalers van *ziepels*, wat geſtooten *kruidnagelen* en *peper* bij, en giet 'er wat *Breemer-* of ander vet ſmaakelijk bier over; laat het dan langzaam braaden, met vuur onder en boven, tot dat het gaar is; is een goed eeten.

Carbonade van Verkens-vleesch.

Neemt *coteletten* van *verkens-ribbe*, of niet te dun geſnedene plakken van *verkens-vleesch*, beſtrooit ze met wat *zout*, *peper*, en geſtooten *biscuit*, onder een gemengt, waar bij men ook wat fijn geſneedene of geraspt *citroen-ſchil* doen kan, als men wil; legt ze dan op de rooster over een goed koolen-vuur, en keert ze dikwils om; want ze moeten ſchielijk en ook niet al te veel gebraaden worden, anders worden ze te droog, inzonderheid als ze dun geſneeden zijn; gaar zijnde, drukt men 'er een *citroen* over uit, en men moet ze warm eeten, want door het verſlaan worden ze ook droog; is ſmaakelijk.

Carbonade van Ham, of Ham op de Rooster.

Neemt ſneeden van het dikſte *vleesch* van een *ham*, daar 't zwaart van af is, beſtrooit ze met wat *peper* en *nagel-gruis*, en braad ze op een met *boter* beſmeert papier op de rooster; maar gij moet ze dikwils omkeeren, en als de ham te laf is, daar wat *zout* bij doen.

Hoe men Carbonade van visch kan maaken.

Neemt *ſnoek* of andere visch, die niet veel kleine graaten heeft; ſchoon gemaakt zijnde, trekt 'er het vel af, en zuivert ze van de graat; hakt dan de visch klein en maakt ze tot *fricadil*, daar wat witte *brood*, dat in zoete melk geweekt en weer uitgedrukt is, met twee of meer eijeren, *zout*, *kruid-nagels*, *peper*, ook klein gehakte *peterſelie* en *chalotten* als men wil, bij doende, en fatzoeneert 'er *coteletjes* van, waar in men van vooren van de dikſte graatjes ſteekt, die de beenen vertoonen; giet 'er dan wat geſmolten *boter* over, beſtrooit ze met geſtooten *biscuit*, en braad ze op de rooster of in een pan gaar, maakt dan een *chalotte-ſaus* en rigt ze met dezelve aan. Men kan ze ook op de ſchootels rondom groentens leggen, gelijk andere *coteletten*. Om alle deeze zoorten van *Carbonade* te braaden, kan men, gelijk meede bij het artijkel BRAASSEM gezegt is, in plaats van vuur onder de rooster te doen, de rooster op een ſchotel plaatzen, en dan een taarte-dekzel met vuur 'er boven op, dus bewaart men niet alleen de ſaus die 'er afdruipt, maar belet ook de ſtank, die het vet in 't vuur vallende veroorzaakt.

CARBUNCULUS; *Carbonkelſteen*; *Karbonkel*. Veel heeft

heeft men geſprooken en geſchreeven van deezen ſteen, die rood zou zijn, en 's nagts ligt en roodagtige ſtraalen van zig geeven; maar niemand zegt, dat hij zodanigen ſteen gehad of gezien heeft: Hedendaags verſtaat men daar door den opregten ROBIJN; zie aldaar.

CARBUNCULUS; *Carbonkel*, verſtaat men ook een *Peſtbuil* door; zie BUIL.

CARCAPULLI; is een boom, meede de naam van *Kanna-goraka* draagende, en die op *Ceilon*, *Cambaije*, *China*, *Siam* en te *Caijenne* groeit; de ſtam van deezen boom, die gewoonlijk van agt tot twaalf voeten dikte heeft, is hoog en met een groote digt bewaſſene kruin, van zwaare takken voorzien; deszelfs hout is witagtig, de bladen die donkergroen van koleur zijn, zijn aan beide einden ſpits, van een dikke zelfſtandigheid, met omgebogene randen en voorts met ribben bezet; de bloemen zijn roodagtig naar den geelen hellende, waar op de vrugten volgen, niet kwaalijk van gedaante na een orangeappel gelijkende, behalven dat zij met verſcheidene uitſpringende hoeken of knobbels bezet zijn; in den beginne is de vrugt groen, naderhand word hij geel, en vervolgens rijp zijnde, witagtig; deeze vrugt zit van binnen vol kleine klonteren, die zodanig vast onder elkanderen verbonden zijn, dat men ze niet kan ſcheiden; voorts bevat dezelve groote langwerpige zaaden, die plat en van een blauwe koleur zijn: Deeze vrugt die de naam van *Coddam-pulli* draagt, is rijp zijnde, ſcherp, zaamentrekkende, dog aangenaam van ſmaak; zij worden beide rauw en gedroogt door de *Indiaanen* in hunne ſpijzen en ſauſen gebruikt; men getuigt dat ze de eetlust opwekken, en goed zijn om het zog der vrouwen te vermeerderen, en de buikloop uit al te hevige Venus-oeffeningen ontſtaande te ſtremmen: L'EMERIJ zegt, dat deeze vrugt gedroogt zijnde voorts tot een poeijer gewreeven, en in de oogen geblaazen, het gezigt helder maakt.

Het is uit deezen boom, dat de inwoonders door middel van inſnijding in de ſtam, de *gutte-gom* trekken; in den beginne is het vogt dat 'er uit vloeit melkagtig, vervolgens word het door de zonne hard gemaakt, en men vormt 'er zodanige klompen en ſtukken van, als tot ons overgebragt worden. Zie voorts GUTTE-GOM.

CARCHARODONTA; dus noemt men die Dieren, welke ſcherpe zaagswijze tanden hebben; onder dezelve telt men de *Leeuw* en *Beer*.

CARCINOMA; *Carcinos*; *Kanker* of *Kreeftagtig gezweer*; de *Kanker*; *Wolf*. Zie KREEFT.

CARCHARIAS; dus noemt PLINIUS de *Haaijen*; zie aldaar.

CARDAMINE; *wilde* of *Veld-kerſe*, in 't latijn *Cardamine* of *Nasturtium pratenſe*. Van dit gewas zijn veele zoorten, maar wij zullen ons vergenoegen van die geene te melden, die men zomtijds in de bloemtuinen plant; als

1. De *Cardamine* met dubbelde bloemen, gewoonlijk *Pinxter-bloem* of *Koekoeks-bloem* genaamt; zijnde de *Flos cuculi*, DODONÆI; (*Cardamine foliis pinnatis, foliolis radicalibus ſubrotundis, caulinis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Die met enkelde bloemen groeit in de vogtige weiden, van *Neder-* en *Hoog-Duitſchland*, enz.

2. De *Berg-cardamine* met geveerde rakette-bladen; (*Cardamine foliis pinnatis, foliolis decurrentibus confluentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De driebladige *Berg-cardamine*; (*Cardamine foliis ternatis obtuſis, caule ſubnudo*, LINN. *Spec. Plant.*) Deze en de voorige groeijen in de *Zwitzerſche* en *Italiaanſche* gebergtens.

4. De driebladige *Africaanſche* zeer getakte *Cardamine*; (*Cardamine foliis ternatis acuminatis, caule ramoſiſſimo*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Africa*.

5. De *Berg-cardamine* met ronde hazelwortel-bladen; (*Cardamine foliis ſimplicibus ſubcordatis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in de *Italiaanſche* gebergtens.

6. De *Berg-cardamine* met *maagdeliefjes* bladen; (*Cardamine foliis ſimplicibus ovatis integerrimis; petiolis longis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in de gebergtens van *Zwitzerland*, *Engeland*, enz.

7. De *Virginiſche Cardamine*, met bladen als herderstasch; (*Cardamine foliis pinnatis (in orbem poſitis), foliolis lanceolatis baſi bidentatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) groeit in *Virginien*.

Kweeking. Deeze gewaſſen, die langleevend zijn, worden niet bezwaarlijk voortgekweekt, door ſcheuring der wortel-ſpruiten, of ook door het zaad in het voorjaar; beminnende een goede losſe zandagtige, en de eerſte zoort liefſt een wat vogtige grond; de vierde zoort moet 's winters in huis bewaart worden.

In de medicijnen zijn deeze gewaſſen van weinig gebruik; maar de eerſte zoort word gezegt, in kragten met de *water-kerſſe* over een te komen, en dus goed voor de ſteen en blauw-ſchuit.

CARDAMINDUM, zie KERSE (INDIAANSCHE-).

CARDAMOME; in 't latijn *Cardamomum*; zijn drooge vrugten of peulen met zaaden gevult, die uit *Indiën* gebragt worden, en waar van drie zoorten bekent zijn, als

1. De *groote* of *lange Cardamome*; in 't latijn *Cardamomum majus*. De gedaante der peulen van deeze zoort is langwerpig, driekantig en geſtreept, en de koleur grauwagtig; bevattende een meenigte driehoekige grauwe korrels, van een ſpecerijagtigen reuk en ſmaak, maar die zo kragtig niet zijn, als de volgende zoorten.

In 't algemeen word deeze groote *cardamome*, en de vrugt van de *paradijs-korls* (*grana paradiſi*), die ook *maleguette* of *maniguette* genaamt word, voor een zelfde zoort gehouden, maar zeer 't onregte; want de ſchillen der *paradijs-korls* zijn veel dikker, en van een zeer ſcherpe bovenmaaten bijtende peperagtige ſmaak: LINNÆUS noemt de plant, daar deeze vrugt van komt *Amomum ſcapo veſtito racemoſo*; *Spec. Plantarum*, die in *Guinea* en *Madagascar* groeit: De naam van *malequette* heeft deeze vrugt ontleent van een ſtad in *Africa* van die naam, daar omtrent dit gewas voorkomt.

2. De *middel Cardamome*; *Cardamomum medium*. De gedaante en koleur der peulen van deeze zoort komt meest over een met de voorige, maar is kleinder en ronder, en heeft minder korrels, die violet-roodagtig, ſcherper van ſmaak en kragtiger zijn.

3. De *kleine Cardamome*; *Cardamomum minus*; (*Amomum ſcapo bracteis alternis laxis caule breviore*, LINN. *Spec. Plant.*) De peulen van deze zoort, zijn meede driekant, en de kleinſte; van koleur grauwagtig wit; bevattende de minſte korrels, die hoekig, bijna vierkant en wat roodagtig-grauw of purperagtig zijn, van een ſpecerijagtigen reuk en ſcherpen ſmaak. Het is deeze zoort, die men gemeenlijk verſtaat, als men van *cardamome* ſpreekt, dewijl ze, als de kragtigſte zijnde, het meest en genoegzaam alleen in de Geneeskunde gebruikt word, zijnde de beide voorige zoorten ook heel zeldzaam. Om de *Cardamome* goed te hebben, moet men de nieuwſte, zwaarſte en volſte peultjes van de kleine zoort kiezen; men moet de peulen vooral niet openen, voor dat men

ze wil gebruiken, om reeden dat het zaad zig beeter in de peulen beflooten bewaart, dan wanneer het 'er uitgenomen is.

Plaats. Deeze drie zoorten groeijen alle in *Oost-Indiën*, als op *Java*, *Malabar*, *Cananor*, *Ceijlon*, en elders.

Eigenſchappen. De *Cardamome*, inzonderheid de kleine, is verwarmend, infnijdend, verdunnend, hert-, hooft-, maag- en moeder-verſterkend, zaad verwekkend en windbreekend: Men gebruikt ze inzonderheid, voor een zwakke maag, om de kooking te bevorderen en de appetijt te verwekken; als meede tegen ſpijs-walging, winden, colijk, moederziekte, draaijing des hoofts, en ze verſterkt de memorie: Men kauwt daar van in de mond en ſlokt 't neer; of men neemt ze gepoeijert van 15 tot 25 grein in, of onder andere middelen gemengt: Men kan 'er ook een *Eſſentie* met *brandewijn* uittrekken, die in de gemelde gebreeken dienſtig is; ook word 'er op zommige plaatzen eene olie uit gedistilleert. Voorts word de *cardamome* in de apotheeken tot veelerlei *poeijers*, *eſſentien* of *tinctuuren*, te zamen geſtelde *wateren*, *geesten*, enz. gebruikt.

De *paradijs-korrels* worden weinig tot medicijnen gebruikt, behalven in eenige *Galeniſche compoſitien*, dewijl ze te heet van aart zijn; maar men bezigt ze bij de azijnmakerijen, om den azijn een ſcherpen ſmaak te doen hebben; en tot andere dingen van dien aart meer.

CARDEBENEDICTE; *Gezegende Distel*; in 't latijn *Carduus benedictus*; (*Cnicus caule diffuſo foliis dentato-ſinuatis*. LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas heeft ronde takkige ſteelen, die nederwaarts tegens de grond leggen, waar aan diep geſneedene en als getande bladen voortkomen, die aan de kanten met zagte of weeke ſteekels bezet zijn; op 't opperſte der takjes koomen ronde hairagtige diſtel-hooftjes voort, met lange ſtekelige bladjes en doorntjes bezet, waar uit geele bloemen voortkoomen, op welke lange grauwe zaaden in de hooftjes volgen, die tuſſchen wolagtige hairen beſloten leggen en boovenwaarts veele kleine hairtjes, als een baard hebben; de geheele plant is overal met een zagte wolagtigheid bedekt, en heeft een heel bitteren ſmaak.

Plaats. Dit gewas groeit in *Spanjen*, en in de Eilanden *Chio* en *Lemnos*, zijnde éénjaarig; men kweekt het ook in de tuinen, tot gebruik in de Geneeskunde.

Kweeking. Men zaait het in 't voorjaar ergens op een bed van de tuin, in een goede losſe vette grond en niet al te digt, zo zal het niet nalaaten, wel te groeijen.

Eigenſchappen. Dit kruid is openend, verdunnend, zweet- en pisdrijvend, laxeerend, pijnſtillend, gift- en verrotting tegenſtaande, en word inzonderheid gepreezen in allerlei ziektens, daar het zweeten dienſtig en nodig is, als in veelerlei gemeene oude, langduurige, kwaadaartige en beſmettelijke koortzen; het is ook zeer nuttig tegen duizelingen, bedorven maag, verlooren eetlust, wormen, enz.; men gebruikt het afkookzel daar van, of het drooge gepoeijerde kruid; het zaad heeft een reſolveerende en verdeelende kragt, en kan met veel baat gebruikt worden tot *emulſien*, tegens inwendige ontſteekingen, als pleuris, long-ontſteeking, enz.; uitwendig is het afkookzel of zap van dit kruid heel dienſtig om de vuile wonden en gezweeren te zuiveren; het wolagtige der bladen en knoppen ſtelpt het bloeden der wonden.

In de Apotheeken word 'er *water*, *conſerf*, *ſijroop*, *extract*, *eſſentie* en *zout* van bereid, die in bovengemelde gebreeken dienſtig zijn.

CARDIA; dusdanig word in de eerſte plaats het *hart* genaamt; en ten tweeden verſtaat men 'er de *linker mond* of *opening van de maag* door.

CARDIACA, zie HART-GESPAN.

CARDIACA PASSIO, zie HART-OPSPANNING.

CARDIACA (*Scil.* REMEDIA), zie CORDIALIA.

CARDIALGIA, zie HARTEPIJN.

CARDINAAL, zie KARDINAAL.

CARDINAALS-BLOEM, zie KARDINAALS-BLOEM.

CARDIOSPERMUM, zie COR-INDUM.

CARDO; koomt overeen met *Arthroſis*; zie aldaar.

CARDONS; een zoort van *Diſtel* of *wilde Artiſchokken*; zie aldaar.

CARDOPATIUM, zie EVER WORTEL.

CARDUUS, zie DISTEL.

CARDUUS BENEDICTUS, zie CARDE-BENEDICTE.

CARDUUS FULLONUM, zie KAARDEN-DISTEL.

CARDUUS LACTEUS, *ſive Leucographus*, *vel Mariæ*. Zie VROUWEN-DISTEL.

CARDUUS SATIVUS, zie ARTISCHOK.

CARDUUS SPHÆROCEPHALUS, zie DISTEL.

CARDUUS STELLATUS, zie DISTEL.

CARDUUS SUILLUS, zie WEG-DISTEL.

CARDUUS VENERIS, zie KAARDEN-DISTEL.

CARDUUS VOLUTANS, zie ZEE-KRUIS-DISTEL.

CAREX; is bij LINNÆUS een geſlagt van *Gras*.

CARGA; of *Cargaſoen*; deeze naam draagt de laading der koopmanſchappen, waar meede een ſchip bevragt is.

CARGADOOR; is een zoort van Makelaar, wiens post het is, vragt voor de ſcheepen te bezorgen, en die voor rekening van anderen, met zodanige waaren te beladen, als na gedagten het voordeeligſte zal zijn, om op die plaatzen te kunnen vertieren, daar het ſchip na toe gedeſtineert is.

CARGASOEN, zie CARGA.

CARICA LINNÆI, zie PAPAIJA.

CARICÆ; dus worden de drooge *Vijgen* genaamt, die we van buitens lands ontfangen. Zie VIJGE-BOOM.

CARIES OSSIS, zie BEEN-EETER.

CARINA; *Kiel*; dus word het benedenſte kielformige of uitgeholde blad aan de vlinter-bloemen (*flores papilionacei*) genaamt, dat de helmſtijltjes en 't ſtampertje bevat.

CARINATUS; *Kielformig*, of *uitgeholt*, als de kiel of holte van een ſchip.

CARLET; een driehoekige naald, die de Heelmeesters gebruiken.

CARLIN; is een kleine zilveren munt, in de Koningrijken van *Napels* en *Sicilien* gangbaar; de *Carlin* is drie ſtuivers hollands waard.

CARLINA, zie EVER-WORTEL.

CARMIN; of *Karmijn*; in 't latijn *Carminum*; is een zeer ſchone hoog-roode heel fijne verfſtoffe, als ſtuweel 'er uitziende, die van *cochenilje* bereid en van de Fijnſchilders tot het ſchilderen, dog inzonderheid tot water-verf gebezigt word; ook gebruiken ze de *Ingenieurs*, *Architecten* en andere *Teekenaars* veel, tot het illumineeren of afzetten van plans, enz.; ze is zeer kostbaar en

en duur, en het is om die reden, dat men ze thans bij ons zelden opregt te koop vind, gelijk wel eertijds, maar ze valt nu te veel in het paarsagtige; wij achten het nuttig, om de liefhebbers hier een paar voorfchriften meede te deelen, hoe men de *Carmin* zelfs kan vervaardigen.

Om beste Italiaanfche Carmin te maaken.

Neemt vier-en twintig kannen *rivier-* of *regen-water* hollandfche maat, doet het in een zuivere ketel over 't vuur, en als het fterk aan 't kooken is, zo doet 'er een once *chouan-korrels* bij, en laat het omtrent agt tellens lang kooken; dan doet daar bij zes oncen fijn gepoeijerde beste *cochenilje*, laat die tot omtrent hondert en tien tellens toe kooken; dan voegt 'er nog bij een lood *autour* fijn gepoeijert, en laat 't te zaamen tot zes-en-twintig tellens toe kooken, als dan daar bij doende agtien grein gepoeijerde *cremor tartari*, tot twintig tellens toe; vervolgens nog tagtig grein of vier fcrupel gepoeijerde *Roomfche aluin*, en roert het met een ftokje zeven of agt maal om; neemt het dan af, en laat het een kwartiers uur lang rusten, zo zal men geduurende die tijd de ftoffe zien te gronde gaan, en de *carmin* zal zig op de vlakte van het water heerlijk vertoonen, die men dan met een porceleinen kommetje moet uitfcheppen in een gladde verlakte of porceleine kom, en hem op 't langfte tweemaal vier-en-twintig uuren laaten ftil ftaan; daar na giet het water zoetjes af, of om hem niet te beroeren, zo trekt het water met een glazen pijp of ftrooitje zagtjes af, en de overige rest met een ftukje fpons; en als 'er dan niets water meer op is, zo fchuift het met een fijn penceeltje in een droog hoekje in de kom, dan zal het, indien 't geen vogtig weer is, ten eerften droogen; droog zijnde, bewaart men hem in glad papier; en men zal een fchoone *carmin* hebben.

Aanmerking. Het beste water tot dit werk dienftig, is *regen-*, *rivier-* of *fontein-water*, en het zelve moet fterk kooken, als men 'er de *cochenilje* heeft ingedaan; ook moet men opletten, dat het niet overkookt, gelijk ligtelijk gebeurt, weshalven men, zo dra de *cochenilje* 'er in is, geftadig met een ftokje moet roeren, zo lang het zelve over 't vuur hangt, dan heeft 't geen nood van overkooken, nog aanbranden: Indien men de *chouan* en *autour*, dat twee vreemde zaaden zijn, niet kan verkrijgen, zo kan de *carmin* evenwel zonder die twee dingen gemaakt worden: Het gebruikte te rug gebleevene water moet men niet weggieten, maar alles wel bewaaren, om 'er een fchoon *Lak* van te maaken, gelijk volgt.

Om een fchoon Veneetsch rood Lak te maaken.

Neemt vier kannen van het voorheen tot de *carmin* gebruikte water, dat men van het grondzop in de ketel heeft afgegooten, en giet dit weder over het grondzop, en maakt het heet; dan neemt men nog drie kannen van het zelfde *carmin water*, en heet gemaakt zijnde, laat 'er vier oncen beste gezuiverde *potasch* in fmelten, giet het dan, ter deegen heet zijnde, bij het voorige op 't grondzop gegootene en ook heel heet zijnde water, roert het met een ftokje onder malkander, en laat het omtrent vier-en-twintig uuren rusten; als het dan klaar geworden is, zo fchept het water zagtjes uit, zonder het het geen dat op de grond zit, te roeren, nog te troubleeren; doet dit grondzop vervolgens in een andere ketel, en laat het meer als lauwwarm worden, giet 'er dan anderhalf kanne van het bovengezegde *carmin-water* bij, in 't welke men van te vooren, warm gemaakt zijnde, tien oncen *Roomfche aluin* heeft laaten fmelten, roert het met een ftokje langzaamerhand onder een, en wanneer het ophoud met uitzetten en fermenteeren, dan giet dit mengzel in een groote kom, en laat het een paar uuren rusten, om tijd aan het *Lak* te geeven, zig te zuiveren en te verdikken; als dan doet het in een filtreerzak en laat het uitlekken; giet 'er dan nog vijf kannen *carmin-water* op, en laat het ook weder uitlekken; als men dan ziet dat het *Lak* bekwaamelijk lighaam heeft, zo neemt die daar uit, en formeert 'er, door dezelve door een glazen trechter te laaten loopen, kleine hoopjes van op papier, en laat ze droogen, zo heeft men een fchoon *rood Lak*, om 'er meede te fchilderen: Hoe men fchoon *rood Lak* tot het fchilderen op meer andere manieren kan maaken, zal men vinden onder 't artikel van LAK.

CARMINATIVA (*fcil. medicamenta*); zijn zulke geneesmiddelen, welke dienftig zijn tegens de opblaazingen en winden.

CARNAVAL; dus word die tijd genaamt, loopende van *drie Koningen-dag* af, tot aan de *Vasten* toe, en welk tijdperk aan zommige Hoven in Danzerijen, Gastmaalen en andere vermaakelijkheden word doorgebragt; inzonderheid is de *Carneyals-tijd* van *Venetien* zeer beroemd.

CARNEA MOLES, zie NAGEBOORTE.

CARNEOOL, of *Cornalijn*; in 't latijn *Carneolus*; ook *Sardus* of *Sardonix*; is een zwaar, hard en half doorfchijnend edelgefteente, van een helder roode of vleeschkoleur, veel overeenkoomende met den aart des *agaats*, dog waar van hij onderfcheiden is, door zijn hoornagtig wezen; daar zijn 'er ook die helder of ligter rood gevlekt zijn, en als oogen of boomen op een witagtige grond verbeelden, en daar door de naam van *Oog-* of *Boom-cornalijnen* dragen: Deeze fteenen worden gevonden in *Egijpten*, *Arabien* en *Perfien*, en zijn niet zeer gemeen; ze worden veel gebruikt tot ringen, fignet-fteenen en andere dingen.

Men onderfcheid de *carneoolen* in *Oosterfche*, *Westerfche* en *Europifche*, de eerften zijn de hardften, waar door zij voornaamentlijk van de anderen onderfcheiden zijn.

De Ouden zijn van gedagten geweest, dat de *carneool* de geest vervrolijkte, de vrees deed verdwijnen, en het lighaam tot een behoedmiddel voor allerlei zoorten van vergif verftrekte.

De tot een fijn poeder gewreevene *carneool*, word inwendig tegens allerlei bloedftortingen genomen: dog men gebruikt het hedendaags zeldzaam, dewijl men thans voor dat ongemak veel uitneemender middelen bezit.

CARNIFEX, zie BEUL.

CARNIFEX SPAGIRICUS; deeze naam geeven de gewaande Goudmaakers aan *Vulcanus* of het vuur.

CARNOSA CUTIS, ook *Panniculus carnofus* genaamt; dus noemt men een zekere *huid* of *vlies*, zijnde een verzameling van *fpier-vezelen*, die zig over 't lighaam van de meeste dieren onder de huid uitftrekken: Bij de menfchen vind men dit bekleedzel niet, fchoon egter deszelfs opperhuid, hier en daar, als bij voorbeeld in het aangezigt, door de fpieren word bewoogen.

CARNOSUS; Vleefchig, of dat naar vleesch gelijkt.

CARO; betekent gemeenlijk het vleesch of fpieragtige weezen van dieren; dog de weeke fubftantie van vrugten, als van *appelen*, *peeren*, *pruimen*, *limoenen*, *meloenen*, enz. word ook aldus genaamt.

CARO LUXURIANS, zie WILD VLEESCH.

CARO QUADRATA; dus noemt men de *breede vierhoekige voorwaarts buigende ſpier* van de ſtraal (*radius*) der hand; die meede ook de naam van *Pronator quadratus* draagt.

CAROBOU; is de naam van de plant, daar 't *St. Jans brood* aan groeit.

CAROGNE; een hoonende uitdrukking, waar meede menſchen van het allergemeenſte zoort, en voornaamelijk zodanige vrouwlieden, zig niet zelden begroeten; het is afkomſtig van het franſche woord *charogne*, het welk zo veel als een *kreng*, *ſtinkend aas*, of *vuil dier* betekent.

CAROLIJNTJES; deeze naam draagt een zoort van zuiker-gebak, wordende op volgende wijze bereid: Neemt beste *broodzuiker*, kookt die zo lange, dat 'er als oogjes van de ſchuimſpaan vliegen, wanneer men 'er tegens aanblaast, neemt ze dan van het vuur, en drukt in ieder pond zuiker het zap van een *citroen*, raspt 'er meede van de ſchil een weinig bij, en roert het ter deegen onder de gekookte zuiker, die men vervolgens weder op het vuur zet, en tot zo lange laat kooken, tot dat ze begint te greinen; als dan heeft men blikken vormen in gereedheid, als een dubbelde of getrokkene C gemaakt, deeze beſtrijkt men van binnen dunnetjes met *boter*, en giet 'er voorts de gekookte *zuiker* in; ter deegen koud en droog zijnde, neemt men ze uit de vormen, en bewaart dezelve op een drooge plaats in doozen of trommels.

CAROTIDES ARTERIÆ; deeze naam draagen de beide ſlag-aderen, die naar 't hoofd gaan, en welke in een regter en in een linker worden onderſcheiden, ſpruitende de eerſte voort uit de boog der *aorta*, en de andere uit de ſlinkere *onderſleutel-beens-ader*; tot aan 't hoofd der *lugt-pijp* blijven ze beide onverdeelt, dog hier koomende, verdeelen zij zig in een uit- en inwendige: Van de *Carotis externa*, koomt meede de bovenſte *lugt-pijps-ſlagader*, als meede de onderſte en bovenſte *kinnebaks-ſlagaderen*, ook gaat van daar een tak door de bodem der *hersſen-pan* tot in het harde *hersſen-vlies*; vormende het overige de *agter-hoofds-ſlagader*. Het binnenſte gedeelte der *hoofd-ſlag-aderen*, word door de *carotis interna* uitgemaakt, gaande met een ſlangswijze buiging door het *been-canaal* in de *hersſen-pan*; en verdeelende zig vervolgens gedeeltelijk door de hersſenen, en zig gedeeltelijk met de *wervel-beens-ſlagaderen*, die aan de kleine hersſenen eigen zijn, vereenigende; de hairsgewijze buisjes hier van verdeelen zig in de grauwe en uitwendige zelfsſtandigheid der hersſenen, en bereiden dus uit derzelver bloed, door de evenredige ſlag van 't harte, de zenuw-zappen of leevens-geesten.

CAROTTE, zie BEETE WORTEL en PEEN.

CARPER, zie KARPER.

CARPESIUM, zie WASH-KRUID.

CARPESIUM AFRICANUM; deeze naam draagt zeker plantgewas, hebbende witte bloemen, en bladen die groot, gekorven en als met aderen doorweeven zijn.

CARPESIUM LINNÆI, zie STERRE-KRUID.

CARPIA; *Carpie*, ook *Carbaſus*, *Plukzel* of *Schaafzel* van linnen tot wieken, enz. der Heelmeesters.

CARPINUS, zie HAAG-BOEKE.

CARPIO, zie KARPER.

CARPO-BALSAMUM; *Balſem-vrugt*. Zie BALSEM.

CARPOLITHI, zie VRUGT-STEENEN.

CARPUS, zie BRACHIALE.

CARROUSEL; *Ren-ſpel*; is een ridderlijke oeffening, die aan de hoven der Koningen en Vorſten zomtijds gehouden word; zijnde om zo te ſpreeken, een *Krijgs-Feſtijn* of een pragtige voorſtelling van gevegten, die vertoont word door een troep Ridders, welke in verſcheidene *quadrilles* of benden verdeelt en door onderſcheide konſtige oeffeningen geſchikt zijn, naar de geſtelde prijzen te dingen; wordende een zodanig Feſtijn meest aangeſtelt, 't zij om jonge en aanzienlijke perzoonen te onderrigten, en teffens tot vermaak, of ter eere van een vreemde voornaame Perzoon of Perzoonen, enz. Bij een *Carrouſel* zijn verſcheidene zaaken aan te merken, als

1. De Aanvoerder (*Maiſtre de Camp*) met zijne *Adjudanten* of *helpers*; wiens functie 't is, den geheelen ſtoet te leiden; den marsch te reguleeren; de *quadrilles* en derzelver gevolg te ſchaaren; en hun in de renbaan of het ſtrijdperk te voeren; hij ſtelt de Ridders op zijne post en wijst voor de werktuigen de plaats aan, enz. waar in hem de *Adjudanten* behulpzaam zijn.

Ieder *quadrille* beſtaat, bij een regt *Carrouſel*, ten minsten uit vier, en ten meesten uit twaalf perzoonen, dog welkers *Chef* of Hooft onder dit getal niet begreepen is; en daar zijn tweërleij *quadrilles*, als, die van de *Standhouders*, welke zig verpligten tegen alle aanvallers gewapenderhand ſtand te zullen houde, en die van de *Aanvallers*, die zig verpligten, de *Standhouders* aan te doen en zig tegen derzelver voorſtellen aantekanten; waar van de *quadrille* der *Standhouders* de aanzienlijkſte is; welke ook het *Carrouſel* openen, ende de eerſte uitdaging doen, door voorſtellen die door Herauten afgekondigt worden.

2. Komen in aanmerking de Ridders van ieder bende, die doorgaans uit de voornaamſte adel beſtaan.

3. De uitdaagingen of *Cartels*; verdragen; Reglementen; welke in proſa of in vaarſen kunnen zijn; en aangezien deeze uitdaging tot oogmerk heeft de eerzugt, zo gaan dezelve doorgaans gepaart met *rodomontades* of grootſpreekingen.

4. De naamen, praalkleederen, deviſen of zin-ſpreuken, wapenen, machinen, Pagien, Lakeijen, Leid-knegten, Slaaven, Paarden en vercierzels; wijders de Spreekers, Machine-voerders en Muſikanten. Want aangezien de onderwerpen van de *carrouſels* historisch, fabelagtig of zinnebeeldig zijn, zo neemt ieder partij ook gewoonlijk naamen aan, overeenkomſtig met het ſubject dat ze voorſtellen; bij voorbeeld, als ze treffelijke *Romeinen* vertoonen, geven ze zig de naam van *Cæſar*, *Augustus*, enz. of de *Carthaginenzen* verbeeldende, neemen ze de naamen van *Hannibal*, *Hamilkar*, enz. aan; anders ook wel naamen uit de *Romans* als Ridder van de *Son*; van de *Roos*, enz. met welke naamen ook moeten overeenſtemmen de *deviſen* der Ridders, als meede hunne kleederen, die gewoonlijk pragtig zijn, livereijen, wapenen, machinen, ſlaaven en voorſtellen.

De *Pagien* zijn gemeenlijk ook te paard en draagen de *lancien* en *deviſen*, de *Staſiers* of Voet- en Leiknegten leiden de hand-paarden en houden zig bij de Machines, wordende verkleed in Turken, Moren, Slaven, Wilden, en zelfs in Beeren en Aapen, naar het onderwerp, of goedvinden van het Hooft der *Quadrillen*. Daar zijn ook ſpreekers en machinen-voerders, die, gelijk de Toneelſpeelders, volgens het onderwerp verſcheidene voorwerpen vertoonen; ook zijn 'er zomtijds zinſpeelende vaarſen, gemaakt ter eere van die perzonen, voor welke dit Feſtijn aangeſteld word; aan

het

het hooft van ieder *Quadrille* hoort men pauken, trompetten, enz. om de Ridders aan te moedigen.

Een zodanig *Carrouſel* is zeer kostbaar, en word gewoonlijk gehouden op een bekwaame ruime plaats en daar het uit de venſters van een Slot voor het Hof kan gezien worden. In het jaar 1729 wierd 'er een zodanig Feſtijn door de Koning AUGUSTUS van *Polen* te *Dresden* aangeſtelt, ter eere van de vorige Koning van Pruiſſen, en deszelfs Kroonprins, thans Koning, dat zeer pragtig was. Ook heeft de tegenswoordige regeerende Koning van *Pruiſſen*, een zeer kostbaar en luiſterijk *Carrouſel* gehouden in 't jaar 1750, ter gelegentheid van het bezoek van het Hof van *Bareuth:* Naderhand is 'er nog eene aan het hof van *Rusland* geviert.

CARTE-BLANCHE; is zo veel als een onbepaalde volmagt, ſtellende iemand tot dien einde zijne naamteekening onder aan een blad ſchoon papier, en met weinig woorden daar boven aan, aan wie en tot wat einde of zaak men deeze volmagt verleent, als dan ſchrijft de houder van de volmagt na omſtandigheid van zaaken of welgevallen dat geene 'er boven, 't welk hij goedvind. Hier van daan de ſpreek-manier, *N. N. heeft volkoomen Carte-blanche in die zaak gehad*, om daar meede uit te drukken, dat hij die zaak volkoomen na zijn welgevallen heeft kunnen beſtieren.

CARTEL; word genaamt eene overeenkomst of verdrag tusſchen twee nabuurige Mogentheden, over eene zekere zaake; dog dit woord word voornaamelijk gebruikt, ten opzigte van de overeenkomst wegens de *deſertie* der Soldaaten, om geen overloopers van de nabuurige Mogentheden in dienst te neemen, maar dezelve aan te houden en over te leveren; geſchiedende, om daar door het deſerteeren der Soldaaten te ſtuiten.

Ook word door *cartel* een ſchriftelijke uitdaging verſtaan, om met iemand in twee-gevegt te treeden, of te *duelleeren*.

CARTHAMUS, zie SAFFRAAN (WILDE).

CARTILAGO, zie KRAAK-BEEN.

CARTOUCHE; betekent een opgerold papier, of wel deszelfs verbeelding, waar van de Beeldhouw- en Graveer-kunde verſcheidene verſierzels maaken, in 't midden van welke men de eene of de andere *inſcriptie*, *devies*, of vers kan plaatzen. De verſierzelen van loſwerk, enz. die men boven of onder aan Geographiſche kaarten en plans ziet, en waar op gewoonlijk in 't kort word geſtelt, van wat Landſchap of Veſting de kaart of het plan is, draagt meede de naam van *Cartouche*; zo als ook in dusdanige ſmaak gehouwene ſteenen of houtwerk, waar in een vak word gelaaten, om de eene of de andere *inſcriptie* te kunnen plaatzen.

CARUM, zie CARWEIJ.

CARUNCULA; betekent zo veel als een *kliertje* of *kleine buil*; dezelve zijn *natuurlijk* of *tegennatuurlijk*.

Natuurlijke zijn ten 1. de *Caruncula innominata*, of het *ongenaamde ſlukje vleesch* of *kliertjen*, in de buitenſte hoek van 't oog zittende, 't geen thans ook de naam van *Glandula lacrijmalis* gegeven is. Ten 2. de *Caruncula lacrijmalis*, of het *traan kliertje* in den binnenſte hoek van 't oog. Ten 3. *Caruncule mijrtiformes* zijnde de *vleeſige* en *mijrten-vormige kliertjes* of *uitzetzels* van de *ſcheede der Lijfmoeder*. Ten 4. *Caruncule Papillares* of de *tepels-wijze kliertjes in de nieren*. En ten 5. de *Caruncule Veſicularum ſeminalium* of de *vleeſige kliertjes* na de *zaad blaasjes* zittende.

Tegens-natuurlijke, noemt men zodanige klieren, die door deeze of geene toevallen verwekt zijn; van dien aart rekent men de kleine ſtukjes vleesch, die in de roode loop geloost worden. CELSUS noemt 't vleeſig uitwas der neuze (*Polijpus narium*) meede *Caruncula*; en in 't algemeen worden de meeſte vleesagtige uitwaſſen, dezen naam gegeven.

CARUS; dus noemt men een zoort van *ſlaapziekte*, bij welke de ſlaapers nog hooren nog gevoelen, en 't welke uit een koude, dikke, taaije bloedige ſlijm ontſtaat, zig in de eerſte holligheden der herſenen verſpreidende; deeze ſlaap is van een *letargie* niet onderſcheden, als voor zo verre daar geen koorts bij is.

De *Carus* ontſtaat zomwijlen bij de verheffing van een *geduurige koorts*, zomwijlen na een *vallende ziekte*, of door *een ſlag op het hooft*, of in de *ſlaap van 't hooft*, of door een *ſijmpatie van de maag, lijfmoeder, long*; of door *wormen*, of door eenige *etteragtige ſtoffe in de ingewanden*.

Grijsaards en kinderen zijn 'er 't meest aan onderworpen, en deeze quaal ontſtaat meer in de winter, en lente, als op andere tijden van 't jaar.

Oorzaaken van dit ongemak zijn veelzins overdaad in eeten en drinken, afmatting des lighaams door veel waaken en ſterke oeffeningen en beweegingen. Ook is een ontijdig bad, het al te nauw toe haalen van de hals, of het neemen van een al te ſterke ſlaapdrank, en andere verdoovende dingen, niet zelden oorzaak van dit kwaad.

Ingevalle dit ſlaapen van de leedige buik, dat is van *honger* ontſtaat, zo is het doodelijk, en indien het na een geduurige koorts blijft aanhouden, is het niet zonder gevaar.

Al het langduurige ſlaapen dreigt eene *beroerte*, *ſlaapziekte* of *lammigheid*.

Men kan bemerken, dat de *Carus* ontſtaat uit eene *ſijmpatie van de maag*, als 'er een walging en braaken voor afgaat; dat de *ſijmpatie der lijfmoeder* de oorzaak is, als men rondom het *Os ſacrum*, of het heilig been, ſmert gevoelt, als meede rondom de ſchaamte leeden; dat het door een *ſijmpatie der long* ontſtaat, als men in een zwaaren hoest en aamborſtigheid ſteeken in de borst gevoelt; middelen daar tegens kan men zien onder SLAAPZIEKTE.

Daar is nog een andere *ſlaapziekte* tusſchen de *carus* en *letargie*. Deeze grijpt den mensch zelfs gaande en ſtaande aan; maakende, dat de lijder ſtijf van zig zelven valt, en gelijk als in een verrukking gebragt word.

Oorzaak hier van is een al te groote overvloed van bloed, waar door de levens-geesten nauwlijks een doortogt tot het hart vinden; of zekere dampen van een zwartgallig zap, waar door al het geene in het agterſte deel der herſenen is, geſtopt en opgedroogt word.

Ingevalle deeze ſlaapziekte uit het bloed ontſtaat, is het aangezigt rood en ontſteeken; zo ze ontſtaat uit eenige zwartgallige zappen, bleek en gelijk als loot.

In het eerſte geval, moet men de hoofd-ader openen, zo dikwils als het nodig geoordeelt word; voorts moet den lijder eens en andermaal een klisteer gezet worden, beſtaande uit bloesſem van *camille*, *ſteenklaver*, *muurkruid*, *bingelkruid*, *lijnzaad* en *griex hooi-zaad* met een vierendeel *honing*, ende een vingergreep *zout*; vervolgens hem purgeeren met *ſenésbladen* of *rhabarber*, gemengt in *vleeschnat*, *gerſtewater*, of ouden *wijn*.

Aangaande het ander geval, zijn een of twee *aderlatingen* genoeg, met het zelve klisteer als boven, daar bij voegende *alſem*, *roosmarijn* of *ſalij*, *moederkruid*, *thijm*, met een weinig *camfer*.

Ver-

Vervolgens kan men purgeeren met zo genaamde koekjes *de citro*, of *de ſucco roſarum*; of met *pillen van aloë* of van *lorken-zwam*, (*agaricum*); anderzins gebruikt men een drank van twee of drie drachmen *ſenésbladen*, een drachme *rabarber* met *ſijroop* van *roozen*.

Deeze middelen moeten herhaalt worden, zo menigmaal het de nood vereischt, mits de *doſis* vermeerderende of verminderende, naar de jaaren en kragten van den lijder.

CARVI, zie CARWEIJ.

CARWEIJ; *Kummel*; *Veld-kummel*, in 't latijn *Carvi*; *Carum*; *Cuminum pratenſe* of *ſijlvestre*; (*Carum*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit gewas groeit in *Hoog-duitschland* overvloedig in 'twild, in de weiden en op andere grafige plaatzen; deszelfs bladen gelijken veel naar die van de *geele peen*, maar zijn kleinder en fijner, en de kleene witte bloemen en de zaaden komen in kroontjes op de toppen der ſtengen en takken voort. Men kweekt het zomtijds ook in de Hoven, zo wel wegens de wortelen als het zaad; tot dien einde zaait men het in het voorjaar op bedden, gelijk *geele peen* en andere wortelen, niet al te digt; en het bemint liefst een zandagtige grond: In het najaar graaft men de wortelen uit, en bewaart ze in de kelder in het zand, voor het winter-gebruik; zijnde een tweejaarig gewas.

Eigenſchappen. Het zaad, dat alleen in de geneeskunde gebruikt word, en een van de IV *groote verwarmende zaaden is*, is verwarmend, inſnijdend, verdunnend, wind-breekend en maag-verſterkend; en zeer dienſtig tegens de winden, colijk, moederziekte, en andere buik-pijnen; verwarmt en verſterkt de maag, 't hooft, de herzenen en 't geheugen; drijft ook de pis en verligt de ſteen-ſmerten, uitwendig in ſtoovingen of pappen gebruikt, verſterkt 't de geleedingen, en verdeelt de verſche knoest-geſwellen. Een pap daar van gekookt met *jenever-beſiën*, *zout* en *brood-kruim*, is heel dienſtig voor hooft-pijn. De damp van het gekookte *Carweij-zaad* in het oor ontfangen, of eenige druppels van de olie op katoen gedaan en in het oor geſtooken, neemt de pijn en zuizing der ooren en de doofheid weg.

De zuiker-bakkers overtrekken het zaad met zuiker; ook distilleert men 'er geest of *Carweij-water* van, dat heel aangenaam en gezond is; en in de Apotheeken word 'er eene olie uit gedistilleert, die in alle bovengemelde in- en uitwendige gebreeken heerlijk is, men neemt 'er tot tien druppels van in.

In de keuken dient de wortel om dezelve met *lams-*, *ſchaape-* of *kalfsvleesch* te ſtooven, waar van het eene en andere een aangenaame ſmaak verkrijgt. Het zaad word in zommige ſauzen gebruikt bij *vleesch* en *visch*, en men kookt 'er ook *Carweij-zopjes* van, met *bouillon* of *wijn*, die heel aangenaam en gezond zijn.

Manier, om Carweij-water te maaken.

Neemt tot een anker ſlegte *brandewijn* twee en een half pond *carweij*, 12 lood *coriander*, en een half pond *venkel-zaad*, en distilleert het.

Rhijnsch Carweij-water.

Tot een aams ketel neemt 112 mengelen van de beste *Franſche brandewijn*, met tien pond *carweij*, anderhalf pond *coriander-zaad*, twee pond gekneusd *venkel-zaad*, weekt het een dag of twee, en distilleert het, na dat 'er een kop *zout* opgedaan is, zo lang als het op de ketel proef houd; laat de naloop alleen loopen, ontrent twee ſteekkannen, want men moet het op den helm probeeren, of 't nog kragtig is; doet het daar na op het vaatje, maakt het zoet met 26 pond *zuiker* in 16 mengelen *water* gekookt, en wel geſchuimt, maakt het met *regen-water* of met de *naloop* op de proef, zo als gij wilt.

Anders.

Neemt op zo een ketel 112 mengelen *Franſche brandewijn*, doet 'er in 16 mengelen *water*, 8 pond *carweij-zaad*, twee pond geſtooten *anijs*; weekt het 24 uuren lang in goede *brandewijn*, distilleert het daar na met een kop *zout*, zo lang het proef houd, zoet het voorts met 34 pond *poeijer-zuiker*, in *water* gekookt, en geſchuimt.

Dubbeld.

Neemt even groote ketel, even veel *brandewijn*, *water* en *zout*, en *carweij*, ook zo gehandelt en geweekt met 5 à 6 ſneeden *roggenbrood*, distilleert zo lang het proef houd, maar zoet het met 24 pond *honing* in *water* gekookt, en geſchuimt.

Anders.

Neemt ketel, *brandewijn*, *water*, *zout*, even eens, maar 6 pond *carweij*, distilleert het als boven, zoet het met 20 pond *honing*, en 4 pond *zuiker*, in *water* gekookt, en na behooren geſchuimt.

Dubbeld gemeen Carweij-water.

Neemt de zelfde ketel, en even veel *Franſche brandewijn*, *regen-water* als boven, en 4 pond *carweij*, een pond *anijs-zaad*, en zo veel *venkel*, weekt het 24 uuren, distilleert het met een kop *zout*, zo lang als 't proef houd, zoet het met 16 pond *zuiker*, in *water* gekookt, en wel geſchuimt.

Anders.

Neemt tot de zelfde ketel, evenveel *brandewijn* en *water*, 4 pond *carweij*, 8 lood *angelike-wortel*, 4 *klauwen gengber*, kneust het, en laat het 24 uuren trekken, diſtilleert het zo lang 't proef houd, of 96 mengelen daar van komen; laat verder nog 32 mengelen zuivere *naloop* overkomen, en zoet daar in 16 pond bruine of witte *zuiker*.

Slegt Carweij-water.

Neemt op de zelfde ketel, 120 mengelen *koorn brandewijn*, en 8 pond gekneust *carwei zaad*, weekt het 24 uuren, doet 'er een kop *zout*, en 5 of 6 ſneeden *roggenbrood* bij, distilleert 100 tot 110 mengelen, zo lang de ketel proef houd, doet het dan op een vaatje, en zoet het met 8 mengelen *honing*, in *naloop* gekookt en geſchuimt.

Slegt anders.

Tot de zelfde ketel neemt als boven, maar 6 pond *carweij-zaad*, een kop *zout*, en 5 à 6 ſneeden *roggenbrood*, weekt het 24 uuren, en distilleert het zo lang 't proef hout, maar zoet het met 28 pond *comijn* in *water* gekookt, als boven; men doet 'er ook wel een pond *anijs* bij.

Nog ander ſlegt.

Neemt en doet als het laatst gezegde, maar zoet met 12 pond *honing*, in *water* gekookt, en geſchuimt.

CARIJCOIDES; de uitwerpzelen van 's menſchen ligbaam die bloedverwig zijn, worden dus door HIPPOCRATES genaamt.

CARIJOCACTES; *Neute-kraaker*; *Houtſchreeuwer*; een vogel, die tot het geſlagt der *Spechten* behoort.

CARIJOPHIJLLATA, zie NAGEL-KRUID.

CARIJOPHIJLLI, zie KRUID-NAGELEN.

CARIJOPHIJLLI REGII, zie KRUID-NAGELEN (KONINGLIJKE).

CARIJOPHIJLLUS HORTENSIS, zie ANGELIER.

CARIJOPHIJLLUS INDICUS, is de *Tunetane*. Zie aldaar.

CARIJOPHIJLLUS SIJLVESTRIS, zie VELD-ANGELIER.

CARIJOTI; deeze naam geeft men meede aan de *Dadelen*. Zie aldaar.

CASCADE; *Waterval*; is de val des waters, wanneer 't zelve van een min of meer groote hoogte nederſtort. De *Watervallen* kunnen tweederlei zijn, als, *natuurlijke* en door konſtgewerkte: De natuurlijke geſchied, wanneer een rivier, beek of ander water in zijn loop op een zeekere plaats van een hoogte nedervalt en beneeden als een nieuwe rivier of beek vormt; welke val dikwils over groote ſteenen en rotzen geſchied, en als dan een groot gedruis maakt. Van zodanige Watervallen worden 'er in veele landſchappen der waereld gevonden; in *Europa* is de *Water-val* van de *Rhijn* bij *Lauffen* in 't *Switzerſche canton Zurich*, niet ver van *Schaffhauzen* zeer vermaard; daar die rivier over klippen en rotzen nederſtort, zo dat men genoodzaakt is, daar boven de Scheepen te ontlaaden, en de goederen op voertuigen naar beneden in andere vaartuigen te brengen.

De *konſtige Water-vallen*, zijn zodanige, die opzettelijk in de plaiſier-tuinen of elders gemaakt worden, en die eigentlijk de naam van *cascades* draagen; dog kunnen in geen andere tuinen toegeſtelt worden, dan in zodanige, die tegens een hoogte aanleggen, of ſchuinze afhangingen en terraſſen hebben, en daar geen water boven in de hoogte ontbreekt, ten waare het water door konſt-werktuigen naar de hoogte gebragt wierde.

Dezelve kunnen op een verſchillige wijze, in 't groot en in 't klein toegeſtelt worden en zeer varieeren. De groote worden doorgaans teegens een hoogte aangelegt, die niet te ſteil maar allengskens opklimt, en wel zodanig, dat het water van boven uit een *baſſin* of waterkom, in een zoort van min of meer breed canaal trapswijze naar beneden valt, uit de eene kleine agter malkander leggende kom, in de andere, en op 't laatſte weder beneden in een groote water-kom; welke water-kommen ook meestijds met *fonteinen* of water-ſprongen voorzien worden; ook worden hier naast aan beide zijden van de *cascade* veeltijds nog kleine ronde en vierkante waterkommen, bij beurten, boven malkanderen, met kleine groene terraſſen voor elk geordineert, die insgelijks elk met een fontein in het midden voorzien worden: Voorts maakt men gewoonlijk aan beide zijden van de *cascade* trappen met rustplaatzen, waar bij men naar boven klimt. Indien het een ſteile hoogte of hooge terras is, dan word de *cascade* ook wel zodanig toegeſtelt, dat het water over rouwe ſteenen en rotzen naar beneeden in een kom, met een of meer fonteinen voorzien, valt; en 't zelve dus een natuurlijke *Water-val* vertoont.

De kleine *cascaden* worden buffets en kandelaars of kleine koms- en ſchulpswijze, tegen een muur of op een voetſtuk toegeſtelt, daar het water van boven uit, in een *baſſin* of kom, in het welke ze geplaatst zijn, valt; en in welke kleine kommen of ſchulpen der *cascaden* ook doorgaans tot cieraad een ſtandbeeld op een klein voetſtuk, dat op *dolphijns* of iets anders rust, geplaatst word.

Alle deeze *cascades* worden min of meer, naar dat het te paſſe komt, op de gevoeglijkſte plaatzen verciert met zodanige dingen, die aan het water eigen zijn, als met ſteen- en rotswerk, ſchelpen, coraalen, water-roozen en andere watergewaſſen, waar meede de muuren en kanten der Kommen bekleed worden; wijders met Water-nijmphen, Tritons, Slangen, Zee-paarden, Draaken, Dolphijns, Kikvorſchen, enz. welke zodanig toegeſtelt worden, dat ze water ſpuwen of uitbraaken. Betreffende de plaatzing der *cascades* in de tuinen, zulks geſchied van de groote, indien de ſituatie het toelaat, op de beste uitzigten van 't Huis of Slot, om dezelve altijd in het oog te hebben; dog waar in men zig zekerlijk naar de gelegentheid van 't terrein moet ſchikken; de kleine worden gepracticeert, in het midden tuſchen twee trappen of opgangen van muuren of terraſſen, op verſcheiderhande wijze, als meede in plaiſier-bosquets, en elders daar ze een fraaije vertooning kunnen maaken.

Dit gezegde van de *cascades* zal genoeg zijn, om den leezer 'er een denkbeeld van te geeven, want het is ondoenlijk, om dezelve door eene beſchrijving zo nauwkeurig te kunnen affchetzen en vertoonen, dan men zulks in *natura* zelfs, of door goede afbeeldingen zien kan; als derhalven iemand een klaarder vertooning daar van, of van haar verſchillige toeſtellingen en gedaantens begeert, die kan te regte raaken, in de afbeeldingen die genoegzaam bij de Printverkoopers te verkrijgen zijn. Wij moeten hier alleen nog maar zeggen, dat de *cascades* een plaiſier-tuin boven maaten vercieren en aangenaam maaken, als ze wel geordonneert en geplaatst zijn; want het water, inzonderheid dat in een geduurige beweeging is, geeft een vrolijke levendigheid aan een tuin, en maakt daar van gelijk als de ziel uit; maar teffens moeten we ook aanmerken, dat de *cascades* zeer kostbaar, zo wel in 't eerſte toeſtellen als in het onderhouden zijn; en derhalven niet wel dan in de tuinen van Vorſten en andere vermogende Heeren kunnen te pas koomen; zijnde onder anderen de *cascades* in de tuinen van de Koning van *Frankrijk* te *Verſailles* en elders zeer fraai en vermaard; hoewel men 'er ook hier en daar in deeze *Nederlanden* vind, die uitmunten, als onder anderen op het Vorſtelijke Lusthuis *'t Loo*, als meede op *Roozendaal*, beide in de Provintie van *Gelderland* gelegen.

CASCARILLE; *Chaquerille* of *Chacil*; in 't latijn *Cascarilla*; *Ricinoides Elæagni folio*; *China Chinæ falſa vel ſpuria*; *Thijmiama*; (*Clutia foliis lanceolatis acutis integerrimis petiolatis*, LINN. *Spec. Plantar*). Is de bast van een boom van dezelfde naam, die in de *West-Indien* en wel, zo men zegt, in *Carolina* groeit. Daar is veel verwarring bij de ſchrijvers aangaande deeze bast, want veele houden deeze en de *bast* van *Winter* of *witte caneel* voor een en 't zelve, andere noemen hem *Cortex elatarii* of *Costus arabicus*; en wederom andere *China Chinæ* of *Kina-kine* en *Cortex Peruvianus*, dewijl hij in het uitterlijke aanzien eenige overeenkomst daar meede heeft, ook van veele, even als de opregte *Kina-kine*, in koortzen gebruikt word en ten deele dezelfde uitwerking betoont; dog het is zeeker, dat ze geen van allen, maar een bezondere zoort van bast is; gelijk haar muscusreuk, wanneer ze gebrand word, genoegzaam aantoont, en waar door ze heel ras van de gemelde en andere basten onderſcheiden word. Wat het nu eigentlijk voor een boom is, daar deeze bast van komt, of hoe die

groeit en 'er uitziet, is iets dat in *Europa* nog niet of weinig bekent is: De bast betreffend, die is matig dik en hard, van buiten hobbelig en oneffen en van een ligte aschgrauwe koleur; maar van binnen is ze glad en bruinagtig, bijna als ijzer-roest, en heeft een aromatiſchen reuk en ſmaak, die wat bitteragtig is, dog het zeekerſte kenteeken daar van, benevens de gemelde, is, dat wanneer men iets daar van brand, dezelve een ſterken reuk, even gelijk als muscus van zig verſpreid.

Eigenſchappen. Deeze bast, die eene heel fijne olie, en harsagtige deelen beſit, heeft een verwarmende, verdeelende, verſterkende en iets zamentrekkende kragt; en word gepreezen tegens de tusſchenpoosige koude en vlek-koortzen, als meede tegens braaking en buikloop, ſcorbuit, hijpokondreij, kramp en lammigheid, enz. Men gebruikt ze gepoeijert tot 10 à 15 grein, of tot een trekzel of afkookzel met *water* of *wijn*, van een tot twee drachma.

Men kan met water een heerlijk *water* van deeze bast distilleeren, dat heel kragtig is, en dan verkrijgt men ook teffens eene *eſſentieele olie*, dog heel weinig, dewijl de oliedeelen meest in het water verdeelt en verſpreid zijn; maar deeze olie is zeer ſterk en kragtig, en heeft een aangenaame, zeer kragtige citroenagtige reuk.

Daar word ook een *eſſentie* met *brandewijn* van gemaakt, als meede zomtijds ook een *extract*; alle welke dingen in bovengemelde gebreken kunnen dienen; dog men gebruikt meest de fijn gepoeijerde bast, of het aftrekzel en afkookzel van de grof gepoeijerde bast, waar van men het eerſte 24 uuren op een warme plaats, wel geſlooten, moet laaten trekken, zulks een en andermaal roerende, waar na men het met wat uitperſing doorzijgt en gebruikt; gelijk men ook het afkookzel wel geſlooten bereiden moet, dewijl anders de beste kragten zouden vervliegen.

Voorts word deeze bast ook wel onder de rook-tabak gemengt, wegens zijne aangenaame zoete geur; dog als men 'er veel van gebruikt, maakt het bedwelming in 't hoofd.

CASCHU, zie CATECHOU.

CASERNEN, zie BARAKKEN.

CASIA LINNÆI, zie OSIJRIS.

CASSA; betekent een geheel ijzeren, of ſterke eijke houten met ijzer beſlagene Kist, met één of meer goede ſloten voorzien, en waar aan gewoonlijk een bedekt veer- of knip-ſlotje is, zo dat dezelve niet kan geopent worden, als door de geene, die het geheim weet.

Het is in deeze zoort van kisten, dat de Kooplieden en Bankiers gewoon zijn, hun leggend geld, als meede obligatien, wiſſelbrieven, en andere zaaken van groote waarde, te bergen.

Ook word door het woord *caſſa*, dat Vertrekje van den Caſſier begreepen, daar hij gewoon is, zijne ontfangſten en uitgaaven te doen, en waar in zijn geld-kist geplaatst ſtaat.

Caſſa-boek, noemt men een zoort van boek, waar in het debet en credit geplaatst word, dat in of uit *caſſa* gaat. Het *caſſa-boek* is het voornaamſte van alle de hulp- of bij-boeken, waar van de Kooplieden, Handelaars en Bankiers zig kunnen bedienen.

CASSALE VULNUS; deeze naam word aan de wonden der borst gegeven.

CASSAVE; is de naam van het Brood, dat in *Oost- en West-Indiën* van de *manioks-wortel* gemaakt word. Zie MANIOK.

CASSEROLLE; is een kopere bekwaam diepe, groote of kleine Pan, met een ſteel daar aan, die men in de keuken menigvuldig gebruikt, in plaats van aarden pannen, om daar in allerlei eeten te ſtooven, en te bereiden; dezelve moeten van binnen wel vertint zijn, om dat het koper zeer nadeelig aan het menſchelijke lighaam is.

CASSIA; *Bastert-ſenne*; in 't latijn ook *Caſſia*; is een Planten-geſlagt, waar van veele zoorten zijn, die in *Oost- en West-Indiën* groeijen; men kan de zoorten nazien in LINNÆUS *Species Plantarum*.

CASSIA ANISATA; is een nog niet zeer lang bekende bast van een plant, die in *Oost-Indiën* groeit, en een ſmaak heeft even als *anijs*, ja zelfs nog ſcherper is, en ook dezelfde kragten bezit tegens de winden, buikkrimpingen, borst-ſlijmen, enz.; men zegt, dat dezelve van de plant of boom koomt, die het *Ster-anijszaad* voortbrengt. Zie onder ANIJS (STER-).

CASSIA BRASILIENSIS, *Braſiliſche Pijp-caſſie*; zie CASSIE (PIJP).

CASSIA CARIJOPHIJLLATA, zie CASSIE (NAGEL-).

CASSIA CINNAMOMEA, zie CANEEL.

CASSIA FISTULA, zie CASSIE (PIJP-).

CASSIA LIGNEA, zie CASSIE (HOUT-).

CASSIDA; in 't latijn *Liſſimachia cærulea galericulata ſ. Gratiola cærulea*; *Herba Judaica* II. DODONÆI; *Tertianaria*; (*Scutellaria foliis cordato oblongis crenatis, floribus axillaribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas heeft vierkantige ſtengen met zijdtakken, waar aan bladen groeijen, die langwerpig, puntig en gekartelt zijn, dikwils twee en twee tegen malkander over; de bloemen komen uit de oxels der bladen voort, twee bij zaamen aan dezelfde zijde, die de gedaante van de bloemen der *doove netelen* hebben, maar zijn kleinder en blauw of purperverwig van koleur.

Plaats. Het zelve groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, enz. aan de kanten van de gragten, beeken en andere wateren, en is langleevende.

Eigenſchap. Dit gewas, word gezegt, te zaamentrekkende en wondheelende te zijn, en dienſtig voor de wonden en breuken, als meede tegen de anderdaagſche koorts, waar van het de naam van *Tertianaria* verkreegen heeft, dog is weinig in gebruik.

Daar zijn nog verſcheide meedezoorten van deeze plant, die onder dit geſlagt behooren; welke men in LINNÆUS *Species Plantarum* kan nazien.

CASSIE (HOUT-); *Malabariſche Caſſie* of *Caneel*; ook *kleine Caſſie*; *kleine Caneel*, en *Moeder-caneel* genaamt, in 't latijn *Caſſia lignea*, of *Xijlocaſſia*: Dit is de bast van eene groote boom, die in *Malabar*, *Sumatra*, *Java*, en elders in *Oost-Indiën* groeit, en een zoort van *caneel-boom* is, in 't latijn genaamt *Cinnamomum vel Canella Malabarica*; (*Laurus foliis trinerviis lanceolatis, nervis ſupra baſin unitis*, LINN. *Spec. Pl.*); welke boom ook het *Malabathrum* of *Folium Indum* uitlevert; en men zegt, dat zijn hout 't geene is, dat wij *Indiaansch-hout* noemen, en dat zijne vrugt de *Piment roijal* zij. Deeze bast is te zaamen gerolt, iets dikker als de caneel en rooder van koleur; zijn reuk en ſmaak zijn caneelagtig, maar zo ſcherp niet als die van de caneel; dog men beweert, dat de caneel dikwils met dezelve vermengt en vervalscht word, dewijl ze veel minder in prijs is.

Deeze *Hout-caſſie* is veel onkragtiger als de opregte caneel, maar meer te zaamentrekkende, en word gepre-

zen

zen om 't hert en de maag te verſterken, en tegens de buikloopen.

CASSIE (ANGEL-); *Kruidagtige Caſſie*; *Nagel-baſt*; *Nagel-hout*; *Krabben-hout*; in 't latijn *Caſſia carijophijllata*. Deeze baſt is te zaamen gerold als de caneel, uitwendig grauwagtig en inwendig rosbruin, even als verroest ijzer, veel naar de *Cascarille* gelijkende; ze heeft een ſcherp- en ſpecerijagtigen reuk en ſmaak, die nabij die van de kruidnagelen komt, waar van ze de naam van *nagel-baſt* heeft ontleent. De boom daar deeze baſt van koomt, groeit in de *West-Indiën*, op de Eilanden *Cuba*, en *Madagascar*, als meede op *Caijenne*, in *Braſil* en elders, en word *Caninga* genaamt; maar hij is niet wel bekent: In 't latijn is zijn naam *Carijophijllus aromaticus Indiæ Occidentalis*, *foliis & fructu rotundis*; (*Mijrtus pedunculis multifloris*, *foliis ob-ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Men zegt, dat hij ronde vrugten voortbrengt, van groote als galnooten, die een kruid-nagelige reuk en ſmaak hebben, en dat zommige menſchen de geſtootene kruid-nagels met deeze vrugten of met de baſt vervalſchen.

Deeze baſt heeft eene hooft-, hert-, en moeder-verſterkende kragt, gelijk ook de vrugten, en zijn derhalven dienſtig in allerlei gebrekens, daar de caneel toe dient, maar men moet ze in grooter doſis (van een tot twee drachma) neemen. Dezelve is ook heel dienſtig, om de ſpijzen welſmakendende te maaken.

CASSIE (PIJP-); *Purgeer-caſſie*; in 't latijn *Caſſia fiſtula*, *vel fiſtularis*; *Caſſia ſolutiva vel purgans*, *&c.*; (*Caſſia foliolis quinquejugatis ovatis acuminatis glabris*, *petiolis eglandulojis*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit is een boom, die peulen draagt, welke in de Geneeskunde gebruikt worden om te purgeeren, en gewoonlijk *Caſſie-pijpen*, ook *Trommel-ſtokken* genaamt worden.

Beſchrijving. Deeze boom word zo groot en hoog als een *oker-noote-boom*; zijne bladen zijn geveert, beſtaande uit vijf paar aan een hooftſteel tegen malkander over zittende bladjes, die langwerpig, puntig en glad zijn; zijne bloemen, die uit de oxels der bladen voortkomen, zijn roosvormig, vijf-bladig en geel van koleur; na dewelke lange, ronde, regte peulen of hauwen volgen, die de dikte van een duim, en de lengte van twee voeten kunnen verkrijgen, dog zijn veeltijds korter en dunner, en ook wat krom of zabelformig; derzelver koleur is eerst groen, maar ze worden met het rijpen zwartagtig rood-bruin en houtagtig; van binnen zijn de peulen overdwars, door een dun vlies, in veele celletjes afgeſcheiden, waar in plat-ronde, iets puntige, bruinagtige zaaden in een zwart, zagt en zoetagtig *vleesch* leggen, dat 't *merg* (*pulpa* vel *medulla*) *der caſſie* genaamt word. Vader LABAT verhaalt, dat deeze peulen als een bosch kaarzen bij malkanderen aan de boom hangen, en dezelve, wanneer ze rijp zijn, bij windig weer, door haar tegen malkander aanſlaan, een verbazend geraas maaken, dat men op een zeer verre afſtand kan hooren.

Groei-plaats. Deeze boom groeit niet alleen in *Egijpten*, maar ook in de beijde *Indien*, als, op *Java*, *Malabar*, *Decan*, *Guzuratte*, *Cambaija*, *Cananor*, enz. Vervolgens op *Hispaniola*, *Cuba*, *Jamaica* en op de meeſte *Antilliſche Eilanden*, als meede in *Braſil* en elders: De *Oost-Indiſche Caſſie* heeft veel dikker en grooter peulen als de *Egijptiſche*, zijn ook zwaarder en grover, en hebben een zoeter merg. Van de *West-Indiſche*, heeft men twee zoorten, waar van de eene uit *Braſil* en de andere uit de *Antilliſche Eilanden* gebragt word. De *Braſiliſche caſſie* beſtaat uit lange en dikke peulen, die wel eenige voeten lang en een vuist dik zijn, maar deeze is een andere zoort, en heeft geen zo goede purgeerende kragt als de tweede zoort, die in gedaante, koleur en overige hoedanigheden na genoeg met de *Oost-Indiſche* over een komt, en bij ons ook 't meeſte bekent is en gebruikt word.

De pijpen moeten, zullen ze goed wezen, van buiten zwartagtig-bruin, glanſend, versch en zwaar zijn, en niet rattelen, ook heel en niet gebrooken zijn; van binnen moet de pijp geelagtig-wit en vol, het merg niet te dun of te vogtig, nog ook niet heel droog zijn, maar maatig kleverig, dikagtig en zwart-glanſend van aanzien, en zoet van ſmaak, dog met een iets walgelijke naſmaak verzelt gaan.

Het is 't merg uit de pijpen, dat alleen in de Apotheeken of geneeskunde gebruikt word, en behoorlijk toebereid zijnde, *Pulpa* of *Flos Caſſiæ*, ook *Caſſia extracta* of *Caſſia cribrata* genaamt word. Om het zelve te bereiden, neemt men het merg uit de pijpen en wrijft het met een houten lepel, door een omgekeerde niet al te digte hairene teems, boven een keetel met heet water, en men krabt en verzamelt van tijd tot tijd binnen van de teems dat geene af, dat door de wrijving en drukking met de lepel door de teems gegaan is; wanneer dan alles door de teems is, zo is de *pulpa* of 't merg bereid. Op zommige plaatzen word het bereid, door middel van 'er een afkookzel van te maaken, en het zelve vervolgens met of zonder zuiker tot een niet al te dikke extract te kooken, dog de eerſte manier voldoet, maar ze moet niet lang voor 't gebruik gemaakt zijn, anders word ze zuur.

De *Caſſie-pijpen* nog groen zijnde, en dus teder en malsch, worden op de wijze van andere confituuren ingemaakt, en verwekken genuttigt zijnde, een zagten afgang; deeze ingemaakte *caſſie-pijpen* worden veel na *Vrankrijk* gevoert, alwaar zij de naam van *Canifice* draagen.

Eigenſchappen. De *Pijp-caſſie* is zagt purgeerend, zonder eenige beweeging in 't bloed te verwekken, nog den Lijder de kragten te beneemen; weshalven ze ook aan de teering-zugtige lieden kan gegeeven worden, en ze word inzonderheid gepreezen tegens *graveel* en de *ſteenſmerten*: Men geeft van het bereide merg aan de volwaſſene menſchen van een tot twee oncen, en aan kinderen van een tot drie drachma, naar den ouderdom; men maakt 'er ook wel afkookzels van, van 5 tot 6 oncen merg; maar ze wil veeltijds wel wat winden en opblaazingen veroorzaaken, weshalven ook de *caſſie* hedendaags hier te lande en elders weinig meer inwendig, maar meest uitwendig tot clijſteeren gebruikt word.

Voorts zegt men, dat het aftrekzel van de geſtampte ſchillen of bast der *caſſie* de hairen doet groeijen, als dezelve daar meede gewaſchen worden.

CASSIER, of *Kaſſier*; is die geene, die de *Caſ* houd, het geld bewaart, en de zorge van ontfang en uitgave is toevertrouwt. De voornaamſte Kooplieden en Bankiers hebben alle hunne *Caſſiers*, die altoos geld van hun in voorraad moeten hebben; wanneer zulk een Koopman of Bankier geld heeft te betaalen, geeft hij maar een briefje op zijn *Caſſier*, die het betaalt, en van tijd tot tijd rekening van ontfang en uitgaaf aan zijn Principaal doet.

CASSINE-BOOM; in 't latijn *Phillijrea capenſis*, *folio celaſtri*, DILLENII; *Peraguæ*; (*Caſſine foliis oblongis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*) deeze boom groeit in *Ethiopien*, waar van de bladen, onder de naam van *Pe-*

ragua-bladen, zedert niet zeer langen tijd in *Europa* gebragt zijn, en gezegt worden purgeerend en braakverwekkend te zijn, en worden inzonderheid gepreezen als een ſpecifijk middel tegens de pisloop, als meede tegens colijk van den ſteen.

CASSITERIUM; deeze naam gaven de ouden aan het *Tin*, om dat dit metaal uit het Eiland der *Caſſiteren* kwam, waar door men *Engeland* en *Schotland* verſtond.

CASSOLETTE; hier word een klein zilveren of koperen Comfoortje door verſtaan, wiens gebruik is, om welruikende dingen, zo als *amber*, *wierook*, diverſe zoorten van *paſtiljes*, enz. op te branden, om daar door in de Vertrekken een aangenaame en friſſe lugt te verwekken.

CASSONADE; *Caſonaad-zuiker*, word de *Poeijerzuiker* genaamt, die ten tweede maal gezuivert is, en van de *Moscovade*, die van het *zuiker-riet* door de kooking en eerſte zuivering voortkomt, gemaakt is: Dezelve word *caſſonade* genaamt, om dat de *Portugeezen* het eerst zodanige zuiker in kaſſen of kisten buiten lands verzonden, gelijk we dezelve nog in kisten en ook in tonnen ontfangen. Deeze *caſſonade* moet wit en droog zijn, en een mooije korl hebben.

CASTANEA, zie KASTANJE.

CASTOR, zie BEVER.

CASTOREUM, zie BEVERGEIL.

CASTOR MUSCHATUS, zie MUSCUS.

CASTRAAT; *Ontmande*; *Geſneedene*; *Gelubde*; in 't latijn *Caſtratus*; is een zodanige, wiens zaad-ballen zijn afgeſneeden, of op eenige andere wijze benoomen, zo dat hij tot de voortteeling geheel onbekwaam is. Niet zelden worden 'er in *Italien* Jongelingen *gecaſtreert*, om hun beter en fijnder ſtem te verſchaffen, en dus aangenaamer te doen zingen. In het *Oosten*, en wel inzonderheid in het *Turkſche* gebied, is men gewoon, de Vrouwen door *Geſneedenen* of *Caſtraaten* te doen dienen, en oppaſſen.

CASTRENSIS MORBUS, zie LEGER-ZIEKTE.

CASUARIS, zie KASUARIS.

CASUS; een *Geval*, *Toeval*.

CATACAUMA; is zo veel als *Ambuſta*, *Brand* of *Verbranding*.

CATACLEIS; deeze naam draagt een zeker kraakbeen in de borst zittende, dat bij geen ander ſchepzel, dan de mensch alleen word gevonden. GALENUS noemt het de eerſte korte rib der borst.

CATACHLOOS; deeze naam word aan alle *galagtige uitwerpzelen* gegeven.

CATACLASIS; deeze uitdrukking word gebruikt, om eene *breeking van 't oog*, *of van 't gezigt*, meede te betekenen.

CATACLIJSMA, zie CLIJSTEER.

CATAGMATICA; middelen tegens de *Been-breuk*.

CATALEPSIS; *Zinvang*, *Leedenvang*; zie aldaar.

CATALOGUS; zo veel als een *Lijst* of *Naam-regiſter* van 't een of ander; inzonderheid word dit woord veel ten aanzien van een naamregister van boeken gebezigt.

CATALOTICA; zijn zulke geneesmiddelen, die de lidtekens verdrijven, en de huid effen maaken.

CATAMENIA; bij zommige Schrijvers vind men dit woord voor de *maandſtonden* gebezigt.

CATANANCE; is een Planten-geſlagt, waar van drie zoorten zijn, als

1. De *Catanance* met blauwe bloemen, zijnde de derde *Chondrille* van DODONÆUS; in 't latijn *Seſamoides parvum*; (*Catananche ſquamis calijcinis inferioribus ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze plant, waar van de bladen naar die van de *hertshoorn* gelijken, behalven dat dezelve min of meer wit, ruig en van een onaangenaame ſmaak zijn, ſchiet tusſchen deeze bladen ſteelen van twee of drie voeten hoogte op, die takkig en meede met eenige ruwe bladen voorzien zijn; de bloemen, die, gelijk reeds gezegt is, blauw zijn, zijn op haare toppen vast, aan kleine blauwe hoofdjes; de kelk is uit verſcheidene ſchubswijze blaadjes zaamengeſtelt, en bevat in zig zaaden, die 'er van bovenen als blaadjes uitzien; de wortel is roodagtig van koleur, lang en dik.

2. De *Catanance* met geele bloemen, *Stœbe plantaginis folio*, ALPIN. *exot.*; (*Catananche ſquamis calijcinis inferioribus lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Catanance* met geele bloemen, en op verſcheiderhande wijze geſnippelde bladen; (*Catananche foliis incijſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

De eerſte zoort groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Savoijen* en *Italien*. De tweede in *Candien*; en de derde in *Griekenland*, zijnde eenjaarige planten.

Men kweekt ze bij ons ook in de bloem-tuinen, inzonderheid de eerſte zoort, wegens haare ſchoone blauwe bloemen; men zaait het zaad in het voorjaar in ronde kuiltjes, eenige zaaden bij malkander, ter plaatze daar het zal blijven doorgroeijen, dewijl de jonge planten niet liefst willen verplant zijn, en ze beminnen een warme plaats, en een goede losſe, liefst wat zandagtige grond.

Alle de drie zoorten van deeze plant, worden gezegt, openende, opdroogende en wondheelende te zijn, dog zelden worden zij in de Geneeskunde gebruikt.

CATAPASMA; *Catapaſtum*; betekent een droog gepoeijert middel, om de huid te zuiveren; dog word ook voor al dat geene genomen, waar meede men de huid beſtroojt of bevogtigt: Ook betekent het een welruikend poeijer, dat men in de kleederen kan ſtrooijen, om dezelve voor de mot te bewaaren: Men verſtaat daar door ook wel een *Vehiculum*, waar in men de pillen rolt, gelijk het gepoeijerde *zoethout*, *oublies*, enz.

CATAPHORA; *Slaapzugt*, *Slaapziekte*; zie aldaar.

CATAPHRACTA; deeze naam draagt een zekere *band*, die in de Heelkunde bij zommige ongemakken der borst, of 't middel-lijf word gebruikt.

CATAPHRACTUS, zie ARMADIL.

CATAPLASMA, zie PAP.

CATAPLEXIS; dus word de verſtomping des gezigts genaamt.

CATAPOTIA; betekent het een of 't ander, dat men in den mond houd, om den dorst te leſſchen: Ook word het bij zommigen wel voor een *pil* gebruikt.

CATAPSIJXIS; ook *Infrigidatio*; is zo veel als een groote verkleuming van zommige leden des lighaams. Door HIPPOCRATES word dit woord inzonderheid gebezigt, om de koude van de uitterlijke deelen des lighaams in zommige koortzen, tot een ſlegt voorteeken verſtrekkende, meede te betekenen.

CATAPTOSIS; dus worden de overvallen van de zulken genaamt, die met de *vallende ziekte* bezogt zijn, en die in zwaare zenuwtrekkingen en termijnen of ſtuipen beſtaan.

CATAPUTIA MAJOR, zie WONDER-BOOM.

CATAPUTIA MINOR, zie SPRING-KRUID.

CATARACTA, zie STAAR DER OOGEN.

CATARRHUS, zie ZINKING.

CATARRHUS SUFFOCATUS, zie ZINKING (VERSTIKKENDE-).

CATASARCA; koomt over een met *Anaſarca*; zie WATERZUGT.

CATASPHACE; dus is het ronde kraakbeenagtige beentje aan 't *ſleutel-been* zittende, genaamt, dat met het bovenſte van 't *borſt-been* verbonden is.

CATASTALTICUS; hier verſtaat men dat geene door, het welke een aantrekkende of te rug houdende kragt heeft.

CATASTASIS; hier door begrijpt men een zekere geſteltheid van 't een of 't ander, als bij voorbeeld, de jaars-getijden, het menſchelijk lighaam, enz. HIPPOCRATES verſtaat hier eene herſtelling van ontwrigte ledemaaten door.

CATAXIS; een *Been-breuk*; zie aldaar.

CATE, ook *Lijcium* genaamt, zijn zekere koekjes, die de *Indiaanen* uit een zap bereiden, 't welk uit een doornige boom, bij hun *Hacchic* genaamt, vliet; het hout van deezen boom is vast en in een gedrongen, daar bij zeer hard en zwaar, en deszelfs bladen gelijken na *heide*; dit extract mengen zij met het meel van een klein zaad, dat de naam van *Nachani* draagt, en omtrent de ſmaak heeft van *rogge*, hier nog het ſchraapzel van zeker zwart hout bijvoegende; van dit mengzel maaken zij koekjes, die voorts in de ſchaduwe gedroogt worden, en die bitteragtig en zaamentrekkende van ſmaak zijn: De Inwoonders houden deeze *Cate-koekjes* voor een deftig middel, om het tandvleesch te zuiveren en vast te maaken, als meede om den buikloop te ſtuiten, en de pijn der oogen te ſtillen.

CATECHOU; of *Catechu*; *Cachou*; *Cijmolia*; *Terra catechu*; *Terra Japonica*; *Japanſche Aarde*: Is een gomagtig, hard, zwaar en glanzend zap, dat van buiten donkerrood-bruin, en van binnen roodagtig-bruin is; hebbende in het begin een wrangen te zaamen trekkenden ſmaak, dog die daar na zoet en aangenaam word. Men heeft voorheen niet geweeten, wat de *catechou* eigentlijk voor een ſtoffe was, en daar over veelerlei verſcheidene gedagten gevoed; veele hebben ze voor een zoort van aarde gehouden; anderen, die ze voor een zap aanzagen, hebben egter niet geweeten, van welke plant dat zap eigentlijk voortkwam, en of het een puur verdikt, dan een met andere dingen vermengt en te zaamengeſtelt zap was; dog hedendaags meent men wel te weeten, dat het niets anders dan een puur uitgeperst en *geinſpisſeert* of door de zon verdikt zap, uit de vrugten van de *Areca* of *Pinanghoom* is, (zie ARECA): Daar zijn twee zoorten van, zijnde de eene veel beeter dan de andere, wordende in goede en ſlegte onderſcheiden; de ſlegte zegt men, alleen een met water uit de vrugten gekookt *extract* te zijn: De beste moet ſmelten, zo dra men ze aan de tong houd, en voorts de bovengemelde koleur en hoedanigheden hebben.

Eigenſchappen. De *catechou* is zaamentrekkende, hooft- en maagverſterkende, en word zeer ſterk gepreezen voor allerlei buikloopen, braakingen, bloedſtortingen, zuure opriſpingen, zwakke maag, verkoudheid en catarrhen, als meede tegens de pis-vloed; men gebruikt ze gepoeijert tot een half drachma, of het afkookzel daar van; men zegt ook, dat ze een treffelijk middel is in alle keel-ziektens, als men 'er maar een weinig van bij het te bedde gaan in de mond neemt, en laat ſmelten: Met *citroen-zap* vermengt, word ze ook als een beproeft middel tegens de kwaadaartige koortzen gepreezen.

Men maakt 'er ook een *tinctuur* van, met beste *brandewijn*, die in boven gemelde gebreeken dient, tot 20 druppels ingenoomen.

Ook word de *catechou* bereid, en als dan *Muscerda de terra catechu* genaamt, dienende tegens een ſtinkende of kwaalijk ruikenden adem, en om 't vuile of ſlappe tandvleesch te verbeeteren en te verſterken.

De bereiding van deeze *Muscerda* geſchied aldus:

Neemt gepoeijerde *catechou*, één once; *muscus*, een half ſcrupel; *amber*, twee grein; *olie van citroen-ſchillen*, en van *roozenhout*, van elk zeeven druppels; *caneel-olie*, vijf druppels; *zuiker*, een halve once, maakt het met *ſlijm van traganth* tot een *maſſa*, en formeert 'er kleine langronde korreltjes of koekjes van, die men droogt, en waar van men altemets een in de mond laat ſmelten.

CATHÆRETICA; zijn Bijt-middelen, die het wilde of kwaade vleesch der wonden, enz. wegneemen. Zie BIJT-MIDDELEN.

CATHAROS; zo veel als *Depuratus*, of *Mundus*, dus word ieder gereinigde zaak genaamt; en dit woord word niet alleen ten aanzien van het gebeele lighaam en deszelfs leden gebezigt; maar heeft ook zijne betrekking op de uitwerpzelen, enz.

CATHARSIS; *Cathartica*; Purgeermiddelen die maatig purgeeren. Zie BUIK-ZUIVERENDE MIDDELEN.

CATHEDRA; *Catheder*; is een verheven geplaatſte ſtoel, op de wijze als een *Cantzel*, waar in een Leermeester zig plaatst, bij het openbaare onderwijzen van zijne leerlingen, of ook om een *Oratie*, *Disputatie*, enz. in te doen; gelijk op *Academien* gebruikelijk is.

CATHEGORIE, of *Cathegorisch*; is eene uitdrukking tot de Redeneerkunde (*Logica*) behoorende, zijnde een verdeeling van alle de *wezens*, zodanig zig dezelve in de natuur bevinden, en men ze met zijn geest of verſtand kan bevatten, om ze in verſcheidene rangſchikkingen in ordre te plaatzen, en 'er dus een min verwarder kennis van te hebben.

Door *cathegorisch antwoord* verſtaat men een zulk antwoord, dat geheel ter zaake doet, en op het gevraagde ſlaat, zonder de minſte omwegen te gebruiken.

CATHEMERINA; *Dagelijks*, al het geen dagelijks voorvalt, inzonderheid word deeze uitdrukking ten aanzien van *dagelijkſche* koortzen gebezigt.

CATHETER; *Pis-aftapper*; is een werktuig, dat uit een holle pijp beſtaat, die aan het eene einde krom-gebogen is, als een pompje gemaakt, gewoonlijk van zilver vervaardigt, en gebruikt wordende, om de pis uit de blaas te tappen, of iets daar meede in de blaas te ſpuiten, enz. De *catheters* die voor de mannen gebruikt worden, zijn onderſcheiden van die der vrouwen, en altoos veel dunder.

CATHETERISMUS; is de naam van een Heelkundige operatie, welke door middel van de *Catheter* geſchied, het zij men met dezelve iets in de blaas ſpuit, of wel door dezelve 'er dat geene uittrekt, het welk de uitloozing der pis belemmert.

CATHIMIA; *Cathmia*; heeft verſcheiderhande betekenisſen, want 1. betekent het een onderaardſche mineraal-ader, daar *goud* en *zilver* uit gegraaven word; 2. beteekent het *goud*; 3. *zilver*; 4. het geene dat zig in de ſmeltovens van het goud en zilver aanzet; en ten 5. de rook die zig van de gebrande mineraliën hier en daar aan de muuren zet.

CATHMIA AFFIDIA, is zilver-calmeij; *Cathmia æ-*

ris, Metaal-calmeij; *Cathmia argenti*, zilver-calmeij; en *Cathmia auri*, goud-calmeij. Zie ook CALMEIJ.

CATHOLICUS, *algemeen*; *Catholicum Remedium*, ook *Panacea* genaamt, een *algemeen Geneesmiddel*: Deeze naam word te onregte aan zommige Geneesmiddelen gegeven, want zodanig middel, dat in 't algemeen tegens alle zicktens dient, ſtaat nog te vinden, en zoude naar de *Lapis philoſophorum* zweemen, maar daar kan wel een middel zijn, dat in veelerlei ziektens dienſtig is, die dikwils eenerlei oorſprong hebben: In de Apotheeken heeft men't *Extractum catholicum*, aldus genaamt, om dat het allerlei bedorvene vogten uit het lighaam drijft.

CATINUS; betekent gemeenlijk een *Ketel*, daar men ſpijzen in kookt: Maar *Catinus arenarius*, betekent bij de Chijmisten een *Zand-capel*; *Catinus cinereus*, een Asch-capel. Zie CAPEL.

CATO, betekent doorgaans zo veel, als beneden of naar beneden werkende: Dus zijn *Cato-catarctica* zulke purgeer-middelen, die naar beneden afvoeren.

CATOCHE, *Catochus*. Zie LEDEN-VANG en ZIN-VANG.

CATOCHITES, is een Steen, die men zegt, dat op het Eiland *Corſica* gevonden word, en volgens PLINIUS die eigenſchap heeft, van de handen die 'er opgelegt worden, aan zig te trekken, zo als de *Zeil-ſteen* het ijzer doet.

CATOEN, zie KATOEN.

CATOPTRICA, dus word het tweede gedeelte der Gezigtkunde (*Optica*) genaamt, en behelst die weetenſchap, welke van zulke zigtbaare dingen handelt, die door de te rug keerende ſtraalen worden gezien, als bij voorbeeld, de te rug kaatzingen die door het middel van ſpiegels te weege gebragt worden, enz.

CATOTERICA, zijn zuiverende Purgeer-middelen: Dog in 't bijzondere worden daar door dikwils verſtaan die middelen, welke de verſtopte en verſlijmde lever, nieren en water-blaas zuiveren.

CATOXUS, betekent zo veel als *zeer ſcherp*, en word van zeer ſcherpe en gevaarlijke ziektens gezegt.

CATTONIX; *Cati Oculus*; *Katten-oog*, dit is een zoort van zeer fijn *Agaat*, die 'er heel zeldzaam, en in veel agting is. Zie KATTEN-OOG.

CATULUS, *Geſpikkelde Haaij*. Zie HAAIJ.

CATUS, zie KAT.

CATUS SIJLVELTRIS, *Wilde Kat*. Zie KAT.

CATUS ZIBETHICUS, zie ZIVET-KAT.

CAUCALIS, zie KLISSEN-KERVEL.

CAUDA, een *Staart*, heeft verſcheidene betekenisſen, als 1. verſtaat men 'er de ſtaart van alle viervoetige en pluimdraagende gediertens door. 2. Word in de Ontleedkunde het eerſte gedeelte van het heilige been (*Os ſacrum*); ook *cauda* of *cuculus* genaamt; insgelijks het ſtaart-been (*Os coxijgis*). 3. Draagt de kittelaar (*Clitoris*) der vrouwen deezen naam. En ten 4. noemt men dus een zeker vrouwelijk ongemak, hier in beſtaande, wanneer 'er tegens de natuur, een ſtuk vleesch in den mond van de lijfmoeder groeit, het welk min of meer de vrouwelijkheid vervult, en als een ſtaart daar uit hangt.

CAUDA EQUINA; in de Ontleedkunde word deezen naam aan de uitgang van het ruggemerg gegeven, alwaar het zig in lange zenuwdraaden verdeelt, geſchiedende zulks van het eerſte *lende-wervel-been* af tot aan 't *heilig-been* toe.

CAUDA MURIS, zie MUISE-STAART.

CAUDA VULPIS, zie VOSSESTAART.

CAUDATUS; *geſtaart*; *ſtaartformig*; dat een ſtaart heeft, of daar na gelijkt, bij voorbeeld *Amaranthus caudatus*.

CAUDEX; *Stam*; *Tronk*; is dat geene van een boomgewas, dat buiten de aarde enkel opgroeit, tot aan de takken, en waar door het zap naar boven opklimt; dog in de kruid-gewaſſen word het ſteng (*caulis*) genaamt.

CAULEDON; een dwars doorgebrookene *Beenbreuk*.

CAULESCENS; *Caulifer*; *Geſtengt*; dat een ſteng of ſtengen voortbrengt.

CAULICULUS; eee *kleine Steng*; *Stengetje*.

CAULINUS; dat aan de ſteng groeit.

CAULIS; *Steng*; dus word in 't algemeen genaamt de ſteng, die uit de wortel regt opwaarts groeit; dog in 't bijzonder verſtaat men daar door de ſtengen der kruidgewaſſen, die veeltijds de ſteelen genaamt worden, maar te onregte; want de ſteel is dat geene, waar door iets, bij voorbeeld, een blad, bloem of vrugt aan de plant vast zit. Zie PEDUNCULUS en PETIOLUS.

CAULIS-FLORIFERA, zie BLOEM-STENG.

CAULO-RAPUM, zie KOOL-RAAPEN.

CAUMA, zie ÆSTUS.

CAUSA; een *Oorzaak*; word in 't algemeen al dat geene door verſtaan, waar door iets voortkoomt: In de Geneeskunde word het genomen voor al het geen de gezondheid behoud, of waar door eene ziekte ontſtaat.

CAUSODES FEBRIS; is eene koorts, die met zwaare toevallen verzelt gaat, dog die egter zo ſterk niet zijn, als die, welke onder *Cauſus* word beſchreeven.

CAUSOMA; is het zelfde als *Æstus* en *Ardor*; zie aldaar.

CAUSTICUS; *Urens*; *Cauſtica*; *Brand-middelen*, worden genaamt, die zeer heet en brandende zijn en daar door de huit en vleesch verbranden: Men onderſcheid ze in twee zoorten, als in *Cauſtica actualia*, of *wezentlijke brandmiddelen* en *Cauſtica potentialia*, *vermogende brandmiddelen*. De 1ſte zijn die, welke door wezentlijk vuur geſchieden, gelijk door een gloeijend ijzer, enz. De 2de of *vermogende* zijn zodanige, die een vermogende ſterke ſcherpte in zig hebben; als daar zijn van de *Alcalia* of vaste loog-zouten, bij voorbeeld, de *zeep-loog*; *verdikte zeep*; *gebrande wijnſteen*; *zout van de Eschboom*; *van de wijn-moer* en van *zevenboom*, enz. Van de *Acida* of zuuren, de *vitriool* en *vitriool-olie*; *bloemen van koper*; *gebrand koper*; *levendige kalk*; de *boter van antimonie*; de *lapis infernalis*, enz. Waar bij aantemerken is, dat de *Alcalia* de deelen zwart en onaanzienlijk nalaaten, als de roof geſcheiden word; maar de *Acida* laten na de ſcheiding van de roof, een aangenaame roodheid te rug.

CAUSUS; dus noemt men een ten uitterſten gevaarlijke koorts, die met hitte, ſcherpte en meer andere gevaarlijke toevallen, als ſlaapeloosheid, razernije, enz. verzelt gaat.

CAUTELA; *Voorzigtigheid*; om kwaade dingen voorheen te zien, en dezelve weeten voor te koomen.

CAUTERIUM; is een *Brand-middel*. Zie CAUSTICA.

CAUTIE, *Verzekering*; word in 't algemeen genoomen van alle zoort van verzekering. In welken zin men

men daar onder begrijpt, Obligatien, Handfchriften, Borgtogten, Panden, en wat dus meer is; maar in 't bijzonder word 't woord *Cautie* gebruikt voor Borgtogt, zo dat indien men zegt, dat de eene verpligt is aan den anderen voor zekere zaak of fchuld *Cautie* te ftellen, men daar door verftaat, dat hij gehouden is denzelven door borgtogt te verzekeren.

CAUTIE JURATOIR; of *Verzekering bij Eede*, gefchied dikwils in de Regtbanken, bij dezulke die (eischer zijnde) verpligt zijn tot Borgftelling voor de pleitskosten, en geen Borg kunnen bekoomen.

CAVA VENA, zie HOLLE ADER.

CAVECON; *Capezoen* of *Kap-toom*; is een zoort van toom met zijne teugels, die in de *manege*, of ook anders te paard rijdende, gebruikt word, dienende niet alleen om een wild paard daar meede beter te kunnen beteugelen, dan met de gewoone toom; maar ook doet dezelve het paard van vooren opkomen, en brengt aan't zelve rad- en vlugheid bij; gewent het ook met gemak te draaijen, te wenden, op te houden, en te rug te gaan; ook buigt de *Capezoen* 's paards hals, zet de heupen vast en gewis, plaatst het hoofd en het kruis aan de fchouders, en geeft de losfigheid aan deszelfs geheele lijf; met een woord, de *Capezoen* ftelt het paard niet alleen in een fraai postuur, maar teffens ook in ftaat, om alle de lesfen, die men 't zelve geeft, met de uitterfte vaardigheid in 't werk te ftellen; hij bewaart daarenboven, bij alle deeze menigvuldige nuttige uitwerkingen, den laagen haare natuurlijke en zo noodzaakelijke gevoeligheid, en doet de zagtheid des baards, waar op de kinkeeten moet rusten, geenzins verminderen; zo dat de *Capezoen* van veele nuttigheid in de *rijd-fchoolen* is; dezelve behoort geplaatst te worden, ruim twee duim boven de neusgaten des paards, en niet laager, dewijl het anders deszelfs ademhaaling door de neus te veel zou beletten; hij moet met zagt leder overtrokken zijn, om 's paards neus niet te kwetzen, of, om op de plaats, daar hij legt, het hair niet af te fcheuren, want om zijne behoorlijke werking te doen, mag hij wel taamelijk vast toegegespt worden.

CAVEEREN; wil zo veel zeggen, als voor een zaak verbonden te zijn, of 'er voor inftaan, en hier van is het woord *Cautie* Borgtogt afkomftig: Nog al veel vind men deeze uitdrukking in de dagelijkfche zaamenleeving gebezigt, bij voorbeeld, iemand zwaarigheden tegens de uitvoering van deeze of geene zaak inbrengende, een ander daar op zegt, ik wil 'er voor *caveeren* (inftaan), dat het dus of zo zal uitvallen, enz.

CAVERNA; *Cavitas*; een *Holligheid*, *Holte*.

CAVERNOSUS; *Hol*; *Sponsagtig-hol*.

CAVERNOSA OSSA, ook *Offa fpongiofa*, dus noemt men gemeenlijk, behalven eenige anderen, het *fponsagtige en holle neusbeen*.

CAVERNOSA SUBSTANTIA OSSIUM; is die holle zelfftandigheid der beenderen, welke met een *rood merg*, voornaamelijk aan het bovenfte gedeelte der pijpen, en in de breede beenderen vervult is.

CAVIARIUM, zie BOTARGE en KAVIAAR.

CAVICULUS; *Cavilla*; betekent zo veel als *Carpus*.

CAVITAS; een *Holte*; zie aldaar.

CAIJMAN, zie KROCODIL.

CEANOTHUS THEOPHRASTI; *Haver-diftel*; (*Serratula foliis dentatis fpinofis*, LINN. *Spec. Plant.*) is een zoort van distels, welkers wortelen verre onder de grond voortloopen en nieuwe fpruiten maaken; haare bladen zijn langwerpig, getand en aan de rand ftreekelig; boven op de ftengen groeijen kleine ftreekende hooftjes met purpere bloemen; ze groeit veel in de bouwlanden en elders, en is een zeer fchaadelijk onkruid, dat heel bezwaarlijk kan uitgeroeit worden. *Ceanothus* LINNÆI is een vreemd Planten-geflagt.

CECILIA-SLANG, zie BLIND-SLANG.

CEDER-BOOM; in 't latijn *Cedrus*; *Cedrus magna*, *Cedrus Libani*; (*Pinus foliis fasciculatis acutis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Befchrijving. Deeze vermaarde boom, die een zoort van *pijn-boom* is, word zeer dik, groot en hoog, hooger dan de pijn- of denneboomen: De ftam die regt opwaarts groeit, en benedenwaarts rouw, maar naar boven toe glad en effen is, kan zo dik worden, dat vier menfchen dezelve nauwlijks kunnen omvatten, en dezelve is van onderen, eenige voeten van de grond af, tot boven toe rondom getakt, de takken naar bovenen geduurig korter wordende, zodanig, dat de boom de gedaante van een pijramide vertoont, op die wijze als de *Cijpresfe-boomen*, en dat men van de eene tak op de andere tot in de top des booms, als bij een ladder, kan opklimmen; de takken zijn nederwaarts tegens de aarde geboogen; zijne bladen zijn klein en fpits, gelijk die van de *pijn-boomen*, maar korter en ftaan in boschjes bij malkanderen, op de wijze als de bladen van de *Lorke-boom*; maar dezelve vallen 's winters niet af, zo dat de boom altijd groen is; zijne vrugten of nooten, die aan de kleine takken voortkoomen, gelijken naar die van de *Pijn-boomen*, maar zijn korter, en bijna eijrond, beftaande uit veel zagte fchubben, waar tusfchen het zaad voortkomt; dezelve hangen niet nederwaarts, maar ftaan regt op, en zitten digt en vast aan de kleine takken.

Plaats. Deze boom groeit in *Sijriën*, op de Bergen *Libanon*, *Ammanus* en *Taurus*, als meede op meer bergen in *Afiën*, en daar worden 'er van gevonden, die over de 150 voeten hoog zijn. Men zegt, dat deeze boomen ook in *America* gevonden worden, maar dat de *Spanjaards* dezelve meest tot de Scheeps-bouw verbezigt hebben; dog of deeze zodanige *Cederboomen* zijn, gelijk de voorgemelde, die in *Afiën* groeijen, is twijffelagtig, dewijl meer andere *Americaanfche* boomen, die naar den *Ceder-boom* gelijken, van zommigen aldus genaamt worden. Men weet, dat de *Ceder-boomen van den Libanon*, weegens de fchoonheid en langduurendheid, ja bijna onverganglijkheid van derzelver hout, in alle tijden zeer beroemt geweest zijn.

Hoedanig de Koning *Salomon* het hout van deeze boomen, tot het bouwen van den kostlijken *Tempel* en andere fraaije en uitmuntende gebouwen gebruikt heeft, is bekent; en men zegt, dat 'er de *Egijptenaaren* ook veel gebruik van gemaakt hebben, zo wel tegens de verrotting der lijken als tot het maaken van Afgoden-beelden, en diergelijke meer, gelijk meede ook andere Heidenen gedaan hebben: Verfcheidene Reizigers, die zedert twee eeuwen den Berg *Libanon* in verfchillige tijden bezogt hebben, als onder anderen RAUWOLF, BELLONIUS, DE MONCONIJS, CORNELIS DE BRUIN, DE LA ROQUE, MAUNDREL, en meer anderen, getuigen, dat 'er op deeze berg, daar de *Ceder-boomen* bij ouds overvloedig waaren, in haare tijden maar eenige weinige oude boomen meer gevonden wierden, die heel groot waren. En dewijl deze boomen, alleen op de rouwe fteenagtige en koude bergen groeijen, zelfs daar het in de winter heel koud is en fneeuwt, zo hebben zommige aangemerkt, dat de *Ceder-*

boomen

boomen zeer waarſchijnlijk ook wel in deeze noordelijke gewesten in de dorre zand- en ſteenagtige gronden, zouden kunnen groeijen, en met voordeel gekweekt worden; gelijk ook in *Engeland*, in de tuin der Apotheekers te *Chelſea*, uit 't zaad der *Ceder-nooten*, die men van de Berg *Libanon* gebragt heeft, boomen voortgekoomen zijn, die in het jaar 1755 reeds de hoogte van 80 voeten bereikt hadden, en de middellijn van de omtrek der benedenſte takken 72 voeten was; ook worden deeze boomen op meer andere plaatzen in *Engeland* in de tuinen gevonden, daar men ze uit 't zaad aangekweekt heeft en nu weelig groeijen. Het hout van deeze boomen is roodagtig en welruikend, en heeft die eigenſchap, dat het bij vogtig weer zweet of traant, eeven als of het met water beſproeit was, dog het welke ook andere houten doen, die eene oliagtigheid bij zig hebben.

Daar vloeit ook natuurlijk geduurende de grootſte zomerhitte, een *harst* uit deeze boom, die in 't eerst witagtig en week, zeer taai en aangenaam van reuk is, maar met de tijd hard en bruinagtig-geel word: Uit het *Ceeder-hout* word ook eene *olie* door de retorte gedistilleert, die de naam van *Oleum de Cade* draagt.

Gebruik. Het *Ceder-hout*, dat bij ons zeldzaam en duur is, word van de cabinetmaakers en andere zoortgelijke werklieden gebezigt tot 't maaken van cabinet- en allerlei andere fraaije werken. Het zelve word ook gebruikt tot 't maaken van dood-kisten voor Vorſten en verdere groote Perſonagien.

CEDER-BOOM (KLEINE-), in 't latijn *Cedrus minor*; *Cedrus baccifera*. Dit is eigentlijk geen *ceder*, maar een zoort van *Jenever-boom*; waar van inzonderheid twee zoorten aanmerkelijk zijn, als

1. De kleine *Ceder-boom van Phœnicien*, in 't latijn *Oxijcedrus* of *Cedrus phœnicea*, DODON.; (*Juniperus foliis quaternis patentibus ſubulatis, mucronatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Ceder-boom van Lijcien*, in 't latijn *Cedrus Lijcia* DODON.; (*Juniperus foliis ternis obliteratis imbricatis obtuſis*, LINN. *Spec. Plant*).

Beſchrijving. De eerſte zoort groeit tamelijk hoog met kromme takken, die met veele knoopen of kwasten bezet zijn; zijne bladen, die bij drien of vieren bij een en vlak uitgeſpreid ſtaan, zijn ſmal en ſpits, harder en ſcherper dan de *jenever-bladen*, ook niet zo veel of digt aan de takken groeijende; de vrugten zijn rondagtige, vleeſchige beſiën, van groote als een *hazelnoot*, en rijp zijnde van een rosſe of roodagtige koleur, en zoete ſmaak, bevattende verſcheidene harde korls van binnen; het hout van deeze boom is rood en heeft een reuk als het *cijpreſſen-hout*.

De tweede zoort word zo dik en hoog niet als de voorgaande, maar zijn ſtruik of takken groeijen ook krom en ſcheef; zijne bladen zijn langwerpig en ſtomp, groeijende digt bij een en als op malkander en niet uitgeſpreid, gelijkende eenigzins naar de *Cijpreſſe-bladen*, en geven, gewreeven zijnde, een lieflijken reuk van zig; zijne vrugten of beſiën zijn rond, van groote als groote *jenever-beſiën* en rijp zijnde geel, wat naar den rooden trekkende, goed van reuk maar wat bitteragtig van ſmaak, en drie of vier harde korrels in zig bevattende.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*; als meede ook in *Aſia*; in *Languedoc* draagt ze de naam van *Cade*: De tweede zoort word veel gevonden in *Zuid-Frankrijk*, inzonderheid in *Provence* en *Languedoc*, omtrent *Montpelier*, *Marſeille*, en elders. In de warme landen vloeit uit de ſtam en takken van de eerſte zoort een *Gom*, die voor de echte *Sandaracha* of *Vernix* gehouden word; dog dewijl zulks zeldzaam is, zo word in deszelfs plaats de *jenever-Gom* gebruikt. Van deeze twee zoorten zijn 'er ook nog een paar meede-zoorten, die ook in *Zuid-Frankrijk* en *Spanjen* groeijen.

Daar groeijen ook nog eenige zoorten van boomen in *America*, in *Virginien* en op de *Bermudiſche* en *Barbadiſche* eijlanden, die *Cederboomen* genaamt worden, maar die eigentlijk ook zoorten van de *jenever-boom* zijn, en die men ook in *Europa* hier en daar in de tuinen der kruidbeminnaars ziet, door het zaad van de uit *America* gebragte beſiën voortgekweekt zijnde, en die 's winters binnen huis voor de vorst moeten bewaart worden.

CEDER-HARST; in het latijn *Reſina Cedrina*; is het harst dat uit de *groote Ceder-boom* vloeit, zie aldaar. De *Egijptenaaren* gebruiken het tot de balſemingen met andere drogerijen gemengt; dezelve is bij ons zeer zeldzaam.

CEDER-OLIE; in 't latijn *Cedrelæum* of *cedria*, is de olie die uit het *groote Ceder-hout* gedistilleert en ook *Oleum de cade* genaamt word; hoewel andere zeggen, dat ze uit 't hout van de bovengemelde eerſte zoort van de kleine Ceder-boomen (*Oxijcedrus*) voortkomt, 't welke niet onwaarſchijnlijk is, dewijl die boom in *Languedoc*, daar hij veel groeit, de naam van *cade* draagt, en veel *olie* bevat; dezelve word zeer gepreezen tegens de ſchurft en lazerij; maar ze word bij ons zelden gevonden, weshalven men in haar plaats de *pik-* of *terpentijn-olie* gebruikt.

CEDMATA; dus worden bij zommigen, zinkingen genaamt, die zig op de leden, dog inzonderheid op de heupen zetten.

CEDRELÆUM, zie CEDER-OLIE.

CEDRIA, zie CEDER-OLIE.

CEDRONADO; *Citronaat*; dus worden de in zuiker geconfijte heele of in groote ſtukken geſneedene *citroenen* door de *Italiaanen* genaamt, die zeer aangenaam van ſmaak en gezond zijn. Zie CITROEN-BOOM.

CEDRONELLA, zie MELISSE (TURKSCHE).

CEDRUS, zie CEDER-BOOM.

CEIBA; is de naam van een *Indiaanſche Katoenboom*. Zie aldaar.

CELADON; is de naam van een fierlijke groene koleur. Zie ZEE-GROEN.

CELASTER; *Celastrus*, (*Celastrus inermis, foliis ovatis intergerrimus*, LINN. *Spec. Plantar.*) is een boomgewas, dat in veele zijd-takken verdeelt is, die nog jong zijnde, een groene ſchors hebben, maar ouder wordende bruin zijn; aan dezelve groeijen bladen niet ver van een, die eijrond, dik en glanzig zijn; uit welkers oxels aan 't uiterſte der takken langwerpige trosjes met geelagtige-groene vijf- of zes-bladige bloemen voortkomen, van een aangenaame reuk; na welke vrugten volgen, gelijk die van de *Mijrtus*, die eerst groen zijn maar met 't rijpworden een ſchoone roode coraal-koleur verkrijgen, en op 't laatſte, als ze afneemen, zwartagtig worden, bevattende van binnen een langwerpig bijna driehoekig been-hard zaad, waar in een geele pit op geflooten is.

Plaats. Dit boom-gewas groeit natuurlijk in *Virginien*: Het word in *Europa* ook zomtijds van de Plant-beminnaars in de hoven gekweekt: Daar is ook nog een *Virgi-*

Virginiſche medezoort van; door LINNÆUS genaamt *Celaſtrus inermis, foliis ovatis ſerrulatis, floribus racemoſis, caule erecto*, LINN. *Spec. Plantar.*, die zeldzaamer en tederder is.

Kweeking. Wil men deeze bovengemelde eerſte zoort in de tuinen voortkweeken, zulks geſchied door het zaad of bij ons beter door 't ſteeken van jonge takjes in het voorjaar, in een goede losſe grond en op een ſchaduwagtige plaats, die niet bezwaarlijk zullen bewortelen en jonge boomtjes worden, welke men daar na elders in de tuin kan verplanten, mits dat 't op een warme plaats geſchiede, want deeze boom kan onze winter-koude vrij wel verdraagen, maar egter geen heel ſtrenge vorst.

CELE; betekent een *Breuk*, waar van verſcheidene zoorten zijn. Zie BREUK.

CELETOMIA; *Breuk-ſnijding.*

CELLULA; een *Celletje*; *Vakje*; is een klein afgeſcheiden vakje of kasje, bij voorbeeld, in een zaadkapzel, enz.

CELLULÆ INTESTINI COLI; dus worden de ruimtens of plooijen in den gekronkelden darm genaamt, welke dienen, om de vuiligheden in dezelve op te houden.

CELLUSOSÆ TUNICÆ INTESTINORUM; zijn de zogenaamde *Vet-vlieſen*, of cels-gewijze holtens, die tusſchen de rokken het ingewand omvattende, zitten, en eigentlijk geen waare vliezen, maar enkelijk *vet-holtens* zijn: Die, welke uitwendig tusſchen den *vliesagtigen* en *ſpieren-rok* gevonden worden, draagen de naam van *Ruiſchiana*; en de overigen tusſchen de *ſpieren* en *vaten* leggende, *Albiniana*, beide na hunne vinders, zijnde de Heeren RUISCH en ALBINUS.

CELLULOSUS; *Vak-* of *Celagtig*; dat vakjes of celletjes heeft.

CELOSIA LINNÆI, zie AMARANTH.

CELSIA LINNÆI, zie WOL-KRUID (ORIENTAALSCH).

CELTIS LINNÆI, zie LOTUS-BOOM.

CEMENT; *Tras*; in 't latijn *Cæmentum*, is een ſtoffe, die in de Bouwkunde gebruikt word, om het metzelwerk ſterker en vaster te maaken, en dus langduurender te doen zijn; 't welke geſchied niet alleen door een ſterker aaneenhegting der ſteenen, maar ook door de tegenſtand der ſtoffe tegen de aandoening van water en lugt; dienende 't *Cement* inzonderheid, om regen- en andere bakken, water-kommen, kelders, enz. waterdigt te maaken; dewijl zodanige ſtoffe zeer hard en zelfs harder als ſteen word, en het water niet door laat.

Men heeft verſcheiderhande *Cement*, als *gemeene, enkelde* en te *zaamengeſtelde*: De gemeene *Cement*, kan wederom verſchillig zijn, naar ieders landſchap; die, welke in deeze *Nederlanden* en elders, gewoonlijk gebruikt word, is het ſtof of meel van een *poreuſen* of ſpongagtigen ſteen, die de naam van *Tuf-* of *Duive-ſteen* draagt, welke op bijzondere moolens, vergruist en tot meel gemaalen word; en welke ſtoffe als dan de naam van *Cement* verkrijgt. Deeze ſteen of 't cement word uit *Duitschland* over *Keulen* gebragt, en is taamelijk duur: Men vind ze ook veel aan de heel oude Slotten en Kerken, in de Provincie van *Friesland* en elders, daar dezelve na de afbreeking van die gebouwen, met voordeel verkogt en vervolgens tot *Cement* gemaalen worden; dog deeze *Cement* alleen, is te dor tot metzelwerk, maar moet met kalk vermengt en vooral wel doorgearbeid worden, zal 'er goed werk van koomen; de proportie van het mengzel is, twee derde *Cement*, en een derde *kalk*, of van ieder evenveel.

Om een goed beſlag van *Cement* te maaken, kan men aldus te werk gaan: Neemt van de beste ongeleschte kalk, zo veel als in een week kan worden verwerkt, legt ze ter hoogte van een voet, en lescht ze met water; dekt ze dan met een voet dik *Cement*, en laat ze 2 à 3 dagen rusten, om door en door te lesſchen; werkt dan de *kalk* en *cement* wel door een, legtze daar na te zaamen op een hoop, en laat ze weer een paar dagen rusten; werkt dan daar van een partij nog eens wel door, 't beſlag naar den eisch bevogtigende. Dit beſlag moet dan ten eerſten verwerkt worden; weshalven de laatſte doorwerking van een gedeelte, dus niet eer moet gedaan worden, dan wanneer het den volgenden dag kan verwerkt worden. Het water dat men gebruikt, moet zoet en zuiver zijn; ook moet de *kalk* en *cement* fijn gezift en wel zuiver van ſtrootjes, houtjes of andere dusdaanige dingen zijn, en wel inzonderheid als de *cement* tot waterdigte bakken zal dienen; en hier bij ſtaat ook nog aan te merken, dat de ſteenen zodanig in het *cement* moeten gelegt worden, dat ze elkanderen nergens roeren, maar overal tusſchen beide *Cement-beſlag* moet koomen. De *ſteen-kalk* is de beste, om goed *Cement-beſlag* te maaken, maar ontbreekt die, zo moet men *ſchulp-kalk* gebruiken.

Andere neemen, om de *Cement* te bereiden, twee derde gebluschte *kalk* en een derde *cement*, dat ze op de grond wel door malkander laten arbeiden; want aan het ſterk door malkander bearbeiden, gelijk meede aan de fijnheid van *kalk* en *Cement*, is zeer veel geleegen. Zodanige toebereide *Cement* heeft die eigenſchap, dat hij zeer hard opdroogt en als tot ſteen word, zelfs in het water; zo dat men in een nieuw gemaakte regenbak aanſtonds *water* kan laaten loopen, dat zelfs beter gehouden word, dan dezelve droog te laaten opdroogen.

Dog het gebeurt niet zelden, dat de *Cement-verkoopers* het *Cement* met zand of eenige andere zandagtige ſtoffe vervalſchen. Om te ontdekken, of de *Cement* met zand vermengt is, zo neemt een pot met *water*, gooit daar een of twee handen vol *Cement* in, en roert 't met een ſtokje braaf door malkander, laat het dan wat ſtaan, zo zal zig 't zand, door zijne meerdere zwaarte, op de grond beneden het *Cement* zetten, dat men dan ligtelijk na de afgieting van het *water* kan onderſcheiden.

In plaats van de gemelde *Cement*, kan men ook gemaalen meel van maatig gebrande dakpannen en plaaten gebruiken, dat geen veel minder ſterk en ook waterdigt werk geeft; gelijk in *Griekenland*, geheel *Aſiën* en *Italien* geſchied, daar men tot groote gebouwen en tempels van hard-ſteen en gebakkene ſteenen, als meede tot watergebouwen en zwaare verwulſten, in plaats van de *Cement*, zodanig meel van pannen, met voordagt daar toe gebakken, gebruikt: Zij mengen twee deelen ſteen-kalk met een deel van dit meel; en om beſtendige waterwerken te maaken, doet men 'er nog *vijlzel van ijzer* of *hammerſlag* bij, of zulks ten minſten voor de buitenſte laagen ſteen, of men haalt 'er de kalk-voegen anderhalf duim uit, en vult die met zulke *Cement*, dat heel ſterk en duurzaam werk geeft.

Andere neemen in *Italien* en elders, (gelijk onder andere te *Venetien*) ongebluschte *kalk*, geſtampt of gemaalen *marmer-meel* en los *katoen*, maar dit word niet met water, maar met oude *noote-* of *lijn-olie* gemengt: Weederom andere neemen, onder twee deelen gebrande *kalk*, een deel half gebrande *kalk*, en een deel ongebrande *kalk-*

ſteen- of *marmer-meel*, en mengen het met olie. Dit geeft aldaar 't ſterkſte water-metzelwerk.

In 't Koningrijk *Napels*, gebruikt men de roodagtige aarde, aldaar *Pozzulana* genaamt, tot *cement*, die uit de zwavel-gronden bij *Pozzuolo*, en uit die bij den berg *Veſuvius* gehaalt, en ook naar *Romen*, ten gebruike van groote verwulſten en water-gebouwen, gevoert word. Men gebruikt daar ook een *cement*, van een zoort van ligte en ſpongieuſe *Tuf-ſteen*: Men neemt een derde van dit *cement*, in plaats van zand of *Pozzulana*, en twee derde kalk; welke compoſitie zo hard word als ſteen, maar die zo ſpoedig opdroogt en verſteent, dat men met 't begonnen werk genoodzaakt is, nagt en dag voort te vaaren; dewijl het eens opgedroogde beſlag geen nat beſlag meer aanneemt; weshalven men ook, wanneer het werk zo hard niet behoeft te weezen, 'er zand mede onder mengt. Te *Livorno* heeft men groote olie-bakken, die ook zonder *Keulſche cement* gebouwt zijn. Vader LABAT zegt in zijne *Beſchrijving van de Franſche Eilanden*, dat men op *Guadaloupe* en *Martinique* een zoort van *cement* of *zwavel-aarde* heeft, die in 't water zo hard als *keij* word; zo dat elke landſchap zijne bijzondere hier toe dienſtige ſtoffe bezit.

Ander Cement.

Neemt *bolus*, *hammer ſlag*, fijn geſtooten *glas*, geſtooten *kalk-ſteen*, en gebluscht *kalk-meel*, van 't eene zo veel als van 't andere; *meel van tighel-ſteenen*, zo veel als van het andere te zaamen, alles moet heel fijn en gezift zijn; mengt 't dan met *lijn-olie* wel onder malkanderen, tot een bekwaame dikte, waar onder ook wat los *katoen*, of wat geſneeden grof *werk van vlas* of zogenaamde *hiede*, of ook *verkens-* of *bokken hair*, kan gemengt worden, maar niet voor regen- of andere bakken; dit is ook een goed *cement*.

Nog op een andere wijze: Neemt best fijn *roggen-meel* 4 deelen, en fijn gebluscht en gezift *kalk-meel*, 6 deelen, roert dit met *lijn-olie* wakker door malkander tot een deeg, als 't dan wel gemengt is, zo neemt *boom-wol*, of wat geſneeden zuiver *werk van vlas*, en kneed het met een ſtok daar onder, 'er nog wat *kalk-meel* door ſtrooijende, tot dat ze zo ſterk word, dat ze aan de vinger niet meer hangen blijft: Maar men moet daar van niet veel te gelijk maaken, en ze ras verbruiken, dewijl ze anders haaſtig hard word; dog in de kelder kan men ze eenige dagen goed bewaaren, als men dezelve met *lijn-olie* bevogtigt, en zomtijds doorkneed.

Men kan ook een *cement* of *ſteen-lijm* bereiden, die warm gebruikt word; bij voorbeeld, neemt de boven gemelde ſtoffen, te weten *bolus*, *hamerſlag*, *glas*, *kalk-ſteen* en *gebluschte kalk*, van elk even veel; *meel van tighels*, zo veel als 't andere te zamen, of wat meer; alles fijn geſtampt, gezift en onder malkanderen gemengt zijnde; laat dan *pik* in een ijzere lepel op 't vuur ſmelten en heet worden, en doet 'er wat *lijn-olie* en een weinig *wasch* bij; als 't dan ſtaat te kooken, zo mengt 'er van tijd tot tijd van het poeder onder, tot dat men ziet, dat het aan het roer-ſtokje draads-wijze als *terpentijn* afloopt, of tot een proef in 't *water* geworpen zijnde, terſtont hard word; giet het dan in een aarden verglaasde *pot*, waar in men wat *water* gedaan heeft, en als het hard geworden is, neemt men 't 'er uit, en bewaart het. Als men dan deeze *cement* gebruiken wil, ſlaat men 'er een ſtuk met een hamer van af, laat het over een koolen-vuur ſmelten en heet worden, en verarbeid 't aldus warm, om ſteen-werk te zamen te voegen. Deeze *cement* houd zeer vast, en is inzonderheid dienſtig voor waterwerken.

Daar zijn nog meer andere zoorten van *cement*, die in de ſmelt- en ſtook-kunſt dienen, om gebrooken vaten te ſtoppen en heel te maaken, en om vaten daar meede tegen het vuur te harnaſſen, en tot meer andere nuttige gebruiken; deeze zal men onder de artikels van LUTEERSEL, LIJM en MASTIK beſchreeven vinden.

CEMENT; *in 't Cement*; deeze uitdrukking word in een figuurlijke zin gebruikt, op de vaſtheid en duurzaamheid van deeze ſtoffe zinſpeelende; dus is men gewoon te zeggen: *Deeze of die zaak is al in 't cement*, om daar meede te betekenen, dat die zaak ten vollen is afgedaan, en zijn beſlag heeft.

CEMENTEEREN; in 't latijn *Cæmentare*; *Cæmentatio*; betekent in de Scheikunde een zoort van *calcinatie* der metaalen, die zodanig geſchied, dat de metaalen eerſt tot bladjes geſlagen of anders klein gemaakt, daar na met eenig *zout* of *zwavel*, of van beide te gelijk, bij *ſtratificatie* of laagen in een ſteenen pan, of ander bekwaam vat gedaan, en vervolgens in het vuur gecalcineert worden; dienende om metaalen op 't hoogſte te calcineeren, en dus het ſlegte, dat met het beſte vermengt is, in 't geheel te doen verteeren, en alzo het beſte te zuiveren; wordende hooftzaakelijk tot zuivering des gouds in 't werk geſtelt. Men gebruikt tot dien einde doorgaans een deeg, gemaakt van een deel *ammoniak-zout*, twee deelen *gemeen zout*, en vier deelen *bolus*, of geſtootene *ſteenen*, dat met genoegzaame *pis* bevogtigt, en vervolgens op de voorgemelde wijze gebruikt word: Deeze *compoſitie* noemt men gewoonlijk het *Koninglijk Cement* (*Cementum regale*).

CENCHRAMIS; betekent *Vijgen-korlen*.

CENCHRIAS, zie HERPES MILIARIS, of *Dauw-worm*, daar het een zoort van is.

CENCHRITES, is een zoort van *Ammites* of *Rogen-ſteen*; zie TUF-STEEN.

CENEBRIUM, dus noemt HIPPOCRATES *verſtorven Vleesch*.

CENEON; deeze naam draagt de gantſche holligheid van het onderſte gedeelte des lighaams, naamelijk van de *ribben* af, tot aan het *darm been* toe. Die plaats, alwaar de navel der kleine kinderen zit, drukt men ook door het woord *Ceneon* uit.

CENOSIS, zo veel als *ontlediging*; hier begrijpt men door, wanneer het een of 't ander uit het lighaam, of wel uit eenige van derzelver deelen word gedreeven; het zij zulks enkel door de werking der natuur, of wel door tuſſchenkomſte van eenig middel geſchiede.

CENSOR; was oudtijds een der eerſte en voornaamſte Amptenaaren van *Romen*, aan wien de zorge van het algemeen belang en de verbetering der zeeden wierd toevertrouwt en aanbevoolen, daar bij de magt had, om die geene welke de wetten ten deezen einde vaſtgeſtelt, overtrad te berispen en te ſtraffen. Hier van is het, dat *Cenſor* word genoomen voor iemand die aanwijzing van 's menſchen feilen en gebreeken doet; als meede een zulken die oordeelkundig genoeg word geſchat, om een ander zijne ſchriften te beoordeelen: Thans draagt bij ons nog de naam van *Cenſor*, de zulken aan wien de zorge word opgedraagen, om 't een of ander boek of geſchrift dat ter druk-perſſe ſtaat overgelevert te worden, alvoorens te doorleezen en te beoordeelen, en voornaamentlijk toe te zien, of 'er niets in gevonden word, dat met de Godsdienſt, vaſtgeſtelde formulieren en de wetten ofte regeering des Lands ſtrijdig is; het meest vind dit plaats in onze Vereenigde Provintien

ten

ten aanzien van Godgeleerde boeken, en wel inzonderheid van de zulken die door Leeraars van de hervormde Kerke geſchreeven zijn, en uitgegeeven worden. Hier van ook het woord *Cenſure*, berisping, beſtraffing, 't geen voornaamentlijk ten aanzien van het Kerkelijke plaats vind; en men dus gewoon is te zeggen, *deeze of die ſtaat onder Kerkelijke cenſuur*, om daar meede te betekenen, dat een zulken om zijn ſlegt gedrag enz. het gebruik van 's Heeren Avondmaal voor eenige tijd is ontzegt.

CENTAUREA, zie SANTOREIJ.

CENTAUREUM AQUATICUM, zie GODS-GENADE.

CENTAURIUM MAJUS, zie SANTOREIJ.

CENTAURIUM MINUS, zie DUISEND GULDEN-KRUID.

CENTAURIUM MINERALE CORDILUSII, is de *Swavel van Antimonie.*

CENTENAAR, of *Quintaal*; in 't latijn *Pondus Centenarium*; is een gewigt, dat men op hondert ponden rekent; dog de *centenaars* bevatten niet over al net hondert ponden, maar min of meer, naar de gewoonte des lands. Zie GEWIGT.

CENTINODIA, of *Centumnodia*; zie DUISEND-KNOOP.

CENTOREIJ, zie SANTOREIJ.

CENTRINA, deeze naam draagt een kraakbeenige visch, zijnde breed van lighaam, en tot het geſlagt der *Rochen* behoorende.

CENTRISCUS, zie STEKEL-VISCH.

CENTRUM; betekent eigentlijk het *middelpunt* van een cirkel-kring: Maar dit woord word ook op verſcheide andere dingen toegepast, en dikwils als de grondſtelling of het voornaamſte deel van iets gehouden; dus zegt men, *het ſtaat op zijn centrum*, als eene zaake wel, of wel ingerigt is; ook zegt men, de Mensch het middelpunt van alle ſchepzeien te zijn: Het hart *Centrum vitæ*, of de grondſlag des leevens, en het middelpunt, waar uit het bloed door het geheele lighaam vloeit: De maag, *Centrum morborum*, of de eerſte oorſprong der ziektens: De baarmoeder, *Centrum mulieris*, enz.

CENTUM CAPITA, zie KRUIS-DISTEL.

CENTUNCULUS, *Centuncularis*, zie ROER-KRUID.

CENTUNCULUS LINNÆI; is een zoort van heel kleine *aſſine* of *anagallis*, of veel daar na gelijkende; heeft langwerpige eijformige bladen, en kleine witte bloemtjes, groeit op zandige en vogtige plaatzen, inzonderheid in *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk*, enz.

CEPA, zie AJUIN.

CEPA ASCALONICA, zie CHALOTTEN.

CEPÆA; in 't latijn (*Sedum foliis planis, caule ramoſo, floribus paniculatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas, dat een zoort van *Sedum* is, heeft dikke of vette bladen, die naar de *porceleinbladen* gelijken; op de takjes koomen kleine witte geſterde bloemen in trosjes voort.

Plaats. Het groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Savoijen*, *Italien*, enz. op onbebouwde plaatzen; is éénjaarig, en word bij ons ook zomtijds in de bloemtuinen door het zaad gekweekt, en, gelijk andere éénjaarige zaadgewaſſen, in het voorjaar in kuiltjes hier of daar gezaait.

Eigenſchappen. Het heeft eenerlei kragt met de *porcelein*; de bladen in *wijn* gedronken, is een goed middel voor die geenen, die druppelswijze wateren en die een ſchurfdige blaas hebben; voornaamelijk als men ze kookt met de wortels van *aſperſies.*

CEPHALÆA, *Cephalalgia*; zie HOOFTPIJN.

CEPHALE; betekent een Hooft.

CEPHALICA (*ſcil.* REMEDIA), *Hooft-middelen*; zijn zodanige, die tot het hoofd gebruikt worden, en 't zelve verſterken; hier toe dienen onder andere kruiden, de *rooſemarijn*, *betonie*, *marjoleine*, *kwendel*, *lavendel*, enz.; van de bloemen, die van de *rooſemarijn*, *lavendel*, *ſpijke*, *linde*, *lelie van daalen*, *anjelier*, *ſalie*, *ſtoechas*, enz.; van de wortelen de *nagel-wortel*, *valeriaan-wortel*, *peonie wortel*, *gemſen-wortel*, enz.; wijders het *markgraaven-poeijer*, het *zwarte kersſen-water*, *caneel-water*, enz.

CEPHALICA VENA, *Hoofd-ader*; dus noemt men die bloed-ader, welke onder de huid van den middelarm, van den duim afloopt, tot boven het ſchouder buitenwaarts naar de ſleutel-beenderen.

CEPHALICUS, betekent het geene tot het hoofd betrekkelijk is; bij voorbeeld, *Vena cephalica*, de hoofdader; *Emplaſtrum cephalicum*, hoofd pleiſter; *Spiritus cephalicus*, hoofd-ſpiritus, enz.

CEPHALOIDES, dus noemt men in 't groeijende Rijk, het geene dat een kop of hooft, of een zodanige gedaante heeft, gelijk bij voorbeeld de *maankoppen*, enz.

CEPHALONIA, *Zwaarhoofdigheid.*

CEPHALUS, zie DIK-KOP.

CEPHUS, zie CESTAARTE BAARD-AAP.

CERA, zie WASCH.

CERA SIGILLATA, zie ZEGEL-LAK en ZEGEL-WASCH.

CERACHATES, is de naam van een *wasverwige Agaat.*

CERAMBIJX, zie HOUT-KEVER.

CERAMIUM, is een maat van vloeibaare dingen, en zo veel als *Amphora.*

CERALANA, bij eenige weinige Schrijvers vind men dit woord gebezigt, om 'er *wijn* die met *water* verdunt is, meede te betekenen.

CERASTIUM LINNÆI, is een Planten geſlagt, waar van veele zoorten zijn. Zie MUIS-OORTJE.

CERASUS, zie KERSE-BOOM.

CERATIA, zie CERATUM.

CERATIA PLINII, is een zoort van *Dentaria.* Zie CORAAL-VIOLIERE.

CERATION, betekent een gewigt van vier greinen: Ook word een ſcheut van het *St. Jans-brood* (*Ceratonia*), aldus genaamt.

CERATITES, is een witte Steen, waar in de gedaante van een *Zee-eenhoorn*, of 't hoorn van de *Narval* afgebeeld, te zien is.

CERATOCEPHALUS, zie CAREOPSIS.

CERATOGLOSSUS, zie TONG SPIER.

CERATOIDES, zie HOORN-VLIES.

CERATONIA, zie ST. JANS-BROOD.

CERATOPHIJLLUM LINNÆI, is een zoort van *water-equiſetum*, of paarde-ſtaart, met rouwe bladen, die als vier of agt hoorns hebben; groeijende onder het water in de gragten, vaarten en groote ſlooten.

CERATUM; of *Cerotum*; *Ceroto-malagma*; *Ceraat*; *Ceroen*; *Wasch-pleister*; is een zoort van *pleister*; een middelzoort, aangaande de conſiſtentie, zijnde tuſſchen een *zalf* en *pleister*, want 't is dikker als een zalf, en wat weeker als een pleister: Men heeft 'er in zommige Apotheeken verſcheidene zoorten van, waar van wij eenige der nuttigſte zullen aanwijzen te bereiden.

Een Cumijn-ceraat (Ceratum é cumino) te maaken.

Neemt *geel wasch*, *diapalm-pleister* en *boom-olie*, van elks 2 oncen, laat dit zagtjes ſmelten, roert 'er dan een once heel fijn gepoeijert *cumijn-zaad*, met een half drachme gedistilleerde *cumijn-olie* onder, dan in een potje gedaan zijnde, bewaart het tot 't gebruik.

Op een andere wijze.

Neemt *burgondisch pik*, *geel wasch*, *cumijn-* en *carweij-zaad*, als meede *laurier-beſiën*, van ieder twee oncen; het *pik* en *wasch* geſmolten zijnde, roert men de overige ingredienten, heel fijn gepoeijert, 'er onder, en men voegt 'er zo veel *boom-olie* bij, als 't nodig is, om een bekwaame conſiſtentie te verkrijgen; dat men probeeren kan, door een weinig op koud water te gieten. *Nota.* Als men de olie weg laat, zo verkrijgt men een *pleister*.

Nog anders; meer te zaamen geſtelt.

Neemt gepoeijert *cumijn-zaad*, twee oncen; *laurier-beſiën*, een once; *gom-galbaan* en *gom-amoniak*, van elks een once; *camille-olie*, twee oncen; gedistilleerde *cumijn-olie*, een halve drachma; *terpentijn*, een halve once; *pijn-harst*, twee oncen; *geel wasch*, vijf oncen; als het *wasch*, met 't *hars* en de *terpentijn* geſmolten is, roert 'er de *olien*, *gommen* en *poeijers* onder, doet 'er dan nog wat *boom-olie* bij, zo veel noodig is, om een *ceraat* te worden. *Nota.* De *galbaan* en *amoniak* moeten eerst in *azijn* ontbonden, daar na doorgezijgt en weer verdikt worden, hoewel men ze 'er ook fijn gepoeijert bijvoegen kan. Deeze *cumijn-ceraaten* zijn verzagtende en verwarmende, en zeer dienſtig, inzonderheid 't derde, voor allerleij pijnen en gezwellen die uit winden ontſtaan, 't zij in de leeden, buik of borst, als meede voor harde knobbels, kneuſingen en vlekken van ſtooten, vallen, enz.

Ceraat van Betonie (Ceratum de Betonia).

Neemt, *geel wasch*, *pijn-harst* en *terpentijn*, van elks twee oncen; gepoeijerde *betonie*, een once; *mastix* en *wierook*, van elks twee drachma; *muscate noot olie*, een drachma; *mumie*, anderhalf drachma: Als het wasch met het harst geſmolten en wat verkoelt is, zo roert 'er de *terpentijn* en het overige daar bij. Deeze *ceraat* is dienſtig voor wonden en gezwellen des hoofts, enz.

Ceraat van walſchot, (Ceratum de ſpermate Ceti.)

Neemt *geel wasch*, twee oncen; *walſchot*, een once; *gom-galbaan*, in *azijn* ontbonden, en weer verdikt, een halve once; *boom-olie*, zo veel genoeg is: Het wasch geſmolten zijnde, roert 'er het overige onder. Dit *ceraat* heeft eene zeer goede ontbindende, verdeelende, en weekmaakende kragt, en is zeer dienſtig voor verharde borſten en borst-knobbels, als meede niet minder voor andere gezwellen, ſtilt de pijnen, en dient ook in opgezwollene breuken en zijde-ſteekingen, enz.

Maag-ceraat (Ceratum ſtomachicum).

Neemt *roode roosen*, *kruiſemunte*, *alſem* en *mastix*, van elk een halve once: *ſpijkenarde*, twee drachma, *kruid-nagels* en *foelie*, van elks een half drachma: *roosen-olie*, een half pond; laat het wasch met de olie ſmelten, dan van het vuur genomen, roert het overige, fijn gepoeijert zijnde, daar onder: Dit *ceraat* dient voor een zwakke maag, om dezelve te verſterken, en in andere maaggebreken; als meede in langduurige buikloopen, uitwendig op de maag gelegt zijnde; benevens andere inwendige middelen.

CERAUNIUS, zie BELEMNITES en DONDERSTEEN.

CERBERA *foliis ovatis*, LINN. is de *Ahouai*: Een meede-zoort daar van, draagt de naam van *Manghas*; zie aldaar.

CERBERUS, deezen naam gaven de Heidenen aan den gewaanden driekoppigen *Hond*, dien zij voorgaven, de bewaaring der helle aanbevoolen te zijn: Bij de Chijmisten betekent het den *Mercurius ſublimatus corroſivus*.

CERBERUS TRICEPS; betekent bij D. WEDEL een zeker purgeer-middel, dat uit drie *ingredienten* beſtaat, en door de Engelſche Graaf van WARWICH uitgevonden, maar door MARC. CORNACHINUS beſchreeven is, weshalven het ook bij ons *Pulvis Comitis de Warwich*, of *Pulvis cornachinus*, en *Pulvis de tribus* genaamt word. De *ingredienten* en *compoſitie* van dit poeder zijn aldus: Neemt *zweetdrijvend ſpiesglas*, anderhalf once; *wijnſteen-crijſtallen*, een halve once; en met *zwavel* bereid *diagrijdium*, agtien drachma; maakt elk tot een fijn poeijer, en mengt het wel onder malkander: Dit middel purgeert zeer zagt, en is een treffelijke buik-zuivering, zijnde inzonderheid heerlijk in de ontſteekingen. De *doſis* is van een half tot een heel drachma.

CERCIS, zie JUDAS-BOOM.

CERCIS RADIUS, heeft twee betekenisſen, als 1. word 'er de *elleboog* door verſtaan; en ten 2. een *ſpatel*, *ſtamper*, als meede een *lepel*.

CERCOPITHECUS; een *Meer-kat*, zijnde een zoort van een *Aap* met een ſtaart. Zie op MEER-KAT.

CEREALES PLANTÆ; *Graan-gewaſſen*; zijn zodanige, welkers zaaden tot meel en gebak dienen, als *tarwe* of *weit*, *rogge*, *gerst*, *rijst*, *geers*, enz. en deeze zaaden worden *Ceralia ſemina*, *Graan-zaaden* of gewoonlijk *Graanen* genaamt.

CEREBELLUM, zie HERSSENEN (KLEINE).

CEREBRUM, zie HERSSENEN.

CEREFOLIUM, zie KERVEL.

CERELÆUM, betekent eene *compoſitie*, uit *wasch* en *olie*, anders *Wasch-olie* genaamt.

CERES, bij de oude Heidenſche Poëeten, is deeze naam aan de gewaande Godinne der Graanen en Aardvrugten gegeeven.

CEREUS; *Cactus* LINNÆI, is een *Americaansch* Planten-geſlagt, dat meest geen bladen voortbrengt en lidswijze groeit, en daar veele zoorten van zijn, waar van zommige regt opwaarts, andere kruipend of klimmend groeijen, en drie-, vier-, vijf- en meer kantig en met kleine doorns bezet zijn; dezelve brengen min of meer groote, aangenaame en welruikende bloemen voort, die veelbladig en regelmaatig zijn, meest van eene hoog- of bleek-geele koleur, en bloeijen bij ons meest 's nagts; te weeten, dat ze bij nagt open gaan, na welke een roode zappige vrugt volgt, op de wijze als *vijgen*, met veele korrels. Dezelve groeijen in veele der heetſte gewesten van *America*, als in *Peru*, *Surinamen*, *Curaſſouw*, *Jamaica*, *Vera cruce*, enz. Onder allen groeit de groote *Peruviaanſche Cereus*, die men gewoonlijk *Peruviaanſche Toorts* of *Flambeau* noemt, heel hoog, kunnende in zijn natuurlijke groeiplaats wel 20 of

go voeten regt opwaarts bereiken, en maakt hier of daar aan de bovenkant eenige zijd-ſpruiten. Men kweekt veele zoorten van de *Cereus* ook hier te lande, in de tuinen der Academien en der liefhebbers van vreemde gewaſſen, moetende dezelve altijd in warme kaſſen gekoeſtert worden; en men kweekt ze van de zijd-ſpruiten ligt voort, die in een pot geſtooken worden: Indien het gebeurt, dat de groote zoorten geen zijd-ſpruiten maaken, en men dezelve egter verneerderen wilde, zo moet men eene dwars door afſnijden, zo zullen ze doorgaans bij de ſneede min of meer ſpruiten uitſchieten, die men vervolgens ſteeken kan.

CEREVISIA, zie BIER. Men maakt ook veeltijds *Kruider-bieren* (*Cerevisiæ medicatæ*) van verſcheidene kruiden, naar de verſchillige oogmerken des Geneesmeeſters of gebreken des Lijders. Om een goed *Alſem-* of *Bitter-bier* te maaken, zo neemt *alands-wortel*, *eiken vaaren-wortel*, van elk een once; *florentijnſche liſch-wortel*, twee drachma; *alſem*, *cardebenedicte*, *roſemarijn*, van elk een handvol; toppen van *duiſendgulden-kruid*, een halve once; *oranje-* en *citroen-ſchil*, van elk drie drachma; alles groſjes klein geſneeden zijnde, doet men zulks in een vatje verſch gebrouwen *bier*, dat men tot 't gesten zet, en laat 't met malkanderen gesten. Dit *kruider-bier* is zeer dienſtig voor een ſwakke of bedurvene maag en veelerlei daar uit voortkomende ziektens en gebreken. Men kan deeze kruiden, of een gedeelte daar van, ook maar op goed niet al te ſterk *bier* in een groote vlesch laaten trekken, en dan bij het gebruik doorzijgen.

Wil men het *bier* niet bitter hebben, zo kan men het op deeze wijze bereiden; neemt *alands-wortel*, vier oncen; *florentijnſche liſch-wortel* een halve once; *carijophijllate-wortel*, een once; *herts-tonge* een handvol; *rooſemarijn* en *kruizemunte*, van elk een halve handvol; *oranje-ſchillen*, twee drachma; *kruid-nagels*, een drachma; klein geſneeden zijnde, doet het in het *bier* en bereid het als 't voorige; 't zal heel ſmaakelijk en niet minder dienſtig zijn voor de maag, als 't voorgaande.

Tegen de *ſcheurbuit* kan men het volgende *bier* bereiden; neemt *peper-wortel*, 4 oncen; *ſarſaparille*, een once; *water-kerſe* en *beekbonge*, van elk een handvol; *ſalie*, een halve handvol; *orange-ſchil* en *kruid-nagels*, van elk een drachma; *ijzervijlzel*, twee oncen; bereid het als de voorgaande. Van deeze *kruider-bieren* drinkt men overdag eenige bier-glazen vol; en men gebruikt ze best in de Maij-tijd.

CERINTHE; *Maru*; *Wasch-kruid*; *Vlek-kruid*; (*Cerinthe* LINNÆI). Daar zijn verſcheidene zoorten van, als

1. De *Cerinthe* met purpere, geele, geel en wit-bonte, purper en wit-bonte bloemen; *Cerinthe major*; (*Cerinthe foliis amplexicaulibus*, *fructibus geminis*, *corollis obtuſiusculis patulis*, LINN. *Spec. Plant.*) Daar is ook eene verandering van, met ronde bladen, en een andere met ongevlekte bladen.

2. De *kleine Cerinthe*, met purpere of geele bloemen; ook *Berg-honds tong* genaamt; *Cerinthe minor*; (*Cerinthe foliis amplexicaulibus emarginatis*, *fructibus geminis*, *corollis acutis clauſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *kleine Cerinthe* met diep in vijven gedeelde geele bloemen; *Cerinthe minor flore quinque-dentato*; (*Cerinthe foliis amplexicaulibus integris*, *fructibus geminis*, *corollis acutis clauſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Cerinthe* met ſmalle ronwe bladen en geele bloemen; *Anchuſa lutea major & minor*; (*Cerinthe foliis lanceolato-linearibus hiſpidis*, *ſeminibus quaternis diſtinctis*, LINN. *Spec. Plantar.*) daar een groote en kleine zoort van is.

5. De *zee-Cerinthe*, met zee-groene bladen, en hemelsblauwe bloemen, van zommige, dog t' onregte *Anagallis bengalenſis* genaamt; (*Pulmonaria calijcibus abbreviatis*, *foliis ovatis*, *caule ramoſo procumbente*, LINN. *Sp. Pl.*)

Plaats. Deeze gewaſſen groeijen natuurlijk in 't zuidelijke *Europa*, als *Boheemen*, *Oostenrijk*, *Hongarijen*, *Zwitzerland*, *Frankrijk*, en elders, naast de akkers, wegen, enz., dog de vierde zoort meest op berg- en rotsagtige plaatzen; de vijfde zoort word gevonden in *Engeland* aan de ſteenige zee-oevers. De drie eerſte zoorten zijn eenjaarig, maar de beide laatſten langleevend. Men kweekt ze ook zomtijds bij ons in de bloem-tuinen, om de verandering, inzonderheid de eerſte en vijfde zoort.

Kweeking. Om dezelve voort te zetten, geſchied zulks ligtelijk door het zaad, dat men in het voorjaar in goede losſe aarde in kuiltjes zaait, ter plaatze daar de planten zullen blijven doorgroeijen, dewijl ze het verplanten niet kunnen veelen, te weeten de drie eerſte zoorten. De vierde en vijfde zoort kunen zo wel door 't zaad als door ſcheuring voortgekweekt worden; maar de vijfde moet bij ons 's winters met wat ruigte gedekt of in huis bewaart worden.

Eigenſchappen. Men zegt, dat de bladen van de drie eerste zoorten, de kragt van de *bernagie-bladen* hebben, en in *Italien* in deszelfs plaats gebruikt worden. De jonge tedere bladen van de kleine zoort, kunnen als *ſalade* gegeeten worden, en zijn niet onaangenaam van ſmaak.

CERNUUS; *Omgeboogen*, *Omgekromt.*

CEROPISSUS; deeze naamt draagt een middel, uit *pik* en *wasch* te zaamen geſtelt.

CERTE-PARTIJEN, zie CHARTE PARTIJEN.

CERTHIA, zie BOOM-KRUIPERTJE.

CERTIFICATIE; is in 't algemeen eene verklaaring of getuigenis; maar in 't bijzonder wert 't zelve gebezigt voor Verklaaringen, bij de hooge Regeering, Geregten, Magiſtraaten en publicque Perzoonen gegeeven.

CERUIS, zie LOOD-WIT.

CERUMBIX, zie CERAMBIX.

CERUMEN; *Aurium ſordes*; *Cijpſele*; *Marmorata*; *'t Oor-ſmeer*; dit ontſtaat uit de ſmeer-rok van de gehoor-weg: Men zegt, dat het zelve een ſchielijk werkend middel in 't *colijk* is.

CERUSSA, zie LOOD-WIT.

CERUSSA ANTIMONII; *Ceruis van Antimonie*; word uit een deel *regulus antimonii*, en twee of drie deelen *nitrum* bereid, even als het *antimonium diaphoreticum*, en is ook in der daad niets anders, behalven dat het een weinig fijnder en witter is, dan het algemeene *antimonium diaphoreticum.*

CERUSSA NIGRA, zie POT-LOOD.

CERVARIA ALBA, zie GENTIANE (WITTE).

CERVARIA NIGRA, zie BERG-PETERSELIE.

CERVELAS, is een zoort van *Verkens worst.* Zie op WORST.

CERVI-CAPRA, zie BEZOAR-BOK.

CERVIX; de *Nek*, zijnde het agterſte gedeelte van den hals; ook word wel de hals der baarmoeder *cervix uteri* genaamt. GALENUS verſtaat door het woord *Cervix* een uitwas des beens (*Proceſſus oſſium*).

CERVUS, zie HERT.

CERVUS BEZOARDICUS, zie BEZOAR-HERT.

CERVUS VOLANS, zie VLIEGEND-HERT.

CESPES; een *Gras-zoode*; *Gras-pol.*

CESPIDOSUS; *Gras-zoodagtig*; dat digt bij zaamen groeit, of het aanzien heeft als een *Gras-zoode*.

CESSIE; *Overdragt*, is die daad waar door de eene zijn regt aan een ander overdraagt, en waar door den geene aan welke de overdragt geſchied is, (welke de *Ceſſionaris* genoemt werd), een gelijk regt bekoomt, als die geene welke de *ceſſie* gepasſeert heeft, hadde; en daar uit tegens de ſchuldenaar (mits aan die de overdragt eerst bekend gemaakt zij,) in regten kan ageeren. Op gemeene obligatien ſchuld kan men een *ceſſie* ſchrijven, op deeze of diergelijke wijze:

Ik ondergeſchreevene bekenne, dat N. N. aan mij heeft voldaan, de ſomma van . . . . . ter voldoeninge van capitaal en intresſen eener Obligatie, in dato den . . . . . ten laste van . . . . . en verklaare daar voor aan genelde N. N. mijn regt uit de Obligatie te cedeeren en over te draagen, ſtellende hem om daar uit te ageeren, tot volmagt in eigen zaaken, met belofte om rigtige en onbetaalde ſchuld te leveren, onder verband, enz.

Ter waarſchouwinge dient hier aangetekent, dat iemand voor zekere zomma *ceſſie* bekomen hebbende op een grootere ſchuld, na regten, niet meer van den ſchuldenaar kan eiſchen, als hij aan den principaalen ſchuldeiſcher betaald heeft.

CESSIO BONORUM; of *Overdragt van goederen*; is een regt waar toe iemant, ongelukkig buiten ſtaat geraakt zijnde, om zijne ſchulden te voldoen, zijn toevlugt kan neemen; waar van hij niet van den ſchuld, maar van de mocijelijkheid der executie, en de gevangenis wert ontſlagen; om evenwel, hier door geen geleegentheid tot ligtveerdige banqueroeten te geeven, zijn bij de meeste particuliere landwetten de voorwaarden waar onder dit beneficie gegeven wort, vrij bezwaarlijk gemaakt.

Allerhande Actien kunnen na regten gecedeert en overgedraagen worden, uitgenoomen egter crimineele Aanſpraaken, Actien van Injurie, klagten van onheusch Testament, het regt van naarneeming, en diergelijke uit een bijzondere *perſoneele* reeden proſlueerende.

De *Ceſſien* door Cliënten gedaan aan hunne Procureurs en Avocaaten, gelijk ook door Pupillen en Minderjaarigen aan hunne Mombars en Voogden zijn na regten niet beſtaanbaar.

Schoon in 't generaal aan iemands vrije wille ſtaat, om zijn regt aan een ander te cedeeren, zijn 'er egter zommige gevallen, waar in zulks gevordert kan worden, als bij overgang van een Fideicommis en Erffcheiding, ook bij de betaaling van een Borgtogt; zie *'t beneficie van Ceſſie*.

CETACEUM GENUS; hier worden alle de groote zoorten van Zee-visſchen door verſtaan, die met longen voorzien zijn, gelijk de land-dieren, en zo als deeze twee holligheden in het hart hebben; zij vermengen zig meede in de paaring, en hunne jongen koomen niet door eijeren, maar levendig door zaad voortgeteelt zijnde, ter waereld, en zoogen de ouden: Onder deeze zoorten telt men genoegzaam alle de *Water-blazers*, zo als *Wal-visſchen*, *Haaijen*, *Robben*, *Dolphijnen*, *Bruin-visſchen*, enz.

CETE, zie WALVISCH.

CETERACH, zie MILT-KRUID.

CETRARION, zie HAMER-VISCH.

CEIJBA, zie KATOEN-BOOM.

CHALCEDONIUS, zie KALCEDONIJ-STEEN.

CHALOTTE; *Appetits*; in 't latijn *Aſcalonia*; *Cepa aſcalonica*.

Beſchrijving. Dit is een zoort van *Look* of *Ajuinen*, wiens wortel bolagtig, langwerpig en puntig is, verſcheidene bij een groeijende; de bladen zijn dun, regt en hol; de ſtengen zijn, als ze opſchieten, in 't midden bultig en hol, op welkers toppen zes-bladige bloemen in een rond hooftje voortkoomen, waar na ronde zaad-huisjes met bij na ronde zaaden volgen.

Plaats. De *chalotten* groeijen, zo men zegt, natuurlijk in *Judæa*, en wel inzonderheid veel omtrent de plaats van de oude Stad *Aſcalon*; en dit is de oorſprong van haar latijnſche naam. Men kweekt ze hier te lande en elders veel tot 't keuken gebruik.

Kweeking. Men plant laat in het najaar of vroeg in het voorjaar, van de kleine of middelmaatige bollen op een bedde, in rijen naar de tuin-linie, op vier duimen afſtand; men moet haar een goede vette losſe grond geeven, maar dezelve moet niet bemest zijn, want in zodanige raaken ze aan het rotten, of worden wormig en bederven: Tegen het laatst van *Julij* of in *Auguſtus*, neemt men ze uit de aarde, laat ze in de lugt wat droogen, waar na men ze zuivert en vervolgens op een droge plaats voor het gebruik bewaart.

Gebruik. De *chalotten*, worden heel veel in de keuken gebruikt, tot allerlei *ſauzen*, *ragouts* en *gebraad*, enz., om dezelve aangenaam en ſmaakelijk te maaken, en appetijt te verwekken; want ze zijn veel aangenaamer van geur, als de *ajuinen* en *knoflook*, waar tusſchen ze als een middelzoort uitmaaken.

De *chalotten* bevatten veel wezentlijk zout en olie in zig; en worden gezegt, openende en ſteendrijvende te zijn, als meede goed voor opſtopping van water, om de kwaade lugt tegen te ſtaan, en de eetlust te verwekken.

De *Spaanſche chalotten*, van zommige aldus genaamt, is de *Roquembole*; zie KNOFLOOK.

Om chalotten in azijn te confijten, of in te maaken.

Neemt zulke *chalotten*, die middelmaatig van groote zijn, ſchilt ze, en vlijt ze in een confituurglas of Keuls aarden potje, ſtrooit 'er wat heele *peper-korls* bij, en giet 'er vervolgens gekookte *wijn-azijn* over, die koud geworden is; bind een blaas over de pot of glas, en gebruikt deeze *chalotten* bij gebraad, enz, is ſmaakelijk.

CHÆREFOLIUM, zie KERVEL.

CHÆREFOLIUM ACICULATUM, zie NAALDE-KERVEL.

CHÆROPHIJLLUM, zie KERVEL.

CHAGRIN, zie SEGRIJN-LEER.

CHALAGOGA; zijn zodanige Purgeer-middelen, die de gal afvoeren.

CHALAZA; deeze naamt draagt een *water-blaasje* aan de oogleden, of wel aan het *witte hal-vlies* (*tunica albuginea*) van 't oog.

CHALCANTHUS; dit woord zijn verſcheidene betekenisſen aan gehegt, als 1. verſtaan zommigen 'er de groene uitſlag aan 't *koper-ertz* door. 2. Word het wel voor *vitriool* genoomen. Ten 3. meede voor *groen koperrood*. En ten 4. ook wel voor *Spaansch groen*, of *koper-uitſlag*.

CHALCITIS; *Chalcitis nativa rubra*; *Mineraale Colcothar*; is een natuurlijke *Colcothar*, of een vitriool, die door een onderaardsch vuur gecalcineert is; deszelfs koleur is fraai bruinrood; als hij goed is, heeft hij een zamentrekkende vitriool- en ijzer-agtigen ſmaak, en blinkt op de plaatzen daar hij door gebrooken word; hij ſmelt in het water hoewel nooit geheel. Wanneer deeze *Chal-*

citis

citis lang bewaart word, verandert hij en word dan *Miſij*; *Sorij*, en *Melanteria* genaamt: Dog deeze *Chalcitis* is zeldzaam, en in deszelfs plaats word de *Colcothar vitrioli* gebruikt.

CHALICRATON; *wijn* met *water* gemengt.

CHALIJBS, zie STAAL.

CHAMAROCH, zie CARAMBOLAS.

CHAMBRIERE, is een kunstwoord der *manege* of rijd-ſchool, waar door een zoort van *klabas* of *peitsch* verſtaan word, die men in het te paard rijden en in de *manege* gebruikt, om een paard te beſtraffen of te kastijden, als het niet wel gehoorzaamt; beſtaande uit een lange, naar boven toe dunner wordende *peitsch*, die van een bulle-pees of van balein, met een handvatzel gemaakt, en met leer zindelijk bekleed is.

CHAMÆACTE, zie HADIK.

CHAMEBUXUS *flore coluteæ*; (*Polijgala floribus imberbibus ſparſis, carina apice ſubrotundo, caule fruticoſo, foliis lanceolis*, LINN. *Species Plantar.*) Is een heester-gewas, met bladen, die naar de palm gelijken; dat in de gebergtens van *Zwitzerland*, *Oostenrijk*, en elders groeit. Ook beteekent dit woord *laage Palm-* of *Bosboom*.

CHAMÆ-CERASUS, zie HONDS-KERSEN.

CHAMÆCISSUS, *Chameclema*, is de *Hondjesdraf* of *Aardveil*.

CHAMÆ-CISTUS, zie CISTUS.

CHAMÆCRISTA PAVONIS, is een zoort van eenjaarige *caſſia*, of *bastert ſenna*, in *Braſil* groeijende.

CHAMÆ CIJPARISSUS, zie SANTOLINE en CIJPRES-KRUID.

CHAMÆDRIFOLIA, zie NEURADA.

CHAMÆDRIJS; *Gamander*; *Gamanderlein*; *Vathengel*; *Aardwierook*; in 't latijn *Chamædrijs repens*; *Calamandrina*: *Triſago*; *Chamæropa*; *Quercula*; (*Teucrium foliis ovatis incijo-crenatis petiolatis, floribus ſubverticillatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. Dit gewas maakt veele dunne houtagtige getakte ſtengetjes uit de wortel, die nederwaarts tegen de aarde verſpreit leggen, en met eijronde kleine bladjes bekleed zijn, aan de kanten gekertelt, eenigzins naar die der eiken bladen gelijkende; de bloemtjes komen uit de oxels der bladen aan het bovenſte der ſtengen voort; en zijn purper- of paarsagtig rood en zeer welruikende, gelijk meede ook 't kruid; na 't welke klein rond zwartagtig zaad volgt.

Plaats. Dit gewas groeit natuurlijk in *Hoog-duitschland*, *Switſerland*, *Frankrijk*, enz. op zand en ſteenagt'ge plaatzen. Men kweekt 't ook wel in tuinen, tot het medicinale gebruik.

Daar zijn ook nog verſcheide meedezoorten van, als

1. De *heeſteragtige Chamædrijs*; *Chamædrijs fruticoſior*; (*Tencrium foliis cordatis undulatis obtuſè ſerratis floralibus integerrimis concavis*; *caule fruticoſo*. Deeze groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Sicilien*, *Maltha*, *Spanjen*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Spaanſe Chamædrijs* met veel bloemen; *Chamædrijs multiflora tenuifolia hiſpanica*; (*Tencrium foliis ovatis utrinque acutis ſuperne ſerrato-dentatis, floribus racemoſis*, LINN. *Spec. Plant.*) word in *Spanjen* gevonden.

3. De *Canadaaſche Chamædrijs* met netel bladen; *Chamædrijs Canadenſis urticæ folio ſubtus incano*; (*Tencrium foliis ovato lanceolatis ſerratis, caule erecto, racemo terminali, verticillis hexaphijllis*, LINN. *Spec. Plantar.*) groeit in *Canada*.

4. De *doornige Chamedrijs*; *Chamædrijs ſpinoſa*; (*Tencrium ſpinoſum, calijcibus labio ſuperiore ovatis, corollis reſupinatis*, LINN. *Spec, Plant.*) groeit in *Portugal*, en is éénjaarig.

Cultuur. Om de eerſte zoort te kweeken, geſchied zulks ligtelijk door ſcheuring of ook door ſteeking der takjes, in het voorjaar; de eerſte drie vreemde meede-zoorten worden op dezelve wijze voortgezet, maar zijn tederder en moeten derhalven 's winters in de getemperde ſtook-kas overgehouden worden. De vierde eenjaarige medezoort word door het zaad in het voorjaar voortgekweekt, dat men in de broei bak moet zaaijen.

Eigenſchappen. De eerſte zoort, die bij ons alleen medicinaal is, heeft een openende, verdunnende, inſnijdende, zeer pis-, zweet- en ſtonden drijvende kragt, en word gepreezen tegens catharren, hoest, jigt, kramp, vrijſter-ziekte, verſtopte ſtonden en bezwaarlijk waterlosſen; men gebruikt tot dien einde 't afkookzel of aftrekzel daar van, of 't gepoeijerde drooge kruid tot een drachma. Men zegt ook, dat hetzelve, met *duizentgulden kruid* in wijn getrokken en voor het aankoomen der anderdaagze koorts, een paar romers vol van gedronken, de koorts verdrijft, en dat dit middel veeltijds geholpen heeft, daar de berugte *kina-kine* vrugteloos gebruikt was.

CHAMÆDRIJS (BASTERT-), zie EERENPRIJS.

CHAMÆ-GENISTA; (*Geniſta foliis lanceolatis obtuſis, caule tuberculato decumbente*, LINN. *Spec. Plant.*) is een zoort van *Akker-brem*, met bladen als 't *St. Janskruid*, die in *Hoog-Duitschland*, *Zuid-Frankrijk* en *Hongarijen* groeit.

CHAMÆ-IRIS, *Laage lisch.* Zie LISCH.

CHAMÆLEA GERMANICA, zie PEPER-BOOM.

CHAMÆLEA TRICOCCOS; *Mezereon arabum* DODONÆI; (*Cneorum*, LINN. *Spec. Plant.*) is een heesteragtig gewas, dat drie ronde roode beſiën bij malkanderen voortbrengt, groeijende in *Zuid-Frankrijk* en *Spanjen*, en heeft een ſterk purgeerende kragt. Zie DODONÆUS.

CHAMÆLEAGNUS, zie GAGEL.

CHAMÆLEON, zie KAMELEON.

CHAMÆLEON ALBUS, zie EVER-WORTEL.

CHAMÆLEON NIGER DODONÆI, is een zoort van *Echinops*, die in *Apulien*, *Lemnos*, *Thracien*, enz. groeit.

CHAMÆLEON VERUS, zie EVER-WORTEL (GROOTE-). Daar zijn meer andere zoorten van diſtelen of ſteekelagtige planten, waar aan de Ouden de naam van *Chamæleon* hebben gegeven, maar hier onnodig zulks aan te wijzen.

CHAMÆLINUM, *Laag vlas*, zie VLAS.

CHAMÆMELUM, zie CAMILLE.

CHAMÆMIJRTUS, zie MUISE-DOORN.

CHAMÆNERION, deeze naam draagt een zeker kruidengeſlagt, dat vierbladige blinkende bloemen heeft, op de vrugten zittende. Zie WEDERIK.

CHAMÆPIJTIS, zie VELD-CIJPRES.

CHAMÆRODODENDRON, zie BERG-ROOS.

CHAMÆRIPHES, zie PALM-BOOM (LAAGE-).

CHAMÆRUBUS; *Laage* of *kruidagige Frambeſiē*. Hier van worden drie zoorten gevonden, als

1. De *laage tweebladige Frambeſie*; *Chamærubus foliis ribes*; *Chamæmorus Norwegica*; (*Rubus foliis ſimplicibus laba-*

lobatis, caule unifloro, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze zoort ſchiet meest maar twee bladen aan korte dunne ſtengen of rijsjes, die naar de aalbeſië-bladen gelijken; op de top der rijsjes komt maar eene witte vier of vijf bladige bloem voort, waar op een vrugt volgt als een *bram* of *moer-beſie*, die met 't rijpen roodagtig word, en een aangenaame zoetagtige ſmaak heeft: Dit gewas groeit veel in *Zweeden* en *Noorweegen*, op vogtige en turfagtige plaatzen; en de vrugten worden grootelijks gepreezen, tegen de ſcheurbuit; tot welken einde men dezelve in de gemelde landen veel confijt, of 'er een *ſijroop* of *rob* van maakt, dat zelfs verre verzonden word.

2. De laage *drie-bladige Framboos*, of *heesteragtige aardbeſie*; *Chamærubus flore purpureo*; (*Rubus foliis ternatis, caule inermi unifloro*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze zoort heeft drie bladen aan een ſteel, gelijk de aardbeſiën, en brengt ook maar een bloem, aan 't boveneinde der ſtengetjes voort, die purperagtig van koleur is, waar na een zwart purper-verwige vrugt volgt, als een *moerbeſie*, en van ſmaak aangenaam, bijna gelijk *aard-beſiën*. Deeze groeit ook in bovengemelde landſchappen, als meede in *Canada* en elders in koude landſtreeken. Men confijt meede deeze vrugten in die landſchappen.

3. De *laage driebladige Berg-framboos*; *Chamærubus ſaxatilis*; (*Rubus foliis ternatis nudis, flagellis reptantibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze brengt ook drie bladen aan een ſteel voort, en mooije roode vrugten, als *bram* of *framboozen*, die uit 4 à 5 beſiën te zaamen geſtelt zijn, en een aangenaamen ſmaak hebben: Dezelve groeit meede in de bovengemelde landſchappen, als ook in *Zwitzerland*, *Oostenrijk*, enz. op berg- en ſteenagtige plaatzen: Deeze gewasſen zijn bij ons vreemd, en men heeft bevonden, dat dezelve in de tuinen geplant wordende, niet willen aarten, en nooit of zelden vrugten geeven.

CHAMÆSIJCE DODONÆI; *kleinſte Wolfs-melk* of *Duivels-melk*; (*Euphorbia dichotoma, foliis crenulatis ſubrotundis, floribus ſolitariis axillaribus, caulibus procumbentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas ſchiet verſcheidene kleine, teere, roodagtige en in 't rond langs de grond leggende ſteelen of takken; de bladen zijn klein, rond en tegens malkanderen overſtaande; van koleur zijn dezelve van bovenen groen, van onderen roodagtig, en veeltijds in 't midden met purpere vlekken geteekent; de bloemen, die tusſchen de bladen voortkoomen, zijn klein, purperverwig, en niet kwaalijk naar een kommetje gelijkende, dat in vier of vijf plaatzen is ingeſneeden; de bloem afgevallen zijnde, vormt zig in deszelfs plaatze een kleine driekantige vrugt, in drie hokjes of celletjes verdeelt, bevattende een ieder van deeze, een langwerpig zaad; de wortel is dun, lang, en met vezelen bezet, en de gantſche plant is vervult met een ſcherp witagtig vogt, naar melk gelijkende.

Groei-plaats. Deeze kleinſte zoort van *Wolfs-melk* groeit natuurlijk in *Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*, op ſteenagtige, droogе en dorre plaatzen, in de wijngaarden, olijf-bosſchen, berg- en heuvelagtige plaatzen, enz. Het zelve bevat veel *olie* en *zout* in zig.

Eigenſchappen. Het geheele kruid is zeer afvaagende, en het zap word uitwendig gebruikt, om de wratten, als meede de ſchurft, loopend zeer, en gezwellen te verdrijven.

CHAMOMILLE, zie CAMILLE.

CHAMPIGNONS; *Kampernoeljes*; *Paddeſtoelen*; is een planten-geſlagt, dat op zeekere tijden des jaars uit de aarde groeit, zonder bladen, met een dikke vleeschagtige ronde, korter of langere ſteel, of ook zonder ſteel, waar op een rondagtig of puntig, vleeſchig hooſd zit, dat zig meesttijds in de aangroei uitbreid en min of meer plat word; komende dezelve in één nagt uit de grond voort, en zijn van korten duur.

Men vind 'er veelerleij zoorten van, van welke zommige eetbaar en andere niet eetbaar, en zelfs dodelijk vergiftig zijn, of ten minſten gevaarlijke krankheeden veroorzaaken. Onder de eetbaare heeft men drie of vier zoorten die tot ſpijzen gebruikt worden, dog meer om de lekkerheid, of liever nieuwsgierigheid te voldoen, dan om het lighaam te voeden.

De eerſte zoort is de *weij kampernoeljе* of eigentlijk genaamde *Champignon*, bij de Franſchen *Champignon de prez* of *de patures* genaamt. Deeze koomen eerst als witte ronde knoppen uit de grond, groeijen daar na met een dikke witte ſteel op, op welke zig de knop allengskens meer opent en uitbreid, en van onderen holagtig rond maar van boven wat convex of bolagtig-rond word, hebbende beneeden in de holte veele helderroode velletjes, die met de tijd zwart worden; 't hooft word geduurig platter, terwijl het vleesch bederſt en dikwils wormig word, tot dat ze geheel vergaan. Deeze komen in de weijlanden, in de maand *Augustus* of *September*, na de warme herfst-regens, en doorgaans veele bij malkanderen voort, inzonderheid in menigte daar paarden graſen; dog ze ſpruiten niet alle te gelijk, maar de eene na de andere uit de aarde; tot 't gebruik moet men kiezen die niet veel of ten minſten niet geheel open en vleeſchig, roodagtig van onderen en blank van bovenen zijn, en een aangenaame geur of reuk hebben; deeze is de meeſt gebruikelijke zoort, en men kweekt ze ook door konſtmiddelen in de moes-tuinen.

De tweede eetbaare zoort, is de *peper-agtige Kampernoeljе* of *Champignon*. Deeze verkrijgt een platter hooft als de voorgaande, met een nedergebogene rand; en heeft bleek-roode of vleeschkoleurige velletjes van onderen, geeft een melk van zig als ze gekwetst of geſneeden word, en heeft een peperagtigen ſcherpen ſmaak; Dezelve groeit ook in de weiden als meede in de bosſchen; dog word bij ons minder gevonden als de voorgaande.

De derde en vierde zoorten zijn de *Moriljes* en *Mouſerons*, waar van in 't vervolg onder deeze naamen meer zal geſprooken worden.

Hoe men de Champignons kweekt.

Het is de eerstgemelde zoort die men alleen in de moestuinen kan doen voortkoomen. Hier toe moet men een broeibedde bereiden van verſche *paardemest*, daar niet veel ſtroo onder is, van één en een halve voet hoogte, te weeten als de mest getrapt is, waar op men ongeveer vier vinger breed dik oude vergaane paardemest legt, met wat goede zandige broeibaks-aarde vermengt: Als dan de warmte van het bedde meest over is, moet men al den afval, dat van de *champignons* gekoomen is, inzonderheid de velletjes, en de koppen van de oude *Champignons*, die men op een ſchaduwagtige droogе plaats bewaart heeft, onder de aarde des beds overal wat begraven; of men neemt hier toe de knobbels uit de aarde, daar de *Champignons*, 't zij in het wild, of op een ander bedde, uit voortgekoomen zijn; zo zal men niet lang daar na ſchoone *Champignons* kunnen hebben; en zodanig een bed is 2 of 3 jaaren goed, en

en kan dan ook dienen, om andere bedden toe te maaken. De tijd, om deeze bedden aan te leggen, is in *September*, of ook laater, als men ze in de winter begeert; maar men moet ze dan in het najaar en winter zorgvuldig voor regen, ſneeuw en vorst bewaaren, want hier door lijden ze veel nadeel en koomen niet voor den dag; weshalven het best is, dat men een broei-bak op het bedde zet, en dezelve bij vogtig en koud weer met glaſen of met houten luiken overdekt en daar over heen bij vorst dik ſtroo legt, zo zal men in de winter een menigte *champignons* kunnen hebben.

Menigvuldig en zorgvuldig worden dezelve in *Frankrijk*, inzonderheid rondsom *Parijs* gekweekt, dewijl de Franſchen 'er in 't bijzonder groote liefhebbers van zijn; dog in deeze *Nederlanden* is het gebruik daar van zo algemeen niet, hoewel ze egter in de keukens van voornaame lieden nog al veel toebereid worden, het welke op verſchillende manieren geſchied; want men bereid ze ~~verſch~~ met een ſaus, en gefruit of gebraaden, of ook in ragouts en allerlei pasteijen, en andere ſpijzen; men legt ze tot dien einde ook voor de winter in, of men droogt dezelve. Maar we moeten hier bij erinneren en waarſchouwen, dat men in de keuze der *champignons* tot ſpijsbereiding, voorzigtig en kundig in de zoorten moet zijn, om geen kwaade voor goede te neemen; want men heeft droevige voorbeelden, die door het eeten van vergiftige *champignons* gebeurt zijn, daar anderzins de goede zoorten juist niet ongezond zijn, a's ze behoorlijk wel bereid, en niet al te veel gegeeten worden. Indien het gebeurde, dat iemand bij ongeluk kwaade *champignons* genuttigt hadde, dat ligtelijk beſpeurt word, dan is het beste middel, om aanſtonds eenig vet, 't zij *verſche boter*, *boom-*, *lijn-* of *raap-olie*, die men maar 't ſchielijkſte krijgen kan, in meenigte met lauw *water* in te zwelgen, en den vinger in de keel te ſteeken, om aan het braaken te koomen, en dus de kwaade ſtoffe weder uit te braaken; waar na men den lijder *azijn* met *theriaak* of *ſalpeter* ingeeft; want zo deeze kwaade ſtoffe niet weder uitgebraakt word, of te lang in het lighaam blijft, is het meesttijds doodelijk, of den lijder word zeer bezwaarlijk en langzaam door tegen-venijnige middelen weder volkoomen herſtelt.

Hoe men de verſche champignons toebereid.

Men zuivert ze eerſt, daar na werpt men ze in ſchoon *water*, waar in men ze eenigen tijd laat ſtaan; voorts kookt men ze in een weinig *waters*, om haar zap te doen geeven, en laat ze dan op een vergiettest ſtaan; dit gedaan zijnde, doet men ze in een casſerol met wat *boter*, *zout*, *peper* en *peterſelie*, en als ze gaar zijn, neemt ze af, om te eeten, na dat men 'er een ſchoot *verjuis* heeft onder gedaan, of nog beter *citroen-zap*, met 't nat van een *ſchaape-bout*.

Champignons op een andere wijze toebereid.

De *champignons* wel gezuivert en gewaſchen zijnde, zo ſnijd dezelve in ſtukken, doet ze in een casſerol met een weinig *vleeschnat*, *boter*, *peper*, gehakte *peterſelie* en *chalotten*, en ſtrooit 'er wat *weiten meel* over; gaar zijnde, zo maakt 'er de volgende ſaus over: Neemt twee of drie *eijerdooijeren* in vier of vijf lepels *zoete room* ter deegen gebrooken, doet 'er wat geraspte *nootemuscaat* bij, giet dit bij de *champignons*, en roert ze ter deegen om in de casſerol, op dat het niet ſchifte, gebonden zijnde, voegt 'er het zap van een *citroen* bij, en diſcht het warm op.

Andere manier.

Als dezelve van de vellen rondsom gezuivert zijn, ſnijd men ze midden door, of in vieren, wascht ze, en zet ze in een casſerol of pan met *boter* op 't vuur, daar bij doende wat *zout*, fijn gehakte *peterſelie*, *chalotten* of *ajuin*, wat *peper* en *kruidnagels*, *citroen* en een geſtooten *biscuit*, en laat ze gaar ſmooren.

Of de *champignons* met de gemelde dingen gaar gekookt hebbende, doet men 'er op het laatſte, als men ze wil aanrigten, twee of drie klein geklopte *eijeren* met wat *citroen-nat* bij, en bind het daar meede.

Nog op een andere manier.

Als de *champignons* gezuivert zijn, zo maakt een kasje van ſchoon papier, beſtrijkt het met *boter*, en zet de *champignons* daar heel op, het holle om hoog; neemt dan fijn gehakte *peterſelie*, *chalotten*, *peper*, *nootemuscaat*, *zout* en *biscuit*, en ſtrooit het 'er over, legt dan op ieder *champignon* een klein ſtukje *boter*, en zet ze in een pan, of op een rooster, doet 'er een dekzel met vuur op, tot dat ze gaar zijn, om op te disſchen.

Gefruite champignons.

Men vergenoegt zig zomtijds ook met de gezuiverde *champignons* alleen maar in *boter* of *olie*, met wat *peper*, *zout*, *kruidnagels* of *nootemuscaat*, en een weinig geraspte *korst* van *wittebrood* beſtrooit, in de braad-pan zagtjes gaar te fruiten; waar bij men op 't laatſte wat *citroen-nat* kan doen. Ook kan men ze ſlegts op de rooster aldus braaden.

Gevulde champignons.

Als zij wel gezuivert zijn, moet men ze wasſchen, en ze daar na eenigen tijd droog laaten ſtaan, om dat zij geen ſmaak zouden hebben, als men ze lang in 't water liet blijven; terwijl ze in 't water ſtaan, moet men een ſtuk *kalfsvleesch*, of van eenig *gevogelte*, als *kalkoen* of *hoenders*, met gevild *ſpek* hakken, en niet met *vet*, doende daar *zout*, *thijm*, *marjolein*, en een weinig *prei* of *chalotten* bij; als dit hakzel gereed is, moet men 'er een rauwe *eijerdooijer* of twee onder doen, met wat *nootemuscaat*, om het te binden: daar na vult men de *champignons* met dit vulzel; wanneer zij gevuld zijn, doet ze dan in een gedekte ſtoof-pan, of tusſchen twee ſchotels, met een weinig *boter*, *duivenat*, of dat van ander gevogelte, en boven en onder wat vuur; als zij gaar zijn, doet ze in een holle ſchotel, en doet 'er een kleine witte ſaus over, van wat *citroen-zap* en *dooijers van eijeren*.

Champignons op een zeer ſmaakelijke wijze ingemaakt.

Neemt zo veel *champignons* als gij goed vind, de kleinſte zijn hier toe de beste, ſnijd 'er de ſteelen uit, ſchilt en wascht ze ter deegen, doet ze vervolgens in een wel vertinde casſerol of nieuw verglaasde ſteenen pan, met een of twee glazen *witte wijn*, en zo veel beste *boomolie* dat de *champignons* 'er onder bedooven zijn, doet 'er voorts *zout*, grof gebroken *peper*, het zap uit twee, drie of meer *citroenen* bij, alles na de hoeveelheid van *champignons*, die gij zult hebben; laat dit dus eenige walmen op een koolen-vuur kooken, waar na men het laat koud worden, en als dan in een klein vatje of Keulſche aarden pot doet, agt geevende, dat 'er voor al *olie* genoeg op is, om 'er onder bedooven te blijven; en men moet wel zorge draagen, dat de pot of het vaatje ter dee-

gen toegemaakt zij, op dat 'er geen lugt kan bij koomen; ook is het beter, hier toe verſcheidene kleine potjes te gebruiken, als één groote; dewijl de *Champignons* ligt bederven, als zij door het open doen van de pot lugt gevat hebben: Als men 'er zig van wil bedienen, ſchikt men ze op een klein ſchotelje, en legt 'er geverſchte *ansjovis* met gehakte *peterſelie* over, is zeer ſmaakelijk; ook kan men ze bij allerhande *ragouts* voegen. De *Champignons* op deeze wijze toebereid, kunnen langer als een jaar duuren, mits men maar zorge draagt, gelijk reeds gezegt is, dat ze voor de lugt bewaart blijven.

Om Champignons op een andere wijze in te leggen.

Men kan ze gekookt zo wel bewaaren, als de *bodemen* van *artijchokken*, of na dat men ze gefruit heeft, men doet ze in een pot, en men giet 'er verſche *boter* over, die nauwelijks heet is, tot de dikte van een vinger, om zorg te draagen, dat haare kragt niet weg gaat; een week of drie daar na is 't goed, de ſaus eens warm te maaken, en 'er de *Champignons* uit te neemen, welke men dan in gezoute *boter* moet doen, en 'er dezelve een vinger dik boven op gieten; zulks moet men van maand tot maand onderhouden, om haar bederf voor te koomen, welk ontſtaat van 't vogt, dat zij uitgeeven; ook moet men ze in een kelder, of andere koele plaats bewaaren.

Champignons in Azijn te confijten.

Neemt kleine jonge *Champignons*, die nog niet of weinig open zijn, door de Franſchen *Poterons* genaamt, maakt ze ten eerſten ſchoon van buiten, met een flenellen lap in *water* en *melk* gedoopt, en ſpoelt ze in ſchoon *water* af; zo dra ze dan ſchoon zijn, gooit ze in kookend *water*, daar wat *zout* in is, dat men tot dien einde over het vuur gereed moet hebben, en laat ze twee of drie minuten kooken, neemt ze dan met een ſchuimſpaan daar uit, en doet ze ten eerſten tuſſchen een ſchoon ſervet, tot dat ze koud zijn, doet ze als dan in een confituur-glas of witte Keulſche pot, en giet 'er met wat *zout* gekookte en wel geſchuimde *wijn-azijn* heel koud over; laat het dus ongeveer drie weeken ſtaan, kookt dan weder andere *azijn* met wat *zout* als vooren; laat de *Champignons*, uit de vles gedaan zijnde, wel uitlekken en doet ze weer in een confijtuur-vles of pot, en bij laagen daar tuſſchen, op ieder Kan gereekent, een of twee aan vier ſtukken gemaakte *muscaate-nooten*, 20 *kruid-nagels*, een half lood *foelie*, een once witte heele *peper* met wat *chalotten*, als men wil, en eenige *laurier-bladen*; giet dan de gekookte koude *azijn* daar over, zo dat ze wel daar meede overdekt zijn, en bind een blaas over 't glas of de pot, dat 'er geen lugt in koome, en zet ze op een drooge koele plaats; dog men moet 'er altemets nazien of de azijn ook begint te veranderen en te bederven; in welk geval men 'er de azijn moet afdoen en weder gekookte overgeten. Deeze *Champignons* eet men als *Agurkjes*, bij gebraad, enz. of ook in zauſen.

Om de Champignons te droogen.

Zulks geſchied best als ze wel gezuivert zijn in een bak-oven, op een gevlogtene horde, na dat 't brood 'er uit genoomen is; en zo ze in eens niet droog genoeg zijn, moet men ze nog eens in de oven doen, tot dat ze wel droog zijn, als wanneer men ze op een heel drooge plaats in een doos moet bewaaren. Men kan dezelve ſtooven als boven, en ook in zauſen bij andere ſpijzen gebruiken, maar men moet dezelve vooraf in water laaten weeken.

CHANGEEREN; *Changement*; beteekent eigentlijk *veranderen*; *verandering*; maar in de *manege* of *rijdſchool* is het een term, waar door het wenden der hand verſtaan word, als men het paard, van de eene muur der *manege* naar de andere, volgens een ſchuinze linie, dwars door doet gaan. Daar zijn drie zoorten van, als, het *ruime*, *nauwe* en *tegen-Changement*, of *wending*.

1. Een ruim *Changement* is, wanneer men op het eene quart der muur, van de hoek daar men inkomt afgereekent beginnende, het paard in een ſchuinze linie dwars over naar de overzijdſche muur doet gaan, tot ook weder op een quart van de hoek der *manege*.

2. Een *nauw Changement* geſchied, van de middellinie der *manege* af, op een gelijke, en, volgens de ruimte des gronds, min of meer uitgeſtrekte ſchuinze voorwaarts gaande linie.

3. Een *tegen-* of *weder Changement* beſtaat uit twee ſchuinze linien van een dubbelde hoefſlag, waar van de eerſte linie gaat tot aan de wending, daar men twee of drie ſtappen voorwaarts gegaan zijnde, 't hooft des paards naar de andere hand plaatst, en men zig dus wend tegen het derde quart van de linie of muur, die men op het ogenblik heeft verlaaten.

't Staat te letten, dat bij en op 't einde van ieder *Changement* der hand, de ſchouders en heupen gelijk moeten komen, zodanig, dat de vier pooten des paards zig op een linie evenwijd met de muur bevinden, voor dat men naar de andere hand wend, 't welke genaamt word, 't *Changement der hand wel ſluiten*.

CHAQUERILLE, zie CASCARILLE.

CHARACIAS; *Heesteragtige Wolfs-melk*; in 't latijn ook *Tithijmalus*; *Characias* I. DODONÆI, of *foliis pini*; (*Euphorbia umbella multifida: bifida, involucellis perfoliatis emarginatis, foliis integerrimis, caule fruteſcente*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort van *Wolfs-melk*, die in *Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen* groeit, en hier en daar in de *Nederlandſche* tuinen gevonden word, zijnde een heesteragtige lang leevende plant. Daar is een verandering van, met ſmaller bladen, als die van de *pijn-boom*.

CHARACTER, zie CARACTER.

CHARANTIA, is de *Balſem-appel*. Zie aldaar.

CHARLETAN, zie KWAKZALVER.

CHARTA HISPANICA, zie BLANKETSEL (PORTUGEESCH).

CHARTA VIRGINEA, zie LAM VLIES.

CHARTE-PARTIJEN; ook *Certe-partijen* genaamt, is een zeker ſchriftelijk contract, tuſſchen de eijgenaars van een ſchip, of de ſchipper en die geene welke het ſchip bevragten. Eigenlijk is het een *polus van lading*, door welke den ſchipper zig verbind, om op een beſtemde tijd een vaartuig van zo veele laſten, als bepaalt is, in gereedheid te hebben; voorts hetzelve toetetakelen; met ankers, zeilen, ſtaand en lopend wand en verdere benodigtheeden te voorzien; het voorts met 't nodige volk te bemannen en zulks alles op zijne kosten; daar en tegens verbind zig de koopman of bevragter om een zekere zom per laſt of voor de geheele lading aan den ſchipper tot vragt penningen te voldoen.

De *Charte-partije* is een verbintenis voor de geheele reize en laading van een ſchip, en zulks zo wel voor zijn heenen reis als te rug komst, daar door verſchilt dezelve van een *cognoſſement*, die enkel de ſchipper maar voor de heene reis of de te rug komst bepaalt.

Dit *contract* of *charte-partije*, moet de naam van het ſchip behelzen, als meede die der plaats daar de ſchipper de

de laading zal inneemen, en werwaards hij na toe moet ſtevenen; hoe veel dagen hij zal moeten toeven om zijne laading te ontſcheepen; en de nieuwe weder in te neemen; aan wien hij zig moet adresſeeren; met welke waaren hij op zijn terugkomst zal bevragt worden; hoe veel vragt-penningen hij volgens bedingst zal trekken; en hoe veel hij voor ieder dag dien hij verpligt zal zijn boven een behoorlijken tijd uit te blijven, zal genieten; verders andere bedingſten en voorwaarden die zij beide, ſchipper en bevragter onder malkanderen kunnen bepaalen.

CHAUNOS; ook *Laxus* of *Fungoſus*; *Spongieus*; *Week*; dus noemt men al het geene, 't welk door de drukking der vingeren zonder eenige wederſtand te rugge wijkt: Het zelve word ook wel als een bijvoegwoord gebruikt, om zommige gezwellen, die week en ſpongieus zijn, en voor het drukken der vingeren wijken, meede te betekenen.

CHEIRANTHUS LINNÆI, bevat het geſlagt der *Violieren* en *Muur-bloemen*. Zie aldaar.

CHEIRI, is de *Muur-bloem*. Zie VIOLIER.

CHEIRISMA, hier word al dat geene door verſtaan, het welke met de hand aan een wonde, of ander lijdend deel des lighaams word verrigt.

CHEIREIXIS, dus word de veerdigheid en bekwaamheid van een Heelmeester genaamt.

CHEIROMANTIA; *Hand-kijking*; *Waarſegging uit de hand*; is een wetenſchap, om uit de liniamenten van iemands hand te kunnen zien en weeten, wat hem in zijn leeven overgekomen is, of nog ſtaat overtekomen, het zij ten opzigte van gezondheid, of ziekte; kort of lang leeven; goed of kwaad huwelijk; rijkdom of armoede; geluk of ongeluk, enz. Dog veele houden deeze wetenſchap met zeer veel reeden voor heel onzeeker en bedrieglijk; ja zelfs voor ijdel, verwaant, en niet geoorlooft.

CHEIRONIUM ULCUS; deeze naam draagt een ongeneeslijke zweer of ongemak, die men ook wel *Ulcus Telpehium* noemt; hier onder telt men ook de *Dauwworm*, en andere gelijkzoortige gebreken der huid, als meede zodanige wonden en zweeren, daar been-bederf meede gepaart gaat.

CHELA; dit woord word in vier verſchillende betekenisſen gebruikt; als 1. voor een *gekloofde klaauw*; ten 2. voor een *kreeften-ſchaal*; ten 3. een heelkundig inſtrument, wiens voorſte deelen puntig en van een geſcheiden zijn; en ten 4. de ſcheuren aan de vingeren, toonen en elders.

CHELIDONIDES, is de *witte Steenbrek*. Zie SAXIFRAGA.

CHELIDONIUM MAJUS, zie GOUWE (GROOTE).

CHELIDONIUM MINUS, zie GOUWE (KLEINE).

CHELIDONIUS, zie SWALUWE-STEEN.

CHELONE; dus noemt ORIBASIUS een werktuig om verrekte leden, op een gemakkelijke wijze, weder te regt te brengen.

CHELONE LINNÆI; Is een aart van *Vingerhoed*, waar van drie zoorten zijn, als

1. De *gladbladige Chelone*, met witte of blauwe bloemen (*Chelone foliis lanceolatis ſerratis, ſummis oppoſitis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. De *ruigbladige Chelone*, met bleekblauwe bloemen (*Chelone caule foliisque hirſutis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Chelone*, met ſteng-omvattende bladen (*Chelone foliis amplexicaulibus, panicula dichotoma*, LINN, *Spec. Plantar.*)

Plaats. Deeze zoorten groeijen natuurlijk in *Virginien* en *Canada*, en zijn langlevende; ze worden thans ook in de bloem tuinen van *Europa* gekweekt.

Kweeking. Dezelve geſchied door ſcheuring der wortel-ſpruiten in het voorjaar; maar 's winters dienen ze wat gedekt met ſtroo of ruigte, dewijl ze onze ſtrenge koude niet kunnen doorſtaan.

CHELONION; deeze naam draagt het hoekige deel van den rug, zijn aanvang kort onder den hals neemende.

CHELIJS; HIPPOCRATES bezigt dit woord zomtijds, om 'er de *borst* meede te betekenen: Ook word een zeker zoort van *ſchilpad* dus genaamt.

CHELIJSCION, betekent een *drooge hoest*. Zie HOEST.

CHEMIA, zie CHIJMIE.

CHEMOSIS; dus word 't *ontſtookene hoornvlies van 't oog* genaamt; ook betekent zulks die ziekte der oogen; wanneer het witte voor 't zwarte uitſteekt, en 'er zig als eene opening of ſpleet tusſchen den oog-appel en het zwart van 't oog vertoont.

CHENOPODIUM, zie GANSEVOET en POLIJCNEUM.

CHERMES, zie KERMES.

CHERSÆ, zie FECULÆ.

CHERSIJDRUS; deezen naam word aan zulk zoort van viſchen gegeeven, die zo wel in 't water als op het land leeven.

CHEZANANCHE, worden in de eerſte plaats alle zulke geneesmiddelen door betekent, die afgang verwekken: Ten tweeden noemt AETIUS dus een pleiſter, die tot het zelfde doelwit op den navel word gelegt: En ten derden geeft AEGIJNETUS die naam aan een zekere zalf, die tot rood wordens toe uit *honing* en *aluin* word gekookt; en dienſtig is, om ſtoelgang te verwekken, wanneer het fondament of aarsdarm daar meede word beſtrooken.

CHIACUM; deeze naam word door AEGIJNETUS aan een zeker oogwater gegeeven.

CHIADUS, dus noemt THEOP. PARACELSUS een *bloedzweer*. Zie aldaar.

CHIANFOU, zie BALSEM-WORTEL.

CHILON; dit woord word gebezigt, om daar meede iemand te betekenen, die dikke lippen heeft.

CHIMETLA; AEGIJNETUS verſtaat hier door, de gezweeren of zwellen, die 's winters in zommige door de koude, aan handen en voeten worden veroorzaakt, en bij ons de naam van *winter-handen* en *kak-hielen* draagen.

CHINA-APPEL, zie ORANJE.

CHINA CHINÆ, zie KINA-KINE.

CHINA RADIX, zie CHINA-WORTEL.

CHINA-WORTEL; *Pok-wortel* of *Chineeſche Pokwortel*; in 't latijn *Radix Chinæ*; *Smilax aſpera chinenſis*; (*Smilax caule aculeato tereticuſculo, foliis inermibus ovato-cordatis*, LINN. *Spec Plant.*) Dit is een zoort van *Winde*, waar van de gemelde *China-* of *Pok-wortel* komt.

Men is lange in twijfel geweest, van wat een gewas deeze medicijnaale wortel eigentlijk voortkwam, en men heeft dezelve voor de wortel van een andere plant gehouden, die een zoort van *Indiaanſche Senecio* of *Kruis-kruid* met goud-geele bloemen is, van LINNÆUS genaamt *Senecio corollis nudis, ſcapo ſubnudo longiſſimo; Spec. Plant.*

Maar zedert dat KEMPFER, die *Japan* en *China* bezogt heeft, in zijne *Amoenitates* de eerstgemelde plant voor de *China* voortbrengende plant opgegeven heeft, zo word die thans ook in 't algemeen voor de regte plant gehouden.

Beſchrijving. Deeze plant ſchiet uit een dikke knobbel- en knoestagtige wortel, dunne knoopagtige donker bruin-roode, twee, drie en meer voeten hooggroeijende ranken op, die aan ieder knoop twee doorns en twee klauwiertjes hebben, waar meede ze zig aan het geene 'er naast ſtaat, vast hegten; uit ieder knoop komt een blad voort, dat hertvormig, dun, zenuwagtig en donker-zwartgroenagtig is; uit de oxels der bladen groeijen kleine bloemen, in trosjes bij malkanderen, die geelagtig-groen zijn, waarna vrugten volgen, welke in gedaante, groote, koleur en glans naar kerſen gelijken, en vijf of zes hoornatige zaaden in zig bevatten.

Plaats. Dit gewas groeit in *China* en *Japan* op ſteenagtige plaatzen.

Daar is ook nog een andere zoort van *Pok-wortel*, die in de *West-Indiën*, inzonderheid in *Braſil*, *Peru*, *Nieuw-Spanjen*, als meede in *Virginien*, *Jamaica* en elders groeit, en *West-Indiſche* of *Bastert-china-wortel* genaamt word; in 't latijn *China ſpuria nodoſa* of *Pſeudo-China*; (*Smilax caule inermi tereti, foliis inermibus, caulinis cordatis, racemis ovato-oblongis*, LINN. *Spec. Plant.*) De liefhebbers van vreemde planten, kweeken deeze gewasſen ook zomtijds in hunne tuinen, maar dewijl ze uit warme landen afkomſtig zijn, zo moeten ze 's winters in de ſtook-kaſen wel onderhouden worden.

De *Oost-Indiſche China-wortel*, is, zo als wij ze droog ontfangen; een groote knobbelagtige, knoestige, houtagtige wortel; van koleur uitwendig geel- of roodagtigbruin, en van binnen roodagtigwit; versch zijnde, is haar ſmaak iets ſcherp en ſlijmagtig, maar als ze droog is, heeft ze geen ſmaak nog reuk, behalven dat ze iets te zaamentrekkende ſmaakt. Men moet zodanige verkiezen, die digt en zwaar en niet wormſteekig is, en in het doorbreeken vetagtig of harzig ſchijnt. De *West-Indiſche China*, gelijkt zeer wel naar de *Oost-Indiſche*, maar is uitwendig meest zwartagtig-ros en inwendig roodagtig; dog deeze word zo goed niet geagt als de voorige, en derhalven ook minder gebruikt, als de *Oost-Indiſche*, die meest door de Hollandſche Oost-Indiſche-Compagnie Scheepen van *Batavia* in zakken over gebragt word, waar in gewoonlijk 125 pond gepakt zijn, daar de Kooplieden der Compagnie op *Batavia* aan de *Chineeſen*, zo men zegt, 4 Hollandſche guldens, of ten hoogſten, als ze duur is, 4 Rijkdaalders voor betaalen.

Eigenſchap. Deeze wortel heeft ſlijmagtige en eenige harstagtige deelen in zig: en word gehouden voor opdroogend, pis- en zweetdrijvende, en zeer bloedzuiverend, men prijst ze inzonderheid voor jigt, podagra en venus-ziekten, als meede voor kwaade ſchurft, oude vuile zweeren en fiſtelen, geel- en waterzugt en uitteerende ziektens. In de venusziekte is ze van zeer veel nut, als het venijn nog maar in de zappen ſchuilt, en de vette deelen en beenderen nog niet aangetast zijn; als meede in de lede-ziekten en *atrophiſche* uitteeringen der kinderen en bejaarde, daar de lijders vermaageren en als opdroogen. Men gebruikt tot die eindens 't afkookzel daar van, tot een mengelen water een of anderhalve once van de *china-wortel* neemende; of men laat van deeze wortel ſterk trekken als *thee*, en drinkt 'er dagelijks 's morgens en agtermiddags van; maar men moet met dit gebruik een langen tijd aanhouden, en een goede leevenswijze daar bij in agt neemen. In de venus ziektens kan men 'er ook nog eenige andere dingen van diergelijke kragt, als *pokhout*, *ſarſaparille*, enz. bijvoegen, naar de omſtandigheeden.

Deeze wortel is reeds lange in *Europa* bekent geweest, gelijk blijkt uit de Verhandeling van ANDREAS VESALIUS, *de uſu Radicis Chinæ*, in 't jaar 1546 in folio gedrukt; en men wil dat de *Portugeeſen* dezelve 't eerſte in *Europa* te koop zouden gebragt hebben; ook zegt men dat Keizer CAREL de VDE zig zelfs daar meede van een ziekte, in 't jaar 1535 geneezen heeft; waar door deeze wortel in dien tijd in een grooten naam gekomen is; maar of dit de *Oost-* of *West-Indiſche* zoort geweest zij, is twijfelagtig; ook is de *West-Indiſche* zoort niet dezelfde met de *Oost-Indiſche*, gelijk zommige denken, maar een geheel andere plant, ſchoon ze van het zelfde geſlagt is.

CHINCAPIN, of *Chinquapin*; *Virginiſche Kastanjeboom*; in 't latijn *Caſtanea Virginiana pumila*; (*Fagus foliis ovato-lanceolatis acute ſerratis ſubtus tomentoſis, amentis filiformis nodoſis*, LINN. *Spec. Plant.*) De bladen van deeze boom, koomen veel overeen met de *Europiſche* kaſtanje-bladen, maar zijn langer, en aan de benedenſte zijde wolagtig-wit; zijne vrugten gelijken naar kleine eikels, en zijn elk in eene zeer doornig kapzel beſlooten: Hij groeit natuurlijk in *Virginien*, en in meer andere landſchappen van *Noord-America*. Hier te lande gekweekt wordende, kan hij onze winter-koude tamelijk verdraagen, maar geen ſterke aanhoudende vorst; weshalven hij 's winters in potten of tobben geplant ſtaande, in de oranjerij moet overgehouden worden, als men hem kweeken wil.

CHINEESCHE AARDE; *Kaolin*; in 't latijn *Terra calcarea Chinenſis*, is een witte meel- en gruisagtige glinſterende aarde, die, zo men voorgeeft, in *China* gebruikt word, in vermenging met de *Petuntſche* aarde, tot het maaken van het porcelein: Men zegt ook, dat diergelijke aarde meede in *Frankrijk*, *Switzerland*, *Duitſchland*, en elders in *Europa* gevonden word, inzonderheid op de plaatzen daar men den *granit-ſteen* ontmoet: Het ſchijnt ook dezelfde te zijn, die VALERIUS *porceleinmergel* noemt, of ten minſten veel daar meede overeen koomende.

CHINEESCHE ANJELIER, zie ANJELIER.

CHINEESCHE DUIVEL, zie SCHUB-DIER.

CHINEESCHE GOUD-VISCH, zie GOUD-VISCH.

CHINEESCHE INKT, zie INKT.

CHINEESCHE POK-WORTEL, zie CHINA WORTEL.

CHINEESCHE TALING, zie GEKAPTE TALING.

CHINEESCHE VERNIS, zie VERNIS.

CHINEESCHE SWALUW, zie SWALUW.

CHIO-AARDE; in 't latijn *Terra Chia*; is een zoort van *gezegelde aarde*, die uit het eiland *Chio* of *Scio*, in den *Archipel* gelegen, gebragt word; zijnde wit en vetagtig: De Vrouwen gebruiken ze, om de rimpelen des aangezigts te verdrijven, en de huid blank, glinſterend en fraai te maaken, ook dient ze tegens de lidtekenen; dog ze is bij ons zeldzaam.

CHIRAGRA; het *Hand-euvel*, is even dezelfde kwaal als de *Podagra* of *Voeteuvel*; enkel van naam veranderende; vestigt dezelve zig in de voeten, dan is 't *Podagra*;

dagra; openbaart het zig integendeel in de handen, dan noemtmen het *Chiragra*. Zie PODAGRA.

CHIROGRAPHARIA ACTIO; de Regtsgeleerden noemen dusdanig een aanſpraak of klagte, die uit kragte van 't een of ander handſchrift geſchied. Hier van het woord *Chirographii*, betekenende zulke ſchuldeisſchers, die zonder eenig pand of obligatie, maar een enkeld handſchrift van den debiteur hebben.

CHIRONES, zie SIRONES of DRAAK-WORMTJES.

CHIRONIA; dus is de *groote Santoreij* (*Centaurium majus*) van zommige genaamt.

CHIRONIA LINNÆI, is een Planten geſlagt, waar van zeven zoorten zijn, die ten deele in *Virginien* en *Canada*, en ten deele in *Africa* en *Ceilon* groeijen. Zie LINN. *Spec. Plant.*

CHIRONIUM, zie CHEIRONIUM.

CHIRURGIA, zie HEELKONST.

CHIRURGUS, zie HEELMEESTER.

CHIRURGIJN, zie WATER-HOENTJES.

CHITS; dus noemt men zeekere fijne *Katoene ſtoffen*, die met *blommen*, *loofwerk*, *rocailles* en zelfs zomtijds met *beeldwerk*, gedrukt en ook wel met de penceel geſchildert zijn: De egte *chitſen* koomen 't meest uit *China*, die ook nog in verſcheide zoorten verdeelt worden, als min of meer fijnder, en fraaijer gedrukt of geſchildert enz.; die geene welke met de penceel geſchildert worden, zijn buitengemeen fraai, dog ook zeer duur; de koleuren van zommige deezer *chitſen* zijn zo levendig en fraai geſchakeert, dat dezelve het oog verrukken, en deeze ſchoonheid van koleuren behouden ze tot dat ze geheel verſleeten zijn, indien men maar in agt neemt, om ze op een behoorlijke wijze te behandelen.

In *Engeland* worden meede veel *katoenen ſtoffen* met koleuren gedrukt, die de naam van *Engelſche chitſen* draagen, dog ſchoon dezelve fraai zijn, kunnen ze egter in lange niet tegens de *Oost-Indiſche* aan.

Om allerhande chitſen, zo wel Oost-Indiſche als Engelſche, zodanig te wasſchen, dat ze niet alleen hunne koleur behouden, maar 'er even als nieuw uitzien.

Om dit te doen, moet men de *chitſen*, indien dezelve tot kleederen gemaakt zijn, als bij voorbeeld *mans-*, of *vrouwen japons*, *vrouwen rokken*, enz. los maaken, en indien 'er voering in zit, het zelve 'er uit neemen, als dan zet men het een nagt in ſchoon koud regenwater; 's morgens maakt men een vet zop van kookend water met witte *Spaanſe zeep*, dan doet men 'er de *chits* in, en laat dezelve daar zo lange in ſtaan, tot dat men de hitte van het water aan de handen kan verdraagen, dan moet men het ter deegen heen en weeder klenſen tot dat men ziet dat 'er de voornaamſte vuiligheid af is; maakt dan weeder een nieuw zop, en klenst 'er nog eens ter deegen het *chits* door, waar na men het zelve in ruim koud regen-waater moet zetten uit te trekken, men vervrischt dit water eens, en ſpoelt 'er de *chits* ter degen in uit; waar na men dezelve losjes uitwringt en ophangt te droogen; bijna droog zijnde, haalt men ze door eene zoort van ſtijfzel, op de volgende wijze bereid: Neemt tot ieder *mans-* of *vrouwen nagtrok* (of andere kleederen na deeze proportie gerekent), drie vierde pond *rijs*, laat die in ruim *water* twee uuren lang kooken, wringt dezelve, nog niet ten vollen koud geworden zijnde, door een doek, waar na men het met ſchoon *water* tot een bekwaame dikte verdunt, en 'er de *chits* doorhaalt, wel zorge draagende, dezelve voorts ter deegen te wrijven, op dat 'er geen klonters en oneffenheeden in blijven, dit verrigt zijnde, hangt men 't op te droogen; ſtok droog zijnde, klandert men het met een glaſen *glad-ſteen*, en de *chits* zal even zo fraai als nieuw zijn.

CHLIASMA, word een vogtige ſtooving aan 't een of ander deel van 's menſchen lighaam door verſtaan.

CHLORA, door VEGETIUS word dusdanig een middel genaamt, om zommige wonden vaardiglijk en zonder eenig ongemak te ſluiten.

CHLOROSIS, *Maagden-ziekte*; *Juffers-ziekte*. Zie aldaar.

CHOCOLADE; *Chocolade-koekjes*; zijn of bruine of rosagtige platte, ronde of vierkante koekjes, die uit de *Cacao-vrugt*, zonder of met *zuiker*, *vaniljes* en meer andere ſpecerijen bereid worden, en waar van men vervolgens met water of melk een heel aangenaame drank vervaardigt, die als *thee* of *coffij* warm gedronken, of ook als een *ſoupe* met witte *brood* of *biscuit*, die men daar in laat weeken, gegeeten of gedronken word. De *Americaanen*, die groote liefhebbers zijn van deeze drank, zijn ook zedert aloude tijden de uitvinders van dezelve, van welke 't de *Spanjaards* en vervolgens de andere *Europeaanen* het geleert hebben. (Zie CACAO-BOOM.)

Voor de beste *chocolade* houd men die, welke niet bitter nog al te zoet is, en voorts welruikend, hard en droog, bruin van koleur, en doorgebrooken, met witte ſtreepen als aderen doormengt. Deeze is eene voortreffelijke verſterking voor de maag en borst, en waar door de natuurlijke warmte herſtelt en bewaart word: Het is een uitneemend voedzel en een zalf der oude en zwakke menſchen; dient ook, maatig gebruikt, in teering en borstkwaalen; maar is voor de galagtige *complexien* niet voordeelig: Best word ze ook 's morgens of 's avonds gebruikt, en bij koel weer.

De *chocolade-koekjes*, worden op verſchillende wijze bereid en toegemaakt, als enkeld of t'zaamengeſteld; dat is, met of zonder zuiker en ſpecerijen: Veele agten de enkelde, daar nog zuiker nog ſpecerijen in zijn, voor de beste, óm redenen, 1. dat wanneer 'er niets onder de *chocolade* gemengt word, het welke de goede eigenſchappen van de *cakauw* zouw kunnen veranderen, dezelve alsdan zo gemaatigd is, dat hij in alle tijden en ouderdom, zo wel van zieke als gezonde en 't zij in de zomer of in de winter, veilig mag gebruikt worden, zonder 't minſte ongemak te vreezen; in tegendeel die geene, welke met *vanilje* en andere heete en ſcherpe ingredienten is vermengt, niet anders als ſchadelijk kan zijn, inzonderheid in de zomer, voor jonge lieden en heete drooge natuuren. 2. Dat indien men de *chocolade* zoet en met ſpecerijen begeert, men dan altijd bij het bereiden van de drank, de noodige zuiker en ſpecerijen 'er kan bijvoegen, en zodanige verandering naar zijn ſmaak daar in maaken kan, als men begeert; hebbende de *chocolade*, daar alleen *zuiker* en wat *caneel* bij gevoegt is, een genoegzaam voldoenende lieflijke geur en aangenaame ſmaak. Daar en boven kan men zodanige onvermengde *chocolade* ook veel goed koper verkrijgen of zelfs bereiden; wordende zodanige onvermengde *chocolade* veel op de *Franſche Americaanſche* Eilanden vervaardigt; en die dusdanig bereid is, draagt gewoonlijk de naam van *chocolade voor de gezondheid*.

Dog daar en tegen hebben de met zuiker en ſpece-

rijen te zaamengeſtelde *Chocolade-koekjes*, dat geene voor uit, dat men bij de bereiding van de *Chocolade* minder moeite en toeſtel heeft, als men dezelve zoet en geſpecerijd begeert; en dat als men geen tijd heeft, het zij op reis of anders, de *Chocolade* tot drank te bereiden, men 'er een van ongeveer een once zwaar kan op eeten, en daar een dronk wijn of eenig ander vogt op neemen, 't welke even zo kragtig voeden, en de maag verſterken zal, als of de *Chocolade* nat toebereid was.

De ingrediënten, die men onder de zaamengeſtelde *Chocolade-koekjes* gewoonlijk mengt; zijn *zuiker*, *vanilje*, *caneel*, *nagels* en *cardamome*, dog de drie eerſte zijn de voornaamſte, en wel inzonderheid, benevens de *zuiker*, de *vanilje*, die aan de *Chocolade* een aangenaame en verheevene ſmaak bijzet; hier aan volgt de *caneel*, die geen minder aangenaamheid geeft, en daar benevens met de aart en verſterkende kragt der *cakauw* veel over een komst heeft; de overige dingen zijn zo noodzaakelijk niet, maar worden 'er bij gedaan om de geur en ſmaak nog meer te verheffen en prikkelender te maaken, inzonderheid voor menſchen, die een ſcherpe kruidagtige ſmaak beminnen; dog het is beter, om dezelve geheel 'er uit te laaten, dewijl ze te veel verhitten. Daar zijn ook *Chocolade-maakers*, die, om te doen ſchijnen als of zij veel *vanilje* gebezigt hadden, 'er *peper*, *gengber* of andere ſcherpe dingen bijvoegen; maar dit deugt in het geheel niet, ten waare iemand zulks begeerde.

De *doſis* of *proportie* der ingredienten die men bij de *cakauw* tot *Chocolaade* koekjes gewoonlijk gebruikt, is tot een pond *cakauw*, drievierde of een heel pond *zuiker*, een, twee of meer *vaniljes-peulen*; *caneel* een drachma; *cardamome*, een half drachma, en *kruid-nagels*, een vierde drachma of 15 grein, dog elk kan van deeze dingen min of meer, of ook nog andere 'er bijvoegen, naar zijn eigen goed vinden.

Manier om de Chocolade-koekjes te bereiden.

Neemt twee pond beste *cakauw*, die van de ondeugende boonen en ander ontuig gezuivert zijn, en hoe verſcher hoe beeter, braad die in een ijzere ſchotel over een helder vuur, op de wijze als *coffij*, dezelve met een houten ſpatel geſtadig roerende en omkeerende, tot dat de boonen genoeg gebrant zijn, om haare ſchillen ligtelijk los te laaten; dog het welke gemakkelijker kan geſchieden in een ijzere bus die men met een dekzel ſluit, en door middel van een daar aan vast zijnde lange ſtok geduurig over 't vuur omdraajen kan; zodanig als de *coffij* ook veel gebrand word; de boonen gebrand zijnde, zuivert men ze met de handen, van de ſchillen; dog om dit ſchielijker te doen, zo gebruiken de chocolade-maakers een ander middel; ze ſpreiden de gebraaden warme boonen op een tafel over een laaken uit en rollen 'er met een ijzere rol overheen, waar door de ſchillen breeken en los gaan, die ze vervolgens in een van wilge rijsjes gemaakte wan zuiver uitwannen: De *kakauw* dan zuiver zijnde, braad men ze nog eens in de braad-pan, maar over een zagter vuur, dezelve geduurig keerende, tot dat de boonen alle even gelijk en genoeg gebrand zijn; 't welke men daar aan kent, als de ſmaak geurig en de koleur bruin maar niet zwart is; moetende niet te weinig nog ook te veel gebrand worden, want worden ze te weinig gebrand, zo behouden ze een zeekere rouwe onaangenaame ſmaak, en zijn ze te ſterk gebraaden of als verbrand, zo verkrijgen ze niet alleen een bittere en onaangenaame ſmaak, maar ze verliezen ook haare vettigheid, die een van haare beste eigenſchappen, en kragt uitmaakt.

De *cakauw* dan behoorlijk wel gebrand en gezuivert zijnde; doet men ze in een bekwaam groote metalen of ijzere vijzel, die men rondom met gloeijende koolen belegt, en men ſtampt de *cakauw* daar in dus warm omtrent drie uuren lang, tot dat hij wel fijn geſtampt en tot een pap geworden is; daar na doet men van de *zuiker* en ſpecerijen, die men daar in hebben wil, en voorheen heel fijn geſtooten en door een fijne teems tot een ontastbaar poeder gebragt zijn, bij lepels vol van tijd tot tijd daar in, en men mengt het al ſtampende onder malkander; wanneer het poeder dan altemaal 'er onder gemengt is, ſtampt men het nog een uur lang, om de maſſa heel fijn en wel gemengt te doen zijn.

Eindelijk de maſſa dus genoeg geſtampt zijnde, giet men dezelve warm in ronde of vierkante formtjes, van vertint ijzer-blik gemaakt, en zijnde met *amándel-olie* beſtreeken, tot koekjes; die men vervolgens laat koud en hard worden, en dan in ſchoon papier bewonden, in een doos op een drooge en zuivere plaats bewaart; wordende zodanig toebereide koekjes als dan *Chocolade*, of beter *Chocolade-koekjes* genaamt, dewijl de daar uit bereide drank ook de naam van *chocolade* draagt: Men kan de koekjes zo groot of klein, van twee, drie, vier, agt, en meer oncen maaken, als men begeert. Anderen doen de gebrande boonen, na dat ze ten grootſten deele in een vijzel fijn geſtooten zijn, op een groote wrijfſteen, die boven gloeijende koolen geplaatst is, om den deeg op het uiterſte fijn te wrijven, 't welke veel tot de deugd van de *chocolade* toebrengt; voegende dan de overige ingredienten, die zij 'er in hebben willen, op de ſteen daar bij; dog het kan genoeg zijn, dat men alleen de vijzel gebruikt; en men begrijpt ligtelijk, dat als men geen *zuiker* of ſpecerijen in de *chocolade* wil hebben, de gebrande *cakauw* alleen, tot een heel fijne maſſa geſtampt of gewreeven en vervolgens geformt word, als boven. Wil men de *chocolade* een rooder of bruiner koleur doen hebben, zo kan men een weinig heel fijn gepoeijerde *orleane* 'er meede onder mengen, gelijk de *Indianen* en *Spanjaards* veel doen. In plaats van de *cakauw* in een vijzel te ſtampen, zo legt men ze behoorlijk gebrand, en van de ſchillen gezuivert zijnde, op een glad gefleepen ijzeren plaat, en rold ze dan zo lange met een ijzeren rol, tot dat dezelve als dunne ſijroop is geworden, handelt 'er voorts meede als boven gezegt is; op deeze manier is het, dat dezelve 't meest in onze *Nederlanden* word vervaardigt.

Hoe men de Chocolade-drank toebereid.

Schoon dit bij veele bekent genoeg is, zullen we egter iets daarvan zeggen; dewijl de manieren van bereiding eenigzins verſchillende zijn: Men ſchrapt met een mes, of beter men raspt op een rasp zo veel van de *koekjes* af, als men begeert; bij voorbeeld vier groote eetlepels vol, (dat ongeveer een once bedraagt); men doet 't in een *chocolade-kan*, giet 'er ongeveer een vierde mengelen (zijnde 8 oncen) kookend *water* op, of anders *melk* naar begeeren, en roert het met de roer-ſtok braaf door malkander; dan zet men de kan op 't vuur, en zo dra het op komt, neemt men ze af, zijnde als dan gereed om te drinken; maar eer men 't in de kopjes ſchenkt, moet men telkens de *chocolade* met de roer-ſtok braaf roeren, zo dat ze niet anders als ſchuim ſchijnt te zijn. Om dezelve nog aangenaamer van geur en ſmaak te maaken,

ken, kan men 'er een lepel vol *water van oranje-bloeizel* of 1 á 2 druppels *tinctuur van amber*, voor het inſchenken bij roeren. Dit is de gewoonlijke manier van bereiding, der t'zaamengeſtelde *chocolade*; maar zijn de *koekjes* enkeld, te weeten zonder zuiker en ſpecerijen, dan geſchied de bereiding ook op dezelfde wijze; dog men voegt dan meesttijds wat *zuiker* en *caneel* bij de geraspte *chocolade*, naamelijk tot 4 lepels vol *chocolade*, 2 lepels vol beste *poeijer-zuiker*, (die omtrent zo zwaar weegen als de *chocolade*), en twee of drie vinger greepen heel fijn geſtootene en gezifte *caneel*; en wat men verder daar bij wil hebben.

Zommige bereiden de *chocolade* met een *versch eij*, het welke zij met de geraspte *chocolade* eerst in de kan, door middel van de roer-ſtok, wel vermengen; en alles tot de dikte van vloeijende honing maaken; daar vervolgens 't heete *water* of *melk* al roerende bij gegooten word; dienende het *eij* niet zo zeer om de *chocolade* voedzaamer te maaken, gelijk het in der daad meede doet, maar inzonderheid om de vette deelen van de *cakouw*, met de *waterdeelen* beter te doen vereenigen en te binden, 't welke de eigenſchap der eijeren is, en zonder 't welke de *chocolade* ook nooit zo wel ſchuimt.

Voor vette en ziekelijke menſchen, word 't beter geoordeelt, klaar water te neemen, of half water en half melk, dewijl de enkelde melk met de *chocolade* te ſterk voet; dog oude menſchen mogen wel melk gebruiken. Daar zijn 'er ook die de *chocolade* met witte *wijn* toebereiden, dog dit word egter zelden gedaan.

Ik moet hier bij aanmerken, dat men van onze zoete *amandelen*, door middel van dezelve te ſchillen, daar na in een vijzel met *zuiker* en heel fijn gepoeijerde *caneel* wel te ſtampen, en de pap dan met zoete *melk* over 't vuur te kooken, een drank kan bereiden, die men bij gebrek van de *chocolade* in deszelfs plaats drinkt, en die niet veel minder ſmaakend, gezond en verſterkend is; waar bij men nog, om de geur te verheffen, wat *water van oranje bloeijſel* of *amber*, enz. voegen kan. Zie verder onder AMANDEL en EMULSIE.

CHOCOLADE-BOONTJES, zie CACAO.

CHOES, zie GEBAK.

CHOLAGOGA; dus wierden van de Ouden die purgeermiddelen genaamt, welke de overvloedige gal uit 't ligchaam drijven, van zodanigen aart zijn de *rhabarber*, *mechoacanna*, *aloë*, *ſcammonium*, *pijp-caſſie*, enz.

CHOLEDOCHUS, dus noemt men dat geene, het welk de gal tot zig neemt, en dit word gemeenlijk en van de *galblaas*, en van de *gemeene gal-leider*, die tot in den *twaalfvingeren darm* loopt, gezegt.

CHOLERA. zie 't BORT.

CHOLERICUS, zie BILIOSUS.

CHOLOMA, *Cholosis*; is zo veel als eene verrekking of belemmering in de beweeging van 't een of ander lid; dog voornaamentlijk betekent het eene verſtuiking, of verrekking van de *ſchenkel-ſpiegel*, 't geen iemand noodwendig doet *hinken* of *kreupel gaan*.

CHONDRILLE; *Kondrille*; in 't latijn *Chondrilla*. Daar zijn zeer veele plantzoorten met de naam van *Chondrilla*, door verſchillige ſchrijvers beſtempelt; wij zullen eenige der voornaamſte zoorten, die men in de bloemtuinen zomtijds onderhoud, opnoemen, en haar cultuur kortelijk aanwijzen; dezelve zijn

1. De *Kondrille* met blauwe, incarnate of witte bloemen; *Chondrilla* II. DODONÆI; (*Lactuca foliis linearibus dentato-pinnatis, laciniis ſurſum dentatis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Hoog Duitschland*, *Zwitzerland*, *Frankrijk* en *Italien*. Daar is een meedezoort of verandering van, met breeder geſnippelde bladen en blauwe bloemen.

2. De *Kandiſche Kondrille* met geele bloemen en krom zaad; *Chondrilla cretica flore luteo*; (*Tragopogon calijcibus corolla brevioribus aculeatis, foliis pinnato-haſtatis*, LINN. *Spec Plant.*)

3. De *Kandiſche Kondrille*, met incarnate bloemen; *Chondrilla cretica flore incarnato*; (*Crepis foliis amplexicaulibus lanceolatis, omnibus dentatis radicalibus ſinuatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze beide zoorten groeijen in *Zuid-Frankrijk*, *Napels*, *Kandien*, enz., en zijn eenjaarig.

4. De *Kondrille* met fijn geſnippelde bladen, en kleine purperagtige bloemen; *Crupina*, *vulgo*; (*Centaurea calijcibus inermibus; ſquamis liniari-ſubulatis, foliis pinnatis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze zoort groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Napels*, enz. en is eenjaarig. Het zaad van deeze plant heeft een bijzondere ſpeculative eigenſchap, dat het naamelijk geroert wordende, geduurig agterwaarts kruipt, zo dat men 't ook bezwaarlijk, in een niet wel digt geflootene hand kan houden; maar het kruipt daar uit, door zeekere fijne haakjes, die het aan de einden der draatjes van het zaad heeft.

5. De *Berg-Kondrille* met lancen-formige fijn getande bladen, en purper-blauwe bloemen; *Chondrilla montana purpura-cærulea*; (*Prenanthes floſculis quinis foliis lanceolatis denticulatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Daar is een groote en kleiner zoort van, groeijende met de voorgaande in *Zwitzerland*, *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, enz. op de bergen.

6. De *Berg-Kondrille* met lange ſmalle bladen en purpere bloemen; *Chondrilla montana anguſtiſſimo folio*; (*Prenanthes foliis linearibus integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *Africaanſche Kondrille* met maankops-bladen en geele bloemen; *Chondrilla tingitana*, *floribus luteis*, *papaveris hortenſis folio*; (*Scorzonera foliis omnibus antrorſum dentato-ſinuatis amplexicaulibus*, LINN *Spec. Plant.*); groeit in *Barbarijen*, en is eenjaarig.

8. De *Wratten-Kondrille*, met geele bloemen, *Chondrilla verrucaria*, *vel Zazintha*; (*Lapſana calijcibus fructus toruloſis depreſſis obtuſis ſeſſilibus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Italien* en elders, en is eenjaarig.

9. De *Kondrille* met wollige cichoreij bladen, en groote geele bloemen; *Hieracium magnum Dalechampii*, *vulgo*; *Chondrilla* I. DODONÆI: (*Tragapogon calijcibus corolla brevioribus inermibus, foliis lijrato-ſinuatis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Spanjen*.

10. De *Veld-Kondrille* met rijsagtige takken en geele bloemen; *Cichorium ſijlvestre luteum* DODON.; (*Chondrilla*, LINN *Spec Plant. foliis radicalibus pinnatifidis, caulinis lanceolato-linearibus.*) Deeze groeit in *Hoog-Duitschland*, *Zwitzerland*, *Frankrijk*, enz. aan de kanten der akkers en elders.

Van deeze 10 zoorten worden voornamelijk de vier eerſten, wegens haare bloemen, in de bloemtuinen gekweekt; geſchiedende de voortkweeking der eenjaarige van alle deeze zoorten door het zaad, in het voorjaar; en van de langleevende door ſcheuring der wortel-ſpruiten, in dezelfde tijd, gelijk andere zaai- en plantgewaſſen.

CHONDROS; betekent zo veel als *Cartilago*; *Kraak-* of *Knor-been*.

CHONDROGENESIA; betekent volgens BOERHAVE eene verharding in de beweeglijke vaten van de *kraakbeenderen*- als bij voorbeeld zig de *aorta*, als meede andere

dere flag-aderen, insgelijks ook de *flok-darm*, zig verharden, en daar door tot haar gewoone werking magteloos worden.

CHONDROPHARIJNGÆI MUSCULI, dit zijn een aantal van vezelen of spierige draaden, die van de eerste kraakbeenige ringen der *lugt-pijp* ontstaande, in den *flok-darm* hun einde neemen.

CHONDROSIJNDESMOSIS, dus noemt GALENUS zulke *beenderen*, die door *kraak-beenderen* verbonden worden, onder deezen telt men de lighaamen van de *wervel-beenderen*, enz.

CHONDROSIJNDESMUS, betekent zo veel als *ligamentum cartilagineum*, of een *kraakbeenige band*.

CHORDA; Dit woord heeft twee betekenissen; als ten eersten verstaat men 'er een *pees*, *zenuw* of *trekker* door; dus zegt men bij voorbeeld *Chorda achillis*, om de grootste en sterkste *trekker* die aan het been zit te betekenen. Ten tweeden is *Chorda* zo veel als een *snaar* op een *viool*, *violoncel* of eenig ander instrument.

CHORDA SPERMATICA; is dat streng, 't welke bij de mannen, uit zaad-vaten is te zamen geweeven, en bestaande 1. uit eene in veele takken verstrooide flag-ader, welke takken weder te zaamen loopen en zig vereenigen; en ten tweeden uit een te zamen groeijende bloed-ader, wiens takken uitzwellen en krampagtig worden, zo dat deezen wel voornaamentlijk het *weefzel der zaad-vaten* (*corpus varicosum*) uitmaaken, en te zaamen het *wijnranks-gelijke wezen* (*corpus pampiniforme*) vormen; waar bij nog koomt het *zaad afleidende vat* (*vas deferens*) 't welk het zaad in de ballen bereid; alle deeze vaten zijn door een tralieagtige of celswijze zelfstandigheid aan malkanderen gehegt, waarom dan de *scheede-rok* (*tunica vaginalis*) gevoerd zit; hier komt meede nog bij den *opligtenden bal-spier* (*musculus cremaster.*) Deeze streng gaat door de ring (*annulus*) tot onder aan den buik.

CHORDA TIJMPANI; is die *zenuw* welke dwars door den *gehoor-trommel*, over de lange steel van 't *aambeelds-beentje* heenen loopt; het geluid door zijne zittering of trilling onderhoud, en uit eenige draaden van de harde *gehoor-zenuw*, en eenige vaatjes van de *onderkakenbeens-zenuw* is te zaamen gegroeid; dusdanige trillende *zenuw-draaden* (*Chordæ sonoræ*) zijn meede uitgerekt in de omtrekken der gehoorbuis te vinden.

CHORDÆ, dusdanig worden ook de *Darmen* genaamt. Zie op DARMEN.

CHORDAPSUS, zie KRONKEL-DARM.

CHORION; betekent in de Kruidkunde het buitenvlies der vrugten of zaaden.

CHORION, zie CHAMISIA FOETUS.

CHOROIDEA TUNICA, zie OOG.

CHOSOOL, zie ARECA.

CHOUAN; dit is een zoort van vreemd zaad, dat veel naar het *wormzaad* (*semen cinæ*) gelijkt, maar wat grooter, en geelagtig-groen is, hebbende een iets rijnsagtigen smaak; het word uit de *Levant* gebragt, maar is hier te lande zeldzaam; men gebruikt het hooftzaakelijk met 't *autour-zaad*, dat insgelijks een vreemd bij ons onbekend zaad is, tot het bereiden van de *carmin*.

CHRISTI MANUS; deeze naam draagt de *gepaarlde zuiker* (*sacharum perlatum*), die thans weinig in gebruik is.

CHRISTOFFELS-KRUID; *Swart-wortel*; in 't latijn *Christophoriana* DODONÆI; *Aconitum bacciferum*, *vel racemosum*; (*Actæa racemo ovato, fructibusque baccatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Dit gewas schiet dunne getakte stengen op, van anderhalf tot twee voeten hoogte, waar aan en ook uit de wortel, bladen groeijen aan lange steelen, uit driemaal bij driën, aan bijzondere steeltjes zittende bladjes bestaande, die gekartelt en witagtig-groen zijn; uit de bovenste oxels der bladen koomen kleine witte vierbladige bloemen in trosjes voort, waar na eijronde besiën volgen, die met het rijpen zwart worden, en aan de eene zijde een lange streep of voor hebben; vertoonende de besiën een kleine druivetros.

Plaats. Dit gewas word gevonden in *Hoog-Duitschland* op bosch- en bergagtige plaatzen, inzonderheid omtrent de *Donauw*, *Rhijn* en *Moesel*.

Eigenschappen. Het is een vergiftig, of ten minsten zeer schaadelijk kruid, gelijk de *wolfs-wortel*, inwendig genoomen; maar men zegt, dat het uitwendig dienstig is tegen schurft, ruidigheid en ongedierte, als men 'er een wasseching van kookt, of een zalf van maakt.

Daar zijn ook nog verscheide vreemde meede-zoorten van, die ten deele onder dit geslagt, en ten deele onder de *Aralia* gerekent worden. Zie LINN. *Spec. Plant.*

CHRISTOPHORIANA, zie CHRISTOFFELS-KRUID.

CHRISTUS-OOGEN, zie HABIKS-KRUID, LIJCHNUS en STERRE-KRUID.

CHROMATISMUS; dus word die kunst genaamt, om ergens een gevoeglijke verf aan meede te deelen.

CHRONICUS; ook *Chronius* en *Polijchronius*, betekent zo veel als langduurig, ten aanzien van ziektens; dus is men gewoon *morbi chronici* zulke ziektens te noemen, die lange duuren, als bij voorbeeld, de *steen*, *scheurbuit*, de *schurft*, de *teering*, enz.; wanneer eene ziekte over de 60 dagen duurt, zo verkrijgt dezelve de naam van langduurig.

CHRONOLOGIE, of *Tijdrekenkunde*; is die weetenschap, welke van de naukeurige verdeeling des tijds, inzonderheid van de verscheiden beginzels der dagen, maanden en jaaren, ook grootere en kleindere verdeelingen, enz. handelt.

CHROS; dus worden alle de vleeschagtige deelen aan het menschelijke lighaam genaamt, waar onder de huid, spieren, vliezen, en ingewanden begreepen worden.

CHRIJSALIS; dus word die huid van een *rups* genaamt, die zij aflegt van gedaante verwisselende, en in een *pop* veranderende.

CHRIJSANTHEMUM; *Krijsanthenum*; *Koe-oog*; in 't latijn *Crijsanthemum*, gelijk gemeld is. Veele planten zijn 'er die deeze naam draagen, zo wel *Europeësche* als vreemde, dog waar van veele door andere Botanisten tot andere geslagten gereekent worden, en andere naamen voeren. Wij zullen maar van eenige der bekentste zoorten, hier melding doen, en die veeltijds in de bloemtuinen gekweekt worden.

1. De *gemeene akker-Krijsanthemum* anders *Vokelaar*, of *Ganzebloem* genaamt, in 't latijn *Crijsanthemum* DODON. (*Crhijsanthemum foliis amplexicaulibus, superne laciniatis, inferne dentato-serratis*, LINN. *Species Plantarum*), Deeze groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, enz. in en naast de akkers; schiet verscheidene steelen uit, van drie of vier voeten hoogte; de bladen zijn niet ongelijk aan die van het *moeder-kruid*; de bloem is rond, gestraalt, en bestaat uit een meenigte bloemtjes, die door een schitterende, goud geele koleur gezoomt zijn, en niet onaangenaam van reuk is, en door een schubagtige kelk word ondersteunt; deeze bloem afvallende, volgen

'er

'er hoekige zaaden, die geſtreept zijn; de wortel is houtig en met vezelen bezet; deeze plant die eenjaarig is, bevat veel olie en wezentlijk zout in zig, en dezelve heeft een afveegende, openende en wondheelende kragt.

2. De *Kandiſche Krijſanthemum*, met enkelde en dubbelde witte, geele en geel- en wit-bonte bloemen: *Crijſanthemum creticum*; (*Chriſanthemum foliis pinnatifidis inciſis extrorſum latioribus*, LINN. *Spec. Plant.*) Groeit in *Sicilien*, *Kandien*, enz. en is eenjaarig. Daar is eene verandering van, met enkelde of dubbelde pijpjes-bloemen.

3. De *Portugeeſche Krijſanthemum*; *Chrijſanthemum conijzoides Luſitanicum*; (*Buphtalmum calijcibus obtuſe foliosis ſeſſilibus axillaribus*, *foliis oblongis obtuſis*, LINN. *Spec. Plant.*) Groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Portugal*, en *Kandia*, en is eenjaarig.

De tweede en derde zoorten worden in de bloemtuinen gekweekt, dog inzonderheid veel de tweede dubbelde zoort, die een goede vertooning maakt. Men kweekt ze van het zaad, dat men in het voorjaar, in een maar weinig warme broei-bak, of ook in de koude grond op een warme plaats zaait, en de jonge planten daar na verplant, waar men zulks begeert; of men zaait het zaad in kuiltjes, eenige korrels bij malkanderen, ter plaatze daar het zal blijven doorgroeijen, dewijl deeze gewaſſen bij ons niet bezwaarlijk groeijen willen. Het zaad moet men altijd uit de fraaiſte dubbelde bloemen winnen; hoewel daar uit ook doorgaans zo wel enkelde als dubbelde bloemen voortkoomen.

CHRIJSANTHEMUM BIDENS, zie ACMELLA.

CHRIJSANTHEMUM LATIFOLIUM, dus word de *Calendula* of *Goud-bloem* ook genaamt.

CHRIJSANTHEMUM OSTEOSPERMUM, ook *Chrijſanthemoides*, is de *Oſteoſpermum*. Zie aldaar.

CHRIJSE; deeze naam draagt een pleiſter, die tegens het bloeden der wonden gebruikt word.

CHRIJSITIS; *Goud-geel*, al 't geen dat een goudgeelige koleur heeft.

CHRIJSOBALANUS LINNÆI; *Icaco*; *Americaanſche Mijrabolaan-boom*; is een zoort van *Americaanſche pruimboom*, welkers vrugten veel overeenkomst hebben met onze *damas-pruimen*, en anders ook de naam van *Anſe-pruimen* draagen; men heeft 'er verſcheiderhande koleuren van, als purperverwige, roodagtige, zwarte, geele en geelagtige, en men zegt, dat 'er de Wilden veel werks van maaken, en dezelve in de tijd, dat ze rijp worden, zorgvuldig voor het wegrooven van de nabuuren bewaaren. De boom heeft bladen, die naar die van de *eschboom* gelijken, en word in verſcheidene van de heetſte plaatzen van *America* gevonden, inzonderheid in *Suriname*, *Berbice*, *Jamaica*, *Braſil*, en elders.

CHRIJSO-CHOLCOS, is het *geel koper*. Zie KOPER.

CHRIJSOCOLLA; is een zoort van groene aarde, die in de mijnen gevonden, en de *Hongariſche* voor de beste geagt word; zie BERG-GROEN. De naam van *Chrijſocolla* word ook gegeeven aan een mijn-ſtoffe, daar de *borax* uit gemaakt word, en ook aan de *borax* zelven, om dat de naam van *Chrijſocolla* zo veel beteken als *goud-lijm*, en de *borax* tot het ſmelten en ſolideeren des gouds van de Goudſmits gebezigt word.

CHRIJSOCOME; *Gulden Linaria*, of *Gulden Vlaskruid*; in 't latijn *Coma aurea*; *Conijza linariæ folio*; twee zoorten worden hier van hooftzaakelijk in de tuinen gekweekt, als

1. De *gemeene Chrijſocome*; (*Chrijſocoma herbacea*, *foliis linearibus glabris*, *calijcibus laxis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze zoort heeft ſmalle gladde lijnkruids-bladen, en geele bladelooze bloemen in trosjes, op dunne ſtengen van anderhalf voet hoog; groeit natuurlijk in *Boheemen*, *Oostenrijk*, en meer andere warme gewesten van *Duitschland*.

2. De *Moscoviſche Chrijſocome*; (*Chrijſocoma herbacea paniculata*, *foliis lanceolatis trinerviis punctatis nudis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Deeze heeft breeder bladen met drie zenuwen, en van beneden geſtippelt; hier zijn twee zoorten van, als eene zonder, en eene met bloem-bladen of ſtraalen; groeit in *Moscovien*, *Siberien*, enz., dog is hier te lande nog niet zeer bekent. De eerſte zoort word dikwils bij ons in de bloem-tuinen gekweekt en voortgeteelt, het welke ligtelijk geſchied door ſcheuring der wortel-ſpruiten.

Daar zijn ook nog drie vreemde heesteragtige zoorten van, die natuurlijk in *Ethiopien* groeijen. Zie LINN. *Spec. Plant.*

CHRIJSOGONUM LINNÆI; is een Planten-geſlagt, zijnde een aart van *Chrijſanthemum*, waar van men twee zoorten heeft, de eene in *Virginien*, en de andere in *Peru* groeijende.

CHRIJSOLIJT; in 't latijn *Chrijſolijthus*; is een goud-geel, met een groene weerſchijn, hard en doorſchijnend edelgeſteente, die bij veelen voor een *Weſterſche Topaas* genoomen word: De fraaiſte en ſchoonſte *Chrijſolijten* koomen uit verſcheidene plaatzen van de *Oost-Indien* en *Ethiopien*, als meede uit *Boheemen*; de meest geagtſte deezer ſteenen zijn helder-geel, met een kleine flikkering van groene weerſchijn, dog hoe meer het groen de overhand heeft, hoe minder de ſteen in waarde en agting is; deeze ſteenen worden gewoonlijk knopsgewijze geſleepen.

CHRIJSOPHILLUM, zie CAINITO.

CHRIJSOPLENIUM, zie SAXIFRAGE (GULDEN-).

CHRIJSOPOEIA; dus word die gewaande en ingebeelde kunst genaamt, welke leeraart, om uit een onrijp metaal, door middel van de *Philoſophiſche Mercurius*, het regte goud te maaken.

CHRIJSOPRAAS; in 't latijn *Chrijſopraſius*, is een zoort van *Chrijſolijt*, dog groender van koleur, en ook niet zo doorſchijnende; zomtijds heeft dezelve ook roode, witte en zwarte vlekken, die meede enkeld met goude ſtippen gemengelt zijn.

CHRIJSULCA AQUA; *Scheid-water*; deeze naam draagt de *geest van koperrood*; wordende gebruikt, om het goud van het nog bij zig hebbend *zilver* te zuiveren, losſende zig het zilver volkoomen in dit vogt op, en het *goud*, dat door 't zuur niet kan ontbonden worden, blijft in zijn weezen.

CHIJBUR; dusdanig word door THEOPH. PARACELSUS de *zwavel* genaamt.

CHIJL, in het latijn *Chijlus*; is dat *vogt of voedend zap* in 's menſchen lighaam, 't welk 't eerst in den *twaalfvingerigen darm* word bereid, en eigentlijk niet anders is, dan een verbetert vogt, waar in de *lugt*, het *voedzel-zap* van *ſpijs* en *drank*, het *maagen-zap*, tweederlei *gallen*, voorts de *klier-* en *zenuw-zappen* onder malkanderen vereenigt zijn; de koleur van dit vogt is wit, wordende zulks te weege gebragt door de vereeniging der olieagtige of vette deelen met de wateragtige; deszelfs dikte is ook zeer onderſcheiden, want in de maag zijnde, is het dik of brijagtig, dog in de melk-va-

ten koomende, vloeibaar; wanneer de *chijl* zig nog in de ingewanden bevind, is die met onzuiverheden gemengt, dog op weg na de bloedvaten zijnde, of reede daar in uitgeſtort, is het van alle onreinheden gezuivert; wordende deszelfs vette gedeelte met het bloed vermengt, en ook zelfs in bloed verandert.

In 't algemeen word ook door *chijl* het dik en voedende zap in *dieren* verſtaan.

CHIJLBEREIDENDE WERKTUIGEN; in 't latijn *Chijlopoietica Organa*; zijn die werktuigen, welke behulpzaam zijn, om den *chijl* te bereiden; onder deezen word voornaamelijk den *twaalf-vingerigen-darm* gerekent; dewijl deeze door inmenging van de *galle* en het *alvleesch-zap*, het vogt dat zig uit de *maag* hier bij voegt, dusdanig verandert, dat het door de *chijl-buizen*, die in deeze darm hun begin neemen, verders na 't bloed, en voorts tot voeding van het geheele lighaam door gevoert word.

CHIJLIFICATIO; wordende ook *Concoctio*, en *Digeſtio prima* genaamt; is de *kooking der ſpijzen in de maag*; wordende hier door de genuttigde ſpijzen, tot een melkig of voedend zap, en een bekwaame *chijl* bereid.

CHIJLISMA; dus pleeg men 't uitgedrukte zap van het een of ander kruidgewas te noemen.

CHIJLOPOEISIS; hier word die werking der natuure door verſtaan, welke tot het bereiden des *chijls* vereischt word.

CHIJLOSUS FLUXUS, zie SPIJS-LOOP.

CHIJLVOERENDE VATEN; in 't latijn *Chijlifera vaſa*, zijn die dunne buiſen, welke uit de inwendige vlakte der *dunne darmen* ontſtaan, en door het *darm-ſcheil* heen geleid worden. De *Chijlvoerende vaten*, die van de eerſte order genaamt worden, zijn 'er zeer menigvuldig en van een zagte zelfſtandigheid, tot dat ze aan de *klieren* van het *darm-ſcheil* geraaken: Van de *Chijlvoerende vaten* der tweede order zijn 'er minder in getal, en dezelve zijn ook veel grooter; deeze eindigen in de *lendenzak* (*cisterna lumbaris*).

CHIJMIE; *Schei-kunde*; *Stof-ſchei-kunde*; in 't latijn *Chijmia*. Deeze wetenſchap word van de verſchillige Schrijvers eenigzins verſchillende bepaalt; volgens NEUMAN, is het een konst, welke de manier aantoont, op wat wijze alle door de natuur gemengde en te zaamen geſtelde lighaamen in haare beſtaan-deelen gedeelt en opgelost, en de uit elkander gezette deelen wederom tot diergelijke lighaamen te zaamen geſtelt en vereenigt, ook veele nieuwe dingen, die de natuur niet kan uitwerken, voortgebragt kunnen worden. De *Chijmie* draagt ook nog verſcheidene andere naamen; als 1. de *Spagijriſche konst*, uit 't grieks afkoomende, dat ſcheiden en weder te zaamen voegen betekent, dewijl haar edelſte werk daar in beſtaat; 2. de *Pijrotechniſche konst*, welk zo veel beteekent, als een konst, die door middel van het vuur uitgevoert word; 3. de *Hermetiſche konst*, dewijl HERMES de *Egijptenaar*, voor de uitvinder van deeze konst gehouden word; 4. de *Alchijmie* of *Alchijmiſtiſche konst*, naar de ſpreekwijze der *Arabiers*, die, als ze iets groots of treffelijks willen aantoonen, 'er het woordje *Al* voorzetten; hoewel men deeze naam meest aan die konst gegeven heeft, die de onvolkomene metalen in volkomener leert veranderen.

De *Chimie* word weder onderſcheiden in 6 zoorten, naar de zaaken waar meede ze zig hooftzaakelijk bemoeit, als in

1. De *Phijſicaalſche* of *Natuurkundige Chijmie*, waar door de natuurlijke lighaamen en de beginzelen daar ze uit beſtaan, onderzogt worden.

2. De *Medecijnſche* of *Pharmaceutiſche Chijmie*, welke de genees-middelen leert bereiden.

3. De *Metallurgiſche Chijmie*, welke zig met de metaalen en mineralien bemoeit, dezelve leert ſmelten, in 't klein te probeeren, en van vreemde lighaamen te ſcheiden, enz.

4. De *Mechaniſche Chijmie*, die zig het verſte uitſtrekt, en haare betrekking hooftzakelijk op de konſten heeft, en onder andere in de glasmaakerij, verf- en ſchilder-konſt, en nog veel meer andere nuttigheeden aanbrengt.

5. De *Huishoudelijke Chijmie*, welke de konst bevat om veelerleij zappen door de gesting, als meede het gemeene zout te bereiden; dat met de bezondere namen *Zijmotechnia* en *Halotechnia* of *Halurgia* benaamt word.

6. De *veranderende Chijmie* of *Alchijmia*, welke leert de onvolkomene metaalen volkoomener te maaken.

De onderwerpen, daar de *Chijmie* meede omgaat, zijn alle gemengde lighaamen, uit de drie rijken der natuur, als uit het *minaraliſche*, *planten-* en *dieren-rijk*, of 't zijn ten minſten deelen van dezelve.

CHIJMICA; zijn geneesmiddelen, of andere dingen, die door de kunst der *Chijmie* bereid worden.

CHIJMUS; dit woord betekent zo veel als een *zap*, 't welk tot de dikte van een moes of pap is gekookt; en dus wil *Chijmus* het zelfde als *Chijlus* zeggen; nogthans vind men Schrijvers, die hier in onderſcheid ſtellen, en eigentlijk *Chijmus* noemen, het vermoogen om te ſmaaken, of wel eigentlijk die ſmaak, welke in de *dieren* en *planten* huisvest; dog *Chijlus* noemen zij het dikke moes, waar in zig de ſmaak bevind. V. D. LINDEN is van gedagten, dat de *Chijmus* het beste gedeelte van de *Chijl* is.

CHIJTLON; hier word eene zalving of begieting van olie met water door verſtaan.

CIBOLLE, of *Ciboule*; deeze naam draagen wel alle gemeene *Ajuins* of *Ziepels* op zommige plaatzen, maar op andere plaatzen verſtaat men daar door de *lange ajuin* of *ziepels*, die 's winters in de opene grond kunnen overblijven, en vroeg in 't voorjaar nieuwe bladen uitſchieten, waar van men in de keuken gebruik maakt; in 't latijn word ze genaamt *Cepa oblonga*, DODONÆI; (*Allium ſcapo nudo folia adæquante*, *foliis teretibus ventricoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

CICATRISANS, *Cicatriſantia*, ook *Epulotica*, dusdanig worden zulke geneesmiddelen genaamt, die gebruikt worden, om een wonde te ſluiten, en 'er een lidteken aan te verwekken.

CICATRIX, zie LIDTEKEN.

CICERS; *Gehoekte Cicers*; *Spaanſche Erwten*, in't latijn *Cicer*; *Cicer ſativum*, *vel arietenum*; (*Cicer foliis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas ſchiet uit de wortel dunne houtagtige, iets hairige ſtengen op, met veele zijdtakken, aan welke gevederde bladen voortkoomen, uit veele kleine rondom gekertelde bladjes beſtaande, die aan een middelribbe tegens malkanderen over zitten; de bloemen, die vlinter-formig en purperagtig of wit zijn, koomen enkeld uit de oxels der bladen, aan lange krom-geboogene ſteeltjes voort, waar na kleine korte opgeblaazene peulen volgen, die twee of driehoekige zaaden of

cicers

cicers in zig bevatten, welke rijp zijnde wit zijn; maar men heeft 'er zoorten van, die roodagtig, rood of zwart worden.

Plaats. De *cicers* groeijen natuurlijk in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen*, en elders, tusschen de graanvrugten; worden in die landschappen ook veel in de velden gebouwt, om ze tot spijze te gebruiken, gelijk bij ons de erwten. Men zaait ze op akkers, op diergelijke wijze als de *linsen*.

Eigenschappen. De *cicers* hebben eene verweekende, verzagtende, zuiverende, pis- en steendrijvende kragt, en men prijst het afkookzel daar van inzonderheid zeer tegen de graveel en steensmerten; dog ze worden meest uitwendig gebruikt in pappen, te weeten het meel daar van, tegen invreetende gezweeren, kanker, schurft en korsten of rooven. Als men ze brand gelijk *coffijboonen*, en 'er op dezelfde wijze een drank van maakt, komt die in smaak veel over een met de coffij-drank, en word ook veeltijds van de gemeene menschen in deszelfs plaats gedronken: Ook vervalschen de kleine winkeliers zomtijds de gemaalen coffij daar meede. De gebrande *cicers* worden ook wel van de kinderen en ouder menschen aldus gebraaden, gegeeten, gelijk anders wel met de erwten of veld-boonen geschied.

Daar zijn nog meer zoorten van planten, die den naam van *cicers*, of *wilde cicers* bij de botanische schrijvers draagen; zie daar van, onder ASTRAGALUS en STALKRUID.

CICER SIJLVESTRE, zie ASTRAGALUS.

CICHOREIJ; *Cichoreij-wortel*; in 't latijn *Cichorium* of *Cichorea*; *Intijbus silvestris*; *Solsequium*; deeze word ook dikwils *Suikerij-wortel* genaamt, maar dit is een verbasterde naam, want de regte *Suikerij-wortel*, is een geheel andere plant. Daar zijn twee zoorten van; als

1. De *gemeene wilde Cichoreij*, met blauwe, roose roode of witte bloemen; *Cichorium silvestre* DODONÆI; (*Cichorium caule simplici, foliis dentato-sinuatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Van deeze is 'er eene verandering, die zwart of donkerrood gevlakte blaaden heeft; als meede een andere met smaller bladen.

2. De *doornige Cichoreij*; *Cichorium spinosum*; (*Cichorium caule dichotomo spinoso*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort van *Cichoreij*, heeft langwerpige smalle gesnippelde bladen, waar tusschen een ronde holle steng uitschiet, die boven in zijdtakken verdeelt is, met bladen die na bovenwaarts geduurig kleinder worden en minder gesnippelt zijn, in welkers oxelen schoone veelbladige als dubbelde bloemen, verscheidene bij malkanderen voortkoomen, die heel digt aan de steng of takken zitten, en meesttijds schoon blauw zijn; dog men vind ook veranderingen, met witte of roosenkoleurige bloemen; aan welke bloemen witte hoekige zaaden in een huisje voortkoomen: De wortel is lang en een vinger, min of meer dik, en de geheele plant is bitter van smaak, en geeft een melkagtig zap van zig, als ze gekwetst word.

De tweede zoort groeit heesteragtig, met cichoreijagtige diep gesneedene, dog wat kleinder en dikker bladen, aan korte, teegens de aarde geboogene stengen, die met veele witte doornen bezet zijn, tusschen welke, schoone hemels-blauwe bloemen voortkoomen, van gedaante gelijk die van de gemeene *cichoreij*, na welke ook diergelijk zaad volgt.

Plaats. De eerste *gemeene zoort* groeit natuurlijk in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk* en elders, naast de wegen, akkers en op andere zandagtige plaatzen. De tweede *doornige cichoreij*, word gevonden in *Sicilien* en *Kandien*, op zand- en heuvelagtige plaatzen, inzonderheid omtrent de zee. Men kweekt ze bij ons en elders in de tuinen, de eerste zoort in de moes-tuinen voor het keuken- en medicinaal gebruik, maar de tweede in de bloem-tuinen: De eerste zoort is twee en meerjaarig, maar de tweede eenjaarig.

Kweeking. Men zaait de gemeene *cichoreij*, tegens het midden van *Junij*, en niet vroeger, om dat de vroeger gezaaide, meesttijds in dat jaar nog in zaad opschiet, waar door zo wel de wortelen als bladen, tot 't volgende wintergebruik in de keuken onbekwaam worden: Men zaait ze op een bedde, in een goede, losse, diep geroerde, dog best wat zandagtige grond, niet al te digt; of te dik opkomende, moet men ze verdunnen, zo dat de planten vier en vijf vingerbreed van elkanderen staan, waar door de wortelen dikker en sterker worden, en men moet het wieden van tijd tot tijd niet verzuimen. In het najaar, tegen dat de vorst aankoomt, graaft men de wortelen uit de grond, en legt dezelve, naar dat de bladen 'er afgesneeden zijn, laags-wijze in zand op een hoop in 't rond, nu een laag vogtig zand, en dan weer een laag wortelen, digt aan malkanderen; zo dat de wortelen 'er van vooren maar uit kijken, gelijk men met de *schorzeneeren* en andere wortelen doet, zo zullen ze op 't nieuws bladen spruiten, die geel, malsch of zagt en weinig bitter zullen zijn, om ze tot salade, gelijk *endivie* te gebruiken; maar de kelder of plaats daar men ze legt, moet donker en niet lugtig zijn, anders worden de nieuwe bladen groen en blijven bitter: Dog men kan ze ook in de grond laaten staan, en daar in, in het najaar of winter, geele bladen doen voortbrengen, door middel van de wortelen, na dat de oude bladen kort afgesneeden zijn, met verse lange stroo-agtige paardemest of maar met los verwart stroo, te overdekken; want hier onder zullen ze nieuwe geele bladen spruiten, tot 't gemelde gebruik dienstig; dog men doet beeter, dat men eerst takkige rijzen, bij voorbeeld erwte-rijzen op 't bedde legt, of anders stokken of houten, dwars- en kruiswijze over malkander daar op legt, op dat ze de mest niet of weinig raaken; dat veel zindelijker is, en de blaaden niet naar de mest doet smaaken: Of men kan 'er ook een zoort van laage broei-bak over zetten, die men met planken of houtene luiken overdekt en dezelve met verse lange paardemest, tamelijk dik bedekt en rondom bestopt, zo zullen de wortelen insgelijks daar onder spruiten, en de bladen geel worden. Dus kan men ze ook in een min of meer groote, houten, vierkante kas, van ongeveer drie voeten hoogte, die men ergens op een warme plaats binnens huis gezet, en tot ruim op de helfte met vogtig zand gevult heeft, in de winter digt aan malkanderen planten; de kas vervolgens met een houten dekzel digt sluitende, zo zullen de wortelen insgelijks geele bladen spruiten. Men kan deeze geele bladen, twee of driemaal kort bij de wortel afsnijden, spruitende de wortelen t'elkens weder nieuwe bladen uit, dog de eerste reis de meeste en grootste; maar men moet niet verzuimen om 't zand als het droog word, te bevogtigen.

Om zaad van de *cichoreij* te winnen, plant men in het voorjaar de wortelen, als men 'er geene in de grond heeft laaten staan, (want ze de winter-koude wel kunnen doorstaan), op een bedde inreijen, op een halve voet afstand van elkander; zo zullen ze opschieten en in de nazomer zaad voortbrengen, dat men inzamelt, zuivert en bewaart, gelijk het *endivie-zaad*.

De tweede *doornige cichoreij*, die men alleen in de bloemtuinen plant, word meede gekweekt door het zaad, dat men in *April* in een niet te warm zijnde broei-bak zaait, en de jonge planten daar na verplant, daar men begeert: Of men kan het zaad ook in kuiltjes zaaijen, eenige korrels bij malkanderen, ter plaatze daar het zal blijven doorgroeijen, zonder het te verplanten.

Eigenſchappen. Dit gewas heeft een verkoelende, opennende, zuiverende, pisdrijvende, maag-, hert-, lever-, en hooft-verſterkende kragt, en is zeer dienſtig voor hijpochondrie, melancolie, geele en andere ziektens, die uit verhitte en verſtopte ingewanden, of uit een bedorvene gal en bloed voortkoomen; als inwendige ontſteekingen, uitteerende koorts, waterzugt, geduurige koortzen, enz. en is geen van de minſten in de gemelde en andere gebreken: Men maakt tot dien einde afkookzels van de wortels en bladen; dog 't afkookzel verliest door 't kooken veel van zijn kragt; ook word de wortel veel in *zuiker* geconfijt, of men maakt 'er zo wel als uit de bloemen *conſerf* van; ook word in de Apotheeken een *ſijroop* van de *Cichoreij* bereid, met of zonder *rhabarber*, als meede een gedistilleert *water*, dat in 't bezondere zeer gepreezen word in de leverloop, 6 à 8 oncen daar van 's morgens ingenoomen; het zaad is een van de IV zogenaamde *kleine verkoelende zaaden*, welke zijn, die van de *Cichoreij*, *endivie*, *latouw* en *porcelein*; worden de tot verkoelende *emulſien* gebruikt.

In de keuken word de gekookte wortel in ſoupen, of koud als ſalaade gegeten, dog wegens haare bitteragtigheid egter zelden; maar de geel of witgemaakte bladen zijn van veel meer gebruik, die als *endivie* met *boomolie* en *azijn* gegeeten worden, en een gezonde en ſmakelijke ſalaade uitmaaken. Geen onaardig aanzien hebben de met *olie* en *azijn*, tot ſalaade toebereide gevlekte *Cichoreij-bladen*, ziende 'er aldus uit, als of ze met bloed of een roode verf beſproeit waaren.

CICHORIUM BULBOSUM; is een zoort van *Taraxicum* of *Chondrille*, met bolagtige wortelen; in *Zuid-Frankrijk* groeijende.

CICHORIUM VERUCOSUM; is de *Wratten-chondrille*. Zie CHONDRILLE.

CICINDULA; *Lampijris*; *Noctiluca*; *Nitedula*; *Vermiculus S. Johannis*; is een kleine ronde kever, die aan zijn onderlijf een plek of ſtip heeft, die even als *Phosphorus*, met een flikkerende, glinſterende en in het donkere ligtende ſtoffe, zo lang hij leeft, bezet is; dezelfde eigenſchap heeft meede het *wormtje*, waar uit dit *kevertje* door gedaante-verwiſſeling ontſtaat. Men ziet ze in *Duitschland*, omtrent *St. Jan*, s avonds veel in 't donker vliegen, even als een vliegende vuurvonk vertoonende.

CICURES PLANTÆ; betekent in de Kruidkunde zodanige planten, die wel niet bij ons van zelfs in 't wilde groeijen, maar egter die eens in de tuin gebragt zijnde, ligtelijk gekweekt en vermeerdert worden, en onze winterkoude kunnen verduuren.

CICUTA, zie DOLLE-KERVEL en SCHEERLING.

CICUTARIA BULBOSA, zie AARD-NOOTEN.

CICUTARIA FATUA, zie SCHEERLING.

CICUTARIA MAJOR VULGARIS, zie SCHEERLING.

CICUTARIA ODORATA, zie KERVEL (SPAANSCHE).

CICUTARIA PETROSELINO SIMILIS, zie SCHEERLING.

CICUTARIA PALUSTRIS TENUIFOLIA, zie EPPE (WATER-).

CICUTARIA VULGARIS, zie SCHEERLING.

CIDER, is een drank uit *appelen* bereid. Zie APPEL- en PEER-BOOM.

CILIA, zie HAIREN DER OOG-LEDEN.

CILIATUS; *Gewenkbrauwt*; is een ſpreek-manier der Kruidkunde, waar door verſtaan word, als de bladen of andere deelen van een plant, nedergeboogene fijne hairtjes aan de kanten of anderzins hebben.

CIMENT, zie CEMENT.

CIMOLIA; deeze naam draagt een zekere *leemige aarde*, die door de Ouden veel gebruikt wierd tot die dingen, daar wij thans de *bolus* of *gezegelde aarde* toe bezigen: Daar zijn twee zoorten van, naamelijk eene die wit is, en de andere rood; voor de beſte wierde gehouden, die vetagtig en koud in t aanraaken was; zeer dienſtig wierd deeze zoort meede geagt, om vlekken uit de kleederen te maaken.

Haare naams-oorſprong is zij verſchuldigt van de plaats daar zij van afkomſtig is, zijnde eene der *Cretijſche* Eijlanden, die de naam van *Cimola* draagt.

Deeze aarde word voor ontbindende en zaamentrekkende gehouden, als meede tot rijpmaaking van gezwellen.

De naam van *Cimolia* is meede aan die vlocibaare ſtoffe gegeeven, die zig onder de ſlijp-ſteenen der meſſemaakers vergadert, door het ſlijpen van hunne ijzeren werktuigen: Deeze ſtoffe is eene vermenging van de deelen der ſlijpſteen en van 't ijzer, dat door de geduurige wrijving zaamen als in 't water geſmolten en vlocibaar word.

Men houd dit mengzel voor zaamentrekkende, en ontbindende; het kan meede gebruikt worden om zwart te verwen, deeze hoedanigheid verkrijgende door het ijzer dat het in zig bevat, en 't welk dezelfde uitwerking voortbrengt als het *koperrood*; zie ook ZEEP-AARDE.

CINÆ SEMEN, zie WORM-SAAD.

CINARA, zie ARTISCHOK.

CINCHONA LINNÆI, zie KINA-KINE.

CINERACTIO; betekent het zelfde als *Cineratio* of *Incineratio*; naamelijk *aschmaaking*, als men iets tot asch brand. Zie INCINERATIO.

CINERARIA; is het *witte Jacobs kruid*. Zie aldaar.

CINEREA (ARDEA), zie BLAUW-REIGER.

CINGEL, zie LAAN.

CINGULUM; een *Gordel*; in de Heelkunde betekent het ook zo veel als *Bracherium* en *Zona*, een *breukband*, waar van 'er verſcheidene zoorten zijn.

CINGULUM MERCURIALE, zie KWIK-GORDEL.

CINIS, zie ASCH.

CINIS CLAVELLATUS, of *Cineres Clavellati*, zie POT-ASCH.

CINIS INFECTORIUS, zie WEED-ASCH.

CINIS JOVIS, zie TIN ASCH.

CINGULARIA, is de *Aard-mosch*. Zie aldaar.

CINNABER; *Vermilioen*, in 't latijn *Cinnabaris*; zijn drie zoorten van, als 1. *Gemaakte Cinnaber* (*Cinnabaris factitia* of *artificialis*); 2. *Natuurlijke* of *Berg-Cinnaber* (*Cinnabaris nativa*) en 3. *Cinnaber van Antimonie* (*Cinnabaris Antimonii*).

De *Berg-Cinnaber*, beſtaat uit een roode, zwaare en glinſterende ſteen, zijnde niet anders dan een *mercurius* en *zwavel*, die in de klooven der aarde door eene onderaardſche hitte in dampen opgeheeven, met elkander vereenigt

eenigt en tot een roode *fteen* of *ertz* geworden is. Dezelve word in verfcheidene landfchappen, als in *Spanjen*, *Frankrijk*, *Hongarijen*, *Zevenbergen*, *Istriën*, *Corinthen*, *Boheemen*, in de *Paltz*, als meede ook in *Japan* gevonden; dog dezelve is in 't eene landfchap, ja zelfs in een zelfde Mijn op de eene plaats zuiverder en fchoonder, als in de andere. Is het *ertz* zeer fteenig, zanddig en onzuiver, zo word het gewoonlijk *quikzilver-ertz* genaamt, en de *levendige quik* daar uit gefepareert of gefcheiden; maar is het tamelijk zuiver en eenpaarig rood, dan verkrijgt het de naam van *Cinnaber-ertz* of *Berg-cinnaber*. Onder alle de zoorten is de *Spaanfche Cinnaber* de beste; want die is fraai hoogrood en glinfterende, en heeft niet zo veel fteenagtigheid bij zig als de anderen; waar na de *Hongarijche* voor de beste gehouden word, die van een goudagtigen aart is; men zegt ook, dat de *Japanfche* zeer fijn is. Dog hoe fijn of zuiver de *Berg-cinnaber* ook fchijnen moge, zo is het egter beter, dat dezelve, inzonderheid als hij tot geneesmiddelen dienen zal, voorheen, door hem een of tweemaal te fublimeeren, gerectificeert worde; want daar door zullen alle de onzuiverheeden in de retorte te rug blijven; en dus doende, is de flegte of tamelijk zuivere even zo goed als de alderfijnfte, of zogenaamde *Fa anfche* of *puik puike*, die gemeenlijk duur is, en de once wel een halve rijksdaalder en meer komt te ftaan.

2. De *gemaakte cinnaber*, anders ook *gemeene cinnaber* genaamt; beftaat uit geen andere maar uit dezelfde ingrediënten als de *berg-cinnaber*, naamelijk uit *zwavel* en *quikzilver*, die door de konst en hulpe des vuurs opgeheven en vereenigt zijn: Tot een deel *zwavel* word zeven of agt deelen *quikzilver* genomen; hoewel zommige minder *quik* neemen, dog dan word de *cinnaber* zo fraai rood niet.

De manier om dezelve te bereiden is aldus: Laat de *zwavel* in een verglaasde aarden pot fmelten, drukt dan de *quik*, wat warm gemaakt zijnde, door een *zeem-leer* daar bij, roert 't ter deegen door malkanderen, dat 't wel gemengt en vereenigt worde; vervolgens koud geworden zijnde, wrijft het op een zuivere fteen fijn; doet dan het poeder in een glazen kolf, maar dezelve moet niet meer als het derde deel aangevult zijn; maakt 'er een blikken dekzel op, die men wel digt rondom met luteerzel moet beftrijken, zet het dan in een bekwaame oven op een drievoet, en geeft in het begin maar weinig vuur maar vermeerdert zulks allengskens, zo zal men eerst allerlei koleuren van rook in 't glas zien omgaan, tot dat dezelve eindelijk door het vermeerderde vuur bloedrood word, en de *cinnaber* zig van binnen in een kock aanzet; wanneer dan de *cinnaber* alle gefublimeert of opgeheven is, laat men 't langzaam koud worden, en dan het glas gebrooken hebbende, neemt men de *cinnaber* 'er uit en bewaart hem. Maar bij deeze operatie ftaat eene zaa e van belang aan te merken, te weeten, dat er boven in 't dekzel van de kolf een klein gatje moet zijn, waar door men van tijd tot tijd met een ijzerdraat van binnen moet roeren, op dat zig geen *cinnaber* in 't midden des kocks aanzette, want anders de nog niet gefublimeerde *cinnaber* geen lugt hebbende, kan die alleen niet fublimeeren, maar ook zal het glas daar door in ftukken fpringen, en de arbeid en kosten verlooren zijn.

Deeze *gemeene cinnaber* word genoegzaam meest alleen in *Holland* in groote menigte, en zelfs bij quintaalen te gelijk, in verfcheide groote glafen of in aardene vaten gemaakt, die onder en boven eeven wijd en alleen boven een nauwe mond hebben, en in een groote fublimeer-oven gezet worden. Deeze aldus in groote koeken of ftukken gefublimeerde *cinnaber*, word vervolgens meest op bijzondere *cinnaber moolens* tot een fijn poeijer gemaalen en aldus verzonden, dat dan eigentlijk *Vermilioen* genaamt word; maar of de Hollanders bij het maalen nog 't een of 't ander bij mengen om het te verbeteren, of te vermeerderen, weet men niet te zeggen, dewijl ze zodanigen arbeid geheim houden; ondertusfchen is 't zeker, dat de *Vermilioen* dikwils met *menie* of *ceruis* vervalscht word; en zommige willen, hoewel te onregte, dat die voor de fchilders en verwers beter zoude zijn, als de zuivere *Vermilioen*, om dat hij veel eer en beter zoude droogen, en door de *menie* ook helderder word: Maar zal hij tot medicijnen dienen, dan moet hij vooral zuiver en onvervalscht zijn.

3. Wat aanbetreft de *cinnaber van antimonie*, hoedanig die gemaakt word, is in het artijkel van *Boter van Antimonie* aangeweezen, dewijl hij in dezelfde operatie voortkomt: Deeze *cinnaber* is, fchoon hij met *antimonie* bereid word, in der daad niets anders, dan de *cinnaber* die met *zwavel* gemaakt is, zijnde te zamengeftelt uit de *quik* in de *fublimaat* en de *zwavel* uit 't *antimonie*, die niet van de gemeene *zwavel* verfchilt; want zo dra de gepoeijerde *antimonie* en de *fublimaat* bij malkanderen koomen en de hitte des vuurs bevinden, gefchied van beide kanten een verwisfeling van haare ingrediënten; het zuur des gemeenen zouts, dat bij de rouwe kwik in de fublimaat is, den *regulus antimonii* meer beminnende, verlaat dus het *kwikzilver* en vereenigt zig met de in de *antimonie* zig bevindende reguliniſche deelen, en word door de kragt des vuurs tot *boter van antimonie*: Op de andere kant omvatten de aan weerskanten verlatene deelen, namelijk de in de *antimonie* geweest zijnde *zwavel*, en de in de *fublimaat* zig bevonden hebbende *kwik*, elkanderen, en maaken voor eerst een *zwarte Moor* (*Æthiops minerale*) uit, die vervolgens door een fterker hitte des vuurs in de gedaante van een rood poeder om hoog klimt en dus tot *cinnaber van antimonie* word, welke men daar na door een tweede fublimatie moet rectificeeren, als hij niet rood genoeg is: Dog indien deze *cinnaber* zeer zwartagtig mogte zijn, 't welke gebeurt, als men de proportie van de *antimonie* en *fublimaat* niet wel, maar van de *antimoni* te veel genomen heeft; zo moet men voor de tweede fublimatie of rectificatie nog iets *levendige kwik* daar onder vrijwen, en het dan rectificeeren; zo zal de *cinnaber* rooder worden.

Deeze *cinnaber van antimonie* kan ook zonder *rouwe antimonie*, namelijk van de *gulden-zwavel van antimonie* (*fulphur auratum antimonii*) en zulks op tweërleij wijze gemaakt worden, als 1. door vermenging met *levendig kwikzilver*; of 2. met *fublimaat*; en deeze met de *zwavel van antimonie* gemaakte *cinnaber* word ook gemeenlijk in de eerste fublimatie veel fchooner als de met rouwe *antimonie* vervaardigde *cinnaber*.

Gelijk nu de *kwik* met de *zwavel* zig in *cinnaber* laat veranderen, zo kan ook de *cinnaber* weder in *kwik* veranderd of de *kwik* weder levendig gemaakt worden, namelijk door de fcheiding des *zwavels* van de *cinnaber*; het welke op de volgende wijze gefchied.

Ne mt gemaakte *cinnaber*, bij voorbeeld een pond; ftampt ze fijn, voegt 'er bij drie pond geftooten *kalk*, en doet het in een gelüteerde glafen retort, dog dezelve moet niet geheel vol, maar een derde daar van ledig zijn; zet het op 't vuur, en doet 'er een ontfanger met

water los, zonder digt geluteert te zijn voor, ſtookt dan 't vuur eerst zagt, en vervolgens bij graden al ſterker, tot een hevige ſterkte toe, zo zal de *kwik* bij druppels in de ontfanger loopen; ſtookt zo eenige uaren lang, tot dat 'er niets meer uitkoomt; dan giet men het water uit de ontfanger, en vergadert de gewaſchen *kwik*, die men voorts met *doeken* en *kruim* van *brood* zuivert en bewaart. Deeze operatie word gewoonlijk *revificatie* of *herleeving des kwiks* genaamt, welke ook geſchieden kan door middel van *ijzer-vijlzel*, waar van men tot ieder pond *cinnaber*, één pond neemt, en de *ſublimatie* op voorgemelde wijze verrigt. Deeze levendig gemaakte *kwik* is de zuiverſte die men bijna bekoomen kan; uit ieder pond goede *cinnaber* verkrijgt men ongeveer 12 of 13 oncen *levendige kwik*; en dus kan men ook de *cinnaber* door herleeving des *kwiks* in eene kleine proef toetzen, dewijl men uit de kwantiteit van de overklimmende *kwik* en de te rug blijvende ſtoffe ligtelijk zal zien, of de *cinnaber* opregt of vervalscht zij. Men kan de *cinnaber* anders ook probeeren, of hij goed is, door middel van dezelve op een ſtuk ijzer-blik te leggen, waar onder gloeijende koolen zijn, die men met een blaasbalk wel aanblaast, want als de damp, die daar van afgaat, geel is, word de *cinnaber* goed geagt; hoewel deeze toets niet onveilbaar is.

Eigenſchappen en gebruik des Cinnabers.

De *cinnaber* heeft niet alleen zijne nuttigheid en veelvuldig gebruik in de Schilderkunst, als zijnde eene der ſchoonſte roode verf-ſtoffen, maar hij word ook in de Geneeskunde gebezigt, en wel inzonderheid de *Berg-cinnaber* en die van *antimonie*; hoewel zommige hedendaagſche Geneesheeren den gemaakten *cinnaber* even zo dienſtig als de beide overige zoorten agten, mits dat dezelve zuiver en niet vervalscht zij, dewijl ze uit even zulke ingredienten beſtaat: Men moet zig derhalven van geen gepoeijerde *cinnaber* of *vermilioen*, maar van die in ſtukken is, bedienen, als men dezelve in de medicijnen wil gebruiken.

Dog zommige zijn van gedagten, dat men in 't geheel geen *cinnaber* in de Geneeskunde inwendig zou moogen bezigen, om dat ze dezelve nadeelig agten: Ondertuſſchen heeft de ondervinding geleert, dat de *cinnaber* geenzints nadeelig in het ligbaam is, maar in zommige zicktens zeer goede uitwerkingen toont, als onder anderen in alle pijnlijke en krampagtige toevallen, als meede in vervaarlijke ſtuipen of te zaamentrekkingen der ſpieren, inzonderheid bij kinderen, werkende zeer zagt en wordende daar bij in geringe kwantiteit gebruikt, zo dat bij kinderen een halve grein, of nog minder, en bij volwaſſene 1 of 2 greinen genoeg is. In langduurige hoofdpijn doet ze ook dikwils een zonderlinge werking, als ze in een grooter gifte, bij voorbeeld tot een halve ſcrupel, op eenmaal gegeeven word. De *cinnaber* word van de Heer GOHL zeer gepreezen, als een ſpecifijk middel tegens de vallende ziekte, als men 'er de volgende medicijne uit bereid, die de naam van *Cremor cinnabaris nativæ*, of ook *Panacea ex cinnabare nativa* draagt: Neemt *Berg-cinnaber*, zo veel gij wilt, maakt 'er een ontastbaar poeijer van, laat zulks in een verglaasde pot in *regenwater* afkooken, zo zet 'er zig boven op een zoort van een vliesje, dat men 'er met een lepel afneemt, het zelve vervolgens laat droogen, en 'er dan *wijngeest* over afbrand, zo is 't *ſpecificum* bereid: Ook word de *cinnaber* zomtijds nuttig met andere dienſtige middelen tegen de gemelde en andere gebrekens gemengt; dog het is niét raadzaam, *ſalia* of *zouten* 'er bij te voegen, want daar door word de *cinnaber* geſcherpt, en als tot een *ſublimaat* gemaakt. Uitwendig heeft de *cinnaber* zijne nuttigheid in zommige pleisters teegens vuile gezweeren, enz., als meede in rookingen.

Hoe men de *Cinnaber* of *Vermilioen* tot het gebruik van ſchilderen zuivert en bereid, zal men beſchreeven vinden onder 't artikel van MINIATUUR-SCHILDEREN.

CINNAMOMUM, zie CANEEL.

CION; hier word bij zommigen het *lelletje in de keel* door verſtaan.

CIPOLLATIO; dit is de naam, die een zeker zoort van marmer in *Italien* draagt, en die veel overeenkomst met den *Serpentijn-ſteen* heeft; dog deszelfs koleur is levendiger groen, naar het geele hellende, en met zwarte vierkante vlekjes zeer ongelijk van groote geſpikkelt. Deeze ſteen word in *Italien* veel gebruikt tot aanzienlijke gebouwen, en inzonderheid ziet men 'er groote *colommen* of pijlaaren van: Eveneens als de *Porphijr* en *Serpentijn-ſteen*, word de *Cipollatio* bewerkt en gepolijst.

CIRCÆA; is een aart van *Solanum* of *Nagtſchaje*; waar van twee zoorten zijn, als

1. De *gemeene Circæa*; *Circæa lutetiana*; (*Circæa caule erecto, racemis pluribus*. LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Berg-Circæa*; *Circæa alpina*; (*Circea caule adſcendente, racemo unico*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet dunne, ronde, regte en ruige ſteelen, van anderhalf à twee voeten hoogte, en die vol van merg zitten; de bladen, die tegens malkanderen over langs de ſteelen groeijen, gelijken vrij wel na die van het *perſik-kruid* of *nagtſchaje*, zittende aan kleine ſteeltjes vast gehegt; de bloemen, die als lange aïren zig op de toppen der ſteelen vertoonen, zijn ieder uit twee witte bladjes zamengeſteld, en door een kelk onderſteunt, die meede uit twee bladjes beſtaat; de bloem afgevallen zijnde, verandert de kelk in een vrugt, die de gedaante van een kleine *peer* heeft, met ſtekelen bezet; de vrugt bevat langagtige zaaden; de wortel, die onder de aarde voortkruipt, is lang, knobbelig, van koleur wit, en met vezelen voorzien.

De tweede zoort groeit maar heel laag en legt tegens de aarde, brengt maar een bloemtrosje voort, met bloemkelken van dezelfde koleur als de bloemtjes.

Plaats. Deeze planten groeijen in *Hoog-Duitſchland*, *Frankrijk* en elders in de *Noordlijke landen*, op bosch-, ſchaduwagtige en vogtige plaatzen. Van de eerſte is 'er ook een meede-zoort, die in *Noord-America* groeit, hebbende breeder bladen en witte bloemen.

Men zegt, dat beide de zoorten uitwendig gebruikt, ontbindende, afveegende en wondheelende zijn.

CIRCINALIA FOLIA, *Bladen*, die rond en beneden ſlakswijze van gedaante zijn.

CIRCINATUS; *Cirkel-* of *Kringswijze* van gedaante.

CIRCINUS; een *Paſſer*, daar men meede afmeet.

CIRCUITUS, zie OMKRING.

CIRCULATIO, zie OMLOOP.

CIRCULATOR; een *Omzwerver*, een *Omlooper*; zie op KWAKSALVER.

CIRCULATORIUM; *Circuleer-vat*; *Omdrijf-glas*; dit is een *Pelicaan* of *Tweeling*; zijnde twee kolven met haare helmen, die niet al te wijd zijn, waar van de bek van ieders helm in de buik van de andere kolf gaat, (zie *Pl. X. fig. KK.*) en dus het vogt door de digereer- of circuleerwarmte geſtadig uit de eene kolf in de andere overgaat, en mits

mits dien circuleert. Men kan ook twee kolven, die heel nauw in malkander sluiten, daar toe gebruiken.

CIRCULI CONCENTRICI; *Mede-middelpuntige cirkels* of *kringen*; dus noemt men verscheidene cirkels rondsom malkanderen, die uit een en 't zelfde *centrum* of middelpunt getrokken zijn. Bij vergelijking worden ook de kringen der boomen, die men ziet, als dezelve dwars doorgezaagt worden, aldus genaamt; ontstaande dezelve door de jaarlijksche aangroei en verdikking der boomen, en dus kan men hier door den ouderdom der gekapte boomen ontdekken, want zo veel kringen men kan tellen, even zo veele jaaren zal ook den boom oud zijn; dog deeze kringen zijn in alle zoorten van boomen niet even duidelijk en zigtbaar.

CIRCULUS; hier word in de eerste plaats een *ronde kring* door verstaan. Ten tweeden word het woord *Circulus* wel ten aanzien van de pis gebezigt, om dat dezelve een kring in 't glas maakt. Ten derden word 'er het ijzer door verstaan, waar meede de glazen afgekort worden. En ten vierden, draagen verscheidene Chirurgicaale instrumenten de naam van *Circuli*.

CIRCUMCISIO, ook *Circumsectio*; betekent de *Besnijdenisse* of *inkorting van den voorhuid*, die op GODS uitdrukkelijk bevel, het eerste door ABRAHAM aan zig zelven en aan zijn geheele mannelijk huisgezin is verrigt, en nog tot op deezen huidigen dag bij de *Joden* en *Mohemetaanen* of *Turken* geschied.

Men telt de *inkorting van den voorhuid* meede onder de Heelkundige handgreepen; en dezelve word werkstellig gemaakt, wanneer de *voorhuid* te lang, of door eenig ongemak bedorven zijnde, moet weg gesneeden worden.

CIRCUMFORANEUS, zie KWAKSALVER.

CIRCUMGIJRATIO, hier door word eene zoort van bedwelming, bezwijking of omdraaijing des hoofds verstaan.

CIRCUMPOSITIO, *Omzetting*; betekent in de tuinerij de verplanting der gewassen: Ook het afleggen van een tak, tot vermeerdering

CIRKEL, betekent een *Omkring*, met de passer gemaakt, of ook de vlakte, die door zodanige kring omvat word. Bij vergelijking word ook *Cirkel* genaamt, een *Assemblée* of gezelschap van Heeren en Dames, die regulier nu bij de eene en dan bij de andere gehouden word, en dus even als in een kring omgaat, of circuleert

CIRONES, zie DRAAK-WORMEN.

CIRRHOSUS, dat klawiertjes heeft.

CIRRHUS; *Capreolus*; *Clavicula*; *Viticulus*; *Klawiertje*; *Krultje*; dus worden die dunne draadagtige en dikwils gekrulde rankjes van zommige planten genaamt, waar meede ze zig aan de nevensstaande planten of andere dingen vast hegten, gelijk bij voorbeeld de *wijnstok* heeft.

CIRCIS AVICENNÆ, is zo veel als *Phrenesis*. Zie aldaar.

CIRCUMFERENTIE; dus word de omtrek van allerlei zoort van lighaamen genaamt; schoon het eigentlijk maar op die van een *cirkel*, of kring toepasselijk zij.

CIRSIUM; *Weeke-distel*; aldus genaamt, om dat de bladen en doorns week en niet of weinig steekelig zijn, of dat ze geheel geen doorns hebben: Daar zijn verscheidene planten die deeze naam bij zommige en bij andere weder andere naamen draagen, wij zullen maar eenige der gemeenste opnoemen, als

1. De *groote Cirsium*, met grijsagtige op verschillige wijze gesneedene bladen en een enkeld groot hooftje; *Cirsium majus incanum, varie dissectum*; (*Carduus caule sub-unisloro, calijce inerme acuto, foliis amplexicaulibus lanceolatis ciliatis integris laciniatisque*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Neder-* en *Hoogduitschland*, enz. in de laage weiden.

2. De *groote Engelsche Cirsium*, met grijsagtige afloopende bladen en een enkeld groot hooftje; *Cirsium anglicum* LOBELII; (*Carduus foliis lanceolatis decurrentibus denticulatis inermibus, calijce spinoso*, LINN. *Spec. Pl.*) groeit in *Engeland* en *Frankrijk*.

3. De *Cirsium* met lange gladde afloopende bladen; *Cirsium* DODONÆI; (*Carduus foliis lanceolatis subrepandis glabris decurrentibus inæqualiter ciliatis, pedunculis alternis, calijcibus inermibus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk*, omtrent *Montpelier*, en elders; zijnde alle langleevend.

Alle deeze zoorten bevatten veel *olie* en wezentlijk zout in zig. Zij hebben een ontbindende en openende kragt; en men schrijft aan de wortel de deugd toe, dat ze, gestampt zijn de, en op een aderspat gelegt; de pijn daar door ophoud, en 'er het ongemak door geneest.

CIRSOCELE; *Ader-gezwel*, *Ader-breuk*; zie aldaar. Dit gezwel heeft ook zomtijds plaats in de aders, die van de *testicula* te rug loopen, en het *corpus varicosum* of *weefzel der zaadvaten* uitmaaken, na een kwetzuur, of door den toevloed van onzuivere zappen ontstaande. Zie ZAADVATEN-BREUK.

CISSAMPELOS, zie PAREIRA BRAVA.

CISSINUM; dus word door AEGINETA een pleister genaamt, die dienstig is, voor verouderde wonden en gezweeren.

CISTERNA; een *Regen-bak*, zijnde een waterdigte gemetzelde steenen bak, daar regenwater in bewaart word. Zie REGEN-BAK.

CISTERNA LUMBARIS, zie CAPSULA RENALIS.

CISTUS; Zeer veele zoorten worden 'er van dit buitenlandse boom- of heesteragtige gewas gevonden; wij zullen maar eenige vermelden, die 't bekentste zijn, en zomtijds in onze tuinen van de liefhebbers gekweekt worden; dezelve zijn

1. De *Cistus* 't *Mannetje*, zijnde een plant met langwerpige, grijsagtige, ruige bladen, de bloem is uit verscheidene, op de wijze van een roos geschikte bladjes zaamengestelt, en van een roode koleur; na de bloem volgt een bijna ronde, ruige en harde vrugt, zijnde in verscheidene huisjes of celletjes verdeelt, die kleine rosse zaaden bevatten; de wortels zijn takkig, houtig, en spreiden zig verre uit; in 't latijn *Cistus mas*, *folio oblongo incano*; (*Cistus arborescens, foliis oblongis tomentosis incanis sessilibus, supra aveniis, alis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Cistus* 't *Mannetje*, met langwerpige smalle aan weerskanten hairig-ruuwe bladen; *Cistus mas* DODONÆI; (*Cistus arborescens, foliis sessilibus utrinque villosis rugosis, inferioribus ovatis basi connatis, summis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Cistus* 't *Wijfje*, zijnde kleinderdan 't *Cistus Mannetje*; het schiet deszelfs takken dan eens verheeven en regt, en dan eens krom en op de grond verspreid; de bladen gelijken naar die van de *salie*; de bloemen, wortels, vrugten en zaaden, zijn gelijk aan die van de *Cistus* 't *Mannetje*, dog de koleur der bloemen verschilt, zijnde

de in zommigen wit, en in anderen geel-oker-koleurig; *Cistus fœmina*, DODONÆI; (*Cistus aboreſcens, foliis ovatis petiolatis utrique hirſutis alis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*

4. De *Spaanſche Cistus Ledon* met laurier-bladen; *Cistus Ledon foliis laurinis*; (*Cistus aboreſcens, foliis ovatis petiolatis trinerviis ſupra glabris, petiolis baſi connatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *Cistus Ledon van Montpelier*, met langwerpige bladen; *Cistus Ledon Monſpelienſis*; (*Cistus arborescens, foliis ovatis ſeſſilibus utrinque villoſis trinerviis, alis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Plaats. Dezelve groeijen in *Languedoc*, *Provence*, *Italien*, *Spanjen*, enz. op dorre ſteenagtige heuvels, en in de boſchen.

Kweeking. Ze kunnen bij ons door ſcheuring, inlegging of ſteeking voortgekweekt worden; bij de ſteeking moet men de jonge takken in potten ſteeken, met goede aarde gevult, die men dan in de run-bak zet, om ze te koeſteren en wortelen te doen ſpruiten; en men verplant daar na in 't volgende voorjaar, de jonge bewortelde boomtjes, ieder in een bezondere pot; in de zoomer zet men deeze gewaſen op een warme plaats; 's winters moetenze in een getemperde trek-kas overgehouden worden; dog dezelve zijn wat teder en bederven ligtelijk, inzonderheid als men haar een vette-bemeste aarde geeft, of dezelve te ſterk laat uitdroogen; weshalven men haar een goede vrugtbaare wat zandagtige aarde geeven, en op bevogtigen agt ſlaan moet.

Alle deeze zoorten van *Cistus* bevatten veel *olie* en wezentlijk *zout* in zig; bladen en bloemen zijn beide zaamentrekkende, en men agt ze dienſtig tegens de roode loop.

CISTUS (LAAGE); *Heide-Tjop*; in 't latijn *Chamæcistus*; *Cistus humilis*; *Helianthemum*: Hier van zijn ook zeer veel zoorten, waar van de volgende de meest bekentſte zijn, en die zomtijds in de bloemtuinen gekweekt worden.

1. De *laage heesteragtige Cistus*, met geele bloemen; *Chamæcistus vulgaris flore luteo*; *Flos ſolis* DODON.; (*Cistus ſuffruticoſus procumbens, ſtipulis lanceolatis, foliis oblongis revolutis ſubpiloſis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Hoog-Duitſchland*, *Frankrijk*, *Italien*, enz. op dorre gras- en heuvelagtige plaatzen. Daar is eene verandering van, met witte groote bloemen.

2. De *laage heesteragtige Cistus*, met kwendel-bladen en goud-geele ruikende bloemen; *Chamæcistus vulgaris ſerpilli folio, flore aureo*; (*Cistus ſuffruticoſus ſtipulatus, foliis oblongis, calijcibus lævibus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in de *Oostenrijkſche* en *Stiermarkſche* gebergtens.

3. De *laage heesteragtige Cistus*, met grijsagtige thijm-bladen; *Chamæcistus foliis thijmi incanis*; (*Cistus ſuffruticoſus ſtipulatus procumbens, foliis ovali-linearibus oppoſitis congeſtis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk* en *Spanjen*.

4. De *laage kruidagtige Cistus* met weegbree-bladen; *Cistus folio plantaginis*; *Tuberaria*; (*Cistus exſtipulatus perennis, foliis radicalibus ovatis trinervis tomentoſis, caulinis glabris lanceolatis, ſummis alternis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*. Deeze vier zoorten zijn langleevend, maar de volgende eenjaarig.

5. De *laage jaarlijkſe Cistus* met ledums-bladen; *Cistus annuus ledi folio*; (*Cistus herbaceus erectus glaber ſtipulatus, floribus ſolitariis ſubſeſſilibus, foliis ternato-oppoſitis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit omtrent *Montpelier*.

6. De *laage jaarlijkſche Cistus*, met wilgen bladen; *Cistus annuus ſalicis folio*; (*Cistus herbaceus patulus villoſus ſtipulatus, floribus ſolitariis ſubſeſſilibus bracteis triplici oppoſitis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Spanjen* en *Portugal*.

7. De *laage jaarlijkſche Cistus*, met langwerpige puntige bladen en bleeke met rood gevlekte bloemen; *Cistus annuus floribus maculatis*; (*Cistus herbaceus exſtipulatus, foliis oppoſitis trinerviis, racemis ebracteatis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk* en *Italien*.

8. De *laage jaarlijkſche Cistus*, met ſmalle bladen en veele bloemen op de ſteng; *Cistus annuus angustifolius multiflorus*; groeit in *Zuid-Frankrijk*.

9. De *Oosterſche laage jaarlijkſche Cistus*, met groote bloemen; *Cistus annuus Orientalis, floribus magnis*; Groeit in de *Levant*.

Kweeking. De langleevende van deeze zoorten, worden door ſcheuring in het voorjaar gekweekt, en de eenjaarige door het zaad, gelijk andere zaai-gewaſen. Men moet haar een goede warme plaats geeven, en ze beminnen liefſt een goede zandagtige maar geen gemeste grond. Dog de derde en vierde zoort moeten 's winters, in de getemperde ſtook-kas bewaart worden.

CISTUS (FRIESLANDSCHE), zie SAXIFRAGE.

CISTUS LADANIFERA VEL LEDON, zie LADANUM.

CISTUS LEDON, zie ROSEMARIJN (WILDE).

CITATIE; is een roeping van zijn partij tot den Regter, dien hij onderworpen is, om door deszelfs uitſpraak ten einde van een twistzaake te geraaken. De *Citatien* worden gedeelt in *ordinaire*, die aan inlandige perzoonen door Geregts-booden, of andere daar toe geſtelde publicque perzoonen geſchieden, en *extraordinaire* die aan uitlandige bij edicte en uitroeping aan de grens-paalen, trommelſlag, het luiden der klokken, of andere plegtigheden geſchieden. De *ordinaire* worden wederom gedeelt in *dilatoire*, waar van men zig kan zuiveren door wettige redenen; en *peremptoire*, waar tegens geene uitvlugten, of redenen ter zuivering werden aangenoomen.

CITEEREN, is zo veel als iemand door een publicq perzoon voor den Rechter te laaten dagvaarden. *Citeeren* noemt men ook, wanneer een Schrijver het eene of 't ander uit een boek aanhaalt, en te berde brengt.

CITO, zo veel als *haaſtelijk*, *ſpoedig*; dus is men wel gewoon op een brief *cito*, *cito* te ſtellen, 't welk tot een teken verſtrekt, dat 'er haast bij is, en teffens als tot een verzoek dient, dat dezelve ſpoedig mag bezorgt worden.

CITRAGO, of *Citraria*, is de *Melisſe*. Zie aldaar.

CITREUM MALUS, zie CITROEN-BOOM.

CITROEN-BOOM; *Citer*; *Limoen-boom*; in 't latijn *Citrus*; *Malus citrea*; *Malus medica*; *Malus limonia*; (*Citrus petiolis linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Deeze boom, die tot het geſlagt der *Oranje-boomen* behoort, heeft langwerpige, vleeſchige, aangenaam groene, gladde, blinkende en rondom iets gekartelde bladen, die altijd groen zijn, gelijk de *oranje-bladen*; zijne bloemen beſtaan uit vijf dikke bladjes, die zeer welriekend, en wit of wat purperagtig van koleur zijn; waar na lang-ronde geele aangenaame vrugten volgen, *Citroenen* genaamt; kort om, deeze boomen gelijken veel naar de *Oranje-boomen* in haar gedaante. Gewoonlijk worden de *Citroen-boomen* in twee hooftzoorten onderſcheiden, als in *Citroenen* en *Limoenen*, welkers

kers onderſcheid voornaamelijk in de vrugten geſtelt word, naamelijk dat de *limoenen* doorgaans kleinder, en effender van ſchil zijn, ook een veel dunner ſchil, en dus meer merg en zap van binnen hebben, als de *Citroenen*, en dat dezelve ook niet zo zuur zijn; daarenboven groeijen de *limoen-boomen* hooger en met de takken regter opwaarts, als de *Citroen-boomen*; dog het geen dikwils uitzondering lijd in de veranderingen; want daar zijn zeer veele veranderingen van beide zoorten, inzonderheid in de *limoenen*, die egter hooftzaakelijk in de gedaante en 't maakzel der bladen, en vrugten beſtaat; want zommige hebben kleine, andere groote, zommige gladde, andere gekrulde bladen, enz.; zommige vrugten zijn klein, andere groot, zommige langwerpig rond, andere puntig, rond, monſtreus of mismaakt, glad, hobbelig of gekarbonkelt, zommige zuur, andere zoet, enz.; alle welke veranderingen haare bijzondere naamen hebben, om ze te onderſcheiden; dog onder welke de onderſcheidenſte bij de *Italiaanen*, de benaamingen van *Cedro*, *Cedrone*, *Cedrato*, *Cedronato*; *Limoni*, *Lumia*, *Lima*, *Peretto*, *Ponziro*, *Pomo del Paradiſo*, *Pomo di Adamo*, *Bizarre*, *Bergamotte*, enz. dragen; waar over men de bijzondere lijsten, die daar van in 't ligt zijn, als meede de *Hesperides* van FERRARIUS en COMMELIJN nazien kan.

Onder alle deeze zoorten of veranderingen is 'er eene, de naam van *Bizarre* of *Hermaphrodijt* draagende, die zeer zeldzaam en aanmerkelijk is, dewijl ze op een en dezelfde boom, uit de natuur, zonder konst, niet alleen volmaakte *Citroenen* of *Limoenen* en *Oranjen*, maar daarenboven ook onvolmaakte of vermengde vrugten, dat is, zodanige, die half *Oranje*, en half *Citroen* of *Limoen* zijn, op bijzondere takken voortbrengt, die verſchillige bladen hebben naar den aart der vrugten, die ze draagen; dog de bladen der takken, waar aan de vermengde vrugten voortkoomen, zijn doorgaans ſmal en geſnippelt of ingeſneeden, en hebben 't aanzien als gebrekkige bladen. Maar deeze zoort verloopt ligtelijk tot geheel *Oranje* of *Citroen*, indien men dezelve door wegſnijding of vermindering der jonge *oranje-* of *citroen-takken* niet in zijn vermengde ſtaat onderhoud; dog indien een zodanige boom geheel tot *oranje* verloopen was, en men dan de takken geheel tot digt aan de ſtam wegſnoeit, om weder andere jonge takken te doen ſpruiten, zo zullen 'er doorgaans weder verſcheidene van de gemelde veranderingen van vrugten voortbrengende takken voortſpruiten. Daar is ook nog een andere niet veel minder ſpeculative verandering van *limoen*, te weten die, welke van binnen een volmaakte kleiner vrugt in zig beſluit.

De *Pomo di Adamo*, of zogenaamde *Adams-appel* verdient ook zijne opmerking; zijnde eene verandering van de *limoen*, die groot en rondagtig is, en van buiten eenige groeven heeft, die 'er uitzien als of 'er in gebeeten was, waar uit veele te onregte gelooft hebben, dat dit de appel is geweest, waar van het eerſte paar Menſchen in 't Paradijs gegeeten hebben, en waar van hij ook de gemelde naam verkreegen heeft, en ook wel *Paradijs-appel* genaamt word. Deeze *appels* worden veel van de *Joden* gezogt, waar van ieder Geſlagt of Familie eene op 't Loverhutten-feest moet hebben, en 't geheele jaar in huis houden; weshalven zij ook *Joode-appelen* genaamt worden.

Groeiplaats. Deeze Boomen groeijen natuurlijk in *Perſien*, *Sijrien*, *Medien*, *Ethiopien* en elders in groote menigte, van waar dezelve voor deezen in *Europa* overgebragt en voortgekweekt zijn, gelijk blijkt uit de Verhandeling van EBEMBITAR, van het jaar 1187, die uit 't arabiſch in 't latijn vertaalt is, dat de *Citroen-boom* eerst uit *Aſſijrien* en *Medien* in *Griekenland* gebragt is; en FERRARIUS in zijn *Hesperides lib. 4. de Citricultura* ſchrijft, dat de *Citroen-boom* voor meer als nu 1300 jaaren door PALLADIUS eerst in *Italien* gebragt, en omtrent *Napels* voortgekweekt is, van waar hij daar na al verder in *Italien*, *Spanjen*, *Portugal*, *Zuid-Frankrijk* en andere warme landen verſpreid, en eindelijk ook in *Hoog-* en *Neder-Duitſchland*, en in meer andere koude landſchappen gekoomen is, hoewel ze in de laatstgemelde gewesten niet anders dan met veel kunst, toeſtel en moeite kunnen gecultiveert worden; daar ze in tegendeel in de gemelde zuidelijker gelegene landen, naamelijk in *Italien* en *Spanjen*, enz., zonder veel moeite en toeſtel zeer wel groeijen, en dusdanig vermenigvuldigt en genaturaliſeert zijn, dat 'er geheele boſſchen van gevonden en jaarlijks gantſche ſcheeps-laadingen vol vrugten buiten lands overal verzonden worden. In welke tijd deeze Boomen 't eerst in deeze *Nederlanden* gebragt zijn, kan men niet wel zeggen, maar dit is zeker, dat ze niet veel over de 200 jaaren daar in bekent en gecultiveert zijn, gelijk zulks uit de oude Schrijvers over de Kruidkunde en Tuinerij blijkt; als meede, dat de weetenſchap, om de *Citroen-* en andere *Hesperiſche boomen* in deeze koude landen te cultiveeren, in onze eeuwe merkelijk verbetert en volmaakter geworden is, invoegen dat men de boomen bij ons niet alleen fleurig kan doen groeijen, maar ook volmaakt rijpe en ſchoone vrugten 'er van kan verkrijgen: En 't is de aangenaamheid, die deeze boomen door haare bevallige en altijd duurende groente, geurig ruikende bloeiſels, cierlijke en verkwikkelijke vrugten geeven, dat ze veele beminnaars hebben, en dezelve bij ons, ſchoon niet zonder veel kosten en moeite, doet cultiveeren.

Kweeking. De *Citroen-* en *Limoen-boomen* worden hier te lande voortgekweekt en vermeerdert, door middel van het zaaijen der rijpe korrels of pitten uit de gemeene *Citroenen* of *Limoenen*, die men in het voorjaar in potten of kasjes niet al te digt zaait, dezelve dan in een warme run-bak zet, en de opgekoomene jonge boomtjes daar in laat, tot in het najaar, als wanneer men ze in een getemperde ſtook-kas plaatst, daar maar weinig in geſtookt word, om dezelve daar in te overwinteren: In het volgende voorjaar verplant men elk jong boomtje, na de penwortel gekort te hebben, in een bijzonder potje, die men dan weder in een warme run-bak zet, om ze te koeſteren en de groei te bevorderen, en men plaatst ze in het najaar weder in de getemperde kas: Dog men kan ze ook wel het eerſte jaar verplanten, zo dra ze een kleine vingers lengte verkreegen hebben, en men koeſtert ze dan verder als vooren. Als dan de boomtjes in 't vervolg de dikte van een dikke penneſchagt verkreegen hebben, dat gewoonlijk in het derde, of ook wel in het tweede jaar is, als ze door goede behandeling wel groeijen, oculeert men op dezelve in de zomer, beneden niet verre van de grond, zodanige zoorten van *citroenen* of *limoenen* als men begeert, en men bewaart dezelve de volgende winter weder in de getemperde kas; het volgende voorjaar ſnijd men de ſtammetjes van die welke gevat hebben, digt boven de oculatie af, beſtrijkt de wonde met entwas, en zet ze weder in de run-bak om uit te ſchieten, moetende men 'er dan, naar maate dat ze hooger worden, ſtokjes bij ſteeken om de ſtammetjes regt op te leiden, en die men in het vervolg van tijd, als ze

hoog genoeg geſchooten zijn, boven inkort, om takken te maaken en een kroon te formeeren; ondertusſchen moet men ze jaarlijks, terwijl ze nog jong zijn, 's zomers in een bekwaame hooge run- of trek-kas koeſteren en 's winters in de getemperde kas bewaaren; en daar bij in alle tijden niet verzuimen, de bakken of kasſen op bekwaame tijden te lugten, en de boomtjes op zijn tijd met 't noodige vogt te voorzien. De grond daar men ze in plant, moet los, niet al te vet, egter vrugtbaar en wat zandagtig zijn; die men bereiden kan uit goede losſe tuinaarde, blad-aarde, wat oude vergaane paarde- en koemest, en goed zand; welke ſtoffen, men door malkander doet mengen en dan door een aard-zeef ſtorten. Men kan de jonge boomtjes anders ook eerst tot een bekwaame hoogte en dikte laaten opgroeijen, en dezelve als dan boven met een of twee oogen oculeeren, welke daar na de kroon-takken formeeren: Maar men houd deeze manier zo goed niet, als de boomtjes beneden te oculeeren; moetende het oculeeren aan deze boomtjes noodzaakelijk geſchieden, dewijl dezelve anders, zo wel als onze appelen en peeren, wilde, kleine en ondeugende vrugten voortbrengen. Zommige zoorten van *citroenen*, die weekhoutig zijn, kan men ook door ſteeking van jonge eenjaarige takjes voortkweeken, die men in potjes omtrent drie vinger breed diep ſteekt, en dan in een warme broei- of run-bak zet; en dezelve in 't begin een tijd lange door dekking der glazen voor de branding der zon beſchermt, terwijl men ze maatig vogtig houd; en deeze aldus voortgeteelde boomtjes behoeven naderhand niet geoculeert nog anders geënt te worden; maar ze worden zelden goede aanzienlijke boomen, zo dat de voortkweeking door 't zaad altijd de beste is.

Als men de jonge boomen aldus met warmte, lugtgeving, oozen, enz. wel behandeld, zal men zelfs mooije jonge Citroen-boomtjes kunnen teelen, en binnen korte jaaren ſchoone vrugtbaare boomtjes verkrijgen; die men vervolgens ook, na maate dat ze ouder en grooter worden, in grooter potten moet verplanten; het welke in het voorjaar geſchied, dog moeten de potten naar rato niet te groot zijn, dewijl ze in middelmaatige potten beter groeijen dan in groote. De bejaarde *citroen-* of *limoenboomen* kan men in de zomer, als de koude voorjaars nagten over zijn, in de opene lugt op een warme plaats zetten, maar zo dra de nagten in het najaar weder koud beginnen te worden, moeten ze binnen het oranjehuis gebragt worden, om ze daarin te overwinteren; dog het is veel beeter, dat men ze in een getemperde ſtookkas bewaart, (die egter niet te warm moet geſtookt worden) dewijl ze tederder zijn als de oranje-boomen en meer warmte en lugt nodig hebben; inzonderheit als men'er vrugten van begeert, want indien ze 's winters geen bekwaame warmte gevoelen, zullen ze de jonge vrugten laaten vallen, en ook dikwils bladeloos worden, 't welke ook geſchied, als men ze te digt te zaamen en niet lugtig genoeg plaatst, of ook de lugt in de kasſen niet genoegzaam op bekwaame zagte tijden ververscht. Zie ook verder onder ORANJE-BOOM, daar anders de cultuur veel meede over een komt.

Eige ſchappen en *Gebruik*. De *citroenen*, die wij uit *Italien*, *Languedoeq*, *Provence*, dog meest uit *Spanjen* en *Portugal* ontfangen, is een aangenaame en verkwikkende vrugt, en eene der nuttigſte en gebruikelijkſte zo wel in de Geeneskunde als Huishouding; dog hooftzaakelijk zijn daar van in gebruik de *buitenſte geele ſchil*, *'t zap*, de *bloemen*, en de *zaaden*, en wel voornaamentlijk de beide eerſten.

De *geele ſchil* is zeer hert-, maag-, moeder- en de geesten verſterkende, doordringend, verwarmend, openend, wind-breekend en gift-weerſtaande. In peſt-tijden, kwaadaartige en beſmettelijke ziekten en koortzen, zijn de *citroenen* of *limoenen* een uitmuntend *preſervatijf* of bewaarmiddel; als men 'er eene bij zig draagt, met of ook zonder kruid-nagels beſtooken; en ze is ook, zo wel als de *oranjeappelen*, heerlijk teegens de ſcheurbuit en veel meer gebreeken. WILLIS en andere getuigen, dat ze uit geen eenig enkeld middel zo veele gelukkige uitwerkingen, geduurende hunnen practijk, waargenoomen hebben, dan door de *limoenen*; en men zegt, dat de algemeene practijk der *Turken* meest met *limoenen* verrigt word.

't *Zap* is zeer verkoelend, verſterkend, en pisdrijvend, en onder alle vegetabiliſche zuuren 't aangenaamſte; doende aan de borst geen de minſte hinder; het zelve, gelijk ook de daar uit gemaakte *ſijroop*, dempt de hitte, verſlaat den dorst, ſtilt de drift des bloeds en gal, en is in de koortzen een zeer verſterkend en dorst-leſchend middel. In beſmettelijke vlek-koortzen, als meede in andere kwaadaartige of heete koortzen met ijlhoofdigheid, of in ontſteekingen door een ſcherpe en in beweging gebragte gal, en in gal-koortzen, is een geheele verſche in ſchijfjes geſneedene, en met zuiker beſtrooide *citroen* den lijder te eeten gegeeven, van zeer veel nut; maar men moet zig altijd wagten, om aan de lijders 't zuur van *citroenen* te geeven, na melk-dranken, dewijl dit zuur, de melk ſchielijk in de maag ſtremt en doet bederven, dat veel ongemak bij brengt. Het *citroen-zap* is ook een zeer goed middel, in graveel- en ſteen-ſmerten, en in opgeſtopte pis; dog de *citroenen* of haar zuur, worden nadeelig geagt in longziektens, bloedſpuuwing, en pleuris, dewijl ze hoest verwekken; als meede in de kleine zweertjes der darmen, waar uit gevaarlijke buikloopen ontſtaan: uitwendig is dit *zap* heel dienſtig, om de vlekken des aangezigts weg te neemen, en het zelve te zuiveren.

De *bloeizels* zijn verkwikkend en hertſterkend, gelijk ook de geele buitenſchil der vrugt, dog zijn hier te lande weinig in gebruik, gelijk ook niet de zaaden, die maagverſterkend en wormdrijvend zijn.

'Er worden verſcheiderhande nuttige *preparaten*, in de Geneeskunde of Apotheeken, en Huishoudingen van de *citroenen* of *limoenen* gemaakt, als de *geconfijte* of *gezuikerde citroen-ſchillen*, en ook heele vrugten, *citronade* genaamt; de *eſſentieele olie* uit de ſchillen, bij de *Italiaanen eſſentie* genaamt; de *tinctuur* of *eſſentie* uit de *ſchillen*; 't *elixir* uit dezelve; de *confectie* van de *ſchillen*; het *zuure zap*, dat ook *citroen-wijn* genaamt word; *ſijroop* van het *zap*, en meer andere.

De *citroenen* of *limoenen* zijn ook van veel gebruik in de keuken- en zuikerbakkerijen, om ze tot zuure en aangenaame ſauſen en andere dingen te gebruiken en men maakt 'er allerlei gebak en zuikerwerk van, het zij natte of drooge, en zo wel voor de gezondheid als lekkernij. Wij zullen de liefhebbers der *Oeconomie*, verſcheide der voornaamſte bereidzelen, die zo wel tot medicijnen als om de tong te ſtreelen dienen, hier gaan aanwijzen; meer van dien aart zullen op andere plaatzen van dit werk gevonden worden.

Om Citer-olie of olie van Citroenen (Oleum citri of de cedro) te maaken.

De *olie*, die de *citroen-ſchillen* bevatten, is het voornaamſte en kragtigſte der geheele vrugt, of liever der ſchillen,

ſchillen, en is een zeer kostbare en heerlijke *eſſentieele-olie*, zo wel van reuk als kragt, als ze wel bereid is; dog deeze *olie* is niet gezeeten in den geheelen *ſchil*, maar alleen in het buitenſte geele van dezelve, het overige witte ſponsagtige, heeft, van het buitenſte geele berooft zijnde, reuk nog ſmaak, en is derhalven alleen op zig zelven van geen nut, 't zij in de medicijnen of in het huishoudelijke.

Deze *olie* word op verſcheiderhande wijze uit de ſchillen getrokken als, 1. door *uitperſing*; 2. door *inſnijding* of *prikkeling*; en 3. door *distillatie*.

1. Door *uitperſing* geſchied zulks door middel van een kleine *perſe*, waar meede de dun afgeſnedene of afgeraspte geele buitenſte ſchillen, van veele rijpe vrugten, ſterk uitgeperst, en de *olie* in een vlesje verzaamelt en bewaart word.

2. Door *inſnijding* word deeze *olie* verkreegen, door middel van een werktuig, dat vol van korte punten of ſtijkels is, waar op de *citroenen* gerolt worden en daar door de blaasjes of vaatjes der ſchillen, die de oliedeelen bevatten, worden gebroken, zo dat de *olie* 'er uit vloeit, en in een daar onder gezet vat loopt, die vervolgens, om ze zuiver en klaar te hebben, gefiltreert word; dog deeze beide manieren, ſchoon de beste, zijn in deeze landen niet gebruikelijk nog wel practicabel, dewijl men bij ons de *citroenen* niet in zodanige menigte nog zo goed koop hebben kan, als in *Italien*, *Frankrijk*, *Spanjen* en *Portugal*, en dus de *olie*, die men hier te lande op deeze wijze maaken wilde, veel duurder zoude komen te ſtaan, dan die geene welke aldus gemaakt, uit voorſchrevene landen enz. gebragt, en hier te lande verkogt word.

Men kan deeze *olie* ook verkrijgen, door middel van de verſche afgeſneedene geele ſchil, met de vingeren tegen een dik gepolijst glas geduurig in ſtukken te breeken en te drukken, waar door de *olie* tegen het glas aanſpuit, dat zig dan verzaamelt, en in een daar onder gezet porceleinen kommetje of vat vloeit, en vervolgens in een vleschje gedaan word; dog dit werk gaat te langzaam toe, ten zij de Juffers en Dames zulks tot een *amuſement* en tijdkorting wilden doen, gelijk zomtijds geſchied, en wegens de uitnemende reuk, geen onaangenaame bezigheid is.

3. Door *distillatie* word deeze *olie* weder op verſchillende manieren uit de verſche ſchillen getrokken, als 1. door middel of bijvoeging van *water*; 2. door bijvoeging van *zuiker* en *water*; 3. door *fermentatie*, en 4. door bijvoeging van *wijn-geest*.

Op de eerſte manier geſchied zulks aldus: Neemt bij voorbeeld 4 pond van de buitenſte geele ſchil van *citroenen*, doet daar bij 4 oncen *gemeen zout*, en 2 oncen geſtotene *rouwe wijnſteen*, als meede 24 pond *water*, laat dit eenige dagen, dog niet langer als een week ſtaan trekken, en distilleert 't dan uit de kolf, of uit een ander bekwaam werktuig; waar na de *olie* van het *water* volgens de konst, afgeſcheiden word. Op deze wijze word de *citer-olie* meest bij ons gedistilleert en verkreegen; dog zulks kan ook geſchieden alleen met water, zonder bijvoeging van *zout* en *wijn-ſteen*; en dan kan het met de *olie* overgehaalde water voor een goed gemeen *citroen-water* dienen.

Door middel van *zuiker* geſchied zulks op deeze wijze: Neemt de *citroenen* en wrijft dezelve op een *zuiker-brood*, even als of men ze op een wrijf-ijzer wreef, dog alleen maar de geele ſchil daar van af, zo worden hier door de kleine blaasjes, die de *olie* bevatten, gebrooken, en de 'er uit vloeijende *olie* maakt met de *zuiker*, een zoort van een vette *eleoſacharum* (*olie-zuiker*), die men met 't mes van tijd tot tijd afſchraapt, en in een vles doet, tot dat de geele ſchil van alle de *citroenen* die men heeft, aldus afgewreeven is; als wanneer men het afgewrevene in een blaas of kolf doet, genoeg water 'er bijvoegt, en het dan gelijk andere dingen distilleert, en vervolgens de olie van het water afſcheid. Deeze manier is in een bijzondere opzigt zeer goed, namelijk, dat men de *olie* niet aanſtonds behoeft te distilleeren, maar men kan de afgeſchrapde ſchil in de vles, wel geſlooten zijnde, lange, zelfs veele jaaren goed bewaaren, en dus de *olie* daar van maaken, wanneer men wil, 't zij te gelijk of in verſcheidene reizen; ook kan deeze ſchil in andere huishoudelijke dingen, 't zij tot *ſpijzen*, *ſauſen*, *gebak*, *confituuren*, enz. dienen; en men heeft door dezelve aldus te bereiden nog het voordeel, dat men zig daar van bedienen kan als 'er geen verſche *citroenen* te bekomen zijn.

Door de *fermentatie* verkrijgt men deeze *olie* als men de *citroen-ſchillen* aan ſtukken ſnijd, en dezelve vervolgens door bijvoeging van wat *water* laat fermenteeren of gesten; dog van deeze manier bedient men zig niet, dan wanneer de *citroenen* beginnen week te worden en te rotten.

Eindelijk, om de *citer-olie* door middel van *wijn-geest* of *brandewijn* te maaken, zo neemt men de buitenſte geele ſchil van ſchoone verſche *citroenen*, doet ze in een kolf, giet 'er goede *brandewijn* op, en laat het een tijd lang weeken; daar na distilleert men het in een Marijenbad, zo verkrijgt men eene goede portie *eſſentieele-olie* die op de overgehaalde *brandewijn* drijft; welke men vervolgens daar moet van afſcheiden: Dog daar blijft altijd een gedeelte *olie* met de overgehaalde *brandewijn* vermengt; derhalven als men dezelve 'er wil uit hebben, zo heeft men de *brandewijn* maar met een goede menigte *water* te vermengen, zo zal zig de *olie* daar van ſepareeren, die men dan bij de voorige kan mengen, of men bewaart ze best alleen; anders dient deeze overgehaalde *brandewijn* ook voor een goede *citroen-geest*.

Men kan ook eene *olie* van gedroogde *citroen ſchillen*, op de gemeene wijze door een blaas distilleeren, na dat men voor af de gedroogde ſchillen van het inwendige onnutte heeft gezuivert, en het overige geele, klein geſneeden en grofjes geſtooten zijnde, in genoegzaam *water* eenige dagen heeft laaten weeken.

Dog men moet zig niet verbeelden dat alle de *citer-olien*, op de gemelde verſchillende wijzen gemaakt, even goed zijn; daar is een groot onderſcheid tuſſchen: De eerſte of *Italiaanſche*, welke door *uitperſing* of door *prikkeling* verkreegen word, is de beste, aangenaamst-ruikenſte en deugtzaamſte, blijft ook heel lang dun en vloeibaar; daar aan volgt de met *water* gedistilleerde *olie*, die niet zo aangenaam is en rasſer dik word; waar meede de overeenkomt die welke met *brandewijn* gedistilleert is, dog deeze houd zig langer goed en word niet zo ras dik; maar die uit de drooge ſchillen gedistilleerde, is de allerſlegtſte, word ſchielijk dik en op 't laatſte geheel taai. Van de *Italiaanſche*, die in hun taal *Oglio di Cedro* genaamt word, is de allerbeste die, welke den naam van *Oglio di Bergamotto* of *Bergamot olie* draagt, dewijl ze van een *limoen* komt, die *Bergamot* genaamt word; deeze heeft een heerlijke doordringende reuk; en dezelve word, behalven in de medicijnen, ook veel gebruikt tot *parfums* en allerleij reukwerken, enz.

Om een geeſtig Citroen-water te maaken.

Neemt van de buitenſte geele ſchil van *citroenen* of *limoenen*, zes oncen; beste *franſche-wijn*, twee-en-dertig oncen; laat het te zaamen in een kolf twee of drie dagen trekken en distilleert het dan op 't zand over, zo lang het kragtig ruikt en ſmaakt. Dit *water* verſterkt ongemeen 't harte, de maag, 't gedarmte en de ſchei-kliëren, enz. en is heel dienſtig in ziektens die uit een zuure ſlijm ontſtaan; men gebruikt het tot een once, of met andere middelen vermengt.

Een aangenaam Eau de cedro, of Citroen-water te maaken.

Neemt 12 ſchoone verſche *citroenen*, ſchilt ze zeer dunnetjes af, en doet deeze ſchillen in een kolf, daar bij voegende *citroen-* of *bergamot-olie*, 100 druppels; en *brandewijn*, vijf mengelen; laat dit te zaamen drie dagen trekken en dan zagtjes distilleeren, tot dat 'er twee derde deelen van de geest over zijn; daar na neemt helder *pomp-water*, zo veel als 'er van de overgehaalde geest is, doet dit in een zuivere koperen caſſerol, en kookt het met een pond daar in geſmolten beste witte *brood zuiker*, zo lange tot dat het niet meer ſchuimt, 't zelve geduurig met een houten lepel affchuimende; laat het dan koud worden, giet den overgehaalden geest daar bij, en na 't wel omgeroert te hebben, laat het door een vloeipapier lekken en bewaart het in vleſſen, wel geſlooten; zo heeft men een zeer aangenaamen en verkwikkelijken drank; wil men het minder kostbaar maaken, zo laat men de *bergamot-olie* weg, en neemt wat meer *citroen-ſchil*, het overige als voren. Men kan ook, met minder moeite den *zuiker* maar in *water* laaten ſmelten, en het dan bij de geest gieten, en vervolgens filtreeren.

Op een andere wijze.

Neemt 9 oncen van de buitenſte geele ſchil van verſche *citroenen*, doet ze in een kolf en giet 'er drie pinten goede *geest van melisſe* bij, laat het drie dagen ſtaan trekken, en distilleert het dan zagtjes tot op ruim de helft, of zo lange als het kragtig overkomt; daar na verzagt en zoet men het op dezelve wijze met *water* en *zuiker* als het voorgaande, zo verkrijgt men een niet minder aangenaam en kragtig *eau de cedro* of *liqueur van citroen*.

Om Citer- of Citroen-geest van Citroen ſchillen (Spiritus Citri), te maaken.

Dit geſchied op de voorige wijze, zonder den overgehaalden geest daar na te verſlappen en zoet te maaken. Bij voorbeeld; neemt 9 oncen verſche buitenſte *citroen-ſchil*; in een kolf gedaan zijnde, doet 'er bij drie mengelen *goede brandewijn*, laat het drie dagen ſtaan te trekken, en distilleert het dan langzaam tot op ruim de helft over. Wil men deezen geest ſterker en kragtiger hebben of verdubbelen, zo *coholeert* men dezelve, aldus; men neemt 4 of 5 oncen afgeſchilde *citroen-ſchillen*, giet 'er de voorige overgehaalde geest op, als meede het overige vogt uit de kolf, zonder de voorige afgedistilleerde ſchillen, die men daar uit doet, en men doet 'er nog een mengelen verſche *brandewijn* bij; dan distilleert met het weder als vooren.

Om Citer- of Citroen-Eſſentie (Eſſentia Citri), en Citroen-Elixir (Elixir Citri) te maaken.

Dit geſchied zeer ligt, door middel van de dun afgeſchilde of afgewreevene geele ſchil van *citroenen* of *limoenen*, in een vles te doen, daar *beste brandewijn* of beter *citroen-geest* op te gieten en het te laaten trekken; zo zal men een aangenaame *citer-eſſentie* verkrijgen, die men ook met *zuiker* kan verzoeten, en als een *liqueur* gebruiken.

Maar wil men deeze *eſſentie* ſterker en kragtiger, of een zoort van *citroen-elixir* hebben, zo heeft men de voorige *eſſentie* maar eenige reizen van nieuw op verſche ſchil te gieten en te laaten trekken; waar bij men op het laatſte nog wat *olie-zuiker*, die met veel *citer-olie* gemaakt is, kan voegen, zo zal men een heerlijk *citroen-liqueur* of *quint-eſſentie* verkrijgen, dat men druppelswijze gebruiken moet, en in alle boven gemelde gebreken, zo wel als de *olie* en geest, dienſtig is, of ook alleen om de ſmaak in *wijn*, *brandewijn* en andere dingen kan gebruikt worden.

Om goed Citroen- of Limoen-zap te maaken.

Hier toe neemt men het binnenſte *merg* uit goede verſche *citroenen* of *limoenen*, men ſtampt 't zelve in een aarden vat met een houten ſtamper, en zet het daar na eenige dagen in de kelder; waar na men het ſterk uitperst en dan het uitgeperſte zap een paar dagen ſtaan laat, om zig te zetten en klaar te worden, als wanneer men het in nauwhalſige vleſſen (*bouteilles*) doet, en bewaart; dog als het lang bewaart zal worden, moet men 'er wat *amandel-* of *boom-olie* opgieten en de vles wel ſluiten, want het zap anders ligt wil bederven en niet lang kan duuren. Dit zap word bij ons veeltijds, uit door rotting aangeſtookene of half verrotte *citroenen* gemaakt; dog dan heeft het doorgaans een muffe ſmaak, en bederſt andere dingen, daar het bij gebruikt word.

Dit zap heeft, behalven in de huishoudingen, ook veel gebruik in de *pharmacie*, om daar meede *kreefts-oogen*, *mosſel-ſchelpen*, *coraalen*, *eijer-ſchillen* en meer diergelijke dingen te ſolveeren, die in de midicijnen gebruikt worden; dog inzonderheid word daar meede het heerlijke *preparaat*, 't zogenaamde *geciterde poeijer* of *geciterde kreefts-oogen* (*pulvis citratus*, of *oculi cancrorum citrati*) gemaakt, en op de volgende wijze bereid.

Men neemt een partij geſtootene zuivere *kreefts-ſteenen*, doet ze in een groote verglaasde pot of groot glas, en giet 'er zo lang *citroen-zap* bij, tot dat het niet meer opbruist, als het met een houte ſpatel geroerd word; als dan doet men 't te zaamen in een aarden, glazen of tinnen vat en dampt het over een zagt kolen-vuur onder geſtadig roeren met de ſpatel uit, tot dat het deegagtig word; als wanneer men het in een enge zeef, of die met papier bekleed is doet, en in een oven, of op een andere warme plaats droogt; vervolgens in ſtukken wrijft en door buideling of anders heel fijn maakt, zo is het gereed; zijnde een deftig middel in veele ziektens die uit een zuur en ſlijmigheid ontſtaan.

Om Citroen-zap te bereiden, die lang kan duuren.

Maakt goed g zuivert *citroen-zap* van verſche *citroenen*, als boven gezegt is; neemt dan *witte zuiker*, één pond tot drie pond *zap*, laat die op het vuur met wat *water* ſmelten en zagtjes kooken, tot dat 't niet meer ſchuimt, het ſchuim 'er geduurig met een lepel afneemende, dan van 't vuur genoomen en wat verkoelt zijnde, roert de *citroen-zap* daar onder; doet het dan in glaſen flesſen met lange halzen, en ſluit ze digt, zo zal het zap lange tot gebruik kunnen dienen.

Om

Om Sijroop van citroen-zap te maaken.

Neemt goed gezuivert versch *citroen-zap*, bij voorbeeld, twee pond; goede *brood-zuiker*, vier pond; laat het te zaamen in een aarden verglaasde pan op een zagt vuur fmelten, en roert het met een houten fpatel of lepel om, tot dat alles wel gemengt is; maar het moet niet te heet worden, en nog minder kooken, want anders word de fijroop bruin, in plaats dat ze wit moet zijn. Men moet ook het *citroen-zap* niet te ftijf uitwringen, en 't zelve moet door zinking wel gezuivert zijn, want anders word de fijroop ftijf en lijmig; men bewaaart dezelve in confituur-potten of glafen, wel gefloten. Deeze fijroop is heel aangenaam zuur, verkoelt en lescht de dorst en brand in allerlei koortzen, en verfterkt de maag en ingewanden, enz.; men neemt hem tot een once in *gerste-water* of eenig ander vogt. Ook kan men hem in faufen en zuiker-werk gebruiken.

Om op een andere wijze, een aangenaame te zaamengeftelde citroen-fijroop te maaken.

Neemt gezuivert *citroen-* of *limoen-zap*, zestien oncen, laat daar in één once drooge *roode roofen* weeken, tot dat het zap rood word, doet dan daar bij één once *caneel-water*, waar in een paar fcrupels gezuiverde *falpeter* gefmolten is, of ook zonder deeze; wijders *fijroop* of *rob van aalbefien*, van *framboofen* en van *berberisfen*, van elks zes oncen; laat dit op een weinig vuur al roerende vereenigt worden; en doet 'er op 't laatfte wat fijn gepoeijerde *zuiker* bij, of zo veel als 'er in fmelten wil, dewijl het anders te dun zou zijn. Deeze *fijroop* is zeer aangenaam en kragtig, en men gebruikt hem als de voorige.

Om zogenaamde Limonade of een aangenaame verkoelende Drank van citroenen te maaken.

Neemt het zap uit vier *citroenen*, dat men door een fijne teems of fchoon linnen doekje heeft laaten loopen, om het van de korlen en andere onzuiverheeden te reinigen, doet hier bij vier ordinaire zilvere lepels vol fijn geraspte *brood-zuiker* en een mengelen gekookt *regenwater*, koud geworden zijnde, bewaart het tot gebruik in flesfen; men moet egter niet te veel op eenmaal maaken, dewijl het niet lange kan duuren, en ligtelijk bederft.

Hoe men Tabletjes van citroen-zap maakt.

Neemt het zap van twee *citroenen*, roert 'er beste witte gepoeijerde *zuiker* onder, zo veel genoeg is, om 'er een deeg van te maaken, dat zig laat rollen; fnijd 'er dan *tabletjes* van, van wat gedaante gij wilt, en laat ze op papier bij een warme kagchel of op een andere warme plaats droogen, en bewaart ze in een doos op een drooplaats. Men kan ook wat van het geel van de *citroen-fchil*, heel fijn geraspt, onder het deeg mengen; deeze *tabletjes* hebben een verkoelende en dorstles fchende kragt, en zijn aangenaam.

Op een andere manier, met Amandelen.

Neemt het zuivere zap van twee *citroenen*, laat 'er wat *gom-traganth* een nagt over in weeken, en wringt het daar na door een doek; neemt dan fijn geftootene goede *brood-zuiker*, en tot pap geftootene gefchilde *amandelen*, ftampt het met het zap alles te zaamen tot een deeg, en formeert 'er dunne *tabletjes* van, die men op papier legt. en op een warme plaats droogt, en vervolgens bewaart.

Om Citroen-koekjes te maaken.

Neemt een paar *citroenen*, raspt 'er het geele fijn af, en drukt 'er dan het zap wel uit, zet dit zap in een vertint casferoltje op 't vuur, en laat het eens opkooken, doet 'er dan zo veel fijn gewreeven *brood zuiker* in, tot dat het dik genoeg is, zo dat men het bekwaam tot koekjes kan leggen; laat het dan zo lang op 't vuur, dog zonder te kooken, ftaan, tot dat het een weinig dunner is, dan afgezet, roert het afgeraspte geel van de *citroenen* daar door, en fchept het voorts aan koekjes, op glas of papier, en laat het droogen.

Citroen-vleesch, of Marmelaade van citroenen te maaken.

Neemt vier *citroenen*, fchilt ze en fnijd ze in agt deelen, de korrels en vliezen 'er uit neemende, laat dan een pond witte *zuiker* in *water* fmelten, en kookt de ftukken *citroen* daar in murf, neemt dan vier *citroenen*, raspt het geele 'er af, en drukt 'er 't zap uit, roert dit met het geel onder de *citroenen*, en laat het te zaamen kooken, tot dat het bind, dan in doozen gedaan en bewaart.

Om heele Citroenen te confijten.

Neemt *citroenen*, fteekt ze rondsom met een naalde; weekt ze dan negen dagen in *water*, haar dagelijks versch *water* geevende; kookt ze daar na in *water*, tot dat ze doorzigtig of helder worden, dan uit het water genoomen, en op een drooge doek gelegt zijnde; neemt tot 12 *citroenen*, drie pond *zuiker*, maakt 'er een geclarificeerde *fijroop* van, van bekwaame dikte, legt de *citroenen* daar in, en laat ze een zood of drie opzieden; doet ze dan uit de *zuiker* in een confituur-glas, bezwaart ze met zuivere ftukken van lei-fteen, en giet 'er de *fijroop* warm over, en laat ze aldus eenige dagen ftaan, als wanneer men de fijroop 'er geheel afgiet, van nieuws op kookt en zuivert, en dan weder over de *citroenen giet*, welk opkooken men zo dikwils moet herhaalen, tot dat dezelve niet meer waterig word, waar door hij anders met de *citroenen* zou bederven, en voor al moeten de *citroenen* met de *fijroop* wel overdekt zijn.

Hoe de Citronade gemaakt word.

Deeze word gewoonlijk uit de grootfte en fchoonfte *citroenen* vervaardigt, en wel van die zoorten, die de dikfte fchil hebben, als men ze kan verkrijgen; gefchiedende zulks ten naasten bij op de voorgaande wijze aldus; neemt van de fchoonfte grootfte *citroenen*, fnijd ze naar de lengte in vier of meer ftukken, neemt 'er 't merg en de pitten uit, en laat ze een paar nagten in *water* weeken, het *water* altemets ververfchende, daar na kookt ze zo lang in fchoon *water*, tot dat ze beginnen doorzigtig te worden, dan uit het water genoomen, verkoelt ze zo dikwils met koud water, tot dat ze weder hard worden, droogt ze vervolgens af, en doet ze in een confituur-glas, dezelve met lei-ftukken bezwaarende; kookt dan een geclarificeerde *fijroop* van beste *brood-zuiker*, die niet dik is, en giet die, koel geworden zijnde, over de *citroenen*, zo dat ze ruim daar van bedekt zijn, en laat ze aldus eenige dagen ftaan, als dan giet men de *fijroop* 'er af, kookt ze weder op, en giet ze als vooren over de *citroenen*; dit zo lang herhaalende, tot dat de *fijroop* niet meer waterig

word, als wanneer men 't glas wel fluit, en op een drooge plaats bewaart.

Wil men *drooge citronade* maaken, zo neemt men dezelve uit de *ſijroop*, na dat ze wat daar in geſtaan heeft, en wel daar van doortrokken is, laat ze dan op een teems verlekken, of ſpoelt ze met wat warm water eerst af, dan beſtrooit men ze met fijn geſtootene beste *brood-zuiker*, en laat ze bij een kagchel of op een andere warme plaats droogen, en bewaart ze in een doos tusſchen papieren.

Op dezelfde wijze kan men ook *citroen-ſnippels* confijten en dan droogen, dog deeze laat men gewoonlijk wat in de *zuiker* kooken, om ze te doorzuikeren, en men droogt ze vervolgens.

Om Citroen-bignets, anders Citroen-koekjes te maaken.

Schilt de *citroenen* dusdanig, dat 'er niets van het wit aan het binnenſte of 't vleesch blijft zitten, ſnijd dezelve dan met een ſcherp mes aan dikke plakken, en doet 'er alle de korls ter deegen uit; neemt voorts gepoeijerde *witte zuiker*, waar onder een weinig fijn geſtooten *caneel* is gedaan, beſtrooit hier rijkelijk de *citroen-ſchijven* meede, en wanneer ze dus twee of drie uuren geſtaan hebben, zo trekt ze één voor één door een beſlag, even eens als die der *appel-koekjes*, en laat ze ook, gelijk die, in kookende *boter* of *reuzel* gaar bakken.

Om Citroen-pap te maaken.

Neemt een lepel vol *blom* van *weiten meel*, agt *dooijeren van eijeren*, het *zap* uit drie of vier *citroenen*, na dat ze groot zijn, en van één der *citroenen* de buitenſte *geele ſchil* fijntjes 'er afgeſchilt, een weinig gepoeijerde *caneel*, en vier lood *brood-zuiker*, klopt dit alles ter deegen onder malkanderen, waar na men 'er een halve fles *Rhijnſche* of *witte Franſche wijn* en even zo veel *water* onder roert; voorts in een verglaasde pan zo lange op het vuur laat ſtaan, tot dat het ordentelijk dik is, al geduurig roerende, dewijl het anders aanſtonds zoude ſchiften; gereed zijnde, doet men het in glaasjes of porceleinen kommetjes, en plaatst het op 't nageregt; is ſmaakelijk en verkwikkende.

Op een andere manier, ook wel Citroen-vlade genaamt.

Neemt het *zap* uit zes *citroenen*, en even zo veel *witte Franſche wijn*, zes *eijeren* de helfte zonder wit, van twee *citroenen* de buitenſte geele ſchil 'er afgeraspt, 5 lood *brood-zuiker*, en een weinig gepoeijerde *caneel*, de *eijeren* ter deegen geklopt zijnde, mengt men 'er al het andere onder, en laat het zo lang op het vuur ſtaan, al geſtadig roerende, tot dat het bekwaam is.

Om zogenaamde Citroen-room te bereiden.

Neemt agt *citroenen*, laat die in water week kooken, ſtampt of roert ze dan tot brij, doet 'er voorts een halve fles *Rhijnſche wijn* bij, vier lood *zuiker*, en een weinig gepoeijerde *caneel*, neemt vervolgens agt *dooijers* van eijeren, roert die ter deegen onder het voorige, en laat dan alles door een teems loopen, waar na men het in een tinnen of porceleinen ſchotel, op een kookende pan of ketel met water zet, en het water al geduurig laat kooken, tot dat het geen, dat in de ſchotel is, ſtremt, waar na men het op een koele plaats zet, en het koud eet.

CITROEN-BROOD, zie GEBAK.

CITROEN-HOUT; in 't latijn *Lignum Citri*; is een vast, zwaar en harsagtig hout, van een ſchoone citroengeele koleur, en ook een reuk hebbende, die met die der *citroenen* veel overeenkomt, dog die met den ouderdom meest weggaat; het word uit de *West-Indiën* gebragt, en van de Schrijnwerkers, enz. gebezigt, tot het vervaardigen van fraaije cabinet-werken en andere meubelen, verkrijgende door den tijd een glans, even zo ſchoon als de *Cocos*: Dit hout is geen hout van de *citroen-boom*, het heeft alleen, wegens zijn reuk, de naam daar van ontleent; men weet egter bij ons niet wel van wat voor een boom het koomt, maar men zegt, dat de boom, die het voortbrengt, op de oevers der zee groeit, groot is, en met bladen voorzien, die naar de *laurier-bladen* gelijken, maar met bloemen, welke met die van de *oranje-boom* overeenkoomen, en den reuk van *jasmijn* hebben, waar na zwarte vrugten volgen, van groote als de *peper-korls*.

CITROEN-KRUID, zie MELISSE.

CITROEN-QUENDEL, zie THIJM (WILDE).

CITRONAAT, zie CEDRONADO.

CITRONADE; is een zoort van geconfijte *citroen*, of meest derzelver ſchillen, die heel aangenaam van ſmaak, en zeer hartverſterkend, windbreekend en verkwikkend is; dezelve word veel in *Italien* en andere warme landen, daar de *citroenen* groeijen, gemaakt, en in deeze landen overgebragt; dog men kan ze ook bij ons bereiden; hoedanig dit geſchied, zie onder CITROEN-BOOM.

CITRULLE; *Angurie*; *Water-meloen*; in 't latijn *Citrullus*; *Anguria*; (*Cucurbita foliis multipartitis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een zoort van *Calbaſſen* of *Pepoenen*, welkers bladen zeer gefnippelt zijn; de vrugten zijn rond of wat langwerpig en groen- of geelagtig van koleur, en zomtijds ook wit gevlekt; het vleesch is wit, geel of roodagtig, naar de zoort, want men heeft 'er verſcheidene zoorten of veranderingen van, hebbende weinig geur of ſmaak, en ze bevatten veel water van binnen; haar zaad is volgens de zoort rood of zwart.

Plaats. Dezelve groeijen natuurlijk in *Napels* en *Sicilien*, wordende aldaar en in meer andere warme gewesten ook veel in de tuinen gekweekt, wegens de verkoelende vrugten; het geſchied ook wel bij ons, maar zelden, en meer in *Frankrijk* en *Hoog-Duitſchland*.

Kweeking. Deeze vrugten worden genoegzaam op dezelfde wijze in deeze *Nederlanden* gekweekt en gecultiveert als de *meloenen* of vroege *concommers*, waar heen wij derhalven den leezer wijzen; alleen zullen we hier aanmerken, dat men ze wat wijder van malkanderen planten moet; te weeten, in de bakken daar men ze in overplant, om daar in door te groeijen, dewijl ze langer ranken maaken, en dus meer ruimte begeeren; ook moet men ze op bekwaame tijden veel lugten.

Eigenſchappen. Deeze vrugten zijn koud en vogtig van aart, zeer verkoelende en verfriſchende, weshalven haar vleesch, als meede het water dat ze van binnen bevatten, in de warme landen, in de heete zomerdagen veel met of zonder *zuiker* tot een verkoeling en verviſſing genuttigt word: Ook word 'er in *Frankrijk* en elders uit het gekookte en met meel gemengde vleesch, een verkoelend en verfriſſend brood gebakken.

In de Geneeskunde word alleen het zaad daar van gebruikt,

bruikt, dat een van de IV groote verkoelende zaaden is, hebbende een verkoelende, openende, pisdrijvende, en de hitte en ſcherpigheden der milt, nieren, lever en blaas temperende kragt; word mits dien gepreezen in het graveel, koude pis, verhit en drifti, bloed, hitte en dorst in koorzen; men bereid 'er tot dien einde een *emulſie* van, waar bij men ook meesttijds van de andere verkoelende zaaden en andere dingen, als *meloen-*, *concommer-* of *calbasſe-zaad*, enz. voegt.

CIVET, of *Zivet*; in 't latijn *Cibethum* of *Zibethum*, is een vette, ſmeeragtige, ſterk en onaangenaam ruikende ſtoffe, als geſtremt vettig zap, dat wit en geelagtig is, en bitter van ſmaak; het zelve koomt van de *Civet-katten*, bij dezelve voortgebragt wordende in een blaasje of zakje, dat onder de ſtaart, tusſchen den aars en de teeldeelen zit. De *Civet* heeft een zeer verdeelende, verzagtende en verſterkende kragt, en word gepreezen tegens de buikpijnen der kinderen, colijk en moederplaag, op de buik geſmeert wordende, hoewel de meeste vrouwen niet over deszelfs reuk kunnen. De *Civet* versch zijnde, is wit, dog dezelve verandert door den tijd, word geel en eindelijk bruin. De *Parfumeerders* maaken 'er het meeſte gebruik van, mengende dezelve met *anijs olie* en een weinig *muscus*, 't welke een aangenaame reuk van zig geeft. Men zegt ook, dat dezelve in de hembden geſtreeken, alle ongedierten des lighaams dood.

CIVET-KAT; in 't latijn *Zibetha* of *Animal Zibethicum*; is een viervoetig dier, door de Heer LINNÆUS, onder het geſlagt der *Fretten* geplaatst; gewoonlijk heeft dit dier, van het end der ſnoet, tot aan 't uiterſte van de ſtaart gereekent, de lengte van ruim twee voeten; zijn kop is ſmal, door een lange wit koleurige ſnoet bepaalt; de oogen zijn klein, langwerpig en zwart; de ooren, die veel na die der katten gelijken, zijn kleinder en zo ſpits niet; hij heeft korte pooten, en wel inzonderheid de voorſten, die de lengte van vijf duim niet te boven gaan, alle vier zijn ze met ſcherpe, regte, zwarte nagelen gewapent; het hair der vagt is tweezoortig, zijnde het eene kort, zagt als wol gekruld en bruinagtig grijs van koleur; dog het andere is veel langer en zwart, roskoleurig met wit gemengelt; op 't lijf is hij met banden en vlakken geteekent, die van verſcheidene koleuren ſchijnen zaamengeſtelt; de kop en pooten zijn met kort hair bezet; aan ieder zijde van de kop heeft hij een groote zwarte vlak waar in de oogen ſtaan, en het end zijner neus is zwart; zijn ſtaart is aan de bovenkant geheel zwart, dog ter zijden en van onderen ringswijze gebandeert; tusſchen het aarsgat en de teeldeelen, hebben zo wel mannetje als wijfje een lange ſpleet, maakende de opening eener holte uit, die binnenwaarts met kort hair is bezet, en de toegang is tot twee gaten of beurſen, zijnde dit de eigentlijke bewaarplaatzen van het *civet*.

Van aart is de *Civet-kat* woest, wild en ſcheurziek; hij leeft van de jagt, en betrapt kleinder dieren en vogelen, dog bij gebrek van deeze, geneert hij zig met vrugten, ja zomtijds zelfs deezen niet kunnende bekomen, ſpijzigt hij zig met groentens: Niettegenſtaande zijn lighaam lomp is, en log ſchijnt, zo is hij egter vlug en rad; ſpringt gelijk de katten, kunnende het tegens een hond uithouden met loopen; 's nagts blinken zijne oogen en het is zeer waarſchijnlijk, dat hij zo wel als de *katten* in de duisternis kan zien. Niettegenſtaande de woestheid van 't dier, is het egter te temmen en huisſelijk te gewennen, zodanig zelfs, dat 'er als een kat of hond meede kan geſpeelt worden, egter is hij niet te betrouwen, en zijn beet is zeer gevaarlijk.

De *civet-kat* word in verſcheidene landſchappen, inzonderheid van *Africa* gevonden; hij woont egter ook in *Cairo*, als meede in *China* en meer andere *Aſiatiſche* gedeeltens; het graaft tot zijn verblijf hoolen in de grond, en zij teelen menigvuldig ter plaatze daar zij natuurlijk t'huis hooren: Niettegenſtaande zij in andere landen kunnen leven, en de *civet* eveneens als op haar natuurlijke geboorteplaats meede deelen, zo houd egter de voorteelings kragt op, zo dra zij in gematigder lugtſtreeken koomen. In *Africa* worden deeze dieren in vallen of ſtrikken gevangen, en als dan in ijzeren kooijen bewaart: Veel worden zij na *Holland* over gevoert; en daar voornaamentlijk door *Jooden* onderhouden, die de kost winnen met het *civet* 'er af te haalen; deeze dieren kosten veel van onderhoud, dewijl zij met *melk* en *eijeren* gevoed worden, waar door het *civet* veel witter is en in grooter waarde, dan 't geen uit de warme gewesten koomt, daar deeze dieren meest van vleeschrooven leeven.

Verſcheidene Reizigers beſchrijven ons de manier, om het *civet* van deeze gevangen zittende dieren te bekomen, op navolgende wijze; het dier word tot dien einde met een ſtok agterwaarts naar 't eind van zijn hok gedreeven, als dan grijpt men het bij de ſtaart, haalt die tusſchen de tralien door, en maakt zijn agterpooten vast, voorts ſteekt men aan ieder zijde een plank in, en bezet hem hier zodanig tusſchen, dat hij zig ter nauwernood kan beweegen; het dier hier door de magt om te kwetzen benoomen zijnde, ſteekt men een klein zilveren of ijvooren lepeltje in de opening van de beurs, en ſchraapt hier meede de zijden of wanden zagtelijk af, ſchijnende het als of de klieren door deeze behandeling haar vogt ontlasten; gewoonlijk geſchied dit om de drie dagen, en in zommige jaartijden ook wel om den anderen dag, leverende ieder dier zelden op eenmaal meer als een half-lood op; de geringheid van deeze inzaameling is ook de reeden, dat ze veeltijds door de *Jooden*, die gelijk gezegt is dezelve 't meeste vergaaren, word vervalscht; 't welke men zegt dat geſchied, door middel van de *beurzen* aan de binnen-kanten met olie te beſtrijken; zie verders op CIVET.

CIVIEL; zo veel als *borgerlijk*, *minzaam*, *vriendelijk*, *billijk*; het is in deeze laatſte zin, dat dit woord word genoomen, wanneer men zegt: *Hij heeft mij dit of dat voor een civiele* (dat is, voor een maatige en billijke) *prijs gelaaten.*

CLAIRET, of *gemengt Kersſe-water*; is een van de aangenaamſte en verfriſſenſte morgen-dranken, en word op de volgende wijze bereid:

Neemt zes pond van de beste zogenaamde *water-* of *paerel-kersſen*; twee pond *roode aal-beſiën* van hunne risten of ſteelen afgedaan, en twee pond beste *frambooſen*; kneust dit te zaamen in een nieuwe verglaasde aarden pot, en wringt het dan door een ſchoone doek, tot dat al het nat 'er uit is; neemt dan tot ieder mengelen nat drie-vierde pond beste *brood-zuiker*; vijf of zes *kruidnagelen*, als meede zo veel korrels *witte peper*; *koriander-zaad* zo veel men tusſchen duim en vinger kan houden, als meede zo veel *blom* of *foelie*, ſtoot deeze kruiderijen grovelijk aan ſtukken, en doet dan al het voorſchreevene in een groote Keulſche kan, alwaar men het drie dagen in moet laaten ſtaan, het zelve van tijd tot tijd omſchuddende, op dat de zuiker ter deegen ſmelte; laat het dan zagtjes door een *ijpocras*-zak lekken; en doet 'er zo veel *brandewijn* bij, als 'er nat is; giet het in bouteljes, die men ter deegen moet toemaaken, en op een koele

plaats

plaats bergen, als wanneer het langer dan een jaar kan goed blijven.

CLANDESTINA TOURNEFORTII, zie LATHRÆA.

CLAPPUS, *Clappa*, zie COCOS-BOOM.

CLARETA; dus word het *wit van 't eij* genaamt.

CLARETUM, zie HIJPOCRAS.

CLARIFICEEREN; *Clarificatie*; *Klaar-maaking* of *Zuivering*; is die operatie, om een onklaar vogt helder en klaar te maaken. Dit geſchied op verſcheiderhande wijzen, naar den aart des vogts, als door *zinking*, *lekking*, *gesting*, of door *kooking* met *eijwit*.

Op de eerſte wijze, laat men het vogt maar ſtil ſtaan; waar door de zwaare, en onzuivere deelen op de bodem van het vat zinken; gelijk men de uitgeperſte zappen van kruiden, en andere diergelijke dingen, doorgaans op deeze wijze zuivert en klaar maakt.

Volgens de tweede wijze, geſchied zulks door lekking, als men het vogt door een zijg-zak giet, of door vloei-papier laat lekken; welke manier het meeste in gebruik is; zie COLEEREN en FILTREEREN.

De derde manier geſchied, als men het vogt doet *gesten*, waar door de onzuivere deelen ten deele uitgeworpen worden, en ten deele naar de grond zakken; gelijk met het *bier*, *wijn*, en andere drinkbaare vogten geſchied.

De vierde manier word verrigt, door bijvoeging van het wel geklopte *wit* van *eijeren*, aan welkers taaijigheid zig de onzuivere deelen des vogts zetten, en daar na onder de gedaante van ſchuim boven op drijven, dat 'er dan afgeſchuimt word; zo als de *zuiker-ſijroop* en eenige dranken geklaart worden. Daar is ook nog een andere manier, om zommige *preparaten* te *clarificeeren*, naamelijk, men giet bij de *zuiker*, *honing* of *geleij*, een weinig *wijn-azijn* of *zuuragtige geest*, waar door het geene, dat het vogt troebel maakt, nedergeſlagen word, en zig op de grond nederzet.

CLASIS; betekent even het zelfde als *Fractura*, of *Breuk*.

CLASSE; word genoomen voor een onderſcheiding van Menſchen en zaaken, om ze volgens hunne verdienſten, waarde of aart te ſchikken en te ſchatten; en het is in deezen zin, dat men zegt; HOMERUS, VIRGILIUS, VONDEL en POOT *zijn Dichters van de eerſte clasſe*. Ook, *deezen Schrijver handelt over de natuurkundige ligbaamen, en tot meerder gemak en verſtaanbaarheid, heeft hij dezelve in clasſen verdeelt en onderſcheiden*, enz. Meede word het woord *clasſe* gebruikt ten aanzien van Scholieren: *Deeze Jongeling maakt het wel, hij zit reeds in de derde clasſe*, enz.

CLASSIS; *Genus ſummum*; *Clasſe*: is in de Natuurkundige Historie, en in het bijzondere in de Botanie, eene zaamenvoeging van verſcheidene Geſlagten, die in de kenmerken (*caracters*) een verwandſchap met elkanderen hebben, in een *hooftdeel*.

CLATEREN; ook *Cletteren*; is eene uitdrukking tot de jagt behoorende; het word gebruikt, wanneer een *Hond* de *Haas*, of eenig ander wild vervolgende, zijn geſchreeuw of wel geblaf verdubbeld, om als te waarſchouwen, dat hij hulpe nodig heeft.

CLATHRUS, zie MORILJE.

CLAUSTRUM; betekent eigentlijk een *ſlot*, ook een *nauwte*: in de Geneeskunde verſtaat men 'er die nauwe plaats in den hals door, welke van onder de *amandelen* naar de *ſlokdarm* gaat.

CLAUSTRUM PALATI; ook *Velum Palatinum* genaamt; is de opening van 't gehemelte, of wel de vlies van 't agterſte neusgat, en een aanhangzel van het kliers-wijze bekleedzel der mond, zijnde door vaten, die onder malkanderen gemeenſchap hebben, meede met de huid der neuze verbonden; door bijzondere ſpieren word dezelve, voornaamelijk bij het *ſlokken* voor de openingen van 't gehemelte opgetrokken, en vervolgens word dezelve door middel van de vrije lugt 'er in te laaten, weder nedergetrokken.

CLAUSTRUM VIRGINALE; is het zogenaamde *Vrijſter-ſlot*, of de *Maagdom*; die eens verlooren zijnde, nimmer weder kan bekoomen worden.

CLAVARIA LINNÆI; is een aart van nagelformige *Kampernoelie*, waar van verſcheidene zoorten zijn; zie LINN. *Species Plantarum*.

CLAVATUS; *Spijkerformig*; of dat een hooft als een ſpijker heeft.

CLAVICULA; *Furcula*, enz. zie SLEUTELBEEN.

CAVICULA; *Klauwiertje*, zie CIRRHUS.

CLAVIS; een *Sleutel*; betekent ook zo veel als de opening van een zaake, of van kunſtwoorden, zonder welke dezelve niet kunnen verſtaan worden; gelijk de oude *Chijmisten* en gewaande *Goudmaakers* veele vreemde woorden in hunne ſchriften hebben gebruikt, om hunne kunſt te verbergen. In de Ontleedkunde is het zo veel als *Clavicula* of *Sleutel-been*. In de Chijmie word door dit woord een *menſtruum* betekent, want door *Clavis* worden alle de oplosſende *menſtrua* verſtaan, en wel inzonderheid de zulken, die de *mineraalen* of *bergſtoffen* oplosſen, dewijl ze, om zo te ſpreeken, de verborgene dingen der natuur ontſluiten en openen, om het vermoogen en de uitwerking van dezelve te leeren kennen, en daar toe den weg aan te wijzen.

CLAVUS; een *Spijker*, het zij van ijzer, metaal of hout; maar in de Geneeskunde betekent het ook ten 1. een *Exter-oog* of *Lid-doorn*, zie aldaar; ten 2. een ziekte der oogen, anders ook *Pupillæ Angustia* genaamt, zie MIJOSIS; en ten 3. een *Vleeschgewas* (*Condijloma*) in de ſchamelheid der Vrouwen; zie hier over VIJGWART.

CLEIDON; deeze naam draagt een zeker geneesmiddel, dienſtig tegens de *roode loop*.

CLEISAGRA; AMBR. PARE noemt dus een zoort van *leden-jigt*, inzonderheid de pijne des monds, of die van de gewrigten der ſleutel-beenderen.

CLEITHRON; is zo veel als *Clauſtrum*.

CLEMATIS, zie PASSIE-BLOEM en VUUR-KRUID.

CLEMATIS PERUANA, is de *Contrajerva*.

CLEMATITIS, zie VUUR-KRUID.

CLEOME, zie SINAPISTRUM.

CLIMA, zie KLIMAAT.

CLIMACTERICI ANNI; 't welk men door *Trapjaaren* zoude kunnen verduitſchen, dewijl het griekſche woord *Klimax*, daar het van afſtamt, een *trap* of *ladder* betekent: Dusdanig noemt men gewoonlijk die jaaren van 's menſchen leeven, welke de zevende of de negende zijn. Volgens PLINIUS, GALENUS en anderen, telt men voor de gevaarlijkſte en noodlottigſte jaaren van 's menſchen leeftijd, het 49ſte, 56ſte en 63ſte: Een oude ervaarentheid, of veel eer een gemeene dwaaling, heeft dit gevoelen bevestigt; gaarne voeg ik mij bij die geene, welke van gedagten zijn, dat ieder jaar, en wel inzonderheid ten aanzien van bejaarde menſchen, voor een *trap-jaar* moet gerekent worden.

CLIN-

CLINCANT; *Klater-goud*; is geel koper, dat tot heel dunne bladen als papier, is geſlagen; wordende veel te *Neurenberg* en *Augſpurg* gemaakt. Dewijl het *Klater-goud* in den eerſten opſlag iets verhevener en meerder vertoont, als het in der daad is; zo heeft men hier het algemeene ſpreekwoord van ontleent: *Het is maar Klater-goud*, om daar meede te betekenen, dat het uitterlijk zo wel wat ſchijnt, dog in der daad niet veel is.

CLIN-CLIN; is een zoort van *Americaanſche Polijgala* met ſmalle bladen, die op de bergen in 't landſchap *Chili* groeit; word van de *Indiaanen* gepreezen en gebruikt tegens de *pleuris* en andere zijde-pijnen, maakende zij 'er tot dien einde een afkookzel van.

CLINICUS; hier door verſtaat men ten eerſten een Geneesmeester, die de zieken voor hun bed bezoekt, en dezelve geneest; en ten tweeden, word 'er de bedlegerige lijder zelven door betekent. *Medicina Clinica* noemt men ook die geneeskunst, welke onderwijst, bij de zieken te verkeeren, en dezelve te geneezen, in onderſcheiding van de *Medicina Forenſis*, welke leeraart, om over geneeskundige zaaken voor den Rechtbank op goede gronden te kunnen redenkavelen.

CLINOIDES; dus noemt men de uitwaſſen of uitſteekzels van het *wiggebeentje*.

CLINOPODIUM; *Wilde Dosten*: *Wilde Baſilicum*: Daar zijn verſcheidene zoorten van dit gewas, als

1. De *Clinopodium* naar de Orego gelijkende; *Clinopodium origano ſimile*; (*Clinopodium capitulis ſubnudis hiſpidis, bracteis ſetaceis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *grijſe ruikende Clinopodium*, met Munte-bladen; *Clinopodium menthæ folio, incanum & odoratum*; (*Clinopodium foliis ſubtus tomentoſis, verticillis explanatis, bracteis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Veld-Clinopodium*, naar de Baſilicum gelijkende; *Clinopodium arvenſe ocijmi facie*; *Acinos* DODONÆI; (*Thijmus floribus verticillatis, pedunculis uniſloris, caulibus erectis ſubramoſis, foliis acutis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Berg-Clinopodium*; *Clinopodium montanum*; *Acinos montana pulchra*; (*Thijmus verticillis ſexfloris, foliis obtuſiuſculis concavis ſubſerratis*; LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *ruige Berg-Clinopodium*; *Clinopodium alpinum hirſutum*; (*Bartſia foliis oppoſitis cordatis obtuſe ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *Virginiſche ſmalbladige Clinopodium*, met groote geele en purpergevlekte bloemen; *Clinopodium Virginianum anguſtifolium, floribus amplis luteis purpureo maculatis.*

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk*, *Engekand*, enz. op zandige dorre plaatzen: Daar is ook eene verandering van met witte bloemen.

De tweede komt ook voort in de zelfde gewesten, op diergelijke dorre plaatzen, gelijk ook de derde zoort, maar deeze is eenjaarig, en de beide voorige langlevende.

De vierde groeit in de *Zwitzerſche*, *Oostenrijkſche* en *Italiaanſche* gebergtens, en is eenjaarig; daar ook de vijfde zoort gevonden word, maar die langleevend is.

De zesde zoort groeit in *Virginien* en *Carolina*, en is ook langleevend. Daar zijn ook nog eenige andere *Virginiſche* zoorten.

Kweeking. Haare voortkweeking geſchied, van de langleevende door ſcheuring, en van de eenjaarige door het zaad, beide in het voorjaar; maar ze begeeren alle liefst een ligte zandagtige aarde, en de langleevende kunnen onze winterkoude, in een zodanige grond, zeer wel verdraagen; hoewel de *Virginiſche* iets tederder is.

Voornaamelijk de twee eerſte zoorten bevatten veel half fijne olie, als meede vlugge en wezentlijke zouten in zig, zij zijn min of meer zaamentrekkende, verteerende en ontbindende, voorts herzenen en ingewand verſterkende, en verwekken de maandſtonden.

CLINOPODIUM CRETICUM ALPINI, zie SATUREIJ.

CLINOPODIUM (VREEMD), zie MONARDA.

CLITORIA LINNÆI; *Flos Clitoridis*; is een zoort van uitlandſche *Phaſeolus* of *Klim-boonen*; waar van drie zoorten zijn, eene in *Oost-Indiën*, de tweede in *Braſil*, en de derde in *Virginien* groeijende.

CLITORIS, zie KITTELAAR.

CLITORIDES MUSCULI; deeze naam draagen de ſpieren van de *Kittelaar*, die twee in getal zijn, en welke dienen, om dezelve ſtijf te maaken: Deeze *ſpieren* neemen haaren aanvang van de *heup-beenderen*.

CLUNES, zie NATES.

CLUSIA LINNÆI; is een *Americaansch* Boomgewas, daar verſcheidene veranderingen van zijn; als groote en kleiner zoort, met witte of roozen-roode bloemen en appelgedaantige ſcharlaken-roode, geele of groenagtige vrugten; groeijende op *Jamaica* en elders in de *West-Indiën*.

CLUTIA; is een vreemd Boom- of Heester-gewas, waar van vijf zoorten zijn, die in *Ethiopien* en de *Indiën* groeijen, en welke zoorten men in LINNÆUS *Species Plantarum* kan nazien; waar van eene zoort de *Cascarille* voortbrengt, die in *Carolina* gezegt word te groeijen; zie CASCARILLE.

CLIJMENUM; is een zoort van *Lathijrus*; zie aldaar.

CLIJPEOLA, zie KERSE(BOERE-).

CLIJSMA, zie KLIJSTEER.

CLIJSMATICA ARS, zie HEELKONST.

CLIJSSUS; is een konst-woord der *Chijmie*; dat veelerleij beteekenisſen heeft; als 1. beteekent het een mengzel van verſcheiderhande dingen; 2. De beste kragt die uit eenig lighaam getrokken word; anders *Quinta Eſſentia* genaamt; 3. De vereeniging van verſcheide ſtoffen onder malkanderen, als bij voorbeeld van *zout*, *zwavel*, *olie*, *geest* en *kwik*; 4. Word daar ook dikwils een zekere vereenigde *mineraale geest* door verſtaan, die uit *antimonie*, *zwavel* en *ſalpeter* beſtaat, en *Clijſſus antimonii*; ook *Acidum ſolis*; *Aqua ſtimmi ſulphurea*; *ſpiritus mineralis compoſitus*; *Aqua ſolvens aurata* of *gouden ſmeltwater*, enz. genaamd word. Men wil, dat deeze *Clijſſus* de wijnſteenige, taaije en dikke ſlijmen des lighaams dun en los maakt, en dezelve door het water-losſen, ſweeten en kwijlen ten lijve uitdrijft; weshalven het in de verſtoppingen der lever, milt en lijfmoeder dienſtig is.

Hoe de Clijſſus van antimonie bereid word.

Neemt beste *antimonie*, zuivere *ſalpeter*, en *zwavel*, van ieder even veel, bij voorbeeld een pond, ſtoot of wrijft alles fijn en mengt 't onder malkanderen; zet dan een pijp-retorte ledig in het zand en laat ze langzaam gloeijend worden, ten minſten beneeden, en legt 'er een ontfanger aan, die gij het derde deel met *cardebenedicte* of maar gemeen *water* vult; werpt dan van het poeijer maar een weinig, bij voorbeeld een of een halve once; door de pijp in de retort en ſtopt de pijp met een prop

terſtond wel digt toe, en als dit bijna uitgedampt en in de ontfanger over gegaan is, werpt 'er weder zo veel in; op deeze wijze zo lange voortgaande, tot dat alles in de retorte geworpen is; vooral moet 'er niet te veel te gelijk in de retort geworpen, en ook met het inwerpen niet gehaast worden, want anders zal alles in ſtukken raaken of ten minſten de ontfanger weg geſcheurt worden; als dan het werk dus verre gedaan is, giet men het geene in de ontfanger is, na dezelve wel omgeſchud te hebben in een andere gewoone retort, en distilleert in het zand het *plegma* daar van af, tot dat men bevind dat 'er zuure druppels ten voorſchijn koomen; als wanneer men een ander ontfanger aanlegt, en het geheel tot op het droge afdistilleert, zo heeft men den begeerden *Clijsſus*: Dog als men dezelve niet heel ſterk begeert, kan men ook van het eerſt koomende *plegma* daar bij laaten.

Andere neemen verſchillend gewigt van de ingredienten; en zommige maaken deeze *Clijsſus* op een veel korter en ligter wijze; zij neemen, bij voorbeeld, *water van zuuring*, vier oncen; *geest van ſalpeter*, anderhalf drachma; *geest van zwavel*, een half drachma; dit mengen ze onder malkanderen: Indien dit mengzel dezelve kragten heeft als de voorige gedistilleerde, zo is het zelve zeer gereed om te maaken, dog daar word aan getwijffelt.

Clijsſus of Eſſentie van Vitriool te maaken.

Dit word gemaakt op de volgende wijze: Neemt *groene ijzer-vitriool*, brand het, tot dat het geel geworden is; ſmelt het dan in gedistilleerde *azijn*, filtreert het en laat 't tot crijſtallen ſchieten; welke ſmelting en crijſtallisatie men tot 13 maalen toe moet herhaalen; brand 't dan weder tot dat 't geel is, en distilleert 't door een retort tot dat het droog is, en alle geeſten zijn overgegaan: Het geene dan in de retort blijft moet men in de lugt laaten ſmelten, en dit vogt dan filtreeren en tot crijſtallen brengen; vervolgens neemt van deeze crijſtallen een deel, van de voorzeide geest vier deelen; laat het een maand lang ſtaan, filtreert het dan en bewaart het doorgelekte. De *doſis* of giſte is van twee tot vier druppelen.

CLIJSTEER, zie KLIJSTEER.

CNÈME, zie SCHEENBEEN.

CNEMODACTIJLÆUS; ook *Longus* genaamt, is een zeker ſpiertje der toonen, door welks middel zij zig kunnen uitſtrekken.

CNEORUM LINNÆI, zie CHAMELÆA TRICOCCOS.

CNEORUM MATTHIOLI; *Steen-roosjes*; is een zoort van *Thijmelæa*, door LINNÆUS genaamt *Daphne floribus congeſtis terminalibus ſeſſilibus foliis lanceolatis nudis*, *Sp. Plant.*; heeft veele dunne buigzaame ſtengetjes, van een voet of anderhalf lang, die ter aarden verſpreid leggen; aan welke veele groene langwerpige bladjes groeijen; op de toppen der ſtengetjes komen 6, 7 of meer vierbladige bloemen digt bij een voort, die paarsagtig-rood zijn, en een aangenaame reuk hebben, gelijkende naar die van 't *duizent-gulden-kruid*; waar na kleine witte langwerpige vrugten volgen, die aschvervig rond zaad bevatten. Dit gewas word veel gevonden in *Hoog-Duitschland*, *Zwitzerland*, *Oostenrijk*, *Hongarijen*, enz. op ſchraale bergagtige plaatzen. Men vind het ook zomtijds met witte bloemen.

CNICUS, zie SAFFRAAN (BASTERT-).

CNIDOSIS; dus noemt men een brandende of ſteekende jeukte, dusdanig men aan de huid gevoelt, wanneer men zig met netelen brand.

CNIPES; deeze naam draagen een zoort van wormtjes, die veeltijds in de *Olmen-bladen* groeijen, en 'er een roode zwelling in te weege brengen. REAUMUR noemt ze *Mineurs*, om dat ze de bladen al ondermijnende vernielen.

COA; is een *Americaansch* klimmend gewas, van LINNÆUS *Hippocratea* genaamt, dat in de warmſte gewesten van *America* groeit.

COADUNATIO; *Vereeniging*; betekent 1. wanneer men iets vereenigt, dat anders niet gemakkelijk zaamenloopt; gelijk bij voorbeeld, door de *circulatie*, de vloeibaare en geeſtige dingen met de harde kunnen vereenigt worden, zonder dat de geeſten verlooren gaan; ten 2. wanneer men iets bekwaamelijk van elkanderen geſcheiden heeft, en naderhand weder vereenigt; bij voorbeeld, als men uit eenig kruid het water, de eſſentie, de olie, de geest en het zout trekt, en zulks door circulatie weder tot elkanderen brengt en vereenigt; ten 3. betekent het ook zomtijds zo veel als *coagulatio der mineralien*; bij voorbeeld van *kwik*; zie aldaar.

COAGMENTATIO, zie ARMONIA.

COAGULATIO; eene *Stremming*; *Dikmaaking*; is, als vloeijende dingen in een min of meer vaste hoedanigheid, of tot een zekere dikte verandert worden; men onderſcheid ze in twee zoorten, als 1. in *coagulatio per compoſitionem*, of ſtremming door zaamenſtelling; welke geſchied, als bij voorbeeld *water* tot *ijs* word; of als *boter*, *ſmeer*, *zwavel*, *ſalpeter*, *aluin*, en andere mineralien en metaalen na de ſmelting en koudwording verſtijven; of als de *levendige kwik* door de damp van lood in een vast lighaam verandert, enz. Ten 2. in *Coagulatio ſegregatoria*, of ſtremming door affcheiding, als de deelen, die de dikte beletten, weggenoomen worden; bij voorbeeld, als men *zout-water* kookt, zo word het water door de uitwaaſeming van 't zout afgeſcheiden, en dit aldus verdikt: Of als men zout in water ſmelt, en het water wat afgekookt zijnde, het in crijſtallen laat ſchieten, en diergelijke van dien aart meer.

COAGULUM; *Stremſel*; *Lebbe*; zie aldaar.

COAGULUM SULPHURIS ANIMALIS ET ALCALI; is *Veneetſche Zeep*.

COALESCENTIA; is eene vereeniging van twee lighaamen, die voorheen van elkanderen afgeſcheiden waaren.

COARCTATUS; digt in een gedrongen; is eene uitdrukking, die in de *Botanie* of Kruidkunde gebezigt word.

COATI in 't latijn *Lotor*; is een Dier voornaamentlijk in *America* te huis hoorende; het welk de Heer LINNÆUS onder het geſlagt der *Beeren* plaatst, en het in zijn *Sijſt. Natur. Urſus cauda elongata* noemt. De Heer BRISSON telt drie zoorten of veranderingen van *Coati's* op; waar van de eerſte, door de *Indiaanen* gewoonlijk *Mapach* genaamt, van langte volkoomen met die van een *Kat* overeenkomt, dog hij is veel dikker als deeze; de kop is breed, met een ſcherpe ſnoet voorzien, en de bovenkaak is veel langer dan de onderſte; hij heeft kleine oogen; korte en ronde ooren; de pooten die alle kort zijn, dog de agterſten eenigzints langer dan de voorſte, zijn voorzien met vijf redelijk lange toonen, wiens einden met ſcherpe nagelen zijn gewapent; de voetzoolen zijn geheel kaal en van haair ontbloot; behalven de vier pooten die met kort haair bezet zijn, is het geheele

lijf

lijf met een dikke langhaairige vagt bekleed, zijnde op de rug grijs of asch-grauw van koleur met zwarte tippen, en aan de buik rosagtig met witte tippen; de snoet die vuil wit is, heeft een zwarte streep of band, die langs en om de oogen heen loopt; de staart die opgeheeven staat, is met zwart en wit na den geelen trekkende, bij beurten gestreept; egter vind men ook van deeze zoort van *Coati's* wiens vagten geheel bruin zijn, dog ook met een geringde of gebandeerde staart; de voorpooten van dit dier dienen hem insgelijks als die der *Aapen*, *Inkhoorntjes* enz. tot handen, het zij om 'er het geen hij eet meede vast te houden, of wel om zijn voedzel aan den bek te brengen.

De Heer LINNÆUS, die een levendige *Coati*, aan hem door de *Koninginne van Zweeden* geschonken, in het bezit heeft gehad; beschrijft ons deszelfs eigenschappen in *der Köning. Schwed. Akad. der Wiszensch. Abhandl. von dem jahre* 1746 *pag.* 300 aldus: Dit dier, zegt dien Heer, was buitengemeen scherp van reuk, dog teffens zwak van gezigt en gehoor; naderde iemand het zelve die *rosijnen* of *amandelen* in zijn zak had, fluks wist het dier dezelve te vinden, en ze den eigenaar behendig te ontkaapen; het meeste van het geen hem voorkwam at hij, zo als *vleesch*, *brood*, *soup*, *brij*, ja zelfs *kraak-* en andere *beentjes*, die hij bovenal van *vogelen* beminde en even als vleesch kauwde; zijne voornaamste, lekkernije bestond egter in allerlei *vrugten*, *zuiker*, *banket*, en *eijeren*; 't een of ander eeten daar azijn in was luste hem niet, ook verwierp hij *zuurkool*; en *visch*, het zij rauw of gekookt, wilde hij niet aanraaken; weinig dronk het, en slurpte niet gelijk veele andere dieren met de tong, maar met de bek, zo dat indien het vat klein was, en 'er zijn snoet niet waterpas in leggen konde, hij als dan niet in staat was om 'er uit te drinken, dewijl zijn spitze neus dan in het water dook en hem 't drinken belettede; allerlei brij of pap schepte het met de voorpooten, die de holligheid van een leepel uitmaakten; het had behaagen om al wat men hem te eeten gaf met zijn voorpooten in het water te doopen, terwijl het op de agterpooten zat, (zijnde dit ongetwijffelt ook de reeden dat de Heer LINNÆUS hem den bijnaam van *Lotor* dat is wasscher heeft gegeven); als'er zelfs iets van zijn spijs op den bodem viel, wist het zulks met de grootste behendigheid tot de kleinste brokjes toe 'er uit haalen; zeér gaarne betastede het zijn voedzel, rolde het in zijne voorpooten of handen om, en bragt het met beide aan den bek: Ongemeen fijn scheen hij van gevoel te zijn; gewoonlijk sliep het dier van twaalf uuren 's nagts tot aan den volgende middag; 's nademiddags trad het uit zijn hok en leide zig in de zon neder te bakeren, ongemeen vergenoegt schijnende, wanneer men hem iets gaf dat rond was, waar meede het zig dan vermaakte met het in zijne handen te rollen.

Onder het loopen zette dit dier zijne hielen op de grond, houdende de rug gebogen, en de kop nederwaarts gekromt; gaande ook dikwils, zo als een *Beer*, een groot end weegs op zijn agterste pooten, en dit deedt hij voornaamentlijk wanneer het iets lieffelijks rook; de menschen klom hij bij de beenen op, en doorzogt naukeurig hunne zakken, neemende 'er uit al wat hem aanstond, wilde men dit beletten, wierd hij kwaad en gaf zijn ongenoegen al morrende en bijtende te kennen, dog anders deed hij niemand leed: Even gelijk de *Katten* klom het bij paalen, schuttingen en boomen op, en in 't afklimmen ging het altoos agterwaarts; zijnde in zijn land zulks gewoon, om de voogel-nesten op te zoeken, daar het dan de eijeren uit haalde; diensvolgens had het ook veel behaagen in eijeren, daar het eindelijk na die eenige maalen in de handen omgerold te hebben, een gat in maakte en 'er alles uitslurpte: *Hoenderen* onder zijn bereik koomende, greep hij, beet ze den kop af en zoog 'er 't bloed uit, zelfs geen *Pauwen* ontziende die hem te na kwamen: Gewillig verdroeg hij, dat kinderen en honden met hem speelden; dog geenzints koste hij dulden dat men hem van de grond opligtede of droeg, verweerende zig als dan met tanden en klauwen en als een *Beer* knorrende: Boven maaten was hij ook eigenzinnig, willende geenzints voortgaan, als men aan het touw trok, waar aan hij vast was: Als hij iets geroofd had, wist men geen middel om hem 't zelve 't zij levendig of dood te ontneemen, tot dat men eindelijk gevallig ontdekte, bezig zijnde met een kamer te stoffen, dat het prikkelen met varkens-borstels hem onverdraagelijk was, en zedert die tijd hield men hem maar als hij aan de zakken of ergens anders wilde koomen, de stoffer toe; waar op het dier ijlings, als waare hem zijn vijand naderde, te rug deinsde.

De twee overige zoorten van *Coati's* die weinig van de voorige in gedaante en koleur verschillen, behalven dat de snoet van de eene die door de Heer BRISSON *Coatimonde* genaamt word, veel zweem na een varkens-snoet heeft, koomen van eigenschappen met de eerste beschreevene genoegzaam overeen.

Men wil, dat de voornaamsten der Inwoonderen, daar deeze dieren huisvesten, de slagtanden der *Coati's*, die ongemeen scherp zijn, gebruiken, om zig ten blijk van dapperheid, zelven wonden meede toe te brengen, om dus met de lidteekens te pronken: In meenigte worden de vagten of huiden van dit dier uit *America*, en wel voornaamentlijk uit *Virginien* en *Penfijlvanien*, naar *Europa* overgebragt, alwaar de Bont-werkers ze in *Duitschland* veel gebruiken, om 'er de Boere-mutzen van binnen meede te bekleeden: De staarten, die fraai met ringen gebandeert zijn, worden 's winters in *Zweeden*, tot beschutting van de koude, door de reizigers om den hals gedraagen.

COBALT; in 't latijn *Cobaltum*; is een grauw en bruin poeijer, uit een zwaare, grauwe, geele of zwartagtige en met nog andere koleuren voorzien zijnde *ertz-steen*, gebrand wordende, die meesttijds *arsenicum*, en somtijds ook *swavel* en een weinig *zilver* en *marcasit* inhoud; het is een gevaarlijk bijtend vergift, en zo sterk, dat het in geen papier kan bewaart worden: Men noemt het ook *Muggen-* of *Vliegen-poeder*, dewijl het deeze insecten dood; de berg-stoffe of steen, daar de *Cobalt* uit gebrand word, word van de Berg-lieden ook *Cobalt*, maar in 't latijn *Cadmia nativa* of *fosilis*, en *Cadmia metallica* genaamt; en uit deeze steen word ook, door vermenging met *zand* en *potasch*, en vervolgens sterke calcinatie, 't *gemeene blauw* of *blauwsel*, anders *smalta* genaamt, gemaakt; 't welke van zeer veel nut is, niet alleen tot *blauwe stijfzel*, maar ook om het aardewerk, porcelein, en de *emails* meede te koleuren; zie SMALTA. De *Cobalt* word gevonden in 't *Saxische Ertz-gebergte* te *Sneeberg* en *Johan Georgen-stad*, en door een uitdrukkelijk gebod van den Keurvorst van Saxen, mag dezelve niet zuiver of onbereid uit zijne Staaten vervoert worden; maar men zegt, dat men die ook in de Mijn te *Gifthain*, en te *St. Maria der Mijnen* in 't *Pijreneesche gebergte* ontdekt heeft.

Als men de *Cobalt* in *Koninglijk water* ſmelt, zo geeft dit een goede *ſijmpathetiſche* of *geheime inkt.*

COBELLA; (*Coluber Cobella*, LINN. *Sijſt. Nat.*) is een Slangetje, tot het geſlagt der *Adders* behoorende; deszelfs koleur is aschgrauw, beſprengt met witte ſtreepjes, die ſcheef loopen, heeft een ſchuinze blauwagtige vlak agter ieder oog op de kop; buik en keel is van onderen wit, met bruine of zwartagtige banden; het mannetje is langer van bek, dan het wijfje, en heeft boven dat een hoog bocheltje op den kop; dit Slangetje word menigvuldig in de zuider-gedeeltens van *America* gevonden.

COBITIS ACULEATUS, zie STEEN-BIJTER.

COBITIS BARBATULA, zie GRONDELING.

COCCELS-KORRELS; *Visch-korrels*; in 't latijn *Cocculi Indi*; *Cocculi di Levante*; *Baccæ piscatoriæ*; zijn aschgrauwe of donker-bruine ronde gerimpelde beſiën, als groote erwten, hebbende beneden, daar ze aan de ſteel vast zijn, een holte, en daar door de gedaante van kleine *nieren*, als men ze doorſnijd; de beste moeten versch, zwaar en hoog van koleur zijn, en bitter van ſmaak; zij worden uit *Egijpten* en *Oost-Indiën* gebragt, maar men weet nog niet regt zeker, van wat voor een gewas dezelve koomen; dog men meent van 't geene dat in *Horto Malabarico*, *Natſialam*, en van LINNÆUS *in Spec. Plantar. Menijpermum foliis cordatis retuſis mucronatis* genaamt word. Ze hebben eene ſterke purgeerende en braakende kragt, en verwekken inflammatien en convulſien; weshalven men ze nooit inwendig gebruiken moet; maar uitwendig zijn ze, gepoeijert, dienſtig in zalven tegens de luizen. Men maakt 'er ook een *lok-aas* van, om visſchen met de hand te vangen, dewijl dezelve daar van bedwelmt worden; hoe men dit bereid, zie op het articul AAS.

COCCIGER, *Coccifer*, *Beſiëndraagend.*

COCCIONELLA, zie COCHENILJE.

COCCOGNIDIUM; *Semen* of *Grana Coccognidii*; is de drooge vrugt of beſië van de zogenaamde *Peper-boom*, *Chamelæa Germanica* DODONÆI; ze zijn dus gedroogt, bruinagtig of donker-grauw, wat grooter als peper-korls, en zeer ſcherp, bijtend en brandend, als men maar iets daar van in de mond neemt; men gebruikte ze eertijds in de Geneeskunde, maar wegens haare boven maaten ſcherpe brandende en overmaatig purgeerende eigenſchap, waar door gevaarlijke toevallen van inflammatien en convulſien kunnen ontſtaan, worden ze hedendaags van geen voorzigtig *Medicus* geordineert, en derhalven ook zelden in onze Apotheeken gevonden.

COCCOS; betekent een *Korrel* of *Beſië*; maar HIPPOCRATES heeft daar door in 't bezondere het *Coccognidium* verſtaan.

COCCOTHRAUSTES; *Dik-ſnavel*; *Kern-bijter*; waar van verſcheidene zoorten, zo wel in- als uitlandſche zijn; zie DIK-BEK.

COCCULI, zie COCCELS-KORRELS.

COCCUS BAPHICA; dus worden de *Kermes-beſiën* genaamt.

COCCUS BAPHICA AMERICANA; is de *Cochenilje*; zie aldaar.

COCCUS POLONICA, zie COCHENILJE (POOLSCHE).

COCCIJGÆUS MUSCULUS; dus word de *heſſpier van den aars* genaamt; deeze ſpier neemt zijn aanvang bij het *ijs-* of *ſluit-been*, en eindigt in de binnenſte zand des *aarsdarms.*

COCCIJGIS OS, zie STAART-BEEN.

COCCIJGRIA, zie FUSTET-HOUT.

COCHIA; is de bijnaam van een zekere zoort van Pillen; *Pillulæ cochiæ* genaamt.

COCHENILJE; in 't latijn *Cochinella*; *Coccionella*; zijn in 't aanzien kleine platte drie en vierhoekige van buiten witagtige, maar van binnen roode korreltjes, die uit de *West-Indiën* en wel meest uit *Mexico* gebragt worden; dog eigentlijk zijn het kleine inſecten of wormtjes, die levendig zijnde, naar *wand-luizen* gelijken, en zig aldaar op een zekere zoort van *Vijgen*, *Cardaſſe*, *Rakette*, *Nopal* en *Opuntia*, in 't latijn *Tuna mitior*, *flore ſanguineo cochinillifera*; (*Cactus articulato-prolifer*; *articulis ovato-oblongis ſubinermibus*, LINN. *Spec. Plant.*) genaamt, onthouden, en ook van de Inwoonders zorgvuldig aangekweekt worden, zo wel als de plant zelfs, daar ze op voortkoomen, uit welkers roode bloemen en vrugten zij het heerlijke roode zap uit zuigen, en daar van een roode koleur aanneemen. Men verzaamelt ze in groote menigte in verſchillige jaars-tijden, door middel van lakens onder de plant te ſpreiden, en 'er deeze diertjes op te ſchudden, die ze vervolgens dooden, door dezelve in korfjes gedaan zijnde, in 't water te ſteeken, waar na zij ze droogen. De verzameling geſchied egter aldaar van twee zoorten van *vijgen*, naamentlijk van die welke in de plantagien gekweekt word, en van eene zoort die in het wild van zelfs groeit en doornagtiger is, maar de *cochenilje* van deeze is ſlegter; leverende veel minder koleur uit.

De Inwoonders van *Nieuw-Spanjen*, alwaar de *cochenilje* het meeste vergadert word, zamelen tegens de tijd dat het regen-ſaizoen nadert, die diertjes op, welke de *cochenilje* uitleveren, en het zap van de *Nopal-boom* zuigen; zij bewaaren die in hunne huizen en plaatzen, op takken van denzelfden boom, alwaar zij hun leevens-onderhoud vinden; de regens voorbij zijnde, zo hebben zij kleine mandjes, bij hun de naam van *Paſtels* draagende, en van het hair dat om de *cocos-nooten* groeit, vervaardigt, in gereedheid; plaatzen hier veertien of vijftien van deeze diertjes in, en zetten dus deeze mandjes in de *Nopals-boomen*; binnen korten tijd teelen deeze inſecten een groot aantal jongen voort, die hunne woonplaatzen verlaatende, zig overal op de bladen van den *Nopal* verſpreiden, hebbende niet meer dan drie maanden nodig om zelven jongen voort te brengen; intusſchen heeft men reeds een kleine inzameling van *cochenilje* gehad, zijnde die der ouden, welke kort na dat zij eijeren gelegt hebben, ſterven; de tweede inzameling geſchied, als de eerſte jongen weder anderen voortgebragt hebben, deeze worden in het leeven gelaaten, dog de eerſte worden met een kwastje van de bladen geſtreeken, en na huis gebragt, alwaar men ze dood. Het broedzel dat men op de boom heeft gelaaten, en 't welk 't tweede is, brengt na verloop van groot drie maanden meede jongen voort; en om te beletten dat deeze door de menigvuldige regens van 't nabij zijnde ſaizoen niet alle zullen omkomen, worden, gelijk reede gezegt is, ouden en jongen alle weg genoomen en na huis gebragt, en dit is de derde inzameling: Van de geene die na huis zijn gebragt, word een voldoenend aantal jongen bewaart, om het volgende jaar 't geſlagt weder voort te kweeken, en alle de anderen worden of in het water, of in ovens, of in platte pannen die de inwoonders anders gebruiken om haar brood in te bakken, gedood.

De *cochenilje* die men in het water dood, verkrijgt

krijgt uiterlijk een bruine rosagtige koleur; die welke door den oven bereid word, zijn als gemarmerd en asch-grauw; en eindelijk die, welke in pannen gedroogt worden, worden zwart en fchijnen ten eenemaalen verbrand, in allen is 't binnenfte met een fchoon rood poeijer vervuld.

De gekurvene diertjes, deeze heerlijke en kostbaare verf-ftoffe bevattende, worden door het droogen, pakken, enz. zodanig verbrijzelt en als tot ftof gemaalen, dat wij ze nimmer in hun geheel bij ons bekoomen; egter kan men in dit ftof, zelfs zonder vergrootglas, verfcheidene merkteekenen, als pooten, ringen, een eijrond lighaam, enz. van gekurvene diertjes vinden.

Men zegt, dat 'er een zeer groot getal van menfchen hun beftaan van het kweeken en inzaamelen enz. hebben, en dat 'er jaarlijks meer als agt hondert duizent ponden *cochenilje* uit de *West-Indiën* naar *Europa* overgebragt word, waar onder ongeveer een derde deel *wilde cochenilje* is, zo dat deeze koophandel een tak van groot belang voor de *Mexicaanen* en *Spanjaarden* in *America* uitmaakt. Bij de *drogisten* worden verfcheide zoorten van de *cochenilje* gevonden; als de *cochenilje mestique*, die de beste is; *cochenilje campefchane*, 't welk maar ftukjes van de voorige zijn, met roode diertjes en onzuiverheden gemengt, die flegter is; de *cochenilje tetrachalle* is nog flegter, zijnde weinig anders als ftof van de *cochenilje*, met aarde gemengt.

De *cochenilje* heeft in de Geneeskunde weinig gebruik, dog men houd ze voor zweet- en pisdrijvend, en ze word inzonderheid zeer gepreezen in de pis-opftopping, tot een fcrupel daar van met *roode wijn* in gegeeven; als meede om het miskraamen voor te koomen: Men verft 'er ook *liqueurs* en *maag-waters* meede; dog hooftzaakelijk is haar gebruik in de verf- en fchilderkonst, want de heerlijke fcharlaaken- en carmofin-roode ftoffen, worden daar meede dus geverft; en ze dient om de fraaije en kostbaare roode verf-ftoffe, den *carmijn*, te maaken, die door de fchilders zo geagt word; gelijk niet minder van de fchoone *Sexe*, om de wangen, bij de toiletten bloefender en luifterrijker te maaken, waar toe de *carmijn* boven andere middelen het dienftigst en tot 't beste roode blanket-middel verftrekt: Van de *cochenilje* word ook fraai rood *fchilders-lak* gemaakt, en men verft 'er ook de *bezette* of roode *blanket-lapjes* meede.

COCHENILJE (POOLSCHE); in 't latijn *Coccus* of *Cochinella Polonica*; is een zoort van rond infect, van groote als groot coriander-zaad, met een fchoon purperzap van binnen, dat aan de wortelen van een zoort van *verkens-gras*, in 't latijn genaamt *Polijgonum* of *Alchimilla gramineo folio, majore flore*, (*Scleranthus calijcibus fructus clauftis*, LINN. *Sp. Plant.*) in de zomer voortkomt; welke plant op zandagtige plaatzen van *Neder-* en *Hoogduitschland*, *Poolen*, *Pruisfen* en elders groeit, dog inzonderheid veel in 't Groothertogdom *Litthauwen*, in *Podolien*, *Volhijnien* en de *Ukraine*, in de woefte en zandagtige vlakten gevonden word; alwaar de boeren deeze *cochenilje* inzaamelen en droogen, of ze drukken ze met de vingers te zaamen en maaken 'er kleine ronde balletjes van, die daar na verzonden worden: Men zegt, dat 'er de *Poolfche Grooten* veel voordeel van hebben, welke de inzaameling der *Cochenilje* aan de *Joden* verpagten, die ze door derzelver Lijfeigenen of Leenmannen doen vergaderen, en vervolgens veel aan de *Turken* en *Armeniers* verkoopen, welke dezelve tot 't rood verwen van wol, zijde, leer en marroquin, enz. gebruiken, en men wil, dat ze even zo fchoon rood verft als de *West-Indifche Cochenilje*; als meede dat ze dezelfde kragten in de geneeskunde zoude hebben als de *kermeskorrels*: Deeze word zomtijds bij de drogisten gevonden, en die in balletjes, is de beste; dog ze wierd eertijds meer bij ons tot 't verwen gebruikt als tegenwoordig. Daar groeit ook diergelijke *Cochenilje* aan de wortelen van meer andere zoorten van planten, als aan de *pimpinelle*, *nagel-kruid*, klein *St. Jans-kruid* (*Coris*), *canariegras*, enz.

COCHLEA; dit is de naam, die gewoonlijk aan een *Wind-as*, als mede aan een *Wendel-trap* werd gegeeven. In de Ontleedkunde noemt men *Cochlea auris*, de binnenfte gang in 't oor, die ook niet kwalijk naar een wendel-trap gelijkt; zij is het tweede doolpad in den zogenaamden doolhof van 't oor, en beftaat in derdehalf flaksgewijze omkrinkeling, wiens eerfte en grootfte omtrek zig door eene opening met de voorzaal van den doolhof, in de andere met de holte van den trommel vereenigt; het geluid word door middel der trilling van het *ftijgbeugel-beentje* in deeze flakswijze draaijing geleid; zij is ook door een blad en bovengang in tweën gefcheiden, in ieder van welke helfte veele klinkende fnaaren gefpannen zijn, die de laatfte draaden van de gehoorzenuw uitmaaken.

COCHLEA, zie SLAKKE.

COCHLEAR; een *Lepel*; is een bekent werktuig, van verfcheiderhande groote en gebruik, zo wel in de keuken als bij de tafels: Als men in de Geneeskunde van een *lepel-vol* fpreekt, word daar door een eet-lepel verftaan. In de Heelkunst betekent lepel een werktuig, om het neergezakte lelletje meede op te ligten.

COCHLEARIA, zie LEPEL-KRUID.

COCHLEATA; *Slakken-klaver*. Zie MEDICA.

COCHLEATUS; *Slakken-formig*; dat als een flakkenhuis gedraait is.

COCHLITÆ; zijn flakken-formige Steenen,

COCOS-NOOT; of *Indiaanfche noot*; is een groote *Indiaanfche* boom-vrugt of noot, die een dikke vezelagtige bolfter of buiten-bast heeft, in welke de noot beflooten is: Deeze noot, die zomtijds grooter als een menfchen-hooft is, is eijrond of zomtijds rond, en heeft drie ribben naar de lengte, die haar als een driekantige gedaante geven; haare fchil is dik, hard, houtagtig; haar pit is wit, heeft de groote van een kwee-peer of kleine *meloen*, en is zoet van fmaak. De boom die deeze nooten voortbrengt, is een zoort van *palm-boom* en draagt de naam van *Cocos-boom*, of *klapper-boom*, in 't latijn *Clappus* of *clappa*; of anders *Palma Indica coccifera*; (*Cocos frondibus pinnatis, foliolis replicatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Hij groeit zeer hoog op, word naar boven allengskens dunner, en is gelijk als in leden onderfcheiden; brengende zijne bladen, die zeer lang en geveert zijn, aan de top voort gelijk ook zijne vrugten, die bij trosfen aan een hooftfteel hangen; het hout is zeer hard en dient tot timmeragie van huizen en fcheepen.

Deeze boom groeit in menigte zo wel in de *Oost-* als *West-Indiën*, daar hij van de pitten voortgekweekt word, en van zeer veel nuttigheid en gebruik voor de Inwoonderen is: De vrugten nog niet rijp zijnde, bevatten van binnen een weeke mergagtige ftoffe, met een menigte zuiver *water* vervult, dat welruikend, heel aangenaam en eenigzins rijnsagtig van fmaak is; de *Indiaanen* noemen het *elevi*, en gebruiken 't tegens den dorst, als meede om de fauzen fmaakelijk te maaken; maar als

de vrugt volwasſen en 't merg zelfsſtandiger geworden is, dan heeft 't een ſmaak als zoete *Amandelen*, waar uit een aangenaam *confijt* bereid word: Uit dit merg kan, door het zelve te ſtampen en uit te perzen, ook een melk verkreegen worden, die de ſmaak als *amandel-melk* heeft, waar meede de *Indianen* ook hun rijst of rijst-pap kooken, die ze *Liblab* noemen. Daar word ook eene *olie* uit 't merg door kooking bereid, die eerst dun is, maar daar na wit en dik als *boter* word, en niet alleen dient tot branding in lampen, maar ook veel tot ſpijs bereiding, gelijk bij ons de *boter*, als meede ook tot medicijne, inzonderheid tegens lendepijn en allerleij andere pijnen en gebreeken der leden en zenuwen. Ook word 'er uit deeze boom een *wijn*, *brandewijn* en *azijn* bereid; tot dien einde ſnijden ze de bast der jonge boomen hier en daar in, en maaken daar houten of andere vaten aan vast, of ze ſnijden de bloemen der bejaarde boomen af en hangen 'er een vles met een nauwen hals aan, zo drupt 'er een zap in, dat een heel aangenaamen wijnagtigen ſmaak heeft, en *Suri* genaamt word, dog 't welke niet langer als 24 uuren kan duuren, zonder zuur te worden; uit dit vogt word ook een zeer goede geest gedistilleert, die nabij onze *brandewijn* komt, en de naam van *Arack* draagt; en als dit eerſte zap eenige dagen in de zon gezet word, zo word het tot een zeer kragtige *Azijn*. Wanneer het meeſte zap uit de boom of tak vergadert is, verkrijgt men nog een tweede zap, dat minder geeſtig is, maar dat door uitdamping eerst een zeer goeden honing en vervolgens een *zuiker* geeft, dien ze *Jagra* noemen.

De buitenſte bast of bolſter der nooten is aan de binnen kant met een zoort van roodagtige vlas-ſtoffe, *cairo* genaamt, voorzien, waar van de *Indianen* kabels en ander touwerk maaken, en die ook dient, om de ſchepen meede te kalefateren of te ſtoppen, gelijk 't *werk* van de *hennip*, zijnde zelfs beter, om dat ze zo ſchielijk niet verrot: Van de harde ſchil der nooten worden kopjes, doozen, rotting-knoppen, knoopen, coralen, en andere fraaije ſnuisterijen vervaardigt, die zeer glad en blinkende zijn: De bladen van deeze boomen worden van de *Indianen*, onder de naam van *ola*, gebruikt, om hunne huizen meede te dekken en 'er matten en zeilen van te zaamen te ſtellen, als meede om bezems uit haar middelſte ribben te maaken; ook zegt men, dat ze hen tot papier of parkement verſtrekken, om 'er op te ſchrijven; en dat ze van het afhakzel of zaagzel van 't hout een goede inkt of zwarte verf weeten te maaken. Het hout van deezen boom word niet alleen gebruikt, om 'er huizen van te timmeren, maar ook ſcheepen, en tot masten, ſprieten, planken, enz. en als de ſchepen gemaakt en toegerust zijn, kunnen ze dezelve met koopmanſchappen laaden, die alleen van deeze boom gekoomen zijn; als met verſche, oude, heele en gebrookene vrugten, *olie*, *water*, *wijn*, *azijn*, *brandewijn*, *zuiker*, *kabels*, *touwen*, enz. zo dat deeze boom van een bezondere groote nuttigheid in de *Indiën* is, en 'er niets aangroit, of 't heeft zijn gebruik in het huishoudelijke. De *Cocos-nooten* worden ook veel in *Holland* gebragt, inzonderheid uit de *West-Indiſche eijlanden*, meest om uit deszelfs harde ſchil de bovengemelde ſnuisterijen te vervaardigen; en ook om het nat of de zogenaamde *Cocus-melk*, die men zegt, dat ongemeen dienſtig is voor menſchen, die een zwakke borst hebben.

Daar groeit ook nog een zoort van *Cocos-boom* in de *Spaanſche West-Indiën*, die vrugten voortbrengt niet grooter als een vuist, anders de voorige in alles gelijk. De *cocos-boomen* worden zomtijds in *Europa* in de tuinen der Academien en van voornaame kruidbeminnaars gekweekt, door de verſche nooten, die uit haaren natuurlijke groei-plaatzen gebragt zijn; 't welke moet geſchieden door de vrugten in potten te leggen en dezelve in een warme runbak te zetten, wordende de jonge boomen vervolgens 's winters in een warme ſtook-kas gekoeſtert en bewaart.

COCOS-NOOT (MALDIVISCHE); *Cocos Maldivienſis*; deeze zegt men, dat met de voorige meest overeenkomt, behalven dat ze wat platagtig zijn, of de gedaante van een hert vertoonen, wordende ook *Tavarcare* genaamt: De *Indiaanen* houden haar binnenſte gedroogde merg voor een algemeen middel tegens allerlei venijn en venijnige koortzen; en dewijl ze ook zeer veel van de *Chineeſen* geagt en gezogt worden, die ze als een Afgod in hunne huizen bewaaren, zo zijn ze in *Indiën* zelfs zeldzaam.

COCOS-NOOT (PERUAANSCHE); *Cocos Peruanus*; is een zoort van *Cocos-noot*, die de gedaante van een klok heeft, en binnen een zeer harde ſchil en een groot getal *amandelen* bevat, die de naam van *Amandelen van Andos* draagen, om dat de boom, die deeze vrugten voortbrengt, op de bergen van *Andos* groeit: Men zegt, dat deeze vrugt, en alle de voortbrengzelen des booms, van dezelfde nuttigheid zijn, als die van de *Indiaanſche Cocos-boom*.

COCTIO, zie KOOKING.

COCTUM PUS, zie ETTER.

CODAGA PALA; (*Nerium foliis ovatis acuminatis petiolatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een kleine Boom, die op *Ceilon*, *Malabar*, en in meer andere plaatzen van *Oost-Indiën* groeit; heeft eijronde puntige bladen, die een melkagtig zap van zig geeven; op de toppen der takken, die een zwartagtige bast hebben, koomen eenbladige bloemen voort, die in vijven gedeelt zijn; op ieder bloem volgen twee kleine regte, zeer lange en gevoorde grauwe peulen, die het zaad bevatten in een wolagtige ſtoffe. De bast der wortel en het hout word gepreezen voor allerlei zoort van vloeden, als buikloop, leverloop, ſpijsloop, roode loop, vloed der ambeijen, enz.

CODECELLA; betekent bij FALLOPIUS een *Pest-buil* (*Carbunculus peſtilentialis*).

CODIA; dus word in 't grieksch de *Papaver* of *Mankop* genaamt.

CODICIL, is een diſpoſitie van uitterſte wille, minder plegtigheden vereiſchende als een Testament: Daar na 't Roomſche regt in een Testament zeven getuigen vereischt worden, zijn in een *Codicil* alleen vijf benodigt: Daar Vrouwsperzoonen in Testamenten geen getuigen kunnen zijn, worden zij egter in 't bevestigen van *Codicillen* tot getuigen toegelaaten. In Holland en andere plaatzen, daar men in 't bevestigen van uitterſte willen niet na 't Roomſche regt, maar na eigen ſtatutaire wetten handelt, heeft dat verſchil geen plaats. Bij *codicil* kan men allerhande diſpoſitien maaken, uitgenomen dat daar bij geene noeming van erfgenaamen, nog directe ſubſtitutie kan geſchieden. Twee Testamenten kunnen te zaamen niet beſtaan, maar werd het eerſte door 't laatſte vernietigt; dog zo is 't niet met *codicillen*, die alle even kragtig zijn, voor zo verre ze niet ſtrijden. Ook word een *codicil* door een laater gemaakt Testament niet vernietigt, ten waare bij 't *codicil* teſſens een

eerder

eerder Testament voor handen was; wanneer door 't laatſte Testament, ook 't *codicil* als een aanhangzel van 't voorig Testament gereekent, kragteloos werd.

COECILIA, zie BLIND-SLANG.

COECITAS; *Blindheid*; verſtaat men door, wanneer iemand het gebruik zijner beide oogen heeft verlooren.

COECUM; in de Heelkunst is men gewoon, dusdanig iets te noemen, dat verborgene en diepe gangen heeft, als bij voorbeeld, *coecum ulcus* vooor een verborgene zweer; *coecum vulnus*, een wonde wiens ingang nauw is.

COECUS; betekent een *Blinde*, iemand die niet kan zien, het zij dezelve blind gebooren is, of zijn gezigt door de eene of de andere toeval heeft verlooren. In de Ontleedkunde draagt de *blinde darm* de naam van *coecum intestinum*; en in de Scheijkunde betekent *Alembicus coecus*, een *blinden helm*, of wel een zodanige helm, waar in geen gat is.

COELIACA PASSIO, zie GRAUWE of LEVER-LOOP.

COELIACA URINALIS; is een ongemak, hier in beſtaande, dat de *chijl* te gelijk met de pis, of ook wel alleen, door de waterleiders na buiten gevoert word.

COELIAVANG, zie CAELILABANI OLEUM.

COELOMA; dus word eene verzweering in 't *hoornvlies* van 't oog genaamt, die rond van gedaante, en niet diep is.

COELUM; betekent eigentlijk den Hemel, maar heeft ook nog verſcheiderhande figuurlijke betekenisſen. In de Ontleedkunde verſtaat men door *coelum*, de bovenſte *oogledens-vlakte*; het *gehemelte* van den mond, draagt meede deezen naam; en PLINIUS gebruikt dit woord voor *hersſen-pan*: De Chijmisten verſtaan door *coelum* het *plt* of *merg* van een zaak.

COEMAN; deeze naam draagt een zeker Diertje in *Oost-Indiën* te huis hoorende; 't welk door verſcheide ne Franſche Schrijvers de *Soldaat* word genaamt, dewijl het aangerand wordende, zig vinnig te weer ſtelt; van vooren gelijkt het volkoomen na een *Kreeft*, dog van agteren heeft het de gedaante van een *Scorpioen*; zijn lengte is van drie tot vier duimen; de voorſte helft van zijn lighaam is met een hoornagtige ſchil bezet, en met twee ſchaaren voorzien, waar van de eene grooter en breeder dan de andere is, het agterſte gedeelte van zijn lijf is vliesagtig en ten eenemaalen week, hier in is een roode ſtoffe opgeſloten, die in de zon of bij het vuur als *olie* ſmelt, en door de *Indiaanen* in groote waarde word gehouden, als een nitneemend middel, om alle de zinkingen in de gewrigten te verdrijven, als meede tot geneezing van verſche wonden.

COEMENTUM, zie CEMENT.

COEPULA, zie BIESLOOK.

COERULEUM BEROLINENSE, zie BERLIJNS-BLAUW.

COFFEE; *Coffij*; *Caffè*, is de pit of korrel uit een kleine boomvrugt, naar een *laurier-beſiè* gelijkende, die uit twee deelen beſtaat, welke in de vrugt aan malkanderen ſluiten; deszelfs koleur is geelagtig, en een weinig uit den groenen; hebbende een meelagtige ſmaak.

De boom, die deeze vrugten voortbrengt, is een zoort van *Jasmijn*, en word gewoonlijk *Coffee-boom* genaamt, in 't latijn *Jasminum Arabicum*, *lauri folio*, *cujus ſemen apud nos Coffee dicitur*, JUSSIEU; (*Coffea*, LINN. *Spec. Plant.*): Deeze boom groeit pijramidswijze, zijnde van onderen tot bovenen met takken digt bezet, die na bovenwaarts geduurig korter worden, en telkens twee tegens malkanderen overſtaan, zodanig, dat ze met de twee hooger ſtaande een kruis vormen; de bladen groeijen op dezelfde wijze aan de takjes, en gelijken in gedaante naar de *lauriers-bladen*, maar zijn wat grooter en van bovenen ligter groen en fraai glanſende, maar onder witagtig-groen; de bloemen koomen uit de oxels der bladen voort, zijn pijpagtig, naar boven uitgebreid en in vijf deelen geſnippelt; van koleur wit, of zomtijds wat roodagtig, bijzonder gelijkende naar de bloemen van de *Spaanſche Jasmijn*, en hebben ook een diergelijke zeer ſterke en aangenaame reuk; na de bloemen volgen de vrugten, die wat langwerpig-rond zijn, en rijp wordende, de groote en koleur van donker-roode *kersſen* verkrijgen; hebbende van binnen twee korrels of boontjes, die met haare platte kant digt aan malkanderen zitten, en dus te zaamen als een korrel; na de *laurier-beſiën* gelijkende, uitmaaken, en een bleek-groene of geele koleur hebben; maar geſcheiden zijnde, is elke korrel, na de eene zijde platagtig, met een diepe voor gegroeft, en aan de andere bolagtig verheven, zo als we dezelve hier te lande zien; de vrugt, ſchoon naar een *kersſe* gelijkende, heeft geen vleesch van binnen, maar een lijmige vogtige ſtoffe, die eenigzins laf-zoetagtig ſmaakt, en allengskens met de buiten-ſchil opdroogt. Deeze boom is zeer aangenaam, niet alleen wegens zijne bevallige altijdduurende groente en geurige bloemen, maar ook, dewijl hij meest het geheele jaar door bloeit, en altijd met onrijpe en rijpe vrugten belaaden is.

Groeiplaats. Hij groeit natuurlijk van zelven in het zogenaamde *Gelukkige Arabien*, en wel voornaamelijk in het Landſchap *Temen*, wordende aldaar ook zorgvuldig in plantagien wegens de vrugten gekweekt, en men zegt, dat hij 'er de hoogte van 30 tot 40 voeten kan verkrijgen, maar zelden dikker als 4 à 5 duimen word. Het was uit het gemelde *Arabien*, dat de *Coffee-boonen* voor deezen alleen van daan gebragt wierden; dog naderhand, en wel ontrent het begin deezer eeuw, hebben de *Hollanders* de verſche vrugten uit *Arabien* gehaalt en omtrent *Batavia*, of 't Eijland *Java* gezaait, om te onderzoeken, of deeze boomen aldaar ook niet zouden willen groeijen, het welke zodanig gelukt is, dat 'er hedendaags aanmerkelijke plantagien van *Coffee-boomen* op *Java*, *Ceilon*, en elders meer in *Oost-Indiën* gevonden worden, en 'er jaarlijks een groote menigte *Coffee-boonen* van daar naar *Europa* gebragt word, tot merkelijk voordeel van de *Nederlandſche Oost-Indiſche Compagnie*. Deeze onderneeming hebben de *Hollanders* voornaamelijk te danken, aan den vermaarden Amſterdamſchen Burgemeester NICOLAAS WITSEN, die teffens 'ook Bewindhebber der Oost-Indiſche Compagnie, en Opziender van de Amſterdamſche Stads-tuin was; deeze bezorgde, onder andere goede dingen, niet alleen, dat de toenmaalige Gouverneur van *Indiën*, de Heer VAN HOORN, verſche *Coffee-boonen* van *Mocha* deed koomen, en deezelve ontrent *Batavia* liet planten, maar bevool ook naderhand, dat men eenige jonge boomtjes van *Batavia* naar *Holland*, in de Amſterdamſche Stads-tuin of *Hortus Medicus* zoude overzenden, gelijk zulks met de Retourſcheepen geſchiede; welke aldus de eerſte *Coffee-boomen* geweest zijn, die men in *Europa* heeft gezien; en waar van één aan den Koning van Frankrijk, als een zonderling geſchenk, gezonden wierd: Ook is het van deeze boomen, uit welkers zaad (dat door konstmiddelen der tuinerij,

tuinerij, in deeze gewesten volmaakt rijp word,) alle de *Coffee-boomen*, die men zedert in de Vorstelijke en andere voornaame tuinen van *Europa* gekweekt heeft, voortgekoomen zijn, en waar van zelfs in zommige tuinen geen klein aantal gevonden worden, gelijk men onder anderen in de voortreffelijke tuin van Prins EUGENIUS van *Savoijen*, te *Weenen*, voor ongeveer 40 jaaren een geheel klein boschje van *Coffee-boomen* (dog binnens huis in vaten ſtaande) gezien heeft; die meest alle vrugtdraagende en taamelijk groot waaren, zo dat 'er jaarlijks een rijken oogst van *coffee-boonen* van kwam; dog alleen tot liefhebberij en vermaak, zo als men ligt kan begrijpen.

Gelijk het nu de *Hollanders* met de *Coffee-boonen* in *Oost-Indiën* gelukt was, zo namen ze niet lang daar na, ook proeven daar van in hunne *Americaanſche* Volkplantingen, te *Surinamen*, *Berbice*, en op 't Eiland *Curaſſouw*; het welke insgelijks wel geſlaagt, en ook van de *Franſchen* en *Engelſchen* in hunne Volkplantingen aldaar nagevolgt is, zo dat 'er tegenswoordig ook een goede menigte *Coffee-boonen* uit de *West-Indiën* naar *Europa* gebragt word, en men heeft dus drieërlei hooft-zoorten van *Coffee-boonen*, als *Arabiſche* of *Mochaaſche*, *Oost-Indiſche* en *West-Indiſche*.

De algemeene naam deezer *Boonen*, word in bijna alle Europiſche taalen, *Coffee*, *Caffèe*, *Coffij*, *Koffij*, *Cahvè*, *Kahvee*, *Cové*, *Covee*, of op diergelijke wijzen geſchreeven en uitgeſproken; gelijk ook de drank, die daar van bereid word, zodanigen naam draagt; maar de *Arabiers* en *Turken* noemen dezelve *Cahouah*, *Cahouch* of *Coave*, waar uit het woord *Caffee* of *Coffee* ontſtaan is; dog de boom, die de *Coffee-boonen* voortbrengt, word door de *Arabiers* niet aldus, maar *Bon*, *Ban*, *Buna*, *Bunchoes*, *Bunchum*, enz. genaamt. Dat men deeze zaaden *boonen* noemt, ſchijnt tot reden te hebben, om dat dezelve de gedaante van *boonen* vertoonen, en niet, om dat ze als boonen in peulen zouden groeijen; nog ook van 't arabiſche woord *Bon* of *Buna*, dat, gelijk gezegt is, de boom, en niet de vrugt betekent.

Onder de gemelde drie hooftzoorten van *Coffee-boonen* zijn de *Arabiſche*, anders gewoonlijk *Levantſche boonen* genaamt, de kleinſte, en donker-geelſte van koleur, maar de beste van reuk en ſmaak, die ook ongebrand een aangenaame geur boven alle andere zoorten hebben; deeze worden ook weder in drie zoorten onderſcheiden, waar van de beste zoort *Baboure* genaamt word, wordende deeze meest voor den *Turkſchen* Keizer en 't *Serail* bewaart; de overige twee zoorten, *Saki* en *Salabi* genaamt, worden in *Turkijen*, *Perſien*, *Armenien* en *Europa* verkogt, dog men gebruikt thans in *Europa* wel meest van de *Oost-* en *West-Indiſche boonen*, dewijl de *Levantſche* veel duurder dan deeze zijn.

De *Oost-Indiſche Coffee-boonen*, die meest doorgaans *Javaanſche boonen* genaamt worden, zijn de grootſte en bleek-geelſte; maar de *West-Indiſche*, die gewoonlijk den naam van *Surinaamſche boonen* draagen, zijn middelmatig groot, tuſſchen de *Arabiſche* en *Javaanſche* 't midden houdende, en haar koleur is wit of meest groenagtig, wordende voor de flegtſte gehouden, hoewel egter ſmaakelijk genoeg zijn. In 't algemeen worden de *boonen* van allerleij zoorten, die eenigzins groenagtig zijn, de beste geagt, dewijl die meest altijd de verſchſte zijn; en men heeft verder bij het koopen der *boonen* in 't gros agt te geeven, dat de baalen niet nat geweest en weeder gedroogt zijn, dewijl de *boonen* door 't vogt heel ſchielijk bederven en ſmaakeloos of onſmaakelijk worden. Als men de *coffee* in de kleine winkels gebrand en gemaalen koopt, moet men zorg draagen, dat die niet met het eene of het andere vervalſcht zijn; gelijk zommige winkeliers niet ontzien, zulks uit baatzugt te doen; dog om dit voor te koomen, zo heeft men het gebruik ingevoert, dat men de gebrande *coffee* veel in tegenswoordigheid van de koopers maalt; het welke egter ook nog om een andere rede geſchied, namelijk, dewijl de gemaalene *coffee* zeer ras verflaat, en zijn aangenaamſte geur en ſmaak ſchielijk verliest; 't welke ook de gebrande *boonen* doen, egter niet zo ſchielijk, weshalven men die ook in wel digt ſluitende busſen moet bewaaren, en niet al te veel te gelijk in voorraad moet branden.

Men heeft onderzogt, of men de geur en ſmaak van de *coffee* niet door de eene of andere inlandſche goedkoopere vrugt of andere zaaken zoude kunnen nabootzen; tot dien einde heeft men *veld-* en andere *boonen*, *erwten*, *cicers*, *linſen*, *rijst*, *rogge*, *tarwe*, *amandelen*, *haazelnooten*, *gepelde garst*, *brood-korst*, enz. op diergelijke wijze als de *coffee* gebrand, en vervolgens drank daar van toebereid; dog deeze dranken, komen wel eenigzins, de eene minder de andere meer, bij die van de *coffee*, maar men kan 'er de aangenaame coffee-geur en ſmaak geenzins inbrengen; ondertuſſchen heeft men bevonden, dat de gebrande *cicers*, *rogge* en *amandelen* onder allen 't naaste bij de *coffee*-ſmaak koomen; gelijk dan ook zommige gemeene menſchen, die de mode van het *coffee*-drinken willen volgen, ſchoon de bekrompenheid hunner middelen zulks verhindert, zig van de *cicers* of *rogge*, in plaats van *Coffee-boonen* bedienen; ook worden beide gebruikt tot het vermengen of vervalſchen van de *Coffee*.

De *Coffee-drank* is eigentlijk een *Arabiſche* drank, daar dezelve reeds in aloude tijden in gebruik is geweest, en vervolgens bij andere *Oosterſche* volkeren, inzonderheid bij de *Turken* en *Perſiaanen* in gebruik geraakt is; die dezelve in 't bezondere zeer veel nuttigen, het welke hooftzaakelijk ſchijnt van daan te koomen, dewijl zij, volgens de Wet van hunnen gewaanden Profeet MAHOMETH, geen wijn moogen drinken: De *coffee* is bij hen zo gemeen, en een zodanige lekkernij, dat ze dezelze dagelijks niet ééns, maar dikwils drinken, en bij de bijeenkomsten word hij terſtond, benevens de *tabak* voorgedient; ook vind men die in alle *Turkſche* plaatzen in een menigte Coffee-huizen altijd gereed. Naderhand is dezelve ook in *Europa* bekend geworden, en zulks 't eerst in *Frankrijk*, ontrent 't jaar 1650, waar toe de *Aſiatiſche* of *Turkſche* Kooplieden de eerſte gelegenheid hebben gegeven; want als deeze te *Marſeille* koomende, zig, volgens de *Turkſche* gewoonte, dagelijks verſcheidene maalen van de *coffee-drank* bedienden, dien zij van de meedegebragte *coffee-boonen* bereideden, zo maakte zulks de aangeboorene nieuwsgierigheid der *Franſchen* gaande, om deezen drank te proeven, en dewijl ze dezelve naar kunnen ſmaak vonden, zo gaf haar zulks aanleiding, om *coffee-boonen* voor hun gebruik door de gemelde en andere *Turkſche* kooplieden te doen koomen; 't welke dus de eerſte oorſprong van het *coffee* drinken in *Europa* is geweest, dat zig vervolgens binnen korten tijd, door het geduurig meer toevoeren van *coffee-boonen*, in alle de overige *Europiſche* Landſchappen zodanig verſpreid heeft, dat dezelve tegenswoordig van de *Europeaanen* bijna even zo veel en algemeen gedronken word, als van de *Turkſche* en andere *Aſiatiſche* volkeren,

keren, en de *coffee*-handel geen geringe tak van de *Europiſche* negotie geworden is. Het houden der *Coffee-huiſen* heeft ook zijnen oorſprong van de *Turken*, want in het begin wierd aan eenige met *coffee* naar *Europa* koomende *Turkſche* kooplieden, te *Marſeille*, *Parijs* en *Londen* vergunt, om zodanige huizen, naar hunne landswijze, op te regten; het welke vervolgens aan zommige der inwoonders van de gemelde en andere groote ſteeden aanleiding gaf, zulks ook aldus na te doen, om daar door hun voordeel en beſtaan te vinden, waar door dus de *Coffee-huiſen* opgekoomen, en allengskens vermeerdert zijn.

Kweeking van de Coffee-boomen in Europa.

Willen de liefhebbers van vreemde zeldzaame gewaſſen, jonge *Coffee-boomen* in deeze *Europiſche* gewesten voortkweeken, en in hunne tuinen onderhouden; zo moeten ze voor eerst en vooral verſche vrugten hebben, die niet lang geleden, rijp geworden zijn, dewijl de vrugten, als ze maar een korten tijd buiten de grond blijven, niet willen ſpruiten; deeze ſteekt men in een pot, met goede losſe aarde gevult, ongeveer een vingerbreed diep, die men vervolgens in een run-bak zet, in broeijende warme run; als dan ſpruiten dezelve binnen zes weeken en de jonge boomtjes koomen voor den dag, mits dat men de aarde altemets, als ze begint droog te worden, bevogtigt; zijnde het tegens 't uitdroogen der aarde ook dienſtig, dat men de bak in zeer heet weer met matten beſchaduwt: Ook ſtaat nog aantemerken, dat men de vrugten of beſiën niet van haar merg moet zuiveren, nog de boonen van een ſcheiden, dewijl zulks doende, zij zo wel niet willen groeijen. Als dan de jonge *boomtjes* ongeveer een paar duimen hoog geworden zijn, verplant men elk in een bijzonder potje, dat niet groot moet zijn, en men zet ze dan weder in de warme runbak; bij het verplanten zorg draagende, dat men ze met aarde om haare wortel verplant en de wortels voor al niet gebrooken of beſchadigt worden, nog dezelve lang uit de grond blijven, 't welk haar anders ligtelijk zoude doen bederven; vervolgens moet men in agt neemen, dat de bak dagelijks min of meer, naar de geſteltheid van het weer, gelugt worde; ook moet men ze bij heet weer op het heetſte van den dag beſchaduwen, en niet verzuimen haar dikwils water te geeven, dog niet te veel te gelijk: Daar na tegen 't najaar, als de nagten beginnen koud te worden, moeten de jonge *boomtjes* in een run-kas, dat is, in een ſtook-kas waar in een warm run-bedde is, gebragt, en in de run gezet worden; dog, die niet al te heet moet zijn, en men moet de bak geduurende de winter bekwamelijk warm maar niet al te heet ſtooken, ook niet verzuimen de aarde op zijn tijd matig te oozen, op dat de aarde altijd bekwaamelijk vogtig blijve en niet geheel uitdrooge, want dit is voor deeze en alle diergelijke tedere gewaſſen zeer nadeelig en meest doorgaans doodelijk.

Het volgende voorjaar brengt men de boomen uit de run-kas weder in de run-bak, en behandelt ze daar in gelijk in de voorige zomer; op welke wijze men dezelve jaarlijks moet koesteren, tot dat ze 3 of 4 jaaren oud en wat harder geworden zijn, als wanneer men ze 's zomers in de trek-kas, zonder dezelve in run te zetten, onderhouden kan, hoewel het beter is, dat men de jonge boomen in de volgende jaaren, 's winters nog in run zet, tot dat ze nog wat ouder geworden zijn: Als men dezelve op de gemelde wijze met warmte, lugtgeving en bevogtiging wel behandelt; zal men ſchoone jonge boomtjes kunnen teelen, die doorgaans in 't derde of vierde jaar vrugtbaar worden, en rijpe vrugten geeven: Nog ſtaat aantemerken, dat wanneer deeze boomtjes te veel wortels gemaakt hebben, zo dat de pot daar meede gevult is, en dezelve door de gaten der potten ſchieten, men zo in andere potten, die wat grooter zijn, moet verplanten; zodanig dat de aarde aan de wortelen blijft, alleen maar rondom van de kluit, een weinig met de uiterſte fijne wortel-einden wegſnijdende; en deeze verplanting geſchied best in de *Maij* of in *Augustus*, of op beide tijden, als men het nodig vind, want men moet ze in geen groote potten planten, waarin ze zo wel niet willen tieren, maar haar van tijd tot tijd een grooter pot, of als ze tamelijk groot geworden zijn, een kleine houten bak geeven. De aarde, die haar best dient, is die welke zaamengeſtelt is uit goede losſe tuinaarde, bladaarde, wat oude vergaane koemest en zand, welke ſtoffen wel door malkanderen moeten gemengt worden. Wijders, als het gebeurt, dat de bladen vuil worden, of 'er kleine ongediertens aankomen, gelijk in de winter, door de nauwe opſluitingen en dampen wel gebeurt, en dat de boomen niet alleen onaanzienlijk maakt, maar ook zeer nadeelig in de groei is, zo moet men de bladen met een zagte wollen lap, die in water gedoopt is, afwaſchen; zorg draagende, dat men de bladen niet kneuze, nog dat 'er te veel water in de potten kome.

Men kan de *Coffee-boom* ook nog op een andere wijze vermenigvuldigen, naamelijk door inlegging van deszelfs jonge tedere takjes, in kleine potten met aarde gevult; die men in een van haare leeden moet inſnijden, op die wijze als men de *angelieren* inlegt, en vervolgens dikwils met water beſproeijen, zo zullen ze niet nalaaten wortelen te ſpruiten; vervolgens ſnijd men ze, als ze wel bewortelt zijn, dat doorgaans binnen drie of vier maanden geſchied, van de oude plant af en zet ze in bijzondere potjes, dezelve wijders behandelende, gelijk van de jonge uit 't zaad gewonnene planten gezegt is.

Gebruik en Eigenſchappen van de Coffee.

Het is genoegzaam bekend, waar toe de *coffee* dient, naamelijk voor een drank tot ververſching en verkwikking, inzonderheid des morgens, hoewel hij ook wel 's agtermidags of 's avonds en op meer andere tijden gebruikt word. Wat deszelfs *Eigenſchappen* betreft, zo word dezelve van veele gepreezen, en van andere gelaakt; die welke hem prijzen zeggen, dat hij nuttig in veelerlei gebreken en ongemakken is; als onder anderen, dat hij de lever en maag verſterkt, de kooking bevordert, de geesten opwekt, en 't hart verheugt; dat hij goed is voor verkoudheid, zinkingen, hooft-pijn en jigt; als meede voor vadzige, flijm- en waterzugtige menſchen, dewijl hij de taaije zuure ſtiimen verdunt en los maakt; dat hij de pis drijft, maar geen vermoogen heeft om den buik los te maaken nog te ſtoppen; dat hij den ſlaap weert, en dus kan dienen, tegens ſlaaperigheid, of als men 's nagts lang waakende wil blijven; dat de damp daar van in de oogen of ooren ontfangen, de zinkingen op die deelen belet of verdrijft en het zuiſen der ooren wegneemt. Andere daar in tegen, hebben den *coffee*-drank, als geheel ſchadelijk, mispreezen en afgekeurt; dewijl ze die aangemerkt hebben, als de oorzaake van veelerlei ziektens en ongemakken; dog egter zonder reeden en waarheid, want het is zeeker en door de ondervinding bekent, dat de *coffee*, wanneer hij ordentelijk gedronken word, geenzins ſchadelijk, maar eer nuttig in

alle de bovengemelde en meer andere omſtandigheden is.

Door ordentelijk drinken word verſtaan, 1. dat men de *coffee*-drank maatig ſterk en niet al te dik moet drinken, gelijk zommige menſchen dezelve zo ſterk maaken, dat hij wel naar *inkt* gelijkt; zodanige *coffee* is zekerlijk meer na- als voordelig, inzonderheid voor drooge, dik-bloedige en zwartgallige of melancolijke natuuren, dewijl hij aldus te veel verhit, en benauwtheid, beving der leeden en hert-kloppingen, enz. kan veroorzaaken; 2. dat men hem zuiver en klaar moet drinken, en niet met het poeijer vermengt; nog minder, dat men het poeijer of 't grondzop van de drank moet op eeten, gelijk zommige, inzonderheid wel vrouwen doen; 't welke ten hoogſten ſchaadelijk is, dewijl daar door de buik en ingewanden verſtopt worden, en de menſchen, behalven andere groote ongemakken, een bleeke ongezonde koleur, en lelijk aanzien verkrijgen; 3. dat men deeze drank matig moet gebruiken, en niet in te grooten overvloed, nog ook ter onregter tijd; want het is met de *coffee* gelegen, gelijk met alle andere dingen in de weereld, die, ſchoon anders nuttig of onſchaadelijk zijnde, egter door het overvloedige of ontijdige en onordentelijke gebruik hinderlijk, en zelfs zeer ſchadelijk kunnen worden. De beste tijd om de *coffee* te nuttigen, is 's morgens, of ook 's agtermiddags, na den eeten, vermits hij dan de kooking bevordert; als meede na de avondmaaltijd; 4. dat men zig na 't *coffee*-drinken eenige beweging door wandelen, enz. moet maaken; inzonderheid menſchen die veel moeten zitten, of weinig bezigheeden hebben, dewijl het veele zitten of leedig zijn, zelfs ſchadelijk is, als men veel van eenige andere dunne drank nuttigt, al was het ook maar water; derhalven zo veel te meer de *coffee*, en voornaamentlijk als hij wat ſterk bereid is.

Als iemand deeze regels opvolgt, zo kan hij verzekert zijn, dat hem de *coffee* geen de minſte hinder zal doen; hoewel het waar is, die hij voor de eene complexie wel wat dienſtiger of nadeeliger dan voor de andere kan zijn; gelijk allerleij andere ſpijzen en dranken; dog als hij eenig nadeel mogte aanbrengen, zo is zulks hooftzakelijk bij de zwaarbloedige en melancolijke menſchen, voor welke men hem niet zeer dienſtig oordeelt; maar 't welke alleen plaats heeft, als de zulken hem te ſterk en te overvloedig drinken. Zommige willen ook, dat het veele *coffee*-drinken de manlijke kragten zoude verzwakken, dog dit word van andere door ondervinding tegengeſprooken, en voor onwaar verklaart.

Hoe men den Coffee bereid.

Het is bekend, dat de boonen eerst moeten geroost of gebrand worden, om haar een aangenaame geur te doen hebben, die de rauwe boonen niet bezitten. Dit branden kan op verſcheiderhande wijze geſchieden, als eerſtelijk door middel van de *boonen* in een aarden of ijzeren pan over een matig koolen-vuur te doen, en dezelve geduurig met een houten ſpatel of lepel te roeren en te keeren, tot dat ze alle een donker bruine koleur verkreegen hebben. Of men heeft tot dien einde een bezondere zogenaamde *coffee-brander*, zijnde een zoort van langwerpige ronde ijzeren bus, op de wijze als een trom, die men met een dekzel ſluiten kan, en een lange ijzeren ſteel met een houten handvatzel heeft; waar in men de *boonen* doet, en dezelve dan over 't vuur, met de ſteel op een ijzeren ſtander met haaken legt, terwijl vervolgens de bus door middel van haar ſteel geduurig omgekeert word, tot dat de *boonen* genoeg gebrand zijn. Of men bedient zig hier toe van een kleine blikken holle rol, die men op de vorige wijze geduurig omdraait: Deeze of diergelijke geſlootene werktuigen zijn beter, dan de *coffee-boonen* in een opene pan te branden, dewijl in deeze te veel van de fijne beste deelen der *coffee* weg waazemen; bij welk branden aan te merken ſtaat, dat men dezelve niet te veel nog te weinig branden moet; want in het eerſte geval verkrijgt de *coffee* een branderigen en bitteren ſmaak, en het beste en aangenaamst ſmaakende vervliegt, inzonderheid als de *coffee* in een open vat gebrand word: Daar in tegen, als de *coffee* niet genoeg of ook niet egaal gebrand is, zo behoud dezelve een rauwe onaangenaame ſmaak. Een teeken, dat de *coffee* genoeg gebrand is, is doorgaans, als dezelve in de bus begint te kraaken en te knappen; als wanneer men de bus eens openen en na de koleur zien moet. Zommige doen op 't laatſte een weinig *boter* bij de *boonen*, om dezelve bruiner of glanzender te doen worden, hoewel 'er andere niet van houden: Dat men de gebrande *boonen* in welgeſlootene busſen, of beter in toegeſtopte glazen vlesſen moet bewaaren, hebben we te vooren reeds aangemerkt, dewijl dezelve anders zeer ras hunne aangenaamſte geur en kragt verliezen; weshalven men ook niet te veel te gelijk moet branden en nog minder in voorraad maalen.

Wanneer dan de *coffee* gebrand is, word hij in een bezondere daar toe geſchikte hand-moolen gemaalen, dog bij gebrek van deeze, kan men hem ook wel in een vijzel fijn ſtooten; daar na doet men hem in een *coffee-kan*, giet 'er kokend *water* op, en laat het in de kan over het vuur een paar reizen op koomen, maar telkens de kan ſchielijk van 't vuur neemende, dat 't niet overloope; vervolgens laat men de kan een weinig ſtil ſtaan, om te bezinken, als het dan klaar is, zo is het gereed om in te ſchenken; en hoe raſſer en warmer men hem drinkt, hoe ſmaakelijker hij zal zijn: Om de *coffee* ſchielijker te doen bezinken, is 't dienſtig, dat men 'er een klein weinig koud water ingiete, zoo dra men hem van 't vuur genoomen heeft; of men ſlaat een nat en koud linnen doek om de kan, 't welke hem ook beeter doet ſchuimen of roomen, en daar door bevallig in de kopjes doet ſtaan. Andere laten de *coffee* eenige tijd kooken, denkende dat hij daar door ſterker zou worden, maar dit helpt hier toe niet, al kookte men hem nog zo lang, maar hij word daar door dikker of troebeler, en wil daar na niet wel zinken en klaar worden. Wat de hoeveelheid van *coffee* belangt, die men bij het water voegen moet, die hangt af van ieders ſmaak en begeerte: een lood gemaalen *coffee* tot een mingelen of iets meer *water*, zal bekwaame ſterke *coffee dergezondheid* geeven.

Wijders ſtaat weegens het drinken van de *coffee* aantemerken, dat zulks ook weederom op verſchillige wijze geſchied, want zommige drinken hem zuiver; andere gebruiken 'er *zuiker* bij, 't zij *brood-* of *candi-zuiker*, om dezelve aangenaamer van ſmaak te maaken; weederom andere drinken hem met *zoet-hout*, 't zij om de zuiker te beſpaaren of om dat zij het gezonder agten, dienende inzonderheid voor de borst; het *zoet-hout* word ten dien einde eerst in het water getrokken of wat gekookt, en met dit water vervolgens de *coffee* bereid. Nog andere gebruiken om de ſmaak, ook *room* of *melk* bij de *coffee*, waar van men t'elkens bij het inſchenken een weinig in de kopjes doet; inzonderheid word de *room* bij de vrouwen hier toe bemint.

Coffee-bereiding à la Sultane, of op zijn Sultaans.

Wij moeten hier met weinige woorden nog aanmerken, dat men in *Arabien* en andere *Turkſche* plaatzen nog een andere manier van *coffee bereiding* heeft, waar toe niet de *coffee-boonen*, maar de drooge ſchil die om dezelve gezeeten heeft, gebruikt word: Deeze ſchillen worden eerst klein geſtooten en daar na over 't vuur met omroering gebrand, op dezelfde wijze als de *boonen*, dog niet zo ſterk, als dan werpt men die in de *coffee-kan* met kookend water aangevuld, en men kookt het een weinig, gelijk andere *coffee*. Deeze *coffee* word aldaar *coffee des Sultans of der Sultane* genaamt, in 't fransch *café à la Sultane*, waar van in dat land veel werks gemaakt, en dezelve gezegt word zeer ſmaakelijk te zijn; dog alleen een drank voor de grooten zijnde, en dewijl men die bij ons niet bereiden kan, zo zullen wij 'er niets meer van zeggen. Zekere Schrijver verhaalt, dat indien men aan de *coffee*-drank van gebrande *roggé* gemaakt, waar van boven geſprooken is, ook een bijzondere van elk niet verſtaanbaare naam wilde geeven, men dezelve zou kunnen *Café a la Paiſane* noemen; of *Café des Paſſagérs*, om dat een reizende, die aan de *coffee* gehegt is, op plaatzen daar geen *coffee-boonen* te bekomen zijn, ten minſten wel *coffee* van *rogge* zoude kunnen verkrijgen; dog hier van genoeg.

Nieuwe manier van Coffee bereiding.

Een zeeker *Parijſche Medicus*, Dr. ANDRIJ, heeft eene nieuwe zoort van *coffee-drank* in 't jaar 1713, in een bezondere uitgegevene verhandeling, voorgeſtelt; die niet uit gebrande, maar uit rauwe *coffee-boonen* gekookt, of op de wijze als *thee* getrokken word; namelijk men kookt een half lood geſtootene *coffee-boonen* in een pintje *water* ongeveer een vierendeel uurs, of men laat ze in een trekpot ſterk trekken, zo verkrijgt 't *water* een *citroen-geele* koleur, dat men vervolgens als *thee* of *coffee* met *zuiker* drinkt. Dr. ANDRIJ, prijst deeze *coffee-drank* zeer, en houd hem veel gezonder als die van gebrande *coffee*; edog weinig of geen menſchen hebben ſmaak nog kragt in dit rauwe *coffee-zop* gevonden, weshalven het ook nie in het gebruik geraakt is.

COGNOSSEMENT, zie CONNOSSEMENT.

COHÆRENTIA NOCTURNA; ook *Ancijloblepharon* genaamt; is een aanwas der oogleden, naamentlijk wanneer dezelve of aan malkanderen, of wel aan 't wit van 't oog gegroeit zijn; dit ongemak brengen de kinderen zomtijds ter waereld koomende meede; en meermaalen ontſtaat dit ook wel, na eene gedaane operatie, of verzweering aan 't oog; als meede uit eenige ſcherpe en taaije traan-ſtoffe.

COHOBATIO; *Cohobeeren*; *Weeropgieting*; *Weerdistilleering*; is eene herhaalde distillatie, daar men het afgedistilleerde weder op de te rug gebleevene ſtoffe giet, en nog eens distilleert; gelijk men bij voorbeeld doet, bij de *rooſen-* en *lavendel-geest*, enz. om meer reuk en kragt te verkrijgen; als meede bij de rectificatie van de *geest van ammoniak-zout*, *wijnſteen-zout*, of *windbreekende geest*, *de tribus*, enz. daar men den *geest* weder op den *dooden-kop* giet en herdistilleert, enz.

COINCIDENTIA; een *Mede-invalling*; betekent in de Geneeskunde, wanneer in 't een of ander vat van 's menſchen lighaam, een vreemd vogt vloeit, dat in een ander vat behoort.

COIX LINNÆI, zie JOBS-TRAANEN.

COLA; deeze naam hebben zommige aan de uitterſte ledemaaten gegeeven.

COLAMENTUM; *Colatorium*; een *Doorzijg-tuig*; *Stramijn*; *Klinsdoek*; is van verſcheiderhande zoorten; als een *teems*, *zijgvat*, *witte wollen doeken*, *laken-* of *hairen-zeef*, *hairdoek*, *ſtroo-zeef*, *bezem-rijs*, *linnen doek*, *vloei-papier*, *katoen*, daar men ook de *Manica Hippocrates* bij rekent; zijnde een wollen- of linnen-lap, die als een pijramide of puntige kous gemaakt is.

COLARE; *Coleeren*; *Doorzijgen*; *Doorgieten*; *Klinſen*; betekent iets door een *Doorzijg-tuig* of *Stramijn* gieten, om het zelve daar door van het grove of dikke te zuiveren. *Filtreeren* of *Filtratie* betekent 't zelfde, maar dit geſchied door *vloei-papier* of *katoen*; het vloei-papier zijgt en zuivert het klaarſte, naast dit zijn de *wollen doeken* of *kerſaij*, en *losſe lakens*; daar aan volgen de *hair-* en *linnen doeken*, enz.; de ſtroo zeef dient best, om harſige en vette dingen meede te zuiveren; dat van bezem-rijs dient voornaamelijk om te *granuleeren*.

COLATIE; *Colatura*; het *Doorzijgzel*; is het heldere nat, dat door het doorzijg-tuig geloopen, en van het grove afgeſcheiden is.

COLATORIUM, zie *Colamentum*; betekent in de Geneeskunde ook, de werking van zommige deelen, welke het overvloedige affcheiden en wegvoeren, zo als de *nieren* het overtollige water van 't bloed ſcheiden; de *lever-buizen* de gal, en de *ſpeekzel-klieren* het ſpeekzel, enz.

COLCHICUM; *Tijdelooze*; *Naakte Vrouwtjes*, *Naakte Mannetjes*; *Klooster-bloem*; daar zijn verſcheide zoorten van dit Bol-gewas, die men zomtijds in de bloemtuinen onderhoud: De voornaamſte zijn de volgende.

1. De *gemeene Colchicum*, met purperagtige bloemen; *Colchicum vulgare*; (*Colchicum foliis planis lanceolatis erectis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Deeze groeit in *Hoog-Duitſchland*, *Frankrijk*, *Engeland*, enz. in de vogtige weiden. Daaar zijn nog twee veranderingen van, de eene met witte, en de andere met bonte bloemen.

2. *Dezelfde*, met dubbelde bloemen; *Colchicum flore pleno*, zijnde eene verandering van de voorgaande.

3. De *witte Colchicum*, met veel bloemen; *Colchicum candidum multiflorum*; van deeze is ook een dubbelde zoort, die zeldzaamer is.

4. De *Napelſche Colchicum*, met bloemen, die gevlekt zijn, als de *Fritillaria*, en met effene bladen; *Colchicum floribus Fritillariæ inſtar teſſulatis*, *foliis planis*; groeit in *Italien*, *Napels*, enz.

5. De *Oosterſche Colchicum*, met bloemen, die gevlekt zijn, als de *Fritillaria*, en met gegolfde bladen; *Colchicum chionenſe*, *floribus Fritillariæ inſtar teſſulatis*, *foliis undulatis*; deeze groeit op het Eiland *Chio* en elders in de *Levant*, en verſchilt hooftzaakelijk van de voorgaande, dat ze gegolfde bladen heeft.

6. De *ſmalbadige Berg-Colchicum*; *Colchicum montanum angustifolium*; groeit in *Switzerland*, *Spanjen*, enz.

7. De *Voorjaars-Colchicum*, of in 't voorjaar bloeijende; *Colchicum venum Hispanicum*; groeit in *Spanjen*.

8. De *Voorjaars-Colchicum*, met dubbelde purpere bloemen; *Colchicum venum*, *flore pleno purpureo*, is eene verandering van de voorgaande.

Kweeking. De zes eerſte zoorten bloeijen in het najaar zonder bladen, komende de bladen eerst na 't bloeijen voort, die tot de volgende Maij-maand duuren, als wanneer ze weder vergaan, en als dan is het de beste tijd, om dezelve te verplanten; want als men ze langer in de grond laat, maaken ze nieuwe vezel-wortelen, en

derhalven laater verplant wordende, koomen ze veel te lijden, zo niet te bederven; dog men kan de opgenomene bollen wel tot in de maand *Augustus* uit de grond laaten, en dan herplanten, gelijk andere bol-gewasſen: Het is aardig en ſpeculatijf te zien, dat wanneer men eenige bollen tot in het najaar uit de grond laat, en in een venſter-bank of elders neederlegt, dezelve evenwel volmaakt zullen bloeijen, dog waar van de bollen boven maaten verzwakken.

In de Geneeskunde heeft dit gewas geen gebruik, en de wortel of bol word zelfs inwendig voor vergiftig gehouden; dog zommige meenen, dat de 4de of 5de zoort de *Hermadactijlus* der winkels zoude zijn. Zie aldaar.

COLCOTHAR; dit woord heeft verſcheidene betekenisſen; PARACELSUS noemt dus het *Koperrood*, dat door het vuur is vast gemaakt, door middel van het zelve met zijn eigen water zo lange en zo dikwils te *cohobeeren*, tot dat het geen de minſte vogtigheid meer opgeeft. De Chijmisten zijn gewoon, dit in hunne geheime taal een *Slang* of *Hagedis* te noemen. Ook geeft men de naam van *Colcothar* aan de *Doode-kop* (*Caput mortuum*), die na het distilleeren der *vitriool-geest* of *vitriool-olie* te rug gebleeven is, en in plaats van de *Chalcitis* in de compoſitie van de *theriaak van Andromachus*, en tot meer andere dingen gebezigt word; men loogt uit dezelve ook het *vitrioolijche braak-zout* of de *braak-vitriool* (*ſal vitrioli vomitivum*); en als het gecalcineert word, verkrijgt men de *zoete vitriool-aarde* (*terra vitrioli dulcis*), die in plaats van de *medicinaale* en *wonderbaarlijke ſteen* (*lapis medicamentoſus & mirabilis*), in uitwendige gebreken dienstig is: Men noemt ook *Colcothar* den gebranden *vitriool*, die tot roodwordens toe gecalcineert is, en in plaats van de gemelde *doode-kop*, van de *vitriool* dikwils gebezigt word.

Hoedanig men den Colcothar van Vitriool bereid.

Neemt gepoeijerde *ijzer-* of *groene vitriool*, doet die in een aarden pan, die niet verglaast is, zet hem op een middelmaatig vuur, en droogt het tot dat het wit is, het zelve geſtadig roerende, op dat 'er niets aan 't vat blijve hangen; vermeerdert dan het vuur, en brand het, tot dat het rood is.

Anders.

Neemt *groene vitriool*, die door verſcheidene ſmeltingen en weder uitdampingen gezuivert is, doet die in een ſterke *matras*, en zet het op aſſche, die niet warmer is als de zonnehitte in de zomer; laat het dus ſtaan digereeren, tot dat het een hoog-roode koleur heeft verkreegen; dat in ongeveer 20 dagen zal geſchieden: De *Colcothar* op deeze wijze bereid, word beter geagt als de voorige, hoewel deeze bereiding meer tijd en moeite vereischt.

COLCOTHAR NATIVA, of *Minerale Colcothar*; zie CHALCITIS.

COLES, zie PENIS.

COLICA, zie KOLIJK.

COLIOU; is een Vogeltje, waar van BRISSON twee zoorten opgeeft; behoorende de eene aan de *Kaap de Goede Hoop*, en de andere in 't land van *Senegal* te huis; volgens zijne beſchrijving, verſchillen ze weinig van elkanderen; de groote van dezelve word ons afgebeelt als die van de *Berg-vink*; de koleur over het geheele lijf is grijs, dog op de rug het donkerſte, het agterſte van de kop is fraai zeegroen, met een kuif voorzien; uitwaarts zijn de ſlag-pennen bruingrijs, dog inwaarts na het roode hellende, met grijze randen; van de ſtaart-pennen, die blauwagtig grijs zijn, zijn de twee middelſten extra lang, en maaken dus een gevorkte ſtaart, die de helft langer als het geheele lijf is; de bek, die een kegelagtige gedaante heeft, niet kwalijk naar die van de *Kruisvink* gelijkende, is zo wel als de pooten, bruin van koleur.

COLLA, zie LIJM.

COLLA PISCIUM, zie VISCH-LIJM.

COLLATERAAL; is eene belasting op de erffenisſen, die op bloed-vrienden in de zijd-linie, of op geheel vreemde perzoonen vervallen; het zelve is op de meeſte plaatzen in deeze Republicq ingevoert, dog elk heeft daar omtrent zijne particuliere ſchikkingen en reglementen.

COLLATIE, is 't regt van begeeving: Zo zegt men, dat iemand heeft het regt van Collatie van een ampt, benificie, enz.

Dog *Collatie*, in een regtkundige zin genoomen, dan verſtaat men daar door, den inbreng der kinderen in hun ouders boedel. Alle erfgenaamen in de nedergaande graad, zijn verpligt, bij erffenis in de boedel hunner ouderen of voorouderen te vergoeden, en in te brengen alles wat zij van dezelve, in leeven zijnde, genooten hebben, ten einde de mede-erfgenaamen daar door niet benadeelt worden: Alles wat zij genooten hebben, moet werden ingebragt, uitgenoomen echter de kosten tot ſtudie en bekooming van eerampten, ten zij zulks door de ouders bepaalt is. Bij erffenisſen in de zijdlinie, of onder geheel vreemden, heeft deeze *collatie* geen plaats.

COLLECTIO; *Collectie*; *Verzameling* of *Vergadering*, van het eene of andere; bij voorbeeld van *Boeken*, *Naturalien*, enz.

COLLETICA; dusdanig worden die middelen genaamt, welke gebruikt kunnen worden, om iets zaamen te lijmen, en aan malkanderen te hegten.

COLLICIÆ; dus noemt men de zaamenvoeging van de traanen-ſtippen (*puncta lachrijmalia*), op die plaats, daar dezelve de vogten van de oogleden in de holligheid van den neus voeren.

COLLICULUM, zie NIJMPHÆ.

COLLIQUAMENTUM; betekent in 't algemeen *vogtigheid*, en wel in 't bijzonder dat vogt, 't welk men in de vliezen vind, die de vrugt in het lighaam omvatten.

COLLIQUATIO; dit woord word in 't algemeen genomen voor het afneemen der lighaamen, door bloedſtortingen, of al te ſterke uitvloeijingen te weege gebragt; het zij ten aanzien van kraamzuivering, een al te groote vloed der ſtonden, zwaare neusbloedingen, ſterk zweeren, enz.

COLLIQUATIO, of *Liquatio*, zie SMELTING.

COLLIQUATIVUM; deeze naam draagt al het geen, 't welke door zijne aanhoudende vloeijing, het lighaam afmat, verteert en als doet ſmelten of verdorren; dus word het ſmeltend ſweet in langduurige teering-ziektens *ſudor colliquativus* genaamt, als meede de afmattende buikloop *diarrhoea colliquativa*.

COLLISIE, zie KNEUSING.

COLLUM, zie HALS.

COLLUM UTERI; dus word de hals van de Baarmoeder genaamt.

COLLUTIO, zie GORGELING.

COLLIJRUM; een *Oogmiddel*; is een uitwendig geneesmiddel tegens de oog-gebreken, en kan droog zijn of vloeijende; de drooge beſtaan uit poeders, bij voorbeeld,

beeld, uit *tutie*, *oog-niet*, *witte vitriool*, *aluin*, *zinkbloemen*, *witte zuiker*, *lood-zuiker*, enz. De vloeijende beſtaan uit *gedistilleerde wateren*, *zappen*, *afkookzels*, of *zalven*; zijn beide meesttijds uit verſcheidene dingen te zaamen geſteld; zie onder OOG-GEBREKEN.

COLOBOMA; hier word eene *verminktheid* of *aaneengroeijing* door begreepen; inzonderheid word dit woord gebezigt, om 'er eene aaneengroeijing der oogleden, of gebrekkelijkheid der ooren en lippen, meede te beteekenen.

COLOCASIA; *Arum Aegiptiacum*; *Grooto Egijptiſche Kalfsvoet*; (*Arum acaule*, *foliis peltatis ovatis repandis baſi ſemibifidis*, LINN. *Spec. Plant.*) is een zoort van vreemde *Arum* of *Kalfsvoet*, met groote bladen, die in haar midden op een ſteel rusten: Dezelve groeit in *Candien*, *Cijprus*, *Egijpten*, *Sijrien*, enz. Daar is ook eene verandering van, die zwartagtige ſteelen heeft, en in *Ceilon* te huis hoort; men onderhoud ze zomtijds in de tuinen der beminnaars van vreemde planten, moetende met veel warmte 's zomers in een trekkas, en 's winters in een ſtookkas gekoestert worden.

COLOCIJNTHIS, zie COLOQUINT.

COLOM; word in de Bouwkunde genaamt een ronde Zuil of Pijlaar met een capiteel, en veeltijds ook op een *pedeſtal* rustende; dienende de *colommen* om iets van een gebouw te onderſteunen of te draagen, waar toe 'er ten minſten twee moeten zijn, als meede om het gebouw te verſieren. Daar zijn vijf ordens der *colommen*, als 1. de *Toscaanſche*; 2. *Doriſche*; 3. *Joniſche*; 4. *Romeinſche* of *Compoſita*, en 5. de *Corintijſche orden*, waar van de naastvolgende altijd fijner en rijker van lijst- en loofwerk, en dus ſierlijker als de voorige is. Zommige willen, dat de Koning SALOMON de eerſte uitvinder der *colommen* zij, en daar meede den kostelijken tempel verſiert heeft; dog de uitvinding van de *Doriſche*, *Joniſche* en *Corintijſche* orden word aan de *Grieken* toegeſchreeven, hebbende vervolgens de *Romeinen* de *Romeinſche* orden tusſchen de *Joniſche* en *Corintijſche* uitgedagt, als meede de *Toscaanſche*, die de ſterkſte is. Veele groote *Italiaanſche* en andere Bouwmeesters hebben vastgeſtelt, dat 'er geen meer ordens konden uitgevonden worden, dan deeze vijf; dog de vermaarde *Profeſſor* en *Architect* CHRISTOPH. LEONARD STÜRM heeft evenwel een *zesde orden* uitgedagt, en aan de waereld, zo wel in tekeningen, als in de practijk voorgeſtelt, die de *Duitſche orden* genaamt word, en in de cieraaden des capiteels en lijstwerken het midden houd tusſchen de *Joniſche* en *Romeinſche orden*, die ook van veele verſtandige Bouwkundigen voor goed en fraai gekeurt is; maar de *Italiaanſche* en *Franſche* Bouwmeesters hebben hem, zeer waarſchijnelijk uit jalouſie, nog niet willen aanneemen; zo dat hij in 't algemeen nog niet veel, of overal in gebruik is, ſchoon hij in der daad een cierlijke verbooning maakt.

COLOM, zie INTESTINUM.

COLONIE; *Volkplanting*, betekent zo veel, als wanneer veele menſchen zig in een vreemd gewest ter neer zetten, om aldaar het land te bouwen, handwerken, kunsten en frabrijken op te regten, koopmanſchap te drijven, enz. om daar door hun beſtaan te vinden; gelijk bij voorbeeld, de Hollanders, Engelſchen en andere Europiſche volkeren, zodanige *Colonien* in *Oost-* en *West-Indiën* gevormt hebben, en waar na toe dikwils veele menſchen ſtevenen, die het in *Europa* niet voordeelig gaan wil; wordende zodanige nieuw bevolkte landen gewoonlijk door de hooge Overigheid, aan welke ze toebehooren, met allerlei privilegien en hulpmiddelen begunſtigt, om dezelve te beter in opgang te brengen, en te doen bloeijen.

COLONNADE, word gezegt, wanneer verſcheidene *Colommen* aan een gebouw in een rij op een bekwaame afſtand, volgens de Bouwkunde, geplaatst worden, om een gedeelte daar van te draagen, of een overdekte wandelgang uit te maaken; daar men in het drooge onder wandelen kan, enz. In de tuinerij worden ook diergelijke *Colonnaden* door heggen en geboomten nagebootst, die, als ze wel en op bekwaame plaatzen geordineert zijn en wel onderhouden worden, een fraai gezigt geeven. De *Colonnade* verſchilt van een *Arcade*, dat de *Colommen* meest doorgaans geen boogen tusſchen beiden hebben.

COLOPHONIE; *Spiegel-harst*; *Harpuis*; ook *Grieks Pik*; in 't latijn *Colophonium*; *Pix Græca*; koomt uit de *terpentijn* voort, zijnde niet anders dan het geene, 't welk na de distillatie van de *terpentijn-olie* overblijft; dog als de *terpentijn* in water tot hardigheid gekookt, en dan gedroogt word, word het *gekookte terpentijn* (*terebinthina cocta*) genaamt. De *Colophonie* of *Harpuis*, is een drooge wrijfbaare *reſina* of harst, berooft van 't meerdere gedeelte van haare olie, de beste moet geelagtig, zuiver, fijn en doorſchijnende zijn: Ze word veel gebruikt onder de pleisters, en is een zeer goede remedie om de *fistels* op te droogen, ze doet de overtollige vogten, en 't ſpongieus vleesch, als de vaten wegens groote toevloed der vogten, te veel verwijdert en opgeſpannen zijn, uitdroogen, fijn gepoeijert daar in geſtrooit.

COLOQUINT; *Coloquint-appel*; *Paris-appel*; in 't latijn *Colocijnthis*; *Alhandal*; (*Cucumis foliis multifidis*, *pomis globoſis glabris*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort van *comcommer*, waar van voornamelijk twee veranderingen bekent zijn, als 1. De *coloquint* met groote ronde groenagtige vrugten, en 2. De *coloquint* met kleine ronde geele vrugten, naar een *oranje-appel* gelijkende: Dezelve groeijen natuurlijk in *Oost-Indiën*, *Egijpten*, en elders, en worden zomtijds in *Europa* uit liefhebberij gecultiveert; 't welke geſchied in broeibakken, op dezelve wijze als de *meloenen* of vroege *comcommers*, waar heen men den leezer wijst.

In de geneeskunde word 't merg (*pulpa*) uit de vrugten gebruikt, die wij gedroogt uit 't *Ooſten*, inzonderheid van *Alexandrien* uit *Egijpten* verkrijgen; het zijn dikke ronde vrugten, die, zo als wijze ontfangen, een witte leeragtige huid en een zeer ligt ſponsagtig merg hebben, waar in kleine platagtige zaaden opgeſlooten zijn: Dezelve hebben een zeer bitteren onaangenaamen ſmaak, en eene zeer heevig purgeerende kragt; veroorzaakende door de taaje ſcherpe lijmigheid, die het merg bezit, dat zig aan de darmen vast hegt, zeer ſterke en gevaarlijke pijnen; de *doſis* van 't gezuiverde merg is van 5 tot 10 greinen; dog het word zelden of nooit alleen gebruikt; maar met andere hert- en maag-verſterkende middelen vermengt, en daar door verbetert en verzagt; en dus verzagt zijnde, word het zeer gepreezen, om de ſlijmen uit de herzenen, zenuwen en de afgelegenſte deelen des lighaams af te voeren; en mits dien zeer dienſtig geagt in veelerlei langduurende en hardnekkige ziektens, als in geraaktheid, draaijng des hoofts, vallende ziektens, zinkings-ziektens, ſcheurbuit, graveel, ſteen, venusziektens, enz. Men maakt in de Apotheeken koekjes van het merg, *trochiſci alhandal* genaamt; die tot zes

greinen aan ſterke menſchen kunnen gegeeven worden; dog worden ook meest onder andere geneesmiddelen gemengt.

COLOR, zie KOLEUR.

COLORATIO, een *Verving*; *Koleurgeeving*; dit word zomtijds wel aan de geneesmiddelen gedaan, niet dat zulks dezelve aangenaamer van ſmaak maakt, maar het geſchied alleen, om de koleur voor het gezigt aanvalliger te doen ſchijnen.

COLORATIO PER ABLUTIONEM, *Verbetering der Koleur door waſſching*; geſchied bij voorbeeld, wanneer men *kwik* met *azijn* of *zout water* wascht; dan word hij witter, helderder en vloeibaarder.

COLORATIO PER CALOREM, *Verandering der Koleur door de warmte*; bij voorbeeld, het mengzel van de *cinnaber*, is voor de ſublimatie zwart, maar word daar na door de warmte rood: Het *lood* word door verſcheiden graaden der warmte, wit, geel en rood.

COLOSTRUM, zie BIEST.

COLPOS, zie SINUS.

COLUBER, zie SLANG.

COLUBRI, zie BLOEM-ZUIGERTJE.

COLUBRINA, is de *Biſtorte*. Zie SLANGENKRUID.

COLUBRIJN-HOUT; *Slangen-hout*; *Vergif-hout*; in 't latijn *Lignum Colubrinum*, is de houtagtige wortel van zeker boom-gewas, dat in *Oost-Indiën* groeit, een meedezoort zijnde van 't geene dat de *kraans-oogen* draagt, en in *Malabar*, *Modira-caniram* genaamt word: De Heer LINNÆUS noemt het in zijne *Species Plantarum*, *Strijchnos foliis ovatis acutis*, *cirrhis ſimplicibus*. Dit hout heeft een gladde, geelagtige, en met aschverwige vlekken getekende ſchil, en een ſcherpe bitteragtige ſmaak; is zweetdrijvend, afvaagend en giftweerſtaande; men prijst het zeer, als een der beste hulpmiddelen tegens de derdendaagſche koorts, als men een lood daar van gepoeijert in *wijn* laat weeken, en dan den doorgezijgden wijn drinkt, dat men moet herhaalen, en waar bij men ook wat *kina-kine* voegen kan.

COLUM; een *Stramijn*, *Kleins-doek*. Zie COLATORIUM.

COLUMBA, zie DUIF.

COLUMBA MONTANA, zie BERG-PATRIJS.

COLUMBIJNTJES, zie GEBAK.

COLUMELLA: *Columen*; *Axis*; *'t Pijlaartje*; *Aſſe*; dus word in de Kruidkunde genaamt, het pijlaartje in het midden van zommige meervakkige zaadhuisjes, waar aan de ſcheidvliezen der vakjes gehegt zijn: Als meede betekent het, 't middelſte lange deel der *katjes-bloemen*, of van zommige zaaden, enz. daar de andere deelen rondsom aan vast gehegt zijn, bij voorbeeld, het middelſte lange deel der *bloemen* van de *hazelaar*, *wilgeboom*, *pijnappels*, enz.

COLUMEN, zie COLUMELLA.

COLUMNÆ CANEÆ, dus word een zoort van een bundeltje beweeglijke draaden in het harte genaamt, zijnde met haare zagte zenuw-aderen aan deszelfs klapvlieſen verbonden.

COLUMNIFERÆ PLANTÆ; *Pijlaartjes voortbrengende Planten*, zijn zodanige, in welkers bloemen de helmſtijltjes in een ligbaam, als een pijlaartje, te zaamen gegroeit zijn; gelijk bij voorbeeld in de *maluwe*, *heemst*, enz.

COLUTEA; is een gewas waar van drie zoorten zijn, als

1. De *Colutea-boom*, ook *Linſen-boom*; *Lombardſche linſen* en *Bastert-ſenna* genaamt, in 't latijn *Colutea veſicaria*, (*Colutea arborea*, *foliolis obcordatis*, LINN. *Spec. Pl.*) Hier van is eene verandering welkers peulen roodagtig zijn.

2. De *Oosterſche Colutea-boom* met bloed-roode bloemen; is eene verandering van de voorige.

3. De *Ethiopiſche Colutea*, met fraaije purper-roode bloemen; *Colutea Æthiopica*, *flore purpureo*; (*Colutea fruticoſa*, *foliolis ovato-oblongis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Africaanſche jaarlijkſe Colutea*, met kleine puntige bladen; *Colutea Africana annua*, *foliolis parvis mucronatis*; (*Colutea herbacea*, *foliis linearibus*, LINN. *Sp. Plant.*

Beſchrijving. De eerſte zoort is een boomgewas, dat 10 tot 15 voeten hoog kan worden; hebbende geveerde bladen, veele kleine hertformige bladjes aan een hooftſteel tegens malkander over zittende, en brengt vlintergedaantige geele bloemen in trosjes voort, waar na dikke opgeblaazene peulen volgen, die klein linſen-vormig zaad bevatten. Groeit natuurlijk in de gebergtens van *Oostenrijk*, *Hongarijen*, *Italien*, *Zuid-Frankrijk* en elders.

De tweede zoort komt veel over een met de voorige, maar heeft ſchoone roode bloemen die een geele vlek hebben. Deeze zoort word gevonden in de *Oosterſche* landen De derde zoort groeit heesteragtig, heeft grijsagtige langwerpige bladjes, fraaije purper- of ſcharlaken-roode bloemen in trosſen, waar na ook opgeblazene peulen met zaad volgen; groeit natuurlijk in *Ethiopien*. De vierde zoort is een eenjaarig kruidgewas; heeft kleine ſmalle puntige bladjes, maar geen opgeblazene peulen; en groeit in *Africa*.

Kweeking. De eerſte zoort word door uitloopers der wortel, of anders door het zaad voortgekweekt, dat men in het voorjaar op een warme plaats lugtig zaait, en de opgekoomene jonge plantjes, die men met wieden en oofen wel moet onderhouden, tot 't volgende voorjaar ſtaan laat, als wanneer men ze op een ander bedde, of ter plaatze daar ze zullen blijven doorgroeijen, verplant. Men plant dezelve hier of daar in de tuin, op 't gezigt; of ook veel in de *bosquets* of plaiſier-boschjes, tusſchen andere plantagie-gewasſen; daar ze een fraaije vertooning, inzonderheid in haar bloeitijd maaken.

De tweede of *Oosterſche* zoort word ook van 't zaad vermeenigvuldigt, dat men in het voorjaar in een niet al te warme broei-bak, of op en warm rabat zaait, en de opgekomene jonge boomtjes daar na in de maand *Augustus* in potten verplant, om de potten 's winters in het oranje-huis op een lugtige plaats te zetten, dewijl de jonge boomtjes onze winterkoude niet kunnen doorſtaan; maar als ze twee á drie jaaren oud en harder geworden zijn, dan kan men ze in de tuin planten daar men begeert; dog bemint liefst een warme voor winden gedekte plaats, en zo wel als de voorige, een zandagtige grond.

De *Ethiopiſche colutea*, die fraaije ſcharlaaken-roode bloemen voortbrengt, zaait men in het voorjaar in een maatig warme broeibak; en verplant daar na de jonge plantjes ten deele in de bloemtuin en ten deele in potten, in een goede losſe grond, zo zullen ze doorgaans nog in het zelfde jaar bloeijen, maar het zaad word dan zelden rijp: De in potten geplante bewaart men 's winters in het oranje-huis, of in een koude kas, daar niet dan bij vorst in geſtookt word, en die buiten de vorst veel gelugt word; maar men moet ze lugtig en niet ver van de glaſen plaatzen, anders wasſen ze te ſterk en geil, en bederven daar door dikwils, of bloeijen daar na zo goed

niet

niet. In 't voorjaar plaatst men ze weer in de tuin of men plant ze uit de potten in de grond, als wanneer ze beter groeijen en bloeijen; en men kan ze tegens het najaar weder voorzigtig, met de aarde om de wortelen, in potten zetten, om ze teegen de vorst te bergen; zo zullen ze op deeze wijze eenige jaaren kunnen over blijven, als men ze wel behandelt, moetende het oofen op zijn tijd ook niet verzuimt worden. Men kan deze zoort ook door inlegging vermenigvuldigen, of door ſteeking van jonge takjes in potten, die men in een maatig warme runbak zet, en met vogt, lugtgeving enz. behoorlijk onderhoud, zo zullen ze bewortelen en jonge planten worden.

De vierde eenjaarige zoort, zaait men in het voorjaar in een broeibak, en verplant de jonge planten daar na in de tuin, gelijk andere zaai-gewasſen: Dog dewijl ze weinig fraaijigheid bezit, word ze zelden in de bloemtuinen gekweekt.

Eigenſchappen. De bladen van de eerſte of gemeene zoort, hebben een purgeerende of laxeerende kragt; maar dewijl ze-ſnijdingen in de buik verwekken, worden ze zelden gebruikt: Het zaad doet hevig braaken.

COLUTEA, zie ook CORONILLA.

COLIJK, zie KOLIJK.

COLIJMBADES, deeze naam word aan de ingezoutene *olijven* gegeeven.

COLIJMBUS, dus word een zeker geſlagt van *Water-vogelen* genaamt, hier onder het *Water-hoen*, den *Duikelaar*, de *Penguins*, enz. behoorende. KLEIN noemt dit Vogelen geſlagt *Diaktijlobos*.

COMA, een *Blad-air*; betekent in de Kruidkunde het volbladige topeind der ſtengen of takken van zommige planten; bij voorbeeld, van het *Herminum coma violacea*.

COMA AUREA, zie CHRIJSOCOME.

COMA SOMMOLENTUM; *Sopor*; zie SLAAPZUGT.

COMA VIGIL; dus noemt men een *waakende ſlaapzugt*, zijnde eene ziekte, waar in den Lijder weinig kan ſlaapen, en egter geduurig tot ſlaapen geneegen is; deeze ziekte gaat gewoonlijk met hoofdpijn, verdooving van beweeging en zinnen, ja zomtijds zelfs met razernij verzelt; de oorſprong deezer kwaal is, een groote logheid der dierlijke geesten, wordende deeze door een dik en taai bloed veroorzaakt, waar door de geesten in hunnen loop geſtuit en te rug gehouden worden; ook kan dit ongemak ontſtaan door ſtooten, vallen, ſlagen aan 't hoofd, geronnen bloed, verzweering in de herſenen, het misbruik van ſlaapverwekkende middelen, en wel inzonderheid van de *opium*, als meede de damp van koolen, enz.: Dienſtige middelen om dit ongemak te hulpe te koomen, zal men onder het artijkel SLAAPZIEKTE beſchreeven vinden.

COMÆ; betekent de hairen op 't hooft; ook zo veel als *Coma*.

COMARUM LINNÆI; *Quinquefolium paluſtre rubrum*; *Rood water-vijfvinger-kruid*, groeit in vogtige plaatſen van *Neder* en *Hoog-Duitſchland*, enz.

COMBUSTIO; zo veel als *Ambuſtio*; *Branding*, zie aldaar; betekent ook, hoe men de lighaamen door de verbranding in kalk verandert.

COMENUS LAPIS; *Lapis comenſis*: *Lapis ollaris*, of *Lebatis*; *Comoneeſche ſteen* of *Pot-ſteen*, is een zoort van ſteen, die week is, zo dat hij ligt kan bearbeid worden; hij is grauw van koleur, met vlekken daar door heen, als of hij gemarmert was, en word gevonden op verſcheidene plaatzen in het land der *Griſons*, daar men vaten of potten van maakt, die men naar *Como* brengt; zijnde dit zijn naams-oorſprong.

COMITIALIS MORBUS; is de *Vallende ziekte*. Zie aldaar.

COMMELINE; in 't latijn *Commelina*, is een vreemd gewas; aldus genaamt, naar den beroemden Hollandſchen *Botanicus* en Amſterdamſchen Hoogleeraar J. COMMELIN; het zelve heeft een tweebladige regelmatige bloem en een dubbelde vrugt-capzel: Twee zoorten zijn daar van voornaamelijk bekend, die zomtijds in de tuinen onderhouden worden, als

1. De *leggende Commeline*, met blauwe bloemen, *Commelina procumbens*, *flore cæruleo*; (*Commelina corollis inæqualibus*, *foliis ovato-lanceolatis acutis caule procumbente glabro*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Virginien*, *Canada*, enz. en is eenjaarig.

2. De *regt-op-groeijende Commeline*, met grooter bleekblauwe bloemen; *Commelina erecta*, *ampliore ſubcæruleo flore*; (*Commelina corollis inæqualibus*, *foliis ovato-lanceolatis*, *caule erecto ſcabro ſimpliciſſimo*, LINN. *Species Plantarum*) groeit in *Virginien*, en is langleevend.

Kweeking. De eerſte zoort word van 't zaad voortgekweekt, dat men in het voorjaar op een warme plaats zaait, dog daar ze eens gezaait is, koomt ze doorgaans jaarlijks door het gevallene zaad weder van zelfs voort, en dikwils beter als door de zaaijing, dewijl het zaad niet gaarne lange uit de grond wezen wil; weshalven het ook best is, dat men het zaad niet lang naar dat het rijp geworden is, zaait. De tweede zoort kan van het zaad en ook door ſcheuring voortgekweekt worden.

COMMERCIE, zie KOOPHANDEL.

COMMINUTIO, of *Attenuatio*; *Verdunning* of *Verkleining*, is een Chijmiſche operatie, die een wijdloopige betrekking heeft, want in een breede zin beteekent het de ſcheiding der lighaamen, die van te vooren zaamengevoegt of vermengt waren, en bevat dus ook de *distillatie*, *ſublimatie*, *præcipitatie* en *calcinatie*: Dog inzonderheid word door *Comminutie* verſtaan, die van malkander-ſcheiding der te zaamen gevoegde dingen, welke door vijzels, hammers, beitels of vijlen, enz. verrigt word, en bevat dus de *pulveriſatio*, *conquaſſatio*, *trituratio*, *præparatio*, *granulatio*, *laminatio*, *limatio*, enz. waar van men onder ieders articul nazien kan.

COMMISSIONARIS. Niets is 'er voor den Koophandel nuttiger; want door middel van de *Commiſſionariſſen* konnen de groote kooplieden en banquiers door de geheele waereld handel drijven, zonder uit hun magazijn of kantoor te gaan, zo ten opzigt van koopen en verkoopen der waaren, als ten aanzien van 't ſluiten der contracten en overmaaken van penningen. En in der daad, de grootſte Koophandelaars doen niet anders, dan waaren te koopen in een land, alwaar dezelve in overvloed zijn, en die weder te verkoopen, alwaar ze ſchaars gevonden worden, en nogtans nodig zijn. Maar deeze koophandel zou niet kunnen geſchieden, ten waare Correspondenten en *Commiſſionariſſen* daar toe gebruikt wierden; en ingeval 'er niet verſcheide in Compagnie handelden, van welke zommige zig onthouden ter plaatze, alwaar den inkoop der waaren geſchied, en anderen ter plaatze, werwaarts ze gezonden worden, om ze te verkoopen. Het is om deeze reedenen, dat veele niet anders, dan in commisſie handelen; dat is, koopen en verkoopen uit

naame

naame van andere Kooplieden, van welke zij een zekere winſt voor hunne moeite genieten.

Voorzorge, die de Commisſionarisſen hebben te draagen, voor al eer ze zig met hunne Committenten inlaaten.

Het eerſte, waar voor ze zorge moeten draagen, is de hoedanigheid der waaren, die van hunne Committenten worden toegezonden, om ze voor hun lieder rekening te verkoopen; of namentlijk dezelve van een grooten omſlag, duur, of middelmaatig zijn; om zig daar na in hunne commisſie te gedraagen; want daar zijn dierbaare waaren, waar van hem niet meer dan een, of een en een half ten hondert gegeeven word; bij voorbeeld, *goud-* en *zilver-draad*, *paarlen*, *diamanten* en andere *kleinodien*, *goude* of *zilvere ſtaaven*, welke in een kleine menigte een groote zomme maaken. Andere waaren zijn minder van waardije, als *goud-* en *zilver-laaken*, *fluweel*, *damast*, *ſatijn*, enz. *Spaanſche*, *Nederlandſche* en *Engelſche laakens*; van welke de Committenten niet meer dan twee ten hondert, naar maate van de penningen, welke daar van gemaakt zijn, aan de *Commisſionarisſen* geeven. Daar zijn nog andere waaren, naamelijk *ferſie*, *droget*, *dubbeld katoen*, *kalot*, *wolle*, enz. van welke alle een menigte moet verkogt worden, om een tamelijke zomme uit te leeveren. Hier van worden twee en een half, tot drie en vier ten hondert gegeven; immers, zo veel de *Commisſionarisſen* van hunne Committenten bedingen.

Ten anderen, moet een *Commisſionaris* voor af met zijn Committent eens worden, wie van beide voor de voldoening der penningen, ingeval iets op *credit* verkogt is, zal inſtaan. Want ingeval de *Commisſionaris* dit tot zijn laste neemt, moet hem meer ten hondert gegeven worden; zijnde dooorgaans een dubbelde zomme; of zo veel als hij bedingen kan.

Ten derden, moet een *Commisſionaris* met zijn Committent over een komen noopens den tijd der betaaling, naar maate der penningen, die van de verkogte waaren zijn ingekoomen; want in geval een *Commisſionaris* niets op *credit* verkoopt, moet hij aan zijn Committent, naar maate der verkogte waaren, de penningen overmaaken, of ten minſten kennis daar van geeven, ten einde zig van dezelve te bedienen, het zij met wisſelbrieven daar op te trekken, het zij ze naar elders over te maaken; maar in geval de *Commisſionaris* voor de betaaling der ſchuldenaaren in ſtaat, moet hij drie maanden tijd hebben, te rekenen van den verval-dag, van ieder partij waaren op *credit* verkogt, om de penningen aan zijn Committent te konnen over maaken.

Ten vierden, moeten *Commisſionari* en Committent met elkanderen over een komen noopens de onkosten, die de *Commisſionaris* te doen heeft, 't zij ten aanzien van de vragt der waaren, het zij noopens het betaalen der wisſelbrieven, enz. Deeze en diergelijke onkosten moeten den *Commisſionaris* van den Committent worden goed gedaan; alzo dezelve hunne commisſie vrij en frank van alle onkosten en belastingen moeten hebben; behalven de brief-porten, die niet gereekent worden.

Ten vijfden, moet tuſſchen beiden een accoord getroffen worden, ingeval een *Commisſionaris* eenige penningen voor af verſchiet op de waaren, hem door den Committent zullende toegezonden worden, hoe veel hij in zulk een geval mag korten, of hoe veel intrest hem jaarlijks daar voor moet betaalt worden.

Dit zijn ten naasten bij de Voorwaarden, die een *Commisſionaris* bij het treffen van een accoord met zijn Committent bedingen moet; dog het is best, zodanig een contract door een *Notaris* te laaten beſchrijven en onderteekenen.

Op welke wijze zig de Commisſionarisſen moeten gedragen in het verkoopen hunner waaren.

Het eerſte, dat een *Commisſionaris* zig moet voorſtellen, is het voordeel van zijn Committent in den koophandel te behartigen; zonder door ſlinkſche weegen zig zelve booven het geene hem toekomt, te verrijken, tot nadeel van zijn Committent, die hem zijne goederen toevertrouwt.

II. Hij moet wel toezien, zo hij de goederen op *credit* verkoopt, aan wien hij dezelve geeft, of dezelve ter goeder naam en faam ſtaat, ende in ſtaat is, om te betaalen.

III. Hij moet zig wagten, dat hij geenderlei waaren onder de hem geordonneerden prijs verkoopt; of anderzins is hij gehouden, zijnen Committent te vergoeden, het geene hij te laag verkogt heeft.

IV. Als ze met elkander de rekening ſluiten, naamentlijk de *Commisſionaris* met den Koopman, aan wien hij de waaren heeft gelevert, moet hij hem geen lekkagie toeſtaan, die onredelijk is; en ingeval dezelve aanmerkelijk is, moet hij een verzeker-brief eisſchen, om gedekt te zijn, geevende zijnen Committent kennis, om van de onder-bedienden, die de verkoping gedaan hebben, rekenſchap te eisſchen.

V. Hij moet zorgvuldig op den verval-dag der ſchulden agt geeven; om de voldoening der penningen te verzoeken; en des noods zijnde, zelfs met de uiterſte geſtrengheid van het regt daar op aanhouden.

VI. Naar maate dat een *Commisſionaris* de penningen van de ſchuldenaren ontfangt, moet hij onmiddelijk aan zijn Committent daar kennis van geven, ten einde deeze zijn gebruik daar van zoude kunnen maaken. Immers geen *Commisſionaris* kan of mag met een goed gewiſſe de penningen van zijn Committent, ten zij met deszelfs kennis en toeſtemming, tot zijn voordeel gebruiken.

VII. Ingeval de Committent zijnen *Commisſionaris* gelast, de onder hem berustende penningen over te maaken, moet hij zig van een goede wisſelbrief voorzien, neemende die van een zulke, die in ſtaat is, om te betaalen; ten einde in geval de wisſelbrief met protest mogt te rug gezonden worden, weder aan zijne penningen te koomen.

VIII. Ingeval de Committent op zijn *Commisſionaris* de penningen, die hem koomen, trekt; moet hij dezelve ſtiptelijk aanneemen, en op den verval-dag voldoen; want behalven hij hem het herwisſelregt, wegens het niet aanneemen van een wisſelbrief, gehouden is te voldoen, doet hij zijnen Committent ook een merkelijk nadeel, daar meede dat de wisſelbrief met protest te rug koomende, zulks zijn *credit* vermindert, en de Kooplieden trekken 'er twee gevolgen uit; voor eerst, dat hun Correspondent hun brief niet heeft gereſpecteert, trekkende op Menſchen, die hen niets ſchuldig zijn; ten anderen, volgt uit het eerſte dat de Correspondenten of *Commisſionarisſen* niet wel met hunne zaaken ſtaan, en bij gevolg, dat de Committent daar in deel moet hebben. Dit maakt, dat de Koophandelaars hunne beurs voor hen geſlooten houden; waar door en Committent en *Commisſionaris* wel zouden kunnen in de grond raaken; leverende hier de Koopſteeden maar al te veel voorbeelden van uit.

IX. De

IX. De *Commisſionariſen* moeten hun eigen voordeel behertigen, met nooit wisſelbrieven te ontfangen, als ze niet in ſtaat zijn, om dezelve te voldoen; voornaamentlijk als zij nog weinig *credijt* hebben; het zij zulks ontſtaat uit de verkooping der waaren; het zij de Committenten hen geene goede brieven hebben toegezonden, om te betaalen; want zo ze wisſelbrieven aanneemen, zonder gereede penningen bij kas te hebben, om ze te voldoen, en zij die enkel en alleen aanneemen, om de wisſelbrieven hunner Committenten te reſpecteeren, in hoope, dat ze hen ter behoorlijker tijd geld zullen toezenden, dat is, voor den verval-dag; en zo ze daar omtrent in gebreken bleeven, zoude zulks hen een bankeroet doen maaken, waar van ook veele voorbeelden onder de kooplieden zijn. Maar onderſtelt zijnde, dat de *Commisſionariſen* genoeg in ſtaat mogten zijn, om de wisſelbrieven op hen getrokken, te accepteeren en te voldoen, zonder genoegzaame proviſie tot hunne zeekerheid in handen te hebben, zo moeten zij nogtans geene wisſelbrieven aanneemen, ten zij ze de waarde daar van aan waaren van de Committenten onder hen hebben. Want daar zijn 'er, die zo wel bank houden, en in wisſels handelen, als in koopwaaren, en die, om hun voordeel te maaken, hunne *Commisſionaris* wel eens in verlegentheid brengen.

X. Het is de pligt van een *Commisſionaris*, zijnen Committent ieder postdag te verwittigen, wat 'er in het ſtuk van den koophandel voorvalt; of naamentlijk de waaren hem toegezonden van de nieuwſte mode, en bijgevolg wel gewilt zijn, of niet; of de prijs ſteigert, dan of bij vermindert; en met een woord, al het geene van aangelegentheid voor zijn Committent is.

COMMISSURA OSSIUM; is die *zaamenhegting der beenderen*, welke geen beweeging maaken, en welke door een naad of anderzins geſchied; het draagt nog drie bijzondere naamen, na den aart der zaamenhegting, als 1. *Gomphoſis* of zaamenſpijkering, wordende dus de zaamenvoeging dier beenderen genaamt, wanneer het eene been als een nagel in het andere word gehegt, zo als bij voorbeeld, de tanden in het kakebeen zitten. 2. *Sijnchondroſis* of zaamenvoeging der beenderen, door middel van een kraakbeen, zo als men ziet aan het *borſtbeen*, *ſchaambeen*, en aan die van het *onder-kakebeen* met het *ſlaap-been*. 3. *Sijnimenſis* of naadswijze zaamengroeijing der beenderen, zo als de hersſen-pan, enz.

COMMISTIO, of *Commixtio*, eene *Vermenging*; als verſcheidene dingen te zaamen gemengt worden.

COMMITTEERDEN, of *Gecommitteerden*; dus noemt men die geene, welke uit 't midden van eenige Vergadering worden afgevaardigt, om bij deeze of geene gelegentheid, de belangens van hunne Committenten hier of daar waar te nemen; zijnde zodanige *Gecommitteerden* verpligt, zig ſtiptelijk te houden en te gedragen na de inſtructien en onderrigtingen, die hun tot een rigtſnoer worden medegegeeven; daar zijn egter gevallen, waar in de *Gecommitteerden* ten eenemaalen volmagt hebben, om in deeze of geene zaak, na hun eigen oordeel en bevinding van zaaken, zonder eenige rugge-ſpraak te handelen. De leeden van hun Hoog Mog. de Heeren Staaten Generaal draagen de naam van *Gecommitteerden ter Generaliteit*, zijnde de Heeren Staaten der bijzondere Provintien hunne Committenten, uit wiens midden zij 'er na toe gezonden worden, om de belangens van hunne Provintien, als meede de zaaken die het Bondgenoodſchap eenpaariglijk betreffen, in die algemeene Vergadering der Unie waar te neemen.

COMMITTENTEN; deeze naam draagen, alle zulke Vergaderingen ja zelfs particuliere Perzoonen, die de een of de andere hier of daar na toe zenden en volmagt verleenen om hunne belangens waar te neemen.

COMMOTICA; *Opſmuk-middelen*; zijn zodanige Blanket-middelen, die aan een lelijk aangezigt een fraaijen, dog bedrieglijken ſchijn geeven; daar en tegen de *cosmetica* meest al ſtrekken, om de natuurlijke ſchoonheid te bewaaren, of eenigzins op te helderen en te verſterken. Zie BLANKETSEL.

COMOSUS; *Volbladig*; *Voltakkig*.

COMPAGES; of *Compaginatio*; *Vereeniging*; dusdanig de beenderen in 's menſchen lighaam te zaam vereenigt hangen.

COMPAGNIE; *Compagnieſchap*; men noemt zodanig een Genoodſchap van verſcheidene Kooplieden, die zig zaamen hebben vereenigt en verbonden, om zwaaren handel te drijven: Dus zegt men, de *Oost-* en *West-Indiſche Compagnie*, enz. Zie ook MAATSCHAPPIJ.

COMPAS, of *Compas-naalde*, is een natuurkundig werktuig, beſtaande in een ijzeren of ſtaalen zoort van een naalde, die met de *magneet-* of *zeil-ſteen* op een zekere wijze beſtreeken is, en op een koperen ſcherpe pen in het midden rust en beweeglijk is; hebbende door de ontfangene kragt van de *zeil-ſteen*, die eigenſchap, dat ze altijd tegens het noorden wijst, ook het ijzer of ſtaal aantrekt, gelijk de *zeil-ſteen*; dezelve is gewoonlijk in een koperen, beenen of houten, van boven met een glas overdekte doos beſloten, dat dan te zaamen een *compas* hiet, die in de zeevaart van een zeer groote nuttigheid is. Wanneer en van wien het *compas* uitgevonden is, is niet heel zeker, maar men zegt, dat eenen JOHANNES GIOJA, zijnde een *Napolitaan*, de uitvinding daar van ontrent het jaar 1300 heeft gedaan; deeze van de kragt des *zeil-ſteens* gehoort hebbende, onderzogt dezelve verder, en vond daar door 't *compas* uit, waar van hij zig 't eerst in de zeevaart bediende. Nog moet men aanmerken, dat het *compas* niet altijd en overal regt noorden wijst, maar in de eene tijd of plaats eenige graaden westlijker of oostlijker, dat men de *miswijzing* van 't *compas* noemt: Hier over meer begeerende te weeten, kan men de boeken der *Navigatie* of *Wiskunst* nazien.

COMPENSATIE; is een vernietiging van des eenen ſchuld tegen des anderen ſchuld; dezelve geſchied na regten door de onmiddelijke kragt der wet; zo dat wanneer A. tot laste van B. zekere bepaalde zomma ſchuld heeft, en daar en tegens wederom aan B. zekere zomma ſchuldig word, die beide ſchulden tegens elkanderen worden gecompenſeerd en geheel vernietigt, indien ze beide even hoog zijn; anderzins ten deele en in zo verre de minſte ſchuld beloopt: Staat egter te letten, dat beide ſchulden *liquid* moeten zijn, dewijl eene *liquide* ſchuld tegens een *illiquide* niet compenſeert. Ook moet vast ſtaan, dat de perzoon in *dezelve qualiteit* iets te pretendeeren heeft en ſchuldig is, dewijl de ſchuld, die iemand in eigener naame te vorderen heeft, niet compenſeert tegens een ſchuld, die ten zijnen laste als Curator loopt.

COMPLETUS; *Volmaakt*. *Completus Flos*; *volmaakte* of *gekelkte Bloem*, is zodanige, die een kelk heeft.

COMPLEXI, of *Complicati Morbi*; *te zaam vereenigde of verknogte ziektens*; hier word door verſtaan, wanneer een mensch twee of meer ziektens, die van malkanderen onderſcheiden zijn, teffens heeft, en hem doet lijden; als bij voorbeeld, het *voet-euvel* en een *venusziekte*; *geel-* en *water-zugt*, enz.

COMPLEXIE; *Complexio*; betekent de natuurlijke aangeboorene aart van een mensch, ten opzigte van zijne lighaams-geſteltheid of zappen; dus zegt men bij voorbeeld, *deeze of die is van een koude, heete, vogtige of drooge complexie*, enz.

COMPLEXUS; *Trigeminus musculus.* Zie-SPIER.

COMPONEEREN, zo veel als *Zaamenſtellen*; dit ziet inzonderheid, op voortbrengzelen des geestes: Hier van daan, het gewoone zeggen; *die Schrijver componeert wel; dat muſijk-ſtuk is van een goede compoſitie*, enz.

COMPOSITA; noemt men zodanige dingen, die uit verſcheidene verſchillige zaamengeſtelt zijn.

COMPOSITUS; *Zaamengeſtelt. Compoſitus Flos*; een *zaamengeſtelde Bloem*; is zodanig eene, die in een algemeene kelk veele pijp-bloemtjes, of halve pijpbloemtjes, of van beide heeft, gelijk bij voorbeeld, de *koornbloem, paarde-bloem, latuw*, enz.; dus zijn *compoſitæ plantæ*, of *zaamengeſtelde planten* zodanige, die zaamengeſtelde bloemen voortbrengen. *Compoſitum folium*, een *zaamengeſteld blad*, is een blad, dat in verſcheide deelen gedeelt is, elk naar een bijzonder blad gelijkende.

COMPOT; dus noemt men een zoort van Confituuren, die niet gemaakt worden, om op den duur te bewaaren, maar om versch te gebruiken, en op het *deſſert* of nageregt in daar toe met opzet vervaardigde glazen potten met dekzels, gewoonlijk Compot-glaſen genaamt, geplaatst worden; zie hier op wat wijze de bereiding van zommige geſchied.

Compot van Appelen.

Neemt een half dozijn beste *appelen*, bij voorbeeld *renetten*, enz. ſnijd dezelve midden door, en neemt 'er de harten of zogenaamde klokhuizen uit, prikt ze voorts met een puntig mes hier en daar in de ſchil, en werpt ze in versch *water*, na maate ze gereed worden gemaakt; hier eenigen tijd in geſtaan hebbende, doet men ze in een vertinde casserol of verglaasde ſteenen pan, daar geen vleesch of eenige andere vettigheid te vooren moet in gekookt zijn geweest, en voegt 'er vier ordinaire bierglaſen met *water*, een vierendeels-pond *witte brood-zuiker* en een weinig gepoeijerde *caneel* bij; dekt de pan of casserol toe, en laat het zagtjes op een niet al te hitzig koolen-vuur kooken, tot dat de *appels* volkoomen week zijn, doet ze in een holle porceleinen ſchotel, of wel een glaſen ſoucoup, waar in men gewoon is, *compot* te doen; en indien de *ſijroop* nog niet dik genoeg mogte zijn, zo laat dezelve vervolgens nog eenige walmen opkooken; giet ze, verkoelt zijnde, op de *appelen*, en dischi het voor.

Appel-compot in Geleij.

Neemt agt beste *appelen*, ſchilt ze en ſnijd ze midden door, neemt 'er de klokhuizen uit, en werpt ze na maate dat ze toegemaakt worden, in ſchoon *water*, op dat ze niet zwart worden; neemt de ſchillen en klokhuizen benevens nog vier of vijf andere *appelen*, die aan ſtukken geſneeden zijn, en kookt dezelve in twee mengelen *water*; alles genoegzaam tot brij gekookt zijnde, zo laat het door een teems loopen, zonder het te drukken, voegt dan bij dit doorgelekte nat een half pond *poeijer-zuiker*, het *zap* uit twee *citroenen*, benevens de afgeraspte *geele ſchil* van een *citroen*, en een weinig fijn gemaakte *caneel*, ſtelt dit dus in een pan, als voorſchreeven is, op een koolen-vuur, en laat 'er de *appelen* zagtjes in gaar kooken; zorge dragende, dat ze niet te week worden, en dus tot moes geraaken; gaar zijnde, doet men de pan van 't vuur, neemt de halve *appels* één voor één 'er uit, en ſchikt ze in een compot-glas, waar na de *ſijroop* weder op het vuur gezet word, en zo lange gekookt, tot dat het een bekwaame *geleij* is, wel zorge draagende, dat het niet aanbrand; van het vuur genoomen, en wat verkoelt zijnde, roert men het ter deegen met een lepel om, en giet het over de *appelen*. Om te weeten, of de *ſijroop* tot een bekwaame *geleij* is gekookt, zo neemt 'er iets van op de ſchuimſpaan, en zo dezelve 'er met groote druppels, en niet draadswijze afvalt, is het een teken, dat ze haar bekwaame lijvigheid of conſiſtentie heeft bekoomen.

Compot van Peeren.

Word even eens als die der *appelen* gemaakt, het zij met of zonder *geleij*.

Roode Compot van Quee-peeren met Geleij.

Neemt agt *quee-peeren*, ſchilt die en ſnijd ze in vieren, doet 'er de klokhuizen uit, en werpt ze na maate ze gereed gemaakt zijn, in zuiver water; neemt voorts de ſchillen en klokhuizen, benevens vijf of zes andere in ſtukken geſneedene *quee-peeren*, laat dit te zaamen in drie mengelen *water* zo lange kooken, tot dat het alles week zij, en laat het dan zonder drukking door een teems loopen, doet dan bij dit vogt drie-vierde pond *poeijer-zuiker*, het *nat* uit twee *citroenen*, en de buitenſte *geele bast* van eene, als meede een ſtukje *caneel* heel gelaaten; doet hier uw *quee-peeren* in, en laat ze op een zagt vuur in een toegedekte pan gaar kooken, waar na men ze in een Compot-glas doet, en de *ſijroop* tot *geleij* gekookt en verkoelt zijnde, 'er overgiet.

Wil men hebben dat deeze *compot* wit of blank zij, zo ſchilt uw vrugt niet, ſnijd ze maar in 't midden door, en doet ze in water, dat op 't vuur ſtaat te kooken; de vrugt week en gaar zijnde, zo neemt dezelve uit het kookende, en werpt ze in koud water; ſchilt ze vervolgens, en doet ze andermaal in versch koud water, waar na men een bekwaame *ſijroop* van *witte poeijer-zuiker* en *water* kookt, en hier de vrugt eenige walmen in laat opkooken, voorts dezelven afgenoomen, in een Compotglas gedaan, en de *ſijroop* 'er overgegooten.

Compot van groene Abricooſen.

Neemt de *abricooſen*, zo als men gewoon is dezelve te gebruiken, om te conſijten; ſchilt ze dunnetjes, of geeft ze eene wasſching, zo als bij het conſijten van *groene abricooſen*, onder het artijkel *Abricoos-boom* geleert is; na dat ze geſchilt of dus gewasſchen zijn, ſteekt men ze met een ſpeknaald midden door, en werpt ze in koud *water*, hier een uur in geſtaan hebbende, doet men ze in *water*, dat op het vuur ſtaat te kooken, en laat ze zo lange zagtjes zieden, tot dat ze week zijn, als dan neemt men ze van 't vuur, en dekt ze toe, waar door zij weder een groene koleur bekoomen, en vervolgens doet men ze op een teems om uit te lekken; onderwijlen bereid men eene *ſijroop* van *witte zuiker* en *water*, en laat 'er de *abricooſen* tien à twaalf walmen in opkooken; waar na men ze een uur of twee van het vuur neemt, om hun de *zuiker* te doen indrinken, daar na worden

worden ze weder op het vuur gezet, en nog eenige walmen gekookt, voorts koud laaten worden, in een Compot-glas gedaan, en de *ſijroop* 'er overgegooten.

De *compot* van rijpe *abricooſen*, *perſiken*, enz. word even eens gemaakt, als bij het bereiden van de rijpe geconfijte *abricooſen* is aangeweezen, behalven dat 'er zo veel *zuiker* niet bijgedaan word, en de *ſijroop* meede zo lang niet gekookt, ook voegt men doorgaans bij deeze *compotten* het zap uit één of meer *citroenen*, na de menigte die men gereed maakt; zie verders onder ABRICOOS-BOOM.

Compot van groene of onrijpe Kruis-beſiën, ook Kruisdoorns genaamt.

Zoekt hier de grootſten toe uit, die men, na dat ze van hunne ſteelen en koppen zijn gezuivert, aan de eene zijde met een klein mesje openſplijt, en 'er voorzigtig de korls uithaalt; doet ze dan in warm *water*, dat vooral niet moet kooken, laat ze 'er zo lange in ſtaan, tot dat ze alle koomen boven drijven; neemt dan de pan van het vuur, overdekt dezelve, en laat het koud worden, neemt ze voorts uit het water, en doet ze in ander friſch koud water, onderwijlen laat men de *zuiker* klaaren, en doet 'er de *beſiën* in, dezelve twintig walmen in de *zuiker* laatende opkooken; neemt dan de pan van het vuur, en laat het een en ander koud worden, op dat de *beſiën* behoorlijk *zuiker* na zig moogen trekken; zet het na verloop van een uur weder op het vuur, en laat het nog eenige walmen opkooken, waar na ze, verkoelt zijnde, in een Compot-glas worden gedaan, en voorgedischt.

Compot van roode Aal-beſiën.

Ontdoet een pond *roode aal-beſiën* van hunne ſteelen, en laat een half pond *witte zuiker* met *water* tot een bekwaame dikke *ſijroop* kooken, doet 'er uw *beſiën* in, en laat ze zeven of agt walmen opkooken, neemt het dan van 't vuur, ſchuimt het ter deegen, en laat het koud worden, waar na ze in een Compot-glas worden gedaan, en tot het gebruik gereed zijn. Op dezelfde wijze kan men ook *compot* van *witte aal-beſiën* vervaardigen.

Compot van Kerſen.

Neemt hier toe *kerſen*, die vleeſchig van aart zijn; ſnijd de helft van hunne ſteelen af, laat een bekwaame *zuiker-ſijroop* kooken, op ieder pond vrugt een half pond beste *witte zuiker*, doet hier de *kerſen* in, en laat 'er dezelve vijftien walmen in opkooken; neemt ze vervolgens van 't vuur, roert ze om, ſchuimt ze ter deegen, en doet ze, gekoelt zijnde, in een Compot-glas.

Compot van Frambooſen.

Kiest hier toe friſſe *frambooſen*, die vooral niet wormſteckig zijn; kookt een *ſijroop*, hier toe voor ieder pond vrugt een half pond *zuiker* neemende, laat de *frambooſen* 'er eenige walmen in opkooken, waar na men de pan van het vuur neemt, en ze geduurende een kwartiers uur laat verkoelen, om de *ſijroop* in de vrugt te doen trekken; laat ze als dan nog een paar walmen opkooken, voorts verkoelen en in een Compot-glas gedaan.

Op dezelfde wijze kan men *Compot* van *moer-beſiën*, *berberiſſen*, enz. bereiden.

Compot van Pruimen.

De beste hier toe zijn de zogenaamde *quetzen*, en de groote en kleine zoort van groene *mirabel-pruimen*; om dezelve tot *compot* te maaken, beſteekt men ze rondsomme met een groote ſpeld, en doet ze in *water* dat op het vuur ſtaat en kookende heet is, dog moet niet kooken; de *pruimen* hier door week geworden zijnde, neemt men ze uit het *water*, en doet ze in koud *water*, hier een half kwartiers-uur in geweest zijnde, legt men ze op een teems uit te lekken, en doet ze voorts in de geklaarde *zuiker*, tot ieder pond vrugt een half pond *zuiker* neemende, laat ze hier vier of vijf walmen in opkooken, waar na men ze van het vuur neemt, en eenigen tijd laat ſtaan, om de *zuiker* na zig te trekken; vervolgens worden ze weder op het vuur geſtelt, en men laat ze nog een oogenblik opkooken, ſchuimt ze ter deegen, en doet ze, gekoelt zijnde, in een Compot-glas. De *ſijroop* niet dik genoeg zijnde, laat men die nog eenigen tijd kooken, en doet ze dan over de *pruimen*.

Compot van Druiven, die niet ter deegen rijp zijn.

Neemt hier toe de grootſte, die men kan krijgen; doet ze van de ſteelen, en maakt met een puntig mesje aan eene der zijden van ieder druif eene opening, en haalt 'er voorzigtig de korrels uit; na maate dit verrigt word, werpt men de *druiven* in ſchoon *water*, waar in zij eenigen tijd geſtaan hebbende, in ander *water*, dat op het vuur ſtaat te kooken, worden gedaan; weder aan de kook geraakende, neemt men de pan van 't vuur, dekt die toe, en laat het geen 'er in is, ten eenemaalen koud worden; neemt verders tot ieder pond *druiven* een pond *zuiker*, klaart dezelve, doet 'er de vrugt in, laat het toegedekt zagtjes kooken, tot dat men ziet dat 't groen word, neemt het dan van 't vuur, laat het verkoelen, en handelt 'er meede als vooren.

Compot van Caſtanjen.

Doet de *caſtanjen*, hier toe zullende worden gebruikt, gaar kooken; ſchilt dezelve en drukt ze min of meer tuſschen de handen plat, doet ze voorts in een pan met geklaarde *zuiker*, of nog beter *ſijroop* van *abricooſen* of *appelen*, voegt 'er een weinig *water* bij, en laat de *caſtanjen* dus eenigen tijd zagtjes kooken; ter deegen *zuiker* gevat hebbende, zet men ze van 't vuur, drukt 'er na de menigte, het *nat* van één of meer *citroenen* over, en doet ze voorts met de *ſijroop* in een Compot-glas.

Compot van Citroen.

Neemt vier *citroenen*, ſchilt die tot op het vleesch; dat is te zeggen, zodanig, dat al het witte 'er ter deegen af is; ſnijd ze dan met een ſcherp mes aan bekwaame daalders, en doet 'er de korls voorzigtig uit; neemt voorts een half pond beste *witte zuiker*, laat die zo lange kooken, tot dat ze ter deegen geklaart is, doet 'er dan de *citroen-ſchijven*, met het nat dat 'er mogt uitgeloopen zijn, in, en laat het vier walmen opkooken; neemt dan de pan van 't vuur, ſtrooit 'er een weinig gepoeijerde *caneel* over, en doet het zaamen verkoelt zijnde, in het Compot-glas.

COMPRESSEN; *Druk-doeken*; in 't latijn *Compreſſæ*; zijn vier- of meer dubbeld te zaamen gevoudene linnen doeken, waar van zig de Heelmeesters tot wonden en andere gebruiken bedienen. Zie ook SPLENIA.

COMPROMIS, dus noemt men een accoort of verdrag, tusschen twee verschillende partijen, om hun verschil te begeeven ter beslissing van zekere perzoonen; die men *Arbiters*, Compromisarien, of Goede Mannen noemt. Alle zoorten van verschillen kunnen op die wijze werden begeeven, uitgenoomen egter Crimineele-, Weeze-, Minderjaarige- en Huwelijks-zaaken. Wanneer de *Compromisarien* een zaak aan haar begeeven zijnde, hebben aangenoomen, moeten zij dezelve ten einde brengen, kunnende zelfs met regtsmiddelen daar toe gedwongen werden. De uitspraake daar zijnde, kunnen partijen; die daar meede niet te vreeden zijn, binnen tien dagen reductie verzoeken bij den ordinaris Rechter; dog daar tegens werd meesttijds, door 't stellen eener genoegzaame boete, gezorgt. Iemand der *Compromisarien* of partijen verstervende, voor dat 'er uitspraak gedaan is, gaat daar door het *Compromis* te niete, ten zij daar omtrent bij 't *Compromis* anders bepaalt is.

COMIJN, zie CUMIJN.

CONARIUM; dusdanig word meede de zogenaamde *pijnappel-klier (glandula pinealis)*, genaamt.

CONCAVUS; *Hol*; *uitgeholt* of *klootswijze hol.*

CONCEPTACULUM; een *Hulje*; *Zaad-hulje*; betekent in de Botanie een zoort van *Peul*, of *bewaarplaats van het zaad*, daar het zaad niet van binnen aan de schil vast, maar aan een bezonder stengetje gehegt is, en die maar aan een zijde opspringt; gelijk bij voorbeeld, van de *Balsamine 't wijfje.*

CONCEPT, is het begrip of denkbeeld dat men van een zaak vormt; en het is in die zin, dat de gewoone spreekmanier gebezigt word, *dat is een raar, misselijk of vreemd concept*, om daar meede te betekenen, dat het niet met de gezonde reeden overeenkomt. Het woord *concept* word ook wel voor schets of ontwerp genoomen, wanneer iemand in zijne gedagten iet geformeert hebbende, het zelve naderhand op 't papier brengt, en beschaaft.

CONCEPTIO, zie ONTVANGENIS.

CONCHA; dit woord betekent eigentlijk die schulp, waar in de paarlen gevonden worden. In de Ontleedkunde word het ook gebezigt, om de uit en inwendige holligheid der ooren (*concha externa & interna*) meede uit te drukken: Ook noemt men wel *Concha* een *Barbiers scheerbekken.*

CONCHA; *Conchijlium*; *Mossel*; *Schelp-visch*; deeze naam bevat het geheele hooft-geslagt der *Schelp-vissen* of *Schelp-dieren*, dat zeer uitgebreid in zoorten is, en anders ook den naam van *Ostracodermata* of *hardschillige* draagt, om ze te onderscheiden van de *Malacostrea* of *week-schalige*, gelijk de *Kreeften* en *Echini.*

CONCOCTIO, zie CHIJLIFICATIO.

CONCOMMER; *Agurken*; in 't latijn *Cucumis vulgaris vel sativus*; (*Cucumis foliorum angulis rectis, pomis oblongis scabris*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. Men heeft verscheide zoorten of liever veranderingen van deeze keuken-vrugt, als

1. De *groene Concommer*, die 't gemeenst is, en waar van men een lange en een korte zoort heeft; dog deeze tweede zoort komt doorgaans uit het zaad van de eerste voort, gelijk daar uit ook doorgaans vrugten van verscheiderhande gedaante aan een zelfde plant voortkoomen.

2. De *witte Concommer*, waar van ook een lange en korte zoort is, voortkoomende gelijk de voorige. Deeze is veel vleeschiger en heeft minder water en zaaden van binnen, en is derhalven 't meest geagt tot 't gebruik der keuken.

3. De *groene kleine Tros-concommer*; deeze zoort heeft kleiner vrugten, die in trossen, veele bij een voortkoomen, en is zeer draagbaar, dog men vind ze in deeze landen weinig.

4. De *groene lange dunne Concommer*, gewoonlijk *Slangen-concommer* genaamt; de vrugten van deeze zijn dun en ongemeen lang, bevattende ook weinig water en zaad van binnen; maar is niet zeer draagbaar, en ook zeldzaam bij ons.

5. De *groote Egijptische gladde Concommer*; de vrugten van deeze zijn heel groot en glad of effen; haare bladen zijn rondagtig en minder gesneeden, als die der voorgaande zoorten; maar ze is bij ons ook zeldzaam.

De *Concommer-planten* maaken ranken, die langs de aarde leggen, gelijk de *meloenen*, en hebben ook dusdanige bladen en geele bloemen; maar de bladen zijn ruiger en puntiger, en de vrugten worden met het rijp worden geel.

Plaats. Men weet niet zeker, waar de *Concommers* eigentlijk natuurlijk van zelfs groeijen, maar het is zeer waarschijnlijk in *Egijpten* en *Africa*; bij ons worden ze, gelijk bekent is, in de moestuinen gekweekt.

Eigenschappen. Men wil, dat de *Concommers*, gegeten wordende, zeer ongezond zouden zijn, dewijl ze een buitengemeene verkoelende kragt hebben; dezelve ook in de maag ligtelijk bederven en kwaade zappen veroorzaaken, waar door koortzen en andere ziektens kunnen ontstaan; dog schoon dit waar is, zo heeft zulks egter hooftzaakelijk plaats bij koude en slijmige natuuren, en wanneer dezelve niet behoorlijk toebereid zijn, of ook te veel gegeeten worden; want de ondervinding leert, dat ze voor drooge en heetbloedige gestellen geenzins hinderlijk, maar eer voordeelig zijn; inzonderheid in heete tijden, dewijl ze de hitte en drift des bloeds en der zappen maatigen en tot bedaartheid brengen, mits dat ze van haar overvloedig vogt gezuivert en behoorlijk toebereid zijn, ook niet te veel te gelijk gegeeten worden; gelijk alles, dat kwalijk en te veel of ten ontijde gebruikt word, nadeelig is; het zeggen van zommigen, naamelijk, dat een op 't beste toegemaakte *concommer salaad*, niet meer waardig was dan hem 't venster uit te werpen, gaat dus niet algemeen door; hoewel veele menschen een natuurlijke of ingebeelde afkeer van de *concommers* hebben, daar in tegendeel dezelve van andere zeer bemint worden.

In de Geneeskunde is alleen het zaad van gebruik, zijnde een van de IV *groote verkoelende zaaden*, dat een verkoelende, openende, pisdrijvende en de scherpigheid en drift der zappen temperende kragt heeft, en derhalven zeer dienstig is in graveel, koude en brandende pis, slaapeloosheid, heete en raazende koortzen, zijde- en long-ontsteeking, teering, enz.; men maakt 'er tot dien einde, het zij alleen, of met andere diergelijke zaaden vermengt een melk of *emulsie* van: De gedroogde wortel van de *concommer* doet braaken, als men 'er ongeveer één drachma gepoeijert van inneemt.

Kweeking der Concommers.

Men kweekt de *concommers* op tweederhande wijzen; te weeten, of in de koude grond, of in broei-bakken, om dezelve vroegtijdig te hebben. Om ze op de eerste wijze te kweeken, zo maakt men in het midden van een

wel

wel omgeroert bedde, van vijf, zes, of meer voeten breedte, en lang naar believen, kleine ronde kuiltjes, op de afſtand van drie of vier voeten; in welke men zes, zeven, of meer zaaden in 't rond ſtrooit, en dezelve met een vinger dik aarde overdekt, zodanig, dat boven een holte als een hol bekken blijft, om het vogt te bewaaren, dat ze beminnen: Of men maakt in 't midden van het bedde een kleine lange greppel, waar in men 't zaad niet te digt bij malkanderen ſtrooit, het zelve vervolgens met aarde als vooren overdekkende, zodanig, dat 'er eene holte blijft; dog 't is beter, dat men wat te veel als te weinig zaad zaait, inzonderheid als men niet van de deugt des zaads verzeekert is, dewijl men de jonge opgekoomene planten daar na, als ze te digt ſtaan, kan verdunnen, de ſlegſte planten 'er uittrekkende: Dewijl de *concommer-planten* beter willen draagen, als ze verplant worden, zo kan men dezelve ook eerst op een klein bedje of in een koude broei-bak bij malkanderen zaaijen, en dezelve daar na als ze drie of vier bladen verkreegen hebben, op een bedde op de voorgemelde wijze verplanten; moetende zulks zo veel doenlijk is, met aarde om de wortelen geſchieden, en men moet de verplante jonge planten eenige dagen voor de zon beſchaduwen, tot dat ze gevat hebben; vervolgens moet men dezelve door wieden wel ſchoon houden, en haar ook bij droogte het nodige vogt geeven, zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen en goede vrugten voort te brengen; mits dat ze ook in een goede losſe en vette grond gepoot zijn, dien ze beminnen.

Betreffende de tijd, wanneer men de *concommers* zaait, zulks geſchied in het begin van de *Maijmaand*, zo dra de koude nagten geöordeelt worden over te zijn, dewijl ze geen de minſte vorst kunnen veelen. Dog om de vrugten wat te vervroegen, kan men het zaad omtrent het midden of laatſte van *April*, in een kleine koude of maar weinig warme broeibak, onder een glas zaaijen en de bak over dag bekwaamelijk lugten; of men zaait het zaad onder glazen klokken, die men over dag afneemt of wat lugt geeft en 's nagts met matten overdekt, en vervolgens de jonge planten in de gemelde tijd van *Maij* in de koude grond verplant, zo zal men de vrugten wat vroeger verkrijgen. Maar voor laate vrugten, zaait men dezelve eerst in 't laatſte van *Maij*; welke hooftzaakelijk dienen, om ze tot 't confijten in *azijn* en *inzulten* te gebruiken; maar als het in de nazoomer veel regent of vogtig weer maakt, worden dezelve dikwils rot-vlekkig. 't Staat ook aan te merken, dat, om meer voordeel van het bedde te hebben, men 't zelve ook nog met andere keuken-gewaſſen, die vroegtijdig aankoomen en verbruikt worden, naast de *concommers* kan bezaaijen of beplanten; bij voorbeeld met *krop-zalaad*, *radijzen*, enz. Of men poot de *concommers* op een bedde, daar iets anders dat vroeg aankomt, bij voorbeeld vroege *bloem-* of andere *kool-*, enz. wijd van malkander, of in een reij aan elke kant van het bedde, geplant is.

Om nu verders aan te wijzen, hoe men de *concommer*-vrugten heel vroegtijdig in de *Maart* of *April* kan hebben; zo moet men in het midden van *Januarius* een kleine broeiberg voor een glas-raamtje toeſtellen, van verſche paarde-mest; die men, na dat 'er de houten raam opgezet is, met goede losſe vette, wat zandagtige aarde, ongeveer vier of vijf duim dik overdekt; als dezelve dan warm geworden en wat uitgewaſemt is, legt men het *concommer-zaad* daar in, in verſcheidene breede greppeltjes, van boven naar benedenwaars gemaakt, en men overdekt het met een weinig aarde, zo zal het zelve binnen weinig dagen opkoomen; als wanneer men niet verzuimen moet, de bak dagelijks min of meer, na de geſteltheid van het weer en van de warmte der bak, door opzetting van het glas te lugten, en ook wel 's nagts, indien de bak ſterk broeide; als wanneer men de bak ook, zo wel als bij ſlegt weer over dag, met een of twee ſtroo- of riet-matten voor de koude, en regen of ſneeuw moet dekken; maar op dat bij het lugt-geeven, de koude of wind niet in de bak zou kunnen dringen, zo is het zeer dienſtig, dat men een mat voor de opening van het glas legt en bevestigt, en 't welke men in het vervolg altijd bij koude of wind waarneemen moet: Inzonderheid dient naukeurig gelet, om de bak wat te lugten of ook te beſchaduwen, als de zon ſterk ſchijnt, al was de lugt ook nog zo koud; want de warmte der zonne-ſtraalen zig vereenigende met de warmte der broeijende mest en in de bak beſlooten blijvende, inzonderheid als de bak ſterk broeit, zal dezelve in de bak zo groot worden, dat de jonge planten in minder dan een half uur verbrand of verbroeit zijn; dat niet weder te verhelpen is, dan met maar ſchielijk ander zaad te zaaijen; maar waar door men zo veel agteruit is als de jonge planten gevordert waaren; en deeze opmerking, dient ook in agt genomen bij meer andere tedere gewaſſen, die men in warme bakken kweekt. De jonge planten ſchieten gemeenelijk in de bak wat hoog op, weshalven men dezelve van tijd tot tijd met losſe aarde moet aanhoogen, waar in ze nieuwe wortels ſpruiten. Wanneer dan de planten zo verre gekoomen zijn, dat ze 't derde ruige blad beginnen te ſchieten, moet men een gewoonlijke broei-bak van vier glazen aanleggen, of meer bakken, na dat men veele *concommers* kweeken wil; hoe men deeze bakken bereid, kan men zien in het artikel BROEI-BAK. Als dan deeze bak eenige dagen gelegen en wat uitgewaazemt heeft, verplant men de jonge planten uit de kleine bak in deeze nieuwe bak, 5 of 6 planten in het midden onder ieder glas-raam en wat van malkanderen in de ronde; 't welke men gewoonlijk met een zogenaamde *meloen-verplanter* verrigt; zijnde een vierkant, rond te zaamen gerold vertint ijzer-blik, van 5 tot 6 duim diameter, dat men meer of min te zaamen of van malkanderen buigen kan, dienende om de planten met de aarde om de wortelen te kunnen uitneemen en herplanten, hoewel zulks ook enkel met de handen geſchieden kan; maar let wel, dat de aarde der bakken niet te heet zij, als gij wilt zaaijen of verplanten, want daar door zouden de planten verbranden en bederven, derhalven de bak te heet zijnde, moet men met 't zaaijen of verplanten wat langer wagten, tot dat de bak wat meer uitgewaaſemt en verkoelt is. De planten verplant zijnde, moet men haar wat water geeven, en dezelve eenige dagen bij zonnig weer beſchaduwen, tot dat ze wortel gevat hebben; dog welk beſchaduwen ook in 't vervolg bij ſterke zonneſchijn, inzonderheid omtrent de middag dient te geſchieden, dewijl ze anders door de brandende zon veel koomen te lijden, en aan 't kwijnen raaken, zo ze niet geheel bederven; gelijk ook het dagelijkſche lugt geeven, min of meer, naar de geſteltheid van het weer, als meede het dekken 's nagts, en bij ſlegt weer over dag niet moet verzuimt worden: Voorts moet men de aarde, als ze begint droog te worden, in de avond- of morgenſtonden, of bij donker weer met water bevogtigen, zonder de planten veel nat te maaken; en wanneer de planten beginnen langer te worden, en in ran-

ken te ſchieten, moet men ze met haakjes van rijsjes geſneeden, voorzigtig nederhaaken, zodanig, dat ze in het rond verſpreid leggen. De planten aldus behandelende, zullen meest doorgaans in het begin of midden van *Maart* beginnen te bloeijen, en niet lange daar na bekwaame eetbaare vrugten hebben; dog de eerſte bloemen zijn dikwils mannelijke of zogenaamde wilde bloemen, die geen vrugten geeven; egter moet men dezelve niet afplukken gelijk veele verkeerdelijk doen, of ten minſten niet alle, wanneer de planten grooter geworden zijn, en veele van deeze bloemen voortbrengen, dewijl ze tot beter groei van de vrouwelijke of vrugtgeevende bloemen dienen, die anders veeltijds niet voortgroeijen en bederven. Ook moet men de ranken in 't vervolg niet ſnoeijen, gelijk van onkundigen gedaan word, om de verwerring der ranken weg te neemen, ten waare maar eenige weinige; maar het is beter, dat men de ranken vroegtijdig in order rondsom uitſpreid, en ze verders laat groeijen; of nog beter is het, dat men bij tijds, als men ziet dat 'er te veel ranken koomen, één of twee planten uittrekt; want als de bak te vol, en verward van ranken is, zullen 'er, behalven de eerſte, weinige en geen goede vrugten koomen. De oorzaake van een al te weeldrige groei is meest, als het zaad te verſch of van het voorige jaar is, weshalven het beter is, twee- of drie-jaarig zaad te zaaijen.

Indien het gebeurt dat de broeibak koud word, of zijn warmte verflauwt, zo moet men rondom de bak nieuwe verſche mest brengen, om 'er een nieuwe warmte aan te geeven; want als de bak te koud word, en de buitenlugt koud is, gelijk het in dat ſaiſoen dikwils gebeurt, neemen de jonge vrugten geen voortgang, maar bederven en vallen af.

Dit is de behandeling der vroege *Concommers*; dog men zaait ze ook wel laater, omtrent het begin of midden van *Maart*, het zij als men ze zo vroeg niet begeert, of voor een tweede gewas; en 't welk geſchied op de zelfde wijze als de voorgaande; maar dewijl men dan meer in de tijd gevordert is, behoeft de bak zo warm niet te weezen en kan dus met weiniger mest minder hoog toegeſtelt worden, zo wel de kleine bak daar men ze in zaait als de groote, daar men ze in overplant; of als men een andere warme bak met ander gewas heeft, zaait men 't zaad daarin in een hoek, om ze vervolgens daar uit te verplanten. Voorts moet men ze met lugtgeeving, dekking, bevogtiging enz. behandelen, op dezelfde wijze als de vroeger gezaaide; dog dewijl de zonnewarmte nu ſterker en de lugt over dag van tijd tot tijd milder word, zo moet men ze nu ook bij dag veel lugten en beſchaduwen, op dat ze niet verbranden; en wanneer in *April*, of *May* een milde regen kwam te vallen, kan men de glazen afneemen, en ze laaten beregenen, dat haar zeer ververſcht, dog de regen moet vooral niet koud zijn: Als vervolgens de bak in de maij-tijd vol ranken begroeid is, kan men de bak opligten, dezelve op ſteenen zettende, op dat de ranken onder de planken der bak kunnen doorloopen; ook neemt men als dan, als 'er geen koude vorſtige nagten meer voorvallen de glazen geheel van de bak weg, en laat de planten vervolgens in vrijheid groeijen, maar men moet niet verzuimen, dezelve bij droogte met *water* te beſproeijen, als de aarde droog begint te worden; zo zullen de planten niet nalaaten goede en veele vrugten voort te brengen.

Ik moet nog aanmerken, dat zommige 't *Concommerzaad* ook wel in los gevlogtene korfjes, van 8 duimen wijdte en 5 duimen diepte, en met aarde gevult zaaijen, 6 of 8 zaaden in ieder korfje; de korfjes dan in een warme broeibak naast malkanderen plaatzende, en de ruimte tuſſchen in met aarde vullende: Als dan de opgekoomene jonge planten drie of vier bladen verkregen hebben, brengen ze de korfjes met de planten over in een nieuw toegeſtelde groote warme broei bak, onder ieder glas een korfje in het midden, dezelve in een gemaakte kuil ingraavende. Deeze manier gebruiken ze, op dat de wortelen der jonge planten bij het verplanten, of over brengen in een andere bak, niet zouden geroert worden, en dat men dezelve aldus ook gemakkelijk in een derde warme bak kan overbrengen, als de warmte der tweede bak verflauwt; om op deeze wijze vroeger vrugten te verkrijgen: Dog men kan door ondervinding zeggen, dat, ſchoon deeze manier niet kwaad is, dezelve egter wat meer omſlag vereischt en men daar door weinig uitwint, dewijl de planten die na de gewoone bovengemelde manier gezaait en verplant worden, even zo vroeg vrugten zullen geven, als ze maar wel behandelt worden en voorſpoedig groeijen, want hier van hangt de vroege en goede vrugt-voortbrenging hooftzaakelijk af; of laat ons liever zeggen, dat de voorſpoedige groei veel af hangt van de zon, want hoe meer heldere zonnige dagen de planten in de tijd der vervroeging genieten, gevoegt bij een goede behandelinge en oplettentheid, hoe voorſpoediger de groei en vrugtgeeving der planten zijn zal. Ik moet hier ook nog aanmerken, dat de *Tros-Concommer* zeer bekwaam is tot vervroeging, dewijl ze zeer vroeg begint te bloeijen, als de ranken maar beginnen te ſchieten, maar ze is hier te lande zeldzaam.

Ten laatſten moet ik de liefhebbers nog verwittigen van een zaake, daar dikwils niet om gedagt word; welke is, dat de *Muiſen* zeer groetig naar 't *Concommer-zaad* zijn, en derhalven zeer dikwils in de bak komen, daar men dit zaad in gezaait heeft en 't zelve in eene nagt op eeten en vernielen. Om dit voor te komen, zo is het dienſtig, dat men terſtond na 't zaaijen twee of meer bekwaame vallen in de bak zet, en teſſens ook eenige korrels hier en daar over de grond naar de vallen toe ſtrooit, want de *muiſen* dit zaad vindende, en opeetende, zullen ze ten laatſten bij de vallen koomen en gevangen worden, waar door het gezaaide zaad behouden blijft. De beste vallen hier toe dienſtig, is de zogenaamde *ſtudente-val*, uit twee platte ſteenen beſtaande, en die met drie houten prikjes opgeſtelt word; of wel de val met gaatjes, die men met een draatje gaaren opſtelt, dat de *muis* in ſtukken bijt: Hier van zal onder het artikel van MUISEN meer gezegt worden; wij moeten nu nog melden, hoe men de *Concommers* in de huishouding gebruikt en tot ſpijze bereid, dat op verſcheiderhande wijzen geſchied.

Om de Concommers tot Salaad klaar te maaken.

Schilt de *Concommers*, ſnijd ze in heel dunne ſchijven en ſtrooit 'er wat *zout* tuſſchen, laat ze dan wat ſtaan, zo zal 'er het nat uittrekken; doet ze dan in een doorſlag, of op een bort en drukt 'er met een ander bort het nat ter deegen uit, dan op een ſchotel of *aſſiette* gedaan en opgedischt; wordende gegeeten met *boom-olie*, *azijn* en *peper*, en men moet de *peper* niet ſpaaren, dewijl dezelve niet alleen 'er goed bij ſmaakt, maar ook de koude der *Concommers* verbetert en dezelve beter doet verduwen. Zommige mengen 'er ook in dunne ſchijfjes geſneedene *ziepels* onder, of leggen ze op de kant van de

de ſchotel voor ieders gerijf; ook ſmaakt de *dragon* 'er goed onder, of dezelve met *dragon-azijn* toegemaakt; men kan 'er ook wat *baſilicum* over doen als men wil. De *concommers* moeten niet te oud, nog minder geel geworden zijn, zo wel tot *ſalaad* als andere bereidingen.

Hoe men de Concommers ſtooft.

De *Concommers* geſchilt zijnde, kookt ze op, tot dat ze half gaar zijn, ſnijd ze dan midden door en neemt 'er de korrels uit; maakt dan een ſaus van *boter*, wat goede *bouillon* en *limoen-zap*, geſtoten beſchuit, wat *foelie*, en een of twee *chalotten*, met wat fijn geraspt *rook-vleesch*, dat men te zamen wat laat kooken; doet 'er dan de *concommers* in, laat het ſtooven tot dat het gaar is; als dan opgedischt.

Geſtoofde Concommers op een andere manier.

Schilt ze, en ſnijd ze dan in ronde ſchijven; beſtrooit ze voorts met *zout* en laat ze eenige tijd in een gatje pan, om 'er het overtollige vogt te doen uitlekken; fruit ze in de pan met *boter*, en voegt 'er *uijen* in ſchijven geſneden bij, mede in de *boter* gefruit. Voorts bereid ze toe met *zout* en *peper*, en gaar zijnde, zo maakt 'er een ſaus over van *eijerdooijeren*, met *limoen-zap*, of *zoete room*.

Anders. De *Concommers* geſchild, en als boven geſneden zijnde, ſtooft men ze tuſſchen twee ſchotels met *boter*, *zout* en wat *kruidnagelen*; men kan 'er ook gewreven *korst van brood* en klein geſnedene *champignons* bij doen. Wanneer ze bijna gaar zijn, doet 'er wat *citroen-zap* met *dooijren* van *eijers* 'er onder geklopt bij, met een weinig *nootmuskaat*; men kan 'er ook een ſaus van geſtoofde vis, of het nat van gebraaden vleesch over doen.

Nog anders. Doet de *Concommers*, aan dunne ſchijfjes geſneden in een taartpan, of tuſſchen twee ſchotels, op een maatig vuur, om 'er 't *water* uit te krijgen, laat ze dan afdruppen, en ſtooft ze met *boter*, *zout*, *peper* en *citroen-zap*; gaar zijnde, maakt 'er een ſaus over van *eijerdooijers* in een weinig *citroen-zap* geklopt, en deeze ſaus moet men met de *concommers* twee, of driemaalen over 't vuur omroeren; haar dan in een ſchotel doen, en warm eeten.

Of hakt wat *uijen* of *prei* heel klein, ſtooft die in *boter*, en doe 'er wat *champignons* bij, laat 'er dan de *concommers* aan ſchijven geſneeden meede kooken met wat *zout*, en wanneer ze bijna gaar zijn, voegt 'er een weinig *azijn* of *citroen-zap* bij, ook kan men 'er wat *nootmuscaat* over raspen.

Als gij uwe *concommers* te kooken zet, kan men 'er *azijn*, of *citroen-zap* bij doen, en gaar zijnde wat *room*, en roer ze eens, of twee reizen in de pan om, en wanneer ze opgeſchept zijn, zo raspt 'er wat *zuiker* over.

Men ſtooft ook wel heele *concommers*, daar men dan een ſaus over maakt, naar zijn believen.

Hoe men Concommers bruin ſtooft.

Neemt de korrels uit de geſchilde *concommers* en ſnijd ze in groote dobbelſteentjes; maakt dan wat *boter* in een pan bruin, doet 'er de *concommers* bij en fruit ze bruin; doet 'er vervolgens een weinig *meel* met eenige geſtoote *kruidnagelen* en wat *zout* bij, vult 't met *jeu* op en laat 't een weinig ſtooven; als gij 't dan aanregt, zo legt een *fricadil* of gebraden *endvogel* in de ſchotel, en daarom heen de *concommers* met de ſaus.

Gefarceerde of gevulde Concommers.

Schilt de *concommers* en kookt ze even op, boort 'er dan de korrels aan 't eene end uit; vult ze daar na met een *farcé* van *witte-brood*, twee of meer *eijeren*, wat *boter*, gehakte *peterſelie*, en wat fijn geſneeden gerookt vleesch, en kookt ze gaar; maakt 'er dan een ſaus bij als booven; of men gebruikt ze ook om te garneeren.

Anders. Neemt middelmatig dikke *concommers*, ſchiltze, doet 'er 't zaad uit met een lang dun mesje, of priem zonder haar aan ſtukken te ſnijden; vult ze dan met hakzel van gekookt of gebraaden *kalfsvleesch*, van een *kapoen*, met opgefruit *ſpek* en *champignons*, *zout*, *peper* en fijne kruiden; dus gevuld zijnde, laat ze in vleeschnat kooken, gaar zijnde zo neemt ze 'er uit, ſnijd ze aan tweën, en laat ze koud worden; rolt ze dan in een deeg van *meel*, *eijeren* en *witte wijn* bereid: Maakt kleine braadſpitten, rijgt 'er de *concommers* aan, braad ze dus met *reuzel*, en zo ze haar koleur hebben, neemt ze 'er af, en zet ze met uw warmoes op tafel.

Nog anders. Maakt een hakzel van kruiden, als of gij 'er een taart van wilde maaken, of 'er *eijeren* meede vullen; of maakt een vulzel, of hakzel van vleesch, of vis, en kookt het meer dan half gaar; vult daar mee een, of twee regte en dikke *concommers*, na dat gij ze aan een end opgeſneeden hebt, om 'er 't binnenſte, zo veel gij kunt, uit te haalen; ſtopt dan het gat met dat zelve afgeſneeden ſtuk weer toe, en ſteekt het zaamen vast met een houte pin, en op de *concommers* eenige *kruidnagels*; laat ze dus tuſſchen twee ſchotels, of in een bedekte taartpan, met vuur boven en onder, gaar worden, op dat ze van alle kanten gelijkelijk braaden, en gij niet genoodzaakt word, om haar om te keeren, uit vreeze van ze te breken, doet 'er teffens wat *boter* en *zout*, zo 't nodig is, met wat *citroen-zap* of *azijn* bij; kijkt 'er wel en dikwils na op dat ze niet aanbranden; wanneer ze ter degen gaar en de ſaus goed is, kan men 'er wat vleeschnat bij doen, en *nootemuscaat* over raspen met fijn gewreeven korst van brood, of beſchuit; wil men hebben dat de korst zoet zij, doe 'er wat *zuiker* bij; dat gij doen kunt, als de *concommers* met het vulzel van een taart toegemaakt zijn.

In de plaats van de gevulde *concommers* met *boter* te ſtooven, kan men ze in vleeschnat kooken zonder kruid, met heel klein gehakt *oſſemerg*.

Als een gevulde *concommer* gaar is, kan men hem uit de ſaus haalen, en ſchielijk in beſlagen en nog ſchuimende *eijeren* doopen, zonder iets daar bij te doen; dog men kan 'er ook *zuiker* over raspen, of *nootemuscaat*; maar ze moeten warm op tafel worden gebragt.

Men kan een *concommer* met *oſſemerg*, dat wel toebereid is vullen, even gelijk men doet om een taart van *merg* te maaken; dan haar toegedaan, en hebbende laaten kooken, als of ze met hakzel gevuld was; men moet 'er *zuiker* bij doen, en ze dus opdiſſen.

Gekookte Concommers onder Gebraad.

Schilt de *concommers* en ſnijd ze aan ſchijfjes, zet ze in *azijn* met een weinig *zout*, doet 'er een in ſchijven geſneedene *ziepel* bij, en laat 't zamen een half uur ſtaan: Om de ſaus te maaken, moet men eerst *boter* bruin braaden, dan de *concommers* uit de *azijn* genomen, daar in een weinig fruiten; voorts doet men daar bij wat *foelie*, *jeu* van vleesch, *peper*, *zout* en een weinigje *azijn*. Deeze ſaus doet men vervolgens onder een gebraade ſchaape bout of eenig ander gebraad.

Anders.

Anders. Zo gij 't vleesch in een oven laat braaden, kunt gij 'er de *concommers* onder leggen, met *zout*, *peper*, en een klompje *boter*, of *vet*, of plat gedrukt *merg*, zo het vleesch mager is; en om te beletten, dat het geen *concommer-ſmaak* aan zig trekke, moet men twee, of drie ſtokjes in 't kruis, in de aarden ſchotel leggen, om het vleesch dus van de *concommers* af te houden; en wanneer het vleesch uit den oven is gehaalt, maakt men voorts de *concommer-ſaus*, met wat *azijn* of *citroen-zap*, en laat dit zaamen kooken.

Om kleine Concommers of Agurkjes in Azijn te confijten.

Neemt kleine *concommers*, die niet vlekkig zijn, legt ze in *zout water* en laat ze dus een paar uuren ſtaan; daar na droogt ze met een ſervet af, legt ze vervolgens in een confituur glas, of witte keulſche pot, tusſchen in met wat *lauriers-bladen*, en groen *venkel-* of *dilzaad*, *foelie*, heele *peper-korls*, in dunne ſchijfjes geſneede *peperwortel*, en ook wat *coriander-zaad*, als men wil; kookt dan goede *wijn-azijn*, en giet die koud geworden zijnde, over de *concommers*, dat ze daar mede wel overdekt zijn; legt 'er ook zuivere ſtukjes van leijſteen op, op dat ze onder de *azijn* bedoopt blijven; bind het dan digt toe en zet 't weg op een koele plaats; ongeveer agt dagen geſtaan hebbende, kookt den *azijn* weer op, en giet hem dan weder over de *concommers*; 't welke men tot driemaal herhaalen moet; en de laatſte maal kan men verſche *azijn* neemen, indien men wil.

Andere kooken de *agurkjes* met de *azijn* de eerſte reis wat op; dog de vorige manier is heel goed: Zommige kooken den *azijn* in een koperen onvertint *caſſerol*, of ander koperen vat, om de *agurkjes* een groener koleur te doen hebben; maar dit is kwaad, dewijl de *agurkjes* daar door niet alleen een koperagtige ſmaak, maar ook een kwaade ongezonde hoedanigheid verkrijgen.

Hoe men de Peekel-concommers inlegt.

Neemt hier toe halfwasſene *concommers*, en voor al niet grooter, maar wel kleiner; wascht ze af, legt ze in een groote pot of klein zuiver vatje, met *laurier-bladen* en *heele peper* daar tusſchen; maakt dan een pekel van *water*, wat *wijn-azijn* en *zout*, giet dezelve over de *concommers*, en legt 'er een plankje met een ſteentje op, dat ze onder de pekel blijven, zo zullen ze zig lang goed houden; men eet ze, gelijk de *agurkjes*, bij gebraad.

Hoe men Concommers inmaakt, om bij Ragouts te gebruiken.

Neemt een goede partij *concommers*, ſchilt ze en ſnijd ze in dunne ſchijven, ſtrooit 'er dan een handje vol *zout* over, en laat ze één nagt ſtaan, dat 'er het nat uittrekt, dat men weg doet; hangt dan een ketel met *water* over het vuur, en als het kookt, doet 'er de *concommers* in, laat ze even doorkooken, en doet ze dan op een vergiet-test, dat ze uitlekken; ter deegen uitgelekt en koud zijnde, zo neemt een pot, ſtrooit wat zout op de bodem, en pakt de *concommers* daar in, legt dan boven op een doekje, dat in *brandewijn* nat gemaakt is, ſtrooit een hand vol *zout* op 't doekje; ſmelt vervolgens *boter* of *vet*, giet het over de *concommers*, en zet de pot, wel toe gemaakt zijnde, in een koele kelder; bij het gebruik neemt men het *vet* af, en zo veel *concommers* 'er uit gekreegen hebbende, als men nodig heeft, ſmelt men het *vet*, of ander *vet*, en giet het 'er weer over. In plaats van *boter* of *vet*, kan men ook wat *wijn azijn* met een hand vol *zout* kooken, en koud geworden zijnde, over de *concommers* gieten, dat ze daar onder bedooft zijn; op welke wijze dezelve langer kunnen duuren; men gebruikt ze bij *ragouts* en bij gebraad.

Hoe men de Concommers droogt.

Schilt de *concommers*, kookt ze even op in kookend *water*, ſnijd ze dan in de lengte door, en neemt 'er de korls uit, legt ze daar na op een horde of teems, zet ze in een warme oven, en keert ze dikwils om; als ze dan wel droog zijn, doet ze in een doos, en bewaart ze op een drooge plaats; men gebruikt ze in *ragouts*.

CONCOMMER (WILDE); *Ezels concommer*; in het latijn *Cucumis ſilveſtris*, of *Aſininus*; (*Momordica pomis hispidis, cirrhis nullis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is een zoort van *Concommer*, of liever van *Momordica*, die veel lange ranken ſchiet, waar aan groote ruige bladen groeijen, die naar die van de *tamme concommers* gelijken, maar zijn ruiger en griisagtig; de vrugten zijn klein, lang-rond en hairig ruig; dezelve hebben die eigenſchap, dat, wanneer ze rijp zijn de aangeroert worden, dezelve van vooren opbersten en het zaad 'er met geweld uitvliegt, dat den aanroerder dikwils zeer verſchrikt; hoewel ze dit ook zonder aanroering enkel door de rijpheid doen.

Plaats. Dit gewas groeit natuurlijk in *Zuid-Frankrijk* en *Italien*, en is éénjaarig; bij ons word het zomtijds uit liefhebberij, inzonderheid wegens de gemelde bijzonderheid van het uitvliegen des zaads, gekweekt.

Kweeking. Men zaait het zaad in het voorjaar hier of daar op een warm bed, en verplant de jonge planten daar na elders, daar men begeert, op zes of agt voeten diſtantie, beminnende een goede vette losſe grond; dog daar ze eens gezaait zijn, en rijpe vrugten voortgebragt hebben, koomen ze doorgaans jaarlijks weder van zelfs voort.

Eigenſchappen. Dit gewas heeft ook zijn gebruik in de medicijnen; de wortel word voor verdeelend en rijpmaakend gehouden, en tot dien einde in pappen gebruikt. Het uitgeperſte en in de zon geinſpisſeerde of gedroogde zap deezer vrugten, dat in de winkels onder de naam van *elaterium* bekent is, heeft een zwartagtige koleur, een bittere walgagtige ſmaak, en is ongemeen lijmig en taai van conſiſtentie: het is een zeer ſterk purgeermiddel, drijvende de weijagtige vogten en ſtonden af; dog hoe ouder het is, hoe zagter en beter het werkt, kunnende wel hondert jaaren goed en in zijn kragt blijven. De *doſis* of gifte is van 3 tot 10 greinen, dog word zelden gebruikt; egter van zommige grootelijks gepreezen, als het uitterſte middel voor de waterzugtigen.

CONCRETIO; ook *Sijmphiſis*, betekent een zaamenwasſing der beenderen, die vast en zonder eenige beweeging is.

CONCRETIO: is ook een woord der Pharmacie, en betekent zo veel als *Coagulatio* of *Inſpiſſatio*, *Dikmaaking*. Zie COAGULATIO en INSPISSATIO.

CONCUSSIO; ook *Conductio*; word die ziddering en beeving door verſtaan, welke meede de naam van *Convulſio*

pulſio clonica draagt, en door koorts of ſtuiptrekking word te weege gebragt.

CONDENSATIO; *Verdikking*; betekent het zelfde als *Conglutitio*.

CONDIJLODES, zie CORONA.

CONDITOR; *Confiturier*; *Zuiker-bakker*; is een man die zijn werk maakt, en goede kennisſe heeft om allerlei, zo wel natte als drooge *confituuren*, als meede veelerlei *zuiker-gebak* te maaken. In de groote Steeden vind men doorgaans van zodanige Zuiker-bakkers, die van alle zoorten van *confituuren* en *zuiker-gebak* tot de verkoop gereed maaken: De Koningen en Vorsten hebben doorgaans aan de Hoven hunne eigene *Conditors* en *Conditorie*, om allerlei *confituuren* tot het *deſert* te bereiden, en de tafels daar meede dagelijks op te ſchikken; weetende dezelve de tafels heel fraai met allerlei cieraaden van zuikerwerk en andere dingen van dien aart of daar bij paſſende, op te pronken: gelijk inzonderheid op Feſtijnen en andere buitengewoone dagen geſchied: Men heeft dus dikwils gezien, dat de tafel een fraaije tuin met *parterres*, bloemen, boomen, heggen, kommen, bergen, grotten, beelden, enz. meest alles van zuikerwerk gemaakt, vertoonde, en teſſens ook met fonteinen voorzien was; dat buiten tegenſpraak zeer kostbaar is.

CONDITUM; *Condimentum*; *Conditura*; *Confijt*; *Geconfijte dingen*; daar door verſtaat men zodanige, die in *zuiker*, *honing*, *azijn* of *peekel* ingemaakt of geconfijt worden, om ze voor de bederving eenigen tijd tot 't gebruik te bewaaren; als meede ten deele ook voor lekkernij, of om den ſmaak te verbeteren en aangenaamer te maaken: Dezelve beſtaan uit verſcheiderhande zoorten, als uit *wortelen*, *basten*, *bloemen*, *vrugten*, *zaaden*, *nooten*, *ſchillen*, enz. Dus heeft men geconfijte *alandswortel*, *calmus-wortel*, *cichoreij-wortel*, *wal-wortel*, *gember*, *abricoojen*, *kerſen*, *pruimen*, *perſiken*, *appelen*, *peeren*, *quee-peeren*, *oranje-* en *citroen-appelen*, *aal beſiën*, *berberisſen*, *olijven*, *cappers*, enz. van welke men zommige in de Apotheeken, tot het medicinaale gebruik vind, dog die voornaamelijk van de *Conditors* of Zuiker-bakkers tot het gebruik gereed gemaakt en bewaart worden. Zie CONFECTIO, CONFITUUREN en CONSERF.

Daar is ook nog een andere zoort van medicinaale *Conditum*, die in de Apotheeken op ordonnantie klaar gemaakt word: beſtaande uit *conſerven*, *electuaria*, *ſijroopen*, *ſappen*, en welruikende *ſpiritus*; een zodanig *Conditum* verſchilt van een *Opiaat* alleen daar in, dat dit tot verſterking en verbetering der edele deelen word geordineert, maar daar en tegen een *conditum* bijna alleen word gebruikt tot een hartverſterking en voor longkwaalen. Zie hier het voorſchrift van een zodanig kragtig hartverſterkend *Conditum*.

Neemt *conſerf* van *citroen-merg*, *geconfijte kerſen* en *berberisſen*, van elks een once; *geconfijte okernooten*, twee ſtuks; *geconfijte citroen-bloemen*, een halve once; *confectie van alkermes* zonder *musc*, en van *hijacinth*, van elks twee drachma; *ſijroop* van *anjelier-bloemen* of van *roosen*, zes drachma; *geest* van *roosen*, een drachma; mengt het tot een *conditum*, waar van men een mespunt dikwils inneemt.

CONDITURA CORPORUM; *Balſemen der Lijken of doode Lighaamen*; veel pleeg dit bij verſcheidene oude volkeren, en wel inzonderheid bij de *Egijptenaaren* in gebruik te zijn; de Lijken wierden met veelerlei welriekende *gommen*, *harsſen*, *kruiden*, *ſpecerijen*, enz. gevult en gebalzemt, en hier oor voor de bederving bewaart. Hedendaags geſchied zulks zeer ſpaarzaam, en word zelden anders dan aan de ſtoffelijke overblijfzelen van Vorsten, Koningen, en andere verhevene Perzonaadjen verrigt.

CONDOR, zie GRIJP-VOGEL.

CONDUCTIO, zie CONDIJLODES.

CONDIJLOMA, zie VIJGWARTEN.

CONDIJLUS; ook *Tuberculum*; een *Knokkel*; is een uitſteekzel aan zekere beenderen zittende, en wel inzonderheid aan 't *dije-been* en *ſchouder-been*, tot de beweeging en ſterkmaaking der gewrigten verſtrekkende: Dit woord betekent ook zomtijds een zoort van tegensnatuurlijk uitwas, in deeze zin met *Condijlema* overeenkoomende.

CONFECTIO; *Confectum*; *Tragema*; gewoonlijk *Confect* genaamt; hier door word verſtaan, allerlei met *zuiker* overtrokkene dingen, inzonderheid *zaaden*; als *amandelen*, *coriander*, *anijs-* en *venkel-zaad*, *ſtaartpeper*, *calmus-wortel*, *caneel*, *kruidnagels*, enz. De manier, om de *Confectie* te maaken, is aldus: Maakt eerst een geclarificeerde *ſijroop* gereed, die een weinig dikker moet zijn, als gewoonlijk tot natte confituuren; hangt dan een koperen confituur-pan of bekken, met een touw, dat aan de zouder vast is, over een ſtaand fornuis of wind-kagchel, ongeveer een halve voet daar boven; maakt aan het touw, wat boven de ketel, een klein koperen vatje vast, daar ongeveer een pond ſijroop kan ingaan, en daar men vervolgens de *ſijroop* ingiet; welk vatje van onderen een klein gat moet hebben, van ongeveer een penneſchagt wijdte, en 't welke men van bovenen door middel van een lang ijzeren of koperen pennetje, dat beneden kegelformig is, moet kunnen ſluiten, en min of meer openen, moetende het pennetje tot dien einde aan een touwtje of ketentje vast zijn, om als het min of meer hoog opgeligt is, het zelve aldus vast te hangen; dit zo ver gereed zijnde, doet men het geene, dat men overzuikeren wil, in de ketel, en laat het al roerende of omſchuddende, warm worden; dan opent men het gatje van het kleine vatje, aan het touw vast gemaakt, en daar men de warme *ſijroop* in gegooten heeft, dog niet geheel; en laat de *ſijroop* dus van zelven zagtjes daar uit loopen in de ketel, geduurende het welke, men de ketel geſtadig en ſchielijk, zonder ſtil te ſtaan, heen en weer en rondsom moet hutzelen, op dat alles wel van de *ſijroop* geraakt worde; maar als 'er te veel *ſijroop* uitliep, dat het werk in de ketel niet haastig genoeg wilde droogen, zo moet men het gatje ſluiten, tot dat 't werk droog is, als wanneer men 't gatje weer opent, en doet als vooren; moetende altijd een goed koolen-vuur onder de ketel, in 't fornuis of in de wind-kagchel weezen; en men houd hier meede zo lange aan, tot dat het werk omtrent de dikte van een halve mes-rugge overdekt is, of ook wat meer, naar dat men begeert; dan laat men het werk op 't laatſte wel droogen, de ketel nog geduurig ſchuddende; dan van het vuur genoomen en koud geworden zijnde, bewaart men het *confect* in doozen of trommels, op een warme drooge plaats.

Wil men het *Confect* gekartelt hebben, zo moet de ſiiroop wat hooger gezooden weezen, en het gatje van 't kleine vatje, daar men de ſijroop in gedaan heeft, moet maar weinig geopent zijn, dat de ſiiroop maar zeer dun loopt; ook moet het vuur wel zo ſterk weezen, en 't omhutzelen moet ook wel zo neerſtig geſchieden: want dit werk moet haastig droogen, en afgedaan weezen.

Het ſtaat aan te merken, dat men juist geen klein vatje nodig heeft, daar men den ſijroop uit laat loopen, gelijk gemeld is; men kan de ſijroop in verſcheidene maalen in de ketel op 't werk gieten, en het dan geduurig heen en weder ſchokken, als vooren; dog de voorige manier is beter.

Wanneer men van wortelen *confect* maaken wil, moeten dezelve eerst week gekookt, en daar na wat gedroogt worden.

Gemuskeerde Confectie.

Men laat wat *muscus* in wat *roose-water* ſmelten, en bekookt het in de *ſijroop*, doet 'er ook wat fijn gepoeijerde en gezifte *caneel* bij, het overige geſchied als vooren.

Gezuikerde Amandelen te maaken.

Neemt goede *amandelen*, laat ze in warm *water* weeken en pelt ze, doet ze vervolgens in een confituur-pan en overzuikert ze met geclarificeerde bekwaame dikke ſijroop, die men gereed gemaakt heeft, zo als boven geleert is. Men kan hier onder de ſijroop ook ongeveer een zesdepart geſmolte *gom* doen, waar door de *zuiker* vaster houd.

Caneel-Amandelen.

Neemt *caneel*; tot een pond gezuikerde *amandelen* een lood, ſtoot die zeer fijn; maakt dan de *amandelen* in een pot nat, dan in de confituur-pan gedaan zijnde, ſtrooit 'er allengskens de *caneel* bij, en ſchud ze zo lang meede om, dat ze overal met *caneel* bedekt zijn.

Gebrande Amandelen.

Laat de geſchilde *amandelen* in de pan, al roerende wat geel branden, neemt dan tot een pond *amandelen*, een pond *broodzuiker*, een lood *caneel*, een half lood *cardemome*, en wat geſtooten *boras*, voor de roodheid; maakt hier van met wat *water* een *ſijroop*, van een ſtijven draad, en overtrekt daar meede de *amandelen*, als boven.

Gezuikerde Erwtjes.

Hier toe neemt men gewoonlijk gedroogt *coriander-zaad*, dat men overzuikert op de gewoone wijze, als boven geleert is.

Capittel-ſtokken te maaken.

Neemt *amandelen*, laat ze vier-en-twintig uuren in regenwater weeken, dan geſchilt en in lange reepjes geſneeden zijnde, laat ze in de pan droogen en hard worden, daar na overzuikert ze op de gewoone wijze.

Caneel-ſtokken te maaken.

Neemt goede gladde *caneel*, breekt ze in ſtukjes van een vinger lang, laat ze in *water* wat meuken, en ſnijd ze dan in reepjes; overtrekt ze vervolgens met *zuiker* op de gewoone wijze; maar die men naderhand kartelt met kartel-zuiker, op die wijze bereid, als boven gezegt is.

Romein Caneel.

Neemt in reepjes geſneedene *caneel*, als vooren, maakt dezelve met een kleine kwast, die men in de gereed gemaakte ſijroop doopt, nat, zulks herhaalende, zo kartelt het van zelfs.

CONFECTIO; door deeze naam word in de Pharmacie ook verſtaan, een zeker zoort van verſterkende *Electuarium*, waar aan de naam van *Confectio* eigen geworden is; de voornaamſte hier van, zijn de *Confectie van kermes-beſiën* (*Confectio alkermes*), met of zonder *muscus*, en van de *hijacinth-ſteen* (*Confectio de hijacintho*), die beide zeer hartverſterkende zijn; de *Confectie van anacardien* (*Confectio anacardina*), welke zeer maagverſterkende is; en de *Confectio hamech*, dat een purgeermiddel is, dog bij ons, gelijk meede de twee voorgaande, niet of weinig in gebruik zijn; maar de eerſte word dikwils geordineert in flauwtens, zwijmelingen en andere gebreken der hersſenen.

CONFERTUS; digt bij malkanderen geplaatst.

CONFERVA; is een aart van *Water-mos*, waar van verſcheidene zoorten zijn. Zie LINNÆUS *Species Plantarum*.

CONFESSIE; is een bekentenis, of belijding van ſchuld, of zekere omſtandigheid. De *confeſſien* worden onderſcheiden in bekentenisſen in regten, en buiten regten. De *confeſſien* in regten gedaan, leeveren vol bewijs uit, en dus behoeven de omſtandigheeden, die door een der partijen in regten beleeden zijn, niet anders beweezen te worden. Dog *confeſſien* buiten regten gedaan, wanneer ze naderhands in regten weder werden tegengeſprooken, leveren alleen een ſterke preſumtie, ten minſten niet meer als half bewijs uit.

CONFICEEREN; betekent zaaden, of andere dingen, met *zuiker* over te trkken. Zie CONFECTIO.

CONFILIE DE GREIN, zie MELISSE.

CONFITUUREN; in 't latijn *Condita*, zijn allerleij ingemaakte dingen, gelijk in het artikel CONDITUM gezegt is; dog hooftzaakelijk verſtaat men daar door die dingen, welke met *zuiker*, 't zij nat of droog zijn bereid; en dus begrijpt men onder de *confituuren*, in 't algemeen ook zo wel de *confecten* en *conſerven*, als de eigentlijke *natte* en *drooge zuiker-confituuren*, hoewel voornaamelijk deeze laatſten; men noemt 't *half geconfijt*, als men 'er minder *zuiker* bij doet, en men hebben wil, dat de vrugten haaren ſmaak volkomen zullen behouden.

Hoe men de Zuiker-confituuren maakt.

Om met *zuiker* te confijten, is het voor eerst noodzaakelijk, dat men weete, de *zuiker-ſijroop* wel te bereiden, want zonder dat is het onmogelijk goed geconfijt werk te maaken. De *ſijroop* hier toe word van verſcheiderhande dikte, naar vereisch van de *confituuren*, die 'er gemaakt zullen worden, gekookt; zie hier de aanwijzing der beste manieren, om de zelve te bereiden.

I. Neemt beste witte *zuiker*, die gepoeijert of gebroken is, doet die in een koperen confituur- of andere pan, voegt 'er wat *water* bij, zet het op een fornuis met een goed kolen-vuur en laat 't ſmelten; kookt het dan, tot dat 't drie of viermaal opgekookt heeft, ondertusſchen de ſchuim met de ſchuim-lepel 'er afneemende, als dan moet men wit van *eijeren* gereed hebben, die met wat *water*, met een *eijer-roede* van rijsjes, tot ſchuim geklopt is; tot elk pond *zuiker* het wit van twee *eijeren* neemende; dit doet men in de *ſijroop* en roert het ſchielijk ter degen overal onder dezelve; als het dan weer begint te kooken, moet men het met de ſchuim-lepel gedurig afſchuimen, tot dat het zuiver en klaar is: Merkt, dat wanneer de *ſijroop* begint op te vliegen, men het door bijgieting van een weinig warm *water* moet bedaaren; of als het meermaalen opkoomt, neemt men het voor een korten tijd van het vuur. Als dan de *ſijroop* klaar is,

giet

giet ze door een zijg-zak, of nat ſervet; deeze kan dus bewaart en gebruikt worden tot verzoeting van *liqueurs* en andere diergelijke dingen.

II. Dog om de zelve tot *confituuren* te gebruiken, moet hij verder *op 't effen*, zo als men het noemt, gekookt worden; men doet den geclarificeerden doorgezijgden *ſijroop* (of ook ondoorgezijgt) derhalven weer in de confituur-pan, die wel ſchoon gemaakt moet zijn, en kookt hem tot dat hij dik begint te worden, en zo 'er nog ſchuim op komt, moet men die geduurig wegneemen; dik genoeg zijnde, giet men hem in een ter deegen ſchoone en zuivere pot; als men hem bewaaren wil, bind men de zelve met ſchoon papier toe, waar op men de tijd wanneer hij gemaakt en hoe veel 'er in is, ſchrijven kan. Of deeze *ſijroop* genoeg gekookt heeft, kan men aan drieërleij proeven weeten; 1. als men iets daar van met de ſpadel opneemt, dat de zelve daar van als dikke olie afloopt; 2. als men een drup van de *ſijroop* op den nagel van de duim doet die heel droog is, of op een tinnen bord, dat de zelve niet van malkander loopt; 3. als iets daar van op een bord met de lepel bewogen word, 't zelve blijft te zaamen hangen. Dit is de ordinaris dikte om de natte *confituuren* te maaken.

III. *Gekookt op een parel*, of *tot een draad*; noemt men de *ſijroop*, wanneer hij wat langer en dus dikker gekookt is, zodanig, dat het kookzel een zoort van ronde en hooge paarlen maakt, of dat de *ſijroop*, als men hem met de vinger 'er aftrekt, een kort fijn draadje geſponnen word; weshalven men het ook *ſpinnen* noemt; en als het draadje dik en van de lengte van een vinger of hand is, noemt men het een *grove draad*, of *groſ ſpinnen*: Deeze dikte geeft men de *ſijroop*, wanneer 't geene dat men confijten wil, week is en veel vogtigheid bevat.

IV. *Gekookt op pluim*, of *veſelen*, anders ook *à ſouffle*, *à l'epatule* en *à roſard* genaamt; zegt men, als de *ſijroop* tot zodanige dikte gekookt is, dat wanneer men de ſpatel daar in ſteekt, en de *zuiker* in de lugt daar van afſchud, de zelve als drooge veêren of vlokjes daar van afvliegt, zonder kleverigheid; of als men een ſchuimſpaan in de *ſijroop* ſteekt en daar door blaast, de *zuiker* als bladjes afvliegt; of als men de *zuiker* van de ſpatel laat afdruppen, dat na den laatſten druppel gelijk als een klein draatje blijft hangen, dat zig opkrult: Ook zal de *ſijroop* als dan niet meer in 't midden, maar van alle kanten opborlen. Dit is de conſiſtentie of dikte tot *conſerven* en *koekjes*.

V. *Gekookt om te branden*, ook *pan-zuiker* genaamt; is die dikte van de *ſijroop*, wanneer men de vinger of een houtje eerst in koud water ſteekt, daar na in de *zuiker* en dan weer in koud *water*, de *zuiker* als dan in ſtukken breekt, net als glas; zijnde de dikte tot *gedraaide zuiker* en andere dingen.

Men kan tot de *ſijroop* gebruiken *brood-zuiker*, of beste *caſſonade*, die wit, glinſterend, ligt, hard, blinkend en aangenaam van ſmaak moet zijn; de *caſſonade* zoet meer als de *zuiker* zelfs, en is tot 't confijten heel bekwaam, als hij van de beste is. Men heeft maar weinig *water* tot de *ſijroop* te neemen, bij voorbeeld, tot vier of vijf pond *zuiker*, ongeveer, een pint of mengelen *water*; want als men veel *water* neemt, moet de *ſijroop* ook veel langer kooken om zijne behoorlijke dikte te verkrijgen, ook gaat dan veel *zuiker* verlooren. Het *water* moet helder *fontein* of *rivier-water* zijn, of bij deszelfs gebrek *regen-water*: Ook moet men de *ſijroop* in 't begin langzaam, met geen al te ſterk vuur kooken, maar dat men vervolgens vermeerdert, en men moet in 't kooken wel opletten, dat de *ſijroop* niet aanbrand; nog op 't laatſte geheel verbrand, als de *ſijroop* dik moet zijn, en hem derhalven dikwils roeren.

Wijders ſtaat nog aan te merken, dat alle vrugten daar men natte of drooge *confituuren* van wil maaken, niet te rijp moeten afgeplukt worden, maar 't best hier toe zijn, als ze beginnen te rijpen, behalven *aalbeſien*, *kruisbeſien*, *peeren*, *appelen* en *quee-peeren*, die volkomen dog niet overrijp moeten zijn, en op een ſterk vuur geconfijt worden; egter tot de *quee-peeren* alleen, gebruikt men een flauw vuur.

De vrugten die men groen confijt, moet men in *water* week kooken, en men doet 'er wat *azijn* bij, om ze ſchoon groen te doen worden, maar in de *zuiker* moet men ze lugtig op kooken, met een ſterk vuur: Dus moeten de ſchillen, wortelen en andere dingen, die hard zijn en geconfijt zullen worden, ook voorheen, na dat ze gezuivert zijn, week gekookt worden.

Men doet ook wel op 't laatſte van het kooken, eenige ſpecerijen, als *caneel*, *kruidnagels*, of *citroenſchil* in de *ſijroop*, om 't confijt nog aangenaamer te maaken. Tot ieder pond vrugten enz. is een half of drie vierde pond beste *zuiker* genoeg, behalven bij *kerſen*, *morellen*, *aalbeſien* en *quee-peeren*, daar men een pond *zuiker* of wat meer moet neemen; en het ſtaat wel te letten, dat als men ziet dat de *ſijroop*, na dat de *confituuren* twee, drie of meer dagen geſtaan hebben, dun en waterig word, men dan de *ſijroop* moet afgieten en weer herkooken, tot een behoorlijke dikte, en het welke men zomtijds nog eens en meer maalen herhaalen moet, tot dat de *ſijroop* zijne conſiſtentie behoud; want dit verzuimende, zoude de *confituur* door de waterigheid bederven; dog bij zommige geconfijte dingen is het niet nodig, maar wel hooftzakelijk bij die, welke niet of weinig met de *ſijroop* gekookt worden: Men moet ook zorg draagen, dat de *confituuren* rijkelijk met de *ſijroop* overdekt zijn, want zonder dit zouden ze ook bederven; weshalven het beter is, wat te veel dan te weinig *ſijroop* te kooken, kunnende de overvloedige altijd weer tot andere *confituuren* gebruikt, of tot op een andere tijd bewaart worden.

Alle *confituuren* moeten op plaatzen bewaart worden, die niet te koud, nog te warm, en niet te droog nog te vogtig zijn; dan kunnen ze lange duuren.

Dit zijn de algemeene waarneemingen die men in agt te neemen heeft, als men *confituuren* wil maaken. Wij zullen nu nog eenige, dog maar weinige voorbeelden geven van zommige *zuiker-confituuren*, tot een nader aanwijzing; dewijl men overal in dit werk bij ieder zoort van vrugten, die geconfijt kunnen worden, zal vinden, hoedanig zulks op de beste wijze geſchied, en zulks meest op verſcheiderhande manieren.

Om Peeren te confijten.

Hier toe zijn alleen maar vier of vijf zoorten bekwaam, of 't beste; naamelijk 't *muscadel-peertje*, de kleine *rousſelet*, de *blanquet* of *zuikerij*, de *groote muscaat* en de *oranje-peer*: Om deeze te confijten, ſchilt men de *peeren*, die maar even rijp moeten zijn, wel af; krabt ook de ſteelen wat af, en ſteekt 'er op de kruin een *kruid-nagel* in; vervolgens zet men ze met *water* over 't vuur, en kookt ze tamelijk murf; dan uit 't *water* genomen zijnde, laat men ze verlekken, doet ze vervolgens in een

confituur-pot, en giet de *ſijroop*, die men gereed gemaakt heeft, zo heet over de *peeren*, en laat 't een paar dagen ſtaan; moetende de *ſijroop op 't eſſen gekookt*, of van de dikte zijn dat hij begint te ſpinnen: Na twee dagen giet men de *ſijroop* af, herkookt dezelve, ſchuimt ze wel af en giet hem daar na weder over de *peeren*; dit opkooken herhaalt men nog een of tweemaalen, tot dat de *ſijroop* dik blijft: De *muscadel-peer* en *rousſelet* geeven inzonderheid een aangenaam *confijt*.

Andere Geconfijte Peeren.

Men ſchilt de *peeren*, daar na doet men ze in een nieuwe aarden pot; vervolgens doet men 'er *zuiker* bij, een half vierendeels ponds is genoeg voor een pond *peeren*; de *zuiker* 'er ingedaan zijnde, giet men 'er een vierendeel pints *roode wijn* in, neevens zo veel *water*, dat de *peeren* daar in zwemmen; vervolgens dekt men de pot toe, en laat die op een zagt vuur kooken, mits de *peeren* van tijd tot tijd omroerende, ten einde ze niet aanbranden: Dit kookzel nu half gaar zijnde, doet men 'er *caneel* en *kruid-nagelen* na goedvinden bij, en laat de *peeren* dus op een zagt vuur volkomen gaar kooken, om ze te gebruiken.

Merkt aan, dat de *peeren* dus geconfijt zijnde, niet alleen in 't vogt, maar ook droog konnen bewaart worden; zijnde alvorens op ſchalen of leijen gelegt, om uit te druppen, en met *zuiker* beſtrooit; voorts in een flauw warme oven gedaan en van tijd tot tijd omkerende, om ze dies te beter te doen droogen, op dat ze zig beter bewaaren.

Om Appelen te Confijten.

Dit word zeer zelden gedaan, maar wil men ze confijten, zo moet men daar toe van de beste *appelen* neemen, bij voorbeeld, de vroege *paradijs-appel*, *peppins d'or*, *reinetten*, enz.: om dit dan te doen, zo ſchilt de *appelen*, ſnijd ze in twee of meer ſtukken, doet 'er de klokhuizen uit, en werpt de ſtukken terſtond in ſchoon *water*, dewijl ze anders zwart worden; dus ver gereed zijnde, kookt ze in *water* tamelijk murf, dan daar uit genomen, beſteekt ze met dun geſneedene *citroen-ſchil*, en kookt ze in een gereed gemaakte *ſijroop* verder bekwamelijk week; dan in een pot gedaan om ze te bewaaren; maar na eenige dagen moet men 'er de *ſijroop* afgieten, en weer tot bekwaame dikte opkooken als hij dun geworden is, gelijk meest geſchied; zo als van de *peeren* gezegt is.

Kerſen te confijten.

Snijd de ſteelen van de *kerſen* half af, neemt tot ieder pond *kerſen* drie vierde pond *zuiker*, doet 't zaamen in een pan, en giet 'er eenige lepels vol *water*, of beeter uitgedrukt *kerſen-nat* bij; laat 't dan zagtjes kooken tot dat 't bind, en dan bewaart. De *volger-* of *water-kerſen* en *morellen* zijn 't bekwaamst tot 't confijten, hoewel men ook andere neemen kan: Dezelve moeten bij droog weer geplukt en niet gekwetst zijn. Zie verder onder het artikel KERSEN.

Pruimen te confijten.

Dit geſchied op dezelve wijze als de *abricooſen*, zie aldaar, als meede onder het artikel PRUIMEN.

Perſiken te confijten.

Zie meede hier voor onder het artikel *Abricooſen*, dewijl de manier dezelfde is; als ook het artikel van PERSIKEN.

Geconfijte groene Oker-nooten.

Prikt de nooten eerst rondom met een ſpeknaald een ſteekt ze kruisweegs door, legt ze dan 6 à 7 dagen in het *water*, 't zelve drie maal 's daags ververſchende; doet dan de nooten in *water* over 't vuur en laat ze een reis of drie opkooken, dan uit 't *water* genoomen, laat ze droog worden, en lardeert ze met *caneel* en *kruid nagels*; neemt vervolgens tot een pond *nooten* een pond *zuiker* en maakt 'er een geclarificeerde *ſijroop* van; doet 'er de *nooten* in en laat 't zaamen kooken tot dat de *ſijroop* begint te kleeven; doet dan de *nooten* in potten en giet 'er de *ſijroop* over, dat de *nooten* bedekt zijn.

Merkt, dat de *nooten* niet te hard moeten zijn, zo dat men ze met een ſpeknaalde bekwaamelijk doorſteeken kan; zijnde de gewoone tijd om *nooten* te confijten, in het begin of midden van *Julij*, men ſchilt doorgaans de buitenſte groene bast dunnetjes van de *nooten* af; dog men kan dezelve daar ook om laaten, en dan hebben de *nooten* een zagte purgeerende hoedaanigheid.

Hoe men Alands-wortelen confijt.

Neemt verſche *alands-wortel*, zuivert ze, en ſnijd ze in langwerpige ſtukjes, legt ze dan een paar dagen in *water*, 't zelve altemets ververſchende; vervolgens kookt ze in ſchoon *water* tot dat ze murf geworden zijn; neemt dan tot ieder pond wortelen een pond *zuiker*, kookt 'er een *ſijroop* van tot dat hij ſpint, en giet die over de *wortelen*, in een confituur-glas of pot gedaan zijnde, zo dat ze daar van ruim overdekt zijn, en laat 't zo twee of drie dagen ſtaan; als dan giet de *ſijroop* af, kookt hem weder tot een behoorlijke dikte, en giet hem koud geworden, weder op de *wortelen*; het welke men dan nog eens of meermaalen moet herhaalen, tot dat de *ſijroop* op de *wortelen* zijn behoorlijke dikte behoud.

Op dezelfde wijze worden ook de *calmus-*, *cichoreij-*, *ſcorzoneer-*, *kruisdistel wortelen*, en meer andere, geconfijt. De geconfijte *gengber*, *muscaate-nooten*, *kruid-nagelen*, en meer andere diergelijke kostelijke geconfijte ſpeceriien en vrugten, gelijk onder anderen ook de geconfijte *Ananaſſen*, worden in de *Indiën* geconfijt en van daar tot ons over gebragt.

Gengber hier te lande te confijten.

Neemt ſchoone witte *gengber*, zo veel gij wilt, wascht dezelve zuiver af, maakt dan een ſcherpe loog met koud *water* en weekt den *gengber* in de loog veertien dagen lang, maar men moet 'er dagelijks een verſche loog op maaken, wascht hem dan zuiver af en kookt hem in *water* tot dat hij wel murf is; kookt daar na een *ſijroop* van *zuiker* tot een bekwaame confijtuur-dikte, en giet hem wat verkoelt zijnde, over de *gengber*, zo dat hij wel daar meede overdekt zij, en bezwaart hem met leijen of een houten bord, zet het dan weg; na verloop van een dag of 8, giet de *ſijroop* af en kookt hem weder op, tot behoorlijke dikte; herhaalt dit herkooken daar na nog eens, tot dat de *ſijroop* niet meer waterig word.

Geconfijte Caneel, anders Caneel-ſtokjes genaamt.

Neemt een lood fijn geſtooten *caneel*, mengt het met *rooze-water* waar in *gom-dragant* heeft gekweekt, onder een vierde pond witte *poeijer-zuiker*, tot een deeg; vormt

van

van deeze deeg brokjes als een knikkert groot, die men voorts tot ſtokjes rolt, en 'er figuuren na wel behaagen opdrukt; plaatst die op een ſchoon papier, legt ze in een flauwe oven en laat ze droogen.

Om halve Oranje-appelen te confijten.

Laat de *oranje appelen* vier en-twintig uuren in *regen-water* ſtaan, ververscht het *water* in die tuſſchen-tijd driemaalen; kookt ze vervolgens in zuiver *water*, tot zo lange dat men 'er onbelemmert een ſtroo kan inſteeken, als dan moet men ze dwars doorſnijden en 'er alle de pitten met de vliezen ſchoon uit neemen; voorts maakt men een *ſijroop*, neemende tot ieder pond *oranjen* vijf vierendeel pond *zuiker* en het zap uit een *citroen*, laat dit met bijvoeging van *water* tot een bekwaame dikte kooken; legt de *oranjen* voorts in een nieuwe verglaasde platte pan of pot, en giet 'er de *ſijroop* heet over; dus vier-en-twintig uuren geſtaan hebbende, zo laat de *oranjen* in de *ſijroop* leggende agt à tien walmen opkooken, neemt dan de *oranjen* uit de *ſijroop*, en legt ze in een ſchootel om uit te droopen; waar na men ze in potten doet, en de *ſijroop* behoorlijk dik gekookt zijnde 'er opgiet, voorts de potten met een blaas bedekt en toebind, en op een droge plaats weg zet; indien men na verloop van eenigen tijd mogt bevinden dat de *ſijroop* dun wierd, moet dezelve van nieuws opgekookt worden.

Citroen-ſnippels te confijten.

Neemt *citroenen* of *limoenen*, ſnijd ze in vier of meer ſtukken, doet 'er het wit der ſchil meest af, ſnijd ze dan verder in ſmalle ſnippels, zo groot of klein als het u behaagt, en doet ze in een pot met *water*, laat ze daar in ſtaan tot 's anderen daags, maar ververscht het *water* tuſſchen beiden eens; vervolgens doet ze in kokend *water* en laat ze kooken tot dat ze zagt zijn; dan op een doorſlag geſchept en koud laaten worden: Neemt dan zo veel *zuiker* als 'er *citroen-ſchillen* zijn, en maakt daar een *ſijroop* van, en als die wat verſlagen is, doet 'er de ſnippels in, en laat ze zo lang kooken tot dat ze klaar worden, dan te zaamen in een pot gedaan en bewaart. Op dezelve wijze worden ook de *oranje-ſnippels* geconfijt. Dog men kan ze beide ook terſtond, na dat ze in *water* geſtaan hebben, in de *zuiker*, zonder voor af in *water* kooken.

Hoe men droog Zuiker-confijt maakt.

Wil men nu *droog confijt* van de gemelde en andere dingen hebben, zo neemt men ze uit de *zuiker*, laat dezelve op een vlakke kom of doorſlag verlekken, en legt ze op vertinde blikken of leijen, beſtrooit ze met *zuiker*, en zet ze op een warme plaats te droogen, dezelve altemets omkeerende en weder wat met *zuiker* beſtrooijende; droog zijnde, bewaart men ze in doozen op een drooge plaats. Dog als men de vrugten alleen tot droog confijt beſtemt heeft, moet de *ſijroop* niet te dik gekookt zijn, dewijl ze dan niet wel willen droogen en te kleverig blijven: Derhalven kan men die aldus behandelen.

Neemt tot vier ponden vrugten een pond *zuiker*, wat meer of min, naar dat de vrugten zuur of zoet zijn, kookt 'er met wat *water* een geclarificeerde *ſijroop* van, niet al te dik; zodanig, dat wanneer men hem uit de pan giet, dezelve in de gedaante van groote druppelen, maar niet draadig 'er uit vloeit, als dan de *ſijroop* wat verſlagen is, doet 'er de vrugten in, laat ze een goede zood 'er in opkooken, en zet ze dan tot 's anderen daags weg, giet als dan de *ſijroop* van de vrugten af, en kookt hem weder op; dezelve daar na weder over de vrugten gietende; dit doet men drie dagen na malkanderen, en als ze den derden dag koud zijn geworden, zo doet men ze uit de *ſijroop* op een doorſlag en laat ze verlekken; vervolgens droogt men ze als boven gezegt is. Merkt, dat als het ſteenvrugten zijn, men 'er de ſteenen eerst moet uit neemen, en ook moet men dezelve, naar maate dat ze harder zijn, wat langer in de *zuiker* laaten kooken; of men kookt ze eerst in *water* maatig week; gelijk de wortelen, enz.

Confituuren met Honing.

Al 't geene dat men met *zuiker* nat confijt, kan ook met *honing* geconfijt worden; hoewel deeze *confituuren*, ſchoon anders niet onſmakelijk, egter zo veel niet geagt zijn en derhalven zeldzaamer gemaakt worden: De maniere van in *honing* te confijten, komt geheel met die in *zuiker* overeen, alleen is 'er onderſcheid in het bereiden van de *honing-ſijroop*, 't welke aldus geſchied: Neemt beste klaare *honing*, die niet te dun is, als zijnde de dikſte hier toe 't bekwaamst, doet dezelve in een confituurpan met een vierde of zesde part *water*, kookt hem eenige zooden op, en doet 'er dan geklopt *eij-wit* bij, gelijk bij de *zuiker-ſijroop*; kookt hem dan verder, onder geſtaadig roeren, en ſchuimt hem wel af tot dat hij een bekwaame dikte gekregen heeft, die tot 't confijten verciscbt word; 't welke men aldus beproeft, neemt een versch *hoendereij*, doet het in de *honing*, wanneer dan 't zelve daar op drijft, is het een teeken dat hij behoorlijk is gekookt, maar zinkt 't *eij* dan is de *ſijroop* nog niet goed, en moet nog langer gekookt worden. Deeze *ſijroop* dan gereed zijnde, confijt men daar meede gelijk met de *zuiker-ſijroop*; in agt neemende, dezelve weer te herkooken, als hij op de confijte dingen dunner geworden is, even zo als van de *zuiker-ſijroop* gezegt is, en wat elders in 't vervolg bij 't confijten met *zuiker* ſtaat gezegt te geworden.

Confituuren met Wijn-most en Appel- of Peeren-wijn.

In plaats van *zuiker* of *honing*, kan men de vrugten ook confijten met *zoete most*, (in de wijn-landen) of met zoete verſche *appel-* of *peere-wijn*, zijnde deeze beeter als de *appel-wijn*, dewijl hij doorgaans zoeter is. Om zulks te doen, kookt men de vrugten in de *most* of *wijn*, min of meer na den aart der vrugten, tot dat ze murſ genoeg zijn; dan daar uit genomen zijnde, kookt men den *wijn* verder tot een bekwaame dikte, en giet hem dan over de vrugten, tot dat ze een paar vinger breed hoog daar meede overdekt zijn, maar men moet geduurende het kooken neerſtig letten op 't ſchuimen, om het zelve 'er geduurig af te neemen: Men doet op 't laatſte van 't kooken gewoonlijk wat *caneel* en *nagels* bij de *ſijroop*, om hem aangenaamer te maaken. Daar na moet men altemets naar het confijt zien, of het ook begint te ſchimmelen, en zo dra men zulks vermerkt, moet men het daar uit doen, zulks op 't vuur herkooken en ſchuimen, en dan in een andere pot doen. De *appel-* of *peere-wijn* moet nieuw uitgeperst, door zijging gezuivert zijn, en hoe zoeter hoe beeter; want anders zou hij niet dik bekooken, en men moet 'er de ruimte van gebruiken, dewijl zeer veel wegwaasſemt eer hij een bekwaame dikte verkrijgt. Dog deeze manier van confijten word zelden gedaan, dewijl deeze *confituuren* niet in vergelijking

bij die met *zuiker* of *honing* koomen; hoe wel men zig bij gebrek van andere en kostbaarder proviſie 'er van kan voorzien; wordende hooftzaakelijk in 't werk geſtelt met *appelen*, *peeren*, *quee-peeren* en *pruimen*.

Confijtuuren met Azijn en Peekel.

Hoe de *kruiden*, *bloemen* en *vrugten*, als *porcelein*, *concommers* enz. met *azijn*, of met *peekel* geconfijt of ingelegt worden, kan op ieders bezonder artikel gezien worden.

CONFORM; betekent iets, dat met iets anders gelijk is; daar meede overeenkoomst heeft, of een gelijke aart en hoedanigheid bezit; hier van het gewoone zeggen, *deeze copie is volkoomen met het origineele Contract, Testament, enz. conform of gelijk*: *Alle zodanige leerſtellingen, die niet met Gods woord conform zijn* (overeenkoomen), *deugen niet*, enz.

CONFORTANTIA; *Confortativa*; *Verſterkende middelen*, koomt over een met *Analeptica*, zie aldaar; dog voornaamelijk worden door *Confortantia* die middelen verſtaan, welke de verzwakte mannelijke kragten verſterken; hier onder behooren, de *zoete amandelen*, *pingels*, *pistacien*, *gengber*, *raket-zaad*, *kersſe-zaad*, *ſatijrion*, *geconfijte muscaate-noot*, *amber-grijs*, *caneel-water*, *eſſentie van amber*, enz.

CONFRICATIO; eene *Wrijving*; als men iets, bij voorbeeld *lood-wit*, met de vingeren of op een wrijfſteen in ſtukken wrijft.

CONGELATIO; eene *Stremming*; *Dikmaaking*; is het zelfde als *Concretio*; zie aldaar.

CONGE; is eene uitdrukking, in de *manege* of rijdſchool gebruikelijk; en betekent die lange lijn, welke gewoonlijk aan een pijlaar word vast gemaakt, en waar aan men het paard laat gaan, wanneer men het wil dresſeeren, en de ſweep leeren vreezen.

CONGER, zie KONGER AAL.

CONGESTIO; een *Zaamenvloeijing*, of *Ophooping*; bij voorbeeld van kwaade vogten, in het eene of ander deel des lighaams.

CONGREGATUS; *te zaamen vergadert.*

CONGLOBATUS; *Conglomeratus*; *Bolagtig-rond*; of aldus bij een gevoegt; dus betekent *Conglobatus*, *Conglomeratus*, of *Glomeratus Flos* in de Kruidkunde een bloem, die uit veele bloemen in een digt rond hooft is te zaamen geſtelt.

CONGRUMATUS; *Geronnen*; *Geſtolt*; word voornaamelijk van het bloed in de Geneeskunde verſtaan; dus zegt men, *ſanguis congrumatus*, *geronnen bloed*; gelijk dit voorvalt in *ontſteekingen*, *pleuris*, enz.; waar tegens dienſtig zijn *oplosſende* en *uitwazemende middelen*.

CONGLUTINATIO; *Zaamenlijming*; in de Heelkunst betekent het eene vereeniging der wonden.

CONJECTURA; eene *Giſſing*, *Vermoeding*, enz.

CONIFER; *Kegeldraagend.*

CONIFORMIS; *Kegelvormig.*

CONIOPHIJLLON, zie AARD-NOOT.

CONIUM LINNÆI, zie SCHEERLING.

CONJUGATUS; bij tweën te zaamen gevoegt.

CONNA; dus word de *Pijp caſſie-boom* in *Indiën* genaamt; zie CASSIE (PIJP-).

CONNATUS; aan malkanderen gegroeit.

CONNEXIE; dit betekent zo veel als iets, dat afhankelijkheid of verbintenis onder malkanderen heeft: Hier van het ſpreekwoord, als iemand iets zegt, dat niet op malkanderen ſluit; of een redenvoering doet, die niet wel gevolgt is: *Het geen die man zegt, heeft geen de minſte connexie met malkanderen*, enz.

CONNEXIO, zo veel als *zaamenhang*, *zaamenvoeging*; het is in deeze zin, dat men zegt, 1. *Connexio carnoſa* (*Sijsſarcoſis*), is de zaamenvoeging der beenderen, door middel van 't vleesch geſchiedende; het is op deeze wijze, dat het tonge- of tweeboornige been, met het ſchouder-blad word zaamengevoegt. 2. *Connexio cartilaginoſa* (*Sijnchodroſis*), is de zaamenvoeging der beenderen, door middel van een braakbeen geſchiedende, enz. 3. *Connexio ligamentoſa* (*Sijneuroſis*), of de zaamenvoeging der beenderen, door behulp van een band geſchiedende; dusdanig is het ſcheenbeen met het heupebeen verbonden.

CONNIVENS FLOS, *vel Corolla*; *Knipoogende bloem*; word genaamt zodanige, welkers bladen na malkanderen toegeboogen en bijna geſloten zijn.

CONNIVENTIE; *Knipoogend*; *Oogluikend*; eigentlijk betekent dit woord, de toegeeventheid, die men voor de gebreken van zijn minderen heeft, dezelve oogluikende voorbij laatende gaan, en doende, als of men ze niet zag: Het is in deeze zin, dat 'er gemeenlijk in de beveelen of placaaten van de Hooge Overigheid ſtaat, dat de *Contraventeurs* of Overtreeders, zonder eenige *conniventie*, dat is oogluiking, volgens inhoud van 't placaat, of 's Lands wetten zullen geſtraft worden.

CONNOSSEMENT; is een zoort van Acte of Tuigſchrift, die de Schipper of Capitein van een Vaartuig aan zijn Bevragter of Bevragters geeft, waar in hij erkent, dus of zodanige koopmanſchappen aan zijn boord te hebben ontfangen, met aanneeming om dezelve na de bepaalde plaats, voor zekere bedongene vragtpenningen, te bezorgen.

Van ieder *Connoſſement* moeten 'er drie gelijkluidende geſchreeven worden, waar van een voor de Koopman is, wiens goederen in het ſchip zijn gelaaden; de tweede, om na de Correspondent gezonden te worden, die de goederen zal ontfangen; en de derde moet onder de Capitein of Schrijver van het ſchip blijven berusten.

Een *Connoſſement* is in deezen verſchillende van een *Charte partij*, dat dit maar voor een gedeelte der laading van een ſchip verſtrekt, daar het laatſte voor de geheele laading is; of wanneer een Koopman, het geheele Vaartuig voor zijn eigen rekening bevragt. Zie CHARTE-PARTIJEN.

Voorbeeld van een Connoſſement.

Ik JOCHEM JARIGS, *Schipper naast God van mijn Schip, genaamt de* Juffrouw Eliſabeth, *als nu ter tijd gereed leggende in de haven van Harlingen, om met den eerſten goeden wind, die God verleenen zal, te zeilen naar* Toulon, *alwaar mijn regte ontlaadinge zal zijn; bekenne ontfangen te hebben, onder den overloop van mijn ſchip, van uw* JACOBUS BUISING

A. No. 1--7. ZEVEN BAALEN COFFIJ-BOONEN,

alle droog en wel geconditioneert, en gemerkt met 't voorſtaande merk. Al het welke ik beloove te leveren, (indien mij God behoude reize verleent,) met mijn voorſchreeven ſchip tot Toulon *aan de Heer* LOUIS CLAIROMANT, *of aan zijnen Factoor of Gedeputeerden, mits mij betaalende voor mijn vragt van dit voorſz. goed*, veertig Livres Tournois, en 10 per cent ordinaire Avarij, *en de Averije na de uſantie der zee, en om dit te voldoen, dat voorſchreven*

wen is, zo hebbe ik drie Connoſſementen hier af onderteekent met mijn naam, ofte mijnen ſchrijver van mijnent weegen, alle van eener inhoud, het eene voldaan, het andere van geener waarde. In Leeuwarden den 1 September 1768.

CONOCARPODENDRON BOERHAVII; is een geſlagt van boomagtige gewasſen; die aan de *Caap de Goede Hoop* groeijen, en van LINNÆUS onder de geſlagten van *Leucadendron* en *Protea* begreepen worden.

CONQUASSATIO; *Kneuzing; in ſtukken ſtooting*; bij voorbeeld, als men groene kruiden of bloemen in een vijzel tot een pap ſtampt; of het eijwit ſlaat, tot dat het ſchuimt.

CONSENSUALE; *Conſenſus; Mede-lijding; Medegevoel*; is, wanneer het eene deel van ons lighaam beſchaadigt of door pijn aangedaan zijnde, een ander deel daar van meede ſmerten gevoelt, 't welke door het verband der zenuwen en vaten met elkanderen geſchied. Zie ook SIJMPATHIA.

CONSERF; in 't latijn *Conſerva*; is een zoort van *drooge Confituuren*, die van *bloemen*, *vrugten*, *wortelen* of *kruiden* met *zuiker* bereid en bewaart worden, dienende ten deele tot geneesmiddelen, en ten deele ook voor lekkernij: Dit woord *Conſerf* heeft zijnen oorſprong van *conſervare* of *conſervatio*, dat is bewaaren of bewaaring; dewijl de gemelde dingen door de *zuiker* voor het bederf bewaart worden. De *Conſerven* worden op tweederlei wijzen gemaakt, als enkel met *gepoeijerde zuiker*, of met een *zuiker-ſijroop*, tot *koekjes* of *tabletjes*; die ook wel enkel *zuiker* genaamt word, met de bijnaam van het geene, daar het van gemaakt is; bij voorbeeld, *rooſen-zuiker*, *vioolen-zuiker*, enz.

De eerſte manier van *conſerveeren* is hooftzaakelijk in de *Pharmacie* of Apotheeken in gebruik, en geſchied aldus: Men ſnijd het geene men maaken wil, in ſtukken, ſtampt het dan in een ſteenen vijzel klein, en mengt 'er op 't laatſte al ſtampende zuiker onder, waar van de proportie verſcheiden is; want bij kruiden en bloemen, die droog van aart zijn, neemt men maar even zo veel *zuiker*; en bij die welke vogtiger zijn, tot een deel, twee deelen *zuiker*; tot vrugten en ſlijmagtige zaaken, als meede tot wortelen, word ook twee deelen *zuiker*, maar bij drooge dingen, drie deelen *zuiker*, benevens een weinig van eenig gedistilleert water genoomen; het vleesch of merg der vrugten word, geſtampt zijnde, eerst door een doek geperst, of door een hairen teems gewreeven; de wortelen moeten eerst week gekookt, daar na geſtampt, en dan ook, zo men wil, door een teems gedaan worden.

De *bloemen* en *kruiden* worden versch genoomen, dog als ze eenigzins vogtig zijn, kan men ze een weinig in de ſchaduwe laaten droogen, en ze moeten altijd wel van de ſteelen en andere onnutte dingen, bij voorbeeld de bloembladen van de agterſte witte eindjes gezuivert worden.

De gebruikelijkſte *Conſerven* der Apotheeken zijn de volgende; als 1. daar men even zo veel *zuiker* als *bloemen* neemt; *Conſerf* van de bloeijende *toppen* van *alſem*, *kruiſemunt*, *melisſe*, *rooſemarijn*, *ſalie*, *lavendel*, *betonie*, *ijſop*, *duizent-gulden-kruid*, *chamædrijs*, *hondjesdraf*, *eeren-prijs*; de bladen van *roode* en *witte rooſe-bloemen*, van *goud-bloemen*, *muur-bloemen*, *roode anjelier bloemen*, *alands-bloemen*, *oſſe-tonge-* en *primula-veris-bloemen*. 2. Daar het dubbeld *zuiker* bij genomen word, als de *Conſerf* van *zuuring*, *klaver-zuuring*, *lepel-kruid*, *duive-kervel*, *cardebenedicte*, *ſcordium*, *bernagie-bloemen*, *water-rooſen*, *lelien van daalen*, *oranje-ſchil*, *cichorei-wortel*, *alands-wortel*, *wal-wortel*, enz.

De tweede manier van *Conſerven* te maaken, die inzonderheid bij de Zuiber-bakkers in gebruik is, geſchied aldus: Neemt beste witte *brood zuiker*, in ſtukken geſlagen zijnde, doet men die met wat *water* in een pan, laat die ſmelten, en kookt het dan tot een dikke *Conſerf-ſijroop*, zo als in het artijkel van *Confituuren* bij de 4de *zuiker ſijroop* aangeweezen is; naamelijk, dat hij als vlokjes van de ſpatel afvliegt, of van de ſpatel afdruppende, de laatſte druppel gelijk als een draadje blijft hangen en zig opkrult; dan neemt de ſijroop van 't vuur, en laat de groofſte hitte wat overgaan; vervolgens doet de masſa van de geſtampte bloemen of andere dingen, die voorheen, of terwijl de zuiker kookt, gereed gemaakt word, in de ſijroop; dog eerst maar aan de eene zijde van de pan, en kneed het zagtjes met de ſpatel door, vervolgens mengt het met alles in de geheele pan wel onder malkanderen, al roerende en omwentelende, zo ras gij kunt, tot dat de hitte over is, en de ſijroop niet meer opborrelt, nog ook meer waasſem uit dezelve komt, en dus de water-deelen vervloogen zijn; doet dan met een lepel een gedeelte in papiere formen, en een gedeelte of alles, zo gij wilt, op papier, en laat het opdroogen tot tabletjes of koekjes; zo is de *Conſerf* gereed, die men dan in een doos op een drooge plaats bewaart.

Wat de proportie aangaat, tot vier pond *zuiker* is een klein handje vol van de geſtampte *bloemen* of *kruiden* genoeg. Op deeze wijze maakt men *conſerf* van de *bloemen* van *rooſen*, *vioolen*, *bernagie*, *oſſetong*, *jasmijn*, *groene venkel*, enz.

Rooſen-conſerf te maaken.

Neemt *roode provincie-rooſen*, die maar even open gegaan zijn, plukt 'er de bladen af, zuivert ze van de agterſte witte eindjes; ſtampt ze vervolgens in een vijzel tot pap, en mengt ze dan ter deegen onder een gereed gemaakte *zuiker-ſijroop*, gelijk boven geleert is; vervolgens ſchept de *conſerf* met een lepel op een ſchoon papier in brokjes, en laat het koud en hard worden. Om de *conſerf* rooder en aanzienlijker te maaken, zo kan men een klein weinig *limoen-* of *citroen-zap*, of anders maar *azijn*, bij de *rooſen* ſtampen, waar door ze fraai rood worden.

Conſerf van droge Rooſen.

Neemt *roode provincie-rooſen*, als boven; de bladen 'er afgeplukt en gezuivert zijnde, droogt ze in de ſchaduwe, ſtoot ze dan tot een fijn poeijer, en weekt ze vervolgens een nagt in wat *water*, dat met *bezette* of *roode lapjes*, die men in het *water* laat trekken, wel geverft is; doet dan dit *water* met de gepoeijerde *rooſen*, in de geclarificeerde *zuiker*, en kookt het vervolgens met malkanderen tot de dikte van *conſerf*; is ook heel goed.

Conſerf van Mispelen.

Neemt twee pond *mispelen*, die ter deegen week zijn; ontdoet dezelve van hun ſchil en ſteenen, en wrijft het merg door een teems, doet hier dan onder een vierde lood geſtooten *kruid-nagelen*, en de helfte zo veel gepoeijerde *caneel*, als meede het *zap* uit twee of drie *citroenen*, na dat dezelve groot zijn, en ook de dunne afgeraspte *geele baſt* van dezelve, roert dit alles ter deegen onder malkanderen, en doet het in geclarificeerde

zuiker,

zuiker, die op het vuur ſtaat, 'er voorts een *conſerf* van laatende kooken, zo als hier vooren geleert is.

Amandel Conſerf.

Neemt beste *amandelen*, laat ze een nagt over in koud *water* weeken, en pelt ze dan; vervolgens ſtampt ze in een vijzel tot pap, met een weinig *roofe-* of *caneel-water*, neemt dan zo veel goede *witte zuiker* als *amandelen*, kookt 'er een dikke *ſijroop* van, en roert op 't laatst de *amandelen* wel daar onder; dan van het vuur genoomen, en koekjes van gemaakt, als boven.

Conſerf van Oranje-bloeſem.

Neemt een vierendeel pond *oranje bloeſem*, zijnde wel geplukt en verleezen, ſnijd ze zo kort, als gij kunt, en beſproeit ze onder het ſnijden met een weinig *citroen-zap*; kookt onderwijlen twee pond *zuiker* met wat *water* tot een *ſijroop*, zo als boven geleert is, dan van het vuur genoomen, laat ze voorts een oogenblik ſtaan, en roert ze vervolgens met een zilvere lepel om, zo aan de kanten, als in 't midden van de pan; werpt dan de *bloeſem*, op de voornoemde wijze klein geſneeden en met *citroen-zap* beſproeit, in de *zuiker*, en roert het zaamen ſchielijk met een lepel om; doet een gedeelte in papiere vormen, en maakt van het andere gedeelte *tabletten* op papier; en die in de vormen zijn, moet men met een mes aftekenen, hoe groot men ze wilt hebben, en nu gantsch koud zijnde, kan men ze opneemen, en wegſluiten; is uitneemend.

Conſerf van geraſpte citroen-ſchil en zuure oranje-appelen.

Zet het buitenſte geele ſijn afgeraſpte van *citroen-* en *oranje-ſchil* op een zilvere of ander bord een weinig in de lugt te droogen; kookt dan een *ſijroop* van *zuiker*, dog niet zo ſterk als de andere, neemt ze van 't vuur, en roert ze vier of vijf maalen om met een lepel, werpt 'er de geraſpte *citroen-* of *oranje ſchil* in, of wel beide zaamen, en roert het wel door malkanderen, vervolgens doet het zaamen in de vormen, en maakt 'er *tabletten* van.

Wil men eenig ander *conſerf* maaken, kan men zulks op dezelve wijze doen, mits agtgevende, op de vogtigheid of droogte der vrugt, van welke men *conſerf* wil maaken; zal het van *kerſen* zijn, dan moet men ze verpletteren, de ſteenen 'er uitdoen, en wat laaten droog worden; kookt vervolgens *zuiker*, na maate dat men veel of weinig *conſerf* wilt maaken, roert het met een lepel veerdig om, en doet 'er verder meede, gelijk met andere *conſerven*.

Omtrent *frambooſen* en *aalbeſiën*, moet men het zelfde doen, mits ze verplettert zijnde, door een teems te wrijven, ter oorzaake van haare korlen; laat ze droogen, en kookt de *zuiker* ſnellijk, werpt ze, wel gedroogt zijnde, daar in, roert het met malkanderen met een lepel om, doet het in papiere vormen, of maakt 'er *tabletten* van.

Uitmuntend Conſerf voor de Maag, door de wandeling Conſerf van een lang leeven genaamt.

Raspt de *geele baſt* van vier verſche *citroenen*, en houd dit afzonderlijk; neemt voorts ſijn gewreevene *ſalie*, *meliſſe* en *roſemarijn*, van elks even veel, laat het afzonderlijk tuſſchen twee papieren in de ſchaduw droogen, pulveriſeert het, en mengt het onder malkanderen; weegt de geraſpte *citroen-ſchil*, en doet 'er een-derde van het mengzel bij, doet het op een porceleine bord, met een hand vol *zuiker*, en het *zap* van twee der *citroenen*, weegt zo veel ſijne *zuiker* af, als de maſſa weegt; maakt een *ſijroop* van ſijne *broodzuiker* met wat *water*; als de *ſijroop* bijna gereed is, werpt 'er dan de maſſa in, en kookt ze, tot dat ze de dikte van een *conſerf* h[illegible]ft.

Deeze *conſerf* is een uitneemend gezond en verſterkend maagmiddel. De *doſis* is nugteren een brok, gelijk een *caſtanje*; zo de maag koud is, kan men ook 's avonds na bed gaande, 'er van neemen. De Autheur hier van heeft meer dan hondert en twintig jaaren zonder eenig ongemak geleeft. Zie verder ook ZUIKER-WERK.

CONSERF VAN ANGELIEREN, zie ANGELIER.

CONSERVATIO; *Bewaaring van iets*; bij voorbeeld van de gezondheid, of van geneesmiddelen, enz. dat ze niet bederven.

CONSIGNATIE, is een telling van penningen, die men ſchuldig is, en de Crediteur weigert te ontfangen, in handen van den Rechter. Wanneer een *conſignatie* wettig geſchied is, word een Debiteur daar door ten eenemaalen van de ſchuld ontheven. Zal een *conſignatie* wettig geſchieden, zo moet de ſchuld alvoorens aan den Crediteur geregtelijk werden gepreſenteert en aangeboden, na zulks in handen van den Rechter getelt, niet alleen de hooftzomme, maar ook alle de renthen, en dit luistert zo naauw, dat als 'er één penning te min was, geconſigneert, de *conſignatie* niet voor wettig verklaart zoude kunnen worden.

CONSISTENTIE; *Conſiſtens*; *Dikte*; is de dikte, die aan een zekere vogtige ſtoffe eigen is, of aan dezelve in de bereiding moet gegeven worden; bij voorbeeld, de *conſiſtentie* of dikte van een *ſijroop*, van een *zalf*, *pleiſter*, of iets anders.

Ook verſtaat men door *Conſiſtentie*, wanneer iets met vogt vermengt, door uitdamping van dat vogt, van een vloeibaar tot een vast lighaam word; *vet*, *wasch*, enz. geſmolten zijnde, is vloeibaar; koud geworden, verſtijft het en word tot *conſiſtentie* gebragt. In het bereiden der *confituuren* word dit woord meede gebezigt, en zo veel door verſtaan, als dat de *confituuren* wel toebereid zijn, en 'er niets meer aan ontbreekt. Het is ook in gebruik om de dik- of dunheid der vogten van 't menſchelijke lighaam meede aan te duiden.

CONSOLIDA AQUATICA, *vel Cervina*; is het *Eupatorium*, of *Boelkens-kruid*.

CONSOLIDA MAJOR, zie WAL-WORTEL.

CONSOLIDA MEDIA, zie SENEGROEN.

CONSOLIDA MINOR, zie BRUINELLE.

CONSOLIDA REGALIS, zie RIDDERSPOOR.

CONSOLIDA RUBRA, zie TORMENTILLE.

CONSOLIDA SARACENICA, zie GULDENROEDE.

CONSOLIDANTIA; *geneezende of heelende middelen*; zijn zodanige middelen, die de wonden en verzweeringen met verſch vleesch aanvullen en ten laatſten een goed lidteeken maaken. Opmerkelijk is 't, dat gewoonlijk de ontlasting van het voedende zap door de verwonde ſpiervezeltjes, met eene daar op volgende geneezing in de van malkanderen geſcheidene deelen van zelfs geſchied; dog dit niet ſchielijk of voorſpoedig genoeg gebeurende, moet men dit zap door losmaakende middelen te hulp koomen en de weg baanen; zie de aanwijzing dier middelen onder *Digeſtiva* en *Sarcotica*.

CONSPERGE; of bij verkorting *Conſperg*; dit woord word wel in de voorſchrijving van pillen gebezigt, zo veel

veel beteekenende, dat men die moet beſtrooijen, het zij met fijn geſtootene *kreefts-oogen*, gemaalen *zoethout*, enz.

CONSTANTINOPEL-BLOEM, zie LIJCHNIS.

CONSTIPATIO; is zo veel als *Adſtrictio*; *zaamentrekking*, *verſtopping*.

CONSTRICTOR NASI; ook wel *Orbicularis* genaamt, is het te zaamentrekkende neus-ſpiertje, dat in de lippen geplaatst is.

CONSUETUDO; een *Gewoonte*, *Gebruik*.

CONSULS; deeze naam droegen de eerſte Magiſtraatsperſoonen van het Romeinſche Gemeenebest, na dat de Koninglijke waardigheid door de tijrannij der geene, die 'er meede waaren bekleed geweest, aan het volk haatelijk geworden zijnde, was afgeſchaft.

Thans noemt men *Conſuls* die geene, welke onder de Kooplieden verkooren worden, om zonder eenig pleitgeding en op ſtaande voet, volgens de aan hun vergunde privilegien en voorregten, zodanige geſchillen te beſlegten, die den koophandel betreffen. In de meeſte plaatzen van de *Levant* zijn zodanige *Conſuls*, zo wel van de Hollandſche, als zommige andere Natien.

CONSULEEREN; *Raadvraagen*; *Raadpleegen*.

CONSULTATIO; *Raadpleeging* met iemand over eene zaake, bij voorbeeld met een Doctor in de Regten, of in de Geneeskunde; of ook het raadpleegen van Artzen met elkanderen in gewigtige gevallen.

CONTABESCENTIA, zie ATROPHIA.

CONTAGIUM; betekent zo veel als *Beſmetting*. Zie aldaar.

CONTENTA; dus noemt men de dingen die in iets anders bevat zijn. In de Geneeskunde worden *contenta* die vogtigheden genaamt, welke in de vaste deelen, vaten en holten des lighaams begreepen zijn: Ook worden de dingen die zig in de pis bevinden, aldus genaamt.

CONTINENS; *Continua*; zo veel als *aanhoudende*, *geduurig*; dus zegt men, een aanhoudende koorts (*febris continua*). Zie op KOORTS.

CONTORTUS; gedraaid, omgedraaid.

CONTRACT; is een overeenkomst van twee of meer perſoonen, waar uit aanſpraak in rechten tegens iemand geſchieden kan. *Contracten* kunnen werden aangegaan bij alle die de adminiſtratie hunner goederen hebben, en aan welke zulks na rechten niet is verbooden; hoedanige zijn die ſtom en doof zijn, die niet wel bij haar zinnen zijn, minderjaarige en andere onder Voogden ſtaande perſoonen, die niet verbonden worden als uit Contracten, die zij met toeſtemminge van hunne Voogden hebben aangegaan. Over alle zaaken die eerlijk en in regten niet verbooden zijn, moogen *contracten* aangegaan worden. Onder de verbodene, zijn de *contracten* aangegaan tuſſchen een Advocaat en zijn Cliënt, waar bij de eerſte een zeker deel van 't geene bij proces gewonnen word, voor zig bedingt; de *contracten* tuſſchen een Medicus en een Zieke, waar bij de laatſte tot het betaalen van een onbehoorlijk loon verbonden wort; en de *contracten* over de toekoomende erffenis van iemand, die nog in leeven is, buiten zijne toeſtemming aangegaan.

CONTRACTURA; *Incurvatio Functurarum*; *Optrekking* of *inkrimping der Leden*; is, als de *Functuræ* of geledingen, door iets geweldigs of uit eene beledigde der banden of zenuwen omgekromt of krom omgebogen zijn, of dat de leden, zo als men gewoonlijk zegt, krom en lam of *contract* zijn, dat uit verſchillende oorzaaken, het zij uit *ſcheurbuit*, *zenuw-ſteek*, enz. kan ontſtaan. Zie LEDEN-INKRIMPING.

CONTRA-FISSURA, zie TEGEN-SPLEET.

CONTRAHENTIA, zie ADSTRINGENTIA.

CONTRA-INDICANS; dus noemt men die verhindering, welke het gebruik van eenig geneesmiddel, dat anders goed voor eene ziekte is, als dan in die ziekte verbied: Zo als bij voorbeeld, een zwangere vrouw heeft maagpijn, tegens deeze kwaal zijn ontlastende middelen dienſtig, maar dewijl deezen in zulk een toeſtand gevaarlijk zouden zijn te gebruiken, zo is dus de zwangerheid der vrouwe het *contra-indicans*; en 't ontlastende middel verandert, ten aanzien van de zwangerheid, in het *contra indicatum*.

CONTRAIJERF-WORTEL; *Draken-wortel*; *Tegengift-wortel*; in 't latijn *Contraijerva*, *Drakena radix* (*Doriſtenia ſcapis radicatis*; LINN. *Spec. Plant.*) Dit is de wortel van een gewas dat in *America*, in de Landſchappen *nieuw Spanjen*, *Mexico*, *Peru*, *Vera Cruce* enz. groeit; haar naam *Contraijerva* is uit 't Spaansch ontleend, zo veel betekenende als tegen 't vergift dienend. De naam *Drakena radix* heeft ze van CLUSIUS ontfangen, om dat hij ze van FRANCISCUS DRAKE, een Engelsch Zee-Capitain, die de geheele waereld rond om gevaaren heeft, als eene zeldzaamheid ontfangen hadde. Het is, zo als wij ze in *Europa* ontfangen, een langagtige, knoeſtige, met takjes en veezeltjes voorziene harde wortel, van een kleine vingers dikte; zijnde roodagtig-bruin van buiten, en groen- of witagtig van binnen, en heeft een zaamentrekkenden en iets ſpecerijagtigen reuk en ſmaak: De beste is die welke nog versch, zwaar en dik is, en veele vesels heeft.

Deeze wortel is zweetdrijvend, zaamentrekkend, maagverſterkend en een zeer kragtig tegen-gift tegen allerlei venijn, behalven voor de *ſublimaat*; drijvende 't zelve door braaking of zweeten uit 't lighaam; word ook zeer gepreezen tegen allerleij koude en heete, inzonderheid vlek-, en andere kwaadaardige koortzen en pest; als meede tegens de pleuris, leede-pijnen, en roode loop. In plaats van deeze wortel, word ook de *zedoar*- of *zwaluwen-wortel* gebruikt.

CONTRAIJERVA GERMANICA; is de *Anthora*. Zie WOLFS-WORTEL.

CONTRAIJERVA VIRGINIANA; is de *Virginiſche Slangen-wortel*. Zie aldaar.

CONTRITIO; *Wrijving* of *Breeking*, van harde dingen, om ze klein of fijn te maaken.

CONTUMACES MORBI; dus noemt men zulke ziektens, die of langduurende zijn, en ook de naam van *Morbi chronici* draagen; of wel de zulken, die bij herhaaling wederkoomen; deeze is men gewoon *recidivi* of wederinſtortende ziektens te noemen; ook verſtaat men door *contumaces morbi* zulke ziektens, die meerder toevallen krijgen, of wel in andere veranderen.

CONUS; een *Kegel*. Zie STROBILUS.

CONUS FUSORIUS; *Pijramis*; een *Giet-kroes*; *Giet-naald*; is een vat, uit metaal, ijzer, koper, ſteen, of aarde gemaakt, dat beneden puntig, en boven wijd is, gelijk een pijramijde of kelkje; dienende om de geſmoltene metaalen 'er in te gieten, of als men de *regulus* wil bereiden, dewelke hier in naar de grond zakt, en de ſlakken (*ſcoriæ*) blijven boven in de wijdte van de kroes; men moet de giet-kroes in 't vuur warm maaken, eer men de metaalen of half-metaalen 'er ingiet, en ook moet dezelve van binnen met vet of talk een wei-

nig beſmeert worden, op dat de ſtoffe zo veel te ligter daar uit gaat.

CONVALESCENTIA; dus noemt men de herſtelling van eene ziekte, waar bij doorgaans nog eenige zwakheid en vermoeitheid gepaart gaat; zijnde het in die omſtandigheid dienſtig, voedzaame ſpijzen en hartſterkende middelen, dog omzigtelijk en met maaten te gebruiken.

CONVALLARIA, zie LELIE VAN DAALEN.

CONVEXUS; *Convex*; *Bultig*; gelijk de oppervlakte van een kogel.

CONVOLUTUS; *Om-* of *Tezaamengerolt.*

CONVOLVULUS, zie KLOKJES-WINDE, TURBITH en SOLDANELLE.

CONVULSIO, zie STUIP-TREKKING.

CONVULSIO CLONICA; dus word het zidderen en beeven der leden genaamt.

CONIJZA, zie DONDER-KRUID.

COPAIBA, of *Copaivæ Balſamus*, zie BALSEM VAN COPAIVA.

COPAL; is een wit of geelagtig-wit, hardagtig en helder doorſchijnend harst, van een aangenaame reuk, welke uit de *West-Indiën* gebragt word, alwaar dezelve uit een boom vloeit, die *Coparil* genaamt word; het is een zoort van *Rhus*, door LINNÆUS in zijne *Species Plantarum*; *Rhus foliis pinnatis integerrimis, petiolo membranaceo articulato* genaamt: Deeze boom groeit in *Virginien* en elders in *America*, is een boom van een middelmatige hoogte, zijnde deszelfs bladen lang, tamelijk breed en van gedaante ſpits; deszelfs vrugten, die na onze *concommers* gelijken, en van binnen een zoort van meel bevatten, dat een goede ſmaak heeft, zijn bruin van koleur: Het is door inkervingen aan den ſtam van deezen boom, dat 'er die hars of gom uitvloeit; deeze hars moet men in ſtukken kiezen, die doorſchijnende en van een fraaije goud-geele koleur zijn, voorts bros, ligtelijk ſmeltende, en op het vuur een aangenaame reuk geevende. Zij heeft een verwarmende, verweekende, verzagtende en ontbindende kragt, en word uitwendig in de hooſtziektens gebruikt. Is voorts van veel nuttigheid voor de Schilders en Verlakkers, die 'er een heerlijken lak-vernis van maaken; de bereiding daar van zal men in het artijkel van VERNIS vinden.

COPHOSIS, zie DOOFHEID.

COPOS; *Vermoeitheid; Traagheid der leden.*

COPRIEMETOS, ook *Merdivomus*; dusdanig word een lijder genaamt, die in de akelige toeſtand is gebragt van door eene verſtopping in de ingewanden, het zij door een zogenaamde knoop of kronkeling in 't gedarmte, gewoonlijk *miſerere mei* genaamt; of wel door eene breuk veroorzaakt, geen afgang kan krijgen, en dus de exkrementen ten monde uitdringen; een akelig en naar toeval, 't welk doorgaans de dood aankondigt, dewijl als dan gewoonlijk de laatſte middelen, als een *gouden kogel*, of een goede doſis *levendige kwik* den lijder in te geeven, rede vrugteloos zijn in 't werk geſtelt.

COPROPHORIA; *Gedwongene vuilmaaking*, tegens wille.

COPROS; *Excrementa*; *Fimus*, enz. dus worden de uitwerpzelen van 's menſchen lighaam genaamt, waar van de natuur zig door de ſtoelgang ontlast.

COPROSTASIA, zie HARDLIJVIGHEID.

COPTARIUM; GALENUS noemt dus een koekje tegens den hoest dienſtig.

COPIJE, is een affchrift van een origineel of principaal geſchrift; het zelve is of los of authenticq. Losſe *copijen* zijn bloote affchriften, zonder dat zij door iemand gecollationeert of vertekent zijn. Authentique *copijen* noemt men zulke affchriften, die door een Rechter, Secretaris of Notaris tegens het origineele zijn gecollationeert en vergeleeken, en daar meede overeenkomende gevonden zijnde, vertekent. Dog zulke authentique affchriften hebben in rechten nog geen kragt van bewijs, terwijl daar toe vereischt word, dat de *copije* met overroeping van partij of de geintresſeerden in regten gecollationeert is.

COQ. Is eene verkorting die veeltijds door de medicijne Doctoren in hunne recepten of voorſchriften gebezigt word; als bij voorbeeld, *Coq. ad med. conſ.* voor *Coque ad medietatis conſumptionem*, het geen zo veel wil zeggen, als laat 't op de helft verkooken. *Coq. in pocul. trib. ad conſumpt. tert. part.* voor *Coque in poculis tribus ad conſumptionem tertiæ partis*, 't welk betekent, kookt het in drie maaten vogts, zo lange, tot dat het op eenderde na verkookt is. *Coq. in ſ. q. aq. vel vin.* voor *Coque in ſufficiente quantitate aquæ vel vini*, 't geen wil zeggen, kookt het in een genoegzaame hoeveelheid water of wijn. Eindelijk *Coq. ſ. a.* voor *Coque ſecundum artem*, kookt het naar de kunst.

COQ DE BRUIJERE, zie BERG-HOEN.

COR, zie HART en CORCULUM.

CORAAL, of *Koraal*; in 't latijn *Corallum* of *Coràllium*; zijn ſteenagtige, harde, heeſteragtige zee-gewaſſen met takken, de grootſte van een voet of wat meer hoogte, die op de grond der zee groeijen. Of de *coraalen* eigentlijk tot het rijk der *Mineralien*, gelijk men eertijds gemeent heeft, dan tot 't rijk der planten behooren, zo als de meeſte natuurkundige hedendaagsch gevoelen, ſchijnt nog wat onzeeker te zijn; want ſchoon de *coraalen* in veele dingen met de groei-wijze der planten overeenkomen, en dezelve ook, volgens de waarneemingen van de groote natuurkundige, de Graaf van MARSIGLI, bloemen en zaad voortbrengen; zo willen egter laatere waarneemers, als inzonderheid de Heer PEISSONEL, dat de *coraalen* niets anders dan voortbrengzelen van zeekere zee-inſecten, en wel van een zoort van *Polijpuſſen* zouden zijn, die dezelve tot hunne woonplaatze vormen, zo wel als de *Modreporæ*, *ſpons-* en andere *ſteen-gewaſſen*, en dat 't geene, 't welke de Heer MARSIGLI voor bloemen en 't zaad aangezien heeft, de *Polijpuſſen*, bewoonders van de celletjes der *coraalen* waaren: Dog wat hier van zij, laaten wij zo als het is, hoe wel de meeſten het *coraal* voor een plant houden, en dezelve in de kruidkunde onder de zogenaamde *Lithophijta* (ſteenagtige planten) plaatzen.

Het *coraal* heeft geen wortelen, maar is aan de oppervlakte van verſchillende lighaamen, als aan *mosſelen*, *ſteenen*, *ſponſien*, en allerleij andere zee-gewaſſen vast gehegt; dog gemeenlijk is het aan de uitſteeken der rotzen en holen der zee geplaatst, en ſtaat altoos met zijn kruin nederwaarts, daar in tegendeel de aardgewaſſen opwaarts groeijen: Het is onder het *water* ook hard, en niet week, gelijk zommige gemeent hebben, maar boven aan de ronde eindens zijn ze weekagtig en opgevuld met een wit vogt naar melk gelijkende, die zommige voor het zaad of voortbrengzel van 't *coraal* gehouden hebben. De gemelde boveneinden zijn ook met zeekere celletjes of holletjes overal bezet, die van de Heer MARSIGLI en andere voor de bloemen, maar van de Heer PEISSONEL

zeer voor de wooningen der bouwmeesters van 't *coraal*, naamelijk de *polijpusjen*, gehouden worden; welke diertjes, men zegt, wit, zagt en eenigzins doorschijnende te zijn, vormende haare armen een star met agt straalen, en die van zulke, welke 't *coraal* voor een plant houden, voor de bladen der bloemen aangezien worden.

Men telt gemeenlijk drieërleij *coraalen*, als *roode*, *witte* en *zwarte*; dog het *roode coraal*, is het regte *coraalen-geslacht*, maar de beide overige behooren onder andere geslachten. Het *witte coraal*, dat in de Apotheeken gevonden en gebruikt word, is eigentlijk een zoort van *Madrepora Tournefortii*: Bestaande het onderscheid van regt *coraal* en *madrepora* hooftzaakelijk daar in, dat het *coraal* digt en niet hol is, nog andere gaatjes boven of beneeden moet hebben; daar en tegen zijn alle zoorten van *madrepora's* met gaaten en holtens voorzien; hoewel 'er ook opregt *wit coraal* gevonden word, maar dit is zeer zeldzaam.

Het *zwarte coraal* is weer een ander zoort van steen- of aardtagtig gewas, zijnde veel taaijer als de voorige, op de wijze als hoorn; groeit ook langer en regter, zo dat men het voor een stok kan gebruiken. Door Dioscorides word deeze zoort *Antiphates* genaamt.

Onder de *roode coraalen* heeft men weer verscheidene veranderingen, zo ten opzigte van de koleur als ten aanzien van de groote en gedaante; want men vind fraaij hoog-rood, bleek-rood, roose-rood, bruin-rood, geelagtig, half rood en half wit *coraal*, en meer andere; het egte witte is, gelijk gezegt is, heel zeldzaam. Dog het fraai roode word 't meest geagt, zo wel in de geneeskunde als anders; voorts vind men kleine en fijne *coraaltakken*, en ook groote, lange en dikke, als meede *fragmenta* of stukken daar van, en eindelijk ook gaatig of wormsteekig, breukig en onzuiver *coraal*, dat oud en van weinig waarde is. Zelden groeit het *coraal* veel hooger dan een voet, en dikker als een duim.

De meeste *roode coraalen* groeijen in de Middelandsche zee, omtrent *Sicilien*, *Sardinien*, *Corsica*, *Majorca*, *Minorca*, en meer andere plaatzen, als meede ook op zommige *Afrikaansche* kusten. Het *witte coraal* word meede in de Middelandsche zee, en ook in de Oost-zee gevonden. Om het *coraal* uit de diepte der zee magtig te worden, word het zelve op een zeekere wijze gevischt; 't welk aldus geschied, en zijnde hier toe de gewoonelijke tijd van 't begin van *April* tot in 't laatste van *Julij*. De visschers hegten twee latten kruiswijze aan malkanderen vast, waar aan ze in het midden een kogel of stuk lood vast maaken, op dat het kruis in het water naar de grond kan zinken; om het kruis winden ze hennip, of ander veeselagtig touwerk, heel verwart, en maaken aan de eindens van het kruis ook netten vast; dan bevestigen zij 't kruis met twee touwen aan de voor- en agter-steeven van de bark; vervolgens laaten ze het kruis, op plaatzen daar ze *coraal* vermoeden, zagtjes naar de grond zakken, en vaaren dan met de bark zoetjes heen en weer; door welk middel de hennip zig om de *coraaltakken* slingert, en dezelve daar aan vast gehegt blijven; 't welke de visschers gevoelende, scheuren ze 't *coraal* met 't kruis los, en haalen 't eene met 't andere op; dog dewijl het veeltijds gebeurt, dat het *coraal*, en wel zomtijds 't beste, bij het ophaalen van het kruis af raakt, en naar de grond valt, zo word zulks door duikelaars opgevischt; welke duikelaars tot deeze visscherij zeer noodig zijn, dewijl zonder of bij gebrek van dezelve, de vangst meest doorgaans maar slegt is. De opgevischte *coraalen* worden vervolgens gesorteert, waar van de grootste en schoonste niet alleen dienen, om de cabinetten der liefhebbers van natuurlijke zeldzaamheeden meede te voorzien, maar ook worden dezelve, 't zij zo ruw of gepolijst, of op andere wijze bearbeid en verciert, veel naar *Asia*, *Indiën* en *Arabien* gezonden, dewijl de *Indiaanen* en inzonderheid de *Arabiers* dezelve ongemeen hoog agten, en met goud of andere dingen van groote waarde rijkelijk betaalen. Men maakt 'er ook veelerleij kleine werkjes en snuisterijen van, als knoopen, rotting-knoppen, mes-hegten, deegen-greepen, hals- en arm-banden, roose-kransen, enz. De stukken en brokken worden tot de medicijnen bewaart, en zijn daar toe even zo goed als de aanzienlijkste en duurste groote stukken.

De *coraal-planten* uit zee gehaalt wordende, zijn doorgaans met een wijnsteenige, rood- of grauwagtige korst of bast bedekt, die vol gestarnde en grove lugtgaatjes zit, die zig ligtelijk van de *coraal-plant* laat affscheiden; denkelijk komt deeze schors van eenig zee-schuim voort, 't welke zig aan 't oppervlakte van 't *coraal* hegt, en steenagtig geworden is; het zelve bevat olie en een vlug alkalisch zout in zig, daar word meede een pisagtige geest uitgehaalt.

Zelden word het *coraal* door de worm geknaagt en doorboort; egter vind men zulks, dewijl in zommige verzaamelingen van natuurkundige zaaken, *coraal-takken* te zien zijn, die geheel en al van de wormen geknaagt en doorboort zijn.

Het *coraal* is verkoelend, iets zaamentrekkend, opslurpend, zuur-temperend en bloed-zuiverend, en het fijne poeder daar van word zeer gepreezen teegens 't zuur en de scherpigheeden in de maag en 't bloed, en in toevallen, ontstaande uit schrik en toorn, als meede tegens de roode loop en andere bloed-vloeijingen, gelijk ook teegens hitzige opvliegingen in de koortzen; de *dosis* is tot twee scrupels. Hoewel zommige de *coraalen* niet hooger agten als andere diergelijke aardagtige middelen, bij voorbeeld, de *kreefts-oogen*, *mossels*, *eijer-schillen*, enz. die dezelfde uitwerking doen. Voor deezen heeft men gelooft, dat de *roode coraalen* ook uitwendig in de gemelde en meer andere gebreken, inzonderheid ook tegens zinkingen van een groote kragt waaren; waar van het gebruik ontstaan is, dezelve om de hals en handen te draagen; en hier van daan is het ook, dat allerlei andere dingen die aan een draad gereegen, en van de vrouwen om de hals gedraagen worden, schoon het geen *coraalen* zijn, en dikwils geheel andere koleuren hebben, evenwel *coraalen* genaamt worden.

Uit de *coraalen* word ook een schoone bloed-roode *tinctuur* en een *sijroop* gemaakt; waar van de eerste, wel bereid zijnde, heel dienstig is om het hart te versterken en 't bloed te zuiveren; maar men dwaalt, indien men denkt, dat deeze *tinctuur* een zodanige *panacea* zij, die alle andere middelen overtreft en waar meede men wonderen, in de geneezing van allerlei ziektens, zou kunnen uitregten, gelijk voor deezen veele menschen gelooft hebben, en nog heeden veele, zelfs geleerden, in die waan zijn; waar toe waarschijnlijk de bloed-roode koleur der *tinctuur* aanleiding gegeeven heeft, schoon dezelve, gelijk ook haar kragt, niet wezentlijk of alleen van de *coraalen*, maar hooftzaakelijk van de overige ingredienten, inzonderheid van de *zuiker* en het *menstruum* afhangt, gelijk Neumann zulks door veele opzettelijk gemaakte proeven bevonden heeft, daar hij witte in plaats van roode *coraalen*, ja ook geen *coraalen* tot de

tinctuur genoomen hadde; verkrijgende evenwel een hoog-roode en even kragtige *tinctuur*. Dewijl ondertusschen deeze *tinctuur* van veelen hoog geagt word, en dezelve ook haare nuttigheid in veelerleij gebreeken heeft, zo zal 't niet ondienstig zijn, om de manier van *coraaltinctuur* te maaken, hier aan te wijzen.

Hoe men tinctuur van Coraal maakt.

Deeze *tinctuur* word op zeer veelerlei wijze bereid, dog de gewoonlijkste is de volgende: Neemt een half pond *witte zuiker*, doet dezelve in een vertinde of ijzere pan, en laat hem met een weinig *roosen-water* smelten, doet 'er dan een half pond klein gebrokene *roode coraal-stukken*, en een vierde pond *wit wasch* bij, zet 't over 't vuur en laat het met malkanderen, al roerende, zo lang zagtjes kooken, tot dat de *coraalen* haare roodigheid hebben verlooren; neemt het dan van 't vuur en een weinig verkoelt zijnde, giet 'er beste *brandewijn* (*spiritus vini rectificati*), of als men wil, *roose-geest* bij, zo veel genoeg is; naamelijk, niet te weinig nog te veel, en laat het nog wat bij een maatige warmte trekken; dan laat men het koud worden, zo verdikt zig het wasch boven op, de *coraalen* leggen op de grond en de *tinctuur* bevind zig in het midden, die men dan door middel van een gat in 't wasch te steeken, 'er laat uitloopen, vervolgens filtreert en bewaart. De *dosis* is 40 tot 50 druppels, met wat *wijn* of ander vogt 's morgens of avonds te neemen.

Andere doen 'er in plaats van *brandewijn*, klaar *water* op 't laatste bij; en dan is de *dosis* omtrent een lepel vol.

Andere Coraalen-tinctuur.

Neemt versch *citroen-* of *limoen-zap* een half pond, minder of meer, na dat men veel tinctuur wil maaken, doet 'er ongeveer een halve once gestootene *roode coraalen* bij, zo zal 't zap dezelve terstond aantasten; wanneer deeze dan meest ontbonden zijn, zo doet 'er wederom andere *coraalen* bij, en roert het zomtijds met een houtje om, om zig beter te ontbinden; dus gaat met meerder *coraalen* 'er in te werpen voort, tot dat 't zap geen *coraalen* meer wil aantasten, als wanneer het niet meer zuur maar zout van smaak is, als dan filtreert de *solutie* door een vloei-papier, zo blijft 'er een partij witte stoffe in 't *filtrum* te rug, die men niet behoeft weg te smijten, maar als een *Magisterum uit coraal met citroenzap* kan bewaaren en gebruiken.

Het doorgelekte vogt wazemt men in een kolf op het zand tot de dikte van honing uit, en giet 'er als dan *beste brandewijn* of eenig andere brandbaare geest, bij voorbeeld, *geest van roozen* of van *daal-lelien* op, zo veel genoeg is, zo verkrijgt men een roode *tinctuur*; die ook zeer goed is, zijnde zweetdrijvend en versterkend; dienstig in allerleij *koortzen*, *pokken*, *masselen*, *leedenpijn*, enz. Als men deeze *tinctuur* met *geest van hertshoorn* bereid, word ze tegens de hartkloppingen zonderling gepreezen.

Sijroop van Coraalen te maaken.

Neemt gestootene *roode coraalen*, lost ze met *gedistilleerde azijn* op, op de wijze als vooren met 't *citroenzap*; filtreert dan de *solutie* en dampt ze in een kolf in het *marien-bad* uit, tot dat 't droog is; roert dan bij twee of drie oncen van deeze droog uitgewazemde *coraal-stoffe*, agt onzen *zap van berberisfen*, die versch en helder van koleur is, en giet dit te zaamen over een pond beste *canarie-zuiker*, laat het bij de warmte of in *balneo* zaamen smelten, zijgt het dan door een servet of zijgzak, en kookt het vervolgens tot een *sijroop* van bekwaame dikte, zo verkrijgt men een schoone roode en aangenaam smaakende *sijroop van coraalen*, die zeer verkoelende, of vervrisschende, voorts hart- en maag-versterkende is, dienstig in allerlei koortzen, galziektens, buik- en roode loop, driftig bloed, enz.

Deeze *sijroop* moet in de herfst bereid worden, wanneer de *berberisfen* rijp zijn; en men kan hem daarna lang bewaaren.

Om welruikende Hals-coraalen te maaken.

Neemt *benzoin*, 3 lood; *storax*, 1 lood; *hars van aloës-hout*, 10 grein; *gom-labdanum*, 25 grein; *muscus*, 10 grein; *amber*, 9 grein; *civet*, 2 grein; stoot eerst den *storax* in een maar iets warme vijzel heel fijn; doet dan de *benzoin*, *gom labdanum* en 't *hars van aloës-hout*, elk wel gezuivert en gestooten zijnde daar bij, en vervolgens ook de *muscus*, *amber en civet*, maar de *massa* moet niet te warm zijn, anders vervliegt de kragt; als dan alles wel door malkanderen gestooten is, zo mengt 'er heel fijn gestooten en gezift *koolen-stof* van linden hout onder, om het een zwarte koleur te geeven, dog niet te veel, anders word het korlig; op 't laatste doet 'er bij wat *visch-lijm*, die in wat *roosewater* geweekt heeft, en vervolgens op een zagt vuur tot een bekwaame dikte opgelost is, om het te zaamen te houden en een glans te geeven, en stoot 't onder malkanderen tot een bekwaame dikke *massa* of deeg; formeert 'er dan kogeltjes van, zo groot als men begeert, en van eenerlei groote, waar toe men best een form gebruikt, opzettelijk daar toe gemaakt, en men steekt 'er dan regt midden door kleine gaatjes; ten laatsten legt men ze in de zon te droogen, dog eerst maar in een matige warme zon, anders krijgen ze spleeten; droog zijnde rijgt men ze aan een zijden draat tot 't gebruik. Wil men de *coraalen* niet zwart maar rood hebben, zo mengt 'er in plaats van koolen, fijn gepoeijerd *beste roode aarde* of *vermilloen* onder.

Om 't roode Coraal na te bootzen.

Neemt goede *colophonie*, een once; smelt het over het vuur, doet 'er dan bij twee drachma *vermiljoen* en roert het wel door malkanderen; neemt vervolgens een kleine quast, en bestrijkt daar meede gedroogde takjes van de wilde *pruim-boom* of van andere boomen, die de gedaante van de natuurlijke *coraal-takken* vertoonen, en waar van men de bast zorgvuldig afgeschraapt heeft; houd vervolgens de takken tegen het vuur en draait ze heen en weder, zo zal zig de koleur overal egaal verspreiden en als gepolijst worden. Op dezelve wijze kan men ook het witte en zwarte *coraal* nabootzen, als men in plaats van *vermiljoen*, loodwit of gemeen dooszwartzel gebruikt. Met dit nagebootste *coraal* kan men grot-werk en andere dingen vercieren.

CORAAL-BOOM; *Americaansche Doornboom*; in het latijn *Corallodendrum*; is een *Americaansch* klein boomgewas dat schoone roode vlinterformige bloemen voortbrengt, waar van het ook zijn naam draagt. Daar zijn hooftzaakelijk drie zoorten van bekent, als

1. De *doornige Coraal-boom*, met hoog roode bloemen, (*Erijthrina foliis ternatis, caule arboreo aculeato*, Linn. *Spec. Plant.*) Deeze is de gemeenste zoort, wiens steng met doornen bezet is.

2. De *Coraal-boom zonder doornen*, met puntige bladen en lange bloemen; (*Erijthrina foliis pinnatis, leguminibus membranacco tetragonis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3 De *dikwortelige Coraal-boom zonder doornen*, met geäirde ſcharlaaken roode bloemen; (*Erijthrina foliis ternatis; caule ſimplicisſimo inermi*, LINN. *Spec. Plant.*)

Plaats. De beide eerste zoorten groeijen in de warme gewesten van *America*, als meede in *Oost-Indiën*: De derde word gevonden in *Carolina*; deeze zoort groeit zo hoog niet als de twee voorige, en ook meer kruidagtig. De liefhebbers van vreemde planten kweeken dezelve in *Europa* ook wel in de tuinen, wegens de fraaije koleur der bloemen.

Kweeking. Dezelve worden voortgezet door het zaad, als men zulks uit *America* verkreegen heeft, dewijl in *Europa* het zaad niet rijp word; 't welke men in het voorjaar in een broeibak zaait, en daarna de jonge planten, als ze 4 of 5 duimen hoogte verkreegen hebben, elk in een potje verplant, die men vervolgens in de runbak zet, en ze daar in koeſtert: Anders kan men dezelve ook voortkweeken door jonge takjes, die men in de zomer in potten ſteekt, en in de run-bak zet, dezelve met dekking tegen de zon in het begin, lugtgeeving, en bevogtiging wel onderhoudende; wanneer ze dan wortelen genoeg gemaakt hebben, verplant men ze elk in een pot, en koeſtert ze verder in de runbak; tegens de maand van *October* moet men dezelve in de ſtookkas brengen, en dezelve de winter over met een maatige warmte onderhouden, dewijl ze anders te veel groeijen en daar door geen of weinig bloemen voortbrengen, die in de winter of het voorjaar verſchijnen, als de planten wat groot geworden zijn. Men moet deeze gewasſen ook 's zomers in de trek- of runkas houden; dog de derde zoort, die wat harder is, kan men 's zomers in de opene lugt op een warme plaats zetten, en deeze heeft ook 's winters zo veel warmte niet noodig als de overige.

CORAAL-KRUID; is de *asperſie*, die aldus genaamt word, om dat haar zaad rond en rood is, als roode *coraalen*. Zie ook CORAAL-VIOLIER.

CORAAL-MOS, zie CORALLIJN.

CORAAL-VIOLIER; *Coraal-kruid; Tandkruid*, in 't latijn *Dentaria*; *Coralloides*. Daar zijn verſcheidene zoorten van dit gewas; als

1. De drie- of negen-bladige *coraal-violier*; *Dentaria triphijllos*; (*Dentaria foliis ternis ternatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De vijf bladige *Coraal-violier*, met zagte bladen; *Dentaria pentaphyllos, foliis mollibus*; (*Dentaria foliis ſummis digitatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Van deeze is eene verandering met rouwe bladen.

3. De zeven-bladige *Coraal violier*; *Dentaria heptaphijllos*; (*Dentaria foliis ſummis digitatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De zeven-bladige *Coraal-violier* met beſiën of klijſters tusſchen de bladen; *Dentaria heptaphijllos baccifera*; (*Dentaria foliis inferioribus pinnatis, ſummis ſimplicibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De negen-bladige *Coraal-violier*, van de gouden berg (*Mont d'or*); *Dentaria enneaphijllos montis aurei.*

Beſchrijving. Deeze gewasſen brengen bladen voort op de wijze als die van 't vijfvinger-kruid, drie, vijf, zeven of negen aan een ſteel, zijnde langwerpig, min of meer puntig en rondom gekertelt: De bloemen beſtaan uit vier bladjes, gelijken naar die van de *violieren*, en zijn roodagtig-purper, na welke hauwen volgen, ook naar die van de *violieren* gelijkende. De wortel is langwerpig, oneffen en als getakt, of getand, welk de oorſprong van haar naam *tand-kruid* of *dentaria*, gelijk ook van de naam *coraal-kruid* is, om dat ze in de gedaante eenigzins naar het *wit coraal* zweemt.

Plaats. Dezelve groeijen natuurlijk in *Oostenrijk*, *Zwitzerland*, *Italien* en elders, op berg- en boschagtige plaatzen; ze worden ook wel in de hooven gekweekt.

Kweeking. Haare vermeerdering geſchied niet bezwaarlijk door ſcheuring der wortelen in het voorjaar; kan ook door 't zaad geſchieden, dat men in het najaar of heel vroeg in 't voorjaar op een ſchaduwagtige plaats moet zaaijen, en de opgekoomene jonge planten daar na verplanten; beminnende deeze gewasſen, liefst een zandagtige grond en de ſchaduwe.

CORACO BRACHIÆUS: deeze naam draagt een zekere *ſpier*, onder het getal der *hef-ſpieren* behoorende; zij neemt haaren aanvang bij 't ſnavelswijze uitſteekzel van het ſchouderblad, en eindigt in het bovenſte gedeelte van het ſchouderbeen.

CORACO-HIJOIDEUS; dus word die tweebuikige zagte ſpier genaamt, koomende van het ſnavelswijze uitſteekzel des ſchouderblads en in het tongebeen eindigende; dezelve dient meede om de tong na ter zijden te trekken.

CORALLINA, zie CORALLIJN.

CORALLINUM ARCANUM; dus noemen PARACELSUS en VAN HELMONT een zeker geneesmiddel uit *kwik* door middel van de *liquor alcahest* bereid, het welk ook de naam van *mercurius ſublimatus rubeus non corroſivus* draagt.

CORALLIUM, of *Corallum*, zie CORAAL.

CORALLODENDRUM, zie CORAAL-BOOM.

CORALLOIDES; zie CORAAL-VIOLIER. Ook worden eenige *mosſen*, die takkig als *coraal* groeijen, bij zommige aldus genaamt.

CORALLIJN, of *Coraal-mos*; in 't lat. *Corallina*; *Muscus marinus* DODON.; *Muscus corallinus*; (Βρύον θαλάσσιον, DIOSCORID. & GALEN.) is een kleine takkige en broſſe zee-plant, die uit verſcheidene geledingen beſtaat, welke onder malkanderen zijn vereenigt; deszelfs zelfſtandigheid vertoont zig van buiten als een witagtig ſlijk, dat zig natuurlijk om de plant hegt, die zo hard als ſteen is, en van verſcheidene koleuren, als wit, roodagtig geel, asch-koleurig, zwart en zomtijds groenagtig; de reuk is als van visch, en de ſmaak zout en onaangenaam; deeze plant kraakt tusſchen de tanden als kleine ſteentjes, en vergruist ligtelijk, dezelve tusſchen de vingers wrijvende; nauwelijks heeft dezelve een duim of anderhalf lengte.

Men vind de *Corallijn* menigvuldig aan de oevers van de *Oceaan* en *Middelandſche zee* op de rotzen, zig aan *kleine ſteentjes*, *ſchelpen*, *coraal*, of andere *zee-gewasſen* hegtende; zij groeit zonder wortelen.

DIOSCORIDES prijst haar zeer als een bekwaam middel, om de kwaade vogten uit te drijven, en de hevigheid van het voeteuvel te temperen; ook ſchat men dezelve als een goed middel om de wormen te dooden, tot dien einde word ze gepoeijert alleen of wel onder andere middelen tegens de wormen dienſtig gemengt, van een halve tot drie-vierde drachma ingegeeven.

CORAX, zie ÆGILOPS; betekent meede een *Raave*; zie aldaar.

CORCHORUS; *Melochia*; *Alcea olitoria*; *Jooden-maluwe*; *Jooden-moes*: Daar zijn verſcheidene zoorten van dit gewas, dat een aart van *Alcea* of *Maluwe* is; dog wij zullen maar eene aanmerken, die 't gemeenſte is,

zijnde de *Corchorus Plinii*, of *Corchorus olitoria*; (*Corchorus capſulis oblongis ventricoſis, foliorum infimis ſerraturis ſetaceis reflexis*, LINN. *Spec. Plant.*) Het zelve groeit in *Aſia*, *Africa* en *America*, zijnde een eenjaarig gewas: Men zegt, dat de bladen daar van in *Egijpten* zeer veel gebruikt worden, inzonderheid van de Jooden, tot een *groen moes*, gelijk bij ons de *ſpinagie* en diergelijke. Als men het bij ons kweeken wil, het zaad hebbende, moet men het in de maand *April* in een warme broeibak zaaijen, en daar na de jonge planten op een warme plaats verplanten.

CORCULUM; *Cor*; *Embrio*; *Gemma ſeminis*; *Punctum vegetans*; *'t Zaad-ſpruitje*; *Plant-beginzel*, is het ſpruitje binnen het zaad, het welke de beginzelen van een nieuwe plant bevat.

CORDATUS; *Cordiformis*, *Hartformig*, *Hartsgewijze*; van gedaante als het hart.

CORDIALE DRANK, zie CANDEEL.

CORDIALIA; *Analeptica*; *Hartſterkende middelen*: zijn zodanige die het harte verkwikken, vervriſchen en verſterken; gelijk als *Spaanſche wijn*, *caneel-water*, *amber*, en meer anderen van dien aart.

CORDIS INFLAMMATIO; *Hart-ontſteeking*; kan door dezelfde oorzaaken ontſtaan, als de ontſteekingen van de lever, milt en nieren, en moet ook op dezelfde wijze geneezen worden. Zie ONTSTEEKING DER INGEWANDEN.

CORDIS MOTUS; *Tremor*; *Vermis*, zie HARTKLOPPING.

CORDIS PALPITATIO, zie HARTKLOPPING.

CORDOLIUM, is 't zelfde als *Cardialgia*. Zie HARTE-PIJN.

COREOPSIS LINNÆI, is een Planten-geſlagt, een aart van *Boelkens-kruid* zijnde, waar van verſcheidene zoorten zijn, die meest in *Virginien*, *Carolina* en *Canada* groeijen; wij zullen maar vier der voornaamſte aanmerken, als

1. De *Coreopſis* met langwerpige gezaagde bladen, en goud-geele bloem-bladen; *Hepatorium aquatile*, *folio diviſo*, *flore aureis petalis undique radiato*; (*Coreopſis foliis lanceolatis ſerratis oppoſitis amplexicaulibus*, LINN. *Spec. Plant.*) Dit is een zoort van *water-boelkens-kruid* (*bidens aquatica*), met goudgeele geſtarde bloemen, die naast de gragten en ſlooten, enz. groeit; zie BOELKENS-KRUID.

2. De *Virginiſche Coreopſis* met een gevleugelde ſteng; *Chrijſanthemum Canadenſe bidens*, *alato caule*; (*Coreopſis foliis lanceolatis ſerratis alternis petiolatis decurrentibus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Virginien*, *Canada*, en is langleevend.

3. De *Virginiſche Coreopſis*, met driebladige gladde bladen als de *anagijris*; *Chrijſanthemum Virginianum trifoliatum glabrum*; (*Coreopſis foliis ſubternatis*, *integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Virginien*, en is langleevend.

4. De *Virginiſche Coreopſis*, met ſijn gefnippelde bladen; *Ceratocephalus Delphinii foliis*; (*Coreopſis foliis decompoſito-pinnatis linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit meede in *Virginien*, en is tweejaarig.

De vreemde zoorten worden zomtijds bij ons in de tuinen der kruidbeminnaaren gekweekt, het welke geſchied door ſcheuring der wortelſpruiten in het voorjaar, behalven de vierde, die van zaad gekweekt word, men moet haar een warme plaats geeven, en ze kunnen onze winterkoude taamelijk doorſtaan, dog geen ſtrenge vorst; weshalven men haare wortelen 's winters met eenige ruigte moet overdekken.

CORIANDER; ook *Koliander* en *Koriander* genaamt; in 't latijn *Coriandrum*; *Anethum cinicum*; van dit gewas zijn twee zoorten; als

1. De gemeene *groote Coriander*; *Coriandrum majus*; (*Coriandrum fructibus globoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De kleine balzaadige *Coriander*; *Coriandrum minus teſticulatum*; (*Coriandrum fructibus didijmis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas, te weeten de eerſte zoort, heeft gefnippelde bladen, waar van de bovenſte fijner gefnippeld zijn als de benedenſte; op de toppen van de ſteng en takken koomen witte bloemtjes in kransjes voort, waar na blootſtaand zaad volgt, dat rond en hol is, van kolcur, versch zijnde, groen, maar met 't droogen geelagtig-wit wordende. Het verſche kruid geeft een zeer zwaare ſtinkende reuk van zig, gelijk ook 't zaad, en worden aldus inwendig gebruikt, voor zeer ſchadelijk, en zelfs doodelijk geagt; dog gedroogt zijnde, leggen ze alle ſtank en ſchadelijkheid af, en worden ten laatſten niet alleen lieflijk en aangenaam van reuk, maar ook nuttig in de huishouding en geneeskunde; en het is dan niet noodig het zaad in *azijn* te weeken, gelijk men voor deezen gedaan heeft, om het daar door te verbeteren.

De tweede zoort groeit kleiner, en fijner van bladen als de voorige, en heeft t'elkens twee ronde zaaden bij malkanderen ſtaande.

Plaats. Deeze gewasſen groeijen in de Bouwlanden van *Zuid-Frankrijk* en *Italien*; de eerſte zoort word ook op veel plaatzen, wegens 't gebruik van 't zaad, in de hooven en welden gezaait; zijnde beide eenjaarige planten.

Kweeking. Men zaait 't zaad in het voorjaar op bedden of akkers niet al te dik of digt, op een warme plaats en in een vette grond, en houd vervolgens de jonge planten door wieden zuiver van onkruid, zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen en rijp zaad voort te brengen.

Eigenſchappen. Het *Coriander-zaad* is zaamentrekkend, verwarmend, maag- en hooft-verſterkend en windbreekend; zijnde een van de vier groote verwarmende zaaden. Wanneer het wel gedroogt is, is het zeer dienſtig om de maag en de ingewanden te verſterken en de winden te verdrijven; tot dien einde word het zelve ook met *zuiker* overtrokken, waar van men zomtijds iets nuttigt. Men prijst het zeer tegens de koude koortzen, inzonderheid tegens de derdedaagze koorts, als men een once daar van geſtooten, in vijf of zes oncen goede *witte wijn* 24 uuren laat trekken, en dan den doorgezijgden *wijn* 's morgens nugteren inneemt, dat men moet herhaalen. Dit zaad met *peterſelie-zaad* en wat *water* tot een pap-pleiſter geſtampt en opgelegt, is dienſtig voor droopende borſten uit overvloed van melk ontſtaande, of om de borſten op te droogen; voorts word het *Coriander-zaad* ook in zommige *ſauſen* en *confituuren* gebruikt.

CORIANDER (SWARTE), zie NIGELLE.

CORIANDRUM, zie CORIANDER.

CORIARIA, zie SUMAK *met mijrte-bladen*.

COR-INDUM; *Piſum veſicarium*; *Halicacabus peregrinus* DODONÆI; *Hart-erte*, *Blaas-erte*: Daar zijn verſcheidene zoorten of veranderingen van dit buitenlandsch gewas, als

1. De

1. De gemeene *Cor-Indum*, (*Cardiospermum*, LINN. *Spec. Plant.*)
2. De *Cor-Indum*, met grooter bladen en vrugten.
3. De *Cor-Indum*, met kleiner bladen en vrugten.
4. De *Cor-Indum*, met de kleinste vrugten.

Beschrijving. Dit is een klimmend gewas, met langwerpige getande bladen; vrugten aan lange steelen voortbrengende, als driehoekige blaazen, waar in drie ronde zaaden in drie celletjes voortkoomen, die naar *erwten* gelijken en zwart zijn, hebbende een witte vlek, welke een hart vertoont, dat de oorsprong van haar naam is.

Plaats. Het zelve groeit in *Oost-* en *West-Indien*, en word in *Europa* zomtijds uit liefhebberij, wegens de zeldzaamheid der zaaden, gekweekt; zijnde eenjaarig.

Kweeking. Men zaait het zaad in *April*, in een matig warme broeibak, en verplant de jonge planten daar na in *Maij*, als de koude nagten over zijn, in de tuin in een goede losse grond en op een warme plaats, en als ze beginnen op te schieten, moet men 'er stokken bijzetten, om ze daar aan vast te binden, zo zullen ze in het najaar rijp zaad voortbrengen.

CORIS LINNÆI; *Coris Monspeliaca* LOBELII; *Sijmphijtum petræum*, CAMER. *Epit. Bastert St. Janskruid*; is een langlevend gewas, van 1 voet min of meer hoogte, zig met veele steeltjes over de grond verspreidende als heide, daar het ook met zijne digt bij een staande kleine bladjes naar gelijkt; heeft gewoonlijk blauwe bloemen in trosjes bij een staande, aangenaam om te zien; ook word het gevonden met roode en witte bloemen; groeit natuurlijk in *Zuid-Frankrijk*.

CORIUM; betekent *Leer* of *Leder*, dat van de huid of 't vel van dieren bereid is. Zie LEDER.

CORIUM MONTANUM, zie BERG-LEER.

CORIUM TERRÆ; dus noemen PLINIUS en AGRICOLA de bovenste oppervlakte, of eigentlijk de zogenaamde schors der aarde.

CORNALIJN, zie CARNEOL.

CORNEA; deeze naam word aan de *hoornagtige huid* of het *doorzigtig deel van 't oog* gegeeven, zijnde als een aanhangzel of vervolg van het harde oogvlies (*sclerotica*), die het gantsche oog omvat, en voorwaarts in de gedaante van een volmaakte kring of cirkel, helder en doorschijnende word; dit doorschijnend gedeelte, is zaamengesteld uit op malkanderen liggende bladen, waar in zig water aderen, in plaats van bloedvaten bevinden, en het zelve is min of meer plat verheven.

CORNICULA; dus noemt HILDANUS een klein hol Chirurgicaal instrumentje van hoorn vervaardigt.

CORNICULATUS; *Hoornformig*, *Gehoornt*, of dat hoornen heeft, of naar hoornen gelijkt, bij voorbeeld de *Papaver corniculatum*.

CORNIGER, *Hoorndraagend*, dat hoorns voortbrengt, of dat zodanige gedaante heeft, gelijk de doorns van zommige gewassen, bij voorbeeld de *Acacia cornigera*.

CORNIX, zie BONTE-KRAAIJ en KRAAIJ.

CORNOELJE-BOOM; *Cornoelje-kersen*; *Italiaansche Kerse-boom*; in 't latijn *Cornus*; *Cornus mas*; (*Cornus arborea, umbellis involucrum æquantibus*, LINN. *Spec. Plant.*); daar zijn verscheide veranderingen van, als

1. De *Cornoelje-boom* met roode vrugten.
2. De *Cornoelje-boom* met witte vrugten.
3. De *Cornoelje-boom* met geele vrugten.
4. De *Cornoelje-boom* met bonte bladen.

Beschrijving. Deeze boom kan 10 tot 15 voeten hoog opgroeijen, dog groeit ook dikwils heesteragtig, als men hem niet tot een boom opsnoeit: Deszelfs bladen zijn glad, breed, langwerpig en van vooren puntig, hebbende veele aderen of zenuwen: De bloemen die heel vroeg, voor die van meest alle andere boomen voortkoomen, zijn klein, vierbladig en geelagtig, veele bij malkanderen in een inwindzel (*involucrum*) voortkoomende; waar na vrugten of besiën volgen die lanwerpig rond zijn, van koleur eerst groen, maar die met 't rijpen mooi rood, geel of wit worden, dog de roode worden 't meest gevonden; haar smaak is rijp zijnde, eenigzins zoet, maar met eenig wrang- of amperheid vermengt, dog niet onaangenaam, maar ze moeten wel rijp of week geworden zijn, anders zijn ze zeer trekkende en niet eetbaar; de smaakelijkste zijn die, welke afvallen als men de boom wat schud, want deeze zijn de rijpste: Dezelve bevatten van binnen een steen, die langwerpig rond, wit en heel hard is.

Plaats. Deeze boom groeit natuurlijk in het wild, op veele plaatzen van *Hoogduitschland*, in de heggen en bosschen, inzonderheid omtrent de rivieren de *Rhijn* en *Donauw*, in den *Elsas*, *Oostenrijk* en elders; dog de vrugten van deeze worden zo smaakelijk niet, als die, welke men in de hooven kweekt.

Kweeking. Deeze boom word vermeenigvuldigt door inlegging der takken in het voorjaar, op de wijze als de ijpe- en meer andere boomen, willende aldus niet bezwaarlijk bewortelen; in het volgende voorjaar snijd men de bewortelde takken van de moer af en plant ze op een bed in de enterij, om ze verder voort te zetten, of men kan ze ook voorts planten ter plaatze daar ze zullen blijven doorgroeijen; en het staat aan te merken, dat wanneer men 'er boomen op stam van kweeken wil, men dezelve in de eerste jaaren, door middel van ze aan regte stokken te binden, regt op leiden moet; dewijl ze anders ligtelijk krom wassen, en dus onaanzienlijke stammen verkrijgen. Men kweekt deeze boomen niet alleen weegens de vrugten, maar ook om 'er scheerheggen van te planten, die in een goede grond zes à zeven voeten hoog kunnen groeijen, en wegens haare digte begroeijing en glanzende bladen heel aangenaam op 't oog staan; men p'ant ze tot dien einde in de rij op twee à twee en een halve voet afstand van malkanderen; dog van zodanige heggen moet men geen vrugten verwagten; hier toe moeten ze haare vrijheid in het groeijen hebben. Deeze boomen willen in allerlei goede gronden heel wel groeijen.

Daar zijn ook nog eenige *Americaansche* zoorten van, die in *Virginien* en elders groeijen, dog die bij ons minder bekent zijn, en niet dan van de liefhebbers van vreemde gewassen of in de Academie-tuinen gekweekt worden.

Ook zijn 'er nog twee laage kruidagtige meede-zoorten van dit gewas, de eerste genaamt *laage Caperfoelie*, in 't latijn *Periclijmenum humile* of *Norvegicum*; (*Cornus herbacea, ramis binis*, LINN. *Spec. Plant.*) De tweede, *laage Caperfoelie* met bloemen als *hoenderbeet*, in 't latijn *Pijrola Alsines flore*, *brasiliana*; (*Cornus herbacea, ramis nullis*, LINN. *Spec. Plant.*) De eerste zoort groeit op de bergen in de noordlijke landen, als in *Noorwegen*, *Sweeden*, *Rusland* en elders; maar de tweede in *Canada*. Deeze in de tuinen geplant wordende, willen daar in niet wel aarten.

Eigenschappen. De vrugten, gewoonlijk *cornoeljen* of ook *Italiaansche kersen* genaamt, versch gegeeten, zijn

weegens

weegens haar aangenaam zuur dienſtig om de maag te verſterken. Men kan 'er een *rob* of *ſijroop* van maaken, welke bij heete en andere koortzen heel dienſtig is om te verkoelen en te verſterken; wordende tot dien einde ook tot *juleppen* gebruikt. De drooge vrugten verkoelen en adſtringeeren zeer, en zijn dienſtig in de buikloop en bloedvloeijingen, als roode loop, overvloedige maandſtonden, enz. waar toe ook de bladen dienen, 't zij in een afkookzel, of tot een poeijer gemaakt. De jonge eerst ſpruitende bladen van deeze boom gedroogt en als *thee* getrokken, geeven een lieflijken en gezonden drank. De rijpe vrugten kan men ook confijten, op die wijze als de *berberisſen*, en de bijna rijpe vrugten worden met wat *foelie*, heele *peper* en *lauriers-bladen* in *azijn* gelegt, om ze als *augurkjes* bij gebraad te eeten. Het hout van deeze boom is heel hard, en dient aan de draaijers en zommige andere handwerkers tot allerlei cierlijk werk.

CORNOELJE-BOOM (BASTERT-); *Wilde Cornoelje-boom*; *Vrouwelijke Cornoelje*; *Wiel-boom*; in 't latijn *Cornus fœmina*; *Virga ſanguinea* DODONÆI; (*Cornus arborea, cijmis nudis*, LINN. *Spec. Plant.*) Hier van zijn vier zoorten of veranderingen, als

1. De gemeene *wilde Cornoelje-boom*.
2. De *wilde Cornoelje-boom* met bonte bladen.
3. De *Virginiſche wilde Cornoelje-boom* met breede bladen.
4. De *Virginiſche wilde Cornoelje-boom* met ſmalle bladen.

Beſchrijving. De gemeene *wilde Cornoelje* gelijkt zeer veel naar de *tamme Cornoelje*, dog groeit niet zo hoog nog boomagtig, maar heestergewijze; de jonge takjes zijn knoopagtig of lidswijze, ter plaatze daar de bladen voortkoomen, en purper- of bloedrood van koleur, gelijkende de bladen zeer wel naar die van de *tamme Cornoelje*, zitten aan roode ſteeltjes, en hebben ook dikwils roode aderen; de bloemen koomen op de toppen der takken bij malkanderen in trosjes voort, en zijn wit, waar na kleine ronde beſiën volgen, die eerst groen zijn, maar met het rijpen bruin of zwartagtig worden, hebbende een onaangenaamen ſmaak.

Plaats. Dit heestergewas groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, *Frankrijk* en elders hier en daar in de heggen en bosſchen, word ook wel in de tuinen gekweekt: De vreemde zoorten zijn uit *Virginien* in *Europa* gebragt, dog worden niet anders dan bij de liefhebbers van vreemde gewasſen gevonden, gelijk ook die met bonte bladen.

Kweeking. Men kan deeze gewasſen voortkweeken door de wortelſpruiten, of anders door inlegging der takken, op dezelfde wijze als de *tamme Cornoelje*, en ze willen in allerlei goede gronden niet bezwaarlijk groeijen, dog liefst in zandagtige.

Gebruik. Men plant de gemeene zoort zomtijds in de tuinen tot laage ſcheerheggen, om de verandering van gewasſen; of men zet om dezelfde reden, zo wel deeze als de overige zoorten in de plaiſier-boschjes, tuſſchen andere heesters en kleine boomen.

Het dikke hout van de *wilde cornoelje* is zeer hard, en heel dienſtig voor de Wieldraaijers, tot ſpinwielen en allerlei andere dingen. De rijpe vrugten, eerst in water gekookt zijnde, geeven door uitperſſing eene olie van zig.

CORNU ALCIS, zie ELANDS-HOORN.

CORNU AMMONIS, zie AMMONS-HOORN.

CORNU CERVI, zie HERTSHOORN.

CORNU COPIÆ LINNÆI; is een zoort van gras, dat ontrent *Smirna* groeit: Betekent ook een *Hoorn van overvloed*.

CORNUCOPIOIDES; dus word een zoort van vreemde *Valeriane* genaamt, die met haare bloemen een *Cornu copiæ* vertoont, om dat 'er veel bloemen uit één koker voortkoomen. Zie VALERIANE.

CORNU RHINOCEROTIS, zie NEUS-HOORN.

CORNUA, zie HOORNS.

CORNUS MAS ET FAEMINA, zie CORNOELJE-BOOM.

CORNUTA; een lange kolf, wordende gebruikt tot ſcheiding van goud en zilver, enz. Ook word door *Cornuta* een zoort van *vleugel-hoorns* verſtaan, die met vijf, zeven of meer takken bezet zijn.

CORNUTIA LINNÆI; is een heester-gewas, dat grijsagtige bladen heeft, naar die van de *Vioine* gelijkende, en blauwe pijramidaale bloemen voortbrengt, groeijende op de *Carabiſche* Eilanden, te *Campeche* en elders in *America*

CORNUTUS; *Gehoornt*, of als met hoorns groeijende, gelijk bij voorbeeld de *Aſtragalus cornutus*.

CORNUTUS, zie BEEN-VISSCHEN en ZEE-KATJE.

COROLLA; *Bloem-krans*, betekent in de Kruidkunde de bloem-bladen, die de voortteelings-deelen der bloemen omringen, zijnde van veelerlei gedaante en koleur. Zie verder FLOS en PETALUM.

COROLLARIUM, zo veel als *aanhangzel* of *bijvoegzel*, is een gevolg dat uit eene voorbijgaande ſtelling of beweezene waarheid natuurlijk volgt en opgemaakt word.

COROLLULA *Ligulata*, betekent een *tong-bladje* der bloem, en *Corollula tubulata*, een *pijp-bladje*.

CORONA, een *Kroon*; in de Ontleedkunde noemt men dus het *voorſte uitſteeksel van 't onderſte kaakebeen*, draagende het agterſte de naam van *Condijlodis*.

CORONA FRATRUM, zie DISTEL.

CORONA IMPERIALIS, zie KEIZERS-KROON.

CORONA MONACHI, zie TARAXICUM.

CORONA SOLIS, zie ZONNE BLOEM.

CORONA TERRÆ, zie HONDJES-DRAF.

CORONALIS SUTURA, of *Kroon-naad*, is die naad, welke het voorhoofds-been, met de zijde-beenderen van den hersſen-pan vereenigt.

CORONARIA, zie LIJCHNIS.

CORONARIA VASA, dus noemt men die vaten, welke om het bovenſte einde, van eenig gedeelte des lighaams omloopen; zo als bij voorbeeld de *arteria coronata cordis*, die uit de ſtam der *aorta* ontſtaande, zig door de zelfſtandigheid van 't harte uitbreid: De *aderen* en *ſlagaderen* om de bovenſte mond der maage zittende, worden meede *coronariæ* genaamt.

CORONATUS; *Gekroont*, of dat 'er als een kroon uitziet.

CORONILLE; *Kleine Colutea met Peulen*: in 't latijn *Coronilla*: *Colutea ſcorpioides*: Daar zijn verſcheide zoorten van dit gewas, waar van de voornaamſte, die men dikwils in de tuinen kweekt, de volgende zijn; als

1. De *groote heeſteragtige Coronille*; *Colutea ſiliquoſa ſ ſcorpioides*, of *Emerus*; (*Coronilla fruticoſa, corollarum unguibus calijce duplo longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit op bergagtige plaatzen in *Ooſtenrijk*, *Hongarijen*, *Zwitzerland*, *Frankrijk*, *Italien* enz. Daar is ook

ook eene verandering van, die kleiner of lager groeit.

2. De *Marjeillijche heesteragtige Coronille* met vijf bladjes; *Coronilla masjiliotica fungosa*; (*coronilla fruticosa, foliolis quinis jublanceolatis, stipulis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Deeze groeit in *Zuid-Frankrijk* en *Spanjen*.

3. De *kleine heesteragtige Coronille*; *Colutea* of *Polijgala valentina, vulgo*; (*Coronilla fruticosa, stipulis subrotundis*, LINN. *Spec. Plant.*) Groeit in *Italien* en *Spanjen*. Daar is ook eene verandering van, die wat breeder bladjes heeft en ſtruikiger groeit.

4. De *Coronille met zilververwige of zee-groene bladen*. *Coronilla argentea cretica, vel glauco folio*; (*Coronilla fruticosa, foliolis undenis, extimo majore*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Candien* en *Sicilien*: De bloemen van deeze zoort hebben een ſterken aangenaamen reuk.

5. De *Kruidagtige Coronille*, ook *Vogels-wikke* genaamt, met purper en wit bonte bloemen; (*Coronilla herbacea, leguminibus erectis teretibus torosis numerosis; foliis glabris*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Boheemen Ooſtenrijk, Frankrijk* en elders, in de heggen en op andere plaatzen.

6. De *Kandiſche kruidagtige Coronille*, met kleine purperagtige of geele bloemen; *Coronilla cretica herbacea, flore parvo purpurascente vel luteo*; (*Coronilla herbacea, leguminibus quinis erectis teretibus articulatis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Candien*, en is eenjaarig.

Deeze gewaſſen brengen veele vlinter-vormige bloemen bij malkanderen in 't rond kroontjes wijze voort, waar van haar LINNÆUS den naam van *coronilla* heeft gegeeven.

Kweeking. De eerſte zoort, die 7 of 8 voeten hoog kan groeijen, word vermeerdert door haar zaad, 't welke bij ons rijp word, en dat men in de *Maart* op een warm gelegen bedde van losſe zandagtige aarde, niet te digt zaait, en vervolgens de jonge planten met wieden en oofen wel onderhoud: Het volgende voorjaar verplant men de jonge planten op een ander bedde, op ongeveer een voet diſtantie, daar men ze twee of drie jaaren laat groeijen, om ze daar na te planten, daar ze zullen blijven ſtaan; ondertuſſchen dezelve geduurig wel ſchoon houdende, en zo men 'er eenige van tot ſtam-boomtjes met kroonen hebben wil, moet men die geduurende die tijd op ſnoeijen en regt opleiden en fatzoeneeren. Men plant dezelve hier of daar in de bloem-tuin wegens de bloemen; als meede ook in de *plaiſier-bosquets*, onder ander heeſter- en kleine boom-gewaſſen, maakende in haar bloeitijd, die meest de geheele zoomer door duurt, een aangenaame vertooning; maar om veel bloemen te geeven moeten ze niet of weinig geſnoeit of gekort worden, ten waare in de herfſt- of winter-tijd. Ook kan men 'er laage ſcheer-heggen van planten; maar dan geeven ze geen of weinig bloemen.

Men kan dezelve ook niet bezwaarlijk voortzetten door inlegging der jeugdige takjes, in het voorjaar, die men het volgende voorjaar van de moeder afneemt en verder behandelt als de zaailingen. Zij bemind liefst een drooge zandagtige grond, en kan onze winter-koude tamelijk wel doorſtaan, inzonderheid als ze wat warm en voor de ſcherpe winden gedekt ſtaat.

De tweede, derde en vierde zoorten, die 2, 3, tot 4 voeten hoog opgroeijen, worden ook vermeerdert door 't zaad, dat men in het voorjaar in potten zaait, met goede losſe, wat zandagtige aarde gevult, die men vervolgens in een matig warme broei- of run-bak zet, en daar na de opgekoomene jonge planten, wanneer ze een paar duimen hoogte verkreegen hebben, in kleine potten, in elke pot eene verplant, en dezelve vervolgens verder in de run-bak koeſtert; maar de bak moet niet ſterk broeijen en men moet dezelve dagelijks veel lugten, ook het bevogtigen op zijn tijd niet verzuimen: Dog men kan ze ook wel in de pot daar ze in gezaait zijn, tot 't volgende voorjaar laaten blijven, indien ze niet al te dik ſtaan, en ze als dan verplanten. In het begin van *October*, moet men de potten uit de bak in het oranje-huis of trek-kas brengen, daar niet anders in geſtookt word, dan om 'er de vorst uit te houden, en daar men ze lugtig plaatzen moet: Maar neemt wel in agt om de jonge planten, eer gij ze uit de bak neemt, voor af wel te harden, gelijk in het artikel BROEI-KONST, p. 295 en 298 aangemerkt is, dewijlze anders zeer ligtelijk zouden bederven. In 't vervolg kan men dezelve 's zoomers in de opene lugt op een warme plaats zetten, maar tegens de winter moet men ze wederom in de oranjerij of trek-kas brengen, dewijl ze wel eenige koude, maar geen ſterke vorst kunnen uitſtaan.

Dewijl het zaad van deeze gewaſſen bij ons veeltijds niet rijp word, zo kan men dezelve ook door inlegging, of door ſteeking van jonge takjes in potten aankweeken, die men in de run-bak zet, om de wortel-ſpruiting en aangroei te bevorden; wordende vervolgens verplant, en verder behandelt als vooren van de zaailingen gezegt is. Het zijn cierlijke en aangenaam bloeijende gewaſſen, waardig om gekweekt te worden; men kan 'er kleine kroontjes-boomen van fatzoeneeren, als men wil, maar ze willen niet veel gekort zijn, om wel te bloeijen.

De vijfde zoort, die veel bloemen van verſcheidene koleuren en ook in kroontjes voortbrengt, is een lang-levend kruid-gewas, dat met zijne wortelen verre onder de grond kruipt en daar door ligtelijk vermeerdert word: Het brengt groote kruipende ranken voort, die men zoomers aan een ſtok moet opbinden, maar die 's winters verſterven, en jaarlijks weer uit de wortel ſpruiten, en kan onze winterkoude heel wel verdraagen; dog het is dienſtig, om het zelve op een warme plaats en in een goede losſe grond te planten, waar door het fraaijer en overvloediger bloemen geeft.

De zesde zoort is eenjaarig, en moet in het voorjaar op een warme plaats in kuiltjes gezaait worden, daar ze zal blijven ſtaan, dewijl ze het verplanten niet kan veelen; als dan zal ze niet nalaaten wel te groeijen en rijp zaad voort te brengen.

CORONOIDEUS PROCESSUS; deeze naam draagt het *kroonswijze uitſteekzel aan 't onderſte kaakbeen*, zijnde eigentlijk die plaats, alwaar de *ſlaap-ſpieren* eindigen.

CORONOPUS, zie HERTSHOORN.

CORONOPUS RUELLII, zie HERTSHOORN (KRUIPEND).

CORONULA SEMINIS; *Zaad-kroontje*; *Zaad-kransje*; dus word in de Kruidkunde het vliesagtige kelkje, dat op de zaaden van zommige planten zit, genaamt; gelijk bij voorbeeld van de *Scabioſa*.

CORPORA; hier worden in 't algemeen lighaamen, of wel deelen van het zelve door verſtaan; dus noemt men bij voorbeeld *Corpora globoſa*, de rondagtige lighaamen van de tong, welke op de oppervlakte derzelve gevonden worden, en oorzaake van de gevoeligheid der ſmaak zijn: *Corpora nervoſa* de zenuwagtige gedeeltens of lighaamen van het mannelijke teel-lid: *Corpora ſtriata*,

ta, de gefreepte of ſtreepagtige lighaamen der hersſenen: *Corpora unguiformia*, de vogel-klaauwswijze deelen van de tong, tuſſchen de klieren leggende; deezen vertoonen zig op de oppervlakte des tongs, en buigen zig eenigzins agterwaarts, enz.

CORPORIFICATIO, of *Corporiſatio*, hier verſtaan de Scheikundigen door, wanneer een gedistilleerde geest op nieuw een lighaam aanneemt.

CORPULENTIA; *Vetheid*; *Zwaarlijvigheid*; is een lighaams toeſtand, die zeer ongemakkelijk is, en aan ſchielijke en gevaarlijke ziektens, als bij voorbeeld beroertens, enz. onderhevig is.

CORPUS, zie LIGHAAM.

CORPUS ALBUM, zie ZILVER.

CORPUS CALLOSUM CEREBRI; deeze naam draagt het *eelagtige lighaam der hersſenen.*

CORPUS PAMPINIFORME, *vel Pyrimidale*; het *wijnranks-gewijze* of *peer-gedaantige weezen*; zijnde dit zommige bloed en ſlagaderen, welke op een verwonderenswaardige wijze zijn door een gevlogten, en in de mannelijke zaad-aderen geplaatst zijn.

CORPUS PRO BALSAMIS; *'t Lighaam tot welruikende Balſems*; ook *Mater Balſamorum* genaamt; hier toe word gewoonlijk de uitgeperste olie van *muscaate-noot* gebruikt; maar dewijl deeze olie haaren bijzonderen ſterke reuk heeft, die veeltijds niet in de *balſem*, welke men zaamenſtellen wil, begeert word, maar dat de *balſem* alleen de reuk hebben zal, van het geene daar hij van gemaakt word, en zijn naam van draagt, zo moet men de *muscaatenoot-olie* eerst zijn meeſte reuk beneemen, 't welke op de volgende wijze kan geſchieden: Men distilleert de *muscaatenoot-olie* met *water*, zo gaat de *eſſentieele olie* met het *water* over, die men tot andere dingen bewaart; giet dan 't *water*, dat nog boven de te rug gebleevene uitgedistilleerde *olie* ſtaat, weg, en droogt dezelve in de lugt, vervolgens klein geſneeden zijnde, giet 'er hoog gerectificeerde *brandewijn* op, zo zal dezelve de nog daar in zijnde reuk uittrekken; dat men ook door opgieting van nieuwe *brandewijn* herhaalen kan, zo lange tot dat de *olie* niet meer ruikt nog ſmaakt; die als dan zeer bekwaam is, tot het maaken van allerlei *balſems* en *zalven*. De *brandewijn* tot de aftrekking gebruikt, kan men tot balſamijke of andere *eſſentien* gebruiken, zo dat hier bij niets verlooren gaat.

CORPUS PRO BALSAMIS SULPHURIS; is een ſoort van *Hepar ſulphuris*, waar door men *ex tempore*, of op 't oogenblik allerlei *zwavel-balſems* maaken kan. Zie ZWAVEL.

CORPUS PSALLOIDES; dus word dat gedeelte der hersſenen genaamt, waar aan de zenuwdraaden, gelijk de ſnaaren aan een harp, gehegt zijn.

CORPUS QUADRATUM; dus is men wel gewoon, een ſterk, welgevoed en gezond lighaam te noemen.

CORPUS RETICULARE; is de netgedaantige oppervlakte des huids, uit veele kleine gaatjes beſtaande, en die het zigtbaarſte aan de tonge zijn te vermerken.

CORPUS VARICOSUM; dus noemt met het weefzel der zaadvaten.

CORRECTORIUM; *Corrigens*; *Corrigentia*; *Verbeterende middelen*; worden zodanige dingen genaamt, die de kragten van zommige geneesmiddelen verſterken of aanzetten om ſchielijker te werken, of ook dezelve verbeteren, om minder ſchaadelijk te zijn. Dus is de *cremor tartari* en 't *ſal tartari* een *corrigens* van de *ſenésbladen*, en de *caſtoreum* en *peper* van 't *opium*. Ook worden *Corrigentia* genaamt de dingen, die men bij de geneesmiddelen voegt, welke een onaangenaamen ſmaak en reuk hebben, om dezelve te verbeteren; bij voorbeld *citroen zap*, *caneel water*, *zuiker* of *ſyroopen*, enz.

CORRESPONDENT; word iemand door verſtaan, die op een andere plaats huiszittende is, als men zelven woont, en met wien men handel voert, het zij in Wisſelbrieven of Koopmanſchappen.

Niettegenſtaande 'er eenig gering onderſcheid tuſſchen een *Correspondent* en *Commiſſionaris* heerscht, dewijl de laatstgenoemde niet altoos Koopman of Bankier is, en de andere gewoonlijk eene, of ook wel beide die hoedanigheden bezit, zo hebben egter de verrigtingen en pligten van een *Correspondent* en *Commiſſionaris* al te veel overeenkomst met malkanderen, om zonder eene verveelende herhaaling, 'er hier eene beſchrijving van te geeven. Zie op COMMISSIONARIS.

CORRESPONDENTIE: is de kennisbouding of brieve-wisſeling, die twee perſoonen, het zij uit oorzaake van koophandel, of om eenige andere redenen, met malkanderen houden.

CORRET, zie THONIJN.

CORROBORANTIA; betekent zo veel als *Confortantia.*

CORROSIO; *Bijting*; *Kalkmaaking*; welke geſchied door middel van bijtende, 't zij natte of droge dingen; zie CALCINATIE: De bijtende geneesmiddelen worden gewoonlijk *Cauſtica* genaamt. Zie BIJT-MIDDELEN en CAUSTICUS.

CORRUGATOR; dus word dat *ooglid-ſpierken* genaamt, het welk de wenkbraauwen doet fronſelen.

CORRUPTIE, eene *Bederving.*

CORTEX; de *Schors*; *Bast*; is het uitwendigſte lekzel of als de huid der planten, die van verſchillige dikte in de verſchillige planten is, na den aart der planten, zijnde in de houtagtige het dikſte: De *Schors* word weder onderſcheiden in vier deelen, als 1. in de *witte binnenſchors* (*alburnum*). 2. De *middel-ſchors* (*liber*). 3. De *buiten-ſchors* (*cortex*). En 4. 't *huitje* (*epidermis*), dat de ſchors van buiten dekt: dog deeze deelen hebben maar plaats in de boom- en heeſter-gewasſen, bij de kruiden vind men de beiden eerſte niet. De *ſchors* der boomen is buiten twijffel met zap buisjes voorzien, waar in het zap zo wel als in het hout opklimt tot voedzel en aangroei; gelijk dit onder anderen blijkt aan oude holle boomen, die ſchoon ze alleen maar *ſchors* aan de ſtam en geen hout daar binnen hebben, egter evenwel in de hoogte wel groeijen en bloeijen. De *witte binnenſchors* is 't geene dat jaarlijks in hout verandert, en waar door de ringen ontſtaan, die men waarneemt, wanneer een boom dwars doorgeſneeden word, en waar aan men zijn ouderdom ook kan ontdekken, dog het laatſte jaarlijkſche hout is doorgaans eerst nog week en onrijp, en dat geene dat men gewoonlijk *ſpint* noemt, maar word allengskens harder, na maate dat 'er jaarlijks nieuwe ringen over heen koomen. Zie ook BOOM. In de Geneeskunde heeft de *ſchors* of *bast* doorgaans grootelijks meer kragt, als 't hout, gelijk blijkt in de *ſaſſafras-*, *guajacum-*, *vliers-*, *eiken-* en *esken basten*, enz.

Men noemt ook *cortex*, de ſchil van veelerlei vrugten, als van *citroenen*, *oranje appelen*, enz.

CORTEX BUGIÆ; dusdanig word de *bast* van de *jenever-boom* genaamt.

CORTEX CAPPARUM: *Capper bast*; is een dikke gerimpelde en gaatagtige zaamengerolde ſchil, die van de

de wortel des *capper-booms* komt, en van *Alexandrien* in *Egijpten*, en uit *Apulien* gebragt word; dezelve heeft een ſcherpe en bittere ſmaak, en word zeer gepreezen tegens de verſtoptheid der milt en miltziekte.

CORTEX CEREBRI; is die buitenſte grauwe zelfſtandigheid der hersſenen, waar in de levensgeesten zig van het bloed afzonderen.

CORTEX COCCOGNIDII, of *Mezerei*, is de bast van de wortelen des *peper booms* of *Chamelæa Germanica*, DODONÆI; welke even zo bijtend is als de vrugt van dit gewas, of 't *Coccognidium* (zie aldaar), en derhalven hedendaags ook niet meer in gebruik is.

CORTEX FEBRIFUGUS, zie KINA-KINE.

CORTEX SIMAROUBÆ, is een geelagtig-grijze bast, van ſmaak eenigzins bitteragtig, zonder merkelijken reuk, voortkoomende van een zoort van *Piſtacie-boom*, door LINNÆUS genaamt *Piſtacia foliis pinnatis deciduis, foliolis ovatis*, die in *Carolina* en op *Jamaica* groeit. Deeze bast is zaamentrekkend en verſterkend, en word hoog gepreezen tegens de buik- inzonderheid roode loop, en vloeijing der moeder, als meede tegens de gal-ziekte. De *doſis* of gifte is gepoeijert 12 tot 20 greinen; of men maakt 'er een drank van, aldus: Neemt twee drachma van deeze *bast*, laat ze in een mingelen (twee pond) *water* kooken, tot dat 'er ruim de helft verkookt is, hier van geeft men den lijder zomtijds een theekopje vol. De Heer DEGNER, die deeze *bast* zeer aanprijst als een *ſpecificum* in de roode loop, zegt, dat drie kopjes van deeze drank dikwils dezelve ſtillen, en als dit niet voldoet, dat men 'er als dan zes of meer van neemen moet: Dog deeze bast word zelden opregt gevonden.

CORTEX WINTERANUS, ook *Cinnamomum Magellanicum* of *Magellaniſche caneel*, anders *witte caneel* genaamt. Zie CANEEL (WITTE).

CORTUSA; *Berg-ſanikel*, *Berg-ſleutel-bloem*; in 't latijn *Cortuſa Matthioli*; (*Cortuſa calijcibus corolla brevioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas, dat eene aart van *aurikel* of *primulaveris* is, heeft rondagtige, ruige en gekartelde bladen, op de wijze als die van de *hondsdraf*, welke bladen jaarlijks vroeg in 't voorjaar uit de wortel ſpruiten en in de winter weggaan; de tragterformige bloemen koomen in de maand *April* in een kroontje op ſteelen voort, gelijk de *primulaveris*, zij zijn aan de kanten geſnippelt, rood of purper van koleur, of zomtijds wit, en welruikend; waar na ronde zaadhuisjes volgen, veel klein hoekig zaad bevattende.

Plaats. Het zelve groeit in de gebergtens van *Oostenrijk*, *Zwitzerland*, *Italien* en elders, en word wegens de bloemen in de tuinen geplant.

Kweeking. Word ligtelijk voortgezet door ſcheuring, 't welk best geſchied in de maand *Augustus*.

CORU, is een kleine boom in *Oost-Indien* groeijende, en die volgens de beſchrijving van ACOSTA, naar een *oranje-boom* gelijkt, deszelfs bloem is geel en heeft weinig reuk, de bladen zijn aan die van den *perſik-boom* niet ongelijk; de bast der wortel is dun, glad en van koleur helder-groen, dezelve is met melkagtig, lijmig en bitteragtig zap vervu't.

Men zegt, de bast van deezen boom goed te zijn, om de maag te verſterken, als meede tot ſtuiting van hevige braakingen, buikloop, roode loop en bloedvloeijingen.

CORVUS, zie RAAVE.

CORIJLUS, zie HAZELNOOT.

CORIJMBIFER; *Bol-troſſen voortbrengend*; dus zijn *Corijmbiferæ plantæ* zodanige planten, die *Boltros-bloemen* draagen. Zie CORIJMBUS.

CORIJMBOSUS, *Boltros-wijze groeijend.*

CORIJMBUS, een *Bolt-ros*, betekent in de Kruidkunde een zoort van bloem-tros, waar aan de bloemen elk aan een bijzonder ſteeltje zitten, en die te zaamen een ronde tros formeeren, gelijk bij voorbeeld de *ajuinen*, enz. Dog bij zommige worden daar door ook verſtaan de zaamengeſtelde bloemen, gelijk de *maagdelieffjes*, *chrijſanthemum*, enz.

CORIJPHA LINNÆI; is een zoort van *palm-boom*, die in *Oost-Indien* groeit, en in de *Hortus Malabaricus Codda-panna* genaamt is.

CORIJZA, zie VERKOUDHEID.

COSMETICA, zie BLANKETSEL.

COSTA; in de Kruidkunde betekent *coſta* of *ribbe* de middelſte dikke zenuwe, die van de ſteel af door 't blad loopt. Ook word de verlengde bladſteel, daar de bladjes der geveerde en gelobde bladen aan zitten, aldus genaamt.

COSTA, zie RIBBEN.

COSTA SARTORIA, is de *Balein*. Zie aldaar.

COSTUS; *Costus Arabicus*; *Cost-* of *Kost-wortel*; *Arabiſche Cost-wortel*, ook *Balſem-wortel*; is een lange en dikke wortel van een geelagtige en zomtijds zwartagtige verf; heeft een ſcherpe ſpecerijagtige ſmaak en aangenaame reuk als *violen*: Men heeft 'er twee zoorten van in de Apotheeken, als de *zoete* en *bittere costus*; dog men zegt, dat ze beijde van een zelfde plant koomen; en dat de bitterheid van de tweede zoort alleen door den tijd met de ouderdom komt. Deeze wortel word uit *Sijrien*, *Arabien* en *Oost-Indiën* gebragt; ook zegt men, dat ze mede in de *West-Indiën* groeit, dog de *Arabiſche*, en inzonderheid de verſchſte en veelruikenſte is de beste.

Dezelve heeft een verwarmende, verdunnende, openende, zweet- en pis-drijvende, maag-verſterkende en ſtonden verwekkende kragt; en word zeer gepreezen voor verſtopte ingewanden, en in de ſlijmziekte of kwaadzappigheid (*cachexia*) en ſcheurbuit: Zie ook BALSEMWORTEL.

COSTUS CORTICOSUS, of *Ventricoſus*, hier door word van zommige de *witte caneel* verſtaan.

COSTUS (DUITSCHE), dus word de *Pest-wortel* ook genaamt.

COSTUS HORTENSIS, of *Hortorum*; ook *Costus major*. Zie MUNTE (ROOMSCHE).

COSTUS MINOR, zie LEVER-BALSEM.

COSTUS NIGER; dus word de *Angelike-wortel* ook genaamt. Zie aldaar.

COTELETTEN, zie CARBONADE.

COTINUS CORIARIA, zie FUSTET-HOUT.

COTIS; dus noemt HIPPOCRATES het agterhoofd.

CATOEN, zie KATOEN.

COTONEA, zie QUEE-BOOM.

COTONEASTER; *Chamæ-mespilus*; is een aart van kleine *mespel-boom*, waar van twee zoorten zijn, de eene met heele en de andere met gezaagde eijronde bladen, brengende kleine vrugten voort, als *mespelen*, wat grooter als die van de *haagedoorn*: Dezelve groeijen in de *Oostenrijkſche*, *Zwitzerſche*, en andere Gebergtens.

COTTUS, zie KNORHAAN.

COTTUS SCORPIUS, zie DONDER-PADDE.

COTULA, zie CAMILLE (WILDE-).

COTURNIX, zie QUARTEL.

COTIJLEDON, zie VENUS NAVEL, SAXIFRAGE en WATER-RANUNKEL. Daar zijn ook nog vreemde zoorten van *Cotijledon*, die ten deele van LINNÆUS onder 't geflagt van de *Crasfula* bevat worden, en in *Afrika* en elders groeijen; zie LINNÆUS *Species Plantarum*.

COTIJLEDON; *Placenta feminis*; *Saad-lobbe*, worden in de kruidkunde genaamt, de lobben, die het zaad ten grootften deele uitmaaken en 't zaad-fpruitje (*corculum*) dekken: De meefte zaaden hebben twee lobben; dog zommige maar eene, en andere 3, 4 en meer. Deeze zaad-lobben bevatten veele water-, fijne geest- en olie deelen, welke dienen tot voeding en onderhouding van het zaad-fpruitje, tot de tijd van deszelfs uitfpruiting toe. Dat de zaad-lobben veel van zodanige gemelde deelen bevatten, blijkt klaar aan de geesten en olien, die uit veelerlei zaaden in meenigte, zo wel tot 't huishoudelijke als medicinaale gebruik, op verfchillige wijze getrokken worden; hoe wel de eene zoort van zaad meer van zodaanige deelen bevat als de andere; 't welke ook de oorzaake fchijnt te weezen, dat de eene zoort van zaad langer buiten de grond duuren of goed blijven kan als de andere.

COTIJLEDONES; deeze naam word door HIPPOCRATES aan zulke dingen gegeeven, die eene holte hebben, als meede ook aan de holligheid zelven. De moeder-koek (*placenta*) bij de vrouwen, word meede wel *Cotijledon* genaamt.

COUIS, zie CALBASSE-BOOM.

COULILAWANG, of *Coeliawang*; is de fchors van een fpecerijagtigen boom, die op de *Molukkifche Eilanden* groeit; maar men weet bij ons nog niet zeeker, wat het voor een zoort van boom is, daar deeze fchors van komt; zommige willen, dat het de *kruidnagel-boom* zelven is; andere houden hem, en misfchien met meer waarfchijnelijkheid, voor een zoort van *caneel-boom*, en zeggen, dat de boom heel groot en dik word, dog een kleine digt in een gedrongene kroon heeft; dat de bladen aan de fteelen breed en aan het uit-einde fpits zijn, en drie ribben in de lengte van het blad hebben, gelijk de *caneel-boom*; dat de vrugten langwerpig rond en gekelkt zijn, gelijk de eikels; dat de wortel van deeze boom een fmaak heeft als *fasfefras*, en ook van de heelmeefters te *Batavia* en op de Oost-Indifche Maatfchappij-fcheepen in deszelfs plaats gebruikt word.

De fchors van de *coulilawang* is, zo als ze gedroogt in Holland komt, dik en zaamengepakt, uitwendig bruin en inwendig ligt van koleur; geeft een fterken aangenaamen reuk van zig en kan gemakkelijk gepoeiiert worden. Men zegt, dat dezelve dienftig is om den fliim der maag en ingewanden te ontbinden, voorts de kooking der maag te hulpe komt, winden en buik-piin verdrijft, en de ftonden bevordert, enz. Uit deeze fchors, die rijk van olie is, word in *Oost-Indiën* door diftillatie een olie getrokken, die zeer aangenaam van reuk is; dog andere zeggen, dat deeze olie op *Amboina* uit de wortel van de *kruidnagel-boom* of van de *muscaate-noot-boom* gedistilleert word; en ook zegt men, dat dezelve in Holland voor *kruidnagel-olie* verkogt word. Zie CÆLIBANI OLEUM.

COUPEL, *Koepel*; dus word een groot of klein rond of agt-kantig dak genaamt, van een rond of agtkantig gebouw; dat boven niet puntig maar ook rond is, dus in de doorfneede een halve cirkel vertoonende, hebbende zodanig dak boven op in 't midden dikwils een zogenaamde ronde of agtkante *lantaarn*, die rondom venfters heeft, en ook met een *coupel* gedekt is: Dusdanige daken hebben gemeenelijk de ronde of agtkante kerken, gelijk die hedendaags veeltijds gebouwt, en doorgaans met kooper gedekt worden. Men bootst dezelve ook in de tuinerij na, op ronde of agtkante zoomerhuizen, of prieeltjes van latwerk, die met groente bekleed worden.

COURANT; hier word het geene, dat in de dagelijkfche verkeering gangbaar is, door verftaan: Dus zegt men, bij voorbeeld, *Courant-geld*, om daar meede zodanig geld te betekenen, dat gangbaar is, en dagelijks word uitgegeeven: *Prijs-courant* van de eene of de andere koopmanfchap, verftaat men die prijs door, welke zodanige waaren op zulk een tijd door de bank gelden.

COURBARIL; (*Hijmenæa*, LINN. *Spec. Plant.*); is een groote boom die op de *Antillijche Eilanden*, in *Brafil* en elders in *America* groeit; brengende vlinter-vormige bloemen voort, waar na groote lange en breede vrugten of peulen volgen, van een eijvormige gedaante, die van binnen verfcheidene harde caftanje-bruine of zwarte nooten bevatten, welke de groote en gedaante als tuin-boonen hebben, met een fponsagtige ftoffe omringt zijn, en een rijnsagtige fmaak hebben: Men zegt, dat ze de Indianen gebruiken om brood daar van te maaken; en volgens zommige zoude deeze boom de *West-Indijche gom-elemi* voortbrengen; dog dit fchijnt onzeeker.

COURBETTE, is een konstwoord der Rijd-fchool, betekenende een zeker van vooren verheevene fprong die het paard teffens in het vooruitgaan doet, daar het paard ondertusfchen maar weinig vordert: Elke herhaaling van de *courbette* word gemeenlijk geeindigt op een gelijke linie op 't midden van de plaats; 't geene genoemt word, een regte *courbette* maaken, welker laatfte *tempo* een *pefade* is: Men bedient zig van twee manieren, om een paard de *courbette* te laaten doen, welke genaamt worden, de *kruis-courbette* en de *farabande-courbette*. De *courbette* word gehouden voor een der fraaifte en meest gebruikelijkfte van alle de zwierige verheffingen, die men de paarden op de rijdfchool leert.

COURJOINTE; in de Rijd-fchool word dit van een paard gezegt, 't welke de agterfte kniebuigingen te kort heeft: een dusdanig paard is tot de rijd-fchool niet zeer bekwaam; dog anderzins fterk en zeer bevoegt, om tot een werk-paard gebruikt te worden.

COXA; *Coccendix*, de Heup.

COXÆ OS, zie HEUPE BEEN.

COXARIUS DOLOR, of *Morbus coxendix*, is de *Heup jicht*.

CRABRO, zie WESP.

CRACCA; *Vicia fijlveftris fpicata*; (*Vicia pedunculis multifloris*, *floribus imbricatis*, *foliolis lanceolatis pubefcentibus*; *ftipulis integris*, LINN *Spec. Plant.*); *wilde Wikke* of *Krok*, waar van verfcheidene zoorten meer zijn. Deeze zoort word van de tamme en andere zoorten onderfcheiden, dat dezelve de bloemen, die blauw of geel zijn, in een air voortbrengt; ze groeit in de velden en weiden. Zie ook KROK en WIKKE.

CRACCA LINNÆI; is een nieuw Planten-geflagt, dat verfcheidene zoorten van buitenlandfche peul gewaffen bevat; zie LINN. *Spec. Plant*

CRAMA; deeze naam word door zommigen aan wijn, die met water verflapt is, gegeeven.

CRAMBE,

CRAMBE, zie RAPISTRUM en RAKETTE.

CRAMBION; deeze naam pleeg eertijds aan een zeker kookzel of moes van kool gegeeven te worden.

CRAMPHUS, zie KRAMP.

CRANIUM, zie BEKKENEEL.

CRANTERES; dusdanig worden de laatſte bak-tanden of kiezen genaamt, die na den ouderdom van twintig jaaren groeijen.

CRAPULA; *Hooft-pijn*; door al te veel wijn of andere drank ontſtaan.

CRASIS; dus noemt HIPPOCRATES de lippen der vrouwelijkheid, als mede de buitenſte randen eener wonde.

CRASSA RIVINI, zie STAPELIA.

CRASSULA LINNÆI; is een Plantengeſlagt, waar van veele zoorten zijn, die in *Ethiopien* groeijen. Ook word de *Smeer wortel*, *Crasſula* genaamt; zie aldaar.

CRATÆGUS LINNÆI; is een planten-geſlagt, daar de *Haag-doorn* en *wilde Sorben boom*, enz. onder behooren.

CRATER; een *groote Drinkſchaal*; *Drinkbeker*.

CRATICULA; een *ijzere Rooster*.

CRAIJON; betekent eigenlijk *wit krijt*, maar 't *potloot*, daar men meede ſchrijft of teekent word ook aldus genaamt; De ſchilders maaken ook *craijons* van allerlei koleuren, om daar meede niet alleen te tekenen maar ook te ſchilderen, inzonderheid *Pourtraiten*, dat men *craijonneeren* noemt, en welke *pourtraiten*, als ze wel gedaan zijn, op eenige afſtand 't aanzien hebben, even als of ze met *water* of *olieverf* geſchildert waaren. Deeze gekoleurde *craijons* worden van zodanige ſtoffen gemaakt die aardagtig zijn, welke op een wrijfſteen heel fijn gewreeven en met *water*, waar in maar een weinig *gom* geſmolten is, tot een deeg gemaakt worden, uit welke vervolgens ronde ſtokjes of *craijons*, ongeveer van dikte als een zwaane-ſchagt, op de ſteen of in vormen gevormt worden, die men vervolgens langzaam moet droogen, op dat ze niet van malkanderen barſten. Men moet veele van deeze *craijons* van verſchillende koleuren tot 't *pourtrauteeren* hebben; welke verſchilligheid men ligtelijk verkrijgt, door vermenging der koleuren onder malkander en ook met wit, op diergelijke wijze als men de *water-* en *olie-verwen* vermengt. Tot het *tafereel* gebruikt men meest *grauw* of *blauw papier*, dat ſterk, fijn en effen is, dewijl het *craijon* 't best daar op hegten en vast blijven wil: Wegens de ſterkte, kan men het *papier* ook twee of drie-dubbeld op malkander plakken, of men plakt 't op glad en effen bort-papier of een plankje: Zie verders TEKENEN.

CRAIJRACION, zie DOODKIST.

CREDITEUR, is iemant die uit zekere handeling, contract of andere oorzaak, iets van een ander te vorderen heeft.

CREME BRULE', of *gebrande Room*; is een aangenaam eeten van *room*, 't welke aldus bereid word: Neemt een half mengelen, zoete *room* en drie *eijeren* klein geklopt; roert 't met wat *zuiker* onder malkanderen; dan in een koperen ſchotel of asſiette gedaan, en op vuur gezet en van boven met een taarte-dekzel daar wat vuur op is, toegedekt, tot dat 't bruin word. In plaats van het dekzel, kan men een gloeijende asch-ſchop 'er over houden.

Men kan ook een aangenaame *créme* of *room* van *citroenen* of *limoenen* bereiden, *limoen-créme* genaamt, 't welke aldus geſchied: Neemt vier *limoenen*, drukt 'er 't zap uit en zuivert het van de pitten; doet dan in dit zap een half of drie vierde pond beste witte *brood-zuiker*, agt lepels vol *water* en wat ſchil van *limoenen*; zet het dan op een koolen vuur tot dat de *zuiker* geſmolten is, dan neemt 't wit van vier *eijeren*, roert het wel klein geklopt zijnde, daar onder, en laat het dan door een ſteneelle lap loopen; vervolgens zet het weer op 't vuur en roert het, geſtadig, tot dat 't tamelijk dik begint te worden; dan zet 't van 't vuur af en doet 'er in twee lepels vol *oranje-water*, roert 't om en ſchuimt 't, en doet 't dan in glasjes. Neemt vervolgens de *citroen-ſchillen* en kookt ze in *water* heel gaar, dan in kleine riemtjes geſneeden, doet het ook in de kleine glasjes; is zeer aangenaam en verfriſſende. Een diergelijke *créme* vind men in 't laatſte van het artikel CITROEN-BOOM. Zie verder op 't artikel ROOM.

CREMOR; Dit woord heeft verſcheiderhande beteekenisſen, als 1. beteekent het *Melk-room* (*Cremor* of *Flos lactis*). 2. Een *melk* uit geweekte *tarwe*, gelijk *ſtijfzel*. 3. Een dik gekookte pap uit *ſtijfzel* of ander *meel*. 4. Een *ſlijm* uit gepelde *gerst* gekookt (*Cremor hordei*). 5. De *Room* van *Wijn-ſteen* (*Cremor Tartari*). 6. De *Room van Kalk*, (*Cremor Calcis*); zijnde het vlies bij de bereiding van het *kalkwater*. 7. De *Room* van *Quik* (*Cremor Mercurii*), welke is de *Mercurius vitæ*. 8. De *Room* van *Talk* (*Cremor Talci*); dat men verkrijgt, als men *talk* met *azijn* in een aarden pot kookt, zijnde een goed *Blanketzel*. 9. De *Room* van *Cinnaber* (*Cremor cinnaboris nativæ*): zie deeze laatſte onder CINNABER.

CREMOR TARTARI; *Room van Wijnſteen*; is niet anders, dan van zijne vuiligheden gezuiverde *wijnſteen*, want dezelve is altijd met aard- en gistagtige dingen vermengt. De bereiding van deeze *cremor* geſchied aldus: Neemt *wijnſteen*, laat die in warm *water* op een zagt vuur in een pot eerst wat ſmelten, dezelve dikwils met een ſtokje omroerende, laat het daar na kooken, tot dat hij zig geheel ontbind; als dan neemt het bovenſte vlieſje of ſchuim met een ſchuimlepel 'er af, en verzaamelt het, vaart dus met het kooken voort, zo lange als 'er ſchuim komt, of tot dat gij *cremor* genoeg hebt, als dan droogt het op een vloeipapier, en maakt het daar na op de wrijfſteen tot een ontastbaar poeijer. Deze *cremor* drijft de piſſe en laxeert zeer zagtjes, en is een deftig middel, om de taaije rauwigheden en ſlijmen te doorſnijden en af te voeren, bevordert ook zagtelijk de kraam-zuivering, men neemt 'er 's daags twee of drie drachma van, in drieën verdeelt, 's morgens, middags en avonds na den eeten, telkens een deel, met warm *vleeschnat* of iets anders. Het is een best purgeer- en hulpmiddel in de *roos*, als men 'er één once van neemt: Ook is het van groot nut in de engborstigheid, hijpocondrie, ſcheurbuik en in meer andere ziektens, uit ſlijmen en verſtoppingen voortkoomende. Dog men gebruikt thans in plaats van de *cremor*, de gepoeijerde *crijſtallen* van *wijnſteen*, dewijl ze dezelfde kragten hebben.

CRENA; Een *Kerf*; *Kerteling*; gelijk de bladen van zommige planten hebben. *Crenula* is een fijne kerf.

CRENATUS; *Gekerft*, *Geſteuft*. *Crenulatus*; fijn *gekerft*.

CREPIS LINNÆI; is een Planten geſlacht, waar onder LINNÆUS veele van die planten bevat, welke bij anderen de naam van *Hieracium* draagen.

CREPITUS LUPI, zie BOVIST.

CREPUSCULUM; *Schemering*; dus noemt men dat flauwe ligt, het geen men eenigen tijd voor en na de op en ondergang der Zonne beſpeurt; 't zelve ontſtaat uit de weeromkaatzing der zonneſtraalen in onzen damp-

kring (*Atmoſphæra*). De morgenſchemering draagt de naam van *crepusculum matutinum*, en die der avond *crepusculum vespertinum*.

CRESCENTIA, zie CALBASSE-BOOM.

CRETA; *Krijt*, is een zoort van witte, kalkagtige aarde, die eertijds uit 't Eiland *Creta*, nu *Candia* genaamt, gebragt wierd; thans word ze op veele andere plaatzen in de bergen gevonden. Zij heeft een ſterke inſlurpende en de overtollige vogtigheeden opdroogende kragt: Men gebruikt ze inzonderheid, met *muscaate-noot* gemengt, tegens de *zood* of branding van de *maag*; dog ze moet in een kleine hoeveelheid genoomen worden, dewijl ze zeer ſtopt, opdroogt en de maag ligtelijk bederft; en het is beeter dat men ze geprepareert dan rouw gebruikt. Uitwendig is ze heel dienſtig om de vogten der wonden en het ſponsagtig vleesch op te droogen, daar in geſtrooit, als meede in loopende en ontſtookene voeten, met *room* gemengt.

Preparatie der Krijt, of om dezelve wel te zuiveren.

Neemt zo veel *krijt* als gij wilt, ſtampt ze in een mortier tot een poeijer, doet het in een aarde pot, en giet 'er ruim *water* op, roert het dan met een ſtokje om, en giet het *water* zagtjes in een andere pot, zo zal het zuiverſte en fijnſte met 't *water* overgaan: Met dit omroeren en weer in een andere pot gieten, houd zo lange aan, tot dat geen meer zand of andere onzuiverheeden op de grond blijven leggen; vervolgens laat het vogt door een grauw papier lekken, zo blijft de *krijt* te rug, die men dan in de zon droogt en tot 't gebruik bewaart.

CRETA UMBRIA, *bruin Krijt*; zie UMBER.

CRETA MARINA, zie ZEE-VENKEL.

CRETISCH SCHAAP, zie SCHAAP.

CRIBRATIO; *Zifting*; *Doorzifting*; namelijk als men dingen, die in een vijzel klein geſtooten zijn, door een doorgaat parkementen of hairen, of ook zijden zeef buidelt of zift, om ze van het grove of onreine te zuiveren, of om ze fijn te hebben; door de zijden zeef worden heel fijne dingen gezift: Ook beteken dit woord de wrijving van het vleesch der vrugten, enz. door een hairen teems.

CRIBROSUM OS, zie ZEEFSGEWIJS-BEEN.

CRIBRUM; een *Zeef*, of *Teems*; het zij van parkement, hair, zijde, of iets anders.

CRICETUS, zie HAMSTER.

CRICKRAK, zie KRICKRAK.

CRICO-ARITÆNOIDEI, zie RING-SPLEET-SPIEREN.

CRICOIDES; dus word het ring-gedaantige kraakbeen, bij het beginzel van de lugtpijp genaamt.

CRICO-THIJROIDÆI, zie RINGS-SCHILD-WIJZE KRAKEBEENS-SPIEREN.

CRINALE, SCHULTETUS noemt dus een Heelkundig werktuigje, tot de oogen wordende gebruikt.

CRINONES, zie DRAAK-WORMEN.

CRISIS; dus word de *ſcheiding eener ziekte*, het zij ten goeden, of wel ten kwaaden genaamt; ten goeden geſchied zulks 1. wanneer de lijder nog van genoegzaame kragten voorzien is; 2. als de ziekte in de vloeiſtoffen en niet in de vaste deelen huisvest; 3. als de wegen niet geſtopt zijn, en gereedelijk de ziekte-ſtof kunnen afleiden; nimmer is 'er een gelukkige *criſis* te wagten, indien deeze omſtandigheden ontbeeren. De *criſis* word verders in *volmaakte* en *onvolmaakte* onderſcheiden; door *volmaakte criſis* word eene volkoomen verandering verſtaan, die den patient ten eenemaalen van de ziekte bevrijd, het zij door de dood, of wel door beterſchap: *Onvolmaakte criſis* noemt men, wanneer de krankheid nog maar ten deele en niet volkoomen kan beoordeelt worden; deeze *criſis* is meede tweërlei, of tot beterſchap, of wel tot verergering; de eerſte kan egter geenzins volmaakt genoemt worden, dewijl zig de lijder maar een weinig beter bevind; en de tweede brengt te weege, dat de ziekte maar eenigzins gevaarlijker geworden is. In een figuurlijke zin word meede het woord *criſis* gebruikt; bij voorbeeld wanneer men zegt, *die zaak of onderneeming is in zijn criſis, wij zullen 'er de uitkomst wel haast van zien*, enz.

CRISTA GALLI, zie HAANE-KAM.

CRISTA GALLI, zie RATELEN.

CRISTA PAVONIS, zie POINCIANA.

CRISTAL, zie CRIJSTAL.

CRISTATUS; *Gekamt*; *Gekuift*; dat een *kam*, gelijk een *haan*, of zulke gedaante heeft, gelijk bij voorbeeld de *Amaranthus criſtatus*.

CRITRE; betekent zo veel als *Hordeolum*; zie aldaar.

CRITHMUM MARINUM, zie ZEE-VENKEL.

CROCODIL, zie KROCODIL.

CROCODIL-WORTEL; is de kleine zoort van *Echinops*, of *Carduus ſphærocephalus*. Zie DISTEL.

CROCODILUS, zie KROCODIL.

CROCUS, zie SAFFRAAN.

CROCUS CHIJMICUS; *Chijmiſche Saffraan*; is een uit mijnſtoffen door *calcinatie* gemaakt poeijer, dat niet wit is, maar een andere, meesttijds geele koleur heeft, waar van het de naam van *crocus* of *ſaffraan* ve krijgt. Men heeft verſcheidene *Chijmiſche Saffraanen*, waar van wij de voornaamſte ſtraks zullen beſchrijven.

CROCUS INDICUS; is de *Curcuma*; zie aldaar.

CROCUS MARTIS; *Yzer-* of *Staal-ſaffraan*; beſtaat uit een aarde van *ijzer*, waar in 't zwavelagtige vernielt en 't adſtringeerende verſtelt is: Men heeft 'er tweërlei zoorten van, als *Crocus Martis adſtringens*; zaamentrekkende *ijzer ſaffraan*, en *Crocus Martis aperitivus*, openende *ijzer-ſaffraan*. Dezelve worden op veelerlei wijze bereid.

Om zaamentrekkende Yzer-ſaffraan te bereiden.

Neemt van 't fijnſte *ijzervijlſel*, doet het in een onverglaasde kom, zet dezelve vervolgens in een pottebakkers- of tiggelbranders oven, en laat het daar in zo lange calcineeren tot dat het geheel rood geworden is.

Anders. Neemt ſtukjes *ijzer* of *ſtaal*; maakt ze gloeijend en bluscht ze in goede *wijn-azijn*; droogt ze daar na, gloeit en bluscht ze dan weder in de *azijn*, en herhaalt zulks zo dikwils, tot dat het tot een fijne *crocus* geworden is.

Anders. Neemt oud *ijzer-blik*, bevogtigt het en legt 't in de lugt aan de reegen, dauw en zon bloot; neemt dan de bovenſte doorgebeetene korst af, en legt het blik, bevogtigt zijnde weer in de lugt; agtervolgt dit zo lange tot dat men bruin poeijer genoeg heeft, dat men vervolgens fijn wrijft en doorzift.

Nog anders. Neemt fijn *ijzer vijlſel*, bevogtigt 't zelve met *water* en laat 't droogen; herhaalt zulks, tot dat alles tot een fijn poeder geworden is.

Anders. Vergaadert het roode fijne poeder, dat zig aan

aan ſterke *ijzere rooſters* of andere dikke *ijzers*, die geduurig aan het vuur ſtaan; is ook goed.

Nog anders, volgens de manier van KUNKEL: Neemt *ijzer-* of *ſtaal vijlſel*, doet het in een groote en ſterke *ſmelt-kroes*, zet het, wel gedekt, in een calcineer-oven of in een ander heel heet vuur, dat ſterk vlamt; zo zal 't *vijlzel* opzwellen, en een ſchoon rood wrijfbaar poeder worden, dat den geheelen kroes zal vervullen, zodanig elfs, dat het den dekzel veeltijds afwerpt; dog beneden in de kroes vind men doorgaans nog een goed gedeelte *ijzer-vijlſel*, dat men van nieuws in 't vuur zetten en calcineeren moet, zo zal het opzwellen en rood worden als 't voorige.

Nog anders. Neemt openende *ijzer ſaffraan*, die met *zwavel* bereid is, (gelijk ſtrakjes geleert word), laat dezelve twee of driemaal weeken in beste *wijn azijn*, telkens een paar uuren lang; doet het dan in een *ſmeltkroes*, en brand het met een hevig en geſtadig vuur uit, tot dat het een roodagtig poeder word.

Openende Yzer-ſaffraan te maaken.

Neemt *ijzer-* of *ſtaal-vijlſel*, bij voorbeeld twee oncen, maakt dezelve in een onverglaasde *kom*, of *ſmeltkroes* gloeijend, en ſtrooit 'er bij beurten bij, zes oncen *zwavel*, roert het geſtadig met een ijzere ſpatel om, tot dat de *zwavel* ten eenemaalen verteert is, en 'er een roodagtig poeder overblijft: Andere doen den *zwavel* bij laagen tuſſchen het *ijzer-vijlzel*, maaken het dan te zaamen gloeijend en calcineeren het, al roerende, als vooren.

Anders. Neemt een ſtaal *ijzer*, maakt die aan 't eene einde gloeijend, houd dan aan het gloeijende een ſtuk *zwavel*, zo brand de *zwavel* en tegelijk ſmelt en drupt ook iets van het *ijzer* af, dat men in een *kom* met *wat r* laat vallen, dit afgedrupte, dat breukig is, wrijft men tot poeijer, 't welke de *crocus* is.

Nog anders. Neemt *alcalinijche Hepar* of *lever van zwavel* (hoe deeze bereid word, zie op HEPAR, of ZWAVEL) drie deelen; *ijzer-vijlſel* twee deelen; mengt het en calcineert het in een *ſmeltkroes*, loogt het dan uit, zijgt het door, en reverbereert het fijne nedergezakte zagtjes, tot dat het behoorlijk rood geworden is, zoet het dan met *water* af en droogt het, zo is het gereed.

De *adſtringerende* of zaamentrekkende *crocus Martis*, is een deftig middel in alle vloeden en bloedſtortingen, als buikloop, roode loop, overvloedige ſtonden, onmatige ambeijen, enz. want hij ſtopt zagtjes, zonder dat 'er eenig ongemak op volgt, gelijk wel van andere opſtoppende middelen geſchied. De *doſis* is van 9 tot 15 grein.

De openende *crocus Martis* is een der beste openende middelen; hij opent de verſtoppingen der inwendige deelen des buiks, en is derhalven zeer dienſtig in allerlei kwijn-ziektens, geel-zugt, verſtopte ſtonden, enz. De *doſis* is van 10 tot 20 grein.

Een nieuwe manier, om de Crocus Martis of Yzer-ſaffraan te bereiden, voorgeſteld door den Heer DE MONTANI; *zie Journal de Medicine, Chirurgie, &c. Sept 1762 p. 240.*

Neemt *ijzer-vitriool* die ter deegen rood gebrand is, of 't geen 't zelfde is *colcothar* overgebleven van de diſtillatie van *vitriool-olie*: zoet het wel af door 'er dikwils heet *water* op te gieten, en gezakt zijnde 'er weder af te gieten; al het zoutige hier door weggenoomen zijnde, het geene men ligtelijk uit de ſmaakeloosheid van 't afgegooten *water* kan gewaar worden, droogt men het zelve, vervolgens word het in een kapelletje onder de ſmelt-pan van een esſaijeurs fornuis gezet, en men laat het 'er zo lange ſtaan, tot dat het volkoomen is rood geworden.

Als dan mengt men dit koud zijnde, met eens zo veel gewigt van *zee-zout* dat op het vuur is uitgeknapt; dit ter deegen onder malkanderen in een *ijzeren* vijzel gewreeven zijnde, propt men het in de loop van een ſnaphaan, waar op twee *ijzeren* ſtoppen zijn te pas gemaakt die ter deegen ſluiten, de loop hier meede geſlooten hebbende, zo maakt de enden nog verder met eenig *luteerzel* dat tegens 't vuur beſtand is, digt; dit gedroogt zijnde, zo maakt een groef in de asch en gloeijende koolen, en legt hier de gevulde loop in, dezelve met asch en koolen bedekkende, hier dus een half uur in gelegen hebbende, ligt men de loop op, zo dat dezelve midden in de gloeijende koolen komt te leggen; houd de loop geduurende vier uuren lang ter deegen bedoven onder de koolen, na verloop van welken tijd, men hem 'er uitneemt en laat koud worden, voorts het luteerzel met een hamer aan ſtukken ſlaat, en de enden geopent hebbende 'er met een *ijzeren roedje* de ſtoffe uithaalt, die men bevinden zal aan zwarte klonters te zijn; ſtampt voorts deeze ſtoffe in een *ijzeren vijſel* tot poeijer, en werpt het als dan in een verglaasde pot, waar op men heet *water* giet, het zelve ter deegen met een ſpatel omroert, en terſtond in een vat dat veel grooter is overgiet, zorgende dat 't geen op de grond legt niet meede overgaat giet dan op dit overblijfzel andermaal heet *water*, en vaart hier meede zo lange voort, tot dat zig het *water* zuiver en zonder eenige koleur vermengt vertoont; vervolgens laat men de ſtoffe bezakken die met afgieting is overgegaan, hebbende hier vier-en-twintig uuren werk toe; giet 'er dan het *water* af dat helder geworden is, en giet 'er nog tot verſcheidene maalen heet *water* op, ieder keer wanneer het helder is, het zelve 'er afgietende, vervolgt hier meede zo lang, tot dat het *water* ten eenemaalen ſmaakeloos is, dan giet men de ſtoffe over in een glas of porceleinen kom, en men laat het droog worden.

Deeze dus toebereide *Crocus Martis*; heeft dezelfde hoedanigheden als de *Aethiops martialis* van L'EMERIJ, zo wel als deeze laat ze zig in alle zuuren zo wel mineraale als plantaartige ontbinden, en deelt ook aan dezelve een ſchoone geele koleur meede.

CROCUS MARTIS ANTIMONIATUS; *Antimoniaale Yzer-ſaffraan*; om deeze te maaken, zo neemt *ſlakken* (*Scoriæ*) van de *regulus antimonii*, ſtoot dezelve grofjes en ſtelt ze in de vrije lugt op een ſchaduwagtige of vogtige plaats, zo zullen ze allengskens van zelfs tot poeder vallen; giet op dit poeder genoegzaam lauwwarm *water*, en roert het met een ſtokje om, laat het dan een weinig ſtil ſtaan, dat het grove zinkt, dan giet of zijgt het water, waar in het fijne poeijer nog ſwemt, van het gezonkene af, en giet op het grove weder *water*, roert het om, en giet het daar na een weinig geſtaan hebbende, weder af, als vooren; dit opgieten herhaalt met het grove, tot dat het *water* niet meer troebel word; het afgegootene water laat vervolgens ſtaan, tot dat het fijne poeder daar uit naar de grond gevallen is, giet dan het *water* zagtjes daar van af, en filtreert het nog overige *water* door een vloeipapier van het poeder weg, als dan het poeder gedroogt is, mengt het zelve met

drie-

driemaal zo veel *ſalpeter*, en detoneert het in een ſmeltkroes, zoet het gedetoneerde ten laatſten met water af, zo is de *crocus* bereid.

Deeze openende *antimoniale Crocus Martis* word boven alle de overige gepreezen in veelerlei ziektens, als in hijpocondrie, geel- en waterzugt, wittevloed, enz. Met eenig digestief zout gemengt, roemt men het ook zeer in de weerſpannige koortzen, en dat hij daar bij meer uitregt als de *kina-kina*: Bij voorbeeld; neemt *gevitrioolde wijnſteen*, één drachma; van de gemelde *antimoniale ijzer-ſaffraan*, 10 à 15 grein; mengt het en deelt 't in 10 gelijke deelen, en gebruikt dagelijks een deel in drie maalen; maar in de miltziekte of hijpocondrie, geel- en waterzugt, voegt men 'er nog een drachma of meer *diagrijdium* bij.

De ſlakken van de *regulus antimonii* verkrijgt men op deeze wijze: Neemt een deel *ijzer-vijlzel*, en twee deelen gepoeijerde *antimonie*, ſmelt deeze dingen onder malkanderen, en doet 'er dan een-agtſte deel *wijnſteen-zout* of maar gezuiverde wel gedroogde *potasch* bij, dekt het dan toe, geeft het een goed vuur, en giet het dan, zo dra het door en door wel dun vloeit, in een beſmeerde gietnaalde, wanneer het dan koud geworden is, zo vind men den *regulus* met de *ſlakken*, den *regulus* ſlaat men af, en bewaart hem tot eenig ander gebruik.

CROCUS METALLORUM; *Saffraan der Metaalen*; is een braakmiddel, dat uit *antimonie* en *ſalpeter* bereid word; ziet de bereiding en 't gebruik op 't artijkel ANTIMONIE; dog dit braak-middel is hedendaags, wegens zijne al te ſterke werking, weinig meer in gebruik; men bedient zig in deszelfs plaats, meest van de *braakwijnſteen (tartarus emeticus)*.

CROCUS VENERIS; *Koper-ſaffraan*; word op verſcheiderhande wijzen bereid, de beste wijze is aldus: Neemt kleine dun geſlagene *koper-plaatjes*, doet ze bij laagen in een ſmeltkroes, en ſtrooit 'er tuſſchen beiden *zwavel* met wat *zee zout*; of vermengt *koper-vijlzel* met *zwavel* en wat *zee-zout*, dekt het met een dekzel toe, zet het vervolgens op een koolen-vuur, en calcineert 't eenige uuren lang, tot dat het breukig geworden is, neemt het dan uit de kroes, maakt 'er een fijn poeijer van, dat men vervolgens met lauw water moet afzoeten, want als het niet afgezoet word, is het ſcherper en word dan *Aes uſtum* of *gebrand koper* genaamt, dat een treffelijk uitwendig middel is, om het verrotte vleesch uit vuile wonden en geſweeren weg te neemen, en dezelve te zuiveren en te droogen: Het is ook het voornaamſte *ingredient* van de pleister *Opodeldoch* van FELIX WURTZ.

CROISANT; een *halve maan*, dus word in de tuinerij een ſcherp werktuig genaamt, dat als een wasſende maan of ſickel krom gebogen en aan een min of meer lange ſteel vast gemaakt is, dienende om daar meede ſcheerheggen en boomen op te ſlaan.

CROTALARIA; *Klapper-kruid*; is een buitenlands gewas, met vlinter-bloemen en opgeſwollene peulen, daar veele zoorten van zijn; wij zullen maar eenige der voornaamſte en bekendſte aanmerken, als

1. De *Aſiatiſche Crotalaria* met enkelde hartformige bladen en geele bloemen; *Crotalaria Aſiatica, folio ſingulari cordiformi, floribus luteis*; (*Crotalaria foliis ſimplicibus oblongis cuneiformibus retuſis* LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Aſien*, en is eenjaarig.

2. De *Aſiatiſche Crotalaria* met enkelde wratagtige bladen en blauwe bloemen; *Crotalaria Aſiatic, folio ſingulari verrucoſo, floribus cæruleis*; (*Crotalaria foliis ſimplicibus ovatis, ſtipulis ſemicordatis, ramis tetragonis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit meede in *Aſien*, en is eenjaarig.

3. De *Amerikaanſche Crotalaria* met een gevleugelde ſteng, hairige bladen en geairde geele bloemen; *Crotalaria Americana, caule alato, foliis piloſis, floribus in thirſo luteis*; (*Crotalaria foliis ſimplicibus lanceolatis, petiolis decurrentibus ſolitariis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Virginien* en *Brajil*, en is eenjaarig.

4. De *Amerikaanſche Crotalaria* met lange gladde pijlformige bladen; *Crotalaria ſagittalis glabra, longioribus foliis Americana*: Dit is volgens LINNÆUS een verandering van de voorgaande, zijnde ook eenjaarig.

5. De *Bengaalſche Crotalaria*, met enkelde lanzenformige hairige bladen. *Crotalaria Bengalenſis, foliis geniſtæ kirſutis*; (*Crotalaria foliis ſimplicibus lanceolatis petiolato-ſeſſilibus, caule ſtriato*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Indiën*, omtrent *Bengalen* en elders, en is eenjaarig.

6. De *Africaanſche heesteragtige Crotalaria*, met grijze eijformige bladen en blauwe bloemen; *Crotalaria Africana, ſtijracis folio, flore cæruleo*; (*Crotalaria foliis ſimplicibus ovatis villoſis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Ethiopien*.

7. De *Aſiatiſche heesteragtige driebladige Crotalaria*, met groote geele bloemen; *Crotalaria Aſiatica, frutescens, floribus luteis amplis, trifolia*; (*Crotalaria foliis ternatis ovatis acuminatis, ſtipulis nullis, leguminibus pedicellatis*, LINN. *Spec. Plant.*); groeit in *Indiën*.

Kweeking. De vijf eerſte zoorten, die zomtijds van de liefhebbers in de bloem-tuinen gekweekt worden, moeten in *Maart* of *April* in een broeibak gezaait, en de jonge planten daar na in potten verplant worden, die men in een warme runbak moet zetten en daar in koesteren, anders koomt 'er weinig en nog minder rijp zaad van; de 6de en 7de zoorten worden mede door 't zaad op de voorige wijze vermenigvuldigt, maar moeten 's winters, dewijl het langleevende planten zijn, in een warme ſtookkas bewaart worden, dan bloeijen ze bij ons, en brengen rijp zaad voort.

CROTALOPHOSA VIPERA, is de *Indiaanſche Ratel-ſlang*. Zie aldaar.

CROTAPHITES; deeze naam draagen de *ſlaapſpierkens*, en zulks om dat ze de holligheden van den ſlaap vullen, en de ſlaap-beenderen bedek en.

CROTON LINNÆI, is de *Ricinoides* bij anderen.

CROUPADE; is een zwierige verheffing, die men een paard op de rijdſchool leert, van de *Bolotade* daar in onderſcheiden zijnde, dat het paard bij de eerſte, de agterbeenen onder de buik trekt en haalt, zonder de ijzers te vertoonen, maar in de *Balotade* laat het de ijzers van de agter-voeten zien, even als of het agter uit wilde ſlaan, zo als bij de *Kapriole* geſchieden moet.

CROUPE, dus word het kruis des paards op de rijdſchool en anders genaamt.

CRUCES TROPHÆORUM, zie DARMEN.

CRUCIANELLA, zie KRAPPE (KLEINE).

CRUCIATA, zie KRUIS-VOGEL.

CRUCIATA, zie KRUIS-KRUID.

CRUCIBULUM; Een *ſmelt-kroes*, dient tot ſmelting der metaalen, calcineering en andere dingen: De ſmeltkroezen moeten uit goede aarde en andere ſtoffen gemaakt zijn, om 't ſterkſte vuur te kunnen uitſtaan, zonder te breeken of te ſmelten, ze worden na de bodem toe

toe gewoonlijk nauwer en puntiger, en na boven toe driekantig gemaakt, en men heeft kleine en groote, van een halve once tot 50 en meer ponden.

CRUCIFORMIS; *Kruisformig*, dat de gedaante van een kruis heeft.

CRUDITAS, zie RAAUWHEID.

CRUDITAS ACIDA, *Biliosa* en *Nidorosa*; *zuure*, *bittere*, *galagtige* en *ſtinkende* rauwigheeden der *maag*; zie MAAG en OPRISPINGEN.

CRUDITAS MORBORUM; dit word van het bloed gezegt, wanneer het in aanhoudende koortzen, door gisten en opborrelingen, niet tot zijn behoorlijken ſtand koomt.

CRUDITAS PITUITOSA; *ſnotterige* of *ſlijmige rauwigheeden der Maag*; zie MAAG.

CRUOR; hier word in 't algemeen het bloed door verſtaan, dat nog in de aderen vloeit; of wel 't geene dat uit de bloed-vaten is gekoomen.

CRUPINA, zie CHONDRILLA.

CRURA MEDULLÆ OBLONGATÆ; of *ſchenkels van 't ronde of verlengde merg*, dus word de oorſprong van de onmiddelbaare zenuwen der hersſenen genaamt.

CRURALES VENÆ EN ARTERIÆ; zijn de bloed- en ſlag-aderen des ſchenkel-beens.

CRUREUS; of *Musculus Cruræus vel cruralis*; is die ſpier welke gewoonlijk *Beenſpier* genaamt word, zijnde onder de regte ſpier (*musculus rectus*) gelegen; neemt zijn begin in het geheele voorſte deel van het dijebeen, en eindigt in de verheventheid die van vooren en boven in 't ſcheenbeen onder de knie-ſchijf is.

CRUS, zie SCHENKEL.

CRUSTA; de korst van iets; inzonderheid ziet dit 't meeſte op die van brood.

CRUSTA, ook *Eſchara*; de harde *korst* van een wonde, daar ze onder geneest; dog dit heeft niet in alle zoorten van wonden plaats, maar alleen in zommige, gelijk in de *verbrandheid*, *'t koud vuur*, enz.

CRUSTA LACTEA, zie KWAAD-ZEER.

CRUSTA MUCOSA; hier door verſtaat men een ſlijm-agtige korst, voornaamentlijk van de Galblaas.

CRUSTA VILLOSA; is het ruigagtige vlies der maage, darmen en ſlokdarmen.

CRIJPTANTHÆ; of *Crijptanthæ Plantæ*; *Crijzogamia*; worden genaamt de planten, waar aan de bloemen en vrugten niet of bezwaarlijk te zien zijn; zodanige zijn de *Mosſen*, *Vaaren*, *Wieren* (*Algæ*) en *Campernoeljen* (*Fungi*).

CRIJSTAL; *Berg*- of *Rots crijſtal*; *Crijſtallus*; *Chrijſtallus montana*; is een witte, heldere en doorſchijnende ſteen, die op verſcheidene plaatzen van *Europa*, als in *Boheemen*, *Hongarijen*, op de *Alpiſche gebergtens*, enz. gevonden word; de bekentſte zoorten hier van zijn de volgende, als 1. de heel doorſchijnende *Crijſtal* als ijs, of de eigentlijke *Berg-crijſtal* (*Crijſtallus montana*); 2. de *zeshoekige*, die *Iris* genaamt word; 3. de *geelagtige*; 4. de *halfronde*, die beneden plat en van boven convex is, en daar door tot een brandglas kan dienen; deeze is ook harder dan de anderen, en word derhalven voor de beste gehouden en *valſche Diamant* (*pſeudo-Adamas*) genaamt.

Op wat wijze de *crijſtal* voortkomt, kan men niet wel nagaan; maar dit ſchijnt egter zeeker, dat ze in het begin een vloeibaare ſtoffe geweest is, dewijl men in dezelve vreemde lighaamen, als water-druppels, inſekten, planten, metaalen, enz. beſloten vind; gelijk men 'er zodanige in de cabinetten der liefhebbers van natuurlijke zeldzaamheeden ziet. Het is waarſchijnelijk, dat deeze ſteen uit 't water gebooren word; het welke in de aarde zeekere mineraale deelen ontmoetende, daar door tot eene hardigheid ſtremt; gelijk op deeze wijze ook alle de edele geſteentens ſchijnen te ontſtaan: Zie EDELGESTEENTENS.

Buiten *Romen*, worden onder de grond zekere kleine *crijſtallen* gevonden, de groote van hazelnooten hebbende; van gedaante zijn zij twaalf-kantig of door vijf hoeken bepaalt, de koleur is zwartagtig; deeze kleine *crijſtallen*, zijn de eene bij de andere in aders geſchikt.

Volgens aanmerking van de Heer HOMBERG, laat zig de *rots-crijſtal* door geen vuur nog brand-ſpiegel ſmelten, ten zij met kalk vermengt; egter ſmelt de kalk alleen zo min door deeze vuuren, als de *crijſtal* zonder dit bijvoegzel; dewijl de vuurdeelen die zig in de kalk bevinden, door de *crijſtal* moeten heen dringen, om het te doen ſmelten.

Aan de *rots-crijſtal* kan men verſcheidene zoorten van koleuren mededeelen; dezelve in een afverſzel of ſmelting van *draaken bloed* in korlen met brandewijn gemaakt, laatende weeken, zal de *crijſtal* rondsomme met kleine onzigtbaare openingen ſplijten, en het afverſzel van 't *draaken-bloed* daar indringende, zal aan de gantſche *crijſtal* eene roode koleur doen aanneemen. Op de zelfde wijze kan men hem ook andere koleuren bijzetten; mits het afverſzel maar met brandewijn bereid zij.

De *crijſtal* heeft een verkoelende, zaamentrekkende en opſlurpende kragt; en word derhalven in heete koortzen onder de tong tegens de dorst, en in de hand tegen de hitte gehouden. Men prijst dezelve, als hij wel bereid is, in de ziektens daar een galagtig zuur en een bijtende ſcherpigheid in de darmen plaats heeft, zijnde derhalven zeer dienſtig in gal-koortzen en andere gal-ziektens, als mede in de buik- en roode-loopen, enz. Men gebruikt hem ook met veel baat bij de kleine kinderen, inzonderheid die nog zuigen, daar men rauwe ſcherpigheeden bij beſpeurt. Om dezelve te bereiden, moet men hem gloeijend maaken en dan in koud water blusſchen, waar door hij bros word; daar na op een wrijfſteen tot een fijn ontastbaar poeijer wrijven; de *doſis* is van 5 tot 10 greinen.

Een zeeker helder glas word ook *crijſtal* of *crijſtal-glas* genaamt. Zie GLAS.

CRIJSTALLINUS; van *Crijſtal*, of naar *Crijſtal* gelijkende.

CRIJSTALLINUS HUMOR; is het zogenaamde Crijſtallen vogt in 't oog, zijnde doorzigtig, en ook voor en agter, als een geſleepen glas verheeven; de zelfſtandigheid van dit vogt is een weinig dunder dan wasch; het zelve is in 't midden van 't oog tuſschen het waterig en glasagtig vogt, *humor aqueus* en *vitreus* geplaatst; rondsomme word het door de *proceſſus ciliares*, zijnde zwarte fijne vezeltjes aan de oog-vliesjes vast gemaakt.

CRIJSTALLISATIO; *Crijſtalliſeering*; *Krijſtalmaaking*; word van de *zouten* of zodanige dingen gezegt die *zouten* bevatten, als men dezelve in *crijſtallen* doet ſchieten; 't welke geſchied, als men van het gefiltreerde vogt, waar in het *zout* geſolveert is, over het vuur zo veel uitdampt, tot dat men ziet, dat 'er een huid of vliesje boven op het vogt komt, en het dan zonder roering op een koele plaats zet, zo zullen de *crijſtal-*

len in korten tijd in het vogt gemaakt worden, die men dan, na afgieting des vogts, vergadert en droogt: Het afgegootene vogt kookt men vervolgens weer, tot dat 't een vlies verkrijgt, en het dan weer weggezet hebbende, zullen 'er op 't nieuw nog eenige *crijſtallen* aanſchieten; en welk opkooken men herhaalen kan; dog in de eerſte *crijſtalliſatie* komen de meeste en ook doorgaans de beste *crijſtallen*. De *crijſtalliſatie* word bevordert, als men in het uitgedampte warme vogt een weinig hoog gerectificeerde *brandewijn* of *alcohol* giet, dewijl zulks de *zouten* ter neder ſlaat en wegens de warmte uitrookende, iets van het overtollige water meede neemt: Dog men kan niet uit alle *zouten* zonder onderſchied *crijſtallen* verkrijgen; want die welke *vast* (*fix*) en *alkalinisch* genaamt worden, geven nooit *crijſtallen*; het zijn alleen de *zuure* en *middel-zouten* (*ſalia acida* en *neutra*), en de niet al te ſterk gecalcineerde *vaste minerale zouten*, gelijk de *vitriool*, *ſalpeter* en *aluin*, die zig in *crijſtallen* aanzetten. Hoe meer *zuur* 'er bij het *zout* is, zo veel te groter zijn ook de *crijſtallen*; daar in tegendeel de *alcalia* maar korte en hoekige *crijſtallen* geeven. De *crijſtalliſatie* dient om de *zouten* van haare onreinigheeden te zuiveren, als meede uit zommige dingen, die *zout* bevatten, het *zout* te verkrijgen.

CRIJSTALLI ÆRIS, *vel Æruginis*, of *Veneris*, ook *Flores æruginis* of *Veneris* genaamt; *Spaansch-groen-crijſtallen*, of *gediſtilleerde Spaansch-groen*; hoe deeze bereid worden: Zie op 't artikel SPAANSCH-GROEN.

CRIJSTALLI LUNÆ, of *Lunares*; ook *Vitriolum Lunæ* genaamt; *Silver-criſtallen*; worden op de volgende wijze gemaakt: Neemt tot dunne blikjes geſlagen *ſilver*, gloeit ze in het vuur uit, en ſnijd ze dan met een zuivere ſcheer in kleine ſtukjes, doet ze in een glas en giet 'er *ſalpeter-geest* op, zo veel genoeg is, om het te ſolveeren; giet dan bij de ſolutie wat water, filtreert het vervolgens, en crijſtalliſeert het: Deeze *crijſtallen* zijn zeer *corroſijf*, worden egter zo wel in- als uitwendig gebruikt; men prijst ze bij uitnementheid tegens de waterzugt, dewijl ze het overnatuurlijke water overvloedig afdrijven; men geeft ze tot twee grein, gemengt met versch brood in pilletjes of met iets anders. Uitwendig dienen ze tot een bijt-middel, om fontanellen te zetten, gelijk de van zilver gemaakte *lapis infernalis*.

CRIJSTALLI MARTIS RUBRI; *Roode Yzer-crijſtallen*; worden aldus bereid: Neemt *zout-geest*, een half pond, en *gedistilleerde azijn*, anderhalf pond; mengt dit en doet 'er een weinig *ijzervijlſel* bij, laat het op een warme plaats ſtaan, zo zal 'er een ſchoone roode ſolutie van koomen; zet dezelve op 't zand, rookt 'er het overtollige vogt van af, en laat het tot *crijſtallen* aanſchieten: Wil men ze nog rooder hebben, zo ontbind ze nog eens in *gedistilleerde azijn*, dampt 't af en laat het weer aanſchieten. Deeze *roode crijſtallen* dienen in de *Alchijmie* tot een uitneemend *tingens* of *verfzel*, die ze maar wel weet te gebruiken of te *ſtratificeeren*.

CRIJSTALLI TARTARI; ook *Acidum Tartari* genaamt; *Wijnſteen-crijſtallen*; is niets anders als een van zijne vuiligheeden en ander ontuig gezuiverde *wijnſteen*; men bereid dezelve op de volgende wijze: Neemt *witte wijnſteen*; de *witte rijnſche* is de beste, ſtoot hem heel klein, en wascht hem zo lang, tot dat 'er een klaar *water* afgaat; als dan kookt hem in een aarden vat in genoegzaam *water* een tijd lang, tot dat hij zig ontbind, giet 'er dan meer *water* bij en clarificeert het vogt met geklopt wit van *eijeren*, dat men 'er onder roert en het afſchuimt; daar na warm door een wollen lap gezijgt zijnde, giet 't in een zuiver houten vat, en ſtelt het een nagt over of langer op een koele plaats, zo zullen de *crijſtallen*, aan de kant van het vat aanſchieten, die men dan, het *water* weggegooten zijnde, moet vergaderen, droogen en vervolgens bewaaren.

Indien de *wijnſteen* nog niet alle ontbonden was, giet men 'er weder een tamelijke kwantiteit *water* op en kookt ze als vooren, clarificeert het, zijgt het door, en kookt het dan tot dat 'er een vlies opkomt, het welke de *Cremor* is, die men afneemt en het vogt dan weg zet te crijſtalliſeeren; dog het *clarificeeren* met eijwit is juist niet nodig.

Deeze *wijnſteen-crijſtallen* hebben eene verkoelende, ontbindende, pisdrijvende en laxeerende kragt, losſen de ſlijmen in de darmen op, en maaken de drooge vuiligheeden week; worden derhalven met veel nut 's avonds van te vooren ingenomen, als men den volgenden morgen een purgatie gebruiken wil, of benevens dezelve; ook zijn ze aan de hijpocondriake, engborſtige en waterzugtige zeer dienſtig, als meede aan die welke met de ander- en derdedaagſche koorts gekwelt zijn: Kort om, ze hebben dezelfde kragt als de *Cremor Tartari*, en worden hedendaags ook in deszelfs plaats, fijn gepoeijerd zijnde, en dikwils onder dezelve benaming gebruikt; de *doſis* of gifte is daar meede gelijk: Zie CREMOR TARTARI. Deeze *crijſtallen* van *wijnſteen* worden hier te lande weinig, maar veel in de wijnlanden als in *Frankrijk*, *Italien*, *Duitschland* en elders gemaakt, en van daar overal verzonden; daar men ook, door een zeekere weetenſchap, meer en witter *crijſtallen* uit de *wijnſteen* weet te verkrijgen als hier te lande: En men zegt, dat die weetenſchap daar in beſtaat, dat ze den *wijnſteen* eerst eenige uuren lang in een oven op tinnen of aarden ſchotelen zagtjes calcineeren, of liever ſterk uitdroogen.

CRIJSTALLUS MINERALIS; is het *Sal Prunellæ*.

CTEIS; *Pecten*; ook *Pubis*; dus worden de haairen aan de ſchaamelheid in beide de Kunnen genaamt.

CUAMBU, is een *Americaanſche* plant, 't meest op de *Antilliſche* Eilanden groeijende; zijnde een zoort van *Carijophijllate* of *Nagel-kruid*, welke ter hoogte van 3 of 4 voeten opgroeit, een vierkantig hoekige, regte dunne, geſtreepte ſteel ſchiet, die zig in verſcheidene takken verdeelt; deszelfs bladen zijn langwerpig, ſpits, wordende in 't midden eenigzints breeder, voorts een weinig ruig, de kanten getand, en bij vijven langs eene rib geſchikt, zijnde 't eene blad grooter als 't andere, voorts donker-groen van koleur; de bloemen, die bosjeswijze op de toppen der takken groeijen, zijn geel-koleurig; deeze afgevallen zijnde, verſchijnen in derzelver plaats, kleine ronde bolletjes, met twee haakjes voorzien, die zig als de klisſen aan de kleederen vasthegten, in deeze hoofdjes zijn langagtige zaaden beſloten; de wortels zijn vezelig, takkig en dun, en gekneust zijnde een reuk als van kruidnagelen verſpreidende; 't liefst groeit deeze plant aan de water-kanten, en dezelve bevat veel vlug zout en olie in zig.

Zij bezit een afveegende, inſnijdende en verdunnende hoedanigheid, is diensvolgens goed voor de hooftziektens, vervolgens wondheelende, en zeer goed om 't geſtold bloed te ontbinden, in een afkookzel gebruikt zijnde.

Op het Eiland *Martinique* word dezelve door de Inwoonders als bij ons de thee gedronken.

CUBEBE; *Staart-peper*; zijn ronde drooge gerimpelde

de korrels als *peper*, met een kleine ſteel, dog zomtijds iets grooter en niet zo zwart maar grijsagtig; zijnde van binnen iets hol en met een kleine ronde witte korrel voorzien; haar ſmaak is wat ſcherp, bitteragtig en bijtend, dog niet zo ſterk als de *peper*, en hebben een eigene ſpecerijagtigen reuk, weshalven ze ook van zommige onder de ſpecerijen getelt word. Men brengt ze uit *Oost-Indiën*, daar ze op 't Eiland *Java* en elders in overvloed groeit; egter is men bij ons onkundig, van wat voor eene zoort van planten deeze beſiën eigentlijk koomen; dog men denkt, dat het een zoort van *peper* is.

Deeze beſiën bevatten veele esſentieele *olie* benevens *gom*- en harſige deelen; en hebben een verwarmende, opdroogende, openende, winddrijvende en verſterkende kragt; ze verſterken alle de ingewanden, inzonderheid het hooft, de herzenen, en zenuwen, en zijn derhalven zeer dienſtig voor een zwakke maag, winden, duizeling en draaijng des hoofts, zwakke memorie, flaauwtens, enz. Men gebruikt ze gepoeijert, tot 12 grein, 's morgens en 's avonds; of men kauwt eenige korrels van de met zuiker overtrokkene *cubeben*. De *cubeben* worden ook onder veelerlei andere geneesmiddelen gemengt.

CUBICUS, zie DOODKIST.

CUBITUS, zie ELLEBOOG. Beteekent ook een maat van een en een halve voet lengte.

CUBOIDES, betekend een vierkant been, zo als 'er in de voorhand (*carpus*) en in de voorvoet (*tarſus*) gevonden worden.

CUCUBALUS, zie HOENERBEET.

CUCULI FLOS; *Koekoeks-bloem*, zie LIJCHNIS.

CUCULLARIS MUSCULUS, zie MONNIKE-KAPS-SPIER.

CUCULLATA, zie DUIVEN.

CUCULLATUS; *gekapt* of 'er dat dusdanig uitziet: Hier van daan *Cucullatus flos*; *kap*- of *gekapte bloem*, gelijk de *munniks-kap*, enz.

CUCULLUS, een *Kap*.

CUCULLUS; of *Cuculus*, zie KOEKOEK.

CUCULUS, zie CAUDA.

CUCUMIS, zie CONCOMMER.

CUCUMIS ASININUS, zie CONCOMMER (WILDE-).

CUCUPHA; een *Kruidmuts*; is een zakje of dubbelde linnen doek, waar tuſschen hooft-middelen gelegt en egaal verſpreid zijn, dat vervolgens met garen kruiswijze door naait word, op dat de middelen aldus verſpreid, leggen blijven; wordende vervolgens op 't hooft geplaatst, tegens hooftpijn, tot verſterking des hoofts en de memorie en veelerleij andere hooft-gebreken: Deeze hooftmiddelen beſtaan uit allerleij zoorten van welruikende en ſpecerijagtige kruiden, bloemen, vrugten, wortelen, harzen, enz. als *rozemarijn*, *lavendel*, *ſalie*, *ſpijke-narde*, *thijm*, *quendel*, *ſatureij*, *kruiſemunt*; bloemen van *Roomſche camillen*, van *roozen*, *violen*, *anjelieren*, *oranjen*, *citroenen*, *daallelien*, *primulaveris*, *Arabiſche ſloechas*, *cijper-wortel*, *calmus-wortel*, *laurier-beſiën*, *cubeben*, *cardemome*, *kruid-nagelen*, *muscate-noot*, *foelie*, *caneel*, *paradijs-hout*, *bevergeil*, *ſtorax*, enz: van welke *ſpecies*, groſſos klein geſneeden of geſtooten, men onder malkanderen mengt. Men kan 'er ook welruikende en kragtige *esſentien*, *tinctuuren*, *ſpiritus*, en *gedistilleerde olien* bij doen: Een zodanig zakje word ook wel op het hart gelegt, en dan draagt het den naam van *hart-zakje*.

CUCURBITA; een *Kolf* of *Zijp-glas*; is een glas dat in de *Chijmie* gebruikt word, zijnde van beneden rond en heeft een ronden buik met een langen hals, dienende om dingen daar uit in het bad (*Balneum Mariæ*) te distilleeren: Men heeft 'er kleine en ook zeer groote, in welke wel 20 en meer ponden gaan. Zie ook BOCIA.

CUCURBITA, zie CALBAS.

CUCURBITA FOLIIS MULTIPARTITIS, zie CITRULLE.

CUCURBITA; *Cucurbitula*; zie KOPPEN.

CUJETTE, zie CALBAS-BOOM.

CULEX, zie MUG.

CULMIFER; *Halm-draagend*; *Culmiferæ plantæ*, *halm-draagende planten*, zijn zodanige, die met een holle ſteng opſchieten, waar op ze haare bloemen en 't zaad, meest in airen voortbrengen, gelijk de *gras*- en *graan-gewaſen*.

CULMUS; een *Halm*; is de ſteng der *gras*- en *graan-gewaſen*; dezelve is van drieërleij zoorten, als 1. geknoopt of met *leeden* (*nodoſus* of *articulatus*); 2. zonder *knoopen* (*enodis*), en 3. *ſchubbig* (*ſquamoſus*).

CULTURA; beteekent in het algemeen eene oeffening, onderhouding of voortzetting en bearbeiding van een zaake; bij voorbeeld van een konst of weetenſchap; hier van zegt men; de *ſtudie*, of een *weetenſchap cultiveeren*.

CULTURA PLANTARUM; *Cultuur*, *Oeffening* of *Kweeking der Planten*; dit leert de planten elk in zijn zoort, met een goede kennisſe, niet alleen volgens de ondervinding maar ook volgens goede natuurkundige gronden te bouwen, dat is te zaaijen, te planten, te onderhouden, te vermeerderen, en voorſpoedig te doen groeijen: Hier van zullen we op het artikel KWEEKING meer zeggen, en de gronden en manieren van kweeking en behandeling der planten in het algemeen naukeurig aanwijzen: Voor het overige vind men de bezondere cultuur van de meeſte planten onder ieders artijkel.

CUMINOIDES, zie CUMIJN.

CUMINUM, zie CUMIJN.

CUMINUM ÆTHIOPICUM, zie AMEOS.

CUMINUM PRATENSE; *Sijlveſtre*; zie CARWEIJ.

CUMINUM SILIQUOSUM, zie HIJPECOON.

CUMIJN; *Comijn*; *Roomſche*- of *Tuin-kummel*; in het latijn *Cuminum* of *Cijminum*; hier van zijn twee zoorten, als

1. De *gemeene Cumijn*; *Cuminum ſativum*; *Cijminum*; (*Cuminum*, LINN. *Spec. Plant.*) Groeit natuurlijk in *Africa*, *Egijpten*, enz. en word ook in meenigte gebouwt in *Italien*, *Maltha* en elders in die warme gewesten; het zelve ſchiet een ſteng van omtrent een voet hoogte, die in verſcheidene takken is verdeelt; de bladen zijn als die der *venckel* fijn geſneeden, dog klein en bij paaren langs een rib geſchikt; de bloemen groeijen als zonneſchermen aan de toppen der takken, zijn wit-koleurig en van maakzel als *lelien*; hier op volgen de zaaden, die twee aan twee bij een gevoegt, langwerpig, en als het *venkel-zaad* geſtreept zijn, dog het zelve is kleinder, aan de beide eindens ſpits, en geel of groenagtig van koleur; de wortel is dun en langagtig, en vergaat wanneer het zaad rijp is. In het Eiland *Maltha* word deeze plant, die eenjaarig is, even gelijk als bij ons het *koorn* op akkers en velden gekweekt, en het zaad word, gedroogt zijnde, tot ons overgebragt.

Men kiest het *comijn-zaad* versch, wel gevoed, zuiver, groenagtig van koleur, en van een ſterke onaangenaame reuk. Het zelve bevat veel half fijne olie, en wezentlijke en vlugge zouten in zig.

2. De *wilde Cumijn; Cuminum ſijlveſtre capitulis globoſis*, of *Cuminoides*, is eigentlijk een bijzonder plantengeſlacht; van LINNÆUS in zijne *Spec. Plant. Lagoecia* genaamt; groeit in *Candia*, *Klein Aſia*, enz. Deeze plant maakt een takagtige ſteel van omtrent een voet hoogte, die met een wit merg is vervult, deszelfs bladen zijn klein, tegens malkanderen als bij paaren langs eene rib overſtaande gelijk aan die van de *pimpernel*, en tamelijk diep uitgekerft of getand; de bloemen koomen aan de toppen der takken voort, op kleine ronde, witte zagte hoofdjes; elke bloem is uit veele bladjes zamengeſteld, die gewoonlijk rooswijze zijn geſchikt en als met franjen bezet; de bloemen worden door een langwerpig, ruig of wollig zaad opgevolgd: Deeze plant die eenjaarig is, groeit in bovengemelde Landſchappen, in vette gronden en op heuvels, dezelve bevat veel wezendlijk zout en fijne olie in zig.

Kweeking. Men kweekt de eerſte zoort ook wel hier te lande; 't welke geſchied door het zaad in het voorjaar in een broeibak te zaaijen, en de jonge planten daar na in een losſe vette grond en op een warme zonnige plaats te verplanten, dezelve vervolgens met wieden, enz. wel onderhoudende, zo zullen ze in goede warme zomers rijp zaad voortbrengen; dog het zelve is zo goed niet, als 't geene dat in *Italien* en andere warme gewesten groeit, daar we het zelve van daan ontfangen.

De tweede zoort, zaait men in het na- of voorjaar in kuiltjes, of op een bedde, als dan wil't niet bezwaarlijk groeijen; koomt ook dikwils van het gevallene rijp zaad van zelven voort.

Eigenſchappen. Het zaad van de eerſte zoort, dat een ſcherpe ſpecerijagtige ſmaak, en een ſterke onaangename reuk heeft; heeft zijn gebruik in de medicijnen; 't zelve is verwarmend, verdunnend, oplosſend en winddrijvend; verſterkt de maag en ingewanden, en is heel dienſtig om de winden te verdrijven, ook tegens de maag-, buik-, moeder-, borst- en lenden-pijn, kolijk, windzugt, moeder-opſtijging en draaijing des hoofts; bevordert mede de maand-ſtonden, baaring en kraam-zuivering: In bier gekookt en gedronken, vermindert het de melk der zoogende vrouwen. Daar word eene olie uit dit zaad gedistilleert, dat in alle de voorgemelde gebreken uitneemend is: Men neemt daar van tot 10 druppels met eenig warm vogt. Uitwendig word dit zaad gepreezen tegens zuiſing en pijn der ooren, als men het in water kookt, en de damp daar van door een tragter in de ooren ontfangt.

CUMIJN, (ZWARTE) zie NIGELLE.

CUNEIFORMIA OSSA, zie GROND-BEEN.

CUNICULUS, zie KONIJN.

CUNILA, zie SATUREIJ.

CUNILA LINNÆI, zie SIDERITIS.

CUPELLA, zie CAPELLA.

CUPEROSA, beteekent het *gebrande Kooper* (*Aes uſtum.*)

CUPRESSUS ARBOR, zie CIJPRESSE-BOOM.

CUPRESSUS HERBA, zie CIJPRESSE-KRUID.

CUPRUM, zie KOOPER.

CURATOR, of *Voogd*, is iemant die 't opzigt en bewind der goederen van minderjaarige, uitzinnige of anderen is aanbevolen. De Curatoren worden of bij de wet of bij de Regter genoemt. Volgens de wet worden de Moeder en Groot-ouders tot Curatoren over haare Kinderen en Kinds-kinderen geroepen; ook zijn in zommige Landen de mannen wettige Curatoren over haare vrouwen. Het Curatorſchap is een publicq ampt, en dus is elk daar toe genoemt zijnde, verpligt, 't zelve aan te neemen. Zommigen egter werden na regten geëxcuſeert om Curatoren te zijn; als die de hoogſte eerampten bekleeden, zo als de Staaten des Lands, Burgemeeſteren, enz. ook de Profeſsoren en Predikanten; die welke om lands zaaken afweezig zijn; die vijf kinderen hebben; die reeds met drie voogdijſchappen belast zijn; die met der kinderen ouders in groote vijandſchap geleeft hebben; die boven de zeventig jaaren oud zijn, en voorts alle die door armoede, ziekte of onkunde belet zijn, om de voogdije te kunnen waarneemen. Andere zijn 'er die na regten verbooden worden om Curatoren te zijn, als de vrouwen, (uitgenomen moeder en groot-moeder), minderjaarige, doove, ſtomme, uitzinnige, ook krijgslieden, en de zulke die aan of van de minderjaarige iets ſchuldig zijn of te vorderen hebben, en te meer wanneer deswegens verſchil is.

CURATOR BONORUM, of boedels Curator; is zulk een die door den Regter geſtelt is in 't bewint van een boedel, die inſolvent zijnde, door den debiteur is geabandonneert of verlaaten, of die debiteur overleeden zijnde, door deszelfs erfgenaamen is gerepudieert en afgeſtaan. Het zelve is geen publicq pligt-ampt, (*munus publicum*) dus kan niemant genoodzaakt worden 't zelve aan te neemen. Zoortgelijke Curatoren worden ook geſteld over boedels die *litigieus* zijn; over erfenisſen en derzelver goederen van iemant die afweezig is; ook van boedels waar van geen erfgenaamen bekend zijn.

CURATOR AD LITES, is iemant, die volgens de heedendaagſche praktijk over iemant geſteld word tot Curator, in zekere proceduuren die hij tegens zijn Voogd of iemant onder wiens magt hij ſtaat moet ſuſtineeren.

CURCULIO, zie KALANDER.

CURCUMA; *Crocus Indicus; Cijperus Indicus; Terra merita; Indiaanſche Saffraan* of *Cijper-wortel*; *Geelzugt-wortel*; *Pupurij*; is een langagtige, ronde, knoeſtige wortel, naar de *gember* in gedaante gelijkende, maar deszelfs koleur is uit- en inwendig geel, hebbende een ſcherpe ſmaak en tamelijk aangename reuk; ze word uit *Arabien*, *Perſien* en *Oost-Indiën* gebragt, alwaar ze van een plant komt, die ook den naam van *Curcuma* draagt, en waar van twee zoorten zijn, als 1. De *Curcuma* met ronde wortelen; *Curcuma radice rotunda* (*Curcuma foliis lanceolato-ovatis*; *nervis lateralibus rariſsimis*, LINN. *Spec. Plantar.*). 2. De *Curcuma* met lange wortelen; *Curcuma radice longa*, (*Curcuma foliis lanceolatis*; *nervis lateralibus numeroſisſimis*, LINN. *Spec. Plant.*) De beſte *Curcuma* moet zwaar, versch, harsagtig, en niet wormſteekig zijn.

De *Curcuma* heeft een openende, verdunnende oplosſende, pis- en ſtonden-drijvende kragt, en is inzonderheid zeer dienſtig in de verſtoppingen der ingewanden, wordende zeer gepreezen als een ſpecifijk middel in de geel-zugt, als meede in de nier-kwaalen en lendepijn, uit graveel en ſteen voortkomende; gelijk ook teegens zugt, water-zugt, en andere kwijn-ziektens. De *doſis* of gifte van de gepoeijerde wortel is van een half tot anderhalf ſcrupel: Dit poeijer zal zo veel te beeter werken, als men 'er wat *openende ijzer-ſaffraan* of andere ijzer middelen bij mengt.

CURCUMA ARABUM; is de *groote Gouwe*.

CUREEREN; beteekent zo veel als *geneezen*, *heelen*;

len; dog heeft hooftzaakelijk zijne betrekking op de heelkunde, als een Wond-arts iemand van een wonde of ander gebrek *cureert* of geneest.

CUSCUTA; *Schorfte*; *Wrange*; *Vilt-kruid*; *Casfutha* DODONÆI; (*Cuscuta floribus fesfilibus*, LINN. *Sp. Pl.*) Daar zijn twee zoorten van dit kruid, een groote en een kleine zoort. Dit kruid is eigentlijk een *Herba Parafitica*, 't welk wil zeggen, dat het uit de porien van een andere plant groeit of daar uit zijn voedzel haalt; het maakt lange dunne, ronde veezeltjes, zonder bladen; de bloemen wasfen bij kleine bolletjes, aan vezelen vastgehegt; zijnde ieder van dezelve, volgens waarneeming van de Heer TOURNEFORT een klein kommetje in de grond met een gat doorboort, van boven wijd open, en in vier of vijf punten ingefneeden; deeze bloem afgevallen zijnde, komt een bijna ronde en vleefchige vrugt te voorfchijn, die met drie of vier rondagtige ribben verheeven is, welke eenige kleine bruine zaaden bevatten; door middel van de voorgemelde vezelen hegt en flingert het zig om de nabijftaande planten, al waar het zig op wortelt en zijn voedzel uittrekt; men vind het op verfcheiderhande kruiden inzonderheid op de *netel*, *vlas*, *hennip*, *hoppe*, enz. dog meer in de warme landen, dan bij ons; en tot de medicijnen word inzonderheid 't geene dat in *Zuid-Frankrijk* en elders op de *thijm* groeit, en een kleine zoort is, die ook de naam van *Epithijmum* draagt, voor de beste gehouden.

De *cuscuta* bevat weinige water-deelen, tamelijk olie en wezentlijk zout in zig.

Dit gewas is maatig verwarmend, openende, oplosfend, afvagend en iets laxeerend, en is uitneemend in de verftoptheid der ingewanden, als lever, milt en darmfcheil; voert de wijnfteenige flijmen uit 't lighaam af, zijnde derhalven van veel nut in de hijpocondrie of miltziekte, melancolie, geele en zwarte ziekte, flijmzugt (*cahexia*), fchurft, enz. zet ook 't graveel en zand uit de nieren en pisweegen af. Men gebruikt het in de laxeerende wijnen of afkookzels, met andere dingen van dien aart vermengt.

Over de bijzondere groeiwijze enz. der *fchorfte* vind men een fraaije verhandeling in de *Memoires de l'Academie Roijale des fciences*, van 't jaar 1744, befchreeven door den Heer GUETTARD.

CUTICULA, zie OPPERHUID. In de Kruidkunde beteekent het 't buitenfte dunne huidje, dat de fchors der planten dekt: Zie ook EPIDERMIS.

CUTIS, zie HUID.

CIJANOIDES FLOS DODONÆI, zie JACEA.

CIJANUS, zie KOORN-BLOEM.

CIJANUS GEMMA, of *Cijanus Plinii*; is de *Saphiersteen*.

CIJATHIFORMIS; *Beekerformig*; dat de gedaante van een *Cijlinder-vormige* beeker heeft, die naar boven toe wat wijder word.

CIJATHUS; een *Beeker* of *kleine Kan*.

CIJCEON; dit woord word door HIPPOCRATES gebezigt om een gemengde drank meede te beteekenen.

CIJCLAMEN, zie VERKENS-BROOD.

CIJCLISCI; deeze naamen draagen de halfronde mesfen die in de Heelkunde gebruikt worden.

CIJCLOPION; hier word 't *wit van 't Oog* door verftaan.

CIJDONIA, zie QUEE-PEEREN.

CIJDONIATUM; iets dat van *Quee-peeren* bereid is, bij voorbeeld *Quee-vleesch*, enz.

CIJEMA, is het zelfde als *Embrijo* en *Foetus*; zie VRUGT IN 's MOEDERS LIGHAAM.

CIJFFER-KONST, zie REKEN-KONST.

CIJGNUS, zie ZWAAN.

CIJLINDRACEUS; *Cijlindriformis*; *Cijlinder-* of *Rolvormig*.

CIJLINDRANTHERÆ PLANTÆ; zijn planten die cijlindervormige helmtjes in haare bloemen hebben.

CIJLINDRICA VASA; dus worden die bloed- of watervaten van 's menfchen en dieren lighaamen genaamt, die overal even wijd zijn; aan de dunne *darmen* word meede deezen naam gegeeven.

CIJLINDRUS; een rol-rond lighaam, dat overal even dik is.

CIJMA; een *Bloei-tros*; hier door word door de Heer LINNÆUS een Bloem-tros verftaan, waar van de eerfte bloem-fteelen uit een punt, maar de aan deeze zittende gedeeltelijke fteelen ongeregelt en verftrooit voortkoomen; gelijk bij voorbeeld aan de *vlier*, *water-vlier*, enz. Anderen verftaan hier door de eerfte fpruit of knop van een kruid of wortel; bij voorbeeld van *hop*, *aspergie*, *bramboos*, enz.

CIJMBALARIA; *Linaria hederæ folio*; (*Anthirrinum foliis cordatis quinquelobis alternis*, LINN. *Spec. Plant.*) Is een zoort van *Leeuwebek* of *Lijn-kruid* met bladen als *Hondjesdraf* en purpere bloemen, dat in *Holland*, *Duitschland*, *Frankrijk* en elders in oude muuren en rotzen groeit; deszelfs fteelen zijn zo dun als vezelen, voorts rond, lang, hangende en purper-koleurig, zig in veele andere dunne vezelen verdeelende, waar aan bladen zitten, die gelijk de *klimop* hoekig zijn; donkergroen van bovenen en van onderen purperverwig, voorts teder, vol zap en eenigzins bitteragtig van fmaak; deeze bladen worden door lange fteeltjes onderfteunt, uit welkers oxel zig de bloemfteeltjes verheffen, draagende een ieder van dezelve een purpere bloem; deeze bloem afgevallen zijnde, vertoont zig een vrugt in twee huisjes verdeelt, vol klein plat zaad zittende.

Dit gewas bevat veele waterdeelen, taamelijk olie, en een weinig wezentlijk zout in zig; men zegt, dat het zelve verkoelend en zaamentrekkend is, en dienftig om de witte vloed te ftuiten, als het met *boom-olie* en *azijn* als *falaad* versch gegeeten word.

Wil men het kweeken, zo heeft men het zaad in de herfst of vroeg in het voorjaar ergens te zaaijen, zo zal het ligtelijk voortkoomen; maar begeert een zandagtige fchraale grond, en daar 't eens gezaait is, komt het doorgaans in een zodanige grond jaarlijks van zelven voort; het zelve is een éénjaarig gewas.

CIJMEX, zie WEEGLUIS.

CIJMOLIA, zie CATECHOU.

CIJMOSUS; een *Bloeitros-bloem* draagend. Zie CIJMA.

CIJNÆDUS, zie STEEN-VISCH.

CIJNAGROSTIS, zie HOND-GRAS.

CIJNAMOLGOS, zie GESTAARTE AAP.

CIJNANCHE, zie KEEL-ZIEKTE.

CIJNANCHUM LINNÆI; is de *Apocijnum*.

CIJNANTROPHIA; is het zelfde als *Hijdrophopia*. Zie WATERVREES.

CIJNARA, zie ARTISCHOK.

CIJNAROCEPHALUS; dat hoofden voorbrengt als de *Artifchokken*.

CIJNOCEPHALUS; dus word een Visfchen-geflagt genaamt, die koppen als *honden*, en een fterk gebit

hebben, als meede drie à vier regels tanden in de bek.

CIJNOCRAMBE, zie BINGEL-KRUID.

CIJNODESMON; deeze naam word aan de *band* gegeeven, welke het *hoofdje* aan de *mannelijke roede* vasthegt.

CIJNODONTES, zie OOG-TANDEN.

CIJNOGLOSSUM, zie HONDS-TONGE.

CIJNOGLOSSUM MONTANUM, zie CERINTHE.

CIJNOREXIA, zie HONDS-HONGER.

CIJNORRHODON, zie HONDS-ROOSE.

CIJNOSBATOS, zie HONDS-ROOSE.

CIJNOSURA; een *Leidſter*; *Handleiding*.

CIJPEROIDES; deeze naam draagen verſcheidene zoorten van *Gras*, als een bijnaam.

CIJPERUS, zie AARD-AMANDELEN.

CIJPER-WORTEL (LANGE); *Wilde lange Galange-* of *Galigan-wortel*; in 't latijn *Cijperus longus*; is een lange dunne knoestagtige en in leden verdeelde wortel, van buiten zwartagtig en van binnen witagtig, van een aangenaame ſcherpe ſpecerijagtige reuk en ſmaak, koomende van een rietagtig water-gewas, dat in 't latijn de naam van *Cijperus longus odoratus* draagt; (*Cijperus culmo triquetro folioſo, umbella folioſa ſupradecompoſita, pedunculis nudis, ſpicis alternis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Dit gewas groeit in *Italien* en *Zuid-Frankrijk* in waterige moerasſige plaatzen; wordende de drooge wortel veel van *Verona* gebragt. De liefhebbers van vreemde gewaſſen kweeken het bij ons ook wel in de tuinen.

Kweeking. Men kweekt dit gewas voort door ſcheuring der wortelen, maar moet in een goede losſe zand- en wateragtige of vogtige grond en op een warme zonnige plaats geplaatst worden; ook moet men de wortels 's winters met losſe ſtrooagtige mest overdekken, dewijl ze onze wintervorst niet kan verdraagen.

Eigenſchap. Deeze wortel is verwarmend, openend, verdunnend, pis- en ſtonden-drijvend en maag-verſterkend; word inzonderheid gepreezen tegens de winden, buik-pijn, kolijk, duizelingen, ſlijmzugt (*cachexia*), als meede tegens de gezweeren der blaas en moeder: Men kookt ze tot dien einde in *wijn*, of men geeft ze gepoeijert tot één drachma: Uitwendig verſterkt ze de zenuwen in ſtoovingen gebruikt; in de mond gekauwt, maakt ze de tanden vast, en geeft een aangenaamen adem.

CIJPER-WORTEL (RONDE); *Wilde ronde Galange-* of *Galingan-wortel*; in 't latijn *Cijperus rotundus*, is een wortel die uit veele aan malkanderen zittende dikke knobbels is zaamengeſtelt; deszelfs koleur is van buiten bruin en van binnen grauw, en heeft een iets zaamentrekkende ſmaak en aangenaame reuk, koomende van een rietagtig gewas, dat niet veel van 't vorige verſchilt, en genaamt word *Cijperus rotundus odoratus Orientalis*; (*Cijperus culmo triquetro ſubnudo, umbella decompoſita; ſpicis alternis linearibus*, LINN. *Spec. Plantar.*) Deeze zoort groeit in *Egijpten*, *Sijrien* en elders, van waar ze tot ons gebragt word.

Eigenſchappen. Dezelve koomt in kragten overeen met de *lange Cijper-wortel*; maar men wil, dat ze kragtiger werkt. Zommige denken, dat ze beide van de voorige lange zoort koomen, ten minſten die, welke in *Europa* gebruikt worden.

Daar zijn nog verſcheidene in- en uitlandſche zoorten van *Cijperus*, onnodig hier alle te melden.

CIJPERUS, zie CIJPER-WORTEL.

CIJPERUS DULCIS ESCULENTUS, of *Traſi*; zie AARD-AMANDELEN.

CIJPERUS INDICUS, zie CURCUMA.

CIJPERUS LONGUS INODORUS, zie CONTRAIJERVA.

CIJPERUS PAPIJRACEUS, zie PAPIER-RIET.

CIJPHOSIS; *Bochel*; is een ongemak door eene kromme verwasſing der ruggegraad ontſtaande.

CIJPRES-BOOM, of *Cupreſſe*; in 't latijn *Cupreſſus*; *Cijpreſſus*. Daar zijn drie zoorten van dit uitlandſche boom-gewas, als

1. De *Pijramidaale Cijpreſſe-boom*, 't wijſje genaamt; *Cupreſſus, fœmina*; (*Cupreſſus foliis imbricatis, frondibus quadrangulis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De uitgebreide *Cijpreſſe-boom*, 't mannetje genaamt; *Cupreſſus, Mas:* Dit is eigentlijk eene verandering van de voorgaande.

3. De *Virginiſche Cijpreſſe-boom* met *Acacia-bladen*, die in de winter afvallen; *Cijpreſſus Virginiana, foliis acaciæ deciduis*; (*Cupreſſus foliis diſtichis patentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort word een heel hooge boom, die met fijne takken van beneeden tot boven pijramijds-wijze opgroeit; dat is, dat de takken rondom de ſtam verſpreid ſtaan, en naar bovenwaarts geduurig korter worden, waar door ze een pijramijde vertoonen. De bladen zijn langwerpig-rond en digt aan de takken gedrukt, gelijkende naar die van de *Tamariſken-boom*; zijn altijd groen, en geeven, met de vingeren gewreeven wordende, een ſterken en tamelijk aangenaamen reuk van zig. Deeze boom brengt tweërlei bloemen voort, als mannelijke en vrouwelijke; de eerſte zijn kleine eijronde katjes, die met haar ſtuifmeel de helmſtijltjes der vrouwelijke bloemen in het voorjaar bevrugten, welke uit een kleine ronde geſchubde kegel voortkoomen, die rijp wordende het zaad bevat, dat plat en hoekig is.

De tweede zoort komt met de eerſte in alles volkomen overeen, behalven dat haare takken meer uitgebreid groeijen en een kroon vormen.

De derde of *Virginiſche* zoort, heeft bladen van een geheel andere gedaante, gelijkende naar die van de *Acacia*, en vallen in de winter af.

Plaats. De twee eerſte zoorten groeijen natuurlijk in *Candia*, *Griekenland* en andere *Oosterſche* landen, maar worden nu ook veel in *Italien*, *Zuid-Frankrijk* en *Spanjen* gevonden en gekweekt, waar heen ze eertijds uit de voorgemelde landen gebragt zijn; de derde zoort is eigen aan *Virginien* en *Carolina*. Men kweekt deeze boomen, inzonderheid de eerſte zoort, ook in *Hoog-* en *Neder-duitſchland*, wegens haare aangenaame groente en cierlijke gedaante, tot opſchikking van de tuinen en oranjerijen.

Kweeking. Om deeze boomen aan te fokken, geſchied zulks door het zaad, het welke men in het voorjaar in houten bakjes, met goede losſe zandagtige aarde gevult, niet al te digt zaait, en het zaad met een kleine vingerdikte aarde overdekt; daar na zet men de bakjes in een matig warme broei- of run-bak, en houd de aarde bekwaam vogtig, zo zullen de jonge planten, als 't zaad goed is, binnen vier of vijf weeken opkoomen, die men dan vervolgens met oozen en veel lugtgeeving over dag, naar maate van het weer, enz. wel moet behandelen, zo zullen ze niet nalaaten wel te groei-

groeijen; en bij aldien de planten of jonge boomtjes te digt ſtonden, moet men ze door uittrekking van de ſlegtſte verdunnen; daar na in het najaar, als het begint koud te worden, brengt men ze met de bakjes in het oranje-huis of in een lugtig vertrek binnens huis, daar niet dan om de vorst 'er uit te keeren in geſtookt word, om ze daar in te overwinteren; maar men moet zorge draagen, dat men dezelve voor af allengskens, door ruimer lugtgeeving en afneeming der glazen overdag bij goed weer, verhard heeft; ook moet men ze in 't oranje-huis lugtig plaatzen, en bij zagt en droog weer veel lugt, door opſtelling der glazen, laaten genieten, en dezelve, als ze droog worden, 't noodige vogt, dog niet veel te gelijk geeven. In 't volgende voorjaar zet men de bakjes met de jonge boomtjes weer in de run-bak, die maar maatig warm moet zijn, of anders maar in een trek-kas, agter glazen, en daar na in 't najaar brengt men ze weer in het oranje-huis, en men behandelt ze even zo gelijk in het voorige jaar; dog men kan ze in de zomer ook wel in de opene lugt, op een warme plaats zetten, maar dan zullen ze zo veel voortgang niet maaken: Vervolgens in het tweede volgende voorjaar, verplant men de jonge boomtjes, elk in een kleine pot, 't welke zo veel doenlijk, zonder kwetzing der wortel en dat de aarde om dezelve vast blijve, moet geſchieden; men plaatst dezelve als dan weer in een trek-kas, en beſchaduwt ze voor eerst, tot dat ze wortel gevat hebben; dezelve vorders met lugt- en vogt-geeving behoorlijk behandelende: Dog de verplanting in potten kan ook wel 't eerst-volgende voorjaar na de zaaijing geſchieden, inzonderheid als ze te digt bijeen mogten ſtaan: In't vervolg kan men de jonge boomtjes, als ze 2 of 3 jaaren oud geworden zijn, zomers in de opene lugt plaatzen, dezelve 's winters in het oranje-huis bergende, en na maate dat dezelve grooter worden, of de pot met wortelen gevult hebben, moet men ze in grooter potten, en heel groot geworden zijnde in ronde houten tobben verplanten, en verder onderhouden als gezegt is.

Het zaad van de beide eerſte zoorten, moet men in de keegels uit *Zuid-Frankrijk* of *Italien* zien te verkrijgen, als men ze kweeken wil; en dat van de derde zoort uit *America*. Men kan ze ook wel door ſteeking van takken voortkweeken, in de run-bak, maar dit gaat bezwaarlijker toe, en geeft geen zo goede boomen.

Gebruik. Het gebruik dat men hier te lande van deeze boomen maakt, is om dezelve, inzonderheid de eerſte zoort, in de plaiſier-tuinen hier en daar voor 't gezigt tot cieraad te plaatzen; bij voorbeeld, aan weerzijden van een prieel of van de ingang van de tuin, en elders, want ze maaken, als ze wat groot geworden zijn een fraaije vertooning door haare aangenaame groente en pijramidale gedaante. Indien de grond van de tuin een goede warme zand- of zwavelagtige grond is, kan men dezelve ook wel, als ze een jaar 3, 4 of meer oud zijn, in de opene grond planten, dewijl ze als dan onze winter-koude tamelijk kunnen doorſtaan, mits dat zulks op een warme en voor de ſcherpe winden gedekte plaats geſchiede; in een zodanige grond kan men ze ook in de plaiſier-boschjes tuſſchen andere boom-gewaſſen planten, inzonderheid de tweede en derde zoort, die ook wat harder van natuur zijn; daar ze een zeer goede vertooning maaken. In kleiagtige en vette gronden willen ze geenzins tieren, maar bemiinnen van natuuren een gemeene zand- of ſteenagtige aarde.

In de *Ooſterſche* en andere warme landen, gelijk te *Conſtantinopelen*, als meede in *Italien*, *Zuid-Frankrijk* en elders, plant men *alleés* of laanen en hooge ſcheerheggen van de eerſte zoort, die een pragtig gezigt maaken. Men kan 'er ook wel bij ons, in een goede zandige grond en op een bekwaame warme plaats, laage ſcheerheggen van planten, maar ze kunnen het knippen niet wel verdraagen, dewijl ze daar door niet alleen niet wel kunnen groeijen, als willende liefst haare vrijheid in de groei hebben, maar ook de winterkoude minder kunnen tegenſtaan; ten waare het knippen in het voorjaar geſchiede, of dat men de heggen 's winters met matten voor de koude beſchermde.

Het hout van de beide eerſte zoorten van *cijpres-boomen* is zeer hard, roodagtig-geel van koleur, met donkere aderen doorſtreept, aangenaam ruikend, zeer lange duurend en geen bederf van wormen en rotting onderhevig. Dat dit hout zeer lange duuren kan, getuigen verſcheide oude ſchrijvers, onder anderen ſpreekt PLINIUS daar van in zijn XVI Boek, Cap. 40., daar hij zegt, dat de groote deuren van de Tempel van DIANA te *Epheſen*, van dit hout gemaakt zijnde, in zijne tijd 400 jaaren oud en evenwel nog heel gaaf en als nieuw waaren; als mede, dat het beeld van JUPITER te *Romen* van dit hout gemaakt, in zijn tijd den ouderdom van 660 jaaren bereikt hadde. Men zegt ook, dat de groote deuren van *St. Pieters-kerk* te *Romen* eertijds van dit hout gemaakt waaren, en duurden van de tijd van CONSTANTIJN *den Grooten* af tot die van Paus EUGENIUS de IVde, dat een tijdperk van 1100 jaaren bevat; en dat toën de deuren nog gaaf en goed waaren, maar dat ze dien Paus met koperen deuren verwisſelde. Nog heedendaags word dit hout in de *Ooſterſche* landen veel tot timmerhout gebruikt, en men maakt'er aldaar en elders, daar dit hout naar toegevoert word, allerlei fraaije huisgeraaden, als *tafels*, *ſtoelen*, *cabinet-werken*, *beclden*, *doozen*, enz. van, die door de bezitters hier te lande in hooge waarde gehouden worden. Het ſchaafzel of de ſpaanders van dit hout bij de kleederen gelegt, bewaart dezelve voor de mot; 't welke ook doet 't *hars*, dat in de warme landen uit deeze boomen door inſnijding vloeit, maar dat bij ons zeldzaam is.

De *Ooſterſche cijpres-boomen* hebben ook haare nuttigheid in de medicijnen, want deszelfs bladen en vrugten of nooten, die in de Apotheeken *Nuces Cupreſſi*, en *Gabulæ* of *Gabuli* genaamt worden, zijn dienſtig tegens het bloedſpouwen, bloed-piſſen, buik- en roode loop en breuken, als meede voor de derdedaagſche koorts, als men een paar drachma van de gepoeijerde nooten in wijn laat trekken.

CIJPRES-KRUID; *Cijpreſſe*; *Santoline*; in 't latijn *Cupreſſus herba*; *Chamæ-Cijpariſſus*; *Abrotanum fœminea*; *Santolina*. Daar zijn verſcheidene zoorten of veranderingen van dit heeſteragtige kruid-gewas, als

1. Het *Gemeene Cijpres-kruid*; *Santolina* I. DODONÆI; (*Santolina pedunculis unifloris, foliis quadriformum dentatis*, LINN. *Spec. Plant*).
2. Het *Cijpres-kruid* met minder grijze bladen.
3. Het *Cijpres-kruid* met grijze hairige bladen en grootere bloemen; *Santolina* II. DODONÆI.
4. Het *Cijpres-kruid* met donker-groene bladen en goudgeele bloemen.
5. Het *Cijpres-kruid* met rozemarijn-bladen; (*Santolina pedunculis unifloris, foliis linearibus*, LINN. *Species Plantar.*)

Beſchrij-

Beſchrijving. Deeze planten groeijen laag en heeſterachtig, met veele rijsjes uit de wortel; hebben fijne altijd groenende gekertelde grijsagtige bladen, behalven de vierde zoort, die donker-groen is, en zij brengen veel geele bloemen, als *camille-bloemen* voort. Het geheele gewas heeft een ſterke zwaare, dog niet zeer onaangename reuk; de eerſte zoort word bij ons het meeſte gevonden en gekweekt, en maakt geen onaangenaame vertoning door de fijn- en grijsheid der bladen onder de andere gewasſen in de tuin en oranjerijen.

Plaats. Dezelve groeijen natuurlijk in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*.

Kweeking. Om dezelve bij ons voort te zetten, geſchied zulks, door ſcheuring der wortel-ſpruiten of door ſteeking van takjes in het voorjaar: Men ſteekt de takjes in een goede losſe wat zandagtige grond, dien ze liefſt beminnen, of in potten, die men in een maatig warme run-bak plaatst, om de ſtekken wat meer voort te zetten, moetende men dezelve in 't eerst wat beſchaduwen en niet verzuimen haar op zijn tijd 't nodige vogt te geeven, ook de bak dagelijks lugten, zo zullen ze niet nalaaten wortelen te maaken en tot jonge boomtjes voort te groeijen; die men daar na tegens het najaar, elk in een potje verplant: Tegens de winter als 't begint te vriezen, moet men deeze gewasſen in het oranje-huis of in een andere plaats bergen daar het niet in vriest, op de wijze als de *rooſemarijn*, alleen maar om ze voor de vorst te bewaaren, dewijl ze tamelijk hard zijn, dog onze winter-vorst niet kunnen doorſtaan: En om deeze gewasſen cierlijk te doen vertoonen, moet men ze met een ſtam opſnoeijen en 'er kroontjes op vormen, die men door beſnoeijing der takken kort en in het fatzoen moet houden, anders groeijen ze te wild en ſlenterig: Ook kan men 'er kleine pijramijdjes van vormen, die men door knippen met de ſchaar in haar gedaante onderhoud.

Eigenſchap. Deeze gewasſen hebben ook haare nuttigheid in de geneeskunde; men houd ze voor zweetdrijvend, zenuw-verſterkend, wind-drijvend en dienſtig tegens de wormen. Het kruid in een boschje gebonden en met een draatje om de hals op de borst der kleine kinderen gehangen, word zeer gepreezen als dezelve ſchrikken in de ſlaap hebben, van welk middel zig veele huismoeders in *Duitschland* en elders bedienen: Het zelve tusſchen de kleederen gelegt, bewaart die voor de mot.

CIJPRINUS, zie KARPER.

CIJPRIPEDIUM LINNÆI, zie PAPE-SCHOEN.

CIJSJE, zie SIJSJE.

CIJSTEOLITHUS; de *Spons-ſteen*; zie SPONSIE. Ook noemt men dus dikwils een ſteen, die in de gal-blaas word gevonden.

CIJSTICA MEDICAMENTA, zijn zulke geneesmiddelen, die tegens de ziekte van de blaas dienſtig zijn.

CIJSTICÆ ARTERIÆ ET VENÆ, zie GAL-BLAAS-ADEREN en SLAG-ADEREN.

CIJSTICAPNOS, zie DUIVE-KERVEL.

CIJSTIS; dit woord betekent in het algemeen een *Blaas*, wordende hier meede zo wel de *gal*- als *pis-blaas* verſtaan.

CIJSTIS CHOLEDOCHIA, zie GAL-BLAAS.

CIJTISO-GENISTA *Scoparia vulgaris*, is de gemeene *Genista* of *Brem*. Zie BREM.

CIJTISUS; *Geite-klaver*; daar zijn veele zoorten van dit heeſter-gewas, die alle met drie bladjes bij malkander aan een ſteel groeijen, gelijk de *klaver*; en vlintervormige bloemen draagen, die meerendeels al geel zijn, waar op peulen volgen, daar niervormige zaaden in beſloten zijn: Wij zullen 'er maar eenige van aanmerken, die zomtijds in de plaiſier-tuinen gekweekt worden, als

1. De gladde zwarte *Cijtiſus*; *Cijtiſus glaber nigricans*; *Pſeudo-Cijtiſus* I. DODONÆI; (*Cijtiſus racemis ſimplicibus erectis, foliolis ovato-oblongis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Oostenrijk*, *Boheemen*, *Hongarijen*, *Italien*, enz.

2. De gladde rondbladige *Cijtiſus* met korte ſteelen; *Cijtiſus glabris foliis ſubrotundis, pediculis breviſſimis*; (*Cijtiſus racemis erectis, calijcibus bracteæ triplici auctis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, enz.

3. De gladde groene *Cijtiſus*; *Cijtiſus glaber viridis*; groeit meede in *Zuid-Frankrijk*, enz.

4. De grijze *Cijtiſus*, met lange peulen; *Cijtiſus incanus, ſiliqua longiore*; (*Cijtiſus pedunculis ſimplicibus lateralibus, calijcibus hirſutis trifidis obtuſis ventricoſo-oblongis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Oostenrijk*, *Italien*, enz.

5. De *Cijtiſus* met ruige bladen als 't *Bourgondisch-hooi*; *Cijtiſus Monſpeſulanus, medicæ folio, ſiliquis denſe congeſtis & villoſis*; (*Cijtiſus floribus lateralibus, foliis hirſutis, caule erecto ſtriato*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Zuid-Frankrijk*, omtrent *Montpelier*, en elders.

6. De grijze altijd groenende *Canariſche Cijtiſus*; *Cijtiſus Canarienſis ſempervirens & incanus*; (*Geniſta foliis ternatis*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Spanjen*, en op de *Canariſche Eilanden*.

Kweeking. De vier eerſte zoorten worden door het zaad voortgekweekt, dat men in het voorjaar op een klein bed in een losſe zandige grond, en op een voor de ſcherpe winden gedekte plaats, zaait, en 't zaad dan met een kleine vinger dik aarde overdekt: Als vervolgens de planten opkoomen, houd men het bedde van onkruid zuiver, en geeft haar bij droog weer het nodige vogt, zo zullen ze niet nalaaten, wel te groeijen: Op dit bedde laat men ze dan ſtaan, tot het volgende voorjaar, als wanneer men ze op een ander bedde in rijen plaatst, om haar meer ruimte te geeven, de rijen twee en een half à 3 voeten, en de planten in de rij 2 voeten van malkanderen; na het verplanten moet men dezelve wat bevogtigen; hier laat men ze zo lang ſtaan, tot dat ze grooter en bekwaam geworden zijn, om ze elders te planten, daar ze zullen blijven voortgroeijen, 't welke voornaamelijk in de plaiſier-boschjes is, of ook op andere plaatzen in de tuin, want ze maaken zo wel door haare groente, als door de bloemen, in haar bloeitijd, een goede vertooning tusſchen andere heester-gewasſen of kleine boomen, en men kan ze ook op ſtammetjes met kroonen teelen; maar de grond daar ze in geplant worden, moet een losſe goede zandgrond zijn, want in zwaare gronden willen ze niet wel voortgang maaken. Dog de 3de en 4de zoorten zijn wat tederder als de beide eerſte, en kunnen de ſtrenge winters niet al te wel doorſtaan, inzonderheid als ze nog jong zijn; weshalven het ook best is, dat men ze in de eerſte jaaren in potten houd, en 's winters in de oranjerij, of op een andere plaats, daar het 's winters niet of weinig vriest, voor de vorst bewaart, op dezelfde wijze als men met de *rooſemarijn* handelt, maar men moet ze lugtig plaatzen, ook als het niet

vriest,

vriest, haar veele verſche lugt, door openſtelling der glazen laaten genieten, want anders groeijen ze te ſpillig, en bederven ligtelijk.

De 5de en 6de zoorten zijn nog wat tederder als de voorige; derhalven moet haar zaad in 't voorjaar in een maatig warme broeibak gezaait, en de opgekomene jonge planten daar na in kleine potjes verplant worden, die men voor eerst wat voor de zon dekt, tot dat ze gevat hebben, als wanneer men ze op een warme en voor de winden gedekte plaats moet zetten, niet verzuimende, haar bij droogte het nodige vogt te geeven; tegens de winter brengt men ze binnens huis, om ze voor de vorst te bewaaren, maar dezelve, als 't niet vriest, veel lugtende, gelijk boven gezegt is, dewijl ze anders te geil groeijende, geen bloemen voortbrengen.

Men kan alle deeze zoorten ook vermenigvuldigen door inlegging of ſteeking der takken in het voorjaar, die niet nalaaten zullen wortelen te maaken, en dus jonge planten te worden, als men niet verzuimt dezelve behoorlijk vogtig te houden; die men daar na op zig zelfs verplant: Maar de ſtekken van de beide laatſte zoorten moet men in potten ſteeken, en dezelve in een maatig warme run-bak zetten, om ze te beter te doen bewortelen en groeijen; en men moet ze vooral tegens de zon beſchaduwen, tot dat ze gevat hebben of wortelen beginnen te maaken, tot dien einde ook niet verzuimende, haar op zijn tijd het nodige vogt te geeven, en wijders de bak behoorlijk te lugten.

CIJTISUS INCANUS, zie JUPITERS-BAARD.

CIJTISUS LUNATUS, zie CIJTISUS MARANTHÆ.

CIJTISUS MARANTHÆ; *Cijtiſus* of *Geite-klaver van Marantha*; in 't latijn ook *Cijtiſus lunatus* en *Cijtiſus incanus*, *ſiliquis falcatis*; (*Cijtiſus leguminibus lunatis margine integerrimis*, *caule arboreo*, LINN. *Spec. Plant.*)

Dit heester of kleine boomgewas, dat de hoogte van 5 à 6 voeten kan verkrijgen, is een zoort van *Cijtiſus*, hoewel het van de hedendaagſche Botanisten, wegens deszelfs halve maanvormige peulen, tot het geſlacht der *Medicago* gerekent word: DODONÆUS en veele anderen, houden het voor de opregte *Cijtiſus*, waar van de Ouden gemeld, en zulks voor een zeer goed voedzel der beesten geagt hebben, dog dit is zeer onzeker, want uit hunne onduidelijke beſchrijvingen, is het ondoenlijk om na te gaan en vast te bepaalen, wat ze eigentlijk voor een zoort van gewas door de *Cijtiſus* verſtaan hebben; hoewel de meesten dit gewas daar voor houden.

Beſchrijving. Het zelve groeit heesteragtig op met veele takken; heeft bladen die uit drie bladjes beſtaan, gelijk de *klaver*, en grijsagtig zijn, gelijk ook de takken, op welkers toppen trosjes voortkoomen, uit goudgeele vlinter-bloemen beſtaande, waar na platte peultjes volgen, die op de wijze als een wasſende maan gekromt zijn, en het zaad bevatten.

Plaats. Dit gewas groeit veel in *Napels*, *Sicilien*, *Candia*, *Griekenland*, en op meer andere *Oosterſche* plaatzen, en word in *Hoog-* en *Neder-Duitschland* veel gekweekt, wegens de aardigheid van zijn groente en bloemen.

Kweeking. Deeze geſchied bij ons door ſteeking van takjes in potten in het voorjaar, die men vervolgens in een maatig warme runbak koestert, en verders behandelt op dezelfde wijze als boven van de 5de en 6de zoorten van *Cijtiſus* gezegt is, en met andere gewasſen van dien aart moet geſchieden. 's Winters plaatst men dezelve in de oranjerij, op een lugtige plaats, niet verre van de glazen, haar veel verſche lugt geevende; maar in de zomer zet men ze met andere diergelijke planten op een warme voor winden gedekte plaats; zijnde dit gewas anders niet heel teder, en kan de koude tamelijk verdraagen, maar geen ſterke vorst. Om dit gewas cierlijk te doen vertoonen, moet men van de jonge planten ſtamboomtjes met kroonen teelen; en op dat de kroonen in 't vervolg niet verwilderen, zo moet men de takken in 't voorjaar tamelijk kort ſnoeijen, zo zullen 'er nieuwe takken ſpruiten, die in het najaar bloemen voortbrengen, en dikwils tot in de winter duuren.

Eigenſchappen. Men houd de bladen voor verkoelend, verdeelend, verteerend en pisdrijvend, dienſtig tegens de heup- en ledenpijn, als meede tegens ontſteekingen en beginnende zwelling; dog zijn bij ons niet of weinig in gebruik.

D.

DAADELIJK, zie ACTUEEL.

DAAGLIJKSCHE KOORTS, zie KOORTS.

DAAL-LELIE, zie LELIE VAN DAALEN.

DACRIJOIDES; dus worden zekere gezweeren genaamt, waar uit geſtadig dunne etter vloeit.

DACTIJLI, zie DADEL-BOOM.

DACTIJLI ACIDI, zie TAMARINDE.

DACTIJLIFER, *Dadelen voortbrengend.*

DACTIJLIS LINNÆI; is een geſlacht van *Gras.*

DACTIJLON; is de bijnaam van een zoort van *Gras*, waar van verſcheidene zoorten zijn.

DACTIJLUS, zie DADEL-BOOM.

DACTIJLUS IDÆUS, zie BELEMNITES.

DADEL-BOOM; in 't latijn *Palma* DODONÆI; *Palma major*; *Palma dactijlifera*; (*Phœnix frondibus pinnatis*, *foliolis complicatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit is eene zoort van *Palmboom*; dezelve ſchiet met een regte dikke ſtam op, die met de tijd hoog worden kan, en met een dikke ſchub- en veſelagtige bast bekleed is, 't welke ontſtaat uit de overblijfzelen van de oude en afgeſneedene bladen; op welks top veele lange geveerde bladen, in plaats van takken, in 't ronde voortkoomen, uit ſmalle lange bladjes als *riet-bladen* beſtaande, die aan een heel lange ribbe vast zijn; tusſchen deeze bladen koomen witte welruikende bloemen uit een hoos of ſcheede voort, heel veele en zomtijds wel tot twee honderd bij een, in een lange tros vergadert: waar na vrugten volgen als *pruimen*, die langagtig-rond, rosagtig van koleur en vleeſchig zijn, hebbende een zoete aangenaame ſmaak, en bevatten van binnen een langagtige harde zaad-ſteen. Deeze boom is van tweederlei ſexe, als van de *mannelijke* en *vrouwelijke*; deeze laatſte draagt bloemen en vrugten, maar de eerſte alleen bloemen en nooit vrugten, dienende enkel om door het vrugtbaarmaakende ſtuif-meel der helmſtijltjes in de bloemen, de bloemen van de vrouwelijke zoort te bevrugten, zonder het welke dezelve geene of weinige en onvolmaakte vrugten voortbrengen, die ook niet ſpruiten, als ze gezaait worden; dit ſtuif-meel word aan de

vrouwelijke bloemen toegebragt door de wind: Dog de inwoonders van veele plaatzen daar de *Dadel-boomen* groeijen, plukken dikwils in de maand *Februarij* eenige bloem-ſcheeden van de top der mannetjes *Dadel-boomen* af, die met opengaande bloemen vervult zijn, en hangen dezelve op ſtokjes tusſchen de wijfjes-bloemen, 't welke inzonderheid geſchied, als de mannetjes van de wijfjes te ver afſtaan, om aldus de vrugtbaarwording der wijfjes te bevorderen.

Plaats. Deeze boom groeit veel in de *Oosterſche* landen, in *Africa*, *Egijpten*, *Sijrien*, *Judæa*, *Perſien*, *Arabien*, *Oost-Indien*, en elders, alwaar men de vrugten, die in de herfst rijp worden, in de zon droogt, om beter te kunnen bewaart en verzonden worden; men kweekt ze ook veel in *Griekenland*, *Italien* en *Zuid-Frankrijk*, dog de vrugten worden daar zo goed niet, als in de warmere landen; men kweekt ze zo wel van de zaadſteenen, als van de uitſpruitzels der wortelen voort; dezelve word ook wel bij ons door de liefhebbers van vreemde gewaſſen gekweekt, maar hij groeit langzaam, en geeft in deeze landen nooit bloem nog vrugt.

Kweeking Om de *Dadel-boom* bij ons te vermenigvuldigen, geſchied zulks door het zaad of de ſteenen der vrugten, die versch moeten zijn, welke men in 't voorjaar in potten, gevuld met een ligte zandagtige aarde, plant, en de potten vervolgens in een warme run-bak zet; als dan de jonge planten zijn opgekoomen, verplant men elk in een klein potje, en zet ze weder in de run-bak, dezelve vervolgens met water en lugtgeeving, naar de omſtandigheid van het weer, wel onderhoudende; wanneer het dan in het najaar begint koud te worden, zet men de jonge planten, omtrent het begin van *October*, uit de bak in de ſtookkas, en onderhoud ze de winter over met warmte en vogt, tot in het voorjaar; als wanneer men ze weder in eene run-bak plaatst, en behandelt gelijk in de voorige zomer; dezelve in het najaar weder in de ſtookkas brengende, het welke men dus in de volgende jaaren waarneemt. Wanneer de planten de pot met wortels gevult hebben, moet men dezelve in wat grooter potten in 't voorjaar verplanten, maar nooit in heel groote, dewijl ze daar in zo wel niet tieren willen: Het verplanten moet met de aarde om de wortels geſchieden, en men moet alleen de buitenſte hairwortelen wegſnoeijen; de aarde, waar in men dezelve plant, moet niet al te vet, maar los en zandagtig zijn, die ze liefst beminnen. Wanneer deeze boomen eenige jaaren oud geworden zijn, kan men ze 's zomers in de opene lugt op een warme plaats, en 's winters in de oranjerij plaatzen, dog dan zullen ze maar weinig voortgang in de groei maaken, dewijl ze zelfs in haare natuurlijke groeiplaatzen zeer langzaam aangroeijen; weshalven 't beter is, als men ze wat ſchielijker wil doen aangroeijen, dat men ze 's zomers in de trek-kas, en 's winters in de ſtook-kas onderhoud.

Eigenſchappen. De vrugten van deeze boom, of de *Dadels*, verſtrekken in die landſchappen, daar ze natuurlijk groeijen, voor een gewoonlijk en gezond voedzel voor armen en rijken; dog die op verſchillige tijden en wijzen ingezamelt en gedroogt worden, als half, bijna, of geheel rijp, waar van de laatſte de beste en die geene zijn, die in 't latijn de naam van *Carijoti* of *Carijotæ* draagen.

Uit de rijpe *Dadels* word ook een zoort van *ſijroop* geperst, die vet en zoet is, en aan de inwoonders voor boter verſtrekt, daar ze hunne ſpijzen wel ſmaakendmeede maaken. Men maakt 'er ook een *geestige drank* of *wijn* van, door middel van 'er *water* op te gieten, het te laaten gisten, en dan de *wijn* 'er af te trekken, die in het eerſte aangenaam is, maar daar na een goede *azijn* word; ook word 'er eene *brandewijn* uit gedistilleert. De zaad-ſteenen worden in *Spanjen* en elders tot een zwart poeijer gebrand, voor verfſtoffen, en andere dingen gebruikt.

Het hout van de ſtam der *dadel-boomen* verſtrekt in *Asia* en *Africa* voor timmerhout; deszelfs bladen dienen om de gemeene huizen en hutten meede te dekken, als meede om 'er beezemen, waaijers, korven en manden van te maaken; ook maaken ze 'er ſterk touw- en kabel-werk van, gelijk meede van de vezelagtige bast des booms. Het merg uit de jonge boomen of uit de top der oude boomen, is wit, teder, vleeſchig, zoetagtig en welſmaakende, en word zo wel rauw, als bij vleesch of anders gekookt, gegeeten; waar van inzonderheid de *Perſianen* en *Arabieren* groote liefhebbers zijn; maar als men de toppen der boomen afſnijd, ſterft de boom, weshalven 'er geen andere afgeſneeden worden dan die onvrugtbaar zijn, of die men uitroeijen wil; men zegt, dat de jonge vrugttrosſen meede zeer goed om te eeten zijn. Uit de hoos of bloem-ſcheede, bij hen *Elate* genaamt, maakt men vaten, ſchotelen, en diergelijke dingen.

Bij ons heeft anders geen gebruik van deeze boom plaats, dan de vrugten, die we gedroogt uit *Egijpten* en de *Levant* ontvangen, welke zo wel wegens haare aangenaamheid dus gegeeten, als ook in de medicijnen gebruikt worden: Dezelve hebben een voedende, verzagtende en iets zamentrekkende kragt: Men gebruikt ze tegens ſcherpe zinkingen, rauwe keel, hoest, borst-kwaalen, nieren- en blaas-pijn, uit ſcherpigheid der pis ontſtaande; als meede tegens buik-loop en buik-pijn.

Daar word ook in de Apotheeken van zommige plaatzen een *conſerf* van gemaakt, die den naam van *Diaphœnicon* draagt, en anders ook *Confectio*, of *Electuarium de Dactijlis* genaamt word; 't welke geſchied op de volgende wijze.

Neemt goede *dadels*, zes oncen; *penidie-zuiker*, twee oncen; *turbith*, een en een halve once; *bittere amandelen*, een once; *ſcammonie*, een halve once; *gengber*, *lange peper*, *ruite-bladen*, *caneel*, *foelie*, *paradijs-hout*, *anijs-* en *venkel-zaad* en *galange-wortel*, van elks twee en een halve ſcrupel; afgeſchuimde *honing*, twee en een half pond: De *dadels* klein geſneeden zijnde, weekt ze 8 of 9 uuren lang in *azijn*, ſtampt ze daar na met de *amandelen* in een ſteenen vijzel, en wrijft haar merg door een haire teems, tot dat alles, behalven het ontuig, door de teems is; doet dit merg in eenig vat en voegt 'er alle de andere dingen, behalven de *ſcammonie*, fijn gepoeijert bij, roert 'er dan de geſchuimde *honing* onder en mengt 't wel, vervolgens kookt het al roerende op dat 't niet aanbrande, tot dat 't de vereischte dikte van een *electuarium* heeft; ten laatſten als het verkoelt is, zo roert 'er de gepoeijerde *ſcammonie* wel onder; want als men dezelve in de heete *ſijroop* deed, zoude dezelve, wegens zijne gomagtigheid, in kruimels en brokjes te gaar loopen; 't welke men ook in allerlei andere *confectien*, daar gommen in koomen, waarneemen moet. Dit is een zagt laxeer- of purgeer-middel, dat de ſlijmen uit 't geheele lighaam zuivert, en verſterkt teffens de maag, ingewanden en levensgeesten; de *doſis* is tot 6 drachma.

DÆMO-

DÆMONIACI; *Bezetene*; dus noemt men zodanige menſchen, die in de hoogſte trap met dolheid of razernije aangedaan zijn; dog bij tusſchenpoozingen, met vermindering en verheffing; 't welke uit veelerlei oorzaaken kan ontſtaan, als uit eenige ziekte, milt-verſtopping, hijpocondrie, melancolie, hooft- en harte-pijn, enz. of ook uit liefde, toorn, geleden ongelijk of ſchaade, zorge, en diergelijke gemoeds-aandoeningen; middelen hier tegens dienſtig, moeten naar tijds-omſtandigheden door een ervaaren Medicus voorgeſchreeven worden.

DAG- EN NAGT-BLOEM; dus word de *driekoleurige Viole* ook genaamt.

DAG-LELIE, zie AFFODIL-LELIE.

DAG-SLAAPER, zie GEITENMELKER.

DAL, zie VALEIJE.

DAMA, zie STEENBOK.

DAMASONIUM; is de *Water-weegbree*. Zie WEEGBREE (WATER-).

DAMASONIUM NOTHUM; is de *Pape-ſchoen*; zie aldaar.

DAMASONIUM RIVINI; ie de *Helleborine*.

DAMAST-BLOEM; *Bloem van Damast*; *Juffrouwen* of *Juffers-Violiere*; *Winter-Violiere* of *Violette*; in 't latijn *Hesperis hortenſis*; *Viola matronalis*, *vulgo*; (*Hesperis caule ſimplici erecto*, *foliis ovato-lanceolatis denticulatis*, *petalis mucrone emarginatis*, LINN. *Spec. Plant.*) Daar zijn twee veranderingen van dit gewas, als

1. De *enkelde Damast-bloem*, met witte, roode, purpere of bonte bloemen.

2. De *dubbelde Damast-bloem*, met witte, purpere of bonte bloemen.

Beſchrijving. Dit gewas ſpruit uit zijne wortel, lange, maatig breede, donker-groene en fijn getande bladen; waar tusſchen ſtengen voortkoomen, van anderhalf tot twee voeten hoogte, die met diergelijke maar kleiner bladen bezet zijn; op de top der ſtengen en zijdtakjes koomen veel witte of zomtijds rood- of purperagtige, of ook wel bonte welruikende bloemen voort, welke uit vier bladjes beſtaan, en naar die van de *violieren* ſweemen, waar na ronde langwerpige hauwtjes volgen, die een klein langagtig bruin zaad bevatten.

De dubbelde zoorten zijn veranderingen, die gevallig uit het zaad der enkelde voortgekoomen, en heel fraaije bloemen van aanzien en reuk zijn, waardig om in een bloem-tuin gekweekt te worden, inzonderheid de witte, die, als ze wel groeit, heel groote lange bloem-troſſen voortbrengt; de gekoleurde zoorten geeven kleiner troſſen en bloemen.

Plaats. De eerſte zoort groeit natuurlijk in *Italien*, *Napels* en elders, en is tweejaarig.

Kweeking. De enkelde zoort word voortgezet door haar zaad, dat men in het voorjaar op een maatig warme broeibak of maar op een warm gelegen bedde zaait, en de jonge planten daar na verplant, daar men begeert.

De dubbelde zoorten worden vermeerdert door middel van ſcheuring der planten, in de maand *Augustus*, of in het voorjaar; dog als dan hoe vroeger hoe beter, dewijl ze anders, laat geplant wordende, zo wel niet bloeijen; en om groote bloemen te hebben, moet men de planten ook niet in al te kleine ſpruiten verdeelen; maar deeze fraaije bloemen begeeren, zullen ze wel groeijen, een lijvige kleijagtige grond en die niet bemest is, want in ligte zand- of zandagtige gronden willen ze geheel niet tieren, maar vergaan allengskens, gelijk ook niet in bemeste of met mest vermengde gronden, daar ze in aan 't rotten raaken en bederven; dog als men wat oude vergaane mest, met wat blad- of woudaarde gemengt, voor het planten onder in de grond begraaft, daar men de planten zetten wil, zo dat alleen de einden der wortelen in 't aangroeijen daar bij kunnen komen, zo zullen de planten bij uitſtek groeijen, en ſchoone groote troſſen met bloemen voortbrengen: Ook beminnen deeze bloemen liefſt een wat ſchaduwagtige plaats, of daar de zon niet door ſterke reflexie een groote hitte en branding veroorzaakt.

Men kan de dubbelde zoorten ook niet zeer bezwaarlijk door ſteeking voortkweeken, aldus: In de zomer, wanneer de bloemen bijna gedaan hebben, ſnijd men de bloei-ſtengen bij de wortel af, en ſnijd dezelve tusſchen de leden in ſtukken, zo dat elk ſtuk één of twee leden bevat; deeze ſtukken ſteekt men vervolgens op een bedde, van zodanige aarde als boven gezegt is, op 3 à 4 duimen afſtand, en zodanig, dat het lid maar even in de grond komt; zo zullen de ſtekken uit het lid wortelen en ook ſcheuten ſpruiten, en dus jonge planten worden, die dikwils in het volgende jaar goede bloemen voortbrengen, als ze wel aangroeijen; maar men moet deeze ſtekken op een wat beſchaduwde plaats ſteeken, of daar ze niet als de voormiddags-zon tot omtrent tien of elf uur genieten; of anders moet men ze een tijd lang over dag in de ſterkſte zon iets beſchaduwen; ook moet men niet verzuimen, dezelve bij droog weer 's avonds of 's morgens vroeg te beſproeijen, en van het onkruid ſchoon te houden, zo zullen ze niet nalaaten, zo niet alle, althans de meeſte, te bewortelen en te groeijen.

In de Geneeskunde of ook anders is dit gewas van geen gebruik.

DAMBESIE-BOOM, zie JENEVER-BOOM.

DAMHERT; ook *Dein* genaamt, in 't latijn *Dama*, en in 't fransch *Daim*; (*Cervus cornibus ramoſis compreſſis*; *ſummitatibus palmatis*, LINN. *Sijſt. Natur.*) Aan den naam van dit dier beſpeurt men ligtelijk dat het tot 't geſlagt der *Herten* behoort; en zo wel ten aanzien van zijn lighaams-geſtalte als ten opzigte van zijn inwendige deelen gelijkt het 'er ook volkomen na; behalven dat het *Damhert* veel kleinder is, en het naukeurig beſchouwende van poſtuur veel naar dat der *Koeijen* zweemt; ook nog gemakkelijk door de lengte van den hals, kleinte van den kop en hoogte der pooten van het *Hert* is te onderſcheiden; daar bij is nog een voornaam kenmerk ter onderſcheiding de hoornen, die meer naar *Elands* dan naar *Hertshoornen* gelijken; van den kop af aan beginnen zij plat te worden en verbreiden zig naar het einde toe; zijnde egter getakt, of met uitſteekende ſpitzen aan den agterrand en zomtijds ook wel van vooren voorzien: In volwaſſene *Damherten* is de lengte der hoornen veeltijds over de twee voeten, en men heeft 'er gevonden die tot negen ſpitzen of takken aan hunne hoornen hadden: Insgelijks als de *Herten* verliezen zij jaarlijks dog laater hunne hoornen.

De *Damherten* zijn gewoonlijk van koleur als de *Herten*, dat is te zeggen rosagtig of bleek kaſtanje-bruin; men vind 'er egter ook die een witte vagt hebben, en de meesten ſchoon bruin van koleur, zijn aan het onderlijf geheel bleek na den witten hellende: De bronstijd van deeze dieren koomt gemeenlijk tusſchen de twee en drie weeken na die der *Herten*, als wanneer zij ook brullen,

dog met een afgebrooken en zagter geluid, ook loopen zij de wijfjes zo driftig niet na, dog veeltijds vegten zij 'er egter op een verwoede wijze om: De *Dein* zo wel als de *Hinde* draagt agt maanden en eenige dagen, en brengt gewoonlijk ook maar een *Kalf* ter waereld, zomtijds egter twee, en zelden als nooit drie: Van het tweede tot het vijftiende jaar zijn de *Damherten* tot de voortteeling bekwaam, en de duuring van hun leeftijd, word op twintig jaaren bepaalt.

Zeer gemakkelijk laaten zig deeze dieren temmen; nuttigen veel voedzel, dat 't *Hert* niet wil aanraaken, en behouden ook beter hun vleesch, dewijl ze in de winter nauwelijks mager worden, en het geheele jaar door in een en dezelfde toeftand blijven; zij zijn veel fchaadelijker voor het kreupel-bosch dan de *Herten*, dewijl zij het geboomte laager afknabbelen, dat dus met moeite weder uitfpruit; ook zijn de ouden zo greetig in het eeten niet dan de jongen.

Het *Damhert* is een gezellig dier, en bemint dienvolgens om in gezelfchap te leeven; tot dien einde voegen zij zig bij troepen te zaamen, en verwijderen zig zelden van malkanderen: Wanneer 'er zig een groot aantal in een landftreek of park bevind, fcheiden zij zig doorgaans in twee hoopen, en worden binnen korten tijd vijandig; dewijl beide dezelfde plaats van het park of terrein wil bezitten; als dan fchikken zij zig ten ftrijde, hebbende een ieder troep zijn hoofd dat gewoonlijk eene van de oudfte en fterkften is, deeze is het die hun aanvoerd, en daar op vallen zij aan om hunne tegenftreevers uit de beste weide te verjaagen; vinnig gaan deeze gevegten in zijn werk, en als iets zeer zonderlings kan men aanmerken met wat juiste order de aanval gefchied, met wat dapperheid 'er gevogten word, en hoe moedig zij malkanderen onderfteunen; ook ftooren zij zig aan geen neerlaag, en dagelijks word het gevegt weder aangevangen, tot 'er tijd toe dat de eene partij een volkoomen zeege behaald, zijne vijanden het veld doet ruimen en naar een andere hoek verdrijft.

In 't wild loopende, bemint het *Damhert* hooge landen, met kleine heuveltjes bezaait; gejaagt wordende zoekt het door allerlei listen, wenden en draaijingen de honden te ontkoomen en zig voor hun te verbergen; ten laatften verhit, benauwt en afgeflooft, begeeft het zig eveneens als een *Hert* te water, dog durft zig niet zo als deeze op breede ftroomen en fnelvlietende beeken waagen: Door de kromme en zijfprongen die dit dier alle ogenblikken maakt, ontkoomt het veeltijds de honden en fluipt heen; daar bij, dewijl door de ligtheid van dit dier zijne voetftappen niet diep in de grond drukken, heeft men moeite om zijn prent na te fpooren, en dit maakt deszelfs jagt veel moeijelijker als die der *Herten*.

De Heer BUFFON merkt aan, dat de *Damherten* zo algemeen niet als de *Herten* over den aard-kloot verfpreid zijn; zelden vind men ze ook anders dan in gemaatigde ligtftreeken, en nimmer worden ze in zeer koude gewesten vernoomen, wat moeite men ook wel heeft aangewend om ze 'er aan te fokken: Het is voornaamentlijk in *Frankrijk*, *Spanjen*, *Engeland*, een gedeelte van *Duitschland*, als meede in *America*, daar zij 't veelvuldigfte zijn en in 't wilde gevonden worden; 't meest worden zij egter in diergaarden aangekweekt, en hun vleesch word voor eene der beste zoorten van wildbraad gehouden, verre weg dat der *Herten* overtreffende.

Het *Damhert* hoe moedig en onverzaagt ook in het ftrijden tegens zijn 's gelijken; is egter in andere opzigten niet minder vreesagtig dan het *Hert*; volgens getuigenis van de Heer LINNÆUS, is een touwtje langs den grond gefpannen, bekwaam om hun uit de bouw-landen te weeren: Als iets opmerkelijks vind men nog aangetekent, dat het *Damhert* nooit met eenige andere zoort van *Herten* zal paaren.

In *Spanjen* ziet men nog behalven de gemeene en witte *Damherten*, een zoort die zeer veel in gedaante van deezen verfchillen; hun groote is bijkans als die van een *Hert*, egter dunder van hals, en van koleur veel donkerder, ook aan den buik niet witagtig zo als deeze; de ftaart die ook veel langer is, als van de gewoone *Damherten* is zwartverwig. De *Virginifche* koomen in groote met deeze zoort van *Spaanfche* overeen, en zijn buiten dat nog aanmerkelijk door de groote van hunne teeldeelen.

Volgens berigt van zommige reizigers zijn 'er een groot aantal *Damherten* in *Africa*, die bij troepen van drie, vier, ja tot vijf hondert toe, omdoolen en zeer ontembaar en wild van aart zijn: Om hun te vangen gaan de *Negers* heen, en verbergen zig bij de bronnen en beeken daar deeze dieren gewoon zijn zig te koomen laaven, en dooden 'er dus een meenigte met hunne pijlen.

Zo als rede hebbe aangemerkt, is het vleesch der *Damherten* fmakelijker als dat van eenig ander wild zijner zoort. De hoornen van dit dier gefchaafd zijnde en in dranken gekookt, zetten een hartfterkende kragt bij; de huid word eveneens als die der *Herten* bereid, en is tot dezelfde gebruiken dienftig.

DAMP; *Uitwaasfeming*; in het latijn *Vapor*; *Exhalatio*; word van de Natuurkundigen begreepen uit zeer fijne deelen, die van allerlei, zo wel vogtige als drooge lighaamen, door de werking van de zon of eenig ander vuur en de lugt afgefcheiden, en overal verfpreid worden, te beftaan: Dezelve kunnen derhalven waterige, zoute, zuure, falpeterige, zwavelige, mercuriaale en meer andere mineraale en mogelijk ook metaalige deelen zijn; maar de aardagtige en vuurvaste zout- en metaalige deelen kunnen op zig zelven niet in *dampen* opgeheven worden, ten zij door nauwe vereeniging met andere vlugge zuure, zoute of zwavelagtige deelen, die dezelve als omvatten en dus meede voeren. Dog het is voornaamelijk het water en de waterige of vogtige dingen, waar uit verre de meefte deelen uitdampen en in de lugt overgaan, dewijl dezelve het ligtst en door maar weinig warmte te fcheiden en van elkanderen af te zonderen zijn; dus waafemen 'er geduurig en onophoudelijk *dampen* uit de zee, meiren, poelen, rivieren en vogtige gronden, die de lugt geftadig vervullen, fchoon dezelve niet altijd zigtbaar zijn; dog dit gefchied op de eene tijd meer als op de andere, na maate dat de vogtige en andere lighaamen min of meer door de warmte aangedaan worden. Zommige ftellen een onderfcheid tusfchen de *dampen* en *uitwaasfemingen*, noemende *dampen* die opgehevene deelen welke uit vogtige lighaamen voortkoomen; maar *uitwaasfemingen* die uit drooge lighaamen ontftaan.

Dat de vogten door de warmte uitdampen, ziet men klaar aan het kookend water, want het zelve door het kooken niet alleen vermindert, maar men ziet ook den *damp* daar van af, en in de lugt overgaan. Dus ook wanneer men eenig vat met water aan de lugt bloot ftelt, inzonderheid in warme dagen, zo zal men zien, dat het zelve

zelve geduurig vermindert, en ten laatſten geheel weg gaat, 't welke door niets anders geſchied, dan door de onmerkbaare uitdamping der door de warmte afgeſcheidene fijne waterdeeltjes, die zig in de lugt verſpreiden; maar dat men deeze deeltjes niet altijd kan zien, komt niet alleen van derzelver fijnheid, maar ook van haar ijle verſpreiding van daan, want zo dra dezelve in een groote menigte digter bijeen vergadert zijn, worden ze zigtbaar, gelijk in kookend water, de mist en wolken geſchied.

Dog de lighaamen waasſemen niet alle even veel en ſchielijk uit, want daar zijn 'er die geheel niet uitwaasſemen, gelijk de vaste zouten en de metaalen, enz.; anderen kunnen een langen tijd in een getemperde lugt ſtaan, zonder dat ze iets in 't gewigt verliezen, maar die in een warmer lugt volkomen in een zigtbaare damp uitwaasſemen en vervliegen, gelijk het *kwikzilver*, *vitriool-olie*, *harſige gommen*, of die onder de gedaante van een vlam vervliegen, gelijk de olien en harsagtige lighaamen; wederom andere verminderen maar ten deele, ſchoon ze in een groote hitte gebragt worden, gelijk de ſteenen en meer dusdanige lighaamen.

Maar als men nu vraagt, wat de eigentlijke oorzaake mag zijn, dat 'er zodanige fijne deelen van de aardſche lighaamen afgeſcheiden worden, en in de dampkring om hoog klimmen? zo kan men in het algemeen zeggen, dat dezelve verſcheiden kunnen zijn, die zomtijds gezamentlijk en op andere tijden gedeeltelijk tot dat einde werkzaam worden, als

1. De werking der zonnewarmte of van eenig ander vuur, en misſchien ook een onderaardsch vuur, waar door de lighaamen verdunt, en 'er zeer fijne deelen van afgeſcheiden worden, die zig in de lugt verheffen en vervliegen, dog 't welke hooftzaakelijk op de oppervlakte der lighaamen geſchied. 2. Een groote aantrekkings- en vervolgens wegſtootings-kragt der deeltjes, waar door ze van elkanderen wegwijken, gelijk in alle opbruizingen, verrottingen, gistingen, enz. geſchied. 3. De beweeging der lugt en werking der winden, die de deeltjes opneemen en opwaarts voeren, gelijk men ziet, dat bij windig weer de vogtige gronden en lighaamen veel raſſer opdroogen, als op andere even warme tijden, zonder wind. 4. De aantrekking der lugt, of van de deelen die in de lugt omdrijven, waar door het geſchieden kan, dat de ligter deelen met de zwaardere vereenigt worden-de, dezelve te zaamen evenwel een maſſa uitmaaken, die zoortelijk ligter is als de lugt, en de zwaare dus met de ligte opgevoert worden. 5. Kan het zeer waarſchijnelijk ook geſchieden, dat zommige deelen, inzonderheid waterige, door de koude afgeſcheiden worden en oprijzen.

Alle deeze omſtandigheden zijn buiten twijffel of ten deele of gezaamentlijk de oorzaaken van de opklimming der dampen in de lugt, dog wel voornaamelijk 't vuur of de warmte en de lugt, gelijk de ondervinding zulks leeraart en bevestigt.

Maar word 'er nu verder gevraagt naar de wijze, op welke het geſchied, dat de fijne deelen der lighaamen, die merkelijk zwaarder zijn als de lugt, in dezelve kunnen opklimmen? is zulks niet zeer gemakkelijk om te verklaaren, weshalven ook de Natuurkundigen daar in verſchillig van gevoelen zijn: Zommige zeggen met Nieuwentijt, dat de vuurdeeltjes, ligter als de lugt zijnde, zig aan de door 't vuur afgeſcheidene water- en andere deeltjes vast hegten, en daar door kleine lighaamtjes uitmaaken, die minder eigen zwaarte hebben, als de lugt, en derhalven volgens de wetten der water-weegkunde, daar in moeten om hoog klimmen.

Anderen willen, dat zulks enkel door de verdunning en groote veerkragt der lugt en dampen geſchied, die ze door het vuur of de warmte verkrijgen; gelijk door proeven bevonden is, dat het water door kooking in een damp kan verdunt en uitgebreid worden tot een ruimte die ten minſten 14000 maal grooter is, als voorheen; en dus de damp, in vergelijking met de eigen of zoortelijke zwaarte der lugt wel zestien maal ligter word als de lugt; ook de *damp* door de uitbreiding een zeer groote veerkragt verkrijgt; dat derhalven een *damp*, ſchoon door veel minder warmte verdunt zijnde, als door kookend water, egter ligter als de lugt geworden zijnde, en aangedreeven wordende door zijne veerkragt, in de lugt kan oprijzen.

Nog anderen ſtellen, dat door de werking der zonnewarmte, of van eenig ander vuur, op het water; niet alleen zeer kleine deeltjes daar van afgeſcheiden, maar dezelve ook tot holle bolletjes gemaakt worden, die met een zeer fijne verdunde lugt (*aura*) vervult zijn, waar door de bolletjes een minder eige of zoortelijke zwaarte hebben als de lugt, en derhalven volgens de water-weegkunde (*hijdroſtatica*), in de lugt of dampkring, die na bovenwaarts geduurig dunner en ligter word, moeten opklimmen, tot zodanige hoogte, daar ze in evenwigt met de lugt zijn; op diergelijke wijze als men ziet, dat een holle kogel van 't een of ander dun metaal vervaardigt, in het water zal opklimmen, ſchoon het metaal zwaarder is als het water. Dit gevoelen is van de meeſten aangenomen, en heeft ook zeer veel waarſchijnlijkheid.

Maar de Heer Neumann is wegens de ontſtaaning en oprijzing der *dampen* wederom van een andere gedagten, 't welke hier op uitkoomt: Hij ſtelt voor eerst vast, dat de lighaamen, die in *dampen* kunnen verandert worden, door de vuurdeeltjes noodzaakelijk in zeer kleine fijne deeltjes, die bijna als niets te rekenen zijn, opgelost en zodanig verdeelt worden, dat ze met de overige deelen en onder malkanderen niet te zaamen hangen; of als dit niet of niet volkoomen geſchieden kan, dat dan de grover deeltjes met andere ligter deeltjes vereenigt worden; en dat dus 't vuur de lighaamen bekwaam tot de uitdamping maakt: Maar dat de van een geſcheidene deeltjes oprijzen, ſchrijft hij hooftzaakelijk aan twee oorzaaken toe, naamelijk aan de lugt en het vuur, ſchoon hij niet ontkent, dat de deeltjes moogelijk holle klootjes kunnen zijn; want het vuur, zegt hij, hegt zig aan de losgemaakte deelen vast, zo wel als ook de lugt. Dewijl het nu eene eigenſchap der vuurdeeltjes is, dat ze uit een warm gemaakt lighaam in een nabuurig kouder lighaam overgaan, zo verſpreiden ze zig uit het warm gewordene lighaam, dat ze tot de uitdamping aangedaan en bekwaam gemaakt hebben, in de omringende kouder lugt en neemen de losgemaakte deeltjes, daar ze zig aan gehegt hebben, met zig, dog ſcheuren zig bij de overgang in de kouder lugt weder daar van af; op de wijze als de vuurdeelen uit een gloeijend ijzer, dat men uit het vuur neemt, in de gedaante van vonken zig in de kouder lugt verſpreiden, en afgeſcheurde ijzer-deeltjes medevoeren. Dewijl nu ook de lugt, zo wel die tuſſchen de deeltjes in het lighaam is, als de buitenlugt, door de vuurdeeltjes verdunt word, zo wijkt ze geduurig weg, terwijl de andere niet verdunde lugt terſtond de plaats der weggeweekene inneemt, en deeze wegwijking geſchied

meest naar bovenwaarts, om dat de lugt des dampkrings naar bovenwaarts geduurig dunner en minder veerkragtig word; waar door dan een geduurige beweeging der lugt naar bovenwaarts geſchied, en dus de losgemaakte deeltjes des lighaams of de dampen door de lugt om hoog gevoert worden, tot een zekere hoogte, naar de verſchillige hoedanigheid der dampen en bovenlugt. Dit gevoelen van de Heer NEUMANN heeft meede veel waarſchijnlijkheid; dog tegens alle de gemelde gevoelens worden van anderen wederom verſcheidene tegenwerpingen en zwaarigheden ingebragt en tegenſtrijdige gevoelens voorgeſtelt, die wij egter nutteloos agten, hier bij te brengen.

Dat de vuur-deeltjes tot de uitdamping nodig zijn, blijkt niet alleen klaar bij de kooking van water, gelijk we boven aangeroert hebben, maar ook daar uit, dat de lighaamen die koud zijn, minder uitwaasſemen als de warme; als meede dat de uitwaasſeming bij koude minder is, dan bij hitte. Dog dat de beweeging der lugt meede zeer veel tot de uitdamping toebrengt, of dezelve merkelijk vermeerdert, blijkt, behalven aan de winden, ook uit deeze proef, naamelijk, als men een breed ondiep vat neemt en daar in water kookt, terwijl men de lugt rondsom het water, door middel van een waaijer in een geduurige beweeging brengt; want dan zal het water veel ſchielijker wegkooken, als wanneer de lugt niet bewoogen word: Het is egter zeer waarſchijnelijk, dat de bovengemelde overige omſtandigheden, inzonderheid de onderlingſche wegſtooting, aantrekking en vereeniging, enz. der deelen van de lugt en van het uitdampende lighaam meede tot de opklimming der dampen veel toebrengen.

Wat verder het hangen blijven der *damp-deelen* in de lugt betreft, en zulks op verſchillende hoogtens, dit ſchijnt af te hangen zo wel van de verſchillende dikte of digtheid der lugt, en haare daar uit ontſtaande zoortelijke zwaarte, die niet alleen op verſchillende afſtanden van de aarde, maar ook op verſchillende tijden verſcheiden is, als van de verſchillende zwaarte der *damp-deelen* zelfs; waar door het geſchied, dat zommige dampen heel hoog tot een zekere hoogte, andere minder hoog en maar weinig boven de aarde opklimmen, en in de lugt opgehouden of als gedragen worden; want hoe digter de lugt naar bovenwaarts is, hoe de dampen minder hoog opklimmen, en dus klimmen de zwaardere *dampen* ook minder hoog op, als de ligtere: Hier van daan is het, dat men dikwils de eene wolk hooger en boven andere wolken ziet heen drijven; want de wolken zijn niet anders als in de bovenlugt vergaderde dampen; of dat de dauw en mist niet hoog oprijst, enz.

Een dikker lugt, die bij gevolg ook zwaarder is, kan ook meer dampen draagen als een dunner ligter lugt, waar het ook van daan komt, dat de lugt in de herfst en winter met meer dampen vervult is, en dezelve als dan ook laager kan hangen, dan in de zomer; aangezien de benedenlugt in de eerſte tijd door de koude veel digter en zwaarder is, als in de laatſte: Uit dezelfde redenen is het ook, dat de koude noordlijke gewesten tegen de Poolen toe, aan meer dampen en uitwaasſemingan onderhevig en daar meede dikwijler opgevult zijn, dan de zuidelijker gelegene gewesten; hoewel de eene landſtreek meer aan dampen onderhevig is, als de andere; het zijn doorgaans de laage waterige landſchappen, en die met veele meiren, flooten en moerasſen vervult zijn, als meede die omtrent de zee leggen, daar men veele vogtige dampen gewaar word; daar in tegendeel de hooge, drooge en bergagtige landen, en die ver van de zee afleggen, doorgaans meer aan drooge zwavel-, zoutagtige en andere mineraale uitwaasſeminge n onderhevig zijn.

Dat 'er onophoudelijke dampen en uitwaazemingen uit de aarde, zee en andere wateren, in de lugt oprijzen, daar aan behoeft men niet te twijffelen, als meede niet dat zulks in een groote meenigte geſchied; hoewel op de eene tijd zeekerlijk meer dan op een andere, naar de grootheid van de warmte en wind, enz.

Onder anderen heeft de Heer HALLEIJ over dit onderwerp proeven aangeſtelt, om de hoeveelheid van het water die 'er in een zeekere tijd uit de zee uitdampen kan, eenigzins te ontdekken: Hij bevond door eene proef, dat een gedeelte water, niet warmer dan de lugt in de zomer, in de tijd van twaalf uuren, door damp niet minder dan een drievijftigſte van een duim in de diepte verloor; maar hier voor, om gemakkelijker te reekenen, een-zestigſte ſtellende, zo zal 'er in 12 uuren, dat 'er de zon dagelijks op is, een-tiende van een duim diepte van de oppervlakte der zee opklimmen, en dus zullen elke tien vierkante duimen van de oppervlakte des waters in een dag aan damp een cubiſche duim water uitleeveren; vier vierkante voeten twee ſtoop, een vierkante (Engelſche) mijl 6914 tonnen; en dus een vierkante graad (gereekent op 60 Engelſche mijlen) 33 millioenen tonnen water: Nu de Middelandſche zee ſtellende 40 graaden lang, en 4 breed, de breeder en nauwer plaatzen tegen malkander vereffenende, zo zal de oppervlakte deezer zee 160 vierkante mijlen bedraagen, en gevolglijk moet de geheele Middelandſche zee, in een zomerſche dag ten minſten 5280 millioenen tonnen aan water uitdampen. Dog dit is maar eene calculatie uit den ruwen; de uitwaazeming kan bij zodaanige warmte zomtijds nog veel grooter zijn, door de winden, die het vogt ſchielijker en meer opneemen, dan het door de hitte der zon uitwaaſemt; dog die men tot geene regel kan brengen. Maar men ziet hier uit klaarlijk, dat men wegens den oorſprong der *fonteinen*, *beeken* en *rivieren* zijn toevlugt niet behoeft te neemen tot onderaardſche gangen of aderen, die van verre uit de zee zouden voortkoomen en de oorzaake van de *fonteinen*, die dikwils op de bergen en veele hondert voeten hooger ontſpringen dan de oppervlakte der zee legt, zouden zijn, waar uit de *beeken* en *rivieren* ontſtaan, gelijk veele voor deezen gemeent hebben. Want de meenigvuldige waterige dampen, die 'er onophoudelijk uit de zee en andere wateren oprijzen, vervolgens door de wolken overal naar verre plaatzen overgevoert en op zijn tijd weer in regen, ſneeuw, dauw, enz. veranderd worden, ſchijnen overvloedig genoeg te zijn, tot voortkooming van de *fonteinen*, waar uit eerst kleine *beeken* en uit de zaamenvloejing van veele *beeken* de *rivieren* ontſtaan; en waar uit men teffens ook de groote nuttigheid der vogtige dampen ziet.

Dog ſchoon deeze dampen veel nuttigheid aanbrengen, zo kunnen ze egter op zommige tijden en plaatzen ook nadeelig worden, namelijk wanneer de lugt overvloedig met dezelve vervult is, en zij een langen tijd omtrent de oppervlakte der aarde blijven hangen, want dan maaken ze de lugt ongezond en onbekwaam tot de inademing zo wel van de planten als menſchen en dieren, inzonderheid als ze met veele zoute, zwavelagtige en vuile deelen, uit moerasſen of andere ſtinkende wateren vervult, of door het lange ſtilſtaan vuil geworden zijn, waar door dieren en planten kunnen

beſmet

beſmet en ziek worden, of ten minſten niet wel tieren, gelijk de ondervinding zulks genoegzaam aantoont; want alles zo wel in de huishouding der dieren als planten, zal het wel tieren, vereischt een verſche lugt, of dat dezelve geduurig bewogen en daar door ververscht worde.

Gelijk nu de vogtige dampen niet alleen groote voordeelen, maar ook nadeelen kunnen aanbrengen, zo hebben ook de drooge dampen of de uitwaaſemingen van allerlei mineraliſche lighamen, zo wel haare nuttigheid als nadeelen; want hier door ontſtaan de vuurige verſchijnzelen als *donder*, *blixem*, *weerligt*, enz., welke ſchoon ze ons aandoenlijk en vreeſelijk toe ſchijnen en ook wel nadeel en ſchade veroorzaaken, daar ze treffen; egter nuttig en noodig zijn, vermits daar door de lugt van haar overtollige zout-, ſwavel-, en andere broeijende deelen gezuivert en getempert word, die anders aan menſchen, beesten en planten ſchadelijk zouden kunnen worden; gelijk men veeltijds ziet, dat 'er na een benauwde onverdraaglijke hitte, die benevens de zon meede door in de lugt verſpreide broeijende deelen voortkoomt, *donder-buijen* en na de donder *koelte* volgt; ook bevind men, dat de regen die doorgaans met de donder vergezelſchapt gaat, van veel vrugtbaarheid voor de planten is; zeer waarſchijnlijk, om dat hij met veele ſalpeterige, zwavelagtige en andere vrugtbaarmaakende deelen bezwangert is. Zie verder op de artikels VERHEVELINGEN, DAUW, REGEN, SNEEUW, enz.

DAMP-BAD; in 't latijn *Balneum Vaporis* of *Vaporarium*; is een Chijmiſche term, betekenende, dat men de kolf, waar in men iets aftrekken of 'er uit diſtilleeren wil, in de damp van kookend water zet; zie ook op 't artijkel BAD en DISTILLATIE. Men bedient zig zomtijds van het *Damp-bad*, als men uit dierlijke ſtoffen, of die van dieren afkoomen, als meede uit kruiden en bloemen enkelde wateren distilleeren wil, waar toe men anders het *marien-bad* gebruikt, welke beide daar toe kragtig genoeg en het dienstigſte zijn; om dat men dan geen aanbranding te vreezen, nog ook veel vogt, waar door de kragt van het *destillatum* verzwakt word, 'er bij te voegen heeft, gelijk bij de distillatie uit de blaas noodzaakelijk geſchieden moet.

DAMP- of WAASEM-BAD; in 't latijn *Vaporarium*; *Vaporatio*; is, wanneer het geheele lighaam des lijders, óf maar het lijdende deel daar van, door de waaſem van kookend water of afkookzels, enz. berookt, of de waaſem aan 't zelve gebragt word, het welke ligtelijk door verſcheiderhande eenvoudige middelen kan geſchieden, en die men naar de omſtandigheden verandert: Zodanige bewaaſemingen zijn dikwils van een groote nuttigheid; bij voorbeeld, hevige zinkings-pijnen willen niet dulden, dat men 'er iets oplegge; in welk geval men gebruik maakt van de *damp-baden*, alleen van kookend water; die meest doorgaans zeer merkelijk verligten, mits dat men ze dikwils herhaalt, en 'er lang meede aanhoud. In long ontſteeking, keel-ziektens en aanvallen van verſtikking, wanneer de benauwtheid te groot en de hoest te droog is, laat men den lijder de waaſem van heet water inademen, waar in men een weinig azijn gedaan heeft, 't welke op tweederlei wijzen kan geſchieden, naamelijk of een pot met heet water te zetten onder het aangezigt des lijders, die zitten moet met een doek om het hooft en de pot; of men houd hem een ſpons voor de mond, die in het heete water gedoopt is, welke wijze wel niet zo kragtig is, maar den lijder minder vermoeit: Indien de kwaal zeer hevig en hoogdringend is, neemt men zuivere azijn in plaats van water. Deeze waaſem heeft dikwils lijders gered, die op 't punt ſcheenen van te ſtikken; maar men behoort 'er veele uuren meede aan te houden. Tot heeling der winter-handen en wintervoeten, zijn de bewaaſemingen van verwarmende afkookzels en van warme azijn ook zomtijds van groot nut. In verzworene of ſprouwagtige keelziekte (*angina ulceroſa* of *aphtoſa*), ook wel veritorvene keelziekte (*angina gangrænoſa*), heeft men neffens andere middelen met vrugt den warmen waaſem van *azijn*, *mijrrhe* en *honing* laaten inademen.

Het *bad* of de *damp* van warme aſche, en die van een warme meſthoop, kan ook van nut zijn, om drenkelingen door verwarming op te wekken. Zie ook ROOKWERK.

DAMP-KRING; *Atmoſphæra*; hier door word verſtaan de geheele maſſa of verzameling der lugt, of van die dunne vloeibaare ſtoffe, die den geheelen aardkloot omringt, dog zig maar eenige weinige mijlen hoog boven dezelve uitſtrekt, en naar bovenwaarts geduurig dunner of ijler word: De ruimtens, die hooger boven dezelve zijn, worden *Æther* of *Hemelſtoffe* genaamt, zijnde met een fijner ſtoffe bezet. Zie HEMELSTOFFE.

De *Damp-kring* draagt deezen naam, om dat ze met dampen en uitwaaſemingen vervult is, die onophoudelijk uit allerlei aardſche lighaamen uitwaaſemen en opſtijgen, en waar uit de verhevelingen van *dauw*, *mist*, *regen*, *ſneeuw*, *donder*, *blixem*, enz. ontſtaan: Deeze *Damp-kring* dringt zig in alle ledige ruimtens der lighaamen, en is de oorzaake van de verſchijnzelen en veranderingen der lighaamen, als ademhaaling der dieren, omloop der vogten en voeding, groeijing der planten, haare voortteeling, bederving en ontbinding, enz. Zie verder op de artijkels DAMP en LUCHT.

DANDALION, is de TARAXICUM.

DANSEN; 't welk door BOCHART van het arabiſche woord *Tanza* word afgeleid; is eene beweeging des lighaams, die door ſprongen, of paſen op de maat, onder het geluid van één, of wel verſcheidene muzijk-inſtrumenten, tot verlustiging en uitſpanning door beide de kunnen word verrigt.

Geenzins is ons doelwit hier, om alle de verſcheidene zoorten van Danſen op te noemen en te beſchrijven; wij zullen ons enkel vergenoegen met aan te merken, dat deeze oeffening rede van ouds bij de beſchaafde volkeren als een geoorloofde uitſpanning is aangemerkt geworden, en ſchoon men tegens dit gezegde zoude kunnen opwerpen, dat onder de tijden van DOMITIAAN, zommige Raadsheeren, om dat dezelve gedanst hadden, uit den Roomſchen raad wierden gezet; behoeft men ſlegts tot de regeering van TIBERIUS op te klimmen, om te zien, dat dit anderzins zo onſchuldige vermaak, enkel om de ſchandelijke levenswijs, onbetaamelijke en wulpſe beweegingen en gebaarden van die Danſers, welke 'er opentlijk hunne profeſſie van maakten, in veragting was geraakt, en zelfs tot zo verre, dat zij door den voornoemden TIBERIUS uit Romen wierden gejaagt.

Het is insgelijks uit oorzaake der buitenſpoorigheden, dat het Danſen in onze dagen, door-zommige menſchen als eene oeffening die ten hoogſten zondig is, word aangemerkt; en wanneer men ook het misbruik gadeſlaat, dat van deeze anderzins zo nuttige lighaams-oeffening gemaakt word; behoeft men zig geenzins te verwonderen,

dat

dat veele Leeraars zo hevig tegens het Danſen uitvaaren, als of het eene zonde was, die ons land drukte; laaten wij ſlegts onze oogen voor een oogenblik op de ſpeelhuizen en andere gelijkzoortige bijeenkomſten en gezelſchappen, die een voorzigtige ſtaatkunde vordert toe te laaten, doen weiden; en wij zullen wel haast moeten toeſtaan, dat het Danſen in geen ander dagligt beſchouwt, niet alleen voor menſchen van eenig fatzoen onbetaamelijk, maar zelfs voor een ieder ongeoorlooft en zondig is.

Dog het Danſen op zig zelven genoomen, en zonder misbruik gepleegt, houden wij niet alleen voor geoorlooft, maar is zelfs een nuttige lighaams-oeffening en vermaakelijke uitſpanning: Niets is ook beter in ſtaat, om het lighaam van een kind te vormen, en het zelve een goede houding en bevallige zwier te geeven; ziet een kind van tien jaaren in een kamer koomen, en zijn compliment maaken, fluks zal men 'er aan kunnen vermerken, of hij heeft leeren danſen, dan niet, en de houding daar door verkreegen, blijft hem gewoonlijk bij. Dus zal een ieder Huisvader, wiens middelen zulks toelaaten, wel doen, zijne kinderen in de kunst van Danſen te laaten onderwijzen, al was 't zelfs maar, gelijk rede gezegt is, om een goede houding en bevallige zwier te verkrijgen.

Meede word het woord Danſen in eene figuurlijke of leenſpreukige zin gebezigt; bij voorbeeld als iemand in de eene of andere gelegentheid van krakeel of proceduuren den aanvaller is, zegt men wel, *Hij is de Dans begonnen*; of om te betekenen, dat iemand eenig gevaar wel is ontkoomen, of zig gelukkig uit een netelige omſtandigheid heeft gered, *Hij is de Dans wel ontſprongen*, enz.

DANSENDE OF HUPPELENDE GEIT, is een zoort van verheveling of lugt-verſchijnzel, dat zig als een op en neder bewegend of huppelend lichtend vuur vertoont, en een zoort van dwaal-licht ſchijnt te zijn; voortkoomende uit zwavelige en vuurige uitwaazemingen der aarde, gelijk meer andere diergelijke verzaamelingen. Ze worden in veele Landſchappen waargenomen, dog inzonderheid in moerasſige, veenige met zwavel en zouten vervulde plaatzen.

DAPHNE; deeze naam draagt de *Muize-doorn*. Bij de Heer LINNÆUS is het een bijzonder planten-geſlacht, waar onder de *laureola* en *thijmelæa*, enz. begreepen zijn.

DAPHNOIDES, zie PEPERBOOM.

DARMEN; in 't latijn *Inteſtina*; *Chordæ*; *Cruces Trophæorum*; is dat gedeelte der ingewanden, zig van 't onderſte einde der maage tot aan den aars uitſtrekkende, en dienende om de voedende zappen verder op te voeren, en de *foeces* of 't onnutte, door de ſtoelgang buiten het lighaam te leiden: Eigentlijk zijn de darmen vliesagtige buizen, die gints en weer krom geſlingert zijn; en op dat dezelve niet onder malkanderen zouden verwarren, zitten ze aan het *darm-ſcheil* (*meſenterium*) vast; zij beſtaan uit even zo veel vliezen als de maag, en hebben een wormswijze beweeging (*motus periſtalticus*): Men verdeelt gewoonlijk de darmen in tweezoortige, als dikke (*craſſa*) en dunne (*tenua*); van ieder deezer zoorten zijn 'er drie; beſtaande de dunne darmen

1. In de *twaalvingerigen darm*, in 't lat. *Duodenum*, welke haar aanvang aan de onderſte mond der maage neemt, wordende agterwaarts na den rug toegeboogen, en in de ſlinkere zijde daar de darmen beginnen te krommen, een einde neemende.

2. De *leege* of *nugteren darm*, in 't latijn *Jejunium*, is onder het *navel-gedeelte* of *regio umbilicalis* geleegen; zij ſtrekt zig zo verre uit, als de *darmbuis* geene klapvliezen heeft; is niet gelijk zommige andere darmen doorzichtig, maar roodagtig vleesch-koleurig van aanzien, deeze word meer dan de overige darmen door zijne wormsgewijze beweeging zaamengedrukt, en men vind de *melk-vaten* ook in overvloed in dezelve.

3. De *gekartelde* of *kromme Darm*, in 't latijn *Ileum*; dus genaamt, om dat dezelve de meeste buigingen en halve cirkels maakt; zij neemt haaren aanvang daar de klapvliezen ophouden, en perst het overſchot der *chijl* die zig nog in den drek mogte bevinden uit; zij heeft ook veele *melk vaten* die allengskens na het einde toe nauwer worden; deeze darm is aan de regter zijde eenigzints rugwaarts na boven gerigt, en word in den dikkeren darm, niet verre van deszelfs begin ter zijden ingeplant.

De oeffening of 't werk der dunne darmen, beſtaat eigentlijk daar in, om de *chijl* te mengen; deszelfs eigen zap gevoegt bij dat van haare ruige bekleedzelen en klier-blaasjes tot in de melk-vaten (*vaſea lactea*) perſende, die alleen het heldere en melkagtige indrinken; loopende deeze melkvaten in een groote menigte om de darmbuis heen, tot in den lenden-zak (*ciſterna lumbaris*); de *wormsgewijze beweeging der darmen*, 't welke eene beweeging der ſpierhuid in de ingewanden is, waar door de darmbuis beurtelings verwijdert, zaamengetrokken, of op en nedergeſchud word, tot zo lange, dat de *chijl* van alle overtollige *foeces* is afgezondert, brengt veel tot de bevordering der loop van dit vogt toe; de vier bekleedzels der darmen, die meede zo wel tot de dunne als dikke darmen behooren, en in eene ruige (*villoſa*), een vaatagtige (*vaſcularis*), een ſpieragtige (*muscularis*), en in een vliesagtige (*membranacea*) beſtaan; brengen meede door haare bijzondere werkingen, tot de bevordering van de gemelde beweeging toe.

De *dikke Darmen*, die insgelijks haare eigene werkingen hebben, zijn veel ruimer; zij dienen inzonderheid om de vuiligheden op te zaamelen, die ze van de regte plaats van de *kromme darm*, tot op de ſlinker-zijde en naar 't bekken toevoert; en niet tegenſtaande dezelve eigentlijk maar eene darm uitmaaken, zo worden ze egter, gelijk rede gezegt is, in drieën verdeelt, als

1. De *Blinde Darm*, in 't latijn *Inteſtinum Coecum*; zijnde een zoort van zak, die agter twee verheevene klapvliezen, de *klapvliezen des kartel-darms* (*valvulæ coli*) genaamt, aan het laatſte gedeelte van den *nugteren darm* vast zit.

2. De *Kronkel-darm*, in 't latijn *Colon*; deeze beneevens den *blinden darm*, zijn om derzelver zwaarte van alle kanten door banden aan de *pens-zak* (*peritonæum*) vastgehegt; deeze darm is van binnen met eenige hollígheden bezet, die door de te zaamen getrokkene vliezen veroorzaakt worden; dezelve is door twee klapvliezen aan 't end der *nugteren-darm* zittende, gedekt; wordende door deezen belet, dat niets uit de onderdarmen opwaarts te rug kan keeren; voorts omringt zij de overige darmen, en legt eveneens als een band of gordel onder het *middel-rif*.

3. De *Aars*, *Regter-* of *Endel-darm*; in 't latijn *Inteſtinum rectum*; deeze die als de verzamelplaats der drek kan aangemerkt worden, bezit het vermoogen, om dezelve door te perſen, of op te houden; hebbende hier toe zijne bijzondere *ſpierhuid*, als meede twee *ophef* en

onderſteun-ſpieren welke aan de binnenſte rand van den *ſluit* eindigen; deeze rand word zo wel van binnen als van buiten door een *ſluit-ſpier* verzekert en bewaart; ſtrekkende zig bij de Mannen, door de *ſpitswijze ſpier des onderbuiks* (*musculus pijramidalis abdominis*) tot aan de blaas uit, waar door beide de persſingen tot afgang en waterlosſing teffens veroorzaakt worden.

Den geheelen omtrek der dikke darmen, is door een vette huid, het *darm-ſcheils-vlies der dikke darmen* (*meſocolon*) genaamt, bekleed, en hier inne loopen veele aderen en ſlag-aderen: Behalven dat ze geen klieren nog melk-vaten heeft, koomt ze in alle deelen met het *darm-ſcheil* overeen.

Alle de *darmen* zijn in de *pens-zak* gelegen, en vullen voor een groot gedeelte de holte des onderbuiks, zijnde voorts door de *buik-ſpieren* omringt.

DARM-BREUK, zie BREUK.

DARM-JIGT, zie KRONKEL-DARM.

DARM-KRONKEL, zie KRONKEL-DARM.

DARM-PIJN, zie BUIK-PIJN.

DARM-SCHEIL; in 't latijn *Meſenterium*; is een breed en vliezig lighaam, de darmen bij malkanderen houdende; het zelve is uit een tweevoudig vlies zaamengeſtelt, daar veele zenuwen, ſlag en bloed-aderen en melk-vaten als door geweeven zijn; daar te boven is het met klieren en veel vet bezet.

DARM-SCHEILS BLOED-ADER; in 't latijn *Vena Meſenterica*; dezelve beſtaat uit den regten tak der *poort-ader*, die zig in drie groote *darm-ſcheils-aderen*, tuſſchen de dubbelde huid des *darm-ſcheils* tegens de darmen loopende, en allengskens kleindere takken maakende, verdeelt.

DARM-SCHEILS SLAG-ADER; in 't latijn *Arteria Meſaraica*; deeze word in eene bovenſte en benedenſte onderſcheiden; de bovenſte die in verſcheidene takken verdeelt word, neemt haaren weg door het *darm-ſcheil* tot alle de kleine darmen; integendeel verdeelt de benedenſte haare takken, tot aan de dikke darmen.

DARM-SCHEILS-VLIES DER DIKKE DARMEN; in 't latijn *Meſocolon*; is dat vlies, 't welke de dikke darmen tot een band verſtrekt, om dezelve bij malkanderen te houden.

DARSIS; *Afvelling*; of afſcheiding der huid, door middel van een mes van de onderleggende deelen.

DARTUS, dus word de *huid-vlies* of wel het tweede vlies van het *mannelijk-zakje*, uit een vleeschagtige zelfſtandigheid beſtaande, genaamt: Het is door dit vlies, dat het zakje, inzonderheid wanneer het koud is, zig fronzelt.

DAS; in 't latijn *Meles*, ook *Melo*; *Melotus*; *Meloſum animal*, en *Taxus* genaamt; (*Meles unguibus anticis longiſſimis* LINN. *Syſt. Nat.*) Is een dier tot het geſlagt der *Beeren* behoorende, waar aan hij in den eerſten op ſlag, behalven de groote, ook veel gelijkt; hij is gewoonlijk van het uiteinde der ſnoet tot aan de punt van de ſtaart gerekent, drie voeten lang; volwaſſen zijnde, rekent men deszelfs zwaarte van vijf-en-twintig tot dertig ponden; hij heeft een korte hals, breede rug en die allengskens na de billen toe breeder word; het hair heeft hij lang en hard, niet kwalijk na varkens-borſtelen gelijkende; van koleur is hij op de rug grijs, dog onder aan de buik bruinagtig; deeze grijze koleur zo tegenſtrijdig met den aart van de meeste andere dieren, heeft aan de *Das* den bijnaam van *Grijsaart* doen verkrijgen; zijn kop die zeer veel na die van een *Vos* gelijkt, is zo als deeze aan den ſnoet puntig; door de dikte der kaak-ſpieren, die het gebit van de *Das* zo veel ſterkte bijzet, zijn deszelfs wangen als opgeblaazen; de kop is met zwarte en witte ſtreepen gebandeert, en naar evenredigheid van het dier zijn lighaam, zijn de oogen klein; deszelfs ooren zijn kort en gelijken niet kwalijk na die van de *Rot*; zijn tong, neus en tanden hebben veel overeenkomst met die der *Honden*; de voorpooten die eenigzins korter dan de agterſte zijn, zijn dik, van onderen breed, en zo wel als de agterſten in vijf toonen geſcheiden; voorts met ſterke bruine nagelen voorzien, verleenende deeze aan de *Das* de bekwaamheid om holen in de aarde te graaven; zijn ſtaart is dik, kort, aan het end ſtomp, aan de onderkant plat en met geel-koleurig hair bewaſſen: Een groote opening die dit dier tuſſchen de ſtaart en den aars heeft, van maakzel als een ondiep zakje of beurs, onderſcheid hem 't meeste van de *Beeren*; dit beursje is van binnen ruig, met hairen bezet, en uit deszelfs zijden zweet insgelijks als uit die van de *Sivet-kat* een witte ſtoffe, die tuſſchen de vingeren gewreeven zijnde, de zelfſtandigheid van *kalver-herſenen* en ook derzelver koleur heeft; de Heer BRISSON zegt dat hij geen reuk van eenig belang in deeze ſtoffe heeft bevonden; in tegendeel getuigen de Heeren NOBLEVILLE en SALERNE (*dans le ſupplement de l'hiſtoire medicale de Mr.* GEOFFROIJ) dat zij in den aanvang van de winter een *Das* ontleedende, de reuk van dit vogt zeer onaangenaam en ſterk bevonden, eveneens ruikende als de groene bladen van het *groote Speenkruid*: Volgens getuigenis van RAIJUS is de oppervlakte van die holligheid of buis rondsomme met zamengehoopte klieren bezet, en boven dien zitten digt bij den aars, twee klieren die iets grooter zijn, eene wijde holte hebben, en met een zoort van ſterk-ruikend ſmeer vervuld zijn, zig van deeze ſtoffe door twee oogzienlijke gaten in den darm ontlaſtende. Men vind Schrijvers, welke ſtellen, dat de *Das* in deeze beurs zijn ſnoet ſteekt, wanneer het zig even eens als een kloot zamenrolt, en dat hij hier uit gelijk als de *Beeren* uit hunne pooten, 's winters zijn voedzel zuigt; dit dus zijnde, zoude het een gevolg weezen, dat de *Das* gelijk eenige andere dieren de winter met ſlaapen doorbrengt; dog met grond mag hier aan getwijffelt worden, dewijl men ze niet zelden in den winter ziet loopen.

De *Dasſen* woonen door geheel *Europa*, op de eene plaats egter menigvuldiger dan op de andere, in de gebergten van *Switſerland* zijn zij 't meest, en in *Sweeden* en andere noordelijke landen worden zij zeldzaam ontmoet: Tot hun veiligheid en verblijf niet alleen, maar ook om de kost te zoeken, is het dat zij holen in de grond graaven; dewijl hun gewoone voedzel in *wespen*, *torren*, *wormen*, en andere inſecten beſtaat; ook in *wortelen* van *planten*; insgelijks in *konijnen*, *muizen*, *rikvorſchen*, *hoenderen*, *eenden*, en al het andere gevogelte dat zij maar in hunne magt kunnen krijgen; en kunnen zij er bij komen dan is in de herfſt, *appelen*, *peeren*, *pruimen* en zelfs *druiven* hun aangenaamſte kost.

Zij zijn ook zeer ſchadelijk voor de wildbaanen en in meenigte verſlinden zij jonge konijnen; derzelver hoolen ontdekt hebbende booren zij er van bovenen in, en haalen er die dieren uit; *Zuigbiggetjes* zijn zij zeer op verlekkert, wanneer zij deeze weeten te betrappen, ſleepen zij ze levendig in hunne holen; bij gebrek van voedzel randen zij zelfs *krengen* aan en verſlinden dezel-

ve: Hunne holen weeten zij op een wonderlijk rasse wijze te vervaardigen, zij helpen malkanderen trouw in deezen arbeid, de eene graaft met zijne voorpooten de grond los, de andere laad deeze los gewroete aarde, op het onderlijf van een derde makker, die tot dien einde op zijn rug gaat leggen, en fluks word deeze dus belaaden, door anderen zijner medezoort naar buiten gesleept; en deezen arbeid ftaaken zij niet, voor dat de wooning in gereedheid is, en de nodige ruimte heeft bekoomen; huisvestende zomtijds tot agt à tien bij malkanderen. Men heeft waargenomen dat de *Dasjen* hunne vuiligheid buiten de holen brengen, en die op dezelfde wijze als de *Katten* met hunne voorste pooten onder de grond krabben; niet zelden maaken zig de *Vosfen* meester van een Dasse-hol enkel met er hunne drek in te brengen die onverdraaglijk ftinkende, deeze Dieren door deszelfs vunze reuk verdrijven.

Zelden koomt dit Dier voor zonnen ondergang uit zijn hol als wanneer gewoonlijk de honger hem roept om op roof uit te gaan, den geheelen dag brengt hij genoegzaam met ftaapen door, en zijn legerftée vervaardigt hij van ftroo, bladen en andere ruigte, 't welk hij verzaamelt hebbende, zulk een meenigte door behulp van zijn pooten en kop op eenmaalen weet in zijn hol te brengen, als een man ordentelijk in zijne armen zoude kunnen draagen; zelden gaat hij ver van zijn hol, en kruipt er ijlings weder in wanneer hij maar het minste gerugt hoort; indien het sneeuwt, of flegt winderig en reegenagtig weer is, koomt hij er altemets in geen twee of drie dagen uit, en door de *Das-hondjes* gejaagt en vervolgt wordende, weet hij de opening van zijn verblijfplaats te fluiten, en er twee of driemaalen kort agter een ontrust zijnde, verlaat hij het zelve, en zoekt elders een woonplaats.

Dit dier is zeer fcherp van gehoor, zijn ftem is fijn, dog knorrende en min of meer na dat der *Verkens* zweemende: zij paaren gewoonlijk in het laatst van Augustus, en het wijfje brengt 't meeft drie á vier jongen teffens in 't einde van November of begin van December ter weereld: Hun leeftijd word gezegt langduurende te zijn zonder egter de meenigte der jaaren te bepaalen; en niet zelden maakt de ouderdom hun zo blind, dat zij niet uit hunne holen kunnen koomen, en dus van gebrek zouden moeten vergaan, indien zij niet door de liefdaadigheid en trouw van hun kroost of jongere meede-makkers rijkelijk van voedzel wierden voorzien.

De *Dasjen* worden met kleine Hondjes gejaagt, die om deeze reden de naam van *Das-hondjes* draagen, ook worden ze met vallen en ftrikken gevangen, zodaanig toegeftelt als onder 't artikel BUNTSING is aangeweezen. Verwoed vegten zy tegens de Honden die hun in het jaagen aanranden, tot dien einde gaan zij op de rug leggen, en verweeren zig op een moedige wijze met hunne fcherpe tanden en vreezelijke nagelen, en nimmer geeven zij 't kamp; ja men zegt dat zij zig niet zelden wanneer hun de darmen reede uit het lijf hangen, nog verweeren, en ongelukkig is Menfch of Hond die zij tusfchen hunne tanden krijgen, dewijl men verzeekert dat hun beet in die woedende toeftand niet alleen gevaarlijk, maar zelfs ongeneeslijk is: Hoe taaij deeze dieren anders ook zijn, is egter een geringe flag met een ftok op de neus, voor hun doodelijk. Jong gevangen zijnde, en huisfelijk opgevoed, zegt men, dat de *Dasfen* goedaardig en vermaakelijk zijn, zonder wie het ook mag zijn te beledigen, of te bijten, gaarne met kleine honden fpeelende, en een groot gedeelte van den dag met ftaapen doorbrengende; zelfs kan men ze gewennen, om eveneens als de *honden*, hunnen meester te volgen, dien zij ook fchijnen genegentheid toe te draagen; zij beminnen zeer de warmte, en in een vertrek komende daar geftookt word, kruipen zij zo digt bij 't vuur, dat zij zig niet zelden befchadigen; van alles eeten zij dog 't liefst vrugten, kraak-beentjes en wittebrood.

Het vleesch van den *Das* is eetbaar; zelfs worden de jonge wel gemeste *Dasjen* in *Switzerland* en *Italien* als een lekker wildbraad voorgedifcht, en men zegt dat de fmaak min of meer met die van een *wild zwijn* overeenkomt. De *huid* word op verfcheidene manieren door de Zadelmakers gebruikt; en van het haair worden ten dienfte der fchilders *penceelen* gemaakt. Van het geheele dier, word in de Geneeskunde niets anders dan het *bloed* en *vet* gebezigt: Het gedroogde en gepulveriseerde *bloed* tot een fcrupel of halve drachma ingenoomen, zegt men een goed middel te zijn om de melaatsheid en andere fchurftige huid-kwaalen te geneezen, als meede om de kwaade vogten door middel van doorwaasfeming uit te drijven; het vet in de klijfteeren gemengt is dienftig tegens de graveel pijn; het zelve word meede uitwendig gebruikt, tegens de klooven der vrouwen teepelen, heup-jicht en om de zenuwen te verfterken.

DAS-HOND, zie HOND.

DAS-LOOK; *Berg-look*; *Serpent-look*; *Victorie-wortel*; in het latijn *Allium montanum*; *Allium alpinum* DODONÆI; *Victorialis*; (*Allium caule plani folio umbellifero, umbella globofa, ftaminibus lanceolatis corolla longioribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Befchrijving. Dit gewas, dat een zoort van *Look* is, heeft langwerpige *klijfter-wortelen*, met een netsgewijze en als ruig velletje gedekt, waar uit ftengen voortkoomen van ongeveer anderhalf voet hoogte, aan welke drie of vier lange breede en gezenuwde bladen groeijen; op de top der ftengen koomen veele zesbladige bloemen voort, in een rond hooft bij een gevoegt, waar na driekantige zaadhuisjes volgen met zwart zaad.

Plaats. Het zelve groeit op de *Alpen* en andere hooge bergen van *Duitschland*, *Boheemen*, *Switzerland*, en elders; word ook wel in de Tuinen gekweekt.

Kweeking. Men vermeerdert 't zelve ligtelijk door middel van de wortel in de zomer, als de bladen beginnen te vergaan, uit de grond te neemen, dezelve te verdeelen, en de wortelen of klijsters voorts weder te herplanten, begeerende liefst een losse zandagtige grond.

Eigenfchappen. De wortelen of klijsters van dit gewas koomen genoegzaam in kragten overeen met de *knoflook*, dog men prijst ze inzonderheid zeer tegen besmettelijke ziektens. De kwakzalvers in *Duitschland* en elders maaken veel geroep van deeze wortel, en gebruikenze tot veelerlei bijgeloovigheden of beuzelingen, die ze het gemeen wijs maaken.

DATURA; *Doorn-appel*; in 't latijn *Stramonium* of *Datura*. 'Er zijn verfcheide zoorten van dit vreemde buitenlandfche gewas, als

1. De *Datura* met ronde fteekelige vrugten, en witte bloemen; *Stramonia* DODONÆI; (*Datura pericarpiis fpinofis erectis ovatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Datura* met lang ronde doornige vrugten, en witte of violette bloemen; *Datura fructu fpinofo oblongo, flore albo vel violaceo.*

3. De

3. De *Datura* met ronde zeer doornige vrugten; *Datura* of *Stramonium ferox.*

4. De *Datura*, met ronde doornige vrugten en groote witte of violette enkelde bloemen; *Datura fructu ſpinoſo rotundo, flore ſimplici albo vel violaceo*; (*Datura pericarpiis ſpinoſis nutantibus globoſis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

5. De *Datura* met ronde doornige vrugten en groote witte of violette twee- of drie-dubbelde bloemen; *Datura fructu ſpinoſo rotundo, flore albo vel violaceo duplici aut triplici*; deeze is alleen eene verandering van de voorgaande.

6. De *Datura* met ronde gladde vrugten en groote witte of violette enkelde bloemen; *Datura fructu rotundo glabro, flore ſimplici violaceo.*

7. De *Datura* met ronde gladde vrugten en groote witte of violette twee- of drie-dubbelde bloemen; *Datura fructu rotundo glabro, flore albo vel violaceo duplici vel triplici*; zijnde eene verandering van de voorgaande.

8. De *Americaanſche kleine Datura*, met Jooden kerſe-bladen; *Datura Americana minor, alkekengi folio.*

9. De *Americaanſche boomagtige Datura* met gladde vrugten; *Datura Americana arborea, fructu glabro*; (*Datura pericarpiis inermibus, caule arboreo*, LINN. *Sp. Pl.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, ſchiet een ſteng op van anderhalve tot twee voeten hoogte, met weinig zijdtakjes; waar aan bleek-groene bladen groeijen, die breed, na vooren toe puntig en aan de zijden geſneeden of uitgehaalt zijn; uit de oxels der bladen koomen groote lange witte beeker- of klok-formige bloemen uit lange boven getande kelkjes, aan dunne ſteeltjes voort, die boven uitgebreid, en hoekig zijn; waarna groene ronde vrugten volgen, met korte dikke onſcherpe doorns bezet, omtrent zo groot als een groote okernoot, die veel plat- en bruinagtig zaad in celletjes bevatten.

De tweede zoort gelijkt na de voorige, maar groeit veel hooger en dikker, kunnende de hoogte van 6 tot 7 voeten verkrijgen, en is naar boven meer getakt, zo dat ze een kleine boom vertoont; haare bladen zijn ook veel meer geſneeden, op die wijze als die van de *Ganzevoet*; maar de bloemen zijn wat kleiner en koomen boven aan de ſtam en takken voort; dezelve zijn ook meeſt wit van koleur, dog daar is ook eene verandering van met violette bloemen, die egter bij ons zeldzaamer is; de vrugten zijn langwerpig-rond en met korte doorens bezet, en van groote als de voorige, hebbende vier vooren naar de lengte, in welke ze opſpringen als ze rijp zijn en dan agt celletjes met bruinagtig plat zaad vertoonen. Dit geheele gewas heeft, zo wel als 't voorgaande, een ſtinkende onaangenaame reuk, inzonderheid als het gekwetst word; dog de reuk der bloemen is zoet.

De derde zoort komt in gedaante veel over een met de voorgaande, maar de vrugt is kleinder en bezet met lange ſcherpe doorns.

De 4de, 5de, 6de en 7de zoorten gelijken ook in alle deelen naar de tweede zoort, maar groeijen niet zo hoog en haare bloemen zijn veel grooter, geheel wit van koleur, of alleen wit aan de binnenkant maar violet-koleurig van buiten; en die van de vijfde en zevende zoort hebben twee of drie bloemen in malkanderen, even als of ze in malkanderen geſtooken waaren, of op de wijze van zommijge *Primula veris*; de vrugten zijn klein, rond, en aan de vierde en vijfde zoort, met korte weeke en onſcherpe doorntjes bezet. De bloemen van deeze vier zoorten maaken een fraaje vertoning, inzonderheid de violet-koleurige, hebben ook een zoete en aangenaame reuk, en men moet aanmerken, dat alle de zoorten die violet-koleurige bloemen draagen, ook violetagtige ſtengen en takken hebben.

De agtſte zoort komt meede in de gedaante veel overeen met de voorgaande, maar heeft kleiner bladen, gelijk de *alkekengi* of Joode-kerſen en de bloemen zijn wit lang en pijpagtig.

De negende zoort groeit boomagtig, heeft langwerpige heele bladen en gladde vrugten, dog is bij ons minder bekent.

Plaats. De eerſte en tweede zoort van deeze gewaſſen groeijen natuurlijk in *Aſia* en *Africa*; maar koomen nu ook in de warme gewesten van Europa, als in *Hoogduitschland*, *Frankrijk*, *Italiën* en elders, hier en daar in de hoven door het gevallene zaad van zelfs voort, op plaatzen daar ze voor deezen eerst van het vreemde zaad gekweekt zijn.

De derde zoort groeit in *Indiën* omtrent *Cochin* en elders.

De vierde en vijfde zoorten worden in *Aſia*, *Africa*, *Egijpten* en *Indiën* gevonden.

De zesde en zevende, koomen hooftzakelijk op *Malabar* ook elders in *Oost-Indiën* voort.

De agtſte zoort groeit in de warme gewesten van *America*, gelijk ook de negende zoort, die voornaamelijk in *Peru* huisvest; zijnde alle eenjaarige planten, behalven de laatſte zoort. Men kweekt deeze zoorten ook veeltijds in *Europa*, dog inzonderheid de vierde, vijfde, zesde en zevende zoort, wegens haare bloemen.

Eigenſchappen. Deeze gewaſſen hebben een verdoovende, dommaakende en ſlaap-verwekkende kragt, inzonderheid de vrugten en het zaad, en veel daar van in het lighaam gekomen, is doodelijk. De tweede zoort word voor de *Dutroa* der Indianen, ook voor de *Tatula* of *Datula* der Turken en Perſiaanen, en voor de *Nux methel* der Arabieren gehouden; hoewel andere meenen dat de derde of vierde zoort de regte *Dutroa* zoude zijn, die in geheel *Indiën* bekent is, en waar van zig de *Indiaanen* veel bedienen, zo wel tot gebruik in de geneesof heel-konst als tot misbruik; want men zegt, dat wanneer de *Indiaanſche* vrouwen een vermaak en vrije toegang willen hebben, zij aan haare mannen een zeekere *doſis* van het gepoeijerde zaad met de ſpijze of drank ingeeven, waar op dezelve niet lange daar na als ontroert van herzenen, luſtig en vrolijk worden, en al zingende en lachende allerlei apenſpel bedrijven, 't welke eenige uuren duurt, waar op ze in een diepen ſlaap vallen, en weder ontwaakende, niet weeten wat 'er omgegaan is; deeze poets word de vrouwen ook wel van de mannen geſpeelt: Dog wat veel van dat zaad ingegeeven, verwekt eene ſlaap, zonder weder te ontwaaken: Middelen tegen dit vergif zijn eene braking en de *theriaak*: Anders zegt men, dat deeze gewaſſen van buiten gebruikt, dezelve kragt hebben als de *mandragora*, of de *nagtſchaje.*

Kweeking. De twee eerſte zoorten zaait men in het voorjaar in een maatig warme broei bak of maar op een warm rabat, en men verplant daar na de jonge planten in de tuin daar men begeert; dog best is het, dat het op een goede warme plaats geſchiede, om beter te groeijen en rijp zaad te verkrijgen.

De overige zoorten moet men in de *Maart* of begin van *April* in een warme bak zaaijen, en daar na de jonge planten in potten in goede vette zandagtige aarde

planten, en dezelve vervolgens in een warme run-bak in broeijende run zetten, om ze te koesteren en door de warmte voort te zetten, anders zoude 'er bij ons niets van komen, 't begieten en lugtgeeving op zijn tijd niet verzuimende; zo zullen ze niet nalaaten goede bloemen en in 't najaar rijp zaad voort te brengen; maar men moet de run der bak, wanneer dezelve haare warmte verliest, weder met nieuwe run vermengen en dus aan zetten, dewijl deeze zoorten veele warmte omtrent haare wortelen begeeren: Dog als dezelve in de bloei staan, kan men ze wel buiten de bak hier of daar tot cieraad plaatzen, maar om rijp zaad te verkrijgen, moet men noodzaakelijk eenige in de bak houden.

De negende zoort moet 's winters in de stook-kas in broeijende run overgehouden worden.

DAUBE, zie A LA DAUBE.

DAUCUS, zie PEEN.

DAUCUS CRETICUS, zie PEEN (CANDISCHE).

DAUCUS GERMANICUS, zie PEEN (WILDE).

DAUCUS MONTANUS, zie BERG-PETERSELIE.

DAUW; in 't latijn *Ros*; is niets anders dan dampen, die over dag, inzonderheid tegens den avond, door de zon niet zeer hoog opgeheven, en door de volgende nagt-koelte allengskens verdikt worden, waar door ze in heel fine onzigtbaare druppels te zaamen loopen, en even als de mist al langzaamerhand naar beneden vallen; dog dit geschied niet anders dan bij windstille lugt, om dat de dampen door de winden verstrooit of opgedroogt worden. De *dauw* is in de lente en zomer overvloediger, dan in de overige jaars saizoenen; ook valt 'er meer *dauw* in de warme, dan in de koude gewesten. De *dauw* verschilt derhalven weinig van de regen, dan alleen daar in, dat dezelve op zommige bijzondere tijden en in zeer kleine druppels valt, zo dat men hem niet ziet, nog merkt, dan wanneer hij gevallen is, daar de regen op alle tijden en in grooter druppels valt. Dog zomtijds ziet men den *dauw* des avonds en 's nagts niet verre boven de oppervlakte der aarde of wateren in de gedaante van een verdeelde mist of nevel hangen, 't welke daar door veroorzaakt word, dewijl de warmte die de aarde over dag door de zon ontfangen heeft, in en omtrent haar, geduurende de nagt langer behouden blijft, als wat hooger boven dezelve in de lugt, invoegen dat 'er in de avond- en nagt stonden geduurig dampen uitwaasemen, maar die in de koude lugt koomende, verdikt worden en zig als een mist vertoonen, dog geduurende welke tijd, veele der verdikte fiine deelen nedervallen, terwijl andere uit de nog warme aarde oprijzen en den mist en het vallen van de *dauw* onderhouden; maar zo dra de zon 's morgens opkoomt, of dat 'er een wind ontstaat, verdwijnt de *dauw*. Nog moet men aanmerken, dat het vogt of de druppels, die men zomtijds 's morgens vroeg op de bladen der planten ziet, niet altijd een uit de lugt gevallene *dauw* is, dit vogt ontstaat veeltijds van de uitwaasemingen der planten, die door de nagtkoelte niet hooger kunnen oprijzen, maar omtrent dezelve verdikken en 'er weder op nedervallen.

De *dauw* is van een groote nuttigheid voor de groeijing der planten, het welke klaarlijk blijkt in zommige warme en drooge zomers, in welke veel *dauw* valt, vermits dezelve dikwils even zo vrugtbaar, ja vrugtbaarder zijn, als de regenagtige jaaren, of in welke veele regens vallen. Dog dit word nog openbaarder in die landschappen, daar het nooit of zeer zelden regent, maar een overvloedige *dauw* valt, dat het eenigste vogt is, dat de planten aldaar uit de lugt ontfangen; gelijk in *Arabien*, *Egijpten*, *Africa*, en elders meer gebeurt.

Dat de *dauw* zeer vrugtbaar, zelf vrugtbaarder als de regen is, kan men daar aan toeschrijven, dewijl dezelve in de koele nagt-uuren en langzaam valt, waar door de planten gelegentheid hebben, om 't vogt van de *dauw*, benevens de voedende deelen die ze meede voert, allengskens zo wel door de bladen en takken, als door de wortelen in te drinken, waar door haar 't zelve meer tot voedzel en aangroei kan verstrekken, als de regen, die zomtijds zeer stelpig valt, en daar door ten grootsten deele schielijk weder wegloopt, inzonderheid in bergagtige en andere oneffene landen: Of als 'er te veel regen bij aanhoudentheid valt, zo dat de lugt en aarde te vogtig blijven, en de warmte vermindert, waar door de planten te veel vogt, en geen genoegzaame warmte in een gevoeglijke proportie verkrijgende, niet bekwaamelijk kunnen groeijen, en derhalven of in het gewas, of in de vrugten onvolmaakt worden, gelijk men doorgaans bevind, dat de graan- en andere vrugten in natte jaaren minder gevoed, ligter en onkragtiger zijn, dan wel in drooge zonnige jaaren, waar in veel *dauw* valt.

Ondertusschen is het zeker, dat de hoeveelheid van *dauw* niet genoeg is, tot voeding der planten in drooge jaaren en landstreeken, dewijl de aarde en planten in één dag doorgaans meer uitwaasemen, dan 'er 's nagts *dauw* valt, gelijk de Heer HALES door proefneemingen ondervonden heeft; en deezen Heer zegt, dat men derhalven zijn toevlugt moet neemen tot de natte laagen van aarde, die naast onder die leggen, waar in de wortelen zijn; naamelijk dat de vogtigheid daar uit optrekt in de boven-aarde, het welke bevordert word door de warmte der zon, die tot een aanmerkelijke diepte in de aarde kan dringen; (zie HALES *Groeijende Weegkunde*.) Maar deeze natte laage aarde ontfangt haare vogtigheid in de wintertijd, van de regen en gesmoltene sneeuw, die als dan tot een zekere diepte naar beneden zakken, min of meer diep, naar de veelheid van het gevallene vogt, en den aart des gronds.

Eigenschappen. De *dauw* heeft veele zuure salpeter- en swavelagtige deelen bij zig, waar door hij een openende kragt heeft; men gebruikt hem als een middel voor de lenden- of nieren steen en voor verstoppingen. Uitwendig is hij dienstig voor zeere pijnlijke oogen, en maakt het gezigt helder, als men 'er de oogen meede uitwascht. Men vangt hem in de *Meij* of *Junij* op, met zuivere linnen doeken, die men in de opene lugt uitspreid, en men distilleert hem, om hem langer te bewaaren.

DAUW (HONING-); dus word een vette kleverige wit- of geelagtige stoffe genaamt, die men zomtijds 's morgens op de bladen der planten vind; en die een zoetagtige smaak heeft, naar *honing* sweemende, waar van deeze *dauw* zijnen naam draagt.

Waar deeze *Honing dauw* uit ontstaat, daar over zijn het de begrippen niet eens; zommige zeggen, dat hij voortkoomt uit een witte kleeverige damp, die in het voorjaar en in de zomer uit de aarde, of uit de planten, of uit beide uitwaasemt, en wegens gebrek van warmte, niet hoog genoeg opslimt, om in de lugt verspreid te worden, maar laag in de beneden-lugt hangen blijvende, en door de nagt-koelte verdikt wordende, op de planten valt, en zig daar op, inzonderheid op de bladen, als een kleeverig vogt vast zet.

Andere

Andere willen, dat het alleen de uitwaasſemingen der planten uit haare porien zijn, die door een drooge of ſchraale geſteltheid der lugt niet kunnende oprijzen, op de oppervlakte der planten te zaamen ſtremmen tot een lijmig vogt van een zoetagtige ſmaak, het welke ons ook 't waarſchijnelijkſte voorkoomt; dewijl men deeze *Honing dauw* wel 't meeste verneemt, wanneer men een ſchraale lugt of oostlijke wind heeft, in de tijd dat de gewasſen haar voornaamſte groei maaken; hoewel 'er ook wel uit de aarde vette dampen kunnen uitwaasſemen, die niet genoegzaam in de bovenlugt opgeheeven wordende, door de nagt-koelte tot een lijmige ſtoffe op de planten kunnen te zaamen ſtremmen. Maar het is aanmerkelijk, dat de *Honing-dauw* niet doorgaans overal, en aan alle planten gevonden word, maar een zekeren ſtreek ſchijnt te houden, zo dat zomtijds de eene zijde van de tuin daar van aangedaan is, en de andere niet; 't welke uit de ſchraalheid des winds, die de eene plaats meer treft, als de andere, ontſtaan kan.

Dog wat ook de oorzaak van de *Honing dauw* wezen mag, zo is dit zeker, dat hij zeer nadeelig voor de planten is, en zulks op tweërlei wijze; want in de eerſte plaats, zo worden door deszelfs dikke kleverigheid de porien der planten verſtopt, waar door de doorwaazeming verhindert en 't zap belet word om op te klimmen, tot voetzel van de plant; 't welke dezelve doet kwijnen en onvolmaakt groeijen: In de tweede plaats, worden door de zoetigheid van deeze *Dauw* kleine ongediertens derwaarts gelokt, die aldaar bewaam voetzel vindende, hunne eijeren neerleggen, en zig binnen een korten tijd zo overvloedig vermenigvuldigen; dat ze de geheele oppervlakte der plant of takken bedekken: en dewijl ze de kleine vaten in ſtukken bijten, zo raaken de planten daar door, zo wel als door de verſtopping der porien van deeze Dauw aan 't kwijnen; de bladen krimpen te zaamen en bederven, en de plant komt veeltijds geheel te verſterven, of raakt ten minſten, als ze niet te jong en van een harden aart is, aan het zukkelen, dat ze het zomtijds in twee of drie jaaren niet te boven haalen kan; gelijk men dit gebrek en bederf veeltijds in het voorjaar of zomer aan de jonge takken van allerleij vrugt-boomen waarneemt; hoe wel in het eene jaar meer dan in het andere; wordende deeze kleine ongediertens die groen of zwart zijn, gewoonlijk de *groene* of *zwarte luis* van de Tuiniers genaamt.

Om dit gebrek eenigzins te hulpe te koomen, want geheel kan men het niet beletten of wegneemen, zo is het dienſtig, dat men de jonge takken der boomen waar aan zig dit ongedierte hooftzaakelijk vaſt zet, en wel meeſt op de jonge bladen van derzelver uiteinden, zo dra men het 'er aan verneemt, met het ongedierte wegſnoeit of inkort, tot omtrent aan het oude hout; want hier door de boomen van de plaag ontlaſt wordende, zullen ze weer andere nieuwe en gezonder looten uitſchieten, en niet of minder aan het kwijnen raaken.

Niet zelden gebeurt het ook, dat men dit ongedierte, in de ſtookkasſen aan boom-gewasſen, welkers bloemen of vrugten men tragt te vervroegen, en aan meer andere waarneemt; 't welk uit dezelfde oorzaak ſchijnt te ontſtaan, te weeten dat de uitwaasſeming der gewasſen, door de eene of de andere verhinderinge, belet en daar door een zoort van *Honing-dauw* op de planten ontſtaan is, die de oorzaake van het ongedierte is: en het welke dikwils voortkomt, als de kas lange digt geſlooten blijft, en geen genoegzaame ververſching van de lugt ontfangt, 't welke een ſtilſtand der lugt in de bak veroorzaakt, die de genoegzaame uitwaasſeming der daar in opgeſlootene planten verhindert. Dit is een groot ongemak aan zoodanige kas-planten, 't welke dikwils de verwagtinge van ſchoone vroege bloemen of vrugten te verkrijgen, te leur ſtelt, of ten minſten veroorzaakt dat dezelve maar onvolmaakt worden.

Om dit te verhelpen, moet men daar meede handelen gelijk boven gezegt is; maar om dat men veeltijds de takken niet wegſnijden of inkorten kan, zo is het dienſtig dat men de bladen en takken der gewasſen met een ſponſie of zagte lap, die men in water gedoopt heeft, zagtjes afwascht, en dezelve dus van het ongedierte en de vettigheid en ſmeerigheid, die 'er zig opgezet heeft, wel zuivert, en hoe eer zulks geſchied, hoe beter het zijn zal.

Tegens het ongedierte is het ook nuttig, dat men de kas 's morgens vroeg, een paar uuren van te vooren eer men ze lugt, met tabak berookt, die men op een test met gloeijende koolen ſtrooit en in de kas zet. Om dit ongemak in de kasſen zo veel doenlijk is voor te koomen, zo moet men dezelve dikwils, door opſtelling der glazen over dag lugten, zo veel als het maar de koude buirenlugt toelaaten wil: Maar kan men, wegens de koude, de glazen niet openen, zo moet men de lugt in de kas trachten te ververſchen, door openzetting van de binnen-deur der kas, enz.

De *Honing-dauw* is niet alleen ſchadelijk voor de tuin- en boom-gewasſen, maar ook voor de graanen, die daar door misgroeijen, en zommige denken dat dit de oorzaak van de *koorn-brand* is. Ook zegt men dat deze *Dauw* zeer ſchadelijk voor de *ſchapen* is, en haar doet ziek of gallig worden, als dezelve op 't gras gevallen is, dat ze eeten: misſchien is dezelve ook niet minder ſchadelijk voor het rund- en ander vee.

DAUW (MEEL-); dus word een zekere witagtige drooge ſtoffe, als meel of fijn gepoeijert zout 'er uitziende, genaamt, die men zomtijds op de bladen der planten in het voorjaar of in de zomer vind, en die van een ſcherpe bijtende hoedanigheid is; dezelve ſchijnt te ontſtaan uit drooge zout- en ſwavelagtige deelen, die uit de aarde in de lugt uitgewaasſemt, en daar na op de planten neder gevallen zijn. Deeze *Meel-dauw* is ook, zo wel als de *honing dauw*, ſchaadelijk voor de planten, dewijl hij door zijne ſcherpigheid de bladen der planten, inzonderheid die jong en teder zijn, aantast, dezelve doet bruine vlekken verkrijgen, of te zaamen krimpen en bederven, zo dat de gewasſen daar door aan 't kwijnen raaken, zo ze niet geheel verſterven. Men zoekt dit gebrek te verhelpen, even zo als dat van de *honingdauw*, naamelijk door wegſnijding of inkorting der takken, die met deeze *dauw* bezet zijn; ook is het affpoelen der gewasſen met water nuttig, als het bij tijds geſchied.

DAUW-DISTEL; is de *Sonchus*, of *Haazen-latuwe*; zie aldaar.

DAUW-WORM; ook *Hair-worm*, en de *Wolf* genaamt; in 't latijn *Herpes*; *Cenchrias*; *Serpigo*; is een gezwel, of een puistagtige ontſteeking der huid, zonder eenige hoogte, met roodigheid en jeukte, of is een zoort van voortkruipende ſchurft, beſtaande uit kleine bij malkanderen geplaatſte vuurige puisties, die meeſtijds maar op zommige plaatzen des lighaams voortkoomen, inzonderheid in 't aangezigt, agter de ooren, op

de armen en borst, dog zomtijds ook bijna over het geheele lighaam, met een ongemeene jeukte en persſing tot krabben, maar waar door het kwaad erger, en de huid open en rauw word, en rooven verkrijgt, of aan het hembd vast kleeft; aan dit kwaad zijn inzonderheid de kleine kinderen onderhevig. Daar zijn twee zoorten van dit ongemak; als 1. de *voortkruipende Dauw-worm*, ook 't *Springend Vuur* geheeten, (*Herpes miliaris*), deeze kruipt verder voort, en maakt de huid rauw; en 2. de *ineetende Dauw-worm*, (*Herpes excedens*), deeze kruipt niet alleen voort, maar bijt ook in en doet de huid verzweeren.

De oorzaak van dit kwaad is een ſcherp zuurzoutig en teffens lijmig vogt, dat van het bloed afgeſcheiden en naar de kliertjes der huid gedreeven word, alwaar het wegens zijne lijmigheid blijvende ſteeken en gedurig meer bedervende, eene jeuking, knaaging, pijn en invreeting veroorzaakt, minder of meer, naar de ſcherpigheid des vogts.

Om dit kwaad te geneezen, zijn de volgende middelen dienſtig.

Neemt *ſpeekzel* van een nugteren gezond mensch, en beſtrijkt het daar meede. Of wascht het dikwils met witte *Franſche lek-wijn*. Of legt 'er eenig *wijn moer* tusſchen twee linnen doekjes op. Of neemt maar *piſſe* en wascht het 'er meede.

Of neemt een mingelen *regen-water*, ſmelt 'er een halve once *zout* en twee drachmen *witte vitriool* in, en gebruikt het, om 'er meede te wasſchen. Of neemt *water*, waar in *kalk* uitgebluscht is, en gebruikt het als 't voorige.

Of neemt *patich-wortel* en *alandswortel*, van elks één once; *klimop* en *wzegbree-bladen*, van elks een halve hand vol, kookt dit in ruim een half mingelen *water*, dog beter in *witte wijn*, tot op de helfte, dan doorgezijgt zijnde, gebruikt het als 't voorige.

Of neemt *zee-water*. Of mengt bij *pekel* wat *zwavel* en *zalpeter*, het zelve gebruikende als vooren.

Of neemt fijn geſtooten *wit krijt*, alleen of met wat *ceruis*, mengt het met *zoete room* tot een zalfje, en ſmeert het zeer daar meede; dit is een zeer goed middel, inzonderheid als men het zelve eerst met een der voorige gemeene dingen gewasſchen heeft; droogt ook ſchielijk de rooven op, als 'er zulke opgekoomen zijn.

Of neemt verſche *alands-wortel* en *patich-wortel*, klein geſneeden zijnde, fruit die wel in verſche ongezoutene *boter*, dan door een doekje gezijgt en uitgedrukt zijnde, gebruikt het om meede te ſmeeren; dit is een deftige zalf voor dit gebrek, maar ze zal nog beter werken, als men 'er wat *mercurius* of *kwik* in mengt en dood.

Of neemt *roose zalf*, twee oncen; *witte præcipitaat*, twee drachmen, mengt het wel tot een ſmeering.

Of wil men de zalf meer zaamengeſtelt hebben, zo neemt *uitgebraaden boter*, *nutritums-* en *populier-zalf*, van elk een halve once; fijn gepoeijerde *zwavel*, anderhalf drachma; *wit krijt*, een half drachma; mengt het tot een zalf; daar men ook één of twee drachmen *witte precipitaat* onder mengen kan.

Of neemt een-vierde pond *boom olie*; twee lood *geel wasch*; een-vierde lood *precipitaat*; twee lood *ceruis*, een-vierde lood *ſarcocolla*; een agtſte lood *menie*; een-agtſte lood *mastik*; en een-agtſte lood *wierook*; laat het *wasch* en de *boom olie* te zaamen ſmelten, ter deegen zorgende, dat het niet aan de kook raake; roert 'er dan al het voorſchreevene, ter deegen fijn gewreeven zijnde, met een ſpatel of plat ſtukje hout in, en beſtrijkt daar meede de plaatzen, die met Dauw-worm aangedaan zijn, zo zal men ſpoedige hulpe erlangen.

Of men bereid deeze *Juffer-melk*; neemt *alands-wortel* en *witte nies wortel*, van elk een half once; *merg van coloquint*, een drachma; *zevenboom*, twee drachmen, *aluin*, een halve once; *goud glit*, twee oncen; klein geſneeden en geſtooten zijnde, kookt het in twee mingelen *water* tot de helft, dan doorgezijgt zijnde, doet 'er drie oncen *wijn-azijn* bij, en gebruikt het om het zeer meede te wasſchen; dit is ook een zeer goed middel, inzonderheid voor de invreetende Dauw-worm.

Maar het is nuttig en nodig, dat de patient voor af middelen gebruike, die het bloed zuiveren en de ſcherpe kwaade ſtoffe uit het lighaam afvoeren, inzonderheid in de invreetende zoort van *dauw warm*, als dezelve kwaadaartig is en verzweert. Hier toe kan 't volgende dienen.

Neemt *wijnſteen-crijſtallen*, drie drachmen; *gevitrioolde wijnſteen*, 25 grein; *diagrijdium*, een half drachma; mengt het tot een poeijer, en deelt het in zes *doſisſen*, waar van de lijder dagelijks of om den anderen dag één neemt, met wat ſoup of eenig ander warm nat. Dog aan kinderen moet men maar de helft, of nog minder geeven, naar den ouderdom.

Of neemt ſpaanders van *ſasſafras*, 3 oncen; *ſasſaparil* en *alands-wortel*, van elks 2 oncen; *duive-kervel* en *agrimonie*, van elk een handvol; *ſenés-bladen*, zes drachma; *zoethout*, drie drachma; *anijs-zaad*, een drachma; klein geſneeden zijnde, laat daar van een vingergreep een half uur trekken of kooken in een groote trekpot of thee-keteltje, 't *zoethout* 'er op het laatste in doende; en daar van de Lijder een of twee maal 's daags te drinken gegeven, als *thee*.

Of neemt *alands-wortel*, *eikenvaaren-wortel*, van elk drie drachma; *duivekervel* en *boelkens-kruid*, van elk twee drachma; *gomagtige turbith* en *ſenés-bladen*, twee drachma; *carweij-zaad*, een drachma; klein gemaakt zijnde, bind het tusſchen een linnen doekje, en hangt 't in vier pond (twee mingelen) goede witte *Franſche wijn*, waar van de Lijder dagelijks een goede roomer vol van moet drinken.

Als het zuigende kinderen zijn, die dit ongemak overkoomen, kan men haar wat *ſijroop van rhabarber* of *ſijroop van cichoreij met rhabarber* ingeeven, waar bij men een weinig *geprepareerde kreefts-oogen* voegen kan; en dewijl zodanige kinderen dit gebrek meest doorgaans verkrijgen van het kwaad geſtelde bloed der zuig-moeder, zo is het zeer dienſtig dat dezelve eenige bloed-zuivering gebruike; bij voorbeeld, laat ze 's morgens en avonds een goede mespunt vol *geprepareerde kreeftsoogen* of een halve ſcrupel *vlug zout van herts-hoorn*, of 10 à 12 druppels *geest van herts-hoorn* inneemen; voorts moet men de kinderen het krabben beletten zo veel doenlijk is, om het zeer niet open te ſcheuren.

Daar is ook nog een ander kwaad of zoort van ſchurft die zomtijds *dauw-worm* (*achor*) genaamt word, dog te onregte; want deeze komt meest op het hooft, en wel voornaamentlijk bij de kinderen voort, en is eigentlijk de zogenaamde *hair-worm* of 't *kwaad-zeer*; Zie HAIR-WORM. Zommige noemen ook *dauw-wormen*, dat geene dat anderen *draak-wormtjes* noemen.

DEALBATIO; *Witmaaking*; dit woord kan toegepast worden op veelerlei dingen; bij voorbeeld, als men linnen wit wascht of bleekt; of de tanden door bekwaame middelen wit en ſchoon maakt. Dog word in 't

in 't bijzondere van het koper verſtaan, als men zulks wit maakt.

DEARGENTARE; *Deargentatio*; *Verzilveren*, *Verzilvering*. Zie DEAURARE.

DEARTICULATIO; ook *Dearthroſis* genaamt, is die zaamenvoeging der beenderen, welke hun een zigtbaare beweeging bijzet, zo als men bij voorbeeld in de vingeren beſpeurt.

DEAURARE; *Deauratio*; *Vergulden*; *Vergulding*; hier door verſtaat men, als men iets met geſlagene goudbladen na de konſt overdekt en dus vergult, zo dat het vergulde 't aanzien heeft, als of het altemaal of door en door goud was: Dit is het werk van zilver- en kooperſmids, en van andere konſtenaars; als meede van ſchilders, vergulders, enz. Men zal hier van fraaije aanwijzingen vinden op 't artijkel van VERGULDEN, als mede ook op dat van VERZILVEREN.

't Vergulden en verzilveren heeft ook plaats in de Geneeskunde of Pharmacie, dewijl zomtijds de pillen met goud- of zilver bladen overtrokken, en ook poeijers en ſpecies met gepoeijerde goud-bladen vermengt worden, 't welk geſchied, niet om dat deeze medicinaale dingen daar door meer kragt zouden verkrijgen, maar om ze aanzienlijk te maaken, of liever om daar door een grooter verbeelding van de kragten des geneesmiddels bij de onkundige te verwekken; want het goud of vergulden weezentlijk niets in de Geneeskunde kan toebrengen; waar van op het artijkel van GOUD verder zal geſprooken worden.

DEBITEUR; is iemand die uit de een of de andere oorzaak aan een ander iets ſchuldig is.

DECAGIJNIA; worden volgens de Kruidkunde van den Heer LINNÆUS, de planten genaamt, die bloemen met 10 ſtamperties (*piſtilla*) voortbrengen.

DECANDRIA; worden, volgens het zelve ſijſtema zodanige bloemen genaamt, die tien *helmſtijltjes* (*antheræ*) voortbrengen.

DECANTATIO; *Decantare*; *Afgieten*; *Afgieting*, is, als men een vogt van het neergezakte of geprecipiteerde afgiet, of door een *filtrum* laat lekken, om het klaare van het troebele af te ſcheiden.

DECAPHIJLLUS; *Tienbladig*.

DECEMBER, zie WINTER-MAAND.

DECEMFIDUS; *in tienen geſplist* of *gedeelt*.

DECEMLOCULARIS; *Tien-vakkig*; dat tien vakjes of kasjes heeft.

DECIDENTIA; is men gewoon eene geſteltheid des gezondheids te noemen, die allengskens na eenige ziekte overhelt; en dus het tegengeſtelde van *Convaleſcentia* is.

DECIDUUS; dat *afvalt*, en niet geſtadig vast blijft.

DECLINATIO; eene *vermindering* of *afneeming* van een zaak; ook *Afwijking*.

DECLINEEREN; *Verminderen*; ook *Afwijken*.

DECOCTIO; *Kooking*; als men het eene of ander in water of eenig ander vogt kookt.

DECOCTUM; *Apozema*; *Decoctie*; *Afkookzel*; *Afziedzel*; *Kookzel*. Is in het algemeen een gekookte drank of een dun vogt, waar in iets gekookt word, 't zij om 't zelve te vermurven of het zijne kwaade hoedaanigheden te beneemen. Dog men verſtaat daar door gewoonlijk een medicinaale drank, beſtaande in eenig vogt, *water*, *wijn*, *meede*, *bier* of *vleeschnat*, dog voornamelijk in *water*, waar in deeze of geene medicinaale dingen meer of min gekookt worden, om derzelver kragt aan het vogt meede te deelen, tot geneezing van eenige ziekte of ongemak.

De ingredienten of medicinaale dingen tot een *Decoctum* of afziedzel; kunnen daar toe genoomen worden uit alle drie natuur-rijken, naar de omſtandigheeden der ziekte, en zijn uit 't rijk der planten, *houten*, *baſten*, *wortelen*, *bladen*, *bloemen*, *vrugten*, *zaaden* en *zouten*; uit 't dieren-rijk, *herts hoorn*, *ijvoor*, 't vleesch en long enz. van *oſſen*, *kalven*, *lammen*, *kapoenen* enz.; en uit 't rijk der mineraalien, *ijzer*, *lood*, *kwik-zilver* en *antimonie*; hoe wel ze hoofdzaakelijk uit 't planten-rijk genoomen worden.

Men maakt veelerleij afkookzels, als *purgeer-* of *laxeer-*, *hoeſt-*, *borſt-*, *maag-*, *milt-* en *lever-verſterkende* afkookzels, en meer andere; dog men onderſcheid ze in 't algemeen in *altereerende* of veranderende en *purgeerende* of buikzuiverende afkookzels, in welke laatſte purgeerende dingen komen; dog ze zijn hedendaags bij de Genees-heeren zo veel niet meer in gebruik als bij de ouden; dewijl men thans veelerleij andere preparatien in de winkels heeft, die veel gereeder of met minder omſlag op ordonnantie toegemaakt of gemengt worden, en de geneezende kragten in een korter begrip bij malkander bevatten, zo dat ze het lighaam niet door een overvloed van water overlaaden en bezwaaren; hoewel de afkookzels egter in veelerleij ziektens, en als men geen andere middelen bij de hand heeft, van veel nut kunnen zijn.

Een *infuſie* of afweekzel is verſcheiden van een *Decoctum* in graaden van hitte, en langduurigheid van kooken. Een *infuſie* geſchied dikwils zonder vuur; en als ze het zelve al nodig heeft, moet het zo matig zijn, dat de *infuſie* niet dan na verloop van een geruimen tijd gereed is; zomwijlen na verloop van verſcheide uuren, en zomwijlen na verloop van veele dagen; daar in tegendeel een *Decoctum* dikwils in een vierendeel van een uur, kan gereed zijn; ten hoogſten vereiſcht een *Decoctum* vijf of zes uuren, indien het vaſte ſtoffen zijn. Wij voegen hier de *infuſie* bij, ter oorzaake der groote overeenkomſt tuſſchen beiden; en om dat zeer dikwijls de *infuſie* het *Decoctum* voor af gaat, van het geene men kooken wil. Ingeval de ſtoffen van een vaſte zaamen gepakte ſubſtantie zijn, kan men 'er agt of neegen maal meer vogt aan gewigt bij doen.

Het eene *Decoctum* verſchilt van het ander, ten opzigt van het mengzel, dat men kooken wil, want die digt zamen gepakt zijn, en niet gemakkelijk konnen doorgetrokken worden, moeten langer worden gekookt, als die lugtig van ſubſtantie zijn. En deeze verſcheidenheid van ſubſtantie vereiſcht ook meer of minder vogt; want geneesmiddelen, die lang moeten gekookt worden, willen meer vogt hebben, om dat het afkooken, als het lange duurt, meer vogt wegneemt. De gewoone proportie moet zijn van zesmaal zo veel vogt aan gewigt; en zo de geneesmiddelen geheel digt van ſubſtantie zijn, kan men tot een twaalf-dubbeld gewigt van vogt nemen; ja zelfs tot een zeſtien-dubbeld, of men laat de digte ſtoffen een nagt te vooren in warm vogt weeken en trekken.

Wij hebben reets aangemerkt, dat de genees-middelen die van een digte ſubſtantie zijn, een langer en ſterker kooking konnen verdraagen, als andere; zelfs zijn 'er, die onmiddelijk voor dat het *Decoctum* van het vuur genomen word, daar eerſt bij gedaan moeten worden: daar zijn 'er ook, die maar een enkele *infuſie* noodig hebben, om hare kragten aan het vogt mede te deelen; bij gevolg moet een Apotheeker de natuur en kragten der

kruiden

kruiden en andere genees-middelen nauwkeurig kennen; hoe 'er een *Decoctum* of een *Infuſie* van te maaken; om dat zulks in de ordonnantien en recepten zelden of nooit gezegt, maar aan de ervarenheid van den Apotheeker word overgelaaten.

Om ordentelijk te werk te gaan, als men een *Decoctum* moet maaken, beſtaande uit verſcheidene genees-middelen, dient men van de digtſte te beginnen, van welken aart de houten zijn; daar na volgen de wortelen en ſchorſſen; voorts de vrugten, kruiden, beſiën en zaaden; en eindelijk de bloemen: De houten raspt, ſtampt, of ſnijd men zeer fijn, als mede de wortelen en ſchorſſen; de vrugten worden doorſneeden; de kruiden gekerft; de beſiën en zaaden verplettert; dog men laat de bloemen zo ze zijn, en werpt ze in 't vogt, om 'er een *Decoctum* van te maaken. Hoewel deeze reegel zo algemeen niet is, dat ze geene uitzondering of exceptie zoude lijden; dewijl een ſponsagtig hout minder kookens vereiſcht, als een digte en harde wortel; en gerſte-kooren zo lange willen gekookt zijn, als hout. Dog ſpeceryen van hout en wortelen moeten zo lange niet gekookt worden, of haare beſte deelen vervliegen; en de ſpeceryen beſtaande in ſchorſſen, vrugten en zaaden, eiſſchen maar een enkele *Infuſie*. Het *zoet hout* word 'er tegen 't laatſte van 't kooken bij gedaan, om dat 't lang gekookt wordende, 't afkookzel ſlijmig maakt; kruiden die veel vlugge geeſten bezitten, als *lepel-bladen*, *water-kers*, *klaverſuuring* en diergelijke, moeten niet mede gekookt, maar op 't laatſte 'er ingedaan worden, om maar in 't heete afkookzel wel toegedekt te trekken. Dit zelve moet men waarneemen omtrent een *Decoctum*, beſtaande uit dingen die van dieren genomen zijn; want hoornen en beenderen moeten langer gekookt worden, als 't vleesch; ſchapen-vleesch langer, als dat van een kapoen; dog beide wederom langer, dan van een hoen.

Dog het ſtaat nog aan te merken, dat men van de medicinaale afkookzels niet te veel te gelijk moet maaken, dewijl ze niet lang kunnen duuren, maar ras aan het gesten raaken, zuur worden en bederven, inzonderheid in warme tijden en plaatzen; weshalven men dezelve ook altijd op een koele plaats geduurende het gebruik weg zetten en in de vles wel digt ſluiten moet. Men gebruikt daar van dagelijks twee, drie of meer thee-kopjes of roomers vol, naar dat ze kragtig zijn, of het geordineert word.

Een Cordiaal of Hartſterkend Decoctum.

Tot dit *Decoctum* behoort voor eerst geheele *gerst*, wortelen van *ſcorzoneere*, *bernajie* en *oſſetong*, van elks een once; ten anderen, de bladen van *ſcorzoneere*, *bernajie*, *oſſetong*, *endivie*, *cichoreij*, *alleluja* of klaver-zuuring, van elks een handvol; ten derden, een halve handvol *vrouwenhair*; ten vierden, twee vierendeels loods *zoet-hout*; ten vijfden, een half vierendeels loods van ieder der vier koude en wel gezuiverde zaaden; ten zesden, een halve vinger-greep van ieder der drie *cordiaale bloemen*; kookt dit te zaamen in drie of ruim twee mingelen helder *water* tot op een derde af, zo gelijk als boven gemeld is.

De *gerst* moet zuiver gewaſchen, en een quartier-uurs in *water* gekookt worden; vervolgens doet men 'er de *wortelen*, ook wel afgewaſchen zijnde, bij; zijnde de middelſte nevens de buitenſte ſchors daar afgenomen, en vervolgens wel gekorven. Men doet ze met de *gerst* een goed quartier uur lang kooken. Dan doet men 'er de bladen van *ſcorſonere*, *bernajie*, *oſſetong*, *endivie* en *cichoreij* wel gewaſchen en wel gekorven, bij; en een klein quartier gekookt hebbende, word 'er het *zoet-hout* ter deegen geſchaaft en klein geſtampt, bij gedaan, nevens de *klaver-zuuring* en *'t vrouwenhair* een weinig gekorven; daar na voegt men 'er de koude zaaden, wel geſtampt bij, als meede de *cordiale bloemen*; na dat dezelve wel in het *decoctum* zijn gedompelt, neemt men de kom of bekken van 't vuur, en zo dra het half koud geworden is, zijgt men het door een doek.

Een Decoctum voor de Borst en Hoest.

Om dit *decoctum* te maaken, neemt men een halve once *gepelde gerst*; *ſebesten* en *jujuben* of *borst-beſiën*, van elks een douzijn; zes drachmen *lange-rozijnen*, gezuivert van derzelver korlen; goede vleesſige *vijgen*, en *dadelen*, de ſteenen daar uit genomen zijnde, van elks een half douzijn; bladen van *ſcabioſa* of *ſchurfdkruid*, en *pulmonaria* of *longenkruid*, van elks een handvol; *ijzop*, *politrichum* en *hoefblad*, van elks een vinger-greep; twee vierendeel loots *zoet-hout*; maakt 'er een *decoctum* van met vier pond of twee mengelen *water*, en laat het over een helder vuur tot twee derde af kooken.

Men laat de *gepelde gerst* een goed quartier in *water* kooken; als dan doet men 'er de *dadelen*, waar uit de ſteenen genomen zijn, benevens de *roſijnen* zonder korlen, de *vijgen*, *borst-beſiën*, en *jebesten* die ingekorven moeten zijn, bij; men laat dit alles wederom een quartier met de *gepelde gerst* kooken; wanneer men 'er de *ſcabioſa*, *longenkruid* en *ijzop* gekorven, bij doet; en laat het nog een quartier zaamen kooken. Eindelijk doet men 'er ook het *zoet-hout*, wel afgeſchaaft en geſtampt, het *politrichum* en *hoefblad* bij; en na dat dit zaamen een weinig gekookt heeft, neemt men het *decoctum* van het vuur, en zijgt het door, half koud geworden zijnde.

Een openend Decoctum voor de Lever- en Milt-ziekte.

Om dit *decoctum* te maaken, neemt men voor eerst van de vijf *openende wortelen*, *aardbeſië-bladen* en *oſſetong*, van elk zes drachmen; voorts *endivie-bladen*, *cichoreij*, *hop*, *agrimonie*, *pimpernel*, *kervel*, en *taraxicum*, van elks een handvol; *vrouwenhair* en *wederdood*, van elks een halve handvol; *zaad van eppe* en *peerlkruid*, van elks twee vierendeel loots; van ieder der vier *koude zaaden* een vierendeel loots; twee vierendeel loots *zoethout*; *bloeſem* van *oſſetong* en *bernajie*, van elks een vingergreep; maakt het *decoctum* van dit alles in vier goede pinten, of drie mengelen *water*, en kookt het op een helder vuur tot twee derden af.

De wortelen moeten wel gewaſchen worden, de buitenſte ſchil en het middelſte daar uit neemende; dan wel gekorven en geſtampt zijnde, moeten ze een half uur in het *water* worden gekookt. Vervolgens doet men 'er de *hop*, *endivie*, *cichoreij*, *agrimonie*, *taraxicum*, *pimpernel* en *kervel*, gekorven zijnde bij; en men laat het zaamen nog omtrent een quartier met de wortelen kooken; dit geſchied zijnde, moet 'er het zaad van *eppe* en *peerlzaad*, geſtampt bijgevoegt worden; en zijnde maar een weinig opgekookt, het *zoet-hout*, klein geſnippert en geſtooten; een ogenblik daar na werpt men de *gekneusde koude zaaden* en *bloemen* in het *decoctum*, en neemt het ter zelver tijd van 't vuur; half koud geworden zijnde, zijgt men het door, om het te gebruiken, vooral eer het bederft.

Een Hoofdſterkend Decoctum.

Wil men dit *decoctum* maaken, zo neemt wortelen van *valeriane* of *ſpeerkruid*, *liſch* van *florence*, *calmus* en *boomvaren*, van elks een halve once; bladen van *betonie*, *ſalie*, *marjoleine*, *kattekruid*, *chamedrijs* of *laage-eijke*, van

van elks een handvol; zaad van *wijnruit*, *peonie*, en *jenever-beſiën*, van elks twee vierendeel loots; *bloesſem* van *roosemarijn*, *ſtoechas*, *lavendel*, *wedrik* en *lelien der daalen*, van elks een vinger-greep, en een once *wijnſteen*; laat dit zaamen met vier pond zuiver *water*, tot een vierendeel op een helder vuur afkooken.

De *wijnſteen* word in dit *decoctum* geordonneert, eensdeels om aan het *water* de kragt der voornoemde geneesmiddelen meede te deelen, anderendeels om derzelver vliegende deeltjes te bewaaren, ten einde ze onder het kooken niet en vervliegen.

De wortelen van de *peonie*, *valeriana* of *ſpeerkruid*, *lisch* en *calmus*, nevens de *boomvaren* en *wijnſteen*, moeten wel vergruist worden, men doet ze in een verglaasde pot, met de bovengemelde maat van *water*; en men laat ze een klein quartier op een zagt vuur kooken; vervolgens doet men 'er de kort geſneeden kruiden bij; men dekt den pot toe, en laat het zaamen nog een quartier uurs kooken; als dan doet men 'er de *jenever-beſiën* en de zaaden bij; na dat het dus vier of vijf maalen is opgekookt, dekt men de pot wederom toe; eindelijk werpt men 'er de bloemen bij, dekt de pot nogmaal toe, en neemt hem van 't vuur; het *decoctum* half koud zijnde, zijgt men het door, en perst het uit.

Om een enkelde Gersten-drank te kooken.

Neemt *gepelde* of *rouwe gerst*, twee of drie oncen, doet ze in een ſchoone pot met 4 of 5 mingelen *water*, en kookt het tot dat een-derde verkookt is, zijgt het dan door en bewaart het tot het gebruik; men geeft dit aan de zieken, in plaats van andere drank.

Een zamengeſtelde Gersten-drank.

Neemt *gepelde* of *rouwe gerst*, twee oncen; *geraspt hertshoorn* en *ſcorzeneer-wortel*, van elks een once, met een weinig *korinthen*; kookt dit in twee mingelen (vier pond) *water*, tot op twee-derde, dan doorgezijgt zijnde, bewaart het: Men geeft deeze *gersten-drank* in heete en andere koortzen en in andere heete ziektens, in plaats van andere drank te drinken; dezelve verkwikt een zieke zeer, ſtilt den dorst en bevordert het zweeten; men kan 'er ook meer andere bekwaame kruiden bij mengen, als *duive-kervel*, *zuurings-wortel*, enz.

Afkookzel tegens de Koorts.

Neemt *zuuring-wortel*, één once; *ſcorzeneer-wortel*, zes drachmen; *geraspt hertshoorn*, drie drachmen; *rouwe gerst*, anderhalf once; *venkel-zaad* en gedroogde *citroen-ſchil*, van ieder een drachma; klein geſneeden en geſtooten zijnde, neemt de helft daar van, en kookt het in vier mingelen *water* in een digt gefloten pot een half uur lang; dan doorgezijgt zijnde, laat men de lijder daar van altemets lauw-warm drinken: Men prijst deeze drank tegens de koude voorjaars-koortzen, want hij doet zweeten, en ſtilt ook teffens de dorst; dog het is beter, als men 'er wat *kina-kina* bijvoegt.

Andere Koorts-drank.

Neemt beste *rauwe antimonie* en *ſalpeter*, van ieder drie drachmen; *gemeen zout* en *wijnſteen-crijſtallen*, van ieder twee drachmen; ſtoot het klein, en kookt het met ruim een half mingelen *witte wijn* tot een drank, waar van de lijder 's morgens en 's avonds een romer vol neemt, buiten de koorts.

Afkookzel tegens de koude Scheurbuit.

Neemt *alands-* of *peper-wortel*, één once, kookt dezelve in anderhalf mingelen *water*, tot dat 'er een-derde verkookt is, voegt 'er dan wat geſtootene *lepelbladen* bij, *beeke-boom*, *water-klaver* en *water-kers*, van elks een halve hand vol; neemt het van 't vuur, dekt het wel toe, en laat het koud worden, dan doorgezijgt zijnde, doet 'er bij *ſijroop van alsſem*, een once; hier van drinkt de lijder viermaal 's daags een theekopje vol lauw-warm.

Afkookzel in de heete Scheurbuit.

Neemt *cichoreij-wortel* en *zuuring-wortel*, van elks een halve once; *duive-kervel* en *beeke-boom*, van elks een hand vol; *oranje-* en *citroen-ſchil*, van elk een drachma; *venkelzaad*, een halve drachma, kookt dit, klein geſneeden zijnde, in anderhalf mingelen *water*, tot op twee-derde, dan doorgezijgt zijnde, gebruikt het als 't voorige. Men kan ook een paar drachmen gezuiverde *ſalpeter* bij deeze drank voegen, als de lijder veel hitte en drift in het bloed heeft.

Men maakt ook wel *Afkookzels* met *vleesch* of *vleeſch-ſoepen*, die behalven de geneezende, ook teffens een verſterkende en voedende kragt hebben, en dienſtig zijn voor teeringzugtige en tedere menſchen; zie hier een paar voorbeelden.

Vleesch-afkookzel tegens de Long-kwaalen en Hoest.

Neemt een *kalfs-long*, twaalf *kleine raapen* of *radijzen*, *roode kools-bladen* en *gevlekt longen-kruid* of *bernagie-bladen*, van elk twee hand vol; kookt dit in drie mingelen *water*, tot dat 'er een-derde verkookt is, dan doorgezijgt zijnde, gebruikt den lijder de helft op een dag, altemets wat daar van warm neemende; maar men moet de *long* niet aan ſtukken ſnijden, maar de longpijp buiten de pot laaten hangen, op dat de dikke en ſlijmige ſtoffe, die in de longe is, zig onder het kooken daar van ontlaste, want anders word het *vleesch nat* dik en onaangenaam: Dit is een deftig middel in longkwaalen, verzagt de ſcherpte der vogten, ſtilt zeer de hoest, en zuivert de beginnende zweeren.

Vleesch-afkookzel tegens de ziektens der Huid, als puisten, vuurigheid, uitſlag, jeukte, enz. als meede tegens de verſtopte ingewanden, milt-ziekte, ſcheurbuit, enz.

Neemt *patich-wortel* en *kliſſe-wortel*, van elks een once; kookt ze in anderhalf mingelen *water*, met een half pond van een *kalfs-ſchijf*, tot dat 'er omtrent een derde van verkookt is; op 't laatſt doet 'er bij, *kervel* en *toppen van hop*, van elks een handvol; *duive-kervel* en *water-kers*, van elks een halve handvol, en laat 't nog een weinig kooken; zijgt 't dan met een zagte uitperzing door; hier van neemt de lijder de eene helft 's morgens en de andere 's avonds, bij elke helft een drachma van het *wonder-zout* (*ſal mirabile*) van *Glauber* voegende.

Dit is een der zekerſte middelen tegens de ziekten of onzuiverheden der huid, 't maakt het bloed vloeibaarder en zuivert het zelve door de piswegen; het is ook zeer nuttig voor de verſtoppingen der ingewanden, inzonderheid der lever en milt, teegen hijpochondrie en ſcheurbuit, enz.; maar men moet het veele dagen gebruiken,

ken, en tusschen beiden een zagt purgeer-middel van *rabarber*, of iets anders neemen.

Meer andere *afkookzels* zal men vinden onder de ziektens, daar ze toe dienen. Zie ook KOOL DRANK.

DECOMPOSITUS; *Dubbeld te zaamen geſtelt*; als het zaamengeſtelde weder zaamengeſtelt is; bij voorbeeld een *dubbeld zaamengeſtelde bloem* (*flos decompoſitus*), bevat in de gemeenzaame kelk kleine kelken met veele bloemen, gelijk de *Sphæranthus*.

DECORTICATIO; *Afſchilling*; als men iets van zijne ſchil of bast berooft.

DECORUM; betekent zo veel als het uitterlijke gedrag; of eigentlijk dat geene, 't welke onderwijst, hoedanig men zig met andere menſchen, en in alle andere gevallen van de zaamenleeving moet gedragen.

DECREET; werd genaamt een *beſluit*, *toeſtemming* of *permiſſie* van den Regter na een voorafgegaan onderzoek genomen of verleent; gemeenlijk word 't genomen voor des Rechters toeſtemming in 't verkoopen of bezwaaren van goederen die buiten dat niet verkogt of bezwaart kunnen worden, hoedaanige zijn de onroerlijke goederen, aan Weezen of Minderjaarige behoorende, ook de onroerlijke goederen aan Steeden, Kerken, Gasthuizen, Weeshuizen, Armehuizen en zoortgelijke gemeenſchappen toebehoorende.

De redenen waarom de Rechter zulke verkoopingen kan decreteren, of daar aan zijn toeſtemming geeven, zijn *noodzaakelijkheid* of *groote nuttigheid*; *noodzaakelijkheid* rekent men 'er te zijn, wanneer 't goed met hijpothecaire ſchulden belast is, de Crediteuren betaaling eisſchen, en de betaaling buiten verkoop niet gevonden kan worden. *Nuttigheid* heeft plaats, wanneer 't goed door het zwaar onderhoud of anderzints ſchadelijk is, en zo hoog kan worden verkogt, dat men door de verkoop den jaarlijkzen inkomst merkelijk vermeerdert. Tot de verkoop van Wees- en Minderjaarige goederen, word bezwaarlijk buiten *noodzaakelijkheid* decreet ver'eent; dog in Kerke-, Arme- en zoortgelijke goederen word zo nauw niet gezien, en dikwils uit oorzaake van enkele nuttigheid conſent tot verkooping gegeven.

Na 't Roomſche regt, was 't conſent of *Decreet* van den Rechter alleen genoeg, zonder dat nodig was dat zulke verkoopingen in 't openbaar en aan de meestbiedende geſchieden; maar in de meeſte Nederlandſche Provincien, is bij de particuliere Lands wetten vastgeſtelt, dat zulke verkoopingen in 't openbaar op zekere bepaalde en ſolemneele wijze moeten geſchieden.

Wanneer goederen, die *Decreet* vereiſchen, zonder *Decreet* worden verkogt, is de verkooping van geener waarde, gelijk meede wanneer de ſolemniteiten, na de particuliere Lands wetten, in diergelijke verkoopingen vereischt, niet zijn waargenomen.

Eenige gevallen zijn 'er ook, waar in Wees- en Minderjaarige goederen, zonder *Decreet* verkogt mogen worden; de voornaamſten zijn, wanneer een Vader de goederen der kinderen, onder zijn magt ſtaande, verkoopt, tot betaaling van der kinderen ſchulden, en dat een Vader bij zijn Testament of Codicil aan de Curator zijner kinderen, de verkooping bevoolen heeft, of daar toe den Curator gemagtigt heeft.

Onder verkooping moet in deezen verſtaan worden, alle zoort van vervreemding van wat aart die ook zoude mogen weezen.

DECREMENTUM; *Afneeming*; *Vermindering*; bij voorbeeld van eene ziekte; en betekent dus het zelfde als *Declinatio*.

DECREPITATIO; *Kraaking*; *Praſſeling*; wanneer men iets in het vuur brand en het zelve kraakt; gelijk het gemeene zout doet, als men het in het vuur zo lange calcineert, tot dat het niet meer kraakt.

DECREPITEEREN; *Afkraaken*; betekent de verrigting van de *Kraaking*.

DECUMBENS; *Nederwaarts hangend* of *leggend*.

DECUPELATIO; is zo veel als *Decantatio*, *Afgieting*.

DECURRENS; *Nederwaarts aan iets afloopend*; bij voorbeeld, *Folium decurrens*, betekent in de Kruidkunde een blad, dat aan de ſteng aan beide kanten nederwaarts loopt; word anders ook een *gevleugelde ſteng* (*caulis alatus*) genaamt.

DECURTATUS; dus word de toeſtand van een mensch genaamt, wanneer de pols reeds zeer flauw zijnde, al geſtadig meer en meer afneemt, tot dat dezelve ten laatſten geheel en al ophoud.

DECUSSATUS; *Kruiswijze bij tweën tegen malkanderen over ſtaande*.

DECUSSORIUM; is een Heelkundig inſtrument, dat ook *Neer-druktuig* genaamt word, en 't welk men gebruikt, wanneer het *harde hersſen-vlies* (*dura mater*) door eenige ſlag of val neergedrukt zijnde, weder te regt moet gebragt worden, op dat de etter, die zig tusſchen de *vliesen* en het *bekkeneel* heeft vergadert, door een tot dien einde geboort of *getrepaneert* gat, behoorlijk kan uitgelaaten worden.

DEEG; *Deesem*; in 't latijn *Paſta*; betekent een ſtijve vogtige *maſſa*, die uit *meel* en *water*, en zomtijds met bijvoeging van andere dingen, als *boter*, *honing*, enz. te zaamen gekneed is, om 'er *brood*, *koek*, en andere dingen van te bakken; of het is een diergelijke dikke *maſſa*, die uit fijne *poeijers* met *water* of ander *vogt* gemengt is.

Om het Deeg tot Pasteij-korſten te vervaardigen.

Dit *deeg* onderſcheid men behoorlijk in drie zoorten; als 1. *grof deeg*; werdende niet anders gebruikt dan tot *venezoen-paſteijen*; ten 2. *fijn deeg*, dat tot allerhande andere zoorten van *paſteijen* verſtrekt; en ten 3. *bladdeeg*, 't welke enkel tot *paſteijen*, maar doorgaans tot het vervaardigen van *taarten* word gebezigt.

1. Het *grof deeg* bereid men van *roggen-meel*, *water*, *zout*, en een of twee *eijeren*, na de hoeveelheid van *deeg* die men nodig is, en die 'er om het zo veel te beter aan malkanderen te doen hegten, bijgevoegd worden; na dat dit te zaamen tot een behoorlijke dikte ter deegen is doorkneed, rolt men het met een daar toe expres gemaakte *rolſtok* (zijnde gewoonlijk van *eſschen-hout* gedraait en waar aan twee handvatzels zitten) op de dikte die men begeert, zijnde gemeenlijk een agtſte duim; deeze korst is niet eetbaar.

2. Tot *fijn deeg*, neemt men bij voorbeeld, een pond best *tarwen-meel* of zogenaamde *blom*; dit legt men aan een hoop op een ſchoon aanregt, 'er een paar handvollen afneemende en ter zijden leggende, voorts maakt men een kuiltje in het *meel*, en doet 'er zo veel *water* in als men oordeelt genoeg te zijn, om het *meel* aan malkanderen te hegten; tot een pond *meel* neemt men circa drievierde pond *boter*, daar voor al geen de minste misſmaak van ſterkte, enz. moet aan zijn; deeze *boter* bekneed men

men allengskens in het deeg, 'er van tijd tot tijd van het drooge *meel* op en onderſtrooijende, op dat het niet aan de handen en 't aanregt gaat zitten; de *boter* 'er ter deegen in bekneed zijnde, bewrijft men de rol-ſtok met droog *meel*, en rolt het deeg tot de behoorlijke dikte uit; zommigen doen op ieder pond *meel* wel een of twee *eijeren*, dog dit keure ik geheel niet goed, dewijl mij de ondervinding heeft geleert, dat dit de korst dor maakt en veel ſpoediger doet uitdroogen.

3. Het *blad-deeg* word in den aanvang op dezelve wijze behandelt als het fijne, dog in plaats van drie vierde pond *boter*, neemt men een pond, en kneed 'er van de *boter* niets onder, moetende het *meel* te vooren zo ſtijf als doenlijk in *water* tot een klomp gekneed worden; als dan word het met de ſtok uitgerolt, en 'er kleine kluitjes *boter* opgelegt, waar na men het zo dikwils toevouwd als maar doenlijk is, voorts weder uitgerold, en 'er wederom klompjes *boter* opgedaan, op nieuw toegeſlagen en uitgerolt; hier vervolgt men tot vier of vijf maalen meede, als wanneer 't eindelijk tot de bekwaame dikte word gebragt, om tot een paſteij of taarte-korst te dienen: Heet weer zijnde, heeft men veel moeite om dit laatſte deeg behoorlijk te maaken, dewijl de *boter* als dan te week word en zig niet wil laaten behandelen; wil men egter deeze korst zomers bereiden, moet men het in een kelder of andere koele plaats doen.

Deeze *deeg* gebakken zijnde, is zeer lekker, en even, gelijk als van fijne bladjes papier zamengeſtelt. Houd men van dit *deeg* wat over kan men 'er wel ſmaakende koekjes van bakken, bij de Franſchen *des gateaux feuilletés* genaamt; tot dien einde rolt men het *deeg* maar ter dikte van een gulden, ſnijd het aan zodanige figuuren als men begeert, doet die in een taartepan, met weinig vuur onder en tamelijk veel van bovenen, laat het dus een quartiers uur bakken, als dan zullen zij meer als twee-derde in de dikte gewonnen hebben en een lugtig en aangenaam gebak zijn.

DEFENSIVA (SC. MEDICAMENTA); *Beſcherm-* of *Behoed-middelen*; dus worden die middelen van de Heelmeesters genaamt, die de wonden voor *ontſteeking*, *roos* en andere toevallen bewaaren, of ontſtooken zijnde daar van weder bevrijden; waar toe de *adſtringeerende* dienſtig zijn, als *gemeene bolus*, *wit krijt*, *draakenbloed*, *gezegelde aarde*, *gemeene* en *rooſen-* of *vlier-azijn*, *granaat-bloemen* of *ſchillen*, *witte camfer-ſalf*, *defenſief-pleiſter*, enz. Dog een voornaam behoedmiddel is, dat men de wonde voor aandoening van de lugt, koude en wrijving wel bewaare; want dit doende, zal 'er niet ligt een kwaad toeval bij de wonde koomen, welverſtaande, als de overige middelen, die 'er gebruikt worden, goed en heilzaam zijn.

DEFINITIO; eene *Bepaaling*; is een verklaaring der kunstwoorden en zaaken: Deeze is in allerlei wetenſchappen ten hoogſten nodig, want zonder verklaaring der kunst-woorden, is alles duister, of onverſtaanbaar en verwart.

DEFINITIO GENERIS; *Geſlachts-bepaaling*; bij voorbeeld in de Kruidkunde; koomt overeen met *Caracter*. Zie aldaar.

DEFLAGRATIO; *Ontvlamming*; *Aan-brandſteeking*; is een Scheikundige werking, als men eenige ſtoffe op 't vuur in een ſmeltkroes doet, dezelve met een koole vuur of gloeijend ijzer in de brand ſteekt en laat afbranden, om ze te zuiveren; bij voorbeeld *ſalpeter* met *zwavel*, *antimonie* of *ſal alcali* met *ſalpeter*; komt meest overeen met *Detonatio*; zie aldaar.

DEFLORATIE; *Maagde-ſchending*; is zo veel als een *Meisje* of *Vrijſter* haar *maagdom* te beneemen: Indien de *Defloratie* met geweld gepaart gaat, word de Daader, volgens wetten van de meeſte Landen, met de dood geſtraft.

DEFLUVIUM; *Afvalling*; *Uitvalling*; bij voorbeeld *Defluvium capillorum*, uitvalling van het hair.

DEFLUXIO; dus noemt men, wanneer 'er eenige nadeelige ſtoffe, van bovenen, benedenwaarts uit- of inwendig aan eenig gedeelte des lighaams nedervloeit; het zij zulks te gelijk met het bloed, zenuw-zap, of wel met de waterige gedeeltens (*lijmpha*) geſchiede.

DEGENER; *Ontaard*; *Verbaſtert*; *iemand die zijn Geboorte of Ouders ſchande aandoet.* Dit zegt men ook ten aanzien van dieren of planten, wanneer dezelve uit het zaad in eenige deelen of hoedanigheden anders voortgekoomen zijn, als het geſlacht of de zoort meedebrengt.

DEGLUTITIO, zie DOORZWELGING.

DEGMOS; dus noemt HIPPOCRATES de knaaging en bijting, die door de ſcherpte en gisting der vogtigheden, in de mond der maage beſpeurt word.

DEGUIDER; is eene ſpreekmanier in de rijdſchool gebruikelijk, en betekenende, dat een paard op de *volte* gebragt zijnde, met de voorſte ſchenkels al te ſchielijk voortgaat, en niet met de *croupe* volgt; zo dat het zelve maar eene hoefſlag doet, daar het twee behoorde te verrigten. De oorzaak hier van, moet of in de wederſpannigheid van het paard zelven, of wel in een misſlag van den berijder gezogt worden.

DEHISCENS; *Openſpringend*; *van malkander ſpringend*; word in de Kruidkunde gezegt van rijpe zaadhuizen, die open ſpringen.

DEJECTORIA; *Uitwerp-middelen*; zijn de middelen, welke doen purgeeren of braaken.

DELACHRIJMATIVA; dus worden die middelen genaamt, welke tegens traanende oogen dienſtig zijn.

DELETERIUS; door dit woord begrijpt men al het geen dat ongezond, of voor 's menſchen lighaam nadeelig is.

DELF-STOFFEN; *Mijnſtoffen*; *Mineraalien*; dus worden in 't algemeen die ſtoffen genaamt, die uit den boezem der aarde gegraaven of op haar oppervlakte gevonden worden; waar toe behooren de *metaalen* (*metalla*); *halve metaalen* (*ſemi-metalla*); zommige *zouten* (*ſalia*); *zwavels* (*ſulphura*), en *aard-ſtoffen* (*terræ*); waar van de voornaamſte en meest bekendſte de volgende zijn.

I. Van de *volkomene metaalen* zijn 'er zes; als het *goud* (*aurum*), het *zilver* (*argentum*), het *tin* (*ſtannum*), het *koper* (*cuprum*), het *ijzer* (*ferrum*), en het *lood* (*plumbum*). Men noemt ze volkoomene metaalen, om dat ze van de allerzwaarſte ſtoffen zijn, die uit de aarde komen, in 't vuur ſmelten, en door de koude weder ſtremmen, onder de hamer zig laaten uitbreiden en rekbaar zijn. De oude Wijsgeeren telden 'er de *levendige kwik* (*argentum vivum*) meede onder, en wilden dat 'er zo veele metaalen in de aarde waaren, als planeeten aan den hemel; gaven ook aan dezelve even gelijke merkteekenen (*caracters*) als aan de planeeten; maar de *kwik* is eigentlijk een half metaal. Zommige rekenen ook de metaalen niet meede onder de delfſtoffen of *mineraalien*, maar ſtellen ze op zig zelfs.

II. *Halve metaalen*, of *onvolkoomene metaalen*; zijn zodanige, die niet ſmeed- nog rekbaar zijn, of die maar ten deele uit metaal beſtaan, en nevens 't zelve nog an-

dere deelen bij zig hebben; het zij zoute, gelijk alle de zoorten van *vitriool*, of zwavelagtige deelen, gelijk het *ſpiesglas* (*antimonie*), *berg-cinnaber* (*cinnabaris nativa*) en zijn inhoud, namelijk de *kwik*, *natuurlijk wit* en *geel rottekruid* (*arſenicum nativum, album & flavum*), *potlood* (*plumbago*): Bij welke halve metaalen nog getelt worden, de *calmeij-ſteen* (*lapis calaminaris*), *zeilſteen* (*magnes*), *bloedſteen* (*lapis hæmatides*); eenige *marcaſiten*, als *cobalt* (*cobalthum*), *bismuth* (*bismuthum*), *zink of ſpiauther* (*zincum*), *quarts* (*quarſum*) en *ſpat* (*ſpatum*); vervolgens eenige gebrekkige of wanordige metaalen, als *bruinſteen* (*magneſia*), *bastert-tin* (*ſtannum ſpicium*), *cadmia* (*cadmia metallica*).

III. Eenige zuivere eenvoudige of gegravene *zouten* (*ſalia foſſilia*), als het *zee-zout* (*ſal marinum*), *berg-* of *crijſtal-zout* (*ſal gemmæ*), *ſalpeter* (*nitrum*), *aluin* (*alumen*), *goudlijm* (*borax*); de metaliſche vitrioolen, als *ijſer-vitriool* (*vitriolum martis vel ferri*) en *koper-vitriool* (*vitriolum veneris vel cupri*), enz.

IV. *Gegraavene zwavel* en zijn *zwavel-keij* (*ſulphur nativum ejusque pijrites*); benevens andere dingen die met de *zwavel* veel gemeenſchap hebben, als de *ſteen-olie* (*petroleum*), *aard-olie* (*oleum terræ*), en de *naphta*, enz.

V. De *ſteenen* (*lapides*), waar door verſtaan worden die ſtoffen welke meest hard, verbreekbaar, niet buigzaam, nog in 't *water* ſmeltbaar zijn, en teffens nog *metaal*, nog *half metaal*, nog *zwavel*, nog *zout* in zig hebben; die of gemeene *ſteenen*, in kleine ſtukken zijn, of *rotsſteenen* (*ſaxa*) die een ſteen-berg uitmaaken, en in groote ſtukken gebroken worden, gelijk de *bouw-ſteenen* en *marmer*, *keijſteen* (*ſilex*), *kalkſteen*, enz. of het zijn *gebeelde ſteenen* (*emmorphi*), of *ongebeelde ſteenen* (*amorphi*), of *geverfde ſteenen* (*lapides colorati*); deeze laatſten zijn of *edel-geſteentens* (*lapides pretioſi*; *gemmæ*), of ſteenen van minder waarde, die gezaamentlijk onderſcheiden worden, in glinſterende en doorſchijnende, enigzins doorſchijnende en donkere of niet doorſchijnende. 1. Tot de glinſterende en doorſchijnende behooren *wit berg-criſtal* (*crijſtallus albus*), *opregte diamant* (*adamas verus*), *ſafier* (*ſaphijrus*), *topaas* (*topaſius*), *hijacinth* (*hijacinthus*), enz. 2. De minder doorſchijnende zijn *agaat* (*achates*), *opregte armenie-ſteen* (*lapis armenius verus*), *ſardonix* (*ſardius*), enz. 3. De donkere en niet doorſchijnende zijn, *albaster* (*alabastrum*), *joden-ſteen* (*lapis judaicus*), *magneet* of *zeilſteen* (*magnes*), *beenlijm* (*oſſriocolla*).

VI. De *aardſtoffen* (*terræ*), van veelerlei zoorten, als 1. De geneeskragtige, gelijk de *armeniſche bolus* (*bolus armeniæ*), *aarde van lemnos*, *geſegelde aardens* (*terræ ſigillatæ*), enz. 2. De bouw-aardens, als *kalk* (*calx*), *gips* of *pleiſter* (*gipſum*), *krijt*, *leem*, *kleij*, enz. 2. Verfaardens, als *oker-geel* (*ochra*), *umber* (*umbra*), enz. 4. *Walk-* of *wasch-aardens*, dienſtig tot het walken en waſchen.

Daar zijn ook *Delf-ſtoffen*, die vreemd aan de aarde zijn, *Heteromorphi* genaamt, die van dieren en planten afkoomen, en door een plaatzelijke omwenteling min of meer diep onder de aarde bedolven zijn; waar van zommige nog in haare eerſten ſtaat, andere min of meer beſchadigt gevonden worden; andere zijn aardagtig en zo hard als ſteen geworden; wederom andere zijn in de *zouten* of in de *bitumen* beſloten, enz. Gelijk bij voorbeeld de *donderſteen*, *ſerpentſteen*, *delfbare ſchelpen*, enz. Zie ook MIJN STOFFEN.

DELIBEREEREN; betekent zo veel als *raadplegen*; *overweegen*; een zaak of voorſtel van alle kanten beſchouwen, voor dezelve te beoordeelen en te beſlisſen. Hier van het zeggen: *Een vreesagtig en onberaaden mensch delibereert altoos, zonder tot eenig beſluit te koomen. Wanneer de nood dringt, moet men tot de uitvoering overgaan, en de deliberatien aan een kant ſtellen*, enz.

DELIBRATIO; Enting der Boomen tusſchen de Bast.

DELIGATIO; hier door worden alle de Heelkundige verbanden van wonden, been-breuken en leedontwrigtingen verſtaan.

DELIQUIUM; *Smelting door de lugt*; ook *Deliquium in aëre*, en *Deſtillatio per inferiora* genaamt, betekent in de Chijmie een zoort van ſmelting of ontbinding van zommige ſtoffen, die door een vogtige lugt geſchied, waar door dezelve tot een *liquor* of vogt worden, en heeft hooftzaakelijk zijne betrekking op eenige gealcaliſeerde en middel-zouten, bij voorbeeld de *pot-asch*, *vast wijnſteen-* en *zalpeter-zout*, enz.; men ſtelt deeze zouten, na dat ze voorheen behoorlijk gezuivert en toebereid zijn, op glas-ſchijven in de kelder of op een andere vogtige plaats, en zet 'er een glas onder, zo trekken ze de vogtige lugt aan en ſmelten tot een *liquor*: Men kan dezelve ook in een *filtrum* van vloei-papier of in een puntig flenellen lek-zakje doen, met een glas daar onder, zo vloeit het klaare door; op diergelijke wijze word ook de *liquor* van *mijrrhe*, en meer anderen van dien aart gemaakt. Zie LIQUOR.

DELIQUIUM ANIMI, zie FLAUWTE.

DELIRIUM, zie IJLHOOFDIGHEID.

DELPHAX, zie DOLPHIJN.

DELPHINIUM, zie RIDDERSPOOR.

DELPHINUS, zie DOLPHIJN.

DELPHIJS; dusdanig word zomtijds de *Uterus* of *Lijfmoeder* genaamt.

DELTOIDES; *Driehoekig*; of als de griekſche letter *delta* (Δ)

DELTOIDEUS MUSCULUS, zie DRIEHOOFDIGE SPIER.

DELVEN; is een woord der tuinerij; en beteekent zo veel als de grond van een bedde, akker of grooter ſtuk veld dieper als gewoonlijk met de lep of ploeg, geſchied, namelijk 2, 3 of meer voeten diep, te roeren en het onderſte boven te keeren, welke manier van grond-roering voornamelijk in het werk geſteld word bij het aanleg van nieuwe tuinen en plantagien, inzonderheid als de grond door onderzoek bevonden word in de diepte uit ſlegte en kwaade ſtoffen, als *leem*, *zand*, *oer* of *vels*, enz. te beſtaan, of als de grond lange jaaren tot teeling van gewaſſen, inzonderheid boom-gewaſſen, gedient heeft, en daar door als verſleeten of uitgeteelt is.

Deeze *delving* of diepe grond roering is van een groote nuttigheid, en bij het aanleg van nieuwe tuinen, en plantagien, voornamelijk in zodanige gemelde gronden, ten eenemaalen noodzaakelijk, indien men wenscht, dat het geplante wel en voorſpoedig groeijen zal; gelijk de ondervinding zulks genoegzaam beveſtigt, nademaal men doorgaans ziet, dat de gewaſſen, inzonderheid boomen, in de gedolven gronden veel fleuriger, voorſpoediger en ſchielijker groeijen dan in gronden die niet gedolven zijn, ſchoon de gronden beide van een zelfde aart en natuur zijn: Indien iemand hier aan mogte twijfelen en denken, dat een gewoonlijke diepe omſpitting genoeg was en dezelve dienſt zoude doen als de delving, en dat daar door

door dus veele koſten beſpaart zouden kunnen worden; die heeft maar een gedeelte van zijn grond te laaten omſpitten en het ander gedeelte te delven; zo zal hij in het vervolg het onderſcheid aan de groeij der daar in gepoote gewasſen genoegzaam ontdekken.

Vraagt men, wat de redenen zijn, dat de gewasſen in een diep gedolven grond beter groeijen dan in een naar gewoonte omgeſpitte of geploegde grond; dit kan men aan niets anders toeſchrijven dan aan de volgende, als

1. Om dat door de roering en verplaatzing der aarde, de bovengrond naar beneden, en de beneden-grond boven of niet diep onder de boven grond gebragt wordende, de vrugtbaarheid des gronds daar door verbeterd word; dewijl men de boven-grond aanmerken kan, als een verſletene of uitgeputte aarde, die door lange teeling van gewasſen haare kragt of vrugtbaarheid, voor zo verre dezelve van de aarde afhangt, ten grootſten deele verlooren heeft; en daarintegen de benedenſte aarde kan aangezien worden als een nieuwe aarde, die geruſt heeft en nooit of ten minſten in lange jaaren niet tot voeding der planten heeft gedient, waar door ze in ſtaat is, de gewasſen beter te voeden als de uitgeputte boven-aarde, nà dat ze maar een korten tijd aan de opene lugt, zon en reegen bloot geſtelt geweeſt en daar door als bezielt is; dog dit moet men verſtaan van een losſe, en lijvige benedengrond; want dorre zand-, veen-, ſteenagtige- en diergelijke gronden, die uit de diepte naar boven komen, meest doorgaans uit de natuur onvrugtbaar zijn; hoewel veele evenwel door de omkeering en aandoening van de lugt enz. vrugbaarder en beter worden als de boven-aarde voorheen was.

2. Om dat de grond, die lang gelegen heeft en mogelijk nooit naar benedenwaarts geroert is, door langheid van tijd zeer hard of vaſt op een gepakt geworden zijnde, door de delving in de diepte geroert en los gemaakt word, 't welke dan niet alleen die nuttigheid aanbrengt, dat de wortelen der boom- en andere gewasſen, welke diep naar beneden gaan, de aarde beter kunnen doorbooren, en daar door de gewasſen zekerlijk beter in de groeij zullen toeneemen; maar ook brengt de diepe roering te weege, dat het overvloedige winter-vogt van regen en ſneeuw, enz. in de grond naar beneden kan wegzinken; waar door de gewasſen in natte tijden en gronden niet alleen van het overvloedige water, dat haar nadeelig is, ontlaſt worden, maar ook dient het nedergezakte water grootelijks tot voeding der gewasſen in droege voorjaaren en zomers, inzonderheid in dorre gronden, vermits dezelve als dan door het nedergezakte vogt, dat door de aantrekkings-kragt der droege bovenaarde, geholpen door de warmte der zon, naar boven klimt, gevoed en in de groeij en leven onderhouden worden, daar ze anders in zodanige droege tijden, veel komen te lijden en weinig voortgang in de groeij maaken, zo ze niet geheel koomen te verſterven.

3. Om dat, indien 'er flegte ſtoffen, als *leem*, *kattekleij*, *zand*, *oer*, enz. zig in de beneden-grond bevinden, dezelve door het delven geroert, gebrooken en verplaats worden; het welke aldus dezelfde nuttigheid te weege brengt als in het voorgaande geval; gelijk dan zodanige ſtoffe zeer dikwils om bovengemelde redenen de oorzaake van een flegte groeij der gewasſen zijn, ſchoon de grond van bovenen goed, of tamelijk goed was.

4. Daar en boven is de diepe omkeering des gronds dienſtig en dikwils noodig, wanneer de boven grond met onkruid vervult is, welkers wortelen min of meer diep in de grond voortkruipen, en anders niet te verdelgen zijn; want dezelve door de omkeering des gronds in de diepte gebragt wordende, koomen ze te verſtikken en te vergaan.

Wij durven het derhalven aan de aanleggers van nieuwe tuinen, plantagien en vrugt-hoven wel aanraaden, om hunne daar toe bepaalde gronden vooraf eerſt behoorlijk te laaten *delven*, en in deezen geen koſten te ontzien; want de volgende goede groei der gewasſen zal de gedaane koſten rijkelijk vergoeden: En wat kan het helpen, in den beginne koſten te ſpaaren en daar door in het vervolg ſchaade en ongenoegen te hebben; want het kwaalijk groeijen der jonge gewasſen in een nieuw aangelegde plantagie en het gemis van verwagt wordende goede vrugten, kan niet anders als onvermaak en ſchaade verwekken.

Het zal dus ook niet onnuttig zijn, om hier kortelijk aan te wijzen, op wat wijze het *delven* 't beſt dient te geſchieden: Voor eerſt moet 'er een greppel gegraaven worden in een regte linie, dwars over de akker of ander *terrein*, van 4 à 5 voeten breete en van zodanige diepte als door onderzoek noodig bevonden word; de aarde word voor uitgeworpen, en als deeze greppel op zijn vereiſchte diepte uitgegraaven is, word 'er een tweede greppel naaſt de eerſte van dezelve breete begonnen en daar uit de aarde van boven af in de eerſte greppel geſmeeten, tot dat deeze tweede greppel de diepte heeft als de eerſte, als wanneer dezelve met aarde ruim vervult zal zijn; daar na word 'er een derde greppel naaſt de tweede begonnen en uit deeze de aarde in de tweede greppel, als vooren geworpen: Op welke wijze met de greppels de eene naaſt de andere te graaven voort gevaaren word, tot dat het geheele *terrein* gedolven is: Op 't laatſte moet de aarde die in het begin voor uit gegeworpen was naar 't einde van het werk met eenig voertuig, 't zij kroodwaagen of karre gebragt worden om de laatſte greppel te vullen; waar meede het werk dan gedaan is: Maar het dient aangemerkt, dat de aarde, indien ze hard van aart is, bij 't uitgraaven moet in ſtukken geſlagen worden, als meede, zo de grond ſteenagtig is, moeten de ſteenen geduurende den arbeid zo veel doenlijk uitgezogt worden, althans de grootſte; gelijk ook geſchieden moet met de wortelen, als 'er boomen uitgeroeit zijn. Dit is de gewoone manier van de gronden te *delven*, als de aarde in de diepte goed of tamelijk goed is.

Maar indien de aarde in de beneden-grond geheel flegt en ondeugend mogte zijn, gelijk *witte-* en *roodezand* of *ſavel*, *keijzel*, *ſteen*, *leem*, enz. dan moet de *delving* eenigzints anders in 't werk geſteld worden, en wel zodanig, dat de kwaade ſtoffe in de diepte blijft, en alleen geroert en los gemaakt word; want als zodanige dorre en geheel onvrugtbaare ſtoffen boven op gebragt wierden, zoude men den grond in plaats van te verbeteren, flegter maaken, of wel geheel bederven; dewijl zodanige dorre ſtoffen geen vrugtbaarheid bezitten, nog ook geen hoedanigheid bevatten, om door de aandoening van de zon, lugt, enz. verbetert en vrugtbaar te worden: Dog daar word zomwijlen een zoort van min of meer harde ſteenagtige ſtoffe beneden in de gronden, inzonderheid in zand-gronden gevonden, gewoonlijk *oer* genaamt, die dikwils zo hard is, dat men ze met houweelen breeken moet, dewelke, ſchoon ze daar door onvrugtbaar ſchijnt, egter gebrooken, in de

boven grond gebragt en daar meede vermengt wordende, verbetert en eenigzins vrugtbaar word of ten minſten de aarde niet bederft. Om dan deeze tweede wijze van *delving* behoorlijk te verrigten, zo werd eerſt een greppel dwars over het land uitgegraven op de noodige diepte, als boven, dog maar alleen van 3 à 3 en een halve voeten breete (zie de volgende Figuur.)

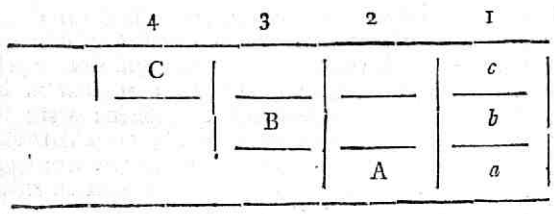

Dit gedaan zijnde word daar naaſt weer een tweede greppel van dezelve breete begonnen, dog maar op twee derde der diepte van de eerſte greppel uitgegraaven, zo dat 'er een derde aarde bij A voor eerſt zitten blijft: Daar na word een derde greppel naaſt de voorige tweede begonnen, maar alleen op een derde der diepte van de eerſte greppel uitgegraaven: De aarde zo wel uit deeze als uit de eerſte en tweede greppel moet voor uit op de boven-grond geworpen worden, of als 'er geen plaats is, kan dezelve voorts met krui-wagens of karren agter uit naar 't eind van de grond gebragt worden, gelijk anders dog op 't laatſte geſchieden moet, om de laatſte greppels daar meede te vullen.

De drie ongelijk diepe greppels beneden de cijffers 1, 2, 3, gegraaven zijnde, word weer in de twede greppel begonnen, en de daar in geblevene een derde aarde A uitgeſpit en op de bodem van de eerſte greppel *a* geworpen; daar na word uit de derde greppel de helft van de daar in geblevene twee derde aarde of de laag B geworpen op de benedenſte laag aarde *a* in de eerſte greppel, als in *b*; vervolgens word uit een vierde nieuw begonnen greppel beneeden 4, van breete als de voorige, de bovenſte een derde aarde C in de eerſte greppel boven op naar *c* geworpen, waar door dan de eerſte greppel gevult en de daar naaſt zijnde tot op de bepaalde diepte ledig geworden is. Dit begin gemaakt zijnde, word 'er aldus met het geheele terrein tot aan het einde toe voortgevaaren, waar door dan de ſlegte aarde in de diepte blijft en alleen maar geroert, los gemaakt en verplaatst word.

Indien de aarde in de laag B taamelijk goed is, zo kan men die boven op plaatzen in *c*, na dat te vooren de laag aarde C uit de vierde begonne greppel naar *b* geworpen is; naamelijk men werpt eerſt de laag A naar *a*, dan de laag C naar *b*, en vervolgens B naar *c*, zo is de eerſte greppel als vooren gevult, en dus word 'er dan geduurig voortgewerkt. Deeze manier van *delven* zoude voor de beſte van allen oordeelen, indien 'er diep moet gedolven worden, en de beneden-aarde heel ſlegt, maar de aarde in het midden taamelijk goed was, want daar door komt de boven-aarde, die veeltijds goed kan zijn, niet te diep naar beneeden, zo dat de wortelen der geplante gewaſen, inzonderheid boomen, in haare aangroei een goede grond ontmoeten; terwijl de middelſte aarde naar boven gebragt zijnde, verbetert.

Indien 'er bevonden wierde, dat de aarde in meerder diepte als de eerſte greppel uitgegraaven is, beneden *a*, nog hard en ſteen- of velsagtig was, zo dient dezelve noodzaakelijk geroert en gebroken te worden, dog alleen door losmaaking en omkeering, zonder dezelve te verplaatzen; want anders zoude deeze harde ſtoffe ongeroert blijvende, het geheele *delven* kunnen nutteloos, of ten minſten van veel minder vrugt maaken, en zulks om redenen bovengemeld, ten zij die harde ſtoffe vrij diep lag.

Hoe diep 'er gedolven moet worden, is geen vaste bepaaling in te maaken, want dit hangt af van de hoedanigheid des beneden-gronds, als meede van het oogmerk, waar toe de grond zal dienen, het zij tot een *vrugthof* of *plantagie*, of tot een *moes-* of *bloem-tuin*. Indien bevonden word, dat de grond in de diepte tamelijk goed en los, en met geen ſlegte ſtoffe bezet is, of dat die ſtoffen laager als 4 à 5 voeten leggen, dan is het doorgaans genoeg, den grond tot boomplanting ruim 3 ſteeken, dat is ongeveer ruim 3 voeten diep te delven; dewijl de wortelen der boomen zelden dieper in de aarde booren: Maar zo 'er op 4 à 5 voeten diepte ſlegte, inzonderheid harde ſtoffe gevonden wierde, dan is het noodzaakelijk, dat de delving dieper geſchiede, of die harde ſtoffe gebrooken werde, gelijk boven gezegt is.

Gronden die tot *moes-* of *bloem-tuinen* zullen dienen, behoeven doorgaans niet meer als twee ſteeken diep gedolven te worden, dewijl de wortelen van moes- en bloem-gewaſen niet zeer diep naar beneden groeijen, ten waare 'er *vels*, *our*, of andere vaste ſpecie niet verre daar beneden zat, die het water niet laat doorzakken.

Betreffende de tijd van het *delven*, zo geſchied zulks best van het najaar af, de geheele winter door, indien de regen, ſneeuw of harde vorst zulks niet verhindert: De zomer-tijd is tot dat werk niet zeer bekwaam, om dat de grond dan te ſterk uitdroogt, daarentegen zulks in het najaar en winter geſchiedende, de boven opgebragte grond door het volgende winter-vogt van regen en ſneeuw, en door de vorst vrugtbaar en los gemaakt word. Ook kan men in de gemelde ſaizoenen het *delven* doorgaans goedkooper verkrijgen, dewijl de arbeiders dan zo veel werk niet vindende, als in de zomer, voor een minder dagloon willen arbeiden.

Men beſtelt zodanig werk meest aan, het zij over 't geheele ſtuk land, of bij de vierkante roede; waar voor men minder of meerder betaalt, naar dat de grond min of meer diep zal gedolven worden, of ligter of zwaarder te bearbeiden is: Hier te lande word voor een vierkante roede (of 12 voeten in lengte en breete) en drie goede ſteeken of voeten diep, dikwils 8 ſtuivers betaalt, te weeten, als de grond ligt en in de diepte ook redelijk wel te bearbeiden is; maar is de grond, het zij overal of in de diepte hard en zwaar te bearbeiden, of als 'er boomen in geroeit zijn, en de zwaare wortelen 'er moeten uitgearbeid worden; als meede als 'er dieper moet gedolven worden, dan bezwaart zulks den arbeid en bij gevolg ook de kosten: Als men derhalven weet, hoe veel men voor een vierkante roede zal betaalen, en hoe veel vierkante roeden het ſtuk land, dat gedolven zal worden, groot is, zo kan men ligtelijk voor af een overſlag maaken, hoe veel het delven zal komen te kosten. Ik ſtel tot een voorbeeld, dat het ſtuk land 50 roeden lang, en 20 roeden breed was, dit zoude 1000 vierkante roeden bedraagen, derhalven als men 8 ſtuivers voor de roede te delven moeſte betaalen, zo zou

zulks

zulks over het geheel 400 guldens komen te kosten; dog verſcheiderhande omſtandigheeden kunnen, gelijk voorheen gezegt is, de kosten veeltijds grooter doen worden.

Ten laatſten moet ik nog aanmerken, dat ſchoon men de gedolvene grond, die tot een *plaiſier-tuin*, *vrugt-hof* of *plantagie* bepaalt is, het volgende voorjaar wel met boom- en andere gewaſſen kan beplanten en in order maaken; zo is het egter beter, dat men hem een jaar over laat leggen, dewijl hij daar door van de invloed der lugt en zon vrugtbaarder zal worden: Dog men kan dezelve ondertuſſchen wel, om hem niet vrugteloos te laaten leggen, met deeze of geene grove keuken-gewaſſen, als *kool*, *raapen*, enz. of met ligte veld-vrugten, als *haver*, *erwten*, *boonen*, enz., dog niet al te digt, bebouwen, mits 'er wat mest overbrengende; want dit bebouwen zal de grond niet verminderen, maar eerder verbeteren.

DEMANUS; deeze naam word aan een zulke gegeven, die kleine handen heeft.

DEMENTIA; betekent dwaasheid, of ook een zoort van ijlhoofdigheid.

DEMERSIO; eene *indompeling*; bij voorbeeld in *water*; in de Scheijkunde geſchied het als een metaal in een ſcheivogt gedaan zijnde, daar door geſolveert word.

DEMERSUS; *In* of *onder het water gedompelt.*

DEMULCENTIA; *maatigende Genees-middelen*, uit vogten beſtaande, die de ſcherpigheden betemperen

DENDRACHATÆ; is een zoort van *Agaat*, de naam van *Boom-agaat* draagende, dewijl men 'er veeltijds als takjes van boomen en andere figuuren in ziet. Zie BOOM-STEENEN.

DENDRITES, zie BOOM-STEENEN.

DENDROLIBANUM, is de *Wierook.*

DENDROLOGIA; dus word de *Beſchrijving der Boomen* genaamt.

DENIGRATIO: HIPPOCRATES noemt dus, wanneer eenig lid van 's menſchen lighaam, uit oorzaake van felle koude, of ſtilſtaan in het bloed, zwart word; zijnde deeze zwartwording gewoonlijk de voorlooper van het *Koud-vuur.*

DENNE-BOOM; in het latijn *Abies*; *Picea*: Daar zijn verſcheidene zoorten van deeze altijd groene boom; dog wij zullen maar eenige der voornaamſte en bekendſte aanmerken, als

1. De *witte Denne-boom* of *Mast-boom*; *Abies alba*; *Abies alba vel fœmina* DODONÆI.

2. De *witte Denne-boom*, met opwaartsſtaande kegels; *Abies alba II vel Mas* DODONÆI; (*Pinus foliis ſolitariis ſubulatis mucronatis lævibus biforium verſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *roode Denne boom*, ook *Pik-boom* genaamt; *Abies rubra*; *Picea* DODONÆI; (*Pinus foliis ſolitariis emarginatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Balſem-Denneboom*; *Abies Taxi folio, odore Balſami Gileadis*, RAJI.

Behalven deeze gemelde zoorten, zijn 'er ook nog verſcheidene *Americaanſche* zoorten, die zomtijds in *Europa* van de liefhebbers door het uit *America* gebragte zaad gekweekt worden, en ook taamelijk hard van aart zijn.

Beſchrijving. De eerstgemelde *witte Denne-boom* ſchiet een regte ſtam op, die heel hoog kan worden, zijnde benedenwaarts glad en effen, maar naar bovenwaarts knoopagtig; uit deeze ſtam koomen naar bovenwaarts takken als bij leden voort, vier teffens bij ieder lid, die kruis-wijze ſtaan, dat is twee en twee tegens malkanderen over, zijnde deſtam aldus met takken, die geduurig korter worden, tot in de top bekleed, zo dat de kroon de gedaante van een pijramide vertoont; uit welke takken weer andere kleiner takken voortkoomen, dog maar twee tegens malkanderen over; de bladen zijn klein, ſmal, rondagtig en van vooren puntig en ſcherp, bekleedende de zijd-takjes rondom overal heel digt, en zijn ligt- of geelagtig-groen van koleur; de vrugten zijn langwerpige ſchubagtige kegels (*ſtrobili*), die aan deeze zoorten van boomen eigen zijn, en aan de einden der zijd-takjes nederwaarts hangen, zijnde grooter en langer, dan die van de overige medezoorten; tuſſchen de ſchubben der vrugten komt het zaad voort, twee zaaden te zaamen onder ieder ſchub, die eijrond en aan elke zijde met een dun vliesje als gevleugeld zijn, van groote als een kleine kerſe-ſteen.

De tweede zoort is eene verandering van de eerſte en daar van onderſcheiden, niet alleen dat de vrugten, die kleiner zijn, langs de takjes voortkomen en opwaarts ſtaan; maar ook de bladen wat ſcherper en ſteekender zijn en niet rond om de takjes, maar naar twee kanten uitgebreid ſtaan; voor 't overige groeit de boom ook heel hoog en regt; dog het hout is zo wit niet als dat van de eerſte, maar roodagtig en ook harder; egter is deeze zoort zeldzaamer.

De derde zoort of *roode Denne-boom*, groeit ook met een regte ſtam heel hoog op, en is met veele takken bezet, die wat nederwaarts hangen, en ook bij leden, kruiswijze tegens malkanderen over voortkoomen; de bladen zijn ſmal langwerpig, dog wat breeder als die van de *witte Denne-boom*, aan het einde niet puntig, maar afgeknot en uitgehold en ſtaan niet rondom aan de takjes, maar naar twee kanten uitgebreid, gelijk die van de *taxus-boom*, en zijn donker groen van verf; de vrugten of kegels gelijken naar die van de *witte Denneboom* maar zijn kleiner en wat buikagtiger in het midden, en hangen niet, maar ſtaan aan de takken opwaarts, en bevatten meede diergelijk zaad.

De vierde zoort heeft heel korte bladen aan de takjes, die plat groeijen; haare kegels zijn lang en puntig, ſtaan opwaarts op de takken, en laaten een meenigte van harsagtige ſtoffe uitloopen. De bladen tuſſchen de vingeren gekneusd wordende, geeven een zeer ſterke balſamijke reuk van zig, waar van deeze boom zijn naam draagt, maar niet, om dat 'er de vermaarde Joodſche balſem zoude uitvloeijen, gelijk zommige gelooft hebben.

Plaats. De drie eerſte zoorten groeijen natuurlijk in de koude gewesten en koude gebergtens, als in *Noorwegen*, *Zweeden*, *Lijfland*, *Pruiſſen*, *Poolen*, *Moscovien*, *Hoogduitsland*, *Zwitzerland*, *Frankrijk*, en in de *Tijrolſche*, *Trentſche* en *Italiaanſche* gebergtens, enz. De vierde zoort groeit natuurlijk in *America*, in het landſchap *Canada.*

Men kweekt deeze boomen, inzonderheid de eerste en derde zoort, ook in *Neder-* en *Hoog-duitschland* en elders voort, niet alleen tot het gebruik in de tuinen, maar ook tot plantagien of bosſchen, om in het vervolg groot geworden zijnde, tot timmerhout te dienen.

Kweeking der Denne-boomen.

Deeze boomen worden door haar zaad voortgekweekt, dat men uit *Duitschland*, *Noorweegen* of van elders, daar deeze boomen natuurlijk groeijen en rijp zaad

voort-

voortbrengen, moet doen koomen, en zulks in de kegels, om dat het daar in, langer, zelfs veele jaaren lang kan goed blijven; daar het in tegendeel uit de kegels gedaan zijnde, ras bederft en tot de ſpruiting onbekwaam word; en om het zaad, dat zeer vast tusſchen de ſchubben der kegels zit, 'er gemakkelijk uit te haalen, zo moet men de kegels kort voor de zaaijing in de *Maart* of *April*, tegens een maatig vuur leggen, of dezelve een nagt over in *water* weeken, waar door de ſchubbige zaadhuizen zig openen, dat 'er het zaad kan uitgehaalt worden: Het zaad dan gereed hebbende, zaait men het zelve op een wel omgeſpitte en los gemaakte akker of bedde uit de volle hand, dog niet al te dik of digt, en men overdekt het een halve vinger dik met losſe fijne aarde. Of men kan het in greppelties zaaijen, die men dwars over het bedde, een voet breed van malkanderen maakt, en zodanig de zaadkorrels in de greppels 4 à 5 vinger breed van elkander op gemelde diepte te leggen koomen: Als dan de planten of jonge boomtjes opgekoomen zijn, moet men dezelve door wieden, van het onkruid ſchoon houden, op datze daar door niet verſtikt worden, waar bij men zorgvuldig letten moet, dat 'er de jonge planten niet meede uitraaken; ook moet men niet verzuimen dezelve bij aanhoudende droogte altemets voorzigtig te oofen; maar nog beeter is het, dat men eenige ruigte, bij voorbeeld half verrot los ſtroo of run, enz. op de grond tusſchen de jonge planten legt, 't welke niet alleen de grond in de zomer zal vogtig houden, maar ook de planten in de winter tegens de harde vorst beſchermen: Dog indien de hitte en droogte in de zomer lang aanhoud, moet men het dekzel zomtijds wat bevogtigen. Op deeze wijze onderhoud men de jonge planten tot dat ze 4 à 5 jaaren oud geworden zijn, als wanneer men dezelve kan verplanten daar men begeert, het welke best in het voorjaar, in de *Maart* of *April* geſchied; ouder moet men ze niet ligt verplanten, dewijl ze als dan ligtelijk verſterven; en bij het verplanten moet zorg gedraagen worden, dat zulks geſchiede met zo veel aarde om de wortel als het doenlijk is, en dat de wortels niet beſchaadigt worden, dewijl ze anders bezwaarlijk wortel vatten; ook moet men voor al geen takken, nog minder de toppen affnoeijen, 't welke aan deeze en alle andere harstagtige boomen zeer nadeelig is. Geplant zijnde, bevogtigt men ze een weinig, om de wortels in de aarde te bevestigen, en men ſteekt 'er kleine ſtokjes bij, om ze 'er aan vast te binden en daar door voor het los ſcheuren van de wind te bewaaren; ook moet men niet verzuimen, om de wortels rondom met eenige ruigte, als boven gezegt is, te overdekken, en dezelve bij ſterke droogte nu en dan te bevogtigen; deeze dekking is van groote dienst bij het planten van allerlei jonge boomen. Veeltijds zullen ook deeze jonge boomen na de planting wel 2 of meer jaaren als ſtil ſtaan of weinig gewas maaken, maar daar na aan de groeij raakende, zullen ze vergoeden, 't geen ze voor heen verzuimt hebben, door jaaarlijks goede ſcheuten te maaken. Ondertusſchen is het zeker, dat deeze boomen 't best en volmaaktst groeijen als ze niet verplant worden maar op de gezaaide plaats blijven voortwaſſen: Het welke men ligtelijk in het werk ſtellen kan, als men van deeze boomen alleen *plaiſier-bosquets* toeſtellen, of plantagien aanleggen wil, waar van het hout in het vervolg tot werkhout dienen zal; want dan kan men het zaad na dit het *terrein* behoorlijk geroert is, in kuiltjes leggen, die op de afſtand van 8 à 10 voeten, zo wel in de lengte als breete, en in het verband gemaakt zijn, welke afſtand voor plantagien genoeg, en zelfs beeter is, dan dezelve wijder te planten; vermits de boomen daar door minder takken maaken, maar de ſtam, waar aan het meeste gelegen is, dan tchielijker en regter opgroeit; ook hier door het *terrein* in het vervolg meer hout uitleeveren zal: Men kan zelfs op minder afſtand of de helft digter planten, mits dat men de boomen daar na, als ze eenige hoogte verkregen hebben, tot op de helft kapt, om de overige meer lugt te geeven; welke gekapte boomen tot gebruik kunnen dienen. Men legt twee of drie korrels zaad in elke kuil, die men vervolgens met aarde overdekt; maar als de zaaden alle opkoomen, laat men maar eene plant, die het best groeit, ſtaan, de overige uittrekkende, of die men elders planten kan: Vervolgens behandelt men de jonge boomen als boven gezegt is.

Wij hebben boven ook gezegt, dat men deeze *Denneboomen* jong verplanten moet; maar wij moeten nog aanmerken, hoe men deeze boomen met eenige toeſtel verplanten kan, als ze reeds eenige ouderdom en groote verkreegen hebben, indien zulks noodzaakelijk is; bij voorbeeld, als 'er in een plaiſier-tuin een of meer jonge boomen of pijramiden van tamelijke groote dood gegaan waaren, en men de plaats gaarne met een andere vervullen wilde, die ook reeds wat groot was: In zodanig geval moet men de verplanting in de winter bij vorstig weer onderneemen, op deeze wijze; men graaft als dan rondom de boom met voorzigtigheid een diepe kuil, zodanig, dar 'er een tamelijke klomp aarde aan de wortels blijft, die men verder van boven en onder ſchuins affteekt, zo dat de klomp rond als een kloot word; de groote wortelen die men ontmoet, moet men zeer voorzigtig doorſnijden, op dat de aarde van de klomp niet geroert en los worde; als dan oost men deeze ronde klomp aarde dikwils rondom met water, op dat de aarde geheel vast bevrieſe, en niet van de wortelen afvallen kan; dit gedaan zijnde ſnijd men de benedenſte wortelen door, als ze zulks nog niet zijn, op dat de boom geheel los worde, en brengt dan de boom met de klomp aarde ter plaatze, daar hij zal koomen te ſtaan in een gemaakte kuil, en plant hem gelijk men anders gewoon is de boomen te planten: Maar dewijl aan een zodanige verplante boom, de volgende zomer-warmte zeer nadeelig is, om in de groeij te raaken, zo moet men dezelve door middel van een ſcherm van ſtroo- of riet-matten, aan ſtaaken vast gemaakt, op de zuid-, oost- en west-kanten van onderen tot bovenen beſchaduwen; ook moet men hem bij droogte altemets begieten, zo zal het nooit of zeer zelden misſen of de boom zal in het gewas koomen, gelijk men meer als eens gezien heeft; daar anders de boom zonder deeze behandeling en voorzorg onfeilbaar gaat verſterven.

Maar zullen deeze boomen wel groeijen, zo moeten ze in een grond geplant worden, die droog, los en zandig, of ſteenagtig is; want in een ſtijve, kleiagtige en waterige grond willen dezelve niet aarten, inzonderheid de derde zoort, dewijl die met een pen-wortel diep naar benedenwaarts groeit; daarentegen de wortelen van de eerſte en tweede zoorten zig meer zijdwaarts verſpreiden, en niet heel diep in de grond gaan, welke derhalven ook best voegen in zodanige gronden die benedenwaarts ſteenagtig of anderzins hard zijn; mits dat dezelve evenwel van bovenen genoegzaame losſe grond hebben.

Nut-

Nuttigheid der Denne-boomen.

De *Denne-boomen* zouden derhalven, zeer waarſchijnelijk kunnen dienen tot aanlegging van wilde bosſchen in eenige van onze Nederlandſche Provincien, daar veele ſchraale zand-en veenagtige heilanden, en woeſte plaatzen gevonden worden, die onbekwaam zijn, om graan- of andere gewasſen voort te brengen, en derhalven woest en onbebouwt leggen blijven; welke men met deeze boomen zoude kunnen beplanten, om daar door in het vervolg voordeel te hebben; gelijk ook reeds verſcheide Heeren in Friesland, in navolging van zommige Heeren in Engeland, zedert eenige jaaren hier van proeven genomen, en van deeze boomen op hunne Buitenplaatzen in zodanige of diergelijke gronden, als boven gemeld is, gezaait hebben, welke tot hier toe, zo wij berigt zijn, wel groeijen en met de tijd voordeel belooven. Het is wel waar, dat deeze boomen veertig en zomtijds meer jaaren moeten ſtaan, eer ze groot en dik genoeg zijn, om tot het gebruik te dienen, en dat men dus lange wagten moet, eer men eenig voordeel daar van voor zijn arbeid en kosten genieten kan: Maar hier tegen kan men aanmerken, 1. dat zodanige gronden, niet bebouwt nog beplant wordende, geheel geen voordeel aanbrengen, nog 'er eenig van te verwagten is; 2. dat men deeze boomen heel gemakkelijk en zonder groote kosten kan aankweeken; 3. dat men na de eerſte vijf of zes jaaren geen kosten nog moeite meer aan de boomen behoeft te doen, dewijl dezelve in 't vervolg zonder menſchelijke hulp opgroeijen; 4. dat de boomen groot geworden zijnde, het voordeel te grooter zal zijn, het zij voor den planter, of deszelfs erfgenaamen, winnende de waarde der boomen aan, naar maate dat dezelve grooter of dikker worden; 5. dat men in de gemelde tusſchentijd van de groei der boomen, evenwel nog eenig voordeel kan trekken, als men de boomen digt zaait of plant, en daar na de helft uitroeit, om de overige, die ſtaan blijven, meer lugt en ruimte te geeven; en 6. dat ſchoon ook de planter zelfs geen of weinig voordeel van de boomen mogte beleeven, egter niets billijker is, dan dat men ook voor zijne nakomelingen zorge. Deeze redenen, dunkt ons, zijn gewigtig genoeg, om de kweeking deezer boomen in de gemelde gronden aan te prijzen, gelijk ook de Heer HALLEIJ in zijne *Wijsgeerige Verhandelingen cap. XV.* aan de Engelſche Edellieden, en meer andere ſchrandere Mannen gedaan hebben. Maar dat deeze planting zo hier als elders niet of weinig in 't werk geſtelt word, hier van is zeer waarſchijnelijk de reden, om dat men aan de goede uitſlag van de onderneeming twijffelt, of onzeker is. Dog het zal egter veeltijds nodig zijn, dat de grond voor de planting gedolven worde, inzonderheid als dezelve benedenwaarts ſlegt of met een harde ſpecie bezet is, die gebroken dient te worden, want anders zullen de boomen zomtijds in de eerſte jaaren wel groeijen, maar daar na, wanneer de wortelen dieper in de grond booren, aan het ſtilſtaan en kwijnen raaken, of wel geheel verſterven. Zie DELVEN.

Het gebruik dat men van deeze boomen in de tuinen maakt, is, om daar van *allées* te planten, wordende de boomen tot dien einde 16 à 20 voeten in de rij van malkanderen geplant: Ook plant men dezelve tot groote pijramiden hier of daar in groote tuinen, op de hoeken van perken, en groote *parterres* of elders, daar 't tot cieraad kan verſtrekken; die, als men ze wel behandelt, van beneden tot bovenen heel digt kunnen worden, en hoog opgroeijen; maakende in groote lusthoven, wegens haare ſchoone gedaante en altijdduurende groente, eene fraaije en pragtige vertooning: Men kan ze op veelerlei wijze, rond, vier- of agt-kant, enz. op de wijze als de *taxis* fatzoeneeren; dog hier toe is de eerſte zoort, of *witte Denne-boom* het bekwaamſte.

Men plant van deeze zoort ook hooge en laage ſcheerheggen, die heel digt kunnen worden, en meede fraai ſtaan: Maar men moet deeze boomen, zo wel die tot pijramiden als heggen zullen dienen, niet terſtond in haare jeugd met de ſcheer knippen, maar aan dezelve alleen met het mes, door inkorting der takken hier en daar, de ronde, platte of andere gedaante, die ze zullen hebben, beginnen te geeven; want als men ze vroegtijdig knipt, en daar door meest alle de uiteindens der takken gekort worden, willen ze zo wel nog digt niet begroeijen, maar als dezelve vervolgens digt begroeit zijn, kan men ze met de ſcheer knippen.

Ook worden deeze boomen in de plaiſier-bosquets geplant, het zij alleen, om 'er een altijd groenend boſchje op zig zelfs van te hebben, of tusſchen andere boſchgewasſen, zo wel altijd groene als andere.

Betreffende verder de nuttigheid deezer boomen, in 't huishoudelijke, die is niet gering; want deeze boomen leveren voor eerst *Dennen-hout* uit; en men wil, dat het *greenen hout*, 't welke veel duurzaamer is dan 't *dennen-hout*, van de roode *Denne-boom* voortkoomt; ofte minſten dat het beste van dit hout, dat ſubſtantieuſer en harder als het *denne-hout*, ook rosagtiger is, dikwils voor *greenen-hout* doorgaat, dat eigentlijk van de *wilde pijnboomen* koomt; want men moet aanmerken, dat de min of meerder deugd of hardigheid van deeze *houten* meest afhangt van het climaat, de grond en ſtandplaats daar 't gegroeit is; als meede van de min of meerder ſchielijke aangroei; dus is het hout, dat in de koude noordelijke landen en op koude ſtandplaatzen, als meede in ſchraale gronden langzaam aangroeit, veel vaster en ſubſtantieuſer, dan het geene dat in de zuidelijker gelegene landen, of op warmer ſtandplaatzen en in vetter gronden ſchielijker aangroeit; gelijk het ook met allerlei ander *hout* gelegen is.

Het meeſte van dit hout, dat men hier te lande gebruikt, word in groote en kleinere ſtukken of blokken uit *Noorweegen*, en uit de *Oostzee* van *Riga*, *Reval*, *Nerva*, enz. gehaalt; waar heen het zelve uit *Poolen*, *Lithauwen*, *Pruiſsen* en aangrenzende landſchappen, langs de rivieren gebragt, en vervolgens met de ſchepen naar de *Nederlanden*, *Frankrijk*, *Spanjen*, *Engeland* en elders in menigte gevoert word; inzonderheid is de meenigte zeer groot, die in *Holland* en *Friesland* koomt, en een zeer aanmerkelijk getal van Houtzaag-moolens aan de gang houd. Het zelve word niet alleen tot bouweragie, maar ook tot *masten*, *pompen*, *water-buizen*, *paal werken*, *vaten*, *tonnen*, enz. verbruikt; het kleine dient voor *ſparren*, *kapraben*, enz.

Dog het hout van deeze boomen is van geen of weinig nut tot branding, want ſchoon het droog zijnde, ſterk genoeg brand en vlamt, zo is het egter van korten duur: daarenboven ſpat het ſterk, inzonderheid het *witte dennen-hout*, geeft ook een ſtinkende harsagtige reuk van zig, en maakt alles binnen het vertrek, indien het zelve maar eenigzins aan rooken onderhevig is, zwart.

Van de witte *Denne-* of *Mast-boom*, word de *terpentijn* verzamelt, die de naam van *Veneetſche terpentijn* draagt, hoewel die ook uit de *Lorken-boom* getrokken word, maar

die iets minder geagt is; dog de flegtfte is die welke van de *pijn-boomen* koomt; het is 't werk van de Italiaanfche Boeren, welke in de nabuurfchap van de *Alpen* woonen, om de inzameling van de *terpentijn*, in de *Alpen Zwitferfche* gebergtens in het voorjaar en in de maand van *Augustus* te verrigten; tot dien einde klauteren ze door behulp van fchoenen die met kromme fcherpe ijzere haaken voorzien zijn, welke in de fchors des ftams indringen, met een groote behendigheid tot in de toppen der boomen, daar dezelve met kleine knobbeltjes of blaasjes met *terpentijn* vervult, bezet zijn; deeze knopjes openen ze en laaten den *terpentijn* daar uit in een blikken hoorntje, of ook wel in een osfchoorn vloeijen; en wanneer de hoorn vol is, maaken ze denzelven ledig in een blikken vles die ze aan hunnen gordel hebben hangen: Deeze vlesfen ledigen ze vervolgens in zakken van bokke-vellen gemaakt, om dezelve naar elders te vervoeren en te verkoopen; maar om dat de *terpentijn* veeltijds met onzuiverheden gemengt is, zo zuiveren ze dezelve op een zeer eenvoudige wijze; namentlijk zij rollen een ftuk van de fchors deezes booms zaamen tot een tregter, en leggen in deszelfs nauwe gedeelte eenige botten der takken van deeze boom en laaten den *terpentijn* 'er door loopen. Deeze boomen brengen alleen blaasjes voort aan het bovenfte van de ftam, en men kan 'er *terpentijn* uit trekken van de tijd af dat ze 2 à 3 duimen dik geworden zijn, tot dat ze ongeveer een voet dikte verkregen hebben; als wanneer ze wegens de dikte der fchors geen blaasjes meer geeven.

Deeze *terpentijn* moet, om goed te zijn, wit, zuiver, klaar en doorfchijnende zijn, de dikte van een fijroop of dikke olie, een fterken reuk en eenigzints bitteren fmaak hebben: Uit deeze *terpentijn* word ook eene *olie* gedistilleert, die veel, zo wel in de medicijnen als van de fchilders gebruikt word.

Uit de fchors van deeze *Denne-boom*, vloeit ook van zelfs zomtijds een witte harst in traanen, die hard geworden zijnde, wit en doorfchijnende is als de *maftix*, en ook wel daar voor verkogt en gebruikt word, dewijl hij na genoeg dezelfde reuk en kragt heeft; hij draagt de naam van *Denne-harst* in 't latijn *Refina abietena*, hoewel de *terpentijn*, die uit deeze boom vloeit, ook veeltijds dus genaamt word, en van dezelfde aart is.

De *roode Denneboom* geeft geen *terpentijn*, maar levert door infnijding der fchors een geele harst uit, dat de naam van gemeen *pik* of *Burgondisch pik*, ook *pijn-harst*, in 't latijn *refina pini* draagt. Daar vloeijen ook natuurlijk van zelfs uit de fchors deezer boomen traanen van harst, die zig verdikken, hard en ondoorfchijnend worden, en veel naar de *wierook* zweemen; ook wel in deszelfs plaats of tot vervalfching van de wierook gebruikt worden. Om het *harst* uit deeze boom te verzaamelen, neemen de boeren in de landen, daar dezelve veel groeijen, inzonderheid in *Burgondiën*, een ftrook uit de fchors der boom, aan de zuid-zijde van boven naar benedenwaarts voorzigtig weg, zonder het hout te befchaadigen, waar op het *harst*, dat tusfchen de fchors en 't hout zit, 'er uit vloeit en hard word; het welke zij dan na omtrent veertien dagen, met een zeker fcherp ijzer wegneemen en te gelijker tijd de wonde ververfchen; het vergaderde *harst* doen ze in zakken; en te huis koomende, fmelten ze het, zijgen het door een ijl linnen doek en gieten het in tonnen, of ook wel in korven, die van de bast van linde-boomen gemaakt zijn, om het aldus te verkoopen; het welke het gemelde *geele Harst* of *Burgundisch Pik* is; dog daar word ook een diergelijk *harst* uit de *wilde pijn-boomen* vergadert.

Ook word 'er wel *fchoorfteen-roet* onder dit *harst* of *pik* gemengt, en dan is het die ftoffe, welke *zwart pik* genaamt word; hoewel men een ander zoort van *zwart pik* uit de *Noordfche Landen*, inzonderheid uit *Zweeden* verkrijgt, dat van het *weeke teer*, hard gekookt is. De inzaameling van dit *geele harst* gefchied van het voorjaar af, tot in het najaar; geevende de boom na elke veertien dagen, dat het *harst* weggenomen, en de wonde verfcht is, weder van nieuws *harst* uit; en men zegt, dat een kragtige boom in een goede grond ftaande, jaarlijks wel 30 à 40 ponden *harst* uitleveren kan, en dat 't *harst* in warme en drooge jaaren van een beter hoedanigheid en overvloediger is, dan in koele en vogtige jaaren. Uit dit *harst* word ook eene *olie* gedistilleert, die zeer na de opregte *terpentijn-olie* fweemt, en dikwils daar voor verkogt word, dog zo goed niet is, zo wel in de Geneeskunde, als voor de fchilders en verlakkers. Ook kan 'er een diergelijke *olie* gedistilleert worden uit de bast, takken en vrugten van deezen boom.

Uit de boom van de vierde of *Canadaafche Denneboom*, vloeit een zoort van heldere *witte terpentijn*, die de naam van *witte Canadaafche Balfem* draagt, en veel overeenkomst in kragt en citroen-reuk met de opregte *Joodfche Balfem* heeft; en dezelfde fchijnt te zijn, die de Engelfchen *Balfem van Gilead* noemen; dog is bij ons niet zeer bekent.

Eigenfchappen en gebruik deezer Boomen.

Deeze boomen bevatten veele olie en wezentlijk zout, maar weinige waterdeelen; dezelve zijn in alle haare deelen pisdrijvend, afvagend, zuiverend en heelend; dog de bast en vrugten of kegels zijn meer zaamentrekkende; de toppen der takken of de kegels in bier gekookt, of als *thee* fterk getrokken, of ook in *wijn* laaten trekken, worden voor een deftig of wel voor een der beste geneesmiddelen aangepreezen tegens de fcheurbuit, als meede tegen de milt-ziekte, jicht, graveel en andere gebreken der nieren en blaas. Een plankje van dennen-hout warm gemaakt en tegens de uitgezakte endeldarm aangelegt of daar op gezeten, doet dezelve weder te rug in zijne plaats wijken; dog dit doet ook de rook van de *terpentijn* of 't *dennen-harst*. Men zegt dat men in de *Noordfche* landen als meede in *Canada*, een drank van de jeugdige takken of toppen deezes booms maakt, door middel van dezelve in *water* te kooken, welke men voor een dagelijkfe drank gebruikt, en waar bij de menfchen gezond leeven en oud worden.

De *terpentijn* heeft eene verwarmende, verweekende, oplosfende, zuiverende, pisdrijvende, laxeerende en zeer wondheelende kragt, en is dienftig voor een beleedigde long, long-ontfteeking, beginnende long-zugt en teering, bloed-fpuwing, graveel en fteen-fmerten, koude pisfe, pijn in de lendenen en leden of gewrigten, zaad-loop, enz. men neemt 'er dagelijks een of twee maalen een brok van als een kaftanje groot, met wat *honing* gemengt of in een week gekookt warm *ei* gedaan; de *olie* daar van heeft dezelfde kragt, waar van men 10 tot 20 druppels inneemt; en het is aanmerkelijk, dat het inwendige gebruik van de *terpentijn* of deszelfs *olie* aan de pis- een vioolen-reuk geeft; uitwendig is de *terpentijn* een heerlijk middel in allerleij wonden en gezweeren, want hij zuivert en heelt dezelve, is ook dienftig tegens de fchurft en andere onzuiverheden der huid; weshalven

ven ook de Heelmeesters 'er veel gebruik van maaken in allerlei zalven en pleisters, gelijk ook de Hoef-smids of Paarden Artsen.

Voorts is de *terpentijn* en deszelfs *olie* van veel gebruik bij de Schilders en Verlakkers, die ze tot hunne *olie-verwen* gebruiken, om dezelve vloeibaarder te maaken en 'er vernissen meede te bereiden.

Men zegt ook, dat men met de *terpentijn*, de *barnsteen* nabootzen kan, wanneer men dezelve met gedistilleerde *olie* van *asphalt* in een geel koperen vat door een zagte warmte vermengt, 't vuur allengskens vermeerdert, tot dat dit mengzel twee of driemaal opgewalmt heeft, als wanneer men het uitgiet in vormen; en dat men 'er dus schoone snuistabaks doozen en andere dingen van gieten kan. Wat hier van zij, staat niet bezwaarlijk te onderzoeken, zie verder wegens de *terpentijn*, enz. in het vervolg op zijn artijkel, als meede PIJN-BOOM.

Het *geele harst* heeft een verwarmende rijpmaakende en heelende kragt, en word derhalven meede veel in zalven en pleisters gebezigt, behalven veelerleij andere gebruiken, die het zelve in de *œconomie* en handwerken heeft.

DENS; *Dentes*, zie TANDEN.

DENS CANINUS, zie HONDS-TAND.

DENS LEONIS, zie TARAXICUM.

DENTAGRA; *Odontagra*; *Odontagogum*; *Dentiducum*; *Dentarpago*; *Forfex dentaria*; een *Tand-trekker*; is een werktuig, om tanden meede uit te trekken, het zij een *Pelicaan* of eenig ander.

DENTARIA, zie CORAAL-VIOLIEREN.

DENTARIA is ook een zoort van *Orobanche*. Zie TAND-WORTEL.

DENTATUS; *Getant*; dat tanden heeft, of aldus uitziet; dus is *Folium dentatum*, een getand blad, dat aan de kanten tandsgewijze uitgesneeden is. *Dentriculatus* betekent fijn getand.

DENTERITES, zie BOOM-STEENEN.

DENTES, zie TANDEN.

DENTES FOSSILES ELEPHANTIS; *Ebur fosfile*; *Unicornu fosfile*; *Gegraavene Oliphants-baktanden*, of *Tvoor*; *Gegraaven Eenhoorn*, zijn zekere beenderen, de gedaante van tanden hebbende, die op zommige plaatzen, en wel inzonderheid in *Siberien* langs de oevers van eenige rivieren in menigte, op verschillige diepte in de grond gevonden, en van de *Russen*, *Momotovakost* genaamt worden; men vind ze ook in het Canton *Basel*, in de *Pijreneesche gebergtens*, in het Markgraafschap *Bareuth*, en elders. Dezelve zijn meer of min bedorven, en zomtijds nog zo hard, dat men ze als *ijvoor* gebruiken kan; of ze hebben de zelfstandigheid als verhard krijt; dog veeltijds zijn ze van een ongeregelde gedaante en weekagtig, verdeelende zig in min of meer dikke plaatjes, en geproeft wordende kleven ze aan de tong; haare kolœur is meest wit of geelagtig, maar zomtijds van buiten bruin-, grauw-, of zwartagtig: Men weet niet, wat men van deze stoffen maaken zal, of het wezentlijke tanden van de Olifant of eenig ander dier zijn, dan of het een mineraale stoffe is; zegt men, dat het wezentlijke tanden van Olifanten zijn, dan valt de vraag, hoe die tanden gekomen zijn op plaatzen daar nooit Olifanten zig onthielden; dog dit meent men dat bij de algemeene zond-vloe, heeft kunnen geschieden, en dat ze zedert dien tijd in de grond hebben gelegen en min of meer vergaan of verandert zijn: Dog het is ook niet onwaarschijnelijk, dat het een mineraale stoffe kan zijn, die in een zeekere zoort van aarde ontstaan is, en zig zodanig gevormt heeft, als dezelve gevonden word; men kan hier over ook nazien de *Mem. de l'Acad. Rojale des sciences de l'année* 1727. en MORTON *Hist. of Northamptonshire*. Deeze stoffe word in *Nederland*, dog inzonderheid veel in *Duitschland* en *Italien* in de geneeskonst gebruikt, en gepreezen tegen de buik- en roode-loop, het vergift te wederstaan en tegens de vallende ziekte; als mede uitwendig om oude verswceringen te zuiveren en 't gezigt te versterken; hoewel ze anderen slegts maar voor een *absorbens*, of 't overtollige vogt indrinkend middel, en geenzins zo kragtig in veelerleij ziektens houden, gelijk zommige daar van hebben opgegeven.

DENTES LAPIDEI, of *Odontopetræ*; *Versteende Tanden*; worden van veelerlei zoorten en groote, meest in de bergen en mijnen gevonden, zittende eenigen nog gedeeltelijk in derzelver kinnebakkens, en anderen 'er buiten.

DENTEX, zie TAND VISCH.

DENTIDUCUM; een *Tandtrekker*. Zie DENTAGRA.

DENTIFRICIUM; een *Tandpoeder*; is een poeder om de tanden wit en schoon te maaken, als meede die te bevestigen: Hier toe dienen de volgende dingen, als *gebrande aluin*, *gebrand hertshoorn*, *wijnsteen* of *wijnsteen-crijstallen*, *roode coraalen*, *zee-schuim*, *mastix*, *barnsteen*, *zwart gebrande brood-korst*, *wilge-bladen*, *salie*, *granaat-bloemen* en *granaat-schillen*, enz.; en om 't poeder welruikend te maaken, voegt men 'er bij *Florentijnsche lisch-wortel* of *cijper-wortel*, *amber-* of *caneel-tinctuur*, *roosen hout-* of *caneel-olie*, enz.; van deeze dingen kan men het eene of andere gepoeijert alleen gebruiken, of men mengt 'er verscheidene onder malkanderen; bij voorbeeld

Neemt *gebrande aluin* en *muscaate-noot*, van elks één drachma; *wijnsteen-crijstallen*, twee oncen; *Florentijnsche lisch-wortel*, twee drachmen; maakt ieder bijzonder tot een poeder, en mengt het tot een *tand-poeder*.

Of neemt *gebrand hertshoorn* en *roode coraalen*, van ieder twee drachma; *gevitrioolde wijnsteen*, twee scrupels; *Cijper-* en *Florentijnsche lisch-wortel*, van ieder een drachma; *tinctuur van amber* en *muscus*, tien druppels; maakt 'er een poeijer van, als vooren.

Of neemt *zee-schuim*, anderhalve once; *mastix*, *barnsteen*, *roode roosen* en *Florentijnsche lisch-wortel*, van elks één drachma; *olie van roosen-hout*, agt druppels; tot een poeder gemaakt, en gemengt als vooren.

Het beste middel voor zwarte en vuile tanden, is de *rouwe wijnsteen* met *mastix* tot een poeder gemaakt: Met deeze poeders wrijft men de tanden 's morgens, en spoelt de mond weder uit met *water*. Zie ook op het artijkel TANDEN.

DENTILLARIA, zie PLUMBAGO.

DENTISCALPIUM; een *Tandstooker*; waar meede men de tanden zuivert; men gebruikt daar toe een scherp gesneeden taai houtje of pen.

DENTIUM CARIES, zie TANDEN-BEDERF.

DENTIUM DOLOR, zie TAND PIJN.

DENTIUM MOBILITAS, zie TANDEN (WAGGELENDE).

DENTIUM NIGRITIES, zie TANDEN (ZWARTE).

DENTIUM VERMIS; *Worm der Tanden*. Zie TAND PIJN.

DENUDATUS; *Naakt*; *Ontbloot*; *Denudatæ plantæ*;

tae; *naakte Planten*; daar door worden in de Kruidkunde verſtaan die planten, welke bloeijen, voor dat ze bladen verkrijgen; gelijk de *Saffraan*, *Colchicum*, enz.

DEOPPILANTIA; *Deobſtruentia*; *Ontſluitende* of *openende middelen*; koomen overeen met *Aperientia*.

DEPASCENS; ook *Phagaedena*; betekent ten 1. eene verzweering die rondsom zig vreet en mede de naam van *ulcus Chironium*, als mede *Telephium* draagt; en ten 2. een zodanige verzweering, die diep invreet, en van tijd tot tijd al grooter word.

DEPENDENS; *Afhangend*; *Nederwaarts hangend*; bij voorbeeld *Ramus dependens*, een nederwaards hangende tak.

DEPHLEGMATIO; *Waters-afſcheiding*; *Zuivering van het water*; word gezegt van de *geesten*, als men dezelve van haar overtollig *phlegma* of water door herhaalde *distillatie* zuivert, en is eigentlijk zo veel als *rectificatie*; dog is tweërleij, wanneer men naamelijk 1. de brandbaare en vlugge *geesten*, als *brandewijn*, *jenever*, *geest van herts-hoorn*, *van aardwormen* enz. wederom uit de kolf tot op de helft, min of meer afdistilleert; want dan gaat de beste *geest* of kragt eerst over en het *water* of onkragtige blijft in de kolf te rug; of 2. als men zuure mineraale *geesten*, als van *ſalpeter*, *vitrioel*, *zout* enz. herdistilleert, 't welke geſchied uit de kolf of retort in het zand; waar bij het *water* eerst overgaat, en zo draa 'er zuure druppels overkomen, dat men met de tong proeven kan, houd men op, en de *geest* blijft agter; dog het is beeter, dat men een ander *recipient* voorlegt en de *geest* overhaald. Op dezelfde wijze handelt men ook met de *azijn*.

Men kan de brandbaare *geesten* ook nog op een andere wijze, zonder distillatie *dephlegmeeren* of van 't *water* zuiveren, geſchiedende aldus; men neemt gezuiverde en bij 't vuur ſterk gedroogde *pot-asch*, doet die in de *geest*, bij voorbeeld een pond in een mingelen *geest*, en laat het een dag of langer ſtaan, het zelve altemets omſchuddende; giet dan de *geest* klaar af; droogt de *pot-asch* bij 't vuur wederom ſterk uit, doet ze op 't nieuw in de *geest*, enhandelt daar mede als vooren, dat men ook wel nog eens herhaalen kan, zo zal de *geest* daar door van zijn *phlegma* gezuivert worden, dewijl de *pot-asch* het *water* na zig trekt, maar geen *geest*; dog de *geest* neemt eenige *alkaliniſche* deelen van de *pot-asch* tot zig, en is derhalven niet geheel zuiver. Men kan in plaats van *pot-asch* ook *wijnſteen zout* neemen, maar dit kost meer. Deeze dingen zijn na de drooging, weer even zo goed als te vooren.

Ook kan het *phlegma* of *water* uit de brandbaare *geeſten*, als meede uit *wijn*, *bier*, *azijn*, en andere vogten die *geest* bevatten, gehaalt worden op de volgende wijze: Men neemt van het *wonder-zout van Glauber*; bij voorbeeld een pond, dit doet men in een ſterk glazen vat, en giet 'er 2 pond *geconcentreerde ſalpeter-geest*, anders ook *draco fortificans* genaamt, bij trappen of druppels-wijze bij, zo word het te zaamen tot ijs, dit vat zet men 's winters in de ſneeuw of op een andere koude plaats, hoe kouder hoe beeter, laat het eenige uuren zo ſtaan; daar na hangt men het in de *brandewijn*, *wijn*, *bier*, of *azijn*, enz. zo ſlaat zig het *water* uit de vogten als ijs aan het glas, het welke men afneemen en weer inhangen kan, tot dat het vogt van al het *water* gezuiverd is; want het *water* bevriest alleen van de koude, maar niet het *geestige*.

Dog dit kan ook nog anders, met minder omſlag geſchieden, naamelijk men zet de gemelde vogten, in de winter als het vriest in een ſterk vat, in de buitenlugt aan de vorst bloot, zo zal het *water* der vogten bevriezen, maar de zuivere *geest* of de *geestige* kragtige deelen midden, in het ijs onbevroozen blijven, die men dan, het ijs gebrooken of doorgeboort hebbende, daar uithaalt.

DEPILATORIA; *Hair-wegneemende Middelen*. Zie HAIR.

DEPOSITIO CATARACTÆ, zie STAAR-LIGTING.

DEPRESSIO; *Nederdrukking*; in de Geneeskunde word dit verſtaan van het Bekkeneel (*Cranium*), als het zelve door vallen of ſlagen neergedrukt is.

DEPRESSUS; *Nedergedrukt*; *Zamengedrukt*.

DEPURATIO; *Zuivering*; betekent in 't algemeen als men iets van zijne onreinigheden zuivert. In de *Chijmie* en *Pharmacie* noemt men het zuiveren, als men bij voorbeeld eenig *zout* in *water* ontbind, filtreert en weder inſpisſeert, of tot een bekwaame hardheid brengt, zo als het te vooren was. Dus heeft men *gezuiverde pot-asch*, *ſalpeter*, *wijnſteen-zout*, *manna*, enz. Of als men iets in het vuur laat uitbranden, om het van zijne verbrandbaare deelen, die 'er nog in ſchuilen, te zuiveren.

DERIVATIO; eene *Afleiding*; in de Geneeskunde betekent het wanneer 't bloed of eenig ander vogt, 't welke in eenig deel gevloeit en nog niet vermengt of vast gepakt is, door de naast gelegene plaats uit- of afgeleid word. Ook betekent *Derivatio* eene afleiding van ſteekende zappen.

DERMA, of *Dermis*; is zo veel als *Cutis* en *Corium*, naamentlijk de *Huid*. Zie aldaar.

DERMATODES; is zo veel als *Dura mater*.

DESCENDENS; *Nederwaarts ſlijgend*. *Deſcendens caudex*, *Nederwaarts ſlijgende ſteng*; worden van LINNÆUS de wortelen genaamt, die in de aarde nederwaarts groeijen.

DESCENSORIUM; een *Oven*, daar men mede naar beneden distilleert; welke distilleering tweederlei is, als *warm* of *koud*.

DESCRIPTIO; *Beſchrijving*, van iets om het te kennen, en van andere medezoortige dingen te onderſcheiden; bij voorbeeld der planten. Hoe korter eene beſchrijving geſchied door gevoeglijke kunst- en andere woorden, hoe beter ze is; mits dat zulks egter niet onvolmaakt geſchiede, en de kunst-woorden vooraf verklaart zijn.

DESERT; *Nageregt*; is het geene dat bij een aanzienlijke maaltijd op 't laatſte, of voor de tweede of derde opdisſching op de tafel gebragt word; beſtaande in allerlei *taarten*, *zuiker-* en ander *gebak*, *creme*, *geleijen*, *banquet*, *confituuren*, *ansjovis*, *kaviaar*, *boter*, *kaas*, enz. voorts inzonderheid ook allerlei *aard-* en *boom-vrugten*, die de jaarstijd opgeeft; welke alle cierlijk en met order, het voornaamſte in het midden, en voorts gelijke of gelijkzoortige tegens malkanderen over, geplaatst worden, en die men kan vermeerderen en verminderen naar de omſtandigheden of goedvinden. Men bedient zig tot het *Deſert* meest van *porceleine kommen*, *asſietten*, enz., dewijl het *Deſert* de cierlijkſte opſchikking van alle de opdisſchingen behoort te vertoonen. Aan de Hoven der Vorsten en van andere groote Heeren is het 't werk van de *Conditors*, die het *Deſert* gereed maaken en in order ſchikken; zie CONDITOR. Bij een ordinaris maaltijd beſtaat het *Deſert* gewoonlijk uit *boter* en *kaas*,

kaas, eenig *gebak* en *confituuren*, benevens *aard-* en *zoft-vrugten*, naar het jaargetijde. Zie verder op het artijkel TAFEL.

DESICCATIO; *Opdrooging* of *Uitdrooging*, naamelijk als de vogtigheid uit eenige ſtoffe, het zij door de warmte der zon of van 't vuur uitgedroogt, en weggedampt word.

DESPOTICQ; betekent zo veel als een onbepaalde magt en gezag voeren: Van dien aart is de Keizer- of Koninglijke waardigheid der meeste *Ooſterſche* Vorſten. Door een *Despotieque Regeering* word een zulke verſtaan, waar in een Vorst alles na zijn eigen welgevallen beſtiert en behandelt, zonder 'er aan iemand ter waereld rede van te geeven.

DESPUMATIO; *Afſchuiming*; is als men onder het kooken van eenig vogt; de vuiligheden, die 'er in de gedaante van een ſchuim opkoomen, met een ſchuimlepel afſchuimt, waar door het kookzel gezuivert word: Om zulks nog klaarder te doen worden, word 'er zomtijds geklopt *eijwit* bijgevoegt, gelijk men onder anderen bij de *confijt-ſijroopen* gewoonlijk doet.

DESSEIN, *Ontwerp*; *Schets*; beteekend in de Bouwkunde, enz. een tekening van een gebouw of tuin, enz. vertoonende, hoedanig dezelve kunnen gebouwt of aangelegt worden; welke tekening vervolgens ook als ze van den Eigenaar of Bouwheer goedgekeurt is, tot rigtſnoer dient voor de werklieden, om daar na te werken; weshalven ook een tekening van de *Architect* nauwkeurig in alle haare deelen naar een ſchaal moet vervaardigt zijn. Daar worden dikwils misſlagen van de Eigenaars begaan, te weeten daar in, dat ze bij het bouwen van een capitaal Huis, zig tot het ordineeren en het maaken van een tekening, bedienen van deeze of geene Timmerman of Metzelaar, die de eigentlijke Bouwkunde niet grondig verſtaat; waar door het dan gebeurt, dat 'er veelrijds wanſchepzels van gebouwen opgetimmert worden, die in veele deelen, inzonderheid wat de ordonnantie en cieraaden betreft, met een goede bouwkunde ſtrijdig zijn; daar in tegendeel een zodanig gebouw, indien het van een ervaren *Architect* geordineert was, met dezelfde kosten veel gereegelder of meer bouwkundig zoude zijn, en zig veel cierlijker en fraaijer vertoonen. En even zo is het ook geleegen met 't aanleggen van nieuwe tuinen, als dezelve van onervaarene Tuiniers geordineert worden, ſchoon dezelve zig dikwils verbeelden, kennisſe in deezen te bezitten: Want om een goed *Architect* van gebouwen en tuinen te zijn, is geenzins 't werk van ieder Timmerman of Metzelaar, nog van een gemeene Hovenier; inzonderheid wat de ſmaak en cieraaden betreft: daar word, behalven de *gezie*, een bezondere ſtudie en veel oeffening toe vereiſcht, om daar in ervaaren te worden: En men kan zeggen, dat volmaakte huis- en tuin-*Architecten* al vrij wat zeldzaam zijn: Een eigenaar, die voorneemens is een nieuw capitaal huis of ſlot te doen opbouwen of een cierlijke tuin aan te leggen, zal derhalven wel doen, om een goede *Architect* zien te verkrijgen en daar toe eenige kosten niet te ontzien; aangezien de misſlagen na het voltrokken werk, niet of zeer bezwaarlijk weer te veranderen zijn. Zie ook TEKENING.

DESSEIN; betekent ook in een figuurlijke zin, zo veel als een *voorneemen* of *ontwerp*, dat iemand genoomen of gemaakt heeft, om dit of dat te verrigten, of in 't werk te ſtellen: Dus zegt men bij voorbeeld, *dat deſſein is met de uiterſte behendigheid en ſtilte ter uitvoer gebragt*, enz.

DESTILLATIO, zie DISTILLEERING.

DESTILLATIO SERI; is zo veel als *Catarrhus* of *Zinking*. Zie aldaar.

DESTILLATUM; het *gedistilleerde* of *overgehaalde*, is dat geene, het welke door de distilleering overgekoomen is.

DESTRUCTIO; *Bederving*; als eene zaake, zo als ze van natuuren is, geheel verandert en bedorven word.

DETERGENTIA; betekent 't zelfde als *Abſtergentia*, of *Abluentia*, *Diluentia*, *Saponacea*, naamelijk *afveegende geneesmiddelen*; zijnde zodanige, die door haare losmaakende, ontbindende, afveegende en zeepagtige deelen de taaije en verdikte vogten, of de half bedorvene vaſte ſtoffen, zonder beleediging der deelen daar ze in zijn, uit het lighaam voeren, inzonderheid als ze laxeerende, of met laxeerende dingen vermengt worden, die meede ook de ſcherpe zoutdeelen in het bloed verbeteren en als afwasſchen: Van dit zoort zijn, het *zoet-hout*, de *heemſt-wortel*, *eikenvaren-wortel*, *kliſſen-wortel*, *ſarſaparille-* en *china-wortel*, enz.; de *duive kervel*, *eerenprijs*, *agrimonie*, *boelkens-kruid*, *rijnvaar*, *hondjesdraf*, enz. daar men aftrekzels of afkookzels van maakt; als ook de afkookzels van *hertshoorn*, *gerst* of *raapen*, gemengt met het zap van *citroen*, *aalbeſſen*, *ſuuring* of *porcelein*, waar bij men ook wel een weinig *zoete geest van ſalpeter*, of van *vitriool* voegt: Alle welke dranken, nevens meer anderen, met veel nut in ſlijmige lighaams-geſteltens of ſlijmzugt, als mede in ſcorbuit, jicht, onzuiverheid der huid, als jeukte, ſchurft, enz. gebruikt worden Ook zijn tot verbetering van het taaije en ſcherpe bloed dienſtig, de *zoete weij*, *thee*, *coffee* dikwils gedronken; als meede de *minerãale bron-wateren*.

DETERSIO; *Afdrooging*; *Afveeging*, of *Afwasſching*.

DETONATIO; *Ontploffing*; koomt overeen met *Deflagratio* of *Ontflamming*, en is een Chijmiſche operatie, wanneer men naamelijk iets dat vlugge deelen bevat, bij beetjes in een gloeijende tegel- of ſmelt-kroes werpt, gelijk bij voorbeeld bij de bereiding van 't *antimonium diaphoreticum* geſchied, zo vaart het met geweld en een geluid uit en vlamt, dat men *Ontploffing* of *Ontvlamming*, ook wel *Afbranding* noemt: Het zelve geſchied mede, als men *ſalpeter* met *wijnſteen-zout* vermengt, of gepoeijerde *koolen* met *zwavel*, enz.

DEURBLAD en DEURWAS, zie DOORWAS.

DIABETES, zie PISVLOED.

DIABROSIS; door dit woord begreepen de *Oude Medici* een ongemak der vaten of longen, wanneer dezelve door ſcherpe vogtigheden van ſpijs, drank, geneesmiddelen, enz. worden aangevreeten.

DIACARIJON; deeze naam word aan het verdikte zap gegeeven, 't welk uit de groene basten der *okernooten* geperst zijnde, met *honing* tot een *ſijroop* of *rob* is gekookt; wordende het zelve als een dienſtig middel tegens de ontſteekingen aan den hals, amandelen en het lelletje, enz. gepreezen.

DIACATHOLICON; is een *algemeen purgeerend electuarie*: zie ELECTUARIE.

DIACHORESIS; in 't algemeen worden door dit woord alle de uitdijgzelen van 's menſchen lighaam, dog in 't bijzonder die der buik door verſtaan.

DIACHRIJSUM; is de bijnaam van een pleiſter, die

ook *emplastrum aureum* genaamt word. Zie PLEISTER.

DIACHIJLON; is mede de bijnaam van een bekende pleister. Zie PLEISTER.

DIACINEMA, pleeg men te noemen, wanneer deeze of geene beenderen van 's menschen lighaam, min of meer uit haare natuurlijke plaats wijken.

DIACLIJSMA; *Collutioris*; een *Mondspoeling*, die mede onder de *Gorgel-wateren* (*Gargarismata*) gerekent word.

DIACODION, of *Sirupus diacodii*, ook *Sirupus papaveris albi*; *Sijroop van maaan-koppen*; is een *borst-sijroop*, waar van 2 zoorten zijn, als *enkelde* en *dubbelde* (*simplex & compositus*). De eerste word aldus gemaakt; neemt wel gedroogde *witte maan-koppen*, veertien oncen, snijd ze klein en laat ze 24 uuren weeken in 4 mingelen (8 pond) schoon *water*, kookt ze daar na tot op een derde, vervolgens met sterke uitperslinge doorgezijgt zijnde, doet bij 't doorgezijgde *witte suiker*, twee pond, en kookt 't tot de dikte van een *sijroop*; deeze *sijroop* is heel dienstig tegens scherpe catarrhen of zinkingen op de borst, zwaare hoest, vuurige keel, en allerlei andere pijnen, verwekt ook het slaapen; men slikt daar van altemets wat, tot zes drachma.

De bereiding van de zaamengestelde *Diacodion* of *borst-sijroop* is aldus; neemt welgedroogde *witte maankoppen* zonder korls en *St. Jans-brood* van elks drie oncen, *heemst-wortel* en *zoet-hout* van elks twee oncen, kookt dit, klein gesneeden zijnde, in 6 mingelen water tot op een derde, zijgt het dan door, doet 'er bij witte *zuiker*, anderhalf pond en kookt het tot een *sijroop*; deeze *sijroop* heeft 't zelfde gebruik als de voorgaande, dog is nog eenigzins beeter tegens de hoest.

DIACOPE; HIPPOCRATES noemt dus diepe wonden, en wel inzonderheid de zulken, die aan het hoofd zitten.

DIACOPRÆGIA; is de naam van een zeker geneesmiddel, uit *geiten-drek* bestaande; en het welk als zeer dienstig tegens de zwellingen agter de ooren word aangepreezen.

DIACORUM; is een zekere *Confectie*, die uit *Acorus* of *Calmus-wortel* bereid word.

DIACRISIS; betekent eene scheiding, of oplosing der lighaamen. In de Geneeskunde is *Diacrisis* of *Diatritica* eene onderscheiding en beoordeeling der ziektens en toevallen.

DIACROCUM, of *Species Diacroci*, is een zeker maag-poeder; aldus genaamt, om dat 'er de *Crocus* of *Saffraan* de basis van uitmaakt. Zie SPECIES.

DIACURCUMÆ SPECIES; is een poeder, waar van de *Curcuma* de basis is; zijnde een goed middel in de *Geelzugt*. Zie SPECIES.

DIACIJDONIUM GALENI; is een toebereid *Queezap*; een treffelijk maag-middel zijnde.

DIADAPHNIDION; is de bijnaam van een pleister, uit *laurier-besien* gemaakt, dienstig om de rijpmaaking des etters te bevorderen.

DIADELPHIA; bevat de *classe* der planten, in welkers bloemen de helmstijltjes in twee cijlinderformige lighaamen zaamengegroeit zijn.

DIADEMA; een *Koninglijke Kroon*; maar in de Heelkunde betekent het een zeker *verband des hoofts*, dienende, wanneer men eene zeer hevige pijn gevoelt.

DIAERESIS; aan dit woord worden tweederlei betekenisen gegeeven; als 1. de afgezonderde en gescheidene eenigheid der vaten; en ten tweeden, die Heelkundige handgreep, wanneer iets, het zij door booren, zaagen, raspen, snijden of branden, weggenoomen of afgescheiden word; of eigentlijk word 'er eene van een-scheuring, van kwalijk aancengehegte deelen, die door eene handgreep der Heelkunde moeten te hulpe gekoomen worden, door verstaan; als bij voorb., wanneer 't wit van 't oog aan de oogleden, het tandvleesch aan de lippen, en de vingeren aan malkanderen gegroeit zijn.

DIAETA; *Dieet*; *Leevens-regel*, *Leevens-wet*; word genaamt zekere wet of regel, welke leert hoe men leeven moet, om in een gezonden staat de gezondheid te bewaaren; en in een zieke, om dezelve weer te verkrijgen: Het komt hier bij hoofdzaakelijk op aan, dat men wel agt slaan moet op de zogenaamde *zes niet natuurlijke dingen*, (*res non naturales*); als 1. dat men in spijs en drank een gemaatigtheid en goede order moet houden, en dat de voedzels moeten geschikt zijn naar den ouderdom, de levenswijze en kragten; een zobere leevens-wijze vermag zeer veel in deezen; 2. dat men in de tijd en verwisselingen van bezigheden of bewegingen en rust, en 3. in waaken en slaapen, altoos eene gepaste evenreedigheid moet houden, en het eene het ander niet laaten overtreffen; 4. dat men zig van de gemoeds-bewegingen als droefheid, blijdschap, toorn, gramschap, liefde, enz. moet onthouden, of dezelve door goede redenen moet breidelen of maatigen; 5. dat de gewoonlijke reinigingen, zo die welke de beide sexen onderling gemeen hebben, als die welke aan ieder in 't bezonder eigen zijn, als de stoelgang, waterlosing, ongevoelijke doorwaazeming, enz. behoorlijk geschieden, invoegen dat 'er niets in 't lighaam te rug blijve van 't geene dat 'er behoort uitgezuivert te worden, en 'er ook niets uitvloeije, dat 'er in behoorde te blijven; 6. dat een frisse gezonde lugt ons omringe, en onze lighaam tegen derzelver aanvallen door kleederen gewapent zijn. Deeze dingen brengen grootelijks toe tot een ongehinderde bewaaring van 's menschen gezondheid, en dat hij dezelve, als hem niets uiterlijks nog geweldigs ontmoet of beleedigt, gelijk vallen, stooten, houwen, slaan, besmetting, enz. onder des hemels invloed tot een hoogen ouderdom uitrekken kan.

Ten opzigte van de *Dieet* of *Levens-regel* der kranken, (*Diæta Ægroti*) deeze bestaat; behalven de boven gemelde dingen, in de order of regel volgens welke zij zekere spijsen en dranken mogen nuttigen, en andere niet nuttigen, 't zij dat men in het voorzien of begin der ziekte, door 't onthouden van zekere spijsen, en door stilte en ruste, het kwaad afwende, (dat *Diæta prophijlactica* of *bewaarende Levensregel* genaamt word) of zelfs daar door de geneezing volbrenge; of dat men die welke van een waterig en zugtig temperament zijn, door beweeging en drinken tragt te herstellen; of de volbloedige door de onthouding of maatiging van spijzen; en een zuure en verslijmde maag, door de keuze van zulke spijzen die het kwaad niet vermeerderen of geheel wegneemen; of ook dat men bij het gebruik van geneesmiddelen te gelijk een goede *levens-regel* voorschrift; want zonder een zodanige, zijn de genees-middelen dikwils vrugteloos.

DIAETA SUDORIFERA; *Leevens-regel onder het zweeten*, is de regel die 'er gehouden moet worden als men een *Hout-drank* (*Decoctum Lignorum*) of ander zweetmiddel gebruikt, tot geneezing van eenige ziekte.

DIAETETICA; de *levensregelende Geneeskunst*; is een

deel

deel der Geneeskunst, welke het gebruik leert van ſpijs en drank, als mede de kennis van de zes niet natuurlijke dingen.

DIAGNOSIS; ook de naam van *Diagnotica ſigna* draagende, verſtaat men de kenteekenen door, waar uit gemerkt word dat deeze of geene ziekte de mensch heeft aangegreepen: Men onderſcheid dezelve in drie zoorten, waar van de eerſte die *Diagnoſis morbi* genaamt word, te kennen geeft, dat men de ziekte die den Lijder heeft aangetast, kent en behoorlijk van andere ziektens weet te onderſcheiden; ten tweeden in *Diagnoſis cauſæ*, als wanneer de oorſpronk der ziekte gekent word en derzelver zitplaats aangeweezen; ten derden in *Diagnoſis ſimptomatum*, wanneer de toevallen eener ziekte van den eerſte of voornaamſte die den Lijder heeft aangetast onderſcheiden worden.

DIAGRIJDIUM; dus word het verbeterde *ſcammonium* genaamt, dat 't gedroogde zap is, uit de wortel van een plant van gelijke naam, welke in *Egijpten* en *Sijrien* groeit, en een zoort van *klokjes winde* (*convolvulus*) is; wordende dit zap, verbetert of bereid, om dat deszelfs purgeerende kragt anders al te ſcherp is, en daar door nadeel doen kan. De verbetering geſchied op verſcheiderhande wijze, als met *quee-zap*, *citroen-zap*, enz., dog wel meest met *zwavel* aldus; neemt zo veel *ſcammonium* als gij wilt, legt het duntjes op een papier, dat met een ſpeld op veel plaatzen doorſtooken is, en houd het over gloeijende koolen, beſtrooit het dan allengskens en al roerende met gepoeijerde *zwavel* en laat het afrooken tot dat het witagtig word, en bewaart het vervolgens. Dit is een deftig purgeer-middel, dat de weij-, flijm- en inzonderheid de galagtige vogten uit 't lighaam voert, en met veel nut gebruikt word, in allerlei ziektens daar het purgeeren nodig is, de *doſis* is een halve ſcrupel, meer of min, naar de geſteltheid der lighaamen en ziektens; dog ze purgeert nog ſterk, maar werkt zagter, als men 'er wat *gevitrioolde wijnſteen* of *wijnſteen-zout* bij doet, of ze word met andere zagter purgeer-middelen en andere dingen vermengt. Zie verder op het artikel SCAMMONIUM.

DIALIJSIS, zie OPLOSSING. Ook word dus eene zwakheid of onvermoogen van het lighaam, om zijne nodige verrigtingen waar te neemen, genaamt.

DIAMANNA; is een *confectie* met *Manna* bereid.

DIAMANT; in 't latijn *Adamas*; is van alle de Edele-geſteentens de zwaarſte en kostbaarſte; voorts hard, doorſchijnend en helder-blinkend, zonder geen de minste koleur vermengt, en 'er even eens moetende uitzien, als helder zuiver water, dewijl de zulken die zwart of geelagtig zijn niet geacht worden. De *Oost-Indiſche* en *Perſiſche* worden voor de besten geacht, en men houd die geene welke in *Ægijpten*, *Armenien*, *Boheemen* en *Hongarijen* gevonden worden voor veel slegter. Ook zijn 'er veele ſteenen die de naam van *valſche Diamanten* draagen, en die men werk heeft op het gezigt van de waare te onderſcheiden; van dien aart is de *Medoc-ſteen* en verſcheidene anderen. De zekerſte proef, om te ontdekken of een *Diamant* egt dan valsch is, beſtaat hier in dat men dezelve in het vuur gloeijend gemaakt hebbende; en vervolgens in koud water gebluscht, dezelve niet ſcheuren of barsten.

Volgens waarneemingen van den Heere HOMBERG, is geen vuur in ſtaat om de *Diamant* te ſmelten, en dat zulks zelfs niet door middel van een brand-ſpiegel kan geſchieden, ten zij dezelve met *ſmaragd* gemengd worden.

In de Geneeskunde is de *Diamant* van geen nut; men zegt dat het zelve tot fijn poeder gemaakt en ingenoomen zijnde, tot een vergif verſtrekt, dewijl het zig aan de vliezen der maag en darmen vast zet, en die door deszelfs punten en hardigheid doorſnijd.

Het werktuig dat de Glazemaakers gebruiken, om het glas meede te ſnijden, is een klein *diamantje* in een handvatzeltje van hout of eenige andere ſtoffe gezet.

De Juweliers koopen en verkoopen de *Diamanten* bij *caraaten*, zijnde een zeker gewigt, dat vier greinen houd.

DIAMARMATUM; dus word een zeeker geneesmiddel, uit het zap van zuure kersſen met zuiker en ſpecerijen, eveneens als geleij bereid, genaamt.

DIAMOSTEMA; is zo veel als *Masticatorium* of *Kauw-middel*. Zie aldaar.

DIAMETER; *Halfmeeter*; dus word de regte linie genaamt, die in een cirkel door 't centrum van de eene rand des omtreks, tot de andere getrokken word; deelende den cirkel in twee gelijke deelen, of halve cirkels. In de Genees- en Ontleedkunde, noemt men dus de vatbaarheid of wijdte van een rol- of kegelformig vat, in ons lighaam.

DIAMNES; is een zoort van *Diabetes* of pisvloed, dog daar nog eenigzints van onderſcheiden. Zie PISLOOP.

DIAMORON; is het zap van onrijpe *moer-beſien*, dat men in de Apotheeken bewaart. Zie MOER-BESIE-BOOM.

DIANA; was bij de oude Heidenen de naam van de *Godinne der Bosſchen en Jagt*. Het betekent bij de Chijmisten ook *gecapelleert* of *gezuivert zilver*.

DIANA; (*Simia caudata barbata*; *fronte barbaque faſtigiata*. *Act. Stokh.* 1754. *p.* 210.) is een Aap in *Guinea* te huis hoorende, en wat grooter zijnde dan een gewoone *kat*, die om de witte maan, die hij op deszelfs voorhoofd draagt, door LINNÆUS *Diana* is genaamt; over het geheele lijf is zijn koleur zwart, met kleine witte ſtippeltjes bezaaid, 't welke voortſpruit om dat de hairtjes aan de punten wit zijn; van 't midden der rugge egter tot aan de ſtaart toe is hij bruin, en van de ſtaart af langs de dije tot de knie toe, is aan de binnenkant het haair roodagtig vaal; van de ſtaart af aan de knie toe, loopt aan de buiten zijde een witte ſtreek; van de ooren af tot aan het buigen der voeten toe, is hij insgelijks wit; zijnde meede zijn borst en keel van dezelfde koleur, als ook een gedeelte zijner baard, dat bij zijn zwarte aangezigt gevoegt, geen onaardige vertooning maakt; op zijn voorhoofd zit een toupet van wit hair, niet kwalijk naar een wasſende maan gelijkende; zijne pooten die zeer wel naar menſchen handen zweemen, zijn eeven als die met vingeren en nagelen bezet.

De Heer LINNÆUS, die een wijfjes aap van deeze zoort in de Koninglijke Sweedſche tuin boven de orangerij huisvestende, heeft waargenomen; zegt, dat dit dier behalven vleesch, allerlei ſpijſen nuttigt, en gelijk de andere zoorten van aapen boven al boomvrugten, nooten amandelen en roſijnen bemint; bij het nuttigen van natte ſpijzen, zo als ſoup, brij, enz. tragt hij naukeurig zijn baard ſchoon te houden, en is tegens de gewoonte der andere aapen zeer geneigt tot zindelijkheid; hij ſchijnt een beminnaar van beweeging te zijn, en vermaak te ſcheppen met ſtoelen, tafels en al wat maar over huis ſtaat t' onderſte boven te ſmijten; gaarne ſpeelt hij met de kinderen, en uit zig zelven zal hij niemant kwaad doen, dan alleen vrouws-perzoonen, zo als de eigenſchap der

meest-

meeste aapen is; inzonderheid wanneer 'er mansperzoonen bij zijn, ſpringt hij de eerstgenoemde op 't lijf en bijt hun in de armen of beenen; dog deszelfs beeten, zijn van weinig belang, dewijl 'er ter nauwer nood een blauwe plek van koomt; met weinig moeite kan men hem egter boos en kwaad maaken, als hij bij voorbeeld op de armen of ſchoot van een perzoon zit dien hem bekend is, en een ander ſtelt zig aan als of hij die perzoon kwaad wilde doen, als dan beweegt hij zijn kaaken eeven eens als of hij kaauwde, en ſlaat de tanden verſcheidene maalen op malkanderen, waar na hij zijn bek zo wijd openſpalkt, als hij maar kan, en dezelven in die toeſtand wel een minuit houd, even als of hij zijn partij wilde verſlinden; en deeze beweeging en opſpalking der kaaken herhaalt hij verſcheidene maalen, teffens zijn partij, als hij die kan bereiken, na vermoogen bijtende; dog anderzins is dit dier altoos vrolijk, goedaardig en zagtzinnig van humeur.

DIANA-BOOM; of *Boom van Diana*; in 't latijn *Arbor Dianæ*, ook *Arbor Philoſophica* genaamt; is eene zamengroeijing van crijſtallen of zouten in eenig volgens de kunst der Chijmie toebereid vogt, die een boom met takken, of ook wel een geheel bosch vertoont, en telkens het vogt omgeſchud zijnde, verdwijnt, dog als het daar na eenigen tijd gerust heeft, wederom te voorſchijn koomt; dit is enkelijk eene liefhebberij ter beſpiegeling, en word op diverſe wijzen vervaardigt, zijnde de volgende wel van 't minſte omſlag.

Neemt een once *fijn zilver*, ſolveert dat in drie oncen *ſpiritus nitri*; doet dan deeze ſolutie in een matras, waar in agtien à twintig oncen *water* zijn gedaan, met 2 oncen *kwikzilver*; de matras moet tot aan de hals toe gevult zijn, en plaatst dezelve op een ſtroo-hoep; een groote maand dus geſtaan hebbende, zal men 'er als een boom in zien groeijen met takken bezet, aan wiens einden kleine bolletjes even als vrugten zitten.

Dewijl deeze werking eigentlijk eene crijſtalliſatie is, zo is een koele plaats het dienſtigſte, om deeze uitwerking voort te brengen.

Begeert men het *zilver* en *kwikzilver* weder van een te ſcheiden, zo geſchied zulks door de volgende behandeling: ſchud het mengzel ter deegen in de matras om, giet het dan in een vlakke aarden panne, en laat het een half uur ſterk kooken, waar na men het van 't vuur zet; lauw geworden zijnde, giet men 'er allengskens een pint of mingelen *water* bij, waar in twee oncen *zee-zout* is geſmolten; als dan verkrijgt men een *witte praecipitaat*; het *water* hier zoetjes afgegooten zijnde, droogt men dezelve, en doet ze in een retort, die men in een zandoven zet, en 'er een ontfanger aan luteert, die vol *water* is; in den beginne ſtookt men met weinig vuur, dog men vermeerdert het zelve bij trappen, tot dat de retorte gloeijend is, als dan klimt de *kwik* allengskens op, en gaat in de met water gevulde ontfanger over; vaart zo lange met kooken voort, tot dat 'er geen *kwik* meer overgaat; laat dan de vaten koud worden, giet het water uit de ontfanger, en na dat men het *kwikzilver* afgewaſchen heeft, droogt men het zelve met een doek of kruim van oud witte-brood af, en bewaart het.

Het *zilver* zal men op de grond van de retort vinden, het welk men tot een maſſa kan brengen, wanneer men het met een weinig *ſalpeter* in een kroes gedaan zijnde, in een ſterk vuur laat ſmelten.

Ook kan men de *Diana-boom* op de volgende wijze veel ſpoediger maaken; neemt *ſterk-water*, doet 'er zo veel *fijn zilver*, dat tot ſtof gemaakt is, in, als het wil ſolveeren; voegt 'er dan allengskens zo veel *ſal armoniak* bij, tot dat het vogt de begeerde boom vertoont.

DIANARIA; deeze naam word ook aan de *Bijvoet* gegeeven.

DIANDRIA; bevat in de Kruidkunde de clasſe der planten, welkers bloemen twee helmſtijltjes hebben.

DIANGIA; bevat de clasſe der planten, welkers zaadhuis (*ovarium*) in twee vakjes gedeelt is; gelijk bij voorbeeld de *eerenprijs* (*veronica*), *motten-kruid* (*blattaria*), enz.

DIANGIO-SPERMÆ; koomt over een met 't voorgaande.

DIANTUS LINNÆI; is de *Anjelier* en haare mede-zoorten.

DIANUCUM, of *Roob Nucum*; is *Roob* of *Geleij van Oker-nooten*. Zie aldaar.

DIAPALMA; is de bijnaam van een zeer goede *Heelpleiſter*. Zie PLEISTER.

DIAPASMA; *Sijmpasma*; een *welruikend Strooi-poeder*, dat tuſſchen de kleederen, in 't hair of paruik, op het lighaam en elders kan geſtrooit worden, om een aangenaame reuk te maaken; bij voorbeeld

Neemt *Florentijnſche lisch-wortel*, *Indiaanſche ſpikenarde*, *lavendel-bloemen*, *ladanum*, *benzoin*, *rooſenhout*, van ieder even veel, en zo veel gij wilt; ſtoot elk bijzonder in een vijzel fijn, en mengt dan alles wel onder malkanderen.

Of neemt *Florentijnſche lisch-wortel* en *drooge rooſen*, van elks twee oncen; *ſtorax* en *benzoin*, van elks één once; *geel ſandel-hout*, een half once; *kruidnagels*, twee drachmen, en een weinig drooge *citroen-ſchil*; maakt alles tot een fijn poeijer, en mengt het als vooren. Men kan van deeze poeijers ook onder het hair-poeder mengen, om het zelve aangenaam van reuk te maaken, maar dan moet het door een fijne teems heel fijn gezift zijn.

DIAPEDESIS; dus word eene uitberſting of uitzweeting des bloeds, door de opengemaakte mondjes der bloedvaten, genaamt.

DIAPENSIA; dus word ook de *Sanikel* genaamt. Zie aldaar.

DIAPENSIA LINNÆI; is een plant daar twee zoorten van zijn, als

1. De *Diapenſia* met geſteelde bloemen; *Diapenſia floribus pedunculatis*, LINN. *Spec. Plant.*

2. De *Diapenſia* met ſteellooze bloemen; *Diapenſia floribus ſubſeſſilibus*, LINN. *Spec. Plant.*

De eerſte zoort groeit in *Lapland*, de tweede in de hooge *Zwitzerſche* gebergtens, en zijn bij ons niet bekent.

DIAPHAAN; *Diaphanes*; *Diaphanum*; *Doorſchijnend*, worden genaamt alle die dingen, daar men door heen zien kan; gelijk het *glas*, zommige *edel-geſteentens*, het *water*, enz.; gelijk ook de *vogten der oogen*, de *tunica cornea* of 't hoornvlies, het *ſeptum lucidum* of het doorſchijnend ſpiegelvlies, enz. Daar zijn ook dingen die maar half *diaphaan* of doorſchijnende (*ſemi diaphanum*) zijn; gelijk de *agaat ſteen*, en meer andere dingen.

DIAPHOENICON, of *Confectio de Daktijlis*; *Confect van Dadelen*. Zie onder DADEL BOOM.

DIAPHORESIS; *Uitwaaſeming*; naamelijk uit 's menſchen lighaam, door de onzigtbaare zweet-gaten. Zie DOORWAASSEMING.

DIAPHORETICA; *Uit-* of *Doorwaaſemende Middelen*;

delen; zweet-middelen; zijn zodanige, die de overvloedige en ondeugende weij uit 't geheele lighaam, door de gierst-daantige klieren der huid, uitvoeren. Men onderfcheid ze in *uit* en *inwendige*. De uitwendige zijn zulken, die van buiten geappliceert worden, en door de warmte het zweet verwekken; zo als warme dekens, beweeging des lighaams, warme baden, en zweet-kamers, zweet-kasfen, enz. De inwendige zijn die welke ingenoomen worden, en van veelerlei zoort zijn, als uit het planten-rijk *angelijke-wortel, meester-wortel, gentiaan-wortel, fchorzeneer-wortel, reinette-wortel, klisfe-wortel, china-wortel, contrajerv-wortel, farfaparil-wortel, cardebenedicte, duifendgulden-kruid, gamander, kervel, duive-kervel, fcorzeneere, fcabiofe, falie, fcordium, wijnruit, vlierbloemen, vlier-befien* en *jenever-befien*; of wel de *roob* daar van; *pok-hout, jenever-, palm-* en *esfchen-hout*; wijders *kreefts-oogen, baars-fteen, fnoek-kaaken, gebrand hertshoorn, gebrand ijvoor, opregt* en *gegraaven eenhoorn, gezegelde* en *lemnos-aarde*, witte en *Armenifche bolus, Oost-* en *West-Indifche bezoar*, enz. Voorts heeft men veele zweet-middelen, die door de konst der Chijmie bereid zijn, als 1. de vaste alkalifche zouten, als 't zout van *alfem*, van *cardebenedicte*, van *duifentgulden-kruid*, van *duive-kervel*, van de *esch*, *wijnfteen-zout*, enz. 2. vlugge zouten, *vlug zout van hertshoorn*, van *menfchen-bekkeneel*, van *pis*, *geest van herts-hoorn*, van *ammoniak-zout*, van *roet*, van *adderen*, van *menfchen-bloed*; 3. vlugge zoutagtige dingen, als *bezoar tinctuur*, *bezoar-geest*, *enkelde mixtuur*, *gebarnfteende liquor van hertshoorn*; 4. vaste zoutagtige, als *getartarifeerde* en *gevitriolifeerde wijnfteen*, *arcanum duplicatum*, en ten 5. de aardagtige, als zweetdrijvende *antimonie*, *mineraale bezoar*, *bezoardicum viperinum* of *flangenpoeder*, *antihecticum Poterii*, *cinnaber* van *antimonie*, *berg-cinnaber*, *zwavel-bloemen*, en meer andere; waar bij men voegen kan den *theriaak*, *mithridaat* en *diafcordium*, dat mede goede zweetmiddelen zijn; over alle welke dingen men verder nazien kan, zo aangaande het gebruik als *dofis* op ieder bezonder artikel; ook worden 'er uit de gemelde en andere dingen zamengefielde zweetmiddelen bereid, van welke zoort het volgende is.

DIAPHORETICUM COMPOSITUM KNOEFFELII; of *zamengefield Zweetpoeder van* KNOEFFEL; dat als een uitmuntend zweet-middel gepreezen en in de *Miscell. Natur. Curiof.* aldus befchreeven word. Neemt *zweetdrijvende antimonie*, twee oncen; *minerale bezoar*, vier oncen; *gepoeijerd hart en lever van Adders* en *goud-faffraan*, van elks een fcrupel; maakt 'er een fijn poeder van, elk bezonder poeijerende, en doet 'er bij opregte *citroen-* of *bergamot-olie*, vijftien druppels; bewaart het tot 't gebruik.

DIAPHORETICUM JOVIALE, is het *Antihecticum Poterii*, zie aldaar. Andere bereiden het heel beknopt op deeze wijze; neemt zeer *fijn gepoeijerde antimonie*, een deel; *engelsch tin*, een half deel; *falpeter*, drie deelen; maakt 'er een fijn poeijer van, en gemengt zijnde, detoneert het in een fmeltkroes, zoet het daar na met warm water af, en bewaart het. Dit middel word niet alleen zeer gepreezen tegens de teering (*hectica*), maar ook tegens de *krawagie*, en andere onzuiverheden des bloeds: Hoewel het zommige eerder na- als voordeelig achten, wegens het *tin*, dat fchaadelijk binnen het lighaam is.

DIAPHRAGMA, zie MIDDEL-RIF.

DIAPHRAGTONTES; *Middelfchots-vliezen*; zijn de vliezen welke van binnen de borst bekleeden, en 't *middel-fchot* (*mediastinum*) maaken.

DIAPHTORA; deeze naam word aan eenige bederving, van 't een of 't ander deel des lighaams gegeeven.

DIAPLASIS; dus noemt men de herftelling van eenig verrekt lid.

DIAPLASMA; hier word door verftaan, wanneer het geheele lighaam gefmeert of geftooft word.

DIAPNOE; betekent het zelfde als *Transpiratio* of *Doorwaasfeming*.

DIAPRUNUM; is een *Electuarie*, of *nat Conferf van pruimen*, die uit het vleesch of merg van *pruimen*, met *fenés-bladen*, *fcammonie*, enz. zaamengeftelt word. Zie PRUIM-BOOM.

DIAPIJEMA; betekent zo veel als *Empijema*. Zie ETTER-BORST.

DIAPIJETICA; *Etter-maakende middelen*. Zie aldaar.

DIARIA (FEBRIS); de *Eendaagfche Koorts*.

DIARRHODON; een zeker in de Apotheeken bekend poeder. Zie onder SPECIES.

DIARRHOEA, zie BUIKLOOP.

DIARRHOEA ASSUMTORUM, zie SPIJS-LOOP.

DIARRHOEA IN URINA, zie PIS-VLOED.

DIARTHROSIS; *Articulatio* of *Geleding*. Zie SIJNTAXIS OSSIUM.

DIASATIJRION; is een zeer verfterkend *Electuarie*. Zie ELECTUARIE.

DIASCINCI; is de naam van een geneesmiddel, wiens uitvinding aan MITHRIDATES EUPATOR word toegefchreeven, en dat hij als een algemeen geneesmiddel tegens alle vergiftige ziektens gebruikte. De *Scincus*, 't welk het voornaamfte ingredient van dit middel is, heeft 'er den naam aan gegeeven.

DIASCORDIUM; is een zeer goed *pijnftillend* en *zweetdrijvend Electuarie*, dat op verfcheiderhande wijzen bereid word; de volgende is de gemeenfte.

Neemt *fcordiums-bladen*, vier oncen; *everwortel*, *peswortel*, *tormentil-wortel* en *zedoar-wortel*, van elks een once; *muscaate-noot* en *beste caneel*, van elks een halve once; *beste faffraan*, twee drachmen; maakt alles tot een fijn poeder, en mengt het; wijders beste gefchuimde *honing*, derdehalf pond; *beste opium* in *brandewijn* gefmolten en van zijne vuiligheid gezuivert, vierdehalf drachma; de *honing* wel gezuivert zijnde, doet 'er de poeijers in, roert het wel door malkanderen, en kookt het al roerende, tot de dikte van een *electuarie*, als het dan wat verkoelt is, zo roert 'er de gefmolte *opium* wel onder, en bewaart het. Dit is een deftig middel tegens buik- en andere pijnen, loslijvigheid, buik- en roodeloop, braaking, verbetert de zuure fcherpe vogten, verwekt de flaap, doet eenigzins zweeten, en is zeer goed in kwaadaartige koortzen; maar het moet niet te oud en bedorven zijn; de *dofis* is tot anderhalf drachma.

Diascordium Fracastorii word uit de volgende dingen bereid: Neemt *fcordiums bladen*, twee oncen; *Candifche diftum*, *tormentil wortel*, *bistorte-wortel*, *gentiaan-wortel*, *caneel*, *hout-casfie*, *galbaan*, *ftijrax*, *Arabifche gom* (deeze drie laatfte in *warme wijn* gefmolten), van elks een halve once; *zaad van zuuring*, anderhalf drachma; *Armenifche bolus*, anderhalve once; *aarde van Lemnos*, een halve once: *lange peper* en *gengber*, van elks twee drachmen; *conferf van roode roofen*, een pond; *opium* in *wijn* ontbonden en gezuivert, anderhalf drachma;

beste honing, derdehalf pond; *beste witte wijn*, een half pond: Deeze dingen fijn gepoeijert zijnde, behalven die ontbonden worden, roert men ze in de geſchuimde *honing*, en dezelve vervolgens tot de behoorlijke dikte gekookt zijnde, doet men op 't laatst, als het verkoelt is, de ontbonde *gommen* en 't *opium* 'er bij, alles wel mengende. Dit meer zamengeſtelde *Diascordium* is eenigzins kragtiger als het voorige, hoewel 't eerſte genoegzaam dezelfde uitwerking doet.

DIASMIJRNON; noemt men zulke geneesmiddelen, die veel *mijrrhe* bevatten.

DIASPERMATON; deeze naam geeft GALENUS aan ieder geneesmiddel, daar veel zaaden in gebruikt worden.

DIASPHAGE; HEROPHIJLUS noemt dus de plaats, alwaar de *navel-ader* zijn aanvang neemt.

DIASTASIS, zie LEDEN-VERSTUIKING.

DIASTOLE, word de beweeging van het hart door verſtaan, wanneer het bloed uit de *holle ader* in de regtere, en uit de *long-ader* in de linkere holligheid vloeit.

DIASTOMOTRIS; door deeze naam worden alle Heelkundige werktuigen begreepen, die dienſtig zijn om eene opening te maaken, of wel om die te verwijden.

DIASTREMMA; dus word bij HIPPOCRATES de *Leden-verſtuiking* genaamt.

DIASULPHURIS, deeze naam draagen zommige, zo wel in- als uitwendige geneesmiddelen, daar *zwavel* onder komt, en van MARTEN RULAND uitgevonden zijn; gelijk bij voorbeeld, de *balſamus ſulphuris*; het *emplaſtrum diaſulphuris*, enz.

DIATESSERON, is de bijnaam van een *Theriaak*, die uit vier ingredienten, als *gentiaan-wortel*, *laurierbeſſen*, *mijrrhe* en *ronde hol-wortel* beſtaat, die met *honing* tot een *electuarie* gemaakt worden. Zie ook THERIAAK.

DIATHÆTICA, zijn zodanige geneesmiddelen, die de *conſiſtentie* der vogten verbeteren.

DIATHESIS, hier word eene natuurlijke, en ook tegen-natuurlijke geſteltheid des lighaams door begreepen; of als wanneer het zelve wel of kwalijk geſtelt is, om deszelfs natuurlijke werkingen te verrigten.

DIATRAGACANTHI SPECIES, zie SPECIES.

DIATRION PIPEREON; een *Poeder*, aldus genaamt, om dat 'er drie zoorten van *peper* onder koomen; bij voorbeeld, neemt *lange*, *witte* en *zwarte peper*, *witte gember*, *toppen van thijm* en *anijs-zaad*, van elks een halve once; maakt het tot een poeder: Het is een goed maagmiddel, en kan ook in de zaufen der ſpijzen gebruikt worden.

DIATRITARII; dus pleeg men de Geneesmeesters te noemen, die het voetſpoor van hunnen Meester THESSALUS volgende, alle ziektens met honger zogten te verdrijven; het was niet voor den derden dag, dat zij den lijder toelieten, om eenige ſpijze te nuttigen, en lieten hem dus drie dagen vasten.

DIAZOMA, is het zelfde als *Diaphragma* of *Middel-rift*.

DIAZOSTER, deeze naam word aan het twaalfde wervelbeen van den rug gegeven, dewijl men gewoon is zig omtrent op die hoogte te gorden.

DICARPUS, *Twee-korrelig*, dat twee korrels of zaaden bevat.

DICHASTERES, door dit woord verſtaat men de ſnij-tanden der dieren.

DICHOPHIJA; deeze naam word aan die ziekte van het hair gegeeven, wanneer het zelve van een ſplijt.

DICHOTOMUS; *in tween gedeelt* of *verſpreid*.

DICOTIJLEDONES; *Twee-lobbige Planten*, zijn zulke, welker zaaden twee lobben hebben.

DICROTUS, dus word een tweemaal ſlaande pols genaamt.

DICTAM; *Diptam*; in 't latijn *Dictamnus*. Men heeft twee zoorten van deeze plant; als

1. De *Candiſche Dictam*, ook *Kraam-kruid* genaamt; *Dictamnus creticus*; *Dictammum verum* DODONÆI; (*Origanum foliis inferioribus tomentoſis*, *ſpicis nutantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Dictam* met gladde marjoleine-bladen; *Dictamnus montis Sipijli*, *foliis majoranæ*; (*Origanum foliis omnibus glabris*, *ſpicis nutantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet verſcheidene dunne ſtengen uit de wortel op met eenige zijd-takjes, aan welke rondagtige na vooren iets puntige bladen, twee en twee tegen malkanderen overgroeijen, die geheel wolagtig en grijs zijn, en een ſcherpe ſpecerijagtige reuk en ſmaak hebben; op de toppen der ſtengen en takken koomen langwerpige ſchubagtige hooftjes of airen voort, die krom omgebogen nederwaarts hangen; waar tuſſchen kleine bloemen uitkijken, op welke het zaad tuſſchen de ſchubben volgt.

De tweede gelijkt veel naar de eerſte, maar heeft gladde bladen, die naar die van de *marjoleine* of *dosten* ſweemen, en de ſchubagtige airen zijn langer.

Plaats. De eerſte zoort groeit op 't eiland *Candia*, inzonderheid op de berg *Ida*. De tweede word gevonden op de berg *Sipijlus* in *Phrijgien*; men kweekt ze beide ook hier te lande en elders in de tuinen voort.

Kweeking. Dezelve geſchied door ſcheuring, of anders door middel van jonge takjes, die men in 't voorjaar of zomer in een goede vette zandagtige aarde ſteekt, dezelve beſchaduwt en vogtig houd, zo zullen ze wortelen ſpruiten en jonge planten worden, welke men in het najaar in potten plant, om ze de winter over in het oranjehuis of andere plaats, daar het niet vriest, te bewaaren, dewijl ze wel eenige koude, maar geen harde vorst kunnen verdraagen: In het voorjaar kan men ze wederom in de opene grond planten, als men wil, op die wijze, als men met de *roosemarijn* handelt; maakende met haare bladen en airen een aardige vertooning in de bloem-tuinen, inzonderheid de tweede zoort.

Eigenſchappen. De eerſte zoort word in de Geneeskunde gebruikt, hebbende een openende, verdunnende, afveegende en ſtonden-verwekkende kragt, en word inzonderheid zeer gepreezen om de baaring en ſtonden te bevorderen; zij drijft ook, volgens HOFFMANN, alle doorn- of ſteekagtige dingen zeer ſpoedig uit het lighaam, en wederſtaat het vergift, weshalven die ook mede onder de *theriaak* gebruikt word.

DICTAM (WITTE), *Dictammus albus*, zie FRAXINELLA.

DICTAM (BASTERT- of VALSCHE), *Pſeudo-Dictamnus*. Zie MARRUBIUM.

DICTAMNUS, zie DICTAM.

DICTIOIJDES; dus word van zommige het zogenaamde *wonderlijke net* (*rete mirabile*), zijnde een zamenvlegting der bloed-aderen met de ſlag-aderen, aan de ſlijmklier in de hersſenen, genaamt.

DIDIJMÆA; bij GALENUS draagt een zekere pleister, dienſtig tegens hoofdpijn, deezen naam.

DI-

DIDIJMI; bij oude Schrijvers vind men dit woord gebezigt, om 'er *Tweelingen* mede te betekenen. De mannelijke zaad-ballen worden mede dus genaamt.

DIDIJNAMIA; is volgens het ſijſtema van LINNÆUS een *Claſſe van Planten*, welker bloemen twee helmſtijltjes langer hebben, als de overige.

DIEF; in 't latijn *Fur*; (*Cerambijx thorace ſpinoſo gibboſo; coleoptris ovatis, faſcia duplici albida; antennis filiformibus mediocribus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een klein roodagtig *Torretje*, onder het geſlagt der *Bok-torren* behoorende; het zelve heeft een gedoornd en bogchelagtig borſtſtuk; ovaale dek-ſchilden, met een dubbelde witagtige band, en draadswijze ſprieten, die een middelmaatige lengte hebben; even gelijk de *Knaag-torretjes*, kan het de kop omgekromt binnen het borſtſtuk intrekken; het is een ſchrikkelijke verwoester voor de verzamelaars van gedroogde planten, inſecten en vogelen, die niet beter kunnen doen, dit ongedierte vermerkende, dat binnen korten hun geheele liefhebberij bederſt, als 'er *rotte-kruid* met *gebrande aluin* gemengt, tuſſchen te ſtrooijen; meede vernielen zij de kleederen, bonte vagten, en verſlinden met greetigheid allerlei eet-waaren, en zelfs tabak.

DIENST-BOODEN, zijn die geene, welke anderen voor de kost en een zekere bedongene loon, dienſtbaar zijn, en het werk, waar voor men hun aangenoomen heeft, moeten verrigten; bij ons, daar geen ſlavernije plaats heeft, worden geen andere *dienſtbooden* als vrije menſchen gebruikt; en deeze vrijheid, die hun inzonderheid hier te lande gegunt word, is niet zelden oorzaak, dat wel verre van hun werk behoorlijk te doen en hun pligt te betragten; zij die verwaarloozen, en dikwils daar te boven hunne Broodheeren en Vrouwen kwaalijk bejegenen, ſmaadelijk behandelen, en in andere vergaande buitenſpoorigheden vervallen; welke exceſſen 's Lands Vaderen door heilzaame Ordonnantien en Wetten hebben zoeken te keer te gaan, en te beteugelen: Wij zullen hier eenige der voornaamſte, die hooftzaakelijk met alle de andere overeenkoomen, te berde brengen: Zie hier 't geen op den 29 November 1679 door den Heere Erfſtadhouder, benevens den Præſident en Raaden over Holland, Zeeland en Vriesland, daar omtrent is geſtatueert en vastgeſtelt.

I. Dat alle beſteedſters, voorloopers of behulpers van Koetziers, Knegts, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers, haar alvorens behoorlijk zullen moogen informeeren van het comportement en gelegenheid der geenen die zij in het verhuuren zullen willen aſſiſteeren, en in het bijzonder (indien dezelve hier ter plaatze dienen of hebben gedient) bij die geene die zij laatst hebben gedient, onderſtaan, of zij na behooren den tijd van haaren dienst hebben uitgediend, en of zij in den zelven haaren dienst getrouw, eerbaarlijk en betaamelijk haar hebben gedraagen tegens haare Heeren, Meesters en Vrouwen, op pœne van bij nalatigheid van het voorſz. onderzoek, te verbeuren een zomma van twintig guldens, tot veertig grooten het ſtuk; dat de voornoemde beſteedſters, voorloopers, behulpers of andere, in cas zij mogten hebben verſtaan, dat iemand van de voornoemde Dienstbooden, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers, hem of haar niet trouw, eerlijk en betamelijk in haaren dienst teegens hare Heeren, Meesters en Vrouwen hadden gedragen, of haaren tijd niet hadden uitgedient, maar voor het expireeren van den zelven haaren dienst daar uit waren geloopen, niet en zullen vermoogen de zodanige *Dienſtbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers in het weder verhuuren behulpzaam te zijn of te aſſiſteeren, op pœne van gelijke twintig guldens te verbeuren, en daar en boven arbitralijk te werden geſtraft.

II. Dat meede de beſteedſters, voorloopers, behulpers of andere, van Koetziers, Knegts, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers in dienst te brengen, dezelve tegens eens beſteed hebbende, daar na en voor dat ze haren tijd behoorlijk hebben uitgedient en voldaan zullen hebben, niet vermoogen en zullen eenige van de voornoemde *Dienſtbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers op een ander weeder te beſteeden, daar toe te raaden, loopen of helpen, directelijk of indirectelijk, nog haar te onderwinden eenige van de voornoemde *Dienſtbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers, onder beloften van grooter of meerder loon, uit haaren dienst te lokken, daar toe te raaden, of te weeg te brengen, dat zij haaren voorigen dienst niet behoorlijk uit en dienen, op pœne en correctie als voren; nogte ook zodanige *Dienſtbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers voor den tijd uit haaren dienst geloopen zijnde, of door anderen gedebaucheert en geſuborneert, haar Godspenning wederom brengende en haar aangenomen dienst verlatende, eenige aſſiſtentie te verleenen, huizen of hoven, op pœne en correctie als voorſz.

III. Dat alle *Dienſtbooden*, Koetziers, Knegts, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers, die haar bij iemand in den Hage, of binnen den bedrijven van dien, jegenwoordig verbonden hebben, of hier na verbinden zullen voor zeekeren tijd, het zij dat ze daar toe eenigen Godspenning ontvangen zullen hebben, of niet, gehouden zullen weezen in den zelven dienst te gaan, die presteeren, en den geſtelden tijd getrouwelijk, eerlijk en na behooren uit te dienen, waar te nemen en voldoen tot contentement en genoegen van haare Heeren, Meesters en Vrouwen, zonder buiten wettige reedenen, daar uit te mogen blijven, ſcheiden of haren dienst verlaaten, of voortaan zullen mogen opzeggen, of den Godspenning wederbrengen, of voor den tijd daar uit te mogen loopen, en haar in haaren dienst weerſpannig, onbetamelijk, baldaadig, en ongetrouwelijk te draagen tegens haare Heeren, Meesters en Vrouwen, op verbeurte van twintig guldens, en dat zij daarenboven na gelegenheid en exigentie van zaaken op de aanklagte van hare Heeren, Meesters en Vrouwen, met het Spin-, Tugthuis of anders arbitralijk zullen werden geſtraft; en zullen, boven en behalven de voorſz. pœnen, nog evenwel gehouden weezen en verbonden zijn, de voorſz. dienst te presteeren, zonder haar, binnen den tijd, aan andere te mogen verbinden, op pœne, dat zij bij de Officiers, tot haaren kosten, dadelijk daar uit de huizen gehaald en tot haaren eersten of voorigen aangenomen dienst geconſtringeert zullen worden, zonder dat zij haar in dezelve haaren voorigen dienst daar over onbetaamelijk, wederſpannig, baldaadig, of ontrouwelijk met woorden of werken, tegens haare Heeren, Meesters, Vrouwen of iemand van het huisgezin zullen vermogen te draagen, op pœne van twintig gelijke guldens, en daar en boven gebragt te worden in het Spin- of Tugthuis van den Hage, of anderzins ter abitragie van deezen Hove, of van den Gerechte deezer plaatze.

IV. Dat alle de voorſz. *Dienſtbooden*, Dienstmeisjes, Minnemoers en Bakermoers, gehouden zullen weezen binnen den derden dag, of voor het expireeren van de-

zelve, dat haare dienst of huuren ingaan zullen, te koomen in haare huure of dienst, op pœne van te verbeuren eene gulden daags, voor zo veel dagen als zij laater in haare huure of dienst komen zullen, te korten bij haare reſpective Heeren, Meesters en Vrouwen, van haar luider bedongen loon.

V. En, op dat de voorſz. *Dienstbooden*, Dienstmeisjes, Minnemoers en Bakermoers daar inne geen belet werde gedaan, zo zullen die geene, die zij luiden dienen, gehouden zijn, binnen den derden dag van Meij of November, dezelve *Dienstbooden* te laten gaan, op pœne van insgelijks te verbeuren eene gulde daags, en dat zij des niet te min zullen gehouden zijn, de voorſz. haare *Dienstbooden*, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers te licentieeren en laaten gaan, om binnen den voorſz. tijd haare nieuwe dienst of huure te gaan bekleeden.

VI. Dat ook de voorſz. *Dienstbooden*, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers, eens in haar huur of dienst getreeden zijnde, dezelve haar huur of diensten, zonder wettige reeden, niet en zullen mogen verlaaten, of voor den tijd daar uit loopen, of haar daar in wederſpannig, rebellig, baldaadig, onbetamelijk en ontrouwelijk draagen, het zij met woorden, werken of gebeerden, tegen haare Heeren, Meesters, Vrouwen of verder huisgezin, op pœne van twintig guldens en arbitrale correctie als vooren, en daar en boven nog evenwel te moeten presteeren den aangenomen tijd van hun huure of dienſte, of te verbeuren hun geheele bedongen huure of loon.

VII. Dat insgelijk alle de voorſz. *Dienstbooden*, Koetziers, Knegts, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers, gehouden zullen zijn drie maanden voor het expireeren van haar huur of dienſte, met behoorlijk reſpect, haare Heeren, Meesters en Vrouwen aan te ſpreeken, en hen luiden te verklaaren of zij van meeninge zijn te blijven of te gaan, en bij faute van dien zullen de ſtilzwijgende *Dienstbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers, haare Heeren, Meesters en Vrouwen, zulks begeerende, gehouden zijn als nog tot gelijke prijzen te dienen den tijd van een half jaar, boven den tijd daar toe zij haar verbonden hadden.

VIII. Voorts, dat voortaan niemant, binnen den Hage of den bedrijve van dien, eenige van de voorſz. *Dienstbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers, en zal mogen in huur of dienſte neemen, zelfs met den behoorlijken tijd, zonder alvoorens wel te onderzoeken, of zij aan niemand anders, in dezelve tijd, met belofte van dienst te doen, zijn verbonden, en ook niet buiten tijds zonder gelijk onderzoek te doen, en dat hen blijke dat ze ontſlagen zijn van de dienſte van huur van haare laatſte Heeren, Meesters en Vrouwen, op pœne, dat die geene, die iemand anders zal aanneemen, meede verbeuren zal een boete van gelijke twintig guldens, en al evenwel niet mogen genieten den dienſte van dezelve *Dienstbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers.

IX. Dat niemant, van wat ſtaat en conditie hij zij, hem zal vervorderen eenige *Dienstbooden*, het zij Koetziers, Knegts, Meisjes, Minnemoers, Bakermoers of anderen, ten dienſte gebruikt, buiten weeten, wille en toeſtaan van de Heeren, Meesters en Vrouwen van dien, uit haare dienſten te debaucheeren, ſuborneeren, en verleiden, omme die te verlaaten en voor den tijd daar uit te ſcheiden, of in haar of andere dienſten over te gaan, onder wat pretext het ook zij, al waar het met belofte van meerder loon, emolumenten, avancement of anders, op pœne van twintig gelijke guldens te verbeuren, zo wel bij de geene die dezelve alzo gedebaucheert, geſuborneert en uit den dienst van haaren voorigen Heer, Meester of Vrouw getroond zullen hebben, als bij de geene die op zulke ſubornatien en verlokkingen, hnnne dienſten en huuren binnen de beloofde tijden zullen hebben verlaaten, en ook de geene die zulke gedebaucheerde, geſuborneerde en verleide perzoonen in hunne dienſten of huuren hebben aangenoomen.

X. Dat verders, bij aldien eenige Heeren, Meesters of Vrouwen, in den dienſt of comportement van deszelfs Koetziers, Knegts, Dienstmaagden, Minnemoers Bakermoers, geen contentement maar misgenoegen hebben, in zulken gevallen den voornoemden Heer, Meester of Vrouw vermogen zal de huur van zodanige Koetziers, Knegts, Dienstmeiden, Minnemoers of Bakermoers op te zeggen, en haar te laaten gaan, mits als dan betaalende den tijd die zij alreede gedient hebben, te rekenen na beloop van den bedongen loon of huurpenning, waar meede de voornoemde Heeren, Meesters of Vrouwen zullen mogen volſtaan, en de voornoemde *Dienstbooden* ook dadelijk zullen moeten vertrekken, zonder dat haare Heeren, Meesters of Vrouwen gehouden zullen weezen daar van reeden te geeven; blijvende evenwel zodanige gecasſeerde Koetziers, Knegts, Meisjes, Minnemoers en Bakermoers, in cas zij haar moetwillig ſtellen, of eenige inſolentie met woorden, daaden of werken omtrent haare Heeren, Meesters, Vrouwen of derzelver huisgezin pleegen, ſubject de ſtraffe en pœne hier boven gemeld; dog indien het kwame te gebeuren, dat de voornoemde Heeren, Meesters of Vrouwen, door de onverdraagelijke baldadigheid, inſolentie, moetwilligheid, ſtoutheid en ongehoorzaamheid der voornoemde *Dienstbooden*, wierden genecesſiteert of gedwongen, zodanig eenen, voor den tijd, de huur op te zeggen en te laaten gaan, en dat daar van den Rechter kwaame te blijken, dat in zulke gevallen, de voornoemde Heeren, Meesters of Vrouwen zullen mogen volſtaan met de zodanige *Dienstbooden* aanſtonds te laaten gaan, zonder gehouden te zijn aan dezelve ietwets te betaalen van huur of bedongen loon, over den tijd die zij alrede gedient hebben; en zullen daar en boven mede de zodanige gecasſeerde *Dienstbooden* ſubject zijn de pœne en ſtraffe hier vooren geëxpreſſeert, na bevindinge en exigentie van zaaken, in cas de voornoemde Heeren, Meesters en Vrouwen, over zodanige *Dienstbooden* kwaamen te klaagen.

XI. Alle welke boeten wij verſtaan en ordonneeren, dat bekeerd zullen worden, een derdendeel tot profijte van den aanbrenger, en resteerende twee derden deelen ten profijte van den Officier die de klagte van dien vervolgen en de correctie doen zal; te weeten, den Procureur Generaal over alle de *Dienstbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers en Bakermoers, den Edelen ſuppooſten dienende, en ook over alle de ſuppooſten van den Hove, haare Vrouwen en huisgezinnen, deeze Ordonnantie contravenierende; en den Bailluw van den Hage over alle *Dienstbooden*, Dienstmaagden, Minnemoers Bakermoers van andere perzoonen geen ſuppooſten zijnde, die meede tegens deeze Ordonnantie zullen misdoen, die wij zulks wel ernſtig belasten en beveelen, in den naame en van weegen de Hooge Overigheid, met alle vlijt en naaſtigheid toe te zien, dat deeze Ordonnantie

nantie ſtiptelijk of punctueelijk werde onderhouden, en de contraventeurs van dien zonder eenige conniventie en diſſimulatie geſtraft werden.

In de vernieuwde *Lands Ordonnantie van Friesland* van den jaare 1723, *Eerſte Boek*, *Tit. XX.* van *Dienſtbooden* vind men dit volgende geſtatueert.

Art. I. Dat alle Dienſtbooden en Arbeiders, zo ten platten lande als in de ſteeden, die haar in ijmands dienſt gaan begeeven, 't zij de zelve daar eenige hand- of ortelpenning hebben ontfangen, of niet, gehouden zullen wezen, op den gewoonlijken en beſprooken tijdt effectivelijk in haar huur te treeden, zonder haaren dienſt te verlaaten, op te zeggen, ofte buiten wettige reeden de ortelpenning wederom te brengen, veel min haar binnen den zelven tijdt aan anderen te verhuuren, bij pœne van vijf en twintig Caroli guldens; zullende zij niet te min gehouden weezen haaren eerſt gecontracteerden huure ofte dienſt te præſteren, en bij weigeringe van zulks, de Meeſters of Vrouwen vermogen haar, tot denzelver dienſtbooden koſten door des Gerechts Dienaars, uit den anderen huize te haalen en tot het betrachten van haar devoir ende eerſt aangenomen dienſt te conſtringeeren.

Art. II. Ende of het gebeurde, dat zodanige Knegts, of Dienſtmeiden meermaalen haare huuren quamen op te zeggen, ofte reede daar inne getreeden zijnde, ontijdig daar uit te loopen, ende die zonder wettige redenen te verlaaten, zo zullen dezelve daar over, boven voorige boete, nog onderworpen weezen, omme in 't publijcque Tucht- en Werkhuis te werken beſtelt te worden, ter arbitragie ende discretie van de reſpective Rechters ter plaatze.

Art. III. Des zullen ook de Meeſters ende Vrouwen niet vermoogen, hunne Dienſtbooden, na dat zij die in dienſt hebben aangenoomen, ende een ortelpenning gegeven, de huur zonder wettige reedenen op te zeggen, maar dezelve volgens accoord op den beſtemden tijdt in dienſt moeten ontfangen, ende aanneemen, bij pœne van een half vierendeel jaars huure, bij voorſz. Meeſters en Vrouwen in kas van contraventie aan haare Dienſtbooden te geeven.

Art. IV. Alle Knegts ende Dienſtmeiden, 't zij dezelve pandt- ofte ortelpenning op de handt hebben ontfangen ofte niet, zullen gehouden weezen, binnen den derden dag na den 12 *Maij* en *November*, ofte anderen zodanigen tijdt als haare huur ingaat, in dienſt te treeden, bij pœne van een gulden voor ieder dag, die zij na dien tijdt in dienſt zullen koomen te verbeuren, welke boete bij haare Meeſters en Vrouwen van 't bedongen loon zal worden gekort en ingehouden.

Art. V. Ook zullen zodanige Knegts en Meiden gehouden weezen, de dienſt, waar inne zij eenmaal haar begeeven hebben, met alle gehoorzaamheid, neerſtigheid ende getrouwigheid te betragten, ten einde haare reſpective Broodheeren, ende Vrouwen haar over haaren ontrouwen of oneerbaaren handel en wandel niet hebben te beklaagen, bij pœne van vijf-en-twintig gelijke guldens, ende arbitraale correctie na toedrachte en gelegentheid van zaaken,

Art. VI. Ende of 't gebeurde, dat eenig Meeſter ofte Vrouw geen volkomene genoegen in den dienſt van haare Dienſtbooden mogte koomen te neemen, zo zullen dezelve in zodanigen gevalle vermoogen de huur aan zodanige Dienſtbooden op te zeggen, ende haar aanſtondts te laaten gaan, midts betaalende haar verdienden loon, tot den uiteinde van 't half vierendeels jaar daar inne zij zullen getreeden zijn, boven de verloopene huur van de vooren uitgediende tijdt, alles te reekenen na proportie van de bedongene huur penningen, waar meede de voorſz. Meeſter ofte Vrouw zal moogen volſtaan, zonder gehouden te weezen haar reeden daar af te geven, ende zullen zodanige Dienſtbooden zig daar op dadelijk hebben te vertrekken, of in kas van moetwil ofte inſolentie daar tegens, te verbeuren twintig Caroli guldens; ofte ſubject zijn, omme in 't Landtſchaps Tugtende Werk-huis gebragt te worden, na gelegentheid van zaaken.

Art. VII. Niemant zal hem vervorderen om met ſchoone woorden, belofte van meerder loon, ofte anderzints, ijmants Dienſtbooden buiten wille ofte kennisſe van haare Meeſters ofte Vrouwen te debaucheren ende verlokken uit haare dienſten, omme die buiten tijds te verlaaten ende in haaren ofte anderen dienſt over te gaan, bij pœne van vijf en twintig Caroli guldens, bij die geene te verbeuren welke die verleidinge gedaan heeft, van wat conditie of qualiteit hij ook zij, mitsgaders die zig al zo heeft laaten verleiden, ende die zulke verleide perzoonen in dienſt zal hebben aangenomen.

Art. VIII. Al het welke wij meede verſtaan ſtandt te moeten grijpen ten reſpecte van de Tichelaars, Slatters, Maijers ende andere Arbeiders, die een ſtuk werks, ofte lands te ploegen, ſichten, dorſchen, ende wat dies meer is, bij jaar of dag, te bearbeiden hebben aangenomen, zullende niemandt vermogen, dezelve uit 's anderen dienſt in de haare over te neemen, voor en al eer des eerſten dienſt ofte aangenomen werk, bij voorſz. Dienaars, ende Arbeiders zal weezen voltrokken, op pœne, zo voor de deſerteur als overneemer, in voorige artikel geëxprimeert.

Art. IX. Ende om in dit ſtuk te zekerder te procedeeren, zo zal geen Brood-heer, Vrouw, of Meeſter, eenig Knegt, Dienſtmeid ofte Arbeider, binnen of buiten tijds, in dienſt mogen aan-, ofte overneemen, zonder eerſt en alvoorens wel te onderzoeken, of zij ook nog aan de dienſt van haar voorige Meeſters, ofte Vrouwen zijn verbonden, op verbeurte van twintig Caroli guldens, ende dat zij nogtans den dienſt van zodanige Dienſt-booden niet zullen mogen genieten.

Art. X. Dog op dat een ieder hier af in tijds kan worden geinformeert, zo zullen de Brood-heeren, Vrouwen, ende Meeſters, aan de eene zijde, midtsgaders de Dienſtbooden aan de andere zijde, in kas hun over de huure ende dienſt, reciproquelijk niet wel genoegt, gehouden weezen, omme ten minſten zes weeken voor den 12 *Maij* en 12 *November*, malkanderen te ſommeeren, ende onderſtaan nopens de continuatie of discontinuatie van den dienſt, zullende bij gebreeke van verklaaringe, en ſtilzwijgen van partijen, de inhuuringe gehouden worden op de oude voet gerenoveert te weezen.

Art. XI. Al waaromme ook geen Beſteeders of Beſteedſters van Dienſtbooden, zullen vermogen, dezelve eerder, als na geblijke van zodanige opzeggingе, aan een ander te beſteeden, ofte te verhuuren, daar toe te raaden ofte te helpen, directelijk of indirectelijk, nog dezelve, uit haare huure geloopen weezende bij te ſtaan, ofte te loogeren, maar haar bij derzelver Heeren ende Vrouwen te informeeren, of haare huure ende dienſt met den uitgang van het jaar, half jaar, ofte zodanige tijd, als dezelve gehuurt zijn, koomt te eindigen, ende al in tijds van de eene ofte andere zijde is opgezeght,

alles op verbeurte van *vijf*- en twintig Caroli guldens, bij voorfz. Befteeders of Befteedfters, in kas van contraventie of verzuim, te betaalen.

Art. XII. Ende zullen alle vooren gefpecificeerde breuken koomen ten behoeve van de armen ter plaatze voor twee derde parten, ende de refteerende derde part ten profijte van den Aanbrenger, en Exploicteur.

Om verders de Dienstmaagden, Schoonmaakfters, Naaifters, Minnen, enz. te beletten, om zig in geen geheime en ongeoorloofde minnehandel met hunne Broodheeren of derzelzer Kinderen, enz. te begeeven, heeft de wijze Wetgever in dezelfde *Ordonnantie 1fte Boek, Tit. IV. van Defloratie, Art.* 3. het volgende bepaalt.

Dat geen Dienstbooden, haar laatende beflaapen van haar Broodheeren, van haar Broodheeren of Broodvrouwen Kinderen, of van jonge Lieden, die onder derzelver opzigt ftaan, en bij haar inwoonen, 't zij zulke die haar bij 't jaar verhuuren, of die geene, die bij dag in de huizen gaan werken, eenige *actie van dotatie*, kraam-kosten, of alimentatie-penningen, van Kinderen, door zodanige beflaapinge voortgekoomen, gefchaapen zijn.

De ongeregeltheid der *Dienstbooden*, zo wel als de flinkze wegen van de zogenaamde Befteedfters, om dezelve uit de huuren te lokken; hebben de Heeren van den Gerechte der Stad Amfterdam bewoogen, op den 28 Januarij 1758 't volgende dien aangaande te ordonneeren en te ftatueeren.

I. Dat alle Befteeders, Befteedfters of anderen; die zig met het befteeden of verhuuren van *Dienstbooden* erneeren, zullen gehouden zijn, alvoorens zij eenige *Dienstbooden* in het befteeden of verhuuren behulpzaam zijn, zig zo veel mogelijk te informeeren na der zelver gedrag, als meede of zij hun tijd behoorlijk hebben uitgedient of met confent der geenen bij wien zij hebben gedient, uit den dienst zijn gegaan of zullen gaan, en bij aldien zij geen genoegzaame informatie kunnen bekomen, of bevinden, dat de *Dienstbooden* zig in den voorigen dienst onbehoorlijk hebben gedraagen, of buiten tijds, buiten de wille der geenen bij wien zij hebben gedient, hun dienst hebben verlaaten, zullen zij zodanige *Dienstbooden* niet vermogen te adfifteeren of behulpzaam te zijn, op een boete van vijf-en-twintig gulden, te appliceeren als na regten, en t' elkens te verbeuren wanneer zij lieden contrarie dezes hebben gedaan, en zullen boven dien zelfs na bevinding van zaaken worden gecorrigeert.

II. Alle Knegts, Kameniers, Meiden, Minnemoers, of andere, zig hebbende verhuurd ('t zij een Godspenning gegeeven zij of niet) om in hun dienst te koomen tegen de ordinaire verhuis-tijd, naamelijk, den eersten Meij of eersten November, zullen gehouden zijn, den zesden dag na den eersten Meij of November refpective, in hun dienst of huur te koomen, (ten zij 'er wettige reedenen van belet zijn) op de verbeurte van een vierde jaars van hun bedongen huur of loon, ten behoeve van de Heeren, Meesters of Vrouwen, en ten opzigt van de *Dienstbooden* die buiten tijds gehuurd worden, zullen dezelve gehouden zijn, in hun dienst te koomen ten tijde bij de befteeding of verhuuring is bepaald; op pœne als boven is gemeld; desgelijks zullen de Bakers gehouden zijn op de behoorlijke tijd in haar dienst te treeden, op een boete van vijf en twintig guldens, ten behoeve van de Heeren, Meesters of Vrouwen; en zal de adjudicatie der boetens, in alle de gevallen bij dit en 't volgende articul vermeld, gefchieden door de Commisfarisfen van Huwelijkze zaaken.

III. Maar indien de voornoemde *Dienstbooden* weigerig zijn, in hun dienst te koomen, of in den dienst gekoomen zijnde, dezelve voor den tijd verlaaten of uit hun dienst loopen, buiten wettige reedenen, zullen dezelve verbeuren een vierde jaars van hun bedongen loon, ten behoeve van hune Heeren, Meesters of Vrouwen, en des niet tegenftaande (des gerequireerd wordende) hun verbonden tijd getrouwelijk moeten uit dienen, waar toe dezelve door den Heer Hoofd Officier zullen worden geconftringeert, die zodanige onwillige en ongehoorzaame *Dienstbooden* door de Dienaars van de Juftitie, ten hunnen kosten, zal laaten haalen, en in hun dienst laaten brengen; en in gevalle dezelve *Dienstbooden* zig vervolgens weder uit den dienst begaaven of wegliepen, zullen dezelve met het Spin of Tugthuis, of anders na gelegenheit van zaaken worden geftraft.

IV. Alle huisdieverijen, bij de voornoemde *Dienstbooden*, Bakers, Naaifters, of andere gedaan, of dewelke door hun toedoen of medeweeten bedreeven worden, 't zij veel of weinig, zullen zonder eenige verfchoning, naar exigentie van zaaken, ftrengelijk worden geftraft.

V. Zo wanneer eenige Kameniers, Meiden, Minnemoers, Bakers of Naaifters, zig met iemant van het huisgezin, daar zij woonen of in dienst zijn, in hoererij koomen te verloopen, zullen dezelve worden gezet voor den tijd van zes maanden, in het Spinhuis deezer ftede.

VI. De *Dienstbooden* zullen gehouden zijn, drie maanden na 't eindigen of uitgaan van hun dienst of huur, dat is, voor den eerften *Maij* of *November*, hun Heeren, Meefters of Vrouwen te verklaaren, of zij van meening zijn te vertrekken, en bij nalaatigheid van dien, zullen zij gehouden zijn (indien de Heeren, Meefters, of Vrouwen zulks begeeren) nog een half jaar boven den verbonden tijd in de dienst of huur te blijven, tot dezelve prijs en op de voorige conditien.

VII. Niemant zal eenige *Dienstbooden* uit hun dienst of huur moogen troonen, op wat pretext zulks ook zou moogen zijn, op een boete van hondert guldens, te appliceeren als na rechten.

VIII. Alle Heeren, Meefters of Vrouwen, vermoogen hunne *Dienstbooden*, binnen tijds, de huur op te zeggen en aanftonds te doen vertrekken, mits dezelve betaalende hun loon tot den dag der opzegging toe, zonder meer, en zonder gehouden te zijn aan de *Dienstbooden*, of andere, daar van eenige redenen te geven; en zullen de *Dienstbooden* zonder eenig geraas of geweld, daar tegen te maaken, aanftonds moeten vertrekken, en in gevalle van kwaadaardigheid, of onwilligheid, zal het de Heeren, Meefters of Vrouwen gepermitteerd zijn, zodanige *Dienstbooden*, door een van 's Heeren dienaars, ten huizen te doen uitleiden, zullende zelfs de wederfpannige *Dienstbooden*, na gelegenheid van zaaken, daar over worden geftraft, en zal dit articul ook meede plaats hebben ten opzigte van de Bakers en Naaifters

IX. De Heeren, Meefters of Vrouwen, zullen hun *Dientsbooden* moeten laaten gaan den derden dag na het eindigen van den dienst of huur.

X. De Heeren, Meefters of Vrouwen, welkers *Dienstbooden* den huur behoorlijk (zo als hier vooren articul VI. is geordonneert) hebben opgezeet, of wanneer de Heeren, Meefters of Vrouwen, hun *Dienstbooden* tegen

Maij

Maij en *November* uit hun dienst zullen laaten gaan, zullen gehouden zijn, (mits daar toe wordende verzogt) te geeven mondelinge verklaaring, of de dienst tot genoegen is volvoerd, of niet, en in geval van ongenoegen, te kennen te geeven, waar in het ongenoegen is beſtaande; en de Heeren, Meeſters of Vrouwen, weigerende zodaanig een verklaring te geeven, zullen verbeuren honderd guldens, te appliceeren als na rechten; en bij aldien de *Dienſtbooden*, wegens diergelijk een verklaaring, of over welke zaak het ook zou moogen weezen, hun Heeren, Meeſters of Vrouwen, met woorden of werken eenigzints kwalijk bejegenen, of door andere eenige overlast aandoen, zullen dezelve zes weeken, in de boeijen deezer ſtede, te water en te brood gezet, of anders na exigentie van zaaken geſtraft worden.

Een groot aantal Ordonnantien van bijzondere Provintien en Steeden dienaangaande geëmaneert, zouden wij hier nog te berde kunnen brengen; dog dewijl dat geene, 't welke het zaakelijke betreft, genoegzaam met malkanderen overeenkoomt, achten wij zulks onnodig; en zullen nog maar enkel aanmerken; dat het aan een Huisvader ten hoogſten gelegen is, om goede *Dienſtbooden* te hebben; en dus dezelve bezittende, alles in het werk moet ſtellen, om door een goede behandeling, en oogluiking van geringe feilen, dezelve te behouden; en dat ſchoon de buitenſpoorigheden van zommigen, de Wetgeevers heeft genoodzaakt, ſtrenge Ordonnantien ter teugeling van onwillige en kwaadaardige *Dienſbooden* te emaneeren; men altoos beter doet, de zulke te laaten vertrekken, dan door dwang der wetten dezelve in dienst te willen houden.

DIER; in 't latijn *Animal*; word al het geene door begreepen, dat leeven heeft, van den Mensch afgereekent, tot het minſte Inſect incluis. Zie verder RIJK DER DIEREN.

DIEREN; *die ſchaadelijk in de tuinen zijn.* Zie ONGEDIERTE.

DIEREN-KRING, zie ECLIPTICA.

DIEREN-RIEM; *Zodiak*; in 't latijn *Zodiacus*; is een verbeelde *Riem* of *Gordel* aan den hemel, tusſchen twee kringen bevat, die evenwijdig met de *Ecliptica* of *Taankring* rondom den hemel gaan, en elk tien graaden van den *Taankring* afſtaan, zo dat deeze *Kring* net in het midden is. Hij word *Dieren-riem* genaamt, om dat de XII *Conſtellatien* of *Hemels-tekenen* der *Dieren-riems*, waar door de zon jaarlijks paſſeert, in dezelve geplaatst ſtaan, aan welke de oude Sterrekundigen meest de naamen van dieren hebben gegeeven; en men heeft hem op de breete van 20 graaden bepaalt, om dat men waarneemt, dat de planeeten, die zig niet, gelijk de zon, in de *Ecliptica* beweegen, egter nooit meer als 10 graaden, de eene minder de andere meer, buiten de *Ecliptica* afwijken. Deeze *Dieren-riem* word door cirkels, die door de poolen der *Ecliptica* en het begin van elk der twaalf hemels-tekenen gaan in twaalf gelijke deelen, gelijk mede ook de geheele holle hemelvlakte in even zo veele deelen gedeelt; beheizende elk deel in de *Ecliptica* en de *concentriſche* kringen 30 graaden.

Het eerſte teken begint daar de *Ecliptica* den *Aequator*, dat is, de *Taankring* den *Evenaar* doorſnijd, wanneer de Zon in het *Aequinoctium vernum* is, of wanneer dag en nagt in de lente even lang zijn, naamentlijk den 22 Maart. Wij vertoonen ze hier alle volgens order, en met haar afzonderlijke figuuren verbeeld; ♈ de *Ram* (*Aries*), is het eerſte; ♉ de *Stier* (*Taurus*), het tweede; ♊ de *Tweelingen* (*Gemini*), het derde; ♋ de *Kreeft* (*Cancer*), het vierde; ♌ de *Leeuw* (*Leo*), het vijfde; ♍ de *Maagd* (*Virgo*), het zesde; ♎ de *Weegſchaal* (*Libra*), het zevende; ♏ de *Scorpioen* (*Scorpio*), het agtſte; ♐ de *Boogſchutter* (*Sagittarius*), het negende; ♑ de *Steenbok* (*Capricornius*), het tiende; ♒ de *Waterman* (*Aquarius*), het elfde; en ♓ de *Viſchen* (*Pisces*), het twaalfde. Men kan ze gemakkelijk in de geheugenis prenten, door het navolgende vers van twee regelen:

Sunt *Aries*, *Taurus*, *Gemini*, *Cancer*, *Leo*, *Virgo*,
*Libra*que, *Scorpius*, *Arcitenens*, *Caper*, *Amphora*, *Pisces*.

In 't nederduitsch aldus:

Ram, Stier, en Tweeling, Kreeft, Leeuw, Maagd en Weegeſchaalen,
Scorpioen, en Wildſchut, Bok, de Kruik, en Viſche-ſtraalen.

Men moet de tekenen, of haare oude plaatzen in de *Ecliptica* of *Dier-kring*, wel onderſcheiden van de *Conſtellatien* of Geſterntens: In de tijd der inſtelling van de *Conſtellatien*, door de oude Sterrekundigen voor ongeveer 2000 jaaren, waaren deeze en de Dierkrings-tekenen een en het zelve; maar dewijl de ſterren eene langzaame beweeging hebben, van het westen tegens 't oosten, zo zijn de *Conſtellatien* van plaats verandert, maar de oude tekenen gebleven; zo dat de *Ram* tegenswoordig bijna ſtaat, daar in 't begin de *Stier* ſtond: Derhalven als 'er gezegt word, dat de *Zon* of eenig *Planeet* in dit of dat *Hemels-teken* is, of in de zo menigſte graad daar van, zo moet zulks verſtaan worden van de oude tekenen of plaatzen der *Conſtellatien*, welke de Sterrekundigen in hunne waarneemingen en calculatien behouden hebben.

De order deezer *Tekenen* is van het westen naar het oosten; de Sterrekundigen hebben aan deeze *Dierkrings-tekenen* verſcheidene eigenſchappen toegeſchreeven, verdeelende dezelve in tekenen van de Lente, tekenen van de Zomer, tekenen van de Herfst, en tekenen van de Winter.

Dierkrings-tekenen van de Lente.

♈ *Ram* (*Aries*); dit teken is oostelijk, warm en droog, galagtig, oploopend, mannelijk.

♉ *Stier* (*Taurus*); dit teken is zuidelijk, koud, droog, aardagtig, droefgeestig, vrouwelijk.

♊ *Tweelingen* (*Gemini*); dit teken is gemeen, dubbel, westelijk, warm en vogtig, mannelijk.

Dierkrings-tekenen van de Zomer.

♋ *Kreeft* (*Cancer*); dit teken is noordelijk, koud en vogtig, wateragtig, vrouwelijk.

♌ *Leeuw* (*Leo*); dit teken is oostelijk, warm en droog, oploopend, vuurig.

♍ *Maagd* (*Virgo*); dit teken is zuidelijk, koud en droog, aardagtig en droefgeestig.

Dierkrings-tekenen van de Herfst.

♎ *Weegſchaal* (*Libra*); dit teken is oostelijk, warm en vogtig, luchtig, bloedig, mannelijk.

♏ *Scorpioen* (*Scorpio*); dit teken is noordelijk, koud en wateragtig.

♐ *Boogſchutter* (*Sagittarius*); dit teken is oostelijk, warm en droog, dubbeld, oploopend, mannelijk.

Dierkrings-tekenen van de Winter.

♑ *Steenbok* (*Capricornius*); dit teken is zuidelijk, koud en droog, droefgeestig, aardagtig.

♒ *Waterman* (*Aquarius*); dit teken is westelijk, warm en vogtig, luchtig, bloedig, mannelijk.

♓ *Viſchen* (*Pisces*); dit teken is noordelijk, koud en vogtig, wateragtig en ſlijmering.

DIEREN-RIJK, zie RIJK DER DIEREN.

DIEREN-SPOOR; *Dieren-prent*; *Dieren-voetſtap* of *Dieren-poot*; is een term der Jagt, waar door verſtaan word, de gedaante of het afdrukzel, dat de Dieren met hunne pooten of loopers, bij het gaan of loopen in een weeke aarde of in de ſneeuw, enz. maaken; 't welke verſchillig is, na den aart der Dieren.

Middel, om te onderſcheiden, wat Dier over een plaats geloopen heeft.

Het is zeer noodzaakelijk, dat een liefhebber van de Jagt, het ſpoor of de voetſtappen der Dieren leere kennen, die langs den weg of over het veld geloopen hebben; en dewelke heel kenbaar zijn, als de aarde met ſneeuw bedekt, en week is, of als het wat geregent heeft, en zulks wel vooral des morgens vroeg, eer de menſchen of tamme beesten over den weg gegaan hebben, welke de voetſtappen der wilde Dieren weder toetrappen; ten dien einde heeft men op *Plaat* 13. de aftekening van verſcheidene voetſtappen gegeeven, als van den *Wolf*, *Hond*, *Vos*, *Das*, *Haas*, *Kat* en *Konijn*, zo als zij ze in de aarde drukken, en hun prent maaken; de poot van den *Wolf* is ligt genoeg te onderſcheiden, van die van den *Hond*, om dat een hond altijd met ijver en rasſe ſchreeden gaat, of op een draf loopt, zo dat hij de klauwen verder van een ſpant, en dieper indrukt, dan de *Wolf*, die langzaam en met vreeze gaat, en de voeten niet diep indrukt, voornaamelijk de hiel; maar als hij gejaagt word, en genoodzaakt is om te vlugten, dan ſplijt hij de teenen der voeten verder van malkanderen, om dat hij 'er dan met meerder kragt op ſteunt.

De voetſtap van den *Vos* is zeer gelijk aan die van een *Jagt-hond*, maar kan onderkend worden, om dat hij de klauwen niet zo verre van elkanderen zet, en de hielen heel los in den grond ſlaat, zo hij niet gejaagt word.

De poot van de *Das* is zeer ligt te kennen, om dat die veel van die van andere dieren verſchilt; zijnde de teenen zijner voeten elkanderen alle gelijk, en de hiel heel groot; hij zet den voet zeer zwaar in de grond, en altijd even eens.

De ſtap van den *Otter* is bijna even eens als die van een *Das*, behalven dat de teenen of klauwen zijner voeten niet gelijk, maar de eene meer vooruit ſtaat als de andere, en trapſijze voortgaan, gelijk de teenen van een mensch, en dat men zijn ſpoor niet vind, dan langs de wateren, alwaar hij zijn voedzel zoekt.

De prent van den *Haas* en *Konijn* zijn elkanderen gelijk, behalven dat de eerſte wat grooter is; dog om 'er niet in bedrogen te worden, moet men aanmerken, dat een *Haas* den eenen voet voor den anderen zet, als hij gaat; maar het *Konijn* zet zo wel de agterſte als voorſte pooten naast elkanderen.

Aangaande de ſtap van de *wilde Kat*, ſtaat alleen te bemerken, dat hij ook gelijk is aan die van de *tamme*, behalven dat hij de agterſte pooten zo ſterk niet indrukt.

Die van een *Wezel* is als een van de allerkleinſte *Hondjes*, behalven dat hij wat langer is, en de teenen digter in een ſtaan. Het is eene algemeene aanmerking, dat alle wilde Dieren de hiel van den voet niet zo ſterk indrukken, als de tamme Dieren, die omtrent van 't zelfde zoort zijn, en dat de wijfjes dit nog minder doen, dan de mannetjes.

DIER-GAARDEN; *Dier-park*; *Wild-baan*; word genaamt een min of meer groote ruime beſloten plaats of bosch, waar in Vorsten en andere groote Heeren, allerlei wild Gedierte, het zij van inlandſche of vreemde zoorten, als *Herten*, *Reën*, *Dam-herten*, *Oost-Indiſche Herten* of *Reën*, *Haazen*, enz. tot hun vermaak doen onderhouden; dog wel voornaamelijk in die Landſtreeken, daar geen of weinig groote bosſchen of wouden zijn, of geen *Herten*, *Reën*, enz. in dezelve gevonden worden. Een zodanige *Dier-gaarde* is tot dien einde rondom wel digt beſloten of omheind, het zij met een muur, of met digt aan malkanderen geplaatſte paliſaden, welke omheining tamelijk hoog moet zijn, om dat zommige dieren, inzonderheid de *Herten*, heel hoog kunnen ſpringen; of 'er word rondom een taamelijk breede en diepe greppel uitgegraaven, en de paliſaden worden op de hoogte van de naar buitenwaarts geworpene aarde geplaatst, dat de overſpringing nog meer belet: Wijders moeten deeze *Dier-gaarden* of *Wild-baanen* boschrijk zijn, zo wel van hooge opgaande eiken- of andere boomen, als klein ſtruik-gewas, dewijl deeze dieren de bosſchen van natuuren niet alleen beminnen, maar ook nodig hebben, om wel te tieren; dog deeze bosſchen moeten allées- en ſterbosch-wijze beplant of doorgehouwen zijn, om bij het wandelen, het zij te voet of te paard, overal een ruimen uit- en doorzigt te hebben, dat geen gering vermaak geeft, door het ontdekken van het *wild*, enz.; en indien 'er hier en daar op de uitzigt in de verte pijramiden en andere cieraaden geplaatst zijn, zal zulks de aangenaamheid nog veel vermeerderen; dog ook moeten 'er ledige plaatzen in zijn, welke dienen zo wel tot gras-weiden als tot bouw-landen, om 'er deeze en geene veld-vrugten te zaaijen, tot voedzel en onderhoud der dieren, dewijl dezelve niet in de verheid kunnende uitweiden, anders veeltijds geen voedzel genoeg zouden kunnen vinden, ten waare de *Dier-gaarde* zeer uitgeſtrekt ware, of 'er maar weinig Dieren in gehuisvest wierden: Om die reden is het ook, dat 'er in de *Dier-gaardens* ſchuuren moeten zijn, die in de zomer met *hooi* en *ſtroo* voorzien worden, op dat de opgeſlotene Dieren, in de winter het nodige voedzel daar in zouden kunnen vinden: Behalven deeze gemelde noodzaakelijkheden, moet 'er ook geen water in de *Dier-gaarden* ontbreeken, tot welken einde 'er hier en daar, daar het gevoeglijk is en teffens tot cieraad of vermaak kan ſtrekken, *kommen* en *vijvers* uitgegraaven worden; en is het, dat de gelegentheid het medebrengt, dat 'er een beek of kleine rivier door de *Dier-gaarde* loopt, zo zal zulks de *Dier-gaarde* zo veel te nuttiger en vermaakelijker maaken, inzonderheid als de *beek* met *Viſchen* of *Kreeften* voorzien is: 'Er worden ook wel Lust-gebouwen, of zogenaamde *Erimitagien* (zie onder dit woord,) in de *Dier-gaarden* op gevoegelijke plaatzen opgetimmert; waar in den Eigenaar op zijn tijd, het zij alleen in 't afgetrokkene, of met zijne

zijne vrienden en gezelschap, een uitspanning of vermaak neemt.

Dusdanige *Dier-gaarden* zijn geen nieuwe uitvinding, dewijl men aangetekent vind, dat, om niet hooger op te klimmen, de oude *Grieken* en *Romeinen* zodanige *Dier-gaarden* tot hun vermaak gehad hebben, welke zij, naar den aart der Dieren, die ze elk bijzonder of verscheiderhande teffens daar in onderhielden, verschillige naamen gaven, als *Vivaria* in 't algemeen, vervolgens *Cervicaria*, *Leporaria*, *Aviaria*, *Apiaria*, enz. waar over men onder anderen kan nazien GELLIUS *lib.* 2. *cap.* 20. Men vind deeze *Dier-gaarden* inzonderheid veel bij de Duitsche Vorsten, als meede ook in *Frankrijk*, *Engeland* en elders, voornamentlijk daar veel bosschen zijn; en ze worden veeltijds op zodanige boschrijke plaatzen aangelegt, naast of niet verre afgelegen van de Lust- en Jagt-plaatzen en Plaisier-tuinen, die de Vorsten en andere aanzienlijke Heeren hier en daar in het land hebben; gelijk onder anderen de Buitenplaats van Zijn Doorl. Hoogh. den Heere Prince Erfstadhouder te *Soesdijk* een zodanige, met een fraaije *Dier-gaarde* voorziene Plaats is, en meer andere diergelijke, van minder of meerder omtrek, die in de *Nederlanden* gevonden worden. Dit moet ik ten laatsten nog aanmerken, dat 'er, om in een zodanige groote *Dier-gaarde* het nodige te bezorgen, en dezelve voor wild roof-gedierte te beschermen, een kundige *Jager* of andere *Boschwachter* daar over in 't bijzondere dient gestelt te worden, ten zij men op kleine of middelmaatige Buitenplaatzen, met een *Dier-gaarde* voorzien, den Hovenier daar mede wilde belasten, dog dit zoude dikwils de ook noodzaakelijke hoveniers-bezigheden kunnen doen verwaarloozen; ten waare dat de Hovenier een genoegzaame hoeveelheid knechts tot zijn hulpe hadde.

DIERTJES; in 't latijn *Animalcula*; daar door worden in het algemeen verstaan zulke Dieren, die heel klein zijn; gelijk bij voorbeeld veele kleine *insecten*; dog wel inzonderheid de zulken, die men niet anders dan met gewapende oogen, naamelijk door behulp van het *microscoop* of vergrootglas, ontdekken kan. Door deeze glazen heeft men verbaazende ontdekkingen van Diertjes, in allerlei vogten en andere dingen gedaan. LEEUWENHOEK zag daar door in een druppel water een oneindige menigte kleine Diertjes zwemmen, waar van hij duizend millioenen zo groot niet rekent als een zandkorl; en MALEZIEU heeft door het vergroot-glas Diertjes gezien, die zeven-en-twintig millioenen maal kleiner waaren dan een *Mijt*.

Dus heeft LEEUWENHOEK, HARTSOEKER en anderen, ook in 't zaad der Menschen en Dieren een overgroote menigte zeer kleine Diertjes waargenoomen, door welke men veronderstelt, dat de voortteeling zoude geschieden, of ieder het beginzel van een Dier zoude zijn; gelijk de groote BOERHAVE mede van dit gevoelen geweest is; dog de Heeren BUFFON, NEEDHAM en anderen, houden deeze zig beweegende stofjes voor geen wezentlijke leevende dieren, maar alleen voor *mechanische* of tuigwerkelijke klompjes of lighaamtjes, bekwaam om nieuwe tuigwerkelijke lighaamen voort te brengen, die van dezelfde aart zijn als die, daar ze van koomen. Dus heeft men ook een oneindige menigte van Diertjes, zo men meent, in het bloed en andere vogten der lighaamen waargenoomen; en zommige zijn van gevoelen, dat ieder ziekte haaren oorsprong uit allerlei kleine diertjes zoude hebben; maar dit gevoelen word van anderen ten eenemaalen verworpen; misschien kan zulks wel in eenige waar zijn, gelijk in de *schurft* en diergelijke, maar geenzins in alle ziektens; dog hoe het ook daar mede gelegen mag zijn, dit is zeker, dat 'er in de natuur een groote menigte van oneindige kleine Diertjes van allerlei zoort zijn, die het gezigt ontwijken en niet kunnen gezien worden, dan door behulp van de zo nuttige uitgevondene vergroot-glazen, en men moet verbaast staan, ja zig zelfs verliezen, als men zijne opmerking en overdenking deegelijk laat gaan, over de onmeetelijke grootheid en onbegrijpelijke kleinheid der dingen, die in de natuur gevonden worden, en waar van de eindpaalen voor onze verbeelding onbevattelijk zijn.

DIERVILLA, is een *Americaansch* gewas, uit *Canada* van daan gebragt, dat LINNÆUS onder de *Caperfoelies* stelt, en in zijne *Species Plantarum*, *Lonicera racemis terminalibus*, *foliis serratis* noemt; het is een laag heester-gewas, dat heel boschagtig of met veele spruiten uit de wortel groeit, en kleine geele eenbladige pijpagtige bloemen voortbrengt, die in vijven gedeelt zijn. Het zelve word zomtijds van de liefhebbers van vreemde planten gekweekt, en door de wortelspruiten ligtelijk vermenigvuldigt; groeijende in allerlei goede gronden heel wel, en kan onze winterkoude niet bezwaarlijk doorstaan.

DIFFORMIS; *Onvormig*; *Ongeschikt*; *Ongeregelt*.

DIFFUSUS; *Verspreid*, of *Uitgespreid*.

DIGASTRICUS, ook *Biventer* en *Graphoides* genaamt; is de zogenaamde *tweebuikige spier*, welke uitwerkt, dat door de aftrekking van het onderkaakebeen de mond geopent word; dezelve ontstaat van het *borst- of mamswijze uitsteeksel* (*processus mastoideus*) van het *slaap-been* (*os temporum*), en boort door de *band der spier van het tongbeen* (*ligamentum stylohioideum*), en eindigt voor aan bij de kin.

DIGEREEREN, zie DIGESTIO.

DIGERENTIA; *Digestiva*; *Preparantia*; *Losmaakende* of *Toebereidende middelen*; deeze zijn tweërleij, als *in-* en *uitwendige*: De eerste zijn zulke, die de rauwe vogten in het lighaam verbeeteren; als meede voor of nevens een purgatie ingenomen wordende, de vogten toebereiden en tot de uitlediging of afzondering bekwaam maaken; van deeze zoort zijn de *cremor* en *crijstallen van wijnsteen*, *kreefts-oogen*, *gebrand herts-hoorn*, *gevitrioolde wijnsteen*, *alsem-zout*, *openende staal-tinctuur*, *wijnsteen-tinctuur*, *elixir proprietatis* zonder zuur bereid, en *gesmolten wijnsteen-zout* enz. De uitwendige *digestiven* zijn die, welke door haar zagte scherpte in de wonden den toevloed van goede vogten verhaasten, en door haare slijmagtigheid de rauwe en al de te wateragtige vogten verbeteren, en in een goeden etter veranderen, zodanig zijn de *balsems*, als *balsem van Peru*, *de tolu*, enz. *terpentijn*, *honing*, *roosen-honing*, *eijer-dooijer*, *mijrrhe*, *barnsteen*, *basilicums-zalf*, *digestiv-zalf*, *apostel-zalf*, *guldenzalf*, en meer andere. Dog hier bij staat aan te merken, dat deeze dingen niet zonder onderscheid in alle wonden kunnen gebruikt worden, dewijl zommige deelen zo teder zijn, dat ze geen scherpe middelen kunnen verdraagen, gelijk bij voorbeeld 't *been-vlies* (*periostium*), de *harsenen* (*cerebrum*); *het harde een weeke harsen-vlies* (*meninges*), en de *beenderen*, maar men moet ze eerst gebruiken, als men bespeurt, dat de doorzijging van 't

voedend ſap door de vleesagtige deelen der wonde, door uitwendig geweld, kneuzing of opkrulling der vezeltjes voortgekoomen, geſtuit word.

DIGESTIO; *Digerens*; *Uittrekking*; is eene operatie der *Chijmie*, wanneer men naamelijk eenig lighaam in een bekwaam ſcheivogt (*menſtruum*), met een maatige warmte eenigen tijd laat weeken of trekken, om de deeltjes des lighaams los te maaken en af te ſcheiden, op dat ze zig met het vogt zouden vereenigen; het welke geſchied door de inwendige beweeging des vogts, die door de warmte veroorzaakt, of aangezet en vermeerdert word; dog dit geſchied wederom op verſcheidene wijzen, of door een verſchillige trap van warmte, als in de zon, bij het vuur, in warm zand of asch, of in het *marienbad*: Indien de ſtoffen, die uitgetrokken zullen worden, niet hard zijn, heeft men maar een zagte warmte nodig, en de hitte der zon is dan voldoende; maar zijn ze hard, word daar toe de *zand-* of *asch-capel* vereischt, of zo 'er niet veel vogt bij is, moet men zig van het *balneum* of *bad* bedienen, en deeze operatie of arbeid noemt men gewoonlijk digereeren; dienende, of om eenige ſtoffe te ſolveeren, of om *extracten*, *eſſentien*, *tinctuuren*, *elixirs*, enz. te maaken, en tot meer andere zaaken; waar bij nog eenige dingen aan te merken ſtaan, als dat wanneer men in het zand of de asch digereert, men dan deeze dingen meestijds even zo hoog om het vat legt, waar in gedigereert word, als de daar in zijnde ſtoffe hoog ſtaat; behalven in zommige gevallen, daar men het geheele vat met zand of asch overdekt; het vuur dat men onder de *capel* maakt, daar het zand of asch in is, moet geſtadig even gelijk gehouden worden, op dat het zand geduurig egaal warm zij: Word het bad gebruikt, zo moet het vat in 't water gedompelt, en het zelve maatig heet geſtookt worden, maar nooit moet het kooken; in het water word de ſtoffe, die men digereert, zagter en door en door even gelijk van de warmte aangedaan, daar in tegendeel in het zand en asch het beneedenſte der ſtoffe eerder en meer als het bovenſte verwarmt word. Men kan ook in de *paards-buik* (*in ventre equino*), dat is, in verſche broeijende *paardemest* digereeren, waar van de Ouden veel geſprooken hebben; maar hier bij is de warmte niet altijd even gelijk, want in den beginne broeit deeze mest doorgaans te ſterk, en de warmte verflauwt allengskens en te ſchielijk; veel beter is de broeijende *run*, inzonderheid tot langduurende *digestien*, want deeze broeit niet alleen met een zagte warmte, die de natuurlijke bloed-warmte evenaart, maar houd langer aan en is geſtadiger, kunnende wel een vierendeelsjaar en langer eenpaarig warm blijven, inzonderheid als ze tuſschen beiden eens omgeroert, en 'er wat nieuwe *run* tuſschen gemengt word; dog men moet ze niet te dun, maar ten minſten twee à drie voeten dik leggen, het welke best geſchied in een houten bak zonder bodem, die niet te klein moet zijn, volkomen op de wijze als men een *runbak* toeſtelt (zie aldaar), met een glas-raam 'er over heen, om de warmte 'er binnen en bij een te houden. In de huishoudingen kan men zig vergenoegen, als men het eene of andere uittrekken, of deeze of geene *tinctuur* of *elixir*, enz. maaken wil, met de vles bij het vuur of naast een warme kagchel te zetten, en dezelve zomtijds om te keeren en om te ſchudden, zo zal het genoegzaam trekken.

Het vat, vles of phiool, waar in men digereert, moet wel geſloten zijn, op dat de fijnſte en beste deelen niet vervliegen; dog in zommige gevallen, als de ſtoffe, die gedigereert word, zeer zwavelagtig en elastijk is, moet het vat eenige opening hebben, dewijl het anders wel gebeuren kan, dat het vat daar door in ſtukken ſpringt, dog inzonderheid als de warmte te groot is. Hoe lange een ſtoffe gedigereert moet worden, hangt af van de hoedanigheid der ſtoffe, als meede van het oogmerk, dat men daar bij heeft; een harde ſtoffe vereischt langer tijd als een zagte, en dus kan de *Digeſtie* zomtijds ras gedaan zijn, en ook wel een half jaar en langer daar toe nodig weezen.

DIGESTIO; *Digeſtie*; betekent in het natuurlijke ook de vertering der ſpijzen in de maag, dat men gewoonlijk *kooking der maag* noemt, en waar door de *chijl* ontſtaat. Zie CHIJL.

DIGITALIS, zie VINGERHOED, betekent mede een *vingers lengte*.

DIGITATUS; *Gevingert*; dus noemt men inzonderheid in de Kruidkunde, de bladen die bij vijven, min of meer, aan een ſteel ſtaan, of in verſcheidene deelen gedeelt zijn; gelijk de bladen van de *hennip*, *wonderboom*, enz.

DIGITUS, zie VINGER.

DIGITORUM COALITUS; betekent eene *zaamengroeijing der vingeren*, waar toe geen ander middel van geneezing is, als om dezelve van malkanderen te ſnijden.

DIGONUS; *Tweekantig*, *Tweehoekig*; bij voorbeeld *Caulis digonus*, tweekantige ſteng.

DIGT-KRUID; dus word mede het plant-gewas *Godsgenade* genaamt; zie aldaar.

DIGIJMNOSPERMÆ PLANTÆ; Planten die uit de bloemen twee ongedekte zaaden voortbrengen.

DIGIJNIA; Planten welkers bloemen twee ſtampertjes hebben.

DIGIJNUS; met twee ſtampertjes voorzien, bij voorbeeld *Digijnus Flos*, bloem met twee ſtampertjes.

DIHALON; AEGIJNETA noemt dusdanig een pleister, tegens onzuivere zweeren dienſtig, en welke uit *ſalpeter* en *zout* word bereid.

DIKBEK; in 't latijn *Coccothrauſtes*; (*Loxia linea alarum*, *ſimplici alba*, *rectricibus latere tenuiore baſeos albis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een Vogel onder het geſlagt der *Kernbijters* behoorende; zijnde een weinig kleinder dan den *Spreeuw*; deszelfs bek is naar maate van het lighaam groot, breed, hard en ſterk; van bovenen is zijn koleur kaſtanje bruin, dog van onderen bruinrood met een witte buik, op de wieken en aan den ſtaart heeft hij een witte vlak; zijn keel en oogkringen zijn zwart, de eindens zijner vleugelen zijn geelagtig-groen, en 't uiterſte van zijn ſtaart is wit; de borst van het wijfje is veel bleeker als dat van 't mannetje, en in veele andere opzigten verſchilt het 'er mede van.

Deeze vogel word in de meeste zuidelijke gedeeltens van *Europa* gevonden; in *Engeland* word hij niet dan tegens den winter vernoomen, van waar hij in den aanvang van 't voorjaar vertrekt; veel ſchijnt hij van kersſteenen te houden, die hij met zijn bek weet te breeken, hij voed zig mede met verſcheidene zoorten van *beſien*; zijn woonplaats is voornaamentlijk in de bosſchen, alwaar hij zijn nest in holle boomen maakt; men zegt dat hij van koleur veranderd naar maate dat hij oud word.

Deeze

Deeze vogel bevat veel vlug zout en olie; gekookt, gegeeten of in een afziedzel gebruikt wordende, verzekert men zulks dienſtig te zijn tegens de vallende ziekte, en om de pis af te drijven.

DIK-KOP, ook *Munne* genaamt, in 't fransch *Meunier*, en in 't latijn *Cephalus Fluvitialis*; (*Cipprinus pinnâ ani radiis undecim, caudæ integra, corpore ſubcylindrico*, LINN. *Syſt. Nat.*) Is een rivier- of zoete waters-visch, onder het geſlagt der *Karpers* behoorende, en wiens gewoone lengte ten naasten bij een ellen is; naar deszelfs dikte, is zijn lijf langer dan die van een *Karper*; zijn kop is groot, dik en zwart koleurig; de buik en zijden jong zijnde, zilver-, dog oud wordende goud-koleurig met zwarte ſtippels; de rug is donker groen; hij heeft groote ſchubben; een kleine tandelooze bek; en zijn oog-kringen zijn goud- en zilver-verwig.

Deeze visch onthoud zig in veele rivieren en meiren van *Europa*, en kan ook even gelijk de *Karper* in de vijvers gehouden en geteelt worden; zij ſchijnen van modder en ſlijk te leeven, als meede op een zoort van vliegen die boven het water zweeven, te aazen.

Zelden word deezen visch anders dan door gemeene menſchen gegeeten, dewijl het vleesch onſmaakelijk, week en daar te boven vol graaten zit.

DIK-KOP, zie SCHILPAD.

DIKMAAKING; *Stremming*. Zie COAGULATIO, CONCRETIO, CONDENSATIO, en INSPISSATIO.

DIKTE, zie CONSISTENTIE.

DILATATIO; dus noemt men eene *verwijding* of *uitbreiding* van vaten of buizen, in 's menſchen lighaam.

DILATORIUM, zie VERWIJDERAAR.

DILLE; *Dil*, in 't latijn *Anethum*; (*Anethum fructibus compreſſis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. Dit bekende gewas heeft fijne gefnippelde bladen, gelijkende zeer naar de venkel-bladen, maar zijn bleek-groen; uit de wortels ſchiet een ſteng op van anderhalf à twee voeten hoogte, op welks top en zijd-takken bloem-kranzen voortkoomen, met kleine geele bloemtjes, waar na eijronde platte zaaden volgen, twee uit elke bloem bij zaamen voort komende.

Plaats. Het zelve groeit natuurlijk van zelfs in *Zuid-Frankrijk*, *Italien*, *Spanjen* en *Portugal*, tuſſchen de graan-gewaſſen, en is eenjaarig: Hier te lande word het in de moes-tuinen gekweekt.

Kweeking. Men zaait 't zaad in het voorjaar op een bedde niet al te digt, of men verdunt de jonge opkoomende planten daar ze te digt ſtaan. Men kan 't ook tuſſchen andere planten zaaijen, als tuſſchen krop-ſlaad of op de aſpergie-bedden, enz. en daar het eens gezaait is, komt het jaarlijks doorgaans weer van zelfs voort, als men het zaad laat rijp worden en uitvallen; anders verzaamelt men het zaad zo dra het rijp is, tot het gebruik.

Eigenſchappen. De geheele plant is verwarmend, openend, pijnſtillend, windbreekend en pisdrijvend, en is heel dienſtig tegens winden en daar uit ontſtaande opblazingen en pijn der ingewanden, als mede tegens de *braking* en *hik*, vermeerdert ook 't zog der zoogende vrouwen; men gebruikt tot dien einde het afkookzel van het kruid of zaad, of het gedistilleerde water, of eenige druppels van de gedistilleerde olie uit 't zaad; het gedistilleerde water is ook een treffelijk pijnſtillend middel, en dienſtig tegens ſlapeloosheid en moedigheid: waar toe ook dient een voetbad van het kruid en zaad bereid. De olie is een van de *vier windbreekende olien*.

Men gebruikt dit kruid ook in de keuken, onder groen moes, en de groene zaad-kroontjes met 't zaad, worden bij het confijten van augurkjes gebruikt.

DILLE (HONDS-, KOE- EN PADDEN-), zie CAMILLE (WILDE).

DILUENTIA; of *Abluentia*; *verdrijvende* en *afſpoelende middelen*, zijn zodanige, die het taaije bloed verdunnen, de ſcherpigheid der zouten in de vogten verbeteren, en de onzuivere deelen afſpoelen; hier toe dienen voornamelijk de dunne dranken, als *water*, *weij*, *thee*, *coffee*, afkookzels of afrekzels van *china-wortel*, *ſarſaparil-* en *kliſſe-wortel*, *eerenprijs*, *duivekervel*, enz.

DILUTUM; is het zelfde als *Infuſio*; zie aldaar.

DINOS; is zo veel als *Swijmel* of *Duiſeling*. Zie aldaar.

DINGEN (NATUURLIJKE), zie NATUURLIJKE DINGEN.

DIOECIA; zijn, volgens de Heer LINNÆUS, Planten, welke of alleen mannelijke bloemen, die geen vrugten geeven, of alleen vrouwelijke vrugtgeevende bloemen voortbrengen; zo dat de mannelijke en vrouwelijke bloemen, elk op een bijzondere plant van dezelfde zoort voortkoomen; gelijk men in de *hennip*, *ſpinagie*, *eike-* en *kaſtanje-boom*, enz. bevind; wordende de vrouwelijke bloemen door het *ſtuifmeel* der helmtjes in de mannelijke bloemen bezwangert en vrugtbaar gemaakt, 't welke door middel van de wind geſchied, die dat meel gins en weder, en dus in de vrouwelijke bloemen voert; de *palm-boom* levert hier van een klaar bewijs uit; zie aldaar.

DIOMEDEA, of DIOMEDES-VOGELEN; dus noemt de Heer LINNÆUS een vogelen-geſlagt; waar van hij twee zoorten opnoemt, en tot deszelfs kenmerken ſtelt, een regte bek, de bovenkaak aan 't eind haakig, en de onderkaak geknot of ſtomp; de neusgaten, die ovaal of langwerpig rond zijn, daar bij wijd open ſtaan en uitpuilen, op de zijden van den bek geplaatst.

1. *Albatroſs* of *Diomedes-vogel* met gevederde vleugelen en drievingerige pooten; in 't latijn *Exulans*; (*Diomedea alis pinnatis, pedibus tridactijlis*, LINN. *Syſt. Nat.*) zie de beſchrijving van deezen vogel onder ALBATROS.

2. *Magellaniſche Gans* ook *Penguijn*, of *Diomedesvogel*, met ongevederde vleugelen en viervingerige pooten; in 't latijn *Demerſa*; (*Diomedea alis impennibus, pedibus tetradactijlis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze vogel, die bij na de groote van onze Ganſen heeft, is het bovenſte des lighaams, namentlijk kop, rug, bovengedeelte der vleugelen en ſtuit, van een vuile bruinagtige koleur, met eenig zwart geſpikkeld, het onderſte des hals, buik en borst zijn wit, behalven een bruine ſtreep, welke op de borst met een halve cirkel begint, en zig wederzijds tot aan de pooten uitſtrekt; het binnenſte gedeelte der vleugelen is bruin met een weinig wit en zwart geſpikkelt, de bek wiens bovenſte gedeelte krom ſtaat, is zwart, loopende 'er digt aan het eind een geele ſtreep dwars over; de pooten die hun ver agterwaards ſtaan zijn meede zwart, ieder met vier toonen bezet, waar van 'er drie door een vlies aan malkanderen gehegt zijn, en ieder toon is met een ſterke naagel gewapent; in plaats van wieken, bebben zij maar kleine vliezige vleugeltjes, die geenzints bekwaam zijn hun lomp en log lighaam te torſchen of te onderſchraagen; de vederen van hun bovenlijf zijn wreed en borſtelagtig, dog hier

onder zit een fijne dons; meestijds huppelen zij in 't water; en op 't land loopende, hangen hun deeze vleugeltjes bij 't lijf; door het ver agter uitstaan der pooten, kunnen zij hun lighaam niet in evenwigt houden, dan met regt overend te gaan.

Zo wel als de Noordsche *Penguijns* in het Noorden hun verblijf hebben; zo onthouden deeze zig aan de kusten van den *Zuid-pool*; voornamentlijk omtrent de *straat van Magellaan*; men vind ze egter ook in 't land der *Patagonen*, aan de *Kaap de Goede Hoop* enz. Zij maaken aan den oever diepe gaaten, waar in zij met hun drie of vieren eijeren leggen, die voorts door eene uitgebroed worden. Niet tegenstaande deeze vogel van visch leeft, dat gewoonlijk een sterke smaak aan het vleesch bijzet, zo is hij egter niet alleen eetbaar, maar word voor een lekker en geenzints ongezond voedzel gehouden.

DIONIJSUS; dus noemt AETIUS het *oog-water*, uit *tutia* en *roosewater* zamengesteld.

DIOPTRA, zie MOEDER-SPIEGEL. Betekent ook de *Visieren* op een *Astrolabium*, en diergelijke instrumenten.

DIOPTRICA; ook wel *Mesoptrica* genaamt, is dat gedeelte der *Optica* of Gezigtkunde, 't welke leeraart, hoedanig men *brillen*, *vergroot-* en *brand-glazen*, *verrekijkers*, *microscoopen*, enz. moet slijpen en behandelen.

DIORTHROSIS; deeze naam word aan die Heelkundige operatie gegeeven, welke kromme en ontwrigte leden weder in haar voorige staat herstelt.

DIORIJX; betekent een *Buis* of *Pijp*, als mede eene *Waterleiding*.

DIOSCUROS; is het zelfde als *Parotis*. Zie OORKLIEREN.

DIOSPOLITICUM; deeze naam draagt een zeker blaartrekkend middel, door GALENUS beschreeven.

DIOSPIJROS LINNÆI, zie LOTUS-BOOM.

DIPCADI, zie HIACINTH (DRUIFJES-).

DIPETALUS; *Tweebloem-bladig*. *Dipetalus Flos*, een *Tweebladige-bloem*.

DIPHIJLLUS; betekent *Twee-bladig*; zo als bij voorbeeld verscheidene planten hebben.

DIPLASIASMUS; aan dit woord zijn twee betekenisen gehegt; als ten eersten worden 'er de twee *armspieren* door verstaan, welke dienen om de arm te doen omdraaijen; en ten tweeden, de verdubbeling der ziektens.

DIPLOE; betekent het *mergagtige deel tusschen beide de tafels van 't bekkeneel*; het zelve is met slag-aderen doorweeven, met veele kleine kliertjes bezet, en bevat een roodagtig merg. *Diploë* betekent in de Scheikunde ook zo veel als *Diploma*.

DIPLOMA; is zo veel als een *Magt-brief*, een *open* of *besloten Brief* van een Vorst; een *Patent*, *Bulle*, enz. In de Heelkunde betekent *Diploma* een *opgerolde band* of *windzel*, of een *zaamengevoudene Compres*. In de Scheikunde draagt deeze naam *een dubbeld vat*, waar uit men distilleert, gelijk het *marien-bad*, de *zand-* en *asch-capelle* zijn. Betekent ook een *toegedekt vat*, om pen *Decoctum* in te kooken.

DIPLOSANTHERÆ; zijn de planten die bloemen voortbrengen, welke tweemaal zo veel helmstijltjes, als bloem-bladen hebben.

DIPSACUS; word ook de *Diabetes* of *Pisvloed* genaamt, om dat de lijders daar bij een hevige dorst hebben; zie aldaar.

DIPSACUS, zie KAARDE.

DIPSAS-SLANG; in 't latijn *Serpens Surinamensis*; *Coerulea* SEB. *Thes.*; (*Coluber Dipsas*, LINN. *Amoenit. Academ.*); Is een *Slangetje* of *Adder* in *Surinamen* huisvestende, van koleur blauwagtig, met witte gerande schubben, en de staart van onderen met een blauwagtige naad; deszelfs beet is zeer vergiftig, en men zegt, dat hij een brandende dorst en brand in de ingewanden veroorzaakt.

DIPTAM, zie DICTAM.

DIPTERIS; dus word de *Boomvaaren* ook genaamt; zie aldaar.

DIPIJRENON; is het zelfde als *Specillum*; zie PROEF-IJZER.

DIRECTEUR; een *Bewindhebber*, die het bewind of bestier over zaaken van belang heeft; gelijk bij voorbeeld de Heeren *Directeurs* van de Oost- en West-Indische Compagnien, dog die meest *Bewindhebbers* genaamt worden.

DIRIGENTIA; deeze naam worden aan zulke geneesmiddelen gegeeven, welke in eene ziekte de beste boven alle anderen zijn.

DISCOIDEAE PLANTAE; zijn de planten die schijfbloemen draagen. *Discoideus Flos*, een *Schijf-bloem*, die geen gesterde rand heeft.

DISCONTO; *Disconteeren*; is zo veel als *afkorten*, *afrekenen*: Ook word 'er het voordeel of de intresen door verstaan, die iemand geniet, wanneer hij een schuld betaalt, voor dat de verval-dag verscheenen is: Het meeste egter word dit woord ten aanzien van Wisel-brieven gebezigt.

DISCRETORIUM; is het zelfde als *Diaphragma*.

DISCUS; *Umbo*; *Schijf*; *Bloem-schijf*; betekent het middelste deel van de schijf- of gesterde bloemen, het welke uit kleine bijzondere bloemtjes bestaat, gelijk bij voorbeeld van 't *Sterre-kruid* (*Aster*), *Zonne-bloem* (*Corona Solis*), enz.

DISCUS SOLIS, VEL LUNÆ; betekent de *schijf der Zon* of *Maan*; zo als ze zig plat vertoonen, schoon ze klootronde lighaamen zijn, dat door de verre afstand voortkomt.

DISCUTIENTIA; *Insnijdende* of *verdeelende Middelen*; zijn de zulke, die de taaije en slijmagtige stoffen, als ook het dikke en gestremde bloed verdeelen, dun maaken en in goede order brengen; zodanige zijn tot het inwendige gebruik, *agrimonie*, *aandoorn*, *melisse*, *marjoleine*, *scordium*, *kervel*, *bloemen van St. Jans-kruid*, *van wolkruid*, *venkel-* en *carweij-zaad*, *laurier-* en *jenever-besiën*, *draakenbloed*, *mijrrhe*, *zwavel-bloemen*, *hertshoorn*, *kreefts-oogen*, *berg-cinnaber*, en van *antimonie*, *zweetdrijvend spies-glas*, *arcanum duplicatum*, *bezoartinctuur*, *enkelde mixtuur*, *bezoar-geest*, *geest van hertshoorn*, *van elpenbeen*, *sal volatile oleosum*, enz. Tot het uitwendige gebruik dienen mede de voorgemelde kruiden en zaaden; vervolgens de gommen *ammoniak*, *bdellii*, *elemi*, *tacamahaca*, *pleister van laurier-besiën*, *van melilote*, *van zwavel* (*diasulphuris*), *oxijcroceums-pleister*, *scorpioen-olie*, *laurier-olie*, *tigchelsteen-olie*, *petrolie*, *pijnstillende zalf*, *bever-vet*, *camfer*, *camfer-geest*, *warme wijn*, en meer andere.

DISLOCATIO, zie LEDEN-VERSTUIKING.

DISPENSARE; *Dispensatio*; *Dispenseeren*; *Gereedmaaken*, *Gereedmaaking*; betekent zo veel als iets gereed maaken en uitgeeven; gelijk bij voorbeeld in de Apothekers winkels. Ook betekent het een ontslag of vrijgeeving van iets, dat anders verboden is.

DISPENSATORIUM; betekent een *Apotheek* of *Apotheekers-winkel*, daar men allerlei geneesmiddelen gereed maakt, en uitgeeft. Ook een *Apotheekers-boek*, waar in alle de *enkelden* (*ſimplicia*), met de *zamengeſtelde dingen* (*compoſita*) en *preparaaten*, die in de Geneeskunde gebruikelijk zijn, aangetekent en beſchreeven ſtaan.

DISPENSIER; betekent een *Uitgeever* van iets; dog inzonderheid word aan de Hoven aldus een perzoon genaamt, die de proviſien tot de keuken bezorgt, in bewaaring houd en uitgeeft; anders ook de naam van *Keuken-ſchrijver* draagende.

DISPERMUS, *Twee-zaadig*; *vrugt met twee zaaden.*

DISSECTIO, zie ONTLEED-KUNDE.

DISSECTUS; *Geſnippelt*; bij voorbeeld *Folium diſſectum*, een *geſnippelt blad.*

DISSEMINATIO; *zaaijing* of *ſtrooijing der zaaden*, inzonderheid die natuurlijk door de planten van zelfs geſchied, en waar door dezelve overal verſpreid worden; waar toe verſcheidene natuurlijke dingen medewerken, als het *water* en de *wind*, die de zaaden naar verre plaatzen kunnen overbrengen; of door de aanhanging van zommige zaaden aan de kleederen en huid der dieren, enz.

DISSEPIMENTUM; *Middel-rift*; *Middelſchot*; betekent in de Kruidkunde, het vlies dat de zaadhuisjes in twee of meer vakjes ſcheid, het zij naar de lengte, gelijk dit meest gebeurt, of overdwars.

DISSIMILARES PARTES; *Ongelijke deelen*; zijn zulke deelen, welke in verſcheidene ongelijke deelen verdeelt worden, als bij voorbeeld, de aderen, handen, beenen, enz.

DISSOLUTIO; betekent zo veel als *Solutio*, namentlijk eene *ontbinding*, *oplosſing* of *ſmelting* van iets; bij voorbeeld, de ontbinding van metaalen in een bekwaam ſcheivogt; of als men gommen en harzen in eenig vogt oplost, of zout in het water doet ſmelten, enz.

DISTEL; in 't latijn *Carduus*; daar zijn zeer veele zoorten van dit zo bekende ſteekende gewas, die dikwils de tuinen en velden als een onkruid inneemen, en veel nadeel doen, als ze de overhand verkrijgen, waar van ook zommige zoorten bezwaarlijk uit te roeijen zijn; dog daar zijn eenige minder gemeene en vreemde zoorten, die men wegens haare bloemen of andere bijzonderheden, zomtijds in de tuinen kweekt, en waar van wij hier alleen zullen ſpreeken, dezelve zijn de volgende.

1. *Egel-diſtel*, ook *Roomſche Diſtel* genaamt, met blauwe, witte of bonte bloemen; *Echinopus*; *Carduus ſphærocephalus* DODONÆI; (*Echinops calijculis unifloris*, *caule multifloro*, *foliis ſpinoſis ſupra nudis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *kleine Egel-* of *Roomſche Diſtel*, met blauwe of witte bloemen; *Echinopus minor*; *Carduus ſphærocephalus II.* DODONÆI; *Ritro* LOBELII; (*Echinops calijculis unifloris*, *caule unicapitato*, LINN. *Spec. Plant.*)

3. De *Monniks-diſtel*; *Carduus eriocephalus* DODONÆI; *Carona fratrum*; (*Carduus foliis ſeſſilibus bifariam pinnatifidis*, *laciniis alternis erectis*, *calijcibus globoſis villoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Marien-diſtel*, ook *Vrouwen diſtel*; *Melk-diſtel* en *Heilige Diſtel* genaamt, met paarſe of witte bloemen; *Carduus lacteus ſive leucographus*; *Carduus Mariæ*, *vulgo*; (*Carduus foliis amplexicaulibus haſtato-pinnatifidis ſpinoſis*, *calicijnis aphijllis*; *ſpinis canaliculatis duplicato-ſpinoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De *vreemde Marien-diſtel*, met paarſe of witte bloemen; *Carduus Mariæ exoticus*; (*Carduus foliis amplexicaulibus angulato-ſpinoſis*, *floribus ſolitariis ſubſeſſilibus*, *obvallatis foliolis ſub-quinis*, LINN. *Spec. Plantarum.*)

6. De *Sterre-diſtel* met kleine maankops-bladen en purpere of witte bloemen; *Carduus ſtellatus*; *Calcitrapa*; (*Centaurea calijcibus ſub-ſpinoſis*, *foliis ſeſſilibus lateralibus pinnatifidis*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *geele Zomer-diſtel*, met cijanus-bladen; *Spina ſolſtitialis* DODONÆI; (*Centaurea calijcibus duplicato-ſpinoſis*, *foliis rameis decurrentibus intermibus lanceolatis*, *caulinis lijrato-pinnatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

8. De *groote geele Zomer-diſtel*, met geſnippelde bladen; *Spina ſolſtitialis II.* DODONÆI; (*Centaurea calijcibus ciliatis ſpinoſis*, *foliis bipinnatifidis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet ſtengen uit de wortel, die dikwils meer als vijf voeten hoog worden; aan welke lange, breede diep ingeſneedene en geſnippelde bladen groeijen, die boven donkergroen maar van onderen witagtig en wat doornagtig zijn; op de toppen der ſtengen en zijdtakken, koomen volkoomen klootronde rouwe hoofden voort, waar uit kleine blauwe of witte bloemtjes ſpruiten, daar langwerpig ruigagtig zaad na volgt.

De tweede zoort gelijkt naar de eerſte, maar groeit niet zo groot nog hoog; de bladen zijn kleiner en doornagtiger maar de hoofden grooter en ſteekeliger; de bloemen zijn blauw; dog men vind ze ook met witte bloemen.

De derde zoort, ſchiet ook heel hooge ſtengen uit de wortel, met zijdtakken, waar aan bladen groeijen die lang, veers-wijze geſnippeld, met doorntjes aan de uithoeken gewapent en van boven groen, maar van beneden grijsagtig zijn; de bloem-hoofdjes, die op de ſtengen en takken voortkoomen, zijn rondom, behalven boven op, met doornen bezet, dog die maar een weinig uit de dikke wolagtigheid uitkijken; uit welke hoofdje bovenwaarts de bloem voortkomt, uit paarsagtige vergaderde draatjes beſtaande; waar na langwergig blinkend zaad volgt. De naam van *Monniks-diſtel* ſchijnt ze verkreegen te hebben, om dat de bloemhoofden, als ze niet in de bloei ſtaan, boven kaal zijn.

De vierde zoort, of *Marien-diſtel*; heeft groote breede puntige gladde bladen, die aan beide kanten diep ingeſneeden, geſnippelt en met ſcherpe ſteekende doorns aan de uithoeken bezet zijn, hebbende deeze bladen dit bezonders, dat ze met veele witte melkagtige vlekken en ſtreepen gevlekt zijn, even als of 'er melk op geſtort was, en dat geen onaardige vertooning maakt, waar van ook de plant de naam van *Melk-diſtel* draagt; uit de wortel ſchieten ſtengen met takjes en kleiner bladen op, van drie à vier voeten hoogte, waar op rondagtige hoofden groeijen, die lange zeer ſcherpe doorns hebben, en waar uit bovenwaarts de bloem, uit purperverwige draatjes beſtaande, voortkomt; waar na 't zaad in de hoofdjes beſloten, volgt; dat deeze diſtel *Marien* of *Heilige diſtel* genaamt word, komt van de oudheid af, daar zommige menſchen gewaant hebben, als of 'er melk uit de borſten van de moeder *Maria* op geſtort waare, en dit gewas daar door die eigenſchap behouden hadde; daar

ondertusſchen dit de natuurlijke groei-wijze deezer plant is.

De vijfde zoort is een vreemde zoort van *Melk-distel*, die veel naar de voorige gelijkt, hebbende ook wit-gevlekte bladen; maar de bloei-hooftjes zijn kortſteelig en met eenige kleine bladjes omwonden. Daar is ook eene verandering van, die in plaats van witte, zwartagtige vlekken heeft; dog deeze is zeldzaamer.

De zesde zoort of *Sterre-distel* heeft langwerpige veerswijze diep ingeſneedene bladen, die met een zagte wolagtigheid bedekt zijn; tusſchen dezelve ſpruiten uit de wortel, ſtengen van ongeveer anderhalf voeten of wat meer hoogte, en met veele zijdtakken, en met bladen bij het begin der takken bezet, op welke kleine langwerpige hooftjes groeijen, die overal bezet zijn, met lange ſcherpe doornen of ſtikels, welke rondom ſters-wijze ſtaan en eerst groen zijn, maar daar na bruinroodagtig, en op 't laatſte wit worden; uit deeze hooftjes koomen boven-waarts purpere bloemen voort, uit draatjes beſtaande, gelijk aan alle de zoorten van distels eigen is, en waar na klein rondagtig plat zaad in de hooftjes volgt: Zijnde deeze zoort, gelijk ook de twee volgenden, anders niet doornig dan alleen aan de hooftjes.

De zevende zoort of *Zomer-distel* gelijkt veel naar de voorige, maar is niet zo veel getakt; hebbende langwerpige veers-wijze geſnippelde grijsagtige bladen, dog de bladen der takken zijn niet geſnippelt, maar geheel, en loopen van de takken af; de bloemhoofden zijn langrond, en met doorns rondom bezet, en de bloemen zijn geel, waar na klein zaad volgt.

De agtſte zoort komt ook in de gedaante veel met de voorgaande over een, maar groeit grooter, en de hooftjes zijn ronder en doornagtiger.

Plaats. De eerſte en tweede zoorten groeijen in *Zuid-Frankrijk* en *Italien* en zijn langleevend.

De derde zoort word gevonden in *Engeland*, *Frankrijk* en *Italien*, enz. en is tweejaarig.

De vierde zoort groeit in *Engeland*, *Frankrijk* en *Italien*, op de akkers en vervallene plaatzen; maar de vijfde zoort komt voort in *Candiën*, *Spanjen*, *Maltha* en *Sijriën*; en zijn beide eenjaarig.

De zesde zoort groeit in *Zeeland*, *Braband*, *Hoogduitſchland*, *Frankrijk*, *Engeland*, enz. en is tweejaarig.

De zevende zoort word gevonden in *Engeland*, *Zuid-Frankrijk* en *Italien*; en de agtſte zoort in *Italien* en *Spanjen*, enz.

Kweeking. De eerſte zoort word niet bezwaarlijk voortgekweekt, door ſcheuring der wortel-ſpruiten in het voorjaar; dezelve is hard van aart, en kan onze winter-koude vrij wel tegenſtaan; men plant ze gewoonlijk hier en daar in groote bloem-tuinen op de rabatten of elders op het gezigt, tusſchen andere groote planten, want ze groeit heel hoog. Alle de overige een en tweejaarige zoorten zaait men in het voorjaar in kuiltjes, eenige zaaden bij malkanderen, ter plaatze daar ze zullen blijven voortgroeijen, dewijl ze niet willen verplant zijn; maar als de zaaden alle opkoomen, moet men maar een of twee planten ſtaan laaten, de overige uittrekkende. Deeze planten koomen ook veeltijds van het gevallene rijpe zaad van zelfs op, inzonderheid de *Marien-distel*; waar van men zomtijds planten in tuinen ziet voortkoomen, daar in vier of zes en meer jaaren geene gegroeit hebben; 't welke daar uit voortkoomt, dat 't gevallene zaad door omſpitting des gronds te diep in de grond gemaakt is, om te kunnen ſpruiten, maar naderhand door omroering der aarde gevallig weder hooger koomende, en van de warmte aangedaan wordende, het zelve als dan uitſpruit en groeit.

Eigenſchappen. In de Geneeskunde zijn de *Distels* van geen gebruik, behalven de *Marien-distel*, die een verwarmende, openende ſweet- en pisdrijvende kragt heeft; dog waar van hooftzakelijk 't zaad in gebruik is, dat zeer aangepreezen word in de pleuris, long-ontſteeking en heete koortzen, als meede ook in de kinder-pokjes en mazelen; men maakt 'er tot dien einde *emulſien* van; 't zap uit het kruid of 't poeijer van het drooge kruid, is heel dienſtig om vuile kankeragtige geſweeren te zuiveren en te geneezen.

De *Sterre-distel* word gezegt zeer dienſtig te zijn, in nier- en graveel-pijnen.

DISTEL (GEZEGENDE), zie CARDE-BENEDICTE.

DISTEL (GOUD-), zie SCOLIJMUS.

DISTEL (KRUIS-), zie KRUIS-DISTEL. Meer andere zoorten van Distels kan men nazien op DRIE-DISTEL, EZELS-DISTEL, HAVER-DISTEL, SAUW-DISTEL, WEG-DISTEL en WILDE DISTEL.

DISTELVINK; ook *Putter* genaamt, in't latijn *Carduelis*; (*Fringilla remigibus antrorſum luteis, extima immaculata; rectricibus duabus extimis medio, reliquisque apice albis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Is een Vogeltje onder het geſlagt der *Vinken* behoorende, aan wien de naam van *Distelvink* is gegeeven om dat hij 's winters in vrijheid zijnde, op 't zaad der distelen aast; en de naam van *Putter* draagt hij, dewijl men hem in een kouwtje of ſtoeltje plaatzende, de konst kan leeren om te putten, of zijn benodigde drank door middel van een klein emmertje of vingerhoed op te haalen, ſchoon 'er ook nog andere kleine vogeltjes zijn, die dit willen doen.

De *Distelvink* heeft de groote van een ordinaare *Vink*, en is cierlijk met veelerlei koleuren geſchakeert, zodanig dat ALDROVANDUS hem in ſchoonheid de eerste rang onder de vogelen geeft, en in het zingen plaatst hij hem naast de *Nagtegaal*; de koleuren van zommige deezer vogeltjes verſchillen egter merkelijk, dewijl men 'er met een witte, met een zwarte en ook met een geſtreepte kop ontmoet; men vind 'er ook die geheel wit of zwart zijn; dog de bruinen houd men voor de beste, voornamentlijk die geene, wiens rood van de kop, zwart der wieken en de geele band op dezelve 't meeste afſteekt; het mannetie dat door de zwarte koleur zijner wieken van het wijfje onderſcheiden is, zingt ook zeer lieffelijk.

Deeze vogeltjes maaken hun nest in klein geboomte en haagen, en tot driemaal toe in een jaar broeden zij, namentlijk in Meij, Junij en Augustus gewoonlijk zeven of agt eijeren teffens uitbroedende; en men houd de jongen van de laatſte teelt voor de beste. Men kan deeze vogeltjes ook even gelijk *Kanarien* in een daar toe bereide vlugt laaten teelen, zelfs willen zij wel met de Kanarij-vogeltjes paaren, waar uit zogenaamde *bastaarden* voortkoomen die een lieffelijk gezang hebben, en aangenaam kunnen kweelen: Dit vogeltje is van aart zeer gezellig en tam, wanneer men de Ouden met de Jongen teffens vangt en ze zaamen in een bekwaame kooij plaatst, voeden ze hun kroost op, even als of ze in vrijheid waaren; de jongen daar toe gewennende, zullen hun meester of meesteresſe navliegen, op het ſchouder gaan zitten en uit de hand eeten, en niet ligt weg-

weg-vliegen, al wierd hun de gelegentheid daar toe aan gebooden; dog om hun dit te leeren, moet men ze in den beginne de flag-wieken van tijd tot tijd een weinig inkorten, en ze zorgvuldig voor de fcheurzieke klauwen der *katten* bewaaren, dat hun gevaarlijkfte vijanden zijn.

De *Distelvinken* leeven lang; zijnde, zo als men zegt, hun gewoone leeftijd in vrijheid zijnde, vijftien á agtien jaaren; fchoon 'er voorbeelden zijn dat zij in een kouwtje opgeflooten tot twee-en-twintig jaaren geleeft hebben, zo als het geval dat in de *Ephem. Nat. curiofor. tom. II An.* 1761. *pag.* 339. ftaat aangeteekent, bevestigt; dit vogeltje bijna twee-en-twintig jaaren in een kouwtje geleeft hebbende, verloor al zijn vederen, en bragt dus kaal zijnde, een jaar lang door, huppelende en kweelende als of hem niets deerde, ten einde van dat jaar begonden de veertjes op nieuw te groeijen, dog toen ftierf het beesje van ouderdom.

DISTENSIO; de *uitrekking van iets*, waar door het zelve verwijd, en dikwils verflapt word; gelijk bij voorbeeld, de darmen zomtijds door gisting en winden opgeblaazen en flap worden.

DISTICHIASIS, zie DITRICHIASIS.

DISTICHUS, betekent iets dat naar twee zijden tegens malkanderen overftaat of uitgefpreid is; gelijk de takken of bladen van zommige planten; bij voorbeeld van de *taxus*, enz.

DISTILLATIE; *Distilleering*; *Distilleeren*; in het latijn *Deftillatio*; *Deftillare*; is een kunst, leerende door middel van vuur en hitte, de zwavelagtige, geestige of wateragtige deelen van een ftoffe, hoedanig dezelve ook zij, te fcheiden. De Scheikundigen (*Chijmisten*), onderfcheiden vier zoorten van ftoffen in het zamenftel van een lighaam, te weeten het *zout*, *zwavel* of *olie*, *water* of *phlegma*, en *aarde*; andere voegen 'er nog een vijfde zoort bij, die ze *geesten* noemen; maar als men de zaake wel onderzoekt, ontdekt men, dat die geesten, getrokken uit *plant-gewasfen*, niets anders zijn, dan een *zwavel* of *olie* in 't *water* ontbonden, en uit dierlijke lighaamen, niets anders, dan een *zout*, in 't *water* ontlaaten; de zoute, zwavel- of olieagtige en wateragtige deelen, worden door de kragt des vuurs, verdunt, gefcheiden en om hoog gevoert; maar de aardfche deelen blijven op de grond leggen, zonder door eenigerlei kragt van vuur naar boven te kunnen gedreeven worden. De Chijmisten volgen door de kunst na, het geene men dagelijks door de natuur ziet verrigten; de dampen der aarde worden door de kragt der zon, of van het onderaardfche vuur naar boven getrokken, en tot een zekere hoogte zijnde gekomen, verdikken ze zig door een koude, die ze aldaar ontmoeten; waar van daan ze als *regen* en *dauw* wederom nedervallen. Dus is het ook met de *Distilleering* gelegen; de deelen der gedistilleerde ftoffen worden in de gedaante van *dampen* door de hitte van 't vuur om hoog gedreeven, tot in de nauwte van de *Distilleer-kolf*, alwaar ze zig zaamen verdikken, zijnde zomwijlen geholpen door een verkoelend middel, en vallen druppelswijze in den *recipient*.

Het vuur is het voornaamfte middel, waar van men zig in het fcheiden der veelerlei gemengde ftoffen bedient. Ondertusfchen heeft het woord van *distilleeren* zomwijlen een ruimer betekenis, wordende niet alleen gebruikt ten aanzien van ftoffen, die door kragt van vuur gefcheiden worden, maar ook van zulke, tot welker fcheiding geene hitte vereischt word; gelijk men ziet omtrent de ftoffen, welke bij wijze van doorzijging gedistilleert worden; te weeten, als de zuiverfte deelen van eenig water of vogt van de taaije en aardagtige deelen worden afgefcheiden, door middel van een *vilt*, *laaken* of *vloeipapier*, of ook van *grof zand*, of een *ongebakken pot*, of een *vat van eiloofhout* gemaakt, of van *grof glas*. Zomtijds *distilleert* men ook zonder hitte, of veel liever door koude, te weeten, als het geene men distilleeren wil, op koude of vogtige plaatzen gelegt is, bij voorbeeld, *olie van wijnfteen*, *mijrrhe*, *bloed van dieren*, enz.

Dog hier zal hooftzaakelijk gefprooken worden van de *Distillatie*, welke door de hitte gefchied, en zulks naar vereisch der ftoffen, die gedistilleert moeten worden; want zommige willen een helder *vuur* hebben, of wel *koolen*, of de *zon*, of *heete asch*, of fijn *heet zand*, of *vijlzel van ijzer*; andere willen hebben *heete paarde-mest*, of *kookend water*, of de *waasfem van kookend water*.

Men moet derhalven vier trappen van hitte aanmerken, van welke de eerfte *lauw*, of gelijk als half *warm water* is, of de *waasfem van kookend water*.

De tweede trap is een weinig warmer, zo dat men ze verdraagen kan, gelijk de warmte van den *asch*.

De derde is nog al warmer, zo dat men 'er de hand zonder ongemak niet in kan houden, hoedanig *warm fijn zand* is,

De vierde is zo heet, dat men ze in 't geheel niet kan verdraagen, gelijk heet gemaakt *ijzer-vijlzel*.

De eerfte graad van warmte is bekwaam, om fijne en vogtige ftoffen te *distilleeren*, gelijk *bloemen*, *endivie*, *latouw*, enz.; de tweede graad is bekwaam, om fijne en drooge ftoffen te distilleeren, bij voorbeeld, *peper*, *caneel*, *gember*, *kruidnagelen*, *alsfem-kruid*, *falie*, enz.; de derde graad is bekwaam om te distilleeren ftoffen, die digter in een gedrongen en zappiger zijn; hoedanige zijn veele *wortelen*; de vierde eindelijk is geschikt, tot *metaalen* en *mineraalen*, als *aluin*, *rottekruid*, en diergelijke; door dit middel is 'er geene ftoffe, uit welke men geene wateragtige deelen zou kunnen trekken en distilleeren.

Men geeft verfcheidene benaamingen aan 't *Diftillatum* of het geene dat van allerleij dingen uit de *helm* overkomt, als *geesten*, *esfentien*, *enkele wateren* en *phlegma*. De *geesten* zijn de allerfijnste en allerligtfte deelen der plantftoffen enz. die men distilleert.

De *esfentien* zijn de olieagtige deelen daar van, en formeeren een zoete en balfemagtige zelfftandigheid, voornamelijk van de kruiden.

De *enkele wateren*, zijn de druppelen zelven, van het wateragtige dat men bij de kruiden gevoegt, of de wateragtige deelen die men uit de lighaamen trekt, bezwangert met eenige olieagtige deelen der lighamen.

Het *phlegma* zijn de wateragtige deelen, die een gedeelte van het zamenftel der lighaamen, zelfs voor de *distillatie* uitmaakt.

Wanneer men brandende geesten of wijn, over welruikende vegetabilien of planten aftrekt, zo trekken ze derzelver reuk en kragt na zig, en neemen die bij de *distillatie* mede over, die men gewoonlijk afgetrokkene geesten (*fpiritus abftractitii*) noemt; dog dit zijn geen eigentlijke eige geesten der *vegetabilien*, fchoon ze de geesten der planten meede overgenomen hebben, maar worden het dan eerst, wanneer de opgegotene geest weer word afgetokken. De eigentlijke geesten der *vegetabilien* zijn die,

welke

welke uit dezelve, na voorafgegaane *fermentatie* door de *distillatie* verkreegen worden; maar uit de mineralien en andere harde dingen koomen de geesten enkel door *Distillatie* voort.

De tijd, wanneer men de Wateren kan distilleeren.

Alle ſtoffen moeten op haar tijd gedistilleert worden, en wanneer ze in haare beste geſteltheid zijn, bij voorbeeld, de *wortelen*, *kruiden*, *bloemen* en *zaaden*, als ze rijp zijn; de *dieren*, of derzelver deelen, wanneer ze in het beste hunner jaaren zijn; gelijk wij op zijn plaats zullen zeggen.

Men moet aanmerken, dat men dikwils genoodzaakt is, drooge plantgewasſen te distilleeren; maar dan moet men dezelve alvoorens in *water* of eenig ander vogt, overeenkoomende met derzelver aart en natuur, laaten weeken, om hen dus eenigermaaten hunne friſſche jeugd weder te doen erlangen.

Maar wat de gedistilleerde wateren aangaat, het is zeker, dat die geene, die door een *waterſtoof* zijn gedistilleert, haar geur, reuk en andere hoedanigheden der ſtoffen, uit welke zij getrokken zijn, behouden; en deeze wateren hebben niet alleen een kragt overeenkoomende met de planten en ſtoffen, uit welke ze zijn getrokken, maar zij zijn nog veel aangenaamer van ſmaak, en van gezigt, als het zap en *decoctum* van haare ſtoffen. Het is wel waar, dat de *gedistilleerde wateren*, de beste en fijnſte deelen hunner ſubſtantie verliezen, welke in de lugt vervliegen, en dat ze zo veel kragt niet hebben, als haare *planten*; des niet te min zijn de *gedistilleerde wateren* veel aangenaamer voor den lijder, en veel gereeder tot het gebruik, betere *oogmiddelen*, en om een ſtooving (*epitheme*) voor 't *hart*, en voor de *lever* te maaken; om *blanketzel* te maaken, en aangenaam *reukwerk*, zo voor de medicijnen, als anderzins, waarom men ze ook naukeuriger moet distilleeren. Het is insgelijks waar, dat de wateren door een *water-ſtoof* gedistilleert, voornaamelijk door waasſem van kookend water, van geen langen duur zijn, en zig niet langer, dan een jaar kunnen goed houden; waarom ze ieder jaar met bijvoeging van nieuwe ingredienten moeten herdistilleert worden. Dog hier van in 't vervolg meer.

Van de verſcheidene gewoone manieren van Distillatie.

De *Distillatie* geſchied in het algemeen op drieërlei wijze, als 1. *per Deſcenſum* of *nederwaarts*; waar bij de *recipient* of ontvanger onder het distilleer vat ſtaat en het vuur om het bovenſte vat gelegt word, dat de dampen benedenwaarts drijft. 2. *ad Latus* of *zijdwaarts*, deeze geſchied door een *retorte* of *cornute*, 't zij dat die in een vrij open vuur legt of in een *capel*, en uit welke de dampen *zijdwaarts* gedreeven worden; en 3. *per Aſcenſum*, of door *opklimming*, geſchiedende door middel van een *kolf* of *blaas*.

De eerste zoort of nederwaarts *distilleering* word aldus in 't werk geſteld; men zet twee aarden potten op malkanderen, en voegt daar tuſschen een blik of aarden plaat die met gaatjes als een zeef doorſtooken is; de ſtoffe die gedistilleert zal worden, word eerst in de bovenſte pot gedaan, en dan de zaamenvoeging der beide potten met een luteerzel wel digt gefloten; vervolgens graaft men de benedenſte pot in de aarde, en legt vuur rondom de bovenſte pot, die men ook wel geheel met gloeijende koolen overdekt, zo geſchied de distillatie van binnen nederwaarts naar de benedenſte pot. Deeze manier is van de ouden meer gepreezen dan dezelve van de nieuwe gebruikt word; dog zommige prijzen ze nog aan, tot distillatie der ſtoffen die niet gemakkelijk om hoog klimmen, bij voorbeeld om veel *olie van vitriool* te distilleeren, als meede om de *mercurius* van de *antimonie* te trekken.

De distillatie *zijdwaards* of uit de *retort*, geſcheid weer op drieërlei wijze, als 1. uit een *glaaſen retort*, 2. uit een *aarde retort*, en 3. uit een *tubulaat-* of *buis-retort*. Als men de glaaſen *retort* gebruikt, word daar meede meest uit 't zand of asch gedistilleert; wordende dezelve zo diep in de *capel* in 't wel gezifte zand geſteld als de ſtoffe in de *retort* hoog ſtaat, indien het een vloeibaare ſtoffe (*liquidum*) is; maar is het een drooge ſtoffe, of dat de distillatie anders ſterk moet gaan, dan moet de *retort* geheel met het gezifte zand overdekt worden, en bij aldien de distillatie nog ſterker moet geſchieden, zo neemt men in plaats van *zand*, *ijzer-vijlzel*; 't welke veel meer hitte geeft en ook kan doorſtaan, om zo ligtelijk niet te ſmelten als 't zand: Maar wanneer 'er maar een zagte warmte nodig is, word *gezifte aſch* in plaats van *zand* gebruikt.

De *aarden retort* word gemeenlijk gebruikt bij het distilleeren van de *zuure mineraale geesten*, als meede tot de *urijnagtige geesten*, als *geesten* van *herts-hoorn*, van *wijnſteen*, *aardwormen*, *mieren*, enz. in het open vuur. Dog wat ſtoffe het ook zijn mag, zo moet de *retort*, 't zij van aarde of glas, op eene bekwaame wijze met een goed *luteerſel* beſlaan worden, (zie pag. 499.) op dat het vuur, of geest of 't zuure zout de *retorte* zo ligtelijk niet doorboore en verbreeke; als dan vult men de *retorte* met de ſtoffe die men distilleeren wil, en zet dezelve in een *reverbereer-oven*, zodanig, dat ze op een of twee ijzere roeden boven het vuur rust, en dat ze met de hals niet te hoog nog te laag legt; waar door, indien ze te laag lag, eenige lekking zou kunnen ontſtaan, of iets van de inhoudende ſtoffe kunnen uitloopen, daar in tegen als de hals te hoog lag, 'er niets zou kunnen uit distilleeren; vervolgens maakt men den oven van boven digt, (egter zo, dat het vuur rondom op de *retort* kan ſpeelen) en men laat de hals 'er uitſteeken en boven een of twee lugt-gaten, waar door de rook kan gaan; als dan *luteert* men de *recipient* aan de *retort* vast, en men begint het vuur allengskens aan te ſtooken.

De *tubulaat-retort*, of met een lange buis; die maar hoofdzaakelijk tot eenige operatien, als tot 't distilleeren van *ſpiritus carminativus de tribus*, *clijſſus antimonii*, enz. gebruikt word; word ingelegt als vooren, met dat verſchil, dat men de *retort* leeg in legt en bij het inmetzelen haare buis boven laat uitſteeken, waar door men daar na, als alles droog, de *ontvanger* aangelegt en de *retort* gloeijend is; de ſtoffe, die men distilleeren wil, lepelswijze 'er in werpt, en den daar toe paſsende prop, zo dra 'er maar een lepelvol in gegooit is, terſtond weer daar op ſtopt, dewelke met leem beſlagen moet worden, op dat hij wel paſse of ſluite; met dit inwerpen word zo lange aangehouden, als men iets te distilleeren heeft.

De *Distillatie* uit de *kolf* geſchied ten 1. uit het *zand*, 2. uit de *asch*, en 3. uit het *marien-* of *damp-bad*. Op wat wijze dezelve geſchiede, zo dient aangemerkt, dat men de kolf zo diep of iets meer in het zand, asch of water moet zetten, als de ſtoffe daar in hoog ſtaat,

dog

dog onder de kolf op de bodem van de capel, moet een weinig zand of asch zijn; en als het in een water-bad is, moet men de kolf met een looden ring omheen verzwaaren, op dat ze niet van het water opgeligt worde, ook moet 'er wat los ſtroo of rijſen, of een looden ring op de bodem van het *water-bad* leggen, daar de *retort* op rust, om vaster te ſtaan en geen gevaar van breeken te hebben. Het *damp-bad* gebruikende, word de kolf boven het kookende water gezet, zodanig dat ze ook op iets ſtevigs rust; men dekt vervolgens de *retort* met een glaſen helm, en zo dezelve niet wel ſluit of te wijd is, zo omwind men de kolf met een 2, 3 of meer dubbeld geplooit papier, dat men alvorens nat gemaakt heeft, en omgeſlagen zijnde, de helm 'er vast op drukt en de voegen toe plakt met een *oſſen-blaas*, in langagtige ſtreepen geſneeden, en in *eijwit* of in *lijm*, nat gemaakt, waar door ze beter houden; of men neemt maar papier, op dezelfde wijze geſneeden en nat gemaakt; (zie hier over verder pag. 499 en 500, daar van de *luteerſels* in 't bijzonder geſproken word); daar na legt men den *recipient* aan, en begint te distilleeren met een zagt vuur, op dat de glaſen niet ſpringen.

Bij de distilleering met de *kopere blaas* in het opene vuur, dient men aan te merken, dat dezelve zo wel als de *helm*, van binnen wel behoort vertint te zijn; inzonderheid de *helm*, dog nog beeter is het; dat men geheel tinne helmen gebruike: Hier nevens is 'er een lange *koperen* van binnen *vertinde pijp* nodig, die door een *vat* met koud water (*refrigeratorium* of *koelvat* genaamt) heen gaat, in welkers boveneind de ſnuit van de helm, en aan haar benedenſte einde de *recipient* vast gemaakt en geluteert word, (zie op Plaat VIII en IX.) dienende het water in het vat om de dampen die door de pijp gaan te verdikken, op dat ze tot druppels te zaamen loopen en in de *recipient* vergaderen; omtrent 't midden des vats, wat beneden de pijp, moet een kraan zijn, om het water dat van de warme dampen, die door de pijp gaan verwarmt word, af te tappen, en weer ander koud water in 't vat te doen. Dog ſchoon men gewoonlijk een koperen van binnen vertinde pijp gebruikt, zo is het egter beter, zig van een pijp te bedienen die geheel van tin is, dewijl een vertinde pijp zeer ligtelijk en tas het vertinzel kwijt raakt: Wanneer een zodanige pijp met bogten heen en weder gebogen is, dan word ze gemeenelijk een *ſlang* genaamt; maar men bediend 'er zig heedendaags niet of zelden meer van, dewijl ze geen meer dienst doen dan de regte pijpen.

Dog in plaats van dit toeſtel met de pijp en koel-vat, kan men zig van een andere manier bedienen, om de dampen te verkoelen, die wat gemakkelijker is; naamelijk men laat rondom de kopere of tinne helm een kopere water digte kom of bekken maaken; (zie een afbeelding daar van aan de helm op Plaat VIII boven, en Plaat IX. beneeden), dat men met koud water vult, moetende deeze kom of *refrigeratorium* beneeden een kraan hebben om het water, als het warm word af te tappen en 'er weer koud water in te doen: Deeze manier heeft minder ruimte noodig en geeft minder omſlag, zijnde inzonderheid dienſtig als men in 't klein met een kleine blaas distilleert: Dog welk zoort van koel-vaten men ook gebruike, zo is 't egter dienſtig, inzonderheid in groote ſtookerijen, dat men 't zo ſchikke, dat men het water door middel van een pomp en goot of pijp gemakkelijk in het koelvat kan leiden, en nog beeter of minder moeizaam is het, als het zodanig geſchikt is, dat het water geſtadig uit en in het koel-vat vloeit, op diergelijwijze als op Plaat IX beneden vertoont word, en waar van reeds voorheen geſprooken is.

De *blaas* is een der voornaamſte distilleer-vaten, waar uit men alles distilleeren kan, dat niet ſcherp en bijtend is, en derhalven volſtrekt glaſe of aarde vaten vereischt, weshalven ook de meeste distilleeringen, zo wel in de Apotheeken als van de Distillateurs daar door geſchieden; want men distilleert daar door in het opene vuur; 1. de *wateren*; 2. de *olien*; 3. de *geeſten uit planten*; 4. de *zamengeſtelde wateren*; 5. de *wijn-* en *koorn brandewijnen*, en 6. de *aquæ vitæ* of *liqueurs*. Men kan deeze *blaaſen* groot en klein doen maaken, en insgelijks daar door ook heel wel in het *marien-bad* distilleeren, namelijk zodanige dingen die niet heel noodzaakelijk uit glaſen of aarden vaten moeten gedistilleert worden; waar bij men nog die nuttigheid heeft, dat het gedistilleerde teffens afgekoeld word, en dus niet zo ligtelijk wat van de geest vervliegt.

Het hoofdpunt van de gemelde verſchillende manieren van distilleeren, is, dat men weete welke manier de beste tot elke ſtoffe zij; 't geen van de volgende opmerkingen afhangt, als 1. dat de manier om *per aſcenſium* of door de *kolf* of *blaas* te distilleeren, de beste is voor ſtoffen, die zig ligtelijk bij de distillatie opheffen of veel ſchuim geeven; maar dat de *distillatie ad latus* of door de *retort* 't beste dient, voor zulke ſtoffen die zig bezwaarlijk verheffen. 2. dat men de ſtoffen, die een groote hitte noodig hebben om zig te verheffen, in 't opene vuur moet distilleeren. 3. dat men de ſtoffen die ligtelijk aanbranden, en daar door een kwaade reuk of ſmaak verkrijgen, zo als bijna alle de dingen doen die van de *vegetabilien* en *dieren* koomen, als ze op 't zand tot de droogte uitgedampt worden, in het *marien-* of *damp-bad* moeten gedistilleert worden. 4. dat 't zand een grooter warmte geeft als de asch; maar dat het ook de glaſen vaten eerder doet breeken; derhalven dit ongemak hebbende te vreeſen, gelijk bij voorbeeld, wanneer eenige vloeibaare ſtoffe, inzonderheid zoutagtige, tot de droogte zal afgetrokken worden, zo kan men zig van de asch bedienen, of anders van het *marien-bad*; of ook van het *damp-bad*, als de warmte niet groot behoeft te zijn.

Dus is men gewoon de *zuure mineraale geeſten*, de *ſalpeter-geest*, 't *ſterk-water*, de *zout-geest*, de *geest* en *olie* van *vitriool*, de *geeſten* uit 't *pokhout*, *eiken-hout*, enz. de *geest* van *wijnſteen*, *pik*, *hertshoorn*, enz. in 't opene vuur te distilleeren: Maar men distilleert, ſublimeert en rectificeert in het zandbad gewoonlijk, de *boter* en *cinnaber* van *antimonie*, de *opgeheevene corroſive kwik*, de *zoete opgeheevene kwik*, en de *gebarnſteende liquor* van *herts hoorn*, enz.

De *welruikende wateren van bloemen*, distilleert men best in het *damp-* of *marienbad*; ook kunnen de urijnagtige en brandende geeſten in het *marijenbad* overgehaalt en gerectificeert worden, en de geeſten uit de *houten*, uit de *wijn-ſteen*, uit *herts-hoorn*, als mede ook de geeſten van *ſalpeter* en *zout*, kan men door 't zandbad distilleeren: Het is bijna alleen de *geest* van *vitriool* die het opene vuur vereischt. De *urijnagtige* en *brandende geeſten*, als mede de *gedistilleerde olien* kunnen meede ook door het zandbad gedistilleert worden.

De glaſen en aarden vaten, die men gebruikt; moeten ſterk en van de beste ſtoffe gemaakt zijn, zo dat ze niet ligt barſten nog ſmelten; en het dient aangemerkt, dat de glaſen vaten wel altoos de beste zijn, maar als

men genoodzaakt is een heel ſterk vuur te gebruiken, dan kan men de glaſen niet wel gebruiken; ſchoon men ze geluteert heeft, dewijl ze dan ligtelijk ſpringen; maar men bedient zig als dan van aarden vaten, inzonderheid tot de kolven, die van een goede aard-ſtoffe moeten beſtaan, en die men dan gewoonlijk ook nog *luteert*.

Verdere beſchrijving van de vaten, en verſchillige manieren van distilleering.

De *glaſen* en *aarden kolven* en *kopere blaas* met haare *helmen*, zijn de vaten die wel het meeſte gebruikt worden; zijnde de *blaas* een werktuig dat 't gemakkelijkſte en beste is tot allerleij distillatien, behalven tot de ſtoffen die ſcherp zijn, want deeze het koper aantastende, zo neemen ze daar van eenige deelen meede over, en maaken het *distillatum* of afgedistilleerde niet alleen onſmakelijk maar ook ongezond.

Het *waterbad* of de *waterſtoof*, is een wel uitgevonden en zeer bekwaam werktuig, om daar door de fijne geurige planten en haare deelen te distilleeren; om dat daar door, niet alleen de fijne deelen beter behouden worden zonder te vervliegen, maar ook de gedistilleert wordende ſtoffe, van wat zoort die ook zijn mag, niet ligt aanbrand, en een kwaade reuk of ſmaak verkrijgt, gelijk men wel ziet gebeuren, als 'er in het opene vuur of in het zand of ijzer-vijlzel gedistilleert word.

Deeze *waterſtoof* beſtaat uit twee ſtukken, het eene is de *capel* of een groot vat van koper of ijzer, hebbende de gedaante van een eetens-pot, vrij hoog en groot, voorzien met een dekzel; dit ſtaat in den *oven* met het kookend water. Het tweede is de *kolf*, wiens dikke lighaam van *glas*, *aarde* of *koper* is; die in het water gezet word; de *helm* is van *glas*, *koper* of *aarde*; in het dekzel is een gat, aan de eene zijde of hoek, wel toegeſlooten, hier door laat men wederom heet water in de ketel loopen, wanneer namentlijk het water uitgewaasſemt en vermindert is.

Men ſtelt ook *waterſtooven* toe, waar in men met drie, vier of meer kolven te gelijk in dezelfde water-ketel distilleeren, en dus met 't zelve werk en moeite meer en ook verſchillige dingen distilleeren kan; zie eene afbeelding hier van op Plaat IX.

Daar is nog een andere fraaije zoort van *waterſtooven*, waar van het vat dik en van tin is, gelijk een groot pisglas (*urinaal*), ruim drie voet lang, en beneden zeer wijd, maar boven een weinig nauwer; de grond en buik hebben ruim twee voet hoog kookend water van buiten rond om; men zet 'er een tinnen *helm* op, bedekt en omringt van een ander vat; zijnde ook van tin, en veel wijder, bevattende het koude water, het welk men door een tinne pijp laat loopen uit een ander vat, zijnde lang, en ſtaande boven op een kolom; zie Plaat VIII beneeden; dit water dient, om de *kolf* geſtadig te ververſchen, ten einde de dampen, die derwaarts opgevloogen zijn, dieſte eerder tot druppelen te doen worden; en aangezien het bezwaarlijk is te beletten, dat 't water het welk in het vat is, en zig rondom den *helm* bevind, niet heet zoude worden, door de aanhoudende warmte van de *kolf*; zo is 'er een pijp boven aan het vat, waar door het water geſtadig weg loopt, terwijl het kraantje van de fontein geopent word, en 't vat aanſtonds met koud water weder vult, dat men uit het bovenſte vat laat loopen: Maar ten einde men zo veel moeite niet zou hebben, om het warm water zo dikwils af te laaten loopen, en 'er koud in de plaats te doen komen, kan men het dus ſchikken, dat uit het vat, ſtaande boven op de colom, geſtadig door het min of meer openen van de kraan der pijp, zo veel koud water in het vat rondom den *helm* loopt, als uit 't zelve door zijne pijp weg loopt. En ten einde de *pot* of *ketel* van de *water-ſtoof* altoos even vol water zij, dat anderzins door de hevige hitte van den *oven* zou verminderen, ſtaat 'er beneden aan de colom een ander vat vol heet water, loopende in de *water-ſtoof*, door een pijp, in welke een kraan is; dit water word heet, naar maate de colom hol en leedig is, tot aan de grond van dat vat: Deeze zoort van waterſtooven zijn bekwaam om veel water te distilleeren, ter oorzaake van het koude water, waar door de dampen aanſtonds verdikken, en tot druppels gemaakt worden; behalven nog meer andere nuttige uitwerkzelen.

De *Venetiaanen* distilleeren hunne *wateren* aldus; hunne *oven* is rond, en heeft aan alle kanten rondom een menigte aarden *vaten*, van binnen verglaast, in gedaante van *urinalen* of pisglaſen, wel beſtreken met leem, en elk met een kolf of kap van glas of gebakken aarde bedekt, van wiens bek of ſnuit een ſies aan een dik ſnoer af hangt, om het gedistilleerd water daar in te ontfangen, zie op Pl. VIII. beneden; indien 't gebeurt, dat 't vuur in den *oven* al te ſterk is, moet 'er niets in 't *vat* gedaan worden, tot dat de hitte een weinig over is, ten einde *planten*, *bloemen*, en andere ſtoffen niet verbranden; de opening van den *oven* moet altijd wel geſlooten zijn, om 'er de hitte in te bewaaren, die tot zo veele vaten vereischt word: Tot dien *oven* moeten verſcheidene menſchen gebruikt worden; waar van de eene het opzigt over het vuur heeft, de andere de kruiden in de vaten werpt, en nog een ander de dekzels en kappen daar op zet; door dit middel kan men in vier-en-twintig uuren omtrent hondert pond gedistilleerd water hebben.

Daar zijn nog andere werktuigen, wier dikke vaten of van *koper* of van *ijzer*, of eenig ander *ertz* zijn; hebbende voorts een dikke, maar zeer nauwe hals, met een kopere kap, in de gedaante van een pijramijde, omringt gelijk als met een emmer, vol versch water, ten einde de dampen zig te ſneller tot druppels verdikken, en het water geene kragt van 't vuur houd; zommigen hebben in plaats van deezen langen hals en helm, een pijp van blik of eenig ander metaal, zeer lang, ende ſlangswijze gekronkelt, of uit verſcheide ſtukken door regte hoeken zaamengeſtelt, welke door een emmer, of ander diergelijk vat met water vervult, gaan.

Men heeft nog meer andere zoorten van werktuigen, om te distilleeren; waar van de af beeldingen in de plaaten gezien en hier verklaart worden; als

Eerſte Verklaaring der Afbeeldingen.

A. is de Oven, om *brandewijn* te distilleeren (zie Plaat IX. van boven). B. Een blaas van vertind koper, waar in de *brandewijn* is beſlooten. C. Een ſlangswijze gekronkelde pijp van koper, aan een colom vast. D. De kap van de ſlangswijze gekronkelde pijp. E. Het *refrigeratorium* of koelvat. P. Een andere *oven* tot het zelve gebruik. G. Een *blaas* van vertind koper, waar in de *brandewijn* beſlooten is. H. Een tinne ſlangswijze gekronkelde pijp. I. Een glaze kap. K. Een *recipient*. L. Een *blinde kap*. M. Een *trechter*. N O. Twee glaze kappen op malkanderen, van welke de onderſte boven open is. P p. Een *kolf* met een *renconter-glas*. Q q. Een wijder *kolf*, van een korter hals, met een *renconterglas*. R r. Een *ijzer*, om den hals van den *recipient*

door

door te ſnijden. S. Het *ſtopzel* van de opening des *ovens*. T. Een *glaze kom*. V. Een *hevel of kromme pijp*, om het water uit een *vat* te tappen.

Tweede Verklaaring.

A. is de *oven* (zie Plaat IX. beneden). B. een *koperen blaas*, van binnen vertind. C. een *ezels-hoofd*. D. een *vat* met *water*, om het distilleerend vogt te verkoelen, en de *pijp*, waar door het vogt in den *recipient* geleid word. E. de *recipient*. F. een *ijzer-* en *gietnaalde* voor den *regulus*. G. een *ſtaale moolen*. H. een *oven*, om vier kromme *kolven* te gelijk te doen distilleeren. HH. Vier groote *recipienten*. K. een *vat*, om de *olie* van de gedistilleerde wateren te ſcheiden. L. een *ſmeltvorm*.

Derde Verklaaring.

A. een *weerſtuit-oven* (zie Plaat X. boven aan). B. een *kom*. C. een *oven* om kruiden in een *zand-ſtoof* te distilleeren. D. een *vat* van vertind koper van binnen, bevattende de kruiden. E. een boven van binnen vertinde *helm*. F. een *koperen vat* voor een *water-ſtoof*. G. een *glazen vles*, voorzien met een tregter om te filtreeren. H. een *recipient*. I. een *glaſen hel*. K. *Tweelingen* tot het circuleeren. L. een *aarde kap*. M. het *ſtopzel* van de holligheid der *kap*. N. een *retort* met een langen hals. O. de *helm* van de *retort*. P. de *recipient*. Q. *Philoſophisch eij*. R. een *glaſen vat*, om de olien te ſcheiden. S. een ander *vat* van *glas*, tot het zelve gebruik.

Vierde Verklaaring.

A. de *tooren van Athanor* (zie Plaat X. beneden). BC. twee *ovens*, geſtookt door het vuur van den *tooren*. DD. twee *pijpen*, waar in de koolen zijn. EE. de twee bovenſte openingen deezer *pijpen*. FF. de openingen der twee *ovens*. G. een *wind-oven*. H. opening van den *oven*. I. het uitterſte der *pijp*, waar door de wind in den *oven* gebragt word. K. de *pijp*, daar de wind door gaat. L. de *blaasbalgen*. M. *ſtokken*, dienende om de *blaasbalgen* te gebruiken. OO. de *ſchoorſteen*. P. een vierkant *ijzer*, dienende tot een *rooster* voor den *oven*. Q. een *ijzere plaat*, om op het vierkant te leggen. KR. *ſtopzels* der *pijpen* van den tooren. ST. twee *ſmeltkroezen*. V. *ijzere nijptang*. X. een *ijzere tang*.

Vijfde Verklaaring.

A. de *oven* voor een *ſublimeer-glas* (zie Plaat X. beneden). B. een *ſublimeer-glas*. Ccccc. *potten* van *ſublimeer-glaſen*. D. een *kap* van een *ſublimeer-glas*. EE. groote *aarden potten*, om *zwavel-geesten* te distilleeren. FF. *ijzere klokken*. GG. *ſmeltkroezen* met *zwavel*. HHH. drie groote *glaſe plaaten*. III. drie *ſmeltkroezen* met *zwavel*. KKK. drie *ijzere klokjes*. LLL. drie *helmen*. M. een *glaſen vat* voor de circulatie. N. een *glaſe distilleer-kolf* uit een ſtuk. O. een *pelicaan*.

Behalven de gemelde manieren van distilleeren, zijn 'er nog eenige bezondere manieren, als bij voorbeeld in *paarde-mest*, dat de *philoſofen* de *buik des paards* (*venter equinus*) of *philoſoophisch vuur* (*ignis philoſophicus*) noemen; men zet de *kolf* met de daar op vast geluteerde *helm* in een hoop verſche broeijende paarde mest, zo word den *kolf* daar door verwarmt, en 't water uit de ſtoffen overgedistilleert: Dog nog beter zoude hier toe dienen de broeijende run, dewijl die eene eenpariger warmte geeft; waar van we op het artikel *Digestie* geſprooken hebben, en deeze warmte zouw overeenkoomen met die van het damp-bad; zo dat men door middel van de run, bloemen en andere dingen zouw kunnen distilleeren, die men anders in het damp- of ook in het water-bad distilleert. Dog de *mest* zo wel als de *run* worden hedendaags tot het distilleeren weinig gebezigt, maar nog wel tot het *circuleeren* en *digereeren*, waar toe inzonderheid de *run* zeer bekwaam is.

Men kan ook op andere eenvoudiger manieren bloemen en fijne kruiden distilleeren; bij voorbeeld in de zon op deeze wijze; neemt twee gelijke *urinaal-glaſen*, vult het eene met de klein geſneedene bloemen of kruiden die gij distilleeren wilt, zet dan het ander glas 'er boven op, maar voegt 'er een ſterk fijn linnen tuſſchen, en luteert de beide glaſen wel en digt op malkanderen, met een natte blaas en leem, dat 'er geen lugt in of uit kan gaan; keert dan de glaſen om, dat het glas met de bloemen boven en het ledige glas beneden komt; en zet het op een plaats daar de zon 'er den geheelen dag op ſchijnen kan, zo zal het water uit het bovenſte glas in het benedenſte distilleeren.

Of neemt twee van binnen verglaasde potten, die wel op malkanderen paſſen; doet in de eene de bloemen of kruiden, en zet de andere boven op, met een zuivere linnen doek daar tusſchen, gelijk boven gezegt is, en verluteert de voegen wel met een luteerſel dat tegen het vuur kan; graaft dan de eene pot in de grond, en maakt om de bovenſte een matig vuur van koolen, of van heete asch, waar van men de warmte door tusſchenlegging van gloeijende koolen onderhouden moet, zo zal het water uit de bovenſte pot in de onderſte druppen. Of men neemt maar een pot, bind 'er een linnen doek over, zodanig, dat zulks wat hol of diep legt, legt dan de geſneedene kruiden of bloemen op de doek, en zet op de kruiden een platte aardene pan met gloeijende koolen, zo drupt 'er insgelijks water uit de kruiden naar beneden in de pot, dog de voorige manier is beter.

Nog kan men ook in een bak-oven distilleeren, aldus; men vult een vles met de gekurvene bloemen of andere weeke dingen, die men distilleeren wil, en maakt dezelve met een kork wel digt; daar na ſlaat men meeldeeg rondom de vles, dat ze overal daar mede wel bedekt zij, en 'er als een brood uitziet; en zet het dan mede in de oven, wanneer het brood 'er ingeſchooten word, het zelve zo lange daar in laatende, tot dat het gaar gebakkene brood 'er weder uitgehaalt word; als dan maakt men 'er de deeg af, opent de vles, en giet 't water af in een ander glas, en indien het niet klaar genoeg is, kan men het door een lekzakje of vloeipapier filtreeren.

Van de Leem of 't Luteerſel (Lutum).

Door *leem* of *luteerſel* word hier verſtaan, een zekere taaije ſtoffe; welke dient, niet alleen om de openingen of zamenvoegingen der vaten digt te maaken, op dat de fijne geesten niet daar door kunnen uitwaasſemen en vervliegen, maar ook om de vaten zelfs, zo wel die van aarde als glas zijn, daar mede te *harnaſchen*, dat is, van buiten omkleeden, dat men ook *beſlaan* noemt, om de hitte des vuurs beter te kunnen doorſtaan, waar door ze anders, als het vuur ſterk zijn moet, ligtelijk koomen te ſmelten of te barſten. Deeze *leemen* of *luteerſels* moeten geſchikt zijn, naar de verſcheidentheid der ſtoffen, die gedistilleert worden, en men kan ze onderſcheiden in vier zoorten, als 1. *luteerſel* tot *waterige dingen*; 2. tot

geestige dingen; 3. tot *urijnagtige ſtoffen*; en 4. tot *zuure ſtoffen*.

Tot *waterige dingen*; als tot enkele *wateren* en *eſſentieele olien*, kan een *meel-pap*, of klijster van *witte ſlijmzel* gekookt, voldoen; die men met ſtrooken papier of linnen op de voegen plakt.

Tot *geestige wateren*, als *wijnagtige* en andere *brandbaare geesten*, neemt men nat gemaakte ſtrooken van een *oſſe-* of *verkens-blaas*, die men op de voegen plakt, en die heel vast kleeven, dog nog beter is het, dat men ze in *eijwit* bevogtigt; of anders neemt men maar ſtrooken papier in *eijwit* of *lijm-water* nat gemaakt. Of men neemt maar *lijn-olie-koeken*, die men fijn gepoeijert en met *water* of *eijwit* tot een deeg maakt, en met ſtrooken papier of linnen op de voegen plakt.

Tot *urijnagtige geesten*, kan men neemen *kalk* en *eijwit*; of *meel*, *kalk* en *eijwit*; of *kalk*, *menie* of *roode bolus* en *eijwit*, onder malkanderen tot een deeg gemengt.

Tot *zuure ſtoffen*, zo wel om de voegen digt te maaken, als tot het beſlaan der vaten, word het *luteerſel* op veelerlei wijzen bereid, waar van de volgende zeer goed zijn.

1. Tot luteering van glaſen retorten en kolven, neemt men gemeene *olie-vernis*, gelijk de Verwers gebruiken, en gepoeijerde *oven-leem* of *roode bolus*, dat men tot een deeg mengt; dit luteerſel word *altijdduurend Luteerſel* van DIPPEL (*Lutum perpetuum* DIPPELII) genaamt, om dat het van DIPPEL uitgevonden is, en altijd weder gebruikt kan worden, als het fijn geſtooten en met wat *vernis* op nieuw toegemaakt word.

2. Tot luteering van aardene retorten, enz. neemt men gemeenlijk maar *pottebakkers-klei* en *paardemest*, dog daar men ook *bolus*, *ongebluſchte kalk*, *ijzer ſlakken* en *koehairen* kan bij mengen; of men maakt het aldus; neemt *fijn zand*, *hamerſlag* van *ijzer* en *geſtootene klei*, van elks bij voorbeeld vijf pond, *paardemest* of klein geſneeden *ſcheerzel* van *wol*, een pond; geſtooten *glas* en *zeezout*, van elks vier oncen, en maakt 'er met water een deeg van; dit luteerſel dient ook tot het beſlaan der vaten.

3. Of neemt *fijn zand*, geſtootene *ijzer-ſlakken*, *tabakspijpen-aarde*, van elks een pond; klein geſneeden oud *ſcheeps-touw* of *hennip*, een half pond; geſtooten *glas* en vaste *ſalpeter* of *potasch*, van elke een vierendeels pond; mengt het met water tot een deeg; dient mede tot het beſlaan.

4. Of neemt *tabakspijpen-aarde*, *roode bolus*, *menie*, *ongeleschte kalk* en *olie-vernis*, dat men gebruikt als het voorgaande.

Wanneer men de glaſen, enz. harnaſcht of beſlaat, geſchied zulks geheel tot aan den hals toe, als ze in 't opene vuur koomen, of anders maar wat hooger, dan ze in het zand of ijzer-vijlzel koomen te ſtaan.

Tot het lappen van geborſtene glaſen kunnen tot waterige, geestige en urijnagtige dingen, dezelfde bovengemelde luteerſels dienen, maar tot zuure gebruikt men het luteerſel met olie-vernis bereid; welke luteerſels men met natte ſtrooken van een blaas over de berſten plakt, zo word het vat digt.

Maar alle deeze luteerſels moeten, vóór dat men uit de vaten distilleert, in de ſchaduwe wel droog geworden zijn, dog niet in de zon gedroogt worden.

Aanmerkingen omtrent de Ovens, tot het distilleeren nodig.

Behalven dat men tot het distilleeren verſcheiderhande vaten en werktuigen nodig heeft, zo moet men ook één of meer *ovens* hebben; om de vaten, waar uit men distilleert, bekwaamelijk te kunnen gebruiken, welke ovens van verſcheiderhande gedaante en toeſtel moeten zijn, naar dat het vat, waar uit men wil distilleeren, of de ſtoffe tot distilleering zulks vereischt; dog het is niet nodig, om alle zoorten van *ovens*, waar van de Chijmisten gewoon zijn zig te bedienen, hier te beſchrijven, wij zullen alleen maar ſpreeken van eenige, waar meede alle distillatien kunnen geſchieden, en het voornaamſte daar van aanmerken.

Voor eerst moeten we iets zeggen, van de hoedanigheden, die een goede oven vereischt, om bekwaam en goed te zijn, welke hier in beſtaan; 1. dat de *oven* vast en hegt moet gemaakt zijn; 2. dat dezelve met weinig kosten voor brandſtoffe kan geſtookt worden; 3. dat het vuur in dezelve wel branden wil, en 4. dat hij 't vuur of de hitte lange houd.

Het eerſte word verkreegen door middel van goede ſtoffen tot het opmetzelen des ovens te gebruiken, die de hitte des vuurs kunnen tegenſtaan, om niet ras te verbranden of te berſten; men moet derhalven daar toe gebruiken wel gebakkene ſteenen; of men bedient zig ook wel van ongebakkene en alleen wel gedroogde ſteenen, die van goede kleij gevormt zijn, en van veelen voor beter gehouden worden, dan de gebakkene ſteenen, om dat ze het vuur wel kunnen tegenſtaan, en ook geduurende het distilleeren harder worden: Deeze ſteenen worden niet opgemetzelt met kalk, gelijk andere muuren, maar men gebruikt daar toe een bijzondere leem, die tegens het vuur beſtendig is, beſtaande uit een deel *kleij*, even zo veel *paardemest*, en twee deelen *zand*, dat men met *water* tot een deeg van bekwaame dikte toemaakt: Of men neemt *kleij*, *koe-hairen* of *ſchaer-wol* en *zand*, dit maakt men toe met *water*, waar in *zout* geſmolten is, of met *zee-water*, daar men zulks verkrijgen kan; als men ſtukken van gebrokene *ſmelt-kroezen*, en van *Keulſche* of andere *potten* heeft, die tegen het vuur beſtendig zijn, en dezelve, fijn geſtooten en gezift zijnde, mede onder de *leem* mengt, zal dezelve nog ſterker worden, en men kan 'er dan wat minder *zand* toe neemen: Dit metzelwerk des ovens moet voor deszelfs gebruik eerst wel droog zijn.

Om het tweede oogmerk te bereiken; te weeten, dat de oven met minder brandſtoffe, en dus met minder kosten kan geſtookt worden, en egter de vaten de nodige trap van warmte verkrijgen; word ten deele daar door verkreegen, dat de oven zodanig toegeſtelt zij, dat 'er weinig hitte verlooren gaat; en ten deele, dat de brandſtoffe langzaam brand en verteert word; ten dien einde is het nodig, dat de oven overal en rondom het vat, behalven het asch- en vuur-gat, digt zij, en deeze gaten zelfs met ijzere draai- of ſchuif-duurtjes voorzien zijn; ook brengt tot genoegzaame verwarming des distilleer-vats veel toe, inzonderheid als de hitte groot moet zijn, dat het vuur of hitte niet alleen onder tegen het ingezette vat, maar ook van ter zijde, tuſschen de muur en het vat, daar tegen aanſpeelen kan, moetende 'er dus eenige ruimte ter zijden tuſschen het vat en de muur blijven, en de oven alleen maar van bovenen digt zijn.

Maar om teffens het derde oogmerk te bereiken, namentlijk dat het vuur behoorlijk wel brande, zo moeten de monden van het asch- en vuur-gat niet alleen naar de lugt gekeert ſtaan, maar men maakt ook boven in de oven, ter zijden van het distilleer-vat of in het dekzel, twee

twee of meer togt-gaten, die men, gelijk mede de deuren van het asch- of vuur-gat, naar believen, min of meer fluiten of openen kan, om de nodige togt aan het vuur te geeven; welke togt gaten mede veel toebrengen, om door min of meerder opening van dezelve, het vuur te regeeren, en in de nodige graad van warmte te onderhouden.

Eindelijk om aan het vierde oogmerk te voldoen, te weeten, dat de oven de hitte lang bewaare, hier toe brengt, behalven de voorige dingen, inzonderheid de digt gefloctentheit des ovens, veel meede bij, dat het metzelwerk des ovens bekwaamelijk dik zij, aangezien een muur die dik is, de hitte langer kan behouden, als een dunne.

Een Distilleer-oven moet dus beftaan uit drie deelen, als eerftelijk uit een *asch-haard*, dat het laagfte deel of de laagfte ruimte des ovens is, en ongeveer één voet hoog moet zijn, dienende niet alleen om de *asch* der *brandftoffe* te ontvangen, maar ook, op dat de lugt daar door kan fpeelen, om het vuur aan te blaafen; dit asch-gat moet niet te groot en alleen eene handbreed van de grond af hoog, maar wat breeder als hoog zijn, waar door de oven beter trekt: Boven deeze asch-haard komt het tweede deel des ovens of de *vuur-haard*, die door een *rooster*, uit ijzere ftaaven beftaande, welke dwars door de oven en tamelijk digt naast malkanderen gelegt zijn, van de asch-haard afgefcheiden is, en waar op 't vuur komt te leggen; deeze *vuur-haard* moet niet te hoog zijn, een kleine voet hoogte is genoeg; het *vuur-gat*, waar door de brandftoffe in de oven gedaan word, word met de rooster gelijk en boven het asch-gat gemaakt, maar moet wat grooter als het asch-gat zijn, om de brandftoffe bekwaamelijk daar door te kunnen ftceken, en beide, het asch- en vuur-gat, moeten elk een ijzeren deurtje hebben, dat men opendraaijen of fchuiven kan, zijnde de fchuif-deurtjes wel zo gemakkelijk: Vervolgens koomt boven de vuur-haard het derde of laatfte deel, te weeten de *vat-kamer* of *hals*, die van de vuur-haard door twee dwars leggende ftaaven afgefcheiden is, dienende om het distilleer-vat, dat men gebruikt, het zij *retort*, *kolf* of *blaas*, enz. daar op te doen rusten, en deeze *vat-kamer* word zo hoog opgemetzelt, als de gedaante of hoogte des vats zulks vereischt; zo dat, als men een *retort* gebruikt, dezelve bekwaamelijk daar in kan leggen, en de oven daar boven gefloten kan worden met een rond wat hol en dik aarden dekzel; dog wanneer 'er een *kolf* of *blaas* gebruikt word, moet 'er in het midden des dekzels een gat zijn, daar de *kolf* of *blaas* door heen fteekt; dit dekzel moet van goede warde gemaakt zijn, die het vuur kan tegenftaan, of men bereid ze van dezelfde *leem*, daar de oven mede opgemetzelt word, of van een deel geftootene oude *fmeltkroezen* en wat *pottebakkers-kleij*, dat men met water tot een dikke deeg mengt, vervolgens het dekzel daar van vormt en wel laat droogen; daar na bij het gebruik op de oven gelegt zijnde, word het dekzel met dezelfde *leem* rondom digt geftreeken; maar daar moeten boven in de muur van de oven, of in het dekzel, drie of vier *togt-gaten* zijn, welke men naar believen, door middel van *proppen* min of meer fluiten en openen kan, om het vuur te regeeren. Dog als een blaas onder en boven even wijd is, en wat boven de oven uitfteekt, dan is 'er geen dekzel nodig, maar de opening rondom de blaas word met leem digt gemetzelt, zo dat 'er maar eenige togt gaten in blijven, en voor 't overige de warmte van 't vuur rondom de blaas gaat; zie op Plaat IX. beneden.

Wat de *gedaante* des ovens betreft; die kan van buiten vier-, agtkantig of rond zijn; gelijk men uit de Figuuren in de plaaten zien kan, maar van binnen is de ronde gedaante de beste; dog als de oven alleen tot een *retort* dient, kan die ook, na derzelver langwerpige gedaante, ovaal gemaakt en boven overwulft worden, met togtgaten daar in, en men laat ter zijden in de muur van de vat-kamer een gat, waar door men de *retort* bij het gebruik naar binnen fteekt en dan het gat digt metzelt, zo dat 'er alleen de bek van de *retort* uitfteekt, voorts moet de groote der ovens naar de groote der vaten, die men denkt te gebruiken, of deeze naar de groote des ovens, of liever na deszelfs binnen wijdte gefchikt zijn, en daar moet altijd iets fpatie tusfchen het vat en de muur zijn, dat het vuur wel om het vat fpeelen kan; en de oven moet van binnen over al wel effen en glad met de leem beftreeken zijn.

Een zodanige oven, die men gewoonlijk *reverbereer-* of *weer-ftuit-oven* noemt, is niet alleen bekwaam, om met een open vuur te distilleeren, maar kan ook gevoeglijk dienen, tot distilleering in het *zand-*, *asch-* en *marien-bad*; want om in het *zand* of *asch* te distilleeren, zet men een *capel* of *pot* van aarde of ijzer in de oven op de twee ijzere ftaven boven de vuurhaard; of tot 't *marien-bad* een kopere *capel* of *ketel*: En men kan in deeze oven bijna alle operatien volbrengen, die in de Chijmie verrigt worden; als men teffens van de overige noodige werktuigen en gereedfchappen voorzien is.

Hoewel nu uit 't gezegde de gedaante en toeftelling van een zodanige ftook-oven wel kan begreepen worden, zo zullen we egter de afbeeldingen van een paar ovens nog hier bij voegen en dezelve verklaaren.

De *oven* L N (plaat. XI. beneden Fig. 1.) zo groot maakende als men wil of het nodig is, zo komt ter plaatze P Q de *rooster* des *vuur-haards* boven de asch-haard, om 'er de koolen of 't hout op te leggen, zijnde P O en Q N de hoogte of ruimte van de vuur-haard; bij R word het *vuur-gat* op de hoogte van de rooster gemaakt, om 'er de brandftoffe door te ftceken; L Q is de hoogte des *asch-haards* en S het *asch-gat*, op de grond des asch-haards, beneden het vuur-gat; dienende niet alleen, gelijk boven gezegt is, om 'er de asch door uit te haalen, maar ook tot een togt-gat, om het vuur wel te doen branden, welke openingen *ijzere deurtjes* moeten hebben, die men naar believen open draaijen of open fchuiven kan: O N is de plaats boven de vuurhaard, daar de twee *ijzere ftaven* koomen te leggen, om het distilleervat te onderfchraagen, en boven N en O is de *vat-kamer* of *hals* waar in de *retort* op de twee ftaaven komt te leggen, die met een rond verheeven dekzel M G H I geflooten word; I G enz. zijn de gaten die in het dekzel moeten zijn, en met proppen L min of meer kunnen geflooten worden; maar als 'er een kolf of blaas gebruikt word, dan is H 't gat, in het midden van het dekzel, daar de kolf door heen fteekt, dat bij het gebruik rondom de kolf of blaas met leem digt gefmeert word, gelijk ook 't dekzel rond om de kant; M is de plaats daar de *bek der retort* door de kant des dekzels gaat, en Z is de *recipient*, die met een luteerfel aan de bek der *retort* digt geluteert word.

De tweede Figuur plaat XI. vertoont een oven met een kolf E, voorzien met het dekzel en de ontfanger G H.

Op deeze wijze kan men ook kleine *portatile ovens*, of die men verzetten kan, van dezelfde ſtoffe en leem toeſtellen, die om de vastigheid van buiten met ijzerwerk en ijzere ringen voorzien zijn; en deeze ovens, het zij vaste of portatile, kunnen ook zodaanig toegeſtelt worden, dat men de ijzere ſtaaven, boven de vuurbaard kan uittrekken en weer in doen, om de oven tot 't *ſmelten* en *gieten* te kunnen gebruiken: Anders word hier toe een bijzondere oven van dezelfde ſtoffen gemaakt, en tot groote *ſmelterijen* zodanig toegeſtelt, dat men het vuur door middel van een *blaasbalg* en *pijp* aanblaazen kan; zie een ſchets daar van op Plaat X. beneden, en de vijfde verklaaring hier vooren.

De *Chijmisten* gebruiken veeltijds ook een bijzondere zoort van distilleer-oven, die *Luije Henrik* (*Piger Henricus*) genaamt word, en zeer gemakkelijk is, om dat hij met koolen aangevult zijnde, 12 uuren en langer brand en het vuur houd, zonder dat het nodig is, naar 't vuur te zien of 't zelve aan te ſtooken; geevende ook altijd een egaale trap van warmte. De toeſtel van deeze oven beſtaat daar in, dat de oven ter zijden een lange regt op ſtaande *pijp* van ijzer- of koper-blik heeft, die tot een weinig boven de rooſter gaat, welk pijp met koolen tot boven toe gevult en boven geſlooten word, want dan branden alleen de koolen op de haard en naar maate dat die verteeren, en de asch door de rooſter weg valt, vallen 'er allengskens meer koolen uit de pijp op de haard; maar de pijp moet wijd genoeg zijn, en naar beneden-waards allengskens een weinig wijder worden, op dat de kolen zig niet verſtoppen. Deeze oven is zeer gemakkelijk, dog geeft geen heel ſterke hitte, zo dat 'er met de *zandcapel* alleen maar een heel vlugge geest kan overgehaalt worden; maar in 't opene vuur en *marienbad* geeft hij hitte genoeg, om 'er allerleij dingen mede te dittilleeren, ten zij zulke die een heel ſterk vuur vereiſchen. Men maakt deeze ovens ook wel zodanig, dat 'er twee pijpen naast malkanderen opgemetzelt zijn, welke de koolen in twee daarnaast op gemetzelde ovens leveren; zie een ſchets daar van op de Xde plaat en de vierde verklaaring hier vooren.

Wil men meer onderrigt zijn, van andere konſtige ovens en werktuigen der Chijmisten, zo wijzen we de liefhebbers tot de *Laboratorien* of ſtook-plaatzen der Chijmisten; in deeze te doorſnuffelen zullen ze meer kunnen zien en vorderen, dan men in de boeken beſchrijven kan; het gezegde, en het geene 'er nog ſtaat gezegt te worden, zal meer als genoeg zijn, om aanleijding aan Huisvaders, Huismoeders of andere te geeven, hoe zij deeze en geene dingen, als *wateren*, *geeſten* en *olien* tot medicijnen of andere huishoudelijke gebruiken, zelfs kunnen distilleeren. Wij zullen egter hier nog bij voegen, wat voor werktuigen 'er nog bij de distilleeringen nodig zijn, als 'er niets ontbreeken zal.

Behalven de *oven*, *capellen*, *retorten*, *kolven*, *helmen*, en *recipienten* van verſcheide groote, dient men nog in gereedheid te hebben, groote en kleine *matraſſen*, *phiolen*, *vleſſen* en andere *glaſen*, glaſene *tregters*, *metaalen en ſteenen mortier*, *koperen*, *ijzeren* en *aarden potten*, *pannen*, en *kommen*, *vuur-tang*, *asch-ſchop*, *blaas-balk*, *filtreer-gereedſchap*, *ſeeften*, *korven*, *wit* en *grauw-papier*, enz. als mede *ſmelt-kroezen*, *testen* en *giet-naalden*, die men meest alle op de plaaten afgebeeld ziet. De ſmelt-kroezen kan men zelfs maaken, van fijn geſtoten ſtukken van *keulſche potten* en *fransch-zand*, met water tot een ſtijve deeg gemaakt, en dan gevormt en gedroogt, die het vuur wel tegen kaan, zo dat men 'er koper en andere metaalen in ſmelten kan; *capellen* en *testen* kan men 'er insgelijks van maaken; men maakt ze ook van uitgeloogde asch met wat kleij vermengt; ook kunnen daartoe de ſtoffen dienen daar men de oven mede opmetzelt, hier van maakt men een ſtijven deeg en vormt 'er ronde capellen van, van bekwaame groote en diepte, of men laat ze van een pottebakker vormen en droogen; dog men kan zig ook tot zand- en asch capellen gemakkelijk bedienen van ijzere capellen, 't zij van dik ijzerblik, of gegooten.

Wil men de *bek* van een *retort* of *helm*, of een ander *glas* afkorten, zo bind men 'er een zwavel-draat om, ter plaatze daar het afgekort zal worden, ſteekt die in de brand, en als het afgebrand is, ſteekt men het glas in koud water, zo zal het glad affſpringen ter plaatze daar de draat was.

Om de hals of mond van een glas *Hermeticé te zegelen*, dat is, digt te ſluiten; zo houd men de hals van verre tegens het vuur, en nadert het zelve allengskens, houdende de hals eindelijk in het vuur, en vermeerdert het zelve door aanpoesting, tot dat het glas begint te ſmelten, dan knijpt men de mond van het glas met een platte gloeijende tang toe, en maakt het dus digt.

Dit moet ik ten laatſten hier nog zeggen, dat een Huisvader of ander liefhebber van distilleeren, zig, om deeze en geene wateren, geesten of olien, enz. over te haalen en te bereiden, zeer gemakkelijk kan behelpen met een kleine oven en kleine blaas met een koperen of tinnen helm, die een koel bekken rondom heeft, om daar mede in het opene vuur of in het water-bad te distilleeren; of anders maar met een aarden kolf met een glaſen helm daar op, om dezelve, het zij in 't opene vuur, of in het zand, asch, of water te gebruiken.

Zelfs kan men zonder oven distilleeren, als men de blaas of kolf op een treeft zet, en 'er een vuurtje onder ſtookt, of onder de ketel in een water-bad, daar de blaas in ſtaat, het vuur egaal onderhoudende; of men kan een comfoir met weinig koolen vuur in een kleine vierkante beſlotene houten ſtoof zetten, en daar over, of in warme asch een kleine kolf plaatzen, zodanig, dat de hals der kolf met haar helm buiten de ſtoof uitſteekt: Ook kan men een water-bad op diergelijke wijze in het klein toeſtellen; en met deeze kleine werktuigen kan men zelfs in zijne kamer distilleeren.

Algemeene regelen, bij het Distilleeren waar te neemen.

Voor eerst moet de ſtook-oven op een zodanige plaats gezet worden, daar hij aan het huis geen nadeel door brand kan toebrengen, als mede dat 'er niets op vallen kan, en daar de dampen en rook van de brandbaare ſtoffen, enz. kunnen uittrekken.

Indien men eenige ſtoffe distilleert, die een ſchaadelijke of ongezonde hoedanigheid of ſtinkende reuk heeft, gelijk bij voorbeeld *kwikzilver* en de *zwavelagtige* dingen, zo moet zulks op een lugtige plaats geſchieden, en men moet 'er niet te digt bij ſtaan, aangezien de uitwaasſemingen daar van nadeel aan de long of hersſenen kunnen doen.

De *vaten* moeten dik, ſterk, glad en digt, en te vooren beproeft, ook wel zuiver zijn; maar zo het gebeurde, dat een *glaſen vat* over het vuur kwam te bersten, kan men, om het uitloopen des vogts te beletten, een van de *luteerſels* gebruiken, waar van boven geſproken

is,

is, die men met ſtrooken van een blaas of linnen doek op de barst plakt, zo kan men voort distilleeren, als het *luteerſel* droog is.

De *brandſtoffe* moet goed en droog zijn, en wel willen branden, de *koolen* zijn het beste daar toe; dog kan men ook wel *turf* en *hout* onder de blaas en capellen gebruiken, mits dat 'er egaal geſtookt worde.

De trap des vuurs of der warmte, die tot ieder zoort van vaten en ſtoffen behoort, moet wel in agt genomen worden, dat dezelve niet te zwak, nog ook te ſterk zij; want het kan heel ligt geſchieden, inzonderheid als de ſtoffe die gedistilleert word, veel geestige en veerkragtige deelen bezit, en de warmte te ſterk is, dat de geesten het vat doen bersten; gelijk de *vitriool*, *ſalpeter*, *antimonie*, *cinnaber*, enz. kunnen doen, als ze geen lugt hebben; weshalven men ook veeltijds bij het distilleeren van zodanige geestrijke ſtoffen, gaatjes in de zamenvoeging der vaten ſteeken moet, om wat lugt aan de ſtoffen te laaten; ook branden de wateren, als het vuur te ſterk is, ligtelijk aan, en verkrijgen een lelijke ſmaak.

Men onderſcheid de warmte gewoonlijk in *vier trappen*; de eerſte trap is als lauw-warm water, waar in men de vinger houden kan, zonder veel aandoening of eenig letzel van de warmte, en dit is de trap der warmte, die het water in het *marienbad* moet hebben, of een weinig grooter, maar de trap van het *damp-bad* is iets minder. De tweede trap van warmte is, daar men de vinger nog gemakkelijk zonder branding in houden kan; dit is de warmte van de *asch* in de *asch-capel*. De derde trap is, daar men de vinger nauwelijks zonder branding in houden kan, zijnde de naaste trap voor de kooking van water en zo als het *zand* in de *zand-capel* is. De vierde trap der warmte is die van het opene vuur, of als het water met geweld kookt, gelijk ook die van het *ijzervijlzel* in de *capel*; deeze trap dient niet tot distilleeren, behalven in zommige gevallen, gelijk tot de *vitriool-olie*, maar is geſchikt tot ſmelting der metaalen.

Wanneer men begint te distilleeren, inzonderheid met glaſen en aarden vaten, moet men eerst een klein vuur maaken, van een à twee koolen, op dat de vaten niet te ſchielijk van de warmte aangedaan worden, en daar door koomen te bersten, maar deeze vaten allengskens verwarmt zijnde, kan men het vuur ſterker maaken, tot de trap die de Distillatie vereischt; deeze trap moet men vervolgens egaal houden, zo lang de Distillatie duurt, en op het laatſte de vaten weder van zelfs allengskens laaten koud worden; om dezelfde reden moet men ook bij het inleggen van koude koolen in de oven zorge draagen, dat men daar mede niet aan de heete vaten raake, want daar door zullen ze anders, zo ze van glas zijn, ingelijks ligtelijk bersten.

Of de trap der warmte bij het distilleeren van water en geesten bekwaam ſterk is, kan men daar aan zien, als het distilleerſel bekwaamelijk in de ontvanger vloeit, en niet te weinig of langzaam druipt, nog ook te ſterk loopt; tot dien einde moet ook zorg gedraagen worden, dat het *koel-vat*, daar men zulks gebruikt, dikwils met koud water ververscht worde.

Het *zand* of de *asch* die men in de *capellen* gebruikt, moet vooraf wel gezift, en daar door van de ſteenen, enz. gezuivert zijn, welke anders verhit zijnde, de vaten kunnen doen bersten.

Men moet ook bedagt weezen, dat wanneer men in het bad distilleert, de *capel* of *ketel*, die bekwaam diep moet zijn, niet te vol water gegooten worde, op dat wanneer het bij geval kwam te kooken, het niet overloopt en het vuur bederft; en dewijl het water door de warmte geduurig uitwaasſemt en vermindert, zo moet men van tijd tot tijd weder water bijgieten, om het zelve op de nodige hoogte te houden; hoe veel of hoe hoog *zand*, *asch* of *water* 'er om de vaten zijn moet, is voorheen aangeweezen.

De *vaten* waar in men distilleert, moeten nooit met de ſtoffe geheel vol, maar alleen op ongeveer twee-derde deelen van de hoogte des vats aangevult zijn, om dat het anders niet alleen niet wel distilleert, maar ook als het geestrijke of zodanige ſtoffen zijn, welkers dampen zig zeer uitzetten, dezelve het vat kunnen doen ſpringen. Ook moet men de *planten* en *animalien* niet tot het drooge afdistilleeren, want anders branden ze ligtelijk aan, en het distilleerſel (*Deſtillatum*) verkrijgt een branderigen ſmaak, inzonderheid in het opene vuur en zand.

Dewijl zommige *enkele wateren* zig niet lange houden of goed blijven, zo is het dienſtig, dat men dezelve in een circuleer-glas doet, dog het zelve maar half vol vult, vervolgens aan het glas eenige wecken in de zon zet en 't water laat circuleeren, zo zal het zuiverder en beeter worden en zig langer houden; of men giet het water weer op de in het vat te rug geblevene ſtoffe en herdistileert het, dat nog beeter is, inzonderheid als men het water niet geheel weer aftrekt.

Enkele wateren, die een jaar oud geworden zijn, zijn meest doorgaans niet meer goed, maar bedorven; inzonderheid als ze niet gecoboleert of herdistilleert zijn, maar men behoeft ze niet weg te werpen, men kan dezelve over verſche kruiden van dezelve zoort overhaalen, zo zullen ze weer goed en zelfs beter zijn als voorheen.

Als men *enkele wateren*, die een jaar oud zijn, onder nieuwe doet, of ook anders twee of meer zoorten van wateren onder malkander mengt, zo word het mengzel gemeenlijk troebel of witagtig als weij, maar als men 'er eenige druppels, bij voorbeeld onder een mingelen water, 3 of 4 druppels beste *wijn-azijn* drupt, zo ſlaat zig het troebele naar de bodem en het water word helder en klaar.

De *gedistilleerde geesten* hebben doorgaans nog veel *phlegma* bij zig, weshalven dezelve, om ze zuiverder en kragtiger te hebben, nog eens of meermaalen moeten herdistilleert, en telkens maar tot ongeveer de helft overgehaalt worden; waar door men wel minder *geest* verkrijgt, maar deeze zal zo veel te ſterker en kragtiger zijn, dewijl het *phlegma* of onkragtige daar van afgeſcheiden word. Dog hier bij moet men letten op de zoort van de *geest*, naamelijk of 't *phlegma* 't eerst of op 't laatst over gaat; want bij de *vegetabiliſche* en andere *vlugge brandbaare geesten*, als *wijn* en *koorn-brandewijn*, *geest van herts-hoorn* enz. gaat de geest 't eerst over, maar bij de *zuure mineraliſche geesten*, als van *ſalpeter*, *vitriool* en *zout*, als mede van de *azijnen*, *honing*, enz. komt eerst 't *phlegma* over, en de geest op het laatſte: Zie hier over ook de Artikels van BRANDEWIJN en DEPHLEGMATIE.

Wil men dat de gedistilleerde wateren en geeſten, de reuk of eenige hoedanigheid zullen hebben, van eenige ruikende ſtoffe, bij voorbeeld van *canael*, *camfer*, *amber*, *muscus*, enz.; 't zij om 'er een aangenaame geur aan te geeven, of de geur van kwaadruikende te verbeteren, zo moet men de helm van binnen met deeze ſtoffe

ſtoffe wrijven, of dezelve in een popje gedaan zijnde, in de mond van de bek des helms leggen, dog zo, dat de bek niet verſtopt worde, zo zullen de gedistilleerde wateren, door deeze ſtoffen gaande; den reuk en eenige hoedanigheid daar van aanneemen en behouden, zo dat men op deeze wijze de wateren en geeſten welruikende maaken kan.

De *gedistilleerde olien* kunnen van allerleij ſtoffen uit de drie natuur-rijken overgehaald worden, dog geſchied voornaamelijk uit de planten of haare deelen, te weeten, die min of meer olie-deelen bij haar voeren, welke *olie* als dan met het water overgaat en op het zelve drijft, waar van ze vervolgens moet afgeſcheiden worden, gelijk in het vervolg ſtaat nader gezegt te worden.

De *wateren*, *geeſten* en *olien* die men distilleert, zijn alle hooftzaakelijk, ten opzigte van de toebereiding der ſtoffen, daar ze uit voortkoomen, voor de distillatie van twee zoorten, als die enkel van de ſtoffe gedistilleert worden zo als die is, of daar de ſtoffe voor af eerst door fermentatie moet toebereid worden; en het is bekent, dat men de gedistilleerde dingen niet alleen bereid tot 't gebruik in de medicijnen, maar ook tot veelerleij huishoudelijke gebruiken. De voorafgaande toebereiding en andere nog noodige dingen, zal hier na bij ieder manier van distilleering, 't zij *water*, *geest* of *olie*, aangeweezen worden; wij moeten eerst nog iets zeggen van de behandeling, en zuivering der vaten.

Hoe men de Glaſen behandelt en ſchoon maakt, enz.

Men heeft bij het distilleeren allerleij *glaſen*, *vaten* en *vleſſen*, enz. nodig, en het is niet onbekent, dat als men ze in de winter met eenig vogt meer of min aangevult, in de koude zet en het vogt laat bevriezen, dezelve komen te bersten; gelijk ook geſchied, als men koude glaſen in het vuur of heet water doet, of als men een heet glas ſchielijk in de koude brengt, of 'er iets kouds daar aan komt; weshalven men zig daar voor heeft te wagten; maar laat men de glaſen allengskens warm en heet worden, zo kunnen ze op 't laatſte een hevig vuur verdraagen, zonder te bersten, ja zullen op 't laatſte ſmelten; dog de eene zoort van glas barst of ſmelt ligter dan de andere; zijnde de witſte glaſen doorgaans de ſterkſte, behalven dat ze ook de fraaiſte zijn.

Dat men de *glaſen*, *vleſſen*, enz. zuiver en ſchoon houden moet, is niet alleen noodzaakelijk wegens de zinlijkheid, maar ook op dat 't geene men daar in bereid of bewaart, niet onzuiver worde of bederve. Maar zijn de glaſen door het eene of andere vuil geworden, zo kan men dezelve best zuiver en ſchoon maaken op de volgende manieren; men neemt *zemels* en *fijn zand*, doet het in de vles met een weinig warm water en ſwenkt het glas braaf om; vervolgens ſpoelt men het met ſchoon water uit, zo zal het heel zuiver worden; of neemt *fijne hagel* en gebruikt het als het vorige.

Of doet *gezifte asch* in een ketel, en giet 'er *water* bij, legt dan de glaſen daar in, zet 't over vuur en laat het allengskens warm worden, en eindelijk kooken; daar na laat't water of de *loog* allengskens koud worden, en ſpoelt dan de glaſen met zuiver water af, zo zullen zezo ſchoon en fraai zijn als nieuwe; op dezelve wijze kan men ook aarde verglaasde kannen, kroeken en andere vaten zuiveren.

Heeft men *glaſen* die gebroken zijn, en wil men dezelve gaarne weder heel en digt hebben; zo neemt geklopt *eijwit*, mengt 'er *ongeleschte kalk* onder, en maakt 'er een deeg of lijm van; hier meede beſtrijkt de kanten der ſtukken daar ze gebrooken zijn en zet ze wel aan malkander, dan zal het droog geworden zijnde, heel vast houden en digt zijn, zelfs dat men 'er heete vogten in doen kan; en op deeze wijze kan men ook *porcelein* en andere aarden vaten te zaamen lijmen: Of neemt in plaats van *eijwit*, oude goede *olie-vernis* met *ongeleschte kalk*. Is het glas alleen geborſten, zo moet men ſmalle ſtrooken van een natgemaakte blaas of van papier met een der gemelde lijmen beſtrijken en over de barst of barſten leggen, zo zal het vat water-digt worden.

Dewijl het nodig is, de *glaſen*, *vleſſen* en *kannen*, enz. daar men de gedistilleerde *wateren*, *geeſten* en veelerleij andere dingen in bewaart, niet alleen met kurken en blaaſen digt te ſluiten, op dat ze de geeſten of kragten niet zouden vervliegen en bederven, maar zelfs dikwils ook de mond der vleſſen nog met eenig ſineerſel te beſtrijken, om de zeer doordringende vlugge dingen nog beter voor het uitwaaſemen te bewaaren, zo kan men hier toe de volgende *mastik* bereiden; neemt *wasch* twee deelen, *hars* een deel, *terpentijn* en fijn gepoejerde *tigchel-ſteenen*, van elks anderhalf deel; doet het in een verglaasde pan, ſmelt en roert het over een zagt vuur wel onder malkanderen, maar 't moet niet kooken; hier meede beſtrijkt men het bovenſte of de mond van het *glas* of *vles*, enz. na dat de prop 'er opgedaan is, rondom wel digt. Met deeze *mastik* kan men ook de glaſen, vleſſen of kannen digt maaken, die men naar afgelegene plaatzen verzend.

Voorts moet men de vaten met gedistilleerde wateren gevult, op een plaats zetten en bewaaren die niet te koud nog te warm is, want op een warme plaats veranderen en bederven ze heel ligt.

Hoe men de enkele Medicinaale Wateren distilleert.

Door *enkele gedistilleerde wateren* word verſtaan, een water dat maar van een ſtuk gedistilleert is, in tegenſtelling van de zaamengeſtelde wateren, die van twee, drie of meer verſchillende ſtukken gedistilleert zijn. Deeze beide gedistilleerde wateren beſtaan uit water en eenige geeſten of olie-deelen, benevens een weinig vlug zout, die uit de ſtoffe daar ze uit gedistilleert zijn, voort gekoomen, en zeer nauw met elkanderen vereenigt zijn.

De *enkele wateren* kunnen van veelerlei ſtoffen, uit alle de drie natuur-rijken gedistilleert worden.

1. Uit het *mineraliſche rijk* is alleen het *fontein-* en *rivier-water* dat men distilleert, waar bij men het *regen-*, *ſneeuw-water* en de *dauw* rekenen kan, welke gedistilleerde wateren hoofdzaakelijk haar gebruik in de *Chijmie* hebben.

2. Uit het *animaliſche rijk* word gedistilleert water van *melk*, *bloed*, *eijwit*, *kalfs-long*, de *herſenen* en *nageboorte van menſchen*; vorders van *vorſchen-zaad*, *kapoenen*, *ſwaluwen*, *oijevaars*, *kreeften*, *ſlakken*, *hagedisſen*, *herten-hart*, *honing*, en meer andere.

3. Dog het *planten-rijk*, namelijk de *planten* en haare bijzondere deelen, leveren de meeste ja een ontallige menigte gedistilleerde wateren uit, die hier en daar in gebruik zijn; want 'er bij na geen kruid is, daar niet

het water van begeert word, ſchoon het dikwils nog reuk nog ſmaak heeft.

Want men moet voor eerst wegens het distilleeren van water uit planten wel aanmerken, dat alle de *vegetabilien*, 't zij *wortelen*, *kruiden*, *bloemen*, *vrugten*, of *houten*, enz. die geen reuk nog ſmaak hebben, onbekwaam tot de *distillatie* zijn; ja ook zijn 't de zodanige die wel een ſmaak maar geheel geen reuk hebben, gelijk allerleij zoete, zuure en wrange vrugten, als *appelen*, *peeren*, *vijgen*, *dadelen*, *borstbeſiën*, *aalbeſiën*, *berberisſen*, *amandelen*, enz. verder de tot het eeten dienende planten, als *latuw*, *endivie*, *pastelein*, enz., en de ſappige ſlijmige *vegetabilien*, als *heemst*, *maluwe*, *walwortel*, *zoethout*, *brand-netels*, *tormentil* en meer anderen.

Daar in tegen zijn alle die planten en haare deelen, die een reuk hebben, ſchoon die ook maar zwak is, tot de distilleering nuttig en bekwaam, om dat ze aan het water een reuk, ſmaak, en kragt meede deelen; daar in tegendeel een niet ruikend en ſmaakeloos gedistilleert water niet anders dan een gemeen onkragtig *phlegma* is; weshalven ook veele verſtandige Geneesheeren hebben geoordeelt, dat men de zeer talrijke menigte van gedistilleerde wateren, die in de Apotheeken (inzonderheid in *Duitschland* en elders,) ingevoert zijn, wel koste misſen, zonder nadeel der zieken, en zig alleen bepaalen aan eenige van verſchillige kragten; om welke reeden men ook in de Nederlandſche Apotheeken, inzonderheid te *Leeuwarden*, de wateren tot een heel klein getal heeft vermindert, die egter genoeg kunnen zijn om in allerlei ziektens dienſt te doen; dewijl de wateren bij de Geneesheeren dog hoofdzaakelijk tot een *vehiculum* van de overige daar meede gemengde geneesmiddelen dienen.

Aangaande de *præparatie* en *distillatie* der planten en haare deelen, ſtaan de volgende dingen aan te merken.

1. Dat dezelve 't beste en kragtigſte in het *damp-* en *marien-bad* gedistilleert worden, dewijl men de verſche en zappige planten daar in, zonder bijvoeging van water en gevaar van aanbranding distilleeren kan: Dog kan zulks ook heel wel in een *blaas* in 't opene vuur geſchieden, als men maar voorzigtig met het vuur handelt.

2. Dat het beeter is, dat men de wateren uit de geheele planten zelfs, dan uit derzelver zappen distilleert, dewijl geduurende het ſtooten en uitparſen veele van de vlugge en beste deelen kunnen vervliegen.

3. Maar dat men zodanige planten, die droog van aart zijn, en wel inzonderheid ook de *gedroogde* kruiden, met water moet bevogtigen, of wel geheel met water overgieten, en in een maatig warme plaats eenigen tijd moet laaten ſtaan weeken of digereeren.

4. Dat men de *ſpecerijen* en andere ſterk ruikende dingen gewoonlijk, na dat ze groſjes klein geſneden of geſtooten zijn, met wat *wijn* beſproeit en dan in het vat, waar uit men ze distilleeren wil, laat weeken, of ook in de warmte wat digereeren.

5. Dat men zommige *kruiden* en *bloemen*, vooraf met wat *wijn* of *water* en *zuiker* of *gest* eenige dagen voor de distilleering, op een warme plaats kan zetten om te *fermenteeren*, tot dat ze een zuure wijnagtige reuk verkrijgen, waar door de reuk een begeerde kragt der plant, zig gemeeniglijk veel beter met het water vereenigt.

6. Dat om *kragtige wateren* te verkrijgen, men dezelve moet *coholeeren*, dat is, een of meermaalen weder over de overgebleevene ſtoffe, of beter over nieuwe planten van dezelfde zoort, moet herdistilleeren, en het water niet geheel overhaalen; waar door de wateren veel kragtiger en nuttiger worden, dan die, welke op de gewoone wijze maar eens gedistilleert zijn.

Alle *wateren* kunnen op de eene of de andere van de gemelde wijzen gedistilleert worden; maar 'er behoort een goed oordeel bij, om voor de distilleering te weeten, of men de ſtoffe met of zonder inweeking of *fermentatie* distilleeren moet; en of men ze beter met of zonder bijvoegzel, enz. distilleeren kan.

De *kruiden* die men versch tot 't distilleeren gebruikt, moeten in het best van haar groei, eer ze bloemen en zaad geeven, geplukt worden; de *bloemen* plukt men, wanneer ze 't ſterkst ruiken, 't welke is 's morgens vroeg met de dauw, en de ſchillen neemt men versch en van rijpe vrugten.

Als men *water* uit het eene of andere van deeze ſtoffen distilleeren wil, zo kan men dus te werk gaan; men ſnijd dezelve groſjes klein, vult daar mede het distilleer-vat tot op een derde, en doet 'er zo veel water bij, als de ſtoffe nodig heeft, gelijk boven gezegt is; dan de helm 'er opgezet, en wel digt gemaakt hebbende, laat men het vier-en-twintig uuren trekken, vervolgens de ontvanger aangelegt en geluteert zijnde, maakt men het vuur aan de gang en begint te ſtooken, zorge draagende, dat het vuur bij trappen tot de vereischte trap vermeerdert, en het water in het koel-vat of koel-bekken (als men zodanige gebruikt,) dikwils ververscht en verkoelt worde; dog het vuur moet niet te ſterk wezen, en daar door deeze wateren niet te ſchielijk overgehaalt worden, want dan kunnen ze niet alleen ſchielijk aanbranden, dat men vooral verhoeden moet, maar ze neemen dan ook gemeeniglijk eenige ſlijmigheid mede over den helm, waar door ze na een korten tijd geheel bederven; ook zijn zodanige wateren meest van korte duuring, daar eenige druppelen olie op drijven, duurende zelden langer dan een maand of drie; maar men kan de *olie* van het water affcheiden, en als deeze in gerectificeerde *brandewijn* gedaan word, zal dezelve zig daar mede vereenigen, en 'er een zeer goede geest uit ontſtaan, die de kragt en reuk bezit, van 't geene daar de olie uit voortgekoomen is.

Het *water* dat in de Distillatie het eerste overgaat, is van de meeſte planten of haare deelen altijd het beste en geurigſte; derhalven, om kragtige wateren te hebben, moet men niet te veel water van de distilleerende ſtoffe, tot 't laatſte toe overhaalen, of men moet het water coholeeren en rectificeeren. Dus gaat bij voorbeeld in de *Distillatie* van de *cardebenedicte* in den beginne een water over, dat een zagte zweetdrijvende kragt heeft, maar het geene daar op volgt, beſit reuk, ſmaak, nog eenige kragt; en is een enkel onnut *phlegma*; op de zelfde wijze is het ook met de *ſcordium* en meer andere gelegen.

Daar zijn zommige kruiden, gelijk boven reeds aangemerkt is, die om een goed water te geeven, eerst moeten gefermenteert worden; van deeze zoort zijn bij voorbeeld de *eere-prijs*, *betonie*, *ſcorzeneere*, enz., men gaat derhalven met zodanige te distilleeren, op deeze wijze te werk; na het kruid klein geſneeden te hebben, giet men 'er goede wijn op, en laat 't 10 of 14 dagen op een maatig warme plaats ſtaan te weeken, tot dat 't zuur begint te worden, als dan haalt men het in een blaas over,

gelijk een ander gedistilleert water; op deeze wijze zal men van de *eerenprijs* een geelagtig welruikend en fmaakelijk water bekoomen, waar van een lepel vol, bij voorbeeld in de *borst-kwaalen* meer uitwerkt, dan een geheel pintje van het water dat op de gemeene wijze uit deeze plant gedistilleert is.

In plaats van *wijn*, kan men ook *water*, of *water* en *wijn* met *zuiker* of *zuurdeefem*'er bij doen, en laaten het daar door fermenteeren als vooren.

Nog zijn 'er *kruiden* en *bloemen*, enz. welke nog door *wijn*, nog door *brandewijn* of *azijn* de kragt en reuk van zig laaten aftrekken; gelijk bij voorbeeld van de *alfem*, *duizent-gulden-kruid*, enz. haar bittere weezen, waar in anders haar maag-verfterkende kragt beftaat, met geen water over gaat, en de olie die mede overkomt, vermengt of vereenigt zig op geenerlei wijze met 't water, maar drijft boven, weshalven zodanige wateren van geen nut kunnen zijn. Dus geeven ook de *witte lelien*, *blauwe violen*, *narcifen* en meer andere, geen ruikend water; met wat zoort van vogt zij ook gedistilleert mogen worden.

Alsfem moet gedistilleert worden met een *waterftoof*, om 'er een water van dezelve reuk en fmaak uit te trekken; dog het is beter, die plant niet versch daar toe te gebruiken, maar ze een weinig gedroogt zijnde, alvoorens in wijn te laaten weeken, en vervolgens of door een *waterftoof*, of op *heete asch* te distilleeren. Op deeze wijze distilleert men ook *bijvoet*, *agrimonie*, *zuuring*, en diergelijke planten meer, mits waarneemende, 't geene boven gezegt is; ook distilleert men even eens de *alkehengo* of *kriekjes van over zee*, zijnde een middel voor ften en graveel.

De *buitenfte fchors van okernooten*, het zij ze zig zelfs van de nooten afbolfteren, of niet, kan in de maand van *September* gedistilleert worden; het water daar uit getrokken, in goede menigte met een-derde *wijn-azijn* gedronken wordende, is een goed middel voor de pest, mits men zig doet aderlaaten, alvoorens daar van te drinken. Ook is het een beproeft middel, om 'er een *gorgeldrank* van te maaken, voor de verzweering in de *mond*; insgelijks voor de *jicht*, om handen en voeten daar meede te ftooven, en om het hair zwart te maaken.

Nouteboomen-bladen in de maand van *Maij* gedistilleert, is een goed middel om zweeren te doen opdroogen, als men 's morgens en 's avonds dezelve met een linnen doek daar in nat gemaakt, bet.

Om *aal-beftën* te distilleeren, moet men dezelve alvoorens in een vat zetten te *fermenteeren*, doende daar een weinig *zout* of *zuiker* bij; vervolgens trekt men 'er het *water* af; zijnde dit een beproeft middel voor vergift, insgelijk om vlekken weg te neemen, de maandftonden te bevorderen, en druipende oogen te droogen; en wanneer men hier een weinig *brandewijn* bij voegt, zijn de gemelde kragten wonderbaarlijk.

De *binnefchors van een efche-boom* gedistilleert, geeft een zonderling middel voor de pest, als men dit gedistilleert *water* met een gelijke maate van *brandewijn* drinkt; bij voorbeeld, drie oncen van elks, voornaamelijk als men drie uuren daar na deezen drank herhaalt; het is ook een goed middel voor het zuifen der ooren, als 'er eenige druppelen van in gedaan worden.

De *ftceenen* van *morelle-kersfen* geftampt, of het vleesch alleen gedistilleert, geeven een *water*, dat een beproeft middel voor de vallende ziekte der kinderen is, als men dezelve een halve once daar van ingeeft.

Om goed Roofe-water te distilleeren.

Om goed fterkruikend *roofe-water* te verkrijgen, dat een aangenaam ruikend water en van veel gebruik is, zo moet men tot 't distilleeren neemen *roofen*, die de fterkfte reuk hebben; zodanige zijn de *roode provincie-roofen*, *witte roofen* en *wilde roofen*, *honds roofen* genaamt. Deeze *roofen* plukt men op een heldere morgen eer de zon opgaat en de dauw 'er nog oplegt, en pluist de bladen zuiver van de knop af, vervolgens kneast dezelve een weinig, en doet ze in het distilleer-vat; voegt 'er dan uitgeperst zap van andere diergelijke *roofen* bij, zo dat de bladen daar mede wel doorvogtigt worden; zet 'er de helm wel digt op en laat 't een of twee nagten ftaan weeken; daar na de recipient aangevoegt hebbende, begint te distilleeren met een matig vuur, en haalt 'er het water af, dog niet tot op de laatfte druppel; maar fcheid met het distilleeren uit, als 'er ruim de helft of twee derde afgetrokken is, en men moet voor al zorg draagen dat het vuur niet te fterk zij, en daar door de *roofe bladen* in het vat aanbranden, want daar door zoude het water een branderige reuk en fmaak verkrijgen, en ondeugend zijn. Men kan het in de *blaas* distilleeren, dog best gefchied het in het *Marien bad* uit een glafen of aarden kolf.

Het is aan de *roofen* en aan meer andere welruikende *kruiden* en *bloemen* eigen, dat het daar van gedistilleerde water in het begin, voorts na de distilleering, geen of weinig reuk heeft, maar deeze reuk komt allengskens, naar dat het water eenige weeken in welgeflootene vlesfen geftaan heeft; dog zal nog vroeger koomen en beter weezen, als men de vlesfen met 't water eenigen tijd in de zon ftelt; of dat men het water in circuleer-glazen doet, dezelve wel fluit, en in de zon of op een zagte warmte laat circuleeren.

Aangaande de nuttigheid en het gebruik van het *roofe-water*; het zelve is zeer hart- en maag-verfterkend en verkwikkende, dog daar is eenig onderfcheid tusfchen 't gene dat van *roode* en *bleeke* of witte *roofen* gedistilleert is, want het water van de eerfte of *roode roofen* is meer adftringeerende, en derhalven meer hart- en maag verfterkend en dienftig in buik- en bloed-loopen, bloedfpuwing, braaking, witte-loop, enz. maar 't water van *bleeke* en *witte roofen* is meer ververfchend, verkoelend en laxeerend; dus dienftig in verftopte ingewanden, hijpochondrij of milt-ziekte. Het water van *roode roofen* is ook heel dienftig en van veel gebruik in de oog-gebreken, als voor ontftookene en roode als mede druipende oogen, inzonderheid als men 'er wat *weegbree-water* ondermengt, wordende anders ook veel gebezigt tot zaamengeftelde *oog-wateren*, waar van men verfcheidene zeer nuttige voorfchriften vinden zal, op 't artikel van *ooggebreken*. Behalven alle deeze gebruiken, dient 't *roofe-water*, inzonderheid dat van *roode roofen*, weegens zijn aangenaame reuk, en zuiverende kragt ook veel tot *blanketzel-wateren* bij de aangenaame fexe, want het neemt wegens zijne zagte adftringeerende kragt alle puistjes en rouwigheid uit 't aangezigt en van de handen, enz. weg, en maakt de huid fchoon en blank; het word ten dien einde ook veeltijds nog met andere *blanketzel middelen* vermengt; bij voorbeeld met *water* van *boone-bloeizel*, *fpaansch-wit*, *gefmolten olie van wijnfteen*, enz. (Ziet op het artikel AANGESIGT en BLANKETSEL.)

Als men het geene, dat van de *roofe-bladen* na de distillatie in het distilleer-vat te rug blijft, doorzijgt en uitperst, en het doorgezijgde op een maatig vuur, 't zij in het zand

zand of anders, zagtjes uitdampt, tot een bekwaam dik *extract*, zal dezelve zeer dienſtig zijn, tot verſterking van de maag en ingewanden; en als het van *bleeke-rooſen* is, zal het zagtjes laxeeren en in bovengemelde gebreken van verſtopping der ingewanden heel dienſtig zijn, als men 'er ongeveer een paar drachma van neemt: Dog nog beter zal het werken, als men 'er eenige *laxeerende dingen* bij het gebruik, te weeten bij de *doſis* ondermengt, bij voorbeeld een drachma *crijſtallen van wijnſteen*, of een halve ſchrupel *diagrijdium*, of wat gepoeijerde *rhabarber*, enz.

Op deeze of diergelijke wijze kan men allerleij andere *enkele wateren* uit *kruiden*, *bloemen*, enz. distilleeren; waar van de volgende de voornaamſte en beste zijn, of die tot allerleij ziektens en gebrekens kunnen dienen, zonder een omſlag en belemmering van wateren uit bijna alle *vegetabilien* te hebben; als

1. Uit de *hartſterkende*, (*ex Analepticis*); het water van *rooſen*, van *caneel*, van *ſlee-pruim-bloemen*, van *lelien van de daalen*, *lavendel-bloemen*, van *oranje-* en *citroen-bloeſem*, en *oranje-* of *citroen-ſchillen*.

2. Uit de *gift-* en *zweet-uitdrijvende vegetabilien*, (*ex Alexipharmacis*); het *water* van *duive-kervel*, *cardebenedicte*, *duiſent-gulden-kruid*, *wijn-ruite*, *ſcordium*, *ſcabioſe*, en inzonderheid ook van *vlier-bloeſem*.

3. Uit de *windbreekende wateren*, (*ex Carminativis*); het water van *munte*, *meliſſe*, *roſemarijn*, *marjoleine*, *ſalie*, *quendel* en *zedoar-wortel*.

4. Uit de *borts-* en *pleuris-middelen*, (*ex Pectoralibus & Pleuriticis*); het water van *eerenprijs*, *ijzop*, *hoefbladen*, *betonie*, *kervel*, *ſanikel*, *taraxcium*, en *waldmeeſter*.

5. Uit de *pisdrijvende* (*ex Diureticis*); het water van *peterſelie*, *anijs* en *ſteenbrek*.

6. Uit de *vloed-* of *ſtonden-verwekkende*, (*ex Emmenagogis*); het water van *camille*, *poleij* en *ſevenboom*.

7. Uit de *zamentrekkende*, (*ex Adſtringentibus*) het water van *weegbree* en *tormentille*.

8. Uit de *pijnſtillende*, (*ex Anodinis*); het water van *dille*, *koorn-rooſen* en *linde-bloeizels*.

9. Uit de *oog-wateren*, (*ex Opthalmicis*); het water uit de wortel en 't kruid van *valeriane*, *venkel*, *oogentroost* en *ſchel-kruid*.

De kragten van elk deezer wateren kan men breeder vinden onder de plant daar ze uit getrokken zijn: Wij zullen de volgende geestrijke nuttige wateren nog tot voorbeelden 'er bij voegen.

Geestig water van Roſemarijn.

Neemt van de toppen en bloemen van *roſemarijn* als dezelve in de bloei ſtaat, bijvoorbeeld een half pond, en goede *witte franſche wijn*, vier pond; doet het zamen in een kolf en laat het een paar dagen ſtaan weeken, distilleert 'er dan het kragtige af. Dit water is heerlijk tegens ziektens die uit koude waterige en ſlijmige vogten ontſtaan, voornamelijk die in de moeder en het hoofd vast zitten; het verdeeld en verdrijft dezelve, verſterkt ook de maag en het hart, en verbetert de ſtinkende adem.

Goed Oranje-water.

Neemt de buitenſte geele verſche ſchil van *oranje-appelen*, zes oncen, en beste *witte wijn*, drie pond; doet 't in een kolf, en na dat 't een paar dagen geſtaan heeft te trekken, distilleert 't als 't voorgaande.

Op dezelve wijze distilleert men ook *citroen-water*; zijnde deeze beide zeer dienstig tegens ziekten die uit zuure ſlijm ontſtaan; zij verſterken het harte, de maag, het gedarmte en ſcheil-klieren, enz.

Geurig water van Oranje-bloeſem (Aqua Naphæ).

Neemt *Oranje-bloeſem*, van de ſteelen enz. gezuivert, doet ze in een glaſen kolf, giet 'er wat goede *witte wijn* bij, en na een paar dagen geweekt te hebben, zo distilleert het behoorlijk; en bewaart het in wel geſlootene vleſſen; dit is een aangenaam ruikend water, en dat zeer hoofd- en maagverſterkend is.

Op deeze wijze kan men veelerleij andere *geest-rijke wateren* uit welriekende kruiden, en bloemen enz. distilleeren.

Wat aangaat om de enkele wateren uit *Dieren* te distilleeren, als van *Kapoenen*, *Zwaluwen* enz.; moet men dezelve eerst verſtikken, op dat ze haar bloed behouden, daar na moet men alle de ingewanden en het vet 'er uitneemen, en het vleesch klein hakken, dat men met wat zout beſtrooit; vervolgens distilleert men het in het *water-* of *asch-bad*, gelijk de bloemen: Men laat het ook wel voor af met eenige ſpecerijen rotten of gisten. Dog deeze wateren, die van de ouden zeer gepreezen wierden, worden hedendaags zelden meer gedistilleert, dewijl haare kragt en werking in de inbeelding beſtaat, zijnde meer voedzaam dan medicinaal; en zo ze al iets in de geneezing uitwerken, zulks komt voort van de *ſpecerijen* en andere kragt hebbende dingen, die men 'er gewoonlijk bijvoegt; dog de volgende twee geestrijke wateren uit het dierenrijk, zijn van veel nut; als

Geestig water van Aard-wormen

Om dit water te maaken; neemt *aardwormen* zo veel gij wilt; doet dezelve in een wijde glaſen kolf en laat ze daar in zaamen rotten, zullende dezelve in het begin van de rotting geweldig ſchuimen; zo dra dit ſchuimen geëindigt is, of de ſchuim zig heeft nedergezet, dan distilleert men dezelve voorts in het *marienbad*, zo verkrijgt men een vlug-zoutigen geest, die zeer pisdrijvend en daar en boven treffelijk pijnſtillend is, zijnde van groot nut zo wel in de buik- als leden-waterzugt (*ascitis & anaſarca*): Ook is het zeer dienſtig in de ſlijmzugt of kwaadzappigheid (*cachexia*), als meede in de ſtuiptrekkingen, kramp, pijnen in de leden, en de gebreken der zenuwen, zo wel in- als uitwendig gebruikt.

Geestig water van Mieren.

Neemt van de *groote paarde-mieren* (die zig in de bosſchen onthouden), verdrinkt dezelve in *wijn-* of *koorn-brandewijn*, en distilleert dezelve dan over, zo verkrijgt men een ſterke geest die een ſterke zuure reuk en ſmaak bezit. Maar om deeze geest nog kragtiger te hebben, zo moet men hem weer op dezelve *mieren* gieten en herdistilleeren.

Deeze geest is een heerlijk *nervinum* of middel in de gebreken der zenuwen, en dus zeer dienſtig in jigt, pijnlijke zinkingen, kramp, ſtuipen, verlammingen, enz. zo wel in als uitwendig gebruikt.

Wil men deezen geest niet aanſtonds distilleeren, zo kan men de *mieren* in de *wijn* of *koorn brandewijn* gedood, met dezelve wegzetten, en den geest distilleeren wanneer men het goed vind.

Van de zaamengeſtelde gedistilleerde Wateren.

Zaamengeſtelde wateren zijn, gelijk in het begin aangeroert is; zodanige die niet alleen uit een enkele ſtoffe, maar uit verſcheidene te zaamengemengde ſtoffen gedistilleerd zijn: Dezelve zijn ook daar in van de enkele waten onderſcheiden, dat ze nooit zonder bijvoegzel, gelijk de enkele wateren, maar 't zij met *wijn*, *wijn* en *water* te zaamen, of met *brandewijn*, *azijn*, dog zelden met *water* alleen gedistilleerd worden.

Die welke met *wijn* of *brandewijn* gedistilleerd worden, behooren voor af eenige dagen wel geſlooten geweekt of in een zagte warmte gedigereerd, en vervolgens in het *marien-* of *zand-bad* gedistilleerd te worden; hoewel zulks ook in de blaas geſchieden kan.

De zamengeſtelde wateren, daar men *welruikende kruiden* en *bloemen* toe gebruikt, gelijk ook *wond-kruiden*; behoort men van verſche kruiden en bloemen te distilleeren, weshalven zulks in 't voorjaar en in de zomer geſchieden moet; dog zo het wateren zijn daar teffens ook ſpecerijen en andere drooge dingen bij koomen, zo kan men dezelve daar na altijd, 't zij in de herſst of winter bij het voorheen gedistilleerde *water* der kruiden en bloemen, in behoorige proportie voegen, vervolgens het te zaamen herdistilleeren, en dus de voorgeſchreevene zaamengeſtelde wateren vervaardigen, in welke jaarstijd het zij.

Wanner 'er veele verſche kruiden tot het water nodig zijn, gelijk bij voorbeeld tot het *wond water*, en dezelve moeten fermenteeren of gesten, zo is het beter, dat men ze tot de *gesting* niet alle zaamen mengt, maar liever die kruiden zaamen neemt, die te gelijk beginnen te gesten, dewijl de kruiden daar ontrent niet alle van eenerlei aart zijn, maar zommige vroeger anderen langzaamer tot de gesting over gaan. Hier volgen nu de bereidingen van verſcheiderhande heerlijke zaamengeſtelde wateren, die in 't algemeen veel kragtiger zijn als de meeste enkele wateren.

Anhaltsch Water te distilleeren, (*Aqua Anhaltina*).

Neemt *beste terpentijn*, een half pond; *wierook*, één once; *paradijshout*, *muscaate-noot*, *kruidnagels*, *cubeben*, *roosemarijnbloemen*, *galanga-wortel* en *mastix*, van elks zes drachma; *beste ſaffraan*, één en een half drachma; *venkel-zaad* en *laurier-beſiën*, van elks een half once; grof geſtooten zijnde, dat geſtooten kan worden, doet 'er zes pond (drie mingelen) *brandewijn* op, en laat het zes dagen wel geſloten weeken, daar na distilleert het op een zagt vuur over, en bewaart het: Men kan ook vijftien grein *muscus* in de pijp van de helm doen, als men wil.

Dit *water* is pijsdrijvend, zuivert de piswegen, en is zeer hooft-, hart- en maag-verſterkend, verdrijft de flauwtens, en is uitwendig dienſtig tegens de jicht en beevende leden, enz. Dog dat met *muscus* gemaakt, kunnen de vrouwen niet wel verdraagen; de *doſis* inwendig is zonder *muscus* tot omtrent één once; maar met *muscus*, een half once, met eenig ander vogt vermengt.

Jicht-water, (*Aqua arthritica*).

Neemt *peonie-wortel*, *ronde cijper-wortel*, *Florentijnſche lisch-wortel* en *bertram-wortel*, van elks twee drachmen; *betonie*, *veld-cijpres*, *lavendel*, *marjoleine*, *poleij* en *roosemarijn*, van elks een handvol; *lavendel-bloemen*, *ſpijke-bloemen* en *Arabiſche ſtoechas*, van elks drie vingergreepen; *Roomſche camille-bloemen*, *wolkruid-bloemen* en *vlier-bloemen*, van elks twee vingergreepen; *kruidnagels*, *caneel*, *cardemome*, *cubeben* en *muscaate-noot*, van elks anderhalf drachma; *laurier-beſien*, zes drachmen; *aardwormen*, 2 handvol; alles klein geſneeden en geſtooten zijnde, laat het zes of agt dagen in beste *brandewijn* weeken, en distilleert het dan als 't voorige. Dit *water* is inzonderheid dienſtig in de jicht, en meer andere gebreken van dien aart.

Water tegens de Aamborstigheid, (*Aqua asthmatica*).

Neemt *alands-wortel*, twee oncen; *Florentijnſche lisch-wortel*, een half once; *ijſop*, *longen-kruid* en *ſalie*, van elks een handvol; *anijs-* en *venkel-zaad*, van elks een half once; *caneel* en *cardamome*, van elks twee drachmen; *beste ſaffraan*, twee ſcrupels; *brandewijn*, één pond; *water van ſcabioſe*, *hoefbladen* en *eerenprijs*, van elks een half pond; laat het drie of vier dagen digereeren, en distilleert het dan over; is zeer dienſtig tegens de aamborstigheid, en andere diergelijke kwaalen, hoest, enz.

Windbreekend Water, (*Aqua carminatica*).

Neemt *Roomſche camille-bloemen*, *vlier-bloemen*, *kruiſe-munte* en *wijnruite*, van ieder drie handen vol; *jeneverbeſiën*, twee en een half once; *laurier-beſien*, zes drachmen; *cumijn-*, *anijs-* en *venkel-zaad*, van ieder een half once; *oranje-ſchil*, drie oncen; *caneel*, zes drachmen; *zedoar-wortel*, drie drachmen; grofjes geſneeden en geſtooten zijnde, beſproeit het met zes drachmen gerectificeerde *ſalpeter-geest*, en laat het dan 24 uuren lang in beste *wijngeest* of *brandewijn* digereeren, vervolgens haalt het over.

Dit *water* is zeer windbreekende, dus dienſtig tegens de winden en krimpingen des buiks, het colijk uit verkoudheid en ſlijmen, verſterkt de hersſenen, hart en maag, enz. men gebruikt het tot een once.

Zamengeſteld Zedoar-water, (*Aqua Zedoariæ compoſitâ*).

Neemt *zedoar-wortel*, vier oncen; *galanga-wortel* en *'t geele van oranje-appelen*, van elks een once; *kruiſemunte*, een hand vol; *zaad van geele peen*, zes drachmen; grofjes geſneeden en geſtooten zijnde, giet 'er vier pond *brandewijn* op, en haalt het vervolgens over.

Dit *water* is deftig tegens de wringingen en krimpingen in de buik, het colijk, hevig braaken, en pijnen, verdrijft alle zuure, vuile en ſcherpe ſlijmen in de maag, ſcheiklieren, enz. en verſterkt de maag, de milt, het hart, en het hooft. De *doſis* is van één tot anderhalf once.

Mastix-water, (*Aqua Mastichina*).

Neemt *mastix*, drie oncen; *kruidnagels* en *cardamome*, van elks een half once; *caneel*, één once; *muscaate-noot* en *foelie*, *galanga-* en *zedoar-wortel*, van elks drie drachmen; grofjes geſtooten zijnde, giet 'er drie pond beste *Franſche wijn* op, en laat het vier dagen weeken, en distilleert het dan over.

Dit *water* is zeer goed voor de maag, verſterkt dezelve, als mede het hooft en harte, ſtilt het braaken en de loslijvigheid, enz.

Water tegens de Scheurbuit, (*Aqua antiſcorbutica*).

Neemt *peper-wortel*, *beekboom* en *water-klaver*, van elks een half pond; *lepelbladen* en *waterkersſe*, van elks één pond;

pond; deeze kruiden moeten alle versch zijn; ſtoot ze klein, giet 'er zes pond goede *Franſche wijn* op, en distilleert het zonder voorafgaande gisting.

Dit *water* is pisdrijvend, verdunt de slijmige vogten, opent de verſtoppingen, en is zeer dienſtig tegens de ſcheurbuit, en meer andere gebreken der ingewanden.

Een ander Scheurbuit-water, (Aqua antiſcorbutica).

Neemt *zuuring*, *agrimonie*, *beekboom*, *kleine gouwe*, *cichoreij*, *lepel bladen*, *wrange*, *duive-kervel*, *waterklaver* en *eerenprijs*, alle versch, van elks drie handen vol; klein gesneeden en onder malkanderen gemengt zijnde, giet 'er het gedistilleerde water van deeze kruiden, of maar van zommigen op, van elks zo veel genoeg is, en distilleert het in 't *Marienbad*.

Water tegens de Beroerte, (Aqua apoplectica).

Neemt *lavendel-bloemen*, *roosemarijn-bloemen*, *lelien van daalen*, *marum verum*, *salie*, *quendel*, *melisse* en *marjoleine*, van elks een handvol; alles klein gesneeden zijnde, zo giet 'er *goede wijn* en *geest van roosen*, van elk even veel, op, en zo veel als genoeg is; laat het dus 6 dagen in een warme plaats staan, distilleert het vervolgens af, en doet in de overgebaalde *geest* grof gestooten *caneel*, *cardumome*, *foelie*, *muscaate-noot*, *staart peper*, *kruidnagels*, *galanga-* en *zedoar-wortel*, van elks een once; eenige dagen gestaan hebbende, haalt het door de blaas of kolf over.

Dit *water* is goed in de beroerte, en ook dienſtig tegens andere hooft- en zenuw-ziektens, zo wel uit- als inwendig gebruikt.

Water tegens de vallende ziekte, (Aqua antepileptica).

Neemt verſche *peonie-wortel* 't mannetje, twee oncen; *witte diptam-wortel*, een once; *marjoleine* en *salie*, van elks anderhalf handvol; *toppen van ruite*, een handvol; *lelien van daalen*, *roode anjelier-bloemen* en *linde-bloeizel*, van elks anderhalf once; *lavendel-bloemen*, een half once; *roosemarijn-bloemen*, een once; *caneel*, zes drachmen; *muscaate-noot*, een half once; gesneeden en gestooten zijnde, giet 'er agt pond goede *brandewijn* op, laat het eenige dagen staan weeken, en haalt het daar na over.

Dit *water* is niet alleen zeer dienſtig tegens de vallende ziekte, maar ook in de beroerte en andere hoofdziektens, als hooftpijn, duizelingen en draaijngen des hoofts, koude zinkingen, en meer andere gebreken die uit koude, taaije en slijmige vogten ontspruiten, het zij in de maag of anders; het is ook zeer dienſtig in de stuipen der kinderen; men geeft daar van aan bejaarde tot een once, en aan kinderen maar een drachma, wat minder of meer, naar den ouderdom.

Water tegens de Lammigheid, (Aqua antiparalitica).

Neemt *meester-wortel*, twee oncen; geraspt *sassafras-hout*, vier oncen; *calaminte*, *dosten*, *roosemarijn*, *salie*, *quendel* en *thijm*, van ieder een handvol; *jenever-besien*, zes drachmen; *zaad van Candische peen*, van *soseli* en *kruidnagels*, van elks een halve once; *caneel*, zes drachmen; gesneeden en gestooten zijnde, laat het in agt pond *wijngeest* of *brandewijn* wat staan weeken, en distilleert het dan over.

Dit is goed tegens de lammigheid, van beroerte of anders, en tegens andere hooft- en zenuw-gebreken, opent de verſtoppingen uit koude taaije slijmen, verſterkt de maag, het harte en de milt, enz.; men gebruikt het als 't voorgaande.

Wond-water, (Aqua vulneraria).

Neemt van de volgende kruiden, alle versch; als *salie*, *agrimonie*, *betonie*, *kruisemunt*, *weegbree*, *scabiose*, *eerenprijs*, *alchimilla*, *kervel*, *duizend blad*, *wintergroen*, *scordium*, *tabaks-bladen*, *alsem*, *bijvoet*, *marjoleine*, *St. Jans-kruid*, *roosen*, *speenkruid*, *taraxicum*, *hondjesdraf*, *waldmeester*, *ijsop*, *sanikel*, *ijzerkruid* en *walwortel*, van elks een hand vol; snijd deeze kruiden klein, en giet 'er goede *wijn* op, zo veel genoeg is, laat het dan op een warme plaats wel gesloten eenigen tijd staan, tot dat het gist en begint zuur te ruiken, als dan haalt het langzaam in het *water-bad* over.

Dit *water* zuivert en heelt de wonden, als men ze daar mede wascht; men geeft het ook inwendig tot een once; is ook dienſtig voor inwendige wonden en verzweeringen, enz.

Pisdrijvend water uit pitten van vrugten, (Aqua diuretica ex nucleis).

Neemt *vlier-bloemen*, zes oncen; *bittere amandelen*, vier oncen; *perſik-pitten*, twaalf oncen; *kersse-pitten*, drie oncen; de pitten grof gestooten zijnde, giet 'er vier mingelen goede *witte wijn* op, laat het eenige dagen weeken, en na 'er nog twee mingelen *water* bij gedaan hebbende, haalt het over, zo lang het kragtig is.

Dit *water* drijft de pis, en is heel dienſtig in graveel en lende-pijnen, verſterkt ook de maag en ingewanden.

Men kan 'er ook wel *pitten van abricoosen* en *pruimen* toeneemen; ook kan men uit deeze pitten, zonder distillatie, alleen door uittrekking met *brandewijn*, eenige *specerijen* en *zuiker*, een aangenaam *maag-water* maaken; dog dit behoort onder de *Liqueurs*; zie aldaar.

Welruikend Engel-water (Aqua Angelica).

Neemt *benzoin*, vier oncen; *storax*, twee oncen; *kruidnagels*, twee drachmen; *caneel*, een half once; twee *muscaate-nooten*; het buitenſte *geele* van een halve *citroen*; *roose-water*, anderhalf mingelen; *oranje-water*, een half mingelen, doet het zaamen in een kolf en distilleert het in het bad.

Dit *water* dient hooftzaakelijk tot reuk-water voor de vrouwen, en om het aangezigt en de handen mede te wasschen, of iets re parfumeeren, want het heeft een zeer lieflijken reuk.

Zamengeſtelt theriaak-water, (Aqua theriacalis compoſita).

Neemt gemeene goede *theriaak*, agt oncen; *beste mijrrhe*, twee oncen; *camfer*, een half once; *beste brandewijn*, twee pond; laat dit zamen wat meuken, en haalt het dan over.

Dit *water* is uitneemend goed in pestilentiaale en andere kwaadaartige ziektens, pijn in de lenden, en verbetert de zuure, scherpe en ziltige vogten; doet ook wel zweeten, enz. De *dosis* is tot een halve once, met eenig vogt vermengt. Het is een goed *preſervatief* in pest-tijden, als men 'er 's morgens een lepel vol van neemt.

Zamengeſtelt Maag- of Levens-water, (Aqua vitæ compoſita).

Neemt *angelike-wortel* en *calmus-wortel*, van elks twee

drachmen; het *geel* van *oranje-* en *citroen-ſchillen*, van elks een once; *bloemen van rooſemarijn* en *ſalie*, van elks een half once; *caneel*, twee oncen; *cardamome* en *kruid-nagels*, van elks twee drachmen; *foelie*, een halve once; alles tot een grof poeijer gemaakt zijnde, giet 'er vijf of zes pond *brandewijn* op, en haalt het, na wat gemeukt te hebben, over.

Dit is een aangenaam maag-water, verſterkt de maag, hart en herſenen; is goed tegens de zuure oprispingen, winden, flauwtens, enz.

Dit zijn de beste en meest gebruikelijkſte zamengeſtelde *gedistilleerde wateren*; men vind nog meer andere voorſchriften van diergelijk-zoortige wateren, dog onnodig, om ze hier alle aan te haalen. Behalven deeze gedistilleerde wateren, heeft men in de Geneés- en Heelkunde ook verſcheiderhande *niet gedistilleerde wateren* in gebruik, die op vierderlei manieren bereid worden; als

1. Door *uitblusſching*, gelijk het *geſtaalde water*, (*aqua chalijbeata*); het *ſmids water*, (*aqua fabrorum*); *kalk-water*, (*aqua calcis*), enz.

2. Door *oplosſing*, als het *aqua phagadænica*; *aqua ſtijptica*; *aqua divina*, enz.

3. Door *inweeking*, gelijk het *aqua benedictica Rulandi*; *aqua laxativa*, verſcheiderhande *aqua vitæ*, enz.

4. Door *kooking*, gelijk als het *aluin-water*, (*aqua aluminoſa*); *aqua grijſea*; *aqua ad ulcera Cijpriani*, en meer andere van deeze vier zoorten, dog die niet bij het distilleeren behooren, maar men vind daar van op andere laatzen van dit werk berigt.

Van de Distilleering der Geesten.

Geest word in de Chijmie genaamt, al het geene dat zeer ſubtijl, vlug, zuiver, doordringend en beweeglijk is; voorts onderſcheid men de *geesten* in drie hooftzoorten; als

1. In *brandbaare geesten*, (*ſpiritus ardentes vel inflammabiles*).

2. In *urijn-* of *pisagtige geesten*, (*ſpiritus urinoſi*); en

3. In *zuure geesten*, (*ſpiritus acidi*).

I. De eerſte zoort of *brandbaare geest*, beſtaat uit een zeer vlug zwavel- of olieagtig weezen, dat zeer ligt door het vuur kan aangeſtooken worden en branden, waar van het ook de naam draagt. Geheel alleen koomen deeze *geesten* uit de *vegetabilien* of planten en haare deelen voort, dog nooit anders dan na voorafgegaane *fermentatie* of gisting, waar door de beſtaandeelen der plant geſcheiden en de fijne geestige deelen afgezondert worden, en op zig zelf blijven; of liever door de gisting worden de oliedeelen der plant verdunt en met het water, door middel van een zeer ſubtiel zuur nauw vereenigt, dat den geest uitmaakt.

Maar daar is nog een ander zoort van brandbaare geeſten, *afgetrokkene geesten* (*ſpiritus abſtractitii*) genaamt; zijnde zodanige, daar men eenige geest over planten of haare deelen afdistilleerd, om daar door haare ruikende fijne olie en andere deelen, en mits dien haare beste kragt en weezen uit te trekken, met de geest te vereenigen en over de helm te haalen; en deeze afgetrokkene geesten beſtaan weder in twee zoorten, als *enkele* en *zaamengeſtelde*.

Om de *gefermenteerde geesten* te bereiden en te distilleeren, zo neemt men van de plant of haar deel, waar uit men de *geest* haalen wil, als het zap-rijk is, het uitgeperste zap; maar zo het niet zappig is, word het klein geſneeden en 'er na goedvinden, maar gemeen water opgegooten, en dit eenige dagen weggezet om te gisten, tot dat de ſchuim die onder de gisting opkomt weer neerſlaat: Dog men doet 'er dikwils wat *zuur-deeg*, *gest*, *zuiker* of *wijnſteen-zout* bij, om de gisting te bevorderen, hoewel het doorgaans van zelfs begint te gisten, als men het maar wat tijd geeft; als het dan bekwaamelijk gist, word het in een *kolf* of *blaas* overgehaalt op dezelfde wijze als andere wateren, en gelijk boven aangeweezen is. Men moet voor al zorge draagen, dat men de ſtoffe niet te weinig nog te veel laate *fermenteeren*, want te weinig of niet genoeg gefermenteert hebbende, geeft het maar weinig geest, daar in tegen als men het te lange en in een niet wel beſlooten vat laat gisten, zo vervliegen veele fijne vlugge deelen en het heeft insgelijks maar weinig geest, of als men al te lange wagt, zo bederft het geheel of word kiemagtig, en geeft, gedistilleert wordende, in plaats van een brandende geest, een onſmaakelijk zuur of urijnagtig vogt: Weshalven het ook beeter is, dat men de geesten van zodaanige planten, die zeer vlugge deelen bezitten, gelijk de *peper-wortel*, *lepel kruid*, *water-kers* en meer andere diergelijke *tegen-ſcheurbuitige* kruiden, door aftrekking bereid, gelijk alle andere afgetrokkene geesten.

De gefermenteerde *geesten*, kunnen anders uit allerlei *vegetabilien* bereid worden; als, uit *graan-vrugten*, en alle *zaaden* die een meelagtigheid bezitten; uit de *ooft-vrugten* en *beſien*, en uit veele *geestrijke kruiden* en *bloemen*, als mede uit *zuiker*, *manna*, *honing*; insgelijks uit de reeds gegist hebbende dingen, als uit *wijn*, *bier*, *meede*, *cijder*, *azijn*, en uit de *gisten* van *wijn* en *bier* zelfs, enz.

Maar dewijl degedistilleerde *geesten*, na de eerſte *distillatie* nog veel *phlegma* bij zig hebben, zo moeten ze *gerectificeert* worden, om ze van haar overtollig *phlegma* te zuiveren: Dit kan geſchieden door een hooge kolf met een maatig vuur, op dat de ſtreepen in de helm mogen gevat worden; want zo lange men een maatig vuur heeft, zal het *phlegma* niet ligt te gelijk mede opklimmen; maar als de ſtreepen ontbreeken, en de waterige druppels in de helm of ontvanger gezien worden, dan is het tijd, dat men de ontvanger met de *geest* wegneemt, en het volgende distilleerzel, als een geestrijk water, in een glas afzonderlijk verzamelt. Op deeze wijze met een zagt vuur en wel gearbeid hebbende; is eene arbeid genoeg, om *hoog gerectificeerde* of *gealcaoliſeerde geest* te verkrijgen: Dog gewoonlijk haalt men den eerſt verkreegene geest, nog maar eens tot op de helft, of wat meer over, om een gerectificeerden geest te verkrijgen; maar als men *hoog gerectificeerde geest* begeert moet men dezelve op bovengemelde wijze meermaalen distilleeren, of de herdistilleering meer als eens hervatten, telkens maar tot op de helft des geests, tot dat de geest de proef van *alcohol* houd. Bij groote distillatien bedient men zig gewoonlijk van de blaas met een koelvat.

Wat aangaat de *afgetrokkene geesten*, is 'er geen ander onderſcheid tuſſchen de distilleering van deeze en de gedistilleerde *geestrijke wateren*, dan dat de geesten niets phlegmatisch behooren bij zig te hebben, en uit louter geest te beſtaan, daar in tegendeel de geestrijke enkele of zamengeſtelde wateren met opzet min of meer *phlegma* nevens de olie deelen moeten bij zig hebben; en om welke reden de geesten altijd met *wijn-* of *koorn-brande-*

wijn

wijn moeten afgetrokken worden. Maar het ſtaat aan te merken, dat zommige planten niet al te bekwaam tot de abſtractie zijn; namelijk zodanige, die haare olie-deelen al te ſterk ingewikkeld hebben, en niet ligt willen laaten vaaren; gelijk bij voorbeeld de *roozen*, *lelien van daalen*, *oranje-* en *citroen-bloeizel*, *vlier-bloemen*, enz.; of die een *zwaare olie* hebben, dat ook door aardſche deelen nog gebonden is, zo dat ze niet bekwaam zijn met de vlugge geest, gelijk *brandewijn* is, zig te vereenigen en op te klimmen; van dien aart zijn de ſterk-ruikende ſpecerijen, als *kruid-nagels* en *caneel*, als mede de ſterk-ruikende houten, als *rooſen-hout*, *ſaſſefras-hout*, enz.; kort om alle zodanige dingen die een zwaarder en dikker olie hebben als andere *vegetabilien*. Om derhalven van de eerstgemelde zoort, een welruikende kragtige geest te verkrijgen, zo is het beter dat men tot de abſtractie geen hoog gerectificeerde geest gebruike; maar dezelve met water vermengt, of maar een zwakke phlegmatike en nog niet gerectificeerde geest neemt, en dan bij de *distillatie* zelfs niet het puure geestige alleen, maar ook iets van het phlegmatijke mede overhaalt: Anders haalt men zodanige dingen enkel met *wijn* over: En wat aangaat zulke dingen die een *zwaare olie* hebben, is het beter, dat men 'er geen *geest* van distilleert; maar een geest van hebben willende, zo kan men van de gedistilleerde *eſſentieele olie* van die dingen neemen en daar van in hoog gerectificeerde *brandewijn* ſolveeren, zo veel dezelve aanneemen wil, zo zal men wezentlijk een veel kragtiger *geest* verkrijgen, dan die van diergelijke dingen afgetrokken is; en men heeft hier bij teffens ook dat voordeel, dat men zulke geesten aldus zeer ras vervaardigen kan. Op dezelfde wijze kan men ook allerleij andere *geesten* van *vegetabilien* door de *eſſentieele olie* gereed maaken.

Anderzins is het best, om kragtige *geesten* te hebben, dat men den afgetrokken *geest* herdistilleert en eenige reizen over verſche ſtoffe aftrekt; want op deeze wijze kan het geſchieden, dat bij voorbeeld over *lepel-bladen* overgehaalde *geest van jeneverbeſien*, zo vuurig word, dat hij nauwelijks, zonder vrees van belediging met de tong kan geproefd worden. Dus verkrijgt ook de door gisting toebereide *geest van rooſen* een veel aangenaamer reuk, als hij over verſche bloemen eenige reizen overgehaald is.

Hoe veel *brandewijn* men bij de *vegetabilien* tot de aftrekking voegen moet, koomt meest overeen met de enkele geeſtrijke wateren, en hangt hooftzaakelijk daar van af, na dat men den geest, ſterker of zwakker met de reuk en kragt der ingredienten wil geinprægneert hebben.

Bij de aftrekking der *geeſten* van *harſten* of harstagtige dingen, als bij voorbeeld van *maſtix*, *mijrrhe*, *ladanum*, *barnſteen*, *ſtorax*, *gom*, *elemi*, *anime*, *ſandarach*, *benzoë*, *peruviaanſche balzem*, enz. doet men 'er ook wel een zuiver loog-zout, als *wijnſteen-zout*, of *gezuiverde pot-aſch*, enz. bij, en trekt het af met hooggerectificeerde *brandewijn*.

Ten laatſten ſtaat aangaande de bewaaring deezer *geeſten*, nog aan te merken; dat het glas of de vles nooit vol, maar alleen tot op de helft of twee derde deelen moet aangevult worden, want anders kan het ligt gebeuren, dat wanneer de *geeſten*, zig door een geringe hitte of eenige aanſtaande beweeging uitzetten, en de opening van het glas te digt geſlooten is, 't glas koomt te berſten; weshalven men ze ook op een koele plaats moet bewaaren.

Men maakt ook veelerleij *zaamengeſtelde afgetrokkene geeſten*, waar van onder de *titel* GEEST zal geſprooken worden.

II. De *urijnagtige geeſten*, ook *vlugge loogagtige geeſten* genaamt, kunnen zo wel uit de *vegetabilien* als *animalien* bereid worden; dog zulks geſchied meest uit de laatſten; deeze geeſten beſtaan uit de *phlegma* of 't *water*, waar in iets vlug zout opgelost is, dog waar van de eene zoort van geest meer bevat als de andere, uit een andere zoort van ſtoffe. De animaliſche ſtoffen waar uit deeze geest getrokken word, kunnen zijn, zommige *dieren* in hun geheel, als *wormen*, *padden*, *ſlangen*, enz.; van andere neemt men de *harde*, *zagte*, of *vloeibaare* deelen.

De deelen die men hooftzaakelijk gebruikt, zijn van de harde gemeeniglijk de *beenderen*, *herts-hoorn*, *ijvoor*, *elands-klauwen*, enz.; de weeke zijn het *herten-hart*, *bever-geil*, de *nageboorte*, enz.; de vloeibaare of zaprijke zijn gemeenlijk, 't *bloed van menſchen* en *dieren* en de *pis*. Om de *geest* uit de zaprijke en vloeibaare, gelijk uit de *wormen*, *nageboorte*, *bloed* en *pis* te distilleeren, zo moeten dezelve eerst rotten, waar na ze met een zagt vuur de geest overgeeven; dog dewijl dit niet alleen een ſtinkenden arbeid is, maar ook de verrotte ſtoffen, inzonderheid als 'er te veel van in het distilleervat gedaan is, of 't vuur te ſterk word, zig onder het distilleeren dikwils geweldig en in een ſchuim opwerpen, dus in de ontvanger klimmen en de geheele *distillatie* bederven, zo is het beter dat men 'er alle vogtigheid uitdroogt, zo veel en daar men kan, 't zij 's zomers in de zon of opene lugt, of door een zagte warmte in de oven, dat in alle tijden geſchieden kan; want hier door zullen ze hun *vlug zout* geenzints verliezen, vermits 't zelve door de olieagtige en taaije deelen zeer vast gehouden word: Vervolgens distilleert men ze uit een glaſen retort in het zand, het vuur bij trappen tot een middelbaare hitte vermeerderende, zo gaat eerst het *phlegma*, daar na de *geest* en ten laatſten het vluge zout en de *ſtinkende olie* over; het *vlug zout* zig als ſneeuw aan de zijden des ontvangers aanzettende.

Om harde dingen; bij voorbeeld *herts-hoorn*, te distilleeren, zo maakt men het zelve in kleine ſtukken, doet het in een retort en distilleert het in een reverbereeroven, eerst bij een zagt vuur; zo gaat het *phlegma*, *geest*, *zout* en *olie*, na malkanderen over, als vooren; en wanneer de olie niet meer druipt, is de *distillatie* gedaan; waar na men het geene dat in de ontvanger is, om en onder malkanderen ſchud, en dan de olie door behulp van een tregter of doorlekking van de geest ſcheid: Dog deeze geest moet vervolgens, 't zij alleen, of met bijvoeging van gebrande beenderen, of levendige kalk, of veel water of wijngeest gerectificeert worden, om hem van de nog overige olie te bevrijden; 't welke geſchieden kan door een glaſen retort met een zagt vuur; dog als men in plaats van de retort een hooge kolf neemt, zo ſublimeert zig het vlugge zout in een drooge gedaante, het welke men daar na alleen kan bewaaren, of onder de geest mengen.

Maar zulke *rectificatie* heeft de *geest van ammoniakzout* (*ſpiritus ſalisammoniaci*) niet nodig, deeze word gewoonlijk aldus bereid; neemt bij voorbeeld, *ammoniakzout* en *wijnſteen*, van elks een pond, ieder bezonder klein geſtooten en dan gemengt zijnde, doet het in een glaſen wel geſterkte kolf, giet 'er 32 oncen *regen-water* bij, en distilleert 'er dan met een klein vuur, in 't zand,

16 oncen van af; bewaart dit als de *ſterkſte geest* bezonder; het overige verder in een andere ontfanger afgedistilleert zijnde, bewaart men ook alleen, als een *zwakker geest*. Men kan in plaats van wijnſteen ook *gezuiverde potasch*, of *levende kalk* of eenig ander diergelijk *abſorbens* tot een bijvoegzel neemen, het is 't zelve, want dit dient alleen om de zuurigheid des *zouts*, die bij het *ammoniak-zout* is, te verzadigen of op te ſlurpen: Dog als men *levende kalk* neemt, kan 't ligt gebeuren, dat het distilleer-vat ſpringt; maar deeze geest met kalk bereid, is veel fijner, vlugger en doordringender, vermengt zig ook ligtelijk, zonder *coagulatie*, met de hoog gerectificeerde wijn-geest, en bruischt niet zo heevig met de zuure dingen op, als die met een vast loog-zout gedistilleert word.

Op dezelfde wijze kan men ook het glinſterende en harde *ſchoorſteen-roet* distilleeren, dat veel *vlug-zout* geeft; dog deeze *geest* moet eenige reizen gerectificeert, en daar door geheel van zijn zwarte en *empijreumatiſche olie* bevrijd worden, anders word hij met een galitrige rookſmaak wederom zwart: Bij deeze distillatie ſtaat ook nog aan te merken, dat het distilleer-vat groot en ruim moet zijn, maar nauwelijks half vol met 't *roet* moet gevult worden, als mede dat men voorzigtig met 't vuur zijn moet, dewijl het *roet* gemeenlijk ſterk opzwelt en heel ligt overklimt, of anders ook wel het vat in ſtukken doet ſpringen.

Daar word ook wel uit drooge *wijn-moer*, of uit *wijnſteen* met bijvoeging van *wijnſteen-zout* of *gezuiverde pot-asch* een *urijnagtige geest* en *vlug zout*, uit een aarden retort gedistilleert; behalven meer andere: Dog de voornaamſte die 't meest in gebruik zijn, zijn de *geesten van herts-hoorn*, van *ammoniak-zout*, van *roet*, van *aard-wormen*, en van *groote-mieren*; dog hooftzaakelijk de beijde eerſten.

De eigenſchappen en proeven van een zuivere *urijnagtige geest* zijn

1. Dat dezelve, als een *loog-zout*, met alle zuure dingen *effervesceert* of opbruist.

2. Dat hij alle de oplosſingen, die met een zuur gemaakt zijn, precipiteert.

3. Dat hij den *violen-ſijroop* groen maakt.

4. Dat hij van het minſte ſtofje *kooper* treffelijk fraai *ſaphijr-blauw* word, en alle kooper-rijke oplosſingen blauw precipiteert.

5. Dat hij, als 'er *ſalpeter-geest* bij koomt, een nevelagtigen rook veroorzaakt.

III. Wat aanbetreft de *zuure geeſten*, deeze kunnen zo wel uit de *animalien* als *vegetabilien* en *mineralien* bereid worden, dog zulks geſchied hooftzakelijk uit de beide laatſte. Deeze geeſten beſtaan meest uit een *plegma* of *water*, dat met eenig zuur zout bezwangert en verbonden is, en de ſterkſte komen uit de *mineralien*, gelijk daar zijn de *geeſten* van *zout*, *ſalpeter*, *vitriool*, *zwavel* en *aluin*, alle de overige *zuure geeſten* die uit de *vegetabilien* koomen, kunnen uit allerlei deelen der planten en daar uit voortkomende dingen gemaakt worden, als

1. Uit allerlei houten, *eiken-*, *boeken-*, *berken-*, *eſſen-*, *pok-*, *ſaſſafras-hout*, enz.; 2. uit *wortelen*, *ſtengen*, *takken*, *kruiden*, en *bloemen*; 3. uit *zaaden* en *vrugten*, inzonderheid *ooft-vrugten*, als mede uit *wijn* en *bier*; 4. uit allerleij *eetbaare graanen*, en mede uit de daar uit bereide of gebakkene dingen, als *roggen-*, *weiten-*, *ſpelte-*, en meer ander *brood*; 5. uit de *basten* en *ſchillen*; 6. uit dikke zappen en harstagtige gommen, als *gom ammoniak*, *galbaan*, *mijrrhe*, *pik*, enz; 7. uit *zuiker*, *honing*, *manna*, en *was*; 8. uit alle harſten, als *gemeen harst*, *terpentijn*, *mastix* en *wierook*; en 9. zelfs ook uit de *barnſteen*, hoewel ze van de meeſte dingen juist niet gemaakt worden nog in het gebruik zijn; ook zommige maar weinig geest geven.

Maar wil men egter een *zuure geest* uit die dingen, hebben, zo geſchied de *distillatie* op dezelfde wijze als die van de *urijnagtige geeſten*; namentlijk men doet de ſtoffen in een retorte, voegt 'er de *recipient* aan, en na de voegen wel geluteert te hebben, distilleert men in het zand, eerst met een zagt vuur dat men allengskens vermeerdert; vervolgens moet de *ſtinkende olie* van de *zuure geest* geſcheiden en deeze eenige reizen gerectifieeert worden, om hem geheel van de olie te bevrijden. Maar dewijl zommige dingen, als de *terpentijn*, *honing*, *wasch* en diergelijke bij het distilleeren, zig zeer uitbreiden en ligtelijk overklimmen, zo kan men, om zulks te beletten, 'er *zand*, *klei*, of eenige andere aardſtoffen onder mengen, hoe wel als men voorzigtig met 't vuur omgaat en het distilleer-vat niet te vol aanvult, zo kunnen die ſtoffen ook heel wel zonder bijvoeging van zand, enz. gedistilleert worden; ook moet men de voegen niet al te digt luteeren of men moet een groote ruime *recipient* gebruiken, op dat de vaten niet door de ſterke uitzetting der dampen van de ſtoffen in duizent ſtukken ſpringen, en daar door ſchade en nadeel aanbrengen. Men moet ook indagtig zijn, dat gelijk meermaalen voorheen gezegt is, het *phlegma* of onkragtige 't eerste over gaat.

Wat aangaat de distilleering van de *zuure miniralijſe geesten*, bij voorb. van 't *zout* en *ſalpeter*, zo neemt men tot 2 deelen van die *zouten*, drie of vier deelen *bolus* of *pottebakkersklei*, vermengt zulks in de gedaante van een poeder, of, dat beeter is, maakt 'er koge'tjes of kockjes van, die men wel buiten de zon moet droogen; doet het dan in een aarden retort, zo dat dezelve maar tot de helft vol word, en 'er een wijde ontvanger aangevoegt zijnde, zo legt ze in de reverbereer-oven, en maakt eerst maar een zeer klein vuurtje, dat men allengskens, als het *phlegma* of ſlijmige water weg is, vermeerdert tot dat de geest van het *zout* als een witte nevel, maar die van de *ſalpeter* als een roode nevel over komt; dus met de *distillatie* aanhoudende, tot dat de nevels allengskens verminderen, ſchoon ook de hoogſte trap des vuurs daar toe gebruikt worde: Weshalven deeze *distillatie* ook niet in een dag kan uitgevoert worden, maar ze vereiſcht wel drie of vier dagen, inzonderheid als men te veel ſtoffe daar toe genomen, of uit vreeze een al te zwak vuur heeft. De geest dan overgehaalt zijnde, moet dezelve van zijn nog bij zig hebbend *phlegma* of andere aard- en zwavelagtige onreinigheeden door *rectificatie* gezuivert worden; 't welke geſchied uit de retorte in het zand, zodanig, dat als het *phlegma* over is, men zulks wegneemt en dan het overige in een andere ontvanger af distilleert tot op het drooge, zo verkrijgt men den zuiveren *geest*. De *geest van vitriool* word op dezelfde wijze, dog zonder bijvoegzel en maar alleen op zig zelven gedistilleert, na dat hij tot witheid toe gebrand is, en hier van gaat de *geest* als een witte nevel over; maar om de *geest van vitriool* te distilleeren, is meer voorzigtigheid nodig, want de retorte moet maar met weinig *vitriool* aangevuld, en de voegen niet geheel digt geluteert zijn, maar eenige opening blijven, want anders ſlaan de eerſte dampen alles in ſtukken: Ook geſchied de *rectificatie* om die reede best of in het waterbad

terbad of in een ledige capelle, inzonderheid als men louter *viriool-olie* rectificeeren wil.

Wil men een zeer vluggen *vitriool-geest* hebben; zo moet men een retort neemen, die een barst in de bodem heeft, zo verkrijgt men een geest die niet alleen zeer vlug, maar ook geheel niet zuur, en veel zwakker als de *zout-* en *salpeter-geest*, egter sterker dan de *azijn-geest* is: Maar men moet hem wel digt geslooten bewaaren, want anders 't vlugge weezen wegwaazemende, zo word hij allengskens weer zuur, en zo sterk als ordinaris *vitriool geest*.

De *geesten*, inzonderheid van 't *zout* en de *salpeter*, worden ook tot het medicinaale gebruik *gedulcifieert* of zoet gemaakt, 't welke aldus geschied: Men neemt tot een deel geest drie of vier deelen *gerectificeerde wijn-geest*; laat het te zaamen eenigen tijd digereeren, en haalt het dan door een glasen helm over; zo verkrijgt men den *zoeten geest*; die van veel nut en gebruik in de Geneeskunde is.

De eigenschappen en proeven der zuure geesten in het algemeen, zijn

1. Dat ze met een *loog-zout* (*sal alcali*) opbruischen.
2. Dat ze alle oplosingen die met een *loog-zout* gemaakt zijn, precipiteeren.
3. Dat ze den *violen-sijroop* rood maakt.

Maar behalven deeze algemeene eigenschappen, heeft elk bezondere *zuure geest*, nog zijne bezondere eigenschappen en hoedanigheden.

Wij moeten nu nog eenige voorbeelden, van geesten uit vegetabilische en animalische dingen te bereiden, geven.

Om wijn geest uit wijn te distilleeren.

Vult een koperen blaas of ketel half of wat meer met *wijn*, zet daar de helm op, en legt 'er de ontvanger aan, maakt dan de voegen over al met een natte en met geklopt eijwit bevogtigde blaas digt, en distilleert het met een zagt vuur tot op omtrent een vierde af, zo is het overgehaalde in de ontvanger de *wijn-geest* of *brandewijn*: Maar wil men dezelve sterker hebben, zo moet men maar de helft of nog minder overhaalen. Als men deeze *wijn geest* daar na nog eens of meermaalen in een hooge kolf op een zagt vuur tot op de helft overhaalt, zo verkrijgt men *gerectificeerde wijn-geest* en *alcohol*; waar over, als mede over de proeven, het gebruik en de nuttigheid des wijn-geests, men verder nazien kan op 't artikel BRANDEWIJN.

Alle *wijnen* het zij witte of roode, die niet zuur of anders bedorven zijn; geeven, als een gegest vogt een *brandbaare geest* of *brandewijn*, maar niet alle even veel; het zijn de zoetste *wijnen* en die niet te veel *wijnsteen* bij haar hebben, welke de meeste geest geeven.

Daar word ook *brandewijn* gedistilleert uit *wijn-moer*, die heel sterk is, maar is niet zo aangenaam van reuk en smaak, als de wezentlijke, dog is anders in kragten daar mede over een komende. Dus kan men ook een *brandewijn* uit *bier* en *bier-gest*, als mede uit *cijder* distilleeren; maar die zijn zo geurig niet dan die van wijn getrokken word.

Hoe men kersse-water distilleert.

Neemt *kersen*, zuivert ze van de steelen, kneust ze en breekt de steenen in een mortier aan stukken; laat ze vervolgens in een gesloten vat zo lang staan, tot dat ze gesten en een zuure wijnagtige reuk verkrijgen, doet ze als dan in een blaas en distilleert de *geest* met een zagt vuur af, gelijk de *brandewijn*, zorg draagende dat het niet aanbrande, of distilleert ze in het zand door een kolf: Deeze *geest* haalt men vervolgens nog eens of meermaalen over, na dat men hem sterk wil hebben. Dit zogenaamde *kersse water* is aangenaam en gezond; het versterkt de maag en vervrischt 't harte, enz. Men maakt het veel in *Zwitzerland*, *Franche-Comté* en elders daar veel kleine zoete *kersen* of *krieken* in het wild groeijen, en men gebruikt 't aldaar in plaats van wijn- of koorn-brandewijn: Aangaande het distilleeren van *koorn-brandewijn*, zie op 't artikel van STOOKEN.

Om wijn-azijn te distilleeren.

Vult een glasen of aarden kolf tot op een derde na vol met beste *wijn-azijn*, als dan de helm 'er op gezet, en de recipient aangelegt is; distilleert in het zand (dog beeter in het marien-bad, om niet aan te branden) eerst met een zagt vuur het *phlegma* (dat eerst overgaat) af, tot dat de zuurigheid komt, dat men proeven kan; dan het vuur allengskens vermeerderende, haalt men den zuuren geest over, tot dat het begint rood en dik te worden; die men wel geslooten moet bewaaren: Het geene in de kolf te rug blijft, is zo dik als honing. Om heel sterke *gidistilleerden azijn*, die ook wel *azijn-geest* (*spiritus aceti*) genaamt word, te hebben; moet men dezelve rectificeeren, door middel van eerst 't zwakke op de voorige wijze daar van over te haalen, en afzonderlijk te bewaaren, vervolgens het overige af te distilleeren, en ook als het sterkst, *alleen* te houden.

De *gedistilleerde azijn* is niet alleen nuttig in de Geneeskunde, want een leepel vol met eenig bekwaam vogt vermengt, versterkt 't harte, dient mede om 't zweeten te verwekken in besmettelijke en kwaadaardige koortzen, en weerstaat de verrotting; maar hij is ook van veel gebruik in de *chijmie* tot preparatie van veelerleij dingen; als bij voorbeeld, 1. tot solutie of ontbinding van *kreefts-oogen*, *mosfel-* en *oester schelpen*, *coralen*, *paarlen* en *paarle-moer*, enz. 2. tot *precipitatie* van zommige *medicinaale* solutien. 3. met *lood* tot bereiding van het *lood-wit*, *menie*, *lood-zuiker*, enz. 4. met *koper*, tot bereiding van *spaans-groen* en *gedistilleert spaans-groen*, enz. 5. met *ijzer*, tot de *staal-solutie* en *staal-tinctuuren*; en tot meer andere bereidingen.

Hoe men de pis distilleert.

Neemt tien of twaalf pinten of meer gezonde *kinder-pis*, doet dezelve in een glasen of aarden kolf en dampt ze op een zand-vuurtje uit, tot dat 'er een stoffe overblijft die de dikte van honing heeft; zet'er dan een helm op, en legt de ontvanger aan, alles toegelijmt zijnde, stookt met een zagt vuurtje de overige *phlegma* daar uit; dan vermeerdet het vuur allengskens, tot dat 'er witte dampen verschijnen, zo komt als dan de *geest* met een weinig *olie*, daar na het *vlug-zout*, dat onder de gedaante van vlintertjes aan de helm blijft hangen; vaart met het vuur zo lange voort, tot dat 'er niets meer overgaat; als dan alles losgemaakt zijnde, doet het *vlugge zout* met de *geest* in een langhalzige kolf, zet 'er de helm op en luteert alles met een natte blaas toe, dan de kolf in het zand gezet zijnde, distilleert met een zagt vuurtje, zo zal de *geest* overgaan en het *vlugge zout* aan de helm en 't opperste der kolf blijven hangen; scheid dan dit *vlugge zout* af, en bewaart het in een digt geslooten glas afzonderlijk.

Deeze *geest* en 't *vlugge zout* zijn deftige middelen, in de-

derdedaagſe en kwaadaardſige koortzen, openen de verſtoppingen, doen zweeten en pis drijven, zijn voorts dienſtig in moederziekte, beroertens, geraaktheid, enz. Men geeft van de geest 8 tot 10 droppels, en van het *vlugge zout* van 6 tot 15 grein. Dog in plaats van deeze *geest* en *zout* te maaken, bereid en gebruikt men meest den *geest van ammoniak-zout*, die niet anders als een *urijn geest* is, en dezelfde kragten heeft. Twee drachma van deeze *urijn-geest* onder twee oncen *brandewijn* gemengt zijnde, is het een heerlijk middel tegens verlamde leden, jigt, en andere pijnen uit een koude oorzaak voortkoomende.

Als men de ſtoffe, die in de kolf over is, calcineert, dan met water uitloogt, en de loog uitdampt, zo verkrijgt men een weinig *vast zout*, dat dezelfde kragten heeft als het gemeene *ſal alcali*.

Met het geene dat in de kolf over is, kan men ook de *phosphorus* bereiden; hier van ziet op 't artikel PHOSPHORUS.

Manier om Honing te distilleeren.

Neemt vier pond *beste zuivere honing*, doet die in een wijde aarden kolf, dat dezelve maar tot twee derde vol zij, distilleert 't met een zagt vuur, tot dat 'er zuure druppelen beginnen uit te loopen; dit water, *honing-water* (*aqua mellis*) genaamt, bewaart in een vles; is zeer goed, om het hair te doen groeijen, als men de kam dagelijks daar mede nat maakt, of een ſpons, om de wortelen van het hair daar mede te bevogtigen; en als men daar wat zap van *ajuin* ondermengt, is het nog beter.

De ſtoffe die in de kolf te rug gebleven is, doet die vervolgens in een aarden of glaſen beſlaagene wijde kolf, dog dat 'er maar een-derde van gevult zij; zet die in een *reverbereer-oven*, legt 'er den *recipient* aan, en alles wel digt geluteert zijnde, begint de distillatie met een zagt vuur op dat de retort langzaam warm worde, zo zullen de geeſten langzaam met een weinig zwarte olie als wolken in den ontvanger over gaan, distilleert zo lang tot dat 'er niet meer uit komt; als dan de ontfanger losgemaakt hebbende, ſcheid den *ſtinkenden olie* en *geest* door een vloeipapier van elkanderen, en bewaart elk bezonder; dog daar koomt weinig *olie* over. Den geest kan men uit een glaſen retort in het zand rectificeeren, zo word hij zuiverder; en dat het laatst overgaat is kragtiger, dat men alleen bewaaren kan.

Deeze *zuure geest*, is dienſtig om oude gezweeren en wonden te zuiveren, en het wilde of ſpongieus vleesch weg te doen gaan. De *olie* is zeer goed tot-geneezing van een *been-eeter* (*caries oſſis*).

Merkt aan, dat men tot distillatie van de *honing*, voornal wijde vaten moet gebruiken, en de kolf maar weinig moet aanvullen; dewijl hij zig zeer uitbreid, en het anders nadeel kan veroorzaaken.

Van het distilleeren der Olien.

Men heeft verſcheiderhande zoorten van *olien*, als 1. *gedistilleerde* of *eſſentieele olien*; 2. *uitgeperſte olien*; 3. *uitgetrokkene* of door *inweeking* gemaakte *olien*; en 4. *gekookte olien*; hier zullen we enkel het voornaamſte zeggen van de eerſte zoort; die alleen uit de *vegetabilien* voortkomen, en in haar mengzel beſtaan uit wat *water*, *aarde* en de verdunde *olie-* of *harsagtige deelen* der vegetabilien, benevens eenig *vlug zout*, die zeer nauw met elkander vereenigt zijn.

Dog daar zijn tweërleij zoorten van gedistilleerde olien, als *vlugge* of *ætheriſche*, en *dikke zwaare olien*; waarvan 't onderſcheid en kenmerk is, dat de 1ſte zoort boven op 't water drijft, maar de 2de na de grond zinkt; dog van dezen aart zijn 'er maar heel weinige, die meest van buitenlandſe *vegetabilien* komen, als de *caneel-olie*, *kruidnagel-olie* en *zaſſafras-olie*, enz. de meeſte drijven gelijk gezegt is op het water, hoewel deeze ook wederom ten opzigte van haare zwaarte en conſiſtentie onderſcheiden zijn, als mede ook ten aanzien van haare koleur; want zommige zijn wit, andere geel, geelagtig, of groenagtig-geel, of bruinagtig, wederom andere zijn eerst wit, maar worden allengskens geel en op 't laatſte bruin-rood, gelijk de *caneel-*, *nagel-*, en *ſaſſafras-olie*; de *alſem-olie* is groenagtig zwart, de *camille-olie* blauw, enz.

Als men derhalven *eſſentiele-olien* distilleeren wil, zo heeft men eerst te letten op haar natuurlijke aart en verſchillende zwaarten, om zig in de regeering des vuurs daar na te ſchikken, vermits het zeker is, dat een *ligte*, *fijne* en *vlugge olie* minder vuur nodig heeft om op te klimmen als een *zwaardere olie*; geſchiedende anders de *distillatie* op dezelfde wijze, gelijk men de enkele wateren distilleert, en men heeft hier bij in 't bezondere op de volgende aanmerkingen te letten, als

1. Dat men uit allerleij planten of uit haare deelen, als uit *wortelen*, *hout*, *ſchors*, *bladen*, *bloemen*, *vrugten*, *ſchillen*, *pitten*, *zaaden*, olie distilleeren kan.

2. Dat egter de *vegetabilien* niet alle zonder onderſcheid *olie* geeven, maar alleen zodanige die een doordringenden reuk hebben; hoewel 'er ook dingen zijn, die ſchoon ze ſterk en aangenaam ruiken, evenwel geen *eſſentieele olie* geeven, gelijk bij voorbeeld de *witte lelien*, *lelien van daalen*, *blauwe violen*, *muur-bloemen*, *tuberozen*, *hijacinthen*, enz.

3. Dat deeze *olie* of van verſche of drooge *vegetabilien* gedistilleert kunnen worden; maar dat men de allerfijnſte, tederst ruikende en vlugtigſte olien best van verſche, en de grovere meer ſubſtantieele uit drooge *vegetabilien* distilleert; hoewel ze meest alle 't best van gedroogde kruiden overgehaalt worden.

4. Dat men de verſche *vegetabilien* zonder voorafgaande *maceratie* of inweeking distilleert, maar dat de drooge eenigen tijd in water moeten geweekt worden, en zulks min of meer lang, naar dat de ſtoffen zagter of harder zijn, dog zonder dat dezelve aan het rotten of fermenteeren gaan.

5. Dat men deeze *olien* met of zonder bijvoeging van *water* distilleert: Zonder *water* kan men allerleij verſche *kruiden*, *bloemen* en *ſchillen* distilleeren, die met een vlugge eſſentieele *olie* voorzien zijn, mits dat het met een zagte warmte in het damp- of marienbad geſchiede; hoewel 'er van zodanige maar weinige zijn, en de meesten met bijvoeging van *water* overgehaalt moeten worden; 't welke tot een *vehiculum* dient, om de olie-deelen opwaarts te voeren, enz.; de kwantiteit des waters die 'er bijgevoegt word, kan zijn 4 of 5 maal zo veel, als het geene waar uit men de *olie* trekken wil; hoe wel men ook wel meer neemen kan, na dat men goed vind, of naar den aard des ſubjects; want het in deezen 'er zo nauw niet op aankoomt, maar hoe meer water men 'er bijvoegt, hoe langer de *distillatie* duurt.

6. Benevens het water word 'er bij zommige dingen ook nog wat *zout* bij het water gedaan, ongeveer 4 oncen *zout* tot 1 pond water, dienende dit om de *olie-deelen* die in de ſlijmige en kleeverige deelen der *vegetabilien* ingewikkelt zijn, te helpen los maaken, als mede om de fer-

fermentatie of gisting bij zulke dingen te beletten, die lang geweekt worden; zommigen neemen in plaats van *zout* of benevens het zelve, *wijn-ſteen* of *wijnſteen-zout*, dog dit word van anderen afgekeurt, dewijl het meer na- als voordeelig ſchijnt; maar men prijst het, om *vitriool-olie* of *ſalpeter-geest* 'er bij te doen, en men zegt, dat men daar door meer olie verkrijgt; dog het beste is, dat men maar *zout* gebruike, hoewel zulks ook bij alle *vegetabilien* niet nodig is.

7. Zommige voegen ook, om meer *olie* te verkrijgen, *peter-olie*, of *terpentijn-olie*, of de *terpentijn* zelven 'er bij, of beter *ben-olie*, daar zulks te verkrijgen is, inzonderheid bij die *kruiden* of *bloemen* die weinig *olie* geeven, als bij voorbeeld, *kruizemunte*, *melisſe*, *zalie*, *camille*, enz.; deeze *olien* zijn wel geen opregte *olien*, dog als men dezelve wederom verſcheide maalen op verſche kruiden giet, en over dezelve weder afdistilleert, zal ze genoeg met derzelver reuk en kragt bezwangert worden, gelijk aan de *alſem-olie* te zien is, want dezelve word geheel donker-groen, als ze maar eenige reizen over het verſche kruid gecoholeert of herdistilleert word: Insgelijks word de *camille-olie* zo fraai blauw als of het zuivere olie was, gelijk ook de *olie* van *duizentblad*, en kunnen van andere olien door de reuk en ſmaak genoegzaam onderſcheiden worden: Dog het is zeeker, dat de zuivere olien beeter en in hooger agting zijn. Maar om kragtige zuivere *olien* te hebben, kan men het overgehaalde wederom in de distilleer-blaas over het te ruggebleevene gieten, 'er verſche kruiden met wat *zout* en *asch* of *kalk*, enz. bijvoegende, en het herdistilleeren, met een weinig ſterker vuur, om het te beter uit te haalen, dat men ook nog wel eens herhaalt; waar na men de overgehaalde *olie* van het *water* affcheid.

Men distilleert alle deeze *olien* gewoonlijk met een koperen van binnen vertinde blaas, met een diergelijke helm, in 't opene vuur; behalven die uit verſche dingen, welke men best in het marien-bad distilleert, gelijk vooren gezegt is, hoewel het met deezen ook in de blaas geſchieden kan, met een zagt vuur; dog men kan ze alle ook uit glaſen of ſteenen kolven in het zand distilleeren, met een matig vuur; de oven behoeft niet anders te zijn, dan van zulk maakzel als voorheen beſchreeven is.

Zommige hebben een bezondere zoort van vaten, tot distilleering van *eſſentieele olien* voorgeſteld, gelijk in de 16de Plaat boven aan vertoont word, en hier de verklaaring van volgt.

A. Is een kopere van binnen vertinde blaas, van gedaante rond of gelijk een vlesſen-calbas, bevattende de ſtoffe, waar uit de olie gedistilleert word.

B. Is de opening of hals der blaas, zijnde gevoegt aan de pijp, welke van de helm na beneden gaat.

C. De pijp, ten minſten een voet lang; anderzins de hals van de kolf, ſluitende met de opening en hals van de blaas.

D. De ronde en boven niet ſpitze helm, zijnde van koper en van binnen vertind; of geheel van tin.

E. Het bekken of kuipje rondom de helm van koper of tin, waar in men verſch water giet, om de helm te verkoelen.

F. De recipient of ontvanger.

G. De pijp van de helm, waar door het vogt met de olie in de recipient druipt.

H. De kraan om het water uit 't kuipje te tappen.

Dog men heeft een zodanige gedaante van blaas juist niet noodig; een gemeene blaas met een koelvat is voldoende; 't zij dat de pijp van de helm afkoomende door het koelvat gaat, of wel dat 'er een koel-bekken om de helm is; hoewel het eerſte beter is in alle de *distillatien*; en zommige keuren het koel-bekken geheel af bij allerlei *distillatien*; om dat de dampen daar door te ſchielijk verkoelt worden, eer ze dikwils geheel naar boven geklommen zijn, en daar door niet kunnen in druppels te zamen loopen, maar weer nederwaarts gedreeven worden, tot dat het water in het koel-bekken wat verwarmt is; dog om zulks voor te komen, kan men water in het bekken gieten, dat niet geheel koud maar een weinig verwarmt is.

Het ſtaat ook aangaande het *distilleeren* in 't algemeen aan te merken, dat wanneer men iets, 't zij wat het wil, *water*, *geest* of *olie* distilleert, zonder eenig koel-vat, men dan van tijd tot tijd een natte doek om de helm of deszelfs bek ſlaan kan, 't welke van zeer goede uitwerking is, om de dampen in de helm zo veel te eer en beter in druppels te vereenigen en in de ontvanger te doen vergaderen.

Manier om de Olie van het Water af te ſcheiden.

Dit kan op verſcheiderhande manieren geſchieden, waar van de volgende de bekwaamſte zijn; als eerſtelijk, men giet de *olie* met 't overgehaalde *water* in een glaſen vles, bij voorbeeld in een *nonnen-glas* of *recipient*, tot dat de vles geheel vol word; aan de hals van deeze vles bind men een andere vles, zo dat de monden van beiden te zaamen ſluiten; dan maakt men een *pit van katoen*, ſteekt het eene einde daar van in de *olie* en het andere in de vles, zodanig, dat het een weinig laag daar in hangt, zo zal de *olie* door middel van het pit in de leege vles overgaan: Indien de *olie*, als 'er veel is, in de recipient vermindert, moet men 'er van 't overgehaalde *water* bij gieten, op dat ze hoog genoeg ſtaa, tot dat alle *olie* over is; en als de *olie* zig aan de recipient zet, kan men zulks door beweeging los maaken.

Of zet een tregter AB (zie op plaat 12 beneeden) in eenig vat CD; ſteekt in de tregter twee van grauw vloeipapier gemaakte peperhuisjes, die in malkanderen paſſen, in de tregter ſluiten, en over al wel digt zijn; maakt ze met het gedistilleerde *water* nat, en giet 'er dan het *water* met de *olie* allengskens in, zo zal het *water* door het papier lekken, maar de *olie* zal in het grauwe papier blijven; deeze manier dient inzonderheid ook als de *olie* naar den grond zinkt.

De ſcheiding kan ook geſchieden, door middel van een glaſen tregter, daar men het *water* beneden de *olie* laat uit wegloopen; of ook door een glaſen ſpuit of ſuiger, daar men 't *water* door afzuigt; als ook door meer andere werktuigen, dog die meer tot groote als kleine portien *olie* dienen; zie SCHEI-WERKTUIG.

De vegetabiliſche ſtoffen, daar men gewoonlijk de *eſſentieele olien* uittrekt, zijn de volgende. En dewijl 'er eenig verſchil bij zommige omtrent de *distillatie* is, volgens 't bovengezegde, zo zullen wij de *distillatie* van elke zoort in 't kort hier bijvoegen, en daar mede dit *artikel* beſluiten.

Olie van Alſem te distilleeren.

Neemt toppen van *alſem* als het zaad bijna riip is, droogt het een weinig in de ſchaduwe, voorts gekurven zijnde, laat het drie of vier daagen in genoegzaam water weeken, namelijk in zo veel water, dat de toppen gemakkelijk daar in kunnen zwemmen, of tot vier ponden *alſem* ongeveer 20 à 24 ponden water, doet 'er *zee-zout*

bij, zo veel dat het water een maatige zoutigheid verkrijgt; distilleert het daar na uit de blaas met een weinig ſterker vuur dan men bij het overhaalen van enkele wateren moet gebruiken; ſcheid na gedaane *distillatie* de *olie* van het water en bewaart dezelve.

Op de zelfde wijze distilleert men de *olie* van *kruiſemunt*, *melisſe*, *marjoleine*, *roſemarijn met de bloemen*, *paleij*, *ſalie*, *thijm*, *quendel*, *ſatureij*, *dosten*, *dille*, *kervel*, *peterſelie*, *ſevenboom*, *wijnruite met 't zaad*, enz.

Olie van Anijs te distilleeren.

Neemt bij voorbeeld vier pond goed verſch *anijszaad*, kneust het, doet 'er vier en twintig pond regenwater, en vier oncen zout bij; laat 't zaamen eenige dagen weeken, dan gedistilleert als vooren. Deeze *olie* word onder meest alle gedistilleerde *olien* alleen in de winter dik.

Op dezelfde wijze distilleert men *olie* uit de volgende zaaden, als van *angelike*, *carweij*, *cumijn*, *coriander*, *venkel*, *nigelle*, *jenever-beſiën* enz. die hoe verſcher hoe beeter zijn.

Olie uit Oranje ſchillen te distilleeren.

Neemt de buitenſte verſche ſchillen van *oranje-appelen*, zo veel gij wilt; dezelve klein geſneeden zijnde, giet 'er genoegzaam water op en distilleert het zonder voorafgaande weeking of gesting: Op dezelfde wijze word ook de *olie* van *citroen-ſchillen* gedistilleert.

Olie van Camillen te distilleeren.

Neemt bloemen van *gemeene* of *Roomſche camillen*, zo veel gij wilt, droogt ze in de ſchaduwe, ſtampt ze dan klein en laat ze in warm water een weinig tijds weeken, distilleert ze vervolgens op de gewoone wijze.

Op dezelfde wijze distilleert men de bloemen van *lavendel*, *ſpijke*, *marjoleine* en *rooſen* enz.

Olie van Kruidnagels te distilleeren.

Neemt *kruidnagels* zo veel gij wilt, ſtoot ze grofjes en giet 'er genoegzaam water op als vooren, laat het dan vijf of zes dagen warm ſtaan trekken, dan gedistilleert: Even zo worden gedistilleert *caneel*, *muscatenoot*, *foelie*, *cubeben*, *cardamome*, *peper* enz. Dog de *olien* van *kruidnagelen*, *caneel*, *muscaat* en *foelie* verkrijgt men meest uit *Indiën*.

Olie van Sasſafras te distilleeren.

Neemt *ſasſafras-hout*, dat fijn geraspt is, naar believen, giet 'er *zout-water* op en laat 't veertien dagen lang warm weeken; distilleert het dan af, als vooren. Dus word ook de *olie* van *pok-hout*, *rooſen-hout*, *haſelnooten-hout* (*oleum heracleoticum*) en *palm-hout* gedistilleert.

De *olien* van het water afgeſcheiden zijnde, moet men in glaſen vlesjes wel geſtopt en met een blaas toegebonden bewaaren, en zulks op een koele en droge plaats, dewijl ze anders als zeer vlug van aart zijnde, ligtelijk vervliegen en haar reuk verliezen, of ook dik worden, en anders bederven; kunnende anders wel bewaart, lang duuren.

Daar zijn ook nog *zaamengeſtelde eſſentieele olien*, dog die men meest als bij geval verkrijgt; wanneer men *geeſtrijke wateren* distilleert, als bij voorbeeld, water tegen de *beroerte*, *vallende ziekte*, *aqua vitæ* enz., waar van voorheen geſprooken is, en waar van men de *olie* die 'er bij 't distilleeren van die wateren overkomt, affcheid en bewaart, zijnde in diergelijke ziektens, waar toe die wateren dienen, ook dienſtig; en in meer andere.

DISTORTURA; betekent zo veel als *Luxatio*; zie LEDEN-VERSTUIKING.

DISTRIBUTIO; eene *Uitdeeling*, *Verdeeling*, of *Schikking van zaaken*. In de Kruidkunde betekent *Diſtributio vegetabilium vel plantarum*, de in order of rangſchikking der planten, waar door ze, volgens een aangenoomen grondbeginzel, in *claſſen*, *ordens*, *geſlagten*, *zoorten* en *veranderingen* verdeelt worden; welke verdeeling ook in andere natuurlijke dingen plaats heeft. In de *Phijſiologie* der lighaamen, betekent *Diſtributio chijli*, de uitvloeijing of omdeeling van de *chijl* uit de maag na de melkvaten; voorts van deeze na de *chijl-geleiders* of *buizen*, en eindelijk na de *ſleutel-beens bloed-aderen* (*venæ ſubclaviæ*), om verders met het bloed omgevoert te worden.

DISTIJLUS; *Twee-ſtijlig*; dus is *Diſtijlus flos* een bloem die twee ſtijlen heeft.

DITRICHIOSIS; dus word eene dubbelde rije van hairen om de oogleden genaamt.

DIUM; word de ruime en vrije lugt door verſtaan, wiens genot in verſcheidene ongemakken heilzaam, en in zommigen niet te ontbeeren is.

DIURESIS; *Waterloſſing*, is de ontlediging van het water, of de pis, na dat dezelve door de nieren is afgeſcheiden.

DIURETICA; *Pisdrijvende middelen*; zie aldaar.

DIVARICATUS; betekent zo veel als uit malkanderen verſpreid.

DIVERGENTIA VASA; deeze naam word aan zulke vaten gegeeven, die een hairgewijs beginzel hebben, en allengskens verwijden en grooter worden.

DIVERTICULA NUCKII; dus noemt men de ſcheeden, waar in de *ronde banden der lijfmoeder* door de ringen, aan 't onderlijf van de vrouwen uitloopen.

DIVINUM IN MORBIS; of het *Goddelijke in de Ziekte*; is dat geene, 't welke door HIPPOCRATES τὸ θεῖον genaamt word; en beſtaat in dat vermoogen of kragt, het welk door den Opperbeſtierder aan de lighaamen is geſchonken, om die ſtoffen welke de ziektens veroorzaaken, in eenige gevallen af te leiden en uit te drijven, en dus als van zelven te geneezen.

DIVIDÆUS; is een zoort van *Bandagie* aan de hals, in gevalle van gebrandheid.

DOCIMASIA; is dat gedeelte, of die tak der Scheikunde (*Chijmie*), welke de konst bevat om proeven of *eſaijen* te doen, of om duidelijker te ſpreeken, de voortbrengzelen van den arbeid in 't klein te waardeeren; namentlijk om door de proef op een kleine hoeveelheid, de voordeelen van een grooten arbeid te kunnen berekenen.

Dit gedeelte van de *ſcheijkunde*, is onontbeerlijk in den arbeid der mijnen en ſmelterijen, indien men dezelve met voordeel wil werkſtellig maaken.

DOCUMENTEN; deezen naam geeft men aan alle zulke ſtukken, ſchriften, charters en andere bewijzen, welke eenig licht aan een zaak kunnen bijzetten.

DOD-AARS; ook *Dronte*, *Gekaperde Zwaan*, of *Moniks-zwaan* genaamt, in 't latijn *Struthio cucullatus*; (*Struthio pedibus tetradactijlis*, *omnibus unguiculatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een vogel tot het geſlagt der *Struisvogels* behoorende, en op *l'Isle de France*, of *St. Mauritius eijland*, *Rodrigues* enz. woonende; deszelfs groote bepaald men tuſſchen die van een *Struisvogel* en een *Kalkoenſche Haan*; hij heeft een groote kop, die met een zeker vlies is bedekt, niet kwalijk naar een hangende kap of kaper zweemende; zijn oogen zijn groot en zwart, en hij heeft een lange ſterke bek, die eenigzins haakswijze omgekromt is; het lijf is dik, rond en geheellijk met grijze donsagtige veeren bedekt; zijn vlerken zijn klein,

van

van koleur geelagtig; en de ſtuit is met een bos of dod van gekrulde vederen bezet; aan 't end zijner beenen, die kort dik en geelagtig zijn, zitten vier lange geſchubde vingeren, wiens uitterſten met zwarte nagels zijn voorzien.

Deeze vogel willende broeden, zoekt een zindelijke plaats uit, om zijn nest te maaken, en verheft het, door opſtapeling van Palm-booms bladen gewoonlijk anderhalf voet van den grond; hier in legt het wijfje maar een eij, dat veel grooter is, dan dat van een *Gans*; geduurende zeven weeken word het beurtelings door het mannetje en wijfje bezeten en gebroed, na verloop van welken tijd het Jong te voorſchijn koomt; hebbende deeze ook de bijſtand zijner Ouden verſcheidene maanden nodig, eer het door zig zelven kan beſtaan en de kost zoeken; men zegt dat het vleesch van deezen vogel een aangenaam en gezond voedzel is.

DODARTIA; is een buitenlandsch gewas; waar van twee zoorten zijn, als

1. *Dodartia* met purperagtige bloemen; in 't latijn *Dodartia Orientalis flore purpuraſcente*; (*Dodartia foliis linearibus integerrimis glabris*, LINN. *Spec. Plant.*) groeit in *Tartarijen*.

2. *Dodartia* met maagdeliefjes-bladen, en witte bloemen; *Dodartia bellidis folio flore albo ſpicato*; (*Dodartia foliis ovatis ſerratis villoſis*, LINN. *Spec. Plantar.*) deeze groeit in *Indiën*.

Het zijn twee- en meerjaarige planten, die zomtijds van de plant beminnaaren gekweekt worden; het welke geſchied door het zaad, dat men in het voorjaar in een maatig warme broeibak of op een warm rabat zaait, en de jonge planten daar na op een warme plaats verplant; maar in de maand *Augustus* of *September* moet men de planten uit de grond in potten planten, om ze 's winters in de oranjerij op een lugtige plaats voor de vorst te bewaaren, zo zullen ze het volgende jaar bloeijen en rijp zaad geeven, en daar na verdorren.

DODDEN, zie LISCH-DODDEN.

DODECADACTIJLUM, is het zelfde als *Duodenum*; zijnde de eerſte der dunne darmen, gemeenlijk *twaalfvingerigen-darm* genaamt; dezelve neemt zijn aanvang bij de *poortier der maage* (*pijlorus*), en eindigt bij den *nugteren-darm* (*jejunum*). Zie ook DARMEN.

DODECAGONUS; *Twaalfkantig*.

DODECANDRIA; bevat in de Kruidkunde de *claſſe* der planten, welkers bloemen twaalf helmſtijltjes hebben.

DODECATHEON; is de naam van een zeker *tegengift-middel*, bij AETIUS *lib. VII. cap.* 2. beſchreeven; en 't welke uit twaalfderlei zoorten van *enkelden* (*ſimplicia*) beſtaat.

DOEKE-BLADEN, zie PEST-WORTEL.

DOG, in 't latijn *Moloſſus*; (*Scarabæus thorace inermi retuſo, capite lunato unicorni, margine integro; ælitris lævibus*, LINN. *Sijſt. Nat.*); dit *Torretje* 't welk in *Oost-Indiën* huisvest, is langwerpig eijrond van lijf, het agterlijf dikker dan 't voorſte, met een halfmaanswijze kop die met een hoorn is gewapent, deszelfs ſchilden zijn glad.

DOGGA; dus word een zeker lelijk gezweer, en pijnlijke ontſteeking aan de vinger genaamt. Zie VIJT.

DOGGE, zie HOND.

DOGGEVAART, of *kleine Viſcherij*. Zie KABELJAUW.

DOGMATIJK; beteekent de leerwijze en oeffening, om de ziekteñs van 's menſchen lighaam, door die konst of wetenſchap te geneezen, welke op de reden en ondervinding ſteunt, of gegrondvest is.

HIPPOCRATES word als de eerſte inſteller, van de *Dogmatijke* of *redelijke Geneeskonst* aangemerkt; om dat hij de eerſte is geweest, die deeze twee grondbeginzelen heeft vereenigt, en waar van hij een bijzondere leerwijze heeft gevormt, die voor zijnen tijd niet bekend was.

DOKKE-BLADEN, zie PEST-WORTEL.

DOKTOR VAN DE VISSCHEN, zie ZEELT.

DOL-APPEL, zie EIJER-PLANT en GULDEN-APPEL.

DOLHEID, zie RASERNIJ.

DOLICHUS LINNÆI, zie BOON (TURKSCHE).

DOLIK, zie LOLIK.

DOL-KRUID, zie NAGT-SCHAAJE.

DOLLE BESIEN, zie BELLADONA.

DOLLE HONDSBEET, zie DULLE HONDSBEET.

DOLLE-KERVEL, zie DULLE-KERVEL en SCHEERLING.

DOLOR; *Pijn*; *Smerte*; is een gevoelige en ſmertelijke gewaarwording; zijnde de deelen die de pijn ondervinden, voornaamentlijk de *ſpiritus* of geesten, en vervolgens de veſel-draaden; dog de pijn is veêlerlei, naar het onderſcheid der oorzaaken en deelen, die aangedaan worden. Zie PIJN.

DOLOR ARTICULORUM; *Pijn in de Leden*; zie JICHT.

DOLOR AURIUM, zie OOR-PIJN.

DOLOR CAPITIS, zie HOOFT-PIJN.

DOLOR DENTIUM, zie TAND-PIJN.

DOLOR NEPHRITICUS, zie GRAVEEL.

DOLOR POST PARTUM, zie NA-WEEN.

DOLPHIJN; in 't latijn *Delphinus*; ook *Delphax*; is een geſlagt van Visſchen, dat door de Heer LINNÆUS 't laatſte, in zijne afdeeling der zoogende Dieren word opgeteld; de kenmerken van dit geſlagt zijn, de beide kaaken met tanden bezet; een rond blaasgat in den kop, en in de meesten twee zwemvinnen op zijde, en nog een derde vin op den rug. Drie zoorten van dit geſlagt worden door de Heer LINNÆUS opgeteld; als ten

1. De *Bruinviſch*, of de *Dolphijn* met een bijna kegelvormig lijf, een breede rug, en een eenigzints ſtompe ſnoet, in 't latijn *Phocæna*; (*Delphinus corpore ſubconiformi, dorſo lato, roſtro ſubobtuſo*, LINN. *Sijſt. Nat.*) zie de beſchrijving hier van, onder BRUINVISCH.

2. De eigentlijk genaamde *Dolphijn* ook *Tuimelaar*, of de *Dolphijn* met een langwerpig lighaam, dat omtrent rolrond is, en een dunne en ſcherpe ſnoet heeft, in 't latijn *Delphis*; (*Delphinus corpore oblongo ſubtereti, roſtro attenuato acuto*, LINN *Sijſt. Nat.*); deeze visch is volwaſſen zijnde, negen of tien voeten lang, en de middellijn der dikſte plaats van zijn lighaam is gewoonlijk twee voeten; naar den ſtaart toe word het lijf allengskens dunner; hij heeft een gladde ſlibberige huid, zonder eenig hair of ſchubben, zijnde de rug zwart dog de buik wit; in plaats van ooren, heeft hij agter de oogen twee kleine gatjes die men ter nauwer nood kan zien, en waar door hij een ſcherp gehoor heeft; ſchoon ſcherp van reuk zijnde, heeft hij geen neusgaten; maar ruikt door het verhemelte van den mond; behalven de twee zwem-vinnen, heeft hij 'er nog eene op de rug zitten, die anderhalf voet lang en dertien duim breed is; de breedte van de ſtaart is twee voeten; zijn ſnoet is lang en puntig, en beide de kaaken zijn met kleine

zeer ſcherpe tanden voorzien; de bek opſpalkende, maakt zulks eene opening van veertien of vijftien duimen, hij heeft tamelijke groote oogen; en zijn kop is met een blaas-gat voorzien, waar uit hij insgelijks als de *Kazilotter* water werpt.

De *Dolphijn* word even gelijk de *Bruin-visch* in de meeſte zeën van den aard-bol gevonden, en niet zelden ziet men ze aan onze kusten; ongemeen vlug is hij in het zwemmen, zijnde zijn gezigt teffens ongemeen ſcherp, en waare het niet dat zijn bek min of meer als onder den kop geplaatst ſtond, zo zoude geen visch hem kunnen ontkoomen; zijn opgeſpoorde aas vervolgt hij ook zo vinnig, dat hij 'er zomtijds wel door op 't drooge vervalt en gevangen word; gebeurende dit mede wel, wanneeer hij door een zeker zoort van kleine vischjes gejaagt en vervolgt word; zijnde deezen zijne gedugtſte vijanden, dewijl zij hem onophoudelijk kwellen, en met hunne ſcherpe doorns vinnig ſteeken; in de wateren tusſchen de keerkringen, zijn de vliegende vischjes zijn geliefſte voedzel; uit het water zijnde, ſteenen en zugten zij insgelijks als de *Bruin-visſchen*, en dat geluid koomt niet kwalijk over een, met dat van een mensch die in angst of benauwdheid is.

De *Dolphijnen* zijn gewoon tropswijze te zwemmen; hunne voortteeling geſchied even eens als die der *Bruinvisſchen*; men zegt dat zij tien jaaren noodig hebben om hun volkomen wasdom te verkrijgen, en dat zij gewoonlijk dertig jaaren oud worden. Volgens getuigenis van KOLBE (*Beſchr. van de Kaap de goede Hoop 1ſte Deel p.* 231) worden de *Dolphijnen*, aldaar met ſterke angels aan een dun touw vast gemaakt, en aan welke angel een ſtuk pekel-ſpek gedaan is, gevangen.

Deeze Dieren volgen gewoonlijk de ſcheepen; aazende op den afval die in zee geworpen word; dit heeft tot de verbeelding aanleiding gegeven, als dat de *Dolphijnen* gezellig zijn, het bijweezen der menſchen en inzonderheid de muzijk beminnen; waar uit denkelijk ook het verdichtzel van ARION is geſprooten, die, om hem van zijn geld te berooven, door de matroozen in zee wierde geworpen, fluks door eene der *Dolphijnen* die door de lieflijkheid van zijn ſnaaren-ſpel om het ſchip gelokt waaren, op de rug wierde genoomen en veilig aan land gebragt; dit wonderlijke denkbeeld huisvest nog bij zommige volkeren, en wel inzonderheid aan de Oostzee, daar de inwooners zig voor verzeekert houden, dat deeze Visſchen zig door 't geluid van muzijk-Inſtrumenten na den oever laaten lokken.

Het vleesch der *Dolphijnen* is eetbaar, en men zegt dat het gezonder en aangenaamer van ſmaak, dan dat der *Bruinvisſchen* is; deszelfs ſpek word eveneens als dat der verkens gezouten en gerookt, ook word 'er traan van gekookt.

L'EMERIJ zegt, dat de gedroogde maag van den *Dolphijn* tot poeder gebragt, dienſtig is voor de mild-ziektens; als mede de gepocijerde en gedroogde lever voor de afgaande koortzen, zijn vet word voor ontbindende en week maakende gehouden.

3. De *Botskop* of *Dolphijn* met een ſnoet die opgewipt ſtaat, en wiens tanden breed en zaagswijze zijn; in 't lat. *Orca*; (*Delphinus rostro ſurſum repando, dentibus latis ſerratis*, LINN. *Sijſt. Nat.*), zie de beſchrijving hier van onder het artijkel BOTSKOP.

DOM, zie BRUTUS.

DOMEIN; in 't latijn *Dominium*; betekend gemeenlijk de *eigendom van een zaak*. Het word ook zomtijds voor alle de vaste goederen genoomen, die iemand bezit; en in 't bijzonder voor een Hoeve, Boere Plaats of Landgoed.

In zo verre *Domein* voor de eigendom van een zaak word genoomen; is het een regt dat ten deele van het *natuurlijk regt*, ten deele van het *regt der volkeren* en ten deele van het *burgerlijk regt* afſtamt, dewijl deeze drie zoorten van regten, elke hunne verſcheidene manieren vastgeſtelt hebben, om het *Domein* of de eigendom van een zaak te bekoomen.

Volgens het *natuurlijk regt*; zijn 'er zekere dingen, waar van het *Domein* aan alle menſchen gemeen is; als bij voorbeeld de *lugt*, het *zee-water* en haare *oevers*, enz.; anderen welke maar alleen aan een bijzonder genoodſchap behooren; en nog een derde zoort, waar van de eerſte aanvaarder enkel de bezitting heeft.

De overwinningen en de buit, die men op Vijanden maakt; Krijgsgevangenen; de meeste onzer Contracten, als ruilingen, koopen, verhuuringen, enz.; zijn de verrigtingen waar door men het *Domein* van een zaak, volgens 't *regt der volkeren* verkrijgt.

Daar zijn eindelijk andere manieren van verkrijgen, door het *Burgerlijk regt* ingevoert; als bij voorbeeld, *donatien*, *præſcriptien*, *confiscatien* of *verbeurt-verklaringen*, enz.

DOM-HEER, zie GOUDVINK.

DOMICELLA, zie PAPPEGAAIJ.

DOMINICAAN VOGELTJE; in 't latijn *Rubicilla Americana*; (*Cardinalis Dominicanus*, EDWARDS *Hiſt. Nat. des oiſeaux* Tab. CXXVII); is een vogeltje onder 't geſlagt der *Kernbijters* behoorende; (dog door BRISSON onder dat der *Mosſchen* geplaatst); het zelve heeft de groote van een *Vink*; is van koleur op het lijf zwart, kop en keel zijn ſchoon donkerrood; borst, buik en de randen der ſlag-pennen zijn wit; inzonderheid word het zelve in *Brazil* gevonden, alwaar het de naam van *Tije Guacu Paroura* draagt.

DOMINIUM EMINENS; 't geen men door *Opper-Heerſchappije*, of *Heerſchappije bij uitnementheid* zoude kunnen verklaaren; is dat regt, 't welk den Souverain heeft, om tot algemeen welzijn in een dringende nood, van de goederen en bezittingen zijner Onderdaanen gebruik te maaken, mits het zelve op een redelijke wijze vergoedende.

Zo als bij voorbeeld, wanneer de noodzaakelijkheid van het algemeene welzijn eischt, dat een ſtad met fortificatien voorzien en verſterkt moet worden; zo is aan den Souverain de magt geſchaapen, om de huizen, tuinen en gronden der particulieren, die op zulke plaatzen ſtaan, daar de wallen, gragten en andere werken die 't belang van den Staat eisſchen, moeten geplaatst worden, weg te neemen; het is ook daarom, dat de Souverain in eene belegering, dikwils de gebouwen en landhuizen van zijne eigene Onderdaanen afbreekt en vernielt; om daar door de Vijand te beletten 'er eenig voordeel mede te doen.

Het is onbetwistelijk, dat de aart zelve van de Souveraineteit een Vorst of Oppermacht wettigt, om zig in gevallen van dringende noodzaak, van de goederen te bedienen die deszelfs Onderdaanen bezitten; dewijl men aan hen het Souveraine gezag verleenende, teffens de magt heeft gegeeven, om zodanig te handelen als het behoud van den Staat en deszelfs nut het vereischt.

Men moet nog aanmerken, dat het een ſtel-regel van de natuurlijke of ingeſchaapene billijkheid is, dat wanneer

heer het noodzaakelijke aan een Staat moet verſchaft worden, en 'er tot onderhoud van een zaak dient gezorgt die aan veelen onder malkanderen gemeen is, dat als dan een ieder 'er moet toebrengen, na maate van het belang dat hij 'er bij heeft; maar dewijl het zomtijds gebeurt, dat ſchielijk opkoomende benoodigheden van den Staat, en bijzondere omſtandigheden, niet toelaaten om volſtrekt, en ten eenemaalen na deezen rigtſnoer te handelen; zo is het eene noodzaakelijkheid, dat den Souverain 'er van kan afwijken, en dat hij in zulke gevallen het regt heeft om aan particulieren, of bijzondere perzoonen dat geene te beneemen, dat voor het algemeene welzijn in dringende omſtandigheden, tot behoud of welweezen van den Staat nodig is.

Laaten wij voorts met de Heer MONTESQUIEU tot eene grondregel ſtellen; dat wanneer het algemeene belang eischt, om een particulier Ingezeten deszelfs bezitting te beneemen; men nooit met de geſtrengheid van de *ſtaatkundige* of *politijke wet* moet te werk gaan; maar het is in dit geval, dat de *burgerlijke wet* moet zegepraalen; die met oogen van een ontfermende en mededoogende moeder, een ieder Ingezeeten op zig zelven genoomen, als het geheel genoodſchap of gemeenebest met malkanderen vereenigt, beſchouwt.

„ Indien de Wetgever eenig algemeen gebouw wil op-
„ rigten, of dat dezelve goedvind een nieuwe weg aan
„ te leggen, of een vaart te graaven, moet dezelve op
„ een rijkelijke en edelmoedige wijze de Ingezetenen
„ vergoeden of ſchadeloos ſtellen; het algemeen is in
„ deezen opzigte als een bijzonder perzoon, die met zijn
„ 's gelijken handelt: Het is waarlijk genoeg dat men een
„ Burger kan dringen om zijne bezitting te verkoopen,
„ en dat hem 't groote voorregt benoomen word, het
„ welke hem 't burgerlijke regt gunt, om niet gedrongen
„ te zijn, deszelfs goederen tegens wil en dank te ver-
„ vreemden.

„ BEAUMANOIR, een ſchrijver van de twaalfde eeuw,
„ zegt, dat wanneer 'er in zijn tijd een publicque weg
„ zodanig was vervallen dat ze niet koste herſtelt worden,
„ 'er als dan een andere aangelegt en gemaakt wierde,
„ zo na bij de oude als maar iets doenlijk was, en dat
„ de eijgenaars ſchadeloos geſtelt wierden, ten koste der
„ geenen, die eenig voordeel van deeze nieuw aangeleg-
„ de weg trokken.

Het is dan billijk en regtmatig, dat in de zelden voorvallende gelegentheden, wanneer de Staat gedrongen is, om aan zommige Particulieren hunne bezittingen te beneemen; als dan 1. de eijgenaars, door hunne medeburgeren of wel uit de algemeene ſchatkist ſchadeloos geſtelt worden. Dog indien de Ingezetenen, zig zelven, door het bouwen van huizen of aanleggen van hoven, op plaatzen daar zij in tijd van oorlog ommogelijk kunnen blijven ſtaan, aan 't gevaar van dit verlies blootgeſtelt hebben; is de Staat ten ſtrengſten genomen, niet verpligt hun eenige vergoeding te geeven; en zonder onbillijkheid, kunnen zij aangemerkt worden, zig zelven aan de ſchaade der gevaaren gewaagt te hebben, die zij in een dusdanige omſtandigheid ondergaan.

2. Het *Dominium eminens* geen plaats vindende, dan in een dringende Staats of algemeene noodzaak, zoude het onregtvaardig zijn, zig 'er in eenig ander geval van wat aart het ook mogte weezen, van te willen bedienen; bij gevolg moet de Vorst, of die de opperſte magt in handen heeft, zig nimmer van dit voorregt bedienen; dan wanneer hij tot behoud van het algemeene welzijn, 'er toe gedrongen word; en na maate dat die geene, welke verlooren heeft, 't geene hem toekwam, op de een of d'andere wijze ſchadeloos geſtelt zij; want aan de eene kant vordert het *Burgerlijk regt*, dewelke het *Palladium* van de *eigendom* is, en aan de andere kant het *regt der natuure*, dat niemand, zonder redenen van het alderuitterſte gewigt en belang, van de eigendom zijner goederen, of van eenig ander wettelijk verkreegen regt zal berooft worden. Indien een Vorst of de zulken aan wien het Oppergezag vertrouwt is, anders ten aanzien van eenige hunner Onderdaanen of Ingezetenen te werk gaan; zijn zij zonder de minſte tegenſpraak verpligt, om de ſchaade te vergoeden, die zij hem daar door aangedaan hebben, dewijl daar door een zeker en onbetwistbaar regt van zijn evenmensch geſchonden word; zelfs is een Vorst zulks in een regerings-form verpligt die ſchoon dezelve alleen heerſchende of *monarchicq*, egter niet onbepaald of *despoticq* is; en bij gevolg aan geen Vorst het zelfde gezag en magt over zijne Onderdaanen verleent, als een Meester zig over zijne Slaaven aanmatigt.

3. Volgt hier nog uit, dat geen Vorst uit kragte van het *Dominium eminens* met regt, ooit eenige van zijne Onderdaanen of Ingezetenen van lasten kan bevrijden, waar aan alle de overigen onderworpen zijn; want alle *privilegien* bevatten een ſtilzwijgende uitzondering der gevallen van noodzaak; en het ſchijnt tegenſtrijdig te zijn, Burger van een Staat te willen weezen, en egter eenige regt of voordeel te begeeren, waar van men ten nadeele van het algemeene welzijn gebruik kan maaken.

4. Dewijl eindelijk het regt dat hier verhandelt is, tot een ongelukkig en lastig regt, voor de Ingezetenen verſtrekt; moet men zig wel wagten, om 'er al te veel uitgeſtrektheid aan te verleenen; maar in tegendeel altoos de voorregten van dit *verhevene-regt*, door de regelen der billijkheid maatigen; en het is na die regelen, dat men 't grootſte gedeelte der geſchillen, die tuſſchen de Staatkundigen ten aanzien van het *Dominium eminens* geheerſcht hebben, kan uitwijzen. Dog dewijl het onderzoek deezer geſchillen ons al te ver zoude doen uitweiden, en dat het behalven dat een al te tedere ſtoffe voor dit werk is; wijzen wij den Leezer na de oordeelkundige Regts-geleerden en Staatkundigen die 'er over gehandelt hebben, muntende hier onder anderen in uit, BUDDÆUS in zijne *Hiſtor. Jur. Civ.* BOEHMER *Hiſt. Jur. univ.* GROTIUS *de Jure Bell. ac Pacis.* PUFFENDORFF *de Jure Naturæ & Gentium*, &c.

Hic jura Regum extremis digitis attigiſſe ſat eſt. ENC.

DOMME-KRAGT; is een *werktuig*, om heel zwaare lasten mede om hoog te winden.

DONDER; in 't latijn *Tonitru*; is, volgens het algemeen denkbeeld zeker geraas, het welk op de *blixem* volgende, door verſcheidene wederomkaatzingen in de lugt gehoort word; het doet door zijn gedreun, dikwils de zwaarſte gebouwen zidderen, en ſteekt zomwijlen toorens, masten van ſcheepen, en andere gevaarten in den brand, of ſplijt hooge boomen van den top tot de wortel van één, en doet menſchen zo wel als het vee omkoomen: Dit verſchijnzel, zo vreezelijk ten opzigte van zijne uitwerkzelen, is verkeerdelijk van veelen gehouden voor een onwraakbaar bewijs van Gods toorn; daar het, gelijk blijken zal, een natuurlijk gevolg is van de zwavelagtige en andere uitvloeijingen, welke zig in den dampkring verſpreiden, op den eenen tijd meerder, op den

anderen

anderen minder; zodanig, dat 'er landen gevonden worden, welke in het geheel aan dit verſchijnzel niet onderhevig zijn.

Overmits de *Donder* een gevolg is van de *blixem*, kunnen wij niet van den een zonder den anderen ſpreeken.

De groote MUSSCHENBROEK, welken wij hier in volgen zullen, om dat niemand onzes bedunkens beknopter nog duidelijker over dit onderwerp geſchreeven heeft, *de Meteoris ignibus edit. 2. in 4to. pag. 1069. §. 2522. & ſeqq.* deelt de *Blixem* en daar op volgende *Donder* met regt in drie zoorten.

1. Neemen zij hunnen oorſprong uit eene zwavelagtige ſtoffe, welke binnen in de ingewanden der aarde ontſtooken, opwaarts rijst; 2. uit een brandende ſtoffe, welke boven uit de lugt op de aarde nederdaalt; of wel ten 3. uit de *electrijſche* uitvloeijingen, die door den dampkring verſpreid, en op een gezakt zijn.

Die van *het eerſte zoort* word men gewaar bij de brandende bergen, bij de *Hecla*, den *Veſuvius* en *Aetna*, welkers vuurvlammen, dikwerf als blixemſtraalen tuſſchen zwarte damp opvliegen, verzeld van *donder*, dan eens enkel, dan door weerkaatzing verdubbeld. Wanneer het aardrijk hier of daar door zwaare aardbeevingen geſchokt word; barst vuur en damp, gepaart met onderaardſch gedonder, dikwerf uit, en maakt nieuwe vuurkolken, zo dat het niet te verwonderen is, dat de oude Heidenen, de helle geplaatst hebben in het midden der aarde.

In de Mijnen gebeurt het niet zeldzaam, dat de zwavelagtige dampen, door lampen of toortzen in de duistere holen volſtrekt noodzaakelijk, aangeſtooken een flag als van kruid geeven, welke de Mijn doorgalmt, zomwijlen de Mijnwerkers nederſmakt, en doet omkomen, of het omgeleegen land doet beeven, terwijl de Holen ſteenen, koolen en andere zwaare lighaamen uitwerpen.

Zomwijlen dringen deeze dampen door het water heen, gelijk in zommige bronnen gebeurt, welkers water door het aanvoeren van eene kaars in den brand vliegt, zo dat de vlam als op het water blijft zweeven.

In de Koolmijnen word de lugt dikwils zodanig brandbaar gevonden, dat men 'er blaazen mede vullen, en 'er dezelfde proeven mede doen kan, als in den Mijn, als men de damp door een klein gaatje in de vlam van een kaars geleid.

MAUDIUS *Phil. Tranſ. No.* 442. maakte zulk eene lugt door kunst, uit twee drachmen *olie van vitriool*, daar hij agt drachmen of één once *water* bij goot, en twee drachmen *vijlzel van ſtaal*; bij vulde 'er eene blaas mede, welker lugt vervolgens in de vlam van de kaars geleid, mede vlam vatte, dog onverwagt als hij de blaas los liet, ſloop de vlam binnen in de blaas, en deed dezelve met zulk een geweld ſtukken barsten, als of 'er een ſtuk kanon gelost wierd.

Men moet echter niet denken, dat dit alleen van de zwaveldampen afhangt, waarſchijnelijk koomen 'er andere ſtoffen bij, gelijk *naphta*, *petroleum*, *oleum terræ*, enz.

Het *joodenlijm* welt dikwerf uit de doode zee (*lacus aſphaltites*) opwaarts, onder de gedaante van bollen, welke, zo dra ze in de lugt koomen, in den brand geraaken, en met hevig gekraak in ſtukken vliegen. De Scheijkunstenaars maaken veelerleije mengzelen, met *goud*, *lood*, *ijzer* en *zuure geesten*, enz., welke bijna dezelfde uitwerkzelen hebben.

Alle landen, welke deeze ſtoffen in overvloed bezitten, zijn derhalven mede aan dit toeval onderhevig, en in tegendeel. Het kan nogthans gebeuren, dat de uitvloeizelen door de wind opgenoomen en verdreeven, op eene afgeleegene plaatze uitbarsten.

Het tweede zoort, bevat de vuurballen, welke uit de lugt op de aarde vallen, of geheel, of in ſtukken verſpreid, dikwils met hevig gekraak uitbarstende, en de allerijsſelijkſte gevolgen met zig ſleepende. Zomwijlen hebben deeze vuur-verſchijnzelen de gedaante van colommen, en zijn van allen tijden, en op veele plaatzen, zelfs den 10 Maart 1750 te Hoorn gezien. (MUSSCHENBROEK *ut ſupra pag.* 1073. § 2526.)

Het is meer dan waarſchijnelijk, dat deeze ſtoffe eerst onder de gedaante van een wolk hoog in den dampkring zweevende, door uitwendig drukkende oorzaaken tot een bal gevormd, even als vloeiſtoffen in vloeiſtoffen mede gedaantens aanneemen, door haare zwaarte nederwaarts daalt, eindelijk vlam vat, en alles wat 'er omtrent is, om verre werpt en verbrijzelt.

Ook zijn deeze vuurballen en colommen niet altoos even eens, nog van den zelfden aart, zomtijds immers verſchijnen ze bij helder weder, en breeken uit in de lugt met één of meer ſlagen, of vallen in het water neder met een verſchrikkelijk gedruis; zomwijlen dringen ze in huizen, en loopen langs de muuren, de eene kamer in, de andere uit, meest al zwavel-lugt en damp na zig laatende.

Het derde zoort, is, 't welk wij doorgaans *Donder* noemen, en nimmer voorvalt, dan na dat de lugt door wolken, die tegens elkanderen gedreeven worden, bezet word, zo dat de buijen meestentijds tegens den wind oploopen; deeze zijn bij wijlen ſlegts uit kleine wolken beſtaande, bij wijlen uit zeer groote; uit deeze ſchiet een blixemſtraal, enkel, dubbeld, ſchitterende heen en weder, op welke een groot gekraak gehoort word, eerder of laater, na maate de nabijheid der in den brand gevloogene deelen. Dit gebulder word door de wederomkaatzing van bergen, gebouwen, bosſchen, en zelfs donder-wolken vermenigvuldigt.

De buij laat of een enkele ſlag uit, of meer, kort of langzaam op elkander, na de geſteltheid dier vuurdeelen.

Thans weeten wij, dat deeze wolken zeer *electrijk* zijn, en dat de inwendige werking der donder-wolken zo lange duurt, tot dat deeze uitvloeizelen gelijkvormig verdeelt zijn, en als een evenwigt uitmaaken.

De ſlag zelf is enkel, wanneer men 'er digte bij is, dog word van verre zomwijlen tot 30 of 40 ſecunden lang gehoort, gelijk wij gezegt hebben, door wederomkaatzing. Deeze uitbarstingen ſchudden de lugt geweldig, gelijk ook meest al hevige wind word waargenoomen bij onweder; dikwils maaken zij wervelwinden, die evenwel van korten duur zijn; onderwijlen ſtorten de wolken, na eenige blixem-ſlagen, zwaare regens; of geeven, wanneer deeze buijen hoog in de lugt omgaan, hagel-ſteenen van verſchillende groote; ook ſchijnt het, dat als dan de donder-ſlagen heviger worden.

Alle lighaamen nu, die van het onweder geraakt worden, geeven een zwavelagtige reuk van zig, even als 't *electrijke* vuur.

De oude Wijsgeeren, als ARISTOTELES, LUCRETIUS en SENECA oordeelden, dat het met een heldere lugt donderen konde; HOMERUS integendeel; ANAXIMANDER, CICERO, PLINIUS en JULIUS OBSEQUENS zeggen, dat het enkele reizen gebeurt; SCHEUCHZER zelf heeft dat bij-

bijgewoont; deeze voorbeelden zijn egter zeldzaam, evenwel niet onmoogelijk; want bij mooi weder en heldere lugt zweeven 'er veele electrijke uitvloeijingen, zo dat ze door middel van een papiere vlieger of draak, in welker touw een metaale draad; bij voorbeeld, een goud- of zilver-draad gevlogten is, kunnen verzamelt worden, en vuur geeven, gelijk men uit de electrijke proefneemingen gewaar word; het zelve kan men doen door een metaale draad hoog boven het dak uit te ſteeken, en dus de uitvloeizelen te verzamelen. Op deeze wijze derhalven kunnen toorens en masten van ſcheepen ook bij helder weder in brand geraaken, en verbrijzelt worden.

Het dondert nogthans over alle gedeeltens der aarde niet even veel; in *Groenland* bij voorbeeld, dondert het bijna nooit, ook niet in de *Bai van Hudſon*, of ſchoon des zomers het weder zes weeken aan een zeer heet is; maar als het dondert, woed het onweder geweldig, en verbrand veele bosſchen. In *Tartarien* onweert het zeldzaam, maar hevig; in *Yſland* dondert het winters meer dan zomers; in ons land dondert het meest zomers; de Heer MUSSCHENBROEK verdient hier over nageleezen te worden, (*ib. pag.* 1077. § 2532.)

Vermits de blixem eene ontſteeking is van zwavelagtige en andere dampen, welke meer of minder uitwaaſemen, na maate het weder heeter of kouder is, of wel de wind drooger is, moet men zig niet verwonderen, dat de koude lugtſtreeken minder daar aan onderhevig zijn dan de heete, en die meerder, welker ingewanden meerder brandſtoffen bevatten.

Immers in *Egijpten* en *Ethiopien*, ſchoon heete lugtſtreeken, dondert het zeldzaam; ook niet te *Peru*, om dat de *Nijl* de uitwerking belet, en de overige uit dor zand beſtaan.

De electrijke proeven ſlaagen ook 's winters minder, dan des zomers, en bij eene noorde drooge lugt beter, dan als de wind zuid-west is.

Uit het geene tot dus verre ter neder geſtelt is, blijkt klaar, dat het onweder, hoe vreezelijk ook, niet anders dan een natuurlijk verſchijnzel is, gelijk wij in het begin reeds gezegt hebben.

Het is onderwijlen der moeite waard, de uitwerkzelen van den *donder*, op menſchen, beesten en vaste lighaamen te onderzoeken.

Menſchen en beesten worden zomwijlen dood geſlagen door den blixem, zonder eenige blijk van kwetzing; deeze uitwerkingen worden aan ſchrik toegeſchreeven, of aan vernieling der veerkragt van de lugt, door de ſterke uitbarsting van de blixem, of aan 't geweld des ſchoks op de hersſenen, gelijk men bij de *electrijken* ſchok gewaar word, waar door men vogelen en viervoetige dieren dood, en menſchen zodanig treft, dat zij eenigen tijd als beroert zijn.

Dat de lugt de veerkragt verliezen, en daar door de menſchen als in een *vacuum* of ledige ruimte dooden kan, is gebleeken, in de lighaamen van menſchen en van dieren, door de blixem gedood, door de Heeren VERMEIJ en PITCAIRN geopent, in welken de longen toegevallen gevonden zijn, even als in de zulken, die in eene lugtledige plaatze omgekoomen zijn.

Zomwijlen zijn de kleederen onaangeraakt, en het vel 'er onder hevig verbrand; de zweeren die 'er op volgen, geneezen zeer langzaam; zomwijlen vind met het gebeente geheel verbrijzelt.

Wanneer de blixem langs witte muuren gegaan is, laat zij vlekken na, die den geheelen loop te kennen geeven.

De blixem raakt gemeenlijk hooge toorens, masten en ſchuuren, daar windwijzers op ijzere ſtiften ſtaan, van gelijken hooge boomen, om dat zij gebooren word uit electrijke ſtoffen, die in de lugt zweevende, deeze verheevenheden eerst raaken en langs geleid worden, gelijk uit de vliegers, uit opgeſtookene draaden, en diergelijke proeven thans overvloedig gebleeken is. Evenwel ſteekt zij niet altoos deeze gevaarten in brand, maar alleen dan, als de voortloop der vloeiſtoffen geſtuit word. Het ſchijnt om die rede te zijn, dat zeldzaam ſchuuren of huizen in brand raaken, wanneer door de regen het dak nat is, want langs het water loopen de electriſche uitvloeizelen ſchielijk heenen, en dus verſpreiden zij zig te veel, om in brand te geraaken; want de vogtigheid door de regen veroorzaakt, kan op zig zelve het geweld der doordringende blixems niet beletten of tegenhouden.

Men ondervind dagelijks, en het is reeds door LUCRETIUS en SENECA aangetekent, dat de kling van een deegen hier door ſmelten kan, zonder kwetzing der ſcheede; men heeft geld in een linnen doek geſmolten gevonden, zonder dat de doek gezengd was; ook kan de blixem door alles heenen dringen, even gelijk de ondervinding leert, dat de electrijke kragt of uitvloeizelen door ſteenen muuren, door rotsſteen en diergelijken heen dringt; dus heeft men, ſchoon zeer zeldzaam gezien, dat de blixem door gewelven, tot in de kelders toe gedrongen is; de ſnelheid moet ook verbaazend zijn, dewijl FRANKLIN waargenoomen heeft, dat de electriſche kragt langs eenen ijzeren draad van 12000 voeten lang, binnen ééne ſeconde geloopen is; daar het geluid ſlegts 1100 voeten in die tusſchentijd aflegt; de uitwerking van blixem is derhalven ruim tienmaal eerder gedaan, eer het gehoord worden kan.

De vraage is nu, of men zig wapenen kan tegens de uitwerkzelen van *donder*? CÆSAR AUGUSTUS ſtak zig in de vacht van een zeekalf; MUSSCHENBROEK merkt op, dat het beter zoude zijn, een rok van bever-vellen aan te trekken, als meer electrijk zijnde; of een mantel aan te doen van linnen met zegel-lak, pek, of diergelijke bedekt, om dat de electrijke kragt daar niet door dringt; wanneer de kleederen met goud of zilver belegd zijn, of men gedeegend is, loopt men meerder gevaar.

KEMPFER verhaalt in zijne *Amoen. Exot.*, dat de Keizers van Japan zig verſteeken in kelders onder de vijvers, zig verbeeldende, dat de blixem door het water uitdooven zoude, waar van wij reeds eene andere reden gegeeven hebben.

MUSSCHENBROEK geeft eene fraaije regel op, om te weeten, hoe verre de blixem af is, dat is, de plaats daar zij uitbarst, van den geene, die het geluid hoort; men moet eerst zig te binnen brengen, dat het geluid 1100 voeten aflegt in ééne ſeconde: indien 'er derhalven tusſchen het zien van de blixem, en het hooren der donder, 6 ſecunden verloopen, zal het af zijn 1100 X. 6., dat is, 6600 voeten, enz., de 1100 moeten altoos vermenigvuldigt worden met het getal der ſeconden; waar uit volgt, dat het gevaar dan nabij is, wanneer de ſlag onmiddelijk volgt op de blixem.

De dreun der huizen of muuren is niet altoos een uitwerkzel van de hevigheid der lugtgolving, om dat alleen die muuren of lighaamen dreunen, die gelijktoonig zijn met het geluid.

De *donder* is nadeelig voor alle zaaken, die door gesting bereid worden, aan *brood*, *bier*, *wijn*, enz. om dat de electrijke lugt de gesting belet; men moet derhalven de kelders sluiten; van gelijken op dat de *boter*, en inzonderheid de *room* of de *melk* niet bederst, dewijl de electrijke dampen alle deeze dingen schielijk doet zuur worden.

Een tweede vraagstuk doet zig op, of het moogelijk is, de blixem elders heen te leiden, en af te weeren; zommige willen, dat het afschieten van canonnen de lugt breeken, en dus de electrijke dampen verstrooijen kan; anderen, dat door het geweldig luiden der klokken dit uitgevoert kan worden, dog zonder grond; de Abt De la Pluche *Spectacle de la Nat. Tom.* 7. *pag.* 326 & 327. *edit. de Paris* 1746 *in gr.* 12. merkt op, dat hij vijf maal toorens door blixem in den brand geslagen gezien heeft, of schoon 'er ook alle klokken te gelijk van luiden. Het zelfde is in *ritanje* waargenoomen, om welke redenen Du Hamel dit middel geheel afkeurt; Musschenbroek meent, dat de klepels en klokken in beweeging zijnde, de electrijke dampen nog te eerder na zig trekken.

De Heer Winkler die zig door de electrijke proeven zo beroemd gemaakt heeft, leert, dat men een stevig ijzerdraad moet spannen van den spil der toorens schuins naar den grond, en dien in een ring, of in het water moet doen uitloopen, om het onweder af te leiden; aan paleizen, enz. moeten 2, 3 of 4 zulke draaden geplaatst worden, dog zo, dat ze nergens tusschen beiden raaken.

Hoe zeer ook veele zoeken de waarschijnelijkheid te vergrooten, dat het onweder met de *electrijke* werkingen overeenkomt, worden 'er egter omstandigheden gevonden, die deeze stelling niet begunstigen, gelijk Nollet en Mazeas getuigen, want zomwijlen is de lugt weinig electrijk, als het zwaar onweert, en zeer sterk, als het weinig dondert; het zelfde is door Lomonosow te *Petersburg* waargenoomen, zo dat geduurende de onweers-wolk, de electrijke kragt dan vermeerderde, dan verminderde, dan weer of schoon het regende, vermeerderde.

Eindelijk moest 'er iets van de nuttigheid van dit ontzagchelijk lugtverschijnzel gezegt worden: Niemand is 'er, die des zomers, wanneer de geduurige hitte de lugt met dampen vervult, niet verlangt naar onweder, op dat de lugt gezuivert, en zijne adembaaling ruimer en gemakkelijk worde.

Het onweder brengt niet alleen regen, maar de vrugtbaarste regen aan, die men kan wenschen.

Het tempert de lugt, en brengt gemaatigde koude aan, die dikwils schielijk volgt, voornaamelijk als 'er hagel mede vermengd is.

Misschien zegt Musschenbroek vernielt het de eijeren van duizenderlei insecten, die wanneer voortgebroeit wierden, het geboomte en de kruiden verdelgen zouden, even gelijk het de kiekens in de eijeren van het gevogelte doet omkoomen.

DONDERBAARD, zie HUISLOOK.

DONDEREND GOUD; *Knal-* of *Slag-goud*; ook *Goud-saffraan* genaamt; in 't latijn *Aurum fulminans*; *Crocus solis*; is een door de konst gemaakt goud-poeder, dat, wanneer het warm gemaakt word een slag als een cartouw geeft. Deszelfs bereiding is aldus: Neemt zo veel gevijlt *goud* als gij wilt, solveert het in een glas met vier of vijf maal zo veel *Konings-water*, giet het water daar na als het niet meer opbruist af, en als het *goud* nog niet alle gesmolten was, zo smelt het op nieuw met *Konings water*; mengt vervolgens de solutien bij malkander en giet 'er vijf of zes maal zo veel *regen-water* bij: drupt 'er dan allengskens in *geest van ammoniak-zout* of *gesmolten wijnsteen-zout*, zo veel genoeg is en niet meer, zo zal het *goud* naar de grond van het glas precipiteeren; laat het dan een tijdlang zinken, op dat 'er niets verlooren gaat; daar na giet het water van boven zagtjes af, en wascht het poeder met warm water tot dat het water onsmaakelijk word: Droogt dan het poeder op een papier in een zagte warmte, want anders zoude het in de brand slaan.

Als men een weinig van dit poeder in een ijzeren koperen of tinnen lepel doet, en op koolen laat heet worden, geeft het een verbaazende slag, dog zonder schaade te doen, dewijl het meest naar beneden werkt, en een gat door de lepel slaat, als die van koper of tin is. Behalven deeze donderende kragt heeft het ook zijne nuttigheid in de Geneeskunde, want het heeft een zweetdrijvende kragt, drijvende alle schadelijke vogten uit het lighaam; men geeft het van twee tot zes grein in de kinderpokjes, met eenig bekwaam vogt of siroop, en prijst het ook tegens de pijne en krimpingen der kleine kinderen, van een half tot een heel grein ingegeeven.

Als men het *donderend goud* met wat *vitriool-* of *zwavel-olie* bevogtigt, zo verliest het zijn donderende kragt; dog wil men 't die kragt weer geven, zo moet men 'er op nieuw wat *salpeter-geest* op druipen en het zuur daar mede satureeren, vervolgens het poeder afwasschen als vooren.

DONDEREND POEDER; *Slag* of *Knal-poeder*, in 't latijn *Pulvis fulminans vel sflopetans*; is een zamengesteld poeder, dat warm vordende een zwaaren slag geeft, gelijk het *donderend goud*, dog niet zo sterk: Het zelve word aldus bereid: Neemt *gezuiverde salpeter*, drie deelen, *wijnsteen-zout*, twee deelen, en *zwavel*, een deel, maakt elk tot een fijn poeder en mengt het onder malkanderen. Een drachma hier van in een lepel gedaan, en laaten warm worden, geeft een geluid als een canon; dog doet ook geen schaade, dewijl het mede meest na beneeden werkt.

DONDER-KRUID; ook *Vlooi-kruid* genaamt, in 't latijn *Conijza*: Daar zijn veele zoorten van dit kruid, waar van de volgenden de voornaamste of bekendste zijn:

1. Het gemeene groote *Donder-kruid*, in 't latijn *Conijza major vulgaris*; *Conijza major* II. Dodonæi; (*Conijza foliis lanceolatis acutis, caule annuo corijmboso*, Linn. *Spec. Plant.*)

2. Het groote zoet ruikende *Donder-kruid*; *Conijza mas Theophrasti, major Dioscoridis*; *Conijza major* I. Dodonæi; (*Erigeron pedunculis unifloris lateralibus calijcibus squarrosis*, Linn. *Spec. Plant.*)

3. 't Middelste *Donder-kruid* met geele sterrekruids-bloemen; *Conijza media, asteris flore luteo*; *Conijza media* Dodonæi, (*Inula foliis oblongis caule hirsuto paniculato, squamis calijcinis setaceis*, Linn. *Spec. Plant.*)

4. Het kleine *Donder-kruid*; *Conijza minor*, *flore globoso*; *Conijza minor* Dodonæi; (*Inula foliis undulatis amplexicaulibus, caule prostrato*, Linn. *Spec. Plant.*)

Plaats. De eerste zoort groeit in *Hoog-* en *Neder-duitschland* op dorre plaatzen, naast de wegen, dijken, muuren, en elders, en is tweejaarig. De tweede zoort word gevonden in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*, en is ook tweejaarig. De derde zoort groeit in

Hoog-

Hoog- en *Neder-duitschland*, op vogtige plaatzen naast de flooten en gragten, en is langleevend. De vierde zoort word gevonden naast de wegen en ſtraaten, enz. van *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk* en *Engeland*, en is eenjaarig.

Deze kruiden hebben bleek-groene hairige bladen en een ſtinkende reuk; behalven de tweede zoort, die zoetagtig ruikt en zomtijds door de liefhebbers van vreemde gewaſſen in de tuinen gekweekt word; het welke ligtelijk geſchied, door het zaad te zaaijen kort na dat 't rijp geworden is, zo zullen de jonge planten in de volgende zomer bloeijen.

Eigenſchappen. De bladen en bloemen van de gemeene en kleine zoort zijn openende, verwarmende, pis- en ſtonden-drijvende, dog worden in de Geneeskunde weinig gebruikt: Men zegt ook dat de rook daar van de muggen en vlooijen verdrijft, als men de kamers daar mede berookt. De middelſte zoort ſchrijft men een groote kragt toe, tegens de roode loop, met roode wijn ingenoomen, en men prijst ze ook tegen een *val*, om het geronnen bloed daar mede te verdeelen; men maakt tot dien einde een afkookzel 'er van, of geeft de bladen gepoeijerd in.

DONDER-PADDE, ook *Potshoest*; in 't lat. *Cottus* en *Schorpius marinus* genaamt; (*Cottus ſpinis pluribus, maxille ſuperiore paulo langiore*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een vischje door de Heer LINNÆUS en anderen onder het geſlagt der *Knorhaanen* geplaatst; deszelfs lengte is gewoonlijk van agt tot tien duimen; de kop die groot is en breeder dan het lijf is gedoornt; zijnde 'er wederzijds drie zeer regelmaatig aan de kanten van een wijde groef of holte tuſschen de oogen geplaatst; de gaaping zijner bek beſlaat meer dan twee duimen, en deszelfs bovenkaak is mede, een weinig langer dan de onderſte; de koleur van zijn buik is wit, dog het overig gedeelte van zijn lighaam rosagtig met vuil wit gegolfd; dit vischje word beide in de *Noord-* en *Oost-zeën* gevangen, en zijn vleesch is eetbaar.

WILLOUGBEIJ heeft in zijne *Ichthiologia tab. X. fol.* 15. nog eene zoort beſchreeven en afgebeelt die in *Virginien* te huis hoort, en door hem *Schorpius Virginianus* word genaamt, verſchillende deeze weinig van het boven beſchrevene, dan ten aanzien van de rugvinnen.

DONDER-PADDETJES; deeze naam draagen de *jongen der Kikvorſchen* als zij kort geleeden uit de eijtjes zijn gekoomen, hebbende als dan de gedaante van e n *wormtje*, met een dikke kop. Zie KIKVORSCH.

DONDERSTEEN, zie BELEMNITES en LINXSTEEN.

DONKERE KAMER, zie CAMERA OBSCURA.

DONKERHEID DER OOGEN, zie AMBLIJOPIA en OOGEN.

DONS, of *Pluim*, in 't fransch *Duvet*; zijn de kleinſte veertjes die het geheele lighaam van een vogel als met wol bedekken, en weder over de andere veeren heen zitten.

Niet tegenſtaande 'er weinig vogelen zijn, of men kan 'er *Dons* van verkrijgen; inzonderheid de zulken die men huiſelijk gevogelte noemt, zo zijn het egter de *Zwaanen* en *Ganzen*, die de meeste en beste uitleveren; alle jaaren word het hun zorgvuldig uitgeplukt, zonder dat hun dit eenig nadeel toebrengt, in tegendeel koomt het *Dons* zagter, en dikker uitpuilen als te vooren.

De *Ganzen* worden driemaal in 't jaar van hun *Dons* berooft; als in 't laatste van *Maij*, na hun eerſte legging, te St. Jan en op het einde van *Augustus*, dog de tijd daar omtrent kan eenigzins verſchillen; dewijl men altoos zo lange moet wagten, tot dat men ziet dat de *Dons* rijp is, 't welk wil zeggen, tot dat zij van zelven begint uit te vallen.

De *Dons* van dood gevogelte is minder geagt, om dat het bloed 't welk in de buisjes zit bedervende, een kwaade reuk aan de *Dons* geeft, die niet ligtelijk en eerst na verloop van een langen tijd verdwijnt; het is ook om deeze reden, dat men wagt om de levendige vogelen het *Dons* te beneemen tot dat het ter deegen rijp is, dewijl het anderzints aan dezelfde kwaade reuk onderhevig is; en veeltijds komen 'er in beijde gevallen door de bederving wel kleine wormtjes voort, die 'er veel nadeel aan toebrengen.

Het is voornamelijk *Duitsland*, zommige gedeeltens van *Frankrijk*, de meeste *Noordſche landen*, als ook *Oostvriesland* en de Provintie van *Groningen* die veel *Dons* opleveren. Hooftzaakelijk word het zelve gebruikt om bedden, dek-bedden, hoofd-peulen, kusſens, enz. van te maaken; zijnde hier toe veel beter als de overige veeren.

Daar is nog een zoort van *Dons* de naam van *Edredons* draagende, die meest uit *Denemarken*, *Sweeden* en andere Noordſche landen gebragt word; deeze overtreft verre alle andere zoorten, door deszelfs ligtheid, warmte en fijnte, is mede ook zeer kostbaar, en ſchaars; zelden gebruikt men die anders, dan tot dekbedden.

DONSEN, zie LISCH-DODDEN.

DOOD; in 't latijn, behalven eene oneindige menigte uitdrukkingen, die het zelfde betekenen, *Mors* genaamt; is de ſcheiding van ziel en lighaam, door de ſtilſtand van 't harte, en ophouding van alle andere lighaamelijke werkingen veroorzaakt; dit kan heel ſchielijk als door een geweldige dood of beroerte te wege gebragt worden, en ook langzaam door uitteerende ziektens of allengskens afneemende kragten gebeuren; na de omſtandigheden is dezelve ook min of meer ſmertelijk.

DOODE-KOP, zie CAPUT MORTUUM.

DOODE-NETEL, zie NETEL.

DOODING; *Verſterving*, of *Verdooving van eenig beweeglijk Ding*; in 't latijn *Mortificatio*; betekent in de Chijmie, als men iets dat vloeijend is zijne beweeging beneemt; bij voorbeeld, als de *levendige kwik* in *vet* of *terpentijn* gedood, of aan dezelve op andere wijzen zijne beweeglijkheid benoomen word, waar van ziet op 't artijkel KWIK-SILVER; dus worden ook de ſcherpe geesten en zouten eenigzins gedood, door ze te mengen, vermits het eene ſcherp de ſcherpigheid van het andere maatigt. Anderzins betekent het in 't natuurlijke, wanneer de natuurlijke warmte uit een lighaam, of uit een lid verdwijnt, of op een tegennatuurlijke wijze verdreeven word, gelijk zulks in het *koude vuur* geſchied, dat ook wel *Sideratio* genaamt word.

DOODKIST, in 't latijn *Cubicus* en ook *Craijracion*; (*Ostracion tetragonus muticus lateribus planiusculis* LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze visch tot het geſlagt der *Beenvisſchen* behoorende, is gelijk alle de anderen van zijn zoort, als geheellijk met een beenagtige zelfſtandigheid overdekt; zijn gedaante is bijna vierkant; de koleur zwartagtig met witte vlakken geſprenkelt, en deszels ſtaart is bont; hij word in de meeste zeën gevonden.

DOOD-KRAMP; in 't latijn *Tetanus*; is een onbeweegbaarheid aller ledemaaten, door een gelijke werking van alle ſpieren te zaamen, en in deeze bevige

toevallen zijn de uit- en inwendige zintuigen des lijders bedwelmt, waar bij dezelve ſchijnt te ſlaapen, ſchoon hij werkt. Zie LEDEN-VANG.

DOOD LICHTJES, of *Raakende Lichtjes*; worden genaamt Lichtjes, die men zomtijds om en omtrent het hoofd van jonge kinderen, ook wel van bejaarde menſchen, en aan de maanen der paarden, enz. ontwaar word: Deeze Lichtjes hebben haaren oorſprong van een vette, olieagtige, of liever phosphoriſche ſtoffe, die uit de lighaamen uitwaasſemen, daar ze aan gezien worden, en in een zoort van zeer dunne vlam overgaan. Men heeft deeze Lichtjes door bijgeloof als voorteekens van een haast volgenden dood der kinderen, of ouder lieden gehouden, dog dit is door de ondervinding onwaar bevonden.

DOOD LIGHAAM, zie CADAVER.

DOODSHOOFJE, ook *Monkje* en door BRISSON *het roode koiturige Meerkatje met een rottenſtaart* genaamt; in 't latijn *Morta*; (*Cercopithecus Americanus minor*, *Monkje dictus* SEBA *Theſ. tom.* I. *p.* 52. *tab. XXXIII. fig.* 1.) Is een klein zoort van *Meerkatje*, en dus onder het geſlagt der *Aapen* behoorende; deszelfs geſtalte gelijkt niet kwaalijk na die van een jong kind; het hooft is van vooren rond, dog agterwaarts eenigzints ſcherp; van vooren met rood, en van agteren met zwart haair bezet; het aangezigt is witagtig; de neus die kort is en opgewipt ſtaat, is aan 't einde zwart, zo als mede de omtrek van den bek; de oogen ſtaan hem diep in 't hoofd, en de ooren gelijken bijzonder wel na die van een Mensch; de ſtaart die veel overeenkomst met die van een rot heeft, is lang, dik en kaal; de buik is mede kaal, dog de pooten aan wiens uiterſten korte en dikke nagelen zitten, zijn met dun geelagtig haair bezet; het haair van zijn rug is mede rood, dog bleeker dan dat van het voorhoofd; voorts is zijn geheele huid vol rimpels; dit diertje word in *Amerika* gevonden.

DOODSLAAP, zie SLAAPZIEKTE.

DOOFHEID; *Hardhoorigheid*, in 't latijn *Surditas*; word in het algemeen gezegt, wanneer iemand het geluid van andere menſchen niet kan hooren, of gewaar worden: Om een goed begrip te hebben van dit ongemak, behoort men een denkbeeld te hebben van het oor, of zintuig van het gehoor. Het oor beſtaat uit het uitwendige oor, den gehoor-weg, trommel-vlies, de drie gehoor-beentjes, de trommel, en haar kraakbeenige buis, welke agter in de mond uitkoomt; en altoos openſtaande, behalven in de doorſlikking, gelegentheid geeft, dat men met de mond open beter hoort, om dat de golving hier door zig verſpreid, en op het trommel vlies werkt, even als die door den gehoor-weg koomt; ten anderen, uit het portaal, de drie halfronde buizen, en het ſlakkenhuis; alle welke deelen om derzelver kunstige inéénvoeging, het *doolhof* genaamt worden; en eindelijk uit de gehoor-zenuwen.

Al wat nu één van die deelen onnut maakt, veroorzaakt *doofheid*; de meest voorvallende *doofheid* echter, hangt veeltijds af

1. Van eene verſtopping van den gehoor-weg, door opſtapeling en verharding van het ſmeer der ooren; of van eenig ingebragt of ingevallen lighaam in dien gehoor-weg.

2. Van te groote verſlapping van het trommel-vlies.

3. Van de vernietiging van het trommel-vlies door verzweeringen.

4. Door vastgroeijing, uitvallen, en diergelijke van de kleine gehoor beenderen agter het trommel-vlies.

5. Van eene verſtopping van de *buis van Euſtachius*, die in de mond uitkoomt.

6. Van de kwaade geſteltenis, toevallen, enz. van de deelen die het doolhof uitmaaken.

7. En eindelijk van toevallen op de zenuwen, zo van het uit- als inwendig gehoor.

Vermits de geneesmiddelen niet verder kunnen gebragt worden, dan tot het trommel-vlies, is het zeker, dat alle geſteltenis agter het zelve, nimmer door kunst kan herſtelt worden.

Het eerſte zoort, tweede, vijfde en zevende kunnen derhalven alleenlijk of geheel herſtelt, of ten deelen, of wel zodanig geholpen worden, dat een doof mensch in de zaamenleeving gemakkelijk verkeeren, en het aangenaame der muziek gewaar worden kan.

Doofheid door verſtopping van den gehoor weg; hoe gekent word, en geneezen.

Wanneer iemand zonder eenige voorafgaande reden of oorzaak, langzaamerhand in het best van zijn leeven doof word, en met den mond open berer hoort, moet men in het oor laaten zien; het best word gehouden bij zonneſchijn, om de doorſchijnentheid van den gehoor-weg, hoewel dikwerf dit middel om de diepte en kromme loop van dien weg onnut is.

Het zij men gewaar word, dat het oor-ſmeer verdikt en opééngepakt is; het zij men om de waarſchijnelijkheid dit onderzoeken wil; zo ſteekt men 's avonds, naar bed gaande, of eerder, een wolletje gedoopt in *warme melk* in 't oor, dit herhaalt men den volgenden dag, om de drie of vier uuren telkens een nieuw wolletje even eens nat gemaakt, 'er in brengende; hier door weekt langzaamerhand de verharde ſtoffe, en word ontbonden; vervolgens neemt men eene kleine tinnen ſpuit, en men ſpuit 'er *laauwe melk* mede in het oor, zo lang, tot dat alle vuiligheid ontlast is; zo dra dit gewerkt is, ſteekt men een droog wolletje in het oor, om dat anders de aandoening van het geluid ondraagelijk is, even als het ligt van eene kaars ons ſmertelijk aandoet, na eenigen tijd in donker gezeeten te hebben.

Kinderen, en oude menſchen zelfs, ſteeken zomtijds *erweten*, *boonen*, enz. in het oor, welke uitzwellende, het geluid beletten door te dringen tot het trommelvlies; zomtijds ſlippen ze diep in, en veroorzaaken eene verzweering, die gevaarlijk is; wanneer men 'er bij kan koomen, is het best, het ingevallen lighaam 'er uit te neemen met een tangetje, of zulks om de zwelling onmoogelijk zijnde, den *erwet*, enz. zagt door te booren, en bij gedeeltens te verminderen, tot dat men door inſpuiting dezelve buitenwaarts brengen kan.

Doofheid, door verſlapping van het trommel-vlies.

Dit ongemak koomt zeer dikwils voor, en heeft menigvuldige oorzaaken; in koper-moolens, bij groſ geſchut, en diergelijke worden veelen doof, om dat het trommel-vlies door het geduurig en zwaar geraas als buiten zijn toon gerekt word; de zulke hooren best onder het ſlaan van de hamers, het gedruis van trommels of op rijtuigen, wanneer dezelve op de ſtraatwegen groot geraas verwekken.

WILLIS *de Anim. Hist. c.* 12. *p.* 69. verhaalt van eene

eene Vrouwe die niet hooren kon, dan terwijl 'er op de trommel geſlagen wierd; haar Man huurde om gemakkelijk met haar te kunnen ſpreeken, een Tamboer tot Huisknegt.

Het ſchijnt, dat zulk hevig geluid vereischt word om het trommel vlies te ſpannen; en om dezelfde redenen kan men door 't geluid te vermeerderen, zig verſtaanbaar maaken bij de lieden; welk laatſte gemakkelijkst is. Het trommel-vlies ſchijnt ook zijne kragt te verliezen door de uitwaasſemingen van kwikzilver; om die reden worden Barometer- en Spiegel-maakers dikwils zeer doof, ook die in het vuur vergulden.

Vermits de ingeſpootene middelen zeer zeldzaam, ja zelfs bijna nooit eenige uitwerking doen op deeze verſlapte deelen, is het best, dat de *Doove* gebruik maake, van een hoorntje, of van de Engelſche trommel, of eenig ander werktuig, het welk aan het oor geplaatst, de golving der lugt ſterker doet werken op het trommelvlies; deeze hoorns en trommels zijn thans overal te koop; dog hebben dit ongemak, dat ze met de hand aan het oor gehouden, of met den arm geſteunt moeten worden. De Engelſchen hebben in leningſtoelen hoorns op die zijde zo kunstig bedeelt, dat men ze niet zien kan, willende, dat de *Doove* ſlegts met het oor daar tegen leunen zal, om gemakkelijk te hooren; dog niemand kan altoos een ſtoel na zig ſleepen. Het is niet onmoogelijk, een klein hol werktuig van metaal te maaken, en dat aan het oor vast te hegten, om alle die voorgemelde ongemakken voor te koomen. Zeker is het ook, dat de Werktuigkundigen nog lang niet alle hunne kragten uitgeput hebben, om deeze werktuigen te verbeteren.

Doofheid, door verſtopping van de Buis van Euſtachius, die agter in de mond uitkoomt.

Deeze word dikwerf veroorzaakt door ontſteekingen van de keel en mond, dikwerf is venusziekte 'er de reden van, zomtijds een *polijpus* van den neus; men heeft getracht, die ziekte, wanneer zij alleen inwendig, en niet van de aangehaalde oorzaaken afhing, door inſpuiting te geneezen, in het begin deezer eeuw door de mond, en hedendaagsch door den neus, om dat men dan gemakkelijker in die holte koomt, dog men is zelden geſlaagt, om dat haast nimmer de *doofheid* van enkele verſtopping van die buis afhangt; ontſteekingen, *polijpus* of ſlijmprop, venusziekte, enz. moeten door andere middelen geneezen worden.

Doofheid, door toevallen op de zenuwen.

Het gebeurt niet zeldzaam, dat menſchen na bevige ziekten, geheel doof worden, eenige toevallen op de zenuwen kunnen dit veroorzaaken: het ongelukkigst is, dat 'er geene middelen zijn, om zulk eene *doofheid* te geneezen.

Onderwijlen is ons lighaams-geſtel zo kunstig geſchapen, dat wij hooren kunnen, als ſlegts de drillingen van het geluid evenredig gebragt worden binnen in ons oor.

Een Schrijfmeester te Leeuwarden BAARENT WASSENAER genaamt, die ook op de clavecijmbaal gewoon was te ſpeelen; wierd zo doof, dat hij geen geluid, hoe genaamt, konde gewaar worden; geleezen hebbende in NIEUWENTIJT *Werceldbeſch. pag.* 271. § 7. 11. *van het Gehoor*, dat men, door middel van een ſtokie hooren konde, maakte hij 'er gebruik van, en nam (zie Prof. CAMPER *Verhand. over het Gehoor der geſchubde Viſchen, Haarlem Verh. Tom. VII. pag.* 108.) een ſtokje van drie voeten lang, hield het eene einde tusſchen de tanden, of ſtelde het tegens een kies aan de bovenkaak, en plaatſte het ander einde op de keel van den geenen, waar meede hij ſprak, of op den knoop van de rok, of das, enz., op welke wijze hij zeer wel hoorde, dat is, verſtond wat men ſprak, zelfs zagt; hij lag het einde van het ſtokje op een clavecijmbaal, en hoorde dus volmaakt het geluid, enz. Het zelfde word bevestigt door Prof. WINKLER *Nov. Act. Erud. Ao.* 1760. *pag.* 37. *de ratione audendi perdentes*; hij haalt aan het geval van den Vader van Doctor JANSSEN te *Wezel*, enz. die door een tabakspijp op 't clavecijmbaal te plaatzen, en de tanden tegens het ander einde te zetten, ſchoon anderzins zeer doof, volkoomen het muziek hoorde; hij onderhield vervolgens geſprek met zijne vrienden, door een ſtokje van zes voeten lang, tusſchen zijne tanden te houden, en te verzoeken, dat die ſprak, het ander einde op gelijke wijze vattede, en ſprak. Dit middel zoude van uitgeſtrekter nut kunnen gemaakt worden, dan men in den eerſten opſlag denken kan. Zie ook op het artijkel OOR.

DOOLHOF; *Labijrinth.* Is een Hof of bezonder deel van een Plaiſier-tuin, dat uit veele heen en wederlopende gangen of paden beſtaat, daar men ingaande verdwaalt, en niet of bezwaarlijk weer uit kan geraaken, zo men niet kundig in de gangen en wegen is, want 't heeft maar eenen ingang, en daar men ingaat moet men ook weder uitgaan. De gangen en paden van dit *hof* worden met heggen digt beplant en loopen of naast malkanderen, zo dat de heggen alleen de paden affcheiden; of het *doolhof* maakt teffens een *bosquet* uit, wordende van binnen tusſchen de paden met allerleij wild plantagie-gewas, gelijk andere *bosquets* beplant, en is hier en daar met *cabinets, prieelen, berceaux, eremitages, boulingrins*, of *graswerk, fonteinen, beelden*, enz. verciert; dat de verdwaaling of wandeling te aangenaamer maakt, en heeft dikwils in het midden een groot *basſin*, met fonteinen; of een konſtig *plaiſier-bergje* met een *zomerhuis* of *prieel* van latwerk 'er boven op. Dog deeze zoort vereiſcht een groote ruimte, want zonder dat, zouden de paden te digt aan malkanderen komen, en dus geene ruimte genoeg van binnen tusſchen de paden blijven, om genoegzaam bosch te kunnen planten, waar door deeze zoort van *doolhof* de fraaiſte hoedanigheid en aangenaamheid zoude komen te misſen; weshalven een zodanigen *doolhof* niet anders voegt, dan op groote en uitgeſtrekte Buitenplaatzen. De heggen dezer *doolhoven*, kan men planten van *ijpe* of *haag-boeken*, of ook van *haag-eiken*, en zulks dient tamelijk digt te geſchieden: Tot het bosch-gewas van binnen kan men neemen allerlei wild gewas gelijk tot andere bosquets. Ziet een voorbeeld van een gemeen *doolhof* van de eerstgemelde zoort, op de 32ſte plaat, boven aan; maar men kan ze ook van veelerlei andere gedaantens inventeeren.

DOOLHOF DER OOREN; in 't latijn *Labijrinthus aurium*; dus word in de Ontleedkunde, uit oorzaake van deszelfs gekromde draaijing, de gehoorgang genaamt; dezelve is op de zijde der trommelholte gelegen, loopende naar de bovenſte deelen.

DOOM-PAAP; dus word ook de *Goud-vink* genaamt: zie aldaar.

DOOP; Dus word een zeekere plegtigheid genaamt, die op een langen tog omtrent de Koopvaardij-Schee-

pen geſchied, en die geenen, welke voor de eerſtemaal de Linie paſſeren.

De *Doop* der Scheepen zelve is eenvoudig, en beſtaat daar in, dat dezelve rondom met zee-water overſtort worden; maar die der Paſſagiers geſchied met meer ommeſlag en plegtigheeden; dog geen van beiden gebeurt, zonder een drinkpenning aan het Bootsvolk te geeven; de Bootsgezellen, menende bij gelegentheid van het *doopen* van 't Schip geregtigt te zijn, om de voorſteven daar af te kappen, laten zig van den Capitein of Stuurman met eenige vleſſen brandewijn en geld afkoopen: Deeze vereering raakt de Bevragters van het Schip niet, maar den Eigenaar alleen.

Wat den *Doop* der Menſchen betreft, deeze geſchied aldus: De oudſte Bootsgezel, die de Linie voor heenen reeds gepaſſeerd is, misſelijk toegetaakelt zijnde, en zwart in 't aangezigt, een koddige muts op 't hoofd, een graad- of wel eenig ander zee boek in de hand, hebbende een menigte andere Bootsgezellen, op dezelve wijze uitgedoscht, agter hem, die alle het een of het ander keuken-gereedſchap in de hand hebben, koomt met een ſlaande trom en gemaakte deftigheid zig op een geſtoelte, voor hem op het verdek beneden aan de hooge maſt geplaatst, nederzetten.

In de handen van die koddige Overheid zweeren de andere Paſſagiers, dat ze dezelfde plegtigheid willen onderhouden, zo dra ze in het zelfde geval zijn; zo nu de Paſſagier een contante vereering geeft of beloôft, raakt hij met eenige druppelen waters vrij; de anderen in tegendeel, zo wel als de gemeene Bootsgezellen, worden met een volle emmer overſtort; de Kajuit-boeven of Zwabbers worden onder en korf gezet, en willekeurig beſtort.

Het geld word in een bekken gelegt, en of onder de Bootsgezellen verdeelt, of bewaard, om 'er ververſchingen ter eerſte gelegene plaats voor te koopen.

DOORBOORING; in 't latijn *Perforatio*; daar door word in het algemeen verſtaan, als men met een *boor* een gat boort; maar in de Heelkunde betekent het voornaamelijk de *Trepaneering*.

DOORGIETEN, *Doorzijgen*; zie COLARE en FILTREEREN.

DOORN; in 't latijn *Spina*; word in de Kruidkunde van een *ſtikkel* (*aculeus*) daar in onderſcheiden, dat ze direct uit het hout voortkomt, maar een *ſtikkel*, dat ook een zoort van *doorn* is, alleen op de ſchors der planten vast zit: De *Doornen* kunnen voorts zijn een- of meer puntig.

DOORN; door deeze naam word dikwils de *Haagedoorn* verſtaan.

DOORNAAIJEN; in 't latijn *Interpaſſare*; word in de Genees- en Heelkunde genaamt, als men een kruidzakje of kruidmuts doornaait, na dat de ſpecien daar tusſchen overal even gelijk verſpreid zijn, op dat ze aldus zouden leggen blijven.

DOORN-AAL, zie SLANGEVISCH.

DOORNAGTIGE BREM, zie BREM.

DOORN APPEL, zie DATURA.

DOORN-BESIE-BOOM, zie KRUIS-BESIE.

DOORN (EGIJPTISCHE), zie EGIJPTISCHE DOORN.

DOORN-HAAIJ; in 't lat. *Acanthias*; (*Squalus pinna ani nulla, dorſo ſpinoſo, corpore teretiusculo* ARTED. *Gen. 66. Sijn. 94. Spec. 102.*) De geſtalte van deezen Roofviſch zijnde eigentlijk de gewoone *Haaij* of *Zee-hond*, die zig zo menigvuldig in de *Noord-zee*, aan de *Hollandſche*, *Engelſche* en *Ierſche* kusten bevind en gevangen word, is langwerpig van lijf, gemeenlijk drie voeten iets minder of meer lang, voorts rondagtig en hooger dan breed; de kop is tamelijk lang, van gelijke dikte als het lijf, en aan deszelfs einde zit een kegelvormige ſnuit, aan wiens voorſte en onderſte gedeelte de neusgaten zitten; de bek zit onder aan den kop geplaatst, en is met ſcherpe breede tanden voorzien, die met verſcheidene rijen in beide de kaaken zitten; de oogen aan de onderſte zijde van den kop ſtaande, zijn digter bij de bek dan aan 't einde van den ſnoet; van onderen effen voor de borst vinnen, heeft hij wederzijds vijf kieuwgaten; aan rug borst en buik heeft hij ieder twee vinnen, en eene aan de ſtaart, zo dat hij 'er in 't geheel zeven heeft; de koleur van dit dier is op de rug asch-graauw, dog aan de buik witagtig; de geheele huid is ruw en ſcherp in het aanraaken.

Deeze *Haaij* is zo wel als de anderen zijner zoort, een groote Visch-jaager; gantſche ſchoolen van *Haringen* drijft hij uit de diepte des waters, na de kusten van *Engeland* en anderen van de Noord-zee, als mede na die van de Zuider-zee; hij verſtrekt dus in deezen tot veel nut van deeze visſcherij; dog in een al te groote menigte koomende is dezelve hinderlijk voor de Kabeljaauw-vangst, dewijl men als dan niet zeldzaam *Haaijen* in plaats van Kabeljaauwen aan de hoeken krijgt.

Het vleesch van deezen *Haaij* is eetbaar, egter dor en droog, van koleur zeer wit; de lever gekookt zijnde geeft goede thraan; de huid word tot 't bekleeden van allerlei ſnuiſterijen, als meſſe-kokers, doozen, enz. gebezigt; de Timmerlieden en Schrijnwerkers gebruiken het ook tot poliisten van 't hout.

DOORN-KARPER, zie RUISCH.

DOORN (PURGEER-), zie RHIJN-BESIE.

DOORN (RHODISCHE), zie RHODISCHE DOORN.

DOORN-SLUIPER, zie GRIEL.

DOORN-UITTETREKKEN, zie SPLINTER.

DOORNWIEK; in 't latijn *Charadrius ſpinoſus*; (*Charadrius remigibus pectore abdomine pedibusque atris, rectricibus dimidiato albis, hic meris ſpinoſis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een vogel behoorende tot het geſlagt der *Plevieren*; heeft de groote van een Tortel-duif, zijn koleur is van bovenen grijs, en van onderen vaal wit; zijn kop die gekuifd is, is zo wel als de keel zwart; op 't midden van den buik heeft hij mede een zwarte vlak na een hoefijzer gelijkende; zijn ſtaart-pennen zijn wit vaal-koleurig met zwarte tippen, zijnde ook zijn bek en pooten zwart; op de kant der wieken heeft hij een zoort van doorn, of ſpoor, die ſcherp is en de lengte van een half duim heeft, hebbende deezen vogel hier ook zijnen naam van ontleend; dezelve woont in *Egijpten*, en aan de rivier van *Senegal*, enz.

DOORN (ZILVER-), zie JUPITERS-BAARD.

DOORSCHIJNEND, zie DIAPHAAN.

DOORSIFTING, zie CRIBRATIO.

DOORSWELGING, in 't latijn *Deglutitio*; hier word het inſlokken van al 't geen tot onderhoud van 's menſchen leven vereischt word, door verſtaan; als bij voorbeeld ſpijs en drank, in ziektens geneesmiddelen, enz. Zes oeffeningen of verrigtingen worden hier toe vereischt; als 1. dat de tong tegens het gehemelte aandrukke; 2. dat zig het lelletje in de keel tegens de agterſte openingen

openingen van de neus voegen, om te beletten, dat'er niets in de neus koome; 3. dat de ſpleet van de lugtpijp gedrukt worde, ter zelver tijd als het hoofd der lugtbuis tot aan het tongebeen naar boven getrokken word, op dat 'er niets in de lugtpijp geraake; 4. dat de binnenſte gehoorweg, uit den gehoor-trommel na 't agterſte gedeelte van den mond gaande, door het vlies van't agterſte neusgat (*clauſtrum Palati*) geſloten worde; 5. dat de zak van den ſlok-darm, door deszelfs verwijderende ſpieren, uit elkanderen worden getrokken; 6. dat eindelijk de tong, het vlies van 't agterſte neusgat, het tongbeen, als mede het hoofd van de lugtpijp nedergelaaten worden, en de zaamentrekkende ſpieren van 't ſtrottenhoofd, benevens de cirkelswijze draaden van den ſlokdarm alleen werken; gaande hier de ſpijzen, enz. op een gemakkelijke wijze door de borst, en de opening van het middelrift, wordende voorts door de bovenſte mond van de maag, tot in de maag zelven geduwd.

DOORWAASSEMING; in 't latijn *Tranſpiratio*; hier door verſtaat men wanneer de wei uit de lighaamen van menſchen en dieren, door de zweetgaten der huid ongevoelig uitdampt: Men is aan SANCTORIUS de uitvinding verſchuldigt, om door middel van een weegſchaal te kunnen weeten, hoe veel een mensch dagelijks door de onzigtbaare doorwaasſeming verliest, en op deze zijne proeven vestigt hij veele nuttige gezondheidsregelen: Zeer verſcheiden is egter deeze doorwaasſeming, dewijl dezelve na maate van de beweeging des lighaams, geſteltheid van lugt, jaar-getijden of vloeibaare ſpijzen, enz. min of meerder is.

DOOR-WAS, of *Deur-was*; *Door-blad*; *Navelkruid*; in 't latijn *Perfoliata*. Daar zijn veele zoorten van dit gewas, waar onder ook de *Bupleurum* of *Haſenoor* gereekent word, dog wij zullen hier alleen drie zoorten aanmerken, die het bekendst zijn, als

1. De gemeene rondbladige *Doorwas*; *Perfoliata* DODONÆI; (*Bubleurum involucris univerſalibus nullis*, *foliis perfoliatis*, LINN. *Spec. Plantar.*) Van deeze is ook een kleine zoort, met omgebogene takjes.

2. De *Doorwas* met langronde puntige geſteelde bladen; *Perfoliata folio ſubrotundo ſeu vulgatiſſima*; (*Bupleurum involucellis pentaphijllis acutis*, *univerſali diphijllo*; *foliis lanceolatis obtuſis petiolatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

3. De breedbladige *Berg-Doorwas*; *Perfoliata montana latifolia*; (*Bupleurum involucellis pentaphijllis ovatis*, *univerſali ſubpentaphijllo*, *foliis amplexicaulibus*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort ſchiet uit de wortel een dunne gladde ſteel met zijd takken, waar aan breede, gladde rondagtige, na vooren toe iets puntige, bleekgroene, en geäderde bladen voortkomen, in diervoegen dat de ſteng en takken 'er ſchijnen door heen gegroeit te zijn; op de top der takken komen kroontjes met veele kleine vierbladige geelagtige bloemtjes voort; waar na klein zwartagtig zaad volgt. De overige twee zoorten gelijken veel na deeze, maar de bladen zijn niet doorwaſſen.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk* en elders, tuſſchen de graan-gewaſſen; word ook gevonden in *Nederland* omtrent de *Maas* en op meer andere plaatzen, en is eenjaarig. De tweede zoort komt in *Hoog Duitschland*, *Zwitzerland*, enz. in de heggen en elders voort. De 3de zoort word gevonden in de *Hoog-Duitſche*, *Zwitzerſche*, *Italiaanſche* en andere gebergtens; en deeze beide zijn tweejaarig.

Men kweekt ze ook zomtijds in de tuinen voort, inzonderheid de eerſte zoort, tot het medicinaale gebruik; 't welke ligt geſchied, door middel van het zaad in de herfst of in het voorjaar te zaaijen in een goede losſe grond en op een wat ſchaduwagtige plaats; de opgekomene jonge planten moet men vervolgens verdunnen, als ze te dik ſtaan, en dezelve van het onkruid ſchoon houden; zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen, en ze kunnen onze winter-koude gemakkelijk verdraagen.

Eigenſchappen. De eerſte zoort, die medicinaal is, is verwarmend, zaamentrekkend en wondheelend; de bladen en het zaad zijn zo wel in- als uitwendig heel dienſtig in wonden en gezweeren, beenbreuken, darm- en navel-breuken, kropgezwellen en pees-knoopen; men maakt 'er ten dien einde pappen, en afkookzels van, of gebruikt het gepoeijerde gedroogde kruid: Tot kroppen en pees-knoopen moet men het in *azijn* kooken, zo verdeelt het dezelve ſpoedig.

DOORZIGTKUNDE, zie PERSPECTIEF.

DOOS-VISCH; in 't latijn *Gibboſus*; (*Oſtracion tetragonus muticus gibboſus*, LINN. *Sijſt. Nat.*) deeze Visch onder de *Been-viſchen* behoorende, is zo wel als de anderen van zijn zoort, met een been om het geheele lijf bedekt; van geſtalte is dezelve driekantig; dit vischje gelijkt niet kwalijk na een *doos*, en 't zelve onthoud zig in de *Indiſche zee*.

DOOVE NETEL, zie NETEL (DOOVE).

DORADO, of *Goud-visch*; in het latijn *Hippuris*; (*Corijphæna cauda biſieta*, *radiis dorſalibus ſexaginta* LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een visch onder het geſlagt der *Oranje-viſchen* behoorende, en wel een der fraaijſte die in de zilte wateren zwemt; deszelfs lengte is doorgaans van vier tot vijf voeten, en hij heeft van de kop tot aan de ſtaart toe eene vin die zig op de wijze van een kam verheft; een dusdanige tweede vin, dog zmaller, loopt van de navel mede ten einde uit; de kieuw-vinnen zijn kort, breed en niet kwalijk na ooren gelijkende; de buikvinnen zijn langer, van koleur zwart, en bereiken omtrent de navel, die in 't midden van het lijf geplaatst is; de bek is middelmaatig van groote, de kaaken en het gehemelte zijn met kleine ſcherpe tanden gewapent; deszelfs oogen zijn groot, rood en ſchitterende; de ſchubben op zijn lijf zijn klein; hij is buitengemeene vlug en zeer guldzig; deszelfs koleur is glinſterend goudverwig op een groene grond; het vleesch van deezen visch is zoet, vast en aangenaam van ſmaak en verſtrekt tot een goed voedzel.

De *Dorado's* zijn de hevigſte vijanden van de vliegende visſchen, zij vervolgen dezelve met een groote woede en onbegrijpelijke ſnelheid, en ſpringen zomtijds eenige voeten hoog uit het water om dezelve magtig te worden; in ſtil weder ziet men ze aan de kusten van *Afrika* bij geheele ſchoolen op de ondieptens leggen, en zij zwemmen veeltijds bij menigte agter aan de ſcheepen, laatende zig gemakkelijk met 't een of ander aas aan hoeken geſlaagen, verlokken en vangen.

DORCAS; (*Capra cornibus teretibus perfecte annulatis contortis*; LINN. *Sijſt. Nat.*) is een dier tot het geſlagt der Geiten behoorende, dat omtrent de groote van een jong Hert heeft; zijn geheele lijf is met kort hair, dat naar de ſtaart toe eenigzints langer word en kaſtanje-bruin is, bedekt; hij heeft groote ooren; en bleek zwarte hoornen,

nen, die rond in 't midden geboogen, en tot aan de bogt toe ſlangswijze gegroeft zijn; menigvuldig worden deeze dieren op de rotzen en hooge bergen van *Nieuw-Spanjen* gevonden.

DORIA; dus noemen zommige Kruidkundigen een zoort van *Guldenroede* (*Virga aurea*), van deeze verſchillende, dat ze de bloemen niet in een air, maar bondelswijze bij zaamen voortbrengt.

DORONICUM, zie ARNICA en GEMSEN-WORTEL.

DORSCH, zie KABELJAUW.

DORSUM, zie RUG.

DORSIFERÆ, *vel Epiphijloſpermæ Plantæ*; zijn zodanige planten, die de bloemen en het zaad op de rug der bladen voortbrengen, gelijk de *Vaaren*, *Hertstong*, en meer andere.

DORST; in latijn *Sitis*; deeze is *natuurlijk* of *onnatuurlijk*; de *natuurlijke dorst* is een begeerte tot drinken, 't welk de mensch even zo noodig op zijn tijd tot 's lighaams onderhoud heeft, als de ſpijze; ontſtaande de *dorst* uit een gebrek van ſpeekzel, voortgebragt door een verteering en gebrek der wei (*ſeri*); waar door de mond en tong droog worden en 'er een verlangen ontſtaat, om dit gebrek te herſtellen.

Onnatuurlijke of *overmaatige dorst* is, als dezelve zeer groot en ſmertelijk, en bij na onverdraaglijk is; deeze kan ontſtaan uit veelerlei oorzaaken, als door de zonne-hitte, ſterk arbeiden of andere groote lighaams-bewegingen, hartzeer, ſchreeuwen, weenen, drinken van heete dranken, 't eeten van drooge, of zoute ſpijzen, veel ſpeceryen, koortzen en andere ziektens enz.

Middelen tegens de Dorst.

Daar is zeekerlijk om den *dorst* te ſtillen, niets beter dan allerleij gezonde dranken, als *water*, *bier*, *wijn*, *kernemelk*, *weij*, *thee*, enz. dog als de *dorst* overmaatig is, dan zijn de aangenaame zuuragtige dingen zeer dienſtig, om den *dorst* te eerder te doen ſtillen; bij voorbeeld,

Neemt een *citroen* of *limoen*, ſnijd 'er eenige dunne ſchijfjes van af en laat ze in *bier*, *wijn* of *water* wat trekken, en drinkt 'er dan van naar believen: Men moet ook aanmerken, dat de dunne dranken, als *dun-bier*, *wijn* met *water* gemengt enz. de *dorst* beter ſtillen als de ſterkere dranken.

Of neemt bladen van gemeene *zuuring* of van *klaverzuuring*, kookt die in *water*, *weij*, of *dun-bier*, dan doorgezijgt zijnde drinkt daar van; of kauwt maar de gemelde bladen in de mond; of perst 'er het zap uit, mengt het met wat *zuiker*, zo gij wilt, en flikt 'er al te mets wat van; of kauwt wat *zoet-hout* in de mond; of neemt *merg van tamarinde*, laat daar van in *bier* of *wijn* met *water* gemengt, wat trekken, en drinkt 'er van; dit geeft een aangename drank, die zeer dorst ſtillende is.

Of neemt *gezuiverde ſalpeter*, of *geſalpeterde wijnſteen*, laat daar van iets in *bier*, *wijn* of *water* ſmelten, tot dat het aangenaam zuuragtig is, en drinkt 'er dan van naar believen.

Of bij gebrek van andere dingen, neemt maar *water* en doet 'er wat goede *wijn-* of andere *azijn* bij, tot dat 't een maatige zuurte verkregen heeft; daar men ook, om de aangenaamheid, wat *witte zuiker* bij mengen kan, dit is zeer goed.

Voorts zijn ook allerlei zoete en verkoelende vrugten en andere dingen als *aalbeſiën*, *kerſen*, *pruimen*, *appelen*, *peeren*, *vijgen*, *corinthen*, *amandelen*, *amandel-melk*, *melk* uit de vier koude zaaden, als *concommers-* en *meloen-zaad*, enz. dienſtig om de *dorst* te leſchen.

Niet minder dienen ook in overmaatige *dorst*, inzonderheid bij koortzen en andere ziektens, de geconfite *aalbeſiën*, *kerſen*, *framboſen*, *moer-beſien*, *berberisſen*, *limoenen*, enz. en de *geleij* of *ſijroop* van die dingen, waar van men van tijd tot tijd wat flikt, en die nooit hinderlijk in allerleij ziektens zijn, en ook teffens zeer verkwikken; of men kan van deeze *ſijroop* met andere dingen een aangenaam *julep* of koel-drank bereiden; bij voorbeeld

Neemt goed zuiver *water* of gedistilleert *water van bernagie*, zes oncen; *caneel-water*, een once; *ſijroop van aalbeſien*, zes drachma; zoete *geest van ſalpeter*, een drachma, mengt het tot een *julep*, waar van men nu en dan een lepel vol neemt.

Of neemt goed *water* of *water van bernagie*, zes oncen; *ſijroop van aalbeſien*, en *zap* van *groot huislook*, van elk drie drachma; *tinctuur van rooſen* of van *caneel*, twee drachma; *zoete ſalpeter-geest* zo veel genoeg is, om het een aangenaame zuurte te geeven; mengt en gebruikt het als 't voorige.

Nuttig verkoelend poeder.

Dewijl het gebeuren kan, dat Reizigers 's zomers dikwils met een groote *dorst* gekweld worden, en somtijds geen drank tot verkwikking kunnen vinden; zo word hen aangepreezen het volgende poeder bij zig te voeren, waar meede zij aanſtonds een aangenaamen en verkwikkelijken drank kunnen maaken.

Neemt *eſſentieel zout van framboſen* of *geſalpeterde wijnſteen*, *caneel*, *venkelzaad*, en de buitenſte *geele droge ſchil van citroenen* of *limoenen*, van elks een half lood; beste *witte zuiker*, 8 oncen, of meer na believen, maakt ieder bezonder tot een zeer fijn ontaastbaar poeder, en mengt 't dan wel onder malkanderen. Hier van doet men een paar lepels vol of meer in een mingelen zuiver *water* en mengt het wel, door middel van het uit de eene pot of kan in de andere te gieten, zo heeft men een aangenaame verkoel-drank.

Of neemt *wijn-azijn*, een half pond; *ſap van berberisſen*, een once; *rooſe water*, zes drachma; *rhijnſe wijn*, anderhalf once, laat dit op een zagt vuurtje kooken, en ſtrooit 'er dan in zes oncen of meer *witte zuiker*, kookt het verder tot dat het dik en bijna droog word, maar zorg draagende dat het niet aanbrand; droogt het dan en maakt 'er een poeder van; dit gebruikt men als het voorgaande.

Dog dewijl het gebeuren kan, dat men ook geen water kan krijgen, dan zal het goed weezen, dat men wat *tamarinde* mede voert, waar van men van tijd tot tijd iets kauwende, zulks de *dorst* zeer ſtilt: Een *looden kogel*, ſtuk *ſilver* of *goud*, *crijſtal*, of *keij-ſteentje* in de mond gehouden, ſtilt ook den *dorst* voor een tijd lang, tot dat het ſpeekſel overvloediger toevloeit. Maar men moet wel op zijn hoede weezen, dat wanneer men zeer verhit en dorſtig is, niet te ſchielijk, en nog minder koude drank drinke; want hier door kan een ſchielijke dood of doodelijke kwijnziekte ontſtaan, gelijk men daar droevige voorbeelden van gezien heeft: Het is beeter, dat men eerst de mond ſpoelt met wat *warm water*, *wijn* of *azijn* met *water* gemengt; of men neemt een

ſlokje

ſlokje *wijn-* of *koorn-brandewijn* dat zeer goed is en den *dorst* matigt; als dan de hitte een weinig over is, kan men eenige drank bij beetjes neemen, die niet geheel koud of iets verwarmt is, zo zal de hitte en dorst allengskens over gaan. Het is ook goed, als men zeer verhit en dorſtig is, dat men zig met een ander hembd verſchoone, en den zweet afdrooge; dog niet in de koude, maar bij een helder vuur, daar de togt van wind niet kan bijkoomen; want men kan in zodanige gevallen niet te voorzigtig weezen, om zijne gezondheid te bewaaren.

DORSTENIA, zie CONTRAIJERF-WORTEL.

DORTMANNA, zie ZWAARD KRUID(WATER).

DORIJCNIUM VAN MONTPELIER, in 't latijn *Dorijcnium Monjpelienſium*, LOBELII; (*Lotus capitulis aphyllis, foliis jeſſilibus quinatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit heesteragtige gewas ſchiet uit de wortel veele dunne getakkelde grijsagtige rijsjes op, van vier à vijf voeten hoogte, waar aan grijsagtige ſteellooze bladen groeijen, naar die van de olijf boom gelijkende; op de toppen der takjes komen trosjes voort met veele kleine witagtige bloemtjes; waar na eenige peulen volgen, die vijf of zes zwartagtige zaaden bevatten.

Plaats. Het zelve groeit in *Oostenrijk*, *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*, op bergagtige plaatzen in en ontrent de heggen: Word ook bij ons en elders zomtijds van de kruid-beminnaars, alleen wegens de verandering van gewasſen in de hoven gekweekt, dewijl 'er anders weinig fraaijigheid aan is.

Kweeking. De vermeerdering van dit gewas geſchied door het zaad, dat men in het voorjaar in een maatig warme broeijbak, of in de grond op een warme plaats zaait, en de jonge planten vervolgens in potten plant, om dezelve daar na in het oranje-huis of koude kas te overwinteren, dewijl het onze winter-koude niet kan doorſtaan, ten waare die niet heel ſtreng was, als wanneer het in een drooge grond en warme plaats dikwils in de koude grond overblijven kan.

DORIJCNIUM VAN PLATEAU, zie KLOKJES-WINDE.

DOSIS; dus noemt men, een zekere door gewigt of maat bepaalde hoeveelheid, van verſcheidene ingredienten; waar van zekere geneesmiddelen zijn zaamengeſtelt.

Dit woord word mede gebezigt, om de hoeveelheid uit te drukken, die een zieke van eenig geneesmiddel moet neemen.

De manier om de *Doſis* van de geneesmiddelen te bepaalen, is zomtijds wat vrij algemeen, dog egter voldoen de ten aanzien van middelen, waar van men geen te ſterke uitwerking heeft te vreezen; zo als de gewoone *altereerende*, zagte ontlastende of *evacuerende* middelen; dus worden, bij voorbeeld de ſijroopen van deezen aart bij lepels vol gegeeven; de *decoctums* of *infuſien* bij bierglazen of kopjes vol; van een *opiaat* word gemeenlijk de groote eener *hazel-* of *muscaate-noot* teffens gebruikt; de hoeveelheid die men van zommige poeijers moet neemen, word veeltijds zo veel 'er op een mespunt kan leggen of een vingerhoed vol, die egter veel in groote kunnen verſcheelen, voorgeſchreeven, enz. Dog wat kragtiger middelen betreft, zo als *emetiſche*, *purgeerende* en *narcotiſche* middelen, moet volſtrektelijk de *doſis* door het gewigt bepaalt worden, ten minſten is zulks de voorzigtigſte en naukeurigſte handelwijze.

DOSTEN, zie OREGO.

DOTTER-BLOEM; *Weide-bloem*; *Smeer-* of *Koebloem*; *Water-goudbloem*; in 't latijn *Caltha paluſtris*; *Populago*; (*Caltha*, LINN. *Spec. Plantar.*) daar zijn twee zoorten of veranderingen van, als

1. De enkelde *Dotter-bloem*; waar van ook een zoort is met kleiner bloemen, en

2. De dubbelde *Dotter-bloem*; of met dubbelde bloemen.

Beſchrijving. Dit gewas heeft taamelijk groote rondagtige, vette, gladde, donker groene bladen, die aan de ranten een weinig gekerteld zijn; tuſſchen welke verſcheide ſtengen met zijd takjes opgroeijen, van een tot twee voeten hoogte, aan welke ſchoone goud-geele blinkende vijfbladige bloemen op langagtige ſteelen voortkoomen, naar die van de geele ranunkel of boterbloem gelijkende, maar grooter; waar na drie of vier kleine zaadhuisjes bij een voortkoomen. De tweede zoort verſchilt van de eerſte zoort niet dan dat ze mooije dubbelde bloemen draagt, weshalven ze ook in bloem-tuinen gekweekt word.

Plaats. Dit gewas groeit in *Neder-* en *Hoog-Duitſchland*, *Frankrijk*, enz. op moerasſige plaatzen, en in de wateragtige weiden en beemden; ja zomtijds in de ondiepe wateren zelfs, daar het ook hooger groeit dan in drooge plaatzen.

Kweeking. De dubbelde zoort, die men in de hoven onderhoud, word ligtelijk voortgezet door ſcheuring in het voorjaar; maar men moet haar een vogtige grond of ten minſten een lommeragtige plaats geeven, dewijl ze in een drooge grond en op ſterke zon ſtaande, ſlegt gewas maakt, en geen of weinig bloemen geeft: Ze bloeit gewoonlijk vroeg in de *Meij-tijd*, en ook nog wel wederom laat in het najaar.

Eigenſchappen. Dit gewas is verkoelend, zuiverend en wondheelend, dog van geen gebruik in de Geneeskunde; maar men kan de bloemen, eer ze open zijn, in zout water en aziijn inleggen als *cappers*, en op dezelfde wijze bij de ſpijzen gebruiken.

DOUAIRIE, een woord van het latijnſche *Dotarium* afſtammende, en die goederen betekenende waar van een Mansperzoon trouwende, aan zijn Vrouw geduurende haar weduwen-ſtaat, het vrugt gebruik toewijst; mits na haar dood die goederen weder op zijne kinderen koomende.

DOUBLETTEN, deeze naam worden aan valſche, of nagebootſte edelgeſteentens gegeeven; wordende van twee ſtukken ſijn-geſleepen glas of *crijſtal*, tuſſchen het welk men een bladje, of koleuren met *maſtik* en *terpentijn* vermengt beſluit, gemaakt; zie hier de manier om *Doubletten* te vervaardigen.

Laat in een zilveren of geel koperen bekken, zuivere *maſtik* en *terpentijn* ſmelten; neemt dan een dusdanige gekoleurde ſtoffe als gij wilt, bij voorbeeld ſpaanſchgroen, indigo, draaken-bloed, florentijnſch-lak, enz. moetende de koleur genoomen worden, na de edelgeſteentens die men wil nabootzen; deeze koleuren moet men door trituratie tot een ſijn ontastbaar poeder maaken; men zal die geene welke men heeft uitgekoozen, onder de geſmoltene maſtik en terpentijn vermengen: Om deeze koleuren nog in een uitgebreider ſtaat van verdeeling te brengen raad KUNCKEL, om zig van een lindebooms-houten doosje te bedienen, dat de vorm of gedaante van een cirkel heeft, en wiens benedenſte zo dun is uitgedraait dat het bijna doorſchijnende is; in dit doosje doet men 't mengzel van koleur, maſtik en terpentijn, doet het dekzel op 't doosje, hangt het zelve zomers in de zon en 's winters over gloeijende koolen; deeze hitte

doet de fijnſte en meest ontbondene deelen van het mengzel door 't doosje heen zweeten, dat men 'er als dan tot gebruik afneemt: De koleur dus bereid zijnde, zal men twee ſtukken ter deegen gepolijst crijſtal, die wel op malkanderen ſluiten in gereedheid hebben; als dan warmt men 't voorſchreeven mengzel, als mede de chrijſtallen, zo dat het alles een gelijke trap van warmte heeft; de koleur ſtrijkt men dan met een klein penceeltje op de gepolijſte kant van eene der crijſtallen, en men moet 'er als dan ſchielijk 't andere opleggen, en ter deegen zo lange zij warm zijn tegens malkanderen aandrukken; koud geworden zijnde, ſlijpt en maakt men deeze *Doubletten* op, zodanig men goedvind.

Om de *Doubletten* van de egte edel-geſteentens te onderſcheiden, heeft men maar een van de hoeken derzelve tusſchen het ligt en 't oog te houden; is het een *Doublet*, zal men zien dat de ſteen wit en doorſchijnende is, in plaats dat een egte ſteen overal dezelfde koleur heeft.

DOUCHE; is de val van een mineraale *water-ſtraal*, die of natuurlijk of door konst gewrogt is, en zodanig word beſtiert dat hij op eenig gedeelte van 's menſchen lighaam ſtort; om de geneezing van de een of de andere kwaal uit te werken, en te wege te brengen.

De *Douchen* zijn heilzaame middelen, voor zinkingen, jigt, kramptrekkingen en beginzelen van verlammingen, als mede om de verdikking van het lede-water (*ſijnovia*) te beletten, waar door de hoofden der beenderen in de holligheden, waar in zij gelijſt zijn, zomtijds als vast geſoldeert worden.

Douchen, vind men op de meeſte, of wel alle de plaatzen daar baden gevonden worden: Die welke in onze Nederlandſche Provintien verpligt zijn om 'er gebruik van te maaken, gaan gemeenlijk na *Aaken* of *Spa*. De val van het water, deszelfs hitte en de zoute deelen, waar mede de bronwateren vervult zijn, brengt alles te zaamen tot hunne uitwerking voort; dikwils moet met het gebruik lange aangehouden worden; en niet zelden is men verpligt verſcheidene jaaren agter een na de baden te gaan om geneezingen te voltooijen, waar van de eerſte pogingen maar de grond gelegt hadden.

DOZIJN; is een getal van twaalf; maar *Groot Dozijn*, is een getal van 12 maal 12 of 144, dat anders ook een *Gros* genaamt word.

DRAAD-SLANG; (*Coluber filiformis Muſ. Acad. Frid.*) is een Indiaansch ſlangetje, onder het geſlagt der Adders behoorende; deszelfs kop is dikker als het lijf; hij heeft 165 buik-ſchilden, en zijn ſtaart is met 158 ſchubben bezet; van bovenen is hij zwart-koleurig, dog van onderen wit.

DRAAD-STAART, zie HARNAS-MANNEN.

DRAAKEN; is de geſlagtnaam van een zeeker zoort van dieren, die volgens de gedagten van veele Natuurkundigen niet dan in de verbeelding van zommige wonder-ſchrijvers beſtaan: Dewijl dit gevoelen ten eenemaalen met het onze overeenkoomt; zo zullen wij alle die ingebeelde wangedrogten daar laaten, en ons vergenoegen met de beſchrijving van het diertje door de Heer LINNÆUS in zijn *Sijſt. Nat. Draco* genaamt, en dat in het nederduitsch de naam van *Draakje* of *vliegende Hagedis* draagt; waar van ook verſcheidene zoorten zijn, die in groote van lighaam en geſtalte genoegzaam met malkanderen overeenkoomen, zijnde de koleur egter eenigzints verſchillende. Die welke in de meeste gewesten van *Oost-Indiën* huisvesten, koomen zeer wel van maakzel met onze gewoone *Europiſche Haagdiſſen* overeen; de groote van deszelfs lijf met de kop 'er bij gereekent, is zo wel als van deeze, circa een kleine vinger lang, en in zommigen de ſtaart driemaal langer als het lijf; allengskens word het lijf na den ſtaart toe ſmaller, zijnde bij de voorpooten op het breedſte, 't welk geen halven duim te boven gaat; de ſtaart loopt zeer dun uit, en is met eenige rijen ſchubbetjes bezet, die zig met de punten naar onderen ſtrekken, veroorzaakende dat dezelve overlangs ingegroefd, en wel inzonderheid aan het end zeer hoekig zijn; de kop heeft bijna de breedte van een vierde duim, is van bovenen platagtig, en niet zeer ſpits; de oogen, wiens kringen zwart zijn, hebben een ring van kleine witte ſchubbetjes, die tot oogleeden verſtrekken; de plaatzen die tot het gehoor dienen, zijn niet duidelijk te vinden; de kop is min of meer knobbelagtig en fraaij geſchubd; de bovenkaak is tandeloos, dog de onderkaak is met eenige tanden bezet, die dik zijn, ongelijk van lengte en niet zeer ſcherp; de tong die aan het einde rond is, is dik en vleesſig; van onderen is de huid aan de keel, ruim en rimpelig, en loopt in een puntige zak uit, die met een middelgroefje binnen in de onderkaak zittende, gemeenſchap heeft, en die zig op de zijde als tot twee blaasjes verwijd; deeze zak raakt met zijn tip of punt voor aan de borst; de agterpooten zijn circa anderhalf duim lang, dog de voorpooten bijna de helft korter; alle de vier pooten hebben elk vijf vingeren; de zogenaamde vleugels van dit diertje, ſlaan zig ter breete van bijna derde half duim uit, en ſtrekken zig langs het lijf van de voor- tot de agterpooten heen; zij worden door vijf dunne ribbetjes ondersteunt, die als ſtraalen uitloopen, en waar van de agterſte merkelijk agterwaarts zijn geloopen; deeze vleugeltjes, die over het geheel zeer dunvliezig, doorſchijnende, en even gelijk het lijf ongemeene fijn geſchubd zijn, zijn op de kant aan de enden van de ribbetjes eenigermaaten hoekig; aan de kop op het lijf en aan de beenen is dit diertje hemelsch blauw gekoleurt, en voor 't overige keurlijk blauagtig zwart en wit gemarmeld; onder aan de kop is het met wit geſpikkeld, en pooten en ſtaart zijn evenredig gebandeert; de vleugels zijn met een meenigte verheeven ſtreepen bezet, die in verdeelingen bruin en wit zijn, aan malkanderen evenwijdig, en met de gezegde ribbetjes, hoeken maakende; de grond is tusſchen deeze ſtreepjes aschgrauw.

Deeze diertjes doen menſchen nog beeſten eenig leed; zij voeden zig met vliegen, vlinders, mieren en andere inſecten; en vliegen door middel van hunne uitgeſpannene vlerken, van den eenen boom in den andere, en deeze vlerken toegeſlaagen zijnde, kan men nauwelijks zien, dat zij vleugelen hebben; of zij hunne jongen levendig baaren, of eijeren leggen, is iets daar wij met zekerheid niets van kunnen zeggen.

Het *Draakje* of *vliegende Hagedisje* in *America* woonende, koomt genoegzaam met dit beſchreevene over een, behalven dat de koleur en 't maakzel der vleugelen, eenigzints verſchillende zijn.

DRAAKEN-BLOED; in 't latijn *Sanguis Draconis*; *Cinnabaris vegetabilis*; is een harstagtige bloed-roode gom, van een harstagtige zamentrekkende ſmaak, die ligtelijk bij het vuur ſmelt en in vlam raakt; laat zig ook in *brandewijn* ontbinden: Het is de *harst* of *gom* uit een zekere boom; maar men weet niet wel, wat voor een zoort van boomgewas het is, daar dezelve uitvloeit; dog de meeste zeggen, dat het een zoort van *palm-boom* is,

is, die in het latijn genaamt word *Palma prunifera foliis juccæ*, of anders gewoonlijk ſlegts *Arbor Draconis*; welke boom ook in *Europa* in de Academie-Tuinen en bij voornaame liefhebbers van vreemde gewaſſen onderhouden word, maar in deeze koude gewesten geen *gom* geeft. Andere ſchrijvers geeven nog andere boomen op, waar uit het zogenaamde *draaken-bloed* zoude vloeijen, als 2. de *Draco arbor Indica ſiliquoſa, Populi folio*; *Angjana vel Angjava Javanenſibus*, die op 't Eiland *Java* en zelfs omtrent *Batavia* groeit; 3. de *Palma Amboinenſis, ſanguinem Draconis fundens, altera*; op 't Eiland *Amboina* groeijende; 4. de boom genaamt *Erqua-Huitli, ſeu ſanguinis arbor*; die in *America*, in *Nieuw Spanjen* groeit: Dog het waare en regte *draaken-bloed*, dat men in de winkels vind, zegt men dat uit de eerstgemelde boom voortkoomt, die op de *Canarijſche* Eilanden, inzonderheid veel op *Porto Santto*, nabij *Madera* groeit: Dog men vind in de winkels verſcheidene zoorten van *Draaken-bloed*, als *gegranuleerd* of *in graanen*; daar na dat ſijn genoemt word en gezuivert is; en eindelijk ook een ſlegter zoort dat in brooden geformeert en dikwils met *Arabijſche gom*, enz. vermengt en vervalscht is: Ook is 'er een *valſch* of *gemaakt draaken-bloed*, dat uit gommen en roode verfſtoffen bereid is.

Het beste *draaken-bloed* moet in korrels en met bladen omwonden, klaar en doorſchijnend, murf en helder bloed-rood zijn, maar dewijl dit zeldzaam is, zo moet men die zoort kiezen die daar het naast bijkoomt, en helder, klaar en hoog rood is; de andere zijn te verwerpen.

Het regte *draaken-bloed* heeft een verkoelende, opdroogende en zaamentrekkende kragt, weshalven het inwendig zeer dienſtig is tegens de buik- en roode-loopen, bloedſpouwingen en ſterke bloedvloeijingen; en uitwendig tegens alle verwondingen; maakt ook, onder tandpoeders gemengt, de losſe tanden vast en verſterkt het tandvleesch. Het word ook van de ſchilders en verlakkers gebruikt tot verlakte werken.

Zie hier een voorſchrift hoe het *draaken-bloed* kan nagebootst worden Neemt *draganth* in het afkookzel van rood *braſilien-hout* geweekt, een half once; *Arabijſche gom*, in 't zelfde afkookzel gesmolten, ook een half once; heel fijn gepoeijerde *mee krap*, twee drachma, en rood *ſantel-hout*, een drachma; mengt het warm en droogt het behoorlijk.

DRAAKEN-BLOED, zie ook BLOED-KRUID.

DRAAKEN-BOOM, zie DRAAKEN-BLOED.

DRAAKEN-HOOFT, zie DRACOCEPHALUM.

DRAAK-WORMEN; van zommigen ook *Dauw-wormen* genaamt; anders *Mede-eeters*, of *Mijt-eeters*; in 't latijn *Comedones*; *Crinones*; *Dracunculi*; zijn kleine wormtjes, die in de huid van jonge kinderen, als kleine hairtjes ſteeken, en dikwils de oorzaak zijn van de kwijning, en vermagering der kinderen, en dat ze onrustig en ſlaapeloos zijn, en gedadig ſchreeuwen, door dien ze groote jeukingen veroorzaaken: Deeze wormtjes door een vergrootglas beſchouwt, zijn áfſchuwelijk; ze hebben twee hoornen, ronde oogen, en een lange ſtaart, die aan het einde ruig is: Dezelve onthouden zig meest in het vleeſchige van de rug en ſchouderen, en in het dikke der beenen.

Om de kinderen daar van te geneezen, zet men ze in een bad van warm water met wat *honing* gemengt, of in *warme zoete melk*, en wrijft ze met *honing*, zo ſteeken de wormen hunne zwarte koppen uit de zweet-gaten, en kunnen dan met iets ſcherps, bij voorbeeld met een *korst van brood* weggewreeven worden; maar men moet dit op dezelfde wijze verſcheidene maalen herhaalen; dog om het wederkoomen geheel te beletten, is 't dienſtig, dat men het kind, na het afwrijven der wormen, met *water* of *afkookzel* van *alsſem* wascht, daar wat *aloë* in gesmolten is. Zommigen hebben gewilt, dat deeze *Draak wormen* eigentlijk geen wormen zouden zijn, maar alleen eenige vuiligheden in de ſmeer-klieren der huid, waar door de onzigtbaare doorwaasseming belet wierd, en zulks de kinderen deed kwijnen en vermageren; dog de ondervinding door middel van het vergrootglas heeft zulks anders geleert: Daar is ook nog een ander zoort van *Draak-wormen*, die tusſchen vel en vleesch bij menſchen en dieren, inzonderheid in de warme landen, voortkoomen, door de ſteek van een zeker zoort van ſteekende vlieg, die haare eitjes in de wonde legt, waar uit wormen groeijen. Zie op het artijkel SIRONES.

DRAAKEN-WORTEL, zie CONTRAIJERF-WORTEL.

DRAAIJ-BANK, zie KUNST-BANK.

DRAAIJ-HALSEN; is een Vogelen-geſlagt door BRISSON en LINNÆUS *Torquilla* en *Jijnx* genaamt; desselfs kenmerken zijn, een rondagtige ſpitze bek, ingedookene neusgaten, een rolronde tong, die wormswijze, en bij uitſtek lang is, en een ſcherpe punt heeft.

Van dit geſlagt is maar eene zoort bekend, zig in *Europa* onthoudende, en die men voorjaars 't meest in derzelver noordelijkſte gedeeltens ziet; LINN. in zijne *Faun. Suec* noemt hem *Cuculus ſubgriſeus maculatus, rectricibus nigris faſciis undulatis*; dit vogeltje heeft de groote van een *Leeuwrik*, en is wegens derzelver ſchoone koleuren eene der fraaijſte van *Europa*; boven op het lijf is het grijs met bruin en zwart overdwars, en als met golven gemengeld; van onderen is het lijf roskoleurig, met zwarte dwarsſtreepen bezet, en zijn buik is vuil rosagtig wit, met zwart geſpikkeld; zijn ſtaartpennen zijn bleekagtig grijs, met breede zwarte banden, gelijkkoleurige vlakken en golfswijze ſtreepjes; deszelfs oogkringen zijn geelagtig-bruin: de bek is lood koleurig, en de pooten bleek-rood. Het wijfje is in alle opzigten eenigzints bleeker van koleur als het mannetje. Dit vogeltje nuttigt tot zijn gewoone voedzel *Mieren*, die hij even gelijk den *Mieren-eeter* door het uitſteeken zijner tong vangt, zij kleeven aan een lijmig vogt vast dat 'er opzit, en hier door kan hij ze inſlokken zonder dat ze aan zijn bek raaken: Zijn nest maakt hij gemeenlijk in oude boomen of aan de huizen, en broeid meest agt of negen eijeren teffens uit; zijn geluid koomt zeer wel met zommige toonen van de dwars fluit overeen; zeer woest en wild van aart is dit vogeltje, en al word het jong uit zijn nest genoomen, heeft men veel moeite om het te temmen: Hem in de hand houdende, wend hij altoos zijn kop na agteren toe, en wringt zijn hals op zulk een vreemde wijze, dat hij daar door den naam van *Draaij-hals* heeft verkreegen, ook kan hij de vederen van zijn kop even eens als een kuif overeind zetten. Het vleesch van den Draaijhals word voor ſmakelijk en lekker gehouden; en zommigen agten hem ter deegen vet zijnde, niet minder dan de *Ortolans*.

DRABA DODONÆI, zie KERSSE (BOERE-).

DRACHMA; is het vierdedeel van een lood, of het agtſte van een once, en bevat drie ſcrupels, of zestig greinen.

DRACO, zie DRAAKEN.

DRACO ARBOR, zie DRAAKEN-BLOED.

DRACOCEPHALUM, *Draakenhooft*; de Heer LINNÆUS bevat veele zoorten, en onder anderen ook, de *Turkſche melisſe* onder dit planten-geſlagt; dog wij zullen hier alleen van twee zoorten gewaagen, die men zomtijds in de bloem tuinen cultiveert; als

1. De *Americaanſche Dracocephalum*; *Dracocephalum Americanum* BREINII; (*Dracocephalum floribus ſpicatis, foliis lanceolatis ſerratis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De driebladige *Canariſche Dracocephalum* of *Melisſe*, heel ſterk naar *camfer* ruikende; *Cedronella Canarienſis viscoſa, foliis plerumque ex eodem pedicello ternis*, HORT. AMSTEL. (*Dracocephalum floribus ſpicatis, foliis compoſitis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort, heeft ſmalle langwerpige gladde gezaagde bladen, naar *perſik-bladen* gelijkende, en brengt ſtengen met geairde purper-blauwe bloemen voort, welke naar die van de *vingerhoed* zweemen; waar op vier naakte zaaden volgen.

De tweede zoort brengt bladen aan de ſtengen voort, die meest bij driën, bij malkanderen aan een ſteeltje ſtaan; en de bloemen koomen ook airswijze voort. De geheele plant heeft een zeer doordringende ſterke reuk, welke naar de reuk van *camfer* of *terpentijn* zweemt.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Noord-America*, *Canada*, en elders aldaar. De tweede zoort word in de *Canariſche Eilanden* gevonden, en zijn beide langleevend.

Kweeking. De eerſte zoort word vermeerdert door ſcheuring vroeg in het voorjaar; maar men moet ze in potten in goede aarde planten, om ze 's winters in huis voor de vorst te bewaaren, dewijl ze dezelve niet doorſtaan kan; dog men kan ze ook wel in de opene grond op een warme en drooge plaats planten, en haare wortelen 's winters met los ſtroo of lange ſtrooagtige paardemest overdekken, die men bij dooi-weer weder wegneemt, om de plant te verlugtigen, want dezelve verſterſt in het najaar tot aan de wortel toe. De tweede zoort word ook door ſcheuring in het voorjaar vermeerdert, maar deeze moet in potten gehouden, en 's winters in een warme ſtook-kas bewaart worden, maar in de zomer kan men ze in de opene lugt op een warme plaats zetten.

DRACO FIGENS DOLÆI; of *de bindende Draak van* DOLÆUS; is een poeder, dat voor een voortreffelijk middel tegens de vallende ziekte gehouden, en aldus bereid word.

Neemt *muscaatenoot*, anderhalf drachma; *de asch van een verbrande mol*, twee drachmen; *drie haaze-kooten*; *gepoeijerde cardebenedicte*, vier ſcrupels; *elandsklauw*, *witte barnſteen* en *eiken mistel*, van elks derdehalf ſcrupel; *geprepareerde paarlen*, één drachma; *gebrand hertshoorn*, een half drachma; van 't *regte eenhoorn*, één ſcrupel; *menſchen-bekkeneel*, drie drachmen; *peonie zaad*, anderhalf drachma; *canarie-zuiker*, twee oncen; *goud-bladen*, twee ſtuk; maakt alles bijzonder tot een ontasthaar poeder, en mengt het.

DRACO FORTIFICATUS; de *verſterkte Draak*, word van SCHRÖDER de *Salpeter* genaamt, die met zijn eigen geest *geconcentreert* of verſterkt is.

DRACO HERBA, zie DRAGON.

DRACO MITIGATUS; *de verzagte Draak*; is de *Mercurius dulcis*, of *zoetgemaakte kwik*.

DRACONTIUM, zie SPEER-WORTEL.

DRACUNCULI, zie DRAAK-WORMEN.

DRACUNCULUS, zie PIT VISCH.

DRACUNCULUS AQUATILIS, zie CALLA LINNÆI

DRACUNCULUS HORTENSIS, *vel Esculentus*; zie DRAGON.

DRACUNCULUS POLIJPHIJLLUS, zie SPEER-WORTEL.

DRACUNCULUS SIJLVESTRIS, zie DRAGON (WILDE.)

DRAF; in 't fransch *Trot*; dus noemt men zeker bekende natuurlijke gang van een Paard, die meer verheven en ſterker dan de ſtap is; want wanneer het zelve draaft, dan ligt het twee beenen, het ééne voor, en 't andere agter, te gelijk op; dat is, als het zelve het regter voorbeen opligt, zo heft het mede te gelijker tijd het linker agter-been van de grond, waar op het linker voor- en het regter agter-been onmiddelijk volgen; beſtaande dus de *draf* uit twee beurtelings op malkanderen volgende beweegingen. De *draf* aan de *longe* of *lijn* is de eerſte les, waar door men de jonge paarden op de rijdſchool, met een enkel *gebit* of *trens* in de mond, en de *capezoen* op de neus, het *draaven* leert, zonder 'er op te zitten, en hen voor de kastijding met de *chambriere* doet vreezen. De *draf* van een paard, ſchoon meer vorderende als de ſtap, bezwaart den ruiter zeer, als het lang duurt. Dusdanige *Draf* doen ook veele andere Dieren, als *Honden*, enz.

DRAF; een *zoort van Verkens-eeten*. Zie SPOELING en MASCH

DRAGANTH, of *Traganth-boom*; *Boks-doorn*; in 't lat. *Tragacantha*; *Spina Hirci*; daar zijn veele zoorten of veranderingen van dit gewas, dog de volgende twee zijn de bekendſte, als

1. De *Draganth-boom van Marſeille*; *Tragacanthus Maſſilienſis*; (*Astragalus caudice arboreſcente, petiolis ſpineſcentibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *grijze Draganth-boom van Candien*, met kleine purper geſtreepte bloemen; *Tragacantha cretica incana, flore parvo, lineis purpureis ſtriato.*

Beſchrijving. Dit boomagtige gewas, dat echter niet hoog op, maar meer heesteragtig groeit, maakt een ſteng met takken, waar aan gevederde bladen groeijen, veele kleine langwerpige bladjes aan een hooft ſteel of ribbe tegens malkanderen overſtaande, en wanneer deeze bladjes van de oudſte bladen afvallen, zo vertoonen de hooft-ſteelen, welke aan de takken zitten blijven, lange doornen, dog waar tuſſchen ook kleine wezentlijke doornen aan de takken zitten; aan 't opperſte der takken koomen witte of geelagtige vlinter-bloemen voort, waar op kleine witte hauwtjes met klein wit kantig zaad volgen. De tweede zoort verſchilt weinig anders van de voorige, dan dat ze grijsagtig is, en de bloemen met purpere ſtreepen geſtreept zijn.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Zuid Frankrijk* omtrent *Marſeille*, en elders aldaar, als mede in *Napels* en *Sicilien*. De tweede word gevonden in *Candien*, op de berg *Ida*, en meer andere plaatzen; dog ze groeijen beide ook, benevens meer andere veranderingen daar van, in *Griekenland* en veele andere *Oosterſche Landſchappen*. Bij ons worden ze in de Academie tuinen en bij voornaame liefhebbers van zeldzaame gewaſſen gekweekt.

Kweeking. De kweeking en vermeerdering van deeze gewaſſen geſchied bij ons door ſteeking van jonge takjes, die men in het voorjaar in potten, met goede, wat zandagtige

agtige aarde gevult, ſteekt, en dezelve in een maatig warme broei- of run-bak zet, zorg draagende, dat men ze bekwaamelijk vogtig houd, en in het begin een tijd lang tegens de zon beſchaduwt, tot dat ze aan het wortel-maaken zijn en beginnen te groeijen; de bak ook op zijn tijd behoorlijk lugt geevende, daar na verplant men dezelve in de maand *Augustus* elk in een bijzondere pot, dog men kan ook daar mede wagten tot in het volgende voorjaar: De aarde waar in men ze plant, moet niet te vet, maar wat dor of zandagtig weezen, daar ze liefst in willen groeijen; 's winters moet men ze in het oranje-huis of getemperde kas voor de vorst bewaaren, dewijl ze wel een ligte, maar geen ſtrenge aanhoudende vorst kunnen verdraagen; in het voorjaar zet men ze weder uit het huis in de opene lugt op een warme voor de winden gedekte plaats.

Eigenſchappen. Het is uit dit gewas, dat de *Gom-dragant* in de warme gewesten voortkoomt, vloeijende natuurlijk uit de porien der ſteng en takken, en droogt op in een langwerpige gedraaide gedaante, als witagtige wormtjes; dog het is zeer waarſchijnlijk, dat deeze *gom* uit verſcheiderhande zoorten van dit gewas voortkoomt. Men vind drie zoorten van *Gom-dragant* bij de Drogisten, als *beste*, *fijne* en *gemeene*: De *beste* beſtaat uit de allerwitſte lange vezelen; de *fijne* is witagtig grijs, maar de *gemeene* is roodagtig-zwart, en word van de Drogisten *Meſſana* genaamt. De *beste Dragant* is klaar, doorſchijnend, glad, ſmal, teder en zoet van ſmaak; dezelve heeft een verkoelende, verdikkende, en de ſcherpe vogten verzagtende kragt, en is derhalven zeer nuttig tegens ſcherpe zinkingen, ſterke hoest, rouwe keel, heeschheid, longziekte, enz. als mede tegens de heete gebreken der nieren en blaas, graveel en brandende piſſe, enz.; ook is ze heerlijk in buikloopen; men gebruikt de ſlijm of het poeder daar van tot anderhalf drachma; of de daar mede bereide *ſpecies diatragacanthi*: Word mede veel gebruikt voor de kinderen, die ſnijdende pijnen in het lighaam hebben; uitwendig dient ze, in *rooſewater* geſmolten, voor roode brandende en traanende oogen.

DRAGON; *Keizers-ſalaad*; in 't latijn *Draco herba*; *Dracunculus hortenſis vel esculentus*; *Abrotanum lini folio acriori & odorato*; (*Artemiſia foliis lanceolatis glabris integerrimis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kruid kruipt met zijne dunne wortelen ver onder de grond, hier en daar jaarlijks nieuwe ſpruiten en bladen daar uit voortbrengende, uit welke dunne ronde ſtengen, van anderhalf voeten of wat meer hoogte met kleine zijdſteeltjes en bladen opſchieten; de bladen zijn klein, lang, ſmal en donker-groen, en hebben een ſcherpen aromatiken aangenaamen ſmaak; aan de zijd-takjes wasſen veele kleine ronde knopjes die open gaande, kleine goudgeele bloemtjes vertoonen; dog komen bij ons nooit of zelden tot 't open gaan, veel minder tot 't zaad.

Plaats. Het zelve groeit natuurlijk in *Tartarijen*, *Siberien* en elders; bij ons onderhoud men het in de moestuinen, tot 't keuken-gebruik.

Kweeking. Men kweekt dit gewas heel ligtelijk voort, door ſcheuring der wortel-ſpruiten, vroeg in het voorjaar, in de *Maart* of begin van *April*: Men plant het hier of daar in de moes-tuin op een bedde of elders, en men kan het 3 of 4 jaaren zonder verplanten laaten ſtaan; maar het bemind een goede vette en liefst wat vogtige grond, en men moet de dorre ſtengen in de *Herfst* niet afſnijden, maar tot in 't volgende voorjaar zitten laaten, waar door het als dan beter ſpruit en groeit.

Eigenſchappen. In de medicijnen heeft dit kruid geen gebruik, ten minſten niet in deeze gewesten, ſchoon zijne ſcherpe ſmaak en geur aantoont, dat het kragten heeft en mogelijk in deeze of geene ziektens van veel nut zoude kunnen zijn: Men gebruikt 't hoofdzaakelijk in de keuken als een toekruid bij *krop-*, *concommer-* en andere *ſalaaden*, daar het een heel aangenaame ſmaak en geur aan geeft: Ook gebruikt men het in ſauzen, en men confijt het in *azijn*, om bij gebraad te eeten: Men maakt 'er ook *dragon-azijn* van, door middel van het kruid in een glaſen vles in *azijn* te doen en 't eenigen tijd in de zon te laaten trekken; en het is goed als men eens of meermaalen verſch kruid in de *azijn* doet, waar door dezele veel kragtiger en aangenaamer word; dienende deeze *dragon-azijn* tot toemaaking van ſalaad, ſauzen, enz.

DRAGON (WILDE); in 't latijn *Ptarmica*; *Dracunculus fijlvestris vel pratenſis*; daar zijn veele zoorten van dit planten-geſlacht; wij zullen 'er maar eenige van aanmerken, die men zomtijds in de bloem-tuinen kweekt; als

1. De enkelde *wilde Dragon*; *Ptarmica vulgaris*; (*Achillea foliis lanceolatis acuminatis argute ſerratis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. De dubbelde *wilde Dragon*, gewoonlijk bij ons *zilvere knoopjes* genaamt; *Ptarmica vulgaris flore pleno.*

3. De grijze *wilde Dragon* met gekamde bladen; *Ptarmica incano pinnulis cristatis*; *Abſinthium Ægipticum* DODONÆI; (*Achillea foliis pinnatis, foliolis obtuſe-lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *wilde Dragon* van de *Alpen* met moederkruids- of ſcabioſe-bladen; *Ptarmica Alpina, matricariæ vel ſcabioſæ foliis*; (*Achillea foliis pinnatis planis inciſo ſerratis, extimis majoribus*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De grijze *wilde Dragon* van de *Alpen* met geſnippelde alſem-bladen; *Abſinthium alpinum umbelliferum, vulgo*; (*Achillea foliis pinnatifidis planis obtuſis tomentoſis*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De *Orientaalſche wilde Dragon* met ſantoline-bladen; *Ptarmica Orientalis, ſantolinæ foliis, flore majore*; (*Achillea foliis ſetaceis dentatis, denticulis ſubintegris ſubulatis reflexis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort heeft lange ſmalle fijn gezaagde puntige bladen, tuſſchen welke getakte ſtengen opſchieten van anderhalf tot twee voeten hoogte, aan 't opperſte deezer ſtengen en takken, komen veele kleine witte veelbladige bloemen op ſteeltjes voort, die in 't midden geel zijn; de wortel kruipt heel verre onder de grond voort, en maakt een menigte uitſpruitzels.

De tweede zoort gelijkt geheel na de voorige, behalven dat de bloemen fraaij dubbeld wit zijn. De overige gemelde zoorten, kan men niet bezwaarlijk door haare benaamingen van elkanderen onderſcheiden; dog die brengen alle enkelde bloemen voort.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitſchland*, *Engeland*, enz. op de heiden, in de beemden en elders op ſchraale en ſchaduwagtige plaatzen: Maar de tweede zoort, die gevallig uit de eerſte voortgekomen is, word alleen in de hoven gevonden en onderhouden. De derde zoort groeit in *Egijpten* en in de *Oosterſche Landen*. De vierde zoort komt voort in de *Zwitſerſche* en *Italiaanſche Alpen*. De vijfde zoort,

groeit in de *Carinthiſche* en *Hongariſche* gebergtens; dog de zesde zoort is uit de *Oosteryſche Landen* gebragt.

Kweeking. Het is hoofdzaakelijk de tweede zoort, die men wegens haare fraaije en langduurende bloemen, in de bloem tuinen kweekt en voortzet; 't welke ligtelijk geſchied door ſcheuring der wortelen in het na- of voorjaar, en ze wil in allerlei goede gronden zeer wel groeijen, verdraagt ook onze ſtrengſte winter-vorst zonder letzel; maar ze breid zig met haare wortel-ſpruiten ſchielijk zeer verre uit en benadeelt daar door de planten welke daar naast ſtaan; om dit te beletten, zo is het dienſtig, dat men ze in potten plant, en dezelve vervolgens in de grond graaft, ter plaatze daar men ze nevens andere bloemen wil ſtaan hebben, waar door ze ook beter of aanzienlijker bloeit, dewijl de opſchietende bloemſtengen dan niet zo verre van malkanderen verſpreid ſtaan.

De overige zoorten worden ook door ſcheuring, of anders daar zulks niet geſchieden kan, door ſteeking van takjes voortgezet, die men op een bed in goede losſe grond ſteekt, en zorg draagt, dezelve te beſchaduwen en vogtig te houden, tot dat ze wortel gevat hebben; daar na verplant men ze in *September* ter plaatze daar men begeert, maar de grond moet niet vogtig nog vet, maar liever droog en ſchraal of puinagtig zijn, om dat ze anders de winter-vorst, als die ſtreng is, niet kunnen doorſtaan: Dog men vind deeze zoorten zelden in de bloemtuinen, ſchoon ze wel waardig zijn in groote tuinen, wegens de aardigheid van haare grijze bladen en verandering van bloemen, geplant te worden.

DRAKENA, zie CONTRAIJERV-WORTEL.

DRANK; in 't latijn *Potus*; daar door verſtaat men gemeenlijk allerlei vogten, die bekwaam zijn om den dorst te ſtillen; dezelve kunnen beſtaan uit een voudige en door de natuur bereide middelen, als *water*, *wijn*, *melk*, *weij*, enz.; of uit dingen die door de kunst te zaamen geſtelt en gemaakt zijn, als daar is *bier*, of *dranken* van *water* met *gerst* of *haver*, enz. gekookt, *Tiſaan* genaamt, en meer andere; dog ſchoon 'er nu veelerlei *Dranken* tegens de dorst zijn en kunnen bereid worden; zo zijn ze egter aan alle, zo wel gezonden, als inzonderheid zieken niet even nut en dienſtig; want bij voorbeeld, in de bloedrijkheid of dikbloedigheid dienen verdunnende en pisdrijvende dranken en wateren, zuur-bronnen, enz.; in de koude koortzen dient een dunne en lauw-warme drank; de heete koortzen vereiſchen, om de hitte te maatigen en de taaije ſcherpe ſtoffen te verbeteren, afſpoelende dranken (*diluentia*), gelijk zijn de dunne waterige dranken, bij voorbeeld *water* waar in de *korst* van *geroost brood* gedaan is; of *water* gekookt met *brood*, *gerst* of *haver*, en een weinig *hertshoorn*, daar bij doende ſchijfjes van een verſche *citroen*; of men doet 'er eenige druppels van een bekwaame *zuure geest* bij, bij voorbeeld van *zoete ſalpeter* of *vitriool-geest*, benevens een weinig van een aangenaam *zap* of *ſijroop*, als van *aalbeſiën*, *framboozen*, enz.

Door een *Drank* word ook dikwils verſtaan een *Afkookzel* (*Decoctum*), of *Afrekzel* (*Infuſio*), dat tegens deeze of geene ziekte bereid is.

DRANKJE; *Genees-drankje*; *Mixtuur*, in 't latijn *Potio*; *Mixtura*; is een vloeibaar geneesmiddel, dat uit verſcheiderhande dingen, als uit *gedistilleerde wateren*, *ſappen*, *eſſentien*, *tinctuuren*, *geesten*, *olien*, *extracten*, *zouten*, *poeders*, *ſijroopen*, enz. te zaamen geſtelt is, en tot veelerlei ziektens zeer dikwils door de Geneesheeren voorgeſchreeven word, dewijl het een der bekwaamſte *formulen* is, om in te neemen; maar daar behoort een behoorlijke proportie in agt genomen, hoe veel men van ieder deezer dingen neemen moet: Een zodanig *Drankje* word gewoonlijk bij één, twee, of meer lepels vol op zekere uuren, volgens de ordonnantie, ingenoomen; waar bij in agt te neemen is, dat wanneer 'er poeders of andere dingen in het *Drankje* gemengt zijn, die naar de grond zinken, men zulks dan telkens bij het ingeeven wel omſchudden moet: Indien een zodanig *Drankje* in ééns moet ingenoomen worden, dan word het gewoonlijk *Hauſtus* genaamt; en wanneer het een gemengt *koel-drankje* is, draagt het meest de naam van *Julep*. Men zal overal in dit werk bij de ziektens, daar ze te paſſe koomen, de bereiding van diergelijke *Drankjes* vinden.

DRASTICA, worden genaamt de purgeer-middelen, die 't allerhevigst purgeeren. Zie BUIKSUIVERENDE MIDDELEN.

DRAVIK; *Drespe*, *Rogge-gras*; in 't latijn *Gramen avenaceum ſegetale majus*; *Feſtuca altera* DODONÆI; *Aegilops*, (*Bromus panicula patente*, *ſpiculis ovatis*, *ariſtis rectis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit gewas is van bladen en halmen zeer nabij de *rogge* gelijk; op 't opperſte der halmen koomen kleine wijd uitgeſpreide hangende airen, als *riet-pluimen* voort, waar in langwerpige grauwe graanen groeijen, gelijkende zeer veel naar de *rogge*, maar zijn dunner en veel ligter.

Plaats. De *Dravik* groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, en elders tusſchen de graan-gewasſen, dog inzonderheid tusſchen de *rogge*, en wel voornaamelijk in ſchraale zandagtige akkers, daar bij dikwils in groote menigte tusſchen de *rogge* gevonden word.

Eigenſchappen. Als dit gewas veel onder de *rogge* groeit, en vervolgens met de rogge uitgedorscht word, vermindert het de *rogge*; zo dat het brood, dat daar van gebakken word, veel ſchraaler en ſlegter is, dan van zuivere *rogge*, hoewel het niet ſchaadelijk of ongezond is, gelijk de *lolik*: Men kan dit onkruid niet wel uitroeijen en de akkers daar van zuiveren, dewijl het losſer in de airen zit, als de *rogge*, en derhalven geduurende de inoogsting van de *rogge* 'er veel van uitvalt, dat daar na weder opkoomt: Ook kan men het zaad daar van niet wel uit de *rogge*, enz. ziften, en deeze vermengde *rogge* weder gezaait wordende, zaait men het onkruid teſſens mede; derhalven moet men zodanige met *Dravik* vermengde *rogge*, niet weder tot de zaaijing gebruiken, maar andere *rogge* die zuiver is, van elders doen koomen.

DRAIJER, zie DUIF.

DREEF, dus noemt men een groote en lange Laan, die meesttijds aan weerzijden, met dubbelde rijen boomen voorzien is, waar van de buitenſte half zo breed zijn, als de middelſte: Men plant zevan *ijpe-*, *linde-*, *eſch-*, *eike boomen*, enz.

DREG-DOLPHIJN; door de Braſiliaanen *Tamoata* en door de Portugeezen *Soldido* genaamt; in 't latijn *Callicthijs*; (*Silurus pinna dorſali poſticâ uniradiatâ*, *ſquamis ordine duplici*, *cirris quatuor*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Is een rivier-viſchje, onder het geſlagt der *Meirvallen* behoorende, ter lengte van drie en een halve duim; de kop die een weinig breeder als het lijf is, is een duim lang en gelijkt zeer wel naar die van een *Kik-vorsch*, zijnde de bek tandeloos, en aan ieder zijde met een baardje van een duims lengte bezet; de oogen zijn klein en met goud-

geele

geele kringen omzet; een harde ſchil bedekt van bovenen de kop, en het lijf is met een bekleedzel van langwerpige ſchubagtige lighaamen gewapent, zijnde deezen in den omtrek zeer fijn getand, en op vier rijen geſchikt, loopende in het midden van ieder zijde, op de rug en onder de buik deeze ſchubben te zaamen; de koleur van het gantſche vischje is ijzergraauw: Het zelve word in de beekjes van *Amerika* gevonden.

DREK, *Mest*; in 't latijn *Stercus*; is de afgang van Menſchen en Dieren; die, hoe lelijk ook, egter van veele nuttigheid in het huishoudelijke, tot de tuin- en veldbouw is; ook die van zommige Dieren een zeer goed gebruik in de medicijnen heeft.

DREK-BRAAKING, zie KRONKEL-DARM.

DREK-TORRETJE; in 't latijn *Stercoreus*; (*Dermestes oblongus glaber testaceus, oculis nigris*, LINN. *Sijst. Nat.*) is een *Torretje* langwerpig van gedaante, en zeer klein, de groote van een luis niet overtreffende; het zelve heeft zwarte oogen, en is verder rood koleurig over zijn geheele lijf; het word veel in de paarde-drek aan de wegen gevonden, waar van het ook zijn naam heeft ontleend; ook word het egter, inzonderheid voorjaars, wel in de huizen ontmoet.

DRENKELING, zie DRINKELING.

DRESPE, zie DRAVIK.

DRESSEEREN, *Afrigten*; betekent als men een Dier deeze en geene dingen leert, of tot iets bekwaam maakt, bij voorbeeld een *Paard* op de rijd-ſchool, tot het rijden en allerlei fraaije gangen en postuuren; een *Hond* tot de jagt, enz.

DRIAKEL, dus word de *Theriaak* van de gemeene man genaamt. Zie THERIAK.

DE DRIE ALOES, *Tres Aloës*, zijn de *Aloe ſuccotrina*, *Hepatica* en *Caballina*.

DRIEBLAD, zie KLAVER.

DRIEBLAD (SLAKKEN-), zie MEDICA.

DRIEBLAD (WATER.), zie KLAVER.

DRIEBLAD (WELRUIKEND), zie ZEVENGETIJ.

DRIEDISTEL, zie EVER-WORTEL (WILDE.)

DE DRIE HARTSTERKENDE BLOEMEN, *Tres Flores cordiales*, zijn de bloemen van *Violen*, *Bernagie* en *Oſſe-tong*; (*Flores violarum, Borraginis & Buglosſæ.*)

DRIEHOEK; in 't latijn *Triangulum*; is een figuur, die drie zijden en drie hoeken heeft, en word in de *Geometrie* bepaalt, in *platte Driehoek* en *ſphæriſche* of *klootſe Driehoek* (*Triangulum planum & ſphæricum*), welke laatſte op een kloot door de doorſnijding van drie cirkels ontſtaan. De *Driehoeken* zijn vorders *regt-* of *ſcheefhoekig*, enz.

DRIEHOEKIGE BORST-SPIER; in 't latijn *Musculus Triangularis Thoracis*; deeze ſpier neemt haaren aanvang van 't onderſte en inwendige deel des *borſtbeens*, en word wederzijds in de *kraak-beenderen* van de *vierde*, *vijfde*, *zesde* en *zevende waare ribben* ingeplant.

DRIEHOEKIGE OF DRIEHOOFDIGE SPIER VAN DEN ARM; in 't latijn *Musculus Deltoides*; deeze ſpier begint in 't midden van 't *ſleutel-been*, van 't *hoofd* en de *doorn des ſchouderblads*, en eindigt circa een kleine handbreed beneden de *hals* van het *opper-armbeen*.

DRIEHOEKS-REKENING; in 't latijn *Trigonometria*; is een rekening, daar men door behulp van de hoekmeeting met een *Astrolabium*, *Compas*, enz., en zekere tafels, *tabulæ Sinuum*, *Tangentium & Secantium*, en *tabulae Logarithmorum* genaamt, groote afſtanden calculeeren kan; maar ze is tweederlei, als *platte* en *klootſe Driehoeks-rekening* (*Trigonometria plana & ſphaerica*). Deeze rekening is van een zeer groot nut in de *Landmeet-kunst*, *Stuurmans-kunst*, *Sterrekunde*, enz., welke weetenſchappen zonder dezelve niet volkoomen kunnen uitgevoert worden, en die ook zedert haare vinding merkelijk verbetert zijn.

DRIEHOOFDIGE HEUPEBEENS-SPIER; in het latijn *Musculus triceps*; deeze ſpier neemt haaren aanvang van 't *ſchaam-* en *darm-been*, wordende voorts in de *ruwe linie van 't dijebeen* ingeplant.

DRIEKOLEURIGE VIOLE, zie VIOLE.

DRIELING-SPIEREN DER HEUPE; in het latijn *Musculi Trigemini*; zijn die ſpieren, welke hun begin van 't *heilig-* en *darm-been* neemen, en voorts in den *grooten draaijer* ingeplant worden.

DE DRIE PEPERS; *Tria Pipera*, zijn de *lange Peper*, (*Piper longum* of *Macropiper*); de *zwarte Peper* (*Piper nigrum* of *Melanopiper*), en de *witte Peper* (*Piper album* of *Leucopiper.*)

DE DRIE SANTEL-HOUTEN; *Tria Santala*; zijn het *geele*, *witte* en *roode Santel-hout* (*Santalum citrinum, album & rubrum.*)

DRIESLAG, word genaamt een zeker gebrekkige gang van een *Paard*, zijnde een zoort van gebrooken *Tel* of *Pas*, welke de meeste paarden aanneemen, die last gedragen, of veel en zwaar getrokken hebben, wanneer ze geen genoegzaame kragt meer hebben, om de beweeging tot den draf te kunnen goed maaken.

DRIFF HELMONTII; deeze naam word aan een zeker Geneesmiddel gegeeven, 't welk uit het *vluggemaakte vitriool* (*vitriolum volatiliſat.*) benevens de *geest van ammoniak-zout* (*ſp. ſalis ammoniaci*) word bereid. Daar zijn 'er egter die willen dat VAN HELMONT door *Driff*, de *ſteen van* BUTLER heeft begreepen, en aan dezelve mede de naam van *Periapton ſalutis magneticum* gegeeven; deeze ſteen word uit *mosch* op *doods hoofden* groeijende, *zee-zout*, en *koper-vitriool* met *huizenblas* vermengt, zamengeſtelt; en een verregaand belachgelijk bijgeloof verleende haar de kragt, dat ſlegts een zieke, met het uiterſte zijner tong dezelve behoefde aan te raaken, om ogenblikkelijk van de zwaarſte krankheden verlost te zijn.

DRIFT; deeze naam geeft men aan kudden viervoetig gedierte, zo als Koeijen, Oſſen, Schaapen, enz. die ergens na toe worden gedreeven: Ook wordt deeze uitdrukking wel ten aanzien van groote vogelen gebezigt, zo als Zwaanen, Ganzen, enz. Zie ZWAANE-DRIFT.

DRIFT DES BLOEDS, zie BLOED (GISTEND OF VERHIT).

DRIL-VISCH; is een visch onder het geſlagt der *Blootruggen* behoorende, en het zelfde als *Beef-aal*; zie aldaar.

DRINKELING, of *Drenkeling*; word een volwaſſen Mensch of Kind door verſtaan, die in 't water gevallen zijnde, daar eenigen tijd in heeft gelegen, en 'er vervolgens dood, of ten eenemaalen bedwelmt word uitgehaalt.

De Hr. TISSOT, (zie deszelfs *Raadgeving voor de gezondheid van den gemeenen Man*, *Rott.* 1765. *gr. 8vo.* dit werk dat uitmuntend is, en in een ieders handen diende te zijn, is volkoomen na de geſteldheid van ons land verandert, en met keurige aantekeningen en invoegzelen vermeerdert door deszelfs Vertaalder, den kundi-

gen

gen Heere LAMBERTUS BIKKER *Med. Doctor* te Rotterdam) zegt; „ dat wanneer een verdronkene langer dan „ een kwartier uurs onder water is geweest, men niet „ veel hoop moet hebben om hem op te wekken; en „ dat hij 'er dikwils maar twee of drie minuten, behoeft „ onder geweest te zijn, om volſtrekt dood te weezen; „ niet te min dewijl 'er veele omſtandigheden zijn, die „ het leven buiten den gemeenen term kunnen verlengd „ hebben; moet men hun altoos de vermogenſte hulp„ middelen tragten toe te brengen, en men moet hen in „ die gevallen niet te ſchielijk verlaaten; vermits het „ dikwils niet dan na twee of drie uuren is, dat zij ee„ nige ontwijffelbaare tekenen van leeven geeven.

De meeste hedendaagſche proef-ondervindingen bevestigen, dat de zulken die in het water hun leeven laaten, bij gebrek van lugt verſtikken en dus de overſtelping of overvloed van water in de maag, geenzints de oorzaak van hun dood is; zie hier 't geen de Heer TISSOT daar omtrent zegt.

„ Men heeft zomtijds water gevonden, in de maag van „ verdronkenen; dog meestentijds is 'er niets in; daar „ en boven de grootſte hoeveelheid, die men 'er ooit „ in gevonden heeft, beloopt niet boven het geen men „ zonder ongemak drinken kan, weshalven het geenzints „ de oorzaak der dood is; het is zelfs niet gemakkelijk „ te zeggen, hoe zij dat water inſlikken. Het geen hun „ de dood aanbrengt, is de verſtikking bij gebrek van „ lucht, en door het water dat in de long komt, en dat „ daar gebragt word door de beweegingen, die zij nood„ zakelijk en onwillig maaken, om in te ademen, zo „ dra zij onder water zijn; want daar dringt volſtrekt „ geen water in de maag, nog in de long van hen, die „ men na de dood onder het water houd. Dat water „ innerlijk vermengd met de lucht, welke in de long is, „ maakt een ſlijmig ſchuim, zonder veerkragt, 't geen „ de bedieningen der long ten eenemaalen verhindert; en „ hier door verſtikt niet alleen de Lijder, maar daar en „ boven het bloed van 't hoofd niet kunnende te rug „ koomen, raaken de vaten der hersſenen vervuld, en „ de beroerdheid voegt zig bij de verſtikking. Deeze „ tweede oorzaak, te weeten het water dat in de long „ komt, is niet algemeen; en men vind veele Drinke„ lingen, waar in zij geen plaats ſchijnt gehad te heb„ ben.

Hier uit begrijpt men ligtelijk, dat alle die middelen te werk geſtelt, om het water als met geweld uit het lighaam te drijven, van weinig of geen vrugt en zelfs dikwils zeer nadeelig kunnen zijn; dus is het rollen op een ton met het hoofd na beneden van weinig of geen nut; en het ophangen bij de beenen is volſtrektelijk, met gevaar verzeld, zonder 't minſte goed te kunnen uitwerken, dewijl het ſchuim, dat door de mengeling van het water en lucht is gevormt en de longen bezet, al te ſterk kleeft om door zijn geringe eige zwaarte te kunnen ontlasten; en dit is nogtans de eenigſte hulpe die men van deeze behandeling kan verwagten; want gelijk reede gezegt is, is zij anderzints ten uiterſten nadeelig, dewijl door deeze plaatzing van het lighaam, hoofd en longen beide opgevult worden.

De beste middelen, waar van veele teffens eenvoudig zijn; en door een ieder in 't werk kunnen geſtelt worden, om Drinkelingen, indien 'er nog iets op is, te hulpe te koomen, en als tot het leven te herroepen; die ook teffens door proefneemingen en getuigenisſen van ervaarene Genees- en Heelmeesters worden bekragtigt, zijn de volgende.

1. Moet men zo dra iemand uit het water gehaalt is, zijne natte klederen uittrekken, hem het warme bembd en onder-klederen van een der omſtanders aantrekken; indien 't doenlijk is hem in een warm bed leggen, en hem met drooge of wel in *brandewijn* of *jenever* nat gemaakte warme doeken ſterk wrijven, voornaamentijk langs den geheelen ruggengraat van het hoofd af, tot aan het onderlijf toe; met deeze wrijving een geruimen tijd aanhoudende: Is 'er een ervaaren Heelmeester tegenswoordig, zo is het zeer dienstig den Lijder de *krop-ader* (*vena jugularis*) te openen; en hem daar door, na maate van zijn ouderdom, van zes tot twaalf onceen bloed af te tappen.

2. Moet een gezond en ſterk Mensch, den verdronkene zijnen warmen adem in de neus of mond blaazen, en hier mede eenen geruimen tijd aanhouden, zorgende om wanneer 'er in de neus geblaazen word de mond toe te houden; en weerkeerig in de mond, de neus: Nog beter is het, door middel van een tabaks-pijp, wijnproever of eenige andere buis den Lijder in de mond geſtooken, tabaks-rook in te blaazen; dit dringt in de long, de lucht die gelijk reede gezegt is door haare vermenging met het water het ſchuim verwekt, word daar door verdunt, ſcheid zig van het water, neemt haare natuurlijke veerkragt weder aan, verwijdert de long, en zo 'er nog eenig beginzel van leven overig is, begint op nieuws in dit ogenblik, de omloop van het bloed. „ En dus zegt de „ Heer BIKKER (zie boven aangehaalde werk van TIS„ SOT, pag. 326 de noot (*o*)) wekt men de inademing „ op, waar toe men ook kan medewerken, door een „ zuigleer op de borst te plaatzen, om dezelve op te „ ligten, 't welk veel toebrengt, vermits de uitzetting „ der long, de voorafgaande uitſpanning der borst volgt. „ Ondertusſchen kan men ook de uitademing eenigzints „ nabootzen, door den bovenbuik en borst zagtjes met „ een platte hand beurtelings te persſen, op en neer te „ drukken en in den aars-darm te blaazen.

3. Moet men door middel van een piip, of wel door de ſcheede van een mes, daar de punt is afgeſneeden, zo veel tabaks-rook in den aars blaazen, als maar iets doenlijk is; met de piip kan men ook dus te werk gaan, men neemt een aangeſtookene tabaks-piip, ſteekt dezelve in den aars, bedekt voorts de ketel met een papier, waar in verſcheidene gaten zijn geſtooken, men neemt hem dus in de mond, en blaast uit al zijn magt. Men begrijpt ligtelijk, dat een *tabaks clisteer-ſpuit* van een veel ſpoediger en kragtdaadiger uitwerking is: dog deeze ongelukken meestentijds op zulke plaatzen gebeurende, daar men nauwelijks de naam van dit inſtrument kent; heeft men zulke eenvoudige in de plaats geſtelt, die alomme te bekoomen zijn; dog een piip gebruikende, moet men met de uitterſte voorzigtigheid te werk gaan, dewijl die ligtelijk in het fondament kan breeken, en daar door hevige ongemakken aan den Lijder veroorzaaken, alwaaromme het altoos best is, eenig ander buisagtig middel, zo als de ſcheed van een mes, enz. te verkiezen.

4. Moet men vlugge geesten, als *ſal volatile*, *eau de la Reine*, of een weinig *brandewijn*, *jenever* of *azijn* in de mond en neus blaazen; of wel men neemt gedroogde en fijn gewreevene *ſalie*, *roosemarijn*, *kruizemunte*, of eenig ander kruid van dien aart, *ſnuiftabak* is mede dienſtig, en blaast zulks in de neus op; nog dient aangemerkt, dat deeze laatſte middelen, het veiligſte worden gebruikt, wanneer 'er te vooren eene laating is werkſtelligt

lig gemaakt; die het beste, gelijk rede is aangemerkt, op den *grooten ader van den hals*, anders den *krop-ader* genaamt, geſchied; dewijl deeze ader zomtijds de eenigſte is, die in geval van verdrinking, bloed oplevert.

5. Is het ten eenemaalen vrugteloos, en zelfs gevaarlijk, om de Verdronkene zo lange hij geen teken van leeven heeft gegeeven, veel vogten in den mond te doen; dewijl dezelve niet in ſtaat zijnde, die door te zwelgen, het vogt noodwendig niet anders kan uitwerken, dan om de verſtikking te onderhouden; het voldoet om de Lijder tot verleevendiging eenige druppelen prikkelend vogt in de mond te doen: Dog zo dra men eenige beweeging in hem beſpeurt, moet men hem in de tijd van één uur, vijf of zes lepels vol van den *zee-ajuins honing-azijn* (*oxijmel ſcilliticum*), die met water is verlengd ingeeven; dog dit middel niet bij der hand hebbende, kan men in deszelfs plaats een ſterk afkookzel van de *gezegende distel* (*carduus benedictus*), of wel van *zalie* of van *camillen* met *honing* gezoet neemen; anders niets bij der hand hebbende, neemt men ſlegts *warm water*, waar in een weinig *keuken-zout* is geſmolten.

6. Niet tegenſtaande men zomtijds eenige tekenen van leeven aan de lijders beſpeurt, moet men egter geenzins met het toebrengen van hulpmiddelen uitſcheiden; want niet zelden ziet men hun na die eerſte beweegingen den geest geeven; en al zijn zij reede geheel bijgekoomen, zo blijft er egter een moeijelijke adem-haaling, hoest en koorts na; en veeltijds is het nodig eene aderlaating op den arm te doen, intuſſchen veel *gersten-drank* te drinken geevende, of bij gebrek van dat, gedroogde *vlierbloemen*, als thee getrokken.

Zomtijds worden de Drinkelingen ook op andere wijzen gered; dog de beſchreevene zijn de veiligſte, min kostbaarſte, en die met weinig omſlag kunnen werkſtellig gemaakt worden.

De menigvuldige wateren, waar mede onze *Nederlandſche Provintien* bezet zijn, is oorzaak, dat 'er jaarlijks veele menſchen verdrinken; dit heeft een zeker Genootſchap, door waare menſchen-liefde bezielt, aangeſpoort; om was het moogelijk, zommige deezer ongelukkigen, die dikwils bij gebrek van hulpe omkoomen, in het leeven te behouden; ten dien einde hebben zij door het ſtellen van eene præmie een ieder zoeken uit te lokken, om in dusdanige gevallen handen aan 't werk te ſlaan, en alles in te ſpannen, wat tot redding hunner mede-menſchen kan verſtrekken.

Het ontwerp van deeze zo edelmoedige als menschlievende onderneeming; die een ieder wel denkende, het harte met eerbied en liefde voor deszelfs uitvoerders moet vervullen; is in het 2de deel van de PHILOSOOPH *No.* 86, 88 en 94 openlijk bekent gemaakt: Wij oordeelen het volſtrekt nodig, om het hier mede als tot een gedenkzuil van waare menſchenliefde, en tot aanſpooring om dit heilzaam doelwit te helpen bevorderen, te plaatzen.

Na dat de PHILOSOOPH in naame van het Genootſchap de middelen heeft voorgeſchreeven, die tot behoud der Drinkelingen moeten werkſtellig gemaakt worden, en welke hoofdzaakelijk met onze aangeweezene overeenkoomen; gaat hij tot de voorwaarden zelven over, hier in beſtaande.

„ 1. Dat 'er eene præmie geſtelt word, voor allen „ den geenen, die met goede bewijzen kan aantoonen, „ een mensch of kind, 't welk zonder eenige beweeging „ of teken van leeven, uit het water is gehaalt, door „ een goede behandeling weder tot zig zelven gebragt te „ hebben.

„ 2. Dat die præmie in een gouden medaille zal beſtaan, op de kant van welke de naam des geenen, die „ door zijne wel aangelegde hulp, een ongelukkigen ge„ red heeft, geſtelt zal worden, en zal zig dit over al„ le de zeven Provintien uitſtrekken; en bij aldien dee„ ze perzoon, in plaats van den gemelden penning, lie„ ver zes gouden ducaten wil ontfangen, zal zulks ter „ zijner keuze ſtaan.

„ 3. En gelijk het meermaalen gebeuren moet, dat „ 'er meer dan een in de behoudenis van den Drinkeling „ hebben medegewerkt, welke dus aanſpraak op de blij„ ken der achting van 't Genootſchap hebben; zo zal „ in dit geval, de medaille, of de zes ducaten aan hun „ allen gegeeven worden, om daar omtrent eene billij„ ke ſchikking onder malkanderen te maaken.

„ 4. Word 'er vereischt, dat die geene, welke deeze „ præmie geheel, of ten deele ontfangen, valable be„ wijzen bijbrengen, dat zij tot het ontfangen daar van „ geregtigt zijn.

„ 5. Zullen deeze bewijzen beſtaan, in eene verklaa„ ring, 't zij mondelijk of ſchriftelijk, bij de Boekver„ kooper PIETER MEIJER te Amſterdam te bezorgen, „ van twee braave menſchen, van onbeſprooken naam „ en faam, die geen belang hebben in het trekken van „ de præmie, en als oog-getuigen bevestigen, dat vol„ gens het oogmerk deezer inſtelling, dezelve aan zoda„ nig een perzoon of perzoonen behoort uitgedeelt te „ worden; dit berigt zal onderzogt worden, en indien „ het zelve echt is, zal de uitdeeling een maand daar „ na geſchieden.

„ 6. Dewijl 'er in de behandeling der Drinkelingen „ een bekwaam Genees- of Heelmeester ten uiterſten „ dienſtig, en zelfs nodig geoordeelt word; zo kan dee„ ze, bij aldien hij door de belanghebbende perzoonen, „ 't zij uit onvermoogen of anderzins, niet rijkelijk voor „ zijn tijd en zorgen gerecompenſeert mogte zijn, of „ worden, 't zij dan dat de perzoon, omtrent welken „ hij zijn moeite heeft aangewend, in 't leeven behou„ den is, of niet; zijne rekening insgelijks bij den voor„ noemden Boekverkooper bezorgen, die dezelve, als „ ze goed bevonden is, een maand daar na, op eene „ onbekrompene wijze zal betaalen; zo de Genees- of „ Heelmeester buiten de ſtad woont, kan hij bepaalen, „ waar hij begeert, dat het geld bezorgt worde.

„ 7. En bij aldien 'er eenige onkosten, in een herberg „ of ander huis gemaakt hebben moeten worden, zullen „ dezelve niet boven vier ducaaten loopende, boven de „ præmie door de Maatſchappij voldaan worden, 't zij „ de Verdronkene al of niet gered is, bij aldien men „ ſlegts behoorlijk kan bewijzen, dat die onkosten we„ zentlijk allen ten nutte van de Drinkelingen zijn ge„ maakt.

„ 8. Om een ieder gerust te ſtellen, dat de præmie „ wel betaalt, en de verdere beloften wel nagekoomen „ zullen worden, verzekert deezen Menſchenvriend op „ zijn woord van eer, dat hij een inſtrument in handen „ heeft, waar op reeds eenige duizenden ten dien einde „ zijn ingeſchreeven.

Voorts betuigt dit edelmoedige Genootſchap; „ dat „ zij in der daad meerder vreezen, dat men, in weerwil „ van hunne welmeenende poogingen, nog al met geen „ genoegzaamen ijver handen aan 't werk zal ſlaan, en „ dat zij meerder bedagt zijn, dat men hun niet genoeg,

„ dan te veel præmien zal koomen afvraagen; want (ver-
„ volgen zij,) indien het gevolg van ons project aan
„ onze hartelijke wensch beantwoord, en dat men dus
„ kan hoopen, (zodanig immers is de aart eener blij-
„ moedige liefde) dat 'er meer geld nodig zal zijn, zo
„ vleijen wij ons ook met eene volmaakte gerustheid, dat
„ 'er onder Christenen en Nederlanders eene menigte
„ welgeplaatste harten zullen gevonden worden, waar
„ in eene genoegzaame edelmoedigheid en menschenlief-
„ de gloeit, om een gering, een zeer gering gedeelte
„ flegts van hunnen overvloed te willen besteeden, om
„ het leven hunner Medemenschen, hunner Landgenoo-
„ ten, hunner Broederen te behouden; en in dit geval
„ het welk wij nogmaals wenschen dat gebeuren mag,
„ zullen wij onze Maatschappije verder uitstrekken, en
„ in tijds nadere schikkingen beraamen.

„ Mogten wij nu flegts zo gelukkig zijn, van door
„ een gedeelte onzer middelen tot zo heilzaam een oog-
„ merk aan te bieden, alle ongevoelige zielen te treffen!
„ mogten wij die dwaaze schaamte, dat gewaande laa-
„ ge, 't welke ik vrees, dat niet zelden deeze en geene
„ wederhouden heeft, om tot hulp der ongelukkigen toe-
„ teschieten, verbannen! mogten wij eene edele naijver
„ in het hart onzer Landgenooten opwekken, om hunne
„ medemenschen te behouden! mogten wij zo veele,
„ welke door dien verhaasten dood, de middelen van
„ overdenking en boete worden afgesneeden, uit dit ge-
„ vaar, door onze poogingen gered, voortaan op hun
„ einde doen letten, en werktuigen, ter hunner eeu-
„ wige behoudenisse zijn! mogten wij elk Nederlander
„ beweegen, zig boven alles op eene deugd toe te leg-
„ gen, die boven eenig andere, ons aangenaam in de oogen
„ van onze Schepper maaken moet! en mogten wij dus,
„ gezamentlijk toonen Christenen te zijn, door de hoofd-
„ wet van onzen Godsdienst te betragten.

Deeze zo nuttige instelling ontmoet egter in onze Provintien eene belemmering, die van veel gewigt is; en niet zelden de oorzaak, dat die geene, welke uit het water gehaalt worden, en nog in staat zijn, hulpe te ontvangen, egter bij gebrek van deeze het leeven verliezen; ik bedoele hier die vooroordeelen, dat men een Verdronkene uit het water gehaalt zijnde, niet mag aanraaken, voor dat het Gerecht 'er bij is geweest; het geval op den 4 Febr. 1768 bij *Workum* in *Friesland* gebeurt, bevestigt dit mijn gezegde: Zie hier de zaak, zodanig als die door den Heer N. Belkmeer, *Stads Med. Doctor* te *Bolsward* is opgegeeven, die dezelve kort na de gebeurtenis door iemand is verhaalt, die 'er zelven is bij geweest.

„ Twee Boere Meisjes, komende van *Hislum*, zou-
„ den naar *Workum* rijden langs het vliet, en komende
„ digt aan de rolpaal, vielen zij door het ijs, het welk
„ aldaar maar van een nagt vriezens was; een Vrouw
„ welke op *Waanvliet* woonde, en den trekweg langs
„ liep, miste die Meisjes op het ogenblik, en spoede
„ zig derwaards, dog zag te gelijk twee Mannen van
„ *Workum* komende, schielijk tot die Meisjes naderen;
„ en aanstonds de eene, welke de grootste was, daar
„ uithaalen, welke zij op het oude ijs, tegen den wal
„ aan op haar rug neder leiden, wanneer zij zo men zegt
„ nog geznikt zoude hebben; vervolgens liepen deeze
„ Mannen, na het naaste huis om een *hau* te haalen,
„ waar mede te rug gekeert zijnde, zij de andere Vrij-
„ fter gezogt, en eindelijk ook gevonden, en bij de
„ vorige geplaatst hebben; terwijl 'er nu meer Volk be-
„ gon zaamen te vloeijen, reed een der bovengemelde
„ twee, een Boere Knegt van *Santvoort*, na *Parrega*,
„ om aldaar berigt van het ongeluk te geven; terwijl de
„ andere van *Nijhuizum*, aldaar nog vertoefde, of ken-
„ nis aan 't Geregt gaf; ondertusschen zegt men, dat
„ 'er iemand was, welke met een der verdronkenen, na
„ een naastgeleegen huis gaan wilde, 't welk hem egter,
„ om in geen moeite met het Geregt te raken, wierd af-
„ geraden, en hij staakte het; eindelijk na verloop van
„ anderhalf uur, koomt een Chirurgijn aanloopen, wel-
„ ke zo veel bij de Omstanders te weege bragt, dat men
„ deeze Ongelukkigen na een huis droeg, en terwijl dee-
„ ze de handen aan het werk begon te slaan, kwamen
„ 'er Doctoren en andere ook daar bij, en wierd alles
„ vergeefs in het werk gesteld, het welk anderhalf uur
„ vroeger, zeer waarschijnlijk deeze Ongelukkigen in
„ het leeven zou hebben behouden.

Dusdanige gelijkzoortige gevallen hebben de Regeering van de Stad *Utrecht* bewoogen, om op den 2 September 1768 bij Publicatie te doen afkondigen; *Dat het aan 't Chirurgijns Gilde in 't algemeen, en aan ieder Chirurgijn in 't bijzonder gepermitteert word, om wanneer zij eenig berigt krijgen, dat iemand in het water is gevallen of gevonden, het zelve lighaam, 't zij het zelve leevenloos geoordeelt word, of niet, uit het water te moogen laaten vervoeren naar 't naast bijgelegen huis of herberg, en aldaar aan het zelve zodanige hulpmiddelen tot weder opwekkinge der gedeeltelijk verlooren leevensgeesten te attribueeren, als zij gevoeglijkst en geschiktst zullen oordeelen, mits van 't gebeurde ten spoedigsten aan den Heere Hoofd-Officier doende kennis geeven, bij eene pæne in cas van nalaatigheid van 25 Car. guldens: Dat hunne Groot Achtbaarheden goedgevonden en verstaan hebben, om van het geene voorschreeven is, aan een ieder behoorlijke kennis te geeven.*

En wijders aan alle Herbergiers binnen de stad Utrecht en derzelver Vrijheid, het naast woonende bij die plaats, alwaar zodanig lighaam in het water gevonden en uitgetoogen word, te ordonneeren; omme te gehengen en te gedoogen, dat het zelve uit 't water getoogen lighaam in hunne huizen werde overgebragt, en ten fijne voorschreeven daar inne aan te neemen, mede op verbeurte van gelijke 25 Guldens, ingevalle zij zig daar tegens mogten koomen te verzetten, ofte konnen goedvinden, het zelve te weigeren.

Permitteerende niet te min aan alle Borgers en Ingezetenen deezer Stad en Vrijheid van dien, dewelke ter liefde en behoud van hunne evenmensch genegen mogten weezen, derzelver huizingen en wooningen daar toe gewillig aan te bieden, om insgelijks zodanige in het water gevallene of gevondene lighaamen daar inne te laaten overvoeren, ende te moogen huisvesten, ten einde de meergemelde hulpmiddelen daar aan zouden kunnen worden geapplicceert.

Wij zullen dit artijkel met de wensch besluiten, dat de overige onzer Lands Vaderen, wiens zugt tot het algemeene nut en welweezen hunner Ingezetenen dagelijks blijkt, dit verhandelde van zulk een belang moogen vinden, dat zij aan het algemeen doen bekent maaken, als dat de redding van de Verdronkenen aan een ieder vrij staat, en men geenzins verpligt is, een dusdanige zo lange hulpeloos te laaten leggen, tot dat het Gerecht 'er bij is geweest: Tot 'er tijd toe, dat dit vooroordeel zo algemeen blijft heerschen, als het tot nu toe doet, zullen 'er alle jaaren een ruim aantal van menschen sterven,

die anderzins uit het water gehaalt zijnde, en ſpoedige hulp erlangende, misſchien gered zouden zijn geworden. Zie ook GENOODSCHAP TOT BEHOUD VAN DRINKELINGEN.

DRINK-SPIER; in 't latijn *Musculus bibitorius*, is het toevoerende oog-ſpierken; wordende het zelve *drink-ſpier* genaamt, dewijl het 't meeste bij de zulken werkt, die veel drinken, en in het glas zien.

DROEFGEESTIGHEID, zie MELANCOLIE.

DROES, word genaamt, wanneer de Paarden geduurig eene taaije, geele of groenagtige ſtoffe door de beide neusgaten uitloopt, of door één alleen. Deeze ziekte heeft verſchillende zitplaatzen, of ſchoon de ontlasting door dezelfde wegen geſchied; zij huisvest in de holte van den neus en opperkaak, of wel in de longen; dog waar zij ook geplaatst zij, zo moet de ſtoffe zig noodwendig ontlasten door den neus; om dat in de Paarden, gelijk in veele andere dieren, het flappe verhemelte altoos agter op de tonge legt, en de holte van de mond afſluit, waar door de etter of andere ſtoffe uit de longen voortkoomende, onmiddelijk door den ſpleet van de lugtpijp in het agterſte gedeelte van den neus gedreeven word, en vervolgens de neusgaten uitloopt.

Deeze gemeene ontlasting is oorzaak, dat de voornaamſte Schrijvers over de ziektens der Paarden, waar onder wij SOLEIJSSEL (*Parfait Marechal*) met regt moogen tellen, alle *Droes*, zelfs de *kwaade Droes* (*pag.* 48. van het zo even aangehaalde werk) tot de ziektens der ingewanden brengen. CARLO RUINI *Delle infirmitadi dei Cavalli*, handelt zeer naukeurig over alle deeze en andere ziektens der Paarden; en onder de tegenswoordige Schrijvers is onder de Franſchen BOURGELAT (*Elemens d'Hippiatrique* 3 *Tom. in* 12. *Lijon* 1753.) die den meesten roem verdient. En onder de Engelſchen Mr. GIBSON *Short practical method of cune for Hirſes.* 1755.

De *Droes* verſchilt derhalven zeer aanmerkelijk; zij koomt voort 1. uit verkoudheid binnen in den geheelen neus, welkers holtens niet alleen tot in de opper-kaak, maar langs de voorhoofds-beenderen tot boven de oogen voortloopen, gelijk LA FOSSE *Traité ſur le veritable ſiege de la morve des Chevaux*, en welke Verhandeling in het nederduitsch vertaald is, zeer wel aantoont, als mede RUINI *Tom. IV. lib.* 1. *pag.* 59.

Dit zoort is derhalven eene ligte ontſteeking in 't geheele ſnot-vlies, het welke uit duizenden klieren beſtaande, eerst dunne ſtoffe geeft, dan dikkere, taaije en etter gelijkende, even als in ons; zonder dat men uit de koleur en gedaante beſluiten mag, dat dit eene etteragtige verzweeringe is; in tegendeel, zij geneest en vereischt geene middelen, ook kunnen dezelve niet gebragt worden ter plaatze daar ze benodigt zijn: Het is waar, dat waasſem van verzagtende kruiden niet kwaad zijn, ook worden die van veelen aangepreezen, maar het is bijna onmoogelijk, dat menſchen daar van met nut gebruik maaken, laat ſtaan de ſtomme dieren; ook is in 't begin, wanneer de geneesmiddelen de meeſte dienst doen kunnen; de neus zo verſtopt, dat het volſtrekt onmoogelijk is, eenig middel aan te brengen.

De Paarden zijn in het begin, wanneer hun dit ongemak aangrijpt, lusteloos en ſlaaperig; om dat het geheele hoofd, of liever de neus, die onbegrijpelijk ruim en groot is in die dieren, rondsom verſtopt is, en de zenuwen der neus, welke zo nauw verbonden zijn met de hersſenen, ſterk aangedaan worden.

Dikwerf gebeurt het, dat 'er eene kleine hoest op volge, dog de aandoening is alleen eene ligte ontſteeking voor aan in de lugt-pijp; zij geneest door warmte, door zagt voedzel, voornaamelijk door zemelen met warm water en melk gemengt, in te geeven.

De *tweede zoort* is eene ontlasting van eene dikke, geele, of bruinagtige ſtinkende ſtoffe, uit één of beide de neusgaten; maakende een korst in en rondsom dezelve, welke het roode en levendige der neusgaten bedekt. De klieren aan den onderkaak worden dik en hard; het welke teffens een zeker kenmerk is, om ze van andere *Droes* te onderſcheiden; men noemt die *kwaade Droes*, de Franſchen *la Morve*, van *Muornio*, het welk van *Morbus* afſtamt, dat is, ziekte bij uitneementheid. Over deeze ziekte heeft CARLO RUINI zeer verſtandig geſchreeven, hij noemt ze *Ozene*, *lib.* 2. *pag.* 106. *c.* 43. van zijn voornoemde werk. BOURGELAT heeft 'er niets duidelijks over; maar LA FOSSE in zijne verhandeling *ſur la Morve des Chevaux*, heeft zeer duidelijk den aart en zitplaats van dit vreesſelijk ongemak beſchreeven. De Heer Profesſor CAMPER heeft 'er mede eene treffelijke Verhandeling over in het licht gegeeven, zie *Nieuwe wijze van Landbouwen*, 2*de ſtuk*, *Amſt. bij Houttuin* 1763. *pag.* 321. enz.

Deeze ziekte is een geduurig voortloopende verzweering, welke in het ſnotvlies der beide neusgaten, of een alleen huisvest; veroorzaakende eindelijk een been-bederf in de dunne neus beenderen; door de aandoening der zenuwen, word de onderkaaks-klier aangedaan, en zwelt; zomtijds gaat ze over tot verzweeringen; zij is volgens het oordeel van den Heer CAMPER volſtrekt ongeneesſelijk, maar niet beſmettelijk, het welke hij met verſcheidene drangredenen bevestigt, die te meerder oplettenheid verdienen, om dat men hier door groote en onnodige onkosten zoude kunnen voortkoomen, die thans, inzonderheid onder de Cavallerije onnut verſpild worden ten kosten der Officieren. Het is wel waar, dat men in Frankrijk nog heden ſtelt, dat dit ongemak zeer beſmettelijk is; dog de wetten, om de paarden terſtond te dooden, zijn zo geſtreng, dat 'er geene proeven met zekerheid van hebben kunnen genoomen worden, zelf niet door LA FOSSE onder het opzigt van de *Koninglijke Academie der Weetenſchappen van Parijs*.

LA FOSSE meent, dat ze veel overeenkomst heeft met de *lues venerea* (*venus-ziekte*), dog verkeerdelijk; ook luistert ze niet naar *kwikzilver*, gelijk uit de proeven door den Heere CAMPER gedaan, gebleeken is; zie *Nieuwe wijze van Landbouwen*, 2*de ſtuk*, *pag.* 327.

Zij koomt overeen met de waare *Ozoena* in de menſchen, die dezelfde uitwerkingen heeft, en volſtrekt ongeneesſelijk is, zonder beſmettelijk te zijn.

Het middel door LA FOSSE voorgeſtelt, om twee openingen te booren in den neus, één vooraan het hoofd, tusſchen het midden der neus en ooghoek in; en de tweede in het opperkaak-been, laager; om door de bovenſte inſpuitingen te doen, en door de onderſte te ontlasten; dog ook hier door kan men tot de zitplaats dier kwaale niet koomen, om dat de ſponsagtige beenderen der neus zodanig ineengekronkelt zijn, dat zij alle middelen afkeeren; ook brengt hij geene proeven bij tot ſtaaving, dan alleen dat die geboorde gaten in het hoofd ligt geneezen worden, maar niet dat de *kwaade Droes* zelve door die behandeling verdweenen is.

De Heer MALOUNI geeft in de *Mem. de l'Acad. des ſciences de l'année* 1761. *pag.* 176. een middel op, als zeer voldoende, te weeten de *pervenche*, dat is, de

maagde-palm inwendig; hij ſtelt, dat de ziekte niet alleen den neus, maar ook de longen en lever, dog nimmer de herſenen aandoet; hij heeft ook gebruik gemaakt van de doorbooringen gelijk LA FOSSE, als mede van de *Aethiops antimonii ib. pag.* 181.

De Paarde-tuisſchers ſnijden de verdikte klieren weg, dog dit is geene geneezing. De Profesſor CAMPER eindigt zijne Verhandeling met deeze waarſchouwing *pag.* 329. „ Eerst, zegt dien Heer, ſnijden ze de gezwollen „ klier weg, en het paard daar van geneezen zijnde, „ waſchen ze met een ſpons het neusgat, of wel beide „ ſchoon uit; wanneer het paard niet lang gemonſtert „ word, blijft het neusgat ſchoon en levendig van ko„ leur; dog een kwartier of half uur geoeffent zijnde, „ loopt de etter van vooren af aan.

Die dieren zijn droefgeestig van aart, en tieren niet, of ſchoon zommige vet blijven; de etterloop verzwakt hun geweldig, zo dat ze eindelijk tot alles onbekwaam worden.

De derde zoort koomt uit de longen, op drieërlei wijzen voort; of door eene ſlijmerige ſtoffe, welke in de longen vergadert zijnde, dampigheid veroorzaakt, die ongeneesſelijk is; of door eene verzweering, welke in de longe op eene ontſteeking of pleuris volgt; of ten derden, om dat zommige vuile ſtoffen van andere ligbaamsdeelen, door overbrenging (*per Metaſtaſia*) naar de longen worden overgevoerd.

Droes die in dampigheid overgaat, maakt de paarden zeer benauwt, voornaamelijk als zij op de ſtalle, of beſlootene plaatzen zijn; zij veroorzaakt met 'er tijd eene drooge hoest, die meer of minder hevig is, na maate het paard korter of langer beſlooten blijft, of ſlegt hooi of haver gebruikt heeft; de hoest op zig zelve is hevig, en zij brengen de kop zeer laag neder, om te dieper in te ademen, waar door de buik altoos geweldig ſlaat; wanneer men ze in de weide brengt, verdwijnt de hoest in het geheel, zodanig, dat zij zelfs geheele dagen lang niet hoesten; in den beginne evenwel, en wanneer men ze lang op ſtal houd, ontlasten ze door de neusgaten eene ſlijmerige taaije ſtoffe; deeze ziekte noemen de Franſchen *Morve de poulx*.

De paarden hier door aangetast, zijn droefgeestig, en kunnen nog boonen, nog haver, nog gemeen hooi verdraagen; ligt voedzel en aderlaating is noodzaakelijk van tijd tot tijd, voornaamelijk als een hevig toeval van benauwtheid plaats heeft.

Men houd die ziekte volſtrekt ongeneesſelijk; de paarden kunnen van geen dienst zijn, dan bij de Boeren op het land; te meer, dewijl zij winters en zomers in het veld graazen moeten.

Droes welke uit de longen voortkoomt, is eene verzweering in een of andere long, of in beiden te gelijk; afkomſtig van eene ontſteeking, welke het gevolg is van groote verhitting, wanneer ze na hevig geloopen te hebben, ſchielijk veel koud water drinken, of in de koude ſtaan; het is die ziekte, welke met onze *pleuris* overeenkoomt, en in een etter-gezwel overgegaan zijnde *borstteering* maakt. De ontlasting van etter gaat door de neus, om redenen in het begin gemeld.

Zagt voedzel en herhaalde aderlaatingen geneezen deeze ziekte, zomwijlen barst zij buitenwaarts uit, en veroorzaakt eerst een etterborst, daar na een pijpzweer of fistel, welke lang duuren kan.

Door zagt voedzel moet men verſtaan, gras in de zomer, goed hooi in de winter, weinig haver, en vooral geen boonen, nog boonen ſtroo; warm drinken is ten uiterſten noodzaakelijk en voordeelig.

Het is zeer twijffelagtig, of wel de geneesmiddelen, die in menſchen goede uitwerkingen hebben; in paarden op dezelfde wijze gedijen. Het gebrek aan gal, doet ons denken, dat 'er zeer veel verſchil moet plaats hebben; het roggen-brood ten voorbeeld, daar de Voerlieden en Koetziers gemeenlijk zo veel mede op hebben op lange togten, veroorzaaken gemeenlijk dunne afgang, ten bewijze, dat het niet genoeg kookt. De haver zelfs word ſchielijk uitgeworpen, zonder voedzel te geeven, wanneer zij te veel teffens gebruiken. Vermits de meeſte geneesmiddelen van de menſchen overgebragt zijn tot de paarden, is het waarſchijnelijk, dat vooroordeel meer dan ondervinding dezelve geregeld hebbe; waar uit volgt, dat 'er weinig ſtaat te maaken is, op de geheimen der Paarde-doctors, en niet veel meer op de Schrijvers, om dat de een den ander uitſchrijft, zonder genoegzaame proeven gedaan te hebben.

De *Droes*, die uit overbrenging of *metaſtaſia* zijne oorſprong heeft, kan door een dragt geholpen worden; dog het is niet gemakkelijk, deeze zoort te onderkennen, en gekent zijnde, niet ligt te geneezen.

DROESEM; in 't latijn *Fæces*; beteekent de vuiligheeden, die zig uit de dunne vogten affcheiden en naar de grond zakken. Van zommige vogten noemt men het ook de *moer*, gelijk *wijn-moer*, enz. De *droeſem* van *olie* word *Amurca* genaamt.

DROEVIGE BOOM; in 't latijn *Arbor triſtis*; (*Nijctanthes caule tretragono foliis ovatis acuminatis, pericarpiis membranaceis compreſſis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Dit is een *Boom* op de *Malabaarſche* kusten en elders in *Indiën* groeijende, die van aanzien wel naar de *Mirtus* met groote bladen gelijkt; hij brengt witte dubbelde bloemen voort, vier of meer bij een, die de Jasmijn bloemen wat gelijken, en een zeer aangenaame reuk hebben, maar die des avonds na zonnen-ondergang open gaan, en 's morgens met zons-opgang afvallen; ook zegt men, dat hij zijne bladen over dag als heel verſlenst laat hangen, maar dezelve 's avonds na zonne-ondergang weer fleurig worden, waar van hij de naam van *droevige boom* verkreegen heeft; de vrugten zijn kleine peulen, bevattende zes ſaaden, na het ſaad van de *datura* gelijkende. De Indianen noemen hem *patizataco*, *mogli*, *ſingadi* en *pul*.

DROGERIJEN; is de naam van allerleij enkelde dingen, die uit de drie Rijken der Natuur voortkomen, en tot het gebruik in de Genees- en Heelkunde en veelerleij andere konſten en wetenſchappen, uit alle de werelds-deelen verzaamelt, en in de Drogisten winkels, tot verkoop bewaart worden.

Onder de *Drogerijen* uit 't Rijk der Dieren begrijpt men geheele *dieren* en derzelver *deelen*, of al wat 'er van komt, als *hair*, *klauwen*, *hoornen*, *melk*, *bloed*, *drek*, *muscus*, *civet*, enz. Onder die uit 't Rijk der Planten bevat men, *boomen*, *ſtruiken*, *planten* en al wat daar van afkoomt, als *wortelen*, *hout*, *ſchors*, *bladen*, *bloemen*, *vrugten*, *ſaaden*, *gommen*, *harſen*, *balſem*, *pik*, enz. Onder de *Drogerijen* uit het Mineraliſche Rijk worden begrepen, de *metaalen*, en *halve metalen*, allerlei *aardens*, *zwavel*, *vitriool*, *marcaſiet*, *bismuth*, *zink*, enz.

De Natuurkundigen verzamelen de verſchillige *drogerijen* of voortbrengaels en zeldzaamheeden der natuur in haare drie Rijken, en vullen hunne natuur-cabinetten daar mede op; hoofdzaakelijk tot beſpiegeling en vermaak,

maak, of om dezelve in rangen, order, geſlagten en zoorten te ſchikken: Dit is ook geen van de minſte nog onnutſte vermaaken en beſpiegelingen; dewijl men daar door niet alleen de werken der natuur leert kennen, en in haare zoorten onderſcheiden, maar ook de behoeftens, voortbrengzelen en bijzonderheden van ieder land ontdekt; 't welke ook de beweegreden is, dat thans de Vorſten en andere Grooten, 'er zig meer als wel eertijds aan laaten gelegen zijn, om diergelijke talrijke verzaamelingen met veele kosten bij een te vergaderen.

Dog wat aangaat het medicinaale gebruik van een menigte vreemde buitenlandſche *drogerijen*, zijn veele Geneesheeren van oordeel, dat men dezelve wel zoude kunnen miſſen; dewijl ieder Landſchap genoegzaame *drogerijen* voortbrengt tot geneezing van allerleij ziektens en gebreken, en die zelfs beter geſchikt en geproportioneert zijn, naar den aart der Landſchappen en derzelver Inwoonderen. Dus heeft men in *Europa drogerijen* die 't zelfde, ja beter dienst in de Genees- en Heelkunde doen als die uit andere werelds-deelen gebragt worden, of die men in derzelver plaats gebruiken kan: Dus kan men bij voorbeeld in plaats van den *Peruaanſchen Balzem*, enz. gebruiken *terpentijn*, *olie- van St. Jans-kruid*, enz. Het *esſchen-* en *bosboom-hout* is zweetdrijvend en ruim zo goed als *pokhout*; *jenever-hout* overtreft de *jasſafras*: De *calmus* kan dienen in plaats van de *gember*, *galanga*, enz. De ſpecerijagtige zaaden van *carweij*, *cumijn* en *venkel*, enz. zijn beter als de vreemde ſpecerijen, welkers ſcherpigheid en hitte dikwils nadeelig voor de ingewanden is; en zo voorts. Een gemeen kruidje in het veld gezogt, en dat dikwils met de voeten getrapt word, overtreft veeltijds in de geneezing het beste middel uit *Turkſe*, *Aſiatiſche* of *Indiaanſche drogerijen* bereid. Daar en boven zijn de vreemde *drogerijen* veeltijds vervalscht of niet zuiver, of ze zijn te oud en bedorven, zo dat men 'er geen ſtaat in de Geneeskunde op maaken kan. Egter moet men de vreemde *medicinaale drogerijen* niet geheel verwerpen, ze hebben zekerlijk haare nuttigheid, wanneer ze wel gekoozen en bereid, gebruikt worden; en het is zeeker, dat men 'er veele in de konſten en wetenſchappen, bij voorbeeld in de *verf-* en *ſchilderkonst*, enz. niet zou kunnen miſſen.

DROGIST; *Materialist*; is een Koopman die allerleij *drogerijen* in de winkel te koop houd: Een zodaanige dient zorg te draagen, dat hij goede, onvervalschte en verſche waar houde.

DROMEDARIS, zie KEMEL.

DRONKEN-BESIEN; in 't latijn *Erica baccifera*, is een zoort van *Heijde* die *beſiën* draagt, welke gegeeten wordende, dronken en onzinnig maaken.

DRONKENHEID; *Dronkenſchap*, in 't latijn *Ebrietas*; *Temulentia*; is een drift des bloeds of der levensgeesten en een daar uit voortkomende verwarring der gedagten, ontſtaande door een overmaatig gebruik van ſterke geestrijke dranken: als mede van verdoovende en bedwelmende dingen, als van *opium*, *ſaffraan*, *ſterke tabak*, *ſcheerling*, enz. Dog de *dronkenſchap* van eenige drank heeft verſcheide trappen, want de eerſte trap kan men reekenen te zijn, als iemand bij voorbeeld van een glas wijn eenigzins vrolijk word, zonder buitenſpoorigheid te begaan; gelijk SALOMON zegt, de wijn vervroolijkt 's menſchen hart. De tweede trap is, als iemands zinnen door de drank verward zijn, egter nog weetende wat hij doet: Maar de derde trap is de ergſte van allen, namelijk, daar iemand van zijn zinnen geheel als beroofd is, en niet weet wat hij doet, of veelerlei buitenſpoorigheeden begaat.

Het is aanmerkelijk, dat de drank iemand op de eene tijd ſchielijker en meer aandoet, dan op een andere tijd; afhangende van de geſteltheid des menſchen lighaams op verſchillende tijden. Ook is het iets bezonders, dat iemand dronken kan worden, zonder eenige drank te nuttigen: Bij voorbeeld in een kelder koomende, daar veel wijn in legt, en 'er wat in vertoevende, zal hij, weer daar buiten komende, dronken zijn, ſchoon hij geen wijn geproeft heeft; dit word veroorzaakt door de uitwaasſeming der vlugge geesten uit de wijn, enz. die men inademt, en de bersſenen aandoen.

Middelen tegens de Dronkenſchap.

Om de *dronkenſchap* voor te komen, prijst men zeer om 's morgens veel *zoete melk* te drinken, of eenige *bittere amandelen* te eeten; of een paar lepels vol *zoete amandel-olie* of beste *boomolie* in te nemen.

Maar om de *dronkenſchop* weg te neemen of te verminderen, is het goed veel *thee* te drinken of wat *kool ſop* te eeten, of wat *extract van alſem* te neemen. Of neemt goed zuiver *water*, waar in men wat *ſalpeter* laat ſmelten; ook zijn allerleij *zuure ſpijzen*, *dranken*, *ſauſen*, en *ſappen*, bij voorbeeld een *ſalaad*, zuur *ragout*, *ſap* of *ſijroop* van *citroenen*, *aalbeſiën*, enz. heel dienſtig om de *dronkenſchap*, zo niet geheel weg te nemen, egter merkelijk te verbeteren; voorts is de rust en ſlaap nodig.

En dewijl het doorgaans gebeurt, dat iemand die de voorige dag of avond wat te veel ſterke of geestrijke dranken genooten heeft, den volgenden morgen hoofdpijn, of een berooid hoofd heeft; dog wel meest als men geen genoegzaame rust daar op gehad heeft, of dat de drank niet goed of niet zuiver geweest is; zo is het dienſtig, dat men 's morgens een glas *alſem-wijn* of *extract van alſem* of een goed *maag-verſterkend elixer* neeme; waar door men weer te regt komt, en de middags-maaltijd 'er goed op ſmaaken zal. Dog het beste middel van allen, om de *dronkenſchap* te beletten, is, dat men niet te veel geestrijke drank gebruike.

DRONTE, zie DOD-AARS.

DROOGE AZIJN, zie AZIJN.

DROOGEN VAN VRUGTEN, zie op ABRICOOSEN, APPELEN, KERSSEN, PEEREN, PERSIKEN, PRUIMEN, WIJN-DRUIVEN, enz.

DROOM; dus noemt men de gezigten en verbeeldingen, die men in den ſlaap ziet, en die zig aan de innerlijke zinnen vertoonen; daar zijn tweederlei *Droomen*, Natuurlijke en Goddelijke of Bovennatuurlijke.

De Natuurlijke Droomen neemen hunnen oorſprong, uit de natuurlijke geſteltheid, gemoeds-driften en dagelijkſche bezigheden; daar zijn 'er, die den mensch vergenoegt maaken en verblijden; daar zijn 'er in tegendeel, die hem zwaarmoedig en bedroeft maaken. De meeſte *Droomen* ontſtaan uit het geene ons bij dag ontmoet is, waar van zig een flauwe en verwarde verbeelding in den *Droom* vertoont; want de ziele geduurende den ſlaap nog eenige oplettentheid behoudende omtrent het gebeurde, vertegenwoordigt het haar zelve; en om dat ze niet anders als door werktuigen werkt, welke werktuigen in de ſlaap belemmert zijn, zo kan ze zig de voorwerpen niet anders als verward vertegenwoordigen; doet hier

bij, dat 'er verſcheidene zoorten van vleesch zijn, die den ſlaap bezwaaren, en ongemakkelijke *Droomen* verwekken, als dat van een *wild zwijn*, van een oude *haas*, *rund*, *gans*, *end*, en diergelijke, die zwaar om te verduwen zijn; insgelijks de *peul-vrugten*; ſpijzen die ligt verduwt worden, hebben een tegengeſtelde uitwerking. De vermaakelijke of droevige voorwerpen, omtrent welke men bij dag is bezig geweest, geeven aan de zinnen ſtoffe tot aangenaame of onaangenaame *Droomen*.

Wat de beduiding der *Droomen* aangaat, ze zijn met regt te berispen, die 'er op een losſen voet voorzeggingen uit trekken; hoewel men 'er zomtijds gisſingen van een goede of kwaade lighaams-geſteltheid uit trekken kan; dus bij voorbeeld, die geenen, die veel van vuur, vegten en krakeelen droomen, hebben een overvloed van gal.

Droefgeestigheid word te kennen gegeeven door zwaarmoedige *Droomen*; gelijk *droomen* van water, regen, rivieren en visſcherij, een overvloed van ſlijm en fluimen betekenen; ziet iemand in den *droom* roode en ſchitterende voorwerpen, het is een teken, dat hij te veel bloed heeft; op dezelfde wijze kan men een gisſing maaken van deugden en lasteren, hebbende haaren eerſten oorſprong in de geſteltheid des lighaams, hoewel ze volſtrekt van de ziele afhangen. Hier van daan moet men niet twijffelen, of het ontſtaat uit de geſteltheid of temperament van iemand, zo hij dikwils van een en dezelve zaake droomt; maar in geval een *Droom* maar eens gebeurt, kan men niet onderſcheiden, of dezelve uit een dagelijkſche bezigheid, dan uit de geſteltheid des menſchen ontſtaat; immers zo iemand maatig leeft, en zig met goede en Godvrugtige gedagten te ſlaapen legt, hij zal doorgaans goede *Droomen* hebben.

Onder de Goddelijke *Droomen* worden getelt, die God of onmiddelijk, of door den dienst der goede Engelen toezend; om toekoomende dingen, het zij goede, het zij kwaade, te openbaaren; van welke beide zoorten de Heilige Schriftuur voorbeelden verhaalt.

DROOP OF DROP DER VROUWEN BORSTEN; word gezegt, wanneer in zuigende Vrouwen de melk in de mam zelve ſtolt, klontert en verhardingen voortbrengt; welke dikwerf verdwijnen door warmte, en warme ſtoovingen, of wel in verzweeringen overgaan; deeze verzweeringen breeken zomwijlen agter den ſchijf van de borst door, en brengen fistelen te wege, die op verſcheidene plaatzen doorbreekende, eenige maanden kunnen duuren, zonder nogthans gevaarlijk te zijn.

Middelen tegens den Droop.

Wanneer eene Vrouwe voorneemens is, haar kind niet te zuigen, gelijk bij de Rijken zomwijlen gebeurt; of wel om zwakheden in het zenuwgeſtel verpligt is, haar kind aan eene Minne te vertrouwen, of wel de borsten op moet droogen, om dat het kind kort na, of in de geboorte geſtorven is; moet men niet wagten met opdroogen, tot dat het zog naar de borsten gevoerd is door de melk-koorts; maar zo als de verlosſing bered is, pleiſteren opleggen van de *Empl. e ſapone*; of, gelijk best is, van het *Empl. Rustingii*, met de voorige gemengt.

Deeze zelfde pleiſters verdrijven ook de klonters, als ze zeer hard geworden zijn, en lang geduurt hebben.

Indien men in het begin ſtoovingen van wolle doeken gedoopt in *warme zoete-melk*, met een weinig *Spáanſche zeep* gemengt, op de borst legt, ſlaagt men vrij wel. Ook is een pap van *kruim* van oudbakken *witte-brood*, of *haver gort*, of diergelijke, met een weinig *ſal ammoniacum*, en bij de rijken met een weinig *witte wijn* gemengt, warm 'er opgelegt, een uitneemend middel.

Dog men verkiest meest al pleiſters, om dat de ſtoovingen en pappen het linnen te veel bemorſchen, en dikwils geheele verſchooningen vereiſchen, waar door de zuigende Vrouwen, nog korts gekraamt hebbende, in ons land, daar geene kagchels geſtookt worden, te veel koude vatten.

Deeze klonters, of ſchoon in verzweeringen overgaande en fistels, geeven zeer zeldzaam en bijna nooit gelegentheid tot kanker; een enkele reize gebeurt het, dat 'er *fungus* uit voortkoomt. Zie FUNGUS en ook BORSTEN (DROOPENDE).

DROP; is het uitgekookte zap uit de wortelen van *Caliſſen-* of *zoet-hout*, het welke onder de gedaante van zwarte rollen of ſtokken, uit *Frankrijk*, *Spanjen* en *Duitſchland* verkreegen word; zij perſen de wortelen, doen het zap in vertinde bekkens, en kooken het tot die dikte, waar in wij het ontfangen.

Men kiest de zwaarſte, glanſigſte en minst verbrande, welke zoet van ſmaak is, en in de mond ten eenemaalen ſmelt.

Geel zap van zoet-hout, of geele drop, hoe te maaken.

Neemt een half pond van het geelſte en verschte *zoet-hout*, gezuivert van de buitenſte ſchors; klopt die plat met een hamer, en ſnijd ze in ſtukken met een ſchaar; giet 'er op in een verglaasde aarden pot vijf pond kookend water, of zo veel nodig is; laat dit even opgekookt ſtaan tot 's anderen daags; giet het zap door een zeef, clarificeert het met *wit* van een *eij*, en giet dit door een wollen doek; dus gezuivert laat het uitdampen op een zagt vuur, tot het de dikte van ſijroop heeft; neemt vervolgens het *wit* en *dooir* van een *eij* door een geklopt, en mengt het in een mortier met een half lood gepoeijerde *gom-dragant*, tot dat het een dikke pap word; wrijft die door een teems met een lepel, en mengt 'er onder twee oncen van het *geele zap* van *caliſſen-hout*, en twee pond beste *brood-zuiker*, of zo veel nodig is; ſtampt dit alles in een mortier tot een deeg, die men kan handelen, zonder de handen te beſmeeren; ſtrooit 'er telkens wat *zuiker* tusſchen, en maakt 'er langwerpige ronde ſtokjes van, en ſnijd die in ſtukjes. Ook maakt men 'er tabletjes van, dat is, eerst ronde balletjes, die men plat drukt, of met vormtjes allerlei gedaanten geeft, en daar na op de oven, of op eene warme plaatze droogt.

Anijs-drop, hoe best gemaakt word.

Neemt drie lood *maan-koppen*, van de zaaden gezuivert; *bloemen* of *wortel* van *tusſilago*, of *hoefblads-wortel*, twee lood; *geparelde gerst*, één lood; kookt die tot de helft, en zuivert dit afkookzel door een teems, daar bijvoegende *zwarte drop*, *witte zuiker* en *arabiſche gom*, van ieder vijf oncen; kookt dit alles tot de dikte van dik of ſtijf extract; doet 'er bij *olie van anijs*, twintig droppen, en maakt 'er tabletten of koekjes van; de veelheid kan evenredig vermindert worden.

Alle deeze koekjes zijn uitneemend goed in verkoudheden

heden en zinkingen, welke op de borst en longen-pijp vallen; zommige doen 'er een weinig *catechou* onder, anderen een weinig *muscus*.

DROPACISMUS; *Dropax*; *Picatum*; een *Pik-pleister*; 't welke gemaakt word van *pik* gemengt met *peper*, *gember* en *bertram-wortel*, enz., dienende om het hair uit te trekken, in kwaad zeer: Ook maakt men ze van *pik* en *mostert-zaad*, enz. tegen de verdorring of drooge uitteering der leeden (*atrophia.*)

DROP-STEEN, in 't latijn *Stalactites*; is een *steen* die uit een vallend, of druppend water ontstaat, en waar van veelerleij zoorten zijn; zommige hebben de gedaante van *coraalen*, en zijn takkig, gelijk die welke uit de ijzerhutten van den *harts* komen; andere hebben weer een andere vreemde gedaante; gelijk ook hier en daar in onderaardsche grotten veele deezer steenen, door de doorzijping en drupping van het water ontstaan, gevonden worden.

DROSERA, zie ZONNE-DAUW.

DROSOMEL; *Mel roscidum*, is een bijnaam van de *Manna*.

DRUIFJES-HIJACINTH, zie HIJACINTH.

DRUIFJES-WILGE, zie SPIRÆA.

DRUIPERT, zie ZAAD-LOOP.

DRUIP-LOOP; *Persing*; in 't lat. *Tenesmus*; is een geduurige aanprikkeling tot den afgang, zonder dat 'er iets van belang afgaat, of alleen maar slijm-, gal-, bloed- of etteragtige stoffe, met pijn verzeld; zomtijds is 'er alleen ook maar jeukte bij, en daar volgt ook wel een ontsteeking in de endeldarm op. Dog de *druip-loop* word onderscheiden in twee zoorten, als in *regte* en in *valsche druip-loop*: De *regte*, die zomtijds met eene verzweering des endeldarms verzeld is, kan uit verschillige oorzaaken ontstaan; dikwils is 'er een scherpe stoffe de oorzaak van, die geduurig tot afgang prikkelt en eindelijk verwond maakt: Ook volgt die wel op scherpe purgeer-middelen; kan ook voortkomen door *aars-wormen* (*ascarides*) en door verkouding van den aars, of door verharde drek, door gebrek of ziekte der gal, gebrek van drank, enz.

De *valsche* word veroorzaakt, door een medelijding der darmen, en als er geen etterstoffe door de afgang gelost word; gebeurt mede dikwils bij de zwangere vrouwen, als de lijfmoeder den endeldarm drukt. Ook kan de *strangurie*, een steen of verzweering der blaas of maar eene knaaging der *uitschietende klieren* (*prostatæ*) de oorzaake daar van zijn.

Om derhalven dit gebrek te geneezen, is tot verbetering der scherpe humeuren een verzagtend klijsteer uit *maluwe*, *heemst*, *bingel-kruid*, *wolkruids-bloemen*, *camille-bloemen*, *roosen*, *dil-zaad*, *fenugreek-zaad*, geweekte *olie van camille*, *witte lelien*, *St. Jans-kruid*, als mede *bokke-vet*, *eijerdooijer*, enz. toebereid, zeer nuttig; bij voorbeeld

Neemt *wolkruids-bloemen*, een handvol; *roode roosen*, een halve handvol; *dil-* en *fenugreek-zaad*, van elk twee drachma; *aardwormen* klein gesneeden, een halve once; kookt het wat in een half mingelen *melk*, dan doorgezijgt zijnde, doet bij het doorzijgzel *olie van camille*, en van *witte lelien*, van elk zes drachma; en gebruikt het warm tot een klijsteer in twee of drie reizen.

Of neemt maar *wolkruids-bloemen* een handvol; gekneusd *lijn-zaad*, twee vinger-greepen; laat het in een halfmingelen kookend *water* of *melk* toegedekt staan te trekken, tot dat het lauw-warm geworden is, dan doorgezijgt zijnde; doet 'er bij een *eijerdooijer*, dat met wat warm water geklopt is, en gebruikt het tot een klijsteer in twee reizen.

Of neemt maar een half mingelen warm *pens-nat*, en gebruikt het als het voorige.

Dikwils zijn ook de volgende middelen van veel nut, inzonderheid als 'er geen of weinig verzweering bij is.

Neemt geroost *witte-brood*, doopt het in *witte boom-olie* en eet 'er altemets een stukje van; dit is een zeer goed middel.

Of neemt *wierook* of *terpentijn*, legt die op glocijende koolen en ontvangt den rook daar van, van onderen tegen het *fondament*.

Of neemt *zeven-boom*, kookt die in *wijn* met wat *azijn* en ontvangt den damp daar van van onderen, als vooren. Voorts moet men zig wagten voor harde scherpe en zoute spijzen en dranken.

Ontstaat dit lastig ongemak uit *aarswormen*; moet men dezelve verdrijven door middel van een zet-pil van *spek* of *kaas* gemaakt, in het *fondament* te steeken, of door eene inspuiting van *water* daar *kwikzilver* in gekookt is. Komt het zelve voort uit verkouding van den aars, dan word het geneezen door oplegging van warme doeken, of een warm zakje gevuld met *camille-bloemen*, *wolkruids-bloemen*, *St. Jans-kruid-bloemen*, *dilzaad*, enz. Maar zijn de zwangere Vrouwen daar mede behebt, dan is 'er niet wel middel tegen, maar na de verlossing zal het van zelfs ophouden: En is het graveel of steen-smerten enz. de oorzaak daar van, zo moeten 'er bezondere middelen tegen gebruikt worden.

DRUIVE-BOOM, zie WIJNGAARD.

DRUIVE-KRUID; *Turkje Bijvoet*; *Padde-kruid.*; *Piment*; in 't latijn *Botrijs*; *Ambrosia*; *Artemisia Turcica.* Daar zijn twee zoorten van, als

1. Het gemeene *Druive-kruid*; *Botrijs ambrosioides vulgaris*; (*Chenopodium foliis oblongis sinuatis*, *racemis nudis multifidis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. Het *Americaansche Druive-kruid*; *Botrijs ambrosioides Mexicana*; (*Chenopodium foliis lanceolatis dentatis*; *racemis foliatis simplicibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort, die het bekendste is, heeft diep gesneedene hoekige en bogtige bladen; uit de wortel schiet een steng met zijdtakken op van ongeveer een voet hoogte, en bekleed met diergelijke maar kleiner bladen; langs het bovenste der takken koomen kleine bloemen en 't zaad in lange trosen voort, dat druifswijze bij malkander zit; waar van dit kruid zijn naam draagt, en 't zelve heeft een aangenaame reuk.

De tweede zoort heeft langwerpige getande bladen, en de bloeitrosen zijn enkeld en met bladjes doorgroeit; daar de vorige verdeelde trosen geen bladjes heeft; zij heeft ook een sterken maar onaangenaamen reuk.

Plaats. De eerste zoort groeit in *Hoog-Duitschland*, *Frankrijk* en *Italien* enz. op zandagtige grazige plaatzen. De tweede zoort word gevonden in *Portugal* en *America*, en ze zijn beide eenjaarig. Men kweekt ze bij ons zomtijds in de hoven, inzonderheid de eerste zoort, tot 't medicinaale gebruik. Daar is ook nog een *Americaansche* heesteragtige zoort, maar die hier te Lande zeldzaamer is.

Kweeking. Men zaait haar zaad in het voorjaar op een bedde, in een goede losse grond en warme plaats; daar na verdunt men de opgekomene jonge planten, als ze te dik staan, en houd ze van het onkruid schoon; zo zullen ze niet nalaaten wel te groeijen en in het najaar rijp zaad te geeven, dat men verzaamelt en bewaart:

Zij

Zij komen ook veeltijds van het gevallene zaad van zelfs weer voort: Ook kan de wortel van de tweede zoort de winter over behouden blijven, als men ze met lange ſtrooagtige mest tegens de vorst dekt, ſpruitende dan in het voorjaar op nieuw uit.

Eigenſchappen. Dit kruid heeft een verwarmende, verdunnende, openende, oplosſende en winddrijvende kragt, en word inzonderheid gepreezen voor borst-kwaalen, moeijelijke ademhaaling, ſtuipige hoest, teering, longe-zugt, pijn en krimpingen des buiks, enz., dog word zelden gebruikt.

DRUK-DOEK, zie COMPRESSEN.

DRUK-INKT, zie INKT.

DRUK-KONST; *Boek-drukken*, is eene der edelſte en nuttigſte wetenſchappen die 'er immer is uitgevonden; dewijl dezelve in ſtaat ſtelt, om niet alleen Gods dierbaar woord, voor een maatigen prijs een ieder in handen te doen hebben; maar ook daar door de konſten en wetenſchappen bevordert worden, en de nuttige voortbrengzelen en beſpiegelingen van verhevene verſtanden, aan een ieder die leezenslust heeft worden medegedeelt. Het is egter ook zeker dat deeze edele konst tot verſpreiding van veele ondeugende geſchriften word misbruikt; maar welke wetenſchap hoe edel ook op zig zelven beſchouwt, is hier niet aan onderhevig? een ieder zal egter geredelijk moeten toeſtemmen, dat het misbruik 't welk 'er van gemaakt word, geenzints tegens de voordeelen en 't nut 't welk men 'er van geniet, op te weegen zijn.

Niettegenſtaande MONTANUS *in deszelfs beſchrijving van Japan* ons zoekt wijs te maaken dat deeze konst rede voor 1000 jaaren in het Tartariſche gewest *Tanaut* is bekent geweest; en dat N. TRIGANTIUS beweert, dat 'er voor ruim 500 jaaren boeken in *China* zijn gedrukt; zo zijn egter deeze beide verhaalen zeer verdagt, dewijl ze met geen de minſte geloofwaardige bewijzen ondersteunt, nog bevestigt worden; met veel meer reden en het volmaakſte gezag kunnen wij de uitvinding van deeze nuttige wetenſchap aan LAURENS JANSZOON bijgenaamt KOSTER toeſchrijven; deeze een man van een aanzienlijke geboorte en Scheepen der Stad *Haarlem*, daar bij veel geest en vernuft bezittende, vond omtrent 't jaar 1430 deeze wetenſchap uit. Ligtelijk begrijpt men dat zulks in den eerſten aanvang, zeer onvolmaakt was; volgens verhaal van JUNIUS in zijne *Batavia* gaf hier toe aanleiding dat LAURENS in het Haarlemmer bosch wandelende, eenige letters in de bast van beuken hout had geſneeden, dien hij vervolgens verkeert op een ſtuk papier drukte, en zulks hem aanſpoorde om verder onderzoek te doen: Die van *Mentz*, betwisten den lauwerkroon deezer uitvinding aan onzen Haarlemſen Regent; dog met welke ſchijnbaare redenen zij dit voorgeeven ook zoeken te bekleeden, vervalt dit ten eenemaalen, zedert dat den Heere en Mr. G. MEERMAN, zo onvermoeit en geoeffent in het naſpooren van al het geen konſten en wetenſchappen, eenige luiſter en opheldering kan bijzetten; ons in zijn doorwrogt werk, getijteld *Origines Typographiſcæ* 'er de alderſterkſte bewijzen van heeft bijgebragt; de zulken die in de latijnſche taale niet zijn geoeffent, kunnen hunnen weetlust dienaangaande volkomen vergenoegen, met het Nederduitſche uittrekzel, 't welk bij P. VAN DAMMEN te *Amſterdam* in den jaare 1767 is gedrukt, te doorbladeren: Dit ſtuk zijn wij aan den nijvren arbeid van den Wel Eerw. zeer Gel. Heere H. GOCKINGA Predikant te *Outhuizen* en *Wilnis* verſchuldigt, die 'er zijne aanteekeningen heeft bijgevoegt; en waar agter eene lijst der boeken in de Nederlanden voor 't jaar 1500 gedrukt, geplaatst is; met aanwijzing waar dezelve zijn te vinden; opgeſtelt door den Heere J. VISSER Advocaat, en beroemt liefhebber der Oudheidkunde in *'s Hage*.

Geenzints agten wij het van dienst, om eene optelling van alle de Gereedſchappen te doen die tot het Boekdrukken vereiſcht worden; dewijl den leezer dog daar door geen juist en net denkbeeld van de beoeffening deezer edele konst kan verkrijgen, wordende hier toe volſtrekt het zien van de behandeling zelven vereiſcht.

Enkel zullen wij nog aanmerken, dat deeze konst met alle overigen dit gemeen heeft gehad; dat dezelve in den beginne onvolmaakt is geweest, en niet dan bij trappen tot die volkomentheid is gebragt, waar in wij dezelve thans zien bloeijen: Dog dit moet men eenpaarig toeſtemmen, dat ze door het vernuft van haare beſchaavers minder tijd heeft nodig gehad om zig te volmaaken als wel andere wetenſchappen van minder belang; dewijl 'er reeds in 't laatſte van de vijftiende eeuw dus nog korte jaaren na de uitvinding, boeken zijn gedrukt, die veele van onze hedendaagſche drukken, verre in cieraad en zindelijkheid overtreffen.

DRUK-KONST, zie KATOEN en PLAAT-DRUKKEN.

DRUKKING VAN 'T HARTE, zie SIJSTOLE.

DRUPA; een *Steenvrugt*, betekent volgens LINNÆUS, een vrugt die een noot of zaadſteen van binnen heeft, gelijk *Pruimen*, *Kerſen*, *Amandelen*, enz.

DRIJETES; is de naam welke zommige Natuurkundigen aan het verſteende *Eiken-hout* geeven.

DRIJF-KONST, zie CAELATURA.

DRIJF-STEEN, zie TUF-STEEN.

DRIJMOPOGON, dus word ook de *Reinette* (*Ulmaria*) genaamt.

DRIJOPTERIS NIGRA, zie VROUWEN-HAIR.

DRIJVEN; *Afdrijven*; betekent bij de Bergwerkers het onzuivere en ondeugende van het zuivere metaal, door middel van lood, enz. in het vuur af te ſcheiden.

DRIJVEN, betekent ook bij de Zilver- en Goudſmeden, uit een dunne zilveren of gouden plaat, door middel van bekwaame beiteltjes, allerlei verheven loof- en beeldwerk te drijven, en te figureeren; dat een meeſterſtuk van zodanige Konstenaars uitmaakt, en zulk werk draagt gewoonlijk de naam van *gedreeven werk*; gelijk men zulks onder anderen zomtijds ziet op horlogie-kaſſen, enz.; dog meest is 't gegooten of geſtampt werk.

DUBBELDE BLOEMEN *te winnen*; zie op 't artijkel BLOEMEN, *pag.* 210.

DUCTILITAS, zie REKBAARHEID.

DUCTUS, betekent gemeenlijk een Gang of Pijp, waar door water of eenig ander vogt geleid word; zie ook CANAAL. In de Ontleedkunde merkt men veele zulke Leiders (*Ductus*) aan. Als

DUCTUS BILIARES, dus worden de *Gal leiders* genaamt.

DUCTUS CHOLEDOCHUS VEL CIJSTICHUS, betekent mede de *gal blaas gang-* of *gal-leider*.

DUCTUS CHIJLIFERI, dit zijn de *chijl-leiders* of *gangen*, welke door BIDLOO in de navel-ſtreng zijn ontdekt; deezen zijn het welke het voedzel van de moeder naar de vrugt, of ten minſten in de ruimte van het *lams-vlies* voeren.

DUCTUS

DUCTUS HEPATICUS, de *Lever-gang*; en door *Ductus Hepatico-Cijsticus*, word beide de *Lever-* en *Gal-blaas-gang* begreepen.

DUCTUS PANCREATICUS, zie GAL-VLEES-BUIS.

DUCTUS SALIVALIS, zie SPEEKSEL-BUIS-EN.

DUCTUS THORACICUS, *Borst-* of *Chijl-buis*, ook *Chijl-leider* genaamt, is de weg waar door de *Chijl* en *Lijmpha*, van de nieren of door de borst, tot aan de onder-fleutelbeens-aderen vloeit. Deeze buis of canaal eveneens als de aderen gevormt, is zeer dun en zagt van zelfftandigheid, en heeft geene eigene beweeging, dezelve gaat tusfchen de beide fchenkelen van het *middelrif*, en koomt benevens de groote *flag-ader* (*arteria aorta*) in de borst, klimt voorts langs de wervel-beenderen van den rug-graad tot bij den flok-darm, en verkrijgt in de borst gemeenfchap met de water-vaten (*vafa lijmphatica thoracica*) door BARTHOLINUS de melkwegen van de borst genaamt. Het gebruik van deeze buis beftaat daar in, om het water uit de water-vaten en de chijl uit de chijl-bak te ontfangen, en die tot het bloed over te voeren. Men fchrijft de ontdekking van deeze buis toe, aan JOH. PECQUET, die in 't midden der zeventiende eeuw heeft geleeft.

DUCTUS VENOSI; hier door worden de *Bloed-gangen* of *Aderen* verftaan.

DUDAIM, zie MUSA.

DUELECH; deeze naam geeft VAN HELMONT aan de Steen, die zig in de blaas van de menfchen zet.

DUIF, zie DUIVEN.

DUIFJE, zie EGEL-VISSCHEN.

DUIF-SPERWER; in 't latijn *Columbarius*; (*Falco cera lutea, corpore fusco fubtus albido, cauda fusca, fafciis linearibus quatuor albis*, LINN. *Sijft. Nat.*) Is een Vogel onder het geflagt der *Valken* behoorende; wiens bovenlijf bruin-koleurig is, de borst wit, een bruine ftaart met vier witte fmalle ftreepen gebandeert; dezelve woont in *America*.

DUIF-VISCH, zie STEKEL-BUIK.

DUIKER-GANS, ook *Giervalk* en *Zee-raave* genaamt; zijn twee zoorten van; de eerfte in 't latijn *Mergo-anfer*; (*Mergus crifta globofa utrinque alba, corpore fupra fufco, fubtus albo*, LINN. *Sijft. Nat.*) is een water-vogel onder het geflagt der *Zaag-bekken* behoorende; deszelfs groote verfchilt weinig van die van een *Hok-eend*; zijn rug is breed en plat, de kop vertoont zig dikker als hij eigentlijk is; wordende dit door de losheid der vederen veroorzaakt, die als een kuif vormen, fchoon het geen regte kuif is; het mannetje is van bovenen zwartagtig gekoleurt, dog het wijfje aschgrauw; beide zijn zij van onderen wit, en om de hals een witte kraag; de bek is rood en zwart, en de pooten rood; zij worden aan de zee-kusten, als mede aan de moerasfen en rivieren van *Europa* gevonden; wonderlijk fnel kunnen deeze vogelen met hunne kleine wieken, langs de oppervlakte van het water vliegen; hun vleesch is niet wel eetbaar, zijnde ftierk en van een onaangenaamen fmaak, dog ter deegen gezouten en gerookt zijnde vermindert deeze ftierkte veel, en worden aldus menigvuldig in *Zweeden* door de bewoonders der zee-kusten gegeeten.

De tweede zoort ook *Langbekkige Duiker*, en in 't latijn *Serrator* genaamt; (*Mergus crifta dependente, capite nigro maculis ferrugineis*, LINN. *Faun. Suec.*); verfchilt weinig in groote met de voorgaande; zijn koleur koomt 'er ook zeer wel mede overeen, dog hij heeft langer bek, en een wezendlijke kuif op het hoofd, en de tandjes die de anderen regt in de bek ftaan, zijn in deezen omgekromt.

Wonderlijk wel weet men zig in *Zweeden* van de handelwijze der *Duiker-ganzen* te bedienen, om een menigte visfchen te betrappen; welke vangst op de volgende wijze gefchied.

Tegens den winter, wanneer de zee met ijs begint bezet te worden; gaan de *Duiker-ganzen* derwaarts, en koomen niet te rug; als in het voorjaar, zijnde als dan geheel mager; twee of drie weeken aan de kusten doorgebragt hebbende, vertrekken zij op nieuw, om hun geflagt voort te planten, en wanneer zij tegens de herfst met hunne jongen te rug keeren, is het de tijdt dat zij om zo te fpreeken tot deeze jagt bekwaam zijn; deeze vogels plaatzen zig dan dagelijks over de zee in eene linie, hebbende eenige der oudften als aanvoeders voorraan; in die tusfchentijd dat een gedeelte geduurig onder water duiken, maaken de overigen een verbaazend geraas en gekletter, met door hunne wieken of vleugelen op het water te flaan, welk geraas niet kwalijk na 't gerommel van verre af zijnde donder-flagen gelijkent; en zodanig de visch verfchrikt, dat zij hun heul in de vlugt zoeken en zig in het diepe van een inham of zeeboezem verfchoolen; indien als dan een visch-hut op die plaats gebouwt is, kruipt de visch daar onder, en men is in ftaat een groote menigte te vangen.

Deeze visch-hutten worden op de volgende wijze gemaakt; men kiest een plaats in den inham of boezem uit daar de grond effen is; flaat hier agt paalen in, die 5 of 6 voeten boven het water mogten blijven uitfteeken, op dat zij bovenwaarts zamen kunnen verbonden worden, als het hok is nedergelaaten; ftaande als dan de eene binnen en de andere buiten ieder hoek; gefchiedende dit door middel van vier ftukken hout met een gat aan ieder eind voorzien, wordende deezen in hun verband om de paalen nederwaarts gedreeven; de wijdte der paalen van malkanderen, word geregelt, na maate men de hut lang en breed wil hebben: De winter aankoomende, en de zee met ijs bedekt zijnde, tijgt men aan 't werk om de hut te vervaardigen; tot dien einde word 'er rondsomme de paalen, ter breedte van anderhalf voet in het vierkant het ijs open gehakt, deeze opening word met planken bedekt, hier op timmert men een zoort van hok uit dikke planken op hun kant gezet en redelijk wijd van malkanderen af, dog na onderen toe het wijdtfte; dit hok word door middel van de planken die 'er onder leggen weg te neemen, neergelaaten, en men timmert het verder met een dak en gevel tot zulk een hoogte op, dat men 'er de netten gemakkelijk kan onderwerpen; hoe donkerder het binnen in dit hok is hoe beter om een goede vangst te kunnen doen; in de hokken worden fuiken gelegt, die met de openinge na de wanden zijn geplaatst; zijnde deeze fuiken van hazelnooten, wilgen of jenever-boom takken zamen gevlogten.

De *Duiker-ganzen* zich in het voorjaar vertoonende, worden de fuiken uitgezet, blijvende gewoonlijk van *St. Laurens* af tot dat het ijs begint te fchieten, buiten; als dan wordenze opgenoomen en tot het volgende jaar bewaart: Het is nauwelijks te gelooven welk een groote menigte, en welk eene verfcheidentheid van zee-visch zomtijds in deeze hutten word gevangen.

Met de uiterfte naukeurigheid moet men zorgen, dat

deeze vogels die ſchoon tot verſchrikkers der visch dienen, egter zelven angſtig en ligt te verſchrikken zijn, niet verſtoort of verjaagd worden; tot dien einde vermijd men het ſchieten, en men gaat niet na het vischhok om de fuiken te ledigen, dan 's avonds of op zulke tijden over dag, wanneer men vermerkt dat de vogelen vertrokken zijn; en 't best geſchied zulks om den anderen dag: Die een zodanig *visch-hok* in eigendom heeft, kan 'er gewoonlijk een goede voorraad gezoute visch voor den winter bekoomen.

Wanneer 'er plaatzen zijn, daar de visch zig niet kan verbergen, als dan gastereeren deeze vogels buitengemeen en als op een vrolijke wijze; een groote meenigte visch bij een gedreeven hebbende, gaan zij aan het ſchaffen, en worden niet zelden over den buit oneenig, ſcheurende malkanderen de visſchen uit de bek; meestentijds moeten de jongen voor de ouden zwigten en hun de keuze laaten, dewijl deezen ook behendiger en rasſer in 't vangen zijn; alle dus verzaadigt zijnde, zwemmen zij langzaam naar de diepte te rug; deeze handelwijze houden zij geduurende den geheelen herfst tot dat alles met ijs bezet word; de heſte tijd die zij hier toe kiezen, is, wanneer de lugt met wolken is bezet, of wanneer het ſneeuwt: Niet zelden ziet men ze ook halve maans-wijze als met een *zeeg* of *zeine* hunne visſcherij inrichten, en zij hebben nog meer andere manieren om zig van de visch meester te maaken, welkers beſchouwing een beſpiegelend natuur-onderzoeker niet weinig vermaakt.

De vederen en 't vleesch der *Duiker-ganzen* brengen ook geen gering voordeel aan de ingezetenen toe; zij worden voorjaars in meenigte, beide met netten en ſchietgeweer in de *Zweedſche ſcheeren* gevangen; voorts ingezouten, gedroogt en gerookt, en zijn dus geen onſmaakelijk eeten; dog egter te veel genuttigt, verwekken zij ſcheurbuit.

DUIKERS, is een water-vogelen-geſlagt, in 't latijn de naam van *Colijmbus* dragende. Derzelver kenmerken zijn een tandelooze, elsformige regte ſcherpe bek, de pooten ſtaan verder agterwaarts als het punt van evenwigt, de agterſte vinger is van de drie voorſten afgezondert en met geen vlies aangehegt.

De Heer LINNÆUS noemt vier zoorten van dit vogelen-geſlagt op, als

1. De *Lomme* of de *Duiker met onverdeelde palmpooten*; *de keel purperagtig zwart*; in 't latijn *Articus*; (*Colijmbus pedibus palmatis indiviſis, gutture nigro purpurascente*, LINN. *Sijſt. Nat.*) zie deszelfs beſchrijving op LOMME.

2. *Fuut* of *Duiker met lobswijze geſpleetene voeten, een roſſe kop, zwarte halskraag, en de ſlag-pennen van den tweeden rang wit*, in 't latijn *Colijmbus criſtatus*; (*Colijmbus pedibus lobato-fiſſis, capite rufo, collari nigro, remigibus ſecundariis albis*, LINN. *Faun. Suec.*) zie op FUUT.

3. *Geoorde Duiker*, of *Duiker met gelobde voeten, een zwarte kop en gekuifde roestkoleurige ooren*, in 't latijn *Colijmbus auritus*; (*Colijmbus pedibus lobatis, capite nigro, auribus criſtato ferrugineis*, LINN. *Faun. Suec.*) zie GEOORDE DUIKER.

4. *Klein-Duikertje*, of *Duiker met gelobde voeten, een bruin lijf, en anderhalve band om de bek*, in 't latijn *Podiceps*; (*Colijmbus pedibus lobatis, corpore fusco, rostro faſcia ſesqui altera*, LINN. *Sijſt. Nat.*) zie KLEIN DUIKERTJE.

DUIK-MEEUW, zie ZEE-ZWALUW.

DUIM; in 't latijn *Pollex*; betekent de duim aan de hand, of groote toon aan den voet.

DUIM, is ook een zekere maat, die het twaalfde deel van een Voet is, en ongeveer de lengte van een vingerduims breedte bedraagt, daar ze den naam van draagt: Hij word gewoonlijk weder in twaalf deelen gedeelt, die *Linien* genaamt worden.

DUIMELING, zie WINTER-KONINGJE.

DUIMS-PALM-SPIER, of ook *afvoerende Spier* genaamt; in 't latijn *Musculus Thenar*; dezelve neemt zijn begin van 't been der voorhand, en vormt het vleeschagtige deel, het welk den naam van *Venus-berg* draagt, voorts in de zogenaamde *eerſte* en *tweede ſlag-order* eindigende.

DUIM-SPIER; in 't latijn *Musculus Antithenar* genaamt; is die ſpier welke dezelve een weinig buigt, zijn aanvang neemende van het been der agterhand, dat den middelſten vinger onderſteunt, en eindigt voorts in het eerſte been van den duim.

DUIM-SPIER, of *Buigſpier van den Duim*, in 't latijn *Musculus flexor pollicis manus*; is die ſpier, welke zijn begin van het voorſte gedeelte des *kleinen onderarm-beens* neemt, loopende over den kleinen vinger, en wordende onder de band van de voorhand, in het derde deel van den duim ingeplant.

DUIM-STOK, word genaamt een zeker vierkant ſtokje, dat net één, twee of meer voeten lang; en in duimen, halve en vierde duimen, en ook één duim op een der einden in twaalf linien gedeelt is, waar van zig de Metzelaars, Timmerlieden, en andere, tot het meeten bedienen. Dit ſtokje is gewoonlijk met kopere charnieren zodanig toegeſtelt, dat men het zelve te zaamen leggen, en dus korter maaken kan, om het gemakkelijker te kunnen bij zig draagen.

DUIMS-UITSTREKKENDE SPIEREN, in 't latijn *Musculi extenſores pollicis manus*; hier van zijn 'er twee, als 1. de *lange*, deeze is uit het bovenſte en uitwendigſte deel des ſchouderbeens voortkoomende, en word in de twee eerſte beenderen van den duim, met een langagtige ronde pees ingeplant; 2. de *korte*, die onder de lange zijn begin neemt, en in 't derde been des duims eindigt.

DUIN-BESIE; *Schijtbeſie*; in 't latijn *Rhamnoides*; Daar zijn twee zoorten van, als

1. De *Duinbeſie* met wilge bladen; *Rhamnoides ſalicis folio*; *Rhamnus III.* DODONÆT; (*Hippophaë foliis lanceolatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De *Americaanſche Duinbeſie*, met eijronde bladen; *Rhamnoides Americana*; (*Hippophaë foliis ovatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort van dit heester-gewas ſchiet uit de wortel veele taaije witagtige getakkelde ſtengen, die met kleine ſcherpe doorns en lange ſmalle witagtige bladen bezet zijn; zijne bloemen zijn klein, grasverwig en komen bij troſſen langs de takken voort, waar na ronde geele of oranje-geele beſiën volgen, die een geel zap en maar een zwart zaad bevatten; zijnde kleinder dan de aſpergië-beſiën, en hebben een zuuren of rijnſchen ſmaak. Maar daar zijn twee veranderingen van, als 't *mannetje*, dat geen vrugten draagt, en 't *wijfje*, dat vrugten voortbrengt.

De tweede vreemde zoort, zweemt veel naar de eerſte in haar groeiwijze, maar heeft breeder, korter, lang ronde bladen.

Plaats.

Plaats. De eerſte zoort groeit veel in de Zeeduinen van *Holland*, *Zeeland*, *Vlaanderen*, en word ook in *Hoogduitschland*, *Engeland*, *Frankrijk*, en elders op zand- en bergagtige plaatzen, inzonderheid omtrent de zee en waterſtroomen gevonden. De tweede zoort hoort in *Canada* te huis. Men plant ze zomtijds in de tuinen, in de bosquets en elders, inzonderheid de eerſte zoort, om de verandering van gewasſen, daar ze geen onaardige vertooning maakt, inzonderheid als de beſiën in het najaar rijp zijn.

Eigenſchappen. Dit gewas is van geen gebruik in de medicijnen; maar men zegt, dat men in *Frankrijk* de vrugten tot *verjus* gebruikt. Men kan 'er ook een geele verf tot het ſchilderen van maaken.

DUIN-KEVER, of *Bonte-kever*, ook *Voller* genaamt, in 't latijn *Fullo*; (*Scarabæus muticus, antennarum lamellis ſeptenis æqualibus, corpore nigro albedine irrorato*, LINN. *Faun. Suec.*); is een *Tor*, of *Kever* die veel grooter dan de *Meij-kever* is; deszelfs kop en borſtſtuk zijn zwart, de ſchilden zijn zo donker niet en bruinagtig, voorts geheel met witte vlakken zo konſtig geſchakeert, als of 'er bloemen op geborduurt waaren; zijnde deeze ook de fraaijſte van zijn geſlagt. In veele *Torren* is het knarſen een kenteeken van de mannelijke kunne; dog zo wel wijfje als mannetje van deeze zoort knarſen zeer ſterk; de mannetjes hebben veel grooter ſprieten als de wijfjes, en deeze laatſten kruipen in de grond om haare eijeren te leggen; de worintjes hier van uitkoomende, zoeken hun voedzel aan de wortelen der planten, en wanneer zij wat menigvuldig zijn, kunnen zij heel ſpoedig een groot gedeelte gronds kaal vreeten: Deeze *Tor* word in *Zweeden*, *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, enz. en wel inzonderheid op de *Hollandſche* duinen, als mede op die van de Eijlanden *Ameland*, *Schiermonikoog*, enz. gevonden.

DUISEL- OF SWINDEL-KRUID, zie GEMSEN-WORTEL.

DUISELING; *Draaijing des hoofds*; *Zuizeling*; in't latijn *Vertigo*; is een ziekte of ongemak, waar bij het de lijder toeſchijnt als of zijn hoofd en ook de voorwerpen buiten hem omgedraait of bewogen worden; zo dat hij dikwils, indien hij niet ſchielijk ergens tegens aanleunt of ondersteunt word, ter aarde zou vallen. Zommige verneemen in plaats van draaijing eene verduiſtering, of flikkering, of donkere koleuren voor de oogen met vreeze van ter neer te vallen; deeze zoort van *duiſeling*, die in het latijn *ſcotomia* genaamt word, is dikwils gevaarlijk, dewijl ze een groote zwijming of beroerte dreigt, indien 'er niet bij tijds goede middelen tegen in het werk geſtelt worden. De *duiſeling* beſtaat in een zwakheid en omdraaijing der leevens-geesten, of in eene terugwijking dier geesten uit de oogen, bij de tweede zoort: De oorzaak daar van kan veelerleij zijn, als rauwigheeden in de maag, zinkingen, overvloedig bloeden, hevige gemoeds-beweegingen, honger, overmaatig ſtudeeren en bijſlaapen, kneuzingen des hoofds, andere ziektens, en eindelijk de ouderdom, enz.

De geneezing moet derhalven geſchikt worden naar de oorzaak deezer ziekte: Ontſtaat dezelve uit de maag, gelijk veeltijds gebeurt, dat namelijk dezelve verflijmt, onzuiver of overlaaden is; dan zijn de *braak-* en *purgeer-middelen* benevens de *maagverſterkende*, als *maagelixir*, *elixir proprietatis*, *extract* en *tinctuur van alsſem*, enz. heel dienſtig. Is een zwakheid of gebrek van geesten de oorzaak, dan zijn de *hart-ſterkende* middelen als *amber*, *muscus*, *caneel-water*, enz. nuttig: Maar indien de *duiſeligheid* voortkomt uit zinkingen; dan worden meê nut gebruikt de *hoofd-kruiden*, als *bijvoet*, *ſalie*, *roſemarijn*, *betonie*, *quendel*, *lavendel-bloemen*, *ſtoechas-bloemen*, *lelien van dualen*, *linde-bloeiſel*, *cardamome*, *cubeben*, *jenever-beſien*, *carweijzaad*, *venkel-zaad*, enz. of de preparaaten van deeze dingen. Bij voorbeeld

Neemt *alsſem*, drie vingergreepen; *ſalie* en *rooſemarijn*, van elks een halve handvol; *jenever-beſiën* en *venkel-zaad*, van elks twee drachma; klein geſneeden en de zaaden gekneust zijnde, giet 'er een goed halfmingelen *wijn* op en laat het trekken; hier van drinkt men 's morgens en avonds een roomertje vol.

Of neemt *water van linde-bloeizel* en *meliſſe*, van elks twee oncen; *geest van roſemarijn*, een once; *tinctuur* van *bevergeil* en van *barnſteen*, van elks een drachma; *vlug-zout van herts-hoorn*, twee ſcrupels; *olie van marjoleine*, vier of zes druppels; *ſijroop van peonie-bloemen* of van *calmus-wortel*, een halve once; mengt het tot een drankje, waar van men om de drie uuren een of twee lepelsvol neemt.

Of neemt water van *kruiſemunt* en *quendel*, van elks anderhalf once; *geest* van *roſemarijn*, een halve once; *gebarnſteende liquor* van *herts-hoorn*, een drachma; *tinctuur van bevergeil*, een ſcrupel; *ſijroop van peonie-bloemen*, een half once; mengt 't tot een drankje, en gebruikt het als 't voorige.

Of neemt *conſerf* van *roſemarijn* en *zalie-bloemen*, van elks een once; *kleine cardamome* en *caneel*, van elks een drachma; *geconſijte calmus-wortel*, een once; olie van *kruidnagels*, 4 druppels; mengt het tot een brok, waar van de lijder 's morgens en 's avonds na bed gaande t'elkens een brok neemt, als een muscate-noot groot. 't Opregte *eau de la reine* is ook een goed middel, als men daar van altemets een lepel vol met eenig ander vogt vermengt, inneemt, en 'er het hooft mede wascht.

In alle gevallen van *duiſeling*, word de *calmus-wortel* en *gemſen-wortel* (*doronicum*) gepreezen, als een *arcanum* of *ſpecificum*, op wat wijze het zij, dat dezelve gebruikt worden. Bij voorbeeld neemt *calmus-wortel* of *gemſen-wortel*, maakt ze tot een fijne poeijer en neemt daar van 's morgens en 's avonds een goede mespunt vol in.

Of eet 's morgens en 's avonds wat geconſijte *calmus-wortel*.

Of neemt *calmus-wortel* en *peonie-wortel*, van elks een half once; *roſemarijn-* en *zalie-bloemen*, van elks een vingergreep, laat dit op een mingelen *wijn* trekken, en drinkt 'er dagelijks twee à drie roomertjes vol van.

Of neemt *pauwen-drek*, twee drachma; *gemſen-wortel* (of *calmus-wortel*), vier ſcrupel; *kruidnagels*, twee ſcrupel; *cinnaber van antimonie*, anderhalf ſcrupel; maakt 'er een poeder van, waar van men 's morgens en 's avonds een mespunt vol neemt.

Komt dit ongemak voort door al te veel ſtudeeren, of andere verzwakking der herzenen en levensgeesten; zo is, behalven het gebruik der voorgemelde middelen, vooral dienſtig, dat men zulks maatigt, en een uitſpanning neemt, benevens een maatig gebruik van verſterkende ſpijzen en dranken: En ſpruit de *duiſeling* voort uit andere ziektens, zo moeten bezondere middelen daar tegens in 't werk geſtelt worden.

DUISEND-BEEN; een inſect, het welke om de veelheid zijner pooten zo genaamt word, bij de Ouden *Scolopendra*, bij de Franſchen *Centpiès*, ook *Malfaiſant*;

het word gehouden voor zeer vergiftig; LINNÆUS geeft 'er negen zoorten van op, waar van de agtſte, van de *West-Indien* egter aan beide zijden niet meer dan 123 voeten, en dus in het geheel 216 voeten heeft.

Zij houden zig meest op in vogtige plaatzen, tusſchen muuren, geſpleeten hout, onder ſteenen, zelfs in de bedſteeden, enz.; in ons land zijn ze zeer klein, rank en dun; dog in de *West-Indien* tot zes, zelfs tot agt duimen lang; de ſteek, word gezegt, eene hevige pijn, en daar op volgende ontſteeking te veroorzaaken.

DUISEND-BLAD; *Geruwe*; *Schaaps-gerwe*; *Schaapsribbe*; in het latijn *Millefolium*: Verſcheide zoorten worden 'er van dit kruid gevonden.

1. Het gemeene *Duiſend-blad*, in 't latijn *Millefolium vulgare album*; (*Achillea foliis bipinnatis nudis; laciniis linearibus dentatis*, LINN. *Spec. Plantar.*)

2. Het gemeene *Duiſend-blad* met purpere bloemen; *Millefolium purpureum*. Dit is maar een verandering van de voorgaande, en daar is ook een kleiner fijner zoort van.

3. Het groote breed bladige *Duiſend-blad* met geele bloemen; *Millefolium majus luteum*.

4. Het kleine grijze *Duiſend-blad*, met geele bloemen; *Millefolium minus luteum*; (*Achillea foliis pinnatis hirſutis; pinnis linearibus dentatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. Het *edele Duiſend-blad*, ook kleine *Rijnvaar* genoemt, met welruikende bladen, en witte of purpere bloemen; *Millefolium nobile*; *Tanacetum minus* DODONÆI; (*Achillea foliis bipinnatis; pinnis diſtantibus, utrinque ſubſeptenis obtuſiusculis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Het zelfde (No 5) zonder reuk; zijnde een verandering van de voorgaande.

Beſchrijving. De eerſte gemeene zoort heeft kleine langwerpige dubbeld geveerde donker-groene bladen; tusſchen welke dunne ſtengen opſchieten van anderhalf voeten hoogte, met eenige kleiner bladen bekleed; op welkers top kroontjes voortkomen, van veele kleine witte bloemen zaamengeſteld, na welke het zaad volgt.

De overige zoorten gelijken veel naar deeze, en zijn niet bezwaarlijk door haare benaming te onderſcheiden.

Plaats. De eerſte en tweede zoort groeijen in *Hoog-* en *Neder-Duitſchland*, enz. in de weiden en op andere graazige plaatzen, dog de tweede word zeldzaamer gevonden. De derde, vierde en vijfde zoorten komen voort in *Hoog-Duitſchland*, *Zwitzerland*, *Zuid Frankrijk*, en *Italien*, enz. op bergagtige plaatzen en elders. Men kweekt dezelve ook behalven de eerſte of gemeene zoort, in de bloem-tuinen, wegens de verandering.

Kweeking. Deeze gewaſen worden zeer ligt gekweekt, en vermenigvuldigt door ſcheuring of deeling der wortelſpruiten in het voorjaar; beminnende alle liefst een goede losſe wat zandagtige grond, en zij verdraagen onze winter-koude zeer wel.

Eigenſchappen. De eerſte zoort heeft in 't bezondere haar gebruik in de Genees- en Heel-kunde: Dezelve bevat een *olie* in zig, inzonderheid in de bloemen, en heeft een verwarmende, afveegende, zaamentrekkende verſterkende en wondheelende kragt; is derhalven van zeer veel nut in allerlei bloed-vloeijingen uit de buik en moeder enz. als buik- en roode-loop, bloed-ſpuwing, bloed-braaking, bloed-piſſing, overmatige vloeijing der maan-ſtonden en ambeijen, witte-vloed en zaad-loop. Men gebruikt het in afkookzels of getrokken als thee; of het poeder van het gedroogde kruid onder andere dingen gemengt: Uitwendig is het insgelijks deftig om het bloeden der wonden en uit de neus te ſtillen, allerleij wonden en gezweeren te geneezen, voor bloedig en vuil tand-vleesch, enz. als mede tegens ontſteekingen, zwellingen en tand-pijn; het zap, afkookzel of poeder daar van gebruikt. Maar het is aanmerkelijk, dat dit kruid in de neusgaten geſtooken, neusbloeding verwekt.

DUISEND-BLAD (WATER-), zie WATER-DUISEND-BLAD.

DUISEND-GULDEN-KRUID; *kleine Santoreij*; *Koorts-kruid*; in 't latijn *Centaurium minus*; *Febri fuga*; (*Gentiana corollis quinquefidis infundibuliformibus, caule dichotomo*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kleine kruidgewas ſchiet uit de wortel dunne tedere ſtengetjes, van ongeveer een halve voet, of iets meer hoogte, begroeit met kleine langwerpige puntige gladde bladen, die bovenwaarts eenige takjes hebben, en op welkers toppen veele kleine pijp-bloemen bij zaamen groeijen, welke boven in vijven gedeelt zijn, en zig 's morgens bij het opengaan uitbreiden, van koleur bleek purperagtig-rood of lijſ-koleurig, of ook wel wit, dog zelden; waar na kleine langwerpige zaad-huisjes volgen, die heel klein zaad bevatten.

Plaats. Het groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitſchland*, *Engeland* en elders, op dorre heuvel- en grasagtige plaatzen, in de zandige weiden, enz., zijnde éénjaarig. Daar is ook eene verandering van, die heel laag en zeer getakt groeit, wordende op vogtige plaatzen gevonden. Ook is 'er een mede-zoort van met witte gearde bloemen, en nog een andere met geele bloemen, die in *Zuid-Frankrijk*, *Engeland*, en elders groeijen.

Eigenſchappen. Dit kruid (naamelijk de toppen met de bloemen) is zeer openend, verdunnend, verwarmend, afvagend en laxeerend, voerende heel zagtjes de gal, het ſlijm en water uit het lighaam; gelijk ook doet de *eſſentie* daar van, met *geest van lepel-bladen* bereid; en is een deftig middel in de maag-gebreken, verloorene eetlust, verſtopping der lever, milt en lijfmoeder; dient ook tegens allerlei koude koortzen en wormen; men gebruikt het afkookzel of aftrekzel van de bloei-toppen, maar is zeer bitter, of dezelve gepoedert; In de Apotheeken bereid men 'er *water*, *eſſentie*, *extract* en *zout* van; uitwendig dient het afkookzel van dit kruid tegens de zomer-ſproeten en andere vlekken.

DUISEND-KNOOP; *Knoop-gras*; *Kreupel-gras*; *Verkens-gras*; *Weg-gras*; in 't latijn *Centinodia* of *Centumnodia*; *Polijgonum majus*; *Sanguinea*; (*Polijgonum floribus lanceolatis, caule procumbente herbaceo*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kruid kruipt met veel dunne lange rijsagtige getakte ſtengen langs de aarde, die in veele leden of knoopen gedeelt zijn, aan welke langwerpige groene of grijsagtige bladen wasſen; uit de leden koomen veele kleine witte of roodagtige bloemen bijeen voort, waar na driekantige zaaden volgen.

Daar zijn verſcheidene veranderingen van, als met ſmaller, langer of kleinder bladen.

Plaats. Het zelve groeit meest langs de wegen en ſtraaten, en op andere dorre onbebouwde plaatzen van *Hoog-* en *Neder-Duitſchland*, enz. en is éénjaarig.

Eigenſchappen. Dit kruid heeft eene verkoelende, opdroogende, matig zaamentrekkende en wondheelende kragt,

kragt, en is zeer nut om allerlei bloed-vloeijingen en buik-loopen te ſtoppen, als mede de zaad-loop en witte-vloed te doen ophouden, in een afkookzel of aftrekzel gebruikt; men prijst het ook zeer in de koortzen, en wil het bijna de kragt toeſchrijven van de *kina-kina*; uitwendig is het dienſtig in allerlei heete ontſteckingen, wonden en gezweeren.

DUISEND-KOORN, zie BREUK-KRUID.

DUISEND-KRUID, zie PENNING-KRUID.

DUISEND-SCHOON, of *Keikens*; in 't latijn *Cariophijllus*; daar zijn verſcheidene zoorten van dit fraaije Bloem-gewas, als

1. De *Duiſend-ſchoon* met ſmalle bladen, ook *Anjelier-Duiſendſchoon* genaamt, met purper-roode bloemen; *Carijophijllus ſijlveſtris vulgaris anguſtifolius*; *Armerino flos I.* DODONÆI; (*Dianthus floribus ſubaggregatis, ſquamis calijcinis ovatis ariſtatis tubum ſubæquantibus, foliis linearibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

Daar is ook eene verandering van met witte bloemen, maar die zeldzaam is.

2. De *Anjelier-Duiſendſchoon* met purper-roode of witte dubbelde bloemen; de witte is zeldzaam.

3. De *Duiſend-ſchoon* met breede bladen en gebaarde bloemen; *Carijophijllus barbatus hortenſis latifolius*; *Armerius flos II.* DODONÆI; (*Carijophijllus floribus aggregatis faſciculatis, ſquamis calijcinis ovato ſubulatis tubum æquantibus, foliis lanceolatis*, LINN. *Species Plantar.*)

4. De *Duiſend-ſchoon* met gebaarde dubbelde bloemen.

5. De wilde *Duiſend-ſchoon* met ſmalle bladen en gebaarde donker-purpere bloemen; *Carijophijllus barbatus ſijlvestris anguſtifolius, flore purpureo*; (*Dianthus floribus aggregatis faſciculatis, ſquamis calijcinis lanceolatis villoſis tubum æquantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

6. De wilde *Duiſend-ſchoon* met kinderkens; *Carijophijllus ſijlveſtris prolifer*; (*Dianthus floribus aggregatis capitatis, ſquamis calijcinis ovatis obtuſis muticis, tubum ſuperantibus*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De kleine *Muur-duiſendſchoon* met roode of witte bloemen; *Carijophijllus minimus muralis*; (*Gijpſophila foliis linearibus planis, caule dichotomo, petalis crenatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. De eerſte zoort heeft langwerpige ſmalle donker-groene wat nederwaards gekromde bladen; uit de wortel-ſpruiten ſchieten ronde geknoopte ſtengen op, van anderhalf voet hoogte, met twee bladen aan de knoopen voorzien; aan het opperſte der ſtengen koomen verſcheidene bloemen uit kookers, op bijzondere min of meer lange ſteelen boven malkanderen voort, die naar de *anjelier-bloemen* gelijken, maar kleiner en purper-rood van koleur zijn, en de eene na de andere bloeijen; waar na zaadhuisjes in de kookers volgen, welke zwartagtig-plat zaad bevatten.

De tweede zoort is een verandering van de eerſte, en verſchilt daar van niet, dan dat ze fraaije dubbelde bloemen heeft.

De derde zoort heeft breeder, langer en puntiger bladen, die ook niet zo donker, maar ligt-groen zijn; haare bloemen wasſen op de top der ſtengen veel en heel digt bijeen in een tros, op bijna een zelfde hoogte, en haare kookers zijn gebaart, welke baarden tuſſchen de bloemen uitſteeken; de bloemen zijn dikwils purper-rood; maar uit het zaad koomen veeltijds veelerlei zeer verſchillende koleuren voort, als witte, roode, purpere en bleeke met roode of purpere ſtippen of ſtreepen, enz. en daar is een bijzondere zoort van, die in dezelve tros bloemen van allerlei koleuren voortbrengt, heel aartig om te zien; de bloemen bloeijen meest doorgaans alle te gelijk, en hebben, gelijk ook de voorige zoorten, een aangenaamen kruidnagel-reuk; na de bloemen volgt het zaad, gelijk in de eerſte zoort.

De vierde zoort is van de voorige derde alleen onderſcheiden, dat ze dubbelde bloemen draagt, en geeft ook zaad.

De vijfde zoort verſchilt ook weinig van de derde, dan dat ze ſmaller bladen heeft, de ſchubben aan de kelk hairig, en de bloemen gekertelt en purper-rood van koleur zijn.

De zesde zoort ſchiet ſtengen op, waar aan hier en daar verſcheidene roode bloemen bij zaamen in hooftjes voortkoomen, die de een na de andere bloeijen.

De zevende zoort is een heel kleine plant, heeft ſmalle platte bladen, en kleine gekertelde purpere bloemen.

Plaats. De eerſte zoort groeit in *Hoog-Duitschland, Frankrijk, Italien*, enz. De derde zoort word gevonden in *Oostenrijk, Hongarijen*, en elders; deeze en de voorige zoort, met de dubbelde daar van, zijn langleevende planten. De vijfde zoort groeit in *Braband, Hoog-Duitschland, Zwitzerland, Frankrijk*, enz. De zesde zoort koomt voort in dezelfde gewesten, in dorre weiden en bergagtige plaatzen. De zevende zoort word mede aldaar gevonden, groeijende naast de wegen, muuren, en elders; en deeze drie laatſten zijn één-jaarig.

Kweeking. De eerſte zoort word zelden in de tuinen gekweekt, maar de tweede dubbelde is een fraaije bloem, die niet bezwaarlijk door ſcheuring in het na- of voorjaar voortgezet word; dog het welke ook geſchieden kan door inlegging der looten, even zo als de *anjelieren*; men kan ze ook van zaad aankweeken, als het zaad rijp word, gelijk de volgende zoorten, dog de daar uit voortkoomende planten geeven niet altijd dubbelde bloemen. De derde en vierde zoorten worden vermeerdert door het zaad, dat men vroeg in het voorjaar in een goede losſe grond zaait, en de jonge planten daar na in de Maij-tijd op bedden of rabatten verplant, daar men begeert, zo zullen ze het volgende jaar bloeijen; Men kan ze ook door ſcheuring of inlegging der looten voortzetten; gelijk men gewoonlijk doet met die planten, welke de fraaiſte bloemen uit het zaad voortgebragt hebben, hoewel de eerſte bloemen der zaailingen altijd het grootst en menigvuldigst aan de plant zijn; weshalven het ook best is, dat men jaarlijks van deeze zoorten zaait, om dus alle jaaren nieuwe fraaije bloemen te hebben; moetende men het zaad uit de ſchoonſte bloemen winnen: Dezelve beminnen alle liefst een goede losſe, wat zandagtige grond, die vrugtbaar en niet te vogtig is; maar dezelve moet niet versch bemest zijn, waar door ze meest doorgaans aan 't kankeren raaken en bederven; zij kunnen onze winter-vorst zeer wel doorſtaan, dog het is goed, dat men de beste zoorten, die doorgaans van alle bloem-gewasſen het tederſte zijn, op een warme voor de ſcherpe winden gedekte plaats zette.

De overige zoorten, éénjaarig zijnde; worden in het voorjaar gezaait, en daar na verplant, gelijk andere jaarlijkſe gewasſen; dog de beide laatſte zoorten rieren best, als ze niet verplant worden, maar dat men dezelve laat voortgroeijen, ter plaatze daar men ze gezaait heeft.

DUISTERHEID DER OOGEN, zie AMBLIJOPIA en OOGEN.

DUITSCHE BEEREN-KLAUW, zie SPHONDIJLIUM.

DUITSCHE CAPPERS, zie BREM.

DUITSCHE COCHENILJE, zie COCHENILLE (POOLSCHE-).

DUITSCHE GEMBER, zie KALFS-VOET.

DUITSCHE PAPPEGAAIJ, ook *Roller*, en in 't latijn *Garrulus* genaamt; (*Coracias coerulea, dorso rubro, remigibus nigris*, LINN. *Sijst. Nat.*); is een vogel onder het geslagt der *Scharlaaren* behoorende, deszelfs lengte van de bek af tot het uiterste der staart toegerekent is gewoonlijk agt duim; zijn kolcur is van bovenen bleek vaal, en van onderen zeegroenagtig blauw, de zijdelingze staartpennen zijn boven op donker en van onderen zeegroen met bleek blauwe randen en de tippen zwart; de slag-pennen zijn zwartagtig met blauwe randen, de pooten zijn vuil geel, de bek als mede de nagelen zijn zwartagtig: Deeze vogel is een trekvogel, die zomers uit *Africa* overkoomt, en in de herfst weder uit *Europa* gaat, blijvende in de zuidelijke gedeeltens ook wel eens over; hun voedzel bestaat 't meest in torren en andere insekten, en ten tijde dat de graanen en boomvrugten ingeoogst worden, eeten zij veel van dezelven.

DUITSCHE RHUS, zie OLEASTER.

DUIVE-KERVEL; *Aard-rook*; *Grijsecom*; *Nonnenkruid*; in 't latijn *Fumaria*; 'er zijn verscheidene zoorten van *Duive-kervel*, waar van de voornaamste de volgende zijn, als

1. De gemeene *Duive-kervel*; *Fumaria vulgaris*; (*Fumaria pericarpiis monospermis racemosis, caule diffuso*, LINN. *Spec. Plant.*)

2. De kleine fijn-bladige *Duive-kervel*; *Fumaria minor tenuifolia*; (*Fumaria pericarpiis monospermis spicatis, caule erecto, foliolis filiformibus*, LINN. *Species Plant.*)

3. De *Duive-kervel* met peultjes; *Fumaria siliquosa*; *Capnoides*; (*Fumaria siliquis linearibus paniculatis, caule erecto*, LINN. *Spec. Plant.*)

4. De *Duive-kervel* met blaasagtige hauwen; *Fumaria vesicaria cirrhifera*; *Cijsticapnos Africana scandens*; (*Fumaria siliquis globosis inflatis*, LINN. *Spec. Plant.*)

5. De altijd groenende en bloeijende *Duive-kervel* met witte bloemen; *Fumaria sempervirens & florens, flore albo.*

6. De *Duive-kervel* met geele bloemen; *Fumaria lutea montana*; (*Fumaria siliquis linearibus tetragonis, caulibus diffusis acutangulis*, LINN. *Spec. Plant.*)

7. De *Duive-kervel* met knobbelagtige wortelen; *Fumaria tuberosa insipida*; *Capnorchis*; (*Fumaria scapo nudo*, LINN. *Spec. Plant.*)

Beschrijving. De eerste zoort schiet uit een dunne wortel tedere getakte stengetjes op, die nederwaarts leggen, aan welke witagtig-groene bladen groeijen, die uit kleine gesnippelde bladjes bestaan: aan het bovenste der takjes koomen de bloemen afswijze voort, welke roodpurperagtig zijn; waar na kleine peultjes of zaadhuisjes volgen, die elk een zaad bevatten.

De tweede zoort is kleiner als de voorgaande, staat regt op, en heeft smalle fijn gesnippelde bladjes als draadjes.

De derde zoort gelijkt geheel naar de eerste zoort, maar brengt lange dunne puntige peulen voort, die veel rond glinsterend zaad bevatten.

De vierde gelijkt ook genoegzaam na de gemeene *duive-kervel*, maar brengt na de bloemen eijronde blaasen voort, die van binnen ronde zaaden, aan een as zittende, bevatten.

De vijfde zoort, die ook naar de eerste zoort sweemt, is van die natuur, dat ze bijna het geheele jaar door groeit en bloeit, met witte bloemen.

De zesde zoort verschilt van de voorige zoorten daar in, dat ze geele bloemen voortbrengt, die tamelijk groot zijn, dog haare bladen zijn wat grooter, en gelijken veel naar de *hol-wortel*, behalven dat ze grijsagtig zijn.

De zevende zoort heeft een bol- of knobbelagtige wortel, en bijna naakte steng.

Plaats. De eerste zoort groeit in *Hoog-* en *Neder-Duitschland*, *Engeland*, *Frankrijk*, enz. op de bouwlanden, in de moestuinen en elders op bebouwde plaatzen. De tweede zoort word gevonden in *Zuid-Frankrijk*, *Italien* en *Spanjen*. De derde zoort hoort in t *Americaansch Canada* en *Virginien* te huis. De vierde zoort is uit *Africa* van omtrent de *Caap de Goede Hoop* gebragt; deeze vier zoorten zijn éénjaarig. De vijfde en zesde zoorten groeijen in *Frankrijk*, *Italien*, enz. De zevende zoort word gevonden in *Virginien* en *Canada*. De eerste zoort is medicinaal, en word tot het gebruik in het wild gezogt en verzamelt; maar de overige zoorten worden zomtijds van de kruidbeminnaars in de hoven gekweekt.

Kweeking. De tweede, derde en vierde zoorten worden van het zaad voortgezet, dat men in het voorjaar op een warme plaats zaait, en de jonge opgekoomene planten daar na verdunt, als ze te digt staan, en verder van het onkruid schoon houd; men kan ze ook verplanten, daar men begeert; zij brengen in het najaar rijp zaad voort, en gaan daar na versterven.

De overige drie zoorten kan men ook door het zaad op dezelfde wijze aanwinnen, of ook door scheuring in het voorjaar voortzetten; maar zij beminnen alle liefst een goede losse zandagtige grond, en 's winters een drooge voor winden gedekte plaats, anders gaan ze ligtelijk versterven; dog de zevende zoort kan de winter-vorst niet doorstaan, en moet derhalven in potten geplant zijnde, 's winters in het oranje huis overgehouden worden.

Eigenschappen. De eerste medicinaale zoort is voorzien van veele harstagtige gommeuse deelen, en heeft een verdunnende, openende, versterkende, zeer bloedzuiverende en laxeerende kragt: voert de slijm- en galagtige zogenaamde melancolijke vogten uit het lighaam, en is een der beste middelen in verstopte ingewanden, en zeer dienstig tegens de scheurbuit, hijpocondrie, melancolie, geele ziekte, kwaadzappigheid (*cachexia*), jicht, podagra, allerlei schurft en jeukte der huid, enz.; men kan het op allerlei wijzen gebruiken, het zij 't zap van het versche kruid, het afkookzel, het aftrekzel op wijn of als thee, of gepoedert, of de preparaaten daar van, die men in de Apotheeken bereid, als de *conserf*, 't *verdikte zap*, *sijroop*, *extract*, *essentie*, *water*, enz.; de *conserf* kan men ook ligtelijk zelfs bereiden, zo als op het artijkel CONSERF aangeweezen is, voor een altijd gereed huismiddel; of nog beter is het de *essentie* te bereiden, door middel van het iets gedroogde kruid met de bloemen op goede *brandewijn*, of beter op *geest van lepel-bladen* te laaten trekken: men gebruikt daar van 40, 50 of meer druppels, 's daags tweemaalen.

DUIVELS-BEET; *Duivels-afbeet*; *St. Pieters kruid*; in 't latijn *Succisa*; *Morsus Diaboli*; (*Scabiosa corolluiis*

lis quadrifidis aequalibus, caule ſimplici, ramis approximatis, foliis lanceolato-ovatis, LINN. *Spec. Plant.*)

Beſchrijving. Dit kruid is een zoort van *ſcabioſa*, met langwerpige, gladde, wat gekartelde bladen; een ſteng met takken opſchietende van anderhalf à twee voeten hoogte, op welkers toppen plat-rondagtige bollen voortkoomen, die uit veel kleine bloemtjes beſtaan, van koleur blauwagtig-paars, of zomtijds wit; de wortel is dik, kort, en ſchijnt als afgebeeten te zijn, waar van dit kruid zijn naam draagt; dog heeft ter zijden dunne vezel-wortelen.

Plaats. Het zelve groeit in de vogtige weiden, en op andere grasagtige plaatzen van *Hoog-* en *Neder-Duitſchland*, enz.

Eigenſchappen. Dit kruid koomt in kragten overeen met de *ſcabioſe*; het is zweetdrijvend en wondheelend, en word gepreezen tegens in- en uitwendige verzweeringen.

DUIVELS-BOOM, in 't latijn *Ficus Malabarenſis*; is een zoort van groote *Indiaanſche Vijgeboom*, die op *Malabar* groeit.

DUIVELS-BROOD; dus worden de *Kampernoeljes* genaamt, inzonderheid die niet eetbaar zijn.

DUIVELS-DREK; in 't latijn *Aſa faetida*; *Stercus diaboli*; is eene harstagtige gom, van koleur roodagtig, dog veeltijds ook uit deelen van verſcheiderhande koleuren, als wit, geel en roodagtig beſtaande, onder welke eenige glinſterende zijn; zijn ſmaak is bijtend, taai en vies, en zijn reuk ſterk en onaangenaam, zweemende na die van de *knoflook*; maar als hij op koolen gelegt word, ſtinkt hij afgrijzelijk, waar van hij zijn naam ſchijnt verkreegen te hebben: Hij word uit *Sijrien* en *Perſien* gebragt, daar hij uit de wortel van eene plant vloeit, die op de bergen groeit, en volgens de Heer LINNÆUS een zoort van *Ferula* is, van hem genaamt wordende, *Ferula foliolis alternatim ſinuatis obtuſis*, LINN. *Spec. Plant.* Door KEMPFER, die 'er in zijne *Amœnitates* de beſchrijving en eene afbeelding van gegeeven heeft, word deeze plant genaamt *Aſa faetida disgunenſis, umbellifera, Ligustico affinis*; hij beſchrijft ook de manier, hoe deeze *gom* alduar uit de wortel verkreegen en verzamelt word, daar zig veele van de inwoonders in het voorjaar mede bezig houden, dewijl deeze *gom* in *Indien* een ſterke negotie uitmaakt; aangezien dezelve van de Indiaanen en andere Oosterſche Volkeren veel gebruikt word, zelfs in de ſpijzen of zauſen, hoe onaangenaam dezelve ook ruikt en ſmaakt.

De beste zoort, die tot ons gebragt word, moet versch, niet al te vet, vol van korltjes, doorſchijnende en ſtinkende zijn: zij heeft een vlug en olieagtig zout bij haar, en is inſnijdend, verdunnend, oplosſend, zeer verdeelend, en bevordert de uitwaasſeming; dog ze word meest tegens de moeder-kwaalen en colijk in- en uitwendig gebruikt; men geeft ze inwendig van één tot twee ſcrupels, met eenige ſijroop vermengt; men kan 'er ook een *eſſentie* of *tinctuur* van maaken met *brandewijn*; men prijst de berooking daar mede ook zeer in de aanval der vallende ziekte. Het is waarſchijnelijk, dat deeze *gom* goede kragten heeft in veelerlei ziektens of gebreken, maar het ſchijnt, dat die nog niet genoegzaam onderzogt en bekent zijn, of dat men dezelve wegens zijn ſtank niet liefst gebruiken wil.

De Hoefſmeden of Paarde-Artzen gebruiken deeze *gom* ook veel tot de ziektens en gebreken der paarden, inzonderheid tot gezwellen; men zegt ook, dat de reuk daar van, de wilde dieren, als *Herten*, *Reën*, enz. van het jonge koorn der bezaaide akkers afhoud.

DUIVELS-MELK, zie CHAMÆSIJCE en WOLFS-MELK.

DUIVELS NAAIGAARN; dus word de *Cuscuta* of *Schurft* ook genaamt; zie CUSCUTA.

DUIVELS-VISCH, zie ZEE-HAANEN.

DUIVELS VIJG; *Helſche Vijg*; is een doornige plant die in *America* groeit, en van de Spanjaards *Fico del Inferno* genaamt word, dat *Helſche Vijg* betekent; het is een zoort van *Papaver* of *Argemone*, en word in het latijn *Argemone Mexicana* genaamt. Zie ook MAAN-KOP.

DUIVEL VAN JAVA, zie SCHUB-DIER.

DUIVEN, is een vogelen-geſlagt, 't welk in 't latijn de naam van *Columba* draagt. Derzelver merktekenen worden geſtelt te zijn; een regte bek die aan de punt nederdaalende is; langwerpige neusgaaten, ten halven met een zagt gezwollen vlies gedekt, en de tong niet verdeeld.

De Heer LINNÆUS telt twee-en-twintig zoorten, of verſcheidentheden van deeze vogelen op; wij zullen dezelve eerst opnoemen, en als dan tot de *Huis-* en *Veld-duif* wederkeeren, derzelver huishouding nagaan, de middelen aan de hand geeven, hoedanig dezelve met het meeste voordeel te kweeken en op te voeden, als mede hoedanig men dezelve op verſcheiderhande wijzen zeer ſmaakelijk tot ſpijzen kan bereiden.

I. *Blaauwe Duif*; *Veld-vlieger*; *Gib*; *Romeinſche Duif*; *Oenas*; (*Columba coerulescens, collo ſupra viridi-nitente, fascia alarum apiceque caudæ nigricante*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Dit is de gewoone *tamme* en *wilde Duif*, die tot het huishoudelijk gebruik verſtrekt; zijnde doorgaans blauagtig van koleur, de hals van bovenen glimmend-groen, een band over de wieken, als mede de tippen van de ſtaart zwartagtig.

II. *Kropper*; in 't lat. *Columba gutturoſa*; (*Columba pectore inflato*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Deeze heeft de groote van de gewoone *Duiven*, en draagt de naam van *Kropper*, dewijl veeltijds zijn borst is opgezwollen; doorgaans is deeze *Duif* roodagtig bont van koleur.

III. *Kapper*, of *Gekapte Non*, ook *Jacobijn-Duif* genaamt; in 't lat. *Columba cucullata*; (*Columba pennis occipitis reflexo erectis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Heeft mede de groote van de voorgaande; en zijn naams-oorſprong is hij verſchuldigt, aan een kuif dien hij van agter over geboogene veeren op 't hoofd draagt, en die eeniger maaten na een *Monniks-kap* gelijkt.

IV. *Meeuwtje*; in 't lat. *Columba turbita*; (*Columba pennis in pectore recurvatis*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Heeft mede de groote van de andere zoort van *Duiven*; deszelfs koleur is blauwagtig aschgrauw, met een witte hals en kop, en op de wieken een dubbelde zwarte vlak, op de borst zitten hun de veeren omgekromt, hun kop is van bovenen platagtig, en zij hebben een korte bek.

V. *Pauw-ſtaart*; in 't lat. *Columba tremula*; (*Columba cauda erecta multi penni patula*, LINN. *Sijſt. Nat.*) Veeltijds worden deeze zoort witkoleurig gevonden, en zij draagen de naam van *Paauw-ſtaart*, om dat zij hun ſtaart overend weten te zetten en uit te ſpreiden als een *Kalkoen* of *Paauw*; de latijnſche naam *tremula*, en de engelſche van *quakers* of *ſchakers*, 't welk *beever* of *ſchudder* betekend; heeft men hun gegeeven, dewijl zij elkanderen ſtreelende, onophoudelijk de kop en hals in een trillende beweging hebben.

VI. *Brief-*

VI. *Briefdrager*, ook *Bagadetten*; in 't lat. *Columba tabellaria*; (*Columba cera lata verrucoſa, palpebris nudis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze zoort van *Duiven* zijn over 't geheele lijf donker-blauw of zwartagtig van koleur; hunne oogen ſtaan in een kaale witagtige, pukkelige en meelige huid; de neusgaten zijn met dikke vliezen gedekt, en die zig tot aan het midden van den bek uitſtrekken, zijnde van een zelfde hoedanigheid als de huid waar in de oogen zitten; de bek is zwartkoleurig en koomt in lengte genoegzaam met die der andere *Duiven* overeen. Men heeft aan deeze zoort de naam van *Brieve-draager* gegeeven, om dat hij, hoe verre ook van huis gebragt en verwijdert zijnde, niet rust tot dat hij het weder gevonden heeft; wordende hier om voor deezen wel gebruikt om brieven te beſtellen, zo als men bij verſcheidene geſchicht-ſchrijvers vind aangetekent: Onder anderen verhaalt TAVERNIER, dat zulks in de Staaten van den *Grooten Mogol* veel geſchied.

VII. *West Indiſche Duif*, ook *Berg-duif* en *Berg-patrijs* genaamt; in 't latijn *Columba montana*; (*Columba obſcure rufa, ſubtus flava, orbite oculorum nuda ſanguinea*, LINN. *Syſt. Nat.*) Men vind dezelve zeer natuurlijk bij EDWARDS *Hiſtoire naturelle des Oiſeaux Tom. III. Fig.* 119 afgebeeld, en onder de naam van *Perdrix de Montagne* beſchreeven. Zie de beſchrijving van deeze zoort onder het artijkel BERG-PATRIJS.

VIII. *Oost-Indiſche Duif*; in 't latijn *Columba Aſiatica*; (*Columba rectricibus cinereis apice albis, intermediis fuscis, orbita oculorum nuda cærulea*, LINN. *Syſt. Nat.*) EDWARDS geeft hier eene afbeelding en beſchrijving van, onder de naam van *Pigeon brun des Indes*; zie het 2de deel van deszelfs *Hiſt. Nat. des Oiſ. Tab.* 76. Hij is iets kleinder als onze gewoone *Duiven*; het voorſte van zijn kop, hals en borst, zijn ligt bruinagtig geel; het agterſte van zijn kop en hals zijn donkerder bruin, met een purpere weerſchijn; het bovenſte van de rug, als mede dat der vleugelen, zijn rosagtig donker-bruin; de ſtaartpennen aschgrauw, aan de tippen wit; de oogkringen levendig-rood, na de goud-koleur hellende; verders zijn de oogen door een zoort van een blauw vel omringt, dat met zijne uiteindens aan de bek koomt; de bek is zwart en de pooten zijn rood met zwarte nagelen; hij woont in *Oost-Indien*.

IX. *Guineeſche Duif*; in 't latijn *Columba Guinea*; (*Columba rectricibus cinereis apice nigris, orbita oculorum nuda rubra*, LINN. *Syſt. Nat.*) EDWARDS 2de deel *Tab.* 75. beelt hem af en noemt hem *Pigeon aux taches triangulaires*, (*Duif met driehoekige vlekken.*) Deeze is van groote zo als onze *Duiven*; van bovenen is deszelfs koleur purperagtig-bruin met een paarſe weerſchijn, van onderen bleek asch-grauw, de ſtuit is wit; de beide vleugels of wieken van bovenen bruinagtig rood, met drieboekige witte vlakken bezet; de ſtaartpennen zijn aschgrauw met zwarte tippen; rondsomme de oogen heeft hij een rood vel dat met de beide eindens aan ieder kant van de bek eindigt, zijnde deeze zwart; de pooten rood met zwarte nagelen; zij worden in de zuidelijke gedeeltens van *Guinea* gevonden.

X. *Spaanſche Duif*; in 't latijn *Columba Hispanica*; (*Columba cinerea remigibus rectricibus, plumis pedum roſtroque albis.*) Deeze *Duif* die in verſcheidene gedeeltens van *Europa* word gevonden; heeft de groote van de gewoone *Duiven*; hij is over zijn geheele lijf aschgrauw, met witte ſlag- en ſtaart-pennen, als mede diergelijke vederen aan de pooten.

XI. *Ring-duif*; in 't fransch *Ramier*, en in 't latijn *Palumbus* genaamt; (*Columba rectricibus poſtice atris, remigibus primoribus margine exteriore albidis, collo utrinque albo*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze zoort die de groote van een gewoone *Duif* heeft, is van bovenen asch-grauw koleurig, en van onderen bruin rood; om den hals heeft hij een zoort van witte kring, zijnde dit de reden dat dezelve *Ring-duif* word genaamt; men vind ze in *Europa* en *Aſien*, alwaar zij zig in de bosſchen onthouden, hunne nesten in de boomen maakende; zij vliegen bij geheele troppen, en verſtrekken tot geen geringe ſchaade aan de kooren-landen.

XII. *Blaauw-kop*; in 't latijn *Cijanocephala*; (*Columba capito cœruleo*, LINN. *Syſt. Nat.*) De groote van deeze zoort, koomt volkoomen met de *Europiſche* overeen; deszelfs koleur is van bovenen bruin naar het blij-roode trekkende, van onderen iets rosfer; de borst blij-rood; kop en keel cierlijk blauw, met een witte ſtreek onder de oogen; hun natuurlijke woonplaats is *Jamaika* en eenige andere *West-Indiſche* plaatzen.

XIII. *Wit-kop*, ook *Rots-Duif* genaamt; in 't latijn *Leucocephala*; (*Columba cœrulescens, vertice depreſſo albo*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze *Duif* die met de gewoone *Duiven* in groote overeenkoomt, is blauwagtig van koleur; de kop die wit is, heeft een purperen weerſchijn; ſlag- en ſtaart-pennen zijn beide bruin; zij woonen op *Jamaika* en meer andere *West-Indiſche* Eijlanden, alwaar zij gewoon zijn in de rotzen te nestelen.

XIV. *Witvlerk*; in 't latijn *Leucoptera*; (*Columba palpebris nudis cœruleis, iridibus oculorum fulvis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze heeft mede de groote van de voorgaande, is ook blauwagtig van koleur; de wieken aan 't einde wit; heeft goud-geele oogkringen, en blauwe kaale oogleden; woont in *America*.

XV. *Nicombaardſche-Duif*, in 't latijn *Columba Nicombarica*; (*Columba cauda alba, corpore nigro, remigibus cœruleis, dorſo viridi nitente, pennis colli elongatis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze die grooter is dan onze gemeene *Duif*, is over het geheele lijf zwart-koleurig, behalven dat de rug glimmend groen is; hij heeft blauwe ſlag pennen en een witte ſtaart, dezelve woont op een Eiland aan de kust van *Pegu* in *Oost-Indien*, *Nicombar* genaamt, van waar hij ook zijn naam heeft ontleend.

XVI. *Langſtaartige-Duif*, ook *Macroura* genaamt; (*Columba cauda cuneiformi longa, pectore purpurascente*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze *duif* die ons door EDWARDS *Tom. I. Tab. XV.* in zijn natuurlijke groote is afgebeelt; heeft een ſtaart die veel langer is dan het overige gedeelte van zijn lighaam; deszelfs koleur is op de rug en vlerken bruin; boven op de kop blauwagtig grijs, als mede de ſtaart, wiens punten van zommige zwart en van anderen wit zijn; volgens CATESBIJ broeijen zij aan den oever van de rivier *St. Laurens*; in een groot aantal koomen zij uit de Noordelijke gedeeltens van *Amerika* in *Carolina* en *Virginien*, trekken voorts na 't Zuiden, alwaar zij in overvloed beſiën tot hun voedzel vinden, wanneer de Noordelijke deelen bevrooren en met ſneeuw bedekt zijn; zij koomen in zulk eene verbaazende meenige teffens dat men ze bij hunnen doortogt, 's nagts met lange ſtokken uit de boomen ſlaat, daar ze zitten te roesten.

XVII. *Chineeſche Duif*; in 't latijn *Columba Sinica*; (*Columba rectricibus dorſoque fuscis, abdomine ſanguineo, alis flavis, remigibus nigris*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze *duif* die van grootte zeer wel met de *Tortel-duif* overeenkoomt,

eenkoomt, is met heerlijk gekoleurde vederen bezet, en om deeze redenen door KLEIN de *cierlijke Chineesche Duif* genaamt; deszelfs rug en ſtaart-pennen zijn glanzend bruin; de buik is helder bloed-rood; de wieken ſchitterend geel met zwarte ſlag-pennen.

XVIII. *Groenvlerkte Duif*; in 't latijn *Columba Indica*; (*Columba purpurea, humeris viridibus, ſuperciliis albis*, LINN. *Syſt. Nat.*) EDWARDS die in zijn *Vogelen-werk Tom. I. Tab. XIV.* een heerlijke afbeelding van deezen vogel geeft, beſchrijft hem als de ſchoonſte en fraaijſte van zijn geſlagt; derzelver groote overtreft weinig die van onzen *Leeurik*; zijn lighaam heeft meerder lengte als dikte; de vleugelen en ſtaart zijn mede zo lang niet, als in de meeste zijner medezoorten; de bek die dun is, heeft omtrent de lengte van een duim, en is van het ſpits af tot aan de neusgaten toe ſcharlaakenkoleurig, dog hier van af tot aan de kop toe bleek blauw; het voorſte gedeelte van 't hoofd is wit, dog het agterſte donker-blauw; de zijden van het hoofd, hals en borst zijn roos-verwig; de buik is dof oranje-koleurig zig allengskens verzagtende, en zig met de roozen-koleur van de borst vereenigende; de zijden der vlerken zijn ſchoon groen met een ſchitterende koper-koleurige weerſchijn; de boorden of bovenſte zoomen van de vleugels zijn met witte driehoekige vlakjes bezaait; het middelſte van den rug is dof bruin, en het benedenſte van 't zelve zo wel als de ſtaart-pennen zijn grijsagtig uit den blaauwen, met zwarte tippen; de pooten en vingeren zijn rood-koleurig, met zwarte nagelen bezet.

XIX. *Ruige-Duif*, ook *Wollige-Duif* genaamt; in 't latijn *Columba hiſpida*; (*Columba plumis minimis erectis per dorſum alasque diſperſis*, LINN. *Syſt. Nat.*) Deeze *duif*, die geheel wit-koleurig is, heeft zeer kleine opſtaande veertjes door de rug en wieken verſpreid; na gisſing huisvest dezelve in *Africa*.

XX. *Tortel-Duif*; in 't latijn *Turtur*; (*Columba rectricibus apice albis, dorſo griſeo, pectore incarnato, macula laterali colli*, LINN. *Syſt. Nat.*) Zie de beſchrijving hier van onder TORTEL-DUIF.

XXI. *Gekraagde Tortel duif*; in 't latijn *Columba riſoria*; (*Columba ſupra lactescens, lunulâ cervicali nigra*, LINN. *Syſt. Nat.*) Zie TORTEL-DUIF.

XXII. *Mosch-Duif*; in 't latijn *Columba Paſſerina*, en door de Braſilliaanen *Picuipinima* genaamt; (*Columba rectricibus remigibusque obſcurioribus, corpore purpurascente, roſtro pedibusque flavis*, LINN. *Syſt. Nat.*) De groote van dit *Duifje*, dat meer van den aart der *Kwartels*, dan van dat der *Duiven* heeft; is ongeveer zo groot als een *Leeurik*; de koleur van zijn bovenlijf is aschgrauw uit den bruinen; het onderlijf wijnagtig rood; borst en keel zijn zwartagtig bruin met vlakken, zo als mede de ſlag-pennen uitwaarts zijn, dog inwaarts aan de tippen ros; de vlerken zijn met bruine vlakjes bezet. Het wijfje is van onderen veel bleeker dan het mannetje.

Behalven deeze opgenoemde XXII zoorten, waar van de Heer LINNÆUS gewaagt, heeft men nog eenige veranderingen of verſcheidenheden onder de gewoone *Duiven*, als

1. De *Draaijer*; in 't engelsch *Tumor*, als mede *Smiter* genaamt; zijnde deeze laatſte naam hem gegeeven, om dat hij zomtijds zo ſterk en aanhoudent met de wieken ſlaat, dat 'er niet zelden de ſlag-pennen van breeken; en de eerſte, dewijl de *doffert* willende treeden, zonderling aardig om den *duif* draait.

2. De *Tuimelaar*; in 't engelsch *Tumbor*; heeft deeze naam verkreegen, wegens zijn tuimelen onder 't vliegen, dat hij buitengemeen hoog doet.

3. De *Paggadet*, in 't latijn *Equitis*; is mede eene verandering van de gemeene zoort, word ook wel *Turkſchen Duif* genaamt; dezelve is zwartagtig van koleur, zijnde de oogen met een roode kring bezet, en de vliezen die de neusgaten bedekken zijn dik en met roode tepeltjes bezet; de bek is geelverwig en de pooten zijn bleekagtig rood.

4. De *Helmet-* of *Harnas-duif*; in 't fransch *Pigeon cuiraſſé*; is niet anders van de gemeene *Duiven* onderſcheiden, dan dat zijn kop, als mede de groote ſlag en ſtaart-pennen, altijd anders gekoleurt zijn dan het overige van 't lighaam.

Dus de zoorten met haare verſcheidentheeden, geſchetst hebbende, treeden wij tot de beſchrijving van de gemeene *Duif* die men gewoonlijk *Huis-* of *Hokduiven* noemt.

De groote en maakzel van de gemeene *Duiven* is al te wel bekend, om 'er hier eene omſchrijving van te doen; enkel zullen wij melden dat dezelve zeer in koleur verſchillen; zijnde zommigen wit, anderen zwart, of ros, egter de meesten aschgrauwagtig blau, met een glimmende goudgroene hals, die naar de opvalling der ligtſtraalen een weerſchijn van geel koper heeft. Men vind ook *Duiven* wiens koleur uit alle de opgenoemden is zamengeſtelt, alleen zijn zij egter aan het onderſte van de rug wit, hebben roode pooten, een bruine bek, en het vlies dat de neusgaten bedekt, als met een aart van meel beſtrooit.

Onder de gemeene *Duiven* telt men tot eene verandering, een zoort, die behalven dat dezelve veel grooter zijn, anderzints volkoomen met de voorige overeenkoomen, en de naam van *Roomſche* of *Romeinſche Duiven* draagen; hier van heeft men met gevederde pooten, als mede met kuiven.

De *Duiven* zo wel wilde als tammme broeden nimmer, meer als twee eijeren teffens uit, komende gewoonlijk bij ieder broedzel een duif en doffert voort; en tot het leggen van ieder eij zal 't vrugtbaar zijn, moet de duif op nieuw getreeden worden; vijftien dagen worden 'er vereischt om de jongen uit te broeden, zittende de duif gewoonlijk van 's nademiddags te drie of vier uuren, tot 's morgens te negen of tien uuren tot dien einde op 't nest, als wanneer de doffert haar koomt aflosſen, en zij gaat zig in die tusſchentijd vervrisſen en eet; wonderlijk net weeten zij de tijd om malkanderen tot het broeden te vervangen, en een van beiden hier in nalatig zijnde, worden zij de een door den anderen daar toe opgezogt en aangezet; de jongen uitgebroed zijnde, worden alleen door de duif gekoestert, en deeze jongen gebruiken de eerſte drie of vier dagen geen voedzel; voorts word hun door beide de ouden, drie à viermaalen daags ten eeten gegeeven; zo dra de jongen zelfs eeten, worden zij door de doffert het nest uitgejaagt.

Niet tegenſtaande, gelijk rede gezegt is, de *Duiven* maar twee eijeren teffens broeden, zouden zij egter buitengemeen vermenigvuldigen, indien 'er jaarlijks niet een merkelijk aantal door roof-dieren en menſchen wierden verſlonden en tot ſpijze gebruikt; dewijl goede *Duiven* gewoonlijk zes of agt maalen in 't jaar broeden; en deezen teelt binnen het jaar, zelven wederom jongen voortbrengt.

Verſcheidene bijzonderheden kan men ontrent de

Duiven aanmerken; zo als voor eerst het bekken, 't welk men in geen andere zoort van vogels waarneemt; ten anderen een zoort van minnenijd, dewijl de *duif* zig van een andere *doffert* dan die haar behoort laatende treeden, hij 'er een afkeer voor toont, en dezelve niet nadert dan om te bijten; Nogtans gebeurt het ook wel dat twee *dofferts* als met accoord hunne *duiven* verwisselen, en egter in vreede met malkanderen leeven; veel houden deeze vogelen ook om zig tot zuivering van 't ongedierte, in 't water te dompelen en zig te pluizen: Zeer schrikagtig en beangst zijn de *Duiven* voor Katten en Roof-vogelen, dog met Menschen gaan zij zeer gemeenzaam om; gewoonlijk word hunnen leeftijd op agt of tien jaaren bepaalt, schoon ALDROVANDUS van een *duif* verhaalt die twee en twintig jaaren met een en dezelfde *doffert* is gepaart geweest en geduurig jongen heeft voortgebragt, behalven de zes laatste maanden, wanneer de *doffert* het treeden moed schijnende, de *duif* verliet. De meeste zoorten van graanen, als mede erwten en veldboonen, verstrekken hun tot voedzel, dog bovenal beminnen zij boekweit en hennipzaad; het vleesch van de *Duiven* is smaakelijk, vast, dog egter zwaar om te verteeren; het bevat vlug zout en olie. L'EMERIJ zegt dat een *Duif* levendig geopent en dus op 't hoofd gelegt, na dat 'er het hair is afgeschooren, de zweetgaatjes opent, en de dampen der hersenen doet doorwaasemen, en dus een goed middel is tegens ijlhoofdigheid door kwaadaardige koortzen veroorzaakt, als mede in krankzinnigheid, beroerte en slaapzugt: Ook zegt men, dat het versch afgetapte bloed van een *Duif*, 't welk nog lauw is, de scherpheden der oogen verzagt, en derzelver verfche wonden geneest: De drek van de *Duiven* is ontbindende, verdrijvende en verfterkende; en word onder de pappen gebruikt.

Op wat wijze het Duivenhok of Kot word vervaardigt, en wat 'er dient in agt genoomen te worden.

Omtrent dit stuk der huishouding valt veel te zeggen, en aanteemerken, want zonder dat zal men 'er weinig of geen profijt van hebben. Voor eerst moet men 'er een bekwaame plaats toe uitkiezen, en daar is geen beter plaats voor een *duivenhok*, als midden op het voorplein van een huis, op dat de *Duiven* schuw van aart zijnde, door het minste geraas binnens huis niet en verschrikken; om dezelve reden moet het *duivenhok* omtrent geen geboomte geplaatst zijn, om door het geruisch der boomen niet vervaart gemaakt te worden. De grootheid en ruimte kan niet juist bepaalt worden; hoewel het beter is ruim te zijn als nauw; een rond *duivenhok* is ook beter dan een vierkantig; om dat de rotten minder toegang tot een rond, als tot een vierkant hebben; behalven dat een rond gemakkelijker is, dan vierkant, om dat men met een ladder op een spil draaijende, gemakkelijk het *duivenhok* van binnen kan doorsnuffelen, en de *Duiven* uit het nest nemen, het welk omtrent een vierkant *duivenhok* niet kan geschieden.

Om te beletten, dat de *Rotten*, *Buntfingen*, *Wezeltjes*, enz. niet van buiten naar een *duivenhok* klimmen, maakt men op een zekere hoogte, en ter plaats, alwaar men voorziet dat dit ongedierte zoude komen, blikken platen vast, bij voorbeeld, aan de buitenste hoeken van een vierkant *duivenhok*; deeze platen moeten omtrent een voet hoog zijn, en omtrent een halve voet boven de hoeken gaan; de *Rotten* nu tot aan die platen zijnde gekomen, daar ze niet tegen op konnen klauteren, moeten noodzaakelijk naar beneden op de grond vallen.

Voorts moet een *duivenkoek* niet nabij het water geplaatst worden; ten einde het water, dat de *Duiven* voor haare jongen haalen, midlerwijle in haaren bek warm kan worden; het welk veel gezonder voor de jonge *Duiven* is, als koud water.

De zoldering van het *duivenhok* moet zeer digt zijn, als mede het dak; ten einde nog *Rotten*, nog winden of regen hen niet beschadigen; voor al moet het op een vaste grond staan, om door de duivemest niet bedorven te worden. Het moet van binnen en van buiten gewit zijn, welke kleur de *Duiven* meest beminnen; het hok moet in 't oosten geene opening hebben, maar altijd in 't zuiden, om dat de *Duiven* de zon graag lijnregt hebben, voornamentlijk 's winters; ingeval men wegens den stand van het *duivenhok* noodzaakelijk een venster na 't noorden heeft moeten maaken, moet men het zelve in een felle koude geslooten houden, maar 's zomers openen, om 'er een frisse lugt door te laaten, waar door de *Duiven* in dat saizoen verkwikt worden.

Wat de nesten aangaat, zommigen maaken dezelve langwerpig vierkant van steenen in de muur, en bij gevolg donker, hoedanige nesten de *Duiven* beminnen; en deeze nesten zijn voor de besten gehouden, tot dat men de aarde potten daar toe uitgevonden heeft; want de eerstgemelden geeven niet zelden door de eene of andere scheure de rotten een toegang; het welk de potten, zijnde uit een stuk gemaakt, niet doen, ten waare ze door den mond van de pot daar in kwaamen: Andere gebruiken ronde pannen, de eene op de andere, vertoonende de gedaante van een water-goot; schikkende de eene een halve voet van de andere, op tichelsteenen, daar toe van onderen en van boven bekwaam gemaakt, naar de rondheid der pannen; dienende teffens, om de nesten te onderscheiden; deeze nesten moeten veel eer te ruim als te nauw gemaakt worden, zo dat 'er een *doffert* en *duive* in staan konnen; of anderzints zouden ze dezelve verlaaten.

De eerste of hoogste deezer nesten moeten ten minsten vier voeten van de aarde zijn, ten einde het metzelwerk beneden wel gevoegt zijnde de rotten daar buiten gehouden worden; maar men moet aanmerken, 1. dat als men deeze nesten van aarde potten of gaten in de muur maakt, ze in 't verband moeten geplaatst worden en niet in 't vierkant, het eene boven het ander; 2. dat men de nesten niet minder dan drie voet hoog van den top van 't *duivenhok* plaatst; 3. dat men op de hoogste rije der nesten, een afhellende plank van anderhalve voet breed vast maakt, ten einde de rotten door dat afhellen belet worden bij de nesten te komen: Eindelijk moeten de nesten naar het rigtsnoer tegens een gladde en wel gewitte muur geplaatst worden; ook kan men voor ieder nest een uitsteekende steen van drie of vier duim maaken, om de *Duiven* uit het nest komende, en wegens het slegte weeder niet konnende uitvliegen, daar op te doen rusten.

Het *duivenhok* op voorschreeven wijze toegestelt zijnde, moet men zorgen, om het zelve te bevolken: Het aantal van *duiven* die men 'er op plaatst, moet na deszelfs groote geregelt worden: Gewoonlijk doet men 'er in den aanvang veertig of vijftig paar in, en dit getal voldoet, indien zij wel gevoed zijn, om 't zelve spoedig te bevolken; in plaats, dat indien men 'er minder in doet,

doet, men al te lang na het genoegen moet wagten om jonge *duiven* te kunnen eeten; want men moet wel zorge draagen, geen jonge *duiven* uit het *hok* te neemen, voor dat 'er een genoegzaam aantal in huisvesten.

De *Duiven* die men gemeenlijk tot bevolking van een *duivenkot* neemt, zijn de grijs-koleurige, of wel de wit en rood gemengelde; de witten moet men 'er niet toe kiezen, dewijl men denkt, dat dezelve minder vrugtbaar zijn, en meerder onderheevig om door de roof-vogelen genomen te worden.

Daar zijn maar twee faizoenen, om het *duivenhok* te bevolken; de eerfte en beste tijd daar toe is in de maand *Maij*, om dat de eerfte *Duiven* zig veel geduurende de zomer verfterkende, in ftaat zijn om met korten goed voordeel aan te brengen; de tweede tijd is in de maand *Augustus*, dewijl als dan de ingeoogst wordende graanen aan de oude *Duiven* middel geeft, om hunne jongen rijkelijk te voorzien.

De gedagten zijn verfcheiden, over den ouderdom die de *Duiven* moeten hebben; zommigen zijn van denkbeelt, dat ze niet eerder tot bevolking moeten gebruikt worden, dan wanneer zij eenmaal jongen hebben voortgebragt, voor reeden geevende, dat zij als dan aan het nieuwe *duivenhok* gehegt blijven; anderen beweeren dat men ze moet kiezen, wanneer ze 6 maanden oud zijn, en zulks van de *Maart* of *Julij* teelt; dog de meesten zijn van gedagten dat men ze veel jonger moet neemen: Gewoonlijk haalt men ze onder de ouden weg, wanneer zij veertien dagen of drie weeken oud zijn, op dat ze nog niet ftark genoeg mogen zijn om na hunne vorige verblijfplaats weder te keeren, nog te zwak om zonder behulp der ouden opgevoed te kunnen worden; en men befluit ze drie of vier weeken in het *duivenhok*, zorg draagende om het venster toe te houden; of men plaatst ze onder *ftulp-kooijen*.

Dewijl de *Duiven* zo jong uit de nesten genomen zijnde, niet alleen kunnen eeten of drinken, en dat zij de bek niet open doen nog fchreeuwen om hun voedzel te hebben, moet men ze hun openen en 't voedzel 'er indruwen; of 't geen nog beter is, hun eeten en drinken in de keel blaazen, op dat zij niet van honger fterven; en om hun het alleen eeten te leeren, doet men eenige jonge kuikens bij hun, welke natuurlijk van zelven eetende, de *Duiven* door hun voorbeeld onderrigten.

Deeze dus opgefloorene jonge *Duiven*, moeten met wikken of boekweit, en tusfchen beiden met wat hennipzaad gevoed worden; zomwijlen geeft men hun eenige handen vol weit, en van tijd tot tijd een weinig *cumijnzaad*, als een lok-das dat hun ten eenemaalen aan het *hok* of *kot* doet gewennen; men moet zorge draagen om ze zorgvuldig, geduurende twee of drie weeken te voeden, tot dat men ziet dat zij zelven 't graan beginnen te pikken; als dan is het tijd om hun in vrijheid te laaten en het *duivenhok* open te doen, op dat zij de kost kunnen zoeken.

Dog het is niet genoeg het *hok* maar open te doen, en de *Duiven* maar eensklaps de vrijheid te gunnen om uit te vliegen; men moet een zeekere tijd en uur waarneemen, op dat zij bij hunne eerfte uitvlugt niet te ver van honk geraaken; want nog maar ter nauwernood hun verblijfplaats kennende, zouden zij zig elders na toe kunnen begeeven, en niet te rug koomen.

Om dit voor te koomen, moet men wanneer men zijne *Duiven* voor de eerftemaal wil uitlaaten, een donkere en regenagtige dag waarneemen, en de deur van het *duivenhok* niet eer als 's namiddags om vier uuren openen, op dat de *Duiven* die van aart vreezen om nat te worden, en merkende dat de tijd van rust en de nagt naderen, zig niet te ver vervreemden, en fpoedig weder na binnen gaan. De ervarentheid doet ons dagelijks zien, dat dusdanig de eerfte uitlaatingen deezer vogelen beftierende, zij maar rondsomme het *hok* heen en weer vliegen, als of hun voorneemen enkeld beftondt om lucht te fcheppen; en duister wordende, gaan zij weder na binnen, en begeeven zig tot rusten.

Men moet egter geenzints verwonderd zijn, dat 'er in den beginne eenige *Duiven* verdwaalen; maar na verloop van twee of drie dagen, blijven zij zelden in gebreke om weder t' huis te koomen. Zommigen geeven aan hunne nieuwe *Duiven* geen vrijheid om uit te vliegen, dan na dat zij jongen hebben, of ten minften niet voor dat zij eijeren gelegt hebben, en broeden; anderen om het gevaar niet onderheevig te zijn, dat zij zullen verdwaalen en te rug blijven, korten hun voor dat zij haar de vrijheid gunnen om uit te vliegen, de flag-veeren, op dat zij dus maar heel bezwaarlijk kunnende vliegen, in de ommogelijkheid gebragt zijn, om verre van hun woonplaats af te wijken; dog het beste middel om 'er hun aan te gewennen, is, van ze 'er in den beginne wel te voeden.

Oudtijds wierden 'er veele zogenaamde geheimen en middelen in 't werk geftelt, die alle even vrugteloos en belaggelijk zijn, om 't *hok* wel te bevolken, de *duiven* te beletten om 'er zig niet van te verwijderen, als mede om 'er vreemden op te lokken. Het beste middel hier toe is, om goede uitgezogte en geen andere als jonge *duiven* te hebben, dezelve wel te voeden, en behoorlijk na vereisch der jaar-getijden op te paffen; ook moet men het eerfte jaar, en zelfs niet voor de maand *Julij* van het volgende jaar, het *hok* van de jonge *Duiven* berooven; na die tijd kan men 'er zo veel van verkoopen en eeten als men goed vind.

De jonge *duiven* dus opgekweekt en aan het *hok* gewend zijnde, gaan met de nabuurigen hun kost in het veld zoeken, zij eeten allerleij zoort van graanen enz., en hoe beter zij zig voeden, en vetter worden, hoe meerder voordeel zij ook aanbrengen.

Men moet hun te huis geen eeten geeven, wanneer zij hun kost op het veld kunnen zoeken; dog het is ook zeer nadeelig hun 'er niet van te voorzien, wanneer zij daar niets meer kunnen vinden; met 't midden van *November*, moet men hun beginnen te voeden; en hier mede tot in het begin of omtrent 't midden van *Maart* aanhouden, als wanneer zommige zomer-vrugten gezaait worden, en dan van 't midden van *April* tot 't einde van *Junij* toe. Gemeenlijk voed men hun met boekweit, haaver, boonen of andere zoorten van graanen, die men 't goedkoopfte kan bekoomen; boven al beminnen zij 't hennipzaad; het is ook dienstig hun 'er van tijd tot tijd wat van te geeven, en men zegt dat niets beter is, om hun bij huis te houden; ook kan men ze op zulke plaatzen daar veel eijken boomen groeijen, met aan ftukken gebrookene eijkels voeden, die men hier toe tot in den winter bewaart.

De plaats die men kiest om de *Duiven* te voeden, moet digt bij het *hok* zijn, voorts effen en vooral fchoon en zindelijk gehouden worden; om 'er hun na toe te lokken, fluit men, wanneer men 'er eeten werpt: De tijd der voeding, is 's morgens en 's avonds, en nimmer op den middag, dewijl deeze dieren op dien tijd gewoon

zijn te ſlaapen, 't welk hunne ſpijs-verteering bevordert: Dog de voedtijd moet niet altoos een en dezelfde zijn, en zulks om voor te komen dat de nabuurige *Duiven* 't voedzel van zijne eigen *Duiven* niet koomen rooven, 't geen zij niet in gebreke zouden blijven te doen, indien zij aan een vast uur gewend wierden; men moet 't hun dus de eene dag wat vroeger en de andere wat laater uitdeelen, en vooral zorge draagen om ze geduurende zulke tijden dat zij niets op het veld kunnen vinden, rijkelijk te voeden; dewijl zij anders ligtelijk een mildadiger eigenaar gaan opzoeken, en daar hun verblijf neemen.

Middelen om te beletten, dat de Duiven hun hok niet verlaaten.

Neemt het hoofd en de voeten van een *Bok*, en laat het zaamen kooken, tot dat het vleesch van de beenderen valt; kookt daar na het vleesch afzonderlijk in het zelve nat, tot dat het geheel en al verteert is; in deeze dikke ſaus wrijft men *potaarde*, zijnde van alle ſteentjes gezuivert, hier onder mengt men *zout*, *grauwe erwten* en *hennip*; men kneed het onder malkanderen tot een deeg, maakt 'er broodjes van, en laat ze in de zon droogen, of wel in een oven; dog zo, dat ze niet verbranden. Deeze broodjes legt men op verſcheidene plaatzen van 't *Duivenhok*, de *Duiven* zullen 'er aanſtonds op aazen, en 'er zo veel vermaak in vinden, dat ze 't hok in 't vervolg niet graag zullen verlaaten.

Anderen neemen een klomp *zout*, van omtrent een handvol, en leggen die in 't *Duivenhok*; daar zijn 'er, die een *geite-hoofd* neemen, het zelve in *zout water* laaten kooken, daar *comijn* en *hennip-zaad* bijvoegende, en het in 't *Duivenhok* leggen, om de *duiven* een tijdkorting en vermaak te geeven. Wederom zijn 'er, die *geers* in *honing* laaten ſnerken, doende 'er een weinig *water* bij, om het aanbranden te beletten; dit is een lekkernij voor de *Duiven*, en maakt, dat ze haar hok niet alleen niet verlaaten, maar zelfs vreemde *Duiven* derwaards lokken.

Men zegt, dat als men de vensters en opening van een *duivenhok* met *balſem-olie* wrijft, zulks een middel is, om ze niet te doen uitvliegen. Nog neemen tot dien einde zommigen *linzen* en *komijn*, weeken die in *honing-water*, en geeven ze de *Duiven* als een lekkernije te eeten, om ze dus in het *duivenhok* te houden.

Anderen neemen *gersten-meel* met *honing*, van elks even veel, mengen het onder malkanderen, en geeven het de *duiven* te eeten. Nog anderen geeven hen zo dra ze uit het hok koomen, *komijn*; beweerende dat ze dus doende niet alleen niet weg blijven, maar ook, dat ze met een aangenaame geur zijnde beſtreeken, andere *Duiven* met zig lokken.

Daar zijn 'er, die een *tichel-ſteen* vergruizen en ziften, doende *peper-kruid* daar bij, en laatende het zaamen in oude geurige *wijn* weeken, geevende daar van de *Duiven*, als ze ſtaan om uit te vliegen.

Anderen zijn van gedagten, dat als men *ijzer kruid* op de grond van 't *duivenhok* ſtrooit, de *Duiven* daar op aazende, gewend worden niet verre weg te vliegen, of immers niet weg te vliegen.

Ook kneed men wel *leem* met *zout*; of men neemt het geene uit een zoute *kaas* druipt, en men loutert het zelve, en werpt het in 't *duivehok*; de *duiven* beminnen het ziltige.

In plaatzen daar de *geers* gemeen is, kookt men ze in *water*, men laat ze in de lucht droogen, en kookt ze vervolgens in *honing*; daar na beſtrijkt men 'er de nesten en andere plaatzen mede, alwaar de *Duiven* hunne pooten en vlerken kunnen bezoedelen; die hier de proef van genoomen hebben, verzekeren, dat door dit middel niet alleen de *Duiven* aan haar eigen hok worden gewent, maar ook andere *Duiven* derwaards lokken.

Anders. Neemt *tarwe*, en werpt die in *water*, in het welk *anijs* gekookt is; laat het dus drie dagen lang ſtaan weeken, en geeft het de *duiven* in het hok te eeten; *Turkſche boontjes* in *water* gekookt, naderhand in *honing* geweekt, en met *komijn* beſprengt, hebben dezelfde kragt.

Of neemt één once oude *leem*, in een oven gebakken, tot dat het rood word; vier drachmen *ijzerkruid*, en even zo veel *tarwe* in *wijn* geweekt, en tot gruis gemaalen; een halve drachma *camfer*, drie drachmen *komijn*, en een halve once overgehaalde *wijn*; mengt dit onder malkanderen, en kneed het tot een deeg, ſnijd het in ſtukken, en maakt 'er kleine balletjes van als erwten, en geeft die aan de *Duiven* te eeten.

Manier om het Duivenhok te reinigen en van ongedierte zuiver te houden, als mede verſcheidene andere zaaken, de Duiven betreffende.

Dewijl 'er weinig gedierte van aart zindelijker is dan *Duiven*, moet men ter deegen zorgen, om hun verblijfplaats zuiver te houden; tot dien einde moet men vier maalen in 't jaar het duivenhok ſchoon maaken; als voor de eerſtemaal in 't begin van de winter, de tweedemaal voort wanneer de winter voorbij is, de derdemaal als het eerſte broedzel gedaan is, en voor de vierde of laatſte maal in de maand van September; nimmer moet men de *duiven* ſtooren, wanneet zij zitten te broeden, dat verbalt hun dikwils tot zo verre, dat zij de eijeren verlaaten, en nimmer te rug koomen; de dong die men 'er afneemt, moet zo zagt mogelijk geroert worden, uit vreeze dat het ſtof, 't welk zeer ſchaadelijk tot de voortteeling der *duiven* is, niet te veel op de eijeren in de nesten vliege; vooral moet men zig ook met dit ſchoonmaaken haasten, dewijl anders de eijeren, die gebroed worden, ligtelijk koud worden.

Ook moet men ieder keer dat men de jonge *duiven* uit de nesten haalt, die ter deegen en zorgvuldig ſchoonmaaken; want zonder dit koomen 'er mijten en vlooijen in, voornaamelijk geduurende de zomer, en dit ongedierte kwelt dusdanig de broedende *duiven*, dat zij 'er mager door worden, en dikwils hunne eijeren verlaaten; en alle de *duiven* die men kwijnende of dood vind, 'er uitwerpen, dewijl zij door hunnen ſtank in ſtaat zijn, het *duivenhok* te beſmetten.

Men vind zomtijds jonge *duiven* op de zouder, die uit hun nest gevallen zijn, men moet ze als dan opraapen, en ze 'er weder indoen, zonder egter veel hoop te hebben, dat zij zullen opgevoed worden; dewijl de *duiven* gemeenlijk hunne jongen verlaaten, wanneer men ze in de handen genomen heeft, zo dat men zig hier zo veel als doenlijk is, moet voor wagten.

Het meeste dat hier van de *duiven* is gezegt, die men op 't land in groote *duivenhokken* of *kotten* houd, vind ook plaats ten aanzien van *duiven* die men in de ſteeden tot zijn vermaak, het zij op een afgeſchut zoudertje, 't welk gewoonlijk de naam van *duive-mat* draagt, of wel in een daar toe expres gemaakt *hok* kweekt. Dog hier toe worden gemeenlijk de fraaiſte zoorten gekoozen, als *Paauw-ſtaarten*, *Meeuwtjes*, *Kappers*, *Kroppers*, *Dragt-*

Draaijers, *Tuimelaars* en *Pagedetten*. Een *mat* met *duiven* willende voorzien, moet men de *duiven* die men voorneemens is 'er te plaatzen, bijzonderlijk doen paaren; tot dien einde ſluit men mannetje en wijfje, geduurende veertien dagen lang van de overige *duiven* afgezondert op, hun van noodig eeten en drinken voorziende, het is goed hun in deezen tijd de ruimte van *hennip-zaad* te geeven, dit maakt hun hitzig en tot de teeling geneegen; na verloop van deezen tijd, laat men ze zonder bekommering van weg te blijven, met de anderen uitvliegen; egter moet men wel oppaſſen hun rijkelijk van eeten op de *mat* te voorzien, en dezelve ter deegen zindelijk te houden.

Gemeenlijk doet men hun eeten in een *tregter-bak*, (zijnde een langwerpige bak, van bovenen tot aan de helft toe als een tregter van hout gemaakt, waar op een dekzel; het onderſte gedeelte is met latjes bezet, waar door de *duiven* het graan kunnen pikken,) op deeze wijze valt het graan na maate de *duiven* 'er van eeten, allengskens onder in de bak, en blijft altoos zuiver en ſchoon, ook gaat 'er op deeze wijze niets van verlooren; nog moet men wel zorgen, dat 'er altijd bakken met fris water op de *mat* zijn, dewijl de *duiven* zig gaarne baaden, tot dien einde moet het voornaamentlijk zomers, dikwils ververſcht worden, en 's winters moet men wel agt geeven, om het, wanneer 't bevrooren is, te vernieuwen.

Het is in zommige Provintien van ons Gemeenebest, aan een ieder niet geoorlooft, om op het land *duivekotten* te houden. In de Provintie van *Gelderland* en in het Graaffchap *Zutphen*, mag volgens het vernieuwde Jagt-reglement van Zijne Doorl. Hoogheid den Heere Erfſtadhouder van den jaare 1750, niemant *duiven* houden of 'er ten minſten eigenaar van zijn, die geen tien morgens land bij zijne woonſteede heeft, en zulks op eene boete van vier daalders. In het Placaat de Houtvesterij en Jagt betreffende, door Hun Ed. Mog. de Heeren Staaten van Holland in den jaare 1684 geëmaneert, word aan een ieder die niet tot de Jagt is geregtigt, het ſchieten van allerlei zoort van *duiven*, enz. bij eene boete van tien pond voor ieder vogel en verbeurte van het ſchiet-geweer, verboden. In *Zeeland* mag niemand meer dan een *duif-huis* hebben, en zulks is hem nog niet geoorlooft ten zij hij Heer van 't Ambagt is, en twee hondert *gemeeten lands* (zijnde hondert morgen) in eigendom bezitte. Bij eene boete van veertig guldens, is 't in de Provincie van *Utrecht* aan een ieder verboden, om *duiven* te houden die in 't veld vliegen, of een *duifhuis* te zetten, dan de zulken die 24 morgen lands aan den bergkant onder een geregt geleegen; of twaalf morgen in de kleij, bezitten. In de Lands-ordonnantie van *Friesland*, als mede in het vernieuwde Jagt-reglement van Zijne Doorl. Hoogheid den Heere Erfſtadhouder van den jaare 1760, vind men niets ten aanzien van *duiven* bepaalt.

Van de Mest der Duiven.

De *Duivemest* is heeter dan alle de andere zoorten van *mesten*: Indien men die verſch gebruikte, zoude ze boomen en zaaden verbranden; daarom vermengt men ze met andere die minder heet is, of men wagt tot dat ze uitgebroeit heeft; als dan is dezelve uitnemend om hennip landen als mede vogtige gronden te bemesten; deeze *mest* vernielt 't honds-gras, en is boven gemeen dienſtig om een nieuwe fleur aan de boomen te geeven. In de tijd van 2 jaaren verliest dezelve ten eenemaalen haar kragt, en verandert in modder; in de maand van *November* kan men dezelve twee duim dik om oude boomen ſtrooijen, nogthans wel zorgende datze niet te na aan de ſtam koome, en voor al niet dan na de vorſt ondergegraaven worde, om dus haare hitte door de ſneeuw en winterreegens te temperen.

In die gedeeltens der Provintien van *Gelderland* en *Utrecht*, alwaar veel tabak gekweekt word, is de *duive-mest* zeer graag, dewijl dezelve inzonderheid tot kweeking van dit gewas dienſtig is; veel word die uit de Provintie van *Overijſſel* enz. daar na toe gezonden. Uit *Friesland* mag geen *mest*, hoe ook genaamt, gevoert worden, bij pœne van verbeurt-verklaring der *mest* en voertuigen waar in dezelve geladen is, en boven dat nog eene boete van twee-hondert car. guld.; wordende in cas van inſolventie den delinkwant op het blokhuis gebragt, en na vereisch van zaaken geſtraft.

Gelijk rede te vooren is aangemerkt, is het vleesch van de *Duiven* ſmaakelijk, en word zelfs bij veele voor een lekkernije gehouden. Zie hier de gewoonlijkſte en ſmaakelijkſte manieren om dezelve te bereiden.

Gekookte *Duiven* met een zuure ſaus en *mierik-wortel* gegeeten, is zeer ſmakelijk: Met ander vleesch tot bouillon gekookt zet het dezelve een aangenaame kragt bij; gelardeerde en op zijn pas aan het ſpit gebraadene jonge *Duiven*, worden bij zommige niet minder als *Patrijſen* gehouden. In een pot of *caſſerol* eerſt boter bruin gebraaden, daar na jonge *Duiven* 'er in gefruit, tot dat ze bekwaamelijk bruin en gaar zijn, de ſaus voorts met een weinig weiten meel in goed citroenzap ontlaaten, gebonden; is mede geen onſmaakelijke ſchotel.

Geſtoofde Duiven.

De *Duiven* wel gepluist, uitgehaalt en gereinigt zijnde, wascht men dezelve; waar na ze in vieren geſneeden worden, voorts in een pan of *caſſerol* gedaan, met behoorlijk zout, boter, een weinig foelie en zo veel kookend water dat dezelve rijkelijk bedooven zijn, laat ze dus zo lange zagtjes ſtooven, tot dat ze gaar zijn, 't geen gemeenlijk binnen anderhalf uur kan geſchieden; een kwartier voor dat dezelve opgedischt worden, kan men 'er wat fijn gehakte petercelie bijvoegen, en gereed zijnde om ze op te doen, neemt men eenige eijer-doijers (voor twee *Duiven* een eijer-doijer gereekent) klopt dezelve met citroenzap, en roert het in de ſaus, waar door die gebonden, en zeer ſmaakelijk word.

Geſtoofde Duiven op een andere manier.

De *Duiven*, op vooren aangeweezene wijze gereed gemaakt zijnde om te ſtooven, voegt men 'er kleine *fricadelletjes van kalfs-vleesch*, dunne *verkens-ſoucijſjes* te vooren bijna gaar gekookt en aan ſchijfjes geſneeden; *ſebieten* mede omtrent gaar gekookt aan plakken, voorts *moriljes*, *truffels*, *ſtoelen van artiſchokken*, enz. bij, en handelt 'er op een en dezelfde wijze mede, als zo even geleerd is. Is men geneigt hier een *ſchotel-paſteij* van te maaken, zo heeft men niets anders te doen als de geſtoofde *Duiven* met 't geen 'er bij is, gaar zijnde, dog voor en al eer de eijeren in de ſaus geroert zijn, in een holle tinnen of vertinde koperen ſchotel te vlijen; legt 'er dan eenige citroen-ſchijven op, en houd de ſaus apart zonder die bij de *Duiven* enz. te gieten; maakt hier dan een fijne of blad-korst naar believen over, zo als onder het artijkel DEEG p. 465 en 467 is geleert te bereiden; voorts een taarte-dekzel met koolen vuur op de ſchotel

gelegt, zonder eenig vuur 'er onder te doen, laat men dus de korst gaar bakken; waar na men 'er in 't midden een rond ſtuk uitſnijd, en hier de ſaus, waar in gelijk als vooren geleerd is, eijer-dooijers met citroen-zap gemengt, ingeroert is om te binden, gegooten zijnde, legt men het uitgenoome ſtuk korst weder op zijn plaats, en diſcht de paſteij warm voor: Men kan in deze paſteij ook oesters doen, die men als dan een half kwartier met de ſaus, voor dat 'er de eijer dooijers zijn ingedaan, laat opkooken, en ze dan teffens met de ſaus in de paſteij doet.

Om een Duiven-Paſteij te bereiden.

Neemt 4, 6 of 8 jonge *Duiven*, na maate men de *Paſteij* groot begeert; dezelve wel gepluist, gewaſchen en opgemaakt zijnde, zo doet ze in kookend *water* dat van 't vuur afgenomen is; neemt voorts een ſtuk *ſpek* hakt dit zo fijn als doenlijk is, voegt 'er een gelijke hoeveelheid *oſſe-merg* bij als 'er *ſpek* is, en ſtampt het te zaamen in een ſteenen mortier tot een deeg; hebt dan uw taartpan in gereedheid, en legt 'er het deeg tot fijne korst in (zie pag. 466. No. 2.) hier op legt men het geſtampte *ſpek* en *merg*, vlijt hier dan uw *duiven* in hun geheel op en de maagen, levers, enz. van dezelve tuſſchen beiden, als mede eenige ſtukken *ſchieten*, *ſtoelen van artiſchokken*, *morijes*, enz. maakt het voorts ſmaakelijk met *peper*, *zout*, *laurier-bladen*, *gehakte chalotten*, fijn gewreeven *tijmiaan*, *marjoleine*, ſchijven *citroen*, enz. doet 'er dan *boter* na goedvinden bij, als mede wat *bouillon* van eenig *vleesch*, daar het *vet* te vooren moet afgenomen zijn, bedekt dan dit alles met de bovenkorst, die men aan de onderkorst vastnijpt; neemt nog geklopt *eij-wit*, en beſtrijkt daar mede de *paſteij*, verkrijgende dezelve hier door een fraaije koleur en glans; ook moet men in 't midden van de bovenkorst een klein rond gatje maaken van een duim in zijn omtrek, om wiens rand men een ſtukje deeg legt, op de wijze van een ſchoorſteentje; indien men deeze opening niet in de korst maakte, zoude dezelve geheel van een berſten; voors laat men 't twee uuren lang met vuur onder en boven bakken, als wanneer het warm word voorgedischt.

Gevulde Duiven.

De *Duiven* wel geplukt, opgemaakt en gewaſchen zijnde, maakt men 't volgende vulzel; namentlijk tot zes *Duiven*, neemt men 't kruim van een oud ſtuivers *wittebrood* en laat het in *zoete melk* weeken, voegt 'er dan zes *dooijren* van *eijeren* bij, voorts *zout*, een weinig geraspte *notemuscaat*, gehakte *peterzelie* en *chalotten*, mengt dit alles ter deegen onder malkanderen, en vult 'er de *Duiven* tuſſchen vel en vleesch mede, zulks 'er bij de hals induwende; naait het vel toe, of ſteekt 'er een dun houten pennetje in, op dat 'er van het vulzel niets uitdringe; braad ze dan aan 't ſpit voor geen al te heet vuur, en bedroopt ze geſtadig met *boter* en *citroenzap*.

Duiven op een wijze toebereid, die zeer geſchikt is om op reis mede te neemen.

De *Duiven* wel gewaſchen zijnde, zo ſpouwd dezelve midden door, neemt dan fijn gehakte *peterzelie*, *chalotten*, *peper*, *zout* en geſtooten *biscuit*, wentelt ze hier ter deegen in om, rolt of draait dan ieder halve *Duif* in een blad ſchoon papier, dat met *boter* is beſtreeken, en laat het dus op de rooſter gaar braaden.

DUIVEN-HOK, zie DUIVEN.
DUIVE-STEEN, zie TUF-STEEN.
DUIVE-VALK, zie HAVIK.
DUL-APPEL, zie EIJER-PLANT.
DULCAMARA, zie ALFRANKE.
DULCEDO, zie ZOETIGHEID.
DULCIFICATIO, zie ZOETMAAKING.
DULLE-BESIEN, zie BELLA DONNA.

DULLE HONDS-ZIEKTE, of beeter *Honds-dolheid*; in 't latijn *Rabies canina*; is oorſpronkelijk eene ziekte van het honden-geſlagt, en dus van natuuren alleen aan *Honden*, *Vosſen* en *Wolven* eigen. De eerste oorzaak deezer vreesſelijke ziekte, in bovengemelde dieren, word aan gebrek van drank of water toegeſchreeven; en wanneer 'er een door aangetast is, bijt die dikwerf anderen, zo wel Menſchen als Dieren; die veeltijds, dog egter niet altoos door deeze beet beſmet wordende, zonder tijdig gebruik van bekwaame geneesmiddelen, mede door die vreesſelijke kwaal worden aangetast, die dus op deeze wijze word voortgeplant.

De kentekenen waar aan men beſpeurt, dat een Hond deeze ziekte onder de leden heeft, zijn de volgende.

Het Dier te vooren vrolijk en ſpeelziek, word knorrig en neerſlagtig; krijgt een afkeer van voedzel; heeft iets verbijſterts in zijne oogen; loopt als verlegen en zeer ongeſtadig heen en weder; in dien toeſtand zijnde, moet men niet draalen om hem op te ſluiten en vast te binden, voorts hem de nodige hulpmiddelen toereiken; en zo deeze van geen goeden uitſlag zijn en zijne *dolheid* zig openbaart, hem als dan dooden; ſchoon ik met de Heer TISSOT en andere oordeelkundige Schrijvers van gedagten zoude zijn, dat het beter ware, eenige dier boven aangehaalde tekenen in het Dier beſpeurende, hem ogenblikkelijk te dooden, dan door hem in een onzeker leven te laaten, anderen die hem ongelukkelijk te na mogten koomen, in gevaar te ſtellen van door deeze allervreesſelijkſte kwaal aangetast te worden.

Het Dier te laat of geene bekwaame hulpmiddelen gegeeven zijnde, worden de merktekenen duidelijker; hij wil bijna geen ſpijze meer nuttigen, en inzonderheid is hij afkeerig voor al 't geen dat vloeibaar is; zijnen Meester dien hij te vooren liefkoosde kent hij niet meer; zijn ſtem verandert ten eenemaalen, en word dof; dien hem willen naderen bijt hij; hij loopt de tong half uit den bek met ſchuim bezet, als mede met een hangende kop en ſtaart; andere Honden hem ruikende, loopen vervaart van hem af; meeſtentijds bijt hij maar na 't geen digt bij hem is; dog zomtijds verwoeder zijnde, valt hij regts en links aan en bijt alle Menſchen en Dieren, dien hij maar onder zijn bereik kan krijgen; met ſchrik ontvlied hij al het water, dat hem op zijn weg ontmoet; eindelijk zijgt hij afgemat ter neder en ſmakt tegens de grond; zomtijds rijst hij voor een ogenblik weder op, en kruipt nog eenige ſchreeden voort, waar na hij ſterft; gebeurende dit gewoonlijk den derden en op 't langſte den vierden dag na de zwaare toevallen, ook veeltijds wel eerder.

Een Mensch door zulk een Dier gebeeten zijnde, ſluit de wonde daar door veroorzaakt, gemeenlijk zeer gemakkelijk, en eveneens als of 'er geen vergif huisveſtede; egter begint men na verloop van eenigen tijd, dan eens vroeger en dan eens laater, dog doorgaans tuſſchen de drie weeken na de beet tot de drie maanden daar na, meeſtentijds egter na dat 'er zes weeken verloopen zijn, een doffe pijn te gevoelen op die plaats daar de wonde

geweest

geweest is; het lidteeken zwelt, ontſteekt, breekt open en daar vloeit een roodagtig, ſtinkend en ſcherp vogt uit; de Lijder word als dan mede zorgeloos en verſlagen, een kille koude en algemeene verſtijving beklemmen zijne leden, zijne ademhaaling word bezwaarlijk, en een onophoudelijke benauwtheid beknelt hem; hij voelt pijn in de darmen; zijn pols is ongeregelt en zwak; zijn ſlaap die onrustig is, en door angſtige droomen, ſchrikken en opſpringingen word verzelt, verſchaft hem weinig of geene verkwikking; zijn afgang is veeltijds ontſteld; een koud zweet dringt hem van tijd tot tijd uit de porien, en zomtijds gevoelt hij in de keel een ligte pijn.

Na deeze toevallen komen de volgende hevige te voorſchijn; een geweldige dorst kwelt den Lijder, en egter pijnigt hem het drinken, een poos daar na haat hij den drank, inzonderheid het water, en na verloop van weinige uuren ſchrikt hij 'er voor; zijnde deeze afkeer zo verregaande, dat het brengen van water aan zijne lippen, het zien, ja het noemen van 't zelve en van alle andere dranken, het gezigt van dingen, die wegens hunne doorſchijnentheid met het water eenige overeenkoomst hebben, zo als het ligt, hem een onbeſchrijfelijken angst, en niet zelden ſtuiptrekkingen veroorzaakt; egter zwelgt hij, ſchoon als met geweld een weinig vleesch of brood door, zomtijds vleeschnat, en veelen zelfs wel de dranken, die men hun tot geneesmiddelen voordient, mits men zorge dat 'er op dien tijd niet van water geſprooken worde; de pis word brandig, dik en zomtijds raakt die verſtopt; de ſtem word heesch, of wel hij verliest die ten eenemaalen; het gebas der honden is voor hem onverdraagelijk; van tijd tot tijd grijpt hem eene verbijſtering van zinnen aan, die veeltijds met woede gepaart gaat, en het is in deeze ten uiterſten naare en angstvallige ogenblikken, dat hij na de geene die bij hem zijn ſpuwen, dezelve zoekt te bijten, en het ook wezendlijk die geene doen, welke onder zijn bereik koomen; het aangezigt van deeze deerniswaardige Menſchen is veeltijds rood, en hun uitkijk ten eenemaalen verwilderd en met woede gemengelt; veeltijds voelen zij het vooraf wanneer hun die woedende ſtuipen zullen overkoomen, en als dan verzoeken zij de geenen die bij hun zijn op hunne hoede te weezen; dog men vind 'er ook veele, die deeze woede om te bijten niet hebben; allervreesſelijkst zijn de pijnen en benauwtheeden waar meede deeze ongelukkigen gefolterd worden; de meeste verlangen ook naar hunnen dood als een einde hunner ſmarten; en voor iemand die eenig mededoogen in zijn boezem voed, zoude het onmogelijk zijn om 'er aanſchouwer van te weezen, ware 't niet dat de barmhertigheid en menſchenliefde hem ſterkte, om zijn naasten in dien akeligen toeſtand, zo veel doenlijk is, te hulpe te koomen.

Deeze kwaal zo ijsſelijk en gedugt, wegens deszelfs uitkomſten; is egter hulpmiddelen voor, die men in tijds gebruikende, eene onfeilbaare geneezing te wege brengen; en zelfs worden zij wel met een goeden uitſlag bekroond, wanneer de ziekte reeds is gevordert: Verre dus van ons die wreede en ontmenschte gewoonte, die nog kort geleeden tot ſchande van het Christendom in zwang ging; om lijders van deezen aart, als de ziekte tot een zeekere hoogte geſteigert was, van 't leeven te berooven, met hun tusſchen bedden te ſmooren, of wel, door het openen van aderen dood te laaten bloeden: Een niet mindere ongeoorloofde wreedheid is het, om deeze elendige menſchen zonder toebrenging van hulp, aan de akelige woede van hun kwaal over te laaten; als was 'er zelfs geen hoop meer om hun te kunnen helpen, zoude dit egter met de liefde en 't mededoogen die wij onze medemenſchen altoos, en wel inzonderheid in zulk eene deerniswaardigen toeſtand verſchuldigt zijn, ſtrijden; en nu zo veel te meer dewijl 'er in onze dagen middelen gevonden worden, om hun te kunnen behouden. Die geene welke deeze Lijders oppaſſen en bezorgen, behoeven niet te vreezen, dat zij door dit bijzijn van deeze kwaal zullen aangetast worden; veele in dien toeſtand, gelijk reeds gezegt hebbe, krijgen niet eens de woedende razernij om te bijten; en de geenen die dit al overkomt waarſchouwen gewoonlijk te vooren: Het zij nogthans verre van mij, om hier mede zorgeloosheid te willen inboezemen; integendeel, ik agte het zelfs reukeloos voor de zulken die den Lijder geen hulpe kunnen toebrengen 'er geſtadig bij om te gaan, ſchoon zij het egter zonder vreeze kunnen doen, indien zij van dezelfde behoedmiddelen gebruik maaken, die die geene verpligt zijn te neemen, welke bij den zieke tot deszelfs hulpe en oppaſſing vereischt worden, en die wij zo dadelijk zullen voorſchrijven.

Het is enkelijk mededoogen, tedere liefde en vaderlijke zorge voor hunne Ingezetenen, en voor alle andere Menſchen, die de Heeren Staaten van Friesland hebben bewoogen, om 't volgende middel dat tot nu toe altijd van een gezegenden uitſlag is geweest, door het geeven van een jaarlijks penſioen aan de uitvinderſche, eene Hijcke Botes in den dorpe *Ferwert* in *Friesland* woonagtig, aan het algemeen bekend te maaken; zie hier de wijze hoedanig het zelve word bereid.

Neemt bladen of kruiden van *wilde kaarden* (*dipſacus*), *honds-ribbe* (*plantago major*), *wijnruit* (*ruta*), *averuit* (*abrotanum*), *waalwortel* (*conſolida major*), *huislook* (*ſedum majus*) en *ſteenruit* (*rura muraria*), of anders *duizendblad* (*milliefolium*) in de plaats.

Van deeze kruiden neemt men min of meer, naar maate men veel of weinig drank gedenkt te maaken: Bij voorbeeld, men neemt van ieder derzelve een kleine handvol, en indien 'er een van deeze kruiden mogte ontbreeken, neemt men van de anderen wat meer, bijzonder van de *wilde kaarden* of *huislook*; men doet deeze kruiden, groen en versch zijnde, in een vijzel, of 't geen nog beter is, in een mortier, en ſtoot ze tot dat het zap 'er uitkomt, het geen men vervolgens door een ſchoone linnen doek uitwringt, welk zap dan met zo veel beste *wijn-azijn* vermengt word; dat 'er twee deelen *azijn* en een deel zap gebruikt word, men moet dit ter deegen onder malkanderen mengen, en neemen dan zes ordinaire lepels vol van dit gemengde nat, waar onder men een lood fijne *theriaak* roert.

Dit middel dusdaanig toebereid, moet in twee op malkanderen volgende dagen, in deezervoegen worden gebruikt; 's avonds te vooren moet men vasten en geen de minſte ſpijze gebruiken, en neemen 's anderendaags morgens drie lepels van het voorſchreeven middel koud in, 's daags daar aan wederom drie lepels vol, na dat men insgelijks 's avonds te vooren zal gevast hebben; een half uur na het nuttigen van dit middel mag men wel een halve roemer brandewijn, jenever of anijswater gebruiken, en 's middags telkens ook matig eeten; de beste ſpijs als dan is een goede kalver ſoep, waar in een tamelijke doſis *cremor tartari* of wijnſteen is gemengt: In deezen beſtaat de geheele cuur voor het inwendige;

dog de wonde zelver, moet met *wijn-azijn* van tijd tot tijd uitgewasschen en zuiver gehouden worden, en daar na met een pleister van *Diachijlum cum gummi* bedekt.

Indien een Vrouwsperzoon door een *dullen hond* of ander woedend dier gebeeten zijnde, dit middel zal gebruiken; moet men iets minder *theriaak* onder het vogt mengen, dog voor het overige in alles dezelfde behandeling waarneemen; dit vind mede plaats, indien het door een Jongeling of Kind gebruikt word, dan zal men na zijne jaaren of gesteltheid van het lighaam, zo wel van het een als van het ander, minder kwantiteit geeven.

Dit zelfde middel word ook aan Koeijen, Paarden, Honden en andere Dieren die voorsz. ongemak hebben, met een gewenschten uitslag ingegeven; voor een Koe mengt men onder de drank een en een-tweede lood, voor een Paard een lood, voor een Windhond een-tweede lood, dog voor een groote zwaare Hond of Dogge een lood *theriaak*, en men geeft aan die beesten na het inneemen van het middel zuur *bier* te drinken.

Dient te worden aangemerkt, dat dit middel het best en met het meeste succes word gebruikt voor de negen dagen, van het begin van de beet afgereekent; en dat die geene welke bij dusdanigen Lijder omgaan, en dezelve oppasfen, het zelve noodwendig tot een behoedmiddel moeten neemen.

Dewijl men 's winters onmoogelijk de verfche kruiden kan bekoomen, wiens zap noodwendig tot dit middel vereischt word; moet men zorge draagen het zelve altijd in voorraad te hebben, 't geen op de voorschreevene manier met *azijn* gemengt zijnde, twee jaaren, ja langer kan duuren en goed blijven.

Voor een onfeilbaar middel voor de dulle hondsbeet word nog het onderstaande opgegeeven: Smelt een pond *gemeen zout* in een mengelen *regen-water*; wascht, bet en knijpt het gebetene deel hier een uur lang mede, zonder iets van het vogt inwendig te nuttigen, en legt vervolgens eenig droog *zout*, geduurende 12 uuren lang op de wonde.

Dit middel is door eenen Heer Figg te *Londen* voor eenige jaaren in de engelsche nieuwspapieren, bekend gemaakt. Gemelde Figg was zo overtuigt van de onfeilbaarheid van dit middel, dat hij zig om zijne landgenooten te overtuigen, aanbood voorbedagtelijk door een dullen hond te laaten bijten, 't geen ook tot zesmaalen toe met een gewenscht gevolg is geschied.

Wij zullen dit artijkel befluiten met nog eenige middelen te melden die de Heer Tissot *in zijne raadgeeving ter gezondheid* enz. (welk werk wij in het beschrijven deezer akelige ziekte ook meerendeels hebben gevolgt) aan de hand geeft, en in de volgende beftaan.

Daadelijk na den beet moet men indien dezelve tot in het vleesch is doorgegaan, alles wat aangeraakt is, zo zulks zonder gevaar kan geschieden, uitsnijden; voorts moet de wonde lang met lauw water waar in eenig keukenzout is gesmolten, uitgewasschen worden, besmeert daar na deszelfs kanten en omtrek tot op twee duimen afstand met de volgende zalf, die men in de Apotheek moet laaten bereiden: Neemt een once wel gezuiverde *levendige kwikzilver*; een half drachma *Venetiaansche terpentijn*; twee oncen *verkens-reuzel*, die ter deegen versch moet zijn, en maakt dit alles tot een zalf; verbind het dan tweemaalen daags met *basilicum-* of *koningszalf*, (zie deszelfs bereiding pag. 146. op *Basilicum unguentum*) om verettering voort te brengen, dog van de *kwik-zalf* bediend men zig maar eenmaalen 's daags.

Wat de levens-regeling betreft, die dient zeer gemaatigt te zijn; men moet weinig voedzel gebruiken, en inzonderheid vleesch, zig voorts onthouden van wijn, fijne wateren, specerijen, en van alle heete dingen; niets drinken dan een gerften-drank met lindebloezel; door losmaakende voedzels of klijsteeren een open lijf houden, en dagelijks met de beenen in warm water zitten, om den derden dag kan men eenen dosis van het poeder neemen, zamengestelt uit 24 greinen *berg-cinnaber* en *vermilioen*, en 16 greinen *muscus*.

Wanneer zig de ziekte reede heeft geopenbaart, en de Lijder sterk en bloedrijk is, zoude men hem een ruime aderlating moeten doen, die men tot twee, drie, ja viermaalen herhaalt, indien de omstandigheden zulks schijnen te vorderen.

Men moet zo dra het mogelijk is, den lijder in een warm bad doen gaan, en dit eens, en zelfs tweemaalen daags herhaalen. Zijnde hier bij gebrek van natuurlijke baden zeer toe gevoegt, het *bad tot zuivering van het lighaam* pag. 127 beschreeven.

Dagelijks moet den Lijder twee of drie weekmaakende klijsteeren gezet worden; van een handvol bladen en bloemen van *kaasjes-kruid* (*malva*), die fijn gehakt zijnde, in een pint of mengelen kookend water worden gedaan, voorts door een doek laaten loopen, en in dit nat dan een once *honing* gesmolten: Bij gebrek van *kaasjeskruid* kan men ook *bingel-kruid* (*mercurialis*) of *glaskruid* (*parietaria*), *heemst* (*althæa*), *flok-rooze* (*malva rosea*), *latouw* (*lactuca*), of wel *spinagie* (*spinachia*) in deszelfs plaats neemen.

Dagelijks moet de opene wonde met deszelfs omtrek met de *kwik-zalf* hier boven beschreeven, gesmeert worden.

Voorts moet het gantsche gebetene lid met olie besmeert worden, en het zelve met een geolijde flenellen lap omwonden.

Alle drie uuren een gift van een geneesmiddel uit *cinnaber*, *vermilioen* en *muscus* bestaande, gebruiken; en zo het eenigzints doenlijk is, eenige kopjes van het aftrekzel van *linde-* en *vlier-bloemen*.

Laat de lijder alle avonden het volgende geneesmiddel inneemen, en zulks zelfs 's morgens herhaalen, indien hij niet bedaart is, en 'er het aftrekzel van *linde-* en *vlier-bloemen* op toedrinken; kruid van *verkensbrood* (*cijclamen*) en toppen van *camille*, van ieder een hand vol, doet ze in een aarden kom met een drachma *Spaansche zeep*, en even zo veel *ammoniakzout*; giet 'er voorts drie pinten of mengelen kookend water op.

Indien 'er groote pogingen tot braaking zijn, en de mond bitter is, kan men den Lijder eene dosis van vijf-en-dertig tot vijftig grein toe gepoeijerde *braak-wortel* (*radix ipecacuanha*) geeven, dit doet veel flijm en gal ontlasten.

Wat het voedzel van den Lijder betreft, daar omtrent behoeft men weinig bezorgt te zijn, begeert hij egter iets, kan men hem een witte-broods-sopje dun vleesch-nat, brood, bloempap, grutte, rijst en melk toestaan.

Wanneer men (vervolgt de Heer Tissot) van deeze geneesmiddelen gebruik maakt, zal men alle toevallen allengskens zien verdwijnen, en de gezonheid volkomen zig herstellen; dog indien dën Lijder langen tijd zwak en vreesagtig blijft, moet men hem driemaalen 's daags een vierde loods gepoeijerde *kina* ingeeven.

De

De Honden worden geneezen, door hen met driemaal zo veel zalve te wrijven als voor menſchen gebruikt word, en hun teffens een ſlik-brok te geeven, uit zeven grein *mineraale Turbith* en zo veel *kruim van brood* als 't noodig is, bereid; en deeze geneesmiddelen dienen ten hunnen opzigte aangewend te worden, zo dra zij gebeeten zijn; wanneer *dolheid* zig begint te openbaaren is het te gevaarlijk om hen te behandelen, en men moet ze als dan liever op ſtaande voet dooden; hoewel men beproeven kan, of zij den ſlikbrok die men hun toewerpt, willen doorſlikken. Zie ook HIJDROPHOBIA.

Zo dra zij gebeeten zijn, moet men hun beſlooten houden en niet loslaaten, dan na drie of vier maanden.

DULLE-KERVEL; *Dolle-kervel*, of *groote Waterſcheerling*; is een gewas, het welk overal in *Europa*, en bijzonder in *Nederland* in groote menigte voorkoomt, en genuttigt, van doodelijke gevolgen is. Deeze zelfde plant is zedert het jaar 1760. door den beroemden Heere A. STORK, *Keizerlijke Hofraad, en Hofmedicus, enz. enz.* te *Weenen*, als een *ſpecificq* of zeker geneesmiddel van de kanker, en kankeragtige gezwellen, verzweeringen en diergelijken voorgeſtelt, en overal in gebruik gebragt, dog met een zeer twijffelagtigen uitſlag; om derhalven het gevaar van dit afgrijsſelijk vergif te kennen aan den eenen, en aan den anderen kant een goed oordeel te kunnen vellen, over de deugden van deeze plant in gemelde ziektens, zullen wij dezelve een weinig breeder behandelen, dan anders wel ons beſtek ſchijnt toe te laaten.

De plant zelve word *Cicuta* genaamt van de voornaamſte Kruidkundigen; *Conium* bij den Grieken; *Cicuta major* bij BAUHINUS in *Pinace* 160; den beroemden VAN ROIJEN *Prodr. Flor. L. B.* 107 *Conium*, en bij LINNÆUS *Conium, ed.* 1754. en *Cicuta gen.* 354. *ed.* 1764. *Spec. Plantarum* 1. Of ſchoon WEPFERUS zeer naukeurig is geweest in het beſchrijven der doodelijke eigenſchappen van deeze plant, heeft de nog heden zeer beroemde Heer M. W. SCHWENCKE *Profeſſor in de Botanie in den Haag*, in den jaare 1756 eene uitmuntende Verhandeling uitgegeeven *over de waare gedaante, aart en uitwerkinge der Cicuta Aquatica* GESNERI, *of groote Waterſcheerling*, welke bijna een ieder die op het land woont, behoorde te bezitten, om zig zelven, zijne kinderen, en gebuuren daar tegens te hoeden; zijn Ed. heeft met zeer net geſneedene plaaten, de wortel Fig. III., en de ſteng Fig. IV. afgebeeld.

Zij groeit bijna overal, zo wel op drooge als vogtige plaatzen, meest nogthans langs de kanten van ſlooten, in het water, op veen- en zandgrond; SCHWENCKE merkt op, dat zij (*pag.* 35.) niet in ſtilſtaande of moerasſige poelen, of ſtinkſlooten groeit; de door zijne bijzondere kundigheden in de Botanie zeer vermaarde D. MEESE, zegt in zijne *Flora Friſica pag.* 18. dit gewas in Friesland nergens dan buiten *Tietjerk* in een ſloot aan den rijdweg, en omtrent *Wolvega* gevonden te hebben; wij oordeelen, dat de zoutheid van het water, welke door de zee-ſluizen inzijpelt, die plant in het overige gedeelte van *Friesland* verdelgt.

Het was, gelijk ook de Heer SCHWENCKE aanmerkt *pag.* 49. te wenſchen, dat de Hooge Overigheid tot het uitroeijen van dit vergif eene præmie ſtelde, gelijk dezelve doet op het roofgedierte, het welke de vrugten en het wild verdelgt.

De wortel is dik, eenigzins eijvormig, met ronde kringen voorzien, even als banden, uit welke de wortelen uitſchieten; zo dat de onderſte de meeste, de bovenſte of weinige, of geheel geene hebben, maar in derzelver plaats kleine petjes of holletjes, die niet dieper gaan dan de uitwendige ſchil overlaaten; hij is ook met knobbels voorzien, welke van gelijken geringd, in jonge planten overgaan.

De koleur van buiten is geelagtig-wit, het gedeelte, welke aan de lucht blootgeſtelt is, word gelijk dat der geele peenen en knollen groen; van onderen is de wortel gemeenlijk aangeſtooken, door het afſterven van de moer-wortel, die in het najaar verrot; hierom verandert de wortel 's winters, als los geraakt door deeze verrotting, dikwerf van plaats, daar dezelve des zomers met veelvuldige hair-wortelen in de modder zig vast houd; van binnen is de koleur wit, gelijkvormig van zelfſtandigheid, en vleeſchig; de reuk is als die van een witte peen, dog walgagtig, en de ſmaak zoet, zonder het minſte bitter; zij is derhalven, gelijk de ondervinding zo dikwerf geleert heeft, en de Heer SCHWENCKE wel aanmerkt *pag.* 37. *zeer aanlokkelijk* en *aangenaam*, maar teffens *zeer doodelijk*.

STORK nogthans, die zelf de wortel geproeft en gebruikt heeft, zegt *pag.* 9. *Libell. de Cicuta. Vindob.* 1760. dat hij doorgeſneeden, een melk geeft, die bitter van ſmaak en ſcherp is, zo dat een enkele drop daar van zijne tong verſtijfde, en zo deed zwellen, dat hij geen woord konde ſpreeken.

Midden uit de kruin, zo wel van den grooten wortel, als van den kleinen aanhangenden knobbel, ſpruiten in het voorjaar wortel-bladeren, die met lange ronde holle ſteelen voorzien, in de rondte met hun uitgebreid vlies de een over den anderen zitten: De ſteng wast twee of drie voeten hoog tuſſchen deeze bladeren, midden uit de kruin; zij is van onderen glad, blinkend-groen, zeer bros, en hol van binnen, hier en daar met leden of knoopen, waar aan de bladeren zitten, die de ſteng van onderen met een uitgeholt vlies omvatten; de bladeren zijn langwerpig, puntig, en getand, en hier door alleen ligt te onderſcheiden van andere diergelijke gewaſſen; de ſteng geeft vervolgens zijtakken, en deeze eindigen in kroonen, zie Fig. IV. van SCHWENCKES *Verhandeling*, welker bloemen wit zijn; deeze beſtaan wederom uit kleinder kroonen, waar van ieder bloemtje vijf bladjes, vijf mannelijke ſtengetjes, en twee vrouwelijke ſtijltjes heeft; de zaaden zijn langwerpig, geſtreept, twee aan twee; zo dra deeze rijp zijn, ſterft de geheele plant, en de wortel-bladeren, en de moer-wortel rot af van de nieuws uitgegroeide bijwortels of knobbels.

Het voornaamſte vergif zit in den wortel; het groene kruid in het voorjaar, en de zaaden in het najaar, zijn mede zeer doodelijk; de plant zelve uitgeperst, en de zap uitgewaasſemt tot extract, is door STORK tot 90 grein of 3 drachmen (*pag.* 12.) daags gegeeven één jaar en een half lang zonder eenig ongemak; het is niet onmoogelijk, dat de kooking het vergif doet wegvliegen of verminderen, gelijk bij veele planten waargenoomen word, en bijzonder in de *Caſſave* of *Caſſavi*, welkers wortel rauw een doodelijk vergift, dog geperst, gedroogt en gebakken, een zeer goed ſmaakelijk brood en gebak geeft.

De toevallen der geenen, die ongelukkig van den wortel gegeeten hebben, zijn braaking, hevige ſtuiptrekkingen over het geheele lighaam, opzwelling van het geheele gedarmte, ontſteeking van dezelven, en verrotting of verſterving van het inwendig vlies, zelfs van het darmſcheil; hier koomen bij draaijingen in het hoofd, pijn

voor het hart, de hik, de klem in de mond, het bloed loopt de ooren uit bij zommigen; en dus ſterven zij zeer ſchielijk, eerder of laater, na de hoeveelheid van het gegeetene, en ſchielijke ontlasting; ſtervende loopt een groenagtige ſtoffe de mond uit; gelijk ook dusdanige gevonden is in de maagen der drie kinderen door den Wel Eerw. zeer beroemden Heere W. Box onder Delfland geſchouwt (zie SCHWENCKE ib.); die Heer ontdekte ook de hersſenen zeer aangedaan, en derzelver vaten als verbrijzelt, enz. *pag.* 23.

De doodelijke uitwerking heeft bij zommigen minder dan in een half uur plaats gehad.

Gelijk deeze plant den menſchen wegrukt, zo doet zij ook het Hoornvee en ander gedierte met dezelfde toevallen, gelijk uit de *Flora Suecica* van den grooten Natuurkundigen LINNÆUS blijkt, vier Oſſen en hun Hoeder van de wortelen gegeeten hebbende, ſtierven allen.

De plant werkt voornaamelijk op den maag, en het zenuw-geſtel, dat is, op het agtſte paar en de tusſchenribbige zenuw, die met alle de leden en deelen onzes lighaams gemeenſchap hebbende, die algemeene ſtuiptrekkingen te wege brengen.

Het uitloopen van het bloed door de ooren, hangt waarſchijnelijk af van de geweldige braaking, en misſchien is daar van het hersſengeſtel zo aangedaan geworden door den Heer Box.

Hoe het ook zij, de eerſte werking geſchied in de maag; waar uit volgt, dat men hoe eerder hoe liever dezelve ontlasten zal, en tot bedaaren brengen.

Men zal derhalven, om dat het ſpecificq tegengift niet bekend is, aanſtonds den geklemden mond des Lijders openbreeken, *lauw water* met veel *olie*, met *boter* of met *honing* gemengt, als die bij der hand is, in den hals gieten, tot dat de Lijder braakt.

BOERHAVE gaf aan agt kinderen die van deeze plant gegeeten hebbende, ijdelhoofdig waaren, braakten, en onder ſtuiptrekking lagen, *witte vitriool*, en zij genazen allen door braaking.

Hij raad zelf in geval zij niet doorzwelgen kunnen, dat men een metaale buis door de keel in de ſlok-darm zal brengen, en het dan ingieten.

Zuure middelen nogthans ſchijnen zekere deugd te hebben, om het geweld des vergifts te temperen, daarom nam STORK *zap van citroenen*, welke terſtond zijne tong en keel bedaarde, *ib. p.* 10; op dezelfde voet kan men of zulk iets, of *oxijmel ſcilliticum*, of *azijn* 'er bijvoegen.

Wanneer men zo veel moogelijk de maag ontlast heeft, zal men dranken ingeeven, die door haare olieagtige en teffens zuuren aart, het boven gedarmte als uitwasſchen; ook clijsteeren inſpuiten eerst om het dikke gedarmte te zuiveren, daar na om het als uit te wasſchen en te beveiligen tegens de ontſteeking, wanneer bij geval iets van het vergift mogt doorgedrongen zijn.

Wanneer men de uitwerking van dit vergif niet kan voorkoomen, door deeze ſpoedig werkende middelen, is alles hoopeloos; en te regt zegt de Heer SCHWENCKE dat als dan de *theriaca*, *orvietaan*, *diascordium*, *zap van ovijnruit*, *castoreum*, het *zout van hartshoorn*, *azijn* en *wijn* niet helpen konnen.

De berugte dood van SOCRATES door PLATO zo omſtandig beſchreeven, doet ons zien, dat het vergif der Ouden, het welke zij *Cicuta* en *Cicutam bibere* (*Dulle-kervel drinken*) noemen, niet afhing van dit kruid; want volgens de beſchrijving, welke PLATO ons geeft van de uitwerking des vergifts op SOCRATES in de *Phaedo* op het einde *p.* 117. *Tom. I. ed.* STEPHANI; vroeg SOCRATES den beker met het vergift zullende drinken, den Stokbewaarder als ondervinding hebbende van dien doodelijken drank, hoe hij zig gedraagen moest? niet anders antwoorde deeze, dan dat gij naar gedronken te hebben, op en neder wandelt; vervolgens voelende dat zijne dijën zwaar wierden, lag hij zig neder; de Stokbewaarder bezag zijne beenen en voeten, drukte dien, en vroeg, of hij zulks gewaar wierd; SOCRATES antwoorde neen; daar na drukte hij zijne kuiten, zeggende aan de omſtanders, dat hij reeds ſtijf wierd; en aan SOCRATES dat hij ſterven zoude, als het vergift het hart bereikte, en toen waaren zijne zijden reeds ſtijf; egter, want dit waaren zijne laatſte woorden, beval hij nog, dat men aan ÆSCULAPIUS eenen Haan zoude offeren: Alhet welke een bewijs is, dat de uitwerking van dit gif zeer verſchillend was van die van onze *Waterſcheerling*, welke klem, angst, en behalven andere toevallen, zulke ſtuipen te wege brengt, dat die ongelukkigen, die 'er van gegeeten hebben buiten hun zelven, en buiten ſtaat zijn een enkel woord te ſpreeken.

De *Cicuta* evenwel, hoe doodelijk ook voor veelen, is in den jaare 1760 door den beroemden Heere STORK allereerst voorgeſtelt als een inwendig geneesmiddel tegens de kanker, onder den tijtel van *Libellus, quo demonſtratur Cicutam, nonſolum uſu interno tutisſime exhiberi, ſed & eſſe ſimul remedium valde utile in multis morbis, qui hucusque curatis impoſſibile dicebantur. Vindobonae* 1760. *Ao.* 1761 is dit gevolgt door een *Libellus ſecundus*; en nog in het zelfde jaar, door een *Supplementum neceſſarium de Cicuta*, met een afbeelding van de *Cicuta*, die verre beneden die van den Heere SCHWENCKE te achten is. In het jaar 1765 heeft die zelfde Heer, voor de vierdemaal een Tractaat hier over geſchreeven, onder den tijtel van *Libellus quo continuantur experimenta & obſervationes circa nova ſua medicamenta*, en wel over de *Cicuta*, *Aconitum*, *Hijoſcijamus & Colchicum autumnale*.

De poogingen van dien beroemden Man waaren zeer prijsſelijk, hij tragtede te geneezen de kanker, die tot nog toe ongeneesſelijk gehouden was, en op welke men bevonden hadde, dat de *Belladonna*, hoe gunstig ook voorgeſtelt, geene de minſte uitwerking deed. Alle Geneesheeren hebben ſpecificque kragten gezogt in de vergiften, de *opium*, de *kwik*, om van andere niet te ſpreeken, die door den afgang of braaking werken, alle deezen zijn vergiften, en veroorzaaken de dood, wanneer ze in te groot eene *doſis* of veelheid gebruikt worden. STORK onderzogt eerst op zig zelven de uitwerking, daar na op zijne lijders, edelmoediger konde hij niet te werk gaan; hij gaf het geneesmiddel op deeze wijze: Neemt van het *verſche kruid van Cicuta*, zo veel nodig is, perst 'er de zap uit, en kookt dien tot de dikte van een *extract*, ſtrooit 'er wat poeder van de bladen tusſchen om 'er pillen van te maaken van twee grein; deeze kunnen verguld of verzilvert, of in eenige welriekende poeders omgewentelt, gegeeven worden.

Dit extract kan ook onder de gedaante van *conſerf* gebruikt worden, of anders; 's morgens en 's avonds een pilletje, den derden dag drie daags, en zo voorts opklimmende tot een-vierde lood, of drie-agtſte, dat is anderhalf drachma: STORK verkiest echter, dat men telkens een kop vol thee, of kalfsnat 'er bij geeve.

Eindelijk

Eindelijk zegt hij *p.* 13. dat wanneer men van den wortel der *Cicuta* of *Dulle-kervel* met *gom-dragant* tot pillen gemaakt, gebruik maakt; het een zeer kragtig middel is, maar het welke zeer omzigtig moet gegeeven worden.

Of fchoon de Heer STORK dit vergif in kleine hoeveelheid, voornaamelijk tegens de kanker, aangepreezen heeft; zijn zommige verder gegaan, gelijk blijkt uit de *Tentamina de Cicuta* van JOSEPH QUARNI, *Vind.* 1761. die 'er niet alleen in de kanker, maar in zweeren, zelfs verouderde venus-zweeren, in kwaadaardige wittevloed, in venus-fchurft, in fistels, in maag pijnen, en in de *Colica pictavienfis* (*Colique de poitou*) volkoomene geneezing zegt bewerkt te hebben met de *Dullekervel.*

De Heer STORK heeft reeds in het jaar 1761 zig nader geuit, zie *Libell Secund. pag.* 287. dat men hem kwalijk verftaan hadde, indien men meende, dat hij de *Dulle-kervel* als een algemeen middel opgaf; maar dat het de kanker genas, fchoon niet alle kanker; ook niet dat de geneezing alleen door de *Cicuta* moest bewerkt worden; dat men de harde kanten van den kanker zomtijds met het poeder van de plant der *Cicuta* en *honing van roofen*, bij voorbeeld *pulv. herb. Cicutae* derdehalf drachma, *mell. rof.* drie oncen, op *plumafoolen* gefmeert, moeste verzagten; dog dat 'er geen naauwe levenswijze bij vereischt wierd, dat zelfs de wijn en azijn maatig gebruikt, geen beletzels gaven aan de uitwerking.

In het *Supplementum Ao.* 1761. fchrijft hij 'er zeer veel meerder kragten aan toe, naamelijk dat de *Dullekervel* de ziel bedaart, onvrugtbaare mannen doet kinderen teelen, *Coroll. IV. p.* 36., de Engelfche ziekte in de kinderen geneest; de *amauroftis* of zwarte ftar, en doofheid, zelfs de ftomheid wegneemt; dat alle verhardingen en verftoptheden, waar ze ook geplaatst zijn, in het lighaam 'er door losgemaakt worden; dat zij de *cataracten* of fchellen of vliezen der oogen fmelt en doet verdwijnen, en alle de ziektens uit QUARNI reeds aangehaalt; dat zij de *fpina ventofa*, dat is, de beeneeter geneest, en alle die ziektens wegneemt, die na kwaadaardige kinderpokjes voorkoomen, *pag.* 41. zelfs meent hij, dat men 'er nut van zoude hebben in de kinderziekte, met oordeel gegeeven.

Om aan zo veele wonderen niet te twijffelen, verzoekt hij dat men den grooten VAN ZWIETEN raadpleege, dat die alle de zieken door hem geneezen kent, en hunne woonplaatzen.

Zo groot nu was de lof van dit vergif nu in een geneesmiddel verandert, tot dat de beroemde DE HAEN *mede Hofraad en Archiater van het Keizerlijke Hof*, in den jaare 1765. in eenen Brief aan TRALLES, alle die waarneemingen en eigenfchappen om verre werpt, met te betuigen *pag.* 7. dat van allen, dien hij de *Cicuta* gegeeven hadde, zelfs tot anderhalf jaar lang niemand geneezen was, maar flimmer geworden, en dat de één voor, de andere na geftorven waaren, zo dat hij door de klagten van anderen gefterkt, 'er niet meer van geeven dorste. Zie daar nu een oorlog ontftaan onder de Weener Medici, over de kragten van dit doodelijke vergif! De Heer DE HAEN getuigt uit alle oorden van de waereld dezelfde klagten gekreegen te hebben. Hier tegen is een bitter gefchrift uitgekoomen, onder den naam van *Alethophilorum quorumdam Viennenfium elucidatio neceffaria*, *Epiftolae de Cicuta*, *quam Celeb.* HAENIUS *ipfit ad Celeb.* TRALLER. *Amft.* 1766.

STORK had ook al klagten uit *Engeland*, *Holland*, *Frankrijk*, *Italien*, *Pruisfen*, *Silefien*, zelfs uit *Oostenrijk*; dog hij ruimt die allen uit den weg, met te zeggen, dat zij eigentlijk de regte *Cicuta* niet gehad hebben, zie *Libellus &c.* 1765. *pag.* 7. *cap.* 2. Hij voegt 'er eenige nieuwe toebereidzelen bij, te weeten een *fijroop van Cicuta* en *olie.*

Eer DE HAEN zo openlijk in zijn Brief de nutheid van dat vergift beftreeden hadde, was reeds door den beroemden JACOB VAN DER HAAR in den jaare 1761. eene verhandeling over de Kanker en de *Cicuta* als deszelfs geneesmiddel uitgekoomen, en gedrukt te *Amfterdam*; waar in hij beweert, dat de *Cicuta* de voorgewendde deugden, door den Heer STORK zo hoog opgegeeven, niet heeft; hij neemt het gezag van den Profesfor CAMPER te baat *pag.* 70. die van gelijken getuigt hadde op zijne openbaare Lesfen te Amfterdam, 'er geene uitwerkingen ten goede van gezien te hebben: Daar na dat van den beroemde THOM. SCHWENCKE, die *pag.* 71. mede betuigde, nog in den kanker, nog in de waare knoestgezwellen of *fcirrhi* daar van eenig nut ondervonden te hebben. Om niet van dezelfde getuigenisfen uit Rotterdam, door den Heer TEN HAAF medegedeelt, te fpreeken, zullen wij fluiten met de verklaaring van den grooten ASTRUC *Traité des Mal. des Femmes*, *Tom.* 3. *pag.* 332. in een noot, „ Dat men „ te Parijs het *extract der Cicuta* wel niet met kwaade „ gevolgen gegeeven hadde, maar ook niet met dat voor„ deel, 't welke men 'er van hoopte. V. D. HAAR *ib. pag.* 73.

Het geene alles afdoet, is, dat hedendaags van geene ervaarene Geneesheeren of Heelmeesters de *Cicuta* inwendig meerder word voorgefchreeven, om dat het publijk wel in het begin door hoop gevleit kan misleid worden, maar eindelijk door de ondervinding geleid, de waarheid ontdekt; nimmer is een geneesmiddel, waar van de kragten beproeft zijn, weggeworpen, en nooit zoude de *Cicuta* dat lot ondergaan hebben, had de uitkoomst aan de verwagting voldaan.

Uiterlijk kan men 'er het gebruik van toeftaan, als onder pappen, bij wijze van fmeering, of olie; inwendig, of fchoon niet gevaarlijk, behoort ze egter niet gegeeven te worden, om dat misfchien zommige geftelheden 'er zo tegen zijn konnen, dat een grein, zwaare toevallen die nimmer weg te neemen waren, veroorzaaken zoude. Zie ook SCHEERLING.

DUMOSUS; *Struikagtig*, *Strouwelagtig*, zo als 't veeltijds in een kreupelbosch is.

DUN-STAART, zie SCHERP-STAARTEN.

DUODENUM; is de eerfte der dunne darmen, gemeenlijk *twaalfvingerigen-darm* genaamt. Zie DARMEN.

DUPONDIUM, is het gewigt van een lood, of halve once, dat vier drachmen bevat.

DURA MATER, ook *Meninx* genaamt, in 't nederduitsch de naam van *dik hersfen-vlies* draagende; is een fterk, dik en hard vlies, welke de gantfche inwendige holte van het *cranium* bekleed, en waar in de geheele hersfenen, het ruggemerg en de groote zenuwen befloten zijn. Overal is dit vlies dubbeld met fterke vezelen doorweeven, die men duidelijk aan deszelfs binnenkant kan zien; zijnde het buitenfte gedeelte derzelver dat tegens het bekkeneel koomt, veel ruiger en harder, dan

het binnenſte, 't welk veel glibberiger, gladder en weeker is: In deeze verdubbeling vind men groote holten, ſchijnende dezelve de gangen der bloed-aderen te zijn, vereenigt zijnde met de vliezen die deeze verdubbeling maaken.

DURATIO; de *Duuring*; beteekent ook zo veel als *Induratio*; *Verharding*, *Hardmaaking*; bij voorbeeld, van genees-middelen, 't welke geſchied of door vermenging met poeders, gelijk de *pillen* en *bolus*; of door kooking, gelijk de verdikte *zappen*, *koekjes*, *ſijroop* en *pleiſters*; of door koude, gelijk als *olie*, *ſalven*, *zuiker* en *honing* daar door hard worden.

DURIO; *Durione*; is een groote veel getakte Boom, die in *Indiën* op *Malacca*, *Malabar* en elders groeit; wiens hout hard, vast en met een dikke grauwe ſchors bedekt is; zijne bladen zijn een halve voet lang en twee duimen breed; aan de eene zijde bleek-groen en aan de andere donker-groen of wat rosagtig; zijne bloemen zijn witagtig-geel; waar na groene vrugten volgen die hobbelig zijn als de pijnappels, van groote als een meloen, en met korte dikke ſtikkels bezet: Van binnen zijn deeze vrugten in vier celletjes verdeelt, die ieder in drie of vier andere celletjes zeer witte vrugten of pitten bevatten, van groote als een hoender-eij, en ieder een harde noot of pit van binnen hebbende. Men zegt dat deeze vrugten in 't eerſt aan die, welken ze nooit geproeft hebben, zeer onſmaakelijk en als naar verrotte ajuinen ruikende, voorkomen, maar 'er wat aan gewent zijnde, dezelve beter van ſmaak als veele andere vrugten agten. De Indianen noemen deezen boom *Batam*, de bloemen *Buaa*, en de vrugt *Durijaoen*.

DUTROA, zie DATURA.

DWAAL-HOF, zie DOOL-HOF.

DWAAL-LICHT; *Wilde Lantaarn*; in 't latijn *Ambulones*; is een vuur of licht dat men in de lucht digt bij de aarde in de nagt gins en weer ziet beweegen, zig vertoonende als eene flauwe brandende toorts of lantaarn. Deeze *Dwaal-lichten* worden inzonderheid vernoomen op moerasſige en veenagtige plaatzen, en zulks meest in de zomer en herfst, dog wel voornaamentlijk in de warme landen. Dezelve ſchijnen niets anders te zijn, dan zwavelagtige zoute uitwaazemingen uit de aarde, die zig in een dunne vlam ontſteeken en digt bij de aarde door de lucht gins en weer gedreeven worden; zo dat men dezelve niet als iets kwaads te vreezen heeft, gelijk wel van de Landlieden geſchied; maar ze kunnen toevalliger wijze gevaarlijk worden; namelijk, wanneer iemand in een duiſtere nagt in het veld verdwaalt is, kan hij door een zodanig *Dwaallicht*, meenende dat het iemand is die met een lantaarn voor hem uitgaat, en het zelve volgende, verleid worden, naar gevaarlijke plaatzen, bij voorbeeld in een water, moeras, op ſteile hoogtens of ſteen-groeven, enz., gelijk men daar van veele voorbeelden heeft; want een *Dwaal-licht*, zal altijd voor die geene uitgaan, die het volgt, en die geene volgen, welke het onvlugt; 't geen egter niet anders als natuurlijk is, ontſtaande door de zamen gedrukt wordende lucht, van die welke agter het licht is, die deeze ligte vlam vooruitdrijft; daar op de andere kant het zelve den ontwijker volgt, om dat het door de togt der lucht, die van de ontwijker gemaakt word, mede gevoert word.

DWAAL-STER, zie PLANEET.

DWAASHEID, zie ZOTHEID.

DWARL-WIND, zie WARL-WIND.

DWARSCHE HALS-SPIER; in 't latijn *Musculus transverſalis Colli*; is eene uitſtrekkende *ſpier* van den hals, neemende zijn begin van omtrent vijf of zes overdwarſche uitſteekzelen van de *wervelbeenderen van de borſt*, en wordende in de overdwarſche uitſteekzelen van de *wervelbeenderen van den hals* ingeplant.

DWARSCHE SPIER VAN DEN ONDERBUIK; in 't latijn *Musculus transverſus abdominis*; deeze *ſpier* neemt zijn begin van de *dwarſche uitſteekzelen der lendenen*, als mede van de *ongenaamde beenderen*, en neemt in de *witte linie* zijn einde.

DWERG; in 't latijn *Nanus*; dus word een mensch genaamt, die volwaſſchen zijnde ongemeen klein is; van dien aart heeft men 'er gezien die geen drie voet hoog waaren; zo als het *Poolsch* Edelmannetje dat in den jaare 1760 heeft gereist en twee en twintig jaaren oud zijnde, maar dertig en een halve duimen hoog was: Het *Frieſch* Boertje dat voor eenigen tijd is te zien geweest, was doen hij zes en twintig jaaren oud was, niet grooter dan negen en twintig Amſterdamſche duimen. Zeer zelden vind men *Dwergen* wiens ledemaaten wel geproportioneerd zijn, hebbende veeltijds een zwaar hoofd en lompen korte dikke beenen.

DWERG-BOOM; *Naantje-boom*; dus noemt men in de Tuinerij gewoonlijk een Vrugt-boom, die geen ſtam heeft, en ook door ſnoeijing klein gehouden word, zo wel wegens de cierlijke vertooning, als om goede vrugten te verkrijgen. Zie ook op het artijkel BOOM, *pag.* 248.

DWERGJE, zie MEST-KEVERTJE.

DIJK; is in het algemeen een opgeworpene hoogte van ſteen, aarde, rijswerk, of zelfs zeewier, welke dient tot afkeering van het water. Wanneer deeze hoogte gering is, en ſlegts om eenig land gelegt word, noemt men dezelve *Kaade* of *Kaa-dijk*.

Bij een ſtilſtaand water behoeft hij ſlegts dik en vast genoeg te zijn, om de zijdelingſe perſſing van het water te wederſtaan, in eene rivier is deeze zijdelingſe drukking en ſchuuring teffens; en wanneer dezelve breed zijn, nog daarenboven de kabbeling. Een kleij-, aarde- of zand-dijk is derhalven niet genoeg, om dat de ſtroom, en de golving den Dijk afliijt, welke derhalven met takke-bosſchen, twijnen, krebben, paalen, ſteenen, en diergelijken moet beſchut worden; de ſtroom moet ook worden afgeleid, het welk door uithoofden, kaaden, enz. zeer kunstig kan bewerkt worden.

Aan de zeekant werkt alles geweldiger, voornaamelijk aan de laager wal, de golven door de wind een groote ſnelheid verkreegen hebbende, botſen op den Dijk aan, en beuken bij verwisſeling zo lang den Dijk, tot dat die afkabbelt en doorbreekt.

Geſtelt, dat door paalen en andere middelen, de Dijk aan de zeekant genoeg beſchermt is, zo ſlaan egter de golven over, en ſlijten de kruin des Dijks agter af, of wel neemen agter het paalwerk de grond weg, waar door de paalen los raaken, en ſpoedig onnut worden; om dit tegen te gaan, ſlaat men niet alleen paalen, maar kisten voor en agter de paalen; men noemt de agter-kisten, een rij korte paalen die aan de zeekant één voet van de groote paalen afſtaande, met een gording vereenigt, een zoort van kist maaken, welke met ſteenen gevult word; zomwijlen heeft men alleenlijk agter kisten; zomwijlen ook voor-kisten, die derhalven op gelijke wijze aan de binnenkant der paalen geplaatst worden.

Om

Om te beletten dat de ſchuuring den grond agter de paalen, dat is aan de zeekant niet wegneemt, legt men groote ſteenen, dog ook deeze zinken weg, of rollen zeewaards in, wanneer niet bezorgt word, dat men grond aanwint, het welke men bewerkt door lange hoofden, kist- of paal-werk, *kaaden* bij zommige genaamt, of regt- of ſchuinshoekig op den Dijk zeewaarts of rivierwaarts in te leggen, waar door de ſlibbe aanwast, en dus den voet van den Dijk verzekert word.

De zeewormen onze paalen zo vreesſelijk verſlindende tusſchen water en wind, is men gevallen op keijſteenen, die men uit Noorweegen en andere plaatzen haalt, dog deeze zijn zeer kostbaar; en in het algemeen genoomen, wanneer dit ongedierte niet te veel vermenigvuldigt, kan men uit de interesſen van het capitaal tot ſteen nodig, de Dijken met paalen onderhouden.

De paalen wederſtaan beter de golving der zee, om dat die afbreekt op het paalwerk; onze Dijken, inzonderheid in *Friesland*, zijn niet ſchuins genoeg, en hebben derhalven geen breedte genoeg, om met voordeel belegt te worden met ſteen.

Dog wanneer men de Dijken agter even glooijende als voor konde maaken, den voet zonder vrees van ſchuuring en wegzinking konde beveiligen, was 'er niets te ſtellen boven ſteenwerk; vooral als de Contributien der Dijken genoeg bij casſa zijn, om dit te bekostigen zonder negotiatie.

Men zoude zeer veel kunnen zeggen over dit gewigtig ſtuk, dog niet genoeg om in alles te voldoen, wij wijzen den leezer naar de fraaije Verhandeling *de Theoria Aggerum* van den zeer ſchranderen Heere en Mr. P. VAN BLEIJSWIJK, thans *Raad-Penſionaris der ſtad Delft*; en het uitmuntend werk van BELIDOR *Archit. Hijdraulique ſeconde partie*, *Tome ſecond.* 1753. 4*to.* *het IV Boek*, waar in hij zeer breedvoerig over dit onderwerp handelt; als mede *het Antwoord van* M. BOLSTRA *om het Strand bij Petten te bewaaren*, enz. *Haarl. Verh. 2de Deel*, *pag.* 647.

DIJONIJSIAS; is een Steen waar van PLINIUS gewaagt, hij zegt dat deszelfs koleur zwart is met roode vlekken geſpikkelt; en dat in water getrokken, zij aan dezelve een wijnſmaak mededeelt, en voorts de deugd bezit om het dronken worden te beletten. LUD. DOLCE beweert, dat dezelve in 't Oosten gevonden word, en dat zij ijzerkoleurig is, met witte vlekken. Zie PLINIUS *Lib. XXXVII. cap.* 10. en BOETIUS DE BOOT *pag.* 556.

DIJPREXIA; dus word eene *traage* of *verlooren eetlust* genaamt, veroorzaakt door een kwaade geſteltheid der maage, en deszelfs vogten.

DIJSENTERIA, zie ROODE-LOOP.

DIJSODMIA, *Wanruiking*.

DIJSPEPSIA, is een zwakke, langzaame bedorvene verteering, gewoonlijk door een bederf in de vogten veroorzaakt, of door gebrek van kragten in die werktuigen, die tot de kooking der ſpijzen dienen.

De hooftoorzaaken daar van, zijn een gebrek van geesten, of een terugtrekking derzelven uit de maag, het welke ontſtaan kan uit veelerlei bijzondere oorzaaken, als uit groote bloedſtortingen, ſterke beweegingen, hevige pijn, ſterke gemoeds-beweegingen, veel ſtudeeren, als mede kwaade en ſchaadelijke, of ook te veel ſpijzen en dranken, enz.; de geneezing moet derhalven geſchikt worden na de oorzaake der ziekte. Zie op het artijkel MAAG (ZWAKKE), en SPIJS-VERTEERING.

DIJSPNOEA, zie MOEILIJKE ADEMHAALING.

DIJSTHERAPEUTA; dus pleeg men zulke ziektens te noemen, wiens geneezing zeer bezwaarlijk zijn.

DIJSTOCHIA, in de Vroedkunde verſtaat men hier door, een moeijelijke werkzaame, of wel volſtrekt onmoogelijke verlosſing. Zie KINDER-BAAREN en VERLOSSING.

DIJSURIA, koomt af van de griekſche woorden δὺς *bezwaarlijk* of *moeijelijk*, en οὖρον *pisſen*; dus betekent *Dijſuria* bezwaarlijk pisſen, of wel eene ſmertelijke en moeijelijke uitloozing van de pis. Zie HEETE en KOUDE PIS, en PIS-OPSTOPPING.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

BERICHT aan den BINDER wegens het plaatzen der PLAATEN.

Plaat	I	tegens	over	Pag.	2
—	II	—	—	—	215
—	III	—	—	—	215
—	IV	—	—	—	215
—	V	—	—	—	217
—	VI	—	—	—	218
—	VII	—	—	—	220
—	VIII	—	—	—	497
—	IX	—	—	—	497
—	X	—	—	—	499
—	XI	—	—	—	501
—	XII	—	—	—	515

Het Wit moet in 't geheel aan de Plaaten gelaaten worden, om behoorlijk te kunnen uitſlaan.

Te L E E U W A R D E N,
Ter Drukkerije van H. A. DE CHALMOT. 1768.

Ca 2292